

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**EHET TURDİ’NİN BEHTSİZ SE’İDİYE ROMANINDAKİ
TÜREMİŞ KELİMELELER ÜZERİNE
TARİHSEL-KARŞILAŞTIRMALI İNCELEME**

Ebru KARAMAN

Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL

DOKTORA TEZİ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

TÜRK DİLİ BİLİM DALI

EKİM 2024

**EHET TURDİ'NİN BEHTSİZ SE'İDİYE ROMANINDAKİ
TÜREMİŞ KELİMELELER ÜZERİNE
TARİHSEL-KARŞILAŞTIRMALI İNCELEME**

Ebru KARAMAN

DOKTORA TEZİ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

TÜRK DİLİ BİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

EKİM 2024

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Ebru KARAMAN

31/10/2024

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Programı öğrencisi Ebru KARAMAN tarafından hazırlanan EHET TURDİ’NİN BEHTSİZ SE’İDİYE ROMANINDAKİ TÜREMİŞ KELİMELELER ÜZERİNE TARİHSEL-KARŞILAŞTIRMALI İNCELEME başlıklı tez çalışması 31/10/2024 tarih ve 9.30 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile DOKTORA TEZİ olarak KABUL edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan: Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN (Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Hacettepe Üniversitesi)	☒	☐
Danışman: Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL (Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)	☒	☐
Üye: Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY (Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)	☒	☐
Üye: Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ (Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, Gazi Üniversitesi)	☒	☐
Üye: Prof. Dr. Çetin PEKACAR (Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)	☒	☐

EHET TURDİ'NİN BEHTSİZ SE'İDİYE ROMANINDAKİ
TÜREMİŞ KELİMELER ÜZERİNE
TARİHSEL-KARŞILAŞTIRMALI İNCELEME
(Doktora Tezi)

Ebru KARAMAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
EKİM 2024

ÖZET

Bu çalışmanın konusu olan *Behtsiz Se'idiye* 'Bahtsız Seidiye' romanı, Uygur yazar Ehet Turdi tarafından bugünkü Uygurca ile kaleme alınmıştır. Ehet Turdi'nin değerli romanlarından biri olan *Behtsiz Se'idiye*'de, Tuğluk Timur Han'ın torunu ve Babür'ün yeğeni olan Sultan Seid Han tarafından başkenti Yarkend olmak üzere 1514'te kurulan Seidiye Hanlığı'nın yıkılış süreci anlatılmıştır. Hüküm sürdüğü 164 yıl içerisinde ilim ve sanata önem verilen, medreseler inşa edilen bir hanlık olması hasebiyle pek çok somut ve somut olmayan kültürel miras bırakılmıştır. Bu ilmî ve kültürel gelişmelerin yaşandığı dönemi gölgeleyen olayları başlatan Hidayitullah Hoca'nın Seidiye Hanlığı'nın yönetimini ele geçirebilmek için çevirdiği oyunlardır. İsmail Han'ın Apak Hoca'yı hanlıktan kovduğu 1671 ile Apak Hoca'nın bunu hazmedemeyerek, Cunganlarla iş birliği yapıp hanlığı düşmanlara âdeta peşkeş çektiği 1678 yılları arasında geçen *Behtsiz Se'idiye*; Şincan Halk Neşriyatı tarafından 491 sayfa olarak 2002'de yayımlanmıştır. Ehet Turdi bu romanı kaleme alırken Seidiye Hanlığı'yla ilgili önemli bilgileri ihtiva eden Mirhalidin Katip Kazi Şah Küçek Yarkendi'nin 1776-1777 yılları arasında yazmış olduğu *Hidayetname* ve Muhammed Sâdık Kâşgarî'nin *Tezkire-i Cahan*, *Tezkire-i Hocigan*, *Tezkire-i Ezizan* adlarıyla da tanınan *Tezkire-i Hoca Hidayitulla*'dan yararlanmıştır. Bu çalışmada, güçlü bir yazar ve tarihi olan *Behtsiz Se'idiye* romanının içerdiği zengin dil malzemesi işlenmiştir. Dört bölümden oluşan çalışma; Uygur edebiyatı, Uygur edebiyatında roman ve Ehet Turdi hakkında verilen bilgilerle başlamıştır. İkinci bölümde, çeviri yazısı yapılan romanda bulunan 770 türemiş sözcük; Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından başlamak üzere Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay Türkçesine -Kâşgar ve Yarkend ağızlarına da değinilerek- ait eserler art zamanlı yöntemle taranarak Yeni Uygur Türkçesindeki mevcut durumları fonetik, morfolojik ve semantik bakımdan incelenmiştir. Üçüncü bölümde, Yeni Uygur Türkçesiyle yazılmış olan romanın Latin harflerine çeviri yazısı yapılmıştır. Dördüncü bölümde ise romanın gramatikal dizini hazırlanmıştır.

Bilim Kodu	: 30101
Anahtar Kelimeler	: Seidiye Hanlığı, Yeni Uygur Türkçesi, Behtsiz Se'idiye
Sayfa Adedi	: 1599
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL

HISTORICAL-COMPARATIVE ANALYSIS ON DERIVED WORDS IN EHET TURDI'S
NOVEL BEĤTSİZ SE'İDİYE
(Ph. D. Thesis)

Ebru KARAMAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
October 2024

ABSTRACT

The novel *BeĤtsiz Se'idiye* 'Seidiye the Unfortunate', which is the subject of this study, was written by Uyghur writer Ehet Turdi in contemporary Uyghur. *BeĤtsiz Se'idiye*, one of Ehet Turdi's valuable novels, tells the story of the collapse of the Seidiye Khanate, which was founded in 1514 by Sultan Seid Khan, grandson of Tugluk Timur Khan and nephew of Mughal, with Yarkend as its capital. During the 164 years of its reign, many tangible and intangible cultural heritage was left as it was a khanate where science and art were given importance and madrasahs were built. The events that overshadowed the period of these scientific and cultural developments were the plots of Hidayitullah Khoja to take over the administration of the Seidiye Khanate. *BeĤtsiz Se'idiye*, which takes place between 1671, when Ismail Khan expelled Apak Hodja from the khanate, and 1678, when Apak Hodja, unable to digest this, cooperated with the Jungars and virtually handed over the khanate to the enemies, was published by Xinjiang People's Publications in 2002 as 491 pages. While writing this novel, Ehet Turdi made use of Mirhalidin Katip Kazi Shah Kūçek Yarkendi's *Hidayetname* written between 1776-1777 and Muhammad Sâdık Kâshgarî's *Tezkire-i Hoca Hidayitulla*, also known as *Tezkire-i Jahan*, *Tezkire-i Hocigan*, *Tezkire-i Ezizan*, which contain important information about the Seidiye Khanate. In this study, the rich linguistic material contained in the novel *BeĤtsiz Se'idiye*, which is a powerful writer and history, is analyzed. The study, which consists of four chapters, begins with information about Uyghur literature, the novel in Uyghur literature and Ehet Turdi. In the second part, 770 derived words in the translated novel are analyzed phonetically, morphologically and semantically in New Uyghur Turkish by scanning the works belonging to Old Uyghur, Karakhanid, Khwarezm, Kipchak, Chagatai Turkish starting from the first written sources of Turkish, including the dialects of Kashgar and Yarkend, using the diachronic method. In the third chapter, the novel written in New Uyghur Turkish was translated into Latin letters. In the fourth part, the grammatical index of the novel is prepared.

Science Code : 30101
Keywords : Seidiye Khanate, New Uyghur Turkish, Seidiye the Unfortunate
Page Number : 1599
Supervisor : Prof. Dr. Hūlya KASAPOĖLU ÇENGEL

TEŞEKKÜR

Tez hazırlama sürecimde akademik bilgi ve tecrübesiyle yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL'e, tez izleme komitelerinde kıymetli görüşlerini esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN ve Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY'a teşekkür ederim.

Beni bugünlere binbir emek ve sonsuz fedakârlıkla getiren, bana her zaman güvenen ve inanan, hem maddi hem manevi bakımdan her zaman yanımda olan canım annem Gülay KARAMAN'a ve canım babam Hayri KARAMAN'a gönülden çok teşekkür ederim. Hayatımın her anında yanımda oldukları, bana her zaman güvendikleri için kendilerine en içten minnet ve şükranlarımı sunarım. İyi ki varsınız. İyi ki benim annemsiniz ve iyi ki benim babamsınız. Ayrıca her zaman yanımda olan canım ablam Emel KARAMAN GÜLCEN'e, canım ağabeyim Eren GÜLCEN'e; canım yeğenlerim Kaan'a, Elif'e, Ahsen'e de gönülden çok teşekkür ederim.

Son olarak Türk Dil Kurumuna doktora bursu için teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLOLARIN LİSTESİ.....	viii
ÇEVİRİ YAZIDA KULLANILAN ALFABE	ix
KISALTMALAR	x
1. GİRİŞ	1
2. UYGUR EDEBİYATI	5
2.1. Uygur Edebiyatı Hakkında	5
2.2. Modern Uygur Edebiyatında Roman	7
2.3. Ehet Turdi ve Behtsiz Se’idiye	10
2.4. Behtsiz Se’idiye Romanı Özeti	13
3. İNCELEME.....	19
4. METNİN ÇEVİRİ YAZISI	477
5. GRAMATİKAL DİZİN.....	761
6. SONUÇ	1563
KAYNAKLAR.....	1591
ÖZ GEÇMİŞ	1599

TABLULARIN LİSTESİ

Tablo 6. 1. Yeni Uygurcada kazanılan anlamlar	1569
Tablo 6. 2. Yeni Uygurcada kaybedilen anlamlar.....	1571
Tablo 6. 3. Yeni Uygurcada muhafaza edilen anlamlar	1582
Tablo 6. 4. Yeni Uygurcada görülen fonetik değişimler.....	1585
Tablo 6. 5. <i>BS</i> 'de görülen fonetik farklılıklar	1587
Tablo 6. 6. Yeni Uygurcada fiil tabanının anlamını pekiştiren ekin kullanımı.....	1588
Tablo 6. 7. Yeni Uygurcada görülen morfolojik değişimler.....	1590

ÇEVİRİ YAZIDA KULLANILAN ALFABE

Arap	Latin	Arap	Latin
ا ا	A a	ق	Q q
ه ه	E e	ك	K k
ب	B b	گ	G g
پ	P p	ڭ	Ŋ ŋ
ت	T t	ل	L l
ج	C c	م	M m
چ	Ç ç	ن	N n
خ	H h	ه	H h
د	D d	و و	O o
ر	R r	و و	U u
ز	Z z	و و	Ö ö
ژ	J j	و و	Ü ü
س	S s	ڤ	V v
ش	Ş ş	ي	È è
غ	Ğ ğ	ي	İ i
ف	F f	ي	Y y

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Eser Kısaltmaları

- AB** Gulcalı, Z. (2013). *Eski Uygurca Altun Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- AH** Arat, R. R. (2006). *Atabetü'l Hakayık* (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu. (1951)
- AL** Atalay, B. (1970). *Abuşka Lûgati veya Çağatay Sözlüğü*. Ankara: Ayyıldız.
- AO** Özyetgin, M. (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi (İnceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- AY** Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin Yayını*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BD** Yücel, B. (1995). *Bâbü'r Dîvânı (Gramer-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- BK** Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları* (5. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BS** Turdi, E. (2002). *Behtsiz Se'idiye (tarihi roman)*. Şincan Helk Neşriyatı.
- CC** Grönbech, K. (1992). *Kuman Lehçesi Sözlüğü Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini*. (Çev. K. Aytaç). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ÇB** Gabain, A. V. (1945). *Çaştani Bey Hikâyesi* (Çev. S. Himran). İstanbul: Bürhaneddin Erenler.
- DLT** Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2020). *Kaşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't-Türk (giriş- metin- çeviri- notlar- dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- DM** Toparlı, R. (2018). *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fî'l-Lügati't-Türkiyye (Türk Dilinde Parlak İnci)* (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu. (2003)

DN	Köktekin, K. (2013). <i>Yûsuf Emirî-Dehnâme (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)</i> (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu. (2013)
EDPT	Clauson, S. G. (1972). <i>An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish</i> . Oxford.
ETG	Gabain, A. V. (1988). <i>Eski Türkçenin Grameri</i> (Çev. M. Akalın) (4. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
EUTS	Caferoğlu, A. (1968). <i>Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü</i> . Ankara: Türk Dil Kurumu.
GT	Karamanlıoğlu, A. (1989). <i>Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi</i> . Ankara: Türk Dil Kurumu.
IrKB	Tekin, T. (2019). <i>İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı</i> (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu. (2013)
İKP	Hamilton, J. R. (2011). <i>Dunghuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması İyi ve Kötü Prens Öyküsü</i> (Çev. V. Köken) (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
İM	Toparlı, R. (1992). <i>İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn</i> . Ankara: Türk Dil Kurumu.
İML	Battal, A. (1988). <i>İbni-Mühennâ Lûgati</i> (2. Baskı). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
KB	Arat, R. R. (1979). <i>Kutadgu Bilig III İndeks</i> . İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
Kİ	Caferoğlu, A. (1931). <i>Abû- Hayyân Kitâb al- İdrâk li-Lisân al Atrâk</i> . İstanbul: Evkaf Matbaası.
KİP	Tekin, Ş. (2019). <i>Uygurca Metinler I: Kuanşi İm Puser (Ses İşiten İlah)</i> . Ankara: Türk Dil Kurumu.
KT	Tekin, T. (2014). <i>Orhon Yazıtları</i> (5. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
KYAS	Shaw, R. B. (2014). <i>Kâşgar ve Yarkend Ağzı Sözlüğü</i> (Çev. F. Yıldırım).

- Ankara: Türk Dil Kurumu. (1880)
- LD** Karaağaç, G. (1997). *Lutfî Divanı (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- M** Tekin, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II: Maytrisimit-Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Bir Dram*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- ME** Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb Hvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası-Giriş-Dil Özellikleri-Metin-İndeks* (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu. (1988)
- MM** Toparlı, R., Argunşah, M. (2018). *Mu'inü'l-Mürîd* (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu. (2008)
- MSD** Eraslan, K. (1999). *Mevlâna Sekkâkî Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- NF** Ata, A. (2014). *Nehcü'l-Ferâdîs Uştmağlarning Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- RKÇ** Ata, A. (2019). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Çevirisi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu. (1988)
- ŞU** Aydın, E. (2007). *Şine Usu Yazıtı*. Çorum: KaraM.
- ŞD** Karasoy, Y. (1998). *Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- T** Tekin, T. (1994a). *Tunyukuk Yazıtı*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- TZ** Atalay, B. (1945). *Ettuhfetüt-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*. İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- UTİL** Yakub, A., Geyurani, G., Héwél, Z., Qadir, İ., Abduurahman, H., Emet, A., Nur, P. (1990-1998). *Uygur Tiliniñ İzahlıq Luğiti* (Cilt I-VI). Pekin: Milletler Neşriyatı.
- YJ** “Yazğuçı ve Jurnalist-Ehet Turdi.” (1985). *Tarim*, 4, 97-117.

Diğer Kısaltmalar	Açıklamalar
Ar.	Arapça
B	Batı
bk.	Bakınız
D	Doğu
Far.	Farsça
Fr.	Fransızca
G	Güney
GB	Güneybatı
GD	Güneydoğu
İt.	İtalyanca
K	Kuzey
KD	Kuzeydoğu
krş.	Karşılaştırınız
Lat.	Latince
Moğ.	Moğolca
Rum.	Rumca
Rus.	Rusça
s.	Sayfa
Skr.	Sanskrit
Soğd.	Soğdca
T.	Türkçe

TDK	Türk Dil Kurumu
Tib.	Tibetçe
Toh.	Toharca
vb.	ve benzeri
Yun.	Yunanca

1. GİRİŞ

Yazar ve Eser Hakkında

Bu çalışmada Ehet Turdi tarafından yazılan *Behtsiz Se'idiye* 'Bahtsız Seidiye' adlı tarihî roman incelenmiştir. Uygur-Arap alfabesi ve Yeni Uygur Türkçesiyle yazılan romanda Seidiye Hanlığı anlatılmaktadır. Roman, 2002 yılında Şincan Halk Neşriyatı tarafından yayımlanmış olup 491 sayfadan -iki kısım, yirmi bap- oluşmaktadır. Ehet Turdi, *Behtsiz Se'idiye* romanına 1999 yılı Eylül ayında Urumçi'de başlamış, 2000 yılı Aralık ayında Kâşgar'da tamamlamıştır. Ehet Turdi, bu bilgiyi romanın son sayfasında verdiği bir notla açıklamıştır (Turdi, 2002: 491). Bazı sayfalarda 1776-1777 yılları arasında Mirhalidin Katip Kazi Şah Küçek Yarkendi tarafından yazılmış olan *Hidayetname*'den bazen de Muhammed Sâdık Kâşgarî tarafından yazılan *Tezkire-i Hidayitulla*'dan alıntılar yapmıştır.

Behtsiz Se'idiye'de Seidiye Hanlığı'nın 1671 yılından 1678'e kadar olan dönemi ele alınmıştır. Bu süreç; 1671 yılında Hidayitullah'ın İsmail Han tarafından kovulmasıyla başlamış, 1678 yılında Cunganlarla iş birliği yapan Appak / Apak Hoca'nın Seidiye ordusuyla savaşıyla son bulmuştur. Seidiye Hanlığı ile ilgili olarak *Tezkire*'iy *Ezizan*, *Tarihîy Eminiyeye*, *Tarih-i Reşidiy*, *Tarih-i Hemidi* gibi tarihî eserlerin yanı sıra *Behtsiz Se'idiye* romanı vasıtasıyla bir Uygur romancının gözüyle dönemin derinliğine değerlendirilmesi dikkat çekicidir... *Behtsiz Se'idiye* romanının *Tezkire-i Hidayitulla*, *Hidayetname* gibi Seidiye Hanlığı'nı anlatan tarihî kaynaklara dayanması ve modern Uygurcanın kelime hazinesini yansıtmaları sebebiyle roman, tez konusu olarak seçilmiştir.

Tez Hakkında

Bu tezin konusu; *Behtsiz Se'idiye* romanında geçen 770 türemiş kelimenin Köktürk döneminden başlamak kaydıyla sırasıyla Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay dönemi (Kâşgar ve Yarkend ağızları da dâhil) olmak üzere tarihî dönemlere ait eserlerde fonetik, morfolojik, semantik bakımdan tarihsel olarak karşılaştırılmasıdır.

Tezin Amacı

Bu tezin iki amacı bulunmaktadır. Birincisi, Seidiye Hanlığı'nın geçmişiyle ilgili önemli bilgileri içeren *Behtsiz Se'idiye*'den yararlanarak bu hanlığın tarihiyle ilgili

yapılan çalışmalara katkıda bulunabilmektir. İkincisi ise bugünkü Uygurcayla kaleme alınmış ve 2002 yılında yayımlanmış olan *Behtsiz Se'idiye* romanının içerisinde geçen türemiş kelimelerin Türkçenin metinlerle takip edilebilen ilk dönemi olan Köktürkçeden başlamak üzere Yeni Uygurcaya gelene kadarki bu uzun süreçte kazandığı, kaybettiği, koruduğu; ses, şekil, anlam bakımından tarihsel-karşılaştırmalı olarak tespit edebilmektir.

Tezin Kapsamı

Tezin kapsamı; romandaki türemiş kelimelerin tarihsel-karşılaştırmalı incelemesi, romanın çeviri yazısı ve gramatikal dizininden ibarettir.

Tezin Yöntemi

Bu tez, *GİRİŞ* hariç dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde *Uygur Edebiyatı* başlığı altında -*Uygur Edebiyatı Hakkında* alt başlığında- Modern Uygur edebiyatı ele alınmıştır. *Modern Uygur Edebiyatında Roman* alt başlığında Uygur romancılığının ilk eserinden itibaren kaleme alınan romanlara kısaca değinilmiştir. *Ehet Turdi ve Behtsiz Se'idiye* alt başlığında ise tezde incelenen roman *Behtsiz Se'idiye*'nin yazarı Ehet Turdi'nin edebî hayatıyla ilgili önemli bilgiler verilmiştir. Bu bölümün son alt başlığında -*Behtsiz Se'idiye Romanı Özeti*- ise *Behtsiz Se'idiye*'nin özeti verilmiştir.

Çeviri yazısı yapılan metindeki türemiş kelimeler, tezin ikinci bölümü olan *İnceleme*'de art zamanlı olarak incelenmiştir. Kelimeler incelenirken taranan eserler, *Eser Kısaltmaları* başlığı altında kısaltmaları ile birlikte listelenmiştir. Bu eserlerin kapsamı olabildiğince geniş tutulmuştur. Ele alınan her kelime; Köktürk döneminden başlamak üzere Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay dönemine ait kaynaklardan taranmıştır. İlgili kelimenin Kâşgar ve Yarkend ağızlarında varlığını hangi fonetik, morfolojik ve semantik şekillerde sürdürdüğü de belirtilmiştir.

İnceleme bölümü için kullanılan yöntem üç aşamadan oluşmaktadır: 1. Yeni Uygurca. 2. *Behtsiz Se'idiye* romanı. 3. Art zamanlı tarama. İlk aşamada, kelimenin Yeni Uygurcada hangi ses, şekil ve anlamda kullanıldığı altı ciltlik *Uygur Tiliniñ İzahlıq Luğiti*¹, *Qedimki Uygur Tili Luğiti*², *Uygur Klassik Edibiyatidin Qışkıçe*

¹ Yakub, A., Geyurani, G., Hévél, Z., Qadir, İ., Abdurahman, H., Emet, A., Nur, P. (1990-1998). *Uygur Tiliniñ İzahlıq Luğiti* (Cilt I-VI). Pekin: Milletler Neşriyatı.

*Sözlük*³, *Uygurçe-İngilizçe Luğet, A Concise Uighur English Dictionary*⁴, *An Uyghur-English Dictionary*⁵, *İzahlıq Luğet*⁶, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*⁷,’nden yararlanılarak açıklanmış; kelimelerin fonetik, morfolojik değişimlerine veya mevcut durumlarını korumalarına değinilmiş aynı zamanda semantik durumları da incelenmiştir. İkinci aşamada, kelimenin *Behtsiz Se’idiye*’de hangi ses, şekil ve anlamda geçtiği açıklanarak *Behtsiz Se’idiye*’den alınan örnek kullanımı -Türkiye Türkçesine tercümesiyle birlikte- verilmiştir. Üçüncü aşamada ise romanda geçen türemiş kelimeler, Köktürk döneminden Çağatay dönemine kadar tarihî eserlerden (*Eser Kısaltmaları* başlığı altında kısaltmaları ile birlikte listenmiştir.) art zamanlı olarak taranmış; kelimenin taranan eserde geçtiği fonetik, morfolojik ve semantik durumu not edilmiştir. Bazı kelimelere ise taranan eserlerde hiç rastlanmadığından *İnceleme* bölümüne dâhil edilmemiştir. Romanda geçen türemiş kelimeler taranıp tarihî eserlerde karşılaşılmayan sözcükler çıkarıldıktan sonra 770 türemiş sözcük tespit edilmiş; bu sözcüklerin hepsi madde başı olarak verilmiştir. Türemiş 770 kelimenin öncelikle kaynaklar esas alınmak suretiyle köken bilgisi ve tahlili verilmiştir. Bu bölümde Clauson’un yaklaşık 9000 madde başı bulunan hacimli eseri *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* ve Erdal’ın *Old Turkic Word Formation*’dan yararlanılmıştır. Kelimenin tarihî eserlerde farklı fonetik, morfolojik, semantik kullanımı varsa ona dair örnekler verilmiş; konu detaylandırılmıştır. Ayrıca bu aşamada, madde başı olarak ele alınan kelimenin art zamanlı olarak taranan eserlerdeki rastlanan fonetik, morfolojik ve semantik durumları dipnotta verilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde, Arap harfleriyle yazılmış romanın Latin harflerine çeviri yazısı verilmiştir. *Metnin Çeviri Yazısı* başlığıyla incelenen bu bölümde metne tamamıyla sadık kalınmış ancak ufak değişiklikler dipnotlarda belirtilmiştir. Romanın çeviri yazısı yapılırken kullanılan alfabe tablo hâlinde tezin ilk sayfalarında sunulmuştur. *Çeviri Yazıda Kullanılan Alfabe* başlığıyla verilen tablo, Anadolu

² Hudaverdi, G. (1989). *Kedimki Uygur Tili Luğiti*. Şıncan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.

³ Göpuri, Ğ., İbrahim, M. T., Yunus H. E. (1986). *Uygur Klassik Edibiyatidin Kıskıçe Sözlük*. Pekin: Milletler Neşriyatı.

⁴ Sincon, D. (1997). *Uygurçe-İngilizçe Luğet, A Concise Uighur English Dictionary*. Ürümcı: Şıncan Helk Neşriyatı.

⁵ Schwarz, H. G. (Ed.) (1992). *An Uyghur-English Dictionary*. Washington: Western Washington.

⁶ Tohti, K. (1981). *İzahlıq Luğet*. İli Qazaq Aptonom Oblastlık Ma’arip İlmiy Cemi’iyti.

⁷ Necip, E. N. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Çev. İ. Kurban) (3. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Üniversitesince 2019’da yayımlanan *Çağdaş Türk Edebiyatları II*’de Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel tarafından yazılan *Çağdaş Uygur Edebiyatı*⁸ bölümünde verilen tablo esas alınarak hazırlanmıştır.

Çalışmanın son bölümü olan *Gramatikal Dizin*’de ise metinde geçen bütün kelimeler alfabetik olarak sıralanmış, hangi dile ait oldukları belirtilmiş, anlamları verilmiştir. *Gramatikal Dizin* hazırlanırken Prof. Dr. Ceval Kaya’nın kişisel sayfası olan <https://cevalkaya.com/> adresinde bulunan Cibakaya 2.4.1. programından yararlanılmıştır. *Behtsiz Se’idiye*, tarihî roman olması nedeniyle romandaki şahıslarla ilgili bilgileri gerek tarihî kaynaklardan gerekse diğer çalışmalardan edinmek mümkündür. Bu sebeple tezin beşinci bölümü olan *Gramatikal Dizin*’de şahıslar açıklanırken hem *Behtsiz Se’idiye*’den hem de başka kaynaklardan yararlanılmıştır.

⁸ Kasapoğlu Çengel, H. (2013). *Çağdaş Uygur Edebiyatı. Çağdaş Türk Edebiyatları II* içinde (140-170). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

2. UYGUR EDEBİYATI

2.1. Uygur Edebiyatı Hakkında

Uygur edebiyatı; İslamiyet'ten önceki Uygur edebiyatı, İslamiyet'in etkisindeki Uygur edebiyatı ve Çağdaş Uygur edebiyatı olmak üzere üç ana bölümde incelenmektedir (Alptekin, 1978: 35) ancak tezin sınırları gereği Uygur edebiyatı, Çağdaş Uygur edebiyatından itibaren değerlendirilecektir.

Doğu Türkistan yeni sömürge olarak kabul edildiği 1878 yılından başlamak üzere 1911 yılına kadar pek çok başkaldırıya sahne olmuş, bu otuz üç yıllık süre zarfında pek çok bağımsızlık mücadelesi yaşanmıştır. Bu hareketli siyasi ortam, XIX. yüzyılda yazılan destanlara yansımaları, Çağdaş Uygur edebiyatını şekillendirmiştir. XIX. yüzyıl Uygur edebiyatı, Çağdaş Uygur edebiyatının temelini atıldığı dönemdir. XIX. yüzyıla ait destanlara bakarsak: Molla Bilal Nâzımî'nin Mançu-Hıтай istilasına karşı Uygur halkının başkaldırısının ele aldığı *Kitâb-ı Gazât der Mülk-i Çin* (1875) ve Cihangir Hoca önderliğindeki isyan neticesinde İli'ye sürgün edilen Uygur kadının kahramanlığını anlattığı *Nazugum / Nuzugum* (Osman, 1987: 257); Seyit Muhammet Kaşı'nın Uygur halkının çektiği sıkıntıları ifade ettiği *Şerhi Şikeste* (1882); Molla Şakir'in Çinlilerin Uygurlara yaptığı zulümlere yer verdiği *Zepername* (1886) (Tehur vd., 2010: 101); Muhemmet Sıdık Yarkendi'nin Kuçar Ayaklanması'nı konu edindiği *Risale-i Mektub* ve Aşur Ahun Garibi'nin ise Hoten'deki mücadeleden söz ettiği *Emir Ali* (Turan, 1998: 217) destanlarında sosyal ve siyasi olarak zor günler geçiren, zulmedilen, bu acılara başkaldırınca sürgüne maruz kalan Uygurların hayatı anlatılmıştır.

XIX. yüzyıl Uygur edebiyatında tercümeler de önemli bir yer tutmuş, XX.yüzyıl edebiyatının gelişmesi ve şekillenmesinde etkili olmuştur. 1541-1546 yılları arasında Muhemmed Heyder Köregani tarafından Keşmir'de yazılan ve Tuğluk Timur Han'dan Abdureşit Han'a kadarki dönemi ele alan *Tarih-i Reşidiy*, Molla Muhemmed Niyaz ibni Ebdulğefur ve Muhammet Sadik Kâşgarî tarafından Uygurcaya tercüme edilmiştir. *Tarih-i Reşidiy*'i tercüme eden Molla Muhemmed Niyaz ibni Ebdulğefur, Nizami'nin *Şehname*'sini de tercüme etmiştir (Turan, 1998: 215). Muhammet Sadik Kâşgarî ise *Tarih-i Reşidiy* tercümesiyle birlikte *Tezkire'iy Ezizan* (Hocalar Tezkiresi), *Zubdetu'l-Mesa'il*, *Tezkire-i Eshabölkehi*, *Tarihîy İskender* ve *Tacname-i Şahi*, *Ada Bussalihin*, *Kıyapetölbeşer*, *Risale-i Kesipdar*

(Kâşgarî, 1988: 1) eserleriyle dönemin öne çıkan isimlerindendir. Burada özellikle Muhammet Sadık Kâşgarî'nin eserlerinden bahsetme nedenimiz; tezin konusu olan *Behtsiz Se'idiye* romanında Ehet Turdi'nin sıklıkla Apak Hoca'nın Cungarlarla yaptığı iş birliğini, Ak Takiyeliler ile Kara Takiyeliler arasında geçen olayları (Osman, 1987: 205-207) konu edindiği *Tezkire'iy Ezizan*'a atıflar yapması, romanı kurgularken yararlandığı belge ve bilgilerin *Tezkire'iy Ezizan*'a dayanıyor olmasıdır.

XX. yüzyıla bakıldığında Çin ve Mançu istilasından Şarkî Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşuna (1933) kadar devam eden ayaklanmaları anlatan, eserlerinde millî mücadeleyi işleyen edipler; tıpkı XIX. yüzyılda olduğu gibi XX. yüzyılda da aynı konuları, aynı bilinçle işlemişlerdir. XIX. yüzyılda Turfan'da çiftçilerin ayaklanmasında şehit olan Abdulhalik Uygur, halkın millî duygularını harekete geçiren şiirler yazdığı için Uygur'un şiirleri ölümünden elli sekiz yıl sonra (Turan, 1998: 225) basılabilmektedir. *Oyğan* 'Uyan' şiirinde, Uygur halkını harekete geçirmenin ve düşmana karşı dik durmanın gerekli olduğunu; *İstimes* 'İstemez' şiirinde gaflet uykusunda olan halkın bu ağır uykudan uyanmadığını; *Bardur* 'Vardır'da ise insanlarda gördüğü nankörlük, müsriflik ve ikiyüzlülüğü sitemkâr bir şekilde ifade etmiştir. Cehalet bataklığından çıkmanın ancak ilim öğrenmekle gerçekleşebileceğini vurgulamıştır. Lutpullah Mutellip'in -Lutun mahlasıyla- *Yıllarğa Cavap* 'Yıllara Cevap', *Sazendelerim* 'Sazendelerim' adlı şiirleri Aksu gazetesinde yayımlanmıştır. *Yaşlık Ügen* 'Gençlik Öğren' şiirinde tıpkı *Yıllarğa Cavap* şiirinde olduğu gibi hızla akıp geçen yılların ömrün en güzel dönemleri olduğunu ve bu dönemin kıymetini bilmenin gerekli olduğunu dile getirmiştir. Gomindañ'a (Çin Millî Partisi / Milliyetçi Çin Partisi) karşı gençleri uyarması ve bu yönde yazılar yazması sebebiyle sürgüne gönderilen Mutellip, 1945 yılında idam edilmiştir. (Kasapoğlu Çengel, 2019: 160). Kâşgar'daki halk başkaldırısında yaralanan Nimşehit (1933'ten sonra kullandığı 'yarı şehit' anlamına gelen mahlası); *Aldida* 'Önünde' şiirinde de vatani vefakâr bir yâr olarak gören vatansever şair Nimşehit, günah bile olsa *çoñ gunahkar bolsimu din birle iman aldida* sözleriyle vatana âdeta tapmakta ve bunları yazmakta hiçbir sakınca görmemektedir (İnayet, 2011: 91). XX. yüzyılın en önemli isimlerden biri de şüphesiz Abdurrahim Ötkür'dür. Ötkür'ün Timur Halfe isyanını anlattığı *İz* romanı, Hoca Niyaz Hacı önderliğindeki Kumul ayaklanmasını işlediği *Oyğan Zemin* 'Uyanan Zemin' romanı; *Yürek Muñliri* 'Yürek Dertleri', *Tarim Boyliri* 'Tarım Boyları', *Ömür Menzilleri* 'Ömür

Menzilleri' gibi şiir kitapları (Sultan ve Abdurêhim, 2006a: 136) bulunmaktadır. *İz* romanının mukaddimesinde bulunan ve kitapla aynı adı taşıyan şiirde Abdurehim Ötkür, bu kitabı yazma amacının geçmişe dair bir iz bırakmak olduğu ve bu izin de hiçbir şekilde silinemeyeceğini, gelecek kuşakların bu izi elbet günün birinde göreceğini ifade etmiştir.

1946 yılında Ciang-Ci-Cung başkanlığında kurulan hükûmette Mesut Sabri Baykuzi Doğu Türkistan Eyalet Hükûmeti'nin lideri, İsa Yusuf Alptekin ise Genel Sekreter olmuştur. Hükûmette görev alan İsa Yusuf Alptekin, Mesut Sabri Baykuzi, Mehmet Emin Buğra; halkı bilinçlendirmek için Alptekin'in sahibi olduğu Altay Neşriyatı adlı yayınevi tarafından önce *Erk* gazetesi sonra *Uruş Haberi*, *Yurt*, *Tiyenşan* adlı dergileri çıkarmışlardır. Buğra, Baykuzi bu dergilerde millî konuları ele alan yazı ve şiirlerine yer vermişler, hükûmette söz sahibi oldukları için Çin tarafından engellenememişlerdir (Alptekin, 1978: 30).

2.2. Modern Uygur Edebiyatında Roman

Uygur edebiyatı ana hatlarıyla tasnif edildiğinde üç dönem karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, başlangıçtan XX. yüzyılın başına kadar olan *Uygur Klassik Edebiyatı*'dir. Bu dönem, Uygur yazmalarının yazıldığı ve başlangıç tarihi kesin olarak bilinmeyen edebiyattır. İkinci dönem, XX. yüzyılın başlarından ve 1949 yılına kadar devam eden *Uygur Hazirki Zaman Edebiyatı*'dir. Tezimizde incenen *Behtsiz Se'idiye* romanının da ait olduğu ve yapılan tasnife göre üçüncü dönem olan *Uygur Bugünkü Zaman Edebiyatı*; işgal altındaki Doğu Türkistan'ın özgür olma arzusuyla yanan halkının sessiz çığlığının edebiyatta zuhur ettiği 1949 yılıyla başlar. Aynı yıl Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması ise bu dönemi daha da kaotik hâle getirmiştir. Bu dönem, üç alt başlıkta incelenmektedir. İlk basamak, 1949 yılında başlayan 17 yıllık süreçtir. Bu 17 yıl boyunca esaretten yorgun düşen halkın özgürlük ülküsü ; Kurban İmin , Nimşehit ve Tèyipcan Èliyev'in şiirlerinde ; Zunun Kadiri, Ablimit Mes'udi, Erşidin Tatlik'in yazılarında vücut bulmuştur (Sultan ve Abdurêhim, 2006a: 6). Bu dönemde verilen eserlerdeki en belirgin ortak özellik, konuya verilen önemdir. Yazılan bir şiirde veya hikâyede mükemmellik, benzersiz mazmunlar yoktur. Çünkü burada gaye; sanat yapmak değil halkın içindeki duyguları aktarabilmek, vatana ve millete olan aşkı kelimelere dökabilmektir. 1966 yılıyla sona eren *17 Yıllık Edebiyat Devri*'nin ardından yaklaşık 10 yıl süren *Medeniyet Zor İnkilabı Devri* başlamıştır.

70'li yılların sonlarında başlayan *Yèni Devr Edebiyatı* dönemine bakıldığında ise 11. Merkezî Komitesi 3. Büyük Kurultayı, Uygur edebiyatı için hem nitelik hem nicelik bakımından çağ atlanılan âdeta bir dönüm noktasıdır. Uygur edebiyat tarihine bakıldığında en büyük ilerlemelerin kaydedildiği dönem olduğu görülmektedir. Bu dönem için belirtilmesi gereken en önemli husus ise düzyazının katettiği yoldur⁹ (Sultan ve Abdurêhim, 2006a: 7).

Uygur romancılığının miladı¹⁰ olan *Dolğunlar Arisida* romanı, Alimcan Abdulla -asıl ismi Mömin Hemrayof- tarafından 1933 yılında kaleme alınmıştır. Uygur romancılığının ikinci romanı Lutpulla Mutellip tarafından yazılan *Davanlar Aşqanda* olsa da -yakılması nedeniyle- elimize ulaşamamıştır (Amannuri, 2008: 94). Şavyün'en Ependi'nin -1951'de- Çinceye tercüme ettiği 178 sayfa uzunluğundaki *Qanlıq Yer* 'Kanlı Yer (Toprak)' romanı, 1947-1948 yılları arasında Muhemmet'im'in Tohtayop'ça yazılmış ve Uygur edebiyatının üçüncü romanı olması hasebiyle önem arz etmektedir. Sonradan adı *Yenhi Deryasi* olarak değiştirilen *Gerbiy Şimal Edebiyat-Sen'iti* dergisinin 1951 yılının 4 ve 9. sayıları arasında yayımlanmıştır. Ayrıca *Qanlıq Yer* romanının 1993 yılında Mahmutcan İslam tarafından Uygurcaya tercüme edilerek yıllar sonra okuyucularla buluşturulduğu bilinmektedir (Keyyum, 2004: 131). Uygur edebiyatının dördüncü romanı Aman Nuri Abdurusul'un 1957'de tamamladığı *Tañ Aldida Tuğulğanlar*'dır (Amannuri, 2008: 95). 1960'lı yılların başında İbrahim Turdi'nin yazdığı roman; Uygur edebiyatının ilklerinden biri olsa da rüzgârda uçarak kaybolmuş, tıpkı *Davanlar Aşqanda* romanı gibi günümüze kadar ulaşamamıştır. Abdükadîr Damolla'nın oğlu olan şair Abdul'eziz Meşsum'un roman yazdığı bilgisi (Amannuri, 2008: 97) mevcut olsa da romanı bulunamamıştır.

Amannuri; Uygur romancılığını ele aldığı makalesinde, Keyyum Turdi tarafından yazılan *Qızıltaq Êtikide* (1974) romanının, bölgede neşredilen ilk roman sayıldığını belirtmektedir. *Uygur Edebiyatı Tarihi*'nde ise *Qızıltaq Baturliri* adıyla anılan bu roman, Uygur edebiyatının üçüncü dönemi olarak kabul edilen *Uygur Bügünkü Zaman* edebiyatının ilk romanı (Sultan ve Abdurêhim, 2006b: 432) olarak açıklanmaktadır.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk.: (Sultan ve Abdurêhim, 2006a).

¹⁰ Uygur edebiyatında verilmiş ilk roman örneğinin Orhun Abideleri olduğu görüşü de hâkimdir (Besir, 2009: 120).

Uygur edebiyatı için özellikle altını çizmemiz gereken bir husus bulunmaktadır: Bu da Uygur edebiyatında 1976 yılının bir dönüm noktası olmasıdır. 11. Merkezî Komitesi 3. Büyük Kurultayı'yla (İsmayil, 1987: 41) -on yıl süren Kültür Devrimi'nin, 06.09.1976 tarihinde sona ermesiyle- kavuşulan edebiyat alanındaki konu bakımından özgürlükten -kısmi de olsa- sonra Uygur edebiyatında romanın durağan dönemi sona ermiştir. Bu tarihe kadar yazılamayan -yazılsa bile yakılarak ortadan kaldırılan- konuların işlendiği romanlar artık yazılmaya başlanmıştır.

1980'li yıllara bakıldığında hem toplumsal (sosyal) hem tarihî pek çok roman yazılmıştır: *Küreşçan Yıllar* [Keyyum Turdi (tarihî, 1979-1980-1982)], *Avral Şamalliri* [Zordun Sabir (toplumsal, 1980)], *Molla Zeydin Heqqide (I-II)* [Hêvir Tömür (tarihî, 1981-1982)], *İli Dolğunliri (I-II)* [Abdurahman Kahar (tarihî, 1982-1986)], *Qaynam Örkishi* [Abdulla Talib (tarihî, 1982)], *İzdiniş (I-II)* [Zordun Sabir (toplumsal, 1983-1989)], *Öçmes İzlar* [Ayşem Ehmet (tarihî, 1983)], *İli Perzentliri* [Mehemmetcan Sadik (toplumsal, 1984)], *Ahırettin Kelgenler* [Turdi Samsak (tarihî, 1985)], *İz* [Abdurêhim Ötkür (tarihî, 1985)], *Süzük Asman* [Keyyum Turdi (toplumsal, 1985)], *Nurluq Kelbler* [Semet Dugayli (toplumsal, 1985)], *Çala Tegken Oq* [Abdulla Talib (tarihî, 1985)], *Çakmaq* [Abdulla Savut (tarihî 1986)], *Aqsuda 1945-Yıl* [Eysa Yüsüp (tarihî, 1987)], *Sutuk Bugrahan* [Seypidin Ezizi (tarihî, 1987)], *Baldur Oyğangan Adem* [Hêvir Tömür (tarihî, 1987)], *Kün Şerkten Çikidu* [Malik Kêvir (toplumsal, 1988)], *Oyğangan Zemin* [Abdurêhim Ötkür (tarihî, 1988-1994)] (Keyyum, 2004: 134).

Görüldüğü gibi Uygur edebiyatı için 80'li yıllar oldukça verimlidir. Bu yüzden ki gerek ülkemizde gerek Uygur edebiyatında -yazılan makale ve kitaplarda- Uygur edebiyatında ilk roman örneklerinin 1980'li yıllarda verildiği algısı mevcuttur.

Uygur edebiyatında 90'lı yıllarda da roman yazarları pek çok eser kaleme almıştır: *Gül'ayim* [Semet Dugayli (toplumsal, 1990)], *Abduqadir Damollam Heqqide Kisse* [Hêvir Tömür (tarihî, 1990)], *Cudalik (I-II)* [Haci Mirzahid Kêrimi (tarihî, 1990-1998)], *Hayat Şundak* [Ehet Turdi (toplumsal, 1991)], *Cimcit Cuñgariye* [Keyyum Turdi (tarihî, 1992)], *Hayat Siri* [Abdurahman Kahar (tarihî, 1993)], *Tenriniñ Hökümi (I-II)* [Tohti Ayup (toplumsal, 1993- 1997)], *Ay Yamguri* [Ehet Turdi

(toplumsal, 1994)], *Mehmud Keşki* [Perhat Cilan (tarihî, 1994)], *İsas* [Kahar Célil (tarihî, 1994)], *Köñül* [Abdurahman Kahar (toplumsal, 1995)], *Dağ* [Ebeydulla İbrahim (tarihî, 1996)], *İum Başkan Şehir* [Memtimin Hoşur (toplumsal, 1996)], *Melike Amannisağan* [Tursun Yunus (tarihî, 1996)], *Se'idihan* [Mirzahid Kerimi, Savut Davut (tarihî, 1997)], *Bedövlet* [Abduveli Eli (tarihî, 1997)], *Göz Ağzidin Yanganlar* [Suleyman Abdurêhim (tarihî, 1997)], *Ana Yurt* [Zordun Sabir (tarihî, 1998)], *Yıraқта Kalğan Muhebbet* [Ehet Turdi (toplumsal, 1998)], *Tumanlık Upuq* [Alimcan İsmayıl (toplumsal, 1999)], *Sersan Roh* [Ehet Turdi (toplumsal, 1999)], *Böre Ana* [Tohti Ayup (toplumsal, 1999)] (Keyyum, 2004: 135).

2000 yılından itibaren verilen eser sayısı giderek artmıştır: *Yiğlima, İnsan* [Geyret Asim (toplumsal, 2000)], *Apaq Hoca (I, II)* [Abduveli Eli (tarihî, 2000)], *Kara Ê kin* [Erkin Sabir (toplumsal, 2000)], *Abdurêşithan (I-II)* [Haci Mirzahid Kerimi (tarihî, 2000)], *Meğdum Ezem ve Uniñ Evladliri (I-II)* [Abduveli Eli (tarihî, 2000)], *Orhun Şecerisi* [Perhat Cilan (tarihî, 2000)], *Bayavanniñ Siri* [Ehtem Ömür (toplumsal, 2001)], *Közge Aylangan Köñül* [HesEncan Abduveli (toplumsal, 2001)], *Yağaç Medal* [Çopani (toplumsal, 2001)], *Ahırki Ov* [Abbas Muniyaz (toplumsal, 2001)], *Behtsiz Se'idiye* [Ehet Turdi (tarihî, 2002)], *Arman* [Memtili Helim (toplumsal, 2002)], *Bu Şundaq Cahan* [Memettursun Obulkasim (toplumsal, 2002)], *Şunqar* [Tohti Sabir (tarihî, 2003)], *Taşka Aylangan Köz Yeşi* [Ömer Abdulla Erkut (toplumsal, 2003)], *Kanlıq Êdir* [Muhemmet Osman (toplumsal, 2003)], *Kabahetlik Kismetler* [Pehridin Musa (toplumsal, 2003)], *Encanbay* [Nur Rozi (tarihî, 2003)], *Ham Süt Emgen Bendiler* [Geyret Asim (toplumsal, 2003)] (Keyyum, 2004: 138).

Romanlara bakıldığında tarihî romanların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedeni -yukarıda da anlatıldığı gibi- tarihî roman yazmanın yasak olduğu, yazarların ise hapse girdiği bir dönemin ardından bu yasağın kaldırılmasıyla birlikte tarihinden bihaber olan, geçmişini ve yaşadıkları eziyetleri bilmeyen yeni nesillere bu tarihsel mirası unutulmadan bırakabilmektir.

2.3. Ehet Turdi ve Behtsiz Se'idiye

Ehet Turdi, 20 Kasım 1940 yılında Kâşgar'da dünyaya gelmiştir. Turdi, öğretmen annesinin desteğiyle dünya edebiyatının önemli eserlerini -Puşkin'in *Yüzbaşının Kızı*, Gorki'nin *Ana*, *Benim Üniversitelerim* gibi eserleri Yeni Uygurca tercümelerinden- okuyarak derinden etkilenmiştir. Henüz öğrencilik yıllarındayken

yazdığı *Çin Dostluk* ‘Gerçek Dostluk’, *Sinalmıgan Yigit* ‘Sınanmayan Yiğit’, *Dağda Kalgan Kız* ‘Darda Kalan Kız’ adlı hikâyeleri; okul dergisinde yayımlanmıştır. 1958 yılında *Tarim*¹¹ dergisinde *Gürüç* (asıl ismi *Soğidiki Kêçe*) hikâyesi ile edebî kariyerine ilk adımını atan Turdi; 1964 yılında Şıncañ Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesinden mezun olduktan sonra *Şıncañ Edebiyatı* dergisinde editör olarak göreve başlamıştır (YJ, 1985: 97).

Uygur edebiyatına ait kaynaklara bakıldığında Ehet Turdi’nin edebî hayatının üç döneme ayrıldığı görülmektedir. Birincisi; Turdi’nin *Çin Dostluk*, *Sinalmıgan Yigit*, *Dağda Kalgan Kız*, *Hayatniñ Başlinişi* ‘Hayatın Başlanışı’, *Deştke Bahar Keldi* ‘Çöle Bahar Geldi’, *Küreş Davam Kılıdu* ‘Mücadele Devam Edecek (Ediyor)’, *Azad Zanimdin Aylinay*, *Bizniñ Evlad* ‘Bizim Evlat’ adlı hikâyelerini kaleme alıp yayımladığı 1958-1964 yılları arasındır. 1974’te başlayıp 1989 yılında sona eren ikinci dönem; *Merhaba Bağven* ‘Merhaba Bahçıvan’, *Mehbus Kızı* ‘Mahpus Kızı’, *Gulhan* ‘Gülhan’, *Eşrep Bova* ‘Eşref Dede’ hikâyeleriyle Turdi’nin rüşdünü ispat ettiği, Uygur edebiyatının önemli isimleri arasına adını yazdırdığı süreçtir. Turdi’nin edebî hayatının ikinci döneminde yazmış olduğu *Eşrep Bova*, *Gulhan*, *Gilgaylık Kişi*, *Beş Miñ Kilométir Yıraklıkta* ‘Beş Bin Kilometre Uzaklıkta’ gibi eserler; Çinceye tercüme edilerek ders kitaplarına konulmuş böylece genç dimağlar Turdi’yle tanışmıştır. Ayrıca bu dönemde *Kıyanlık Derya* ‘Taşan Nehir’, *Bahardiki Cudun* ‘Bahardaki Soğuk’, *Kaş Bilen Kirpik Arılığında* ‘Kaş ile Kirpik Aralığında (Arasında)’ , *Muzlıgan Yürek* ‘Buz Tutan Yürek’ gibi povestler (uzun hikâye) ve yazdığı ilk roman olan *Untulğan Kişiler*’i kaleme almıştır (Huma, 2016: 28). Üçüncü döneme bakıldığında ise 1989’da başlayan ve günümüze kadar olan süreçtir. Bu dönem için Ehet Turdi’nin romancılık alanında pek çok eser verdiğini söylememiz mümkündür. *Hayat Şundağ* ‘Hayat Şöyle’, *Ay Yamğuri* ‘Ay Yağmuru’, *Yırakta Kalgan Muhebbet* ‘Uzakta Kalan Muhabbet’, *Sersan Roh* ‘Sersem Ruh’, *Behtsiz Se’idiye* ‘Bahtsız Seidiye’, *Kabahet*, ‘Kabahat’ *Kona Koça* ‘Eski Sokak’ (Huma, 2016: 29); Turdi’nin bu dönemde yazdığı romanlardır¹². *Kıyanlık Derya* hikâyesiyle Munevver Povest Ödülü’nü; *Untulğan Kişiler*, *Hayat Şundağ*, *Sersan Roh* ve *Behtsiz Se’idiye* romanlarıyla Çin (Cuñgo) Kitap Ödülü, Tulpar Edebiyat Ödülü, Teñritag Edebiyat ve Sen’et Ödülü’nü kazanmıştır (Huma, 2016: 29). Ehet Turdi’nin yazarlık kariyerinin

¹¹ 1951 yılında *Şıncañ Edebiyat-Sen’iti* adıyla kurulmuştur (Sultan ve Abdurêhim, 2006a: 12).

¹² Ayrıntılı bilgi için bk.: (Huma, 2016).

50. yılı dolayısıyla bütün eserleri on cilt (*Untulğan Kişiler, Hayat Şundağ, Ay Yamğuri, Yırakta Qalğan Muhebbet, Sersan Roh, Behtsiz Se'idiye, Qabahet, Yekçeşme, Muzliğan Yürek, Devr Sadasi*) hâlinde yayımlanmıştır (Turdi, 2009e: 3).

Ehet Turdi'nin hikâye ve povestleri şu şekildedir: *Hayatniñ Başlinişi, Deştke Bahar Keldi, Küreş Davam Qilidu, Azad Zamanimdin Aylinay, Bizniñ Evlad, Yalkunluk Yaşliq* 'Heyecanlı Gençlik', *Merhaba, Bağven, Mehbus Kizi, Heyr-hoş Tokkuz Künlük Mekan* 'Elveda Dokuz Günlük Mekân', *Qıyanliq Derya, Elvida Kız Yeşim* 'Elveda Gözyaşım', *Sınax Meydandiki Letipe* 'Sınav Meydandaki Latife', *Qızıq İşlar* 'İlgi Çekici İşler', *Neme Dëgülük* 'Nasıl Demeli', *Bahardiki Cudun, Muzliğan Yürek, Sebiyler Paci'esi* 'Sabiler Faciası', *Eşrep Bova, Qaş Bilen Kirpik Arılıkıda* (Turdi, 2009e¹³: 2). Ayrıca Ehet Turdi'nin yazmış olduğu hikâye ve povestler derlenerek kitap hâline getirilmiştir. Turdi'nin yazdığı romanlara bakıldığında *Untulğan Kişiler, Hayat Şundağ, Ay Yamğuri, Yırakta Qalğan Muhebbet, Sersan Roh, Behtsiz Se'idiye, Qabahet, Kona Koça*'dır.

Turdi, *Sersan Roh* kitabının giriş kısmına yazdığı notta bu kitabın gurbette olan, yabancı memlekette vatan hasreti çeken vatandaşlara ithaf edildiğini belirtmektedir. Bu not şu şekildedir: “*bu kitabni ana yurttin ayrilip, çet ellerde muhacirette turuvatқан barliq vetendaşlırimğa bëğişlayemen!*” Ayrıca aynı kitabın¹⁴ “Neşriyattin” başlığı altında verilen bilgilerde Turdi'nin *Ap'ak Hoca* ve *Meşrep* adlı tarihî romanı yazmak için araştırmalar yapmakta olduğu yazmaktadır.

Bu tezde incelenmiş olan eser, Ehet Turdi'nin *Behtsiz Se'idiye* adlı tarihî romanıdır. *Behtsiz Se'idiye* romanı, 2002 yılında Şincan Helk Neşriyatı tarafından yayımlanmıştır. Roman, Seidiye Hanlığı'nın 1671 ile 1678 yılları arasını anlatmaktadır. Seidiye Hanlığı için tehlike arz eden Apak Hoca'nın kovulmasıyla başlayan roman, hanlığın hazin sonu ile bitmektedir. Romanın en önemli özelliği, dönemi anlatan tarihî değere sahip eserlere dayanmasıdır. Bu eserlere bakıldığında Mirhalidin Katip Kazi Şah Küçek Yarkendi tarafından 1776-1777 yılları arasında yazılan *Hidayetname* ve Muhammed Sâdık Kâşgarî'nin *Tezkire-i Hoca Hidayitulla*'sıdır.

¹³ *Devr Sadasi*'nin *Giriş* bölümündeki bilgilerdir.

¹⁴ Turdi, E. (1999). *Sersan Roh*. Keşker Uyğur Neşriyatı.

Ehet Turdi, *Behtsiz Se'idiye* romanını annesine ithaf ettiğini şu şekilde ifade etmiştir: *bu kitabni- beş oğul, ikki kızni terbiyilep, katarğa қоşу yolida cebir-capa çekken, mēhriban anam nurane hacim davut kıziniñ parlaқ hatirisige bēgişlaymen.* (Turdi, 2002).

2.4. Behtsiz Se'idiye Romanı Özeti

Yedi yıl boyunca Karakurum Dağları'nı yurt edinen Derviş Hoca, Yunus Ahun'un evine gelir. Evde Yunus Ahun'un oğlu İsen Buka oturmaktadır. Derviş Hoca, hayırlı bir rüya gördüğünü ve bu rüyada bir mum ışığı gördüğünü ve o mum ışığının azalıp güneşe sonra ise on dört günlük dolunaya döndüğünü anlatır. Bu rüyayı gördükten üç gün sonra Apak Hoca'nın -1671 yılında İsmailhan tarafından kovulan ve adı o zaman Hidayitulla İşan- kendisine mektup gönderdiğini söyler. Bu mektupta yazan şudur:

— Bütün Moğolistan halkına hakan kıldım!

Kendisinin hakan ilan edilmesinin nedenini ise İslam dinine yedi yıl boyunca ettiği hizmetler olduğunu söyleyerek kendisine inanan muhlisleri olan İsen Buka ve Derviş Hoca'ya:

— Uyanın! Şimdiki menziliniz Yarkend'dir! Yarkend'de bulunan Moğol evladı (beççe) İsmail Han'ın gönlüne girin! diye çağrıda bulunur. (İsmailhan, 1669 yılında Seidiye hanı olmuştur. Apak, İsmail Han'ın önüne gelir ve kendi müritlerinden vergi alınmamasını ister ve İsmail Han bunu kabul eder. Tabii ki başına neler geleceğini bilmeden...)

1678 yılının yaz ayları. Aksu'da Galdan Boşuktu Han önderliğinde Cungan ordusu ve Apak Hoca, İsmail Han ve ordusuna saldırır ve onları ağır bir bozguna uğratar. İstikamet Kâşgar'dır. Kâşgar naibi Babak Sultan (İsmail Han'ın oğlu) orada öldürülür. Kâşgar, Galdan Boşuktu Han ve Apak Hoca tarafından ele geçirilir. Apak Hoca, oğlu Yahya'yı han kılar. Apak Hoca, Galdan Boşuktu Han ve askerleri artık başkent Yarkend'e gelmişlerdir... Apak Hoca, saraya sızabilmek için çeşitli yollar dener. Saraydakiler -başta Havazbey olmak üzere- kendilerinden ne kadar üstün olurlarsa olsunlar, Cungan ordusuna asla boyun eğilmeyeceği kararını almışlardır. Ancak ne yapılsa nafiledir. Cungan ordusu, Seidiye Hanlığı'nı ele geçirmiştir bile. Sokaklar kan içinde kalmış, kan kokuları etrafı sarmıştır.

25 Eylül 1678’de Seidiye Hanlığı’nın merkezi olan Aksaray’da Galdan tarafından Apak Hoca’ya Seidiye Hanlığı’nın simgesi olan taç giydirilir. Bu taç, yıllarca babadan oğula geçerken bu sefer sıra Apak Hoca’dadır. Tacı giyen Apak Hoca, Seidiye halkına -aslında olmayan- mucizeleriyle anlatılmıştır. İş çıkırından o kadar çıkmıştır ki camilerde okunan hutbelerde Apak’ın adı Allah’ın adları arasında sayılmış, halkın gözünün boyanması için sınır tanınmamıştır. Ancak yalnızca yapılan halkın gözünde Apak Hoca’nın yüceltmeye çalışılması olmamış, bir yandan da Seidiye Hanlığı’nın askerleri ve devlet memurları lanetli olarak empoze edilmeye çalışılmıştır. Bu çabalar halkın bir kısmında karşılık bulsa da Apak’ın kim olduğu ve kimlerle işbirliği yaptığını bilen, bu olanlara ses çıkaran kişiler de vardır: Barat Elem, Havazbey gibi....

Apak Hoca tahttayken kararları Seidiye Hanlığı’nın değil kendi bekası için vermiştir. Tahta çıktıktan on gün sonra mescitlerin sema edilen, esrar çekilen yerler hâline getirilmesine karar vermiş; halkın tepkisini çekmiştir. Karara karşı çıkan kişilerin ortadan kaldırılması gerekiyordur başta da Barat Elem...

X X X

Seidiye Hanlığı’nın üçüncü hanı Abdükerim Han’dır ve Mahdum Azam’ın büyük oğlu olan Hoca İshak Veli’yi¹⁵ çağırır. Hoca İshak Veli, kendisine çok güvenen Abdükerim Han’ı öldürtür ve taht Abdükerim Han’ın kardeşinin olur. Reşidiye Medresesi’nin başmüderrisi olan Hacı Kutluk Mevlevi ise ülkede yaşanan ihanetin farkındadır. Cemaati uyarır:

— Gözünüz açık olsun! der.

X X X

Apak Hoca, Hacı Kutluk Mevlevi’nin hâlâ hayatta olduğunu duyunca çok şaşırır ve üzülür. Derviş Hoca’ya:

— Gidip onu dünyadan sileceksin! der. Ama ne yapsa da bunu başaramaz çünkü Hacı Kutluk Mevlevi yine kurtulmuştur. Bunu duyan Apak Hoca daha da yıkılır çünkü Hacı Kutluk Mevlevi, bilgisiyle insanların saygısını kazanmış bir kişidir ve söylediklerine değer veren insanlar mevcuttur.

¹⁵ Apak Hoca’nın babasının amcasıdır.

1668 yılında Seidiye Hanlığı'nın tahtına Yolvas Han çıkmıştır. Bunu öğrenen Apak Hoca, çok mutlu olur çünkü Yolvas Han da kendisinin müritlerinden biridir. Yolvas Han'ı tebrik etmek için Kâşgar'dan Yarkend'e gelen Apak Hoca, Yolvas Han'a methiyeler düzer. Apak Hoca, Yolvas Han'ı kendisine bağlayıp:

— Hacı Kutluk Mevlevi, sizin hâkimiyetinizi tehdit ediyor! der.

1679 yılında Seidiye Hanlığı tahtına İsmail Han'ın yeğeni olan Muhammet Emin çıkmıştır. Bunu duyan Apak Hoca çok üzölmüştür. Apak Hoca'nın yaptığı bu zulümlere karşı koymak için Muhammet Emin on bin askeriyle birlikte hücum eder. Muhammet Emin ve askerleri muvaffak olur. Aradan geçen zamanla birlikte Muhammet Emin, kız kardeşi olan Bibi Möhterem Hanım'ın Apak Hoca ile evlenmesinin uygun olduğu düşünür ve evlenirler. Ancak Apak Hoca yine ihanet planları yapar ve Muhammet Emin'i öldürtür. Bunun üzerine Apak Hoca tekrar tahta çıkar. Şarkı söylemek ve şiir okumayı yasak eder. Bu sefer Hacı Kutluk Mevlevi'yi öldürmenin bahanesi açıktır: Şiir okumak... Apak Hoca yeni fermanını duyurur: Sermazar Haşiri. Bu fermanında Apak Hoca, babası olan Muhemmet Yusup Hoca'nın mezarının -vasiyet üzerine Kâşgar'da- nesilden nesile ziyaret edilen bir yer olmasını buyurur. Bu mezar, nakkaşlar tarafından süslenmelidir ve gelen herkes hayran kalmalıdır. Oğlu Yahya Hoca ise bunu kabul eder.

X X X

1542 yılında Muhammet Emin Hoca (Muhammet Yusuf'un babası) İshak Veli tarafından zehirlenir. Muhammet Emin, oğluna:

— Moğolistan'a git, Allah oranın anahtarını size verdi! der. Bunun üzerine Muhammet Yusuf, Semerkant'tan çıkıp Kumul'a gelir. Zuleyha Bekim ile evlenir ve 1626 yılında Apak Hoca yani Hidayitulla İşan doğar. Apak, henüz on iki yaşındayken babasının gördüğü bir rüyanın üstüne babasıyla birlikte Kâşgar'a gelirler. Kâşgar'a geldikleri 1638 yılında tahtta Abdullah Han bulunmaktadır.

X X X

1665 yılında Hotan'ı basan ve Tangutların eline esir düşen Dostmuhammet, Tohti Targak ile karşılaşır. 1677 yılında Lasa'ya gidip V. Dalay Lama'dan yardım isteyen Apak Hoca'yı da o vasıtaıyla tanımaktadır. Dostmuhammet aradan geçen yirmi üç yıl ardından büyüdüğü mahalleye gider. Apak'ın vergileri toplamaktan

sorumlu memurunun halka nasıl zulümler yaptığını görüp dayanamaz ve o memura müdahale eder. Dostmuhammet'in bu müdahalesi herkes tarafından duyulur. Bu Apak Hoca için bu ona karşı yapılan bir başkaldırıdır. Apak Hoca, Dostmuhammet'i öldürmesi için İsen Buka'yı görevlendirir. İsen Buka, Dostmuhammet'i bulur ve onu öldürmek için uğraşır. Dostmuhammet, İsen Buka ile konuşur:

— Eğer beni haksız bulursan öldür ama önce beni dinle, ben sana anlatayım Apak Hoca'nın ne kadar hain olduğunu! diyerek Apak Hoca'nın V. Dalay Lama'dan yardım isteyip yurttaşlarını öldürmekten hiç çekinmediğini anlatır.

Apak Hoca, Tibet'e gitmeden önce Kaşmir'e Babürlü hükümdarı olan Muhammet Reca'nın yanına gitmiştir. Muhammet Reca, Apak Hoca'ya:

— Ben senin için istihareye yattım, çözüm Tibet'tedir. Tibet'e gidince onların putlarına tapın, Brahman giysisini giy, sana güvensinler ve yardım etsinler. der. Bu sözlerin üzerine Apak Hoca'nın gittiği yer, bütün Asya'daki Budistlerin tavaf yeri olan Mabori Dağı'ndaki Potala Sarayı'dır. Hatta o dönemde Tibet'te bulunan Dostmuhammet ile Apak Hoca da orada tanışır. Dostmuhammet'in kendisinin tercümanı olmasını isteyen Apak Hoca, doksan gün boyunca putların önünde eğilir ve aynı Budistler gibi giyinir. Sonunda Apak Hoca, V. Dalay Lama'nın huzuruna çıkıp İsmail Han'ı kötüler. V. Dalay Lama'nın Seidiye Hanlığı'na olan kını, 1647 yılına dayanmaktadır çünkü Tibet, Abdullah Han döneminde Seidiye Hanlığı'na vergi vermeyi kabul etmiştir.

V. Dalay Lama ile yaptığı görüşmeden sonra Lasa'dan yola çıkan Apak Hoca, önce İli'ye gelir. 1678'de İli'de Cungan kabilesinin başı Galdan Serin bulunmaktadır. Apak Hoca, Galdan Serin'in yanına gelirken V. Dalay Lama'nın Galdan'a gönderdiği mektup da yanındadır. Bu mektupta:

— Afak Bisyar'a (Apak Hoca) yardım et! O ülkesindeki bir zalim tarafından kovulmuş! yazar. Bu sözlerin üzerine Galdan Serin, otuz bin askerle birlikte Seidiye Hanlığı'na hücum ederek Kumul ve Turfan'ı alır. Aynı yıl Seidiye Hanlığı'na tekrar on iki bin askeriyle saldırır.

Dostmuhammet'in anlattıklarıyla artık gözleri açılan ve bütün gerçekleri fark eden İsen Buka, Apak'ın yüzünü dahi görmek istemez. Cungarlar durmadan Seidiye Hanlığı'na saldırmaktadır. Dostmuhammet ile savaş alanında karşılaşan İsen Buka,

duygu dolu anlar yaşar. Dostmuhammet, İsen Buka'nın durumu çok ağır olmasına rağmen ona hiçbir zarar vermez. İsen Buka'yı evine götüren Niyaz Karvan ona çok iyi bakar. İyi bakmasının nedeni, İsen Buka'nın babası olan Yunus Tamçı'nın saygıdeğer bir kişi olmasıdır. Niyaz Karvan, İsen Buka'ya babasının (Yunus Tamçı) Apak Hoca tarafından öldürüldüğünün haberini verir. Bunu duyan İsen Buka donakalır, nedenini sorunca ise daha da şaşırır. Apak'ın babasının mezarını süsleyen, onu hakkeden, kutsal bir ziyaretgâh hâline getiren Yunus Tamçı; daha güzel yerler yapamasın, yeryüzünde bu mezardan daha görkemli bir yer olmasın diye öldürülmüştür.

İsen Buka bu kandırılmanın acısını en içten şekilde hisseder ve bu acının altında ezilmektedir. Yiğit bir askerken dili tutulan, elinde asasıyla gezen, geceleri mezarlıkta uyuyan bir kişi hâline gelmiştir. Görenler gözlerine inanmamaktadır. Apak Hoca, İşkul Savaşı'nda öldüğünü düşündüğü İsen Buka ile karşılaşır ama İsen Buka artık eskisi gibi değildir. İsen Buka'nın o temiz ruhu, asla susmadan herkesin gözünü açmaktadır...

3. İNCELEME

aççık¹⁶: Yeni Uygurcada iç seste ünsüz ikizleşmesi ve Çağataycadan miras¹⁷ olan son seste ünsüz tonsuzlaşması görülen *aççık* kelimesi; ‘tat olarak acı, ekşi ve keder, üzüntü’ anlamlarının yanında koklama organlarınca algılanan ‘keskin koku’ anlamını da kazanmıştır: *sésik patkakñiñ aççık puriķi* ‘Pis bataklığın kötü kokusu’ (UTİL, 1990: 32). Kazandığı bir diğer anlam ise ‘dokunma duyusu aracılığıyla algılanan his’tir: *tağñiñ soğuk, aççık şamili* ‘Dağın soğuk, keskin rüzgârı’ (UTİL, 1990: 32). Kelimenin tarihî seyrine art zamanlı olarak bakıldığında (Yeni Uygurcada) -taranan eserlerde- önceden karşılaşılmayan bir anlamın daha kazanıldığı görülmektedir. Yeni Uygurcada *aççık* kelimesinin ‘alay, ironi’ anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. *men uniñğa aççık külke bilen qaridim-de* ‘Ben ona alaycı tebessüm ile baktım’ (UTİL, 1990: 33). BS’de *aççık* kelimesi pek çok anlamda kullanılmıştır. ‘Tatma organlarınca algılanan acı tadı’ anlamı bulunmaktadır: *birdinla aççık şortañ topilik* ‘Aniden acı tuzlu topraklı’ (BS, 32). BS’de yalnızca tatma organı değil ‘koku organıyla algılanan uyaran’ şeklinde de kullanılmıştır: *gürüldep yénivatқан¹⁸ aşu yalkun bilen aççık is-tütek arisidin* ‘Alevlenip yanıp duran şu alev ile acı duman arasından’ (BS, 89). *Aççık* kelimesinin mecazi anlamda kullanımları da bulunmaktadır. ‘Üzüntü veren, acı verici’ anlamlarında görülmüştür: *Havazbegñiñ aççık sözliri* ‘Havazbeg’in acı (veren) sözleri’ (BS, 110). *aççıktin ağziğa gepmu kelmey* ‘Üzüntüden ağzına laf gelmeden’ (BS, 153). *Apak Hoca gezeplik, micezi çus, aççıķi ziyade adem idi* ‘Apak Hoca hiddetli, karakteri hassas, öfkesi çok adam idi’ (BS, 154). Bir başka mecaz kullanımı olan ‘şiddetli’ anlamında rastlanmıştır: *küzñiñ aççık soğukida* ‘Güzün acı soğukunda’ (BS, 104).

Taranan eserlerde bütün dönemlerde rastlanan ve semantik bakımdan hem ‘ruhi bakımdan duyulan acı’ hem de ‘tatma organıyla algılanan acı’ anlamlarına gelen *aççık¹⁹* ismi, AY’de (III. Kitap 5. Bölüm) ‘ödül’ (AY, 1113) anlamında kullanılmıştır.

¹⁶ *Āçığ* > *aççık* [Ünlü uzunluğunun etkisiyle telafi uzaması (ünsüz ikizleşmesi, gemination) meydana gelmiştir.] (Tekin, 1971: 1).

¹⁷ Çağataycada asli /ğ/ ve asli /k/ birbirine karıştırılmıştır: *ağ* ~ *aķ*, *ayaķ* ~ *ayağ*, *bulaķ* ~ *bulağ*. (Eckmann, 2017: 141).

¹⁸ Esas fiil + zarf-fiil eki (-a / -e) + yat- (yardımcı fiil). Yat- yardımcı fiilinin -a / -e zarf-fiil ekiyle kaynaşması sonucunda -vat- eki oluşmaktadır. Bu tasvirî fiil, süreklilik bildirmektedir (Öztürk, 2010: 102).

¹⁹ *açığ* 1113 AY (acı, hiddet); *açag* 41-61 M ~ *açığ* 65 M (acı, ızdırap); *açağ* ~ *açığ* EUTS (öfke, kızma, şiddet), *açağ* ~ *açığ* EUTS (acı, ızdırap), *açağ* ~ *açığ* EUTS (ekşi, acımtırak), *açağ* ~ *açığ* EUTS (hediye, armağan); *açığ+ları* 330 AB (acı); *açığ* ETG (acı, öfke, kızma, hiddet, pek); *açığ* 43-

Aynı anlamda ilk İslami eserlerden olan *KB* (KB, 616) ve *DLT*'de (DLT, 43-30) de kullanıldığı görülmektedir. 'Üzüntü' ve tat olarak 'acı', 'ekşi' anlamlarında görülen *aççık* kelimesi, *TZ*'de 'acı, ekşi' (TZ, 13a-11) anlamının yanı sıra anlam daralmasına uğrayarak 'acı yoğurt' (TZ, 31b-13) anlamında açıklanmıştır. *İM*'de de iki farklı anlamda kullanılmıştır. Bir cümlede 'acı (safranın tadı)' (İM, 93b-5) anlamını korurken diğer cümlede 'tuzlu' anlamına gelmiştir: *anınḡ suwı yaman açı turur* (İM, 297b-4).

açkuç: Yeni Uygurcada *açkuç* kelimesinin 'anahtar' anlamının yanı sıra 'bir işi halletmek için izlenen yol' anlamına da geldiği görülmektedir: *iştan bēgiḡa ēsivalḡan açkuç bilen it kallisidek yoḡan orus kılupini açtı*. 'İç donunun kemerine asılan anahtar ile it kafası gibi büyük Rus kilidini açtı.' (UTİL, 1990: 35). *kelbini açidiḡan açkuçni* 'Kalbini açacak anahtarı' (UTİL, 1990: 36). Ayrıca 'sözlüklerde kelime bulmak için oluşturulan cetvel, liste, dizin' anlamlarında da kullanılmaktadır. Kâşgar ve Yarkend ağızlarında anlamı aynı olmasına karşın *açku* biçiminde rastlanmıştır. *BS*'de *açkuç* sadece 'anahtar' anlamında tespit edilmiştir: *açkuç mēniḡ kolumda*. 'Anahtar benim elimde' (BS, 66). *tömür kılupni yaḡaç açkuç bilen* 'Demir kilidi ağaç (ahşap) anahtar ile' (BS, 111).

Eski Türkçeye bakıldığında *aç-* fiiline, fiilden isim yapım eki getirilerek türetilen *açkaç*²⁰ ismi, 'anahtar' anlamıyla *ETG*'de görülmektedir (Gabain, 1988: 52). Fiilden isim yapım eki olan *-ḡaç*, *-geç*; *-kaç*, *-keç* eki özellikle alet isimleri yapmaktadır. *İML*'de *açgu* biçiminde rastlanan sözcük, *İM*'de ve *CC*'de *açkuç* (CC, 11) şeklinde tespit edilmiştir: *kim kim bir iw satsa açkuçları aninḡ taḡı binesi aninḡ turur* (İM, 475b-5). Eckmann, *-ḡuç* / *-güç* ekini alet isimleri yapan ek şeklinde açıklamıştır: *süzgüç*, *yēlpigüç* (<yēlpi- 'Yelpazelemek'), *ör-güç* ('atın yelesini örmek için kullanılan tarak') (Eckmann, 2013: 52).

30 DLT (ekşi, acı), *açıḡ* 43-30 DLT (sultan tarafından verilen caizenin adı, ihsan); *açıḡ* 1170 KB (acı), *açıḡ* 616 KB (ihsan, bağış); *acık+ḡa* C209 AH ~ *acıḡ* 426 AH (acı); *açıḡ* 37-39a2=48:17 RKÇ (acı veren, elem verici), *açıḡ* 33-72b1=35:12 RKÇ (acı, tatlı olmayan); *açıḡ* 374-2 MM (acı, lezzetsiz); *acıḡ* 179-6 ME ~ *acı* 37-5 ME (acı); *açıḡ* 135-5 NF (acı, elem); *açıḡ* 154, 165 İML (acı); *açı* 74 CC (acı), *açuv* 139 CC (acı, keder, üzüntü); *acı* 9 Kİ (bugünkü manasında); *acı* 13a-11 TZ (acı, ekşi), *açı* 31b-13 TZ (acı yoğurt); *açı* 4b-4 DM (acı); *açı* 93b-5 İM (acı), *açı* 297b-4 İM (tuzlu); *açı* 70-4 GT ~ *açıḡ+ından* 130-7 GT (acı, keder); *açıḡ+ing* 184-b-8 ŞD (öfke, hiddet); *açıḡ+ım* 464 BD (acı, üzüntü, keder); *açıḡ* 709 MSD (acı, üzüntü verici, dokunaklı); *açıḡ* 766 LD ~ *açıḡ+nı* 1461 LD (acı, üzüntü); *açıḡ* 307 DN ~ *açıḡ* 604 DN (acı); *açıḡ+ing* 184b-8 ŞD (öfke, hiddet); *acıḡ* AL ~ *acıḡ* 6 AL (teessüf); *açıḡ* 29-15 KYAS (ekşi, acı, öfkeli).

²⁰ *açkaç* ETG (anahtar); *açgu* 179 İML (anahtar); *açkuç* 11 CC (anahtar); *açkuç* 475b-5 İM (anahtar); *açku* 30-27 KYAS (anahtar, açacak).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘anahtar’ anlamında rastlanan isim, Yeni Uygurcada *açkuç* biçiminde yaşamaktadır. *Açkuç* isminin ‘anahtar’ anlamını korumasının yanı sıra ‘çare, çözüm; dizin’ anlamlarını kazandığı görülmektedir.

ağri-: Yeni Uygurcada *agri-* fiilinin ‘hasta olmak, acı çekmek’ anlamlarını koruduğu görülmektedir: *keyer agrisa, can şu yerde*. ‘Nere ağrısı, can orada.’ (UTİL, 1990: 113). Kâşgar ve Yarkend ağızlarında ‘hasta olmak, kederlenmek’ (KYAS, 31-58) anlamlarında kullanılmaktadır. Fiil, art zamanlı olarak incelendiğinde Köktürk döneminden itibaren somut anlamının yanında soyut anlam da kazandığı görülmektedir. BS’de ‘fiziksel ve ruhi bakımdan acı çekmek’ kastedilmektedir: *bëgim, bizge için ağrisun, –dëdi* ‘Beyim, bize için acısın! dedi’ (BS, 391). *koliniñ bëğişimu ziñjida ağrip* ‘Elinin bileği de zing zing kılıp ağrıyıp’ (BS, 395).

Eski Türkçede ‘ağır, önemli, değerli, samimi; külfetli, kederli, acı verici’ anlamlarına gelen *ağır*²¹ (Clauson, 1972: 88) ismine, isimden fiil yapım eki olan +U- (~ +I-) eki getirilerek türetilen *ağrı- / ağru-:*²² fiili; ‘ağırlaşmak, ağır olmak; acı çekmek, acı içinde olmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 91). Taranan eserlerde Köktürk Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘ağrımak, hastalanmak’ anlamlarını taşıyan *agri-* fiilinin TZ’de ‘ağır olmak’ anlamını kazandığı görülmektedir (TZ, 144). Açıklama olarak da isimden fiil türemesi bölümünde ele alınmış ve ‘ağrı’ anlamındaki isim olan -iç ses sızıcılaşarak- *avruk*’tan *avur-* fiilinin türediği

²¹ *ağır* BK G15 (ağır, değerli); *ağır* 49-26 M ~ *ağır* 95-8 M (ağır, sert, zor); *ağır* 279 AB (ağır, sert, zor, önemli, şeref, saygı); *ağır* 0220 AY (şeref, saygı, önemli, değer); *ağır* 26 KİP (ağır); *ağır* ETG ~ *ağır* ETG (ağır, değerli, şerefli); *ağır* 100 ÇB (pek ziyade, pek büyük, pek derin); *ağır* EUTS ~ *ağır* EUTS (ağır, şerefli), *ağır* EUTS ~ *ağır* EUTS derin, fevkalade); *ağır* 38-25 DLT (ağır, yavaş), *ağır* 62-49 DLT (ağırlık, yük), *ağır* 38-25 DLT (pahalı); *ağır* 900 KB (ağır, değerli, kıymetli), *ağır* 903 KB (ağır, güç); *ağır*+*mıça* 26-16a1=4:10 RKÇ (kadar, miktar, ağırlık); *ağır* 97-1 NF (ağır, zor, güç, çok, değer); *ağır* 22-8 ME (ağır); *ağır* 209-9 GT (ağır, çok, zorlu); *ağır* 151 İML (hafif olmayan yerinden zor oynatılan nesne); *ağır* A.IV.19 AO (ağır, çok); *ağır* 69 CC (ağır, ağırlık), *ağır* 28 CC (şan, şeref, şöhret, itibar); *ağır* 16 İD (bugünkü manasında), *ağır* 17 İD (şişman); *ağır* 11a-1 TZ ~ *avur* 11a-1 TZ (ağır); *ağır* 100b-5 İM (ağır), *ağır* 140a-6 İM (kalın, dayanıklı), *ağır* 19b-3 İM (can sıkıcı), *ağır* 67a-5 İM (üstün); *ağır* 874 LD (ağır); *ağır* 259 DN (ağır); *ağır* 32-62 KYAS ~ *ağır* 31-51 KYAS (ağır, büyük, değerli).

²² *agrı-p* BK G9 (hastalanmak); *agrı-* ETG (ağrımak); *agrı-mak* EUTS (ağrımak, hasta olmak, hastalanmak); *agrı-r* 3430 KB (ağrımak); *agrı-dı* 35-21 DLT (ağrımak); *agrı-yurlar* 26-72a3=4:104 RKÇ (acı duymak); *agrı-yu* 84-15 NF (ağrımak, sancımak); *agrı-* 105 İML (incinmek), *agrı-* 106 İML (ağrıya duçar olmak); *agrı-* CC ~ *agrı-* CC ~ *agru-* 17 CC (ağrımak); *avur-dı* 84a-7 TZ (1. Ağır olmak. 2. Ağrımak); *agrı-* 273a-3 İM (göz ağrımak, iltihaplanmak); *agrı-dı* 286-4 GT (ağrımak, acımak); *agrı-ğay* 463 DN (ağrımak, acımak; gücenmek); *agrı-mak* 31-58 KYAS (hasta ya da ıstıraplı olmak, kederli olmak).

açıklanmıştır (TZ, 121). *İM*'de ise fiilin anlamının daraldığı yalnızca 'gözün ağrması' olarak görüldüğü tespit edilmiştir: '*āṣūrā kūni aḡrīmaḡay anīḡ iki kōzi* (İM, 273a-3).

Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren 'hastalanmak, hasta olmak; ağrımak, sancımak; ruhi bakımdan acı çekmek, kederlenmek' anlamlarında rastlanan fiil, Yeni Uygurcada *aḡri-* biçiminde yaşamaktadır. *Aḡri-* fiili; 'hastalanmak, hasta olmak, acı çekmek' anlamlarını korumaktadır.

aḡriḡ: (bk. *aḡri-*) Yeni Uygurcanın da fonetik özelliği (Çağataycadan mirastır.) gereği, son sesin tonsuzlaştığı *aḡriḡ* ismi; 'acı, ağrı; hasta, elem, keder' anlamlarına gelmektedir: *aḡriḡniḡ derdidin* 'Ağrının derdinden' (UTİL, 1990: 113). *BS*'de 'acı, ağrı' anlamlarında kullanılmıştır: *putliriniḡ aḡriḡi* 'Bacaklarının ağrısı' (BS, 18). *u baş-kōzidiki yara aḡriḡlirini untup* 'O, baş [ve] gözündeki yara[ların] acılarını unutup' (BS, 463). *kōḡül aḡriḡliri tēḡiçe uniḡ ēsidin kōtūrülüp ketmigenidi* 'Gönül ağrısı hâlâ onun hafızasından silinmemişti (BS, 203).

Eski Türkçeye bakıldığında *aḡri:- / aḡru:-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-g+* eki getirilerek türetilen *aḡriḡ*²³ isminin 'ağrı, acı verici, ağrılı bir hastalık' anlamlarına geldiği görülmektedir (Clauson, 1972: 90). *AY*'de ve *AB*'de 'hastalık' anlamına gelen *ig* kelimesi ile ikileme oluşturmuştur: *ig aḡriḡ ada tudaları bar erser* 'hastalık sıkıntıları var ise' (AY, 0144). *yiriḡig kanıḡ igig aḡriḡig korkınçig ayınçig* 'kanı, hastalığı, korkuyu' (AB, 214). *RKÇ*'de *aḡriḡ* ismine 'manevi bakımdan çekilen acı, zahmet' anlamında rastlanmıştır: *kōḡül aḡriḡiḡa* (RKÇ, 26-86b3=4:128). Harezmi Türkçesine ait eser olan *NF*'de *aḡriḡ* ismi, 'fiziksel acı' anlamında kullanılmıştır: *ısıtmaqı yoq, baş aḡriḡı taqı yoq* (NF, 167-2). *CC*'de *aḡriḡ ~ aḡriḡ ~ aḡriḡ* biçimlerinde görülmüştür: *aḡriḡımızı onḡaltḡıl*. 'Ağrılarımızı iyileştir.' (CC, 137-12). *TZ*'de isimden fiil türemesi bölümünde ele alınan *avur-* fiilinin 'ağrı' anlamındaki *avruk* kelimesinden türediği açıklanmıştır. (TZ, 84a-6).

²³ *aḡriḡ* 0144 AY (hastalık); *aḡriḡ+ig* 214 AB (hastalık); *aḡriḡ* ETG (hastalık, hasta); *aḡraḡ* 23-19 M (ağrı, sızı); *aḡriḡ* EUTS ~ *aḡraḡ* EUTS ~ *aḡriḡ* EUTS ~ *aḡruk* EUTS (hastalık, sızı, ağrı); *aḡriḡ* 61-48 DLT (genel olarak ağrı, her organ kendi adıyla adlandırılır.); *aḡriḡ* 421 KB (ağrı, zahmet, huzursuzluk, zahmet); *aḡriḡ+ı* 26-86b3=4:128 RKÇ (ağrı, sızı); *aḡriḡ+ı* 167-2 NF (ağrı, sancı); *aḡriḡ* 163 İML (ağrı); *aḡriḡ ~ aḡriḡ ~ aḡriḡ* 135 CC (hastalık, ıstırap); *avruk* 84a-6 TZ (ağrı), *avruklu* 33a-12 TZ ~ *aḡriḡlu* TZ ~ ağrılı 33a-11 TZ (ağrılı); *aḡriḡ* 95b-5 İM (göz iltihabı), *aḡriḡ* 91b-7 İM (ağrı), *aḡriḡ* 345a-7 İM (baş ağrısı); *aḡri+sin* 252-8 GT (ağrı); *aḡriḡ+ındın* 1376 LD ~ *aḡriḡ* 107 LD (ağrı); *aḡriḡ ~ aḡriḡ* 31-55, 56 KYAS (hasta, rahatsız, ıstırap çeken).

Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren ‘hastalık, ağrı, acı; manevi bakımdan çekilen acı, üzüntü; iltihap’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *agrik* biçiminde yaşamaktadır. *Agrik* ismi; ‘hastalık, ağrı, acı; üzüntü, keder’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘hasta, hasta kişi’ anlamlarını kazanmıştır.

alda-: Yeni Uygurcada fiilin tarihî süreçte rastlanan anlamlarıyla kullanıldığı görülmekte yani *alda-* fiili; ‘aldatmak, kandırmak; yoldan çıkarmak’ anlamlarına gelmektedir: *aldap, uruşka saldı*. ‘aldatıp savaşa sürükledi.’ (UTİL, 1990: 168). *BS*’de *alda-* fiili; ‘kandırmak, aldatmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *derveke, közliri uni aldimiganidi* ‘Gerçekten gözleri onu aldatmamıştı (yanıltmamıştı)’ (*BS*, 378). *bilikige ötküzüp aldiğan uzun kehriva tesviyi* ‘bileğine geçirip aldatan (aldatıcı) uzun kehribar tesbihi’ (*BS*, 219).

Clauson, iki *a:l* isminden bahsetmektedir. Birincisi ‘metot’ anlamına gelen *a:l* kelimesidir. Bu *a:l* kelimesinin orijinalinde ‘metot, yöntem’ anlamına geldiği sonra ise ‘kirli oyun, hile’ gibi olumsuz anlamlara sahip olduğunu açıklamaktadır. İkincisi ise ‘kızıl’ anlamına gelen *a:l* ismidir (Clauson, 1972: 120). Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ‘hile’ anlamındaki *al* isminden türeyen *alda-* fiilinin taranan eserlere²⁴ bakıldığında tarihî seyri boyunca ‘aldatmak’²⁵ anlamını koruduğu görülmektedir. *KİP*’de ise ‘çare’ anlamında kullanılmıştır. Dikkat çeken husus ise *KİP* metninde *al* kelimesinin ‘usul, çare’ anlamına gelen *çeviş* ile birlikte ikileme şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir: *kuanşi im pusar antağ uz al çevişin* ‘Kuanşi im pusar, kadar kudretli usûllere, çârelere’ (*KİP*, 169). Ayrıca taranan eserler içinde *al* kelimesinin *KİP* haricinde *İKP*’de de *çeviş* ile ikileme oluşturduğu görülmüştür: *anta al çeviş*²⁶ *ayu berge men* ‘Orada, size kurnazca bir oyun göstereceğim’ (*İKP*, LXXV.1). *DLT*’de *al ~ āl* şeklinde geçen ‘hile, aldatma’ (*DLT*, 43-30) anlamına gelen sözcüğün, fiil şekli olan *alda-* da mevcuttur (*DLT*, 139-122). *RKÇ*’de *al* kelimesi ile *dastān* yani ‘tuzak’ anlamındaki kelime ile ikileme oluşturulmuştur:

²⁴ *alta-* ETG (kandırmak, aldatmak); *alda-dı* 139-122 *DLT* (hile yapmak, aldatmak); *alda-ğlı* 26-97a2=4:142 *RKÇ* (aldatmak); *alda-yur-siz* 402-7 *NF* (aldatmak); *alda-r* 124 *CC* (aldatmak); *alda-dı* 21 *Kİ* (aldatmak); *alda-dı* 14b-II *TZ* ~ *yalda-dı* 27a-10 *TZ* (aldatmak); *alda-* 451b-1 *İM* (aldatmak); *alda-r* 139-9 *GT* (aldatmak); *alda-r* 56b-4 *ŞD* (aldatmak, hile yapmak); *aldag* 23 *AL* (aldatıcılık), *arga-dı* 11 *AL* (aldatmak); *alda-mağ* 34-104 *KYAS* (aldatmak; berabere kalan bir oyunu sonradan tamamlamak).

²⁵ Orhun Abideleri’nde ‘aldatmak’ anlamında *ar-* fiili kullanılmıştır: *süçig : s(a)b(i)n : y(e)mş(a)k : (a)gın : (a)r(i)p : ır(a)k bod(u)n(u)g : (a)nça y(a)gutir : (e)rmış* ‘Tatlı sözlerle (ve) yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp uzak(larda yaşayan) halkları böylece (kendilerine) yaklaşıtırlar imiş’ (*KT*, G5).

²⁶ Hamilton, *çeviş*’in yalnızca Uygurcada rastlandığını belirtmektedir (Hamilton, 2011: 176).

ermez kâfirlerinġ alı dastānı meger yolsuzluġ (RKÇ, 35-37a1=40:25). Harezmi Türkçesine ait eserlerde aynı anlamda görölmüştür: *ey qullarım, meni mü aldayur-siz* (NF, 402-7). Kıpçakçaya ait eserlerden olan CC’de *al* ismi, ‘hile, dalavere, kurnazlık’ (CC, 130-23); *alda-* fiili, ‘aldatmak’ anlamında açıklanmıştır: *kensimizni aldar-biz*. ‘Kendimizi aldatıyoruz biz.’ (CC, 4-5). DN’de *alda-* fiili geçmemektedir ancak *al* kelimesi geçmektedir: *ġalālet mekr ü alıdın ġararġan* (DN, 236). AL’de *arga-* şeklinde açıklanan fiil Nevâî’nin divanlarından olan *Fevâidü’l-Kiber*’den yapılan alıntıyla örneklendirilmiştir: *tıflını bu tuhfе birle argaday dırmın*. ‘yavruyu bu armaganla aldatup avuturum.’ (AL, 11). Ayrıca AL’de isim şekli de görölmüştür: *hilesi çok alı ve aldag köb* ‘Hilesi, aldatıcılığı ve alı çok.’ (AL, 23). Kâşgar ve Yarkend ağızlarında ‘aldatmak’ anlamının yanında ‘berabere kalınan oyunu sonradan tamamlamak’ (KYAS, 34-104) anlamında kullanılmaktadır.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan fiil; ‘aldatmak, hile yapmak’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *alda-* biçiminde yaşayan fiil; ‘aldatmak, kandırmak, hile yapmak; yoldan çıkarmak’ anlamlarına gelmektedir.

aldan-²⁷: (**bk. alda-**) Yeni Uygurcada *aldan-* fiili; ‘aldatılmak, kandırılmak; aldanmak, inanmak’ anlamlarına gelmektedir (UTİL, 1990: 164). BS’de *aldan-* fiili; ‘aldanmak, inanmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *lëkin, eġillik, mömin bendilirim, ëşinlarda bolsun, cennetni bërey dësimu şeytangā aldanmanġlar!* ‘Ancak akıllı, mümin kullarım, aklınızda olsun, cenneti vere dese de şeytana aldanmayınız’ (BS, 225). *aldanġan hetta ġoşunġa mecburiy ġetilġanlar idi* ‘Aldanan (kandırılan) hatta orduya zorunlu katılanlar idi’ (BS, 43). *İsen Buġa soġuġ bir endikiş içide, öziniġ aldanġanlıġını sezdi* ‘İsen Buka soġuk bir titreyiş içinde, kendinin kandırılmışlığını sezdi (fark etti)’ (BS, 404).

Taranan eserlerde²⁸ ilk kez Harezmi Türkçesine ait eserlerden olan ME’de rastlanan *aldan-* fiili, ‘aldanmak’ anlamında kullanılmaktadır: *ġıġay boldı ġıġay aldandı anıġ birle* (ME, 144-2). Kıpçak ve Çaġataycaya ait eserlerde de aynı anlamını muhafaza ettiġi görölmektedir: *düşmen alına aldanmaġıl* (GT, 330-11). *gerġi irsin uşbu dünyā mekrine aldanmaġıl* (ŞD, 179b-3).

²⁷ Orhun Abideleri’nde aldanmak anlamında *artur-* fiili kullanılmıştır. *süç(i)ġ : s(a)bıġa : y(e)mş(a)k : (a)ġısıġa : (a)rtur(u)p* ‘tatlı sözlerine (ve) yumuşak ipekli kumşlarına aldanıp’ (BK, K5).

²⁸ *aldan-dı* 144-2 ME (aldanmak); *aldan-dı* 21 Kİ (bugünkü manasında); *aldan-dı* 5a-8 TZ (aldanmak); *aldan-maġıl* 330-11 GT (aldanmak); *aldan-madım* 1313 LD (aldanmak); *aldan-ımas* 179a-13 ŞD (aldanmak); *aldan-maġ* 34-105 KYAS (aldatılmış olmak).

Taranan eserlerde ‘aldanmak, kanmak, inanmak’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *aldan-* biçiminde yaşamaktadır. Yeni Uygurcada ‘aldatmak, kandırmak’ anlamlarına gelen *alda-* fiiline edilgen çatı eki getirilmesiyle türetilen *aldan-* fiili; ‘kandırılmak, aldatılmak’ anlamlarına gelmektedir.

altınçı: Yeni Uygurcada son sesi genişleyen *alte* ismi, ‘altı’ anlamına gelmektedir. *alte künlük alem.* ‘Altı günlük dünya.’ (Hızlıca geçen, uzun olmayan hayatı ifade eder.) (UTİL, 1990: 159).

Köktürk döneminden başlamak üzere *altı*²⁹ şeklinde rastlanan *altı* sayı adına, sıra sayı sıfatları türeten ekin getirilmesiyle *altınç*³⁰ ismi türetilmiştir. Köktürk döneminde sıra sayı türetme eki *+(X)nç* şeklindedir (Ercilasun, 2004: 178). *NF*’de *altınç* ve *altınçı* (*NF*, 240-16) şekillerinde görülmüştür: *ayınınġ altınç külinde* (*NF*, 443-15).

Alte ismine, sıra sayı sıfatları türeten *+(X)nç* eki getirildiğinde açık orta hecede kalan ikinci hecedeki /e/’nin Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği daralarak /i/’ye döndüğü *altınçı* ismi, ‘altıncı’ anlamına gelmektedir. *BS*’de *altınçı* biçiminde ve ‘altıncı’ anlamında kullanılmıştır: *altınçı bab* ‘altıncı bab’ (*BS*, 112)

ançe: Yeni Uygurcada yalnızca ön ünlülü olan *+çe* eşitlik hâli eki (Tömür, 2011: 62) ile türetilen *ançe*’nin örnek kullanımı şu şekildedir: *men ‘şundak’ dëdim ve bu sözge unçe ëtivarmu kılmıdim.* ‘Ben şöyle dedim ve bu söze o kadar itibar da etmedim.’ (UTİL, 1990: 764). *BS*’de *ançe* kelimesi; ‘çok, o kadar’ anlamlarında kullanılmıştır: *Yaġdu Kebristanlıķı ançe çoġ emes idi* ‘Yagdu Kabristanlığı o kadar büyük değil idi’ (*BS*, 284). *bu yer bilen Tibetniġ arılıķı ançe yıraķ emes* ‘Bu yer ile Tibet’in mesafesi (arası) o kadar uzak değil’ (*BS*, 412).

Clauson tarafından ‘böylece, bu kadar’ olarak tanımlanan *ançe*³¹ (Clauson, 1972: 172) isminde taranan eserlere³² göre Köktürk döneminden itibaren fonetik ve

²⁹ Bazı Brahmi metinlerinde ilk hecenin dışındaki /ı/ ve /i/’ler /e/ şeklinde de rastlanmaktadır: *alte*, *ygırme* gibi (Gabain, 1988: 34).

³⁰ *altınç* 1327 (altıncı) AY; *altınç* EUTS (altıncı); *altınç* 36-2 NF ~ *altınçı* 240-16 NF (altıncı); *altınçı* A.II.53 AO (altıncı); *altınçı* 35-133 KYAS (altıncı).

³¹ A (zamir) + n (zamir n’si) + çA (eşitlik hâli eki) (Ercilasun, 2004: 186).

³² *ança* KT G13 (öyle, şöyle); *ança* 9 T (öylece, öyle, şöyle, şöylece); *ança* XLVII.3 İKP (o kadar, o türden); *ança* 0689 AY (o vakit); *ança* 112 AB (biraz, o şekilde, öyle); *ança* 86 ÇB (öyle, öylece), *ança* ÇB (bunun üzerine); *ança* 2 IrkB (öyle, öylece, onca, öylesine); *ança* 9-8 M (biraz, öyle, öylesine, o şekilde); *ança* EUTS (bir miktar, bu kadar, biraz, bu türden); *ança* 43-30 DLT (o kadar, onca; ona göre; şöyle); *ança* 128 KB; *ança* 123 AH (nice, o kadar); *ança* 222-1 MM (o kadar); *ança*

semantik olarak değişiklik görölmektedir. AY’de ‘zaman’ (AY, 0689) anlamında kullanılan *ança* ismi, Uygur döneminin bir diğer eseri olan *M*’de ‘biraz’ ve ‘böyle’ anlamında kullanılmıştır: *ol ança uzun ödte* ‘Bu kadar uzun bir zamandan’ (M, 9-8). AO’da *olar taķı ançu öz illerin ala kaçıp yöriyü bardılar* ‘Onlar da böylece kendi illerini alarak kaçıp yürüyüp gittiler.’ örneğinde göröldüğü gibi ‘böylece’ anlamında kullanılmıştır (AO, A.III.10-11).

anda: Tarihî seyri boyunca zaman ve yer zarfı göreviyle kullanılan *anta* ~ *anda* ismi, Yeni Uygurcada ‘o yerde, o yere’ anlamlarına gelmektedir. Bulunma hâli eki barındırması nedeniyle nerede?, nereye?, nereye doğru? sorularına cevap veren zarf göreviyle kullanılmaktadır (Korkmaz, 2014: 462). *hanımanım anda ħaldi* ‘Evim o yerde kaldı’ (UTİL, 1990: 194). BS’de *anda* kelimesiyle oluşturulan ikilemeler de bulunmaktadır: *şehir içidin ceseķçilerinġ anda–munda taķildaķlırını* ‘Şehir içinden muhafızların bazen boş boş konuşmalarını’ (BS, 332). *anda–sanda sayrıġan huvķuşlarınġ avazi* ‘Ara sıra öten bayķuşların sesi’ (BS, 283).

Taranan eserlerde³³ ‘orada, o zaman’ anlamında kullanılan *anta* ~ *anda* ismi, zarf görevini üstlenmiştir: *t(e)m(i)r k (a)p(ı)gka : t(e)gi : irt(i)m(i)z : (a)nta y(a)nturt(u)m(u)z* ‘Demir Kapı’ya kadar vardık. Oradan (ordumuzu) geri döndürdük.’ (T, 45). Çıkma hâli eki isteyen bazı edatlardan önce gelerek cümleleri birbirine bağlama görevi üstlenmektedir (Korkmaz, 2014: 926): *(a)nça s(a)k(ı)nt(ı)m : (a)nta kisre* ‘öylece düşündüm.’ (T, 6). Eski Uygurcada hâl eklerinin üst üste geldiği örnekler bulunmaktadır: *sinite, biziġe, muntada* gibi (Ercilasun, 2004: 281). *antada ķen bir arıġ evte* ‘Ondan sonra temiz bir evde’ (AY, 0922). *Oķ*³⁴ ile birlikte

96-4 ME (öyle, öylesine); *ança* 20-17 NF; *ançu* A.III.11 AO (böylece, öylece); *ança* 138 CC (o kadar, öylesine, o kadar çok); *ança* 121b-6 İM (öylece); *ança* 334-2 BD (onun gibi, o kadar); *ança* 145 DN (onca, o kadar); *ança* 36-147 KYAS (o kadar, bu kadar), *ança* 36-148 KYAS (kat, kıvrım).

³³ *anta* KT G2 (orada); *anta* T 46 (ondan; orada, o zaman); *anta* X.2 İKP (ondan, oradan); *anta* 1210 AY (orada, sondan sonra); *anda* EUTS ~ *anta* EUTS ~ *anda munda* EUTS (her tarafta, ötede beride); *anta* 56 IrkB (orada); *anda* AB ~ *anda* 81 AB ~ *anta* 371 AB (orada, ondan sonra), *andıran* 180-181 AB (oradan, ondan); *anta* 66 ÇB (orada), *anta* 187 ÇB (ondan), *anta oķ* 50 ÇB (tam orada, hemen); *anta* A12 KİP (orada); *anda* 67-53, 75-63 DLT (orada, ondan); *anda* 395 KB; *anda* 116 AH (ondan), *anda* 244 AH (orada, o zaman); *anda* 266-4 MM (orada, onda), *anda* 96-2 MM (ondan); *anda* 71-7 ME (onda); *anda* 13-4 NF (orada, oraya); *anda* 75 İML (orada); *andı* 125 CC (öyle, öyle bir); *anda* 24 Kİ (orada); *anda* 42b-2 TZ (onda); *anda* 3b-4 DM (orada, oraya); *anda* 13a-7 İM (orada), *anda* 345b-3 İM (onda); *anda* 3-6 BD (orada; o zaman); *anda* 191 DN (onda), *anda* 8 DN (orada); *anda* 36-149 KYAS [onda, (özellikle) o yerde, orada].

³⁴ Pekiştirme enklitiğidir (DLT, 2020: 31-17). Zamirlerle birlikte kullanılırken *bizzat* anlamını taşıırken zaman ifade eden kelimelerle birlikte kullanılırken *tam o an*, *o zaman* anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 76).

kullanılarak ‘hemen, derhâl’ anlamını kazanmıştır: *ünüg anta ok eşidür* ‘sesi hemen işitir.’ (KİP, 191).

añla-: Yeni Uygurcada ‘duymak, işitmek; bilmek, dikkatle dinlemek, farkında olmak; razı olmak, itaat etmek, onaylamak; azar veya hakaret işitmek’ gibi anlamları barındıran *añla-* fiilinin kullanımı şu şekillerdedir: *kızım saña éytay, kèlinim sen añla*. ‘Kızım sana söyleyeyim, gelinim sen dinle.’ (UTİL, 1990: 150). *BS*’de de ‘duymak, anlamak’ anlamlarında kullanılmıştır: *yaş kızlarniñ nale-peryadini añlığan ve körgen ademniñ* ‘Genç kızların feryatlarını duyan ve gören adamın’ (*BS*, 79).

Eski Türkçeye bakıldığında ‘anlayış’ ve ‘zekâ’ anlamlarına gelen *añ* (Clauson, 1972: 165) ismine, isimden fiil yapım eki +*la-* ekinin eklenmesiyle türetilen *añla-* fiilinin taranan kaynaklarda bütün dönemlerde ‘anlamak, idrak etmek’ anlamlarıyla kullanıldığı görülmüştür³⁵: *ol sö.züg añla.dı* ‘o, söz vb. şeyleri anladı.’ (*DLT*, 147-128). *añla bu sırnı* (*ŞD*, 161a-1). *AH*’de ‘bilmek, anlamak’ anlamlarıyla *añga-* fiili kullanılmıştır: *muni keç añga* ‘bunu iyi bil.’ (*AH*, 18).

Taranan eserlerde ‘anlamak, idrak etmek; sanmak, zannetmek’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *añla-* biçiminde yaşamaktadır. *Añla-* fiili; ‘duymak, işitmek; bilmek, haberdar olmak; dikkatle dinlemek; razı olmak, kabul etmek, itaat etmek; azar işitmek’ anlamlarına gelmektedir.

arila-: Yeni Uygurcada yalnızca ‘mekân ve zaman bakımından konum’u ifade etmekle sınırlı kalmayan *ara* sözcüğü; ‘mühlet, ilişki, mutedil olma, boş vakit’ anlamlarına da gelmektedir: *men kettim birak, kelbimniñ yèrimi qaldi sen bilen. sen qaldıñ arimiz bolsimu yirak* ‘Ben gittim ama kalbimin yarısı kaldı sende. Sen kaldın aramız olsa da uzak’ (UTİL, 1990: 53). *Ara* ismine isimden fiil yapım eki getirildiğinde açık orta hecede kalan ikinci hecede bulunan /a/’nın /i/’ye döndüğü *arila-* fiili; *BS*’de ‘aralamak, arasından geçmek; karışmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *mehellilerni arilap ötüp* ‘Mahalleleri aralayıp geçip’ (*BS*, 64). *aķ*

³⁵ *angla-mak* EUTS ~ *anga-mak* EUTS (anlamak); *añla-dı* 147-128 *DLT* (Oğuzcada anlamak); *añla-yın* 4025 *KB* (anlamak); *añga-* 18 *AH* (anlamak, bilmek); *añla-gıl* 351-2 *MM* (anlamak); *añla-mak* 207-8 *ME* (anlamak); *añla-dılar* 227-16 *NF* (anlamak); *añla-* 113 *İML* (Akıl erdirmek, anlamak. Bu fiilin Oğuzca olduğu söylenir. Türkçede bu manayı veren iki fiil vardır. Birincisi ukmak, ikincisi düşünmek); *añla-p* A.I.11 *AO* (anlamak); *angla-* 29 *CC* (anlamak); *añla-dı* 28a-9 *TZ* (anlamak); *angla-* 68a-8 *İM* (anlamak); *añla-dıng* 106-10 *GT* (anlamak); *angla-sam* 381 *MSD* (anlamak, idrak etmek, sanmak); *angla-dım* 842 *LD* (anlamak); *angla-* 161a-1 *ŞD* (anlamak); *angla-dı* 342 *DN* (anlamak); *añla-mak* 36-160 *KYAS* (anlamak, haberdar olmak, farkında olmak).

arılığan saķal-buruti retsiz ösken ‘Ak karışan (ağaran) sakal, bıyığı düzensiz uzayan’ (BS, 30). *helķ topini arilap* ‘Halk topluluğunu aralayıp’ (BS, 104).

Eski Türkçede ‘arasında (birkaç kişi), ara (iki yer), bölge’ anlamlarına gelen *ara:* (? *a:ra:*) (Clauson, 1972: 196) ismine, isimden fiil yapım eki olan +*la-* eki getirilerek türetilen *ara:la:-* fiili; ‘arasında olmak, arasına gitmek; aracılık etmek; kesmek, durdurmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 231). Taranan eserlere bakıldığında Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak dönemi eserlerinde rastlanan *arala-* fiilinin ‘arasına, içine, araya’ anlamlarını taşıdığı görülmektedir³⁶: *saķal üwşemek barmaķ aralamak* ‘sakalı parmaklarla aralamak’ (MM, 75-2). *oňalmakı kerekse aralamasun* (İM, 460b-8).

Taranan eserlerde ‘iki şey arasında açıklık oluşturmak, kişi ve herhangi bir şeyin arasından geçmek, ayırmak; barıştırmak’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *arila-* biçiminde yaşamaktadır. *Arila-* fiili; ‘arasından geçmek, ayırmak’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Fiil; ‘karışmak, girmek (laf, söz), gizlice girmek’ anlamlarını kazanmıştır. Ayrıca ‘ara sıra ortaya çıkmak (saç veya sakalın belli belirsiz beyazlaşması, kırışması)’ anlamlarını da kazandığı görülmektedir.

artuk: Yeni Uygurcada *artuk* isminin ‘çok, güçlü, üstün, gereksiz’ anlamlarında kullanıldığı görülmektedir: *ĶiliĶniĶ küĶidin ķelemniĶ küĶi artuk*. ‘Kılıcın gücünden kalemin gücü üstün.’ (UTİL, 1990: 62). BS’de ‘çok, daha fazla’ anlamlarında kullanılmıştır: *OĶ ve sol bolup ikki ķanatķa bölünge minĶin artuk leşķer* ‘Sağ ve sol olup iki kanada bölünen binden fazla asker’ (BS, 68). *MinĶin artuk adem* ‘Binden çok adam’ (BS, 117). *Dunyada ĦudaĶa seĶiniştin artuk lezzet yok!* ‘Dünyada Allah’a duyulan özleminden daha fazla lezzet yok!’ (BS, 118).

Eski Türkçede ‘büyümek, artmak, aşırı olmak’ anlamlarına gelen *art-* (II) (Clauson, 1972: 201) fiiline, fiilden isim yapım eki olan -*k+* eki getirilerek türetilen *artuk* (? *artok*) ismi; ‘ek, ilave, fazla miktar, büyük miktar, aşırı, fazla, daha’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 204). Köktürk döneminden itibaren taranan eserlerde³⁷

³⁶ *arala-dı* 156-135 DLT (iki kişinin veya iki şeyin arasından geçmek), *arala-dı* 156-135 DLT (barıştırmak); *arala-mak* 75-2 MM (arasına girmek, aralamak); *arala-* 460b-8 İM (arasını açmak, parmakların arasını hilallemek); *arala-mak* 38-180 KYAS (denetlemek).

³⁷ *artuk* KT D33 (fazla); *artuk* T 40 (fazla, sayıca çok); *artuq* XXXIV.6 İKP (artık, fazlalık, daha çok); *artok* 0796 AY (fazla, artık); *artuk* M 9-4 (artık, fazlalık); *artuk* 64 KİP (ziyade, fazla); *artokrak* 385 AB (fazlaca, çok fazla, daha çok); *adruk* 39 ETG ~ *artuk* ETG ~ *artukı* ETG (kuvvetlendirme edatları), *arttoķ* ETG (artık, ziyade, fazla); *artuk* 9-4 M (artık, fazlalık); *artuk+raķ* 35 ÇB (artık,

‘fazla, çok’ anlamlarında kullanıldığı görülen, *art-* fiiline, *-uk+* fiilden isim yapım ekinin getirilmesiyle oluşturulan *artuk* ismi; zaman ve asıl sayıları da ifade etmektedir. *Orhun Abideleri*’nde (BK) *ay + dört* (sayı) olarak geçmiş, ‘bir ay (otuz gün)’ ve ‘dört gün’ yani ‘otuz dört gün’ şeklinde yorumlanmıştır (Ergin, 2011: 62). *(a)y (a)rtukı : tört kün* ‘Bir ay ve dört gün’ (BK, GB). *Orhun Abideleri*’ndeki kullanım ile Uygur dönemi eserindeki kullanım arasındaki temel fark; Köktürk döneminde *ay artukı tört kün* ‘bir ay ve dört gün’ şeklinde kullanılırken *İKP*’de *bir ay artuq* ‘Bir aydan fazla süre’ (İKP, LXVIII.1) anlamında geçmektedir. *Orhun Abideleri*’nde otuzdan büyük sayıları ifade ederken *artukı* sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir: *otuz artukı üç* ‘otuz üç’ (BK, D34). AB’de ‘fazla’ anlamında kullanılan *artok* kelimesinin Eski Türkçede sıkça karşılaşılan ve sıfatları karşılaştırma göreviyle kullanılan *+rAk* ekini aldığı görülmektedir (Gabain, 1988: 105): *tağı artokrak* ‘daha çok’ (AB, 385). ‘Fazlaca, çokça’ anlamlarına gelen *artukrak* kelimesi; ‘mükemmel’ anlamına da gelmektedir (Gabain, 1988: 105). Brahmi yazmalarında *artuk* kelimesinde, tıpkı *kattih* (< *katıg*) örneğinde olduğu gibi /t/ sesi çift yazılmaktadır: *artuk > arttok* (Gabain, 1988: 3). Harezmi döneminde NF’de tıpkı Eski Uygurcada olduğu gibi kelimenin ‘değerli, önemli’ anlamına da tekabül ettiği görülmüştür: *kendü özini barçadın artuq körse* (NF, 148/7-8). Çağataycada da ‘artık, fazla, çok’ anlamlarını muhafaza etmiştir: *Ey cāndın artuq sivgenim* ‘Ey candan fazla sevdiğim’ (MSD, 462).

aşlık: Yeni Uygurcada *aşlık* ismi; ‘tahıl, hububat, ekin, yemeklik’ anlamlarına gelmektedir: *bu jil aşlık obdan boldi* ‘Bu yıl ekin iyi oldu’ (Necip, 2013: 19). BS’de *aşlık* ismi; ‘hububat, yemeklik’ anlamında kullanılmıştır: *yoğan bir aşlık ambiriğa ot* ‘Büyük bir hububat ambarına ateş’ (BS, 44). *su ve aşlık bëci* ‘Su ve yiyecek vergisi’ (BS, 164). *zapas aşlıkımu* ‘Yedek yiyeceği de’ (BS, 117).

Eski Türkçede ‘yemek, yiyecek’ anlamlarına gelen *a:ş (I)* (Clauson, 1972: 253) ismine, isimden isim yapım eki olan *+Iık* getirilerek türetilen *aşlık* ismi; ‘yiyecek,

fazla), *artuq* 239 ÇB (küsür); *arduq* EUTS ~ *artuq* EUTS ~ *atruq* EUTS (artık, çok fazla, arta kalan, son derece); *artuq* B34 KB (fazla, ziyade, daha çok); *artuk* 63-48 DLT (fazla, fazlalık); *artuq* 190 AH (fazla); *artuq+lar* 34-39b2=37:147 RKÇ (fazla); *artuq* 5-3 MM (fazla, çok); *artuq* 189-1 ME (fazla); *artuq* 13-10 NF (fazla, çok; değerli, kıymetli); *artık* 151 İML (artık, fazla); *artuq* K.III.17 AO (fazla, çok); *artuk* CC ~ *artuh* 75 CC (bir yığından geri kalan, fazlalık, fazla); *artuq* 10 Kİ (artık, fazla, iki şeyin diğerine olan fazlası); *artık* 18a-6 TZ (artık); *artuq* 448b-8 İM (artık, fazla); *artuq* 291-10 GT (fazla); *artuq* 462 MSD (fazla); *artuq* 98 LD (artık, fazla); *artuq* 32 DN (fazla); *artuq* 133b-13 ŞD (artık, fazla); *artuq* 34-4 BD (çok, fazla, artık); *artuksılık* 13 AL (ziyadeliği); *artuq* 41-243 KYAS (fazla, çok).

erzak, mutfak' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 261). Taranan eserlerde³⁸ kronolojik bakımdan ilk kez *M*'de rastlanan *aşlık* ismi, 'mutfak' anlamında kullanılmıştır: *aşlık kaznaqları* 'Mutfak ve kiler' (*M*, 101-36). *DLT*'de hem 'mutfak' anlamı hem 'buğday' (*DLT*, 70-55) anlamıyla görülmektedir. *Tarig* kelimesinin 'buğday' anlamına geldiği ve Oğuzların *aşlık* dediği belirtilmiştir (*DLT*, 187-160). Harezmi Türkçesine ait *ME* (*ME*, 99-1) ve *AO*'da 'erzak, tahıl'; *MM*'de anlamı daralarak 'buğday' anlamında geçmektedir: *aşlıknu almağ revā* 'buğday almak uygundur' (*MM*, 256-1); *aşlık öz arabaları kırımğa* 'kendi erzak arabaları Kırım'a' (*AO*, K.I.22).

aşur-: Yeni Uygurcada *aş-* fiilinin ettirgen çatı ekini almış hâli olan *aşur-* fiilinin 'fazlaştırmak, artırmak' anlamlarına geldiği görülmektedir: *mëniñ adilğa bolğan hürmitimni tēhimu aşurdi*. 'Benim Adil'e olan hürmetimi daha da artırdı.' (*UTİL*, 1990: 110). *BS*'de 'arttırmak, tamamlattırmak' anlamlarında kullanılmıştır. *işka aşur-* şeklinde de rastlanan fiilde 'işe geçirmek' yani 'faaliyete geçirmek' anlamı bulunmaktadır: *mana şu hıruçlarniñ tesiri bilen öz söziniñ balağitini aşuratti* 'İşte şu etkiler ile kendi sözünün (retoriğinin) olgunlaşmasını tamamladı (mükemmelleştirdi)' (*BS*, 139). *ķēcip ķētiş ħiyalini işka aşuralmidi* 'Kaçıp gidiş hayalini gerçekleştiremedi' (*BS*, 387).

Eski Türkçede 'aşmak, geçmek; zaman geçmek' anlamına gelen *aş-* (*I*) (Clauson, 1972: 255) fiilinin ettirgen çatı eki olan *-Ur-* ekini almasıyla meydana gelen *aşur-* fiili; 'aşırarak, geçirmek, yükseltmek, övmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 265). Taranan eserlerde Harezmi ve Çağatay dönemlerinde rastlanan *aşur-* fiili; 'aşırarak, çıkarmak, yükseltmek' anlamlarında geçmektedir³⁹. Miracın anlatıldığı bölümde 'göğe yükseltme' şeklinde görülmüştür: *ķōk 'āleminġe aşurdi* (*NF*, 60-12). Çağataycada 'haddini aşmak' anlamında kullanılmıştır: *ħaddin aşurdi* (*ŞD*, 160a-9). *ħaddın aşurup* (*DN*, 814).

³⁸ *aşlık* 101-36 *M* (mutfak, aşhane); *aşlık* EUTS (mutfak); *aşlık* 70-55 *DLT* (mutfak), *aşlık* *DLT*~*āşlık* *DLT* 70-55 (Oğuzlarda buğday); *aşlık+ını* 337-15 *NF* (buğday, zahire); *aşlık* 256-1 *MM* (buğday); *aşlık* 99-1 *ME* (buğday, zahire); *aşlık* 181 *İML* (zahire); *aşlık* K.I.22 *AO* (erzak); *aşlık* 110 *CC* (buğday, yem); *aşlıq* 14 *Kİ* (buğday); *aşlık* 26b-4 *TZ* (aş olabilecek her şey); *aşlık* 43-278 *KYAS* (yiyecek, erzak).

³⁹ *aşur-dı* 60-12 *NF* (aşırarak, çıkarmak); *aşur-dı* 104-7 *ME* (aşırarak, geçirmek); *aşur-mağay* A.III.12 *AO* (aşırarak, geçirmek); *aşur-dı* 846 *DN* (aşırarak, çıkarmak, yükseltmek); *aşur-dı* 160a-9 *ŞD* (aşırarak); *aşur-mağ* 43-287 *KYAS* (1. Aşırarak. 2. Fazlaştırmak).

Taranan eserlerde ‘çıkarmak, aşırarak, yükseltmek, geçirmek’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *aşur-* biçiminde yaşamaktadır. *Aşur-* fiili; ‘yükseltmek, çıkarmak, geçirmek’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘fazlaştırmak, artırmak, çoğaltmak’ anlamlarını kazanmıştır.

ata-: Yeni Uygurcada *ata-* fiili; ‘ad koymak, ad vermek; ismini zikretmek’ anlamlarına gelmektedir: *kişiler uni ‘evliya ata’ dep ataydu.* ‘İnsanlar onu (ona) ‘Evliya Ata’ diye ad verir (der).’ (UTİL, 1990: 26). *BS*’de *ata-* fiili; ‘ad vermek, zikretmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *uni ‘Callat Hënim’ dep atidiler* ‘Onu Cellat Hanım diye adlandırdılar’ (*BS*, 489). *bezi tarihîy menbelerde uni “Hënim Padişah Hënim”, “Mehliyah Hënim” dep atigan* ‘Bazı tarihî kaynaklarda (kaynaklar) onu ‘Hanım Padişah Hanım’, ‘Mehliyah Hanım’ diye adlandırmış’ (*BS*, 488).

Eski Türkçede ‘isim’ anlamındaki *a:t (a:d) (I)* (Clauson, 1972: 32) ismine, isimden fiil yapım eki olan +*A-* eki eklenerek türetilen *ata-* fiili; ‘ad koymak, seslenmek, çağırmak; nişanlamak, atamak, Tanrı’ya veya kutsal bir mekâna adanmak, söz vermek’ anlamlarını da barındırmaktadır (Clauson, 1972: 42). Taranan eserlerde⁴⁰ ilk kez Eski Uygurcada rastlanan *ata-* fiili; ‘zikretmek, çağırmak, ad vermek’ anlamlarında görülmektedir: *burhanlar atın atayu* ‘Budalar adını söyleyip’ (*AY*, 1049). Karahanlı döneminden itibaren *-RKÇ* hariç- yalnızca ‘adlandırmak’ anlamını korumuş; ‘zikretmek, çağırmak’ anlamlarını kaybetmiştir: *anınġ birle atasalar* (*RKÇ*, 30-94a1=16:115).

ataġ: (bk. ata-) Yeni Uygurcada *ataġ* ismi; ‘nam, şöhret, ünvan; üvey’ anlamlarına gelmektedir: *yaman ataġ bilen yürğendin, yahşı ataġ bilen ölgen evzel.* ‘Kötü ad ile yaşayan, iyi ad ile ölen daha iyi.’ (UTİL, 1990: 16). *BS*’de *ataġ* kelimesi; ‘ünvan, nam’ anlamında kullanılmıştır: *ular ene şu ataġ bilen puġralarġa heyve ġilip ġorġutup* ‘Onlar işte şu nam ile halka (halkı) tehdit edip korkutup’ (*BS*, 262). *nam-ataġ* ‘Şan şöhret’ (*BS*, 216).

⁴⁰ *ata-yu* 1049 *AY* (adını söylemek, zikretmek); *ata-maġ* *EUTS* (birine ad vermek, adlandırmak, söylemek; çağırmak), *ada-maġ* *EUTS* (birine ad vermek, adlandırmak, söylemek; birine zarar vermek); *ata-mış* 53 *KİP* (seslenmek, çağırmak, söylemek); *ata-yurlar* 56-6 *M* (ad vermek); *ata-dı* 555-457 *DLT* (ad koymak, ünvan vermek), *aya-dı* 139-122 *DLT* (ünvan vermek); *ata-r* 985 *KB* (ad vermek, adlandırmak); *ata-salar* 30-94a1=16:115 *RKÇ* (adını söylemek); *ata-dı* 368-2 *NF* (ad vermek, adlandırmak); *ata-yu* 149-2 *MM* (adlandırmak, saymak); *ata-dı* 25-3 *ME* (söylemek, söz vermek), *ada-dı* 106-6 *ME* (adlandırmak); *ata-* 96 *İML* (ad koymak); *ada-dı* 20a-6 *TZ* ~ *atla-dı* 20a-6 *TZ* (ad vermek); *atta-* 42a-4 *İM* (ad koymak, isim vermek); *ata-dı* 638 *MSD* (ad vermek); *ata-dım* 1219 *LD* (ad vermek); *ata-dı* 16a-8 *ŞD* (ad vermek, adlandırmak); *ata-rlar* 3 *AL* (bir adla anmak), *atka-dı* ~ *ata-dı* 2 *AL* (ad koymak); *ata-maġ* 44-304 *KYAS* (ad vermek, ad koymak).

Eski Türkçede *ata-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k/-k* ekinin getirilmesiyle türetilen ‘ünvan, lakap’ anlamlarındaki *atağ* ismi, taranan eserlerde⁴¹ ilk defa Karahanlı döneminde görülmüştür. *KB*’de *atağ* (KB, 3357) ~ *ayağ* (KB, 5771) ‘ünvan, lakap’ anlamlarında kullanılmıştır. Aynı dönem eseri olan *DLT*’de *ayag* (DLT, 139-122) şeklinde rastlanan kelime, ‘ünvan’ ve ‘lakap’ anlamındadır. Ayrıca *DLT*’de ‘ad vermek’ anlamında *ata-* (DLT, 555-457) ~ *aya-* (DLT, 139-122) görülmektedir. Ancak *ata-* fiilinden türeyen *atag* ismine yer verilmemiştir. Clauson’da da *aya-* ‘saygılı davranmak, hürmet göstermek; korumak’ fiilinden türediği açıklanan *ayağ* ‘ünvan’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 267). *AL*’de ise *atak-lık* ~ *atag-lığ* ~ *atalığ* biçimlerinde rastlanmış ve ‘(birine) adanan, (biriyle) anılan, sözlü, yavuklu’ anlamlarında açıklanmıştır: *ey mah ataglığının durur halkan gibi şah* ‘ey güzel, senin yavuklun hakan gibi bir şahdır’ (*AL*, 4).

Taranan eserlerde Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘lakap, ünvan; namzet, yavuklu’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *atağ* biçiminde yaşamaktadır. *Atağ* ismi; ‘ünvan, nam’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘üvey’ anlamını da kazanmıştır.

atal-: (bk. ata-) Yeni Uygurcada ünlü ile biten fiillere edilgen çatı eki olarak *-l-* (Tömür, 2011: 340) kullanıldığı görülen *atal-* fiilinin ‘nam salmak, anılmak’ anlamlarına geldiği tespit edilmektedir: *sadıkmı uniñ ‘Kara Batur’ dep atalğan cüme ikenlikini bir qarapla tonudi* ‘Sadık da onun ‘Kara Batur’ diye adlandırılan Cüme olduğunu bir (kez) bakarak anladı (tanıdı)’ (*UTİL*, 1990: 17). *BS*’de *atal-* fiili; ‘adlandırılmak, anılmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *u ölgendin këyin, ‘Callat Hënim’ dep atalğan* ‘O öldükten sonra, ‘Cellat Hanım’ diye adlandırılmış’ (*BS*, 489). *Sermazar Haşiri dep atalğan bu yarlık* ‘Semazar Haşiri diye adlandırılan bu ferman’ (*BS*, 360). *KYAS*’de fiile *atan-* biçiminde rastlanmaktadır.

Eski Türkçede *ata-* fiiline ise *-n-* edilgen çatı eki eklenerek türetilen *atan-* fiili; ‘adlandırılmak, ünlü olmak’ anlamlarına gelmektedir: *bodisvt kuanşı im tip atanur* ‘bodhisattva, Kuanşı im diye adlandırılır.’ (*KİP*, 13). Ancak Yeni Uygurcada bu fiil,

⁴¹ *atağ* 3357 KB ~ *ayağ* 5771 KB (lakap, ünvan); *ayag* 139-122 DLT (lakap, ünvan); *atak-lık* AL ~ *atag-lığ* 4 AL ~ *atalığ* 4 AL (namzet, yavuklu); *atağ* 44-295 KYAS ~ *atağ* 44-299 KYAS (şan, şöhrat).

atal- biçiminde yaşamaktadır. Taranan eserlerde ilk kez Çağataycaya ait eserlerde *atal-* fiili görülmekte ve aynı Eski Uygurca ve Karahanlı dönemlerinde olduğu gibi ‘ünlenmek, ad verilmek’ anlamlarına gelmektedir⁴²: *şūft atalğan il közinde ne üçün içmes ‘asel* (ŞD, 96b-7).

Taranan eserlerde ‘ad verilmek, anılmak; ünlü olmak’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *atal-* biçiminde yaşamaktadır. *Atal-* fiili; ‘ad verilmek, anılmak, ünlenmek’ anlamlarını korumaktadır.

atla-: Yeni Uygurcada *atla-* fiili; ‘atlamak, adım atmak, aşmak’ anlamlarına gelmektedir: *kariyağaça peyda bolğan bir sēgizhan şahtin-şahka atlap ve marilap* ‘Karaağaçta olan saksagan daldan dala atlayıp ve gizlice bakıp’ (UTİL, 1990: 21). BS’de ‘atlamak, sıçramak, geçmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *çēgra atlap* ‘Sınır atlayıp (geçip)’ (BS, 339). *tünügündin bēri bosuğa atlimay* ‘Dünden beri eşik geçmeden’ (BS, 84).

Eski Uygurcadan itibaren rastlanan ‘atlamak, sıçramak, aşmak, adım atmak’ anlamlarına gelen *atla-* fiiline Harezmi ve Kıpçakçaya ait eserlerde rastlanmıştır: *bir qadamumnı atlasam* (NF, 434-1). Ancak bu fiil, taranan eserlerde⁴³ Çağataycaya ait eserlerde görülmemiştir. Ayrıca İM’de ‘adım atmak’ anlamına gelen fiilden türeyen ve ‘adım’ anlamına gelen *atlam* sözcüğü de görülmüştür: *tört ming atlam yir bolsa* (İM, 117b-7).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘adım atmak; atlamak, üzerinden geçmek, aşmak’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *atla-* biçiminde yaşamaktadır. *Atla-* fiili; ‘atlamak, adım atmak, aşmak, geçmek’ anlamlarını korumaktadır.

atlan-: Yeni Uygurcada *atlan-* fiili, ‘ata binmek’ anlamının yanı sıra mecazi anlamlar kazanmıştır. ‘Bir yere varmak’ veya ‘bir işi yapmak için hazırlanmak’ anlamlarına da gelmektedir: *bu mukēddes ceñge atlinimen* ‘Bu kutsal savaşa

⁴² *ātan-mış* 55 IrkB (ünlenmek, ünlü olmak); *atan-ur* 8 KİP (adlandırılmak); *atan-ur* B69 KB (adlandırılmak, ad almak); *atık-mış* 246 KB (meşhur olmak); *atan-mış* 30-59b1=16:61 RKÇ (atanmak, karar verilmek); *attanıl-* 228b-2 İM (ad verilmek); *atal-ğan* 96b-7 ŞD (adlanmak, nam salmak); *atal-* dı 2 AL (adlanmak, ünlü olmak); *atan-mağ* 44-305 KYAS (adlandırılmak, ad verilmek, meşhur olmak, ünlü olmak).

⁴³ *atla-mağ* EUTS (atlamak); *atla-dı* 192-1 ME (atlamak); *atla-sam* 434-1 NF (adım atmak); *atla-* 108 İML (adım atmak); *atla-* 160 CC (atlamak, aşmak); *atla-dı* 15a-6 TZ (adım atmak); *atla-* 189b-1 İM (adım atmak), *atla-* 231a-2 İM (üzerinden geçmek); *atla-mağ* 45-316 KYAS (karşıdan karşıya atlamak, karşıdan karşıya atlayarak geçmek).

katılacağım' (UTİL, 1990: 20). *BS*'de *atlan-* fiili; 'ata binmek, hazırlanmak' anlamlarında kullanılmıştır: *şir-yolvaslardek şica'et bilen ceñge atlandi* 'Arslan, kaplanlar gibi cesaret ile savaşa hazırlandı' (*BS*, 9-10).

Eski Türkçede 'at' anlamına gelen *at* (*II*) (Clauson, 1972: 33) ismine, öncelikle isimden fiil yapım eki olan *+la-* eki sonra ise dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *atlan-* fiili; 'yola çıkmak, karşı yürümek, ata bindirmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 58). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁴⁴.

Eski Uygurca döneminden itibaren 'ata binmek, bir yere çıkmak (dağ vb.)' anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *atlan-* biçiminde yaşamaktadır. *Atlan-* fiili, 'ata binmek' anlamını korumaktadır. Ayrıca 'başlamak, katılmak, hazırlanmak, üstlenmek' anlamlarını kazanmıştır.

atlık: (I) (bk. ata-) Yeni Uygurcada birden fazla heceli kelimenin son sesinde bulunan *-g/-ğ* ünsüzünün Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği tonsuzlaştığı *atlık* ismi; 'isim, nam, şöret' anlamlarına gelmektedir: *alahidin atlık bir ogli* 'Alahidin adlı bir oğlu' (UTİL, 1990: 21). *BS*'de *atlık* kelimesi 'isimli' anlamında kullanılmıştır: *İsma'il Han atlık bir zalim* 'İsmail Han adlı bir zalim' (*BS*, 431).

Eski Türkçede *at* ismine, isimden isim yapım eki olan *+līg* eki getirilerek türetilen *a:tlıg* (*a:dliğ*) (*I*) ismi; 'adlı, namlı, ünlü, seçkin, iyi nama sahip' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 54). Taranan eserlere bakıldığında Köktürk döneminden Çağataycaya ait eserler de dâhil olmak üzere bütün dönemlerde 'adlı, ünvanlı' anlamları görülmektedir⁴⁵: *türük : bo(u)n : (a)tı küsi : yok bolm(a)zun tiy(i)n* 'Türk halkının adı sanı yok olmasın diye' (*BK*, D20). Çağataycaya ait *AL*'de ise 'ünlü,

⁴⁴ *atlan-mak* EUTS (atlanmak, ata binmek); *atlan-dı* 133-116 DLT (ata binmek), *atlan-dı* 133-116 DLT (Oğuzcada dağ vb. bir yere çıkmak); *atlan-dı* 4985 KB (atlanmak, ata binmek); *atlan-ur* 36-40b3=43:12 RKÇ (ata binmek); *aflan-dı* 48-9 NF (ata binmek, süvari olmak); *atlan-ğan* 178-4 ME (ata binmek, atlanmak); *atlan-* 96, 99 İML (ata binmek); *atlan-* 22 CC (ata binmek, at sürmek); *atlan-dı* 15 Kİ (ata binmek); *atlan-ur* 395 MSD (ata binmek); *atlan-dım* 130 DN (ata binmek); *atlan-mas* 66a-2 ŞD (1. Nam salmak, şöret olmak. 2. Atlanmak, ata binmek); *atlan-mak* 45-318 KYAS (ata binmiş gibi bacakları birbirinden ayrı olmak, bacaklarını ayırarak bir şeye binmek, ata oturmak).

⁴⁵ *atliḡ*[ıg?] BK D41 (ünvanlı, ünvan sahibi); *atliḡ* XII.5 İKP (adlı); *atliḡ* 137 KİP (ünlü, asil), *atliḡ* 151 KİP (...adlı, denen); *atliḡ* 0947 AY (adlı, denen, denilen, adlandırılan); *atliḡ+lar* M 2-8 (adlı, denen); *atliḡ* 60 AB (isimli); *atliḡ* ÇB ~ *atliḡ* 48 ÇB (adlı, ismindeki); *atliḡ* EUTS ~ *atliḡ* EUTS ~ *addiḡ* EUTS ~ *adliḡ* EUTS (adlı, sanlı, şöretli); *atliḡ* 31-23b1=19:59 RKÇ (adlı); *atliḡ* 3-3 NF (adlı); *atliḡ* 145 İML (adlı, sanlı); *atli* A.I.8 AO ~ *atliḡ* A.II.22 AO (adlı, isimli); *atli* 428b-5 İM ~ *atliḡ* 5b-3 İM (adlı, isimli); *atliḡ* 832 DN ~ *atliḡ* 448 DN (adlı); *atliḡ* AL ~ *atliḡ* 4 AL (ünlü); *atliḡ* 45-319 KYAS ~ *atliḡ* 45-320 KYAS (adlı, isimlendirilmiş).

şöhretli’ anlamında görülmektedir: *bezl ve sehada atlık min* ‘eli açıklıkta ve cömertlikte ünlüyüm’ (AL, 4).

atlık: (II) (bk. atlan-) Asli şeklinde son sesi -g/ -ğ ünsüzü olan birden fazla heceli kelimenin son sesi Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği tonsuz karşılığına döner. *Atlık* ismi; ‘atlı, süvari’ anlamlarına gelmektedir: *atlık piyadiniñ harginini bilmes* ‘Süvari, piyadenin yorgununu (yorgunluğunu) bilmez’ (UTİL, 1990: 21). *BS*’de *atlık* kelimesi; ‘atı olan, süvari’ anlamlarında kullanılmıştır: *on ikki miñ atlık koşuni Aksu Çölide İsmailhan başçılıkidiki Se’idiye koşunini eğir talapetke uçrattı* ‘On iki bin atlı ordusu Aksu Çölü’nde İsmail Han komutanlığındaki Seidiye ordusunu ağır hezimete uğrattı’ (BS, 37). *ularniñ hemmisi atlık idi* ‘Onların hepsi atlı idi’ (BS, 78). *atlık koşun Ğaldan Boşuktı Ğanniñ komandanlığı astida* ‘Atlı ordu, Ğaldan Boşuktı Han’ın kumandaanlığı altında’ (BS, 24).

Eski Türkçede *at* (II) ismine, isimden isim yapım eki olan +IIg eki getirilerek türetilen *atlıg* (II) ismi; ‘atlı, süvari’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 55). Taranan eserlerden⁴⁶ anlaşılacağı üzere kısa ünlülü yazılan *at* isminden türetilen isme, Köktürk döneminden itibaren rastlanmıştır. Kıpçakçaya ait eserlerde son sesteki /g/ sesinin düştüğü görülen [*atlu* (CC, 90); *atlu* (Kİ, 15); *atlı* (GT, 333-2)] fiile semantik olarak bakıldığında Köktürk dönemindeki ‘atlı, süvari’ anlamlarının Karahanlı, Harezmi ve Kıpçakçaya ait eserlerde de korunduğu görülmektedir.

atmış: Yeni Uygurcada iç sesteki akıcı /l/ ünsüzünün düştüğü görülen *atmış* ismi, ‘altmış’ anlamına gelmektedir. *BS*’de de ‘altmış’ anlamında kullanılmıştır: *üç yüz atmış hucrilik* ‘Üç yüz altmış odalı’ (BS, 116). *yüz atmış töt yıl höküm sürgen* ‘Yüz altmış dört yıl hüküm süren’ (BS, 3). *Hezriti Muhammed eleyhissalammu atmış üç yeşida panıy dünyadin bağıy alemge* ‘Hazreti Muhammed aleyhisselam da altmış üç yaşında fâni dünyadan ebedî âleme’ (BS, 359).

Clauson, *altı*: sayısına işlek olmayan +mış son ekinin eklenmesiyle türetildiğini belirtmektedir (Clauson, 1972: 130). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden Kıpçakçaya ait eserler dâhil olmak üzere rastlandığı her dönemde

⁴⁶ *atlıg* BK G1 (atlı, süvari); *atlıg* 24 T (atlı, süvari); *atlıg+ıg* ŞU D2 (atlı); *atlıg* 2 IrkB (atlı, süvari, atı olan); *atlıg* EUTS (atlı, süvari); *atlıg* 61-48 DLT (atlı); *atlıg+ning* 178-4 ME (atlı, süvari); *atlıg* 11-9 NF (atı olan, ata binmiş); *atlı* 84 İML (atı olan ve ata binmiş olan), *atlıg* 146, 153 İML (atlı ve ata binmiş olan); *atlu* 90 CC (atlı); *atlu* 15 Kİ (atlı, süvari); *atlı* 333-2 GT (atlı, süvari); *atlıg* 45-319 KYAS ~ *atlık* 45-320 KYAS (atlı süvari).

semantik bakımdan aynı kalarak ‘altmış’ anlamını taşımaktadır⁴⁷: *sen kim toğmuşta berü altm(ış) yaşka tegi küç küsün* ‘doğduğundan beri altmış yaşına kadar güç kuvvet’ (M, 12/40-41).

aydın: *Aydın* ismi; Yeni Uygurcada ‘aydınlık’ anlamını korumasının yanı sıra ‘açık, anlaşılır’ anlamlarını kazanmıştır: *aynıñ on beşi aydın, on beşi karanlıq*. ‘Aydın on beşi aydınlık, on beşi karanlık.’ (UTİL, 1990: 211). BS’de ‘aydınlık’ anlamında kullanılmıştır: *hire aydın kēce* ‘Bulanık (şekilde) aydınlık gece’ (BS, 3). KYAS’de *aydın* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘ay, hilal’ şeklinde anlamlarına gelen *a:y (I)* (Clauson, 1972: 265) ismine, isimden isim yapım eki olan *+dXŋ*⁴⁸ eki getirilerek türetilen *aydın* ismi, ‘ay ışığı’ anlamına gelmektedir (Erdal, 1991: 155). Taranan eserlerde⁴⁹ ilk kez DLT’de rastlanan *aydın* ismi, ‘ay ışığı’ anlamıyla görülmüştür (DLT, 71-57). ‘Ay ışığı’ anlamı Kıpçak DM’de de tespit edilmektedir: *aydınlık* ‘Ay ışığı.’ (DM, 2a-14). Harezmi döneminden itibaren ‘ışık, aydınlık, parlak’ anlamlarında kullanıldığı görülmektedir: *kamer bigin aydın* (GT, 352-11).

Taranan eserlerde ilk kez Karahanlı dönemine ait DLT’de görülen ve o dönemden itibaren ‘aydınlık, parlak; ay ışığı; nur, ışık’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *aydın* biçiminde yaşamaktadır. *Aydın* ismi; ‘ay ışığı, aydınlık, parlak’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca bu ismin mecazi anlam kazanarak ‘açık, anlaşılır’ anlamlarına geldiği görülmektedir.

ayril-: Yeni Uygurcada göçüşmenin görüldüğü *ayrı-* fiilinden türetilen *ayril-* fiili; ‘uzaklaşmak, ayrılmak; kaybetmek; boşanmak’ anlamlarına gelmektedir: *toptın ayırlıganni böre yer*. ‘Sürüden ayrılanı kurt yer.’ (UTİL, 1990: 213). *Ayiril-* fiili, BS’de ‘uzaklaşmak, ayrılmak, mahrum olmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *issik koynidin ayırlıgan naresidilerni* ‘Sıcak koynundan ayrılan yavruları’ (BS, 78).

⁴⁷ *altmış* 84 KİP (altmış); *altmış* 98-99 ÇB (altmış); *altmış* EUTS (altmış); *altmış* 366 KB (altmış); *altmış* 221-1 MM (altmış); *altmış* 65-11 NF (altmış); *altmış* 84 İML (altmış); *altmış* 121 CC (altmış); *altmış* 60b-10 TZ (altmış); *altmış* 16a-2 DM (altmış); *altmış* 174a-3 İM (altmış); *altmış* 254-7 GT (altmış); *altmış* 45-322 KYAS (altmış).

⁴⁸ *+dXŋ* ekini alan isimler, tek hecelidir: *ay+dın* ‘ay ışığı’, *ul+dañ* ‘ayakkabının tabanı’, *baş+tıñ* / *baş+dañ* ‘lider’, *ot+dun* ‘yakacak odun, çıra’, *iz+deñ* ‘balık tutarken kullanılan bir tür ağ’ vb. (Erdal, 1991: 156).

⁴⁹ *aydın* 71-57 DLT (ay ışığı); *aydın* 152 İML (ışık, nur); *aydın* 26 Kİ (ışık, nur); *aydınlık* 36a-3 TZ (aydınlık); *aydınlık* 2a-13 DM (ay ışığı); *aydın* 352-11 GT (ışık, aydınlık, parlak); *aydın* 2226 LD (aydınlık); *aydın* 517 DN (ışık, aydınlık, parlak).

mëniñmu silerdin hergizmu ayrılğum yok ‘Benim de sizlerden asla ayrılışım yok’ (BS, 21).

Eski Türkçede ‘ayırarak, ayırt etmek, öne çıkarmak (bir şeyi), tercih etmek’ anlamlarına gelen *adır*-⁵⁰ (Clauson, 1972: 66) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *adırıl-* fiiline, taranan eserlerde Köktürk döneminden Çağatayca da dâhil olmak üzere bütün dönemlerde rastlanmakta ve ‘ayrılmak, ayrı kalmak’ (Clauson, 1972: 68) anlamını korumaktadır⁵¹: *türk bod(u)n : k(a)nin bulm(a)y(i)n : t(a)bg(a)çda : (a)dr(ı)ltı* ‘Türk halkı, (kendi) hanını bulmayınca, Çin’den ayrıldı’ (T, 2). *mübârek etekîngizden ayrılmazam zinhâr* ‘mübarek eteğinizinden ayrılmam asla’ (AO, K.VII.25).

Taranan eserlerde ‘ayrılmak, terk etmek; ayrı düşmek, ayrı kalmak; bölünmek’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *ayril-* biçiminde yaşamaktadır. *Ayril-* fiili; ‘ayrılmak, terk etmek, ayrı düşmek’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘boşanmak, kaybetmek (mal, hayat, kişi vb.)’ anlamlarını kazanmıştır.

azla-: Yeni Uygurcada *azla-* fiili, ‘azalmak’ anlamına gelmektedir: *ademler azlap, cimcitlik peyda boldi*. ‘İnsanlar (sayıca) azalıp sessizlik meydana geldi.’ (UTİL, 1990: 85). *BS*’de *azla-* fiili ‘azalmak’ anlamında kullanılmıştır: *ularğa bérilidiğan boğuzmu azlap ceñ atlırınıñ* ‘Onlara verilen yiyecek de azalıp savaş atlarının’ (BS, 29). ‘Azalmak’ anlamında *azay-* fiili de *BS*’de kullanılmaktadır: *dost kaççe köp bolsa, balayı’apetniñ hucumi şunçe aziyidu* ‘Dost ne kadar çok olsa, bela ve felaketnin tesiri o kadar azalır’ (BS, 298). *KYAS*’de *azla-* fiiline rastlanmamıştır.

⁵⁰ *adır-* M ~ *adur-dılar* 74-57 M (ayırarak, ayırt etmek); *adır-a* 238 AB (ayırarak); *adır-* 131 ETG (ayırarak); *adar-mağ* EUTS ~ *adır-mağ* EUTS ~ *atır-mağ* EUTS (ayırarak); *adır-ar* 2752 KB (ayırarak); *adır-dı* 98-91 DLT (ayırarak); *ad(i)r-ar-miz* 29-9a1=9:11 RKÇ (açıklamak), *ad(i)r-gıl* 27-36b3=5:25 RKÇ (ayırarak), *ad(i)r-dılar* 33-62b2=34:54 RKÇ (engel olunmak, yasaklanmak); *adır-dılar* 358-15 NF (ayırarak); *ayır-dı* 103-4 ME (ayırarak); *ayır-* CC ~ *ayr-* 52 CC (ayırarak); *ayır-dı* 27 Kİ (tefrik etmek); *ayır-dı* 28a-10 TZ ~ *ayır-la-dı* 28a-10 TZ (ayırarak); *ayır-* 453b-2 İM (1. Kesip ayırarak. 2. Ayırarak, seçmek. 3. Uzaklaştırmak. 4. Bölmek. 5. Birbirinden ayırarak.); *ayır-mağ* 38-11 GT (ayırarak); *ılga-mas* 1455 LD (ayırarak, fark etmek); *ayır-sağ* DN (ayırarak); *ayır-ıp* 187a-2 ŞD (ayırarak); *ayır-dı* 246-1 BD (ayırarak); *acra-mağ* 29-8 KYAS (bölünmek, ayrılmak).

⁵¹ *adırıl-masar* BK K13 (ayrılmak); *adırıl-mağ* EUTS ~ *adırıl-mağ* EUTS (ayrılmak), *adırıl-mağ* EUTS (ölmek); *adırıl-guluk* 99 AB (ayrılmak, ayrı kalmak); *adırıl-ur* LXXVIII.5 İKP (ayrılmak); *adırıl-dım* 392 ETG ~ *adırıl-ğalı* 435 ETG ~ *yiril-* ETG (ayrılmak); *adırıl-ur* 41-26 M (ayrılmak); *adırıl-dı* 129-113 DLT (ayrılmak); *adırıl-ur* 1075 KB (ayrılmak); *adırıl-dı* 30-10b3=12:94 RKÇ (ayrılmak, bir kenara çekilmek); *adırıl-dım* 202-14 NF (ayrılmak); *ayrıl-dı* 22-6 ME (ayrılmak); *ayrıl-* 123 İML (ayrılıp yalnız kalmak); *ayrıl-mazam* K.VII.25 AO (ayrılmak); *ayır-la-dı* 27 Kİ (ayrılmak); *ayrıl-* 8b-1 İM ~ *ayrıl-* 259a-5 İM (1. Bölünmek, ayrılmak. 2. Ayrılmak. 3. Uzaklaşmak. 4. Kesilip ayrılmak, parçalara ayrılmak.); *ayrıl-ur* 195-10 GT (ayrılmak); *ayrıl-ğan* 2676 LD (ayrılmak); *ayrıl-dı* 149b-9 ŞD (ayrılmak); *ayrıl-dı* 126-8 BD (ayrılmak); *ayrıl-mayın* AL 37 (ayrılmak); *ayrıl-mağ* 47-369 KYAS (ayrılmak, bölünmek).

Eski Türkçede *az* ismine getirilen isimden fiil yapım eki +*la-* ile türetilen *azla-* fiili, taranan eserlerde ‘nitelik ve nicelik bakımından çok olmamayı’ ifade etmektedir. Taranan eserlere⁵² bakıldığında *azla-* fiili, ilk kez Karahanlı dönemi eserlerinde görülmüştür. *Azla-* fiili; -*TZ* ve *Kİ* hariç- ‘az görmek, aşağı görmek’ anlamlarında tespit edilmiştir. Semantik olarak incelendiğinde Karahanlı dönemine ait eserlerde ‘aşağılamak, hor görmek’ gibi bir anlama sahip olan *azla-* fiili, Kıpçakçaya ait olan *TZ* (*TZ*, 84a-9) ve *Kİ*’de (*Kİ*, 12) olumsuz anlamından kurtularak ‘azalmak, az hâle gelmek’ anlamında açıklanmıştır. Ayrıca *TZ*’de ‘azalmak’ olarak açıklanan fiile, *azar-* şeklinde rastlanmış ve *az* isminden türetilmiş fiil olduğu beyan edilmiştir (*TZ*, 84a-9).

Taranan eserlerde Karahanlı ve Harezmi dönemlerine ait eserlerde ‘azımsamak, az görmek; aşağılamak’ anlamlarında rastlanan fiil; Kıpçakçadan itibaren ‘azalmak’ anlamıyla görülmektedir: *bir er düşman erse anı azlama* ‘bir kişi düşman olsa, azımsama.’ (AH, 360). Yeni Uygurcada *azla-* biçiminde yaşayan fiil, ‘azalmak’ anlamını korumaktadır. Görüldüğü gibi ‘azımsamak, aşağı görmek’ anlamlarını kaybetmiştir.

bağla-: Yeni Uygurcada *bağla-* fiili; ‘bağlamak, düğümlmek, kaplamak’ anlamlarına gelmektedir: *boynidin bağliğan it ovğa yarimas*. ‘Boynundan bağlanan köpek ava yaramaz’ (UTİL, 1990: 382). BS’de ‘bağlamak’ anlamında kullanılmıştır: *yipek romal bilen bağlap* ‘İpek eşarp ile bağlayıp’ (BS, 51). *katmuqat gez bağlap ketken levleri* ‘Kat kat kabuk bağlayan dudakları’ (BS, 114). *levleri usuzluqtin gez bağlap* ‘Dudakları susuzluktan kabuk bağlayıp’ (BS, 376).

Eski Türkçede ‘bağlamak, tutturmak’ anlamlarına gelen *ba:-* (Clauson, 1972: 292) fiiline, fiilden isim yapım eki olan -*g+* eki getirilerek türetilen *ba:ğ* (*I*) ismi; ‘bağ, bağlantı, kemer, paket, balya; birlik, ittifak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 310). *Ba:ğ* ismine, isimden fiil yapım eki olan +*la-* eki getirilerek türetilen *bağla:-* fiili; ‘bağlamak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 314). Taranan eserlerde⁵³

⁵² *azla-dı* 3234 KB (az görmek, azımsamak); *azla-ma-* 360 AH (azımsamak, az görmek); *āzlan-dı* 151-131 DLT (azımsamak); *azla-ğaylar* 402-13 NF (aşağılamak, horlamak); *azar-dı* 84a-9 TZ (azalmak); *azla-dı* 12 Kİ (azalmak).

⁵³ *ba-yur* T 27 (bağlamak); *bā-* 14 IrkB (bağlamak); *ba-η* LXXX.1 İKP (bağlamak); *ba-* ETG (bağlamak); *bağla-* EUTS ~ *ba-mağ* EUTS (bağlamak), *bay-* EUTS (kelepçelemek, bağlamak); *ba-dım* 5899 KB (bağlamak); *bā-dı* 553-456 DLT ~ *bağla-dı* 572-471 DLT (bağlamak); *ba-mağing* 188 AH ~ *bağla-mağ* BC 183 AH (bağlamak); *ba-dı* 26-10b1=4:33 RKÇ (bağlamak, pekiştirmek), *bağla-* 25-29a1=3:200 RKÇ (bağlamak); *bağla-mış* 28-8 NF (bağlamak, kapatmak); *bağla-p* 270-3 MM

Köktürk ve Eski Uygurcaya ait eserlerde *ba-* şeklinde rastlanan fiilin Karahanlı döneminde *bağla-* şeklinin de kullanılmaya başladığı tespit edilmektedir: *kızıl til kılur kısga yaşlıg sini, esenlik tilese katıg ba anı* (KB, 964). DLT [*bā-dı* (DLT, 553-456); *bağla-* (DLT, 572-471)], AH [*ba-maķıñg* (AH, 188); *bağla-maķ* (AH, BC 183)] ve RKÇ’de [*ba-dı* (RKÇ, 26-10b1=4:33); *bağla-* (RKÇ, 25-29a1=3:200)] hem *ba-* hem *bağla-* şeklinde rastlanmaktadır. Harezmi Türkçesine ait metinlerden *ME*’de de hem *ba-* (ME, 30-8) hem *bağla-* (ME, 7-5) şeklinde görülen fiilin Kıpçakçaya ait metinlerden itibaren *ba-* fiiline rastlanmamaktadır. Kıpçakçaya ait *CC*’de iç seste sızıcılışarak *bavla-*, göçüşme meydana gelerek *balga-* (CC, 126); yine aynı dönem eseri olan *TZ*’de iç seste akıcılışarak *bayla-* (TZ, 17b-2) biçiminde varyantlarının tespit edildiğini belirtmeliyiz. Çağataycaya ait metinlerde de *bağla-* fiili görülmektedir: *köñgölni bağla sam* (BD, 96-4). Semantik yönden bakıldığında ise rastlandığı ilk dönemden itibaren Köktürk ve Eski Uygurcaya ait metinlerde gerçek anlamıyla ‘bağlamak’, Karahanlı döneminden itibaren mecazi anlamda ‘bağlamak’ anlamını kazandığı ve Çağataycaya ait eserler de dâhil bu anlamlarını koruduğu görülmektedir.

Taranan eserlerde ‘bağlamak (hem gerçek hem mecazi), bağ kurmak, raptetmek, birleştirmek; kapamak, kapatmak; sarmak’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *bağla-* biçiminde yaşamaktadır. *Bağla-* fiili; ‘bağlamak (hem gerçek hem mecazi), birleştirmek, raptetmek, kapamak, kapatmak’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘bir yüzey üzerinde katman oluşmak (yaranın kabuk bağlaması)’ anlamını da kazanmıştır.

bağlan-: (bk. bağla-) Yeni Uygurcada *bağlan-* fiili; hem mecazi hem gerçek anlamıyla ‘bağlanmak, bağlanmak (başkası tarafından)’ anlamlarına gelmektedir: *köz bağlangan waķit* ‘Göz bağlanan zaman (karanlık)’ (Schwarz, 1992: 64). *BS*’de hem mecazi hem gerçek anlamıyla ‘bağlanmak’ anlamında kullanılmıştır: *bir ğulaç şoyna bilen bağlanganidi* ‘Bir kulaç iplik ile bağlanmıştı’ (BS, 59). *ita’et yipi bilen*

(bağlamak); *ba-dı* 30-8 ME ~ *bağla-dı* 7-5 ME (bağlamak); *bağla-* 114 İML (bağla sıkıştırmak, bağlamak); *bağla-p* K.VIII.6. AO (bağlamak); *bagla-* CC ~ *bavla-* CC ~ *balga-* 126 CC (bağlamak, demet yapmak); *bağla-dı* 33 Kİ (raptetmek); *bagla-dı* 17b-2 TZ ~ *bayla-dı* 17b-2 TZ (bağlamak); *bağla-* 238b-4 İM (dügümlemek), *bağla-* 129a-8 İM (bağlamak, bir şeyi bağlamak), *bağla-* 346b-4 İM (sarık sarmak), *bağla-* 187b-4 İM (kapıyı kapamak); *bağla-ğıl* 200-10 GT (bağlamak); *bağla-r* 507 MSD (bağlamak); *bağla-r* 189 LD (bağlamak); *bağla-ğay* 413 DN (bağlamak); *bağla-yın* 128b-13 ŞD (bağlamak); *bağla-sam* 96-4 BD (bağlamak); *bağla-maķ* 51-411 KYAS (bağlamak).

bağlangaymen ‘İtaat ipi bağlanacağım’ (BS, 317). KYAS’de *bağlan-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *bağla-* fiiline, dönüşlü ve edilgen çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *bağlan-* fiili; ‘bağlanmak (kendi kendine), bağlanmak (başkası tarafından) birleştirilmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 315). Taranan eserlerde⁵⁴ ilk kez Karahanlı döneminde rastlanan fiil; *DLT*’de *ban-*, *bān-* (*DLT*, 278-241); *baglan-* (*DLT*, 385-302) ve bir sonraki dönemde de *bağlan-* [*bağlan-mış* (NF, 345-17)], *ban-* [*ban-dı* (ME, 166-1)] şeklinde tespit edilmektedir. Semantik yönden bakıldığında Karahanlı döneminden Çağatayca da dâhil olmak üzere ‘bağlanmak, kapanmak’ anlamlarına geldiği görülmektedir.

bağlık: (bk. bağla-) Asli şeklinde son sesi *-ğ* olan birden fazla heceli isim, Yeni Uygurcanın Çağataycadan itibaren görülen fonetik özelliği gereği son sesinin tonsuzlaşması sonucunda *bağlık* biçimini almaktadır. *Bağlık* ismi, ‘bağlı, bağ için kullanılan ip; ilişkili, bağlantılı’ anlamlarına gelmektedir: *bağlık eşip* ‘Bağı (bağlamak için kullanılan ipi) döndürüp’ (UTİL, 1990: 382). Görüldüğü gibi ‘bağ için kullanılan ip’ anlamını kazanmıştır. *BS*’de *bağlık* kelimesi ‘bağlı, vabeste’ anlamında kullanılmıştır: *memliketniñ şevkiti seltenet sahibiniñ kudritige bağlıktur* ‘Memleketin onuru, saltanat sahibinin kudretine bağlıdır’ (BS, 256).

Eski Türkçede *ba-* fiilinin; önce *-(X)g* fiilden isim yapım ekini alıp sonra isimden isim yapım eki olan *+llg* ekini alarak türeyen *bağlığ* ismi; ‘bağlı, deste’ (Clauson, 1972: 314) anlamlarına gelmektedir. Taranan eserlere⁵⁵ bakıldığında Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ismin Çağataycaya ait eserlerde son sesinin tonsuzlaştığı [*bağlık* (BD, 311-1), *bağlık* (DN, 147)] görülmektedir. Semantik

⁵⁴ *bağlan-ur* 5928 KB (bağlanmak); *baglan-dı* 385-302 DLT (birisi tarafından bağlanmak), *baglan-dı* 385-302 DLT (kendisi için bağ bağlamak), *ban-* DLT ~ *bān-dı* 278-241 DLT (bağlanmak); *bağlan-dı* Bu 150 AH (bağlanmak); *bağlan-mış* 345-17 NF (bağlanmak, kapanmak); *bağlan-dı* 7-5 ME ~ *ban-dı* 166-1 ME (bağlanmak); *bağlan-* 5b-1 İM (kuşanmak, takınmak), *bağlan-* 238b-5 İM (bağlanmak), *bağlan-* 474b-3 İM (dügümlenmek, sıkıca bağlanmak); *bağlan-ıp* 173-1 GT (bağlanmak); *bağlan-dı* 624 MSD (bağlanmak); *bağlan-ıp* 46b-7 ŞD (bağlanmak); *bağlan-* 528 BD (bağlanmak, bağlı olmak, sevmek).

⁵⁵ *baglıg* 1189 AY (bağlı); *bağlıg* EUTS (bağlı, tutuklu), *bağlıg* EUTS (paket, bohça); *bağlıg* 68-1 NF (bağlı, kapalı); *bağlı* 153-13 GT (bağlı); *bağlıg* 264-1 MM (bağlı); *bağlıg* 154 İML (kapalı); *bağlı* 250a-1 İM (bağlı, bağlanmış), *bağlı* 442b-5 İM (sıkıca bağlanmış, düğümlenmiş); *bağlık* 38 MSD (bağlı); *bağlık* 22 LD (bağlı); *bağlık+tur* 147 DN (bağlı); *bağlıg* 160b-10 ŞD (bağlı); *bağlık+dur* 311-1 BD (bağlı, bağlanmış); *baglıg* AL ~ *baglık* 126 AL (bağlı); *bağlık* 51-415 KYAS (bir paket veya demete bağlı hâlde olan ip).

bakımdan baktığımızda ise Eski Uygurcaya ait metinlerden itibaren ‘bağlı, deste, bağlanmış, kapalı’ anlamlarında görülmektedir.

bastur-: Yeni Uygurcada *bas-* fiiline, ünsüzle biten tek heceli fiillere getirilen -*tur-* ettirgen çatı eki (Tömür, 2011: 343) getirilerek türetilen *bastur-* fiili; ‘durdurmak, ceza vermek’ anlamlarına gelmektedir: *korali yoq isyançini basturuş sizniñmu qoliñizdin kélidu* ‘Silahlı olmayan isyancıyı bastırmak (durdurmak) sizin de elinizden gelecek (gelir)’ (UTİL, 1990: 347). *BS*’de de ‘baskı uygulamak, ceza vermek, durdurmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *ularni suğa basturup cazalığanidi* ‘Onları suya bastırıp cezalandırmıştı’ (*BS*, 31). *leşkerliri helk kozğılañini basturuşka* ‘Askerleri, halk isyanını bastırmaya’ (*BS*, 243). *Molla Neķi keşemnamığa se’id İsmā’ilniñ barmıķini basturdi* ‘Molla Neki, yazılı kâğıda Se’id İsmā’il’in parmağını bastırdı’ (*BS*, 317).

Eski Türkçede ‘basmak, ezmek, birisine saldırmak; yazdırmak’ anlamlarına gelen *bas-* (Clauson, 1972: 370) fiiline, ettirgen çatı eki olan -*tUr-* eki getirilerek türetilen *bastur-* fiili; ‘bastırmak, ezdirmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 372). Taranan eserlerde Karahanlı ve Harezmi dönemine ait eserlerde rastlanan *bastur-* fiili; ‘basmak için emir vermek, bastırmak, baskı uygulamak’ anlamlarında görülmektedir⁵⁶: *be.g ogrı.nı basturdı* ‘bey, hırsızın elini ayağını tutmak ve onu yere yatırmak için emir verdi.’ (DLT, 352-281). *merkeb tuynaqı birle bastursam* (NF, 209-4).

Taranan eserlerde ‘bastırmak, baskı uygulamak’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *bastur-* biçiminde yaşamaktadır. *Bastur-* fiili; ‘bastırmak, baskı uygulamak’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘cezalandırmak’ anlamını kazanmıştır.

basur-: (bk. bastur-) Yeni Uygurcada *basur-* fiilinin ‘bastırmak, civciv çıkarmak amacıyla birkaç yumurtayı tavuğun altına koymak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *basurup, çöce çikiriptu* ‘Yumurtayı tavuğun altına koyup civciv çıkarmış’ (UTİL, 1990: 351). *BS*’de ‘bastırmak’ anlamında kullanılmıştır: *têķimiğa basurup* ‘Dizine bastırıp’ (*BS*, 24). *Apak Hociniñ mektubini cimide basurup* ‘Apak

⁵⁶ *bastur-dı* 352-281 DLT (birini yere yatırmak için emir vermek, bir şeyin üzerinde kalkma ve dönmesine mâni olan ağırlık uygulamak veya ağırlık bulunmak); *bastur-sam* 209-4 NF (bastırmak); *bastur-maķ* 55-458 KYAS (bastırmak, ayak bastırmak).

Hoca'nın mektubunu sessizce bastırıp' (BS, 295). KYAS'de *basur-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *bas-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-Ur-* eki getirilerek türetilen *basur-* fiili; 'aşağı bastırmak, ağırlık yapmak' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 374). Taranan eserlerde⁵⁷ Eski Uygurcadan Kıpçakçaya ait eserler de dâhil olmak üzere rastlanan *basur-* fiili; 'bastırmak, sıkıştırmak' anlamlarında görülmüştür. *Kİ*'de ise 'iyice örtmek' olarak açıklanmıştır: *basurdu* 'iyice örttü' (*Kİ*, 32).

Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserde görülen ve 'basmak, bastırmak, ezmek' anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *basur-* biçiminde yaşamaktadır. *Basur-* fiili; 'bastırmak, basmak' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca bu fiil, 'tavuğu kuluçkaya yatırmak' anlamını kazanmıştır.

başla-: Yeni Uygurcada *başla-* fiiline bakıldığında 'bir işe girişmek, başlamak; rehberlik etmek; teklif etmek; terbiye etmek, yetiştirmek' anlamlarına geldiği görülmektedir: *balini başlımaq* 'Çocuğu eğitmek' (UTİL, 1990: 378). *BS*'de 'başlamak' anlamında kullanılmıştır: *pa'aliyetliri bilen şugullangandin başlap, uniñ hayatida asta-asta özgiriş yüz bərişke başlidi* 'Faaliyetleri ile meşgul olduktan sonra (başlayıp) onun hayatında yavaş yavaş değişim meydana gelmeye başladı' (BS, 15). *sunıñ reñgi sêrikka özgirip, her hil uşşak kurtlar bilen sêsişka başlıganidi* 'Suyun rengi sarıya dönüşüp her türlü ufak kurtlar ile kokmaya başlamıştı' (BS, 60).

Eski Türkçede 'kafa, baş; lider; başlangıç' anlamlarına gelen *baş* (Clauson, 1972: 375) ismine, isimden fiil yapım eki olan *+IA-* eki getirilerek türetilen *başla-* (*I*) fiili; 'başlamak, öncülük etmek, yönetmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 381). Taranan eserlerde bütün dönemlerde rastlanan *başla-* fiili; 'lider olmak, önderlik etmek; başlamak' anlamlarında görülmüştür⁵⁸: *töröçe başladaçı* 'öğretiye

⁵⁷ *basur-* EUTS (ezmek, basmak); *basur-* ETG (basmak, ezmek); *basur-dı* 308-254 DLT (bir şeyi bastırmak); *basur-ğay* 197-4 MM (bastırmak); *basur-u* 41-4 ME (bastırmak, sıkıştırmak); *basur-du* 32 Kİ (iyice örtmek).

⁵⁸ *başla-yu* KT K11 (liderlik etmek, başta olmak); *başla-* ETG ~ *paşla-* ETG (başlamak); *başla-p* 46 KİP (bir topluluğun başına geçmek); *başla-daçı* 68 AB (başta olmak, önde olmak, başlamak); *başla-yu* 19-23 M (başlamak); *başla-mağ* EUTS (başlamak); *başla-p* 0631 AY (başlamak); *başla-r* 544 KB (başlamak); *başla-dı* 572-471 DLT (başlamak), *başla-dı* 572-471 DLT (yönetmek, rehberlik etmek); *başla-dım* 25-29b1=4 (başlamak); *başla-r* 395-9 NF (başlamak, başa geçmek, önderlik etmek, yol göstermek, kılavuzluk etmek); *başla-mağ* 297-3 MM (başlamak); *başla-dı* 1-7 ME (başlamak), *başla-ğıl* 122-3 ME (yöneltmek); *başla-* 102 İML (bir işe girişmek), *başla-* 107 İML (yaralamak); *başla-p* K.III.11 AO (başlamak); *başla-* 29 CC (başlamak); *başla-dı* 31 Kİ (bugünkü manasında); *başla-* 50a-13 TZ (başlamak); *başla-* 90a-6 İM (başlamak); *başla-dım* 11-6 GT (başlamak); *başla-dı* 183 MSD (başlamak); *başla-dıng* 2152 LD (başlamak); *başla-dı* 444 DN (başlamak); *başla-yın* 88b-6 ŞD

göre (halkına) önderlik edip' (AB, 68). *katırğalarını başlap ya'kūb keldi* 'Yakup'un reisliğinde kadırgalarınız geldi.' (AO, K.III.11).

Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren 'liderlik etmek, başta olmak, bir topluluğun başına geçmek; kılavuzluk etmek, yol göstermek; başlamak' anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *başla-* biçiminde yaşamaktadır. *Başla-* fiili; 'başlamak, yol göstermek, kılavuzluk etmek, başta olmak' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca 'terbiye etmek, eğitmek; teklif etmek' anlamlarını da kazanmıştır.

başlan-: (bk. *başla-*) Yeni Uygurcada *başlan-* fiili; 'başlamak, başlanmak' anlamlarına gelmektedir: *Tarım Deryası Tiyañşan Tëğiniñ etikidin başlinidu* 'Tarım Deryası, Tiyañşan Dağı'nın eteğinden başlayacak (başlar)' (UTİL, 1990: 377). BS'de 'başlamak, başlanmak' anlamlarında kullanılmıştır: *ceñ başlandi* 'Savaş başladı' (BS, 70). *het mundağ sözler bilen başlanganidi* 'Mektup bu sözler ile başlanmıştı' (BS, 293).

Eski Türkçede *başla-* (I) fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *başlan-* fiili; 'başlamak, başlanmak' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 382). Taranan eserlerde Eski Uygurca ve Karahanlı Türkçesine ait eserlerde rastlanan *başlan-* fiili, 'başlanmak' anlamında görülmektedir⁵⁹. Ayrıca DLT'de 'yöneltmek' ve 'başaklanmak' anlamlarıyla karşılaşılmıştır: *tarıg başlandı* 'ekin başaklandı' (DLT, 385-302). *kōy tāgka başlandı* 'koyun dağa sürüldü' (DLT, 385-302).

Taranan eserlerde Eski Uygur ve Karahanlı dönemine ait eserlerde rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *başlan-* biçiminde yaşamakta ve 'başlamak, başlanmak' anlamlarını korumaktadır.

bayıki: Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği iki heceli *baya* ismi, ek alarak ikinci hecesi açık orta hece hâline geldiği için bu hecede bulunan /a/ ünlüsünün /i/'ye döndüğü *bayıki*; BS'de 'deminki' anlamında kullanılmıştır: *Ġaldan bayıki sözini davamlaşturup* 'Galdan deminki sözünü devam ettirip' (BS, 34). *Muhammet'imın Ġannıñ bayıki sözliridin tesirlinip* 'Muhammet Emin Han'ın deminki sözlerinden etkilenip' (BS, 257).

(başlamak); *başla-b* 125 AL (başlamak, kılavuz olup yol göstermek); *başla-mağ* 56-471 KYAS (önde olmak, rehberlik etmek, yenilemek).

⁵⁹ *başlan-ı* M 6-1 (başlanmak); *başlan-mağ* EUTS (başlanmak); *başlan-dı* 385-302 DLT (başlanmış olmak), *başlan-dı* 385-202 DLT (bir yere doğru götürülmek, yöneltmek), *başlan-dı* 385-202 DLT (başaklanmak); *başlan-mağ* 56-472 KYAS (kendine rehberlik etmek).

Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanan *baya:* kelimesi, Clauson tarafından ‘yakın zaman, yakın geçmiş’ anlamında açıklanmaktadır (Clauson, 1972: 384). Eski Türkçede *baya:kı:* ismi; ‘daha önce bahsedilen, eski, evvelki’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 385). Taranan eserlere⁶⁰ bakıldığında anlamını muhafaza ettiği görülen kelime; Kâşgar ve Yarkend ağızlarında da ‘önceki, erken’ (KYAS, 57-484) anlamlarına gelmektedir.

baylık: Eski Türkçede ‘zengin’ anlamındaki *ba:y* ismine, Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan ve özellikle soyut adlar türeten *+Ilk* ekinin eklenmesiyle türetilen *baylık* kelimesi; ‘zenginlik, maddi ve manevi zenginlik’ anlamlarına gelmektedir: *eğildin artuğ baylık yok* ‘Akıldan fazla (daha) zenginlik yok’ (UTİL, 1990: 411). *BS*’ye bakıldığında da ‘zenginlik’ anlamında kullanılmıştır: *heddidin ziyade baylık* ‘Haddinden fazla zenginlik’ (BS, 212).

Köktürk döneminden itibaren rastlanan *ba:y* kelimesi; ‘zengin, zengin adam’ şeklinde açıklanmaktadır (Clauson, 1972: 384). Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezm, Kıpçak, Çağataycaya ait eserlerde⁶¹ ‘zengin, varlıklı’ anlamlarında görülen kelimenin Kâşgar ve Yarkend ağızlarında ‘zengin’ anlamının yanında ‘tüccar’ (KYAS, 56-481) anlamında da kullanıldığı yani anlamının genişlediği tespit edilmektedir. *Baylık* ismi ise taranan eserlerde⁶² ‘zenginlik, varlıklılık’ anlamlarında görülmekte, Yeni Uygurcada da aynı anlamlarını korumaktadır.

Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanan ‘zenginlik, varlıklı’ anlamlarındaki isim; Yeni Uygurcada *baylık* biçiminde ve aynı anlamlarını koruyarak yaşamaktadır.

⁶⁰ *bayağı* M 23-33 (evvelki, önceki); *bayağı* EUTS (deminki); *bayağı* 332 AB (deminki, önceki, evvelki); *bayağı* 256-8 NF (önceki); *bayağı* 339-6 GT (önceki); *bayağı* 99-4 MM (önceki, ileriki); *bayağı* 799 MSD (önceki, evvelki); *bayağı* 2333 LD (önceki, eski, bayağı); *bayağı* 57-483 KYAS ~ *bayağı* 57-484 KYAS (erken, önceki).

⁶¹ *bay* KT G10 (zengin); *bay* 141-16 AY (zengin); *bay* 27 IrkB (zengin); *bay* 62 AB (zengin, varlıklı); *bay* VI.1. İKP (zengin); *bay* ETG (zengin); *bay* M 25-11 (zengin); *bay* EUTS (zengin, varlıklı); *bay* 1923 KB (zengin); *bây* 176-150 DLT (zengin); *bay* 351-11 NF (zengin); *bay* 26-91b3=4:135 RKÇ (zengin, varlıklı); *bay* 17-2 MM (zengin); *bay* 39-4 ME (zengin, varlıklı); *bay* 87 İML (zengin); *bay* 145 CC (zengin); *bay* 37 Kİ (zengin); *bay+dır* 43 a-10 TZ (zengin); *bay* 14a-12 DM (zengin); *bay* 435b-3 İM (zengin); *bay* 88-4 GT (zengin); *bay* 367 MSD (zengin, varlıklı); *bay* 147 LD (zengin); *bay+ğa* 119b-1 ŞD (zengin); *bay* 56-481 KYAS (zengin, tüccar).

⁶² *baylık* 313 KB (zenginlik); *baylık* 303 AH (zenginlik); *bayluğ* 57-491 (zenginlik); *baylık* 21 CC (zenginlik); *baylık* 435a-8 İM (zenginlik, varlıklı olma hâli); *baylıg+ına* 286 LD (zenginlik); *bayluğ* 57-491 KYAS (zenginlik).

belgile-: Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği dar ünlüyle biten bazı Türkçe kelimelerin son sesi genişlemektedir. Taranan eserlerde *belgü* biçiminde rastlanan ismin Yeni Uygurcada son sesinin genişlediği görülmektedir. *Belge* ismine, isimden fiil yapım eki getirilerek türetilen *belgile-* (*Belge* ismi, isimden fiil yapım ekini aldığı anda ikinci hece açık orta hece hâline geldiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliğinden dolayı ikinci hecede bulunan /e/ ünlüsü /i/’ye döner.) fiilinin ‘işaret ile ifade etmek, karar vermek, bir hususu ifade etmek’ anlamlarında kullanıldığı görülmektedir: *yazniñ kelişini bahar belgileydu* ‘Yazın gelişini bahar işaret eder’ (UTİL, 1990: 443). *Belgile-* fiili; BS’de ‘karar vermek, tayin etmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *sekkiz yaşlıq oğlu Yolvas Hanni Keşkeriñ nayibi kılip belgiligenidi* ‘Sekiz yaşındaki oğlu Yolvas Han’ı Kâşgar’ın naibi yapıp atamış idi’ (BS, 369). KYAS’de *belgile-* fiiline rastlanmamıştır.

Clauson erken dönemde Moğolcadan alınan ödünç kelime olarak belirttiği *belgü*: (? *belgö*;) kelimesinin ‘işaret’ anlamına geldiği açıklarken (Clauson, 1972: 340) Shaw, kelimenin *bil-* fiilinden türediğini [*<bil-gü* (gelecek zaman sıfat-fiil eki)] ifade etmektedir (Shaw, 2014: 60). *Belgü*⁶³ ismine, fiilden isim yapım eki olan ve işlek olarak kullanılan +IA- ekinin eklenmesiyle türetilen *belgüle-* fiili, taranan eserlerde⁶⁴ ilk kez Karahanlı döneminde görülmektedir. Ancak *belgür-* (*<belgü+r-*) fiili, Eski Uygurcaya ait eserden itibaren tespit edilmektedir: *ençim idi b(e)lgürmez* ‘huzurum hiç kalmadı.’ (AB, 379-380).

beşinci: Yeni Uygurcada *beşinci* ismi, ‘beşinci’ anlamında görülmektedir. BS’de ‘beşinci’ anlamında kullanılmıştır: *ara ayniñ beşinci küni kessel bolup*

⁶³ *belgü+min* ŞU D 8 (damga); *b(e)lgü+si* 321 AB (belirti işaret, belgi); *belgü* ETG ~ *bhelkü* ETG ~ *pelgü* ETG (belgi, işaret, fal, nişan); *belgü+g* 0962 AY (belirti, işaret); *belgü+ke* M 13-57 (işaret, belirti); *belgü* EUTS ~ *blgü* EUTS (sembol, işaret, belge); *blgü* ÇB ~ *b(e)lgü+ler* 313 ÇB (belgi, işaret); *belgü* 180 KB (alamet, nişan); *belgü* 215-185 DLT (işaret); *belgü+ler* 30-37b2=16:16 RKÇ (ayet), *belgü+lerdin* 36-82b2=44:33 RKÇ (nişan, alamet, işaret, açık delil), *belgü* 30-30b2=15:77 RKÇ (ibret, ders); *belgü+si* 74-8 ME (işaret); *belgülgü* 487 MSD (belli); *bilgü* 137 AL (nişan, alamet); *bilgü* 60-544 KYAS (işaret, belirti; delil, nişan).

⁶⁴ *belgür-er* 8, 43 M (zuhur etmek); *belgüle-* 5676 KB (belirlemek); *belgür-di* 352-282 DLT (belirmek, belli olmak, ortaya çıkmak); *belgür-di* 31-90a1=20:121 RKÇ (görünmek, belli olmak, açığa çıkmak), *belgür-miş* 35-73a3=41:3 RKÇ (açıklanmak); *belgüle-di* 13-8 ME (işaretlemek), *belgür-di* 184-8 ME (belirmek); *belgürt-se* 51-4 MM ~ *belürt-gen* 39-1 MM (belirtmek, göstermek); *belgür-di* 16-16 NF (belirmek, ortaya çıkmak); *bilgir-mek* 112 İML (belirmek); *belgür-di* 17 Kİ (zahir olmak); *bilgür-* 97b-5 İM (belirmek, ortaya çıkmak); *bilgür-mes* GT 20-10 (belirmek, belli olmak); *bilgür-di* 397 DN (belirmek); *bilgür-ür* 539 MSD (belirmek); *bilgür-ür* 1862 LD (belirmek); *bilgür-üb* 137 AL (belirmek).

‘Zilkade’nin beşinci günü hasta olup’ (BS, 220). *ramzanniñ yigirme beşinçi küni* ‘Ramazan’ın yirmi beşinci günü’ (BS, 93)

Eski Türkçede ‘beş’ anlamına gelen *bē:ş* (Clauson, 1972: 376) ismine, sıra sayı sıfatları türeten $+(X)nç$ ekinin getirilmesiyle türetilen *bēşinç*⁶⁵ ismi, ‘beşinci’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 383): *biş(i)nç : (e)zg(e)nti : k(a)d(i)zde : og(u)z : birle : süñ(ü)şd(ü)m(i)z* ‘Beşinci (olarak) Ezgenti Kadız’da Oğuzlarla savaştık.’ (KT, K7). Harezmi dönemi eseri olan *NF*’de *bēşinç* (NF, 55-14) ~ *bēşinçi* (NF, 234-10) şekillerinde rastlanmaktadır. *TZ*’de sayı adı *beş* şeklinde geçerken sıra sayısı *beşinci* (TZ, 61b-2) şeklinde açıklanmaktadır.

bezgek: Yeni Uygurcaya bakıldığında *bezgek* ismi, ‘sıtma’ anlamına gelmektedir: *bezgek bolğan kişidek* ‘Sıtma olan kişi gibi’ (UTİL, 1990: 430). *BS*’de de ‘sıtma’ anlamında kullanılmıştır: *pütün vucudini soğuk ter bēsip, bezgektek titreşke başlıdi* ‘Bütün vücudunu soğuk ter basıp sıtma gibi titremeye başladı’ (BS, 467).

Clauson, *bez-* fiilini ‘titremek, ürpermek’ olarak tanımlamış ve bu fiilin sonraki dönemlerde ‘bir şeye karşı ilgiyi yitirmek, bir şeyden tiksilmek’ anlamlarına geldiğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 389). Taranan eserlerde⁶⁶ ilk kez Eski Uygurcaya ait eserde rastlanan *bez-* fiili, ‘titremek’ anlamında kullanılmıştır: *korşınçı sönmedi bezer titreyürerti* ‘korkusu geçmedi, titreyip duruyordu.’ (M, 5-29). *Bez-* fiiline, daima yapan anlamında isimler türeten *-ğak, -gek, -guk, -gük* (Gabain, 1988: 52) ekinin getirilmesiyle türetilen ve semptomlarından en önemlisi titreme olan hastalık ‘sıtma’ anlamındaki *bezge:k* ismi meydana gelmektedir. *ME*’de hem *bezek* (ME, 1-1 ME) hem *bezgek* (ME, 25-5) şekilleri görülmektedir.

Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserde görülen ve ‘sıtma, sıtma nöbeti, ateş’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *bezgek* olarak yaşamaktadır. *Bezgek* ismi; ‘sıtma, sıtma hastası’ anlamlarına gelmektedir.

⁶⁵ *bişinç* KT K7 (beşinci); *bişinç* ŞU D3 (beşinci); *bēş+inç* XVIII.2 İKP (beşinci); *bişinç* 2-23 M (beşinci); *bişinçi* 135 KB (beşinci); *bīşinç* 78-66 DLT (beşinci); *bēşinç* 55-14 NF ~ *bēşinçi+si* 234-10 NF (beşinci); *bişinç* 187 İML (beşinci); *beç-inci* 61b-2 TZ (beşinci); *bişinci* 514-18 BD (beşinci); *beşinci* 58-516 KYAS (beşinci).

⁶⁶ *bezgek* EUTS ~ *besgek* EUTS (sıtma); *bezgek* 418-328 DLT (titreten sıtma); *bezek* 1-1 ME ~ *bezgek* 25-5 ME (sıtma nöbeti, ateş); *bezgek* 160 CC (sıtmadaki gibi nöbet); *bizgek* 31 Kİ (soğuk sıtma); *bezgak* 59-521 KYAS (ateş, sıtma).

bekin-: Yeni Uygurcada iç seste ünsüz düşmesi (-r-) görülen *bek* ismine, dönüşlü çatı eki olan -n- eki getirilerek türetilen *bekin-* (Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği kapalı tek heceli *bek* ismine ek getirildiğinde ilk hece açık hece konumuna geçtiği için bu hecedeki /e/ ünlüsü daralarak /è/’ye döner.) fiili; ‘kilitlenmek, gizlenmek’ anlamlarına gelmektedir. *BS*’de de ‘saklanmak, gizlenmek, kilitlenmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *kurhanığa bekin-* ‘Kalenin alt odasına saklanmak (gizlenmek)’ (*BS*, 268). *karanğı hucriğa bekin-* ‘Karanlık odaya kilitlenmek’ (*BS*, 287).

Eski Türkçede ‘sert, istikrarlı, sağlam; zor’ anlamlarına gelen *berk*⁶⁷ (Clauson, 1972: 361) ismine, isimden fiil yapım eki olan +I- eki getirilerek türetilen *berki:-* (~ *bekü:-*) fiili; ‘sağlam olmak, istikrarlı olmak, sıkıca bağlanmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 325). Taranan eserlerde⁶⁸ Çağataycaya ait *ŞD*’de görülen fiil, ‘iyice yerleşmek’ anlamlarında görülmektedir: *kara çibin yana konup ‘aselge berkindü* ‘Karasinek yine konup bala iyice yerleşti’ (*ŞD*, 142b-8). Şu da belirtilmelidir: Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait *M* ve Harezmi dönemindeki *ME*’de *beklen-* fiili, ‘bağlanmak, korunmak’ anlamlarında görülmektedir: *kızıl bakırlağ naralar içinte beklenmiş* ‘kızıl bakırlı cehennemler içinde bağlanmış’ (*M*, 68-19, 20). *beklen-di* (*ME*, 173-6).

bekit-: (bk. bekin-) Yeni Uygurcada iç sesteki ünsüz (-r-) düşen *bek* ismine, ünlü ile biten çok heceli fiillere ettirgen çatı eki olarak getirilen -t- eki (Tömür, 2011: 344) ile türetilen *bekit-* (Kapalı tek heceli *bek* ismine ek getirildiğinde ilk hece açık hece hâline geldiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği bu hecedeki /e/ ünlüsü /è/’ye döner.) fiili; ‘kapatmak, kitlemek; yerleştirmek, kurmak;

⁶⁷ *b(e)k* 252 AB (sıkı, sağlam, pek), *berk* 87 AB (koyu, sıkı, sık); *bek* 0505 AY (sıkı, sağlam, pek); *b(e)k* 0505 AY (sıkı, sağlam, pek); *bek* M 9-344 (sağlam, sert, sıkı), *berk+te* 1-25 M (orman); *berk* ETG ~ *bek* ETG ~ *perk* ETG ~ *bk* ETG (sağlam, kuvvetli), *berk* ETG ~ *bek* ETG ~ *perk* ETG (koyu orman); *bek* EUTS ~ *bk* EUTS ~ *berk* EUTS ~ *pek* EUTS (sağlam, pek, sert); *bek* 417 KB ~ *berk* 283 KB (pek, sağlam, çare, tedbir, kilit); *bek* 168-145 DLT ~ *berk* 176-150 DLT (sağlam, sıkı); *berk* 262 AH ~ *birk+lig* Ba 254 AH (sıkı, sağlam), *bek+te* 131 AH ~ *bik+te* BaC 132 AH (muhafaza, kilit, emniyet), *bek* BuC 434 AH ~ *bik* Ba 434 AH (yalnız, sadece, ancak); *berk* 36-37b1=43:4 RKÇ (hikmetli, sağlam); *berk* 138-13 NF (sağlam); *berk* 16-3 ME (sağlam); *berk* 189 İML (sağlam); *bek* CC ~ *berk* 24 CC (kuvvetli); *bek* 34 Kİ (aslı itibarıyla *berk* olup pek kuvvetli demektir.) ~ *berk* 30 Kİ (kuvvetli, sağlam); *berk* 20b-5 TZ (pek, *berk*); *berk* 424b-7 İM (sağlam); *bek* 298-6 GT ~ *bik* 323-10 GT ~ *berk* 140-11 GT (kuvvetli, sıkı); *birk* 263 MSD (pek, sıkı); *berk* 38a-8 ŞD (sağlam, pek); *birk* 133 AL (muhkem, sağlam); *bek* 58-504 KYAS (kuvvetle, pek çok), *birk* 61-573 KYAS (pek, katı, sağlam, sabit).

⁶⁸ *beklen-miş* 68-20 M (bağlanmak, kapatılmak, kilitlenmek); *beklen-di* 173-6 ME (korunmak); *berkin-dü* 142b-8 ŞD (sağlamlaşmak, iyice yerleşmek); *bikin-* 59-528 KYAS ~ *birkin-* 61-575 KYAS (kendini gizlemek, saklamak).

kararlaştırmak' anlamlarında gör lmektedir: *dervazimizni b kitip* 'Kapımızı kilitleyip' (UT L, 1990: 533). *BS*'de de 'yerleştirmek, kilitlemek, kararlaştırmak' anlamlarında kullanılmıştır: *bu yerni  namini 'Hezriti Apak Maziri'  ilip b kitti* 'Bu yerin adını 'Hazreti Apak Maziri' yapıp kararlaştırdı' (*BS*, 482). *s ri  tu tin  uyma halka b kitilgen* 'Sarı tun tan d k m halka yerleştirilen' (*BS*, 84).

Eski T rk ede *bek *:- (~ *berki*:-) fiiline, ettirgen  atı eki olan *-t-* eki getirilerek t retilen *bek t-* (~ *berkit-*) fiili; 'ba lamak, sa lamlaştırmak, pekiştirmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 325). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserden  a atayca da d hil olmak  zere rastlanan fiil; 'sa lamlaştırmak, kuvvetlendirmek, kilitlemek' anlamlarında g r lm řt r⁶⁹: *işikin mu kem bikittiler* (*GT*, 167-10).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren 'sa lamlaştırmak, kuvvetlendirmek; kapatmak, kilitlemek; sa lam tutmak' anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *b kit-* bi iminde yaşamaktadır. *B kit-* fiili; 'kapatmak, kilitlemek' anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca 'yerleştirmek, koymak, kurmak; kararlaştırmak, karar vermek' anlamlarını kazanmıştır.

b zek: Yeni Uygurcada ilk hecesi a ık oldu u i in / / ile yazılan *b ze-* fiilinden t retilen *b zek* isminin 'bilezik, kolye gibi takı eşyaları; nesnelerin  st ne işlenen nakış' anlamlarına geldi i g r lmektedir: *barma  ve bileklerine altın b zekler takaptu* 'Parmak ve bileklerine altın takılar takmış' (UT L, 1990: 527). *BS*'de 's sleme' anlamında kullanılmıştır: *mazarni  b zek ilik işlerini  stige alsun* 'Mezarın s slemecilik işlerini  st ne alsın' (*BS*, 363). *tek e-oyu lardiki  sil b zeklerde* 'Niş [ve] oyuklardaki asıl s slemelerde' (*BS*, 183).

Eski T rk ede 's slemek' anlamındaki *bed ze*:- (<*bed z*+*e-*) fiili; Mo olcada 'işaret, leke' anlamındaki *beder* isminden t retilmiştir (Clauson, 1972: 310). *Bed ze*:-⁷⁰

⁶⁹ *bek t-mek* EUTS (sa lamlaştırmak); *bekit- r* 1855 KB ~ *bek t- r* 2571 KB ~ *berkit- r* 4824 KB (sa lamlaştırmak); *bekit-* DLT ~ *bek t-mek* 420-329 DLT ~ *berkit-mek* 433-339 DLT (sa lamlaştırmak); *bek t- r* 30-16b2=14:27 RK  ~ *ber  it-* 36-70a1=43:79 RK  (sabit ve sa lam tutmak, pekiştirmek, kuvvetlendirmek); *ber it-ti* 31-1 ME (sa lamlaştırmak); *berkit-* 24 CC (kuvvetlendirmek, sa lamlaştırmak); *berkit-ti* 34 K  (kuvvetlendirmek); *berkit-* 446b-7  M (sa lamlaştırmak); *bikit-tiler* 167-10 GT (kuvvetlendirmek, sa lamlaştırmak); *berkit-* 20b-5 şD (sa lamlaştırmak); *birkit-mak* 62-577 KYAS (ba lamak, tutturmak, sa lamlaştırmak), *birkit-mak* 62-578 KYAS (gizlemek, saklamak).

⁷⁰ *bedize-mek* EUTS ~ *bediz-mek* EUTS (s slemek, bezemek); *bese-tim* Bu 43 AH ~ *beze-* 156 AH ~ *bize-* A 156 AH (s slemek); *bize-p* 315 MSD (bezemek, s slemek); *bize-di* 2147 LD (bezemek, s slemek); *bize-s n* 792 DN (bezemek, s slemek); *bize-y* 135 AL (bezemek, s slemek).

fiiline, fiilden isim yapım eki olan -k+ eki getirilerek türetilen *bezek* (*beze:k*) ismi; ‘süsleme, boyama’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 391). Taranan eserlerde⁷¹ Eski Uygurcadan Kıpçakçaya kadar rastlanan isim; ‘süs, nakış’ anlamlarında kullanılmıştır. *KB*’de *beğiz* ve *bezek* şekillerinde geçmektedir: *tanuķ ol sańǵa barķa řureť beğiz* (*KB*, 20). *bu kǵkteki yulduz bir anķa bezek* (*KB*, 128).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘süs, süsleme, nakış, ziynet’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *bēzek* şeklinde yaşamakta ve aynı anlamlarını muhafaza etmektedir.

bildür-: Yeni Uygurcada ünsüz ile biten tek heceli (-Ay, -Ar hariç) fiillere ettirgen çatı eki olarak getirilen -dUr- eki (Tömür, 2011: 343) ile türetilen *bildür-* fiili; ‘ifade etmek, göstermek’ anlamlarında görülmektedir: *mesķit dēgen sǵz Erebfē “secde ķilidiǵan cay” dēgen menini bildüridu*. ‘Mescit denen sǵz Arapķa[da] ‘secde edilen yer’ anlamını bildirir.’ (UTİL, 1990: 584). *BS*’de ‘ifade etmek, göstermek’ anlamlarında kullanılmıştır: *Apak Hoca bēřini lińřitip, ‘şundak’ dēgen menini bildürdi* ‘Apak Hoca başını sallayarak ‘şöyle’ anlamını ifade etti’ (*BS*, 424). *unińǵa ķayillik bildürüp* ‘Ona hayranlık bildirip’ (*BS*, 53).

Eski Türkçede ‘bilmek, bir şeyi bilmek, yapabilmek’ anlamlarına gelen *bil-* (Clauson, 1972: 330) fiiline, ettirgen çatı eki olan -tUr- eki getirilerek türetilen *biltür-* fiili; ‘birine bir şeyi bildirmek, haberdar etmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 334). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan Çağataycaya ait eserler de dâhil olmak üzere rastlanan fiil, aynı anlamlarını muhafaza etmektedir⁷²: *ēlke uluřķa asıǵlıǵ nomug törög biltürü* ‘ülkeye faydalı (olan) öğretiyi, bildirip’ (*AY*, 0802-0803). *hīķ kimge ‘ıřķ ara hālimni bildür-men* (*LD*, 137b-4).

⁷¹ *bezek+ler* M 21-6 (süs); *bezek* 128 KB (süs, nakış); *bezek+in* 219 AH ~ *bisek+i* 155 AH ~ *bizek+i* Ba 155 AH (süs); *bezek+indin* 31-64a=20:87 RKÇ (ziynet eşyası, süs); *bezek+ini* 380-9 NF (süs); *bezek* 194-4 ME (süs); *bezek* 30 Kİ (süs); *bizek* 416b-8 İM (süs); *bezak* 58-517 KYAS (süs).

⁷² *biltür-ü* 0803 AY (bildirmek); *bilgür-mek* EUTS ~ *biltiz-mek* EUTS ~ *biltür-mek* EUTS (bildirmek); *biltiz-* ETG ~ *biltür-* ETG (bildirmek, belli etmek); *biltiz-metin* 132 ÇB (bildirmek, belli etmek, sezdirmek); *bildür-ür* 398 KB (bildirmek); *bildüz-di* 368-291 DLT (bildirmek); *bildür-ür* 107 AH (bildirmek); *bild(ü)r-di* 37-8a1=47:6 RKÇ (bildirmek, tanıtmak); *bildür-ür* 185-15 NF (bildirmek, belli etmek, öğretmek, tanıtmak); *bildür-di* 2-8 ME (bildirmek); *bildür-ürmiz* K.V.8 AO (bildirmek); *bildir-* 142 CC (bildirmek, tanıtmak); *bildir-dim* 70b-10 TZ (bildirmek); *bildir-* 22a-4 DM ~ *bildür-sene* 22a-4 DM (bildirmek); *bildür-* 488b-5 İM (bildirmek); *bildür-ür* 340-6 GT (bildirmek, belli etmek); *bildür-mey* 2023 LD (bildirmek); *bildür-* 189a-12 ŞD (bildirmek); *bildür-di* 305-1 BD (bildirmek); *bildür-mak* 60-543 KYAS (bildirmek, anlatmak, açıklamak).

Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde görülen ve ‘bildirmek, belli etmek, sezdirmek, öğretmek’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *bildür-* biçiminde yaşamaktadır. *Bildür-* fiili; ‘bildirmek, belli etmek’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘göstermek’ anlamını da kazanmıştır.

bilin-: (bk. bildür-) Yeni Uygurcada *-l-* ünsüzü ile biten fiillere edilgen çatı eki olarak getirilen *-n-* eki (Tömür, 2011: 340) türetilen *bilin-* fiili; *bilmek* fiilinin hem dönüşlü çatı ekini hem de edilgen çatı ekini almış şekli olmasının yanı sıra ‘sezilmek, belli olmak’ anlamlarına da gelmektedir: *altun otta, adem mehnette biliner* ‘Altın ateşte, insan zorlukta bilinir’ (UTİL, 1990: 588). *BS*’de *bilin-* fiili; ‘bilinmek, kabul edilmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *bu isim uniŋğa tonuş bilindi* ‘Bu isim ona tanıdık geldi’ (*BS*, 380). *Ğaldanniŋ çirayığa biliner–bilinmes külke yügürdi* ‘Galdan’ın yüzünde belli belirsiz gülümseme meydana geldi (*BS*, 28). *KYAS*’de *bilin-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *bil-* fiiline, hem edilgen hem dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *bilin-* fiili; ‘kendini bilmek, bilinmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 343). *Bilin-* fiilinde bulunan edilgen çatı eki olan *-(I)n-*, aynı zamanda dönüşlü çatı ekidir. Taranan eserlerde Eski Uygurcadan Çağataycaya ait eserler dâhil olmak üzere rastlanan *bilin-* fiilinin bazı eserlerde ‘başkası tarafından bilinmek’ anlamında bazı eserlerde ise ‘kendi kendine bilmek’ anlamında kullanıldığı ve bu anlamlarını koruduğu tespit edilmiştir⁷³.

boğuzla-: Yeni Uygurcada *boğuzla-* fiili; ‘boğazına bıçak sürmek, öldürmek’ anlamlarıyla görülmektedir: *koyni boğuzla-* ‘Koyunu boğazından kesmek’ (Schwarz, 1992: 79). *BS*’de ‘boğazından kesmek’ anlamında kullanılmıştır: *İsen Buğa Nadir İmamniŋ telipi bilen kurbanlık koyni boğuzlap* ‘İsen Buğa, Nadir İmam’ın isteği ile kurbanlık koyunu kesip’ (*BS*, 128). *esebiyleşken ikki sopi kala boğuzlaydıgan piçaklırini Havaz Begniŋ kaniyiğa tirep* ‘Sinirlenen iki sofı inek kesilen bıçaklarını Havaz Bey’in nefes borusuna dayayıp’ (*BS*, 109).

⁷³ *bilin-mez* 455 AB (bilmek, bilinmek, itiraf etmek); *bilin-gey* X.1 İKP (kavramak, anlamak); *bilin-mek* EUTS ~ *bilil-mek* EUTS (bilinmek, anlaşılacak); *bilin-ür* M 112-2 (kavramak, anlamak); *bilin-ETG* (bilmek, pişman olmak, itiraf etmek); *bilin-dim* 5399 KB (bilmek); *bilin-di* 339-274 DLT (kendine ait bir şeyi bilip anlamak), *bilin-di* 339-274 DLT (itiraf etmek); *bilin-ür* 121 AH (bilinmek); *bilin-seler* 33-21b1=33:59 RKÇ (tanınmak, bilinmek, teşhis edilmek); *bilin-gen* 216-1 MM (bilinmek); *bilin-* 151 CC (bilinmek); *bilil-di* 48b-5 TZ (bilinmek); *bilin-* 58b-1 İM (bilinmek); *bilin-mes* 130 MSD (bilinmek); *bilin-mes* 130 LD (bilinmek); *bilin-sün* 101a-4 ŞD (bilinmek); *bilin-gey* 109-4 BD (bilinmek).

Eski Türkçede ‘boğaz’ anlamına gelen *boğuz* (*boğoz*)⁷⁴ ismine, isimden fiil yapım eki olan +*IA-* eki getirilerek türetilen *boğuzla:-* fiili; ‘boğazını kesmek, katliam yapmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 322). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülen fiil; tarihî süreç boyunca ‘boğazını kesmek, boğazlamak’ anlamlarını korumuştur⁷⁵: *bu kimerse meni nāḥaq yerde nişe emgetti, boğuzladı* (NF, 185-7/ 8)

Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren ‘boğazını kesmek, boğazlamak’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *boğuzla-* biçiminde yaşamaktadır. *Boğuzla-* fiili, aynı anlamlarını muhafaza etmektedir.

boğuzlan:- (bk. **boğuzla-**) *Boğuzlan-* fiili; Yeni Uygurcada ‘boğazlanmak, öldürülmek’ anlamlarında görülmektedir: *boğuzlangan keyikniñ* ‘Boğazlanan geyiğin’ (UTİL, 1990: 469). BS’de ‘boğazlanmak, öldürülmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *boğuzlangan kuşteḡ* ‘Boğazlanan kuş gibi’ (BS, 220). *bir cüme keçisi Apak Hociniñ piçakçı sopiliri teripidin boğuzlinip öltürüldü* ‘Bir cuma gecesi Apak Hoca’nın bıçakçı sofuları tarafından boğazlanıp öldürülür’ (BS, 488). KYAS’de *boğuzlan-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *boğuzla:-* fiiline, hem dönüşlü hem edilgen çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *boğuzlan-* fiili; ‘boğazlanmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 322). Taranan eserlerde⁷⁶ Köktürk döneminden itibaren rastlanan fiil, taranan eserler içerisinde kronolojik olarak en son kullanıldığı *İM*’ye kadar ‘boğazlanmak, öldürülmek’ anlamlarını korumuştur: *boğuzlaṅgız* (İM, 362b-4).

İlk kez Köktürk dönemine ait eserde görülen fiil; ‘boğazlanmak, öldürülmek, kesilmek (hem hayvan hem insan insan)’ anlamlarına gelmektedir: *y(ě)rçi : y(ě)r y(a)ṅ(i)l(i)p : bog(u)zl(a)ntı* ‘Kılavuz yanıldı ve boğazlandı.’ (T, 26). Bu fiilin, Yeni

⁷⁴ Clauson, *boguz* kelimesindeki ikinci ünlünün çok kısa olması nedeniyle düştüğü, önceleri belli bir kurala tabi olmadan /u/ veya /a/ sesi sonraları ise /o/ sesinin görüldüğünü açıklamaktadır (Clauson, 1972: 322).

⁷⁵ *boğuzla-yur* 32-4b1=28-4 RKÇ (boğazını kesmek, hayvan kesmek); *boğuzla-dı* 185-8 NF (boğazlamak, boğazını kesmek); *boğazla-r* 238-1 MM ~ *boğuzla-rda* 241-1 MM (kesmek, boğazlamak); *boğazla-dı* 33 Kİ (boğazından kesmek); *boguzla-* 50b-1 TZ ~ *bovuzla-dı* 16b-2 TZ (boğazlamak); *boguz-* 358b-4 İM ~ *boğuzla-* 362b-4 İM (boğazlamak, hayvan kesmek); *boğazla-dı* 66-6 (boğazlamak); *buğazla-maḡ* 66-652 KYAS ~ *buğuzla-maḡ* 67-667 KYAS (boğazını kesmek).

⁷⁶ *boguzlan-di* T 26 (boğazlanmak, öldürülmek); *boğuzlan-sa* 27-16a1=5:3 RKÇ (hayvan kesilmek); *boğuzlan-ur* 211-2 NF (boğazı kesilmek); *boğuzlan-sa* 239-1 MM (kesilmek); *boğuzlan-* 362a-1 İM (boğazlanmak, kesilmek).

Uygurcada *boğuzlan-* biçiminde yaşadığı ve aynı anlamlarını koruduğu görülmektedir.

boşa-: Yeni Uygurcada *boşa-* fiili; ‘boş hâle gelmek, kurtulmak, ayrılmak’ anlamlarına gelmektedir: *türmidin boşap çık-* ‘Hapisten kurtulmak’ (Schwarz, 1992: 76). Kâşgar ve Yarkend ağızlarında ‘boş olmak, bir işi yerine getirmek’ anlamlarının yanı sıra ‘yorgun olmak’ (KYAS, 64-613) anlamında da kullanılmaktadır. *BS*’de ‘boşaltmak, boş hâle getirmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *dukanlar ve karvan saraylar boşap* ‘Dükânlar ve kervansaraylar boşalıp’ (*BS*, 90).

Eski Türkçede ‘özgür, boş, yumuşak’ anlamlarına gelen *boş* (? *bo:ş*) (Clauson, 1972: 376) ismine, isimden fiil yapım eki olan +*U-* eki getirilerek türetilen *boşu-* (? *boşo:-*) fiili; ‘boş olmak, özgürleştirmek, serbest bırakmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 377). Taranan eserlerde⁷⁷ ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanan *boşu-* fiili; bu dönemde ‘kurtarmak, bağışlamak’ anlamlarında görülmektedir: *yazukumta boşuyu birzün* ‘suçlarımdan (beni) kurtarsın.’ (*KİP*, 200). *senğrem irtin birtin boşusar* ‘manastırları vergiden kurtarsalar’ (*M*, 52-47/48). *KB*’de bir kez rastlanan *boşa-* fiili; ‘terk etmek, ayrılmak’ (*KB*, 2302) anlamlarında kullanılmaktadır. Aynı dönem eserlerinden olan *DLT*’de *boşa-* fiili (*DLT*’de *boşu-*); ‘düğüm gevşemek, birinin gitmesine izin vermek’ ve ‘Argu lehçesinde kadını boşamak’ olarak açıklanmaktadır (*DLT*, 561-462). Harezmi, Kıpçak, Çağataycaya ait eserlerde de ‘boşamak’ anlamını korumuştur: *boşa-sa* (*RKÇ*, 33-11a3=33:49), *boşa-gay* (*GT*, 158-7).

Taranan eserlerde ‘kurtarmak, bağışlamak, ayrılmak, bırakmak, azat etmek; boşamak’; ‘gevşemek’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *boşa-* biçiminde yaşamaktadır. *Boşa-* fiili; ‘ayrılmak, bırakmak’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘kurtulmak, boş hâle gelmek’ anlamlarına da gelmektedir.

⁷⁷ *boşu-yu* 200 *KİP* (kurtarmak); *boşa-* *ETG* ~ *boşu-* *ETG* (kurtarmak, affetmek); *boşu-sar* 52-48 *M* (bağışlamak, günahı üzerinden atmak, kurtarmak); *boşu-mak* *EUTS* (günahı bağışlamak, gidermek, affetmek, kurtarmak); *boşa-ng* 2302 *KB* (bırakmak, terk etmek, ayrılmak); *boşu-dı* 561-462 *DLT* (düğüm gevşemek), *boşu-dı* 561-462 *DLT* (birinin gitmesine izin vermek), *boşu-dı* 561-462 *DLT* (Argu lehçesinde kadını boşamak); *boşa-sa* 33-11a3=33:49 *RKÇ* (boşamak, nikâhı bozmak); *boşa-dım* 180-14 *NF* (bırakmak, serbest bırakmak, boşamak); *boşa-dı* 25-6 *ME* (salmak, boşamak, azat etmek); *boşa-* 104 *İML* (azat etmek, karısını boşamak); *boşa-dı* 32 *Kİ* (karısını ayırmak, serbest bırakmak); *boşa-mak* 23b-11 *TZ* (boşamak); *boşa-gay* 158-7 *GT* (boşamak); *boşa-mak* 64-613 *KYAS* (boş olmak, bir işi yerine getirmek; yorgun olmak).

boşan-: (bk. **boşa-)** Yeni Uygurcada *boşan-* fiilinin ‘boş hâle getirmek, kurtulmak, bırakmak; doğurmak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *uniñ ayalı boşangili alte aydin aştı* ‘Onun karısı doğuralı altı aydan fazla oldu’ (UTİL, 1990: 464). Kâşgar ve Yarkend ağızlarında *boşan-* fiilinin ‘kendini suçsuz çıkarmak’ anlamına da gelmesi dikkat çekmektedir. BS’de *boşan-* fiili, ‘kurtulmak’ anlamında kullanılmıştır: *zencirdin boşangın it* ‘Zincirden kurtulan köpek’ (BS, 202).

Eski Türkçede *boşu:-* (? *boşo:-*) fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *boşun-* (*boşon-*) fiili; ‘özgürleşmek, kurtulmak (günah)’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 383). Taranan eserlerde⁷⁸ Karahanlı döneminde DLT’de; ‘bağından kurtulmak, düğüm gevşemek’, Argu lehçesinde ‘kadının boşanması’ olarak açıklanmaktadır (DLT, 338-273). DLT’de *boşu-* ‘kadını boşamak’ (DLT, 561-462), *boşan-* ise ‘kadınlar için boşanmak’ şeklinde açıklanması yani tıpkı *boşu-* fiili gibi *boşan-* fiilinin de Argu lehçesinde sadece kadınlar için kullanılması dikkat çekmektedir. Kİ’de de *boşandı* ‘1) Alelumum ayrıldı 2) karı kocasından ayrıldı’ şeklinde açıklanmaktadır. Ayrıca Kİ’de *boş* kelimesi de ‘kocasından ayrılan kadın’ (Kİ, 32) şeklinde görülmektedir.

Taranan eserlerde ‘kurtulmak, ayrılmak; düğüm gevşemek; boşanmak’ (DLT ve Kİ’de kadınlar için) anlamlarında rastlanmaktadır: *tügü.n boşandı* ‘düğüm gevşedi’ (DLT, 338-273). Yeni Uygurcada *boşan-* biçiminde yaşayan fiil; ‘kurtulmak, ayrılmak’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘doğurmak’ anlamını kazanmıştır. Görüldüğü gibi ‘eşlerin birbirinden ayrılması’ için *boşan-* fiili kullanılmamaktadır.

boya-: Yeni Uygurcada *boya-* fiili, ‘renk vermek’ anlamına gelmektedir: *üzüñni boya!* ‘Yüzünü boya.’ (Necip, 2013: 50). BS’de de ‘boyamak’ anlamında kullanılmıştır: *atisiniñ kebrisige oñşaş kök sir bilen boyap* ‘Babasının mezarına benzer mavi sir (cila) ile boyayıp’ (BS, 481). *zeherlinip öltürülgenlerniñ kebre astini kök boyap koyuş aditi boyıçe* ‘Zehirlenip öldürülenlerin kabir altını mavi boyama âdeti boyunca’ (BS, 481).

⁷⁸ *boşan-a* ŞU D7 (I, 170) (kurtulmak, serbest olmak); *boşun-ur* 40 KİP (kurtulmak); *boşan-mağ* EUTS ~ *boşun-mağ* EUTS ~ *boşun-mağ* EUTS (serbest, hür olmak, başına buyruk olmak); *boşun-u* 73-19 M (kurtulmak, serbest olmak, günahını çıkarmak); *boşan-* DLT ~ *boşun-dı* 338-273 DLT (serbest kalmak, bağından kurtulmak), *boşan-dı* 338-273 DLT (düğüm gevşemek), *boşan-dı* 338-273 DLT (Argu lehçesinde kadınlar için boşanmak); *boşan-ıp* 158-2 ME (boşanmak); *boşan-* 23 CC (boşanmak, kurtulmak); *boşan-dı* 32 Kİ (karının kocasından ayrılması); *boşan-dı* 14b-12 TZ (boşanmak); *boşan-mağ* 64-614 KYAS (kendini bir görevden tahliye etmek, bağımsız duruma gelmek, kendini suçsuz çıkarmak; bir görevi yerine getirmek).

Eski Türkçede ‘boya’ anlamına gelen **bo:d* (II) (Clauson, 1972: 297) ismine, isimden fiil yapım eki olan +*U-* eki getirilerek türetilen *boğu:-* (I) (? *boğo:-*) fiili, ‘boyamak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 300). Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanan *bodü-* fiilinin Eski Uygurca ve Karahanlı dönemlerinde *bodü-*; Harezmi döneminden itibaren ise son sesteki dar ünlünün genişleyerek *boya-* biçimini aldığı görülmektedir. Bu fiil, Eski Uygurcadan Çağatayca da dâhil olmak üzere bütün dönemlerde ‘boyamak’ anlamında kullanılmıştır⁷⁹.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘boyamak’ anlamında rastlanan fiil, Yeni Uygurcada *boya-* biçiminde yaşamaktadır. *Boya-* fiili, ‘boyamak’ anlamını muhafaza etmektedir.

boyal-: (bk. **boya-**) Yeni Uygurcada *boyal-* fiili, ‘boyanmak’ anlamına gelmektedir: *kızıl kēni bilen boyaldi* ‘Kızıl kanı ile boyandı’ (UTİL, 1990: 483). BS’de de ‘boyanmak’ anlamında kullanılmıştır: *kaŋga boyalgan* ‘Kana boyanan’ (BS, 71). *yüzleri kaŋga boyalganidi* ‘Yüzleri kana boyanmıştı’ (BS, 77). KYAS’de *boyal-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *boğu:-* (I) (? *boğo:-*) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *boğul-* (I) (? *boğol-*) fiili; ‘boyanmak, yapışmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 305). Taranan eserlerde Eski Uygurca ve Karahanlı (KB, 2384) dönemlerinde *bodul-*, Çağataycaya ait eserlerde *boyal-* (AL’de *boygal-* biçimi de bulunmakta) biçiminde ve ‘boyanmak’ anlamında görülmüştür⁸⁰: *kanga boygalgan* ‘kana boyanan’ (AL, 154).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘boyanmak’ anlamında rastlanan fiil, Yeni Uygurcada *boyal-* biçiminde yaşamaktadır. *Boyal-* fiili, ‘boyanmak’ anlamını korumaktadır.

⁷⁹ *bodü-müş* 28-15 M (sürmek, yakmak); *bodü-* ETG ~ *bodü-* ETG (yapıştırmak, boyamak); *boğu-r* 3146 KB (boyamak); *boğu-dı* 558-461 DLT (boyamak), *boğu-dı* 558-461 DLT (bir şeyi bir şeye boya gibi yapıştırmak); *boya-dım* 194-6 NF (boyamak); *boya-* 124 İML (boya sürmek); *boya-* 54 CC (boyamak); *boya-dı* 23a-2 TZ (boyamak); *boyamağ* 12b-14 DM (boya); *boya-* 368a-6 İM (boyamak); *boya-p* 271-9 GT (boyamak); *boya-b* 154 AL (bir renk ile boyamak); *boya-mağ* 65-623 KYAS (boyamak).

⁸⁰ *bodul-* ETG (takılmak, boyanmak); *boğul-ur* 2384 KB (boyanmak); *boyal-ur* 79b-8 ŞD (boyanmak); *boygal-gan* 154 AL ~ *boyal-müş* 154 AL (boyanmak).

bölek: Yeni Uygurcada *bölek* şeklinde kullanılan kelime; ‘bölüm, kısım, başka, farklı’ anlamlarına gelmektedir: *nanniñ bir bölüki* ‘Ekmeğin bir bölümü’ (UTİL, 1990: 517). *BS*’de *bölek* ismi; ‘bölüm, kısım, parça’ anlamlarında kullanılmıştır: *Apak Hoca bir bölek murit–muhlisliri bilen* ‘Apak Hoca bir kısım mürit, muhlisleri ile’ (BS, 276). *ikki bölekke ayrıldı* ‘İki bölüme ayrıldı’ (BS, 332).

Eski Türkçede ‘bölmek, ayırmak’ anlamlarına gelen *böl-* (Clauson, 1972: 332) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *bölük (bölök)* ismi; ‘bölük, bölüm, parça’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 339). Taranan eserlerde⁸¹ ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanan *bölök* kelimesi, *böl-* fiilinden türemiş ve ‘bölüm’ anlamına gelmektedir: *iki y(ë)g(i)rminç bölök altınç tagzinç* ‘12. bölüm, altıncı kitap’ (AY, 1322-1323). *DLT*’de *böl-* fiili, ‘bölmek’ veya ‘parçalamak’ şeklinde açıklanırken *bölük* ise ‘hayvan veya insan topluluğu’ (DLT, 193-166) olarak açıklanmaktadır. *Kİ*’de de ‘insanların bir kısmı’ (Kİ, 35) şeklinde açıklanmaktadır. Ancak Karahanlı döneminin bir diğer eseri olan *AH*’de (AH, 79) ve Harezmi Türkçesine ait olan *AO*’da (AO, A.III.4.) *bölek* kelimesi, ‘hediye’ olarak açıklanmaktadır.

Taranan eserlerde ‘bölük, bölüm, parça, topluluk (insan veya hayvan)’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *bölek* biçiminde yaşamaktadır. *Bölek* ismi; ‘bölüm, parça, kısım’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘farklı, başka’ anlamlarını kazanmıştır.

börek: Yeni Uygurcada iç seste ünsüz düşmesi görülen ve *börek* şeklinde rastlanan kelimenin ‘böbrek’ anlamında kullanıldığı görülmektedir: *börek yeği: koy katarlık çarvilarniñ börek kısmıga caylaşkan, börekni kaplap turğan iç meyi* ‘Böbrek yağı: Koyun gibi hayvanların böbrek kısmına yerleşen, böbreği kaplayıp duran iç yağı.’ (UTİL, 1990: 514). *BS*’de *börek* ismi, ‘böbrek’ anlamında kullanılmıştır: *ciger, börek ve öpke–kërinlar* ‘Ciğer, böbrek, bağırsak ve karınlar (iç organlar)’ (BS, 112).

EDPT’de *bögür (? bögör)* kelimesi, ‘böbrekler’ şeklinde açıklanırken daha genel olarak ‘vücudun böbreklere yakın kısmı’ olarak tanımlanmaktadır. *Bögrek* ise

⁸¹ *bölüg* EUTS ~ *bölük* EUTS (bölük, kısım); *bölük* 46-2 M (kısım); *bölök* 1323 AY (bölüm); *bölük* ETG (kısım, bölüm); *bölük* 193-166 DLT (insan veya hayvan topluluğu); *bölük* 17-3 ME (bölük, parça); *bölük* 35 Kİ (halkın bir kısmı, insanların bir kısmı); *bölek* 12a-1 TZ ~ *bölük* 12a-1 TZ (bölük, bölünmüş); *bölek* 23a-3 İM (bölük, kısım); *bölek* 385 MSD ~ *bölük+üñgde* 427 MSD (bölük); *bölek* 56a-11 ŞD ~ *bölük* 36a-8 ŞD (bölük); *bulak* 67-681 KYAS (ayrı, başka; bölüm, taksim, ayırma).

bögür'ün küçültme eki almış şekli olarak tanımlanmaktadır (Clauson, 1972: 328). Taranan eserlerde⁸² Kıpçakçaya ait eserlerde rastlanan kelime, *TZ*'de tıpkı Yeni Uygurcada olduğu gibi iç sesteki ünsüz düşen *börek* (*TZ*, 30b-9) varyantı da görülmektedir. Kıpçakçada bu kelime, 'böbrek' anlamında açıklanmaktadır.

bula-: Yeni Uygurcada *bula-* fiili; 'bir şeyi güç kullanarak almak, talan etmek' anlamlarında görülmektedir. *BS*'de 'yağmalamak, talan etmek' anlamlarında kullanılmıştır: *buzup çêçiş, bulap-talaş başlandı* 'Bozup saçma, talan edip yağmalama başladı' (*BS*, 85). *emdi biznimu öltürüp, hamanni bulap ket!* 'Şimdi bizi de öldürüp harmanı yağmalayıp git!' (*BS*, 393).

Eski Türkçede 'esir, mahkûm' anlamlarına gelen *bulun* (Clauson, 1972: 343) ismine, isimden fiil yapım eki olan +A- eki getirilerek türetilen *bulna-* fiili; 'yakalamak, ele geçirmek, esir almak' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 344). Clauson; 'esir, tutsak' anlamına gelen *bulun* kelimesi ile *bul-* fiilinin arasındaki anlamsal bağlantının çok net olmadığını belirtmektedir (Clauson, 1972: 343). *Bul-* fiilinin 'aranılan nesne ile karşılaşmak' (Yeni Uygurcada *tap-* fiili kullanılmaktadır.) anlamının yanı sıra 'elde etmek, ele geçirmek' anlamlarının da mevcut oluşu *bul-* fiili ile *bulun* isminin bağlantısını güçlendirmektedir. Taranan eserlerde *bulna-* fiiline rastlanmakta ve 'tutsak etmek, esir almak' anlamlarında görülmektedir⁸³. Bu fiil ise <*bulun+a-* şeklinde açıklanmalıdır. Shaw ise *bula-* fiili ile Moğolca *buli-*, *buliya-*⁸⁴ fiillerinin benzerliğine dikkat çekmektedir (Shaw, 2014: 68).

Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren 'ele geçirmek, esir almak, esir etmek' anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *bula-* biçiminde yaşamaktadır. *Bula-* fiili; 'bir şeyi zorla ele geçirmek, talan etmek' anlamlarına gelmektedir.

bulğa-: Yeni Uygurcada *bulğa-* fiili; 'kirletmek, baş ve elini hareket ettirerek haber vermek, cevap vermek' anlamının yanında mecazi olarak da 'kirletmek, kara çalmak' anlamlarında görülmektedir: *sunı bulğimaq* 'Suyu kirletmek' (UTİL, 1990:

⁸² *bükre* 34 Kİ (böbrek); *bögre* 30b-9 TZ ~ *börek* 30b-9 TZ (böbrek); *bügrük* 13b-2 DM (böbrek); *burak* 69-704 KYAS ~ *büyrek* 71-755 KYAS (böbrek).

⁸³ *bulna-dı* 456-360 DLT (tutsak etmek, esir almak); *bulna-dı* 180-4 ME (esir etmek), *bulunla-dı* 36 Kİ (ganimet almak).

⁸⁴ *buli-* 'yenmek, üstesinden gelmek, ele geçirmek; güçte en önde bulunmak, üstün olmak' *buliya-* 'bulup almak, kapmak, kuvvet kullanarak alıp götürmek, zorla almak, zorla kavramak, kapmak, soymak, yağmalamak, ele geçirmek, gasp etmek; çarpışmak, çekişmek, uğraşmak' (Lessing, 2003: 216).

507). *BS*'de 'bulanmak, kirlenmek' anlamında kullanılmıştır: *bir adem nicaset bilen bulğansa* 'Bir adam pislik ile bulansa' (*BS*, 311).

Clauson; *bulğa*:- fiilini 'sıvıları karıştırmak' ve mecazi kullanımıyla da 'karıştırmak, birini rahatsız etmek' şeklinde açıklamaktadır (Clauson, 1972: 337). Taranan eserlerde⁸⁵ Köktürk döneminden itibaren rastlanan *bulga*- fiilinden türeyen *bulgak* ve *bulg(a)ñç* kelimeleri, 'karışıklık' anlamlarında tespit edilmiştir: [*türk bod (u)ni y(e)me*] : *bulg(a)ñç [ol]* '(Türk halkı) kargaşa içindedir' (T, 22). *ŞU* ve *M*'de mecazi olarak 'karıştırmak' [*içre ben [b]ulgayın* 'İçeriye ben karıştırıyım (isyan edeyim)' (*ŞU*, G4). *ölürdeçi bulğadaçılar* 'öldürenler, birbirine katanlar' (M, 81-45)] anlamıyla görülen fiil; Karahanlı döneminden itibaren (gerçek anlamıyla) 'karıştırmak, bulandırmak' anlamlarında geçmiştir.

Taranan eserlerde 'kargaşa çıkarmak' (*ŞU* ve *M*'de); 'bulamak, karıştırmak, bulaştırmak; kirlenmek; başkaldırmak, kızdırmak, sinirlendirmek' anlamlarında rastlanmaktadır. Bu fiil, Yeni Uygurcada *bulğa*- biçiminde yaşamaktadır. *Bulğa*- fiili; 'bulamak, karıştırmak, bulaştırmak' anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca 'baş ve el hareketiyle cevap vermek, başı veya eli sallamak' anlamlarını kazanmıştır.

bunçe: Yeni Uygurcada eşitlik hâli ekinin yalnızca ön ünlülü olmasından dolayı *bunçe* biçiminde görülen kelime; 'bu kadar, çok fazla' anlamlarına gelmektedir: *bunçe köp gepniñ haciti yok* 'Bu kadar çok sözünün gereği yok' (Schwarz, 1992: 90). *BS*'de 'bu kadar, böyle' anlamlarında kullanılmıştır: *men Apak Hociniñ bunçe kuv* 'Ben Apak Hoca'nın bu kadar hilekâr' (*BS*, 408). *bunçe alıycanab, kemine-kemterin ikenliklerini körüp* 'Bu kadar edep, mütevazı, alçak gönüllü olduklarını görüp' (*BS*, 326). *KYAS*'de *bunçe* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede 'bu' anlamına gelen *bu*: (*I*) (Clauson, 1972: 291) ismine, eşitlik hâli eki +*çA* getirilerek türetilen *bunça*: ismi; 'şu kadar, pek çok, bu şekilde, çok fazla' (Clauson, 1972: 349) anlamlarına gelmektedir. Taranan eserlerde Köktürk

⁸⁵ *bulya-yin* *ŞU* G 4 (karıştırmak); *bulğa-daçılar* M 81-45 (bulandırmak); *bulğa-mak* EUTS ~ *bulğa-mak* EUTS (bulanmak, karmakarişik olmak, bozmak, karıştırmak); *bulğa-* ETG ~ *bulğa-* ETG (bulanmak, karmakarişik olmak); *bulğa-mak* 571-470 DLT (tutmaç, bulamaç gibi yemekleri karıştırmak), *bulğa-mak* 571-470 DLT (kızdırmak, sinirlendirmek), *bulğa-dı* 570-470 DLT (bulanmak, bulandırmak); *bulğa-dı* 65-4 ME ~ *bula-dı* 62-8 ME (bulamak, bulaştırmak); *bulğa-* 77 CC (sıkmak, üzmek, bulandırmak); *bula-dı* 35 Kİ (su, çorba ve buna benzer bir şeyi karıştırmak), *bulğa-dı* [Kıpç.] 35 Kİ (bulamak); *bulğa-* 479a-2 İM (bulamak, karıştırmak); *bulğa-p* 294 DN (bulamak, karıştırmak); *bula-b* 153 AL ~ *bulğa-b* 153 AL (bulaştırmak), *bulğa-g* 152 AL (talan ve harap etmek); *bulğa-mak* 68-693 KYAS (kaşık ile karıştırır gibi karıştırmak, bir işi bozmak).

döneminden itibaren rastlanan isim, aynı anlamlarını Kıpçakçaya ait eserler de dâhil olmak üzere devam ettirmiştir⁸⁶: *buncaq* ‘bunca, bu kadar’ (Kİ, 89).

buyruk: Yeni Uygurcada göçüşme görülen *buyru-* fiiline, fiilden isim yapım eki getirilerek türetilen *buyruk* ismi; ‘emir, ferman’ anlamlarında görülmektedir: *buyruk al-* ‘Emir almak’ (Schwarz, 1992: 87). BS’de de ‘emir, buyruk’ anlamında kullanılmıştır: *ularga bérilgen buyruk: baturluk bilen uruş kiliş* ‘Onlara verilen emir: kahramanlık ile savaş yapış’ (BS, 43). *Reşidiye Medrisige ot koyuş buyruki çüşürdi* ‘Reşidiye Medresesi’ne (Medresesi’ni) yakma fermanı verdi’ (BS, 120).

Eski Türkçede ‘emretmek, buyurmak’ anlamlarına gelen *buyur-*⁸⁷ fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)k+* ekinin eklenmesiyle türetilen *buyruk* ismi; ‘kumandan, amir; emir, buyruk’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 387). Taranan eserlerde⁸⁸ Köktürk ve Eski Uygurcaya ait eserlerde *buyruk* kelimesine tıpkı *EDPT*’de açıklandığı gibi ‘kumandan, amir’ anlamlarında rastlanmaktadır: *buyruki : b(e)gl(e)ri : y(e)me : ölti* ‘kumandanları (ve) beyleri de öldü.’ (KT, D19). Karahanlı dönemi eseri olan *KB*’de ‘vezir’ (KB, 1163) anlamında kullanılan kelime; aynı döneme ait olan *DLT* (DLT, 190-162) ve *RKÇ*’de (RKÇ, 29-18b1=9:24) ‘emir, buyruk’ anlamında görülmektedir.

Taranan eserlerde Köktürk Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘amir, kumandan; buyruk, emir, izin, ferman’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *buyruk* biçiminde yaşamaktadır. *Buyruk* ismi; ‘ferman, emir’ anlamlarına gelmektedir. Görüldüğü gibi ‘kumandan, amir’ anlamlarını kaybetmiştir.

⁸⁶ *bunça* KT K9 (bunca, bu kadar, çok); *bunça* ŞU CB (bunca, bu kadar); *bunça* ETG ~ *munça* ETG; *buncaq* 89 Kİ (bunca, bu kadar).

⁸⁷ *buyur-* ETG (buyurmak, emretmek); *buyur-dı* B40 KB (buyurmak, emretmek); *buyur-dı* 526-428 DLT (buyurmak, emretmek); *buyur-dı* 31-12b3=19:31 RKÇ (buyurmak, emretmek); *buyur-ur* 60-1 NF (buyurmak, emretmek); *buyur-mas* 225-2 MM (emretmek); *buyur-dı* 15-1 ME (buyurmak); *buyur-* 104 İML (buyurmak), *buyur-* 109 İML (öne, yukarı geçmek); *buyur-* 30 CC (buyurmak, emretmek); *buyur-dı* 37 Kİ (emretmek); *buyur-dı* 17 b-5 TZ (buyurmak); *buyur-gıl* 322-2 GT (buyurmak, emretmek); *buyur-* 11b-4 İM (emretmek, buyurmak); *buyur-dı* 2099 LD (buyurmak); *buyur-dı* 4-16 BD (buyurmak, emretmek, istemek); *buyur-70-735* KYAS (emretmek).

⁸⁸ *buyruk* KT G1 (kumandan, amir); *buyruk* ŞU K4 (amir, komutan); *buryuk* 417 AB (kumandan, vekil, amir); *buryuk+lar* 0293 AY (kumandan, vekil); *buyruq+ları* VII.7 İKP (bakan, mühürdar); *buyruk+lar* M 50-2 (kumandan, vekil); *buryuk* ETG ~ *buyruk* ETG (kumandan, vekil); *buyruk* EUTS ~ *buryuk* EUTS (amir, kumandan, buyruk); *buyruk+ı* 1163 KB (müşavir, vezir); *buyruk* 190-162 DLT (buyruk, emir); *buyruk+ını* 29-18b1=9:24 RKÇ (buyruk, emir), *buyruk+ı* 27-30a1=5:16 RKÇ (izin, müsaade), *buyruk* 26-50a2=4:83 RKÇ (haber); *buyruk* 92-1 NF (buyruk, emir); *buyruk+ın* 323-3 MM (buyruk, emir); *buyruk* 87-7 ME (buyruk, emir); *buyruq+ıyla* K.IX.5 AO (emir); *buyruk* CC ~ *buyruq* 41 CC (buyruk, emir, teklif); *buyruq* 37 Kİ (buyruk, emir); *buyruk* 10b-4 DM (emir); *buyruk* 79a-8 İM (emir); *buyruk* 213-8 GT (buyruk, emir); *buyruq+ı* 132-34 BD (buyruk, emir, ferman, istek); *buryuk* 70-723 KYAS ~ *buyruk* 70-736 KYAS (buyruk, emir).

buzul-: Yeni Uygurcada *buzul-* fiili; ‘bozulmak’ ve ‘nikâhlı olduğu kişiden başkasına bakmak’ anlamlarına gelmektedir: *hazırkı hotuniğa buzulup, mēni acrişışka kıstidi* ‘Şimdiki hatununa bakıp beni ayrılmaya zorladı’ (UTİL, 1990: 501). BS’de ‘bozulmak, tahrip edilmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *Apak Hociniñ niyeti buzuldi* ‘Apak Hoca’nın niyeti bozuldu’ (BS, 171). *Muhammet’imin Hanniñmu köñli buzulup* ‘Muhammet Emin Han’ın da kalbi kırılıp’ (BS, 275).

Eski Türkçede ‘tahrip etmek, yıkmak’ anlamlarına gelen *buz-* (? bu:z-) (Clauson, 1972: 389) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki eklenerek türetilen *buzul-* fiili; ‘bozulmak, tahrip edilmek, yok edilmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 391). Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait metinlerden itibaren fiilin gerçek ve mecazi anlamda ‘bozulmak’ anlamını koruduğu görülmüştür⁸⁹: *buzulmak törölüg için* ‘bozulma yaradılışı olduğu için’ (AB, 193). *Fitne bāzārı bozuldı* ‘fitne pazarı bozuldu’ (MSD, 164).

Taranan eserlerde ‘bozulmak, mahvedilmek, yıkılmak; bozguna uğratmak’ anlamlarında rastlanan fiil; Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir. Yeni Uygurcada *buzul-* biçiminde yaşayan fiil; ‘bozulmak, yıkılmak’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca mecazi anlamda ‘bozulmak, kırılmak’ anlamlarına da gelmektedir.

büyük: Yeni Uygurcada *büyük* kelimesi; ‘büyük, ulu, yüksek’ anlamlarında kullanılmaktadır: *büyük pılan* ‘Büyük plan’ (Schwarz, 1992: 90). BS’de de ‘büyük, yüce’ anlamlarında kullanılmıştır: *yüz atmış töt yıl höküim sürgen büyük Se’idiye Hanıdanlıķiniñ selteniti* ‘Yüz altmış dört yıl hüküm süren büyük Seidiye Hanlığı’nın saltanatı’ (BS, 3). *şunğa, bundaķ “büyük, İlahi” işlar aldida* ‘Ondan dolayıdır ki böyle ‘yüce, Tanrısal’ işler önünde’ (BS, 246).

Eski Türkçede ‘büyümek, büyük hâle gelmek’ anlamına gelen *bedü:-* (Clauson, 1972: 299) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki eklenerek türetilen *bedük* ismi;

⁸⁹ *buzul-dı* 194 AB (mahvedilmek, bozulmak); *buzul-ur* M 1-3 (bozulmak); *buzul-* ETG ~ *püsl-* ETG (mahvedilmek, bozulmak); *buzul-maķ* EUTS (bozulmak); *buzul-ur* 1763 KB (bozulmak, yıkılmak); *buzul-dı* 334-270 DLT (harap olmak, yıkılmak); *buzul-ur* 264-12 NF (bozulmak); *buzul-dı* 137-4 MM (bozulmak); *buzul-dı* 135-1 ME (bozulmak); *buzul-dı* 15a-10 TZ (bozulmak); *buzul-* 157a-1 İM (bozulmak); *buzul-dı* 164 MSD (bozulmak); *buzul-dı* 704 LD (bozulmak); *buzul-maķlıķğa* 416 DN (bozulmak); *buzul-ur* 166b-11 ŞD (bozulmak); *buzul-mağay* 9-2 BD (bozulmak, yıkılmak); *buzul-maķ* 71-747 KYAS (yıkılmak, harap edilmek, mahvedilmek).

‘büyük, yüksek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 302). Taranan eserlerde⁹⁰ Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan fiil; Eski Uygurca ve Karahanlı dönemlerinde [*bedük bed[ük]* *tiz üze ünüpen* ‘Yüksek dizlerimin üstüne çıkararak’ (IrkB, 60)] olarak görülürken Harezmi döneminde ilk hecedeki ünlünün yuvarlaklaştığı [*böyük yer* (ME, 11-6)] biçimler de kullanılmıştır. Çağatay döneminde *biyik*⁹¹ biçiminde görülmektedir.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘büyük, yüce, yüksek’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *büyük* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamları korumaktadır.

çaçra-: Yeni Uygurcada gerileyici ünsüz benzeşmesi (s->ç-) görülen *çaçra*-⁹² fiili; ‘sıçramak, saçılmak; taşmak; hızlı hareket etmek, zıplamak; çiçek açmak; düşürmek (hamile); ufalamak, ayrılıp çıkmak; taşmak (nefret, aşk vb.)’ anlamlarında görülmektedir: *su çaçrimak* ‘Su sıçramak’ (UTİL, 1991: 630). BS’de ‘sıçramak, fışkırmak, saçılmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *u ornidin çaçrap* ‘O yerinden sıçrayıp (fırlayıp)’ (BS, 110). *uniñ cavgayliridin köpük çaçrap* ‘Onun ağzının kenarlarından köpük sıçrayıp (saçılıp)’ (BS, 141).

Eski Türkçede ‘saçmak, serpmek’ anlamlarına gelen *saç-* (Clauson, 1972: 794) fiiline getirilen geniş zaman sıfat-fiil eki olan *-Ar* eki ile türeyen *saça:r* ismine, isimden fiil yapım eki olan *+A-* ekinin getirilmesiyle türeyen *saçra:-* fiili; ‘sıçramak, uçmak, zıplamak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 798). Taranan eserlerde⁹³ Karahanlı döneminden itibaren rastlanan fiilin TZ’de iç sesinin sızıcılaştığı görülmüştür: *şışra-dı* (TZ, 28b-6). Semantik olarak bakıldığında Karahanlı

⁹⁰ *bed[ük]* 60 IrkB (büyük); *bedük* 240 AB (büyük, yüksek); *bedük* 7-33 M (büyük, iri); *bedük* ETG (büyük); *bedük* EUTS ~ *betük* EUTS ~ *biğig* EUTS (büyük, ulu, azametli); *bedük* 10 ÇB (büyük); *bedük* 152 KB (büyük); *bedük* DLT ~ *bedük* 59-45 DLT (büyük, yüce); *bedük* 33-35b1=34:13 RKÇ (büyük); *bedük* 128-3 NF ~ *böyük* 378-11 NF (büyük); *böyük* 11-6 ME ~ *büyük* ME (büyük, yüksek); *beyik* 130 CC (yüce, büyük); *biyik* 25b-2 TZ (büyük); *beyük* 89b-2 İM (büyük, ulu); *beyük* 69-7 GT (büyük); *biyik+tin* 632 DN (büyük); *biyik* 417-1 BD (büyük); *beyik* 129 AL (büyük); *biyuk* 63-590 KYAS (yüksek, yükseltilmiş).

⁹¹ (*bedük* > *biyik*). İlk hecede bulunan /e/ sesi, Çağatay Türkçesi metinlerinde /i/ sesi şeklinde rastlanmaktadır (Eckmann, 2013: 33).

⁹² Yeni Uygurcada, bir Türkçe kelimenin (aslı şeklinde, Ana Türkçede) ön seste /s/ ünsüzü ve ilk hece sonunda /ç/ ünsüzü bulunuyorsa hece sonunda bulunan /ç/ ünsüzü, söz başındaki /s/ ünsüzünü kendine benzetererek (s > ç), gerileyici benzeşme meydana gelmektedir (Öztürk, 2010: 19).

⁹³ *saçra-p* 334-271 DLT (sıçramak); *şışra-dı* 155-2 ME (sıçramak, kurtulmak); *saçra-dı* 349-7 NF (sıçramak, fışkırmak, akmak); *şışra-dı* 28b-6 TZ ~ *şaşra-dı* 24a-8 TZ ~ *şışra-dı* 28b-6 TZ (sıçramak); *şışra-* 135a-7 İM (sıçramak); *saçra-p* 579 DN (sıçramak, akmak); *saçra-b* 264 AL ~ *sigri-di* 281 AL (sıçramak); *çaçıra-mak* 79-830 KYAS (sıçramak, sıçratılmak).

döneminden Çağatayca da dâhil olmak üzere ‘sıçramak, fışkırmak, akmak’ anlamlarını korumuştur: *Anıñ başı yarıldı taqı qanı saçradı* (NF, 349-7).

Taranan eserlerde Karahanlı Türkçesine ait DLT’den itibaren ‘sıçramak, fışkırmak, akmak’ (DLT, 334-271) anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *çaçra*-biçiminde yaşamaktadır. *Çaçra*- fiili, ‘sıçramak’ anlamını korumaktadır. Ayrıca ‘ufalamak; çiçek açmak; düşük yapmak; dolup taşmak (nefret, sevgi, aşk vb.)’ anlamlarını kazanmıştır.

çaçrat-: (bk. çaçra-) Yeni Uygurcada gerileyici ünsüz benzeşmesi görülen *çaçra*- fiilinden türetilen *çaçrat*- fiili, ‘sıçratmak’ anlamına gelmektedir: *lay çaçrat*- ‘Çamur sıçratmak’ (UTİL, 1991: 630). BS’de de ‘sıçratmak’ anlamında kullanılmıştır: *ağziliridin tükürük çaçritip* ‘Ağızlarından tükürük sıçratıp’ (BS, 190). *közliridin ot çaçritip* ‘Gözlerinden ateş sıçratıp’ (BS, 252). KYAS’de *çaçrat*- fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *saçra*:- fiiline, ettirgen çatı eki olan -t- eki getirilerek türeyen *saçrat*- fiili; ‘sıçratmak, dağıtmak, yanlışlıkla sıçramak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 798). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden Kıpçakçaya ait eserler de dâhil olmak üzere rastlanan bu fiil, ‘sıçratmak’ anlamıyla görülmektedir⁹⁴. ME’de ise ‘yaymak, göndermek’ anlamlarında kullanılmıştır: *saçratdı anıñ taşa edgülikni* (ME, 38-8).

çaķmak: Yeni Uygurcada iki adet *çaķmak* ismi bulunmaktadır. Birincisi ‘şimşek, yangın; mecazi olarak ateş’ anlamlarına gelmektedir: *çaķmak çaķmak* ‘Şimşek çakmak’. *intıķam çaķmıķı* ‘İntikam ateşi’ (UTİL, 1991: 648). İkincisi ise ‘ateş yakmaya yarayan alet’ anlamındaki *çaķmak* ismidir. Tezde bu iki *çaķmak* ismi de kullanılmıştır: ‘şimşek, *şimşek çaķmak tēzlikide* ‘Şimşek hızlılığında’ (BS, 37). *çaķmak tegken derehtek* ‘Şimşek düşen ağaç gibi (BS, 127). *çaķmak taş bilen ot yēķip* ‘Çakmak taşı ile ateş yakıp’ (BS, 378).

Eski Türkçede ‘çakmak taşı veya çelik ile ateş çıkarmak, ısırarak (akrep veya yılan), iftira atmak, yermek, aldatmak’ anlamlarına gelen *çak*- (Clauson, 1972: 405) fiiline,

⁹⁴ *saçrat-mak* DLT 430-336 (sıçratmak); *sıçrat-dı* 38-8 ME (ulaştırmak, yaymak); *saçrat-tı* 56 Kİ (sıçratı).

isim-fiil eki olan -mAk eki getirilerek türetilen *çakma:k* ismi; ‘ışık çakması, çakmak taşı ve çelik’ anlamlarına gelmektedir⁹⁵ (Clauson, 1972: 408).

çalma: Yeni Uygurcada iki ayrı *çal-* fiili bulunmaktadır. Birinci *çal-* (I) fiili, ‘bir enstrümandan ses çıkarmak’ anlamındadır. İkincisi ise ‘bir nesneyi başka nesneye katmak, karıştırmak’ anlamında kullanılmaktadır. *Çalma* kelimesi, ‘kurumuş çamur’ veya ‘kerpiç parçasına su katıldıktan sonra o çamur veya kerpiç parçasının içinde bulunduğu hâl’ anlamına gelmektedir (UTİL, 1991: 661). Yani *çalma* kelimesi, *çal-* (II) fiilinden türemiştir. BS’de *çalma-kések kil-* (BS, 384) şeklinde geçmektedir. *Çalma késék kil-* ise ‘Toprak parçalarını atarak kişiye acı çektirmek’ anlamına gelmektedir: ‘*elge ibret hökmi bilen çalma késék kilip öltürüldi!* ‘Halka ibret’ hükmü ile toprak parçaları atılıp öldürüldü!’ (BS, 384).

Eski Türkçede *çal-* fiiline getirilen fiilden isim yapım eki getirilerek türetilen *çalma* ismi; ‘toprak parçası, gübre, türban’ anlamlarına gelmektedir. (Clauson, 1972: 420). Taranan eserlerde farklı anlamlarda rastlanmaktadır: DLT’de ‘kurumuş çamur’ (DLT, 218-187), CC’de ise ‘başörtüsü’ (CC, 102) olarak açıklanmaktadır⁹⁶.

Taranan eserlerde Karahanlı ve Kıpçakçaya ait eserlerde rastlanan *çalma* ismi; Yeni Uygurcada da *çalma* biçiminde yaşamaktadır. *Çalma* ismi; ‘kurumuş çamur, kerpiç parçası’ anlamlarına gelmektedir.

çaptur-: Yeni Uygurcaya ait sözlüklerde birden fazla *çap-* fiili bulunmaktadır. Ancak çalışmamızda geçen ‘koşmak, dörtlale koşmak’ anlamlarına gelen *çap-* fiilidir. Yeni Uygurcada ettirgen çatı eki olan -tUr- eki getirilerek türetilen *çaptur-* fiili; ‘koşturmak, dörtlale koşturmak’ anlamlarına gelmektedir (UTİL, 1991: 619): *bir kişi at çapturup* ‘Bir kişi at koşturup’ (UTİL, 1991: 624). BS’de de ‘koşturmak’ anlamında kullanılmıştır: *étini çapturup* ‘Atını koşturup’ (BS, 258). *étini telvilerçe çapturup* ‘Atını delilerce koşturup’ (BS, 260).

Eski Türkçede ‘yüzmek, vurmak, sıvamak, sürmek, acele etmek, dörtlale koşmak, yağmalamak, kesmek’ anlamlarına gelen *çap-* (Clauson, 1972: 395) fiiline, ettirgen

⁹⁵ *çakmak* 236-205 DLT (ateş çıkarmaya yarayan çakmak taşı); *çaqmaq* 44 Kİ (taş); *çakmak+ka* 78a-4 TZ (çakmak); *şakmak* 10a-12 DM (çakmak taşı); *çakmak* 899 LD (çakmak); *çakmak* 708 DN (çakmak); *çakmak* 57b-4 ŞD (çakmak, yakma aracı); *çalın* 230 AL (çakmak); *çakmak* 80-857 KYAS (çakmak taşı üzerinde ateş çıkarmak için kullanılan çelik).

⁹⁶ *çalma* 218-187 DLT (ağıllardan toplanıp kışın yakıt olarak kullanılan tezek, kurumuş çamur parçası, kesek); *çalma* 102 CC (başörtüsü); *çalma* 82-874 KYAS (sert toprak parçası; güneşte kurutulmuş tuğla parçası).

çatı eki getirilmesiyle türetilen *çaptur*-⁹⁷ fiili; ‘yüzdürmek, boyun vurdurmak, koşturmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 395). Taranan eserlerde ilk kez Karahanlı döneminde rastlanan *çap*- fiili, *KB*’de ‘yüzmek’ [*çap-ar* (*KB*, 73)] anlamında kullanılmaktadır. *DLT*’de dört adet *çap*- fiili bulunmakta; ‘yüzmek’, ‘ata vurmak’, ‘boyna vurmak’ ve ‘sıvamak’ anlamlarında açıklanmaktadır (*DLT*, 265-233). *ME*’de fiilin ‘at koşması’ [*çap-tuğda* (*ME*, 79-8)] ve ‘el vurmak’ [*çap-tı* (*ME*, 83-8)] anlamlarının kullanıldığı tespit edilmiştir. Kıpçakçaya ait eserlerden *Kİ*’de *çap*- fiili, ‘hem vurup hem kesmek’ [*çap-tı* (*Kİ*, 41)] şeklinde açıklanmış; ‘koşmak, aniden hücum etmek’ anlamında ise *çapın*- (*Kİ*, 41) fiili verilmiştir. *İM*’nin *Dizin* bölümünde *çap*- fiili; ‘vurmak, sürmek’ anlamında açıklansa da cümle anlamlandırılırken ‘dört nala koşmak’ daha uygun olmaktadır: *kerekse kölügi yürür irken kılsun, kerekse çapup yürür irken kılsun* (*İM*, 123a-3). *Çaptur*- fiiline ise *DLT*’de ‘yüzdürmek, boyun vurdurmak’ (*DLT*, 356-247) anlamlarında rastlanırken Harezmi döneminden itibaren ‘koşturmak, seğırtmek’ [*çaptur-dı* (*ME*, 42-6), *çaptur-ur* (*LD*, 878), *çaptur-dı* (*AL*, 222)] anlamlarında görülmüştür.

çatak: Yeni Uygurcada *çatak* ismi; ‘talihsizlik, mâni, yanlış; mücadele; ayıp; hasta; alaka, münasebet; belirsiz’ anlamlarında görülmektedir: *çatak iş* ‘Sıkıntılı iş’ (Schwarz, 1992: 332). *BS*’de ‘aksilik, yanlışlık’ anlamında kullanılmıştır: *han ehvalniñ çataqlığını hês kılip* ‘Han durumun aksiliğini hissedip’ (*BS*, 334). *iş baştinla çatak, su baştinla lay iken!* ‘İş baştan yanlış, su baştan çamur imiş!’ (*BS*, 450).

Taranan eserlere⁹⁸ bakıldığında Eski Türkçede *çat*- fiili; ‘katılmak, bir araya getirmek’ anlamına gelmektedir. Taranan eserlerde ilk kez Karahanlı döneminde rastlanan *çat*- fiili, ‘oğlağı kuzuya katmak’ (*DLT*, 413-324) şeklinde açıklanmaktadır. *ME*’de ‘çatmak’ (*ME*, 66-7) anlamının yanı sıra ‘telif etmek’ (*ME*, 81-5), ‘söz uydurmak’ (*ME*, 98-6), ‘süslemek’ (*ME*, 178-2) anlamlarında görülmektedir. Eski Türkçede *çat*- fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki

⁹⁷ *çaptur-dı* 42-6 *ME* (koşturmak); *çaptur-ur* 878 *LD* (koşturmak, akın yaptırmak); *çaptur-dı* 222 *AL* (seğırttirmek, koşturmak); *çaptur-mak* 84-915 *KYAS* (1. Dört nala koşturmak. 2. Kılıç ya da kesici alet ile vurdurmak.).

⁹⁸ *çat-ar* 413-324 *DLT* (Oğuz lehçesinde oğlağı kuzuya katmak); *çat-tı* 66-7 *ME* (çatmak, buruşturmak); *çat-ar* 381-7 *NF* (tasarlamak, uydurmak); *çat-tı* 41 *Kİ* (kumaşların kenarlarını birbirne eklemek, dikmek; ayrıca “qaş çattı” veya “çatuqqaşlu” gibi kelimelerde kullanılmaktadır.); *çat-sa* 352 *MSD* ~ *çit-ıp* 631 *MSD* (çatmak, ilıştirmek, birbirine eklemek); *çit-sa* 1431 *LD* (kaş çatmak, surat asmak, darılmak); *çit-ıp* 554-2 *BD* (çatmak, kaşını çatmak); *çat-mak* 86-944 *KYAS* [Birinin başı diğerinin kuskusuna gelecek biçimde iki atı birlikte bağlamak (Orta Asya’nın açık düzlüklerinde ve ağaçsız dağlarında kervan atlarını korumanın yaygın bir yoludur)].

getirilerek türetilen *çatuk* (*I*) (? *çatok*) ismi, ‘bir şeye katılmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 402). Taranan eserlerde yalnızca *ME*’de görülen ve *çatuk* biçiminde olan isim, ‘toplanmış’ anlamında görülmektedir⁹⁹: *çatuk boldı* (*ME*, 138-4).

Taranan eserlerde yalnızca *ME*’de (*ME*, 138-4) rastlanan isim, Yeni Uygurcada *çatak* biçiminde yaşamaktadır. *Çatak* ismi; ‘talihsizlik, mâni, ayıp, alaka, belirsiz’ anlamlarını kazanmıştır. Ayrıca ‘toplanmış’ anlamını kaybetmiştir.

çayka-: Yeni Uygurcada ön sesteki ön damak ünsüzü olan /y/, önce diş etidamam ünsüzü /c/’ye sonra tonsuz karşılığı olan /ç/’ye dönerek *çayka-* biçimini almıştır. *Çayka-* fiiline semantik olarak bakıldığında ‘yıkanan şeyin üstüne temiz suya batırmak, durulamak, taneli olan nesneleri su ile karıştırarak gereksiz şeyleri çıkarmak, sallamak, ayıklamak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *büşini çayka-* ‘Başını sallamak’ (Schwarz, 1992: 240). *BS*’de ise ‘sallamak, süzmek, ayıklamak’ anlamında kullanılmıştır: *büşini çaykidi* ‘Başını salladı’ (*BS*, 356). *ğazanlarni çaykap turup, ivrikni suğa çökürdi* ‘Yaprakları ayıklayıp (süzüp), ibriği suya batırdı’ (*BS*, 60).

Clauson; *yay-* fiilini ‘sallamak, sarsmak’ anlamlarında açıklamaktadır. *Yañ-* ve *ya:q-* fiillerinin ikinci formlarının *yay-* biçiminde yaşadığını belirtmektedir (Clauson, 1972: 980). *Ya:q-* fiilinin ise ‘yere yaymak’ ve mecazi kullanımıyla da ‘yurt dışında yayımlamak’ anlamlarına geldiğini açıklamaktadır (Clauson, 1972: 883). Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren rastlanan *yay-* (*yany-* ~ *yañ-*) fiili; ‘yaymak, dağıtmak, bozguna uğratmak’ anlamlarında görülmektedir: *t(e)ñri] küç : birtük : üç(ü)n : (a)nta s(a)nçd(i)m : y(a)ñd(i)m* ‘Tanrı güç verdiği için orada mızrakladım, dağıttım.’ (*BK*, D32-D33). *DLT*’de *yay-* fiili; ‘sallamak, elbise vb.ni suda çalkalamak, meylettirmek’ anlamlarında açıklanmaktadır (*DLT*, 553-456). *DLT*’de *yad-* fiili ise ‘yaymak’ şeklinde açıklanmaktadır: *ol tönug künke yattı*¹⁰⁰ ‘o elbise vb. şeyleri güneşte yaydı.’ (*DLT*, 422-331). Eski Türkçede ‘sallamak’ anlamına gelen *yay-* (*I*) (Clauson, 1972: 980) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* ekinin getirilmesiyle ‘sallama, titretme’ ve mecazi kullanımıyla da ‘kararsız’ anlamlarına

⁹⁹ *çatuk* 138-4 *ME* (toplanmış); *çatak* 86-943 *KYAS* ~ *çatağ* 86-942 *KYAS* (şaşırmış, kafası karışık; birbirinin maksadına aykırı), *çatik* 86-944 *KYAS* ~ *çatuk* 84-947 *KYAS* (birinin başı diğerinin kuskununa gelecek biçimde bağlanmış at çifti; atları bu şekilde bağlama).

¹⁰⁰ *ya.q-* fiiline getirilen görülen geçmiş zaman ekinin tesiriyle, fiilin son sesinde /d/ > /t/ değişiminin (gerileyici benzeşme) meydana geldiği açıklanmıştır: *ya.q-tı* > *yat-tı* (*DLT*, 422-331).

gelen yayuk¹⁰¹ (*yayık ~ yayığ ~ yayğuk ~ yadğuk*) ismi türetilmektedir. *Yayuk* ismine, Eski Türkçeden itibaren çok işlek şekilde kullanılan +A- isimden fiil yapım eki getirilerek türetilen *yayka*:- fiili; ‘sallamak, başını sallamak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 981). Taranan eserlerde Kıpçakçaya ait *Kİ* (Kİ, 100) ve *TZ*’de (TZ, 15a-1) rastlanan *yayka*- fiili; ‘yıkamak, çalkalamak’ anlamlarında görülmüştür¹⁰².

Taranan eserlerde Kıpçakçaya ait eserlerde rastlanan fiil, Yeni Uygurcada *çayka*- biçiminde yaşamaktadır. *Çayka*- fiili, ‘çalkalamak, durulamak, sallamak’ anlamlarını muhafaza etmektedir.

çaykal-: (bk. çayka-) Yeni Uygurcada ön sesteki ön damak ünsüzü olan /y/’nin önce diş eti-damak ünsüzü /c/ sonra tonsuz /ç/’ye döndüğü *çayka*- fiilinden türetilen *çaykal*- fiilinin ‘durulanmak; dalgalanmak, sallanmak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *köl çaykilip, dolğunlar arisidin bir hotun peyda boldi* ‘Göl dalgalanıp dalgalar arasından bir hatun belirdi’ (UTİL, 1991: 669). *BS*’de ‘dalgalanmak, sallanmak, sarsılmak’ anlamında kullanılmıştır: *zumrettek kök asman nur bilen çaykilip turgan derya yüzide eks etti* ‘Zümrüt gibi mavi gökyüzü ışık ile dalgalanan deniz[in] üstünde aksetti’ (*BS*, 442). *zilzile içide kalğandek, yer ve asman çaykilip* ‘Zelzele içinde kalmış gibi yer ve gökyüzü’ (*BS*, 468).

Eski Türkçede *yayka*:- fiiline, edilgen çatı eki olan -l- eki getirilerek türetilen *yaykal*- fiili; ‘sallanmak, sarsılmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 981). Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcada rastlanan fiilin Kıpçakça *CC* ve Çağataycaya ait *AL*’de ön sesinde tonsuzlaşma görülmüştür¹⁰³: *çayhalı-dır* ‘çalkalanıyor, sallanıyor’ (*CC*, 163-8). *çaykal-dı* (*AL*, 232).

çেকে-: *Çেকে* ismine, Yeni Uygurcada isimden fiil yapım eki olan +lA- eki getirilerek türetilen *çেকে*- fiili; ‘çiçeği veya gülü açılmak, gelişmek (insan), acıyan nesnelerde renkli köpük oluşmak, küflenmek’ anlamlarına gelmektedir: *kızilgüldek çেকেlidi behtimiz bizniñ* ‘Kızıl gül gibi çiçek açtı bahtımız bizim’ (UTİL, 1991: 733). *BS*’de ‘çiçek açmak’ anlamında kullanılmıştır: *hal renjde çেকেkligen mevilik*

¹⁰¹ *yayig kişi* ‘kararsız huylu adam.’ (DLT, 454-357).

¹⁰² *yayka-dı* 100 Kİ (yıkamak); *yayka-dı* 15a-1 TZ ~ *şalga*- 15a-1 TZ ~ *şalka*- 15a-1 TZ (çalkalamak); *çayka-mak* 87-956 KYAS [çalkalamak, durulamak (bardakları veya giysileri sabunladıktan sonra durulamak)].

¹⁰³ *yaykal*- 283 AB (sarsılmak, dalgalanmak, yayılmak); *yaykal-dı* 489-391 DLT (su vb. çalkalanmak), *yayıl*- DLT ~ *yaykal*- 489-391 DLT (gönlü her şeye meyletmek); *çayhal*- 163 CC (çalkalanmak, sallanmak); *yaykal-ıp* 61-2 BD (salınarak yürümek; sıkça, sevimlice, işvelice yürümek); *çaykal-dı* 232 AL (çalkalanmak); *çaykal-mak* 87-955 KYAS (çalkalanmak, durulanmak).

derehler ‘Kırmızımsı renkte çiçek açan meyveli ağaçlar’ (BS, 292). *u bu handannin yeni çeçekligen şehi, hocilarnin yeni gunçilik beği* ‘O, bu hanedanın yeni çiçek açan budağı, hocaların yeni goncalı bağı’ (BS, 373). KYAS’de *çeçekle-* fiiline rastlanmamıştır.

Clauson, *çeçek* isminin ‘çiçek’ anlamına gelmesinin yanı sıra mecazi olarak da bir ‘deri hastalığı olan çiçek hastalığı’ için kullanıldığını açıklamaktadır. Erken dönemde Moğolcadan (*çeçeg*)¹⁰⁴ alınan ödünç kelime olduğunu belirtmektedir (Clauson, 1972: 400). Taranan eserlerde yalnızca *ME*’de görülen fiile, ‘çiçek açmak’ anlamında rastlanmıştır¹⁰⁵: *çeçekle-di* (*ME*, 13-5).

Taranan eserlerde ‘çiçek açmak’ anlamında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *çeçekle-* biçiminde yaşamaktadır. *Çeçekle-* fiili, ‘çiçek açmak’ anlamını korumasının yanı sıra ‘küflenmek’ ve ‘gelişmek’ anlamlarını kazanmıştır.

çigil-: Yeni Uygurcada *çigil-* fiili; ‘bağlanmak, düğümlenmek, boğazı düğümlenmek’ anlamlarında görülmektedir: *yénidin yağlıkka çigilgen öy nénini çıkardi* ‘Yanından mendile düğümlenen ev ekmeğini çıkardı’ (UTİL, 1991: 775). *BS*’de ‘düğümlenmek, bağlanmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *petnusta kızıl lènta bilen çigilgen yögeklik bir mektup* ‘Tepside kızıl bandrol ile düğümlenen sarılı bir mektup’ (BS, 292).

Eski Türkçede ‘bağlamak’ ve ‘düğümlenmek’ anlamlarına gelen *çig-* (Clauson, 1972: 413) fiiline, edilgen çatı eki *-(I)l-* eki getirilerek türetilen *çigil-* fiili; ‘düğümlenmek, sağlamlaştırılmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 415). Taranan eserlerde *DLT*’de ‘düğümlenmek, sağlamlaştırılmak’ anlamında görülmektedir¹⁰⁶: *tügün çigildi* ‘Düğüm sağlamlaştırıldı.’ (*DLT*, 335/271).

Taranan eserlerde ‘düğümlenmek’ anlamında görülen fiil; Yeni Uygurcada *çigil-* biçiminde yaşamaktadır. *Çigil-* fiili, ‘düğümlenmek’ anlamını korumakla birlikte ‘boğazı düğümlenmek’ olarak mecazi anlam kazanmıştır.

çikar-: Yeni Uygurcada *çikar-* fiilinin ‘çıkarmak, başlamak, yerleştirmek, kovmak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *balilarni öydin çikar-* ‘Çocukları evden

¹⁰⁴ *çeçeg* “çiçek, çiçeklenen, çiçek açan, çiçek veren bitkiler” (Lessing, 2003: 270).

¹⁰⁵ *çeçekle-di* 13-5 *ME* (çiçek açmak).

¹⁰⁶ *çigil-di* 335-271 *DLT* (düğümlenmek, ip düğümlenmek); *çigil-mak* 89-982 *KYAS* (düğümlenmek, düğüm hâlinde bağlanmak).

çıkarmak' (Schwarz, 1992: 364). BS'de *çıkar-* fiili; 'çıkarmak, uzaklaştırmak' anlamlarında kullanılmıştır: *aķķan pak ķanlarni menķķū ēsidin ķıķarmiķay, amin!* 'Akan temiz kanları ebedî hafızasından çıkarmayacak, âmin!' (BS, 234). *Allata'ala ularni cazalidi ve cennettin ķoķlap ķıķardi* 'Allahutaala onları cezalandırdı ve cennetten kovalayıp çıkardı' (BS, 354).

Eski Türkçede 'çıkmaq, dışarı çıkmak' anlamlarına gelen *çık-* (I) (Clauson, 1972: 405) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-Ar-* eki getirilerek türetilen *çıkar-* fiili; 'ortaya çıkarmak, göndermek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 410). Taranan eserlerde Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren rastlanan fiil; 'çıkarmak, sürgün etmek, sürmek' anlamlarında kullanılmıştır¹⁰⁷: *sēni azu öldürseler sēni azu ķıķarsalar* (RKÇ, 28-80a3=8:30). *çıkar saĝ adaķıķ buruķ* 'önce saĝ ayaĝını çıkar' (MM, 301-4).

Taranan eserlerde 'çıkarmak, uzaklaştırmak, sürmek anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *çıkar-* biçiminde yaşamaktadır. *Çıkar-* fiili; 'çıkarmak, sürmek, uzaklaştırmak' anlamlarını korumaktadır.

çıkırıl-: (çıkar-) Yeni Uygurcada edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *çıkırıl-* fiili; 'çıkartılmak, uzaklaştırılmak' anlamlarına gelmektedir: *penciriler arkıliķ hoyliĝa ķıķırildi* 'Pencereler vasıtasıyla avluya çıkarıldı' (UTİL, 1991: 769). Yeni Uygurcada *çıkırıl-* biçiminde yaşayan fiil; BS'de 'çıkartılmak, uzaklaştırılmak' anlamlarında kullanılmıştır: *darĝa tartip ķıķırilip* 'Daraĝacına çekip çıkarılıp' (BS, 114). *ķoķlap ķıķırildi!* 'Kovalayıp çıkarıldı!' (BS, 181). KYAS'de *çıkırıl-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *çıkar-* fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* getirilerek türetilen *çıkartıl-* fiili; 'çıkartılmak, uzaklaştırılmak' anlamlarına gelmektedir. EDPT'de madde başı olarak bulunmamaktadır. Taranan eserlerde Karahanlı, Harezmi ve Kıpçakçaya ait eserlerde

¹⁰⁷ *çıkar-ur* 1316 KB (çıkarmak); *çıkar-dım* 310-255 DLT (çıkarmak); *çıkar-* 301-3 MM (çıkarmak); *çıkar-dı* 1-7 ME (çıkarmak); *çıkar-sa* 30-12b1=14:1 RKÇ (çıkarmak), *çıkar-salar* 28-80a3=8:30 RKÇ (uzaklaştırmak, sürmek, sürgün etmek), *çıkar-gay-miz* 31-27a2=19:69 RKÇ (ortaya çıkarmak); *çıkar-urmen* 191-16 NF (çıkarmak, sürmek); *çıkar-up* A.I.18 AO (çıkarmak); *çıkar-* 108 İML (giysi çıkarmak); *çıgar-* 144 CC (çıkarmak, çekip çıkarmak); *çıkar-dı* 20a-9 TZ (çıkarmak); *çıkar-* 41b-4 İM (çıkarmak); *çıkar-* 65-2 GT (çıkarmak); *çıkar-* 446 MSD (çıkarmak); *çıkar-dı* 513 LD (çıkarmak); *çıkar-ĝıl* 543 DN (çıkarmak); *çıkar-* 188a-2 ŞD (çıkarmak); *çıkar-* 129-45 BD (çıkarmak); *çıkar-gay* 236 AL (çıkarmak); *çıkar-maķ* 89-995 KYAS (çıkarmak, evden ayrılmasına neden olmak yani çıkarmak, göndermek, kovmak, atmak).

rastlanmıştır¹⁰⁸: *çıkar(ı)l-ur-miz* (RKÇ, 31-26a3=19:66). *sünğüki çıkarılmış* (ME, 80-3). *çıkarıl-dı* (İM, 46b-3).

Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren ‘çıkarılmak, uzaklaştırılmak’ anlamlarına gelen fiil; Yeni Uygurcada *çikiril-* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamlarını korumaktadır.

çikiriş-: (çıkar-) Yeni Uygurcada *çikiriş-* fiili, ‘birlikte çıkarmak’ anlamına gelmektedir: *kêtip ketken nanlirini çikirişti* ‘Katılaştan (bayatlayan) ekmeklerini birlikte çıkardı’ (UTİL, 1991: 769). BS’de ‘birlikte çıkarmak’ anlamında kullanılmaktadır: *kovuğtin çikiriş işini* ‘Kapıdan çıkarma işini’ (BS, 66).

Eski Türkçede *çikar-* fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *çikriş-* (*çikariş-*) fiili; ‘birlikte çıkarmak, çıkarmada rekabet etmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 411). Taranan eserlerde DLT ve ME’de rastlanan bu fiil; ‘birlikte (ortaya) çıkarmak, yardımlaşmak’ anlamına gelmektedir¹⁰⁹: *bîr bîrniñ oğrılığın çikarişdı* ‘onlardan her biri diğerinin hırsızlığını ortaya çıkardı.’ (DLT, 371-293). *riwāyet çikariş-tılar* (ME, 196-2).

Taranan eserlerde Karahanlı ve Harezmi dönemine ait eserlerde ‘birlikte çıkarmak’ anlamında görülen fiil, Yeni Uygurcada *çikiriş-* biçiminde yaşamaktadır. *Çikiriş-* fiili, ‘birlikte çıkarmak’ anlamını korumaktadır.

çişle-: Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ön sesinde /t/ ünsüzü bulunan *tiş* isminin son sesinde *-(I)ş* bulunmasından dolayı /t/ sesinin /ç/’ye döndüğü *çişle-* fiili; ‘dişlemek, yemek, kötü söz söylemek, ısırma, baş ağrıtmak (içki vb.)’ anlamlarına gelmektedir: *itni çişlimeydu, atni tepmeydu deme*. ‘Köpeği ısırma, atı tepmez deme.’ (UTİL, 1991: 763). BS’de *çişle-* fiili; ‘dişlemek, ısırma, kötü söz söylemek’ anlamlarında kullanılmıştır: *lêvini kıttık çişlidi* ‘Dudağını sertçe ısırıldı’ (BS, 110). *dadisi Molla Musa Ahunniñ Apak Hocini çişlep* ‘Babası Molla Musa Ahun’un Apak Hoca’yı eleştirip (kötü söz söyleyip)’ (BS, 199).

Eski Türkçede ‘diş’ anlamına gelen *tu:ş (d-) (I)* (Clauson, 1972: 557) ismine, isimden fiil yapım eki olan *+la-* eki getirilerek türetilen *tişle:- (d-)* fiili; ‘dişlemek, ısırma’

¹⁰⁸ *çıkar(ı)l-ur-miz* 31-26a3=19:66 RKÇ (çıkarılmak, uzaklaştırılmak); *çıkarıl-mış* 80-3 ME (çıkarılmak); *çıkarıl-* 46b-3 İM (çıkarılmak).

¹⁰⁹ *çikariş-dı* 371-293 DLT (çıkarmada veya ortaya çıkarmada yarışmak veya yardımlaşmak); *çikariş-tılar* 196-2 ME (birlikte çıkarmak); *çikariş-mak* 89-996 KYAS (birlikte çıkarmak).

anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 564). İlk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde görülmektedir. Taranan eserlere bakıldığında *DLT*'de 'diş' anlamında *tış ~ tış* kelimeleri bulunurken 'dişlemek' anlamındaki fiil, *tışle-* biçiminde görülmektedir: *ol anı tışledi* 'o, onu dişleyerek ısırıldı' (*DLT*, 573-471). Karahanlı döneminden itibaren görülen fiil, Çağataycaya ait eserler de dâhil olmak üzere 'dişlemek, ısırarak' anlamlarında kullanılmıştır¹¹⁰.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren 'dişlemek, ısırarak; birisinin dişlerine vurmak' anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *çışle-* biçiminde yaşamaktadır. *Çışle-* fiili; 'dişlemek, ısırarak' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca 'yemek, kötü söz söylemek, baş ağrıtmak (içki vb.)' anlamlarını da kazandığı görülmektedir.

çivik: Yeni Uygurcada iç sesi sızıcılaşan (-b->-v-) *çivik* ismi 'dal, budak, ince demir değnek' anlamlarına gelmektedir: *polat çivik* 'Demir değnek' (*UTİL*, 1991: 792). *BS*'de 'dal, değnek' anlamlarında kullanılmıştır: *tal-çivikni at kilip* 'Dal[ı]-budağı at yapıp' (*BS*, 339).

Eski Türkçede 'ince dal' anlamına gelen *çıp* (? *çl:b*) (Clauson, 1972: 393) ismine, isimden isim yapım eki olan +k eki getirilerek türetilen *çıbık* ismi; 'çubuk, sopa (özellikle esnek)' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 395). Taranan eserlere bakıldığında Eski Uygurcadan Kıpçakçaya ait eserler de dâhil olmak üzere 'çubuk, dal' anlamlarında görülmektedir¹¹¹: [*çıbık* 'ince dal' (*DLT*, 160-139). *çıbıq* 'ince ağaç dalı' (*Kİ*, 41)].

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren 'çubuk, dal, değnek' anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *çivik* biçiminde yaşamaktadır. *Çivik* ismi; 'dal, budak' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca anlamını daraltarak 'ince demir değnek' anlamına gelmektedir.

çoğluk: Yeni Uygurcaya ait sözlüklerde *çoğ* ismi bulunmakta ancak *çoğluk* bulunmamaktadır. Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği son sesi tonsuzlaşan

¹¹⁰ *tışle-mek* EUTS (dişlemek); *tışle-* 4601 KB (dişlemek); *tışle-di* 573-471 DLT (dişlerle ısırarak); *tışle-di* 573-471 DLT (dişlere vurmak); *tışle-* 35 CC (dişlemek); *tışle-di* 39 Kİ (dişlemek); *tışle-di* 25b-10 TZ (ısırarak); *tışle-* 95b-2 İM (dişlemek); *tışle-gey* 258-13 GT (dişlemek, ısırarak); *tışle-r* 505 MSD (dişlemek); *tışle-se* 729 LD (dişlemek); *tışle-p* 868 DN (dişlemek); *tışle-p* 139a-8 ŞD (dişlemek); *tışle-ben* 107-3 BD (ısırarak); *tışla-mak* 261-3741 KYAS (dişlemek, ısırarak).

¹¹¹ *çubik* EUTS (çubuk); *çıbık* 160-139 DLT (dalların taze çubuğu); *çubuk* CC ~ *çubuh* 126 CC (dal, değnek); *çıbıq* 41 Kİ (ince ağaç dalı); *çibik* 88-966 KYAS ~ *çubuk* 99-1150 KYAS (çubuk, değnek).

çoğluk ismi BS'de 'parlak, aydınlık' anlamlarında kullanılmıştır: *kipkizil yënip turgan çoğluk meş'elnîş nur zeriliridek* 'Kıpkırmızı yanıp duran parlak meşalenin parlak nur zerreleri gibi' (BS, 105). *çoğluk tandek illik, yopyoruk* 'Ateşli tan gibi ılık, apaydınlık' (BS, 10). KYAS'de *çoğluk* ismine rastlanmamıştır.

Clauson; *ço:ğ* ismini 'alev, sıcak parlaklık' mecazi anlamıyla da 'ihtişam, görkem' şeklinde açıklamaktadır (Clauson, 1972: 405). Eski Türkçede *ço:ğ* ismine, işlek şekilde kullanılan ve sahip olma, o özelliği taşıma anlamları katan +*lUg* ekinin getirilmesiyle türetilen *çoğluğ* kelimesi 'ateşli, alevli' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 407). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanmaktadır¹¹².

çökür-: Yeni Uygurcada *çökür-* fiilinin 'batırmak, çöktürmek (diz); indirmek, (baş) eğmek, itibarı zedelemek' anlamlarına geldiği görülmektedir: *ademni çökür-* 'Kişiyi küçük görmek' (Schwarz, 1992: 350). BS'de *çökür-* fiili, 'batırmak, indirmek' anlamında kullanılmıştır: *ivriķni suğa çökürdi* 'İbriği suya batırdı' (BS, 60). *peķet bêşidiki yaltirap turgan dobulģisini çökürüp* 'Fakat başındaki parıldayıp duran miğferini giyen' (BS, 459). *yêşil sellisini bir az çökürüp* 'Yeşil sarığını biraz indirip' (BS, 44).

Eski Türkçede 'diz çökmek (insan veya deve için), batmak, çökmek' anlamlarına gelen *çök-* (Clauson, 1972: 413) fiiline, ettirgen çatı eki olan -*Ur-* ekinin getirilmesiyle türetilen *çökür-* fiili; 'diz çöktürmek (insanı veya deveyi)' anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 416). ME'de ettirgen çatı ekinin -*Ar-* ~ -*Ur-* şekillerinde kullanıldığı görülmüştür: *çökerdi tēveni* (ME, 46-6). *tēve çökürgü yer* (ME, 46-7). Taranan eserlerde Karahanlı ve Harezmi Türkçesine ait eserlerde rastlanan fiil; 'çöktürmek, çökertmek' anlamlarına gelmektedir¹¹³: *ol tewe çökürdü* 'o, deveyi çöktürdü.' (DLT, 311-256). *menim tēwemni çökürgen* (NF, 43-15).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren 'çöktürmek (diz), çöktürmek (mecazi)' anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *çökür-* biçiminde yaşamaktadır. *Çökür-* fiili; 'batırmak (su), çöktürmek (diz)' anlamlarını

¹¹² *çoğlug* 71 AB (parlak, pırıltılı); *çoğlug* 0213 AY (parlak, güçlü); *çoğluğ* EUTS (ateşli, korlu, haşmetli, görkemli).

¹¹³ *çökür-me* 1109 KB ~ *çöküt-tim* 6534 KB (çökertmek); *çökür-di* 311-256 DLT (hayvanı çöktürmek, insana diz çöktürmek); *çökür-gü* 46-7 ME ~ *çöker-di* 46-6 ME (çöktürmek); *çökür-di* 40-17 NF (diz çöktürmek); *çukar-mak* 96-1108 KYAS (batırmak, develeri çökertmek).

korumaktadır. Ayrıca ‘indirmek, eğmek (baş)’ anlamlarını da kazanmıştır. Fiilin ‘aşağılamak, küçük görmek’ anlamlarına da geldiği görülmektedir.

çömdür-: Yeni Uygurcada *çöm-* fiiline, ünsüzle biten tek heceli fiillere getirilen *-dUr-* ettirgen çatı eki (Tömür, 2011: 343) getirilerek türetilen *çömdür-* fiili; ‘suya çöktürmek, batırmak’ anlamlarına gelmektedir: *u balisini suğa çömdürdi* ‘O çocuğunu suya batırdı’ (UTİL, 1991: 716). *BS*’de ‘batırmak, daldırmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *helkimni cennet huzurığa çömdürimen* ‘Halkımı cennet[in] huzuruna daldırıyorum’ (*BS*, 408). *sizni çeksiz behtke çömdürimen* ‘Sizi sınırsız bahta daldırıyorum’ (*BS*, 108).

Eski Türkçede ‘batmak (su vb.), dalmak’ anlamına gelen *çom-* / *çöm-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-tUr-* (~ *-Ur-*) eki getirilerek türetilen *çomtur-* (~ *çomur-*) / *çömtür-* (~ *çömür-*) fiili; ‘daldırmak, batırmak’ anlamlarına gelmektedir. Clauson, *DLT*’deki tanımlar doğrultusunda *çom-* fiilinin ‘(suya) batmak’, *çöm-*¹¹⁴ fiilinin ise ‘(suya) dalmak’ anlamına geldiğini açıklamaktadır (Clauson, 1972: 422). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan fiil, ‘suya batırmak’ anlamında görülmüştür¹¹⁵: *suβqa çomurur* ‘suya gömerler’ (İKP, XVII.8).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘suya batırmak, suya indirmek’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *çömdür-* biçiminde yaşamaktadır. *Çömdür-* fiili; ‘suya batırmak, batırmak’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca mecazi anlamda ‘daldırmak (düşünce, keder vb.)’ anlamını kazanmıştır.

çüçük: Yeni Uygurcaya bakıldığında ön seste gerileyici benzeşme ve Çağataycadan itibaren son seste tonsuzlaşma görülen *çüçük* ismi; hem ‘ekşi’ hem gerçek ve mecazi anlamda ‘tatlı’ anlamlarına gelmektedir: *tili çüçük* ‘Dili tatlı (tatlı dilli)’ (Schwarz, 1992: 353). *BS*’de ‘tatlı’ anlamında kullanılmıştır: *turmuşniñ aççık-çüçükini tétip* ‘Hayatın acı [ve] tatlısını tadıp’ (*BS*, 192). *bu dunyanıñ aççık-çüçükini* ‘Bu dünyanın acı [ve] tatlısını’ (*BS*, 426).

Eski Türkçede ‘tatlı olmak’ anlamına gelen *süçi:-* (? *sü:ci:-*) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-g+* eki getirilerek türetilen *sü:çig* (? *sü:cig*) ismi; ‘tatlı, tatlı içecek,

¹¹⁴ *Çöm-* ‘Dalmak, derine batmak.’ *Çom-* ‘Suya dalmak, batmak.’ (Erdal, 1991: 714).

¹¹⁵ *çomur-mağ* EUTS (batırmak); *çomur-ur* XVII.8 İKP (batırmak, suya indirmek); *çomtur-dı* 358-285 DLT (suya batırmak), *çömtür-di* 358-285 DLT ~ *çömür-di* 311-256 DLT (derine batırmak), *çomur-dı* 311-256 DLT (suya koyup batırmak); *cumur-dı* 248 AL (suya batırmak); *çumdur-mağ* 97-1126 KYAS (başını veya vücudunu suya sokup çıkartmak).

şarap' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 796). Bütün dönemlerde¹¹⁶ rastlanan isim; 'tatlı, lezzetli, hoş' anlamlarında görülmektedir: *s(a)bı : süçig : (a)gısı : yımşak : (e)rmış* 'sözleri tatlı, ipekli kumaşları (da) yumuşak imiş.' (KT, G5). *DLT* (DLT, 89-80), *Kİ* (Kİ, 51) ve *DM*'de (DM, 4a-9) bu kelimeye 'şarap' anlamında rastlanmaktadır.

Orhun Abideleri'nden itibaren 'tatlı, lezzetli; hoş, tatlı (mecazi); şarap' anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *çüçük* biçiminde yaşamaktadır. *Çüçük* ismi; 'gerçek ve mecazi anlamda tatlı' anlamını korumaktadır. Ayrıca 'ekşi' anlamını kazanmış ancak 'şarap' anlamını kaybetmiştir.

çüşür-: Yeni Uygurcada ön sesteki /t/ ünsüzünün (*tüş-*) son sesteki *-(I/U)ş* tesiriyle gerileyici benzeşme görülerek /ç/'ye döndüğü *çüşür-* fiili; 'düşürmek, indirmek, yerine getirmek, eda etmek, yazmak' anlamlarına gelmektedir: *kegezge çüşür-* 'Kâğıda yazmak' (UTİL, 1991: 726). *BS*'de 'geçirmek, düşürmek, kılmak, yerine getirmek' anlamlarında kullanılmıştır: *dölet erbabini bundak asan kolga çüşürgenlikidin hoşal idi* 'Devlet erbabını böyle kolay ele geçirdiğinden memnun idi' (BS, 119). *qolliridin tesvi çüşürmey* 'Ellerinden tespih düşürmeden (düşürmeksizin)' (BS, 370).

Eski Türkçede 'yerleşmek, inmek, emekli olmak, geri çekilmek, istemeden düşmek' anlamlarına gelen *tüş-* (*d-*) (Clauson, 1972: 560) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-Ur-* eki getirilmesiyle türetilen *tüşür-* fiili; 'inmesine izin vermek' ve 'inmesi için emir vermek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 566). Taranan eserlerde¹¹⁷ bütün dönemlerde rastlanmaktadır: *as(i)ng(a)lı : түştүrt(ү)m(ү)z* 'Tırmanmak için (askerleri

¹¹⁶ *süçig* KT G5 (tatlı, hoş); *süçig* ETG (tatlı); *süçig* 72-16 M (tatlı, lezzetli); *süçük* EUTS ~ *süçüg* EUTS ~ *süçig* EUTS (tatlı, lezzetli, tatlı şarap); *süçig* 1170 KB (tatlı, içilecek şey); *süçig* DLT ~ *süçig* 113-102 DLT (her şeyin tatlı olanı), *süçig* DLT ~ *süçig* DLT 89-80 (şarap); *süçüg* 209 AH (tatlı); *süçüg* 33-72a3=35:12 RKÇ (tatlı, hoş, güzel); *süçüg* 22-15 NF (tatlı); *süçi* 208-3 ME ~ *süçüg* 223-7 ME (tatlı, hoş); *süçü* 151 İML ~ *süçük* 165 İML (tatlı); *çüçi* 115 CC (tatlı); *süçi* 51 Kİ ~ *süçü* [Kıpç.] Kİ (tatlı), *süçi* Kİ (şarap); *süçi* 4a-9 DM (şarap); *çüçük* 2610 LD ~ *süçüg* 397 LD (tatlı); *çüçüg* 139a-7 ŞD ~ *süçüg+rekdür* 103a-2 ŞD (tatlı, şirin); *çüçük* 107-4 BD (tatlı); *çüçük* 243 AL (tatlı); *çüçük* 99-1151 KYAS (lezzetli, güzel tadı olan).

¹¹⁷ *tüşür-timiz* T 27 (I, 110) (düşürmek); *tüşür-güçi* M 82-28 (düşürmek); *tüşür-mek* EUTS (düşürmek, indirmek, sevk etmek); *tüşür-üp* ÇB 12 (düşürmek, sevk etmek); *tüşür-di* 308-254 DLT (düşürmek), *tüşür-düm* 308-254 DLT (indirmek); *tüşür-se* 1001 KB (düşürmek); *tüşür-ğetimiz* 33-33a1=34:9 RKÇ (düşürmek, bırakmak), *tüşür-ür* 37-73a1=50:16 RKÇ (düşündürmek, vesveseye düşürmek); *tüşür-di* 6-4 ME (düşürmek); *tüşür-ür-men* 369-14 NF (düşürmek, indirmek); *tüşür-üp* K.I.18 AO (düşürmek, indirmek); *tüşür-* 159 CC (düşürmek); *tüşür-* 131b-2 İM (düşürmek); *tüşür-di* 21-9 GT (düşürmek, dağıtmak); *tüşür-* 1341 LD ~ *tüşür-miş* 466 LD (düşürmek); *tüşür-mak* 278-4034 KYAS (indirmek).

atlardan) indiriyorduk' (T, 27). *Tüşür-* fiili; rastlandığı dönemlerde gerçek anlamının yanında mecazi anlamıyla da görülmektedir: *emgekge tüşürdi anı* (ME, 6-4).

İlk kez *Orhun Abideleri*'nde görülen ve sonraki dönemlerde de 'düşürmek (hem gerçek hem mecazi anlamda), indirmek, dağıtmak, bırakmak' anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *çüşür-* biçiminde yaşamaktadır. *Çüşür-* fiili; 'indirmek, düşürmek' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca 'yerine getirmek, eda etmek; yazmak, çizmek' anlamlarını kazanmıştır.

egme: Yeni Uygurcada *egme* ismi; 'kemerli, kavisli' anlamlarına gelmektedir: *egme köwük* 'Kemerli köprü' (Schwarz, 1992: 302). *BS*'de de 'kemerli, kavisli' anlamında kullanılmıştır: *yandiki egme ışık terepke qarap* 'Yandaki kemerli kapı taraf[ın]a bakıp' (*BS*, 271). *KYAS*'de *egme* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede 'baş veya boyun eğmek, bükmek' anlamlarına gelen *eg-* (Clauson, 1972: 99) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-mA+* eki getirilerek türetilen *egme*: ismi; 'bir evde kemer veya tonoz' anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 108). Taranan eserlerde Karahanlı dönemi ve Çağataycaya ait eserlerde rastlanmıştır¹¹⁸.

Taranan eserlerde Karahanlı ve Çağataycaya ait eserlerde rastlanan isim; Yeni Uygurcada *egme* biçiminde yaşamakta ve 'eğik, kemerli' anlamlarını korumaktadır.

egri: (bk. egme) Yeni Uygurcada *egri* ismi; 'eğilmiş, kavisli; yanlış' anlamlarında görülmektedir: *egri yol* 'Yanlış yol' (UTİL, 1990: 287). *BS*'de 'eğri, kavisli' anlamlarında kullanılmıştır: *egri kiliçini kötürüp* 'Kavisli kılıcını kaldırıp' (*BS*, 72). *egri-bügri* 'Eğri büğrü' (*BS*, 339). *ularniñ qoralı egri kiliç ve okya bolup* 'Onların silahı kavisli kılıç ve ok yay olup' (*BS*, 70).

Eski Türkçede *eg-* fiiline, fiilden fiil yapım eki olan *-(I)r-* eki getirilerek türetilen *egir-* ~ *ejir-* fiili; 'etrafını çevirmek, sarmak, çevrelemek; ipliği döndürmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 113). *Egir-* ~ *ejir-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-I+* eki getirilerek türetilen *egri*: ismi; 'eğri, çarpık' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 112). Taranan eserlerde¹¹⁹ Köktürk döneminden itibaren

¹¹⁸ *egme* 77-65 DLT (evin kemeri); *igme+si* 725 LD (eğiklik, kıvrım); *igme* 761 DN (eğilmiş, iki kat olmuş); *igme* 26-2 BD (eğilmiş, iki kat olmuş); *igme* 67 AL (eğilmiş, iki kat olmuş).

¹¹⁹ *egri* 48 T (eğri; hörgüç); *egri* EUTS (eğri); *egri* 1025 KB (eğri); *egri* 76-63 DLT (eğri); *egrilik* 167 AH (eğrilik); *egri* 31-85a1=20:107 RKÇ (çukur, iniş); *egri* 1-4 ME (eğri); *egri* 139 CC (eğri); *egri* 60 CC (yalan); *egri* 154 İML (çarpık, eğri); *igri* 281-2 GT (eğri); *egri* 222 MSD ~ *igri* 342 MSD (eğri);

görülen *egri* kelimesi, *T*'de 'hörgüç' anlamında tespit edilmektedir: *(e)gri t(e)bi : (a)gı buş(ı)z : k(e)lürti* 'hörgüçlü develeri ve ipekli kumaşları fazlasiyle (önümüze) getirdiler.' (*T*, 48). Karahanlı dönemi eserlerinden *DLT*'de ve *KB*'de mecazi anlam kazanarak 'yanlış, ayıp' anlamlarında kullanıldığı görülmektedir: *yılan kendi egrisin bilmes, tewe böynün egri tır* 'Yılan kendi eğriliğini bilmez; devenin boynunun eğri olduğunu iddia eder.' (*DLT*, 76-63). *kalı sözlese egri* (*KB*, 1025).

Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren 'eğri, kavisli; yanlış; hörgüç' anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *egri* biçiminde yaşamaktadır. *Egri* ismi; 'eğri, kavisli, yanlış' anlamlarını korumakta ancak 'hörgüç' anlamını kaybetmektedir.

elçi: Yeni Uygurcada *elçi* ismi; 'elçi, haberci, diplomat, belge, alamet, çöpçatan' anlamlarına gelmektedir: *elçiğe ölüm yok* 'Elçiye ölüm yok' (Schwarz, 1992: 303). *naşsa küylep nevbaharniñ şoh elçisi qarlıgaçlar uçup keldi yıraklardan* 'Şarkı söyleyerek ilkbaharın neşeli habercisi kırlangıçlar uçup geldi uzaklardan' (UTİL, 1990: 295). *BS*'de *elçi* ismi; 'haberci, aracı, ara bulucu' anlamlarında kullanılmıştır: *uluğ Allağa ve uniñ berheğ elçisi Muhammed eleyhissalamğa* 'Yüce Allah'a ve onun hakiki elçisi Muhammed aleyhisselama' (*BS*, 99). *ikki ademni elçi kilip evettim* 'İki adamı elçi yapıp gönderdim' (*BS*, 238). *Bibi Möhtirem Hënimğa elçi evetse* 'Bibi Möhtirem Hanım'a ara bulucu gönderse' (*BS*, 297).

Eski Türkçede 'bölge, ülke, memleket, halk, devlet, kavim, hükümdarlık' anlamlarına gelen *el*:¹²⁰ (*I*) (Clauson, 1972:121) ismine, isimden isim yapım eki olan *+çI* eki getirilerek türetilen *elçi*: ismi; 'büyükelçi, hükûmetin yabancı ülkedeki temsilcisi' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 129). *Kİ*'de *il* kelimesinin 'memleket' anlamının yanı sıra 'sulh' anlamıyla da açıklandığı görülmektedir (*Kİ*, 20). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait metinlerden itibaren 'elçi, devlet adamı, sefir' [*ilçi* (*KİP*, 129); *ilçi* (*KB*, 111); *ilçi* (*AO*, K.V.7); *elçi* (*CC*, 33)] anlamlarında

igri 987 LD (eğri); *igri* 198 DN (eğri), *igri* 126 DN (bir çeşit saz); *igri* 40-2 BD (eğri); *igri* 66 AL (eğri); *agri* 31-54 KYAS (eğri, çarpık; kötü niyetli).

¹²⁰ *el* KT D4 ~ *il* KT G10 (halk, ülke); *el* 0682 AY (ülke, memleket); *el* EUTS ~ *il* EUTS (memleket), EUTS (devlet); *il+i* 28 IrkB (ülke, devlet); *el* ETG ~ *il* ETG (devlet, kabile); *el+ig* IX. 1. İKP (imparatorluk, devlet); *il+ke* 8-27 M (il, devlet, memleket); *il+ni* 505 AH (el, halk); *el* 27-16 NF (il, memleket); *el+imizdin* 28-2b2=7:88 RKÇ (il, şehir, kent), *el* 33-37b1=34:15 RKÇ (yer); *el* 114-6 ME (yurt, memleket); *il* 179 İML (el, ülke); *el* 122 CC (millet), *el* 78 CC (memleket); *il* 20 Kİ (el, memleket), *il* Kİ (sulh); *il* 260b-8 İM (şehir, belde); *il* 46-2 GT (memleket); *il* 166 MSD (ülke, halk); *il* 278 LD (il, ülke; halk; yabancı); *il* 59 DN (ülke, halk; yabancı); *il* 12b-3 ŞH (memleket, halk); *il* 113-2 BD (ülke, il; halk, yabancı); *il* 69 AL (halk); *il* 123-1429 KYAS (memleket, vatan).

rastlanmaktadır¹²¹. Ayrıca *elçi* kelimesi; ‘devlet yönetimiyle ilgili görevli’ olmasının yanı sıra ‘Allah’ın elçisi, yalavaç’ anlamlarında da görülmektedir: *tanğrınıñ elçisi turur* (NF, 93-2).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘elçi, sefir, devlet adamı; peygamber’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *elçi* biçiminde yaşamaktadır. ‘Devlet adamı, elçi’ anlamlarını muhafaza eden *elçi* isminin ‘belge, işaret, alamet’ anlamlarını da kazandığı görülmektedir.

emgek: Yeni Uygurcada *emgek* isminin ‘zihinsel ve fiziksel olarak yapılan iş, emek, zorluk’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *emgek siñdür-* ‘Çaba göstermek’ (Schwarz, 1992: 305). BS’de ‘eziyet, zahmet’ anlamlarında kullanılmıştır: *lëkin emgekte, capada pişkan tēni* ‘Lakin zahmette, cefada pişen teni’ (BS, 464).

Eski Türkçede ‘acı çekmek’ anlamına gelen *emge-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* ekinin eklenerek *emgek* ismi; ‘ağrı, ızdırap; zahmet çekilen güç, çaba’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 159). Taranan eserlerde bütün dönemlerde rastlanan isim; ‘ızdırap, eziyet, acı’ anlamlarında görülmüştür¹²².

Taranan eserlerde Köktürk Türkçesinden itibaren ‘ızdırap, sıkıntı, eziyet’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *emgek* biçiminde yaşamaktadır. *Emgek* ismi; ‘sıkıntı, zorluk’ anlamlarını korumakta ayrıca ‘bir iş için harcanan fiziksel veya mental çaba’ anlamını kazanmıştır.

erksiz: Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan *+siz* eki getirilerek türetilen *erksiz* ismi; ‘esir, özgürlüğü kendi elinde olmayan’ anlamlarına gelmektedir: *kulğa oħşaş erksiz* ‘Kula benzer tutsak’ (UTİL, 1990: 253). BS’de ‘esir, özgürlüğü

¹²¹ *ilçi* 129 KİP (elçi); *ilçi* ETG (elçi); *elçi* EUTS ~ *ilçi* EUTS (elçi); *ilçi* 1114 KB (devlet adamı, bey, hükümdar; elçi); *elçi* 77-12 NF (elçi); *ilçi* K.V.7 AO (elçi); *elçi* 33 CC (elçi); *elçi* 16b-4 TZ ~ *ilçi* 8a-2 TZ (elçi); *ilçi+si* 489 MSD (elçi); *ilçi* 128 LD (elçi); *ilçi+nge* 285-1 BD (elçi); *ilçi* 123-1435 KYAS (büyükelçi, delege).

¹²² *emgek* KT D19 (ızdırap, eziyet); *emgek* 1208 AY (sıkıntı, eziyet); *emgek+i* 57 IrkB (acı, keder); *emgek+te* 206 KİP (ızdırap); *emgek* II.7 İKP (acı, sıkıntı); *emgek* 42-14 M (ızdırap, acı); *emgek* ETG (acı, ızdırap); *emgek* 99 AB (sıkıntı, eziyet); *emgek* EUTS ~ *emgek* EUTS (ızdırap, acı, zahmet); *emgek+in* 275 ÇB (emek, zahmet); *emgek* 432 KB (emek, zahmet, eziyet); *emgek+in* 380-299 DLT (sıkıntı); *emgek* 331 AH ~ *imgek* Bu 331 AH (eziyet, mihnet); *emgek* 26-70b1=4:102 RKÇ (sıkıntı, zahmet, eziyet, güçlük, üzüntü); *emgek* 49-17 NF (zahmet, eziyet, sıkıntı); *emgek* 68-6 ME (zahmet); *emgek* 150 CC (ızdırap, acı); *emgen-di* 23 Kİ ~ *emen-di* Kİ (emek çekmek); *emgek* 256b-3 İM ~ *imgek* 295b-5 İM (eziyet, zahmet); *imgek* 64-13 GT (eziyet, zahmet); *emgek+i* 2650 LD ~ *imgek* 526 LD (emek); *imgek* 137a-8 ŞD (zahmet); *imgek* 538-2 BD (eziyet, sıkıntı); *emgek* 27 AL ~ *imgek* 76 AL (emek, zahmet); *imgak* 124-1461 KYAS (aşırı çalışma sonucunda oluşan bezginlik, yorgunluk, zahmet, zorluk).

elinde olmayan' anlamlarında kullanılmıştır: *hökümliriniñ qolida erksiz horlinip bu dünyadin ötti* 'Hükümdarlarının elinde esir, küçük görülüp bu dünyadan göçtü' (BS, 484). KYAS'de *erksiz* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede 'otorite, özgürlük, bağımsızlık' anlamlarına gelen *erk* (Clauson, 1972: 220) ismine, isimden isim yapım eki olan +*siz* eki getirilerek türetilen *erksiz* ismi, taranan eserlerde Eski Uygurcada 'liyakatsiz' ve Harezmi döneminde 'âciz' anlamında görülmektedir¹²³: *ödsüz erksiz boşguttumuz* 'liyâkatsiz olduğumuz hâlde ders verdik' (M, 69-9/10). *erksiz kıldı anğa* (ME, 73-6).

İlk görüldüğü Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren 'liyakatsiz, güçsüz, kuvvetsiz, âciz' anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *erksiz* biçiminde yaşamaktadır. Yeni Uygurcada *erksiz* isminin 'esir, mahkûm, tutsak' anlamlarına geldiği; 'güçsüz, kuvvetsiz' anlamlarını kaybettiği görülmektedir.

erlik: Eski Türkçeden itibaren kullanılan iki farklı ek Yeni Uygurcada aynı biçimde yazılmakta, bu yüzden bazı anlam karışıklıkları yaşanmaktadır. Bu iki eke bakıldığında: Sahip olma, ilgili olma anlamları katan +*llg* (son sesi tonlu) ile soyut adlar türeten +*llk* (son sesi tonsuz) ekidir. Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği birden fazla heceli kelimelerin son sesinin tonsuzlaşması nedeniyle bu iki ekin de son sesi tonsuz olarak +*lik* /+*liḡ* biçiminde yaşamaktadır. *Erlik* ismi; hem 'eri olan, kocası olan' hem 'erlik, adamlık, erkeklik, erkek cinsel organı, kocası olan, kahramanlık, cesurluk' anlamlarına gelmektedir: *erlik hotun* 'Kocası olan kadın' (Schwarz, 1992: 296). BS'de 'erkeklik' anlamında kullanılmıştır: *erlik goruri küçlük* 'Erkeklik gururu güçlü' (BS, 394). KYAS'de *erlik* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede 'adam, insan (erkek), kahraman, koca' anlamlarına gelen *er* (I) (Clauson, 1972: 192) ismine, isimden isim yapım eki olan +*llk* eki getirilerek türetilen *erlik* ismi; 'erkeklik' anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 229). Taranan eserlerde Karahanlı, Harezmi, Kıpçak dönemlerinde rastlanmıştır¹²⁴: *erlik* 'erkeklik' (DLT, 65-51). *bu irlik-de ögünüp lāf urur-sen* (GT, 154-12).

esle-: Yeni Uygurcada *esle-* fiili; 'anmak, hatırlamak, düşünmek' anlamlarında kullanılmaktadır: *doḡturhanida yatқан тураһunni esleytti* 'Hastanede yatan

¹²³ *erksiz* 69-10 M (münasebetsiz); *erksiz* EUTS (güçsüz, kuvvetsiz); *erksiz* ETG (isteksiz, kindar); *erksiz* 73-6 ME (âciz).

¹²⁴ *erlik* 3426 KB (erkeklik); *erlik* 65-51 DLT (erkeklik); *erlik* 302-12 NF (erkeklik); *irlik* 155-1 GT (erkeklik, mertlik).

Turahun’u hatırlardı’ (UTİL, 1990: 271). BS’de ‘hatırlamak, düşünmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *on yıl burunķi işlarni eslep* ‘On yıl önceki işleri hatırlayıp’ (BS, 16). *pılanlirini eslep* ‘Planlarını düşünüp’ (BS, 388). *u iptihar bilen buniñdin miñ yıllar ilgiriki tarihni eslep* ‘O iftihar ile bundan bin yıl önceki tarihi hatırlayıp’ (BS, 431). KYAS’de *esle-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘dikkat’ anlamına gelen *es* (Clauson, 1972: 240) ismine, isimden fiil yapım eki olan *+lA-* ekinin getirilmesiyle türetilen *esle-* fiili; ‘dikkate almak, dikkat etmek, söz tutmak’ anlamlarına gelmektedir. Taranan eserlerde Harezmi döneminden Çağataycaya ait eserler de dâhil olmak üzere rastlanmıştır¹²⁵: *eslemes men anı* (ME, 126-2). *yolığa tüşsem ol ay islemes* (ŞD, 94a-8).

Taranan eserlerde ‘dikkate almak, söz tutmak’ anlamlarıyla görülen fiil; Yeni Uygurcada *esle-* biçiminde yaşamaktadır. *Esle-* fiili; ‘düşünmek, hatırlamak’ anlamlarına gelmektedir.

etlik: Yeni Uygurcanın Çağataycadan itibaren görülen fonetik özelliği gereği son sesi tonsuzlaşan *etlik* ismi; ‘etli, semiz, şişman’ anlamlarına gelmektedir: *etlik bala* ‘Şişman çocuk’ (Schwarz, 1992: 287). BS’de ‘tombul, şişman’ anlamlarında kullanılmıştır: *u, kolidiki bir kèsim kök etlik koğunni iştiha bilen* ‘O, elindeki bir parça (dilim) yeşil etli (tombul) kavunu iştah ile’ (BS, 214). KYAS’de *etlik* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede hem ‘canlı’ hem ‘et’ anlamlarına gelen *et* (Clauson, 1972: 33) ismine, isimden isim yapım eki olan *+lIğ* eki getirilerek türetilen *etlig* ismi; ‘etli, şişman’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 55): Taranan eserlerde Eski Uygurcadan Harezmi dönemine kadar rastlanmıştır¹²⁶: *etlig kişi* ‘iri gövdeli adam’ (DLT, 63-49).

Taranan eserlerde ‘etli, şişman’ anlamlarında görülen isim, Yeni Uygurcada *etlik* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamlarını korumaktadır.

eyle-: Yeni Uygurcada *eyle-* fiili; ‘yapmak, etmek’ anlamlarında görülmektedir: *bayan eyle-* ‘Beyan etmek, anlatmak’ (Schwarz, 1992: 301). BS’de *eyle-* fiili; ‘etmek, eylemek, olmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *topığa milinip çaçlırini yulmıdi, yakısını yırtıp tova–tesedduķmu eylimıdi* ‘Toprağa bulanıp saçlarını

¹²⁵ *esle-mesmen* 126-2 ME (dikkate almak, korkmak); *esle-* 160 CC (dikkate almak, dikkat etmek); *isle-di* 54 AL (söz tutmak); *isle-* 94a-3 ŞD (dinlemek, söz tutmak).

¹²⁶ *etlig* EUTS (etli, semiz); *etlig* 63-49 DLT (etli, iri gövdeli); *etlig* 233-21 NF (şişman).

yolmadı, yakasını yırtıp tövbe de etmedi' (BS, 453-454). *Musulmanlarga ol kün bir kıyamet eyledi aşkar* 'Müslümanlara o gün bir gün kıyamet eyledi (oldu) aşikâr' (BS, 90). *yolidin taymay, ahiretlik için can tesedduķ eyligeymiz* 'Yolundan sapmadan ahiret için can[ımız]ı feda edeceğiz' (BS, 102).

Eski Türkçede 'üretilmiş herhangi bir şey, taşınabilir mülk' anlamlarına gelen *e:đ* (Clauson, 1972: 33) ismine, isimden fiil yapım eki olan +*lA-* eki getirilerek türetilen *edle:-* (<*e:đ+le-*)¹²⁷ fiili; 'bir şeyi yararlı hâle getirmek, bahçede bir şey yetiştirmek, değer vermek, yapmak, yaratmak' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 57). KB'de *eđ* ismine 'ipekli kumaş gibi dokuma cinsinden olan kıymetli şeyler' (KB, 618) anlamında rastlanırken *edle-* fiili ise 'değer vermek, yetiştirmek, tesir etmek, iyi hâle getirmek' (KB, 1646) anlamlarında tespit edilmektedir. Karahanlı döneminden sonra *eyle-* fiili, yardımcı fiil olarak kullanılmaya başlanmıştır: *kaşd eyledi* 'kast eyledi' (AO, K.VI.14).

Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülen fiil; Yeni Uygurcada *eyle-* biçiminde yaşamaktadır. *Eyle-* fiili; Karahanlı döneminden itibaren rastlanan 'eylemek, yapmak' anlamlarını korumaktadır.

êçil:- (bk. aç- II) Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği kapalı tek heceli *aç-* fiili, ek alarak ilk hece açık hece durumuna geçer. Böylece açık ilk hecedeki /a/, /è/'ye döner: [*aç-+(ı)-l->êçil-*]. *Êçil-* fiili; *aç-* fiilinin *mechul dericesi* (edilgen) olarak 'açılmak, gizlenen bir nesnenin veya olayın aşikâr hâle gelmesi ve güzelleştirmek' anlamlarına gelmektedir: *göl seherde êçilar, hıyal kêçide*. 'Göl sabahleyin açılır, hayal gecede.' (UTİL, 1990: 73). BS'de 'açılmak' anlamında kullanılmıştır: *göldek êçilip* 'Göl gibi açılıp' (BS, 129). *bir kaniti yerim êçildi* 'Bir kanadı yarım açıldı' (BS, 4). *seherge yêkin yağkan ötkünçi yamgurdin kêyin, hava êçilip ketti* 'Sehere yakın yağın geçici yağmurdan sonra hava açıldı' (BS, 47).

Eski Türkçede 'açmak, çözmek (düğüm), temizlemek (gökyüzü), açıklamak, ifşa etmek' anlamlarına gelen *aç-* (I) (Clauson, 1972: 18) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-*

¹²⁷ *edle-dim* 1646 KB (hürmet etmek, değer vermek, ehemmiyet vermek, aklına getirmek, tesir etmek); *edle-di* 145-126 DLT (bir şeyi meta hâline getirmek, kullanmak), *edle-medip* 55-41 DLT (umursamak, aldırarak); *edle-legen* 376 AH ~ *eyle-gen* AB 376 AH (eylemek, etmek); *eyle-di* 64-1 ME (onarmak, bakmak); *eyle-di* K.IV.14 AO (eylemek); *eyle-di* 26 Kİ (etmek, yapmak); *eyle-di* 16a-3 TZ (eylemek); *eyle-* 21b-14 DM (eylemek, yapmak); *eyle-* 10a-1 İM (yardımcı fiil), *eyle-* 137a-1 İM ~ *iyle-* 135b-6 İM (deriyi terbiye etmek); *eyle-r* 73-2 GT (eylemek); *eyle-ding* 439 MSD (eylemek, yapmak); *eyle-r* 629 LD (eylemek); *eyle-yin* 125b-6 ŞD (eylemek, yapmak); *iyle-* 4-206 BD (eylemek); *eyle-y* 35 AL ~ *it-keli* 44 AL (eylemek); *ayla-mak* 47-355 KYAS (yapmak, etmek).

eki getirilerek türetilen *açıl-* fiili; ‘açılmak, belli olmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 26). Taranan eserler¹²⁸ içerisinde ilk kez *M*’de rastlanan ve *aç-* (*II*) fiilinin edilgen hâli olan *açıl-* fiili, fonetik değişime uğramamasına rağmen fiilde semantik bakımdan somuttan soyuta anlam gelişmesi görülmüştür. *M*’de ‘çiçeklerin açılması’ (*M*, 55-27) şeklinde kullanılırken *İM*’de ‘orucun bozulması’ (*İM*, 271a-7) anlamında kullanılmıştır.

êçin-: Yeni Uygurcada ilk hece açık hece olduğu için ön sesi /è/ olan *êçin-* fiili; ‘acımak, üzülmek, şefkat göstermek’ anlamlarına gelmektedir: *ölümge êçin-* ‘Ölüme yas tutmak’ (Schwarz, 1992: 734). *BS*’de *êçin-* fiili; ‘üzülmek, acımak’ anlamlarında kullanılmıştır: *êçingän ve gezeplengenidi* ‘Üzülmüş ve öfkelenmişti’ (*BS*, 56). *oğliniñ bügünki ehvalığa êçinip* ‘Oğlunun bugünkü durumuna üzülüp’ (*BS*, 286). *KYAS*’de *êçin-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede; ‘acı olmak, tuzlu olmak’ ve mecazi anlamı bakımından da ‘acı çekmek, ağrımak’ anlamlarına gelen *açı:-* (? *acı:-*) (Clauson, 1972: 20) fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *açın-* fiili; ‘bakmak, ilgilenmek, açığa vurmak, tedavi etmek, ağrımak, acımak, onurlandırmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 29). Taranan eserlerde¹²⁹ *açın-* fiili; Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren tespit edilmektedir: *tınlıqlarığ açınсар ағрынсар* ‘yaratıklara ihtimam etseler, acısalar’ (*M*, 52-52/53). *RKÇ*’de dönüşlü çatı ekini almadan ‘bağışlamak, ihsan etmek’ anlamlarında *aç-* fiili görülmektedir: *her-âyine biz açtıımız sening için* (*RKÇ*, 37-26b2=48:1). Karahanlı dönemi eserlerinden olan *KB*’de *açı-* ‘acımak, ağrımak’ (*KB*, 815) ve *açın-* ‘ihsan etmek, bağışlamak’ (*KB*, 646) fiilleri

¹²⁸ *açıl-ıp* *M* 55-27 (açılmak); *açıl-mağ* *EUTS* 199 (açılmak); *açıl-dı* 106-96 *DLT* (açılmak); *açıl-ur* 554 *KB* (açılmak, ferahlamak, anlaşılmak); *açıl-ğay* 29-4, 36-3 *MM* (açılmak); *açıl-dı* 7-7 *ME* (açılmak); *aç(i)l-ur* 35-18b2=39:71 *RKÇ* (açılmak), *aç(i)l-sa* 33-44a1=34:23 *RKÇ* (rahatlamak, korku ve dehşeti atmak); *açıl-dı* 73-9 *NF* (açılmak, yayılmak, fethedilmek, rahatlamak, ferahlamak); *açıl-* 130 *İML* (kapalı olma hâli kaldırılmak); *açıl-uptur* 122 *CC* (açılmak); *açıl-* 976-b *İM* (açılmak), *açıl-* 107b-7 *İM* (yüzünden bir şey çıkarmak), *açıl-* 433b-6 *İM* (ele geçirilmek, zapt edilmek), *açıl-* 271a-7 *İM* (orucu bozulmak), *açıl-* 15a-1 *İM* (açığa çıkarılmak), *açıl-* 235a-8 *İM* (belirmek, ortaya çıkmak); *açıl-ur* 130-13 *GT* (açılmak); *açıl-* 96a-10 *ŞD* (açılmak); *açıl-dı* 10-5 *BD* (açılmak); *açıl-ur* 731 *LD* (açılmak); *açıl-ur* 406 *MSD* (açılmak, çözülmek); *açıl-ayın* 726 *DN* (açılmak); *açıl-mayın* 6 *AL* (açılmak); *açıl-mağ* 30-22 *KYAS* (açılmak).

¹²⁹ *açın-mağ* *EUTS* (acınmak), *açın-mağ* *EUTS* (temizlenmek, arılanmak, arınmak), *açın-mağ* *EUTS* (açıklamak, itiraf etmek, açığa vurmak), *açın-mağ* *EUTS* (özenmek, özen göstermek); *açın-tı* *LXVII.7* *İKP* (bakmak, özen göstermek, kaygılanmak, büyük ilgi göstermek, tedavi etmek, meşgul olmak, beslemek); *açın-* *ETG* (acınmak, acımak); *açın-sar* 52, 53 *M* (ihtimam etmek); *açın-masar* 0654 *AY* (günahları açıkça ortaya koymak, kabul etmek, itiraf etmek); *açın-dım* 646 *KB* (ihsan etmek, ihsanda bulunmak, bağışlamak); *açın-dı* 108-98 *DLT* (ihsanda bulunmak); *acın-dı* 9b-5 *TZ* (acınmak, acı duymak).

bulunmaktadır. *DLT*'de *açı-* fiili; 'ekşimek, acımak'; *açın-* fiili ise 'ihşanda bulunmak' şeklinde görülmektedir: *sirke açıldı* 'sirke vb. ekşidi' (*DLT*, 555-458). *er atın açındı* 'adam yulaf ve yem vererek atına ihşanda bulundu.' (*DLT*, 109-98). *TZ*'de ise 'fiziksel bakımdan acı çekmek' (*TZ*, 9b-5) anlamında tanımlanmıştır.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren 'bakmak, özen göstermek, ilgi göstermek, tedavi etmek, acımak, üzülmek'; Kıpçakçaya ait *TZ*'de somut anlamda 'acı duymak' anlamıyla görülen fiil; Yeni Uygurcada *êçin-* biçiminde yaşamaktadır. Fiil; 'acımak, üzülmek' anlamlarını korusa da 'ilgi göstermek, tedavi etmek, acı duymak' anlamlarını kaybetmiştir.

êgil-: (bk. egme) Yeni Uygurcada kapalı tek heceli *eg-* fiiline edilgen çatı eki getirilerek ilk hece açık hece konumuna geçtiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ön sesteki /e/ ünlüsü /è/'ye döner. *Êgil-* fiili; 'eğilmek (kendi kendine), eğilmek (başkası tarafından); teslim olmak' anlamlarına gelmektedir: *dereh şahliri êgildi* 'Ağaç dalları büküldü (kıvrıldı)' (Schwarz, 1992: 740). *BS*'de 'eğilmek, bükülmek' anlamlarında kullanılmıştır: *yay şeklidle êgilip* 'Yay şeklinde eğilip' (*BS*, 184). *Apak Hoca Galdanğa yërim êgilip* 'Apak Hoca, Galdan'a [saygıyla] eğilip' (*BS*, 243). *êgilip tezim kilişnimu untup* 'Eğilip selam vermeyi de unutup' (*BS*, 270).

Eski Türkçede *eg-* fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *egil-* fiili; 'eğilmek, bükülmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 106). Taranan eserlere bakıldığında fiile; Karahanlı, Kıpçak ve Çağatay dönemlerinde 'eğilmek, meyletmek' anlamlarıyla rastlanmıştır¹³⁰: *egilmiş hurmā butaķı* (RKÇ, 34-7a1=36:39). *egilmez kõngülni aķı er eger* 'Eğilmez gönülü cömert adam eğer' (AH, 233).

Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren 'eğilmek, bükülmek; meyletmek' anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *êgil-* biçiminde yaşamaktadır. Bu fiil; 'eğilmek, bükülmek' anlamlarını muhafaza etmiş ancak 'meyletmek' anlamını kaybetmiştir.

¹³⁰ *egil-di* 108-98 *DLT* (eğilmek); *egil-mez* 233 *AH* (eğilmek); *egil-miş* 34-7a1=36:39 *RKÇ* (eğilmek, eğilmek); *egil-di* 35b-12 *TZ* ~ *enğil-di* 24a-4 *TZ* ~ *êyil-di* 35b-12 *TZ* ~ *ılın-dı* 10a-13 *TZ* ~ *amıt-tı* 35b-11 *TZ* (eğilmek); *igil-* 487a-1 *İM* (eğilmek, meyletmek); *igil-ip* 303 *MSD* (eğilmek); *igil-di* 1482 *LD* (eğilmek); *igil-di* 654 *DN* (eğilmek); *igil-di* 126-12 *BD* (eğilmek); *igil-mak* 122-1411 *KYAS* (kıvrılmak, bükülmek, eğilmek).

ëgizlik: Yeni Uygurcada ilk hecesi açık ve ikinci hecesinde /i/ ünlüsü olduğu için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /e/'nin daralarak /è/'ye döndüğü *ëgiz* ismine, isimden isim yapım eki getirilerek türetilen *ëgizlik* isminin ‘yükseklik, tepelik, plato’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *pamir ëgizlig* ‘Pamir Platosu’ (Schwarz, 1992: 764). BS’de *ëgizlik* ismi, ‘yükseklik’ anlamında kullanılmıştır: *dëñiz yüzidin üç-töt miñ mëtir ëgizliktiki* ‘Deniz seviyesinden üç bin dört bin metre yükseklikteki’ (BS, 420). *yerdin bir gez ëgizlikte kötürölüp turatti* ‘Yerden bir arşın yükseklikte kaldırılıp dururdu’ (BS, 430). KYAS’de *ëgizlik* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘yüksek, yüce’ anlamlarına gelen ve ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanan *ëdiz* / *ëdi:z*¹³¹ (Clauson, 1972: 73) ismine, isimden isim yapım eki olan +*llk* eki getirilerek türetilen *ëdizlik* ismi; ‘yükseklik’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 74). Taranılan eserlerde Eski Uygur ve Karahanlı döneminde rastlanan isim, ‘yükseklik’ anlamında görülmektedir¹³².

ënek: Yeni Uygurcada ilk hecesi açık olduğu için ön sesi /è/ olan *ënek* ismi, ‘çene’ anlamına gelmektedir: *ëñiki çüşüp kalmak* ‘Çok konuşmak’ (UTİL, 1998: 107). BS’de çene anlamında kullanılmıştır.

Clauson; Eski Türkçede ‘yanak’ anlamına gelen *eñ* (II) (Clauson, 1972: 166) ismine, isimden isim yapım eki olan +*gAk* eki getirilerek *ënek* (**engek*) isminin ‘çene, alt çene, çene kemiği’ anlamlarına geldiğini belirtmektedir (Clauson, 1972: 183). Erdal; *yanak* (<*yan+gak*), *bögrek* (*bögür+ek*) gibi örnekler vererek açıkladığı +*gAk* ve +*Ak* ekinde *ënek* ismine yer vermemiştir (Erdal, 1991: 74). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan Çağatayca da dâhil olmak üzere rastlanan isim, ‘çene’ anlamında görülmekte ancak NF’de ‘yanak’ anlamında geçmektedir¹³³: *ëkki engeki* (NF, 346-8).

¹³¹ *ëdiz* LXI.5 İKP (yüksek, geniş); *ëdiz* 269 AB (yüksek, yüce); *idiz* EUTS ~ *yitiz* EUTS (yüksek, yüce); *yëtiz* 1071 AY (geniş); *yitiz* 28-2 M (yüksek, uzak); *yitiz* ÇB 116 (yüksek); *idiz* ETG ~ *yitiz* ETG (yüksek); *ëdiz* 39-26 DLT (yüksek, yüce); *ëdiz* 20 KB (yüksek, yüksek yer); *ëdiz* 60 AH (yüksek, engin); *ëdiz* 26-46b2=4:78 RKÇ (yüksek); *idiz* 189 İML (yüksek); *igiz* 122-1416 KYAS (yüksek, uzun; derin).

¹³² *ëdizlik* 87-78 DLT (yükseklik); *ëdizlik* 1521 KB (yükseklik).

¹³³ *ënek* ETG (çene); *engek* EUTS (çene kemiği, çene); *ënek* 80-68 DLT (ağzın iki yanında, çeneden azı dişlerine kadar olan bölge), *ënek* 80-68 DLT (başörtüsünü başa bağlayan ip); *engek+i* 346-8 NF (yanak); *engek+inge* 235-12 GT (avurt, çene); *enek* 12b-5 TZ (damak), *engeğ* 3b-5 TZ (çene); *engek* 168a-6 İM (çene); *ënek* 25 Kİ ~ *enek* 23 Kİ (çene); *engek* 80 AL (çene), *ineg* 81 AL [yanak (Konya ve Petersburg nüshasında olduğu gibi ingim olmalıdır.)]; *ınak* 125-1485 KYAS ~ *iyak* 131-1586 KYAS (çene).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘çene, çene kemiği; yanak’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *ēnek* biçiminde yaşamaktadır. *Ėnek* ismi; ‘çene’ anlamını muhafaza etmiş, ‘yanak’ anlamını kaybetmiştir.

ēriğ: Yeni Uygurcada ilk hecesi açık ve ikinci hecesinde /i/ ünlüsü olduğu için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /a/’nın daralarak /è/’ye döndüğü *ēriğ* ismi; ‘saf, değerli, temiz, bütünüyle, tamamen, yalnızca’ anlamlarında görülmektedir: *ēriğ altun* ‘Saf altın’ (Schwarz, 1992: 735). *BS*’de ise ‘saf, değerli’ anlamlarıyla kullanılmıştır: *ēriğ mal* ‘Değerli eşya’ (BS, 481).

Eski Türkçede ‘temiz olmak’ anlamına gelen *arı*:- (Clauson, 1972: 198) fiiline, fiilden isim yapı eki olan -g+ ekinin eklenmesiyle türetilen *arig* ismi; ‘temiz, saf’ (bazen de tamamen, iyice anlamında zarf işleviyle) anlamına görülmektedir (Clauson, 1972: 213). Taranan eserlerde bütün dönemlerde rastlanmaktadır¹³⁴. Semantik olarak bakıldığında ‘arı, temiz; saf’ anlamlarında kullanılmaktadır: *(a)rig ubuti* ‘temizin (yani “savaşıp yenilmemişin”) utancı’ (T, 37). *arig evte* ‘temiz bir evde’ (AY, 0923). *AY*’de aynı ismin ‘orman, çalılık’ anlamında da geçtiği görülmektedir: *ariglarta öhlerte* ‘ormanda, çölde’ (AY, 0064). *DLT*’de ise ‘tamamen, iyice’ (DLT, 64-50) anlamında tanımlandığı görülmektedir.

Taranan eserlerde ‘saf, temiz; helal, kutsal, mübarek; tamamen, bütün; ... itibaren’ anlamlarında görülen isim; Köktürk döneminden itibaren tespit edilmektedir. Yeni Uygurcada *ēriğ* biçiminde yaşayan ismin; ‘saf, temiz, tamamen, bütün’ anlamlarını koruduğu ayrıca ‘yalnızca, sadece’ anlamlarını da kazandığı görülmektedir.

ēriş-: Kapalı tek heceli *er-* fiili, ek aldığı ilk hece açık hece hâline geldiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /e/, /è/’ye döner. *Ėriş-* fiili;

¹³⁴ *arig* 37 T (temiz, saf); *arı* XLI.2 İKP (saf, temiz); *arig* 193 KİP (arı, temiz); *arig+sızların* 217 AB (pis, temiz olmayan); *arig* 0923 AY (arı, temiz, saf); *arağ* 27-15 M (temiz); *arig* EUTS ~ *arış* EUTS (temiz, saf, mukaddes); *arig* 831 KB (temiz, pak); *arig* DLT ~ *arig* 10-5 DLT ~ *arig* 83-73 DLT (temiz), *arig* 64-50 DLT (tamamen, iyice), *arig* 44-30 DLT (Barsgan lehçesinde çadırın eteği, alt kısmı); *arig+sız* 111 AH ~ *arık+sız* B111 AH (temiz, pak); *arig+lardın* 28-78a2=8:26 RKÇ (pak, temiz, iyi olan, hoş giden, helal), *arig* 28-22b1=7:143 RKÇ (münezzeh), *arig* 31-39a3=20:12 RKÇ (mukaddes, kutsal), *arig* 38-49b2=61:1 RKÇ (esmayihüsnadan: Kuddûs); *arig* 38-2 NF (arı, temiz, günahsız); *arı* 10-2 MM ~ *arig* 1-3 MM (temiz); *arig* 69-1 ME (temiz, arı); *arık* 152 İML (temiz); *arı* 123 CC ~ *arov* 139 CC (arı, saf, temiz, kutsal, günahsız), *arı* 59 CC (buradan başlayarak, buradan itibaren); *arı* 10 Kİ ~ *arig* 10 Kİ (temiz, pak); *aru* 23b-7 TZ (temiz); *arı* 118a-1 İM ~ *arig* 116a-7 İM (temiz, saf), *arig* 372a-1 İM (kutsal, mübarek), *arig* 79a-3 İM (güzel, hoş); *arı* 51-3 GT (saf, temiz); *arig* 29 MSD (arı, saf, temiz); *arık* 13 LD (temiz); *arig* 102 DN (temiz, saf); *arık* 171a-4 ŞD (temiz, pak); *arılık* 285-2 BD (arılık, temizlik, dürüstlük, içten); *arig* AL ~ *arık* 8 AL (pak, arı); *arık* 39-211 KYAS (tam, bütün; temiz), *ürük* 294-4310 KYAS (dışına ayrılmış, ayıklanmış şey ya da büyüklüğüne göre seçilmiş), *arig* 39-207 KYAS ~ *arı* 39-206 KYAS (temiz, arı).

‘ulaşmak, erişmek, elde etmek, kazanmak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *azatlıkka eriş-* ‘Özgürlüğe kavuşmak’ (Schwarz, 1992: 735). *BS*’de *eriş-* fiili; ‘ulaşmak, erişmek, kavuşmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *bizni yèni hayatka eriştürdi* ‘Bizi yeni hayata eriştirdi’ (BS, 80). *hemme işta etibargâ erişti* ‘Tüm işte itibara kavuştu’ (BS, 164). *Apak Hociniñ mahtışığa, sopi-dervişlerniñ himayisige erişetti* ‘Apak Hoca’nın övgüsüne, sofı [ve] dervişlerin himayesine erişirdi’ (BS, 309).

Eski Türkçede ‘ulaşmak, varmak, buluşmak’ anlamlarına gelen *er-* (II) (Clauson, 1972: 194) fiiline, işteş çatı eki olan *-(I)ş-* ekinin getirilmesiyle türetilen *eriş-* (I) fiili; ‘birlikte ulaşmak, varmak; rekabet etmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 239). Taranan eserlerde Harezmi döneminden Çağataycaya ait eserler de dâhil olmak üzere ‘erişmek, ulaşmak’ anlamlarında rastlanmaktadır¹³⁵: *hidmetke erişcek* ‘hizmetinize erişince’ (AO, K.VII.49). *sefâhat kînine irişse* (DN, 364).

Taranan eserlerde Harezmi döneminden itibaren ‘erişmek, ulaşmak, elde etmek’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *eriş-* biçiminde yaşamaktadır. Bu fiilin taranan tarihî eserlerdeki anlamlarını muhafaza ettiği görülmektedir.

êrit-: Yeni Uygurcada ilk hecesi açık ve ikinci hecesinde /i/ ünlüsü olduğu için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki geniş ünlü /e/’nin daralarak /è/’ye döndüğü *eri-* fiilinden türetilen *êrit-* fiili, ‘katı bir cismi sıvı hâle getirmek’ ve mecazi bakımından da ‘acımasını sağlamak’ anlamlarına gelmektedir: *yahşi gep taşni êritidu* ‘Güzel söz, taşı yumuşatır’ (UTİL, 1998: 77). *BS*’de *êrit-* fiili; ‘yumuşatmak, eritmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *uniñ köñlidiki gemni êritip* ‘Onun gönlündeki üzüntüyü yumuşatıp’ (BS, 452). *kimki bizni dost tutsa, capa-muşekketke êritip êtimiz* ‘Kim ki bizi dost bilse (görse), cefa [ve] meşakkatte (meşakkati) yumuşatıp atarız [yardımcı oluruz]’ (BS, 186). *sen’etniñ kudriti şu yerdiki, u taşnımu êritidu* ‘Sanatın kudreti şu yerdeki o taşı da eritiyor’ (BS, 350). Eski Türkçede ‘buz, mum veya yağın erimesi’ anlamına gelen ve ilk kez Karahanlı

¹³⁵ *iriş-sem* K.VII.39 AO ~ *eriş-icek* K.VII.49 AO (erişmek, ulaşmak); *eriş-ti* 32a-9 TZ (erişmek); *eriş-* 134b-7 İM ~ *iriş-* 178b-3 İM ~ *irüş-* 172b-7 İM (erişmek, ulaşmak), *iriş-* 164b-7 İM (sonuca ulaşmak), *iriş-* 199a-5 İM (bir şeyi elde etmek); *iriş-ti* 37-6 GT (erişmek); *iriş-ür* 2330 LD (erişmek, ulaşmak); *iriş-ti* 101b-4 ŞD (erişmek); *ir-ib* 51 AL (erişmek); *iriş-se* 364 DN (erişmek, ulaşmak); *iriş-mak* 127-1510 KYAS (erişmek).

döneminde rastlanan *erü-*¹³⁶ (Clauson, 1972: 198) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-t-* eki getirilerek türetilen *erüt-* fiili; ‘eritmek, sıvılaştırmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 207). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden Çağataycaya ait eserler de dâhil olmak üzere ‘eritmek’ anlamında rastlanmaktadır¹³⁷: *ol yāg erütti* ‘yağ vb. şeyleri eritti.’ (DLT, 112-101). Karahanlı ve Harezmi [eritmiş *güleni* (ME, 22-1), *qulaqınga erütmiş qurğuşın qoymaq* (NF, 242-17)] dönemlerinde gerçek anlamıyla ‘eritmek’ anlamı görülürken Çağataycaya ait eserlerde mecazi olarak ‘eritmek’ kullanılmaktadır: *iritti mini şekker tig söz içre* ‘söz içinde beni eritti’ (MSD, 313).

Taranan eserlerde hem gerçek hem mecazi olarak ‘eritmek’ anlamında rastlanan fiil, Yeni Uygurcada *ërit-* biçiminde ve aynı anlamları korurken görülmektedir.

ëşek: Yeni Uygurcada ilk hecesi açık olduğu için ön sesi /è/ olan *ëşek* ismi; ‘ëşek, utanmayı bilmeyen kişi’ anlamlarına gelmektedir: *ışek harvisi* ‘Eşek arabası’ (Schwarz, 1992: 755). *ëşek, çık öydin!* ‘Utanmaz, çık evden!’ (UTİL, 1998: 84). BS’de ‘ëşek’ anlamında kullanılmıştır: *üç kedom nêridinla ëşektin irgip çüşüp* ‘Üç adım uzaktan eşekten atlayıp inip’ (BS, 235). *ëşekke küçün yetmise* ‘Eşeğe gücün yetmese’ (BS, 287).

Eski Türkçede ‘koşmak, acele etmek, sallanarak ilerlemek’ anlamlarına gelen *eş-* (I) (Clauson, 1972: 255) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-gAk+* eki getirilerek türetilen *eşgek* ismi; ‘alışkanlıkla sallanan (hayvan)’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 260). Erdal, Halaççada *eşgek* isminin yerine *eşge* (<*eş*-+*-ge*) isminin bulunduğunu belirtmektedir (Erdal, 1991: 393). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülen isim, rastlandığı her dönemde ‘ëşek’ anlamında kullanılmaktadır¹³⁸.

¹³⁶ *eri-r* 3395 KB (erimek); *eri-* DLT ~ *erü-di* 366-290 DLT (erimek); *eri-gey* 267-11 NF (erimek); *iri-* 115 CC (erimek); *eri-di* 10 Kİ (zayıflamak); *eri-di* 16b-3 TZ ~ *ir-di* 16b-3 TZ ~ *iz-di* 16b-3 TZ (erimek); *ëri-* 142b-6 İM ~ *iri-* 123b-3 İM (erimek, çözülmek); *iri-gey* 797 MSD (erimek); *iri-gey* 2334 LD (erimek); *iri-gey* 350 DN (erimek); *iri-mak* 126-1505 KYAS (erimek, erimiş duruma gelmek).

¹³⁷ *erüt-ti* 112-101 DLT (eritmek); *erit-miş* 22-1 ME (eritmek, eritilmek); *erüt-miş* 242-17 NF (eritilmek); *irit-ti* 313 MSD (eritmek); *irit-ür* 314 LD (eritmek); *irit-ip* 396 DN (eritmek); *ir-ib* 51 AL (eritmek); *irit-mak* 127-1512 KYAS (eritmek).

¹³⁸ *eşek* EUTS ~ *eşkek* EUTS (*eşek*); *eşek* 389-305 DLT ~ *eşgek* 68-54 DLT ~ *eşyek* 68-54 DLT (*eşek*); *eşek* 38-51b3=62:5 RKÇ (*eşek*); *eşek* 211-1 NF (*eşek*); *eşek* 107 CC (*eşek*); *eşek* 14 Kİ (bugünkü manasında); *eçek+gine* 46b-3 TZ ~ *eşek* 13a-4 TZ (*eşek*); *yeşek* 8a-11 DM (*eşek*); *ışek* 141a-5 İM (*eşek*); *ışek* 59 AL (*eşek*); *eşak* 107-1255 KYAS (*eşek*).

étiglik: (bk. étıl- II) *Et-* fiili, fiilden isim yapım eki (-k+) aldığında ilk hece açık hece durumuna geldiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /e/ sesi /è/’ye döner. *Étik* ismine, isimden isim yapım eki getirilerek türetilen ve Yeni Uygurcaya ait sözlüklerde *étiklik* biçimi ve ‘kapalı, mühürlü, gizli’ [*sépil dervazisi çin étiklik idi* ‘Kale kapısı kilitli idi’ (UTİL, 1998: 68)] anlamlarında görülen bu isme, *BS*’de *étiglik* biçimi ve ‘kapalı, kilitli’ anlamlarında rastlanmaktadır: *étiglik tur unja İslam işiki bil* ‘Kapalıdır ona İslam kapısı bil’ (*BS*, 185). *KYAS*’de *étiglik* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *é:t-* (*é:d-*) fiiline, fiilden isim yapım eki -g+ eklenmesiyle türetilen *étig* (*édig*) ismi; ‘süs, süsleme, takı’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 50). *Étig* (*edig*) ismine, isimden isim yapım eki +*llk* getirilerek türetilen *étiglig* (*édiglig*) ismi; ‘süslü, süslenmiş’ anlamlarında gelmektedir (Clauson, 1972: 53). Taranan eserlerde¹³⁹ ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde görülen *etig* ~ *étig* kelimesi; ‘süs, ziynet’ anlamlarında kullanılmaktadır: *hanlarnıñ öz etigin yaratıgın* ‘hükümdarların kendi(ne has) süsünü (mücevheratını) (*AY*, 0284). Yine aynı dönem eseri olan *M*’de de ‘... ile süslenmiş, donatılmış’ anlamında açıklanmaktadır: *altunın kü(müşin) (vayturin) sapririn itiglig* ‘altın, gümüş, (vaidurya) ve Sphaşıka ile mücehhez’ (*M*, 29-3/4)

Taranan eserlerde Eski Uygurcada ‘süslenmiş, donatılmış’ anlamlarında görülen isim, Yeni Uygurcada *étiklik* biçiminde yaşamaktadır. *Étiklik* isminin ‘kapalı, mühürlü, gizli’ anlamlarını kazandığı ancak ‘süslenmiş, donatılmış’ anlamlarını kaybettiği görülmektedir.

étıl-: (I) Yeni Uygurcada kapalı tek heceli *at-* fiili, ek aldığında ilk hece açık hece konumuna geçtiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /a/ ünlüsü /è/’ye döner. *Étil-* fiilinin ‘atılmak, fırlamak, düşünmeden girişmek, acele etmek’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *it maña étilip keldi* ‘Köpek bana aceleyle koştu’ (Schwarz, 1992: 733). *BS*’de *étıl-* fiili; ‘atılmak, acele etmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *étılğan oktek* ‘Atılan ok gibi’ (*BS*, 71). *töt leşker öyge tenla étilip kirip* ‘Dört asker eve aynı anda acele edip, girip’ (*BS*, 85). *méhmanhaniniñ ikki bulunıdın étilip kelgen ikki Cunğar* ‘Misafirhanenin iki köşesinden atılıp (fırlayıp) gelen iki Cunar’ (*BS*, 88).

¹³⁹ *étiglig* 1148 *AY* (süslü, süslenmiş); *itiglig* 29-4 *M* (... ile süslenmiş).

EDPT’de ‘atmak, atış yapmak’ şeklinde tanımlanan (Clauson, 1972: 36) *at-* fiiline, edilgen çatı eki olan *-(I)l-* ekinin getirilmesiyle türetilen *atıl-* fiili; ‘atılmak, vurulmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 56). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanan fiil, Kıpçakçaya ait eserlerde ‘(bir şey) atılmak’ (TZ, 38a-1) ve ‘hızla hareket etmek’ (İM, 328b-1) anlamında görülürken DLT’de ‘atılmak’ (DLT, 15-8) anlamının yanı sıra ‘çiçek açılmak’ anlamıyla da geçmektedir¹⁴⁰: *çeçe.k agzı atıldı* ‘tomurcuk patladı’ (DLT, 105-96).

Taranan eserlerde ‘atılmak, fırlatılmak, açılmak, hızlıca hareket etmek’ anlamlarıyla görülen fiil; Yeni Uygurcada *étel-* biçiminde yaşamakta anlamlarını korumaktadır.

étel-: (II) Yeni Uygurcada ünlü ile biten fiillere edilgen çatı eki olarak *-l-* (Tömür, 2011: 340) eki getirilerek türetilen (Kapalı tek heceli *et-* fiiline ek getirildiğinde ilk hece açık hece durumuna geçtiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecede bulunan /e/ ünlüsü daralarak /ê/’ye döner.) *étel-* fiili; ‘edilmek, kapanmak, engellenmek’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *yol étildi* ‘Yol kapandı’ (Schwarz, 1992: 733). BS’de *étel-* fiili; ‘edilmek, kapatılmak, örtülmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *ķobul étildi* ‘Kabul edildi’ (BS, 19). *callatlar aǵzi burni étilgen tutķunlarni* ‘Cellatlar, ağız burnu kapatılan mahkûmları’ (BS, 105). *ademlerge Alla teripidin beķķ étilgen* ‘İnsanlara Allah tarafından bahşedilen’ (BS, 129).

Eski Türkçede ‘yapmak, etmek, kurmak; kapamak, bağlamak’ anlamlarına gelen *é:t-* (*é:d-*) (Clauson, 1972: 36) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen ve ilk kez Eski Uygurcada rastlanan *étel-* ~ *édil-* fiili; ‘yapılmak, edilmek, düzene sokulmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 56). Taranan eserlerde Eski Uygur, Karahanlı, Kıpçakçaya ait metinlerde görülen fiilin Eski Uygurcada ‘tanzim edilmek’ (M, 31-10); Karahanlı döneminde ‘düzelmek’(KB, 1039); Kıpçakçaya ait eserlerde yardımcı fiil (CC, 148) olarak kullanıldığı görülmektedir¹⁴¹.

¹⁴⁰ *atıl-dı* 15-8 DLT [atılmak; (çiçek, ağaç çiçekleri ve benzer şeyler için) birbirinden kopmadan açılmak]; *atıl-dı* 38a-1 TZ (atılmak, kakıştırılmak); *atıl-* 328b-1 İM (atılmak); *atıl-mak* 44-309 KYAS (atılmak, ateş edilmek, silah patlamak, ateş almak).

¹⁴¹ *itil-miş* 31-10 M (yapılmak, teçhiz edilmek); *etil-mek* EUTS (edilmek), *idil-mek* EUTS ~ *itil-mek* EUTS (süslenmek, süslenilmek, donanmak); *itil-* ~ *itil-di* 38-25 DLT ~ *etil-ge* 222-191 DLT (düzelmek), *itil-di* 106-96 DLT (gelişip serpmek ve kendi başına bırakılmak); *itil-di* 1039 KB (düzelmek, yapılmak; yoluna girmek); *édil-miş* 178-4 ME (edilmek, yapılmak); *etil-* 148 CC (edilmek); *itil-* 417b-2 İM (yapılmak, edilmek); *itil-mak* 131-1584 KYAS (yapılmak, edilmek; bağlanmak).

Taranan eserlerde ‘süslenmek, donatılmak, edilmek’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *étıl-* biçiminde yaşamaktadır. *Étil-* fiili; ‘edilmek’ anlamını korurken ‘süslenmek, donatılmak’ anlamlarını kaybetmiştir. ‘Kapatılmak, engellenmek’ anlamlarını ise kazanmıştır.

éyt-: Yeni Uygurcada *éyt-* fiilinin ‘düşünce veya amacını dile getirmek, konuşmak, demek, telaffuz etmek, teklif etmek, davet etmek, çağırmak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *toyğa éyt-* ‘Düğüne davet etmek’ (UTİL, 1998: 138). *BS*’de ‘söylemek (şarkı), konuşmak, beyan etmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *toğra, Havazbeg toğra éytti* ‘Doğru, Havazbey doğru söyledi’ (*BS*, 57). *Çağribeg köñlidikini éytip* ‘Çağribey gönlündekini söyleyip’ (*BS*, 66). *rast éytivatimen* ‘Doğru söylüyorum’ (*BS*, 100).

Eski Türkçede ‘konuşmak, söylemek, beyan etmek, reçete yazmak, söylemek, ifade etmek’ anlamlarına gelen *ay-* (Clauson, 1972: 266) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-t-* eki getirilerek türetilen *ayıt-* (~ *ayt-*) fiili; ‘konuşturmak, söylemek, sormak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 268). Ancak zamanla *ay-* fiili ile ettirgen çatı eki kaynaşmış ve *ayt-* fiili, ‘konuşturmak’ anlamını kaybederek ‘konuşmak’ anlamlarında kullanılmıştır (Clauson, 1972: 268). Ettirgen çatı ekinin işlevini kaybettiğini görmek için *Orhun Abideleri*’ne bakmak kâfidir. *Orhun Abideleri*’nde karşılaşılan *ayt-* fiili; ettirgen çatı ekini almamışçasına ‘söylemek, konuşmak, sormak’ anlamlarına gelmektedir: *(a)η(a)r (a)yt(ı)p* ‘ona sorup’ (*T*, 24). Eski Uygurcada da ettirgen çatı eki alan *ay-* (*ayıt-*) fiili; ‘sormak, söylemek’ anlamında kullanılmaktadır: *kişinin köñülindeki küsemiş küsüştin ayıtıp* ‘kişinin gönlünden (geçen) istediği dileğini söyleyip’ (*AY*, 1050-1051). Taranan eserlerde¹⁴² bütün dönemlerde rastlanan fiil; ‘söylemek, demek’ anlamlarında kullanılmıştır. Köktürk

¹⁴² *ayt-ıp* 24 *T* (söylemek); *ayıt-ıp* 85 *AB* (sormak); *ayıt-tu* V.2 *İKP* (sormak); *ayıt-u* 172 *KİP* (sormak); *ayıt-gay* 0938 *AY* (sormak, söylemek); *ayıt-ursen* 20-2 *M* (sormak); *ayıt-mak* *EUTS* (söylemek, konuşmak, dikte etmek); *ayıt-ur* 1904 *KB* (söylemek, demek, sormak); *ayıt-ı* *D* 500 *AH* (söylemek); *ayıt-mak* 115-104 *DLT* (sormak), *ayıt-tım* 115-104 *DLT* (Oğuzlarda söylemek, konuşmak); *ayt-urılar* 34-24b3=37:36 *RKÇ* (demek, söylemek), *ayt-urılar* 32-40a2=28:62 *RKÇ* (iddia etmek); *ayıt-tı* 16-10 *NF* ~ *ayt-urmen* 17-2 *NF* (söylemek, sormak); *ayt-dı* 3-2 *ME* (söylemek, demek); *ayıt-ıban* 390-4 *MM* ~ *ayıt-* 388-3 *MM* (söylemek, demek); *ayt-mak* 94 *İML* (söylemek, demek); *ayt-* ~ *ayıt-ur* K.VIII.8 *AO* (söylemek); *ayt-* 121 *CC* (söylemek, demek, anlatmak, bildirmek, ezberlemek, haber vermek); *ayıt-tı* 27 *Kİ* (söylemek); *ayıt-a* 82b-12 *TZ* (ayıtmak, söylemek, hitap etmek); *ayt-sana* 19a-11 *DM* (söylemek, demek); *ayıt-* 19a-3 *İM* (söylemek, demek); *ayt-ayım* 44-12 *GT* (demek, söylemek); *ayıt-tı* 461 *MSD* ~ *ayt-ur* 13 *MSD* (söylemek, demek); *ayt-ur* 69 *LD* ~ *ayıt-tım* 1734 *LD* (söylemek); *ayt-ayın* 222 *DN* (demek, söylemek); *ayıt-sa* 555-6 *BD* ~ *ayt-ay* 68-2 *BD* (söylemek, demek); *ayt-ıb* 37 *AL* (söylemek); *ayt-mak* 48-372 *KYAS* (söylemek, konuşmak).

döneminden Harezmi Türkçesine ait eserler de dâhil olmak üzere ‘sormak’ [*inçe tēp ayıtdı* ‘şöyle sordu’ (AB, 451)] anlamına gelen fiil; Harezmi döneminde [*şī’r ayıtdı* (ME, 3-2)] bu anlamını kaybetmiştir.

Taranan eserlerde ‘söylemek, sormak’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *éyt-* biçiminde yaşamakta ve ‘söylemek, demek’ anlamlarını korumaktadır. ‘Teklif etmek, çağırmak’ ve ‘telaffuz etmek’ anlamlarını ise kazanmıştır.

éytil-: (bk. *éyt-*) Yeni Uygurcada *éytil-* fiili; ‘söylenmek, denilmek’ anlamlarına gelmektedir: *éytilğan bu naḥṣa* ‘Söylenilen bu şarkı’ (UTİL, 1998: 138). BS’de ‘denilmek, söylenilmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *mana şu buyruk sözler birkançe kētim tekrarlandi, aḥirki kētim éytilğanda* ‘İşte şu emir sözler[i] birkaç defa tekrarlandı, sonuncu defa söylenildiğinde’ (BS, 200). “*kılma piriñni azar, ḥanamaniñni buzar!*” *gep bikar éytilmiğan* ‘Kılma pirini (pirine) cefa, zenginliğini bozar’ diye söz boşuna söylenilmemiş’ (BS, 220).

Eski Türkçede *ayıt-* (~ *ayt-*) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *ayıl-* fiili; ‘sorulmak’ anlamında kullanılmaktadır (Clauson, 1972: 269). Taranan eserlerde¹⁴³ Karahanlı döneminden Çağataycaya ait eserler de dâhil olmak üzere görülen fiil, DLT ve ŞD’de ‘sorulmak’ [(DLT, 138-121), (ŞD, 150a-2)] anlamıyla kullanılmıştır. Rastlanan diğer eserlerde ise ‘söylenmek, denilmek’ anlamlarıyla görülmüştür.

Taranan eserlerde Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘sorulmak, söylenmek (şarkı, söz vb.), denilmek’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *éytil-* biçiminde yaşamaktadır. Bu fiil; ‘söylenmek, denilmek’ anlamlarını korumaktadır. Ancak ‘sorulmak’ anlamını kaybetmiştir.

ézil-: Kapalı tek heceli *ez-* fiiline ek getirildiğinde ilk hece açık hece hâline geldiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ön sesteki /e/ ünlüsü /è/’ye döner. *Ézil-* fiili; ‘fiziksel olarak ezilmek, manevi bakımdan ezilmek’ anlamlarına gelmektedir: *ézilgen milletlar* ‘Ezilen milletler’ (Schwarz, 1992: 736). BS’de *ézil-* fiili; ‘ezilmek, baskı görmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *İsma’ilḥanniñ yüriki*

¹⁴³ *ayıl-dı* 138-121 DLT (sorulmak); *ayıl-sa* 30-38b1=16:24 RKÇ (denilmek, söylenmek); *ayıl-ur* 37-12 NF (söylenmek); *ayıl-ur* 53-5 ME (söylenmek); *ayıl-* 123 CC (söylenmek, zikredilmek); *ayıl-* 168b-6 İM (söylenilmek, denilmek); *ayıl-mayın* 163 LD (söylenilmek, denilmek); *ayıl-dı* 150a-2 ŞD (sorulmak, söylenmek); *ayıl-dı* 5-1 BD (söylenmek); *ayıl-mak* 47-371 KYAS (söylenmek, konuşulmak).

têhîmu ezildi ‘İsmail Han’ın yüreği daha da ezildi’ (BS, 45). *yürek-bağrı ezilip kêtetti* ‘Yürek[i] [ve] bağı ezilirdi’ (BS, 79).

Eski Türkçede ‘bir şeyi kaşımak, tırmalamak’ (Clauson, 1972: 279) anlamlarına gelen *ez*-¹⁴⁴ fiili; edilgen çatı eki olan *-(I)l-* eki ile türetilerek *ezil-* fiili meydana gelmektedir. *Ezil-* fiili ise ‘tırmalanmak, çizilmek, ovulmak, yıpranmak’ anlamlarını taşımaktadır (Clauson, 1972: 287). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir¹⁴⁵: *eti ezildi* ‘eti çizildi’ (DLT, 107-97). *ME*’de Yüce; bu fiili ‘ıslanmak, nemlenmek’ olarak açıklamıştır: *iki tizi ezildi* (ME, 145-3). *NF*’de *Dizin*’de ‘kötüleşmek, kötü hâle gelmek’ (NF, 103-6) olarak açıklanmaktadır.

İlk kez rastlandığı Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘çizilmek (deri vb.), bozulmak, kötüleşmek, ıslanmak’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *ezil-* biçiminde yaşamaktadır. Bu fiil; ‘fiziksel ve ruhsal bakımdan ezilmek, baskı görmek’ anlamlarına gelmektedir. Görüldüğü gibi *ezil-* fiili; ‘ıslanmak, çizilmek’ anlamlarını kaybetmiştir.

gürcek: Yeni Uygurcada ön seste tonlulaşma görülen *gürcek* ismi; ‘toprak kazmak, harman savurmak gibi işlerde kullanılan demir veya ağaç saplı araç’ anlamlarına gelmektedir: *tömür gürcek* ‘Demir kürek’ (UTİL, 1994: 850). *BS*’de ‘kürek’ anlamında kullanılmıştır: *gürceklerini kötürüşken halda ‘Katilni tutayli’ der varkıraşkan* ‘Küreklerini kaldırmış hâlde ‘Katili tutalım!’ diye bağırın’ (BS, 202).

Eski Türkçede ‘kazmak, kürek sallamak (karda)’ anlamlarına gelen *küri*:- (Clauson, 1972: 737) fiiline; alet, araç isimleri (*orgak* ‘orak’, *ilgek* ‘kanca, çengel’, *susgak* ‘kepçe’, *yapgak* ‘kuş yakalamaya yarayan bir tür tuzak’, *targak* ‘tarak’) türeten fiilden isim yapım olan *-gAk+* eki getirilerek türetilen *kürge:k* (*kürek*) ismi; ‘kürek, herhangi bir kürek’ anlamlarına gelmektedir (Erdal, 1991: 391). Taranan eserlerde Karahanlı (DLT, 411-321) ve Kıpçak (CC, 88) dönemlerinde görülen fiil, ‘kürek’ anlamında kullanılmıştır¹⁴⁶.

¹⁴⁴ *ez-di* 92-86 DLT (ezmek, derinin sıyrılması); *ez-di* 90-6 NF (ezmek); *ez-* 107 İML (dövüp toz hâline getirmek); *ez-mek* 12 Kİ (ezmek, su içinde bir şeyi eritmek); *iz-di* 16b-3 TZ ~ *ir-di* 16b-3 TZ (erimek); *iz-mak* 132-1602 KYAS (suda düzeltmek, düzleştirmek, parlatmak, incelemektir).

¹⁴⁵ *ezil-di* 107-97 DLT (deri vb. çizilmek); *ezil-di* 163-2 ME (ıslanmak, nemlenmek); *ezil-miş* 103-6 NF (kötü görünmek, kötüleşmek, bozulmak); *izil-mak* 131-1595 KYAS (suda eritilmek; dedikodu etmek, gevezelik etmek).

¹⁴⁶ *kürgek* 411-321 DLT (geminin küreği, her türlü kürek); *kürek* 88 CC (kürek); *kürek* 80 Kİ (toprak küreği); *kürek* 2a-15 DM (kürek); *guccak* 113-1297 KYAS (kürek).

Taranan eserlerde Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘kürek’ anlamında görülen isim, Yeni Uygurcada *gürcek* biçiminde ve aynı anlamıyla yaşamaktadır.

ğëriç: Karahanlı döneminden itibaren son sesi sızıcı (-ş) olan bu ismin son sesinin Yeni Uygurcada patlayıcı (-ç) olduğu görülmüştür. Ön sesinde tonlulaşma da meydana gelen *ğëriç* (Yeni Uygurcada ilk hece açık ve ikinci hecede /i/ ünlüsü olduğu için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki geniş ünlü /a/ daralarak /è/’ye döner.) ismi; ‘karış, sayma sayılarından sonra gelerek karışa denk mesafe’ anlamlarına gelmektedir: *ğëriçka ërişip gulaçka tikilmek* ‘Karışa ulaşip kulaca bakılmak (daha fazlasını istemek)’ (UTİL, 1992: 915). BS’de ‘karış’ anlamında kullanılmıştır: *haltidin bir ğëriç uzunluqtiki çilimni aldı* ‘Çuvaldan bir karış uzunluktaki tütünü aldı’ (BS, 14). *yorukluk çüşken bir ğëriç yer yok* ‘Aydınlık düşen bir karış toprak yok’ (BS, 149).

Eski Türkçede *karı:* (II)¹⁴⁷ ismi ve *karış*-¹⁴⁸ fiilinin de kökü olan hipotetik **kar-* (III) fiiline, fiilden isim yapım eki olan -ş+ eki getirilerek türetilen *karış* ismi; ‘başparmak ile küçük parmak açıldığında arada olan mesafe, karış’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 663). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan Çağataycaya ait eserler de dâhil olmak üzere rastlanan isim; ‘karış, arşın, ölçek’ anlamlarında görülmektedir¹⁴⁹.

hürküt-: Yeni Uygurcada ‘ürkmek, korkmak’ anlamlarına gelen *ürkü-* (Art zamanlı olarak taranan eserlerde *ürk*-¹⁵⁰ biçiminde görülen fiil, Yeni Uygurcada *ürkü-* biçiminde yaşamaktadır. *Ürkü-* fiilinin son sesi olan /ü/, getirildiği fiil tabanının anlamını pekiştirmek amacıyla kullanılan fiilden fiil yapım ekidir.) fiiline ettirgen çatı eki getirilerek türetilen *ürküt-* fiilinin (BS’de ön seste /h/ ünsüzünün türediği hâli de mevcuttur.) ‘ürkütme, korkutma, korkutup uzaklaştırmak’ anlamlarına geldiği görülmektedir. BS’de *hürküt-* (~ *ürküt-*) biçimindeki fiil; ‘ürkütme, korkutma’ anlamlarında kullanılmıştır: *kan avazi bağdiki uçar kuşlarnimu hürküt-* ‘Kan sesi bağdaki kanatlı kuşları da ürküt-’ (BS, 105). *İsen Buğa*

¹⁴⁷ Dirsekten parmak uçlarına kadar olan mesafe, ön kol; bir arşın (Clauson, 1972: 644).

¹⁴⁸ Biriyle aynı fikirde olmamak, zıt olmak (Clauson, 1972: 664).

¹⁴⁹ *karış+ın* M 75-39 (ölçek); *karış* EUTS (ölçek); *karış* 185-158 DLT (karış); *këriş* 118-7 ME (çekiş, husumet); *karış* 141 İML (elin başparmak ucuna kadar olan mesafesi, ölçü birimi); *qarı* 70 Kİ ~ *qariş* 69 Kİ (arşın); *karış* 47b-5 İM (karış); *karış* 20b-8 TZ (karış); *karı* 310 AL (karış); *karış* 144-1796 KYAS (karış).

¹⁵⁰ *ürk-üp* ŞU C7 (I, 176) (ürkmek); *ürk-üp* 244 AB (ürkmek); *ürk-üpen* 27 IrkB (ürkmek); *ürk-mek* EUTS (ürkmek, korkmak); *ürk-er* 626-522 DLT (kurt, düşman vb.nden korkmak); *ürk-üp* 16-15 NF (ürkmek, korkmak); *ürk-üp* 211-3 ME (ürkmek); *ürk-üben* 121-6 GT (ürkmek); *ürk-* 123 İML (aniden, birdenbire korkarak sıçramak); *hürük-* 119-1385 KYAS (utanmak, ürkmek).

kolidiki donay hassini yerge doḡ–doḡ urup, aḡ argımaḡni ürküt ‘İsen Buka, elindeki eğri asayı yere tok tok vurup beyaz atı ürküt-’ (BS, 474).

Eski Türkçede ‘şaşırmak, korkmak’ anlamlarına gelen *ürk-* (Clauson, 1972: 221) fiili, ettirgen çatı eki olan *-t-* ekini alarak *ürküt-* fiili türemektedir. *Ürkit-* fiili; ‘birini ürkütmek, korkutup uzaklaştırmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 226). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanan fiil; görüldüğü bütün dönemlerde ‘ürkütme, korkutma’ anlamlarına gelmektedir¹⁵¹.

Eski Uygurcadan itibaren ‘ürkütme’ [*körmeng*, *ürküt[m]eng* ‘bakmayın, ürkütmeyin’ (IrkB, 21)], korkutma, kalabalığı dağıtmak’ [*ol yıḡaç birle anlarnı ürkütür* (NF, 244-15/16)] anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *ürküt-* olarak yaşamaktadır. *Ürküt-* fiili; ‘ürkütme, korkutma’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca NF’de ‘kalabalığı dağıtmak’ yani ‘kaçırmak, kaçmasına neden olmak’ anlamıyla görülen bu fiil; ‘kaçmak’ (etken çatı) anlamıyla Yeni Uygurcada varlığını sürdürmektedir.

içki: Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan *+ki* eki getirilerek türetilen *içki* ismi; ‘iç kısımdaki, içerideki, dâhilî, kişinin iç dünyasına ait; yerel, yerli’ anlamlarına gelmektedir: *içki bazar* ‘Yerel pazar’ (Schwarz, 1992: 747). BS’de ‘iç, içerideki’ anlamlarında kullanılmıştır: *taşḡı düşmendin içki düşmen yaman* ‘Dışarıdaki düşman, içerideki düşmandan kötü’ (BS, 46). *Dostmuhammetniḡ çirayida çoḡḡur bir içki azab namayan boldi* ‘Dostmuhammet’in yüzünde derin bir iç sıkıntısı belirdi’ (BS, 380). *içki kişimdiki bir neḡçe sêtilmılarniḡ yoşurun herikiti* ‘İç kısımdaki birçok satılmış kişinin gizli hareketi’ (BS, 76). KYAS’de *içki* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘iç, içeride, insan vücudunun içi; iç (giyim); bir evin içi; sır’ anlamlarına gelen *iç* (Clauson, 1972: 17) ismine, isimden isim yapım eki olan *+ki* getirilerek türetilen *içki* ismi; ‘iç, içteki, içeri’ anlamlarına gelmektedir. Taranan eserlerde Çağataycaya ait eserlerde görülmektedir¹⁵².

¹⁵¹ *ürkit-tiḡ* 33 IrkB (ürkütme); *ürkit-* 101-17 M (korkutma, ürkütme); *ürkit-* ETG ~ *ürküir-* ETG (ürkütme, korkutma); *ürküt-mek* 136-118 DLT (ürkütme); *ürküt-di* 76-4 ME (ürkütme); *ürküt-ür* 244-16 NF (ürkütme, kalabalığı dağıtmak, kaçırma); *ürküt-ti* 12 Kİ (bir dereceye kadar korkutma); *ürük-ti* 9b-6 TZ (ürümek); *hürüküt-mak* 119-1386 KYAS (utandırmak, ürkütme).

¹⁵² *içki* 1839 LD (iç, içteki, mahrem); *içki* 46 AL (içerik); *içki+din* 50b-11 ŞD (içerik, insanın içi), *içki+ler* 50a-11 ŞD (bir hükümdarın veya beyin şahsi hizmetine girerek liyakatini ispat etmek ve beyin itimatını kazanmak suretiyle devlet işlerinde yüksek mertebelere çıkan şahıs).

Çağataycaya ait eserlerde ‘iç, içteki, içerideki’ anlamlarıyla görülen isim; Yeni Uygurcada *içki* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamları korumaktadır. Ayrıca ‘yerel, yerli’ anlamlarını kazanmıştır.

içkiri¹⁵³: (bk. **içki**) Yeni Uygurcada *içkiri* isminin ‘içeri, içinde, iç, içteki’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *içkiri öy* ‘İçeri oda’ (Schwarz, 1992: 747). BS’de ‘içeri, içteki’ anlamlarında kullanılmıştır: *Molla Musa Ahun içkiri öydin hoyliğa çıktı* ‘Molla Musa Ahun içeri odadan avluya çıktı’ (BS, 195). *yürünlar, içkiri kirip namizimizni okuyli* ‘Yürüyünüz, içeri girip namazımızı kılalım’ (BS, 264). *halğa üçinçi këtım urulğanda içkiridin bir er kişiniñ* ‘Halka (kapının tokmağı) üçüncü defa vurulduğunda içeriden bir erkeğin’ (BS, 4). *içkiri kirip namizimizni okuyli* ‘İçeri girip namazımızı kılalım!’ (BS, 264).

Eski Türkçede *iç* ismine, yön hâli eki olan +*gArU* eki getirilerek türetilen *içgerü*: ismi; ‘içe doğru, içeriye, içeride’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 25). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanan isim; ‘iç, içeri’ anlamlarında görülmektedir¹⁵⁴.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘içeri, içeriye doğru’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *içkiri* biçiminde yaşamaktadır. *İçkiri* ismi; ‘içeri, iç’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘Çin’in iç kısmı’ anlamını da kazanmıştır.

içre: (bk. **içki**) *İçre* ismi, Yeni Uygurcada ‘içinde, arasında’ anlamlarında görülmektedir: *üzümzarlık beği içre puraklar kênip keldim* ‘Üzüm bağı içinde kokular[a] kanıp (doyup) geldim’ (UTİL, 1998: 181). BS’de ‘içinde’ anlamında kullanılmıştır: *bu diyarlar içre sipahi barmu* ‘Bu memleketler içinde asker var mı?’ (BS, 483).

Eski Türkçede *iç* ismine, yön hâli eki olan +*rA* eki getirilerek türetilen *içre*: ismi; ‘içinde, içeride’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 30). Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren rastlanan isim; ‘içte, içerde, içinde, gizli’ anlamlarında

¹⁵³ < *iç* (isim) + *gArU* (yön gösterme eki) (Eraslan, 2012: 157). Orhun Türkçesinde +*gArU* ekini; Tekin, yönelme durumu eki (+*kA* eki, verme-bulunma durumu eki şeklinde incelenmekte), Ercilasun ise yön hâli eki olarak ele alınmıştır (Ercilasun, 2004: 182; Tekin, 2016: 108).

¹⁵⁴ *içgerü* 111 AB (ileriye doğru, içeriye doğru); *içgerü* EUTS ~ *içkerü* EUTS (içeri); *içgerü* XV.4 İKP (içeri, içeride, hükümdarın yanına doğru); *içgerü* ÇB 88 (içeri, aralarına); *içgerü+din* K.I.28 AO (içeri, içeri doğru); *içkeri* CC (içeri); *işeri* 11a-11 TZ ~ *işkeri* 11a-10 TZ (içeri); *işkeri* 4b-14 DM ~ *işeri* 4b-14 DM (iç, içeri); *içkerü* 361a-2 İM (içeri); *içki* 46 AL (içeri); *içkari* 121-1396 KYAS (içeriye, içerisine).

kullanılmıştır¹⁵⁵: *içre s(a)b idm(i)ş* ‘gizli mesaj göndermiş’ (T, 34). *namâz içre tekbîr* ‘namaz içindekiler ise, önce tekbir’ (MM, 68-1).

Köktürk Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘içte, içeride, içinde, arasında; gizli’ anlamlarında kullanılan isim; Yeni Uygurcada *içre* biçiminde yaşamaktadır. *İçre* ismi; ‘içinde, arasında’ anlamlarını muhafaza etmektedir.

içür-: Yeni Uygurcada *içür-* fiili, ‘içirmek’ anlamına gelmektedir: *balığa dora içür-* ‘Çocuğa ilaç içirmek.’ (UTİL, 1998: 192). *BS*’de *içür-* fiili, ‘içirmek’ anlamında kullanılmıştır: *her kimge işki miğdarda şarab içür!* ‘Herkes aşı miktarında şarap içir!’ (BS, 140).

Eski Türkçede ‘içmek, soğurmak (gözenekli nesne, toprak vb.), fazla içmek’ anlamlarına gelen *iç-* (Clauson, 1972: 19) fiiline, *-Ur-* ettirgen çatı ekinin eklenmesiyle türetilen *içür-* fiili; ‘içirmek, birine içmesi için bir şey vermek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 30). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanan fiil, ‘içirmek’ anlamında kullanılmıştır¹⁵⁶.

İlk kez rastlandığı Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘içirmek’ anlamıyla görülen fiil, Yeni Uygurcada *içür-* biçiminde yaşamaktadır. *İçür-* fiili, ‘içirmek’ anlamını korumaktadır.

igile-: Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği -bazı iki heceli Türkçe kelimelerde görülen- son sesi genişleyen *ige* isminden türetilen *igile-* ~ *igelle-* fiili; ‘sahip olmak, kaplamak, sağlam tutmak, düşünmek, bilmek’ anlamlarına gelmektedir: *bir hil tuyğu uniñ vucudini igilidi* ‘Bir tür duygu onun vücudunu kapladı’ (UTİL, 1998: 329). *BS*’de *igile-* fiili; ‘sahip olmak, ele geçirmek, kaplamak, öğrenmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *Hoca Hidayitullanıñ muritliri yeryüzini igilep* ‘Hoca Hidayitullah’ın müritleri yeryüzünü kaplayıp’ (BS, 116). *Keşkerdin*

¹⁵⁵ *içre* KT D26 (içte, içerde); *içre* T 34 (gizli); *içre* ŞU G4 (içeri, içeride); *içre* 63 KİP (içine); *içre* EUTS (içte, içerisinde, içerde); *içre* ETG (içerde); *içre* 63 IrkB (içine); *içre* 2791 KB (içerisinde, içinde); *içre* 119-106 DLT (içeri, içeride); *içre* 486 AH (içinde); *içre* 33-37b3=34:16 RKÇ (içinde, -de); *içre* 360-9 NF (içinde, içeri); *içre* 68-1 MM (içinde, içerisinde, arasında); *içre* 484 MSD (içinde); *içre* 14 LD (içine, içinde); *içre* 13b-4 ŞD (iç, içinde, arasında); *içre* 14-3 BD (içine, içinde); *içra* 121-1402 KYAS (içeri).

¹⁵⁶ *içür-mek* EUTS (içirmek); *içür-ser* M 86-3 (içirmek); *içtür-* ETG (içirmek); *içür-gü* 1059 KB (içirmek); *içür-di* 98-91 DLT (içirmek); *iç(ü)r-ür-miz* 30-62b2=16:66 RKÇ (içirmek); *içür-di* 22-11 NF (içirmek); *içür-di* 22-5 ME (içirmek); *içir-* 143, 10 CC (içirmek); *içir-di* 8 Kİ (içirmek); *içdir-* 83a-4 TZ ~ *içir-dim* 78b-10 TZ (içirmek); *iştir-* 23a-10 DM ~ *yıştır-sen* 23a-10 DM (su içirmek); *içir-* 255a-1 İM (içirmek); *içir-ip* (içrip) 320-6 GT (içirmek); *içür-gen* 705 LD (içirmek); *içür-* 522 BD (içirmek); *içur-mak* 121-1403 KYAS (içirmek, içmesi için izin vermek).

Hotengiçe bolğan zəminlarni igilep ‘Kâşgar’dan Hoten’e kadar olan yerleri ele geçirip’ (BS, 238). *Apak Hoca Cungaŕ başkuñiliriniñ küçi bilen hanlık tehtni igiligendin keyin* ‘Apak Hoca, Cungaŕ baskıncılarının gücü ile hanlık tahtı[nı] ele geçirdikten sonra’ (BS, 256).

Clauson; Eski Türkçede *idi*: (I) isminin ‘sahip, efendi’ anlamlarına geldiğini ancak Müslümanlara ait metinlerde sözcüğün ‘Tanrı’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 41). Taranan eserlerde de Köktürk ve Eski Uygurcaya ait eserlerde sözcüğün ‘sahip’ anlamında kullanıldığı, Karahanlı Türkçesine ait eserlerde ise ‘sahip’ anlamının yanı sıra ‘Rab’ anlamında da kullanıldığı tespit edilmiştir¹⁵⁷: *idisi umaz tir* ‘Sahibi (onu iyileştirmek için hiçbir şey) yapamıyor, der’ (IrkB, 65). Eski Türkçede *idi*: (I) ismine, isimden fiil yapım eki +*la-* getirilerek türetilen ‘sahip olmak, zapt edilmek’ anlamındaki *igile-* fiili taranılan eserlerde yalnızca *AL*’de görülmektedir¹⁵⁸: *ieyleb tac u mülk u meskeneti* ‘Tac, ülke ve saray gibi şeylere sahip olarak’ (AL, 82).

igisiz: (bk. igile-) Yeni Uygurcada son sesi genişleyen *ige* ismine, isimden isim yapım eki getirildiğinde açık orta hecede kalan /e/ sesinin Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği daralarak /i/’ye döndüğü *igisiz* ismi; ‘sahipsiz, sahibi olmayan’ anlamlarında görülmektedir: *igisiz mülük* ‘Sahipsiz mülk’ (UTİL, 1998: 326). *BS*’de ‘sahipsiz’ anlamında kullanılmıştır: *etraptiki igisiz kalğan öylerni, kıtanlarni, dukanlarni* ‘Etraftaki sahipsiz kalan evleri, ağılları, dükkânları’ (BS, 42). *igisiz kalğan atlar* ‘Sahipsiz kalan atlar’ (BS, 71). *igisiz kalğan yayak atlar uniñ üstidin*

¹⁵⁷ *idi+siz* KT D19 (sahip), *idi* KT D3 (asla, hiç, büsbütün); *edi* T 21 ~ *idi* T 47 (tamamen, hiç, asla); *ıdı* ~ *idi* ? A.21 İKP (tamamen, tam bir biçimde, hiç, hiçbir); *idi* 1074 AY (asla, hiçbir surette, kesinlikle); *idi* 97 AB (asla, hiçbir şekilde, hiçbir surette); *ıdı* ETG ~ *idi* ETG ~ *ıye* ETG ~ *ige* ETG ~ *ie* ETG ~ *i’e* ETG (bey, sahip); *ie* EUTS ~ *idi* EUTS ~ *ige* EUTS ~ *ıye* EUTS (bey, sahip), *idi* EUTS (bütün, bundan dolayı, tam); *idi+si* 65 IrkB (sahip); *ıdı* 110 KB (pek, çok), *ıdı* 5 KB (sahip, Allah); *ıdı* 56-42 DLT (Allahutaala), *ıdı* 56-42 DLT (sahip, efendi); *ıdı* 303 AH (Rab, sahip); *ıdı+m* 28-56a3=7:187 RKÇ (Rab, Tanrı, İlah), *ıdı+singe* 26-29a3=4:58 RKÇ (sahip, ehil, -li, halk, ahali); *ıdı+m* 212-8 NF ~ *eğesi* 82-7 NF (sahip); *ıde+leri* 82-4 ME (sahip), *ıdı* 206-5 ME (Tanrı); *ıdı* 12-4 MM (Tanrı), *eye* 221-2 MM (sahip); *ıdı* 9 Kİ (Tanrı, Abu Hayyan’a göre eski Türk kelimelerinde *đ* mevcut değildir, buna yalnız Bulgar kelimelerinde rastlanır.); *eye* 35a-12 TZ ~ *ıye* 35a-12 TZ (sahip); *ıye+si* GT ~ *eye+si* 100-2 GT (sahip); *ıdı* 79 İML ~ *iti* 79 İML (sahip, ı), *ıdı* 137 İML (Tanrı adlarından biridir, eski şekli “ıd’ı”dır.); *eye* 21a-8 DM (sahip); *ıdı* 66a-4 İM (Rab, Allah), *ıye* 80a-3 İM (sahip, efendi); *ıdı+ga* 594 MSD ~ *izi* 63 MSD (Rab); *ıdı* 57 LD ~ *ige+si* 166 LD ~ *ıye+si* 1614 LD (sahip, Rab, Allah); *ige+sindin* 152b-3 ŞD (sahip) ~ *izi* 172b-1 ŞD (Tanrı); *eye* AL ~ *aya+sı* 15 AL ~ *ige+si* 64 AL (sahip, sahibi); *ıga* 121-1404 KYAS (efendi, sahip, mal sahibi; koca).

¹⁵⁸ *ıyele-di* 64 AL ~ *ıyele-b* 82 AL (sahip olmak); *ıgala-mak* 121-1407 KYAS (bir kimsenin ya da bir şeyin efendisi, sahibi olmak; yönetmek, idare etmek; sahip olmak).

dessep ötüp ketti ‘Sahipsiz kalan piyade atlar onun üstünden çiğneyip, geçip gitti’ (BS, 461). *KYAS*’de *igisiz* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *idi*: (*I*) ismine, isimden isim yapım eki olan +*sIz* eki getirilerek türetilen *idi:siz* ismi; ‘sahipsiz, efendisiz, başsız’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 72). Taranan eserlerde Köktürk ve Harezmi döneminde görülen isim; ‘ıssız, sahipsiz’ anlamlarında kullanılmaktadır¹⁵⁹.

Köktürk Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘sahipsiz, ıssız’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *igisiz* biçiminde yaşamaktadır. *İgisiz* ismi, aynı anlamları muhafaza etmektedir.

ikkinçi: Yeni Uygurcada iç seste ünsüz ikizleşmesi meydana gelen *ikkinçi* ismine bakıldığında da ismin ‘ikinci, tekrar’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *ikkinçi kün* ‘İkinci gün veya ertesi gün’ (Schwarz, 1992: 762). *BS*’de ‘ikinci’ anlamında kullanılmıştır: *ikkinçisi, şunçe pak, şunçe mulayim bigunah kız Aytulunniñ otta köyüp ölüşi idi* ‘İkincisi o kadar temiz, o kadar mülayim, günahsız kız Aytulun’un ateşte yanıp ölmesi idi’ (BS, 146).

Eski Türkçede ‘iki’ anlamına gelen *ékki*: (*iki*: ~ ? *éki*:) (Clauson, 1959: 21) ismine, isimden isim yapım eki olan +(X)*nç* eki getirilerek türetilen *ékkinç* ismi; ‘ikinci’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 110). Bütün dönemlerde ‘ikinci’ anlamında rastlanmıştır¹⁶⁰.

ilgiri: Yeni Uygurcada *ilgiri* ismi; ‘önce, önceki zamanda, evvel, iyi hâle gelen, iyileşen’ anlamlarına gelmektedir: *ilgiri bas-* ‘İlerlemek, gelişmek’ (UTİL, 1998: 338). *BS*’de *ilgiri* ismi; ‘önce, iyi duruma gelmek, ileri’ anlamında kullanılmıştır: *u buniñdin on yıl ilgiri bu yurtniñ* ‘O bundan on yıl önce’ (BS, 15). *cin yaritilişta ademdin ilgidur* ‘Cin yaradılış bakımından insandan ileridir (üstündür)’ (BS, 346).

¹⁵⁹ *idi*+*siz* KT D19 (sahipsiz, efendisiz); *ıssız* ~ *issiz* 42-1 ME (ıssız, sahipsiz).

¹⁶⁰ *ikinti* T 39 (ikinci); *ekinti* KT D1 (ikinci); *ekinti* ŞU K9 ~ *ekinti* ŞU D7 (ikinci); *ikinti* 1114 AY (ikinci); *ekinti* EUTS ~ *ikinti* EUTS ~ *ikindi* EUTS ~ *ikinç* EUTS (ikinci), *ikindi* US (ikinci, öteki); *ikinti* 441 AB (ikinci); *ekkinti* XVII.4 İKP (ikinci); *ekinti* 67 IrkB (ikinci); *ikinç* 132 KB ~ *ikinçi* 788 KB (ikinci); *ikinç* 78-66 DLT ~ *ikindi* 82-72 DLT (ikinci); *ikinç* 10 AH (ikinci); *ikinç*+*i* 29-31a1=9:40 RKÇ (ikinci); *ekinç* 2-13 NF ~ *ekinçi* 189-3 NF ~ *ékkinç* 61-17 NF ~ *ékkinçi* 22-12 NF (ikinci); *ekinç* 5-2 MM ~ *ekinçi* 32-1 MM (ikinci); *ikinci* 182-6 ME (ikinci); *ikinçi* 15-13 GT (ikinci); *ikinçi* 187 İML (ikinci); *ekinçi* 74 CC (ikinci); *ikinci* 18 Kİ (ikinci); *ikkinçi*+*sini* 514-13 BD (ikinci); *ikinc* 68 AL (ikinci); *ikinçi* 122-1428 KYAS (1. İkinci. 2. İkinci, yetiştirici.).

Eski Türkçede ‘ilk’ anlamına gelen *ilk* (Clauson, 1972: 140) ismine, yön hâli eki getirilerek *ilgerü*: isminin türediğini açıklanmaktadır. Eski Türkçede ‘ileri, doğu, daha erken, önce’ anlamlarına gelen *ilgerü*: (<**ilggerü*:) (Clauson, 1972: 144) ismi, taranan eserlerde¹⁶¹ Köktürk döneminden itibaren görülmektedir: *ilg(e)rü : ş(a)ntuñ : y(a)zıka t(e)gi : sül(e)d(i)m* ‘Doğuda Şantung Ovası’na kadar ordu sevk ettim’ (KT, G3). Taranan eserlerde bütün dönemlerde kullanıldığı görülen isim; Köktürk ve Eski Uygurcada ‘ileri, doğu’ anlamlarında rastlanmış ancak Karahanlı döneminden itibaren ise ‘doğu’ anlamını kaybetmiştir: *bu kündin ilgerü* ‘bugünden sonra’ (AO, A.V.21).

Taranan eserlerde Köktürk dönemine ait eserlerden itibaren ‘ileri, doğuda; ön, önce, önde’ anlamlarında tespit edilen isim; Yeni Uygurcada *ilgiri* biçiminde yaşamaktadır. *İlgiri* ismi; ‘önce, daha önce, ileri’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘benzerlerinden daha iyi durumda olan, ileri (mecazi)’ anlamlarını da kazanmıştır.

ilin-: Yeni Uygurcada *ilin-* fiili; ‘takılmak, ilişmek, asılmak; yakın olmak, aldanmak, yakalanmak, tuzağa düşmek’ anlamlarına gelmektedir: *közge ilinidiğan nerse* ‘göze takılan şey’ (Necip, 2013: 174). *BS*’de ‘takılmak, yakalanmak, asılmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *yulğun ve söksöklerniñ şêhiğa ilinip* ‘İlgin ve saksauulların dalına takılıp’ (BS, 23). *kuv tülke burnidin ilinar* ‘Hilekâr tilki burnundan yakalanır’ (BS, 347). *bezi atlar özeñgige puti ilinip ılğan ademlerni* ‘Bazı atlar üzeñgiye ayağı takılan adamları’ (BS, 69).

Eski Türkçede ‘bir şeyi yakalamak, asmak’ anlamlarına gelen *il-* (Clauson, 1972: 125) fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *ilin-* fiili; ‘eklenmek, asılmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 148). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan Çağataycaya ait eserler de dâhil olmak üzere rastlanan fiil; ‘ilişmek, eklenmek, asılmak, takılmak, tutulmak, yakalanmak’ anlamlarında görülmektedir¹⁶².

¹⁶¹ *ilgerü* KT G2 (ileri, ileride, doğuda); *ilgerü* BK K2 (ileri, ileride, doğuda, doğruya doğru); *ilgerü* EUTS ~ *maru* EUTS ~ *inerü* EUTS ~ *ınğaru* EUTS (ileri, -den başka, -den itibaren); *ilgerü* ETG (önde, şarkta), *il* ETG (ön, şark, doğu), *ınaru* ETG ~ *ınğaru* ETG (ileri, ileri doğru); *ınaru* 109 ÇB (ileri), *ınaru berü* 2 ÇB (ileri geri, öteye beriye); *ilgerü* 26-35a1=4:62 RKÇ (ön, önce); *ilerü* ME 18-8 (ileri); *ilgerü* A.II.21 AO (ileriye doğru); *ileri* 90 İML (daha önce); *ilgeri* 59 CC (ileri); *ilgerü* 21 Kİ (ileri, ön, birinci); *ilgeri* 5a-6 TZ (ileri); *ileri* 3b-2 DM ~ *ilgeri* 3a-16 DM ~ *ilgerü* 3a-16 DM (ileri); *ilgerü* 379a-2 İM (ileri); *ilgeri* 25-1 GT (ileri); *ilgeri* 651 MSD (ileri); *ilgeri* 74 AL (ileri); *ilgari* 123-1440 KYAS (önde, önceki olarak; önce).

¹⁶² *ilin-mış* 154 AB (takılmak, ilişmek); *ilin-mış* 61 IrkB (ilinmek, takılmak); *ilen-* ETG ~ *ilin-* ETG ~ *yilin-* ETG (takılmak, ilişmek); *ilin-mek* EUTS (yapışmak, asılmak, ilişmek); *ilin-dim* 5115 KB (yakalanmak, tutulmak, kapılmak); *ilin-ür* 456 AH (yakalanmak, tutulmak); *ilin-di* 111-100 DLT

Taranan eserlerde ‘takılmak, asılmak, bağlanmak (mecazi ve gerçek anlam); yakalanmak, tutulmak; değmek, temas etmek’ anlamlarında tespit edilen fiil; Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir: *tuzakka ilinmiş* ‘tuzağa takılmış’ (IrkB, 61). Fiil; Yeni Uygurcada *ilin-* biçiminde ve ‘takılmak, asılmak, bağlanmak; yakalanmak (tuzak)’ anlamlarını muhafaza ederek yaşamaktadır. Ayrıca *ilin-* fiilinin ‘yakın olmak’ anlamını da kazandığı görülmektedir.

illik: Yeni Uygurcada iç seste ünsüz ikizleşmesi görülen *illik* ismi; gerçek anlamıyla ‘ılık’, mecazi anlamıyla da ‘yakın gelen, hoş giden, samimi’ anlamlarına gelmektedir: *illik bahar şamili* ‘Ilık bir bahar esintisi’ (Schwarz, 1992: 767). *illik söhbet* ‘Sıcak muhabbet’ (UTİL, 1998: 339). BS’de ‘ılık, sıcak’ anlamlarında kullanılmıştır: *karamtul göşlük yüzi parkirigandek enik ve illik köründi* ‘Esmer etli yüzü nur saçan gibi doğru ve sıcak göründü’ (BS, 159). *illik kuyaş nuri çüşüp* ‘Ilık güneş ışığı düşüp’ (BS, 65). *tebi’et şunçe güzel, illik ve arambeş idi* ‘Doğa çok güzel, samimi ve huzur verici idi’ (BS, 250).

Eski Türkçede ‘sıcak olmak’ anlamına gelen *yılı:-* (Clauson, 1972: 919) fiilinin, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki ile türetilmesi sonucunda meydana gelen *yılığ* ismi; ‘ılık, sıcak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 925). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan Çağatayca da dâhil olmak üzere rastlanan isim ‘hem somut hem soyut anlamıyla sıcak, ılık’ anlamlarına gelmektedir¹⁶³: *yılı(ğ) yumşak köngüllüg* ‘sıcak yumuşak kalpli’ (M, 71-25/26).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘ılık, sıcak (hem gerçek hem mecazi)’ anlamlarında geçen isim; Yeni Uygurcada *illik* biçiminde yaşamaktadır. *İllik* ismi; Yeni Uygurcada ‘ılık, sıcak (hem gerçek hem mecazi)’ anlamlarını muhafaza etmektedir.

illit-: (bk. illik) Yeni Uygurcada iç sesteki ünsüz ikizleşen *illit-* fiilinin ‘hem somut ısıtmak hem soyut olarak ısıtmak’ anlamına geldiği görülmektedir: *şeripeniñ*

(tuzağa takılmak, esir düşmek); *ilin-miş* 33-54a2=34:38 RKÇ (tutulmak); *ilin-di* 139-1 ME (asılmak, bağlanmak), *ilin-mek* 177-2 ME (asılmak, bağlanmak); *ilin-* 117 CC (yapışmak, ilinmek, yapışıp kalmak); *ilin-di* 19 Kİ (ilişmek, asılmak); *ilin-di* 6a-11 TZ (birbirine girmek, karışmak); *ilin-dim* 1073 LD (ilinmek, bağlanmak); *ilin-ip* 323 DN (ilinmek, bağlanmak, değmek, temas etmek); *inmak* 125-1484 KYAS (asılmak, takılmak).

¹⁶³ *yılığ* ETG ~ *tılın* ETG ~ *yilin* ETG (ılık, sıcak); *yılığ* EUTS ~ *yılınçğa* EUTS (ılık, sıcak); *yılığ* 71, 25 M ~ *yılınğa* 51-60 M (ılık); *yılığ* 26-12 DLT ~ *ılığ* 26-12 DLT (ılık); *yılık su* 181 İML (ılık su); *yılı* CC ~ *yılı* 115, 26 CC (sıcak, ılık); *ılı su* 21 Kİ (sıcak su); *ılı su* 13a-3 TZ ~ *yılı su* 28a-4 TZ (ılık su, hamam); *ılı-su(v)* 147-6 GT (hamam); *ılığ* AL ~ *ılık* 70 AL (ılık, sıcak); *ilik* 123-1444 KYAS (ılık).

kelbini galibniñ sözi birdinla illitti ‘Şeripe’nin kalbini Galib’in sözü birden ısıttı’ (UTİL, 1998: 339). *BS*’de ‘mecazi olarak ısıtmak’ anlamında kullanılmıştır: *yürükini illitti* ‘Yüreğini ısıttı’ (BS, 225). *yürükini illitip vucudiğa huzur beğişlidi* ‘Yüreğini ısıtıp vücuduna huzur bağışladı’ (BS, 294). *KYAS*’de *illit-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yılı:-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-t-* eki getirilerek türetilen *yılıt-* fiili; ‘ısıtmak (herhangi bir şeyi)’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 923). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır¹⁶⁴.

Taranan eserlerde ‘ılıtmak, ısıtmak, vücut ısınısını yükseltmek’ [*DLT*’de ‘sıtma olmak’ (*DLT*, 423-332) olarak da açıklanmıştır.] anlamlarına gelen fiil; Yeni Uygurcada *illit-* biçiminde yaşamaktadır. *İllit-* fiili; ‘ılıtmak, ılık hâle getirmek’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ancak *DLT*’de görülen ‘sıtma olmak’ anlamının Yeni Uygurcada kullanılmadığı tespit edilmektedir.

inçike: Yeni Uygurcada iç seste ünlü (*-i-*) türeyen *inçike* ismi; ‘ince, tiz, nazik’ anlamlarına gelmektedir: *inçike avazi anlandı* ‘İnce sesi duyuldu’ (UTİL, 1998: 369). *BS*’de ‘ince, tiz’ anlamlarında kullanılmıştır: *inçike uzun neyze* ‘İnce, uzun neyçe’ (BS, 40). *avazliri inçike, lëkin keskin* ‘Sesleri tiz ama keskin’ (BS, 78). *inçike kara burutini* ‘İnce siyah bıyığını’ (BS, 170).

< **yinç-* (Clauson, 1972: 944). Eski Türkçede **yinç-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-gA+* eki getirilerek türetilen *yinçge:* ismi; ‘ince, zayıf, narin, ince (soyut), hoş, iyi’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 945). Taranan eserlerde bütün dönemlerde rastlanmaktadır. Semantik olarak bakıldığında ise ‘ince, nahif, hassas’ anlamlarında görülmektedir¹⁶⁵: *yinçge oyunlar* ‘ince melodiler’ (AY, 0280). *andan yinçke bolsa körünmes* (İM, 186a-4).

¹⁶⁴ *yılıd-mak* EUTS (ılıtmak, ısıtmak); *yılıt-mak* 423-332 DLT (su vb.ni ısıtmak), *yılıt-mak* 423-332 DLT (sıtma olmak, sıtmadan ateşlenmek); *yılıt-* 131 İML (ılıtmak); *ılt-tı* 73 AL (kerm eylemek).

¹⁶⁵ *yinçge* T 13 (I, 104) (ince); *inçge+de* 1264 AY ~ *yinçge* 0280 AY (ince); *inçge* EUTS ~ *inçke* EUTS ~ *yinçke* EUTS ~ *yinçge* EUTS (ince); *inçge* 112-46 M ~ *yinçge* M 18-40 (ince); *inçke* ETG ~ *yinçke* ETG (ince); *yinçge* 6082 KB ~ *yinçke* 613 KB (ince); *yinçge* 610-503 DLT (bir şeyin incesi, ince); *yinçke* 264a3=4:25 RKÇ (ince, kıvrak); *yinçke* 239-14 NF (ince); *yinçge* 73-1 ME (ince); *ince* 143 İML ~ *yiniçke* 153 İML (ince), *yiniçke* 147 İML (sofu, müttaki); *inçke* 77 CC (ince), *inçkelep* 65 CC (kıldan ince); *yinçgeçük* 14b-6 DM (incecik), *yeniçke* 14b-4 DM ~ *yenişke* 14b-4 DM (ince, hassas); *yinçke* 406b-7 İM (ince); *inçke* 463 LD (ince); *inçke* 62b-12 ŞD (ince); *incek* 80 AL (ince) ~ *incke* 80 AL (Petersburg ve Konya’da incke); *inciga* 125-1480 KYAS (ince, zarif).

Köktürk döneminden Çağataycaya ait eserler de dâhil olmak üzere rastlanan fiil, Yeni Uygurcada *inçike* biçiminde görülmektedir. *İnçike* ismi ‘somut ve soyut olarak ince’ anlamını korumaktadır.

ıñra-: Yeni Uygurcada art damaksıllaşarak kalın ünlülü olarak *ıñra-* biçiminde ve ‘ince sesle bağırarak, feryat etmek’ anlamlarında görülmektedir: *bala kēsel azabidin ıñraytti* ‘Çocuk hastalık acısından bağırıyordu’ (UTİL, 1998: 330). BS’de ‘feryat etmek, inlemek’ anlamlarında kullanılmıştır: *bir yaş baliniñ ıñrığan, zarlığan* ‘Bir genç çocuğun feryat eden, dert yanan’ (BS, 454). *yarıdarlarniñ ıñrığan avazlırı bilen* ‘Yaralıların inleyen sesleri ile’ (BS, 463). KYAS’de *ıñra-* fiiline rastlanmamıştır.

Clauson; Eski Türkçede taklidî ses olan **añır* / *ıñır* ismine, isimden fiil yapım eki olan +A- eki getirilerek türetilen *añra- / ıñra-* fiilinin ‘sızlanmak, bağırarak, feryat etmek’ anlamlarına gelme ihtimali üzerinde durmaktadır (Clauson, 1972: 189). Erdal ise *ıñra-* fiilinin, *ıñ* taklidî sesine getirilen +rA- isimden fiil yapım ekinin getirilerek türetilen bir fiil olduğu kanısındadır (Erdal, 1991: 469). Bu görüş akla daha yatkındır. Çünkü Eski Türkçede taklidî seslere +rA- isimden fiil yapım eki getirilerek *çıñra-*, *kükre-*, *müñre-* gibi pek çok fiilin türetildiği bilinmektedir. Taranan eserlerde ince ünlülü rastlanan fiil, Harezmi döneminden itibaren görülmektedir¹⁶⁶.

Taranan eserlerde Harezmi Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘inlemek, kükremek, gizlice ağlamak’ anlamlarıyla görülen fiil; Yeni Uygurcada *ıñra-* biçiminde ve ‘inlemek’ anlamını muhafaza ederek yaşamaktadır.

issik: Yeni Uygurcada iç seste ünsüz ikizleşmesi ve son seste tonsuzlaşma görülen (Bu özellik Çağataycadan mirastır.) *issik* ismi; ‘ısıyan, kızan, ateş, samimi’ anlamlarına gelmektedir: *issik su* ‘Sıcak su’ (Schwarz, 1992: 752). BS’de *issik* kelimesi; ‘sıcak, samimi’ anlamlarında kullanılmıştır: *issik şamilida* ‘Sıcak rüzgârında’ (BS, 23). *şamal ve issiktin yüzi qarıdap* ‘Rüzgâr ve sıcaktan yüzü kararır’ (BS, 26). *Se’idiye helkiniñ issik kēni bilen sugurulğan* ‘Seidiye halkının sıcak kanı ile sulanan’ (BS, 68). *Keşkermu uniñga issik makan idi* ‘Kâşgar da ona sıcak (samimi) mekân idi’ (BS, 167).

¹⁶⁶ *ıñre-di* 40-2 ME (inlemek, kükremek); *ıñgre-mek* 35-17 NF (inlemek); *enğre-di* 18b-6 TZ (kükremek); *ıñgre-gey* 139 MSD (inlemek); *ıñgre-mes* 75 LD (inlemek); *ıñgren-di* 78 AL ~ *inckir-ib* 80 AL ~ *singre-men* 282 AL ~ *ıñgren-di* 78 AL ~ *singren-mek* 78 AL (gizlice ağlamak).

Eski Türkçede ‘sıcak olmak’ anlamına gelen *isi*:- (Clauson, 1972: 241) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-g+* ekinin getirilmesiyle türetilen *isig* ismi; ‘ısı, sıcak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 246). Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanan *isig* sözcüğü, hem *isig* hem *ııg* biçimlerinde tespit edilmektedir¹⁶⁷: *ısığların (ört)enmiş* ‘Harâretlerle yanmış’ (M, 68/22).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘sıcak, ısı, hararet; sıcak (mecazi), samimi’ [*IrkB*’de ‘sevgili, aziz’ (*IrkB*, 67) anlamlarında mecazi olarak kullanılmıştır.] anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *issik* biçiminde yaşamaktadır. *İssik* ismi; ‘sıcak, ılık, ısı’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca mecazi olarak ‘sıcak, samimi’ anlamlarını da muhafaza etmektedir.

issit-: (bk. issik) Yeni Uygurcada iç seste ünsüz ikizleşmesi görülen *issit*- fiili, ‘ısıtmak’ anlamında kullanılmaktadır: *tamağni issit*- ‘Yemeği ısıtmak’ (UTİL, 1998: 243). *BS*’de *issit*- fiili, ‘ısıtmak’ anlamında kullanılmıştır: *uniğ muzliğan ténini issitalmaytti* ‘Onun donan tenini ısıtamazdı’ (*BS*, 250).

Eski Türkçede *isi*:- fiiline, ettirgen çatı eki olan *-t-* ekinin eklenmesiyle türetilen *isit*- fiili; ‘ısıtmak, ateşten acı çekmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 243). Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanmaktadır¹⁶⁸.

İlk kez rastlandığı Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘ısıtmak, ateşte kızdırmak; bağlamak (manevi bakımdan)’ anlamlarında görülmektedir. Ayrıca *KB*’de *isit*- fiilinin, ‘bağlamak (manevi bakımdan ısıtmak)’ anlamıyla da kullanıldığı tespit edilmiştir: *özni munça isittim* (*KB*, 6553). Yeni Uygurcada *issit*- biçiminde yaşayan fiil, ‘ısıtmak’ anlamını muhafaza etmektedir.

issitma: (bk. issit-) Yeni Uygurcada iç sesteki ünsüz ikizleşen *issitma* ismi; ‘sıtma, ateş, ağrı’ anlamlarının yanında soyut anlam kazanarak ‘karışık düşünce’

¹⁶⁷ *isig* 0236 AY (sıcak); *isig* 134 AB (sıcak); *isig* 67 *IrkB* (aziz, sevgili); *isig* 5, 17 M ~ *ısığ+ların* 68, 22 M (sıcak); *isig* 44 ÇB (sıcak); *ısığ* EUTS ~ *isig* EUTS (hararet, sıcaklık); *isig* ETG (sıcak, hararet, sıtma); *isig* 522 KB (sıcak, sıcaklık, iltifat); *isig* 48-34 DLT (sıcak); *isig* 29-58b2=9:81 RKÇ (sıcak); *isig* 316-2 NF ~ *issig* 124-8 NF (sıcak); *is(s)ig* 177-5 ME ~ *issü+si* 76-6 ME (sıcak, ısı); *isi* 150 İML (sıcak); *isi* CC ~ *issi* CC ~ *yisi* 77 CC (sıcaklık, yangın, yanan); *isi* 13 Kİ (sıcak); *issi* 12b-12 TZ (sıcak); *issi* 2b-4 DM (sıcak, sıcaklık); *isi* 303a-6 İM ~ *isig* 168b-7 İM (sıcak); *issi* 75-6 GT (sıcak); *ısığlıg+ıga* 315-2 BD (sıcaklık); *ısıg* AL ~ *ıık* 54 AL (ısı); *issik* 129-1555 KYAS ~ *issig* 129-1554 KYAS (sıcak, ılık, hafif sıcak).

¹⁶⁸ *ısit-mak* EUTS ~ *isit-mek* EUTS ~ *isid-mek* EUTS (ısıtmak); *isit-ür* 2295 KB (ısıtmak, bağlamak); *isit-mek* 113-102 DLT (ateşlenmek, ısıtmak); *is(i)til-ür* 29-26a2=9:35 RKÇ (ateşte kızdırılmak); *ısit*-ME ~ *isit-di* ME 2-2 (ısıtmak); *ısit*- 102 İML (kızdırmak, sıcaklık vermek); *ısit-ıp* 72a-5 ŞD (ısıtmak); *isit-ti* 850 DN (ısıtmak); *ısit-tı* 54 AL (ısıtmak); *isit-mak* 129-1545 KYAS (ısıtmak).

anlamlarına gelmektedir: *bēṣiḡa issitma çüṣti* ‘Başına ağırı girdi’ (UTİL, 1998: 243). *BS*’de ‘ateş’ anlamında kullanılmıştır: *üç kēçe-kündüz ot-kavaptek issitma içide yatti* ‘Üç gece gündüz ateş kebab gibi ateş içinde yattı’ (BS, 470).

Eski Türkçede *isit-* fiiline, fiilden isim yapım eki *+mA* eki getirilerek türetilen *ısıtma* ismi, ‘sıtma’ anlamına gelmektedir. Taranan eserlerde Harezmi döneminden itibaren görülmektedir¹⁶⁹.

Taranan eserlerde Harezmi Türkçesinden itibaren ‘sıtma, hastalık ateşi’ anlamlarında kullanılan isim; Yeni Uygurcada *issitma* biçiminde yaşamaktadır. *İssitma* ismi, ‘sıtma, hastalık ateşi’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca bu ismin ‘ağırı’ ve ‘karışık düşünce’ anlamlarını kazandığı görülmektedir.

işle-: Yeni Uygurcada *işle-* fiili; ‘bir iş yapmak, hizmet etmek, hazırlamak, icat etmek, dikmek’ anlamlarıyla görülmektedir: *könlekke keşte işle-* ‘Gömleğe işleme yapmak (işlemek)’ (UTİL, 1998: 290). *BS*’de *işle-* fiili; ‘yapmak, hizmet etmek, hazırlamak, dikmek, çalışmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *mēniḡ öz vaḡtida ordida işleydiḡan Çaḡribeg isimlik bir muritim* ‘Benim zamanımda sarayda çalışan Çaḡribeg isimli bir müridim’ (BS, 52). *nekiṣ bilen işlengen zenger* ‘Nakış ile işlenen temiz mavi’ (BS, 318). *bu kētim ekliṡiz işleptu* ‘Bu sefer aklınız çalışmış’ (BS, 53).

Eski Türkçede ‘iş, çalışma; eylem; mesele’ anlamlarına gelen *i:ṣ (I) (? ı:ṣ)* (Clauson, 1972: 254) ismine, isimden fiil yapım eki *+IA-* getirilerek türetilen *işle:-* fiili; ‘çalışmak, yapmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 262). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren ‘işlemek, yapmak, çalışmak’ anlamlarında rastlanmaktadır¹⁷⁰.

¹⁶⁹ *ısıtma* ME ~ *isitme+si* 21-3 ME (sıtma); *ısıtma* 299-1 BD (sıtma, hastalık ateşi); *ısıtma* 163 İML (sıtma); *ısıtma* 457 DN (sıtma); *ısıtgan* 54 AL (sıtma tutan kişi); *isitma* 129-1544 KYAS (ateş, sıcaklık, ateşlilik, hararet).

¹⁷⁰ *işle-* ETG (işlemek); *işle-mek* EUTS (işlemek, çalışmak); *işle-* M 51-42 (işlemek); *işle-yür* II.6 İKP (çalışmak, bir eseri tamamlamak); *işle-deçi* 0366 AY (işlemek, çalışmak, yapmak, yerine getirmek); *işle-r* 2713 KB (işlemek, görmek, meşgul olmak, çalışmak, yapmak); *işla-ma* 503-404 DLT ~ *işle-di* 146-127 DLT (iş yapmak); *işle-genlerke* 29-42b3=9:60 RKÇ (çalışmak); *işle-geymen* 244-2 MM (yapmak); *işle-mek* 127-8 ME (işlemek) ~ *işle-di* 38-1 ME (işlemek, çalışmak); *işle-* 128 İML (işlemek, çalışmak); *işle-* 99-2 GT (yapmak, işlemek); *işle-mek* 90 CC (işleme, faaliyet); *işle-* 3b-16 DM (işlemek, yapmak); *işle-* 20a-1 İM (işlemek, yapmak); *işle-gil* 51a-5 ŞD (yapmak, işlemek); *işle-gen* AL (iş işlemek, birbirine koşulmak); *işla-mak* 130-1576 KYAS (çalışmak, iş yapmak, çabalamak, etmek, yapmak).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘işlemek, yapmak, çalışmak’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *işle-* biçiminde yaşamaktadır. Bu fiil; ‘çalışmak, işlemek, yapmak’ anlamlarını muhafaza etmektedir.

işlet-: (bk. işle-) Yeni Uygurcada *işlet-* fiili; ‘çalıştırmak, faydalanmak, kullanmak, iş yaptırmak, sarf etmek, harcamak’ anlamlarına gelmektedir: *u mēni her küni on sa’ettin artuḡ işlitidu* ‘O beni her gün on saatten fazla çalıştıracak (çalıştırıyor)’ (UTİL, 1998: 288). BS’de ‘kullanmak, çalıştırmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *işletmiseḡ dat basidu!* ‘Kullanmasan paslanacak (paslanır)!’ (BS, 9). *eḡlini işletsun* ‘Aklını çalıştırsın’ (BS, 362).

Eski Türkçede *işle-* fiiline, ettirgen çatı eki *-t-* getirilerek türetilen *işlet-* fiili; ‘çalıştırmak, kullanmak, iş yaptırmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 263). Eski Uygurcadan itibaren rastlanan *işlet-* fiili; ‘işletmek, kullanmak, çalıştırmak’ anlamlarında görülmektedir¹⁷¹.

İlk kez rastlandığı Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘işletmek, kullanmak, sarf etmek, çalıştırmak’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *işlet-* biçimindedir. *İşlet-* fiili aynı anlamlarını muhafaza etmektedir.

iştil-: Yeni Uygurcada (BS’de *iştil-* biçimindedir.) *iştil-* fiili; ‘işitilmek, dinlenilmek’ anlamlarına gelmektedir: *naḡsa avazi iştilip* ‘Şarkı sesi işitilip (duyulup)’ (UTİL, 1998: 292). BS’de *iştil-* fiili, ‘işitilmek’ anlamında kullanılmıştır: *kulığıḡa iştilgen bu avazni heḡketenmu uzundin bēri* ‘Kulağına gelen (işitilen) bu sesi hakikaten de uzun zamandan beri’ (BS, 286).

Eski Türkçede ‘duymak, haber almak, dinlemek’ anlamlarına gelen *ēşid-* (Clauson, 1972: 257) fiiline, edilgen çatı eki *-(I)l-* eklenerek türetilen *ēşidil-* (~ *ēştil-*) fiili; ‘işitilmek, duyulmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 258). Taranan eserlerde *ēşid-* fiili, ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde görülmektedir¹⁷².

¹⁷¹ *işlet-dim* M 73-26 (işletmek, kullanmak); *işlet-* ETG (kullanmak); *işlet-mek* EUTS ~ *işled-mek* EUTS (işletmek); *işlet-gülük* 168 AB (kullanmak, işletmek); *işlet-eyin* 479 KB (işletmek, kullanmak, sarf etmek); *işlet-mek* 136-119 DLT (iş yaptırmak, çalıştırmak); *işlet-se* 245-3 MM (kullanmak, çalıştırmak); *işlet-ti* 29-3 ME (çalıştırmak); *işlet-* 483a-6 İM (işletmek, naksettirmek); *işlet-ür* 134-13 GT (yaptırmak); *işlat-mak* 130-1577 KYAS (çalıştırmak, iş yaptırmak).

¹⁷² *iştil-ür* 36, 11 M (işitilmek); *ēştil-di* 272-17 NF (işitilmek, duyulmak), *iştil-* 389a-7 İM (işitilmek, duyulmak); *iştil-di* 555-5 BD (işitilmek); *işil-mak* 130-1565 KYAS (işitilmek, duyulmak).

Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanan fiil; ‘iştirilmek, duyulmak’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *iştiril-* biçiminde yaşayan fiilin aynı anlamlarını koruduğu görülmektedir.

ittik: Yeni Uygurcada iç seste ünsüz ikizleşmesi meydana geldiği görülen *ittik* isminin ‘hızlı, çabuk; keskin’ anlamlarına gelmektedir: *ittik kel-* ‘Çabuk gelmek’ (Schwarz, 1992: 744). BS’de ‘keskin, hızlı’ anlamlarında kullanılmıştır: *ularniñ közliri kişik, lëkin neziri ittik idi* ‘Onların gözleri kısık lakin bakışı keskin idi’ (BS, 78). *bizniñ evliyalirimizniñ karamiti nahayiti ittik* ‘Bizim evliyelerimizin kerameti aşırı hızlı’ (BS, 157).

Eski Türkçede ‘keskin olmak’ anlamına gelen *yiti-* (Clauson, 1972: 886) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-g+* eki eklenmesiyle türetilen *yitig ~ yiti*: ismi; ‘keskin, sağlam’ anlamının yanı sıra mecazi olarak da ‘zeki, uyanık, hızlı’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 889). Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde görülmektedir¹⁷³: *yiti kılıcımın* ‘keskin kılıcımı’ (ÇB, 29). AY’de ‘keskin’ (AY, 0788) anlamının yanında ‘istekli’ anlamına da gelen *yiti kınıg* ikilemesi geçmektedir: *eşidgeli tıylagalı y(i)ti kınıg* ‘dinlemek için istekli’ (AY, 0265-0266). Karahnlı döneminde DLT’de ‘becerikli’ (DLT, 193-166); Çağataycaya ait AL’de ise ‘hızlı, tez’ anlamında geçmektedir: *birevni yıbargan imişler itik* ‘Birini de çabuk göndermişler imiş’ (AL, 39).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘keskin, sert; becerikli; hızlı, çabuk’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *ittik* biçiminde yaşamaktadır. *İttik* isminin ‘hızlı, çabuk; keskin; becerikli’ anlamlarını muhafaza ettiği görülmektedir.

izde-: *İzde-* fiili; Yeni Uygurcada ‘izleri takip etmek, izini sürmek, birini bulmak için hareket etmek, aramak, bulmak’ anlamlarına gelmektedir: *açkuçni izde-* ‘Anahtarı aramak’ (UTİL, 1998: 222). BS’de ‘aramak, bulmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *pir-ustaziniñ didarini izdep* ‘Pir [ve] hocasının izini arayıp’ (BS, 76).

¹⁷³ *iti* 112, 41 M ~ *yiti* 86, 12 M ~ *yitti* 83, 35 M (keskin); *y(i)ti* 239 AB (keskin, sert); *y(i)ti* ~ *yiti* ÇB 29 (keskin); *yiti* 0266 AY (keskin, sağlam); *yitig* KB 329 ~ *yiti* KB 927 (keskin); *yitig* DLT 193-166 [keskin (bıçak, kılıç vb.)], *yitig* DLT 193-166 [zor işlerde keskin (becerikli) insan]; *yiti* 37-74b3=50:22 RKÇ (keskin); *yitig* 215-13 NF (keskin); *yiti* 151 İML ~ *yitik* 173 İML (keskin); *yitig* 92-1 ME ~ *yetig* ME (keskin); *yetig* 330-4 MM (keskin); *yiti* 13a-7 TZ (keskin); *yiti* 91 Kİ (keskin); *yiti* ~ *iti* 130-31 CC (keskin); *yitik* 456b-4 İM ~ *yiti* 453b-2 İM ~ *yeti* 452a-2 İM (keskin bilenmiş); *iti* ~ *itti* 17-1 GT (keskin); *itig* 34 DN ~ *yitig* 425 DN (keskin); *iti* 89-5 BD (keskin); *itik* 38 AL (keskin, tez); *yiti+tür* 183b-4 ŞD (keskin); *yittik* 311-4643 KYAS (keskin).

ikki-üç künde bir kêtim uni izdep kèlip salam bèretti ‘İki üç günde bir defa onu arayıp, gelip selam verirdi’ (BS, 183).

Eski Türkçede *iste*:- fiili; ‘bir şey aramak, sormak, izlemek, takip etmek’ anlamlarına gelmektedir. Clauson; Eski Türkçede ‘ayak izi, iz’ anlamlarına gelen *i:z* (? *ı:z*) (Clauson, 1972: 277) ismine, isimden fiil yapım eki olan +*tA*- eki getirilerek türetilen *izde*:- fiilinin ikincil biçiminin *iste*:- fiili olabilme ihtimali üzerinde durmaktadır (Clauson, 1972: 243). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren ‘istemek, aramak’ anlamlarında rastlanmıştır¹⁷⁴. Ayrıca CC’de ‘şikâyet etmek, mahkeme önüne çağırmak’ (CC, 44) anlamında da açıklanmaktadır.

izle-: (bk. *izde*-) Yeni Uygurcada isimden fiil yapım eki olan +*IA*- eki getirilerek türetilen *izle*- fiili; ‘bulmak için hareket etmek, aramak, izini sürmek’ anlamlarına gelmektedir: *aħiri izlep bu yerge keldim* ‘Sonra arayıp bu yere geldim’ (UTİL, 1998: 225). BS’de ‘aramak, izlemek’ anlamlarında kullanılmıştır: *közliri bilen şe’ir okuğan ademni şunçe izlepmu kim ikenlikini bilelmedi* ‘Gözleri ile şiir okuyan adamı şöyle arayıp da kim olduğunu bilemedi’ (BS, 107). *kitabların izleytti* ‘Kitaplardan arayacaktı’ (BS, 323).

Eski Türkçede *i:z* (? *ı:z*) ismine, isimden fiil yapım eki +*IA*- getirilerek türetilen *izle*- fiili; ‘takip etmek, araştırmak’ anlamlarına gelmektedir. Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir¹⁷⁵.

Taranan eserlerde Karahanlı Türkçesinden itibaren ‘takip etmek, iz sürmek; araştırmak’ anlamlarında görülmektedir. Yeni Uygurcada *izle*- biçiminde yaşayan fiil; ‘izini sürmek, aramak’ anlamlarını muhafaza etmektedir.

keçki: Yeni Uygurcada *keçki* isminin ‘akşam, akşamki, akşama ait’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *keçki menzire* ‘Akşam manzarası’ (Schwarz, 1992: 686). BS’de ‘akşam’ anlamında kullanılmıştır: *keçki hava salķin hem nemħuş*

¹⁷⁴ *iste*- ETG ~ *izde*- ETG ~ *este*- ETG (istemek, aramak); *izde-mek* EUTS (istemek); *izde-gil* Ba 225 AH ~ *izle-gil* 225 AH (takip etmek); *izde-se* 271-3 MM (dilemek, istemek); *izde*- 80 İML (istemek); *izde-r* 151-9 GT ~ *iste-diler* 65-7 GT (istemek, aramak); *izde*- 122 CC (aramak), *izde*- 44 CC (şikâyet etmek, mahkeme önüne çağırmak); *izde-di* 13 Kİ (aramak); *yizde-r* 22a-6 DM (istemek); *izde-me* 428 MSD (izlemek, istemek, aramak); *iste-rem* 653 LD ~ *izde-se* 1914 LD (istemek); *izde*- 19b-10 ŞD ~ *iste-se* 82a-5 ŞD (istemek); *izda-mak* 131-1591 KYAS (aramak).

¹⁷⁵ *izle-di* 6211 KB (takip etmek); *izle-gil* 225 AH ~ *izde-gil* Ba 225 AH (takip etmek); *izle-yü* 21-11 NF (iz sürmek); *izle-gü* 234-1 MM (izlemek, takip etmek); *izle-di* 28b-3 TZ (irdemek, araştırmak); *izle*- 437b-6 İM (istemek, dilemek); *izde-di* 13 Kİ (aramak); *izla-mak* 131-1596 KYAS (izlemek, izleri takip etmek), *izla-mak* 131-1597 KYAS (araştırmak, aramak).

idi ‘Akşam hava serin ve hafif nemli idi’ (BS, 41). *havaliniş için bağka çıktı, etrapni keçki şepeğ kaplıganidi* ‘Hava almak için bağa çıktı, etrafı akşam şafak kaplamıştı’ (BS, 292). KYAS’de *keçki* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘geç, gecikme’ anlamlarına gelen *kē:ç (gē:c)* (Clauson, 1972: 692) ismine, zaman ve yer bakımından aidiyet gösteren +*ki* (Gabain, 1988: 114) eki getirilerek türetilen *kēçki: (g-)* ismi; ‘eski’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 697). Taranan eserlerde Karahanlı döneminde ‘eski’ anlamında rastlanmaktadır¹⁷⁶: *eski keçki* (RKÇ, 34-7a1=36:39).

Taranan eserlerde Karahanlı Türkçesinde ‘eski’ anlamında görülen isim, Yeni Uygurcada *keçki* biçiminde yaşamaktadır. *Keçki* ismi; ‘akşam, akşamki’ anlamlarına gelmektedir.

keçür-: Yeni Uygurcada *keçür-* fiili; ‘geçirmek, tecrübe etmek, affetmek, bağışlamak’ anlamlarına gelmektedir: *könjüldin keçür-* ‘Hatırlamak’ (Schwarz, 1992: 685). BS’de ‘affetmek, bağışlamak; geçirmek, tecrübe etmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *helğ seni hergiz keçürmeydu!* ‘Halk seni asla affetmeyecek!’ (BS, 119). *közdin keçürdi* ‘Gözden geçirdi’ (BS, 271). *bēşidin keçürüp* ‘Başından geçirip (tecrübe edip)’ (BS, 425).

Eski Türkçede ‘geçmek, üzerinden geçmek, vefat etmek, nehri geçmek’ anlamlarına gelen *keç-* (*g-*) (*I*) (Clauson, 1972: 693) fiili; ettirgen çatı eki -*Ur-* eki ile türetilerek *keçür-* fiili biçimini almaktadır. *Keçür-* (*g-*) (*I*) fiili; ‘bir şeyi bir şeyden geçirmek, zaman geçmek, günah bağışlamak’ (Clauson, 1972: 698) anlamlarına gelmektedir. Taranan eserlerde¹⁷⁷ ilk kez ŞU’da ‘geçirmek’ anlamıyla rastlanmaktadır: *togurgug*

¹⁷⁶ *kiçki* 110 KB (eski); *keçki* 34-7a1=36:39 RKÇ (eski).

¹⁷⁷ *keçür-ü* ŞU G12 (geçirmek); *keçür-üp* 0591 AY (geçirmek, kurtarmak); *kiçür-mek* EUTS ~ *keçür-mek* EUTS (geçirmek); *keçür-düm* 649 KB (geçirmek, bağışlamak); *keçür-* 398-310 DLT (suyu, günü vb.ni geçirmek), *keçür-di* 307-253 DLT (günahını affetmek), *keçür-düm* 35-22 DLT (öldürmek); *keçür-gen* 37 AH ~ *kiçür-gen* Aba C 37 AH (geçirmek, affetmek); *keçür-mek* 29-4b2=8:44 RKÇ (tamamlamak, bir işi yerine getirmek), *keç(ü)r-sem* 29-46b1=9:66 RKÇ (affetmek, bağışlamak), *keç(ü)r-gen* 33-15a1=33:52 RKÇ (affedici, yumuşak huylu, esmayihüsnaadan: Halîm), *keç(ü)r-gen* 26-19b2=4:43 RKÇ (çok affedici, esmayihüsnaadan: Afuvv); *keç(ü)r-ür-sen* 284-3 NF (geçirmek, sürdürmek; devam ettirmek), *keç(ü)r-gey* 298-12 NF (affetmek, bağışlamak); *keçür-di* 12-5 ME (aşırarak, geçirmek), *keçür-di* 64-2 ME (vakit geçirmek), *keçür-di* ME 50-8 (bağışlamak); *keçür-se* 42-2 MM (geçirmek); *keçir-* 143 CC (geçirmek, geçiştirmek, fırsatı kaçırmak), *keçir-* 144 CC (affetmek); *kiçür-* 76b-4 İM (geçirmek), *kiçür-* 240a-4 İM (bağışlamak, affetmek); *kiçür-di* 210-5 GT (geçirmek); *kiçür-ür* 291 MSD (geçirmek, sürmek, yerinden yurdundan etmek; affetmek); *kiçür-ür* 225 LD (geçirmek, affetmek); *kiçür-gil* 266 DN (geçirmek); *kiçür-gil* 116b-13 ŞD (geçirmek); *kiçür-* 280-2 BD (geçirmek); *keçur-mak* 153-1950 KYAS (içinden ya da yanından geçirmek, geçmesine izin verdim), *kiçur-mak* 156-2018 KYAS (sığ yerden yürüyerek geçirmek, geçmesine izin vermek).

keçürü ‘Togurgu ırmağını geçirip’ (ŞU, G12). Karahanlı döneminden itibaren ‘günahını affetmek, bağışlamak’ anlamlarıyla görülmektedir: *keçürgey taqı ‘afv qılğay* (NF, 298-12/13).

Taranan eserlerde ‘geçirmek (nehir, ırmak vb.; vakit, zaman), kurtarmak; affetmek, bağışlamak; geçiştirmek, kaçırmak’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *keçür-* biçiminde yaşamaktadır. *Keçür-* fiili; ‘bağışlamak, affetmek; geçirmek (zaman, hayat)’ anlamlarını korumaktadır.

kelkün: (bk. **keltür-**) Yeni Uygurcada ikinci hecedeki ünlünün (-i->-ü-) yuvarlaklaştığı görülen isim; *kelkün* biçiminde yaşamakta ve ‘taşkın, sel, gelgit, kabarma’ anlamlarına gelmektedir. BS’de ‘sel, kabarma’ anlamlarında kullanılmıştır: *ceñlerniñ kanlık kelküni* ‘savaşların kanlı seli’ (BS, 37). KYAS’de *kelkün* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *kel-* fiiline, fiilden isim yapım eki *-gIn+* getirilerek türetilen *kelgin* ismi, ‘yükselen gelgit’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 718). Taranan eserlerde DLT’de rastlanan isim, ‘metcezirdeki met (kabarma)’ (DLT, 222-192) anlamıyla kullanılmaktadır¹⁷⁸.

Taranan eserlerde yalnızca DLT’de (DLT, 222-192) rastlanan isim, Yeni Uygurcada *kelkün* biçiminde yaşamaktadır. *Kelkün* ismi; ‘taşkın, sel, kabarma’ anlamlarını kazanmakta ayrıca ‘gelgit’ anlamını korumaktadır.

keltür-: Yeni Uygurcaya bakıldığında *kel-* fiiline, ünsüzle biten tek heceli fiillere getirilen *-tUr-* ettirgen çatı eki (Tömür, 2011: 343) ile türetilen *keltür-* fiili ise ‘getirmek, çekmek, almak, vermek’ anlamlarına gelmektedir: *çet nahiyilerdin keltürülgen mallar* ‘Diğer illerden getirilen (ithal edilen) mallar’ (Schwarz, 1992: 690). BS’de ‘getirmek, almak, vermek’ anlamlarında kullanılmıştır: *keltürme hergiz hiyalinge hata endişeni* ‘Getirme hiçbir zaman hayaline (aklına) hata, endişeyi’ (BS, 415). *bir uruş menzirisini hiyalığa keltürdi* ‘Bir savaş manzarasını aklına getirdi’ (BS, 432).

Eski Türkçede ‘gelmek, geri gelmek’ anlamlarını karşılayan *kel-* (Clauson, 1972: 715) fiili; ettirgen çatı eki olan *-tUr-* (Köktürk ve Eski Uygurcaya ait metinlerde ettirgen çatı eki olarak *-Ur-* kullanılmıştır.) eki ile türetilerek *keltür-* biçimini

¹⁷⁸ *kelkin* 222-192 DLT (metcezirdeki met).

almaktadır. *Keltür-* (g-) fiili; ‘bir şeyi getirmek, birini getirmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 716). Taranan eserlerde ‘getirmek’ anlamına gelen fiile Köktürk ve Eski Uygurca dönemlerinde *kelür*-¹⁷⁹ biçiminde rastlanmaktadır¹⁸⁰: *tıl(ı)g k(e)lürti* ‘haberci getirdiler.’ (T, 36).

İlk kez rastlandığı Köktürk Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘getirmek, götürmek; doğurmak, dünyaya getirmek’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *keltür-* biçiminde yaşamaktadır. *Keltür-* fiili, ‘getirmek’ anlamını korumaktadır. Ayrıca fiil, ‘doğurmak’ anlamını kaybetmiştir.

keltürül-: (keltür-) Yeni Uygurcada *keltürül-* fiili, ‘getirilmek, verilmek’ anlamına gelmektedir: *issik çay keltürüldi* ‘Sıcak çay getirildi’ (UTİL, 1994: 546). BS’de ‘getirilmek, verilmek’ anlamında kullanılmıştır: *Mirza Şah Hoca yerim yalıñaç haletke keltürülgen on töt-on beş yaşlık bir oğul baliniñ* ‘Mirza Şah Hoca çırılçıplak hâle getirilen on dört on beş yaşında bir erkek çocuğun’ (BS, 454). *bu hekte munu gezel misal keltürülgen* ‘Bu konuda bu gazel örnek verilmiş’ (BS, 478).

Eski Türkçede *keltür-* (g-) fiiline, edilgen çatı eki -l- getirilerek türetilen *keltürül-* fiili; ‘gönderilmek, getirilmek’ anlamlarına gelmektedir. Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır¹⁸¹: *keldürlür peygamberler* (RKÇ, 35-17a3=39:69).

Taranan eserlerde ‘gönderilmek, getirilmek’ anlamlarında rastlanan fiil; Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir. Yeni Uygurcada *keltürül-* biçiminde yaşayan fiil, ‘getirilmek’ anlamını korumaktadır.

¹⁷⁹ *Kel-* (fiil) ‘gelmek’ -ür- (ettirgen çatı eki).

¹⁸⁰ *kelür-ti* KT K1 (getirmek); *kelür-ti* T 36 (getirmek); *kelir-* ŞU ~ *kelür-ti* ŞU G3 (getirmek); *kelür-ür* KİP 76 (getirmek); *kelür-* ETG ~ *kelir-* ETG (getirmek); *kelür-miş* 41 İrkB (dünyaya getirmek, doğurmak); *kelür-ser* İKP 29-3 (getirmek, götürmek, dünyaya getirmek, doğurmak); *keltür-mek* EUTS ~ *kelir-mek* EUTS ~ *kider-mek* EUTS ~ *kiter-mek* EUTS ~ *kelür-mek* EUTS ~ *ketür-mek* (getirmek); *keldür-ür* 4423 KB ~ *keltür-* 3842 KB (getirmek); *keldür-* 48-33 DLT ~ *keltür-di* 14-8 DLT (getirmek); *ketür-düm* 478 AH ~ *kiltür-düm* Ba 478 AH ~ *kitür-düm* AC 478 AH (getirmek); *keld(ü)r-meginçe* 25-27a1=3:183 RKÇ ~ *ketür-di* 32-6b1 RKÇ (getirmek, getirip göstermek); *keldür-ür* 341-8 NF ~ *keltür-ürmen* 161-11 NF (getirmek); *keldür-di* 11-8 ME ~ *keltür-di* 5-3 ME ~ *ketür-di* 5-1 ME (getirmek); *keltür-üp* 296-4 MM ~ *kétür-* 86-1 MM (getirmek); *keltür-di* K.X.11 AO (getirmek); *keltür-* CC ~ *keltir-* 7 CC (getirmek); *keltür-di* 78 Kİ ~ *ketür-di* 70 Kİ (getirmek); *keltir-di* 12a-8 TZ ~ *ketir-di* 12a-8 TZ (getirmek); *keltir-sene* 23a-8 DM (getirmek); *keltür-* 17a-3 İM ~ *ketür-* 194b-6 İM (getirmek); *keltür-üp* 13-11 GT ~ *kiltür-* 119-10 GT ~ *kitür-* 199-8 GT ~ *ketür-eyim* 41-5 GT (getirmek); *kiltür-düm* 368 MSD ~ *kitür-düm* 285 MSD (getirmek); *kiltür-ür* 2551 LD ~ *kitür-ür* 1789 LD (getirmek); *kiltür-gil* 103 DN (getirmek); *kiltür-* 23a-7 ŞD ~ *kitür-* 20a-4 ŞD (getirmek); *kiltür-* 101-1 BD ~ *kitür-* 71-1 BD (getirmek); *kitür-geyer* 346 AL ~ *kiltür-geli* 350 AL (getirmek); *keltur-mak* 154-1972 KYAS (getirmek), *ketur-mak* 154-1986 KYAS (getirmek fiilinin bozulmuş şekli).

¹⁸¹ *keldür(ü)l-ür* 35-17a3=39:69 RKÇ (gönderilmek); *ketürül-di* 5-1 ME (getirilmek); *kelturul-mak* 154-1973 KYAS (getirilmek).

keṅlik: Yeni Uygurcada *keṅlik* ismi; ‘genişlik, boşluk; enlem’ anlamlarına gelmektedir: *ötükün tar bolsa, cahannin keṅlikiniñ neme paydisi* ‘Çizmen dar olsa cihanın genişliğinin ne faydası [var]’ (UTİL, 1994: 546). BS’de ‘genişlik’ anlamında kullanılmıştır: *bir ğulaç keṅlikte kök lembuqtin* ‘Bir kulaç genişlikte mavi kumaştan’ (BS, 341).

Eski Türkçede ‘geniş’ anlamına gelen *kē:η (g-)*¹⁸² (Clauson, 1972: 724) ismine, özellikle soyut isimler türeten isimden isim yapım eki +*llk* eki eklenerek *kēṅlik (g-)* ismi türemektedir. *Kēṅlik* ismi; ‘genişlik, bolluk, içte olan huzur’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 732). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanan isim; ‘hem somut hem soyut anlamda genişlik, bolluk’ anlamlarında görülmektedir¹⁸³.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘bolluk, verimli; refah, genişlik; nimet’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *keṅlik* biçiminde yaşamaktadır. *Keṅlik* ismi; ‘somut ve soyut anlamda genişlik’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘enlem’ anlamını kazanmıştır.

keṅri: (bk. keṅlik) Yeni Uygurcada son sesteki yuvarlak ünlünün düzleştiği (-*ü>-i*) görülen *keṅri* ismi; ‘büyük, geniş; bol, çok, ferah’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *keṅri cay* ‘Ferah yer’ (Schwarz, 1992: 688). BS’de ‘geniş, büyük’ anlamlarında kullanılmıştır: *keṅri zēmin muṅ bilen* ‘Geniş yer dert ile’ (BS, 247). *bu keṅri alemniñ hemme yeri* ‘Bu geniş âlemin her yeri’ (BS, 425). KYAS’de *keṅri* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *kē:η (g-)* ismine, isimden fiil yapım eki olan +*U-* eki getirilerek türetilen *kē:ηü:- (g-)* fiili; ‘genişlemek, geniş olmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 727). *Kēṅü:-* fiiline, ettirgen çatı eki olan -*r-* eki getirilerek türetilen *kē:ηür- (g-)* fiili; ‘genişletmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 733). *Kē:ηür-*

¹⁸² *king* 194 KİP (geniş); *kiṅ* M 28-2 (geniş); *kiṅ* ETG (geniş, mufassal); *keng* EUTS ~ *king* EUTS (geniş), *keng* EUTS (uzak), *king* EUTS (tıpkı, aynı, tam); *kēṅ* 1139 AY (geniş, bol); *king* 1100 KB ~ *kinge* 4533 KB (geniş); *kiṅ* 601-493 DLT (geniş); *kēṅ* Ba 315 AH ~ *king* 315 AH (geniş); *kēṅ* 26-65a3=4:97 RKÇ (geniş); *kēṅ* 30-92a2=116:112 RKÇ (çok, bol); *kēṅ* 250-15 NF (geniş, büyük); *kēṅ* 146-5 ME (geniş); *keng* 115 CC (geniş); *ken* 85 Kİ (geniş); *kēṅ* 38 a-13 TZ (geniş); *king* 424b-2 İM (geniş); *king* 168-6 GT (geniş, bol); *king* 498 MSD (geniş); *king* 1622 LD (geniş); *king* 33b-8 ŞD (geniş, bol); *ging* 352 AL (geniş); *keṅ* 158-2061 KYAS (geniş, enli; ferah bir mekâm olan).

¹⁸³ *kenglik* EUTS (genişlik); *kēṅlik* 26-67a1=4:100 RKÇ (bolluk, refah, rahatlık), *kēṅlik* 36-81a2=44:27 RKÇ (nimet); *kēṅlik* 3-8 ME (geniş, verimli); *kenglik* 75 CC (genişlik); *kinglik* 222b-7 İM (genişlik); *kinglik+ini* 383 MSD (genişlik); *kiṅlik* 159-2068 KYAS ~ *kiṅçilik* 159-2067 KYAS (genişlik, açılıp yayılmak, genişleme).

fiiline, zarf-fiil eki olan -U eki getirilerek türetilen *kêngrü* ismi; ‘geniş, rahat, ferah’ anlamlarına gelmektedir. Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanan isim ‘geniş, ferah’ anlamlarında görülmektedir¹⁸⁴: *kingrü yol* ‘geniş yol’ (AH, 412).

Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanan ‘geniş, rahat, ferah’ anlamlarındaki isim; Yeni Uygurcada *keñri* biçiminde yaşamaktadır. *Keñri* ismi, ‘geniş, rahat’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘çok, bol, yeterli’ anlamlarını kazanmıştır.

ketküz-: Yeni Uygurcada ünsüz ile biten tek heceli fiillere ettirgen çatı eki olarak getirilen -kUz- eki (Tömür, 2011: 343) ile türetilen *ketküz-* fiili; ‘gidermek, kaybetmek, hata etmek, kaçırmak’ anlamlarına gelmektedir: *pursetni ketküzüp* ‘Fırsatı kaybedip’ (Schwarz, 1992: 685). BS’de ‘gidermek, kaçırmak, gitmesine neden olmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *uniñ kallisida, bu gelvihorlarni bu yerdin tēzrek ketküzüp* ‘Onu kafasında, bu kavgacıları bu yerden hızlıca kaçırıp’ (BS, 30). *ularni halidin ketküzdi* ‘Onları güçsüzleştirdi’ (BS, 374).

Eski Türkçede ‘gitmek, uzaklaşmak’ anlamlarına gelen *kēt-* (g-) (II) (Clauson, 1972: 701) fiilinin, -Ar- ettirgen çatı ekini almış hâli olan *kē:ter-* (g-) fiili; ‘göndermek, uzaklaştırmak, çıkarmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 705). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan Çağatayca ait eserler de dâhil olmak üzere rastlanmaktadır¹⁸⁵: *çaştani iligig öñi kiteraser* ‘Çaştani hanı ayrı korsa(k) (=istisna edersek)’ (ÇB, 184). *sıgıtın ketirgen* ‘utangaçlığını gidermiş’ (CC, 143-5).

Taranan eserlerde ‘gidermek, uzaklaştırmak; ortadan kaldırmak, yok etmek’ anlamlarında rastlanan fiil; Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir: Yeni Uygurcada *ketküz-* biçiminde yaşayan fiil; ‘gidermek, uzaklaşmak’ anlamlarını

¹⁸⁴ *kingrü* 412 AH (geniş); *kêngrü* 38-7a1=58:11 RKÇ (geniş, rahat); *kêngrü* 25-8 ME (ferah, rahat).

¹⁸⁵ *kider-* ETG ~ *kiter-* ETG; *kiter-mek* EUTS ~ *kider-mek* EUTS (gidermek, uzaklaştırmak); *kiter-ser* 184 ÇB (gidermek); *kiter-ip* 26, 7 M (gidermek); *kēter-ü* 180 AB (uzaklaşmak, gidermek, yok etmek); *kēter-ip* 0047 AY (gidermek, uzaklaşmak, yok etmek); *kiter-dim* 4729 KB (gidermek); *kiter-* 221-191 DLT (gidermek, uzaklaştırmak, yerinden kaldırmak); *kiter-ip* 15 AH (gidermek); *kiter-se* 33-2b3=33:33 RKÇ (gidermek, yok etmek, ortadan kaldırmak); *kēter-ür* 11-14 NF (gidermek, yok etmek; sürmek, koymak, kovalamak; çekmek, çıkarmak); *kēter-ip* 88-3 MM (gidermek, yok etmek); *kiter-ür* 125-8 ME (gidermek); *kiter-mek* 102 İML (gidermek, uzaklaştırmak), *kiter-mek* 111 İML (bir yana alıkoymak); *kiter-ürge* A.III.16 AO (ortadan kaldırmak, gidermek); *ketir-* 143, 5 CC (gidermek); *kiter-gil* 189-12 GT (gidermek); *keter-* 70a-7 İM ~ *kiter-* 145b-5 İM (ortadan kaldırmak, gidermek); *kiter-di* 752 DN (gidermek); *kiter-ür* 727 MSD (gidermek); *kiter-di* 2133 LD (gidermek); *kiter-mesem* 126-21 BD (gidermek); *itür-güm* 40 AL ~ *kiter-gey* 346 AL (gidermek); *kiter-gil* 98b-1 ŞD (gidermek); *ketkuz-mak* 154-1984 KYAS ~ *ketkur-mak* 154-1983 KYAS ~ *ketar-mak* 154-1982 KYAS [götürmek, gidermek (herhangi bir canlı veya giysi üzerindeki leke vb.ni)].

korumasının yanı sıra ‘kaçırmak (şans, fırsat vb.), hata yapmak’ anlamlarını kazanmıştır.

keyin: Yeni Uygurcada *keyin* ismi; ‘geri, arka, hayvanların belinin ortasından kuyruğuna kadar olan kısım’ anlamlarının yanı sıra ‘kişinin bulunmadığı yer, zaman’ yani ‘gıyabında’ anlamına da gelmektedir: *başkılarnıñ keynidin gep kılğan adem eñ eñmek ademdur* ‘Başkalarının arkasından söz söyleyen (konuşan) kişi en ahmak kişidir’ (UTİL, 1994: 563). *BS*’de ise ‘arka, geri’ anlamlarında kullanılmıştır: *yultuzlarmu keyni–keynidin öçüp* ‘Yıldızlar da arka arkaya sönüp’ (*BS*, 46). *leşkerler bilen sopılar keynige dacişti* ‘Askerler ile sofular arkaya kaçıştı’ (*BS*, 121). *şu esnada, keynidin birsi kélip* ‘Şu esnada arkadan birisi gelip’ (*BS*, 460).

Eski Türkçede ‘arka, geri’ anlamlarına gelen **kē*: ismine (Clauson, 1972: 676), isimden isim yapım eki +*din* getirilerek türetilen *kē:din* (*g-*) ismi; ‘batı, geride (yer, zaman), daha sonrasında’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 704). Taranan eserlerde Çağataycaya ait eserler de dâhil olmak üzere rastlanmaktadır¹⁸⁶. *ŞU*’da ‘batı’ anlamında görülmektedir: [*selenge kidin* ‘Selenge’nin batısında (*ŞU*, D3)].

Taranan eserlerde ‘batı, sonra, arka, geri’ anlamlarında görülen isim, Yeni Uygurcada *keyin* biçiminde yaşamaktadır. *Keyin* ismi; ‘geri, arka’ anlamlarını korumakta ancak ‘batı’ anlamını kaybetmektedir.

kēçe: Yeni Uygurcada *kēçe* ismi, ‘gece, dün’ anlamlarında görülmektedir: *biz kēçiçe derya boyıda karavulluk kılduğ* ‘Biz gece boyu deniz kenarında muhafızlık yaptık’ (UTİL, 1994: 724). *u kēçe bizniñ öyde bolğan idi* ‘O dün bizim evdeydi’ (Schwarz, 1992: 720). *BS*’de de ‘gece’ anlamında kullanılmıştır: *kışka hayattiki uzun bir kēçe* ‘Uzun hayattaki uzun bir gece’ (*BS*, 3). *kēçe–kündüz oğri müşüktek* ‘Gece gündüz hırsız kedi gibi’ (*BS*, 94). *bügün kēçe Hudaniñ periştiliri asmandin çüşüp* ‘Bugün gece Allah’ın melekleri gökyüzünden inip’ (*BS*, 157). *üç kēçe–kündüz ot–kavaptek issitma içide yatti* ‘Üç gece gündüz ateş kebab gibi ateş içinde yattı’ (*BS*, 470-471).

¹⁸⁶ *kidin* *ŞU* D3 (batı); *kedın* EUTS (sonra) ~ *kidin* EUTS (arkadan, karşı yaka, sonra, batı); *kidin*+*inte* 2 ÇB (arka, garp); *kē+din* XIII.7 İKP (sonra, arka, arkada, içinde; batı); *kidin* ETG (arkada, batıda, kuzey, kuzeyde, öte tarafta); *kiğin* 45 KB (arka, sonra); *kidin* DLT ~ *kiğin* 109-98 DLT (sonra, geride); *kedın* B 358 AH ~ *kiğin* 114 AH (sonra); *keğin* 29-17 NF (sonra); *keğin* 30-7 ME (sonra); *keğin* 16-2 MM (sonra); *kiyin* K.VIII.10 AO (sonra); *kiyin* 2233 LD (sonra); *kiy(i)n+ide* 129-66 BD (sonra, arkasından); *keyn* 344 AL (art), *keyin* 344 AL (ardından, geri); *kiyn* 162-2146 KYAS [geri, arka kısım; sonra, sonradan, arkada, arkasında, gerisinde; sonra, geri (+*din* ayrılma hâli eki kullanılır.)].

Eski Türkçede ‘geç kalmak’ anlamına gelen *kè:ç-* (II) (*gè:c-*) fiiline, zarf-fiil eki olan -A eki getirilerek türetilen *kêçe*: (*gêce:*) (III) ismi; ‘akşam, gece, geç’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 694). Taranan eserlerde *ŞU* (ŞU, D1), *AH* (AH, 184) ve *NF*’de (NF, 15-9) ‘akşam’ ve ‘gece’ anlamlarında görülen isim, Harezmi döneminden sonra yalnızca ‘gece’ anlamında kullanılmaktadır¹⁸⁷: *kêçe yatmaŋ* (NF, 15-9). *kiçe bir yığaçtın ün işitti* (DN, 21).

Taranan eserlerde ‘geç, gece’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *kêçe* biçiminde yaşamaktadır. *Kêçe* ismi, ‘gece’ anlamını korumakta ayrıca ‘dün’ anlamını kazanmaktadır.

kêçik: (bk. kêçür-) Kapalı tek heceli *keç-* fiili, ek aldığı fiilin ilk hecesi açık hece konumuna geçtiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecede bulunan /e/ ünlüsü /è/’ye döner. Ayrıca Yeni Uygurcanın -Çağataycadan itibaren görülen- fonetik özelliği dolayısıyla son sesin tonsuzlaştığı *kêçik* ismi; ‘nehir, sığ yeri, yürünen yol’ anlamlarında görülmektedir: *kêçikke kir-* ‘Yolda yürümek, yola girmek’ (UTİL, 1994: 724). *BS*’de de ‘yol’ anlamında kullanılmıştır: *Bibi Möhterem Hénimniñ bizni mundağ tes kêçikke* ‘Bibi Möhterem Hanım’ın bizi böyle zor yola’ (BS, 304).

Eski Türkçede *keç-* (I) (*g-*) fiiline, fiilden isim yapım eki olan -g+ eki getirilerek türetilen *keçig* (*g-*) ismi; ‘geçit, sığ yer, erişme, ulaşma, yol’ (Clauson, 1972: 696) anlamlarına gelmektedir. Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren rastlanmaktadır¹⁸⁸.

Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren görülen isim; ‘geçit, yol’ anlamlarında geçmektedir. Yeni Uygurcada *kêçik* biçiminde yaşayan isim; ‘geçit, yol’ anlamlarını korumaktadır.

¹⁸⁷ *kiçe* ŞU D1 (gece); *kiçe* 1 IrkB (akşam); *kiçe* EUTS (gece, geceleyin); *kiçe* ETG (akşam, gece); *kiçe* 489 KB (gece); *keçe* ~ *kiçe* 54-39 DLT (gece); *keçe* Bu 184 AH ~ *kiçe* 184 AH ~ *kise+ŋg* BC 288 AH (gece, akşam); *kêçe+lerde* 28-63b1=7:205 RKÇ (gece, geceleyin); *kêçe* 15-9 NF (gece, akşam); *keçe* 46-4 ME (gece); *kêçe* 234-2 MM (gece); *kiçe* K.V.17 AO (gece); *keçe* CC ~ *kiçe* 71 CC (gece); *keçe* 79 Kİ (gece); *keçe* 32a-3 TZ ~ *keçe+leyin* 73b-7 TZ (gece); *kiçe* 148b-7 İM (gece); *kiçe* 40-8 GT (gece); *kiçe* 129 MSD (gece); *kiçe* 294 LD (gece); *kiçe* 21 DN (gece); *kiçe* 64a-7 ŞD (gece); *kiçe* 20-4 BD (gece); *keça* 152-1946 KYAS (gece).

¹⁸⁸ *keçig+sizin* T 35 (geçit); *kaçığ* ETG ~ *keçüg* ETG (geçit istasyonu); *keçik* EUTS ~ *keçük* EUTS ~ *kaçığ* EUTS (geçit); *keçig* 249 KB (geçit); *keçig* 196-168 DLT (geçit); *kiçik* 155-1999 KYAS (ırmakta yürüyerek geçilen sığ yer).

kêçik-: (bk. keçki) Kapalı tek heceli *keç* ismine ek getirildiğinde fiilin ilk hecesi açık hece konumuna geçtiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecede bulunan /e/ ünlüsü /è/'ye döner. *Kêçik-* fiili; ‘gecikmek, vaktinde yapılmamak’ anlamlarına gelmektedir: *poyiz on minut kêçikti* ‘Tren on dakika gecikti’ (Schwarz, 1992: 720). BS’de ‘geç kalmak, gecikmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *zikri-söhbette kêçikip* ‘Zikir [ve] sohbege geç kalıp’ (BS, 187). *emdi kêçiksem bolmaydu* ‘Şimdi geciksem olmaz’ (BS, 368).

Eski Türkçede *kê:ç* (*gê:c*) ismine, isimden fiil yapım eki olan *+(X)k-* ekinin getirilmesiyle türetilen *kêçik-* fiili; ‘gecikmek, geç kalmak’ anlamlarına gelmektedir (Erdal, 1991: 495). Taranan eserlerde Harezmi döneminden itibaren görülen fiil, ‘gecikmek’ anlamında kullanılmaktadır¹⁸⁹: *kiçik-mek* ‘Yavaş davranmak (geri kalmak)’ (İML, 121). *keçikti* ‘gecikti’ (TZ, 5a-12).

Taranan eserlerde Harezmi döneminden itibaren ‘gecikmek, geç kalmak’ anlamlarıyla rastlanan fiil, Yeni Uygurcada *kêçik-* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamları korumaktadır.

kêliš-: (bk. keltür-) Yeni Uygurcada kapalı tek heceli *kel-* fiili, ek aldığı ilk hece açık hece konumuna geçtiği için Yeni Uygurcanın fonetik kuralı gereği ilk hecedeki /e/ ünlüsü /è/'ye döner. *Kêliš-* fiili; ‘birlikte gelmek, anlaşmak, uygun olmak, uzlaştırmak’ anlamlarına gelmektedir: *bu kiyim sizge taza kêlišitu* ‘Bu giysi size çok yakışmış’ (Schwarz, 1992: 723). BS’de ‘birlikte gelmek, denk gelmek; uzlaşmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *aldida atlıklar kelmekte, ularniñ beziliri yol boylap kêlišetti* ‘Önünde atlılar gelmekte, onların bazıları yol gelirdi’ (BS, 25). *bir pikirge kêleşelmidi* ‘Bir fikre (fikirde) uzlaşmadı’ (BS, 414).

Eski Türkçede *kel-* (*g-*) fiiline, işteş çatı eki olan *-(I)ş-* ekinin getirilmesiyle türetilen *keliş-* (*g-*) fiili; ‘birlikte gelmek, barışmak, uzlaşmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 720). Taranan eserlerde Harezmi döneminde görülen fiil, ‘karşılıklı gelmek’ anlamında kullanılmaktadır¹⁹⁰: *ilçi kileçisi kilişip* ‘elçi sözcüleri karşılıklı gelip-gidip’ (AO, A.IV.9).

¹⁸⁹ *kiçik-mek* 121 İML (yavaş davranmak, geri kalmak); *kecik-ti* 5a-12 TZ (gecikmek); *kiçik-* İM ~ *kiçük-* 191a-7 İM (gecikmek, geç kalmak); *kiçik-sem* 309 DN (gecikmek, geç kalmak); *keçik-mak* 152-1947 KYAS (gecikmek, geç kalmak).

¹⁹⁰ *kiliş-ip* A.IV.9 AO (karşılıklı gelip gitmek); *keliş-mak* 153-1968 KYAS (birlikte gelmek, iyi bir sonuca varmak).

Taranan eserlerde ‘karşılıklı gelip gitmek’ anlamında rastlanan fiil, Yeni Uygurcada *kêliš-* biçiminde yaşamaktadır. *Kêliš-* fiili anlamını muhafaza etmekle birlikte ‘uygun olmak, uzlaştırmak, uygun olmak’ anlamlarını kazanmaktadır.

kêneş: Yeni Uygurcada *kêneş* isminin ‘öğüt, tavsiye, kurul, meclis’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *kêneş bilen piçilğan ton kışka bolmas* ‘Fikir alışverişi (yapılarak) ile biçilen gocuk kısa olmaz’ (UTİL, 1994: 736). *BS*’de ‘meclis, şûra, öğüt’ anlamlarında kullanılmıştır: *herbiy kêneştin këyin* ‘Askerî şûradan sonra’ (*BS*, 37). *pidakarlık bilen ceñ kiliş-bügünki kêneşniñ اساسلىق sadasi bolup qalğanidi* ‘Fedakârlık ile savaş yapma, bugünkü toplantının en mühim cevabı olup kalmıştı’ (*BS*, 58).

Eski Türkçede ‘planlamak, danışmak’ anlamlarına gelen *kê:ne:-* (Clauson, 1972: 727) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-ş+* eki ile getirilerek türetilen *kêneş* ismi; ‘tavsiye’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 734). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan fiil; ‘nasihat, öğüt, danışma’ anlamlarında görülmektedir¹⁹¹.

İlk kez rastlandığı Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘danışma, görüşme, öğüt’ anlamlarına gelen isim; Yeni Uygurcada *kêneş* biçiminde yaşamaktadır. *Kêneş* ismi; ‘danışma, görüşme, öğüt’ anlamlarını korumasının yanı sıra ‘meclis, şûra, kurul’ anlamlarını da kazanmıştır.

kêneş-: (bk. kêneş) Yeni Uygurcada *kêneş-* fiili; ‘müzakere etmek, danışmak’ anlamlarında görülmektedir: *ular bilen kêneştim* ‘Onlar ile müzakere ettim’ (Schwarz, 1992: 723). *BS*’de ‘müzakere etmek, danışmak, konuşmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *uluğ alimler bilen kênişip* ‘Ulu âlimler ile müzakere edip’ (*BS*, 482).

Eski Türkçede *kê:ne:-* fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *kê:neş-* fiili; ‘danışmak, tartışmak (biri ile)’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 734). Taranan eserlerde ‘danışmak, görüşmek’ anlamlarında görülmektedir¹⁹²: *kêngşeşip*

¹⁹¹ *keniş* ETG (müşavere, nasihat); *kengeş* EUTS ~ *kengiş* EUTS (müzakere, müşavere); *kîngeş* 3484 KB (danışma, görüşme, düşünme); *keñeş* 604-495 DLT (istişare ve işlerde tedbir); *kengeş* 186-2 ME (danışma, müşavere); *kengeş* 12 CC (öğüt); *kenkeş* 85 KÎ ~ *kenkeş* 85 KÎ ~ *keneşke* 85 KÎ (meşveret); *kîngeş* 659 MSD (danışma, görüşme); *kîngeş* 349 LD (görüşme, danışıp anlaşma); *kîngeş* 351 AL (meşveret); *kîñaş* 158-2063 KYAS (danışma, istişare; öğüt, üzerinde düşünme, mütalaa).

¹⁹² *kêngşeş-ip* 7, 59 M (müzakere etmek); *kîneş-* ETG (müzakere etmek, danışmak); *kengeş-mek* EUTS ~ *kenkeş-mek* EUTS ~ *kîngeş-mek* EUTS ~ *kîngeşin-mek* EUTS (müzakere etmek); *kîngeş-ür* 3488 KB (karşılıklı danışmak); *kêneş-di* 615-510 DLT (danışmak); *kêngşeş-gil* 25-22b3=3:159 RKÇ

olar yime ‘müzâkere ederek bunlar yine’ (M, 7-59). *ol maña kēneşdi* ‘o, bana danıştı’ (DLT, 616-511). *kēneşgil olar birle* (RKÇ, 25-22b3:159). *kēneşte anıñ birle* (ME, 122-7).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘danışmak, müzakere etmek’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *kēneş-* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamlarını korumaktadır.

kēney-: (bk. keñlik) Yeni Uygurcada sıfatlara getirilerek fiiller türeten +Ay- eki (Tehur vd., 2010: 1921) ile türetilen (Kapalı tek heceli *keñ* ismine ek getirildiğinde ilk hece açık hece durumuna geldiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /e/, /è/’ye döner.) *kēney-* fiilinin ‘genişlemek, büyümek, çoğalmak’ anlamlarında kullanıldığı tespit edilmektedir: *tömür kıziğanda kēniyidu* ‘Demir ısıtıldığında genişler’ (Schwarz, 1992: 723). BS’de ‘genişlemek’ anlamında kullanılmıştır: *Apak Hociniñ tesir da’irisimu kēniyip* ‘Apak Hoca’nın tesir dairesi de genişleyip’ (BS, 483). *közliriniñ kariķi kēniyip* ‘Gözlerinin bebeği genişleyip’ (BS, 471).

Eski Türkçede *kē:η* (*g-*) ismine, isimden fiil yapım eki olan +U- eki getirilerek türetilen *kē:ηü-* (*g-*) fiili; ‘geniş olmak, genişlemek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 727). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren ‘genişlemek’ anlamında görülmektedir¹⁹³: *yi.r kēñü.di* ‘yer vb. genişledi’ (DLT, 616-512).

kēneyt-: (bk. kēney-) Yeni Uygurcada ünlü ile biten çok heceli fiillere ettirgen çatı eki olarak getirilen -t- eki (Tömür, 2011: 344) getirilerek türetilen *kēneyt-* fiili; ‘genişletmek, büyötmek, kullanmak’ anlamlarında görölmektedir: *kiyimniñ yēñini kēneyt-* ‘Giysinin kolunu genişletmek’ (Schwarz, 1992: 723). BS’de ‘genişletmek, büyötmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *tesir da’irisini kēneytip* ‘Tesir dairesini genişletip’ (BS, 245). *Büyük Cunğar Dölitini kēneytişni oylap* ‘Büyük Cuncar Devleti’ni genişletmeyi düşünüp’ (BS, 437).

(istişare etmek, danışmak); *kēneş-ti* 122-7 ME (danışmak); *keneşet-mek* 103 İML (danışan adama fikir ve akıl vermek, yol göstermek); *keneş-* 125 CC (düşünüp taşınmak); *keñiş-ti* 21a-13 TZ ~ *kinkeş-ti* 21a-13 TZ (danışmak); *keneş-* 292b-5 İM (danışmak); *keneş-di* 85 Kİ (meşveret etmek); *kēneş-ip* 566 LD (görüşmek, danışmak); *kinkeş-ti* 352 AL (danışmak, konuşmak); *kinkeş-mak* 158-2064 KYAS (düşünmek, ölçünmek; düşüncelerini açmak).

¹⁹³ *kingü-r* 5657 KB (genişlemek); *kēñü-di* 616-512 DLT (genişlemek); *kēngü-di* 29-19a3=9:25 RKÇ (genişlemek); *kinay-mak* 158-2065 KYAS (açılmak, genişlemek).

Eski Türkçede *kē:ñü-* (*g-*) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-t-* eki getirilerek türetilen *kē:ñüt-* (*g-*) fiili; ‘genişletmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 730). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanan fiil; ‘genişletmek, zenginleştirmek’ anlamlarında görülmektedir¹⁹⁴: *çığaylıkdın munu kēñgütür sizni* (RKÇ, 29-21a1=9:28).

Taranan eserlerde ‘genişletmek, bollaştırmak, zengin etmek’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *kēñeyt-* biçiminde yaşamaktadır. *Keñeyt-* fiili, ‘genişletmek’ anlamını muhafaza etmekte ayrıca ‘kullanmak’ anlamını kazanmaktadır.

kerek: Yeni Uygurcada *kerek* isminin ‘lazım, ihtiyaç, gerekli’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *şeherde köz kerek, cañgaldı kulaq kerek* ‘Şehirde göz gerek, ormanda kulak gerek’ (UTİL, 1994: 726). BS’de ‘gerek, lazım’ anlamlarında kullanılmıştır: *bu yerdiki işlargimu adem kerek* ‘Bu yerdeki işlere de adam gerek’ (BS, 22). *cahan şerbetleri ne kerek maña* ‘Cihan şerbetleri ne gerek bana?’ (BS, 353).

Eski Türkçede ‘lazım olmak, gerekmek’ olarak açıklanan *kerge-* (DLT, 182-155) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *kergek* (*kerge:k, g-*) ismi; ‘gerekli, gerek, ihtiyaç’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 742). Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren ‘gerek, ihtiyaç’ anlamlarında görülmektedir¹⁹⁵. Karahanlı döneminden itibaren ikinci hecenin başındaki /g/ sesi düşmektedir: *Tāşig ısrı.ması öpmiş kere.k* ‘Taşı ısıramayan onu öpmelidir.’ (DLT, 92-85). *kerek erse ekki ajunda amān* ‘iki dünyada esenlik dilerse’ (MM, 84-3).

kereksiz: (bk. kerek) Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan *+sız* eki getirilerek türetilen *kereksiz* ismi; ‘gereksiz, kullanışsız, artık’ anlamlarına gelmektedir: *kereksiz nerse* ‘Gereksiz şey’ (UTİL, 1994: 727). BS’de ‘gereksiz, kullanılmayan’ anlamlarında kullanılmıştır: *hazir alte şeherde Moğul beççiler*

¹⁹⁴ *kēñgüt-* 2319 KB (genişletmek, bollaştırmak); *kēñit-* DLT ~ *kēñüt-* DLT ~ *kēñür-* DLT ~ *kēñüt-mek* 428-334 DLT (genişletmek); *kēñgüt-ür* 33-52b1=34:36 RKÇ (bol bol vermek, bollaştırmak, genişletmek); *kēñgüt-ür* 29-21a1=9:28 RKÇ (zengin etmek, zenginleştirmek); *kēñit-ip* 131-4 MM (genişletmek); *kēñirt-* 54b-13 TZ (genişletmek); *kēñayt-mak* 159-2066 KYAS (açmak, genişletmek).

¹⁹⁵ *kergek* KT D4 (gerek, yok, mevcut değil); *kergek* 34 KİP (gerek); *k(e)rgek* 0215 AY (gerek, ihtiyaç); *kerek* EUTS ~ *kerkek* EUTS ~ *kergek* EUTS (gerek); *k(e)rgek* 200 AB (gerek, ihtiyaç, lüzum); *kergek* ETG ~ *kērgēk* ETG (ihtiyaç, lazım, gerek); *kergek* XIII.3 İKP (gerekli, gerek, ihtiyaç); *kergek* 84, 15 M (ihtiyaç, gerek, lüzum); *kerek* B46 KB (gerek, gerekli); *kerek* 75-63 DLT (gerek, lazım); *kerek* 297 AH ~ *kirek* ABaC 297 AH (gerek); *kerek* 37-17a3=47:21 RKÇ (gerek, gerekli); *kerek* 4-6 NF (gerek, gerekli, lazım); *kerek* 76-7 ME (gerek); *kerek* 3-2 MM (gerek); *kerek* K.VII.39 AO (gerek); *kerek* 131 CC (gerek, gerekli olan); *kerek* 80 Kİ (gerek, lazım); *kerek* 13b-2 TZ (gerek); *kerek* 285b-3 İM (gerek, gerekli); *kirek* 71 MSD (gerek); *kirek* 17 LD (gerek); *kirek* 538 DN (gerek); *kirek* 162b-2 ŞD (gerek); *kirek* 4-7 BD (gerek); *kirek* 159-2080 KYAS (gerekli, lazım).

kereksiz bolup ‘Şimdi altı şehir Moğol evlatlar[ı] gereksiz olup’ (BS, 172). KYAS’de *kereksiz* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *kergek* (*kerge:k, g-*) ismine, isimden isim yapım eki +*siz* getirilerek *kergeksiz* ismi; ‘gereksiz, lüzumsuz’ anlamlarına gelmektedir. Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren rastlanmaktadır¹⁹⁶: *k(e)rg(e)ks(i)z k(e)lürti* ‘gereğinden fazla getirdi’ (KT, T12).

İlk kez görüldüğü Köktürk döneminden itibaren ‘gereksiz, boş, lüzumsuz’ anlamlarındaki isim; Yeni Uygurcada *kereksiz* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamlarını korumaktadır.

kêril-: Yeni Uygurcada (Kapalı tek heceli *ker-* fiili, edilgen çatı ekini aldığında fiilin ilk hecesi açık hece konumuna geçtiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecede bulunan /e/ ünlüsü /è/’ye döner.) *kêril-* fiili; ‘gerilmek, gergin olmak; destek olmak, doldurulmak; alışılmadık şekilde hareket etmek; kibirlenmek; kendinden memnun olmak’ anlamlarında görülmektedir: *burunniñ töşügi kêrilip* ‘Burnunun deliği gerilip’ (Schwarz, 1992: 722). BS’de ‘gerilmek, dolmak; kibirlenmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *bu sözlirige mest bolup kêrilipmu* ‘Bu sözlerine sarhoş olup, kibirlenip de’ (BS, 36). *uniñ burun töşükliri kêrilip* ‘Onun burun delikleri gerilip’ (BS, 341). KYAS’de *kêril-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘germek, yaymak, sermek’ anlamlarına gelen *ker-* (Clauson, 1972: 735) fiili; edilgen çatı eki olan *-(I)l-* ile türetilerek *keril-* fiili meydana gelmektedir. *Keril-* (*g-*) fiili; ‘yayılmak, gerilmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 745). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanan fiil; ‘gerilmek, gerinmek’ anlamlarında görülmektedir¹⁹⁷: *er kerildi* ‘adam esneyip gerindi’ (DLT, 336-272). *haça gerilmiş* ‘Haça gerilmiş’ (CC, 148-9).

Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde görülen ve ‘gerilmek (karın, ip, deri vb.), gerinmek (kolları açarak), asılmak (haç, çarmıh)’ anlamlarındaki fiil; Yeni Uygurcada *kêril-* biçiminde yaşamaktadır. *Kêril-* fiili; ‘gerilmek (kendi kendine

¹⁹⁶ *kergeksiz* KT K12 (bol bol, bolca, fazlasıyla); *kergeksiz* M 31-3 (gereksiz, lüzumsuz); *kergeksiz* EUTS (lüzumsuz, gereksiz); *kergeksiz* 169 AB (gereksiz, boş); *kereksiz* 196-4 NF (gereksiz, gerekli olmayan).

¹⁹⁷ *keril-* ETG (gerilmek, şişmek, uzatılmak); *keril-mek* EUTS (gerilmek, şişmek, uzatılmak); *keril-di* 336-272 DLT (gerilmek, yayılmak); *keril-* 114 CC (gerilmek, gerinmek), *keril-* 148 CC (gerilmek, asılmak); *keril-e* 337-3 GT (gerilmek); *kiril-ip* 374 MSD (gerilmek).

veya başkası tarafından) anlamını' korumaktadır. Ayrıca 'kibirilenmek, birine yüksekte bakmak' anlamlarını kazanmıştır.

kések: Yeni Uygurcada kapalı tek heceli *kes-* fiili, fiilden isim yapım ekini aldığı anda fiilin ilk hecesi açık hece konumuna geçtiği için fonetik özelliği gereği ilk hecede bulunan /e/ ünlüsü /è/'ye döner. *Kések* ; 'kerpiç, tuğla' anlamlarında görülmektedir: *işki yok işek, dert yok kések* 'Aşk yok eşek[in], dert[i] yok kerpiç[in] (eşek âşık olmaz, kerpiç acı çekmez)' (Schwarz, 1992: 720). *BS*'de 'kerpiç' anlamında kullanılmıştır: *namratlarniñ yalañ kések öyliridin* 'Yoksulların yalnız kerpiç evlerinden' (*BS*, 229). *çayan hemişe yénimizdiki kések astida yatidu* 'Çıyan her zaman yanıımızdaki kerpiç altında yatıyor' (*BS*, 444).

Eski Türkçede 'kesmek, kesip ayırmak' anlamlarına gelen *kes-* (Clauson, 1972: 748) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *kese:k* ismi; 'parça, yumru, toprak parçası, kerpiç' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 749). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır¹⁹⁸: *keldürdümüz bir kesek azkına bitig* (*RKÇ*, 30/8a2=12:88).

Taranan eserlerde Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren 'bir şeyin parçası, parça, toprak parçası' anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *kések* biçiminde yaşamaktadır. *Kések* ismi; 'parça, toprak parçası' anlamlarını korumaktadır.

késil-: (bk. kések) Yeni Uygurcada kapalı tek heceli *kes-* fiili, edilgen çatı ekini aldığı anda fiilin ilk hecesi açık hece durumuna geçtiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecede bulunan /e/, /è/'ye dönerek *késil-* biçimini alır. *Késil-* fiili; 'kesilmek, durmak' anlamlarına gelmektedir: *késildi kindikim* 'Kesildi göbeğim' (*UTİL*, 1994: 733). *BS*'de 'kesilmek' anlamında kullanılmıştır: *put-çoli késilgen, yüzleri kanga boyalganıdi* 'Ayağı [ve] eli kesilmiş, yüzleri kana boyanmıştı' (*BS*, 77). *ularniñ etrapıga késilgen, titilgan yotkan-körpiler bilen kigiz gilemlerni*

¹⁹⁸ *kesek* 11-6 DLT ~ *kes* 166-143 DLT (bir şeyin parçası), *kes* 166-143 DLT (taharet için kullanılan taş parçası); *kes* 28-22a3:7=143 *RKÇ* (parça), *kesek* 30-8a2=12:88 *RKÇ* (mal, eşya, meta); *kesek+ler* 286-9 NF (sertleşmiş toprak parçası); *kesek* A.III.16 AO (kısım, parça); *kisek* 178 İML (toprak parçası, *kesek*); *kesek* 124a-7 İM (toprak parçası), *kesek* 484a-1 İM (parça), *kesek* 355b-5 İM (küçük parça); *kesek* 2b-10 DM (*kesek*, sağlam toprak parçası), *kesek* 6b-7 DM (ekmek dilimi); *kesek* 219-7 GT (*kesik*, parça, taş veya toprak parçası); *kisek* 230 MSD (yapışmış katı toprak parçası); *kisek+ler* 789 DN (taş veya toprak parçası); *kisek* 349 AL (kerpiç); *kisak* 161-2114 KYAS [parça, kısım, bölüm; tuğla parçası (Doğu Türkistan'da sözcüğün kullanımı bu anlam ile sınırlıdır.)], *kesak* 154-1976 KYAS [parça (herhangi bir şeyin) özellikle tuğla parçası].

‘Onların etrafına kesilen, ditilen yorgan [ve] ve döşekler ile keçe kilimleri’ (BS, 88). *ḥanniḡ dēmi kēsiliḡ* ‘Hanın nefesi kesilip’ (BS, 334).

Eski Türkçede *kes-* fiiline, edilgen çatı eki olan *-(I)l-* ekini alarak türetilen *kesil-* fiili; ‘kesilmek, ayrılmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 750). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır¹⁹⁹: *tutmaṅḡlar olardıñ dōstlar ançaḡa tegi kesilmeginçe taṅḡrı yolı içinde* (RKÇ, 26-54b3=4:89).

Taranan eserlerde ‘kesilmek, kopmak; durmak, dinmek’ anlamlarında rastlanan fiil; Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir. Yeni Uygurcada *kēsil-* biçiminde yaşayan fiil; ‘kesilmek, durmak’ anlamlarını korumaktadır.

kētiṡ-: (bk. ketküz-) Kapalı tek heceli *ket-* fiili, işteş çatı ekini aldığı ilk hece açık hece konumuna geçtiği için ilk hecedeki /e/ ünlüsü, Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği /è/’ye dönerek *kētiṡ-* biçimini almıştır. *Kētiṡ-* fiilinin ‘birlikte gitmek’ anlamına geldiği görülmektedir: *öyge kirip kētiṡti* ‘Eve girip gittiler’ (UTİL, 1994: 723). *BS*’de ‘birlikte gitmek’ anlamında kullanılmıştır: *daliḡa yēyilip kētiṡkenidi* ‘Bozkıra yayılıp gitmişti’ (BS, 25). *bir–biridin ḥever anlap, bu yerge yigiliṡḡa baṡliḡan ḥelḡ goya tuyuḡsız u dünyadaki dozaḥniḡ menzirisini körgendek çöçüp, ṡürkünüḡ kētiṡti* ‘Birbirinden haber alıp, bu yere yığılmaya başlayan halk sanki aniden o dünyadaki cehennem manzarasını görmüş gibi ürküp, endişelenip gitti’ (BS, 115). *KYAS*’de *kētiṡ-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *kēt-* (*g-*) (*II*) fiiline, işteş çatı eki olan *-ṡ-* eki getirilerek türetilen *kētiṡ-* (*g-*) fiili; ‘ayrışmak, ayırmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 707). Taranan eserlerde Eski Uygurca ve Karahanlı döneminde görülmektedir²⁰⁰: *ola.r bir ikindi.di.n ketiṡdi* ‘o ikisi birbirinden ayrıldı’ (DLT, 313-257).

¹⁹⁹ *kesil-mek* EUTS (kesilmek); *kesil-ür* 1528 KB (kesilmek); *kesil-mek* 336-272 DLT (nesne kesilmek, nefes kesilmek); *keslin-di* 392-307 DLT (kopmak, kesilmek); *kesil-meginçe* 26-54b3=4:89 RKÇ (bir yerden ayrılmak, göç etmek, hicret etmek); *kesil-ing* 26-12a1=4:34 RKÇ (ayrı durmak, ayrılmak, uzak durmak); *kesil-* 29-15a1=9:20 RKÇ (kesilmek); *kesil-ür* 178-10 NF (kesilmek, durmak, dinmek; ayrılmak, ayrı düşmek); *kesil-di* 154-8 ME (kesilmek, kopmak); *kesil-ip* 239-2 MM (kesilmek); *kesil-mek* 104 İML (bir nesne keskin bir şeyle yarılmak); *kesil-menḡiz* 60a-3 TZ ~ *kesin-di* 6b-7 TZ (kesilmek); *kesil-* 460a-8 İM (kesilmek); *kesil-ip* 226-8 GT ~ *kisil-di* 271-12 GT (kesilmek); *kisil-di* 81-3 BD (kesilmek); *kesil-mak* 154-1977 KYAS (kesilmek).

²⁰⁰ *kitiṡ-mek* EUTS (ayrılmak); *kētiṡ-di* 313-257 DLT (birbirinden ayrılmak, uzaklaşmak).

kiçikkine²⁰¹: Yeni Uygurcada küçültme eki olan +*kInA* eki (Tömür, 2011: 98) getirilerek türetilen *kiçikkine* ismi; ‘küçücük, çok küçük, azıcık, biraz’ anlamlarına gelmektedir: *kiçikkine bir veke eşimge çüşti* ‘Küçücük bir olay aklıma geldi’ (UTİL, 1994: 756). BS’de ‘küçücük, azıcık’ anlamlarında kullanılmıştır: *adem kiçikkine bir tal* ‘Adam küçücük bir dal’ (BS, 63). *kiçikkine baliniñ* ‘Küçücük çocuğun’ (BS, 393). Eski Türkçede ‘küçük’ anlamına gelen *kiçig* (Clauson, 1972: 696) ismine, küçültme eki (Taranan Eski Uygurca metinlerde +*kIyA* biçimindedir.) getirilerek türetilen *kiçigkiye* ismi; ‘ufacık’ anlamına gelmektedir. Taranan eserlerde Eski Uygurcada rastlanmaktadır²⁰².

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘küçücük, ufacık, azıcık’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *kiçikkine* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamları korumaktadır.

kirgüzüş: Yeni Uygurcada *kir-* fiiline, ünsüzle biten tek heceli fiillere getirilen -*gUz-* ettirgen çatı eki (Tömür, 2011: 343) ile türetilen *kirgüz-* fiili; ‘götürmek, sokmak, göndermek, geçirmek’ anlamlarına gelmektedir: *atni athaniğa kirgüz-* ‘Atı ahıra götürmek’ (Schwarz, 1992: 728). BS’de ‘geçirmek’ anlamında kullanılmıştır: *kolğa kirgüzüş* ‘Ele geçiriş’ (BS, 211).

Eski Türkçede ‘girmek’ anlamına gelen *kir-* (*g-*) (Clauson, 1972: 735) fiiline, ettirgen çatı eki olan -*tUr-* eki getirilerek türetilen *kirtür-* (*g-*) fiili; ‘girdirmek, dâhil etmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 740). Hamilton, ‘geri gitmek, içeri gitmek’ anlamlarındaki **kig-* fiiline, ettirgen çatı eki getirilerek *kigür-* fiilinin türediğini belirtmektedir (Hamilton, 2011: 193). Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren rastlanan fiil; ‘girdirmek, sokmak, koymak’ anlamlarında kullanılmaktadır²⁰³: *k(e)ntü : y(a)ñ(ı)lt(ı)g : y(a)bl(a)k : kigürt(ü)g* ‘kendin hatâ ettin (ve) nifak soktun.’ (KT, D23).

²⁰¹ Kuvvetlendirme, küçültme ve sevgi bildiren bir ektir: +*kInyA* (kitabeler), +*kInA* (n ağzı), +*kIyA*, +*kIA* (y ağzı) (Gabain, 1988: 105).

²⁰² *kiçigkiye* EUTS (ufacık); *kiçigkiye* 59, 24 M (ufacık); *kiçikkina* 155-2001 KYAS (çok küçük, küçücük, ufak, minicik; çok küçük şey, küçük miktar), *kiçkina* 156-2013 KYAS (çok küçük, küçücük, minicik).

²⁰³ *kigür-tüg* KT D23 (girdirmek, sokmak); *kirgür-* ETG ~ *kigür-* ETG (içeri sokmak); *kigür-ür* XVIII.1 İKP (girdirmek, sokmak); *kigür-mek* EUTS ~ *kirgür-mek* EUTS (sokmak, gidermek, getirmek); *kigür-di* 3293 KB (girdirmek, içeri sokmak); *kig(ü)r-ür-miz* 26-28a3=4:57 RKÇ ~ *kivür-ür* 34-79b1=39:5 RKÇ (koymak, sokmak, dâhil etmek, yerleştirmek), *kigür-üngler* 37-78a1=50-34 RKÇ (girmek); *kig(ü)r-ür-men* 350-3 NF ~ *kirgür-gil* 280-11 NF (sokmak, göndermek); *kigür-di* 88-5 ME ~

Taranan eserlerde ‘girdirmek, içeri sokmak; göndermek’ anlamlarında rastlanan fiil; Köktürk döneminden itibaren görülmektedir: *y(a)bl(a)k : kigürt(ü)g* ‘nifak soktun.’ (BK, D19). Yeni Uygurcada *kirgüz-* biçiminde yaşayan fiil; ‘girdirmek, sokmak, göndermek’ anlamlarını korumaktadır.

kiriş-: (bk. kirgüzü) Yeni Uygurcada *kiriş-* fiili; ‘başlamak, çekmek, küçülme, kilitlemek, bağlamak, para birleştirmek’ anlamlarına gelmektedir: *kitap okuşka kiriş-* ‘Kitap okumaya başlamak’ (Schwarz, 1992: 728). *BS*’de ‘girişmek’ anlamında kullanılmıştır: *barmaqliri yağaçaқа kirişip* ‘parmakları ağaca girip’ (BS, 87). *lëkin uniñ kattıq kirişken bedinini* ‘Lakin onun sertçe girişilen bedenini’ (BS, 335). *KYAS*’de *kiriş-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *kir-* (*g-*) fiiline, işteş çatı eki olan *-(I)ş-* eki getirilerek *kiriş-* fiili türetilmektedir. *Kiriş-* (*g-*) fiili; ‘birbirinin içine girmek, birbirine nüfuz etmek; müdahale etmek, karışmak; girişmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 747). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanan fiil; ‘girişmek, girmede yarışmak’ anlamlarında kullanılmaktadır²⁰⁴: *ol meniñ birle işka kirişdi* ‘bir işe vb. şeye girişmekte o benimle yarış etti’ (DLT, 318-260).

kirtik: Yeni Uygurcada *kirt-* fiiline getirilen fiilden isim yapım eki *-k* ile türetilen (Tehur vd., 2010: 1441) *kirtik* isminin ‘yarım, çatlak; kıymık; sivri (yaka)’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *kirtik çine* ‘Çatlak kâse’ (Schwarz, 1992: 727). *BS*’de ‘sivri (yaka)’ anlamında kullanılmıştır: *kirtik yaqılık* ‘Sivri (V şeklinde) yakalı’ (BS, 453). *kirtik yaqılık aq şaye köñlek üstidin kalte yeñ yeşil hırke kiygenidi* ‘Sivri yakalı beyaz saten gömlek üstünden kısa kol yeşil hırka giymişti’ (BS, 308). *KYAS*’de *kirtik* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘kesmek, yarmak, çentik atmak’ anlamlarına gelen *kert-* (Clauson, 1972: 738) ~ *ket-* (*ged-*) (*I*) (Clauson, 1972: 700) fiili, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki ile türetilerek *kertük* (Clauson, 1972: 739) ~ *ketük* (Clauson, 1972: 702) biçimini almaktadır. *Kertük* ~ *ketük* ismi; ‘çentik, çentikli, yontulmuş’ anlamlarına

kivür-di 20-6 ME (sokmak); *kiwür-* 301-1 MM (girdirmek, sokmak); *küvür-* < *kigür-* 139 CC (yönelmek, doğrultmak, götürmek); *kirkiz-* 55a-5 TZ ~ *kiyir-* 55a-6 TZ (girdirmek); *kewür-* 33a-4 İM (girdirmek, sokmak); *kigür-üp* 22 MSD (girdirmek, sokmak); *kiwür-se* 867 LD (girdirmek, dâhil etmek); *kivür-me* 98b-2 ŞD (sokmak, yerleştirmek); *kirgüz-di* 425 DN (girdirmek); *givür-diler* 352 AL (koymak); *kirguz-mak* 160-2094 KYAS (girdirmek, ithal etmek).

²⁰⁴ *kiriş-di* 318-260 DLT (girişmede yarışmak); *kiriş-di* 117-7 ME (girişmek); *kiriş-* 436a-3 İM (girişmek, karşılıklı girmek); *kiriş-mes* 94-2 GT (girişmek, karışmak); *kiriş-ti* 81 Kİ (girişmek); *kiriş-tim* 310 DN (girişmek); *kiriş-ti* 348 AL (birbirine girişmek).

gelmektedir. Taranan eserlerde Kıpçak döneminde rastlanan isim, ‘kertik’ anlamında kullanılmaktadır²⁰⁵.

Taranan eserlerde Kıpçakçadan itibaren ‘kertik, çentik’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *kirtik* biçiminde yaşamaktadır. *Kirtik* ismi; ‘kertik, çatlak’ anlamlarını korumakta ayrıca ‘yaka için sivri’ anlamını kazanmaktadır.

kişen: Yeni Uygurcada *kişen* ismi; ‘uçkur, köstek, pranga, zincir, esaret’ anlamlarına gelmektedir: *kutulup el rohiy kişendin* ‘Kurtulup vatan ruhi esaretten’ (UTİL, 1994: 768). BS’de ‘bukağı’ anlamında kullanılmıştır: *atlarniñ kişinigin* ‘Atların bukağısı (BS, 39).

Eski Türkçede ‘kösteklemek, topallamak (at)’ anlamlarına gelen *kişe*:- (Clauson, 1972: 753) fiiline, fiilden isim yapım eki olan -n+ eki getirilerek türetilen *kişen* ismi; ‘atın aksaması, pranga, demir ayak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 754). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanan *kişen* ismi; ‘uçkur, köstek’ anlamlarında görülmektedir²⁰⁶.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘uçkur, köstek, yular’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *kişen* biçiminde yaşamaktadır. *Kişen* ismi; bu anlamlarını muhafaza ederken ‘esaret’ anlamını kazanmıştır.

kişilik: Yeni Uygurcada *kişilik* ismi; ‘kişilik, insanlık; kişiden oluşan grup’ anlamlarında görülmektedir: *kişilik hoquki* ‘İnsan hakları’ (Schwarz, 1992: 726). BS’de ‘kişiden oluşan grup’ anlamında kullanılmıştır: *beş-alte miñ kişilik helk koşuniğa karşı sekkiz kün ceñ kildi* ‘Beş altı bin kişilik halk ordusuna karşı sekiz gün savaş yaptı’ (BS, 243). *Muhammet’imin Hänniñ on miñ kişilik atlık koşuni Yekenniñ* ‘Muhammet Han’ın on bin kişilik atlı ordusu Yarkend’in’ (BS, 254). KYAS’de *kişilik* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘adam, kişi, insanoğlu’ anlamlarına gelen *kişi*:- (Clauson, 1972: 752) ismine, isimden isim yapım eki olan +*ilk* eki getirilerek türetilen *kişilik* ismi;

²⁰⁵ *kertik* 81 Kİ (kertik); *kertik* 34b-11 TZ (kertik, kertilmiş).

²⁰⁶ *kişen* ETG (uçkur, bağ); *kişen* EUTS (uçkur); *kişen* 314 KB (köstek), *kişe-di* 1838 KB (kösteklemek, bağlamak); *kişen* 270-237 DLT (köstek); *kişen* 82 Kİ (ayak bağı); *kişen* 20b-12 TZ (köstek); *keşin* 8b-9 DM (köstek), *kisen* 8b-9 DM (yular); *kişan* 161-2126 KYAS (zincir, bukağı, köstek).

‘insanlık, lütuf, pek çok kişiden oluşan grup’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 754). Taranan eserlerde Karahanlı döneminde görülmektedir²⁰⁷.

kiydür-: Yeni Uygurcada *kiydür-* fiili, ‘giydirmek’ anlamına gelmektedir: *apam çapini maña kiydürüp* ‘Annem cübbesini bana giydirip’ (UTİL, 1994: 777). BS’de ‘giydirmek’ anlamında kullanılmıştır: *Bibi Möhterem Hënim Molla Neğige zerbab ton kiydürüp* ‘Bibi Möhterem Hanım Molla Neki’ye altın görünümlü ipekten dokunan kumaştan gocuğunu giydirip’ (BS, 305).

Eski Türkçede ‘giymek’ anlamına gelen *ke:d-* (*g-*) (Clauson, 1972: 700) fiiline, *-Ur-* ettirgen çatı eki getirilerek türetilen *kedür-* fiili, ‘giydirmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 705). Taranan eserlerde²⁰⁸ Eski Uygurca dönemine ait olan *M* ve Karahanlı dönemine ait olan *DLT*’de *kedür-* (*kedür-*) biçiminde rastlanmaktadır: *ton kedürü* ‘elbise giydirerek’ (M, 21-2). *tōn kedürdi* ‘elbise vb. şey giydirdi.’ (DLT, 307-253). Ayrıca *KB*’de iki beyitte görülen *kedür-* fiili, ‘elbise giydirmek’ (KB, 2280) anlamının yanı sıra ‘kazandırmak’ (KB, 5800) anlamında da tespit edilmektedir. Harezmi Türkçesine ait eserlerden itibaren fiil; *keydür-* biçiminde tespit edilmekte, ettirgen çatı eki olarak *-Ur-* eki yerini bir başka ettirgen çatı eki olan *-DUR-*²⁰⁹ ekine bırakılmaktadır: *don keydürdi anğa* (ME, 17-4). *hanlık daçını keydirdi* ‘Hanlık tacını giydirdi.’ (CC, 138-14).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘giydirmek, takmak’ anlamlarında kullanılan fiil; Yeni Uygurcada *kiydür-* biçiminde yaşamakta ve ‘giydirmek’ anlamını korumaktadır.

kiyim: (bk. *kiydür-*) Yeni Uygurcada *kiyim* ismi; ‘giyim, giysi’ anlamlarına gelmektedir: *köñülñ kirini eytsa këter, kiyimñ kirini yusa këter* ‘Gönlün kirini söylese gider, giyimin kirini yıksa gider’ (UTİL, 1994: 778). BS’de ‘giyim, giyecek’ anlamlarında kullanılmıştır: *Apak Hoca şahane kiyimler bilen altun tehtte olturatti* ‘Apak Hoca şahane giysiler ile altın tahtta otururdu’ (BS, 354). *Birahmanlarnıñ kiyimini kiyişñiz, namaz okup ibadet kilişñiz ornığa ularnıñ butliriğa baş uruşñiz*

²⁰⁷ *kişilik* 457 KB (insanlık); *kişilik* 385 AH (kişilik).

²⁰⁸ *kedgür-* ETG ~ *kedür-* ETG (giydirmek); *kedür-mek* EUTS ~ *kedgür-mek* EUTS (giydirmek, giymek); *kedür-ü* M 21-2 (giydirmek); *kedür-* 5800 KB (giydirmek); *kedür-di* 307-253 DLT (giydirmek); *keydür-düm* 279-4 NF (giydirmek, takmak); *keydür-di* 17-4 ME ~ *keyür-di* 106-3 ME (giydirmek); *keydür-ür* 322-2 MM (giydirmek); *keydür-* 141-4 CC (giydirmek); *keydür-di* 86 Kİ (giydirmek); *keydür-* 171b-3 İM (giydirmek); *keydür-* GT ~ ? *kiydür-ip* 102-9 GT ~ *keydür-üp* 6-1 GT (giydirmek); *kidur-mak* 156-2019 KYAS (giydirmek).

²⁰⁹ İki ayrı ettirgen çatı ekinin birleşmesinden oluşmaktadır: *-DUR-* (<-t-+-Ur-) (Erdal, 1991: 709).

kerek! ‘Brahmanların elbisesini giymelisin, namaz kılıp ibadet etmenin yerine onların putlarına secde etmelisin!’ (BS, 412). KYAS’de *kiyim* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *ke:d-* (*g-*) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(I)m+* eki getirilerek türetilen *keğim* (*g-*) ismi; ‘giyim, giyme, giysi’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 704). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmakta ve ‘elbise, giyim’ anlamlarında görülmektedir²¹⁰: *inandım aş içgü ton kedim* ‘inandım, yiyecek içecek, üst baş’ (AB, 190).

kiyimlik: (bk. *kiyim*) Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği son sesi tonsuzlaşan *kiyimlik* ismi; ‘giyimi olan, giyimli, giysi dikilecek kumaş’ anlamlarında görülmektedir: *bazarga bėrip kiyimlik ėliřka* ‘Pazara gidip giysilik kumaş almaya’ (UTİL, 1994: 779). BS’de ‘giyimli, giysili’ anlamlarında kullanılmıştır: *kök kiyimlik mulazim ornidin turup* ‘Mavi giyimli hizmetçi yerinden kalkıp’ (BS, 184). *kök kiyimlik, yüzige niķab tartķan boyluķ bir adem yan ışıktın kirip tizlandı* ‘Mavi giysili, yüzüne peçe çeken boylu bir adam yan kapıdan girip diz çöktü’ (BS, 184). KYAS’de *kiyimlik* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *keğim* (*g-*) ismine, isimden isim yapım eki olan *+Ilg* eki getirilerek türetilen *keğimlig* (*g-*) ismi; ‘giyimli (zırlı)’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 704). Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren ‘giyimli’ (KT, D33) ve ŞU’da ‘zırlı’ (ŞU, G9) anlamıyla görülmektedir²¹¹.

İlk kez rastlandığı Köktürk döneminden itibaren ‘giyimli, zırlı’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *kiyimlik* biçiminde yaşamakta ve ‘giyimli’ anlamını korumaktadır.

köçür-: Yeni Uygurcada *köçür-* fiili; ‘taşımak, nakletmek; kopya etmek’ anlamlarına gelmektedir: *öy köçür-* ‘Ev taşımak’ (Schwarz, 1992: 700). BS’de ‘nakletmek, geçirmek, kopyalamak’ anlamlarında kullanılmıştır: *ķizmetlerni közdin köçüretti* ‘Hizmetleri gözden geçirirdi’ (BS, 369). *miladiye 1804-yili köçürölgen nuşışini* ‘Miladi 1804 yılında istinsah edilen nüshasını’ (BS, 61). KYAS’de *köçür-* fiiline rastlanmamıştır.

²¹⁰ *kedim* ETG (elbise); *kedim* 190 AB (elbise); *keğim* 2280 KB ~ *keğgü* 4441 KB ~ *keğgülik* 232 KB (giyecek, elbise); *geyim* C186 AH ~ *keğim* 168 AH ~ *keyim* AC 168 AH ~ *kidim* Ba 168 AH (giyim); *keyim* 81-2 ME (giyim); *kelim* 31a-3 TZ (elbise, urba).

²¹¹ *keğimlig* KT D33 (giyimli, kuşamlı); *keğimlig* ŞU G9 (zırlı); *keğimlig* ETG (zırlı, elbiseli, giyimli); *keğimlig* EUTS (giyimli).

Eski Türkçede ‘birinin yerini değiştirmek, göç etmek, başıboş dolaşmak ve ölmek’ anlamlarına gelen *köç-* (Clauson, 1972: 694) fiiline, *-Ur-* ettirgen çatı eki getirilerek türetilmesi sonucunda türetilen *köçür-* fiili; ‘göçmesine neden olmak, aktarmak, kopya etmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 699). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘göç ettirmek, istinsah etmek’ anlamlarında görülmektedir²¹²: *köçürü konturu kelir* ‘göç ettire kondura geliyor.’ (IrKB, 34). *ol köçüt köçürdi* ‘o, atı bir yerden bir yere nakletti’ (DLT, 307-253).

Taranan eserlerde ‘göç ettirmek, naklettirmek; istinsah etmek; çıkarmak, kaldırmak’ anlamlarında rastlanan fiil; Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir. Yeni Uygurcada *köçür-* biçiminde yaşayan fiil; ‘göç ettirmek, naklettirmek; istinsah etmek’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca fiilin Yeni Uygurcada kazandığı bir anlama dikkat çekmekte fayda bulunmaktadır: Bir inanışa göre hasta bir kişiye musallat olan cin, başka bir şeye taşınarak tedavi edilir. Batıl inanç kapsamında değerlendirilebilecek bu uygulama için de *köçür-* fiili kullanılmaktadır.

kökke-: Yeni Uygurcada *kökke-* fiili; ‘yeşermek; ilerlemek, daha iyi bir duruma getirmek’ anlamlarında görülmektedir: *del-derehler kökke-* ‘Ağaçlar yeşermek’ (Schwarz, 1992: 707). BS’de ‘yeşermek’ anlamında kullanılmıştır: *yağıçi çınar bolup kökleydu* ‘Ağacı çınar bolup yeşerecek’ (BS, 16). *zira’et köklimeslik, yer yüzidin berket, insandin şepket kötürölüp kėtiş ehvalliri yüz bėridu* ‘Bitki yetişmezlik (çoraklık), yeryüzünden bereket, insandan şefkat yok oluş halleri meydana geliyor’ (BS, 169).

Eski Türkçede ‘gök, gökyüzü; gökyüzü vb. renkli’ anlamlarına gelen *kö:k* (IV) (Clauson, 1972: 708) ismine, isimden fiil yapım eki olan *+IA-* eki getirilerek türetilen *kökke:- (g-)* (II) fiili; ‘yeşermek, mavileşmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 711). Taranan eserlerde Karahanlı döneminde rastlanmaktadır²¹³: *yılkı kökke.di* ‘hayvanlar yeşillik ve taze ot yedi.’ (DLT, 576-473).

²¹² *köçür-ü* IrKB 34 (göçürtmek, göç ettirmek); *köçür-* ETG (göçmek); *köçür-mek* EUTS (göçürmek); *köçür-di* 307-253 DLT (göçürmek, naklettirmek), *köçür-di* 307-253 DLT (istinsah etmek); *köçür-* 338 AH (göçürmek, yok etmek); *köçür-mekde* K.X.8 AO (göçürmek); *köçür-mek* 140 CC (göçürmek); *köçür-ür* 291 MSD (geçirmek, kaldırmak); *köçür-üp* 116 DN (geçirmek, kaldırmak); *göçür-güng* 355 AL (göçürmek, çıkarmak).

²¹³ *kökke-miş* 1492 KB (bir işin aslını bilmek); *kökke-di* 575-473 DLT (eyer bağımlı bağlamak), *kökke-di* 576-473 DLT (yeşillik ve taze ot yemek); *kökla-mak* 166-2214 KYAS (gövermek, yeşermek, yaprak çıkarmak, filizlenmek).

Taranan eserlerde Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘bir işin aslını bilmek, yeşillik yemek’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *kökle-* biçiminde yaşamaktadır. *Kökle-* fiili, ‘bir işin aslını bilmek’ ve ‘ot yemek’ anlamlarını kaybetmiş; ‘bitkinin yeşermesi’ ve ‘ilerlemek’ anlamlarını kazanmıştır.

Taranan eserlerde ‘dikiş, bağlantı yeri’ anlamlarına gelen *kök (III)* (Clauson, 1972: 708) ismine, isimden fiil yapım eki olan +*IA-* eki getirilerek türetilen ve ‘bağ ile bağlamak’ anlamına gelen *kökle:- (I)* (Clauson, 1972: 711) fiili de görülmektedir: *ol eğer kökle.di* ‘o, eyerin bağını bağladı.’ (DLT, 575-473). Taranan eserlerde ‘kök, temel, kaynak’ anlamlarına gelen *kök (I)* (Clauson, 1972: 708) ismine, isimden fiil yapım eki olan +*IA-* eki getirilerek türetilen ve ‘bir şeyin esasına vâkıf olmak’ (Arat, 1979: 275) anlamına gelen *kökle-* fiiline de rastlanmaktadır (KB, 1492).

kökür-: (bk. kökle-) Yeni Uygurcada *kök* ismine +*Ar-* isimden fiil yapım eki (Tehur vd, 2010: 1921) getirilerek türetilen *köker-* fiili; ‘gövmek, yeşermek; küflenmek; sinirlenmek; donmak, buz tutmak’ anlamlarında görülmektedir: *buğday maysiliri kökerdi* ‘Buğday fideleri göverdi’ (Schwarz, 1992: 706). Yeni Uygurcaya ait sözlüklerde *köker-* biçiminde görülen fiil, *BS*’de *kökür-* biçiminde geçmekte ve ‘gövmek, yeşermek’ anlamlarında kullanılmaktadır: *baş-közliri işşip, kökürip* ‘Baş, gözleri şişip (iltihaplanıp) morarıp’ (BS, 103). *şemşad derehliri yapyeşil kökürüp* ‘Şimşir ağaçlar yeşil ve gür göverip’ (BS, 429).

Eski Türkçede *kö:k (IV)* ismine, isimden fiil yapım eki olan +*Ar-*²¹⁴ eki getirilerek türetilen *kö:ker-* fiili; ‘gök rengi veya mavi olmak, grileşmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 713). Taranan eserlerde Karahanlı, Kıpçak, Çağataycaya ait eserlerde rastlanmaktadır²¹⁵: *kökerdi nēŋ* ‘nesne grileşti’ (DLT, 311-256). *közüm suydın ot kökerse* (DN, 470).

İlk kez rastlandığı Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘grileşmek, yeşermek, gövmek’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *köker-* biçiminde yaşamaktadır. Fiil; ‘yeşile dönmek, yeşermek’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘kızmak, sinirlenmek; küflenmek; donmak, çok üşümek’ anlamlarını da kazanmıştır.

²¹⁴ Eski Türkçedeki *er-* fiilinin, özellikle renk adlarına gelen, bir süre sonra geldiği sözcüklerle kaynaşarak ekleşmesinden oluşmuştur (Korkmaz, 2014: 174).

²¹⁵ *köker-di* 311-256 DLT (grileşmek, göğün renginde olmak); *köker-di* 83b-6 TZ (gövmek); *köker-di* 1142 LD (gövmek, yeşermek); *köker-se* 470 DN ~ *köver-gey* 613 DN (gövmek, yeşermek); *köger-di* 149b-10 ŞD (gövmek, yeşermek); *kökar-mak* 166-2211 KYAS (gövmek, yeşermek).

köleŋge: *Köleŋge* ismi, Yeni Uygurcada da ‘gölge’ anlamına gelmektedir: *adem köleŋgisi* ‘İnsan gölgesi’ (Schwarz, 1992: 710). *BS*’de ‘gölge’ anlamında kullanılmıştır: *bir kara köleŋge İsen Buķiniŋ yēniġa keldi* ‘Bir kara gölge, İsen Buka’nın yanına geldi’ (*BS*, 464).

Eski Türkçede ‘gölgelemek, gölge etmek’ anlamlarına gelen *köli:- (g-)* (Clauson, 1972: 716) fiiline getirilen fiilden isim yapım eki olan *-ge*²¹⁶ eki ile türetilen *köli:ge: (g-)* ismi; ‘gölge, karanlık’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 718). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren ‘gölge’ anlamında rastlanmaktadır²¹⁷: *bra aŋuġ köligelik ed tavarlar közünti* ‘çardak, gölgelik (için lüzumlu) şeyler göründü.’ (*M*, 18/33-34).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘gölge’ anlamıyla görülen isim, Yeni Uygurcada *köleŋge* olarak yaşamaktadır. *Köleŋge* ismi ‘gölge’ anlamını korumaktadır.

kömtür-: Yeni Uygurcada *kömtür-* fiili; ‘ters çevirmek, altını üstüne getirmek’ anlamlarında görülmektedir: *çelekni kömtürmek* ‘Kovayı ters çevirmek’ (UTİL, 1994: 686). *BS*’de ‘çevirmek’ anlamında kullanılmıştır: *azab ve ħorluġ başķan bu zēminni tevritip, erŋini düm kömtürüp* ‘Azap ve ayıp basan bu topraġı titretip, arŋını yüzükoyun çevirip’ (*BS*, 87). *KYAS*’de *kömtür-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘gömmek, bir şeyi topraġa veya küllere gömmek; kazmak, yetiştirmek’ anlamlarına gelen *köm- (g-)* (Clauson, 1972: 721) fiiline, *-tUr-* ettirgen çatı eki getirilerek türetilen *kömtür- (g-)* fiili, ‘gömdürmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 722). Karahanlı döneminde rastlanan *kömtür-* fiili, ‘gömdürmek’ anlamında kullanılmaktadır²¹⁸.

²¹⁶ *-ġa / -ge* seyrek olarak kullanılan fiilden isim yapım ekidir (Gabain, 1988: 51).

²¹⁷ *kölige* EUTS ~ *küznek* EUTS (gölge); *kölige+si* M 5-34 (gölge), *köligelik* 18, 33 M (gölgelik, çardak); *kölik* 173 KB ~ *kölike* 3536 KB (gölge); *kölige* 225-194 DLT (koyu gölge), *kölik* 206-176 DLT (gölge), *köliklig* 254-223 DLT (gölgeli), *köŋige* 225-194 DLT (küçük gölge); *kölike+leri* 30-53a3=16:48 RKÇ (gölge); *kölge+sini* 318-15 NF ~ *kölige* 38-9 NF (gölge); *kölge* 188-7 ME ~ *kölige* 94-1 ME (gölge); *kölege* 105 CC (gölge); *kölek* 24a-10 TZ ~ *köletke* 24a-10 TZ (gölge); *kölge* 2a-13 DM (gölge); *kölige* 141a-5 İM (gölge); *kölge+de* 296-10 GT ~ *köletke+sine* 23-7 GT (gölge); *kölge+ngiz* 1697 LD (gölge); *kölege* 150a-11 ŞD (gölge); *kölege* 362 AL (gölge); *kulanka* 170-2282 KYAS ~ *kulaga* 170-2277 KYAS (gölge).

²¹⁸ *kömtür-di* 364-289 DLT (gömdürmek).

Taranan eserde ‘gömdürmek’ anlamıyla görülen fiil, Yeni Uygurcada *kömtür-* biçiminde yaşamaktadır. *Kömtür-* fiili, ‘gömdürmek’ anlamını korumasının yanı sıra ‘çevirmek, altını üstüne getirmek’ anlamlarını kazanmıştır.

kömül-: (bk. *kömtür-*) Yeni Uygurcada *kömül-* fiili; ‘gömülmek, dalmak, dalmak’ anlamlarında görülmektedir: *yol qarğa kömüldi* ‘Yol kara gömüldü’ (Schwarz, 1992: 710). *BS*’de ‘gömülmek, dalmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *meydan qarğışka kömülüp* ‘Meydan lanete gömülüp’ (*BS*, 102). *palaket başkan keñri zemin muñ bilen koyuq çañ-tozangä kömülüp qaldı* ‘Felaket basan geniş toprak, dert ile yoğun toz toprağa gömülüp kaldı’ (*BS*, 248). *KYAS*’de *kömül-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *köm-* (*g-*) fiiline, *-(U)l-* edilgen çatı eki getirilerek türetilen *kömül-* (*g-*) fiili, ‘gömülmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 722). Eski Uygurcadan itibaren rastlanan fiil, ‘gömülmek’ anlamında kullanılmaktadır²¹⁹: *saçları-ınta kömülüp* ‘saçları arasına gömülüp’ (*M*, 74-7).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘gömülmek, batmak’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *kömül-* biçiminde yaşamaktadır. Yeni Uygurcada da ‘gömülmek, batmak, dalmak’ anlamlarını korumaktadır.

köndür-: Yeni Uygurcada *köndür-* fiili; ‘ikna etmek, inandırmak; alışmak; çalışmak, uygulamak’ anlamlarına gelmektedir: *men uni köndürelmidim* ‘Ben onu ikna edemedim’ (Schwarz, 1992: 711). *BS*’de ‘ikna etmek’ anlamında kullanılmıştır: *bağçığa yılan şeklide kirgen şeytan Hava Anini azdurup mevinı yeyişke köndürdi* ‘Bahçeye yılan şeklinde giren şeytan, Havva Ana’yı kandırıp meyveyi yemeye ikna etti.’ (*BS*, 354).

Eski Türkçede ‘fiziksel olarak düz olmak; kabul etmek, barışmak, alışmak, katlanmak’ anlamlarına gelen *kön-*²²⁰ (*g-*) (Clauson, 1972: 726) fiiline, *-DUR-* ettirgen çatı eki getirilerek türetilen *köndür-* (*g-*) fiili; ‘düzeltmek, doğrultmak,

²¹⁹ *kömül-üp* *M* 74-7 (gömülmek); *kömül-mek* *EUTS* (gömülmek); *kömül-di* 5710 *KB* (gömülmek); *kömül-di* 20-15 *NF* (gömülmek); *kömül-di* 159-5 *ME* (gömülmek); *kömül-* 148 *CC* (gömülmek); *kömül-* 37a-2 *İM* ~ *kömül-* 379a-8 *İM* (gömülmek).

²²⁰ *kön-düm* 4994 *KB* (doğrulamak, düzeltmek, yola çıkmak); *kön-di* 279-242 *DLT* (doğru yola yönelmek); *kön-gey* 28-36a2=7:159 *RKÇ* (hidayete ermek, doğru yola girmek); *kön-di* 37-2 *ME* (itiraf etmek); *kön-er* 135-2 *MM* (doğrulamak); *kön-* *CC* ~ *kün-* *CC* 148 (itiraf etmek, kabul etmek); *kön-medi* 77a-10 *ŞD* (yola gelmek, düzeltmek); *kun-* 172-2317 *KYAS* (eğitim görmek, eğitim görmek).

rehberlik etmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 730). Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır²²¹.

İlk kez rastlandığı Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren 'doğrultmak, düzeltmek; yöneltmek, göndermek' anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *köndür*-biçiminde yaşamaktadır. Bu fiil; Yeni Uygurcada 'ikna etmek, inandırmak; alıştırmak; çalışmak, uygulamak' anlamlarına gelmektedir. Görüldüğü gibi fiil; 'doğru yola sevk etmek, doğrultmak, düzeltmek' anlamlarını kaybetmiştir.

könek: (bk. köñçi) *Könek* ismi, Yeni Uygurcada 'arı kovanı' anlamına gelmektedir. *BS*'de 'arı kovanı' anlamında kullanılmıştır: *here köñiki* 'Arıların kendi yaptığı yeri, yuvası (kovan)' (*BS*, 174). *KYAS*'de *könek* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *kö:n* (*g-*) ismine, isimden isim yapım eki küçültme eki +*Ak*²²² getirilerek türetilen *könek* (? *g-*) ismi; 'kova, küçük deri nesne' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 731). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır²²³: *köñgeki toñgmiş*. 'kovası (da) donmuş.' (*IrkB*, 57).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülen isim; 'kova, su veya süt kabı' anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *könek* biçiminde yaşayan ismin yalnızca 'arı kovanı' anlamına geldiği görülmektedir.

köñlek: (bk. köñüllük) Taranan eserlerde Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren 'gömlek' anlamıyla görülen isim, Yeni Uygurcada *köñlek* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamı korumaktadır.

Eski Türkçede *köñül* (*g-*) ismine, isimden fiil yapım eki olan +*A-* eki getirilerek *köñle:-* (*g-*) fiili türetilmektedir. 'Gönül, kalp hizasını kapatan giysi' anlamına gelen

²²¹ *köntür-gey* 0433 AY (doğrultmak, düzeltmek); *köndür-eyin* 474 KB (doğrultmak, yola çıkarmak); *könd(ü)r-mez* 29-57b3=9:80 RKÇ (doğru yol göstermek, hidayete erdirmek); *köndür-ürler* 268-15 NF (doğru yola sevk etmek); *könder-di* 92-1 ME ~ *köndür-di* 9-3 ME (yöneltmek, çevirmek); *könder-irmiz* K.V.13 AO (göndermek); *könder-* 139 CC (doğrultmak, düzeltmek); *könder-di* 85 Kİ (göndermek); *könder-* 197b-5 İM ~ *köndür-* 195a-6 İM (göndermek, yollamak); *köndür-ür* 544-3 BD (göndermek); *kundur-mak* 171-2313 KYAS (eğitmek, yetiştirmek).

²²² Normal şekillerde +*Ak* biçimindeyken ünlülerden ve /r/ ünsüzünden sonra +*k* biçimindedir (Clauson, 1972: xli).

²²³ *köñgeki*+i 57 IrkB ~ *könek*+i 57 IrkB (kova); *könek* EUTS ~ *könyek* EUTS (kova); *könek* 197-169 DLT (deriden yapılan su kabı); *könek* 141 KB (kova burcu); *könek* 183 İML (bürcü, gönden yapılan kovamsı su veya süt kabı.)

gömlek (<*köñle*:-+*-k*) isminin bu fiilden türetildiği görüşü mevcuttur (Clauson, 1972: 732). Karahanlı döneminden itibaren ‘gömlek’ anlamında görülmektedir²²⁴.

köñüllük: Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği son sesteki ünsüzün tonsuz olduğu *köñüllük* isminin ‘neşeli, sevinçli, memnun’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *köñüllük bayram* ‘Neşeli bayram’ (Schwarz, 1992: 709). BS’de ‘neşeli, sevinçli, iyi’ anlamlarında kullanılmıştır: *köñüllük hem köñülsiz hatiriler içige kirip* ‘Mutlu ve mutsuz hatıralar[ın] içine girip’ (BS, 203). *Qubat Mirza Beg oçuk köñüllük bilen* ‘Kubat Mirza Bey iyi kalplilik ile’ (BS, 297).

Eski Türkçede ‘zihin, düşünce; yürek’ anlamlarına gelen *köñül*²²⁵ (Clauson, 1972: 731) ismine, isimden isim yapım eki olan +*IUg* eki getirilerek türetilen *köñüllüg* ismi; ‘nazik, akıllı, neşeli, iyi huylu’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 732). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır²²⁶: *yumşak köñüllüg* ‘yumuşak kalpli’ (M, 70-40). *ulu köñglü* ‘Kibirli, azametli.’ (CC, 99, 18).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘gönüllü, kalpli; düşünceli’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *köñüllük* biçiminde yaşamaktadır. *Köñüllük* ismi; ‘gönüllü, kalpli’ anlamlarını korumuştur. ‘Mutlu, neşeli’ anlamlarını kazanmıştır.

köñülsiz: (bk. köñüllük) Yeni Uygurcada yalnızca düz dar ünlülü olan +*siz* ekiyle türetilen *köñülsiz* ismi; ‘mutsuz, memnuniyetsiz; istemeyerek, zorla’

²²⁴ *köñglek*+in 4966 KB (gömlek); *köñlek* 598-489 DLT (gömlek); *köñglek*+imni 30-10a3=12:93 RKÇ (gömlek); *köñglek* 132-15 NF (gömlek); *köñglek* 83-5 ME (gömlek); *kömlek* 166 İML (gömlek); *kövlek* 101 CC (gömlek); *könlek* 85 Kİ (gömlek); *kömlek* 29b- TZ ~ *köñlek* 29b-1 TZ (gömlek); *kömlek* 12b-2 DM (gömlek); *köñlek* 155b-3 İM (gömlek); *köñlek* 326-9 GT (gömlek); *köñlek* 862 LD (gömlek); *köñlek* 59-3 BD (gömlek); *gül* 363 AL ~ *göl* 363 AL (gömlek); *küylak* 179-2464 KYAS ~ *künlak* 178-2445 KYAS (göğüs kısmı kapanmayan palto veya gömlek).

²²⁵ *köngül*+teki 76 KİP (gönül; iman); *köñül*+çe VII.1 İKP (gönül, vicdan); *köngül* EUTS (gönül, kalp, fikir, istek, arzu); *köñül* 56 ÇB (gönül, yürek, azim); *köñül* ~ *kön(ü)l* ETG (gönül); *köñül* 1175 AY (gönül, yürek; düşünce); *köngül* 25 KB (gönül, yürek, anlayış); *köñül* 63-49 DLT (kalp, gönül; zihin açıklığı); *köngül* 318 AH (gönül); *köñ(ü)l*+ler 30-71b2=16:78 RKÇ (gönül, kalp, yürek, iç); *köñ(ü)l* 74-13 NF (gönül; akıl); *köngül* 44-5 ME (gönül); *köñül* 2-3 MM (gönül); *köngül* A.I.10 AO (gönül); *köngül* 95 CC (gönül, kalp), *köngül* CC (akıl, bilinç, ruh), *köngül* 122 CC (mizaç, huy, düşünce, niyet), *köngül* 142 CC (eğilim, zevk); *köñül* 85 Kİ (gönül); *kömül*+de 21b-2 DM (gönül); *köngül* 6a-3 İM (gönül, kalp); *köngül* 12-1 GT (gönül); *köngül* 421 MSD (gönül); *köñül* 51 LD (gönül); *köngül* 1 DN (gönül); *köngül* 5b-3 ŞD (gönül); *köñ(ü)l*+de 4-72 BD (gönül); *küñl* 178-2444 KYAS (gönül; akıl).

²²⁶ *köngüllüg* EUTS (akıllı, ferasetli, sevilen); *köñüllüg* 0173 AY (gönüllü, düşünceli, bilinçli); *köñüllüg* 158 AB (kalpli, gönüllü, iyi düşünceli); *köñüllüg* 268 ÇB (yürekli, gönüllü); *köñüllüg* 70-40 M (kalpli, gönüllü); *köñüllüg* 44-30 DLT (akıllı, kalbi uyanık olan); *köñüllüg* 25-22b1=3:159 RKÇ (kalpli); *könglü* CC ~ *köngüllü* 99 CC (gönüllü olarak); *köñüllüg* 608 MSD (gönüllü); *küñllik* 178-2447 KYAS (gönle hoş gelen, içtenlikle, memnuniyetle, zevkle).

anlamlarına gelmektedir: *bir köñülsizlik yüz berdi* ‘Bir tatsızlık oldu’ (Schwarz, 1992: 708). *BS*’de ‘isteksiz, mutsuz, tatsız’ anlamlarında kullanılmıştır: *aşu yıllardiki köñüllük hem köñülsiz hatiriler içige kirip* ‘İşte şu yıllardaki mutlu ve mutsuz hatıralar[ın] içine girip’ (*BS*, 203). *köñülsiz iş yüz berdi* ‘Tatsız iş meydana geldi’ (*BS*, 222). *KYAS*’de *köñülsiz* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *köñül* ismine, isimden isim yapım eki olan +sXz²²⁷ eki getirilerek türetilen *köñülsüz* sözcüğü; ‘düşünmeden, isteksiz, mutsuz’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 733). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır²²⁸.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘gönülsüz, isteksiz, zorla’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *köñülsiz* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘mutsuz’ anlamını kazanmıştır.

köpey-: Yeni Uygurcada *köpey-* fiili; ‘artmak, çoğalmak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *adem köpeydi* ‘İnsan çoğaldı’ (Schwarz, 1992: 697). *BS*’de ‘artmak, çoğalmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *uniñ mal-dunyasimu köpeydi* ‘Onun mal dünyası da arttı’ (*BS*, 207). *tesir da’irisini kēneytiş* ‘Etki alanını genişletiş’ (*BS*, 479-480).

Eski Türkçede ‘bol, bereketli’ anlamlarına gelen *köp* (*I*) (Clauson, 1972: 686) ismine, isimden fiil yapım eki olan +(A)d²²⁹ eki getirilerek türetilen *köpe:d-* fiili; ‘çok olmak, bol olmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 688). Karahanlı döneminde ‘çoğalmak’ anlamında rastlanmaktadır²³⁰.

Taranan eserlerde yalnızca *KB*’de rastlanan [*hazine köpeğür* (*KB*, 2262)] ‘çoğalmak, artmak’ anlamlarıyla görülen fiil; Yeni Uygurcada *köpey-* biçimiyle ve aynı anlamlarıyla yaşamaktadır.

köplük: (bk. köpey-) Taranan eserlerde²³¹ Harezmi Türkçesine ait eserden itibaren ‘çokluk, fazlalık’ [*köplükge küvenişdi* (*ME*, 113-1)] anlamlarında rastlanan

²²⁷ Yokluk bildiren +sXz ekinin, +sız / +siz / +suz / +süz olmak üzere dört alomorfu bulunmaktadır (Clauson, 1972: xlii).

²²⁸ *köñülsüz* EUTS (akılsız, manasız, idraksız); *köñülsüz+ün* 35-77b3=41:11 RKÇ (gönülsüz, zorla); *köñülsüz* 70-7 ME (isteksiz); *köñülsüz* 54b-1 İM (gönülsüz, inanmadan).

²²⁹ Ünlülerden sonra +d- biçiminde, ünsüzlerden sonra ise +a:d- / +e:d- biçimindedir. Korkmaz; bu eki, isimden isim yapım eki olan +A- ve fiilden fiil yapım eki -d- (> y) olarak ayrı ayrı ele almaktadır (Korkmaz, 2014: 189).

²³⁰ *köpeğ-tür* 2262 KB (çoğalmak); *köpay-mak* 167-2228 KYAS (çoğalmak, artmak).

²³¹ *köplük* 113-1 ME (çokluk); *köplik* 194b-5 İM ~ *köplük* 125a-4 İM (çokluk, fazlalık); *kupluk* 172-2329 KYAS (çokluk, çok olma).

isim; Yeni Uygurcada *köplük* biçiminde yaşamaktadır. *Köplük* ismi; ‘çokluk, fazlalık’ anlamlarını korumaktadır.

Eski Türkçede *köp* (I) ismine, Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan +*IUk* eki getirilerek türetilen *köplük* ismi; ‘çokluk, fazlalık’ anlamlarına gelmektedir (Schwarz, 1992: 698). *BS*’de ‘çokluk, fazlalık’ anlamlarında kullanılmıştır: *Cunğarlarniñ köplükidin u terepke qarığan ademniñ* ‘Cungarların çokluğundan o tarafa bakan adamın’ (*BS*, 41).

köptür-: Yeni Uygurcada ettirgen çatı eki olan -*tUr-* eki getirilerek türetilen *köptür-* fiili; ‘kabarmak, abartmak, şişirtmek’ anlamlarına gelmektedir: *mesilini köptür-* ‘Problemi abartmak’ (Schwarz, 1992: 697). *BS*’de ‘abartmak’ anlamında kullanılmıştır: *muhlisliriniñ köptürülgen mundağ mahtaşliri* ‘Muhlislerinin abartılan böyle övgüleri’ (*BS*, 17). *ene şundağ çiraylık til-ibariler bilen köptürüp* ‘İşte şöyle güzel dil, ibareler ile abartıp’ (*BS*, 12).

Eski Türkçede ‘şişmek, köpürmek, kabarmak’ anlamlarına gelen *köp-* (Clauson, 1972: 687) fiiline, ettirgen çatı eki getirilerek türetilen *köptür-* fiili, ‘kabartmak’ anlamına gelmektedir. Taranan eserlerde Çağataycaya ait *ŞD*’de ‘sivrisineğin ısırmasından dolayı kabarmak’ anlamında görülmektedir²³²: *sormanğız dostlar mini bisyār köptürdi çibin* (*ŞD*, 118a-9).

Taranan eserlerde yalnızca *ŞD*’de rastlanan ve ‘kabarmak’ (*ŞD*, 118a-9) anlamında görülen fiil; Yeni Uygurcada *köptür-* biçiminde yaşamaktadır. *Köptür-* fiili, ‘kabarmak’ anlamını korumakta ve ‘abartmak, şişirmek’ anlamlarını kazanmıştır.

köpük: (bk. köptür-) Yeni Uygurcada *köpük* ismi, ‘köpük’ anlamına gelmektedir: *sunıñ köpüki* ‘Suyun köpüğü’ (Schwarz, 1992: 697). *BS*’de ‘köpük’ anlamında kullanılmıştır: *uniñ cavğayliridin köpük çaçrap* ‘Onun ağzının kenarlarından köpük sıçrayıp’ (*BS*, 141). *ağzidin köpük çaçritip* ‘Ağzından köpük sıçratıp’ (*BS*, 474).

Eski Türkçede *köp-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan -*k+* eki getirilerek türetilen *köpük* ismi, ‘köpük’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 689). Eski Uygurcadan

²³² *köptür-di* 118a-9 *ŞD* [kabartmak (sineğin ısırması)]; *kuptur-mak* 172-2333 *KYAS* (mayalatmak).

itibaren ‘köpük’ anlamında görülmektedir²³³: *ürüng köpükümin* ‘Ak köpüklerimi’ (IrkB, 20).

İlk kez rastlandığı Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘köpük’ anlamıyla görülen isim, Yeni Uygurcada *köpük* biçimi ve aynı anlamıyla yaşamaktadır.

köreş-: Yeni Uygurcada *küreş-* fiili; ‘güreşmek, savaşmak’ anlamlarına gelmektedir: *yaşaş üçün küreş* ‘Yaşamak için savaş’ (UTİL, 1994: 703). BS’de ‘mücadele etmek’ anlamında *küreş-* fiilinin ilk ünlüsünün geniş olarak *köreş-* biçiminde kullanıldığı tespit edilmektedir: *Apak Hoca bilen körişidu* ‘Apak Hoca ile mücadele edecek (ediyor)’ (BS, 490).

Eski Türkçede **küre-* (*g-*) fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *küreş-* fiili; ‘birlikte küremek, rekabet etmek, mücadele etmek, güreşmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 747). Kıpçakçaya ait eserlerde rastlanan fiil, ‘güreşmek, mücadele etmek’ anlamlarıyla görülmektedir²³⁴: *bir türli ilm bilen küreşür idi* (GT, 76-9).

Taranan eserlerde Kıpçakçaya ait eserlerden itibaren ‘güreşmek, savaşmak, mücadele etmek’ anlamlarıyla görülen fiil; Yeni Uygurcada *küreş-* şeklinde yaşamaktadır. *Küreş-* fiili; ‘güreşmek, savaşmak’ anlamlarını muhafaza etmektedir.

körset-²³⁵: Yeni Uygurcada *körset-* fiili; ‘göstermek, baktırmak, bildirmek, düşündürmek, demek, seçmek, numara yapmak’ anlamlarına gelmektedir: *özini mömin kılip körset-* ‘Kendini mümin gibi gösterip’ (Schwarz, 1992: 701). BS’de ‘göstermek, bildirmek, sunmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *yette yıl içide Allaniñ işki yolida köp möcizilerni körsettim* ‘Yedi yıl içinde Allah’ın aşkı yolunda çok mucizeleri gösterdim’ (BS, 9). *Allata’ala sizni u zatka çüşıde körsitiptu* ‘Allahutaala sizi o zata rüyasında göstermiş’ (BS, 302). *yultuz ézip kalğan ademge yol körsitidu* ‘Yıldız yolunu kaybeden adama yol gösterir’ (BS, 61).

²³³ *köpük+ümin* IrkB 20 (köpük); *köbik* EUTS ~ *köbük* EUTS ~ *köpig* EUTS ~ *köpüg* EUTS (köpük); *köpik* Alt Gr. ~ *köpük* ETG (köpük); *ker(e)kü* 218 AB (köpük); *köpük* DLT ~ *köpik* 196-168 DLT (su köpüğü), *köpük* 196-168 DLT (kaynayan tencerenin köpüğü); *köpirt-ür* 2382 KB (köpürtmek); *köpük+ni* 151-4 ME (köpük); *köpük* 78 Kİ (bugünkü manasında); *köpük* 17a-2 TZ (köpük); *köpük* 414b-6 İM (köpük); *köpüklen-ip* 154-7 GT (köpüklenmek); *kupuk* 173-2334 KYAS ~ *kufuk* 169-2269 KYAS (köpük).

²³⁴ *küreş-di* 80 Kİ (güreşmek); *küreş-sünler* 77-5 GT (güreşmek); *kuraş-mak* 173-2347 KYAS (arkadaşça birlikte güreşmek).

²³⁵ Günşen, “Göster- ve Görset-/Körset- Fiillerinin Yapısı Üzerine” başlıklı makalesinde ayrıntılı olarak ele almıştır (Günşen, 2006: 388).

Eski Türkçede ‘görmek, bakmak, deneyimlemek, itaat etmek’ anlamlarına gelen *kör-* (*g-*) (Clauson, 1972: 736) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-git-* eki getirilerek türetilen *körgit-* (*-g-*) fiili; ‘göstermek, görmeye zorlamak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 743): *öñi öñi bitiglerig körküt-diler* ‘başka sūtraları (kitapları) gösterdiler’ (AY, 0732-0733). AO’da *-guz-* ettirgen çatı ekiyle türetilen *körgüz-* fiili görülmektedir: *sizning isenlikni körgüze* ‘Sizin esenliğinizi göstererek’ (AO, A.IV.18). Harezmi Türkçesinde rastlanan *körgüz-* fiili; Kıpçak konuşma dilini yansıtan CC’de ‘göstermek, açıklamak, anlatmak, yaptırtmak, yaşatmak’ anlamlarında tespit edilmektedir: *körgizdiler alarga kim Christus betlemde tohtay* ‘Onlar ona, İsa’nın Beytullahim’de doğmuş olabileceğini anlatıyorlardı.’ (CC, 123, 12). Taranan eserlerde Eski Uyğurcaya ait eserlerde rastlanan *körtkür-* (M, 80-23) ~ *körtgür-* (KİP, 104) ~ *kötgür-* (KİP, C58) fiilleri de ‘göstermek’ anlamına gelmektedir²³⁶: *edgüsin körtkürgüçi* ‘iyiliğini gösteren’ (M, 80, 23). *ay şanem yüzüñni körgüz* (ŞD, 76b-13). *Kİ*’de *körküz-* (Kİ, 80) fiilinin yanı sıra *köster-* (Kİ, 80) fiilinin de bulunması dikkat çekmektedir.

körün-: (bk. körset-) Yeni Uyğurcada *körün-* fiili, ‘görünmek’ ve ‘görünmek’ anlamlarına gelmektedir: *ay tağ arķisidin köründi* ‘Ay, dağ[ın] arkasından göründü.’ (Schwarz, 1992: 702). BS’de ‘görünmek’ anlamında kullanılmıştır: *ķisiķ közliri hem külkilik, hem sürlük körünetti* ‘Kısık gözleri hem güldürücü hem korkunç görünürdü’ (BS, 27). *unin ķan tolķan közige işikniķ arķisida turķan bir aypalta köründi* ‘Onun kan dolan gözüne kapının arkasında duran bir ay şeklinde balta göründü’ (BS, 87). *unin közige periştideķ köründi* ‘Onun gözüne melek gibi göründü’ (BS, 144).

Eski Türkçede *kör-* (*g-*) fiiline, hem edilgen hem dönüşlü çatı eki olan *-(I)n-*, *-(U)n-* eki (Gabain, 1988: 59) getirilerek türetilen *körün-* (*g-*) fiili; ‘görünmek, kendini göstermek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 746). Taranan eserlerde Eski

²³⁶ *körkit-* ETG ~ *körtkür-* ETG (göstermek); *körkit-ip* 58, 22 M ~ *körküt-ser* 83, 12 M ~ *körtkür-güçi* 80, 23 M (göstermek); *körgür-mek*²³⁶ EUTS ~ *körket-mek* EUTS ~ *körkit-mek* EUTS ~ *körküt-mek* EUTS ~ *körgüt-mek* EUTS ~ *körtkürt-mek* EUTS ~ *körtgür-mek* EUTS (göstermek); *körkit-diler* 0733 AY ~ *közüntür-geyler* 1101 AY (göstermek); *körkit-ür* A106 KİP ~ *körtgür-ür* 104 KİP ~ *kötgür-üp* C58 KİP (görünmek, göstermek); *körkit-ür* 666 KB (göstermek); *körkit-* ~ *körküt-mek* 433-339 DLT (göstermek); *körset-* 38-44a1=61:7 RKÇ (göstermek); *körküt-üp* 352-3 MM (göstermek); *körgüz-e* A.IV.18 AO (göstermek); *körgüz-mek* 103 İML (göstermek); *körgüz-* 35 CC (göstermek, açıklamak, anlatmak), *körgüz-* 115 CC (yaptırtmak, yaşatmak); *körküz-di* 80 Kİ ~ *köster-di* Kİ (göstermek); *körkez-* TZ ~ *körküz-* TZ ~ *körset-di* 6b-2 TZ (göstermek); *körküz-* 294a-7 İM (göstermek); *körgüz-ür* 350 MSD (göstermek); *körset-ür* 2246 LD (göstermek); *körgüz-* 441 DN (göstermek); *körset-* 89a-13 ŞD ~ *körgüz-* 76b-13 ŞD (göstermek); *körset-ip* 18-2 BD ~ *körgüz-geyler* 573-6 BD (göstermek); *körgüz-ür* 356 AL (göstermek); *kursat-mak* 174-2367 KYAS (görmesine neden olmak, göstermek).

Uygurca ve Karahanlı Türkçesi döneminde *közün-* fiili ve bu fiilden türeyen kelimeler görülmektedir²³⁷: *közüngüsin*²³⁸ *kölke ıçgınmış* ‘aynasını göle düşürmüş.’ (IrkB, 22). *közünüki*²³⁹ *ne teg? körüglüg ol* ‘Penceresi nasıl? Manzaralı.’ (IrkB, 18).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘görünmek, gözükmek, görülmek’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *körün-* biçiminde yaşamaktadır. Semantik bakımdan değerlendirildiğinde ise ‘görünmek, gözükmek, görülmek’ anlamlarını muhafaza ettiği söylenmelidir.

körüş: (bk. körset-) Yeni Uygurcada *körüş* isminin ‘görüş, görme, bakış’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *körüş perki* ‘Görüş farkı’ (UTİL, 1994: 635). BS’de ‘görme, görüş’ anlamlarında kullanılmıştır: *pir-ustazini kayta körüşni oylap* ‘Pir [ve] hocasını tekrar görmeyi düşünüp’ (BS, 10). *uniñda tuyuksızla Havazbegniñ besti-boyini körüş ve uniñ bilen sözliş* ‘Onda birdenbire Havazbey’in boyu bosunu görme ve onun ile konuşma’ (BS, 72). KYAS’de *körüş* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *kör-* (*g-*) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-ş+* eki getirilerek türetilen *körüş* (*g-*) ismi; ‘bakış, görüş, dış görünüş, görme’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 747). Taranan eserlerde Karahanlı ve Çağataycaya ait eserlerde rastlanmaktadır²⁴⁰: *körüş* ‘sözle değil gözle olan münazara, bakışma’ (DLT, 186-159).

Tarana eserlerde ‘bakış, görüş’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *körüş* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamları korumaktadır.

körüş-: (bk. körset-) *Körüş-* fiilinin Yeni Uygurcada ‘karşılıklı görmek, buluşmak, karşılaşmak; karşılıklı hâl hatır sormak’ anlamlarına geldiği tespit

²³⁷ *közün-gey* 0693 AY (görünmek, gözükmek); *közün-ür* M 1-62 (görünmek, gözükmek, hazır bulunmak); *közün-ür* XI.3 İKP (görünmek, gözükmek, görünür olmak; hazır bulunmak); *körün-mek* EUTS ~ *közün-mek* EUTS ~ *kösün-mek* EUTS (görünmek, gözükmek); *közün-* ETG (görünmek); *közün-mez* 231 ÇB (gözükmek, görünmek); *közüngü+sin* 22 IrkB (ayna), *közünüki+i* 18 IrkB (pencere); *körün-ür* 916 KB (görünmek, huzura çıkmak); *körün-di* 345-278 DLT ~ *közün-di* 345-278 DLT (görünmek); *körün-mez* 418 AH (görünmek); *körün-mez* 31-80a1=46:25 RKÇ (görünmek); *kör(ü)n-ür* 162-14 NF (görünmek); *körün-di* 21-1 ME (görünmek); *körün-gey* 313-4 MM (görünmek); *körün-* 6 CC (görünmek); *körün-dü* 80 Kİ (görünmek); *körün-* 306a-1 İM (göz ile görünmek), *körün-* 135a-1 İM (açık olmak, ortaya çıkmak), *körün-* 237b-8 İM (görünmek); *körün-düng* 231-4 GT (görünmek); *körin-gey* 448 MSD (görünmek); *körün-ür* 368 LD (görünmek); *körün-gey* 75 DN (görünmek); *körün-di* 12b-7 ŞD (görünmek); *körün-gen* 45-1 BD (görünmek); *kurun-mak* 175-2387 KYAS (kendini görünür yapmak, görünmek).

²³⁸ < *közün-* (fiil) + *-gü* (fiilden isim yapım eki) + *si* (tekil üçüncü şahıs iyelik eki) + *n* (belirtme hâli eki) ‘ayna’.

²³⁹ < *közün-* (fiil) + *-ük* (fiilden isim yapım eki) ‘pencere’ (Gabain, 1988: 54).

²⁴⁰ *körüş* 186-159 DLT (sözle değil gözle münazara, bakışma); *körüş+i* 107-5 BD (görüş, görme).

edilmektedir: *uniñ bilen körüştim* ‘Onun ile görüştüm’ (Schwarz, 1992: 702). BS’de ‘görüşmek, buluşmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *tuğkanliri bilen körüşti* ‘Kardeşleri ile görüştü’ (BS, 390). *Apak Hoca uniñ bilen körüşti* ‘Apak Hoca onun ile görüştü’ (BS, 411).

Eski Türkçede *kör-* (*g-*) fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *körüş-* (*g-*) fiili; ‘birbirini görmek, görüşmek, buluşmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 748). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren ‘görüşmek, bakışmak’ anlamlarında rastlanmaktadır²⁴¹: *esen tükel körüşmiş* ‘sağ salim (buluşup) görüşmüşler’ (İrkB, 15). *ol meniñ birle körışdi* ‘o benimle, gözle bakıştı.’ (DLT, 318-260).

İlk kez rastlandığı Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘görüşmek, yüz yüze bakmak, selamlaşmak, bakışmak’ anlamlarıyla görülen fiil; Yeni Uygurcada *körüş-* biçiminde yaşamaktadır. *Körüş-* fiili, ‘görüşmek’ anlamını korumaktadır. Ayrıca ‘karşılıklı hâl hatır sormak’ anlamını kazanmıştır.

kötürül-: Yeni Uygurcada *kötürül-* fiili; ‘yükselmek, kalkmak, uzaklaşmak, kurtulmak, ilham vermek’ anlamlarına gelmektedir: *ayrupilan kötirildi* ‘Uçak kalktı’ (Schwarz, 1992: 699). *An Uyghur-English Dictionary*’de *kötür-* fiili yerine *köter-* ve *kötürül-* fiili yerine de *kötiril-* fiiline rastlanmıştır. BS’de ‘yükselmek, kaldırılmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *bizniñ қошunimiz Allaniñ қудрити bilen kötürülген қара борандек* ‘Bizim ordumuz Allah’ın kudreti ile yükselen kara boran gibi’ (BS, 10). *қипқизил қоғлар bilen যাғақ парқилри қарсильдап асманға kötürüлетти* ‘Kıpkırmızı korlar ile ağaç parçaları çars çars diye ses çıkararak gökyüzüne yükseldi’ (BS, 121). KYAS’de *kötürül-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘kaldırmak, yükseltmek’ anlamlarına gelen *kötür-* (~ *kötör-*, *g-*) fiiline, edilgen çatı eki olan *-(U)l-* getirilerek türetilen *kötürül-* (*kötrül-*) fiili; ‘yükselmek, kaldırılmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 706). Taranan

²⁴¹ *körüş-miş* İrkB 15 (görüşmek, buluşmak, bir araya gelmek); *körüş-* ETG (görüşmek); *körüş-megey* LXXVI.3 İKP (görüşmek, karşılaşmak, konuşmak); *körüş-mek* EUTS (görüşmek); *körüş-se* 2368 KB (görüşmek, yüz yüze bakmak); *körüş-di* 318-260 DLT (bakışmak, herhangi bir şey görünmek); *körüş-tiler* 24-3 NF (görüşmek); *körüş-ti* 95-5 ME (görüşmek); *körüş-gü* 289-1 MM (görüşmek); *körüş-di* 81 Kİ (selamlaşmak); *körüş-* 493b-4 İM (karşılaşmak, tesadüf etmek), *körüş-* 295a-3 İM (vedalaşmak); *körüş-geymen* 236-1 GT (görüşmek); *kuruş-mak* 175-2390 KYAS (birbirini görmek; görüşmek, görüşme yapmak).

eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır²⁴²: *atı kötrülmüş teŋgrim* ‘Haşmetli Tanrı’m’ (M, 105-20). *İM*, *LD* ve *DN*’de *kötrül-* fiili; *köteril-* (*LD*, 1540) (*DN*, 680) ~ *köterül-* (*İM*, 302a-1) biçimlerinde de rastlanmaktadır: *ökçe köterilse* (*İM*, 128b/6). *CC*’de *kötür-* ~ *köter-* (*CC*, 144) fiilleri bulunurken fiilin edilgen çatı eki almış hâli olarak yalnızca *kötürül-* (*CC*, 75) fiili görülmektedir.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan fiil; ‘yüceltilmek, yükseltmek, götürülmek, ortadan kaldırılmak’ anlamlarında geçmektedir. Yeni Uygurcada *kötürül-* biçiminde yaşayan fiil; ‘yükselmek, kalkmak, yükseltmek, uzaklaşmak, kurtulmak; ortadan kaldırılmak’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘isyan etmek, ayaklanmak’ anlamlarını da kazanmıştır.

kötürüş-: (bk. kötürül-) Yeni Uygurcada *kötürüş-* fiili, ‘birlikte kaldırmak’ anlamına gelmektedir: *gürcek kötürüşüp* ‘Kürek kaldırıp (birlikte)’ (UTİL, 1994: 624). *BS*’de ‘birlikte kaldırmak’ anlamında kullanılmıştır: *gürceklirini kötürüşken halda ‘katilni tutayli’ der varkıraşkan* ‘Küreklerini kaldırmış hâlde ‘Katili tutalım!’ diye bağırın’ (*BS*, 202). *KYAS*’de *kötürüş-* fiiline rastlanmamıştır.

Karahanlı ve Harezmi Türkçesine ait eserlerde ‘birlikte kaldırmak, birlikte götürmek’ anlamlarıyla görülen fiil²⁴³; Yeni Uygurcada *kötürüş-* biçiminde ve ‘birlikte kaldırmak’ anlamıyla yaşamaktadır.

Eski Türkçede *kötür-* (~ *kötör-*, *g-*) fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *kötruş-* (*g-*) fiili, ‘kaldırmaya yardım etmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 706). Taranan eserlerde ‘birlikte götürmek, birlikte kaldırmak’ anlamlarında görülmektedir.

kövrük: Yeni Uygurcada iç seste sızıcılaşma ve Yeni Uygurcanın Çağataycadan itibaren görülen fonetik özelliği gereği son sesi tonsuzlaşan *kövrük* ismi; ‘köprü, vasıta; birleştirme görevi gören adam, alaka’ anlamlarına gelmektedir: *kövrüktek birnerse bolsa* ‘Köprü gibi bir şey olsa’ (UTİL, 1994: 691). *BS*’de ‘köprü’

²⁴² *kötrül-gey* 0255 AY (yükseltmek, yüceltilmek); *kötrül-miş* M 105-20 (götürülmek, kaldırılmak, yükselmek); *kötürül-* EUTS ~ *kötrül-mek* EUTS ~ *kötlür-mek* EUTS (götürülmek, kaldırılmak, yükseltmek); *kötrül-ür* 2812 KB (yok edilmek); *kötrül-* AH ~ *kötürül-gülüğ* 390 AH (kaldırılmak); *kötrül-se* 302-17 NF (ortadan kalkmak, yok olmak); *kötrül-di* 135-8 ME (götürülmek); *kötürül-* 75 CC (kaldırılmak); *köteril-* 128b-6 İM ~ *köterül-* 169b-3 İM ~ *kötrül-* 240b-2 İM (kaldırılmak, yükseltmek), *köterül-* 302a-1 İM ~ *kötrül-* 476a-5 İM (taşınmak); *köteril-miş* 1540 LD (götürülmek, kaldırılmak); *köteril-di* 680 DN (ortadan kaldırılmak, giderilmek).

²⁴³ *kötürüş-di* 379-298 DLT (yükü kaldırmada yardım etmek); *kötruş-di* 115-3 ME (birlikte götürmek).

anlamında kullanılmıştır: *kona bir kövrükke kelgende palaketke yolukti* ‘Eski bir köprüye geldiğinde felakete uğradı’ (BS, 25). *Allata’ala pekirni muşu kövrüktin ötüşke buyruptu* ‘Allahutaala fakire (fakiri) şu köprüden geçmeyi (geçmeye) buyurmuş’ (BS, 178).

Clauson; *köprü-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)g+* eki getirilerek *köprüg* isminin türetildiğini ancak semantik bağlantının açık olmadığını belirtmektedir (Clauson, 1972: 690). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir²⁴⁴.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘köprü’ anlamıyla görülen isim, Yeni Uygurcada ‘köprü’ anlamını koruyarak *kövrük* biçimiyle yaşamaktadır. Ayrıca ‘alaka, birleştirme görevi gören adam’ anlamlarını kazanmıştır.

köydür-: Yeni Uygurcaya bakıldığında *köydür-* (*~ köygüz-*) fiilinin ‘yaktırmak, haşlamak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *kegez köydür-* ‘Kâğıt yakmak’ (Schwarz, 1992: 709). *BS*’de ‘yakmak, yaktırmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *ilim-meripet oçıki bolgan* ‘Reşidiye Medrisiniñ köydürlişi’ ‘İlim, bilim ocağı olan Reşidiye Medresesinin yakılışı’ (BS, 441). *gezep ve intikam oti uni köydürmekte idi* ‘Gazap ve intikam ateşi onu yakıyordu’ (BS, 74). *köydürüp külünni kökke sorudu!* ‘Yakıp külünü göğe savurdu’ (BS, 194).

Eski Türkçede ‘yakmak, ateş yakmak; öfkeyle yanmak’ anlamlarına gelen *küy-* (*~ küñ-*) (*g-*) (Clauson, 1972: 726) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-DUR-* eki getirilerek *küñür-* *~ küyür-* (**küñdür-*) (*g-*) fiili; ‘yakmak, ateşe vermek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 730). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır²⁴⁵: *ol anıñ tō nın küytürdi* ‘o, onun elbisesi vb. şeylerinin yakılması

²⁴⁴ *kövrüg* EUTS *~ köbrük/g* EUTS *~ köprüg* EUTS (köprü), *kövrüg* EUTS (davul); *köprüg* ETG (köprü); *kövrük+ler* 239 ÇB (davul); *köprüg* 240-209 DLT (köprü); *köprüg* 407-9 NF (köprü); *köprüçi* K.I.30 AO *~ köprükçi+lerge* A.II.11 AO (köprücü); *köprü* 180 İML (suyun üzerinden öte tarafa geçmek için ahşaptan, taştan yapılan yol); *köprü* 79 CC (köprü); *köprü* 78 Kİ (bugünkü manasında, Türkmenlerde ise yalnız büyük asma köprü); *köpri* 28b-10 TZ (köprü); *köbür* 3a-6 DM (köprü); *köprüg* 27a-7 İM (köprü); *köprü* 177a-4 ŞD *~ köprüg* 96b-8 ŞD (köprü); *köprük* 353 AL (köprü); *kufruk* 169-2268 KYAS *~ kupruk* 172-2332 KYAS (köprü).

²⁴⁵ *köyür-üp* 0279 AY (yakmak); *köydür-* ETG *~ köyir-* ETG (yakmak, dağlamak); *könür-mek* EUTS *~ köyür-mek* EUTS *~ köydür-mek* EUTS *~ köyir-mek* EUTS *~ köyür-mek* EUTS (dağlamak, yakmak); *köyür-ür* M 62-24 (yakmak); *küyür-gey* 4087 KB (yakmak, yaktırmak); *küyür-di* 334-271 DLT *~ küytür-di* 529-430 DLT (yaktırmak); *köy(ü)r-eling* 31-68a3=20:97 RKÇ (yakmak); *köydür-ür* 315-17 NF (yakmak); *köydür-di* 17-8 ME (yakmak); *köydür-ür* 322-1 MM (yakmak); *köydür-di* K.III.12 AO (yakmak); *küydür-* CC *~ köydür-* 6 CC (yakmak, ateşlemek); *köyündür-di* 86 Kİ (yakmak); *köyündür-di* 13b-8 TZ (yakmak); *köydür-* 407a-8 İM (yakmak, yaktırmak); *küydür-* GT *~ köydür-se* 231-13 GT (yakmak); *köydür-ür* 721 MSD *~ köyür-di* 661 MSD (yakmak); *köydür-ür* 415 LD *~ köyür-mes* 700 LD (yakmak); *köydür-üp* 452 DN (yakmak); *köydür-eyin* 171a-5 ŞD (yakmak,

için emir verdi.’ (DLT, 529-430). *Kİ* ve *TZ*’de *köy-* fiilinin ettirgen çatı eki almış şekli olarak *köyündür-* [(*Kİ*, 86), (*TZ*, 13b-8)] fiili görülmektedir.

Taranan eserlerde ‘yakmak, yaktırmak’ anlamlarıyla görülen fiil; Yeni Uygurcada *köydür-* biçiminde ve aynı anlamlarıyla yaşamaktadır.

köydürül-: (bk. köydür-) Yeni Uygurcada edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *köydürül-* fiili; ‘yakılmak, ateşe verilmek’ anlamlarına gelmektedir (UTİL, 1994: 692). *BS*’de ‘yakılmak, ateşe verilmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *Reşidiye Medrisinin köydürülgenlikini* ‘Reşidiye Medresesi’nin yakıldığını’ (*BS*, 194). *on gülünün biri açılmıgan Aytulunniñ paci’elik kısmiti... köydürülgen medris...* ‘On gülünün biri açılmayan Aytulun’un facialı kaderi... yakılan medrese...’ (*BS*, 455). *KYAS*’de *köydürül-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *künür-* ~ *küyür-* (**künür-*) (*g-*) fiiline, edilgen çatı eki getirilerek türetilen *köydürül-* fiili, ‘yakılmak’ anlamına gelmektedir. Eski Uygurca ve Kıpçakçaya ait eserlerde rastlanmaktadır²⁴⁶.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘yakılmak’ anlamıyla görülen fiil, Yeni Uygurcadaki *köydürül-* fiilidir. *Köydürül-* ‘yakılmak’ anlamını korumaktadır.

köyük: (bk. köydür-) Yeni Uygurcada *köyük* isminin ‘yanık, yanmış, kavrulmuş; aşk’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *köyük oti* ‘Aşk ateşi’ (Schwarz, 1992: 709). *BS*’de hem *köyük* hem *köyek* biçiminde rastlanan bu isim, Yeni Uygurcaya ait sözlüklerde *köyük* olarak görülmektedir. *BS*’de ‘yanık’ anlamında kullanılmıştır: *köyük toprak, payansız çöl* ‘Yanık toprak, geniş çöl’ (*BS*, 33).

Eski Türkçede *küy-* (~ *kün-*) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *küyük* (**künük*) ismi; ‘yanmış, kavrulmuş’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 731). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır²⁴⁷: *köyük etüzin* ‘yanmış vücutları ile’ (*M*, 74-5).

yaktırmak); *köydür-geli* 287-1 BD (yakmak); *köydür-geli* 367 AL (yakmak); *küydur-mak* 179-2462 KYAS (yakmak, tutuşturmak, ateşe vermek).

²⁴⁶ *köytril-* ETG (yakılmak); *köytril-mek* EUTS (yakılmak); *köydürül-* 419b-5 İM (yaktırmak).

²⁴⁷ *köyük* M 74-5 (yanmış); *köyük* EUTS (yanmış, kavrulmuş); *köynük* 138-3 ME (yanık); *köynük* 86 Kİ (yanan, pişman olan); *köyük* TZ ~ *köyülmiş* 34b-12 TZ (yanmış, yanık); *köynük* 288a-1 İM (yanık); *köyük+din* 93b-12 ŞD (yanmış, harabe); *köyük* 367 AL (yanmış); *küyük* 179-2470 KYAS (yanık).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan isim; ‘yanık, yanmış, kavrulmuş’ anlamlarında geçmektedir. Yeni Uygurcada *köyük* biçiminde yaşayan isim; ‘yanık, yanmış, kavrulmuş’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘aşk’ anlamını kazanmıştır.

közet-: Yeni Uygurcaya bakıldığında *közet-* fiilinin ‘göz kulak olmak, gözden geçirmek, bakmak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *kuyaşniñ kötirilişini küzet-* ‘Güneşin doğuşunu izlemek’ (Schwarz, 1992: 716). *BS*’de ‘bakmak, gözetlemek’ anlamlarında kullanılmıştır: *ëgiz döñniñ üstige çıkip ceñghanni közitip* ‘Yüksek tepenin üstüne çıkıp savaş meydanı[nı] gözetleyip’ (*BS*, 72). *bu işlarni hêlidin béri közitip turğan Dostmuhammet Zubeydihan kamça yeyişke* ‘Bu işleri uzun zamandan beri gözetip duran Dostmuhammet, Zubeydihan kamçılanmaya’ (*BS*, 394).

Eski Türkçede ‘göz, suyun kaynağı’ anlamlarına gelen *kö:z* (Clauson, 1972: 756) ismine, isimden fiil yapım eki olan +A- eki getirilerek *köze:-* fiili türetilmektedir. *Köze:-* fiiline, fiilden fiil eki olan -d- eki ile türetilen *köze:d-* (*g-*) fiili; ‘gözetmek, korumak, izlemek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 758). Taranan eserlerde²⁴⁸ *közet-* fiilinin, Eski Uygurcaya ait eserlerde ‘beklemek, ilgilenmek, bakmak’ anlamlarına gelen *kü:d-* (Clauson, 1972: 701) fiili ile birlikte ikilemelerde geçtiği görülmektedir (Clauson, 1972: 758): *et’özüg küyü küzeti* ‘vücudu koruyup’ (*AB*, 195). *ëliglerig hanlarig sizler küyü küzetü* ‘hükümdarları sizler(in) koruyup’ (*AY*, 0019-0020). *ME*’de ‘gözetmek, bakmak’ anlamında *közer-* fiili kullanıldığı tespit edilmektedir: *daradı saçını sığlayu turdı anı, közerdi anı* (*ME*, 135/3-4).

Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren ‘korumak, gözetmek, kollamak, saklamak, bakmak’ anlamlarıyla görülen fiil; Yeni Uygurcada *küzet-* biçiminde yaşamaktadır. *Küzet-* fiili; ‘gözetmek, bakmak’ anlamlarını muhafaza etmekte ve ‘devriye gezmek’ anlamını kazanmaktadır.

közle-: (bk. közet-) Yeni Uygurcada *közle-* fiilinin ‘gözlemek, aramak, için uğraşmak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *birer meksetni közle-* ‘Biraz şans

²⁴⁸ *küzed-ü* KT B (korumak, kollamak, gözetmek); *küzet-deçiler* 0304 AY (gözetmek, yardım etmek); *közed-ü* XLII.4 İKP (göz kulak olmak, beklemek); *küzet-i* 195 AB (muhafaza etmek, gözetmek); *küzet-ür* M 2-11 (gözetmek, kollamak); *közet-mek* EUTS ~ *küzed-mek* EUTS ~ *küzet-mek* EUTS (gözetmek, saklamak, muhafaza etmek); *küzet-* ETG (gözetmek, saklamak); *küzet-ür* B22 KB (gözetmek, saklamak); *közet-igli* 425-333 DLT (beklemek, gözetmek, korumak); *közer-di* 135-4 ME (gözetmek, bakmak); *közet-ti* 17a-12 TZ (gözetlemek, gözlemek); *közet-ür* 262-5 GT (gözetmek); *kuzat-mak* 177-2419 KYAS (korumak, muhafaza etmek, bakmak).

aramak' (Schwarz, 1992: 705). BS'de 'amaçlamak, gözlemek' anlamlarında kullanılmıştır: *tart koluñni vehpe maldin közle mehşer* 'Çek elini (medrese, mescit için tahsis edilen yer) maldan iste (amaçla) mahşer' (BS, 226). *bu yerde özi ve evladliri üçün menğülük bir abide tikleşni közlevatatti* 'Bu yerde kendi ve evlatları için ebedî bir abide dikmeyi amaçlıyordu' (BS, 362).

Eski Türkçede *kö:z* ismine, isimden fiil yapım eki olan +*IA-* eki ile türetilen *közle:-* fiili, 'gözlem altında tutmak' anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 760). Eski Uygurcadan itibaren rastlanan fiil; 'gözlemek, gözetlemek' anlamlarına gelmektedir²⁴⁹: *küzleyür men* 'etrafa bakınırım' (IrkB, 64).

Taranan eserlerde 'gözetlemek, denetlemek; gözlemek' anlamlarında rastlanan fiil; Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir. Yeni Uygurcada *közle-* biçiminde yaşayan fiil; 'hedeflemek, amaçlamak, istemek' anlamlarına gelmektedir.

közlük: (bk. közet-) Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği son sesi tonsuz olan *közlük* isminin 'gözlü, bölme' anlamlarına geldiği tespit edilmektedir: *yakut közlük üzük* 'Yakut taşlı yüzük' (Schwarz, 1992: 705). BS'de 'gözlü' anlamında kullanılmıştır: *ularniñ arisidiki bürkütñiñ közidek ötkür közlük, yüzleri maymunniñ yüzidek tüklik* 'Onların arasındaki av kuşunun gözü gibi keskin gözlü, yüzleri maymunun yüzü gibi tüylü' (BS, 134). *almas közlük üziki bilen* 'Elmas taşlı yüzüğü ile' (BS, 300).

Eski Türkçede *kö:z* ismine, isimden isim yapım eki olan +*IXg* eki (Gabain, 1988: 47) getirilerek türetilen *közlüg* ismi, 'gözlü' anlamına gelmektedir. Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır²⁵⁰: *teglük közlüg* 'kör insan' (DLT, 240-208). İM'de 'gözlü' anlamında *közlü* kelimesi görülmektedir: *namāz içinde eger sen közlü bolsañ taķı közsüz bolmasañ* (İM, 64a-8).

²⁴⁹ *közle-yürmen* IrkB 99 (gözlemek, gözetlemek); *közle-* ETG (gözlemek); *közle-di* 575-473 DLT (göze vurmak); *közle-di* 82 Kİ (murakabe etmek, denetlemek); *közle-di* 17a-12 TZ (gözlemek); *közle-r* 30-4 GT (gözlemek); *közle-p* 536 MSD (gözlemek); *közle-p* 2006 LD (gözlemek); *közle-gil* 41a-2 ŞD (yol gözlemek); *közle-gey* 67-7 BD (gözlemek, kollamak, gözetlemek, benimsemek, bakmak); *közle-li* 359 AL (gözlemek); *kozla-mak* 166-2209 KYAS (gözlemek, uzaktan seyretmek).

²⁵⁰ *közlüg* 240-208 DLT (gözlü, gözü olan); *közlüg* 35-57b1=40:58 RKÇ (gören, kör olmayan), *közlüg+ler* 38-18b2=59:2 RKÇ (gönül gözü olan, basiretli); *közlüg* 399-5 NF (gözlü); *közlüg* 81-2 ME (gözlü); *közlü* 23a-8 İM (gözlü, gören); *közlüg* 188 DN (gözlü); *közlük* 548-2 BD (gözlü); *közlük* 359 AL (gözlü); *közlük* 167-2235 KYAS (kıldan yapılmış, gözleri korumada kullanılan koyu renkli gözlük; yüzükte bulunan taş, gözü olan, göz koyulan), *közlük* 167-2236 KYAS (ileri görüşlü, öngörülü, uzağı gören; nazar etme yeteneğine sahip olan, gözü olan).

Taranan eserlerde Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren ‘gözlü, gözü gören’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *közlük* biçiminde yaşamaktadır. *Közlük* ismi, ‘gözlü’ anlamını korumakta ve ‘ziynet eşyalarına takılan taş, bölme, bölüm’ anlamlarını kazanmaktadır.

küçe-: Yeni Uygurcada *küçe-* fiili, ‘gücünü harcamak’ anlamına gelmektedir: *küçep işle-* ‘Bütün gücünü kullanarak çalışmak’ (Necip, 2012: 210). *BS*’de ‘bütün gücü kullanmak’ anlamında kullanılmıştır: *küçep çıkkan avazi yene hêli yerlergiçe anlinip* ‘Bütün gücü kullanarak çıkan sesi çok [uzak] yerlere kadar anlanıp (duyulup)’ (*BS*, 110).

Eski Türkçede ‘fiziksel ve bilişsel güç’ anlamlarına gelen *kü:ç*²⁵¹ (Clauson, 1972: 693) ismine, isimden fiil yapım eki olan +A- eki getirilerek türetilen *küçe:-* fiili; ‘birine karşı güç uygulamak, birini bir şey yapmaya zorlamak, bir şeyi zorla elde etmek, bütün gücü kullanmak, baskı uygulamak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 695). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren ‘zorlamak, güç kullanmak’ anlamında kullanılmaktadır²⁵²: *sizlerni küçep élitmez mên* ‘sizleri zorla götürmüyorum’ (İKP, XXXII.5).

İlk kez görüldüğü Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘zorlamak, güç kullanmak’ anlamlarında geçen fiil; Yeni Uygurcada *küçe-* biçiminde yaşamakta ve anlamlarını muhafaza etmektedir.

küçey-²⁵³: (bk. küçe-) Yeni Uygurcada *küçey-* fiilinin ‘güç kazanmak, artmak, kuvvetlenmek’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *dölitimiz küçeymekte* ‘Devletimiz güç kazanıyor’ (Schwarz, 1992: 714). *BS*’de ‘artmak, çoğalmak, güçlenmek’

²⁵¹ *küç+i* 71 KİP (güç); *küç+ke* M 62-32 (güç, kuvvet, koruma); *küç+inge* 17 IrkB (güç, kuvvet); *küç* ETG ~ *küç* ETG (güç, kuvvet); *küç+i* XXXVII.2 İKP (güç, kuvvet); *küç* EUTS (güç, kuvvet, zor); *küç+in* 46 ÇB ~ *küsün+in* 51 ÇB (güç, kuvvet); *küç* 0768 AY (güç, kuvvet); *küç+iye* 64 AB ~ *küsün+lüg* 72 AB (güç, kuvvet); *küç* 380 KB (güç, zor); *küç* DLT ~ *küç* 125-110 DLT (güç, kuvvet); *küç* 331 AH (güç); *küç+inge* 32-9b2=28:14 RKÇ (güç, kuvvet), *küç* 36-97a1=45:17 RKÇ (zulüm, zorbalık, haset); *küç* 7-11 NF (güç, kuvvet); *küç* 12-4 ME (güç, kuvvet); *küç* K.I.18 AO (güç); *küç* 126 CC (güç, kuvvet), *küç* 90 CC (gayret, çaba), *küç* 125 CC (zor kullanılarak); *küç* 79 Kİ (güç, kuvvet); *küç* 22 b-3 TZ (güç, kuvvet); *küç* 5a-4 DM (güç, zor); *küç* 86a-3 İM (zor, cebir), *küç* 50a-7 İM (güç); *küç* 271-12 GT (güç, kuvvet); *küç+üm* 425 MSD (güç); *küç* 2382 LD (güç, kuvvet); *küç* 116-4 BD (güç, kuvvet, zor); *küç* 177-2426 KYAS (güç, kuvvet).

²⁵² *küçe-p* XXXII.5 İKP (zorlamak, engellemek); *küçe-mek* EUTS ~ *köçe-mek* EUTS (zorlamak, çabalamak); *küçe-* ETG (çabalamak, zorlamak, yağma etmek); *küçe-yü* M 83-55 (zorlamak, engellemek, kuvvetlenmek); *küçe-r* 4004 KB (zorlamak, baskı yapmak); *küçe-di* 558-460 DLT (zorlamak, zorla almak); *küçe-* 182 AH (zorlamak); *küçe-güçi* 37-82b1=50:45 RKÇ (zorlamak); *küçe-* 162 CC (zorlamak, baskı yapmak); *küçe-* 408b-2 İM (tikindirmek, nefret ettirmek).

²⁵³ Clauson; *küçeç-* fiilinin anlamını ‘birini sıkıca tutmak, yakalamak’ şeklinde açıklamıştır (Clauson, 1972: 696). Ancak Erdal bu anlamlandırmanın yanlış olduğunu belirtmiştir (Erdal, 1991: 488).

anlamlarında kullanılmıştır: *könlidiki guman ve tevrinişler tēhimu küçeygenidi* ‘Gönlündeki şüphe ve titreyişler daha da güçlenmiş idi’ (BS, 146). *kündin-künge küçeydu* ‘Günden güne artacak’ (BS, 483).

Eski Türkçede *kü:ç* ismine, isimden fiil yapım eki olan +(A)d- eki getirilerek türetilen *küçed-* fiili; ‘güçlendirmek, ağırlaştırmak’ anlamlarına gelmektedir (Erdal, 1991: 488). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır²⁵⁴: *küçin küçedü* ‘Güç ile güçlenerek’ (M, 16-37).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülen ve ‘kuvvetlenmek, güçlenmek’ anlamlarında kullanılan fiil; Yeni Uygurcada *küçey-* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamlarını korumaktadır.

küçlen-: (bk. küçe-) Yeni Uygurcaya bakıldığında *küçlen-* fiili, ‘güçlü hâle gelmek’ anlamına gelmektedir: *vetinimiz barganseri küçlenmekte* ‘Vatanımız giderek güçleniyor’ (Schwarz, 1992: 715). BS’de ‘güçlenmek’ anlamında kullanılmıştır: *şu küçniñ türtkisi bilen yulğunup, küçlinip* ‘Şu gücün nedeni ile öfkesinden patlayıp, güçlenip’ (BS, 87). KYAS’de *küçlen-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *kü:ç* ismine, isimden fiil yapım eki olan +lA- eki getirilerek *küçle:-* fiili türetilmektedir. *Küçle:-* fiiline dönüşlü çatı eki olan -n- eki eklenerek türetilen *küçlen-* fiili; ‘güçlenmek, zor olmak, zorlaşmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 697). Erdal, *küçlen-* fiilinin ilk kez DLT’de görülmesine rağmen *küçle-* fiiline XIV. yy’dan önce rastlanmadığı ancak *küçlendür-* fiilinin Eski Uygurcaya ait eserlerde görüldüğünü açıklamaktadır (Erdal, 1991: 513). Taranan eserlerde *küçlen-* fiiline Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır²⁵⁵: *er küçlendi* ‘adam vb. güçlendi’ (DLT, 392-307).

küçlük: (bk. küçe-) Yeni Uygurcanın Çağataycadan itibaren görülen fonetik özelliği gereği son sesi tonsuzlaşan *küçlük* ismi; ‘güçlü, kuvvetli’ anlamlarına gelmektedir: *küçlük adem* ‘Güçlü kişi’ (Schwarz, 1992: 715). BS’de ‘güçlü, kuvvetli’ anlamlarında kullanılmıştır: *künlerniñ ötüşi bilen uniñ hayacanlık yürükide küçlük bir arman ve çoñkur gayivi* ‘Günlerin geçişi ile onun heyecanlı yüreğinde güçlü bir istek

²⁵⁴ *küçed-gey* 0700 AY (güçlenmek, kuvvetlenmek); *küçen-mek* EUTS (zorlanmak, kuvvetlenmek); *küçed-ü* M 16-37 (kuvvetlendirmek, güçlenmek); *küçed-ip* 6590 KB (çoğalmak); *küçay-mak* 177-2429 KYAS (güçlü, kuvvetli olmak).

²⁵⁵ *küçlen-di* 392-307 DLT (güçlenmek); *küçlen-di* 189-1 ME (güçlenmek); *küçlen-di* 10b-1 TZ (kuvvetlenmek).

ve derin' (BS, 17). *avazliri inçike, lëkin keskin, gevdiliri küçlük ve mustehkem idi* 'Sesleri ince lakin keskin, vücutları güçlü ve sağlam idi' (BS, 78).

Eski Türkçede *kü:ç* ismine, sahip olma, o özelliği taşıma anlamları katan +IXg ekinin getirilmesiyle türetilen *kü:çlüg* ismi; 'güçlü, şiddetli, kuvvetli' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 697). Köktürk döneminden itibaren rastlanmaktadır²⁵⁶: *küç[l(ü)g k(a)g(a)n y(a)g(ı)m(ı)z] bolı* 'güç(lü kağan düşmanımız) oldu' (T, 20). *ezrua t(e)ñri orđosıña ðegi kayu erklig küçlüg* 'Brahma Tanrı'nın sarayına kadar güçlü' (AY, 0471-0472).

Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren 'güçlü, kuvvetli' anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *küçlük* biçiminde yaşamakta, aynı anlamları muhafaza etmektedir.

külke: Yeni Uygurcaya bakıldığında ise *kül-* fiiline getirilen *-ke* fiilden isim yapım eki ile türetilen *külke* ismi (Tehur vd., 2010: 1439), 'kahkaha ve alay' anlamlarında görülmektedir: *aççıķ külke* 'Alaycı gülümseme' (Schwarz, 1992: 717). Taranan eserlerde dar olduğu görülen kelimenin son sesinin Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği genişlediği tespit edilmektedir. *BS*'de 'gülme, gülüş' anlamlarında kullanılmıştır: *ķisik közliri hem külkilik, hem sürlük körünetti* 'Kısık gözleri hem gülünç hem korkunç görünürdü' (BS, 27). *uniñ külkisi semimiy idi* 'Onun gülüşü samimi idi' (BS, 255).

Eski Türkçede 'gülmek, kahkaha atmak, gülümsemek' anlamlarına gelen *kül-* (Clauson, 1972: 715) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-gU*²⁵⁷ eki getirilerek türetilen *külgü:* ismi; 'kahkaha, gülme, gülüş' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 718). Taranan eserlerde²⁵⁸ ilk kez *DLT*'de rastlanan *külgü* ismi; 'gülme, gülüş'

²⁵⁶ *küçlüg* T 20 (güçlü, kuvvetli); *küçlüg* 64 KİP (güçlü); *küçlüg* XLV.2 İKP (güçlü, kuvvetli); *küçlüg* 0731 AY (güçlü, kuvvetli); *küçlüg* ETG (güçlü); *küçlüg* EUTS (güçlü, kudretli); *küçlüg* 34 ÇB (güçlü, kuvvetli, yaman); *küçlüg+ler* 7, 12 M (kudretli); *küçlüg* 3 IrkB (güçlü); *küçlüg* 72 AB (güçlü, kuvvetli); *küçlüg* 254-223 DLT (güçlü, kuvvetli); *küçlüg+ler* 27-34b3=5:22 RKÇ (zorba, zalim), *küçlüg* 38-14a3=58:21 RKÇ (esmayihüsnadan Kavî); *küçlüg+rek* 50-15 NF (güçlü); *küçlü* 143-5 ME ~ *küçlüg* 96-1 ME (güçlü); *küçlü* K.VII.27 AO (güçlü); *küçlüg* 152 İML (güçlü, kuvvetli); *küçlü* 122 CC (güçlü, kuvvetli); *küçli* 68a-10 TZ (güçlü, kuvvetli); *küçlü+dür* GT 200/7 ~ *küçli* GT 311/10-11 (güçlü); *küçli* 79a-6 İM (güçlü, kuvvetli); *güclük* 354 AL (kuvvetli); *küçlük* 177-2430 KYAS (güçlü, kuvvetli).

²⁵⁷ *-gU* (*-gu*, *-gü*; *-ku*, *-kü*) fiilden isim yapım eki; soyut isimler ve alet isimleri türetmektedir (Gabain, 1988 52).

²⁵⁸ *külgü* 216-185 DLT (gülüş), *külgü* 216-186 DLT ~ *kültgü* 216-186 DLT (kalp sektesi); *külkü* 191 İML (gülme); *kültkün* 47 CC (gülüş, gülme); *külgü+side* 145a-4 ŞD ~ *kültkü* 141b-10 ŞD (gülüş,

(DLT, 216-185) anlamlarında açıklanmaktadır. *ŞD*'de 'gülme, gülüş' anlamlarında *külgü* ve *kültkü* biçimleri rastlanmaktadır: *şüft vü zāhid boluptur*²⁵⁹ *kültkü* (*ŞD*, 141b/10). Ayrıca *DLT*'de görülen ve 'kalp sektesi' şeklinde anlamlandırılan *külgü* ve *kültgü* isimleri taranan diğer eserlerde 'kalp sektesi' anlamında rastlanmaktadır: *er külgü*²⁶⁰ *bardı* 'adamı kalp sektesi tuttu.' (*DLT*, 216-186).

İlk kez rastlandığı Karahanlı Türkçesinden itibaren 'gülüş, gülme' anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *külke* biçiminde yaşamaktadır. *Külke* ismi, 'gülme' anlamını muhafaza etmekte ve 'alay' anlamını da kazanmaktadır.

külümsire-: (bk. külke) Yeni Uygurcada fiilin az olarak yapıldığını belirten -*msire-* eki (Yazıcı Ersoy, 2007: 375) getirilerek türetilen *külümsire-* fiiline bakıldığında da fiilin 'yüzde tebessüm oluşmak' anlamına geldiği görülmektedir: *uniñ aldida güzel bir kız külümsirep* 'Onun önünde güzel bir kız gülümseyip' (UTİL, 1994: 709). *BS*'de 'gülümsemek' anlamında kullanılmıştır: *Apak Hoca memnunluk bilen külümsiridi* 'Apak Hoca memnuniyet ile gülümsedi' (*BS*, 317). *KYAS*'de *külümsire-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *kül-* fiiline, 'yapar vs. gibi yapmak' anlamı katan *-(X)msın-* [*<-m+(fiilden isim yapım eki)+sı-+n-(dönüslü çatı eki)*] eki (Gabain, 1988: 59) eklenerek türetilen *külümsin-* fiili; 'gülümsemek, gülmek, tebessüm etmek' anlamlarına gelmektedir. Erdal *+sı-* ekinin isimden fiil yapım eki olduğu görüşündedir. *Yag+sı-* 'yağ gibi davranmak', *kak+sı-* 'şerit hâlinde kurutuldu gibi yapılmak', *kurug+sı-* 'kurumaya başlamak, kuru gibi olmak' vb. (Erdal, 1991: 534). Ayrıca Erdal, Gabain'in *ETG*'de "Fiilden Fiil Yapım Ekleri" başlığı altında vermiş olduğu *emsi-* örneğinin şüpheli olduğunu belirtmektedir (Gabain, 1988: 60). Eski Türkçede *em-* fiiline getirilecek herhangi bir fiilden fiil yapım eki olan *-si-* ekinin var olmadığını açıklamaktadır (Erdal, 1991: 535). *Kül-* fiiline, fiilden fiil yapım eki olan *-çIr-* eki ile getirilerek türetilen *külçir-*²⁶¹ fiili; 'gülümsemek' anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 716). Erdal, *-çIr-* ekinin eklendiği fiile küçültme anlamı kattığını

gülme); *külgü* 69-5 BD (gülme, gülüş, tebessüm, gülünç); *külgü* AL (gülmek); *külki* 178-2435 KYAS (gülünç, güldürücü).

²⁵⁹ *< fiil + -p + (-dur /-tur) + şahıs zamiri* (belirli geçmiş zaman) (Eckmann, 2013: 141).

²⁶⁰ "kültgü de denebilir." şeklinde belirtilmektedir (*DLT*, 186).

²⁶¹ *külçir-mek* EUTS (gülümsemek); *külçir-e* 12, 18 M (gülümsemek); *külçir-ip* 3845 KB (gülümsemek); *külsir-di* 364-289 DLT (gülümser gibi görünmek), *külümsin-di* 14-8 DLT (güler görünmek); *külçir-er* 205 AH (gülümsemek).

açıklamaktadır: < *kül-* ‘gölmek’ + *-çir-* ‘fiilden fiil yapım eki’ > *külçir-* ‘tebessüm etmek’, *tam-* ‘damlamak’ + *-çir-* ‘fiilden fiil yapım eki’ > *tamçir-* ‘hafifçe damlamak, çiselemek’ (Erdal, 1991: 538). *kirt kirt külçire* ‘kıkır kıkır gülererek’ (M, 12, 18).

kündüz: Yeni Uygurcada ‘gündüz’ anlamına gelmektedir: *kêçe-kündüz* ‘Gece gündüz’ (Necip, 2013: 212). *BS*’de *kündüz* ismi, ‘gündüz’ anlamında kullanılmıştır: *çédirlarnıñ aldi-keynige yêkilğan sansız gülhanlar etrapni kündüzdek* ‘Çadırların önü ve arkasına yakılan sayısız ateşler etrafı gündüz gibi’ (BS, 42). *kêçe-kündüz tohtımay yol yürüp* ‘Gece gündüz durmadan yürüyüp’ (BS, 229).

Eski Türkçede ‘güneş’ ve ‘gün’ anlamlarına gelen *kün* (Clauson, 1972: 725) ismine, isimden isim yapım eki olan +*tXz*²⁶² eki getirilerek türetilen *küntüz* ismi, ‘gündüz’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 729). Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren görülmektedir²⁶³: *tün ud(ı)m(a)tı küünt(ü)z ol(u)rm(a)tı* ‘Geceleri uyumadan, gündüzleri oturmadan’ (T, 51-52).

künle-: Yeni Uygurcaya bakıldığında iç seste ünlü düşmesi [*<kün(i)+le-*] görülen *künle-* fiilinin ‘kıskanmak’ anlamına geldiği görülmektedir. *BS*’de de *künle-* fiili, ‘kıskanmak’ anlamında kullanılmıştır: *künlep tamaq yemey aç kelişka razi idiki* ‘Kıskanıp yemek yemeden aç kalmaya razı idi ki’ (BS, 183).

Eski Türkçede ‘kıskanç, kıskançlık; kuma’ anlamlarına gelen *küni:* (*g-*) (Clauson, 1972: 727) ismine, isimden fiil yapım eki olan +*la-* eki getirilerek türetilen *künile:-* fiili; ‘kıskanç olmak, kıskanmak, imrenmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 733). Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir²⁶⁴: *Ömerning gayratı , künilemeki* (NF, 65-6). *ol aynı men devr-i zamāndın küniler-men* ‘o ayı (yüzü) ben

²⁶² +*tXz* ölü bir ektir ve işlevi tam olarak bilinmemektedir: *küntüz* ‘gündüz’, *kuntuz* ‘kunduz’, *yıltız* ‘yıldız’, *idiz* ‘yitiz’ (Korkmaz, 2014: 129).

²⁶³ *küntüz* T 52 (gündüz); *küntüz* KT D27 (gündüz); *küntüz* 73 KİP (gündüz); *kündüz* ETG ~ *küntüz* ETG (gündüz); *küntüz* 1014 AY (gündüz); *kündüz* EUTS ~ *küntüz* EUTS (gündüz); *kündüz* 760 KB (gündüz); *kündüz* 230-200 DLT (gündüz ışığı); *kündüz+üng* 13 AH (gündüz); *kündüz+ni* 33-73b2=35:13 RKÇ (gündüz); *kündüz* 191-8 NF (gündüz); *kündüz* 137-8 ME (gündüz); *kündüz* 168-3 MM (gündüz); *kündüz* K.V.17 AO (gündüz); *kündüz* 85 Kİ (gündüz); *kündüz* 75b-2 TZ (gündüz); *kündüz* 152b-8 İM (gündüz); *kündüz* 167-6 GT (gündüz); *kündüz* 129 MSD (gündüz); *kündüz* 2384 LD (gündüz); *kündüz* 436 DN (gündüz); *kündüz* 74b-2 ŞD (gündüz); *kündüz* 126-11 BD (gündüz); *köndöz* 167-2223 KYAS (gündüz).

²⁶⁴ *künile-mek* EUTS (kıskanmak); *künile-r-men* 65-6 NF (kıskanmak), *künile-mek* 117 CC (kıskanmak); *künile-di* 86 Kİ (kıskanmak); *konıla-* 26b-10 TZ ~ *könile-dı* 27a-7 TZ (kıskanmak); *künile-r-men* 408 MSD (kıskanmak); *künla-mak* 178-2442 KYAS (kıskanmak, kıskanç olmak).

zamanın dönüşünden kıskanırım.’ (MSD, 408). Shaw, *künile-* fiili ile ‘köle, cariye’ anlamlarına gelen *kün* ismi arasında bağlantı kurmaktadır (Shaw, 2014: 178).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘kıskanmak’ anlamında görülen fiil, Yeni Uygurcada *künle-* biçiminde yaşamakta ve ‘kıskanmak’ anlamını muhafaza etmektedir.

künlük: (bk. kündüz) Yeni Uygurcada *künlük* ismi, ‘günlük’ anlamına gelmektedir: *beş künlük dem eliş* ‘Beş günlük nefes alma (dinlenme)’ (Schwarz, 1992: 719). BS’de ‘günlük’ anlamında kullanılmıştır: avval *kıyaşka, andin on töt künlük tolun ayğa özgerdi* ‘Önce güneşe, ondan on dört günlük dolunaya dönüştü’ (BS, 8). *ular Yekenge yerim künlük yıraqlıktiki* ‘Onlar Yarkend’e yarım günlük uzaklıktaki’ (BS, 36).

Eski Türkçede *kün* ismine, isimden isim yapım eki olan +*IUk* eki getirilerek türetilen *künlük* ismi; ‘bir günü kapsayan süre’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 732). *ŞU*’dan (*ŞU*, D9) itibaren görülmektedir²⁶⁵: *Üç künlük yer* (NF, 133/6-7).

Taranan eserlerde ‘günü kapsayan süre, gündelik’ anlamlarına gelen isim, Yeni Uygurcada *künlük* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamları korumaktadır.

kütül-: Yeni Uygurcada *kütül-* fiili; ‘beklenilmek, umulmak’ anlamlarına gelmektedir: *kütülmigen mehman* ‘Beklenmeyen misafir’ (Schwarz, 1992: 714). BS’de ‘beklenmek, umulmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *bu kütülmigen işni koşunniñ başlıkiğa hever kiliş üçün* ‘Bu beklenmeyen işi ordunun liderine haber vermek için’ (BS, 26). *Kubat Mirzabeg kütülmigen bu çoñ iltipattin hayacanga çömüp* ‘Kubat Mirzabey beklenmeyen bu büyük iltifattan heyecana kapılıp’ (BS, 272). KYAS’de *kütül-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘beklemek, birini beklemek; koyun veya misafirle ilgilenmek’ anlamlarına gelen *küt-* (*kü:d-*)²⁶⁶ (Clauson, 1972: 701) fiiline, edilgen çatı eki olan -

²⁶⁵ *künlik* ŞU D9 (günlük); *künlük* 241-210 DLT (günlük); *künlük* 1535 KB (günlük); *künlük* NF 133-7 (günlük); *künlük+ge* 126-5 ME (günlük); *künlük* 35b-5 TZ (gündelik); *künlük* 224a-6 İM (günlük); *könlök* 167-2226 KYAS (günlük), *könlök* 167-2225 KYAS (güneş şemsiyesi, güneşlik).

²⁶⁶ *küt-dim* ŞU D5 (beklemek, gütmek); *küd-e* M 92-7 (gözetmek, bakmak); *küt-* EUTS ~ *küd-mek* EUTS (özen göstermek, beklemek), *küt-mek* EUTS (beklemek); *küd-ersizler* 42 ÇB (gütmek, beklemek); *küd-er* 1050 KB (beklemek); *küd-* DLT ~ *küd-er* 634-529 DLT (beklemek), *küd-er* 634-529 DLT (gütmek); *küd-üp* 349 AH ~ *küs-üp* A349 AH ~ *küy-üp* C350 AHK (beklemek); *küd-gil* 30-24a1=15:36 RKÇ (zaman vermek, mühlet vermek, ertelemek, beklemek), *küd-erler* 30-76a2=16:85 RKÇ (mühlet verilmek); *küy-düm* 130-12 NF (beklemek); *küy-di* 207-7 ME (beklemek, gecikmek);

(U)l- eki getirilerek türetilen *kütül-* (RKÇ’de *küdül-*) fiili, ‘beklenilmek’ anlamında görülmektedir²⁶⁷: *küdül-mişlerdin* (RKÇ, 30-24a3=15:37).

Taranan eserlerde ‘beklenilmek, umulmak’ anlamlarıyla görülen fiil; Yeni Uygurcada *kütül-* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamlarını muhafaza etmektedir.

küyle-: Taranan eserlerde *küg* biçiminde rastlanan ismin son sesinin Yeni Uygurcada akıcılaşarak *küy* biçimini aldığı görülmektedir. *BS*’de *küyle-* fiili, ‘şarkı söylemek’ anlamında kullanılmıştır: *men ezeldin erkinlikni, hörlükni küyligen bulbulmen* ‘Ben ezelden [beri] özgürlüğü, hürlüğü şakıyan bülbülüm’ (*BS*, 343). *KYAS*’de *küyle-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘şarkı’ anlamına gelen *küg* (< Çince *ch’ü*, Orta Çince *k’jok*) (Clauson, 1972: 709) ismine, isimden fiil yapım eki olan +*la-* ekinin getirilmesiyle türetilen *küyle-* fiili; ‘şarkı söylemek, akort etmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 711). *DLT*’de²⁶⁸ rastlanmaktadır: *er küglendi*.²⁶⁹ ‘adam şarkı söyledi.’ (*DLT*, 393-307).

Taranan eserlerde ‘şarkı söylemek’ anlamında görülen fiil, Yeni Uygurcada *küyle-* biçiminde yaşamaktadır. Yeni Uygurcada *küyle-* fiili, ‘şarkı söylemek’ korumasının yanında ‘şarkı söyleyerek birini methetmek’ anlamını kazanmıştır.

kaçıla-: Yeni Uygurcada *kaçıla-* [İki heceli *kaç*a ismine ek getirildiğinde ikinci hece (-*ça-*) açık orta hece hâline geldiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ikinci hecedeki /a/ ünlüsü /i/’ye döner.] fiili; ‘bir nesnenin içine yerleştirmek, yüklemek, doldurmak’ anlamlarına gelmektedir: *tağarğa buğday kaçıla-* ‘Çuvala buğday yüklemek (doldurmak)’ (Schwarz, 1992: 609). *BS*’de ‘doldurmak’ anlamında kullanılmıştır: *tağar-mışkaplarğa kaçılap* ‘Çuvallara koyup (*BS*, 339). *KYAS*’de *kaçıla-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘kap, konteyner’ anlamlarına gelen *kaç*a: (~ *ka:ça:*)²⁷⁰ (Clauson, 1972: 590) ismine, isimden fiil yapım eki olan +*la-* eki getirilerek türetilen *kaç*a:la:- fiili; ‘kaptaki bir şeyi koymak, depolamak’ (Clauson, 1972: 591) anlamlarına

küy-üp 107-1 MM (aramak, araştırmak); *küy-* 21 CC (beklemek), *küt-* 122 CC (gütmek, otlatmak); *küt-di* 17 b-8 TZ ~ *kütle-di* 17 b-8 TZ (gütmek); *küt-ken* 74-4 GT (gütmek).

²⁶⁷ *küdül-mişlerdin* 30-24a3=15:37 RKÇ (beklenilmek).

²⁶⁸ *küggle-di* 393-307 DLT (şarkı söylemek, şarkıda nağme çıkarmak).

²⁶⁹ “aslı *kü. gle. di*’dir.” şeklinde not düşülmektedir (*DLT*, 393-307).

²⁷⁰ *kaç*a 550-450 DLT (kap); *kaç*a 134-1622 KYAS (kap, tas).

gelmektedir. DLT’de²⁷¹ rastlanmaktadır: *ol nēḡni kaça.la.dı* ‘o, nesneyi kaba koydu.’ (DLT, 586-480).

Taranan eserlerde ‘bir şeyi bir kaba koymak’ anlamıyla rastlanan *kaçıla-* fiili, Yeni Uygurcada anlamını muhafaza etmektedir.

kaçkun: (bk. **kaçur-**) Yeni Uygurcada *kaçkun* ismi, ‘kaçak, firari’ anlamlarına gelmektedir: *kaçkunni tut-* ‘Kaçağı yakalamak’ (Schwarz, 1992: 609). BS’de ‘firari’ anlamında kullanılmıştır: *kêçip kutulğan “kaçkun” Hacı Kutluk Mevlivi idi* ‘Kaçıp kurtulan ‘kaçak’ Hacı Kutluk Mevlivi idi’ (BS, 323).

Eski Türkçede *kaç-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-gIn+* eki getirilerek türetilen *kaçgın* ismi; ‘kaçak, firari’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 591). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır²⁷².

İlk kez rastlandığı Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘kaçak, firari’ anlamlarıyla görülen fiil; Yeni Uygurcada *kaçkun* biçiminde yaşamaktadır. *Kaçkun* ismi aynı anlamları korumaktadır.

kaçur-: Yeni Uygurcada ‘kaçırmak, kaybetmek’ anlamlarına gelmektedir. BS’ye bakıldığında da *kaçur-* fiilinin ‘kaçırmak, kaybetmek’ anlamlarında kullanıldığı görülmektedir: *birak düşmen çaqqanlıq bilen özini kaçurdi* ‘Ama düşman çeviklik ile kendini kaçırdı’ (BS, 71). *bu kütülmigen mektup ḡanniḡ aramini buzup, peyzini kaçurḡanidi* ‘Bu beklenmeyen mektup, hanın huzurunu bozup keyfini kaçırmıştı’ (BS, 293).

Eski Türkçede ‘kaçmak, terk etmek’ anlamlarına gelen *kaç-* (Clauson, 1972: 589) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-Ur-* eki getirilerek türetilen *kaçur-* fiili; ‘kaçırmak, uzaklaştırmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 592). Taranan eserlerde²⁷³ Karahanlı döneminden itibaren ‘kaçırmak’ anlamında rastlanmaktadır: *ol anı kaçurdi* ‘o, onu kaçırdı’ (DLT, 312-257). *barak birle mansurnı kaçurduḡ taḡtnı mülkni* ‘Barak ve Mansur’u kaçırdık’ (AO, A.III.10). KB’de ettirgen çatı eki olarak *-Ur-*

²⁷¹ *kaçala-dı* ‘Bir şeyi kaba koymak’ (DLT, 586-480).

²⁷² *kaçgın* 15-8 DLT (kaçan adam); *kaçgınçı* 146 İML (bozguna uğrayan); *kaçkunçı* 134-1629 KYAS (kaçak, firari).

²⁷³ *kaçur-maḡıl* 3912 KB (kaçırmak); *kaçur-* 312-257 DLT (kaçırmak); *kaçur-u* 75-2 NF (kaçırmak); *kaçur-dı* 76-4 ME (kaçırmak); *kaçur-duḡ* A.III.10 AO (kaçırmak); *kaçır-* 178b-2 İM (nefret ettirmek, tiksindirmek); *kaçur-ma* 354 DN (kaçırmak); *kaçur-maḡ* 134-1631 KYAS (kaçırmak, kaçmasına imkân sağlamak).

ekinin yanı sıra -(I)t- ettirgen çatı ekinin de kullanıldığı görülmektedir: *men sini terk kaçıttım* (KB, 6522).

Taranan eserlerde ‘kaçırmak, kaçmasına neden olmak, yok etmek; beklemek, gizlemek’ anlamlarında kullanılan fiile Karahanlı dönemine ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır. Yeni Uygurcada *kaçur-* biçiminde yaşayan fiilin aynı anlamları koruduğu görülmektedir.

ƙadal-: Yeni Uygurcada *ƙadal-* biçimindeki fiilin ‘dik hâle getirilmek; dikilmek (göz); batırılmak (iğne, bıçak vb.); sağlamlaştırılmak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *közi torusƙa ƙadilip* ‘Gözü tavana dikilip’ (Schwarz, 1992: 609). BS’de ‘dikilmek, takılmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *ikki közüñ helƙniñ beht-sa’aditige ƙadaldi* ‘İki gözün halkın baht, saadetine dikildi’ (BS, 193). *uniñ yürükige ƙadalğan piçakƭek* ‘Onun yüreğine saplanan bıçak gibi’ (BS, 455). KYAS’de *ƙadal-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘giysi vb.ni dikmek, sıkıca dikmek’ anlamlarına gelen *kağu:-* (Clauson, 1972: 596) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki eklenerek türetilen *ƙadul-* fiili, ‘dikilmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 601): Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır²⁷⁴: *tön kadıldı* ‘elbise teyellendi.’ (DLT, 335-271).

Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanan fiil; ‘teyellemek (elbise), batmak, sançmak’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *ƙadal-* biçiminde yaşayan fiil; ‘takılmak, sokulmak’ anlamlarına gelmektedir. Ayrıca ‘uzun süre (dik dik) bakmak, dikilmek (dik hâle getirilmek)’ anlamlarını da kazanmıştır.

ƙaƙşal: Yeni Uygurcada iç sesi tonsuzlaşan *ƙaƙşa-* fiilinden türetilen *ƙaƙşal* ismi; ‘çok kuru, kuru dal; zayıflıktan bir deri bir kemik kalan, zayıf’ anlamlarına gelmektedir: *u kēsel destidin oruƙlap ƙaƙşal bolup* ‘O hastalık yüzünden zayıflayıp, bir deri bir kemik olup’ (Schwarz, 1992: 610). BS’de ‘kuru’ anlamında kullanılmıştır: *ƙaƙşal söñekler* ‘Kuru (zayıf) kemikler’ (BS, 23). KYAS’de *ƙaƙşal* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘yumuşak olmak, zayıf olmak; mecazi bakımdan esnek ve yumuşak olmak’ anlamlarına gelen *koğşa:-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki

²⁷⁴ *ƙadıl-dı* 335-271 DLT (elbise teyellemek); *ƙadal-mas-min* 126a-13 ŞD (batmak); *ƙadal-ıb* 305 AL (batmak, sançmak).

getirilerek türetilen *koğşa:k* ismi; ‘yumuşak, zayıf, gevşek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 613). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır²⁷⁵.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘kuru, gevşek’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *kaqşal* biçiminde yaşamaktadır. *Kaqşal* ismi, ‘kuru’ anlamını korumasının yanı sıra insanlar için kullanılan bir sıfat olarak ‘zayıf’ anlamını kazanmıştır.

qaldur-²⁷⁶: Yeni Uygurcada *qaldur-* fiili; ‘kaldırmak, bırakmak, alıkoymak; kırmak (gönül)’ anlamlarına gelmektedir: *dunya işini ahiyetke qaldurma* ‘Dünya işini ahirete bırakma’ (UTİL, 1994: 125). *BS*’de ‘bırakmak, kaldırmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *bir cüp çoñkur iz qaldurup tohtimay* ‘Bir çift derin iz bırakıp durmadan’ (BS, 25). *ot içide qalduruştin* ‘Ateş içinde bırakmaktan’ (BS, 54). *yahşi tesirat qaldurmidi* ‘İyi etki bırakmadı’ (BS, 97).

Eski Türkçede ‘kalmak, olmak, devam etmek; durmak, geride kalmak; eskimek’ anlamlarına gelen *kal-* (Clauson, 1972: 615) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-tUr-* eki getirilerek türetilen *kaltur-* fiili; ‘geride bırakmak, en sona bırakmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 619). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır²⁷⁷: *ol anı yarıştı kalturdı* ‘o onu gidişte geçti ve arkada bıraktı’ (DLT, 362-288). *ta‘ām yëğüçi sağ tizin qaldurur* ‘Yemek yiyen kişi sağ dizini kaldırır.’ (MM, 297-2).

Köktürk döneminde *-t-* ettirgen çatı eki ile türetilmiş biçimi görülen [*ug(u)r k(a)l(i)t-* (T, 25)] fiil; ‘bırakmak, kazanmak’ anlamlarına gelmektedir. Harezmi döneminden itibaren ‘yukarı doğru hareket ettirmek (el, baş vb.ni); arkada (geride) bırakmak, kaldırmak’ anlamlarına gelen fiil; Yeni Uygurcada *qaldur-* biçiminde yaşamaktadır. Bu fiilin, Yeni Uygurcadaki anlamlarına bakıldığında ‘bırakmak, kaldırmak’

²⁷⁵ *koğşak* EUTS (gevşek); *kogşak* 239-207 DLT (içinde gevşeklik ve çürüklük olan); *kahal* 77, 15 CC (yavaş, uyusuk, tembel); *kaqşal* 313 AL (gevşek, kuru).

²⁷⁶ Clauson; Azerbaycan Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde kullanılan *ğaldır-, kaldır-, kaldur-* fiillerinin yükseltmek, kaldırmak anlamlarına geldiğini ve bu fiilin tarihî süreçte rastlanan *kaltur-* fiilinden farklı bir fiil olduğunu açıklamaktadır. Detaylı bilgi için bk.: (Clauson, 1972: 617).

²⁷⁷ *kaltur-dı* 362-288 DLT (yarışta arkada bırakmak, geçmek); *qaldur-ur* 23-7 NF (kaldırmak, çıkarmak); *kaldur-dı* 3-2 ME (kaldırmak); *qaldur-ur* 297-2 MM (kaldırmak); *kaldırmak* 130 İML (bir nesneyi yukarıdan aşağı doğru kımıldatmak), *kaltur-mak* 131 İML (kaldırmak); *kaldır-dı* 17b-2 TZ (kaldırmak); *qaldır-mak* 136-1661 KYAS (kaldırmak, ilerisi için saklamak, bir tarafa koymak).

anlamlarının korunduğu görülmektedir. Ayrıca ‘geçersiz hâle getirmek, yok etmek; kırmak (kalp)’ anlamlarını da kazanmıştır.

kanat-: Yeni Uygurcada *kanat-* fiili, ‘kanatmak’ anlamına gelmektedir: *kolini kəsip kanat-* ‘Elini kesip kanatmak’ (Schwarz, 1992: 628). *BS*’de ‘kanatmak’ anlamında kullanılmıştır: *Zeynidin Muptaci levlini çişlep kanit-* ‘Zeynidin Muptaci dudaklarını dişleyip kanat-’ (*BS*, 86).

Eski Türkçede ‘kan’ anlamına gelen *ka:n* (Clauson, 1972: 629) ismine, isimden fiil yapım eki olan +A- eki getirilerek türetilen *kana:-* fiili; ‘kanamak (insan veya hayvan)’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 634). *Kana:-* fiiline, ettirgen çatı eki olan -t- eki getirilerek türetilen *kanat-* fiili; ‘kanatmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 635). Bu fiile, Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır²⁷⁸.

Taranan eserlerde Karahanlı Türkçesine ait eserden itibaren ‘kanatmak’ anlamıyla görülen fiil, Yeni Uygurcada *kanat-* olarak yaşamaktadır. *Kanat-* fiili, ‘kanatmak’ anlamını korumaktadır.

kanatlık: Çağataycadan itibaren görülen ve Yeni Uygurcanın da fonetik özelliği olan son sesin tonsuzlaşmasının görüldüğü *kanatlık* ismi; ‘kanatlı, kanadı olan’ anlamlarına gelmektedir: *koş kanatlık ışık* ‘Çift kanatlı kapı’ (Schwarz, 1992: 628). *BS*’de ‘kanatlı, kanadı olan’ anlamlarında kullanılmıştır: *koş kanatlık yoğan bir dervazinin aldida* ‘Çift kanatlı büyük bir kapının önünde’ (*BS*, 4). *koş kanatlık azade dervazisi* ‘Çift kanatlı büyük kapısı’ (*BS*, 390). *KYAS*’de *kanatlık* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘kanat (kuş), yüzgeç (balık), koruma, muhafaza’ anlamlarına gelen *kanat* (? *kana:d*) (Clauson, 1972: 635) ismine, isimden isim yapım eki olan +IIg eki getirilerek türetilen *kanatlıg* ismi; ‘kanatlı, kanadı olan’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 636). Eski Uygurca ve Çağataycaya ait eserlerde rastlanmaktadır²⁷⁹.

İlk kez rastlandığı Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘kanatlı’ anlamıyla görülen isim, Yeni Uygurcada *kanatlık* olarak yaşamakta ve aynı anlamını korumaktadır.

kandur-: Yeni Uygurcada *kandur-* fiili; ‘doymak, tatmin etmek, ihtiyacını gidermek’ anlamlarına gelmektedir: *telepni kandur-* ‘İsteği karşılamak’ (Schwarz,

²⁷⁸ *kanat-tı* 422-330 DLT (kanatmak); *kanat-urlar* 386-6 NF (kanatmak); *kanat-tı* 1464 LD (kanatmak); *kanat-mak* 139-1708 KYAS (kanatmak).

²⁷⁹ *kanatlıg* IrkB 2 (kanatlı); *kanatlık* 530-1 BD (kanatlı).

1992: 629). *BS*'de 'doymak, tatmin ettirmek, gidermek' anlamlarında kullanılmıştır: *u teşnalikini kandurup* 'O, susuzluğunu giderip' (*BS*, 3). *telep-arzusini kanduruşka* 'talep [ve] arzusunu tatmin ettirmeye' (*BS*, 224).

Eski Türkçede 'somut ve soyut bakımdan doymak, tatmin olmak' anlamlarına gelen *ka:n*²⁸⁰ (Clauson, 1972: 632) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-tUr-* eki getirilerek türetilen *kantur-* fiili; 'doymak, tatmin etmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 636). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır²⁸¹: *küsemiş küsüşimin kandurmagay* 'isteğime karşı gelmesin(ler)' (*AB*, 245). *ol mini suwka kanturdı* 'o, bana su içirdi ve (suya) kandırdı.' (*DLT*, 362-288).

Taranan eserlerde 'doymak, tatmin ettirmek' anlamlarında görülen bu fiil; Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir. Yeni Uygurcada *kandur-* biçiminde yaşayan fiil; 'doymak, tatmin etmek' anlamlarını muhafaza etmektedir.

kanlık: (bk. kanat-) Yeni Uygurcanın fonetik özelliğinden dolayı son sesi tonsuz olan *kanlık* ismi, 'kanlı' anlamına gelmektedir: *kanlık kırgın* 'Kanlı katliam' (Schwarz, 1992: 630). *BS*'de 'kanlı' anlamında kullanılmıştır: *bu diyarni ceñlerniñ kanlık kelküni bilen* 'Bu diyarı, savaşların kanlı seli ile' (*BS*, 37). *Se'idiye hanlık tarihidiiki bundak kanlık savañni* 'Seidiye hanlık tarihindeki böyle kanlı dersi' (*BS*, 174).

Eski Türkçede *ka:n* ismine, isimden isim yapım eki olan *+Ilg* eki getirilerek türetilen *ka:nlıg* ismi, 'kanlı' anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 638). Eski Uygurcadan itibaren 'kanlı' anlamında rastlanmaktadır²⁸²: *balıg başlıg kanlıg yinlig* 'yaralı, üstü

²⁸⁰ *kan-gay* 1202 AY (kanmak, doymak, tatmin olmak); *kan-tı* M 12-22 (kanmak, doymak, tatmin olmak); *kan-mağ* EUTS (kanmak, kandırılmak, inandırılmak); *kan-* ETG (tatmin etmek); *kan-gay* 114 ÇB (kanmak, doymak); *kan-ur* 6035 KB (kanmak, doymak); *kan-ar* 526-427 DLT (kanmak, doymak); *kan-dı* 22-11 NF (kanmak, doymak); *kan-dı* 154-1 ME (kanmak); *qan-dı* 74 Kİ (suya doymak); *kan-a* 432 MSD (kanmak); *kan-ar* 1326 LD (kanmak, doymak); *kan-dım* 11a-2 ŞD (kanmak, doymak); *kan-magung* 314 AL (kanmak); *kan-* 140-1722 KYAS (susuzluğunu gidermek, uyuma isteğini gidermek).

²⁸¹ *qantur-yalı* XVI.6 İKP (tatmin etmek, doymak, hoşnut etmek); *kandur-magay* 245 AB (kandırmak, doyuma ulaştırmak, tatmin etmek); *kantur-galı* 1216 AY (doyuma ulaştırmak, tatmin etmek, gerçekleştirmek); *hantur-mağ* EUTS ~ *qantur-mağ* EUTS (tatmin etmek, kandırmak, inandırmak); *kandur-* ETG ~ *qantur-* ETG (tatmin etmek, kandırmak); *qantur-ung* M 35-28 (doymak, kandırmak, tatmin etmek); *kantur-dı* 362-288 DLT ~ *kandur-dı* 362-288 DLT (kandırmak, doymak); *kandur-dı* 124-13 NF (kandırmak, doymak); *kandur-dum* 107-6 ME (kandırmak, doymak); *qandur-dı* 74 Kİ (suya kandırmak, doymak); *kandır-dı* 17b-9 TZ (suya kandırmak); *kandur-* 377a-6 İM (inandırmak); *kandur-mağ* 139-1718 KYAS (Bir kişi veya hayvanın susuzluğunu gidermek, suya doymak).

²⁸² *kanlıg* M 33-20 (kana bulanmış, kanlı); *kanlıg* 188 AB (kanlı); *kanlıg* EUTS (kanlı); *kanlıg* DLT ~ *kānliḡ* 47-33 DLT (kanlı, kanı olan); *kanlıg* 112-10 NF (kanlı); *kanlı* CC 126, 13 (kanlı); *kanlık* 63-2 BD (kanlı); *kanlık* AL ~ *kanlıg* 314 AL (kanlı); *kanlık* 140-1721 KYAS (kanlı, kanla lekelenmiş).

başı kan içinde olan’ (M, 33-20). *qanlıǵ köñglekni atalarınǵa keltürdiler* (NF, 112/10-11).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘kanlı’ anlamında rastlanan isim, Yeni Uygurcadaki *kanlık* ismidir. *Kanlık* ismi, ‘kanlı’ anlamını muhafaza etmektedir.

kapak: (I) Yeni Uygurcada iç sesi tonsuz olan *kapak* ismi, ‘göz kapağı ve kaş’ anlamlarına gelmektedir: *kapak tart-* ‘Göz kapağı[nı] kırmak’ (Schwarz, 1992: 604). BS’de ‘göz kapağı’ anlamında kullanılmıştır: *badam kapak idi* ‘Badem[benzer] göz kapak[ı] idi’ (BS, 24). *kapaklıri sañgılıǵan* ‘Göz kapakları sarkan’ (BS, 101).

Clauson; *kabak* isminin ‘bir şeyi kapsayan, kapatan, kapak, örtü; göz kapağı’ anlamlarına geldiğini açıklamaktadır. *Kapak* kelimesinin **kap-* (II) fiilinden türediğini belirtirken bu fiilden türeyen diğer isimlere (*kapıǵ, kapǵa:, kapǵa:k*) dikkat çekmektedir (Clauson, 1972: 582). Eski Uygurcadan itibaren ‘göz kapağı’ anlamında görülmektedir²⁸³: *Kö.z kapakı* ‘göz kapağı’ (DLT, 192-164). *süzüp köz kapakın nergis kıya baksa* ‘Nergis göz kapağını süzüp yan baksa’ (MSD, 276).

Taranan eserlerde ‘kapak, göz kapağı’ anlamlarında görülen isim; Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir. Yeni Uygurcada *kapak* biçiminde yaşayan isim, ‘göz kapağı’ anlamını korumaktadır. Ayrıca ‘kaş’ anlamını da kazandığı görülmektedir.

kapak: (II) Yeni Uygurcada iç sesi tonsuzlaşan *kapak* ismi; ‘kabak, şekli kabağa benzeyen, büyük ve içi boş olan; kafası çalışmayan, ahmak’ anlamlarına gelmektedir: *kabaktin su tökülgende kıl-* ‘Kabaktan su dökülür gibi gülmek’ (Schwarz, 1992: 604). BS’de ‘kabak’ anlamında kullanılmıştır: *kuyruǵıǵa esilǵan kiçik ğuñ kapaklardın* ‘Kuyruǵına asılan küçük su kabaklarından’ (BS, 47).

Eski Türkçede ‘deri çanta, çuval; konteyner; cilt (kitap)’ anlamlarına gelen *ka:b* (Clauson, 1972: 578) ismine, isimden isim yapım eki olan ve küçültme bildiren +*k* eki getirilerek türetilen *kabak* sözcüğü; ‘küçük kap; bal kabağı, su kabağı ve amaç (mecazi)’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 582). Karahanlı döneminden

²⁸³ *kabak* EUTS ~ *kapak* EUTS (göz kapağı); *kapak* ETG (kapak); *kapak* 192-164 DLT (göz kapağı); *kapak* 395-1 MM (göz kapağı); *kapak* 140 İML (göz kapağı); *qapaq* 68 Kİ (göz kapağı); *kapak* 11a-12 TZ (göz kapağı); *kabak* 92b-4 İM (göz kapağı); *kapak+ları* 2242 LD (kapak, göz kapağı); *kapak+ın* 276 MSD (kapak); *kapkak* 141-1740 KYAS (kapak).

itibaren ‘kabak’ anlamında rastlanmaktadır²⁸⁴: *kabak* ‘kabak (Cucurbita)’ (DLT, 192-164). *tenğrining rasûlı kabak sewer tip ayıttı bir kişi* (İM, 16b-3).

Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanan isim, ‘kabak’ anlamına gelmektedir. Yeni Uygurcada *kapak* biçiminde yaşayan isim aynı anlamını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘şekli kabağa benzeyen nesne veya bitki’ler için de kullanılan bu ismin mecazi anlam kazanarak ‘kafasını kullanamayan, ahmak’ anlamlarını da kazandığı görülmektedir.

kapartma: (bk. kapak II) Yeni Uygurcada iç seste tonsuzlaşma görülen *kapartma* ismi, ‘el veya bacakta meydana gelen kabartı ve kabartma (sayfa, bina, heykel)’ anlamlarına gelmektedir: *alıkanlirimni eçip, su kötürüp çıkkan kapartmılarga karidim* ‘Avuçlarımı açıp su toplayan kabarcıklara baktım’ (UTİL, 1994: 3). BS’de ‘kabartma’ anlamında kullanılmıştır: *ikki teripige gecdin kapartma nekişler koyulup* ‘İki tarafına kaymak taşından kabartma oymalar koyulup (işlenip)’ (BS, 5). KYAS’de *kapartma* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *ka:b* ismine, isimden fiil yapım eki olan +(A)r- eki getirilerek türetilen *kabar-* fiili; ‘bir kap hâline gelmek, kabarcık oluşturmak, şişmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 585). Karahanlı ve Harezmi dönemlerinde rastlanmaktadır²⁸⁵: *etük adakıg kabarttı* ‘ayakkabı, ayağı kabarttı.’ (DLT, 630-525).

Taranan eserlerde Karahanlı dönemine ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır. DLT’de iki adet *kabart-* fiili bulunmaktadır. Birincisi ‘su toplamak (derinin kabarması)’ (DLT, 630-525) anlamına gelmektedir. İkinci *kabart-* fiili ise ‘abartmak’ (DLT, 630-525) anlamına gelmektedir. Harezmi dönemine bakıldığında ise ME’de ‘yüceltmek’ (ME, 88-5) anlamıyla karşılaşılmaktadır. Yine aynı dönem eseri olan NF’de ‘uzatmak’ anlamında görülmektedir: *bıyıqlarınğızni qapartmaqqa* (NF, 81-14). Yeni Uygurcada *kapart-* biçiminde yaşayan fiil, yalnızca ‘herhangi bir sebeple derinin kabarması’ anlamını muhafaza etmektedir. Ancak *kapart-* fiilinden türetilen *kapartma* ismi ise fiilin isim biçimi olmasının yanı sıra ‘sayfa, bina, nakış ve heykel vb.ndeki çıkıntı’ anlamını da kazanmıştır.

²⁸⁴ *kabak* 192-164 DLT (kabak); *kapak* 34-39b1=37:146 RKÇ (kabak); *kabak* 106 CC (kabak); *kabak* 29a-3 TZ (kabak); *kapak* 16b-3 İM (kabak); *kapak* 140-1733 KYAS ~ *kapak* 133-1607 KYAS (su taşımak için kullanılan su kabağından yapılmış su kabı).

²⁸⁵ *kabart-mak* 630-525 DLT (kabartmak, deride balonlar meydana getirmek), *kabart-tı* 630-525 DLT (abartma); *kapart-makqa* 81-14 NF (uzatmak, çoğaltmak); *kabart-dı* 88-5 ME (yüceltmek).

ķapķak: (bk. ķapķak I) Yeni Uygurcada *ķapķak* ismi; ‘kapak, iē organlarının kapaēı’ anlamlarına gelmektedir: *sandukniē ķapķiki* ‘Sandıēın kapaēı’ (UTİL, 1994: 10). BS’de ‘kapak’ anlamında kullanılmıştır: *ademge tuyuksiz ķapķak ēēilip, illik ķuyas nuri ēēūēip* ‘Adama aniden kapak aēılıp ılık gūneē ışıēı dūēūp’ (BS, 65).

Eski Tūrkēede **kap-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-gak+* eki getirilerek tūretilen *kapēa:k* ismi; ‘ōrtū, kapak; gōz kapaēı’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 584). Karahanlı dōneminde rastlanmaktadır²⁸⁶: *kīē kapgaklandı* ‘sadak kapaklandı.’ (DLT, 404-314).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘kapak’ anlamıyla gōrūlen isim, Yeni Uygurcada *ķapķak* şeklinde yaēamakta ve ‘kapak’ anlamını korumasının yanı sıra ‘iē organın kapaēı’ anlamını da kazanmaktadır.

ķapla-: (bk. ķapķak II) Yeni Uygurcada *kapla-* fiili; ‘kaplamak, doldurmak, karēılamak’ anlamlarına gelmektedir: *asmanni ķara bulut ķaplap* ‘Gōkyūzūnū kara bulut kaplayıp’ (Schwarz, 1992: 605). BS’de ‘kaplamak, doldurmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *hemme yerni vabadek ķaplap* ‘Her yeri veba gibi kaplayıp’ (BS, 148). *uniē murid-mūhlisliri ēēherdin yēzilarēēice ķaplap* ‘Onun mūrit ve muhlisleri ēēhirden kōylere kadar dolup’ (BS, 173).

Eski Tūrkēede *ka:b* ismine, isimden fiil yapım eki +*IA-* getirilerek tūretilen *kapla-* fiili; ‘kaplamak, kuēatmak’ anlamlarına gelmektedir. Taranan eserlerde Harezmi dōneminde itibaren rastlanmaktadır²⁸⁷: *bu uētmaēnning tōrt yanını qapladı* (NF, 61-7). Kıpēakēaya ait *Kİ*’de ‘deri vb.nden kap yapmak’ (Kİ, 67) anlamında gōrūlmektedir.

İlk kez rastlandıēı Harezmi Tūrkēesine ait eserlerden itibaren ‘kaplamak, kuēatmak, sarmak, kap yapmak’ anlamlarında gōrūlen fiil; Yeni Uygurcada *ķapla-* biēiminde yaēamaktadır. *ķapla-* fiili; ‘kaplamak, sarmak’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘doldurmak, karēılamak’ anlamını kazanmıētır.

ķaplan-: (bk. ķapla-) Yeni Uygurcada *ķaplan-* fiili; ‘kaplanmak, kuēatılmak’ anlamlarına gelmektedir: *ēēēekler bilen ķaplandi* ‘ēēēekler ile kaplandı’ (UTİL,

²⁸⁶ *kapgak* 237-206 DLT (sadak kapaēı); *ķapķak* 141-1740 KYAS (kapak).

²⁸⁷ *ķapla-dı* 61-7 NF (kaplamak, sarmak, kuēatmak); *kapla-mak* 129 İML (kılıfa koymak); *qapla-dı* 67 Kİ (deriden veya baēka bir ēeyden kap yapmak); *kapa-kalēan* 303 AL (kaplanmak); *ķapla-ēan* 438 LD (kaplamak); *ķapla-mak* 141-1746 KYAS (bir metali baēka bir metalle kaplamak).

1994: 12). BS’de ‘kaplanmak, kuşatılmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *kanatlirığa tōmür kaplangan çoŋ kovuŋniŋ yēnidiki* ‘Kanatlarına demir kaplanan büyük kapının yanında’ (BS, 65). *bēşiniŋ tēgide buğa tērisi kaplangan yastuŋ, ayağ astida kül reŋ ēyik tērisi* ‘Başının üstünde boğa derisi kaplanan yastık, ayak altında kül renk[li] ayı derisi’ (BS, 241).

Eski Türkçede *ka:b* ismine, önce isimden fiil yapım eki olan +*IA-* eki sonra ise dönüşlülük ve edilgen çatı eki olan -*n-* eki getirilerek türetilen *ka:blan-* fiili; ‘örtmek, kaplanmak, çevrenmek, kuşatılmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 584). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır²⁸⁸.

Taranan eserlerde Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘kap sahibi olmak, kaplanmak’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *kaplan-* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamlarını korumaktadır.

ķapsa-: Yeni Uygurcaya bakıldığında *ķapsa-* fiilinin ‘etrafı kuşatmak, kaplamak; sıkıştırmak, kısıtırmak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *mēŋemni ķaraŋgu tumanlar ķapsa-* ‘Beynimi karanlık dumanlar (düşünceler) kaplamak’ (UTİL, 1994: 9). BS’de ‘sıkıştırmak’ anlamında kullanılmıştır: *içi-içidin ķapsap* ‘İçi içinden (içini) sıkıştırıp’ (BS, 74).

Eski Türkçede *ķapsa-* fiili, ‘ele geçirmeyi istemek anlamına’ gelmektedir (Clauson, 1972: 587). Erdal; Eski Uygurcaya ait metinlerden aldığı örneklerle -(*X*)gsA- [<-(*X*)g+ (fiilden isim yapım eki) +sA- (istemek)] ekini açıkladıktan sonra DLT’den aldığı örneklerle -(*X*)gsA- ekini açıklamaktadır. DLT’de son sesi /r/ veya /l/ olan tek heceli fiillere (*bar-ıgsa-*, *kir-ıgse-*, *kör-ügse-*, *öl-ügse-*, *bil-ıgse-*, *bēr-ıgse-*, *sat-ıgsa-*) -(*X*)gsA- eki eklenerek istek bildiren fiiller türetildiğini ancak yaklaşık otuz adet tek heceli fiilin ve bazı iki heceli (*kötür-*, *uçur-*, *okıt-*, *ögit-*, *kedür-*) fiillerin aynı işlevle kullanılan -sA- (dilek kipi) ekini aldığını belirtmektedir (Erdal, 1991: 527). Ayrıca Korkmaz, -sA ekinin dilek kipi işleviyle kullanımının Eski Türkçede yalnızca bir iki örnekle sınırlı olduğunu açıklamakta, ekin bu işlevle kullanımına özellikle Orta Türkçe döneminde rastlandığına dikkat çekmektedir (Korkmaz, 2017: 161). *ķapsa-* fiili, Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir²⁸⁹: *körgey sen feriştelerni ķapsap*

²⁸⁸ *ķāplan-dı* 532-432 DLT (kap sahibi olmak); *kapa-kal-gan* 303 AL (kaplanmış); *ķabal-maŋ* 133-1608 KYAS (kapanmak).

²⁸⁹ *ķapsa-dı* 233-202 DLT (kaplamak), *ķapsa-dı* 569-468 DLT (kapmak, çalmak istemek), *ķapsa-dı* 88-79 DLT (çevresini sarmak); *ķapsa-p* 35-21b3=39:75 RKÇ (kapsamak, kaplamak, kuşatmak);

(RKÇ, 35-21b3=39:75). *taķı başı kapsayı meş et arı* ‘sonra başı avuç içi ile güzelce meshet.’ (MM, 94-2).

Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanan fiil; ‘kaplamak, kapsamak, kuşatmak’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada iki adet *kapsa-* fiili bulunmaktadır. Birincisi ağızlarda bulunan bir fiildir ve ‘hakaret etmek, küfür etmek’ anlamlarına gelmektedir. İkinci *kapsa-* fiili ise tarihî süreçten itibaren görülen fiildir. *Kapsa-* fiili; ‘etrafını kuşatmak, kapsamak, sarmak; kaplamak’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘bir yerin veya şeyin önüne engel olmak, kapamak; sıkıştırmak, kısıtırmak’ anlamlarını da kazanmıştır.

ķarak: Yeni Uygurcada *ķarak* ismi, ‘göz bebeği’ anlamına gelmektedir: *köziniķ ķariķi burniniķ uķıķa* ‘Gözünün bebeği, burnunun ucuna’ (UTİL, 1994: 60). BS’de ‘göz bebeği’ anlamında kullanılmıştır: *közlriniķ ķariķi ķeņiyip ģuni ķaķķanidi* ‘Gözlerinin bebeği genişleyip kanı kaçmıştı’ (BS, 471). KYAS’de *ķarak* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘kara, siyah; halk’ anlamlarına gelen *kara*: (Clauson, 1972: 643) ismine, isimden isim yapım eki olan +*k* eki getirilerek türetilen *karak* (*I*) ismi; ‘göz küresi, küçük siyah şey’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 652). Eski Uygurcadan itibaren ‘göz, göz bebeği’ anlamlarında rastlanmaktadır²⁹⁰: *közi ķaraķı yalınayu* ‘gözü gözbebeği parlıyarak’ (ÇB, 69). *ķıķsun köre bilmes ķiķiniķ iķki ķaraķı* ‘göremeyen kişinin iki gözü çıksın!’ (MSD, 796).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülen isim; ‘göz, göz bebeği’ anlamlarına gelmektedir: *ķaraķlarıņķ ki tınmay ķan ķılurlar* (LD, 585). Yeni Uygurcada *ķarak* biçiminde yaşayan isim, ‘göz bebeği’ anlamını korumaktadır. Ancak ‘göz’ anlamının korunmadığı görülmektedir.

ķapsa-dı 322-7 NF (kapsamak, kuşatmak); *ķapsa-dı* 25-5 ME (kapsamak); *ķapsa-yu* 94-2 MM (içine almak, kapsamak); *ķapsa-* 91a-2 İM (içine almak, kapsamak); *ķapsa-yur* 593 MSD (kaplamak, örtmek); *ķapsa-p* 2266 LD (kaplamak, içine almak, kuşatmak); *ķapsa-saņķ* 188a-2 ŞD (kapsamak, kaplamak); *ķapsa-mıķ* 303 AL (kaplamak); *ķapsa-maķ* 141-1750 KYAS (ahensiz ses çıkarmak, kavgatmak).

²⁹⁰ *ķaraķ* EUTS ~ *ķaraķ* EUTS (göz bebeği, bakış); *ķaraķ* ETG (göz bebeği, bakış); *ķaraķ* ÇB 69 (göz bebeği); *ķaraķ* 374 KB (göz, göz bebeği); *ķaraķ* 192-164 DLT (göz, göz bebeği), *ķaraķ* 192-164 DLT (gözün karası); *qaraq* 71 Kİ (gözün karası); *karak* 36a-9 TZ (göz bebeği); *ķaraķ* 655 MSD (göz); *ķaraķ* 563 LD (göz); *ķaraķ* 78b-12 ŞD (göz bebeği; bakış, nazar); *ķaraķ/ģ+ı* 220 DN (göz, göz bebeği); *karag* 305 AL ~ *karak* 306 AL (göz, göz bebeği).

ķarakķi: Yeni Uygurcada *ķarakķi* ismi; ‘hırsız, haydut’ anlamlarına gelmektedir: *dēņiz ķarakķiliri* ‘Deniz haydutları (korsanlar)’ (Schwarz, 1992: 615). BS’de ‘haydut, hırsız’ anlamlarında kullanılmıştır: *on sopi ĥuddi oğri-ķarakķilardek* ‘On sofı hırsız haydutlar gibi’ (BS, 195). *ķarakķilar buni bilip ķēlip* ‘Haydutlar bunu bilip kalıp’ (BS, 466).

Clauson; *karak* kelimesini ‘haydutluk, yağma’ şeklinde açıklamakta DLT’de rastlanan *karakla-* fiili ve *karma* sözcüğüne dikkat çekmektedir (Clauson, 1972: 652). Moğolca sözlükte “sıradan kişi, asalet ünvanı taşımayan kişi, halktan kimse” anlamlarına gelen *haraçu*’nun (Lessing, 2003: 1438) ise *kara*:²⁹¹ sözcüğünden türediğini açıklamaktadır (Clauson, 1972: 647).

Taranan eserlerde Karahanlı ve Ćaęataycaya ait eserlerden itibaren ‘yağmacı, talancı’ anlamlarında kullanılan isim²⁹²; Yeni Uygurcada *ķarakķi* biğiminde yaşamakta ve ‘haydut, hırsız’ anlamlarına gelmektedir.

ķaramtul: (bk. ķarak) Yeni Uygurcada renk adlarına +*mtUl* eki getirilerek türetilen *ķaramtul* ismi; ‘açık siyah, grimsi siyah’ anlamlarına gelmektedir: *asmanni ķaramtul bulut ķaplıęan* ‘Gökyüzünü karamsı bulut kaplamış’ (UTİL, 1994: 66). BS’de ‘karamsı’ anlamında kullanılmıştır: *ķaramtul bulutlar arisidin* ‘Karamsı bulutlar[ın] arasından’ (BS, 3). *ōtkür uçıda ķaramtul ķizil ķan dağliri* ‘Keskin ucunda karamsı kızıl kan lekeleri’ (BS, 114).

Eski Türkçede *kara*: ismine, isimden isim yapım eki +*mtul* getirilerek türetilen *ķaramtul* ismi; ‘karamsı, siyahımsı’ anlamlarına gelmektedir. Harezmi döneminde rastlanmaktadır²⁹³: *bu inekning rengi sarığ turur velikin qaramtul sarığ turur* (NF, 340-14).

Taranan eserlerde Harezmi Türkçesine ait eserlerde ‘karamsı, siyahımsı’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *ķaramtul* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamlarını muhafaza etmektedir.

²⁹¹ *Kara*: ‘sıradan insanlar’ (Clauson, 1972: 643). *Kara:çı*: ‘sıradan insan, halk’ (Clauson, 1972: 647).

²⁹² *ķarakķi* 1737 KB (yağmacı); *karakla-dı* 592-485 DLT (Yağma lehçesinde yol kesip malı almak); *ķarakķi* 891 LD (çapulcu, talancı); *ķarakķi* 176a-7 şD (yol kesen, yan kesici); *karak* 307 AL (yağma, talan); *ķarakķi* 142-1767 KYAS (yol kesen, haydut).

²⁹³ *ķaramtul* 340-14 NF (karamsı, siyahımsı); *ķaramtul* 164-4 ME (karamsı); *ķaramtul* 143-1774 KYAS (siyahımsı).

ķaraŋġu: (bk. ķaraķ) Yeni Uygurcaya bakıldığında ise ķaraŋġu isminin ‘kasvetli, karanlık, belirsiz, şüpheli’ anlamlarına geldiği görölmektedir. ķaraŋġu ķeķe ‘Karanlık gece’ (Schwarz, 1992: 615). BS’de ‘karanlık’ anlamında kullanılmıştır: *medris ķaraŋġu ķüşķiķe toġtimay ķöydi* ‘Medrese karanlık ķökene kadar durmadan yandı’ (BS, 132). ķaraŋġu, *tar ħaniķada neķe puraklıri* ‘Karanlık, dar mescitte esrar kokuları’ (BS, 145).

Eski Türkçede *kara*: sözcüğüne getirilen +*ŋġu* eki getirilerek türetilen ķaraŋġu sözcüğü, ‘karanlık’ anlamına gelmektedir. *Kara* sözcüğüne getirilen +*ŋġu* eki ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Clauson, kelimenin erken dönemde Moğolcadan alındığını (Moğ. *ķaraŋġu* / *ķaraŋġuy*) belirtmektedir (Clauson, 1972: 662). Eren, *kara-ŋġgu* kelimesinin Moğolcadan alıntı olduğu görüşüne katılmaktadır (Eren, 2003: 180). Tuna; *ķaraŋu* ve *ķaraŋui* kelimelerini, Türk-Moğol ortak isim kökü olan *kara* ismine getirilen Moğolca +*ŋui* (<*ŋu*+*i*) eki şeklinde açıklamaktadır (Tuna, 1972: 227). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görölmektedir²⁹⁴: *ķaraŋġudın ķaraŋġuķa* ‘karanlıklardan karanlıklara’ (M, 74-19/20). *ķaraŋġu ķıldı taŋġrı tünni teŋiŋiŋ alasın kiterdi* (ME, 17-5). *yer astıdın aķaġa qaraŋġuķa siccīn tēp ayturlar* (NF, 402-12).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görölen isim, ‘karanlık’ anlamında geçmektedir: *tün ķaraŋġusunda ķıldı ŋamāznı* (ME, 77-3). Yeni Uygurcada ķaraŋġu biçiminde yaşıyan isim, ‘karanlık’ anlamını korumaktadır. Ayrıca ‘korkunç, kötü; müphem ve gizli’ anlamlarına da gelerek mecazi anlam kazandığı görölmektedir.

ķaraŋġuluk: (bk. ķaraŋġu) Yeni Uygurcada +*IUk* eki getirilerek türetilen ķaraŋġuluk ismi; ‘karanlık, karanlık yer’ anlamlarına gelmektedir: *ķaraŋġuluktin yoruklukķa ķık-* ‘Karanlıktan aydınlıġa çıkmak’ (Schwarz, 1992: 615). BS’de ‘karanlık’ anlamında kullanılmıştır: *hemme yer ķaraŋġuluk* ‘Her yer karanlık’ (BS,

²⁹⁴ *ķaraġu* ETG ~ *ķaraķu* ETG ~ *ķaraŋġu* ETG ~ *ķaraŋġ* ETG (karanlık); *ķaraŋġu+dın* M 74-19 (karanlık); *ķaraŋġu* EUTS ~ *ķaraŋķu* EUTS ~ *ķaraŋġ* EUTS ~ *ķaraŋġ* EUTS (karanlık); *ķaraġu* EUTS (siyah, kara); *ķaraŋġu* 35 KB (karanlık); *ķaraŋġu* 613-507 DLT ~ *ķaraŋķu* 540-441 DLT (karanlık); *ķaraŋġu* 34-6a3=36:37 RKÇ (karanlık); *ķaraŋġu+ġa* 402-12 NF ~ *ķaraŋġu* 229-13 NF (karanlık); *ķaraġu* 61-3 ME ~ *ķaraŋġu* 17-5 ME ~ *ķaraŋķu* 228-6 ME (karanlık); *ķaraŋķu* 152 İML (karanlık); *ķaraŋġu* CC 117, 21 ~ *ķaraŋġı* 117, 21 CC (karanlık), *ķaraŋġu* CC 73, 19 ~ *ķaraŋġı* CC 73, 19 (kapalı hava); *ķaraŋġı* 24a-11 TZ (karanlık), *ķaraŋlı* 13a-12 TZ (karanlık); *ķaraŋġu* 153a-1 İM (karanlık); *ķaraŋġu* 243-3 GT (karanlık); *ķaraŋġu* 191 LD ~ *ķaraŋġu* 1090 LD (karanlık); *ķaraŋġu* 53a-13 ŞD (karanlık); *ķaraŋġu* 46-2 BD (karanlık); *ķaraŋġu* 310 AL (karanlık); *ķaraŋġu* 143-1776 KYAS (kapanık, anlaşılması güç; karanlık, zulmet).

149). *bir parçe kara bulut ayni tosup, cahanni karanguluk kaplidi* ‘Bir parça kara bulut ayı kapatıp, cihanı karanlık kapladı’ (BS, 403).

Eski Türkçede *karangu*: (Clauson, 1972: 662) ismine, isimden isim yapım eki +*ilk* getirilerek türetilen *karangkuluk* ismi, ‘karanlık’ anlamına gelmektedir. Karahanlı döneminden itibaren ‘karanlık’ anlamında görülmektedir²⁹⁵.

Taranan eserlerde Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘karanlık’ anlamında görülen isim, Yeni Uygurcada *karanguluk* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamını korumaktadır. Ayrıca *karanguluk* ismi, ‘belirsiz’ [*karangguluk içinde tap (ı)lur āb-ı hayāt* (GT, 131-3)] anlamına da gelmektedir.

karavulluk: Yeni Uygurcada *karavulluk* ismi; ‘bekçilik, muhafızlık’ anlamlarına gelmektedir: *karavulluk kılmak* ‘Bekçilik yapmak’ (UTİL, 1994: 67). BS’de ‘muhafızlık, bekçilik’ anlamlarında kullanılmıştır: *şah supisiniñ bir burcigide karavullukka turğan İsen Buķiniñmu* ‘Şah kaldırımının bir köşesinde nöbette duran İsen Buka’nın da’ (BS, 106). *çerikler karavulluk kılip* ‘Askerler bekçilik yapıp’ (BS, 159). KYAS’de *karavulluk* ismine rastlanmamıştır.

İlk kez rastlandığı Harezmi döneminden itibaren ‘nöbetçi, karakol’ anlamlarındaki *karavul*²⁹⁶ ismine, isimden isim yapım eki +*luk* getirilerek türetilen *karavulluk* ismi, ‘nöbetçilik’ anlamına gelmektedir²⁹⁷. Harezmi döneminde AO’da ‘nöbetçilik, gözcülük’ anlamlarında rastlanmaktadır: *yol haqq -ı karavul-luk tilem(e)ş-ün-l(e)r* ‘yol hakkı, nöbetçilik/keşifçilik istemesinler’ (AO, A.II.41-42).

Taranan eserlerde ‘nöbetçilik’ anlamında rastlanan isim, Yeni Uygurcada *karavulluk* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamını muhafaza etmektedir.

karay-: (bk. karak) Yeni Uygurcada sıfatlara, isimden fiil yapım eki +*y-* (Tehur vd., 2010: 1921) getirilerek türetilen *karay-* fiili; ‘siyaha, karaya dönmek, kararmak’ anlamlarına gelmektedir: *aptapta yüzün kariyip* ‘Güneşte yüzün kararıp’

²⁹⁵ *karangkuluk+lardın* 30-12b2=14:1 RKÇ (karanlık); *karangkuluk* 322-7 NF (karanlık); *karangguluk* 67b-2 İM (karanlık); *karangguluk* 131-3 GT (karanlık); *karangguluk* 77 MSD (karanlık); *karangguluk+ka* 2131 LD ~ *karangguluk+da* 1692 LD (karanlık); *karangguluk+ka* 62 DN (karanlık); *karanguluk* 143-1778 KYAS (karanlık, çapraşık, belirsizlik).

²⁹⁶ *karavul* K.I.16. AO (nöbetçi, gözcü, karakol); *qaravul* 70 Kİ (karakol); *karavul* ~ *karavulu* 20b-13 TZ (karakol); *hirvul* 386 AL ~ *hiravul* 386 AL (savaş yerinde karakolun ardında bir miktar insanın olduğu yol); *karaval* 143-1780 KYAS (gözetleme görevi, bekçilik, gözetleme).

²⁹⁷ *karavulluk* A.II.42 AO (nöbetçilik, gözcülük).

(Schwarz, 1992: 615). *BS*'de 'kararmak' anlamında kullanılmıştır: *kaş karayğan çağ idi* 'Karanlık indiğinde, hava karardığında' (*BS*, 195).

Eski Türkçede *kara*: ismine, isimden fiil yapım eki +*Ar-* getirilerek türetilen *karar-* fiili, 'kararmak' anlamına gelmektedir. Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır²⁹⁸.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren 'kararmak' anlamıyla görülen fiilin isimlere getirilen +*Ar-* ekiyle türetildiği görülmektedir. Yeni Uygurcada ise +*Ay-* eki kullanılarak *karay-* biçiminde yaşamakta ve 'kararmak' anlamını korumaktadır. Ayrıca *BS*'de geçen +*DA-* eki ile türetilmiş *karda-* fiiline değinilmelidir. *BS*'de *karda-* şeklinde görülen bu fiil, Yeni Uygurcaya ait sözlüklerde *karida-* biçiminde (Tömür, 2011: 205) geçmekte ve 'siyaha dönmek, kararmak, karalamak' anlamlarına gelmektedir: *çirayimu bir nersidin kattıķ çöçügen ademdek deslep sargıyıp, kēyin kardidi* 'Yüzü de bir şeyden çok korkan adam gibi önce sararıp sonra karardı' (*BS*, 188).

kargış: Yeni Uygurcaya bakıldığında *kargış* ismi; 'lanet, beddua ve çok ağlayan (çocuklar için)' anlamlarına gelmektedir: *itniñ kargışığa pit ölmes* 'İtin bedduasına (bedduası ile) bit ölmez' (UTİL, 1994: 73). *BS*'de 'lanet, beddua' anlamlarında kullanılmıştır: *bir kargış bilen ademni cin–alvastığa süriti mubeddel kilip* 'Bir beddua ile adamı cin-yaratığa sureti mübadil kılıp' (*BS*, 11). *meydan kargışka kömülüp* 'Meydan lanete gömülüp' (*BS*, 102).

Eski Türkçede 'lanet etmek' anlamına gelen *karğa:-* (Clauson, 1972: 655) fiiline, fiilden isim yapım eki olan -*ş+* (Gabain, 1988: 55) eki getirilerek türetilen *kargış* ismi; 'lanet, beddua, Allah'ın laneti' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 654). *Karğa-* fiili ve bu fiilden türetilen *kargış* ismi, taranan eserlerde Karahanlı dönemine ait eserlerden itibaren görülmektedir²⁹⁹: *teñri anı karga.dı* 'yüce ve aziz Allah onu lanetledi.' (DLT, 571-470). *kargadı yā rab belāğa uçra dip* (LD, 1815).

²⁹⁸ *karar-mak* EUTS ~ *krar-mak* EUTS (kararmak); *karar-* ETG (kararmak); *karar-dı* 40-1 ME (karanlık olmak), *karar-dı* 163-3 ME (kara olmak); *karar-* 142 CC (kararmak); *karar-dı* 83b-5 TZ (kararmak); *karar-* 464b-6 İM (kararmak, siyahlanmak); *karar-dı* 92-3 BD (kararmak, karanlıklaşmak); *karal-mak* 142-1771 KYAS (Karalanmak; kara, siyah hâle gelmek).

²⁹⁹ *kargış* 246 KB (beddua); *kargış* 140-123 DLT (lanet); *kargış* 30-23b3=15:35 RKÇ (lanet); *kargış+ı* 12-12 NF (beddua); *karkış et-mek* 126 İML (kargamak, ilenç etmek); *qarış* 69 Kİ (beddua); *kargış* 15b-11 TZ (kötü dilekte bulunma); *kargışlı* CC 125, 25 ~ *kargışlu* CC 125, 25 (lanetli); *kargış* 4b-14 DM (beddua, ilenç), *kargışla-dum* 24a-12 DM (beddua etmek); *kargış+ın* 558-30 BD (ilenç, beddua); *kargış* 308 AL ~ *kargaş* AL (beddua); *kargış* 143-1789 KYAS (lanet, beddua).

Taranan eserlerde Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘beddua, lanet’ anlamlarıyla görülen isim; Yeni Uygurcada *karğış* biçiminde yaşamakta ve ‘lanet, beddua’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘çok ağlayan çocuk’ anlamını kazanmıştır.

karıǵu: (bk. karat-) Yeni Uygurcada *kara-* fiili, fiilden isim yapım eki (-ǵu+) aldığında Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ikinci hece açık orta hece durumuna geçtiği için /a/ ünlüsü daralarak /i/’ye döner. *Karıǵu* ismi; ‘kör, âmâ, bilgisiz, cahil’ anlamlarına gelmektedir: *karıǵu bol-* ‘Kör olmak’ (UTİL, 1994: 82). *BS*’de ‘âmâ, kör’ anlamlarında kullanılmıştır: *karıǵuniñ niyet-arzusi ikki közi bolǵanǵa* ‘Âmânın niyet arzusu iki gözü olduğu için’ (BS, 434). *hêkmetni karıǵuların öǵiniñ* ‘Hikmeti âmâlardan öğrenin’ (BS, 443).

Eski Türkçede *kara-* fiiline, fiilden isim yapım eki getirilerek türetilen *karāǵu* ismi; ‘kör, âmâ’ anlamlarına gelmektedir (Clouston, 1972: 656). Karahanlı döneminde rastlanmaktadır³⁰⁰: *karāǵu kıldı közlerini* (RKÇ, 37/18a-2=47:23).

İlk kez rastlandığı Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘kör, âmâ’ anlamlarında olan isim; Yeni Uygurcada *karıǵu* biçiminde görülmektedir. *Karıǵu* ismi, aynı anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca *karıǵu* isminin ‘cahil’ anlamını kazandığı görülmektedir.

karılık: (bk. karağ) Yeni Uygurcada [İki heceli *kara* ismine, isimden isim yapım eki getirildiğinde ikinci hece (*ra*) açık orta hece hâline geldiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ikinci hecedeki /a/ ünlüsü /i/’ye döner.] *karılık* ismi; ‘karalık, siyahlık, kötülük’ anlamlarına gelmektedir: *buluttek karılıǵı körünüp* ‘Bulut gibi siyahlığı görünüp’ (UTİL, 1994: 85). *BS*’de ‘kötülük’ anlamında kullanılmıştır: *içi karılıǵınıñ* ‘İçi kötülüğün’ (BS, 49).

Eski Türkçede *kara:* ismine, isimden isim yapım eki +*lık* getirilerek türetilen *karalık* ismi; ‘karalık, mürekkep hokkası’ anlamlarına gelmektedir. Kıpçakçaya ait eserlerden itibaren görülmektedir³⁰¹: *karalık* ‘mürekkep hokkası’ (CC, 590). *barça âlemǵa satıldı yüz karalıǵı bile* (LD, 68). *bu ni tavr u ni yüz karalıǵdur* (BD, 129-67).

³⁰⁰ *karāǵu* 179 KB (kör); *karāǵu* 224-193 DLT (kör); *karāǵu+larnı* 36-54a2=43:40 RKÇ (kör, âmâ); *karǵu* 143-1790 KYAS (kör kimse).

³⁰¹ *karalık* 127 CC (karalık, mürekkep hokkası); *karalıǵ* 216-2 BD (karalık); *karalıǵ+ı* 68 LD (karalık); *karalıǵ* 142-1770 KYAS (yaslı, Yarkend’de yaslı iken tıraş olunmaz, renkli değil beyaz giysiler giyilir vb).

Kıpçakçaya ait eserlerden itibaren ‘karalık, siyahlık; kötülük; mürekkep hokkası’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *karılık* biçiminde yaşamaktadır. *Karılık* ismi; ‘karalık, siyahlık; kötülük’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘ölüm nedeniyle tutulan yasta bele bağlanan siyah kuşak’ anlamını kazanmaktadır.

karlık: Yeni Uygurcanın Çağataycadan itibaren görülen fonetik özelliği gereği son sesi tonsuz olan *karlık* ismi; ‘karlı, karla kaplı, kar karışan’ anlamlarına gelmektedir: *karlık tağ* ‘Karlı dağ’ (UTİL, 1994: 75). BS’de ‘karlı’ anlamında kullanılmıştır: *yıraktiki karlık tağlar* ‘Uzaktaki karlı dağlar’ (BS, 240).

Eski Türkçede ‘kar’ anlamına gelen *ka:r* (Clauson, 1972: 641) ismine, addan ad ve sıfat yapan, eklendiği kelimeye sahip olma, ilgili olma anlamları katan +II/+IU eki getirilerek türetilen *karlığ* ismi; ‘karlı, kar ile kaplı, kara eğilimli’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 658). AY’de rastlanmaktadır³⁰²: *karlıg tag teg yalrıyur* ‘Karlı dağ gibi parlar’ (AY, 1137).

Taranan eserlerde ‘karlı, karla kaplı’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *karlık* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır.

karşı³⁰³: Yeni Uygurcaya bakıldığında *karşı* ismi; ‘karşı, zıt, düşman’ anlamlarına gelmektedir: *karşı al-* ‘Karşılama, selamlamak’ (Schwarz, 1992: 616). BS’de ‘karşı, zıt’ anlamlarında kullanılmıştır: *Allaniñ emrige karşı aqlık halda kılingan bir isyan idi* ‘Allah’ın emrine karşı bilinçli hâlde edilen bir isyan idi’ (BS, 354). *Apak Hoca hakimiyetige karşı yoşurun küç* ‘Apak Hoca hâkimiyetine karşı gizli güç’ (BS, 239). *İsma’ilhannıñ yenediki leşkiri ve mülkiy emeldarlırımı unınga karşı tiğ kötüridu* ‘İsmail Han’ın yanındaki askerî ve mülki memurları da ona karşı kılıç kaldıracak (kaldırıyor)’ (BS, 52).

Eski Türkçede ‘aynı fikirde olmamak, birine karşı olmak; birbirine karıştırmak’ anlamlarına gelen *karış-*³⁰⁴ (Clauson, 1972: 664) fiiline, fiilden isim yapım eki olan -I/-U eki getirilerek türetilen *karşı* ismi; ‘karşı, zıt, rakip; nehir vb.nin karşı kıyısı; engel, gecikme; kötü muamele, kötülük, tehlike’ anlamlarına gelmektedir (Clauson,

³⁰² *karlıg* 1137 AY (karlı); *karlık* 144-1803 KYAS (karlı).

³⁰³ *Harsi 2* “saray salonu; saray (Çin. tien.)” (Lessing, 2003: 1450).

³⁰⁴ Clauson; **kar-* fiiline, işteş çatı eki olan -(X)ş- eki getirilerek türetildiğini belirtmektedir (Clauson, 1972: 664)

1972: 663). Taranan eserlerde Eski Uyğurcadan itibaren rastlanmaktadır³⁰⁵: *āk at karşısın üç bolugta talulapan* ‘Kır at, rakibini üç arayışta seçerek’ (IrkB, 19). Clauson, ‘saray’ anlamına gelen *karşı*: isminin muhtemelen Toharcadan (*kerciye*) alıntılandığını ve erken dönemde Moğolcaya geçtiğini belirtmektedir (Clauson, 1972: 664): *adın balık uluş ordo karşı* ‘başka ülkeyi, sarayı’ (AY, 0675).

Taranan eserlerde Eski Uyğurcaya ait eserlerden itibaren ‘karşı, zıt, karşı taraf, düşman’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uyğurcada *karşı* biçiminde yaşamaktadır. *Karşı* ismi; ‘karşı, zıt, düşman’ anlamlarını korumaktadır.

katıq: Yeni Uyğurcada iç sesteki ünsüz ikizleşen ve Yeni Uyğurcanın Çağataycadan miras fonetik özelliği gereği son sesi tonsuz olan *katıq* ismi; ‘sert, katı, zahmet, sağlam, güçlü, sesli, haddinden fazla, acımasız, önemli, ciddi’ anlamlarına gelmektedir: *katıq yastuq* ‘Sert yastık’ (UTİL, 1994: 18). BS’de ‘sert, güçlü, sağlam; haddinden fazla’ anlamlarında kullanılmıştır: *karametlik uluq ademlerniñmu barlıqini bilip katıq hayacanlandi* ‘Kerametli, ulu adamların da varlığını bilip çok heyecanlandı’ (BS, 17). *bu mahtaşlardin Derviş Hoca katıq hayacanlandi* ‘Bu övgülerden [dolayı] Derviş Hoca fazlasıyla heyecanlandı’ (BS, 80). *yumşaq kurtñiñ katıq yağaçni yeyişike oħşaş iş idi* ‘Yumuşak kurdun sert ağacı yiyişine benzer iş idi’ (BS, 290).

Eski Türkçede ‘zor, sağlam veya katı olmak’ anlamlarına gelen *kat-* (II) (Clauson, 1972: 595) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)g* eki getirilerek türetilen *katıg* ismi; ‘sert, sağlam, zor, dayanıklı’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 597). Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren ‘katı, sert, şiddetli; sağlam, kuvvetli’ anlamlarında rastlanmaktadır³⁰⁶: *katıg bolsar toñalar begi* ‘kuvvetli ise kahramanlar

³⁰⁵ *karşı+sın* IrkB 19 (karşı, hasım); *karşı* EUTS ~ *karşu* EUTS (karşı taraf), *karşı* EUTS (saray), *karşı* EUTS (kavga); *karşı* 1201 AY (kavga), *karşı* 0675 AY (saray); *karşı* ETG ~ *kārşı* ETG (kavga, karşı); *karşı+g* 47-20 M (saray); *karşı* 4246 KB ~ *karşu* 6211 KB (karşı); *karşı* 213-183 DLT (karşı olma), *karşı* 213-183 DLT (hakan sarayı), *karşı* 213-183 DLT (zıt); *karşu* A 462 AH (karşı); *karşı* 28-18a-3=7:137 RKÇ (saray, köşk); *karşu* 3-15 NF (karşı); *karşu* 20-6 ME (karşı), *karşı* 23-7 ME (saray); *karşı* 124 CC (karşı); *qarşu* 69 Kİ (karşı, mukabil); *karş+ımız* 74a-7 TZ (karşı); *karşu* 89a-8 İM (karşı); *karşı* 6-5 GT ~ *karşu* 69-5 GT (karşı); *karşu* 718 MSD (karşı); *karşu* 879 LD (karşı); *karşı* 144-1811 KYAS (karşı, ters, zıt).

³⁰⁶ *katı* ŞU D6 (katı, şiddetli); *katağ* M 19-37 ~ *katıg* M 48-24 (sert, haşin); *katıg* IrkB 65 (sert), *katıgdı* 33 IrkB ~ *katıgtı* 14 IrkB (sıkı, sıkıca); *katıg* 0506 AY (katı, sert); *kadağ* ETG ~ *katıg* ETG ~ *katağ* ETG ~ *katıgı* ETG ~ *kattih* ETG ~ *kınığ* ETG (katı); *katıg* 8 ÇB (sert, kuvvetli), *katıg* 74 ÇB (sağlam, korkusuz), *katıg* 83 ÇB (bünyesi kuvvetli olan); *gatiğ* EUTS ~ *hatiğ* EUTS ~ *katıg* EUTS ~ *kadağ* EUTS ~ *kadağ* EUTS ~ *katağ* EUTS ~ *katır* EUTS ~ *kadıg* EUTS ~ *katağ* EUTS ~ *katıgı* EUTS (katı, sert, sağlam), *katıg* EUTS (pislik); *katıg* 252 AB (sert, katı); *katıg* 478 KB (katı, sert, çok) ~ *katkı* 2232 KB (katı, haşin, kibir); *katıg* 68-54 DLT (katı, güçlü, sert, sıkı, bir şeyin katı olanı; katılık);

beyi' (ÇB, 74). Harezmi ve Kıpçakçaya ait eserlerde son sesin düştüğü biçimleri de görülmektedir: *bu yol kattı yol* (GT, 115-4). *ahım katıdır* 'Akıntı kuvvetlidir' (CC, 160-33).

Taranan eserlerde Köktürkçeye ait eserlerden itibaren 'sert, katı; şiddetli; sağlam, kuvvetli; güç, sıkıntı, zahmet; acımasız, kaba; çok' anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *kattık* biçiminde görülmektedir. *Kattık* ismi, taranan eserlerdeki anlamlarını korumaktadır.

kayğu: Yeni Uygurcada *kayğu* ismi; 'keder, üzüntü' anlamlarına gelmektedir: *kayğuğa sal-* 'Üzüntüye neden olmak' (Schwarz, 1992: 622). BS'de 'keder, üzüntü' anlamlarında kullanılmıştır: *pütün şeherni paci'elik bir muş ve kayğu başkandı* 'Bütün şehri korkunç bir sıkıntı ve kaygı basmıştı' (BS, 77). *ümitsiz halda gem-kayğuğa pètip* 'Ümitsiz hâlde gam [ve] kaygıya batıp' (BS, 286). *gem-kaygular untulup* 'Gam [ve] kaygılar unutulup' (BS, 454).

Eski Türkçede 'tipiden ölmek' anlamına gelen *ka:d-* (I) (Clauson, 1972: 594) fiiline, soyut isimler türeten fiilden isim yapım eki olan *-gU+* getirilerek türetilen *kağgu:* ismi; 'kaygı, üzüntü, keder' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 598). Eski Uygurcadan itibaren görülmekte ve 'kaygı, keder' anlamlarına gelmektedir³⁰⁷: *busuş kağguka köñüli köküzi* 'kalbi hüznle' (AB, 433). *kağgu yüngül-lük bèrdi* (ME, 4-7).

katıg 169 AH ~ *katık+sız* C211 AH (kuvvetli, pek, muhkem, sert); *katıg* 28-41b3=7:165 RKÇ (katı, sert, haşin, çetin, şiddetli, korkunç), *katıg+lar* 38-92b3=66:6 RKÇ (sert, acımasız), *katıg* 35-81b1=41:16 RKÇ (soğuk ve şiddetli rüzgâr); *katı* 269-9 NF ~ *katıg* 7-16 NF (katı, çok, şiddetli, sağlamca); *katıg* 29-2 ME (sert, sıkı, güç), *katıu* 87-4 ME (katı, sert); *katıg* 34-2 MM (katı, sert), *katıg* 1-4 MM (çok); *katı* 148 İML (hasis, cimri); *katı* K.V.7 AO (katı, sert, güçlü); *katı* CC ~ *kattı* 77 CC (katı, sağlam, kuvvetli); *katı* 73 Kİ ~ *qattı* 68 Kİ (katı); *katı* 29b-9 TZ (katı); *katı* 4b-8 DM (katı, sert); *katı* 17a-1 İM ~ *katıg* 78b-4 İM (çok, fazla), *katı* 146b-3 İM (sağlam), *katı* 235b-7 İM (sert), *katı* 99b-5 İM ~ *katıg* 298a-2 İM (şiddetli); *kattı* 115-4 GT (katı, sert; çok); *kattıg* 618 MSD (katı, sert, acımasız); *katık* 362 LD (katı, güçlü, kuvvetli, acımasız); *katıg* 588 DN (güç, sert, sıkıntı); *katık* 100-5 BD (katı, sert, ağır, acımasız, kaba, kötü söz); *katıg* AL ~ *katık* 304 AL (katı); *kattık* 148-1865 KYAS ~ *kattıg* 148-1864 KYAS (katı, sert; şiddetli, haşin; zorla, güçlülük), *katkağ* 147-1857 KYAS (sertleşmiş, sert, katı).

³⁰⁷ *kadgu* 0047 AY (keder, kaygı); *kağgu* ETG ~ *katku* ETG ~ *kaygu* ETG (keder, kaygı); *kağgu* EUTS ~ *katku* EUTS ~ *kaygu* EUTS (kaygı, acı, dert); *kağgu* M 44a, 6 (kaygı, dert); *kağgu+ka* 433 AB (keder, kaygı); *kağgu* 434 KB (kaygı, düşünce); *kağgu* 244-212 DLT (kaygı, gam, üzüntü); *kağgu* 426 AH ~ *kaşgu* A 426 AH (kaygı, keder); *kağgu+m* 30-7a1=12:86 RKÇ (kaygı, üzüntü, tasa); *kağgu* 214-17 NF ~ *kaygu* 395-15 NF (kaygı, endişe); *kağgu* 4-7 ME ~ *kaygu+nı* 77-7 ME (kaygı); *kağgu* 373-3 MM (kaygı, düşünce); *kaygu* 126 CC (kaygı, tasa); *kaygu* 37b-11 TZ (kaygı); *kağgu* 475b-3 İM (üzüntü, kaygı); *kaygu* 58-6 GT (kaygı, endişe); *kaygu* 618 MSD (kaygı, keder); *kaygu* 1688 LD (kaygı, endişe, üzüntü, keder); *kaygu* 752 DN (kaygı); *kaygu* 84a-5 ŞD (kaygı); *kaygu* 292-1 BD (tasa, keder, kaygı); *kayu* 316 AL ~ *kayuk* 319 AL ~ *kayık* 319 AL (kaygı); *kaygu* 149-1894 KYAS (keder).

Eski Uygurcadan itibaren ‘kaygı, üzüntü, keder’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *ķayķu* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamlarını muhafaza etmektedir.

ķayķuluk: (bk. ķayķu) Yeni Uygurcanın tipik özelliķi gereķi son sesi tonsuz olan *ķayķuluk* ismi; ‘kaygılı, kederli’ anlamlarına gelmektedir: *ķayķuluk hever* ‘Üzüntülü haber’ (Schwarz, 1992: 622). *BS*’de ‘kaygılı, üzüntülü’ anlamlarında kullanılmıştır: *Permankul ķayķuluk bir ķiyapette* ‘Permankul kaygılı bir görünümde’ (BS, 126). *İsen Buķiniņ nurluķ ķara kōzliri ķayķuluk tūs aldi* ‘İsen Buka’nın nurlu kara gözleri kaygılı görünüm aldı’ (BS, 408).

Eski Türkçede *kadķu*: ismine, isimden isim yapım eki olan ve eklendiķi kelimeye sahip olma, ilgili olma anlamları katan +*IXg* eki (Gabain, 1988: 44) getirilerek türetilen *ķayķuluk* ismi; ‘kederli, endişeli’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 600). Eski Uygurcadan itibaren ‘kaygılı, dertli’ anlamlarında görülmektedir³⁰⁸: *buşuş*luγ qadyu-luγ bolup* ‘üzüntü ve kaygı duyarak’ (İKP, III.8). *ķadķuluk kılur olarnı* (RKÇ, 29-37a3=9:50).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘kaygılı, kederli’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *ķayķuluk* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamlarını korumaktadır.

ķayķur-: (bk. ķayķu) Yeni Uygurcaya bakıldığında *ķayķur-* fiili; ‘üzülmek, üzgün olmak; ilgilenmek, ilgi göstermek’ anlamlarına gelmektedir: *bu iş üķin u bek ķayķurdi* ‘Bu iş için o çok kaygılandı’ (Schwarz, 1992: 622). *BS*’de ‘kaygılanmak’ anlamında kullanılmıştır: *ķattik ķayķurgan, eķingan ve ģezeplengenidi* ‘Çok kaygılanmış, üzölmüş ve gazaplanmış’ (BS, 56).

Eski Türkçede *kadķur*: ismine, isimden fiil yapım eki olan +*r-* (Gabain, 1988: 50) eki getirilerek türetilen *kadķur-* fiili; ‘kaygılanmak, kaygılı olmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 599). Eski Uygurcadan itibaren ‘kaygılanmak, kederlenmek’ anlamlarında görülmektedir³⁰⁹: *men aņar kadķurdum* (DLT, 363-288).

³⁰⁸ *ķadķuluğ* EUTS (kaygılı, dertli); *qadyu+luγ* III.8 İKP (kaygı, üzüntü); *kadguluğ+ın* 447 AB (kaygılı, kederli); *ķadķuluğ* 28-27b1=7:150 RKÇ ~ *ķadķuluk* 31-62b3=20-86 RKÇ (kaygılı, üzüntülü); *ķadķuluğ* 16-7 NF (kaygılı, tasalı); *ķadķuluğ* 33-4 ME ~ *ķayķulu* 145-8 ME ~ *ķayķuluğ* 128-5 ME (kaygılı); *ķayķuluk* 127-16 BD (kederli); *kayguluk* 316 AL (kaygılı); *ķayķulik* 149-1895 KYAS (kederli, acılı).

³⁰⁹ *ķadķur-* ETG (kederlenmek); *ķadķur-mak* EUTS (kaygılanmak, kederlenmek); *ķadķur-a* 3326 KB (kaygılanmak); *ķadķur-ar* 363-288 DLT ~ *kayķur-dı* 363-288 DLT (kaygılanmak, üzülmek); *ķadķur-mang* 25-17a1=3:153 RKÇ (üzölmek, endişelenmek, korkmak); *ķadķur-ur* 403-13 NF (üzölmek,

İlk kez rastlandığı Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘kaygılanmak, kederlenmek, üzölmek’ anlamlarında görölen fiilin Yeni Uygurcada *ķayğur-* biçiminde yaşadığı tespit edilmektedir. *Ķayğur-* fiili; ‘üzölmek, kaygılanmak’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘dikkat etmek, ilgilenmek’ anlamlarını kazanmıştır.

ķaynat-: Yeni Uygurcada *ķaynat-* fiilinin ‘kaynatmak, pişirmek, sorun çıkarmak’ anlamlarına geldiğı görölmektedir: *sütüni ķaynatmaq* ‘Sütü kaynatmak’ (Schwarz, 1992: 623). BS’de ‘kaynatmak’ anlamında kullanılmıştır: *arķidin mis kazanlarni esip çay ķaynitatti* ‘Sonrasında bakır kazanları asıp (yemek yapıp) çay kaynatırdı’ (BS, 42). *Derviş Ħociniñ oğisini ķaynatti* ‘Derviş Hoca’nın öfkesini artırdı’ (BS, 199). *zeherħende gepliri, yigitlerniñ oğisini ķaynatti* ‘Kötü niyetli sözleri, yiğitlerin öfkesini yükseltti’ (BS, 264).

Eski Türkçede ‘kaynamak’ anlamına gelen *kayın-* (*kañ-) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-(X)t-* eki getirilerek türetilen *kayınat-* fiili, ‘kaynatmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 678). Eski Uygurcadan itibaren ‘kaynatmak’ anlamıyla görölmektedir³¹⁰: *ol eşiç ķaynattı* ‘o, tencereyi kaynatı’ (DLT, 441-345). *boğaz-nı ķurutup ağız-nı ķaynatur idi* (GT, 242-12).

Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren ‘kaynatmak, pişirmek’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *ķaynat-* biçiminde yaşamaktadır. *Ķaynat-* fiilinin; ‘kaynatmak, pişirmek’ anlamlarını korumasının yanında ‘sorun çıkarmak’ anlamını kazandığı görölmektedir.

ķayraq: Yeni Uygurcaya bakıldığında *ķayraq* ismi; ‘küçük dağ, bileğı taşı’ anlamlarına gelmektedir. BS’de ‘dağ, tepe’ anlamlarında kullanılmıştır: *ular üzük-üzük ķayraqłardın ötkendin ķeyin* ‘Onlar kesik kesik dağlardan geçtikten sonra’ (BS, 32).

tasalanmak, endişelenmek); *ķadğur-dı* 145-8 ME (kaygılanmak); *ķayğır-* 123 CC (kaygılanmak, üzölmek); *ķaygar-dı* 13b-4 TZ ~ *ķayga-dı* 38a-2 TZ ~ *ķayğır-* dı 82b-7 TZ ~ *ķaykalan-dı* 10b-2 TZ (kaygılanmak); *ķadğur-* 292a-4 İM ~ *ķayğur-* 42b-8 İM (üzölmek, kederlenmek); *ķayğur-sun* 7-7 GT ~ *ķayur-* 54-1 GT (kaygılanmak, endişelenmek); *ķayğur-r* 688 LD (kaygılanmak, üzölmek); *ķayğur-dı* 118a-13 ŞD (kaygılanmak); *ķayğur-maķ* 150-1896 KYAS (kederlenmek, üzölmek).

³¹⁰ *ķayıntur-maķ* EUTS 173 (kaynatmak); *ķaynat-maķ* 441-345 DLT (kaynatmak); *ķaynat-dı* 60-8 ME (kaynatmak); *ķaynat-* 9 CC (kaynatmak, pişirmek); *qaynat-tı* 77 Kİ (kaynatmak); *ķaynat-* 237b-5 İM (kaynatmak); *ķaynat-uridi* 242-12 GT (kaynatmak); *ķaynat-maķ* 150-1910 KYAS (kaynatmak).

Eski Türkçede *kadrak*³¹¹ (*kādra:k*) ismi; ‘sert, kaba nesne’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 604). Karahanlı döneminde rastlanmaktadır³¹².

Taranan eserlerde DLT’de ‘yamaç, dağın katları’ (DLT, 161-140) anlamlarında görülen *kadrak* ismi, Yeni Uygurcada *kayrak* biçiminde yaşamaktadır. *Kayrak* ismi; ‘tepe, dağ ve bileği taşı’ anlamlarını kazanmış; ‘yamaç’ anlamını kaybetmiştir.

kayril-: Yeni Uygurcada göçüşme görülen *kayri-* fiiline, edilgen çatı eki getirilerek türetilen *kayril-* fiili; ‘burkmak, döndürmek, eğilmek, çevrilmek’ anlamlarına gelmektedir: *uniñ koli kayrilip* ‘Onun eli burkulup’ (Schwarz, 1992: 622). BS’de ‘döndürmek, burkulmak, çevrilmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *İsen Buğa arkısığa kayrilip* ‘İsen Buka arkasına çevrilip’ (BS, 17). *běši yërilğan, puti sungan, koli kayrilğan* ‘Başı yarılan, bacağı kırılan, eli burkulan’ (BS, 265).

Eski Türkçede ‘geri çevirmek, geri dönmek’ anlamlarına gelen *kadır-* (Clauson, 1972: 604) fiiline, edilgen çatı eki olan *-(I)l-* eki getirilerek türetilen *kadrıl-* fiili; ‘döndürmek, bükülmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 605). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir³¹³.

Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanan *kadır-* fiili; ‘eğmek, bükmek’ anlamlarına gelmektedir: *yarıp kadirip çadır ögüzke* ‘Yarıp bükerek kül nehrine’ (M, 108, 10). *Kadır-* fiiline edilgen çatı eki getirilerek türetilen *kadrıl-* fiili ise Karahanlı döneminden itibaren görülmekte; ‘burulmak, eğilmek, kıvrılmak; dönmek’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *kayril-* biçiminde yaşayan fiil; ‘dönmek, burulmak, çevrilmek’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘asıl bulunduğu yerden hareket etmek (Güneş hakkında)’ anlamını kazanmıştır.

kayt-: Yeni Uygurcada *kayt-* fiili; ‘dönmek, vazgeçmek, terk etmek; azalmak’ anlamlarına gelmektedir: *pikridin kayt-* ‘Fikrinden vazgeçmek’ (Schwarz, 1992: 621). BS’de ‘dönmek, geri dönmek; vazgeçmek, terk etmek’ anlamında kullanılmıştır: *gunahtin kaytip, teriket yoluğa mēñip* ‘Günahtan dönüp (vazgeçip),

³¹¹ Clauson’un kelime tahlili şu şekildedir: **kādra:-* < *kadır*+*a-* (isimden fiil yapım eki) + *-k* (fiilden isim yapım eki) (Clauson, 1972: 604). Erdal ise kelimenin kökünün *M*’de rastlanan ve ‘geri döndürmek’ anlamına gelen *kadır-* fiili olabileceğini açıklamaktadır (Erdal, 1991: 233).

³¹² *kadrak* 161-140 DLT (dağın katları ve kıvrımları, yamaç ve kenarları), *kat kadrak* 237-206 DLT (yamaç); *kayrak* 151-1913 KYAS (bileği taşı, kaba bileği taşı, ince bileği taşı).

³¹³ *kadrıl-dı* 383-301 DLT (boyun burulmak, boyun burmak); *kayrıl-dı* 158-7 ME (dönmek); *kayrıl-dı* 32a-12 TZ ~ *mayrıl-dı* 32a-12 TZ (eğilmek); *kayrılıp baq-* 186b-2 İM (dönüp bakmak); *kayrıl-ur* 319 AL (kıvrılmak, geri dönmek); *kayiril-maḡ* 150-1900 KYAS ~ *karıl-maḡ* 143-1794 KYAS (geriye çevrilmek).

tarikât yoluna (yolunda) yürüyüp' (BS, 213). *olcılar bilen kaytip keldi* 'Ganimetler ile dönüp geldi' (BS, 28).

Eski Türkçede 'bükmek, döndürmek; saygı ile eğilmek; çevirmek' anlamlarına gelen *kay-* (<*ka:d-) (Clauson, 1972: 674) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-(I)t-* eki getirilerek türetilen *kayt-* (*kağıt-*) fiili; 'geri dönmek, dönmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 597). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır³¹⁴: *er barı.r erke.n kadıttı* 'adam bir süre yürüdükten sonra imtina etti ve yöneldiği yönden döndü' (DLT, 416-326). *sening ħazratinga qaytur-men* (NF, 83-16).

Taranan eserlerde Karahanlı dönemine ait eserlerden itibaren rastlanan fiil; 'dönmek, geri dönmek, vazgeçmek, caymak' anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *kayt-* biçiminde yaşayan fiil; 'dönmek, geri dönmek, vazgeçmek' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca 'azalmak, düşmek, alçalmak' anlamlarını kazanmıştır.

kaytur-: (bk. kayt-) Yeni Uygurcada *kaytur-* fiilinin 'göndermek, kurtarmak, geri çekilmek' anlamlarına geldiği görülmektedir: *eskerlerni kaytur-* 'Askerleri geri çekmek' (Schwarz, 1992: 621). BS'de 'geri çekmek, döndürmek' anlamlarında kullanılmıştır: *kayturma hucum bilen özini* 'Karşı atak ile kendini' (BS, 38). *adamlarnı yaman yoldın kayturup* 'Adamları kötü yoldan döndürüp' (BS, 343).

Eski Türkçede *kayt-* (*kağıt-*) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-Ar-* eki getirilerek türetilen *kaytar-* fiili; 'çevirmek, döndürmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 675). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır³¹⁵: *ol atıg kaytardı* 'o, atın yönünü değiştirdi' (DLT, 529-430). Karahanlı döneminden itibaren ettirgen çatı eki olarak *-Ar-* kullanıldığı görülmektedir.

³¹⁴ *kağıt-tı* 416-326 DLT (yöneldiği yönden geri dönmek); *kağıt-tım* 6539 KB (dikilmek, geri dönmek, yüz çevirmek, inat etmek); *kay(ı)t-ur* 83-16 NF (dönmek, geri dönmek, vazgeçmek, caymak); *kayt-tı* 154-6 ME (dönmek); *kayıt-* 127-3 MM (geri dönmek); *kayt-* 47 CC (geri dönmek); *qayıt-tı* 77 Kİ (dönmek); *kayıt-tı* 17a-10 TZ (geri dönmek); *kayıt-* 37b-3 İM (dönmek); *kayt-* 104-7 GT (geri dönmek); *kayıt-* 1028 LD (dönmek); *kayıt-mas* 63a-11 ŞD ~ *kayt-ayın* 3b-7 ŞD (geri dönmek); *kayt-mas* 125-15 BD (dönmek, geri dönmek); *kayıt-mayıb* 317 AL ~ *kayt-ıb* 318 AL (dönmek); *kayt-mağ* 151-1927 KYAS (geri dönmek, geri gelmek).

³¹⁵ *ķatar-mağ* EUTS (çevirmek); *kaytar-dı* 529-430 DLT (Oğuz lehçesinde yönünü değiştirmek, döndürmek); *katar-dı* 306-253 DLT (yönünü değiştirmek, döndürmek); *kaytar-dı* 33-12a2=33:50 RKÇ (geri çevirmek, geri göndermek); *kaytar-alıñ* 75-7 NF (göndermek, geri göndermek; geri vermek, ödemek; geri almak; karşılık vermek); *kaytar-dı* 14-1 ME (geri getirmek, döndürmek); *kaytar-ğaymız* K.IV.8 AO (döndürmek, çevirmek); *kaytar-* 45, 2-4 CC (geri vermek); *qayıt-* 77 Kİ ~ *qayıttur-* 77 Kİ ~ *qayıtdur-* 77 Kİ ~ *qaytar-* 77 Kİ (geri döndürmek); *kaytar-* 221b-6 İM (geri vermek); *kaytar-dılar* 130-4 GT (çevirmek, geri döndürmek); *kaytar-ğay* 542-1 BD (geri döndürme, çevirme); *kaytar-mağ* 317 AL (döndürmek); *kaytar-mağ* 151-1924 KYAS (geri döndürmek, geri çevirmek).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘döndürmek, çevirmek, geri getirmek’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *qaytur-* biçiminde görülmektedir. Fiil aynı anlamlarını muhafaza etmektedir.

qazan: Yeni Uygurcada *qazan* ismi, ‘kazan’ anlamında yaşamaktadır. BS’de ‘kazan’ anlamında kullanılmıştır: *çoŋ-kıçık mis qazanlar* ‘büyük küçük bakır kazanlar’ (BS, 25). *mis qazanlarni eşip* ‘Bakır kazanları asıp’ (BS, 42). *ularniŋ beşidiki qazandek yoŋan* ‘Onların başındaki kazan gibi büyük’ (BS, 339).

Eski Türkçede ‘kazmak, çukur kazmak’ anlamlarına gelen *kaz-* (Clauson, 1972: 680) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-gAn+* eki getirilerek türetilen *kazğa:n* ismi, ‘kazan’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 682). Harezmi döneminden itibaren ‘kazan’ anlamında görülmektedir³¹⁶: *bu kēçe qazan astım* (NF, 107-4). *kazan ayak* ‘Saçayağı’ (CC, 105-4).

qazan-: Yeni Uygurcaya bakıldığında *qazan-* fiilinin ‘kazanmak, elde etmek’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *gelibe qazan-* ‘Zafer kazanmak’ (Schwarz, 1992: 618). BS’de ‘kazanmak, elde etmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *uruşta nüsret qazanğan babak sultan* ‘Savaşta zafer kazanan Babak Sultan’ (BS, 172). *biliminiŋ keŋ ve çoŋqurluŋi bilen başqa molla ve taliplar arisida tēzla şöhet qazandı* ‘Biliminin geniş ve derinliği ile başka molla ve talebeler arasında hızla şöhet kazandı’ (BS, 209).

Eski Türkçede *kazğan-* fiili; ‘kazanmak (emek karşılığı), elde etmek (kâr), hak etmek’ anlamlarına gelmektedir (Erdal, 1991: 604). Clauson, **kazğa-* fiiline dönüşlü çatı eki olan *-n-* getirilerek *kazğan-* fiilini türetildiği hatta *kazğa-* fiilinin de **kaziğ* ismine isimden fiil yapım eki olan *+A-* eki getirilerek türetilmiş olabileceği görüşündedir (Clauson, 1972: 683). Köktürk döneminden itibaren rastlanmaktadır³¹⁷: *k(a)zg(a)ntuk üç(ü)n* ‘kazandığı için’ (T, 61).

³¹⁶ *qazan* 107-4 NF ~ *qazğan* 125-9 NF (kazan); *kazan* 104 CC (kazan); *qazan* 71 Kİ (bakırdan yapılan büyük tencere); *qazan* 10b-6 DM (kazan); *qazan* 141b-3 İM (kazan); *qazan* 152-1936 KYAS (kazan, yemek pişirmede kullanılan tencere).

³¹⁷ *kazgan-ıp* KT D16 (kazanmak, elde etmek, fethetmek); *kazgan-tuk* 61 T (kazanmak, elde etmek, çalışıp başarmak); *qazyan-sar* VIII.3 İKP (kazanmak, elde etmek); *qazğan-* ETG (toplamak, zaptetmek); *kazgan-gaylar* 0258 AY (kazanmak); *qazğan-ur* KİP 78 (kazanmak); *hasğan-mak* EUTS ~ *qazğan-mak* EUTS (kazanmak, toplamak, biriktirmek); *qazğan-ur* 189 KB (kazanmak); *qazğan-* 391-306 DLT (kazanmak); *qazğan-ıŋlı* 273 AH (kazanmak); *qazğan-dılar* 36-99a1=45:21 RKÇ (kazanmak, edinmek, sahip olmak), *qazğan-dı* 30-91b1=16:111 RKÇ (yapmak, işlemek); *qazğan-gusı*

Taranan eserlerde Köktürkçeye ait eserlerden itibaren rastlanan *kazğan-* [Kıpçak dönemi eseri olan CC (CC, 7) ve TZ'de (TZ, 13b-18) *kazan-* biçiminde] fiili; 'kazanmak, elde etmek, sahip olmak' anlamlarına gelmektedir: *şevāb kazğandı* (ME, 23-8). Yeni Uygurcada *kazan-* biçiminde yaşayan fiil; 'kazanmak, elde etmek, sahip olmak' anlamlarını korumaktadır.

ķēkil-: Yeni Uygurcada *ķēkil-* (Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği *kaķ-* fiili, edilgen çatı ekini aldığında fiilin ilk hecesi açık hece konumuna geçtiği için /a/ ünlüsü /ē/'ye döner.) fiili; 'kakılmak, silkelemek, bir şey yiyip veya içildiğinde öksürmek' anlamlarına gelmektedir: *ķattik ķēkilip* 'Sertçe öksürüp' (UTİL, 1994: 379). BS'de 'çakılmak, kakılmak' anlamlarında kullanılmıştır: *şu darniņ kap otturisiga ķēkilgan bilektek çoņluktiki kuruķ ürük yağıciğa şiddet bilen urup* 'Şu darağacının tam ortasına çakılan bilek gibi büyüklükteki kuru erik ağacına şiddet ile vurup' (BS, 114).

Eski Türkçede 'vurmak, hafifçe vurmak, kapıyı çalmak' anlamlarına gelen *kak*³¹⁸ (Clauson, 1972: 609) fiiline, edilgen çatı eki olan *-(I)l-* eki getirilerek türetilen *kakil-* fiili; 'vurulmak, dokunulmak' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 610). DLT'de rastlanan *kaķil-* fiili; 'kakılmak, vurulmak' anlamlarında görülmektedir³¹⁹: *başra kakıldı* 'başa kakıldı' (DLT, 336-271).

Taranan eserde 'başına kakılmak' anlamında görülen fiil, Yeni Uygurcada *ķēkil-* biçiminde yaşamaktadır. *Ķēkil-* fiili; hem mecazi anlamını korumakta hem de 'vurulmak, çakılmak; öksürmek' anlamlarına gelmektedir.

ķēķiș-: (bk. *ķēkil-*) Kapalı heceli *kaķ-* fiiline ek getirildiğinde fiilin ilk hecesi açık hece konumuna geçtiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /a/ ünlüsü /ē/'ye döner. *Ķēķiș-* fiilinin 'birlikte itmek, birlikte kakmak, beraber silkelemek' anlamlarına geldiği görülmektedir: *hemmisi üstidiki ķarlarni ķēķiști* 'Hepsi üstündeki karları (birlikte) silkeledi' (UTİL, 1994: 378). BS'de 'kakışmak' anlamında kullanılmıştır: *taglar titrer atķa oħşaş put ķēķișip dembedem*

234-10 NF (kazanmak); *kazğan-dı* 23-8 ME (kazanmak); *kazgan-* CC ~ *kazan-* 7 CC (kazanmak); *kazan-dı* 13b-18 TZ (kazanmak).

³¹⁸ *kaķ-a* 49-34 DLT (dövmek, hafifçe vurmak); *kaķ-ayın* 265-15 NF (kakmak, iteklemek, kapatmak); *qaq-tı* 73 Kİ (vurmak, kapıyı çalmak); *kak-tı* 6a-7 TZ ~ *kakı-dı* 6a-7 TZ (öfkelenmek, kızmak); *kaķ-mağıl* 113-7 GT (vurmak, çalmak); *kaķ-a* 744 MSD (kakmak); *kaķ-kın* 684 LD (vurmak, batırmak, sokmak); *kaķ-maķ* 135-1646 KYAS (çivi çakmak, tozu gidermek için giysiye vurmak).

³¹⁹ *kaķıl-dı* 336-271 DLT (kakılmak, hafifçe vurulmak); *kaķıl-maķ* 135-1640 KYAS (çakılmak).

‘Dağlar titrer ata benzer bacak itip (birlikte) sık sık’ (BS, 75). *kozuk bizniñ kēkişimiz bilen* ‘Kazık bizim kakmamız ile’ (BS, 82). KYAS’de *kēkiş-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *kak-* fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *kakış-* (I) fiili, ‘birbirine vurmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 613). ME’de *kaķış-*³²⁰ biçiminde ve ‘birbirine kızmak’ anlamında görülmektedir³²¹: *kaķıştılar keşişti-ler* (ME, 198-2).

Taranan eserlerde yalnızca ME’de rastlanan fiil, ‘birbirine kızmak’ (ME, 198-2) anlamıyla görülmektedir. Yeni Uygurcada *kēkiş-* biçiminde yaşayan fiil; ‘birlikte itmek, birlikte kakmak’ anlamlarını kazanmıştır. ‘Birbirine kızmak’ anlamını kaybetmiştir.

kēliş-: (bk. **qaldur-**) Yeni Uygurcada *kēliş-* (Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği kapalı tek heceli *kal-* fiili, ek aldığı ilk hece açık hece konumuna geçtiği için ilk hecede bulunan /a/ ünlüsü /è/’ye döner.) fiili; ‘birlikte kalmak; eksik, aşağı veya ikinci olmak’ anlamlarına gelmektedir: *uniñ öginişi mendin kēlişmaydu* ‘Onun öğrenmesi (kabiliyeti) benden geri kalmayacak (kalmaz)’ (UTİL, 1994: 381). BS’de ‘birlikte kalmak, geri kalmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *bu zatka hem kızıkiş, hem heyranlık içide qarap, cimide turup kēlişti* ‘Bu zata hem ilgilenme hem hayranlık içinde bakıp sessizce durup kalıştı’ (BS, 31). *mēniñçe, ularmu leşkerlerdin kēlişmaydu* ‘Bence onlar da askerlerden geri kalmayacak (kalmaz)’ (BS, 255). KYAS’de *kēliş-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *kal-* fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *kalış-* (I) fiili, ‘arkada kalmak için yarışmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 624).

Taranan eserlerde Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘arkada kalmak için yarışmak; ayrılmak, fark edilmek’ anlamlarında rastlanan fiil³²²; Yeni Uygurcada *kēliş-* biçiminde yaşamaktadır. *Kēliş-* fiili; ‘arkada kalmak, geride kalmak’ anlamını korumaktadır. Ayrıca ‘ayrılmak, fark edilmek’ anlamlarını kaybetmiştir.

kērilik: Yeni Uygurcada *kērilik* (Asli biçiminde ilk hece açık ve ikinci hecede /ı/ ünlüsü olduğu için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki geniş

³²⁰ ME’de rastlanan *kaķış-* fiili; Eski Türkçede ‘birine kızmak, birini suistimal etmek’ anlamlarına gelen *kakı-* (Clauson, 1972: 609) fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *kakış-* fiilidir. *Kakış-* (II) fiili ise ‘sinirlenmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 613).

³²¹ *kaķış-tılar* 198-2 ME (birbirine kızmak).

³²² *kalış-dı* 323-263 DLT (arkada kalmak için yarışmak); *kalış-mas* 828 LD (ayrılmak, fark edilmek).

ünlü /a/ daralarak /è/’ye döner.) ismi; ‘ihtiyar, ihtiyarlık, yaşlılık’ anlamlarıyla görülmektedir: *ķerilik bilen ölmes, yaşlılık bilen turmas* ‘Yaşlılık ile ölmez, gençlik ile yaşamaz’ (UTİL, 1994: 376). BS’de ‘yaşlılık, ihtiyarlık’ anlamlarında kullanılmıştır: *Barat Elemniñ ayağ teripide on sekkiz–yigirme yaşlardiki ikki şagirt bala uniñ ķeriliktin göşliri* ‘Barat Elem’in ayak tarafında on sekiz yirmi yaşlar[ın]daki iki öğrenci çocuk onun yaşlılıktan etleri’ (BS, 155). *ķerilik yetken* ‘İhtiyarlık[a] erişen (ihtiyarlayan)’ (BS, 363).

Eski Türkçede ‘yaşlı (özellikle kadın için)’ anlamına gelen *karı*: (I) (Clauson, 1972: 644) ismine, isimden isim yapım eki olan +*Ilk* eki getirilerek türetilen *karılık* ismi; ‘yaşlılık, ihtiyarlık’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 659). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmakta ve ‘yaşlılık, ihtiyarlık’ anlamlarında kullanılmaktadır³²³.

Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren ‘ihtiyarlık, yaşlılık’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcadaki *ķerilik* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamlarını muhafaza etmektedir.

ķerindaş: Yeni Uygurcada ilk hecesi açık olan ve ikinci hecesinde /i/ bulunan kelimenin ilk hecesindeki /a/ ünlüsü, Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği daralarak /è/’ye döner. *Ķerin* ismine, isimden isim yapım eki getirilerek türetilen *ķerindaş* ismi; ‘aynı anne ve babadan olan çocuk, bir soya mensup olan kişiler, kendi ile aynı bağa sahip olan (millet, halk)’ anlamlarına gelmektedir: *biri ata, biri ana, biri ķerindaş* ‘Biri baba, bir anne, biri kardeş’ (UTİL, 1994: 377). BS’de ‘kardeş’ anlamında kullanılmıştır: *ķerindaşlar, yurtdaşlar* ‘Kardeşler, yurттаşlar’ (BS, 110). *ķoli bilen öz ķerindaş, yurtdaşlıriniñ beşiğa bala yağdurğan munapiķ!* ‘Eli ile kendi kardeş, yurттаşlarının başına bela yağdıran münafık!’ (BS, 407).

Eski Türkçede ‘göbek, karın; rahim’ anlamlarına gelen *karın* (Clauson, 1972: 661) ismine, ortaklık (beraberlik) bildiren ad ve sıfatlar türeten +*DAş* eki getirilerek türetilen (Korkmaz, 2014: 128) *karında:ş* ismi; ‘rahim ile ilgili, kardeş, aynı anneden

³²³ *ķarılık* 372 KB (yaşlılık); *ķarılık+ka* 31-6a3=19:8 RKÇ (yaşlılık); *ķarılık* 65-14 NF (yaşlılık); *ķarılık* 36-9 GT (ihtiyarlık); *ķarılık* 18a-6 ŞD (yaşlılık); *ķarılık* 143-1793 KYAS (yaşlılık, ihtiyarlık).

doğan erkek veya kız kardeş’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 662). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır³²⁴.

ķeriş-: Yeni Uygurcada kapalı heceli *kar-* fiili, ek aldığında fiilin ilk hecesi açık hece konumuna geçtiğinden dolayı Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /a/ ünlüsü /è/’ye döner. *Ķeriş-* fiili; ‘karşı çıkmak, direnmek’ anlamlarına gelmektedir: *heķ bilen ķeriş-* ‘Halk ile karşı karşıya gelmek’ (Schwarz, 1992: 658). BS’de *ķerişķandek* kelimesi kullanılmıştır ve ‘şans eseri’ anlamına gelmektedir: *ķerişķandek, uniņ özimu, hevirimu yok!* ‘Şans eseri, onun kendisi de haberi de yok!’ (BS, 253).

Eski Türkçede **kar-* fiiline, işteş çatı eki olan *-(I)ş-* eki getirilerek türetilen *karış-* fiili; ‘biriyle aynı fikirde olmamak, karışmak, birbirine zıt olmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 664). Shaw; ‘muhalif olmak, aynı fikirde olmamak’ anlamında kullanılan *karış-* (*haras*-³²⁵) fiilinin Moğolcadan alıntı yapıldığını açıklamaktadır (Shaw, 2014: 145). Eski Uygurcadan itibaren ‘karışmak, kavga etmek’ anlamlarında görülmektedir³²⁶.

ķetiķ: Yeni Uygurcada kapalı tek heceli *kat-* fiili, ek aldığında ilk hece açık hece konumuna geçtiği için birinci hecedeki /a/ ünlüsü Yeni Uygurcanın fonetik özelliğinden dolayı /è/’ye döner. *Ķetiķ* ismi; ‘kesilmiş süt, yoğurt’ anlamlarına gelmektedir: *ķetiķ içken ķutuldi tawaķ yalıģan tutuldi* ‘Yoğurt içen (yiyen) kurtuldu, tabak yalayan yakalandı’ (Schwarz, 1992: 658). BS’de ‘yoğurt’ anlamında

³²⁴ *ķarındaş* ETG (kardeş) ~ *ķādhaş* ETG (akraba, dost); *ķadaş+ım* M 33-46 (kardeş, akraba); *ķarındaş* EUTS (kardeş), *ħadaş* EUTS ~ *ķadaş* EUTS ~ *ķağadaş* EUTS (akraba, kısım, arkadaş); *qadaş+ım* İKP LIII.4 (kardeş); *ķadaş* 347 AB (kardeş, akraba, dost); *ķadaş* 317 KB (kardeş, akraba) ~ *ķarındaş+ı* A35 KB (kardeş); *ķadaş* DLT ~ *ķadaş* 55-41 DLT (kardeş); *ķadaş+lariņiz* 29-8b3=9:11 RKÇ ~ *ķarındaş+lari* 33-18b2=33:55 RKÇ (kardeş); *ķadaş+ım* 48-15 NF ~ *ķayaş+ımdın* 119-6 NF (akraba), *ķarındaş* 257-16 NF (kardeş, eş, dost); *ķarındaş* 125-2 ME (kardeş); *ķarındaş+lar* 401-4 MM (kardeş); *ķardaş+ım* A.V.2 AO ~ *ķarındaş* A.V.22 AO (kardeş); *ķarındaş* CC ~ *ķarandaş* 132 CC (kardeş); *qarındaş* 49 Kİ (kardeş); *ķardaş* 86b-6 TZ ~ *ķarındaş* 86b-6 TZ (kardeş, karında eş); *ķarındaş* 396b-6 İM (kardeş); *ķardaş* 88-7 GT ~ *ķarındaş* 155-6 GT (kardeş); *ķadaş* 100a-8 ŞD ~ *ķardaş* 170a-5 ŞD ~ *ķarındaş* 110b-7 ŞD (kardeş, akraba) ~ *ķayaş* 154b-6 ŞD (akraba); *ķarındaş* 621 DN (kardeş); *ķarındaş* 145-1820 KYAS (erkek kardeş, akraba).

³²⁵ < *haras*- ‘üzülmek, sıkılmak, üzüntülü veya kederli olmak; nefret etmek’ (Lessing, 2003: 1442).

³²⁶ *ķariş-mak* 0686 AY (kavga etme); *ķariş-* ETG (kavga etmek); *ķariş-maķ* EUTS (karışmak, düşman olmak, mağlup olmak); *ķariş-ur* 2290 KB (karışmak, karşılamak, karşı koymak); *ķariş-di* 317-259 DLT (karşı karşıya gelmek); *ķariş-di* 318-260 DLT (dalaşmak, kavga etmek); *ķariş-mışı* 29-2a1=8:41 RKÇ (savaşmak, çarpışmak, karşı karşıya gelmek, karşılaşmak); *ķariş-maz* 400-6 NF (karışmak, kaynaşmak); *ķariş-tı* 109-5 ME (karışmak); *ķariş-* 20 CC (karşı koymak, savunmak); *ķariş-* 494a-5 İM (karışmak, birbirine girmek); *ķariş-ıp* 243-7 GT (karışmak); *ķarş-* 145-1815 KYAS (asi olmak, muhalif olmak, topluma ayak uydurmamak), *ķarş-maķ* 145-1816 KYAS (katıp karıştırmak, karıştırmak).

kullanılmıştır: *aldimda tursa kaçamda kêtik* ‘Önümde dursa kâsemde yoğurt’ (BS, 353). *u aldidiki həcirdin bir koşuk kêtikni* ‘O, önündeki kâsedden bir kaşık yoğurdu’ (BS, 196).

Eski Türkçede ‘iki şeyi karıştırmak, bir şey katmak, bir şey eklemek’ anlamlarına gelen *kat-* (I) (Clauson, 1972: 594) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *katık* (*katuk*) ismi; ‘başka bir şeye karıştırılmış şey, baharat, çeşni’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 598). *DLT*’de (DLT, 192-164) rastlanmaktadır³²⁷.

Taranan eserde ‘yoğurt’ ve ‘sirke vb.’ (DLT, 192-164) anlamlarında görülen isim, Yeni Uygurcada *kêtik* biçiminde yaşamaktadır. *Kêtik* ismi; ‘kesik süt, yoğurt’ anlamlarına gelmektedir.

kêtıl-: (bk. kêtik) Kapalı heceli *kat-* fiili ek aldığında ilk hece açık hece konumuna geçtiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /a/ ünlüsü /è/’ye döner. *Kêtıl-* fiilinin ‘katılmak, razı olmak, katılmak (mecazi)’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *bizge serdar boluşığa kêtılmen* ‘Bize asker olmasına katılıyorum.’ (UTİL, 1994: 372). *BS*’de ‘katılmak’ anlamında kullanılmıştır: *u bu yerge rasttinla kozgılançılarga kêtilip* ‘O, bu yere hakikaten isyanlarcılara katılıp’ (BS, 46). *koşunga mecburiy kêtılğanlar idi* ‘Orduya zorunlu katılanlar idi’ (BS, 43). *KYAS*’de *kêtıl-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *kat-* (I) fiiline, edilgen çatı eki olan *-(X)l-* eki getirilerek türetilen *katıl-* fiili; ‘katılmak, karıştırılmak, eklenmek; biri ile ilişkilendirilmek, birinin işine karışmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 601). Köktürk döneminden itibaren görülmektedir³²⁸.

Taranan eserlerde ‘katılmak, karışmak, ilave edilmek’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *kêtıl-* biçiminde yaşayan fiilin; ‘katılmak, karışmak’ anlamlarını koruduğu ayrıca ‘razı olmak’ anlamını da kazandığı söylenmelidir.

³²⁷ *katık* 192-164 DLT (tutmaca katılan çeşni: yoğurt ve sirke gibi), *katık* 192-164 DLT (bir şeye karıştırılan nesne); *katık* 147-1850 KYAS ~ *katig* 147-1848 KYAS (kesilmiş sütün katı kısmı).

³²⁸ *katıl-tım* ŞU Ş7 (katılmak); *katıl-mak* EUTS (katılmak, karışmak); *katıl-u* M 59-33 (katılmak, karışmak); *katıl-dıng* 4271 KB (katılmak, karıştırılmak); *katıl-dı* 329-267 DLT (karışmak, katılmak, ilave edilmek); *katıl-dı* 6b-13 TZ (katılmak, karışmak); *katıl-mas* 552 LD (katılmak, karıştırılmak, gülmekten nefesi kesilmek); *katıl-dım* 116-4 BD (katılmak).

ķıldur-: *Ķıldur-* fiili; Yeni Uygurcada ‘yaptırmak, kıldırmaq, ettirmek’ anlamlarına gelmektedir: *hemrahliri bilen sepirini davam ķılduruptu* ‘Yol arkadaşları ile seferini devam ettirmiş’ (UTİL, 1994: 443). *BS*’de ‘yaptırmak, ettirmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *yırakķa pervaz ķıldurup* ‘Uzaķa uķurup’ (*BS*, 49).

Eski Türkķede ‘yapmaq, etmek’ anlamlarına gelen *kıl-* (Clauson, 1972: 616) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-DUr-* eki getirilerek türetilen *ķiltur-* fiili; ‘yaptırmak, kıldırmaq’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 619). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren ‘kıldırmaq, yaptırmak’ anlamlarında görölmektedir³²⁹.

Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren ‘kıldırmaq, yaptırmak, ettirmek’ anlamlarıyla görölen fiil; Yeni Uygurcada aynı anlamlarını muhafaza etmekte ve *ķıldur-* biçiminde yaşamaktadır.

ķilik: (**bk. ķıldur-**) Yeni Uygurcaya bakıldığında ise *ķilik* isminin ‘huy, alışkanlık, davranış’ anlamlarına geldiķi görölmektedir: *ķara bunıķ ķiliķini* ‘Bak bunun tavrına!’ (Schwarz, 1992: 672). *BS*’de ‘iş, hareket’ anlamlarında kullanılmıştır: *ularniķ avazidin, ķiliķidin* ‘Onların sesinden, hareketinden’ (*BS*, 78). *ķöñülliri kūn nuridinmu roşenrek, ķiliķliri nebiler ķiliķidek* ‘Gönülleri güneş ışığından da daha aydınlık, huyları peygamberler gibi’ (*BS*, 98).

Eski Türkķede *kıl-* fiiline, fiilden isim yapım eki *-(X)k+* eki getirilerek türetilen *ķılık* ismi; ‘davranış, tavır’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 620). Semantik bakımdan incelendiğinde *ķılık* ismi, Eski Türkķede ‘huy, karakter’ gibi soyut anlam içeren bir kelimeyken tarihî süreçte somut anlam kazanarak ‘kıyafet’ anlam kazanmıştır. Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır³³⁰.

³²⁹ *ķıldur-maķ* EUTS ~ *ķiltur-maķ* EUTS (kıldırmaq); *ķiltur-u* 0327 AY (yaptırmak, ettirmek); *ķıldur-u* 6153 KB (yaptırmak); *ķiltur-dı* 362-288 DLT (yaptırmak); *ķıldur-* 26-37a3=4:65 RKÇ (yaptırmak); *ķıldur-dum* 281-12 NF (kıldırmaq, yaptırmak, ettirmek); *ķıldur-dum* 107-6 ME (yaptırmak); *ķıldur-91b-1* İM (kıldırmaq); *ķeldur-maķ* 153-1957 KYAS (yaptırmak, kıldırmaq).

³³⁰ *ķilik+ımıznı* M 67-31 (yaratılış, huy); *ķilik* ETG (seciye, hareket tarzı); *ķilik* EUTS (karakter, huy, ahlak, yaratılış); *ķilik+ķa* 4220 KB ~ *ķılķ* 149 KB (ķılık, huy, gidiş, tavır); *ķilik* 193-165 DLT ~ *ķılķ* 193-165 DLT (huy ve insanlarla münasebet); *ķiliķ* Ba 269 AH ~ *ķilik* 270 AH (huy, tavır); *ķilik+larınıń* 35-7b3=39:51 RKÇ (yapma, eylem, iş); *ķilik* 254-11 NF (mizaç, huy); *ķilik+nı* 176-6 ME (huy, yaratılış); *ķilik* 392-3 MM (davranış, huy); *ķılıķlı* CC ~ *ķılıķlı* 161 CC (ķılıķlı, belirli bir karaktere sahip olan); *ķılıq* 74 Kİ (huy, ahlak); *ķilik+lı* 328-10 GT (tabiat, yaratılış); *ķılıķ+lar* 485 LD (hareket, davranış); *ķılıķ+ing* 229-2 BD (iş, kılış, hareket, kıyafet); *ķelik* 153-1962 KYAS (yapma, hareket, iş, tavır).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘huy, karakter, davranış, hareket’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *ķilik* biçiminde yaşamaktadır. *Ķilik* ismi; ‘huy, davranış, hareket’ anlamlarını korumaktadır.

ķilin-: (bk. ķildur-) Yeni Uygurcada *ķilin-* fiilinin ‘yapılmak, edilmek, işlenmek’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *mes’ul ķilin-* ‘Sorumlu tutulmak’ (UTİL, 1994: 449). BS’de ‘kılınmak, edilmek, yapılmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *ķetil ķilingan han leşkerliriniñ cesetliri* ‘Katledilen han askerlerinin cesetleri’ (BS, 77). *ippiti ayağ-asti ķilingan yaş kızlarniñ nale-peryadini aňlıgan ve körgen ademniñ* ‘İffetli ayakaltı edilen genç kızların feryat figanini anlayan ve gören adamın’ (BS, 78-79). *tilma-tilma ķilinip* ‘Dilim dilim edilip’ (BS, 85). *ayet bilen ķilingan her ķandaķ sözge itraz ķilinmaydu* ‘Ayet ile edilen hiçbir söze itiraz edilmeyecek’ (BS, 123).

Eski Türkçede *kıl-* fiiline, edilgen çatı eki olan *-(X)n-* eki getirilerek türetilen *kılın-* fiili; ‘yapılmak, yaratılmak, gibi davranmak, oluşturulmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 623). Taranan eserlerde bütün dönemlerde rastlanmaktadır³³¹.

Rastlandığı Köktürkçeden itibaren ‘kılınmak, edilmek, yapılmak’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *ķilin-* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamlarını muhafaza etmektedir.

ķiliş-: (bk. ķildur-) Yeni Uygurcaya bakıldığında *ķiliş-* fiili; ‘birlikte kılmak, birlikte yapmak, birlikte etmek, yardımlaşmak’ anlamlarına geldiği görülmektedir. BS’de ‘birlikte kılmak, birlikte yapmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *bendiler napsentilik, naşükürlük, ğapillik ķilişip* ‘Kullar beğenmezlik, şükürsüzlük, gafillik yapıp (birlikte)’ (BS, 36). *muķeddes ibadethanilirimizni ħarab ķilişivatidu* ‘Mukaddes ibadethanelerimizi harap ediyor (birlikte)’ (BS, 149).

³³¹ *kılın-tum* T 1 (yaratılmak, doğmak, vücuda gelmek); *ķılın-* ETG (meşgul olmak, esaslı yapmak, hazırlanmak, gayret etmek, yaratılmak, kılınmak); *ķılın-ur* 125 AB (hazırlanmak, meşgul olmak, ilgilenmek, uğraşmak); *ķilil-maķ* EUTS ~ *ķılın-maķ* EUTS (bir şeyin yapılması için uğraşmak, kılınmak); *ķılın-ıp* ÇB 19 (kılınmak, yapmaya çalışmak, meşgul olmak); *ķılın-ur* C65 KB (kılınmak, yapılmak); *ķılın-dı* 345-277 DLT (kılmak, yapmak); *ķılın-* 414 AH (kılınmak, edinmek, yapmak); *ķıl(i)n-dı* 33-62b3=34:54 RKÇ (yapılmak); *ķıl(i)n-ur* 346-13 NF (kılınmak, yapılmak); *ķılın-dı* 131-4 ME (yapılmak); *ķılın-sa* 195-1 MM (edilmek, kılınmak); *ķılın-ur* A.IV.7 AO (kılınmak, yapılmak); *ķılın-* 157 CC (yapılmak, edilmek, kılınmak); *ķılın-* 415b-4 İM (kılınmak, yapılmak); *ķılıl-ur* 323 AL (kılınmak, eylenecek); *ķelin-maķ* 153-1966 KYAS (yapılmak, edilmek).

Eski Türkçede *kıl-* fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *kılış-* fiili; ‘yardım etmek, yarışmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 625). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır³³².

Taranan eserlerde ‘bir işi birlikte yapmak, yardımlaşmak’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *kiliş-* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamları korumaktadır.

kırğak: Yeni Uygurcanın Çağataycadan miras fonetik özelliği gereği son sesi tonsuzlaşan *kırğak* ismi; ‘kıyı, kenar’ anlamlarına gelmektedir: *derya kırğağı* ‘Nehir kıyısı’ (Schwarz, 1992: 665). BS’de ‘köşe, kıyı’ anlamlarında kullanılmıştır: *pütün şeherniñ töt kırğak* ‘Bütün şehrin dört köşe’ (BS, 182). *yerniñ bu yette tebekisiniñ tört kırğak* ‘Yerin bu yedi tabakasının dört köşe’ (BS, 313).

Eski Türkçede **kırğa:-*³³³ fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)g+* eki getirilerek türetilen *kırğa:ğ* ismi; ‘giysi kenarları, kenar’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 653). Karahanlı döneminden itibaren ‘kenar, kıyı’ anlamlarında görülmektedir³³⁴.

Taranan eserlerde Köktürkçeden itibaren rastlanan isim; ‘kıyı, sınır, kenar (elbise vb.nin)’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *kırğak* biçiminde yaşayan isim; ‘kıyı, kenar (kumaş, yol, deniz vb.)’ anlamlarını korumaktadır.

kırğın: Yeni Uygurcada *kırğın* isminin ‘katliam’ anlamına geldiği görülmektedir: *kırğın kıl-* ‘Katliam yapmak’ (Schwarz, 1992: 666). BS’de ‘katliam’ anlamında kullanılmıştır: *üç künlük kırğın ve bulañ-talañdin këyin* ‘Üç günlük katliam ve yağmadan sonra’ (BS, 89). *Cunğarlar kırğınidin këyin heriket birdinla tohtıganidi* ‘Cungarlar[ın] katliamından sonra hareket birdenbire durmuştu’ (BS, 90).

Eski Türkçede ‘saç kazımak, soymak; kırmak, parçalamak, yok etmek’ anlamlarına gelen *kır-* (Clauson, 1972: 643) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-gXn+* eki

³³² *kılış-dı* 323-263 DLT (işte yardım etmek veya yarışmak); *kılış-* 34-71b2=38:69 RKÇ (karşılıklı yapmak); *kılış-urular* 438-14 NF (bir işi birlikte yapmak); *kılış-dı* 108-3 ME (birlikte bir şey yapmak); *kılış-* 263a-5 İM (kılışmak); *kelişi-mak* 153-1967 KYAS (birlikte yapmak, etmek, birbirini yapmak, etmek).

³³³ *kırğa-* < *kır-* ‘kazımak, sıyırmak’ (fiil) + *-ıg* (fiilden isim yapım eki) + *+a-* (isimden fiil yapım eki) (Erdal, 1991: 193).

³³⁴ *kırğag* 410-320 DLT (elbisenin kenarları ve çevresi); *kırğag+ingā* 31-44b1=20:39 RKÇ (kenar, kıyı); *kırang+ında* 62-5 NF ~ *kırğ+ingā* 49-2 NF (kıyı, köşe, kenar); *kırang+ıdın* 175-7 ME ~ *kırğ+ında* 114-6 ME (kenar, kıyı); *kırğ+sız* 40-2 MM ~ *kırğ+ingā* A.I.10 AO (kıyı, sınır); *kırı* 13a-8 TZ (kenar, yan, uç); *kırang* 219b-4 İM ~ *kırğ* 146a-5 İM ~ *kırğag* 333b-5 İM (sahil, kenar); *kırğ+ı* 2693 LD (kıyı, kenar); *kırğag+ı* 52b-6 ŞD (kıyı, kenar); *kırak+dın* 213 DN (kenar); *kırak* 320 AL ~ *kırğag* 321 AL (kenar); *kırğak* 159-2086 KYAS ~ *kırak* 159-2081 KYAS (kenar, kumaşın kenar şeridi).

getirilerek türetilen *kırğın* ismi; ‘katliam, yok etme; salgın’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 654). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır³³⁵.

Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren ‘katliam, azap’ anlamlarında rastlanan isim, Yeni Uygurcada *ķirğın* biçiminde yaşamaktadır. *Ķirğın* ismi, aynı anlamlarını korumaktadır.

ķirlan-: Yeni Uygurcaya bakıldığında *ķirlan-* fiili; ‘yığılmak; yontulmak, biçilmek, oyulmak, tıraş edilmek; kibirli olmak’ anlamlarıyla görülmektedir: *kések ķirlandı* ‘Tuğla yığıldı’ (UTİL, 1994: 396). BS’de ‘biçilmek, oyulmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *boyun tomurliri köpüp, ħuddi piçak bisidek ķirlandı* ‘Boyun damarları şişip aynı bıçak jileti gibi biçildi (oyuldu)’ (BS, 87). KYAS’de *ķirlan-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘baraj, oluk’ anlamlarına gelen *kır* (III) (Clauson, 1972: 641) ismine, isimden fiil yapım eki olan +IA- eki getirilerek türetilen *ķirla:-* fiili; ‘dağların arasında seyahat etmek, zeminde oluk açmak (kavun, baraj vb. için)’ anlamlarına gelmektedir. *Ķirla:-* fiiline, dönüşlü çatı eki -n- getirilerek türetilen *ķirlan-* fiili ise ‘baraj, oluk oluşmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 659). Taranan eserlerde DLT’de rastlanmaktadır³³⁶: *yi.r ķirlandı* ‘yerde hendek ve çatlaklar oluştu’ (DLT, 391-306).

Taranan eserde ‘hendek ve çatlak oluşmak’ (DLT, 391-306) anlamında görülen fiil, Yeni Uygurcada *ķirlan-* biçiminde yaşamaktadır. *Ķirlan-* fiili, ‘oyulmak’ anlamını muhafaza etmesinin yanında yeni anlamlar da kazanmıştır. Kazandığı anlamlara bakıldığında ‘tıraş edilmek, kibirli olmak ve yığılmak’ anlamları görülmektedir.

ķisiķ: Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği son sesin tonsuz olduğu *ķisiķ* ismi; ‘dar, sınırlı; kısık (göz)’ anlamlarına gelmektedir: *ķisiķ köz* ‘Kısık (çekik) göz’ (Schwarz, 1992: 663). BS’de ‘kısık’ anlamında kullanılmıştır: *ularniķ közliri ķisiķ, lëkin neziri ittik idi* ‘Onların gözleri kısık (çekik) ama bakışı keskin idi’ (BS, 78). *burni yapılaķ, közliri ķisiķ idi* ‘Burnu yassı, gözleri kısık idi’ (BS, 70). KYAS’de *ķisiķ* ismine rastlanmamıştır.

³³⁵ *ķırğın* ETG (ızdırıp); *ķırqın* EUTS (azap); *ķıran* 27b-10 TZ (insanların kılıçla öldürülmesi); *ķirğun* 160-2093 KYAS (kırım, katliam).

³³⁶ *ķirlan-dı* 391-306 DLT (hendek ve çatlaklar oluşmak).

Eski Türkçede ‘sıkmak, basmak’ anlamlarına gelen *kıs-* (Clauson, 1972: 665) fiiline, fiilden isim yapım eki *-g+* getirilerek türetilen *kısığ* ismi; ‘kısık, kısıtlama’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 666). Eski Uygurcada rastlanmaktadır³³⁷.

ķisil-: (bk. ķisik) Yeni Uygurcada *ķisil-* fiilinin ‘kısılmak, paketlenmek, kısıtlanmak, sıkışmak; utanmak’ anlamlarına geldiğini görmekteyiz: *ķisilip oltur-* ‘Birbirine yakın oturmak’ (Schwarz, 1992: 663). *BS*’de ‘kısılmak, sıkışmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *elemdin ķisilğan közlerini* ‘Elemden kısılan gözlerini’ (*BS*, 7). *Apak Hociniñ külkidin ķisilğan közlerine* ‘Apak Hoca’nın gülmekten kısılan gözlerine’ (*BS*, 252).

Eski Türkçede *kıs-* fiiline, edilgen çatı eki olan *-(X)l-* eki getirilerek türetilen *kısıl-* fiili; ‘kısılmak, sıkılmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 667). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir³³⁸.

İlk kez rastlandığı Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘kısılmak, darlaşmak; sıkışmak, arada kalmak’ anlamlarında görülen fiil, Yeni Uygurcada *ķisil-* biçiminde yaşamaktadır. ‘Kısılmak, darlaşmak, sıkışmak’ anlamlarını koruduğu görülen fiil; mecazi anlamda da ‘sıkışmak, bir şeye ihtiyaç duymak’ ve ‘utanmak’ anlamlarını kazanmaktadır.

ķisķa: (bk. ķisik) *ķisķa* ismi; Yeni Uygurcada ‘kısa, yakın, eksik’ anlamlarına gelmektedir: *u ķisķa kūnler içide* ‘O yakın zaman içinde’ (UTİL, 1994: 425). *BS*’de ‘kısa, az, yakın’ anlamlarında kullanılmıştır: *ķisķa hayattiki uzun bir kēçe* ‘Kısa hayattaki uzun bir gece’ (*BS*, 3). *sōzi ķisķa boldi* ‘Sözü kısa (az) oldu’ (*BS*, 78). *ķisķa vaķitnimu* ‘Az vakti de’ (*BS*, 82). *u deslep ķisķa-ķisķa tinip sōzlidi* ‘O, önce kısa kısa (az az) soluklanıp konuştu’ (*BS*, 98).

Eski Türkçede *kıs-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-ga+* eki getirilerek türetilen *kısğa*: ismi, ‘kısa’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 667). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir³³⁹.

³³⁷ *ķisağ* ETG ~ *ķızığ* ETG ~ *ķisağ* ETG (kısık, dar, hapis); *ķısığ* EUTS ~ *ķisağ* EUTS ~ *ķızığ* EUTS (kısık, dar); *ķısığ* M 23-18 (kısık, dar).

³³⁸ *ķısıl-* ETG (kısılmak, darlaşmak); *ķısıl-mağ* EUTS (kısılmak, darlaşmak, daraltmak); *ķısıl-dı* 6486 KB (kısılmak, arada kalmak); *ķısıl-dı* 335-271 DLT (kısılmak, sıkıştırılmak); *ķisil-mağ* 161-2115 KYAS (basılmak, sıkılmak).

³³⁹ *ķısğa* ETG (kısa); *ķısğa* M 38-21 (kısa, az); *ķısķa* EUTS ~ *ķisķa* EUTS ~ *ķısğa* EUTS (kısa); *ķısğa* 348 KB (kısa); *ķısğa* 269-236 DLT (kısa); *ķısķa* 26-68a1=4:101 RKÇ (kısa); *ķisķa* 118-9 NF (kısa); *ķısğa* 41-7 ME ~ *ķisķa* 133-4 ME (kısa); *ķısacık* 187-4 MM (kısacık); *ķısğa* 151 İML ~ *ķısķa* 142

ķislik: Yeni Uygurcada iē sesi tonsuzlaşan *ķislik* ismi; ‘kıtlık, yokluk, azlık; acele’ anlamlarına gelmektedir: *yer ve su ķislik azabini tartip* ‘Yer ve su kıtlık azabını ēekip’ (UTİL, 1994: 429). BS’de ‘kıtlık’ anlamında kullanılmıştır: *yem–ķeřekniķ ķislikidin* ‘Yem-otun kıtlığından’ (BS, 28). KYAS’de *ķislik* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkēede ‘pahalı, değerli; nadir; sefalet’ anlamlarına gelen *kı:z* (Clauson, 1972: 680) ismine, isimden isim yapım eki olan ve özellikle soyut adlar türeten +*lik* ekinin eklenmesiyle türetilen *kızlık* ismi; ‘pahalılık, nadirlik’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 684). Karahanlı, Harezmi ve Kıpçakçaya ait eserlerde görölmektedir³⁴⁰: *ķızlıkķa kirdi boğunlar* (ME, 19-1).

Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görölen isim; ‘kıtlık, nadirlik, pahalılık’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *ķislik* biçiminde yaşayan isim; ‘kıtlık, yokluk, azlık’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘acele’ anlamını da kazanmıştır.

ķismaķ: (bk. ķisiķ) Yeni Uygurcaya bakıldığında ‘kapan, tuzak’ anlamlarına geldiği görölmektedir: *ķismaķ bilen ķuēķaē tut-* ‘Kapan ile serēe tutmak’ (Schwarz, 1992: 663). BS’de ‘kapan, tuzak’ anlamlarında kullanılmıştır: *bu ķismaķ uni İsmā’ilķan toğrisida aēēiķ ve nadametlik ķiyallargā* ‘Bu tuzak onu İsmail Han hakkında acı ve nadim hayallere’ (BS, 161).

Eski Türkēede *kıs-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan -*mAk*+ eki getirilerek türetilen *kısma:k* ismi; ‘üzengi, ilmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 668). Taranan eserlerde yalnızca DLT’de rastlanmaktadır³⁴¹: *kısma.k* ‘kement’. *kısma.k* ‘üzenginin iki tarafında bulunan genişēe kayış’ (DLT, 238-207).

Taranan eserde ‘üzengi kayış’ ve ‘kement’ (DLT, 238-207) anlamlarında görölen isim, Yeni Uygurcada *ķismaķ* biçiminde yaşamaktadır. *ķismaķ* ismi; ‘üzengi kayış’ anlamını kaybetmesinin yanında ‘kement, tuzak’ anlamlarını korumaktadır.

İML (kısa); *kıska* CC ~ *kıska* CC ~ *kışa* 120 CC (kısa); *qısa* [Türkm.] Kİ ~ *qışķa* 72 Kİ ~ *qısqa* [Kit Beylik] Kİ (kısa); *kıska* 29a-2 TZ (kısa); *ķışķa* 5a-2 DM (kısa); *ķışķa* 54a-2 İM (kısa); *ķışķa* 19-12 GT (kısa); *ķışķalıę+ı* 2256 LD (kısalık); *ķışķa* 128a-7 şD (kısa); *ķışķa* 2-5 BD (kısa); *ķıska* 321 AL (kısa); *ķışķa* 161-2116 KYAS (kısa).

³⁴⁰ *ķızlık+ı* 6566 KB (kıtlık, nadirlik); *ķızlık* 29-8 ME ~ *ķızlıklu* 3-5 ME (kıtlık); *qızluq* 71 Kİ (pahalılık); *ķızlık* 344-1 GT (kıtlık).

³⁴¹ *ķismaķ* 238-207 DLT (üzengi kayış), *ķismaķ* 238-207 DLT (kement); *ķismaķ* 161-2121 KYAS (kapan, tuzak).

ķista-: Yeni Uygurcada ‘ihtiyaçtan az, yetmeyen; sıkı, iç içe, acele’ anlamlarına gelen *ķis* (UTİL, 1994: 419) ismine, isimden fiil yapım eki olan +tA- eki getirilerek türetilen *ķista-* fiili; ‘kalabalık etmek, güç kullanmak, zorlamak, kendini tutamamak, sıkıştırmak’ anlamlarına gelmektedir: *ķistap kel-* ‘Zorlayıp gelmek’ (Schwarz, 1992: 662). BS’de ‘zorlamak, sıkıştırmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *ķiř ķistap kelmekte* ‘Kış zorlayıp gelmekte’ (BS, 229). *ot uniş töven teripidinmu, yukiri teripidinmu ķistap* ‘Ateş onun aşağır tarafından da yukarı tarafından da sıkıştırıp’ (BS, 450).

Clauson, *EDPT*’de *ķista*-³⁴² fiilini madde başı olarak ele almamıştır ancak *ķasnař-* fiiline yönlendirmiştir. *Kasnaş-* fiili; ‘soğuktan titremek’ (Clauson, 1972: 668) anlamına gelen *ķasna:-* fiiline, işteş çatı eki olan -ř- eki getirilerek türetilen bir fiildir. Ayrıca Eski Türkçede ‘pahalı, nadir, kıt, cimri’ anlamlarına gelen *ķı:z (II)* isminin (Clauson, 1972: 680), *ķista-* fiili ile olan semantik bakımdan yakınlığı; Yeni Uygurcadaki tonsuzlaşma örnekleriyle birlikte dikkat çekmektedir.

ķistur-: (bk. ķisık) Yeni Uygurcada ‘kıstırmak, sıkıştırmak; arasına sokmak, tıkmak; bastırmak; lafa karışmak, yanına almak’ anlamlarına geldiğı görölmektedir: *ķegezni kitap arisiğa ķisturup* ‘Kâğıdı kitap arasına sıkıştırıp’ (Schwarz, 1992: 662). BS’de ‘kıstırmak, sıkıştırmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *unişğa kümüş ğilaplık ötkür şemşirini ķisturdi* ‘Ona gümüş kılıflı keskin kılıcını sıkıştırdı’ (BS, 400).

Eski Türkçede *ķıs-* fiiline, ettirgen çatı eki olan -tUr- eki getirilerek türetilen *ķistur-* fiili; ‘sıkıştırmak, kıstırmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 666). Taranan eserlerde *DLT*’de görölmektedir³⁴³: *açın ķisturdi* ‘yemek vb. şeylerin kısılmasını emretti’. *ağa.ķın ķisturdi* ‘ayağına basılması için emir verdi’ (DLT, 362-288).

Taranan eserlerde Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘kısılmasını emretmek, ayağına basılması için emir vermek’ anlamlarında görölen fiil; Yeni Uygurcada *ķistur-* biçiminde yaşamaktadır. *Ķistur-* fiili; ‘kıstırmak, bastırmak’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘lafa karışmak’ anlamını kazanmıştır.

³⁴² *ķista-yu* 24-1 ME (ısrar etmek); *ķista-* 115 CC (sıkıştırmak, kilitlemek); *ķistař-tı* 10b-1 TZ (kısılmak, sıkışmak); *ķista-* 191a-4 İM (el koymak); *ķista-p* 107-2 BD (sıkma, sıkıştırmak, kısmak, kısıtlamak; önlemek); *ķista-maķ* 161-2122 KYAS (sıkıştırmak, basmak, sıkmak; ısrarla istemek, tekrar tekrar istemek).

³⁴³ *ķistur-dı* 362-288 DLT (gereken miktarın kısılmasını emretmek), *ķistur-dı* 362-288 DLT (ayağa basılması için emir vererek veya kementle cezalandırmak); *ķistur-maķ* 161-2124 KYAS (bir şeyin içine tutturmak, içine sokmak, içine girip bağlamak).

ķışla-: Yeni Uygurcada ‘bir yerde kışını geirmek’ anlamına gelmektedir: *zalimların destidin, hañ tēgide ķışlıduķ* ‘Zalimlerin elinden, maden ocağı[nın] altında kışını geirdik’ (UTİL, 1994: 436). BS’de ‘kışını geirmek’ anlamında kullanılmıştır: *kūzde Kūmulģa ķēlip, řu yerde ķışlap* ‘Güz[ün] Kumul’a gelip o yerde kışını geirip’ (BS, 435). KYAS’de *ķışla-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Tūrkede ‘kış’ anlamına gelen *kış* (Clauson, 1972: 670) ismine, isimden fiil yapım eki olan +*la-* eki getirilerek tūretilen *kışla-* fiili; ‘kışını geirmek, kışlaya (kışlık) gitmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 673). Taranan eserlerde Kōktūrk dōneminden itibaren ‘kışlamak’ anlamında rastlanmaktadır³⁴⁴.

Kōktūrkeden itibaren ‘kışını geirmek’ anlamında gōrūlen fiil, Yeni Uygurcada *ķışla-* biiminde yaşamaktadır. *ķışla-* fiili ‘kışını geirmek’ anlamını muhafaza etmektedir.

ķışlak: (bk. *ķışla-*) Yeni Uygurcada *ķışlak* ismi, ‘kışlak’ anlamına gelmektedir: *ķışlakķa kōķ-* ‘Kışlaģa taşınmak’ (Schwarz, 1992: 664). BS’de ‘kışlak’ anlamında kullanılmıştır: *ķışlakta huvulđıģan ģarabe ōylerni makan ķilģan* ‘Kışlakta rūzgārdan uacak hāle gelen harabe evleri mekān edinen’ (BS, 389). *ģarab ķilingan şehirler, veyran bolģan yēza-ķışlaklar* ‘Harap edilen şehirler, viran olan kōy kışlalar’ (BS, 440).

Eski Tūrkede *kışla-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan -*k+* eki getirilerek tūretilen *kışla:ģ* ismi, ‘kışlak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 672). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır³⁴⁵.

Eski Uygurcadan itibaren ‘kışlak’ anlamıyla gōrūlen isim; Yeni Uygurcada aynı anlamları ve *ķışlak* biimiyle yaşamaktadır.

ķiyindi: (bk. *kiydūr-*) Yeni Uygurcada *ķiyindi* ismi, ‘kumaş, kāģıt gibi nesnelerin kıyılıp kesildikten sonra ıkarılan gereksiz kısmı’ anlamına gelmektedir. BS’de ‘kıyılan nesnenin gereksiz kısmı, artık’ anlamında kullanılmıştır: *ķitab ķiyindiliriģa* ‘Kitap (kıyılan gereksiz kısımlarına)’ (BS, 156).

³⁴⁴ *kışla-dukdā* BK D31 (kışlamak, kışını geirmek); *kışla-dım* şU D7 (kışlamak, kışını geirmek); *ķışla-* ETG (kışlamak); *ķışla-maķ* EUTS (kışlamak); *ķışla-dı* 16-8 DLT (kışını geirmek); *ķışla-dı* 190-7 ME (kışlamak); *ķışla-lı* A.III.11 AO (kışını geirmek, kışlamak); *kışla-* 119 CC (kışlamak, kışını geirmek); *ķışla-p* 12a-2 şD (kışlamak).

³⁴⁵ *qışlay+īm* IrkB 79 (kışlak); *ķışlaģ* ETG (kışlak); *ķışlaģ* 10-6 DLT (kışlak); *ķışlak* 11b-12 şD (kışlak); *ķışlak* 162-2133 KYAS (kışlak, kōy).

Eski Türkçede *ke:d-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)ndI*+³⁴⁶ eki getirilerek türetilen *keğindi*: ismi, ‘çok giyilen’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 705). Ancak Yeni Uygurcada *kiyindi* isminin ‘giymek’ anlamına gelen *kiy-* fiilinden değil de ‘kıymak’ anlamına gelen *kiy-* fiilinden türetildiği tespit edilmiştir. Bu yüzden KYAS’de EDPT’ye *keğindi*: (<*ke:d-*) fiiline yaptığı atfın (Shaw, 2014: 162) doğru olmadığı sonucuna varılmaktadır. Taranan eserlerde DLT’de (DLT, 225-195) görülmektedir³⁴⁷.

kiyinlik: Yeni Uygurcada *kiyinlik* ismi; ‘zorluk, güçlük’ anlamlarına gelmektedir: *mesiliniñ kiyinligi* ‘Meselenin zorluğu’ (Schwarz, 1992: 670). BS’de ‘zorluk, güçlük’ anlamlarında kullanılmıştır: *her kiyinliğin kēyin bir asanlıq* ‘Her zorluktan sonra bir kolaylık’ (BS, 21). *ular eñ kiyin şara’ittimu Apak Hociidin ayrilmay* ‘Onlar en zor şartta da Apak Hoca’dan ayrılmadan’ (BS, 490). KYAS’de *kiyinlik* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘ceza, işkence’ anlamlarına gelen *kı:n (kı:ñ) (II)* (Clauson, 1972: 631) ismine, isimden isim yapım eki olan ve soyut isimler türeten *+IIk* eki getirilerek türetilen *kınlık* (~ *kıñlık*) ismi; ‘hapishane’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 639). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerde görülmektedir³⁴⁸: *qınlıqta yatzun* ‘hapiste yatsın’ (İKP, LXIII.4).

Taranan eserlerde Eski Uygurcada rastlanan isim; ‘hapishane, cezaevi’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *kiyinlik* biçiminde yaşayan isim; ‘zorluk, güçlük’ anlamlarına gelmektedir. Görüldüğü gibi ‘hapishane, cezaevi’ anlamlarını kaybetmiştir.

kiyna-: (bk. kiyinlik) Yeni Uygurcada *kiyna-* fiilinin ‘eziyet etmek, azap çektirmek, kötü davranmak, kendini kötü hissettirmek’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *esirlerni kiyina-* ‘Esirleri (esirlere) azap çektirmek’ (Schwarz, 1992: 670). BS’de ‘azap çektirmek, kötü davranmak, kendini kötü hissettirmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *gerçe men aç, kiynar u mēni* ‘Gerçi ben aç, kötü hissettirir o beni’ (BS, 353). *bir heptidin bēri, u özini kiynavatқан aççık hiyallardin*

³⁴⁶ *-(X)ndI* ~ *-(X)ntI* Eski Uygurcada oldukça nadir olan ancak Karahanlı dönemi eserlerinde çokça karşılaşılan fiilden isim yapım ekidir (Erdal, 1991: 339).

³⁴⁷ *keğindi* 225-195 DLT (çok giyilmiş olan); *kiyindi* 162-2143 KYAS (kumaş parçası).

³⁴⁸ *kınlık* ETG ~ *kiyinlik* ETG (hapishane); *kınlık* EUTS ~ *kiyinlik* EUTS ~ *kınlık* EUTS ~ *kiyinlik* EUTS (hapishane, cezaevi); *kınlık+ta* M 11-5 (hapishane); *qınlıq+ta* LXIII.4 İKP (hapishane).

kutuluş ‘Bir haftadan beri o kendini kötü hissettirmekte olan acı hayallerden kurtuluş’ (BS, 469).

Eski Türkçede *kı:n* (*kı:n*) (II) ismine, isimden fiil yapım eki olan +A- eki getirilerek türetilen *kına:-* (II) fiili; ‘cezalandırmak, ceza vermek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 634). Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir³⁴⁹: *ölürgele azu kınağalı sakınsar* ‘öldürmeği veya (ona) işkence etmeği tasarlasalar’ (KİP, 27).

Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanan fiil; ‘eziyet etmek, cezalandırmak’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *kıyna-* biçiminde yaşayan fiil; ‘ruhsal ve fiziksel bakımdan eziyet etmek, azap çektirmek’ anlamlarını korumaktadır.

kıynal-: (bk. *kıyna-*) Taranan eserlerde³⁵⁰ Karahanlı Türkçesinden itibaren ‘işkence edilmek, eziyet çekmek, üzülmek’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *kıynal-* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘muhtaç hissetmek’ anlamını da kazanmıştır.

Eski Türkçede *kına:-* (II) fiiline, Yeni Uygurcada edilgen çatı eki olan -l- eki getirilerek türetilen *kıynal-* fiili; ‘eziyet edilmek, azap çektirilmek, kötü davranılmak, eziyet etmek, azap çektirmek, kötü davranmak, muhtaç hissetmek’ anlamlarına gelmektedir: *turmuştı kıynal-* ‘Hayatta acı çekmek’ (Schwarz, 1992: 671). BS’de ‘acı çektirilmek’ anlamında kullanılmıştır: *aksarayniñ astidiki zindanda kıynilivatkan mehkum* ‘Aksaray’ın altındaki zindanda eziyet edilen mahkûm’ (BS, 158).

kızar-: Yeni Uygurcada *kızar-* fiili; ‘kızarmak, utanmak’ anlamlarına gelmektedir: *köz kızar-* ‘1. Çok istemek. 2. Öfkeli olmak.’ (Schwarz, 1992: 666). BS’de ‘kızarmak, öfkelenmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *hınzırlık niyitide közliri kızargan, etini telvilerçe çapturup* ‘Hınzırlık niyetinde gözleri kızaran (öfkelenen),

³⁴⁹ *kına-* ETG (taciz etmek, incitmek, kınamak); *kına-mak* EUTS (kınamak, cezalandırmak); *kına-galı* KİP 27 (kınamak, eziyet etmek); *kına-dı* 3520 KB (kınamak, cezalandırmak); *kına-dı* 564-465 DLT (işkence etmek, cezalandırmak); *kına-r* 446 AH (eziyet çektirmek); *kına-salar* 29-40a3=9:55 RKÇ (azap etmek, işkence etmek, ceza vermek); *kına-mak* 66-4 ME (cezalandırmak, işkence etmek); *kına-CC* ~ *kıyna-CC* 126 (eziyet etmek, ızdırap vermek, elem çektirmek); *kına-dı* 26a-2 TZ (işkence yapmak); *kına-r* 136-6 GT (eziyet etmek); *kına-günça* 477 MSD (kınamak, cezalandırmak); *kına-sa* 972 LD (kınamak); *kına-* 10b-8 ŞD (kınamak, eziyet etmek); *kına-* 158-2054 KYAS (işkence etmek, eziyet etmek; sıkıntı vermek).

³⁵⁰ *kınal-dıngız* 30-100a1=16:126 RKÇ (işkence edilmek); *kınal-* 113 CC (eziyet, elem, ızdırap çekmek); *kınal-ıb* 325 AL (zahmet çekmek, üzülmek); *kınal-mak* 158-2053 KYAS (işkence edilmek, eziyet edilmek; zorluk ya da acı hissetmek).

atını delilerce koşturup' (BS, 260). *tolun aydek kızargan yüzi* 'Dolunay gibi kızaran yüzü' (BS, 300).

Eski Türkçede **kız* köküne, isimden fiil yapım eki olan +Ar-³⁵¹ eki getirilerek türetilen *kızır-* fiili; 'kırmızı olmak, kızarmak' anlamlarına gelmektedir (Erdal, 1991: 501). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır³⁵².

Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülen fiil; 'kızarmak, kırmızılaşmak' anlamlarına gelmektedir: *la'lingdın uftanıp kızarur* 'la'linden (dudağından) la'l (kırmızı renkli değerli taş) maden ocağında utanıp kızarır' (MSD, 416). Yeni Uygurcada *kızır-* biçiminde yaşayan fiil; 'kırmızı renk almak, kızarmak; utanmak, hicap duymak' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca 'kızmak, öfkelenmek' anlamlarını da kazanmıştır.

kızart-: (bk. *kızır-*) Yeni Uygurcaya bakıldığında ise 'kızartmak, kırmızı yapmak; utandırmak' anlamlarına geldiğini görülmektedir: *mëni kızartmañ* 'Beni utandırmayın' (UTİL, 1994: 402). BS'de 'kızartmak' anlamında kullanılmıştır: *buniñga köz kızartış, mëniñçe, yahşi niyettin emes* 'Buna öfkelenmek bence iyi niyetten değil' (BS, 214).

Eski Türkçede *kızır-* fiiline, ettirgen çatı eki olan -t- eki getirilerek türetilen *kızart-* fiili; 'kırmızı yapmak, kor hâline getirmek; mutlu etmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 685). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir³⁵³.

kızğan-: Yeni Uygurcada *kızğan-* fiilinin 'acımak, esirgemek; kıskanmak' anlamlarına geldiği görülmektedir: *sizni ulardin kızgandek kılıklarni kılattim* 'Sizi onlardan kıskanır gibi hareketleri yapardım' (UTİL, 1994: 404). BS'de 'kıskanmak' anlamında kullanılmıştır: *bir-biridin kızginip* 'Birbirinden kıskanıp aniden' (BS, 445).

³⁵¹ (*er->+Ar-*) Eski Türkçedeki *er-* fiilinin, özellikle renk adlarına gelen, bir süre sonra geldiği sözcüklerle kaynaşarak ekleşmesinden oluşmuştur (Korkmaz, 2014: 174).

³⁵² *kızır-dı* 3283 KB (kızarmak); *kızır-dı* 307-254 DLT (kırmızılaşmak); *kızır-dı* 66-8 NF (kızarmak); *kızır-dı* 162-6 ME (kızarmak); *kızır-* 163 CC (kızarmak, alevlenmek); *qızır-dı* 71 Kİ (kırmızı olmak); *kızır-dı* 13b-5 TZ (kızarmak); *kızır-ur* 416 MSD (kızarmak); *kızır-ur* 1581 LD (kızarmak); *kızır-mağ* 163-2151 KYAS (kızarmak, kırmızı olmak, yüzü kızarmak).

³⁵³ *kızart-* ETG (kızartmak); *kızart-ımış* M 68-23 (kırmızı yapmak, kor hâline getirmek); *kızart-mağ* EUTS (kızartmak, kor olmak, kırmızılaştırmak); *kızart-ur* 2384 KB (kızartmak, mutlu etmek); *kızart-mağ* 630-525 DLT (kırmızılaştırmak); *kızart-dı* 72-6 ME (kırmızılaştırmak); *kızart-mağ* 163-2153 KYAS (kırmızılaştırmak).

Clauson, bu fiilin *kıs-* fiilinden türediği görüşündedir. ‘Sıkmak, basmak’ anlamlarına gelen *kıs-* (Clauson, 1972: 665) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)g+* getirilerek türetilen *kısığ* ismi; ‘kısmak, kısıtlama, daralma, sınırlama’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 666). *Kısığ* ismine getirilen isimden fiil yapım eki olan *+A-* eki ve sonra eklenen dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *kısğan-* fiili; ‘kaba olmak, açgözlü olmak, doyumsuz olmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 667). Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir³⁵⁴.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘cimrilik etmek, kıskanmak’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *kızğan-* biçiminde yaşamaktadır. Bu fiil; Yeni Uygurcada ‘kıskanmak’ anlamını korumakta ayrıca ‘acımak, esirgemek’ anlamlarını kazanmıştır. Görüldüğü gibi ‘cimrilik etmek’ anlamını kaybetmiştir.

kızıl: Yeni Uygurcaya bakıldığında *kızıl* isminin ‘kırmızı, kızıl, ruj’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *kızıl tomur* ‘Kırmızı damar (atardamar)’ (Schwarz, 1992: 667). BS’de ‘kızıl, kırmızı’ anlamlarında kullanılmıştır: *kızıl yakuttek danlık anarlar* ‘Kızıl yakut gibi taneli narlar’ (BS, 40). *mesum közliri, kızıl almiddek* ‘Masum gözleri, kızıl elma gibi’ (BS, 127). *ëki ak, kızili kızıl* ‘Akı ak, kızılı kızıl’ (BS, 170).

Clauson, *kızıl* kelimesinin *kız-* fiilinden türediği görüşündedir. *Kız-* fiiline getirilen fiilden isim yapım eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *kızıl* ismi; ‘kırmızı, kızıl’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 683). Gabain; **kız* ismine, isimden isim yapım eki *+l* eki eklenerek türetildiği görüşündedir (Gabain, 1988: 47). Erdal, *kız-* fiilinden türemiş (*<kız-Xl*) olabileceği gibi, **kız* isminden de türeyebileceği [*<*kız+sI-(X)l*] düşüncesindedir (Erdal, 1991: 331). Shaw da Clauson ile aynı görüştedir (Shaw, 2014: 163). Bütün dönemlerde görülmektedir³⁵⁵.

³⁵⁴ *kıskan-mak* EUTS ~ *kızğan-mak* EUTS (kıskanmak); *kızğan-* ETG (hasislik etmek, kıskanmak); *kısgan-ur* 391-306 DLT (harcamayı kısmak); *qısqan-dı* 72 Kİ (kıskanmak); *kızgan-dı* 8b-5 TZ (kıskanmak, cimrileşmek), *kuvasla-dı* 21b-11 TZ (cimrileşmek); *kızgan-* 20 CC (hasis, pinti olmak); *kızğan-mak* 163-2155 KYAS (isteksizce vermek, istememek; çok görmek; kaba olmak; şarta bağlamak).

³⁵⁵ *kızıl* T 52 (kızıl, kırmızı); *kızıl* 51 IrkB (kızıl); *kızıl* M 68-19 (kızıl, kırmızı renk); *kızıl* 0882 AY (kızıl, kırmızı); *kızıl* EUTS ~ *kızıl* EUTS (kırmızı, kızıl); *kızıl* ETG (kızıl, kırmızı), *kızılığ* ETG (kırmızımsı); *kızıl* 32-19 DLT (kızıl); *kızıl* 26 AH (kızıl); *kızıl* 155-3 NF (kızıl); *kızıl* 95-1 ME (kızıl, al); *kızıl* 92 CC (kızıl); *qızıl* 71 Kİ (kırmızı); *kızıl* 9a-5 DM (kırmızı); *kızıl* 148a-6 İM (kırmızı); *kızıl* 55-9 GT (kızıl, kırmızı); *kızıl* 270 MSD (kızıl); *kızıl* 898 LD (kızıl); *kızıl* 96a-3 ŞD (kızıl); *kızıl* 394 DN (kızıl); *kızıl* 163-2159 KYAS (kızıl, kırmızı).

İlk kez rastlandığı Köktürkçeye ait eserlerden itibaren ‘kızıl, kırmızı’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *kızıl* biçiminde yaşamaktadır. *Kızıl* ismi; ‘kırmızı, kızıl’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘ruj’ anlamını kazanmıştır.

ķizillik: (bk. *ķizil*) Harezmi Türkçesine ait eserlerde ‘kızılık, kırmızılık’ anlamlarıyla görülen isim, Yeni Uygurcada *ķizillik* biçiminde yaşamaktadır. *ķizillik* ismi; ‘kırmızılık, kızılık’ anlamlarını korumaktadır.

Eski Türkçede *kızıl* ismine, Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan *+ilk* eki getirilerek türetilen *ķizillik*³⁵⁶ ismi; ‘kırmızılık, kızılık’ anlamlarına gelmektedir: *közlirige ķizillik toldi* ‘Gözlerine kırmızılık doldu (gözleri kıpkırmızı oldu)’ (UTİL, 1994: 418). BS’de ‘kırmızılık’ anlamında kullanılmıştır: *ķizillik tēmip turğan nīpiz levliri bilen ap’aķ ķışlirila* ‘Kırmızılık damlayıp duran ince dudakları ile bembeyaz dişleri de’ (BS, 6). KYAS’de *ķizillik* ismine rastlanmamıştır.

ķoĭla-: Yeni Uygurcada *ķoĭla-* fiili; ‘kovalamak, bir yerden başka bir yere zorla göndermek, sürgün etmek, kovmak’ anlamlarına gelmektedir: *it ķoĭlisa suĭa ķaç, yılan ķoĭlisa ķumĭa ķaç*. ‘Köpek kovalasa suya kaç, yılan kovalasa kuma kaç.’ (UTİL, 1994: 264). BS’de ‘kovalamak, kovmak, sürmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *bihiştin ķoĭlap ķıkargan* ‘Cennetten kovup çıkarmış’ (BS, 140). *Apak Hocini veten ķēgrisidin ķoĭlap ķikiriş ķarari idi!* ‘Apak Hoca’yı vatan sınırından sürüp çıkarma kararı idi!’ (BS, 175).

Eski Türkçede ‘zulüm, arkadan konuşma’ anlamlarına gelen *ko:v* (Clauson, 1972: 580) ismine, isimden fiil yapım eki olan *+la-* eki getirilerek türetilen *kovla-* fiili; ‘zulmetmek, acı çektirmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 584). *Ko:v* ismi ile eş sesli fiil olan *kov-* (? *ko:v-*) fiili; ‘takip etmek, kovalamak; acı çektirmek, zulmetmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 580). Eski Uygurcadan itibaren ‘kovalamak, kovmak’ anlamlarında rastlanmaktadır³⁵⁷.

³⁵⁶ *ķizillik+ı* 385-8 NF (kızılık); *ķizillik* 162-6 ME (kızılık).

³⁵⁷ *ķoĭla-* ETG ~ *ķowla-* ETG (kovalamak); *ķoĭla-maķ* EUTS ~ *ķovla-maķ* EUTS ~ *ķuvla-maķ* EUTS (kovalamak); *kovit-ur* 367 AB (kovalatmak); *huvala-* 114 CC (avlanmak, kovalamak, takip etmek); *kovala-dı* 21b-8 TZ (kovalamak); *ķov-* 441a-6 İM ~ *ķow-* 441a-5 İM (kovmak); *ķav-unĭ* 763 MSD ~ *ķavla-r* 253 MSD (kovmak); *ķav-ar* 438 LD ~ *ķavla-saĭ* 500 LD (kovmak); *ķav-ma* 2349 LD ~ *ķavla-maĭ* 876 LD ~ *ķovla-maĭ* 376 LD (kovmak, uzaklaştırmak); *ķavla-ding* 30a-8 ŞD (kovalamak); *ķavla-* 48-4 BD (kovmak); *ķavla-ban* 315 AL ~ *kovla-maĭ* 316 AL (kovalamak); *ķuĭla-maķ* 169-2271 KYAS (kovalamak, takip etmek, izlemek).

Taranan Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘kovmak, kovalamak’ anlamlarıyla görülen fiil; Yeni Uygurcada aynı anlamlarını koruyarak ve *koğla-* biçiminde yaşamaktadır.

ƙolla-: Taranan eserde ‘dayanmak’ (TZ, 9b-1) anlamında görülen fiil, Yeni Uygurcada *ƙolla-* biçiminde yaşamaktadır. *Ƙolla-* fiili; ‘desteklemek, dayanmak’ anlamını korumaktadır. Ayrıca ‘manevi destek olmak, onaylamak’ anlamlarını da kazanmıştır.

Eski Türkçede ‘üst kol, kol; kanat (ordu)’ anlamlarına gelen *ko:l* (Clauson, 1972: 614) ismine, Yeni Uygurcada isimden fiil yapım eki olan *+la-* eki getirilerek türetilen *ƙolla-*³⁵⁸ fiili; ‘desteklemek, onaylamak’ anlamlarına gelmektedir: *uniñ toğra pikirlerini ƙollaymiz* ‘Onun doğru fikirlerini onaylayacağız (onaylarız)’ (Schwarz, 1992: 647). *BS*’de ‘desteklemek’ anlamında kullanılmıştır: *uni ƙollidi Behram Sultan ħeli bir cimcitliğin keyin* ‘Onu destekledi Behram Sultan uzun bir sessizlikten sonra’ (BS, 57). *KYAS*’de *ƙolla-* fiiline rastlanmamıştır.

ƙoltuƙ: (bk. *ƙolla-*) Yeni Uygurcada *ƙoltuƙ* ismi; ‘koltuk altı, körfez, koy, kıvrım’ anlamlarında kullanılmaktadır: *ƙoltuƙƙa al-* ‘Desteklemek’ (Schwarz, 1992: 646). *BS*’de ‘koltuk altı’ anlamında kullanılmıştır: *ƙoltuƙidin yölidi* ‘Koltuk altından destekledi’ (BS, 100). *bir ƙetim Yolvas Ĥanniñ ƙoltuƙiğa kirip* ‘Bir defa Yolvas Han’ın koltuk altına girip’ (BS, 206).

Eski Türkçede *ko:l* ismine, isimden isim yapım eki olan *+tlk* eki getirilerek türetilen *koltuk* ismi, ‘koltuk altı’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 619). *Koltuk* ismi, taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde ve ‘koltuk, kol’ anlamlarında görülmektedir³⁵⁹: *koltuk* ‘koltuk altı’ (DLT, 239-207). *ƙolduğı tügin yoluƙmaƙ* (İM, 302b-8).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülen isim; ‘koltuk, kol, koltuk altı’ anlamlarında kullanılmaktadır. Yeni Uygurcada *ƙoltuƙ* biçiminde yaşayan

³⁵⁸ *kolla-dı* 9b-1 TZ (kollamak).

³⁵⁹ *ƙoltuƙ+ların* M 72-15 (koltuk, kol); *ƙoltuƙ* EUTS (koltuk); *ƙoltuƙ* 239-207 DLT (koltuk altı); *ƙoltuƙ+ing* 31-41b3=20:22 RKÇ (koltuk altı, koltuk); *ƙoltuƙ+ındın* 84-7 NF (koltuk, kolun gövdeyle birleştiği yer); *qoltuq* 74 Kİ (kolun alt kısmı); *koltuk* 4b-2 TZ (koltuk); *ƙoltuƙ* 13a-10 DM (koltuk, koltuk altı); *ƙolduğ* 302b-8 İM ~ *ƙoltuƙ* 478b-6 İM (koltuk); *ƙoltuƙ+ungda* 186-7 GT (koltuk); *ƙultuƙ* 170-2289 KYAS (koltuk).

isim; ‘koltuk altı’ anlamını korumasının yanı sıra ‘koltuk altının kıyafete denk gelen yeri; körfez, koy; kıvrım (dağ, uçurum vb.nin)’ anlamlarını kazanmıştır.

ķoltuķla-: (bk. ķoltuķ) Yeni Uygurcada bakıldığında ise ‘eliyle desteklemek, kolunun altına sokmak’ anlamlarına geldiği gör÷lmektedir: *somkini ķoltuķla-* ‘Çantayı kol altına sıkıştırmak’ (Schwarz, 1992: 647). BS’de ‘desteklemek, kolun altına almak’ anlamlarında kullanılmıştır: *İsen Buķa uni ķoltuķlap, mazar terepke ėlip maņdi* ‘İsen Buka onu destekleyip mezar tarafına alıp yür÷d÷’ (BS, 284).

Eski Türkçede *koltuk* ismine, isimden fiil yapım eki olan +IA- eki getirilerek türetilen *koltukla-* fiili; ‘kolun altında taşımak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 620). Taranan eserlerde yalnızca DLT’de (DLT, 598-489) rastlanmaktadır³⁶⁰.

Karahanlı Türkçesine ait eserden itibaren ‘kolun altına almak, koltuğa vurmak’ anlamlarında gör÷len fiil; Yeni Uygurcada *ķoltuķla-* biçiminde yaşamaktadır. *Ķoltuķla-* fiili, ‘kolun altına almak’ anlamını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘elle desteklemek’ anlamını kazanmıştır.

ķon-: Yeni Uygurcada *ķon-* fiili; ‘geceyi geçirmek, kalmak, indirmek, üstünde durmak (yelkovan, akrep vb.), meydana gelmek, peyda olmak, katmak, artmak, binmek (at vb.)’ anlamlarına gelmektedir: *ķuķ dereķke ķondi* ‘Kuş ağaca konuğ’ (Schwarz, 1992: 648). BS’de ‘konmak, inmek, kalmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *ugisiz ķalģan ķuķlar nege ķonuķini bilmey* ‘Yuvasız kalan kuşlar nereye konacağını bilmeden’ (BS, 132). *bu kitablarģa zerriķe topa ķonmiģanidi* ‘Bu kitaplara zerre kadar toz konmamıştı’ (BS, 156).

Eski Türkçede *ko:- fiiline, dönüşlü çatı eki -n- getirilerek türetilen *ko:n-* fiili; ‘konmak, geceleme ve yerleşmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 632). *Ķon-* fiili, bütün dönemlerde gör÷lmektedir³⁶¹.

³⁶⁰ *ķoltuķla-dı* 598-489 DLT (koltuğuna almak); *ķultuķla-maķ* 170-2290 KYAS (kol altına almak, bir kişiye destek olmak; bir kimsenin elini yür÷yen bir kimsenin kolunun altına koyarak ona destek olmak; kolunun altındaki herhangi bir nesneyi taşımak).

³⁶¹ *kon-miķ* 17 T (konmak, yerleşmek); *kon-ayın* KT G7 (konmak, yerleşmek); *ķon-* ETG (konmak, yerleşmek, durmak); *kon-miķ* 61 IrkB (konmak); *ķon-maķ* EUTS (konmak, geceleme, geceyi bir yerde geçirmek); *ķon-sa* LXXX.4 İKP (konmak, yerleşmek); *ķon-ar* 73 KB (konmak); *ķon-ar* 160-140 DLT (konmak) ~ *ķon-ar* 526-427 DLT (konmak, inmek, konaklamak); *ķon-ar* 460 AH (konmak); *ķon-ar-men* 24-5 NF (konmak, konaklamak, ikamet etmek, yerleşmek, misafir olmak); *kon-maķ* 117 İML (inmek); *ķon-dı* 77-3 ME (kon-akla-mak); *kondur-* ~ *kondurı* 6, 4 CC (barındırmak); *ķon-dı* 75 Kİ (konmak, vasıl olmak); *kon-dı* 67b-6 TZ (çadır kurmak); *ķon-* 298b-7 İM (konmak, konaklamak); *ķon-dılar* 126-9 GT (konmak, mola vermek için bir yere yerleşmek); *ķon-du* 142b-4 ŞD (konmak);

Köktürkçeye ait eserlerden itibaren ‘konmak (kuş); yerleşmek, misafir olmak, gece geçirmek’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *kon-* biçiminde yaşamaktadır. *Kon-* fiili; ‘konmak, geceyi geçirmek’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘binmek (at vb.), üstünde durmak (yelkovan, akrep vb.); meydana gelmek, peyda olmak’ anlamlarını kazanmıştır.

koṅğuraḳ: Yeni Uygurcada *koṅğuraḳ* ismi; ‘zil, çan’ anlamlarına gelmektedir: *kız kümüş renklik koṅğuraḳını* ‘Kız, gümüş renkli zilini’ (UTİL, 1994: 268). BS’de ‘zil’ anlamında kullanılmıştır: *çelingan koṅğuraḳniñ* ‘Çalınan zilin’ (BS, 423).

Eski Türkçede ‘sert, boğuk ses’ anlamına gelen *koṅur* (II) (Clauson, 1972: 639) ismine, isimden fiil yapım eki olan +A- eki getirilerek türetilen *koṅra:-* (II) fiili; ‘çınlamak, çalmak, şingırdamak’ anlamlarına gelmektedir. *Koṅra:-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan -ğ+ eki getirilerek türetilen *koṅra:ğu:* ismi; ‘zil, çan’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 640). Taranan eserlerde Eski Uygurca ve Kıpçakçaya ait eserlerde rastlanmaktadır³⁶².

Taranan eserlerde ‘çan, zil, çingırak’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *koṅğuraḳ* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamları muhafaza etmektedir.

koṅpurul-: Yeni Uygurcaya bakıldığında UTİL’de -Ur- ettirgen çatı eki getirilen *koṅpur-* fiiline (*An Uyghur-English Dictionary*’de *koṅpur-* fiili yerine *koṅpar-* fiili bulunmaktadır.), edilgen çatı eki olan -l- eki getirilerek türetilen *koṅpurul-* fiili; ‘kaldırmak, inşa etmek, kalkmaya yardım etmek; yapmak, yükseltmek’ anlamlarına gelmektedir: *cimcit, hilvet cayğa kēlip, koṅpurulğan pakargina bir tamniñ üstide olturdi* ‘Sessiz, yalnız yere gelip inşa edilen kısacık duvarın üstüne oturdu’ (UTİL, 1994: 227). BS’de ‘inşa edilmek, yapılmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *uniñ töridiki hiştin koṅpurulğan* ‘Onun tepesindeki kerpiçten inşa edilen’ (BS, 308). KYAS’de *koṅpurul-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘yükselmek, havada yükselmek; ayağa kalkmak’ anlamlarına gelen *kop-* (Clauson, 1972: 580) fiiline, ettirgen çatı eki olan -Ur- eki getirilerek türetilen *kopur-* (*kopor-*) fiili; ‘yükselmek, yükseltmek, kaldırmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 586). Taranan eserlerde Karahanlı dönemiinde *kop-* fiiline -ur-

kon-dunḡ 397-3 BD (konmak, konaklamak); *kun-mak* 172-2318 KYAS (bir yerde geçici olarak kalmak, konuk olmak, konmak; binek hayvandan inmek).

³⁶² *koṅgraḡı* EUTS (çan); *koṅgraḡu* 31, 33 M (çan); *kongrov* 164 CC (çingırak, zil, küçük çan); *qumrawu* 75 Kİ (çan); *kuṅraḡ* 172-2321 KYAS (hayvana takılan küçük çan).

ettirgen çatı eki getirildiği tespit edilmiş; *RKÇ* de (RKÇ, 35-60b3=40:64) dâhil Harezm, Kıpçak, Çağataycaya ait eserlerde ise ettirgen çatı eki olarak -Ar- kullanıldığı görülmüştür³⁶³.

Taranan Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘yerinden kaldırmak; yolkmak, koparmak; inşa etmek; yükseltmek; çıkarmak (tufan, kıyamet vb.)’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *kopur-* biçiminde yaşamaktadır. *Kopur-* fiili; ‘kaldırmak, inşa etmek, yapmak, yükseltmek’ anlamlarını korumaktadır.

korķunç: Yeni Uygurcada *korķunç* ismi; ‘korkma hâli, endişe’ anlamlarına gelmektedir: *pütün vucudum korķunç içide titreytti* ‘Bütün vücudum korku içinde titrerdi’ (UTİL, 1994: 241). *BS*’de ‘korku, endişe’ anlamlarında kullanılmıştır: *uniñda kufirniñ korķunçisi bardur!* ‘Onda küfrün korkusu vardır!’ (*BS*, 320).

Eski Türkçede ‘birinden veya bir şeyden korkmak’ anlamına gelen *kork-* (Clauson, 1972: 651) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)ñç* eki getirilerek türetilen *korkınç* (~ *korkunç*) ismi; ‘korku, korkma’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 654). Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir³⁶⁴.

İlk kez rastlandığı Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘korkunç, korku; korkma hâli’ anlamlarına gelen ismi; Yeni Uygurcada *korķunç* olarak görülmektedir. *Korķunç* ismi aynı anlamları muhafaza etmektedir. Ancak ‘korkunç’ anlamını kaybetmiştir.

korķunçluk: (bk. korķunç) Yeni Uygurcada *korķunçluk* ismi; ‘korkunç, korku dolu’ anlamlarına gelmektedir: *korķunçluk menzire* ‘Korkunç manzara’ (Schwarz, 1992: 641). *BS*’de ‘korkunç’ anlamında kullanılmıştır: *hem kõñüllük, hem korķunçluk idi* ‘Hem gönüllü hem korkunç idi’ (*BS*, 404). *korķunçluk menziriliri peyda boluşka başlidi* ‘Korkunç manzaraları peyda olmaya başladı’ (*BS*, 103).

³⁶³ *koparul-* 460a-2 İM (yerinden sökülme), *koparul-* 289b-2 İM (toplanmak, bir araya gelmek).

³⁶⁴ *korkınç+ing* IrkB 36 (korku); *korkınç* 0124 AY (korku, tehlike); *qorqınç* XVIII.ext İKP (korku, ürküntü); *korķınç* ETG (korku, korkunç, tehlike), *korķınçığ* ETG (korkunç); *korķunç+sızın* 208 ÇB ~ *korķınç+ı* ÇB 73 (korku, korkunç), *korķıǵu* 118 ÇB (korku); *korķınç+ım* 104 AB (korku, tehlike), *korķınçığ* AB 202 (korkunç); *horǵınç* EUTS ~ *korķınç* EUTS ~ *korķunç* EUTS (korkma, ürkme), *korķınçık* EUTS ~ *korķınçığ* EUTS (korkunç); *korķunç* M 111-5 ~ *korķınç* 55,1 M (korkma, ürkme); *korķunç* 2149 KB (korkunç); *korķunç* DLT ~ *korķınç* 445-347 DLT (korku, korkunç); *korķınçu* 37-79a1=50:36 RKÇ ~ *korķu/inç+dın* 26-50a2=4:83 RKÇ (korku); *korķunç+um* 178-12 NF (korku); *korķunç* 111-4 ME (korku); *korkunç* CC (korkunç); *korkunş* 35a-9 TZ (korkmuş); *korķınç* 82b-6 İM ~ *korķunç* 178b-3 İM (korkulu durum); *korkunç* 328 AL (korku); *kurķunçi* 174-2361 KYAS (korku, korkma).

Eski Türkçede *korkınç* (~ *korkunç*) ismine, isimden isim yapım eki olan *+ilk* eki getirilerek türetilen *korkınçlıg* ismi; ‘korkunç, korkulu, korku dolu’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 657). Taranan eserlerde Eski Uygurca, Karahanlı, Harezmi dönemine ait eserlerde rastlanmaktadır³⁶⁵.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘korkunç, korkulu’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *qorqunçluq* biçiminde ve aynı anlamlarını koruyarak yaşamaktadır.

qorqut-: (bk. qorqunç) Yeni Uygurcada *qorqut*- fiili, ‘korkutmak’ anlamına gelmektedir: *u meni qorqutti* ‘O beni korkuttu’ (Schwarz, 1992: 641). BS’de ‘korkutmak’ anlamında kullanılmıştır: *pukralarğa heyve kılip qorqutup* ‘Vatandaşlara (vatandaşları) tehdit edip, korkutup’ (BS, 262). *qamça bilen Hudayarni qorqutmaqçı bolup* ‘Kamçı ile Hudayar’ı korkutacak olup’ (BS, 393).

Eski Türkçede *kork*- fiiline, ettirgen çatı eki olan *-(X)t-* eki getirilerek türetilen *korkut*- (~ *korkut-*) fiili; ‘korkutmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 655). Eski Uygurcadan itibaren ‘korkutmak’ anlamında görülmektedir³⁶⁶: *köngüllerin korkıtğalı üçün* ‘gönüllerine korku vermek için’ (M, 113-5/6).

Taranan Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘korkutmak, korkmasına sebep olmak’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *qorqut*- biçiminde ve ‘korkutmak’ anlamını muhafaza ederek yaşamaktadır.

qorşa-: Taranan eserlerde *qurşa*- biçiminde rastlanan fiilin Yeni Uygurcada ilk hecedeki ünlüsünün genişlediği görülmektedir. *Qorşa*- fiili; ‘çevrelemek, çevirmek’ anlamlarına gelmektedir: *bağni tam bilen qorşa*- ‘Bağı duvar ile çevrelemek’ (Schwarz, 1992: 640). BS’de ‘kuşatmak’ anlamında kullanılmıştır: *öyni pütünley qorşap* ‘Evi bütünüyle kuşatıp’ (BS, 351). *bir top Cungar leşkiri uni qorşap keldi* ‘Bir grup Cungar asker(ler)i onu kuşattı’ (BS, 74).

³⁶⁵ *qorqınçlıg* M 21-2 ~ *qorqınçlıg+ın* 82, 53 M (korkunç); *korkınçlıg* 368 AB (korkmuş, korkulu); *qorqınçlıg* ETG (korkmuş); *qorqunçluğ* 43 KİP ~ *qorqınçlıg* 43 KİP (korkmuş); *qorqınçlıg* EUTS ~ *qorqunçluğ* EUTS (korkunç); *[korki]nçlıg* 0838 AY (korkunç, dehşet verici); *qorqunçluğ* 37-87b3=51:25 RKÇ (korkulan, bilinmeyen); *qorqunçlıg* NF ~ *qorqunçluğ* 191-13 NF (korkunç, korkutucu); *qorqunçluğ* 47-8 ME (korkulu); *qurqunclıq* 174-2359 KYAS (korkunç).

³⁶⁶ *qorqut-maq* EUTS (korkutmak); *qorqut-ğalı* M 113, 6 (korkutmak); *qorqut-ur* 656 KB (korkutmak); *qorqut*- DLT ~ *qorqut-maq* 433-339 DLT (korkutmak); *qorqu/it-tılar* 28-8a1=7:116 RKÇ (çok korkutmak, dehşete düşürmek), *qorqu/it-maq* 33-86a3=36:6 RKÇ (korkutmak, uyarmak); *qorqut*- NF ~ *qorqut-ur-men* 350-4 NF (korkutmak); *qorqut-dı* 4-3 ME (korkutmak); *korkut*- 164 CC (korkutmak); *qorqut*- 82a-7 İM (korkutmak); *qorqut-ma* 1528 LD (korkutmak); *qorqat-a* 34-2 BD ~ *qorqut-a* 120-2 BD (korkutmak); *qurqut-maq* 174-2362 KYAS (korkutmak).

Eski Türkçede **kurış*³⁶⁷ ismine, isimden fiil yapım eki olan +A- eki getirilerek türetilen *kurşa:-* fiili; ‘bağlamak, tutturmak; çevrelemek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 665). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır³⁶⁸: *orğaklar öze kurşayur* ‘oraklar ile çevrilir.’ (M, 83-41).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan fiil; ‘kuşatmak, sarmak, bağlamak’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *korşa-* biçiminde yaşayan fiil; ‘kuşatmak, sarmak, çevrelemek’ anlamlarını korumaktadır.

koru-: Yeni Uygurcaya bakıldığında iç seste ünsüz erimesi ardından iki ünlü yan yana gelemeyeceği için göçüşme görülen *koru-* fiili; ‘kavurmak, kızartmak’ anlamlarına gelmektedir: *sey koru-* ‘Sebze kızartmak’ (Schwarz, 1992: 640). BS’de ‘kavurmak’ anlamında kullanılmıştır: *küz şamili İsmail Han’ı boynundan kavurmuş gibi oldu* (BS, 44).

Clauson; *kağur-* fiilinin **ka:ğ-* fiiline getirilen ettirgen çatı eki *-Ur-* ile türetildiği ve ‘tahıl vb.ni kavurmak, pişirmek, fırında kızartmak’ anlamlarına geldiğini açıklamaktadır (Clauson, 1972: 612). Eski Uygurcadan itibaren ‘kavurmak’ anlamında görülmektedir³⁶⁹.

Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanan fiil, ‘kavurmak’ anlamına gelmektedir. Yeni Uygurcada *koru-* biçiminde yaşayan fiil; ‘kavurmak, pişirmek’ anlamlarını korumaktadır.

korun-: Yeni Uygurcaya bakıldığında *korun-* fiilinin ‘korunmak, çekinmek, utanmak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *korunmay azade olturun* ‘Çekinmeden rahat oturun!’ (Schwarz, 1992: 640). BS’de ‘saklanmak, korunmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *korunğan halette asta kademler bilen hannıñ aldıga keldi* ‘Saklanan

³⁶⁷ Clauson ‘bağ, kravat, kemer’ anlamlarına gelen *ba:ğ* (Clauson, 1972: 310) ismi ve ondan türetilen *bağış* ismi arasında olan semantik ve morfolojik bağın; ‘kemer, kuşak’ anlamlarına gelen *kur* (Clauson, 1972: 642) ismi ile hipotetik olarak türetilen **kurış* ismi arasında olduğu düşüncesindedir (Clauson, 1972: 321). Erdal da aynı görüştedir (Erdal, 1991: 422).

³⁶⁸ *kurşa-mak* EUTS (sarmak, kuşatmak, çevirmek); *kurşa-yur* M 83-41 (sarmak); *kurşovla-* 163, 19 CC (kemerle bağlamak, sarmak); *kurşa-mak* 174-2368 KYAS (kuşatmak, etrafını çevirmek).

³⁶⁹ *kağur-mak* EUTS ~ *kavur-mak* EUTS ~ *kavır-mak* EUTS (kavurmak); *kağur-dı* 310-255 DLT ~ *kawur-dı* 310-255 DLT (kavurmak); *qavur-dı* 69 Kİ (kavurmak); *kovur-dı* 30a-8 TZ (kavurmak), *kavrul-up* 2272 LD (kavrulmak); *kaur-mak* 148-1875 KYAS (kavurmak, tavada kızartmak).

hâlde yavaş adımlar ile hanın önüne geldi' (BS, 272). *ecdadlirimizniñ rohi korunmamdu*³⁷⁰?! 'Ecdatlarımızın ruhu korunmayacak mı?!' (BS, 58).

Eski Türkçede 'çitle çevirmek, korumak' anlamlarına gelen *korı*:- (Clauson, 1972: 645) fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *korın-* (*korı:n-*) fiili, 'kendini korumak' anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 661). *AL*'de 'saklanmak, korunmak' (*AL*, 330) anlamlarında görülmektedir³⁷¹.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren 'sakınmak, saklamak' anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *korun-* biçiminde yaşamaktadır. *Korun-* fiili; 'sakınmak, saklanmak' anlamlarını korumaktadır.

koşuk: Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği -Çağataycadan itibaren görülen- ikinci hecedeki /u/ sesinin tesiriyle ilk hecedeki /a/'nın gerileyici ünlü benzeşmesiyle yuvarlaklaşarak /o/'ya döndüğü *koşuk* ismi, 'kaşık' anlamına gelmektedir: *bal (çay) koşuğı* 'Çay kaşığı' (Schwarz, 1992: 638). *BS*'de 'kaşık' anlamında kullanılmıştır: *men sizniñ bir koşuk kèniñizdin kèçimen* 'Ben sizin bir kaşık kanınızdan geçeceğim' (BS, 108). *ürük yağıçıda yasalğan koşuk bilen* 'Erik ağacından yapılan kaşık ile' (BS, 113).

Clauson; 'kaşımak, tırmalamak' anlamlarına gelen *kaşı*:- fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *kaşuk* isminin 'kaşık, kazıyarak içi boşaltılmış şey' anlamlarına geldiği görüşündedir (Clauson, 1972: 671). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır³⁷².

İlk kez görüldüğü Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren 'kaşık' anlamında rastlanan isim, Yeni Uygurcada *koşuk* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamını korumaktadır.

koşul-: Yeni Uygurcada *koşul-* fiilinin 'bağlanmak, eklenmek, katılmak; razı olmak, kabul etmek' anlamlarına geldiği görülmektedir: *sèniñ pikriñge koşulimen* 'Senin fikrine katılıyorum' (UTİL, 1994: 259). *BS*'de 'katılmak, koşulmak' anlamında kullanılmıştır: *nurgun murit-muħlislar koşuldi* 'Çok mürit-muħlisler

³⁷⁰ < *korun-ma* (olumsuzluk eki)-y (gelecek zaman eki)-mu (soru eki)-du (tekil 3. şahıs eki).

³⁷¹ *korun-* 330 *AL* (sakınmak, saklamak); *korun-mak* 175-2389 *KYAS* [korunmak, kendini korumak (yoldaki çamurdan, sineklerden veya sivrisineklerden)].

³⁷² *kaşuk* EUTS (kaşık), *kamiç* EUTS (kaşık, kepçe); *kamiç* ETG (kaşık); *kaşıklık* 251-221 *DLT* [kaşık yapmak için hazırlanmış olan (boynuz)]; *kaşık* 169 *İML* (sulu yemekleri yemek için kullandığımız alet); *kaşuk* 104, 303 *CC* (kaşık); *qaşuq* 72 *Kİ* (kaşık); *kaşuk* 34a-6 *TZ* (kaşık); *kaşık* 10b-14 *DM* ~ *kaşuk* 10b-14 *DM* (kaşık); *kaşuk* 320-6 *GT* (kaşık); *koşuk* 333 *AL* (türkü); *kaşuk* 146-1842 *KYAS* (kaşık), *koşuk* 166-2193 *KYAS* (kepçe).

katıldı' (BS, 168). *burunķi murit-muħlisliriĝa Mekittin koşulĝan* 'Daha önceki mürit-muħlislerine Mekit'ten katılan' (BS, 283). *ķēķir ve öķüz koşulĝan* 'Katır ve öķüz koşulan' (BS, 25).

Eski Türkçede 'baĝlanmak, birleşmek, birleştirmek; şiir yazmak; birlikte dizmek; hayvanı dizginlemek' anlamlarına gelen *koş-* (Clauson, 1972: 670) fiiline, edilgen çatı eki olan *-(X)l-* eki getirilerek türetilen *koşul-* fiili; 'katılmak, birleştirmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 673). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır³⁷³.

Taranan Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren 'katılmak, birleşmek, eklenmek, karışmak, baĝlanmak; yazılmak, düzenlenmek (şiir)' anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *koşul-* biçiminde yaşamaktadır. *Koşul-* fiili; 'katılmak, eklenmek, baĝlanmak, yazmak (şiir)' anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca 'artırmak, çoĝalmak; sarf etmek, baĝışlamak; kabul etmek' anlamlarını kazanmıştır.

ķovuk: Yeni Uygurcada iç sesi sızıcılaştığı (Yeni Uygurcanın Çaĝataycadan itibaren görülen fonetik özelliĝi gereĝi ikinci hecedeki /u/ ünlüsünün etkisiyle birinci hecedeki /a/'nın gerileyici ünlü benzeşmesi yoluyla yuvarlaklaşarak /o/'ya döndüĝü ve kelimenin son sesinin tonsuzlaştığı) görülen *ķovuk* ismi, 'kapı ve eski devirlerde suçlunun boynuna takılan tahta ağaç' anlamlarına gelmektedir: *şehir ķovukıĝa yētip* 'Şehir kapısına ulaşıp' (UTİL, 1994: 297). BS'de 'kapı' anlamında kullanılmıştır: *ķel'eniĝ içidikiler heriketke keldi, nahayiti tēzla ķovuklarni* 'Kalenin içindekiler harekete geçti, çok hızla kapıları' (BS, 51). *tömür ķaplangan çoĝ ķovukniĝ yēnidiki* 'Demir kaplanan büyük kapının yanındaki' (BS, 65). KYAS'de *ķovuk* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede **kap-* fiiline getirilen fiilden isim yapım eki olan *-(X)g+* eki ile türetilen *kapıĝ* (~ *kapag*) ismi; 'kapı' anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 583). Bütün dönemlerde rastlanmaktadır³⁷⁴.

³⁷³ *koşul-mak* EUTS (koşulmak); *koşul-dı* 332-269 DLT (katılmak); *koşul-mış* B59 KB (yazılmak, düzenlenmek, şiir düzülmek); *koşul-mış* 33-57b3=34:33 RKÇ (isnat edilmek); *koşul-up* K.VII.29 AO (birleşmek, tertip edilmek, katılmak); *koşıl-* 116 CC (koşulmak, birisiyle baĝlanmak); *qoşul-dı* 72 Kİ (birleşmek); *koşul-* 250a-6 İM (eklenmek, takılmak); *koşul-gucı* 332 AL (birlikte olma); *koşul-* 166-2195 KYAS (katılmak, bir araya konulmak, birleştirilmek).

³⁷⁴ *kapıĝ+ka* 45 T (kapı); *kapıĝ+ka* KT D2 (kapı); *kapıĝ* ETG ~ *kapag* ETG ~ *kapag* ETG (kapı); *kapag* EUTS ~ *kapıĝ* EUTS (kapı); *qapay+da* XLI.1 İKP (kapı); *kapag+ıĝa* 278 ÇB (kapı); *kapag+ıĝa* 51, 53 M (kapı); *kapıĝ+ınta* 0326 AY (kapı); *kapuĝ* 2540 KB (kapı); *kapug* 86-77 DLT

Köktürkçeye ait eserlerden itibaren ‘kapı’ anlamında görülen isim, Yeni Uygurcada *kovuq* biçiminde ve aynı anlamıyla yaşamaktadır. Ayrıca ‘eski devirlerde suçlunun boynuna takılan tahta ağaç’ anlamını kazanmıştır.

koğuz-: Eski Türkçede ‘düşürmek, koymak, bırakmak; vazgeçmek’ anlamlarına gelen *ko:y-* (*ko:q-*) (Clauson, 1972: 595) fiiline, Yeni Uygurcada ünsüz ile biten tek heceli fiillere ettirgen çatı eki olarak getirilen *-gUz-* eki (Tömür, 2011: 343) ile türetilen *koğuz*-³⁷⁵ fiili; ‘koydurmak, bıraktırmak’ anlamlarına gelmektedir (Necip, 2013: 246). *BS*’de ‘koydurmak, bıraktırmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *altun ve kümüştin yasalğan teht ve kursilerni koğuzğanidi* ‘Altın ve gümüşten yapılan taht ve sandalyeleri koydurmuştu’ (*BS*, 93).

koYuq: (**bk. koğuz-**) Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği son sesi tonsuzlaşan *koYuq* ismi; ‘koyu, kalın’ anlamlarına gelmektedir: *koYuq kaymak* ‘Kalın kaymak’ (Schwarz, 1992: 644). *BS*’de ‘koyu, yoğun, katı’ anlamlarında kullanılmıştır: *koYuq kara kaşliri* ‘Koyu kara kaşları’ (*BS*, 81). *kaşliri koYuq ve kötmek, burni yapılak* ‘Kaşları yoğun ve kısa, burnu yassı’ (*BS*, 241).

Eski Türkçede *ko:y-* (*ko:q-*) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)g+* eki getirilerek türetilen *koyuğ* (*koğuğ*) ismi; ‘kalın, koyu, yapışkan’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 676). Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir³⁷⁶: *koyug nēñ* ‘sıvıların katı olanı’ (*DLT*, 517-416). *koYuğ bal* (*ME*, 10,7).

Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülen isim; ‘derin (mecazi), koyu, katı (kıvamlı)’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *koYuq* biçiminde yaşayan isim; ‘katı, koyu (kıvam açısından)’ anlamlarını muhafaza etmektedir. *Koyuq* ismi; ‘sık, yoğun ve renk için koyu’ anlamlarını da taşımaktadır. Ayrıca *KB*’de görüldüğü gibi mecazi bakımdan ‘yoğun, güçlü’ (*KB*, 3382) anlamlarını taşıyan ismin ‘dostluk ve ilişkiler hakkında yakın’ anlamını kazandığı söylenmelidir.

(kapı); *kapuğ+dın* 30-2b2-3=12:67 RKÇ (kapı); *kapuğ* 37-15 NF (kapı, hizmet); *kapuğ* 91-5 ME (kapı); *kapu+sına* K.V.8 AO (kapı); *kapığçı* 155 İML (kapıcı); *qapu* 68 Kİ (kapı); *kapu* 8a-5 TZ (kapı); *kapı* 3a-12 DM ~ *kapu* 3a-12 DM (kapı); *kapuğ+ıdın* 381 MSD ~ *kapuq+ın* 440 MSD (kapı); *kapu+sıda* 145a-10 ŞD (kapı).

³⁷⁵ *koğtur-mak* EUTS (koydurtmak, yerleştirmek); *koğdur-mak* 166-2203 KYAS (yerleştirtmek, koydurmak, bir tarafa koydurmak; bıraktırmak; terk ettirmek).

³⁷⁶ *koYuğ* 3382 KB (derin); *koyug* 517-416 DLT (koyu, katı sıvı); *koYuğ* 8-5 NF (koyu); *koYuğ* 10-7 ME (koyu); *koYuğ* 174b-5 İM (koyu, katı); *kuYak* 176-2411 KYAS ~ *kuYuk* 177-2415 KYAS (koyu, yapışkan, kolay akmayan).

köyul-: (bk. köyğuz-) Yeni Uygurcada *köyul-* fiilinin ‘koyulmak, bırakılmak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *hoyliğa türlü mevilik derehler köyulğanidi* ‘Avluya çeşitli meyveli ağaçlar koyulmuştu’ (UTİL, 1994: 304). *BS*’de ‘koyulmak, yerleştirilmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *mêhrabniñ ikki teripige gecdin kapartma nekişler köyulup* ‘Mihrabın iki tarafına kaymak taşından kabartma nakışlar koyulup’ (*BS*, 5). *destige kimmetlik cavahirlar köyulğan kiliçi* ‘Eline kıymetli mücevherler koyulan kılıcı’ (*BS*, 67). *KYAS*’de *köyul-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçedeki *ko:y-* (*ko:d-*) fiiline, edilgen çatı eki olan *-(X)l-* eki getirilerek türetilen *koyul-* (*~ kodul-*) fiili; ‘koyulmak, yerleştirilmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 677). Taranan eserlerde ilk kez Karahanlı döneminde rastlanmaktadır³⁷⁷.

Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘koyulmak, konulmak, kurulmak; terk olunmak; köpek ulumak’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *köyul-* biçiminde yaşamaktadır. *Köyul-* fiili; ‘koyulmak, bırakılmak, yerleştirilmek’ anlamlarını korumaktadır. Ancak *Kİ*’de görülen ‘köpek ulumak’ (*Kİ*, 77) anlamına dair hiçbir ize rastlanmamıştır.

kozğa-: Kıpçak ve Çağataycaya ait eserlerde³⁷⁸ ‘sözü çevirmek; oynamak, çalkalanmak, karmakarışık etmek’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *kozğa-* olarak yaşamaktadır. Bu fiil; ‘hareket ettirmek, dikkat çekmek, karıştırmak (ayaklandırmak)’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘meydana getirmek, neden olmak; nüks etmek, tekrarlamak; kendi tarafına çekmek (ilgi, dikkat vb.)’ anlamlarını kazanmıştır.

Yeni Uygurcada ‘hareket ettirmek, kımıldatmak; taşımak; canlandırmak, neden olmak; tekrarlatmak, nüks ettirmek (hastalık); yeniden akla getirmek veya hatırlamak; kendi tarafına çevirmek (dikkat, ilgi vb.)’ anlamlarına gelmektedir: *cozini ornidin kozğap* ‘Masayı yerinden hareket ettirip’ (Schwarz, 1992: 641). *BS*’de ‘hareket etmek, kımıldamak, hareketlenmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *helk*

³⁷⁷ *kodul-sa* 29-11b2=9:16 RKC (terk olunmak, yalnız bırakılmak); *kodul-mış* 239-13 NF *~ köyul-mış* 437-11 NF (koyulmak, yerleştirilmek, kurulmak); *köyul-mış* 17-1 ME (konulmak); *koyul-* 122 CC (koyulmak); *qoyul-du* 77 Kİ (köpek ulumak); *köyul-* 105b-3 İM (koyulaşmak), *köyul-* 404a-8 İM (bırakılmak, terk edilmek), *köyul-* 80b-7 İM (ilaç damlatılmak); *köyul-* 434b-5 İM *~ köyün-* 43b-7 İM (koyulmak).

³⁷⁸ *kozgar-dı* 29b-13 TZ (sözü çevirmek); *kuzga-b* 331 AL (oynamak, çalkalanmak; karmakarışık etmek); *kuzğa-mak* 177-2421 KYAS (hareket etmek, yer değiştirmek).

arisida hēli zor tesir kozğap ‘Halk arasında çok büyük etki edip’ (BS, 222). *bu so’al nurğun kişilerin diğkitini kozğidi* ‘Bu soru çok kişilerin dikkatini celbetti’ (BS, 311).

kozğal-: (bk. kozğa-) Yeni Uygurcada *kozğa-* fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *kozğal-* fiili; ‘ayrılmak, değiştirmek, zirveye ulaşmak, yükselmek, nüks etmek’ anlamlarına gelmektedir: *dēñizda dolğun kozğaldi* ‘Denizde dalga yükseldi’ (Schwarz, 1992: 642). *BS*’de ‘yükselmek, ayaklanmak, kımıldamak’ anlamlarında kullanılmıştır: *u zatni bir körsem deydigan şerin istek kozğalğanidi* ‘O zatı bir görsem diye şirin bir istek yükselmişti’ (BS, 17). *ölüm hevirini anlığan mehelligidiki helk kozğilip* ‘Ölüm haberini duyan mahalledeki halk ayaklanıp’ (BS, 202). *Zenği Kunteyci uniñ sirliñ közidiki menani çüşinip, Apak Hociğa yüzlendi ve ornidin yërim kozğilip* ‘Zenği Kunteyci onun sırlı gözündeki manayı düşünüp Apak Hoca’ya yüzünü döndü ve yerinden biraz kımıldayıp’ (BS, 244).

BD’de ‘karıştırmak, harekete geçilmek; ayaklanmak’ (BD, 31-4) anlamlarında rastlanan fiil³⁷⁹; Yeni Uygurcada *kozğal-* olarak yaşamakta ve ‘hareket etmek, ettirilmek’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘nüks etmek, tekrar etmek’ anlamlarını kazanmıştır.

kozuğ: Yeni Uygurcanın Çağataycadan miras kalan fonetik özelliği gereği ikinci hecedeki /u/’nun etkisiyle ilk hecedeki /a/’nın yuvarlaklaşarak /o/’ya döndüğü *kozuğ* ismi, ‘kazık’ anlamına gelmektedir: *kozuğ kaç-* ‘Kazık çakmak’ (Schwarz, 1992: 641). *BS*’de ‘kazık’ anlamında kullanılmıştır: *kozuğ bizniñ kēkişimiz bilen yerge* ‘Kazık, bizim kakışımız ile yere’ (BS, 82). *kañga boyalğan kozuğniñ* ‘Kana boyanan kazığın’ (BS, 114).

Eski Türkçede ‘kazmak’ anlamına gelen *kaz-* (Clauson, 1972: 680) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-ğuk+* eki getirilerek türetilen *kazğuk* ismi; ‘yere çakılan kazık’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 682). Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir³⁸⁰.

³⁷⁹ *kozğalış-* 163 CC (karıştırmak, karıştırarak aramak); *kozğal-ıptur* 31-4 BD (harekete gelmek, karışmak, birbirine girmek, coşmak, çalkalanmak, ayaklanmak); *kuzğal-mağ* 177-2420 KYAS (hareket ettirilmek, yer değiştirilmek).

³⁸⁰ *kazguğ* ETG ~ *kaşguğ* ETG (kazık, direk); *kazkuğ* EUTS ~ *kazguğ* EUTS ~ *kazuk* EUTS (kazık); *kazuğ+lar* 34-50b2=38:12 RKÇ (kazık); *qazıq* 71 Kİ (kazık); *kuzuğ* 177-2425 KYAS (ağaç çivi, kazık).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan isim; ‘kazık, direk’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *kozuk* biçiminde yaşayan isim; ‘yer veya duvarı çakmak veya kakmak amacıyla kullanılan ucu sivri ağaç veya demir sopa, kazık’ anlamlarına gelmektedir.

kuçak: Yeni Uygurcaya bakıldığında *kuçak* isminin ‘kucak, koyun, bağır, kucak dolusu (ölçü olarak)’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *koyğa piçak, kızğa kuçak* ‘Koyuna bıçak, kıza kucak’ (UTİL, 1994: 312). BS’de ‘kucak, kucak dolusu’ anlamlarında kullanılmıştır: *güzel bir istikbal uniñ aldida kuçak açkandek* ‘Güzel bir gelecek onun önünde kucak açmış gibi’ (BS, 20). *añiretliki üçün miñ kuçak aqlıq* ‘Ahiretliği için bin aklık’ (BS, 163).

Eski Türkçede ‘kucaklamak’ anlamına gelen *kuç-* (Clauson, 1972: 590) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *kuçak* ismi; ‘göğüs, kucak, kucak dolusu’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 591). Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir³⁸¹.

Karahanlı döneminden itibaren ‘kucak’ anlamıyla görülen isme, Yeni Uygurcada *kuçak* biçiminde rastlanmaktadır. *Kuçak* ismi, ‘kucak’ anlamını muhafaza etmektedir.

kuçakla-: (bk. kuçak) Yeni Uygurcada *kuçakla-* fiili; ‘kucaklamak, bağrına basmak’ anlamlarıyla görülmektedir: *balini kuçakla- söyüp kuçaklıdi* ‘Sevip kucakladı’ (UTİL, 1994: 313). BS’de ‘kucaklamak’ anlamında kullanılmıştır: *oñ tizini kuçaklap* ‘Sağ dizini kucağına alıp’ (BS, 159). *cigde keslendirini kuçaklap- kuçaklap* ‘İğde parçalarını kucaklayıp kucaklayıp (kucak kucak alıp)’ (BS, 231).

Eski Türkçede *kuçak* ismine, isimden fiil yapım eki olan *+la-* eki getirilerek türetilen *kuçakla-* fiili; ‘kucaklamak, kollarına almak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 591). Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir³⁸².

Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserde görülen *kuç-* fiili, ‘kucaklamak’ anlamına gelmektedir: *kençkiyesin iki emigi ikin ara kuçup sever* ‘yavrucunu bağrına (: iki memesinin arasına) basıp sevse’ (M, 33-21). Taranan eserlerde ‘kucaklamak’

³⁸¹ *kuçak* 192-164 DLT (kucak); *quçaq* 69 Kİ (kucak); *kuçak* 168-2252 KYAS (kucak dolusu).

³⁸² *kuçakla-dı* 592-485 DLT (kucaklamak); *quçaqla-dı* 69 Kİ (kucaklamak); *kucakla-dı* 25b-3 TZ (kucaklamak); *kuçakla-* 446a-8 İM (kucaklamak); *kuçakla-mak* 168-2253 KYAS (kucaklamak, kollar arasına almak).

anlamına gelen *kuçakla-* fiiline Karahanlı Türkçesine ait eserden itibaren rastlanmaktadır. Yeni Uygurcada *kuçakla-* biçiminde yaşayan fiil; ‘kucağına almak, bağrına basmak’ anlamlarına gelmektedir.

kuçaklaş-: (bk. *kuçakla-*) Eski Türkçede *kuçakla-* fiiline, Yeni Uygurcada işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *kuçaklaş-*³⁸³ fiili; ‘kucaklaşmak’ anlamına gelmektedir: *kuçaklaşıp körüş-* ‘Kucaklaşıp görüşmek’ (Schwarz, 1992: 650). BS’de ‘kucaklaşmak’ anlamında kullanılmıştır: *ular kuçaklaşıp, kol sıkışıp* ‘Onlar kucaklaşıp, el sıkışıp’ (BS, 444).

Taranan eserlerde ‘kucaklaşmak’ anlamıyla görülen fiil, Yeni Uygurcada *kuçaklaş-* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamını korumaktadır.

kulluk: Yeni Uygurcada *kulluk* ismi; ‘kölelik, esaret, kulluk’ anlamlarında görülmektedir: *kulluk tüzüm* ‘Kölelik sistem[i]’ (Schwarz, 1992: 656). BS’de ‘kölelik, kulluk’ anlamlarında kullanılmıştır: *yaratkuçimizğa bolğan minnetdarlık ve kulluk burçimizdur* ‘Yaratıcımıza olan minnettarlık ve kulluk görevimizdir’ (BS, 233). *uluğ hanga kulluk kil* ‘Ulu hana kulluk et’ (BS, 343).

Eski Türkçede ‘erkek köle, kul, hizmetçi, Allah’ın kulu’ anlamlarına gelen *kul* (Clauson, 1972: 615) ismine, isimden isim yapım eki olan *+IXk* eki getirilerek türetilen *kulluk* ismi; ‘kölelik, kulluk’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 620). Eski Uygurcadan itibaren rastlanan isim; ‘kulluk, kölelik’ anlamlarında görülmektedir³⁸⁴.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘kulluk, kölelik’ anlamlarıyla görülen isim; Yeni Uygurcada *kulluk* biçiminde yaşamaktadır. *Kulluk* ismi; ‘kulluk, kölelik’ anlamlarını muhafaza etmektedir.

kurğak: Yeni Uygurcada *kurğak* isminin ‘kurak, kuru’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *kurğak rayon* ‘Kurak alan (yöre)’ (Schwarz, 1992: 653). BS’de ‘kurak, kuru’ anlamlarında kullanılmıştır: *lëkin uniñ kurğak çölge* ‘Lakin onun kurak

³⁸³ *kuçaklaş-* 446b-1 İM (kucaklaşmak); *kuçaklaş-mak* 169-2254 KYAS (kucaklaşmak).

³⁸⁴ *kulluk* ETG (bir esir gibi); *qulluq* XXIII.3 İKP (hizmet, hizmetçi, bekçi, kölelik); *kulluk* 589 KB (kulluk); *kulluk+ındın* 27-12b1=4:172 RKÇ (kulluk, ibadet); *kulluk* 327-14 NF (kulluk, kölelik); *kulluk* 17-6 ME (kulluk); *kulluk+ındın* 41-3 MM (kulluk, kölelik); *kulluk* K.IV.7 AO (kulluk); *kulluk* 53 CC (kulluk, kölelik); *kulluk* 61 CC (saygı, itaat, tevazu, alçak gönüllülük); *kulluk* 396a-8 İM (kölelik); *kulluk* 225-3 GT (kulluk, kölelik); *kulluk+ta* 494 MSD (kulluk, kölelik); *kulluk* 2045 LD (kulluk, kölelik); *kulluk* 3b-5 ŞD (kulluk); *kulluğ+umnı* 235-1 BD ~ *kulluk* 4-150 BD (kulluk); *kulluk* 170-2286 KYAS (kulluk, kölelik, hizmet; “bendeniz, kulunuz” anlamlarına gelen söz).

çöle' (BS, 376). *issik, kurgak şamal idi* 'Sıcak, kurak rüzgâr idi' (BS, 33). *çölнің issiki bilen kurgak şamilida köyüp* 'Çölün sıcaklığı ile kurak rüzgârında yanıp' (BS, 381). *KYAS*'de *kurgak* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede 'kuru' anlamına gelen *kuruğ* (Clauson, 1972: 652) ismine, isimden fiil yapım eki olan +A- eki getirilerek türetilen *kurğa:-* fiili; 'kurumak, kuru olmak' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 655). *Kurğa:-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan -k+ eki getirilerek türetilen *kurğa:k* ismi; 'kurak arazi, kuruluk, kuraklık' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 653). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır³⁸⁵: *suvdağı kurgakd(ak)ı çeçekler yarılıp* 'sudaki, karadaki çiçekler yarılıp' (M, 55-26/27). *yağmur yağmadı kattı kuraklık boldı* (GT, 172-12). *ME*'de 'çok zayıflamak, bir deri bir kemik kalmak yani mecazi anlamda kurumak' anlamında kullanılmıştır: *kurak boldı terisi* (ME, 184-2).

Taranan eserlerde 'toprak (kara), kurak, kuraklık' anlamlarında rastlanan isim; Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir. Yeni Uygurcada *kurgak* biçiminde yaşayan isim; 'su, yağmur vb.nin yoksunluğundan yaşanan kuraklık' anlamını korumasının yanı sıra 'kuru' anlamını da taşımaktadır.

kuruk: Yeni Uygurcanın fonetik özelliği -Çağataycadan itibaren görülen-gereği son sesi tonsuzlaşan *kuruk* ismi; 'kuru; boş, asılsız; yalnız; sözlü' anlamlarına gelmektedir: *kuruk hiyal* 'Boş hayal' (Schwarz, 1992: 652). *BS*'de 'kuru, yaş olmayan' anlamlarında kullanılmıştır: *kuruk tahtaylar bilen* 'Kuru tahtalar ile' (BS, 89). *ularda höl ve kuruk meviler* 'Onlarda nemli ve kuru meyveler' (BS, 94). *uniñ bilektek çoñluqtiki kuruk ürük yağıçığa şiddet bilen urup* 'Bilek gibi kalınlıktaki kuru erik ağacına şiddet ile vurup' (BS, 114).

Eski Türkçede 'kurumak, kuru olmak' anlamlarına gelen *kuri:-* (Clauson, 1972: 646) fiiline, fiilden isim yapım eki olan -g+ eki getirilerek türetilen *kuruğ (kuri:ğ) (I)* ismi; 'kuru' anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 652). Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir³⁸⁶.

³⁸⁵ *kurkağ* EUTS ~ *kurğag* EUTS ~ *kurğak* EUTS (kuru, kara, toprak); *kurğak* M 55-26 (kara, toprak); *kurğak* 473-379 DLT (kuraklık, kıtlık); *kurak* 184-2 ME (kurak); *kurğak* 115 CC (kurak); *quraq* 71 Kİ (kurak sene, yağmursuz geçen sene).

³⁸⁶ *kurug* M 67-14 (kuru, boş, gerçek olmayan); *kurug* EUTS (kuru); *quruğ* I.3 İKP (kuru, boş); *kurğag* ETG ~ *kurug* ETG ~ *khurug* ETG (kuru); *kurug+ug* 313 AB (kuru, boş); *kurug* 108 KB (kuru, asılsız); *kurug* 10-6 DLT ~ *kuruk* 192-165 DLT (kuru; boş suçlama), *kurug* 188-161 DLT (içi boşalmış olan ev, kap), *kur* 496-397 DLT (kuru); *kurug* 202 AH (kuru, boş); *kurug* 31-59b1=20:77

Eski Uygurcaya ait eserlerde ilk kez görülen ve ‘kuru, yaş olmayan; kara, toprak; boş, gerçek olmayan; mahrum’ anlamlarıyla rastlanan isim; Yeni Uygurcada *ķuruk* biçiminde yaşamaktadır. *Ķuruk* ismi; ‘kuru, boş, asılsız’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘yalnız, tek’ anlamlarını kazanmıştır. Taranan eserlerde görülen AO’da ‘toprak’ (AO, K.II.6) ve DN’de ‘mahrum’ (DN, 790) anlamlarının Yeni Uygurcada kullanılmadığı tespit edilmektedir.

ķurul-: Yeni Uygurcada bu fiil; ‘kurulmak, inşa edilmek’ anlamlarıyla görülmektedir: *cümle sözlerdin ķurulidu* ‘Cümle, sözcüklerden kurulur’ (Schwarz, 1992: 653). BS’de ‘kurulmak’ anlamında kullanılmıştır: *ķerindaşlirimniñ cesetliri üstige ķurulğan* ‘Kardeşlerimin cesetleri üstüne kurulan’ (BS, 108). KYAS’de *ķurul-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘bir şeyi çalışır hâle getirmek, (yay) germek, (bina, çadır vb.) dikmek’ anlamlarına gelen *kur-* (Clauson, 1972: 643) fiiline, edilgen çatı eki olan *-(X)l-* eki getirilerek türetilen *kurul-* fiili; ‘sertleşmek, gerilmek, kurulmak, dikmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 659). Taranan eserlerde Karahanlı dönemi itibarıyla görülmektedir³⁸⁷: *yā kuruldu* ‘yay kuruldu’ (DLT, 335-271). *işikingde it bigin yattım niçe yıl ķurulup* ‘Nice yıllar eşiğinde kıvrılarak it gibi yattım’ (MSD, 607).

Karahanlı döneminden itibaren rastlanan *ķurul-* fiili; ‘kurulmak, gerilmek (yay), kramp girmek’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *ķurul-* biçiminde yaşayan fiil; ‘inşa edilmek, kurulmak, dikilmek (bina)’ anlamlarına gelmektedir.

ķurum: (bk. ķurul-) Yeni Uygurcada *ķurum* ismi; ‘is, kurum’ anlamlarında görülmektedir: *ķurum bēsip ketti* ‘Kurum basıp gitti’ (Schwarz, 1992: 653). BS’de de ‘is, kurum’ anlamlarında kullanılmıştır: *ķurum başķan tamlar* ‘Kurum basan duvarlar’ (BS, 440).

RKÇ (kuru); *ķuruğ* 133-14 NF (kuru, boş); *ķuruğ+ın* 171-6 ME (hazırlık), *ķuruğ* 238-6 ME (kuru); *ķuruğ* 275-4 MM (kuru, boş); *ķuru+da* K.II.6 AO (kara, toprak); *ķuru* 151 İML (yaş mukabili); *ķuru* 77 CC (kuru); *ķuru* 69 Kİ (kuru); *ķörü* 12a-3 TZ (kuru); *ķuri* 4b-8 DM (kuru); *ķuri* 47b-3 İM ~ *ķuru* 46b-6 ~ *ķuruğ* 360a-1 İM (kuru); *ķuri* GT ~ *ķuru* 25-13 GT (kuru); *ķuruğ* 85 MSD (kuru); *ķuruk* 422 LD (kuru); *ķuru* 68a-12 ŞD ~ *ķuruğ* 25b-9 ŞD (kuru, etkisi ve sonucu olmayan); *ķuruk* 790 DN (mahrum); *ķurug* AL ~ *ķuruk* 330 AL (kuru); *ķuruk* 175-2376 KYAS ~ *ķuruğ* 175-2375 KYAS (kuru, kurumuş).

³⁸⁷ *ķurul-dı* 106-97 DLT (kurulmak, gerilmek), *ķurul-dı* 335-271 DLT (kramp girmek); *ķur(u)l-ur* 35-3a3=39:45 RKÇ (ürkmek, irkilmek); *ķurul-dı* 15a-9 TZ (örtülmek, oturmak, ikamet etmek); *ķurul-up* 607 MSD (büzülmek, büzülüp yatmak).

Eski Türkçede *kur-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-n+* eki getirilerek türetilen *kurun* ismi; ‘kurum, is, kendini kuran şey (duvar üstüne vb.)’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 661). Taranan eserlerde Eski Uygurca ve Karahanlı dönemine ait eserlerde *kurun* biçiminde görülürken CC’de bu isme, *kurum* (CC, 160) biçiminde rastlanmaktadır³⁸⁸.

Eski Uygur ve Karahanlı döneminde *kurun* biçiminde rastlanan isim; ‘kurum, is’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *kurum* biçiminde yaşayan isim, aynı anlamlarını korumaktadır.

kurut-: (bk. **ķuruk**) Yeni Uygurcada *kurut-* fiili, ‘hem gerçek hem mecazi anlamda kurutmak’ anlamında görülmektedir: *otunni ķurut-* ‘Odunu kurutmak’ (Schwarz, 1992: 652). BS’de ‘kurutmak’ anlamında kullanılmıştır: *herķandaķ hōl nersini ķurutidu* ‘Herhangi nemli nesneyi kurutur’ (BS, 16). *pütün uruķ–evladiģiçe ķurutuvētişni oylaytti* ‘Bütün kardeş evladına kadar kurutmayı düşünüyordu’ (BS, 158).

Eski Türkçede *kuri-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-t-* eki getirilerek türetilen *kurit-* fiili, ‘kurutmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 649). Eski Uygurca itibarıyla görülmektedir³⁸⁹.

İlk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde görülen fiil, ‘kurutmak’ anlamına gelmekte ve Yeni Uygurcada anlamını koruyarak *kurut-* biçiminde yaşamaktadır.

ķutķuz-: Yeni Uygurcaya bakıldığında ünsüz ile biten tek heceli fiillere ettirgen çatı eki olarak getirilen *-kUz-* eki (Tömür, 2011: 343) ile türetilen *ķutķuz-* fiili; ‘kurtarmak, rahatlamak, korumak’ anlamlarına gelmektedir: *bir yaķşilik miņ baladin ķutķuzar* ‘Bir iyilik bin beladan kurtarır’ (UTİL, 1994: 308). BS’de ‘kurtarmak’ anlamında kullanılmıştır: *men sēni dadañniņ yüzidin ķutķuzdim* ‘Ben seni babanın yüzünden kurtardım’ (BS, 465). *öz cēnini ķutķuzup* ‘Kendi canını kurtarır’ (BS, 192).

³⁸⁸ *ķurunluğ* EUTS (kurumlu); *ķurunluğ* 101, 37 M (kurumlu); *kurun* 203-174 DLT (duvarda biriken duman sisi, kurum); *kurum* 160 CC (is, kurum); *ķurum* 175-2382 KYAS (dumanın siyah birikintisi).

³⁸⁹ *kurit-maķ* EUTS (kurutmak); *ķudır-* ETG ~ *ķurit-* ETG (kurutmak); *ķurit-ur* 1389 KB (kurutmak); *kurit-* ~ *kurut-maķ* 418-328 DLT (kurutmak); *ķurut-dı* 91-3 ME (kurutmak); *kurut-maķ* İML (kuru hâle getirmek); *ķurut-* 89a-7 İM (kurutmak); *ķurut-up* 242-12 GT (kurutmak); *ķurit-tı* 666 MSD (kurutmak); *ķurut-mas* 2651 LD (kurutmak); *ķurut-madı* 141a-9 ŞD (kurutmak); *ķurut-maydur* 178-1 BD (kurutmak); *ķurut-maķ* 176-2392 KYAS (kurutmak).

Erdal'a göre Eski Türkçede 'aşırıya kaçmak, sınırları aşmak' anlamlarına gelen *kutur-* (Erdal, 1991: 667) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-Ar-* eki getirilerek türetilen *kutg-ar*³⁹⁰ fiili; 'kurtarmak, korumak' anlamlarına gelmektedir (Erdal, 1991: 735). Clauson ise **kurt-* fiiline getirilen ettirgen çatı eki olan *-gAr-* eki ile türetildiği görüşündedir (Clauson, 1972: 649). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır³⁹¹: *ara kirip kūtgarur* 'arasına girip (onları) kurtarır' (KİP, 11). *bizing kutkardaçı* 'Bizim kurtarıcımız.' (CC, 159, 7).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülen fiil; 'kurtarmak, serbest bırakmak' anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *-kUz-* ettirgen çatı eki ile türetilen *kutkuz-* fiili; 'kurtarmak, serbest bırakmak' anlamlarını korumaktadır.

kutluk: Yeni Uygurcanın fonetik özelliği (Çağataycada da görülen) gereği son sesi tonsuzlaşan *kutluk* ismi; 'mutlu, şanlı, talihli' anlamlarına gelmektedir: *bayriminiz kutluk bolsun* 'Bayramınız kutlu olsun!' (Schwarz, 1992: 649). BS'de 'mübarek, kutlu' anlamlarında kullanılmıştır: *Muhammet Yüsüp Mazar Padişahimniñ kutluk céninimu şu mezhep kürişi* 'Muhammet Yüsüp Mazar Padişahım'ın mübarek canını da şu mezhep savaşı' (BS, 35). *doppa kiyiş bilen kutluk dergah sopisi boldum* 'Takke giyme ile mübarek saray sofusu oldum' (BS, 317).

Eski Türkçede 'kut, baht, iyi şans, mutluluk' anlamlarına gelen *kut* (Clauson, 1972: 594) ismine, işlek şekilde kullanılan ve sahip olma, o özelliği taşıma anlamları katan *+lXg* eki getirilerek türetilen *kutluğ* ismi; 'talihli, mutlu, kutsanmış' anlamlarına

³⁹⁰ Erdal, *kutg-ar-* fiilinin *kutur-* fiiline ettirgen çatı eki olan *-Ar-* eki getirilerek (*kutur->*kutrar>kutg-ar-*) türetildiği görüşündedir. Aynı disimilasyona *oturmak* anlamına gelen *olor-* fiilinin de uğradığını açıklamaktadır: *olor->*ol(o)r-ur-t->olgurt-* 'oturtmak' (Erdal, 1991: 736).

³⁹¹ *kurtgar-ur* B3 KİP ~ *kutgar-ur* 11 KİP ~ *kur(r)tgär-ur* B27 KİP (kurtarmak); *hutgar-mak* EUTS ~ *kurtgar-mak* EUTS ~ *kutgar-mak* EUTS ~ *kutkar-mak* EUTS (kurtarmak); *kurtkar-* ETG ~ *kutkar-* ETG ~ *kurtgar-* ETG (kurtarmak); *qutgar-ıy* LI.7 İKP (selamet getirmek, kurtarmak); *kutgar-ıy* 16, 33 M (kurtarmak); *kutgar-u* 6260 KB (kurtarmak); *kutgar-dı* 363-288 DLT (kurtarmak), *kutrar-dı* 366-290 DLT (kurtarmak); *kurtgar-ur* 38-45b1=61:10 RKÇ ~ *kutgar-dımız* 28-41b1=7:165 RKÇ (kurtarmak); *kutgar-ğay* 223-16 NF ~ *kurtgar-ğay* 217-12 NF ~ *kutkar-ğil* 165-13 NF ~ *kutgar-dı* 73-12 NF (kurtarmak); *kutar-dı* 8-5 ME ~ *kutgar-dı* 6-4 ME (kurtarmak); *kutar-* 219-4 MM (kurtarmak); *kutkar-mak* 108 İML (kurtarmak); *kutkar-* CC ~ *kuthar-* 144 CC (kurtarmak, serbest bırakmak); *kutkar-dı* 10b-6 TZ (kurtarmak); *kutar-* 180a-8 İM (kurtarmak); *kutar-ğay* 326-11 GT (kurtarmak); *kutkar-ur* 546 MSD (kurtarmak); *kutkar-* 766 LD (kurtarmak); *kutkar-ıy* 60 DN (kurtulmak); *kutkar-* 115a-1 ŞD (kurtarmak); *kutkar-* 510-1 BD (kurtarmak); *kutkar-* 327 AL (kurtarmak); *kutkaz-mak* 176-2403 KYAS (özgür bırakmak, serbest bırakmak).

gelmektedir (Clauson, 1972: 601). Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir³⁹².

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘kutlu, kutsanmış, mübarek’ anlamlarıyla görülen isim; Yeni Uygurcada *kutluk* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamları korumaktadır.

ķutul-: Yeni Uygurcada *ķutul-* (Karahanlı dönemine ait eserlerden itibaren iç sesteki akıcı ünsüzün /r/ düştüğü biçime rastlanmaktadır.) fiili; ‘kurtulmak, kaçınmak’ anlamlarında görülmektedir: *azaptin ķutul-* ‘Cefadan kaçınmak’ (Schwarz, 1992: 649). BS’de ‘kurtulmak, kaçınmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *müşķüllerdin ķutuluşniņ çare– tedbiririmu köp idi* ‘Zorluklardan kurtuluşun çare, tedbirleri de çok idi’ (BS, 124). *esirliktin ķutulup kaçķanlıri yolda Kırgızlarıniņ ķolida halak boldi* ‘Esirlikten kurtulup kaçanları yolda Kırgızların elinde helak oldu’ (BS, 172).

Erdal’a göre Eski Türkçede ‘sınırı aşmak, saçmalamak’ anlamlarındaki *kutur-* fiiline, edilgen çatı eki olan *-(X)l-* eki getirilerek türetilen *kutul-* (~ *ķutrul-*) fiili; ‘kurtulmak, kurtuluşa ulaşmak’ anlamlarına gelmektedir (Erdal, 1991: 667). Clauson ise **kurt-* fiiline edilgen çatı eki getirilerek *kutul-* fiilinin türetildiği görüşündedir (Clauson, 1972: 650). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır³⁹³: *emgekligler emgekinte antağ ķurtulur* ‘ızdırap çekenler ızdıraplarından böylece kurtulurlar’ (KİP, 12).

³⁹² *qutluγ* XXI.4 İKP (hayati güç, kutsal sıvı, talih, uğur); *ķutlug* 158 AB (kutlu, kutsal, mukaddes); *ķutluę* 76 KİP (kutlu, mesut); *ķutluę* M 67-22 (kutlu, mesut, uğurlu); *ķutluę* ETG (mesut, kutlu, mutlu); *ķutlug* 0796 AY (kutlu, kutsal, mukaddes); *ķutluę* EUTS (kutlu, mesut, uğurlu); *ķutlug* 56 İrkB (kutlu); *ķutluę* 271 ÇB ~ *ķutluę* 211 ÇB (kutlu, mesut); *ķutlug* 54-39 DLT (mübarek, uğurlu); *ķut+luğ* 251 AH (kut, saadet); *ķutluę* 34-59a1=38-29 RKÇ (mübarek); *ķutlu* 186-3 ME ~ *ķutluę* 125-8 ME (kutlu, uğur); *ķutluę* 148 İML (mübarek); *ķutlu* 147 CC (kutlu); *qutlu* 68 Kİ (bereketli, bahtiyar, mesut); *ķutlu* 24a-12 DM (kutlu, mübarek); *ķutluę* 263 MSD (kutlu, mübarek); *ķutlug* ~ *ķutluk* 327 AL (mübarek); *ķutluę* 278 LD ~ *ķutluę* 94 LD (kutlu, mesut); *ķutluę* 698 DN (kutlu); *ķutluę* 176-2404 KYAS (kutlu, kutsal, mübarek).

³⁹³ *ķutrul-ur* A12 KİP ~ *ķutul-ur* 12 KİP (kurtulmak); *ķutul-* ETG ~ *ķutrul-* ETG (kurtulmak); *ķutrul-mış* 0343 AY (kurtulmak); *ķutul-maķ* EUTS ~ *ķutrul-maķ* EUTS ~ *ķutul-maķ* EUTS ~ *ķutrul-maķ* EUTS (kurtulmak); *ķutul-ur* 8, 47 M ~ *ķutrul-mış* 2, 36 M (kurtulmak); *ķutul-ur* 5982 KB (kurtulmak); *ķutul-dı* 383-301 DLT (doğurmak, kurtulmak), *ķutul-dı* 329-267 DLT ~ *ķutul-dı* 329-267 DLT (kurtulmak); *ķutul-dı* 39 AH (kurtulmak); *ķutul-ęatım* 26-41b3=4:73 RKÇ (kurtulmak, muradına ermek); *ķutul-dum* 49-12 NF ~ *ķutul-* NF ~ *ķutul-dung* 100-2 NF (kurtulmak); *ķutul-* CC ~ *ķutul-* 22 CC (kurtarılmak, kurtulmak); *ķutul-dı* 70 Kİ ~ *qutul-dı* [Kıpç.] 70 Kİ (kurtulmak); *ķutul-dı* 37a-13 TZ ~ *ķutul-dı* 14b-13 TZ (kurtulmak); *ķutul-* 82b-7 İM ~ *ķutul-* 40b-2 İM (kurtulmak); *ķutul-* 30-13 GT ~ *ķutul-ęaysen* 90-1 GT (kurtulmak); *ķutul-madı* 656 MSD (kurtulmak); *ķutul-mas* 1462 LD (kurtulmak); *ķutul-dı* 351 DN (kurtulmak); *ķutul-ęay* 45a-8 şD (kurtulmak); *ķutul-a* 88-5 BD (kurtulmak); *ķutul-* 327 AL ~ *ķutul-ub* 327 AL (kurtulmak); *ķutul-maķ* 176-2406 KYAS (özgürleştirilmek, serbest bırakılmak).

Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanan fiil; ‘kurtulmak, doğurmak’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *kutul-* biçiminde yaşayan fiil; ‘kurtulmak, özgür olmak, muaf olmak, kaçmak’ anlamlarına gelmektedir.

kuyma: Yeni Uygurcaya bakıldığında *kuyma* isminin ‘koyulan, dökülen’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *kuyma pul: métaldin kuyulan pul* ‘Dökme para [madenî para]: Metalden dökülen (dökülerek yapılan) para’ (UTİL, 1994: 368). BS’de ‘dökme, döküm’ anlamlarında kullanılmıştır: *Şehdanköl Mehellisidiki hoş kanatlık yoğan bir dervaziniñ aldida tohtidi ve işikniñ kubbilik kuyma halkisini yengil kaktı* ‘Şehdanköl Mahallesi’ndeki çift kanatlı büyük bir kapının önünde durdu ve kapının kubbeli dökme halkasını hafif[çe] kaktı’ (BS, 4). *sërik tuçtin kuyma halka bëkitilgen* ‘Sarı tunçtan döküm halka yerleştirilen’ (BS, 84).

Eski Türkçede ‘sıvıyı dökmek (metal nesne)’ anlamında kullanılan *kuy-* (~ *kud-*) (Clauson, 1972: 596) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-mA+* eki getirilerek türetilen *kuyma:* (~ *kudma:*) ismi; ‘döküm, dökme; tereyağı ile yapılan bir tür kek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 677). DLT’de rastlanmaktadır³⁹⁴: *kuyma* ‘çekiçle döverek değil, dökme yoluyla maden filizinden yapılan havan, kandil ve çekiç gibi aletler’ (DLT, 521-420).

DLT’de görülen ve ‘dökme yoluyla yapılan havan, çekiç gibi alet’ (DLT, 521-420) anlamındaki kelime; Yeni Uygurcada *kuyma* biçiminde yaşamaktadır. *Kuyma* ismi; ‘dökme, döküm’ anlamlarına gelmektedir.

kuyul-: (bk. kuyma) Yeni Uygurcada *kuyul-* fiilinin ‘dökmek (un, su, buğday vb.), dökülmek; akıtılmak, katılmak; yansımak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *közliridin yipi üzülgen monçaqtek yaş kuyulidu* ‘Gözlerinden ipi kesilen boncuk gibi yaş dökülecek (dökülüyor)’ (UTİL, 1994: 370). BS’de ‘dolmak, dökülmek’ anlamında kullanılmıştır: *közliri kan kuyulğan piyalidek* ‘Gözleri kan dolan (dökülen) kâse gibi’ (BS, 74). KYAS’de *kuyul-* fiiline rastlanmamıştır.

³⁹⁴ *kuyma* 521-420 DLT (çekiçle döverek değil, dökme yoluyla maden filizinden yapılan havan, kandil ve çekiç gibi aletler); *küyma* 179-2465 KYAS (döküm, dökme).

Eski Türkçede *kuy-* (~ *kuḍ-*) fiiline, edilgen çatı eki olan *-(X)l-* eki getirilerek türetilen *kuyul-* (~ *kuḍul-*) fiili, ‘dökülmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 602). Harezmi döneminde ‘dökülmek’ anlamında rastlanmaktadır³⁹⁵.

Taranan eserlerde ‘dökmek, boşaltmak, koymak (sıvı)’ anlamlarına gelen *ḳuy-* fiili; Yeni Uygurcada ‘dökmek; pişirmek, hazırlamak; yerinden çıkarmak (göz); şiddet ile yağmak (yağmur)’ anlamlarını taşımaktadır. Yeni Uygurcada edilgen çatı eki olan *-l-* eki ile türetilen fiil; *ḳuyul-* biçiminde ve ‘dökmek, dökülmek, akıtılmak, katılmak; yansımak’ anlamlarıyla yaşamaktadır.

menḡülük: Eski Türkçede ‘ebedî, sonsuz’ anlamlarına gelen *beḡü:* (? *beḡö*)³⁹⁶ ismine, Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan *+lUk* eki getirilerek türetilen *menḡülük*³⁹⁷ ismi; ‘ebedîlik, ebedî, daimîlik’ anlamlarına gelmektedir: *baratniḡ ḳuḡıḳıda menḡülük uyḡuḡa ketti* ‘Barat’ın kucağında ebedî uykuya daldı’ (UTİL, 1995: 137). *BS*’de ‘ebedî, daimî’ anlamlarında kullanılmıştır: *menḡülük tirikçilik hēc ḳıḡıge beḡḡ etilmigen* ‘Ebedî yaşam mücadelesi hiç kimseye bahşedilmemiş’ (*BS*, 233). *evladliri üçün menḡülük bir abide tikleşni* ‘Evlatları için daimî bir abide dikmeyi’ (*BS*, 362). *KYAS*’de *menḡülük* ismine rastlanmamıştır.

Köktürkçeye ait eserlerden itibaren görülen bu isim; ‘sonsuzluk, ebedîlik’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *menḡülük* biçiminde yaşayan isim, aynı anlamlarını muhafaza etmektedir.

mingeştür-: (bk. minigeş-) Eski Türkçede *miḡeş-* (*b-*) fiiline, Yeni Uygurcada ettirgen çatı eki olan *-tUr-* eki getirilerek türetilen *mingeştür-*³⁹⁸ fiili; ‘bindirmek (at, motosiklet vb.nin arkasına), değiştirmek (çarpraz şekilde)’ anlamlarına gelmektedir: *velisipitke mingeştür-* ‘Bisiklete birinin arkasına bindirmek’ (Schwarz, 1992: 922). *BS*’de ‘bindirmek (at, motosiklet vb.nin arkasına)’ anlamında kullanılmıştır: *Apak*

³⁹⁵ *ḳuyul-dı* 182-2 ME (dökmek, dökülmek).

³⁹⁶ *beḡü* KT G11 (ebedî, ebedî olarak); *meḡü* 225 AB (kalıcı, ölümsüz); *menḡü* ETG ~ *meḡü* ETG ~ *beḡü* ETG ~ *beḡü* ETG (ebedî, ölümsüz); *mengi* EUTS ~ *menḡü* EUTS ~ *mngi* EUTS (ebedî, ölmez); *menḡü* 6 KB (sonsuz, ebedî); *meḡü* 34-21 DLT (sonsuz dek); *menḡü* 38-15b3=58:22 RKÇ ~ *menḡü* 30-42a2=16:29 RKÇ (ebedî, ölümsüz); *menḡü* 177-7 NF (ebedî); *meḡ* 341-2 MM ~ *meḡi* 341-3 MM (ebedî, sürekli); *meḡü* 70-6 ME (ebedî); *menḡü* K.I.13 AO (ebedî); *menḡü* ~ *mengi* 142 CC (ebedî); *menḡü* su 89 Kİ (ebedî); *menḡü* 31a-7 İM (sürekli, ebedî); *menḡü* 344-5 GT (sonsuz); *mingü* 794 LD (ebedî).

³⁹⁷ *menḡülüg* 303 AB (sonsuz, ebedî); *menḡilig* EUTS ~ *menḡülük* EUTS (sonsuz, ebedî); *menḡülük* 5147 KB (sonsuzluk); *menḡülük* CC ~ *menḡilük* CC ~ *menḡulik* 147 CC (ebedîlik).

³⁹⁸ *müngeştür-di* 23-1 ME (biniştirmek).

Hocini atniñ arķisiġa mingeştürüp ‘Apak Hoca’yı atın arkasına (ikinci kişi olarak) bindirip’ (BS, 370). *KYAS*’de *mingeştür-* fiiline rastlanmamıştır.

mingüz-: Eski Türkçede ‘çıkmaq, at vb.ne binmek’ anlamlarına gelen *bin-* (~ *min-* ~ *mün-*) (Clauson, 1972: 348) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-tUr-* eki getirilerek türetilen *bintür-* fiili; ‘birini at vb.ne bindirmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 350). Taranan eserlerde *-dUr-* ettirgen çatı eki ile türetildiġi görülen³⁹⁹ ve Yeni Uygurcada *-gUz-* eki getirilen *mingüz-*⁴⁰⁰ fiili; ‘at, motosiklet vb.ne bindirmek’ anlamına gelmektedir. *BS*’de ‘bindirmek’ anlamında kullanılmıştır: *avu ademni mingüzüp keliñlar!* ‘İşte o adamı bindirip geliniz!’ (BS, 371). *sizni atķa mingüzdi, lëkin tizginini sizge tutķuzmidi* ‘Sizi ata bindirdi lakin dizginini size tutturmadı’ (BS, 443).

Köktürkçeden itibaren rastlanan fiil, ‘bindirmek’ anlamına gelmektedir. Yeni Uygurcada *-gUz-* ettirgen çatı eki getirilerek türetilen *mingüz-* fiili; ‘at, motosiklet vb.ne bindirmek’ anlamına gelmektedir. *UTİL*’de *BS*’de geëen *mingüz-* fiiline rastlanmamakta ancak *mindür-* (*min-+-dür-*) fiili ile karşılaşılmaktadır.

minigeş-: (bk. mingüz-) Yeni Uygurcada *mingeş-* (*BS*’de *minigeş-* biçiminde görölmektedir.) fiili; ‘at, motosiklet vb.ne iki kişiden fazla binmek’ anlamına gelmektedir: *at keynige mingeşme, mingeşkendin këyin ündime* ‘At[ın] arkasına ikinci kişi olarak binme, bindikten sonra ses çıkarma’ (UTİL, 1995: 322). *BS*’de ‘birbiri üstüne yığılmak, birbiri üstüne binmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *tügür-tügür këtiřip ķalġan ķanlar bilen bir-birige minigeşiip yatķan ölükleriñiñ* ‘Küme küme katılaşıp kalan kanlar ile birbirinin üstüne yığılıp yatan ölülerin’ (BS, 39).

Eski Türkçede *miñeř-* (*b-*) fiili, ‘(aynı at üzerine) birinin arkasına binmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 771). Karahanlı ve Harezmi dönemine ait eserlerde görölmektedir⁴⁰¹.

³⁹⁹ *bintür-e* T 25 (I, 158); *mündür-di* 365-290 DLT (bindirmek); *mindür-di* 163-16 NF (bindirmek, çıkarmak); *mindir-* 54b-6 TZ (bindirmek); *mindür-üp* 49a-9 şD (bindirmek); *mindur-mak* 189-2591 KYAS (herhangi bir kimseyi bindirmek).

⁴⁰⁰ *-ķuz-* / *-küz-*, *-ġuz-* / *-ġüz-* eki (ettirgen çatı eki) dar yuvarlak ünlölü olmaktadır ve bu ekin varyantları (*-ġür-*, *-ķar-*, *-ķaz-*) da bulunmaktadır (Öztürk, 2010: 45).

⁴⁰¹ *müñeř-di* 618-513 DLT (birlikte binmek); *münġeř-ti* 194-7 ME (binişmek); *miñeř-mak* 189-2597 KYAS (iki kişi bir ata binmek).

Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren görülen ve ‘birlikte binmek, binişmek’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *minigeş-* biçiminde yaşamaktadır. *Minigeş-* fiili, ‘birlikte binmek’ anlamını muhafaza ettiği tespit edilmektedir.

muḡlan-: Eski Türkçede ‘keder, üzüntü’ anlamlarına gelen *buḡ* (*muḡ*)⁴⁰² (Clauson, 1972: 347) ismine, Yeni Uygurcada isimden fiil yapım eki olan +*la-* eki sonra dönüşlü çatı eki olan -*n-* eki getirilerek türetilen *muḡlan-*⁴⁰³ fiili; ‘hüzünlenmek, dertlenmek, duygulanmak’ anlamlarına gelmektedir: *uniḡ bu haliti uzunḡa barmidi, uniḡ külkisi asta-asta ḡayib bolup, közliri yeme muḡlandi* ‘Onun bu hâli uzun sürmedi, onun gülmesi yavaş yavaş kayboldu, gözleri yine dertlendi’ (UTİL, 1995: 241). *BS*’de ‘dertlenmek, duygulanmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *uniḡ yënida eḡ yëḡin muḡlisliridin on neḡḡe adem muḡlinip* ‘Onun yanında en yakın muhlislerinden on kadar insan hüzünlenip’ (*BS*, 177). *KYAS*’de *muḡlan-* fiiline rastlanmamıştır.

ME’de ‘dert yanmak’ (*ME*, 35-6) anlamıyla görülen fiil, Yeni Uygurcada *muḡlan-* biçiminde yaşamakta ve ‘dertlenmek, kederlenmek’ anlamlarına gelmektedir.

muḡluḡ: (**bk. muḡlan-**) Eski Türkçede *muḡ* (~ *buḡ*) ismine, Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan +*luḡ* eki getirilerek türetilen *muḡluḡ* (~ *buḡluḡ*) ismi; ‘kederli, dertli’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 769). Yeni Uygurcanın Çağataycadan itibaren görülen fonetik özelliği gereği son sesi tonsuzlaşan *muḡluḡ* ismi; ‘dertli, üzüntülü, kederli’ anlamlarına gelmektedir: *muḡluḡ avaz* ‘Dertli ses’ (Schwarz, 1992: 910). *BS*’de ‘dertli, hüzünlü’ anlamlarında kullanılmıştır: *ademniḡ ḡelbini ëzidiḡan muḡluḡ küydek* ‘İnsanın kalbini ezen hüzünlü şarkı gibi’ (*BS*, 233). *goḡa yürekni titritidiḡan muḡluḡ muzikiḡa oḡḡaḡ* ‘Sanki yüreği titreten hüzünlü müziḡe benzer’ (*BS*, 132). *KYAS*’de *muḡluḡ* ismine rastlanmamıştır.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan⁴⁰⁴ isim; ‘dertli, âciz, kusurlu ve muhtaḡ’ anlamlarıyla görülmektedir. Yeni Uygurcada *muḡluḡ* şeklinde yaşamakta

⁴⁰² *buḡ* KT G3 (dert, sıkıntı); *muḡ* ETG ~ *buḡ* ETG ~ *muḡ* ETG (dert, sıkıntı, sefalet); *muḡ+ka* M 43-12 (sıkıntı, dert); *muḡ* EUTS (keder, endişe, kaygı); *muḡ* 424 AB (keder); *muḡ* XXVI.1 İKP (tasa, sıkıntı, sefalet); *muḡ+inta* 211 KİP (dert, sıkıntı, acı); *muḡ* 1302 KB (sıkıntı, acı); *muḡ* 458-362 DLT (bela, sıkıntı); *muḡ+a* 30 AHK (dert); *muḡ* 326-3 MM (sıkıntı, darlık); *muḡ* 80 İML ~ *bun* 80 İML (eksik, kusur); *muḡ* 88 Kİ (zaruret, ihtiyaç), *bun* 36 Kİ (ayıp); *muḡ* 19 a-1 TZ (dert); *muḡ+dın* 18a-9 ŞD (sıkıntı, acı); *muḡ* 377 AL (zahmet, mihnet); *muḡ* 191-2622 KYAS (hüzün, endişe).

⁴⁰³ *muḡlan-dı* 35-6 ME (dert yanmak).

⁴⁰⁴ *muḡluḡ* 22 IrkB (kederli); *muḡluḡ* 611-504 DLT (zorluk çekmiş); *muḡluḡ* 286-6 NF (dertli, tasalı); *muḡlu* 76-4 ME (âciz); *muḡluḡ* 148 İML (eksikli, kusurlu); *muḡlu* 89 Kİ (muhtaḡ).

olan isim; ‘dertli, kederli, hüznü’ anlamlarını korumaktadır. Görüldüğü gibi Harezmi ve Kıpçakçaya ait eserlerde rastlanan ‘âciz, muhtaç; kusurlu, eksik’ anlamlarını Yeni Uygurcada kaybetmiştir.

muzla-: Eski Türkçede ‘buz’ anlamına gelen *mu:z* (~ *bu:z*)⁴⁰⁵ (Clauson, 1972: 389) ismine, Yeni Uygurcada isimden fiil yapım eki olan +*IA-* eki getirilerek türetilen *muzla*-⁴⁰⁶ fiili; ‘donmak, dondurmak, buzlanmak, soğumak’ anlamlarına gelmektedir: *muzlaş nuktisi* ‘Donma noktası’ (Schwarz, 1992: 908). *BS*’de ‘buz tutmak’ anlamında kullanılmıştır: *soğuk bir tıyğu destidin tirnaklırığıçe muzlap* ‘Soğuk bir his yüzünden tırnaklarına kadar buz kesip’ (*BS*, 46). *KYAS*’de *muzla*- fiiline rastlanmamıştır.

Taranan eserlerde Kıpçakçaya ait eserlerde ‘buz tutmak, çok soğumak’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *muzla-* olarak yaşamaktadır. *Muzla-* fiilinin ‘buz tutmak, soğumak’ anlamlarını muhafaza ettiğini görmekteyiz.

neççe: Yeni Uygurcada iç seste ünsüz ikizleşmesi görülen *neççe* ismi; ‘bazı, kaç, kaç tane’ anlamlarına gelmektedir: *sa’itiñiz neççe boldi* ‘Saatiniz kaç oldu?’ (Schwarz, 1992: 933). *BS*’de ‘bazı, kaç tane, kaç’ anlamlarında kullanılmıştır: *bir neççe kündin bəri* ‘Birkaç günden beri’ (*BS*, 13). *bir neççe kündin bəri tiğ tegmigen öskileñ sakilini* ‘Birkaç günden beri jilet değmeyen uzayan sakalını’ (*BS*, 44).

Eski Türkçede ‘ne’ anlamında kullanılan *ne*: (Clauson, 1972: 774) ismine, eşitlik hâli eki olan +*çA* eki getirilerek türetilen *ne:ççe*:⁴⁰⁷ ismi; ‘kaç tane, ne kadar’ anlamlarında kullanılmaktadır (Clauson, 1972: 775).

⁴⁰⁵ *muz* EUTS (buz); *buz* 6013 KB (buz); *buz* DLT ~ *büz* +*dın* 102-94 DLT (buz); *buz* 120 CC (buz); *buz* 1 a-9 TZ (buz); *buz* 2b-4 DM (buz); *buz* 109b-7 İM (buz); *muz+laring* 83b-9 ŞD (buz); *muz* 397-3 BD (buz); *muz* 380 AL (buz); *muz* 191-2629 KYAS (buz).

⁴⁰⁶ *buzla-dı* 12a-9 TZ (kırığı yağmak); *buzla-* 109b-6 İM (donmak, buzlamak).

⁴⁰⁷ *neñçe* BK K9 (nice, ne kadar çok); *necē* ETG (ne kadar, kaç); *neçe* 165 AB (nice, her ne kadar, gerçi); *neçe* EUTS (ne kadar, kaç); *neçe* EUTS (nasıl, herhangi); *neçe* 0485 AY (nice, ne kadar); *neçe* 254 ÇB (nice, ne kadar); *neçe* LXXI.8 (kaç, ne kadar, o kadar); *neçe* 517 KB (nice, ne kadar, kaç, nasıl); *neçe* 193-166 DLT (kaç, ne kadar); *neçe* 203 AH ~ *nice* AH ~ *niçe* AH (nice, ne kadar); *nē/eçe* 38-84a265:8 RKÇ (nice, bir hayli); *neçe* 65-15 NF (nice, ne kadar çok, pek çok); *neçe* 79-4 MM (ne kadar, kaç); *neçe* 122-2 MM (nasıl); *neçe* 4-1 MM (çok, çokça); *neçe* A.I.7 AO ~ *niçe* K.IV.6 AO (nice, ne kadar, kaç); *niçe* 95 İML (kaç); *neçe* 63 CC (ne çok, ne kadar çok); *neçe* 89 Kİ (kaç); *niçe* 195b-1 İM (nasıl); *neçe* 57a-13 TZ (ne kadar); *niçe* 19-6 GT (nice, ne kadar, kaç); *niçe* 769 MSD (nice, nasıl, ne kadar); *niçe* 14 LD (nasıl, ne kadar); *niçe* 360 DN (nice, ne kadar, nasıl); *niçe* 11b-5 ŞD (nice, ne kadar, kaç); *niçe* 73-5 BD (nice, nasıl, ne kadar); *nişe* 385 AL (nice); *niçe* 195-2669 KYAS (kaç, ne kadar).

nème: (bk. neççe) Yeni Uygurcada *nème* ismi; ‘ne, nasıl’ anlamlarına gelmektedir: *nème üçün* ‘Niçin?’ (Schwarz, 1992: 947). BS’de ‘ne, nasıl’ anlamlarında kullanılmıştır: *nème üçün zulüm–zalalet, azab ve horluk başkan bu zèminni tevritip* ‘Ne için zulüm [ve] dalalet, azap ve rezalet basan bu toprağı titretip’ (BS, 87). *mana emdi nème boldi?* ‘İşte şimdi ne oldu?’ (BS, 83).

Eski Türkçedeki *ne*: ismine, *me* enklitiği getirilerek türetilen *ne:me*:⁴⁰⁸ ismi; ‘bir şey, herhangi bir şey’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 777).

oçuq: Çağataycadan itibaren görülen ve Yeni Uygurcanın da fonetik özelliği olan ikinci hecedeki /u/’nun tesiriyle birinci hecedeki /a/’nın yuvarlaklaşarak /o/’ya döndüğü *oçuq* isminin ‘açık, kapalı olmayan; çıplak; düz, doğru, düzgün; kapanmayan (göz, ağız vb.); bulutsuz; gür, tiz (ses hakkında); saf, temiz; aydınlık, açık; fasih, anlaşılır; renk hakkında koyu olmayan’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *men öz pikirimni oçuq èyttim* ‘Ben kendi fikrimi açık[ça] söyledim’ (UTİL, 1995: 620). BS’de ‘açık (hava), açık; düzgün’ anlamlarında kullanılmıştır: *uniñ teleppuzi oçuq, sözliri ravan* ‘Onun telaffuzu açık, sözleri düzgün’ (BS, 309). *dervaziliri tamam oçuqtur* ‘Kapıları tamamen açıktır!’ (BS, 20). *çirağni uniñ qariki midirlap turğan oçuq közlirige yèkin tutup* ‘Kandili onun göz bebeği kıpırdayıp duran açık gözlerine yakın tutup’ (BS, 464).

Eski Türkçede ‘açmak, düğümü çözmek, anlatmak, açıklamak; hava açmak’ anlamlarına gelen *aç-* (I) (Clauson, 1972: 18) fiiline, fiilden isim yapım eki olan - (X)k+ eki getirilerek türetilen *açuk* ismi; ‘açık, açık sözlü, arkadaş canlısı, belirgin, parasal yönden eksiklik’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 22). Eski Uygurcaya ait eserler itibarıyla rastlanmaktadır⁴⁰⁹.

⁴⁰⁸ *neme* EUTS (ne, hangi); *nemē* ETG (ne ise); *nime* C 239 AH (nesne); *nē/eme* 34-55b2=38:24 RKÇ (ne, çok, pek); *neme* 22-1 NF (nice, ne kadar); *nème* 4-8 ME (ne, ne şey, şey); *neme+lerini* A.II.34 AO (şey, eşya); *neme* 96 İML (şaşkınlık için); *neme* 119 CC (şey, nesne, herhangi bir şey); *neme* 90 Kİ (bir şey); *neme* 21a-11 TZ (şey); *nime* 100-1 GT (bir şey); *nime* 801 LD (şey, nesne); *nime* 32-3 BD (ne, nesne, şey); *nime* 383 AL (nesne); *nima* 195-2679 KYAS (ne, bir şey).

⁴⁰⁹ *açok* 0270 AY (açık, geniş alan); *açuq* ETG (açık); *açuq* EUTS (açık); *açuq* 500 KB (açık); *açuq* 44-31 DLT (açık, açılmış, net); *açuq* 38-92a2=66-5 RKÇ (açık); *açuq* 2-16 NF (açık, çıplak; kesin, gerçek, anlaşılır, aydınlık; meymenetli; güler); *açuq* 5-2 ME (açık); *açuq* 187-2 MM (açık); *açuq* 154 İML (açık, kapalı olmayan); *açuq+dur* 8 Kİ ~ *açuq* 8 Kİ (açık); *açuq* 190b-1 İM (arası açık, ferah, rahat), *açuq* 254b-2 İM (dağılmış), *açuq* 192a-5 İM (meydana çıkarılmış, keşfedilmiş), *açuq* 322a-3 İM (bulutsuz, açık), *açuq* 315b-8 İM (aşikâr), *açuq* 40b-8 İM (kaygan, kayıcı); *açuq* 185-13 GT (açık); *açuq* 2244 LD (açık); *açuq* 184a-7 ŞD ~ *açuq* 94a-12 ŞD (açık); *açuq* 321-2 BD (açık); *açuq* 59 DN (açık); *uçuk* 281-4068 KYAS ~ *açuq* 30-31 KYAS (açık).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan isim; ‘açık, anlaşılır, fasih; ferah, rahat; kesin; gerçek; güler (yüz); bulutsuz’ anlamlarına gelmektedir: *tevbe işiki henüz açuk irdi* (BD, 321-2). Yeni Uygurcada *oçuk* biçiminde yaşayan isim; ‘açık, kapalı olmayan; çıplak; düz, doğru, düzgün; kapanmayan (göz, ağız vb.); bulutsuz; gür, tiz (ses hakkında); saf, temiz; aydınlık, açık; fasih, anlaşılır; renk hakkında koyu olmayan’ anlamlarına gelmektedir.

oğlan: Yeni Uygurcada *oğlan* ismi; ‘çocuk, erkek çocuk, oğul; kahraman, yiğit’ anlamlarında görülmektedir: *vetenniñ batur oğlanliri* ‘Vatanın kahraman evlatları’ (Schwarz, 1992: 436). BS’de ‘oğul, evlat’ anlamlarında kullanılmıştır: *mëniñ şir yürek oğlanlirim* ‘Benim aslan yürek[li] oğullarım’ (BS, 10). *İsma’ilhanmu öziñ bir munçe batur oğlanliridin keyser serkerdiliridin ayrılıp kaldı* ‘İsmail Han da kendinin pek çok cesur oğullarından, yiğit askerlerinden ayrılıp kaldı’ (BS, 43).

Eski Türkçede ‘yavru, çocuk’ anlamlarına gelen *oğul* ismine, +A:n⁴¹⁰ çokluk eki getirilerek türetilen *oğla:n* ismi; ‘oğullar, kızlar’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 83). Bütün dönemlerde görülmektedir⁴¹¹. KT ve AB’de ‘oğullar, çocuklar’ anlamlarıyla kullanılmaktadır: *ogl(a)n(i)m birki ug(u)ş(u)m bod(u)n(u)m* ‘oğullarım, birleşik boyum (ve) halkım’ (KT G1). *ažun tınl(ı)glar oğlanın* ‘dünya canlılarının çocuklarını’ (AB, 236).

Köktürk, Eski Uygurca ve Karahanlı Türkçesine ait eserlerde ‘erkek evlat, oğul; oğullar, çocuklar’ anlamlarına gelen ismin Harezmi [DLT’de ‘köle’(DLT, 187-160) anlamında da kullanılmaktadır.] döneminden itibaren ‘erkek çocuk, oğul, genç; hizmetçi’ anlamlarını taşıdığı görülmektedir: *uşak oğla.n* ‘küçük çocuklar’ (DLT, 46-31). Yeni Uygurcada *oğlan* biçiminde yaşayan isim; ‘oğul, erkek evlat’ anlamlarını korumasının yanında ‘kahraman, yiğit, mert’ anlamlarını da taşımaktadır.

⁴¹⁰ +a:n, +e:n, +un çokluk ekleri; yalnızca *oğla:n*, *ere:n*, *boğun*, *öze:n* örneklerinde mevcuttur (Clauson, 1972: xlii).

⁴¹¹ *oğlan+ım* KT G1 (oğullar); *oğlan* ETG (çocuk, oğul, oğlan); *oğlan* 23 IrkB (oğlan, erkek evlat); *oğlan* EUTS (genç adam), *oğlan* EUTS (oğlan, çocuk); *oğlan+ı* 74 AB (çocuklar, oğullar); *oğlan+ı* 0977 AY (çocuk, oğul); *oğlan* M 60-24 (oğlan, çocuk); *oğlan* 463 KB (oğlan, oğul, çocuk, genç); *oğlan* 46-31 DLT (oğlan, çocuk), *oğlan+ıg* 187-160 DLT (köle); *oğlan+larını* 28-11b2=7:127 RKÇ (oğul, erkek çocuk), *oğlan* 37-88b2=51:28 RKÇ (çocuk, küçük çocuk), *oğlan+ları* 36-48a2=43:28 RKÇ (nesil); *oğlan* 5-1 NF (çocuk, oğul); *oğlan* 6-6 ME (çocuk, yavru); *oğlan+ları* 34-3 MM (çocuk); *oğlan+lar* A.I.7 AO (prens); *oğlan* 123 CC (oğlan, yardımcı, hizmetçi); *oğlan* 16 Kİ ~ *ovlan* 26 Kİ (genç, çocuk); *oğlan+nı* 78b-7 TZ ~ *olan+nı* 78b-6 TZ (oğlan); *oğlan* 6b-2 İM (erkek çocuk); *oğlan* 19-13 GT (çocuk, genç, oğul); *oğlan+ım* 81b-2 ŞD (çocuk, oğul, genç); *uğlan* 282-4082 KYAS (oğul, erkek evlat).

oğrila-: Yeni Uygurcada *oğrila-* fiili; ‘çalmak, hırsızlık yapmak; karışık hâle getirmek (akıl, fikir), yaymak’ anlamlarına gelmektedir: *pul oğrila-* ‘Para çalmak’ (Schwarz, 1992: 435). *BS*’de ‘çalmak’ anlamında kullanılmıştır: *erni kütüş, bala tuğuş, öyniñ tügimes işliri dēgenler ayallarniñ güzelligini, yaşlık baharini oğrilap* ‘Eşi bekleyiş, bebek doğuş, evin bitmez işleri denenler kadınların güzelliğini, gençlik baharını çalıp’ (*BS*, 303).

Eski Türkçede ‘hırsız’ anlamına gelen *oğrı*.⁴¹² (Clauson, 1972: 90) ismine, isimden fiil yapım eki olan +*la-* eki getirilerek türetilen *oğrı:la-* (~ *oğurla-*) fiili; ‘çalmak, hırsızlık yapmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 94). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁴¹³.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘çalmak, hırsızlık yapmak’ anlamlarıyla görülen (*oğurla-* ~ *oğrila-*) fiil; Yeni Uygurcada *oğrila-* ~ *oğurla-* biçimlerinde ve aynı anlamıyla yaşamaktadır. Ayrıca ‘fikir, akıl vb.ni karışık hâle getirmek, yaymak’ anlamlarını kazanmıştır.

ohşaş: Eski Türkçede ‘birine veya bir şeye benzemek’ anlamına gelen *ohşa:-* (*I*) fiiline, Yeni Uygurcada fiilden isim yapım eki olan -*ş+* eki getirilerek türetilen *ohşaş* ismi; ‘benzer, aynı, fark etmez, beraber, denk’ anlamlarına gelmektedir: *ohşaş mezgil* ‘Aynı zaman’ (Schwarz, 1992: 423). *BS*’de ‘benzer, aynı’ anlamlarında kullanılmıştır: *Apak Hocığa sadık murit bolup ketkenge ohşaş* ‘Apak Hoca’ya sadık mürit olup gitmeye benzer’ (*BS*, 12). *pirimizniñ her bir sözi Kur’anniñ ayiti pütülgen tumarğa ohşaş* ‘Pirimizin her sözü, Kur’an’ın ayeti yazılan muskaya benzer’ (*BS*, 16).

⁴¹² *oğrı* 16 IrkB (hırsız); *oğrı* ETG (haydut, hırsız); *oyrı* LVI.2 İKP (hırsız); *oğrı* EUTS (hırsız, haydut); *oğrı* 313 KB (hırsız); *oğrı* 75-63 DLT (hırsız); *oğrı* 27-45a2=5:38 RKÇ (hırsız); *oğrı* 325-3 NF (hırsız); *oğrı* 156 İML (hırsızlığı meslek hâline getiren adam); *oğrı* CC ~ *oğur* 26 CC (hırsız); *oğrı* 16 Kİ (hırsız); *uğru* 12 b-8 TZ ~ *uvru* 12 b-9 TZ (hırsız); *oğrı* 414a-6 İM (hırsız); *oğrı* 50-12 GT (hırsız); *oğrı* 14b-2 DM (hırsız); *oğrı* 222 MSD (hırsız); *oğrı* 1881 LD (hırsız); *uğrı* 21a-4 ŞD (hırsız); *oğrı* 129-53 BD (hırsız); *uğrı* 282-4085 KYAS (hırsız).

⁴¹³ *oğurla-p* M 72-20 (çalmak); *oğurla-mak* EUTS (hırsızlık etmek, çalmak); *oğurla-* ETG (çalmak); *oğrila-dı* 159-138 DLT ~ *oğurla-dı* 152-132 DLT (çalmak); *oğrula-* 110 İML (çalmak); *oğrula-* CC ~ *oğurla-* 25 CC (çalmak); *oğurla-dı* 16 Kİ (çalmak, hırsızlık etmek); *oğurla-dı* 112-10 GT (çalmak, hırsızlık yapmak); *avurla-dı* 15a-8 TZ (çalmak); *oğur-* 415b-6 İM ~ *oğurla-* 408a-8 İM (çalmak, hırsızlık etmek); *oğurla-p* 766 MSD (çalmak); *oğrila-p* 569 LD ~ *oğurla-r* 292 LD (çalmak); *uğurla-r* 21a-1 ŞD (çalmak, hırsızlık etmek); *uğarla-mak* 282-4077 KYAS (hırsızlık etmek, çalmak, soymak).

Kıpçak ve Çağataycaya ait eserlerden itibaren⁴¹⁴ ‘benzer, eş’ anlamlarında görülen ismin, Yeni Uygurcada *oḥşaş* biçiminde yaşamakta olduğu ve aynı anlamları koruduğu tespit edilmektedir.

oḥşat-: (bk. oḥşaş) Yeni Uygurcada *oḥşat-* fiili; ‘benzetmek; çok iyi yaptırmak, gönüldeki gibi yaptırmak’ anlamlarına gelmektedir: *men uni otluḵ kuyaşniñ altun nurliriğa oḥşitimen* ‘Ben onu ateşli güneşin altın ışıklarına benzetiyorum’ (UTİL, 1995: 623). *BS*’de ‘benzetmek’ anlamında kullanılmıştır: *oḥşitip sen ḥiyal ḵılma peygemberge siyaḵiñni* ‘Benzetip sen hayal etme peygambere görünüşünü’ (BS, 226).

Eski Türkçede *oḥşa:- (I)* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-t-* eki getirilerek türetilen *oḥşat-* fiili; ‘benzetmek, karşılaştırmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 97). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁴¹⁵.

İlk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde görülen fiile, Çağataycaya ait eserler de dâhil olmak üzere ‘benzetmek’ anlamıyla rastlanmaktadır. Aynı fiilin Yeni Uygurcada *oḥşat-* biçiminde ve ‘benzetmek’ anlamıyla yaşadığı tespit edilmektedir.

oḵul-: Yeni Uygurcada *oḵul-* fiili; ‘okunmak, duyurulmak; dinî vazifeleri yerine getirmek; nikâhlamak, söylenmek’ anlamlarındadır: *u ḵizniñ nikahi oḵulup* ‘O kızın nikâhı kıyılıp’ (UTİL, 1995: 661). *BS*’de ‘okunmak, duyurulmak, dinî vazifeleri yerine getirmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *namazda oḵulidiğan ḥutbe* ‘Namazda okunan hutbe’ (BS, 102). *cüme namizi oḵulup* ‘Cuma namazı kılınıp’ (BS, 223).

Eski Türkçede ‘yüksek sesle bağırarak, birini çağırarak; yüksek sesle okumak, okumak’ anlamlarına gelen *oḵı:-* (Clauson, 1972: 79) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *oḵıl-* fiili, ‘okunmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972:

⁴¹⁴ *oḥşaş* CC ~ *oḵşaş* CC ~ *uvşaş* 75 CC (benzerlik); *oḥşaş* 218b-1 İM (benzer); *oḥşaş* 1268 LD (eş, benzer); *oḥşaş* 652 DN (benzer); *oḥşaş* 94 AL (benzetmek); *oḥşaş* 197-2689 KYAS (birbirine benzer, eş).

⁴¹⁵ *oḵşat-maḵ* EUTS (benzetmek); *oḵşat-* ETG (benzetmek); *oḥşat-maḵ* 135-118 DLT (benzetmek); *oḥşat-tım* 374-4 NF (benzetmek); *oḥşat-dı* 90-6 ME (benzetmek); *oḵşat-* 57 CC (alışmak, intibak etmek); *oḥşat-* 62b-5 İM (benzetmek); *oḥşat-tıng* 726 MSD (benzetmek); *oḥşat-sam* 1118 LD (benzetmek); *oḥşat-ıptur* 602 DN (benzetmek); *oḥşat-ur-min* 89a-5 ŞD (benzetmek); *oḥşat-sam* 57-5 BD (benzetmek); *oḥşat-maḵ* 197-2691 KYAS (benzetmek, eşitlemek; karşılaştırmak).

85). Taranan eserlerde *DLT* ve *AL*'de rastlanmaktadır⁴¹⁶: *bitig okıldı* 'kitap okundu' (*DLT*, 108-98). *okuldı* 'Okundu' (*AL*, 104).

İlk kez Karahanlı Türkçesine ait *DLT*'de 'okunmak' (*DLT*, 108-98) anlamıyla tespit edilen fiil, Çağatay döneminde de aynı anlamıyla görülmektedir. Bu fiil, Yeni Uygurcada *oqul-* biçiminde ve 'okunmak' anlamını koruyarak yaşamaktadır. Ayrıca 'duyurulmak, kılınmak (namaz), kıyılmak (nikâh), denilmek' anlamlarını kazanmıştır.

oquş: (bk. **oqul-**) Eski Türkçede *okı-* fiiline, Yeni Uygurcada fiilden isim yapım eki olan *-ş+* eki getirilerek türetilen *oquş* ismi; 'çalışma, okuma, okuma ve yazmayı öğrenme, dinî faaliyetleri yerine getirme' anlamlarına gelmektedir: *oquş püttür-* 'Okuldan mezun olmak' (Schwarz, 1992: 429). *BS*'de 'okuma, okuyuş, eğitim görme' anlamlarında kullanılmıştır: *hecidin këyin Qahirediki Ezher Üniverstetida oquş üçün* 'Hac ibadetinden sonra Kahire'deki Ezher Üniversitesine okumak için' (*BS*, 208). *çirağ yoruğa yekin tutup oquşka başlidi* 'Kandil ışığını yakınlştırıp okumaya başladı' (*BS*, 8). *KYAS*'de *oquş* ismine rastlanmamıştır.

Çağataycaya ait eserlerde⁴¹⁷ görülen isim; 'okuma, okuyuş' anlamlarında görülmektedir. Bu fiil, Yeni Uygurcada aynı anlamları ve *oquş* biçimiyle yaşamaktadır. Ayrıca 'duyurma, kılma (namaz), kıyma (nikâh), denilme' anlamlarını kazanmıştır.

oquş-: (bk. **oqul-**) Yeni Uygurcada *oquş-* fiilinin 'birlikte okumak, birlikte söylemek, birlikte kılmak' anlamlarına geldiği görülmektedir: *marşini oquşti* 'Marşını (birlikte) okudular' (*UTİL*, 1995: 661). *BS*'de 'birlikte okumak, birlikte kılmak' anlamlarında kullanılmıştır: *künde beş mertibe namaz oquşisen* 'Günde beş vakit namaz birlikte kılarırsın' (*BS*, 152). *çilim tartip, keyp içide nezmiler oquşatti* 'Tütün çekip keyif içinde şiirler okurlardı' (*BS*, 134).

⁴¹⁶ *oqıl-dı* 108-98 *DLT* (okunmak); *okul-di* 104 *AL* (okunmak); *oqul-mağ* 197-2695 *KYAS* (okunmak).

⁴¹⁷ *oquş+uŋga* 296-2 *BD* (okuma, okuyuş); *okuş* 104 *AL* (okuyuş, kıraat).

Eski Türkçede *okı*:- fiiline, işteş çatı eki olan -ş- eki getirilerek türetilen *oķuş*- fiili; ‘birbirine seslenmek, birlikte ve karşılıklı olarak okumak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 96). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁴¹⁸.

İlk kez Eski Uygurcaya ait eserde rastlanan ve ‘birbirini çağırarak; birlikte okumak, okumakta yarışmak’ anlamlarına gelen fiil; Yeni Uygurcada *oķuş*- biçiminde yaşamaktadır. *Oķuş*- fiili, ‘birlikte okumak’ anlamını korumasının yanında ‘birlikte söylemek, birlikte kılmak’ anlamlarını kazanmış ancak ‘birlikte çağırarak’ anlamını kaybetmiştir.

olturğuz:- Yeni Uygurcaya bakıldığında *oltur*- fiiline, ünsüzle biten tek heceli fiillere getirilen -gUz- ettirgen çatı eki (Tömür, 2011: 343) ile türetilerek *olturğuz*- fiili; ‘oturtmak, almak, kabul etmek, dikmek (bitki, ağaç vb.)’ anlamlarına gelmektedir: *balini tiziğa olturğuz*- ‘Çocuğu dizine oturtmak’ (Schwarz, 1992: 437). BS’de ‘oturtmak’ anlamında kullanılmıştır: *hanlık tehtige olturğuzdi* ‘Hanlık tahtına oturttu’ (BS, 101). *Apak Hocini yënida olturğuzup* ‘Apak Hoca’yı yanında oturtup’ (BS, 205). *İsen Buķini yëniğa olturğuzup* ‘İsen Buka’yı yanına oturtup’ (BS, 466).

Eski Türkçede ‘oturmak, yerleşmek, ikamet etmek’ anlamlarına gelen *oltur*- (~ *olur*- ~ *olor*- ?) (Clauson, 1972: 150) fiiline, ettirgen çatı eki olan -t- eki getirilerek türetilen *olurt*- (~ *olğurt*-) fiili; ‘oturtmak, yerleştirmek, bir şeyi kurmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 151). Köktürk döneminden itibaren görülmektedir⁴¹⁹.

Köktürkçeye ait eserlerden itibaren ‘oturtmak’ anlamında rastlanan fiil, Yeni Uygurcada -gUz- ettirgen çatı eki ile türetilmektedir. *Olturğuz*- fiili; ‘oturtmak, oturmasına neden olmak’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘dikmek, ekmek (bitki, ağaç vb.) ve düğün günü gelini dostları ile bir yerde beklemek’ anlamlarını da kazanmıştır.

olturuş: (bk. olturğuz-) Eski Türkçede *oltur*- (~ *olur*- ~ *olor*- ?) fiiline, Yeni Uygurcada fiilden isim yapım eki olan -ş+ eki getirilerek türetilen *olturuş* ismi;

⁴¹⁸ *oķış-mak* EUTS (birbirini davet etmek, birbirini çağırarak); *oķış*- 2365 KB (çağırarak); *oķış-dı* 103-94 DLT (okumakta yarışmak veya yardımlaşmak); *oķış-tılar* 196-2 ME (birlikte okumak); *oķış-mak* 197-2697 KYAS (birlikte okumak).

⁴¹⁹ *olurt-dum* 51 T (tahta oturtmak); *olurt-dı* KT D26 (oturmak, tahta oturmak); *olğur-tı* XLVI.3 İKP (oturtmak); *olğurt*- ETG (yerleştirmek, oturtmak); *olğurt-mak* EUTS (oturtmak); *olturğuz-dung* 439-15 NF (oturtmak); *olturğuz*- 141 CC (oturtmak); *olturtut-tı* 21 Kİ (oturtmak); *olturt*- 54b-8 TZ (oturtmak); *olturt*- 238a-2 İM (oturtmak); *olturt-tı* 2040 LD (oturtmak); *olturğuz-up* 107-1 BD (oturtmak); *olturğuz-mak* 285-4142 KYAS ~ *ulturğur-mak* 285-4141 KYAS (oturtmak, yerleştirmek).

‘oturuş, oturma, birkaç kişi ile birlikte oturup eğlenmek için yapılan ziyafet, çay’ anlamlarına gelmektedir: *olturuş kıl-* ‘Eğlence düzenlemek’ (Schwarz, 1992: 437). BS’de ‘oturuş, oturma’ anlamlarında kullanılmıştır: *padişahlık tehtige olturuşi* ‘Padişahlık tahtına oturuşu’ (BS, 204). *Dostmuhammet İsen Bukini öz yënida olturuşka şeretlep* ‘Dostmuhammet, İsen Buka’yı kendi yanında (yanına) oturmaya (oturmayı) işaret edip’ (BS, 407). KYAS’de *olturuş* ismine rastlanmamıştır.

BD’de⁴²⁰ ‘oturma’ (BD, 107-1) anlamıyla görülen ismin Yeni Uygurcada *olturuş* biçiminde yaşadığı ve ‘oturma’ anlamını koruduğu tespit edilmektedir. Ayrıca ‘birkaç kişi ile birlikte oturup eğlenmek için yapılan ziyafet, çay’ anlamını kazanmıştır.

olturuş-: (bk. olturguz-) Eski Türkçede *oltur-* (~ *olur-* ~ *olor-* ?) fiiline, Yeni Uygurcada işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *olturuş-* fiili; ‘birlikte oturmak, eğlenceye katılmak, çökmek, içine girmek’ anlamlarına gelmektedir: *balılar çembirek bolup olturuşup* ‘Çocuklar çember hâlinde oturup’ (Schwarz, 1992: 437). BS’de ‘birlikte oturmak’ anlamında kullanılmıştır: *süküt içide Apak Hociniñ hutbe okuşini kütüp olturuşti* ‘Sessizlik içinde Apak Hoca’nın hutbe vermesini bekleyip birlikte oturdu’ (BS, 318). *çay içişip olturuşkan üsti yëpiğ lapaslardin ötüp* ‘Çay (birlikte) içip oturan üstü kapalı çardaklardan geçip’ (BS, 327). KYAS’de *olturuş-* fiiline rastlanmamıştır.

Harezmi (NF, 351-12) ve Kıpçakçaya (İM, 81a-2) ait eserlerde⁴²¹ ‘birlikte oturmak’ anlamıyla rastlanan fiil, Yeni Uygurcada *olturuş-* biçiminde yaşamakta ve ‘birlikte oturmak’ anlamını korumaktadır. Ayrıca fiil; ‘eğlenceye katılmak, çökmek (göz vb.), içine girmek’ anlamlarını kazanmıştır.

oninçi: Eski Türkçede ‘on’ anlamına gelen *o:n* (Clauson, 1972: 166) ismine, Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan *+nçi* eki getirilerek türetilen *oninçi*⁴²² ismi; ‘onuncu’ anlamına gelmektedir (UTİL, 1995: 683). BS’de *oninçi* ismi, ‘onuncu’ anlamında kullanılmıştır: *Apak Hoca hanlık tehtide olturganniñ oninçi küni* ‘Apak Hoca’[nın] hanlık tahtına oturuşunun onuncu günü’ (BS, 147). *Se’idiye*

⁴²⁰ *olturuş+ı* 107-1 BD (oturma).

⁴²¹ *olturuş-mang* 351-12 NF (birlikte oturmak); *olturuş-* 81a-2 İM (hep birlikte oturmak).

⁴²² *onunç* BK G10 (onuncu); *onunç* ŞU B2 (onuncu); *oninç* EUTS ~ *onunç* EUTS (onuncu); *önunç* DLT ~ *onunç* 78-66 DLT (onuncu); *onunç* 77-4 NF (onuncu).

Handanlığının oninçi hani Abdullağan ‘Seidiye Hanlığı’nın onuncu hanı Abdulla Han’ (BS, 205). *KYAS*’de *oninçi* ismine rastlanmamıştır.

orna-: Yeni Uygurcada *orna-* fiili; ‘yerleşmek, peyda olmak, kurulmak’ anlamlarına gelmektedir: *eħmetcanniñ sözliri ħelbimizge taşka tamğa başkandek ornap ħalğanidi* ‘Ehmetcan’ın sözleri kalbimize, taşa mühür vurur gibi yer edip kalmış idi’ (UTİL, 1995: 636). *BS*’de ‘yerleşmek, yer etmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *yürikide mehkem ornap* ‘Yüreğinde sağlam yer edip’ (BS, 444).

Eski Türkçede ‘yer, yüksek yer, mevki; taht’ anlamlarına gelen *orun* (~ *oron*) (Clauson, 1972: 233) ismine, isimden fiil yapım eki olan +A- eki getirilerek türetilen *orna-* fiili; ‘birinin yerini almak, bir yere yerleşmek, kurulmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 235). Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁴²³.

Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘yerleşmek, yurt edinmek’ anlamlarıyla görülen fiile; *DLT*’de ‘gün batmak’ (*DLT*, 146-127) anlamında da rastlanmaktadır. Yeni Uygurcada *orna-* biçiminde yaşamakta olan fiil, ‘yerleşmek’ anlamını muhafaza etmiş ayrıca ‘meydana gelmek’ ve ‘kurulmak’ anlamlarını kazanmıştır. *DLT*’de rastlanan ‘gün batmak’ anlamını ise kaybetmiştir.

ornaş-: (bk. orna-) Yeni Uygurcada *ornaş-* fiili; ‘yerleşmek, yapışmak, saklanmak, aklında kalmak, etkilemek’ anlamlarına gelmektedir: *helime mu’ellimniñ sözliri eħmetniñ könlige mehkem ornaşmakta idi* ‘Helime Öğretmen’in sözleri Ehmet’in gönlüne (gönlünde) sağlam yer etmekte idi (yer edinmekte idi)’ (UTİL, 1995: 636). *BS*’de ‘yerleşmek, yapışmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *meptun ħilğuçı bu közler uniñ ħelbige kaçan ornişip ħalğan* ‘Hayran edici bu gözler onun kalbine ne zaman yerleşip kalan’ (BS, 132). *Apak ħociniñ işik-muhebbetke tolğan söygü ħeti uniñ yumran ve teşna ħelbige ornişip* ‘Apak Hoca’nın aşk ve muhabbete dolan sevgi [dolu] mektubu onun genç ve istekli kalbine yerleşip’ (BS, 304).

⁴²³ *orna-ğay* 5738 KB (yerleşmek); *orna-dı* 146-127 DLT (gün batmak), *orna-dı* 146-127 DLT (yerleşmek, yurt tutmak); *orna-nğlar* 28-38a3=7:161 RKÇ (yerleşmek, oturmak); *orna-dı* 181-16 NF (yerleşmek, yer etmek); *orna-dı* 165-8 ME (yerleşmek); *orna-* 115 CC (ikamet etmek); *orun+um* 741 MSD (yer, mevki); *or(u)n+ıga* 408 DN (yer, makam); *urna-mak* 287-4179 KYAS (yerleştirilmek).

Eski Türkçede *orna-* fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *ornaş-* fiili; ‘birlikte oturmak, birlikte yerleşmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 236). Çağataycaya ait eserlerde rastlanmaktadır⁴²⁴: *hüsni anda ki ornaştı* (LD, 2140).

Çağataycaya ait eserlerde ‘yerleşmek, birlikte oturmak; pekişmek, sağlamlaşmak’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *ornaş-* olarak görülmektedir. *Ornaş-* fiili; ‘yerleşmek’ anlamlarını korumuş ayrıca ‘aklında kalmak, saklanmak, yapışmak’ anlamlarını kazanmıştır.

ornat-: (bk. *orna-*) Yeni Uygurcada *ornat-* fiilinin ‘yüklemek, yerleştirmek, kurmak’ anlamlarına geldiğini görmekteyiz: *yēñi tüzüm ornat-* ‘Yeni sistem kurmak’ (Schwarz, 1992: 427). *BS*’de ‘yerleştirmek, kurmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *adalet ornitiş, puğrani tinç, bayaşat turmuşka iğe kiliş bilen* ‘Adalet kurma; halkı barışçıl, müreffeh hayata sahip kılma ile’ (*BS*, 418). *KYAS*’de *ornat-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *orna-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-t-* eki getirilerek türetilen *ornat-* fiili; ‘bir şeyi yerleştirmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 235). Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁴²⁵.

İlk kez Karahanlı dönemine ait eserde rastlanan ve ‘inşa etmek, yerleştirmek’ anlamlarında görülen fiil; Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağataycaya ait eserlerde ‘yerleştirmek’ anlamını korumuştur. Bu fiil; Yeni Uygurcada *ornat-* biçiminde yaşamakta ve ‘yerleştirmek, kurmak (mecazi)’ anlamlarını korumaktadır.

ortak: Yeni Uygurcada *ortak* ismi; ‘ortak, dost, arkadaş, akran, denk, beraber, çiftçilikte ortak ekip biçme, müşterek’ anlamlarında görülmektedir: *ortak til* ‘Ortak dil’ (Schwarz, 1992: 425). *BS*’de ‘ortak, dost’ anlamlarında kullanılmıştır: *hemmimizge ortak bolğan bir sözge* ‘Hepimize ortak olan bir söze’ (*BS*, 223).

Eski Türkçede ‘orta, merkez; ortada yer alan, orta hâlli’ anlamlarına gelen *ortu:* (*orto:*) (Clauson, 1972: 203) ismine, isimden isim yapım eki olan *+k*⁴²⁶ getirilerek

⁴²⁴ *ornaş-tı* 2140 LD (yerleşmek); *ornaş-ıb* 99 AL (oturuşmak, berkişmek); *urnaş-mak* 287-4180 KYAS (her biri kendi yerinde olmak, sırasıyla yerleştirilmek).

⁴²⁵ *ornat-mak* 137-119 DLT (nesneyi yerine koymak, yerleştirmek); *ornat-tı* 320-1 NF (yerleştirmek); *ornat-tı* 66-2 ME (yerleştirmek); *ornat-tı* 9a-9 TZ (yerleştirmek); *ornat-tı* 99 AL (bir nesneyi bir yere vurmak, oturtmak).

⁴²⁶ Küçültme ve sevgi bildirmektedir (Gabain, 1988: 45).

türetilen *ortuk* (~ *ortok*) ismi; partner, ortak anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 205). Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir⁴²⁷.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ‘ortak, şerik; denk, eşit’ anlamlarındaki isim; Yeni Uygurcada *ortak* biçiminde yaşamaktadır. *Ortak* ismi; ‘ortak, denk, eşit’ anlamlarını korumasının yanı sıra ‘arkadaş, dost, akran’ anlamlarını kazanmıştır.

oruk: Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ikinci hecedeki /u/ ünlüsünün etkisiyle ön sesteki /a/ gerileyici benzeşmeyle yuvarlaklaşarak /o/’ya döner. *Oruk* ismi; ‘zayıf, etsiz, yağsız; olgunlaşmamış’ anlamlarına gelmektedir: *gëninin inisi konak şehidek oruk ve acizliğe karımay* ‘Geni’nin erkek kardeşi mısır dalı gibi zayıf ve âcizliğine bakmadan’ (UTİL, 1995: 637). BS’de ‘zayıf’ anlamında kullanılmıştır: *ëgiz, oruk bestige ve kızargan közliri* ‘Yüksek (uzun), zayıf gövdesine ve kızaran gözlerine’ (BS, 309). *oruk attek* ‘Zayıf at gibi’ (BS, 329).

Eski Türkçede ‘yorgun olmak, bitkin olmak, yiyecek azlığından dolayı zayıf olmak’ anlamlarına gelen *a:r-* (Clauson, 1972: 193) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *aruk* (~ *a:rok*) ismi; ‘yorgun, bitkin, bir deri bir kemik kalan’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 214). Eski Uygurcadan itibaren görülen isim; Eski Uygurcada yalnızca ‘yorgun, yorgunluk’ anlamına gelmekte, Karahanlı dönemine ait eserlerden itibaren ‘zayıf, sıksa’ anlamlarında kullanılmaktadır⁴²⁸: *aßınçqa aruqı yëtti* ‘ihtiyarın yorgunluğu gelmişti’ (İKP, XXXVII.2). *bir arık ‘ākīl ādemī ayttı* (GT, 20-6).

Taranan eserlerde ‘yorgun, yorgunluk; zayıf, cılız’ anlamlarına gelen isim; Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir: *siz aruq siz* ‘Siz yorgunsunuz.’ (İKP, LV.4). Yeni Uygurcada *oruk* biçiminde yaşayan isim; ‘zayıf, cılız’ anlamlarını korumaktadır. Eski Uygur ve Karahanlı dönemi eserlerinde görülen ‘yorgun’

⁴²⁷ *ortuk* EUTS (ortak); *ortuk* 2997 KB (ortak); *ortak* 62-48 DLT ~ *ortuk* 474-379 DLT (ortak); *ortak+lardin* 34-55a2=38:24 RKÇ (ortak); *ortak* 37-9 NF (ortak); *ortak* 117-6 ME (ortak); *ortak+ı* 319-4 MM (ortak); *ortak* A.III.4 AO (ortak); *ortak* 144 İML (ortak); *ortak* 97 CC (ortak); *ortaq* 11 Kİ (şerik); *ortak* 21a-10 TZ (ortak); *ortak* 398b-8 İM (ortak); *ortak* 2556 LD (ortak); *ortak* 119b-1-1 ŞD (ortak); *urtaq* 287-4183 KYAS (ortak; arkadaş, samimi arkadaş).

⁴²⁸ *aruq+ı* XXXVII.2 İKP (yorgunluk, yorgun); *aruq+suz* 273 ÇB (yorgunluk); *aruq* EUTS (yorgunluk, argınlık); *aruq* 45-31 DLT (yorgun); *arık* 45-31 DLT ~ *aruq* 45-31 DLT (Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde cılız); *aruk* 22-5 NF (zayıf, cılız, güçsüz); *aruk* 58-3 ME (zayıf); *arık* 143 İML (zayıf); *arık* 77 CC (zayıf); *aruq* 11 Kİ (zayıf); *arık* 37b-12 TZ (zayıf); *aruq* 368b-5 İM (zayıf, cılız); *aruq* 20-6 GT ~ *arık* 20-6 GT (zayıf); *aruğ* 2731 LD (zayıf); *aruğ* 41-245 KYAS ~ *aruq* 41-246 KYAS (zayıf, sıksa, işe uygun durumda olmayan), *ürük* 294-4315 KYAS (zayıf, kötü durumda).

anlamının Yeni Uygurcada kullanılmadığı tespit edilmektedir. Ayrıca ‘olgunlaşmamış (bitki, tahıl vb.)’ anlamına da gelmektedir.

orul-: Yeni Uygurcada *orul-* fiili; ‘biçilmek, kesilmek’ anlamlarına gelmektedir: *on mo buğday oruldi* ‘On mo buğday biçildi’ (UTİL, 1995: 637). *BS*’de ‘biçilmek’ anlamında kullanılmıştır: *güllük kigiz–tikmetler bilen orulup* ‘Güllü keçe [ve] süslü keçeler ile kesilip’ (BS, 159). *KYAS*’de *orul-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘biçmek (ot, ekin vb.)’ anlamına gelen *o:r-* (Clauson, 1972: 194) fiiline, edilgen çatı eki olan *-(X)l-* eki getirilerek türetilen *orul-* fiili; ‘biçilmek, toplanmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 229). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁴²⁹.

Taranan eserlerde Karahanlı ve Harezm döneminde ‘biçilmek, kesilmek’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *orul-* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamlarını korumaktadır.

otla-: Yeni Uygurcada *otla-* fiilinin ‘otlamak, ot yemek’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *atlar otlaқта otlidi* ‘Atlar çayırdı otladı’ (Schwarz, 1992: 421). *BS*’de ‘ot yemek, otlamak’ anlamlarında kullanılmıştır: *derya boyidiki bir parçe yeşil otlaқта bimalal otlap* ‘Deniz kenarındaki bir parça yeşil çayırdı özgür[ce] otlayıp’ (BS, 442). *lëkin u vapa otlaқida otlimiğän* ‘Lakin o vefa otlağında otlamamış’ (BS, 196). *KYAS*’de *otla-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘çimen, ot; şifalı bitki, çare; yabancı ot, zehirli bitki’ anlamlarına gelen *ot (II)* (Clauson, 1972: 34) ismine, isimden fiil yapım eki olan *+lA-* eki getirilerek türetilen *otla:-* fiili; ‘otlamak, ot yemek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 57). Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁴³⁰.

İlk kez Eski Uygurcaya ait eserde rastlanan ‘tedavi etmek, bakmak’ anlamlarındaki fiil; Karahanlı döneminden itibaren ‘otlamak, ot yemek’ anlamlarını kazanmıştır. Yeni Uygurcaya bakıldığında sözlüklerde ‘otlamak, ot yemek’ anlamlarında *otla-* fiilinin yaşadığı görülmektedir. Ayrıca Eski Uygurcaya ait eserde ilk kez görülen ve Kıpçakçaya ait eserlerden *İML*’de rastlanan ‘tedavi etmek’ (*İML*, 108) anlamındaki

⁴²⁹ *orul-dı* 106-97 DLT (biçilmek, kesilmek); *orul-mış* 43-14 NF (kesilmek, biçilmek).

⁴³⁰ *otla-mak* EUTS (tedavi etmek, bakmak); *otla-dı* 145-126 DLT (otlamak); *otla-yurlar* 298-11 NF (otlamak); *otla-dı* 137-5 ME (otlamak); *otla-* 108 *İML* (tedavi etmek); *otla-dı* 8 *Kİ* (hayvan otlamak); *otla-* 245b-3 *İM* (hayvan otlamak); *otla-r* 235 MSD (otlamak); *otla-p* 153b-11 *ŞD* (otlamak).

otla- fiilinin de kısmen yaşadığı fark edilmektedir. Yeni Uygurcada ‘hasta kişinin başının üstünde, kişiyi hasta ettiğine inanılan şeytanı kovmak için, ateş sallamak yani kendilerince tedavi etmek’ anlamında bu fiilin kullanıldığı belirtilmelidir.

otlak: (*otla-*) Yeni Uygurcada *otlak* ismi; ‘otlak, mera’ anlamlarına gelmektedir: *otlağın köç-* ‘Çayırdan ayrılmak’ (Schwarz, 1992: 421). BS’de ‘çayır, otlak’ anlamlarında kullanılmıştır: *derya boyidiki bir parçe yeşil otlağta bimalal otlap* ‘Deniz kenarındaki bir parça yeşil çayırdan özgür[ce] otlayıp’ (BS, 442). *lakin u vapa otlağda otlimiğan* ‘Lakin o, vefa otlağında otlamayan’ (BS, 196).

Eski Türkçede *otla-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *otlak* ismi; ‘otlak, çayır, yemlik’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 55). Taranan eserlerde Harezmi dönemi itibarıyla görülmektedir⁴³¹.

Harezmi Türkçesine ait eserlerden itibaren rastlanan ve ‘otlak, mera’ anlamlarında görülen ismin Yeni Uygurcada aynı anlamları ve *otlak* biçimiyle yaşadığı tespit edilmektedir.

otluğ: Yeni Uygurcanın Çağataycadan itibaren görülen fonetik özelliğinden dolayı son sesi tonsuz olan *otluğ* ismi; ‘ateşli, ateşi olan, nurlu; belalı; gayretli; dertli’ anlamlarına gelmektedir: *hesretlik yaşlar tökken, otluğ ahlar tartқан* ‘Hasret dolu yaşlar döken, acılı ahlar çeken (UTİL, 1995: 617). BS’de ‘sıcak, nurlu’ anlamlarında kullanılmıştır: *bir hil pak ve otluğ tuyğu pütün vücudığa* ‘Bir tür temiz ve sıcak duygu bütün vücuduna’ (BS, 129). KYAS’de *otluğ* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘ateş, alev; öfke’ anlamlarına gelen *o:t (I) (o:d)* (Clauson, 1972: 34) ismine, isimden isim yapım eki olan *+lXg* eki getirilerek türetilen *otluğ (o:dluğ)* ismi; ‘ateşli, alevli’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 55). Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir⁴³²: *örtlög kuzgunlar* ‘Alevli (öfkeli) kuzgunlar’ (M, 67, 7). *yana otluğ āh çikting* (BD, 48-6).

Taranan eserlerde ‘alevli, ateşli; öfkeli, dertli, acılı’ anlamlarında rastlanan isim; Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir. Yeni Uygurcada *otluğ* biçiminde yaşayan isim;

⁴³¹ *otlağ* 295-17 NF (otlak); *otlağ* 136-3 ME (otlak, mera); *otlağ+da* 204-1 MM (mera, otlak, çayır); *otlağ* 180 İML (mera); *otalamak* 78 CC (otlak, mera); *otlak* 35a-8 TZ (otlak); *otlağ* 5a-9 DM (mera, otlak); *otlağ* 141a-5 İM (otlak); *otlağ* 198-2711 KYAS (çimenlik yer, çayır, otlak).

⁴³² *otluğ* EUTS ~ *örtlög* EUTS ~ *örtlök* EUTS (ateşli); *örtlög* M 67-7 (alevli), *otluğ* M 41-53 (ateşli); *örtli* 3 CC (alevli); *otluq* 15 Kİ (çakmak); *otluk* 18a-8 TZ (çakmak); *otluğ* 463 MSD (ateşli); *otluğ* 589 DN ~ *otluğ* 787 DN (ateşli); *otluğ* 48-6 BD (ateşli).

‘alevli, ateşli, nurlu, parlak, acılı, dertli’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘heyecanlı, coşkun’ anlamlarını da taşımaktadır.

otun: (bk. **otluk**) Yeni Uygurcada *otun* ismi; ‘odun, yakacak odun’ anlamlarında görülmektedir: *ot bar yerde tütün bar, su bar yerde otun bar* ‘Ateş olan yerde duman var, su olan yerde yakacak odun var’ (UTİL, 1995: 618). BS’de ‘yakacak odun’ anlamında kullanılmıştır: *otun puli* ‘Yakacak parası’ (BS, 383).

Eski Türkçede *o:t (o:d) (II)* ismine, isim isim yapım eki olan *+dXŋ*⁴³³ eki getirilerek türetilen *otuŋ (o:dduŋ)* ismi; ‘yakacak odun, çıra’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 60). Eski Uygurca itibarıyla rastlanmaktadır⁴³⁴.

Taranan eserlerde Eski Uygur ve Karahanlı döneminde *otuŋ* [NF’de *otun* (NF, 17-12) ~ *otuŋ* (NF, 107-7)] biçiminde yaşayan isim; ‘odun, parçalanmış ağaç’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *otun* biçiminde yaşayan ismin aynı anlamları koruduğu görülmektedir.

ovçi: Yeni Uygurcada dudak ünsüzünün etkisiyle ön sesi yuvarlaklaşan *ovçi* ismi, ‘avcı’ anlamına gelmektedir. BS’de ‘avcı’ anlamında kullanılmıştır: *halbuki, ovçimu öziniŋ arkısında yoşurunçe kēlip* ‘Hâlbuki avcı da kendisinin arkasında gizlice gelip’ (BS, 237). *nainsap ovçiniŋ pēyiğa çüşken yolvas bolmağçimiz* ‘İnsafsız avcının payına düşen kaplan olacağız’ (BS, 237). KYAS’de *ovçi* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘vahşi oyun, avlanılan hayvan’ anlamlarına gelen *a:v (~ aŋ)* (Clauson, 1972: 3) ismine, yapanı bildiren ve isimden isim yapım eki olan *+çI* eki getirilerek türetilen *avçI:* ismi; ‘avcı, av yapan kişi’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 6). Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁴³⁵.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘avcı’ anlamıyla görülen isim, Yeni Uygurcada *ovçi* biçimi ve ‘avcı’ anlamıyla yaşamaktadır.

⁴³³ *+dXŋ* ekini alan isimler, tek hecelidir: *ay+duŋ* ‘ay ışığı’, *ul+daŋ* ‘ayakkabının tabanı’, *baş+tuŋ / baş+daŋ* ‘lider’, *ot+duŋ* ‘yakacak odun, çıra’, *iz+deŋ* ‘balık tutarken kullanılan bir tür ağ’ vb. (Erdal, 1991: 156).

⁴³⁴ *otuŋ+ta* M 41-29 (odun); *otung* EUTS (odun); *otuŋ* ETG (odun); *otuŋ* 11-6 DLT (odun); *otun* NF ~ *otuŋ* 17-12 NF (odun); *otun* 128-1 ME (odun); *otun* 75-4 GT (odun); *odun* 182 İML (yakmak için kesilen ağaç); *otun* 13a-8 TZ (odun); *odun* 6a-2 DM (odun); *otun* 416a-8 İM (odun); *otun+ı* 174a-1 ŞD (odun); *otun* 46-3 BD (odun); *otun* 198-2714 KYAS (yakacak, odun).

⁴³⁵ *aβçI* a.I.8 İKP (avcı); *aŋçI* 75-5 M (avcı); *angçI* EUTS ~ *avçI* EUTS (avcı); *avçI* 2635 KB (avcı); *avçI* 167-144 DLT ~ *awçI* 43-30 DLT (avcı); *avçI* 24-5 ME (avcı); *avçI* 209-6 GT (avcı); *avçI* 156 İML (avla meşgul olan); *avçI* 22a-9 TZ ~ *avlavçI* 22a-9 TZ (avcı).

ovla-: (bk. ovçi) Yeni Uygurcaya iç sesteki dudak ünsüzünün etkisiyle ön sesin yuvarlaklaştığı *ovla-* fiili; ‘yabani hayvanı avlamak, tuzağa düşürmek (mecazi anlamda); meyletmek’ anlamlarıyla görülmektedir: *ovliyalmaytti uniñ hoşyar, ğubarsız kelbini* ‘Ele geçiremezdi onun uyanık, açık [gözlü] gönlünü’ (UTİL, 1995: 685). *BS*’de ‘tuzağa düşürmek, gönlünü çelmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *nurgun ademlerniñ köñlini ovlap* ‘Birçok insanın kalbini ele geçirip (gönlünü çelip)’ (*BS*, 188). *can ve mēlini ovlaş* ‘Can ve malını ele geçirip’ (*BS*, 375).

Eski Türkçede *a:v* (~ *añ*) ismine, isimden fiil yapım eki olan *+la-* eki getirilerek türetilen *avla:-* fiili; ‘avlamak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 10). Clauson’un *Irkb*’de rastlandığını belirttiği ‘av ve yiyecek’ anlamına gelen *enġ* (*Irkb*, 31) ismi, yine aynı dönem eseri olan *M*’de ‘avcı’ anlamında *añçı* (*M*, 75-5) ismi görülmüştür. Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁴³⁶.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ve ‘vahşi hayvanı avlamak’ anlamıyla görülen fiil; Yeni Uygurcada *ovla-* olarak yaşamakta, aynı anlamını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘meyletmek’ ve ‘kandırmak’ anlamlarını kazanmıştır.

oyğak: Yeni Uygurcada *oyğak* ismi; ‘uyanık, canlı, zeki’ anlamlarına gelmektedir: *sadık, oyğak balanmen sēniñ* ‘Sadık, uyanık çocuğum senin’ (UTİL, 1995: 687). *BS*’de ‘uyanık, açık gözlü’ anlamlarında kullanılmıştır: *közette turğan leşkerler oyğak ve hoşyar idi* ‘Nöbette bekleyen askerler uyanık ve gözü açık idi’ (*BS*, 41). *Apak Hoca huzurida töt yüzdin artuğ sopi hemişe oyğak, permanberdar halette turatti* ‘Apak Hoca’nın huzurunda dört yüzden fazla sofı daima uyanık, itaatkâr durumda dururdu’ (*BS*, 154).

⁴³⁶ *awla-* ETG (avlamak); *enġle-yü* 49 *Irkb* (vahşi hayvan için ava çıkmak); *avla-mak* EUTS (bir şeyi çevrelemek, çevresini dolaşmak), *avla-mak* EUTS (avlamak); *avla-p* ÇB 20 (etrafını sarmak, avlamak); *avla-r* 3181 *KB* (avlamak); *awla-dı* 146-127 *DLT* (avlamak), *awla-dı* 146-127 *DLT* (bir şey, biri üzerine yığılmak); *awla-ğlı* 27-18a2=5:4 *RKÇ* (avlamak); *awla-yu* 155-12 *NF* (avlamak); *avla-dı* 134-2 *ME* (avlamak); *avla-* 103 *İML* (avla meşgul olmak); *avla-dı* 25 *Kİ* (bugünkü manasında); *avla-dı* 22b-8 *TZ* (avlamak); *av avla-dı* 4b-16 *DM* ~ *avla-dı* 4b-16 *DM* (avlamak); *awla-* 359a-2 *İM* (av yapmak, avlamak); *avla-r* 209-6 *GT* (avlamak); *avla-r* 254 *MSD* (avlamak); *avla-yur* 45b-8 *ŞD* (avlamak); *avla-mak* 45-328 *KYAS* (avlamak; atmak, fırlatmak; av sırasında öldürmek).

Eski Türkçede **od-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)g+* eki getirilerek türetilen *oduğ* (*odoğ*) ismi; ‘uyanık, zeki’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 47). Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁴³⁷.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘uyanık (uyumayan), uyanık (açıkgöz)’ anlamlarıyla görülen isim; Yeni Uygurcada *oygak* biçimi ve aynı anlamlarıyla yaşamaktadır.

oyğan-: Yeni Uygurcada *oyğan-* fiili; ‘uyanmak, canlanmak, peyda olmak, isyan etmek, düzelmek’ anlamlarına gelmektedir: *çin hökümitiniñ zulmiğa çidimiğan helk ahiri oyğandi* ‘Çin hükûmetinin zulmüne tahammül etmeyen halk sonunda isyan etti’ (UTİL, 1995: 688). *BS*’de ‘uyanmak, canlanmak, peyda olmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *men hemişe uykuğin oyğansamla* ‘Ben her zaman uykudan uyansam’ (*BS*, 385). *nepret tuyğusi oyğanganidi* ‘Nefret duygusu uyanmış idi’ (*BS*, 426). *uykuğin birdinla çöçüp oyğangandek* ‘Uykudan birden sıçrayıp uyanmış gibi’ (*BS*, 39).

Eski Türkçede **od-* fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-(X)n-* eki getirilerek türetilen *odun-* (~ *odon-*) fiili; ‘uyanmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 62). Taranan eserlerde Eski Uygurca itibarıyla rastlanmaktadır⁴³⁸.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan fiil; ‘uykudan uyanmak, gözü açılmak’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *oyğan-* biçiminde görülen fiil; ‘uyanmak (uyku), gözü açılmak’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca bir hissi anlatırken ‘belirmek, meydana gelmek’ anlamlarını da kazanmıştır.

oyğat-: Yeni Uygurcada *oyğat-* fiilini ‘uyandırmak, bilinçlendirmek, canlandırmak, bir duygu veya hayalden uyandırmak’ anlamlarında görmekteyiz:

⁴³⁷ *odug* 0099 AY (uyanık); *oduğ* XVII.2 İKP (uyanık); *odhoud* ETG ~ *oduğ* ETG ~ *otog* ETG (uyanık); *oduğ* EUTS (uyanık); *oduğ* 3661 KB (uyanık); *oduğ* 44-30 DLT (uyanık olan); *oyağ* 15-13 NF (uyanık); *oyağ* 13-7 ME (uyanık); *oyağ* 389-2 MM (uyanık); *oyov* 115 CC ~ *uyah* 58 CC (uyanık); *uyanuq* 26 Kİ (uyanık); *uyanık* 47b-12 TZ (uyanık); *uyak* 378a-2 İM (uyanık); *uyağ* 265-12 GT (uyanık); *oyağlık* 230 MSD (uyanıklık, uykusuzluk); *uykağ* 120 AL ~ *uyag* 120 AL (uyanık); *uygak* 291-4262 KYAS (uyanık, açıkgöz, zeki).

⁴³⁸ *odun-u* 370 AB (uyanmak); *odun-mak* EUTS (uyanmak, hatırlamak); *odun-* ETG ~ *odhon-* ETG ~ *otom-* ETG (uyanmak); *odan-mak* C65 KB ~ *odun-dum* 3796 KB ~ *odul-mış* 117 KB (uyanmak); *odun-dı* 109-98 DLT (uyanmak); *odun-* 11 AH (uyanmak); *oyan-dım* 185-3 NF ~ *oyğan-ur* 398-7 NF (uyanmak); *oyğan-dı* 143-1 ME (uyanmak); *oyan-dı* 144-2 MM (uyanmak); *uyan-dı* 205-12 GT ~ *uyğan-ur* 244-1 GT (uyanmak); *oyan-* 104 İML (uyanmak, uyku kaçmak); *uyan-dı* 5a-9 TZ (uyanmak); *uyan-* 87b-5 İM ~ *uyal-* 449b-2 İM (uyanmak), *uyan-* 148b-8 İM (pişman olmak); *oyğan-dı* 552 MSD (uyanmak); *oyan-mas* 2708 LD ~ *uyğan-ıp* 1272 LD (uyanmak); *uyğan-du* 142b-12 ŞD (uyanmak); *oyğan-* 32-4 BD (uyanmak); *uyğan-mak* 291-4263 KYAS (uyanık olmak).

ekberniñ sözi haşım akini eğir hıyaldin oyğatti ‘Ekber’in sözü Haşım ağabeyi derin hayalden uyandırdı’ (UTİL, 1995: 687). BS’de ‘uyandırmak, canlandırmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *uniñ eñ nazuk ve pinhan hëssiyatlırını oyğitişka başlıdı* ‘Onun en nazik ve gizli hislerini uyandırmaya başladı’ (BS, 439). *küçlük hësdaşlık bilen nadamet tuyğusini oyğatқанidi* ‘Güçlü dayanışma ile pişmanlık duygusunu uyandırmıştı’ (BS, 194-195).

Eski Türkçede **oğ-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-gUr-* eki getirilerek türetilen *oğgur-* fiili; ‘birini uyandırmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 48). Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁴³⁹.

Taranan eserlerde ‘uyandırmak (uyku, sarhoşu ayıltmak); gözünü açmak, uyarmak, bilinçlendirmek’ anlamlarında kullanılmaktadır: *uyup kalğanlarını oyğatmak üçün* (NF, 414-17). Yeni Uygurcada *oyğat-* biçiminde yaşayan fiil; ‘uyandırmak (uyku), uyarmak (tehlike hakkında), bilinçlendirmek, canlandırmak’ anlamlarını korumaktadır.

oylan-: (bk. oyla-) Yeni Uygurcada son sesi akıcılaşan *oy* ismine, isimden fiil yapım eki olan *+la-* eki getirilerek türetilen *oyla-* fiili; ‘düşünmek, hatırlamak, farzetmek, varsaymak’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *oyla-* fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *oylan-* fiili; ‘düşünmek, hatırlamak’ anlamlarına gelmektedir (UTİL, 1995: 688). BS’de ‘düşünmek, hatırlamak’ anlamlarında kullanılmıştır: *Barat Elem hëli uzak oylanğandın këyin* ‘Barat Elem çok uzun düşündükten sonra’ (BS, 150). *saña kattıq elem kelse, Elem Neşrehni oylanğil* ‘Sana çok sıkıntı gelse Elem Neşrah’ı (İnşirah) hatırla’ (BS, 180). KYAS’de *oylan-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘düşünce, akıl, zekâ’ anlamlarına gelen *ö:g (II)* (Clauson, 1972: 99) ismine, isimden fiil yapım eki *+la-* getirilerek *ögle-* fiili edilmektedir. *Ögle-* fiiline dönüşlü çatı eki getirilerek türetilen *öglen-* fiili; ‘aklı başına gelmek, akıllanmak’ anlamlarına gelmektedir. Taranan eserlerde Eski Uygurca ve Karahanlı (DLT, 134-

⁴³⁹ *oğat-* ETG (uyandırmak); *odundur-u* 1289 AY (uyandırmak); *oğat-mak* EUTS ~ *oğgur-mak* EUTS ~ *udğur-mak* EUTS (uyandırmak), *udğur-mak* EUTS (yenmek); *oğgur-up* 4880 KB (uyandırmak); *oğgur-* 288-245 DLT ~ *oyğur-dı* 138-121 DLT (uyandırmak); *oyat-sa* 314-4 NF ~ *oyğat-mak* 415-1 NF ~ *oyğar-sa* 314-2 NF ~ *oyğart-maknı* 293-10 NF (uyandırmak); *oyğat-dı* 44-1 ME ~ *oyğart-dı* 82-8 ME (uyandırmak); *oyanğır-* 131 İML (uyandırmak); *uyat-tı* 6a-5 TZ (uyandırmak); *uyat-tı* 259-4 GT (uyandırmak); *uyğat-ur* 956 LD (uyandırmak); *uyat-kay* 482 DN ~ *uyğat-kay* 482 DN (uyandırmak); *oyğat-sam* 57-1 BD (uyandırmak, uyartmak); *uyğat-mak* 291-4264 KYAS (uyandırmak).

117) dönemine ait eserlerde rastlanmaktadır⁴⁴⁰: *öğlenip ötrü* ‘kendilerine gelip sonra’ (AB, 342). Shaw, *oyla*-⁴⁴¹ fiilinin Moğolca olduğunu belirtmektedir (Shaw, 2014: 291).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘kendine gelmek, aklı başına gelmek, akıllanmak, dinlenmek’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *oylan-* biçiminde yaşamaktadır. *Oylan-* fiili; ‘fikir yürütmek, düşünmek, hatırlamak’ anlamlarına gelmektedir.

oylandur-: (bk. oylan-) Yeni Uygurcada son sesi akıcılaşan *oy* isminden türetilen *oylandur-* fiili, ‘düşündürmek’ anlamına gelmektedir: *uçi yok bu gepler meni oylandurup* ‘Baş[ı] sonu olmayan bu sözler beni düşündürüp’ (UTİL, 1995: 688). BS’de ‘düşündürmek’ anlamında kullanılmıştır: *özi ve evlamların istikbali toğrisida yəñivaştin oylandurup* ‘Kendi ve evlatlarının geleceği hakkında tekrardan düşündürüp’ (BS, 63). *İsma’ilhanni çoñkur oylandurup* ‘İsmail Han’ı derin düşündürüp’ (BS, 173). KYAS’de *oylandur-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *ö:glen-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-tUr-* eki getirilerek türetilen *öglentür-* fiili; ‘kendine getirmek, aklını başına toplamak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 108). Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanmaktadır⁴⁴².

Eski Uygurcaya ait eserde ‘kendine getirmek’ anlamıyla görülen fiil, Yeni Uygurcada *oylandur-* biçiminde yaşamaktadır. *Oylandur-* fiili, ‘düşündürmek’ anlamına gelmektedir.

oylaş-: (bk. oyla-) Son sesi Yeni Uygurcada akıcılaşan *oy* isminden türetilen *oyla-* fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *oylaş-* fiili, ‘birlikte düşünmek’ anlamına gelmektedir: *biz hemmimiz seni oylaştuğ* ‘Biz hepimiz seni düşündük’ (UTİL, 1995: 688). BS’de ‘birlikte düşünmek’ anlamında kullanılmıştır: *bu işlarni döletniñ helkniñ teğdir-istikbalini nezerde tutup oylişip bakayli!* ‘Bu işleri, devletin halkın akıbet [ve] geleceğini göz önünde tutup düşünüp bakalım!’ (BS, 57). *üç kün oylişip* ‘Üç gün birlikte düşünüp’ (BS, 419).

⁴⁴⁰ *öğlen-ip* 342 AB (kendine gelmek, uyanmak, aklı başına gelmek); *öğlen-mek* EUTS (akıllanmak, kendine gelmek, aklını başına toplamak); *öğlen-ti* LXII.1 İKP (kendine gelmek, ayılmak); *öğlen-ür* 1819 KB (aklı başına gelmek); *öğlen-* DLT ~ *öğlen-di* 134-117 DLT (şaşkınlıktan sonra idrak etmek, büyüüp akıllanmak).

⁴⁴¹ *oyla-* “anlamak, kavramak; ezberlemek” (Lessing, 2003: 944).

⁴⁴² *öglentür-tiler* 482 AB (kendine getirmek, uyandırmak); *öglendür-* EUTS (akıllanmak, kendine gelmek).

Eski Türkçede *ögle-* fiiline, işteş çatı eki *-ş-* getirilerek türetilen *ö:gleş-* fiili, ‘danışmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 107). Taranan eserlerde Köktürk döneminde rastlanmaktadır⁴⁴³: *(a)nça ögl(e)şm(i)ş* ‘Şöyle akıl danışmışlar’ (T, 20).

oyna-: (bk. oyunçi) Yeni Uygurcaya bakıldığında *oyna-* fiili; ‘ oynamak, dans etmek; kımıldatmak; tiyatrodaki rol almak; merasim yapmak; sıçramak, yansımak’ anlamlarında görülmektedir: *u bu dramida kaziniñ rolini nahayiti muveppekiyetlik oynidi* ‘O, bu dramada kadının rolünü çok başarılı canlandırdı’ (UTİL, 1995: 691). BS’de ‘dans etmek, oynamak, kımıldamak’ anlamlarında kullanılmıştır: *sen meni şularniñ üstige çıkıp ussul oyna demekçimusen!?* ‘Sen beni (bana) ‘Şunların üstüne çıkıp oyna!’ demek mi istiyorsun!?’ (BS, 108). *ularniñ köz aldida hemişe ap’ağ bir nur yaltirap oynaytti* ‘Onların göz[ünün] önünde birden bembeyaz bir ışık parlayıp hareket ederdi’ (BS, 359).

Eski Türkçede *oyun* ismine, isimden fiil yapım eki olan *+A-* eki getirilerek türetilen *oyna:-* fiili; ‘ oynamak, enstrüman çalmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 275). Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁴⁴⁴: *anta oynayu ırlayurlar* ‘Orada rakederek şarkı söylerler.’ (M, 32-11/12). *bêçinler birle, itler birle oynar* (NF, 183-10).

Taranan eserlerde ‘ oynamak (kumar, yarış, atış vb.), eğlenmek; cilveleşmek; hareket etmek’ anlamlarında kullanılan fiil; Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir. Yeni Uygurcada *oyna-* biçiminde yaşayan fiil; ‘ eğlenmek, oynamak, dans etmek; kımıldamak, hareket etmek; cilve yapmak’ anlamlarına gelmektedir. Ayrıca ‘ bayram veya merasim yapmak, tiyatrodaki rol almak; sıçramak, yansımak’ anlamlarını da kazanmıştır.

oynaş: (bk. oynama) Yeni Uygurcada *oynaş* ismi; ‘ oynama, yâr, sevgili, âşık; metres’ anlamlarına gelmektedir: *u oynişi sadıknı taptı* ‘O sevgilisi Sadık’ı buldu’

⁴⁴³ *ögleş-ip* 20 T (danışmak); *uylaş-mak* 291-4271 KYAS (birlikte düşünmek).

⁴⁴⁴ *oyna-yu* M 32-11 (oynamak); *oy-* ETG (oynamak); *oyna-mak* EUTS ~ *oy-mak* EUTS (oynamak); *oyna-yur* 79 KB (oynamak); *oyna-dı* 379-298 DLT (oynamak); *oyna-sunlar* 36-71b1=43:83 RKÇ (eğlenmek, oynamak, zevkli vakit geçirmek); *oyna-r-miz* 354-1 NF (oynamak, cilveleşmek); *oyna-dı* 112-8 ME (oynamak); *oyna-p* 264-3 MM (oynamak); *oyna-* 115 İML (eğlenmek için hareketler yapmak), *oyna-* 115 İML (eğlenmek); *oyna-* 32 CC (oynamak); *oyna-dı* 26 Kİ (bugünkü manasında); *oyna-sunlar* 44-6 GT (oynamak, hareket etmek); *vayna-dı* 32a-7 TZ (oynamak); *vayna-r* 19b-12 DM (oynamak); *oyna-* 348b-5 İM (oynamak); *oyna-yu* 534 MSD (oynamak); *oyna-r* 516 LD (oynamak); *oyna-p* 521 DN (oynamak); *oyna-lı* 48b-13 ŞD (oynamak); *oyna-madı* 13-3 BD (oynamak); *oyna-mak* 201-2772 KYAS (oynamak).

(UTİL, 1995: 690). *BS*'de 'oynama, etme (dans)' anlamlarında kullanılmıştır: *neşe çekip, ussul oynaşni* 'Esrar çekip dans etmeyi' (*BS*, 263).

Eski Türkçedeki *oyna*:- fiiline, fiilden isim yapım eki olan -ş+ eki getirilerek türetilen *oyna:ş* ismi; 'gizli sevgilisi olan kadın, yasak aşkla ilgilenen' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 274). Kıpçakça ve Çağataycaya ait eserlerde rastlanmaktadır⁴⁴⁵.

oynaş-: (bk. oyna-) Taranan eserlerde 'oynaşmak, birlikte oynamak' anlamlarıyla rastlanan fiil; Yeni Uygurcada anlamını korurken ve *oynaş-* biçimiyle görülmektedir. Ayrıca fiil, 'şaka yapmak' anlamını kazanmıştır.

Eski Türkçede *oyna*:- fiiline, Yeni Uygurcada işteş çatı eki olan -ş- eki getirilerek türetilen *oynaş*:-⁴⁴⁶ fiili; 'oynamak, birlikte oynamak, şaka yapmak' anlamlarına gelmektedir: *ot bilen oynaş-* 'Ateş ile oynamak' (Schwarz, 1992: 434).

oynat-: (bk. oyna-) Yeni Uygurcada *oynat-* fiilinin 'oynatmak, hareket ettirmek; savurmak, sallamak anlamlarına geldiği görülmektedir: *kaş-közüni oynitip* 'Kaş[ını] gözünü oynatıp' (UTİL, 1995: 690). *BS*'de 'oynatmak, hareket ettirmek' anlamlarında kullanılmıştır: *u közini heyyarlık bilen oynitip* 'O gözünü riyakârlık ile oynatıp' (*BS*, 160). *kolidiki böre çişlik omutni oynitip* 'Elindeki kurt dişli oynatıp' (*BS*, 259).

Eski Türkçede *oyna*:- fiiline, ettirgen çatı eki olan -t- eki getirilerek türetilen *oynat-* fiili; 'oynatmak, oynamasına izin vermek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 275). Karahanlı dönemine ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁴⁴⁷.

İlk kez *DLT*'de 'oynatmak, oynamasına izin vermek' (*DLT*, 139-121) anlamlarıyla rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *oynat-* biçiminde aynı anlamlarını koruyarak yaşamaktadır. Ayrıca *NF*'de görülen 'kandırmak' (*NF*, 443-5) anlamının Yeni Uygurcada kullanılmadığını tespit edilmektedir.

⁴⁴⁵ *oynaş* 97 CC (oynaş, yavuklu); *oynaş* 27 Kİ (maşuka, sevilen); *oynaş* 32b-10 TZ (oynaş); *oynaş* 108-9 BD (oynama, oynayıp, oynas); *öynaş* 201-2773 KYAS (âşık, seven kimse).

⁴⁴⁶ *oynaş-tı* 112-8 ME (oynaşmak); *vaynaş-* 85b-8 TZ (oynaşmak); *öynaş-mak* 201-2774 KYAS (birbiriyle oynamak).

⁴⁴⁷ *oynat-mak* 139-121 DLT (oynatmak); *oynat-tı* 443-5 NF (kandırmak, oynatmak); *oynat-tı* 78-3 ME (oynatmak); *oynat-ıp* 853 LD (oynatmak); *oynat-ıp* 229 DN (oynatmak); *oynat-ma* 118a-2 ŞD (oynatmak); *oynat-ıban* 88-2 BD (oynatmak); *öynat-mak* 201-2775 KYAS (oynatmak).

oyuk: Yeni Uygurcada *oyuk* ismi; ‘oyuk, delik; raf’ anlamlarına gelmektedir: *u hetni tam meşniñ oyukiğa elip koydu* ‘O mektubu tam sobanın oyuğuna alıp koydu’ (UTİL, 1995: 692). BS’de ‘oyuk, boşluk; raf’ anlamlarında kullanılmıştır: *tekçe–oyuklardiki kimmetlik farfur kaçılar* ‘Niş [ve] oyuklardaki kıymetli porselen kaplar’ (BS, 85). *tamdiki oyuklarda bolsa, her hil kitab ve çine–kaçılar ret–rêti bilen tizilip* ‘Duvardaki oyuklarda olsa her tür kitap ve kap kacaklar sırası ile dizilip’ (BS, 5). KYAS’de *oyuk* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘bir şeyi oymak, kazmak’ anlamlarına gelen *o:y-* (Clauson, 1972: 266) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)k+* eki getirilerek türetilen *oyuk* ismi; ‘oyulmuş, delik, boşluk’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 270). *Oyuk* ismine Kıpçak dönemine ait eserlerde rastlanmaktadır⁴⁴⁸.

Kıpçakçaya ait eserlerde ‘oyuk, oyulmuş; korkuluk’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *oyuk* biçiminde yaşamaktadır. *Oyuk* ismi, ‘oyuk’ anlamını muhafaza etmekte ayrıca ‘raf, niş’ anlamını kazanmaktadır.

oyul-: (bk. oyuk) Yeni Uygurcada *oyul-* fiili; ‘oyulmak, kazılmak; çökmek, düşmek’ anlamlarında görülmektedir: *muzdin ötseñ aldiñ öt, oyulğançe ötersen* ‘Buzdan geçerken önce geç, buz oyulana kadar geçersin’ (Necip, 2013: 302). BS’de ‘oyulmak, işlenmek, kazılmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *nahayiti nepis, çiraylık nekişler oyulğanidi* ‘Pek güzel, gösterişli nakışlar oyulmuştu’ (BS, 5). *pesendi galçiliri teripidin tili késilip, közi oyulup* ‘Alçak hizmetkârlar tarafından dili kesilip, gözü oyulup’ (BS, 384). KYAS’de *oyul-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *o:y-* fiiline, edilgen çatı eki olan *-(X)l-* eki getirilerek türetilen *oyul-* fiili; ‘oyulmak, delinmek, içi boşaltılmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 273). Karahanlı ve Kıpçakçaya ait eserlerde görülmektedir⁴⁴⁹.

Taranan eserler arasında ilk kez DLT’de ‘oyulmak, batmak’ (DLT, 138-120) anlamlarında rastlanan *oyul-* fiili; Yeni Uygurcada da *oyul-* biçiminde yaşamaktadır. Yeni Uygurcada fiilin ‘oyulmak, kazılmak’ anlamlarını koruduğu tespit edilmektedir. Ayrıca ‘azalmak, düşmek’ anlamlarını da kazanmıştır.

⁴⁴⁸ *oyuk* 26 Kİ (yığın ve bahçede kuşları ürkütmek için yapılan korkuluk); *oyuk* 34b-8 TZ (oyulmuş).

⁴⁴⁹ *oyul-dı* 138-120 DLT (oyulmak); *oyul-* 115 CC (batmak, oyulmak).

oyunçi: Eski Türkçede ‘oyun, eğlence’ anlamlarına gelen *oyun* (Clauson, 1972: 274) ismine, Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan +çI eki getirilerek türetilen *oyunçi* ismi; ‘aktris, aktör, oyun oynamayı seven, hilekâr’ anlamlarına gelmektedir: *oyunçi bala* ‘Oyuncu çocuk’ (Schwarz, 1992: 433). BS’de ‘oyuncu’ anlamında kullanılmıştır: *dēñizdek süzüük asmanda oyunçi kepterler mollağ étip* ‘Deniz gibi berrak gökyüzünde oyuncu güvercinler takla atıp’ (BS, 47).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren⁴⁵⁰ rastlanan ve ‘mızıkacı, çalgıcı; oyuncu’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *oyunçi* biçiminde yaşamaktadır. *Oyunçi* ismi, ‘oyuncu’ anlamını korumaktadır. Şu belirtilmelidir ki: Taranan eserlerde ‘çalgıcı, oyuncu’ anlamlarında açıklanan isim; Yeni Uygurcada anlamını genişleterek ‘her tür sanat dalıyla ilgilenen kişi’ anlamına gelmektedir. Ayrıca ‘düzenbaz, hilekâr’ anlamlarını kazanmıştır.

öçürmek: Yeni Uygurcada *öçür-* fiili; ‘söndürmek, yok etmek; kapatmak; silmek’ anlamlarına gelmektedir: *otni öçür-* ‘Ateşi söndürmek’ (UTİL, 1995: 799). BS’de ‘söndürmek’ anlamında kullanılmıştır: *meş’elni öçürmekni tiligen hökümdar* ‘Feneri söndürmeyi isteyen hükümdar’ (BS, 122).

Eski Türkçede ‘yangın sönme, söndürülmek’ anlamlarına gelen *öç-* (Clauson, 1972: 19) fiiline, ettirgen çatı eki olan -Ur- eki getirilerek türetilen *öçür-* fiili; ‘ateşi söndürmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 30). Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁴⁵¹: *otin öçürür siz* ‘ateşini söndürürsünüz.’ (KİP, 203). *su birle anı uçursa bolmas* ‘o su ile sönecek bir ateş değildir’ (AL, 91).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘söndürmek (ateş, kandil vb.), yatıştırmak (istek, öfke vb.), kesilmek (ses, nefes vb.)’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *öçür-* biçiminde yaşamakta ve ‘söndürmek (ateş, kandil vb.), kesilmek (ses, nefes vb.)’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘silme; değişmek, solmak (renk)’ anlamlarını kazanmıştır.

⁴⁵⁰ *oyunçi* M 89-60 (mızıkacı, çalgıcı); *oyunçi* EUTS (oyuncu, çalgıcı); *oyunçu* 157 İML (oyunla uğraşan); *oyunçi* 89 CC (oyuncu, çalgıcı); *oyunçi* 202-2777 KYAS (oyuncu).

⁴⁵¹ *öçür-ür* 203 KİP (söndürmek); *öçü-mek* EUTS ~ *öçür-mek* EUTS ~ *üçür-mek* EUTS (söndürmek); *öçür-* ETG (söndürmek); *öçür-se* 3609 KB (söndürmek); *öçür-di* 98-91 DLT (söndürmek), *öçür-di* 98-91 DLT (öfkeyi yatıştırmak), *öçür-di* 98-91 DLT (sesi, nefesi kesilmek); *öçür-* 340 AH (söndürmek); *öçür-seler* 29-24a1=9:32 RKÇ (söndürmek); *öçür-eli* 792 MSD (söndürmek); *öçür-* 1237 LD (söndürmek); *öçür-üp* 116 DN (söndürmek); *öçür-gey* 120-5 BD (söndürmek); *ucur-sa* 91 AL (söndürmek); *uçur-mak* 281-4070 KYAS (söndürmek).

ögen-: Yeni Uygurcada iç seste ünsüz düşmesi görülen *ögen-* fiili; ‘öğrenmek, örnek almak, alışmak, tetkik etmek’ anlamlarına gelmektedir: *yalguzlukka ögenmek* ‘Yalnızlığa alışmak’ (UTİL, 1995: 839). *BS*’de ‘öğrenmek, alışmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *tembur çelişni ögengenidi* ‘Tambur çalmayı öğrenmişti’ (*BS*, 342). *tesevvup ilmini dadisi bilen anisidin ögengen* ‘Tasavvuf ilmini babası ile annesinden öğrenmiş’ (*BS*, 478).

Eski Türkçede **ögre-* fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *ögren-* fiili; ‘öğrenmek, yetiştirilmek, alışmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 114). Clauson; *ögren-*, *öğret-* ve *ögreyük* kelimelerinin **ögre-* fiilinden türediği görüşündedir. **Ögre-*⁴⁵² fiilinin ise hayvanlar için ‘ehlileştirilmiş, evcilleştirilmiş; insanlar için ise arkadaş ve yoldaş’ şeklinde açıkladığı *ögür*⁴⁵³ ismine, isimden fiil yapım eki getirilerek türetildiğini açıklamaktadır (Clauson, 1972: 112). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir⁴⁵⁴.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ve ‘öğrenmek, alışmak’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *ögen-* olarak yaşamaktadır. *Ögen-* fiili; ‘öğrenmek, alışmak’ anlamlarını korumuş ayrıca ‘örnek almak, tetkik etmek’ anlamlarını kazanmıştır.

öget-: Yeni Uygurcada iç sesteki akıcı ünsüzün düştüğü *öget-* fiili; ‘öğretmek, alıştırmak, yol göstermek, sindirmek, söyletmek’ anlamlarına gelmektedir: *edeb ögetmek* ‘Edeb öğretmek’ (UTİL, 1995: 838). *BS*’de ‘öğretmek’ anlamında kullanılmıştır: *siz bizge eķil ögetmeñ!* ‘Siz bize akıl öğretmeyin!’ (*BS*, 160). *her ħil petivalarni ögetmisun, kişilerge zıyanlık petivalarni öğitiş ħelķķe yavuzluk bolidu* ‘Her tür fetvaları öğretmesin, kişilere faydasız fetvaları öğretmek halka kötülük olur (olacak)’ (*BS*, 212).

⁴⁵² *Ögür+e- > ögre-* (Clauson, 1972: 114).

⁴⁵³ *Ögür* ‘Yekdiğerine alışık olan hayvan’ (İD, 19).

⁴⁵⁴ *ögren-miş* M 74-25 (alışmak); *ögren-miş* ETG (alışmak, alışılmak, öğrenmek); *ögren-mek* EUTS (alışmak); *ögren-ür* 1680 KB (öğrenmek); *ögren-* 194-166 DLT (öğrenmek); *ögren-ür-sen* 223-6 NF (öğrenmek, alışmak, âdet hâline getirmek); *ögren-di* 134-1 ME (öğrenmek); *ögren-se* 334-2 MM (öğrenmek); *öören-* CC ~ *ören-* 121 CC (öğrenmek); *ögren-di* 19 Kİ ~ *ören-di* 12 Kİ (öğrenmek); *ögren-dim* 21b-4 DM (öğrenmek); *ören-di* 25b-11 TZ ~ *ögren-di* 9a-13 TZ ~ *öören-di* 9a-13 TZ (öğrenmek); *ögren-* 19b-8 İM (öğrenmek), *ögren-* 454b-8 İM (hayvan evcilleşmek); *ögren-ing* 278-4 GT (öğrenmek); *ögren-ür* 205 MSD (öğrenmek); *ögren-ür* 1578 LD ~ *örgen-di* 921 LD (öğrenmek); *ögren-diler* 176b-1 ŞD (öğrenmek); *örgen-geli* 239-1 BD (öğrenmek); *örgen-di* 97 AL (öğrenmek); *örgen-mak* 201-2758 KYAS (kendini eğitmek, öğrenmek).

Eski Türkçede **ögre-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-t-* eki getirilerek türetilen *öğret-* fiili; ‘bir şey öğretmek, alıştırmak, birine öğretmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 114). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁴⁵⁵.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ‘öğretmek, alıştırmak’ anlamlarındaki fiil; Yeni Uygurcada *öget-* biçiminde ‘öğretmek ve alıştırmak’ anlamlarını koruyarak yaşamaktadır. Ayrıca *öget-* fiili, ‘yol göstermek’ anlamını da kazanmıştır.

öksüt-: Yeni Uygurcanın fonetik özelliği -Çağataycadan itibaren görülen-gereği ikinci hecedeki /ü/’nün etkisiyle ön sesteki /e/’nin gerileyici ünlü benzeşmesiyle /ö/’ye dönüştüğü *öksüt-* fiili; ‘azaltmak, eksiltmek; tükenmek, bitmek’ anlamlarında görülmektedir: *azrak pulum öksüp kaldı* ‘Azıcık param azalıp kaldı’ (UTİL, 1995: 837). BS’de ‘eksiltmek, azaltmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *bularniñ her aylıq teminatlırını öksütmey* ‘Bunların her aylık teminatlarını azaltmadan’ (BS, 244). KYAS’de *öksüt-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘eksik olmak, eksilmek; kusurlu olmak’ anlamlarına gelen *egsü-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-t-* eki getirilerek türetilen *egsüt-* fiili; ‘azaltmak, kısaltmak, eksiltmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 117). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁴⁵⁶.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘eksiltmek’ [*barış kilişingni lutf itip öksütme* (BD, 258/2)], ‘azaltmak’ [*hiç eksütmez amelleringizni* (RKÇ, 37/24a2=47:35)] anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *öksüt-* biçiminde yaşamaktadır. *Öksüt-* fiili; ‘azaltmak, eksiltmek’ anlamlarını korumaktadır.

öleştür-: BS’de ön sesi geniş ünlülü *öleş-* biçiminde görülen ancak Yeni Uygurcaya ait sözlüklerde *üleş-* olarak geçmekte olan fiile, Yeni Uygurcada ünsüzle

⁴⁵⁵ *öğret-deçim* M 110-3 (öğretmek, talim ettirmek); *öğret-mek* EUTS (öğretmek); *örget-* ETG ~ *öğret-* ETG (öğretmek); *öğret-ür* 1494 KB (öğretmek); *öğret-mek* 135-118 DLT (öğretmek); *öğret-ür* 45 AH (öğretmek); *öğret-ti* 26-77b1=4:113 RKÇ (alıştırmak, öğretmek); *öğret-ür* 426-4 NF (öğretmek); *öğret-ti* 22-2 ME (öğretmek); *övre-* ~ *üret-* 17 CC (öğretmek), *övre-* CC ~ *üret-* 15 CC (teşvik etmek, akıl öğretmek, yol göstermek); *öğret-ti* 19 Kİ (öğretmek); *öğret-* 65b-1 İM (öğretmek); *öğret-ti* 76-12 GT (öğretmek); *öğret-ip* 522 MSD (öğretmek); *öğret-ür* 1533 LD (öğretmek); *öğret-ti* 885 DN (öğretmek); *öğret-e* 7a-7 ŞD (öğretmek); *örget-sem* 57-3 BD (öğretmek); *örgat-mak* 201-2759 KYAS (öğretmek).

⁴⁵⁶ *eksid-mek* EUTS ~ *eksüt-mek* EUTS (eksiltmek, azaltmak); *eksüt-mez* 37-65a1=49:14 RKÇ (eksiltmek, azaltmak); *eksit-* 113b-1 İM ~ *iksit-* 53b-1 İM ~ *iksüt-* 357b-1 İM (eksiltmek, azaltmak); *öksüt-ti* 295 LD (eksiltmek); *öksüt-me* 258-2 BD (eksiltmek).

biten tek heceli fiillere getirilen *-tUr-* ettirgen çatı eki (Tömür, 2011: 343) getirilerek türetilen *üleştür-* fiili; ‘paylaştırmak, bölüştürmek’ anlamlarına gelmektedir: *köpçilikke üleştür-* ‘Herkese dağıtmak’ (Schwarz, 1992: 597). BS’de ‘bölüştürmek, paylaştırmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *aklıqlarnıñ hemmisini öz moritliriğa “murit kepen” kılıp öleştürüp* ‘Aklıkların hepsini kendini müritlerine ‘mürit kepen’ yapıp bölüştürüp (paylaştırp)’ (BS, 163).

Eski Türkçede ‘bir şeyleri paylara bölmek, dağıtmak’ anlamlarına gelen *üle:-* (Clauson, 1972: 127) fiiline, işteşlik eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *üleş-* fiili; ‘bir şeyi kendi aralarında bölmek, bölüşmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 154). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁴⁵⁷.

TZ’de ‘üleşirmek, paylaştırmak, ayırmak’ (TZ, 28a-11) anlamlarıyla görülen fiil; Yeni Uygurcada aynı anlamları koruyarak *üleştür-* biçiminde yaşamaktadır. *Üleştür-* fiili; ‘dağıtmak, paylaştırmak’ anlamlarını korumaktadır.

öltür-: Yeni Uygurcaya bakıldığında *öl-* fiiline, ünsüzle biten tek heceli fiillere getirilen *-tUr-* ettirgen çatı eki (Tömür, 2011: 343) ile türetilen *öltür-* fiilinin ‘öldürmek’ anlamına gelmektedir: *buğup öltür-* ‘Boğup öldürmek’ (Schwarz, 1992: 449). BS’de ‘öldürmek’ anlamında kullanılmıştır: *Apak Hocımu uni öltürüp, neslini kurutuş niyitidin yanmıganidi* ‘Apak Hoca da onu öldürüp neslini kurutma niyetinden dönmemiş idi’ (BS, 159). *pir-evliyani öltürgen katil!* ‘Pir [ve] evliyayı öldüren katil!’ (BS, 279).

Eski Türkçede ‘ölmek’ anlamına gelen *öl-* (Clauson, 1972: 125) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-Ur-* eki getirilerek türetilen *ölür-* (? *ölör-*) fiili; ‘öldürmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 151). Taranan eserlerde ‘öldürmek’ anlamında Köktürk ve Eski Uygur döneminde *öl-* fiiline, *-ür-* ettirgen çatı eki getirildiği görülürken Karahanlı döneminden itibaren *-tUr-* ettirgen çatı eki ile türetildiği tespit edilmiştir⁴⁵⁸.

⁴⁵⁷ *üleştür-mek* EUTS (paylaştırmak); *üleştir-di* 28a-11 TZ ~ *yüleştir-di* 28a-11 TZ (üleşirmek, ayırmak); *üleştur-mak* 293-4290 KYAS (dağıtmak, bölmek).

⁴⁵⁸ *ölür-eyin* KT K10 (öldürmek); *ölür-tačık* 11 T (öldürmek), *ölüt-mış* T 3 (I, 100) (öldürmek); *ölür-sersen* 57 ÇB (öldürmek); *ölür-ü* 34 KİP (öldürmek); *ölür-deçi* 502 AB (öldürmek); *ölürmek* 0685 AY (öldürmek); *ölür-ür* I.6 İKP (öldürmek); *ölör-* Alt. Gr ~ *ölür-* ETG (öldürmek); *ölür-ür* M 2-1 (öldürmek); *ölür-mek* EUTS (öldürmek); *öldür-er* 2292 KB (öldürmek); *öldür-di* 119-107 DLT (öldürmek); *öld(ü)r-megeyler* 38-37b3=60:12 RKÇ ~ *öltür-ür* 25-15a2=3:152 RKÇ (öldürmek); *öldür-düm* 398-16 NF ~ *öltür-ür-men* 48-13 NF (öldürmek); *öldür-di* 11-2 ME (öldürmek); *öldür-*

Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren rastlanan fiilin; Köktürk ve Eski Uygurcada -*Ur-*, Karahanlı döneminden itibaren ise -*dUr-* ettirgen çatı eki ile türetildiği görülmektedir. Yeni Uygurcada *öltür-* biçiminde yaşayan fiil, ‘öldürmek’ anlamını korumaktadır.

öltürgüz-: (bk. öltür-) Yeni Uygurcaya bakıldığında ettirgen çatı eki -*gUz-* (Tömür, 2011: 343) ile türetilen *öltürgüz-* fiili ‘öldürtmek’ anlamında görülmektedir: *kurbanniyaz hoca merdlik bilen bu kalini öltürgüzüp* ‘Kurbanniyaz Hoca mertlik ile bu ineği öldürtüp’ (UTİL, 1995: 844). *BS*’de ‘öldürtmek’ anlamında kullanılmıştır: *Barçukta şıkar üstide piçaklap öltürgüzüp* ‘Barçuk’ta av sırasında bıçaklayıp öldürtüp’ (*BS*, 174). *u teht varisi hesablinidigan ögey oğlu Hoca Yehyani yoşurun öltürgüzüp* ‘O taht vârisi sayılan üvey oğlu Hoca Yahya’yı gizlice öldürtüp’ (*BS*, 489).

Eski Türkçede *ölür-* (? *ölör-*) fiiline, ettirgen çatı eki olan -*t-* eki getirilerek türetilen *ölürt-* fiili; ‘öldürtmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 151). Eski Uygurca ve Kıpçak döneminde rastlanmaktadır⁴⁵⁹.

öltürül-: (bk. öltür-) Eski Türkçede *ölür-* (? *ölör-*) fiiline, Yeni Uygurcada edilgen çatı eki olan -(*X*)*l-* eki getirilerek türetilen *öltürül-* fiili; ‘öldürülmek’ anlamına gelmektedir: *ceñde düşmennin 150 tin köprek eskiri öltürüldi* ‘Savaşta düşmanın yüz elliden fazla askeri öldürüldü’ (UTİL, 1995: 845). *BS*’de ‘öldürülmek’ anlamında kullanılmıştır: *Aksaraydaki tügmen beşida vehşiyane öltürülgen seksen bir ademdin* ‘Aksaray’daki değirmen başında vahşice öldürülen seksen bir adamın’ (*BS*, 236). *unin köz aldida yüriki suğurulup, paci’elik öltürüldi* ‘Onun göz[ü] önünde yüreği çıkarılıp feci şekilde öldürüldü’ (*BS*, 146). *KYAS*’de *öltürül-* fiiline rastlanmamıştır.

Karahanlı, Harezmi ve Kıpçakçaya ait eserlerde ‘öldürülmek’ anlamında rastlanan fiil⁴⁶⁰; Yeni Uygurcada ‘öldürülmek’ anlamını korumakta ve *öltürül-* biçiminde yaşamaktadır.

üben 367-3 MM (öldürmek); *öltür-diler* K.III.15 AO (öldürmek); *öldür-* 114 İML (ölümüne neden olmak); *öldür-* CC ~ *öltür-* 122 CC (öldürmek); *öltür-dü* 20 Kİ (öldürmek); *öltür-di* 30a-6 TZ (öldürmek); *öltür-* 240a-3 İM (öldürmek); *öltür-eyim* 68-9 GT ~ *öldür-üng* 24-11 GT (öldürmek); *öltür-ürem* 461 MSD (öldürmek); *öldür-ür* 2520 LD ~ *öltür-ür* 138 LD (öldürmek); *öltür-se* 406 DN (öldürmek); *öldür-ür* 4a-13 ŞD ~ *öltür-ey* 174a-9 ŞD (öldürmek); *öltür-di* 34-1 BD (öldürmek); *öltür-di* 112 AL (öldürmek); *ültür-mak* 293-4300 KYAS (öldürmek, ölmesine neden olmak).

⁴⁵⁹ *ölürt-mek* EUTS (öldürtmek); *öltürt-* 54b-9 TZ (öldürtmek); *ültürgüz-mak* 293-4299 KYAS (öldürtmek, öldürmek işini yaptırmak).

öltürüş-: (bk. öltür-) Eski Türkçede *öltür-* fiiline, Yeni Uygurcada işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *öltürüş-* fiili, ‘birbirini öldürmek, birlikte öldürmek’ anlamlarına gelmektedir: *ademler haman bir-birini öltürüşetti* ‘Adamlar hemen birbirini öldürürdü’ (UTİL, 1995: 845). BS’de ‘birlikte öldürmek’ anlamında kullanılmıştır: *ķaza yolida öltürüştüñ* ‘Kaza yolunda (birlikte) öldürdün’ (BS, 393). KYAS’de *öltürüş-* fiiline rastlanmamıştır.

Harezmi ve Kıpçakçaya ait eserlerde⁴⁶¹ ‘vuruşmak, savaşmak’ [*öldürüşti anıñ birle* (ME, 118-5)], [*öltürüşüñ kâfirler birle* (İM, 69a-3)] ‘karşılıklı öldürmek’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *öltürüş-* olarak yaşamaktadır. *Öltürüş-* fiili, ‘birbirini öldürmek’ anlamını muhafaza etmektedir.

ölük: (bk. öltür-) Yeni Uygurcanın Çağataycadan itibaren görülen fonetik özelliği gereği son sesi tonsuz olan *ölük* ismi; ‘ölü, ceset; ilmî usulde olmayan, katı, sert; durgun, hareketsiz; cansız, nursuz, donuk’ anlamlarına gelmektedir: *ölükün peyşenbilik tile-* ‘Ölüden sadaka istemek’ (Schwarz, 1992: 450). BS’de ‘ölü, ceset’ anlamlarında kullanılmıştır: *ularniñ ölüki mana şu yat el tupriķida ķaķa-ķuzğunlarķa, ķurt-ķoñguzlarķa yem bolup ketmidimu?! ‘Onların ölüsü işte şü gurbet toprağında karga [ve] kuzgunlara, kurt [ve] böceklerle yem olup gitmedi mi?!’* (BS, 43). *bu yerde oğliniñ tirikimu-ölükimu yok idi* ‘Bu yerde oğlunun dirisi de ölüsü de yok idi’ (BS, 464).

Eski Türkçede *öl-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)g+* eki getirilerek türetilen *ölüg* ismi; ‘ölü, ölü insan, ceset’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 142). Bütün dönemlerde karşılaşılmaktadır⁴⁶².

⁴⁶⁰ *öldrül-megetiler* 25-21a2=3:156 RKÇ (öldürülmek), *öldürül-gey* 35-63a3=40:67 RKÇ (vefat etmek); *öldürül-ür* 93-3 NF (öldürülmek); *öldürül-miş* 144-5 ME ~ *öltürül-di* 209-3 ME (öldürülmek); *öltürül-* 139 CC (öldürülmek); *öltürül-* 243b-2 İM (öldürülmek).

⁴⁶¹ *öldürüş-seler* 37-59a3=49:9 RKÇ (çarpışıp vuruşmak); *öldürüş-ti* 109-7 ME (savaşmak); *öltürüş-* 69a-3 İM (karşılıklı öldürmek).

⁴⁶² *ölüg+i* KT K9 (ölü, ölmüş); *ölüg* M 8-52 (ölü); *ölüg* ETG (ölü, ceset); *ölüg+in* O. 11 (I, 130) (ölü); *ölüg* EUTS (ölü, ceset); *ölüg* 1595 KB (ölü); *ölüg* 12-6 DLT (ölü); *ölüg* 96 AH (ölü); *ölüg+ler* 25-24a3=3:169 RKÇ (ölü); *ölüg* 284-9 NF (ölü); *ölüg* 203-2 ME (ölü); *ölüg+ge* 105-1 MM (ölü); *ölü* 148 CC (ölü); *ölü* 20 Kİ (bugünkü manasında); *öli* 33b-4 TZ (ölü); *öli* 35b-7 İM ~ *ölü* 353b-8 İM ~ *ölüg* 87a-6 İM (ölü); *ölü* 109-2 GT ~ *öli* 187-3 GT (ölü); *ölüg* 267 MSD (ölü); *ölüg* 546 LD (ölü); *ölüg* 368 DN (ölü); *ölüg* 160b-8 ŞD (ölü); *ölüg+ge* 159-2 BD (ölü); *ölük* 110 AL (ölü, mürde); *ülük* 294-4301 KYAS (ölü hayvan veya insan, ceset).

Köktürkçeye ait eserlerden itibaren rastlanan ve ‘ölü, ceset’ anlamlarında kullanılan ismin Yeni Uygurcada *ölük* biçiminde yaşadığı görülmektedir. *Ölük* ismi; ‘ölü, ceset’ anlamlarını korumasının yanı sıra ‘katı, donuk ve durgun’ anlamlarını kazanmıştır.

ölüm: (bk. *öltür-*) Yeni Uygurcada ‘ölüm’ anlamına gelmektedir: *ölüm cazası* ‘Ölüm cezası’ (Schwarz, 1992: 450). *BS*’de ‘ölüm’ anlamında kullanılmıştır: *ölüm tehdidi* ‘Ölüm tehdidi’ (BS, 9). *emdi senmu ölümniñ temini bir tétip baq!* ‘Şimdi sen de ölümün lezzetini (lezzetine) bir tadıp bak!’ (BS, 119).

Eski Türkçede *öl-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)m+* eki getirilerek türetilen *ölüm* ismi; ‘ölüm’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 146). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁴⁶³.

Eski Uygurcaya ait metinlerden itibaren ‘ölüm, ölme’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *ölüm* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamları korumaktadır.

ömüldürük: Yeni Uygurcada getirildiği isimle ilgili alet isimleri türeten *+duruk* eki (Tömür, 2011: 87) ile türetilen bu kelime; *kemeldürük*, *omulduruk* biçimlerinde sözlüklerde görülmektedir: *uşşak teñgiler bilen bezelgen kuşkun ve kemeldürükimu herķandaķ kişini özige celp kılatti* ‘Ufak paralar ile süslenen tasma (atın kuyruğunun sokulduğu) ve eyerin göğüslük tasmaı da her zaman kişiyi kendine hayran bırakırdı’ (UTİL, 1995: 553). *BS*’de ‘atın göğüs tasmaı’ anlamında kullanılmıştır: *kümüş ömüldurugi kuyaş nurida yal–yul kılıp çaķnaytti* ‘Gümüş boyunluğı güneş ışığından parıl parıl parlardı’ (BS, 151). *KYAS*’de *ömülduruk* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *köñül* isminin bozulmuş şekli olarak düşünölen **kömül* ismine, Eski Türkçede ‘insan ve hayvan vücudunun belirli bölgeleriyle ilgili kullanılan nesne’ isimleri türeten *+dUrXk* eki getirilerek türetilmiş olan *kömüldürük* ismi; taranan

⁴⁶³ *ölüm+de* 13 IrkB (ölüm); *ölüm* 85 KİP (ölüm); *ölüm* ETG ~ *ölüm* ETG (ölüm); *ölüm* ÇB 306 (ölüm); *ölüm* EUTS (ölüm); *ölüm* 295 KB (ölüm); *ölüm* 35-22 DLT (ölüm); *ölüm+din* 12 AH (ölüm); *ölüm+leri* 36-99b1=45:21 RKÇ (ölüm); *ölüm* 92-16 NF (ölüm); *ölüm* 179-8 ME (ölüm); *ölgü+ge* 43-2 MM (ölüm); *ölüm* 125 CC (ölüm); *ölüm* 33b-4 TZ (ölüm); *ölüm* 80b-5 İM (ölüm, ölme); *ölüm* 115-11 GT (ölüm); *ölüm* 280 LD (ölüm); *ölüm+din* 342 DN (ölüm); *ölüm* 81a-8 ŞD (ölüm); *ölüm+ni* 49-4 BD (ölüm); *ülüm* 294-4302 KYAS (ölüm; geçmiş, bitmiş, süresi dolmuş).

eserlerde ilk kez DLT'de (DLT, 13-7) görülmekte ve 'eyerin göğse denk gelen kısmı',⁴⁶⁴ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 722).

Karahanlı ve Kıpçakçaya ait eserlerde 'at göğüslüğü' olarak açıklanan isim; Yeni Uygurcada *kemeldürük*, *omulduruk* şeklinde görülmektedir. Bu isim, 'atın göğüs tasmaı' anlamını korumaktadır.

ömüle-: Yeni Uygurcada *ömüle-/ömile-* fiili; 'emeklemek, sürünmek' anlamlarındadır: *ömülep mañmak* 'Emeklemek' (Necip, 2013: 305). BS'de 'emeklemek, sürünmek' anlamlarında kullanılmıştır: *Hidayitulla İřanniñ aldıǵa ömülep keldi* 'Hidayitulla İşan'ın önüne sürünerek geldi' (BS, 19). *yette k̇etim yüzini yerge yēkip, yette k̇etim bēşini k̇ötürüp, ömülep* 'Yedi defa yüzünü yere yaklaştıırıp, yedi defa başını kaldırıp, emekleyip' (BS, 430).

EDPT ve *Old Turkic Word Formation*'da; 'ziyaretçi, konuk' anlamlarına gelen *öme:* (Clauson, 1972: 156) ismine, +*la-* isimden fiil yapım eki getirilerek türetilen ve 'konuk olmak' anlamına gelen *öme:le:-* fiili açıklanmıştır (Clauson, 1972: 161). Taranan eserlerde Eski Uygurca itibarıyla⁴⁶⁵ görülmektedir. Ayrıca Eski Türkçede 'acı çekmek' anlamına gelen *emge:-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan -*k+* eki getirilerek *emge:k* ismi türetilmektedir. 'Acı, ızdırıp, acılı her şey, zahmetli çaba; emekleme (çocuk)' anlamlarına gelen *emge:k (I)* (Clauson, 1972: 159) ismine, isimden fiil yapım eki olan +*la-* eki getirilerek türetilen *emgekle:-* fiili, 'emeklemek' anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 160).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ve 'emeklemek, sürünerek yürümek' anlamlarındaki fiil; Yeni Uygurcada *ömile-* (*ömüle-*) biçiminde görülmektedir. *Ömile-* fiili; 'emeklemek, sürünmek' anlamlarını korumaktadır.

öñdür-: Yeni Uygurcaya bakıldığında ön damaksıllaştığı görülen *öñdür-* fiili; 'soldurmak, ağartmak, değıştirmek, bozdurmak' anlamlarına gelmektedir: *şehrimizde yamğur köp yağıdu, sirlarni yuyup ketmisimu, öñdürüvėtidu* 'Şehrimizde yağmur çok yağacak (yağıyor), boyaları yıkayıp gitmese de rengi solduruyor' (UTİL, 1995: 842).

⁴⁶⁴ *kömüldürük* 13-7 DLT (eyerin göğüslük kısmı, at göğüslüğü); *kömüldruk* 103 CC (göğüs kemeri); *kömüldürük* 84 Kİ (atın göğsündeki kayışların birleşme noktasında yapılan süs); *yümüldürük* 31b-10 TZ (göğüslük, at ve benzeri hayvanlar için).

⁴⁶⁵ *ömele-* ETG ~ *ömgekle-* ETG (sürünerek yürümek, emeklemek); *ömgekle-mek* EUTS (sürünmek, emeklemek); *ümele-yü* 47 IrkB (konuk olmak, konukluğa gitmek), *ömele-yü* IrkB 7 (II, 85) (emeklemek); *emgekle-di* 13b-13 TZ ~ *imekle-di* 13b-13 TZ (emeklemek); *ürmala-mak* 294-4313 KYAS (sürünmek, emeklemek, ağzını kımıldatıp söz söylemeye yeltenmek).

BS'de 'değiştirmek' anlamında kullanılmıştır: *halka içide kalğan Havaz Begni atka öñdürüp* 'Halka içinde kalan Havaz Bey'i ata değiştirdi' (BS, 74).

Eski Türkçede 'solmak, rengi solmak' anlamlarına gelen *oŋ-* (I) (Clauson, 1972: 169) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-tUr-* getirilerek türetilen *öñdür-* fiili; 'soldurmak' anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 181). Taranan eserlerde yalnızca KB'de görülmektedir: *öñdür-di* (KB, 5971) (kurmak⁴⁶⁶).

öre: Yeni Uygurcada son sesi genişleyen *öre* ismi; 'yukarı, yüksek, dik; kıymetli, değerli' anlamlarına gelmektedir: *bu yer bek öre iken* 'Bu yer pek yüksek imiş' (UTİL, 1995: 801). BS'de 'dik, yüksek' anlamlarında kullanılmıştır: *Apak Hociniñ yénida öre turğan* 'Apak Hoca'nın yanında dik (yüksek) duran' (BS, 137). *put-ķoli titrep öre turuşķa macali ķalmıģan Barat Elemni* 'Bacak[ı] [ve] kolu titreyip dik durmaya mecali kalmayan Barat Elem'i' (BS, 153-154).

Eski Türkçede 'yükselmek, filizlenmek, canlanmak' anlamlarına gelen *ö:r-* (I) (Clauson, 1972: 195) fiiline, zarf-fiil eki olan *-A: /-U:* eki getirilerek türetilen *örü:* (*orö:* ~ *öre:*) ismi; 'yukarı, yükseklik; dik, sütun' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 197). Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir⁴⁶⁷: *ëliglerin örü kötürüp* 'ellerini (yukarı) kaldırıp' (AB, 342-343).

Taranan eserlerde 'yüksek, yukarı' [NF'de 'sütun' anlamında (NF, 90-16)] anlamlarında kullanılan isim; Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir: Yeni Uygurcada *öre* biçiminde yaşayan isim; 'yüksek, yükseklik, yukarı; dik' anlamlarını muhafaza etmiştir. Aynı zamanda 'kıymetli, değerli' anlamlarını da kazanmıştır.

örle-: Yeni Uygurcada *örle-* fiilinin 'yükselmek, yukarı çıkmak; kıymetli hâle gelmek; kaynamak; kabarmak (hamur vb.); ilerlemek, gelişmek; artmak (sinir, öfke)' anlamlarına geldiği görülmektedir: *tèmpèratura örlidi* 'Sıcaklık yükseldi' (Schwarz,

⁴⁶⁶ KB 5971. beyitte geçen *öñdürdi* ya ifadesini Arat, 'kurdu yay[ı]'; Clauson, 'soldurdu ya' olarak çevirmiştir. Semih Tezcan makalesinde soldurmak olarak açıklanmasının daha doğru olduğunu belirtmiştir (Tezcan, 1981: 56). Beytin tamamına bakıldığında *öñdür-* fiilinin 'soldurmak' anlamının kullanılması uygundur: *sarıģ tan ata keldi öñdürdi ya* 'Sarı tan atmaya (sökmeye) başladı, soldurdu ya!' (KB, 5971).

⁴⁶⁷ *örü* 110 AB (yukarı); *örü* 49 ÇB (yukarı); *örü* 0584 AY (yukarı, üst); *öri* EUTS ~ *örü* EUTS (yüksek); *öri* ETG ~ *örü* ETG ~ *örki* ETG ~ *örüki* ETG (yüksek, vakur), *örü* ETG (yükseliş); *örü* 103 KB (yüksek, dik; üst); *öre* 90-16 NF (direk, sütun); *öre* 67b-13 TZ (ayakta dik durmak); *öre tur-* 91b-6 İM (ayağa kalkmak, ayakta durmak); *örü+sindin* 71 LD (yüksek, yükseklik); *örk* AL ~ *ör* 98 AL (yokuş, yukarı); *ura* 286-4170 KYAS (dik, dikey).

1992: 446). *BS*'de 'yükselmek, artmak' anlamlarında kullanılmıştır: *lëkin, bugün Apak Hociniñ seprasi örlep* 'Lakin bugün Apak Hoca'nın öfkesi yükselip (artıp)' (*BS*, 118). *Hacı Kutluk Mevliviniñ Apak Hocığa bolğan gezipi çeksiz örleytti* 'Hacı Kutluk Mevlivi'nin Apak Hoca'ya olan öfkesi sınırsız artardı' (*BS*, 193).

Eski Türkçede 'yüksek, yükseklik, yüksek yer' anlamlarına gelen *ö:r (I)* (Clauson, 1972: 193) ismine, isimden fiil yapım eki olan +*IA-* eki getirilerek türetilen *örle:-* fiili; 'yükselmek (güneş, ay, yıldız vb.), yukarı gitmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 230). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir⁴⁶⁸: *örleyü toğa kelgey* 'yükselerek doğup gelecek' (*ÇB*, 281). *örlidi kemi* (*ME*, 10-3).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan *örle-* fiili; 'yükselmek, yukarı çıkmak, sinirlenmek' anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada da *örle-* biçiminde görülen fiil; 'yükselmek, yukarı çıkmak, sinirlenmek, öfke artmak' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca 'kıymetlenmek, değerlenmek; kaynamak; kabarmak (hamur vb.); ilerlemek, gelişmek' anlamlarını kazanmıştır.

örlet-: (bk. örle-) Yeni Uygurcada *örlet-* fiili; 'yükseltmek, çoğaltmak, artırmak (sinir, öfke)' anlamlarıyla görülmektedir: *sunı örlet-* 'Suyu yükseltmek' (*UTİL*, 1995: 805). *BS*'de 'yükseltmek, artırmak, çoğaltmak' anlamlarında kullanılmıştır: *Havazbegniñ gezipini örletti* 'Havaz Bey'in gazabını yükseltti (artırdı)' (*BS*, 71).

Eski Türkçede *örle:-* fiiline; ettirgen çatı eki olan *-t-* eki getirilerek türetilen *örlet-* fiili; 'yükseltmek, rahatsız etmek, uyandırmak' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 230). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁴⁶⁹.

Eski Uygurcaya ait eserlerde 'kızdırmak, rahatsız etmek' anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *örlet-* biçiminde ve 'kızdırmak' anlamını muhafaza ederek yaşamaktadır. Ayrıca taranan eserlerde görülmeyen 'tırmandırmak, yükseltmek' anlamlarını kazanmıştır.

⁴⁶⁸ *örle-yü* *ÇB* 281 (yükselmek); *örle-* *EUTS* (hiddetlenmek, öfkelenmek), *örle-mek* *EUTS* (yükselmek); *örle-* *ETG* (yükselmek, binmek), *örle-di* 3836 *KB* (yükselmek, belirlemek); *örle-yü* 37-54b1=49:2 *RKÇ* (yükseltmek); *örle-di* 10-3 *ME* (yükselmek, yukarı çıkmak); *örle-b* 98 *AL* (yokuşa çıkmak); *örle-mak* 201-2762 *KYAS* (tırmanmak; çıkmak, yukarı çıkmak, üzerine çıkmak).

⁴⁶⁹ *örlet-geli* 31 *KİP* (kızdırmak, rahatsız etmek); *örlet-* *ETG* (kızdırmak, rahatsız etmek); *örled-mek* *EUTS* ~ *örlet-mek* *EUTS* (kızdırmak, hiddetlendirmek, incitmek); *örlet-mak* 201-2764 *KYAS* (tırmandırmak).

örte-: Yeni Uygurcaya bakıldığında ise *örte-* fiili; ‘yakmak, tutuşturmak; dertlenmek, kederlenmek’ anlamlarına gelmektedir: *kegezni örte-* ‘Kâğıdı yakmak’ (Schwarz, 1992: 445). *BS*’de ‘yanmak’ anlamında kullanılmıştır: *têhi ol hanuman örter* ‘Şimdi o mal mülk yanar’ (*BS*, 340).

Eski Türkçede ‘alev, yangın’ anlamlarına gelen *ört* (Clauson, 1972: 201) ismine, isimden fiil yapı eki olan +A- eki getirilerek türetilen *örte-* fiili; ‘gerçek ve mecazi anlamda yakmak, aydınlatmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 208). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir⁴⁷⁰: *ört ya(lın) öner ... örtüyür* ‘alev (çıkar) ... alevlenir’ (*M*, 113-25/26). *yığaçnı kesip örtegil* ‘ağacı kesip ateşte yak.’ (*AH*, 324).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘yakmak (hem gerçek hem mecazi), dertlenmek, kederlenmek’ anlamlarında rastlanan fiil; Karahanlı döneminde ‘yanmak, dağlanmak’ (*DLT*, 128-113) anlamında da açıklanmaktadır. Bu fiil; Yeni Uygurcada *örte-* biçiminde yaşamakta ve ‘yakmak (gerçek ve mecazi)’ anlamını muhafaza etmektedir.

örten-: (bk. örte-) Yeni Uygurcada *örten-* fiili; ‘yanmak; kırılmak, incinmek, acı çekmek’ anlamlarında görülmektedir: *uniñ kelbi derd-elem bilen örtenmekte idi* ‘Onun kalbi dert keder ile yanmakta idi’ (*UTİL*, 1995: 803). *BS*’de ‘yanmak, acı çekmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *hicranda örtengen yürek-bağrını tēhimu ezgen* ‘Ayrılıkta[n] yanan yüreğini daha da ezen’ (*BS*, 388).

Eski Türkçede *örte-* fiiline, dönüşlü çatı eki olan -n- eki getirilerek türetilen *örten-* fiili; ‘yanmak, tutuşmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 209). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁴⁷¹: *ulug eb örtenmiş* ‘Büyük (bir) ev yanmış’ (*IrKB*, 9). *könglüm örtendi* (*BD*, 74-4).

⁴⁷⁰ *örte-yür* *M* 113-26 (yakmak); *örte-mek* *EUTS* (tutuşturmak, yakmak); *örte-r* 2656 *KB* (yakmak); *örte-di* 128-113 *DLT* (yakmak, yanmak, dağlamak); *örte-gil* 324 *AH* (yakmak); *örte-di* 24-4 *ME* (yakmak, yandırmak); *örte-r* 355-3 *GT* (yakmak); *örte-p* 526 *MSD* (yakmak); *örte-r* 610 *LD* (yakmak); *örte-di* 31b-12 *ŞD* (yakmak); *örte-p* 590 *DN* (yakmak); *örte-di* 96 *AL* (yakmak); *urta-mak* 287-4185 *KYAS* (tutuşturmak, ateşe vermek, yakmak).

⁴⁷¹ *örden-* *ETG* ~ *örten-* *ETG* (yanmak, tutuşmak); *örten-mek* *EUTS* (alevlenmek, kavrulmak, yanmak), *örten-mek* *EUTS* (kederlenmek); *örten-miş* *IrKB* 9 (yanmak); *örten-ür* *M* 41-27 (yanmak); *örten-ip* 454 *AB* (tutuşmak, yanmak); *örten-di* 130-115 *DLT* (yanmak); *örten-ür* 846 *LD* (yanmak); *örten-ür-min* 136a-6 *ŞD* (yanmak); *örten-di* 74-4 *BD* (yanmak); *örten-ür* 96 *AL* (yanmak); *urtan-mak* 287-4186 *KYAS* (kendini yakmak, yanmak, alevlenmek).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan fiil; ‘yanmak, tutuşmak, acı çekmek (manevi bakımdan)’ anlamlarında kullanılmıştır. Yeni Uygurcada *örten-* biçiminde yaşayan fiil, aynı anlamlarını muhafaza etmektedir.

örül-: (I) İç seste bulunan dudak ünsüzü, Yeni Uygurcada ön sesteki ünlüyü yuvarlaklaştırdıktan sonra düşmüştür. İki ünlü yan yana (*öür-*) gelemeyeceği için göçüşme meydana gelen fiil, *örü-* biçimini almıştır. *Örü-* fiiline, edilgen çatı eki getirilerek türetilen *örül-* fiili; ‘devrilmek (dik nesne), değiştirilmek (grup, hâkimiyet vb.), başlanmak (yıl hakkında); dönmek, değişmek’ anlamlarıyla görülmektedir: *tam örülmek* ‘Duvar örülmek’ (UTİL, 1995: 808). BS’de *örülüp-çörülüp* ikilimesi ‘bir o yana, bir bu yana’ anlamında kullanılmıştır: *hemminin neziri örülüpmu-çörülüpmu aşu biçare* ‘Hepsinin bakışı bir o yana, bir bu yana işte şu çaresiz’ (BS, 104).

Eski Türkçede ‘çevirmek (herhangi bir şeyi), döndürmek (tekerlek vb.), altını üstüne getirmek, çevirmek (tercüme etmek)’ anlamlarına gelen *evir-* fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *evril-* fiili; ‘evrilmek, döndürmek, döndürülmek, çevrilmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 14). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁴⁷².

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ve ‘evrilmek, çevrilmek, devrilmek, değişmek, dönmek, kıvrılmak, dönüşmek, geri dönmek [*ewrülmeṅ olarka kirü* (RKÇ, 28/72a1=8:15)]; gezip dolaşmak; saptırılmak, vazgeçmek [*boyun sunḡ taṅgriḡa hem yalavaḡıḡa ewrülmeṅler andın* (RKÇ, 28/42a2=40:33)], kurban olmak’ [*koyun dik ivrül* (İM, 128-2)] anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *örül-* biçiminde yaşamaktadır. *Örü-* fiili; ‘dönmek, dönüşmek’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ancak ‘vazgeçmek, saptırmak, kabul etmemek’ anlamlarını kaybetmiştir. Ayrıca *örül-* fiili; ‘devrilmek, yıkılmak’ anlamlarını kazanmıştır.

örül-: (II) Yeni Uygurcada *örül-* fiili, ‘örülmek’ anlamına gelmektedir: *örülgen uzun çēci* ‘Örülen uzun saç’ (UTİL, 1995: 807). BS’de ‘saç örülmek’

⁴⁷² *evril-mek* EUTS (evrilmek, dinini değiştirmek, çevrilmek, dönmek, davranmak); *ev/wrül-ür* 30-53a3=16:48 RKÇ (dönmek, dolaşmak, gezip dolaşmak, geri dönmek), *ev/wrül-mek* 36-37b3=43:5 RKÇ (yüz çevirmek, kabul etmemek, arka dönüp gitmek, vazgeçmek), *ev/wrül-ür* 33-65b3=35:3 RKÇ (çevrilmek, döndürülmek, saptırılmak); *şevrün-di* 15b-13 TZ (çevrilmek); *çevrül-* 150a-1 İM ~ *çewrül-* 457a-7 İM (çevrilmek, değişmek), *çewrül-* 152a-7 İM (yönelmek); *çevrül-mekindin* 130 MSD ~ *ivrül-ür* 384 MSD (çevrilmek, dönmek); *ivrül-ür* 1596 LD (evrilmek, çevrilmek); *ivrül-ür* 624 DN (çevrilmek); *ivrül-* 128-2 BD ~ *öyrül-e* 120-3 BD (dönmek, çevresinde dönmek, sapmak, -den ayrılmak, vazgeçmek); *ivrül-di* 82 AL (dönmek, döndürmek); *uvurul-mak* 290-4249 KYAS (çevrilmek, ters çevrilmek, devrilmek).

anlamında kullanılmıştır: *çaçliri örülgen, kapkara közliri yoğan eçilip* ‘Saçları (başkası tarafından) örülen, kapkara gözleri kocaman açılıp’ (BS, 207).

Eski Türkçede ‘örmek, mecazi bakımdan da duvar örmek’ anlamlarına gelen *ö:r-* (II) (Clauson, 1972: 195) fiiline edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *örül-* fiili; ‘örülmek (saç urgan vb.), bükülmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 229). Taranan eserlerde Karahanlı ve Harezmi döneminde görülmektedir⁴⁷³: *örge.n örüldi* ‘urgan vb. şeyler örüldü’ (DLT, 106-97). *sen maŋga örülmiş saçınġnı bergeil* (NF, 332-4).

Karahanlı ve Harezmi Türkçesine ait eserlerde ‘saç ve urgan için örülmek’ anlamında rastlanan fiil, Yeni Uygurcada aynı anlamı muhafaza etmekte ve *örül-* biçiminde yaşamaktadır.

östür-: Yeni Uygurcaya bakıldığında *ös-* fiiline, ünsüzle biten tek heceli fiillere getirilen *-tUr-* ettirgen çatı eki (Tömür, 2011: 343) ile türetilen *östür-* fiili; ‘yetiştirmek, büyütmek, geliştirmek, uzatmak, artırmak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *köçet östür-* ‘Fidan yetiştirmek’ (Schwarz, 1992: 444). BS’de ‘uzatmak, artırmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *beziler çaç östürüp* ‘Bazılar[ı] saç uzatıp’ (BS, 226). *Aksu Çölidiki tunci ceñniñ gelbisi horikini östürüp koyğan Cuñgar leşkerliri bilen* ‘Aksu Çölü’ndeki birinci savaşın başarısı kibrini artıran Cungan askerleri ile’ (BS, 37).

Eski Türkçede ‘büyümek, yetişmek’ anlamlarına gelen *ös-* (Clauson, 1972: 241) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-Ur-* eki getirilerek türetilen *ösür-* fiili, ‘yükseltmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 251). Eski Uygurcada *-Ur-* ettirgen çatı eki ile türetilmiş olarak rastlanmaktadır⁴⁷⁴: *ünlerin ösürüp* ‘Âvâzlarını yükseltip’ (ÇB, 52-53)

Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanan fiil; ‘artırmak, yükseltmek (ses)’ anlamlarında açıklanmaktadır. Yeni Uygurcada *östür-* biçiminde görülen fiil; ‘yükseltmek, artırmak’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘uzatmak (saç, sakal vb.), yetiştirmek, geliştirmek’ anlamlarını kazanmıştır.

⁴⁷³ *örül-di* 106-97 DLT (örülmek); *örül-miş* 332-4 NF (örülmek); *örül-miş* 88-3 ME (örülmek), *örül-di* 130-1 ME (kabarmak, şişmek); *öröl-mak* 201-2767 KYAS (saç örülme).

⁴⁷⁴ *östür-* ETG (şişirmek); *ösür-mek* EUTS (kabartmak, şişirmek); *ösür-üp* ÇB 53 (yükseltmek, şişirmek); *ustur-mak* 288-4214 KYAS (büyütmek, artırmak).

ötkünçi: Eski Türkçede ‘geçmek, içine girmek, üzerinden geçmek; günah bağışlamak; vazgeçmek, serbestçe hareket etmek’ anlamlarına gelen *öt-* (I) (Clauson, 1972: 39) fiiline, Yeni Uygurcada fiilden isim yapım eki olan *-kUn+* eki getirilerek türetilen *ötkün* ismi; ‘geçiş için hazırlanan yer, aralık; cin; kötü, eski’ anlamlarına gelmektedir (UTİL, 1995: 790). *Ötkün* ismine, isimden isim yapım eki olan *+çI* eki getirilerek türetilen *ötkünçi*⁴⁷⁵ ismi; ‘bir yerden geçip giden kişi, geçici’ anlamlarına gelmektedir: *ötkünçi ceryan* ‘Geçici akım’ (UTİL, 1995: 791). *BS*’de ‘geçici’ anlamında kullanılmıştır: *seherge yêkin yağkan ötkünçi yamgurdin këyin* ‘Sehere yakın yağan geçici yağmurdan sonra’ (BS, 47). *KYAS*’de *ötkünçi* ismine rastlanmamıştır.

Çağataycaya ait *AL*’de ‘geçici’ (AL, 84) anlamında açıklanan isim; Yeni Uygurcada aynı anlamını koruyarak *ötkünçi* biçiminde yaşamaktadır. Ayrıca ‘bir yerden geçip giden kişi’ anlamını da kazanmıştır.

ötküz-: (bk. ötkünçi) Yeni Uygurcada *öt-* fiiline ünsüzle biten tek heceli fiillere getirilen *-kUz-* ettirgen çatı eki (Tömür, 2011: 343) ile türetilen *ötküz-* fiili; ‘bir şeyi başka bir şeyin üzerinden veya yanından geçirmek; göndermek, teslim etmek; bağlamak, takmak; tutmak; yürütmek, idare etmek’ anlamlarıyla tespit edilmektedir: *yükni deryadin ötküz-* ‘Yükü nehirden geçirmek’ (Schwarz, 1992: 442). *BS*’de ‘geçirmek, tutmak, idare etmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *adem ömrini rahet bilen ötküzse* ‘Kişi ömrünü rahat ile (rahatlıkla) geçirse’ (BS, 137). *hiyallar içide bir neççe künni ötküzdi* ‘Hayaller içinde birkaç günü geçirdi’ (BS, 174).

Eski Türkçede *öt-* (I) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-gUr-* eki getirilerek türetilen *ötgür-* fiili; ‘geçirmek, keskin zekâlı olmak, tamamıyla anlamak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 52). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁴⁷⁶: [*ötkürü umadı-lar** ‘çözüm bulamamışlardı’ (İKP, LXXIV.3). *tütünin yitti felekdin asru ötkerdi çibin* (ŞD, 118b-4)].

⁴⁷⁵ *ötkünçi* 84 AL (geçici).

⁴⁷⁶ *ötkür-ü* LXXIV.3 İKP (delmek, içine girmek, bir şeyi aşmak); *ötkür-* ETG (nüfuz etmek, tamamıyla anlamak); *ötkür-di* 12-1 ME (geçirmek); *ötker-* 55a-7 TZ (nüfuz ettirmek); *ötker-* 261 MSD (geçirmek); *ötker-ür* 638 LD ~ *ötkür-edür* 2293 LD (geçistirmek, gizlemek); *ötker-ip* 577 DN (geçirmek); *ötker-di* 118b-4 ŞD (geçirmek, aşmak); *ötker-di* 246-1 BD (geçirmek); *ötker-di* 84 AL ~ *ötküz-ib* 85 AL ~ *ötüz-mey* 85 AL (geçirmek); *ütkar-mak* 295-4339 KYAS ~ *ütkaz-mak* 295-4338 KYAS (atlatıp geçirmek, üstünden geçirmek ya da içinden geçirmek, nakletmek; ezberden okumak).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülen fiil; ‘aşarak ulaşmak, geçirmek, nüfuz ettirmek, aşmak, geçiştirmek, gizlemek’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada -*kUz-* ettirgen çatı eki ile türetilen *ötküz-* fiili ise aynı anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘teslim etmek, göndermek; bağlamak, takmak; tutmak; yürütmek, idare etmek’ anlamlarını kazanmıştır.

ötne: Yeni Uygurcada son sesteki dar ünlünün genişlediği *ötne* ismi; ‘borç, ödünç, hesap’ anlamlarında görülmektedir: *ötne al-* ‘Borç almak’ (Schwarz, 1992: 443). *BS*’de ‘hesap’ anlamında kullanılmıştır: *ötne alem* ‘Hesap günü’ (*BS*, 237).

Eski Türkçede ‘bir yükümlülüğü yerine getirmek, Tanrı’ya olan görevi yapmak; ödeme yapmak’ anlamlarına gelen *öte:-* (*öde:-*) (Clauson, 1972: 43) fiiline, dönüşlü çatı eki olan -*n-* eki getirilerek türetilen **öten-* fiili; ‘ödenmek’ anlamına gelmektedir. **Öten-* fiiline, zarf-fiil eki olan -*U* getirilerek türetilen *ötnü:* ismi; ‘borç, ödünç’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 60). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁴⁷⁷.

Taranan eserlerde ‘borç, ödünç’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *ötne* olarak yaşamakta ve anlamlarını muhafaza etmektedir.

ötün-: Yeni Uygurcada *ötün-* fiili; ‘izin vermek; rica etmek, yalvarmak’ anlamlarıyla görülmektedir: *men bu kitapni sizge ötündüm* ‘Ben bu kitabı [almanız için] size izin verdim’ (Schwarz, 1992: 442). *BS*’de ‘rica etmek’ anlamında kullanılmıştır: *lëkin Subhanqul növetni Töge Sultanga ötündi* ‘Lakin Subhankul, sırayı Töge Sultan’a verdi (izin verdi)’ (*BS*, 258). *KYAS*’de *ötün-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘kuş için ötmek, ses yaymak; saçma konuşmak, gevezelik etmek’ anlamlarına gelen *öt-* (*II*) (Clauson, 1972: 39) fiiline, dönüşlü çatı eki olan -(*X*)*n-* eki getirilerek türetilen *ötün-* fiili; ‘bir üst makama beyan veya talepte bulunmak (kral, lider, usta vb.); istemek, dua etmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 62). Taranan eserlerde Köktürk dönemine ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁴⁷⁸:

⁴⁷⁷ *ötnü* 77-66 DLT (ödünç, borç); *ötnüc* 117 AL (ödünç); *ütma* 296-4241 KYAS ~ *ütmi* 296-4342 KYAS (bir şeyin ödünç verilmesi).

⁴⁷⁸ *ötün-üp* T 18 (arz etmek, rica etmek); *ötün-üp* 85 AB (arz etmek, rica etmek); *ötün-* 19 IrkB (rica etmek, yalvarmak); *ötün-ti* 89 KİP (sormak, dilemek); *ötün-di* 1105 AY (arz etmek, talep etmek, sormak, söylemek); *ötün-ür* M 26-12 (arz etmek, rica etmek); *ötün-mek* EUTS (pişman etmek), *ötün-mek* EUTS (ricada bulunmak, dilemek, küçüğün büyüğe hitabı); *ötün-* ETG (dilemek, yalvarmak, sunmak, dua etmek, saymak); *ötün-ti* IV.7 İKP (anlatmak, arz etmek); *ötün-ür* 3770 KB (arz etmek,

(a)ñça öt(ü)nt(ü)m ‘Şöyle ricada bulundum’ (T, 12). ötüğ ötünti ‘soru surdu’ (KİP, 97).

Köktürkçeye ait eserlerden itibaren rastlanan fiil; ‘arz etmek, rica etmek, sormak, yalvarmak, istemek; sunmak, anlatmak’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada da ötüñ- biçiminde yaşayan fiil; ‘çok istemek, yalvarmak, sunmak’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘izin vermek’ anlamını kazanmıştır.

öylen-: Yeni Uygurcada dudak ünsüzünün yuvarlaştırıcı etkisiyle ön sesteki ünlünün yuvarlaklaşıp son sesteki sızıcı ünsüzün akıcılaştığı öy ismine, önce isimden fiil yapım eki sonra dönüşlü çatı eki getirilerek türetilen öylen- fiili; ‘bir erkek için evlenmek’ anlamına gelmektedir: *iki yıl keyin Çolpan isimlik meñzi anardek yezilik kızğa öylendi* ‘İki yıl sonra Çolpan isimli benzi nar gibi köylü kıza (kızla) evlendi’ (UTİL, 1995: 861). BS’de ‘evlenmek’ anlamında kullanılmıştır: *Apak Hoca Bibi Möhterem Hënimğa öylinip* ‘Apak Hoca, Bibi Möhterem Hanım’a (Hanım ile) evlenip’ (BS, 306).

Eski Türkçede ‘mesken yeri, ev, çadır; kutsal yer (köşk)’ anlamlarına gelen e:v (Clauson, 1972: 3) ismine, isimden fiil yapım eki olan +lA- eki getirilerek türetilen evle:- fiili; ‘bir yerde yaşamak, evlenmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 10). Evle:- fiiline, dönüşlü çatı eki olan -n- eki getirilerek türetilen evlen- fiili; ‘kendine ait bir mesken edinmek, bir erkek için evlenmek, bir haleye sahip olmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 11). Taranan eserlerde Kıpçakçaya ait İM’de rastlanmaktadır⁴⁷⁹: *bir müşülmān kişi ewlense* (İM, 100a-5).

İM’de görülen fiil, ‘hem kadın hem erkek için evlenmek’ (İM, 100a-5) anlamıyla kullanılmaktadır. Yeni Uygurcada öylen- biçiminde yaşayan fiil, ‘evlenmek’ anlamını muhafaza etmektedir. Ancak yalnızca ‘erkeğin evlenmesi’ için kullanılan bir fiildir.

öylük: (bk. öylen-) Eski Türkçede e:v (Yeni Uygurcada dudak ünsüzünün yuvarlaştırıcı etkisiyle ön sesteki ünlü yuvarlaklaşmış, son sesteki sızıcı ünsüz ise akıcılaşmıştır.) ismine, isimden isim yapım eki olan +lUk eki getirilerek türetilen

rica etmek); *ötün-di* 108-98 DLT (hakana arz etmek); *ötün-gil* 41 AH (sunmak, ricada bulunmak); *ötün-e* K.I.48 AO (dilemek, arz etmek); *ötün-* 112 İML (söz anlatmak).

⁴⁷⁹ *ewlen-* 100a-5 İM ~ *iwlen-* 408a-3 İM (evlenmek); *üylan-* 296-4350 KYAS (evli olmak, hayata başlamış olmak).

*öylük*⁴⁸⁰ ismi; ‘evi var, evi olan kimse, evli, evlerden ibaret’ anlamlarına gelmektedir: *öylük bolmağ* ‘Evli (medeni durum) olmak’ (UTİL, 1995: 862). BS’de ‘evli (medeni hâl), evden ibaret’ anlamlarında kullanılmıştır: *birneççe yüz öylük avat* ‘Birkaç yüz evli köy’ (BS, 282). *öylük-oçaklık* ‘Evli, ocaklı (evli barklı)’ (BS, 282). KYAS’de *öylük* ismine rastlanmamıştır.

özgiçe: (bk. özger-) Eski Türkçede ‘farklı, ayrı, bir şeyden ayrı’ anlamlarına gelen *özge*: (Clauson, 1972: 285) ismine, Yeni Uygurcada eşitlik hâli eki olan +*çA* eki getirilerek türetilen *özgiçe* (Yeni Uygurcanın fonetik kuralı gereği *özge* ismine ek getirildiğinde açık orta hecede kalan /e/ sesi daralarak /i/’ye döner.) ismi; ‘başka, bambaşka’ anlamlarına gelmektedir: *özgiçe eytkanda* ‘Başka bir deyişle’ (Schwarz, 1992: 447). BS’de ‘bambaşka, başka’ anlamlarında kullanılmıştır: *özgiçe túske* ‘Bambaşka görünüşe’ (BS, 93). *üç-töt miñ metir egizliktiki bu özgiçe, kedisim tuprakka ayağ koyuş bilen* ‘Üç dört bin metre yükseklikteki bu bambaşka, kadim toprağa ayak basma ile’ (BS, 420).

Çağataycaya ait eserlerde⁴⁸¹ ‘başka, bambaşka’ anlamlarında rastlanan ismin, Yeni Uygurcada *özgiçe* biçiminde yaşadığı ve ‘başka, bambaşka’ anlamlarını koruduğu tespit edilmiştir.

özlük: (bk. öziçe) Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği son sesi tonsuz olan *özlük* ismi; ‘kendine has, kendine ait; birbirini iyi tutan (hamur, çamur, un vb.)’ anlamlarına gelmektedir: *özlük un* ‘Özlü un’ (UTİL, 1995: 828). BS’de ‘kişilik, benlik’ anlamlarında kullanılmıştır: *tesevvupta, özlükni yok kılip, heğ vücudida erip ketişni körsitidu* ‘Tasavvufta, benliğini yok sayıp gerçek vücuduna erip (ulaşım) gitmeyi gösterir’ (BS, 289).

Eski Türkçede ‘ruh, canlı vücut; kendi, bir organizmanın içi, özü’ anlamlarına gelen *öz*: (I) (Clauson, 1972: 278) ismine, isimden isim yapım eki olan +*lUk* eki getirilerek türetilen *özlük* ismi; ‘kişisel, şahsi; cesur, canlı; kişilik’ anlamlarına gelmektedir. Clauson, erken zamanlarda *özlük* isminin yalnızca atlar için kullanıldığı belirtmiştir

⁴⁸⁰ *öylük* 118 AL (evli).

⁴⁸¹ *özgeçe* 150b-6 ŞD (başkaca, farklı olarak); *özgeçe* 893 DN (başka, başkaca); *özgaça* 202-2782 KYAS (ayrı ya da başka türlü, değişmiş).

(Clauson, 1972: 286). Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren rastlanmaktadır⁴⁸²: *özl(i)k (a)tin* ‘has atlarını’ (BK, K11).

patkak: Yeni Uygurcada ön sesi tonsuzlaşan ve ‘batmak (sıvının içine gömülmek); ufkun altına inmek (güneş, ay, yıldız, dünya); saplanmak; dalmak (düşünceye); uygun olmak, layık olmak’ anlamlarına gelen *pat-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-kak+* eki (Tömür, 2011: 92) getirilerek türetilen *patkak* ismi; ‘batak, bataklık, çamur’ anlamlarına gelmektedir: *ademge ekil kerek, patkakka şegil kerek* ‘İnsana akıl gerek, bataklığa çakıl [taşı] gerek’ (UTİL, 1990: 603). BS’de ‘çamur, bataklık’ anlamlarında kullanılmıştır: *patkakka, kan-yiringa milinip* ‘Çamura, kan [ve] irine bulanıp’ (BS, 43). *Hotende patkakka petip kalğan Zengi Kunteyciniñ* ‘Hoten’de bataklığa batan Zengi Kunteyci’nin’ (BS, 253).

Eski Türkçede ‘alçalmak, kaybolmak, inmek, batmak’ anlamlarına gelen *bat-* (Clauson, 1972: 298) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)g+* eki getirilerek türetilen *batıg* ismi; ‘batak, bataklık, kanal derinliği’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 301). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir⁴⁸³: *lufti kul kirmes batıkka* (LD, 487).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülen ve ‘bataklık, derin’ anlamlarına gelen isim; Yeni Uygurcada *patkak* biçiminde yaşamaktadır. *Patkak* ismi, ‘bataklık’ anlamını korumaktadır.

piçak: Yeni Uygurcada ön sesi tonsuzlaşan *piçak* ismi, ‘bıçak’ anlamına gelmektedir: *piçak şöhekke yetmek* ‘Bıçak kemiğe dayanmak’ (UTİL, 1990: 782). BS’de ‘bıçak’ anlamında kullanılmıştır: *yüzide piçakniñ izi bar* ‘Yüzünde bıçağın izi var’ (BS, 5). *kollirida palta, hencer ve piçak bar idi* ‘Ellerinde balta, hançer ve bıçak var idi’ (BS, 155).

Eski Türkçede ‘kesmek’ anlamına gelen *bıç-* (~ *bıç-*) (Clauson, 1972: 292) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *bıçak* (*bıçek*) ismi; ‘bıçak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 293). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan

⁴⁸² *özlik* BK G12 (kendine has); *özlüg* I.16 İKP (özü olan, kişiliği olan); *özlüg* ETG (canlı); *özlüg* EUTS (canlı, özlü); *özlüg+üg* M 58-5 (yaratık, özü olan, canlı); *özlük* 633-529 DLT (insanın kendisine tahsis ettiği şey); *özlük+i* 4-195 BD (benlik); *özlik* 202-2788 KYAS ~ *özlök* 202-2789 KYAS (kendi kendine, bilinç).

⁴⁸³ *batıg* ETG (bataklık, derin), *batıglık* ETG (tuvalet); *batıg* 4771 KB (bataklık), *batıg* 1087 KB (derin); *batıg* 186-160 DLT (nehir vb.nin derin yeri); *batkak* 48a-4 TZ (batak); *batık+ka* 487 LD (bataklık); *patkak* 204-2831 KYAS (batak, bataklık; çamurlu).

itibaren ‘bıçak, bıçkı’ anlamlarında rastlanmaktadır⁴⁸⁴: *örtlög yalınluğ bı bıçek yağa ‘alevli bıçaklar yağarak’* (M, 74-3).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘bıçak, hançer, kama’ anlamlarına gelen isim; Yeni Uygurcada *piçak* biçiminde yaşamakta ve ‘bıçak’ anlamını korumaktadır.

piçakla-: (bk. piçak) Yeni Uygurcada ön sesin tonsuzlaştığı *piçakla-* fiilinin ‘bıçaklamak, bıçak ile yaralamak, bıçak ile öldürmek’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *ikki kişi bir-birini piçaklap öltürüşti* ‘İki kişi birbirini bıçaklayıp öldürdü’ (UTİL, 1990: 783). BS’de ‘bıçaklamak’ anlamında kullanılmıştır: *Abdukirim Hanni Barçukta şıkar üstide piçaklap öltürgüzüp* ‘Abdukirim Han’ı Barçuk’ta av yaparken bıçaklayıp öldürtüp’ (BS, 174). *Bibi Möhtirem Hënim miladiye 1695-yili Mektlik sopılar-Hoca Yehyaniñ ana terep tuğkanliri teripidin piçaklap öltürülidu* ‘Bibi Möhterem Hanım miladi 1695 yılı Mektli sofular, Hoca Yahya’nın anne taraf[ından olan] kardeşleri tarafından bıçaklanıp öldürülecek (öldürülür)’ (BS, 489). KYAS’de *piçakla-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *bıçak (biçek)* ismine, isimden fiil yapım eki olan +*la-* eki getirilerek türetilen *biçekle:- (*bıçakla:-)* fiili; ‘bıçak vb. ile kesmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 295). Taranan eserlerde DLT’de rastlanmaktadır⁴⁸⁵: *anı biçekle.di* ‘onu bıçakladı’ (DLT, 593-485).

pişşik: Yeni Uygurcada ön sesi tonsuzlaşan ve iç sesteki ünsüz ikizleşen *pişşik* isminin ‘olgun (meyve vb.); pişkin, çiğ olmayan; sert, katı, sıkı; bir işte yetkin, yetenekli, becerikli; mükemmel; dikkatli; sağlam; cimri; yerli yerinde; hasat zamanı’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *pişşik aş* ‘1. Pişmiş yemek. 2. Değerli şey.’ (Schwarz, 1992: 143). BS’de ‘yeterli, yetkin; becerikli; dayanıklı’ anlamlarında kullanılmıştır: *herbiy koşuni içidiki bir serkerde boluş süpiti bilen, leşkiriy işlarga pişşik, tedbirlik hem pidakar bir ezimet idi* ‘Askerî ordu içindeki bir asker olma sıfatı ile askerî işler[d]e yetkin, tedbirli hem fedakâr bir yiğit idi’ (BS, 238). *kolida donay*

⁴⁸⁴ *biçek* KİP ~ *biçge* KİP ~ *bıçak+ı* A27 KİP (bıçak); *bıçak* EUTS ~ *bı* EUTS ~ *piçek* EUTS ~ *bı bıçku* EUTS ~ *biçek* EUTS ~ *piçek* EUTS (bıçak); *bıçgu* M 68-27 ~ *biçek* M 74-3 (bıçak, bıçkı); *bı* ETG ~ *pi* ETG ~ *bıçak* ETG ~ *biçek* ETG (bıçak); *bı* 237 ÇB ~ *bıçgu* ÇB (bıçak); *bı* 274 AB ~ *bıçgu* 274 AB (bıçak, bıçkı); *bıçak* 4599 KB ~ *biçek* 788 KB (bıçak); *biçek* 193-166 DLT (bıçak); *bıçak* 118-2 NF (bıçak); *bıçak* 242-4 MM (bıçak); *bıçak* 173 İML (kesme aleti, bıçak); *bıçak* 120 CC (bıçak, hançer, kama); *bıçaq* 29 Kİ (bıçak); *bıçak* 13b-2 TZ (bıçak); *bıçak* 10b-6 DM ~ *bıçak* 10b-6 DM (bıçak); *bıçak* 139a-2 İM (bıçak); *bıçak+ını* 137-2 GT (bıçak); *bıçak+ın* 56 LD (bıçak); *piçak* 205-2843 KYAS (bıçak).

⁴⁸⁵ *biçekle-di* 593-485 DLT (bıçaklamak).

hassa, uçisida pişşik kanaptin tikilgen uzun köñlek bar idi ‘Elinde eğri asa, sırtında dayanıklı ketenden dikilen uzun gömlek var idi’ (BS, 376). KYAS’de *pişşik* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘olgunlaşmak’ anlamına gelen *bış-*⁴⁸⁶ (Clauson, 1972: 376) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)g+* ekini alarak türetilen *bışığ* ismi; ‘olgun, oluş, olgunluk, pişmiş’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 378). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁴⁸⁷.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan isim; ‘pişmiş (et, kerpiç, şarap vb.) [*kilür tilge bışık büzgälei* ‘pişmiş bir oğlak dile gelir’ (MSD, 41), *bışi şalgam* (GT, 180-8)], pişkin, olgun (insan), olmuş (meyve vb.)’ anlamlarında geçmektedir. Yeni Uygurcada *pişşik* biçiminde ve ‘olmuş (meyve, sebze vb.), yetkin (insan), olgun’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘dikkatlice; sert, katı; cimri ve hasat zamanı’ anlamlarını kazanmıştır.

pişur-: (bk. pişşik) Yeni Uygurcaya bakıldığında ön sesin tonsuzlaştığı *pişur-* fiilinin ‘pişirmek, yakmak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *étizğa қоғun тәрип, pişurup satimen emdi* ‘Tarlaya kavun ekip olgunlaştırıp satarım (satacağım) şimdi’ (UTİL, 1990: 796). BS’de ‘pişirmek’ anlamında kullanılmıştır: *bu yerde polu étiş, béliş pişuruş üçün* ‘Bu yerde pilav yapma, balık pişirme için’ (BS, 337). *söksökte pişurğan keklik göşi kavipi bilen* ‘Saksaulda pişiren keklik eti kebabı gibi’ (BS, 382).

Eski Türkçede *bış-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-Ur-* eki getirilerek türetilen *bışur-* fiili; ‘pişirmek, olgunlaştırmak (fiziksel veya bilişsel)’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 383). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁴⁸⁸. TZ’de ön sesin tonsuzlaştığı görülmektedir: *pişirdi* (TZ, 15a-7).

⁴⁸⁶ *bış-di* 53 IrkB (pişmek, olgunlamak); *piş-mak* EUTS (pişmek, yetiştirmek, olgunlaşmak); *bış-* ETG ~ *bış-* ETG (olmak, pişmek); *bış-mış* 6165 KB (pişmek, olgunlaşmak); *bış-dı* 270-236 DLT (yemek pişmek), *bış-dı* 270-236 DLT (meyve olgunlaşmak), *bış-dı* 270-236 DLT (kırmızı kıvamına gelmek); *bış-ti* 108-1 NF (pişmek); *bış-mış* 33-3 MM (pişmek); *piş-* 132 İML (çiğ nesnenin yenilecek hâle getirilmesi); *bış-* 101 CC (pişmek, olgunlaşmak); *bış-ti* 32 Kİ (pişmek); *bış-ğanda* 22b-2 DM (pişmek); *bış-* 345b-2 İM (pişmek); *bış-er* 332-13 GT (pişmek, olgunlaşmak); *bış-ür* 728 MSD (pişmek), *bış-ür* 728 MSD (sallamak, kimildatmak); *püş-* 208-2895 KYAS (pişmek, olgunlaşmak).

⁴⁸⁷ *bışığ* ETG ~ *bışig* ETG ~ *pşig* ETG (olgun, pişmiş); ETG (olgun, pişmiş); *bışığ* 168 KB (pişmiş, olgun); *bışığ* 187-160 DLT ~ *bışık* 190-162 DLT (pişmiş yemek), *bışığ* 187-160 DLT (pişmiş kerpiç); *bışi* 180-8 GT (pişmiş); *bışık* 41 MSD (pişkin, pişmiş).

⁴⁸⁸ *büşer-mek* EUTS ~ *bışar-mak* EUTS ~ *bışran-mak* EUTS ~ *bışur-mak* EUTS ~ *pişrun-mak* EUTS ~ *pişur-mak* EUTS (pişmek, olmak, kemale ermek, öğrenmek, ısınmak); *bışrun-maklıg* 231 AB (öğrenmek, çalışmak, alıştırma yapmak); *bışur-dı* 4883 KB (pişirmek); *bışur-dı* 308-254 DLT (pişirmek); *bışur-duğ* 25-8 NF ~ *bışür-di* 141-7 NF (pişirmek); *pişir-* 132 İML (çiğ nesneyi ateş veya

Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘pişirmek; olgun hâle getirmek, alıştırmak (eğitmek)’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *pişur-* biçiminde yaşamaktadır. *Pişur-* fiili; ‘pişirmek, yetiştirmek’ anlamlarını muhafaza etmektedir.

pişurul-: (bk. pişur-) Yeni Uygurcada ön sesi tonsuzlaşan *pişurul-* fiili, ‘pişirilmek’ anlamına gelmektedir: *bir kişi padişahka pişurulğan gazni sovğa kıliptu* ‘Bir kişi padişaha pişirilen kazı hediye etmiş (sunmuş)’ (UTİL, 1990: 796). BS’de ‘pişirilmek’ anlamında kullanılmıştır: *pişurulğan zağra nanniñ puriği* ‘Pişirilen mısır ekmeğinin kokusu’ (BS, 189). KYAS’de *pişurul-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *bışur-* fiiline, edilgen çatı eki olan *-(X)l-* eki getirilerek türetilen *bışırıl-* (*p-*) fiili, ‘pişirilmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 384). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁴⁸⁹.

Karahanlı (DLT, 458-361) ve Kıpçakçaya (İM, 141b-3) ait eserde rastlanan fiil, ‘pişirilmek’ anlamında kullanılmaktadır. Yeni Uygurcada *pişurul-* olarak yaşayan fiil, ‘pişirilmek’ anlamını korumaktadır.

puçkağ: (bk. piçak) Yeni Uygurcada ön sesi tonsuzlaşan *puçkağ* ismi; ‘iç donunun dizden aşağı kısmı; hayvanların dizden aşağı kısmı; yaka, kenar’ anlamlarına gelmektedir: *tülke puçkikiğidin tikilgen cuva* ‘Tilki bacağından dikilen kürk’ (UTİL, 1990: 744). BS’de ‘köşe, dip’ anlamlarında kullanılmıştır: *buluñ-puçkağlarda yoşurunup* ‘Dip köşelerde (köşe bucaklarda) gizlenen’ (BS, 63).

Eski Türkçede *bıç-* (~ *biç-*) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-ğa:k+* eki getirilerek türetilen *bıçğa:k* (~ *buçğa:k*) ismi; ‘kesilen kısım, bölüm, parça’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 294). Eski Uygurca itibarıyla görülmektedir⁴⁹⁰.

Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren ‘köşe, bucak, uç’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *puçkağ* biçiminde yaşamaktadır. *Puçkağ* ismi; ‘kenar, yaka’

kaynar suda yenecek hâle getirmek); *bişür-* CC ~ *bişir-* 34 CC ~ *biştür-* 34 CC (pişirmek, olgunlaştırmak); *bişir-di* 32 Kİ (pişirmek); *piçir-di* 24a-6 TZ ~ *pişir-di* 15a-7 TZ (pişirmek); *bişir-* 22a-16 DM (pişirmek); *bişir-* 105b-3 İM ~ *bişür-* 298b-5 İM (pişirmek); *bişür-di* 85 MSD (pişirmek); *bişür-gil* 8a-7 ŞD (pişirmek, yetiştirmek); *püşür-mak* 208-2896 KYAS (pişirmek, olgunlaştırmak).

⁴⁸⁹ *bışırıl-ur* 458-361 DLT (pişirilmek); *bişiril-* 141b-3 İM (pişirilmek).

⁴⁹⁰ *buçğak* EUTS (bucak, köşe); *buçğaksız* ETG (bucaksız); *buçgak* 234-203 DLT (köşe, uç); *buçgak* CC (köşe, bucak); *bucaq* 28 Kİ (köşe); *bucak* 18a-3 TZ (bucak, köşe); *bucak* 3a-12 DM (bucak, köşe); *puçkağ* 206-2866 KYAS (kürkten uzun elbise; kaftan yapımında kullanılan tilki, kurt vb.nin bacak derisi).

anlamalarını korumaktadır. Ayrıca hem ‘iç donunun dizden aşağı kısmı’ hem ‘hayvanların dizden aşağı kısmı’ anlamalarını kazanmıştır.

puçuk: (bk. **piçak**) Yeni Uygurcada ön sesi tonsuzlaşan *puçuk* ismi; ‘kırılan, parçalanan, yarım; basık, yassı’ anlamlarında görülmektedir: *burni puçuk* ‘Burnu yassı’ (UTİL, 1990: 745). BS’de ‘yarım’ anlamında kullanılmıştır: *uniñ astınki kalpuki bir zamanlardiki uruşta kiliç tegkeçe puçuk bolup qalğanidi* ‘Onun alttaki dudağı bir zamanlardaki savaşta kılıç değmesi [ile] yarım olup kalmıştı’ (BS, 26).

Eski Türkçede *bıç-* (~ *biç-*) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(U)k+* eki getirilerek türetilen *bıçuk* (~ *buçuk*) ismi; ‘kesik, kesim, yarım, yarı’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 294). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁴⁹¹.

Karahanlı Türkçesinden itibaren ‘buçuk, yarım, yarı’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *puçuk* biçiminde yaşamaktadır. *Puçuk* ismi; ‘yarım, yarı’ anlamalarını korumaktadır. Ayrıca ‘yassı, ezik’ anlamalarını kazanmıştır.

pura-: Yeni Uygurcada ön sesi tonsuzlaşan *pura-* (Art zamanlı olarak taranan eserlerde *bur-* biçiminde görülen fiil, Yeni Uygurcada *pura-* biçiminde yaşamaktadır. *Pura-* fiilinin son sesi olan /a/, getirildiği fiil tabanının anlamını pekiştirmek amacıyla kullanılan fiilden fiil yapım ekidir.) fiili; ‘koklamak, kokmak; hissedilmek; değişmek (bozulmak)’ anlamlarıyla görülmektedir: *yazniñ küni göş nahayiti asan puraydu* ‘Yazın (yaz) günü et çok kolay bozulur’ (UTİL, 1990: 751). BS’de ‘kokmak, koklamak’ anlamlarında kullanılmıştır: *uniñ bedinidin kan hidi purap* ‘Onun bedeninden kan kokusu kokup’ (BS, 27). *demlengen çayniñ huşboy hidi purap* ‘Demlenen çayın güzel kokusu kokup’ (BS, 169).

Eski Türkçede ‘buhar, buğu’ anlamlarına gelen *bu:* (II) (Clauson, 1972: 292) ismine, isimden fiil yapım eki olan *+(A)r-* eki getirilerek türetilen *bu:r-* fiili; ‘buhara

⁴⁹¹ *bıçuk* 4020 KB (buçuk); *bıçuk* 190-162 DLT (kesilmiş şey), *bıçuk* 190-162 DLT (yarım); *buçuk* 96-7 NF (yarı, yarım); *buçuk* 187-1 MM (yarım, buçuk); *buçuq* 29 Kİ (yarı); *buçuk* 36b-6 TZ (buçuk, yarım); *buşuk* 3a-2 DM (buçuk, yarım); *buçuk* 191-11 GT (buçuk, yarım); *puçuk* 207-2867 KYAS (burnu olmayan kişi, küçük ve kalkık burunlu, özellikle kesilmiş, kesik).

dönüşmek, buğulamak, güzel kokulu olmak, koklamak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 355). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁴⁹².

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan fiil, ‘kokmak’ anlamına gelmektedir. Yeni Uygurcada *pura-* biçiminde yaşayan fiil, ‘kokmak’ anlamını korumakla ‘birlikte koklamak ve bozulmak’ anlamlarını kazanmıştır.

purat-: (bk. pura-) Yeni Uygurcada ön sesi tonsuzlaşan *purat-* fiili; ‘kokutmak, ima etmek, işaret etmek’ anlamlarına gelmektedir: *ötken peyşembe küni ölüklerniñ rohiğa atap yağ puratti* ‘Geçen perşembe günü ölülerin ruhuna adayıp yağ kokuttu’ (UTİL, 1990: 747). BS’de ‘kokutmak’ anlamında kullanılmıştır: *bir kız şehla közleridin uçkunlar çëcip, boyidin muşki enber puritip mēhmanhaniğa kirip* ‘Bir kız şehla gözlerinden alevler saçıp, boynundan amber kokutup misafirhaneye girip’ (BS, 300).

Eski Türkçede *bu:r-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-(X)t-* eki getirilerek türetilen *burut-* fiili; ‘buharlaştırmak, kokutmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 359). Karahanlı döneminde görülmektedir⁴⁹³.

DLT’de ‘buğu, buhar’ anlamına gelen *bū* (DLT, 535-437) isminden türetilen *burut-* ~ *burıt-* (DLT, 417-327) fiili bulunmaktadır. İlk *burut-* fiili, ‘buğulandırmak’; ikinci *burut-* fiili, ‘yellenip kokutmak’ olarak açıklanmaktadır. Yeni Uygurcada *purat-* biçiminde yaşayan fiil, ‘kokutmak’ anlamını korumaktadır. Ayrıca ‘ima etmek, işaret etmek’ anlamlarını kazanmıştır.

püklen-: (bk. pükül-) Yeni Uygurcada ön sesi tonsuzlaşan *püklen-* fiiline bakıldığında fiilin ‘katlanmak, kıvrılmak, bükmek, eğmek’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *ikki püklinip tezim kıl-* ‘İki büküm olup saygı göstermek (selam vermek)’ (UTİL, 1990: 768). BS’de ‘bükülmek, eğilmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *ikki püklingen* ‘İki[ye] bükülen’ (BS, 452). *agriķ destidin u yërim püklinip, lëvini kattıķ çışlidi* ‘Ağrı sebebiyle o yarım eğilip dudağını sertçe dişledi’ (BS, 109-110). KYAS’de *püklen-* fiiline rastlanmamıştır.

⁴⁹² *bur-maduk* M 89-20 (kokmak?); *bur-maķ* EUTS (kokmak, kokutmak); *bur-* ETG (kokmak); *bur-ar* 6625 KB (güzel kokmak); *bur-ar* 266-234 DLT (güzel koku yayılmak); *buru-dı* 29 Kİ (misk kokmak); *bura-maķ* 69-707 KYAS (koklamak).

⁴⁹³ *burut-* DLT ~ *burıt-mak* 417-327 DLT (kokutmak), *burut-* DLT ~ *burıt-mak* 417-327 DLT (buğulandırmak); *burat-mak* 69-709 KYAS (koklatmak).

Eski Türkçede *bük-* (I) fiiline, getirilen edilgen çatı eki *-l-* ile türetilen ve ‘bükülmek, katlanmak, kıvrılmak, iki büküm olmak’ anlamlarına gelen *bükül-* (Clauson, 1972: 326) fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek *büklün-* fiilinin türetildiği; ‘bükülmek, iki kat hâline getirilmek’ anlamlarına geldiği görülmektedir (Clauson, 1972: 327). Taranan eserlerde Karahanlı döneminde görülmektedir⁴⁹⁴: *büklündi nēŋ* ‘nesne büküldü ve eğildi.’ (DLT, 386-303).

DLT’de ‘bükülmek, eğilmek’ (DLT, 386-303) anlamında görülen fiil; Yeni Uygurcada *püklen-* olarak yaşamaktadır. *Püklen-* fiili; ‘eğilmek, bükülmek’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘eğilmek, bükülmek’ fiilerinin etken çatılı hâlleri olan ‘eğmek, bükmek’ anlamlarını kazanmıştır.

pükül-: Yeni Uygurcada ön sesi tonsuzlaşan *pükül-* fiili; ‘bükülmek, eğilmek’ anlamlarıyla görülmektedir: *turdi ahun akiniŋ qeddi barganseri pükülüp* ‘Turdi Ahun ağabeyin boyu gittikçe bükülüp’ (UTİL, 1990: 768). BS’de ‘bükülmek, eğilmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *ikki pükülüp, secdige baş koygandek* ‘İki bükülüp secdeye baş koyar gibi’ (BS, 445). *Apak Hoca ularniŋ pükülüp qılğan tezimliri bilen* ‘Apak Hoca, onların eğilip verilen selamları ile’ (BS, 339).

Eski Türkçede ‘bükmek, eğmek; isyan etmek, iğrenmek’ anlamlarına gelen *bük-*⁴⁹⁵ (I) (Clauson, 1972: 324) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *bükül-* fiili; ‘bükülmek, katlanmak, kıvrılmak, iki büküm olmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 326). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁴⁹⁶: *uluŋ qarı bükülmüş etüzin* ‘pek ihtiyar ve bükülmüş vücudu ile’ (M, 12-17).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan fiil; ‘bükülmek (kendi kendine ve başkası tarafından), eğilmek, secde etmek’ anlamlarında görülmektedir. Yeni Uygurcaya bakıldığında fiilin *pükül-* biçiminde yaşadığı ve ‘bükülmek, eğilmek’ anlamlarını muhafaza ettiği tespit edilmektedir.

⁴⁹⁴ *büklün-di* 386-303 DLT (bükülmek, eğilmek).

⁴⁹⁵ *bük-mek* EUTS (bükmek); *büg-* ETG (eğmek, bükmek); *bük-ser* M 103-10 (bükmek); *buk-ar* 272-238 DLT (büküp toplamak); *bük-di* 273-238 DLT (yere doğru alçalmak, sinmek); *bük-* 112 İML (dürmek); *bük-* 163 CC (bükmek, eğmek, katlamak); *bük-ti* 8 b-6 TZ (bükmek); *buk-* 67-673 KYAS (kıvrıp kenarını bastırmak, kenarını dikmek).

⁴⁹⁶ *bükül-miş* M 12-17 (bükülmek); *bükül-mek* EUTS (bükülmek); *bukul-* DLT ~ *bukıl-dı* 334-270 DLT (toplanıp bükülmek); *bükül-di* 334-270 DLT (kendi kendine veya biri tarafından eğilmek); *bükül-* 110 İML (bükülmek); *bügül-* 36 CC (bükülmek); *bükel-di* 35 Kİ (secde etmek, kıcını kaldırmak); *bükül-* 478a-2 İM (bükülmek); *bükürül-geni* 272-2 GT (bükülmek); *bügre-di* 148 AL (bükülmek); *bukuray-mak* 67-677 KYAS (eğilmek, kıvrılmak, bükülmek).

pütükçi: Yeni Uygurcada ön seste tonsuzlaşma ve son seste ünlü düşmesi görülen *püt-* fiili, ‘yazmak’ anlamına gelmektedir. *Püt-* fiilinden türetilen *pütükçi* isminin ise ‘yazar, kâtip’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *pütükçi mektupni pütüp bolup möhür bèsip şahka sunidu* ‘Yazar; mektubu yazıp, mühür basıp şaha sunar (sunacak)’ (UTİL, 1990: 762). BS’de kâtip, yazıcı anlamlarında kullanılmıştır: *baş katip, pütükçi başliki* ‘Başkâtip, yazıcı başı’ (BS, 59).

Eski Türkçede ‘yazmak, bir şeyi yazmak’ anlamlarına gelen *biti:-*⁴⁹⁷ (Clauson, 1972: 299) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-g+* eki ile türetilen *bitig* ismi; ‘yazıt, kitap, mektup, belge’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 303). *Bitig* ismine, isimden isim yapım eki olan *+çI* eki getirilerek türetilen *bitigçi:* ismi; ‘yazıcı, kâtip, yazar, yazman’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 304). Köktürk döneminden itibaren rastlanmaktadır⁴⁹⁸.

Taranan eserlerde ‘yazıcı, kâtip’ [*dīvān bitkeçileringe* ‘divan kâtiplerine’ (AO, K.I.11)] anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *pütükçi* olarak yaşamaktadır. *Pütükçi* ismi; ‘kâtip, yazıcı’ anlamlarını korumaktadır.

pütüklük: (bk. pütükçi) Yeni Uygurcada ön seste tonsuzlaşma ve son seste ünlü düşmesi görülen *püt-* fiilinden türetilen *pütüklük* (Yeni Uygurcanın Çağataycadan itibaren görülen fonetik özelliği gereği son ses tonsuzlaşmıştır.) ismi; ‘yazılı, yazılan’ anlamlarına gelmektedir: *mana buniŋga pütüklük turuptu* ‘İşte buna yazılı duruyormuş’ (UTİL, 1990: 762). BS’de ‘yazılı’ anlamında kullanılmıştır: *mana bu sözliri hazirgiçe köñül deptirimge pütüklük* ‘İşte bu sözleri şimdiye kadar gönül defterime (defterimde) yazılı’ (BS, 236). KYAS’de *pütüklük* ismine rastlanmamıştır.

⁴⁹⁷ *biti-dim* KT GB (yazmak, hakketmek); *biti-deçi* 1078 AY (yazmak); *biti-dim* 223 KİP (yazmak); *biti-dim* 67 IrkB (yazmak); *biti-yü* XLIV.ext İKP (yazmak); *biti-mek* EUTS (yazmak, kopya etmek) = ayrıca *pit* EUTS (fırça); *biti-* ETG (yazmak), *biir* ETG ~ *bir* ETG < Çin. *pi* < *piet* yazı fırçası); *biti-miş* M 14-8 (yazmak, dövme yapmak); *biti-r* 2223 KB (yazmak); *biti-di* 427-334 DLT (yazmak); *biti-dim* 465 AH (yazmak); *biti-yür-men* 246-4 NF (yazmak); *biti-di* K.I.52 AO (yazmak); *biti-* 114 İML (yazmak); *biti-* 119 CC (yazmak); *biti-di* 28 Kİ (yazmak); *beti-gen* 895 LD ~ *biti-r* 2458 LD (yazmak); *biti-ŋg* 248 DN (yazmak); *biti-ptür* 27a-9 ŞD ~ *biti-r-min* 182b-11 ŞD (yazmak); *biti-dim* 179-2 BD (yazmak); *biti-di* 130 AL (yazmak); *pütü-* 208-2899 KYAS (yazmak).

⁴⁹⁸ *bidgüçi* ŞU G3 (nişancı ?); *bidgeçi* EUTS ~ *bitigüçi* EUTS ~ *bitgeçi* EUTS ~ *bitigeçi* EUTS ~ *bitkeçi* EUTS (yazıcı); *bitigüçi* ETG (yazıcı), *bitkeçi* ETG < Sür. *pêtķā* ‘vesika ve + çı’ (yazıcı); *bitkeçi* LXVII.int İKP (yazıcı, kopyacı); *bitigçi* 2494 KB (kâtip); *bitigçi* 78-13 NF (kâtip, ferman yazan); *bitigçi+lerige* A.II.7 AO ~ *bitkeçi+leringe* K.I.11 AO (kâtip, yazıcı); *bitikçi* 157 İML (yazıcı); *bitikçi* 80 CC (yazıcı); *bitküci* ~ *bitiküci* 130 AL (yazıcı); *pitkuçi* 206-2857 KYAS (yazıcı, yazan kimse (sadece yazmanın el emeği ile yapılanı için)).

Eski Türkçede *bitig* ismine; isimden isim yapım eki olan ve sahip olma, ilgili olma anlamları katan *+Ilg* eki getirilerek türetilen *bitiglig* ismi; ‘yazılan, yazılı’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 304). Harezmi döneminde rastlanmaktadır⁴⁹⁹: *mebâdî sülûkda bitiglig turur* ‘Mebâdî Sülûk adlı kitabında yazılıdır.’ (MM, 349).

Harezmi Türkçesine ait eserlerde ‘yazılı’ anlamında görülen isim, Yeni Uygurcada *pütüklük* biçiminde yaşamaktadır. *Pütüklük* ismi; ‘yazılı, yazılan’ anlamlarını korumaktadır.

pütül-: (bk. pütükçi) Yeni Uygurcada Yeni Uygurcada ön seste tonsuzlaşma ve son seste ünlü düşmesi görülen *püt-* fiiline edilgen çatı eki getirilerek türetilen *pütül-* fiili, ‘yazılmak’ anlamına gelmektedir: *het pütülüp bolğandin këyin* ‘Mektup yazıldıktan sonra’ (UTİL, 1990: 763). BS’de ‘yazılmak’ anlamında kullanılmıştır: *name pütüldi hicriye 1066, zulkeddeniñ yettisi mektup yazıldı* ‘Mektup yazıldı hicri 1066, Zilkade’nin yedisi’ (BS, 10). *ezeldin pëşanisige pütülgen* ‘Ezelden alınmış yazılan’ (BS, 192). KYAS’de *pütül-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *biti-* fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *bitil-* fiili; ‘yazılmak, yazıya dökülmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 305). Taranan eserlerde Eski Uygurca itibarıyla görülmektedir⁵⁰⁰: *bitig bitildi* ‘kitap yazıldı.’ (DLT, 328-266).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘yazılmak’ anlamında görülen fiil; Yeni Uygurcada *pütül-* olarak yaşamaktadır. *Pütül-* fiili, ‘yazılmak’ anlamını korumaktadır.

pütün: Yeni Uygurcada ön sesi tonsuzlaşan *püt-* fiilinden türetilen *pütün* isminin ‘tam, bütün; dolu; mükemmel; tüm (para)’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *ular yıl boyu işlisimu qorsıki toymaytti, kiyimi pütün bolmaytti* ‘Onlar yıl boyu çalışsa da karnı doymazdı, giysisi düzgün (mükemmel) olmazdı’ (UTİL, 1990: 763). BS’de ‘tüm, bütün’ anlamlarında kullanılmıştır: *möminler pütün vucudini haram dünya, azgün alem vesvesiliridin haliy tutup* ‘Müminler bütün vücudunu haram dünya, azgın âlem vesveselerinden uzak tutup’ (BS, 16). *Havazbegniñ aççık*

⁴⁹⁹ *bitiglig* 150-14 NF (yazılı); *bitiglig* 349-4 MM (yazılı).

⁵⁰⁰ *bitil-* EUTS (yazılmak); *bitil-miş* 6272 KB (yazılmak); *bitil-di* 328-266 DLT (yazılmak); *bitil-di* 315 AH (yazılmak); *bitil-ür* 337-1 NF (yazılmak); *bitil-di* 407-2 MM (yazılmak); *bitil-di* A.II.54 AO (yazılmak); *bitil-ür* 79b-10 ŞD (yazılmak); *bitil-ib* 130 AL (yazılmak).

sözliri be'eyni zeherlik oğtek étılıp, uniñ pütün bedinini ötmitöşük kılivetkenidi 'Havazbey'in acı sözleri zehirli ok gibi atılıp bütün vücudunu delik deşik etmişti' (BS, 110).

Eski Türkçede 'tamamlamak, sona ermek, bitmek; başlamaya hazır olmak' anlamlarına gelen *büt*⁵⁰¹ (Clauson, 1972: 298) fiiline, fiilden isim yapım eki olan -*n+* eki getirilerek türetilen *bütün* ismi; 'bütün, tüm, tümü' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 306). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁵⁰².

İlk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanan ve 'bütün, tam' anlamlarındaki ismin Karahanlı dönemine ait eserlerden itibaren 'doğru, dürüst, gerçek, sahte olmayan' anlamlarını da kazandığı görülmüştür. Ayrıca Yeni Uygurcada *pütün* biçiminde yaşayan isim; 'bütün, tam' anlamlarını korumaktadır. Taranan eserler içerisinde bu ismin 'mükemmel' anlamını da karşıladığı CC'de de görülmektedir: *bütün etsin* 'mükemmelleştirsin' (CC, 151-8).

püvle-: Yeni Uygurcada 'alt ve üst dudağı yaklaştırarak havayı hızlıca üfleme' tanımlayan *püv* (UTİL, 1990: 768) taklidî isme, isimden fiil yapım eki olan +*la-* eki getirilerek türetilen *püvle-* fiili; '*püv* derken ağızdan serinlik çıkarmak, üfleme' anlamlarına gelmektedir: *süt içip ağzi köygen kêtikñimu püvlep içer* 'Süt içip ağzı yanan yoğurdu da üfleyip içer (yer)' (UTİL, 1990: 769). BS'de 'üfleme' anlamında kullanılmıştır: *biri püvligendekla lappide öçüp qaldı* 'Biri üflemiş gibi

⁵⁰¹ *büt-megey* 0699 AY (bitmek, tamamlamak, sona ermek); *büt-* ETG ~ *püt-* ETG (bitmek); *bütür-gülük* 231 AB (bitirmek, tamamlamak); *püt-mek* EUTS ~ *büt-mek* EUTS ~ *büd-mek* EUTS (bitmek), *büt-mek* EUTS (inanmak); *büt-gey* 136 ÇB (bitmek, tamamlanmak); *büt-miş* M 83-20 (bitmek, son bulmak, sona ermek; olgunlaşmak); *büt-er* 1944 KB (sona ermek, alçalmak, bir şeye inanmak); *büt-er* 413-324 DLT (yara kapanmak); *bitür-* A 300 AH ~ *bütür-* 330 AH (tamamlamak, giydirmek); *bit-tük* 26-6 NF ~ *büt-seng* 79-1 NF (inanmak); *bit-er* 152-4 MM (tamamlanmak), *bit-ge* 372-2 MM ~ *büt-er* 130-4 MM (inanmak); *bit-* 139 CC (bitmek, büyüme, yetişme); *bit-ti* 28 Kİ (ot veya nebat çıkmak); *bit-ti* 30 a-7 TZ ~ *bürüt-ti* 37 a-4 TZ (bitmek, tükenmek); *bit-ti* 24a-16 DM (bitmek, tükenmek, sona ermek); *bit-* 141a-4 İM (bitki bitmek, gelişme); *bit-key* 326-3 GT (bitmek, sona ermek); *büt-medi* 413 MSD (bitmek, yetişme), *bitür-ür* 15 MSD (bitirmek); *büt-üp* 1158 LD (bitmek); *bit-ti* 100b-11 ŞD (bitmek, yetişme, çıkmak, sona ermek), *büt-mes* 7a-3 ŞD (bitmek, bitirmek, yok olmak); *büt-ken* 63-1 BD (inanmak, güvenmek, bel bağlamak; kurmak; dikmek; bitmek, yetişme); *püt-ti* 139 AL (bitmek; yerden ot bitmek; yaranın iyileşmesi); *püt-* 208-2897 KYAS (sona ermek, inanmak), *püt-* 208-2897 KYAS (bitirmek, başarmak), *püt-* 208-2897 KYAS (sona ermek, tamamlamak).

⁵⁰² *bütürü* 286 AB (tamamıyla); *bütüg* A.4 İKP (bütün, tüm, dokunulmamış); *büdün* ETG ~ *bütün* ETG ~ *pütün* ETG (bütün); *pütün* EUTS ~ *büdün* EUTS ~ *bütün* EUTS (bütün), *bütürü* EUTS (hepsi, topu); *bütün* 105 KB (doğru, dürüst, bütün); *bütün* 119-106 DLT (doğru, gerçek, güvenilir); *bütün* 321 AH (bütün), *bütün* 57 AH (doğru); *bütün* 118-12 NF (bütün, tam); *bütün* 160-3 MM (doğru, gerçek); *bütün* 152 İML (bütün, eksiksiz); *bütün* 74 CC (bütün); *bitün* 28 Kİ (tamam); *bütün* 388a-3 İM (bütün, tam); *bütün* 31a-9 ŞD (bütün); *bütün* 108-1 BD (hep); *bütev* 141 AL (bütün, dürüst); *pütün* 208-2900 KYAS (tamam, bütün).

hızla sönüp kaldı' (BS, 330). *soğukta dügderep ketken yalañtöş dēhkanlar uni "püv–püv"lep oturup birneççe kaçidin içip rahatlendi* 'Soğukta kasılıp giden fakir çiftçiler onu püf püfleyip oturup birkaç kâseden içip rahatladı' (BS, 233). KYAS'de *püvle-* fiiline rastlanmamıştır.

Çağataycaya ait AL'de 'üfürmek' (AL, 153) anlamıyla görülen *püle*⁵⁰³ fiili, Yeni Uygurcada *püvle-* biçiminde yaşamaktadır. *Püvle-* fiili, 'üflemek' anlamını korumaktadır.

sakallık: Eski Türkçede 'sakal' anlamına gelen *saka:l*⁵⁰⁴ (Clauson, 1972: 808) ismine, Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan *+lIk* eki getirilerek türetilen *sakallık*⁵⁰⁵ (Yeni Uygurcanın Çağataycadan itibaren görülen fonetik özelliği gereği son ses tonsuzlaşmıştır.) ismi; 'sakallı, sakala sahip, sakalı çok, erkek' anlamlarına gelmektedir: *ap'ak sakallık bir keri kişi peyda boluptu* 'Bembeyaz sakallı bir ihtiyar kişi ortaya çıkmış' (UTİL, 1992: 391). BS'de 'sakallı, sakala sahip' anlamlarında kullanılmıştır: *kañga milengen Karasakallık buğday öñ çirayidin* 'Kana bulanan Karasakallı, buğday ten renkli yüzünden' (BS, 73). *sakallık yüzini cama'et terepke burap* 'Sakallı yüzünü topluluk taraf[ın]a dönüp' (BS, 101). KYAS'de *sakallık* ismine rastlanmamıştır.

sakla-: Yeni Uygurcada *sakla-* fiili; 'korumak, devam ettirmek, gizlemek, kurtarmak; devamlı olarak hatırlamak, beklemek' anlamlarına gelmektedir: *bir çeynekte çay evettim, ussiganda içsun dep. kökçi koğun saklap koydum, özi kēlip piçsun dep* 'Bir demlikte çay gönderdim, susadığında içsin diye. Sebzeci kavun saklayıp koydum, kendi gelip biçsin diye' (UTİL, 1992: 395). BS'de 'korumak, saklamak, gizlemek' anlamlarında kullanılmıştır: *bir kısım küçni saklap kēliš meksitide* 'Bir kısım gücü koruyup kalma maksatında' (BS, 37). *Huda saklisun* 'Allah korusun!' (BS, 219).

Eski Türkçede 'uyanık, tetik; alarm' anlamlarına gelen *sak* (Clauson, 1972: 803) ismine, isimden fiil yapım eki olan *+la-* eki getirilerek türetilen *sakla:-* fiili;

⁵⁰³ *püle-di* 153 AL (üfürmek).

⁵⁰⁴ *sakal* EUTS (sakal); *sakal* 667 KB (sakal); *sakal* 53-39 DLT (sakal); *sakal+ımnı* 31-66a1=20:94 RKÇ (sakal); *sakal+ı* 285-17 NF (sakal); *sakal* 6-6 ME (sakal); *sakal* 39-1 MM (sakal); *sakal* 140 İML (alt çene üstündeki kıllar); *sakal* 96 CC (sakal); *saqal* 59 Kİ (bugünkü manasında); *sakal* 13a-10 DM ~ *sakal* 13a-10 DM (sakal); *sakal* 87b-2 İM (sakal); *sakal+ın* 324-4 GT (sakal); *sakal+ıng* 187a-9 ŞD (sakal); *sakal* 214-2954 KYAS (sakal).

⁵⁰⁵ *sakallu* 14a-14 DM (sakallı).

‘gözetlemek, korumak; gizlemek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 810). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁵⁰⁶.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘muhafaza etmek, korumak, kollamak; gizlemek; dikkate almak; beklemek; beslemek, yetiştirmek’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *sağla-* biçiminde yaşamaktadır. *Sağla-* fiili; ‘korumak, muhafaza etmek, korumak, kollamak; gizlemek; dikkate almak; beklemek; beslemek, yetiştirmek’ anlamlarını korumaktadır.

saklan-: (bk. sağla-) Yeni Uygurcada *saklan-* fiili; ‘saklanmak, gizlenmek; önlemek, muhafaza etmek (mecazi); dikkat etmek, dikkatli olmak’ anlamlarına gelmektedir: *emdi zembirek oğidin saklinişniñ başqa amalı kalmıganidi* ‘Şimdi toptan korunmanın başka çaresi kalmamıştı’ (UTİL, 1992: 394). *BS*’de ‘saklanmak, korunmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *mubarek didariniñ lezziti hemişe dilimda saklandı* ‘Mübarek yüzünün lezzeti her zaman gönlümde saklandı’ (*BS*, 11). *çanaşlarda saklangan meylerni içip* ‘Deri torbalarda saklanan içkileri içip’ (*BS*, 42). *KYAS*’de *saklan-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *sakla:-* fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *saklan-* fiili; ‘uyanık olmak, kendini korumak, korunmak, saklanmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 810). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁵⁰⁷.

⁵⁰⁶ *sağla-mağ* EUTS (saklamak); *sağla-r* 2220 KB (hesaplamak, dikkat etmek, tedbir almak, korumak); *sağla-mağ* C 157 AH (saklamak, gözetmek); *sağla-sa* 35-27b2=40:9 RKÇ (korumak); *sağla-yur-siz* 199-7 NF (saklamak, korumak, gözetmek, kötülükten korumak); *sağla-dı* 9-4 ME (saklamak, gizlemek, muhafaza etmek); *sağla-gıl* 118-3 MM (dikkate almak, korumak); *sakla-* 103 İML (gönülde saklamak), *sakla-* 107 İML (korumak); *sakla-* 11 CC (saklamak, korumak); *sağla-dı* 59 Kİ (muhafaza etmek, beklemek, gizletmek, aynı manaya “asra-dı” da gelmektedir.); *sağla-* 333-10 GT (saklamak, gözetmek); *sakla-dı* 13b-7 TZ (gizlemek); *sağla-* 28a-6 İM (korumak, gözetmek), *sağla-* 44a-7 İM (muhafaza etmek), *sağla-* 91b-7 İM (haramdan çekinmek), *sağla-* 447a-6 İM (saklamak), *sağla-* 1b-2 İM (himaye etmek); *sağla-r* 370 MSD (korumak, esirgemek, bekçilik etmek); *sağla-dı* 567 LD (saklamak); *sağla-y* 90b-5 ŞD (saklamak, gözetmek, kollamak); *sağla-ğay* 4-207 BD (saklamak, korumak, gözetmek, bakmak, beslemek, yetiştirmek); *sağla-* 215-2965 KYAS (bakmak, bakımıyla meşgul olmak; beklemek).

⁵⁰⁷ *saklan-mış* 0987 AY (saklanmak); *saklan-madın* XVII.2 İKP (dikkat etmek); *saklan-masar* M 2-21 (muhafaza etmek, dikkat etmek); *sağlan-* ETG ~ *saklan-* ETG (dikkat etmek, saklanmak); *saklan-mağ* EUTS (sakınmak, saklanmak, çekinmek), *sağlan-mağ* EUTS (sağlamlaştırmak, uyanık olmak, dikkatli olmak); *saklan-ğu* 2503 KB (uyanık olmak, dikkatli olmak, tedbirli bulunmak); *saklan-dı* 390-305 DLT (çekinmek, korunmak); *sağlan-sa* C 158 AH (saklanmak); *saklan-ur* 32-5b2=28:6 RKÇ (korkmak); *saklan-ur* 15-2 NF (sakınmak, çekinmek, saklanmak, gizlenmek); *sağlan-dı* 108-2 ME (korunmak); *saklan-* 11 CC (saklanmak, korunmak); *saklan-dı* 10a-13 TZ (gizlenmek); *sağlan-* 14b-7 İM (çekinmek), *saklan-* 52a-2 İM (korunmak, muhafaza edilmek), *sağlan-* 304b-7 İM (uzak durmak, korunmak); *saklan-* 36-2 GT (saklanmak, gizlenmek, korunmak); *saklan-* 110 İML (selamete kavuşmak).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ‘saklanmak, gizlenmek; sakınmak, çekinmek; devam etmek, sürmek; dikkat etmek, dikkatli olmak’ anlamlarındaki fiil; Yeni Uygurcada *saklan-* biçiminde yaşamaktadır. *Saklan-* fiili, taranan eserlerdeki bütün anlamlarını muhafaza etmektedir.

saklat-: (bk. sakla-) Eski Türkçede *sakla-* fiiline, Yeni Uygurcada ettirgen çatı eki olan *-t-* eki getirilerek türetilen *saklat-* fiili; ‘saklatmak, korutmak, muhafaza ettirmek, kurtartmak, baktırmak, hatırlatmak, gizlenmek, bir yerde bekletmek’ anlamlarına gelmektedir (UTİL, 1992: 395). *BS*’de ‘saklatmak, korutmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *saklitip koydum* ‘Saklatıp koydum’ (*BS*, 329).

Kıpçakçaya ait eserde⁵⁰⁸, Şafii mezhebine dair bilgiler verilirken ‘sakınmak, kaçınmak, dikkat etmek, uzak durmak’ [*olturmağ kümüşli taht öze tağı saklatğay kümüş yirini, ya ‘nī ağızını kümüşden* (İM, 447a-3)] anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *saklat-* biçiminde yaşamaktadır. *Saklat-* fiili; ‘saklatmak, korutmak, muhafaza ettirmek, kurtartmak, baktırmak, hatırlatmak, gizlenmek, bir yerde bekletmek’ anlamlarına gelmektedir.

saldur-: Yeni Uygurcada *saldur-* fiili; ‘yerleştirmek, koymak; denk getirmek; saldırmak, atılmak, sıçramak’ anlamlarında görülmektedir: *dem saldurmağ* ‘üfürük yaptırmak’ (Necip, 2013: 339). *BS*’de ‘koyulmak, atılmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *avamğa alvan kılip saldurup* ‘Halka vergi olarak koyup’ (*BS*, 281). *u buniñdin yigirme yillar burun özi saldurğan* ‘O bundan yirmi yıl önce kendi atılan’ (*BS*, 282).

Eski Türkçede ‘hareket etmek, harekete geçirmek’ anlamlarına gelen *sal-* (Clauson, 1972: 824) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-tUr-* eki getirilerek türetilen *saltur-* fiili; ‘sunmak, attırmak, fırlatmak, koymak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 825). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir⁵⁰⁹.

Eski Uygurcadan itibaren ‘sunmak, takdim etmek, koydurmak; sallatmak, attırmak, salmasına (bırakılmasına) neden olmak’ [*ol meni aña.r salturdı* ‘o, benim ona havale edilmem (bırakılmam) için emir verdi.’ (DLT, 360-286)] anlamlarında görülen fiil;

⁵⁰⁸ *saklat-* 447a-3 İM (haramdan kaçıdırmak); *saklat-mağ* 215-2967 KYAS (baktırmak, emniyet etmek, emanet etmek).

⁵⁰⁹ *saldır-mağ* EUTS (sunmak, takdim etmek), *saltur-* EUTS (saldırmak, koydurmak); *saltur-dı* 360-286 DLT (sallatmak, attırmak), *saltur-dı* 360-286 DLT (Oğuz lehçesinde birinin başkasına havale edilmesi için emir vermek); *saldur-mağ* 215-2979 KYAS (attırmak, fırlattırmak).

Yeni Uygurcada *saldur-* biçiminde yaşamaktadır. *Saldur-* fiili; ‘yerleştirmek, koymak; denk getirmek; saldırmak, atılmak, sıçramak’ anlamlarına gelmektedir.

san: Yeni Uygurcada *san* ismi; ‘sayı, rakam, miktar; gazete ve dergilerin nüshası’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *sani yok* ‘Sayısız’ (Schwarz, 1992: 465). BS’de ‘sayı, miktar’ anlamlarında kullanılmıştır: *san-sanaşsız* ‘Hesapsız, sayılamayacak kadar çok’ (BS, 193). *Taŋutlar san ve süpette özliridin üstün bolğan Se’idiye hoşunliridin* ‘Tangutlar sayı ve nitelikte kendilerinden üstün olan Seidiye ordusundan’ (BS, 432).

Eski Türkçede ‘saymak, hesaplamak’ anlamlarına gelen *sa:-* (Clauson, 1972: 781) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-n+* eki getirilerek türetilen *sa:n* ismi, ‘sayı’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 831). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir⁵¹⁰.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ‘sayı, hesap, adet’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *san* biçiminde yaşamakta ve ‘sayı, miktar’ anlamlarını korumaktadır. *San* ismi, ‘kadro’ anlamını da kazanmıştır. Ayrıca *ŞD*’de rastlanan ‘defa, kere’ (*ŞD*, 191a-4) anlamları Yeni Uygurcada kullanılmamaktadır.

sana-: (bk. san) Yeni Uygurcaya bakıldığında da *sana-* fiilinin ‘saymak, düşünmek, anmak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *pul sana-* ‘Para saymak’ (Schwarz, 1992: 465). BS’de ‘saymak, düşünmek; anmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *eger birdem geplet bilen ötse, uni gunah sanaydu* ‘Eğer hemen gaflet ile geçse onu günah sayar (sayacak)’ (BS, 180). *lêkin, özlirini uluğ, mertivilik sanaydiğan ademler êgiz caydın* ‘Lakin kendilerini uluğ, mertebeli sayan kişiler yüksek yerden’ (BS, 409).

Eski Türkçede *sa:n* ismine, isimden fiil yapım eki olan *+A-* eki getirilerek türetilen *sana:-* (*sa:na:-*) fiili; ‘saymak, hesaplamak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972:

⁵¹⁰ *san+ı* 84 KİP (sayı); *san* EUTS (sayı, hesap), *san* EUTS (vücut, kaba baldır); *san* 0741 AY (sayı, hesap); *san+sız* I.5 İKP (sayı, değer biçme, hesap); *san+ınça* 209 ÇB (sayı, adet); *san* ETG (sayı, sayma); *sân* 513-412 DLT (sayı); *san+ı* 60 AH (sayı), *san+ını* 276 AH (vücut); *san+ı* 29-27a1=9:36 RKÇ (sayı); *san+ını* 398-13 NF (sayı, hesap); *san* 317-2 MM (sayı, hesap); *san+ı* K.I.16 AO (sayı); *san* 36 CC (sayı); *san* 62a-8 İM (sayı); *san* 124 MSD (sayı); *san* 1689 LD (hesap, sayı, saygı, itibar); *san+ına* 484 DN (sayı); *san* 191a-4 ŞD (defa, kere), *san* 175b-5 ŞD (itibar); *san+ıda* 369 BD (sayı, adet, bölük, zümre); *san* 272 AL (hesap, sayı); *san* 216-2990 KYAS (toplam, tutar), *san* 216-2991 KYAS (uyluk, but).

835). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁵¹¹: *oyul qızqa sanmaz* ‘oğul ya da kız sayılmaz’ (İKP, XI.7). *sanarmu ediz kum uşak taş sanı* ‘sahrâdaki kum ve ufak taşlar sayıya gelirmi.’ (AH, 60). *sanab biz yüz dört adeddür* ‘Biz yüzdört tane olduğunu sanıyoruz’ (AL, 273).

İlk kez Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülen ve ‘saymak, hesap etmek, sanmak’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *sana-* biçiminde yaşamaktadır. *Sana-* fiili; Yeni Uygurcada da aynı anlamlarını muhafaza etmekle birlikte ‘anmak’ anlamını kazanmıştır.

sanal-: (bk. sana-) Eski Türkçede *sana:-* (*sa:na:-*) fiiline, Yeni Uygurcada edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *sanal-* fiili; ‘sayılmak, hesaplanmak, diye bilinmek’ anlamlarına gelmektedir (UTİL, 1992: 431). *BS*’de ‘sayılmak, diye bilinmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *peygamber evladi katarida sanal-* ‘Peygamber evladı sınıfında sayılmak’ (*BS*, 49).

Taranan eserlerde *İM*’de ‘sayılmak’ (*İM*, 247a-8) anlamında rastlanan fiil⁵¹²; Yeni Uygurcada *sanal-* biçiminde yaşamaktadır. *Sanal-* fiili; ‘sayılmak, kabul edilmek’ anlamlarını korumaktadır.

sancil-: Yeni Uygurcada *sanci-* (Art zamanlı olarak taranan eserlerde *sanç-*⁵¹³ biçiminde görülen fiil, Yeni Uygurcada *sanci-* biçiminde yaşamaktadır. *Sanci-*

⁵¹¹ *san-maz* XI.7 İKP (sayılmak, kendini... saymak); *sa-maḵ* EUTS ~ *sana-maḵ* EUTS ~ *san-maḵ* EUTS ~ *say-maḵ* EUTS (saymak, hesap etmek), *sa-maḵ* EUTS (söylemek); *sana-* ETG (saymak); *sa-sa* 2784 KB ~ *saḵ-a* 4428 KB (saymak); *sā-dı* 143-125 DLT ~ *sāna-dı* 565-465 DLT (saymak); *sana-rmu* 60 AH (saymak, hesap etmek), *san-ıp* 367 AH (düşünmek); *sa-yur* 33-11b1=33:49 RKÇ (saymak, hesap etmek) ~ *sana-yur* 34-69b2=38:62 RKÇ (sanmak, addetmek, bir şeyden sanmak), *sana-ṅg* 38-76a3=65:1 RKÇ (saymak); *san-ur-siz* 149-17 NF (sanmak, zannetmek, düşünmek); *sa-dı* 223-4 ME (saymak), *san-a* 143-5 ME (düşünmek), *sana-dı* 57-6 ME (saymak, hesaplamak); *sa-dı* 76-4 MM ~ *sana-ḡu* 125-2 MM ~ *san-a* 152-4 MM (saymak), *san-dı* 172-1 MM (zannetmek, düşünmek, sanmak); *sa-* 112 İML (saymak); *sana-* 36 CC (saymak, hesaplamak); *sa-dı* [Türkm.] Kİ ~ *san-dı* [Türkm.] Kİ ~ *sana-dı* 60 Kİ (saymak); *sana-dı* 25b-13 TZ ~ *say-dı* 25b-13 TZ (saymak); *şay-* 17b-10 DM (saymak); *sana-* 355a-8 İM ~ *say-* 189a-7 İM (saymak); *sana-* 433 MSD (saymak, hesap etmek); *san-ar* 526 LD (sanmak, düşünmek); *sana-ḡan* 384 DN (saymak, hesaplamak); *san-* 160a-5 ŞD (sanmak); *sana-rımnı* 68-5 BD (sanmak, tahmin etmek, saymak, değer biçmek); *sana-man* 272 AL ~ *say-ıb* 275 AL (hesaba almak, saymak); *sana-maḵ* 216-2997 KYAS (saymak, hesap etmek).

⁵¹² *sanal-* 247a-8 İM (sayılmak); *sanal-maḵ* 216-2996 KYAS (sayılmak).

⁵¹³ *sanç-dı* KT K2 (mızraklamak); *sanç-ıp* 276 AB (batırmak, sokmak, saplamak); *sanç-maḵ* EUTS (sançmak, delmek); *sanç-ayın* LVII.6 İKP (sokmak, batırmak, delmek); *sanç-* ETG ~ *sānc-* ETG (parça parça kesmek, saplamak, sançmak); *sanç-ıylar* 43 ÇB (sançmak, vurmak, öldürmek); *sanç-mış* 34 İrkB (mızraklamak, bozguna uğratmak); *sanç-tı* 2026 KB (sançmak, dürtmek, vurmak); *sanç-ar* 626-522 DLT (düşmanı bozguna uğratmak), *sanç-ar* 626-522 DLT (bıçak vb.ni saplamak, batırmak); *sanç-arlar* 67-8 NF (saplamak, vurmak, yaralamak); *sanç-* 112 İML (saplamak, batırmak); *sanç-* 41 CC (delmek, delip geçmek); *sanç-tı* 60 Kİ (bugünkü manasında); *sançar* 61-10 GT (batırmak, saplamak, geçirmek); *sanç-tı* 24 a-6 TZ (sançmak); *sanç-* 423a-6 İM (karnı yarmak), *sanç-* 195a-6 İM

fiilinin son sesi olan /i/, getirildiği fiil tabanının anlamını pekiştirmek amacıyla kullanılan fiilden fiil yapım ekidir.) fiiline, edilgen çatı eki getirilerek türetilen *sancil-* fiili; ‘batırılmak, mızraklanmak, saplanmak’ anlamlarında görülmektedir: *yigne sançılğandek ağri-* ‘İğne batırılır gibi ağrımak’ (Schwarz, 1992: 467). BS’de ‘batırılmak, saplanmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *toşkanlardin-yürikige sadağniñ oқи sancilip* ‘Tavşanlardan yüreğine sadağın oku batırılıp’ (BS, 43). *ikki kara köziniñ otturisigā sancildi* ‘İki kara gözünün ortasına saplanıp’ (BS, 71). KYAS’de *sancil-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘delmek, mızrakla delmek, delip geçmek’ *sanç-* (Clauson, 1972: 835) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *sançıl-* fiili; ‘vurulmak, batmak, yenilmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 836). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir⁵¹⁴: *temirliḡ yigneler tolḡ ta sançılur* ‘demir iğneler hep ... batar’ (M, 110-11/12). *bir kişi süngü birle sançılṣa* (İM, 278b-6).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ‘batmak, vurulmak, batırılmak, delinmek, saplanmak’ anlamlarındaki fiil; Yeni Uygurcada *sancil-* biçiminde yaşamaktadır. *Sancil-* fiili; ‘batmak, saplanmak, delinmek’ anlamlarını muhafaza etmektedir.

sansiz: (bk. san) Yeni Uygurcada *sansiz* ismi; ‘sayısız, çok, pek çok’ anlamlarına gelmektedir: *sansiz çarva mallar* ‘Sayısız hayvan (davar)’ (Schwarz, 1992: 467). BS’de ‘sayısız, çok, pek çok’ anlamında kullanılmıştır: *dap gerdişlirige eşilğan sansiz uşşak halkılar* ‘Tef kenarlarına asılan sayısız ufak halkalar’ (BS, 134). *soda karvanliri bilen sansiz tögilerniñ yumşak tapini* ‘Ticaret kervanları ile sayısız develerin yumuşak tabanı’ (BS, 23). *seldek bēsip kēlivatқан sansiz Cuḡar leşkerliriniñ baş komandani Ğaldan Sērin idi* ‘Sel gibi basıp gelen sayısız Cugar asker(ler)inin başkumandanı Galdan Serin idi’ (BS, 26).

(bastonla vurmak), *sanç-* 468a-5 İM (hayvanı yürütmek için dürtmek); *sanç-adur* 2481 LD (saplamak, sokmak); *sanç-ıḡ* 186 DN (saplamak, geçirmek, batırmak); *sanç-ıḡ* 150a-10 ŞD (batırmak, saplamak, geçirmek); *sanc-kay* 272 AL (sançmak); *sanci-* 217-3001 KYAS (sivri bir aletle yaralamak, mızrakla vurmak).

⁵¹⁴ *sançıl-ır* M 110-12 (vurulmak); *sançıl-* ETG (hançer, kılıç ile katledilmek, vurulmak, delinmek); *sançıl-maḡ* EUTS (vurulmak); *sançıl-dı* 382-300 DLT (bıçak saplanmak), *sançıl-dı* 383-300 DLT (yenilmek, mağlup olmak); *sançıl-ur* 455 AH (batmak); *sançıl-* 278b-6 İM (dürtülmek); *sançıl-maḡay* 63-3 BD (saplanmak).

Eski Türkçede *sa:n* ismine, yokluk bildiren ve isimden isim yapım eki olan *+sIz* eki getirilerek türetilen *sansız* (*sa:nsız*) ismi; ‘sayısız, çok’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 842). Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren rastlanmaktadır⁵¹⁵.

Köktürkçeye ait eserlerden itibaren görülen ‘sayısız, hesapsız, çok’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *sansız* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamlarını korumaktadır.

sargay-: Yeni Uygurcanın fonetik özelliği -Çağataycadan itibaren görülen-gereği son sesi tonsuzlaşan ‘sarı’ anlamındaki *sëriḡ* ismine, isimden fiil yapım eki *+Ar-* getirilerek türetilen *sargar-* fiilinin yanı sıra *+Ay-* eki ile (Tehur vd., 2010: 1921) türetilmiş olan *sargay-* [(*<sëriḡ+ay-*) iç sesteki /i/ ünlüsü düşmüştür.] fiili; ‘sararmak, çok dert çekmek, muhtaç olup başkalarına yalvarmak’ anlamlarına gelmektedir: *işki otuḡda sargıyıp, turarḡa halim ḡalmidi* ‘Aşk ateşinde sararıp duracak hâlîm kalmadı’ (UTİL, 1992: 381). BS’de ‘sararmak’ anlamında kullanılmıştır: *vaḡitsiz sargayḡan ḡazanlar* ‘Vakitsiz sararan sonbahar yapraklar’ (BS, 41). *sargayḡan yopurmaḡlar* ‘Sararan yapraklar’ (BS, 59).

Eski Türkçede ‘sarı (renk)’ anlamına gelen *sarıḡ*⁵¹⁶ ismine, isimden fiil yapım eki olan *+(A)r-* eki getirilerek türetilen *sargar-* fiili; ‘sararmak, sarı renk olmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 849). Taranan eserlerde Eski Uygurca döneminden itibaren görülmektedir⁵¹⁷.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ‘sararmak, üzüntü vb. nedenlerle rengi sarıya dönmek’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *sargay-* biçiminde

⁵¹⁵ *sansız* BK G12 (sayısız); *sansız* 9 KİP (sayısız); *sansız* 212 AB (sayısız, hesapsız); *sansız* 0594 AY (sayısız, hesapsız); *sansız* LVII.4 İKP (sayısız); *sansız* EUTS (sayısız, hesapsız); *sansız* M 75-22 (sayısız, hesapsız, çok); *sansız* 34-86a2=39:10 RKÇ (sayısız, hesapsız); *sansız* 399-1 NF (sayısız, hesapsız); *sansız* 5-3 GT (sayısız); *sansız* 217-3004 KYAS (sayısız, hesapsız, pek çok, sayıya gelmez; aynı zamanda önemsiz, değersiz).

⁵¹⁶ *sarıḡ* T 48 (sarı); *sarıḡ* XLIII.1 İKP (sarı); *sarıḡ* 11 IrkB (sarı); *sarıḡ* EUTS (sarı); *sarıḡ* ETG (sarı); *sarıḡ* M 55-25 (sarı); *sarıḡ* 67 KB (sarı); *sarıḡ* DLT ~ *sāriḡ* 47-33 DLT (sarı); *sarıḡ* 233-5 NF (sarı); *sarıḡ* 83-3 ME (sarı); *saru* 76-3 MM (sarı); *sarıḡ* 1168 İML (sarı); *sarı* 92 CC (sarı, safra); *sarı* 57 Kİ (sarı); *sarı* Kİ (şarap); *sarı* 6-1 GT (sarı); *sarı* 4 a-2 TZ (sarı); *şarı* 9a-7 DM ~ *şaru* 9a-7 DM (sarı); *sarı* 450b-6 İM ~ *sarıḡ* 93a-2 İM (sarı); *sarıḡ* 270 MSD (sarı); *sarıḡ* 247 LD (sarı); *sarıḡ* 22a-4 ŞD (sarı); *sarıḡ* 29-4 BD (sarı); *sarıḡ* AL ~ *sarik* 265 AL (sarı); *sariḡ* 219-3039 KYAS (sarı).

⁵¹⁷ *sargar-* ETG (sararmak); *sargar-maḡ* EUTS (sararmak); *sargar-dı* 360-287 DLT (sararmak); *sargar-mıḡ* 34-91b3=39:21 RKÇ (sararmak); *sargar-ur* 243-8 NF (sararmak); *sargar-dı* 162-7 ME (sararmak); *sarıḡ-* 103 İML (sararmak); *sarar-dı* 83b-5 TZ ~ *sargar-dı* 83a-5 TZ (sararmak); *sargar-ıḡ* 46b-12 ŞD (sararmak); *sargar-dım* 29-1 BD (sararmak); *sargar-dı* 265 AL (sararmak); *sarıḡay-maḡ* 219-3036 KYAS (sararmak).

yaşamaktadır. *Sargay-* fiili; ‘sararmak ve üzüntü, keder gibi nedenlerle rengi sarıya dönmek’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca *sargay-* fiili, ‘muhtaç olduğu için başkasına yalvarmak’ anlamını kazanmıştır.

sayrat-: Yeni Uygurcada *sayrat-* fiili; ‘öztürmek (kuşlar için), dertli şekilde ezgiler çalmak, ta-ta-tat şeklinde ses çıkarmak’ anlamlarına gelmektedir: *men saña aşık bolup, söydüm yüreğin bir ömür. işkivaz bulbul kebi işkinde sayrattıñ meni.* ‘Ben sana aşık olup sevdim yüreğten bir ömür. Âşık bülbül gibi aşkında[n] öttürdün beni.’ (UTİL, 1992: 446). *BS*’de ‘bir enstrüman çalmak’ anlamında kullanılmıştır: *u satarini sayritip* ‘O satarını (bir tür enstrüman) çalıp’ (*BS*, 349).

Eski Türkçede ‘cıldamak, ötmek, şarkı söylemek; saçmalamak’ anlamlarına gelen *sayra-*⁵¹⁸ (Clauson, 1972: 859) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-t-* eki getirilerek türetilen *sayrat-* fiili; ‘konuşturmak, gevezelik ettirmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 860). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁵¹⁹.

Karahanlı (DLT, 441-345) ve Çağataycaya (ŞD, 58a-12) ait eserlerde rastlanan ‘konuşturmak, öttürmek’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *sayrat-* biçiminde yaşamaktadır. *Sayrat-* fiili, ‘öztürmek’ anlamını korumaktadır. Ayrıca ‘güzel şarkı söylemek ve ta-ta-tat şeklinde ses çıkarmak’ anlamlarını kazanmıştır.

sekkizinçi: Yeni Uygurcada iç seste ünsüz ikizleşmesi görülen *sekkizinçi* ismi, ‘sekizinci’ anlamındadır: *sekkizinçi öy* ‘Sekizinci ev’ (UTİL, 1992: 484). *BS*’de ‘sekizinci’ anlamında kullanılmıştır: *sekkizinçi bab* ‘Sekizinci bap’ (*BS*, 182).

Eski Türkçede ‘sekiz’ anlamına gelen *sekkiz* ismine, sıra sayı sıfatları türeten *+(X)nç* ekinin getirilmesiyle türetilen *sekizinç* (*sekkizinç*) ismi, ‘sekizinci’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 823). Köktürk döneminden itibaren rastlanmaktadır⁵²⁰.

sekre-: Yeni Uygurcada son sesteki dar ünlünün genişlediği *sekre-* fiili; ‘zıplamak, atlamak, hoplamak; mecazi bakımdan yükselmek, artmak’ anlamlarında görülmektedir: *igizge sekre-* ‘Yükseğe zıplamak’ (Schwarz, 1992: 473). *BS*’de

⁵¹⁸ *sayra-dı* 4963 KB (ötüşmek); *sayra-dı* 580-477 DLT (hezeyan etmek), *sayra-dı* 580-477 DLT (ötmek); *sayra-r* 266-13 GT (ötmek, şakımak); *sayra-sun* 16b-2 ŞD (ötmek, şakımak); *sara-* 218-3021 KYAS (şakımak, ötmek).

⁵¹⁹ *sayrat-mak* 441-345 DLT (konuşmaya yöneltmek); *sayrat-saŋg* 58a-12 ŞD (öztürmek, neşelendirmek); *sarat-maḡ* 218-3024 KYAS (şakıtmak).

⁵²⁰ *sekizinç* ŞU D5 (sekizinci); *sekizinç* EUTS (sekizinci); *seksinç* 60-14 NF (sekizinci); *sekizinçi* 122 CC (sekizinci); *sikkizinçi* 514-9 BD (sekizinci); *sakizinçi* 215-2963 KYAS (sekizinci).

‘atlamak, zıplamak’ anlamlarında kullanılmıştır: *Boruntay attin sekrep çüşüp* ‘Boruntay attan atlayıp, inip’ (BS, 28). *ikki kevet binadin sekriyenliri* ‘İki kat binadan atlayanları’ (BS, 121).

Clauson’un; Eski Türkçeden itibaren rastlanan ve ‘zıplamak’ anlamına gelen *sekri*:- fiilinin kökeni ile ilgili hipotezi bulunmaktadır. *Sek*- fiiline önce -*Ar* sıfat-fiil eki getirilerek türetilen *seker* isminin sonra isimden fiil yapım eki olan +*I*- eki getirilerek *sekri*:- fiilinin türetilmiş olabileceği görüşündedir (Clauson, 1972: 822). Erdal ise *sekri*- fiilini açıklarken bu fiilin kökünün *DLT*’de ve *EDPT*’de bulunmadığı, *M*’de rastlanan *sekiz* isminin *sekri*- fiilinin kökü olduğu görüşündedir. Bu görüşü açıklarken Altay rotasizmi görüşünü benimsemiştir. Son sesi *z* ve *ş* olan tabana (*semiz*, *yavız*, *sekiz*, *üküş* vb.), isimden fiil yapım olan +*I*- eki getirilerek türetilmesi sonucunda *z* ve *ş* seslerinin sırasıyla *r* ve *l*’ye dönüştüğünü açıklamaktadır (Erdal, 1991: 480). *M*’de geçen *sekiz* kelimesi incelendiğinde Erdal’ın ‘keskin zekâli’ şeklinde anlamlandığı (Erdal, 1991: 480) bu kelimeyi, Tekin’in *sekiz* şeklinde açıkladığı tespit edilmiştir: *yime titik sekiz biliglig (öze)* ‘yine mâhirâne bir şekilde sekiz yanlış’ (M, 4-23) (Tekin, 1976: 46).

Eski Uygurcadan itibaren rastlanan⁵²¹ ‘hoplamak, zıplamak, sıçramak, atlamak’ anlamlarındaki fiil; Yeni Uygurcada *sekre*- biçiminde yaşamakta ve aynı anlamları muhafaza etmektedir. Ayrıca *sekre*- fiili; ‘mecazi olarak yükselmek, artmak, çoğalmak’ anlamlarını kazanmıştır.

semrit:- Yeni Uygurcada *semrit*- fiili; ‘etlenmek, artmak, çoğalmak’ anlamlarına gelmektedir: *semritken öküzini* ‘Semirten öküzünü’ (UTİL, 1992: 490). *BS*’de de ‘semirtmek’ anlamında kullanılmıştır: *Musulmançilik ehkamliridin çıkıp, rahet–parağette nepsini semritkenliktin* ‘Müslümanlık hükümlerinden çıkıp rahat ve konforda nefsinin semirtmekten (nefsine uyup)’ (BS, 31).

Eski Türkçede ‘şişmanlamak, şişman olmak’ anlamlarına gelen *semri*- fiiline, ettirgen çatı eki olan -*t*- eki getirilerek türetilen *semrit*- fiili; ‘şişmanlatmak, semirtmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 830). Eski Uygurcaya ait

⁵²¹ *sikri-yü* ÇB 47 (seğirtmek, atlamak, sıçramak); *sikri*- ETG (sıçramak); *sikri-mek* EUTS (atlamak, sıçramak); *sekri-di* 567-467 DLT (atlamak, zıplamak); *sekir*- 53 CC (sekmek, sıçramak); *sekri-di* 53 Kİ (sıçramak); *segir-di* 17a-11 TZ (oynamak, kımıldamak, seğirtmek); *sekir-ir* 306-5 GT (köpekler için hoplamak, sıçramak); *sigir-ir* 2745 LD (seğirmek, koşmak); *sigir-ip* 776 DN (seğirmek, koşmak); *sikrit-ip* 61-2 BD (koşturmak, hareket ettirmek); *sakra-mak* 215-2968 KYAS (ayaklar birbirine bitişik biçimde sıçramak, atlamak, sekmek).

eserlerden itibaren görülmektedir⁵²²: *toruk at semritti* ‘Zayıf at semirdi.’ (IrkB, 16). *semritdi koyunnu* (ME, 34-4).

Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanan fiil; ‘semirtmek’ [IrkB’de ‘semirmek, semizlemek, semiz hâle gelmek’ (IrkB, 16)] anlamına gelmektedir. Yeni Uygurcada *semrit-* biçiminde yaşayan fiil; ‘kilo aldirmek, semiz hâle getirmek’ anlamlarını korumaktadır.

sêgin-: Yeni Uygurcada iç seste ünsüz tonlulaşması görülen *sêgin-* fiili; ‘sevdiğini veya vatanını özlemek, hatırlamak, inanmak, sığınmak’ anlamlarıyla görülmektedir: *men kimniñ hémayisige sêginarmen?* ‘Ben kimin himayesine sığınırım?’ (UTİL, 1992: 663). BS’de ‘özlemek, sığınmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *şundağ, hemmimiz uni bek sêginduk* ‘Şöyle, hepimiz onu pek özledik’ (BS, 11). *biz bu yerde Allağa sêginip, öz ibaditimiz bilen* ‘Biz bu yerde Allah’a sığınıp, kendi ibadetimiz ile’ (BS, 118).

Eski Türkçede ‘düşünmek, saymak’ anlamlarına gelen *sa:k-* (Clauson, 1972: 804) fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *sakin-* (*sa:kın-*) fiili; ‘düşünmek, bir şeyi özlemle düşünmek, hayal etmek, istemek; bir şey için kaygılanmak, endişelenmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 812). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁵²³.

Taranan eserlerde Eski Uygurca ve Karahanlı dönemlerinde ‘düşünmek’ anlamında kullanılırken Kıpçak döneminden itibaren ‘sakinmak, çekinmek; sanmak, zannetmek; hatırlamak; inanmak’ anlamlarını kazandığı görülmektedir. Yeni Uygurcada *sêgin-* biçiminde yaşayan fiil; ‘hatırlamak, inanmak ve çekinmek’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘özlemek’ anlamını da kazanmıştır.

⁵²² *semrit-i* IrkB 23 (semizlemek); *semrit-* ETG (semirtmek); *semrit-ür* 988 KB (semirtmek); *semrit-mek* 431-336 DLT (semirtmek); *semrit-di* 34-4 ME ~ *semrit-ti* 89-2 ME (semizleştirmek); *semirt-mak* 221-3086 KYAS ~ *sumurt-* 229-3223 KYAS (semirmek, şişmanlamak; semirtmek, şişmanlatmak).

⁵²³ *sakin-ıp* ŞU K11 (düşünmek); *sakin-* ETG (düşünmek, plan kurmak, kederlenmek); *sakan-mak* EUTS ~ *sagin-mak* EUTS ~ *sakin-mak* EUTS (düşünmek, plan kurmak, düşünüp taşınmak, endişelenmek); *sakin-gül* 261 ÇB (düşünmek, niyet etmek, hesaba katmak); *sakin-ıp* 367 AH (sakinmak, düşünmek); *sagin-* 126 CC (düşünmek, hatırlamak), *sagin-* 121 CC (bir şeyi kastetmek, inanmak, demek); *sakin-di* 10a-13 TZ (gizlenmek); *sakin-* 80a-5 İM (sakinmak, çekinmek), *sakin-* 382b-1 İM (sanmak, zannetmek); *sagin-di* 635 MSD ~ *sakin-dım* 804 MSD (sanmak, zannetmek); *sagin-ur* 715 LD (düşünmek, hatırlamak); *sagin-ıp* 133 DN (sanmak, zannetmek, düşünmek); *sagin-* 14-4 BD (düşünmek, sanmak, inanmak, güvenmek, karar vermek, anmak, adını anmak, söz etmek); *sagin-ma* 267 AL (anma, sanma); *sagin-mak* 214-2943 KYAS (özlemek).

sêlin-: (bk. **saldur-**) Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği kapalı heceli *sal-* fiili, edilgen çatı ekini alarak ilk hece açık hece hâline geldiği için ilk hecedeki /a/ ünlüsü /è/’ye döner. *Sêlin-* fiili; ‘yapılmak, koyulmak, kurulmak, yerleştirilmek; kıyafeti silkelemek’ anlamlarına gelmektedir: *ularniñ öyi ham kêsek bilen sêlingan tar üç êgiz öy idi* ‘Onların evi ham kerpiç ile yapılan dar üç yüksek ev idi’ (UTİL, 1992: 669). *BS*’de ‘koyulmak, yapılmak, kurulmak, yerleştirilmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *paḡal sêlingan bir bulunḡda eski cuva bilen bir dane saman tekiye turatti* ‘Saman koyulan bir köşede eski palto ile bir tane sarı şapka dururdu’ (*BS*, 65). *İran gilemliri sêlinip, dastiḡan teyyarlanganidi* ‘İran kilimleri serilip masa hazırlanmıştı’ (*BS*, 93). *KYAS*’de *sêlin-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘hareket etmek, harekete geçirmek’ anlamlarına gelen *sal-* (Clauson, 1972: 824) fiiline, edilgen çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *saln-* fiili; ‘gevşekçe asmak, sarkmak, kendinden uzaklaştırmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 827). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁵²⁴.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ‘sarkmak; yaşamak; kavuşmak, erişmek; bırakılmak’ anlamlarındaki fiil, Yeni Uygurcada *sêlin-* biçiminde görülmektedir. *Sêlin-* fiili; ‘bırakılmak, koyulmak, uzaklaştırmak’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘takılmak, yapılmak; kıyafeti silkelemek, çırpma’ anlamlarını kazanmıştır.

sêmiz: Clauson ve Tekin, ‘şişman’ anlamına gelen **semir ~ *sêmir* kelimesinin Ana Türkçede *z*’leşme (zetasizm) neticesinde *semiz* biçimine dönüştüğünü açıklamaktadır (Tekin, 2000: 3). Erdal ise *semiz* isminin **semri-* fiiline getirilen fiilden isim yapım eki olan *-z+* ekiyle türetildiği görüşündedir (Erdal, 1991: 323). Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği kelimenin ilk hecesi açık ve ikinci hecesinde /i/ bulunduğu için ilk hecedeki /e/, /è/’ye döner. *Sêmiz* ismi; ‘insan veya hayvanlar için şişman, semiz’ anlamlarına gelmektedir: *sêmiz adem* ‘Şişman adam’ (UTİL, 1992: 670). *BS*’de ‘semiz, şişman’ anlamlarında kullanılmıştır: *sêmiz aḡ sêriḡ yüzi* ‘Semiz açık sarı yüzü’ (*BS*, 30). *ottura boyluḡ, aḡ sêriḡ yüzi sêmizrek* ‘Orta boylu, açık sarı yüzü daha tombul’ (*BS*, 18).

⁵²⁴ *saln-maḡ* EUTS (sallanmak, dikmek); *saln-su* 118 KB (salınmak, sarkmak); *saln-dı* 226-196 DLT (sarkmak, salınmak); *saln-dı* 5a-9 TZ (salınmak).

Köktürkçeye ait eserlerden itibaren görülen⁵²⁵ ‘semiz, güçlü’ anlamlarındaki isim; Yeni Uygurcada *semiz* biçiminde yaşamaktadır. *Semiz* ismi; ‘semiz, etli’ anlamlarını korumaktadır.

sēsik: Yeni Uygurcada ilk hecesi açık ve ikinci hecesinde /i/ bulunduğu için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki geniş ünlü /a/’nın daralarak /è/’ye döndüğü *sēsik* [Yeni Uygurcaya ait kaynağa⁵²⁶ bakıldığında bu durum, ‘ünlü zayıflaması’ olarak açıklanmaktadır (Tehur vd., 2010: 1238)] ismi; ‘kötü koku, bozulan; kötü; iğneleyici konuşma’ anlamlarıyla tespit edilmektedir: *sēsik göşni çivin tapar, yaman işni yaman tapar* ‘Bozulan eti sinek bulur, kötü işi kötü [kişi] bulur’ (UTİL, 1992: 659). BS’de ‘kötü koku, kokmuş’ anlamlarında kullanılmıştır: *sēpil astidiki sēsik suluḡ ḡendekke çöküp ölgenler azmu?! ‘Kale altındaki kokmuş sulu hendeğe çöküp ölenler az mı?!’* (BS, 43). *çünki sen adem emes, sēsik evrezdin çıkkan zeherlik çayansen.* ‘Çünkü sen adam değil, kokmuş sudan çıkan zehirli çıyansın!’ (BS, 109).

Eski Türkçede ‘pis kokmak, kokmak’ anlamlarına gelen *sası*:-⁵²⁷ (Clauson, 1972: 855) fiiline, fiilden isim yapım eki olan -g+ eki getirilerek türetilen *sasıḡ* ismi; ‘kokuşmuş, kötü kokulu’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 856). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁵²⁸.

Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanan ismin ‘çürük, kokmuş’ anlamlarına geldiği görülmektedir. Yeni Uygurcada *sēsik* biçiminde yaşayan ismin ‘çürümüş, kokmuş’ anlamlarını koruduğu ayrıca ‘edepsiz, kötü; iğneleyici söz’ anlamlarını kazandığı tespit edilmektedir.

⁵²⁵ *semiz* T 6 (semiz); *semiz* 65 IrkB (semiz); *semiz* ETG (semiz); *semiz* EUTS (semiz); *semiz* 3601 KB (semiz, kuvvetli); *semiz* DLT ~ *semüz* 145-126 DLT (hayvanların semiz olanı); *semüz* 37-88a2=51:26 RKÇ (semiz); *semüz* 23-5 NF (semiz); *semüz* K.VI.24 AO (semiz, sağlam); *semiz* 152 İML (semiz); *semiz* 77 CC (yağ); *semüz* 53 Kİ ~ *semiz* [Kıpç.] Kİ (semiz); *semiz* 18b-13 TZ (semiz); *semiz* 20-6 GT ~ *simiz* 111-11 GT (semiz); *semiz* 14b-4 DM (semiz); *semiz* 221-3087 KYAS (semiz, şişman).

⁵²⁶ Ayrıntılı bilgi için bk.: (Tehur vd., 2010).

⁵²⁷ *sası*- ETG (çürümek, kokmak); *sası-maḡ* EUTS (kokmak, çürümek, fenalaşmak); *sası-yu* M 74-9 (kokmak, çürümek, fenalaşmak); *sası-yur* 389-12 NF (kötü, pis kokmak); *sası-dı* 34-7 ME (kokuşmak, bozulmak); *sası*- 23 CC (sasımak, çürük kokmak, fena kokmak); *sası-dı* 37a-12 TZ (kötü kokmak); *sası*- 220-3049 KYAS (çürümek, bozulmak; pis kokmak).

⁵²⁸ *sarsıḡ* 88 AB (çürük, kokmuş, fena kokan); *sasıḡ* ETG ~ *sarsıḡ* ETG ~ *sarsaḡ* ETG (çürük, kokmuş); *sarsaḡ* M 101-23 (pis koku); *sarsaḡ* EUTS ~ *sarsıḡ* EUTS (kaba, kötü, sarsak), *sarsıḡ* EUTS ~ *sasıḡ* EUTS (çürük); *sası* 397-17 NF ~ *sasıḡ*+ı 12-14 NF (pis, kötü koku); *sası* 124 CC (sası, kokmuş); *sası* 58 Kİ (fena kokan); *sasıḡ* 84a-1 TZ (kötü kokan); *sasıḡ* 266 AL (yaramaz koku); *sasıḡ* 219-3046 KYAS ~ *sasıḡ* 219-3048 KYAS (çürük, bozuk, pis kokan).

sèsit-: (bk. sèsik) Yeni Uygurcada ilk hece açık ve ikinci hecede /i/ sesi bulunduğu için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /a/’nın daralarak /è/’ye döndüğü *sèsi-* fiilinden türetilen *sèsit-* fiilinin ‘kokutmak, birini rezil etmek’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *abduqadirni sèsitip taşlayli!* ‘Abdukadir’i rezil edip dışlayalım!’ (UTİL, 1992: 659). BS’de ‘rezil etmek’ anlamında kullanılmıştır: *eñ kebih tillar bilen İsmâ’il Hänni tillap sèsitti* ‘En çirkin diller (sözler) ile İsmail Han’ı rezil etti’ (BS, 426).

Eski Türkçede *sası-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-t-* eki getirilerek türetilen *sasıt-* fiili; ‘kokutmak, kokmasına neden olmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 855). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁵²⁹.

Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren rastlanan ‘berbat hâle getirmek, kokutmak’ anlamlarına gelen fiil; Yeni Uygurcada *sèsit-* biçiminde yaşamaktadır. *Sèsit-* fiili; ‘kokutmak ve rezil etmek’ anlamlarını muhafaza etmektedir.

sètik: Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği kapalı tek heceli *sat-* fiili, ek aldığı ilk hece açık hece konumuna geçtiği için ilk hecedeki /a/, /è/’ye döner. *Sètik* ismi; ‘ticaret, satış’ anlamlarında görülmektedir. BS’ye bakıldığında da *sètik* ismi; ‘ticaret, satış, alışveriş’ anlamlarında kullanılmıştır: *soda-sètikni* ‘Ticaret, alışverişi’ (BS, 337). *bazarlar şavkun-sürensiz, kişiler cimgina soda-sètik kilişatti* ‘Pazarlar gürültüsüz, kişiler sessizce ticaret yapardı’ (BS, 112). KYAS’de *sètik* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘satmak’ anlamına gelen *sat-* (Clauson, 1972: 798) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-g+* eki getirilerek türetilen *satıg* ismi; ‘satış, ticaret, satış fiyatı’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 799). Eski Uygurcadan itibaren ‘satış, ticaret’ anlamlarında rastlanmaktadır⁵³⁰: *satıyqa yuluyqa barsar* ‘alım satım için gidilirse’ (İKP, XIII.7).

⁵²⁹ *sasıt-* EUTS (kokutmak); *sasıt-ur* 4756 KB (berbat etmek); *sasıt-mak* 220-3051 KYAS (çürütmek, bozmak).

⁵³⁰ *satıy+qa* XIII.7 İKP (satış, satma); *sadıg* EUTS ~ *satık* EUTS ~ *satağ* EUTS ~ *satıg* EUTS (satış, ticaret); *satıg* ~ *sattih* ETG (satış); *satıg* 2801 KB (satma, ticaret); *satıg* 188-160 DLT (satış); *satıg+ni* 38-55a1=62:9 RKÇ (alışveriş, ticaret); *satıg* 155-7 ME (satış, ticaret); *satıg* 256-4 MM (ticaret); *satıg* K.I.28 AO (satış); *satuk* ~ *satuh* 91 CC (satış, satın almak); *satıklık* 220-3053 KYAS (satılan, satılık olan).

sêtîl-: (bk. sêtîk) *Sat-* fiili, edilgen çatı ekini aldığı ilk hece açık hece durumuna geçtiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /a/, /è/’ye dönerek *sêtîl-* biçimini almaktadır. *Sêtîl-* fiili; ‘satılmak, ihanet etmek’ anlamlarını taşımaktadır: *sênîñ düşmenge sêtîlğanlıķıñni men allıkaçan bilgenidim!* ‘Senin düşmana satıldığını ben çoktan bilmişim!’ (UTİL, 1992: 647). *BS*’de ‘satılmak, ihanet etmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *u muşu saraynıñ hocayınığa kûl kılip sêtîlğan Dostmuhammet idi.* ‘O işte şu sarayın sahibine kul edilip satılan Dostmuhammet idi.’ (BS, 425). *kel’e içidiki ha’in-sêtîlmilarnıñ* ‘Kale içindeki hain [ve] satılmışların’ (BS, 43).

Eski Türkçede *sat-* fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *satıl-* fiili, ‘satılmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 801). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁵³¹.

Karahanlı Türkçesinden itibaren rastlanan ‘satılmak (mal vb.)’ anlamında görülen isim, Yeni Uygurcada *sêtîl-* biçiminde yaşamaktadır. *Sêtîl-* fiili; ‘satılmak’ anlamını muhafaza etmektedir. Ayrıca mecaz anlam kazanarak ‘bir çıkar karşılığı karşı tarafın yanında olmak’ anlamını kazanmıştır.

sıǵdur-: Yeni Uygurcada *-dUr-* ettirgen çatı eki ile türetilen *sıǵdur-* fiiline bakıldığında ise ‘sıǵdırmak; uygun olmak, yakışmak; tahammül etmek’ anlamlarında görülmektedir: *bu taǵlardiki aşlıķni nege sıǵdurimiz?* ‘Bu daǵlardaki ekini nereye sıǵdıracağım?’ (UTİL, 1992: 693). *BS*’de ‘tahammül etmek, tolere etmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *bu derdni içiǵe sıǵduralmıǵan Mirza’Eli Şah* ‘Bu derdi içine sıǵdıramayan Mirza Ali Şah’ (BS, 228). *bir–birisiz turalmaydıǵan aşık dil, bir–biridin ayrılış azabını sıǵduralmaydıǵan* ‘Birbiri olmadan duramayan âşık gönül, birbirinden ayrılış azabını hazmedemeyen’ (BS, 378). *KYAS*’de *sıǵdur-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘bir şeye sıǵdırmak, sıǵmak, doldurmak, sıkmak; takdir edilmek, uymak, uygun olmak’ anlamlarına gelen *sıǵ-* (Clauson, 1972: 804) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-Ur-* eki getirilerek türetilen *sıǵur-* fiili; ‘bir şeyi bir şeye eklemek,

⁵³¹ *satıl-dı* 329-267 DLT (satılmak); *satıl-* 388b-3 İM (satılmak); *satıl-ur* 282 LD (satılmak); *satıl-maķ* 220-3055 KYAS (satılmak).

sıgdırmak, sokmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 815). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁵³².

Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanan *sıgur-* (*sıgtur-*) fiili, ‘sıgdırmak’ anlamıyla geçmektedir. Yeni Uygurcada *sıgdur-* biçiminde yaşayan fiil; ‘sıgdırmak’ anlamını korumasının yanı sıra ‘uygun olmak; katlanmak, tolere etmek’ anlamlarını kazanmıştır.

sıķıl-: Yeni Uygurcada *sıķıl-* fiili; ‘baskı yapılmak, sıkılmak, sıkıştırmak; kendini garip hissetmek’ anlamlarını taşımaktadır: *men ikki otturisida sıķılıp ķaldım* ‘Ben iki[sinin] arasında sıkışıp kaldım’ (Schwarz, 1992: 504). BS’de ‘sıkılmak, kötü hissetmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *naķķa okumay, iķi sıķılıp* ‘Şarkı okumadan, iķi sıkılıp’ (BS, 348). *yūriķi sıķılıp* ‘Yüreęi sıkışıp’ (BS, 451). KYAS’de *sıķıl-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘sıkamak, bastırmak, sıkıştırmak; birini üzme’ anlamlarına gelen *sık-* (Clauson, 1972: 804) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *sıkıl-* fiili; ‘sıkılmak, sıkıştırılmak, depresyonda olmak, hasta ve zayıf hissetmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 809). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁵³³: *suvksamak ūze sıkılıp* ‘susuzluktan sıkılıp’ (BS, 116). *baķındın sıķıldı* (ME, 156-2).

Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanan fiil ‘hem somut hem soyut anlamda sıkılmak, baskılanmak’ anlamlarını taşımaktadır. Yeni Uygurcada *sıķıl-* biçiminde yaşayan fiil, ‘fiziksel ve ruhsal bakımdan baskı görmek’ anlamlarını korumaktadır.

silik: Yeni Uygurcada *silik* ismi; ‘düz, düzgün; güzel; devamlı, sabit; nazik’ anlamlarıyla görülmektedir: *yılanniķ tēķi silik, iķi zeher* ‘Yılanın dıķı düzgün, iķi zehir’ (UTİL, 1992: 705). BS’de ‘düz, düzgün’ anlamlarında kullanılmıştır: *yorgiķi silik cede atniķ bir ķıl ritimde tevritiķi bilen Ğaldanni uyķu basti* ‘Yorgası düzgün eyersiz atın bir çeķit ritimde titretiķi ile Galdan’ı uyku bastı’ (BS, 36). *medris*

⁵³² *sıgur-ayın* 33, 3 M (sıgdırmak); *sıgur-maķ* EUTS ~ *sıķur-maķ* EUTS (sıgdırmak); *sıgur-dum* 3860 KB (sıgdırmak); *sıgtur-dı* 359-286 DLT ~ *sıgur-dı* 309-255 DLT (bir şeyi bir şeye sıgdırmak, genişletmek).

⁵³³ *sıkıl-ıp* 116 AB (eziyet çekmek, sıkılmak); *sıķıl-* ETG (eziyet çekmek, sıkılmak); *sıķıl-maķ* EUTS (sıkılmak, eziyet çekmek); *sıkıl-dı* 331-268 DLT (sıkılmak, bastırılmak); *sıķıl-dı* 156-2 ME (sıkılmak); *sıkıl-* 133b-7 İM ~ *sıķılın-* 133b-7 İM (sıkılmak).

hucrliriniñ kēlin tamliri ħuddi hēlila silik suvaḵ kılğandek silik hem parkıraḵ idi. ‘Medrese odalarının kalın duvarları tıpkı demin sıva yapılmış gibi düz ve parlak idi.’ (BS, 117). KYAS’de *silik* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘silmek, ovmak; bina üzerine çamur veya alçı sürmek; masaj yapmak, okşamak, sıvazlamak’ anlamlarına gelen *sil-* (Clauson, 1972: 824) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)g+* eki getirilerek türetilen *silig* (~ *silik* ?) ismi; ‘saf, temiz, düz, düzgün, pürüzsüz’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 826). Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren görülmektedir⁵³⁴.

Köktürk döneminden itibaren rastlanan ‘güzel, iyi; temiz, arı; kibar, nazik; saf’ anlamlarındaki isim; Yeni Uygurcada *silik* biçiminde yaşamaktadır. *Silik* ismi; ‘düzgün (mecazi), güzel, iyi; nazik, kibar’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘düz, pürüzsüz; sabit, durmaksızın’ anlamlarını kazanmıştır.

silkin-: Yeni Uygurcada *silki-* (Art zamanlı olarak taranan eserlerde *silik*-⁵³⁵ biçiminde görülen fiil, Yeni Uygurcada *silki-* biçiminde yaşamaktadır. *Silki-* fiilinin son sesi olan /i/, getirildiği fiil tabanının anlamını pekiştirmek amacıyla kullanılan fiilden fiil yapım ekidir.) fiiline *silkin-* fiili; ‘silmek, sarsılmak, silkinmek’ anlamlarını taşımaktadır: *töge silkinse, eşekke yük çıkar* ‘Deve silkinse eşeğe yük çıkar’ (UTİL, 1992: 704). BS’de ‘sarsılmak, silkinmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *yekindiki ikki iş uniñ rohiy dunyasida tuyuqsız bir silkiniş peyda kılıp ötti.* ‘Kısa süre içindeki iki iş onun ruhi dünyasında aniden bir sarsıntı meydana getirip geçti.’ (BS, 146). *reķibi “vay” dep kattıḵ bir silkindi ve sērilip çüşüvētip öz salmıķi bilen* ‘Düşmanı ‘vay’ diye sertçe silkindi ve kayıp düşüp durup kendi ağırlığı ile’ (BS, 460). KYAS’de *silkin-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘sallamak’ anlamına gelen *silk-* (Clauson, 1972: 826) fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *silkin-* fiili; ‘kendini sallamak, titremek,

⁵³⁴ *silig* KT D33 (temiz, tatlı dilli); *silig/k* EUTS (arı, temiz, pak, bakire); *silig* ETG (arı, temiz, bakire); *silig* 42 KB (temiz, ince, tatlı dilli); *silig* 196-168 DLT (zarif, temiz); *silig* 356 AH ~ *sılıḵ* BC 356 AH (güzel); *silig* 343-4 MM (tatlı, kibar); *silik* 77 İML (temiz, arı); *sili* 151 CC (saf, temiz, iffetli); *seli* 85 Kİ ~ *sili* 53 Kİ (temiz).

⁵³⁵ *silk-* ETG (silmek); *silk-mek* EUTS (silmek); *silk-di* 627-523 DLT (silmek); *silk-tiler* 133-14 NF (silmek, sallamak); *silk-* 52 CC (silmek); *silk-di* 53 Kİ (bugünkü manasında); *silk-di* 37 a-9 TZ (silmek); *silk-* 118a-4 İM (silmek).

sarsılmak' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 827). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁵³⁶.

Karahanlı Türkçesinden itibaren 'silkmek, silkinmek; tüyler ürpermek' anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *silkin-* olarak yaşamaktadır. Yeni Uygurcada *silkin-* fiili; 'silkmek, silkelemek' anlamlarını korumaktadır. Ancak 'tüylerin ürpermesi' anlamını kaybetmiştir.

sinak: Yeni Uygurcanın Çağataycadan itibaren görülen fonetik özelliği gereği son sesi tonsuzlaşan *sinak* ismi; 'sınama, tecrübe, sınav, imtihan' anlamlarına gelmektedir: *til dersidin sinakta, toğra cavab bēermey* 'Dil dersinden sınavda doğru cevap vermeden' (UTİL, 1992: 715). BS'de 'sınav, imtihan, sınama' anlamlarında kullanılmıştır: *men hemmimizniñ bu sinak ve ölçemdin toluğ reğem bilen ötüşini ümid kılimen* 'Ben hepimizin bu sınav ve ölçümden dolu rakam ile geçmesini ümit edeceğim (ediyorum)' (BS, 272). *bēsimğa ve hayatniñ reñgareñ sinaklıriğa* 'Baskı ve hayatın rengârenk sınavlarına' (BS, 421).

Eski Türkçede 'birini ya da bir şeyi test etmek, bir şeyin boyutunu ölçmek' anlamlarına gelen *sina:-* (*si:na:-*) (Clauson, 1972: 835) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-g+* eki getirilerek türetilen *sinag* ismi; 'sınav, test' anlamlarına gelmektedir (Erdal, 1991: 203). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁵³⁷.

Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren 'sınav, imtihan; deneme, sınama, tecrübe etme' anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *sinak* biçiminde yaşamaktadır. *Sinak* ismi; 'sınav, imtihan, tecrübe etme' anlamlarını muhafaza etmektedir.

sināl-: (bk. sinak) Yeni Uygurcada *sināl-* fiili, 'sınanmak' anlamıyla görülmektedir: *piçak tašta bilinidu, adem işta sinilidu* 'Bıçak taşta bilenir, insan işte sınanır' (UTİL, 1992: 716). BS'de 'sınanmak, denenmek' anlamlarında kullanılmıştır: *han öziniñ uzun yillik ceñlerde sinālğan* 'Han kendinin uzun yıllık (yıllar süren) savaşlarda sınanan' (BS, 58). KYAS'de *sināl-* fiiline rastlanmamıştır.

⁵³⁶ *silkin-di* 389-305 DLT (silkmek), *silkin-di* 389-305 DLT (kendisi silkmek), *silkin-di* 389-305 DLT (tüyler ürpermek); *silkin-di* 134-8 ME (silkinmek); *silkin-* 83-3 MM (silkinmek); *silkin-* 163 CC (silkinmek); *silkin-di* 6b-4 TZ (silkinmek); *silkin-* 142a-4 İM (silkinmek).

⁵³⁷ *sinag+ı* 3395 KB (sınanmış, tecrübe edilmiş); *sinag* 28-20b1=7:141 RKÇ ~ *sinak* 27-48a3=5:41 RKÇ (sınav, imtihan, tecrübe ediş); *sinag* 20-2 MM (sınav, imtihan); *sünaglık* 230-3256 KYAS ~ *sinak* 223-3109 KYAS (güvenilir, ispatlanmış).

Eski Türkçede *sına:-* (*sı:na:-*) fiiline, Yeni Uygurcada edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *sinal-* fiili; ‘sınanmak, denenmek’ anlamlarına gelmektedir (Erdal, 1991: 508). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁵³⁸.

Karahanlı (DLT, 331-268), Kıpçak (CC, 117) ve Çağataycaya (AL, 283) ait eserlerde ‘sınanmak, denenmek, tecrübe edilmek’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *sinal-* biçiminde yaşamakta ve tarihî süreçteki anlamlarını aynen korumaktadır.

sinçila-: Shaw, bu fiilin Moğolca *sinciçi* ismi ile bağlantısı olabileceğini düşünmektedir (Shaw, 2014: 223). *Sinciçi* ~ *sincigeçi* ~ *singsiçi* “falcı; kâşif” anlamlarına gelmektedir (Lessing, 2003: 1106). Ayrıca Shaw; Eski Türkçede ‘insan vücudu, boy, dış görünüş’ anlamlarına gelen *sı:n* (*I*) ismi ile karşılaştırılması gerektiği düşüncesindedir (Shaw, 2014: 223). Ancak Yeni Uygurcaya bakıldığında ‘dikkatle bakmak’ anlamına gelen *sinçile-* (UTİL, 1992: 719) fiilinin; Moğolcada “incelemek, araştırmak, gözden geçirmek; araştırma yapmak, bir şey üzerinde çalışmak” anlamlarına gelen *sincile-* (Lessing, 2003: 1106) fiili ile olan fonetik ve semantik benzerliği dikkat çekmektedir. Görüldüğü üzere Yeni Uygurcada da *sinçila-* fiili, ‘dikkatle bakmak’ anlamıyla görülmektedir: *at üstidiki ademge tēhimu sinçilap* ‘At üstündeki adama daha da dikkatle bakıp’ (UTİL, 1992: 719). BS’de ‘dikkatle bakmak’ anlamında kullanılmıştır: *etrapka sinçilap* ‘Etrafa dikkatle bakıp’ (BS, 308).

Kıpçak (CC, 117) ve Çağataycaya (DN, 191) ait eserlerde görülen⁵³⁹ ‘dikkatlice bakmak, incelemek’ anlamlarındaki fiil; Yeni Uygurcada *sinçila-* olarak yaşamaktadır. *Sinçila-* fiili; ‘dikkatle bakmak, incelemek’ anlamlarını muhafaza etmektedir.

siñdür-: Yeni Uygurcada *-dUr-*, *-Ir-* ettirgen çatı ekleriyle türetilen *siñir-* ~ *siñdür-* fiili; ‘sindirmek, emmek’ anlamlarıyla görülmektedir: *bir kilo ħormini yep kandağ siñdüreleydu!* ‘Bir kilo hurmayı yiyip nasıl sindirebilecek!’ (UTİL, 1992: 699). BS’de ‘sindirmek, hazmetmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *sopi-dervişler*

⁵³⁸ *sinal-dı* 331-268 DLT (sınanmak); *sinal-* 117 CC (denenmek); *sinal-ıb* 283 AL (sınanmak, tecrübe edilmek).

⁵³⁹ *sinçila-* 117 CC (gözlemek, göz önüne almak, düşünüp taşınmak); *sinçile-p* 191 DN (dikkatlice bakmak, incelemek, gözetlemek); *sinçi* 223-3113 KYAS (tecrübe eden kimse; deney yapan kimse, at etinden anlayan kimse).

derehler sayisida yanpaşlap, çilim tartkaç tamak şındürüvatatti ‘Sofu [ve] dervişler ağaçlar[ın] gölgesinde yan yatıp pipo çekerken yemek[i] sindiriyordu’ (BS, 308). *re’iyyege iman yoli, iman hisliti, iman tili ve iman sadasini bildürüş ve şındürüşke* ‘Halka iman yolu, iman vasfı, iman dili ve iman sesini bildirme ve sindirmeye’ (BS, 30).

Eski Türkçede ‘batırmak, sindirmek, emilmek’ anlamlarına gelen *şin-* (Clauson, 1972: 833) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-dUr-* eki getirilerek türetilen *şındür*⁵⁴⁰ fiili; ‘sindirmek, emilmek, içine çekilmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 837). *Şin-* fiiline *-Ur-* ettirgen çatı ekinin getirilmesiyle *şinjür-* fiili de ‘sindirmek, emilmek, yutulmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 841). Eski Uygurcada *şındür-* fiilinin yerine *şinjür-* fiili görülmektedir. Ayrıca Moğolcada *singge-* fiili; “sinmek, sindirilmek, emilmek, bir şeyin içine batmak; (sıvıda) erimek, çözülme; içilmek, sömürülmek, soğurulmak; (yiyecek) sindirilmek; (güneş) batmak” (Lessing, 2003: 1103) anlamlarına gelmektedir.

şiniş-: (bk. şındür-) Yeni Uygurcada *şiniş-* fiili; ‘birlikte sinmek, sindirmek, hazmedilmek, emilmek; yakışmak, tanıdık gelmek’ anlamlarında görülmektedir: *yèziğa şinişip* ‘Köye adapte olup’ (Schwarz, 1992: 504). BS’de ‘yakışmak, uygun olmak’ anlamında kullanılmıştır: *közliri sürmidin kapkara, hène yakқан kolliri sèriş etles köñlek bilen şinişip* ‘Gözleri sürmeden kapkara, kına yakan elleri sarı atlak gömlek ile yakışıp’ (BS, 300). KYAS’de *şiniş-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *şin-* fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *şiniş-* fiili; ‘herhangi bir sıvının bir şeye nüfuz etmesi, birlikte ilerlemek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 842). Taranan eserlerde Karahanlı döneminde rastlanmaktadır⁵⁴¹: *sūwla.r kamug şinişdi* ‘sular çekildi.’ (DLT, 616-511).

⁵⁴⁰ *şinjür-ür* XVII.3 AY (yutmak, batırmak); *şinjir-ürçe* M 8-21 (sindirmek, hazmetmek, yemek, yutup mahvetmek); *şinjir-kelir* 19 ÇB (sindirmek, hazmetmek, yemek, yutup mahvetmek); *singir-mek* EUTS ~ *singür-mek* EUTS (yutmak, hazmetmek, sindirmek); *sigir-* ETG ~ *şinjir-* ETG ~ *şinjür-* ETG (yutmak, sindirmek, bağlamak); *şinjür-ür* İKP 17-3 (yutmak, batırmak); *şındür-di* 617-512 DLT (bir yere sokup saklamak), *şındür-di* 617-512 DLT (sindirmek, hazmettirmek), *şinjir-* DLT ~ *şinjür-di* 615-510 DLT (yutmak), *şinjir-* DLT ~ *şinjür-di* 615-510 DLT (yedirmek); *singür-gil* 5777 KB (sindirmek, hazmetmek); *singür-di* 28-8b1=7:117 RKÇ (yutmak); *singür-di* 49-2 ME ~ *singür-di* 165-4 ME (sindirmek); *singür-se* 150-1 NF (sindirmek); *şinjir-* 116 İML (yenilen yemeği hazmetmek); *singir-* 142 CC (sindirmek, içine almak); *şındur-mak* 223-3116 KYAS (içine çektilirmek, soğurtulmak, emdirilmek, içine çekmek, soğurmak, emmek), *şinjur-mak* 223-3120 KYAS (kurutmak, tüketmek, içine çekmek, soğurmak, emmek), *şinjur-mak* 229-3236 KYAS (içine çekmek, emmek, sindirmek, içine çektilirmek, emdirilmek, sindirilmek).

⁵⁴¹ *şiniş-di* 616-511 DLT (sular çekilmek, sıvının parçacıkları emilmek).

DLT’de ‘çekilmek ve sıvı parçacıkları emilmek’ (DLT, 616-511) anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *siyiş-* biçiminde yaşamaktadır. *Siyiş-* fiili; ‘emilmek’ anlamını muhafaza etmektedir. Ayrıca *siyiş-* fiili; ‘sinmek, sindirmek, hazmedilmek, yakışmak, tanıdık gelmek’ anlamlarını kazanmıştır.

sipa-: Taranan eserlerde *suva-* fiilinin Yeni Uygurcada iç sesinin tonsuzlaşarak *sipa-* olarak yaşadığı görülmektedir. Yeni Uygurcaya ait sözlüklerde Schwarz (Schwarz, 1992: 500) ve Necip’te *sipa-* (Necip, 2013: 355); *UTİL*’de *siypa-*, *siypila-* (UTİL, 1992: 728) biçimlerinde geçen fiil; ‘el ile okşamak, rüzgâr vb.nin hafifçe değmesi, sulamak’ anlamlarında görülmektedir: *salkın şamal yüzlerini siypap* ‘Serin rüzgâr yüzlerini [hafifçe] okşayıp’ (UTİL, 1992: 728). *BS*’de *sipa-* olarak görülen fiil; ‘okşamak, değmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *oçuk kalğan közini alikini bilen sipap yumğuzdi* ‘Açık kalan gözünü eliyle okşayıp yumdurdu’ (BS, 74). *sakal-burutlirini sipap* ‘Sakal bıyıklarını sıvazlayıp’ (BS, 133). *UTİL*’de *siypa-* biçiminde görülen fiil, *BS*’de *sipa-* (BS, 133) olarak geçmektedir.

Eski Türkçede ‘su’ anlamına gelen *su:v* (Clauson, 1972: 783) ismine, isimden fiil yapım eki olan +A- eki getirilerek türetilen *suva:-* fiili; ‘sulamak (arazi), sulamak (hayvan); sıvamak, alçılama’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 785). Eski Uygurca metinlerden itibaren rastlanmaktadır⁵⁴²: *ud mayakı üze yerin suvap* ‘sığır gübresi ile toprağı sıvayıp’ (AY, 0923-0924).

Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren ‘sıvamak, okşamak, sulamak’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *sipa-*, *siypa-*, *siypila-*, *sipila-* biçimlerinde yaşamaktadır. *Siypa-* fiili, ‘okşamak’ anlamını korumaktadır. Ayrıca ‘rüzgârın hafifçe değmesi’ anlamını kazanmıştır.

sirlan-: Yeni Uygurcada *sirlan-* fiili; ‘boyanmak, cilalanmak’ anlamlarında görülmektedir: *Ehtembayın dervazisi yeşil sir bilen sirlanğani* ‘Ehtembay’ın kapısı yeşil boya ile boyanmıştı’ (UTİL, 1992: 687). *BS*’de ‘boyanmak, cilalanmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *may ve yiliktin hëlila sirlanğandek parkirap* ‘Yağ ve ilikten (ilik ile) demin cilalanmış gibi parlayıp’ (BS, 112). *aşir koçiniñ otturisidiki*

⁵⁴² *suşa-yu* I.3 İKP (sulamak); *suva-mak* EUTS (sulamak); *suva-p* 0924 AY (sıvamak); *suva-sar* 51, 1 M (sıvamak); *suva-r* 249-219 DLT (sulamak); *suva-dı* 92-7 ME (sıvamak); *suva-dı* 224-13 NF (sıvamak); *sipa-* 160 CC (okşamak); *suva-dı* 32a-11 TZ ~ *sıva-dı* 32a-11 TZ ~ *sıza-dı* 32a-11 TZ (sıvamak); *sipa-mak* 224-3123 KYAS (okşamak, sıvazlamak).

dervazisi koş kanat, gil reñde sirlanğan ‘Sonra sokağın ortasındaki kapının çift kanat, kızıl renkte boyanan’ (BS, 84). KYAS’de *sirlan-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede Çince denilen ödünçlenen ve ‘cila’ anlamına gelen (*ch’i >*) *sır* (Clauson, 1972: 842) ismine, isimden fiil yapım eki olan +*la-* eki getirilerek türetilen *sırla:-* fiili; ‘renklendirmek, cilalamak’ anlamlarına gelmektedir. *Sırla:-* fiiline, dönüşlü çatı eki olan -*n-* eki getirilerek türetilen *sırlan-* fiili; ‘cilalanmak, boyanmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 852). Taranan eserlerde Karahanlı döneminde rastlanmaktadır⁵⁴³: *aya.k sırlandı* ‘kadeh, nakışlansın diye macunla sıvandı’ (DLT, 389-305).

Karahanlı döneminde görülen ‘sır ile sıvanmak’ (DLT, 389-305) anlamındaki fiil, Yeni Uygurcada *sirlan-* biçiminde yaşamaktadır. *Sirlan-* fiili, ‘cilalanmak’ anlamını korumasının yanında ‘boyanmak’ anlamını da kazanmıştır.

siyiril-: Yeni Uygurcada göçüşme (*siyır->siyri-*) görülen *siyri-* fiilinden türetilen *siyiril-* fiili; ‘pişman olmak, vicdan azabı çekmek, acımak; düz veya eğimli bir yerden aşağı doğru kaymak; bir şeyden kayıp kurtulmak (elden)’ anlamlarına gelmektedir: *tamdin siyirilip çüştüm* ‘Duvarı kayıp düştüm’ (UTİL, 1992: 730). BS’de ‘acımak (içi), kayıp kurtulmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *özniñ kuçıkıda can bergen yigitke qarap, Havazbegniñ içi siyirilip* ‘Kendinin kucağında can veren gence bakıp, Havaz Bey’in içi acıyıp’ (BS, 74). *asta siyirilip* ‘Yavaş[ça] aşağı doğru kayıp’ (BS, 200). KYAS’de *siyiril-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘soymak, sıyırmak, kazımak’ anlamlarına gelen *sıdır-*⁵⁴⁴ fiiline, edilgen çatı eki olan -*l-* eki getirilerek türetilen *sıdırıl-* fiili; ‘sıyırılmak, kazınmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 802). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁵⁴⁵: *balık eligdin sıdırıldı* ‘balık elden sıyırıldı’ (DLT, 382-300). *sıdırılsa kabarcuk* (İM, 94a-5).

Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘kaymak (zeminde), kayıp kurtulmak (bir yerden), iyice bakmak; çizilmek’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada

⁵⁴³ *sırlan-dı* 389-305 DLT (sır denilen macun ile sıvanmak); *sır* 224-3132 KYAS (al renk, kızıl, zincifre; genel olarak renk), *sırla-* 224-3138 KYAS (boyamak, üstüne boya sürmek).

⁵⁴⁴ Clauson, *sıdır-* ve *sıdır* kelimelerinin **sıd-* fiilinden türeyebileceği görüşündedir (Clauson, 1972: 802).

⁵⁴⁵ *sıdırıl-dı* 382-300 DLT (sıyırılmak, kaymak, kayıp elden kurtulmak), *sıdırıl-dı* 382-200 DLT (her köşeye bakılmak); *sıdırıl-dı* 52 Kİ (sıyırılmak); *sıdırıl-dı* 6b-7 TZ ~ *sovrundı* 6b-7 TZ (sıyırılmak); *sıdırıl-* 94a-5 İM (sıyırılmak).

siyiril- biçiminde yaşamaktadır. *Siyiril-* fiili; ‘kaymak (zeminde), kayıp kurtulmak (bir yerden)’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca mecazi olarak ‘acımak (içi acımak)’ anlamını da kazanmıştır.

sizik: Yeni Uygurcada ön seste sızıcılaşma (ç->s-) görülen *sizik* ismi; ‘çizik, çizgi, iz; yol, plan; baraj; kısa çizgi (noktalama işareti)’ anlamlarında görülmektedir: *ëkvator siziki* ‘Ekvator çizgisi’ (UTİL, 1992: 690). *BS*’de ‘çizgi, sınır’ anlamlarında kullanılmıştır: *sizikidin çıkmay* ‘Çizgisinden çıkmadan’ (*BS*, 102).

‘Çizmek, çizgi çizmek’ anlamlarına gelen *çız-* (Clauson, 1972: 432) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)g+* eki getirilerek türetilen *çızıg* ismi; ‘çizgi, sınır, kenar’ anlamlarına gelmektedir (Erdal, 1991: 185). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁵⁴⁶.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ‘çizgi, çizik, hareket tarzı’ anlamlarındaki isim; Yeni Uygurcada *sizik* olarak yaşamaktadır. *Sizik* ismi; ‘çizgi, çizik, hareket tarzı ve usulü’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca noktalama işaretlerinden biri olan ‘kısa çizgi’ anlamını kazanmıştır.

sizle-: Yeni Uygurcada *sizle-* fiili, ‘siz diye hitap etmek’ anlamına gelmektedir: *haci hotunini sizlep* ‘Hacı, hatununu (hatununa) siz diye hitap edip’ (UTİL, 1992: 689). *BS*’de ‘siz diye hitap etmek’ anlamında kullanılmıştır: *İsen Buğa emdi reķibini sizlep* ‘İsen Buka şimdi rakibini (rakibine) siz diye hitap edip’ (*BS*, 407). *KYAS*’de *sizle-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede çokluk ikinci şahıs zamiri ve bir kişiye nazik şekilde hitap etmek için kullanılan ‘siz’ anlamına gelen *si:z* (Clauson, 1972: 860) ismine, isimden fiil yapım eki olan *+IA-* eki getirilerek türetilen *sizle:-* fiili; ‘saygılı hitap etmek, siz diye hitap etmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 863). Taranan eserlerde yalnızca *DLT*’de rastlanmaktadır⁵⁴⁷.

soğuk⁵⁴⁸: Yeni Uygurcada *soğuk* ismi; ‘soğuk, soğuk hava, ayaz; mesafeli’ anlamlarını taşımaktadır: *soğuk hava* ‘Soğuk hava’ (UTİL, 1992: 544). *BS*’de ‘soğuk; mesafeli, ilgisiz’ anlamlarında kullanılmıştır: *so ’al keskin ve soğuk idi* ‘Soru

⁵⁴⁶ *çızıg* EUTS (çizgi, hareket tarzı ve usulü); *çızıg* 144-7 ME (çizgi); *çızov* 43 Kİ (çizi, hat); *çizik* 94-1077 KYAS (çizik, sıyrık).

⁵⁴⁷ *sizle-di* 575-473 DLT (büyüklere siz diye hitap etmek).

⁵⁴⁸ Schwarz’da *soğak* olarak geçmektedir (Schwarz, 1992: 482).

ciddi ve soğuk idi' (BS, 26). *küzniñ aççık soğukıda* 'Güzün acı soğuşunda' (BS, 104). *ölümniñ soğuk elengisi* 'Ölümün soğuk alevi (ateşi)' (BS, 114).

Eski Türkçede 'soğuk olmak' anlamına gelen *soğı*:- (Clauson, 1972: 806) fiiline, fiilden isim yapım eki olan -k+ eki getirilerek türetilen *soğık* ismi; 'soğuk, soğukluk' anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 808). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁵⁴⁹.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan 'soğuk (hava, su vb.); koyu, karanlık (gölge için); soğuk (davranış, ilişki)' anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *soğuk* biçimindedir. *Soğuk* ismi; gerçek ve mecazi anlamlarda 'soğuk' anlamını korumaktadır. Ancak *RKÇ*'de görülen 'gölge' için kullanılan 'koyu' (*RKÇ*, 26-29a1=4:57) anlamını kaybetmiştir.

soğuklık: (bk. soğuk) Yeni Uygurcada *soğuklık* ismi, somut ve soyut anlamda görülmekte; 'soğuk olma hâli, soğutma maddesi (ateşi düşürme) ve kabalık' anlamlarına gelmektedir: *sunıñ soğukluğu bek töven bolsa* 'Suyun soğukluğu pek aşağı olsa' (UTİL, 1992: 548). *BS*'de 'soğukluk, ilgisizlik' anlamında kullanılmıştır: *ularni u yerde soğuklık bilen azablaydu* 'Onları o yerde soğukluk (ilgisizlik) ile acı çektirecek' (BS, 346).

Eski Türkçede *soğık* ismine, isimden isim yapım eki olan +*lIk* eki getirilerek türetilen *soğıklık* ismi; 'soğuk, soğukluk' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 808). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁵⁵⁰.

Karahanlı döneminden itibaren rastlanan 'soğukluk (ısı), soğukluk (yiyecek)' anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *soğuklık* biçiminde yaşamaktadır. *Soğuklık* ismi; 'soğuk olma durumu, soğukluk' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca 'ateşi (vücudun yüksek ısı) düşürmek için çare' ve mecazi olarak 'soğukluk, kabalık' anlamlarını kazanmıştır.

⁵⁴⁹ *sogık* 479 AB (soğuk); *sogık+ıña* 1215 AY (soğuk); *soğığ* EUTS ~ *sogık* EUTS ~ *sovuk* EUTS (soğuk); *soğık* ETG ~ *soğek* ETG (soğuk); *soğuk* 3581 KB ~ *soğık* 1060 KB (soğuk); *sawuk* 34-63a3=38:42 RKÇ (soğuk) ~ *soğuk* 26-29a1=4:57 RKÇ (gölge için koyu); *sawuk* 30-16 NF (soğuk); *şavuk* 237-6 ME (soğuk); *savuksu* 181 İML (soğuk su), *sovukkün* 185 İML (soğuk gün); *savuk* CC ~ *suvuk* 77 CC (soğuk, soğukluk); *sowuq* 61 Kİ (soğuk); *sapsawuq* 56 Kİ (çok soğuk); *sovuk* 7a-10 TZ (soğuk); *şavuk* 2b-4 DM (soğuk); *sawuk* 117b-8 İM (soğuk); *savuk* 37-1 GT (soğuk); *savuk* 368 DN (soğuk); *savuk* 80b-1 ŞD (soğuk); *savuk* 397-2 BD (soğuk); *suğok* 227-3192 KYAS (soğuk).

⁵⁵⁰ *sogıklık* 251-221 DLT (soğukluk için hazırlanan şey); *safukluk* 105b-4 İM ~ *sawukluk* 105b-7 İM (soğukluk); *saotluk* 217-3011 KYAS (soğuk, soğukluk).

soğul-: Yeni Uygurcaya bakıldığında ise *soğul-* fiili; (*An Uyghur-English Dictionary*'de *soğal-* biçiminde geçer.) 'azalmak, kurumak (tükenmek)' anlamlarında görülmektedir: *aşniñ süyi neççe kaynap soğulup* 'Yemeğin suyu kaç [kez] kaynayıp azalıp' (UTİL, 1992: 548). *BS*'de 'azalmak' anlamında kullanılmıştır: *nèridiki süyi soğulup* 'Ötedeki suyu azalıp' (*BS*, 41). *KYAS*'de *soğul-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede 'çekmek, boşaltmak' anlamlarına gelen *suğ-* (Clauson, 1972: 805) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *suğul-* fiili; 'tükenmek, boşaltılmak, kaybolmak, tükenerek yetersiz hâle gelmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 809). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁵⁵¹.

Karahanlı döneminden itibaren 'sıvılar için (deniz, su, süt vb.) kaybolmak, emilmek, tükenmek' anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *soğul-* biçiminde yaşamaktadır. *Soğul-* fiili; 'tükenmek, kurumak' anlamlarını korumaktadır.

sokül-: Yeni Uygurcaya bakıldığında *sokül-* fiili; 'çarpılmak, vurulmak, dövülmek' anlamlarıyla görülmektedir: *maşiniğa sokülup* 'Arabaya çarpılıp' (Schwarz, 1992: 481). *BS*'de 'çarpılmak, vurulmak, dövülmek' anlamlarında kullanılmıştır: *u uyağ sokülup, buyağ sokülup* 'O tarafa bu tarafa çarpılıp' (*BS*, 454). *altundin sokülğan daş kazangā ot yèkilğanidi* 'Altından dövülen büyük kazana ateş yakılmıştı' (*BS*, 307).

Eski Türkçede 'sokmak, dökmek' anlamlarına gelen *sok-* (Clauson, 1972: 805) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *sokul-* fiili, 'ezilmek' anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 809).

Karahanlı döneminden itibaren rastlanan⁵⁵² 'dövülmek, sokulmak' anlamlarındaki fiil; Yeni Uygurcada *sokül-* biçiminde yaşamaktadır. *Sokül-* fiili, 'sokulmak' anlamını korumaktadır. Ayrıca *sokül-* fiili; 'vurulmak, çarpılmak' anlamlarını kazanmıştır. Önemli bir husus da şudur: Yeni Uygurcada *sokül-* fiili; 'dövülmek, ezilmek' anlamlarına da gelmektedir. 'Dövülmek' anlamıyla *DLT*'de karşılaşılmıştır (*DLT*, 331-268). Bu yüzdendir ki 'dövülmek' Yeni Uygurcada kazanılan değil korunan anlamdır.

⁵⁵¹ *suğul-ur* 2866 KB (kaybolmak); *sogul-dı* 330-268 *DLT* (süt vb. çekilmek, su vb. emilmek); *suğul-up* 387 AH (suyu çekilmek); *suğal-ğay* 385-7 NF (su çekilmek).

⁵⁵² *sokul-dı* 331-268 *DLT* (tuz vb. dövülmek), *sukul-dı* 331-268 *DLT* (sokulmak); *sokül-muş* 347-11 NF (sokulmak); *sokül-mağ* 225-3156 *KYAS* (dövülmek).

sokuş-: (bk. soĸul-) *Soĸuş-* fiili; Yeni Uygurcada ‘dövüşmek, kavga etmek; çarpışmak’ anlamlarında görülmektedir: *ular soĸuşup* ‘Onlar dövüşüp’ (Schwarz, 1992: 480). *BS*’de ‘dövüşmek’ anlamında kullanılmıştır: *ikki ĸarĸığa soĸuşsa* ‘İki ala doğan dövüşse’ (*BS*, 159).

Eski Türkçede *sok-* fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *sokuş-* fiili; ‘dövmek, birbirini ezmek; kendini belirli bir durumda bulmak, birbiriyle karşılaşmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 817). Taranan eserlerde Eski Uygur ve Karahanlı döneminde görülmektedir⁵⁵³: *suĸ ÷griĸşelür-eyür soĸuşur* ‘su fırıl fırıl döner ve her yönden çırpınır’ (*İKP*, XVIII.2). *berĸ soĸuşmıĸ* (*RKÇ*, 38/41a2=61:4).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ‘rastlamak, karşılaşmak; birbirine çarpmak; tuz vb.ni dövmek için yarışmak’ anlamlarında görülen fiil, Yeni Uygurcada *soĸuş-* biçiminde yaşamaktadır. *Soĸuş-* fiili, ‘çarpışmak’ anlamını korumakta ayrıca ‘kavga etmek, dövüşmek, tartışmak’ anlamlarını kazanmıştır.

solaş-: Yeni Uygurcada *solaş-* fiili; ‘solmak, hâlsizleşmek, düşkün hâle gelmek, yok olmak, ruhsuzlaşmak’ anlamlarına gelmektedir: *bu ayalniĸ eziziĸanĸa bolĸan yaĸşılıĸı ve işençisi nahayiti tēzla solişip* ‘Bu kadının Ezizihan’a olan iyiliği ve güvenci pek hızlı yok olup’ (*UTİL*, 1992: 557). *BS*’de ‘solmak, hâlsizleşmek, hâli kalmamak’ anlamlarında kullanılmıştır: *küz havasida sarĸiyip solişişĸa başliĸan* ‘Güz havasında sararıp solmaya başlayan’ (*BS*, 161). *harĸinliĸta solaşĸan* ‘Yorgunlukta[n] hâli kalmayan’ (*BS*, 420). *KYAS*’de *solaş-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçe ‘solmak’ anlamındaki *sol-*⁵⁵⁴ (Clauson, 1972: 825) fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *soluş-* fiili, ‘solmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 828). Taranan eserlerde *sol-* fiiline Kıpçakça ve Çaĸataycaya ait metinlerde ‘solmak’ anlamında rastlanmaktadır: *soldı kızıl gül* (*GT*, 236-2). *Solaş-* fiili ise yalnızca *DLT*’de (*DLT*, 323-263) görülmektedir⁵⁵⁵.

⁵⁵³ *soĸuş-ur* XVIII.2 *İKP* (birbirine çarpmak, tokuşmak); *sokuş-mıĸ* 2 *İrkB* (rastlamak, karşılaşmak); *soĸuş-* *ETG* (rastlamak, içine girmek, tutuşmak); *soĸuş-maĸ* *EUTS* (saplamak, tutuşmak), *soĸuş-maĸ* *EUTS* (rastlamak, karşılaşmak, vuruşmak); *soĸuş-maĸ* *EUTS* (çarpışmak); *soĸuş-ur* *M* 100-22 (birbirine çarpmak, tokuşmak); *sokuş-dı* 321-262 *DLT* (tuz vb. şeyleri dövmeye yardım etmek, yarışmak); *soĸuş-mıĸ* 38-41a2=61:4 *RKÇ* (çarpışmak); *soĸuş-maĸ* 225-3160 *KYAS* (kavga etmek, birbirine vurmak, dövüşmek).

⁵⁵⁴ *sol-dı* 236-2 *GT* (solmak); *sovul-dı* 16a-8 *TZ* (solmak); *sol-* 308-1 *BD* (solmak, sararmak).

⁵⁵⁵ *soluş-dı* 323-263 *DLT* (solmak, tazeliğini yitirmek).

Karahanlı Türkçesinde ‘renge solmak, tazeliğini yitirmek’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *solaş-* biçiminde yaşamaktadır. *Solaş-* fiili; ‘solmak’ anlamını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘mecazi olarak solmak, hâlsizleşmek, ruhsuzlaşmak’ anlamlarını kazanmıştır.

sorağ: Yeni Uygurcada *sora-* (Art zamanlı olarak taranan eserlerde *sor*⁵⁵⁶ biçiminde görülen fiil, Yeni Uygurcada *sora-* biçiminde yaşamaktadır. *Sora-* fiilinin son sesi olan /a/, getirildiği fiil tabanının anlamını pekiştirmek amacıyla kullanılan fiilden fiil yapım ekidir.) fiiline, fiilden isim yapım eki getirilerek türetilen *sorağ* (Çağataycadan itibaren görülen fonetik özellik gereği son ses tonsuzlaşmıştır.) ismi; ‘soru, sorgu’ anlamlarıyla görülmektedir: *sorağğa tartıl-* ‘Sorguya çekilmek’ (UTİL, 1992: 537). *BS*’de ‘sorgu, soru’ anlamlarında kullanılmıştır: *bu so’al–sorağlarğa Dostmuhammet érinmey* ‘Bu sorgu suallere Dostmuhammet erinmeden’ (*BS*, 380). *Ğaldan bilen tilmaçniñ so’al–soriğida üzüldi* ‘Galdan ile tercümanın sual sorgusu da kesildi’ (*BS*, 50).

Eski Türkçede ‘soru somak, bir şey hakkında bilgi almak’ anlamlarına gelen *so:r-* (*II*) (Clauson, 1972: 843) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)g+* eki getirilerek türetilen *soruğ* ismi; ‘soru, soruşturma’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 848). Taranan eserlerde Çağataycaya ait eserlerde rastlanmaktadır⁵⁵⁷.

Çağataycaya ait eserlerde ‘haber; soru, sorma, arama’ anlamlarında görülen isim [*sorağın tap-* ‘haberini almak’ (*MSD*, 563), (*LD*, 2151); *AL*’de *düşmenige sorag birürsin* ‘düşmana haber verirsin’ (*AL*, 288), ‘haber’; *BD*’de *sorağğa arzımas* ‘aramaya değmez’ (*BD*, 52-3), ‘arama’ anlamında rastlanmakta]; Yeni Uygurcada *sorağ* biçiminde yaşamaktadır. *Sorağ* ismi; ‘soru, soruşturma, sorgu’ anlamlarını korumaktadır. Ancak ‘haber’ anlamını kaybetmiştir.

⁵⁵⁶ *sor-ar* 4126 KB (sormak, aramak); *sor-ar* 524-426 DLT (Oğuzcada sormak), *sor- ar* 524-426 DLT (Oğuzcada aramak); *sor-ğıl* 34-19a1=37:11 RKÇ (sormak); *sor-ar-sen* 298-12 NF (sormak); *sor-dı* 67-3 ME (sormak); *sor-ar* 336-2 MM (sormak); *sor-dum* K.III.16 AO (sormak); *sor-* 110 İML (sorguya tutmak); *sor-* 17 CC (sormak); *sor-dı* 51 Kİ (soru sormak); *sor-* 120-5 GT (sormak); *sor-dı* 20 a-7 TZ (sormak); *sor-* 66a-5 İM (sormak), *sor-* 87a-5 İM (ziyaret etmek); *sor-ğay* 154 MSD (sormak); *sor-ar* 1137 LD (sormak); *sor-* 61b-10 ŞD (sormak); *sor-ar* 16-1 BD (sormak, emmek); *sor-ğalı* 288 AL (sormak); *sura-* 229-3240 KYAS (sormak, hüküm sürmek).

⁵⁵⁷ *sorağ+ın* 563 MSD (haber); *sorağ+ını* 2151 LD (haber); *sorağ* 77b-4 ŞD (haber, soruşturma); *sorağ+ığa* 52-3 BD (sorma, soru, soruşturma, arama); *sorağ* 288 AL (haber); *surağ* 229-3239 KYAS (bir meselenin doğruluğunu, adalete uygun olup olmadığını anlamaya yönelik sorgu, soru, araştırma, adalet).

soral-: (bk. sorak) Yeni Uygurcaya bakıldığında *sora-* fiiline, edilgen çatı eki *-l-* getirilerek türetilen *soral-* fiili; ‘sorulmak’ anlamını taşımaktadır. *BS*’de ‘sorulmak’ anlamında kullanılmıştır: *tosattin soralğan bu so’al* ‘Birdenbire sorulan bu soru’ (*BS*, 311). *KYAS*’de *soral-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *so:r-* (*II*) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *sorul-* (*so:r-ul-*) fiili; ‘sorgulanmak, sorulmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 851). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁵⁵⁸: *olar sorulmuş tuturlar* (*RKÇ*, 34-22a3=37:24).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘sorulmak, sorguya çekilmek’ anlamlarıyla tespit edilen fiil; Yeni Uygurcada *soral-* biçiminde yaşamaktadır. *Soral-* fiilinin; ‘sorulmak, sorguya çekilmek’ anlamlarını koruduğu görülmektedir.

soraş-: (bk. sorak) Yeni Uygurcada *sora-* fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *soraş-* fiili; ‘karşılıklı sormak’ anlamına gelmektedir: *ağinilerniñ hemmisi seni soraştı* ‘Arkadaşlarının hepsi seni (birlikte) sordu’ (*UTİL*, 1992: 537). *BS*’de ‘birlikte sormak’ anlamında kullanılmıştır: *kişiler uniñdin: ‘uluğlarniñ bu hékayetliriniñ muritlarğa neme paydisi bar?’ dep soraştı* ‘Kişiler ondan (ona): ‘Uluların bu hikâyelerinin müritlere ne faydası var?’ diye (birlikte sordu)’ (*BS*, 319).

Eski Türkçede *so:r-* (*II*) fiiline, işteş çatı eki getirilerek türetilen *soruş-* fiili; ‘birbirini sorumlu tutmak, soruşmak’ anlamlarına gelmektedir. Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁵⁵⁹.

Karahanlı (*RKÇ*, 34-22b3=37:27) ve Harezmi (*ME*, 109-7) Türkçesine ait eserlerde ‘karşılıklı soru sormak, soruşmak’ anlamlarında görülen fiil, Yeni Uygurcada *soraş-* biçiminde yaşamaktadır. *Soraş-* fiili, aynı anlamları muhafaza etmektedir.

soru-: Yeni Uygurcada iç seste dudak ünsüzünün etkisiyle ilk hecedeki /a/ ünlüsü yuvarlaklaşarak /o/’ya döndükten sonra dudak ünsüzü düşmüştür. Dudak ünsüzünün düşmesinin ardından iki ünlü yan yana gelemeyeceği için göçüşme görülen *soru-* fiili; ‘savurmak, israf etmek; bozup viran hâle getirmek’ anlamlarına gelmektedir: *pêşane teri bilen tapқан pullirini baliliri soruvetken bolsimu* ‘Alın teri

⁵⁵⁸ *sorul-* ETG (sorulmak); *sor(u)l-ur* 30-56b3=16:56 *RKÇ* (sorulmak, sorguya çekilmek); *sorul-ğu* 281-4 *MM* (sorulmak); *sorul-* 142a-3 *İM* (sorulmak); *sorul-ğusı* 1057 *LD* (sorulmak); *sorul-sa* 573-4 *BD* (sorulmak).

⁵⁵⁹ *soruş-urılar* 34-22b3=37:27 *RKÇ* (birbirini sorumlu tutmak); *soruş-dı* 109-7 *ME* (soruşmak); *suraş-mak* 230-3241 *KYAS* (birbirine sormak, birlikte sormak).

ile kazandığı paralarını çocukları israf etmiş olsa da' (UTİL, 1992: 540). BS'de 'savurmak' anlamında kullanılmıştır: *külüñni kökke sorudu!* 'Külünü göğe savurdu!' (BS, 194). *hāman sorup* 'Harman savurup' (BS, 390).

Eski Türkçede *sav-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-Ur-* eki getirilerek türetilen *savur-* fiili; 'dağılmak, ayıklamak, ayırmak' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 791). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren 'savurmak, dağıtmak, perişan etmek' anlamlarında rastlanmaktadır⁵⁶⁰: *anı yana sawuralıñ anı teñgiz içinde* (RKÇ, 31-68a3=20:97). *savurma gerdni* (DN, 269). *bid'at ehlini savurdum* (ŞD, 15a-8).

Karahanlı döneminden itibaren 'savurmak (ekin), dağıtmak, perişan etmek' anlamlarında tespit edilen fiil; Yeni Uygurcada *soru-* biçiminde yaşamaktadır. Yeni Uygurcada aynı anlamları korumakla birlikte 'israf etmek, yok etmek' gibi mecazi anlamları kazandığı görülmektedir.

söygü: Eski Türkçede 'sevmek, beğenmek' anlamlarına gelen *sev-* (Clauson, 1972: 784) fiiline, (Yeni Uygurcada son sesi akıcılaşarak *söy-* biçimini almıştır.) fiilden isim yapım eki olan *-gU+* eki getirilerek türetilen *söygü* ismi; 'sevgi, aşk ve nişanlı' anlamlarına gelmektedir: *söygü pulğa sêtilmas, köñül pulğa tēpilmas*. 'Sevgi paraya (parayla) satılmaz, gönül paraya (parayla) bulunmaz.' (UTİL, 1992: 623). BS'de 'sevgi' anlamında kullanılmıştır: *hazir öz iradisige boysunmığan halda birdinla oyğınip ketken söygü-muhebbet tuyğusi idi* 'Şimdi kendi iradesine boyun eğmeyen hâlde ansızın uyanan sevgi [ve] muhabbet duygusu idi' (BS, 127). *unıñ yigirme yıldın bēri kütken arzu-armani, yürek kētida saqlığan söygü-muhebbiti* 'Onun yirmi yıldan beri bekleyen arzu [ve] isteği, yürek katında saklayan sevgi [ve] muhabbeti' (BS, 377).

Eski Uygurca, Kıpçakçaya ait eserlerde rastlanan 'sevgili, sevilmiş kişi' anlamlarında görülen ismin⁵⁶¹ Yeni Uygurcada *söygü* biçiminde yaşadığı tespit edilmektedir. *Söygü* ismi; 'sevgili' anlamını bir nevi korumakta, 'nişanlı' anlamına gelmektedir. Ayrıca 'sevgi, aşk, muhabbet' anlamlarını kazanmıştır.

⁵⁶⁰ *sawur-alıñ* 31-68a3=20:97 RKÇ (savurmak); *savar-dı* 16a-8 TZ ~ *sovur-dı* 16a-8 TZ (savmak, savurmak); *sawur-* 473b-7 İM (ekin savurmak); *savur-mağıl* 546 DN (savurmak); *savur-dum* 15a-8 ŞD (savurmak, dağıtmak, perişan etmek); *savur-up* 56-5 BD (savurmak); *saur-mağ* 220-3062 KYAS ~ *sauru-mağ* 220-3064 KYAS (tahıl tanelerini samandan ayırmak için havaya savurmak).

⁵⁶¹ *sewig* ETG ~ *sewüg* ETG (sevgi, aşk, sevgi dolu); *sevkü* 152 İML (sevgili); *sevgü* 54 Kİ (sevilmiş kimse); *süyüklük* 233 KYAS (sevgili).

söyümlük: (bk. söyğü) Yeni Uygurcaya bakıldığında son sesi akıcılaşan *söy-* fiilinden türetilen *söyümlük* isminin ‘sevimli, sevgili’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *söyümlük ana* ‘Sevgili anne’ (Schwarz, 1992: 486). *BS*’de ‘sevgili’ anlamında kullanılmıştır: *bu uruşta öziniñ birdinbir söyümlük oğlu Cendergundin ayrılıp* ‘Bu savaşta kendinin tek (yegâne) sevgili oğlu Cendergun’dan ayrılıp’ (*BS*, 243). *ular mal-dunya üçün, mensep-şöhret üçün eziz yurtini, söyümlük qovm-kerindaşlirini har kilidu* ‘Onlar mal [ve] dünya için, makam [ve] şöhret için aziz yurdunu, sevgili kavim [ve] kardeşlerini aşağı görür’ (*BS*, 281).

Eski Türkçede *sev-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)g+* eki getirilerek türetilen *sevig* ismi, ‘sevgi’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 787). *Sevig* ismine, isimden isim yapım eki olan *+IIg* eki getirilerek türetilen *seviglig* ismi, ‘sevimli’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 788). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁵⁶².

söyün-: (bk. söyğü) Yeni Uygurcada iç seste akıcılaşma görülen *söyün-* fiili; ‘sevinmek, mutlu olmak’ anlamlarına gelmektedir: *bu şanlıq gelibisidin çeksiz söyüñdi* ‘Bu şanlı galibiyetinden sınırsız (çok) sevindi’ (UTİL, 1992: 625). *BS*’de ‘sevinmek’ anlamında kullanılmıştır: *söyüngen kıyapette* ‘Sevinen görünüşte’ (*BS*, 65).

Eski Türkçede *sev-* fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *sevin-* fiili; ‘sevinmek, neşelenmek, memnun olmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 790). Köktürk döneminden itibaren rastlanmaktadır⁵⁶³.

⁵⁶² *seviglig* 74 AB (sevimli); *seviglig* M 55-20 (sevimli); *sewiglig* ETG (sevinmek); *sevüglüg* EUTS ~ *seviglig* EUTS ~ *sviglig* EUTS (sevimli, sevgili); *sewüglüg* 265-16 NF (sevgili); *sewüglü* 90b-8 İM (sevilen, beğenilen); *sivüklük* 284 AL (dost); *süyüklük* 233 KYAS (sevgili).

⁵⁶³ *sebin-ip* BK D2 (sevinmek); *sevin-ip* 1260 AY (sevinmek); *sëßin-ti* XLVII.1 İKP (sevinmek); *sebin-ü* 30 IrkB (sevinmek); *sevin-timiz* M 78-52 (sevinmek, neşelenmek); *sewin-* ETG ~ *sebin-* ETG (sevinmek); *sebin-mek* EUTS ~ *sevin-mek* EUTS ~ *sivin-mek* EUTS ~ *svin-mek* EUTS (sevinmek); *sevin-ür* 620 KB (sevinmek); *sewin-* DLT ~ *sewün-di* 10-5 DLT (sevinmek); *sevün-sün* B 44 AH ~ *sevin-sün* 44 AH (sevinmek); *sew(ü)n-diler* 25-28b3=3:188 RKÇ (sevinmek); *sew(ü)n-ür-men* 413-16 NF (sevinmek, memnun olmak); *sevün-di* 12-4 ME (sevinmek); *sevin-dük* K.VII.16 AO (sevinmek); *sevin-* 113 İML (şenlenmek); *sevün-* CC ~ *sövin-* CC ~ *sövin-* CC ~ *söyn-* 121 CC (sevinmek); *sevin-di* 54 Kİ (sevinmek); *sevün-di* 141-6 GT (sevinmek); *sevin-* 21a-6 DM ~ *sevün-* 21a-6 DM (sevinmek); *sewün-* 143a-1 İM (sevinmek); *sevün-di* 365 MSD ~ *sivün-sün* 78 MSD (sevinmek); *sivin-gendin* 587 LD ~ *sivün-üp* 261 LD (sevinmek); *sivün-gey* 478 DN (sevinmek); *sevün-üp* 186a-12 ŞD ~ *sövin-ür-min* 17b-10 ŞD ~ *söyün-ür* 143a-3 ŞD (sevinmek); *sivün-mes* 135-2 BD (sevinmek); *süyün-* 233-3299 KYAS (sevinmek, memnun olmak, mutlu olmak; kendini sevmek, kendini beğenmek).

Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren rastlanan fiil; ‘sevinmek, mutlu olmak’ anlamlarında tespit edilmiştir. Yeni Uygurcada *söyün-* biçiminde yaşayan fiil, aynı anlamlarını muhafaza etmektedir.

söyündür-: (bk. söyün-) Yeni Uygurcada son sesi akıcılaşan *söy-* fiilinden türetilen *söyündür-* fiili, ‘sevindirmek’ anlamını taşımaktadır: *öz érinij munçe méhribanlıkı uni söyündürüvetti* ‘Kendi kocasının bunca sevecenliği onu sevindiriyordu’ (UTİL, 1992: 625). BS’de ‘sevindirmek’ anlamında kullanılmıştır: *Apak Hociniň köñlini söyündüretti* ‘Apak Hoca’nın gönlünü hoş ederdi (sevindirirdi)’ (BS, 80). KYAS’de *söyündür-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *sevin-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-tUr-* eki getirilerek türetilen *sevintür-* fiili; ‘birini mutlu etmek, sevindirmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 791). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁵⁶⁴: *tengri yalangıkuğ ögirtürü sevintürü* ‘tanrıları ve insanları sevindirir’ (M, 52-33/34). *barçalarını sövündürding* ‘Hepsini sevindirdin.’ (CC, 138-10).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan fiil; ‘sevindirmek, memnun etmek’ anlamlarında tespit edilmiştir. Yeni Uygurcada *söyündür-* biçiminde yaşayan fiilin aynı anlamını muhafaza ettiği görülmektedir.

sözle-: Yeni Uygurcada *sözle-* fiili; ‘söylemek, konuşmak, demek, anlatmak’ anlamlarına gelmektedir: *sözligen sözüme men ige, sözlimigen sözüme maña ige* ‘Söylenen sözüme ben sahip, söylenmeyen sözüme bana sahip’ (UTİL, 1992: 616). BS’de ‘konuşmak, söylemek’ anlamlarında kullanılmıştır: *ağziňga bekip sözle! –dédi* ‘Ağızına bakıp konuş!, dedi’ (BS, 30). *bir ketime yalğan sözligen* ‘Bir kez yalan konuşan’ (BS, 153). *özini tutalmay ihtiyarsız sözlep* ‘Kendini tutamadan gayriihtiyari konuşup’ (BS, 96). *bir–biri bilenmu sözleşmide* ‘Birbiri ile de konuşmadı’ (BS, 155).

Eski Türkçede ‘konuşulan herhangi bir şey, konuşma, kelime, ifade’ *sö:z* (Clauson, 1972: 860) ismine, isimden fiil yapım eki olan *+lA-* eki getirilerek türetilen *sö:zle:-*

⁵⁶⁴ *sevintür-* M 52-34 (sevindirmek); *sevindür-gil* 1367 KB (sevindirmek, memnun etmek); *sevündür-di* 7-1 ME (sevindirmek); *sevindir-* 113 İML (başkasının sevinmesine neden olmak); *sövündür-* 138 CC (sevindirmek); *söyündür-düm* 78b-6 TZ (sevindirmek); *sewündür-* 194a-4 İM (sevindirmek).

fiili; ‘konuşmak, söylemek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 863). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁵⁶⁵.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘konuşmak, söylemek’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *sözle-* biçiminde ve ‘konuşmak, söylemek’ anlamlarını muhafaza ederek yaşamaktadır.

sözlen-: (bk. sözle-) Yeni Uygurcada *sözlen-* fiili; ‘konuşulmak, söylenmek’ anlamlarındadır: *köp yillik keçmişler sözlendi* ‘Uzun yıllık geçmişler konuşuldu’ (UTİL, 1992: 615). BS’de ‘konuşulmak’ anlamında kullanılmıştır: *birneççe sorunda sözlendi* ‘Birkaç mekânda konuşuldu’ (BS, 222).

Eski Türkçede *sö:zle-* fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *sö:zlen-* fiili; ‘söylenmek, kendi kendine konuşmak, homurdanmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 864). Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁵⁶⁶.

Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanan *sözlen-* fiili, DLT’de ‘söylemek’ (DLT, 389-305) anlamıyla geçerken Harezmi döneminden [*sözlen-miş* (ME, 87-8); *sözlen-di* (GT, 173-7)] itibaren edilgen anlamı olarak tespit edilmektedir. Yeni Uygurcada da ‘konuşulmak, söylenmek’ gibi edilgen anlamın muhafaza edildiği görülmektedir.

sözleş-: (bk. sözle-) Yeni Uygurcada *sözleş-* fiili; ‘söyleşmek, konuşmak, dertleşmek, haberleşmek’ anlamlarına gelmektedir: *bu iş toğruluk men ular bilen sözlişimen* ‘Bu iş hakkında ben onlar ile haberleşeceğim’ (UTİL, 1992: 615). BS’de ‘konuşmak’ anlamında kullanılmıştır: *Apağ Hoca Ğaldan bilen yene bir këtım*

⁵⁶⁵ *sözle-p* 161 AB (söylemek); *sözle-deçi* 1037 AY (söylemek); *sözle-ledi* LXVII.2 İKP (açıklamak, söylemek); *sözle-mek* EUTS (söylemek, konuşmak); *sözle-* ETG (söylemek); *sözle-ğler* 25 ÇB (söylemek); *sözle-yür* 2701 KB (söylemek, konuşmak); *sözle-di* 202-173 DLT (söylemek, konuşmak); *sözle-gil* 226 AH (söylemek); *sözle-yür* 37-87a2=51:23 RKÇ (söylemek, konuşmak), *sözle-gil* 28-51a1=7:176 RKÇ (anlatmak, hikâye etmek), *sözle-di* 30-98b3=16:124 RKÇ (söylenen olmak); *sözle-r-sen* 361-4 NF (söylemek, konuşmak, birinin arkasından konuşmak); *sözle-di* 5-4 ME (söylemek); *sözle-di* 33-3 MM (söylemek, konuşmak); *sözle-* 100 İML (söylemek); *sözle-* 32 CC (söylemek, demek); *sözle-di* 52 Kİ (söylemek); *sözle-* 328-4 GT (söylemek); *söyle-di* 9a-7 TZ ~ *sözle-di* 9a-7 TZ (söylemek); *sevle-* 24a-2 DM (söylemek, demek); *sözle-* 20a-2 İM (söylemek, konuşmak); *sözle-medim* 481 MSD (söylemek); *söyle-* 1270 LD ~ *sözle-r* 627 LD (söylemek); *sözle-me* 153 DN (söylemek); *sözle-yin* 19a-8 ŞD ~ *söyle-* 132a-4 ŞD (söylemek); *sözle-p* 88-1 BD (söylemek, konuşmak); *sözle-* 289 AL (söylemek); *sözla-mak* 225-3166 KYAS (konuşmak, söz söylemek, demek, söylemek).

⁵⁶⁶ *sözlen-di* 389-305 DLT (bizatihi konuşmak ve sözünü açıklamak); *sözlen-miş* 87-8 ME (söylenmek); *sözlen-di* 173-7 GT (söylenmek); *sözlan-mak* 226-3167 KYAS (kendi kendine konuşmak, söylenmek).

sözleşti ‘Apak Hoca, Galdan ile tekrar bir kez konuştular’ (BS, 120). *bir-biri bilenmu sözleşmide* ‘Birbiri ile de konuşmadılar’ (BS, 155).

Eski Türkçede *söz:zle:-* fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *söz:zleş-* fiili; ‘söyleşmek, sohbet etmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 864). Bütün dönemlerde rastlanmaktadır⁵⁶⁷: *sözleşti maŋga* (İM, 39a-5).

Taranan eserlerde ‘konuşmak, söyleşmek’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *sözleş-* biçiminde yaşamakta ve ‘konuşmak, söyleşmek’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘dertleşmek, ilişki kurmak, haberleşmek’ anlamlarını kazanmıştır.

suğar-: Yeni Uygurcada *+gAr-* eki ile türetilen *suğar-* fiili; ‘sulamak, su vermek, su içirmek; suyu verip sağlamlaştırmak, çelikleştirmek’ anlamlarıyla görülmektedir: *mallarni suğarmaq* ‘Hayvanları (hayvanlara) su içirmek’ (UTİL, 1992: 586). BS’de ‘sulamak, sağlamlaştırmak, çelikleştirmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *suğargan süyün hanın suyu* (BS, 392). *bir-ikki kətim suğardi* ‘Bir iki defa suladı’ (BS, 403).

Eski Türkçede ‘su’ anlamına gelen *su:v* (Clauson, 1972: 783) ismine, isimden fiil yapım eki olan *+gAr-* eki getirilerek türetilen *suvğar-* fiili; ‘sulamak (at vb.ni), toprağı sulamak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 786). Taranan eserlerde Karahanlı dönemi itibarıyla rastlanmaktadır⁵⁶⁸.

Karahanlı döneminden itibaren rastlanan ‘suvarmak [(DLT’de ‘atı suvarmak’ (DLT, 288-245), NF’de ‘koyunu suvarmak’ (NF, 113-9) ve ‘*cānvār* diye geçen vahşi hayvanı suvarmak’(NF, 113-7)], sulamak’ [İM’de ‘yeri sulamak’ (İM, 257a-6), ŞD’de ‘gözyaşıyla bağ bahçe sulamak’ (ŞD, 139a-6)] anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *suğar-* olarak yaşamaktadır. *Suğar-* fiili; ‘sulamak (yer, bitki vb.),

⁵⁶⁷ *sözleş-dimiz* KT D26 (sözleşmek, konuşmak); *sözleş-dimiz* BK 221 (sözleşmek, konuşmak); *sözleş-ip* 110 AB (söylemek); *sözleş-ü* M 7-10 (konuşmak); *sözleş-mek* EUTS (konuşmak, sözleşmek); *sözleş-di* 374-295 DLT (birisiyle konuşmak); *sözleş-mekleringizni* 38-2a1=58:1 RKÇ (konuşmak); *sözleş-ür-siz* 227-5 NF (konuşmak); *sözleş-tı* 89-1 ME (konuşmak); *sözleş-ti* 55-2 MM (söyleşmek, konuşmak); *sözleş-* 390b-1 İM (birine söz söylemek), *sözleş-* 407a-8 İM (konuşmak), *sözleş-* 39a-5 İM (hitap etmek), *sözleş-* 35a-8 İM (görüşmek); *sözleş-ti* 141-7 GT (söyleşmek, konuşmak, bahsetmek); *sözleş-* 133 İML (konuşmak); *söyleş-mege* 60a-4 TZ (söyleşmek); *sevleş-* 20b-2 DM (söyleşmek); *sözleş-tiler* 724 LD (sözleşmek, anlaşılmak); *sözleş-elim* 151a-8 ŞD (söyleşmek, konuşmak); *sözleş-eling* 289-2 BD (sözleşmek, söyleşmek, konuşmak); *sözleş-ti* 288 AL (söyleşmek); *sözleş-mak* 226-3168 KYAS (birlikte konuşmak, söz söylemek).

⁵⁶⁸ *suwgar-* 288-245 DLT (suvarmak); *suvğar-ur-lar* 113-7 NF ~ *suwar-dı* 113-12 NF (sulamak); *suvar-dı* 54-4 ME (sulamak); *suwar-* 257a-6 İM (sulamak); *suğar-ur-sin* 132a-2 ŞD (sulamak), *sula-ydur-min* 139a-6 ŞD (sulamak); *suğar-mak* 227-3188 KYAS (bir yeri veya bir hayvanı sulamak).

suvarmak, su vermek' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca *suğar-* fiili, 'metal aletleri daha sert hâle getirmek amacıyla yapılan çelikleştirme uygulaması' için kullanılan bir fiil olma özelliği kazanmıştır.

suğur-: Yeni Uygurcada *suğur-* fiilinin 'bir nesne içinden çıkarmak, çekip almak' anlamlarına geldiği görülmektedir: *piçakni şarttide suğurup* 'Bıçağı hemen çıkarıp' (UTİL, 1992: 586). *BS*'de çekmek, çıkarmak anlamlarında kullanılmıştır: *uniñ ikki çişini suğurup* 'Onun iki dişini çekip' (BS, 46). *hencerlerini kinidin suğurup* 'Hançerlerini kınından çıkarıp' (BS, 104).

Eski Türkçede 'bir şeyi çekmek, boşaltmak' anlamlarına gelen *suğ-* (Clauson, 1972: 805) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-Ur-* eki getirilerek türetilen *suğur-* fiili; 'bir nesneyi bir şey içinden çıkarmak, arasından çıkarmak, çekmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 816). Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait *M*'de (M, 12-45) rastlanmaktadır⁵⁶⁹.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan fiil; tarihî süreçte 'koparmak, çıkarmak' anlamlarında tespit edilmiştir. Yeni Uygurcada da *suğur-* fiili, aynı anlamlarını muhafaza etmektedir.

suğurul-: (II) (bk. suğar-) Eski Türkçede *suvğar-* fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *suvğarın-* fiili, 'suluyormuş gibi yapmak' anlamına gelmektedir. Clauson, *suvğarıl-* fiiline yer vermemiştir (Clauson, 1972: 787). Aslında *BS*'de 'sulamak' anlamında *suğar-* fiili yazılmış ancak 'sulanmak' anlamında *suğiril-* yerine *suğurul-* yazılmıştır. Yeni Uygurcaya ait sözlüklere bakıldığında da bu fiilin *suğiril-* olarak yazılması gerektiği görülmektedir: *kan ve köz yaşliri bilen suğirilğan* 'Kan ve gözyaşları ile sulanan' (UTİL, 1992: 587). *BS*'de de 'sulanmak' anlamında kullanılmıştır: *Se'idiye helkiniñ issik keni bilen suğurulğan* 'Seidiye halkının sıcak kanı ile sulanan' (BS, 68). *pak ve issik keni bilen suğurulğan bir parçe mukeddes abididek kıpkızıl yaltırap* 'Temiz ve sıcak kanı ile sulanan bir parça mukaddes abide gibi kıpkırmızı parıldayıp' (BS, 114). *KYAS*'de *suğurul-* fiiline rastlanmamıştır.

Taranan eserlerde Karahanlı döneminde *RKÇ*'de 'su içirilmek' (RKÇ, 37-13b1=47:15), Kıpçakçaya ait *İM*'de ise 'sulanmak' (İM, 140b-8) anlamıyla

⁵⁶⁹ *suğur-dung* M 12-45 (koparmak); *sogur-dı* 289 AL (çıkarmak); *suğur-mak* 227-3195 KYAS (çekmek, çekip çıkarmak, herhangi bir uzun nesneyi örneğin kılıcı kınından, bir değneyi ince odun demetinden).

görülen⁵⁷⁰ fiil; Yeni Uygurcada da ‘sulanmak, su dökülmek’ anlamlarını koruyarak ve *sugiril-* biçiminde yaşamaktadır.

suluk: (bk. **sugar-**) Yeni Uygurcanın Çağataycadan itibaren görülen fonetik özelliği gereği son sesi tonsuzlaşan *suluk* ismi; ‘suyu olan, sulu’ anlamlarına gelmektedir: *suluk yer* ‘Sulu yer’ (UTİL, 1992: 590). BS’de ‘sulu’ anlamında kullanılmıştır: *tinik suluk bulaklar* ‘Duru sulu pınarlar’ (BS, 33). *sépil astidiki sésik suluk hendekke* ‘Kale altındaki kötü kokan sulu hendeğe’ (BS, 43). KYAS’de *suluk* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *su:v* ismine, isimden isim yapım eki +*IUg* eki getirilerek türetilen *suvluğ* ismi, ‘sulu’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 788). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁵⁷¹.

Eski Uygurcaya ait metinlerden itibaren rastlanan isim, Yeni Uygurcada *suluk* biçiminde ve ‘sulu’ anlamını koruyarak yaşamaktadır.

sun-: (II) Yeni Uygurcada iç sesteki ünlünün yuvarlaklaştığı *sun-* fiilinin ‘kırmak, saygınlığı azalmak, darbe yemek, bozulmak, itibarı zedelenmek’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *eynek sunmak* ‘Ayna kırılmak’ (UTİL, 1992: 595). BS’de ‘kırmak’ anlamında kullanılmıştır: *ikki kavul öküzniñ puti sunup* ‘İki güçlü öküzün bacağı kırılıp’ (BS, 26). *béši yerilgan, puti sungan* ‘Başı yarılan, bacağı kırılan’ (BS, 265).

Eski Türkçede ‘kırmak’ anlamına gelen *sı:-* (Clauson, 1972: 782) fiiline, dönüşlü ve edilgen çatı olan *-n-* eki getirilerek türetilen *sın-* fiili; ‘kırmak, kırılmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 833). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁵⁷².

⁵⁷⁰ *suwar(i)l-ur* 37-13b1=47:15 RKÇ (su içirilmek); *suwarıl-* 257a-7 İM ~ *suvarıl-* 140b-8 İM (su verilmek).

⁵⁷¹ *suvluğ* M 105-27 (sulu, suya ait); *suvluğ* EUTS (sulu); *suwluğ* 385-6 NF (sulu, suyu bol); *suvlu* 51-8 ME ~ *suvluğ* 51-8 ME (sulu, suyu bol); *sufli* 115a-7 İM (sulu, su dolu); *suluk* 173a-13 ŞD (sulu, yaşlı); *suluk* 292 AL (sulu).

⁵⁷² *sin-ar* 28 KİP (kırılmak); *sin-mak* EUTS (kırılmak, parçalanmak); *sin-* ETG (kırılmak, parçalanmak); *sin-mış* 116 AB (sınmak, kırılmak, parçalanmak); *sin-ur* XVII.5 İKP (kırılmak, parçalanmak); *sin-mış* 6 IrkB (kırılmak); *sin-ip* 31-34a1=19:90 RKÇ (kırılmak, yıkılmak); *sin-* 105 İML (kırılmak); *sin-* 143 CC (kırılmak); *sin-dı* 54 Kİ (kırılmak); *sin-* 109b-7 İM (kırılmak); *sin-ip* 301-4 GT (kırılmak); *sin-dı* 2601 LD (kırılmak); *sin-dı* 490 DN (kırılmak); *sin-iptur* 192a-4 ŞD (kırılmak); *sin-madı* 390 BD (kırılmak); *sün-mak* 231-3265 KYAS (kırılmak).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘kırılmak, parçalanmak’; [AB’de ‘zayıflamak (beden)’ (AB, 116) ve ‘kırılmak (kalp)’ (AB, 457), RKÇ’de ‘bozguna uğramak (asker)’ (RKÇ, 34-50a3=38:11)] anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *sun-* biçiminde yaşamaktadır. *Sun-* fiili; gerçek ve mecazi anlamlarıyla ‘parçalanmak, kırılmak (rencide olmak) ve bozguna uğramak’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca AB’de görülen beden için ‘zayıflamak’ (AB, 116) anlamına paralel olarak Yeni Uygurcada yüz için ‘sarıp solmak, bitkin görünmek’ anlamında *sun-* fiilinin kullanıldığı yani bu anlamın da korunduğu görülmektedir.

sundur-: (bk. sun- II) Yeni Uygurcada ettirgen çatı eki olan *-dUr-* eki getirilerek türetilen *sundur-* fiili; ‘kırmak, parçalamak, bölmek, dönüştürmek’ anlamlarına gelmektedir: *nanni sundur-* ‘Ekmeği bölmek’ (UTİL, 1992: 594). BS’de ‘kırdırmak, kırmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *bir kötek bilen uni urup sundurğanidi* ‘Bir kütük ile onu (ona) vurup kırdırmıştı’ (BS, 85).

Eski Türkçede *sın-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-dUr-* getirilerek türetilen *sındur-* fiili; ‘kırmak, parçalamak, yemin bozmak’ anlamlarına gelmektedir. Karahanlı dönemi itibarıyla rastlanmaktadır⁵⁷³.

Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanan fiil; ‘kırmak, parçalamak’ anlamlarına gelmektedir. Görüldüğü gibi fiilde bulunan ettirgen çatı ekinin Harezmi, Kıpçak ve Çağatay dönemi eserlerinde fiilin anlamına yansımayaarak ‘kırmak’ anlamını da taşıdığı görülmektedir. RKÇ’de ise fiilin mecazi anlamıyla karşılaşılmaktadır: *sındurdılar bıçıklarını* (RKÇ, 27-27b2=5:13). Yeni Uygurcaya bakıldığında ise *sundur-* fiili; ‘kırmak, kırdırmak’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘sert cisimlerin kırılmasının’ yanı sıra ‘yumuşak cisimlerin bölünmesi, parçalanması’ anlamını da kazanmıştır. Fiilin Yeni Uygurcada kazandığı bir diğer anlam ise ‘dönüştürmek, çevirmek’tir.

susiz: (bk. suğar-) Yeni Uygurcada yalnızca düz dar ünlülü olan isimden isim yapım eki *+sIz* eki getirilerek türetilen *susiz* ismi; ‘susuz, suyu olmayan’ anlamlarına gelmektedir: *susiz yer* ‘Susuz yer’ (Necip, 2013: 366). BS’de ‘susuz’ anlamında

⁵⁷³ *sındur-dılar* 27-27b2=5:13 RKÇ (yemin bozmak, sözden dönmek); *sındur-dı* 12-16 NF (kırmak); *sındur-* 130 İML (kırmak); *sındur-ıp* 46-3 GT ~ *sındur-dılar* 22-7 GT (kırmak); *sındur-* 25 CC (kırmak, parçalamak); *sındur-dı* 60 Kİ (kırmak); *sındur-dı* 31a-13 TZ (kırmak); *sındur-* 465a-8 İM (kırdırmak); *sındur-* 736 MSD (kırmak, parçalamak, yarmak); *sındur-ma* 1451 LD (kırdırmak); *sındur-up* 30 DN (kırdırmak); *sındur-* 165b-6 ŞD (kırmak, bozmak); *sındur-dum* 551-8 BD (kırdırmak); *sündür-mağ* 231-3261 KYAS (kırdırmak, kırmak).

kullanılmıştır: *bü gün çölde susuz kaldım* ‘Bugün çölde susuz kaldım’ (BS, 379). *bundak baş-ahiri yok, giyahsız, susuz çöl-ceziride* ‘Böyle baş[ı] sonu olmayan, bitkisiz, susuz çöl [ve] sahrada’ (BS, 33). KYAS’de *susuz* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *su:v* ismine, isimden isim yapım eki getirilerek türetilen *suvsuz* ismi; ‘susuz’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 792). Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren rastlanmaktadır⁵⁷⁴.

suva-: Yeni Uygurcada *suva-* fiili; ‘bir insana veya nesneye sürtmek, sürtüp alçılmak’ anlamlarına gelmektedir: *dora suva-* ‘İlaç (merhem) sürmek’ (UTİL, 1992: 600). BS’de ‘sıvamak’ anlamında kullanılmıştır: *hemme yerini samanlık kakul lay bilen kat-kat suvap* ‘Her yerini samanlı çamur ile kat kat sıvayıp’ (BS, 358).

Eski Türkçede *su:v* ismine, isimden fiil yapım eki olan +A- eki getirilerek türetilen *suva:-* fiili; ‘(arazi) sulamak, su vermek; sıvamak, alçılmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 785). Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁵⁷⁵: *yerin suvap* ‘toprağı sıvayıp’ (AY, 0924). *ewüñgñüñ taş tamını suwamış-sen* (NF, 224-4).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan *suva-* fiili, ‘sıvamak’ anlamında tespit edilmiştir. CC’ye bakıldığında ise *sıhan-* fiiliyle karşılaşılmaktadır. *Sıhan-* fiili, ‘kol yenini sıvamak’ (CC, 161) şeklinde açıklanmaktadır. Yeni Uygurcaya bakıldığında ise *suva-* fiilinin, ‘bir nesneye veya insan bedenine sürtmek’ anlamını koruduğu görülmektedir.

suyuk: (bk. suva-) Yeni Uygurcada iç seste akıcılaşma görülen *suyuk* isminin ‘sulu, sıvı, seyrek, hafif, anlamsız, alçak’ anlamlarını karşılamaktadır: *suyuk ösken şal* ‘Seyrek dokunan eşarp’ (UTİL, 1992: 601). BS’de ‘sıvı, sulu’ anlamlarında kullanılmıştır: *aginiler, bundak yiliki suyuk* ‘Dostlar, bunun gibi iliği sıvı’ (BS, 264). KYAS’de *suyuk* ismine rastlanmamıştır.

⁵⁷⁴ *subsuz* BK GD (susuz, çorak yer); *suvsuz* M 112-18 (susuz); *suwsuz* 355-7 NF (susuz); *sıvıvsuz* 15-4 ME (susuz).

⁵⁷⁵ *suva-p* 0924 AY (sıvamak); *suva-mak* EUTS (sıvamak); *suva-sar* M 51-1 (sıvamak); *suva-yu* İKP 1-3 (sıvamak); *suva-mış-sen* 224-4 NF (sıvamak); *suva-dı* 92-7 ME (sıvamak); *sıba-* 115 İML (bulaştırmak, sıvamak); *sıhan-* 161 CC (kol yenini sıvamak); *sıva-dı* 32a-11 TZ ~ *sıza-dı* 32a-11 TZ ~ *suva-dı* 32a-11 TZ (sıvamak); *sığa-ra* 167b-8 ŞD (sıvazlamak); *suva-r* 294 AL ~ *siv-er* 284 AL (sıvamak); *sua-mak* 226-3173 KYAS ~ *suba-mak* 226-3177 KYAS (herhangi bir sıvıyı yüzeyde yaymak, sürmek, mesh etmek, sıvamak).

Eski Türkçede *suva*:- fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *suwuk* (*suvuk*) ismi; ‘sıvı, akışkan, akıcı, seyrek, cıvık’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 786). *DLT*’de (DLT, 517-415) rastlanmaktadır⁵⁷⁶.

DLT’de görülen *suvuk* ismi, ‘yumuşak sıvı’ (DLT, 517-415) olarak açıklanmıştır. Yeni Uygurcada *suyuk* biçiminde yaşayan isim, ‘içerisinde su oranı fazla olan sıvı’ anlamını korumaktadır. Ayrıca saç, sakal; bitki için ‘çok sık olmayan, seyrek’ ve insanlar için kullanıldığında ‘ciddi olamayan, gereksiz samimi ve yersiz davranışları olan kişi’ için kullanılan *sulu* anlamının da *suyuk* ismi ile anlatıldığı yani bu yeni anlamın Yeni Uygurcada kazanıldığı görülmektedir.

süpürül-: Yeni Uygurcada *süpürül-* fiili, ‘süpürülmek’ anlamına gelmektedir: *buluñ-puçaqlirigiçe taza süpürülgen bolup* ‘Köşe bucaklara kadar süpürülmüş olup’ (UTİL, 1992: 627). *BS*’de ‘süpürülmek’ anlamında kullanılmıştır: *süpürülüp, su sêpilgen* ‘Süpürülüp su serpilen’ (BS, 222). *KYAS*’de *süpürül-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘süpürmek, kovmak, göndermek’ anlamlarına gelen *sipir*-⁵⁷⁷ (Clauson, 1972: 791) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *sipril-* (*süprül-*) fiili; ‘süpürülmek, çıkarılmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 792). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁵⁷⁸.

Bu fiil; Karahanlı Türkçesinde *DLT*’de ve Kıpçak Türkçesinde *Kİ*’de ‘süpürülmek’ (Kİ, 51) anlamında görülmektedir. Ayrıca *Kİ*’de ‘çekilip gitmek’ (Kİ, 51) şeklinde açıklandığı görülen fiilin aslında *DLT*’de de aynı anlamı taşıdığı şu sözcükte tespit edilmektedir: *DLT*’de *süpür-* fiilinden türetilen *süprük* ismi; ‘Süpürülüp atılan işe yaramaz, önemsiz atık nasıl gidiyorsa git!’ (DLT, 382-300) anlamında kişiye hakaret ederek kovma sözcüğü olarak açıklanması, *süpür-* fiilinin gitmek anlamını da göstermektedir.

sürtül-: Yeni Uygurcada *sürtül-* fiili; ‘silinmek, temizlenmek’ anlamlarıyla görülmektedir: *siniptiki parta-orunduklarniñ hemmisi sürtülüp* ‘Sınıftaki sıra [ve]

⁵⁷⁶ *suvuk* 517-415 DLT (yumuşak sıvı).

⁵⁷⁷ *sipir-miş* M 50-5 (süpürmek); *sipir-mek* EUTS (süpürmek, temizlemek); *sipir-* ETG (süpürmek); *süpür-di* 311-256 DLT (süpürmek); *süpür-di* 222-6 ME (temizlemek); *süpür-gil* 113-7 GT (süpürmek); *süpür-* 114 İML (süpürgeyle çöp ve tozu kaldırmak); *süpür-di* 51 Kİ (bugünkü manasında); *sipir-di* 31b-1 TZ ~ *süpür-di* 31b-1 TZ (süpürmek); *sipirge* 10b-16 DM ~ *süpürge* 10b-16 DM (süpürge); *süpür-gey* 149 MSD (süpürmek); *süpür-di* 50 DN (süpürmek); *süpür-gey* 120-1 BD (süpürmek); *sipur-mak* 224-3130 KYAS (süpürmek).

⁵⁷⁸ *süprül-di* 382-300 DLT (süpürülmek); *süprül-di* 51 Kİ (bugünkü manasında), *süprül-di* Kİ (çekilip gitmek).

sandalyelerin hepsi silinip' (UTİL, 1992: 632). BS'de 'silinecek' anlamında kullanılmıştır: *obdan sürtülmise mervayitmu parkirimaydu* 'iyi silinmese inci de parlamayacak (parlamaz)' (BS, 264). KYAS'de *sürtül-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede 'sürtmek, ovmak, silmek' anlamlarına gelen *sürt-*⁵⁷⁹ (Clauson, 1992: 846) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *sürtül-* fiili; 'sürtülmek, ovulmak' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1992: 847). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁵⁸⁰.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan *sürt-* fiili; Eski Uygur ve Karahanlı dönemlerinde 'ovmak, sürtmek' anlamlarına gelmektedir. Ayrıca Karahanlı ve Harezmi Türkçesine [*yıpar sürtdi* (ME, 70-2)] ait eserlerde 'sürmek, bulaştırmak' anlamlarıyla da karşılaşılmaktadır. *Kİ* (Kİ, 52) ve *İM*'de (İM, 89a-5) 'silmek' anlamıyla tespit edilen fiilin edilgen çatı eki almış hâli ile ilk kez *DLT*'de karşılaşılmıştır. *DLT*'de iki ayrı madde başında incelenen *sürtül-* fiilinin birincisi, 'kazınmak' (DLT, 382-300); ikincisi, 'bir şey sürülmek' (DLT, 382-300) olmak üzere açıklanmaktadır. Kıpçakçaya ait *İM*'de ise 'el ile silmek, el sürmek' anlamlarında görülmektedir: *necāset kırsā sürtölgey* (İM, 140a-8). Yeni Uygurcada 'silinecek' anlamını muhafaza etmiş ancak *DLT*'de rastlanan 'kazınmak' anlamını kaybetmiştir.

sürül-: Yeni Uygurcada *sürül-* fiili; 'sürülmek, ilerlemek, taşımak; çizilmek, yırtılmak' anlamlarını taşımaktadır: *baliniñ yüzige sopun sürüldi* 'Çocuğun yüzüne sabun sürüldü' (UTİL, 1992: 636). BS'de 'ilerlemek, sürülmek' anlamında kullanılmıştır: *koyuq tuman cenubka sürülüp* 'Koyu duman güneye ilerleyip' (BS, 439). *bulut tövenge sürülüp* 'Bulut aşağı sürülüp (çekilip)' (BS, 404). KYAS'de *sürül-* fiiline rastlanmamıştır.

⁵⁷⁹ *sürt-* ETG (ovmak); *sürt-mek* EUTS (sürtmek); *sürt-er* 629-524 DLT (bir şeyi bir şeye sürtmek), *sürt-er* 629-524 DLT (yağ vb.ni sürmek); *sürt-erler* 44-11 NF (sürmek, sürünmek, sürtmek, bulaştırmak); *sürt-di* 70-2 ME (sürmek, bulaştırmak); *sürt-mek* 97-2 MM (sürtmek, sürmek); *sürt-* 108 İML (ovmak); *sürt-* 58 CC (sürtmek); *sürüt-tü* 52 Kİ (sürtmek, silmek); *sürtü-di* 5b-8 TZ ~ *sürüt-ti* 13b-4 TZ (kaşımak, sürtmek); *sürt-* 89a-5 İM (el ile silmek), *sürt-* 95a-7 İM (elle dokunmak), *sürt-* 99b-1 İM (elle bir şeyi eğmek); *sürt-er* 781 LD (sürtmek); *sürt-üp* 296 DN (sürtmek); *sürt-ey* 340 BD (sürtmek); *sürt-mak* 231-3273 KYAS (silmek, silip kurutmak, kolayca dağılan bir şeyi bir yere sürmek).

⁵⁸⁰ *sürtül-di* 382-300 DLT (sürtülüp kazınmak, bir başkası tarafından sürtülmek); *sürtül-* 140a-8 İM (el ile dokunulmak); *sürtül-ür* 298-8 GT (sürtülmek, aşınmak).

Eski Türkçede ‘uzaklaşmak, yola devam etmek; zaman harcamak, ilerlemek, takip etmek’ anlamlarına gelen *sür-*⁵⁸¹ (Clauson, 1972: 844) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *sürül-* fiili; ‘sürülmek, uzaklaşmak, parlatılmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 852). Köktürk döneminden itibaren rastlanan *sür-* fiili; *KT* ve *BK*’de (*BK*, D19) ‘birini bir yerden uzaklaştırmak, kovmak’ anlamlarında görülmektedir: *süre (e)ltdi* ‘sürüp kaçırttı’ (*KT*, D23). *ŞU*’ya bakıldığında fiilin ‘ilerletmek, önünde yürütmek’ (*ŞU*, G2) anlamlarında kullanıldığını tespit edilmektedir. Eski Uygurcaya ait *İKP*’de [*bêş yüz ud süre önti* ‘beş yüz öküzü sürerek, (ona doğru) ilerledi.’ (*İKP*, LXV)] ‘gütmek’ anlamında rastlanan bu fiilin; Karahanlı dönemine ait eserlerde ‘kovmak, uzaklaştırmak; gütmek’ anlamlarını koruduğu görülmektedir. Ayrıca ‘dokundurmak’ anlamını kazanmıştır. Örneğin teyemmümün anlatıldığı *RKÇ*’nin bu bölümündeki *sür-* fiili, ‘sürmek, meshetmek’ anlamında kullanılmaktadır: *arığ toprakka sürüngler* (*RKÇ*, 26-19b1=4:43) Harezmi döneminde *sür-* fiilinin *boy sür-* (*ME*, 190-5) kullanımı dikkat çekmektedir. Eserde pek çok kez ‘boyun eğmek’ anlamında rastlanan *boyun sü-* (*ME*, 34-1) fiilini belirtmekte fayda bulunmaktadır. Yeni Uygurcada *sür-* biçiminde yaşayan fiilinin; ‘sürüklemek, devam etmek, sürgün etmek’ anlamlarını koruduğu tespit edilmektedir. Ayrıca ilk kez *KB*’de de görülen (*KB*, 4771) ‘keyif sürmek, lezzetini almak’ anlamlarının da muhafaza edildiği söylenmelidir: *haraḳniḡ peyzini sür-* ‘içkinin keyfini sürmek’ (*UTİL*, 1992: 635). Yeni Uygurcada *sür-* fiilinin, taranan tarihî eserlerde rastlanmayan ‘ertelemek’ anlamını kazandığı tespit edilmektedir.

⁵⁸¹ *sür-e* *KT* D23 (sürmek, uzaklaştırmak); *sür-e* *ŞU* G2 (sürmek); *sür-* *ETG* (sürmek); *sür-mek* *EUTS* (sürmek), *sür-mek* *EUTS* (gütmek, otlatmak, sarfetmek); *sür-e* *LXV.2 İKP* (önünde yürütmek, itmek); *sür-er* 3548 *KB* (sürmek, kovmak, sürgün etmek, devam etmek); *sür-di* 267-234 *DLT* (at vb.ni sürmek), *sür-di* 267-234 *DLT* (kovmak, kovalamak), *sür-di* 267-235 *DLT* (birini bir yerden sürmek), *sür-* 215-185 *DLT* (önüne katıp sürmek); *sür-üngler* 26-19b1=4:43 *RKÇ* (sürmek, meshetmek), *sür-dimiz* 33-69a3=35:9 *RKÇ* (sürmek, zorla başka yere göndermek, kovmak), *sür-gey-men* 31-18b1=19:46 *RKÇ* (taş atarak uzaklaştırmak); *sür-seler* 238-9 *NF* (sürmek, çıkarmak, uzaklaştırmak, sürmek, sürüklemek); *sür-medi* 190-5 *ME* (eğmek, bükmek), *sür-di* 36-6 *ME* (sürmek, götürmek), *sür-di* 47-3 *ME* (çift sürmek); *sür-* 103-4 *MM* (ovmak, sürmek), *sür-er* 361-4 *MM* (uzaklaştırmak, sürgün etmek); *sür-se* *Ka.I.7 AO* (sürmek); *sür-* 110 *İML* (önüne koyup götürmek), *sür-* 112 *İML* (kovmak); *sür-* 146 *CC* (sürmek), *sür-* 161 *CC* (üzerine bir şeyi sürmek, yağ sürmek); *sür-di* 52 *Kİ* (kovmak), *sür-di* *Kİ* (arkasından sürerek yürütüp götürmek); *sür-di* 20 a-2 *TZ* (sürmek); *sür-* 342a-7 *İM* (hayvanı ardından sürmek), *sür-* 427a-4 *İM* (nakletmek, taşımak), *sür-* *İM* (el ile dokunmak, el sürmek); *sür-gül* 273-3 *GT* (bir şeyi sürmek), *sür-üp* 99-11 *GT* (bir şeye sürmek), *sür-üng* 42-8 *GT* (sürmek, kovmak); *sür-seng* 386 *MSD* (sürmek, kovmak); *sür-mege* 1126 *LD* (sürmek), *sür-er* 185 *LD* (kovmak); *sür-* 441 *DN* (sürmek, kovmak); *sür-üptür* 14b-5 *ŞD* (eğlenmek, keyif sürmek, sürmek); *sür-di* 227-2 *BD* (sürmek, sevk etmek, sürtmek, uzaklaştırmak, kovmak, iyi bir durum içinde bulunmak, devam ettirmek); *sür-* 231-3271 *KYAS* (temizlenmek, arındırılmış hava akımı), *sür-* 231-3272 *KYAS* (koyun sürmek).

Taranan eserlerde ilk kez Karahanlı Türkçesi döneminde rastlanan⁵⁸² *sürül-* fiili; *DLT*'de üç madde başında verilmiştir. Birinci *sürül-*, 'güdölmek' (*DLT*, 330-267); ikincisi, 'sürgün edilmek' (*DLT*, 330-267); üçüncü madde başı ise 'boncuk vb.nin birisi tarafından ezilmek' (*DLT*, 330-267) şeklinde açıklanmaktadır. Aynı dönem eseri olan *RKÇ*'de 'uzaklaştırmak, kovulmak' (*RKÇ*, 28-66b3=8:6) anlamlarında görölen fiille Harezmi dönemine ait *ME*'de 'devenin sürölmesi' (*ME*, 161-4) şeklinde karşılaşılmaktadır. Yeni Uygurcada *süröl-* fiili; 'sürölmek, ilerlemek, taşımak' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca 'temas etme' anlamıyla alakalı bir şekilde 'yaralanmak, çizilmek, yırtılmak' anlamlarını kazanmıştır.

süzük: Yeni Uygurcada *süzük* ismi; 'saf, temiz, açık' anlamlarında görölmektedir: *süzük ve sap havada* 'Açık ve saf havada' (*UTİL*, 1992: 638). *BS*'de 'açık, saf, temiz' anlamlarında kullanılmıştır: *deñizdek süzük asmanda* 'Deniz gibi açık gökyüzünde' (*BS*, 47). *ëki ak, kızili kızil süzük yüziğe* 'Akı ak, kızılı kızıl temiz yüzüne' (*BS*, 170). *ëriklarda şildirlep ëkivatkan*⁵⁸³ *süzük sular* 'Arklarda[n] şırıldayıp akmakta olan temiz sular' (*BS*, 292). *KYAS*'de *süzük* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede 'süzmek' anlamına gelen *süz-* (*Clauson*, 1972: 861) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *süzük* ismi; 'açıklığa kavuşturulmuş, temiz, saf' anlamlarına gelmektedir (*Clauson*, 1972: 862). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görölmektedir⁵⁸⁴: *arığ süzük kirtgünç köngölin* 'Temiz, duru, imanlı gönöl ile' (*KİP*, 50-51). *nevadır süzük az bolur* 'nâdir ve süzülmüş (söz) az olur' (*AH*, 479).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren 'saf, duru, temiz, süzülmüş, berrak' anlamlarında görölen isim; Yeni Uygurcada *süzük* biçiminde yaşamaktadır. *Süzük* ismi; 'saf, temiz, berrak' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca hava için 'açık' anlamını da kazanmıştır.

⁵⁸² *süröl-di* 330-267 *DLT* (binek hayvanları sürölmek), *süröl-di* *DLT* (bir yerden sürölmek), *süröl-di* 330-267 *DLT* (boncuk vb.nin birisi tarafından ezilmek); *süröl-ürler* 28-66b3=8:6 *RKÇ* (sürölmek, uzaklaştırmak); *süröl-di* 161-4 *ME* (sürölmek, götürölmek); *süröl-* 343a-6 *İM* (hayvan ardından sürölmek); *südreli-di* 285 *AL* (sürölmek).

⁵⁸³ *ëkivatkan* < *aç-* (fiil) + *-i* (zarf-fiil eki) *yat-* (yardımcı fiil) + *-kan* (sıfat-fiil eki).

⁵⁸⁴ *sözün* A51 *KİP* ~ *süzük* 51 *KİP* (arı, temiz); *süzök* 0949 *AY* (temiz, saf, berrak); *süzük* M 13-26 (temiz, saf); *süzük* ETG ~ *süzök* ETG (berrak); *süzüg* EUTS ~ *süzük* EUTS (süzölmüş, duru, berrak); *süzük* 973 *KB* (süzük, süzülmüş); *süzük* 196-168 *DLT* (saf, mavi), *süzük* 196-168 *DLT* (yakut vb. saf olan taşlar); *süzük* 477 *AH* (süzölmüş); *süzük* 125-7 *ME* (temiz, arı, saf); *süzük* 162 *İML* (halis); *süzük* 116 *CC* (süzölmüş, berrak).

süzül-: (bk. süzük) *Süzül-* fiili; Yeni Uygurcada ‘arınmak, temizlenmek; açık hâle gelmek; yoğunluğunu kaybetmek (her tür dokumalar hakkında)’ anlamlarına gelmektedir: *iştanniñ tizi süzülmek* ‘İç donunun dizi incelmek’ (UTİL, 1992: 639). BS’de ‘açılmak, temizlenmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *layka aqqan su hergiz süzülmeydu!* ‘Çamura akan su asla temizlenmeyecek (temizlenmez)!’ (BS, 256). *külreñ hava asta-asta süzülip* ‘Kül rengi hava yavaş yavaş açılıp’ (BS, 46).

Eski Türkçede *süz-* fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *süzül-* fiili; ‘zorlanmak, açıklığa kavuşturulmak; arınmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 863). Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁵⁸⁵: *sëbinti süzülti* ‘sevindi (günahlarından) arındı’ (İKP, XLVII).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan *süzül-* fiili; Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesine ait eserlerde hem somut hem soyut anlamda ‘temizlenmek, arınmak’ anlamlarında tespit edilmektedir. Harezmi döneminde ME’de rastlanan fiil, ‘eskiyip dökülmek’ (ME, 206-2) anlamında geçmektedir. *Süzül-* fiili; Yeni Uygurcada da ‘arınmak, temizlenmek’ anlamlarını korumaktadır. ‘Açık hâle gelmek, aydınlanmak’ anlamlarını da taşıyan bu fiil; her tür dokumalar hakkında ‘yoğunluğunu kaybetmek’ anlamlarına gelmektedir. Tam bu noktada, ME’de de *süzül-* fiilinin ‘eskimek’ (ME, 206-2) anlamında kullanıldığını hatırlatmakta fayda bulunmaktadır.

talaş: Yeni Uygurcada *talaş* ismi; ‘tartışma, kavga, çekişme, anlaşmazlık’ anlamlarına gelmektedir: *ularda bir mesile üstide talaş boldi* ‘Onlarda bir mesele üstünde anlaşmazlık oldu’ (Schwarz, 1992: 170). BS’de ‘tartışma, çekişme’ anlamlarında kullanılmıştır: *talaş kil-* ‘Münakaşa etmek’ (BS, 69). *talaş-tartış* ‘Tartışma [ve] münakaşa’ (BS, 414). KYAS’de *talaş* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘yağmalamak, talan etmek, çalıp çırpma, tutuklamak’ anlamlarına gelen *tala-*⁵⁸⁶ (Clauson, 1972: 492) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-ş+* getirilerek

⁵⁸⁵ *süzül-gülük* 1115 AY (süzülmek, temizlenmek); *süzül-mek* EUTS (süzülmek, temizlenmek); *süzül-ti* XLVII.1 İKP (temizlenmek, arınmak); *süzül-ti* M 58-53 (süzülmek, inanmak); *süzül-ür* 221 KB (süzülmek); *süzül-di* 330-268 DLT (su vb. saflaşmak); *süzül-di* 206-2 ME (eskiyip dökülmek); *süzül-mak* 233-3305 KYAS (süzülmek).

⁵⁸⁶ *tala-mak* EUTS ~ *talı-mak* EUTS ~ *tal-mak* EUTS (talan ve yağma etmek); *tala-p* 280 KB (yağma etmek); *tala-dı* 65 Kİ (dalamak); *tala-dı* 37 b-5 TZ (talan etmek); *tala-* 229a-3 İM (yağma etmek); *tala-mak* 834 LD (talan etmek, yağmalamak); *tala-p* 513-1 BD (talan etmek, yağmalamak); *tala-b* 167 (yağma etmek); *tala-* 245-3455 KYAS (talan etmek; kavga etmek).

türetilen *talaş* ismi; ‘dalaş, kavga, dövüş’ anlamlarına gelmektedir. Taranan eserlerde Çağataycaya ait eserlerde rastlanmaktadır⁵⁸⁷: *kılmağay uruş talaş* (ŞD, 68b-1).

Çağataycaya ait eserlerde ‘kavga, dövüş, savaş’ anlamlarında rastlanan ismin Yeni Uygurcada *talaş* olarak yaşadığı görülmektedir. *Talaş* ismi; ‘tartışma, çekişme, kavga’ anlamlarını korumaktadır.

talaş-: (bk. talaş) Yeni Uygurcada *talaş-* fiili; ‘tartışmak, kavga etmek; çabalamak, gayret etmek; ısırarak’ anlamlarını taşımaktadır: *itlar talişivatidu* ‘Köpekler ısıyorlar’ (Schwarz, 1992: 170). *BS*’de ‘tartışmak, kavga etmek, mücadele etmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *kuyaş nurida güzel kızlar bilen hösn talaşkandek* ‘Güneş ışığında güzel kızlar ile güzellik kavgası yapar gibi’ (*BS*, 93). *can talişip* ‘Can çekişip’ (*BS*, 122). *ademler bilen gep talişip* ‘Adamlar ile söz dalaşına girip’ (*BS*, 264).

Eski Türkçede *tala-* fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *talaş-* fiili; ‘kavga etmek, tartışmak, anlaşmamak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 502). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁵⁸⁸: *menüm bile şavaşma* ‘Benimle savaşma’ (*DM*, 21a-6).

İlk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanan ‘dalaşmak, dövüşmek, sataşmak’ anlamlarına gelen *talaş-* fiili; Yeni Uygurcada da *talaş-* biçiminde yaşamaktadır. Yeni Uygurcada ‘dalaşmak, (bir şeyi birinin elinden almak için) mücadele etmek, dövüşmek, sataşmak’ anlamlarını korumakla birlikte ‘çabalamak, gayret etmek, ısırarak, dişlemek’ anlamlarını da kazanmıştır.

talla-: Yeni Uygurcada iç sesteki dar ünlünün (*tal+la->talla-*) düştüğü *talla-* fiili; ‘seçmek, ayırmak’ anlamlarına gelmektedir: *hekişet bir alem, yalğan bir alem, ikkidin birini tallaydu adem* ‘Gerçek bir âlem, yalan bir âlem, ikisinden birini seçecek insan’ (UTİL, 1991: 80). *BS*’de ‘seçmek, tercih etmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *men aşu yolni tallidim* ‘Ben işte şu yolu tercih ettim’ (*BS*, 290). *eñ muvapiş dep, Mevlana Molla Neşini tallidi* ‘En başarılı olarak Mevlana Molla

⁵⁸⁷ *talaş* 348 LD (kavga, dövüş, dalaş); *talaş* 68b-1 ŞD (cenk, çekişme).

⁵⁸⁸ *talaş-* EUTS (dalaşmak, vuruşmak, kavga etmek); *talaş-ıp* A.III.9 AO (dalaşmak, karşılıklı saldırmak); *talaş-* 111 CC (dalaşmak, kavga etmek); *talaş-tı* 15a-3 TZ (dövüşmek); *talaş-ma* 21a-6 DM (sataşmak); *talaş-* 11b-7 İM (dalaşmak, birbirine sataşmak); *talaş-makın* 414 MSD (dalaşmak, çatışmak, kavga etmek); *talaş-ur* 2708 LD (dalaşmak, kavga etmek); *talaş-kın* 663 DN (dalaşmak, sataşmak); *talaş-* 168 AL (yalandan veya gerçekten dövüşmek, savaşmak); *talaş-* 245-3459 KYAS [birbirini soymak, birbirinin para ya da eşyasını almak, birlikte kavga etmek, dövüşmek (köpek vb.)].

Neki'yi seçti.' (BS, 299). *tallangan on sopi kün pêtışka yêkin* 'Seçilen on sofı batıya yakın' (BS, 189).

Eski Türkçede 'seçim, seçme' anlamlarına gelen *talı*: (Clauson, 1972: 491) ismine, isimden fiil yapım eki olan +*IA-* eki getirilerek türetilen *talı:la:-* fiili; 'seçmek, tercih etmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 499). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁵⁸⁹: *āk at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke ıdmiş* 'Kır at, rakibini üç arayışta seçerek bir dilsiz duaya yollamış' (İrkB, 19).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülen fiil; 'seçmek, tercih etmek' anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *talla-* (İkinci hecedeki dar yuvarlak ünlü düşmüştür.) biçiminde yaşayan fiil; 'seçmek, tercih etmek' anlamlarını korumaktadır.

tamaq: Yeni Uygurcada *tamaq* ismi; 'yemek, yiyecek' anlamlarına gelmektedir: *tamaqtin kal-* 'Hasta olup boğazından yemek yiyemeyecek hâle düşmek' (UTİL, 1991: 84). BS'de 'yemek, aş' anlamlarında kullanılmıştır: *mezzilik tamaq telep kılmisa* 'Lezzetli yemek istemese' (BS, 137). *tamaqni azaytişni davam kıliş* 'Yemeği azaltmayı (azaltmaya) devam etme' (BS, 141). *tamaq yemey aç kelişka razi idiki* 'Yemek yemeden aç kalmaya razı idi ki' (BS, 183).

Eski Türkçede 'damlamak, damla damla akmak' anlamlarına gelen *tam-* (*d-*) (Clauson, 1972: 503) fiiline, fiilden isim yapım eki -*gAk+* eki getirilerek türetilen *tamğa:k* (*d-*) ismi; 'sürekli damlayan; boğaz, yumuşak damak; nehrin ağzı; yiyecek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 505). Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁵⁹⁰.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan isim; Eski Uygur (AB, 448), Karahanlı (DLT, 235-204), Harezmi (ME, 177-4), Kıpçak (CC, 95) ve Çağatay (MSD, 432) döneminde 'damak, boğaz' anlamlarında kullanılmaktadır: *tamaq til tişi* 'damağı, dili, dişi' (MM, 241). Yeni Uygurcada iki adet *tamaq* ismi

⁵⁸⁹ *talula-pan* İrkB 19 (seçmek); *talula-maq* EUTS (seçmek); *talula-r* 686 KB (seçmek); *talula-di* 587-481 DLT (seçmek, seçip ayırmak); *talula-p* 478 AH ~ *tolula-p* BC 478 AH (seçmek).

⁵⁹⁰ *tamgak+ı* 448 AB (damak, boğaz); *tamaq* EUTS (damak, gırtlak, boğaz); *tamak* 28-13 DLT ~ *tamgak* 28-13 DLT (boğaz), *tamgak* 235-204 DLT (damak); *tamaq* 207 AH ~ *tamağ* Bac 207 AH (boğaz); *tamaq+ın* 177-4 ME (damak); *tamaq* 241-4 MM (damak); *tamak* 95 CC (boğaz); *tamaq* 66 Kİ (damak); *tamaq* 17b-12 TZ ~ *tamav* 18a-1 TZ (damak); *damaq* 13a-8 DM ~ *yanak* 13a-8 DM (damak); *tamaq+ımnı* 432 MSD (damak); *tamaq* 245-3465 KYAS (boğaz, gırtlak; yenilebilir herhangi bir şey).

bulunmaktadır. Birincisi, ‘yiyecek ve yemek’; ikincisi ‘damak ve boğaz’ anlamlarına gelmektedir. *BS*’de geçen bütün *tamağ* isimleri; ‘yemek, yiyecek’ anlamlarındadır.

tamçe: (bk. tamağ) Eski Türkçede *tam-* (*d-*) fiiline, Yeni Uygurcada fiilden isim yapım eki olan *-ça+* eki getirilerek türetilen *tamçe* ismi; ‘damla’ anlamına gelmektedir: *bir tamçe su* ‘Bir damla su’ (Schwarz, 1992: 173). *BS*’de ‘damla’ anlamında kullanılmıştır: *dëñizdin bir tamçe!* ‘Denizden bir damla!’ (*BS*, 80). *kan tamčiliri* ‘Kan damlaları’ (*BS*, 105).

Kıpçak ve Çağataycaya ait eserlerde⁵⁹¹ ‘damla’ anlamında rastlanan isim, anlamını koruyarak ve *tamçe* biçimiyle Yeni Uygurcada varlığını sürdürmektedir.

tamğa: (bk. tamağ) Yeni Uygurcada *tamğa* ismi; ‘mühür, damga, alamet, işaret, karar, hüküm’ anlamlarını taşımaktadır: *uniŋğa hıyanetçi unsur dëgen tamğa bësilgan*. ‘Ona ihanetçi şahıs diye damga basılmış.’ (UTİL, 1991: 87). *BS*’de ‘mühür’ anlamında kullanılmıştır: *hutbe ve hakimiyet yürüzidiğan tamğilar* ‘Hutbe ve hâkimiyet yürütecek mühürler’ (*BS*, 102).

Eski Türkçede *tam-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-ga+* eki getirilerek türetilen *tamga* ismi; ‘damga, marka, mühür, marka işareti’ anlamlarına gelmektedir (Clouston, 1972: 504). Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren rastlanmaktadır⁵⁹².

Köktürk Türkçesinden itibaren rastlanan ve ‘damga, mühür’ anlamlarında görülen ismin Yeni Uygurcada *tamğa* biçiminde yaşadığı görülmektedir. *Tamğa* ismi; ‘damga ve mühür’ anlamlarını korumakta aynı zamanda ‘işaret, alamet, belirti’ anlamlarına da gelmektedir. Ayrıca ‘karar, hüküm’ anlamlarını da kazanmıştır.

tapşur-: Yeni Uygurcada *tapşur-* fiilinin ‘teslim etmek, vermek; emanet etmek, vazife vermek’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *hızmet tapşur-* ‘Görev vermek’ (UTİL, 1991: 7). *BS*’de ‘teslim etmek, emanet etmek, vazife vermek’ anlamlarında kullanılmıştır: *silerni Allağa tapşurdum* ‘Sizleri Allah’a emanet ettim’

⁵⁹¹ *tamçı* 66 Kİ (damla), *tam* 66 Kİ (yağmur damlası); *tamla* 381a-4 İM (damla); *tamcı* 169 AL ~ *tam* 170 AL (damla), *tım tım* 191 AL (damla damla); *tamçı* 245-3469 KYAS (kızartılan etten damlayan yağ ve su; çatıdan suyun sızıp damlalar hâlinde düşmesi).

⁵⁹² *tamgaçı* KT K13 (mühürdar); *tamga* M 18-9 (damga, mühür); *tamga* EUTS ~ *tmga* EUTS ~ *tmka* EUTS (damga, mühür); *tamga* 45 KB (damga, mühür); *tamga* 213-184 DLT (hakan vb.nin damgası); *tamga* 28-3a3=7:101 RKÇ (damga); *tamga* 100-8 ME (damga); *tamga* A.II.40 AO (gümrük); *tamha* 161 CC (damga); *tag* 31a-1 TZ ~ *tamga* 14b-8 TZ (damga); *tamga* 151 MSD (damga); *tamga+dın* 1363 LD (damga); *tamga* 141a-8 ŞD (damga, nişane); *tamga* 245-3472 KYAS (damga).

(BS, 179). *muhim vezipini tapşurğanlıķidin ziyade hūşal boldi* ‘Önemli görevi kendisine vermesinden fazlasıyla memnun oldu’ (BS, 189).

Eski Türkçede ‘bulmak’ anlamına gelen *tap-* (II) (Clauson, 1972: 435) fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *tapış-* fiili; ‘birbirini bulmak, buluşmak; tanışmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 446). *Tapış-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-Ur-* eki getirilerek türetilen *tapşur-* fiili; ‘teslim etmek, emanet etmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 447). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁵⁹³: *tapşurunğlar maŋga* (RKÇ, 36-79a2=44:18). *peygambarlıqını tapşurdı* (NF, 5-10).

Taranan eserlerde Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren rastlanan fiil; Karahanlı (RKÇ, 36-79a2=44:18) ve Harezmi (NF, 4-16) döneminde ‘getirmek, vermek, ulaştırmak’ anlamlarında görülmektedir. Çağataycaya ait eserlerde de ‘teslim etmek, vermek, emanet etmek’ anlamları görülmektedir. Yeni Uygurcada *tapşur-* biçiminde yaşayan fiil; ‘teslim etmek, vermek, vazife vermek, emanet etmek’ anlamlarını korumaktadır.

taral-: Yeni Uygurcada *tara-* (Art zamanlı olarak taranan eserlerde *tar-*⁵⁹⁴ biçiminde görülen fiil, Yeni Uygurcada *tara-* biçiminde yaşamaktadır. *Tara-* fiilinin son sesi olan /a/, getirildiği fiil tabanının anlamını pekiştirmek amacıyla kullanılan fiilden fiil yapım ekidir.) fiiline, edilgen çatı eki getirilerek türetilen *taral-* fiili; ‘dağılmak, yayılmak’ anlamlarında görülmektedir: *helk topi taraldi* ‘Halk topluluğu dağıldı’ (UTİL, 1991: 21). BS’de ‘dağılmak, yayılmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *pak ve otluk tuyğu pütün vucudiğa nur bolup taralgandek* ‘Temiz ve ateşli duygu, bütün vücuduna ışık olup yayılmış gibi’ (BS, 129). *mehelliniñ içkirisige taraldi* ‘Mahallenin içerisine dağıldı’ (BS, 265).

Eski Türkçede ‘bir şeyi dağıtmak, bölmek’ anlamlarına gelen *ta:r-* (Clauson, 1972: 529) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *tarıl-* (I) fiili; ‘dağılmak,

⁵⁹³ *tapşur-mak* 354-283 DLT (kavuşturmak); *tapşur-unğlar* 36-79a2=44:18 RKÇ (getirmek, vermek); *tapşur-dı* 4-16 NF (ulaştırmak, götürmek, teslim etmek, vermek); *tapşur-dum* 313 DN (götürmek, teslim etmek, vermek, bırakmak); *tapşur-mağım* 106a-6 ŞD (emanet etmek, ısmarlamak); *tapşur-dum* 199-2 BD (emanet etmek, teslim etmek, bırakmak, güvenmek, bel bağlamak, açmak, söylemek); *tapşur-mağ* 248-3518 KYAS (aldırmak, emniyet etmek, emanet etmek, herhangi birinin sorumluluğu altına koymak).

⁵⁹⁴ *tar-mayu* M 85-5 (dağıtmak, parçalamak); *tar-ğu* 4139 KB ~ *tara-r* 2268 KB (taramak); *tar-ar* 524-425 DLT ~ *tara-dı* 559-461 DLT (askeri dağıtmak); *tar-dımız* 33-39b2=34:19 RKÇ (dağıtmak, darmadağın etmek); *tar-dı* 77-7 ME (dağıtmak); *tara-* 249-3528 KYAS (dağılmak).

yayılmak' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 547). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁵⁹⁵: *tarıldı nēḡ* 'dağıldı nesne.' (DLT, 331-269). *tarılmaḡ anıḡ içre* (RKÇ, 36-8b1=42:13).

Taranan eserlerde 'dağılmak, yayılmak' anlamlarına gelen fiil, Yeni Uygurcada *taral-* biçiminde yaşamaktadır. *Taral-* fiili; 'dağılmak, yayılmak' anlamlarını muhafaza etmektedir.

taram: (bk. *taral-*) Eski Türkçede *tar-* fiilinin Yeni Uygurcada *tara-* olarak yaşaması nedeniyle *taram* biçiminde rastlanan isim; 'su dağılıp akan yer, akın, tutam' anlamlarında görülmektedir: *bir taram çaç* 'Bir tutam saç' (Necip, 2013: 390). *BS*'de 'akın, tutam' anlamlarında kullanılmıştır: *taramlar қоşулup say, saylar қоşулup ezim derya bolḡandek* 'Akınlar birleşip çay, çaylar birleşip büyük nehir olduğu gibi' (BS, 254). *taram–taram taḡ suliridek* 'Akın akın daḡ suları gibi' (BS, 324). *yer ve asman çaykılip, taram–taram yērilip* 'Yer ve gök sallanıp, yol yol (tutam tutam) yarılıp' (BS, 468).

Eski Türkçede *ta:r-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)m+* eki getirilerek türetilen *tarım* ismi; 'dağıtma, dağılma' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 548). Taranan eserlerde Karahanlı döneminde rastlanmaktadır⁵⁹⁶.

DLT'de rastlanan 'göl ve kumsallara akan suların kolları' (DLT, 199-171) anlamındaki isim, Yeni Uygurcada *taram* olarak yaşamakta ve 'suyun dağılıp aktığı yer, akın' anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca *taram* ismi; 'kesik kesik akan yaş, su vb.' anlamını kazanmış ve sayı sıfatlarından sonra gelerek miktar belirtmektedir.

taray-: Yeni Uygurcada isimden fiil yapım eki olan *+Ay-* eki getirilerek türetilen *taray-* fiili, 'eni veya hacmi küçülmek, azalmak' anlamlarına gelmektedir: *kiyim tariyip* 'Giysi daralıp' (Schwarz, 1992: 157). *BS*'de 'daralmak' anlamında kullanılmıştır: *İsma'il Han devrige kelgende, tariyip* 'İsmail Han devrine geldiğinde (sınırlar) daralıp' (BS, 482). *KYAS*'de *taray-* fiiline rastlanmamıştır.

⁵⁹⁵ *tarıl-dı* 12-6 DLT (dağılmak); *tarı[lı]nḡlar* 33-16b2=33:53 RKÇ (dağılmak, parça parça olmak, bölünmek); *tarka-dı* 159 AL (dağılmak, perişan olmak).

⁵⁹⁶ *tarım* 199-171 DLT (göl ve kumsallara akan suların kolları); *taram* 249-3527 KYAS (bir akarsuyun dallanması, çatallanması).

Eski Türkçede ‘dar, sınırlı’ anlamlarına gelen *ta:r (I)* (Clauson, 1972: 528) ismine, isimden fiil yapım eki +U- getirilerek türetilen *taru:- (da:ru:-)* fiili; ‘dar olmak, daralmak, sıkıntı yaşamak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 532). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁵⁹⁷. Kıpçak ve Çağataycaya ait eserlerde *taru-* fiilinin yerini *taral-* ve *tarık-* fiilleri almıştır: *taraldı* ‘Daraldı, dar oldu’ (Kİ, 62). *Köb tarıkma ey köngül ol şuh hicranı ara* ‘Ey gönül, o şuhun ayrılığına çok sıkılma’ (AL, 160).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘daralmak, dar gelmek; sıkıntı içinde olmak’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *taray-* biçiminde yaşamaktadır. *Taray-* fiili; ‘en ve hacim yönünden daralmak, küçülme’ anlamlarına gelmektedir. Taranan eserlere bakıldığında ‘hacim bakımından daralmak’ anlamının yanı sıra ‘iç daralması’ yani ‘sıkıntı yaşamak, bunalmak’ anlamının da olduğunu görülmektedir. Örneğin *DLT*’de *er buşdı taru.dı* ‘adam sıkıldı ve daraldı.’ (*DLT*, 559-461) geçen bu cümlede *taru-* fiili; ‘daralmak, bunalmak’ yani ‘daralmak’ fiilinin soyut anlamıyla kullanılmıştır. Ancak Yeni Uygurcada *taray-* fiili, bu soyut anlamını kaybetmiştir.

tarlık: (bk. taray-) Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan +*IIk* eki getirilerek türetilen *tarlık* ismi; ‘darlık, dar, gerginlik’ anlamlarına gelmektedir: *kiyim tarlık kıldı* ‘Giysi dar geldi’ (Schwarz, 1992: 160). *BS*’de ‘darlık, gerginlik’ anlamlarında kullanılmıştır: *ular çeksiz cennet huzuridin mehrum bolup, dünya tarlığığa keldi* ‘Onlar sonsuz cennet huzurundan mahrum olup dünya darlığına geldi’ (*BS*, 354).

Eski Türkçede *ta:r (I)* ismine, isimden isim yapım eki getirilerek türetilen *tarlık* ismi; ‘darlık, sıkıntı’ anlamlarına gelmektedir. Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁵⁹⁸.

Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘darlık, kıtlık, sıkıntı’ anlamlarında rastlanan *tarlık* ismi; Yeni Uygurcada *tarlık* biçiminde yaşamaktadır. *Tarlık* ismi; ‘darlık, gerginlik, sıkıntı’ anlamlarını korumaktadır.

⁵⁹⁷ *taru-mak* EUTS (daralmak); *taru-dı* 448 KB (daralmak, dar gelmek); *taru-dı* 559-461 DLT (ev vb. daralmak), *taru-dı* 559-461 DLT (adam sıkılmak, daralmak); *taru-p* 464 AH (darda kalmak); *taru-sa* 38-83b1=65:7 RKÇ (dar gelmek, darlaşmak, daralmak), *taru-sa* 26-55b3=4:90 RKÇ (sıkıntı içinde olmak, daralmak); *taral-dı* 62 Kİ (daralmak, dar olmak); *tarık-kanda* 160 AL (daralmak).

⁵⁹⁸ *tarlık* 3649 KB (darlık); *tarlık* 30-100b1=16:127 RKÇ (sıkıntı); *tarlık* 75-6 ME (darlık, kıtlık); *tarlıq* 62 Kİ (kıtlık vb.nden olan darlık); *tarlık* 428b-5 İM (darlık, sıkışıklık); *tarlıq+nu* 766 MSD (darlık); *tarlıg+nu* 2176 LD ~ *tarlık* 1983 LD (darlık); *tarlık* 250-3545 KYAS (darlık, sıkılık, gerginlik).

tarmaq: (bk. **taram**) Yeni Uygurcada *tarmaq* ismi; ‘kol (ırmak, yol), dal (bilim, teşkilat)’ anlamlarında görülmektedir: *deryanın tarmıği* ‘Nehrin kolu’ (Schwarz, 1992: 161). *BS*’de ‘kol, dal’ anlamında kullanılmaktadır: *mis tarmaqlirini sanap* ‘Bakır kollarını sayıp’ (*BS*, 402).

Eski Türkçede *tarım* ismine, isimden fiil yapım eki olan +A- eki getirilerek türetilen *tarma:-* fiili; ‘pençe şeklini almak, çizmek, pençe kullanmak, tırmıklamak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 550). *Tarma:-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan -k+ eki getirilerek türetilen *tarma:k* ismi; ‘birkaç kola ayrılan nesne, pençe’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 549). Eski Uygurca döneminden itibaren rastlanmaktadır⁵⁹⁹.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan *tarmaq* ismi; ‘pençe, tırmık, kanal (dereye benzer)’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada da *tarmaq* biçiminde rastlanan isim; ‘kol (ırmak, yol), dal (bilim, teşkilat)’ anlamlarına gelmektedir. Görüldüğü üzere taranan eserlerde tespit edilen ‘pençe’ anlamını Yeni Uygurcada kaybetmiştir.

tartil-: Yeni Uygurcada *tartil-* fiili; ‘çekilmek (el ile), öğütülmek (tahıl vb.), azalmak, zayıflamak, geri çekilmek’ anlamlarını taşımaktadır: *u yekinda hêli tartilip* ‘O yakın zamanda çok zayıflayıp’ (Schwarz, 1992: 159). *BS*’de ‘çekilmek’ anlamında kullanılmıştır: *u çin tartilğan okyasini özidin on kadem nêridiki* ‘O sağlam[ca] çekilen ok ve yayı kendinden on adım uzaktaki’ (*BS*, 71). *tizgin tartilğan terepke kuyundek* ‘Dizgin çekilen tarafa kasırğa gibi’ (*BS*, 73). *tili tartilğandek bolup, qollirini yüriki astığa basti* ‘Dili tutulmuş gibi olup ellerini yüreği altına bastı’ (*BS*, 399). *KYAS*’de *tartil-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘çekmek, sürüklemek, tartmak’ anlamlarına gelen *tart-* (Clauson, 1972: 534) fiiline, edilgen çatı eki olan -l- eki getirilerek türetilen *tartil-* fiili; ‘çizilmek, tartılmak, çekilmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 536). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁶⁰⁰.

⁵⁹⁹ *tarmak+ın* M 85-5 (pençe, tırmık); *tarmaq* EUTS (pençe, tırmık), *tarmuqluğ* EUTS (kanallar gibi, dereye benzer); *tarmak+ı* 1179 KB (yırtıcı hayvan pençesi); *tarmak* 235-204 DLT (pençe); *tirmaq* 261-375 KYAS [tırnak, parmak tırnağı, pençe (pençenin ucu ya da pençedeki tırnaklar)].

⁶⁰⁰ *tardıl-maq* EUTS ~ *tartil-maq* EUTS (dışarı çıkarılmak); *tartil-dı* 381-299 DLT (para vb şeyler tartılmak), *tartil-dı* 381-299 DLT (ip vb. gerilmek); *tartil-dı* 160-2 ME (çekilmek); *tartil-ğay* 417 DN (çekilmek).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘tartılmak; çekilmek, gerilmek’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *tartil-* biçiminde yaşamaktadır. *Tartil-* fiili, ‘çekilmek’ anlamını korumaktadır. Ayrıca ‘azalmak, zayıflamak’ anlamlarını kazanmıştır.

tartış-: (bk. tartil-) *Tartış-* fiili; Yeni Uygurcada ‘çekişmek, tartışmak, bir kişi veya bir şeyden ümidi kesilmemek, bakmak, buruşmak, kırışmak, açlıktan mide ve bağırsaklara ağrı girmek’ anlamlarına gelmektedir: *may sürmigeçke yüzüm tartışıp kaldı* ‘Krem sürmediğim için yüzüm kırışıp kaldı’ (Schwarz, 1992: 159). *BS*’de ‘bakmak, çekmek, tartışmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *balalarni tartış lazımkı* ‘Çocuklarını (çocuklarına) bakmak lazım ki’ (*BS*, 178). *ëjekliri hãltılışıp, yañaq bolçuñliri tartışıp* ‘Çeneleri bağlanıp yanak adaleleri çekişip (acıyıp)’ (*BS*, 418). *pütün bedinidiki pey-siñirliri polat simdek tartışıp ketkenidi* ‘Bütün bedenindeki sinirleri çelik tel gibi çekilmişti’ (*BS*, 74-75).

Eski Türkçede *tart-* fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *tartış-* fiili; ‘dövüşmek, münakaşa etmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 537). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁶⁰¹: *ol maña altu.n tartışdı* ‘o, altın tartmada bana yardımcı oldu.’ (*DLT*, 369-292). *kərişdi anıñ birle, tart(ışdı), yağıştı* (*ME*, 115-8).

Karahanlı Türkçesinde ‘karşılıklı çekmek, tartmada yardımcı olmak, çekişmek, yay çekmede yarışmak, parçacıkları birbirini çekmek, sızlamak, tartışmak’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *tartış-* biçiminde yaşamaktadır. *Tartış-* fiili; ‘çekişmek, tartışmak’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘bakmak, buruşmak’ anlamlarını kazanmıştır.

tartkuz-: (bk. tartil-) Eski Türkçede *tart-* fiiline Yeni Uygurcada ettirgen çatı eki olarak kullanılan *-kuz-* eki getirilerek türetilen *tartkuz-* fiili; ‘çektirmek, bir şeyi el ile çektirmek, yoldurmak; çizdirmek’ anlamlarına gelmektedir: *un tartkuz-* ‘Un çektirmek’ (*UTİL*, 1991: 23). *BS*’de ‘çektirmek’ anlamında kullanılmıştır: *ecdadımız kan-ter bedilige berpa kılğan zëminni kağa-kuzgunlarğa tartkuzup* ‘Ecdadımız kan

⁶⁰¹ *tartış-ur* 122-108 *DLT* (karşılıklı çekmek, çekişmek), *tartış-dı* 369-292 *DLT* (altın vb.ni tartmada yardımcı olmak), *tartış-dı* 369-292 *DLT* (ip vb.ni germede yardımcı olmak), *tartış-dı* 369-292 *DLT* (yay kurma ve çekmede yarışmak), *tartış-dı* 369-292 *DLT* (nesnenin parçacıkları birbirini çekmek); *tartış-ur* 36-64a2=43:63 *RKÇ* (tartışmak, münakaşa etmek, savunmak, mücadele etmek); *tartış-tı* 115-8 *ME* (çekişmek); *tartış-ıp* 1761 *LD* (tartışmak, çekişmek); *tartış-* 250-3548 *KYAS* (birbirine karşı çekmek).

[ve] ter karşılığında elde ettiği toprağı karga [ve] kuzgunlara çektirip' (BS, 110). KYAS'de *tartkuz-* fiiline rastlanmamıştır.

Taranan eserlerde LD'de rastlanan *tartur*-⁶⁰² fiili, -Ur- ettirgen çatı eki ile türetilmiştir. LD'de 'can çekişmek' [*it tig mini cān tartur-* (LD 257)] anlamıyla görülen fiil; Yeni Uygurcada -kUz- ettirgen çatı eki ile türetilmektedir. *Tartkuz-* fiili; 'çektirmek, bir şeyi el ile çektirmek, yoldurmak; çizdirmek' anlamlarına gelmektedir.

tartuğ: EDPT'de *tartığ* ismi; 'ağırlık, kramp, baştan savma, hediye' (Clauson, 1972: 535) ve *Old Turkic Word Formation*'da 'saç örgüsü ve onun bağı, kraldan bir çağrı' (Erdal, 1991: 206) şeklinde açıklanan *tartığ* isminin Yeni Uygurcada ikinci hecedeki ünlüsünün yuvarlaklaşarak *tartuğ* biçimini aldığı görülmektedir. Çağ'nın da fonetik özelliği olan, son sesin tonsuzlaşmasının Yeni Uygurcada da devam etmesi nedeniyle son sesi tonsuz olan *tartuğ* isminin sözlüklerde 'hediye ve yara izi' anlamları mevcuttur (Schwarz, 1992: 158). BS'de ise 'yara izi' anlamında kullanılmıştır: *yüziniñ sol yêki pêşanisidin inikigiçe tartuğ idi* 'Yüzünün sol tarafı alından çenesine kadar yara izi idi' (BS, 86).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren 'hediye, armağan' anlamlarında görülen isim⁶⁰³; Yeni Uygurcada *tartuğ* biçiminde yaşamakta ve 'hediye' anlamını korumaktadır. Ayrıca 'yara izi' anlamını kazanmıştır.

taşkın: Eski Türkçede 'taşmak, dışarı taşmak' anlamlarına gelen *taş-* (Clauson, 1972: 559) fiiline, Yeni Uygurcada fiilden isim yapım eki olan -kın+ eki getirilerek türetilen *taşkın*⁶⁰⁴ ismi; 'taşkın, sel' anlamlarına gelmektedir: *del şu künlerde Zerepşanda taşkın bolup* 'Tam şu günlerde Zerepşan'da taşkın olup' (UTİL, 1991: 50). BS'de 'taşkın, sel' anlamlarında kullanılmıştır: *bu yollar bugün goya tağ taşkınidek bêsip kelgen zor bir қоşunniñ* 'Bu yollar bugün sanki dağ taşkını gibi basıp gelen büyük bir ordunun' (BS, 23). *ikki terepniñ taşkın deryadek tinimsiz dolğunliri bêsip ketti* 'İki tarafın taşkın derya gibi dinmeyen dalgaları basıp gitti' (BS, 37).

⁶⁰² *tartur-a* 257 LD (çekiştirmek).

⁶⁰³ *tartığ* EUTS (armağan, hediye); *tartığ* 232-202 DLT (hakanın emrindekileri bir iş için çağırması), *tartığ* 232-202 DLT (adamin saç örgüsü ve onun bağı); *tartık* 8b-13 TZ (armağan); *tartuğ* 250-3550 KYAS [övmek, takdir, yerel yönetici vb. tarafından daha yüksek makamda bulunan idarecilere yılda bir sunulan armağanlar (Bu armağanlar âdeta mevcut memlekette üst makama uzatılır. Bu yüzden *tartuğ* sözcüğü ile ifade edilir.)].

⁶⁰⁴ *taşqun* 63 Kİ (taşan su); *taşığ* 251-3555 KYAS ~ *taşkun* 251-3558 KYAS (sel, taşkın).

taşkiri: Yeni Uygurcada *taşkiri* ismi ‘dışarı, hariç’ anlamlarına gelmektedir: *taşkiriğa çık-* ‘Dışarıya çık-’ (Schwarz, 1992: 155). BS’de ‘dışarı’ anlamında kullanılmıştır: *taşkirida neme kördünüz?* ‘Dışarıda ne gördünüz?’ (BS, 346). *şu deşikide, taşkiriği ordiniñ bēdişliki astida ikki gevde peyda boldi* ‘Şu dakikada, dışarıki sarayın üzüm çardağı altında iki beden (kişi) peyda oldu (belirdi)’ (BS, 330-331).

Eski Türkçede ‘dış, dışarı; yabancı ülke, avlu’ anlamlarına gelen *taş (I)*⁶⁰⁵ (Clauson, 1972: 556) ismine, yön gösterme eki olan +*gArU* eki getirilerek türetilen *taşğaru*: ismi; ‘dışarı’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 563). Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir⁶⁰⁶.

Taranan eserlerde yalnızca Köktürk döneminde yön hâli eki olan +*rA* ekiyle türetildiği görülen *taşra* ismi; ‘dışarı, dışta, dıştan’ anlamlarına gelmektedir: *içre : (a)şs(i)z : t(a)şra : tons(u)z* ‘karnı aç sırtı çıplak’ (BK, D21). Tabii ki burada *iç* isminin ‘karın’, *taş* isminin ise ‘beden’ anlamında kullanıldığı bilinmektedir. Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren +*gArU* yön hâli eki eki getirilerek türetilen biçimiyle rastlanan *taşğaru* ismi; ‘dışarı, dışarıya, dışarıda’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *taşkiri* biçiminde yaşayan isim; ‘dışarı, dışarıdaki’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘hariç’ anlamına da gelmektedir: *buniñdin taşkiri* ‘bundan hariç’ (Schwarz, 1992: 155).

taşla-: (bk. taşkiri) Yeni Uygurcada *taşla-* fiili; ‘fırlatmak, atmak, düşmek, dökülmek; vazgeçmek; sormak; çalkalamak, düşürmek’ anlamlarında görülmektedir: *yoğan terek etraplarğa saye taşlap* ‘Büyük direk etrafa gölge düşürüp’ (UTİL, 1991: 52). BS’de ‘atmak, dökmek, düşürmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *çoñ came aldidiki kölge zeher taşlap* ‘Büyük cami önündeki göle zehir atıp’ (BS, 44). *put-*

⁶⁰⁵ *taş+in* KT G12 (dış); *taş+dīndan* ŞU G4 (dış); *taş+tın* I.2 İKP (dış, dışarı); *taş+dın* 0326 AY (dışarı, şehir); *taş* EUTS ~ *tas* EUTS (dış, hariç); *taş+tın* 80 AB (dışarı, dışarıda); *taş* 11 KB (dış); *taş* 551-409 DLT (dışarı, elbise vb.); *taş* 219 AH (dış); *taş* 34-23b1=37:30 RKC (dış); *taş* 224-7 NF (dış, dışarı); *taş* 170-6 ME (dış); *taş* 66-3 MM (dışarı, dış, başka); *taş+kı* K.I.32 AO (dış); *taş+tın* 22 CC (dışarı); *taş* 63 Kİ (dışarı); *taş* 24 a-12 TZ (açık, aşikâr); *taş* 147a-1 İM ~ *tış* 180b-1 İM (dış); *taş+ı* 160-6 GT (dış); *taş* 1036 LD (dış); *taş+ı* 771 DN (dış); *taş+da* 176b-10 ŞD (dış); *taş+ım* 89-4 BD (dış); *taş* 164 AL (dışarı); *taş* 251-3553 KYAS (dış).

⁶⁰⁶ *taşyaru* I.1 İKP (dışarı doğru, dışarda); *taşğaru* 209 AB (dışarı, dışarıya); *taşğaru* EUTS ~ *taşkaru* EUTS ~ *taşkaru* EUTS (dışarı); *taşğaru* M 57-29 (dışarıya, dışarda); *taşırıtı* 5936 KB (dışarda, dışardaki); *taşkaru* 167-11 NF (dışarı); *taşğaru+dın* AO K. I. 27 (dışarı, taşra); *taşkarı* 108 CC (dışarı, dışarda); *taşqara* 63 Kİ (dışarı); *taşarı* 83a-8 TZ ~ *taşkarı* 73b-12 TZ (dışarı); *taşğaru* 378b-8 İM ~ *taşkaru* 179a-4 İM (dışarı); *taşkarı* 40-12 GT (dışarı); *taşkarı* 1858 LD (dışarı); *taşkarı* 164 AL (taşra, dışarı); *taşkarı* 251-3557 KYAS (dışarı).

kollirini taşlap ‘Bacak [ve] kollarını kesip’ (BS, 77). *bir zalim padişah zindanga taşlaptu* ‘Bir zalim padişah, zindana atmış (düşürmüş)’ (BS, 186).

Eski Türkçede *taş* (I) ismine, isimden fiil yapım eki olan +IA- eki getirilerek türetilen *taşla*:- fiili; ‘atmak, dışarı atmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 564). Karahanlı dönemine ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁶⁰⁷.

Taranan eserlerde görüldüğü gibi iki farklı *taş* ismi bulunmaktadır. Birincisi, ‘katı ve sert madde’ olan *taş*; ikincisi ise ‘dış’ anlamındaki *taş* ismidir. Yeni Uygurcada *taş* isminden türetilen iki adet *taşla*- fiili bulunmaktadır. Anlamlarına bakıldığında ise birinci *taşla*- fiilinin; ‘dış’ anlamına gelen *taş* isminden türetildiği ve ‘fırlatmak, atmak, düşmek, dökülmek, vazgeçmek, sormak, çalkalamak, düşürmek’ anlamlarına geldiği görülmektedir. Yeni Uygurcada bir *taşla*- fiili daha bulunmaktadır. Bu fiil ise ‘sert madde’ anlamındaki *taş* isminden türetilmiştir. Anlamı ise ‘taş ile kaplamak’tır.

taşlan-: (bk. taşla-) Eski Türkçede *taşla*:- fiiline, Yeni Uygurcada edilgen çatı eki olan -n- eki getirilerek türetilen *taşlan*-⁶⁰⁸ fiili; ‘atılmak, fırlatılmak, düşürülmek’ anlamlarına gelmektedir: *kül reñ saye taşlinip* ‘Kül rengi gölge düşürülüp’ (UTİL, 1991: 51). BS’de ‘atılmak, bırakılmak, fırlatılmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *Apak Hociniñ yenedimu tohtimay udul ot içige qarap taşlandi* ‘Apak Hoca’nın yanında da durmadan ateş içine bakıp atıldı’ (BS, 130). *igisiz taşlinip kalğan öylerdin* ‘Sahipsiz bırakılıp kalan evlerden’ (BS, 28). *sugurulmay taşlinip kalğan güzel bağlar kuruşka başlidi* ‘Sulanmadan bırakılıp kalan güzel bahçeler kurumaya başladı’ (BS, 91). KYAS’de *taşlan*- fiiline rastlanmamıştır.

taşlık: (I) Eski Türkçede ‘taş’ anlamına gelen *ta:ş*⁶⁰⁹ (II) (Clauson, 1972: 557) ismine, Yeni Uygurcada +IIk eki getirilerek türetilen *taşlık*⁶¹⁰ ismi; ‘taşlık yer, taş ile

⁶⁰⁷ *taşla-dı* 573-471 DLT (gurbete gitmek), *taşla-dı* 573-471 DLT (taşla vurmak); *taşla-[dı]ngız* 36-79b3=44:20 RKÇ (taşlamak, taş atmak); *taşla-dı* 213-16 NF (taş atmak); *taşlaş-tılar* 198-4 ME (taş atışmak); *taşla-salar* 319-2 MM (dışlamak, atmak, terk etmek); *taşla-* 122 CC (taşlamak); *taşla-dı* 17b-3 TZ (taşlamak); *taşla-* 299a-3 İM (taşlamak, taş atmak); *taşla-r* 725 MSD (atmak, fırlatmak); *taşla-ding* 2017 LD (atmak, kovmak); *taşla-sun* 757 DN (taşlamak, taş atmak), *taşla-dı* 679 DN (dışarı atmak); *taşla-ğıl* 32a-11 ŞD (dışarı atmak, çıkarmak), *taşla-ban* 156a-11 ŞD (taş atmak, taşlamak); *taşla-r* 17-4 BD (atmak, fırlatmak); *taşla-dı* 164 AL (atmak); *taşla-mağ* 251-3559 KYAS (atmak, fırlatmak; tamamıyla bırakmak; terk etmek, bırakmak, kabul etmemek), *taşla-mağ* 251-3559 KYAS (dışarı koymak, astarlamak, kaplamak).

⁶⁰⁸ *taşlan-* 407a-7 İM (taşlanmak).

⁶⁰⁹ *taş* KT G11 (taş, mezar taşı); *taş* EUTS ~ *taş* EUTS (taş); *taş* M 58-15 (taş); *taş* 830 KB (taş, kaya); *taş* 17-5 NF (taş); *tāş* 80-68 DLT (taş, kaya); *taş* 60 AH (taş); *taş-lar* 28-81b2=8:32 RKÇ (taş); *taş* 198-4 ME (taş); *taş* 34-2 MM (sert cisim, taş); *taş* 122 CC (taş); *taş* 63 Kİ (bugünkü manasında); *taş* 12 b-12 TZ (taş); *taş* 2b-10 DM (taş); *taş* 89a-4 İM (taş); *taş* 337-11 GT (taş); *taş* 211 MSD (taş,

bezenmiş, taşlı’ anlamlarına gelmektedir: *on yette taşlık sa’et* ‘On yedi taşlı saat’ (Schwarz, 1992: 156). *BS*’de ‘taşlı’ anlamında kullanılmıştır: *bağniñ otturisdiki köl boyığa yasalğan mermer taşlık* ‘Bahçenin ortasındaki göl boyunca yapılan mermer taşlı’ (*BS*, 93). *bēşidiki yumılak, zümret taşlık parkırap turğan kalpikidin kara tülkinin yumran kuyruğı* ‘Başındaki yuvarlak, zümrüt taşlı parlayıp duran kalpağından kara tilkinin yumuşak kuyruğu’ (*BS*, 95).

tatlık: Yeni Uygurcanın fonetik özelliği (Çağataycada da görülen) gereği son sesi tonsuzlaşan *tatlık* ismi; ‘tadı güzel, şirin’ anlamlarını taşımaktadır: *tatlık tamak* ‘Lezzetli yemek’ (UTİL, 1991: 10). *BS*’de ‘lezzetli, şirin’ anlamlarında kullanılmıştır: *muzdek tatlık su uniñ gez bağlığan levlini nemlep* ‘Buz gibi lezzetli su onun kabuk bağlayan dudaklarını nemlendirip’ (*BS*, 3). *kilikliri tatlık* ‘Görünüşleri şirin (sevimli)’ (*BS*, 225).

Eski Türkçede ‘tatmak, lezzetli olmak’ anlamlarına gelen *tat-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-g+* eki getirilerek türetilen *ta:tığ* ismi; ‘tat, lezzet, hoş tat, lezzetli yemek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 452). *Ta:tığ* ismine, isimden isim yapım eki *+lıg* eki getirilerek türetilen *tatıglıg* ismi, ‘güzel tada sahip olmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 454). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁶¹¹.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan isim, Eski Uygurcada *tatağlağ tatağlağ* (M, 92-1) ~ *tatıglıg* (AY, 0586) biçimlerinde görülmektedir. Karahanlı dönemi ile birlikte *tatlıg* (RKÇ, 37-12b3=47:15) biçiminde rastlanmakta ve Harezmi (NF, 62-7) döneminde de aynı biçimde geçmektedir. Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren hem ‘tatma organıyla algılanan tatlı’ hem ‘kulağa hoş gelen’ anlamıyla görülmektedir. *İKP*’den alınan *tatıylıy soyançıy nom* ‘iyi ve hoş yasaları’ (İKP, XLVI) ve *tataylıy aş içkü* ‘lezzetli yiyecek ve içecekler’ (İKP, LXXI) bu iki kullanım, iki farklı ‘tatlı’ anlamına örnektir. Yeni Uygurcada *tatlık* biçiminde

acımasız, merhametsiz, katı); *taş* 186 LD (taş); *taş* 350 DN (taş); *taş* 176b-6 ŞD (taş); *taş* 12-4 BD (taş); *taş* 164 AL (taş); *taş* 251-3552 KYAS (taş).

⁶¹⁰ *taşlıg* 1-3 ME (taşlı); *taşlı* 299b-5 İM (taşlı); *taşlık* 251-3562 KYAS (taşlı, taşı çok).

⁶¹¹ *tataylıy* XLVI.4 İKP (tatlı, lezzetli); *tatıglıg* 0586 AY (tatlı, lezzetli); *tatağlağ* EUTS ~ *tatıglıg* EUTS ~ *tatağlıg* EUTS (tatlı, lezzetli); *tatağlağ* M 92-1 (tatlı, lezzetli); *tatlıg* 34-21 DLT (lezzetli, tatlı, hoş); *tatlıg* 37-12b3=47:15 RKÇ (tatlı, lezzetli), *tatlıg* 33-72a3=35:12 RKÇ (tatlı su); *tatlıg* 62-7 NF (tatlı, hoş, güzel); *tatlıg* 143-7 ME (tatlı); *tatlı* 122 CC ~ *tatıglı* 75 CC (tatlı, lezzetli); *tatlu* 63 Kİ (tatlı); *tatlı* 13a-12 TZ (tatlı); *tağlı* 4b-2 DM (tatlı); *tatlı* 302a-6 İM (tatlı, güzel, hoş); *tatlı* 341-1 GT (tatlı); *tatlık* 1905 LD (tatlı); *tatlıg* 307 DN (tatlı); *tatlıg* 156 AL (tatlı); *tatlıg* 252-3571 KYAS ~ *tatlık* 252-3572 KYAS (tatlı, tadı güzel).

yaşayan isim; tıpkı tarihî süreçte görüldüğü gibi hem ‘lezzet bakımından tatlı’ hem de ‘soyut anlamıyla tatlı, hoş’ anlamlarını taşımaktadır.

tayağ: Yeni Uygurcada *tayağ* ismi; ‘baston, değnek; dayak, darbe’ anlamlarına gelmektedir: *bêhiştin çıkkın kök tayağ, yügürtidu yalıñayağ* ‘Cennetten çıkan mavi değnek, koşturacak yalın ayak’ (UTİL, 1991: 97). BS’de ‘sopa, dayak, darbe’ anlamlarında kullanılmıştır: *tayağ-toğmak yegen bolsimu* ‘Sopa [ve] tokmak yiyen olsa da’ (BS, 202). *uniñ tayıkidin lezzetlinişke teyyar turuşı lazim idi* ‘Onun dayağından keyiflenmeye hazır olması lazım idi’ (BS, 288).

Eski Türkçede ‘dayamak, desteklemek, yaslamak, yaslanmak’ anlamlarına gelen *taya:-* (Clauson, 1972: 567) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *taya:k* ismi; ‘destek, dayanak, yardım, baston’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 568). Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁶¹².

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan *tayağ* ismi; *süng* ismi ile ikileme olarak geçmektedir: M’de *süng*⁶¹³ *tayağ kılsar* ‘dayanak olsalar’ (M, 52-49). Görüldüğü üzere Eski Uygurcada *kuvrağ* denilen ‘rahiplerin cemaati’ne (M, 19, 46) ‘destek’ yani soyut anlamıyla rastlanan *tayağ* ismi, Karahanlı döneminden itibaren somut anlamıyla da görülmektedir. Karahanlı döneminde *tayağ tuttı elgim* (KB, 5633); Harezmi döneminde *tayağı kêtip* ‘dayandığı şey düşmek’ (MM, 77-2); Kıpçak döneminde CC’de ‘dayak, sopa’ (CC, 139, 1); Çağatay döneminde ŞD’de *urdum tayağ* (ŞD, 77a-10) biçimlerinde kullanıldığı tespit edilmektedir. Yeni Uygurcada *tayağ* biçiminde yaşayan bu isim; ‘baston, değnek’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Aynı zamanda BD’de *sökünç ü tayağığa* (BD, 52-4) kullanımında da görüldüğü gibi ‘dayak, dövme’ anlamlarını da taşımaktadır.

tayan-: (bk. tayağ) Yeni Uygurcada *tayan-* fiilinin ‘dayanmak, yaslanmak, güvenmek’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *öz küçige tayıñip iş kör-* ‘Kendi gücüne güvenip iş yapmak’ (Schwarz, 1992: 167). BS’de ‘inanmak, dayanmak, yaslanmak’ anlamında kullanılmıştır: *şu tuyğığa tayanğan halda* ‘Şu duyguya

⁶¹² *tayağ* EUTS (destek, dayak); *tayağ* M 52-49 (destek, dayanak); *tayağ* 210-180 DLT (değnek, baston); *tayağ+ını* 28-5b2=7:107 RKÇ (asa, değnek), *tayağ+ını* 31-40b2=20:18 RKÇ (dayanak, düstur); *tayağ+ğa* 184-4 ME (değnek, baston); *tayağ+(ğ)ı* 77-2 MM (dayanılacak şey, dayak); *tayağ* 139 CC (dayak, sopa); *tayağ* 84a-3 TZ (dayak); *tayağ* 297a-6 İM (dayanılacak şey, değnek); *tayağ+ı* 276-3 GT (sopa, çubuk, dayak, değnek); *tayağ* 77a-10 ŞD (dayak, değnek); *tayağ+ığa* 52-4 BD (dayak, dövme); *tayağ ~ tayağ* 176 AL (değnek); *tayağ* 253-3588 KYAS ~ *tayağ* 253-3587 KYAS (baston ya da sırık, direk, kazık).

⁶¹³ < Çince *sung* “refakat etmek, dayanak” (Tekin, 1976: 462).

inanan hâlde' (BS, 182). *topniñ içide ikki koli bilen hasisiğa tayinip, dümçerep turgan* 'Topluluğun içinde iki eli ile asasına dayanıp, iki büklüm eğilip duran' (BS, 99). KYAS'de *taayan-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *taya:-* fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *taayan-* (*daya:n-*) fiili; 'yaslanmak, dayanmak, desteklenmek, birine veya bir şeye dayanmak, güvenmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 569). Taranan eserlerde Karahanlı dönemi itibarıyla rastlanmaktadır⁶¹⁴.

Karahanlı döneminden itibaren görülen 'dayanmak, yaslanmak; güvenmek; kendini tutmak, tahammül etmek' anlamlarındaki fiil; Yeni Uygurcada *taayan-* biçiminde aynı anlamlarıyla yaşamaktadır. Ancak *taayan-* fiili; Harezmi [*andın song̃ tayandı* (NF, 99-13)] ve Kıpçak [*bu lutf̃ tınmasa tayanmasa* (LD, 871)] Türkçesinde görülen 'tahammül etmek, kendini tutmak' anlamlarını kaybetmiştir.

tayanç: (bk. tayan-) Yeni Uygurcada fiilden isim yapım eki olan *-ç+* eki getirilerek türetilen *tayanç* ismi; 'destek, dayanak, esas güç' anlamlarına gelmektedir: *tayanç punkit* 'Sağlam yer (kale)' (Schwarz, 1992: 167). BS'de 'dayanak, destek' anlamlarında kullanılmıştır: *bu teriket çin tayançtur!* 'Bu tarikat, sağlam destektir (dayanaktır)!' (BS, 320). KYAS'de *tayanç* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *taayan-* (*daya:n-*) fiiline, fiilden isim yapım eki *-ç+* getirilerek türetilen *tayanç* ismi; 'müşavir, dayanak, teselli' anlamlarına gelmektedir. Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁶¹⁵.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan *tayanç* ismi; 'destek, dayanak' anlamlarına gelmektedir. AY'de *inançlar tayançlar* ikilemesinde 'vezirler' (AY, 0293) olarak tespit edilmektedir. Karahanlı döneminde KB'de 'manevi olarak dayanak, teselli' (KB, 3773) anlamında kullanıldığı görülen *tayanç* ismini Harezmi Türkçesine ait ME'de ise 'destek, dayanak' (ME, 130-4) anlamında tespit edilmektedir. Yeni Uygurcada da aynı biçimde yaşayan *tayanç* ismi; hem soyut

⁶¹⁴ *tayan-dıng̃* 6640 KB (dayanmak); *tayan-dı* 528-429 DLT (dayanmak, yaslanmak, güvenmek); *tayan-urılar* 36-51b1=43:34 RKÇ (dayanmak, yaslanmak); *tayan-dı* 16-11 NF (dayanmak, kendini tutmak, tahammül etmek); *tayan-dı* 100-6 ME (dayanmak); *tayan-mağū* 324-2 MM (dayanmak); *tayan-dı* 67 Kİ (dayanmak), *tayan-dı* (Kit. Beylik'te ise *kay-dı*); *tayan-dı* 5b-9 TZ (dayanmak); *tayan-* 177b-3 İM (dayanmak, güvenmek); *tayan-ıp* 119 LD (dayanmak, tahammül etmek, güvenmek); *tayan-mak̃* 76b-4 ŞD (dayanmak, tutunmak).

⁶¹⁵ *tayanç+lar* 0298 AY (bir memuriyet ünvanı); *tayançı* EUTS (müşavir, sırdaş); *tayanç+ım* 3773 KB (dayanak, teselli); *tayanç+ım* 130-4 ME (destek).

hem somut anlamda ‘destek, dayanak’tır. Ayrıca ‘esas güç, temel’ anlamlarına da gelmektedir.

teğküz-: Taranan eserlerde görülen -Ur- ettirgen çatı eki yerine Yeni Uygurcada -kUz- eki getirilerek türetilen *teğküz-* fiili; ‘değdirmek, dokundurmak, vermek, vurmak, sitem etmek’ anlamlarına gelmektedir: *ikki kāmçe teğküzdi* ‘İki kamçı vurdu’ (UTİL, 1991: 164). BS’de ‘değdirmek, dokundurmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *özige tiğ teğküzmedi* ‘Kendine kılıç (hançer) değdirmeydi’ (BS, 258). *hezriti pirimizğa til teğküzgen* ‘Hazreti pirimize dil uzatan (değdiren)’ (BS, 265). *pêşanisiğa teğküzdi* ‘Alnına değdirdi (dokundurdu)’ (BS, 437).

Eski Türkçede ‘bir yere ulaşmak, birine saldırmak, bir şeye dokunmak, bir değere ulaşmak, değerli olmak’ anlamlarına gelen *teg-* (Clauson, 1972: 476) fiiline, ettirgen çatı eki -Ur- getirilerek türetilen *teğür-* fiili; ‘ulaştırmak, eriştirmek, teslim etmek, iletmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 485). Köktürk dönemine ait eserlerden itibaren görülmektedir⁶¹⁶.

Köktürk döneminden itibaren rastlanan *teğür-* fiili; bu dönemde ‘ulaştırmak, götürmek’ anlamlarında kullanılmaktadır: *t(e)gürtük üçün* ‘götürdüğüm için’ (T, 47). Karahanlı dönemi eseri olan RKÇ’de ‘başına felaket getirmek, kötülüğü ulaştırmak’ mecazi anlamda kullanıldığı görülmektedir: *kutğardımız sizni fır’avn boğnındın teğrür tepretür erdi* (RKÇ, 28a-20a1=7:141). Görüldüğü gibi taranan eserlerde hem somut hem soyut anlamda ‘ulaştırmak, eriştirmek’ anlamlarında kullanıldığı tespit edilen fiil; Yeni Uygurcada *teğküz-* biçiminde yaşamaktadır. Ettirgen çatı eki olarak -kUz- eki kullanılan bu fiil; ‘değdirmek, dokundurmak’ anlamlarını korumakta aynı zamanda ‘vurmak, sitem etmek’ anlamlarını kazanmaktadır.

⁶¹⁶ *teğür-tim* T 19 (götürmek); *teğür-geli* 259 ÇB (değdirmek, dokundurmak); *teğür-ser* 21 KİP (ulaştırmak, getirmek, sunmak); *teğür-miş* 35 IrkB (eriştirmek, ulaştırmak); *teğür-di* LII.5 İKP (ulaştırmak, eriştirmek); *teğür-gelir* 0616 AY (ulaştırmak, değdirmek, eriştirmek, yaklaştırmak); *teğür-ür* 827 KB (eriştirmek, dokundurmak); *teğür-* 112-100 DLT (ulaştırmak, iletmek); *teğür-me* 331 AH ~ *tiğür-me* BaC 331 AH (değdirmek, dokundurmak, çektirmek); *teğ(ü)r-se* 27-55b1=5:49 RKÇ (musibet vermek, eriştirmek), *teğ(ü)r-ürler* 33-8b1=33:39 RKÇ (ulaştırmak); *teğ(ü)r-ür-men* 285-15 NF (değdirmek, dokundurmak, vermek, ulaştırmak); *teğür-di* 9-7 ME (ulaştırmak); *têğür-* 9-2 MM (ulaştırmak, eriştirmek); *teğür-sünler* A.I.19 AO ~ *tiğür-di* K.VIII.2. AO (değdirmek, ulaştırmak); *teyir-* 137 CC (ulaştırmak, yönetmek, nasip aldirtmek); *teğür-* 374a-6 İM ~ *tiğür-* 152a-5 İM (ulaştırmak, kavuşturmak), *tiğür-* 307b-2 İM ~ *tiğir-* 123a-8 İM (dokunmak, el ile dokunmak); *tiğür-ürler* 280-7 GT (ulaştırmak, eriştirmek); *tiğür-di* 455 MSD (değdirmek, ulaştırmak); *tiğür-gil* 1648 LD (değdirmek, ulaştırmak); *tiğür-* 379 DN (ulaştırmak, eriştirmek); *tiğür-di* 187 AL (değdirmek); *tiğüz-mak* 255-3634 KYAS ~ *tiğür-mak* 255-3632 KYAS (değdirmek, dokundurmak, vardirmek, ulaştırmak, hedefe isabet ettirmek).

telmür-: Yeni Uygurcada -tıpkı Çağatay dönemi eserlerindeki gibi- ikinci hecedeki ünlünün yuvarlaklaştığı *telmür-* fiili; ‘gözünü ayırmadan bakmak, ümit etmek’ anlamlarında görülmektedir: *hëyt küni hoylida boynini kısip, ümidlik telmürdi* ‘Bayram günü avluda boynunu sıkıp ümitli [şekilde] gözünü ayırmadan baktı’ (UTİL, 1991: 183). *BS*’de ‘dikkatle bakmak’ anlamında kullanılmıştır: *bëşini kötürüp, öziğe telmürüp turğan* ‘Başını kaldırıp kendine dikkatlice bakıp duran’ (BS, 266). *ularniñ hañğa telmürüp turğan közlrinde huşametguyluk, çirayida gelite bir hil tebessüm* ‘Onların hana dikkatle bakıp duran gözlerinde yalakalık, yüzünde acayip bir çeşit tebessüm’ (BS, 272).

Eski Türkçede ‘birçok, çok’ anlamlarına gelen *telim* (Clauson, 1972: 499) ismine, isimden fil yapım eki olan *-(A)r-* eki getirilerek türetilen *telmir-* fiili; ‘birçok zaman bir şey yapmak, şefkat veya beklentili, hasretli bakmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 500). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁶¹⁷.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan fiil; Eski Uygur ve Karahanlı dönemine ait eserlerde ‘yalvararak bakmak, dilenmek’ anlamlarında kullanılmaktadır. Çağatay dönemine ait eserlerde de aynı anlamını muhafaza ettiği tespit edilmektedir. Yeni Uygurcada *telmür-* biçiminde yaşayan fiil; ‘gözünü ayırmadan bakmak, ümit etmek’ anlamlarına gelmekte yani sonuç olarak Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülen anlamını muhafaza etmektedir.

telpün-: Yeni Uygurcada hem ön damaksıllaşma hem ikinci ünlüde yuvarlaklaşma görülen *telpün-* fiili; ‘bir nesneye veya bir iş yapmaya fırlamak, atılmak, devamlı kıpırdamak (yürek için)’ anlamlarına gelmektedir: *yürigimiz Keşkerge telpünidu* ‘Yüreğimiz Kâşgar’a çarpıyor’ (Schwarz, 1992: 196). *BS*’de ‘kıpırdamak, çırpınmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *ana yurt uniñ üçün goya bir–birige telpünüp turğan teşna kelb* ‘Ana vatan onun için sanki birbirine kıpırdayıp duran susamış kalp’ (BS, 378). *nativan vucudum serdarlar bëşiğa tac bolğan uluğ astaniniñ tupriğini böse kiliş üçün telpünmekte* ‘Güçsüz vücudum, askerler başına taç olan ulu başkentin toprağını kuşatmayı durdurmak için çırpınmakta’ (BS, 294).

⁶¹⁷ *telmir-e* M 21-17 (yalvararak bakmak); *telmir-mek* EUTS (aramak, hasret çekmek), *telmir-mek* EUTS (yalvararak bakmak); *telmir-e* 6634 KB (dilenmek); *telmir-di* 356-284 DLT (bir şey arar gibi sağa sola bakmak); *tilmür-eyin* 7a-3 ŞD (bakmak, ümit ve hasretle ağlamak); *tilmür-üp* 548-1 BD (ümit ve hasretle bakmak); *tilmür-di* 189 AL (dalmak, bakmak); *tilmür-mak* 257-3669 KYAS (alçak gönüllü bir bekleyiş içinde olmak, birinin etrafında dört dönmek).

Eski Türkçede ‘çırpınmak, çarpıntı yapmak, titreşmek, kanat çırpmak’ anlamlarına gelen *talpı*:- fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *talpın-* fiili; ‘mücadele etmek, uğraşmak, çabalamak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 493). Taranan eserlerde yalnızca *TZ*’de [*talapın-dı ~ talpın-dı* (*TZ*, 17a-10)] rastlanan fiil⁶¹⁸ art ünlülüdür ancak Yeni Uygurcada fiilin ön ünlülü olduğu görülmektedir.

telvilik: Çağataycaya ait eserlerde iç sesinin süreksiz ünsüz olduğu görülen kelime, Yeni Uygurcada sızıcılaşarak *telve* biçimini almıştır. *Telve* ismine, *+lik* eki getirildiğinde ikinci hece olan *-ve-* hecesi, açık orta hâline geçtiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği *-ve-* hecesindeki */e/* ünlüsü daralarak */i/*’ye döner. *Telvilik* ismi; ‘çılgınlık, delilik, delilere has hareket’ anlamlarına gelmektedir: *telvilik kıl-* ‘Anlamsızca davranmak’ (Schwarz, 1992: 197). *BS*’de ‘delilik, anlamsız hareket etme hâli’ anlamlarında kullanılmıştır: *burunķi işlardiki karam–telvilikini* ‘Önceki işlerdeki kaba [ve] deliliğini (anlamsız hareketini)’ (*BS*, 450). *telvilik bilen éytatti, varķiraytti, okuytti* ‘Delilik ile söylerdi, bağırırdı, okurdu’ (*BS*, 135).

Eski Türkçede ‘deli, çılgın’ anlamlarına gelen *télve*:⁶¹⁹ (Clauson, 1972: 493) ismine, isimden isim yapım eki *+ilk* getirilerek türetilen isim, ‘delilik’ anlamına gelmektedir. Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁶²⁰.

Taranan eserlerde ‘deli’ anlamında rastlanan isim, Çağataycaya ait eserlerde *tilbe* biçiminde görülmektedir. Yeni Uygurcada ise iç seste */b/* sesinin sızıcılaşarak *telve* biçiminde yaşadığı tespit edilmektedir. Semantik olarak bakıldığında ise *telve* ismi, ‘deli’ anlamını korumasının yanı sıra ‘tadı veya kokusu acı’ anlamını da kazanmıştır.

teñle-: Yeni Uygurcada *teñle-* fiili; ‘sunmak, denk hâle getirmek, karşılaşmak, uygun olmak, ölçmek, hedef almak’ anlamlarıyla tespit edilmektedir: *ķişi nan teñlise yémeymen dème, kolunğa al* ‘Biri ekmek uzatsa yemem deme, eline al’ (UTİL, 1991:

⁶¹⁸ *talapın-dı* 17a-10 *TZ* ~ *talpın-dı* 17a-10 *TZ* (az az hareket etmek); *talpün-mak* 245-3463 *KYAS* (çırpınmak, çabalamak).

⁶¹⁹ *tilfe* *EUTS* ~ *tilve* *EUTS* (âşık, deli); *tilfe* ~ *tilwe* *ETG* (deli); *tilve* 295 *KB* (deli); *telwe* 214-185 *DLT* (deli); *telbe* 36-78a2=44:14 *RKÇ* ~ *telwe* 34-25a1=37-36 *RKÇ* (deli, mecnun); *télve* 173-3 *ME* (deli); *télbe+nün* 332-4 *MM* (deli); *teli* 98 *CC* (deli); *delü* 50 *Kİ* (deli, mecnun); *teli* 33b-4 *TZ* (deli); *delü* 219b-5 *İM* ~ *teli* 94b-8 *İM* ~ *telü* 274b-3 *İM* ~ *tilü* 244a-8 *İM* (deli); *tilbe* 708 *MSD* (deli); *dilü* 1017 *LD* ~ *tilbe* 2540 *LD* (deli); *tilbe* 235 *DN* (deli); *tilbe* 167b-7 *ŞD* (deli); *tilbe* 8-4 *BD* (deli); *tilbe* 190 *AL* (deli); *tilba* 256-3656 *KYAS* (ahmak, budala, aptal, deli).

⁶²⁰ *telwelik+din* 28-54b2=7:184 *RKÇ* (delilik, cinnet); *delülik* 101a-8 *İM* ~ *delülük* 336a-7 *İM* (delilik); *tilbelik+im* 141 *DN* (delilik); *tilbelik+im* 43a-6 *ŞD* (delilik); *tilbelik+ke* 491 *BD* (delilik); *tilbalik* 257-3657 *KYAS* (ahmaklık).

177). BS'de 'denk hâle getirmek, dayamak' anlamında kullanılmıştır: *Hacı Kutluk Mevliviniñ boğuzığa tiğ teñlidi* 'Hacı Kutluk Mevlivi'nin boğazına kılıç (kılıcı) denk getirdi' (BS, 352).

Eski Türkçede 'eşit, eş değer; seviye' anlamlarına gelen *teñ (I)* (Clauson, 1972: 511) ismine, isimden fiil yapım eki olan +*IA-* eki getirilerek türetilen *teñle-* fiili; 'denklemek, eşitlemek, ölçmek, kıyaslamak' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 521). Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir⁶²¹.

Taranan eserlerde 'ölçmek, denk duruma getirmek' anlamlarında kullanılan fiil; Yeni Uygurcada *teñle-* biçiminde yaşamaktadır. *Teñle-* fiili; 'sunmak, uzatmak; ölçmek, hedeflemek; denk hâle getirmek' anlamlarına gelmektedir.

teñlik: (bk. *teñle-*) Yeni Uygurcada *teñlik* ismi; 'denklik, eşitlik, sıkışıklık, keder, üzüntü' anlamlarına gelmektedir: *er-ayalniñ hoquқта teñligi* 'Erkek [ve] kadının hukukta eşitliği' (Schwarz, 1992: 194). BS'de 'sıkışıklık, zorluk' anlamlarında kullanılmıştır: *birdemlik cimliktin këyin teñlik içide* 'Bir anlık sessizlikten sonra sıkışıklık içinde' (BS, 304). *adamlarni teñlikte koyuş munasip emes* 'İnsanları zorlukta koyma münasip değil' (BS, 298). KYAS'de *teñlik* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *teñ (I)* ismine, isimden isim yapım eki +*IIk* getirilerek türetilen *teñlik* ismi, 'denklik' anlamına gelmektedir. Taranan eserlerde yalnızca LD'de⁶²² (LD, 2708) rastlanmaktadır.

LD'de rastlanan isim, Yeni Uygurcada *teñlik* biçiminde yaşamakta ve 'denlik, eşitlik' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca 'sıkışıklık, zorluk' anlamlarını kazanmıştır.

terle-: Yeni Uygurcada *terle-* fiilinin 'terlemek, emek vermek, çok çalışmaktan bitkin düşmek, yokluk yaşamak, buharlaşmak' anlamlarını taşıdığı görülmektedir: *terlep emgek kıldınlar* 'Terleyip emek verdiniz' (UTİL, 1991: 136). BS'de 'terlemek' anlamında kullanılmıştır: *Derviş Hoca mezzilik ügrini terlep* 'Derviş Hoca lezzetli çorbayı terleyerek' (BS, 12). *aşhanidin terlep-pişip* 'Yemekhaneden terleyip, suya batıp' (BS, 308).

⁶²¹ *tengle-mek* EUTS (ölçmek, hesaplamak); *tengle-dim* 4875 KB (denklemek, denkleştirmek); *teñle-di* 619-514 DLT (denkleştirmek, denk duruma getirmek); *tengle-sedi* 26-17b2=4:42 RKÇ (bir ve aynı hâle getirilmek), *tengle-dimiz* 34-6b3=36:39 RKÇ (takdir ve tayin etmek); *tiñlamak* 259-3691 KYAS [eşitlemek (yükseklik, boy bakımından), aynı zamanda yüksekliklerini, boylarını karşılaştırmak].

⁶²² *tiñlik* 2708 LD (denklik).

Eski Türkçede ‘ter, terleme; ücret, yevmiye’ anlamlarına gelen *te:r* (Clauson, 1972: 528) ismine, isimden isim yapım eki olan +*IA-* eki getirilerek türetilen *terle-* fiili; ‘terlemek, ter dökmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 548). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁶²³.

İlk kez Karahanlı Türkçesine ait *DLT*’de rastlanan fiil; ‘terlemek’ ve ‘ter izlerini gidermek, kaşağılamak’ (*DLT*, 572-471) anlamlarında görülmektedir. Kıpçak (*CC*, 113) ve Çağataycaya (*ŞD*, 146b-7) bakıldığında fiilin ‘terlemek’ anlamında kullanıldığı tespit edilmektedir. Yeni Uygurcada ‘terlemek’ anlamında yaşayan fiil, Karahanlı döneminden itibaren görülen ‘terlemek’ anlamını muhafaza etmektedir. Ayrıca *terle-* fiili; Yeni Uygurcada çalıştığı için ‘terlemek’ yani ‘emek vermek, çok çalışmaktan dolayı çok yorulmak, utanmak’ anlamlarını kazanmıştır.

tetür: Yeni Uygurcada göçüşme görülen *tetür* ismi; ‘arka, geri; zıt, ters, yanlış; inatçı’ anlamlarına gelmektedir: *kegezniñ tetür teripi* ‘Kâğıdın ters tarafı’ (Schwarz, 1992: 177). *BS*’de ‘ters, zıt’ anlamlarında kullanılmıştır: *bu tetür kıyun* ‘Bu ters kasırğa’ (*BS*, 458). *tügimes hıyallar uni huddiy tetür kaynamğa sörigendek* ‘Tükenmez hayaller onu tıpkı ters döngüye sürükler gibi’ (*BS*, 441). *KYAS*’de *tetür* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘direnmek, karşı koymak’ anlamlarına gelen *tét-* (*tè:t-*) (*II*) (Clauson, 1972: 450) fiiline, önce ettirgen çatı eki olan -*Ur-* (**tétür-*) eki sonra ise zarf-fiil eki olan -*U* eki getirilerek türetilen *tétrü:* ismi; ‘ters yüz, yanlış yol, yanlış, altüst’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 459). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁶²⁴.

Taranan eserlerde ‘ters, aksi, çarpaz’ anlamlarında rastlanan bu isim; Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren tespit edilmektedir. *IrkB*’de ‘çarpaz’ (*IrkB*, 39) anlamında kullanılan isim; *KB*’de ‘ters, yanlış’ anlamlarında görülmektedir: *kamuğ tetrüsi* (*KB*, 536). Yeni Uygurcada *tetür* biçiminde yaşamaktadır. *Tetür* ismi; ‘arka, ters; geri, zıt, yanlış; inatçı’ anlamlarına gelmektedir.

⁶²³ *terle-di* 572-471 *DLT* (ter sızdırmak, terlemek), *terle-di* 572-471 *DLT* (kaşağılamak, ter ve pislikleri temizlemek); *terle-* 113 *CC* (terlemek); *terle-di* 25b-7 *TZ* (terlemek); *tirle-* 138b-4 *İM* (terlemek); *tirle-r* 383 *MSD* (terlemek); *terle-di* 146b-7 *ŞD* ~ *tirle-gen* 22b-9 *ŞD* (terlemek); *tirle-mak* 260-3721 *KYAS* (terlemek, ter dökmek).

⁶²⁴ *tertrü* 39 *IrkB* (ters); *tertrü* *EUTS* ~ *tetrü* *EUTS* (aksine, tersine); *titrü* *ETG* (tam, sabit); *tetrü* 1902 *KB* (tersine dönüş); *tetrü* 212-182 *DLT* (her şeyin ters olanı); *titrü* *baq-tı* 37 *Kİ* (keskin, dik bakmak).

tevren-: Yeni Uygurcada iç sesi sızıcılaşan *tevren-* fiili; ‘sallanmak, titremek, sarsılmak; tereddüt etmek’ anlamlarında görülmektedir: *dereh kattiķ tevriniptu* ‘Ağaç sert[çe] sallanmış’ (UTİL, 1991: 208). *BS*’de ‘sallanmak, titremek’ anlamlarında kullanılmıştır: *tik turgan gevdiler tolğiniṗ, başlar tevrenmekte idi* ‘Dik duran bedenler dönüp başlar sallanmakta idi’ (*BS*, 350). *tevriniṗ turgan şolisi* ‘Titreyip duran ışığı’ (*BS*, 183).

Eski Türkçede ‘hareket ettirmek, sallamak, çalkalamak’ anlamına gelen *tepre-*⁶²⁵ (Clauson, 1972: 443) fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *tepren-* fiili; ‘hareket etmek, sallanmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 444). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁶²⁶.

Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren rastlanan fiil, *KB* ve *RKÇ*’de (*RKÇ*, 30-54a1=16:49) canlıları (Sıfat-fiil eki getirilmiş hâliyle *tepren-igli*, *tepren-ür*) anlatmak için kullanılmıştır: *kamuğ teprenürke bağırsak köñül* (*KB*, 1852). *DLT*’den itibaren ‘hareket etmek, kımıldamak, sallanmak, sarsılmak’ (*DLT*, 386-303) [*MSD*’de mecazi kullanımı şu şekilde: *mağzı tiprendi* ‘beyni sarsıldı.’ (*MSD*, 146)] anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *tevren-* olarak yaşamaktadır. *Tevren-* fiili; ‘hareket etmek, deprenmek, kımıldanmak’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘tereddüt etmek’ anlamını kazanmıştır.

tevret-: (bk. **tevren-**) Yeni Uygurcada iç seste sızıcılaşmanın görüldüğü *tevret-* fiili; ‘sallamak, titremek, kımıldatmak; peyda etmek; kalem oynatmak, yapmak’ anlamlarına gelmektedir: *kelem tevrettim* ‘Kalem oynattım (yazdım)’ (UTİL, 1991: 208). *BS*’de ‘titretmek, sallatmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *azab ve horluķ başkan bu zeminni tevrutip* ‘Azap ve rezalet basan bu zemini titretip’ (*BS*, 87). *baştin–ayağ ap’ak kiyingen Apak Hoca salapetlik bestini lerzan tevrutip mehrabka*

⁶²⁵ *tepre-yü* XXXVII.2 İKP (kımıldamak); *tebre-mek* EUTS (kımıldamak, sarsılmak), *tebre-mek* EUTS (sallanmak, titremek); *tepre-gey* 0697 AY (kımıldamak, hareket etmek); *tepre-di* 280 AB (titremek, hareket etmek); *tebre-mişin* ÇB 245 (sarsılmak, sallanmak, titremek); *tepre-r* 1519 KB (kımıldamak); *tepre-di* 566-466 DLT (hareket etmek); *tepre-mez* 30-4a1=12:80 RKÇ (kımıldamak, hareket etmek); *tepre-* 108a-5 İM (kımıldamak, hareket etmek); *tipre-di* 43a-9 ŞD (kımıldamak); *tipre-gey* 480 DN (kımıldamak); *tibre-* 177 AL (kımıldamak); *tibra-* 254-3618 KYAS (sallanmak, kımıldamak).

⁶²⁶ *tepren-ür* 5030 KB (kımıldanmak); *tepren-di* 386-303 DLT (hareket etmek); *tepren-iglidin* 30-54a1=16:49 RKÇ (deprenmek, hareket etmek); *tepren-di* 5-11 NF (kımıldamak, hareket etmek); *tepren-di* 28-2 ME (deprenmek); *depren-di* 47 Kİ ~ *tepren-* 37 Kİ (kımıldanmak); *tepren-di* 9a-13 TZ (deprenmek); *tepren-* 496b-1 İM (hareket etmek, kımıldamak); *tepren-ginçe* 299-12 GT (kımıldanmak, deprenmek); *tipren-di* 146 MSD (kımıldamak, sallanmak, sarsılmak); *tipren-ür* 562 LD (deprenmek); *tipren-ür* 46b-10 ŞD (kımıldanmak); *tibran-mak* 255-3620 KYAS (kımıldanmak, oynamak, hareketlenmek, sallanmak).

çıktı ‘Baştan ayağa bembeyaz giyinen Apak Hoca, heybetli bedenini soğuk titretip mihraba çıktı’ (BS, 319).

Eski Türkçede *tepre*:- fiiline, ettirgen çatı eki olan *-t-* eki getirilerek türetilen *tepret*- fiili; ‘hareket etmek, sallamak; rahatsız etmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 444). Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁶²⁷.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘titretmek, sallamak, harekete geçirmek’ anlamlarıyla rastlanan fiil; Yeni Uygurcada ‘sallamak, titretmek’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘meydana getirmek, peyda etmek’ ve mecazi anlamda ‘kalem oynatmak’ yani ‘yazı yazmak’ anlamlarını taşımaktadır.

têgiş-: (bk. tegküz-) Yeni Uygurcada iki adet *têgiş-* (*Teg-* fiili, ek aldığı ilk hece açık hece hâline geldiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliğinden dolayı ilk hecedeki /e/ ünlüsü daralarak /è/’ye döner.) fiili bulunmaktadır. Birinci *têgiş-* fiili; ‘değiştirmek, yenilemek’ anlamına gelmektedir: *pul têgiş-* ‘Para değiştirmek’ (Schwarz, 1992: 239). İkinci *têgiş-* fiili ise ‘dokunmak, değmek’ anlamlarına gelmektedir: *qoldin-qolğa ötüp têgiş-* ‘Elden ele geçip (birlikte) değişmek’ (UTİL, 1991: 435). *BS*’de ‘bir şeye değişmek’ anlamında kullanılmıştır: *nêmet gülzarini muşekket yantaklıkığa têgişti* ‘Nimet gül bahçesini, zorluk deve dikenini bahçesine değişti (tercih etti)’ (BS, 354).

Eski Türkçede *teg-* fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *tegiş-* (*d-*) fiili; ‘değişmek, birbiriyle buluşmak, birbirine ulaşmak, tanışmak, değiş tokuş etmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 487). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmüştür⁶²⁸.

⁶²⁷ *tebret-ür* M 77-9 (sarsmak); *tebret-mek* EUTS (sarsmak); *tepret-* 774 KB (kıvıldatmak); *tepret-* 442-346 DLT (hareket ettirmek, oynatmak), *tepret-mek* 429-335 DLT (düşmana saldırmak); *tepret-mek* 31-32a3=19:83 RKÇ (harekete geçirmek); *tepret-ti* 140-2 NF (kıvıldatmak, hareket ettirmek, sallamak); *tepret-ti* 7-6 ME (hareket ettirmek); *tepret-* 35 CC (harekete geçirmek); *tepret-ti* 13b-13 TZ (depretmek); *tepret-* 46b-5 İM (hareket ettirmek); *tepret-ür* 329-11 GT (harekete getirmek); *tipret-se* 323 MSD (kıvıldatmak, sallamak, sarsılmak); *tipret-ti* 2578 LD (depretmek); *tipret-ti* 845 DN (kıvıldatmak); *tipret-* 107a-2 ŞD (harekete getirmek); *tibret-e* 177 AL (kıvıldatmak); *tibrat-mak* 255-3624 KYAS (sarsmak, çalkalamak, titretmek; kendisini kaldırtmak; uzaklaştırmak; yerini değiştirmek).

⁶²⁸ *tegiş-ürler* M 104-25 (rastlaşmak); *tegiş-mek* EUTS (rastlaşmak); *tegiş-* 2377 KB (vuruşmak); *tegiş-di* 321-262 DLT (ulaşmak, erişmek), *tegiş-di* DLT 321-262 (birinin hakem olmasını istemek); *tegişür-dimiz* 33-37b3=34:16 RKÇ (bir şeyi başka bir şeye çevirmek), *tegişür-ür* 29-30a3=9:39 RKÇ (değiştirmek, döndürmek, bir şeyin yerine başka bir şey koymak); *degşir-di* 8b-5 TZ ~ *deyiş-di* 30a-13 TZ (değiştirmek); *tigiş-mak* 255-3629 KYAS (herhangi bir şeyi diğer bir şeye karşı değişmek, değiştirmek).

têñirka-: Yeni Uygurcada *têñirka-* (Kapalı heceli *tañ* ismi, ek aldığında ilk hece açık hece hâline geldiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecede bulunan /a/ ünlüsü /è/’ye döner.) fiili; ‘tereddüt etmek, hangi yoldan gideceğini bilememek, şaşırarak’ anlamlarına gelmektedir. BS’de ‘şaşırmak’ anlamında kullanılmıştır: *İsen Buğa ya turuşni, ya kêtışni bilmey têñirkap* ‘İsen Buğa ne durmayı ne gitmeyi bilmeden şasıp’ (BS, 115). KYAS’de *têñirka-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘hayret, şaşkınlık, mucize, sürpriz’ anlamlarına gelen *tañ* (? ta:ŋ) (II) (Clauson, 1972: 510) ismine, isimden fiil yapım eki olan +(X)(r)kA- eki getirilerek türetilen *tañirka-* fiili; ‘şaşırmak, şaşkın olmak, şaşırtıcı bir şey bulmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 525). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁶²⁹.

Taranan eserlerde KB (KB, 785) ve ME’de (ME, 18-4) *tanğırka-* biçiminde rastlanan fiil, ‘hayret etmek’ anlamına gelmektedir. Ayrıca AL’de fiil, *tangızga-* ve ön ünlülü biçimi *tengizge-* ile görülmektedir (AL, 172). Yeni Uygurcada *têñirka-* biçiminde yaşayan fiil, ‘şaşırmak’ anlamını muhafaza etmektedir.

têpik: (bk. têpiş- I) Eski Türkçede ‘birini tekmelemek, tepmek; basmak, ezmek, damgalamak; çırpma’ anlamlarına gelen *tep-* (Clauson, 1972: 435) fiiline, Yeni Uygurcada fiilden isim yapım eki olan -k+ eki getirilerek türetilen *têpik*⁶³⁰ (*Tep-* fiili, ek aldığında ilk hecesi açık hece konumuna geçtiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /e/ ünlüsü /è/’ye döner.) ismi; ‘tepme, tepik, tekme’ anlamlarına gelmektedir. BS’de ‘tekme, tepik’ anlamında kullanılmıştır: *reķibidin têpik yêgen horazğa oħşaş* ‘Düşmanından tepik yiyen horoza benzer’ (BS, 324). *ķopal tillaşķan, muş-têpik zerbidin* ‘Kaba konuşan, yumruk [ve] tekme darbesinden’ (BS, 341). KYAS’de *têpik* ismine rastlanmamıştır.

têpil-: (bk. tapşur-) Yeni Uygurcada kapalı heceli *tap-* fiili, ek aldığında ilk hece açık hece konumuna geçtiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /a/, /è/’ye dönerek *têpil-* biçimini almıştır. *Têpil-* fiili, ‘bulunmak’ anlamına gelmektedir: *yokalğan nerse têpildi* ‘Kaybolan nesne bulundu’ (Schwarz, 1992: 235). BS’de ‘bulunmak’ anlamında kullanılmıştır: *küç ve ķuvvet hêķķandaķ insan balisida*

⁶²⁹ *tanğırka-dı* 785 KB (hayret etmek); *tanğırka-p* 18-4 ME (şaşmak); *danır-dı* 8a-8 TZ (şaşakalmak); *tangızga-ma* 172 AL ~ *tengizge-b* 172 AL (şaşmak).

⁶³⁰ *tepig* 19-19 DLT (tepic, tekme).

tèpilmaydu ‘Güç ve kuvvet hiçbir insan evladında bulunmayacak (bulunmaz)’ (BS, 101). *KYAS*’de *tèpil-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *tap-* (II) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *tapıl-* fiili, ‘bulunmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 439). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁶³¹.

Karahanlı Türkçesine ait *DLT*’den itibaren ‘bulunmak, mevcut olmak, kazanılmak’ (*DLT*, 328-266) anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *tèpil-* biçiminde yaşamaktadır. *Tèpil-* fiili; ‘bulunmak, var olmak’ anlamlarını muhafaza etmektedir.

tèpiş-: (bk. **tapşur-**) Yeni Uygurcada *tap-* fiili, işteş çatı ekini aldığı ilk hecesi açık hece hâline geldiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /a/ sesi /è/’ye döner. *Tèpiş-* fiili; ‘buluşmak, birbirini bulmak, karşılaşmak, birbirini layık bulmak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *bügün aḥşam kövrük beṣida tèpişayli* ‘Bugün akşam köprü başında buluşalım’ (UTİL, 1991: 413). *BS*’de ‘bulmak, buluşmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *kèyin atlırini tèpişip* ‘Sonra atlarını bulup’ (BS, 202).

Eski Türkçede *tap-* (II) fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *tapiş-* fiili; ‘birini bulmak, buluşmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 446). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁶³².

KB’den (*KB*, 3314) itibaren görülen fiil; ‘kavuşmak, buluşmak’ anlamlarında geçmiştir. Yeni Uygurcada *tèpiş-* biçiminde yaşayan fiil; ‘buluşmak, birbirini bulmak’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca *tèpiş-* fiili; ‘karşılaşmak, rastlaşmak, birbirine uygun olmak, layık (denk)’ olmak anlamlarını kazanmıştır.

tèriḳ: Taranan eserlerde art ünlülü olarak rastlanan *tari-* fiilinin Yeni Uygurcada *tèri-* biçiminde yaşadığı görülmektedir. Bu durum için Yeni Uygurcaya ait eserde; bazı Türkçe kelimelerin Eski Türkçeden farklı olarak kullanıldığı, bunun nedeninin ise Yeni Uygurcada ünlünün zayıflaması (*a>è*) olduğu açıklanmıştır (Tehur vd., 2010: 1238). Burada *tèriḳ* isminin /è/ ile yazılmasının nedenini, kapalı

⁶³¹ *tapıl-* *DLT* ~ *tapul-dı* 328-266 *DLT* (bulunmak); *tapul-maz* 409-7 *NF* (bulunmak); *tapıl-* 48b-8 *İM* ~ *tapul-* 479a-5 *İM* (bulunmak); *tapul-ur* 131-3 *GT* (bulunmak, kazanılmak); *tapıl-mas* 415 *MSD* (bulunmak); *tapıl-ur* 232 *LD* ~ *tapul-up* 2621 *LD* (bulunmak); *tapıl-dı* 149b-2 *ŞD* (bulunmak); *tapıl-ğay* 28-2 *BD* (bulunmak).

⁶³² *tapiş-ur* 3314 *KB* (kavuşmak); *tapiş-tı* 61 *Kİ* (buluşmak); *tapiş-tı* 10b-8 *TZ* (kavuşmak); *tapiş-ur* 155 *AL* (buluşmak); *tapişmak* 248-3515 *KYAS* (birbirini bulmak, rast gelmek, karşılaşmak; arkadaşların ya da temsilcilerin aracılığı olmadan birbiriyle evlenmek).

hecede bulunan /a/ ünlüsünün açık hece konumuna geçtiği için /è/’ye dönmesi olarak açıklamak doğru olmamaktadır. Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği kelimenin ilk hecesi açık ve ikinci hecesinde /i/ bulunduğu için ilk hecedeki geniş ünlü /a/’nın daralarak /è/’ye döndüğü *tèri-* fiilinden türetilen *tèriḳ* (Yeni Uygurcanın Çağataycadan itibaren görülen fonetik özelliği gereği son sesi tonsuzlaşmıştır.) ismi, ‘darı’ anlamında görülmektedir: *aḥliḡan tèriḳ* ‘Kabuğundan arınmış darı’ (Necip, 2013: 409). BS’de ‘darı’ anlamında kullanılmıştır: *coza üstide tèriḳ, arpa ve ḳonaḳ nèniniḡ* ‘Masa üstünde darı, arpa ve mısır ekmeğinin’ (BS, 112). *ḳirik yillik ömride soḡuḳ su bilen arpa–tèriḳniḡ nènini yep* ‘Kırk yıllık ömründe soğuk su ile arpa [ve] darının ekmeğini yiyip’ (BS, 137).

Eski Türkçede ‘toprağı işlemek, yetiştirmek, ekmek, dikmek’ anlamlarına gelen *tarı:-*⁶³³ (Clauson, 1972: 532) fiiline, fiilden isim yapım eki olan -g+ eki getirilerek türetilen *tarıḡ* ismi; ‘ekili arazi, mahsul, darı, tahıl’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 537). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁶³⁴: *tarıḡ biṣdi* ‘Ekinler olgunlaştı’ (IrkB, 53). *tarıḡ gibi suyılır* ‘Darı gibi soyuldu’ (AL, 161).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülen isim; ‘ekin, tahıl, tohum, mahsul, buğday, darı’ anlamlarında görülmektedir. Yeni Uygurcada *tèriḳ* biçiminde yaşayan isim, ‘darı’ anlamını korumaktadır.

tèril-: (bk. tèriḳ) Yeni Uygurcada ilk hece açık ve ikinci hecede /i/ ünlüsü bulunduğu için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /e/’nin daralarak /è/’ye döndüğü *tèri-* fiilinden türetilen *tèril-* fiili; ‘ekilmek, dikilmek’ anlamlarıyla görülmektedir: *buḡday tèril-* ‘Buğday ekilmek’ (Schwarz, 1992: 238). BS’de ‘ekilmek, dikilmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *zira’et tèrilidiḡan yerlermu çöl–cezirige aylinip* ‘Tarım yapılacak (ekilecek) yerler de çöle dönüp’ (BS, 374).

⁶³³ *tarı-yu* I.4 İKP (serpiştirmek, ekmek, tarlayı işlemek); *tarı-mıṣ* 0613 AY (tarla sürmek, ziraatle uğraşmak); *tarı-maḳ* EUTS (tarlayı sürmek, ekin ekmek, ekip biçmek); *tarı-mıṣ* M 109-7 (ekmek, sürmek, tarla sürmek); *tarı-sa* 1393 KB (ekmek); *tarı-dı* 559-461 DLT (toprağı sürmek); *tarı-ḡan* C 376 AH (ekmek); *tarı-sa* 355-4 MM (tarlayı ekmek); *tar-ıb* 160 AL (ekin ekmek); *tiri-* 260-3720 KYAS (tarlayı sürüp ekmek).

⁶³⁴ *tarıḡ* 53 IrkB (ekin); *tarıy* I.6 İKP (tohum, tohum ekilmiş yer); *tarıḡ* 0699 AY (ekin, mahsul); *tarıḡ* 63 AB (ekin, mahsul); *tarıḡ* M 4-16 (tohum); *tarıḡ* EUTS ~ *tarıḡ* EUTS ~ *tarıḡ* EUTS (hububat, ekin), *tarıḡ* EUTS (ekin, ekilmiş saha), *tarıḡ* EUTS (menşe, soy); *tarıḡ* 4476 KB (ekin, tohum); *tarıḡ* 14-7 DLT (Türklerin çoğunda buğday, Oğuzlarda akdarı, tahıl, tohum); *tarıḡ* 30-34b1=16:11 RKÇ (ekin); *tarıḡ+dın* 362-17 NF (buğday); *tarı* 110 CC ~ *tüvi* ~ *tü* 110 CC (darı); *tarı* 62 Kİ ~ *tükü* 40 Kİ (darı); *tarı* 15a-13 TZ (darı); *ḡarı* 6a-11 DM (darı); *tarıḡ* 169a-2 İM (bir cins büyük darı); *tarı* 2528 LD (darı); *tarıḡ* 161 AL (darı); *tarıḡ* 250-3537 KYAS (akdarı).

Eski Türkçede *tarı*:- fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *tarıl-* (II) fiili, ‘ekilmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 547). Taranan eserlerde yalnızca *DLT*’de ‘ekin ekilmek’ (*DLT*, 331-269) anlamında *tarıl-* fiili görülmektedir⁶³⁵.

Yalnızca *DLT*’de rastlanan fiil, Yeni Uygurcada *têril-* biçiminde ve ‘ekilmek’ anlamını koruyarak yaşamaktadır.

têtik: (bk. **tetür**) İlk hecesi açık ve ikinci hecesinde /i/ sesi bulunduğu için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /e/’nin /è/’ye döndüğü *têtik* ismi; ‘canlı, çevik, coşkun; haylaz’ anlamlarına gelmektedir: *ularniñ hemmisi huşal, têtik körünetti* ‘Onların hepsi sevinçli, coşkun görünürdü’ (UTİL, 1991: 416). *BS*’de ‘dinç, çevik’ anlamlarında kullanılmıştır: *bécirim ve têtik idi* ‘Sağlam ve dinç idi’ (*BS*, 464). *lêkin uniñ rohi titik, avazi yenila yañraq idi* ‘Lakin onun ruhu çevik, sesi hâlâ gür idi’ (*BS*, 320). *KYAS*’de *têtik* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘direnmek, karşı koymak’ anlamlarına gelen *têt-* (*tê:t-*) (Clauson, 1972: 450) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-g+* eki getirilerek türetilen *tê:titik* ismi; ‘kıvrak zekâlı, zeki, akıllı’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 455). Eski Uygurcaya ait metinlerden itibaren görülmektedir⁶³⁶: *titik sekiz biliglik (öze)* ‘mâhirâne bir şekilde sekiz’ (*M*, 4-23).

Taranan eserlerde ‘zeki, akıllı; uyanık’ anlamlarında kullanılan isim; Yeni Uygurcada *têtik* biçiminde yaşamaktadır. *Têtik* ismi; ‘canlı, çevik; haylaz’ anlamlarına gelmektedir. Eski Uygurcaya ait metinlerden itibaren görülen ‘zeki, akıllı’ anlamlarını kaybetmiştir.

têvin-: Yeni Uygurcada *tap-* fiili, ek aldığı ilk hece açık hece hâline geçtiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /a/ ünlüsü /è/’ye döner. İç sesinde sızıcılışma da görülerek *têvin-* biçimini alan *têvin-* fiili; ‘sığınmak, inanmak, secde etmek’ anlamlarını taşımaktadır: *suğa têvinganlarmu bolğan* ‘Suya tapanlar (inananlar) da olmuş’ (UTİL, 1991: 441). *BS*’de ‘tapınmak, ibadet etmek’

⁶³⁵ *tarıl-dı* 331-269 *DLT* (ekin ekilmek); *tiril-mağ* 260-3718 *KYAS* (ekilmek, işlenmek, tohum ekilmek).

⁶³⁶ *titik* *M* 4-23 (zeki); *titig* *ETG* ~ *titik* *ETG* (akıllı); *tetik* 279 *KB* (zeki, akıllı); *têtig* 458-362 *DLT* (zeki); *tetik* 361 *AH* ~ *titik* *Aba* 361 *AH* (akıllı); *tetik* 148-5 *NF* (zeki, uyanık); *têtik* 189-6 *ME* (atik, zeki); *têtik* 330-2 *MM* (uyanık, zeki); *tetik* 117 *CC* (akıllı, zeki, bilge); *tetik* 37 *Kİ* (gizli bir şeyin anahtarı ki onu ancak yapan bilir); *titik* 178 *AL* (tetik).

anlamlarında kullanılmıştır: *pir-evliyalarga tëvinmak bizge Şamanlardin kalğan adet* ‘Pir [ve] evliyalara tapınmak bize Şamanilerden kalan âdet’ (BS, 321). *Alladin Apak Hocidek ademlerniñ cazasını bərişni tilep uzak tëvindi* ‘Allah’tan Apak Hoca gibi adamların [da] cezasını vermesini dileyip uzun süre ibadet etti’ (BS, 276).

Eski Türkçede ‘hizmet etmek, ibadet etmek’ anlamlarına gelen *tap-* (I) (Clauson, 1972: 435) fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *tapın-* fiili; ‘hizmet etmek, ibadet etmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 441). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir⁶³⁷: *tınlıglar atamış tapınmış kergek* ‘(adını) anmaları, (ona) tapınmaları gerektir’ (KİP, 212).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘tapınmak, kulluk etmek; saygı göstermek, hürmet etmek’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *tëvin-* biçiminde yaşamaktadır. *Tëvin-* fiili; ‘inanmak, tapınmak’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘sığınmak’ anlamını kazanmıştır.

tiken: (bk. **tikil-**) Yeni Uygurcada *tiken* ismi; ‘diken, nesnelerin keskin diken gibi kısmı, bazı hayvanların diken gibi organı’ anlamlarında görülmektedir: *kirpe tikini* ‘Kirpi dikenini’ (UTİL, 1991: 470). *BS*’de ‘diken’ anlamında kullanılmıştır: *bu cahanniñ gülige tiken yoldaştır* ‘Bu cihanın gülüne diken yoldaştır’ (BS, 178). *lëkin, i yaren, bu cahanniñ güli tiken bilen* ‘Lakin ey dostlar, bu cihanın gülü diken ile’ (BS, 290). *ayıgi tegken yerdin şumbuya, ağızi tegken yerdin tiken üniüp çıkıdu* ‘Ayağı değen yerden canavar otu, ağzı değen yerden diken filizlenip çıkar’ (BS, 347).

Eski Türkçede *tik-* (d-) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-An+* (<-gAn+) eki getirilerek türetilen *tiken* (*tikken*) ismi; ‘diken’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 483). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁶³⁸.

⁶³⁷ *tapın-mış* 212 KİP (tapınmak); *tapın-alım* XLIX.6 İKP (şükretmek, tapınmak); *tapın-mış* 0389 AY (saygı göstermek, hürmet etmek); *tapın-dım* 192 AB (tapınmak, hürmet etmek); *tabın-mak* EUTS (tapınmak); *tapın-ur* M 92-2 (hürmet etmek, saygı göstermek); *tapun-* ETG (tapınmak); *tapın-ur* KB 97 (tapınmak, hizmette bulunmak); *tap(u)n-ğıl* 31-39b2=20:14 RKÇ (tapınmak, hizmet etmek, kulluk etmek); *tapun-mağaylar* 403-11 NF (tapınmak); *tapun-dı* 169-5 ME (tapınmak); *tabun-* 151 CC (tapınmak, saygı göstermek); *tapul-* 86b-1 İM ~ *tapun-* 435b-1 İM (tapınmak, ibadet etmek); *tapun-mak* 248-3521 KYAS (tapınmak, ibadet etmek, hizmet etmek).

⁶³⁸ *tiken* EUTS (diken); *tiken* 3846 KB (diken); *tiken* 94-87 DLT ~ *tikken* 202-172 DLT (diken); *tiken* 376 AH (diken); *tiken* 33-38a1=34:16 RKÇ (meyve için tadı buruk, ekşi veya acı); *tiken* 17-12 NF (diken); *tiken* 280-1 MM (diken); *tigenek* 113 CC (dikenli çalı); *diken* 49 Kİ ~ *tikenek* 39 Kİ (bugünkü manasında); *tiken* 21a-3 TZ ~ *tikenek* 21a-3 TZ (diken); *tiken* 5b-13 DM (diken); *tiken* 9-2 GT (diken); *tiken* 239 MSD (diken); *tiken* 913 LD ~ *tikken* 1774 LD (diken); *tiken* 85 DN (diken); *tiken* 156b-7 ŞD (diken); *tiken+dür* 16-2 BD (diken); *tigen* 185 AL (diken, müellif bazı kere kaf-i Acemi ile dir: veriği kelime sert kaf ile); *tikan* 256-3637 KYAS (diken).

Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanan ve ‘diken’ anlamına gelen bu isim; Yeni Uygurcada ‘diken, nesnelerin diken gibi keskin kısmı’ anlamlarının yanı sıra ‘bazı hayvanların diken gibi organı’ anlamlarını taşımaktadır.

tikil-: Yeni Uygurcada *tikil-* fiili; ‘iğne ile dikilmek, bitki dikilmek, kurmak, göz dikilmek’ anlamlarında görülmektedir: *kiyimiñiz yaħşı tikiliptu* ‘Giysiniz güzel dikilmiş’ (Schwarz, 1992: 246). *BS*’de ‘göz dikilmek, iğne ile dikilmek, bitki dikilmek, kurulmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *toptoğra tikilip turğan* ‘Dosdoğru dikilip duran (göz)’ (BS, 27). *soğuk nezer bilen aldığa tikilgen kişik közliri hem külkilik, hem sürlük körünetti* ‘Soğuk bakış ile önüne dikilen kısık gözleri hem gülünç hem korkunç görünürdü’ (BS, 27). *yağlık kollirini buğa tērisidin tikilgen çorukiğa sürtti* ‘Yağlı ellerini boğa derisinden dikilen çarığına sürttü’ (BS, 28).

Eski Türkçede ‘dikmek, anıt taş dikmek, bitki dikmek, iğne ile dikmek’ anlamlarına gelen *tik-* (*d-*) (Clauson, 1972: 476) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *tikil-* fiili; ‘kurulmak, dikilmek, dikey olarak birleşmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 481). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁶³⁹.

Taranan eserlerde Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren tespit edilen fiil; *KB*’de ‘gönderilmek’ (*KB*, 4009); *DLT*’de ise ‘ağaç dikilmek’ (*DLT*, 333-270) anlamında geçmektedir. Harezmi (NF, 319-1), Kıpçak (İM, 187b-1) ve Çağataycaya (DN, 444) ait eserlerde de ‘ayakta dikilmek, dikiş dikilmek’ anlamlarında kullanılmıştır. Yeni Uygurcada *tikil-* fiili; ‘iğne ile dikilmek, bitki dikilmek, kurmak, göz dikilmek’ anlamlarına gelmektedir.

tiktür-: (bk. tikil-) Yeni Uygurcada *tiktür-* fiilinin ‘diktirmek (ağaç vb.), kurdurmak (bina, çadır), diktirmek (dikiş)’ anlamlarını taşıdığı görülmektedir: *kiyim tikküz-* ‘Giysi diktirmek’ (Schwarz, 1992: 246). *BS*’de ‘diktirmek, kurdurmak’ anlamında geçmektedir: *çedir tiktürüp* ‘Çadır diktirip’ (BS, 159).

⁶³⁹ *tikil-ti* 4009 KB (dikilmek); *tikil-di* 333-270 DLT (ağaç dikilmek); *tikil-ürler* 319-1 NF (dikilmek, ayakta durmak); *tikil-di* 129-1 ME (kalkmak); *tikil-mışde* 157-2 MM (dikilmek); *tikil-* 153a-2 İM (dikiş dikilmek), *tikil-* 187b-1 İM (dikilmek, kaldırılmak); *tikel-ip* 493 MSD (dikilmek, dik durmak); *tikil-di* 1712 LD (dikilmek); *tikil-i* 444 DN (dikilmek); *tikil-* 188 AL (beklemek), *tilkür-üb* 189 AL ~ *dikil-ey* 257 AL (dikilip durmak); *tükil-mak* 276-3997 KYAS (dikilmek, gözlerini bir şeyin üzerine sabitlemek, dik dik bakmak).

Eski Türkçede *tik-* (*d-*) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-tUr-* eki getirilerek türetilen *tiktür-* fiili, ‘diktirmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 479). Karahanlı ve Çağataycaya ait eserlerde rastlanmaktadır⁶⁴⁰.

Taranan eserlerde ‘diktirmek’ anlamında rastlanan *tiktür-* fiili, Yeni Uygurcada da *tiktür-* biçiminde yaşamaktadır. Semantik bakımdan incelendiğinde *DLT*’de üç ayrı *tik-* fiili görülmektedir. Ettirgen çatı ekini alan bir adet *tik-* fiili bulunmaktadır. O da ‘diktirmek (elbise)’ anlamındaki *tiktür-* (*DLT*, 354-282) fiilidir. *ŞD*’ye bakıldığında da *peşşe-ḥāne tiktürdi* (*ŞD*, 118b-10) ve *tiktürüp gül-zār* (*ŞD*, 112b-7) yani ‘gül, ağaç diktirmek’ anlamında kullanılmıştır. Yeni Uygurcada *tiktür-* fiili ise ‘diktirmek (ağaç vb.), kurdurmak (bina, çadır), diktirmek (dikiş)’ anlamlarına gelmektedir.

tikil-: Yeni Uygurcada edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *tikil-* fiili; ‘tıkılmak, sıkıştırılmak, toplanmak, kaplamak, çok yiyip kilo almak’ anlamlarına gelmektedir: *tonurğa tikilip kalmak* ‘Tandıra tıkılıp kalmak’ (*UTİL*, 1991: 467). *BS*’de ‘tıkılmak, sokulmak, sıkışmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *bahalık olcılar tikilganidi* ‘Değerli ganimetler tıkılmış idi’ (*BS*, 24). *uniñ ağzığa pahta tikilip* ‘Onun ağzına pamuk sokulup’ (*BS*, 107). *her ikki öküzniñ puti kövrükke tikilip* ‘Her iki öküzün bacağı köprüye sıkışıp’ (*BS*, 25). *KYAS*’de *tikil-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘itmek, sıkıştırmak, bir şeye sıkıştırmak’ anlamlarına gelen *tık-* (Clauson, 1972: 465) fiiline, edilgen çatı eki *-l-* getirilerek türetilen *tıkıl-* fiili; ‘tıkılmak, sokulmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 469). Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir⁶⁴¹: *açığı üze tıklıp* ‘üzüntüye boğularak’ (*AB*, 404-405).

Taranan eserlerde ‘tıkılmak, zorla sokulmak, toplanmak, sık olmak [*tıkıldı sık boldı* *ME*, 133-5)], kilitlenmek’ [*tıkıldı қапуғ* (*ME*, 160-1)] anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *tikil-* fiili şeklindedir. Bu fiilin anlamlarına bakıldığında ‘tıkılmak, zorla sokulmak, kalabalık etmek’ anlamlarını muhafaza ettiği görülmektedir. Ayrıca

⁶⁴⁰ *tiktür-di* 354-282 *DLT* (elbise diktirmek için emir vermek, diktirmek); *tiktür-di* 118b-10 *ŞD* (diktirmek); *tiktür-mak* 276-4003 *KYAS* (dikiş vb. diktirmek).

⁶⁴¹ *tıkıl-ıp* 405 *AB* (tıkılmak); *tıkıl-mak* *EUTS* (felakete uğramak, kaygılanmak); *tıkıl-* *ETG* (tıkılmak); *tıkıl-* 333-270 *DLT* (bir şey bir yere şiddetle sokulmak, kalabalık etmek); *tıkıl-dı* 133-5 *ME* (sık olmak), *tıkıl-dı* 160-1 *ME* (kilitlenmek).

‘çok yiyip kilo almak’ anlamını kazanmıştır. Ancak ‘kilitlenmek’ anlamını kaybetmiştir.

tilek: Yeni Uygurcada *tilek* ismi; ‘dilek, istek, rica’ anlamlarına gelmektedir: *ķariġuniġ tiliki ikki kōz* ‘Âmânın dileġi iki göz’ (UTİL, 1991: 486). BS’de ‘dilek, istek’ anlamlarında kullanılmıştır: *aķirettin ķil tilek* ‘Ahiretten kıl (iste) dilek’ (BS, 143). *yahķi tilek–arzular* ‘İyi dilek [ve] arzular’ (BS, 299). *inķa ’alla tilikiġlar icabet bolġusi* ‘İnşallah dilekleriniz kabul olsun’ (BS, 315)

Eski Türkçede ‘aramak, araştırmak, istemek, arzu etmek’ anlamlarına gelen *tile:- (d-)* (Clauson, 1972: 492) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *tile:k (d-)* ismi; ‘dilek, istek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 498). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁶⁴².

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘dilek, arzu, istek’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *tilek* biçiminde ve ‘dilek, istek, arzu’ anlamlarını muhafaza ederek yaşamaktadır.

tilim: (bk. tilin-) Yeni Uygurcada *tilim* ismi, ‘dilim’ anlamına gelmektedir: *bir tilim ķoġunni ķoliġa ēlip* ‘Bir dilim kavunu eline alıp’ (UTİL, 1991: 492). BS’de ‘dilim’ anlamında kullanılmıştır: *ķamal ve issiķtin yūzi ķaridap, tilim–tilim yērilip ketkenidi* ‘Rüzgâr ve sıcaktan yüzü kararıp dilim dilim yarılıp gitmişti’ (BS, 26). *be’eyni ēekteķ tilim–tilim* ‘Aynı törpü gibi dilim dilim’ (BS, 6).

Eski Türkçede *til-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)m+* eki getirilerek türetilen *tilim* ismi, ‘bir tek dilim’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 500). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁶⁴³: *bīr tilim et* ‘bir dilim et’ (DLT, 200-171). *tilin irdi yol* ‘yol dilim dilim oldu’ (AL, 190).

Karahanlı Türkçesine ait eserden itibaren ‘dilim’ anlamında rastlanan isim, Yeni Uygurcada *tilim* biçiminde yaşamakta ve ‘dilim’ anlamını korumaktadır.

⁶⁴² *tilek* ETG ~ *tilik* ETG (dilek); *tilek* EUTS ~ *tilik* EUTS (dilek, arzu); *tilek* 37 KB (dilek); *tilek* 207-178 DLT (dilek); *tilek+ķe* 415 AH (dilek, istek, arzu); *tilek+leringizke* 27-53b1=5:48 RKÇ (arzu, istek, yapılmak istenen); *tilek+din* 205-1 NF (dilek, arzu); *tilek+lū* 25-8 ME (irade, istek); *tilek* 176-3 MM (dilek, istek); *tilek* K.VII. 46 AO (dilek); *tilek* 131 CC (dilek); *dilek* 50 KĪ (murat, arzu); *tilek* 84a-2 TZ (dilek); *tilek* 254a-2 ĪM (dilek, istek, arzu); *tilek+im* 240-11 GT (dilek, arzu); *tilek+ni* 1243 LD (dilek); *tilek+leringni* 696 DN (dilek, istek); *tilek+i* 104a-4 ŞD (dilek, arzu); *tilek+i* 137-1 BD (istek, dilek); *tilek* 188 AL (dilek); *tilak* 256-3651 KYAS (içten, samimi dilek).

⁶⁴³ *tilim* 200-171 DLT (dilim, boyuna kesilmiş her şey); *tilūk* 71-1 ME (dilim); *tilim* 131 CC (dilim); *dilim* 5b-8 DM (dilim, parça); *tilin* 190 AL (dilim); *tilim* 257-3663 KYAS (uzun ve dar parça veya dil şeklinde şey).

tilin-: Yeni Uygurcada *tilin-* fiili de ‘dilinmek, dilimlenmek’ anlamlarına gelmektedir: *koğun tilindi* ‘Kavun dilimlendi’ (UTİL, 1991: 493). *BS*’de ‘dilimlenmek, dilinmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *seksenge yêkin mehubusniñ köksi tilinip* ‘Seksene yakın tutuklunun göğsü dilinip’ (BS, 105). *KYAS*’de *tilin-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘dilimler hâlinde kesmek’ anlamında kullanılan *til-* (Clauson, 1972: 490) fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *tilin-* fiili, ‘dilinmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 501). Taranan eserlerde yalnızca *DLT*’de rastlanmaktadır⁶⁴⁴: *teri tilindi* ‘deri, kayış gibi boylamasına yırtıldı’ (DLT, 341-275).

DLT’de *tilin-* biçiminde ve ‘dilinmek’ (DLT, 341-275) anlamında rastlanan fiil, Yeni Uygurcada *tilin-* biçiminde ve aynı anlamı koruyarak yaşamaktadır.

tilmaç: (bk. tilla-) Yeni Uygurcada *tilmaç* ismi, ‘tercüman’ anlamına gelmektedir: *tilmaç ve birkañçe baş muhapizetçi saqçılar olturatti* ‘Tercüman ve birkaç baş muhafaza eden muhafızlar otururdu’ (UTİL, 1991: 492). *BS*’de ‘tercüman’ anlamında kullanılmıştır: *ikkisiniñ sözliri tilmaçniñ yardimi arqılık* ‘İkisinin sözleri tercümanın yardımı vasıtasıyla’ (BS, 34). *tilmaç derhal étini divitip uniñ yénida hazir boldi* ‘Tercüman derhâl atını acele ettirip onun yanında hazır oldu’ (BS, 33). *yénidiki tilmaçqa qarap buyrudi* ‘Yanıandaki tercümana bakıp buyurdu’ (BS, 53). *KYAS*’de *tilmaç* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘dil (organ); bilgi, bilgilendirme, gizli bilgi; lisan’ anlamlarına gelen *til* (*d-*) (Clauson, 1972: 489) ismine, isimden isim yapım eki olan *+mAç* eki getirilerek türetilen *tilmaç* ismi; ‘tercüman, çevirmen’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 500). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁶⁴⁵.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘tercüman’ anlamında görülen isim, Yeni Uygurcada *tilmaç* biçimiyle yaşamaktadır. *Tilmaç*, ‘tercüman’ anlamını korumaktadır.

tilsiz: (bk. tilla-) Eski Türkçede *til* ismine, Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan *+sIz* eki getirilerek türetilen *tilsiz* ismi; ‘dili olmayan, dilsiz, çok

⁶⁴⁴ *tilin-di* 341-275 DLT (deri kayış gibi boylamasına yırtılmak, dilinmek).

⁶⁴⁵ *tlmçi* B9 KİP (tercüman); *tilimçi* EUTS (tercüman, mütercim); *tilmaç+ı* 162 KB (tercüman); *tilmeç* 227-7 ME (tercüman); *tilmaç* CC ~ *tolmaç* CC 121 (tercüman); *tilmaç* 9a-3 TZ ~ *tilmaç* 9a-3 TZ (tercüman); *tilmaç* 42a-4 İM (tercüman).

konuşmayan, sessiz’ anlamlarını taşımaktadır: *tilsiz kıldek* ‘Dilsiz kul gibi’ (UTİL, 1991: 488). *BS*’de ‘dilsiz, konuşamayan’ anlamlarında kullanılmıştır: *tilsiz hayvan can ağrıkida* ‘Dilsiz hayvan can[ı] acıdığında’ (*BS*, 25). *KYAS*’de *tilsiz* ismine rastlanmamıştır.

Taranan eserlerde Kıpçakçaya ait *Kİ*’de ‘dilsiz’ (*Kİ*, 40) anlamıyla rastlanan *tilsiz* ismi⁶⁴⁶, Yeni Uygurcada da aynı biçim ve anlamıyla yaşamaktadır. Ayrıca *tilsiz* ismi; ‘sessiz, hiç ses çıkmayan’ anlamını da kazanmıştır.

tinç: Yeni Uygurcada *tinç* ismi; ‘sessiz, hareketsiz, sakin, tehlikeden uzak, huzurlu’ anlamlarında görülmektedir: *tinç yaşa-* ‘Barış içinde yaşamak’ (Schwarz, 1992: 250). *BS*’de ‘sakin, huzurlu’ anlamlarında kullanılmıştır: *şehir etrapida ötkenkidek tinç ve asayişliktin eser kalmıganidi* ‘Şehir etrafında geçmişteki gibi huzurlu ve emniyetlilikten eser kalmamıştı’ (*BS*, 42). *şehir burunkidek tinç emes* ‘Şehir önceki gibi sakin değil’ (*BS*, 13). *Yeken Hanlığının emr-permanliriğa boysunup, tinç ve bayaşat yaşaytti* ‘Yarkend Hanlığı’nın emir [ve] fermanlarına itaat edip huzurlu ve mutlu yaşardı’ (*BS*, 27).

Eski Türkçede ‘nefes almak, sessizce nefes almak, sakin veya rahat olmak, dinlenmek, yağmur vb. durmak’ anlamlarına gelen *tın-* (? *d-*) (*I*) (Clauson, 1972: 514) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-ç+* eki getirilerek türetilen *tinç* (*d-*) ismi; ‘dinlenme, istirahat’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 516). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁶⁴⁷.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘dinç, huzur, sakin, rahat’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *tinç* biçiminde yaşamaktadır. *Tinç* ismi; ‘sakin, huzurlu’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘hareketsiz, durgun, sessiz, barışçı’ anlamlarını kazanmıştır.

tinçlik: (bk. tinç) Yeni Uygurcada *+Iık* eki getirilerek türetilen *tinçlik* ismi; ‘sessizlik, hareketsizlik, sakinlik, tehlikeden uzak olma hâli, huzurluluk’ anlamlarına gelmektedir: *têçlik ber-* ‘rahatlamak; huzura kavuşturmak’ (Necip, 2013: 407). *BS*’de ‘sakinlik, huzurluluk’ anlamlarında kullanılmıştır: *eğlak ve edeb dinidur, tinçlik ve*

⁶⁴⁶ *tilsiz* 40 *Kİ* (dilsiz).

⁶⁴⁷ *tinç+ka* 0771 *AY* (dinç, huzur, rahat); *tünç* *EUTS* (dinç, dinçlik, refah); *inç* 415 *AH* (rahat, huzur); *tinç* *K.II.11 AO* (dinç); *tinç* 142 *CC* (sakin, huzur); *tinç* 66 *Kİ* (dinç); *tinç* 156b-7 *ŞD* (rahat, sakin, dinç); *tinç+dür* 303-2 *BD* (dinç, zinde); *tinc* 192 *AL* (dinç, dinlenmiş); *tinç* 258-3678 *KYAS* (rahat, mutlu, iyi).

tüzüm dinidur ‘Ahlak ve edep dinidir, huzur ve düzen dinidir’ (BS, 224). *mesçitniñ tinçliki buzulup* ‘Mescidin huzuru bozulup’ (BS, 261). *sen tēhi bizniñ tinçlikimizni, ibaditimizni buzmağçimu?* ‘Sen şimdi bizim huzurumuzu, namazımızı bozmak mı istiyor[sun]?’ (BS, 264).

Eski Türkçede *tinç* (Clauson, 1972: 516), isimden isim yapım eki getirilerek türetilen *tinçlik* ismi; ‘rahatlık, dinçlik’ anlamlarına gelmektedir. Harezmi dönemine ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁶⁴⁸.

Harezmi (ME, 220-1) ve Kıpçakçaya (Kİ, 66) ait eserlerde görülen ‘huzurluluk, rahatlık, dinçlik’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *tinçlik* biçiminde ve ‘huzurluluk, rahatlık’ anlamlarını koruyarak yaşamaktadır.

tindur-: (bk. tinç) Yeni Uygurcada *tindur-* fiilinin ‘sakinleştirmek, huzurlu hâle getirmek’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *uniñ mulayim kıyapiti mēniñ köñlümni tindurdi* ‘Onun mülayim (şefkatli) görünüşü benim gönlümü huzurlandırdı’ (UTİL, 1991: 499). BS’de ‘sakinleştirmek’ anlamında kullanılmıştır: *eķidisi çin adem için, bu iş goya deryalarni tindurup, tağlarni tüzleydiğandek müşkül iş idi* ‘İnancı sağlam adam için bu iş sanki denizleri sakınleştirip dağları düz hâle getirecek gibi zor iş idi’ (BS, 443).

Eski Türkçede *tin-* (? d-) (I) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-dUr-* eki getirilerek türetilen *tindur-* fiili; ‘dinlendirmek, sakınleştirmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 518). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁶⁴⁹: *tinturyalı saqıntı* ‘nefes aldırmayı (=dinlendirmeyi) düşündü’ (İKP, XXXVI.8).

Taranan eserlerde ‘soluk aldırma, dinlendirmek [*tindurdı aṭnı* (ME, 39-7)], rahatını sağlamak’ [*ol meni tindurdı* ‘o, benim rahatımı sağladı ve dinlendirdi.’ (DLT, 355-283)] anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *tindur-* biçiminde yaşamaktadır. Anlamı ise ‘sakinleştirmek, huzurlu hâle getirmek’tir.

⁶⁴⁸ *tinçlik* 220-1 ME (rahatlık); *tinçliğ/ķ* A.II.47 AO (dinçlik); *tinçliq* 66 Kİ (dinçlik); *tinçlik* 258-3679 KYAS (rahatlık, mutluluk).

⁶⁴⁹ *tintur-yalı* XXXVI.8 İKP (soluk aldırma, dinlendirmek); *tintur-maḳ* EUTS (dinlendirmek); *tindur-ur* 1882 KB (rahat ettirmek, dinlendirmek); *tindur-dı* 355-283 DLT (birinin rahatını sağlamak, dinlendirmek); *tindür-gil* 378-14 NF ~ *tindür-di* 41-2 NF (durdurma); *tindur-dı* 39-7 ME (dinlendirmek); *tindur-sun* 667 DN (dinlendirmek); *tindur-man* 82a-3 ŞD (dindirmek, sessiz hâle getirmek); *tindur-dum* 551-8 BD (dinlendirmek); *tindür-üb* 192 AL (dinlendirmek, emin hâle getirmek); *tindur-maḳ* 258-3680 KYAS (rahatlatma, sessizleştirmek, sakınleştirmek).

tinik: (bk. tinç) Yeni Uygurcanın Çağataycadan itibaren görülen fonetik özelliği gereği son sesi tonsuz olan *tinik* ismi; ‘nefes, soluk; çok kısa vakit, an’ anlamlarında görülmektedir: *tiniki tēzlišip* ‘Nefesi hızlanıp’ (UTİL, 1991: 500). BS’de ‘nefes, soluk’ anlamlarında kullanılmıştır: *tiniki öziğe ottek issik* ‘Nefesi kendisine ateş gibi sıcak’ (BS, 46). *bu paci’elik ölümniñ soğuk tiniki* ‘Bu facialı ölümün soğuk nefesi’ (BS, 129).

Eski Türkçede *tın-* (I) fiiline, fiilden isim yapım eki getirilerek türetilen *tinıǵ* ismi; ‘nefes’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 519). Karahanlı döneminde rastlanmaktadır⁶⁵⁰: *sökel tinıǵı artak* ‘hastanın soluğu kötüleştii’ (DLT, 286-245).

DLT’de ‘nefes, soluk’ (DLT, 286-245) anlamında görülen isim; Yeni Uygurcada ‘nefes, soluk’ anlamlarını koruyarak *tinik* biçiminde yaşamaktadır. Ayrıca ‘çok kısa zaman, an’ anlamlarını kazanmıştır.

tiñša-: Yeni Uygurcada *tiñša-* ve *tiñla-* biçimlerinde yaşayan fiil; ‘dinlemek, işitmek’ anlamlarına gelmektedir: *uniñ sözlerini diğket bilen tiñšidi* ‘Onun sözlerini dikkatle dinledi’ (UTİL, 1991: 476). BS’de de ‘dinlemek, işitmek’ anlamında kullanılmıştır: *u, zen sēlip tiñšidi* ‘O dikkatle bakıp dinledi’ (BS, 44).

Eski Türkçede **tiñ* ismine, isimden fiil yapım eki +*IA-* getirilerek türetilen *tiñla-:* (d-) fiili; ‘dinlemek, işitmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 522). Bütün dönemlerde rastlanmaktadır⁶⁵¹.

Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *tiñša-* ve *tiñla-* biçimlerinde görülmekte ve tarihî süreçte görülen anlamlarını korumaktadır.

tirek: Yeni Uygurcada *tirek* ismi; ‘destek, dayanak; direk, sütun’ anlamlarını taşımaktadır: *tirek bilen tamni tirep* ‘Direk ile duvarı destekleyip’ (Schwarz, 1992: 242). BS’de ise ‘direk’ anlamında kullanılmıştır: *tag tirekliridek boy tartip ösken*

⁶⁵⁰ *tinıg+ı* 286-245 DLT (soluk, nefes); *tinik* 258-3681 KYAS (açık, berrak, temiz; çamurlu olmayan).

⁶⁵¹ *tiñla-* (< **tiñla-*) KT G2 (dinlemek); *tiñla-ng* 176 İKP (dinlemek); *tiñla-yın* 58 İrkB (dinlemek); *tiñla-daçı* 0096 AY (dinlemek, işitmek); *tiñla-* M 20-3 (dinlemek); *tiñla-mağ* EUTS (dinlemek, kulak asmak); *tiñsa-yu* ÇB 165 (dinlemek, dinlemeye çalışmak); *tiñla-r* 2947 KB (dinlemek); *tiñla-* 60-47 DLT (dinlemek, kulak asmak); *tiñla-ghılar* 29-36a2=9:47 RKÇ (dinlemek); *tiñla-yur-siz* 420-14 NF (dinlemek); *tiñgle-di* 138-5 ME (dinlemek); *tiñle-gil* 351-1 MM (dinlemek); *tiñgle-mey* Ka.II.20 AO (dinlemek); *tiñla-* 44 CC (dinlenme); *tiñla-dı* 23a-3 TZ (çınlamak); *tiñla-* 53a-1 İM (dinlemek); *tiñla-* GT ~ *tiñgle-* 337-1 GT (dinlemek); *tiñla-ğul* 50 MSD (dinlemek); *tiñgle-ngiz* 15a-2 ŞD (dinlemek); *tiñla-mağ* 259-3692 KYAS (dinlemek).

Hadan isimlik bir *Cungarniñ* ‘Dağ direkleri gibi boy atıp büyüyen Hadan isimli bir *Cungar*’ın’ (BS, 74).

Eski Türkçede ‘desteklemek, dayamak, yaslamak’ anlamlarına gelen *tire:- (d-)* (Clauson, 1972: 533) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *tire:k (d-)* ismi; ‘destek, sütun, dayanak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 543). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁶⁵².

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülen ve ‘direk [*namāz kılmaḡ dinning tiregi turur* (İM, 78b-2)], sütun, ağaç [*bir ullu tirek körse* (GT, 297-4/5)], kavak ağacı’ [*tire.k* ‘kavak ağacı’ (DLT, 207-178)] anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *tirek* biçiminde yaşamaktadır. *Tirek* ismi; ‘direk, sütun’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘mecazi anlamda destek, dayanak’ anlamlarına da gelmektedir.

tirik: Yeni Uygurcanın Çağataycadan itibaren görülen fonetik özelliği gereği son sesi tonsuzlaşan *tirik* ismi; ‘canlı, akan, ezilmeyen; çevik’ anlamlarında görülmektedir: *tirik bēlik* ‘Canlı balık’ (UTİL, 1991: 456). *BS*’de ise ‘canlı, diri’ anlamlarında kullanılmıştır: *Apak Hoca tirik kolğa çüşken İsmā’ilhan* ‘Apak Hoca, canlı [olarak] ele düşen İsmail Han’ (BS, 56). *itlardin başqa tirik can körünmeytti* ‘Köpeklerden başka diri can görünmezdi’ (BS, 389). *bu yerde oğliniñ tirikimu—ölükimu yoḡ idi* ‘Bu yerde oğlunun dirisi de ölüsü de yoktu’ (BS, 464).

Eski Türkçede **tir-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-g+* eki getirilerek türetilen *tirig* ismi; ‘canlı, diri, sağ’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 543). Bütün dönemlerde rastlanmaktadır⁶⁵³.

⁶⁵² *tirgük* ~ *tiregük* ETG (direk); *tirgük+i* 3463 KB (direk); *tiregü* 225-194 DLT (direk), *tirek* 194-167 DLT (kavak ağacı); *tirek+leri* 38-70b3=64:9 RKÇ (direk, destek); *tirek+ini* 307-6 NF (direk); *tirek* 143 CC (direk); *direk* 48 Kİ ~ *tirek* 38 Kİ (direk); *terek* 21a-5 TZ (direk, hurma ağacı); *tirek* 5b-13 DM (ağaç); *tirek* 78b-2 İM (direk); *tirek* 297-5 GT (ağaç); *tirak* 259-3705 KYAS ~ *türak* 277-4018 KYAS (destek, dayanak).

⁶⁵³ *tirig+dekiçe* KT GD (diri, canlı, hayat); *tirig+i* ŞU B1 (canlı, hayatta olan); *tirig* LXI.1 İKP (diri); *tirig+i* 354 AB (diri, canlı); *tirig* ETG (diri); *tirig* EUTS (diri, canlı); *tirig* M 8-52 (canlı, diri); *tirig* 257 KB (diri, canlı, yaşayan); *tirig* 11-6 (canlı, diri), *tirig+de* 195-167 DLT (meclis), *tirig+i* 286-245 DLT (biriktirme); *tirig* 17 AH (diri); *tirig+ler* 25-24a3=3:169 RKÇ (diri, canlı), *tirig+ke* 31-86b1=20:111 RKÇ (esmayihüsnadan Hayy); *tirig* 154-12 NF (diri, canlı, can); *tirig* 80-2 ME (diri, canlı); *tirig* 22-1 MM (diri, canlı, sağ); *tiri* 77 CC (diri); *tiri* 38 Kİ (diri, canlı); *tiri* 84a-5 TZ (diri); *tiri* 243b-1 İM ~ *tirig* 466b-1 İM ~ *tirle* 423a-6 İM (diri, canlı); *tiri* 195-5 GT (diri, canlı, hayatta); *tirig* 65 MSD (diri, canlı); *tirig* 546 LD (diri); *tirig+ler* 484 DN (diri, canlı); *tiri* 180 AL ~ *tirik* 180 AL (diri); *tirik* 277-4020 KYAS (canlı, diri, sağ).

Taranan eserlerde Köktürk Türkçesine ait eserlerden itibaren rastlanan isim, *KT*'de 'hayat' anlamında kullanılmaktadır: *t(e)ñr[ide] tir(i)gd(e)kiçe* 'Gök(lerde de) hayattaki gibi' (KT, GD). Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren Karahanlı (KB, 257), Harezmi (NF, 154-12), Kıpçak (CC, 77) ve Çağataycaya (DN, 484) ait eserlerde ise 'canlı, diri' anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Yeni Uygurcada *tirik* biçiminde yaşayan isim; 'canlı; akan, ezilmeyen; çevik' anlamlarına gelmektedir.

tiriklik: (bk. tirik) Yeni Uygurcada *tiriklik* ismi; 'canlılık, dirilik, hayat, yaşam' anlamlarına gelmektedir: *u ademniñ ölü-tirikligidin hevirim yok* 'O adamın ölü [veya] diriliğinden haberim yok' (Schwarz, 1992: 243). *BS*'de de 'dirilik, canlılık' anlamlarında kullanılmıştır: *tiriklikimizde ahiretlikimizni oylamay* 'Diriliğimizde ebedî dünyamızı düşünmeden' (BS, 361).

Eski Türkçede *tirig* ismine, isimden isim yapım eki *+lik* getirilerek türetilen *tiriglik* ismi; 'hayat, yaşam' anlamlarına gelmektedir. Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁶⁵⁴.

Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren rastlanan ve 'dirilik, canlılık, hayatta bulunma [*ajun tiriglik*] (RKÇ, 33-66b2=35:5). *nāmenġ ki tiriglikim nişānı irdi* (BD, 191-1)], hayat, ömür' anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *tiriklik* biçiminde yaşamaktadır. *Tiriklik* ismi; 'dirilik, canlılık, hayat, yaşam' anlamlarını muhafaza etmektedir.

tiril-: (bk. tirik) Yeni Uygurcada *tiril-* fiili; 'tekrardan canlanmak, aklı başına gelmek, yeşermek, tekrardan peyda olmak' anlamlarındadır: *gölge su kuyup bir az sayida koyuvidim, ħeli tirildi* 'Güle su verip biraz gölgede koyuverdim, çok yeşerdi' (UTİL, 1991: 458). *BS*'de 'canlanmak' anlamında kullanılmıştır: *uniñ rohiy tirilip, sarañ kıyapitide* 'Onun ruhu dirilip (canlanıp) deli görünüşünde' (BS, 475). *KYAS*'de *tiril-* fiiline rastlanmamıştır.

⁶⁵⁴ *tiriglik* 60 KB (dirilik, canlılık); *tiriglik+i* 33-66b2=35:5 RKÇ (hayat, yaşantı, ömür), *tiriglik+i* 31-72a2=39:36 RKÇ (kâfi olma), *tiriglik+leri* 32-37b1=28:58 RKÇ (refah, geçimlik); *tiriglik* 435-13 NF (yaşam, ömür, yaşantı); *tiriglik* 107-8 ME (hayat); *tiriglik* 46-3 MM (hayat, ömür); *tirilik* 122 CC (dirilik); *tirlik* 38 Kİ (hayat); *tirlik* 14b-8 DM (hayat, dirlik); *tirlik* 48a-1 İM (dirlik, canlılık); *tirlik+de* 158-13 GT (hayat, dirlik, canlılık, yaşayış); *tiriglik* 452 MSD (dirilik, canlılık); *tiriglik* 291 LD (dirilik); *tiriglik* 246 DN (dirilik, canlılık); *tiriglik+im* 191-1 BD (dirilik, canlılık, hayatta bulunma); *tiriklik* 277-4021 KYAS (yaşam, canlılık).

Eski Türkçede **tir-* fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *tiril-* fiili; ‘dirilmek, hayata döndürülmek; canlı olmak, canlanmak, yaşamak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 547). Bütün dönemlerde rastlanmaktadır⁶⁵⁵.

Köktürk döneminden itibaren rastlanan fiil; *BK* (BK, D31) ve *IrkB*’de ‘hayatta kalmak, ölmekten kurtulmak’ anlamlarıyla görülmektedir: *yaglıg kamıç bulupan yalgayu tirilmiş* ‘Yağlı kepçe bulup yalamış, (öylece) hayatta kalmış’ (*IrkB*, 13). Ayrıca Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘dirilmek, canlanmak; kendini toplamak; yaşamak’ anlamlarına gelmektedir: *ħaħ te‘ālā fermānı birle ol kişi tirildi* (NF, 342-10). Yeni Uygurcada *tiril-* biçiminde yaşayan fiil, ‘tekrardan canlanmak’ anlamını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘tekrardan hareket etmeye başlamak, tekrardan yeşermek, tekrardan ortaya çıkmak’ anlamlarını kazanmıştır. Görüldüğü gibi Yeni Uygurcada ‘ömür sürmek, yaşamak; kendini toplamak’ anlamları kullanılmamaktadır.

tirildür-: (bk. tiril-) Eski Türkçede *tiril-* fiiline, Yeni Uygurcada ettirgen çatı eki olan *-DUR-* eki getirilerek türetilen *tirildür-* fiili; ‘diriltmek, canlandırmak, ziyan olan nesneyi ödetmek’ anlamlarına gelmektedir: *telvini ħorħutmaħ ölükni tirildürmek* ‘Deliyi korkutmak, ölüyü diriltmek’ (UTİL, 1991: 458). *BS*’de ‘diriltmek, canlandırmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *ölüklerni bir yolıla tirildürgüdek küç-ħudret bardur* ‘Ölüleri bir yolu da diriltecek gibi güç kudret vardır’ (*BS*, 307).

Taranan eserlerde Köktürk (KT, D29), Eski Uygur (AB, 136) ve Karahanlı (KB, 4717) Türkçesine ait metinlerde *-gUr-* ettirgen çatı eki getirilerek türetildiği görülen fiile; Harezmi (NF, 438-5), Kıpçak (İM, 240a-2) ve Çağatay (BD, 489) dönemine ait eserlerde *-gUz-* ~ *-gIz-* ekinin getirildiği tespit edilmektedir⁶⁵⁶. Yeni Uygurcada ise

⁶⁵⁵ *tiril-ti* BK D31 (dirilmek, hayata dönmek); *tiril-ip* 182 ÇB (dirilmek, kendini toplamak, ayrılmak, davranmak); *tiril-* ETG (diriltmek); *tiril-miş* 13 *IrkB* (canlanmak, dirilmek); *tiril-ür* 603 KB (dirilmek, yaşamak); *tiril-di* 11-6 DLT (dirilmek, canlanmak); *tiril-* 365 AH (yaşamak); *tiril-mez* 31-58a2=20:74 RKÇ (yaşamak); *tiril-di* 334-8 NF (yaşamak, canlanmak, dirilmek); *tiril-di* 166-5 ME (yaşamak); *tiril-di* 34-4 MM (dirilmek), *tiril-gil* 279-4 MM (yaşamak); *tiril-* 58 CC (dirilmek, yaşamak); *tiril-di* 38 Kİ (dirilmek); *diril-mek* 12b-7 TZ ~ *tiril-di* 25b-6 TZ (dirilmek); *tiril-* 108b-1 İM (dirilmek, yeniden hayat bulmak); *tiril-gey* 50-7 GT (dirilmek), *tiril-gil* 284-1 GT (yaşamak, ömür sürmek); *tiril-ür* 546 LD (dirilmek); *tiril-gey* 484 DN (dirilmek, canlanmak); *tiril-ür* 160b-8 ŞD (dirilmek, yaşamak); *tiril-di* 90-1 BD (dirilmek).

⁶⁵⁶ *tirgür-ü* KT D29 (diriltmek); *tirgügülük* 136 AB (diriltmek, canlandırmak); *tirgür-ügli* 4717 KB (diriltmek); *tirgüz-di* 438-5 NF (diriltmek, canlandırmak); *tirkir-di* 38 Kİ (diriltmek); *tirkiz-gen* 32b-1 TZ (diriltmek); *tirgiz-* 240a-2 İM ~ *tirgüz-* 240a-2 İM (diriltmek); *tirgiz-e* 338-6 GT (diriltmek); *tirgiz-ür* 29a-8 ŞD ~ *tirgüz-di* 130b-1 ŞD (diriltmek); *tirgüz-* 489 BD (diriltmek); *tirgüz-mak* 260-3711 KYAS (yaşatmak, hayat vermek, diriltmek).

tirildür- biçiminde yaşadığı görülen fiil; tıpkı tarihî süreçte olduğu gibi ‘diriltmek, canlandırmak’ anlamlarını korumaktadır.

titil-: Yeni Uygurcada *titil-* fiili; ‘yırılmak, sökülme, parçalanmak, ditilmek’ anlamlarıyla görülmektedir: *titilğan koy yuñi* ‘Ditilen koyun yünü’ (Schwarz, 1992: 241). *BS*’de ‘ditilmek, parçalanmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *ularniñ etrapıga kəsilgen, titilğan yotқан–körpiler* ‘Onların etrafına kesilen, ditilen yorgan [ve] döşekler’ (*BS*, 88). *titilip ötme–töşük bolup* ‘Parçalanıp delik deşik olup’ (*BS*, 262). *KYAS*’de *titil-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘parçalara ayırmak, koparmak’ anlamlarına gelen *tit-*⁶⁵⁷ (Clauson, 1972: 450) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *titil-* fiili, ‘parçalara ayrılmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 456). Taranan eserlerde yalnızca Karahanlı dönemine ait eserde görülmektedir⁶⁵⁸.

Karahanlı dönemine ait *DLT*’de rastlanan ‘ditilmek, parçalanmak’ (*DLT*, 329-267) anlamlarındaki fiil; Yeni Uygurcada *titil-* biçiminde yaşamakta ve tarihî süreçteki ‘ditilmek, parçalanmak’ anlamlarını korumaktadır.

titrek: (bk. titret-) Eski Türkçede *titre:-* (? *d-*) fiiline, Yeni Uygurcada fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *titrek* ismi; ‘titrek, titreyen, dalgalanan (ses)’ anlamlarına gelmektedir: *behtigül titrek avaz bilen* ‘Behtigül titrek ses ile’ (UTİL, 1991: 446). *BS*’de ‘titrek’ anlamında kullanılmıştır: *titrek avaz bilen tövendiki şe’irni okudı* ‘Titrek ses ile aşağıdaki şiiri okudu’ (*BS*, 180). *KYAS*’de *titrek* ismine rastlanmamıştır.

ME’de ‘titreme’ [*ol bezekdin aşnu tutğan titrek* (*ME*, 1-1)] anlamıyla görülen isim⁶⁵⁹, Yeni Uygurcada *titrek* olarak yaşamaktadır. *Titrek* ismi; ‘titrek, titreyen’ anlamlarına gelmektedir. Görüldüğü gibi ‘titreme’ anlamı kullanılmamaktadır.

titret-: Yeni Uygurcada *titret-* fiili ‘titretmek’ anlamındadır: *merdler nahşa bilen ecelni küter, nahşa bilen zalimlarni dir-dir titriter* ‘Mertler şarkı ile eceli bekler, şarkı ile zalimleri tir tir titretir’ (UTİL, 1991: 446). *BS*’de ‘titretmek, ses dalgalanmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *u ikki kolini köksige elip, avazini titritip* ‘O

⁶⁵⁷ *did-* 48 Kİ (pamuk vb.ni atmak); *tit-ti* 37 a-1 TZ (ditmek); *tit-se* 559 MSD (didik didik etmek, parçalamak).

⁶⁵⁸ *titil-dı* 329-267 DLT (et pişmekten dağılmak, elbisenin eskiyip parçalanması).

⁶⁵⁹ *titrek* 1-1 ME (titreme).

iki elini göğsüne alıp, sesini titretip' (BS, 80). *yürekni titritidiğan* 'Yüreği titretecek' (BS, 132). *azab ve horluk başkan bu zeminni tevitip, erşini düm kömtürüp* 'Azap ve ayıp basan bu toprağı titretip, arşını yüzükoyun çevirip' (BS, 87).

Eski Türkçede 'titretmek, sallamak, çalkalamak' anlamlarına gelen *titre:-* (? *d-*) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-t-* eki getirilerek türetilen *titret-* fiili; 'çalkalamak, titretmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 460). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁶⁶⁰.

Eski Uygur ve Harezmi (ME, 1-1) Türkçesine ait eserlerde 'titretmek' anlamıyla görülen fiil, Yeni Uygurcada *titret-* biçiminde ve 'titretmek' anlamıyla yaşamaktadır.

tizgin: (bk. **tiziğ**) Yeni Uygurcada *tizgin* isminin 'at vb.nin dizginini, yönetim' anlamlarına geldiği görülmektedir: *tizginini pütünley koliğa aldı* 'Yönetimi bütünüyle eline aldı' (UTİL, 1991: 460). BS'de 'dizgin, yönetim' anlamlarında kullanılmıştır: *aldığa keliğ etiniñ tizginini tarttı* 'Önüne gelip atının dizginini çekti' (BS, 26). *hanmu döletniñ tizginini uniğa tutkuzup* 'Han da devletin yönetimini ona tutturup' (BS, 326). *tizgin tartılğan terepke* 'Dizgin çekilen tarafa' (BS, 73). *Apak Hoca etiniñ tizginini tartmıdı* 'Apak Hoca atının dizginini çekmedi' (BS, 153).

Eski Türkçede *tiz-* (*d-*) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-gXn+* eki getirilerek türetilen *tizgin* (*d-*) ismi; 'arka arkaya dizilmiş, dizgin' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 574). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁶⁶¹.

Karahanlı Türkçesinden itibaren 'yular, dizgin' anlamlarındaki isim; Yeni Uygurcada *tizgin* biçiminde yaşamaktadır. *Tizgin* ismi; 'dizgin' anlamını korumaktadır. Ayrıca mecazi olarak 'yönetim, irade' anlamlarını kazanmıştır.

tiziğ: Çağataycadan itibaren görülen Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği son sesi tonsuzlaşan *tiziğ* isminin ise 'dizilen, sıra; kolye, gerdanlık' anlamlarını taşıdığı görülmektedir: *bir tiziğ marcan* 'Bir dizi boncuk gerdanlık' (Schwarz, 1992: 244). BS'de 'kolye' anlamında kullanılmıştır: *uniñ boynığa reñmureñ ünçe-*

⁶⁶⁰ *titret-mek* EUTS (titretmek); *titret-gen* 1-1 ME (titretmek); *titrat-mak* 262-3750 KYAS (titretmek).

⁶⁶¹ *tin dizgin* 171-147 DLT (yular, dizgin); *tizgin* 214-184 DLT (dizgin); *tizgin+ge* 440-12 NF (dizgin); *tizgin+ni* 79-7 ME (dizgin); *tizgin* 103 CC (dizgin); *tizgin* 38 Kİ (dizgin); *tüzgün* 8b-7 DM (dizgin); *tizgin* 192a-7 İM (dizgin); *tizgin* 262-3755 KYAS (dizgin, eyerin atın başına isabet eden kısmı).

marcanlardin tizik ‘Onun boynuna renk renk inci mercanlardan kolye’ (BS, 168). *KYAS*’de *tizik* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘üst üste dizmek, boncuk dizmek’ anlamlarına gelen *tiz-* (*d-*) (Clauson, 1972: 572) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-g+* eki getirilerek türetilen *tizig* ismi; ‘dizi, sıra, dizili (inci)’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 574). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁶⁶².

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘dizi, sıra’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *tizik* biçiminde yaşamakta ve ‘sıra, dizi’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca *M*’de *yivig tizig* ‘gerdanlık’ (M, 9-13) anlamıyla tespit edildiğini hatırlatarak Yeni Uygurcada da *tizik* isminin aynı anlamını muhafaza ettiği görülmektedir.

tizil-: (bk. tizik) Yeni Uygurcada *tizil-* fiili; ‘dizmek, dizilmek; mecazi bakımdan sıralanmak, göz önünde sıralanmak’ anlamlarında görülmektedir: *gül üstidiki uşşak şebnem daniliridek ter tamçiliri tizilip* ‘Gül üstündeki ufak çiy taneleri gibi ter damlaları dizilip’ (UTİL, 1991: 463). *BS*’de ‘göz önünde sıralanmak, sıralanmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *tarihi tizilip ötti* ‘Tarihi göz önünde sıralanıp geçti’ (BS, 463). *her hil kitab ve çine-kaçılar ret-réti bilen tizilip* ‘Her tür kitap ve çay takımı, kâseler sıra sıra ile dizilip’ (BS, 5). *künler, heptiler huddi bahar turniliridek tizilip ötüşke başlidi* ‘Günler, haftalar tıpkı bahar turnaları gibi dizilip geçmeye başladı’ (BS, 168). *KYAS*’de *tizil-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *tiz-* (*d-*) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *tizil-* fiili; ‘arka arkaya düzenlenmek, dizilmek (inci vb.)’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 575). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁶⁶³.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ‘dizilmek (hem edilgen hem dönüşlü), sıralanmak’ anlamlarıyla görülen fiil; Yeni Uygurcada *tizil-* biçiminde yaşamakta ve ‘dizilmek, sıralanmak’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca *tizil-* fiili, ‘göz önünde canlanmak veya sıralanmak’ anlamını kazanmıştır: *[sabirniñ köz aldidin niyaz qurbanniñ beş barmağtek enik bolğan tarihi tizilip ötti* ‘Sabir’in göz(ünün)

⁶⁶² *tizig+i* 0275 AY (dizi); *tizig+in* 174 AB (dizi, sıra); *tizig* EUTS ~ *tezik/g* EUTS ~ *tezük/g* EUTS (sıra); *tizig* ETG (dizi); *tizig+inte* M 13-46 (dizi, silsile, gerdanlık); *tizig* 194-167 DLT (her şeyin saf hâlinde olanı, dizi); *tizik ~ tizilmiş* 34b-6 TZ (dizilmiş).

⁶⁶³ *tüzül-mek* EUTS (dizilmek, sırada olmak); *tizil-di* 5676 KB (dizilmek); *tizil-di* 123-109 DLT (biri tarafından veya kendi kendine dizilmek); *tüzül-di* 157-3 ME (dizilmek).

önünden Niyaz Kurban'ın beş parmak gibi açık (net) olan tarihi canlanıp geçti' (UTİL, 1991: 463)].

tizim: (bk. **tiziğ**) Yeni Uygurcada *tizim* isminin 'insan ve diğer canlıların ismi, miktarı vb. özelliklerini sıra ile yazma, kaydetme; liste' anlamlarına geldiği görülmektedir: *tizimdin çıkar-* 'Listeden çıkarmak' (Schwarz, 1992: 244). BS'de 'liste' anlamında kullanılmıştır: *kolidiki bir varak tizim boyiçe* 'Elindeki bir sayfa liste boyunca' (BS, 315). KYAS'de *tizim* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *tiz-* (*d-*) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)m+* eki getirilerek türetilen *tizim* (*d-*) ismi; 'sıra, çizgi, dizi (inci vb.); bir şeylerin listesi' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 576). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁶⁶⁴.

İlk kez Karahanlı Türkçesine ait DLT'de görülen 'dizi, dizilmiş' (DLT, 200-171) anlamlarıyla tespit edilen isim; Yeni Uygurcada *tizim* biçiminde yaşamaktadır. Anlamı ise 'insan ve diğer canlıların isim, miktar vb. özelliklerini sıra ile yazma, kaydetme; liste'dir.

tizla-: Eski Türkçede 'diz' anlamına gelen *ti:z* (*d-*) (*I*) (Clauson, 1972: 570) ismine, Yeni Uygurcada isimden fiil yapım eki olan art ünlülü *+la-* eki getirilerek türetilen *tizla-* fiili; 'diz ile vurmak, diz ile basmak' anlamlarına gelmektedir: *yerge düm yatkuşdi, dümbesine tizlap* 'Yere yüzükoyun yatırıp sırtına diz ile basıp' (UTİL, 1992: 462). BS'de 'diz ile basmak' anlamında kullanılmıştır: *ķorsikiğa ikki-üçni tizla-* 'Karnına iki üçü diz ile basıp' (BS, 109).

DLT'de rastlanan 'diz ile basıp ezmek' (DLT, 573-471) anlamındaki fiil⁶⁶⁵, Yeni Uygurcada *tizla-* olarak yaşamaktadır. *Tizla-* fiili; 'dizle basmak, ezmek' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca 'diz ile vurmak' anlamını da kazanmıştır.

toğram: Eski Türkçede 'kesmek, küçük parçalara veya dilimlere ayırmak' anlamlarına gelen *toğra:-* (*d-*) (Clauson, 1972: 472) fiiline, Yeni Uygurcada fiilden isim yapım eki olan *-m+* eki getirilerek türetilen *toğram* ismi; 'doğranan her bir bölüm, parça' anlamlarına gelmektedir: *bir toğram nan* 'Bir dilim ekmek' (Schwarz,

⁶⁶⁴ *tizim* 200-171 DLT (dizi, bir dizilik); *düzüm* Kİ (dizi, dizilmiş ince vb.); *tizim* 394b-6 İM (dizi, dizilmiş); *tüzüm* 311-2 BD (dizme, dizim).

⁶⁶⁵ *tizle-di* 573-471 DLT (dizleriyle bastırıp ezmek); *tazala-mak* 253-360 KYAS (diz çökmek).

1992: 210). *BS*'de 'dilim' anlamında kullanılmıştır: *kalla-paçaķnıñ bir neççe toğram göşi bilen* 'Kelle paçanın birkaç dilim eti ile' (*BS*, 113).

Kıpçakçaya ait eserlerde rastlanan isim, *CC*'de iç sesi sızıcı olarak [*tovram* 'kıvrıntı, küçük parça' (*CC*, 122, 2)] görülmektedir. *DM*'de ise 'et parçası' (*DM*, 6b-7) olarak açıklanmaktadır⁶⁶⁶. Yeni Uygurcada *toğram* biçimindeki isim; 'doğranan, kesilen' anlamlarını korumaktadır.

toğrılık: Eski Türkçede 'düz, dümdüz; dürüst, doğru' anlamlarına gelen *toğru:* (*toğuru:*)⁶⁶⁷ (Clauson, 1972: 471) isminin son sesi, Yeni Uygurcada genişleyerek *toğra* biçimini almaktadır. *Toğra* ismine, isimden isim yapım eki olan *+lIk* eki getirilerek türetilen *toğrılık* ismi; 'doğruluk, dürüstlük, hakkında; geniş omuzlu' anlamlarını taşımaktadır: *putuñnıñ toğrılıķıǵa qarima, yoluñnıñ toğrılıķıǵa kara* 'Bacağının doğruluğuna bakma, yolunun doğruluğuna bak' (*UTİL*, 1991: 254). *BS*'de 'doğruluk' anlamında kullanılmıştır: *tepsiriniñ çoñkur, canlık ve toğrılıķını körüp* 'Tefsirinin derin, canlı ve doğruluğunu görüp' (*BS*, 209). *höküminiñ toğrılıķıǵa cizm kılǵanıdı* 'Hükmünün doğruluğuna karar vermişti' (*BS*, 163). *KYAS*'de *toğrılık* ismine rastlanmamıştır.

Taranan eserlerde⁶⁶⁸ *toğrı, toğru* biçiminde rastlanan ismin Yeni Uygurcada ikinci hecedeki dar ünlünün genişlediği görülmüştür. *CC*'de 'doğruluk' anlamıyla görülen *togruluk* (*CC*, 64) ismi, Yeni Uygurcada *toğrılık* biçiminde yaşamaktadır. *Toğrılık* ismi; 'doğruluk, dürüstlük' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca 'geniş omuzlu' anlamını kazanmıştır.

toğkuzinçi: Yeni Uygurcada iç sesteki ünsüz ikizleşen *toğkuzinçi* ismi, 'dokuzuncu' anlamında kullanılmaktadır: *toğkuzinçi ay* 'Eylül' (Schwarz, 1992: 207). *BS*'de 'dokuzuncu' anlamında kullanılmıştır: *toğkuzinçi bab* 'Dokuzuncu bölüm' (*BS*, 203).

⁶⁶⁶ *tovram* 122 *CC* (kıvrıntı, küçük parça); *toğram* 6b-7 *DM* (et parçası); *toğram* 263-3768 *KYAS* (lokma, parça).

⁶⁶⁷ *toğrı* EUTS ~ *toğru* EUTS (doğru); *toğru* 2550 *KB* (doğru); *toğru* 74 *CC* ~ *tuvra* 161 *CC* (doğru); *toğru* 64 *Kİ* (düzeltilmiş, düz, eğri olmayan), *toğru* *Kİ* (sözünde sadık, doğru olan); *toğru* 9-7 *GT* (doğru); *toğrı* 29b-8 *TZ* ~ *torı* 73b-12 *TZ* ~ *tura* 29b-7 *TZ* (doğru); *toğru* 32a-4 *İM* (doğru, gerçek); *toğrı* 222 *MSD* (doğru, düzgün); *toğrı* 614 *LD* (doğru); *toğrı* 116a-7 *ŞD* ~ *toğru+ndın* 113a-11 *ŞD* (doğru); *toğrı* 129-53 *BD* (doğru, dürüst); *toğrı* 263-3772 *KYAS* (doğru, düz).

⁶⁶⁸ *togruluk* 64 *CC* (doğruluk).

Eski Türkçede ‘dokuz anlamına gelen *tokku:z* (*d-*) ismine, sıra sayı sıfatları türeten *+(X)nç* ekinin getirilmesiyle türetilen *tokuzunç* (*d-*) ismi, ‘dokuzuncu’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 474). Köktürk döneminden itibaren rastlanmaktadır⁶⁶⁹.

toķmak: (bk. **toķul-**) Yeni Uygurcada *toķmak* isminin ‘tokmak, ağaç; darbe, dayak; deste, bağlam’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *toġra sözniņ toķmiķi bar* ‘Doğru sözün dayağı (darbesi) var’ (UTİL, 1991: 260). *BS*’de ‘tokmak, sopa; darbe’ anlamlarında kullanılmıştır: *toķmaķlirini şiddet bilen oynitip* ‘Sopalarının şiddet ile oynatıp (vurup)’ (*BS*, 459). *tayaķ-toķmak yeġen bolsimu* ‘Dayak, darbe yiyen olsa da’ (*BS*, 202). *ġudaġa şükür, ķulikimiz til haķarettin, bedinimiz tayaķ-toķmaķtin ķutulup ķaldi* ‘Allah’a şükür kulaġımız beddua [ve] hakarettten, bedenimiz dayak [ve] darbeden kurtulup kaldı’ (*BS*, 384).

Eski Türkçede *tokı:-* (*d-*) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-mAk+* eki getirilerek türetilen *tokı:mak* (*d-*) ismi; ‘tokmak, sopa’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 470). Taranan eserlerde Kıpçakçaya ait eserlerde görülmektedir⁶⁷⁰. *TZ*’de ön ses tonlu ünsüzle yazılmaktadır: *dokmak* (*TZ*, 15-6).

Kıpçakçaya ait eserlerde rastlanan ‘tokmak’ anlamındaki isim, Yeni Uygurcada *toķmak* biçiminde ve ‘tokmak’ anlamını koruyarak yaşamaktadır. Ayrıca *toķmak* ismi; Yeni Uygurcada ‘dayak ve deste’ anlamlarını kazanmıştır.

toķul-: Yeni Uygurcada son sesi yuvarlaklaşan *toķu-* fiiline, edilgen çatı eki getirilerek türetilen *toķul-* fiili; ‘dokunmak (kumaş); yalan yere söylenmek, denilmek; kurgulamak’ anlamlarıyla görülmektedir: *men dēmigen geplerni nedin toķup çıkardıñiz?* ‘Ben[im] demediğim sözleri nereden uydurup çıkardınız?’ (UTİL, 1991: 263). *BS*’de ‘söylenilmek’ anlamında kullanılmıştır: *u öziniņ ķōñül koyup toķulġan birla vez-nesihiti bilen* ‘O kendinin dikkat edip söylenilen sadece bir nasihati ile’ (*BS*, 419). *KYAS*’de *toķul-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘bir şeyi vurmak, çalmak; yenmek (düşman); dokumak (kumaş), örmek’ anlamlarına gelen *tokı:-* (*d-*) (Clauson, 1972: 467) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *tokul-* fiili; ‘dövülmek, dokunmak (kumaş)’

⁶⁶⁹ *tokuzunç* KT KD (dokuzuncu); *tokuzunç* řU B3 (dokuzuncu); *toķuzunç* EUTS (dokuzuncu); *toķuzunç* ĆB 299-300 (dokuzuncu); *toķözünçi* 264-3794 *KYAS* (dokuzuncu).

⁶⁷⁰ *tokmak* 86 CC (tokmak); *toqma* 65 Kİ (tokmak); *dokmak* 15b-6 TZ (tokmak); *toķmak* 264-3788 *KYAS* (tokmak).

anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 469). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁶⁷¹.

Karahanlı Türkçesinden itibaren rastlanan ‘bez dokunmak, madeni bir şey dövülmek ve adam dövülmek, değmek (dokunmak)’ anlamlarına gelen fiil, Yeni Uygurcada *tokul-* biçimiyle yaşamakta ve ‘dokunmak (kumaş)’ anlamını korumaktadır. Ayrıca ‘yalan yere söylenmek ve kurgulanmak’ anlamlarını kazanmıştır. Görüldüğü gibi ‘insan dövülmek ve değmek’ anlamlarını kaybetmiştir.

tola: (bk. toldur-) Yeni Uygurcada son sesin genişlediği (*tolu*>) *tola* isminin ‘çok, dolu, her zaman, daima’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *tola gep* ‘çok laf’ (UTİL, 1991: 273). *BS*’de ‘çok, fazla, dolu’ anlamlarında kullanılmıştır: *az-tola* ‘az çok’ (*BS*, 6). *yürekimde derd tola* ‘Yüreğimde dert dolu’ (*BS*, 285). *nüşini tola çekip* ‘Esrarı çokça çekip’ (*BS*, 459).

Eski Türkçede *tol-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-U /-I* eki getirilerek türetilen *tolu: (do:lo:)* ismi; ‘dolu, tam’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 491). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁶⁷²: *yir suvda tolu yavlaḡ yek* ‘memleketlerde bir çok kötü, (insan yiyen) devler’ (*KİP*, 30).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘dolu, çok, tam, bütün’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *tola* biçiminde yaşamaktadır. *Tola* ismi; ‘dolu, çok, tam’ anlamlarına gelmektedir.

toldur-: Yeni Uygurcada *toldur-* fiili; ‘doldurmak, yazarak doldurmak, oluşturmak, düzeltmek’ anlamlarındadır: *botulkiḡa may toldur-* ‘Şişeye yağ doldurmak’ (Schwarz, 1992: 211). *BS*’de ‘doldurmak, kaplamak’ anlamlarında kullanılmıştır: *yëkimliḡ puraḡḡa toldurḡanidi* ‘Güzel kokuya (kokuyla) doldurmuştu (kaplamıştı)’ (*BS*, 93). *ular dessep-çeylep, nicasetke tolduruvetken mesçitlerni öz kolliri bilen tazilap çıkatti* ‘Onlar ezip, çiğneyip pisleḡe (pislikle) dolan (kaplanan) mescitleri kendi elleri ile temizleyip çıkardı’ (*BS*, 149).

⁶⁷¹ *tokıl-* DLT ~ *tokul-dı* 15-8 DLT (bez dokunmak), *tokıl-* DLT ~ *tokul-dı* 333-269 DLT (madeni şeyler dövülmek), *tokul-dı* 332-269 DLT (adam dövülmek); *toḡıl-mış* 245-15 NF (kumaş dokunmak); *tokul-gan* 210 AL (bez veya kumaş dokunan veya bir nesneye eliyle değip dokunmak).

⁶⁷² *tolu* 30 KİP (dolu); *tolu* A.5 İKP (dolu, tam); *tolu* 0521 AY (dolu, hep, bütün); *tolu* ~ *tolu* ~ *tolı* ETG (dolu, tamamıyla, hep, mükemmel); *tolp* M 61-8 (bütün, dopdolu); *tolu* 64 AB (dolu, hep, bütün); *tolı* 3888 KB ~ *tolu* 57 KB (dolu); *tolu* 63-49 DLT (dolu); *tolu* 34-7b3=36:41 RKÇ (dolu, tam); *toluḡ* 3-10 NF (dolu); *tolu* 176-7 ME (dolu); *tolu* 78-1 MM ~ *toluḡ* 78-2 MM (dolu); *tolu* 63 CC (dolu); *tolu* 272a-2 İM ~ *toluḡ* 302a-6 İM (dolu); *tolı* 11-13 GT ~ *tolu* 13-12 GT (dolu); *tolu* 679 MSD (dolu, pek çok); *toluk* 212 AL (dolu); *tola* 65-3806 KYAS (çok, hayli, pek).

Eski Türkçede ‘kapamak, kapatmak, durdurmak’ anlamlarına gelen *to:-* (Clauson, 1972: 434) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *to:l-* (*d-*) fiili; ‘doldurulmak, dolu olmak, tamamlanmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 491). *To:l-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-tUr-* eki getirilerek türetilen *toltur-* (*d-*) fiili, ‘doldurmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 495). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁶⁷³: *ol ayak tolturdı* ‘o, kadeh vb. şeyleri doldurdu’ (DLT, 354-283). *toldurmadı sağunı* (ME, 93-2).

Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanan fiil, ‘doldurmak’ anlamına gelmektedir. Yeni Uygurcada yaşayan biçimiyle *toldur-* fiili; ‘doldurmak’ anlamını korumakla birlikte ‘oluşturmak, düzeltmek’ anlamlarını da kazanmıştır.

tolğak: Yeni Uygurcada *tolğak* ismi; ‘doğum sancısı, dizanteri’ anlamlarına gelmektedir: *uni tolğak tutti* ‘Onu (onun) doğum sancısı tuttu’ (Schwarz, 1992: 212). BS’de ‘doğum sancısı’ anlamında kullanılmıştır: *u huddi tetür tolğak kelgendek* ‘O aynı ters doğum sancısı gelmiş gibi’ (BS, 264).

Eski Türkçede ‘sarmak, bükmek’ anlamlarına gelen *tolğa:-* (Clauson, 1972: 497) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-g+* eki getirilerek türetilen *tolğa:ğ* ismi; ‘bükülme, kar fırtınası, dönen şey’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 496). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁶⁷⁴: *emgekin tolgakın tetrü körüp* ‘eziyetini tam olarak izleyip’ (AB, 179).

Eski Uygurcaya ait eserlerde ‘acı, sancı, ağrı’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *tolğak* biçiminde yaşamaktadır. Yeni Uygurcada bu ismin, anlamının daralarak ‘doğum sancısı’ anlamını karşıladığı tespit edilmektedir. Ayrıca Karahanlı döneminde DLT’de de rastlanan *tolga-* fiilinin açıklamasında görülen ‘kolera vb.nden dolayı karnın burulması’ (DLT, 571-470) anlamının *tolgak* isminde yaşadığı görülmektedir. Çünkü *tolğak* ismi, Yeni Uygurcada ‘dizanteri’ anlamına da gelmektedir.

⁶⁷³ *toltur-dı* 354-283 DLT (doldurmak); *toldur-ğay* 34-75b2=38:85 RKÇ (doldurmak); *toltur-ur-men* 319-4 NF ~ *toldur-dı* 74-3 NF (doldurmak); *toldur-dı* 24-3 ME (doldurmak); *toltur-* 143 CC (doldurmak); *toltur-du* 65 Kİ (doldurmak); *toldur-dı* 35b-8 TZ (doldurmak); *toltur-* 91b-8 İM (doldurmak); *toldur-up* 276-4 GT (doldurmak); *toldur-dı* 677 MSD (doldurmak); *toldur-dı* 1069 LD (doldurmak); *toldur-* 108 DN (doldurmak); *toldur-* 26a-13 ŞD (doldurmak); *toldur-up* 56-4 BD (doldurmak); *toldur-mak* 265-3811 KYAS (doldurmak).

⁶⁷⁴ *tolgak+ın* 0864 AY (acı, azap); *tolgak+ın* 179 AB (acı, sancı); *tolğak* M 44a 7 (sıkıntı, keder, sancı); *tolğak* EUTS ~ *tolguk* EUTS ~ *tolgak* EUTS (hastalık, eziyet, ızdırıp), *tupulğak* EUTS (sancı); *tolğak* ETG (sancı, keder); *tolgag* 410-320 DLT (sıkıntı); *tolğag* 287-2 NF (sıkıntı, ağrı); *tolğak* 265-3812 KYAS (doğum sancısı).

tolğan-: (bk. tolğak) Yeni Uygurcada *tolğan-* fiili; ‘kıvırmak, kıvrılmak, çevrilmek, dalgalanmak, iki tarafa sallanmak; dertlenmek’ anlamlarını taşımaktadır: *kattıq taşniñ üstide yatqandek, tolğınip uhlıyalmay* ‘Sert taşın üstünde yatmış gibi bir o yana, bir bu yana dönüp uyuyamadan’ (UTİL, 1991: 276). *BS*’de ‘acı çekmek, dönmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *kimdur közlerini hapizğa tikip, uniñğa oħşaş tolğangan* ‘Kimdir gözlerini hafıza dikip ona benzer acı çeken’ (*BS*, 349). *Apak Hoca Galdan terepke yërim tolğınip* ‘Apak Hoca, Galdan[’ın] tarafına dönüp (*BS*, 26).

Eski Türkçede *tolğa:- (d-)* fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *tolğan- (d-)* fiili, ‘acıdan kıvrınmak’ anlamına gelmektedir (Clouston, 1972: 497). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁶⁷⁵.

Eski Uygurcadan itibaren ‘dolanmak, dönmek; acıdan kıvrınmak’ anlamlarında görülen *tolğan-* fiili; Yeni Uygurcada da aynı biçimde yaşamaktadır. Semantik bakımdan ele alındığında ‘dönmek, kıvrılmak; kıvrınmak’ anlamlarını muhafaza etmektedir.

tolğandur-: (bk. tolğan-) Eski Türkçede *tolğan- (d-)* fiiline, Yeni Uygurcada ettirgen çatı eki olan *-dUr-* eki getirilerek türetilen *tolğandur-* fiili, ‘döndürmek’ anlamına gelmektedir: *këçiliri otka çüşken kıldek tolğandurdi* ‘Geceleri ateşe düşen kıl gibi bir o yana, bir bu yana döndürdü’ (UTİL, 1991: 276). *BS*’de ‘döndürmek’ anlamında kullanılmıştır: *uni yene bir këtım otka çüşken kıldek tolğandur-* ‘Onu yani bir kez ateşe düşen kıl gibi döndürmek’ (*BS*, 440). *KYAS*’de *tolğandur-* fiiline rastlanmamıştır.

AL’de ‘dolandırmak, dolaştırmak’ (*AL*, 214) anlamlarında görülen fiil⁶⁷⁶; Yeni Uygurcada *tolğandur-* biçiminde yaşamaktadır. *Tolğandur-* fiili; ‘dolandırmak, döndürmek’ anlamlarını muhafaza etmektedir.

⁶⁷⁵ *tolğan-mak* EUTS (incinmek, rahatsızlanmak), *tolğan-mak* EUTS ~ *tolğan-mak* EUTS (çevrilmek, dönmek); *tolğan-* ETG (dönmek, dolanmak); *tolğan-dı* 387-303 DLT (ağrı yüzünden kıvrınmak), *tolğan-dı* 387-303 DLT (kolera ve dizanteriye yakalanmak), *tolğan-dı* 387-303 DLT (yünü koluna dolamak); *tolan-ding* 37-77a1=50:30 RKÇ (dolmak); *tolan-dı* 170-6 ME (dolanmak, sarınmak); *tolan-dı* 26a-3 TZ ~ *tolğan-dı* 26a-4 TZ (dolanmak, bulanmak); *tolğan-u* 620 MSD (dolanmak); *tolğan-ur* 1329 LD (dolanmak, dolaşmak); *tolğan-ur* 503 DN (dolanmak, dolaşmak); *tolğan-ur-sin* 27b-4 ŞD (dolanmak); *tolğan-a* 90-3 BD (dolanmak, dolaşmak); *tolğan-ıb* 213 AL (dolanmak); *tolğan-mak* 265-3814 KYAS (bükülmek, sarılmak, kıvrılmak).

⁶⁷⁶ *tolğandur-ub* 214 AL (dolandırmak, dolaştırmak).

tolun: (bk. toldur-) Yeni Uygurcada *tolun* ismi; ‘dolan, dolu şeklini alan’ anlamlarındadır: *tolun ay* ‘Dolunay’ (Schwarz, 1992: 211). *BS*’de *tolun ay* biçiminde kullanılmıştır: *on töt künlük tolun ayğa özgerdi* ‘On dört günlük dolunaya değişti (dönüştü) (BS, 8). *tolun aydek kızargan yüzi* ‘Dolunay gibi kızaran yüzü’ (BS, 300).

Eski Türkçede *to:l-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-n+* eki getirilerek türetilen *to:lun* ismi; tam (Ay veya Güneş), bütün anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 501). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁶⁷⁷: *t(e)ñrim siziñ yüüzüñüz tolun ayka ogşatı erür* ‘Tanrım sizin yüzünüz dolunaya benzer’ (AY, 1132-1133).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan isim; ‘dolan, dolu’ anlamlarına gelmekte ve *KB* haricinde *tolun+ay* biçiminde görülmektedir. *KB*’de ise *tolun* ismi, ‘dolunay’ anlamında görülmektedir: [*kıyamette körkit tolun teg yüzün* (KB, 48)]. Yeni Uygurcada *tolun* biçiminde yaşayan isim; ‘dolan, dolu, tam’ anlamlarını korumaktadır.

tonluğ: Eski Türkçede ‘giysi, giyim, dış giyim, palto’ anlamlarına gelen *to:n* (Clauson, 1972: 512) ismine, Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan *+lUk* eki getirilerek türetilen *tonluğ* (Yeni Uygurcanın Çağataycadan itibaren görülen fonetik özelliği gereği son ses tonsuzdur.) ismi; ‘gocuklu ve gocukluk’ anlamlarına gelmektedir: *yêşil-yêşil yopurmiğim yaşardı ketti, yêşil tonluğ yarım meniñ Keşkerge ketti* ‘Yeşil yeşil yaprağım yeşerdi gitti, yeşil gocuklu yârim benim Kâşgar’a gitti’ (UTİL, 1991: 288). *BS*’de ‘gocuklu’ anlamında kullanılmıştır: *beķesem tonluğ* ‘İpekten yapılmış gocuklu’ (BS, 314). *beķesem çapanlık, melle tonluğ sopi—dervişlerniñ hemmisi* ‘İpek cübbeli, sarı gocuklu sofı [ve] dervişlerin hepsi’ (BS, 474). *KYAS*’de *tonluğ* ismine rastlanmamıştır.

Köktürk döneminden itibaren *ton* biçiminde rastlanan ve ‘elbise, giysi’ anlamlarına gelen bu isim, Yeni Uygurcada da *ton* biçiminde görülmektedir. Köktürk döneminden itibaren *tonluğ* biçiminde görülen isim⁶⁷⁸, Yeni Uygurcada *tonluğ*

⁶⁷⁷ *tolun* 1132 AY (bütünlük, mükemmellik); *tolun* ETG (bütünlük, mükemmellik); *tolun* EUTS (dopdolu, hep) ~ *tulun* EUTS (dolunay, bedir); *tolun* 48 KB (dolun, ayın on dördü); *tolun* 54-39 DLT (dolunay), *tölun āy* 54-39 DLT (dolunay); *tolun ay* 23-6 NF (dolunay, bedir); *tolun ay* 29-13 GT (dolunay); *tolun* 226 MSD (dolun, tam); *tolun* 443 LD (dolun, dolunay); *tolunay+ı* 25 DN (dolunay); *tolunay* 94b-3 ŞD (dolunay); *tolun* 213 AL (dolu); *tolun ay* 2265-3819 KYAS (dolunay).

⁶⁷⁸ *tonluğ* KT D29 (elbiseli, giyimli); *tonluğ* M 92-10 (elbiseli, giyimli); *tonluğ* EUTS (donlu, elbiseli); *tonluğ* 72-5 NF (elbiseli, giyimli).

biçiminde yaşamakta ve ‘gocuklu, gocuk dikmek için olan kumaş’ anlamlarına gelmektedir.

tonul-: Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ikinci hecede /u/ olması nedeniyle birinci hecedeki /a/’nın gerileyici benzeşmeyle /o/’ya döndüğü *tonul-* fiili ‘tanınmak, bilinmek, meşhur olmak’ anlamlarını taşımaktadır: *pêşanisidiki tartuqtin tonulup* ‘Alnındaki yara izinden tanınıp’ (UTİL, 1991: 291). *BS*’de ‘tanınmak, bilinmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *bularniñ içide tonulğan şeri’et hökümaliri* ‘Bunların içinden tanınan şariat âlimleri’ (*BS*, 208). *tonulğan va’izlardin* ‘Bilinen vaizlerden’ (*BS*, 138). *KYAS*’de *tonul-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘tanınmak’ anlamına gelen *tanu:-*⁶⁷⁹ (Clauson, 1972: 516) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *tanul-* fiili; ‘tanınmak, bilinmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 521). Taranan eserlerde *AL*’de (*AL*, 174) rastlanmaktadır⁶⁸⁰.

AL’de rastlanan [*tanıl-mas* ‘bilinmez’ (*AL*, 174)] fiil, Yeni Uygurcada *tonul-* biçiminde yaşamaktadır. *Tonul-* fiili; ‘bilinmek’ anlamını muhafaza etmekte ve ‘meşhur olmak, şöhret olmak, tanınmak’ anlamlarını kazanmaktadır.

tonuş: (bk. tonul-) Eski Türkçede *tanu:-* fiiline, (Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ikinci hecede bulunan /u/’nun etkisiyle birinci hecedeki /a/ gerileyici benzeşmeyle /o/’ya döner.) Yeni Uygurcada fiilden isim yapım eki olan *-ş+* eki getirilerek türetilen *tonuş* ismi; ‘tanıma, bilme, tanıdık, bildik, aşına; ortak fikir’ anlamlarına gelmektedir: *tonuşni birlikke keltür-* ‘Ortak bir noktaya getirmek’ (Schwarz, 1992: 213). *BS*’de ‘tanıdık, bildik, aşına’ anlamlarında kullanılmıştır: *şehir yolliri, mehelliler uniñğa tonuş idi* ‘Şehir yolları, mahalleler ona tanıdık idi’ (*BS*, 4). *sansız güzelliklerge ige bolğan Allahni tonuş, uniñğa ita’et kiliş ve ibadet kiliş üçün yaritılğan* ‘Sayısız güzelliklere sahip olan Allah’ı bilme, ona itaat etme ve ibadet etme için yaratılmış’ (*BS*, 232). *KYAS*’de *tonuş* ismine rastlanmamıştır.

⁶⁷⁹ *tanu-maz* 3920 KB (tanınmak); *tanu-dı* 324-264 DLT (söz buyurmak; tavsiye etmek); *tanı-gay-men* 146-1 NF (tanınmak); *tanı-* CC ~ *tanu-* 98 CC (tanınmak, görmek, bilmek); *tanğı-dı* 25 b-11 TZ ~ *tanı-dı* 5 b-1 TZ (tanınmak); *tanı-dı* 135-2 GT (tanınmak); *tanı-p* 685 MSD (tanınmak, bilmek); *tanı-rlar* 1363 LD (tanınmak, bilmek); *tanı-sun* 667 DN (tanınmak); *tanı-mas* 377-1 BD (tanınmak; bilmek; anlamak); *tan-may* 173 AL (bilmek); *tani-* 246-3488 KYAS ~ *tanü-* 247-3496 KYAS ~ *tunu-* 271-3920 KYAS (tanınmak).

⁶⁸⁰ *tanıl-mas* 174 AL (bilinmez).

Kıpçak (DM, 14a-10) ve Çağataycaya (LD, 2159) ait eserlerde⁶⁸¹ ‘bildik, tanıdık’ anlamlarında geçen isim; Yeni Uygurcada *tonuş* biçiminde yaşamaktadır. ‘Tanıdık’ anlamını korumakla birlikte ‘tanıma, bilme, ortak görüş, fikir’ anlamlarına gelmektedir.

tonuş-: (bk. tonul-) İkinci hecede /u/ bulunan fiil nedeniyle Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği birinci hecedeki /a/’nın /o/’ya döndüğü *tonuş-* fiili; ‘birbiriyle tanışmak, bilmek, düşünmek, öğrenmek’ anlamlarıyla görülmektedir: *yèñi savaqdaşlar bilen tonuş-* ‘Yeni sınıf arkadaşlar[ı] ile tanışmak’ (Schwarz, 1992: 213). *BS*’de ‘birbiriyle tanışmak’ anlamında kullanılmıştır: *inim, biz ezeldin tonuşmaymiz* ‘Kardeşim, biz ezelden tanışmayacağız (tanışmıyoruz)’ (*BS*, 405). *sen bilen men tonuşmisam* ‘Sen ile ben tanışmasam’ (*BS*, 406).

Eski Türkçede *tanu:-* fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *tanuş-* fiili, ‘birbiriyle tanışmak, danışmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 526). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁶⁸².

Karahanlı döneminden itibaren görülen fiil; Yeni Uygurcada *tonuş-* olarak yaşamakta ve ‘tanışmak, danışmak, istişare etmek, bilmek’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘öğrenmek’ anlamını kazanmıştır.

toş-: (bk. toldur-) Eski Türkçede *to:-* fiiline, Yeni Uygurcada işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *toş-* fiili; ‘dolmak, süresi dolmak şişmanlamak, büyüyüp belli bir yaşa gelmek’ anlamlarına gelmektedir. *BS*’de ‘dolmak, taşmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *özige bérilgen teyyarlıq mudditi toşup* ‘Kendine verilen hazırlık süresi dolup’ (*BS*, 177). *ularda hól ve kuruq mevíler bilen başqa herhıl nazu nemetler toşup turatti* ‘Onlarda nemli ve kuru meyveler ile başka her türlü nimetler taşıp dururdu’ (*BS*, 94). *KYAS*’de *toş-* fiiline rastlanmamıştır.

Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanan *toş-* fiili; ‘dolmak, doldurmak’ anlamlarında görülmektedir⁶⁸³. Yeni Uygurcada aynı anlamlarını korumakla birlikte ‘şişmanlamak ve büyümek’ anlamlarını kazanmıştır.

⁶⁸¹ *tanış* 14a-10 DM (bildik, tanıdık); *tanış+sız* 2159 LD (bildik).

⁶⁸² *tanuş-mak* 324-264 DLT (karşılıklı tavsiyede bulunmak); *tan(i)ş-urlar* 32-14b1=28:20 RKÇ (istişare etmek, müzakere etmek); *tanış-tı* 21a-13 TZ (danışmak); *tanış-tı* 173 AL (bilışmek); *tanüş-mak* 247-3497 KYAS ~ *tunuş-mak* 271-3921 KYAS (birbirini tanımak).

⁶⁸³ *toş-mak* EUTS (dolmak, dolmuş olmak, doldurmak); *toş-* ETG (doldurmak, bütünlemek); *toş-uptur* 1941 LD (dolmak, doldurmak).

toşkuz-: (bk. toş-) Yeni Uygurcada ettirgen çatı eki olan *-tUr-* eki getirilerek türetilen *toştur-* fiilinin de tıpkı *toşkuz-* fiili gibi ‘tam olarak dökmek, doldurmak; yazı yazarak doldurmak’ anlamlarına geldiğini görmekteyiz: *aşni çinige toşturup* ‘Yemeği çanağa doldurup (döküp)’ (Schwarz, 1992: 203). *BS*’de ‘doldurmak, dökmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *kitab kıyindiliriğa toşkuz-* ‘Kitap parçalarına (parçaları ile) doldurmak’ (*BS*, 156). Yeni Uygurcaya ait sözlüklere bakıldığında *UTİL*’de *toşkuz-* fiili bulunmadığı yalnızca *toştur-* fiilinin bulunduğu belirtilmelidir.

Eski Türkçede *toş-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-gUr-* eki getirilerek türetilen *toşğur-* (*d-*) fiili, ‘doldurmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 562). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁶⁸⁴.

Taranan eserlerde *-gUr-* ettirgen çatı eki ile tespit edilen fiil; ‘doldurmak’ [*ol ewin tawa.r birle toşğurdı* ‘o, evini malla doldurdu’ (*DLT*, 356-284)] anlamında açıklanmaktadır. Yeni Uygurcada *-kUz-* ettirgen çatı eki getirilerek türetilen *toşkuz-* fiili; ‘doldurmak, dökmek’ anlamlarına gelmektedir.

toy-: (bk. tok) Yeni Uygurcada *toy-* fiiline bakıldığında fiilin ‘doymak, tatmin olmak, kanmak; bezmek, bıkmak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *ular uykuğa toymıgan işçilarniñ hargin yüzige* ‘Onlar uykuya kanmayan işçilerin yorgun yüzüne’ (*UTİL*, 1991: 297). *BS*’de ‘doymak, bezmek, bıkmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *toyduñ bu candin!* ‘Bıktık bu candan!’ (*BS*, 393). *ya kırsañ toymisa, ya ussuzluk kanmisa* ‘Ya karın doymasa, ya susuzluk kanmasa’ (*BS*, 65).

Eski Türkçede *to:-* fiiline, fiilden fiil yapım eki olan *-d-* eki getirilerek türetilen *to:d-* (? *d-*) fiili; ‘doymak, dolu olmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 451). Taranan eserlerde bütün dönemlerde görülmektedir⁶⁸⁵: *kim senden toygaylar ol kıadar yumşak bolmağıl* (*GT*, 328/11-12).

⁶⁸⁴ *toşkur-mağ* EUTS (doldurmak); *toşğur-dı* 356-284 *DLT* (doldurmak); *toşkar-mağ* 267-3846 *KYAS* ~ *toşkaz-mağ* 267-3847 *KYAS* (doldurmak, dolu hâle getirmek).

⁶⁸⁵ *to-sık* *KT* G8 ~ *tod-sar* *KT* G8 (doymak); *tod-gay* 0642 *AY* (doymak); *tod-maz* M 8-39 (doymak); *tod-mağ* EUTS (doymak); *tot-* *ETG* ~ *tod-* *ETG* (doymak); *toğ-ur* 2003 *KB* ~ *toğun-sa* 4774 *KB* (doymak); *toğ-ar* 633-529 *DLT* ~ *toy-ar* 522-455 *DLT* (doymak); *toğ-maz* 305 *AH* ~ *toy-maz* *ABC* 255 *AH* (doymak); *toy-dılar* 29-13 *NF* (doymak); *toq-dı* 65 *Kİ* ~ *toy-dı* 65 *Kİ* (doymak); *toy-dı* 21b-7 *TZ* (doymak); *toy-* 8a-2 *İM* (doymak); *toy-ğınça* 232-11 *GT* (doymak), *toy-ğaylar* 327-12 *GT* (bıkmak); *toy-ğınça* 288 *LD* (doymak); *toy-ğay* 277 *DN* (doymak); *toy-sun* 102b-12 *ŞD* (doymak); *toy-ar* 419-2 *BD* (doymak); *toy-mağur* 220 *AL* (doymak); *toy-mağ* 268-3857 *KYAS* (doymak, açlığını bastırmak, doyurulmak).

Köktürk Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘doymak (hem gerçek hem mecazi anlamda), kanmak; bıkmak’ anlamlarında görülmektedir. Yeni Uygurcada *toy-* biçiminde yaşamaktadır. *Toy-* fiili; hem gerçek hem mecazi anlamda ‘doymak, bıkmak’ anlamlarını muhafaza etmektedir.

toyğuz-: (bk. toy-) Yeni Uygurcada tıpkı *toydur-* fiili gibi *toyğuz-* fiili de ‘doymak, tatmin ettirmek; bezdirmek’ anlamlarındadır: *yer toydurar, ot köydürer* ‘Yer doyurur, ateş yakar’ (UTİL, 1991: 296). *BS*’de ‘tatmin ettirmek, doyurmak; bezdirmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *ular bizni cénimizdin caķ toyğuzdi* ‘Onlar, bizi canımızdan bezdirdi’ (*BS*, 383). *nepsini toyğuzalmiduķ* ‘Nefsini tatmin ettiremedik’ (*BS*, 383).

Eski Türkçede *to:d-* (? *d-*) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-gUr-* eki getirilerek türetilen *toğgur-* fiili; ‘doymak, tatmin etmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 454). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁶⁸⁶.

Taranan eserlerde Eski Uygur [*todur-tum* (M, 21-10)] ve Karahanlı döneminde *-Ur-*, *-gUr-* [*toğgur-* (DLT, 394-308), *toğur-dum* (DLT, 307-253)]; Kıpçak döneminden itibaren *-dUr-* [*toydır-* (CC, 144)] ettirgen çatı ekleriyle türetilen fiil; ‘doymak, tatmin etmek, kandırmak’ anlamlarına gelmektedir. *GT*’de *toy-* fiili, ‘bıkmak’ (*GT*, 327-12) anlamında geçmektedir. Yeni Uygurcada *-gUz-* ve *-dUr-* ettirgen çatı ekleriyle türetildiği görülen *toyğuz-* fiili; ‘tatmin ettirmek, doyurmak’ anlamlarına gelmektedir. Ayrıca ‘bezdirmek’ anlamını da taşımaktadır. Şu hususa dikkat çekilmelidir: *BS*’de geçen *toyğuz-* fiiline *UTİL*’de rastlanmamış, bu anlama gelen *toydur-* fiili görülmüştür.

tozut-: Yeni Uygurcada *tozu-* (Art zamanlı olarak taranan eserlerde *toz-*⁶⁸⁷ biçiminde görülen fiil, Yeni Uygurcada *tozu-* biçiminde yaşamaktadır. *Tozu-* fiilinin son sesi olan /u/, getirildiği fiil tabanının anlamını pekiştirmek amacıyla kullanılan fiilden fiil yapım ekidir.) fiilinin ettirgen çatı ekini almış hâli olan *tozut-* fiili; ‘tozutmak, toz kaldırmak; parçalamak, dağıtmak’ anlamlarına gelmektedir: *30 neççe*

⁶⁸⁶ *todur-tum* M 21-10 (doyurmak, kandırmak); *toğur-ur* 2976 KB (doyurmak); *toğgur-* 394-308 DLT ~ *toğur-dum* 307-253 DLT (doyurmak); *toydır-* 144 CC (doyurmak); *toydur-maķ* 207-8 GT (doyurmak); *toydur-dı* 118b-2 ŞD (doyurmak); *toygur-mayayın* 220 AL (doyurmak); *toydur-maķ* 267-3853 KYAS ~ *toydur-maķ* 267-3854 KYAS (doyurmak).

⁶⁸⁷ *toz-* ETG (koku çıkmak, yükselmek); *toz-maķ* EUTS (bitirmek, çıkmak, yükselmek); *toz-dı* 5028 KB (toz yükselmek); *toz-dı* 63 Kİ (toz koptu, kalktı); *toz-dı* 21 b-12 TZ (toz olmak); *toz-ğan* 85 DN (tozmak, toz gibi savrulmak); *toz-* 268-3864 KYAS (toz için bulutlara yükselmek), *toz-* 268-3865 KYAS (yıpranmak, eskimek).

atlık yigit çañ-tozan tozutup ‘Otuz kadar atlı yiğit toz toprak kaldırıp’ (UTİL, 1991: 239). *BS*’de ‘tozutmak’ anlamında kullanılmıştır: *Barat Elem bilen uniñ hemrahliri at bilen sopi–derişler tozutқан қойуқ çañ–tozan arisida қалди* ‘Barat Elem ile onun yol arkadaşları at ile sofı [ve] derişler tozutın (havaya kalkan) yoğun toz toprak arasında kaldı’ (*BS*, 154).

Eski Türkçede ‘toz olmak, buharlaşmak’ anlamlarına gelen *toz-* (Clauson, 1972: 572) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-t-* eki getirilerek türetilen *tozut-* (? *tozit-*) fiili, ‘toz için yükselmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 573). Karahanlı dönemine ait eserlerde rastlanmaktadır⁶⁸⁸: *tümen toğ tozittım* (*KB*, 6535).

Karahanlı Türkçesine [*tozit-tım* (*KB*, 6535), *tozit-mak* (*DLT*, 418-328)] ait eserlerde rastlanan fiil; ‘tozutmak, toz kaldırmak’ anlamlarında görülmektedir. Yeni Uygurcada *tozut-* biçiminde yaşayan fiil; ‘tozutmak, tozu kaldırmak’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘mecazi olarak parçalamak, dağıtmak’ anlamlarını kazanmıştır.

tökül-: Yeni Uygurcada *tökül-* fiili; ‘dökülmek, düşürülmek, (kan ve gözyaşı) akıtılmak, saçılmak, gönlünden geçeni söylemek; bitirilmek, yok edilmek’ anlamlarını taşımaktadır: *köz yeşi tökül-* ‘Gözyaşı dökülmek’ (Schwarz, 1992: 216). *BS*’de ‘dökülmek, akıtmak, saçılmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *tökülgen köz yaş Allağa bolğan sėginişniñ nişanisidur* ‘Dökülen gözyaş[ı] Allah’a olan özlemin belirtisidir’ (*BS*, 311). *tökülgen қан–yaşlar azmu?* ‘Dökülen kan [ve] yaşlar az mı?’ (*BS*, 442). *KYAS*’de *tökül-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘sıvı dökmek, saçmak, yaymak’ anlamlarına gelen *tök-* (*d-*) (Clauson, 1972: 477) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *tökül-* (*d-*) fiili, ‘dökülmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 481). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁶⁸⁹.

⁶⁸⁸ *tozit-tım* 6535 *KB* (tozutmak, tozu dumana katmak); *tozit-mak* 418-328 *DLT* (toz kaldırmak, tozutmak); *tozdur-mağ* 268-3861 *KYAS* (toz kaldırmak), *tozdur-mağ* 268-3862 *KYAS* [yıpratmak, eskitmek (giysi için)].

⁶⁸⁹ *tökül-ü* 1268 *AY* (dökülmek); *tökül-ü* 446 *AB* (dökülmek); *tökül-* *ETG* (dökülmek); *tökül-ür* *M* 55-27 (dökülmek); *tökül-mek* *EUTS* ~ *tögül-mek* *EUTS* (dökülmek); *tökül-ür* 5982 *KB* (dökülmek); *tökül-ür* *C* 1991 *AH* ~ *tökül-di* 142 *AH* (dökülmek); *töklün-di* 388-304 *DLT* ~ *tökül-di* 333-270 *DLT* (dökülmek); *tök(ü)l-ür* 299-5 *NF* (dökülmek, düşmek, yok olmak); *tökül-di* 154-8 *ME* (dökülmek); *tökül-se* 299-3 *MM* (dökülmek); *tögül-* 141 *CC* (dökülmek, dışarı akmak); *tökül-* 123b-5 *İM* (kırılıp dökülmek), *tökül-* 398b-4 *İM* (su dökülmek, yıkanmak); *tökül-üp* 259-3 *GT* (dökülmek); *tökül-ür* 671 *MSD* (dökülmek); *tökül-ür* 597 *LD* (dökülmek); *tökül-üben* 137 *DN* (dökülmek, saçılmak); *tökül-di* 22b-11 *ŞD* (dökülmek); *tökül-di* 91-3 *BD* (dökülmek).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ‘dökülmek, dökünmek, akıtılmak [kōzinte isig yaşı tōkülü ‘gözlerinden sıcak yaşlar dökülerek’ (AB, 446)], yok olmak [yazuqları ol mu’mindin tōklür (NF, 299-5)], saçılmak’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada tōkül- biçiminde yaşamaktadır. Tōkül- fiili; ‘dökülmek, akıtılmak, düşürülmek’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘kopup düşmek (kıl, tüy vb.)’ anlamını kazanmıştır.

tömürçi: Yeni Uygurcanın fonetik özelliğinden dolayı ikinci hecedeki /ü/ sesinin etkisiyle ilk hecedeki /e/ ünlüsünün gerileyici ünlü benzeşmesiyle yuvarlaklaşarak /ö/’ye döndüğü *tömürçi* ismi, ‘demirci’ anlamına gelmektedir. BS’de ‘demirci’ anlamında kullanılmıştır: *yene tömürçi, miskerçileri teşkillep* ‘Daha sonra demirci, bakırcıları teşkil edip’ (BS, 13).

Eski Türkçede ‘demir’ anlamına gelen *temir* (d-)⁶⁹⁰ (Clauson, 1972: 508) ismine, isimden isim yapım eki olan +çI eki getirilerek türetilen *temirçi*: (d-) ismi; ‘demirci, nalbant’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 509).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘demirci’ anlamında görülen isim⁶⁹¹, Yeni Uygurcada *tömürçi* olarak yaşamaktadır. *Tömürçi* ismi, ‘demirci’ anlamını korumaktadır.

töşek: Yeni Uygurcada *töşek* ismi; ‘döşek, yatak’ anlamlarındadır: *töşek kiyimi: iç kiyim, uhlāş kiyimi* ‘Yatak giysisi: iç giyim, uyuma giysisi’ (UTİL, 1991: 360). BS’de ‘döşek, yatak’ anlamlarında kullanılmıştır: *töşektin yerge domilap çüştü* ‘Döşekten yere yuvarlanıp düştü’ (BS, 334). *töşekniñ yipek perdisi arķisidiki* ‘Yatağın ipek perdesi arkasındaki’ (BS, 330).

Eski Türkçede ‘döşemek (yatak vb.), yaymak’ anlamlarına gelen *töşe:-* (d-) (Clauson, 1972: 561) fiiline, fiilden isim yapım eki olan -k+ eki getirilerek türetilen

⁶⁹⁰ *temir* KT G4 (demir); *tēmīr* XXXI.5 İKP (demir); *temir* EUTS ~ *temür* EUTS ~ *tmir* EUTS (demir); *temir* M 112-13 (demir); *temür* 3041 KB (demir); *temür* 33-20 DLT (demir); *temür+ni* 33-33b3=34:10 RKÇ (demir); *temür* 11-7 NF (demir); *temür* 73-8 ME (demir); *temir* 26 CC (demir); *temir* 40 Kİ (demir); *temir* 12b-13 TZ (demir); *demür* 2b-16 DM ~ *temür* 11a-13 DM (demir); *temür* 123a-5 İM (demir); *timür* 277-12 GT (demir); *timür* 314 LD (demir); *timür* 32-2 BD (demir); *timür* 190 AL (demir); *timur* 258-3676 KYAS (demir).

⁶⁹¹ *temirci* EUTS (demirci); *temürçi* 4458 KB (demirci); *temürçi* 562-463 DLT (demirci); *temürçi* 237-16 NF (demirci); *temürçi* 84 CC (demirci); *demürçi* 18a-4 DM (demirci); *timurçi* 258-3677 KYAS (demirci).

töşe:k ismi; ‘döşek, yatak, yatak takımı’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 563). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁶⁹².

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülen isim; ‘döşek, yatak, minder ve beşik’ anlamlarında görülmektedir. AB’de Çince metinde geçmediği belirtilen *oron töşek* ikilemesi ‘ev bark’ olarak anlamlandırılmıştır (Gulcalı, 2013: 110). Yeni Uygurcada *töşek* biçiminde yaşamakta ve ‘döşek, yatak’ anlamlarını korumaktadır.

töşük: İkinci hecede /ü/ bulunduğu için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği birinci hecedeki /e/’nin gerileyici ünlü benzeşmesiyle /ö/’ye döndüğü *töşük* ismi; ‘delinen yer, yarık, oyuk’ anlamlarında görülmektedir: *töşük munçaq yerde yatmas* ‘Delik boncuk yerde kalmaz’ (UTİL, 1991: 360). BS’de ‘delik, oyuk’ anlamlarında kullanılmıştır: *İsma’ilhan korgan töşükidin tövenge karap* ‘İsmail Han, kale deliğinden aşağı bakıp’ (BS, 41). *uniñ burun töşükliri kèrilip* ‘Onun burun delikleri gerilip’ (BS, 341).

Eski Türkçede ‘delmek, delik açmak’ anlamlarına gelen *teş-* (d-) (Clauson, 1972: 559) fiiline, fiilden isim yapım eki olan -k+ eki getirilerek türetilen *teşük*⁶⁹³ ismi; ‘delik, boşluk, açıklık’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 563). Taranan eserlerde Karahanlı dönemi itibarıyla görülmektedir⁶⁹⁴: *teşük suwda belgüre.r* ‘Çatlak olan şeyin çatlağı suda belli olur’ (DLT, 195-167).

Karahanlı Türkçesinden itibaren rastlanan isim; ‘yarık, çatlak, delik [*teşükdin yılan çıkıp* (NF, 21-4)], oyuk’ anlamlarında kullanılmıştır. Yeni Uygurcada *töşük* olarak yaşamakta olduğu görülen isim; ‘delik, oyuk, yarık’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca Yeni Uygurcada ‘mutfak’ ve ‘yemek yapma becerisi, kabiliyeti’ anlamlarına gelen *töşük* ismi de bulunmaktadır.

⁶⁹² *töşek+in* 87 KİP (döşek, yatak); *töşek* 191 AB (döşek); *töşek* EUTS ~ *tüşek* EUTS (döşek, yastık); *töşek* M 12-6 (döşek, minder); *töşek* ETG (döşek, yatak); *töşek* 3285 KB (döşek, yatak); *töşek+ler* 26-12a1=4:34 RKÇ (döşek, yatak, beşik); *töşek* 195-167 DLT (yatak, döşek); *töşek* 47-15 NF (döşek, yatak); *töşek+ni* 71-6 ME (döşek); *töşek+de* 388-2 MM (yatak, döşek); *töşek* 115 CC (döşek); *töşek* 39 Kİ (döşek, yatak); *töşek* 23b-8 TZ (döşek); *töşek* 10b-12 DM (döşek); *töşek* 102b-2 İM (döşek, yatak); *töşek+den* 75-6 GT (döşek); *töşe-diler* 334 MSD ~ *töşü-ptürler* 282 MSD (döşemek, sermek); *töşek* 80b-3 ŞD (döşek); *toşak* 267-3843 KYAS (döşek, yatak, yatak takımı).

⁶⁹³ Erdal, ‘delmek’ anlamına gelen *tel-* fiiline getirilen fiilden isim yapım eki olan -(X)k+ eki ile türetilen *telök* fiilini ele almıştır (Erdal, 1991: 247).

⁶⁹⁴ *teşük* 194-167 DLT (küçük yarık, çatlak); *teşük* 21-4 NF (delik); *telük* 185-1 MM (delik); *telik* 7a-12 TZ ~ *teşik* 7a-12 TZ (delik); *telik* 3a-8 DM (delik), *teşik* 3a-8 DM (deşik); *tişük* 33a-8 İM (delik, deşik); *tişik+lerde* 307-2 GT (delik, yarık, deşik); *tişük* 183 AL ~ *töşük* 205 AL (delik); *tuşuk* 274-3960 KYAS (delik, gedik).

törtinçi: Eski Türkçede ‘dört’ anlamına gelen *tört* (? *dö:rd*) (Clauson, 1972: 534) ismine, sıra sayı sıfatları türeten *+(X)nç* eki getirilerek türetilen *törtünç* (? *dö:rdünç*) ismi, ‘dördüncü’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 535). Yeni Uygurcada *tört* ve iç sesteki ünsüz düşen *töt* ismi, ‘dört’ anlamına gelmektedir. *Tört/töt* ismine, sıra sayı sıfatları türeten ek getirilerek türetilen *törtinçi*⁶⁹⁵ ismi, ‘dördüncü’ anlamına gelmektedir: *törtinçi sinip* ‘Dördüncü sınıf’ (UTİL, 1991: 356). BS’de ‘dördüncü’ anlamında kullanılmıştır: *törtinçi këtım palta urğanda* ‘Dördüncü defa balta vurduğunda’ (BS, 258).

tuğdur-: Eski Türkçede ‘doğmak’ anlamına gelen *tuğ-* (Clauson, 1972: 465) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-Ur-* eki getirilerek türetilen *tuğur-* (*d-*) fiili, ‘doğurmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 472). Eski Türkçeden itibaren *-Ur-* ettirgen çatı ekiyle türetildiği görülen fiil, Yeni Uygurcada *-dUr-* eki ile türetilmektedir. *Tuğdur-* fiili; ‘doğurtmak, meydana getirmek, yaratmak’ anlamlarında görülmektedir: *guman tuğdurmaḵ* ‘Şüphe meydana getirmek’ (UTİL, 1991: 336). BS’de ‘meydana getirmek’ anlamında kullanılmıştır: *Yolvas Ḥan bilen atisi Abdulla Ḥan otturisida pitne-pasat tuğdurup* ‘Yolvas Han ile babası Abdulla Han arasında fitne fesat meydana getirip’ (BS, 486).

Taranan eserlerde⁶⁹⁶ *ŞU*’dan itibaren rastlanan fiil, *ŞU*’da ‘Güneş doğmak’ anlamında kullanılmaktadır: *kün toguru süngüşdim* ‘güneş doğar doğmaz savaştım.’ (*ŞU*, D1). Eski Uygur, Karahanlı, Kıpçak, Çağataycaya ait eserlerde ‘doğurmak’ anlamıyla geçmektedir. Yeni Uygurcada *tuğdur-* biçiminde yaşayan fiil; ‘doğurtmak, meydana getirmek, yaratmak’ anlamlarına gelmektedir.

⁶⁹⁵ *törtünç* KT K6 (dördüncü olarak); *törtünç* EUTS (dördüncü); *törtünç* XVII.8 İKP (dördüncü); *törtinç* 134 KB ~ *törtünç* 2062 KB ~ *törtünçi* A30 KB (dördüncü); *törtlenç* Ba 34 AH ~ *törtlenç* Bu 34 AH (dördüncü); *törtinç* 2-15 NF ~ *törtinçi* 137-7 NF ~ *törtünçi* 188-15 NF (dördüncü); *törtlenç* 70-3 MM (dördüncü); *törtünçi* 125 CC (dördüncü); *törtünçi* 514-2 BD (dördüncü); *törtünç* 201 AL (dördüncü); *törtünçi* 268-3872 KYAS (dördüncü).

⁶⁹⁶ *togur-u* ŞU D1 (güneş doğmak); *tuğur-* ETG ~ *tuhur-* ETG (doğurmak); *toğur-maḵ* EUTS ~ *toğur-maḵ* EUTS (doğurmak); *toğur-maḵ* EUTS (atlamak, ilerlemek, tecavüz etmek); *toğur-dı* 383 KB (doğurmak); *togur-dı* 309-254 DLT (doğurmak); *tuğur-dı* 34-40b2=37:152 RKÇ (doğurmak); *tuğ(u)r-dum* 26-15 NF (doğurmak, doğmak); *togur-dı* 7-2 ME (doğurmak), *toğur-dı* 20-8 ME (doğdurmak); *togur-* ~ *tuvur-* 132 CC (doğurmak), *togur-* CC ~ *tuvur-* 137 CC (yaratmak, üretmek); *togur-dı* 38b-4 TZ ~ *toğur-dı* 38b-4 TZ (doğurmak); *toğur-* 47a-2 İM (doğurmak); *toğur-ğunça* 291-3 GT (doğurmak); *toğur-up* 540 MSD (doğurmak); *toğur-uban* 1863 LD (doğurmak); *tuğdur-maḵ* 270-3891 KYAS (babası olmak, vücuda getirmek).

tumşukluk: Eski Türkçede ‘kuş gagası’ anlamına gelen *tumşuk*⁶⁹⁷ (Clauson, 1972: 509) ismine, Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan +*lUk* eki getirilerek türetilen *tumşukluk* ismi; ‘gagası olan, gagalı, at ve eşek gibi hayvanların ağzına takılan küçük sepet, ağ’ anlamlarına gelmektedir: *uzun tumşukluk kuşlar* ‘Uzun gagalı kuşlar’ (UTİL, 1991: 348). BS’de ‘sepet’ anlamında kullanılmıştır: *ularniñ arisidin yaşraq bir dehqan gora tumşukluk bilen* ‘Onların arasından daha genç bir çiftçi yeşil kayısı sepet[i] ile’ (BS, 30). KYAS’de *tumşukluk* ismine rastlanmamıştır.

Eski Uygurcaya ait eserde gagalı’ anlamıyla görülen isim⁶⁹⁸, Yeni Uygurcada *tumşukluk* olarak yaşamaktadır. *Tumşukluk* ismi; ‘gagalı, gagası olan’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘at ve eşek gibi hayvanların ağzına takılan küçük sepet’ anlamını kazanmıştır.

tuprak: Eski Türkçede ‘kurumak’ anlamına gelen *topra:-* (Clauson, 1972: 444) fiiline, isimden fiil yapım eki olan -*k+* eki getirilerek türetilen *topra:k* ismi; ‘kuru bir şey, kuru zemin, toprak, toz; il, ülke’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 443). Çağatay döneminde iç seste sızıcılışma (*p>f*) görülen isim, Yeni Uygurcada süresiz ünsüzle yaşamaktadır. *Tuprak* ismi; ‘toprak, kabir, yurt, zemin’ anlamlarına gelmektedir: *ana tuprak* ‘Ana vatan’ (Schwarz, 1992: 218). BS’de ‘toprak’ anlamında kullanılmıştır: *ademniñ ağzi–buruniğa kum–tuprakni tikip* ‘Adamın ağzı [ve] burnuna kum [ve] toprağı dikip’ (BS, 33). *nevre–çevrilirimiz muşu tuprakta derya bolup akkan pak kanlarni meñgü esidin çıkarmıgay, amin!* ‘Torun torun çocuklarımız şu toprakta derya olup akan temiz kanları ebedî hafızadan çıkarmaya, âmin!’ (BS, 234).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren⁶⁹⁹ rastlanan ‘toprak’ [*yagız yér tuprakı* ‘edeğür ‘Yeryüzü verimli hâle gelir.’ (AY, 0178-0179)], Kıpçak döneminde CC’de

⁶⁹⁷ *tumşık* ETG ~ *tumşuk* ETG (gaga); *tumsuğ* EUTS ~ *tumşık* EUTS ~ *tumşuk* EUTS (gaga); *tumşuk+ın* 77 KB (gaga); *tumşuk* 236-205 DLT (kuşun gagası); *tumşuk+ı* 338-13 NF (gaga); *tomşuk* 33 b-8 TZ (kuş gagası); *dumşuk* 12a-12 DM (kuş gagası); *tumşuğ* 176 İML (kuşun gagası); *tumşug* 215 AL (dağ burnu); *tumşuk* 271-3913 KYAS (gaga, burun çıkıntısı).

⁶⁹⁸ *tumşukluğ* EUTS (gagalı, gagası olan).

⁶⁹⁹ *tuprak+ı* 0178 AY (toprak); *tuprak+ta* 337 AB (toprak); *tuprak* EUTS (toprak); *toprak* 143 KB (toprak); *tofrağ* Ba 308 AH ~ *toprak* 308 AH (toprak); *tuprāk* ETG (toprak); *toprak+ka* 26-19a3=4:43 RKÇ (toprak); *toprak* 11-13 NF (toprak); *toprak* 3-4 ME (toprak); *toprak+dın* 107-4 MM (toprak); *toprak* 117 CC (toprak, kir, pis); *topraq* 61 Kİ (toprak); *toprak* 8b-9 TZ (toprak); *toprak* 2b-12 DM (toprak); *toprak* 119a-5 İM (toprak); *toprak* 15-6 GT (toprak); *tofrağ+ı* 87 MSD ~ *toprak* 128 MSD (toprak); *toprak* 187 LD (toprak); *tofrağ* 472 DN ~ *toprak* 107 DN (toprak); *tofrağ* 73b-5 ŞD ~ *toprak* 167b-9 ŞD (toprak); *tofrağ* 568 BD ~ *tofrağ* 110-5 BD (toprak); *tofrağ* 209 AL (toprak); *tofrağ* 262-3761 KYAS (toz, toprak).

‘kir, pis’ (CC, 117) anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *tuprak* biçiminde yaşamaktadır. *Tuprak* ismi, ‘toprak’ anlamını korumaktadır. Ayrıca ‘yurt, vatan’ anlamlarına gelmektedir.

turguz-: (bk. turuṣ-) Eski Türkçede *tur-* (? *d-*) (*I*) fiiline, Yeni Uygurcada ettirgen çatı eki olan *-gUz-* eki getirilerek türetilen *turguz-* fiili; ‘durdurmak, yerleştirmek, dikmek, kurmak, kaldırmak, ayakta durdurmak’ anlamlarına gelmektedir: *yağaṣni turguz-* ‘Ağacı kurmak (yerleştirmek)’ (Schwarz, 1992: 223). *BS*’de ‘durdurmak, yerleştirmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *uni öz öyide turguzḡanidi* ‘Onu kendi evinde durdurmuştu’ (*BS*, 282). *tirik turguzup yüriki suḡurup élingan ademlerniṣ nalisi* ‘Canlı durdurup yüreği çekip alınan adamların feryadı’ (*BS*, 455).

Taranan eserlerde Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesine ait eserlerde *-gUr-* ettirgen çatı eki getirilerek türetilen fiil; Harezmi döneminden itibaren *-gUz-* ettirgen çatı eki ile türetilmiştir⁷⁰⁰. ‘Kaldırmak, durdurmak, yükseltmek; yerleştirmek’ anlamlarında kullanılan fiil; Yeni Uygurcada *turguz-* fiili şeklinde yaşamakta ve ‘yerleştirmek, durdurmak, dikmek, kurmak, kaldırmak, ayakta durdurmak’ anlamlarına gelmektedir.

туруṣ-: Yeni Uygurcada *туруṣ-* fiili; ‘birlikte durmak, birlikte kalkmak, birlikte yerleşmek, birlikte beklemek’ anlamlarını taşımaktadır: *biz ikki bala soḡuḡ öyde yerim kēḡiḡe turuṣtuḡ* ‘Biz iki çocuk soğuk evde geceye kadar birlikte bekledik’ (UTİL, 1991: 330). *BS*’de ‘birlikte kalkmak, birlikte durmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *yette-sekkiz sopi orunliridin sekrep turuṣti* ‘Yedi sekiz sofuya yerlerinden sıçrayıp birlikte kalktı’ (*BS*, 104). *bipervaliḡ bilen ḡarap turuṣatti* ‘Pervasızlık ile bakıp dururdu’ (*BS*, 122).

Eski Türkçede ‘durmak, dik durmak, hareketsiz durmak, bir şey yapmaya devam etmek’ anlamlarına gelen *tur-* (? *d-*) (*I*) (Clauson, 1972: 529) fiiline, işteṣ çatı eki

⁷⁰⁰ *turgur-u* ŞU D2 (kaldırmak, bırakmak ?); *turgur-dılar* 221 KİP (ortaya çıkmak); *turgur-u* 20 IrkB (kaldırmak); *turgur-* ETG (taş dikmek, meydana getirmek, meydana gelmek, tahrik etmek); *turgur-maḡ* EUTS ~ *turḡar-maḡ* EUTS ~ *turḡur-maḡ* EUTS (durdurmak, diktiirmek); *turgur-up* 59 ÇB (durdurmak, bir şeyin hareket ettirmek); *turyur-up* XX.4 İKP (ayaḡa kaldırmak, durdurmak); *turgur-galı* 1174 AY (yerleştirmek, durdurmak, yükseltmek); *turgur-up* 176 AB (yaratmak, yükseltmek, beslemek); *turgur-a* 6644 KB (durdurmak); *turgur-du* 355-284 DLT (ayaḡa kaldırmak); *turguz-ḡay* 147-5 NF (durdurmak); *turguz-du* 62 Kİ (durdurmak, kaldırmak); *turguz-* 55a-11 TZ (durdurmak); *turguz-* 368a-4 İM (durdurmak); *turguz-dılar* 251-12 GT (durdurmak); *turguz-ung* 201 AL (durdurmak); *turguz-maḡ* 273-3937 KYAS (ayakta durdurmak, uyandırmak, canlandırmak, ayaklandırmak).

olan -(X)ş- eki getirilerek türetilen *туруş-* (? d-) fiili; ‘yüzleşmek, karşı koymak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 554). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁷⁰¹.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ‘birlikte ayağa kalkmak, direnmek, karşı gelmek, karşı karşıya gelmek [*ékki şaf karşıu turuşsalar* (NF, 69-11)], tutuşmak ve girişmek [*uruşğa turuşdı* (ME, 109-2)] huzuruna çıkmak ve durmak (birlikte)’ [*koyup kâzî ivin bigge turuştı* (GT, 276-9)] anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcadan *туруş-* biçiminde yaşamaktadır. *Туруş-* fiili; ‘birlikte durmak, birlikte kalkmak’ anlamlarını korumaktadır.

tutaş: (bk. **tutkuz-**) Yeni Uygurcada *tutaş* ismi; ‘kesintisiz, bağlı, bitişik; benzer, denk; komşu’ anlamlarında görülmektedir: *bağ öyler bilen tutaş* ‘Bahçe, evler ile bitişik’ (Schwarz, 1992: 219). BS’de ‘kesintisiz, bütün’ anlamlarında kullanılmıştır: *yağaç öyler tutaş yénip* ‘Ağaç evler kesintisiz yanıp’ (BS, 132). *saz ve nahşa sadasi tutaş hoylilardin* ‘Saz ve şarkı sesi bütün avlulardan’ (BS, 348).

Eski Türkçede *tut-* fiiline, işteş çatı eki olan -ş- eki getirilerek türetilen *tutuş-* fiili; ‘birini tutmak, yakalamak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 462). *Tutuş-* fiiline zarf-fiil eki olan -I+ eki getirilerek türetilen *tutşı:* (*tuta:şı:*) ismi; ‘sürekli, daimî’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 461). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁷⁰².

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren *tutaşı ~ tutçı ~ tutaş* biçimlerinde rastlanan isim; ‘daima, devamlı; bitişik [*mısraların yazgan tutaş* ‘mısralarını birbirine bitişik yazmıştır’ (AL, 197)], komşu’ [*anıñ yi.ri meniñke tutşı ol* ‘Onun yeri benim yerime komşu’ (DLT, 213-183)] anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *tutaş* biçiminde yaşayan isim; ‘bağlı, bitişik; benzer, denk; komşu’ anlamlarına gelmektedir.

⁷⁰¹ *туруş-мақ* EUTS (savaşmak); *туруş-dı* 14-8 DLT (beraber ayağa kalkmak), *туруş-dı* 316-259 DLT (birine direnmek); *туруş-salar* 69-11 NF (karşı karşıya gelmek); *туруş-dı* 108-4 ME (duruşmak); *туруş-tı* 276-9 GT (bir makama veya huzura çıkmak, başvurmak, bir davayı getirmek); *туруş-мақ* 274-3957 KYAS (birlikte ayakta durmak; birlikte yüzeye, üste çıkmak).

⁷⁰² *tutçı* ETG (daima); *tutçı* EUTS (durmadan, arkası kesilmeden, daima); *tutaşı* 31 KB ~ *tutçı* 41 KB ~ *tutşı* 324 KB (devamlı, her zaman, daima); *tutaşı* 213-183 DLT ~ *tutçı* 213-183 DLT ~ *tutşı* 213-183 DLT (bitişik ve komşu olan şey), *tutaşı* 213-183 DLT ~ *tutçı* 90-81 DLT (sık sık, devamlı); *tutaşı* 31-86b1=20:111 RKC (devamlı, daima, sürekli, birbirine bağlanan); *tutuş* 260-15 NF (devamlı); *tutuş* 70-2 MM (devamlı, sürekli); *tutuş* 191b-5 İM (sürekli, devamlı); *tutaş* 11-2 BD (tutuşmuş, tutulmuş, bitişik, birlikte, bağlı, yakalanmış); *tutaş* 197 AL (bir şeye karşılık, birleşik); *tutaş* 274-3966 KYAS (bitişik, daima).

tutaş-: Taranan eserlerde *tutuş-* / *tütüş-* (? *tutoş-*) fiili; ‘birini tutmak, yakalamak, alev almak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 462). Yeni Uygurcada ise *tutaş-* fiili; ‘yanmaya başlamak, yanmak’ anlamlarında görmekteyiz: *yürigide gezep oti tutaşti* ‘Yüreğinde gazap ateşi tutuştu’ (Schwarz, 1992: 219). BS’de ‘yanmak’ anlamında kullanılmıştır: *Apak Hociniñ arka hoylisiga ot tutışivatidu* ‘Apak Hoca’nın arka avlusuna ateş tutuşuyor’ (BS, 240).

Harezmi Türkçesinden itibaren⁷⁰³ rastlanan fiil; ‘yanmak, tutuşmak (hem gerçek hem mecazi), alevlenmek’ anlamlarında görülmektedir. Yeni Uygurcada *tutaş-* biçiminde yaşayan fiil; gerçek ve mecazi anlamda ‘yanmak, tutuşmak’ anlamlarını muhafaza etmektedir.

tutaştur-: (bk. tutaş-) Eski Türkçede *tutuş-* / *tütüş-* (? *tutoş-*) fiiline, Yeni Uygurcada ettirgen çatı eki olan *-tUr-* eki getirilerek türetilen *tutaştur-* fiili; ‘tutuşturmak, yakmak’ anlamlarına gelmektedir: *uniñ bilen inķilab otini bille tutaşturģaniduķ* ‘Onun ile devrim ateşini birlikte tutuşturmuştuk’ (UTİL, 1991: 301). BS’de ‘ateş yaktırmak, tutuşturmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *ot tutaşturdi* ‘Ateş tutuşturdu’ (BS, 89).

Harezmi ve Çağataycaya ait eserlerde⁷⁰⁴ rastlanan fiil; ‘tutuşturmak, ateş yakmak [*tutuşdurdı otı* (ME, 218-3)], koyulaştırmak, derinleştirmek’ [*şoħbet tutaştur mey bile* (BD, 101-1)] anlamlarında görülmektedir. Yeni Uygurcada *tutaştur-* biçiminde yaşayan fiil; ‘tutuşturmak, yakmak’ anlamlarını korumaktadır.

tutķun: (bk. tutķuz-) Yeni Uygurcada *tutķun* ismi; ‘mahkûm, hayran, hapis’ anlamlarındadır: *ķutķuzuş lazim idi tutķundin* ‘Kurtulmak lazım idi hapisten’ (UTİL, 1991: 305). BS’de ‘esir’ anlamında kullanılmıştır: *ħencerlerini ķinidin suģurup, tutķunlarniñ aldıģa keldi* ‘Hançerlerini kınından çıkarıp esirlerin önüne geldi’ (BS, 104). *callatlar aģzi burni étilgen tutķunlarni tüģmen bėşida arķa–arķidin yatķuzup* ‘Cellatlar ağızı, burnu kapatılan esirleri değirmen başında arka arkaya yatırıp’ (BS, 105).

⁷⁰³ *tutuş-dı* 146-4 ME (alevlenmek); *tutuş-up* 367-2 MM (yanmak, alevlenmek); *tutaş-tı* 26a-8 TZ (çakmakta ateş tutuşmak); *tutaş-ıb* 197 AL (ateş tutuşmak); *tutaş-maķ* 275-3967 KYAS (tutuşmak, yanmak).

⁷⁰⁴ *tutuşdur-dı* 73-7 ME (ateş yakmak); *tutaştur-* 101-1 BD (tutuşturmak, koyulaştırmak, derinleştirmek); *tutaştur-maķ* 275-3968 KYAS (tutuşturmak, yakmak).

Eski Türkçede *tut-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-gXn+* eki getirilerek türetilen *tutğu:n* ismi, ‘mahkûm’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 453). Taranan eserlerde Karahanlı dönemi itibarıyla rastlanmaktadır⁷⁰⁵.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘rehin, esir’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *tutkun* biçiminde görülmektedir. *Tutkun* ismi; ‘esir, rehin’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘hayran, hapishane ve mahkûm’ anlamlarını kazanmıştır.

tutkuz-: Eski Türkçede ‘tutmak, kavramak, ele geçirmek’ anlamlarına gelen *tut-* (Clauson, 1972: 451) fiiline, *-Xz-* ettirgen çatı eki getirilerek türetilen *tutuz-* fiili; ‘tutturmak, bir şeyi emanet etmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 462). Eski Türkçeden itibaren *-Xz-* [*tutuz-t[i]*] (KT, D38)], *-tUr-* [*tuttur-dı*] (DLT, 353-282)] ettirgen çatı ekleri kullanılan fiilin Yeni Uygurcada *-kUz-* eki getirildiği görülen *tutkuz-* fiili; ‘tutturmak, vermek; emanet etmek’ anlamlarına gelmektedir: *yemlep tutkuz-* ‘Yapıştırıp tutturmak’ (Schwarz, 1992: 220). BS’de ‘tutturmak, vermek’ anlamlarında kullanılmıştır: *döletniñ tizginini uniŋğa tutkuzup* ‘Devletin dizginini (yönetimini) ona tutturup (verip)’ (BS, 326). *sizni atқа mingüzdi, lëkin tizginini sizge tutkuzmidi* ‘Sizi ata bindirdi, lakin dizginini size tutturmadı’ (BS, 443). KYAS’de *tutkuz-* fiiline rastlanmamıştır.

Taranan eserlerde⁷⁰⁶ Köktürk ve Eski Uygurcaya ait eserlerde *-z-* ettirgen çatı eki ile türetilen *tutuz-* fiili; Köktürk döneminde ‘tutturmak’ anlamında geçmektedir. Eski Uygurcaya ait AY’de ‘buyurmak’ (AY, 0959); İKP’de ‘emanet etmek’ (İKP, XXXV.5) anlamlarında görülen *tutuz-* fiili; KB’de de aynı biçim ve ‘buyurmak, söylemek’ (KB, 69) anlamlarında geçmektedir. DLT’de ise *tutuz-* (DLT, 232-202) ve *tuttur-* (DLT, 353-282) fiilleri bulunmaktadır. Yeni Uygurcada *tutkuz-* biçiminde yaşayan fiil; ‘tutturmak, vermek, teslim etmek, emanet etmek’ anlamlarına gelmektedir.

tutul-: (bk. *tutkuz-*) Yeni Uygurcaya bakıldığında *tutul-* fiili; ‘tutulmak, dili tutulmak, bir nesnenin gölgesinde kalmak, göremez olmak, kısılmak, değişmek,

⁷⁰⁵ *tutğun* 3345 KB ~ *tutuğ* 1211 KB (esir); *tutgun* 106-96 DLT ~ *tutug* 187-160 DLT (tutsak, esir); *tutgun* CC ~ *tutkun* 144 CC (esir, hapis); *tutqun* 64 Kİ (esir, Az. ve Anad. -âşık olmak-); *tutkun* 139a-12 ŞD (tutkun, düşün, tutulmuş); *tutkun* 275-3969 KYAS (tutsaklık).

⁷⁰⁶ *tutuz-t[i]* KT D38 (tutturmak); *tutuz-up* XXXV.5 İKP (emanet etmek, tavsiye etmek); *tutuz-gay* 0959 AY (emretmek); *tutuz-ur* 69 KB (söylemek, nasihat etmek, emretmek); *tutuz-* 232-202 DLT (söz tutmasını buyurmak, tavsiyede bulunmak), *tuttur-dı* 353-282 DLT (tutmak, tutturmak); *tut(t)ur-* 139 CC (tutturmak).

azalmak' anlamlarında görülmektedir: *köp sözligen tutular, az sözligen kutular* 'Çok konuşan tutulur, az konuşan kurtulur' (UTİL, 1991: 312). *BS*'de 'azalmak, değişmek' anlamlarında kullanılmıştır: *uykusi kēçip, iştihasi tutulup* 'Uykusu kaçıp, iştahı azalıp' (*BS*, 44). *Dalay Lamanin çirayi tutuldi* 'Dalay Lama'nın yüzü değişti' (*BS*, 432).

Eski Türkçede *tut-* fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *tutul-* fiili; 'tutulmak, yakalanmak' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 456). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁷⁰⁷.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan fiil; 'tutulmak, alıkonulmak, yakalanmak, asılmak, kabul edilmek, sayılmak anlamlarında' görülmektedir. Yeni Uygurcada *tutul-* biçiminde yaşayan fiil; 'ele geçirilmek, zapt edilmek, yakalanmak, asılmak [*tamlarğa zārlar tutulmuş* (NF, 235-11)], dili tutulmak [*tutuldi tili* (ME, 140-4)], sayılmak, kabul edilmek' [*kim anı bir tutulup* (BD, 514-5)] anlamlarında görülmektedir. Yeni Uygurcada *tutul-* biçiminde yaşayan fiil; 'tutulmak, gölgede kalmak [*TZ*'de 'ay ve güneş tutulmak' (*TZ*, 48a-8)] ve dili tutulmak, konuşamamak' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca 'değişmek, azalmak; kısılmak, kesilmek (nefes vb.); görememek, kör olmak' anlamlarını kazanmıştır.

tutun-: (bk. tutkuz-) Yeni Uygurcada *tutun-* fiili; 'girişmek, bir işi yapmaya başlamak' anlamlarını taşımaktadır: *öy sēliška tutun-* 'Ev inşa etmeye başlamak' (Schwarz, 1992: 220). *BS*'de 'başlamak' anlamında kullanılmıştır: *özi harduķ eşi etişke tutundi* 'Kendi yorgunluk yemeği yapmaya başladı (girişti)' (*BS*, 468).

Eski Türkçede *tut-* fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *tutun-* fiili; 'kendini tutmak, bir şeye tutunmak; işgal etmek, tutulmak, yakalanmak; kendine sahip' çıkmak anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 458). Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren görülmektedir⁷⁰⁸.

⁷⁰⁷ *tutul-maķ* EUTS (tutulmak); *tutul-ur* 2711 KB (tutulmak); *tutul-dı* 328-267 DLT (yakalanmak, tutulmak); *tut(u)l-ur-lar* 33-22b1=33:61 RKÇ (yakalanmak); *tutul-mış* 235-11 NF (tutulmak, asılmak); *tutul-dı* 140-4 ME (tutulmak); *tutul-mışda* 1-4 MM (tutulmak); *tutul-dı* 64 Kİ (bugünkü manasında); *tutul-dum* 48a-8 TZ (tutulmak, ay ve güneş tutulmak); *tutul-* 410b-1 İM (yakalanmak, ele geçirilmek); *tutul-dı* 264-4 GT (tutulmak); *tutul-dı* 1458 LD (tutulmak); *tutul-mas* 501 DN (tutulmak); *tutul-dı* 145a-10 ŞD (tutulmak); *tutul-up* 514-5 BD (tutulmak, sayılmak, kabul edilmek); *tutul-maķ* 275-3972 KYAS (tutulmak, ay veya güneş tutulmak).

⁷⁰⁸ *tutun-u* T 25 (tutunmak); *tutun-gay* 0694 AY (tutuşmak, yanmak); *tutun-up* 37 ÇB (sıkıkmak, sertleştirmek); *tutun-* ETG ~ *tudun-* ETG (yakalanmak, tutulmak); *tutun-ur* 2453 KB (tutunmak); *tutul-dı* 339-274 DLT (av hayvanı vb.ni tutmak), *tutul-dı* 339-274 DLT (ay ve güneş için tutulmak),

Köktürk Türkçesine ait eserlerde rastlanan ‘tutunmak, tutulmak (Ay ve Güneş); tutuşmak, yanmak; sıkılamak; yakalanmak (av); evlat edinmek; sabretmek’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *tutun-* biçiminde yaşamaktadır. *Tutun-* fiili, ‘tutunmak’ anlamını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘bir işe başlamak’ anlamını kazanmıştır. Görüldüğü gibi taranan eserlerde rastlanan ‘yakmak, tutuşmak, evlat edinmek, sabretmek’ anlamlarını kaybetmiştir.

tutuş-: (bk. **tutkuz-**) Yeni Uygurcada *tutuş-* fiilini ‘birlikte tutmak, birbiri ile mücadele etmek, girişmek’ anlamlarında görmekteyiz: *düşmen bilen tutuşımız* ‘Düşman ile vuruşacağız’ (UTİL, 1991: 310). *BS*’de ‘birbiri ile mücadele etmek, birlikte tutmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *uniñ bilen tutuşti* ‘Onun ile mücadele etti’ (*BS*, 72). *kalampay bestige qarap yaqilirini tutuşti* ‘Hantal bedenine bakıp yakalarını tuttu’ (*BS*, 259).

Eski Türkçede *tut-* fiiline, işteş çatı eki *-ş-* getirilerek türetilen *tutuş-* fiili; ‘tutuşmak, bağlanmak’ anlamlarına gelmektedir. Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁷⁰⁹.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ‘bağlanmak, birbiriyle tutuşmak, yapışmak; kavga etmek, kavgaya tutuşmak; alev almak’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *tutuş-* biçiminde yaşamaktadır. *Tutuş-* fiili; ‘birbirini tutmak, tutuşmak, yapışmak; kavga etmek’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘bir işe girişmek’ anlamını kazanmıştır.

tuydur-: Yeni Uygurcada *tuydur-* fiili; ‘hissettirmek, fark ettirmek’ anlamlarında görülmektedir: *başkılarga tuydurup* ‘Başkalarına hissettirip’ (UTİL, 1991: 350). *BS*’de ‘hissettirmek, fark ettirmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *öz yënida tuydurmay ösüp çoñ bolğan Aytulunniñ* ‘Kendi yanında hissettirmeden büyüyüp

tutun-dı 339-274 DLT (birini evlatlık edinmek), *tutun-dı* 339-274 DLT (ateş tutuşmak); *tutun-up* 339 AH (tutunmak); *tutun-saŋg* 258-12 NF (edinmek); *tutun-dı* 43-6 ME (tutunmak, edinmek), *tutun-dı* 98-8 ME (gün veya ay tutulmak), *tutun-ı* 21-8 ME (sabretmek); *tutun-mağ* 275-3974 KYAS (şaşmak, şaşakalmak).

⁷⁰⁹ *tutuş-mış* 222 AB (bağlanmak, tutuşmak); *tutuş-mağ* EUTS ~ *tütüş-mek* EUTS (birbiriyle tutuşmak); *tutuş-* ETG (sinir çekilmesine duçar olmak); *tutuşu* 4111 KB (tutuşmak); *tutuş-dılar* 313-257 DLT (birbirini karşılıklı tutmak), *tutuş-dı* 313-257 DLT (bir şeye yapışmak); *tutuş-up* C 339 AH (tutuşmak); *tutuş-tılar* 411-2 NF (kavgaya girmek, el tutuşmak); *tutuş-dı* 109-6 ME (el tutuşmak), *tutuş-dı* 146-4 ME (alevlenmek), *tutuş-tılar* 125-2 ME (kabullenmek); *tutuş-up* 367-2 MM (yanmak, alevlenmek); *tutuş-tu* 37 Kİ (kavgaya tutuşmak); *tutuş-kan* 87-11 GT (karşılıklı tutmak); *tutuş-mağ* 275-3975 KYAS (birbirini tutmak, güreşmek).

büyük olan Aytulun'un' (BS, 129). *bu yerden tuydurmay ötüp ketti* 'Bu yerden fark ettirmeden geçip gitti' (BS, 333).

Eski Türkçede 'hissetmek, algılamak, fark etmek' anlamlarına gelen *tuy-* (*d-*) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-tUr-* eki getirilerek türetilen *tuytur-* fiili; 'birini bir şeyi hissettirmek, fark etmek, fark ettirmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 567). Taranan eserlerde yalnızca *DLT*'de rastlanmaktadır⁷¹⁰: *ol maña sö.z tuyturdı* 'o, o sözü bana kavratmış (fark ettirdi)' (*DLT*, 529-430).

DLT'de rastlanan fiil; 'fark ettirmek, hissettirmek, kavratmak' (*DLT*, 529-430) anlamlarında görülmektedir. Yeni Uygurcada *tuydur-* biçiminde yaşamakta olan fiil; 'fark ettirmek, hissettirmek' anlamlarını korumaktadır.

tuyuk: (bk. **tol**) Yeni Uygurcada *tuyuk* ismi; 'sonu olmayan, çıkmaz' anlamlarındadır: *tuyuk yol* 'Çıkmaz yol' (UTİL, 1991: 351). *BS*'de 'çıkmaz, sonu olmayan' anlamlarında kullanılmıştır: *tuyuk koçiğa* 'Çıkmaz sokağa' (BS, 451). *KYAS*'de *tuyuk* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede **tu:-* (*to:-*) (Clauson, 1972: 434) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-(X)k+* eki getirilerek türetilen *tuyuk* ismi; 'kapalı, cimri, eli sıkı' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 568). Taranan eserlerde *DLT*'de (*DLT*, 518-417) rastlanmaktadır⁷¹¹.

'Kapatmak, engellemek' anlamlarına gelen *tu-* fiiline getirilen fiilden isim yapım eki ile türetilen ismi; *DLT*'de 'kilitlenmiş kapı, canı sıkılmış insan, kapalı ve sisli hava' (*DLT*, 518-417) olarak açıklandığı görülmektedir. Ancak Clauson, *tuyuk kişi* 'canı sıkılmış adam' olarak değil de 'Cimri (eli sıkı) insan' olarak açıklamıştır (Clauson, 1972: 568). Yeni Uygurcaya bakıldığında *tuyuk* ismine rastlanmaktadır. Yeni Uygurcadaki *tuyuk* ismi, 'başlangıcı ve sonu olmayan' anlamına gelmektedir.

tüget-: Yeni Uygurcada iç seste tonlulaşma (*-k->-g-*) görülen *tüget-* fiili; 'sona erdirmek, bitirmek, üstesinden gelmek' anlamlarıyla görülmektedir: *daşüeni tüget-* 'Üniversiteyi bitirmek' (Schwarz, 1992: 233). *BS*'de 'sona erdirmek, bitirmek'

⁷¹⁰ *tuytur-dı* 529-430 *DLT* (fark ettirmek, kavratmak); *tüydur-* 278-4040 *KYAS* (haberdar etmek, duyurmak, açığa vurmak, ifşa etmek).

⁷¹¹ *tuyuk* 518-417 *DLT* (kilitlenmiş kapı), *tuyuk* 518-417 *DLT* (canı sıkılmış insan), *tuyuk* 518-417 *DLT* (kapalı ve sisli hava).

anlamlarında kullanılmıştır: *sözini tügetti* ‘Sözünü bitirdi’ (BS, 99). *Apak Hoca sözünü tügitip* ‘Apak Hoca sözünü sona erdirip’ (BS, 97).

Eski Türkçede ‘sona ermek, bitirmek’ anlamlarına gelen *tüke:-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-t-* eki getirilerek türetilen *tüket-* (*tüke:t-*) fiili; ‘sonlandırmak, tamamlamak, bitirmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 479). Bütün dönemlerde rastlanmaktadır⁷¹².

Taranan eserlerde Eski Uygurca döneminden itibaren rastlanan (zarf biçiminde) fiil; ‘bitirmek [*derdini tüketmes aytmağ birle köngül* (BD, 303-1)], tamamlamak, sona erdirmek’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *tüget-* biçiminde yaşayan fiil; ‘bitirmek, sona erdirmek’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca Yeni Uygurcada ‘aşmak, üstesinden gelmek’ anlamlarını da kazanmıştır.

tügmen: Yeni Uygurcada iç sesteki akıcı ünsüz düşen *tügmen* ismi, ‘değirmen’ anlamında görülmektedir: *tügmen tēši* ‘Değirmen taşı’ (UTİL, 1991: 401). BS’de ‘değirmen’ anlamında kullanılmıştır: *tutkunlarni tügmen bēšida arka–arkidin yatquzup* ‘Esirleri, değirmen başında arka arkaya yatırıp’ (BS, 105). *tügmen tēši su bilen emes, ademniñ issik kēni bilen aylinişka başlidi* ‘Değirmen taşı su ile değil, adamların sıcak kanı ile dönmeye başladı’ (BS, 105).

Eski Türkçede **tegir-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-mAn+* eki getirilerek türetilen *tegirme:n* ismi, ‘değirmen’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 486). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁷¹³.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘değirmen’ [*bir tigirmindür ki kan birle yürütmişler anı* (LD, 1923)] anlamında görülen isim, Yeni Uygurcada *tügmen* biçiminde yaşamaktadır. *Tügmen* ismi, ‘değirmen’ anlamını korumaktadır.

⁷¹² *tüket-mişde* 1165 AY (bitirmek, tüketmek, sona erdirmek); *tüket-* ETG (tüketmek, bitirmek); *tüket-mek* EUTS (tüketmek, bitirmek); *tüket-ür* 1423 KB (bitirmek, tamamlamak); *tüket-mek* 420-329 DLT (bitirmek, tamamlamak); *tüket-ür* 472 AH (tüketmek, tamamlamak, bitirmek); *tüket-ür* 411-14 NF (tüketmek, bitirmek); *tüket-ti* 11-8 ME (tüketmek); *tüket-miş* 206-2 MM (bitirmek, tüketmek); *tüget-* 24 CC (düzeltmek); *tüket-ti* 6a-13 TZ (tüketmek); *tüket-ür* 278-8 GT (tüketmek, bitirmek); *tüket-ti* 230 DN (tüketmek, bitirmek); *tüket-ti* 158a-2 ŞD (tüketmek, bitirmek); *tüket-mes* 303-1 BD (bitirmek, tüketmek); *tugat-mak* 270-3890 KYAS (bitirmek, sona erdirmek).

⁷¹³ *tegirmen* EUTS (değirmen); *tegirmen* 185-159 DLT (değirmen); *tegirmen* 160-16 NF (değirmen); *teğirmen+ni* 47-4 ME (değirmen); *tegirmen+lerige* A.II.29 AO (değirmen); *tegirmen* 35 CC (değirmen); *teyirmen* 41 Kİ (değirmen); *tegirmen* 11a-2 DM (değirmen); *teğirmi* 66b-6 İM (yuvarlak); *tigirmin+dür* 1923 LD (değirmen); *tigirmen* 188 AL (değirmen); *tigürman* 255-3633 KYAS (değirmen).

tügöl-: Yeni Uygurcada *tügöl-* fiili; ‘diz bükerek yatmak, kıvrılmak’ anlamlarında görülmektedir: *müşük kañda tügölüp uñlavatidu* ‘Kedi ocağın kenarında kıvrılıp uyuyor’ (Schwarz, 1992: 234). *BS*’de ‘diz bükerek yatmak, kıvrılmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *özimu barganseri tügölüp tamniñ buluñğa kirip ketti* ‘Kendi de gittikçe kıvrılıp duvarın köşesine girip gitti’ (*BS*, 14). *kirpidek tügöl-* ‘Kirpi gibi kıvrılmak’ (*BS*, 77).

Eski Türkçede ‘dügüm atmak, ipi düğümlmek; sinirle kaşları çatmak’ anlamlarına gelen *tüg-* (*d-*) (Clauson, 1972: 477) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *tügöl-* fiili; ‘dügümlenmek, bağlanmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 481). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁷¹⁴.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan *tüg-* fiili; ‘dügümlmek, bağlamak’ anlamlarına gelmektedir. *Tügöl-* fiili ise taranan eserlerde edilgen ve dönüşlü çatı ile açıklanmaktadır. *DLT*’de *tügöl-* fiili ‘dügüm düğümlenmek’ ve ‘boğaza bir şey takılmak’ (*DLT*, 333-270) şeklinde geçmektedir. Yeni Uygurcada ‘dügümlenmek’ anlamını korumaktadır. Ayrıca ‘katlanmak, kıvrılarak yatmak’ anlamlarını kazanmıştır. Mecazi olarak ‘kararlaştırılmak, karara varılmak’ anlamlarını da taşımaktadır.

tüklük: Eski Türkçede ‘vücut kılı, tüy’ anlamlarına gelen *tüg (tü:)*⁷¹⁵ (Clauson, 1972: 433) ismine, Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olarak kullanılan *+lUk* eki getirilerek türetilen *tüklük* (Yeni Uygurcanın Çağataycadan itibaren görülen fonetik özelliği gereği son sesi tonsuzlaşmıştır.) ismi; ‘tüylü, üstü tüy ile kaplanan’ anlamlarına gelmektedir: *tüklük şaptul* ‘Tüylü şeftali’ (*UTİL*, 1991: 398). *BS*’de ‘tüylü’ anlamında kullanılmıştır: *yüzleri maymunniñ yüzidek tüklük* ‘Yüzleri, maymunun yüzü gibi tüylü’ (*BS*, 134). *KYAS*’de *tüklük* ismine rastlanmamıştır.

⁷¹⁴ *tügöl-di* 795 KB (dügümlenmek); *tügöl-di* 333-270 DLT (kendi kendine veya biri tarafından düğümlenmek), *tügöl-di* 333-270 DLT (yemek vb.nin boğazda düğümlenmesi); *tügöl-di* 39a-11 TZ ~ *tünğöl-di* 39a-11 TZ (ümitsizliğe düşmek); *tugal-mak* 269-3885 KYAS (bitirilmek).

⁷¹⁵ *tü+si* 3 IrkB (tüy); *tü+siñe* 259 ÇB (tüy, kıl, saç); *tüü* 0132 AY (tüy); *tü* M 38-16 (tüy, kıl); *tü* EUTS ~ *tüü* EUTS ~ *tük* EUTS (saç, kıl), *tü* EUTS ~ *tüü* EUTS (türlü, çeşitli, türlü türlü), *tük* EUTS (yün); *tü* ETG ~ *tüü* ETG (tüy); *tü* 2918 KB (tüy, kıl, saç); *tü* 205-175 DLT (vücuttaki kıl, tüy), *tü* 535-437 DLT (renk), *tü* 535-437 DLT (at donu); *tüg* 65-13 NF (tüy); *tü+siñi* 134-4 ME ~ *tüg+si* 167-5 ME (tüy, kıl); *tüg+leri* 240-3 MM (tüy); *tüg* 16 b-13 TZ (tüy); *tüg* 348a-3 İM (tüy); *tü* 191b-5 ŞD (tüy); *tüg* 211 AL (kıl, tüy); *tuk* 270-3898 KYAS (tüy).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan isim, Eski Uygur ve Karahanlı döneminde *tü ~ tū* biçimlerinde tespit edilmektedir⁷¹⁶. Anlamı ise ‘kıl, tüy’dür. Yeni Uygurcada *tük* biçiminde yaşamakta ve ‘kıl, tüy’ anlamlarını korumaktadır.

tükürük: Taranan eserlerde Harezmi Türkçesine ait eserlerden itibaren rastlanan *tükür-*⁷¹⁷ fiiline fiilden isim yapım eki *-k+* getirilerek türetilen *tükürük*⁷¹⁸ ismi taranan eserlerde olduğu gibi Yeni Uygurcada da ‘tükürük, salya’ anlamlarına gelmektedir. BS’de ‘tükürük’ anlamında kullanılmıştır: *tükürük çaçritip* ‘Tükürük sıçratıp’ (BS, 190). *uniñ bu tükürükige barlıq gezep–nepriti bilen til–ahaniti sinğenidi* ‘Onun bu tükürüğüne bütün gazap ve nefreti ile küfür [ve] hakareti sinmişti’ (BS, 455).

tüne- Yeni Uygurcada *tüne-* fiili; ‘geceyi geçirmek, uyumak’ anlamlarında görülmektedir: *ormanlarda tünep* ‘Ormanlarda geceyi geçirip’ (UTİL, 1991: 410). BS’de ‘geceyi geçirmek’ anlamında kullanılmıştır: *tünek vaktida kişiler çıkip tüneydu* ‘Berat ayının on beşi vaktinde kişiler çıkıp geceyi geçirecek (geçirir)’ (BS, 113). KYAS’de *tüne-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘gece, dün’ anlamlarına gelen *tün (d-)* (Clauson, 1972: 513) ismine, isimden fiil yapım eki olan *+A-* eki getirilerek türetilen *tüne-* fiili, ‘geceyi geçirmek’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 516). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir⁷¹⁹.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ‘gecelemek, geceyi geçirmek’ anlamlarındaki fiil; Yeni Uygurcada *tüne-* biçiminde yaşamaktadır. *Tüne-* fiili; hem ‘gecelemek’ hem ‘geceyi geçirmek’ anlamını korumaktadır.

tünek: (bk. tüne-) Yeni Uygurcada *tünek* ismi ‘bir yerde geceyi uyumadan geçirme, gece uyumadan dua etme, Berat ayının on beşinci gününün gecesini uyumadan geçirme âdeti, zindan’ anlamlarında görülmektedir: *tünek kēçisi* ‘Geceyi dua ederek geçirme’ (UTİL, 1991: 409). BS’de ‘geceyi geçirme’ anlamında

⁷¹⁶ *tülg* ETG (tüylü); *tüklüg* 55-8 NF (tüylü); *tüklü* 74 CC (tüylü, saçlı).

⁷¹⁷ *tüwkür-di* 202-13 NF (tükürmek); *tüvkür-di* 174-8 ME (tükürmek); *tükür-* CC ~ *tüpkür-* CC 51 (tükürmek); *tükür-di* 39 Kİ (tükürmek); *tükür-di* 8a-9 TZ (tükürmek); *tüfkür-* 188b-7 İM ~ *tüwkür-* 92a-8 İM (tükürmek); *tukur-mak* 270-3902 KYAS (tükürmek).

⁷¹⁸ *tüwkürük+üni* 44-10 NF (tükürük); *tüvkürük* 174-8 ME (tükürük); *tükürük* 7a-7 TZ (tükürük); *tüwrük* 92b-6 İM (tükürük); *tukuruk* 270-3903 KYAS (tükürük, salya).

⁷¹⁹ *tüne-miş* 0967 AY (gecelemek); *tüner-mek* EUTS (karanlık basmak); *tüner-* ETG (karanlık basmak); *tüne-di* 489 KB (gecelemek); *tüne-di* 564-465 DLT (bir gece gecelemek); *tüne-dim* 198-14 NF (gecelemek, geceyi geçirmek); *tüne-di* 40 Kİ (gecelemek, yatmak); *tüne-* 353a-1 İM (gecelemek).

kullanılmıştır: *tünek kılip* ‘Geceyi uyumadan geçirip’ (BS, 149). KYAS’de *tünek* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *tüne*:- fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *tü:nek* ismi; ‘hapis, karanlık (yer)’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 519). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁷²⁰.

Taranan eserlerde Karahanlı dönemine ait eserlerde ‘zindan’ (KB, 3084) anlamında geçmektedir. Harezmi dönemine bakıldığında *NF*’de ise ‘banyo’ (NF, 167-8) anlamıyla görülen *tünek* ismi; Yeni Uygurcada da *tünek* biçiminde yaşamaktadır. Yeni Uygurcada ‘geceyi uyumadan geçirme ve gece uyumadan dua etmek’ anlamlarını taşımaktadır. *Tünek* ismi; ‘Uygurların, hicri takvimin sekizinci ayının (şaban) on beşinci gecesini uyumadan geçirme âdeti’ni ifade etmektedir. Ayrıca tarihî eserlerde de görülen ‘zindan’ anlamını da korumaktadır.

tünlük: Yeni Uygurcada *tünlük* ismi; ‘Güneş ışığını veya hava almak için evin çatısında açılan delik, baca’ anlamlarında görülmektedir: *tünlük yap-* ‘Baca kapatmak’ (Schwarz, 1992: 232). *BS*’de ‘baca, çatıdaki pencere’ anlamlarında kullanılmıştır: *öyniñ işik-tünlüklerini* ‘Evin kapı [ve] çatıdaki pencerelerini’ (BS, 358). *tünlükten çüñüp turğan hire-şire yorukluk içide* ‘Çatıdaki pencereden düşen belli belirsiz aydınlık içinde’ (BS, 454).

Eski Türkçede ‘çadırın duman deliği, pencere’ anlamlarına gelen *tünlük* (Erdal, 1991: 250) isminin, *tügü:nük*⁷²¹ ile morfolojik açıdan bağlantısının olabileceği görüşünün (Clauson, 1972: 520) yanı sıra ‘duman’ anlamına gelen *tütün* isminden türemiş olabileceği görüşü (Shaw, 2014: 272) de bulunmaktadır.

Taranan eserlerde⁷²² Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan isim; *DLT*’de ‘baca, tepe penceresi’ (DLT, 611-504) olarak açıklanmıştır. *NF*’de ise ‘pencere’ anlamıyla kullanılmaktadır: *éwnüñg tüñglükün taqı qapıgını* (NF, 19-12). Kıpçak

⁷²⁰ *tünek* 3084 KB (zindan); *tünek* 205-176 DLT (Barsgan lehçesinde zindan); *tünek* 167-8 NF (banyo).

⁷²¹ (<*tügün* ‘dügüm’+ *ük* ‘küçültme eki’) ‘‘Çadırın üstündeki duman deliği’’ (Clauson, 1972: 485).

⁷²² *tügünük+i* 18 IrkB (çadırın tepesindeki duman deliği, baca); *tünlük* EUTS (pencere); *tünlük* 611-504 DLT (baca deliği, tünlük, tepe penceresi); *tüñglük+din* 43-6 NF (pencere); *tünlük* 17a-3 TZ ~ *tüñglük* 21a-12 TZ (pencere); *tünlük* 467a-3 İM (pencere); *tüñglük+ni* 370 MSD (pencere); *tünlük+ke* 1596 LD (çadırın tepesi, bacası); *tüñglük* 218 AL (soğuk ve yağmurda örtülen ateş dışarı çıksın diye kapatılan pencere); *tüñluk* 272-3924 KYAS [baca (bacanın çatının üstünden dışarı çıkan kısmı), (Kırgız çadırından) dumanın çıkışını ya da ışığın girişini sağlamak için kullanılan çatıdaki delik, boşluk; gece bu boşluğu kapatmada kullanılan keçeden çarşaf].

(TZ, 21a-12), Çağataycaya (MSD, 370) ait eserlerde de ‘pencere’ anlamıyla tespit edilen isim, Yeni Uygurcada *tünlük* biçiminde yaşamaktadır. Yeni Uygurcada *tünlük* ismi, ‘evin tavanından açılan pencere’ anlamını taşımaktadır.

türlük: Eski Türkçede *törlüg* (*törlög*, ? d-) ismi; ‘çeşitli, türlü’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 546). Yeni Uygurcada *türlük* (Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği son sesi tonsuzlaşmıştır.) ismi; ‘türlü, çeşitli; farklı’ anlamlarında kullanılmaktadır: *er kişiğe yetmiş türlük hüner az* ‘Erkek adama yetmiş türlü hüner az’ (UTİL, 1991: 385). BS’de ‘türlü, çeşitli’ anlamlarında kullanılmıştır: *bizniñ ibadetlerimiz türlük, emma mahiyette bir* ‘Bizim ibadetlerimiz çeşitli ama aslında bir’ (BS, 217). *türlük hiyle* ‘Türlü hile’ (BS, 297).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren⁷²³ ‘türlü, çeşitli’ anlamlarında rastlanan ismin Yeni Uygurcada *türlük* biçiminde ve ‘türlü, çeşitli’ anlamlarını korurken görülmektedir. Ayrıca ‘farklı’ anlamını kazanmıştır.

türül-: Yeni Uygurcada *türül-* fiilinin ‘dürülmek, çatılmak, yığılmak; mecazi olarak acı duymak, üzülmek’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *yeñ türülüp* ‘Elbisenin kol[u] kıvrılıp (dürülüp)’ (Schwarz, 1992: 230). BS’de ‘çatılmak, değişmek; yığılmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *Galdanniñ teri türüldi* ‘Galdan’ın şekli değişti’ (BS, 29). *dêrizilerdin kapkara tütün bilen birge türülüp çıktı* ‘Pencerelerden kapkara duman ile birbirine yığılıp çıktı’ (BS, 120).

Eski Türkçede ‘kıvrırmak (kol vb.)’ anlamına gelen *tür-* (d-) (Clauson, 1972: 530) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *türül-* fiili, ‘sarılmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 548). Taranan eserlerde Karahanlı ve Harezmi döneminde rastlanmaktadır⁷²⁴.

⁷²³ *türlüg* 183 KİP (türlü, çeşitli); *törlüg* ETG (türlü); *törlüg* İKP ~ *türlüg* ? XVI.8 İKP (türlü, çeşitli); *törlüg* 0279 AY (türlü); *törlüg* 217 AB (türlü); *türlüg* 193 ÇB (türlü); *türlüg* M 9-33 (çeşitli, türlü); *törlüg* EUTS ~ *türlüg* EUTS (türlü, çeşitli); *türlüg* A18 KB (türlü); *türlüg* 115 AH (türlü); *türlüg* 72-58 DLT (türlü, çeşitli); *türlüg+ler* 30-31a1=15:88 RKÇ (türlü, çeşitli şey); *türlü* 194-13 NF ~ *türlüg* 56-11 NF (türlü); *türlü* 97-3 ME (türlü); *türlü* 326-1 MM ~ *türlüg* 72-4 MM (türlü, çeşitli); *törlüg* A.II.49 AO (türlü); *türlendi* 132 CC (türlü); *türlü* 59 CC (o türde, o yaratılıştta); *türlü* 38 Kİ (bugünkü manasında); *türlü* 298b-6 İM ~ *türlüg* 141a-4 İM (türlü, çeşitli); *türlü* 12-5 GT ~ *türlü* 76-8 GT (türlü, çeşit, çeşitli); *türlü* 314 MSD ~ *türlüg* 156 MSD (türlü, çeşitli); *türlüg* 242 LD (türlü); *türlüg* 69 DN (türlü); *türlü* 57b-6 ŞD ~ *türlüg* 7a-12 ŞD (türlü, çeşitli); *türlük* 201 AL (bir türlü, bir nevi); *turluk* 273-3942 KYAS (türlü, muhtelif, çeşit çeşit).

⁷²⁴ *türül-di* 332-269 DLT (dürülmek); *türül-miş* 35-16a1=39:67 RKÇ (dürülmek); *türül-di* 187-5 ME (toparlanmak, kıvrılmak); *turul-mak* 274-3952 KYAS (dürülmek, sarılmak).

Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren rastlanan ‘dürülmek, sarılmak’ [*kökler türülmüş bolur anıñ kudret [i] birle* (RKÇ, 35-16a1=39:67)] anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *türül-* biçiminde yaşamakta ve aynı anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘yığılmak, tepelenmek ve üzülmek’ anlamlarını kazanmıştır.

tütek: Yeni Uygurcada *tüte-* (Art zamanlı olarak taranan eserlerde *tüt*-⁷²⁵ biçiminde görülen fiil, Yeni Uygurcada *tüte-* biçiminde yaşamaktadır. *Tüte-* fiilinin son sesi olan /e/, getirildiği fiil tabanının anlamını pekiştirmek amacıyla kullanılan fiilden fiil yapım ekidir.) fiiline, fiilden isim yapım eki getirilerek türetilen *tütek* ismi; ‘is, duman; zulüm belirtisi’ anlamlarındadır: *tütek bas-* ‘Duman basmak (kaplamak)’ (Schwarz, 1992: 229). BS’de ‘duman’ anlamında kullanılmıştır: *Huda periştilerni nurdin, cinlarni ottin, divilerni is-tütektin* ‘Allah; melekleri nurdan, cinleri ateşten, şeytanları is [ve] dumandan’ (BS, 79). *is-tütek arisida heridek* ‘İs [ve] duman arasında arı gibi’ (BS, 402). KYAS’de *tütek* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘buhar veya duman yaymak’ anlamına gelen *tüte:-* (Clauson, 1972: 452) fiiline, fiilden isim yapım eki olan -k+ eki getirilerek türetilen *tütek* ismi; ‘buharlaştıran veya tüten şey; ağızlık, emzik; bir müzik aleti olarak kaval; su borusu’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 455).

Taranan eserlerde DLT’de ‘ibrik emziği’ (DLT, 194-166) ve İM’de ise ‘baca’ (İM, 111b-1) anlamında kullanılmaktadır⁷²⁶. Yeni Uygurcada ‘is, duman’ anlamlarını taşımaktadır. Ayrıca ‘öfke, panik belirtisi’ anlamlarını da kazanmıştır.

tütün: (bk. tütek) Yeni Uygurcada *tütün* ismi; ‘is, duman; aile’ anlamlarına gelmektedir: *tütünniñ aççıqini mora biler* ‘Dumanın acısını baca bilir’ (UTİL, 1991: 380). BS’de ‘duman, is’ anlamlarında kullanılmıştır: *tütün arisidiki ot yalkunığa oğşaş körünetti* ‘Duman arasındaki ateş kıvılcımına benzer görünüyor’ (BS, 71). *asmani kara tütün kaplıdi* ‘Gökyüzünü siyah is kapladı’ (BS, 132).

Eski Türkçede *tüte:-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan -n+ eki getirilerek türetilen *tütün* ismi, ‘duman’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 457). Eski Uygurcaya ait

⁷²⁵ *tüt-erçe* XXXVIII.6 İKP (tütmek, duman çıkarmak); *tüt-mek* EUTS (tütmek, duman çıkarmak); *tüt-ETG* (tütmek); *tüt-e* 1229 KB (tütmek); *tüt-er* 122-108 DLT (ateş tütmek); *tüt-er* 2016 LD (tütmek).

⁷²⁶ *tütek* 194-166 DLT (ibrik vb.nin emziği); *tütük* 111b-1 İM (baca).

eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁷²⁷: *ol tütsügnüñ tütüni* ‘O tütünün dumanı’ (AY, 0461).

Taranan eserlerde ‘duman, buhar’ anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *tütün* biçiminde yaşamaktadır. Yeni Uygurcada *tütün* ismi, aynı anlamlarını korumakla birlikte ‘aile’ anlamını da kazanmıştır.

tüzük: (bk. tüzül-) Yeni Uygurcada *tüzük* ismi; ‘bozulan yeri olmayan, sağlam, iyi, güzel, tam; kişiliği yerinde’ anlamlarında görülmektedir: *tüzük adem* ‘Kişiliği düzgün adam’ (UTİL, 1991: 393). BS’de ‘düzgün’ anlamında kullanılmıştır: *tüzükrek adem kalmaydığanlığını éytip* ‘Daha düzgün adam kalmadığını söyleyip’ (BS, 384).

Eski Türkçede *tüz-* (*d-*) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *tüzük* ismi; ‘düz veya denk olan, uygun’ anlamlarına gelmektedir (Erdal, 1991: 251). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁷²⁸.

Taranan eserlerde KB’de, ‘düzgün’ [*köñli tüzük* (KB, 3085)]; ME’de, ‘düzen’ [*darıldı iş tüzüki* (ME, 182-3)]; AL’de ise ‘doğru, düzgün’ [*tüzük urmuş köngülge* ‘doğruca gönlüme vurmuş’ doğruca (AL, 204)] anlamlarında kullanılmaktadır. Yeni Uygurcada *tüzük* ismi; ‘bozuk olmayan sağlam, iyi, güzel; tam, yerinde; kişiliği yerinde’ anlamlarına gelmektedir.

tüzül-: Yeni Uygurcada *tüzül-* fiili; ‘hazırlanmak, kurulmak, yapılmak’ anlamlarındadır: *yillik pılan tüzüldi* ‘Yıllık plan yapıldı’ (Schwarz, 1992: 231). BS’de ‘yapılmak, kurulmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *dastarlar sépi tüzüldi* ‘Sarıklar safı kuruldu (yapıldı)’ (BS, 210). *herkandağ nerse tüzülse, ilimdin tüzülüp, buzulsa, ilimdardin buzulidu* ‘Herhangi şey yapılırsa ilimden kurulup bozulsa bilgiliden bozulur’ (BS, 323).

⁷²⁷ *tütün* XXXVIII.6 İKP (duman, buhar); *tütün+i* 0507 AY (duman); *tütün* M 101-37 (duman, buhar); *tütün* ETG (duman); *tütün* EUTS (duman); *tütün* 341 KB (duman); *tütün* 201-172 DLT (duman); *tütün* 35-77b1=41:11 RKÇ (duman); *tütün* 439-4 NF (duman); *tütün* K.II.10 AO (ev başına alınan bir çeşit vergi); *tütün* 26 CC (duman); *dütün* 47 Kİ (tütün); *tütün* 15b-9 TZ (duman); *tütün* 2b-8 DM (tütün); *tütün* 278b-3 İM (duman); *tütün+inden* 75-9 GT (duman); *tütün* 418 LD (tütün, duman); *tütün* 322 DN (duman); *tütün* 23a-3 ŞD (duman); *tütün* 10-2 BD (duman, tütün); *tutun* 275-3973 KYAS (duman).

⁷²⁸ *tüzük* 3085 KB (durulmuş); *tüzüg+i* 182-3 ME (tüzük, düzen); *tüzük+in* 46 LD (tüzük, kanun); *tüzük* 204 AL (düz, doğru); *tüzük* 279-4052 KYAS (düzenleme, düzen, yerleşmiş gelenek ya da kanun; doğru, düz, düzenlenmiş, düzenli, düzgün, yanlışsız).

Eski Türkçede ‘düzeltmek, sıraya koymak, eşitlemek’ anlamlarına gelen *tüz-* (*d-*) (Clauson, 1972: 572) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *tüzül-* fiili; ‘düzene konulmak, bir şey ile uyum içinde olmak’ anlamlarına gelmektedir (Erdal, 1991: 681). Köktürk döneminden itibaren görülmektedir⁷²⁹: *t(a)bg(a)ç bod(u)n birle tüz(ü)lt(ü)m* ‘Çin halkı ile (ilişkileri) düzelttim’ (KT, G4-G5).

Köktürk döneminden itibaren rastlanan ‘anlaşmak, uyumlu olmak, uyum sağlamak (nağme, şarkı); düzelmek; düzeltilmek, düzleşmek; dizilmek [*tüzüldi moncuğ* (ME, 157-3)], düzenlemek, tanzim edilmek, kurulmak’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *tüzül-* şeklinde yaşamaktadır. *Tüzül-* fiili; ‘kurulmak, düzenlemek’ anlamlarını korumaktadır.

uçluk: Yeni Uygurcanın fonetik özelliği -Çağataycadan itibaren görülen-gereği son sesi tonsuzlaşan *uçluk* ismi; ‘ucu olan, uçlu, sivri’ anlamlarına gelmektedir: *bigiz dek uçluk burniniñ* ‘Biz gibi sivri burnu’ (UTİL, 1995: 711). BS’de ‘sivri, ucu olan’ anlamlarında kullanılmıştır: *öçke tērisidin tikilgen uçluk kula kiygen* ‘Keçi derisinden dikilen sivri şapka giyen’ (BS, 190). *uçluk mehmel tekiye kiyip* ‘Sivri uçlu, kadife takke giyip’ (BS, 191). KYAS’de *uçluk* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘uç, zirve, son; sınır (ülke vb.)’ anlamlarına gelen *u:ç*⁷³⁰ (*u:c*) (*I*) (Clauson, 1972: 17) ismine, isimden isim yapım eki olan *+lUg* eki getirilerek türetilen *uçluğ* (*u:cluğ*) ismi; ‘sivri, keskin’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 26). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁷³¹.

⁷²⁹ *tüzül-tüm* KT G5 (anlaşmak, ilişkileri düzeltmek); *tüzül-* ETG (düzlemek, anlaşmak, uyuşmak); *tüzül-miş* 0280 AY (düzenlemek, uyuma girmek, uyumlu olmak); *tüzül-mek* EUTS (dizilmek, sırada olmak); *tüzül-ür* 1824 KB (düzelmek); *tüzül-di* 332-269 DLT (iş vb. için yoluna girmek, düzelmek), *tüzül-di* 332-269 DLT (yer için düzeltilmek, düzleşmek), *tüzül-di* 500-401 DLT (nağme için uyum sağlanmak); *tüzül-di* 157-3 ME (dizilmek); *tüzül-di* 164 MSD (kurulmak, düzene konulmak, tanzim edilmek); *tüzül-üp* 512 DN (düzülmek, kurulmak, düzene sokulmak, tanzim edilmek); *tüzül-di* 106b-12 ŞD (düzenlemek).

⁷³⁰ *uç+i* T 40 (uç); *uç* EUTS (uç, baş), *uç* EUTS (uzak); *uç* ETG (uç, uzak); *uç* 1594 KB (uç, tepe); *uç* 34-20 DLT (uç, bir şeyin ucu), *uç* 34-20 DLT (son), *uç* 30-16 DLT (Türkçe yazmak için kalem, baston, iş yapılan bir dağ ağacı); *uç+ı* 25-1a2=3:119 RKÇ (uç); *uç+ı* 53-4 NF (uç, etek); *uç+ı* 89-7 ME (uç); *uç+ı* 185-1 MM (uç); *uç* 148 CC (uç); *uç* 8 Kİ (her bir şeyin ucu), *uç* Kİ (oturacak yer, arka); *öç* 23 b-4 TZ ~ *uç* 23 b-4 TZ ~ *üç* 23 b-4 TZ (taraf, yan); *uç* 13b-14 DM (kenar, uç); *uç* 329a-5 İM (uç); *uç+ı* 240-11 GT (uç); *uç+ı* 168 MSD (uç); *uç+ı* 117 LD (uç); *uç+ı* 609 DN (uç); *uç+ındın* 129b-13 ŞD (uç); *uç* 281-4059 KYAS (uç, son).

⁷³¹ *uçruyluğ* IrkB 55 (II, 82) (uçlu, zirveli, son haddinde olan, son derece); *uçluğ* EUTS (uçlu), *uçrug* EUTS (doruk, uç, zirve); *uçluğ* 118-2 NF (uçlu).

Taranan eserlerde ilk kez Köktürk döneminde rastlanan *uç* ismi; Köktürk döneminde ‘ordunun iki ucu, kanadı’ anlamında görülmektedir: *(ē)ki uçı* ‘iki kanadı’ (T, 40). Karahanlı döneminde *uç* isminin yeni anlamlar kazandığı tespit edilmektedir. KB’de ‘mecazi anlamda üst sınır’ anlamında kullanımı buna örnektir: *uçı ni’met erse* (KB, 3551). Yine aynı dönem eseri DLT’de dört tane *uç* ismi ile karşılaşılmaktadır: Birincisi ‘kalem, baston yapılan ağaç’ olan *uç* (DLT, 30-16); ikincisi ‘bir şehir’ olan *Uç* (DLT, 30-16); üçüncüsü ‘bir şeyin ucu’, *ūç* (DLT, 34-20) ve dördüncüsü ‘son’ anlamına gelen *ūç* (DLT, 34-20) ismidir. Harezmi döneminde NF’de *uç* isminin ‘hırka ucu, eteği’ anlamında kullanıldığı görülmektedir: *ridāsınınḡ uçınḡa* (NF, 434-8). Kıpçak döneminde KI’de *uç* ismi, ‘bir şeyin ucu’ anlamının yanı sıra fizyolojiye ait bir tanım olarak ‘oturulan yer, arka’ olarak açıklanmıştır (Kİ, 8). TZ’de ise *uç* isminin haricinde ön ünlülü *öç ~ üç* biçimlerinde de rastlanan isim; ‘taraf, yan’ (TZ, 23b-4) anlamını taşır. Yeni Uygurcada *uç* ismi; ‘nesnelerin ince, keskin tarafı; ip vb.nin baş kısmı; el, ayak, kol gibi uzuvların son kısmı; yüksekliğin en üst kısmı’ anlamlarına gelmektedir. Ayrıca Yeni Uygurcada *uç* ismi mecazi olarak da ‘başlangıç noktası’ anlamını taşımaktadır.

uçur-: Yeni Uygurcada *uçur-* fiili; ‘uçurmak, kaçırmak, oynatmak, övüp uçurmak’ anlamlarında görülmektedir: *uçurup kökke köter-* ‘Övüp göklere çıkarmak’ (Schwarz, 1992: 578). BS’de ‘uçurmak, kaçırmak’ anlamında kullanılmıştır: *şamal uçurḡan kar uçkunliri* ‘Rüzgâr[ın] uçurduğu kar taneleri’ (BS, 360). *Apak Hocinin keypini uçuruvetti* ‘Apak Hoca’nın keyfini kaçıırıyordu’ (BS, 203).

Eski Türkçede ‘uçmak, çok hızlı gitmek, ölmek, renk solmak’ anlamlarında kullanılan *uç-*⁷³² (Clauson, 1972: 19) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-Ur-* eki getirilerek türetilen *uçur-* fiili; ‘uçmak, uçurmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 30). Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁷³³.

⁷³² *uç-dı* KT KD (uçmak, vefat etmek); *uç-a* 15 IrkB (uçmak); *uç-ar* 0696 AY (uçmak); *uç-maḡ* EUTS (uçmak); *uç-* ETG (uçmak, ölmek); *uç-ar* M 34-7 (uçmak); *uç-tum* 6036 KB (uçmak); *uç-ar* 92-85 DLT (uçmak); *uç-ar* 53-4 NF (uçmak); *uç-dı* 38-2 ME (uçmak); *uç-ar* 47-4 MM (uçmak); *uç-* 122 İML (kuşun havada yüzmesi); *uç-* 57 CC (uçmak); *uç-maḡ* 8 Kİ (uçmak); *uç-tı* 121-6 GT (uçmak); *uç-tı* 24a-3 TZ (uçmak); *uç-* 354b-7 İM (uçmak); *uç-up* 561 MSD (uçmak); *uç-ḡay* 283 DN (uçmak); *uç-ar* 799 LD (uçmak); *uç-sın* 185a-10 ŞD (uçmak); *uç-ḡu* 92-6 BD (uçmak, silinmek, yok olmak, kıpırdamak, hareket etmek, göz seğirmek, çakmak çakmak olmak); *uç-tı* 91 AL (uyku uçmak, kuş uçmak); *öç-* 199-2722 KYAS (uçmak).

⁷³³ *uçur-maz* 5379 KB (uçurmak); *uçur-dı* 98-91 DLT (uçurmak); *uçur-dı* 102-7 ME (uçurmak); *uçur-gung* 92 AL (uçurmak); *öçör-maḡ* 19-2727 KYAS (uçurmak).

Taranan eserlerde ilk kez Köktürk döneminde görülmüştür. *KT* (KT, KD) ve *BK*'de (BK, D14) 'vefat etmek' anlamıyla görülen *uç-* fiili, Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren 'gökyüzünde ilerlemek' anlamında kullanılmaktadır. Örneğin Eski Uygurcaya ait *AY*'de 'gökyüzünde bulunmak' [*uçar yultuzlar* 'Uçan yıldızlar' (*AY*, 0696)] ve *IrkB*'de 'uçmak' [*uça umatın* 'uçamadan' (*IrkB*, 61)] anlamlarındaki örnek kullanımlarındandır. Önemli bir husus şudur: *DLT*'de *uç-* fiilinin 'düşmek' anlamında kullanılması dikkat çekmektedir: *attın koğı uçdı* 'attan düştü' (*DLT*, 92-85). *BD*'de *uç-* fiilinin mecazi anlamda kullanımı görülmektedir: *közümdin uçtı uyku* (*BD*, 30-4). Yeni Uygurcada 'kanat veya başka vasıta ile uçmak, uçarcasına çok hızlı yürümek, havada süzülme' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca 'bir nesnenin bir kısmın kırılarak kopması, yüksekten düşmek, övüldüğü için havalanmak, ruhsal bakımdan değişmek, bozulmak' anlamlarını kazanmıştır: *keypi uç-* 'Keyfi kaçmak' (*UTİL*, 1995: 713).

ukuš-: Yeni Uygurcada *ukuş-* fiili; 'birlikte anlamak, bilmek, bulmak, halletmek' anlamlarında görülmektedir: *çakırıp ehval ukuštı* 'Seslenip hâl[ini] sordu' (*UTİL*, 1995: 750). *BS*'de 'birlikte anlamak' anlamında kullanılmıştır: *Mekke Hoca bilen körüşüp, Dostmuhammetniñ ehvalini ukuşqanda* 'Mekke Hoca ile görüşüp Dostmuhammet'in hâlini anladığında' (*BS*, 401). *siz uniñ ehvalini ukuşup körüy* 'Siz onun durumunu anlayıp görün' (*BS*, 425). *KYAS*'de *ukuş-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede 'anlamak, bilmek' anlamlarına gelen *uk-* fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *ukuş-* fiili, 'birlikte anlamak' anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 97). Taranan eserlerde yalnızca *DLT*'de (*DLT*, 103-94) rastlanmaktadır⁷³⁴.

Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanan *uk-* fiili; 'anlamak, bilmek, öğrenmek' anlamlarına gelmektedir. *DLT*'de görülen *ukuş-* fiili, 'birden fazla kişi için anlamak' anlamında kullanılmıştır: *ola.r bu işig ukuştıla .r* 'onlar bu işi anladılar.' (*DLT*, 103-94). Yeni Uygurcada 'anlamak' anlamını muhafaza etmektedir. Ayrıca 'hissetmek, sezmek' anlamlarına kazanmıştır.

ulan-: (bk. ulaş-) Yeni Uygurcada *ulan-* fiili; 'birleştirilmek (ip vb.), bağlanmak; aşılınmak' anlamlarında görülmektedir: *üzülgen kol ulandi* 'Kesilen el birleştirildi (dikildi)' (Schwarz, 1992: 588). *BS*'de 'birleştirilmek, bağlanmak' anlamlarında kullanılmıştır: *bir ğulaç uzunlukta tuç neyçe ulanğan kapak çiliminiñ*

⁷³⁴ *ukuş-mak* 103-94 *DLT* (birden fazla kişi için anlamak).

‘Bir kulaç uzunlukta tunç borucuk birleştirilen kabak tütününün’ (BS, 134). *kimki bu pir-evliyalarnıñ kemtirin hadimliriğa ulansa* ‘Kim ki bu pir evliyaların mütevazı hizmetçilerine bağlansa’ (BS, 302). KYAS’de *ulan-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *ula:-* fiiline, dönüşlü çatı eki (bazen de edilgen çatı eki) olan *-n-* eki getirilerek türetilen *ulan-* (*ula:n-*) fiili; ‘katılmak, eklenmek, birleştirilmek, kök salmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 148). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁷³⁵.

Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren rastlanan *ulan-* fiili; ‘bağlanmak, eklenmek, ulaştırılmak, ulaşmak [*maḳāmğa ulanmaq* ‘makama ulaşmak’ (MM, 98-3)], yetişmek, erişmek’ [*mecaz ulandı hakikatga münteha boldı* ‘Mecaz uzandı, hakikate erişti’ (AL, 109)] anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada ise *ulan-* fiili; ‘eklenmek, bağlanmak; birleştirilmek (soyut anlamda)’ anlamlarını taşımaktadır. Ayrıca Yeni Uygurcada ‘aşılanmak’ anlamını da kazanmıştır.

ulaş-: Yeni Uygurcada *ulaş-* fiili; ‘birlikte bağlamak, denk hâle getirmek, sahip olmak, peyda olmak’ anlamlarında görülmektedir: *çirayığa külke ulaştı* ‘Yüzüne (yüzünde) gülümseme peyda oldu’ (UTİL, 1995: 755). BS’de ‘ulaşmak, yetişmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *Allanıñ zatığa ulışidu* ‘Allah’ın zatına ulaşacak’ (BS, 136). *yěši ellikke ulışip* ‘Yaşı elliye varıp’ (BS, 255).

Eski Türkçede ‘onarmak, bir araya gelmek, bir şeye katılmak; bir şeyi bükme’ anlamlarına gelen *ula:-* (Clauson, 1972: 126) fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *ulaş-* fiili; ‘birlikte katılmak, bir şeye katılmak, birbirini takip etmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 154). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁷³⁶: *negüke bu anı ulaşıu kınar* ‘niçin bu (dünya) ona durmadan eziyet çektirir’ (AH, 446). *anlar kim ulaşıurlar bodunğa* (RKÇ, 26-55b1=4:90).

⁷³⁵ *ulan-mış* 3696 KB (ulaşmak, bağlanmak); *ulan-* 44-30 DLT (bir şeye bağlanmak, kavuşmak); *ulan-mağalar* 32-24a2=28:35 RKÇ (erişmek); *ulan-dı* 14-2 ME (ulanmak, eklenmek); *ulan-maḳ* 98-3 MM (varmak, kavuşmak); *ulan-dı* Kİ ~ *ullan-dı* 20 Kİ (köklenmek); *ulan-dı* 2260 LD (ulaştırılmak, uzatılmak); *ulan-dı* 128 DN (ulanmak, erişmek); *ulan-dı* 108 AL (ulaşmak, yetişmek).

⁷³⁶ *ulaş-ur* 2996 KB (ulaşmak); *ulaş-u* 446 AH (ulaşmak, yaklaşmak); *ulaş-dı* 104-94 DLT (ulaşmak); *ulaş-ururlar* 26-55b1=4:90 RKÇ (katılmak, birleşmek); *ulaş-dı* 122-1 ME (ulaşmak); *ulaş-* 490b-8 İM (ulaşmak, kavuşmak); *ulaş-ur* 74-2 GT (ulaşmak, erişmek); *ulaş-tı* 39 DN (ulaşmak, erişmek); *ulaş-maḳ* 284-4132 KYAS (başkalarıyla birleşmek, bir topluluğa yetişmek).

Karahanlı döneminden itibaren ‘ulaşmak, erişmek, kavuşmak, birbirini takip etmek, katılmak, birleşmek’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *ulaş-* olarak yaşamaktadır. *Ulaş-* fiili; ‘erişmek, ulaşmak, birbirini takip etmek, kavuşmak, birleşmek’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca *ulaş-* fiili; ‘meydana gelmek, oluşmak’ anlamlarını da kazanmıştır.

ulğay-: Yeni Uygurcada *ulğay-* fiili ‘artmak, aşmak, çoğalmak, genişlemek, büyümek’ anlamlarında görülmektedir: *sende östüm ulgiyip* ‘Sende büyüdüm, yetişip’ (UTİL, 1995: 759). BS’de ‘artmak, çoğalmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *yürükide kötürülgen gezep–nepriti tēhimu ulğaydi* ‘Yüreğinde yükselen gazap [ve] nefreti daha da büyüdü (arttı)’ (BS, 396). *ot yalkuni barganseri ulgiyip* ‘Ateş[in] ışığı gittikçe artıp’ (BS, 265).

Eski Türkçede ‘büyük, ulu; büyük(baba); en büyük oğul’ anlamlarına gelen *uluğ* (Clauson, 1972: 136) ismine, isimden fiil yapım eki olan +(A)d- eki getirilerek türetilen *ulğa:d-* fiili; ‘büyümek, büyük olmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 138). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁷³⁷.

İlk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanan ‘büyümek (çocuk vb.), gelişmek’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *ulğay-* olarak yaşamaktadır. *Ulğay-* fiili; ‘büyümek, gelişmek, yetişmek’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘artmak, çoğalmak, genişlemek’ anlamlarını da kazanmıştır.

uluğla-: (bk. *ulğay-*) Yeni Uygurcaya bakıldığında *uluğla-* fiili; ‘saygı duymak, hürmet etmek’ anlamlarında görülmektedir: *yürükimdin bekmu uluğlap* ‘Yüreğimde çokça yüceltip’ (UTİL, 1995:761). BS’de ‘yüceltmek, saygı duymak’ anlamlarında kullanılmıştır: *Batuhanı uluğlidi* ‘Batuhan’ı yüceltti’ (BS, 35). *bigunah aciz bendilirimizniñ pak rohini asman periştiliri bilen yandaş kılip uluğliğay!* ‘Günahsız aciz kullarımızın temiz ruhunu gökyüzü melekleri ile yan yana getirip yüceltecek!’ (BS, 233).

⁷³⁷ *ulğad-* ETG ~ *uluğad-* ETG (büyümek); *ulğad-mış* M 7-53 (büyümek); *ulğad-mak* EUTS ~ *uluğad-mak* EUTS (büyümek); *ulgat-* DLT ~ *ulğad-mak* 136-118 DLT (büyümek); *ulğay-mış* 33-51b3=34:34 RKÇ (büyümek); *ulal-ğay* 178-12 NF ~ *ulğay-dı* 22-9 NF (büyümek); *ulgar-dı* 235-8 ME (büyümek); *ulugay-* 114 İML (büyümek); *ulğay-* 13 CC (büyümek, gelişmek); *ulkar-* TZ ~ *ulgar-dı* 14b-11 TZ (büyümek); *ulğay-dıng* 28-5 GT (büyümek, gelişmek); *ulğat-madı* 540 MSD (büyütmek, beslemek); *ulgar-ıp* 18a-13 ŞD (büyümek); *ulğay-dı* 1054 LD (büyümek); *ulğay-ıb* 111 AL ~ *ulgan-sa* 111 AL ~ *ulal-dı* 112 AL (büyümek, pir olmak); *ulğay-mak* 285-4137 KYAS (büyümek, artmak).

Eski Türkçede *uluğ* ismine, isimden fiil yapım eki olan +*IA-* eki getirilerek türetilen *uluğla*:- fiili; ‘saygı duymak, ululamak, yüceltmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 140). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁷³⁸.

Taranan eserlerde *uluğ* ismine Köktürk döneminden itibaren rastlanmaktadır. *T*’de ‘yaşlı [*ul(u)g bolt(u)m* ‘yaşlı oldum’ (T, 56)] ve makam bakımından üst’ [*ud(u)z(u)gma : ul(u)gı* ‘sevk eden üstleri’ (T, 5)]; *BK*’de ‘yaşça büyük’ [*ul(u)g : ogl(u)m* ‘Büyük oğlum’ (BK, G9)]; Eski Uygurcaya ait *İKP*’de ‘fiziksel bakımdan büyük’ [*uluy küβrüg toqtıp* ‘büyük davulu çaldırıp’ (İKP XXXI.-XXXII)]; *ÇB*’de ‘yüce, ulu’ [*ulug ilig* ‘Ulu emîr’ (ÇB, 64)] anlamlarında görülmektedir. Karahanlı döneminden itibaren ‘büyük, ulu, yüce’ anlamlarında kullanılmaktadır. Ayrıca *RKÇ*’de ‘pek, çok’ anlamında geçtiği tespit edilmektedir: *uluğ awıçka turur* (RKÇ, 32-16a3=28:23). Yeni Uygurcada *uluğ* biçiminde yaşayan isim; ‘hacim bakımından büyük, geniş; makam bakımından yüksek, ulu; çok önemli, meşhur ve mübarek’ anlamlarını taşımaktadır. *Uluğla*- fiili ise taranan eserlerde ‘ululamak, büyük saymak’ anlamlarında görülmekte ve Yeni Uygurcada da bu anlamları korumaktadır.

uluğluk: (bk. ulğay-) Yeni Uygurcada *uluğluk* ismi; ‘ululuk, büyüklük’ anlamlarında görülmektedir: *ğeyretsiz, himmetsiz kişi heçkaçan uluğluğka erişelmeydu* ‘Gayretsiz, emeksiz kişi hiçbir zaman ululuğa erişemez’ (UTİL, 1995: 761). *BS*’de ‘büyüklük, ululuk’ anlamlarında kullanılmıştır: *uluğluğniñ sermayisi neseb emes, belki ilim ve edeptur!* ‘Büyüklüğün sermayesi soy değil, ilim ve edeptir!’ (BS, 123). *uluğluk tehtige layık idi* ‘Yücelik tahtına layık idi’ (BS, 364).

Eski Türkçede *uluğ* ismine, isimden isim yapım eki olan +*IUk* eki getirilerek türetilen *uluğluk* ismi; ‘ululuk, büyüklük, kıdemlilik’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 139). Taranan eserlerde Karahanlı dönemine ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁷³⁹.

⁷³⁸ *uluğla*- 4151 KB (yüceltmek); *ulugla-dı* 154-133 DLT (ululamak, büyük saymak); *uluğla-madılar* 35-15a3=39:67 RKÇ (takdir etmek, ululamak); *uluğla-ğıl* 9-12 NF (yüceltmek); *uluğla-dı* 31-8 ME (yüceltmek, saymak); *uluğla*- 290a-8 İM ~ *ulula*- 81a-3 İM (yüceltmek); *uluğla-mak* 285-4147 KYAS (yüceltmek, büyütmek, genişletmek; büyüklük, azamet ihsan etmek).

⁷³⁹ *uluğluk* A2 KB (ululuk, büyüklük); *ulugluk* 86-77 DLT (yaşça büyüklük), *ulugluk* 86-77 DLT (ululuk, şeref, güç, saltanat); *uluğluk* 284 AH (ululuk, büyüklük); *uluğluk* 35-56a3=40:56 RKÇ (büyüklük, azamet), *uluğluk* 30-26b3=15:54 RKÇ (ihtiyarlık), *uluğluk* 35-23a3=40:3 RKÇ (lütuf); *uluğluk* 111-5 NF (ululuk, büyüklük, kibir); *uluğluk* 171-4 ME (büyüklük); *uluğluk* 129-4 MM (büyüklük, ululuk); *ululuk* 75 CC (ululuk, büyüklük); *uluğluğ* 276a-7 İM ~ *uluğluk* 85b-4 İM (büyüklük, yücelik); *uluğluk* 273-7 GT (büyüklük, ululuk); *uluğlık* 285-4149 KYAS (büyüklük, kıymet, değer).

Karahanlı döneminden itibaren rastlanan ‘büyüklük, ululuk, yücelik’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *uluğluk* olarak yaşamakta ve anlamlarını muhafaza etmektedir.

umunuş: *Umun-* fiili, Yeni Uygurcada ‘ümidi boşa çıkmak’ anlamına gelmektedir (UTİL, 1995: 762). *BS*’de ‘bekleyiş, boş ümit’ anlamlarında kullanılmıştır: *ottek kızık bir umunuş içide oğliniñ közlirige* ‘Ateş gibi sıcak bir aldanış içinde oğlunun gözlerine’ (*BS*, 197). *KYAS*’de *umunuş* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘bir şey istemek, bir şeye göz dikmek’ anlamlarına gelen *um-* (Clauson, 1972: 155) fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *umun-* fiili; ‘arzu etmek, istemek, dua etmek, beklemek, ummak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 162).

Taranan eserlerde ‘ummak, ümit etmek, istemek’ anlamlarıyla rastlanan *um-* fiilinden türeyen ve Yeni Uygurcada yaşayan biçimiyle *umun-*⁷⁴⁰ fiili; ‘ümidi boşa çıkmak, aldanmak’ anlamlarına gelmektedir. Ayrıca Yeni Uygurcaya ait sözlüklerde *um-* fiili bulunmamaktadır. Yalnızca *umun-* fiili bulunmakta ve bu fiilin diyalektlerde yaşadığına dair (UTİL, 1995: 762) not düşüldüğü görülmektedir. Önemli bir husus bulunmaktadır: Tarihî sürece bakıldığında *um-* (KB, 5062) fiili ve bu kökten türeyen *umun-* (AY, 684-8) ~ *uman-* (AO, K.IV.17) veya *umunç* (DLT, 79-67) ~ *umanç* (ME, 85-6) ~ *umınç* (NF, 147-4) isimlerinde; ‘ummak, beklemek’ söz konusudur. Yani bekleyişin sonunda olumsuz bir durum, aldanma yoktur. Eski Türkçe ile Yeni Uygurca arasında semantik bakımdan fark, kelimenin tarihî süreçte yaşadığı anlam kötüleşmesidir.

untul-: Eski Türkçede ‘bir şeyi veya birini unutmak’ anlamına gelen *unit-* (Clauson, 1972: 179) fiiline (Yeni Uygurcada göçüşme görülerek *untu-* biçimini almıştır.), edilgen çatı eki olan *-l-* getirilerek türetilen *untul-*⁷⁴¹ fiili; ‘unutulmak, hatırlanmamak’ anlamına gelmektedir: *azablık tarihida untulmaydigan yene bir bet bolup qaldi* ‘Köyün çileli tarihinde unutulmayacak bir sayfa olup kaldı’ (UTİL, 1995:

⁷⁴⁰ *umunç* ETG (umut); *umunç* EUTS (umma, umut); *umunç* 79-67 DLT (umut, ümit); *umunç+ka* BC 212 AH ~ *umınç+ka* 212 AH (umma, ümit etme); *umınç* 38-79a3=65-03 RKÇ (umma, bekleme); *umınç* 147-4 NF ~ *umınçı+sın* 435-4 NF (umut, beklenti); *umanç* 85-6 ME (ümit); *umunç* 147 CC (umut); *umınç* 288a-6 İM (istek, arzu).

⁷⁴¹ *untul-sar* 1288 AY (unutulmak); *untul-ur* 31-92a2=20:126 RKÇ (unutulmak); *untul-ğan* 226-2 BD (unutulmak).

763). *BS*'de 'unutulmak' anlamında kullanılmıştır: *emma untulmas bir kēce boldi* 'Ama unutulmaz bir gece oldu' (*BS*, 388). *kōñlidiki hemme ğem-kayğular untulup* 'Gönüldeki bütün gam [ve] kaygılar unutulup' (*BS*, 454). *KYAS*'de *untul-* fiiline rastlanmamıştır.

Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan *unit-* (KİP, 73) ~ *unut-* (DLT, 115-104) fiili; 'unutmak, hatırlamamak' anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada göçüşme meydana gelen *untu-* fiili; tarihî süreçte görülen 'hatırlamamak, unutmak' anlamlarını korumaktadır. *Untul-* fiili de Eski Uygurcadan itibaren görülen 'unutulmak, hatırlanmamak' anlamlarını korumaktadır.

urul-: Yeni Uygurcada *urul-* fiiline bakıldığında 'vurulmak, çarpılmak, vurmak' anlamlarına geldiği görülmektedir: *hucra işiki uruldi* 'Oda[nın] kapısı vuruldu' (UTİL, 1995: 730). *BS*'de 'vurulmak, çarpılmak; vurmak, çarpmak' anlamlarında kullanılmıştır: *atlarniñ kişnişi bilen neyze-kılıçlarniñ bir-birige urulup çaraq-çuruk kilişini* 'Atların kişnemesi ile mızrak [ve] kılıçların birbirine vurulup çaruk çuruk [ses] çıkarışını' (*BS*, 69). *issik kan mēñisige urulup* 'Sıcak kan beynine vurulup (çarpılıp) (kan beynine sıçramak)' (*BS*, 71).

Eski Türkçede 'koymak, vurmak, dövmek' anlamlarına gelen *ur-* (Clauson, 1972: 194) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *urul-* fiili; 'vurulmak, dövülmek, koyulmak' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 229). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁷⁴²: *kaçan kim uruldi Meryem oğlu meşel* (RKÇ, 36-61a2=43:57).

Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren 'vurulmak, dövülmek, kurulmak [*bir uluğ taht urulmuş* (NF, 9-7)], hazırlanmak, anlatılmak, söylenmek, yakılmak [*ot urulmadı* (NF, 125-9)], takılmak' [*yügen urulmuş* (NF, 52-12)] anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *urul-* biçiminde yaşamaktadır. *Urul-* fiili; 'vurulmak, dövülmek' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca 'vurmak, çarpmak' anlamlarını da kazanmıştır.

⁷⁴² *urul-dı* 197 KB (vurulmak, kurulmak); *urul-dı* 106-96 DLT (dövülmek), *urul-dı* 106-96 DLT (sofra vb. için hazırlanmak, konulmak); *urul-mış* 164 AH (konulmak); *urul-dı* 36-61a2=43:57 RKÇ (anlatılmak, söylenilmek); *urul-mış* 9-7 NF (kurulmak, inşa edilmek, takılmak, yakılmak); *urul-dı* 53-4 MM (vurulmak); *urul-* 129 İML (vurulmak); *urul-sun* 86a-13 TZ (vurulmak); *urul-* 405a-5 İM (vurulmak, dövülmek); *urul-mak* 287-4196 KYAS (vurulmak, dövülmek).

urun-: (bk. urul-) Yeni Uygurcada *urun-* fiili; ‘bedenin bir kısmına bir şey temas etmek, değmek, vurulmak, bir işi yapmaya girişmek, gayret etmek’ anlamlarında görülmektedir: *kolıǵa ǵattıǵ birnerse urundi* ‘Eline sert bir şey değdi’ (UTİL, 1995: 730). *BS*’de ‘bir işe girişmek, başlamak’ anlamlarında kullanılmıştır: *til tēpişka urundi* ‘Söz dalaşına girişti’ (BS, 108). *helkniñ gezipini bēsişka, aǵzını etişke urundi* ‘Halkın gazabını basmaya, aǵzını kapamaya gayret etti’ (BS, 157).

Eski Türkçede *ur-* fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *urun-* fiili; ‘koymak, birine vurmak, giymek (elbise vb.)’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 235). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁷⁴³.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ‘vurmak (kendi kendine), takınmak (küpe, yüzük, halhal vb.) [*içkur urundi* (ME, 138-8)], göstermek; sarık sarınmak, yaşmak örtünmek [*ura.gut bürünçük urundi* ‘kadın yaşmak (yarım peçe) örtündü’ (DLT, 109-99)]; vuruşmak, savaşmak, çarpışmak’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *urun-* şeklinde yaşamaktadır. *Urun-* fiili ‘değmek, temas etmek, bir işe girişmek, gayret etmek, çabalamak’ anlamlarına gelmektedir. Görüldüğü gibi *urun-* fiili ‘kendi kendine vurmak, takı vb. şeyleri takmak, göstermek, savaşmak’ anlamlarını kaybetmiştir.

uruş: (bk. urul-) Yeni Uygurcada *uruş* ismi; ‘savaş, çatışma, kavga’ anlamlarına gelmektedir: *uruş teyyarlıǵı* ‘Savaş hazırlığı’ (UTİL, 1995: 725). *BS*’de ‘savaş, çatışma’ anlamlarında kullanılmıştır: *uzun yıl uruş ǵilip* ‘Uzun savaş savaş yapıp’ (BS, 27). *baturluǵ bilen uruş ǵiliş* ‘Cesurluk ile savaş yapma’ (BS, 43). *uruşta olca alǵan* ‘Savaşta ganimet alan’ (BS, 43). *KYAS*’de *uruş* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *ur-* fiiline, fiilden isim yapım eki getirilerek türetilen *uruş* ismi; ‘savaş, mücadele, dövüş’ anlamlarına gelmektedir. Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁷⁴⁴.

⁷⁴³ *urun-u* ÇB 299 (vurunmak, kendi uzuvlarından birini vurmak); *urun-* ETG (çarpışmak, vuruşmak); *urun-dı* 135 KB (vurunmak, takınmak, örtünmek, giyinmek); *urun-dı* 109-99 DLT (dövünmek), *urun-dı* 109-99 DLT (döver görünmek), *urun-dı* 109-99 DLT (sarık sarınmak, yaşmak örtünmek); *urun-dı* 136-8 ME (giymek, takmak); *urun-* 162 CC (vuruşmak, savaşmak); *urun-dılar* 59a-3 TZ (vurulmak); *urun-* 467b-8 İM (çarpışmak, tokuşmak); *urun-up* 6-4 GT (örtünmek, sarınmak); *urun-ur* 1856 LD (vurunmak, giymek, örtünmek); *urun-maǵ* 288-4198 KYAS [kendini karşıdakine (geçerken) vurmak].

⁷⁴⁴ *uruş* EUTS (savaş, mücadele); *uruş* ETG (mücadele, vuruşma); *uruş* 2098 KB (vuruş, savaş); *uruş* DLT ~ *ūruş* 10-5 DLT (dövüş, mücadele); *uruş* 26-69a1=4:102 RKÇ (savaş); *uruş* 37-5 NF (savaş, kavga); *uruş* 60-1 ME (savaş); *ur(u)şu* 163 CC (vuruşma, savaşma, karşı koyma); *uruş+nı* 50a-2 TZ (vuruş); *uruş* 242b-2 İM (savaş); *uruş* 215-8 GT (vuruşma, dövüşme, savaş); *uruş* 252 MSD (vuruş,

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülen ‘vuruş, dövüş, kavga; savaş’ anlamlarındaki isim, Yeni Uygurcada *uruş* biçiminde yaşamaktadır. *Uruş* ismi; taranan eserlerdeki ‘vuruş, dövüş, savaş’ anlamlarını aynen korumaktadır.

uruş-: (bk. urul-) Yeni Uygurcada *uruş-* fiili; ‘birlikte vurmak; dövüşmek, savaşmak’ anlamlarında görülmektedir: *bu kêtim yahşi uruştuk* ‘Bu sefer iyi savaştı’ (UTİL, 1995: 726). *BS*’de ‘savaşmak’ anlamında kullanılmıştır: *ĠaldanniĠ terbiye körĠen, tola uruşıp rehim-şıpket dēĠenni untup ketken* ‘Galdan’ın terbiye gören, çok savaşp merhamet [ve] şefkat deneni unutup giden’ (BS, 243). *ikki kişı uruşıp kirse, her ikkisini öltürer erdi* ‘İki kişı savaşp girse her ikisini öldürürdü’ (BS, 489).

Eski Türkçede *ur-* fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *uruş-* fiili; ‘birbirine vurmak, kavga etmek, münakaşa etmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 239). Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁷⁴⁵.

Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren rastlanan *ur-* fiili, *KT*’de hem ‘vurmak’ hem ‘taşa vurarak (kazıyarak) yazı yazmak’ anlamıyla geçmektedir. Örneğin *KT*’de ‘vurmak [*okun urtı* ‘okla vurdular’ (KT, D33)] ve yazmak’ [*b(e)ñĠü : t(a)şka : urt(u)m* ‘ebedî taşa hâkkettim’ (KT, G11)] anlamlarıyla kullanımlarına örnek verilebilir. Aynı döneme ait *T*’de ‘yerleştirmek, koymak’ anlamlarıyla geçmektedir: [*y(e)lme : k(a)rgu : (e)dgüti : urg(ı)l* ‘Atlı devriyeleri ve gözetleme kulelerini iyi yerleştir’ (T, 34)]. Eski Uygurcaya ait eserlere bakıldığında ‘vurmak, dövmek’ anlamları görülmektedir. Ayrıca *AY*’de ‘yakmak [*urmuş tütsüĠnün tütüni* ‘yaktığı tütsünün dumanı’ (AY, 0511)] ve çıkmak’ [*örgün urup* ‘tahta çıkıp’ (AY, 0274)] anlamlarıyla tespit edilmektedir. Karahanlı dönemine bakıldığında ‘vurmak, dövmek’ anlamlarının yanı sıra *RKÇ*’de ‘söylemek, misal vermek’ (RKÇ, 30-68b2=16:75) anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir. Harezmi ve Kıpçakçaya ait eserlerde de *ur-* fiili aynı anlamlarıyla tespit edilmektedir. Örneğin *CC*’de *ur-* fiilinin; ‘Koyma, yerleştirme, yere koyma’ (CC, 126) anlamlarıyla açıklanması Köktürk döneminde *T*’deki (T, 34) anlamın hâlen korunduğunu göstermektedir.

kavga, savaş, çarpışma); *uruş* 2138 LD (vuruş, kavga, dövüş, savaş); *uruş* 66 DN (savaş); *uruş+ta* 150a-5 ŞD (vuruşma, savaşma); *uruş* 98 AL (savaş).

⁷⁴⁵ *uruş-u* 2293 KB (vuruşmak, savaşmak); *uruş-* DLT ~ *urış-dı* 14-8 DLT (vuruşmak, savaşmak); *uruş-* 30-91a3=16:111 RKÇ (savaşmak); *uruş-ur-biz* 44-8 NF (savaşmak, kavga etmek); *uruş-dı* 108-2 ME (savaşmak, dövüşmek), *uruş-tılar* 197-1 ME takışmak); *uruş-* 111 CC (vuruşmak, dövüşmek); *uruş-tı* 22b-13 TZ (vuruşmak); *uruş-* 428a-5 İM (dövüşmek, savaşmak); *uruş-tı* 276-8 GT (vuruşmak, savaşmak); *uruş-sa* 631 MSD (vuruşmak, çarpışmak); *uruş-u* 98b-13 ŞD (vuruşmak, savaşmak); *uruş-mak* 288-4201 KYAS (vuruşmak, dövüşmek, savaşmak).

Çağataycaya ait *DN* (DN, 28), *ŞD* (ŞD, 36b-6) eserlerde ayrıca ‘müzik aleti çalmak’ anlamı kazandığı tespit edilmektedir. Yeni Uygurcada *ur-* fiili ise ‘vurmak, batırmak (sivri bir şey), saplamak’ anlamlarını korumaktadır. Bunlara ek olarak ‘basıp izini çıkarmak (damga) ve dağılmak, etrafa yayılmak’ anlamlarını da taşımaktadır. Ayrıca ‘alkışlamak’ anlamına gelen ve *çavaķ çal-* şeklinde de görülen fiil için *çavaķ ur-* da denilebilmektedir. Son olarak Yeni Uygurcada *ur-* fiili, ‘satmak ve cezalandırmak’ anlamlarını da kazanmıştır. Görüldüğü gibi *ur-* fiili, hem art zamanlı olarak incelenen eserlere göre tespit edilen anlamlarını Yeni Uygurcada hâlen korumakta hem de yeni anlamlar kazanmaktadır. *Uruş-* fiiline bakıldığında da taranan eserlerdeki ‘vuruşmak, savaşmak, dövüşmek’ anlamlarını korumaktadır.

uşşak: (bk. uvat-) Yeni Uygurcaya bakıldığında iç seste ikizleşme meydana gelen *uşşak* isminin ‘ufak, küçük parça, küçük (yaş bakımından), kısa, önemsiz’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *uşşak kademler bilen* ‘Kısa adımlar ile’ (UTİL, 1995: 746). BS’de ‘ufak’ anlamında kullanılmıştır: *sunıñ reñgi sêriķķa özgirip, her ħil uşşak ķurtlar bilen sêsişķa başlıģanıdı* ‘Suyun rengi sarıya dönüp her tür ufak kurtlar ile kokmaya başlamıştı’ (BS, 60). *êsilģan sansız uşşak halkıķlar* ‘Asılan sayısız ufak halkalar’ (BS, 34).

Eski Türkçede **uvşā-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *uvşā:k* (*uşak*) ismi; ‘ezilmiş, küçük parçalanmış, ufak, küçük; iftira, kötüleme’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 16). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁷⁴⁶.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ‘ufak, küçük; dedikodu; parçalanmış, kırıntı’ [*ötmekning uşahı* ‘Ekmek kırıntısı’ (CC, 160-11)] anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *uşşak* olarak yaşamaktadır. *Uşşak* ismi; ‘küçük, ufak’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘önemsiz’ anlamını kazanmıştır.

uvat-: Karahanlı döneminden itibaren *uşat-* biçiminde rastlanan fiilin, Yeni Uygurcada iç seste bulunan /ş/ ünsüzünün düştüğü görülmektedir. *Uvat-* fiili; ‘ufaltmak, ufak hâle getirmek’ anlamlarını taşımaktadır: *ķattıķ nannıñ parķilirini*

⁷⁴⁶ *uşak* EUTS ~ *uşşak* EUTS ~ *uvşak* EUTS (ufak, küçük); *uwşak* ETG ~ *uşak* ETG (ufak); *uvşak* M 58-2 (ufak); *uşak* 4601 KB (küçük), *uşak* 4108 KB (dedikodu); *uşak* 46-31 DLT (küçük) ~ *uşak* 73-61 DLT (laf taşıma); *uşak* 66 AH (ufak, küçük); *uşak* 43-14 NF (ufak, küçük, parçalanmış); *uşak* 65-6 ME (ufak, küçük); *uşak* 298-1 MM (ufak, küçük); *uşak* 143 İML (küçük çocuk); *uşah* 160 CC (kırıntı); *uşaq* 14 Kİ (küçük çocuk); *uşak* 93a-5 İM (küçük); *uşak* 342-3 GT (ufak, küçük); *uşak* 288-4216 KYAS (küçük, ufak; parçalar, döküntü, yıkıntı, toz; hizmetçi, uşak).

uvitip ‘Sert ekmeğin parçalarını ufaltıp’ (UTİL, 1995: 768). *BS*’de ‘ufaltmak, ufak hâle getirmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *yërim zağrini uşşak uvitip* ‘Yarım mısır ekmeğini ufak parçalara ufaltıp’ (*BS*, 113).

Eski Türkçede ‘ezmek, ufalamak, toz hâline getirmek’ anlamlarına gelen *uv-* (Clauson, 1972: 4) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-ş+* eki getirilerek türetilen *uvuş* ismi; ‘elle ovma, ovuşturma’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 15). *Uvuş* ismine, isimden fiil eki olan *+A-* eki getirilerek *uvşa-* fiili türemektedir. *Uvşa-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-t-* eki getirilerek türetilen *uvşat-* fiili; ‘bir şeyi ezmek, ufalamak, parçalamak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 16). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁷⁴⁷: *ayı barım alqınsar uşatsar* ‘zenginlikler ve varlıklar bitiyorsa, ufalıyorsa’ (İKP, VII.9). *ol etme.k uwşattı* ‘o, ekmek vb. şeyleri ufaladı’ (DLT, 135-118).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ‘ufalmak, parçalamak, kırılmak, ufalamak’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *uvat-* biçiminde yaşamaktadır. *Uvat-* fiili; ‘ufaltmak, ufalamak, parçalamak’ anlamlarını korumaktadır.

uvula-: (bk. uvat-) Yeni Uygurcada */ş/* ünsüzünün düştüğü *uvula-* fiilinin ‘el ile bastırarak kaşımak, okşamak, avuç içi ile bastırıp tane hâline getirmek’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *közlirimnimu uvulap maşınamğa çıktım* ‘Gözlerimi ovup (ovalayıp) arabama bindim’ (UTİL, 1995: 770). *BS*’de ‘ovalamak’ anlamında kullanılmıştır: *közlirini uvulap* ‘Gözlerini ovalayıp’ (*BS*, 454).

Eski Türkçede *uv-* fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *uvul-*⁷⁴⁸ fiili; ‘ezilmek, kırılmak, küçük parçalara ayrılmak; ovuşturulmak, yoğrulmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 10): *uvşaladı barmaqlarını* (ME, 93-6).

uyku: Yeni Uygurcada *uyku* ismi; ‘uyku, kışık uyku (hayvan ve böcek); sessizlik durumu’ anlamlarına gelmektedir: *uykuniş süpitige qarap uni yahşi uyku ve yaman uyku dep ikkiye ayriş mümkün* ‘Uykunun özelliğine bakıp onu iyi uyku ve kötü uyku diye ikiye ayırmak mümkün’ (UTİL, 1995: 774). *BS*’de ‘uyku, gaflet’

⁷⁴⁷ *uŷat-sar* VII.9 İKP (inceltmek, parçalamak, ufaltmak); *uvat-* ETG (parçalamak, ufaltmak); *üŷet-mek* EUTS (ufalamak, parçalamak); *uŷat-ur* 2515 KB (ufaltmak, kırmak, kırılmak); *uŷat-mak* 114-102 DLT ~ *uwŷat-mak* 135-118 DLT (ufalamak); *uŷat-tım* 312-1 NF (parçalamak, kırmak); *uŷat-tı* 76-3 ME (parçalara ayırmak); *üŷet-ti* 28a-12 TZ (ufaltmak); *uŷat-tılar* 282-7 GT (parçalamak, kırmak, parçalamak); *uŷat-mak* 103 AL (ufaltmak); *uŷat-maŷ* 289-4223 KYAS (parçalara ayırmak, dağıtmak).

⁷⁴⁸ *uŷala-* ME ? ~ *uvŷala-dı* 93-6 ME (ovuşturmak); *uvala-maŷ* 290-4236 KYAS (1. Yuvalar yapmak. 2. Ovmak, ovalamak, burup sıkmak.)

anlamında kullanılmıştır: *emdi bizniñ ėgir uyķudin oyġinip* ‘Şimdi bizim ağır uykudan (gafletten) uyanıp’ (BS, 9). *lėkin ularniñ közidin uyķu kaçķanidi* ‘Lakin onların gözünden uyku kaçmıştı’ (BS, 13). *Ġaldanni uyķu basti* ‘Galdan’ı uyku bastı’ (BS, 36).

Eski Türkçede ‘uyumak; pıhtılaşmak, kesilmek (kan, süt vb.); hissizleşmek; umursamamak’ anlamlarına gelen *udı*:- (Clauson, 1972: 42) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *udık* (*uyku* < **udı*:ġu:) ismi; ‘uykulu, uyumada, uyumakta’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 46). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁷⁴⁹.

Karahanlı döneminden itibaren ‘uyku, rüya’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *uyķu* olarak yaşamaktadır. *Uyķu* ismi; ‘uyku’ anlamını korumaktadır. Ayrıca ‘kışlık uyku ve sessizlik hâli’ anlamlarını kazanmıştır.

uyuş-: (bk. uyķu) Yeni Uygurcada *uyuş*- fiili; ‘hissizleşmek, uyuşmak’ anlamlarına gelmektedir: *soġuķtin putum uyuşup* ‘Soğuktan bacağım hissizleşip’ (Schwarz, 1992: 586). BS’de ‘soğuk vb. nedenlerle uyuşmak’ anlamında kullanılmıştır: *uniñ bedini uyuştı* ‘Onun bedeni uyuştı’ (BS, 129). *şivirġinidin Apaķ Hociniñ bedini uyuştı* ‘Fırtınalı kardan Apak Hoca’nın bedeni uyuştı’ (BS, 266). KYAS’de *uyuş*- fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *udı*:- fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *udış*- fiili; ‘uyumakta yarışmak, bacak uyuşmak, kesilmek (süt, yoğurt), pıhtılaşmak (kan)’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 73). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁷⁵⁰.

DLT’de ‘uyumakta yarışmak’ (DLT, 100-92), ‘uyuşmak (ayak)’ (DLT, 100-93), ‘mayalanmak (yoğurt)’ (DLT, 100-93); LD’de ‘katılaşmak, pıhtılaşmak’ (LD, 438) anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *uyuş*- biçiminde yaşamaktadır. Yeni Uygurcada iki adet *uyuş*- fiili bulunmaktadır. Birinci *uyuş*- fiili; ‘toplanmak,

⁷⁴⁹ *udķu*+ *ng* 1069 KB ~ *u* 1424 KB (uyku); *ũ* 32-18 DLT (uyku); *udķu* 34-30a3=37:102 RKÇ (uyku, rüya); *uyķu* 267-7 NF (uyku); *uyķu* 79-1 ME (uyku); *uyuhu* CC ~ *uyuhu* 115 CC (uyku); *uyķu* 26 Kİ (bugünkü manasında); *uyķu* 36a-7 TZ (uyku); *uyķu* 296b-4 İM ~ *uyķu* 96a-2 İM (uyku); *uyķu* 202-4 GT (uyku); *uyķu* 312 MSD (uyku); *uyķu* 2671 LD ~ *uyķu*+*sıġa* 2163 LD ~ *uyķu* 222 LD (uyku); *uyķu* 163 DN (uyku); *uyķu* 94a-7 ŞD (uyku); *uyķu* 490 BD (uyku, uyuma); *uyķu* 291-4265 KYAS (uyku).

⁷⁵⁰ *udış*-dı 100-92 DLT (uyumakta yarışmak), *udış*-dı 100-93 DLT (ayak için uyuşmak), *udış*-dı 100-93 DLT (yoğurt için mayalanmak); *uyuştur*-dı 10-6 ME (koyulaştırmak); *uyuş*-up 438 LD (uyuşmak, toplanmak).

birleşmek' anlamlarına gelmektedir. İkinci *uyuş-* fiili ise 'soğuk veya kan gitmemesi' nedeniyle bedeninin herhangi bir bölgesinde olan hissizleşme, uyuşma' anlamlarında açıklanmaktadır.

uyutma: (bk. uyku) Yeni Uygurcada *uyutma* ismi, 'katılaştıran madde' anlamında görülmektedir: *kan uyutmisi* 'Kan pıhtısı' (Schwarz, 1992: 586). *BS*'de 'katılaştıran, pıhtı' anlamında kullanılmıştır: *kan uyutmisi içide* 'Kan pıhtısı içinde' (*BS*, 106). *KYAS*'de *uyutma* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *uçı-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-t-* eki getirilerek türetilen *uğıt-* fiili; 'uyutmak, ateşi söndürmek, sütü katı hâle getirmek (lor)' anlamlarına gelmektedir. *Uğıt-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-mA+* eki getirilerek türetilen *uğıtma:* ismi ise 'katı hâle gelen' anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 45). Taranan eserlerde *DLT*'de (*DLT*, 83-74) rastlanmaktadır⁷⁵¹.

uzaq: Yeni Uygurcada *uzaq* ismi; 'uzak, irak; uzun, uzun süren' anlamlarını taşımaktadır: *yarım ketti uzaqqa* 'Yârim gitti uzağa' (*UTİL*, 1995: 733). *BS*'de 'uzun, uzak' anlamlarında kullanılmıştır: *uzaq esirlerdin buyan* 'Uzun asılardan bu yana' (*BS*, 23). *bu kutluq zemin uzaq zamanlardin beri* 'Bu mübarek toprak uzun zamandan beri' (*BS*, 45). *bir esirlik uzaq tarihida* 'Bir asırlık uzun tarihinde' (*BS*, 83).

Eski Türkçede 'uzun olmak, uzamak (zaman, yer)' anlamlarına gelen *uza-* (Clauson, 1972: 281) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *uzak* ismi; 'uzun süren, uzak, mesafe' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 283). Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁷⁵².

Taranan eserlerde Karahanlı döneminde *KB*'de *uzaq bol-* (*KB*, 2813) biçiminde ve 'uzun sürmek' anlamıyla geçen *uzaq* ismi; *DLT*'de *uzak iş* 'uzamış olan iş' (*DLT*, 45-31) tamlamasıyla aynı anlamda görülmektedir. Ayrıca *DLT*'de *uzak bardı* 'geç kaldı' (*DLT*, 45-31) şeklinde de görülmektedir. *NF*'de [*inġen uzaq boldı* (*NF*, 221-4)] 'uzun süre' yine aynı dönem eseri olan *ME*'de de [*uzaq zāmāne* (*ME*, 48-6)] yani 'zaman bakımından uzun' anlamıyla tespit edilmektedir. Çağataycaya bakıldığında ise

⁷⁵¹ *uğıtma* 83-74 *DLT* (ıslak peynir); *uyut-maġ* 291-4275 *KYAS* (pıhtılaştırmak, kesik duruma getirmek).

⁷⁵² *uzaq* *EUTS* (uzak, uzayan, süren); *uzaq* *ETG* (uzun, devam eden); *uzaq* 2813 *KB* (uzak); *uzak* 45-31 *DLT* (uzamış olan, uzun, uzun süre); *uzaq* 147-4 *NF* (uzak); *uzaq* 4-8 *ME* (uzak, uzun zaman); *uzaq* 161-2 *MM* (uzak); *uzaq+ı* 794 *MSD* (uzunluk); *uzaq* 2450 *LD* (uzak); *uzaq* 2-5 *BD* (uzak); *uzaq* 292-4278 *KYAS* (uzak).

MSD’de *uzak* ismi ile ‘uzunluk’ anlamı verilmiştir: ‘*ömr uzaķı* ‘ömür uzunluğu’ (MSD, 794). Ayrıca aynı dönem eseri olan *BD*’de ise *ömr köp kıskā vü yol uzun uzak* (BD, 2-6) yani ‘uzak’ anlamıyla görülen *uzak* ismi, Yeni Uygurcada ‘uzak, uzun süre devam eden’ anlamlarına gelmektedir. Görüldüğü gibi tarihî süreçte rastlanan ‘zaman olarak uzun süren’ ve ‘mesafe bakımından uzak’ anlamlarını korumaktadır.

uzat-: (bk. uzak) Yeni Uygurcada *uzat-* fiili; ‘elindekini uzatmak, sunmak; uğurlamak; evlendirmek; defnetmek; konuk etmek’ anlamlarına gelmektedir: *mehman uzat-* ‘Misafir etmek’ (UTİL, 1995: 732). *BS*’de ‘uzatmak, sunmak, uğurlamak’ anlamlarında kullanılmıştır: *uniñdin këyin Şa’ir Mirza Şah Hoca kolidiki kegezlerdin birini uniñğa uzatti* ‘Ondan sonra şair Mirza Şah Hoca elindeki kâğıtlardan birini ona uzatti’ (BS, 316). *Dalay Lama padişahlık möhiri besilğan bir parçe mektupni uniñğa berdi ve katta dağduğa bilen Cuñğariyige uzatti* ‘Dalay Lama padişahlık mührü basılan bir parça mektubu ona verdi ve görkemli merasim ile Cungiye’ye uğurladı’ (BS, 434). *hetni İsen Buķığa uzitip* ‘Mektubu İsen Buka’ya sunup’ (BS, 8).

Eski Türkçede *uza:-* fiiline, ettirgen çatı eki olan *-t-* eki getirilerek türetilen *uzat-* (*uza:t-*) fiili; ‘uzatmak, sürüklemek, uzaklaştırmak, uğurlamak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 282). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁷⁵³.

Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanan *uzat-* fiili; *İKP*’de ‘uğurlamak’ (*İKP*, XXXI.1), *KB*’de [*uzattıñ işig* (KB, 4973)] ‘uzun sürmek’; *NF*’de [*boynını uzattı kim cellād ursun* (NF, 434-6)] ‘sunmak’; *AO*’da [*uzata bilmedük* ‘gönderemedik’ (AO, K.VI.31)] ve *AL*’de [*uzattılar* ‘gönderdiler’ (AL, 102)] ‘göndermek’ anlamlarında kullanılmıştır. Ayrıca *KB*’de ‘hâkim olmak veya muktedir olmak’ anlamlarıyla da *uzatur elig* (KB, 2979) bu fiil görülmektedir. Yeni Uygurcada *uzat-* fiilinin; ‘sunmak, uzatmak; uğurlamak, yolcu etmek’ anlamlarını koruduğu aynı zamanda ‘evlendirmek, misafir etmek’ anlamlarını da kazandığı tespit

⁷⁵³ *uzat-ı* XXXI.1 *İKP* (uğurlamak, yolcu etmek, eşlik etmek); *uzat-mak* EUTS (uzatmak), *uzat-mak* EUTS (refakat etmek, eşlik etmek, götürmek); *uzat-* ETG (refakat ettirmek, yola koymak); *uzat-tım* 5708 KB (uzatmak); *uzat-mak* 113-101 DLT (uzatmak, oyalamak); *uzat-ma* 293 AH (uzatmak); *uzat-ur* 38-35b1=60:2 RKÇ (uzatmak); *uzat-tı* 81-7 NF (uzatmak, sunmak, ağırlamak, uğurlamak, yolcu etmek); *uzat-a* K.VI.31 AO (uzatmak); *uzat-* 14 CC (yönelmek, göndermek); *uzat-tı* 13 Kİ (uzatmak); *uzat-tı* 35b-6 TZ (uzatmak); *uzat-* 53b-8 İM (uzatmak); *uzat-tı* 71-5 GT (uzatmak); *uzat-ur* 107 MSD (uzatmak); *uzat-tım* 1720 LD (uzatmak); *uzat-kıl* 803 DN (uzatmak); *uzat-mağıl* 97b-12 ŞD (uzatmak); *uzat-kıl* 399-1 BD (uzatmak, göndermek, yollamak); *uzat-tı* 102 AL (göndermek); *uzat-mak* 292-4281 KYAS (ileri gitmek işini yaptırmak, bir şeye uzanmak, buluşmak için çıkmak ya da koruma veya nezaket gereği misafire eşlik etmek).

edilmektedir. Ayrıca bir dipnot düşmek gerekmektedir: Yeni Uygurcada ‘vefat eden kişiyi ebedî yolculuğa uğurlamak’ ifadesi için de *uzat*- fiili kullanılmaktadır.

uzun: (bk. uzak) Yeni Uygurcada *uzun* ismi; ‘uzun (zaman, yer), uzak’ anlamlarında görülmektedir: *uzun çaç* ‘Uzun saç’ (UTİL, 1995: 735). *BS*’de ‘uzun (zaman, yer), uzak’ anlamlarında kullanılmıştır: *kolliri uzun, yelkisi keñ idi* ‘Kolları uzun, omzu geniş idi’ (BS, 80). *hêli uzun davam kildi* ‘Çok uzun zaman devam etti’ (BS, 102). *uzundin uzak süre–ayet okup* ‘Uzun zaman süre, ayet okuyup’ (BS, 284). *uzundin bəri soğuk kebre içide yatқан* ‘Çoktan beri soğuk kabir içinde yatan’ (BS, 286). *uzun kulaç* ‘Kulağı delik’ (BS, 370). *uzun ötmey* ‘Çok geçmeden’ (BS, 384).

Eski Türkçede *uza*:- fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-Xn+* eki getirilerek türetilen *uzun* ismi, ‘uzun (zaman, yer vb.)’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 288). Bütün dönemlerde rastlanmaktadır⁷⁵⁴.

Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren rastlanan *uzun* ismi; ‘uzak, uzun, uzunluk’ anlamlarında kullanılmaktadır. Örneğin *T*’de ‘uzak’ (*T*, 52), *IrkB*’de ‘uzun’ (*IrkB*, 47) anlamlarıyla görülen bu isim; *RKÇ*’de ‘çok’ (*RKÇ*, 31-77b3=41:51) ve anlamının daralması neticesinde ‘uzun boylu’ (*RKÇ*, 37-71a2=50:10) anlamlarıyla da rastlanmaktadır. Yeni Uygurcada *uzun* ismi; ‘uzun, uzak, uzun süre devam eden’ anlamlarına gelerek anlamını korumaktadır.

uzunluk: (bk. uzun) Yeni Uygurcada ‘uzunluk, uzaklık, boylam’ anlamlarında görülmektedir. *gerbiy uzunluk* ‘Batı boylam[ı]’ (Schwarz, 1992: 584). *BS*’de ‘uzunluk’ anlamında kullanılmıştır: *haltidin bir gëriç uzunluqtiki çilimni aldı* ‘Çuvaldan bir karış uzunluktaki tütünü aldı’ (BS, 14). *neyçisige bir gulaç uzunlukta tuç neyçe ulanğan* ‘Neyçesine bir kulaç uzunlukta tunç neyçe eklenen’ (BS, 134). *KYAS*’de *uzunluk* ismine rastlanmamıştır.

⁷⁵⁴ *uzun* *T* 52 (uzak); *uzun* 14 KİP (uzun müddet, süre); *uzun* 47 IrkB (uzun); *uzun* 1060 AY (uzun); *usun* EUTS ~ *uzun* EUTS (uzun, daimî); *uzun* ETG (uzun); *uzun* M 83-28 (uzun, daima); *uzun* 51-36 DLT (uzun olan her şey); *uzun* 295 AH (uzun); *uzun* 31-77b3=41:51 RKÇ (çok), *uzun+lar* 37-71a2=50:10 RKÇ (uzun, uzun boylu); *uzun* NF ~ *uzun* 23-4 NF (uzun, uzak, uzunluk); *uzun* 75-1 ME (uzun); *uzun* 143-2 MM (uzun); *uzun* 142 İML (boylu); *uzun* 76 CC (uzun); *uzun* 13 Kİ (bugünkü manasında); *uzun* 23b-5 TZ (uzun); *uzun* 5a-2 DM (uzun); *uzun* 167a-4 İM (uzun); *uzun* 154-5 GT (uzun); *uzun* 586 MSD (uzun); *uzun* 555 LD (uzun); *uzun* 412 DN (uzun); *uzun* 17b-12 ŞD (uzun); *uzun* 571-1 BD (uzun); *uzun* 292-4284 KYAS (uzun, uzun boylu).

Eski Türkçede *uzun* ismine, isimden isim yapım eki olan *+lUk* eki getirilerek türetilen *uzunluk* ismi, ‘uzunluk’ anlamına gelmektedir. Taranan eserlerde Harezmi ve Kıpçak dönemlerine ait eserlerde rastlanmaktadır⁷⁵⁵.

Harezmi Türkçesine ait eserlerde ‘uzunluk’ [*tahtnıŋ uzunluķı* (NF, 209-12)] anlamıyla görülen isim, Yeni Uygurcada *uzunluk* olarak yaşamaktadır. *Uzunluk* ismi, ‘uzunluk’ anlamını korumaktadır. Ayrıca ‘boylam’ anlamını kazanmıştır.

üçey: Yeni Uygurcada son seste akıcılaşma görülen *üçey* ismi, ‘bağırsak’ anlamındadır: *üçey paraziti* ‘Bağırsak paraziti’ (Schwarz, 1992: 592). BS’de ‘bağırsak’ anlamında kullanılmıştır: *üçey-ķerin* ‘Bağırsak ve karın, iç organlar’ (BS, 112).

Eski Türkçede ‘iç veya bir şeyin içi, insan vücudunun iç kısmı; iç (giyim); evin iç kısmı; gizli, sır; soyut’ anlamlarına gelen *iç* (Clauson, 1972: 17) ismine, isimden isim yapım eki olan *+(A)gu* eki getirilerek türetilen *içe:gü:* ismi; ‘bağırsaklar, iç organlar’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 25). Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir⁷⁵⁶.

Taranan eserlerde bu isim, Karahanlı döneminde ‘kaburga kemiklerinin içindeki kısım’ (DLT, 81-69) kastedilirken Kıpçak döneminde ‘iç organ’ (CC, 95) anlamını taşımaktadır. Çağatay dönemi eserine bakıldığında anlamın daralarak yalnızca ‘bağırsak’ (ŞD, 57a-4) ismini karşıladığı tespit edilmektedir. Yeni Uygurcadaki biçimiyle *üçey* ismi de ‘bağırsak’ anlamına gelmektedir.

üçinçi: Yeni Uygurcada *üçinçi*, ‘üçüncü’ anlamına gelmektedir: *üçinçi sinip okuğuçisi* ‘Üçüncü sınıf öğrencisi’ (Schwarz, 1992: 593). BS’de ‘üçüncü’ anlamında kullanılmıştır: *u tehte oturup üçinçi küni, Apak Hoca-Hidayitulla İşan unıñ huzurida peyda boldi* ‘O tahta oturup üçüncü günü Apak Hoca-Hidayitulla İşan, onun huzurunda peyda oldu (göründü)’ (BS, 161). *Se’idiye Handanlıkiniñ üçinçi hani* ‘Seidiye Hanlığı’nın üçüncü hanı’ (BS, 174).

⁷⁵⁵ *uzunluk*+ı 209-12 NF (uzunluk); *uzunluk* 75 CC (uzunluk).

⁷⁵⁶ *içegü* EUTS (iç, bağır, derin); *içegü* 81-69 DLT (kaburga kemiklerinin içinde kalan kısım); *içeh* 95 CC (iç organlar); *içek+ler* 57a-4 ŞD (bağırsak); *üçay* 293-4287 KYAS ~ *üçak* 293-4286 KYAS (bağırsaklar).

Eski Türkçede ‘üç’ anlamına gelen *üç* (Clauson, 1972: 18) ismine, sıra sayı sıfatları türeten *+(X)nç* ekinin getirilmesiyle türetilen *üçünç* ismi, ‘üçüncü’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1959: 27). Bütün dönemlerde rastlanmaktadır⁷⁵⁷.

ünde-: Yeni Uygurcada *ünde-* fiilinin ‘çağırarak, davet etmek, ikna etmek’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *çəgra rayonığa bərişka ünde-* ‘Sınır bölgesinde gitmeye ikna etmek’ (Schwarz, 1992: 598). *BS*’de ‘çağırarak, seslenmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *bu işlarniñ tēgi–tektige yētişke ündeytti* ‘Bu işlerin temelinden anlamaya çağırırdı’ (*BS*, 456). *uni ademdek yaşaşka ündeytti* ‘Onu, insan gibi yaşamaya davet ederdi’ (*BS*, 458).

Eski Türkçede ‘insan sesi, ses; şöhet, ün’ anlamlarına gelen *ün (ü:n)*⁷⁵⁸ (Clauson, 1972: 167) ismine, isim fiil yapım eki olan *+dA-* eki getirilerek türetilen *ünde-* fiili; ‘aramak, çağırarak, seslenmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 180). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁷⁵⁹.

Taranan eserlerde ‘seslenmek, çağırarak, ünlemek, dua etmek, yalvarmak’ anlamlarıyla görülen fiil; Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır. Ayrıca ‘sesli şekilde okumak’ anlamına da gelmektedir: *ündeyürler tañgrınıñ kitābını* (*RKÇ*, 33-75a1=35:29). Yeni Uygurcada *ünde-* biçimiyle yaşayan fiil; tarihî süreçteki ‘seslenmek, çağırarak, ünlemek’ anlamlarını korumakla birlikte ‘dua etmek ve sesli okumak’ anlamlarını kaybetmiştir.

ündür-: Yeni Uygurcada *ündür-* fiilinin ‘yükseltmek, çıkarmak, yetiştirmek; döndürmek; geri çevirmek, elde etmek, almak, meydana getirmek’ anlamlarına

⁷⁵⁷ *üçünç* KT K6 (üçüncü); *üçünçi* 77 AB (üçüncü); *üçünç* 5 IrkB (üçüncü); *üçünçi* EUTS ~ *üçünç* EUTS (üçüncü); *üçünç* 422 KB (üçüncü); *üçünç* 33 AH (üçüncü); *üçünç* 78-66 DLT (üçüncü); *üçünç* NF ~ *üçünç* 54-4 NF ~ *üçünçi* NF ~ *üçünçi* 261-11 NF (üçüncü); *üçünç* 70-3 MM ~ *üçünçi* 68-2 MM (üçüncü); *üçünçü* 187 İML (üçüncü); *üçünçi* 148 CC (üçüncü); *üçünçi* 8 Kİ (üçüncü); *üçünçi*+*sini* 514-13 BD (üçüncü); *üçünç* 90 AL ~ *üçegü* 90 AL (üçüncü); *öçönçi* 199-2725 KYAS (üçüncü).

⁷⁵⁸ *ün+üg* 191 KİP (ses); *ün+in* 343 AB (ses); *ün* 0697 AY (ses); *ün+i* 320-2 MM (ses); *ün* 269 MSD (ses, şöhet); *ün* 1392 LD (ses, seda, ad, şöhet); *ün* 134a-8 ŞD (ses, ün); *ün* 47-5 BD (ses, şöhet); *ün* 294-4306 KYAS (ses, seda).

⁷⁵⁹ *ün-te-mek* EUTS (seslenmek, çağırarak, ünlemek); *ün-te-* ETG (seslenmek); *ün-te-yü* ÇB 142 (ünlemek, çağırarak, birine tatlı sesle seslenmek); *ün-te-yü* M 81-29 (çağırarak, seslenmek); *ünde-di* 955 KB (çağırarak, seslenmek); *ünde-di* 139-122 DLT (seslenerek çağırarak); *ünde-se* 28-60a3=7:193 RKÇ (çağırarak, davet etmek, seslenmek, bağırarak), *ünde-ngler* 28-53a2=7:180 RKÇ (dua etmek, niyaz etmek, tapınmak, yalvarmak), *ünde-yürler* 33-75a1=35:29 RKÇ (okumak), *inden(i)l-ür* 38-43b3=61:7 RKÇ ~ *ünden(i)l-ür* 35-28b1=40:10 RKÇ (çağırarak, seslenilmek); *ünde-r-men* 78-17 NF (çağırarak, seslenmek, davet etmek); *ünde-di* 45-7 ME (çağırarak, davet etmek), *ünde-di* 97-4 ME (dua etmek); *ünde-* 115 İML (seslenmek, çağırarak); *ünde-* 57 CC (çağırarak, seslenmek); *ünde-di* 16a-10 TZ (ünlemek); *ünde-* 60b-8 İM (çağırarak, davet etmek); *ünde-gey* 8-2 GT ~ *inde-se* 114-2 GT (çağırarak); *ünde-dim* 821 DN (çağırarak, çağırarak); *inde-di* 77 AL ~ *ünde-di* 115 AL (davet etmek); *ünda-mak* 294-4309 KYAS (seslenmek).

geldiği görülmektedir: *nep ündür*- ‘Kâr elde etmek’ (UTİL, 1995: 901). *BS*’de ‘elde etmek, yetiştirmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *bir munçe nep ündür*- ‘Birçok kazanç elde etmek’ (BS, 451). *mömin bendilerdin ündür*- ‘Mümin kullardan yetiştirmek’ (BS, 214).

Eski Türkçede ‘yükselmek, çıkmak, tomurcuklanmak (bitki), ayağa kalkmak (insan)’ anlamlarına gelen *ün-* (Clauson, 1972: 169) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-tUr-* eki getirilerek türetilen *üntür-* fiili; ‘yükseltmek, büyütmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 181). Köktürk döneminden itibaren rastlanmaktadır⁷⁶⁰.

Taranan eserlerde Köktürk dönemine ait eserlerden itibaren rastlanan *üntür-* (Köktürk, Eski Uygur) ~ *ündür-* (Karahanlı, Harezmi) fiili; ‘yükseltmek, çıkarmak, büyütmek, yetiştirmek’ anlamlarına gelmektedir. Eski Uygurcaya ait *AB*’de ‘çıkarmak’ [*kan üntürüp* ‘kan çıkarıp’ (AB, 276)] anlamıyla kullanılan fiil, *ME*’de *öndürdi taŋgrı yaşı otnı* (ME, 6-5) örneğinde görüldüğü üzere ‘bitki yetiştirmek’ anlamıyla kullanılmıştır. Yeni Uygurcadaki biçimiyle *ündür-* fiili; ‘yükseltmek, çıkarmak, yetiştirmek’ anlamlarını korumakla birlikte yeni anlamlar da kazanmıştır. Bu anlamlara bakıldığında ‘elde etmek, meydana getirmek; döndürmek, geri çevirmek’tir.

üşşük: Yeni Uygurcada iç sesteki ünsüz ikizleşen *üşşük* isminin ‘kış soğuğu, çok üşüyen, donan’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *üşşük yopurmaqlarğa oḥşaytti* ‘Donan yapraklara benzerdi’ (UTİL, 1995: 889). *BS*’de ‘donan, çok üşüyen’ anlamında kullanılmıştır: *mana emdi Ğaldanniñ қоşuni bilen esebiyleşken piçakçı sopılar be’eyni üşşük heriliridek* ‘İşte şimdi Galdan’ın ordusu ile asabileşen bıçakçı sofular aynı soğuk (ayaz)arıları gibi’ (BS, 39).

Eski Türkçede ‘çok üşümek, soğuktan titremek’ anlamlarına gelen *üşi-* (Clauson, 1972: 256) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *üşik* ismi;

⁷⁶⁰ *üntür-ü* 35 T [(tan) atmak, (şafak) sökmek]; *üntür-üp* 277 AB (çıkarmak, çekmek); *öndür-mek* EUTS ~ *ündür-mek* EUTS (büyütmek, düzene koymak, tanzim etmek), *üntür-mek* EUTS (malzeme, ekin sunmak, göndermek, çıkmak, yükseltmek); *üntür-* ETG (çıkarmak, yükseltmek, uzaklaştırmak); *öntür-üp* XXXI.2 İKP (göndermek, yolcu etmek); *ünd(ü)r-ür* 34-5b2=36:36 RKÇ (büyütmek, yetiştirmek); *ündür-di* 6-5 ME ~ *öndür-di* 6-5 ME (büyütmek); *undur-mak* 286-4160 KYAS (sürdürmek, filiz verdirmek).

‘don, ayaz’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 260). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁷⁶¹.

DLT’de ‘meyvelerin donmasına neden olan soğuk’ olarak açıklanan *üşik* (DLT, 48-34) isminin Yeni Uygurcada *üşşük* biçiminde yaşadığı ve ‘çok soğuk, kış soğuğu’ anlamlarını koruduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ‘soğuktan dolayı donan’ anlamını da kazanmıştır: *üşşük yopurmaqlarğa* ‘Donan yapraklara’ (UTİL, 1995: 889).

üzlüksiz: (bk. üzül-) Yeni Uygurcada yalnızca düz dar ünlülü olarak bulunan +siz eki ile türetilen *üzlüksiz* ismi; ‘kesintisiz, durmadan’ anlamlarında görülmektedir: *üzlüksiz revişte* ‘devamlı hâlde’ (Necip, 2013: 448). BS’de ‘kesintisiz, durmadan’ anlamlarında kullanılmıştır: *Apak Hoca ene şundağ üzlüksiz murit köpeytiş* ‘Apak Hoca işte şöyle durmadan mürit artırma’ (BS, 479). *esirlerdin bəri bay karvanlar üzlüksiz ötüp turgan avat yollarda Cungařlar kırğınının keyin* ‘Asırlardan beri zengin kervanlar devamlı geçip duran kalabalık yollarda Cungařlar[ın] katliamından sonra’ (BS, 90). *hazir Apak Hociniñ vucudida özlüksiz peyda boluvatkan kibir, temanna ene şu şeytanniñ vesvesisi idi* ‘Şimdi Apak Hoca’nın vücudunda sürekli peyda olmakta olan kibir, övünme işte o şu şeytanın vesvesesi idi’ (BS, 97).

Eski Türkçede *üz-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan -k+ eki getirilerek türetilen *üzük* ismi; ‘kırık, yırtık’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 285). *Üzük* ismine, isimden isim yapım eki olan +sUz eki getirilerek türetilen *üzüksüz* ismi ise ‘kesintisiz, sürekli’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 286). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁷⁶².

Eski Uygurcaya ait eserlerde ‘sürekli, daima, kesintisiz [*üzüksüz tapınzun* ‘kesintisiz hizmet etsin.’ AY, 1014-1015)], durmadan’ [*atın üzüksüz atasar* ‘adını durmadan anarsa’ (KİP, 75)] anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *üzlüksiz* biçiminde ve taranan eserlerdeki ‘sürekli, daima, kesintisiz’ anlamlarını koruyarak yaşamaktadır.

⁷⁶¹ *üşik* 48-34 DLT (meyvelerin donmasına yol açan ve onların gelişmesine engel olan soğuk); *üş-* CC ~ *üşü-* 25 CC (üşümek); *üşü-* TZ ~ *üşe-di* 8a-10 TZ (üşümek); *uşuk* 289-4225 KYAS [donma, ayaz, don, soğuk (bitkileri etkilemesi bakımından)].

⁷⁶² *üzüksüz* 75 KİP (durmaksızın); *üzüksüz* 1210 AY (sürekli, kesintisiz, daima, durmadan); *üzeliksiz* EUTS (kesilmeden, kopmadan, aralıksız, sürekli, daimî); *üzüksüz* ETG ~ *üsüksüz* ETG (durmadan, daima); *üzüksüz* M 8-8 (durmadan); *üzük* 296-4354 KYAS (koparılmış parça, kırılmış parça).

üzük: (II) (bk. üzül-) Yeni Uygurcada *üzük* isminin ‘kesik, kopmuş, kırık, parça; ünsüz (ses); mecazi anlamda kırılmış (kalp)’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *tok siminiñ üzügi* ‘Elektirik telinin kırık ucu’ (Schwarz, 1992: 595). BS’de ‘kesik, parça’ anlamlarında kullanılmıştır: *ular üzüük-üzük kayraklardin ötkendin këyin* ‘Onlar parça parça küçük dağlardan geçtikten sonra’ (BS, 32).

Eski Türkçede *üz-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *üzük* ismi; ‘kırık, yırtık’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 285). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁷⁶³.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘yırtık, kesik (deri için) [*üzükîngin ulayur men* ‘çıkıklarını yerine oturturum.’ (IrKB, 48)], yarım’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *üzük* biçiminde yaşamaktadır. *Üzük* ismi; ‘yırtık, kesik, kopmuş’ anlamlarını korumasının yanı sıra ‘sessiz’ yani ‘ünsüz harf’ anlamını da kazanmıştır. Ayrıca ‘mecazi olarak kırılmak’ anlamını da kazandığı görülmüştür.

üzül-: Yeni Uygurcada *üzül-* fiili; ‘kesilmek, kırılmak; bitmek, tükenmek; fırlatılmak (ok); çok yorulmak’ anlamlarında görülmektedir: *yip üzül-* ‘İp koparılmak’ (UTİL, 1995: 881). BS’de ‘durmak, kesilmek, kopmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *Galdan bilen tilmaçniñ so’al-soriķida üzül-di* ‘Galdan ile tercümanın sual sorgusu da kesildi’ (BS, 50). *közliridin üzülmeñ aķķan yaş* ‘Gözlerinden durmadan akan yaş’ (BS, 87). *mehmanhane kan içide kaldı, öltürülgen beş ademniñ késilgen, üzülgen, micilğan tenliri bir-birige arılışıp* ‘Misafirhane kan içinde kaldı, öldürülen beş adamın kesilen, parçalanana, ezilen bedenleri birbirine karışıp’ (BS, 155-156).

Eski Türkçede ‘yırtmak, kesmek, çekerek koparmak’ anlamlarına gelen *üz-* (Clauson, 1972: 279) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *üzül-* fiili; ‘kesilmek, yırtılmak, parçalara ayrılmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 287). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁷⁶⁴.

⁷⁶³ *üzük+ingîn* 48 IrKB (kesik); *üzük* 1987 KB (kesik, tamamlanmamış, yarım kalmış); *üzük* 296-4354 KYAS (koparılmış parça, kırılmış parça).

⁷⁶⁴ *üzül-mezün* 0842 AY (kesilmek, bitmek, sona ermek); *üzül-* ETG (kırılmak, bitmek, kopmak); *üsül-mek* EUTS ~ *üzül-mek* EUTS (kesilmek, kopmak); *üzül-geli* 148 ÇB (mahvolmak, koparılmak); *üzül-düm* 4797 KB (kesilmek, kırılmak, parçalanmak); *üzül-di* 107-97 DLT (kopmak); *üzül-miş* 414-12 NF (kopmak); *üzül-gün* 269-3 MM (ayrılmak, kopmak); *üzün-di* 6b-6 TZ (kesilmek); *üzül-* 468b-4 İM (kesilmek); *üzül-mey* 1551 LD (üzülmek); *üzül-üp* 512 DN (üzülmek, kırılmak); *üzül-di* 83-1 BD

Taranan eserlerde ‘kesilmek, koparılmak, kırılmak’ anlamlarında rastlanan *üzül-* fiili; Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir. *Üzül-* fiili, hem somut hem soyut anlamlarıyla görülmektedir. *DLT*’de *üzüldi nēŋ* ‘nesne koptu’ (*DLT*, 107-97) örneğinde somut anlamıyla görülen *üzül-* fiilinin soyut anlamda kullanıldığı da tespit edilmektedir. *AY*’de ‘devamı kesilmesin’ [*tütüni uzatı üzülmezün* ‘dumanı kesilmesin’ (*AY*, 0927)], *ÇB*’de ‘mahvolmak, parçalanmak’ [*özüm üzülgei* ‘mahvolurum’ (*ÇB*, 148)], *BD*’de ise ‘kırılmak’ [*üzüldi könglüm* (*BD*, 83-1)] gibi pek çok örnek ifade, *üzül-* fiilinin soyut kullanımına örnek gösterilebilir. Yeni Uygurcada somut ve soyut anlamda ‘kesilmek, bitmek, tükenmek’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca Yeni Uygurcada ‘ok fırlatılmak’ anlamını da kazanmıştır.

yağdur-: Yeni Uygurcada *yağdur-* fiili; ‘yağdırmak (yağmur), yağdırmak (soru, lanet)’ anlamlarına gelmektedir: *lenet-nepret yağdur-* ‘Lanet [ve] nefret yağdırmak’ (Schwarz, 1992: 785). *BS*’de ‘yağdırmak (mecazi), getirmek, saçmak’ anlamlarında geçmiştir: *ağzidin dur-göher yağdurup* ‘Ağzından inci [ve] değerli taş yağdırıp’ (*BS*, 146). *közliridin nur yağdurup* ‘Gözlerinden nur saçıp’ (*BS*, 370). *pütün avamniñ beşiğa külpet yağdurup, kan töküş, aç koyuş* ‘Bütün halkın başına külfet yağdırıp kan döküş, aç koyuş’ (*BS*, 54).

Eski Türkçede ‘aşağı dökmek, yağmak (yağmur, kar, dolu)’ anlamlarına gelen *yağ-* (? *da:ğ-*) (Clauson, 1972: 896) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-tUr-* eki getirilerek türetilen *yağtur-* fiili; ‘yağdırmak (yağmur vb.), yağmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 900). Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁷⁶⁵.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerde *-t-* ettirgen çatı ekiyle türetilen *yağıt-* fiili, ‘yağdırmak’ (*KİP*, 202) anlamında geçmektedir. Karahanlı Türkçesinden itibaren ise ettirgen çatı eki olarak *-dUr-* ekinin kullanıldığı görülen *yağdur-* fiili [*yağtur-* (*DLT*, 484-387)] ‘yağmur yağdırmak’ anlamında geçmektedir. Yeni Uygurcadaki biçimiyle *yağdur-* fiili ise ‘yağdırmak, saçmak’ anlamlarının yanı sıra ‘mecazi anlamda yağdırmak’ (örneğin soru yağmuruna tutmak, lanet yağdırmak)

(kırılmak); *üzül-mak* 296-4355 KYAS (çekerek kırılmak, parçalanmak, şiddetli bir biçimde parçalanmak, yırtılmak).

⁷⁶⁵ *yağıt-ıp* 202 KİP (yağdırmak); *yağıt-mak* EUTS (yağdırmak, yağdırtmak, saçmak); *yağıt-* ETG ~ *yağur-* ETG (yağdırmak); *yağtur-dı* 484-387 DLT (yağdırmak); *yağd/tur-dumuz* 30-30a1=15:74 RKÇ (yağdırmak); *yağdur-dı* 334-10 NF (yağdırmak); *yağdur-dı* 15-6 ME (yağdırmak); *yavdır-* 6 CC (yağdırmak); *yağdur-ur* 468 MSD (yağdırmak); *yağdur-ur* 1648 LD (yağdırmak); *yağdur-sa* 68a-8 ŞD (yağdırmak); *yağdur-ğay* 465 BD (yağdırmak); *yağdur-mak* 297-4369 KYAS (yağdırmak, sulamak).

anlamalarını da taşımaktadır. Aslında ‘yağdırmak’ fiilinin mecazi anlamda kullanıldığı daha önceki dönemlerde görülmektedir. *BD*’de ‘cefa taşını yağdırmak’ (*BD*, 465) veya *MSD*’de *köz yaşın yaz yamğuru tig yağdur-* ‘göz yaşlarını yaz (bahar) yağmuru gibi yağdırır’ (*MSD*, 468) örneklerinde olduğu gibi mecazi anlamda kullanılan *yağdur-* fiiline rastlanmıştır.

yağlık: (I) Yeni Uygurcanın fonetik özelliğinden -Çağataycadan itibaren görülen- dolayı son sesi tonsuzlaşan *yağlık* ismi, ‘yağlı, yağ miktarı fazla olan’ anlamlarını taşımaktadır: *yağlık tamak* ‘Yağlı yemek’ (*UTİL*, 1998: 465). *BS*’de ‘yağlı’ anlamında kullanılmıştır: *yağlık kollirini buğa tērisidin tikilgen çorukığa sürtti* ‘Yağlı ellerini, boğa derisinden dikilen çarığına sürttü’ (*BS*, 28).

Eski Türkçede ‘yağ, içyağı’ anlamlarına gelen *ya:ğ* (*Clauson*, 1972: 895) ismine, isimden isim yapım eki olan *+Ilg* eki getirilerek türetilen *ya:ğlığ* ismi, ‘yağlı’ anlamına gelmektedir (*Clauson*, 1972: 901). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir⁷⁶⁶.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘yağlı, yağlı olan’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *yağlık* biçiminde yaşamaktadır. *Yağlık* ismi; ‘yağlı ve yağlı olan’ anlamlarını muhafaza etmektedir.

yağlık: (II) (bk. yağlık I) Eski Türkçede *ya:ğ* ismine, Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan *+Ilk* eki getirilerek türetilen *yağlık* ismi; ‘el, yüz gibi bölgeleri silmek için dokunan kumaş parçası, mendil’ anlamlarına gelmektedir: *tamağtin këyin hemmimiz yağlık bilen kolimizni sürtüp du’ağa kol kötürüştuğ* ‘Yemekten sonra hepimiz mendil ile elimizi silip duaya el kaldırdık’ (*UTİL*, 1998: 465). *BS*’de ‘mendil, köşeli bez’ anlamlarında kullanılmıştır: *Apak Hoca koynidin hal reñ yipek yağlıkni ëlip* ‘Apak Hoca, koynundan kırmızı (kırmızımsı) renk ipek mendili alıp’ (*BS*, 142). *ana bilen kız beşığa yağlıklarini mehkem orap* ‘Anne ile kız baş[lar]ına başörtülerini sıkıca bağlayıp (sarıp)’ (*BS*, 85).

Taranan eserlerde Çağataycaya ait eserlerde rastlanan bu isim; ‘başörtüsü [*yağlık tiger lebingğa* (*LD*, 770)], mendil’ anlamlarında kullanılmaktadır⁷⁶⁷. Yeni

⁷⁶⁶ *yağlıg* 13 IrkB (yağlı); *yağlığ* EUTS ~ *yakıs* EUTS (yağlı olan şey); *yāğlıg* 47-33 DLT (yağlı olan); *yavlı* 138 CC (yağlı); *yağlık* 298-4377 KYAS (yağlı; peçete, peşkir).

⁷⁶⁷ *yağlık* 770 LD (başörtüsü, yaşmak); *yağlık* 492 DN (başörtüsü); *yağlıg* 180a-3 ŞD (mendil, çevre); *yağlıg+dın* 174-2 BD ~ *yağlık+dur* 311-2 BD (mendil); *yağlık* 298-4377 KYAS (yağlı; peçete, peşkir).

Uygurcadaki biçimiyle *yağlık* ismi; ‘her renkte olan köşeli kumaş, bez ve mendil’ anlamlarını taşımaktadır. Görüldüğü gibi *yağlık* ismi, Yeni Uygurcada ‘başörtüsü, yaşmak’ anlamlarını kaybetmiştir.

yağşi: Yeni Uygurcaya bakıldığında *yağşi* ismi; ‘iyi, daha iyi, güzel, uygun, tam vaktinde’ anlamlarına gelmektedir: *rehmisi yok ademdin, rehmisi bar it yağşi* ‘Merhameti olmayan adamdan, merhameti olan köpek daha iyi’ (UTİL, 1998: 413). BS’de ‘iyi, daha iyi, uygun’ anlamlarında kullanılmıştır: *yağşi çüş Huda tereptin* ‘İyi rüya, Allah taraf[ın]dan’ (BS, 7). *barlık eshabılardin mēniñ eshabilirim yağşi* ‘Bütün sahabelerden benim sahabelerim daha iyi’ (BS, 61). *Abdukirim Han döletni yağşi başkurup, yurtni güllendürgen çağlardimu* ‘Abdukirim Han devleti iyi yönetip yurdu iletlettiği zamanlarda da’ (BS, 174).

Eski Türkçede ‘yakın olmak, yaklaşmak; dokunmak, etkilemek; hoşuna gitmek’ anlamlarına gelen *yak-* (II) (Clauson, 1972: 896) fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *yakış-* (II) fiili; ‘yaklaşmak, birbirine yaklaşmak; uygun olmak, güzel görünmek, yakışıklı olmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 908). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁷⁶⁸.

Eski Uygurcadan itibaren rastlanan ‘güzel, yakışıklı; iyi, daha iyi [*yağşısın istedi* (ME, 191-5)], hayırlı, hoş’ anlamlarındaki isim; Yeni Uygurcada *yağşi* biçiminde yaşamaktadır. *Yağşi* ismi; ‘iyi, güzel, hoş, daha iyi’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘tam vaktinde, uygun’ anlamlarını kazanmıştır.

yağşilik: (bk. yağşi) Eski Türkçede ‘uygun, hoş, hoşça giden, güzel görünümlü’ anlamlarına gelen *yaxşı*: (Clauson, 1972: 908) ismine, Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan *+lik* eki getirilerek türetilen *yağşilik* ismi; ‘iyilik, güzellik’ anlamlarına gelmektedir: *yağşilikka yamanlık her cayda bar* ‘İyiliğe kötülük her yerde var’ (UTİL, 1998: 416). BS’de ‘iyilik’ anlamında kullanılmıştır: *çünki, ulardin helkke yağşilik yok* ‘Çünkü onlardan halka iyilik yok’ (BS, 193). *öz*

⁷⁶⁸ *yakşı* EUTS (âlâ, iyi); *yakşı* A12 KB (güzel, iyi); *yağşı* 44-30 DLT (iyi); *yağşı* B 176 AH (iyi); *yağşı* 26-6a1=4:25 RKÇ (iyi, hayırlı, daha iyi); *yağşı+dın* 26-86b1=4:127 RKÇ (iyilik, hayırlı iş); *yağşı* 33-70a2=35:10 RKÇ (güzel, hoş); *yağşı* 22-2 NF (yağşı, iyi, güzel, çok); *yağşı* 33-6 ME (iyi, güzel); *yağşı* A.III.5 AO (iyi); *yağşı* 150 İML (iyi); *yakşı* CC ~ *yağşı* CC ~ *yakşı* 69 CC (iyi); *yağşı* 96 Kİ (iyi); *yakşı* 33a-4 TZ (güzel); *yağşı* 14b-8 DM (iyi, güzel); *yağşı* 255b-5 İM (güzel, hoş); *yağşı* 20-7 GT (iyi, güzel); *yağşı* 398 MSD (iyi, güzel); *yağşı* 150 LD (yakışıklı, güzel); *yağşı* 15 DN (iyi, güzel); *yağşı* 22b-13 ŞD (iyi, güzel); *yağşı* 4-62 BD (güzel); *yağşı* 298-4384 KYAS (iyi, güzel, hoş).

yahşılığı ve sahaviti bilen ‘Kendi iyiliği ve yardımı ile’ (BS, 294). KYAS’de *yahşılık* ismine rastlanmamıştır.

Kıpçak ve Çağataycaya ait eserlerde rastlanan isim; ‘iyilik [*dostluk yahşılık üze* ‘dostluk iyilik ile’ (AO, A.III.7)], güzellik [*körmesün yā rab cihānda yahşılıknıñ yüzini hāsidi* (LD, 2190)], hoşluk, yakışıklılık’ [*ni yahşılık bar ol aşlı yamanda* (LD, 1658)] anlamlarına gelmektedir⁷⁶⁹. Yeni Uygurcada *yahşılık* biçiminde yaşayan bu ismin ‘iyilik, güzellik, hoşluk’ anlamlarını koruduğu görülmektedir.

yaşıla-: Yeni Uygurcada *yaşıla-* (*Yaka* ismi, isimden fiil yapım eki aldığı) ikinci hece açık orta hece hâline geldiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ikinci hecedeki /a/ ünlüsü daralarak /i/’ye döner.) fiiline bakıldığında ise fiilin ‘duvar, deniz, ırmak veya kanal boyunca yürümek’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *tam yaşılap mañ-* ‘Duvar boyunca yürümek’ (Schwarz, 1992: 783). BS’de ‘boyunca yürümek’ anlamında kullanılmıştır: *su yaşılap* ‘Su boyunca yürüyüp’ (BS, 403).

Eski Türkçede ‘bir şeyin kenarı, kıyısı; giysi yakası’ anlamlarına gelen *yaka: (I)* (Clauson, 1972: 898) ismine, isimden fiil yapım eki olan +*IA-* eki getirilerek türetilen *yaka:la:-* fiili; ‘boğazından (yakasından) tutmak, bir şeyin kenarı boyunca yürümek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 903).

Taranan eserlerde⁷⁷⁰ ilk kez *ŞU*’daki *yay anta yayladım yaka anta yakaladım* ‘Yazı orada geçirdim. (Karagâhımın) sınırını belirledim.’ (*ŞU*, D8) cümlesinde rastlanan bu fiil, ‘sınır belirlemek’ anlamında kullanılmaktadır. Yeni Uygurcada ise ‘duvar, deniz vb.nin kenarında yürümek’ anlamına gelmektedir. Aslında bakıldığında anlamın çok değişmediği görülmektedir. *ŞU*’da ‘sınır belirlemek’ olarak görülen *yakala-* (*ŞU*’daki biçimiyle) fiilinin, Yeni Uygurcada da (deniz, ırmak, duvar vb.nin) sınır çizgisinde yürümek anlamını koruduğunu görmekteyiz.

yaşılık: (bk. yaşıla-) Eski Türkçede ‘bir şeyin kenarı, kıyısı; giysi yakası’ anlamlarına gelen *yaka: (I)* (Clauson, 1972: 898) ismine, Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan +*IIk* eki getirildiğinde açık orta hecede kalan ikinci hecedeki /a/

⁷⁶⁹ *yahşılık* A.III.7 AO (iyilik, güzellik); *yahşılık* 483b-3 İM (güzellik, hoşluk); *yahşılık* 1658 LD (yakışıklılık, güzellik); *yahşılık* 38b-2 ŞD (iyilik); *yahşılığ* 24-5 BD ~ *yahşılık+ta* 338-2 BD (iyilik, güzellik).

⁷⁷⁰ *yakala-dım* ŞU G2 (sınır belirlemek, sınır yapmak); *yakala-mağ* EUTS (tanzim etmek, düzenlemek, düzene koymak); *yakala-mağ* 298-4388 KYAS (sınırlandırmak, kenar geçirmek; kenar boyunca hareket etmek, yaka yapmak (giysi), yakasından tutmak, yakalamak).

ünlüsü Yeni Uygurcanın fonetik özelliğinden dolayı /i/’ye döner. *Yakılık*⁷⁷¹ (Yeni Uygurcanın Çağataycadan itibaren görülen fonetik özelliği gereği son ses tonsuzlaşmıştır.) ismi; ‘yakalı, yakası olan, yaka dikmeye layık’ anlamlarına gelmektedir: *içide öre yakılık akuç köñlek bar idi* ‘İçinde dik yakalı beyazımsı gömlek var idi’ (UTİL, 1998: 472). *BS*’de ‘yakalı’ anlamında kullanılmıştır: *selle ve kirtik yakılık ak şaye köñlek üstidin* ‘Sarık ve sivri yakalı beyaz saten gömlek üstünden’ (BS, 308). *kirtik yakılık, aldi yerim oçuk böz köñlek* ‘Sivri yakalı, önü yarı açık bez gömlek’ (BS, 453). *KYAS*’de *yakılık* ismine rastlanmamıştır.

yaqtur-: (bk. yaḥṣi) Yeni Uygurcada *yaqtur-* fiili; ‘beğenmek, uygun olmak; yararlı olmak, yaramak’ anlamlarını taşımaktadır: *bu yerniñ havası maña yaqmaydu* ‘Bu yerin havası bana yaramayacak (yaramaz)’ (Schwarz, 1992: 783). *BS*’de ‘beğenmek, sevmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *sopi–dervişlikni yaqturmisimu* ‘Sofu ve dervişliğı beğenmese de’ (BS, 62).

Eski Türkçede *yak-* (II) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-tUr-* eki getirilerek türetilen *yaktur-* (II) fiili; ‘yaklaştırmak, dokundurmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 900). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁷⁷².

Taranan eserlerde ilk kez Karahanlı Türkçesine ait eserlerde rastlanan *DLT*’deki biçimiyle *yaqur-* fiili, ‘yaklaştırmak’ şeklinde açıklanmıştır. *DLT*’de de *yaktur-* fiili, ‘dokundurmak’ (DLT, 484-387) anlamıyla geçmektedir. Yeni Uygurcadaki biçimiyle *yaqtur-* fiili; ‘beğenmek, uygun olmak; yararlı olmak, yaramak’ anlamlarına gelmektedir.

yalan-: (bk. yalaḡ) Yeni Uygurcada *yalan-* fiili; ‘yalanmak, tesir edilmek (rüzgâr, sıcak vb.)’ anlamlarına gelmektedir. *BS*’de ‘tesir edilmek’ anlamında kullanılmıştır: *yüzi künde köyüp, şamalda yalinip* ‘Yüzü Güneş’te yanıp, rüzgârda etkilenip (tesir edilip)’ (BS, 78). *KYAS*’de *yalan-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘yalamak, sevmek’ anlamlarına gelen *yalḡa:-* (Clauson, 1972: 926) fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *yalḡan-* fiili, ‘yalanmak’

⁷⁷¹ *yaqalık+ı* 85-3 ME (yakalık).

⁷⁷² *yaqur-dum* 6617 KB (yaklaştırmak); *yaktur-dı* 484-387 DLT (dokundurmak); *yaqtur-maḡ* 299-4397 KYAS (kendisini beğendirmek, uygun buldurmak, memnun etmek).

anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 927). Taranan eserlerde Karahanlı döneminde görülmektedir⁷⁷³.

Karahanlı dönemine ait *DLT*'de 'yalamak, yalanmak' (*DLT*, 489-391) anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *yalan-* biçiminde yaşamakta ve 'yalanmak' anlamını muhafaza etmektedir. Ayrıca mecazi olarak 'tesir etmek' anlamını kazanmıştır.

yalan: Yeni Uygurcada *yalan* ismi; 'yalın, çıplak; astarsız; tek, yalnız' anlamlarında görülmektedir: *yalan yaşlar keldi* 'Yalnız gençler geldi' (Schwarz, 1992: 786). *BS*'de 'çıplak, yalın, astarsız' anlamlarında kullanılmıştır: *putliri yalan ayağ idi* 'Ayakları yalın ayak idi' (*BS*, 103). *yalan kēsek öyliridin* 'Astarsız kerpiç evlerinden' (*BS*, 229).

Eski Türkçede **yal-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-η+* eki getirilerek türetilen *yalıη* ismi, 'çıplak' anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 929). Bütün dönemlerde rastlanmaktadır⁷⁷⁴.

Köktürk Türkçesine ait eserlerden itibaren 'çıplak [*yalıη er* 'çıplak adam' (*DLT*, 607-499)], yalın ayak, yalın' [*yalın ayak* (*GT*, 180-2)] anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *yalan* olarak yaşamaktadır. *Yalan* ismi; 'yalın, tek' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca *yalan* ismi; 'astarsız, yalnız ve bıçak, kılıç gibi kesici aletler için kınından çıkarılan, kınsız' anlamlarını kazanmıştır.

yalğançi: Eski Türkçede 'gerçek olmayan, yalan' anlamlarına gelen *yalğa:n* (Clauson, 1972: 926) ismine, Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan *+çI* eki getirilerek türetilen *yalğançi* ismi; 'yalancı, aldatıcı' anlamlarına gelmektedir: *yalğançinin rast sözimu yalğan* 'Yalancının doğru sözü de yalan' (UTİL, 1998: 484). *BS*'de 'yalancı' anlamında kullanılmıştır: *yalğançi, kazzaplar!* 'Yalancı, şarlatanlar!' (*BS*, 466). *bu yalğançilik, sahtilik–munapiqlikniñ alamiti emesmu!* 'Bu yalancılık, sahtelik, münafıklık alameti değil mi!' (*BS*, 100).

⁷⁷³ *yalgan-dı* 489-391 *DLT* ~ *yalwan-dı* 489-391 *DLT* (yalamak, yalanmak).

⁷⁷⁴ *yalan* KT D29 (yalın, çıplak); *yalang* EUTS ~ *yalıng* EUTS (çıplak, yalın); *yalan* ETG ~ *yalıη* ETG (yalın); *yalıη* 60-14 M (yalın); *yalıng* 1098 KB (çıplak); *yalıη* 607-499 *DLT* (çıplak); *yalıng* 287 AH (çıplak); *yalıng* 31-89a3=20:118 RKÇ (çıplak); *yalıng* 80-2 NF (yalın, çıplak); *yalıng* 169-2 ME (çıplak); *yalang* 15 CC (yalın); *yalın* Kİ (çıplak); *yalang* 33b-7 İM ~ *yalıng* 97a-4 İM (çıplak); *yalang* 115-2 GT ~ *yalın* 180-2 GT (yalın, çıplak); *yalang* 390 AL (çıplak); *yalan* 299-4404 KYAS [yarı giyimli (soğuk havada yeterli derecede giyinmemiş kimse için kullanılır), yalın, çıplak (ova ya da dağ için kullanılır)].

Karahanlı döneminden itibaren⁷⁷⁵ ‘yalancı’ anlamıyla görülen isim, Yeni Uygurcada ‘yalancı’ anlamını koruyarak *yalğançı* biçiminde yaşamaktadır.

yalğuzluk: Eski Türkçede ‘sadece, yalnız’ anlamlarına gelen *yalğuz* (*yalğu:s*) (Clauson, 1972: 930) ismine, Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan +*lUk* eki getirilerek türetilen *yalğuzluk* ismi, ‘yalnızlık’ anlamına gelmektedir: *yaman yoldaştın yalğuzluk yahşi* ‘Kötü yoldaşıktan, yalnızlık iyi’ (UTİL, 1995: 486). BS’de ‘yalnızlık’ anlamında kullanılmıştır: *u bu yerde yalğuzluğtin, zèrikiştin* ‘O, bu yerde yalnızlıktan, usanmaktan’ (BS, 470). *Apak Hoca hazir yalğuz emes* ‘Apak Hoca şimdi yalnız değil’ (BS, 173). *insan balisi dunyağa yalğuz yèyiş–kiyiş üçün kelmeydu* ‘İnsanoğlu dünyaya yalnızca yeme içme için gelmeyecek (gelmez)’ (BS, 356).

Karahanlı Türkçesinden itibaren⁷⁷⁶ ‘yalnızlık’ anlamında rastlanan isim, Yeni Uygurcada *yalğuzluk* olarak yaşamakta ve ‘yalnızlık’ anlamını korumaktadır.

yaliñaç: Yeni Uygurcada *yaliñaç* ismi; ‘çıplak, üryan, yapraksız, bitki yetişmeyen, açık, fakir, yoksul, aşikâr, kapsız, bomboş’ anlamlarına gelmektedir: *umu kollirini kötürüp patemniñ yaliñaç, yumşak, sütte aq mürisini tutti* ‘O da ellerini kaldırıp Patem’in çıplak, yumuşak, süt gibi beyaz omzunu tuttu’ (UTİL, 1998: 491). BS’de ‘çıplak, açık’ anlamlarında kullanılmıştır: *Mirza Şah Hoca yerim yaliñaç haletke keltürülgen on töt–on beş yaşlık bir oğul baliniñ* ‘Mirza Şah Hoca yarım yamalak hâle getirilen on dört on beş yaşında bir erkek çocuğun’ (BS, 454). *yerim yaliñaç bedini kanga boyalğan Güldiyar* ‘Yarı giyinik bedeni kana boyanan Güldiyar’ (BS, 88).

Kıpçak Türkçesinden itibaren⁷⁷⁷ ‘çıplak [*andan song yalıngaç bolğay* (İM, 302b-8)], yalın’ [*yalanş*⁷⁷⁸ ‘yalın’ TZ, 24b-12)] anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *yaliñaç* biçiminde yaşamaktadır. *Yaliñaç* ismi; ‘çıplak ve yalın’ anlamlarını

⁷⁷⁵ *yalğançı+lar* 36-44b3=43:20 RKÇ (yalancı); *yalğançı* 344-17 NF (yalancı); *yalğancı* 5-6 ME (yalancı); *yalğançı* İML (yalancı); *yalğancı* 30b-8 TZ (yalancı); *yalğançı* 22a-12 DM (yalancı); *yalğançı* 22b-8 İM (yalancı); *yalğançı* 2226 LD (yalancı); *yalğançı+dur* 166b-10 ŞD (yalancı); *yalğançı* 413-2 BD (yalancı); *yalğançı* 299-4416 KYAS (yalancı).

⁷⁷⁶ *yalğuzluk+un* 5836 KB (yalnızlık); *yalğuzluk* 83-15 NF (yalnızlık); *yalğuzluk* 140-3 ME (yalnızlık); *yalğuzluk* 125a-7 İM (yalnızlık); *yalğuzluk* 204-10 GT (yalnızlık); *yalğuzluk* 72-5 BD (yalnızlık); *yalgozlık* 300-4419 KYAS ~ *yalgozluk* 300-4420 KYAS (yalnızlık, tek başına olma, tek başına bırakılma).

⁷⁷⁷ *yalangaç* 74 CC (çıplak); *yalanş* 24b-12 TZ ~ *yalıncak* 24b-13 TZ (yalın, çıplak); *yalangaç* 95a-6 İM ~ *yalingaç* 144b-5 İM (çıplak, yalın); *yalangaç* 292 LD (çıplak); *yalangaç* 188b-7 ŞD (yalın, çıplak); *yalangaç* 299-4406 KYAS ~ *yalangaç* 299-4402 KYAS (çıplak, üryan, yalın).

⁷⁷⁸ “[Türkmenler buna “yalınçak” ve “çıplak” derler.]” açıklaması bulunmaktadır (Atalay, 1945: 47).

korumaktadır. Ayrıca *yaliñaç* ismi; ‘yalnız, bitki yetişmeyen, çorak, fakir, aşıkâr, kapsız (kınsız), içi boş’ [*yaliñaç öy* ‘Boş ev’ (UTİL, 1998: 492)] anlamlarını kazanmıştır.

yaliñaçla-: (bk. yaliñaç) Yeni Uygurcada *yaliñaç* ismine, isimden fiil yapım eki olan +*la-* eki getirilerek türetilen *yaliñaçla-* fiili; ‘soyunmak, elbiselerini çıkarmak, eyeri çıkarmak, çekmek (kılıç), silip süpürmek’ anlamlarına gelmektedir: *atni yaliñaçla-* ‘Atı[n] eyerini çıkarmak’ (Schwarz, 1992: 787). *BS*’de ‘çekmek’ (bıçak, kılıç vb.) anlamında kullanılmıştır: *piçaklırini yaliñaçlap* ‘Bıçaklarını çekip’ (BS, 342). *qolliridiki qorallirini yaliñaçlap* ‘Ellerindeki silahlarını çekip’ (BS, 352).

Taranan eserlerde Kıpçak ve Çağataycaya ait eserlerde rastlanan isim, ‘soyunmak [*yalanşla-dı* ‘Soyundu’ (TZ, 9b-7)] ve ortaya çıkarmak’ anlamlarında kullanılmaktadır⁷⁷⁹. Yeni Uygurcada *yaliñaçla-* biçiminde yaşayan bu isim; ‘soymak, çıplak hâle getirmek, çıkarmak (eyer vb.)’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca bu fiil; ‘kılıcı kınından çekmek, çıkarmak [*kiliçni yaliñaçla-* ‘Kılıcı çekmek’ (Schwarz, 1992: 787)] ve yaprak dökölmek’ anlamlarını kazanmıştır. *Yaliñaçla-* fiilinin Yeni Uygurcada kazandığı bir diğerk anlam ise ‘kuru, boş hâle getirmek’ tir: [*öyni soyğan piyazdek yaliñaçlap* ‘Evi soyan (soyulan) soğan gibi boş hâle getirip’ (UTİL, 1998: 493)].

yaliñaçlan-: (bk. yaliñaçla-) Yeni Uygurcada *yaliñaçla-* fiiline, dönüşlü ve edilgen çatı eki olan -*n-* eki getirilerek türetilen *yaliñaçlan-* fiili; ‘soyunmak (kendi kendine), soyulmak; yapraksız bırakılmak’ anlamlarına gelmektedir: *yaliñaçlangan bedenlirige zeherdeq taraslap* ‘Soyulan (giysileri çıkarılan) bedenlerine zehir gibi dağılan’ (UTİL, 1998: 493). *BS*’de ‘yaprak dökölmek, kıyafet çıkarılmak (başkası tarafından)’ anlamlarında kullanılmıştır: *soğuk şamalda yaliñaçlinip qalğan derehler* ‘Soğuk rüzgârda yaprakları dökölüp kalan ağaçlar’ (BS, 340). *kiçik bir öyge yaliñaçlinip solandi* ‘Küçük bir eve kıyafetleri çıkarılıp kilitlendi’ (BS, 358). *KYAS*’de *yaliñaçlan-* fiiline rastlanmamıştır.

Kıpçak Türkçesinde⁷⁸⁰ ‘soyutlanmak, tecrit edilmek’ [*andan sonğra yaliñaçlanur esirgen kişi* (İM, 411a-2/3)] anlamıyla görölen fiil; Yeni Uygurcada *yaliñaçlan-*

⁷⁷⁹ *yalanğaçla-* 114 CC (ortaya çıkarmak); *yalanşla-dı* 9 b-7 TZ (soyunmak); *yalanğaçla-* 299-4403 KYAS (çıplaşlaştırmak, soymak).

⁷⁸⁰ *yaliñaçlan-* 411a-2 İM (soyutlanmak, tecrit edilmek).

olarak yaşamaktadır. *Yalıñaçlan-* fiili; ‘soyunmak (kendi kendine), soyulmak, yapraksız bırakılmak’ anlamlarına gelmektedir. Görüldüğü gibi *İM*’de rastlanan ‘yalnız bırakılmak’ (*İM*, 411a-2) anlamı Yeni Uygurcada görülmemektedir.

yalkun: Eski Türkçede ‘yanmak, yakmak, parlamak’ anlamlarına gelen *yal-* (*I*) (Clauson, 1972: 918) fiiline, Yeni Uygurcada fiilden isim yapım eki olan *-kUn+* eki getirilerek türetilen *yalkun* ismi; ‘yanan şeylerden yükselen ateş, aydınlık’ anlamlarına gelmektedir: *tütüni köp, yalkuni az* ‘Dumanı çok, aydınlığı az’ (UTİL, 1998: 487). *BS*’de ‘alev, ateş’ anlamlarında kullanılmıştır: *otniñ yalkuni asmanğa kötürüldi* ‘Yangının alevi gökyüzüne yükseldi’ (*BS*, 89). *ot yalkuni barğanseri ulgiyip* ‘Yangının alevi gitgide büyüüp’ (*BS*, 265). *medris işikidin kirgen küçlük yalkun uniñ giştin yasalğan* ‘Medrese kapısından giren güçlü ateş onun kerpiçten yapılan’ (*BS*, 120). Eski Türkçeden itibaren görülen *yahn*⁷⁸¹ isminin Yeni Uygurcada *yalkun* biçiminde yaşadığı görülmektedir.

yalkunla-: (bk. yalkun) Yeni Uygurcada *yalkun* ismine, isimden fiil yapım eki olan *+IA-* eki getirilerek türetilen *yalkunla-*⁷⁸² fiili; ‘alev hasıl olmak, yanmak, alevlenmek’ anlamlarına gelmektedir (UTİL, 1998: 488). *Yalkun* ismine, Yeni Uygurcada isimden fiil yapım eki olan *+CA-* eki getirilerek türetilen *yalkunca-* fiili de aynı anlama gelmektedir. *Yalkunla-* fiili, *BS*’de de ‘yanmak, alevlenmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *asta–asta asmanğa karap yalkunligili turdi* ‘Yavaş yavaş gökyüzüne bakıp alevlenmeye başladı’ (*BS*, 121). *derd–elem gülhini yalkuncap, vucudi köygen kavaptek* ‘Dert elem ateşi yanıp vücudu yanan kebab gibi’ (*BS*, 450). *KYAS*’de *yalkunla-* fiiline rastlanmamıştır.

yalkunluk: (bk. yalkun) Yeni Uygurcada *yalkun* ismine, isimden isim yapım eki olan *+IUk* eki getirilerek türetilen *yalkunluk*⁷⁸³ (Çağataycadan itibaren görülen fonetik özellik gereği son sesi tonsuzdur.) ismi; ‘ateşli, parlak, kızgın, heyecanlı, coşkun’ anlamlarına gelmektedir: *yalkunluk çegida* ‘Heyecanlı çağında’ (UTİL, 1998: 488). *BS*’de ‘ateş, alev; kızgın, coşkun’ anlamlarında kullanılmıştır: *ot şunçe yalkunluk ve şunçe mudhiş körünüşke başlıdi* ‘Ateş o kadar kızgın ve o kadar müthiş

⁷⁸¹ *yalin+ı* 39 ÇB (yalın, alev), *yahn+ın* 51 ÇB (nur, parlaklık); *yalan* EUTS ~ *yahn* EUTS (alev, parıltı); *yahn* ETG ~ *yalan* ETG (alev); *yal-* ETG (alevlenmek); *yahn* 1415 KB (alev); *yahn* 454-356 DLT (alev); *yahn* 18-8 NF (alev); *yahn* 151-1 ME (alev); *yahn* 105 CC (yalım, alev); *yahn* 403 AL (ateş), *yahn* 402 AL (harareten itin dilini çıkarması) *yahn* 300-4421 KYAS (yalım, alev).

⁷⁸² *yahnla-mak* EUTS (alevlenmek).

⁷⁸³ *yahnlig* EUTS (alevli, parlak); *yahnlig* 17-9 NF (alevli).

görünmeye başladı' (BS, 132-133). *yürekni titritidiğan muñluğ muzikiğa oñşaş, yalğunluğ, celpkar ve küçlük sihriy küçke ige muqeddes bir tuyğu içide* 'Yüreği titreten dertli müziğe benzer, coşkun, dikkat çekici ve kuvvetli sihirli güce sahip kutlu bir duygu içinde' (BS, 132). KYAS'de *yalğunluğ* ismine rastlanmamıştır.

yaltırağ: Yeni Uygurcada *yaltırağ* ismi; 'parlayan, parlak; muşamba' anlamlarına gelmektedir: *yaltırağ kegez* 'Parlak kâğıt' (Schwarz, 1992: 786). BS'de 'parlak, parlayan' anlamlarında kullanılmıştır: *uniñ simabtek yaltırağ nuri* 'Onun civa gibi parlak nuru' (BS, 410). *hunsız közlerde acayıp bir yaltırağ nur peyda bolğandek* 'Kansız gözlerde acayıp bir parlak bur peyda olmuş gibi' (BS, 252). KYAS'de *yaltırağ* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede 'parlamak, parıldamak' anlamlarına gelen *yaltrı*:-⁷⁸⁴ (Clauson, 1972: 923) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *yaltrık* ismi; 'parlak, parlayan, parlak nesne, parıltı' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 922).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren⁷⁸⁵ 'parlak, ışık [*y(a)ruğ yalt(ı)rıķıñğa börtü(lü)p* 'ışığına, parıltısına temas edip' (M, 76-17)], süslü [*yaldırık eşle.r* 'süslü kadın' (DLT, 631-526)] anlamlarında rastlanan isim; Yeni Uygurcada *yaltırağ* olarak yaşamaktadır. *Yaltırağ* ismi; 'parlak, parıltılı' anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca *yaltırağ* ismi, 'muşamba' anlamını kazanmıştır.

yamanlık: Yeni Uygurcada *yamanlık* ismi; 'kötülük, fenalık, yaramazlık, sertlik' anlamlarına gelmektedir: *yağşılıkka yağşılık-her kişiniñ işidur, yamanlıkka yağşılık-er kişiniñ işidur* 'İyiliğe iyilik her kişinin işidir, kötülüğe iyilik er kişinin işidir' (UTİL, 1998: 501). BS'de 'kötülük, fenalık' anlamlarında kullanılmıştır: *sëniñ içiñniñ yamanlıķi* 'Senin içinin kötülüğü' (BS, 221). *bizmu yamanlık kılip özimizni bulğimayli* 'Biz de kötülük yapıp kendimizi kirletmeyelim' (BS, 275).

⁷⁸⁴ *yaltrı*-yur 1150 AY (parlamak); *yaltır-mağ* EUTS ~ *yaltıra-mağ* EUTS ~ *yaltrı-mağ* EUTS ~ *yaltıra-mağ* EUTS (parlamak, ışık saçmak); *yaltrı*- ETG ~ *yaltrı*- ETG (parlamak); *yaltra-yu* 13-60 M ~ *yaltrı-dı* 9-15 M (parlamak); *yıldra-dı* 6219 KB (parlamak); *yaldırı*- DLT ~ *yaldıra-dı* 633-528 DLT (güneş biraz parlamak, ateş az ışık vermek), *yuldra*- DLT ~ *yuldırı-dı* 633-528 DLT (kılıç, mücevher vb. parlamak); *yıldra-ğan* 33-10a2=33:46 RKÇ (ışımak, parlamak); *yıldıra-dı* 4-2 ME (parlamak); *cıltra*- 33 CC ~ *yaltıra*- 33 CC (yıldırım çakmak); *yaldıra-r* 120b-10 ŞD (parlamak); *ıltır-ar* 74 AL (parıldamak); *yaltıra*- 300-4425 KYAS (parıldamak).

⁷⁸⁵ *yaltrık+larnıñ* 0501 AY (parlak); *yaltrağ+lar* 88-15 M (ışık, parlaklık); *yaltruğ* EUTS ~ *yaltrağ* EUTS ~ *yaltrık* EUTS (parlaklık, ışık), *aldırıkluğ* EUTS (parlak, üstün); *yıldırık* 5676 KB (yıldırık yıldızı); *yaldırık* DLT ~ *yuldırık* 631-526 DLT (parlak).

Eski Türkçede ‘kötü, fena’ anlamlarına gelen *yama:n* (Clauson, 1972: 937) ismine, isimden isim yapım eki getirilerek türetilen *yamanlık* ismi; ‘kötülük, fenalık’ anlamlarına gelmektedir. Harezmi döneminden itibaren rastlanmaktadır⁷⁸⁶.

Harezmi, Kıpçak ve Çağataycada rastlanan isim; ‘kötülük, fenalık, günahkârlık, zarar’[*yamanlıh et-* ‘Zarar vermek.’ (CC, 125-34)] anlamlarında görülmektedir. Yeni Uygurcada *yamanlık* olarak yaşayan isim; kötülük, ‘fenalık’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘yaramaz’ anlamını da kazanmıştır.

yamaş-: (I) Eski Türkçede ‘tırmanmak’ anlamına gelen *yarma:-* (Clauson, 1972: 969) fiiline, (Yeni Uygurcada iç sesteki ünsüz düşerek *yama-* biçimini almıştır.) işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *yamaş-* fiili; ‘tırmanmak, çıkmak, yapışmak, peyda olmak, kaplamak, görünmek, atmak, aralıksız çarpmak’ anlamlarına gelmektedir: *yalkun arisida kalğandek kızillık yamaştı* ‘Alev arasında kalmış gibi kızillık hasıl oldu’ (UTİL, 1998: 495). BS’de ‘hasıl olmak, meydana gelmek; yapışmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *uniñ vehime yamaşkan yürikide* ‘Onun endişe hasıl olan yüreğinde’ (BS, 254). *derehniñ tüviğe çüşse şuniñğa yamişip* ‘Ağacın dibine düşse şuna yapışıp’ (BS, 231).

Taranan eserlerde Kıpçak ve Çağataycaya ait eserlerde *yarmaş-* biçiminde görülen fiil, ‘tırmanmak’ anlamına gelmektedir⁷⁸⁷. Yeni Uygurcada iç sesteki akıcı ünsüzün eridiği görülen *yamaş-* şeklinde yaşayan fiil; ‘tırmanmak, yükseğe çıkmak’ anlamını korumaktadır. Ayrıca ‘yapışmak; peyda olmak, kaplamak, görünmek; atmak, aralıksız çarpmak’ anlamlarını da kazanmıştır. Önemli bir nokta belirtilmelidir: Clauson *EDPT*’de ‘tırmanmak’ anlamında *yarma:-* (Clauson, 1972: 969) ve ‘yamamak’ anlamında *yama:-* (Clauson, 1972: 934) fiillerini vermektedir. *DLT*’de rastlanan ‘yere yapışmak’ anlamıyla *yamaş-* (DLT, 528-429) fiili bulunmaktadır. Clauson, bu fiili ise *mayış-* (*bañış-*) (Clauson, 1972: 773) madde başında açıklamıştır. Eski Türkçede ‘tırmanmak’ anlamındaki *yarma:-* fiilinin, Yeni Uygurcada *yamaş-* biçiminde yaşaması ayrıca bu fiilin ‘yapışmak’ anlamını da kazanması kafaları karıştırabilmektedir.

⁷⁸⁶ *yamanlık* 387-9 NF (kötülük, fenalık, günahkârlık); *yamanlık* K.III.17 AO (kötülük); *yamanlık* 76 CC (kötülük, fenalık, zarar); *yamanlık* 29-9 GT (kötülük, fenalık); *yamanlık* 2524 LD (yamanlık, kötülük, uğursuzluk); *yamanlıg+ni* 740 DN (kötülük, fenalık); *yamanlıg* 9-3 BD ~ *yamanlık* 274-2 BD (kötülük); *yamanlık* 300-4431 KYAS (kötülük, fenalık).

⁷⁸⁷ *yarmaş-tı* 10a-9 TZ (tırmanmak); *yarmaş-ıp* 18b-9 ŞD (yüksek yere tırmanmak); *yarmaş-mak* 305-4512 KYAS (birbirine yapışmak, tırmanmak için birbirine yapışmak, ip ya da ağaca tırmanmak).

yamğur: (bk. yağdur-) Yeni Uygurcada göçüşme görülen *yamğur* ismi, ‘yağmur’ anlamına gelmektedir: *yamğur tamçisi* ‘Yağmur damlası’ (Schwarz, 1998: 789). BS’de ‘yağmur’ anlamında kullanılmıştır: *seherge yekin yağkan ötkünçi yamğurdin këyin* ‘Sehere yakın yağan geçici yağmurdan sonra’ (BS, 47). *yigilğan yamğur süyi ötidigan kona bir kövrükke kelgende palaketke yolukti* ‘Yığılan yağmur suyu geçen eski bir köprüye geldiğinde felakete uğradı’ (BS, 25).

Eski Türkçede ‘aşağı dökmek, yağmak (yağmur, kar, dolu)’ anlamlarına gelen *yağ-* (? *da:ğ-*) (Clauson, 1972: 896) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-mXr+* eki getirilerek türetilen *yağmur* (*d-*) ismi, ‘yağmur’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 903). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁷⁸⁸.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ‘yağmur’ anlamındaki isim, Yeni Uygurcada *yamğur* biçiminde yaşamakta ve ‘yağmur’ anlamını muhafaza etmektedir.

yançi-: Eski Türkçede ‘ezmek, üzerinde yürümek’ anlamlarına gelen *yanç-* (Clauson, 1972: 944) (Art zamanlı olarak taranan eserlerde *yanç-*⁷⁸⁹ biçiminde görülen fiil, Yeni Uygurcada *yançi-* biçiminde yaşamaktadır. *Yançi-* fiilinin son sesi olan /i/, getirildiği fiil tabanının anlamını pekiştirmek amacıyla kullanılan fiilden fiil yapım ekidir.) fiili; ‘ezmek, öğütme, kabuğunu soymak, ezmek, yok etmek, dövmek’ anlamlarına gelmektedir: *buğday yançi-* ‘Buğday dövmek’ (Schwarz, 1992: 791). BS’de ‘ezmek, dövmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *beziler köknar yançisa* ‘Bazılar[ı] haşhaş ezip’ (BS, 145).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ‘ezmek [*üzüm osuğluğ teperler yançarlar* ‘üzüm gibi ezerler, sıkırlar’ (M, 82-15/16)], mecazi anlamda ezmek,

⁷⁸⁸ *yamğur* 202 KİP (yağmur); *yagmur* 0182 AY (yağmur); *yamğur* 18-37 M (yağmur); *yamğur* ETG ~ *yamğur* ETG (yağmur); *yamğur* EUTS ~ *yamğur* EUTS (yağmur); *yamğur* 118 KB (yağmur); *yamğur* 234-8 NF (yağmur); *yagmur* 13-7 DLT ~ *yamğur* 461-365 DLT (yağmur); *yamğur+nı* 36-21a3=42:28 RKÇ (yağmur); *yağın* 15-6 ME ~ *yamğur* 21-2 ME (yağmur); *yamğur+dın* 199-1 MM (yağmur); *yamğur* 184 İML (gökten yağın su, ‘yağmur’ şekli Türkmence, ‘*yamğur*’ şekli Kıpçakçadır.); *yamğur* CC ~ *amğur* 41 CC (yağmur); *yamğur* 95 Kİ ~ *yamğur* [Kıpç.] Kİ (yağmur); *yamğur* 32b-3 TZ (yağmur); *yamğur* 2b-2 DM ~ *yamğur* 2b-2 DM (yağmur); *yamğur* 99b-5 İM (yağmur); *yamğur* 93-5 GT (yağmur); *yamğur* 250 MSD ~ *yamğur* 257 MSD (yağmur); *yamğur* 374 LD (yağmur); *yamğur* 88 DN (yağmur); *yamğur* 80b-10 ŞD (yağmur); *yamğur* 404 AL ~ *yağın* 404 AL (yağmur); *yamğur* 300-4432 KYAS (yağmur).

⁷⁸⁹ *yanç-mak* EUTS (ezmek, kırmak, parçalamak), *yanç-mak* EUTS (günah işlemek, suçlu olmak); *yanç-arlar* 82-15 M (ezmek); *yanç-* ETG ~ *yanç-* ETG (günah işlemek, ezmek); *yanç-er* 2945 KB (koparmak, ısırarak, ayağıyla ezmek); *yanç-di* 632-527 DLT (ezmek, çiğnemek, bir şeyi ısırarak parçacıklarını birbirine katmak); *yanç-di* 70-1 ME ~ *yanç-di* 70-1 ME (ezmek, dövmek); *yanç-* 138 CC (ezmek); *yanç-di* 16a-9 TZ (çiğnemek); *yançip* 163-8 GT (ezmek); *yanç-kan* 400 AL ~ *yançıl-kan* 400 AL (incelmek, örselenmek); *yanç-mak* 301-4439 KYAS (dövmek, ezmek, toz hâline getirmek; tamamen yıkmak, harap etmek, bozmak).

yenmek, ısırıp parçacıkları birbirine katmak' [*o k̄āgu.nug yen̄çdi* 'o, kavun vb.ni ayağı altında ezdi ve çiğnedi.' (DLT, 632-527)] anlamlarındaki fiil; Yeni Uygurcada *yan̄çi-* olarak yaşamaktadır. *Yan̄çi-* fiili; 'ezmek ve mecazi anlamda ezmek (yok etmek)' anlamlarını korumaktadır.

yan̄çuk̄: Yeni Uygurcada ikinci hecedeki ünlünün yuvarlaklaştığı *yan̄çuk̄* ismi; 'cep; kese, torba' anlamlarını taşımaktadır: *namratniñ n̄eni yan̄çuk̄ida* 'Fakirin ekmeği cebinde' (UTİL, 1998: 516). *BS*'de 'cep' anlamında kullanılmıştır: *k̄eyin kemzuliniñ t̄oş yan̄çuk̄idin* 'Sonra kıyafetinin ön cebinden' (*BS*, 232). *yan̄çuk̄idin K̄eşmir k̄egizige ȳezil̄ğan bir par̄çe ̄etni aldi* 'Cebinden Kaşmir kâğıdına yazılan bir parça mektubu aldı' (*BS*, 8).

Eski Türkçede 'kalça, taraf, kanat; yanında, elinde' anlamlarına gelen *ya:n* (Clauson, 1972: 940) ismine, isimden isim yapım eki olan *+çUk* eki getirilerek *yan̄çuk* ismi; 'küçük çanta, cüzdan, cep' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 945). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁷⁹⁰.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan *yan̄çuk̄* ismi; 'para kesesi, torba' anlamlarında görülmektedir. Yeni Uygurcaya bakıldığında 'torba, kese, cep' anlamlarının korunduğu tespit edilmektedir.

yandur-: Yeni Uygurcada *yandur-* fiili; 'vazgeçirmek, geri çevirmek' anlamlarında görülmektedir: *yigen tamaqni yandur-* 'Yediği yemeği kusmak' (Schwarz, 1992: 791). *BS*'de 'geri çevirmek, vazgeçirmek' anlamlarında kullanılmıştır: *Subhankul k̄iliç bilen paltiniñ zerbisini yandur̄ğan bolsimu* 'Subhankul kılıç ile baltanın darbesini geri çeviren olsa da' (*BS*, 258). *baş silkiş bilen cavab yandurup* 'Baş sallama ile cevap verip' (*BS*, 339). *uni niyitidin yanduralmaytti* 'Onu niyetinden vazgeçiremezdi' (*BS*, 438).

Eski Türkçede 'geri dönmek, tekrar dönmek' anlamlarına gelen *yan-* (*I*) (Clauson, 1972: 941) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-tUr-* eki getirilerek türetilen *yantur-* (*I*) fiili;

⁷⁹⁰ *yan̄çuk* 105-2 M (torba, kese); *yan̄çuk̄* EUTS (kese, torba, cep); *yan̄çuk* 266-234 DLT (kese, küçük torba); *yan̄çik* 120 CC (kese, torba); *yan̄çuq* 99 Kİ (para kesesi, torba); *yan̄çik̄* 10a-14 DM (kese, torba); *yan̄çik̄* 419b-2 İM (para kesesi); *yan̄çik̄* 301-4441 KYAS (yan cep).

‘geri dönmek, geri getirmek, geri vermek, çevirmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 947). Bütün dönemlerde rastlanmaktadır⁷⁹¹.

Köktürk dönemine ait eserlerden itibaren rastlanan ‘geri döndürmek [*ol anı ewke yandurdı* ‘o, onu ev vb. yerlere geri döndürdü.’ (DLT, 485-388)], geri çevirmek, iade etmek; cevap vermek, kusmak’ [*er yandurdı* ‘adam kustu’ (DLT, 485-388)] anlamlarındaki fiil; Yeni Uygurcada *yandur-* biçiminde yaşamaktadır. *Yandur-* fiili; ‘döndürmek, geri çevirmek, vermek, kusmak’ anlamlarını korumaktadır.

yaṇaḡ: (II) (bk. **yaṇčuḡ**) Yeni Uygurcada *yaṇaḡ* ismi; ‘elmacık kemiği, yanak; bir tür saz’ anlamlarıyla görülmektedir: *yaṇaḡ sönigi* ‘yanak kemiği’ (Necip, 2013: 459). BS’de ‘yanak’ anlamında kullanılmıştır: *yaṇaḡ bolçuṇliri* ‘Yanak kasları’ (BS, 418).

Eski Türkçede *ya:n* ismine, isimden isim yapım eki olan +*gAk* eki getirilerek türetilen *yaṇa:k* (**ya:nḡa:k*) ismi; ‘elmacık kemiği, yanak, taraf’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 948). Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁷⁹².

Taranan eserlerde ‘yanak, çene kemiği’ anlamlarında rastlanan ve Yeni Uygurcada da ‘yanak’ anlamını koruduğu tespit edilen isim, *yaṇaḡ* biçiminde yaşamaktadır. Ayrıca Yeni Uygurcada ‘yanak’ anlamının yanı sıra ‘şakak’ anlamını da kazanmıştır. Yeni Uygurcada ‘kopuzun bir bölümü’ için de *yaṇaḡ* isminin kullanıldığını belirtmekte fayda bulunmaktadır.

⁷⁹¹ *yantur-u* KT K11 (döndürmek, geri çevirmek); *yantur-tumuz* T 45 (geri döndürmek); *yantru* ~ *yanturu* ? XXXV.7 (geri döndürecek, yeniden, daha); *yanturu* 124 AB (tekrar, yine); *yanturu* 1169 AY (tekrar, yine); *yandur-maḡ* EUTS ~ *yantur-maḡ* EUTS (çevirmek, döndürmek); *yantur-u* 74-18 M (döndürmek); *yantur-* ETG (döndürmek); *yandur-u* 3092 KB (döndürmek); *yandur-dı* 485-388 DLT (geri döndürmek), *yandur-dı* 485-388 DLT (kusmak), *yandur-dı* 485-388 DLT (tehdit ettirmek); *yand(u)r-ur-lar* 38-60a2=63:5 RKÇ (döndürmek, çevirmek, havale etmek), *yand(u)r-dı* 38-20b1=59:6 RKÇ (geri vermek, iade etmek, vermek), *yand(u)r-sa-miz* 26-22b2=4:47 RKÇ (döndürmek, başka bir şeye çevirmek); *yandur-ung* 66-8 NF (yakmak); *yandır-* 162 CC (geri vermek); *yandur-dı* 99 Kİ (yakmak, tutuşturmak); *yandur-* 86a-4 İM (yakmak); *yandur-man* 137b-2 ŞD (dönmek, döndürmek, cevap vermek); *yandur-* 23-5 BD (döndürmek, çevirmek); *yandur-* 391 AL (döndürmek); *yandur-maḡ* 301-4445 KYAS (geri döndürmek, yeniden yaptırmak).

⁷⁹² *yaṇak* 608-501 DLT (ağzın iki tarafında dişlerin oturduğu kemik); *yaṇaḡ* C 26 AH ~ *eng* 26 AH ~ *ing* C 26 AH (yanak); *yaṇgaḡ* 95-1 ME (yanak); *yaṇaḡ* 140 İML (yanak, yüzün bir yanı); *yaak* CC ~ *yaah* CC ~ *yangak* 20 CC (yanak, çene kemiği); *yaṇaḡ* 98 Kİ (yanak), *yaṇaḡ* 99 Kİ (çene); *yanak* 14a-4 TZ (yanak); *yaṇaḡ* 13a-4 DM (yanak); *yaṇgaḡ* 168a-5 İM (yanak); *yaṇgaḡ+ing* 236-2 GT (yanak); *yaḡ+ın* 272 MSD ~ *yaṇgaḡ* 742 MSD (yanak); *yaṇgaḡ+tın* 2409 LD (yanak), *ing* 1230 LD (yanak); *yaṇgaḡ+ing* 599 DN (yanak); *yaṇgaḡ+ing* 33a-13 ŞD (yanak); *ing+dür* 298-1 BD (yanak); *yangak* 396 AL ~ *yangag* 396 AL (yanak); *eng* 27 AL ~ *ineg* 81 AL (yanak); *yaṇaḡ* 301-4452 KYAS ~ *yaḡ* 298-4386 KYAS (çene kemiği).

yaprağ: (bk. **yèpil-**) Yeni Uygurcada *yaprağ* isminin ‘yaprak, ince nesne’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *göştin bir yaprağ kəsişim bilen piçak kolumni kesti* ‘Etten bir yaprak [dilim] kesmem ile bıçak elimi kesti’ (UTİL, 1998: 399). BS’de ‘yaprak’ anlamında kullanılmıştır: *derehliriniñ sarğıyışka başlığan yapraqlirida* ‘Ağaçların sararmaya başlayan yapraklarında’ (BS, 92).

Eski Türkçede *yap-* (? *d-*) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-Ur-* eki getirilerek türetilen *yapur-* fiili; ‘eşitleştirmek, gizlemek’ anlamlarına gelmektedir (Erdal, 1991: 724). *Yapur-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-gAk+* eki getirilerek türetilen *yapurğa:k* ismi; ‘yaprak (ağaç, bitki), sayfa’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 879). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁷⁹³.

Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanan bu isim; Karahanlı, Harezmi Türkçesi dönemlerine ait eserlerde *yaprağ* (NF, 43-14) ~ *yapurğak* (DLT, 466-370) biçimleri ve ‘yaprak’ anlamıyla tespit edilmektedir. TZ’de anlamını genişleterek ‘ağaç’ (TZ, 14b-1) olarak da tanımlanmaktadır. Çağataycaya ait eserlerinden ŞD ve BD’de sızıcılaşan (*p > f*) *yafrak* [(ŞD, 11b-2), (BD, 28-3)] ismi, Yeni Uygurcada *yaprağ* biçiminde yaşamaktadır. *Yaprağ* ismine, Yeni Uygurcada semantik olarak bakıldığında ‘ince nesne’ anlamında da kullanıldığı tespit edilmektedir.

yara: Yeni Uygurcada *yara* ismi; ‘yara, kaygı, gam, hasret’ anlamlarına gelmektedir: *bedinidiki yarilar* ‘Bedenindeki yaralar’ (UTİL, 1998: 426). BS’de ‘yara’ anlamında kullanılmıştır: *yürek yarisini* ‘Yürek yarasını’ (BS, 56). *u baş-közidiki yara ağriqlirini untup* ‘O baş[ındaki ve] gözündeki yara ağrılarını unutup’ (BS, 463). *uniñ yarilirini köñül koyup davalidi* ‘Onun yaralarını (yaralarına) dikkat edip tedavi etti’ (BS, 465).

Yara isminin türemesiyle ilgili farklı görüşler mevcuttur. *Yar-* fiiline, zarf-fiil eki olan *-A+* eki getirilerek türetilen *yara* isminin zamanla kalıplaştığı görüşü mevcuttur (Korkmaz, 2011: 66). Shaw ise üç ihtimal üzerinde durmaktadır. Birincisi, tıpkı

⁷⁹³ *yalbırğak* EUTS ~ *yapırğak* EUTS ~ *yapırğak* EUTS (yaprak); *yalpırğak* ETG ~ *yapırğak* ETG (yaprak); *yapurğak* 466-370 DLT (ağaç yaprağı); *yaprağ+ını* 37-49b1=48:29 RKÇ ~ *yapurğak* 31-40b3=20:18 RKÇ (yaprak); *yaprağ+ı* 43-14 NF ~ *yapurğak+ları* 57-3 NF (yaprak); *yapurğak* 182 İML (yaprak); *yabuldrak* 105 CC (yapraklar); *bıldırağ* 35 Kİ (yaprak); *yaprağ* 14b-1 TZ (ağaç, yaprak); *yaprağ* 5b-15 DM (yaprak); *yaprağ* 107b-4 İM (yaprak); *yaprağ+ın* 202-6 GT (yaprak); *yafrak* 11b-2 ŞD ~ *yaprağ* 22a-4 ŞD (yaprak); *yafrag+ı* 28-3 BD (yaprak); *yapurgan* 403 AL (yaprak); *yaprağ* 302-4469 KYAS (yaprak).

Korkmaz gibi *yar-* fiiline getirilen zarf-fiili eki ile türetilmesidir. İkincisi Arapça *cirāḥ* ‘yara’ kelimesinden yapılan alıntıdır. Üçüncüsü ise Moğolcada ‘yara, çiban vb.’ anlamlarındaki *yar-a* kelimesinden yapılan alıntıdır (Lessing, 2003: 684).

Taranan eserlerde Kıpçakça ve Çağataycaya ait eserlerde rastlanan isim, ‘yara’ anlamında görülmektedir⁷⁹⁴. Yeni Uygurcada *yara* biçiminde ve ‘yara’ anlamını koruyarak yaşamaktadır. Ayrıca ‘mecazi olarak çekilen acı, hasret, gam’ anlamlarına da gelmektedir.

yarağ: Yeni Uygurcada *yarağ* isminin ‘silah, alet’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *han eskerliri üçün yarağ yasaydu* ‘Han askeri için silah yapacak (yapıyor)’ (UTİL, 1998: 428). BS’de ‘silah’ anlamında kullanılmıştır: *ķoral-yarağ ambarliriğa ot koydi* ‘Silah ambarlarına (ambarlarını) ateş[e] verdi’ (BS, 51). *tömürçi, miskerçilerni teşkillep, ķoral-yarağ yasitivatķanniñ gēpi bar* ‘Demirci, bakırcıları teşkilat hâline getirip silah yaptırmakta olanın (olduğunun) lafı var’ (BS, 13).

Eski Türkçede ‘yararlı olmak, uygun olmak, avantajlı olmak’ anlamlarına gelen *yara:-* (Clauson, 1972: 956) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-g+* eki getirilerek türetilen *yara:ğ* ismi; ‘fırsat, uygun, fayda, yarar; askerî ekipman’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 962). Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁷⁹⁵.

Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanan; ‘yarar, fırsat; hazırlık; silah’ anlamlarında kullanılan ve Yeni Uygurcada yaşayan biçimiyle *yarağ* ismi; ‘silah, alet’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *yarağ* ismi, ‘yarar, fırsat; hazırlık’ anlamlarını kaybetmiştir.

yaraş-: (bk. yarağ) Yeni Uygurcada *yaraş-* fiili; ‘uygun olmak, gelişmek, yakışmak’ anlamlarında görülmektedir: *bu kiyim saña nahayiti yarişıptu* ‘Bu giysi sana çok yakışmış’ (Schwarz, 1992: 779). BS’de ‘yakışmak, uygun olmak’

⁷⁹⁴ *yara* 124 CC (yara); *yaralı* 11a-4 TZ (yaralı); *yara* 129b-7 İM (yara); *yara* 1499 LD (yara); *yara* 8a-6 ŞD (yara); *yara+sı* 11-3 BD (yara); *yara* 303-4479 KYAS (yara).

⁷⁹⁵ *yarağ* EUTS ~ *yarağ* EUTS (silah); *yarağ* 529 KB (fırsat, fayda); *yarağ* 152-132 DLT (fırsat, imkân); *yarağ* 330 AH (fayda); *yarağ+laringızda* 27-43a3=5:34 RKÇ (gücü yetme, muktedir olma); *yarağ* 273-15 NF (hazırlık, takat, güç); *yarağ+lari* 76-7 ME (silah), *yarağ+ı* 133-1 ME (güç, takat), *yarağ* 74-4 ME (ince, arık); *yarağ* 405-3 MM (hazırlık); *yarağ+ın* K.VII.45 AO (fayda, fırsat); *yarak* 7 CC (serbest), *yarov* 131 CC (gerekli olan); *yaraqla-dı* 92 Kİ (silahlandırmak); *yarak* 84a-9 TZ (yarayan şey, silah); *yarağ* 426a-4 İM (hazırlık); *yarağ* GT ? ~ *yarağ+ın* 199-1 GT (hazırlık); *yarağ+ını* 29 LD (hazırlık); *yarağ+ı* 223 DN ~ *yarağ* 628 DN (hazırlık); *yarağ* 77b-8 ŞD (silah); *yarav* 558-4 BD (yarar); *yarağ* 303-4481 KYAS ~ *yarağ* 303-4485 KYAS (silah).

anlamlarında kullanılmıştır: *bu lekem asta-asta uniñ özigimu sinip yarişip* ‘Bu nam yavaş yavaş kendine sinip yakışıp’ (BS, 7). *yüzige tolimu yaraşkan inçike kara burutini sipap* ‘Yüzüne çok yakışan ince siyah bıyığını sıvazlayıp’ (BS, 170). *huşşuy bu ademge altun teht tolimu yaraşkanidi* ‘Sevinçli bu adama altın taht çok da yakışmıştı’ (BS, 271).

Eski Türkçede *yara:-* fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *yaraş-* fiili; ‘yakışmak, uygun olmak, anlaşmak, uyum sağlamak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 972). Eski Uygurca itibarıyla görülmektedir⁷⁹⁶.

Taranan eserlerde ‘yaramak, uygun olmak, yakışmak’ anlamlarıyla rastlanan *yara-* fiili; Köktürk döneminden itibaren tespit edilmektedir. *Yaraş-* fiiline ise Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanmıştır; ‘yaraşmak, yakışmak, uygun olmak’ anlamlarıyla görülmektedir. Yeni Uygurcaya bakıldığında *yaraş-* fiili; ‘uygun olmak, yakışmak’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca taranan tarihî eserlerde karşılaşılmayan bir anlam olan ‘gelişmek’ anlamını da kazanmıştır.

yarat-: (bk. yarağ) Yeni Uygurcada *yarat-* fiili; ‘yaratmak, doğurmak, meydana getirmek, icat etmek’ anlamlarını karşılamaktadır: *égiz-égiz çokkilirini yaratti* ‘Yüksek yüksek tepelerini yarattı’ (UTİL, 1998: 427). BS’de ‘yaratmak, meydana getirmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *Teñri ceñ üçün yaratқан!..* ‘Tanrı savaş için yaratmış!..’ (BS, 58). *sinaş üçün şeytanni yaratқан* ‘Sınamak için şeytanı yaratmış’ (BS, 225). *Canabiy Alla hemme mehlukatni cüp yaratқан* ‘Cenabıallah bütün mahlukatı çift yaratmış’ (BS, 326).

Eski Türkçede *yara-* fiiline, ettirgen çatı eki getirilerek türetilen *yarat-* fiili; ‘yapmak, bulmak, uygun olmak, uyum sağlamak, düzenlemek, kabul etmek; yaratmak’

⁷⁹⁶ *yaraş-tı* 18-59 M (yaraşmak, yakışmak); *yaraş-mağ* EUTS (yaraşmak, yakışmak); *yaraş-* ETG (yaraşmak, yakışmak); *yaraş-ur* 411 KB (anlaşmak, yaraşmak, uygun gelmek); *yaraş-dı* 474-379 DLT (insanlar uyum sağlamak, anlaşmak), *yaraş-mas* 321-262 DLT (uygun olmak, yaramak); *yaraş-mamağlarındın* 26-11b3=4:34 RKÇ (barışmak); *yaraş-tilar* 175-9 NF (anlaşmak, ittifak kılmak); *yaraş-dı* 115-5 ME (uymak, alışmak); *yaraş-* 94 İML (uymak, münasip olmak); *yaraş-* 10 CC (uygun düşmek, uymak, hoşla gitmek); *yaraş-ur* 157-13 GT (yaraşmak, yakışmak); *yaraş-ur* 479 MSD (yaraşmak, uyuşmak, anlaşmak, dost olmak); *yaraş-ur* 953 LD (yaraşmak, uygun gelmek); *yaraş-ma* 369 DN (yaraşmak, yakışmak); *yaraş-a* 138a-7 ŞD (yaraşmak); *yaraş-mas* 20-6 BD (yaraşmak, uygun gelmek); *yaraşa* 396 AL (yaraşan, layık); *yaraş-mağ* 304-4492 KYAS [birlikte barış yapmak, uzlaşmak, razı olmak; uygun gelmek, yaraşmak, yakışmak, olmak (birine karşı hoş olmak)].

anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 959). Taranan eserlerde bütün dönemlerde görülmektedir⁷⁹⁷.

Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren rastlanan *yarat-* fiili; ‘yapmak, yaratmak, düzenlemek’ anlamlarıyla kullanılmıştır. ‘Yaratmak’ anlamı yalnızca ‘İlahi bir güç tarafından yoktan var edilmek’ anlamıyla değil ‘yalan uydurmak, yalan söz söylemek’ anlamında da tespit edilmiştir. Karahanlı Türkçesine ait *RKÇ*’de *yaratur yalgannı* (*RKÇ*, 30-88a1=16:105) örneğinde görüldüğü üzere kullanım mevcuttur. Keza aynı dönem eseri olan *DLT*’deki kullanımıyla değerlendirilirse *Bu etükni maña yarat* ‘bu ayakkabıyı bana yap!’ (*DLT*, 423-331) örneğindeki kullanımıyla ‘meydana getirmek’ anlamında kullanıldığını söylemek doğru olur. Yeni Uygurcaya bakıldığında da ‘yaratmak, doğurmak, meydana getirmek, icat etmek’ anlamlarına gelmektedir. Dolayısıyla taranan eserlere bakarak anlamlarını korumaktadır.

yarişa: (bk. yaraş-) Yeni Uygurcada *yarişa* (*Yaraş-* fiili ek aldığı ikinci hece açık orta hece hâline geldiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ikinci hecedeki /a/ ünlüsü /i/’ye döner.) ismi; ‘uygun, denk, başarılı, layık, göre’ anlamlarını taşımaktadır: *emgekke yarişa hek ber-* ‘Emeğe (çalışmaya) göre ödeme yapmak’ (Schwarz, 1992: 780). *BS*’de ‘yakışır, uygun’ anlamlarında kullanılmıştır: *u heķiketenmu ismiğa yarişa* ‘O hakikaten de ismine yakışır’ (*BS*, 258). *heķiketenmu ismiğa yarişa azade, körkem ve reñdar idi* ‘Hakikaten de ismine uygun büyük, görkemli, renkli idi’ (*BS*, 318). *KYAS*’de *yarişa* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yaraş-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-I+* eki getirilerek türetilen *yaraşı:* ismi; ‘uygun, yararlı, çekici’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 974). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁷⁹⁸.

⁷⁹⁷ *yarat-ıgma* KT K13 (yapmak, yaratmak, düzenlemek); *yaratıt-dım* ŞU D8 (yaptırmak, meydana getirmek); *yarat-tı* XXXI.5 (donatmak, hazırlamak, gereken duruma getirmek); *yarat-ıp* 0275 AY (yaratmak, hazırlamak, süslemek); *yarat-maķ* (yaratmak, vücuda getirmek, tanzim etmek, düzene koymak), *yarat-maķ* EUTS (süslemek), *yarat-maķ* EUTS (beğendirmek, kendisini göstermek), *yarat-maķ* EUTS (teşvik etmek, gayret etmek); *yarat-* ETG (yaratmak, yoktan var etmek, süslemek, hazırlamak, tercüme etmek); *yarat-tı* 126 KB (yaratmak); *yarat-maķ* 423-331 DLT (yaratmak), *yarat-* 423-331 DLT (Oğuzlarda elbise, ayakkabı vb. şeyler yapmak), *yarat-maķ* 423-331 DLT (yalan söz yaratmak); *yarat-tıng* 9 AH (yaratmak); *yarat-tı* 28-55a2=7:185 *RKÇ* (yaratmak), *yarat-ur* 30-88a1=16:105 *RKÇ* (yalan uydurmak); *yarat-tım* 51-11 NF (yaratmak, var etmek, meydana getirmek); *yarat-tı* 3-3 ME (yaratmak); *yarat-ğan* 3-1 MM (yaratmak); *yarat-* 88 İML (yoktan var etmek); *yarat-* 2 CC (yaratmak); *yarat-tı* 93 Kİ (yaratmak); *yarat-tı* 14b-9 TZ (yaratmak); *yarat-* 3b-6 İM (yaratmak); *yarat-ıp* 143-10 GT (yaratmak); *yarat-ıp* 632 MSD (yaratmak, yoktan var etmek); *yarat-tı* 1430 LD (yaratmak); *yarat-tı* 26 DN (yaratmak); *yarat-ıp* 151-1 BD (yaratmak); *yarat-maķ* 304-4496 *KYAS* (yaratmak, yoktan var etmek).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘uyan, uygun, münasip’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *yarişa* olarak yaşamaktadır. *Yarişa* ismi; ‘uygun, münasip’ anlamlarını korumaktadır.

yaritil-: (bk. yarat-) *Yarat-* fiili, edilgen çatı eki aldığıda ikinci hece açık orta hecede kaldığı için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ikinci hecede bulunan /a/ ünlüsü daralarak /i/’ye döner. *Yaritil-* fiilinin ‘yaratılmak, oluşturulmak, meydana getirilmek’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *özi üçün yaritilganlığını sezgende* ‘Kendi için yaratıldığını sezdiğinde’ (UTİL, 1998: 440). *BS*’de ‘yaratılmak’ anlamında kullanılmıştır: *uninga ita’et kiliş ve ibadet kiliş üçün yaritilgan* ‘Ona itaat etme ve ibadet etme için yaratılmış’ (BS, 232). *cin yaritilišta ademdin ilgiridur* ‘Cin yaradılıştan (yaradılış bakımından) insandan ileridir (üstündür)’ (BS, 346).

Eski Türkçede *yarat-* fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *yaratıl-* fiili, ‘yaratılmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 962). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁷⁹⁹.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ‘yoktan var edilmek, yaratılmak’ [*bu eflāk yaratılmaķınğa sebeb* ‘bu kâinatın yaratılmasına sebep’ (MM, 8-1)] anlamlarındaki fiil; Yeni Uygurcada aynı anlamları muhafaza ederek ve *yaritil-* olarak yaşamaktadır. *Yaritil-* fiili; ‘oluşturulmak, meydana getirilmek’ anlamlarını kazanmıştır.

yasak: Clauson’un XIII. yüzyılın öncesinde görülmediği ve Moğolca olduğunu belirttiği *yasa-* fiili (Clauson, 1972: 973) taranan eserlerde *ETG*’den itibaren görülmektedir. *Yasa-* fiiline, fiilden isim yapım eki *-k+* getirilerek türetilen *yasak* (Moğ. *casag*) ismine Moğolca sözlükte bakıldığında “a) yönetim, idare, hükümet; sancak yöneticisi, bey; güç; politik yapı b) yasa, kanun, yargı, ceza” (Lessing, 2003: 1607) şeklinde açıklandığı görülmektedir. Yeni Uygurcaya bakıldığında ise *yasak* ismi; ‘yasa, kanun, vergi; döşeme’ anlamlarına gelmektedir: *yasak töle-* ‘Vergi ödemek’ (UTİL, 1998: 448). *BS*’de ‘vergi’ anlamında kullanılmıştır: *yasakniñ derdidin madari qalmıgan helk* ‘Verginin derdinden mecali kalmayan halk’ (BS,

⁷⁹⁸ *yaraşı* 144 KİP (uyan); *yaraş* ETG ~ *yaraşı* ETG (vasıf, uygun); *yaraşı* EUTS ~ *yaraşı* EUTS (yakışık); *yaraşı* 2073 KB ~ *yaraşıq* 1053 KB (uygun, münasip); *yaraşıq* 96-2 ME (uyum).

⁷⁹⁹ *yaratıl-mak* EUTS (hazır olmak, donatılmak); *yaratıl-mış* 88-4 ME (yaratılmak); *yaratıl-maķınğa* 8-1 MM (yaratılmak); *yaratıl-* 49a-8 İM (yaratılmak); *yaratıl-mak* 304-4494 KYAS (yaratılmak).

163). *alvan-yasaqliridin halas boldi* ‘Vergi [ve] ödemelerinden muaf oldu’ (BS, 164).

Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcada rastlanan *yasaq* ismi; ‘vergi, kanun’ anlamlarında görülmektedir⁸⁰⁰. Çağataycaya ait eserlere bakıldığında ise ‘yasak, yasak vergisi, kanun’ anlamlarını taşıdığı tespit edilen *yasaq* ismi; Yeni Uygurcada ‘kanun, vergi’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘mobilya’ anlamını kazanmıştır.

yasal-: (bk. yasaq) *Yasa-* fiiline, Yeni Uygurcada edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *yasal-* fiili; ‘yapılmak, meydana getirilmek; düzenlemek, düzeltilmek; süslenmek’ anlamlarına gelmektedir: *ikkimiz yëñidin yasalğan östeñ boyidiki tüptüz yol bilen* ‘İkimiz yeniden inşa edilen kanal boyundaki dümdüz yol ile’ (UTİL, 1998: 449). *BS*’de ‘yapılmak, meydana getirilmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *ularniñ bëşidiki dobulğılarniñ beziliri polattin, beziliri bulğardin yasalğanidi* ‘Onların başındaki zırhların bazıları demirden bazıları meşinden yapılmıştı’ (BS, 70). *yañaq yağıçidin yasalğan* ‘Ceviz ağacından yapılan’ (BS, 236). *neyçisi aq söñektin yasalğanidi* ‘Neyçesi beyaz kemikten yapılmıştı’ (BS, 14). *KYAS*’de *yasal-* fiiline rastlanmamıştır.

Taranan eserlerde Çağataycaya ait *DN*’de ‘hazırlanmak, süslenmek’ (DN, 830) anlamlarına gelen *yasal-* fiili; *AL*’de ‘düzelmek’ (AL, 402) olarak açıklanmıştır⁸⁰¹. Yeni Uygurcada ise bu anlamlarını korumakta; ‘süslenmek, bezenmek, düzeltilmek, meydana getirilmek’ anlamlarını taşımaktadır.

yasan-: (bk. yasaq) *Yasa-* fiiline, Yeni Uygurcada dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *yasan-* fiili; ‘süslenmek, bezenmek, güzel giyinmek’ anlamlarına gelmektedir: *sodigerçe yasinip yağaççiniñ şehirige bərişka buyruptu* ‘Asker gibi giyinip ağaççının şehrine gitmesini buyurmuş’ (UTİL, 1998: 449). *BS*’de ‘süslenmek, bezenmek, giyinmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *kızılğüller deslepki gūnçılar bilen yasandi* ‘Kızıl güller önceki goncalar ile süslendi’ (BS, 250). *erençe yasinip şikargā çıkatti* ‘Erkek gibi giyinip ava çıkardı’ (BS, 296).

⁸⁰⁰ *yasaq* EUTS (bir çeşit vergi), *yasaq* EUTS (kanun, yasa); *yasaq* K.I.37 AO (yasak vergisi); *yasaq* 793 MSD (yasak); *yasaq* 2332 LD (yasak, kanun, nizam); *yasaqlıq* 66 DN (yasak, yasaklı); *yasaq* 79a-2 ŞD (yasak); *yasaq* 305-4520 KYAS (savaş hattı, birlik düzeni).

⁸⁰¹ *yasal-sun* 830 DN (hazırlanmak, süslenmek); *yasal-dı* 402 AL (düzelmek).

Taranan eserlerde Çağataycaya ait eserlerde rastlanan *yasan-* fiili; ‘süslenmek, bezenmek, hazırlanmak’ anlamlarına gelmektedir⁸⁰². Yeni Uygurcada ise *yasan-* fiili anlamlarını koruyarak ‘süslenmek, bezenmek, güzel giyinmek’ anlamlarıyla yaşamaktadır.

yasat-: (bk. yasağ) *Yasa-* fiiline, Yeni Uygurcada ettirgen çatı eki olan *-t-* eki getirilerek türetilen *yasat-* fiili; ‘yaptırmak, onartmak’ anlamlarına gelmektedir: *öy yasatmak* ‘Ev[i] tamir ettirmek’ (UTİL, 1998: 448). *BS*’de ‘yaptırmak, onartmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *yarağ yasat-* ‘Silah yaptırmak’ (*BS*, 13).

Çağataycaya ait *BD*’de⁸⁰³ rastlanan ‘yaptırmak [*ignimge kanat yasatıp uçmak isterem* (*BD*, 525)], hazırlatmak’ [*yasatıp tığingnı* (*BD*, 527)] anlamlarındaki fiil; Yeni Uygurcada *yasat-* biçiminde yaşamaktadır. *Yasat-* fiili; ‘yaptırmak’ anlamını muhafaza ederken ‘inşa ettirmek, tamir ettirmek’ anlamlarını kazanmıştır.

yastuğ: Yeni Uygurcada *yastuğ* ismi, ‘yastık’ anlamına gelmektedir: *bir yastuğğa baş koy-* ‘Bir yastığa baş koymak’ (UTİL, 1998: 450). *BS*’de ‘yastık’ anlamında kullanılmıştır: *mamuğ yastuğlar* ‘Pamuk yastıklar’ (*BS*, 85). *buğa tērisi kaplangan yastuğ* ‘Boğa derisi kaplanan yastık’ (*BS*, 241). *Apak Hoca pēşayvanda kat-kat körpe üstide per yastuğğa yōlinip olturatti* ‘Apak Hoca verandada kat kat pamuklu döşek üstünde kuş tüyü yastığa yaslanıp otururdu’ (*BS*, 314).

Eski Türkçede ‘bir şeye dayanmak, yaslanmak’ anlamlarına gelen *yasta:-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *yastuk* ismi, ‘yastık’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 974). Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁸⁰⁴.

Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanan *yastuğ* ismi, Yeni Uygurcada anlamını ve biçimini koruyarak yaşamaktadır.

yaşa-: Yeni Uygurcada *yaşa-* fiili; ‘hayat sürmek, yaşamak, birine karı veya koca olup hayat geçirmek; var olmak, saklanmak’ anlamlarına gelmektedir: *helkimizniñ kelbide menğü yaşıydu* ‘Halkımızın kalbinde ebedi[yen] yaşayacak’

⁸⁰² *yasan-dılar* 182 MSD (bezenmek, süslemek); *yasan-ıp* 232 DN (bezenmek, süslenmek); *yasan-ıp* 141b-13 ŞD (süslenmek, hazırlanmak); *yasan-ıp* 42-2 BD (süslenmek, hazırlanmak); *yasan-* 305-4522 KYAS (sıralanmak, süslenmek).

⁸⁰³ *yasat-ıp* 525 BD (yaptırmak, hazırlatmak); *yasat-mak* 306-4524 KYAS (yaptırmak)..

⁸⁰⁴ *yastuk* 463-367 DLT (yastık); *yastuğ* 159-11 NF (yastık); *yastuğ* 95-1 ME (yastık); *yastık* 168 İML (yüz yastığı); *yastuk* 104 CC (yastık); *yastuq* 94 Kİ (yastık); *yastık* 35b-2 TZ (yastık); *yaşığ* 10b-12 DM (yastık); *yastuğ* 187a-8 İM (yastık); *yastuğ+ı* 115-12 GT (yastık); *yastuğ* 230 MSD (yastık); *yastuğ+ğa* 65a-11 ŞD (yastık); *yastuğ* 306-4531 KYAS (yastık).

(UTİL, 1998: 459). BS'de 'yaşamak, ömür sürmek' anlamlarında kullanılmıştır: *yıllardin bəri tinç, hıraman yaşap* 'Yıllardan beri sakin, endişesiz yaşayıp' (BS, 31). *korkuş içide yaşap* 'Korku içinde yaşayıp' (BS, 449). *öz erki içide hör yaşaydıgan insanlar* 'Kendi özgürlüğü içinde hür yaşayan insanlar' (BS, 385).

Eski Türkçede 'taze; nemli, gözyaşı; genç' anlamlarına gelen *ya:ş* (? *ñ*-) (Clauson, 1972: 975) ismine, fiilden isim yapım eki olan -A+ eki getirilerek türetilen *yaşa:-* fiili; 'yaşamak, hayat sürmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 976). Bütün dönemlerde görülmektedir⁸⁰⁵.

Köktürk döneminden itibaren rastlanan fiil; 'yaşamak [*yüz yaşağıl* 'yüz (yıl) yaşa' (MSD, 761)], hayat sürmek, yaşında olmak' [*kül tig(i)n : bir kırk : y(a)ş(a)yur (e)rti* 'Kül Tigin otuz bir yaşında idi' (KT K2)] anlamlarında görülmektedir. Yeni Uygurcada *yaşa-* biçiminde yaşayan fiil; 'yaşamak, hayat sürmek' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca 'birine eş olarak yaşamını geçirmek, mevcut olmak, saklanmak' anlamlarını kazandığı görülmektedir.

yaşart- (bk. yaşa-) Yeni Uygurcada *yaşart-* fiili; 'yeşertmek, yaşartmak, canlandırmak, güzelleştirmek' anlamlarına gelmektedir: *çöplerni yaşartıp, tēhimu kēniḵ renge kirgüzgenidi* 'Bitkileri yeşertip daha da koyu renge getirmişti' (UTİL, 1998: 455). BS'de 'canlandırmak' anlamında kullanılmıştır: *muzdek tatliḵ su uniḡ gez bağliḡan levlini nemlep harginliḵ başkan yürükini yaşartıp* 'Buz gibi tatlı su, onun kabuk bağlayan dudaklarını nemlendirip yorgunluk basan yüreğini canlandırıp' (BS, 3).

Eski Türkçede *ya:ş* (? *ñ*-) ismine, isimden fiil yapım eki olan +Ar- eki getirilerek türetilen *yaşar-* (*yaşa:r-*) fiili; 'yeşermek, nemli hâle gelmek, nemlenmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 979). *Yaşar-* fiiline, ettirgen çatı eki olan -t- eki getirilerek türetilen *yaşart-* fiili; 'yeşertmek, ıslatmak, nemlendirmek'

⁸⁰⁵ *yaşa-yur* KT K2 (yaşamak); *yaşa-yur* XXIV.4 İKP (yaşında olmak, yaşamak); *yaşa-* ETG (yaşamak); *yaşa-maḵ* EUTS ~ *yaşna-maḵ* EUTS (yaşamak, yaşında olmak); *yaşa-dım* 6548 KB (yaşamak); *yaşa-dı* 101-8 NF (yaşamak); *yaşa-dı* 481-385 DLT (yaşamak); *yaşa-dı* 94 Kİ (yaşamak); *yaşa-dı* 84a-6 TZ (yaşamak); *yaşa-rsen* 276-12 GT (yaşamak, ...yaşında olmak); *yaşa-ğıl* 761 MSD (yaşamak); *yaşa-r* 794 LD (yaşamak); *yaşa-maḵ* 306-4535 KYAS (yaşlanmak, ihtiyarlamak, kocamak).

anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 980). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁸⁰⁶.

İlk kez Karahanlı Türkçesine ait *DLT*'de 'bitkiyi yeşertmek' (*DLT*, 632-527) anlamında görülen fiil, *DN*'de 'göz yaşartmak' [*közin yaşartıp* (*DN*, 779)] anlamında geçmektedir. Yeni Uygurcada *yaşart-* olarak yaşayan fiil; 'bitkiyi yeşertmek, yaşartmak' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca 'güzelleştirmek, gençleştirmek' anlamlarını kazanmıştır.

yaşlık: (**bk. yaşa-**) *EDPT*'de *ya:ş* (Clauson, 1972: 975) ismi, tek madde başında incelenmiştir. Yeni Uygurcaya ait sözlüklerde 'yaş' ismi üç farklı madde başında yer almaktadır. Birincisi 'genç'; ikincisi, 'doğuştan başlamak üzere hayatta geçirilen zaman'; üçüncüsü, 'gözyaşı' anlamına gelmektedir. *Yaş* ismine, isimden isim yapım eki *+lık* getirilerek türetilen *yaşlık* ismi de üç ayrı madde başında bulunmaktadır. Birincisi, 'gençlik'; ikincisi 'yaşında'; üçüncüsü 'gözyaşı ile dolu' olarak açıklanmaktadır. *KYAS*'de yalnızca 'gençlik, çocukluk' anlamında *yaşluk* ismine rastlanmıştır (*KYAS*, 307-4545).

Taranan eserlerde 'gençlik' anlamına gelen isme rastlanmamıştır. 'Yaşında olan, yaşındaki' anlamındaki isme, *M* [*yüz yigirme yaşlağ* '120 yaşıdayım' (*M*, 11-10)] ve *RKÇ*'de [*kırk yaşlığ bol-* (*RKÇ*, 32-9b2=28:14)] rastlanmaktadır⁸⁰⁷. 'Gözyaşıyla dolu' anlamı ise *DLT* (*DLT*, 462-366) ve *CC*'de [*yaşlı köz* 'yaşlı göz' (*CC*, 147-14)] görülmüştür⁸⁰⁸.

Yapılan bu çalışmada üç ayrı anlamda *yaşlık* ismi geçmektedir. Birinci *yaşlık* ismi; 'gençlik, gençlere has' anlamlarına gelmektedir: *yaşlığında işle, keriğanda çişle* 'Gençliğinde çalış, yaşlılığında ye' (UTİL, 1998: 457). *BS*'de 'gençlik' anlamında kullanılmıştır: *öyniñ tügimes işliri dēgenler ayallarniñ güzelligini, yaşlık baharini oğrilap* 'Evin tükenmez işleri denilenler, kadınların güzelliğini, gençlik baharını çalıp' (*BS*, 303). İkinci *yaşlık* ismi; 'yaşa giren, yaşındaki' anlamlarında görülmektedir: *bu kəriyagaç muşu yēza bilen bir yaşlık idi* 'Bu karaağaç şu köy ile aynı yaşta idi' (UTİL, 1998: 458). *BS*'de 'yaşında, yaşlı' anlamlarında kullanılmıştır: *u çağda İsen Buğa tēhi iş ukmaydığan on ikki yaşlık sebiy bala idi* 'O dönemde, İsen

⁸⁰⁶ *yaşart-mak* 632-527 *DLT* (yeşertmek); *yaşart-tı* 75-1 *ME* (yaşatmak); *yaşart-ıp* 779 *DN* (yaşartmak); *yaşart-mak* 306-4540 *KYAS* (yeşertmek).

⁸⁰⁷ *yaşlağ* 11-10 *M* (yaşlı, ömürlü), *yaşlığ* 32-9b2=28:14 *RKÇ* (yaşlı, yaşındaki).

⁸⁰⁸ *yaşlığ* 462-366 *DLT* (yaşlı gözlü), *yaşlı* 147-14 *CC* (yaşlı).

Buka daha iş anlamayan on iki yaşında sabi çocuk idi' (BS, 142). *ottura yaşlık bir dehkan* 'Orta yaşlı bir çiftçi' (BS, 231). Üçüncü *yaşlık* ismi; 'yaş ile dolan, yaş akıp duran' anlamlarında görülmektedir: *mëniş yaşlık közü* 'Benim yaşlı gözüm' (UTİL, 1998: 458). BS'de 'yaşlı' anlamında geçmektedir: *servazlarniñ kan-yaşlık keçmiş* 'Askerlerin kan [ve] [göz]yaşlı geçmişi' (BS, 456).

Önemli bir husus şudur ki: Taranan eserlerde NF [*yaşlıg bolğaylar* (NF, 65-12)], ME [*yaşlıg bol-* (ME, 77-3)], GT (GT, 271-10) ve İM'de (İM, 284b-7) rastlanan 'yaşlı, ihtiyar' anlamlarındaki ismin⁸⁰⁹ Yeni Uygurcada bu anlamlarını muhafaza etmediği tespit edilmektedir.

yaşna-: Yeni Uygurcada *yaşna-* fiili; 'çiçeklenmek, gelişmek, serpmek' anlamlarında görülmektedir: *sen bir çinar, bergiñde yaşnap turğan yapraqmen* 'Sen bir çınar, yaprağında serpilip duran yaprağım' (UTİL, 1998: 458). BS'de 'çiçeklenmek, gelişmek' anlamlarında kullanılmıştır: *her hil güller tēhiçe yaşnap* 'Her tür güller daha da çiçeklenip' (BS, 84). *hayat gülşenide yaşniğan kıysi bir nota ölüm kekisiniñ zerbige uçrimay qalğan?!..* 'Hayat gül bahçesinde çiçeklenen hangi bir budak ölüm keserinin darbesine uğramadan kalmış?!..' (BS, 178). KYAS'de *yaşna-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede 'parlamak, aydınlatmak' anlamlarına gelen *yaşu-* ~ *yaşı-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-n+* eki getirilerek türetilen *yaşın* ismi, 'şimşek' anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 977). *Yaşın* ismine, isimden fiil yapım eki olan *+A-* eki getirilerek türetilen *yaşna-* fiili; 'parlamak, ışıldamak' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 979). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁸¹⁰.

Taranan eserlerde ilk kez Karahanlı Türkçesine ait eserde rastlanan *yaşna-* fiili; 'parıldamak, parlamak' (DLT, 579-477) anlamlarına gelmekte ve Yeni Uygurcada *yaşna-* biçiminde yaşamaktadır. Ancak anlam olarak bakıldığında bu fiilin; 'çiçeklenmek, gelişmek, serpmek' anlamlarını ihtiva ettiği görülmektedir. Görüldüğü üzere semantik bakımdan büyük bir değişim olduğunu belirtmeliyiz.

⁸⁰⁹ *yaşlıg* NF 65-12 (yaşlı, yaşça büyük); *yaşlıg* 77-3 ME ~ *yaşlu* 101-3 ME (yaşlı, ihtiyar); *yaşlı* 271-10 GT (yaşlı); *yaşlı* 284b-7 İM (yaşlı).

⁸¹⁰ *yaşna-dı* 579-477 DLT (şimşek çakmak, parlamak), *yaşna-dı* 579-477 DLT (ayna, leğen vb. şeyler parlamak); *yaşna-dı* 24-3 ME ~ *yışna-dı* 24-3 ME (parlamak); *yaşna-sa* 173 MSD (parlamak, parıldamak).

yatķuz-: Yeni Uygurcada *yatķuz-* fiili; ‘yatırmak, yerleştirmek, dökme, düz hâle getirmek, atmak’ anlamlarına gelmektedir: *adil balini harviĝa yatķuzup* ‘Adil, çocuĝu arabaya yatırıp’ (UTİL, 1998: 409). *BS*’de ‘yatırmak’ anlamında kullanılmıştır: *tügmen beşida arķa-arkidin yatķuzup* ‘Deĝirmen başında art arda yatırıp’ (*BS*, 105). *Heyder Begni yelkisidin besip oņdisiĝa yatķuzdi* ‘Haydar Bey’i omzundan basıp saĝına yatırdı’ (*BS*, 105).

Eski Türkçede ‘uzanmak, uykuya yatmak; (göçebeler için) bir yere yerleşmek’ anlamlarına gelen *yat-* (Clauson, 1972: 884) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-gUr-* eki getirilerek türetilen *yatĝur-* fiili; ‘yatırmak, yere yatırmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 888). Eski Uygurcadan itibaren görölmektedir⁸¹¹.

Taranan eserlerde *-gUr-* ve *-Ur-* ettirgen çatı ekleriyle türetildiĝi görölen fiil, ‘yatırmak’ anlamına gelmektedir. Yeni Uygurcaya bakıldığında ise *yat-* fiili için *-kUz-* ettirgen çatı eki kullanılmaktadır. Ancak semantik bakımdan taranan eserlerle kıyaslandığında hiçbir fark görölmemekte ve tarihî eserlerdeki anlamını korumaktadır.

yatlık: Yeni Uygurcada *yatlık* ismi; ‘yabancı olma hâli, evli (kadın için)’ anlamlarına gelmektedir: *yatlık bol-* ‘Evlenmek (kadın için)’ (Schwarz, 1992: 775). *BS*’de ‘evli kadın’ anlamında kullanılmıştır: *uniņ siĝlisi Bibi Möhterem Ğenim allıķačan yatlık boluş yeşsidin halkıp* ‘Onun kız kardeşi Bibi Möhterem Hanım çoktan evlenme yaşından (yaşını) gećip’ (*BS*, 296). *KYAS*’de *yatlık* ismine rastlanmamıştır.

‘Yabancı, bilinmeyen, acayip, tuhaf’ anlamlarına gelen *ya:t (-d)* (Clauson, 1972: 882) ismine, isimden isim yapım eki getirilerek türetilen *yatlık* ismi, ‘yabancılık’ anlamına gelmektedir. Taranan eserlerde *DN*’de (*DN*, 373) rastlanmaktadır⁸¹².

DN’de ‘yabancılık’ [*yatlıĝ ĥicābın* (*DN*, 373)] anlamıyla görölen isim, Yeni Uygurcada *yatlık* biçiminde yaşamaktadır. *Yatlık* ismi; ‘yabancılık, yabancı olma hâli’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘evli kadın’ anlamını kazanmıştır.

⁸¹¹ *yatjur-up* LXV.4 İKP (yatırmak); *yatĝur-maķ* EUTS ~ *yatur-maķ* EUTS (yatırmak, uzatmak); *yatĝur-madı* 3331 KB (yatırmak); *yatķur-* NF ~ *yatĝur-dı* 9-9 NF ~ *yatur-dılar* 8-9 NF (yatırmak); *yatur-dı* 20-8 ME (yatırmak, uyutmak); *yatqır-dı* 94 Kİ (yatırmak, uyutmak); *yatkır-* 55a-10 TZ (yatırmak); *yatĝur-* 237b-7 İM ~ *yatķur-* 454a-3 İM (yatırmak); *yatkur-dı* 396 AL (yatırmak); *yatķuz-maķ* 307-4554 KYAS ~ *yatķur-maķ* 307-4553 KYAS (yatırmak).

⁸¹² *yatlıĝ* 373 DN (yabancılık).

yavaş: Yeni Uygurcada *yavaş* ismi; ‘sakin, barışçıl, sessiz, sadık; alçak (ses), yavaş, ağır’ anlamlarına geldiği görölmektedir: *bir yamandin kork, bir yavaştin kork* ‘Bir kötöden kork, bir uysaldan’ (UTİL, 1998: 528). BS’de ‘sakin, uysal, sadık’ anlamlarında kullanılmıştır: *uniň iřčan, yavaş hem cebdeslikige* ‘Onun çalışkan, sakın hem çevikliğe’ (BS, 387). *yavaş, mömin, rayiş idi* ‘Sadık, imanlı, itaatkâr idi’ (BS, 473).

**Yava*:- fiiline, fiilden isim yapım eki olan -ř+ eki getirilerek türetilen *yavaş* (*yava:ř*) ismi; ‘yumuşak, nazık, barışçıl’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 880). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görölmektedir⁸¹³.

İlk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde görölen ‘asil, soylu, aziz [*aya yavaşım* ‘Ey azîzim!’ (M, 10-27)], yavaş, sakın [*yavaş mîngülerke minip* ‘yavaş hayvanlara binip’ (M, 51-50)], yumuşak huylu’ [*yawaş kişi* ‘yumuşak huylu adam’ (DLT, 449-352)] anlamlarındaki isim; Yeni Uygurcada *yavaş* biçiminde yaşamaktadır. *Yavaş* ismi; ‘sakin, uysal’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca ‘aşağı tonda, alçak ses’ anlamlarını kazanmıştır.

yavuzluk: Yeni Uygurcada *yavuz* ismi; ‘merhametsiz, rezil, şefkatsiz’ anlamlarına gelmektedir: *yavuz adem* ‘Merhametsiz adam’ (UTİL, 1998: 532). Yeni Uygurcada *yavuzluk* ismi ise ‘kötü hareket yapmak’ anlamını taşımaktadır: *mekkarlık, yavuzluk kılğan tülkiniň iziğa* ‘Kurnazlık, kötölük yapan tilkinin izine’ (UTİL, 1998: 533). BS’de de ‘kötölük, fenalık’ anlamlarında kullanılmıştır: *kişilerge ziyanlık petivalarni ögitiş helkķe yavuzluk bolidu* ‘Kiřilere faydasız fetvaları öğretme, halka kötölük olacak (olur)’ (BS, 212). KYAS’de *yavuzluk* ismine rastlanmamıştır.

Clauson; ‘kötü, fena, bozuk, ahlaki açıdan kötü, elverişsiz, uğur’ anlamlarına gelen *yavız* isminin **yav-* kökünden türediğini belirtmektedir (Clauson, 1972: 881). Erdal ise **yavrı-* kökünden türediğini belirtmektedir (Erdal, 1991: 323). *Yavız* ismine,

⁸¹³ *yavaş* 0677 AY (yavaş, sakın); *yabaş* EUTS ~ *yavaş* EUTS (yumuşak huylu, sakın, rahim); *yavaş+ım* 10-27 M (yumuşak huylu, yavaş); *yabaş* ETG ~ *yawaş* ETG (yavaş, uysal); *yavaş* 6453 KB (yumuşak huylu); *yawaş* 449-352 DLT (yumuşak huylu insan, huysuz olmayan hayvan); *yavaş* 147 İML (tabiat ve görüşü hoş adam); *yavaş* 99 Kİ (bugünkü manasında); *yavaş* 12b-8 TZ (yavaş); *yavaş* 100-11 GT (uysal, sakın); *yavaş* 308-4566 KYAS (evcilleştirilmiş, uysal, söz dinler, yumuşak başlı).

isimden isim yapım eki getirilerek türetilen *yavuzluk* ismi; ‘kötülük, hayasızlık’ anlamlarına gelmektedir. Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁸¹⁴.

Taranan eserlerde⁸¹⁵ ‘kötü, fena, bozuk’ gibi olumsuz anlamı olan Eski Türkçedeki biçimiyle *yavız ~ yabız ~ yavuz* ismi; Yeni Uygurcada da aynı olumsuz anlamını taşımakta ve biçim olarak da *yavuz* olarak yaşamaktadır. *Yavuzluk* ismine bakıldığında da taranan eserlerdeki ‘kötülük, fenalık’ anlamlarını Yeni Uygurcada da koruduğu görülmektedir.

yayla-: Yeni Uygurcada *yayla-* fiilinin ‘bitki ile beslenmek (hayvanlar için), otlamak; rahatlamak, özgür olmak, gezmek’ anlamlarına geldiği görülmektedir. *BS*’de ‘özgür olmak’ anlamında kullanılmıştır: *tag arisida erkin azade yaylap* ‘Dağ arasında hür, özgür olup’ (*BS*, 4).

Eski Türkçede ‘yaz, bahar, ilkbahar’ anlamlarına gelen *ya:y* (Clauson, 1972: 980) ismine, isimden fiil yapım eki olan *+IA-* eki getirilerek türetilen *yayla-* fiili; ‘bir yere yerleşmek (yaz için), geçirmek (yazı)’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 982).

Taranan eserlere⁸¹⁶ bakıldığında ilk kez *ŞU*’da rastlanan *yayla-* fiili; ‘yaylaya çıkmak, yazlığa çıkmak, yazlamak’ (*ŞU*, D8) anlamlarıyla açıklanmaktadır. Karahanlı döneminde *DLT*’de ise bu fiil; ‘yazı geçirmek’ (*DLT*, 580-477) şeklinde açıklanmaktadır. Harezmi ve Kıpçak dönemlerinde de aynı anlamda kullanılan *yayla-* fiili; Çağataycaya ait *ŞD*’de ‘yaylaya çıkmak’ (*ŞD*, 83a-12) olarak açıklanmaktadır. Yeni Uygurcaya bakıldığında ise ‘ot yemek, otlamak; özgür olmak, rahatlamak’ anlamlarına gelmektedir. Görüldüğü gibi taranan tarihî eserlerle semantik bakımdan

⁸¹⁴ *yawuzluk* 38-76b3=65:1 RKÇ (kötülük, hayasızlık, musibet); *yawuzluk* 397-8 NF (kötülük); *yavuzluk* 46-4 ME (kötülük); *yawuzluk+nı* 98-2 MM (kötülük); *yawuzluk* 16a-7 İM ~ *yawuzluk* 1b-3 İM (kötülük, fenalık); *yavuzluk* 26-8 GT (kötülük).

⁸¹⁵ *yabız* BK D32 (fena, kötü); *yabız* 12 IrkB (kötü, fena); *yavız* 363 AB (kötü, bozuk); *yavız* 0109 AY (bozuk, kötü); *yabız* EUTS ~ *yavız* EUTS ~ *yavaz* EUTS (kötü, fena); *yavız* 313 ÇB (kötü); *yavaz* 65-23 M ~ *yavız* 58-40 M (kötü); *yabız* ETG ~ *yavız* ETG ~ *yavaz* ETG ~ *yavız* ETG (kötü); *yavuz* 321 KB (kötü); *yavuz* 54-40 DLT (kötü, bozuk, zavallı); *ya’uz* Ba 215 AH ~ *yavız* 215 AH (kötü, fena); *yavuz* 152 İML (kötü, fena); *yavuz* 99 Kİ (yavuz); *yavuz* 21a-8 TZ (kötü).

⁸¹⁶ *yayla-dim* ŞU D8 (yaylaya çıkmak, yazlığa çıkmak, yazlamak); *yayla-yur* 64 IrkB (yaylamak, yazı geçirmek); *yayla-mak* EUTS ~ *yayla-mak* EUTS (yazı geçirmek, yaylamak); *yayla-* ETG (yaz mevsimini geçirmek, yaylaya çıkmak); *yayla-dı* 580-477 DLT (yaz mevsimini geçirmek, yaylamak); *yayla-dı* 148-5 ME (yaylamak); *yayla-* 114 İML (yaz geçirmek) ~ *yazla-* 103 İML (yaz, ilkbahar geçirmek); *yayla-* 120 CC (yaylamak, yaz mevsimini yaylada geçirmek); *yaylak* TZ ~ *yaylav* 35a-8 TZ (yayla, yaylak, yazlık); *yayla-p* 83a-12 ŞD (yaylaya çıkmak); *yayla-mak* 308-4571 KYAS [yaylamak (hayvan sürülerinin yaylaya çıkartılması)].

karşılaştırıldığında büyük bir değişim görülen fiil, Yeni Uygurcada da *yayla-* biçiminde yaşamaktadır.

yaylak: (bk. *yayla-*) Yeni Uygurcanın fonetik özelliği (Çağataycadan itibaren görülen) gereği son sesin tonsuz olduğu *yaylak* ismi de ‘yayla, otlak, mera’ anlamlarını taşımaktadır: *yaylakka bar-* ‘Yaylaya gitmek’ (UTİL, 1998: 535). BS’de ‘yayla’ anlamında kullanılmıştır: *yêşil yaylaklar, tiniķ suluķ bulaklar* ‘Yeşil yaylalar, duru sulu bulaklar’ (BS, 33). *yêşil yaylakka öginip ketken Moņgul atliriniņ* ‘Yeşil yaylaya alışan Moğol atlarının’ (BS, 29).

Eski Türkçede *yayla:-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-g+* eki getirilerek türetilen *yayla:ğ* ismi; ‘yazın zaman geçirilen yer, yayla’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 981). Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren rastlanmaktadır⁸¹⁷.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘yayla, yazlık’ anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *yaylak* biçiminde yaşamaktadır. *Yaylak* ismi; ‘yayla, otlak’ anlamlarını korumaktadır.

yelpün-: Yeni Uygurcada fiilin son sesinin yuvarlaklaştığı *yelpü-* fiiline, dönüşlü çatı eki getirilerek türetilen *yelpün-* fiili; ‘yelpaze gibi nesneleri bir o yana, bir bu yana sallayarak rüzgâr çıkarılmak’ anlamlarına gelmektedir: *uniņ pēşanisige çüşüp turģan çaçliri seherniņ soğuk şamilida yelpünetti* ‘Onun alnına düşüp duran saçları seherin soğuk rüzgârında yellenirdi’ (UTİL, 1998: 572). BS’de ‘yellenmek’ anlamında kullanılmıştır: *atniņ yali yēnik şamalda yelpünüp* ‘Atın yelesi hafif rüzgârda yellenip’ (BS, 70). *ģaz boyun, ķomuş ķulak bolup, yayli yipektek yelpünüp turatti* ‘Kaz boyun, kamış kulak olup yelesi ipek gibi yellenip dururdu’ (BS, 258). KYAS’de *yelpün-* fiiline rastlanmamıştır.

Clauson; Eski Türkçede ‘esmek, yelpazelemek’ anlamına gelen *yēlpi-* fiilinin; ‘büyücülük, sihirbazlık’ anlamlarına gelen *yēlvi:* ismi ile bağlantılı olduğu görüşündedir. *Yēlvi:* isminin ise ‘rüzgâr’ anlamına gelen *yē:l* (Clauson, 1972: 916) ismi ile olan benzerliğinin tamamen tesadüf olduğunu, bu kelimenin Moğolcadan yapılan bir alıntı⁸¹⁸ olduğunu açıklamaktadır (Clauson, 1972: 919). Eski Türkçedeki

⁸¹⁷ *yaylay+īm* IrkB 78 (II, 86) (yayla, yazın oturulan yer); *yailık* EUTS (yazlık ev); *yaylağ* ETG (yayla), *yaylığ* ETG ~ *yaylık* ETG (yazın, yazlık); *yaylağ* 10-6 DLT (yayla, yazlık); *yaylağ* 179 İML (yaz geçirilecek yer); *yaylaq* 100 Kİ (yayla); *yaylağ+ı* 318 MSD (yaylak, yazın geçirildiği yer); *yaylak* 308-4570 KYAS (yayla, yazın oturulan yer).

⁸¹⁸ “*yilvi ~ yelbi ~ ilbe ~ yilbi* sihir, büyü; el becerisi, hüner” (Lessing, 2003: 643).

yelpi- fiiline, dönüşlü çatı eki *-n-* getirilerek türetilen *yelpin-* ‘kendi kendini yelpazelemek’ anlamına gelmektedir. Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁸¹⁹.

Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan *yelpi-* (NF, 235-15) ~ *yēlpi-* (AB, 480) fiili⁸²⁰, ‘yelpazelemek’ anlamına gelmektedir. ‘Yelpazelenmek, serinlemek’ anlamlarına gelen *yelpin-* fiili ise Yeni Uygurcada *yelpün-* biçiminde yaşamakta ve anlamlarını muhafaza etmektedir.

yem: (bk. **yēmek**) Yeni Uygurcada *yem* ismi; ‘hayvan (at, eşek, kuş vb.) yiyeceği, hayvan yemi’ anlamlarına gelmektedir: *yem bermek* ‘Yem vermek’ (UTİL, 1998: 575). BS’de ‘yem, yiyecek’ anlamlarında kullanılmıştır: *ķurt-ķoŋguzlarġa yem bolup ketmidimu?! ‘Kurt [ve] böceklere yem olup gitmedi mi?!’* (BS, 44). *yem-ħeşekniñ kişlikidin ularġa bērilidiġan boġuzmu azlap* ‘Yem, kuru otun kıtlığından onlara verilen yiyecek de azalıp’ (BS, 29).

Eski Türkçede *yē:-* (? *ǵ-*) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-m+* eki getirilerek türetilen *yē:m* (? *ǵ-*) (II) ismi; ‘tek bir yemek, öğün; yiyecek, hayvan yiyeceği’ anlamlarına gelmektedir (Clason, 1972: 934). Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁸²¹.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan *yem* ~ *yim* ismi; Eski Uygur döneminde ‘yem, yemek’; Karahanlı Türkçesine ait KB’de ‘yem’ (KB, 975) ve aynı dönem eseri olan DLT’de ise ‘yiyecek’ (DLT, 241-210) ve ‘baharat’ (DLT, 446-350) anlamlarıyla kullanılmıştır. Görüldüğü gibi Karahanlı dönemine kadar hem ‘yiyecek’ hem ‘yem’ hem de ‘baharat’ anlamlarını kazanmıştır. Yeni Uygurcada ise anlamını daraltarak yalnızca ‘hayvan yemi’ anlamına gelmektedir.

yene: (bk. **yandur-**) Yeni Uygurcada ön ünlülü *yene* ve art ünlülü *yana* biçimlerinde yaşayan bu isim; ‘yine, tekrar, yeniden’ anlamlarına gelmektedir: *yamġur yene yaġdi* ‘Yağmur yine yağdı’ (UTİL, 1998: 577). BS’de ‘yine, tekrar’

⁸¹⁹ *yelpin-di* 489-391 DLT (kendi kendini yelpazelemek); *yēlpin-di* 186-7 ME (serinlenmek).

⁸²⁰ *yēlpi-yū* 480 AB (yelpazelemek, yellemek); *yilbi-mek* EUTS (esmek, yelpaze sallamak); *yilpi-* ETG (yellemek, yelpazelemek); *yelpi-yūr* 235-15 NF (yelpazelemek); *yelpi-* 163 CC (yelpaze ile hava vermek, yelpazelemek); *yilpi-* 189b-8 İM (yelpazelemek); *yelpi-mak* 309-4598 KYAS (hava vermek, yelpazelemek).

⁸²¹ *yim* EUTS (yem, yemek); *yim* ETG (yem); *yem* 975 KB ~ *yim* 3191 KB (yem); *yem* 446-350 DLT (baharat) ~ *yīm* 241-210 DLT (yiyecek, rızık); *yēm+i* 36-85b3=44:44 RKÇ (yemek); *yem* 98 Kİ (hayvan yemi); *yem* 23b-10 TZ (yem); *yem+din* 540 DN (yiyecek, yemek); *yem* 309-4600 KYAS (mısır, sığır yemi).

anlamlarında kullanılmıştır: *yene şu taķir yer* ‘Yine şu düz yer’ (BS, 33). *men yine bir işni oylap* ‘Ben yeniden bir işi düşünüp’ (BS, 52). *közlirini kıskan halda yine aşu terepke qaridi* ‘Gözlerini kısan vaziyette tekrar işte şu tarafa baktı’ (BS, 73). *cimliķni ahir yine özi buzdi* ‘Sessizliği sonra tekrar kendi bozu’ (BS, 81).

Eski Türkçede *yan-* (I) fiiline, zarf-fiil eki olan -A+ eki getirilerek türetilen *yana*: ismi; ‘tekrar, yine, yeniden, ve’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 943). Bütün dönemlerde rastlanmaktadır⁸²².

Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren görülen isim, Yeni Uygurcada *yene* ve *yana* biçimlerinde yaşamaktadır. *Yene* (*yana*) ismi; ‘yine, tekrar, yeniden’ anlamlarını korumaktadır.

yengil: Yeni Uygurcada *yengil* ismi; ‘hafif, anlamsız, boş; hızlı, acele’ anlamlarına gelmektedir: *rehmetcan yengil tin aldi* ‘Rehmetcan hafif[çe] nefes aldı’ (UTİL, 1998: 568). BS’de ‘hafif’ anlamında kullanılmıştır: *işik terepke qarap yengil çavak urdi* ‘Kapı taraf[ın]a bakıp hafif alkış tuttu’ (BS, 271). *bezide kol işariti bilen, bezide yengil baş silkiş bilen* ‘Bazen el işareti ile bazen hafif baş silkme ile’ (BS, 339).

Eski Türkçede ‘hafif olmak, hafiflemek’ anlamlarına gelen *yēni*:- (Clauson, 1972: 944) fiiline, fiilden isim yapım eki olan -l+ eki getirilerek türetilen *yēgil* ismi; ‘hafif, kolay’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 950). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁸²³.

⁸²² *yana* KT D10 (yine, tekrar); *yana* şU K5 ~ *yeme* şU D10 ~ *yıçe* şU D2 (yine, yeniden); *yene* 0111 AY (yine, tekrar), *yme* 0149 AY (de/da- dahi); *yana* AB ~ *yene* AB 148 (yine tekrar), *yme* 61 AB (da/de, dahi, bile, yine); *yēne* XXIV.5 İKP (yine, yeniden, ve); *yime* 40 KİP ~ *yana* 37 KİP (yine, dahi); *yene* EUTS ~ *yine* EUTS ~ *yana* EUTS ~ *yeme* EUTS ~ *yime* EUTS ~ *yme* EUTS (yine, tekrar, yineden); *yana* 254 ÇB (ve, tekrar, yine, yeniden); *yana* 57 IrkB (yine, tekrar, sonra); *yana* 73-63 M (yine, tekrar, sonra, yeniden); *yanya* ETG ~ *yana* ETG ~ *yene* ETG ~ *yine* ETG ~ *yne* ETG ~ *ynē* ETG (yine); *yana* A31 KB (yine); *yana* 2-10 NF (yine); *yana* 42-28 DLT (ikinci defa, tekrar, yine, sonra); *yana* 9 AH ~ *yine* C 222 AH (yine, tekrar, daha); *yime* 33-3b1=33:34 RKÇ (ve), *yime* 35-11a3=39:57 RKÇ (yine, yine de, veya); *yana* 53-5 ME (yine, başka); *yana* 5-1 MM (yine, tekrar); *yana* 159 CC (yine); *yana* 204a-3 İM (yine, tekrar); *yana* GT ~ *yene* ? 4-6 GT (yine, tekrar, ikinci defa); *yana* 86 MSD (yine, tekrar); *yana* 294 LD (yine); *yene* K.V.18 AO (yine); *yene* 148 CC (yine, ikinci defa); *yene* 31a-8 TZ ~ *kene* 90a-4 TZ ~ *yene* 31a-8 TZ (yine); *yine* 330 DN ~ *yana* 275 DN (yine, tekrar); *yana* 11a-9 şD (yine, tekrar, ikinci kez); *yana* 97-5 BD (yine, tekrar); *yana* 401 AL (yine, bir kere daha); *yana* 301-4436 KYAS (başka, diğer; yine, tekrar).

⁸²³ *yigil* ETG (kolay, hafif); *yingil* EUTS (hafif); *yüngül* 28-58b3=7:189 RKÇ (hafif); *yüngül* 177-5 NF (hafif); *yüngül* 216-3 ME (hafif); *yingil* A.IV.19 AO (hafif); *yünül* 151 İML (yeğni, hafif); *yengil* CC ~ *yengül* 61 CC ~ *yüngül* 69 CC (hafif); *yüngül* 99 Kİ (hafif); *yengil* 14a-7 TZ ~ *yüngül* 14a-7 TZ (hafif); *yengil* 40a-6 İM (hafif, kolay); *yüngül*+rek 299-13 GT (hafif); *yengil* 259 DN (hafif); *yingil* 409 AL (yavaş); *yengil* 310-4605 KYAS ~ *yunul* 315-4706 KYAS [hafif (ağir olmayan)].

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan bu isim; Karahanlı döneminden itibaren *yüngül* (RKÇ, 28-58b3=7:189) biçiminde de görülmektedir. Semantik olarak bakıldığında ‘hafif, kolay’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *yengil* biçimiyle yaşayan isim; ‘hafif, kolay’ anlamlarını korumuş aynı zamanda ‘hızlı’ anlamını da kazanmıştır.

yengille-: (bk. yengil) Yeni Uygurcada *yengille-* fiili; ‘hafiflemek, hafif hâle gelmek, ruhi veya fiziki anlamda rahatlamak, azalmak, kısalmak’ anlamlarına gelmektedir; *çoñkur nepes elip yengillidi* ‘Derin nefes alıp rahatladı’ (UTİL, 1998: 569). BS’de ‘rahatlamak, hafiflemek’ anlamlarında kullanılmıştır: *ëgirlikini yokitip, yengillep* ‘Zorluğunu yok edip, rahatlayıp’ (BS, 420). KYAS’de *yengille-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yengil* ismine, isimden fiil yapım eki +*la-* getirilerek türetilen fiil; ‘hafiflemek’ anlamına gelmektedir. Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁸²⁴.

Karahanlı Türkçesinden itibaren ‘azalmak [*anlar kim küç kıldılar kınnı yünglumes* (RKÇ, 30-76a1=16:85)], hafiflemek [*yüñlidi* ‘Hastalıktan hafifledi’ (Kİ, 99)], hafif hâle gelmek’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *yengille-* olarak yaşamaktadır. *Yengille-* fiili; ‘hem gerçek hem mecazi olarak hafiflemek, hafif hâle gelmek, azalmak’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Ayrıca *yengille-* fiili; ‘kısalmak’ anlamını kazanmıştır.

yengillik: (bk. yengil) Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan +*lik* eki getirilerek türetilen *yengillik* ismi; ‘hafiflik, ciddiyetsizlik, anlamsızlık’ anlamlarına gelmektedir: *yengillik kil-* ‘Anlamsız olmak, çapkınlık yapmak’ (Schwarz, 1992: 795). BS’de ‘ciddiyetsizlik’ anlamında kullanılmıştır: *yengillik kilişka* ‘Ciddiyetsizlik yapmaya’ (BS, 173). *sella karamlık yaki yengillik* ‘Biraz kabalık veya ciddiyetsizlik’ (BS, 173). KYAS’de *yengillik* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yengil* ismine, isimden isim yapım eki +*lik* getirilerek türetilen isim; ‘hafiflik’ anlamına gelmektedir. Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁸²⁵.

⁸²⁴ *yünglü-mes* 30-76a1=16:85 RKÇ (hafiflemek); *yüñli-di* 99 Kİ (hastalıktan hafiflemek).

Karahanlı Türkçesinden itibaren ‘hafiflik’ [*yüngüllük*in hem *ağırlık*ın (RKÇ, 29-32a2=9:41)] anlamında görülen isim, Yeni Uygurcada *yeñgillik* olarak görülmektedir. *Yeñgillik* ismi, ‘gerçek ve mecazi olarak hafiflik’ anlamını korumaktadır. Ayrıca ‘ciddiyetsizlik, basitlik, anlamsızlık’ anlamlarını kazanmıştır.

yeñsiz: Yeni Uygurcada *yeñsiz* ismi, ‘yensiz’ anlamına gelmektedir. BS’de ‘kolsuz, yensiz’ anlamlarında kullanılmıştır: *yeñsiz ton kiygen* ‘Kolsuz giysi giyen’ (BS, 429). *sérík reñlik, yeñsiz rahibçe kiyimni kiydi* ‘Sarı renkli, kolsuz rahiplere özgü giysiyi giydi’ (BS, 428). KYAS’de *yeñsiz* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘giysinin kolu, yen’ anlamlarına gelen *yēñ*⁸²⁶ (Clauson, 1972: 940) ismine, isimden isim yapım eki +sIz getirilerek türetilen *yeñsiz* ismi, ‘yensiz’ anlamına gelmektedir. Taranan eserlerde AL’de (AL, 407) rastlanmıştır⁸²⁷.

Karahanlı döneminden itibaren rastlanan *yīng* ~ *yēng* ismi, ‘elbise kolu’ anlamına gelmektedir. AL’de görülen *yingsiz* ise ‘yensiz’ [*faş kıldı ilge köngleksiz beden yingsiz ilik* ‘aleme gömleksiz, yensiz ve iliksiz bedenimi açıverdi’ (AL, 407)] anlamında kullanılmıştır. Yeni Uygurcada *yeñsiz* olarak yaşayan bu isim, ‘yensiz’ anlamını korumaktadır.

yetküz-: Yeni Uygurcada *yetküz-* fiili; ‘iletmek, ulaştırmak, yetiştirmek; birine bir şey getirmek’ anlamlarında görülmektedir: *mēniñ salimimni yoldaşlarğa yetküzün* ‘Benim selamımı arkadaşlara iletiniz!’ (Schwarz, 1992: 792). BS’de ‘ulaştırmak, eriştirmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *bu het bizge pirimizniñ avazini, hidini, işençini yetküzdi!* ‘Bu mektup bize pirimizin sesini, kokusunu, inancını getirdi’ (BS, 9). *mana bugün oğlınız sizni armanijizğa yetküzdi* ‘İşte bugün oğlunuz, sizi arzuza ulaştırdı’ (BS, 49). *peygamber mertivisige yetküzdi* ‘Peygamber mertebesine eriştirdi’ (BS, 217). KYAS’de *yetküz-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘yetişmek, birine yetişmek; yeterli olmak, gerekeni yakalamak, ulaşmak’ anlamlarına gelen *yēt-* (II) (Clauson, 1972: 884) fiiline, ettirgen çatı eki

⁸²⁵ *yüngüllük+in* 29-32a2=9:41 RKÇ (hafiflik); *yüngüllük* 333-12 GT (hafiflik); *yīngillik* 392 DN (hafiflik).

⁸²⁶ *yīng* 3541 KB (elbise yeni); *yīñ* DLT ~ *yīñ* 323-263 DLT (yen); *yēng+imni* 422-11 NF (yen); *yēng* 89-7 ME (yen); *yeñ* 166 İML (giyim kol); *yēng* 6 CC (elbise kolu); *yīn* 98 Kİ (kolun yeni, elbisenin kola gelen ağzı); *yēñ* 31a-3 TZ (elbise kolu); *yañ* 12b-8 DM (elbise kolu); *yēng* 419b-2 İM ~ *yīng* 134b-8 İM (elbise kolu); *ēng* 261-1 GT (yen, elbisenin kol kısmı); *yēng+ini* 425 LD ~ *yīng* 328 LD (elbise kolu); *yīñ* 311-4639 KYAS (elbise kolu).

⁸²⁷ *yingsiz* 407 AL (yensiz).

olan *-gUr-* eki getirilerek türetilen *yetgür-* fiili; ‘ulaşmasına yardımcı olmak, ulaştırmak’ anlamlarına gelmektedir (Erdal, 1991: 755). Karahanlı dönemine ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁸²⁸.

Taranan eserlere bakıldığında Karahanlı döneminden itibaren rastlanan fiil; ‘yetiştirmek, eriştirmek’ anlamlarında kullanılmaktadır. Kullanılan ettirgen çatı ekinin farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Örneğin Karahanlı döneminde *-Ur-* ettirgen çatı eki kullanılırken Harezmi eseri olan *NF*’de *-gUr-* ettirgen çatı ekinin de kullanıldığı görülmektedir: *yetgür-eyin* (NF, 415-4). Yeni Uygurcada *-kUz-* ettirgen çatı eki getirilerek türetilen *yetküz-* fiili; ‘ulaştırmak, eriştirmek’ anlamlarına gelmekte yani taranan eserlerdeki anlamlarını korumaktadır.

yettinçi: Yeni Uygurcada iç seste ünsüz ikizleşmesi görülen *yettinçi* ismi, ‘yedinci’ anlamına gelmektedir. BS’de de ‘yedinci’ anlamında kullanılmıştır: *yettinçi bab* ‘Yedinci bab’ (BS, 158).

Eski Türkçede ‘yedi’ anlamına gelen *yètti*: (*yèddi*;) (Clauson, 1959: 20) ismine, isimden isim yapım eki olan *+(X)nç* eki getirilerek türetilen *yètinç* (*yèddinç*)⁸²⁹ ismi, ‘yedinci’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 892).

yègîlik: Yeni Uygurcada son hecedeki dar ünlünün genişlediği *yèga* isminden türetilen *yègîlik* (*Yèga* ismi, isimden isim yapım eki aldığı ikinci hece açık orta hece hâline geldiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ikinci hecedeki /a/ ünlüsü /i/’ye döner.] ismi; ‘savaş, mücadele, düşmanlık’ anlamlarında görülmektedir: BS’de ‘savaş, mücadele’ anlamlarında kullanılmıştır: *kèyinki uruş*, *yègîlik* ‘Sonraki savaş, mücadele’ (BS, 431).

Eski Türkçede ‘düşman, muhalif’ anlamlarına gelen *yağı*: (*d-*)⁸³⁰ (Clauson, 1972: 898) ismine, isimden isim yapım eki olan *+Ilk* eki getirilerek türetilen *yağı.lık* (*d-*)

⁸²⁸ *yetür-ür* 2029 KB (yetirmek, yetiştirmek); *yetür-düngiz* 33-46a2=34:27 RKÇ (ulaştırmak); *yetgür-eyin* 415-4 NF ~ *yetür-sün* 141-12 NF (yetiştirmek); *yetgür-di* 26-2 ME ~ *yetür-di* 9-7 ME (ulaştırmak); *yètür-* 86-4 MM (yetiştirmek, ulaştırmak); *yetkir-* 147 CC (ulaştırmak, sevk etmek); *yetkir-di* 38b-7 TZ (erişmek); *yitkür-* 265b-6 İM (ulaştırmak); *yitür-düng* 261-5 GT (eriştirmek, yetiştirmek); *yitkür-gil* 468 MSD ~ *yitkür-üp* 779 MSD ~ *yitür-di* 125 MSD (ulaştırmak, eriştirmek); *yitkür-* 1109 LD (yetiştirmek, ulaştırmak); *yitkür-* 251 DN (eriştirmek, ulaştırmak); *yitkür-di* 105b-2 ŞD (yetiştirmek, ulaştırmak); *yitkür-* 112-5 BD (yetiştirmek, ulaştırmak); *yitgür-üb* 406 AL ~ *yitkür-günce* 410 AL (yetiştirmek).

⁸²⁹ *yitinç* KT K5 (yedinci); *yetinç* 5-8 NF (yedinci); *yittinçi* 514-14 BD (yedinci); *yetançi* 310-4611 KYAS (yedinci).

⁸³⁰ *yağı* KT D9 (düşman); *yağı+lar* 47 KİP (düşman); *yağı+g* 34 IrkB (düşman); *yağı* 202 AB (düşman); *yağı+lar* 75 ÇB (düşman); *yağı* 0148 AY (düşman); *yağı* EUTS (düşman); *yağı+lar* 5-9 M

ismi, ‘düşmanlık’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 903). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁸³¹.

Taranan eserlerde ilk kez Köktürk döneminde rastlanan *yagı* (KT, D9) ismi, ‘düşman’ anlamına gelmektedir. Yeni Uygurcada ise *yêga* biçiminde ve ‘bela, afet, savaş, düşman’ anlamlarında görülmektedir. Görüldüğü gibi *yêga* ismi, anlam genişlemesine uğramıştır. Eski Türkçedeki biçimiyle *yağılık* ismi; ‘düşmanlık, savaş’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcadaki yaşayan biçimiyle *yêgilik* ismi aynı anlamlarını korumaktadır.

yêkil-: Yeni Uygurcada *yak-* fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *yêkil-* (Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği kapalı heceli *yak-* fiili ek aldığı ilk hece açık hece konumuna geçtiği için ilk hecede bulunan /a/ ünlüsü /è/’ye döner.) fiili; ‘yakılmak’ anlamına gelmektedir: *ikkisi tamak yep bolğandin keyin öyge çirağ yêkildi* ‘İkisi yemek yedikten sonra eve kandil yakıldı’ (UTİL, 1998: 715). BS’de ‘yakılmak’ anlamında kullanılmıştır: *çédirlarniñ aldi-keynige yêkilğan sansız gülhanlar* ‘Çadırların önü [ve] arkasına yakılan sayısız ateşler’ (BS, 42). *mêhmanhanıga çirağ yêkildi, öy içi ap’ağ yorudi* ‘Misafirhaneye kandil yakıldı, ev içi apak aydınlandı’ (BS, 5). *altundin soğulğan daş kazanga ot yêkilğanidi* ‘Altından dövülen büyük kazana ateş yakılmıştı’ (BS, 307).

Eski Türkçede ‘ateşlemek, yakmak’ anlamlarına gelen *yak-* (III) (Clauson, 1972: 897) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* getirilerek türetilen *yakıl-* fiili, ‘yakılmak’ anlamına gelmektedir. Taranan eserlerde Karahanlı dönemi itibarıyla görülmektedir⁸³².

(düşman); *yağı* ETG ~ *yâgi* ETG (düşman); *yağı* 101 KB (düşman); *yağı* 56-42 DLT (düşman); *yağı* 134 AH (düşman); *yağı* 33-67a1=35:6 RKÇ (düşman); *yağı+lar* 146-15 NF (düşman); *yağı* 12-7 ME (düşman); *yağı//u* K.VI.19 AO (düşman); *yağı* 145 İML (düşman); *yağı* 27 CC (düşman); *yağı* 95 Kİ (düşman); *yağı* 75 MSD (düşman); *yağı* 95 LD (düşman); *yağı* 57 DN (düşman); *yağı* 116b-3 ŞD (düşman); *yağı+sını* 132-35 BN (düşman); *yağı* 297-4370 KYAS (asi, serkeş, savaştağı düşman).

⁸³¹ *yağılık* EUTS (düşmanlık); *yağılık* 4226 KB (düşmanlık); *yağılık* 36-9a3=42:14 RKÇ (düşmanlık, haset), *yağılık+ıngız[dın]* 30-74b1=16:81 RKÇ (savaş); *yağılık* 124-8 ME (düşmanlık); *yağılık+lar* K.V.15 AO (düşmanlık); *yağılık+nı* 2617 LD (düşmanlık); *yağılık* 297-4371 KYAS (ayaklanma, isyan; düşmanlık).

⁸³² *yakıl-mış* 26-27a2=4:55 RKÇ (yakılmak); *yakıl-ıp* 705 MSD (yakılmak); *yakıl-ur* 549 LD (yakılmak); *yakıl-dı* 11a-6 ŞD (yakılmak); *yakıl-dı* 533-1 BD (yakılmak); *yakıl-mak* 298-4389 KYAS (yakılmak).

Karahanlı döneminden itibaren ‘yakılmak’ [*bağımka yaklıp hecr otı* ‘Ayrılık ateşi bağırma yakılıp’ (MSD, 705)] anlamında görülen fiil; Yeni Uygurcada *yêkil-* biçiminde yaşamaktadır. *Yêkil-* fiili, ‘yakılmak’ anlamını muhafaza etmektedir.

yêkinla-: (bk. yahşı) Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği *yak-* fiili, fiilden isim yapım eki alarak fiilin ilk hecesi açık hece konumuna geçtiği için ilk hecedeki /a/ ünlüsü /è/’ye dönerek *yêkin* biçimini almıştır. *Yêkin* ismine, isimden fiil yapım eki +*la-* getirilerek türetilen *yêkinla-* fiili; bir ‘kişi veya nesneye yaklaşmak, yakınlaşmak’ anlamlarına gelmektedir: *Keşkerge yêkinlap kalduk* ‘Kâşgar’a yaklaştık’ (Schwarz, 1992: 814). *BS*’de ‘yaklaşmak, yakınlaşmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *ikki tereptin özige yêkinlap kelgen ikki Cuŋarni birdinla kıliç urup* ‘İki taraftan kendine yaklaşıp gelen iki Cunar’ı ansızın kılıç vurup’ (*BS*, 75). *ademmu uniŋ yëniğa yêkinlap keldi* ‘Adam da onun yanına yaklaşıp geldi’ (*BS*, 234). Eski Türkçede *yak-* (*II*) fiiline, fiilden isim yapım eki -*n+* eki getirilerek türetilen *yakin* ismi, ‘yakın (zaman, yer, kan bağı)’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 904). Taranan eserlerde yalnızca *TZ*’de (*TZ*, 30a-5) rastlanmıştır⁸³³.

yêkinlik: (bk. yêkinla-) Yeni Uygurcada *yêkinlik* isminin ‘yakınlık, dostluk’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *yêkinlik dericisi* ‘Yakınlık derecesi’ (*UTİL*, 1998: 720). *BS*’de ‘yakınlık, dostluk’ anlamlarında kullanılmıştır: *u asta–asta bir hil yêkinlik bilen illiklikni sezdi* ‘O yavaş yavaş bir çeşit dostluk ile sıcaklığı hissetti’ (*BS*, 381). *KYAS*’de *yêkinlik* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yakin* ismine, isimden isim yapım eki olan +*ilk* eki getirilerek türetilen *yakınlık* ismi, ‘yakınlık’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 904). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁸³⁴.

Karahanlı Türkçesinden itibaren görülen isim; ‘yakınlık, dostluk, fiziksel olarak yakınlık’ [*yakınlık tişi birle* ‘dişi ile yakınlık’ (*MM*, 169-2)] anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada *yêkinlik* biçiminde yaşayan isim ‘hem mecazi hem gerçek anlamda yakınlık’ anlamını korumaktadır.

⁸³³ *yakinla-dı* 30a-5 *TZ* (yaklaşmak); *yakinla-mak* 298-4391 *KYAS* (yakınlaşmak, yaklaşmak, yanaşmak).

⁸³⁴ *yağukluk* 3296 *KB* (yakınlık); *yakınlık* 34-56a3=38:25 *RKÇ* (yakınlık, dostluk); *yakınlık* 23-3 *ME* (yakınlık); *yakınlık* 169-2 *MM* (yakınlık); *yakınlık* 5a-3 *İM* (yakın olma).

yemek: Yeni Uygurcada fiilden isim yapım eki olan -mAk+ eki getirilerek türetilen *yemek* ismi; ‘yenilmek için hazırlanan şey, yiyecek’ anlamlarına gelmektedir (UTİL, 1998: 734). BS’de ‘yiyecek’ anlamında kullanılmıştır: *bir töge bilen bir öküzge yemek-içmek bilen* ‘Bir deve ile bir öküzge yiyecek [ve] içecek ile’ (BS, 419).

Eski Türkçede ‘yemek’ anlamına gelen *yê:-* (? *ǵ-*) (Clauson, 1972: 869) fiiline, fiil isim yapım eki -mAk+ getirilerek türetilen *yemek* ismi, ‘yemek’ anlamına gelmektedir. Taranan eserlerde Harezmi döneminden itibaren görülmektedir⁸³⁵.

yênik: (bk. yengil) Yeni Uygurcada ilk hecesi açık ve ikinci hecesinde /i/ ünlüsü bulunduğu için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /e/’nin daralarak /è/’ye döndüğü *yênik* isminin ‘hafif, kolay, hızlı; kolay sindirilen (yemek); dertli; ruhsal bakımdan çok hassas; çok zorlanmadan; güçsüz, hafifçe’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *yamanlıkniñ yoli yênik, yahşılıkniñ yoli êgir* ‘Kötülüğün yolu kolay, iyiliğin yolu ağır’ (UTİL, 1998: 738). BS’de ‘hafif, rahat’ anlamlarında kullanılmıştır: *Barat Elem ‘uh’ dep yênik tindi* ‘Barat Elem uh diye rahat[ça] nefes aldı’ (BS, 101). *Apak Hoca qolini yênik silkip* ‘Apak Hoca elini hafif sallayıp’ (BS, 184). *özini erkin, yênik, huşhuy sêzeleytti* ‘Kendini hür, rahat, neşeli hissedebilirdi’ (BS, 470).

Eski Türkçede *yêni:-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan -g+ eki getirilerek türetilen *yênik* ismi; ‘hafif, kolay’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 950). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁸³⁶.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait AY’de rastlanan *yênig* (AY’deki biçimi) ismi; *yênig köñül tutmadın* ‘Değersiz bir gönül yaratmadan’ (AY, 1018) *ayag yênik têtir* ‘saygı hafif kalır’ (AY, 0307) örneklerinde olduğu gibi ‘hafif, değersiz’ anlamlarıyla kullanılmıştır. KB’ye bakıldığında da ‘hafif’ anlamıyla kullanıldığı görülen *yinik* (KB’deki biçimi) isminin, *yinik boldı yük* (KB, 195) kullanımıyla Eski Uygurcadaki anlamını muhafaza ettiği söylenmelidir. Yeni Uygurcadaki biçimiyle *yênik* ismi; ‘hafif, kolay, hızlı; kolay sindirilen (yemek); dertli; ruhsal bakımdan çok hassas; çok

⁸³⁵ *yemek* 185-8 NF (yemek); *yemek+din* 298-3 MM (yemek); *yimek* 94 İML (yemek); *yemek* 81b-11 TZ (yemek); *yemek* 6b-3 DM (yemek); *yimek* 231b-8 İM (yemek); *yimek* 166-11 GT (yemek); *yimek+ke* 553 MSD (yemek); *yimek+din* 381 DN (yemek); *yimek+ke* 28-4 BD (yeme, yiyiş); *ye-mak* 309-4601 KYAS (yemek).

⁸³⁶ *yênig* 1018 AY (hafif, kolay); *yinik* EUTS (hafif, kolay, değersiz); *yinik* ETG (kolay, hafif); *yinik* 195 KB (hafif); *yenek* 310-4604 KYAS [hafif (ağır olmayan)].

zorlanmadan; güçsüz, hafifçe' anlamlarına gelmektedir. Görüldüğü gibi *yènik* ismi Yeni Uygurcada yeni anlamlar kazanmıştır.

yègil-: Yeni Uygurcada *yègil-* (Kapalı tek heceli *yey-* fiili, ek aldığı ilk hece açık hece konumuna geçtiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /e/ ünlüsü /è/'ye döner.) fiili, 'yenilmek' anlamına gelmektedir: *padişah leşkerliri yègilip* 'Padişah[ın] askerleri yenilip' (UTİL, 1998: 731). *BS*'de 'yenilmek, mağlup olmak' anlamlarında kullanılmıştır: *uniñ katili yègildi* 'Onun katili yenildi' (BS, 476). *Qazaqlardın yègilip kaytip* 'Kazaklardan (Kazaklara) yenilip dönüp' (BS, 290). *KYAS*'de *yègil-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede 'yenmek, ele geçirmek' anlamlarına gelen *yey-* (Clauson, 1972: 942) fiiline, edilgen çatı eki getirilerek türetilen *yengil-* fiili, 'yenilmek' anlamına gelmektedir. Kıpçakçaya ait eserlerde rastlanmaktadır⁸³⁷.

Taranan eserlerde ilk kez Karahanlı döneminde rastlanan *yey-*⁸³⁸ fiili; 'yenmek, galip gelmek' anlamlarına gelmektedir. Harezmi, Kıpçak ve Çağataycada da aynı anlama gelmektedir. Yeni Uygurcaya bakıldığında da 'yenmek, galip gelmek' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *yègil-* fiili; tıpkı *GT* (*GT*, 308-12) ve *CC*'de (*CC*, 23) olduğu gibi Yeni Uygurcada da 'yenilmek, mağlup olmak' anlamlarına gelmektedir.

yèpiḡ: (bk. *yèpil-*) Yeni Uygurcada *yèpiḡ* (*Yap-* fiili, ek alarak fiilin ilk hecesi açık hece konumuna geçtiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /a/ ünlüsü /è/'ye döner.) ismi; 'kapatılan, kapalı, örtülen, gizli' anlamlarında görülmektedir: *yèpiḡ işik* 'Kapalı kapı' (Schwarz, 1992: 811). *BS*'de 'kapalı' anlamında kullanılmıştır: *üstü yèpiḡ lapaslardın ötüp* 'Üstü kapalı çardaklardan geçip' (BS, 327).

Eski Türkçede *yap-* (? *ḡ-*) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-g+* eki getirilerek türetilen *yapıḡ* (? *ḡ-*) ismi; 'kapak, kapsayan, yapı, inşa' anlamlarına gelmektedir

⁸³⁷ *yengil-mek* 23 CC (yenilmek); *yègil-se* 308-12 GT (yenilmek).

⁸³⁸ *yey-di* 614-510 DLT (Oğuz ve Kıpçak lehçesinde yenmek, galip gelmek); *yèng-se* 26-42b1=4:74 RKÇ (yenmek, galip gelmek, üstün gelmek); *yèng-mediler* 151-7 NF (yenmek, galip gelmek); *yèng-di* 36-5 ME (yenmek, galip gelmek); *yey-* CC ~ *yeng-* 56 CC (yenmek); *yèḡ-di* 24b-1 TZ (yenmek); *yey-di* 20a-10 DM (yenmek); *yey-* 114b-5 İM ~ *yèng-* 96a-1 İM (yenmek, galip gelmek); *yeng-er* 292-7 GT (yenmek, galip gelmek); *yèng-di* 312 MSD (yenmek, alt etmek); *yèng-er* 527 LD (yenmek); *yèng-* 407 AL (yenmek).

(Clauson, 1972: 873). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁸³⁹.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘kapak, örtü’ [*yapıg yapdı* (ME, 93-5), *ka’be’ning yabuğı* (İM, 346b-7)] anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *yèpiğ* biçiminde yaşamaktadır. *Yèpiğ* ismi; ‘kapalı, örtülü’ anlamlarına gelmektedir. Ayrıca *yèpiğ* isminin ‘gizli’ anlamını kazandığı görülmektedir.

yèpin-: Yeni Uygurcada *yèpin-* (Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği kapalı tek heceli *yap-* fiili, ek alarak fiilin ilk hecesi açık hece hâline geldiği için ilk hecedeki /a/ ünlüsü /è/’ye döner.) fiili; ‘giymek, örtmek, etrafını sarmak’ anlamlarında görülmektedir: *yotқан yèpin* ‘Yorgan örtmek’ (Schwarz, 1992: 811). BS’de ‘giymek, örtmek, etrafını sarmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *üstige kümüş tügmilik kök yipek tonni yèpin-* ‘Üstüne gümüş düğmeli, mavi ipek gocuğu giyin-’ (BS, 267). *üstige pahtilik segez çapani yèpin-* ‘Üstüne pamuklu kumaş cübbeyi giyinmek’ (BS, 404).

Eski Türkçede ‘inşa etmek (duvar vb.), (kapı) kapamak, birbirine yapıştırmak, bir şeyleri bir araya getirmek’ anlamlarına gelen *yap-* (? *ğ-*) (Clauson, 1972: 870) fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *yapın-* fiili; ‘yerleştirmek, gizlenmek, kapanmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 878). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁸⁴⁰.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülen ‘örtünmek (kendi kendine) [*çulğandı anıñ birle, yapındı anıñ birle* (ME, 137-8)], giyinmek’ [*yapuçsa iski ‘ābā* (GT, 157/13)] anlamlarındaki fiil, Yeni Uygurcada ‘kendi kendine örtünmek, giyinmek’ anlamlarında ve *yèpin-* biçiminde görülmektedir.

yèpiş-: (bk. yèpin-) Yeni Uygurcada *yèpiş-* (*Yap-* fiili, işteş çatı ekini aldığında fiilin ilk hecesi açık hece hâline geldiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /a/ ünlüsü /è/’ye döner.) fiili; ‘yapışmak, sıkıca tutmak; yakın olmak (Genelde olumsuz kullanılır.), asılmak, dik nesneye tırmanmak; rahatsız etmek,

⁸³⁹ *yapak+ı* 31-26 M (kapak); *yapıg* ETG (yapışkan); *yapıg* 93-5 ME (örtü); *yabov* 24 CC ~ *yapık* 14 CC (örtü); *yabuğ* 346b-7 İM (örtü); *yapıg* 302-4470 KYAS ~ *yapuk* 302-4471 KYAS (atın örtüsü, çul).

⁸⁴⁰ *yapın-* ETG (örtünmek); *yapın-mak* EUTS (örtmek, örtünmek); *yapın-dı* 479-383 DLT (kalkan vb. bir şeyle örtünmek), *yapın-dı* 479-383 DLT (kendi kendine kapıyı örtmek); *yapun-dı* 137-8 ME (örtünmek); *yapın-dı* 9a-5 TZ (örtünmek); *yapuç-sa* GT ~ *yabun-* ? 157-13 GT (örtünmek, giymek); *yapun-mak* 302-4473 KYAS (örtünmek, kollarını giysinin yenlerine sokmadan giysi giyivermek).

musallat olmak’ anlamlarıyla görülmektedir: *yèpişkan hotundin kaç, kaçkan hotunni koğla* ‘Yapışan hatundan kaç, kaçan hatunu kovala’ (UTİL, 1998: 683). BS’de ‘yapışmak, tutmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *tağarlarga mehkem yèpişti* ‘Çuvallara sıkı[ca] yapıştı’ (BS, 393).

Eski Türkçede *yap-* (? *d-*) fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *yapış-* fiili; ‘yapışmak, eklenmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 880). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁸⁴¹.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan bu fiil, Eski Uygur ve Karahanlı dönemlerinde ‘yapışmak’ anlamında görülmektedir. RKÇ’de ön ünlülü biçimiyle (*yepüş-*) (RKÇ, 36-55a1=43:43) de tespit edilen fiil, *yapuştular Tanğrıka* (RKÇ, 26-99a3=4:146) cümlesinde görüldüğü gibi ‘sımsıkı sarılmak’ anlamında kullanılmaktadır. Harezmi ve Kıpçakçaya ait eserlerde de ‘sıkıca tutmak, yapışmak’ anlamlarının kullanıldığı tespit edilen fiil; Yeni Uygurcada da ‘sıkıca tutmak’ anlamını muhafaza etmektedir. Ayrıca Yeni Uygurcada *yèpiş-* biçimiyle yaşayan fiil; ‘dik yere tırmanmak, asılmak’ anlamlarını da kazanmıştır.

yèriş: (bk. **yara**) Yeni Uygurcada *yèriş* (Kapalı tek heceli *yar-* fiili, fiilden isim yapım ekini aldığı ilk hece açık hece hâline geldiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliğinden dolayı ilk hecedeki /a/ ünlüsü /è/’ye döner.) ismi; ‘yarık, ayrık, yarılan, çatlak’ anlamlarını taşımaktadır: *yèriş yopurmaş* ‘Çatlak yaprak’ (UTİL, 1998: 693). BS’de ‘yarık, çatlak’ anlamlarında kullanılmıştır: *kelemdiki yèriş şudur!* ‘Kalemdeki yarık şudur!’ (BS, 416).

Eski Türkçede *yar-* (*ya:r-*) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *yaruk* (*I*) ismi; ‘yarık, çatlak, gedik, çatlakmış, bölünmüş, yarık’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 962). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁸⁴².

⁸⁴¹ *yapış-mak* EUTS (yapıştırmak, yanaşmak, yapışmak); *yapuş-tunğ* 6630 KB (yapışmak); *yapış-DLT* ~ *yapuş-dı* 474-379 DLT (yapışmak); *yap(u)ş-tılar* 26-99a3=4:146 RKÇ ~ *yepüş-gil* 36-55a1=43:43 RKÇ (sımsıkı sarılmak, yapışmak, dört elle sarılmak); *yapuş-* 268 AH (yapışmak, sarılmak); *yapuş-gıl* 45-15 NF (yapışmak, sıkıca sarılmak); *yapuş-tı* 85-4 ME (yapışmak, tutmak); *yapış-tı* 91 Kİ (bugünkü manasında); *yapış-tı* 32a-7 TZ (yapışmak); *yapış-* 98b-8 İM ~ *yapuş-* 289b-3 İM (yapışmak); *yapuş-tı* 34-10 GT (bir şeye yapışmak, kavramak); *yapış-tı* 1788 LD (yapışmak); *yapış-tı* 56a-11 ŞD ~ *yapuş-kan* 188a-12 ŞD (yapışmak, sıkıca tutmak); *yapış-mak* 302-4466 KYAS (birbirine yapışmak; tırmanmak için birbirine yapışmak; ip ya da ağaca tırmanmak).

⁸⁴² *yārag* 573-471 DLT ~ *yaruk* 451-354 DLT ~ *yirük* 452-355 DLT (yarık); *yaruk* 84-5 ME (yarık, çatlak); *yaruk* 92 Kİ (yarık, çatlak); *yarık* TZ ~ *yaruk* 20b-2 TZ (yarılmış); *yarık* 3a-10 DM (yarık, çatlak); *yarık* 460b-5 İM ~ *yaruk* 465a-8 İM (baş yarığı), *yarık* 129a-6 İM (yarık, delik), *yaruk* 130a-5 İM (ayaklardaki çatlak); *yaruk* 305-4515 KYAS ~ *yarug* 305-4513 KYAS (yarık, çatlak).

Taranan eserlerde ilk kez Karahanlı Türkçesi (DLT, 451-354) döneminden itibaren rastlanan isim; ‘yarık, çatlak’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcadaki biçimiyle *yèriḡ* ismi; ‘yarık, ayrık, çatlak’ anlamlarıyla göstermektedir ki tarihî süreçteki anlamlarını muhafaza etmektedir.

yèril-: (bk. yara) Yeni Uygurcada *yèril-* (Kapalı heceli *yar-* fiili, edilgen çatı ekini aldığı ilk hece açık hecede kaldığı için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /a/ ünlüsü /è/’ye döner.) fiili; ‘yarılmak, çatlamak, kırılmak; deri soyulup çirkin hâle gelmek (dudak, el vb.); çok dertlenmek’ anlamlarıyla görmekteyiz: *baş yèrilsa bök içide, kol sunsa yeḡ içide* ‘Baş yarılrsa şapka içinde, kol kırılrsa yen (elbise kolu) içinde [kalır]’ (UTİL, 1998: 693). *BS*’de ‘yarılmak, ayrılmak, çok acı çekmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *başliri yèrilḡan, put-ḡoli kèsilgen, yüzliri ḡaḡa boyalḡanidi* ‘Başları yarılmış, bacak [ve] eli kesilmiş, yüzleri kana boyanmıştı’ (BS, 77). *bu sözni anlap ḡelem heyrettin yèrildi* ‘Bu sözü anlayıp (anlayan) kalem, hayretten yarıldı’ (BS, 416). *ḡamal ve issiḡtin yüzi ḡaridap, tilim-tilim yèrilip ketkenidi* ‘Rüzgâr ve sıcaktan yüzü kararıp, dilim dilim yarılıp gitmişti’ (BS, 26).

Eski Türkçede *yar-* (*ya:r-*) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *yarıl-* fiili; ‘yarılmak, ayrılmak, yarmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 967). Taranan eserlerde Eski Uygurca itibarıyla görülmektedir⁸⁴³.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren ‘yarılmak [*adıḡıḡ karnı yarılmiḡ* ‘Aydın karnı yarılmış’ (IrkB, 6)], mecazi bakımdan yaralamak, parçalamak [*yürek yarılınḡıḡ* ‘yürek parçalayıcı’ (AY, 0132-0133)], parçalanmak, yarık açmak’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *yèril-* olarak yaşamaktadır. *Yèril-* fiili; ‘yarılmak, kırılmak’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘soyulmak, çatlamak (dudak, el) ve çok dertlenmek’ anlamlarını kazanmıştır.

yèrim: (bk. yara) Yeni Uygurcada kapalı heceli *yar-* fiiline, fiilden isim yapım eki getirildiğinde ilk hece açık hece konumuna geçtiği için Yeni Uygurcanın fonetik

⁸⁴³ *yarıl-miḡ* 6 IrkB (yarılmak); *yarılınḡıḡ* 0132 AY (kırıcı, yaralayıcı); *yarıl-ur* 61-7 M (yarılmak); *yiril-* ETG ~ *yarıl-* ETG (ayrılmak); *yarıl-maḡ* EUTS (yarılmak, ayrılmak, parçalanmak, çiçek açılmak); *yarıl-ur* 6139 KB (yarılmak); *yarıl-dı* 451-354 DLT (yarılmak), *yarıl-dı* 477-381 DLT (yarılıp kopmak, ayrılmak); *yarıl-ur* 31-33b3=19:90 RKÇ (yarılmak); *yarıl-dı* 12-16 NF (yarılmak, açılmak); *yarıl-dı* 156-3 ME (yarılmak); *yarıl-* 104 İML (yarık açmak); *yarıl-* 10 CC (yarılmak, çatlamak); *yarıl-* 143a-7 İM (yarılmak); *yarıl-dı* 372 MSD (yarılmak, ikiye bölünmek); *yarıl-dı* 1905 LD (yarılmak, bölünmek); *yarıl-maḡ* 304-4501 KYAS (yarılmak).

özelliği gereği ilk hecedeki /a/'nın /è/'ye döndüğü *yèrim* ismi; ‘yarım, yarı; orta; az, eksik’ anlamlarında görülmektedir: *yèrim mètir* ‘Yarım metre’ (UTİL, 1998: 694). BS’de ‘yarım, yarı’ anlamlarında kullanılmıştır: *ular Yekenge yèrim künlük yiraklıktiki* ‘Onlar Yarkend’e yarım günlük mesafedeki’ (BS, 36). *yèrim zağrini uşşak uvitip* ‘Yarım mısır ekmeğini ufak şekilde ufalayıp’ (BS, 113). *peygamber eleyhissalam pütün alemni ikkige ayrip, yèrimini İrak, yèrimini Şam* ‘Peygamber aleyhissalam bütün âlemi ikiye ayırıp yarımını Irak, yarımını Şam’ (BS, 313).

Eski Türkçede *yar-* (*ya:r-*) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-m+* eki getirilerek türetilen *yarım* ismi; ‘bölme, yarım’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 968). Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren görülmektedir⁸⁴⁴.

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan ve ‘yarı, yarım’ anlamlarına gelen isim; Yeni Uygurcada *yèrim* biçiminde ve taranan tarihî eserlerde olduğu gibi ‘yarım, yarı’ anlamlarında görülmektedir.

yêşil: Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecesi açık olan ve ikinci hecesinde /i/ bulunan kelimenin ilk hecesindeki /a/ ünlüsünün daralarak /è/'ye döndüğü *yêşil* ismi, ‘yeşil’ anlamına gelmektedir: *yêşil baş ördek* ‘Yeşil baş[lı] ördek’ (UTİL, 1998: 709). BS’de ‘yeşil’ anlamında kullanılmıştır: *yêşil yaylaklar, tinik sulu bulaklar* ‘Yeşil yaylalar, saf sulu kaynaklar’ (BS, 33). *unîñ müşükniñkidek sarguç yêşil közliri* ‘Onun, kedininki gibi sarımsı yeşil gözleri’ (BS, 95). *yêşil yaylakka öginip ketken Moñğul atliriniñ* ‘Yeşil yaylaya alışıp giden Moğol atlarının’ (BS, 29).

Eski Türkçede ‘taze; nemli, gözyaşı; genç’ anlamlarına gelen *ya:ş* (? *ñ-*) (Clauson, 1972: 975) ismine, isimden isim yapım eki olan *+l* eki getirilerek türetilen *yaşıl* (? *ya:şıl*) [*<yaş+sI-(X)l*] ismi; ‘taze bitki rengi, yeşil’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 978). Bütün dönemlerde görülmektedir⁸⁴⁵.

⁸⁴⁴ *yarım* 31-29 M (yarım); *yarım* ETG ~ *yartım* ETG (yarım); *yarım* EUTS (yarım); *yarım* 3226 KB (yarım); *yarım* 97-12 NF (yarım, yarı); *yarım* 453-355 DLT (nesnenin yarısı, yarım); *yarım* 453-355 DLT (her şeyden alınan tek parça); *yarım* 26-5b1=4:25 RKÇ (yarım); *yarım* 80-8 ME (yarım); *yarım* 177-2 MM (yarı, yarım); *yarım* 75 CC (yarım); *yarım* 93 Kİ (yarı); *yarım* TZ ~ *yarım* 20b-2 TZ (yarım); *yarım* 84a-8 İM (yarım, yarı); *yarım* 336-11 GT (yarım); *yarım* 53b-11 ŞD (yarım); *yarım* 448 BD (yarım, yarı); *yarım* 304-4502 KYAS (yarım).

⁸⁴⁵ *yaşıl* ügüz KT D17 (Sarı Irmak); *yaşıl* 51 IrkB (yeşil); *yaşıl* ETG (yeşil); *yaşıl* EUTS (yeşil); *yaşıl* 3 KB (yeşil); *yaşıl* DLT ~ *yâşıl* 32-19 DLT (yeşil); *yaşıl* 37-16 NF (yeşil); *yaşıl* 162-7 ME (yeşil); *yaşıl* 168 İML (yeşil); *yaşıl* 1 CC (yeşil); *yaşıl* 4a-2 TZ (yeşil); *yaşlu* tirek 6a-4 DM (yeşil direk), *yaşıl* 9a/7

Köktürk döneminde *yaşıl ügüz* ‘Sarı Irmak’ (KT, D17) tamlaması hariç görülen *yaşıl* [*İML* ve *DM*’de ön ünlülüdür: *yeşil* (İML, 168), *yeşil* (DM, 9a/7)] ismi, ‘yeşil’ anlamında kullanılmıştır. Yeni Uygurcada *yeşil* olarak yaşayan bu isim, ‘yeşil’ anlamını korumaktadır.

yêşil-: Kapalı tek heceli *yeş-* fiili edilgen çatı eki aldığında fiilin ilk hecesi açık hece konumuna geçtiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği bu hecedeki /e/, /è/’ye dönerek *yêşil-* (Karahanlı döneminden itibaren olduğu gibi ön sesi akıcıdır.) biçimini almaktadır. *Yêşil-* fiili; ‘çözülmek (problem vb.), gevşetilmek (ip, düğüm vb.); hastalıktan kurtulmak’ anlamlarında görülmektedir: *argamça yêşildi* ‘Urgan çözüldü’ (UTİL, 1998: 712). *BS*’de ‘gevşemek, çözülmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *Derviş Hoca yêşilip oturup çilimğa ot yaktı* ‘Derviş Hoca gevşeyip oturup tütüne ateş yaktı’ (BS, 14). *KYAS*’de *yêşil-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘gevşetmek, çözmek’ anlamlarına gelen *seş-* fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *seşil-* fiili; ‘çözülmek, gevşetilmek’ anlamlarına gelmektedir (Clouston, 1972: 857). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁸⁴⁶.

RKÇ ve *AL*’de (AL, 407) rastlanan fiil, ‘çözülmek’ anlamında geçmektedir. Örneğin *RKÇ*’de *egirik yeşilmeki* (*RKÇ*, 30-80b3=16:92) yani ‘somut anlamdaki çözülme’ söz konusudur. Yeni Uygurcaya bakıldığında *yêşil-* fiili; ‘gevşetilmek (ip, düğüm vb.)’ anlamının ‘yanı sıra problem çözülmek’ anlamını da kazanmıştır. Görüldüğü gibi somut anlamının yanı sıra soyut anlamda da kullanılmaktadır.

yêşillik: (bk. yêşil) Yeni Uygurcada *yêşillik* ismi; ‘yeşil bitkileri çok olan yer, yeşillik’ anlamlarına gelmektedir. *BS*’de ‘yeşillik’ anlamında kullanılmıştır: *yêşillik köygen, susiriğan tuprakın aççik çañ—tozan* ‘Yeşillik (ot) yanan, susayan topraktan acı toz toprak’ (BS, 32). *KYAS*’de *yêşillik* ismine rastlanmamıştır.

DM (yeşil); *yaşıl* 311b-1 İM (yeşil); *yaşıl* 5-11 GT (yeşil); *yaşıl* 270 MSD (yeşil); *yaşıl* 1563 LD (yeşil); *yaşıl* 143b-1 ŞD (yeşil); *yaşıl* 306-4543 KYAS (yeşil).

⁸⁴⁶ *seşil-* ETG (çözülmek); *şesil-mek* EUTS (çözülmek); *yêşil-meki* 30-80b3=16:92 RKÇ (çözülmek); *yışil-di* 407 AL (çözülmek).

Eski Türkçede *yaşıl* (? *ya:şıl*)⁸⁴⁷ ismine, isimden isim yapım eki +*lik* getirilerek türetilen *yaşillık* ismi, ‘yeşillik’ anlamına gelmektedir. Taranan eserlerde Harezmi döneminden itibaren rastlanmaktadır⁸⁴⁸.

Harezmi Türkçesine ait metinlerden itibaren ‘yeşillik’ [*ol darahtning uluğluğunu taķı körkini taķı yaşillıķını* (NF, 319-8/9), *yaşillık sarığ boldı, sargardı* (ME, 162-7)] anlamında görülen isim, Yeni Uygurcada *yēşillik* olarak yaşamaktadır. *Yēşillik* ismi; ‘yeşillik, yemyeşil otlar bulunan yer’ anlamlarına gelmektedir.

yētil-: (bk. yetküz-) Yeni Uygurcada *yētil-* (Kapalı tek heceli *yet-* fiili, ek aldığımda ilk hece açık hece hâline geldiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /e/ ünlüsü /è/’ye döner.) fiili; ‘büyüme, olgunlaşma, mükemmelleşme’ anlamlarında görülmektedir: *u yētilgen bir gül idi* ‘O büyüyen bir gül idi’ (UTİL, 1998: 690). BS’de ‘olgunlaşma, büyüme’ anlamlarında kullanılmıştır: *nurğun uruşlarğa katnişip pişşip–yētilgen Erka Beg aķır İsmā’il Ħan bilen uçrişip* ‘Çok savaşımlara katılıp olgunlaşıp büyüyen Erka Bey sonra İsmail Han ile karşılaşır’ (BS, 487). KYAS’de *yētil-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yēt-* (II) fiiline, edilgen çatı eki olan -*l-* eki getirilerek türetilen *yētil-* fiili; ‘varma, ulaşma; hazır olma, olgunlaşma, olgunluğa ulaşma’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 890). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁸⁴⁹.

Taranan eserlere bakıldığında ilk kez Karahanlı Türkçesine ait eserlerde rastlanan fiil; ‘ulaşma, yetişme, gelişme’ anlamlarıyla kullanılmıştır. Yeni Uygurcadaki biçimiyle *yētil-* fiili; ‘büyüme, olgunlaşma, mükemmelleşme’ anlamlarını kazanmıştır. ‘Ulaşma, yetişme’ anlamlarını kaybetmiştir.

yētiş-: (bk. yetküz-) Yeni Uygurcada *yet-* fiiline işteş çatı eki getirildiğinde ilk hece açık hece hâline geldiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliğinden dolayı ilk hecede bulunan /e/ ünlüsü daralarak /è/’ye döner. *Yētiş-* fiili; ‘yetişme, erişme’

⁸⁴⁷ *yaşıl* 51 IrkB (yeşil); *yaşıl* ETG (yeşil); *yaşıl* EUTS (yeşil); *yaşıl* 3 KB (yeşil); *yaşıl* DLT ~ *yāşıl* 32-19 DLT (yeşil); *yaşıl* 37-16 NF (yeşil); *yaşıl* 162-7 ME (yeşil); *yeşil* 168 İML (yeşil); *yaşıl* 1 CC (yeşil); *yaşıl* 4a-2 TZ (yeşil); *yaşlu tirek* 6a-4 DM (yeşil direk), *yeşil karbuş* 5b-10 DM (yeşil karpuz); *yaşıl* 311b-1 İM (yeşil); *yaşıl* 5-11 GT (yeşil); *yaşıl* 270 MSD (yeşil); *yaşıl* 1563 LD (yeşil); *yaşıl* 143b-1 ŞD (yeşil); *yaşıl* 306-4543 KYAS (yeşil).

⁸⁴⁸ *yaşillık+ını* 319-9 NF (yeşillik); *yaşillık* 162-7 ME (yeşillik); *yaşillık* 6 CC (yeşillik); *yeşillik* 5a-7 DM (yeşillik).

⁸⁴⁹ *yētil-* DLT ~ *yitil-di* 476-381 DLT (ulaşma); *yētil-se* 558 MSD (ulaşılma); *yētil-ip* 1278 LD (yetişme, olma, olgunlaşma); *yitil-gen* 182b-13 ŞD (yetişme, ulaşma); *yitil-di* 344 BD (ulaşma, ulaşılma, yetişme).

anlamlarında görülmektedir: *sa'adetlik künlerge yētiştuk* 'Saadetli günlere ulaştık' (UTİL, 1998: 689). BS'de 'ulaşmak, erişmek, yetişmek' anlamlarında kullanılmıştır: *Erebçe ve Parsçide hēçkim uniŋga yētişelmeytti* 'Arapça ve Farsçada hiç kimse ona yetişemezdi' (BS, 478). *yētişip, mehelliniŋ ser hıl, durdane kızliriğa aylanganıdi* 'Yetişip mahallenin seçkin kıymetli kızlarına dönüşmüştü' (BS, 127). KYAS'de *yētiş-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yēt-* (II) fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *yētiş-* fiili; 'yetişmek, erişmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 894). Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁸⁵⁰.

Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren 'yetişmek, erişmek [*yitişür cema'et müzdine* (İM, 64a-5)], ulaşmak [*bölek selāmları yētişip* 'hediye ve selamları ulaşip' (AO, A.IV.10)], varmak' anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *yētiş-* olarak yaşamaktadır. *Yētiş-* fiili; 'yetişmek, erişmek, ulaşmak, varmak' anlamlarını korumaktadır. Ayrıca *yētiş-* fiili; 'yeterli olmak, gelişmek, büyümek, yüksek bir seviyeye ulaşmak' anlamlarını kazanmıştır.

yēyil-: Yeni Uygurcada *yēyil-* (Kapalı heceli *yay-* fiiline, edilgen çatı eki getirildiğinde ilk hece açık hece hâline geldiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecedeki /a/, /è/'ye döner.) fiili; 'yayılmak, dağılmak, kaplamak; memnun olmak' anlamlarına gelmektedir: *uzun çaçliri tuprak üstige yēyildi* 'Uzun saçları toprak üstüne dağıldı' (UTİL, 1998: 743). BS'de 'yayılmak, dağılmak' anlamlarında kullanılmıştır: *keŋ yēyilğan derya süyi* 'Geniş[çe] yayılan nehir suyu' (BS, 389). *köz aldida yēyilip yatқан heyvetlik deryaniŋ ciddiy ēkinliri bilen sürlük қaynamliriğa қариди* 'Göz önünde dağılan heybetli nehrin güçlü akınları ile korkunç döngülerine baktı' (BS, 441).

Eski Türkçede 'yaymak, dağıtmak; yayımlamak' anlamlarına gelen *ya:d-* (Clauson, 1972: 883) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *yadı-l-* fiili;

⁸⁵⁰ *yētiş-ü* 525-426 DLT (yetişmek, ulaşmak); *yētiş-ip* A.IV.10 AO ~ *yitiş-ip* A.III.15 AO (yetişmek); *yētiş-ti* 6a-12 TZ (erişmek, yetişmek); *yētiş-* 64a-5 İM ~ *yitiş-* 465a-8 İM (yetişmek, ulaşmak); *yitiş-ti* 182-1 GT (erişmek, yetişmek); *yitiş-ti* 122a-13 ŞD (yetişmek, erişmek, ulaşmak); *yitiş-keç* 4-170 BD (yetişmek, varmak).

‘yayılmak, dağılmak, yayımlanmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 890). Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁸⁵¹.

Taranan eserlere bakıldığında Eski Uygurcadan itibaren rastlanan bu fiil; Çağatay dönemin de dâhil olmak üzere ‘yayılmak, dağılmak, genişlemek’ anlamlarında görülmektedir. Yeni Uygurcada bu anlamlarını korumasının yanı sıra ‘kurumak (güneş veya rüzgârda); memnun olmak, hoşnut olmak’ anlamlarını da kazanmıştır.

yêza: Yeni Uygurcada ikinci hecedeki ünlünün genişlediği *yêza* ismi; ‘köy, kırsal kesim’ anlamlarını karşılamaktadır: *yêza baziri* ‘Köy pazarı’ (Schwarz, 1992: 813). *BS*’de ‘köy’ anlamında kullanılmıştır: *yêza öyliri timtas ve hamuş idi* ‘Köy evleri sakin ve sessizdi’ (*BS*, 389). *şeherdin yêziğiçe* ‘Şehirden köye kadar’ (*BS*, 148).

Eski Türkçede ‘basit bir forma indirgemek, çözmek, açmak; eritmek’ anlamlarına gelen *yaz-* (*I*) (Clauson, 1972: 983) fiilinden türetilen *yazı:* ismi, ‘geniş ova’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 984). Bütün dönemlerde rastlanmaktadır⁸⁵².

Taranan eserlerde ilk kez Köktürk döneminde rastlanan *yazı* ismi; ‘ova, düzlük’ anlamlarında kullanılmaktadır. Karahanlı döneminden itibaren ‘ova, bozkır, açık alan’ anlamlarında görülmektedir. Yeni Uygurcaya bakıldığında ise *yêza* biçiminde yaşayan isim, ‘köy ve kırsal kesim’ için kullanıldığı tespit edilmektedir.

yêzil-: (bk. yêziğ) Yeni Uygurcada *yêzil-* (Kapalı heceli *yaz-* fiiline edilgen çatı eki getirildiğinde ilk hece, açık hece konumuna geçtiği için Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ilk hecede bulunan /a/ ünlüsü /è/’ye döner.) fiili; ‘yazılmak,

⁸⁵¹ *yadıl-tı* VII.2 İKP (yayılmak, dağılmak); *yadıl-ıp* 414 AB (yayılmak, dağılmak, genişlemek); *yadıl-u* 68 ÇB (yayılmak); *yadıl-gay* 1120 AY (yayılmak, dağılmak, genişlemek); *yadal-tı* 13-13 M ~ *yadıl-ıp* 19-46 M (yayılmak); *yādāl-* ETG ~ *yadıl-* ETG ~ *yayıl-* ETG (yayılmak, uzanmak), *yayıl-* ETG (sarsılmak); *yadal-mağ* EUTS ~ *yadıl-mağ* EUTS ~ *yatıl-mağ* EUTS ~ *yayıl-mağ* EUTS ~ *yıyıl-mağ* EUTS (yayılmak, dağılmak); *yadıl-ur* 2556 KB ~ *yayıl-sa* 2336 KB (yayılmak); *yayıl-dı* 112-6 NF (yayılmak); *yadıl-* 514-413 DLT ~ *yayıl-dı* 529-430 DLT (askerler, yabancılar vb. için dağılmak, yayılmak), *yadıl-dı* 477-381 DLT (yayılmak, serilmek); *yayıl-dı* 133-3 ME (yayılmak); *yayıl-* 15 CC (yayılmak); *yayın-dı* 5b-3 TZ (yayılmak); *yayıl-* 295a-8 İM (yayılmak); *yayıl-dı* 285-2 GT (yayılmak); *yayıl-dı* 2605 LD (yayılmak); *yayıl-dı* 7a-2 ŞD (yayılmak); *yayıl-mışlar* 21-1 BD (yayılmak); *yayıl-mağ* 308-4573 KYAS (yayılmak, serilmek, üstüne sel gibi su salıverilmek, sel basmak).

⁸⁵² *yazı* BK K5 (ova, step); *yazı+da* 22 T (ova); *yazı* ŞU D4 (yazı, ova); *yazı+da* 63-22 M (ova, düz yer); *yazı* ETG (ova, düzlük); *yazı* EUTS (ova, düz yer); *yazı* 21 KB (kır, ova); *yazı* 59-45 DLT (açık arazi, açıklık, kır, ova); *yazı+ka* 34-39a2=37:145 RKÇ (yazı, ova, düzlük); *yazı+ga* 14-1 ME (ova, kır); *yazı* 177 İML (düz yer, ova); *yazı* 93 Kİ (sahra); *yazı yer* 22a-1 TZ (yazı, kır); *yazı yir* 3a-6 DM (ova, sahra, bozkır); *yazı* 301b-6 İM (sahra, çöl); *yazı* 178-12 GT (boş ve açıklık yer, kır, sahra, metinde bilhassa çöl anlamında kullanılmıştır.); *yazı+da* 213 MSD (ova, bozkır); *yazı* 623 LD (ova); *yazı+sıda* 719 DN (ova, bozkır); *yazı+da* 188b-7 ŞD (boş ve açıklık alan); *yazı* 318-1 BD (ova, yayla, düz yer); *yazı* 308-4577 KYAS (taşra, kırsal, yazı).

kaydedilmek’ anlamlarına gelmektedir: *bu het ustilik bilen yezilgan* ‘Bu mektup ustalık ile yazılmış’ (UTİL, 1998: 708). *BS*’de ‘yazılmak’ anlamında kullanılmıştır: *ikkinçi mektupta mundağ gepler yezilganidi* ‘İkinci mektupta böyle sözler yazılmıştı’ (BS, 295). *Keşmir keğizige yezilgan bir parçe hetni aldi* ‘Kaşmir kâğıdına yazılan bir parça yazıyı aldı’ (BS, 8). *ular toğrisida mundağ terip ve süpetler yezilgan* ‘Onlar hakkında böyle tasvir ve sıfatlar yazılmış’ (BS, 491).

Eski Türkçede ‘yazmak’ anlamına gelen *yaz-* (III) (Clauson, 1972: 984), edilgen çatı eki *-l-* getirilerek türetilen *yazıl-* fiili; ‘yazı yazılmak’ anlamına gelmektedir. Kıpçakçaya ait eserlerden itibaren görülmektedir⁸⁵³.

Taranan eserlerde Kıpçak Türkçesinden itibaren rastlanan ve ‘yazılmak’ [*tengrige yazıldı* (İM, 70a-6), *altun suvı bilen yazıl-* (GT, 191-4)] anlamında görülen fiil; Yeni Uygurcada *yezil-* biçiminde yaşamaktadır. *Yezil-* fiili; ‘yazılmak’ anlamını korumasının yanı sıra ‘abone olmak, kayıt olmak’ anlamlarını kazanmıştır.

yigitlik: Yeni Uygurcada *yigitlik* ismi; ‘yiğitlere has, cesur; gençlik; damat; cesurluk’ anlamlarında görülmektedir: *yigit sözidin kaytmas, yolvas izidin* ‘Yiğit sözünden dönmez, kaplan izinden (geri adım atmaz)’ (Schwarz, 1992: 820). *BS*’de ‘gençlik, yiğitlik’ anlamlarında kullanılmıştır: *yigitlik goruri tutti* ‘Gençlik gururu tuttu’ (BS, 392). *yigitlik belgisi* ‘Yiğitlik belirtisi’ (BS, 447). *KYAS*’de *yigitlik* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘genç adam, güçlü, kuvvetli; genç kadın’ anlamlarına gelen *yigit* (Clauson, 1972: 911) ismine, isimden isim yapım eki olan *+lIk* eki getirilerek türetilen *yigitlik* ismi; ‘gençlik, yiğitlik’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 912).

Karahanlı Türkçesinden itibaren görülen isim; ‘yiğitlik, gençlik’ anlamlarında görülmektedir⁸⁵⁴. Yeni Uygurcada *yigitlik* biçiminde yaşayan bu isim; ‘yiğitlik, gençlik’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘damat’ anlamını kazanmıştır.

⁸⁵³ *yazıl-* 70a-6 İM (yazı yazılmak); *yazıl-mış* 299-7 GT (yazılmak); *yazıl-ur* 730 LD (yazılmak); *yazıl-mış* 157b-6 ŞD (yazılmak); *yazıl-dı* 897 DN (yazılmak); *yazıl-mak* 309-4579 KYAS (yazılmak).

⁸⁵⁴ *yigitlik* 231 KB (yiğitlik, gençlik); *yigitlik+ini* 263-16 NF (gençlik); *yigitlik* 254-223 DLT (gençlik); *yigitlik+ka* 35-63a1=40:67 RKÇ (gençlik, kuvvet çağı); *yigitlik* 140-5 ME (yiğitlik); *yeyitlik* 5 CC (gençlik); *yigitlik* 81b-4 İM (gençlik); *yigitlik* 322-13 GT (gençlik); *yigitlik+te* 658 MSD (gençlik); *yigitlik* 2379 LD (yiğitlik); *yigitlik* 365 DN (yiğitlik); *yigitlik+de* 19b-12 ŞD (yiğitlik); *yigitlik+ning* 71-1 BD (yiğitlik).

yığil-: Yeni Uygurcada *yığil-* fiili; ‘yığmak, yığılmak’ anlamlarında görülmektedir: *yigirme-ottuz kişi yığildi* ‘Yirmi otuz kişi toplandı’ (UTİL, 1998: 762). *BS*’de ‘toplanmak, yığılmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *düşenbe küni yığilip* ‘Pazartesi günü toplanıp’ (BS, 368). *uzundın bəri yığilip qalğan* ‘Uzun zamandan beri yığılıp (birikip) kalan’ (BS, 468). *KYAS*’de *yığil-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘toplamak, bir araya getirmek, geri getirmek, zapt etmek’ anlamlarına gelen *yığ-* (? *yı:ğ-*) (Clauson, 1972: 897) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *yığıl-* fiili, ‘yığılmak, toplanmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 901).

Taranan eserlerde⁸⁵⁵ ilk kez Köktürk döneminde rastlanan *yığ-* fiili; Köktürk ve Eski Uygur dönemlerinde ‘yığmak, toplamak, bir araya getirmek’ anlamlarına gelmektedir. Karahanlı dönemine bakıldığında *KB*’de ‘yığmak’ anlamının yanında ‘engel olmak, alıkoymak’ anlamlarının da kullanıldığı görülmektedir. *KB*’de *övkeng kelir erse yığ* (KB, 6097); keza aynı dönem eseri olan *RKÇ*’de *yığar olarnı yawuz işdin* ‘uzak tutar onları kötü işten’ (RKÇ, 28-34a1=7:157) gibi *yığ-* fiilinin farklı anlamlardaki kullanımları bulunmaktadır. Harezmi döneminde de ‘menetmek, yasaklamak’ (MM, 59-1) minvalindeki anlamlarıyla *yığ-* fiili görülmektedir. Kıpçak dönemi eserlerinden *İM* (İM, 84b-7) ve *Kİ*’de (Kİ, 87) de ‘yasaklamak, engel olmak’ anlamlarındaki kullanımlarına rastlanmaktadır. Önemli olan nokta şudur ki taranan Çağatay dönemi eserlerinde ‘yasaklamak’ anlamında değil ‘toplamak, derlemek’ anlamlarında görülmektedir. Yeni Uygurcaya bakıldığında ise *yığ-* fiili; ‘derlemek, toplamak ve bir şeyi durdurmak’ hatta ‘oldu bittiye getirmek’ anlamlarında görülmektedir. Tarihî süreçte de *yığ-* fiilinin anlamları arasında ‘engel olmak ve yasaklamak’ görülmüştür. Ayrıca Yeni Uygurcada ‘mecazi bakımdan güç, dikkat, hafızayı vb.ni bir konu üzerinde yoğunlaştırmak’ anlamında da *yığ-* fiili kullanılmaktadır. *Yığıl-* fiiline bakıldığında da taranan eserlerde ‘yığılmak,

⁸⁵⁵ *yığıl-gaylar* 0636 AY (yığılmak); *yığıl-mış* 65-29 M (toplanmak, yığılmak, bir araya gelmek); *yığıl-mak* EUTS (toplanmak, yığılmak); *yığıl-dı* 5164 KB (toplanmak); *yığıl-dı* 478-382 DLT (toplanmak, yığılmak, yığın hâline gelmek); *yığ(i)l-sa* 28-73b3=8:19 RKÇ (kaçınmak, vazgeçmek, sakınmak); *yığ(i)l-ur* 44-13 NF (toplanmak, yığılmak), *yığ(i)l-dım* 293-5 NF (uzak durmak, sakınmak); *yığıl-dı* 211-8 ME (birikmek, toplanmak), *yığıl-dı* 132-1 ME (vazgeçmek, çekinmek); *yığıl-* 42-1 MM (uzak durmak, sakınmak); *yığıl-ıp* A.I.11 AO (toplanmak); *yıl-* 16 CC (yığılmak); *yıym-dı* 6b-8 TZ (yığılmak); *yığıl-* 86a-2 İM (çekinmek, kaçmak); *yığıl-ıp* 175-8 GT (birikmek, yığılmak); *yığıl-dı* 764 DN (yığılmak, toplanmak); *yığıl-dı* 159a-8 ŞD (yığılmak, toplanmak); *yığıl-maknı* 147-1 BD (yığılmak, toplanmak, bir araya getirmek); .

toplanmak; kaçınmak’ anlamlarıyla görülen fiil; Yeni Uygurcada *yigil-* biçiminde yaşamaktadır. *Yigil-* fiili; ‘yığılmak, toplanmak’ anlamlarını korumaktadır.

yigim: (bk. yigil-) Yeni Uygurcada *yigim* ismi; ‘mahsul, hasat, hasat vakti’ anlamlarında görülmektedir: *küzlük yigimdin* ‘Güzlük mahsulattan’ (UTİL, 1998: 762). *BS*’de ‘ürün, mahsul, hasat’ anlamlarında kullanılmıştır: *u bir yilda ikki këtım– yazlık yigim bilen küzlük yigim vaqtida* ‘O, bir yılda iki defa yazlık hasat ile güzlük hasat zamanında’ (*BS*, 390). *KYAS*’de *yigim* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yığ-* (? *yı:ğ-*) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-m+* eki getirilerek türetilen *yığım* ismi, ‘yığma’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 903).

Taranan eserlerde *DLT*’de rastlanan *yıgım* ismi, ‘tepe’ [*yıgım topra.k* ‘topraktan tepe’ (*DLT*, 453-356)] olarak açıklanmaktadır⁸⁵⁶. Yeni Uygurcaya bakıldığında ise *yigim* isminin; ‘mahsul, hasat, hasat vakti’ anlamlarına geldiği görülmektedir. Semantik bakımdan incelendiğinde Yeni Uygurcada da tarihî süreçte olduğu gibi ‘yığmak’ söz konusudur. Ancak Yeni Uygurcada *yigim* isminin yalnızca ‘tarım’ için kullanıldığını söylemek yerinde olmaktadır.

yigin: (bk. yigil-) Yeni Uygurcada *yigin* isminin ‘toplantı, meclis, kalabalık, sürü, küme’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *yiginni yap-* ‘Toplantıyı kapamak (bitirmek)’ (*Schwarz*, 1992: 820). *BS*’de ‘toplantı’ anlamında kullanılmıştır: *yiginni tohtatti* ‘Toplantıyı durdurdu’ (*BS*, 281).

Eski Türkçede *yığ-* (? *yı:ğ-*) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-n+* eki getirilerek türetilen *yığın* ismi; ‘yığın, küme, toplam’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 904). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁸⁵⁷.

Taranan eserlerde ilk kez Karahanlı Türkçesine ait eserlerden *DLT*’de rastlanan isim, ‘toprak yığını’ (*DLT*, 12-6) şeklinde geçmektedir. Harezm, Kıpçak ve Çağataycaya ait eserlerde de ‘yığılan, küme’ anlamlarında kullanılmaktadır. Bu dönem eserlerine bakıldığında *yığın* isminin *DLT*’de de olduğu gibi hem cansızlar hem canlılar için kullanıldığı görülmektedir. Örneğin *BD*’de görülen *aḥbāb yığınidin* (*BD*, 331-1) ikilemesinde *yığın* ismi, ‘insan’ için kullanılmaktadır. Yeni Uygurcada da *yigin* ismi;

⁸⁵⁶ *yıgım toprak* 453-356 *DLT* (topraktan tepe).

⁸⁵⁷ *yığın* 12-6 *DLT* (toprak vb. şeylerin yığını); *yığın* 28-1 *ME* (yığın, toplam); *yın* 160 *CC* (yığın); *yığın* 95 *Kİ* (toplanmış, küme); *yığın* 818 *LD* (yığın, küme); *yığın+ı* 128 *DN* (yığın, küme); *yığın* 143a-9 *ŞD* (yığın); *yığın+ıdın* 331-1 *BD* (yığın, topluluk); *yigin* 311-4626 *KYAS* (toplantı, meclis).

‘kalabalık, sürü, küme’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘toplantı, meclis’ anlamlarını kazanmıştır.

yığıştur-: (bk. yığil-) Eski Türkçede *yığ-* (? *yl:ğ-*) fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *yığış-* fiili; ‘birlikte yığmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 909). *Yığış-* fiiline, Yeni Uygurcada ettirgen çatı eki olan *-tUr-* eki getirilerek türetilen *yığıştür-* fiili ise ‘yığılan, saçılan şeyleri bir araya getirmek, toparlamak, temizlemek; bir tarafa yığmak, öldürmek’ anlamlarına gelmektedir: *öyni yığıştur-* ‘Evi temizlemek’ (Schwarz, 1992: 820). BS’de ‘toplamak’ anlamında kullanılmıştır: *öydiki mēhmanlar çay dastihini yığıştürüp* ‘Evdeki misafirler çay masasını toplayıp’ (BS, 196). KYAS’de *yığıştur-* fiiline rastlanmamıştır.

Çağataycaya ait eserde⁸⁵⁸ ‘bir tarafa yığmak, toplamak’ [*zülfüngni yığıştur ki* (BD, 93-4)] anlamıyla görülen fiil; Yeni Uygurcada *yığıştur-* olarak varlığını sürdürmektedir. *Yığıştur-* fiili; ‘yığılan, saçılan şeyleri bir araya getirmek’ anlamını korumaktadır. Ayrıca ‘toplamak, süpürmek, temizlemek; vazgeçmek, bir işi durdurmak; öldürmek, yok etmek’ anlamlarını kazanmıştır.

yığla-: Yeni Uygurcada ön seste /y/ sesi bulunan *yığla-* fiili; ‘ağlamak, feryat etmek, dertlenmek, yardım dilemek’ anlamlarıyla görülmektedir: *derdini éytip yığla-* ‘Derdini söyleyip ağlamak’ (Schwarz, 1992: 820). BS’de ‘ağlamak’ anlamında kullanılmıştır: *öylerde yığlap kalgan ata-ana, yar-buraderlirini eslep* ‘Evlerde ağlayıp kalan baba anne, yâr ve kardeşlerini hatırlayıp’ (BS, 42). *ünsiz yığlavatatti...* ‘Sessizce ağlıyordu...’ (BS, 449).

Eski Türkçede yansıma ses olan **ığ* ismine, isimden fiil yapım eki olan *+la-* eki getirilerek türetilen *ığla-: (~ yığla-:)* fiili, ‘ağlamak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 85). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁸⁵⁹.

⁸⁵⁸ *yığıştur-* 93-4 BD (yığıştırmak).

⁸⁵⁹ *ağla-* ETG ~ *yığla-* ETG ~ *ığla* ETG ~ *ıķıla-* ETG (ağlamak, inlemek); *yıyła-* İKP ~ *ıyła-yu* IV.1 İKP (hıçkırmak, ağlamak, yakınmak); *agıla* → *ığla-yu* 405 AB ~ *yığla-dılar* 331 AB (ağlamak); *ağıla-mak* EUTS ~ *ağla-mak* EUTS ~ *ığla-mak* EUTS (ağlamak); *yığla-r* 1235 KB (ağlamak); *yığla-yur* 11-15 NF (ağlamak); *yığla-dı* 146-127 DLT ~ *ığla-dı* 146-127 DLT (ağlamak); *ığla-sunlar* 29-59a1=9:82 RKÇ ~ *yığla-yu* 31-23a1=19:58 RKÇ (ağlamak); *yığla-dı* 105-7 ME (ağlamak); *yığla-yu* 45-1 MM ~ *ığla-mak* 119-3 MM (ağlamak); *ağla-* 105 İML (ağlamak); *ığla-* CC ~ *ıla-* 117 CC (ağlamak); *ağla-* Kİ ~ *ığla-dı* Kİ ~ *ığla-du* [Türkm.] 16 Kİ (ağlamak); *yığla-dı* 8b-1 TZ ~ *yıla-y* 75b-12 TZ ~ *yıyła-dı* 8b-1 TZ (ağlamak); *yığla-r* 20a-2 DM (ağlamak); *yığla-* 51b-1 İM (ağlamak); *yığla-r* 53 MSD (ağlamak); *yığla-r* 1998 LD (ağlamak); *yığla-p* 169 DN (ağlamak); *yığla-dı* 146b-3 ŞD (ağlamak, sızlamak); *yığla-dım* 56-8 BD (ağlamak); *yığla-y* 409 AL (ağlamak); *yığla-mak* 311-4629 KYAS (ağlamak, gözyaşları dökerek inleyip figan etmek).

Taranan eserlere bakıldığında ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanan Eski Türkçedeki biçimiyle *ıgla-* ~ *yıgla-* fiili, ‘ağlamak’ anlamına gelmektedir. Yeni Uygurcadaki biçimiyle *yıgla-* fiili, ‘ağlamak’ anlamını muhafaza etmektedir.

yıglaş-: (bk. **yıgla-**) Yeni Uygurcada ön seste /y/ ünsüzü türeyen *yıgla-* fiilinden türetilen *yıglaş-* fiili, ‘birlikte ağlamak’ anlamını taşımaktadır: *ular çin kuçaklaşkan halda hêli uzunğıçe öksüp-öksüp yıglaştı* ‘Onlar sıkıca kucaklaşan hâlde uzun zamana kadar hıçkırığa hıçkırığa ağladı’ (UTİL, 1998: 758). *BS*’de ‘birlikte ağlamak’ anlamında kullanılmıştır: *ah urup, çukan sêlip yıglişivatkan aciz ayallarnıñ nalisi, ap’aķ saķalliriġa kôz yaşırlı tökülgen* ‘Ah edip, gürültü yapıp ağlaşıp duran güçsüz kadınların feryadı, bembeyaz sakallarına gözyaşları dökülen (BS, 408). *KYAS*’de *yıglaş-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *ıgla:-* (~ *yıgla:-*) fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *ıglaş-* (~ *yıglaş-*) fiili; ‘birlikte ağlamak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 86). Taranan eserlerde Eski Uygurca itibarıyla görülmektedir⁸⁶⁰.

İlk kez Eski Uygurcaya ait eserde görülen fiil, ‘birlikte ağlamak’ anlamında kullanılmıştır. Yeni Uygurcaya bakıldığında da ‘birlikte ağlamak’ anlamıyla yaşadığı tespit edilen fiil, *yıglaş-* biçimindedir.

yıkıl-: Yeni Uygurcaya bakıldığında *yıkıl-* fiilinin ‘yıkılmak, devrilmek; manevi bakımdan çökmek, kederlenmek, yenilmek, yok olmak; para harcamak’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *ķasım yıķılġanġa ten bēridiġan adem emes idi* ‘Kasım yenildiğinde kabul edecek adam değildi’ (UTİL, 1998: 766). *BS*’de ‘yıkılmak, düşmek, devrilmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *yıķılġanlar ķayta ornidin turup* ‘Yıkılanlar tekrar yerinden kalkıp’ (BS, 69). *yerge yıķildi* ‘Yere düştü’ (BS, 200). *munarisi yıķilmiġan birer ķesirmu kōrülgenmu?* ‘Minaresi yıkılmayan bir saray görülmüş mü?’ (BS, 219).

Eski Türkçede ‘devirmek, yıkmak, yok etmek’ anlamlarına gelen *yık-* (Clauson, 1972: 897) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *yıkıl-* fiili;

⁸⁶⁰ *yıglaş-u* 332 AB (ağlaşmak); *ıglaş-maķ* EUTS ~ *yıglaş-maķ* EUTS (ağlaşmak); *yıglaş-dı* 585-479 DLT (insanlar ağlamak, ağlaşmak); *yıglaş-tılar* 76-17 NF (ağlaşmak); *yıglaş-tı* 126-1 ME (ağlaşmak).

‘çökmek, düşmek, yıkılmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 902). Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁸⁶¹.

Taranan eserlerde ilk kez Karahanlı Türkçesi döneminde rastlanan Eski Türkçedeki biçimiyle *yıkıl-* fiili; ‘yıkılmak, yere düşmek’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcaya bakıldığında ise ‘yıkılmak, yere düşmek’ anlamlarının korunduğu görülmektedir. Ayrıca ‘manevi bakımdan yıkılmak, kederlenmek’ anlamlarını da taşımaktadır. Sonuç olarak *yıkıl-* fiilinin, Yeni Uygurcada anlamını genişlettiği yerinde bir tespit olacaktır.

yıllık: Yeni Uygurcada *yıllık* isminin ‘yıllık, senelik; yıl dönümü’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *aptonom rayon kuruluşunun yirmi beş[inci] yıl dönümü* (Schwarz, 1992: 822). BS’de ‘yıllık, yıl süren’ anlamında kullanılmıştır: *uzun yıllık* ‘Uzun yıllık (yıllar süren)’ (BS, 10). *bir sa’etlik adalet atmış yıllık ibadettin evzel* ‘Bir saatlik adalet, altmış yıllık ibadetten yeğ’ (BS, 55). KYAS’de *yıllık* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘on iki hayvanlı takvim döngüsünden biri, yıl’ anlamına gelen *yıl* (Clauson, 1972: 917) ismine, isimden isim yapım eki olan *+llk* eki getirilerek türetilen *yıllık* ismi; ‘bir yıl süre boyunca’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 925). ŞU’dan itibaren görülmektedir⁸⁶².

Taranan eserlerde ilk kez ŞU’da [bing yıllık ‘bin yıllık’ (ŞU, D9)] rastlanan *yıllık* ismi, ‘yıllık’ anlamına gelmektedir. NF’de [*yıllıq cizye børseler* (NF, 335-14)] ‘bir yıl için’, AL’de [*bir ıllık mâl* ‘bir yıllık gelirini’ (AL, 70)] ‘senelik’ anlamlarıyla görülen ve Yeni Uygurcada yaşadığı biçimiyle *yıllık* ismi; ‘yıllık, senelik, yıl dönümü ve emek karşılığı verilen maaş’ anlamlarına gelmektedir.

yimiril-: Yeni Uygurcada *yimiril-* fiili; ‘bükülmek (kaş, göz, dudak), ovulmak, yok edilmek; parçalanmak; bir oturma şekli’ anlamlarında görülmektedir: *kızniñ casariti yimirildi* ‘Kızın cesareti kırıldı’ (UTİL, 1998: 783). BS’de ‘viran olmak’

⁸⁶¹ *yıkıl-dı* 2137 KB (yıkılmak); *yıkıl-dı* 5-12 NF (yıkılmak, yere düşmek); *yıkıl-dı* 176-150 DLT (yıkılmak); *yıkıl-dı* 159-4 ME (yıkılmak); *yıkıl-* 108 İML (harap olmak, düşmek); *cıhıl-* 113 CC ~ *cıkıl-* 11 CC ~ *yıkıl-* CC ~ *yıhıl-* CC ~ *yıgıl-* 11 CC (yıkılmak, düşmek); *yıkıl-dı* 38b-11 TZ (yıkılmak); *yıkıl-* 436a-7 İM (yıkılmak, bozulmak); *yıkıl-a* 51-5 GT (yıkılmak); *yıkıl-ğay* 392 MSD (yıkılmak); *yıkıl-dım* 149a-7 ŞD (inmek, yıkılmak, düşmek); *yıkıl-dım* 55-5 BD (yıkılmak, yere düşmek); *yeğil-mak* 309-4592 KYAS (düşürülmek, yıkılmak, çökmek).

⁸⁶² *yıllık* ŞU D9 (yıllık); *yıllık* 66-66 NF (yıllık, yıllık vergi); *yıllık* 50-1 ME (yıllık); *yıllık* 35b-4 TZ (yıllık); *ılgı* 2015 LD (yıllık); *ıllık* 70 AL ~ *ılgı* 70 AL ~ *yılcılık* 409 AL (yıllık).

anlamında kullanılmıştır: *halsirigan korgan ahir yimirildi* ‘Kuvvetsiz düşen kale sonra viran oldu’ (BS, 76). KYAS’de *yimiril-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘parçalamak, ezmek, mahvetmek; kökünü kazımak’ anlamlarına gelen *yemir-* fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *yemril-* fiili; ‘paramparça edilmek, kökünden sökülme’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 937).

Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren⁸⁶³ ‘yıkılmak [*közüm yaşı ki yimrıldı şekib ü şabr öyi andın* (İM, 81-5)], çökmek, devrilmek’ anlamlarıyla görülen fiil; Yeni Uygurcada *yimiril-* biçiminde yaşamakta ve ‘yok edilmek, parçalanmak, ovulmak, bükülme (kaş, göz, dudak)’ anlamlarına gelmektedir.

yırağ: Yeni Uygurcada ön seste /y/ bulunan (Çağataycada da /y/’li biçimde rastlanmaktadır.) *yırağ* ismi; ‘uzak, ilişki bakımından uzak, uzun süre’ anlamlarıyla görülmektedir: *el bolur sendin yırağ* ‘El olur senden uzak (mesafeli)’ (UTİL, 1998: 749). BS’de ‘uzak, mesafe’ anlamlarında kullanılmıştır: *alte miñ biguna helkniñ keni Tümen Deryasiniñ süyi bilen bille yıraqlarğa aqtı* ‘Altı bin günahsız halkın kanı Tumen Deryası’nın suyu ile birlikte uzaklara aktı’ (BS, 38). *yerim künlük yıraqlıktiki* ‘Yarım günlük mesafedeki’ (BS, 36).

Eski Türkçede ‘uzak olmak, bir şeyi saklamak’ anlamlarına gelen *ıra:-* (*yıra:-*) (Clauson, 1972: 198) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *ıra:k* (*yırak*) ismi; ‘uzak, çok uzak, uzun, çok uzun mesafe’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 214). Köktürk döneminden itibaren rastlanmaktadır⁸⁶⁴.

Taranan eserlerde ilk kez Köktürk döneminde rastlanan *ırak* ismi, ‘uzak, ırak’ anlamlarıyla görülmektedir. Karahanlı Türkçesine ait eserlerden olan RKÇ’ye bakıldığında *ırak* ismi; ‘uzak’ (RKÇ, 36-53a2=43:38) anlamının yanında ‘mesafe, derin’ (RKÇ, 33-32b1=34:8) anlamlarını da taşımaktadır. Yeni Uygurcaya

⁸⁶³ *yimril-* ETG (yıkılmak); *yimril-mek* EUTS (yıkılmak, çökmek); *yimril-miş* M 109-4 (devrilmek); *yimrül-di* 81-5 BD (yıkılmak, çökmek); *yimrul-ur* 408 AL (yıkılmak).

⁸⁶⁴ *ırak* KT G5 (ırak, uzak); *ırak+da* 5 T (ırak, uzak); *ırak* EUTS ~ *yırağ* EUTS (uzak); *yırağ* ETG ~ *ırak* ETG (uzak); *ırak* 156 ÇB (uzak); *yırağ* B48 KB (uzak); *yırağ* 137-6 NF ~ *ırak* 100-2 NF (uzak, ırak); *yırak* 61-47 DLT (uzak); *yırağ* 153 AH (uzak); *ırak+ındın* 32-14a2=28:20 RKÇ (uzak), *ırak+ınça* 36-53a2=43:38 RKÇ (uzaklık, mesafe), *ırak* 33-32b1=34:8 RKÇ (derin, yoğun); *yırağ* 10-2 ME (uzak, ırak); *yırağ+ka* 38-2 MM ~ *ırak* 293-2 MM (uzak); *yırağ+dağı* A.IV.17 AO (uzak); *ırak* CC ~ *ırak* 61 CC (ırak, uzak); *yırağ* 93 Kİ (uzak); *yırak* 8a-6 TZ (uzak); *yırağ* 22b-14 DM (uzak); *yırağ* 327b-7 İM (uzak); *yırağ* 40-7 GT (uzak, ırak); *yırağ* 57 MSD ~ *yırağ* 471 MSD (uzak); *ırak* 30 LD ~ *yırağ* 95 LD (ırak, uzak); *ırak* 402 DN ~ *yırağ* 267 DN (uzak); *yırağ* 5a-5 ŞD (ırak, uzak); *yırağ* 4-13 BD (uzak); *yırağ* 310-4607 KYAS ~ *yırağ* 315-4713 KYAS (uzak, ırak).

bakıldığında *yıraḡ* ismi; tıpkı tarihî süreçte olduğu gibi ‘uzak, ırak, mesafe’ anlamlarına gelmektedir.

yıraḡlıḡ: (bk. **yıraḡ**) Yeni Uygurcada *yıraḡlıḡ* ismi; ‘uzaklık, mesafe’ anlamlarında görülmektedir: *dostluḡ yoli üçün yıraḡlıḡ yok* ‘Dostluk yolu için uzaklık yok’ (UTİL, 1998: 752). BS’de ‘uzaklık, mesafe’ anlamlarında kullanılmıştır: *ular Yekenge yerim künlük yıraḡlıḡtiki* ‘Onlar Yarkend’e yarım günlük uzaklıktaki’ (BS, 36).

Eski Türkçede *ıra:k* (*yırak*) ismine, isimden isim yapım eki olan +*Ilk* eki getirilerek türetilen **ıraklıḡ* (*yıraklıḡ*) ismi; ‘mesafe, uzaklık’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 218). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁸⁶⁵.

Karahanlı Türkçesinden itibaren rastlanan ‘gerçek ve mecazi olarak uzaklık, ıraklık’ anlamlarındaki isim; Yeni Uygurcada *yıraḡlıḡ* olarak yaşamaktadır. *Yıraḡlıḡ* ismi; ‘uzaklık, ıraklık’ anlamlarını korumaktadır.

yirgen-: Yeni Uygurcada göçüşme görülen *yirgen-* fiili; ‘iğrenmek, tiksirmek’ anlamlarıyla görülmektedir: *yaḡşidin ögen, yamandin yirgen* ‘İyiden örnek al, kötüden iğren’ (UTİL, 1998: 753). BS’de ‘tiksinmek, iğrenmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *Apak Hoca bir nersidin yirgengendek* ‘Apak Hoca bir şeyden tiksiniş gibi’ (BS, 123). *uniḡdin goya yiriḡlıḡ bir carahettin yirgengendek* ‘Ondan sanki irinli yaradan tiksiniş gibi’ (BS, 193). KYAS’de *yirgen-* fiiline rastlanmamıştır.

Clauson; Eski Türkçede ‘tiksinmek, isyan etmek’ anlamlarına gelen *yigren-* fiilinin ‘çig’ anlamındaki *yi:g* isminden türemiş olabileceğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 914). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁸⁶⁶.

Taranan eserlerde ‘iğrenmek [*kentü egrilmiş bükülmüş etüz(in) körüp köngüli yiringüyü* ‘kendisinin eğrilmiş, bükülmüş vücudu (ile) görüp gönlü bulanarak’ (M, 12-37/38)], tiksirmek’ anlamlarında görülen fiil; Yeni Uygurcada *yirgen-* olarak yaşamaktadır. *Yirgen-* fiili; ‘tiksinmek, iğrenmek’ anlamlarını korumaktadır.

⁸⁶⁵ *yıraklıḡ* 466-370 DLT (uzaklık); *yıraḡlıḡ* 37-1 MM (uzaklık); *yıraḡlıḡ* 11a-5 İM (uzaklık, uzak olma); *ıraklıḡ* 1240 LD ~ *yıraḡlıḡ* 2682 LD (ıraklık, uzaklık); *yıraḡlıḡ* 315-4716 KYAS (uzaklık).

⁸⁶⁶ *yigren-di* 489-391 DLT (deri diken diken olmak), *yigren-di* 489-391 DLT (et vb.ni çiğ kabul edip yemekten vazgeçmek); *yigren-ür* 254-10 NF (iğrenmek); *yigren-di* 17-7 ME (iğrenmek); *yigren-* 125 İML (iğrenmek, tiksirmek); *igren-* 123 CC (iğrenmek); *iğren-di* 30a-4 TZ ~ *iren-di* 30a-4 TZ ~ *yigren-di* 30a-4 TZ (iğrenmek); *yiğren-* 190b-8 İM (tiksinmek).

yiriŋ: Yeni Uygurcada ön seste ünsüz bulunan *yiriŋ* ismi; ‘irin, iltihap’ anlamlarında görülmektedir: *irini sıkıp çıkardı* ‘İltihabı sıkıp çıkardı’ (UTİL, 1998: 755). *BS*’de ‘irin, iltihap’ anlamlarında kullanılmıştır: *mēŋisi ve ēgiz–burnidin aqkan kan–yiriŋlarğa kariğan ademniŋ köŋli aynip* ‘Beyni ve ağız, burnundan akan kan [ve] irinlere bakan adamın midesi bulanıp’ (*BS*, 77). *uruş bolğan meydanniŋ yüzi oy–çoŋqur, çaŋ–tozan, kan–yiriŋ idi* ‘Savaş olan meydanın yüzü çukur, toz toprak, kan [ve] irin idi’ (*BS*, 462). *KYAS*’de *yiriŋ* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘çürümek, bozulmak, kokuşmak, iltihap toplamak’ anlamlarına gelen *iri:- ~ irü:-* (Clauson, 1972: 198) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-ŋ+* eki getirilerek türetilen *iriŋ* (*~ yiriŋ*) ismi; ‘irin, iltihap’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 233). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁸⁶⁷.

Taranan eserlerde ‘irin, iltihap’ anlamlarına gelen isim; Yeni Uygurcada *yiriŋ* biçimiyle ve aynı anlamlarıyla yaşamaktadır.

yırtık: Yeni Uygurcada *yırtık* ismi; ‘yırtık, sökülük, paramparça’ anlamlarına gelmektedir: *mēniŋ yırtık kiyimlirim* ‘Benim yırtık giysilerim’ (UTİL, 1998: 753). *BS*’de ‘yırtık’ anlamında kullanılmıştır: *ularniŋ kiyimliri yiliŋ ve yırtık, putliri yalaŋ ayağ idi* ‘Onların giysileri ince ve yırtık, ayakları yalın ayak idi’ (*BS*, 103). *KYAS*’de *yırtık* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘yırtmak, koparmak, parçalara ayırmak’ anlamlarına gelen *yırt-* (Clauson, 1972: 958) fiiline, fiilden isim yapım eki *-k+* getirilerek türetilen *yırtuk* ismi, ‘yırtık’ anlamına gelmektedir.

Taranan eserlerde Harezmi döneminden itibaren rastlanan *yırtuk* (*NF*, 380-14) *~ yırtık* (*TZ*, 34b-6) ismi; ‘yırtık, yırtılmış’ anlamlarına gelmektedir⁸⁶⁸. Yeni Uygurcada ‘yırtık, yırtılmış, yırtılıp işe yaramaz hâle gelen’ anlamlarını muhafaza etmektedir.

yok: Yeni Uygurcada *yok* ismi; ‘yok, olmayan, hayır’ anlamlarına gelmektedir: *töge kördüŋmü?–yok* ‘Deve gördün mü? Hayır’ (UTİL, 1998: 597). *BS*’de ‘yok, olmayan’ anlamlarında kullanılmıştır: *başka çare yok!* ‘Başka çare yok!’ (*BS*, 13). *baş–ahiri yok hiyallar içide* ‘Baş[ı] [ve] sonu olmayan hayaller içinde’ (*BS*, 14).

⁸⁶⁷ *yiriŋ* ETG *~ iriŋ* ETG (irin); *yiriŋ* 61-9 M (irin); *iring* EUTS *~ yiring* EUTS *~ ying* EUTS (cerahat, irin); *iring* 34-68a1=38:57 RKÇ (irin); *irin* 12 Kİ (cerahat); *irin* 29a-1 TZ (irin); *iring* 65a-5 İM (irin, iltihaplanmış yaradan akan sarı sıvı).

⁸⁶⁸ *yırtuk* 380-14 NF (yırtık); *yırtuq* 93 Kİ (yırtık); *yırtuk* 34b-6 TZ (yırtılmış); *yırtuk* 127b-3 İM (yırtık, yırtılmış).

könlidiki şübhe–gumanlarni yoq kıliş üçün ‘Gönlündeki kuşku [ve] şüpheleri yok etmek için’ (BS, 31).

Eski Türkçede *yo:d*⁸⁶⁹ ve *yoza:-*⁸⁷⁰ fiillerinin de kökü olan **yo:-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *yo:k* (*I*) ismi; ‘yok, yoksun, kötü, hiçlik’ anlamlarına gelmektedir (Erdal, 1991: 257). Taranan eserlerde Köktürk döneminden itibaren rastlanmaktadır⁸⁷¹.

Köktürk döneminden itibaren görülen ‘yok [(a)lk(ı)ntı : *yok boltı* ‘mahvoldu, yok oldu’ (T, 3)], değil [*revā yoq* ‘uygun değildir’ (MM, 28-3)], yoksun, boş, kötü, fena, hayır’ [*yoq, ol māngar sınağ* (RKÇ, 35-6b3=39:49)] anlamlarındaki isim; Yeni Uygurcada *yoq* şeklinde yaşamaktadır. *Yoq* ismi, taranan eserlerdeki anlamlarını korumaktadır.

yoqa-: (bk. yoq) Yeni Uygurcada *yoqa-* fiili; ‘gözden kaybolmak, gözden uzağa gitmek, yok olmak’ anlamlarına gelmektedir: *müşükmu yoqap* ‘Kedi de kaybolup’ (UTİL, 1998: 601). BS’de ‘yok olmak, kaybolmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *bu meşhur isimniñ asta–asta kişiler arisidin yoqap* ‘Bu meşhur ismin yavaş yavaş insanlar arasından yok olup’ (BS, 31). *ebidil’ebed iz–dèreksiz yoqap kètişni arzu kılattı* ‘İlelebet iz [ve] belirtisiz yok olup gidişini arzu ederdi’ (BS, 398). KYAS’de *yoqa-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yo:k* (*I*) ismine, isimden fiil yapım eki *+A-* getirilerek türetilen *yoqa-* fiili; ‘yoklamak, aramak, okşamak’ anlamlarına gelmektedir. Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁸⁷².

⁸⁶⁹ *yo:d* ‘yok etmek, silmek, temizlemek, çıkarmak’ (Clauson, 1972: 885).

⁸⁷⁰ *yoza:-* ‘hamile kalmamak, kısır olmak’ (Clauson, 1972: 985).

⁸⁷¹ *yoq* KT D11 ~ *yōk* KT D11 (yok, değil); *yoq* 3 T (yok); *yoq* ŞU ~ *yook* ŞU K10 (yok); *yoq* V.5 İKP (yok, yoksun); *yoq* 7 KİP (yok, boş); *yōk* 36 IrkB (yok); *yoq* 104 AB (yok, olumsuzluk bildirir); *yoq* 0952 AY (yok); *yoq* ETG (yok); *yōg* EUTS ~ *yoq* EUTS (yok, kötü, fena), *yoq* EUTS (çığay’la birlikte ‘yoksul, fakir, sefil’); *yoq+ı* 22 ÇB (yoktur); *yoq* B15 KB (yok); *yoq* 14-6 NF (yok, hayır, değil); *yōk* DLT ~ *yoq* 47-33 DLT (yok, olmaz, değil); *yoq* 24 AH (yok); *yoq* 34-62a3=38:39 RKÇ (yok, -sız), *yoq* 35-6b3=39:49 RKÇ (hayır); *yoq* 85-2 ME (yok); *yoq* 8-4 MM (var olmayan, değil, yok); *yoq* K.VII.31 AO (yok); *yoq* 92 İML (yok’un karşıtı); *yoq* CC ~ *yoh* CC ~ *yōh* 117 CC (yok); *yoq* 29 Kİ (bugünkü manasında); *yoq* 35a-12 TZ (yok); *yoq* 20b-2 DM (yok); *yoq* 14a-5 İM (yok); *yoq* 22-1 GT (yok); *yoq* 139 MSD (yok); *yoq* 5 LD (yok); *yoq* 101 DN (yok); *yoq* 5a-12 ŞD (yok, cümle içinde kullanılışına göre ‘değil’ ve fiillerle, isim-fiillerde menfilik manası katar.); *yoq* 12-3 BD (yok); *yoq* 312-4650 KYAS (değil, yok, hayır).

⁸⁷² *yoqa-maḳḳa* 214 AH (yoklamak, okşamak); *yoha-* 22 CC (yok edilmek, tahrip edilmek); *yoka-di* 12a-13 TZ (yoklamak, aramak).

Taranan eserlerde ‘yoklamak [*yoḡamakḡa yumṣaḡ* ‘el ile yoklanırsa, yumuṣaktır’ (AH, 214)], yok edilmek, tahrip edilmek’ anlamlarında rastlanan fiil; Yeni Uygurcada *yoḡa-* biçiminde yaşamaktadır. *Yoḡa-* fiili; ‘gözden kaybolmak, yok olmak, kaybolmak’ anlamlarına gelmektedir.

yoḡla-: (bk. yoḡ) Yeni Uygurcada *yoḡla-* fiilinin ‘ziyaret etmek, hâl hatır sormak için gitmek’ anlamlarına geldiği görülmektedir: *kēsel yoḡla-* ‘Hasta[ıy] ziyaret etmek’ (Schwarz, 1992: 799). *BS*’de ‘ziyaret etmek’ anlamında kullanılmıştır: *ikki-üç yildin bēri birer ḡetimmu yoḡlap baḡmiḡan ḡeri ata-anisiniḡ yēnida idi* ‘İki üç yıldan beri bir kez da [olsun] ziyaret etmediği ihtiyar baba [ve] annesinin yanında idi’ (*BS*, 190).

Eski Türkçede ‘yok’ anlamındaki *yo:k* (*I*) ismine, isimden fiil yapım eki olan *+la-* eki getirilerek türetilen *yoḡla:-* fiili; ‘yok etmek, öldürmek, harcamak (para); hatırlamak, anımsamak; araştırmak, aramak’ anlamlarında görülmektedir: (Clauson, 1972: 902). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁸⁷³.

Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserde rastlanan *yoḡla-* fiili; ‘aramak, taramak’ anlamlarında görülmektedir. Kıpçakçaya ait *CC*’ye bakıldığında *yohla-* biçiminde rastlanan fiil, ‘kayıp olduğunu fark etmek’ (*CC*, 164) şeklinde açıklanmaktadır. *TZ*’de *yoḡla-* fiili görülme de *yok* isminden türetilen *yoka-* fiiline tesadüf edilmektedir. *Yoka-* fiili ise ‘yoklamak’ (*TZ*, 12a-13) şeklinde açıklanmaktadır. Yeni Uygurcada *yoḡla-* biçiminde yaşayan fiil; ‘hâl hatır sormak için gitmek, ziyaret etmek’ anlamlarına gelmektedir.

yoḡluk: (bk. yoḡ) Yeni Uygurcada *yoḡluk* ismi; ‘yokluk, yoksulluk, yok olma hâli’ anlamlarına gelmektedir: *vaktimniḡ yoḡluḡidin sizniḡkige baralmidim* ‘Vaktimin yokluḡundan size geledim’ (Schwarz, 1992: 799). *BS*’de ‘yokluk, olmama’ anlamlarında kullanılmıştır: *yoḡluk bilen barliḡniḡ* ‘Yokluk ile varlığın’ (*BS*, 170). *ḡul boluṣtin baṣḡa yol yoḡluḡi* ‘Kul olmaktan baṣḡa yol yokluḡu (olmaması)’ (*BS*, 237). *ular sēniḡ bu dünyada bar-yoḡluḡiḡni bilelmey* ‘Onlar senin bu dünyada var yokluḡunu bilemeden’ (*BS*, 384). *KYAS*’de *yoḡluk* ismine rastlanmamıştır.

⁸⁷³ *yoḡla-maḡ* EUTS (aramak, taramak); *yohla-* 164 *CC* (bir şeyin kayıp olduğunu fark etmek, yokluḡunu duymak, kaybetmek); *yoḡla-mıṣ* 413 *AL* (dokundurmak); *yoḡla-maḡ* 312-4655 *KYAS* (hatırlamak, anımsamak).

Eski Türkçede *yo:k (I)* ismine, isimden isim yapım eki getirilerek türetilen *yokluk* ismi; ‘yokluk, yok olmak’ anlamlarına gelmektedir. Taranan eserlerde Karahanlı dönemi itibarıyla görülmektedir⁸⁷⁴.

Karahanlı Türkçesine ait eserlerden itibaren ‘yok olma hâli, yokluk, tasavvuftaki yokluk (benlikten kurtulma hâli)’ [*çıgaylık yarınlık azuk yokluğu* ‘fakirlik, yarının azığının yokluğudur’ (AH, 187)] anlamlarıyla görülen isim; Yeni Uygurcada *yokluk* biçiminde yaşamaktadır. *Yokluk* ismi; ‘yokluk, olmama’ anlamlarını korumaktadır.

yoksul: (bk. yok) Yeni Uygurcada *yoksul* ismi; ‘yoksul, fakir’ anlamlarına gelmektedir. *BS*’de ‘fakir, yoksul’ anlamlarında kullanılmıştır: *yoksul–namratlarni yurt–makanliridin ayrip* ‘Yoksul fakirleri yer yurtlarından ayırıp’ (*BS*, 245).

Eski Türkçede *yo:k (I)* ismine, isimden isim yapım eki olan *+sUz* eki getirilerek türetilen *yoksuz* ismi; ‘etkisiz, amaçsız; fakir, yoksul’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 907). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁸⁷⁵.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan *yoksul* ismi; ‘yoksul, fakir’ anlamlarına gelmektedir. Kıpçakçaya ait *CC*’de *yoksul ~ yohsul* ismi, ‘fakir, yoksul’ anlamının yanında ‘çaresiz’ (*CC*, 98) olarak da açıklanmıştır. Yeni Uygurcada ise ‘fakir, yoksul’ anlamlarına gelmektedir.

yoksulluk: (bk. yoksul) Yeni Uygurcada *yoksulluk* ismi; ‘yoksulluk, fakirlik’ anlamlarına gelmektedir: *yoksulluk merdñiñ qolini bağlaydu* ‘Yoksulluk mertin elini bağlayacak (bağlar)’ (*UTİL*, 1998: 599). *BS*’de ‘yoksulluk, fakirlik’ anlamlarında kullanılmıştır: *zimistan kişniñ, yene bir tereptin yoksulluk* ‘Karanlık kışın, yine bir taraftan yoksulluk’ (*BS*, 363). *KYAS*’de *yoksulluk* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yoksuz* ismine, isimden isim yapım eki *+luk* getirilerek türetilen *yoksulluk* ismi; ‘yoksulluk, fakirlik’ anlamlarına gelmektedir. Taranan eserlerde Kıpçakçaya ait eserlerde rastlanmaktadır⁸⁷⁶.

⁸⁷⁴ *yokluk* 4107 KB (yokluk); *yokluk+ı* 426-11 NF (yokluk, yok olmak); *yokluk+ı* 187 AH (yokluk); *yokluk+ındın* 86-7 ME (yokluk); *yokluk+uñ* 372-3 MM (yokluk); *yokluğ+ınıñ* 2400 LD (yokluk).

⁸⁷⁵ *yoksuz* EUTS (lüzumsuz, boşuna, yoksul); *yoksuz* 17-3 ME (yoksul, fakir); *yoksuz+larka* 29-42b2=9:60 RKÇ (yoksul); *yohsul* CC ~ *yohsul* CC ~ *yoksul* 98 CC (yoksul, fakir; çaresiz); *yoqlu* 96 Kİ ~ *yoqsul* Kİ (fakir); *yoksul* 277b-6 TZ (yoksul, fakir); *yoksız* 5a-4 DM (fakir, yoksul); *yoksul* 260b-1 İM (fakir, yoksul); *yoksul* 50-1 GT (yoksul, fakir); *yoksul* 54b-12 ŞD (yoksul); *yoksız* 313-4675 KYAS (önemsiz, değersiz, adi; aşağı, cimri).

⁸⁷⁶ *yoksulluk* 86b-5 İM (yoksulluk); *yoksulluk* 349-5 GT (yoksulluk, fakirlik).

Kıpçakçaya ait eserlerde rastlanan ‘yoksulluk [*yöksulluk yükine kuvvetim yok* (GT, 48-9)], fakirlik’ [*yöksulluk keltürür* (İM, 86b-5)] anlamlarındaki fiil; Yeni Uygurcada *yöksulluk* biçiminde yaşamaktadır. *Yöksulluk* ismi; ‘yoksulluk, fakirlik’ anlamlarını korumaktadır.

yola-: Yeni Uygurcada *yola-* fiili ise ‘ayak basmak, varmak; gelmek, girmek; yaklaşmak’ anlamlarına gelmektedir: *közige uyku yolimidi* ‘Gözüne uyku girmedir’ (UTİL, 1998: 609). BS’de ‘varmak, gitmek, yaklaşmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *muhebbet şarabi çörisige yolimasliki kerek* ‘Aşk şarabı çevresine varmamalı’ (BS, 302).

Eski Türkçede ‘yol, şerit, çizgi; kere (zaman)’ anlamına gelen *yo:l* (Clauson, 1972: 917) ismine, isimden fiil yapım eki olan +A- eki getirilerek türetilen *yola:-* fiili; ‘yola çıkmak, seyahate çıkmak, yolculuğa çıkmak, belirli bir yönde ilerlemek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 919). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁸⁷⁷.

Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanan *yola-* fiili; ‘yola çıkmak, yolu kesmek’ [*yolayu tuta ilitdiler* ‘yolunu keserek, tuttular ve götürdüler’ (M, 12-35)] anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcaya bakıldığında ise *yola-* biçiminde yaşayan fiil; ‘ayak basmak, varmak, tesadüf etmek; gelmek, girmek’ anlamlarını kazandığı tespit edilmektedir.

yoldaş: (bk. yola-) Yeni Uygurcada *yoldaş* ismi; ‘yoldaş, yol arkadaşı, eş (karı koca manasında), plasenta’ anlamlarına gelmektedir: *it bilen yoldaş bolsañ* ‘Köpek ile yol arkadaşı olsun’ (UTİL, 1998: 606). BS’de ‘yoldaş, arkadaş’ anlamlarında kullanılmıştır: *bu cahannin gülige tiken yoldaştur* ‘Bu cihanın gülüne, diken yoldaştır’ (BS, 178).

Eski Türkçede *yo:l* ismine, isimden isim yapım eki +dAş getirilerek türetilen *yoldaş* ismi; ‘yol arkadaşı, arkadaş’ anlamlarına gelmektedir. Kıpçakçaya ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁸⁷⁸.

⁸⁷⁷ *yola-yu* 43 KİP (yola çıkmak); *yola-* ETG (yola çıkmak); *yola-yu* 12-35 M (yolu kesmek); *yola-mak* EUTS (tesadüf etmek, rastgelmek, yol göstermek, sevk etmek, karşısına çıkmak); *yola-mak* 313-4658 KYAS (yaklaşmak, yanaşmak, yakınına gitmek).

⁸⁷⁸ *yoldaş* 145 İML (yol arkadaşı); *yoldaş* 49 Kİ (yol arkadaşı); *yoldaş* 86b-7 TZ (yol arkadaşı); *yoldaş* 14a-8 DM (arkadaş); *yoldaş* 294a-2 İM (arkadaş); *yoldaş* 101-2 GT (arkadaş, refik, yoldaş); *yoldaş* 800 DN (yoldaş, arkadaş); *yoldaş+ım* 104a-5 ŞD (yoldaş, arkadaş); *yoldaş* 565 BD (yol arkadaşı); *yoldaş* 313-4659 KYAS (yoldaş, yol arkadaşı, yolculuk arkadaşı).

Taranan eserlerde ‘arkadaş, yol arkadaşı’ anlamlarına gelen *yoldaş* ismi; Yeni Uygurcada da bu anlamlarını korumuştur. Ayrıca ‘eşlerden her biri ve plasenta’ anlamlarını da kazanmıştır.

yolla-: (bk. yola-) Eski Türkçede *yo:l* ismine, Yeni Uygurcada isimden fiil yapım eki olan +*la-* eki getirilerek türetilen *yolla-* fiili; ‘yollamak, göndermek ve radyo dalgalarını dağıtmak’ anlamlarına gelmektedir: *het yolla-* ‘Mektup yollamak’ (Schwarz, 1992: 801). *BS*’de ‘yollamak, göndermek’ anlamlarında kullanılmıştır: *Muzepperhangâ mektup yollidi* ‘Muzapper Han’a mektup yolladı’ (*BS*, 171).

Taranan eserlerde ‘yollamak [*yolla-* ‘Yola salmak’ (İML, 112)], yol göstermek’ anlamlarına gelen *yolla-* fiili⁸⁷⁹, Yeni Uygurcada da ‘yollamak’ anlamını korumaktadır. Ayrıca ‘radyo dalgalarını dağıtmak’ anlamını kazanmıştır.

yolluğ: (bk. yola-) Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği son sesi tonsuz olan *yolluğ* ismi; ‘yolu olan; kanunlu, mantıklı; çizgili; hediye’ anlamlarında görülmektedir: *yolluğ tut-* ‘Hediye vermek’ (Schwarz, 1992: 801). *BS*’de ‘mantıklı, çizgili’ anlamlarında kullanılmıştır: *yolluğ yipek romal bilen bağlap* ‘Çizgili ipek eşarp ile bağlayıp’ (*BS*, 51). *bir–biridin küçlük, bir–biridin yolluğ* ‘Birbirinden güçlü, birbirinden mantıklı’ (*BS*, 281). *bu halda herkindağ yolluğ, yahşi geplerniñmu uniñga tesir kilişi natayin idi* ‘Bu hâlde herhangi mantıklı, iyi sözlerin de ona tesir etmesi belirsiz idi’ (*BS*, 299). *KYAS*’de *yolluğ* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yo:l* ismine, isimden isim yapım eki olan +*lug* eki getirilerek türetilen *yolluğ* ismi; ‘doğru yola sahip, yollu, çizgili’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 925).

Taranan eserlerde⁸⁸⁰ *RKÇ*’de rastlanan ve ‘doğru yol tutan’ şeklinde anlamlandırılan *yolluğ* (*RKÇ*’de geçtiği biçim) ismi; *köni yolluğlarını* (*RKÇ*, 32-36b=128:56) tamlamasında ‘yol tutmak, bir yolda ilerlemek’ anlamlarında geçmektedir. Yeni Uygurcadaki biçimiyle *yolluğ* ismi; ‘yola sahip ve mantıklı, kanuna uygun gibi’ anlamlarının yanı sıra ‘(kumaş ve kâğıt için) çizgili ve hediye, armağan’ anlamlarına gelmektedir. En ilgi çekici kısım ise Yeni Uygurcada *yolluğ* isminin ‘hediye’ anlamını taşımasıdır. Yeni Uygurcada iki ekin aynı şekilde yazılması bu durumu

⁸⁷⁹ *yolla-* 112 İML (yola salmak); *yolda-ban* 413 AL (yollamak, yol göstermek); *yolla-mağ* 313-4660 *KYAS* (yola çıkarmak, yolcu etmek).

⁸⁸⁰ *yolluğ* EUTS (kutlu, mesut); *yolluğ+rağ* 26-25a2=4:51 *RKÇ* (doğru yolda olan, yol tutan).

açıklamaktadır. Eski Türkçede +*lUk* ve +*lUg* biçiminde iki ayrı ek bulunmaktadır. Birincisi, özellikle soyut isimler türeten +*lUk* isimden isim yapım ekidir. Diğeri ise sahip olmayı bildiren +*lUg* isimden isim yapım ekidir. Yeni Uygurcada bu iki ek de biçim olarak aynıdır. O yüzden bazı karışıklıklar meydana gelebilmektedir. ‘Hediye’ anlamına gelen *yolluk* ismine bakıldığında ise Eski Türkçede görülen +*lUk* eki akla gelmelidir. Çünkü aslında Yeni Uygurcada söylenmek istenen kelime, özellikle soyut adlar türeten +*lUk* eki getirilerek türetilen *yolluk*’tur.

yolsiz: (bk. yola-) Yeni Uygurcada yalnızca düz dar ünlülü bulunan +*siz* ekiyle türetilen *yolsiz* ismi; ‘yolu olmayan, yolsuz; kuralsız, kurala aykırı, makul olmayan’ anlamlarıyla görülmektedir: *yolsiz étizlikta, kırlarda* ‘Yolsuz tarlada, kırlarda’ (UTİL, 1998: 607). *BS*’de ‘kuralsız, kurallara aykırı’ anlamlarında kullanılmıştır: *uniñ yolsiz heriketlirige* ‘Onun kuralsız hareketlerine’ (*BS*, 483). *KYAS*’de *yolsiz* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yo:l* ismine, isimden isim yapım eki olan +*sUz* eki getirilerek türetilen *yo:lsu:z* ismi; ‘yolsuz, kayıp; yönsüz, belirsiz (politika)’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 932).

Taranan eserlerde⁸⁸¹ ilk kez Köktürk döneminde rastlanan *T*’deki biçimiyle *yolsiz* ismi, ‘yol olmama hâli’ (*T*, 35) olarak açıklanmaktadır. Karahanlı Türkçesine ait iki eserde rastlanan bu isim; *DLT*’de ‘yolunu kaybeden’ (*DLT*, 461-366) olarak açıklanırken *RKÇ*’de de ‘yoldan çıkmış, azgın’ (*RKÇ*, 28-50a1=7:175) anlamlarında geçmektedir. Harezmi Türkçesi döneminde *AO*’da ‘yolsuz’ (*AO*, A.II.33) olarak anlamlandırılmıştır. Yeni Uygurcaya bakıldığında ise *yolsiz* ismi; ‘yol olmayan’ anlamının yanı sıra ‘kurala aykırı’ anlamını da taşımaktadır. Aslında şunu da belirtmekte fayda görülmektedir: Harezmi dönemine bakıldığında *AO*’da geçen *yolsuz y(e)rde n(e)m(e)l(e)rini tartıp* ifadesini, Özyetgin ‘yolsuz yerde eşyalarını çekip’ (*AO*, A.II.33-34) olarak açıklamıştır, ‘kurallara aykırı şekilde güç kullanıp’ şeklinde açıklanırsa Yeni Uygurcadaki ‘kurala aykırı’ anlamının kökeni daha rahat görülmüş olur. Çünkü tarihî dönemlerde *yol* ismi tarandığında, *yol* isminin *RKÇ*’de, *NF*’de ‘kural, doğru yol’ (*NF*, 70-3) gibi anlamlar taşıdığı tespit edilmektedir. Sonuç

⁸⁸¹ *yolsiz+ın* *T* 35 (yolsuz); *yōlsuz* *DLT* ~ *yolsuz* 461-366 *DLT* (yolunu kaybeden); *yolsuz+lardın* 28-50a1=7:175 *RKÇ* (yoldan çıkmış, azgın); *yolsuz* A.II.33 *AO* (yolsuz).

olarak bakıldığında Yeni Uygurcadaki biçimiyle *yolsiz* ismi; tarihî süreçteki ‘yol olmayan, yola sahip değil ve hukuksuz, kurala aykırı’ anlamlarını korumaktadır.

yolsizlik: (bk. yolsiz) Eski Türkçede *yo:lsu:z* ismine (Yeni Uygurcada *yolsiz* biçimindedir.), Yeni Uygurcada isimden isim yapım eki olan *+llk* eki getirilerek türetilen *yolsizlik* ismi; ‘kaide ve kurallara uymama hâli’ anlamına gelmektedir: *yolsizlik kılmak* ‘Yolsuzluk yapmak’ (UTİL, 1998: 607). *BS*’de ‘yolsuzluk’ anlamında kullanılmıştır: *Apağ Hoca uni yolsizlik bilen eyiblep* ‘Apak Hoca onu yolsuzluk ile kınayıp’ (*BS*, 490). *KYAS*’de *yolsizlik* ismine rastlanmamıştır.

RKÇ’de⁸⁸² ‘azgınlık, sapıklık; yoldan çıkma’ (*RKÇ*, 28-61b3=7:202) anlamlarında görülen isim; Yeni Uygurcada *yolsizlik* olarak yaşamaktadır. *Yolsizlik* ismi; ‘kuralsızlık, kurallara uymama hâli’ anlamlarına gelmektedir.

yoluçi: (bk. yola-) Yeni Uygurcada iç seste ünlü türeyen *yoluçi* ismi; ‘yolcu, gezgin’ anlamlarına gelmektedir: *çimengül bilen seydi yurtidin yoluçılarniñ kelişirini kütüp* ‘Çimengül ile Seydi yurttan yolcuların gelişlerini bekleyip’ (UTİL, 1998: 608). *BS*’de ‘yolcu’ anlamında kullanılmıştır: *yoluçi mulayim avazda* ‘Yolcu şefkatli seste’ (*BS*, 5). *bir yoluçi uniñ yénida tohtap* ‘Bir yolcu onun yanında durup’ (*BS*, 451). *KYAS*’de *yoluçi* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yo:l* ismine, isimden isim yapım eki olan *+çI* eki getirilerek türetilen *yolçı*: ismi; ‘yolcu, gezgin, rehber’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 921). Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁸⁸³.

Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanan, Eski Türkçedeki biçimiyle *yolçı* ismi; ‘rehber, kılavuz, yolcu’ anlamlarıyla kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesine ait *RKÇ*’de ‘kılavuz’ anlamının yanı sıra ‘doğru yol, hidayet’ (*RKÇ*, 36-98b2=45:20) anlamlarıyla görülmektedir. İlgi çekici başka bir nokta *DM*’de *yolçı* isminin ‘satıcı, tüccar’ (*DM*, 17b-13) şeklinde açıklanmasıdır. Yeni Uygurcada yaşayan biçimiyle *yoluçi* ismi ise yalnızca ‘yolcu’ anlamına gelmektedir. Tarihî süreçte görülen ‘kılavuz, satıcı, doğru yol’ gibi anlamları, Yeni Uygurcadaki *yoluçi* ismi karşılamamaktadır.

⁸⁸² *yolsuzluk* 28-61b3=7:202 *RKÇ* (azgınlık, yoldan çıkma, sapıklık, kötü gelecek).

⁸⁸³ *yolçı* XL.8 İKP (rehber, yolcu); *yolçı+sı* 46 KİP (kılavuz); *yolçı* 0288 AY (rehber); *yolçı* EUTS ~ *yolkı* EUTS (yolcu, kılavuz, rehber); *yolçı* 5250 KB (yolcu); *yorçı* 457-361 DLT (tecrübeli kılavuz); *yolçı* 36-98b2=45:20 *RKÇ* (yol gösterici, doğru yol, hidayet); *yolçı* 3-1 NF (yolcu); *yolçı+larınca* K.I.29 AO (yolcu); *yolçu* 161 CC (yolcu); *yolçı* 17b-13 DM (tüccar, satıcı); *yolçı* 151a-6 ŞD (yolcu).

yoluḡ-: (bk. yola-) Yeni Uygurcada *yoluḡ-* fiili; ‘uḡramak, karşılaşmak, denk gelmek, maruz kalmak’ anlamlarında görülmektedir: *yamaḡa yoluḡsaḡ* ‘Kötüye denk gelsen’ (UTİL, 1998: 608). BS’de ‘uḡramak, denk gelmek, maruz kalmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *kövrükke kelgende palaketke yoluḡti* ‘Köprüye geldiğinde felakete uğradı’ (BS, 25). *kimki bu şeytana yoluḡsa* ‘Kim ki bu şeytana denk gelse’ (BS, 141).

Eski Türkçede *yo:l* ismine, isimden fiil yapım eki olan *+(X)k-* eki getirilerek türetilen *yoluk-* fiili; ‘rastlamak, karşılaşmak’ anlamlarına gelmektedir (Erdal, 1991: 497).

Taranan eserlerde *yoluḡ-* fiili; tarihî eserlerde ‘karşılaşmak, karşı karşıya gelmek, rastlamak [*faḡırlarḡa yoluḡtum* (GT, 101-1)], denk gelmek, buluşmak’ [*cânâḡa yoluḡti* ‘cananına erişirse’ (AL, 411)] anlamlarında geçmektedir⁸⁸⁴. Yeni Uygurcada da aynı anlamları korunmaktadır. Yeni Uygurcada *yoluḡ-* biçiminde görülen fiil; ‘karşılaşmak, rastlamak, denk gelmek’ anlamlarını korumaktadır. Ayrıca ‘maruz kalmak, uḡramak’ anlamlarını kazanmıştır.

yopuḡ: (bk. yêpil-) Yeni Uygurcanın fonetik özelliḡi gereḡi (Çaḡataycada da görülmektedir.) iç sesteki dudak ünsüzünün etkisiyle ilk hecedeki /a/’nın yuvarlaklaşarak /o/’ya döndüḡü *yopuḡ* ismi; ‘at ve binek hayvanların soḡuktan korunmaları için sırtlarına koyulan örtü, kapak, örtü, kılıf’ anlamlarında görülmektedir: *zembirek yopuḡı* ‘Silah kılıfı’ (Schwarz, 1992: 797). BS’de ‘örtü, kılıf’ anlamlarında kullanılmıştır: *üstige topa–tumandin yopuḡ yapḡan* ‘Üstüne toz topraktan örtü kapayan’ (BS, 75). *mendin burun ölüp ketse, ḡebrisige bir ḡevet ḡavamni yopuḡ ḡilip* ‘Benden önce ölüp gitse mezarına bir kat içyaḡımı örtü yapıp’ (BS, 109).

Eski Türkçede *yap-* (? *ḡ-*) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-ḡ+* eki getirilerek türetilen *yapıḡ* (? *ḡ-*) ismi; ‘örtü, kapayan, yapı’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 873). Taranan eserlerde Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁸⁸⁵.

⁸⁸⁴ *yoluk-dım* ŞU G1 (karşılaşmak, karşı karşıya gelmek); *yolḡ-* ETG (rastlamak, yolda olmak); *yoluk-CC ~ yoluh-* 38 CC (karşılaşmak); *yoluḡ-tı* 97 Kİ (rastlamak); *yoluk-tı* 10a-8 TZ (yolmak, yünle pamuḡu karışırarak fala bakmak); *yoluḡ-tum* 101-1 GT (tesadüf etmek, rastlamak); *yoluḡ-tum* 1256 LD (rastlamak); *yoluḡ-kay* 109b-7 ŞD (tesadüf etmek, rastlamak, buluşmak); *yoluḡ-tı* 134 DN (karşılaşmak, rastlamak); *yoluk-tı* 411 AL (buluşmak); *yoluḡ-maḡ* 313-4661 KYAS (rastlamak, rast gelmek).

⁸⁸⁵ *yapı* 454-357 DLT (Çiḡil lehçesinde eyer örtüsü); *yabḡı* 174 İML (ḡul); *yupuḡ* 315-4709 KYAS ~ *yupuḡ* 315-4710 KYAS ~ *yapuḡ* 302-4471 KYAS ~ *yapuḡ* 302-4470 KYAS (atın örtüsü, ḡul).

Eski Türkçede ‘kapamak, bir araya getirmek’ anlamlarına gelen *yap-* fiilinden türetilen, Yeni Uygurcadaki hâliyle *yopuk* ismi; ‘at vb. binek hayvanları soğuktan korumaya yarayan örtü ve herhangi bir şeyi kapatmak için kullanılan örtü’ anlamlarına gelmektedir. Bu iki anlama bakıldığında aslında tarihî süreçte rastlanan anlamlardan farkı olmadığı görülmektedir. *DLT*’de ‘eyer örtüsü’ yani ‘binek hayvanların sırtına konulan eyerin örtüsü’ (*DLT*, 454-357) olarak açıklanmış, *İML*’de de ‘hayvan örtüsü’ (*İML*, 174) olarak belirtilmiştir. Semantik bakımdan değerlendirildiğinde tarihî süreçte *yopuk* isminin ‘hayvanlar için kullanılan örtü’ olduğu, Yeni Uygurcada da bu anlamın yanı sıra ‘başka herhangi bir yeri veya nesneyi örtmek için kullanılan kılıf, örtü’ anlamını kazandığı tespit edilmektedir.

yorğa: *Yorğa* ismi, Yeni Uygurcada ‘ritmini bozmadan yürüyen, tırıs giden at’ anlamlarına gelmektedir: *yorğa at* ‘Tırıs giden at’ (Schwarz, 1992: 798). *BS*’de ‘yorga’ anlamında kullanılmıştır: *yorğa duldul* ‘Yorga at’ (*BS*, 392). *közük çañ tozutup yorgilap* ‘Yoğun tozutup tırıs giderek’ (*BS*, 400). *yorgisi siliğ cede atniñ bir hil ritimda tevritişi bilen Ğaldanni uyku bastı* ‘Yorgası düzgün eyersiz atın bir çeşit ritimde titretişi ile Ğaldan’ı uyku bastı’ (*BS*, 36).

Eski Türkçede ‘yürümek, gitmek’ anlamlarına gelen *yori:-* (Clason, 1972: 957) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-gA+* eki getirilerek türetilen *yori:ğa:* ismi; ‘tırıs gitmek (at için)’ anlamına gelmektedir (Clason, 1972: 964). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁸⁸⁶.

Taranan eserlerde ilk kez Karahanlı döneminde rastlanan *yoriğa* ismi, bilindiği üzere Eski Türkçede ‘yürümek’ anlamındaki *yori-* fiilinden türemiş ve ‘yürüyen’ anlamına gelmektedir. Harezmi Türkçesinde *yorğa* biçiminde geçmektedir. Yeni Uygurcaya ait sözlüklere bakıldığında ise aynı anlamın korunduğu ancak ‘at’ olarak anlamın daraldığı, *yorğa* isminin ‘ritmini bozmadan yürüyen at’ anlamına geldiği tespit edilmektedir. Ancak şu hususun da belirtilmesi lazımdır ki: *İML*’de de *yorga* ismi; ‘yorga yürüyen at’ (*İML*, 171) olarak açıklanmış, anlamı daralmıştır. Yani *yorga* ismindeki anlam daralması Harezmi döneminden itibaren görülmektedir.

yoruğ: Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ikinci hecedeki /u/ sesinin tesiriyle gerileyici ünlü benzeşmesi görülerek, ilk hecedeki /a/’nın yuvarlaklaşıp

⁸⁸⁶ *yoriğa* 1428 KB (yürüyen); *yoriğa at* 230-200 DLT (yorga at); *yorğa* 226-3 ME (yorga); *yorga* 171 İML (yorga yürüyen at); *yurğa* 315-4717 KYAS [eşkin gidiş (atın bir yürüyüş biçimi)].

/o/’ya döndüğü *yoruḳ* ismi; ‘aydınlık, ışıık, nur; şanslı, bahtlı, mutlu; nurlu’ anlamlarıyla görölmektedir: *yoruḳ öy* ‘Aydınlık ev’ (UTİL, 1998: 588). *BS*’de ise ‘ışıık, aydınlık, nur’ anlamlarında kullanılmıştır: *çırağ yoruḳığa* ‘Kandil ışığına’ (BS, 8). *uniḡ ay–yultuzliriniḡ yoruḳini burunraḳ* ‘Onun ay [ve] yıldıızlarının aydınlığını daha önce’ (BS, 19). *çıraḡniḡ yoruḳida* ‘Kandilin ışığında’ (BS, 236). *süttek ay yoruḳida* ‘Süt gibi ay ışığında’ (BS, 389).

Eski Türkçede ‘parlak olmak, parlamak’ anlamlarına gelen *yarū-* (Clauson, 1972: 956) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *yaruk (II)* ismi; ‘ışıık, parlak, parıltı’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 962).

Taranan eserlerde⁸⁸⁷ ilk kez *ŞU*’da ‘aydınlık batana kadar’ (*ŞU*, D1) anlamında rastlanan *yaruk* ismi; Eski Türkçede ‘parlak, aydın, ışıık’ anlamlarında geçmektedir. *RKÇ*’de *yarukraḳ mēndin tilin* yani ‘dilini daha sarıh, anlaşılır olması’ (*RKÇ*, 32-23a3=28:34) anlamında kullanılması *yaruk* isminin anlamını genişletmesinin tespiti bakımından önemli bir örnektir. Karahanlı döneminde *yaruk* isminin farklı anlamda başka kullanımına bakılırsa *KB*’deki beyit yerinde olacaktır: *yaruk tutsa begler kiḡike yūzi* ‘güler yüz gösterse beyler birine’ (*KB*, 604). Çağataycaya ait olan *MSD*’de [*yaruk köngül* ‘parlak gönöl’ (*MSD*, 61)] *yaruk* isminin ‘temiz, saf anlamlarında bir sıfat olarak kullanıldığı görölmektedir. Yeni Uygurcada ‘aydınlık, ışıık, nur’ anlamlarında açıklanan *yoruḳ* ismi; aynı zamanda ‘mutlu, bahtlı’ anlamlarına da gelmektedir. *Yaru-* (*DLT*, 481-385) fiili; *DLT*’de taranırken tespit edilen ‘sevinmek’ (*DLT*, 60-47) anlamı Yeni Uygurcadaki ‘mutlu, bahtlı’ anlamlarını daha anlaşılır kılmaktadır.

yoruḳluk: (**bk. yoruḳ**) Yeni Uygurcada *yoruḳluk* isminin ‘aydınlık, parlaklık, aydınlık yer; özgürlük, hürlük’ anlamlarına geldiği görölmektedir: *yoruḳlukka çık-* ‘Özgürlüğe kavuşmak’ (UTİL, 1998: 589). *BS*’de ‘aydınlık, parlaklık’ anlamlarında

⁸⁸⁷ *yaruk* *ŞU* D1 (ışıık, aydınlık); *yarūq* XXV.ant İKP (ışıık); *yaruk* EUTS ~ *yaşuk* EUTS ~ *yruk* EUTS (ışıık, aydınlık); *yaruk* 69 KİP (parlak, ışıık); *yaruk* 26 İrkB (ışıık, aydınlık); *y(a)ruk* 156 AB (aydınlık, ışııklı, parlak); *y(a)ruk* 0585 AY (parlak, parlaklık); *yaruk* ETG ~ *yāroḳ* ETG (parlak, parlaklık); *yaruk* 12 KB (aydınlık, parlak); *yaruk* 241-6 NF (parlak, aydınlık, ışıık, nur); *yaruk* 60-47 DLT (aydınlık, ışııklı); *yaruk* 35-59a3=40:61 *RKÇ* (görünür kılıcı, göz açıcı); *yaruk* 24-8 ME (aydınlık); *yaruh* CC ~ *yarık* CC ~ *yárik* CC ~ *yarih* 117 CC (aydınlık, ışııklı, açık); *yaruh* CC ~ *yarık* CC ~ *yárik* CC ~ *yarih* 7 CC (ışıık, parlaklık); *yarūq* 93 Kİ ~ *yaqtu* 95 Kİ (aydınlık, ziya, nur); *yaruk* 84a-9 TZ ~ *yarık* 20b-1 TZ (ışıık); *yaruk* 346 MSD (parlak, aydınlık, saf, lekesiz); *yaruk* 112 LD (parlak, parlaklık, ışıık); *yarūḡ* 102 DN ~ *yaruk* 373 DN (parlak, parlaklık); *yaruk* 83b-11 ŞD (parlak, aydınlık); *yarūḡ+ı* 12-1 BD ~ *yaruk* 282-2 BD (ışıık, parlak, aydın); *yaring* AL ~ *yaruk* 392 AL (aydın, parlak); *yuruk* 316-4727 KYAS ~ *yarūḡ* 305-4514 KYAS (ışın, ışıık).

kullanılmıştır: *yorukluk*dur, *nurdur*, *irpan ve hidayet menbesidir* ‘Aydınlıktır, nurdur, ifan ve hidayet kaynağıdır’ (BS, 224). *tünlüğün çüşüp turğan hire-şire yorukluk içinde* ‘Pencereden düşen belli belirsiz aydınlık içinde’ (BS, 454). KYAS’de *yorukluk* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yaruk* (II) ismine, isimden isim yapım eki olan +*IUk* eki getirilerek türetilen *yarukluk* ismi; ‘aydınlık, parlaklık’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 964). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁸⁸⁸.

Taranan eserlerde ‘aydınlık, ılık, nur’ anlamlarında rastlanan isim, Yeni Uygurcada *yorukluk* biçiminde yaşamaktadır. *Yorukluk* ismi; ‘aydınlık, parlaklık’ anlamlarını muhafaza etmesinin yanı sıra ‘özgürlük, hürlük’ anlamlarını da kazanmıştır.

yorut-: (bk. yoruk) Yeni Uygurcada ikinci hecedeki /u/’nun etkisiyle ilk hecedeki /a/’nın gerileyici ünlü benzeşmesiyle yuvarlaklaşarak /o/’ya döndüğü *yorut*-fiili; ‘aydınlatmak, parlatmak; bilgilendirmek, açıklamak’ anlamlarında görülmektedir: *ehvalini tēhimu yorutup* ‘Hâlini daha da açıklayıp’ (UTİL, 1998: 587). BS’de ‘aydınlatmak, parlatmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *Ereb tilidiki ‘yorutkuçi’ dēgen gep iken* ‘Arap dilindeki ‘aydınlatıcı’ denen söz imiş’ (BS, 11). *şeherni yorutup* ‘Şehri aydınlatıp’ (BS, 266).

Eski Türkçede *yarut*:- fiiline, ettirgen çatı eki olan -*t*- eki getirilerek türetilen *yarut*-fiili; ‘parlatmak, ışıklandırmak, aydınlatmak; bilgilendirmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 960). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁸⁸⁹.

Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanan *yarut*- fiili; ‘parlamak, ışıldamak’ anlamlarına gelmektedir: *tört bulung yingak yorudı yaşudı* ‘dört bir taraf parladı’ (M, 18-31/32). Yeni Uygurcada *yoru*- biçiminde yaşayan fiil; ‘aydınlanmak, parlamak; gün ağarmak, şafak sökmek’ anlamlarında

⁸⁸⁸ *yarugluk* 288 KB (aydınlık, parlaklık); *yarukluk* 293-2 NF (aydınlık, parlaklık); *yarukluk* 423-331 DLT (nur ve ılık); *yarukluk* 27-29b1=5:15 RKÇ (nur); *yarukluk* 208-5 ME (ılık, aydınlık); *yarıklık* CC ~ *yarıklık* CC ~ *yarihlik* 117 CC (ılık, parlaklık, aydınlık); *yarukluk* 67b-3 İM (parlaklık, nur); *yarukluk+tın* 729 MSD (parlaklık); *yarukluk* 2672 LD (parlaklık, aydınlık); *yarugluk+da* 62 DN ~ *yarugluk* 556 DN (parlaklık, aydınlık); *yarukluk+ında* 149b-2 ŞD (aydınlık, parlaklık); *yarugluk+ı* 458 BD (parlaklık).

⁸⁸⁹ *yarut-ır* 199 KİP (aydınlatmak); *yarut-mak* EUTS (parlatmak, aydınlatmak, görünmek); *y(a)rut-gay* 0470 AY (aydınlatmak, parlatmak, ısıtmak); *yarut-ur* 134 KB (aydınlatmak, parlatmak); *yarut-* A 16 AH ~ *yarut-ur* 16 AH (aydınlatmak); *yarut-tı* 44-7 ME (aydınlatmak); *yarut-* 103 İML (aydınlatmak); *yarut-* CC ~ *yarut-* ? 137 CC (aydınlatmak, nurlandırmak); *yarut-tı* 1235 LD (parlatmak, aydınlatmak); *yarut-* 804 DN (parlatmak, aydınlatmak); *yarut-gıl* 8b-1 ŞD (parlatmak, nurlandırmak); *yarut-* 132-38 BD (parlatmak, aydınlatmak); *yarut-kaç* 391 AL (aydınlanmak); *yarut-mak* 305-4518 KYAS [aydınlatmak; ılık (ya da herhangi bir şey) tutmak].

kullanılmaktadır. Somut anlamlarının yanı sıra ‘gözü gönlü açılmak, çok mutlu olmak’ anlamlarını da taşımaktadır. Tarihî süreçte de *yaru-* fiili, yalnızca somut anlamıyla sınırlanmamıştır. Örneğin *DLT*’de iki *yaru-* fiili madde başı olarak geçmektedir. Birinci *yaru-* fiili, ‘aydınlatmak’ (*DLT*, 480-384); ikinci *yaru-* fiili, ‘bir şeye sevinmek’ (*DLT*, 481-385) olarak açıklanmıştır. Görüldüğü gibi Eski Türkçede *yaru-* biçiminde rastlanan fiilin, Yeni Uygurcada *yaru-* fiilindeki ikinci hecede bulunan /u/ ünlüsünün tesiriyle ilk ünlünün yuvarlaklaştığı görülmektedir. Semantik bakımdan değerlendirildiğinde ise bir değişme görülmemektedir. *Yarut-* fiili ise taranan tarihî eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde görülmektedir. ‘Aydınlatmak, parlatmak’ anlamlarıyla görülen fiilin; Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağataycaya ait metinlerde de aynı anlamını muhafaza ettiği tespit edilmiştir. Bu anlama örnek bir kullanım verilirse *KB*’de 22. beyittir. Bu beyitte ‘geceyi, aydınlık gündüz ile aydınlatmak’ şeklindeki kullanım aydınlatmak fiilinin somut kullanımına örnektir (*KB*, 22). Yine aynı eserde *yarut-* fiilinin soyut kullanımına örnek bulmak mümkündür. Örneğin bilginin aşikâr hâle getirildiği takdirde ondan yararlanılabileceğinin anlatıldığı 214. beyitte de *yarut-* fiili kullanılmıştır (*KB*, 214). Görüldüğü gibi tarihî süreçte ‘hem somut hem soyut anlamda aydınlatmak’ anlamına gelmektedir. Yeni Uygurcada da *yurut-* fiili, hem ‘somut hem soyut anlamda aydınlatmak’ anlamını muhafaza etmektedir.

yoşur-: Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği ikinci hecedeki /u/ sesinin etkisiyle ilk hecedeki /a/ ünlüsünün gerileyici ünlü benzeşmesiyle yuvarlaklaşarak /o/’ya dönüştüğü *yoşur-* fiilinin ‘gizlemek, saklamak’ anlamlarına geldiği tespit edilmektedir: *késelni yoşursa, ölüm aşkara* ‘Hastalığı saklasa [da] ölüm aşikâr’ (Schwarz, 1992: 798). *BS*’de ‘gizlemek, saklamak’ anlamlarında kullanılmıştır: *hoylidiki otunhanığa yoşurup* ‘Avludaki odun konulan eve gizleyip’ (*BS*, 86). *Bamgir Kebristanlıığa yoşurup koyğan altun-kümüş* ‘Bamgir Kabristanlığı’na gizleyip koyduğu altın [ve] gümüş’ (*BS*, 240).

Eski Türkçede ‘kendisi saklanmak’ anlamına gelen *yaş-* (Clauson, 1972: 974) fiiline; ettirgen çatı eki olan *-Ur-* eki getirilerek türetilen *yaşur-* fiili; ‘gizlemek, saklamak’

anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 977). Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanmaktadır⁸⁹⁰.

Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserde rastlanan *yaşur-* fiili; ‘gizlemek, saklamak’ anlamlarına gelmektedir. Semantik bakımdan değerlendirildiğinde Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağataycaya ait eserlerde de aynı özellikleri gösteren fiil; Yeni Uygurcada ‘gizlemek, gizlice bir yere tıkmak’ anlamlarını korumaktadır.

yoşurun: (bk. yaşur-) İkinci hecedeki /u/ ünlüsünün etkisiyle Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği birinci hecedeki /a/’nın gerileyici ünlü benzeşmesiyle yuvarlaklaşarak /o/’ya döndüğü *yoşurun* ismi; ‘gizli, saklı’ anlamlarında görülmektedir: *yoşurun heriket* ‘Gizli hareket’ (UTİL, 1998: 592). *BS*’de ‘gizli, gizlice, saklı’ anlamlarında kullanılmıştır: *men öz qolum bilen bu yoşurun apet* ‘Ben kendi elim ile bu gizli afet’ (*BS*, 46). *yoşurun suyikest bilen bihude hun töküvatidu* ‘Gizli suikast ile boşuna kan döküyor’ (*BS*, 54). *ögey oğlu Hoca Yehyani yoşurun öltürgüzüp* ‘Üvey oğlu [olan] Hoca Yahya’yı gizlice öldürtüp’ (*BS*, 489).

Eski Türkçede *yaşur-* fiiline, zarf-fiil eki olan *-U* eki getirilerek türetilen *yaşru:* (*yaşuru:*) ismi; ‘gizli, sinsi’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 979).

Taranan eserlerde Harezmi Türkçesine ait eserlerden itibaren rastlanan isim; ‘gizli [*yaşurun ahı eser kılmaz* ‘gizli ahı ve feryadı tesir etmiyor’ (*AL*, 395)], gizlice, saklı’ anlamlarında kullanıldığı görülmektedir⁸⁹¹. Yeni Uygurcada *yoşurun* biçiminde yaşayan bu isim; ‘gizli, saklı’ anlamlarını muhafaza etmektedir.

yögen-: Yeni Uygurcada iç sesteki akıcı ünsüzün düştüğü *yögen-* fiili; ‘sarınmak, dolanmak’ anlamlarında görülmektedir: *yögan cuvilarga yöginip* ‘Büyük kürklere sarınıp’ (UTİL, 1998: 641). *BS*’de ‘sarınmak, dolanmak’ anlamlarında

⁸⁹⁰ *yoşur-* ETG (gizlemek); *yaşur-mağ* EUTS (saklamak, gizlemek); *yaşur-u* 770 KB (gizlemek); *yaşur-dı* 308-254 DLT (gizlemek, örtmek); *yaş(u)r-ur* 33-6b1=33:37 RKÇ (gizlemek, saklamak); *yaşur-madı* 165-5 NF (gizlemek); *yaşur-dı* 58-8 ME (gizlemek); *yaşır-* 108 İML (gizlemek); *yaşır-* 124 CC (gizlemek, saklamak); *yaşur-dı* 94 Kİ (saklamak, gizlemek); *yaşır-dı* 14b-10 TZ (gizlemek); *yaşur-dı* 787 MSD (gizlemek); *yaşur-ur-lar* 590 LD (örtmek, gizlemek); *yaşur-up* 432 DN (gizlemek); *yaşur-ay* 174b-2 ŞD (gizlemek, saklamak); *yaşur-ayın* 97-3 BD (saklamak, gizlemek); *yaşur-gusı* 395 AL (gizlemek); *yoşur-mağ* 316-4731 KYAS ~ *yaşur-mağ* 307-4547 KYAS (gizlemek, saklamak).

⁸⁹¹ *yaşru* 171 AH (gizli); *yaşrun* 116-8 ME (gizlice); *yaşırı* 62 CC ~ *ovrun* 60 CC (gizli); *yaşuru* 78b-6 İM (gizli, gizli olarak); *yaşurun* 74a-5 ŞD (gizli, gizlice, el altından); *yaşurun* 46-1 BD (gizlice); *yaşurun* 395 AL (gizli); *yaşurun* 307-4548 KYAS ~ *yoşurun* 316-4732 KYAS (gizli, saklı).

kullanılmıştır: *uzun cuviliriga yöginiş uşlap* ‘Uzun paltolara sarınıp uyuyup’ (BS, 332).

Eski Türkçede ‘sarmak (bir şeyi), kundaklamak (bebek)’ anlamlarına gelen *yörge*:- (Clauson, 1972: 965) fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *yörge*- fiili; ‘sarınmak, dolanmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 966). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁸⁹².

Taranan eserlerde ilk kez Eski Uygurcaya ait eserde rastlanan *yörge*- fiili; ‘sarmak, dolamak’ anlamlarına gelmektedir. Yeni Uygurcada ise *yöge*- biçiminde yaşayan fiil; aynı anlamı yani ‘bir şeyi sarmak, dolamak’ anlamlarında görülmektedir. *M*’de rastlanan *yörge*- fiili, ‘sarılmak’ anlamıyla açıklanmaktadır. *M*’de ‘alevlerle etrafı sarılmak’ (*M*, 68-15/16) ve *DLT*’de ‘başkası tarafından sarılmak, çevrelenmek’ (*DLT*, 490-392) yani edilgen çatı kullanılmaktadır. Ayrıca *DLT*’de dönüşlü çatı eki alan *yörge*- fiiline de yer verilmiştir. Harezmi Türkçesine ait eserlerden *ME*’de de *tonınga yörgendi* (*ME*, 140-2) örneğinde olduğu gibi ‘sarınmak, örtünmek’ yani dönüşlü çatı kullanılmıştır. Yeni Uygurcada da dönüşlü çatı kullanılmakta ve *yögen*- fiili; ‘sarınmak, bürünmek’ anlamlarına gelmektedir.

yölek: Yeni Uygurcada *yölek* ismi; ‘destek, dayanak, direk; manevi bakımdan destek, yardım’ anlamlarına gelmektedir: *dervaziniş yölikige aldı* ‘Kapının direğine (sütununa) aldı’ (UTİL, 1998: 642). *BS*’de ‘destek, dayanak’ anlamlarında kullanılmıştır: *rohiş yölek* ‘Ruhi destek’ (*BS*, 284). *kamil murşid ve mukemmel pir boluşıga yölek bolğaysız* ‘Kâmil mürşit ve mükemmel pir olmasına destek olacaksınız’ (*BS*, 285). *KYAS*’de *yölek* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘desteklemek, destek olmak; başını bir şeye yaslamak’ anlamlarına gelen *yöle*:- (Clauson, 1972: 919) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *yölek* (*yöle:k*) ismi; ‘destek, dayanak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 928). Karahanlı döneminde görülmektedir⁸⁹³.

Taranan eserlerde ilk kez Karahanlı Türkçesi döneminde rastlanan *yöle*- fiili, ‘desteklemek’ anlamına gelmekte ve Yeni Uygurcada da ‘desteklemek’ anlamını korumaktadır. Ayrıca ‘dik hâle getirmek, yağmak, üst üste koymak’ anlamlarının

⁸⁹² *yörge*-miş 610, 78 *M* (sarılmak); *yörge*-mek EUTS (sarılmış olmak); *yörge*-di 489-391 *DLT* (ip vb. şeyler bir şeye sarılmak), *yörge*-di 490-391 *DLT* (yorgan vb. bir şeye sarınmak); *yörge*-di 140-2 *ME* (örtünmek, bürünmek); *yurgen*- 316-4720 *KYAS* (sarılmak).

⁸⁹³ *yölek* 3857 *KB* ~ *yülek* 90 *KB* (destek); *yölegü* 460-364 *DLT* (bir şey destekleyen nesne, destek).

yanı sıra ‘manevi anlamda desteklemek, yardım etmek, yüklemek’ anlamlarını da kazanmıştır. Görüldüğü gibi Eski Türkçede aynı anlamda rastlanan *yöle-* fiilinin, Yeni Uygurcada da aynı anlamını koruduğu hatta yeni anlamlar kazandığı tespit edilmektedir. *Yöle-* fiilinden türeyen *yölek* ismi; tarihî süreçte ‘destek, dayanak’ anlamlarında görülmektedir. Yeni Uygurcada da ‘destek, dayanak’ anlamları korunmaktadır. Bu destek, hem somut hem soyut anlamdadır.

yölen-: (bk. yölek) Yeni Uygurcada dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *yölen-* fiili; ‘dayanmak, direnmek, manevi bakımdan dayanmak’ anlamlarına gelmektedir: *tamğa yölinip oltur-* ‘Duvara dayanıp oturmak’ (Schwarz, 1992: 802). *BS*’de ‘dayanmak, yaslanmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *per yastuḡka yölinip olturatti* ‘Kuş tüyü yastığa dayanıp otururdu (oturuyordu)’ (*BS*, 314). *bir hucriniḡ yénida tamğa yölinip olturup* ‘Bir odanın yanında duvara yaslanıp oturup’ (*BS*, 454).

Eski Türkçede *yöle-* fiiline, dönüşlü çatı eki getirilerek türetilen *yölen-* fiil, ‘dayanmak’ anlamına gelmektedir. Karahanlı döneminde rastlanmaktadır⁸⁹⁴.

Taranan eserlerde *RKÇ*’de rastlanan *yölen-* fiiline ‘yaslanmak [*yıḡaçlar yölenmiş tamğa* (*RKÇ*, 38-59b2=63-4)], dayanmak’ anlamlarında görülmüştür. Yeni Uygurcada *yölen-* fiili ise ‘somut ve soyut anlamda dayanmak, yaslanmak’ anlamlarını korumaktadır.

yukiri: (bk. yoḡla-) Yeni Uygurcada *yukiri* ismi; ‘bir şeyin başı, yukarı, yüksek; önceki’ anlamlarında görülmektedir: *östeḡniḡ yukirisi* ‘Kanalın başı’ (*UTİL*, 1998: 618). *BS*’de ‘üstün, yukarı, üst; yüksek’ anlamlarına kullanılmıştır: *insandin yukiri, peḡet Hudadinla töven* ‘İnsandan üstün fakat Allah’tan da aşağı’ (*BS*, 97). *meydanniḡ yukiri teripidiki* ‘Meydanın üst tarafındaki’ (*BS*, 105). *yukiri avazda* ‘Yüksek seste’ (*BS*, 131). *yukiri teripidinmu* ‘Yukarı tarafından da’ (*BS*, 450).

Eski Türkçede ‘yüksek yer’ anlamına gelen *yok (II)* (Clauson, 1972: 896) ismine, yön hâli (yönelme durumu) eki olan *+gArU* eki getirilerek türetilen *yokaru:*

⁸⁹⁴ *yölen-miş* 38-59b2=63:4 *RKÇ* (dayanmak, söykenmek); *yulan-mak* 314-4679 *KYAS* (dayanmak).

(<*yokğaru:) ismi; ‘yukarı, yukarıya’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 906). Bütün dönemlerde görülmektedir⁸⁹⁵.

Taranan tarihî eserlerde ‘yukarı’ [*yoharı bahıp* ‘Yukarı bakıp’ (CC, 122, 16)] anlamında rastlanan ve Yeni Uygurcada da ‘yukarı, üst, üstün’ anlamlarında yaşayan *yukiri* ismi; anlamlarını muhafaza etmektedir.

yulğu- Yeni Uygurcada *yulğu-* (Art zamanlı olarak taranan eserlerde *yulğu-* biçiminde görülen fiil, Yeni Uygurcada *yulğu-* biçiminde yaşamaktadır. *Yulğu-* fiilinin son sesi olan /u/, getirildiği fiil tabanının anlamını pekiştirmek amacıyla kullanılan fiilden fiil yapım ekidir.) fiili, ‘çekmek’ anlamına gelmektedir. BS’de ‘yolmak, çekmek, koparmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *temburniñ çiritme zerbisi yürek tarilirini yulğup ötse* ‘Tamburun öldürücü darbesi yürek tellerini yolup geçse’ (BS, 347). *Mekke Hociniñ kolidiki kamçini yulğup* ‘Mekke Hoca’nın elindeki kamçıyı koparıp’ (BS, 396). KYAS’de *yulğu-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘çıkarmak, koparmak (diken vb.)’ anlamlarına gelen *yul-* (Clauson, 1972: 918) fiiline, fiilden fiil yapım eki olan *-k-* eki getirilerek türetilen *yulk-* fiili; ‘sıyırmak, ezmek, soyulmak, yolmak, koparmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 924). Karahanlı döneminden itibaren rastlanmaktadır⁸⁹⁶.

Taranan eserlerde ilk kez *Irkb*’de rastlanan *yul-* fiili, ‘yılanın başını ve nefsinin kaynağından koparmak’ (*Irkb*, 8) şekillerinde geçmektedir. Clauson’un da belirttiği gibi ‘kurtarmak’ fiili de *yulk-* fiilinin anlamına uygun düşmektedir. Bir sonraki dönem olan Karahanlı Türkçesinde *KB*’de ‘sıyrılmak’ anlamıyla *yolun-* (*KB*, 662) fiili, ‘kurtarmak ve kurtulmak’ anlamlarıyla da *yul-* (*KB*, 4789) fiili görülmektedir. Keza aynı dönem eserleri olan *AH* (*AH*, 12) ve *DLT*’de (*DLT*, 472-377) de ‘koparmak, çekmek, kurtarmak’ şekillerinde anlamlandırılmıştır. Harezmi ve Kıpçak dönemleri için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Ancak *TZ*’de *yul-* ~ *yol-* fiili görülmemesine rağmen *yolka-* (*TZ*, 37a-10) ~ *yoluk-* (*TZ*, 10a-8) fiillerinin ‘yolmak’

⁸⁹⁵ *yügerü* BK D2 (yukarı); *yokaru* T 25 (yukarı); *yoqqaru* XIX.5 İKP (yukarıda); *yokaru* 282 AB (yukarı); *yoğaru* ETG (yukarı); *yoğaru* 10-21 M (yukarı); *yokaru* 0132 AY (yukarı); *yoğaru* EUTS ~ *yökerü* EUTS (yukarı); *yoğaru* 72 KB (yukarı); *yokar* 83-73 DLT ~ *yokaru* 83-73 DLT (yukarı); *yoğar* 101 AH (yukarı); *yoğaru* 38-7a2=58:11 RKÇ (yukarı); *yoğaru* 10-3 ME (yukarı); *yoharı* 16 CC (yukarı); *yoğaru* 95 Kİ (yukarı); *yokarı* 28a-7 TZ (yukarı); *yoğaru* 132a-3 İM (yukarı); *yoğarı* 3a-16 DM (yukarı); *yoğarı* 278-12 GT (yukarı); *yoğaru* 190a-11 ŞD (yukarı); *yoğarı* 50 DN (yukarı); *yokkarı* 413 AL (yukarı); *yoğarı* 312-4652 KYAS (yukarı, yukarıya, daha yukarıda olarak; üzerine).

⁸⁹⁶ *yulk-ar* 632-527 DLT (taş vb. sıyırmak, ezmek); *yulk-* 161 CC (yolmak, koparmak); *yoluğ-* 353b-4 İM (saç yolmak), *yoluğ-* 107a-2 İM (buluşmak, kavuşmak); *yolka-dı* 37a-10 TZ (yolmak) ~ *yoluk-tı* 10a-8 TZ (yolmak, yünle pamuğu karıştırarak fala bakmak).

şeklinde açıklandığı tespit edilmektedir. Yeni Uygurcada *yul-* fiili; ‘bir şeyi el ile çekmek, yolmak, koparmak’ anlamlarına gelmektedir. Ayrıca düşman için ‘yok etmek, kırmak’ anlamlarının yanı sıra ‘fayda sağlamak, kazanç elde etmek’ anlamlarına da gelmektedir. Görüldüğü gibi Yeni Uygurcada *yul-* fiilinin yeni anlamlar kazandığı görülmektedir. Yeni Uygurcada *yulku-* fiili olarak rastlanan Eski Türkçedeki biçimiyle *yulk-* fiili; taranan eserlerde ilk kez *DLT*’de ‘taş ile sıyırmak, ezmek’ (*DLT*, 632-527) anlamında görülmektedir. *EDPT*’de anlamı ‘sıyırmak, ezmek, soyulmak, yolmak, koparmak’ (Clauson, 1972: 924) olarak belirtilen *yulk-* fiili; *CC*’de ‘koparmak’ (*CC*, 161), *İM*’de de ‘saç yolmak’ (*İM*, 353b-4) şeklinde anlamlandırılmaktadır. Yeni Uygurcada *yulku-* olarak yaşayan fiil; ‘çekmek, koparmak’ anlamlarını muhafaza etmektedir. Önemli olan husus *İM*’de geçen *yoluk-* fiili [*suf kim ölümdükke yolukur* (*İM*, 107a-2)] *yol* isminden türeyen *yoluk-* fiilidir. Ayrıca *LD*’de de ‘karşılaşmak’ anlamında *yoluk-* (*LD*, 1256) fiiline rastlanmaktadır. *EDPT*’de ‘yolda buluşmak’ (Clauson, 1972: 924) anlamındaki *yoluk-* fiili madde başı olarak bulunmasa da Clauson, *yulk-* fiili ile *yoluk-* fiilinin karıştırılmaması gerektiğini özellikle belirtmiştir.

yulkun-: (bk. yulku-) Yeni Uygurcada *yulku-* fiilinden türetilen *yulkun-* fiili; ‘bir şeyin içinden çıkıp gitmek, güç kullanarak hareket etmek; ateş püskürmek’ anlamlarında görülmektedir: *qolumdin yulkunup çıkip* ‘Elimden ayrılıp çıkıp’ (*UTİL*, 1998: 627). *BS*’de ‘hareket etmek, ayrılmak, kendini her tarafa vurmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *bir-ikki këtım kattıq yulkundi* ‘Bir iki defa kuvvetlice hareket etti’ (*BS*, 405). *kümüş renlik çoqqiliridin yulkunup* ‘Gümüş renkli tepelerinden hareket edip (ayrılıp)’ (*BS*, 229). *KYAS*’de *yulkun-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yulk-* fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *yulkun-* fiili; ‘kazınmak, soyulmak, yolunmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 927).

Taranan eserlerde⁸⁹⁷ ilk kez Karahanlı döneminde *DLT*’de rastlanan *yulkun-* fiili, ‘kabuk soymak’ (*DLT*, 489-391) şeklinde açıklanmıştır. Kıpçak döneminde de rastlanan fiil, ‘saç yolmak’ (*İM*, 329a-1) anlamıyla görülmektedir. Yeni Uygurcaya bakıldığında ise ‘bağlı olduğu bir yerden ayrılmak’ anlamının aslında genel olarak korunduğu ancak çatı farkının olduğu tespit edilmektedir. Örneğin *İM*’de *yolkunsa*

⁸⁹⁷ *yulkun-dı* 489-391 *DLT* (bir şeyin kabuğu soyulmak); *yolkun-* 329a-1 *İM* (saç yolmak).

başınınġ törtde biri (İM, 329a-1) ‘yolunsa’ yani ‘koparılsa’ anlamında kullanılmıştır. Buradaki çatı edilgendir. Yeni Uygurcadaki örnek bir kullanıma bakıldığında *tömür bağlaġka çüşken şirdek öridep, yulkunup* ‘demir zincire bağlanan arslan gibi atılıp (sıçrayıp), (güç kullanarak) hareket edip’ (BS, 107) yine ‘baġlı bulunulan bir yerden güç kullanılarak ayrılmak’ anlamının mevcut olduġu ve çatısının dönüşlü olduġu görölmektedir.

yumġuz-: Yeni Uygurcada -dUr- ettirgen çatı ekiyle türetildiġi görölen *yumdur-* fiili, ‘yumdurmak’ anlamına gelmektedir: *közlerini uvulap yumdurdi* ‘Gözlerini ovup yumdurdu’ (UTİL, 1998: 629). BS’de ‘yumdurmak, kapatmak’ anlamlarında *yumġuz-* fiili görölmektedir: *Haci Kamal Barlasiniġ oçuġ ġalġan közini alıġını bilen sipap yumġuzdi* ‘Haci Kamal Barlas’ın açık kalan gözünü avucu ile okşayıp yumdurdu (kapattı)’ (BS, 74). KYAS’de *yumġuz-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘kapamak, kapatmak, sıkmak (göz, ağız, yumruk vb.)’ anlamlarına gelen *yum-* (I) (Clauson, 1972: 934) fiiline, ettirgen çatı eki olan -tUr- eki getirilerek türetilen *yumtur-* fiili; ‘yumdurmak, kapattırmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 935).

Taranan eserlere⁸⁹⁸ bakıldığında *yum-* fiilinin, DLT’de ön ünlülü biçimde geçtiġi görölmektedir. *Yüm-* fiiline getirilen -tUr- ettirgen çatı eki neticesinde türeyen *yümtür-* fiili, ‘yumdurmak’ (DLT, 485-387) olarak açıklanmaktadır. Yeni Uygurcada ise *yum-* fiiline ettirgen çatı eki olarak -gUz- eki getirilmekte ve ‘yumdurmak, kapatmak’ anlamlarına gelmektedir. Yani tarihî süreçle karşılaştırıldığında bu fiilin, Yeni Uygurcada morfeminin deġiştii ancak anlamının korunduġu tespit edilmiştir.

yumşak: Yeni Uygurcada *yumşak* ismi; ‘yumuşak, hafif, ılımlı’ anlamlarına gelmektedir: *yumşak nan* ‘Yumuşak ekmek’ (UTİL, 1998: 629). BS’de ‘fiziki anlamda yumuşak, mecazi anlamda yumuşak, latif, hafif’ anlamlarında kullanılmıştır: *ġoliniġ yumşak, ağziniġ tatlıġlıġı bilen* ‘Elinin yumuşak, ağzının tatlılıġı ile’ (BS, 64). *yumşak lëkin muġluġ avaz bilen* ‘Hafif fakat dertli ses ile’ (BS, 267). *yumşak ġurtniġ ġattıġ yaġaçni yëyişike oġşaş iş idi* ‘Yumuşak kurdun sert ağacı yemesine benzer iş idi’ (BS, 290).

⁸⁹⁸ *yümtür-di* 485-387 DLT (yumdurmak).

Eski Türkçede ‘fiziki ve mecazi anlamda yumuşak olmak’ anlamına gelen *yumşa:-* (? *yumşa:-*) (Clauson, 1972: 939) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *yumşa:k* (? *yumşa:k*) ismi; ‘yumuşak, nazik’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 938). Köktürk döneminden itibaren rastlanmaktadır⁸⁹⁹.

Taranan eserlerde ilk kez *BK*’de rastlanan *yemşak* ~ *yimşak* ismi, [(*a*)*gısı* : *y(e)mş(a)k* : (*e*)*rm(i)ş*] ‘ipekli kumaşları (da) yumuşak imiş’ (*BK*, *K4*)] ‘ipekli kumaş’ nitelemektedir. Eski Uygurcaya ait eserlere bakıldığında ise *ÇB*’de geçen *yumşak savlar* ‘yumuşak sözler’ (*ÇB*, 126) tamlamasına bakıldığında *yumşak* ismi, soyut anlam kazandığı görülmektedir. Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Çağatay dönemlerinde de aynı anlamların kullanıldığını ifade etmek mümkündür. Yeni Uygurcada *yumşak* ismi, hem somut hem soyut anlamlarını muhafaza etmektedir. *Yumşak* ismi, tarihî süreçte görüldüğü gibi hem ‘yumuşak kumaş’teki somut hem ‘yumuşak söz’deki soyut anlamı taşımaktadır.

yumşaklık: (bk. yumşak) Yeni Uygurcada *yumşaklık* ismi; ‘yumuşaklık, naziklik, kibarlık’ anlamlarına gelmektedir: *artuğ yumşaklık kılsañ* ‘Fazla kibarlık yapsan’ (*UTİL*, 1998: 632). *BS*’de ‘yumuşaklık, naziklik’ anlamlarında kullanılmıştır: *yumşaklık körsitidu* ‘Naziklik gösterecek (gösteriyor)’ (*BS*, 297). *KYAS*’de *yumşaklık* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yumşa:k* (? *yumşa:k*) ismine, isimden isim yapım eki *+lık* getirilerek türetilen *yumşaklık* ismi; ‘yumuşaklık, merhametli’ anlamlarına gelmektedir. Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir⁹⁰⁰.

Yumşaklık ismi, taranan eserlerde ilk kez Karahanlı döneminde tespit edilmiştir. *RKÇ*’de Allah’ın gösterdiği merhamet (*RKÇ*, 25-22a3=3:159) anlatılırken kullanılan *yumşaklık* ismi; Yeni Uygurcada da ‘yumuşaklık, incelik’ anlamlarını muhafaza etmektedir.

⁸⁹⁹ *yemşak* KT G6 ~ *yimşak* KT G5 (yumuşak); *yumşak* 122 AB (yiyecek, yumuşak yiyecek); *yumşak* ÇB 126 (yumuşak, tatlı, hoş, giden); *yumşak* ETG ~ *yumşak* ETG ~ *yumşāk* ETG (yumuşak), *yumşak* ETG (yudum, içilen nesne); *yumşak* 464 KB (yumuşak); *yumşak* 306-253 DLT (her şeyin yumuşağı, yumuşak); *yumşak* 216 AH (yumuşak); *yumşak* 31-46b3=20:44 RKÇ (yumuşak, tatlı, hoş, mülayim); *yumşak* 291-11 NF (yumuşak, hafif, mülayim, ılımlı); *yumşak* 94-6 ME (yumuşak); *yumuşak* 153-154 İML (sert olmayan); *yumçak* CC ~ *yimşak* CC ~ *yumşak* 17 CC (yumuşak, zayıf); *yumşaq* 98 Kİ (bugünkü manasında); *yumçak* 36b-9 TZ ~ *yumşak* 84a-10 TZ (yumuşak); *yumşak* 4b-12 DM (yumuşak); *yumşak* 226a-7 İM (yumuşak); *yumuşak* 75-6 GT (yumuşak); *yumşak* 314-4694 KYAS (yumuşak).

⁹⁰⁰ *yumşaklık* 25-22a3=3:159 RKÇ (yumuşaklık, merhametli); *yumşaklık* 34-1 ME (yumuşaklık); *yumşaklık* 296b-8 İM (yumuşaklık, incelik, naziklik).

yumul-: (bk. **yumğuz-**) Yeni Uygurcada *yumul-* fiili; ‘yumulmak, kapanmak’ anlamlarında görülmektedir: *kiçik közliri külkidin tēhimu yumulup ketti* ‘Küçük gözleri gülümsemekten daha da yumulup gitti’ (UTİL, 1998: 634). *BS*’de ‘yumulmak, kapanmak’ anlamlarında kullanılmıştır: *kēyin hīyal bilen yumulğan közlirini* ‘Sonra hayal ile yumulan (kapanan) gözlerini’ (BS, 297). *KYAS*’de *yumul-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yum-* (*I*) fiiline, edilgen çatı eki olan *-l-* eki getirilerek türetilen *yumul-* fiili; ‘kapalı olmak, kapanmak, yumulmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 936).

Taranan eserlerde⁹⁰¹ ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanan *yum-* fiili; Karahanlı ve Harezmi Türkçesine ait eserlerde ön ünlülü olarak da görülmektedir. Semantik bakımdan incelendiğinde *yum-* fiilinin, yalnızca ‘gözü ve ağzı sıkıca kapatmak’ anlamında kullanılmadığını örnek vermek gerekirse *KB*’de *közün yum-* ‘görmezden gelmek’ (*KB*, 2511) mecazi kullanımların da olduğunu belirtmek gerekmektedir. Pek tabii, görme organı olan ‘gözün sıkıca kapatılması’ anlamında da kullanılmıştır. Örneğin Harezmi Türkçesine ait olan *MM*’de kesilebilecek kurbanın sahip olması gereken fiziksel özellikler sıralanırken hayvanın ağzını açıp kapaması ve hayvan kesildiğinde kanının akması gibi şartların yanında kurbanlığın gözünü yumması (açıp kapayabilmesi) gerektiği anlatılırken *köz yümmek* ‘göz yummak’ (*MM*, 240/2) ifadesi buna bir örnektir. Yine aynı dönem eseri olan *NF*’de de *köz açıp yumğınça* (*NF*, 429-2) şeklinde geçmektedir. Burada da ‘göz açıp kapayınca kadar’ anlamındaki mecaz bir kullanımdır. Ayrıca tarihî süreçte bakıldığında sadece göz için *yummak* fiili kullanılmaz. Örneğin *İM*’de ‘ağzı yummak’ (*İM*, 92b-3) şeklinde hatta aynı eserde ‘parmağını yummak, sıkmak’ şeklinde kullanımlar da mevcuttur: *yumğay çalak barmağını* (*İM*, 179b-8). Yeni Uygurcada da tarihî süreçte görüldüğü gibi yalnızca ‘göz ve ağız kapatmak, yummak’ anlamlarıyla sınırlı kalmayıp ‘eli sıkıca kapamak’ anlamını da taşımaktadır.

yunda: Yeni Uygurcada son sesi genişleyen *yunda* ismi; ‘bulaşık suyu (giyim, kap kakac, el, kol vb.nin), kirli su’ anlamlarında görülmektedir: *yundi kuduği* ‘Kirli su kuyusu’ (UTİL, 1998: 636). *BS*’de ‘kirli su, bulaşık suyu’ anlamlarında

⁹⁰¹ *yumul-dı* 3837 KB (yumulmak); *yümül-gen* 468-372 DLT [gözü devamlı yumulan, kapanan ve uyuklayan (adam vb.)]; *yumul-ur* 1330-13 GT (kapanmak, yumulmak).

kullanılmıştır: *peket yunda içip* ‘Kirli su içip’ (BS, 89). KYAS’de *yunda* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘yıkamak’ anlamına gelen *yu-* (Clauson, 1972: 870) fiiline, dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *yun-* (*yu:n-*) fiili, ‘kendi kendine yıkanmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 942). *Yun-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-dI+* eki getirilerek türetilen *yundı*: ismi, ‘yemekten sonra kapların yıkandığı su’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 947).

Taranan eserlerde ilk kez *DLT*’de rastlanan *yundı* (DLT, 457-361) ismi, Kıpçak Türkçesi dönemine ait *Kİ*’de *yuyundu* (Kİ, 100) biçiminde tespit edilmiştir⁹⁰². Bilindiği gibi üzerinde durulan kelime, ‘yıkamak’ anlamına gelen *yu-* fiilinden türemiştir. *Kİ*’de ‘yıkamak’ anlamında *yu-di* (Kİ, 90) ~ *yuy-du* (Kİ, 100) fiillerine rastlanmış olup *yuyundu* isminde de *yuy-* fiili kök olarak esas alınmıştır. Yeni Uygurcaya bakıldığında *yundi* isminin anlamının da varlığını sürdürdüğü görülmekte ayrıca anlam sahasını genişlettiği tespit edilmektedir. Çünkü *DLT*’de bu isim, ‘yiyeceklerin yenildiği kapların yıkandığı su’ (DLT, 457-361) olarak tanımlanırken Yeni Uygurcada ‘yemek kabının yıkandığı su’ şeklinde anlam daralması söz konusu olmamakla birlikte ‘yiyecek kaplarının yanı sıra giyecek, el, yüz, kolların dahi yıkandıktan sonra çıkan kirli su’ kastedilmektedir.

yüdü-: Yeni Uygurcada *yüdü-* (Art zamanlı olarak taranan eserlerde *yüd-* biçiminde görülen fiil, Yeni Uygurcada *yüdü-* biçiminde yaşamaktadır. *Yüdü-* fiilinin son sesi olan /ü/, getirildiği fiil tabanının anlamını pekiştirmek amacıyla kullanılan fiilden fiil yapım ekidir.) fiili; ‘sırtında taşımak, yüklemek’ anlamlarında görülmektedir: *balini yüdü-* ‘Çocuğu sırtında taşımak’ (Schwarz, 1992: 807). BS’de ‘yüklenmek, sırtlanmak, taşımak’ anlamlarında kullanılmıştır: *uniñ keynidin bir hammañ yoğan bir tay segezni yüdüp* ‘Onun arkasından bir hamal, büyük bir tay kumaşı yükleyip’ (BS, 452). *tay-tay ham segezlerni yüdüp* ‘Tay tay yeni kumaşları yükleyip (taşıyıp)’ (BS, 471). KYAS’de *yüdü-* fiiline rastlanmamıştır.

⁹⁰² *yundı* 457-361 DLT (yemekten sonra kapların yıkandığı su); *yuyundu* 100 Kİ (yıkanmadan çıkan su).

Eski Türkçede *yü:- fiiline, fiilden fiil yapım eki olan -*d-* eki getirilerek türetilen *yü:d-* fiili; ‘taşımak (bir şeyi), yüklemek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 885). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁹⁰³.

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserden (M, 75-33) itibaren rastlanan *yüd-* fiili, Yeni Uygurcada *yüdü-* biçiminde yaşamaktadır. *Yüdü-* fiili; semantik bakımdan değerlendirildiğinde ise tıpkı Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren olduğu gibi ‘taşımak, yüklemek, yüklenmek’ anlamlarında görülmektedir.

yügürt-: Yeni Uygurcada *yügürt-* fiili; ‘koşturmak, hızlıca yürütmek, acele ettirmek, hızlıca hareket ettirmek; peyda oldurmak; buyurmak; belirlemek, yapışmak’ anlamlarına gelmektedir: *tebessum yüğürdi* ‘Tebessüm belirdi’ (UTİL, 1998: 679). BS’de ‘koşturmak, meydana getirmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *közlirige külke yüğürtüp* ‘Gözlerine gülümseme meydana getirip’ (BS, 325). *Galdanniñ çirayığa biliner-bilinmes külke yüğürdi* ‘Galdan’ın yüzünde bilinir bilinmez (belli belirsiz) gülümseme meydana geldi’ (BS, 28). *Havazbeg oñ tereptiki düşmen içige ene şundağ yüğürip* ‘Havazbey sağ taraftaki düşman içine işte şöyle koşup’ (BS, 73). KYAS’de *yügürt-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘hızlı koşmak’ anlamına gelen *yüğü-*⁹⁰⁴ fiiline, ettirgen çatı eki olan -*t-* eki getirilerek türetilen *yügürt-* fiili, ‘koşturmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 914). Köktürk döneminden itibaren rastlanmaktadır⁹⁰⁵.

Taranan eserlerde ilk kez Köktürk döneminde rastlanan *yüğü-* fiili, KT ve BK’de (BK, D20) ‘kanın hızlıca akması’ şeklinde geçmektedir: *k(a)n(i)η : subça : yüg(ü)rti* ‘Kanlarınız ırmaklar gibi aktı’ (KT, D24). Eski Uygurcadan Karahanlı, Harezmi,

⁹⁰³ *yüd-üp* 75-33 M (yüklemek); *yüd-* ETG (yüklemek); *yüt-mek* EUTS ~ *yüd-mek* EUTS (yüklemek, taşımak); *yüd-ti* 59 KB ~ *yüdü-r-di* 1437 KB (yüklemek, yüklenmek); *yüd-er* 632-527 DLT (yük taşımak); *yüd-üp* 352 AH ~ *yüs-üp* A 352 AH ~ *yüt-gülük* BaC 190 AH (yüklenmek).

⁹⁰⁴ *yüğü-r-ti* KT D24 (koşmak, akmak); *yüğü-r-ü* T 52 (yürümek, koşmak, akmak, seyretmek); *yüğü-r-ü* 15 IrkB (koşmak); *yüğü-r-ü* 85-17 M (koşmak); *yüğü-r-mek* EUTS (koşmak, yürümek); *yüğü-r-* ETG (çabuk koşmak); *yüğü-r-ür* 384 KB (koşmak, seyirtmek, yürümek); *yüğü-r-di* 181-155 DLT (koşmak); *yüğü-r-gen* 6 AH (koşmak); *yüg(ü)r-ür* 31-54b3=20:66 RKÇ (koşmak); *yüg(ü)r-ür* 42-16 NF (koşmak); *yüğü-r-di* 12-8 ME (koşmak); *yükür-* 112 İML (koşmak); *urgur-* CC ~ *yüğü-r-* 11 CC (yürümek, koşmak); *yüğü-r-dı* 96 Kİ (koşmak); *yüğü-r-di* 12a-7 TZ ~ *yüvür-di* 12a-5 TZ (koşmak); *yegür-* 21a-2 DM (koşmak); *yüğü-r-* 197b-4 İM (çalışmak, çabalamak); *yüğü-r-ür* 314-6 GT (koşmak); *yüğü-r-sün* 359 MSD (koşmak); *yüğü-r-ür* 1765 LD (koşmak, seğırtmek); *yüğü-r-üp* 450 DN (koşmak); *yüğü-r-* 30b-7 ŞD (hızlıca gitmek, koşmak); *yüğü-r-gey* 120-6 BD (hızlı yürümek, koşmak); *yükür-di* 414 AL (seğırtmek), *yüğü-r-* 316-4739 KYAS (koşmak).

⁹⁰⁵ *yügürt-medim* T 54 (akıtmak, akın ettirmek); *yügürt-ti* 574 KB (koşturmak); *yügürt-mek* 633-528 DLT (birini koşturmak); *yügürt-ti* 429-13 NF (koşturmak); *yügürt-ti* 42-6 ME (koşturmak); *yügürt-üp* 878 LD (koşturtmak, seğıttirmek).

Kıpçak ve Çağataycaya değin ‘koşmak’ anlamına gelmektedir. Yeni Uygurcada da *yügür-* fiili, hem fonetik hem semantik bakımdan muhafaza edilmektedir. Ayrıca Köktürk döneminden itibaren rastlanan *yügürt-* fiili; Köktürk döneminde ‘akın ettirmek’ ve ‘akıtmak’ anlamlarıyla görülmektedir. Bilindiği gibi *yügür-* ‘koşmak’tır. Ettirgen çatı eki olan *-t-* eklenerek ‘koşturmak’ olmaktadır. ‘Akın ettirmek’ anlamında *yügürt-* fiilinin kullanılmasının nedeni ise akın edilirken atın koşturulmasıdır. ‘Akıtmak’ anlamı ise aslında *yügür-* fiilinin geçtiği *KT* (KT, D24) ve *BK* (BK, D20) yazıtlarında görülen ‘kanın su gibi akması’ için kullanılan *yügür-* fiiline benzer bir kullanım olarak açıklanmalıdır. Çünkü *T*’de de ‘terini akıtmak’ anlamında *yügürt-* (T, 54) fiili kullanılmıştır. Görüldüğü üzere Köktürk döneminde *yügür-* ve *yügürt-* fiillerinin, sıvıların akışı için kullanıldığı tespit edilmiştir. Bir sonraki dönem olan Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren ise ‘birini koşturmak’ (KB, 574) anlamında kullanılmıştır. Yeni Uygurcada *yügürt-* fiilinin ‘koşturmak’ anlamının yanında ‘belirmek, meydana getirmek, buyurmak’ anlamlarını da kazandığı görülmektedir.

yügürük: (bk. yügürt-) Yeni Uygurcada iç seste ünlü türeyen *yügürük* ismi; ‘hızlı hareket eden, hızlı koşan; hızlı’ anlamlarıyla görülmektedir: *yügürük at* ‘Hızlı koşan at’ (UTİL, 1998: 680). *BS*’de ‘hızlı, tez, yüğrük’ anlamlarında kullanılmıştır: *çidamlık hem yügürük idi* ‘Dayanıklı ve hızlı idi’ (BS, 70). *KYAS*’de *yügürük* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yügür-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *yügrük* (*yügürük*) ismi; ‘hızlı koşan, hızlı (at, köpek, fil)’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 914).

Taranan eserlerde⁹⁰⁶ ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlandığı tespit edilen *yügrük* (AB, 465) ~ *yügürük* ismi; ‘çabuk koşan, hızlı’ anlamlarında kullanılmıştır. Karahanlı dönemine ait *RKÇ* (RKÇ, 34-59b3=38:31) ve Harezmi Türkçesine ait *İML*’de (İML, 171) anlamını daraltarak ‘hızlı koşan at’ olarak tanımlanmıştır. Yeni Uygurcada ise *yügürük* ismi; ‘hızlı, tez; hızlı koşan’ anlamlarına gelmektedir.

⁹⁰⁶ *yügrük* 465 AB (çabuk koşan, hızlı); *yügürük* EUTS ~ *yügrük* EUTS (çabuk, acele); *yügürük* ETG ~ *yügrük* ETG ~ *yürük* ETG (çabuk koşan); *yügrük* 68-54 DLT (hızlı koşan); *yügrük* 461 AH (koşan); *yügrük* 34-59b3=38:31 RKÇ (hızlı koşan at); *yügrük* 171 İML (yügrük at); *yügrük* 96 Kİ (koşan); *yügrük* 11b-8 TZ ~ *yürük* 11b-8 TZ (koşan); *yügrük* 449a-1 İM ~ *yügürt* 432b-1 İM (hızlı koşan); *yügre* 740 MSD (koşar gibi); *yogra* 364 DN (koşar gibi).

yügürüş-: (bk. yügürt-) Yeni Uygurcada *yügürüş-* fiili, ‘birlikte koşmak’ anlamında görülmektedir: *taladikiler öylirige yügürüşti* ‘Bozkırdakiler evlerine koşuştular’ (UTİL, 1998: 680). *BS*’de ‘birlikte koşmak’ anlamında kullanılmıştır: *u koçidin bu koçığa yügürüşetti* ‘O caddeden bu caddeye koşuştururdu’ (*BS*, 89). *KYAS*’de *yügürüş-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yügür-* fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *yügrüş-* fiili; ‘birlikte koşmak’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 915).

DLT’de rastlanan *yügrüş-* fiili, ‘birlikte koşmak’ [*kuğruk tügüp yügrüşü.r* ‘Kuyruklarını kıvrarak insanlara saldırırlar’ (*DLT*, 605-496)] olarak açıklanmaktadır⁹⁰⁷. Yeni Uygurcada *yügürüş-* olarak yaşayan fiil, ‘birlikte koşmak’ anlamını muhafaza etmektedir.

yük: Yeni Uygurcada *yük* ismine bakıldığında ‘yük, eşya; zorunlu hizmet; taşınması üzüntü veren iş veya nesne’ anlamlarıyla karşılaşmaktayız: *yükniñ eğirini kötür-* ‘Yükün ağırlığını kaldırmak’ (UTİL, 1998: 675). *BS*’de ‘yük’ anlamında kullanılmıştır: *öküzniñ puti sunup, eğir yük bésilğan* ‘Öküzün bacağı kırılıp ağır yük yüklenen’ (*BS*, 26). *yillar yüki yelkisige arılğan* ‘Yıllar[ın] yükü omzuna yüklenen’ (*BS*, 385).

Eski Türkçede **yü:-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *yük* (*yü:k*) (*I*) ismi, ‘yük’ anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 910). Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁹⁰⁸.

Taranan eserlerde *yük* ismi, ilk kez Eski Uygurcaya ait eserlerde rastlanmıştır. *M*’de (*M*, 75-57) ve *KİP*’de (*KİP*, C31) somut olarak ‘ağırlık’ anlamında kullanılmaktadır. Ancak Karahanlı Türkçesinden itibaren *yük* isminin, ‘manevi bakımdan ağırlık’ anlamına geldiği yani soyut anlam kazandığı tespit edilmektedir. Örneğin *RKÇ*’de *olarğa kopmak küinde yük* (*RKÇ*, 31-69b2=20:100) *yük* isminin soyut anlamda kullanıldığı görülmektedir. Kıpçakçaya ait metinlerden *CC* (*CC*, 28) ve *Kİ*’de (*Kİ*, 96) de ‘kefillik’ anlamlarını kazandığı, anlam sahasını genişlettiği tespit

⁹⁰⁷ *yügrüş-di* 486-389 *DLT* (koşuşmak).

⁹⁰⁸ *yük* C31 *KİP* (yük); *yük* *ETG* (yük); *yük+çe* 75-57 *M* (yük); *yük* *EUTS* (yük); *yük* 195 *KB* (yük); *yük* 81-71 *DLT* (yük); *yük* 426 *AH* (yük); *yük* 28-58b2=7:189 *RKÇ* (yük, günah yükü); *yük+i* 211-1 *NF* (yük); *yük* 18-4 *ME* (yük); *yük* 202-1 *MM* (yük); *yük+lerine* Ka.II.19 *AO* (yük); *yük* 107 *İML* (ağırlık); *yük* 18 *CC* (yük), *yük* 28 *CC* (kefillik); *yük* 96 *Kİ* (kefalet altına girmek); *yük* 13a-1 *TZ* (yük); *yük* 318b-1 *İM* (yük); *yük* 62-9 *GT* (yük); *yük* 214 *LD* (yük); *yük* 317-4740 *KYAS* (eşya, yolcu eşyası, yük).

edilmektedir. Yeni Uygurcaya bakıldığında ise *yük* isminin somut ‘ağırlık’ anlamı yanında ‘manevi bakımdan ağırlık’ anlamını da taşıdığı Kıpçak dönemine ait iki sözlükte [(CC, 28), (Kİ, 96)] görülen ‘kefillik, kefalet’ anlamına benzer bir anlamın yani ‘zorunlu hizmet, borç’ anlamının yaşadığı tespit edilmektedir.

yüksek: Yeni Uygurcada *yüksek* ismi; ‘yüksek, yukarı, büyük; yüce’ anlamlarında görülmektedir: *alte yüksek minar bar* ‘Altı yüksek minare var’ (UTİL, 1998: 676). *BS*’de ‘yüksek, yüce, büyük’ anlamlarında geçmektedir: *kelbide héli burunla yüksek orunga çıkkanidi* ‘Kalbinde çok önce yüce yere çıkmıştı’ (BS, 278). *yüksek nam bilen* ‘Yüce şöret ile’ (BS, 429). *KYAS*’de *yüksek* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘yüksek olmak, uzun olmak’ anlamlarına gelen *yükse:-* (Clauson, 1972: 916) fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-k+* eki getirilerek türetilen *yüksek* (*yükse:k*) ismi; ‘yüksek, yüce’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 915).

Taranan eserlerde Eski Uygurcaya ait eserlerden itibaren rastlanan *yüksek* ismi; ‘mesafe bakımından yüksek’ (AY, 0273); ‘makam olarak yüksek, yüce, Aliyy’ (RKÇ, 26-12b1=4:35) anlamlarına gelmektedir⁹⁰⁹. Görüldüğü gibi *yüksek* ismi, tarihi süreçte hem ‘yerden mesafe bakımından yüksek’ hem de ‘yüce’ anlamlarında görülmektedir. Yeni Uygurcada aynı şekilde *yüksek* ismi, bu iki anlamını muhafaza etmektedir.

yükündür-: Yeni Uygurcada *yükündür-* fiilinin ‘iki dizin üstüne çöktürmek’ anlamına geldiği görülmektedir: *u héliki balini yükündürdi* ‘O deminki çocuğu (çocuğa) diz çöktürdü’ (UTİL, 1998: 678). *BS*’de ‘diz üstü oturmak’ anlamında kullanılmıştır: *yerge yükündürgenidi* ‘Yere diz çöktürmüştü’ (BS, 342).

Eski Türkçede ‘boyun eğmek, saygı göstermek; ibadet etmek’ anlamlarına gelen *yükün-*⁹¹⁰ (Clauson, 1972: 913) fiiline, ettirgen çatı eki olan *-dUr-* eki getirilerek

⁹⁰⁹ *yüksek* LXI.5 İKP (yüksek, uzamış); *yüksek* ETG (yüksek); *yüksek* EUTS (yüksek); *yügsek* 0273 AY (yüksek); *yüksek* 308 KB (yüksek); *yüksek* 413-324 DLT (yüksek, uzun); *yüksek* 26-12b1=4:35 RKÇ (yüce, ulu, esmayihüsnadan: ‘Aliyy); *yüksek* 164-17 NF (yüksek, ulu, yüce); *yüksek* 23-6 ME (yüksek); *yüksek* 96 Kİ (bugünkü manasında); *yüksek* 3a-12 DM (yüksek); *yüksek* 297b-8 İM (yüksek); *yüksek* 45b-6 İM (yüce).

⁹¹⁰ *yükün-ti* 28 T (boyun eğmek); *yükün-üp* 0908 AY (hürmet etmek); *yügün-mek* EUTS ~ *yükün-mek* EUTS (secde etmek, eğilmek, ululamak); *yükün-* ETG (secde etmek, hürmet etmek); *yükün-miş* 2-55 M (hürmet göstermek); *yükün-di* 5452 KB (secde etmek); *yükün-* 350-280 DLT (secde etmek), *yükün-di* 479-383 DLT (saygı göstermek üzere baş eğmek); *yükün-üp* 148 AH (eğilmek); *yük(ü)n-diler* 30-22a3=15:30 RKÇ (secde etmek); *yügün-* 121 CC (eğilmek, diz çöküp eğilmek); *yükün-dü* 96 Kİ (diz

türetilen *yükündür-* fiili; ‘saygıyla diz çöktürmek, boyun eğdirmek, rica ettirmek’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 914). Köktürk döneminden itibaren rastlanmaktadır⁹¹¹.

Köktürk (T, 28), Eski Uygur (AY, 0908), Karahanlı (KB, 5452), Kıpçak (CC, 121) ve Çağataycaya (ŞD, 37a-6) ait eserlerde ‘boyun eğmek, hürmet etmek, saygı göstermek’ anlamlarında rastlanan *yükün-* fiili; Yeni Uygurcada iki ‘dizin üzerine oturmak, bağdaş kurmak’ anlamlarında yaşamaktadır. Örneğin KB’de *yükün-* fiili iki defa geçmiştir. Birinci *yükün-* fiili, ‘hükümdarın önünde saygı ile eğilmeyi, diz çökme’yi (KB, 582) ifade ederken ikinci *yükün-* fiili; ‘secde etmek’ yani ‘namaz kılmak’ (KB, 5452) anlamında kullanılmıştır. Yine Karahanlı dönemi eseri olan DLT’de de hem ‘namaz kılmak (kulun, Allah’a ve kâfirin puta secde etmesi)’ (DLT, 350-280) hem de ‘saygı ile başı öne doğru eğmek (bir kişinin huzurunda)’ (DLT, 479-383) anlamlarında görülmektedir. Kıpçakçaya ait eserlere bakıldığında CC’de *yügün-* biçiminde rastlanan bu fiil, ‘Eğilmek, diz çöküp eğilmek’ (CC, 121-1); KI’de *yükünmek* fiili ‘diz çökerek hizmet etti, diz çöktü’ (KI, 96) olarak açıklanırken TZ’de *yükündi* (TZ, 8b-7) fiili için verilen dipnotta, asıl metnin sayfa kenarında “(bu, secde eden ve kıcını yükselten kimsedir)” notunun düşüldüğü belirtilmiştir (Atalay, 1945: 15). Çağataycada da *yükün-* fiili; ‘saygı ile eğilmek, dizini yere koymak’ anlamlarında görülmektedir. Sonuç olarak taranan tarihî eserlerde ‘saygı göstermek için boynu öne doğru eğmek’ hatta ‘secde etmek’ anlamlarına gelen *yükün-* fiilinin, Yeni Uygurcada semantik bakımdan birtakım değişimlere uğrayarak -tamamen değişim olduğunu düşünmek doğru olmaz çünkü her ikisinde de zemine doğru yaklaşma vardır.- bir oturma biçimi olan ‘bağdaş kurma, diz çökme’yi ifade ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca Köktürk döneminde KT’de ‘baş eğdirmek, itaat ettirmek’ (KT, D2) anlamında rastlanan *yüküntür-* fiili; Yeni Uygurcada ‘diz üstüne oturtmak’ anlamıyla *yükündür-* biçiminde yaşamaktadır.

yükünüş: (bk. yükündür-) Yeni Uygurcada *yükünüş* ismi, ‘diz üstü oturma’ anlamına gelmektedir (Necip, 2012: 472). *Yükünç* ismi ise ‘iki dizin üstüne oturuş,

çökerek hizmet etmek, diz çökmek); *yükün-di* 8b-7 TZ (secde etmek ve kıcını yükseltmek); *yükün-üp* 115 DN (dizmek, büyüklerin huzurunda baş eğmek); *yükün-di* 37a-6 ŞD (eğilmek, diz çökmek); *yükün-üp* 225-2 BD (diz çökmek, saygı ile dizini toprağa koymak, büyük önünde eğilmek); *yükün-* 317-4744 KYAS (diz üstü oturmak).

⁹¹¹ *yüküntür-miş* KT D2 (baş eğdirmek, boyun eğdirmek); *yükündür-* ETG (hürmet ettirmek); *yükündür-mak* 317-4743 KYAS (diz üstü oturtmak).

namaz kılarkenki oturuş’ anlamlarındadır: *yükünç kılmak* ‘Namazda oturmak, ibadette oturmak, ibadet etmek’ (UTİL, 1998: 677). *BS*’de *yükünüş* ismi; ‘diz çöküş, secde ediş’ anlamlarında kullanılmıştır: *but aldida yükünüş* ‘Put önünde ibadet ediş (secde etme)’ (*BS*, 428). *KYAS*’de *yükünüş* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yükün-* fiiline, fiilden isim yapım eki olan *-ç+* eki getirilerek türetilen *yükünç* ismi; ‘ibadet, boyun eğme’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 913).

Taranan eserlerde⁹¹² ‘namaz (*DLT*, 95-88), saygı, hürmet’ anlamlarında görülen *yükünç* ismi; Yeni Uygurcada ‘diz üstüne çöküp oturma’ ve ‘namazda oturma hâli’ şeklinde tespit edilmiştir. Ancak önemli olan husus, Yeni Uygurcaya ait sözlükler taranırken *yükün-* fiilinin anlamında hiçbir dinî tanım bulunmamasına rağmen *yükünç* isminin madde başı olarak açıklanmasında ‘namazdaki oturma hâli’ olarak tanımlanmıştır. Sonuç olarak Karahanlı döneminden itibaren rastlanan; ‘secde etmek, namaz kılmak, ibadet etmek’ anlamlarındaki *yükün-* fiiline olan yakınlık, Yeni Uygurcada *yükün-* fiilinde görülme de *yükünç* isminde görülmektedir ve bu dikkate değerdir. Bu semantik bakımdan önemli bir nüans, önemli bir kalıntıdır.

yüreklik: Yeni Uygurcanın fonetik özelliği gereği son sesi tonsuz olan *yüreklik* ismi; ‘cesur, cesaretli, yürekli’ anlamlarında görülmektedir: *barat yüreklik adem idi* ‘Barat, yürekli adam idi’ (UTİL, 1998: 659). *BS*’de ‘cesur’ anlamında kullanılmıştır: *işni çoñ yüreklik bilen* ‘İşi büyük cesurluk ile’ (*BS*, 120). *KYAS*’de *yüreklik* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede ‘kalp, cesaret, kahraman’ anlamlarına gelen *yürek* (Clauson, 1972: 965) ismine, isimden isim yapım eki olan *+İlg* eki getirilerek türetilen *yüreklig* ismi; ‘cesur, yürekli, cesaretli’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 966). Taranan eserlerde Eski Uygurcadan itibaren rastlanmaktadır⁹¹³.

Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi dönemlerine ait olan eserlerde ‘yürekli, cesur, kahraman’ anlamlarında kullanıldığı görülen *yüreklik* isminin, Yeni Uygurcada da aynı anlamlarıyla muhafaza edildiği tespit edilmiştir.

⁹¹² *yükünç* ETG (hürmet); *yükünç+üg* AY 0900 (saygı, hürmet); *yükünç* DLT 95-88 (Kıpçak lehçesinde namaz); *yügünç* 145 CC (saygı).

⁹¹³ *yüreklig* 9-34 M (gönüllü, kalpli); *yüreklig* 452-355 DLT (kalbi sebat içinde olan kahraman); *yüreklig* 127-4 ME (yürekli, cesur); *yürekli* 93 Kİ (bugünkü manasında).

yüreksiz: (bk. **yüreklik**) Yeni Uygurcada *yüreksiz* ismi; ‘korkak, ürkek, çekingen’ anlamlarındadır: *yüreksiz bala* ‘Ürkek çocuk’ (Schwarz, 1992: 808). BS’de ‘korkak, ürkek’ anlamlarında kullanılmıştır: *nəşini tola çekip, yüreksiz, qorqunçaq bolup ketken* ‘Esrarı çokça çekip ürkek, korkak olup giden’ (BS, 459). KYAS’de *yüreksiz* ismine rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yürek* (Clauson, 1972: 965) ismine, isimden isim yapım eki olan +sIz eki getirilerek türetilen *yüreksiz* ismi; ‘korkak, korkakça’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 966).

Taranan eserlerde⁹¹⁴ ‘korkak, cesaretsiz, kalpsiz’ anlamlarında görülen *yüreksiz* ismi; Yeni Uygurcada da fonetik, morfolojik ve semantik bakımdan varlığını hiçbir değişim olmaksızın sürdürmektedir.

yürgüz-: Yeni Uygurcada *yür-* fiilinin ettirgen çatı eki almış hâli olan *yürgüz-* fiili; ‘yürütmek, işletmek, gerçekleştirmek, yola koymak’ anlamlarına gelmektedir: *pikir yürgüzüşke* ‘Fikir yürütmeye’ (UTİL, 1998: 660). BS’de ‘yürütmek, ilerletmek, yola koymak’ anlamlarında kullanılmıştır: *çünki u, Kumulda yürgüzüp ravac tapkan İşkiye* ‘Çünkü o Kumul’da ilerletip gelişen İşkiye’ (BS, 367). *Apak Hoca hakimiyet yürgüzgen bu devrde* ‘Apak Hoca, bu hâkimiyet sürdüren (sürdüğü) bu devirde’ (BS, 480).

Eski Türkçede ‘yürütmek, gitmek’ anlamlarına gelen *yorı-*⁹¹⁵ (Clauson, 1972: 957) fiiline, ettirgen çatı eki olan -t- eki getirilerek türetilen *yorit-*⁹¹⁶ fiili; ‘yürütmek, ilerletmek (su vb.)’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 960).

⁹¹⁴ *yüreksiz* 29-5b3=8:46 RKÇ (korkak); *yüreksiz* 33-4 ME (yüreksiz, korkak); *yüreksiz* 152 İML (korkak); *yüreksiz* 93 Kİ (korkak).

⁹¹⁵ *yorı-dımız* KT D37 (yürütmek); *yorı-dı* ŞU K 6 (sefere çıkmak), *yör-e* ŞU D4 (yürütmek); *yorı-yur* I.5 İKP (yürütmek, gitmek, gezinmek); *yorı-yur* 170 KİP (dolaşmak, yaşamak); *yorı-dı* 53 İrkB (yürütmek, hareket etmek, yaşamak); *yor-ıp* 1 ÇB (yürütmek); *yor-ıp* 0094 AY ~ *yorı-p* 0094 AY (yürütmek); *yorı-yu* 86 AB (yürütmek); *yor-* ETG ~ *yorı-* ETG ~ *yorri-* ETG ~ *yuorri-* ETG ~ *yür-* ETG (yürütmek); *yorı-mağ* EUTS ~ *yür-mek* EUTS ~ *yürü-mek* EUTS (yürütmek, gitmek, hareket etmek), *yür-mek* EUTS (koymak, sokmak); *yor-a* 6613 KB ~ *yorı-r* 79 KB (yürütmek, varmak); *yor-dım* 229-198 DLT ~ *yorı-* DLT ~ *yoru-* 608-500 DLT (yürütmek); *yorı-* 410 AHK ~ *yürü-gil* BC 416 AHK (yürütmek); *yorı/u-nğlar* 30-47b1=16:36 RKÇ (gezip dolaşmak), *yorı/u-sa* 26-61b2=4:94 RKÇ (sefere çıkmak, yolda olmak), *yorı/u-yur* 25-16b1=3:153 RKÇ (yürütmek, uzaklaşmak), *yorı/u-yur* 34-6b1=36:38 RKÇ (akıp gitmek, yüzmek, rüzgâr esmek); *yöri-* NF ~ *yörü-yür* 60-8 NF (yürütmek, gezinmek, hareket etmek, davranmak, yaşamak); *yöri-di* 124-3 ME ~ *yörü-di* 7-4 ME (yürütmek); *yöri-* 283-3 MM ~ *yörü-gen* 381-3 MM (yürütmek); *yöri-se* K.II.7 AO ~ *yörü-yüp* K.I.28 AO (yürütmek); *yürü-* 1155 İML (ayakları ileriye atarak hareket etmek); *yür-* CC ~ *yürü-* 17 CC (yürütmek, göç etmek, yola koyulmak); *yürü-di* 92 Kİ (yürütmek); *yürü-di* 35b-10 TZ ~ *yöri bar-di* 10a-7 TZ (yürütmek); *yüri-* 31a-2 İM ~ *yürü-* 47b-6 İM (yürütmek); *yüri-* GT ~ *yürü-* 28-10 GT (yürütmek); *yöri-*

Eski Türkçede *yori-* biçiminde görülen fiil, Yeni Uygurcada *yür-* olarak yaşamaktadır. Eski Türkçede ‘yürümek, sefere çıkmak’ anlamına gelen *yori-* fiiline, ettirgen çatı eki olarak *-t-* (< *yorit-*) eki getirilirken Yeni Uygurcada ise *yür-* fiiline getirilen ettirgen çatı eki *-gUz-*’dur. Semantik bakımdan ele alındığında Eski Türkçeden itibaren görülen ‘yürütmek, işletmek, ilerletmek’ anlamları; Yeni Uygurcada da muhafaza edilmektedir.

yürüş: (bk. **yürgüz-**) Eski Türkçede *yori-* fiiline, Yeni Uygurcada fiilden isim yapım eki olan *-ş+* eki getirilerek türetilen *yürüş* ismi; ‘yürüme, yürüyüş, sefer’ anlamlarına gelmektedir: *yürüş kil-* ‘Sefer (yürüyüş) yapmak’ (Schwarz, 1992: 808). BS’de ‘yürüyüş, sefer’ anlamlarında kullanılmıştır: *ular bir heptidin bəri yürüş kılip* ‘Onlar bir haftadan beri yürüyüş (sefer) yapıp’ (BS, 24). *pırsız yürüşke razimenki* ‘Pırsız yürümeye razıyım ki’ (BS, 171).

Taranan eserlerde⁹¹⁷ ‘yürüyüş, yürüme’ anlamlarında rastlanan *yürüş* isminin, Yeni Uygurcada da aynı anlamını muhafaza ettiği görülmektedir. Ancak NF’de rastlanan ve ‘yaşama şekli, hayat tarzı’ (NF, 373-14) anlamlarında görülen *yürüş* (NF’de *yörüş*⁹¹⁸ olarak geçmektedir.) isminin bu anlamının Yeni Uygurcada korunmadığı tespit edilmektedir.

yürüş: (bk. **yürgüz-**) Yeni Uygurcada *yürüş-* fiili; ‘birlikte yürümek, devam etmek, sorunsuz çalışmak’ anlamlarında görülmektedir: *ularniñ keynidin başka mehmanlar yürüşti* ‘Onların arkasından başka misafirler birlikte yürüdü’ (UTİL, 1998: 663). BS’de ‘birlikte yürümek, devam etmek, sorunsuz çalışmak, iyileşmek, gelişmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *işliri tēhimu ravan yürüşüp ketti* ‘İşleri daha

r 369 MSD ~ *yörü-señg* 395 MSD (yürümek); *yöri-* 1254 LD ~ *yörü-di* 1744 LD (yürümek); *yörü-* 262 DN (yürümek); *yür-sün* 188b-7 ŞD ~ *yüri-gil* 190-3 ŞD ~ *yörü-düng* 150b-4 ŞD (yürümek, dolaşmak); *yörü-gey* 132-12 BD (yürümek); *yor-ay* 412 AL (yürümek); *yur-* 316-4722 KYAS (yürümek, ilerlemek).

⁹¹⁶ *yorit-dım* KT G4 (yürütmek, ilerletmek); *yorit-dım* 25 T (orduyu yürütmek, sefere çıkarmak); *yorit-guka* 562-1 (yürütmek, işletmek); *yorit-* ETG (yürütmek, işletmek, ayartmak); *yorit-mağ* EUTS ~ *yort-mağ* EUTS (yürütmek, işletmek, harekete getirmek); *yorit-* 5505 KB (yürütmek); *yörüt-* NF ~ *yörüt-gil* 348-1 NF (yürütmek, uygulamak, geçerli kılmak); *yorit-* 70-57 DLT (yürütmek); *yorit-ğan* 454 AH ~ *yörüt-ken* BC 454 AH (yürütmek); *yörüt-ti* 56-6 ME (yürütmek); *yörüt-ür* 303-2 MM (yürütmek); *yörüt-* 147a-4 İM (yürütmek, naklettirmek); *yörüt-* 423b-2 İM ~ *yörüt-* 130a-5 İM (icra etmek, yerine getirmek); *yörüt-ür* 93-12 GT (yürütmek); *yörüt-ür* 161 MSD ~ *yörüt-tüng* 212 MSD (yürütmek); *yörüt-mişler* 1923 LD (yürütmek); *yörüt-üp* 879 DN (yürütmek); *yörüt-mak* 317-4752 KYAS ~ *yürgüz-mak* 317-4748 KYAS (yürütmek, ilerletmek).

⁹¹⁷ *yörüş+ni* 373-14 NF (yürüyüş, yaşam tarzı); *yürüş* 224a-7 İM (yürüyüş); *yörüş+i* 107-1 BD (yürüyüş); *yoruş* 411 AL (sefer); *yürük* 317-4750 KYAS (adım, yürüyüş, gidiş, yürüyüş biçimi).

⁹¹⁸ Muṭrif, Muḥlib’in hayat tarzını değiştirmesini ve gerçek bir kul gibi davranmasını söylemektedir (NF, 373-14).

da iyi hâle gelip gitti' (BS, 373). *başka işlar öz yolida yürüşüp* 'Başka işler kendi yolunda devam edip' (BS, 290). *ervahlardek yürüşti* 'Ruhlar gibi birlikte yürüdü' (BS, 164). KYAS'de *yürüş-* fiiline rastlanmamıştır.

Eski Türkçede *yori:-* fiiline, işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *yoriş-* fiili; 'birlikte yürümek' anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 973). Harezmi döneminde rastlanmaktadır⁹¹⁹.

Taranan eserlerde 'beraber veya karşılıklı yürümek' anlamlarında görülen *yürüş-* fiili; Yeni Uygurcada da aynı anlamı muhafaza etmektedir. Ayrıca 'sorunsuz çalışmak, işlemek, iyileşmek, iyi hâle gelmek' anlamlarını da kazandığı tespit edilmiştir.

yüzlen-: Yeni Uygurcada *yüzlen-* fiili 'bir kişiye veya bir nesneye yüzünü dönmek, bir tarafa bakıp yürümek; dönüşmek' anlamlarında görülmektedir: *tamdiki butқа yüzlendi* 'Duvardaki puta yüzünü döndü' (UTİL, 1998: 673). BS'de 'yüzleşmek, yüzünü dönmek, dönüşmek' anlamlarında kullanılmıştır: *zavalğa yüzlendi* 'Karanlığı dönüştü' (BS, 61). *Apak Hoca Derviş Hocığa yüzlendi* 'Apak Hoca, Derviş Hoca'ya yüzünü döndü' (BS, 187).

Eski Türkçede 'yüz, yüzey' anlamlarına gelen *yü:z (ñ-)* (II) (Clauson, 1972: 983) ismine, isimden fiil yapım eki *+IA-* eki sonra da dönüşlü çatı eki olan *-n-* eki getirilerek türetilen *yüzlen-* fiili; 'birbiriyle yüzleşmek, biriyle yüzleşmek' anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 987). Eski Uygurcadan itibaren görülmektedir⁹²⁰.

Taranan eserlerde 'yüzünü bir yere döndürmek, yönelmek' [hatta BD'de yeni anlamlar kazanarak 'düzelmek (BD, 114-1), iyileşmek'] anlamlarına gelen *yüzlen-* fiilinin Yeni Uygurcada 'iyileşmek, düzelmek' anlamlarını kaybettiği görülmektedir. Ancak 'yüzünü bir yöne döndürmek, bir tarafa yönelmek, bir tarafa bakmak' anlamlarını korumaktadır.

⁹¹⁹ *yörüş-ti* 124-2 ME (birlikte yürümek); *yörüş-gü* 289-4 MM (birlikte yürümek); *yörüş-se* A.III.15 AO (karşılıklı yürümek).

⁹²⁰ *yüzlen-mek* EUTS (yüz çevirmek); *yüzlen-di* 490-392 DLT (yüzünü birine dönmek); *yüzlen-di* 32-15a2=28:22 RKÇ (yönelmek); *yüzlen-* 295b-1 İM (yönelmek); *yüzlen-di* 847 DN (yüzünü dönmek, yönelmek, +A doğru ilerlemek); *yüzlen-se* 65a-12 ŞD (yüz çevirmek); *yüzlen-dim* 216-2 BD (yüzünü dönmek, yönelmek, -e doğru ilerlemek, ilgilenmek, düzelmek, iyileşmek); *yüzlen-di* 413 AL (yüz tutmak, teveccüh); *yüzlan-mak* 318-4764 KYAS (yüzüne bakmak, kendisini bir şeyin ön tarafına gelecek biçimde yerleştirmek, yüzünü çevirmek, yüzünü bir şeye doğru çevirmek; karşı karşıya getirilmek, yüzü çevrilmek).

yüzlendür-: (bk. yüzlen-) Eski Türkçede *yüzlen-* fiiline, Yeni Uygurcada ettirgen çatı eki olan *-dUr-* eki getirilerek türetilen *yüzlendür-* fiili; ‘yüzünü döndürmek, dönüştürmek, baktırmak, ihtiyaç karşılamak’ anlamlarına gelmektedir: *yézilarğa yüzlendür-* ‘Köylere baktırmak (köylerin ihtiyaçlarını karşılamak)’ (Schwarz, 1992: 809). *BS*’de ‘dönüştürmek’ anlamında kullanılmıştır: *halaketke yüzlendürdün!* ‘Yıkıma dönüştürdün!’ (*BS*, 49).

Taranan eserlerde⁹²¹ *İM*’de rastlanan *yüzlendür-* fiilinin Yeni Uygurcada somut olarak ‘yüz yüze getirmek, yöneltmek, yönlendirmek’ [*İM*’de ‘hayırlı işe yöneltmek, yönlendirmek’ (*İM*, 295b-3) şeklinde geçmektedir.] anlamlarının yanı sıra soyut olarak da ‘bir şeye dönüştürmek, -e döndürmek, ihtiyaç karşılamak’ anlamlarını da kazandığı tespit edilmiştir.

yüzleş-: (bk. yüzlen-) Eski Türkçede *yü:z (ñ-)* (*II*) ismine, Yeni Uygurcada isimden fiil yapım eki *+IA-* eki sonra da işteş çatı eki olan *-ş-* eki getirilerek türetilen *yüzleş-* fiili; ‘yüz yüze olmak, görüşmek, yüzleşmek’ anlamlarına gelmektedir (UTİL, 1998: 673). *BS*’de ‘görüşmek, yüz yüze gelmek’ anlamlarında kullanılmıştır: *üç künden keyin Apak Hoca bilen yüzleşti* ‘Üç günden sonra Apak Hoca ile görüştü’ (*BS*, 354). *ikki natonuş reķib yerim ğulaç arilikta bir-biri bilen yüzleşti* ‘İki tanımadık rakip yarım kulaç mesafede birbiri ile görüştü (karşılaştı)’ (*BS*, 406).

Yüzleş- fiili, taranan eserlerde⁹²² Kıpçak dilini esas alan *TZ*’de (*TZ*, 10b-4) olduğu gibi Yeni Uygurcada da ‘yüzleşmek’ anlamını muhafaza etmektedir.

yüzlük: (bk. yüzlen-) Yeni Uygurcanın *-Çağataycada* da var olan- fonetik özelliği gereği son sesi tonsuz olan *yüzlük* ismi; ‘yüzlü, yüze sahip; yaprak; hürmetli’ anlamlarında görülmektedir: *ay yüzlüküm* ‘Ay yüzlüm’ (UTİL, 1998: 673). *BS*’de ‘yüzlü’ anlamında kullanılmıştır: *ottura boyluķ, aķ yüzlük bu ademniñ çirayidin* ‘Orta boylu, beyaz yüzlü bu adamın yüzünden’ (*BS*, 308). *KYAS*’de *yüzlük* ismine rastlanmamıştır.

⁹²¹ *yüzlendür-* 295b-3 *İM* (yöneltmek); *yüzlamak* 318-4762 *KYAS* [ön tarafına gelecek biçimde koymak, karşı karşıya getirmek, yüzleştirmek; aynı zamanda yüzünü çevirmek (insan ya da herhangi bir nesne vb.)].

⁹²² *yüzleş-ti* 10b-4 *TZ* (yüzleşmek); *yüzlaş-mak* 318-4765 *KYAS* (birbirinin yüzüne bakmak, birbiriyle karşı karşıya gelmek, yüzleşmek).

Eski Türkçede *yü:z (ñ-)* (II) ismine, isimde isim yapım eki olan +*IUg* eki getirilerek türetilen *yüzlüg* ismi; ‘yüzlü, yüze sahip olan, üstün insan’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 987).

Eski Uygurcaya ait eserlerde⁹²³ ‘saygıdeğer, aziz’ (KİP, 136); Karahanlı döneminde ‘itibarlı, şerefli’ (RKÇ, 33-25b1=33:69) anlamlarında rastlanan *yüzlük* kelimesinin Yeni Uygurcada da bu anlamlarını muhafaza ettiği tespit edilmiştir.

⁹²³ *yüzlüg* 136 KİP (saygıdeğer); *yüzlüg* M 75-19 (yüzlü, çehrelî); *yüzlüg* EUTS (akraba), *yüzlüg* EUTS (aziz, muhterem, adlı kimse), *yüzlüg* EUTS (yüzlük, yüze dâhil olan), *yüzlüg* EUTS (yüzlü); *yüzlüg* ~ *yüzlüg* 214-184 DLT (yüzlü, yüzü olan); *yüzlüg* 33-25b1=33:69 RKÇ (itibarlı, şerefli); *yüzlüg* 22-15 NF (yüzlü); *yüzlüg* 179-6 ME ~ *yüzlü* 68-5 ME (yüzlü); *yüzlüg* 101 DN (yüzlü).

4. METNİN ÇEVİRİ YAZISI

(1) Behtsiz Se'idiye

(2) Birinci Kısım

Zerepşanniñ Köz Yêşi

(3) Birinçi Bab

Kıska Hayattiki Uzun Bir Kêçe

1

Miladiye 1678–yili güzel Keşkeriyiniñ keñ ve tinç zeminini vehime bastı. Bir yüz atmış töt yıl höküm sürgen büyük Se'idiye Hanıdanlıķınıñ selteniti külpet içide qaldı!

Hire aydıñ kêçe, el uykuğa çömgen hamuş bir peytte, Karakurum Tağlırı tereptin kelgen derviş siyakidiki bir adem şeherniñ töven teripidiki hanıka dervazisidin kel'e içige kirip keldi. U ikki künden beri kêçe–kündüz cédellep mênip, mana emdi menzilge yetkenidi. Şuñı, yol boyidiki köl bêsida tohtap çoñkur bir nepes aldı, andin bir koli bilen kölni ihate qilğan yağaç salasunğa eşilip turup, ay nurida sus cilvilinip turğan tinik sudin birneçe oçum içti. Muzdek tatlık su unıñ gez bağığan levlini nemlep harğınlık başkan yürükini yaşartıp koyğandek boldi. U teşnalıķını qandurup ornidin turdi. Şu çağda karamtul bulutlar arisidin şunğup çıkқан ay şeherni vallide yorutivetti. (4) Timtaslıķқа çömgen şehir emdi unıñ közige başkıçe sürlük ve heyvetlik körünüşke başlıdı. Unıñ bu yerdin ayrılğınığa yette yıl bolğanıdı. Katmuqat tağlar arisida ötken yette yıl unıñ cismi bilen rohida qandaq roşen özgirişlerni qilğan bolsa, bu şeherdimu şundaq zor özgirişlerni qilğanıdı. Unıñ bêsı üstide huddi deveylep turğan dividek körünge mavu sêpilmu burunqıdin egiz ve mustehkem idi. U sêpilğa qaravêrip tosattin yürüki siqılğandek boldi. Tağ arisida erkin azade yaylap yürge bu adem üçün bu yer be'eyni tar kepestek bilinip, özini gelite sêzim içide hês qilip qaldı.

Unıñ hıyali bir cêsekçiniñ yêkinla yerde urğan taqıldıķı bilen “El aman!..” dep varkıriğan avazidin bölündi. U köl boyida koyğan boğquçluk hıltisini elip, yolni devam qıldı.

Şehir yolliri, mehelliler uniŋa tonuş idi. U ğedigerliktin ötüp, çarsuğa keldi. U yerdin yene bir güllük doċmuşni aylinip, Şehdanköl Mehellisidiki қоş қанатlıқ yoċan bir dervaziniŋ aldida toċtidi ve işikniŋ қubbilik қуyma halkisini yeŋil қақti. Halka üçinçi кетим urulċanda içkiridin bir er kişiniŋ “Kim bu?” dēgen avazi bilen şipirlap maŋċan ayag tivişi aŋlandi.

— Men...

— Men dēgen kim?

Köp ötmey işikniŋ zencir taқaқliri şiriқlap çüşüp, bir қaniti yerim eçildi ve yigirme yaştin halkıċan, keŋ kökrelik, қaplan baş bir yigitniŋ gevdisi ğova köründi.

— (5) İsen Sopim, Ĥudaċa şükri, özliri bar ikenla!—dēdi yoluçi mulayim avazda.

— Sili, özliri... — Öy igisi yigit қolidiki қara çiraċni ēgizrek kötürüp, yoluçinin çirayıċa sepsēlip қaridi ve birdinla hayacanlıp tovlivetti, — Derviş Ĥoca, bu rast silimu...

Yigitniŋ eslidiki otluқ közliri tēhimu nurlinip ketti.

— Men şu... İsen Sopim, Derviş Ĥoca...

Yigit öz közige işenmey қaldi. Üstige culdur çapan, bēşiċa piltiliri tozup mazliri çıkıp қalċan eski tekiye kiygen bu adem öz vaқtida bu diyarda nami çıkċan Derviş Ĥoca idi.

Ular bir–birini yetilişip deslep hoylıċa, andin kayivanlıқ mēhmanċanıċa kirdi. Mēhmanċana keŋ ve azade idi. Uduldiki mēhrabniŋ ikki teripige gecdin қapartma neķişler қoyulup, üsti zeŋger sirlaŋanıdi. Torustiki cege, limlarċımu nahayiti nepis, çiraylıқ neķişler oyulċanıdi. Tamdiki oyuқlarda bolsa, her ģil kitab ve çine–қаçılar ret–rēti bilen tizilip turatti. İşkilip hoyla ve öyniŋ bēzilişi, seremcanlışi öy igisiniŋ peziliti ve hūnerge kamillikidin bēşaret bērip turatti.

Mēhmanċanıċa çiraċ yēkildi, öy içi ap’aқ yorudi, şu çağda öy igisi yigit mēhmanċa alahide қiziķiş bilen қaytidin sepsaldi.

U ēgiz boy, қarimutuқ yüzide piçaқniŋ izi bar, ottuz beş yaşlardiki bestlik adem idi. U putıċa taċlıқlardek çoruқ kiyip, eski çapiniŋ üstidin keŋ (6) қаşa baċlıvalċanıdi. Çoruқniŋ қoncida күmüş toltuluқ Yēŋisar piçiċi tompiyip turatti. Uniŋ düglek, қapқara közliri boċma yilanniŋ közidek sürlük idi. Uniŋ yüz tēriliri taċ şamilida қarıdap yiriklişip be’eyni ēekteк tilim–tilim yerilip ketkenidi. Bēşidiki

kona tekiyisi astidin çıkip turğan paḥmak çaçliri bilen çupurluşup ketken gıcık saḫalliri uni tēḫimu sürlük ve betbeşire kılivetkenidi. Peḫet kızillik tēmp turğan nıpz levliri bilen ap'aḫ çışlirila ademge az–tola yēkimlik körünetti.

Mēḫman caylışıp oluruvalḡandin kēyin, kusur–kusur ayet okup tēzla du'a kıldı, turkıdin bir işka aldiravatḫanlıḫı ve hayacanlinivatḫanlıḫı çıkip turatti.

– Yunus akam körünmeydiḡu? –dēdi mēḫman du'adin kēyin, – uḫlap ḫaldımuya?

– Yoḡısu, dadam Ḳeşḫerge ketken, – dēdi öy igisi yigit dastiḫan sēlivētip, – u yerde katta bir medris ḫuruluşı bar iken, şuniḡa çaḫırtip ketken.

Derveḫe, yigitniḡ dadisi Yunus Aḫun – yıraḫ– yēḫında nami çıḫḫan usta tamçı hem neḫḫaş idi. U güllük ḫış ve reḡlik kaḫışlarḡa Ḳur'an ayetlirini, imaretniḡ yasılış tarihini şundaḫ nepis ve çiraylık yazalaytti, meşcitniḡ gümbezlirige, imaretniḡ cege–limliriḡa acayip güzel neḫışlerni oyalaytti. Şuḡa, buniḡdin ikki ay burun uni Ḳeşḫerdiki çon bir medris ḫuruluşı üçün çaḫırtip ketkenidi.

– Nede bolsa salamet bolsun, – dēdi mēḫman navat sēlingan çayni otlap turup, – mana özlirimu obdan turupla İsen Sopim, biz bolsak taḡ içide yürüp tüḡişıp (7) kettuḫ...

“İsen Sopim” dep atilivatḫan bu yigit ḫarımakḫa buḫidek bestlik, palvan ḫamet idi. Közliridinmu bir ḫıl casaret ve höḫümranlık nuri çaḫnap turatti. Şuḡa, teḡtuşliri bilen etrapniki kişiler uni alahide süpet bilen “İsen Buḫa” dep ataytti. Bu leḫem asta–asta uniḡ özigimu sıḡıp yarişıp ḫalḡanıdi.

– Ḥuş, neḫçe yildin bēri özlirini nedin soraymız, Derviş Ḥoca? –dēdi İsen Buḫa çay içkeḫ oturup, –özlirini yette yıl yoḫıtip ḫoyduḫ, bu bekmu uzun cudalık boldı...

– Şundaḫ, yette yıl !.. – Ėḡir uḫsinip ḫoydı Derviş Ḥoca, – bu cudalık maḡımu bek ēḡir keldi, lēkin her birlirini bir künmu ēsimdin çıḫarḡınım yoḫ. Pir–ustazimizdin ayrılḡan aşı ḫara künden ētibaren bu yurtlarni özümge haram bilip, Ḳaraḫurum Taḡliri arisiḡa kirip kettim. U yerdiki “Burḫum”, “Çiraḡlık Evliya” mazarliri maḡa ḫilvet makan boldı. Bir–ikki yıl yoşurunup, ḫanlıḫniḡ it–küçükliridin aḡah boldum, kēyin şeyḫlık kıldım. öz yurtumni, ata–anamnimu ikki ḫetimla yoḫliyalđım...

Derviş Ḥoca bir pes cim boldı, elemdin ḫisilḡan közlirini loḫırap köyuvatḫan çiraḡḫa tiktı, ot şolisi uniḡ közliride çaḫnap tēḫimu sürlük tūs aldı, İsen Buḫa ḫolidiki tuḫ kışkuḫ bilen çiraḡni perlep ḫoydı.

– Yaman çüş şeytan tereptin kélidu, yahşi çüş Huda tereptin, – dèdi Derviş Hoca çirağka tikken közini birdinla İsen Buğiniñ te’eccüplük çirayığa yötkep,– (8) –men yèkinda bir çüş körgenidim, bu çüş heқиketenmu Huda tereptin kelgen èsil çüş boldi...

Bu geplerni kılivatıkanda, Derviş Hociniñ könlide bir hıl huşluq peyda boldi. Uniñ keypiyatidiki tuyuksız özgiriş İsen Buğiniñ tēhimu kıziqturdi.

– Kandaq çüş, bizmu anlap baqayli, – dèdi u hemrahığa yèkinraq silcip.

Derviş Hoca ağızidiki loqmini çaynap yutuvètıp, aldirimay sözleşke başlıdi:

– Bir küni çüşümde bir veke zahir boldi: Aldimda bir şam yèniqlik turatti, şamniñ roşenliki tēhimu küçiyip, avval kuyaşka, andin on töt künlük tolun ayğa özgerdi... Şu çağda uykuğin bidar boldum, andin uzak oylap çüşümge mundaq tebir berdim: Şamniñ roşenliki maña ilim halniñ hasil bolğanlıqiniñ, aldimdiki kuyaş ilim halğa muýesser bolğanlıqimniñ, on töt künlük tolun ayni körgenlikim pirimni körgenlikimniñ delilidur... Rast dègendek, üç künden kèyin pirimdin kelgen hetni tapşurup èlip, Allaniñ beşaretlik karamitige tehsin oқudum!..

Derviş Hoca qin–qiniğa patmığan hayacan ve huşallıq içide şu geplerni kılivètıp, cendisiniñ koyun yançuқıdin Keşmir keğızige yèzilğan bir parçe hetni aldı.

– Mana buni körüp baқsila,– dèdi u hetni İsen Buğığa uzıtıp, – buniñda silige te’elluq geplermu bar. Bu het bizge pirimizniñ avazini, hidini, işençini yetküzdi! İsen Buқа hetni èlip avaylap açtı ve çirağ yoruқığa (9) yèkin tutup oқuşka başlıdi:

“... Ey mèniñ ihlasmen muritlirim, agah boluqlarki, Allata’ala mèni tamami Muğulistan helkıge uluğ haқan kılıp teyinleşni irade kıldi... Çünki, men kèyinki yette yil içide Allaniñ işki yolida köp möcizilerni körsettım...

Allata’ala bizge nusret ata kılğaniken, emdi heқkim bizni har kılalmaydu, mana biz İslamğa vekillik kılımiz, İslamniñ örnikimiz. Musulmanlar Musulmançılıқта bizni kèrek, emdi bu Keşkeriye hududi⁹²⁴ hocilar bağıclar bağıcisidur!..

Ey gápil muhlisirim: Emdi bizniñ ègir uykuğin oyğınip, dunyağa vicdani közimiz bilen qaraydığan peyt keldi! Öz vaқtıda hanıdanlıqniñ ègir paltisi hayatlıq deriğimizniñ yiltizığa tegkendidi, bizniñ murit-muhlisirimiz teriқet dunyasiğa kelgen ölüm tehditi sevebidin özlirini daldığa èlişkanidi. Emdi yene özimizni

⁹²⁴ Hududi– tevesi, keñ zèmin

aşkarılaş peyti keldi. Bizniñ yolimizniñ, meslikimizniñ berheqlikliğini qoğdaştın ibaret bu ėgir mes’uliyet bizniñ zimmimizge çüşti. Men silerniñ bu mes’uliyetni toluk ada qılalaydığanlıqlarğa işinimen!.. Emdi uñlap yatmay oyğiniñlar, purset ėeniymettur. Çünki, purset ötkür şemşerdur, şemşerni işletseñ payda alisen, işletmisen dat basidu! Hazir mēniñ Artuş ve Keşkerdiki murit-muħlisirim ġeplet uyqusidin oyğinip, be’eyni şir-yolvaslardek şica’et bilen **(10)** ceñge atlandı, hazir Keşker bizniñ ilkimizge ötti, bizniñ qoşunimiz Allaniñ qıdriti bilen kōtūrūlgen qara borandek, cimi ġelde-ġeşlerni süpürüp mañmaқта.

Bizniñ emdiki menzilgahimiz Yarkent bolidu. Hēliqi Moġul beççisi İsmā’ilhan u yerde yoşurunup yatmaқта. Mēniñ şir yürek oġlanlirim Derviş Hoca, İsen Sopim, siler uniñ yürükige kirivēlip, uniñğa birdemmu aramlıq bermēñla. Ezeldin qorġanni içidin ēliš oñay! Alla bizge medet berdi, hezriti piriñlar Apaq Hoca hemişe siler bilen bille, silerge yar-medetkar! Canni ayimañlar, ölseñlar şēhit, qalsañlar ġaziy. Cihad ġazatniñ mertivisi nahayiti üstündür!.. Nēsive hemmige baraver bērilidu, emma her kim qurbi yetküçe alidu. Men silerdek sadıq muħlisirimniñ yēñi seltenitimiz üçün nurgun nēsive alalaydığanlıqlarğa işinimen. Huda nēsip qılsa, pat arida astane baġçisida uçrışıp, zeper şarabini bille tētiġaymız!.. Name pütüldi hicriye 1066, Zulqēddeniñ yettisi. Hidayitulla İşan-Apaq Hoca (mōhūr)”

İsen Buqa ġetni oqup boldi, ġettin uniñ kōñli kōtūrūldi, rohi urġidi, içki dunyasi goya bahar peslidiki çoġluk tañdek illiq, yopyoruk bolup qaldı. Çünki u, yette yildin bēri mana şu “Apaq Hoca” dep atalġan pir–ustazini qayta kōrüşni oylap, eslep sēġinip kelgenidi. Şu tapta bu ġet bu ikki murit–muħlis üçün goya qumluk çölde kētivatqan karvanniñ teşna bolidiġini bulaq süyi bolġiniġa oħşaş, ularniñ uzun yillik sēġiniş otini başqan visal şerbitidek **(11)** tuyulġanidi. Şuniñ üçünmikin, bu ikkisiniñ, bolupmu Derviş Hociñiñ kōzliri ġocayinlıq, hōkūmranlıq ve yene qandaqtur temenna külkisi bilen cilmiyip turatti.

– Şunçe yillar ötken bolsimu, – dēdi u aħır yürükidiki hayacanni basalmay, – Hezriti İşanemniñ nurluk çirayı kōz aldimdin ketmigenidi, mubarek didariniñ lezziti hemişe dilimde saqlandı.

– Şundaq, hemmimiz uni bek sēġinduk, – dēdi İsen Buqa uni kuvvetlep, – uniñ ġuş nepes avazini, sir–hēkmetke tolġan sözlirini añlıġumuz keldi, – u bir az turuvēlip, bir

nerse  siga kelgende Dervif  ocidin soridi, – he, rast, hezriti pirim  etide  zini “Apak  oca” dep ataptu, buni  anda   nam ikenlikini u limu?

Dervif  oca bilermenlik bilen cavab berdi:

– U tum,  etni  lip kelgen Molla Dadalak Sopimni  yti i e, pirimiz a bu namni Alla b riptu. “Apak” d gen s z Erebt ilidiki “yortu u i” d gen gep iken. D misimu, evladi peyg mber  ocam Allani  emri bilen m minlerge pir–ustaz bolu     n kelgen ke pu karametlik evliya. Allata’ala bu ulu  zat a ikki alemlik z erek, danal    islini ata  il an, p t n alemni  ir– ikmetlirige mu’ekkel  il an bu zat bir du’a bilen asman–z minni zilzilige salalaydu, bir  ar i  bilen ademni cin–alvastiga s riti mubeddel  ilip ta laydu,  u a yette yil burun  zi yeklengen, s  ip    iril an z minga mana emdi  a an bolup seltenet s r  ke kelgen gep...

(12) Ya li idin pir–ustazi a e i ip, uni  din teriket e idi iliki bilen  aril ar e boysunu ni  ginip  almay, belki yene va’izlik bilen  arisiga s zle nime yetk  e  ogengen Dervif  oca  z piri to risida gep bol anda, ene  unda  iraylik til–ibariler bilen k pt r p, ulu lap s zle ke adetlinip ketkenidi.  uddi  zi eyini va itta ene  unda  esebiy ulu la larni  esiride, Apak  oci a sadik murit bolup ketkenge o  a  k yinki k nlerde nurg n nadan, k nli a , ba ri yum ak  i ilermu uni   u  iraylik s zlini  siri bolup ketkenidi...

Dasti an yenilandi, ke  girveklik orus  iniside  sen Bu ini  anisi teyyarli an hardu    i –a  k ki bilen  am ur s lin an  gre kelt r ldi.

Dervif  oca mezzilik  grini terlep oturup i tiha bilen ikki  ine i ti. Andin n ri–b ri du’a  ilip,  sen Bu a bilen bayi i  etni  rohini  anda  iz illa turu  to risida para a    ti. Ular uzak meslihetle kendin k yin, Dervif  oca avazini peseytip munda   d di:

– Men emdi bir mezigil  ydin    mayrak turay, ma a bali anidin orun raslap bersile,  sma’il  anni  e kerlirimu uzun a  almay  ehir dervazilirini ta ap, ce ge teyyarlik  ilidu...

– Ne  e k ndin b ri boluvat an patipara  iliklar  u iken –de! –d di  sen Bu a bir i larni  sige al andek oy an  iyapette.

–  anda   patipara  iliklar boldi? –soridi Dervif (13)  oca  izik ip.

 sen Bu a bir ne  e k ndin b ri boluvat an i larni eslep munda   d di:

— Şeherdiki pütün köllerge cédellep su kaçılınıvatidu, yézılardin kège-kündüzlep aşlıq toşulivatidu, yene tödürçi, miskercilerni teşkillep, koral–yarağ yasıvatqannıñ gèpi bar. İşkıllep şehir burunqıdek tinç emes...

— Mana bu kara borannıñ şepisini sezgenlik!– dèdi Derviş Hoca bilermenlik bilen, – lèkin, İlahi kaza nazil bolğanda, ne közde roşenlik kalıdu ve ne tedbir payda kılıdu. Peket Hıdanıñ heğ hökmige teslim beşini koymaqtın başqa çare yok! İsen Sopım, biz emdi öz işimizni heğdadiğa yetküzüp kılalı, biz bu şehirde yalğuz emes!

Vaķıt bir yerge bèrip kalğan bolsımu, lèkin ularnıñ közidin uyku kaçqanıdı. Yette yıl iz–dèreksiz ğayıb bolğan pir–ustaznıñ bugün hıddı şivikedirdek tuyuqsız peyda bolğan bu “mubarek” hèti ularnı bekmu rohlандuruvetkenidi. Hette tilğa èlingan “mócizilik işlar” bolsa, ularnı tèhimu huşal kılıp, pat arıda yüz bèridiğan alemçe özgirişler ularnıñ beşini kökke yetküzgenidi. Şuğa, ularnıñ gèpi tüğimeytti, hèssiyati bèsilmaytti, yüriki hayacandın tèpçekleytti.

Tün nisbidin halkıģanda, Derviş Hoca öz telipi bilen baliħanıģa çıķıp orunlaştı. Baş küz mezgili bolğaçqa, ögziniñ keçki havası salkın, nemhuş idi.

Derviş Hoca baliħaniniñ törige sèlingan yèkendaz üstige **(14)** çaza kurup olturup, yènidiki ğaltiniñ ağızını açtı, ğaltidin bir ğeriç uzunluqtiki çilimni aldı, çilim çiraylıķ nepis idi, oħhanisi sèriķ tuçtın, neyçisi aķ sòñektin yasalganıdı. U yene ğaltiniñ astını titiklap yürüp, siņa muşteķ bir tüğünçekni aldı, u katmuķat lata–pètilarğa oralğan bir munek neşe idi.

Derviş Hoca çilimni işaret kılıp İsen Buķidin sorıdı:

— Kandaķ inim, birer penek tartışķa zoķlırı barmu?

— Yoksu aka, şunińģa öġinelmidim, – dèdi İsen Buķa rayışlıķ bilen, – sili emdi aram alsıla, men çüşüp kètey.

İsen Buķa baliħanıdın çıķıp ketti, Derviş Hoca yeşilip olturup çilimģa ot yaķtı ve huzurlınıp bir penek neşe çekti. Aħırķi isni ağızidin çıkarğanda, közliri keyiptin ğlaydı, özimu bargansèri tüğülüp tamnıñ bulunıģa kirip ketti.

2

Keyip uni ğiyalčan kılıp koydu. Segek kallisi şèrin ğiyallar bilen ğamuşlandı. U ğiyal içidin ğiyal tuğdurup, ğiyalniñ deştı–bayavinida sersan bolup yürètti. Lèkin u, aşundaķ baş–aħiri yok ğiyallar içide yürüpmu pir–ustaziniñ nami bilen didarını öz

tesevvuridin birdemmu neri kılmidi. Apak Hoca pütün siymasi ve Derviş Hociniñ neziridiki uluğluķı, şan-şöhriti bilen uniñ köz aldida namayan bolup turatti. U bir-biri **(15)** bilen girelişip, çigişlişip ketken girimsen hıyallar içidin ahir öz hayatıģa te’elluk bolģan on yıl burunķi işlarni eslep çıķtı. Bu işlar uniñ teķdir-kısmitini pütünley özgertivetken, pir-ustazini tunci ķetım körüşke muyesser kılgan untulģusiz işlar idi...

Derviş Hociniñ esliy ismi Hapiz bolup, yezidiki teñtuşliri uni “Hapiz Çoruk” dep ataytti. U buniñdin on yıl ilgiri bu yurtniñ Bağ Avat dep atilidiģan çet, namrat bir yezisida dadisi Molla Musaniñ arķisida yürüp dehkancılık kılidigiñ mömin, rayış, işçan yigit idi. Kaçanki Hidayitulla İşan bu yerlerge kelim, murit-muħlisliri bilen helkni heriketlendürüp, “işķi kölbe”, “aķ ħanıķa”larni selip sülük pa’aliyetliri bilen şugullangandin başlap, uniñ hayatida asta-asta özgiriş yüz berişke başlıdı. Bolupmu, Hidayitulla İşanniñ yekınliri uniñ mehelliside peyda bolup, künde üç vaħ daş kazan esip, kişilerge “Huday tamak” tarķitip, doķmuş-doķmuşta vez eytip yürğendin başlap, uniñ rohiy dünyasida ğelite özgirişler peyda boluşķa başlıdı. Bu özgiriş ħuddi ömrude şarab içip baķmıģan adem tunci ķetım mey içkende, vucudi kızip, rohiy urģup, özini goya allıķandaķ ğüzel bir ħiyaliy dünyada yürüvatķandek sezimde bolidigiñ yekimlik özgiriş idi. U mesçitte, ħanıķada ve “Huday tamak” içivatķanda anlıģan munu sözlerni öziniñ etiķad desturi kılıvalģanidi:

— Pirimiz Hidayitulla İşan İslam ehliniñ pasibani, nicatkari, biğubar evliyasidur. Hezriti Muhammed sellellahu eleyhissalamniñ nesebliridindur. Bu kişi namazniñ **(16)** sünnitini Yarkentte okup, perzni Mekkiye okuydu. Hezriti İşanniñ mubarek neziri kimge çüşse, u ömürvayet behri tapıdu. Bu zatniñ ķedemliri yetken yerdin tañla mehşergiçe berket ketmeydu, başķan ķedimidin ħuşbuy ğül-ĝiyahlar ünüp çıķıdu, mingen atliri yüz yaştın halkıydu, tutup kıoyģan yaģıķı çinar bolup kökleydu...

— Pirimizniñ her bir sözi Kıur’anniñ ayiti pütölgen tumarģa oħşaş. Şuģa, uniñ söħbitide birdem olturģan adem bu dünyaģa yeñi törelgen bovaķķa oħşaş paklinidu. Uniñ ħas söħbitliri otķa oħşaydu, herķandaķ höl nersini kıurutıdu, mubada, heç nerse yukmaydıģan kıuruķ nerse bolsa, köydürüvetıdu!..

— İşan Nur Alla ħocamniñ dergahiģa kelim murit bolģuçılarniñ herķançe eģir gunahliri bolsimu, gunahidin saķit bolidu! Birer kişi yalguz Allaģa, peyğemberge

iman  ytip, dinni  p t n erkanlirini orunli an te dirdimu, eger pir evliya a  ol bermeydiken, i enmeydiken,  et'iy gunahkar bolidu,  il an ibadetliri  obul bolmaydu. Pirlar Musulman  mmetlerni cennet ve doza  a ayrig  ilardur. Pirlar Allani  tili ve camalidur. Pirlar  iyamet k ni bendilerni so'al sora   il  ilardur.  nsan ikki alemlik be t sa'adetke  ri i     n, Hezriti Pir Hidayitolla   anga  ol b ri i  erttur. Pirsiz y rg  iler dindin  zip y rg  ilerdur. Pir tutm  an ademni  uda bendem d meydu, unda  adem  udani  rehmitige  ri elmeydu! M minler p t n vucudini haram dunya, az  n alem vesvesiliridin  aliy tutup, p t n m hrini pir  (17) ulu lar i tiyari a ata liri ularni  mubarek telimliridin ayrilmasli liri vaciptur!..

Hidayitulla   anni  meddahli ta vayi a yetken mu lislirini  k pt r lgen munda  ma ta liri, uni  nadan, sadde p  ra i idiki tesirini k  eytivetkenidi. Nurg n ki ilerni  k  lide "U zatni bir k rsem" deydi an   rin istek  oz al anidi...

Nadanli ta  al an, cahan k rmigen, dunyani az    inidi an ademler n mid  en aciz, bi are he! Bunda  ademler  z  elbige azra la tesir  il  i vayiz  olimalarni    rin s zlirige, sirli  siymaliri a  l   e  ok nidu,  tik ad  ili idu!

Bu dunya a t r l p yigirme yil i e mu u namrat,  ilvet yurttin sirt a  ik ip ba m  an, t  e  ulikidek k lidi an mu u z minni dunya dep bilip, bu yerde ya avat an birne  e y z tirik canni Adem Ata yarat an insaniyet dep bilip kelgen bu nadan yigit h li i mu lislarni  s zlirini anlap, heyranli ta da    tip  aldi. Uni  uza tin buyan y yi  bilen i le nila bilidi an bigem ve pervasizli ta  gidep  al an  elbi mana  u i lardin k yin birdinla lerzige kelgende  boldi. Dunyada  zlidiridin ba  a, t  i bunda  s hri karametlik ulu  adamlerni mu barli ini bilip  attik hayacanlandi. K nlerni   t  i bilen uni  hayacanli  y rikide k  l k bir arman ve  on  ur  ayivi  ok nu  peyda boldi. K yin u arman imu yetti, Hidayitulla   anni  z k zi bilen k r  ke n sip boldi.

U k ni Hidayitulla   an  stige azade e refi ton, b  i a ten e mun a lar  adal an me mel kulah kiyip, at (18) minival anidi.  sil cabdu luk, ke  k kre , uzun yaylili  cede at salma   edem bilen k letti. Atni  boynidiki k m      ldur  i  uya  nurida yal yul  ilip  a nap turatti.   anni   a  cede  tini u luk nim   kulah kiygen,  upur  a liri gerdinini y pip turidi an,  izil k z, yalan aya  ikki dervif y tilep k livatatti. Dervifler  z  edimige ten     ilip, "Ya'Alla dost, ya'Alla, hum..." d  ini  ilgilirimekte idi. Ne at tuvi idin tozu an a     a , ne putliri a

kirgen şuħa–tiken ve ne at dessep zède kılivetken putliriniñ ağırıķı ularniñ ħiyalıǵa kirip çıķmaytti. Şu tapta bu dervişlerniñ aķbaldaķ yektiki bilen ěgi loppańşıp turidıǵan boz tambili ċilik–ċilik su bolup ketkenidi. Kulahsi tēgidin çıķıp turǵan ċupur ċaċlırı arisidin sirǵıp turǵan aċıķ ter yüz–közini boylap meydisige aķatti.

Hapiz Ćoruķ özi körüşke teşna bolǵan bu zatni yēķinla yerdin kördi. U at üstide gidiyip, uluǵvar kıyapette olturatti. Hapiz Ćoruķniñ tesevvurida bu zat addiy ademge oħşımaydıǵan, perişte süpetlik, evliya ċametlik alahide bende idi. Lēkin, hazir uniñ köz aldida turǵını adettiki kişilerge oħşaş ottura boyluķ, aķ sērık yüzi sēmizrek kelgen, ċaşlırı öskileñ, közliri ċeċen ve sürlük bir adem idi. Bu hal uni Hapiz Ćoruķniñ közige tēħimu siǵışlıķ, köñlige yēķin körsetti.

Etisi ċüştin kēyin, u ħanıķada öz neziride ilahlaşķan bu uluǵ zatniñ ħēkmetke tolǵan vez–nesihetlirini, menisi ċonķur, misralırı ċiraylıķ mesnivilirini ańlap **(19)** deslep tesirlendi, hayacanlandi, kēyin özini tutalmay esebiylik bilen ħanıķanıñ daķ yērige özini ētip yumilap, zar–zar yıǵlap bihoş bolup ketti. Kēyin hoşıǵa kēlip, Hidayitulla İşanniñ peşıǵa ēsilip: “Ah Ĥuda, nēme üçün pirimǵa burunraķ egeşmigen bolǵıydım?! Nēmişķa uniñ ay–yultuzliriniñ yorukını burunraķ körmigendimen?!..” dep öz yürikini izhar kıldı...

Rasttinla Hapiz Ćoruķniñ yüriki ērigenidi, buni Hidayitulla İşanniñ tuyǵun köñlimu allıķaċan sēzip yetkenidi.

Şu küni Hapiz Ćoruķ resmiy murit boluş istikide, ħanıķanıñ töride olturǵan Hidayitulla İşanniñ aldıǵa ömülep keldi, uniñ işanċe yektikiniñ peşlirini söydi, közlirige sürtti ve hayacanlıķ köz yaşlırı içide, ömürvayet uniñǵa eǵışıp, semimiy–sadiķ boluş iradisini bildürdi. Şu ċaǵdila Hidayitulla İşan yēnidiki birige işare kıldı, u allıķaċan yēzip teyyarlap kıyǵan bir yarlıķni ēlip kēlip, Hidayitulla İşanǵa ikki kıllap tutti, İşan bir parċe kızil duħaviǵa oralǵan möħürni kıyındin ēlip yarlıķķa bastı ve uni Mevlana Molla Neķige bērip, “Oķuñ” dēgen menide inek kıaķtı. Mevlana Molla Neķi kişilerge yüzlinip yarlıķni oķuşķa başlıdı:

“Biz kim sülki İşķiye uluǵlırı–piri teriķet Ĥoca Hidayitulla ve serdari ehliy muħlislar uşbu yarlıķni berdük şehiri Yarkent Baǵ Abat yurt perzendi Hapiz Molla Musagikim, büğündin ētibaren ol nevcuvan yigit İşķiye aşıķlırı solukige kıbul ētildi. Ol perzendi ercumend yolinde Alla uniñ dilige işiķ otini saliptur. **(20)** Ol perzendi

hahlisa, kèlip tehsil tapkay ve ihtidari bilen yoksilip, meşhuri cahan bolğay! Qaysi bir el oğli İşkiye oti bilen yansa, ularğa uluğ astaniniñ dervaziliri tamam oçuktur! Kelmiş aşıklarni öz teminatimiz ve hipzu–himayimizğa alidığanlıqımızğa Teñri aldida sabitimiz⁹²⁵!..”

Mana şu kündin başlap, Hapiz Çoruk Hidayitulla İşanniñ moritliri qatarığa kirdi, möhür bèsilğan ene şu yarlıq uniñ burunki tinç, kuvnak yaşlıq hayatini pütünley özgertivetti. Huddi aq, pakiz nerse asan kirleşkendek, Hidayitulla İşan ve uniñ sadıq muhlislriniñ   tibar bilen terbiyilişı neticiside, Hapiz Çoruk nahayiti t  zla ularniñ qolidiki işençilik, sadıq ve pidakar muritka aylandi. İşanniñ uni her k  tim “Sopim” dep uluğlışı bilen goya g  zel bir istikbal uniñ aldida ku  ak a  kandek bolatti.

Hidayitulla İşan bu yurtlardin k  tidığan   ağda, uni   ziniñ has ademliri qatarida   lip ketti ve uni   ziniñ s  hbetlirige hemişe qatnaşturup turdi. Bu ceryanda u, cerre–sama s  lişni, h  kmet   ytıp, telkin o  uşni   gendi, k  nde ne  e    ekip, H  daniñ işkida mest  –mustegrep boluş uniñ tatlıq h  marığa aylandi. Uniñ ye  şiniñ ul  giyi  şı   egi  şip, Hidayitolla İşanniñ tesirimu uniñ vucudida te        urli  ş  ka ba  lidi. K  yinki k  nlerde u   zimu sezmigen halda, Hidayitulla İşanniñ qolidiki rehimsiz   oma  kka, ita’etmen qol  a, a  zidin   ı  kan horni zaye **(21)** qılmaydı  an sadıq muhliska aylandi.

Mana şu   ağda, uniñ atisi Molla Musa ezan   illap qoy  an “Hapiz” d  gen isim uniñ etrapidiki sopi–dervişler teripide “Derviş Hoca”  a   zgirip, uniñ esliy ismi uzun  a barmay   zini  mu ve ba  kılarni  mu   sidin pak–pakiz k  t  r  l  p ketti...

Miladiye 1671–yıl   e’ban⁹²⁶– aylirida Hidayitulla İşan Se’idiye sultani İsm  ’ilhan teripide   et elge qo  landi qilingan va  ıtta, Derviş Hoca uni  din ayrili  ka k  zi qiymay, pir–ustazi bilen hayat–mamattimu bille boluş  a kesem qilip, uniñ bilen bille k  ti  şni telep qil  anda, Hidayitulla İşan uniñ ba  –k  zini silap turup, etraptikilerniñ hemmisige anlangudek qilip munda   d  genidi:

– Bu yurtni nadan   anliri ulu  larniñ q  drini bilmidi, b   imiz  a baladı  var  ilikni saldi. K  rek yok, balalarniñ qattı  raqi peyg  mberlerge, andin evliyalar  a b  rilidu.    unki, Huda coylu  ⁹²⁷ bala coylu   d  gen   u! İşinimenki, bu cudalı   k  nlerde,

⁹²⁵ Sabit–tevre  mes,   zgermes, guvah.

⁹²⁶   e’ban–avgust   yi.

⁹²⁷ Coy–izde  .

muhiaciret zamanlirida, bu bi'aram canğa yetken ğem–kayğular Allaniñ “Her kiyinliktin këyin bir asanliķ” dëgen vedisi boyiçe ayağlışıdu. Zaman müşküllükidin soñ asanliķ, këciniñ karanğulukiidin këyin, sübhi nur bar. Mëniñmu silerdin hergizmu ayrılğum yok, lëkin Alla bizniñ ayrılışimizni irade kıliptu. İşinimenki, kayta uçaşturuşkımu Alla yene nësip (22) kılidu. Bu yerdiki işlargımu adem kërek, bizniñ terikitimiz, meslikimiz, sülükimiz ige–çakısiz kalmisun!..

Mana ş u gepler bilen Derviş Hoca yığa–zare içide pir–ustazi bilen hoşlışıp kalganıdi...

Aridin yette yıl ötkende, Hidayitulla İşanniñ “Apaķ Hoca” dëgen nam bilen bu yurtta kayta peyda boluşı– Karaķurum Tağliri arisidiki kona mazarlarda can saklap kelgen Derviş Hociniñ cëniğa can koyuşı, bëshini kökke yetküzdü. Uniñ hëliķi hëtidiki kisaskarlıķķa tolğan merdane sözliri Derviş Hociniñ këlvide uzundin bëri çöküp yatқан arzulirini pütün vücudiğa leyliťip çıkargandek boldi...

Uniñ keypi yëshildi. Balihanidin sirtķa çıktı. Etrap timtas idi, Zerepşan Deryasi tereptin soķup turğan salkın, nemhuş şamal uniñğa rahat bëshilidi. U rasa bir këriliپ asmanğa karidi. Ene, pil–pil yëniپ turğan upuķ yultuzliri yënida Zöhra Yultuzimu köründi, yëkinla yerdin ħorazniñ çillişı anlandı.

(23) İkkinçi Bab

Ķara Boran Çañ–Tozanliri

1

Uzaķ esirlerdin buyan bu yerdin ötüşüp turğan soda karvanliri bilen sansiz tögilerniñ yumşak tapini bu yollarni yalap parkıraķ kılivetkenidi. Yol boyida her ħil siyaķtiki kaķşal söñekler, kurup ketken koy mayaķliri bilen at–kala tëzekleri çëçiliپ yatatti, yulğun ve söksöklerniñ şeĥiğa ilinip kalgan lata–pitiler bolsa, Teklimakan tereptin urup turğan kum barĥanliriniñ issiķ şamilida mazarlıķtiki tuğ–şeddilerdek lepildeytti.

Uzundin biri tiptinç yatқан bu yollar bugün goya tağ taşķinidek bëship kelgen zor bir koşunniñ dervişidin titreşke başlidi. Sansiz atlarniñ ayiği astida çöl–ceziriniñ tikineķ başķan kumliri aķatti. Ularniñ eslidiki aķ ve boz reñlik atliri ter ve topa–tuman destidin ħorma reñge özgirip ketkenidi.

Ƙamçılarnıñ ƙarsıldaşliri, atlarnıñ ƙışneşliri, tögilerniñ bozlaşliri, harvıların ƙıçıldışı ve baş–ayığı yok ƙoşunniñ allıƙandaƙ bir tilda çuvuldışıp sözleşliri (24) birlişip pütün etrapni buniñdin burun bolup baƙmıƙan acayıp bir ƙovƙa öz ilƙige alƙanıdi.

Ular bir heptidin bəri yürüş ƙılıp ƙelivatatti. Yıraƙtin ƙarıƙanda, ƙattıƙ tertip bilen sep tüzüp ƙelivatƙan bu ƙoşup goya közidin ot yènip turƙan heyvetlik bir mehlukƙa oħşaytti.

Mana bu, borandek görƙirep, ƙuyundek pitirap ƙelivatƙan payani yok atlıƙ ƙoşun Ğaldan Boşuktu Ğannıñ ƙomandanlıƙı astida, Se’idiye Ğandanlıƙınıñ payteħti Yekenge hucum ƙılıp ƙelivatƙan Cuƙƙar ƙoşunliri idi. Ular ni muşu yurtniñ öz vaƙtidiki katta işani “peygember neseblik” teriƙet peşivasi Apaƙ Ğoca başlap ƙelivatatti. Uniñ etrapidimu piçak–kaltek bilen ƙorallanƙan neççe yüz sopi–dervişler bar idi. Ular niñ beziliri at–işeklik, beziliri piyade idi...

Cuƙƙar leşkerliriniñ uçisida yèniƙe yolluk ƙızıl ciyek tutulƙan uzun kök kiyim bar idi. Bèşidiki ƙigiz ƙalıƙınıñ gerdişi yukiriƙa ƙayrilip turatti. Ular niñ hemmisi dèƙüdek kosa yüz, közliri ƙısıƙ, badam ƙapak idi. Sidam yüzliri kün tepti bilen şamal zerbidin be’eyni ƙarıƙayniñ ƙasrıƙidek yirik ve ƙapƙara bolup ketkenidi.

Ular yèniƙa kalte egri ƙiliç èsip, sadıƙ bilen ƙızıl oƙlar ƙaçılانƙan oƙdanlarni igerniñ ƙuş bèşige baƙlıvalƙanıdi. Tèƙimiƙa basurup alƙan ğurcun, tere, ğaltılarga bolsa, Ƙeşƙerdin ve yol boyidiki şeher–bazarlardin bulan–talan ƙılƙan ƙimmet bahalıƙ olcılar tiƙilƙanıdi.

(25) Aldida atlıƙlar kelmekte, ular niñ beziliri yol boylap ƙelişetti, beziliri bolsa dalıƙa yèyilip ƙetişkenidi. Atlarnıñ ayaƙliri tègidin ƙara bulutƙa oħşaş kötürölgen ƙoyuk çan ƙayaktındur tuyuksız sokƙan çöl şamilida nelergidur tarƙap, atlıƙlarnıñ arƙidin ƙelivatƙan harvılar oçuk köründi. Ƙeçir ve öküz ƙoşulƙan ƙıçılđak kötek harvılarda çon–ƙiçik mis ƙazanlar, ƙap–ƙap un–ğürüç, sürlengen yarta–yarta ƙoş, kozılarda hesel ve şarab, tire çanaşlarda uyutulƙan yaƙlar bar idi. Ular niñ arƙisida bolsa, çan–tozanni asmanƙa kötüridıƙan sansız çarva mallar ve ƙaƙirdek uzundin uzunƙa sozulƙan töge ƙarvini ƙeletti, tögilerge çedir–ƙigizler, ƙazanlar, üç putluk daƙƙanlar ve her ğıl ƙoral–cabduƙlar artilƙanıdi.

Bir cüp öküz koşulğan kileşsiz Cuŋgar harvisi ot-çöpi kuruŋ ketken payansız dalida ezileŋgölük bilen alğa ilgilimekte. Uniŋ adem boyı eğizliktiki yağaç çaqlırı gıçıldap, ezeldin igisiz qalğan bu daliniŋ bağrını bağığa uzundin uzunğa sozulğan bir cüp çoŋqur iz qaldurup tohtımay aylanmakta...

Harva şortanlık bir dömbeldin ötüp, say-ciralardin yigilğan yamğur süyi ötidigan kona bir kövrükke kelgende palaketke yoluqtı. Yağaç-tahtaylırı boşap, üstidiki topisi yeliŋdap ketken kövrükniŋ qap otturisiğa kelgende, her ikki öküzniŋ puti kövrükke tikilip teŋle göş bolup qaldı. Uni kutuldurimiz dep midirlatqanseri, kövrükniŋ yoğan yağaqlirimu teŋ midirlap, öküzlerniŋ putini tēhimu qattıq kısatı, tilsiz hayvan can ağıkıda (26) eçinişlik borkireytti. Bu harva ozuq-tülük besilğan harvılarnıŋ eŋ aldinkisi bolğaça, başka harvılar bilen töge karvanniŋmu yoli tosuldi. Eger kövrüktin ötmey aylinip ötüşke toğra kelse, hēli yolni bihude besişka toğra kēletti. Emma muhimi, ikki qavul öküzniŋ puti sunup, ağır yük besilğan harva ulaqsız qalğanıdı. Bu kütülmigen işni koşunniŋ başlıkığa hever kıliş üçün “Puçuk Palvan” dep atilidigan bir serkerde aldığa at çapturup maŋdı. Atlıklar hēli uzak ketkenidi. Serkerdiniŋ yahşi kütüngen çipar eti birdemde qoğlap ularğa yetişivaldi. Serkerdiniŋ ismi Boruntay bolup, yüz söniki börtüp çıqqan, ora köz, döşe inek, ottuz yaşlar çamısıdiki bu yigit hēli tembel idi. Şamal ve issiqtin yüzi qarıdap, tilim-tilim yerilip ketkenidi. Anda-sanda şalaŋ çıqqan buruti çaşqanniŋkidek dirdiyip turatti. Uniŋ astıŋki kalpuki bir zamanlardiki uruşta kıliç tegkeçke puçuk bolup qalğanıdı.

U koşun başlıkınıŋ aldığa kēlip etiniŋ tizginini tarttı ve putini özeŋgige tirep öridep turup sözleşke başlıdı:

— Uluğ Haqanim, harvilirimiz yolda qaldı!

— Nēme bolup?! – So'al keskin ve soğuk idi. Boruntay veķeni çüşendürüşke başlıdı.

“Uluğ Haqanim” dep atalğan ottuz beş yaşlar çamısıdiki körünüşi sürlük, gep sözliri keskin bu adem mana muşu yer-cahanni yalmap, seldek besip kēlivatқан sansız Cuŋgar leşkerliriniŋ baş qomandani Ğaldan Sērin idi. U teķi-turķi qopal, qara boyun, keŋ yelkilik, (27) közi müşükniŋkidek ittik, yapılaq yüz adem idi. Uniŋ yaş çēgidinla mensep etiğa minip, öziğe qarşı bolğanlıki ademniŋ kallisini ēlip yürgen batur, şepķetsiz serkerde ikenliki ademge heçķandaķ hēyikmay, toptoğra tikilip turğan aşu bir cüp közliridinla mana men dep çıķıp turatti. Dēmisimu, uniŋ bedinidin qan hidi purap turatti, uzun yıl uruş kılip közligimu qan adap ketkenidi.

U k lin  em kemirige  em er  sival anıdı, unı  k tip  al andek ipadisiz karamtul y zi, so uk nezer bilen aldı a tikilgen kısı  k zliri hem k lkilik, hem s rl k k r netti.

 aldan S rin “Pu uk Palvan”ni  s zini a lap bol andin k yin:

– Le kiri din birne  ini  lip,  eyerde mehelle bolsa,  u yerge b s p kirmemsen, kili i ni  destini  i  tutsa la hemme i i  p tidu! –d di buyruk a anda.

– U tum! –didi “Pu uk Palvan” b  ini ita’etmenlik bilen egip ve  u haman  ipar yor ini  b  ini kayrip, kelgen y rige  apturup ketti.

Yırak k n p ti  terepte  uddi upu  a tuti ip ketkende   uva k r nidi an bir ye illik belvi i bar idi. Buni h li i  k zni  puti p tip ketken k vr kte turup  arisa, nahayiti teslikte il a  il ili bolatti. Uyer a u   ll k arisidin   ip  tidi an ki ikkine   inni boylap peyda bol an hayatlık bostanli i idi. Bu  ilvettiki ottuz– iri ktek a’ile Yeken  anli i ni  emr–permanliri a boysunup, tin  ve baya at ya aytti. T  i ye inki (28) k nlerdimu bu  on yolni  boyida a u  ilvettiki sehra  el liri soda–s ti   ilidi an ki ik–ki ik  onal u ve  te ler bar idi. Hazir bolsa, ularni  igiliri nelergidu  ayib bolup, igisiz ta linip  al an  ylerdin  amal huvlaytti.

Boruntay on ne  e le kerni e   t r p, a u  ilvet yurt a  arap at saldi. Aridin birer a  pi im e vakit  tkende, “Pu uk Palvan” yira tin hay–haylap, bir mun e olcılar bilen  aytip keldi. Bir c ptin at  o ul an    harvi a ta ar–ta arlap bo uz ve yem– e ek b sil anıdı. Harvilarni  ar idin bir pada  oy–  ke  a  tozutup, alata il meri ip k letti. Ularni  ar idin bolsa, mal dunyasi bulan an birmun e er–ayal d   anlar yi lap– ak  ap k livatatti.

Boruntay yira tin at sal ini e udul  aldanni  aldı a keldi, bu  a da  aldan sayiven  ilip tiklengen yo an bir par e re tni  astida  izalinip olturatti. Boruntay attin sekrep     p, yektiz bolup tizlandi ve  il an i lirini s zle ke ba lidi.  aldan unı  s zini a li a ,  ala  acili an ustihanni bir terepke  tip ta lidi, ya lık  ollirini bu a t risidin tikilgen  oru i a s rtti ve k m   destisige her il ya uttin k z  oyul an  encirini  ilap a s lip bolup andin   iz a ti:

– Ya  i  ilipsen, bo uz ve yem– e ek ekel ini  ya  i boptu.

 u geplerni  ilivat anda,  aldanni   irayi a biliner–bilinmes k lke y   rdi.   nki, birne  e k ndin buyan i giyah  nmes   l–cezirlerdiki capalık y r  – (29)

y şil yaylak a  g n p ketken Mon ul atlirinin halini qoymıg nidi. Yem    ekni  k şlikidin ular a b rilidigan bo uzmu azlap ce  atlirinin k t mi na arlap ketkenidi. “Pu uk Palvan”ni  b g nki olcisi herhalda bir k şim atlarni  derdige درمان bolatti.

Ular şu geplerni kılişivatqanda, Ğaldannıñ yënige hêliki talan–tarac kılingan dêhkanlar kêlip hal êytişqa başlıdi:

— Gocam, bizge uval boldi, rehim kilişsila...

— At-ulağlirimizdin ayrilsak dehkançilik kılalmaymiz...

— Oğlumni öyleş üçün bakқан aranla ikki tal қой idi...

Ğaldanniñ teri türüldi, u yënidiki tilmaç arķılık, u tereptiki sayiven astida segidep yatķan ademge doķ ķildi:

— Hezritim, mavu ademlirinizge gep kıliñ, bolmisa bu çöl–ceziride haram ölüp görsiz kalidu!

“Hezritim” likkide ornidin turup, Cuŋğar ɣaniniŋ keypini buzuşka pètingan bu
 “gelvihor”larniŋ aldığa keldi ve hēc geptin hēc gep yok varkırap ketti:

— Silerge bu yerde neme bar! Bu kişiniñ kimlikini bilmesiler? Derhal bu yerdin yokılınlar!

Bu yerde öz tilini bilidigan, öziğe oħşaş ta’ipidiki bir ademniñ barlıkını bilgen bu aq köñül dēhkanlar emdi tēhimu canlinip, baya başlırığa kelgen ēgir qismetlerini yēñivaştin zarlinip sözleşke başlıdı. Lēkin, **(30)** bu sözler “hezritim”niñ qulıķığa ħuşyaqmıdı. Unıñ kallisida, bu ġelviħorlarnı bu yerdin tēzrek ketküzüp, baş panahi Ġaldanniñ qulıķını tinçitiş ħıyalıla bar idi. Şuıa u, tuşmutuştin sözlevatқан dēhkanlarnıñ sözini kol silkip bölivetti:

— Boldi, boldi, beşimni қоçуветтинлар! Bular bu yurtқа kelgen eziz mеhmanlar, mеhmanni karşı almaydigan, kütmeydigan iş nede bar!?

Uların arisidin yaşrak bir dēhkan gora tumşukluk bilen tene kildi:

— Yaşa yurttin kəlip, küpkündüzde heçni bulaydığan mēhman nede bar, uni kandaqmu mēhman dēgili bolidu!?

— Hay-hay, ağziŋğa bəkip sözle! —dədi “hezritim”niŋ yənida turğan Molla Baŋi Semerqendi isimlik bir sopi qolidiki qamçisini şiltip turup, — saŋa gep qilivatqan mavu kişiniŋ kimlikini bilemsen? Bu kişi pütün ömri—hayatini Musulmanlarni eziz

ve mukerrem kilişka, re'iyye⁹²⁸ ge iman yoli, iman hisliti, iman tili ve iman sadasini bildürüş ve şindürüşke atap kelgen uluğ zat–Hidayitulla İşan–Apağ Hoca bolidu. Pir–işanniñ emrige boysunuş pëkirlerge vacip. Çünki, bizniñ nésivimiz ve hosulimiz işandındur!

Bu gepni anlap kişiler cimmide şüklep qaldı. Ular köz aldida turğan ellik yaştın halkığan, ottura boy, qaşliri öskileñ, sémiz aq sèrik yüzi sel qarıdap qalğan, aq arılığan saqal–buruti retsiz ösken **(31)** bolsimu, lèkin çiraylıq taralğan, qonur közliridin çëçenliki ve gıjgun micezliki çıkıp turğan bu ademni tunci këtım körüvatqan bolsimu, emma bunıñdin yette–sekkiz yili burun unıñ isminiñ hëli meşhurluqini, këyin bu meşhur isimniñ asta–asta kişiler arisidin yoqap, untuluşka başlığanlıqini eske ëlişti ve bugün tuyuksız bu yurtta qayta peyda bolğan bu zatqa hem kızıkiş, hem heyranlıq içide qarap, cimmide turup këlmişti.

Ularınıñ kızıkişi–öz vaktida nami çıkqan bu ademni bugün bu yerde tasadipiy körüşke nisip bolğanlıqtın bolsa, heyranlıki– “pütün hayatini Musulmanlarnı eziz ve mukerrem kilişka bëğişliğan” bundaq uluğ zatniñ qandaqtur ecuz–Mecusilerge oħşaydığan şunçe köp qorallıq yat ademlerni yıllardin bëri tinç, hıraman yaşap këlivatqan el üstige baskun kılıp başlap këlivatqanlıkıda idi.

Apağ Hociniñ çëçen közliri bu sadda helkniñ çirayidiki özgirişlerge qarap, ularniñ köñlidiki te'eccüplük oy–hiyallirini bilivaldı. Şuñ u, derhal ularniñ yürükige kol sëlip, köñlidiki şübhe–gumanlarnı yoq kiliş üçün mundaq dëdi:

— Öz zamanisida, Hezriti Noh eleyhissalamniñ qovmi eyş–işaret, rahat–parağette ħamuş–peramuş bolğanlıqtın, Ĥuda topan süyini evetip, ularnı suğa basturup cazalığanıdı. Ĥuddi şunıñdek, Allaniñ iradisidin çetlep, Musulmançilik ehkamliridin çıkıp, rahat–parağette nepsini semritkenliktin, Allata'ala mana muşu sansız Cuñğarlarnı **(32)** mülki Keşkeriye helkiniñ üstige musellet⁹²⁹ kıldı. Şuñ, herqandaq kişi öy–roziğaridin, mal–dunyasidin, dünya rahitidin dilini terk ëtip, bizge yiglap iktida kılıp, yürükini kavap etse, ikkila dünyalıki sa'adetlik bolidu...

Kişiler nème dëyişini bilimey turup këlmişti, ularniñ tuygun yürekli ri allıkağan bu “uluğ zat”niñ avu teleti sörün, bağri taş baskunçidin kilçe perki yoqluqini sëzip bolğanıdı.

⁹²⁸ Re'iyye–helk, pukra.

⁹²⁹ Musellet–galib kiliş.

Şuňa, ular derdini içige yutup bu erz–dadini taňla mehşerde Allaniň özi sorişiga tapşurup öylirige kaytişti.

2

Ular üzük-üzük kayraklardan ötkendin këyin, birdinla aççik şortaň topilik köz yetküsiz édirlikka çikti.

Ğaldan bilen Apak Hoca yanmu yan kelişivatatti, ikki at bezide tizgin siyrip bir-biriniň tumsuğiğa nokušup koyatti, bezide bolsa, kuyruqlirini şipaňlitip bir-birini çivindaytti. Yol yenila şu kum-şehil arilaşkan say idi, yeşillik köygen, susirigan tupraktin aççik çañ-tozan kötürületti. Yolniň payani yok, aldiga çarigan ademge yiraktin girimsen upuktin başka (33) heç nerse körünmeydu, at üstidiki ademlerge goya atliri putini kötürüp kedimini yene öz cayiga taşlavatkandek tuyulidu.

Bundaş baş-añiri yok, giyahsız, susiz çöl–ceziride mañiviriş Ğaldanniň ceniğa tegdi. Uniň yeşil yaylaqlar, tinik suluk bulaklar, sap, salkin havalik say-ciralar köz aldiga kelivelip, birdem bolsimu şu yerlerde at çapturgusi, eginap oynakligusi, naşşa tovlap seyle kilgusi kipketti. Lëkin, bu şerin hiyallar uniň ağıziga serik su yigistin başka heçkandaş rahat begişliyalmidi. U közini eçip çarisila, yene şu takir yer, köyük tuprak, payansiz çöl ve ademniň ağızi-buruniğa kum-tuprakni tikip huşkitip oynaydigan issik, kurgak şamal idi.

Bularni oylisa, uniň bu yerdin hazirla atniň beşini burap ketküsi keletti. Lëkin, seltenet, şan-şerep ve hökümranlık tuygusi yaş çegidinla uniň çan-keniğa sinip ketkeçge, bundaş şerin ve mukeddes tuygu aldida tebi’ettiki unçilik nuksanlar ve seper üstidiki capalar hecnemige erzimeytti. U öz tecribisidin, bundaş capamuşekketlerniň arkisidin çokum alemçe rahat-paragetniň bolidiğanlığığa işinetti. Şundaş bolsimu, u hemrahiga sir bermeslik üçün:

— Hezritim, yene çançilik mañarmiz, bu seper ademni eceb toyguzdiya! - dedi.

Uniň ağızi eçilişi bilen arkida kelivatkan tilmaç derhal etini divitip uniň yenida hazır boldi.

— Az çanduk çan aliyliri! -dedi Apak Hoca (34) huşametguyluk bilen kimdinip turup, -inşa alla, ete çüşkiçe Yarkent şehirige yetip barimiz. Özlirini köp malal kilduk...

Azgine süküttin këyin, Ğaldan Apak Hoca terepke sinayan burulup turup mundağ dedi:

— Apak Han, men Keşkeriñ nahayiti güzel, turmuşı paravan, medeniyet meripiti yüksek şehir ikenlikini kördüm. U yerler emdi seniñ ilkinçe ötti, u yerlerge qedimi yetken herqandağ sodiger bolsun, sayahetçi bolsun, seniñ dana hökümranlığınıñni dunyağa cakarlaydu. Vehalenki, bu yurtlarda men yene nurgun behtsiz helqnimu kördüm. Ular aç-yalıñaçlıq, makansızlıq azabını çekivetipty. Ularnı behtlik kiliş seniñ qolonğa qaldı. Bir hakimiyette veyran bolğan işlarnı yene bir hakimiyet iziğa selişi kerek. Şundağ bolğanda, kişiler u hakimiyetniñ şepkitini menğü esidin çıkarmaydu.

— Elheq şundağ, han aliyliri, dana gep kıdila.

İkkisiniñ sözliri tilmaçniñ yardımı arqılıq bir-birige ihçam hem tez yetküzlüp turdı. Bu tilmaçniñ ismi Mirza Zeydin Coras bolup, Ğaldanniñ Qumul Ara Türüktiki qarargahidin ular bilen bile kelgenidi.

— Bu yurtlarnı hem yahşı körüp qaldım, hem yirgendim, - dedi Ğaldan bayıqı sözini davamlaşturup, - yahşı körgünüm -yurtlar avat, helki yavaş, işçan hem şükür-qana’etçan iken, bundağ helqni başkuruş onay, üstige minseñmu, oçumlap paqal bėrip, qeleklep sūt alimen deşeñmu ündimeydu. Emdi yirgengen (35) yerim şuki, bu yurtlar bekmu qöl-cezire, helki bekmu qalaq, nadan ve hurapat iken. Nadanlıqta qumdek qeqilip, bir-biriniñ pėyini kırkıştın yanmaydiken, hurapatlıqta bir dinni neqqe mezhep, neqqe meslekke bėlup, tohtımay qorsağ soquşı qilidiken. Bundağ helq ronaq tapalmaydu, bir-biriniñ yolını tosıp, bir-birige reqib bolup, menğü ilgiri basmaydu!..

Apak Hoca neme deyişini bilelmey birdem hiyalğa qoktı. Ğaldanniñ sözlirini yalğan dey dese, rast idi; rast dey dese, özi ömür boyı şı işni qilip kelivatatti. Hetta uniñ büzrükvar dadısı Muhemmet Yüsüp Mazar Padişahimniñ qutluq cėniniñmu şı mezhep kırışı alğan emesmidi?! Apak Hocımu bu qetim hakimiyetni toluk qolğa alğandın këyin, bu küreşni tēhimu qonqur, tēhimu üzöl-kėsil davamlaşturmaqçı emesmu?!

Ğaldan yene nurgun geplerni kıldı. Uniñ bu gepliride öz ecdadığa bolğan iptihar, özige bolğan temenna ve başqa milletlerge bolğan kemsitiş küqlük idi. U dunyanıñ yerimini boysundurğan Qıngızhanı pehir-hörmet bilen tilğa aldı. Dunyanıñ u qetige –“ahırkı deniz”ğa yetip bargan Batuhanı uluqlıdı, emma özini–

hayati aşundak ceᅅgivarlık bilen zeper kuçup ötken uluk bir ecdadnıñ bğğkni evladınıñ tēhi hēçkandak iş kılalmıǵanlığını eyblidi.

— Lēkin, - dēdi u aħırıda sözige yekün yasap, - bir ademde uluǵvar ğaye bolidiken, çoķum uluǵvar işlarni vucudķa çıkıralaydu. Bizniñ ata-bovimiz şundak kılǵan, bizmu şundak kılımız. Men bunıñ deslepki ķedimini bastım...

— İnşa’alla, bu ķedemliri mubarek ķedemdur, uluǵ (36) ğaķan! -dēdi Apak Hoca Ğaldan terepke yērim tolǵınıp turup, - kaķanki bendiler napsentilik, naşükürlük, ğapillik kılışıp, uluǵ ğan-ğaķanlarni, pir-evliyalarni untup, biħud-ħıraman, betķilik betguman bolup kētişidiken, Alla ve evliyalarnıñ cazasıǵa duçar bolidu, berheķ şundak. Özliriniñ bu ķetimķi ķedimi mana şu berheķ cazanıñ nişanıdur. Pēķir kulliri şunıǵa işiniduki, siliniñ zamanliri dunyadaki zamanlarnıñ eñ yaħşisi bolidu, mubareknamliri bolsa, ecdadliriniñ namidek ebedil’ebet yaşaydu...

Maħtaş, ğuşamet dēgenlerni köp aǵlap yūriki toyunup kılǵan Ğaldan Apak Hociniñ va’izlik bilen ēytķan bu sözlirige mest bolup kērilipmu ketmidi, peķet “Elvette şundak bolidu” dēgendek, bir-ikki ķetim ēñikini kēķip, bēşini liñiştıp koydi.

Şu sözlerdin kēyin, her ikkisi cimip kıldı. Yorgisi silik cede atnıñ bir ğıl ritimde tevritişi bilen Ğaldanni uyķu bastı. At üstide şiddetlik ceñ kılışnımu, behuzur uħlaşnımu ögengen Ğaldan kāmçisini igernıñ kuş bēşıǵa tirep uyķuǵa ketti. Apak Hoca bolsa, birdem bēlini ruslap, birdem tēķimini silap, bi’aramlık içide ēzilib kētivatattı.

Asmannıñ upuķķa baş koyǵan bir burcikide keķki şepeķniñ yarkın nur çaçmisi cularlinip taraşķa başlıǵanda, ular Yekenge yērim künlük yıraķlıktiki aħırķı konalǵuǵa bērip çüşti.

(37) üçünçi bab

Cahil Korgan

1

Altundek küz ayliriniñ tinç ve çiraylık künliride, bu diyarni ceñlerniñ kanlık kelküni bilen seltenet talişivatķan ikki terepnıñ taşķın deryadek tinimsiz dolķunliri bēsip ketti.

Miladiye 1678-yili yazda, Muz Davan arkilik Aķsuǵa udulla çüşken Ğaldan Boşuktuħanniñ on ikki miñ atlık koşuni Aķsu Çölide İsmā’ilħan başķilikidiki

Se'idiye qoşunini eğir talapetke uqratti, İsmâ'ilhan yarilandi. Ciddiy herbiy keneştin keyin, bir kışim kücni saqlap keliş meksitide, ular derhal hanlık payteht Yekenge çekindi. Ğaldannın ğalib qoşuni çaqlmaq tızlikide Keşkerge besip keldi. Keşker nayibi-İsmâ'ilhannın oğlı Babax Sultan mudapi'e harakterlik hucumğa ötti. Lekin, unın can pidalik bilen körsetken qarşılıqlirimu, Aqsu Çolidiki tunci ceñnın gelbisi horikini östürüp qoyğan Cuñgar leşkerliri bilen künsayın köpiyivatқан Apax Hocanın kelender siyak piçakçı sopilirinin içki-taşki tereptin maslışıp hucum kilişi **(38)** bilen tızla tarmar bolup, Babax Sultannın ölümi bilen ahirlaştı. Ular Keşkerde şepketsizlerçe hunzirlik kildi, alte min biguna helkının keni Tümen Deryasının süyi bilen bille yiraqlarğa aqtı, kız-çokanlar depsende kilindi, altun-kümüşler bulandi, güzel ve avat şerh huvquşnın uvusidek harabiylikke aylandi.

Ular birneççe künlük ketli'am ve basturuşlardin keyin şeherni tinçitti, andin Apax Hoca u yerge çoñ oğlı Yehya Hocini han kilip tiklep, unın etrapığa öziğe sadıq birneççe sopi-işanlarni yademçi kilip qoydı.

Ğaldan bilen Apax Hoca Keşkerdin hatircem bolğandin keyin, qoşunni bir neççe kün dem aldurup retlidi, andin ularnın neziridiki eñ ahırkı hel kilguç menzil-Yekenge qarap atlandi.

Deslepki birneççe künlük yürüş tinç, oñuşluq boldi, emma Yekenge yekınlaşqanseri, ularnın müşküli eğirlaştı. Birinçi ketim, Ğaldannın hargın qoşuni Yekennın "Popan" degen yeride, Erka Beg başçılıkidiki hanlık leşkerlirinin tuyuksiz hucumığa uqrıp, heli eğir talapetke uqrıdı. Lekin, ular derhal esini yigip, qayturma hucum bilen özini oñşivaldı, hanlık leşkerliri san cehettin neççe hesse az bolğaçqa, rekbini kattıq bir çöçütüp qoyup, asta-asta çekindi.

İkkinçi ketim keçide, hanlının Behram Sultan emrlikidiki bir qoşuni "Aqtıla" degen yerde Ğaldan bilen Apax Hocanın piçakçı sopiliriğa yan tereptin tuyuksiz hucum kilip, ularni tañ atkuçe parakende kildi.

(39) Keñ dalani kaplığan çañ-tozan içide, ademlernin bir-birinin çağırğını, atların kişinigin, kiliç-kalkanların caranlığan avazi tañ atkuçe tohtımay anlinip turdı. Şiddetlik ceñ tañ şepiki upukni kızartıp, emdila kötürülgen kıyaş nuri kum-tuprakğa sinip, tüğür-tüğür ketişip kalğan kanlar bilen bir-birige minigişip yatқан

ölüklerniñ alayğan közleride cilve kılışka başlığanda tohtidi. Bu kêtimmu Behram Sultanniñ leşkerliri Ğaldanni vesvesige sêlip koyup çekindi.

Ular gerçe çekingen bolsimu, emma ğeriç yer, bir tûp yağaç, hetta bir tal giyah üçün can tikip êlišti. Şuğa, ana zêminniñ muşu bir parçe tupriķida ularniñ ap'aķ sönekliri bilen kıpkızıl kanliri aşu rohķa şahit bolup qaldı.

Mana emdi Ğaldanniñ kôşuni bilen esebiyleşken pıçakçı sopılar be'eyni üşşük heriliridek elpazda cêdellep ilgirilep, ahırķı menzilige çümülidek bêsip keldi.

Şu tapta ularniñ aldida kuçak yèyip yatқан bu tinç, beriketlik zêmin-ķudretlik Se'idiye Ğandanlıķınıñ himayisidiki Yeken tupriķi idi. Ene avu heyvetlik sêpil bilen kôrşalğan mestehkem kel'e bolsa, uniñ yûriki bir yêrim esirdin buyan uniñğa astane bolup kelgen orda şhiri idi. Bûğün bu ķedimiy, kutluk zêmin goya esirler boyı tinç yatқан uyķudin birdinla çöçüp oyğangandek, mudhiş var-çun içide qalğanıdı.

2

(40) Bestlik, sôletlik şah İsmâ'ilhan bûğün kêçe zadila uhlıyalımdı. U ħabgahtin⁹³⁰ asta çıkıp, orda bēği terepke mañdı. Tömür eginlik dervaziniñ ikki yénida savut ve tömür kalpak kiygen, inçike uzun neyze tutқан қаравullar turatti. Ħan dervazidin ötüp, orda bēğiniñ taş-kêsek yatқuzulğan, ikki yêķiğā kiyik tallar bilen kızilgüller tikilgen tar yolda ħıyalğa çöküp mañdı. Kümüş halkilik dervaziniñ aldi ve yol bilen ķesir tüvrüklirige êsilğan çirağlardin ğuva yoruk çüşüp turatti. Têhi yêķindila ikki қаснақтики êriқlardin şırқırap su êķip turatti, emdi bolsa, sular pütünley қurup, tallar bilen güllermu sarğıyip, yopurmak taşlaşқа başlıғанıdı. Esliy bundaқ çağlar-orда bēği bilen pütkül Yeken bağlırida kızıl yaқutteк danlıқ anarlar pişқан, sayva, munāķi üzümler қуяş nurida cula çağıdıған, kehrivadeк sarğayған puğun bēhi ve bir meñzi kızарған neşpüt, kök amutlarnıñ yêtilgen ve şırne yığқан acayıp elvek altun çağlar ħesablinatti, lêkin, ħazir bu yerlerge uştuṡtut vaba tegkendek, hemme nerse öz ķelipidin çıkıp ketti, bağlar vaқitsiz ğazan boldı, ademlermu hemme nersini untup, can helekçilikide qaldı.

İsmâ'ilhan orda bēğidiki katta ravaқniñ yénigā keldi, tüvrük ve қubbisi her ħil nepis neķişler bilen (41) bêzelgen salasunluk bu ravaқni ensiz kêçiniñ қара perdisi orıvalğanıdı. İsmâ'ilhannıñ ħemişe ķelip aram alıdıған bu ravaқtimu turğusi kelmidi,

⁹³⁰ Ħabgah–hucra, yataқ öy.

uniñ yürikini nêmidur bir nerse tatilgandek, pütün vucudi bi'aram boluvatatti. U ravakni aylinip ötüp yolini davam kildi.

Keçki hava salkın hem nemhuş idi, vaqıtsız sargayğan ğazanlar bergidin “piris-piris” üzölüp, ğannıñ bêşi üstide ünsiz leylep yüretti, nêridiki süyi soğulup ketken mermer kölçeknimu bir kevet ğazan bêsip ketkenidi. Köl etrapidiki arça derehliri bilen mecnuntallar ademge teselli bolsun dègendek kıyğıtıp şıldiraytti.

Ħan iħtiyarsız orda bègidin çıktı ve hêçkimnimu egeştürmey udul şêher sêpilığa qarap mañdi.

Bu şêher bina bolğandin buyan neççe kêtım egizlep, neççe kêtım kênıyıp, neççe kêtım mustehkemlengen kel'e sêpili on neççe kündin bêri ciddiy halette idi. Leşker ve pıkralar ene şuniña tayinip paytehtni biħeter qoğdavatatti.

İsma'ilhan yigirme neççe payılıq aylanma pelempey bilen sêpilniñ üstige çıktı. Bu yermu ciddiy halette idi, neççe kèdemde birdin kòzette turğan leşkerler oyğak ve hoşyar idi.

İsma'ilhan qorğan tòşükidin tövenge qarap, mislisiz apette yolukқан şêherniñ vañ-çunığa kulak saldı. Cuñğarlarnıñ köplükidin u terepke qarığan ademniñ könli aynıytti, tögilerniñ bozlaşliri, atlarnıñ kışneşliri, kala-öküzlerniñ möreşliri ve leşkerlerniñ can aççıķida (42) varķırıp-carķıraşliri qoşulup, ademni eķlidin azduridığan mudhiş bir govğa peyda kılğanidi. Şêher etrapida ötkenkidek tinç ve asayışlıktın eser qalmıģanidi. Şêher ĥuddi bêsığa èğir kün çüşken ademdek muñlinip turatti. Qorğandin nêri-keñ ketken ay dalida Cuñğar leşkerliri pütün-pütün yağaçtın yasalgan kèleñsiz harvılar yèniğa çèdirlar tikişken, çèdirlarnıñ aldi-keynige yèkılğan sansız gülhanlar etrapni kündüzdek yorutivetkenidi. Gülħanni çöridep olturğan Cuñğar leşkerliri etraptiki igisiz qalğan öylerni, qotanlarni, dukanlarni töven bilen buzup, yağaç tahtaylarni ekèlip, kèçiçe ot yèķip çıkatti ve bu otlarğa mis qazanlarni èsip çay qaynitatti, şorpa salatti, yağaç kömürliride göşlerni kavap kılatti, arķidin yağaç tunlarda, çem çanaşlarda saqlangan meylerni içip, kèçiçe meyħorluk kilişatti. Bundak çağlarda Cuñğarlar özliriniñ payani yok yeşil dalilirini, süzük, şöħ suliri bilen tolğınip aķidığan beñvaş deryalirini, altun reñge pürkengen say-ciralirini arça-qarıgayğa tolğan qametlik tağlirini ve öylerde yiglap qalğan ata-ana, yar-buraderlirini eslep naħşa èytişatti:

Ötti ömrüm sadık, neyzige bolup esra,
Aç yilpiz kebi taşlandıq dehşetlik ceñler ara.

...

Tün patkanda hêç yer körünmeydu,
Harvilar mañsimu iz körünmeydu,
Güzelnîñ veslige yetkili bolmaydu...

(43) İsma'ilhan ularnîñ nañşa ahanîdin, nañşa êytқан çağdiki keypiyatlıridin ularnîñ yürikidiki çoñkur bir muñni ve muñ içige yoşurungan bir hil sêğiniş ilen ümidsizlik hêssiyatlırını anlıgandek, körgendek boldi. Dêmisimu, ularnîñ bir kısmi hayatlık üçün mal-dunyağa kızıkturulğan, aldangan hetta қоşунға mecburiy kêtılğanlar idi. Ularğa bêrilgen buyruq: Baturluq bilen uruş kiliş, uruşta olca alğan, bulañ-talañ kilingan mal-dunyaniñ hemmisi özige te'elluq boluş. Ular ene şundak mal-dunya vesvesisi bilen eziz canlırınıñ cahannîñ yene bir çetide-yat elde, yat makanda cesetliri adem tonuğusiz halğa kèlip, alayğan közliri bilen natonuş elnîñ asminiğa çekçiyip, kedrisiz halette patkakka, kan-yiriñğa milinip kalidiganlıklarını oylimaytti. Şeher kamal kilingan muşu on neççe künden bêri, ular arisidiki ecili toşkanlardin-yürikige sadaqnîñ okı sancılıp, otta köyüp, sêpil astidiki sêsik suluk hêdekke çöküp ölgenler azmu?! Ularınñ ölüki mana şu yat el tupriķida kağakuzğunlarğa, kırt-konğuzlarğa yem bolup ketmidimu?!

Elvette, mundaq hayat-mamatlık êlişışta, İsma'ilhanmu öziniñ bir munçe batur oğlanlıridin, keyser serkerdiliridin ayrılıp qaldi. Unîñ üstige, düşmennîñ kel'e sirtidiki tinimsiz hucumi ve parakendiçilikini az dègendek, Kel'e içidiki ha'in-sêtilmilarnîñ buzğunçilik, ağıdurmiçilik kılmişliri heddidin eşip ketti. Muşu ikki künden bêri, ular uruş teyyarlıķı (44) üçün ğemlengen yoğan bir aşlık ambiriğa ot koyuvetti, çoñ came aldidiki kölge zeher taşlap, bir munçe ademnîñ ceniğa zamin boldi.

Üsti-üstilep boluvatқан mundaq suyikestlik işlar İsma'ilhannîñ zehme yegen yürikini goya kehritan kışnîñ kèlin muzlıridek sıkıp ketti. Şuğa, unîñ yekindin bêri uykusı kèçip, iştihası tutulup ketkenidi. U hêçқақан hanlık teķdiri üstide büğünkidek aççık ve azablık hıyallarğa patmıganidi.

Zerepşan Deryasi tereptin sokkan küz şamili İsmâ'ilhannın gecgisidin korusandek boldi. U şahlik tac ornida kiygen yeşil sellisini bir az çökürüp koydi. Uçisidiki ak meşüt kemzul üstige yepinçaqlivalgan zer yektikini örیده, bir neççe künden beri tiğ tegmigen öskilen sakilini silap koydi.

İsmâ'ilhan emdi keñ sepilniñ bu kasnikığa ötüp, kel'e içige nezer saldi. Şeherdiki dañdar meşcit ve medrisilerniñ hel berilgen kahişlik kubbiliri, suvadan terekler bilen boy talaşkan körkem munarliri gugum koynida hire-şire körünüp turatti. U baya özi çıkıp kelgen sürlük orda kesirlirige, çahar bağdiki del-dereh, gül-giyah arisiğa çökken ravaqlarğa qariginiçe turup kaldı. Bu yerlerni eğir söküt ve karanğuluk kaplıganidi. Hannın neziride, goya bu karanğulukniñ herbir kedimide kişilerni yoşurun ecel kütüp turğandek tuyulatti. Şu çağda, hannın kulığığa tincip kalğan şeherniñ bir çetidin kelgen muñluk, yekimliñ bir nava anlınişka başlıdı. U, zen selip tiñsidi, satar bilen eytilivatқан naşsa (45) avazi ordiniñ u teripidiki hanlık kebristanlıkı hesablinidiğan "Altunlukum" maziri tereptin kelivatatti. Kimdu biri satarğa tenkeş kilip, rak muşaminiñ kaysibir ahanini eytivatatti. Süzük, huş nepis avaz kęçiniñ cimcit asminini boylap yıraqlarğa tarap ketkenidi.

Hezan ettim zimistani geminde gül'uzarimni, kelip dilber tamaşa kil hezan bolğan baharimni. Qurudi bağı tebi'im, günçe kaldı gül açmastiñ, kerem ayın berip sebsiz eyle bağı lalezarimni...

Men ölsem ey buraderler, ani yolida kömgeysiz,

Ki heryane öter bolsa basıp ötken mazarimni.

İsmâ'ilhannın yuriki teñimu ezildi. U döletniñ, puqranıñ beşige kelgen bu paci'elik teğdir-kismetlerni oylap, öziniñ bekmu aciz, iktidarsizlikidin ökündi, ökünüştin yuriki puçilinip, katmukat aççık yutuvaldı. U naşsa kelivatқан terepke boyundap qarap, ecdadliri meñgülük uykuğa ketken "Altunlukum"din medet tiligendek, ze'ip avazda piçirlaşka başlıdı:

"İ keremlik Huda, sen öz himmitiñ bilen bizge ata kılğan bu kutluk zemin uzak zamanlardin beri ata-bovilirimizniñ qolida ronaq tepip, güllinip, behtlik, kudretlik künlerge erişkenidi. Emdi meniñ qolumda veyran bolidiğan oñşaydu! Men ularğa-bu ana tupraqni koğdaş, güllendürüş üçün özlriniñ issik kan- (46) terini tökken ecdadlirimizğa kandañ yüz keleleymen! Men emdi bildim, taşkı düşmendin içki

düşmen yaman, hevplik iken! Buniñdin yette yil burun başkan kiçikkine hata kedimim mēniñ bēşimğa bala boldi, mēni bir ömürlük puşaymanga koydi! Men öz vaqtida Hidayitulla İşan dēgen bu tuzkor, munapıkni bu dunyadin yoķitivetken bolsam, ħanidanlıkniñ bēşiga bğğnkidek ħara kğnler çğşmeytti, men öz ħolum bilen yoşurun apet yiltizini saķlap ħaldim... Muşundaķ ademlerniñ betbeħtliki, şeķiķiliki sevebidin ħanidanlıkimiz palaket hem zalelet asaritide ħaldi... Epsus, miñ epsuski, bğriniñ kğçiki haman bğre iken, uniñ ikki çışini suğurup taşlısanımu, adem yēyiş niyitidin yanmaydiken!..”

İsma’ilħan pğtğn vucudini çirmivalğan soğuk bir tuyğğ destidin tirnaķlırığiçe muzlap ketti, kallisida bolsa, yenila şğ hesretlik ħiyallar ħuyundek aylinip yğretti. “Vaderiħa!.. Se’idiye teħtige aşğ tuzkor munapık çıķıvalsa, seltenetniñ hali nēme bolar!?!..”

İsma’ilħan uluğ kğçğk tindi, tiniki öziğe ottek issiķ bilinip ketti. U ħezep bilen puşayman arılışıp ketken taştin bir ħēssiyat içide sēpildin çğşti.

Bu çağda kğlreñ hava asta-asta sğzğlğp, asmanniñ şerķ burcigide aķuş şolilar yaltıraşķa başlıdi. Kēçiçe cimirlap, bir-biridin ħōsn talişıp çıķķan yultuzlarmu keyni-keynidin őçğp, peķet Zōħre Yultuzıla kğmğşteķ parķırap turatti. Mezinler tereptereptin ezan tovlaştı, segek itlarniñ bir-biridin ħalmay (47) dorap ħavaşlırı evciğe çıķtı.

Yene bir kğnlğk teşvişķe, ensizçilikke ve hayat-mamat vehimisige tolğan yēñi kğn başlandı.

3

Seherge yēķin yağķan őtkğnçi yamğurdin kēyin, hava ēçilip ketti. Yamğğr süyi çañ-tozan başkan kaħişlık tamlarnı, oyman-çonğkur bolup ketken sēriķ topilik yollarnı, dereħ ve gğmbezlerni yuyup tarap, hammamğa çğşkendek bēzep çıķķanidi. Oçuk, sap havadin yēķimlik nemħuş purak taraytti. Kğn neyze boy kğtğrğlğp kğz yamğuri peyda ħılğan aççık soğukni koğlaşķa başlıdi. Baya tumşuķlırını meydisige tiķip dugcerep ketken ademler bilen ħuyruķlırını çatriķığa ħısturup şğmşerep ħalğan at-kalılar ħuyay nurida başķidin canlinip ketti.

Apak ħoca yoğan bir tğp üçme deriħiniñ yēniğa tikilgen çēdirdin çıķıp, “Eçķğçi Dğñ” dep atilidiğan tğpğlğkke ħarap keldi. Bu yerdin ħarisa şeħerniñ

otturisdiki “Altun Mesçit”niñ munar-gümbezliri közge çelikatti. Gümbez yeşilğa mayıl idi, uniñ üstide-dēñizdek süzük asmanda oyunçı kepterler mollağ etip, pervaz kılıp yürüşetti, ularniñ kıyruğığa eşilğan kiçik guñ kapaqlardıñ ademni rohlандurğıu zil avaz ańlinatti.

Apak Hoca birdem kıyaş nurida altundek tavlinip ketken şherge, birdem payansız kökte erkin azade uçup şuñgup yürgen kepterlerge kırıgınıçe turup kaldı. Hayal **(48)** ötmey, köktiki kepterlerniñ kısmıti özgerdi. Nedındur peyda bolğan bir laçın oğtek uçup kēlip, kepterlerniñ ğemsiz topığa bösüp kirdi. Kepterler vehime içide pitıraşka başlıdı. Şu arida bir kepter be’eyni mollağçidek tövenge karp pıldırlap çüşüşke başlıdı, uniñ etrapıda tozuğan bir munçe pey-kanatlar kün nurida her hıl renjde cularınıp, ēgiz boşluğta leylep kaldı.

Asmandiki bu malametlik körünüş Apak Hociniñ eşige bunıñdin yette yıl burunkı işlarnı salğandek, köñlini bir hıl bi’aramlık tuyğusi çolğıvaldı. Derveke, şu tapta u, bunıñdin yette yıl burun öziñiñ İsmā’ilhan teripidin ene şu laçın soğkan kepterdek bıçare halğa çüşüp, bu diyardın be’eyni ittek koğlanganlıkıñı azab bilen esligenidi. U çağda İsmā’ilhan aşu köktiki laçındek zoravan hem hökümran idi. Apak Hoca bolsa, be’eyni aşu peyliri tozup, yer kehrige pıldırlap çüşüp kētivatқан kepterdek mehkum hem natıvan idi. Emdiçü?! Emdi pelek çaķı aylinip, ötkenki teğdir-kismetlerni pütünley-astın-üstün kılivetti. “Bu özi ene şundağ örne alem!-dep öz-özige asta piçirlidi Apak Hoca,-ey Şum Niyet Han, sen bizni öz vaktıda dergahıñdin ittek koğlıanıdın, mana emdi biz yolvas bolup dergahıñni veyran kılgili kelduğ! Senler bizni sel çağlaştın, şeytiniñ üstün keldi! Senler bizniñ teğdirimizni bilişmeysen, vaktısa’iti kelgende, bizniñ sadıķ murit-muħlislerimiz senlerniñ heşmetlik ordañlarnı ēgilğa aylanduruvētidu! Ey Moğul beççisi İsmā’ilhan, emdi körgensen, biz tevrisek el tevreydu! **(49)** Biz ğezep kılsağ, hemme nerse teħsiratқа kētidu! Çünki, evliyalarniñ karametliri heğ, evliyanıñ ğezipi Hudanıñ ğezipiniñ nemunisi! Sen öz vaktıda bizni laçın bolup soğkan bolsañ, biz emdi şuñkar bolup közüñni oyumuz!.. Sen bizniñ söħbitimizni ğeniymet bilmidin, uluğlarniñ nesihetlirige kulağ tutmuduñ, teriket ehlige zulım kıldın. Aħır, özünimu, tabi’eliriñnımu halaketke yüzlendürdüñ! Ey han bilginki, uluğlar ikki bislik kılıçtur, uniñğa duğ kelgen ademniñ hem imanı kētidu, hem cēni kētidu, sen özünge özün kıldın!..”

Apak Hoca mana şundak şivirlaşlardin kèyin özini hêli yèniklep qalgandek huş keyip hês kıldi, közliride temanna külkisi peyda boldi. Yüzide galiblarğa has tekebburluk bilen bir hil içi qarılıqnıñ soğuk eleñgisi cilvilendi. U bir zamanlarda Semerkendni öz hökmige alğan uluğ ecdadi-teriket pèşvasi Hoca Ehrarğa oħşaş, Se'idiye Sultanlığını ve unıñ altun tacilik padişahlarını öz iziğa sèlip, ağızğa qaritişni oylaytti. Çünki, u özini İsmâ'ilhanğa oħşaş han evladi emes, belki peygamber evladi katarida sanilidiğan se'idlerdin, şundakla erşi'elağa yèkin turidiğan teriket pèşvasi dep biletti. Şuña, u hiyal kepterlerini tèhimu yırakğa pervaz kıldurup, buniñdin on bir yıl burun mezhep ve meslek rekbiliri teripidin zeherlep öltürülgen dadisini eslep ketti. “Ey, buzrukvar ata! Siz hayat çèğinizde oğlınızğa işengen hem unıñdin pehirlengenidiñiz, lèkin unıñ siz kütken, arzu kılgan aşu karametlerini körelmey, bu dunyadin arman bilen ketkenidiñiz! Mana bugün oğlınız **(50)** sizni armanınızğa yetküzdi, sizni horlığan çetke kaqqan ve sizniñ cèniñizğa zamin bolğan handanlıqlarnıñ altun taci mana emdi oğlınızniñ beşiğa kiyiliş aldida turidu. Siz bu künlerni neçeder arzu kılganıñız-he?! Siz gerçe bu huşallık, qutluk künlerni körelmigen bolsiñizmu, men işinimenki, buni hazır sizniñ pak rohiñiz körüp turuvatidu! Buzrukvar ata, sizniñ ebediylikke çökken rohiñiz bolsimu huşallansun, şatlansun! Men tèhi sizniñ barlık rekbiliriñizdin, sizge köz alaytқан cimi pasiqlardin neççe baraver aşurup intıqam alimen, rohiñizni menğü qorundurmaymen!..”

Unıñ mestane hiyalliri tuyuksız yènida peyda bolğan Ğaldan bilen tilmaçniñ so'al-sorıqida üzüldi.

— Qorğanni kandaq elişni oylap turamsız, hezritim?

Ğaldan gerçe bu yerge atlık kelmigen bolsimu, lèkin hemişe yènidin ayrılmaydigan kümüş destilik kamçisi bilen egiz paşnilik bulğar ötükiniñ qoncini çeris—çeris saviğiniçe sèpilğa qarap turatti. Çirayidin nèmigidur aldirap tit—tit boluvatқанlıkı çıqip turatti. Dèmisimu unıñ esebiyleşken koşuni ikki heptidin bəri şunçe pidakarlık körsitipmu, qorğanniñ birer yèridin yoçuk açalmıganidi. Buni az dègendek, ikki künniñ aldida “meshire dervazisi”ni muhasire kılip yatқан neççe yüz Cuñğar kèçisi dervazidin tuyuksız çıqip özlirige hucum kılgan hanlık leşkerliri teripidin egir talapetke uçridi. Payteht şehrini qoğdap turuvatқан mustehkem sèpilniñ beş dervazisi yene şu pèti mezmüt hem heyvetlik **(51)** turatti.

Cuŋgar oşunliri mana şu beş dervazini nuta ilip, ptn spilni halkisiman amal ilanidi. aldan bilen Apa Hoca spilni “altun dervaza” aldidiki ouilika uşkn ilip bargah tikişkenidi. aldan bilen oşunliri otturisida işiş yrgen everiler ke–kndz spilni boylap dkrlişip yretti, aldanni neziride, bunda bihude urunuş ve elibisiz ytivreriş–z meqlubiyitidin derek bretti. şua, u bgn bir az ciddiylrişip alanidi.

– Yene aangie muşunda ytivrerişimiz, hezritim?! –ddi u so’alni davamlaşturup, –siz “el’eni iidikiler heriketke keldi, nahayiti tzla ovuqlarni eip bridu” dgenidiiz. Mana şu gepkimu on neekn boldi. Thie şepe yo. Bunda ytiversek oranni iidikiler emes, belki ozimiz tgişip ketmemdu!..

Apa Hoca aldan terepke burulup, bşini tven egdi. Kzide, irayida oşaşla yliniş ve uşamet alametliri krndi. Uni şu taptiki turiki–blini yollu yipek romal bilen balap, snek sapli Hindi encirini yanpişia isturup alan oul balini turia oşimay aldi.

– Ya, biz tgeşmeymiz, hergiz tgeşmeymiz!, ddi u aldirap–tnep,–oranni oum petih ilimiz! Bişevketian, zliri dunyani boysunduran ulu igizanni evladi, batur serkerde! Mni ademlirimmu maa sadı, knlm guvahli brivatidu: Ular elhe aşli, oral–yara ambarliria ot oydi, kllerge zeher (52) taşlidi... Sile atircem bolsila an aliyliri, men yene bir işni oylap oydum, hazirla orundaymen, u ada, İsmailanni ynidiki leşkiri y ve mlkiy emeldarlirimu unia arşi tig ktridu.

– anda iş bu?– aldan ireşsizlik bilen soridi.

Apa Hoca alman–talman uşendrşke başlidi.

– Mni z vatida ordida işleydian aribeg isimlik bir muritim bolidian, inşa’alla, hazirmu ordida emel tutandu, dep oylaymen. Uni turar cay simde elişie el’eni muşu altun dervazisia ykin yerde– spila yandaş slingan bir ba hoylida idi. Men baya u yerni iditlap, mlerlep krdm men bir pare et yzip, oya bilen ba hoylıa taşlimaqi, mubada, usta mergen men krsetken yerge sadatin o zse, o inşa’alla, aribegni bgia uşidu, mni etim elhe uni olıa tgidu...

aldan deslep bu geplerge mensitmigendek miyıida klp oydi. Kyin bir nersini oylidimu anda, bu işka sel izikandek teleppuzda soridi:

— Bu bir tevekkül işku, hezritim, neticisi kandağ bolar?

— Bu dunyadiki nurgun işlarni huddi kımarvazlardek tevekkül kılip baqidıgan gep,- dèdi Apak Hoca hem işenç, hem dilgulluk bilen,-bezide tevekkülniñ tège altun bolup kalidu, bu iş her halda cim yatqandin yahşı, sinap bakayli.

Apak Hociniñ ahırkı sözi Ğaldanga yaqtı, u cim (53) turuşni yahşı körmeytti. Şuna, Apak Hociğa derhal maqulluk bildürdiyu, lèkin yene bir işka pemi yetmey arisaldilik bilen soridi:

— Bolidu, sinap bakayli, lèkin hezritim, biz turğan yer pes, kel'e egiz tursa, okni bağka kandağ çüşürgülük?

— Men bunimu oylap qoydum,- dèdi Apak Hoca özidin birer yüz kadem nèridiki suvadan tereklerini işaret kılip,-mergen yol boyidiki avu egiz terekleriniñ birige çıkıp ok atsa, inş'alla mölçerge tégidu...

— Siz leşker bolmisiñizmu, emma bu kètim ekliñiz işleptu, hezritim,-dèdi Ğaldan uniñğa qayillik bildürüp ve yènidiki tilmaçka qarap buyrudi,-sen bèrip bağay mergenni çağırıp kel, emise sizmu hetni tèzrek pütün hezritim...

4

Bügün İsmailhan ordida keneş çağırdı. Altun teht üstide olturğan hannın üstide şahane ton, beşida göher koyulğan sultanlık taci bar idi. Lèkin, bugün u şahane ton içige savut kiyip, belidiki keñ kümüş kemerge kiliç esivalğanidi. Orda herbiy ve mülkiy emeldarlıriniñ hemmisi cem bolğanidi. İşik ağisi Qasimbeg putiniñ uçıda dessep kèlip, hanga hemmeylenniñ tel ikenlikini, keneş başlısa bolidiğanlığını eytti.

Han bir kolida kiliçniñ destini, bir kolida özi olturğan tehtniñ yan girvikidiki altun qubbini tutup, (54) egir besik avazda sözleşke başlıdı, lèkin u herkançe yoşuruşka tirişsimu, yürikidiki teşviş, bi'aramlık közidiki, çirayidiki tèt-tèt özgirip turğan alametlerdin enik körülüp turatti.

— Men avvala her biririniñ esige uluğlarniñ mundağ bir hékmetlik sözini selip koyay: “Vicdaniñ emrige kulak sal! Uluğluk şundağ nersige, uniñdin kelbmü, vicdanmu aram tapıdu. Gunah iş şuki, uniñdin kelb karar tapalmaydu, vicdan azablinidu. Kişiler petiva bersimu, sen öz vicdaniñdin petiva sora”,- han bir az tohtap, öziğe cimmide qarap turğan keneş ehligè bir baştin qarap çıkqandin keyin sözini yene devam kildi,- hemmeylenge melum, el-yurt beşiğe külpet çüşti, vehşiy düşmenniñ bosuğımızda marap yatqiniğa héli künler bolup qaldı. Lèkin, en yamini

içimizdeki satkınlar, tuzkorlar köpiyip ketti. Ular ambarlarğa ot koyup, köllerge zeher taşlap, birmunçe içki parakendiçilikni tuğdurğanni az dep, yoşurun suyıkest bilen bihude hun töküvatidu. Avamniñ beşiğa eğir künler çüştı, nökerlerimizniñmu rohi kündin-künge suslap kêtivatidu. Men birneççe kündin bəri köp oylandım, düşmen terep bilen sözlişip baqsakmikin deymen. Pütün avamniñ beşiğa külpet yağdurup, kan töküş, aç koyuş ve ot içide qalduruştın köre, ular bilen söhbet tüzüp baqsak yahşırak bolarmikin. Bu hekte her birleri baya eytkan hekmetniñ izmi boyıçe öz vicdanlıridin petva sorap bekışsila...

Ordini eğir sükünat bastı, hanñın sözi goya tuyuksız **(55)** çaqqan dehşetlik çekindek ularni gangiritip qoyğanıdı. Heçkim hanñın degenlirini yalğan deyelmeytti. Belki, bezi işlar ularğa handinmu enik melumluq idi. Veziyet hemmige roşen: Herbiy küç sêlişturmisida, Cuñgarlar her cehettin üstün idi. Kel'eniñ içi sirtığa qarıganda, huddi mite yegen buğdaydek kündin-künge ze'iplişişip kêtivatatti. Eger aqılanilik bilen pikir qilganda, kimniñ yengişi-kimniñ yengilişi heçqandaq möcize hem sir emes idi. Şuña, özini tohtatqan, mesililerni soğukkanlık bilen oylaydığan bezi vezirler, emir-kebirler hanñın pikirini testiklap başlırini liñşitivatatti. Lëkin, yene bir kısım goruri küçlük, keni kızıklar naqayillik bilen başlırini silkip sözleşke teyyarlinivatatti. Buniñ içidiki bekre k taqetsizlinip çapçip turgini payteht şeherniñ emir kebir⁹³¹ Havazbeg idi. U ezeldin goruri küçlük, intilişcan, keyser adem idi. Şuña, u birinçi bolup söz aldı:

— Elvette, han aliyliri hemişe avamni oylaydu, adalet isteydu, bir sa'etlik adalet atmış yillik ibadettin evzel, degen gep bar. Lëkin, biz şunimu untup qalmaslıqımız kerekki, ular bizni bekıp kelivatqan munbet yerlerimizni, güzel bağlırımızni çeylep payhan qilmaqçı, öy-makanlırımızğa ot koyup külini kökke sorimaqçı! Şuña, bizge birla yol bar, u bolsimu el-yurt üçün merdlerçe elişiş, en ahırkı bir adimimiz **(56)** qalguçe elişiş! Eger ular bilen sülhi kilişimiz desek, bizniñ tekdirimizmu özliriniñ perzent Babax Sultanniñ tekdirige oñşap kelişi mumkin, bu aççık savaqni untup qalsaq bolmas...

Bu gepni anlap İsmailhanñın çirayi birdinla özgerdi, deslep qarıdap, kèyin tatardi, közliri elemidin kişilip, keni qaqqan levlirini yimirip çıslıdı.

⁹³¹ Emir kebir–herbiy komandan, leşkiriy işlarğa mes'ul vezir.

Bu esletme uniñ emdila saķiyışķa bařlıǵan yűrek yarisini ķattıķ tırnıvetkenidi. U eķillıķ, batur, mulayım oǵlı Babax Sultannıñ paci’elik űlűmini ķandaķmu untuyalisun!

Cuñǵarlar bilen Apax Hűcinniñ piķaxķı sopiliri Keřķerni bűsip alǵanda, Apax Hoca tirik ķolǵa ķuřken İsmailhan yasavulliriniñ hemmisini ķűpip tařlap toǵrisida Ğaldanǵa iltimas ķılǵan. řu çağda, Apax Hűcinniñ “uluǵ se’id”lik, “diniy řapa’et”çilik teripini kűp anlıǵan, Huda yolidiki sűlhi-sala ve Musulmançılık yolidiki madara arzusini kűnlige pűkken Babax Sultan uniñ aldıǵa salamǵa kirip ķarřılıķni, ķızǵınçılıķni, bihude ķan tűķuřni toħtıtıř toǵrisida emdila ěiz ěiřķa, Apax Hűcinniñ piķaxķı sopiliri teripidin ottuz bir hemrahi bilen bille du’aǵa ķol kűtűrgen halette bir bařtin ķűpip tařlanǵanıdı...

Bu ĥever payteħtke yűtip kelgende, İsmailhan mana muřu emir-űmeraliri bilen bille anlap, ķattıķ ķayǵurǵan, ěiñǵan ve ğezeplengenidi. Lűkin, u bir ĥandanlıķni bařķuruvatķan padiřah bolǵaķķa, keñ ķorsaklıķ bilen derdini iķige yutup, pűtűn zűhni-kűçini yenila el- (57) yurtnıñ teķdiri űstidiki çoñ iřlarǵa bűĝiřlidi. Emma, bűgűn bu iřniñ ķayta tilǵa ěliniři uni hem azablandurdi, hem segekleřtűrűp koydı.

— Toǵra, Havazbeg toǵra ěytti! –dep uni kollidi Behram Sultan ĥeli bir cimcitliķtin keyin, – leřkerler bilen serdar cehettiki acizliķlerimizni oylimayli, nűkerlerimiz iķide nami ķıķķan baturlar ĥeli bar. Ķandaķla bolmisun, bu ķetim ařu tuzkor Hidayitulla bilen bir ěliřip baķķinimiz yaĥıř!

Havazbeg bilen Behram Sultannıñ sűzi ĥuddi tiptinç yatķan kűlge yoǵan bir tařni tařlıǵandek, orda iķide davalǵuř ve řavķun peyda ķıldı. Birdemlik tiniçsizliķtin keyin, Erkabeg-ikki ĥanlıķ devriniñ orda emeldari, temkin, tecribilik eķıldari kűpçilikni tinçitip sűzleřke bařlıdı:

— Derveķe, bu munapiķ Hidayitulla İřanni nurǵun avam ĥelķ űzlriniñ nıcatçısı, pir-evliyasi ķılivalǵan, řuǵa kiřiler eziz canlırını uniñ yolida pida ķiliřtin yanmaydu. Yene biri, Cuñǵarlarnıñ leřkiri heddidin ziyade kűp, bundaķ pakitni sel çağlařķa bolmaydu. řuǵa, ular bilen davamlıķ uruřuř-eķil-parasettin yıraķ iř bolup ķeliři mumkin, műniñçe, bu iřlarni dűletniñ ĥelķniñ teķdir-istikbalini nezerde tutup oyliřip baķayli!

Erka Begniñ sűzi tűĝiři bilen Behram Sultannıñ te’eddiylik avazi orda iķide gűrűldidi:

— Zerepşannıñ kuyaşı tehti patkını yok! Rohimizmu ölgini yok! Esirlerdin bəri davam kılıp kelgen Se’idiye **(58)** Handanlıkınıñ altun tehti bizniñ devrimizge kelgende kağa-kuzğunlarınñ qolıǵa ötüp ketse, ecdadlirimizniñ rohi qorunmamdu?! Bizde tigmutiǵ ceñ bilen ana tupraqni, Se’idiyiniñ şan-şöhritini koǵdimaqtin başqa yol yok! Kiliçniñ destisini tutuşni ħalimiǵan adem, uniñ ötkür tigiǵa duç kélidiǵan gep!

— Toǵra, cin-alvastılarnıñ makani bayavan!-dédi şeher hakimi Heyderbeg merdane avazda,-ularni bu gülşendin pak-pakız koǵlaş kerek! Er kişini Teñri ceñ üçün yaratqan!..

Keñeş besikqa çüşti. Ħan öziñiñ “sülhi” toǵrisidiki tekliptiñi kayta eğizǵa almidi. Çünki, el-yurtni koǵdaş, pidakarlıq bilen ceñ kiliş-bügünki keñeşniñ esaslıq sadasi bolup qalǵanıdı. Bundaq ehvalda, ħan öziñiñ uzun yillik ceñlerde sinalǵan emir-kebirleriniñ kızgın, cuşkun rohiǵa soǵuq su sepişni ħalimaytti. Çünki, uniñ neziride, muşundaq rohla bolidiken, gerçe u berbat bolǵan tekdirdimu, meñgü kedirleşke, esleşke erziytti. Evladlar bundaқ rohni meñgü esidin çıkarmay, özlirige nemune kılatti.

İsma’ilĥan tehtniñ altun qubbilirini silap-silap közi kıymıǵan halda yerge çüşti. U qollirini keynige kılǵınıçe şah supa etrapini bir aylinip çıktı. Uniñ közliri kısılip, burniniñ töşükliri lipildaşqa başlıdı, caǵ peyliri türtüp çıkqan buǵday öñ yüzide, kışkisi, pütün keypiyatida bir ĥil ciddiylik ve şepketsizlik alametliri peyda boldi.

— Bolidu, hennimiz öz erkimiz boyıçe, vicdanimizdin **(59)** petiva soriduk,—dédi u tehtke kayta olturup temkinlik bilen,—emdi bir ketimek kattik ceñge teyyarlık kılayli, keñeş tamam!

5

Çaǵribeg besti boy qamlaşqan, ellik yaşlar etrapidiki sipay adem bolup, ordida ĥeli mertivilik sermunışi⁹³² idi. Uniñ kelimi küçlük, ĥeti çiraylık bolǵaçqa, divanbėgi uni alahide etivarlaytti.

U bugün çüşte öyige kėlip, bala-çaqıliri bilen addıyla ġızalandi—de, peşin namiziǵa taharet eliş üçün baǵka kirdi. Menzerlik öyniñ arqa hoylisi ĥesablinidiǵan bir çareklik kölemdiki bu baǵ kirgen kişiniñ köñli villide eçilǵudek çiraylık ve azade idi. Baǵ hazir altun túske kirgen bolup, sarǵayǵan yopurmaqlar arisidin marap turǵan bėhi, anar ve amutlar rasa vayıǵa yetkenidi.

⁹³² Sermunışi—baş katip, pütükçi başlıki.

Çağribeg uşşak taş yatquzulğan tar yolni egip ötüp, bağniñ otturisidiki kölniñ boyıǵa keldi. Têhi yêkindila lipmulıx toşquzulğan kölniñ süyi peslep, astidiki leş ve camkılar suniñ üstige leylep çıqıvalğanidi.

Uni az dëgendek, kölniñ üstini bir qevet gazañ–guzunlar qaplap turatti. Çağribeg kölniñ lëvidiki ivriqni qolıǵa aldı, ivriqniñ boyni bir gulaç **(60)** şoyna bilen bağlanganıdi. U şoyniniñ bir uçini qolida tutup, ivriqni kölge sañgilatti ve leş gazañlarni çayqap turup, ivriqni suǵa çökürdi. İvriq teste toldi. Çağribeg uni asta tartip ëlip, kölniñ u teripidiki qır üstide zonziyip oturup taharet ëlişqa başlıdi. İvriqtin bulduqlap çüşüvatqan su sap emes idi, suniñ reñgi sërıqqa özgirip, her hıl uşşak qurtlar bilen sësişqa başlıanıdi. Çağribeg qolidiki sudin seskengendek birdem terini türüp olturdi, këyin ayet bilen özige teselli bërip, taharet ëlişni davamlaşturdi.

U taharet ëlip bolup ornidin turdi, bilidiki kök şay romalçini yeşip yüz–közini ertti, andin boynini sürtüş üçün bëshini yukırıǵa şundaq kötürüvidi. Közi özidin bir qedem nëridiki yoǵan bir tüp ürük derihiniñ şeñiǵa sancılğan ya oqıǵa çüşüp çöçüp ketti. Oqniñ şekli, yasılışı u hemişe körüp turğan oqlarǵa oşımaytti, hemmidin eceblinerliki, oqniñ tömür bëshiniñ boynida hetke oşsaş bir nerse ësilip turatti.

Çağribeg kütölmigen bu gëlite nersige heyranlıq içide bir hazağıçe qarap turup qaldı. Ezeldin qelem bilenla hepilişip, elemdin yırağ yürgen rohi ze'ip bu ademniñ yürükini allıqandaq qorquş ve ensizlik qaplıvalğanidi. U hëli vaqıttin këyin ësini yığıp özini ruslıvaldı. Pëşin namizini allıqaçan qaza bolğanidi. Çağribeg aqır nahayiti zor casaretke këlip, oqni ëlişqa bel bağlıdı, oqtiki namelum, sirlik het uni qorquş içide qızıqturğanidi. Kim bilidu, bu het ëzip–tëzip bu yerge çüşüp qalğan bilen hañǵa te'elluqmu tēhi! Mubada, döletniñ **(61)** hazırkı hayat–mamatlıq tekdirige munasivetlik çoñ iş bolsıcu!? Uni derhal emir–ömeralarǵa yetküzüş kerek.

Çağribeg şu hıyallar bilen derehke şota qoyup, nahayiti ëhtiyat bilen oqni suǵurup aldı ve tövenge çüşüp titrep turğan qolliri bilen Hotenniñ bir varaq patlıq qegizige yëzilğan hetni açtı, bismillasida öziniñ ismini körüp, yürüki sëlöp ketti, hette bir munçe du'ayı–salamlardin këyin, mundaq gepler yëzilğanidi:

“...Dunyadiki barlıq eshabılardin mëniñ eshabilirim yahşı. Hezriti Muhemmed eleyhissalam öziniñ eshabilirige şundaq dëdi: ‘Mëniñ eshabilirim yultuzǵa oşsaydu,

yultuz ézip qalğan ademge yol körsitidu...⁹³³ Mëniñ muritlirim ve maña egeşküçiler–Huda tereptin yol tapquçılardur. Maña egeşmigenler–munkir munapıqlardur!

Çağribeg, siz arkılık Niyazbegke ve maña qol bergen tamami murit–muhlislirimğa roşen bolğaykim, siler tavap qilip yatqan Һandanlıq zavalğa yüzlendi, siler isteydiğan başıpanah emdi u yerde emes, biz terepte! Biz hazır Noh eleyhissalamniñ këmisiqe oğşaymız, herqandaq **(62)** kışi uniñğa ësilsa aman qalidu, kimde–kim uniñğa qarşı tursa, berheq halak bolidu!

Siz eqillik adem, öziñizniñ ve evladliriñizniñ teqdir–istikbalini oylap, derhal hoşıñızğa keliñ. Qandaq qilişni siz bilisiz!..”

Het yene birmunçe vez–nesihet hem qorquñçluq tapşuruqlardın kėyin, “Hidayitulla–Hoca Apaq” degen tonuş imza bilen ahırlaşqanıdı.

Çağribeg közini leş başqan kölge tikkiniçe Һıyalğa patti. Uniñ dadisi Nadir İmam öz vaqtıda Apaq Һociniñ dadisiğa qol bėrip murit bolğan çoñ işan idi. Buniñdin sekkiz yıl burun, u sekretqıa çüşkende, yėniğa merhum pir–ustaziniñ oğlı Hidayitulla–Hoca Apaқni çağirtip keliр, Һanlıq Medrisite oқuvatqan oğlı Çağribegke “Ata izini bėsiş, ata yolıda mėniş” toğrisıda vesiyet qilip, mana şu öyde uni Apaq Һociğa murit qilip bergenidi. Çağribeg gerçe köñlide bundaq terkiydunyalıqni, sopi–dervişlikni yaqturmısimu, lėkin, ata vesiyitige emel qiliş üçün, bir mezgıl Apaq Һociniñ cehre–söhbetlirige qatnişip, Һanıqalarda sama sėlip, hökmet eytip muritlik burcini ada qilğanidi. Kėyin, Apaq Һoca bu yurttin qoğlanganda, umu öziniñ tinç tirikçilik yolını tutup kelgenidi. Bүğün kütülmigende, bu sürlük oқ bilen tehdit–vehimige tołğan Һetniñ peyda boluşı uniñ köñül aramini buzuvetti. Eger bu Һet bolmığan bolsa, u öziniñ teqdirini muşu şeherdiki sansız ademlerniñ–Һandın tartıp puqraqıçe bolğan barlıq Musulman bendileriniñ teqdiri bilen birleştürüp, **(63)** bėsiğa neme kelse şuni körgen bolatti. Emma, Һet uniñ köñlini qattıq çalgıttı, yürikiniñ çoñqur yėridiki pinhan Һıyallarnı canlandurup, hayat–mamat toğrisıda, özi ve evladlarnıñ istikbali toğrisıda yėñivaştın oylandurup qoydı. U Һettiki geplerni yalğan deyelmeytti, köz aldidiki rė’allıq uniñğa kündeк roşen idi. Kündin–künge

⁹³³ Parsçe “Hidayetname” namlıq kolyazminiñ Uyğurçe tercimisi 124–bet. Bu tarihi qol yazma hicriyiniñ 1190–yıli, yene miladiye 1776–1777–yılliri Mirhalidin Katip Qazi Şah Küçek Yarkendi teripidin Keşkerde yezilğan. Miladiye 1804–yıli köçürölgen nuşhisini ustaz EҺmet Ziya’i 1987–yıli Uyğurçığa tercime qilğan.

ëğirlişivatқан асарçılık, teşnalık, yoşurun һunzirlik, meğlubiyetniñ, ölümniñ vehimisi... Mana bularnıñ hemmisi aşu buluñ–puçқақlarda yoşurunup heriket қilivatқан көзге көрүнmes ervahtek sopi–dervişlerniñ һandanlıқni aғduruş yolidiki esebiy heriketliri idi. Peyteht һelқи heқiketenmu ёғir külpет hem vehime içide қалғанidi. Birneççe кетимlik ёлиşистin кейin нөkerlerniñmu rohi çüşüp, yurtni çümülidek бёsip ketken, çebdes atlarға mingen yüzliri sidam, közliri қisіқ bolған bilен, yelkiliri кең, ceңde özini aldığa ёtip turidiған aşu telve Cuңғar leşkerlerini yenіş işençisini yoқatқанidi.

Mundak aççik pakit aldida, Çağribeg ekil bilen iş kiliş lazımlığını hês kildi. Unıñ neziride, herqandaq adem hayatnıñ heterlik egim–doqallirida özi üçün eplik çekiniş yoli qalduruşni oylimay qalmaytti. Ordida bolğan tünügünki keneşmu aşundak bir “çekiniş yoli” toğrisidiki detalaş bolmay neme?! Pütün sürük bir han “sülhi” kilişni oyliğan yerde, Çağribegdek addiy bir mulazim öz istikbalini oylisha neme boptu?! Suğa çöküp kêtivatқан adem kiçikkine bir tal paḡal uçrisimu şuniḡa eşilip, halakettin qutuluşқа (64) urunidi, heq saḡa şepket qolini sozuwatsa, uniḡa eşilip qutulmay, kelkünde bihude ḡerq bolsaḡ bolamti?!

U mana şundak hiyallarnıñ türtkiside, keçke yekın Niyazbeg bilen körüşüş niyitige keldi. Niyazbeg kel’eniñ kün çıkış teripidiki “karıkat dervaza”sini koğdıguçı kışimniñ serkerdisi idi. Umu bunıñdin sekkiz yıl burun, Apağ Hociniñ emirimeruplırını añlap, haniçalardiki cerre—samalarga kızıkıp, unıñga murit bolup kalganıdi. U çağda u bir qolida seper, bir qolida neyze tutup, orda işikliride karavullukta turidıgan addiy nöker idi. Kéyin u öziñiñ tebi’iy epçilliki ve qoliniñ yumşaq, ağziniñ tatlıklılıkı bilen kedemmuqedem ösüp, bögünkidek birer yüz nökeri başkuridıgan serkerdilik orunğa kötürülgenidi.

Çagribeg karanğu çüşkende öydin çıkıp, ötük baziri, kiçik altunluk, Çarsu Köl katarlık koça–mehellilerni arilap ötüp, karikat dervazisiğa keldi.

Veziyet kündikidin ciddiyrak idi. Sêpilniñ asti—üstide çêpişip, dukurlişip yürgen ademler ensiz körünetti. Çağribeg Niyazbegni sêpilniñ üstidin çüşüvatkan yerde uçratti.

— Nême gep serkerde? —dêdi Çağribeg uniñ bilen salamlişip bolupla,—bekla öre—töpe bolup kêtipsilergu!?

— Bizde nème gep bolatti, ceñniñ teyyarlığı şu aka,—dèdi Niyazbeg köñülsiz bir keypiyatta,— tünügünki orda kèñşi şundağ qarar qaptu, bir kètim kattıq ceñ kılidikenmiz.

— **(65)** Bu özi qarap turup canni bihude sèlip bergenlik emesmu?! —Çağribeg naqayillik bilen goduñşidi.

— Him... Çağribeg curuñ, hucrıga kirip parañlışaylı,—Niyazbeg uni koltuqidin èlip, kanatlırıga tömür kaplangan çoñ qovuqñiñ yénidiki hucrıga başlap kirdi. Hucrida maysirap ketken çoyun çirağ sus lipildap turatti, pağal sèlingan bir buluñda eski cuva bilen bir dane saman tekiye turatti, èhtimal u Niyazbegniñ vaqıt çıqqanda ançe—munçe uñlaydığan yeri bolsa kerek.

— Şumu kün bolimu,— dep öziçe vaysap ketti Niyazbeg hucrıga kiripla,—ya qorsaq toymisa, ya ussuzluk qanmisa, ya uyqu bolmisa, tèhi kaçan oq tégip, neyze sancilip ölermiz dep canniñ gèmi...

Uniñ sözi tügişi bilen Çağribeg héliki hetni qoyup yançuğidin èlip, pes avazda dèdi:

— Pirimiz Hidayitulla İşandin het keldi...

— Nème!? Het...—Niyazbeg heyran bolğandek uniñga tikildi.

— Şundağ, het...—dèdi Çağribeg hetni uniñga uzitip,—mana, öziñiz körüp bèkiñ.

Niyazbeg hetni èlip alman—talman oquşqa başlıdi ve bezi yerlirige kayta—kayta nezer salğandin kèyin:

— Pirimiz muşundağ ègir künlerdimu bizni untup qalmaptu,—de,— dèdi söyüngen kıyapette.

Kütülmigende peyda bolğan bu het Niyaz Begke goya kapqarañgu zindanda yetip candin toyğan ademge tuyuksız kapkağ èçilip, illik kuyaş nuri çüşüp nicatlık bergendek, şundağ yèkimlik ümidlik tuyulup ketkenidi.

— **(66)** Şundağ, bizge yene başpanah bolmaqçı boptu,—dèdi Çağribeg köñlidikini èytip,—oylap qarısam, teñri cimi nusretni Qalmaqlar bilen pirimizga ata kılğan oñşaydu. Handanlığımızni bu halakettin heçkim qutkuzup qalamigudek, yèñiş—yèñiliş peket vaqıtqıla bağlık bolup qaptu. Sizniñçe, pirimizniñ hètige kandağ cavab kaytursaqbolar?

Niyazbeg huddi aldın oylap qoyğandek oñayla cavab berdi:

— Cavab bërla: Etraptikilerniñ közini ğelet kılip, dervazini eçip bəriş. Açkuç mènini kolumda. Lèkin, sirt bilen bolğan alaķini kandaķ kılimiz? Pirimizğa bu ğeverni kandaķ yetküzimiz?

Her ikkisi oylinip qaldı, bir hazadin kèyin Çağribeg bèşini kòtürüp mundaķ dèdi:

— Mèniñ bilişimçe, bu yerde heriketlinip yürgen birneççe sopi–dervişler bar. Yunus Tamçiniñ oğlı İsen Buķa şularniñ birsimikin, dep oylaymen. Uniñ yènida kelender siyaķ birsi pat–pat peyda bolup qalidu. Men ularniñ iziğa çüşsey, ular bilen til tèpişalisak, işimiz çokum asanlışıdu.

— Belen gep boldı, –dèdi Niyazbeg uniñğa қоşulup,–neççe vaķittin bəri yüz bergen ot koyuş, zeher taşlaş, adem öltürüşte çokum ularniñ koli bar. Ular bilen sözlişin, kovuķtin çıkiriş işini özüm orunlaşturimen. Bu kètimķi leşker çıkiriş vaķtida bir amal kılip қоşup çıkirivetsek bolidu.

— Emise şundaķ kılaylı, herikitimiz hem tèz, hem **(67)** mehpiy bolsun!

Ular ene şundaķ kèlişip, el yatku vaķtida bir–biridin ayrılıştı.

6

Havazbeg cahanniñ bir bulunıda öz ğatircemliki üçün tinçķina yaşıydığan ze’ip tebi’etlik ademlerdin emes idi. Şuņa u, ğıllanğan pida’iylar қоşunini başlap, düşmen sèpi içiğe bösüp kirişke teyyarlandı.

U mingen çılan toruķ, ğaz boyun, koyuķ yaylılıķ, kòkriki keñ, yelkisi tar erep nesillik argimak kara tuyaklırini dükürlitip, oynaklap, çapçip turatti, uniñ boynığa zer bilen zinnetlengen boyunbağ bağlanğanıdı.

At üstide katniyip, sòlet bilen olturğan emirniñ zenģer kimģab tonı, kümüş kemiri, destige kımmetlik cavahırlar koyulğan kıliçi kuyaşta parkırap kòz çaknitatti.

Ħan ordisiniñ içi–tèşida sep–sep bolup turğan atlıķ leşkerler bèşığa çem dobulğa, üstige bolģar savutlarnı kiyip, beziler koliğa uzun neyze ve beziler børe çişlik omut tutķan, yèniğa kıliç èsip, ğancuğilirığa sadaķlırini bağlıvalģan halda buyruķ kütüp turuşatti. Sepniñ aldidiki bir neççe nòker burģa–kanaylırini ègiz kòtürüşkenıdı.

Havazbeg çapçip turğan ètiniñ tizginini tarttı, putini özenģige tirep, bestlik gevdisini yerim öre kıldı ve temkin, yaņraķ avazda mundaķ dèdi:

— **(68)** Yigitler, batur ezimetler! Biz dessep turğan bu tuprak–Se’idiye helkiniñ issiķ kēni bilen suǵurulğan, ecdadlirimiz makan kılğan muķeddes tuprak! Bu tuprakni güllendürüş, qoǵdaş üçün ata–bovilirimiz issiķ kēnini, halal terini tökken! Emdi növet bizge keldi, bizmu issiķ kēnimiz, pak imanımız bilen bu ana tuprakni qoǵdayli!

Emirniñ sözi burğa–kanaylarnıñ heyvetlik avazi bilen leşkerlerniñ yañraq çoķan–sürenliri içide alķışlandi.

Ėezep ve ĥorluķtin sevr qaçisi tolğan adem be’eyni paltidin yanmaydıǵan öküze aylinidu, şu tapta Havazbegniñ etrapida turğan bu ademlerniñ elpazi ene şundaķ idi!

Burğa–kanay sadası ikkinçi ķetim kökte yañridi, bu atliniñ buyruķi idi. Oñ ve sol bolup ikki қanatқа bölünген miñdin artuķ leşker Havazbeg bilen Behram Sultanniñ қоманданlıқida, taǵ kelkünidek yopurulup çıķtı. Hēsabsız at tuyuķidin kötürülген қoyuķ қаң–tozan қуяш yüzini torap, cahanni қараңғuluķ bastı. Ėaldan bilen Apaķ Ėociniñ çidir bargahlirimu ene şu қаң–tozan bilen қараңғuluķ içide қaldı. Lēkin, hemişe ciddiу uruş teyyarlıқida turğan Cuñǵar қоşunliri nahayiti tēz heriketke kēlip, mustehkem sep tüzüvaldı.

Uların arisida Apaķ Ėociniñ sota–sebande kötürüvalğan sopi–dervişlirimu “Ya’Allahum... Ya’Alla” dep cere sēlip, hōkmet ēytip turuşıatti.

Deslepki tuyuķsız hucumda üstünlükni igiligen **(69)** ĥan leşkerliri cesetler üsti–üstige dövilinip ketken tōpiliklerdin sirǵıp çüşüp, dalıǵa қарап mañdı. Ornidin turalmay қansırap yatқан atlar terep–terepте ĥarқırayttı, bezi atlar özeңgige putı ilinip қalğan ademlerni sörep, dala terepke cēniniñ bariçe çēpip kētivatattı.

Havazbegniñ yigitliri heķiķetenmu can pidalıķ bilen қan kēcip uruşıtı. Yıķılğanlar қayta ornidin turup, düşmen bilen aĥırķı nepsigiçe ēlišti. Ular Cuñǵarlarnıñ yıraktikisige oķ ētip, yēkindikisige neyze sancıp, dobulǵa–savutlirini maķçaytıp, bezi viciklirini attin yulup ēlip қan talaş қilivetti.

At üstide igerge çaplap қoyǵandek mezmot oturup, ikki қoli bilen қiliç oynıtıp, ceñniñ eñ keskin yerliride baturlarçe yol ēcip kēlivatқан Havazbegniñ bu deĥšetlik ceñniñ vañ–çuñini, can bērivatқан ademlerniñ elemlik çırқıraşlirini ve atların kişnişi bilen neyze–қiliçlarnıñ bir–birige urulup çaraq–çuruķ қilişini bēsip çüşüp:

— Yaraysen yigit, boy berme! Bu mel'unlarni kıriver!—dëgen avazi ëniķ anlinip turatti.

Ular ene şundak ķeyserlik bilen ceņ kılıp, Cuņgar leşkerlerini burunķi cayidin arķiķa —hëli yirakķa karap çekindürdi.

Süpsüzük asmanda hëķķançe tepti ķalmıķan kõņülsiz kuyaş parkırap turatti, upukķiķe yëyilķan bipayan dala alıķandek ëniķ kõrünüp turatti.

Bayıķi oņuşsızlıķlardin hoşıķa këlip, ķaytidin toluķlinip, **(70)** ziķ bolup seplengen Cuņgar ķoşunliri atlırini dukurlitip, oņ yeņlırini ķayrip yelkilirige baēlıvalķan halda, ķiliķlırini yalıņaķlap dalıķa ķikıp këlivatatti. Ularını bëşidiki dobulģılarnıń beziliri polattın, beziliri bulģardın yasalģanıdı. Ularını ķorali egri ķiliķ ve oķya bolup, oķ uķi tømürdin yaki sõņektin yasalģanıdı. Ularını ķara ve aķ tuēlırı üstige baēlangan atnıń yalı yëniķ şamalda yelpünüp turatti. Bu ademlernıń atlırı kiķik, yuņluķ bolģını bilen ķıdamlıķ hem yügürük idi. Özlirinińmu boyı pakar bolģını bilen gevdilik idi. Yelkisi keņ, ķırayı sürlük, burnı yapılaķ, kõzlırı ķısıķ idi.

Şu turķıda, ikki sep ikki yakta goya bir—biri bilen baraver ikki taēdek tohtaşıtı.

Bu sep toērisida, ģan leşkerliri arisidiki bir şa'ır mundaķ teriplidi:

“İdi merdler tigida atlarını uķası tømürdek,

İdi atlar uķasida yigitler bir tømür taēdek.”

Dehşetlik ķuķaķlaşma ceņ başlandı. Ur—yëķit, kiya—ķiya, dad—perıad cahannı bir aldı. Bu yerde be'eyni ķiyamet bolģanıdı. Neyze—ķiliķ astıda can bërivatķanlarını dad—perıadlırı, yarıdarlarını elemlik inraşlırı, eņ yëķin sebdaşlırıdin ömürvayet cuda boluvatķanlarını azablıķ vaķıraşlırı asmanģa kötürölüp mudhiş bir halet şekillengenidi.

Neķķe vakıttın ķeylinip ķurup ketken dalını pütünley **(71)** açķık ķaņ kaplıvalģanıdı. Ur—yëķit boluvatķan, igisiz ķalģan atlar ürküp yügürgen, burģa—kanaylarını avazlırı anlinip turģan caylarda bundak ķaņ—tozan nahayiti ķoyuk idi. Ķaņ—tozan ķaraņģuluķıda ķanģa boyalģan neyze—ķiliķlar be'eyni tütün arisidiki ot yalkunıģa oħşaş kõrünütti.

Muşundak malıman içidimu, buyruk ve ģever yetküzidiģan ķaparlar ceņ boluvatķan dalınıń her terepliride ģuddi kiriķtin ëtilģan oķtek uķuşup yüretti.

Havazbegniñ yénidiki çoğdıguçı bir yigit nahayiti çebdeslik bilen elişıvatatti, uniñ közi ötkür idi. U çin tartılğan okyasini özidin on kadem nêridiki palvan kamet bir Cuñgarga karitip etivêdi, közini yumuş–açkuçe heliki Cuñgar kollirini pulanlitip, attin dumilap çüşti, ürküp ketken kara at birneççini sekrep ketti. Kêni kıziğan yigit emdi kalte neyzisini yine bir düşmenge karitip zerb bilen atti, biraq düşmen çaqqanlıq bilen özini kaçurdi, neyze uniñ kulak tüvidin viñildap ötüp ketti. Şu arilikta, udul tereptin at selip çıkip kelgen bir mergenniñ şiddet bilen atқан ya oki yigitniñ parkirap turğan ikki kara köziniñ otturisiğa sancildi.

Yigit kollirini havada pulanlitip: “Elvida sepdaşlar, elvida yurt–makan!” dëginiçe attin gulap çüşti.

Öz yénida uzun yıl bille yürgen yaş yigitniñ eçinişlik ölümü Havazbegniñ gezipini örletti, uniñ tomurlirida şuvuldığan ısıq kan menşisige urulup, vücudini (72) lerzige keltürdi, közige hecneme körünmey qaldi, yüriki intikam otida yandi.

Şu çağda, huddi ecili sörep kelgendek, çipar at mingen “Puçuk Palvan” egri kiliçini kötürüp, çap–çap kiliç kelivatatti. Buni körgen Havazbeg argimaqnıñ beşini burap, “Puçuk Palvan”ğa yekin berip, uniñ bilen tutuşti, “Puçuk Palvan” aldi bilen hemle kilip kiliç kötürüvidi, emirniñ gezeplik bir uruşı bilen uniñ egri kiliçi otturisin ikki para bolup ketti. İkkinçi ketimda emir barlıq küçini yüriki bilen bilikige yigip, Cuñgar palvanniñ yelkisige kiliç urup, uni attin mollaқ atқuzdi. Lëkin, uniñ puti özeñgide qalgaçқа, at uni meydanni boylap sörep kaçti, uniñ yerim can tēni daқ yerde sörülüp ketivatatti, bedinidin aққан қan be’eyni kızıl argamçidek iz qaldurup baratti.

Bu körünüşlerni yiraқта turup ceñge komandanlıq kilivatқан Galdan heli enik kördi. U birer yüzdek muhapizetçi qoşunniñ hemrahlıqida egiz döñniñ üstige çıkip ceñgahni közitip turğanidi. Havaz Begniñ batur, çaqqanlıqı uni heyran qaldurdi. U Havaz Begniñ heçқанçe küçimeyla bir hemle bilen Cuñgar qoşuni içide “Puçuk Palvan” dep nam çıkargan Boruntayni cēnidin cuda qilğanlıqini oylımay turalmidi. Uniñ neziride, Havazbegdek bundaқ cigerlik, keyser ademler ceñ meydaniniñ şöhriti, ceñ gelibisiniñ kapaliti idi. Şuға u, Havazbegke oç boluşniñ ornıға kızıqıp qaldi. Uniñda tuyuqsızla Havazbegniñ bestı–boyini körüş ve uniñ bilen sözlişiş (73) istiki tuğulup qalğanidi.

— Hezritim,—dédi u yénida közliri ala çekmen bolup turğan Apak Hociğa qarap,—avu çılan toruq argımağ mingen ademni tonumsız?

— Tonuymen, elvette tonuymen Bişevketi Han aliyliri, —dédi Apak Hoca közliri gezeptin çaķnap,—unıñ ismi Havazbeg, hanlık qoşunniñ serdari, qoral küçi bilen bizniñ beşimizige eēir künlerni salǵanlarnıñ birsi şu!

Ǵaldan yénidiki bir heverçiǵe buyrudi:

— Sen bérıp Hadan palvanga éytķin, u birneççe adamliri bilen avu Havazbeg dēgenni tirik tutup mēniñ aldimǵa ekelsun!

Heverçi atni dévitip dōñdin çüşüp ketti.

Ǵaldan qolını sayiven qılıp, közlrini kıskan halda yene aşı terepke qaridi. Bu çağda, Havaz Begniñ yahşı kütüngen küçlük argımıķi aldığa uçrıǵan dōmbeş ve tosaqlardin sekrep ötüp, Cuñǵar atlırınıñ arķısidin oķtek qoğlaytti, bezide tosattin çippide tohtap, aldı putını kōtürüp oynaqşıp qoyatti—de, andin yene tizgin tartılǵan terepke quyundek çēpip kētetti.

Havazbeg oñ tereptiki düşmen içige ene şundaķ yūǵurıp kētivētip, bir azgalda qańǵa milinip yatқан orda emri Hacı Kamal Barlasniñ cesitini kōrüp qaldı. Unıñ beşige tegken Cuñǵar kēliçi dobulǵisini uçurup çüşürüp, peşanisini yerivetken, kaniyige bolsa, sadaķniñ oķi tik sancılǵanıdı. Orda emiriniñ qańǵa milengen qara saķallıq, buǵday öñ çirayidin, şeşe parķisidek kētip **(74)** qalǵan yoǵan qoñur közlidiridin heçkandaķ qayǵu—hesret belgisi kōrünmeytti, belki tatlıq uyǵuǵa ketkendek hıraman idi.

Havazbeg attin çüşüp Hacı Kamal Barlasiniñ oçuq qalǵan kōzini alıķını bilen sipap yumǵuzdı, andin qoynidin aq yipek romalçını élip, kıskıla bir ayet bilen du’a kıldı—de, romalni unıñ yüzige yēpip ornidin turdı. Del şu çağda, bir top Cuñǵar leşkiri uni qorşap keldi. U atқа minişke ülgürelmide, peķet qolidiki kıliç bilen aldığa—arķığa oķçup turup, düşmenni özige yēķin yolatmide. Ehvaldin qarıǵanda, düşmenler uni tirik tutidiǵandek qılatti, şuǵa u, pursetni ģeniymet bilip, özige yēķinlaşķanlıķi düşmenni yarilandurdı. Şu çağda, kōzidin ot yēnip turǵan qametlik bir yigit Cuñǵarlar topını bōsüp ötüp, halka içide qalǵan Havaz Begni atқа öñdürüp aldı—de, ceñ meydanidin çıķıp ketmekçi boldı. Emma, u birneççe kēdem maņa—mañmayla, tağ tirekliridek boy tartıp ösken Hadan isimlik bir Cuñǵarnıñ arқа—arķidin urǵan kıliçi yigitniñ yelkisidin inikigiçe hemme yerini kıymilap taşlıdı. İkki ademni

kötürüvalğan atmu içini sokup eğir nepes alatti, burun töşükçiliri këriliş, tohtimay hartildaytti.

Özini kutkuzgılı kèlip, özniñ kuçıkida can bergen yigitke qarap, Havazbegniñ içi siyrilip ketti. İçi-içidin kapsap çıkıvatқан gezep ve intikam oti uni köydürmekte idi, u şu ot, şu hararetniñ tepti bilen acayib bir küçke tolğanidi. Közliri qan quyulğan piyalidek kızırıp, pütün bedinidiki pey-siñirliri (75) polat simdek tartışıp ketkenidi. U şu küç bilen ikki tereptin özige yekınlap kelgen ikki Cuñgarni birdinla kiliş urup cénidin cuda kilivetti. Düşmen topi be'eyni şirğa yolukқан böre küçükliridek bir mehel mendep qaldı, lèkin bu peket vaqıt mesilisila idi, düşmen haman köp hem küçlük idi. Ular birneççe biteley şorpşanılerni qurbanlıq bəriş bedilige aqır Havaz Begni tirik tutuvaldı.

Ölgenler ölüp, qaçқанlar kèçip, cenğah asta-asta tinçişka başlıdı. Bayıqı kıya-çıyanıñ ornini emdi eçirkap ketken qağa-quzğunlarınıñ bir-birini çaqırğan qağıldaşliri ve tap talişip soquşuvatқан baz-bazliri igilep alğanidi.

Neççe yüzligen ademler bilen atlarınıñ cesetlirini öz qoynığa èlip, üstige topa-tumandin yopuq yapқан bu çeksiz dala yene heçneme körmigendek süküt ilkide aqırkı şepek nuri bilen oynışıp yatattı.

Yıraqtin kimdur biriniñ muñ ve hesretke tolğan gezili lerzan kötürülüp, cesetke tolğan bu sürlük daliniñ cimlikini buzup turattı:

Nağriniñ avaziğa yeñ sèlip oynar rekiş elem,
Tağlar titrer atқа oñsaş put kèkişip dembedem.
Eyligen kışka, uzun yolni ecelge qanlı neyziler,
Yiğlimaqta ölgüçiler başida çoyun nağriler.
Bahadirlarnıñ yurikide oq bilen neyze beşi,
Közide aşıqliniñ kirpikige oñsaş qan yeşi.

...

(76) tötinçi bab

Başkun

Miladiye 1678–yili şevvalniñ başlırida, uzak ve kıattık kâmal bilen halsiriğan korgan aħır yimirildi. Bu yimirilişte, korganniñ sirtidiki hêsabsız düşmenniñ aşkara karşılıkidin köre, içki kısımdiki bir neççe sêtilmilarnıñ yoşurun herikiti ğalib kelgenidi. Eceblinerliki şuki, can saklaş ğemide satk unluk kılğanlar eñ deslep cénidin ayrıldı. Niyaz Beg tañ karanğulukıda “kariķat dervazisi”ni eçip bérıp, yoşurunuşka ülgürmeyle, öziniñ kol astidiki bir neççe merd yigitniñ kolida kiliçlinip öldi. Çağribeg bolsa, pir–ustaziniñ didarini izdep, unığa bolğan sadaķitini tızrek bildürüş yolida, Cuğarlarnıñ tağ kelkünüdek bêsip kirgen atliri astida çeylinip öldi. Ularını ölümi heķiketenmu eçinişlik, ķedrisiz boldi, ularni heķkim eske almidı, goya ular bu dunyağa artukçe tórülüp kalg andek, şundaķ izsiz, nam–nişansız yok aldı. Emeliyette ularni ana yerniñ ķehri yutup ketkenidi.

Tañ attı, yeñila kötürölgen kuyaşniñ hararetsiz (77) nurliri seher tumanini tarkitip, seherniñ bulun–puçkaķliriğiçe yorutti. Koça dokmuşlırida, leş başkan köllerde ve restilerdiki eğünlerniñ bosuğılırida hêlila ķetil kilingan ğan leşkerliriniñ cesetliri bilen palta kekilerni kötürüp çıkıp karşılık körsetken payteht ğelķiniñ yerim–yarta ölükliri put–kollirini taşlap yatattı, ularniñ başlırı yerilğan, put–koli kêsilgen, yüzlırı kanga boyalğanidi. Ularını aşu cansız turķidin ölüp ketivatķan adakķı peytlerdimu Cuğar leşkerlirige karşı ğezep–nepret bilen etilğanlıķı körünüp turattı. Bundaķ körünüşler deslepki ceğ bolğan seher kovuķliriniñ etrapida têğimu köp uçrayttı. U yerlerde her ikki tereptin ölgen adem cesetliri tertipsiz taşlinip yatattı. Ularını beziliri kirpidek tügülüvalğan, beziliri put–kolini sozup ğadiyip yatķan, beziliri bolsa, baş–közlırini koltuķ ve çatraķlırığa tıķivêlişķanidi. Kan–yiriñ ķetip kalg andek pare–pare iştanlardın ularniñ kuptek işşip ketken putlırı çıkıp turattı. Kêtip kalg andek cesetlerniñ hiğayğan çişlırı, hayatlıķķa tartışıp oçuk kalg andek közlırı, çuvulğan meñisi ve eğiz–burnidin aķķan kan–yiriğlarğa karığan ademiñ köğli aynıp, bedini şürkünetti.

Pütün şeherni paci’elik bir muğ ve ķayğu başķandi. Cuğar leşkerliri şeherniñ hemme dervazisidin ķiya–çiya kötürüp, top–topi bilen kirişķe başlığanda, aman kalg andek kişiler bulun–puçkaķlarğa ķeçip, ularğa yiraķtın sepsalattı. Öğzilerge çıkıvalğan, sirac tamlarnıñ şora–töşükliridin marap turğan ğelķ pakar, yalı uzun (78) atlarğa mingen kosa, yaplaķ yüz ademlerge dehşet bilen ķarap turuşattı. Ular ezeldin mundaķ ğelite ademlerni körüp baķmığanidi. Ularını teleti set ve sürlük idi.

Hemmisinin yapılaķ yūzi kūnde kōyūp, ŗamalda yalinip řaridap ketkenidi. Ularını yūzide erlerge zinnet bolidięan saķal dēgen nēme yok, bezilirinin peķet lēvide ve inikide ōsūp řalęan birneķķe tal tūkler dirdiyip turatti. Ularını kōzliri ķisik, lēkin neziri ittik idi. Avazliri inķike, lēkin keskin, gevdiliri kūķlūk ve mustehkem idi.

Ademsiz koķa–restiler, ķoņ–ķoņ gūzerler Cuņęarlarga oņķe řaldi. Ularını hemmisi atlık idi, atliri kōrūngen nersidin ūrkūp, puŗķurup, tēpķeklep turatti. Leŗkerlerninı hemmisi ķoņ guzerininı otturidiki seynaęa yigildi. Serkerdidek birsi ķolidiki egri ķiliķni ēgiz kōtūrūp, ķirķirak avazda bir nersilerni dēdi, sōzi ķisķa boldi, uninı sōzini aņlap leŗkerler alitaęil ķurķiriŗip ketti. Ularını avazidin, ķiliķidin ķandaķtur huŗalliki ve gelibe ŗadlık ķiķip turatti. ŗuninıdin kēyin, leŗkerler atlini dūkūrlitip birneķķe topķa bōlūndi ve ķollirięa sota–sebende ēlivalęan Apaķ Hoca sopilirininı yol baŗliŗi bilen ŗeherninı terep–tereplirige atlinip, ķiręinķilik bilen bulaņ–talaņni baŗlivetti.

Ularını ķedimi tekkenla yerde, şatircem yatķan helķninı kōz yeŗi bulak, ķēni su bolup ēķiŗķa baŗlidi. Gunahsız ademlerninı ēķiniŗlik muņ–zarini, mēhriban anininı issik koynidin ayrilęan naresidilerni, ippiti ayaę– (79) asti ķilingan yaŗ ķizlarını nale–peryadi ni aņlıęan ve kōrgen ademinı iķi siyirilip, yūrek–bağri ēzilip ķetetti...

2

Salam bergili, tavap ķilęili kelgenler arķa–arķidin ķiķip ketti, nazunēmetler tizilęan dastiћanmu otturidin kōtūrūldi. Mensepdarlarmu, hizmetkarlarmu ğayib boluŗti, peķet Derviŗ Hoca bilen İsen Buķila bu uluę zatninı bēŗini kōtūrūp, birnerse dēyiŗini kūtūp iŗikninı yēnida yūkūngen halda olturatti.

– Huda periŗtilerni nurdin, cinlarni ottin, divilerni is–tūtektin yaratķan!..

Apaķ Hoca ŗu geplerni dep, bēŗini asta kōtūrdu, uninı ķirayidiki burunķi teŗviŗ, harginlik allikayaķlarga ğayib bolup, uninı ornini kibir ve menmenilik igiligenidi. Kōzliridin bir hıl temenna kūlkisi cilvilinip turatti.

– ŗundaķ emesmu?–u ōzięe iћtida ķilip olturęan ikkiylenge řarap sōzini devam ķildi,–Alla bizni nurdin yaratķaķķa, mana būęūn huddi periŗtilerdeķ bu orunda olturuptimiz. Ōzini divideķ çağlıęan setemkar Sultan İma’il bilen bedkar hakim Heyderlerķu? Alla ularni is–tūtektin yaratķaķķa, mana būęūn heķ cayni tēpip

zindanda yetiptu. Bu ğazatta siler altis i ildinlar, katta i ildinlar, botilirim! Men silerdin razi, piriqlar silerdin razi bolaniken alla silerdin razi...

(80) Bu mataqlardin Derviq Hoca attiq hayacanlandi, tesirlendi. U ikki olini kksige elip, avazini titritip munda dedi:

— Pir—ustazimizni didariqa yetiq uun ilan unilik i he gep emes, buni pir—hezritimni heke yetiq yolida tartan riyazetlirige seliturganda, denizdin bir tame! Biz eri’etni, teriketni, heiketni, ummetlerni taci, evliyalarni serhalkisi ozliridek ulu kiini bizge ayta yetkuzup bergen adir Allaqa ete—ahamlarni hemmiside ukur ilimiz, hemdusana eytimiz!

— unda, unda!—dedi Isen Buqa ornidin yerim yarta ozgilip turup,—biz pir—ustazimizni yoliga bek muntezir boldu, bu yurtqa ayta kelgenlik heverlirini anlap beimiz kkke yetti, mubarek hetlirini kozimizge tutiya ilip surttu. Pirsiz alan adem yoldin ezip ketken musapirqa ohaydiken. una, ozliri bilen ayta uriiq bizni yeni hayatqa eriqturdi...

Apak Hoca Isen Buiga zen selip aridi. Oz oliga kiik uken bu amraq muhlisi sergerdan bolup yurgen au yillardimu uni hiyalidin ikmianidi. Uni een—ekilliklik, etikad yolidiki mehkem iradisi ve ozige bolan semimiy —sadiqlik hemiqe Apak Hocini konlini soyunduretti. U Isen Buini ozidin ayrilan yette yildin buyanqi cismaniy ozgiriqlirige arap tehimu mestliki keldi. Hazir Isen Buqa ravurus boy tartip alanidi. olliri uzun, yelkisi ke idi. anarlik **(81)** burni irayiqa andaqtur salapetlik tus berip turatti. oyu ara aqliri astidiki bir cup een kozidin ot aknap turatti.

— Mana—mana... oponla yigit bolup apsiz, Isen Sopim!— dedi Apak Hoca uni erkiletkenek hu teleppuzda,—emdi sizni on—on iqlarqa salsaq bolgudek.

Isen Buimu oz layikida cavab berdi:

— Heranda iqla teyyar sadi ulliri!

Oy icini bir pes cimlik basti. Bu yer ordidiki aksarayqa yanda selinan korkem, azade mehmanhana bolup, oz vaqtida Isma’ilhan bu yerni has obulhana ilip iqletkenidi.

Apak Hoca hemiqe ozini etraptikilerge surluk ve sirlik ilip korsitike adetlinip ketkenidi. U hazirmu birdem beini toven selip, huddi biri bilen gayivane

sözlişivatķandek, levlirini tinimsiz midirlitatti, birdem bolsa, beşini tik kötürüp, be’eyni kaçturulğan attek torusķa қарap, көzlerini mit қılmay çekçiyip turatti.

Cimlikni aķir yene özi buzdi:

— Aңlisam, Çağribeg bilen Niyaz Begler u dunyağa rehlet қılğan oķsaydu. Heyriyet, bu күnlerni biz bilen көrüşke ömri yar bermeytu, rizķi–nèsivisi şunçilik iken, ularmu muritlik burçini ada қilip ketti.

Her adem bir dereķke oķsaydu, her dereķ neticisiz bolmaydu, ya mève bèridu, ya saye bèridu ve yaki yaşnap turğan güzelligidin behri bèridu. Dèmek, hemmisi işķa **(82)** yaraydu. Bizge egeşken murit–muħlislar ene şundaķ. Ular Hudağa yèķin, şuņa ularniņ yiltizi yerde mehkem, şeķi asmanda belen! Bizge egeşmigenler, bizni inkar қilģuķılar bolsa munkir munapıķlardır. Bundaķlar her ikkila alemde betbeķt, bi’iman bolidu. Çünki, pir dèmek peygember dèmek, murit dèmek, peygemberniņ ümmetliri dèmektur!

Apaķ Hoca özini tavap қilişķa kelgen bu ikki yigitke muşunçilik қişķa vaķitnimu ötküzüvetmey vez–nesihet èytti. Uniņ sözliri–uniņ aғzidin çıkķan hornimu zaye қilmaydıģan, pütün iħtiyarini uniņģa tapşurģan, hayat–mamatini uniņ yoliģa ativetken bu ikki iħlasmen murit üçün, goya yette yıldin bèri aңlıģan sözliriniņ kaymiķi, cevhiri bolup tuyuldi. Şuņa, ular he dep başlırini lişsitip, u sözlerniņ meğizini çağmaķçi bolģandek tillirini tamıştip, mestane halette olturatti.

Apaķ Hoca emdi ularģa buniңdin këyin қilidiģan işlar toғrisida tapşurux bèrişke başlıdi:

— Botilirim, hakimiyet bizniņ қolimizģa ötti, lèkin buniңlik bilen cahanni tinçidi dèyişke bolmaydu. Bizge egeşmeydıģanlar, bizni inkar қilidiģanlar yene bar. Қozuķ bizniņ кèķişimiz bilen yerge kiridu. Vapaģa–capa қilģuķi ademlerni ket’iy көzdin yokitişimiz kèrek! Men öz vaķtida İsmā’ilģa: “Hey ħan, siz niyetni durus қiliņ, yaman işlarģa қol urmaņ, Hudağa ve Hudañiņ bizdek dost–aşıķlırıģa dost boluņ, tilıñizni bu ta’ifeni ġeyvet қiliştin saķlaņ!..” dep nesihet **(83)** қilsam қulaķ tutmidi, zorluķ küçige tayinip bizge zulum қildi, mana emdi nème boldi? Bizniņ ġezipimizge, teħsiratimizģa ketti. Bizniņ ġezipimiz Allaniņ ġezipiniņ nemunisi, bizniņ teħsiratimizģa ketken adem tañla meşerde süriti mubeddel⁹³⁴ қopidu!– Apaķ Hoca

⁹³⁴ Mubeddel–bir түstin ikkinçi bir түske ayliniş (bu yerde hayvanga özgiriş meniside işlitilgen.)

tekebburluk bilen meydisini k rip,  zige secde k lg ndek tizlinip oltur an ikki muriti a  arap s zini davam k ldi, ey Derv   Hoca,  sen Sopim, silerni k t p tur an   lar nahayiti k p, tiri  nla, can ayima lar, pir evliyalar silerni hem     y leydu. Men b    keti  aldan aliyli i a d dim, Se idiye zoravanli i a bir esirdin k p astane bol an bu  eherni emdi taki  ayta ba  k t relmig dek dericige yetk    basturu  lazim. Buni din k yin bu yer  oca   anlarni  rahet para ette ya aydi an ba  isi bolu i k rek!

3

 eherni  avat, b k-barak sanli , kucum meh lliri h sabl nid an Hacı  alda Ko isi Cu  arlar ni  at tuyak liri astida  eylini  e ba lidi. Bu ko a  zi bina bol an bir esirlik uzak tari ida bundak vehimige, sarasimige tol an  anli  maliman ili klarni k r p bak miganidi.

Atli  t t Cu  ar be eyni yemt k izligen a  b rilerdek elpazda ko ini  u b  idin bu b  i a atlirini d k rlitip **(84)**  apturup, a ir ko ini  otturisi iki dervazisi ko   anat, gil re de sirlan an, s rik tu tin  uyuma halk a b kitilgen,    k ta tayliri t m r pisil ilar bilen mehkem kiri t r lgen, tamliri   iz bir  y ni  aldid  to tidi.

Ular k z  iri a al an bu  y Zeynidin Muptaci isimlik otturah l, tek adar bir ticaret ini   yi idi. Uni  Hek kuli isimlik bir o li bilen emdila reside bolu  a ba li an G ldiyar isimlik bir  izi bar idi.  y azade ayvan saray, m hman ana,  epes ayvan ve herem hanil rdin ter ib tapatti.  y ni  arkisida y rim  arek kel  dek b kkide ba  bolup, ba da bir ne    t p anar,  r k,  aptul, eynula ve ki ikkine  z m b di i bar idi. Hoylisi iki te tek, yamlarda   ken her  il g ller t  i e ya nap,  u  pur     ip turatti.  y ni  ayal  ocayini G   eri an k li  en, hayalik, rayi  ayal idi.

  idin ta ak s ling an dervaza g mb rlep k  ildi, t n   ndin b ri bosu a atlimay, Alladin   lirige amanli  tilep ensizlik i ide oltur an t t bigunah canni birdinla vehime basti, ular n me  ilarini bilelmey  an irap  aldi. Birne    k ndin buyan, parakendi ilik, maliman ilik i ide temtirep  or up ketken  el   uddi bo ma yılan  irmival an to  an a o     ya  a almay, ya tinalmay,  l m vehimisi astida  al anidi.

İşik tēhimu kıttık gümbürlidi. Şu çağdila Zeynidin Muptaci bir az eşige kēlip, el bēşiga kelgen bu kara künlerniñ mudhiş koli aħır öz a'ilisigimu sozulğanlıķını bildi-de, ayali bilen kıziğa işaret kıldı:

— **(85)** Siler özünlarni çetke ēlinlar, nēme iş bolsa biz erler köreyli,— dēdi ze'ip avazda.

Ana bilen kız bēşiga yağlıklarını mehkem orap, hoyliniñ bir bulunıdiki şota bilen ögzidiki menzer öyge çıķıp ketti, ular çıķıp bolğandin kēyin, on tokkuz yaşka tolup, burutliri ħet tartқан yigit Heķķuli şotini tamdin tartivetti. Ular goya şu usul bilen ikki acizeni halaket çağgilidin kutkuzup ƙalğandek tuyğuda boluşı, emdi ata bilen oğul dervazini ēçiş yaki açmaslıķ toğrisida oylişip dēligul bolup turganda, işikniñ bir ƙaniti birdinla gümürölüp çüşti. Töt Cuğar yolniñ boyidiki bir kötek bilen uni urup sundurganıdı. Ular atliri bilen dükürlişip hoyliğa bēsip kirdi. Çapçip, puşkurup turgan atlar hoylini pētiķlap, teşteķ–yamılardiki güllerni dessep çeylivetti.

Töt leşker öyge tenla ētilip kirip ayvandiki supida–aķ caynamaz üstide yükünüp oturup, Allağa tēvinivatқан Zeynidin Muptaci bilen Heķķulini be'eyni cücini başkandek basmağdap tutup, ayvanniñ tövrükige bağlivetti.

Buzup çēçiş, bulap–talaş başlandı. Mēhmanħana öydiki ƙeley bilen ƙaplanga Orus sanduķliri çēķildi, tekçe–oyuķlardiki kimmetlik farfur ƙaçılar, kön–ħurum taşlıķ Ƙur'an, heptiyek ve her ħil etivarlıķ kitablar buzup–çēçildi, heremħana bilen ƙepes ayvanniñ merepliridiki mamuķ yastuķlar, etles, meħmel yotқан–körpiler ƙiliçlarda tilma–tilma ƙilinip, öylerni ƙuş piyi, tozğak ve maz–paħtilarniñ tozundiliri ƙaplap ketti.

(86) Ƙaçandur, hoylidiki otunħanığa yoşurup ƙoyğan şotini tēpip, ögzidiki menzerge yoşurungan ana bilen kızni tutuvalğan bir Cuğar ögzidin Güldiyarni tartķuşlıģınıçe peske çüşti.

Yēşi ottuzlardin aşқан, yelkiliri keñ, diķmak kelgen bu Ƙalmaķniñ ismi Orincap bolup, ƙoñur reñlik yüziniñ sol yēķi pēşanisidin inikigiçe tartuķ idi, şunğa bir közi ƙisıķraķ körünetti. Uniñ ƙolidiki kız goya bürkütniñ çağgiliğa çüşüp ƙalğan biteley toşķandek, közlrini möldürlitip, kimdindur panahlıķ kütkenek etrapķa eleñlep ƙaraytti.

Orincap sepke çüşüp şeriklirige ħuşal varķiridi:

— Karamlar, olcining noçisi degen mana! Hem güzel, hem yaş, siler altun-kümüşni izdeverinlar, men bu gül günçiniñ birdem peyzini sürey...

Emdi on beş yaşka tolup, hemme cehettin yetilişke başlığan Güldiyarnıñ kamlaşkan besti-boyı, çiraylık hösn-camali hêlidin béri ayal zatini körmey hotunsirap ketken Orincapnıñ nepsini taķildatķanidi. Unıñ huddi naçiniñ tōşikidek kiçik, kısik közliri eçirķap ketken hayvannıñ közlidek çekçiyip ketkenidi. Köküş kalpukliri bolsa, şehvaniy hevestin peyda bolğan şölgey bilen nemlinip turatti.

U Güldiyarni dadisi bilen akisiniñ yénidin söreştürüp yandiki ķepes ayvanga ekirip ketti, öydin kızniñ deslep kiyikte bozlığan muñluķ yığa avazi, kèyin aççık elemge tolğan nale-peryadi kötürüldi.

Elem ve ĥorluķta boğulup ketken Zeynidin Muptaci **(87)** levlrini çişlep ķanitivetti, közlidirin üzölmey aķķan yaş çarlaşķan burut-saķilini boylap tövenge sirgiytti. U köz aldida boluvatķan azabķa çidap turalmay Allağa nale ķilişķa başlıdi:

— Ah Ĥuda, bu ĥorluķlarni körövatamsen?! Körgen bolsañ, ķehr-gezeplirin ķeni?! Nème üçün zulüm-zalalet, azab ve ĥorluķ başķan bu zèminni tevrıtıp, erşini düm kömtürüp, bu dunyani paklimaysen!? Ĥuda, paka perverdigara, men saña ellik neççe yıl bendiçilik ķilip nème gunah ķilğan bolğiydim!?! Balilirim tèhi sebiy, gödek idigu... Ah Ĥuda!..

Unıñ avazi bargansèri peslep, hoşidin ketkende bēşimu töven çüşüp ketti...

Dadisiñiñ eçinişlik nalisi, sıñlisiniñ öz yénida ĥorluķķa uçrışı Heķķuliniñ yūrikini puçilivetti. Ėezep ve elemidin unıñ yüzleri èsilip, boyun tomurliri köpüp, huddi piçak bisidek ķirlandi. Unıñ pütün cismida aççık bir tuyğu-huddi can yèrige neşter urgandinmu better azablıķ bir tuyğu peyda boldi. Şu çağda u özide acayip bir küç ve casaret sezdi. Şu küçniñ türtkisi bilen yulķunup, küçlinip, aķır bağlaķtın ķolini boşatti. Bu çağda, Orincapdin başķa yene üç Cuñgar içiriki öylerde mal-dunyanıñ helekçilikide idi. Heķķuli ayvan saraydin bir nersilerni izdidi, unıñ ķan tolğan közige işikniñ arķisida turgan bir aypalta köründi. U ètilip bèrip paltini aldi, paltiniñ silik destisini şundaķ çin tuttiki, goya barmakliri yağaçķa kirişip ketkendeķ ģisirliğan avaz çıkıp ketti. U paltini kötürgen **(88)** pèti ķepes ayvanga tuydurmay kirdi, kırıpla sıñlisiniñ üstige huddi evrezdin çıkķan çarpakidek çin çaplışivalğan Orincapni körüp özini tutalmidi-de, ķaplandek çakķanlıķ bilen ètilip barginiçe, unıñ bēşiğa palta urdi. Ėezep bilen urulğan ötkür palta unıñ bēşidiki çem dobulğisini ķegezdek tilip ötüp,

uniñ Һapandek bёşini ikki pare Һilivetti, mёne Һetiki nelergidur ҺaҺrap, cirҺirap Һikivatkan Һanlar tam bilen zilҺa–gilemlerni boyivetti.

Yёrim yaliҺaҺ bedini ҺanҺa boyalҺan Gёldiyar ҺorҺuş ve halsiraştin allikaҺan hoşıdin ketkenidi...

Bir dёşmennі ۆltürөp yüriki tohtıҺan HeҺҺkuli emdi tёhimu Һeyserlik bilen mёhmanҺana terepke Һarap maҺdi. Bu ҺaҺda, Һepes ayvanda yüz bergen veҺedin Һever tapҺan üç CuҺҺar bu palaketniñ emdi ۆz başıirigimu kёlidıҺanlıkini sёzişip segekleşkenidi. HeҺҺkuli Һan hidi purap turҺan aypaltini kۆtürginiҺe mёhmanҺanıҺa yögürөp kirişige, işikniñ arҺisiҺa mökүнөp teyyar turҺan bir CuҺҺar uniñ palta tutҺan ҺolıҺa ҺiliҺ urdi, HeҺҺkuliniñ Һoli yariliniп palta yerге Һüşөp ketti, u paltini ёliş үçүн ёnişkende, mёhmanҺaniniñ ikki buluҺidin ёtilip kelgen ikki CuҺҺar uniñ üstige ۆzini taşlap basmağdivaldi.

Hayat ҺalҺan CuҺҺarlar esebiyleşkenidi, ular HeҺҺkulini yetküҺe urdi, andin bir ۆylük töt canni ekёlip baҺlap, ularniñ etrapıҺa kёsilgen, titilҺan yotҺan–kөrpiler bilen kigiz gilemlerni sөrep kёlip dövilidi, birsi aşҺanidin bir kora zigir mёyini epҺikip bu nersilerniñ üstige tөkti, yene birsi hoylidiki atlarniñ **(89)** ҺancuҺisidin bir dane otҺaşni suҺurup ekirip, ot tutaşturdi– de, dövlenge nersilerniñ üstige taşlıdi. OtҺaş paraslap köyөp, birdemde yoҺan gülҺanҺa aylandı, CuҺҺarlar ayvan sarayniñ işikini mehkem taҺap, hoylidiki atlırini yetilep talaҺa Һikti ve barҺanseri ulğıyivatkan otҺa Һarap ҺaҺahlap kölüşti.

Deslep ayvan saray, andin mёhmanҺana, Һepes ayvanlar Һaraslap köyüşke başlıdi. İşik, dёrizilerdin türölөp–türölөp ҺikҺan ҺapҺara is bilen lavuldap köygen otniñ yalҺuni asmanҺa kۆtüröldi. Pütün sürök bir ۆy yanmaҺta, lavuldap kۆtürölgен yalҺun köktiki bulutlarnimu Һizartivetkenidi...

Güröldep yenivatҺan aşu yalҺun bilen açҺik is–tütek arisidin ademlerniñ azabҺa Һidimay varҺiriҺan avazi, nale–peryadi aҺlinip turatti. Bir hazadin kёyin varҺiriҺan avazlar tügeп, yёgane aciz bir canniñ–baya ҺorlukҺa uçriҺan Һiz Gёldiyarniñ hayatlıkҺa tartişip zarlangan muҺluk avazi Һikti–de, tohtidi. Emdilikte zor gülҺan içide yenivatҺan Һuruk tahtaylar bilen vasa–cegilerniñ Һarsildap köyüşila cimlikni buzup turatti.

El–yurtnın bēşiga acayıp k̄ara k̄unler keldi! Bağubostanlar bilen avat yerler veyrane h̄arabiğa aylandı!

Üç k̄ünlük k̄irgin ve bulañ–talañdin k̄eyin, şeher cimcit bolup q̄aldi, peket yunda içip, jin purap yürgen lalma itlarla tonuş bolmığan kişilerin ğelite puraqlirini sēzişip, u koçidin bu koçiga yŷgürüşetti ve ensiz havşiytti.

Evladtin evlad yaşıp, esirlik terekkiyatlarda gŷllinip, **(90)** avatlaşkan gŷzel şeher pŷtŷnley h̄arab q̄ilinganidi. Yağaç öyler tamam k̄öygen bolup, cesetnin q̄aşıq puriki k̄öñŷlni aynıtatti. Çala k̄öyŷp tŷtep yatқан yağaçlar arisidin q̄apqara egiz sŷyi ēkip turatti.

Şundaq q̄ilip, birneççe k̄ünnin aldida vañ–çuñ bilen tolğan, kişiler behiraman uyan–buyan mēñip yürgen q̄edimi astane şehiride emdi d̄öve–d̄öve kŷl–tupraq bilen gulap çüşken tamlarla q̄alğanidi...

Peket çoñ guzer yolida q̄elender siyaqidiki q̄erisal bir adem hasisini tokulditip, muñ başkan bu cimcitlikni ŷzŷp–ŷzŷp oquğan şē’iri bilen buzup k̄elivatatti:

“Musulmanlarğa ol kŷn bir q̄iyamet eylidi aşkar,

Ölŷkler koçida sansız yatar yaveylita izhar.

İgisiz q̄ız–oğullar hem güdekler h̄ar–hes yenlig,

Bularğa rehim ētip aş–nan b̄ererge q̄aydadur ğemh̄ar.

Koçılar sel bolup aqқан Musulmanlar q̄ani bir derya,

Köyŷp yaşsi imaretler nadametler q̄ilur sedbar.

Hocamda rehimu şepket yok munindek h̄aru–zilletke,

Bularnin intikamini algusidur q̄adiru–cebbar...”

Şundaq, uluğ Zerepşan Deryasidin şimal ve cenubqa mañidığan, köp esirlerdin b̄eri bay karvanlar ŷzlŷksiz ötüp turğan avat yollarda Cuñğarlar k̄irginidin k̄eyin heriket birdinla tohtığanidi. Yol ŷstige s̄elingan dukanlar ve karvan saraylar boşap q̄aldi, işik–dervaziliri bilen ram–k̄eşekliri buzup taşlangan, çala k̄öygen **(91)** öy imaretler çölderep, k̄öñŷlsiz bolup q̄alğanidi. Ėriq–östenlerni tazilap su çikiridığan birer saħavetçi bolmığanliki ŷçŷn, suğurulmay taşlinip q̄alğan gŷzel bağlar q̄uruşqa

başlıdi. Bu yollarnıñ hemmıla yèride қаға–қузғунлар билen lalma itlar sörigen adem sönekliri yatatti...

(92) beşinçi bab

Şırkırap Çüşüvatқан Қан Avazi

1

Pütün şeherniñ közi hësablinidiğan ħanlıq ordisi bilen çahar bağliri bugün başkıçe canlinip ketti. Yèñila kötürülgen köz қуяşı heyvetlik orda tamliriniñ күнкүрилiridin ötüp, çinar ve arça derehliriniñ sarğıyışқа başlığan yapraqlirida cilve қilatti. Derehler arisida қed kötүрүp турған ravaqlarnıñ көркem қubbiliri bilen orda meşçitiniñ қametlik munarlıri күn nurida tēhimu tavlinip, cula çēçip turatti. Ordiniñ күнкүrilik asarlıriniñ u yer–bu yerliride Cuңgar leşkerlıri қiliç–қalkānılrini çin tutқан halda midirlimay turuşatti.

Şu tapta, қorğan sēpiliniñ üstige çıkıp tövenge қarığan kişige goya etrapniñ hemmisi dert–elemni içige yutup tinç yatқан күmüş dēñizdek көrүнetti.

Lēkin, bu dēñizniñ üsti tinç bolğan bilen astı şiddetlik ēkinlardek tinç emes idi. Hēlila boran kötүрүlse, dēñiz yüzimu şiddetlik гүркirep, қehrilik dolқunlar bu tinç, ħıraman haletni tiripiren қilivētidigāndek көrүнetti.

(93) Uştumtut, Heyder Baғniñ yēnidiki ēgiz peştāқniñ üstide daқа–dumbaқlar güldürlep, kanay–sunaylar yaңraşқа başlıdi. Bundāқ cuşқun, şadiyane avazdin bugün bu yerde birer tentenilik iş bolidiğanlıқи көrүнүp turatti.

Şundaқ, bugün bu yerde–tarihtin buyanқи Se’idiye Sultanlıқiniñ ħan ordisi hësablinidiğan Aқsarayniñ astaniside Apaқ Hociға tac kiygüzüş murasimi ötküzülüş aldida turatti. Bu del hicriye 1088–yılı Ramzanniñ yigirme beşinçi күni⁹³⁵ idi.

Baş күzniñ aĥırқи mezgilliri bolğaça, Heyder Baғda ey қilingān anar, encür, piste–badam, gilās, cineste қatarlıқ yetmiş ikki ħil mēvilik derehlerniñ beziliri yopurmak taşlap қadaңşığan, beziliri sērīқ, қızғuç yopurmaқlıri bilen күz şamilida lerzan şildirlap турған bolsa, beziliri toluқ şirne yigip, muradiға yetken aĥırқи mēviliri bilen etigenki қуяş nurida güzel қızlar билen hösn talaşқandek, nazaket билen tavlinip turatti.

⁹³⁵ Miladiye 1678–yıl 9–ayniñ 25– күnige toғra kēlidu.

Bağniñ otturisdiki köl boyıǵa yasalğan mermer taşlıq şah supisiniñ etrapida östürülgen sebdegül, enbergül, sabagül, marcangül, mehmelgül katarlıq gül–giyahlarmu özliriniñ ahırkı reñdar hösni ve huşboy hidi bilen bağni özgiçe tüske ve yekimlik purakğa toldurğanidi.

Apak Hoca ene şu şah supıǵa altun ve kümüştin yasalğan teht ve kursilerni koyguzğanidi. Yerge bolsa İran gilemliri sêlinip, dastihan teyyarlanganidi. Dastihaǵa **(94)** kümüş kaçılar, İraķi şeşe–kendeller tizilğan bolup, ularda höl ve kuruq meviler bilen başqa herhil nazu nêmetler toşup turatti.

Aksarayniñ aldi çoñ meydan idi. Bütün bu meydanga şeherniñ bulup–puçkaqliridin ve yurt–yurtlardin bolup neççe yüz pukra Apak Hociniñ tac kiyiş murasimiǵa heydep kelingeni.

Bularniñ içide, başlırıǵa on ikki yögemlik yoǵan selle orap, putıǵa iskilaç mese kiyivalğan şeherniñ ölima–mötiverliri, eñnige bekesem, mehmel tonlarni kiyip, şayi–durdun romallarni belvağ kılıp orap, putlırıǵa orusniñ ğas–ğas ötükini kiyivalğan sodiger–ticaretçiler ve boz–mata, sulima–şatıvarlardin saǵul–sunğul kiyimlerni kiyivalğan yiliñ–yopuq, aç–zêrin dêhkanlar, hünerven–kasiplar bar idi. Uların baylıridin tartıp gadaylırıǵıçe hemmisi degüdek bir hil alağzadilik ve hudüksireş içide çöçüp turatti. Dêmisimu, keçe–kündüz oğri müşüktek timiskılap yürüydigan hunhor Cuğar basmiçiliri bilen pıçaqçi sopılardin yürek’aldi bolup ketken bu biçare helk tirik kılğan avazdinmu endikip, aramhuda yürelmes bolup kılğanidi.

Kün çaşgah bolğanda, Cuğar koşuniniñ serkerde–serdarliri bilen hoca işanların poş–poş sadaliri içide Ğaldan bilen Apak Hoca huddi kañturulğan attek gadayğan pêtı çıķıp kelişti. Apak Hoca üstige kızıl zerbab ton, beşiǵa yeşil mehmeldin tikilgen sekkiz talalıq kula kiyip, kulaniñ üstidin aq şayi selle orivalğanidi. **(95)** Putidiki parkırap turğan İraķi meyse–kalaç her bir kadem alğanda, “ğirs–ğirs” kılıp avaz çıķıratı. Ğaldan bolsa, uçısiǵa yandin izmilinidigan kök mehmel perice kiygen bolup, beşidiki yumılak, zümret taşlıq parkırap turğan kalpıkidin kara tülkiniñ yumran kıyruķı êsilip turatti. Uniñ müşükniñkidek sarğuç yeşil közliri her terepke çeçenlik bilen nezer taşlap turatti.

Ğaldan şah supıǵa çıķtı–de, udul bêrip altun tehtte olturdi. Uniñ neziri ittik idi, u beşini êgiz kötürüp, huddi kolğa könmigen tağ bürkütidek etraptiki kışilerge tikilip

ķariġanda, k zidin  akniġan soġuk,  tk r nur kişilerni eykend r vetti. Apak Hoca sipayi ķedem bilen şipirlap ķelip, uniġ yenidiki k m ş kurstin orun aldı. Daķa–dumbak, kanay–sunaylar ķaytidin şadiyanige  elindi, etrapniki mulazımlar Ėaldan bilen Apak Hocini n milernidu varķiriřip    mertive alķiřlidi. K yin ular cim bolup, bayiki řavķunniġ eks sadasi ordiniġ  giz tamliridin yaņrap turganda, Ėaldanniġ işariti bilen uniġ  on serkerdisi Sıġi Hunteyci birne  e ķedem aldıġa  ikip, ġalayikķa s zleşke başlidi, uniġ s zini tilma  Mirza Zeynidin Curas odulluk tercime ķilip turdi:

– Ėalayik, bizniġ ġaķanimiz Ėaldan Bořuktuġan aliyliiri ikkin i ķetimliķ tolukķanġan “Epu Omumi” permanini cakarlıdi. Bu permanda “Ėotonlar⁹³⁶ niġ deva–destiger **(96)** iřliriġa Ėotonlarniġ mehkime şer’isi mes’ul bolidu. Deva işlirida Ėotonlarniġ ķazi–ķuzzatlari ķesim ķilsa bolidu...” d yilgen. Biz Ėotonlarniġ  z işini  zliri hel ķiliři   n, Ėotonlarniġ arisidin  ikķan Saġan Zaliġni⁹³⁷ Keřķeriyige ġan ķilip tikliduk. B g ndin  tibaren uniġ perman yolini tutuş siler Ėotonlar   n şerttur!..

şu s zlerdin k yin, Ėaldan yenidiki k m ş petnustin esirlerdin b ri evladtin–evladķa miras bolup kelgen Se’idiye Ėandanliķiniġ altun tacini  lip,  z ķoli bilen Apak Hociniġ beřiġa kiyg zdi. Bundak tentenilik, hayacanliķ k r n ştin y riki  rip, t p eklep ketken Apak Hoca Ėaldanniġ aldıġa tizlinip,    ķetim baş urup tezim ķildi ve  zini tutalmay iġtiyarsız s zlep ketti:

– Hidayetniġ dalaliti, inayetniġ hidayiti bilen bu dergah ġizmitige serefraz⁹³⁸ bolġanliķimdin ġuřalmen! P ķirniġ bu tevelikke ķayta ķeliři inşa’alla muşu mubarek ġizmetniġ tartişi bilen bolġan... Elhal, setemkar, bedkarlarniġ bizniġ  stimizdiki pitne–pasatlıriniġ yalġanliķi aġir mana b ġ n bu tentenilik k r n ş bilen ispatlandı! Bizniġ seltenitimiz devride, aliy neseb ġoca–işanlar, maşayih ķutib– ķtablar ġatircem halda Ėudaniġ ibaditige meřġul bolġay ve d letniġ ķiyami   n du’a ķiliřķay...

(97) Apak Hoca s zini t ġitip, t vendiki murasim ehligi uzak nezer saldi. Uniġ tinimsiz likildap turġan  skilen ķařlıri astidiki ķonur ķ zliridin ġaliblarġa ġas tekebburluk bilen  onķur kisashorlukniġ esebiy nuri elenlep turatti. şahane ton

⁹³⁶ Ėoton–Uyġur naminiġ Moņġul e kemsitilip atilişi.

⁹³⁷ Saġan Zaliġ–Apak Hociniġ Moņġul e nam–atiki.

⁹³⁸ Serefzar–baş boluş, iġe boluş.

içidiki ortahal bestî-boyidin bolsa hêç kişini menşitmeydigan kopal ğadiyiş bilen menmenlik çıkip turatti.

Apak Hociniñ addiy puķra aldidiki tekebburluķi bilen, altun teht üstide ğadiyip olturğan Ğaldan Sêrinniñ aldidiki huşamiti, iltipati ve biçare kıyapiti İsen Buķida ançe yahşi tesirat qaldurmidi. Özini ezeldin “Herķandaķ insandin yukiri, peķet Hudadinla töven” çağlaydigan muşundaķ keşpu karametlik bir evliyanıñ aşundaķ bir bid’et aldida küçüklinişi zadi neme üçün!?..

Bu işlar İsen Buķiniñ közige siĝmisimu, lêkin yenila pir-ustaziĝa ğelet pikirde bolğanlıķı üçün özini kayıp, derhal esliy halitige qaytti. Barlıķ eyib gunahni bolsa, avu sür heyve bilen olturğan betbeşire Ğaldanĝa artti, belkim bu ecüz-mecüs Apak Hocini sêhrlep alğan boluşi mumkin.

Ademniñ nam-nesebiy şan-şöhriti kötürülgensêri, uniñ şeytinimu bille kötürölüp baridu. Hazir Apak Hociniñ vucudida özlüksiz peyda boluvatқан kibir, temanna ene şu şeytanniñ vesvesisi idi.

Emdi Apak Hociniñ yêķin yarenliri, has murit-muħlisliri tuşmutuştin sözge çıkip, uzundin bêri zariķip kütken bu ħasiyetlik künniñ aķiri yetip kelgenlikige **(98)** barikalla êytiştı. Eñ avvel, Apak Hociniñ has muriti Şa’ir Mirza Şah Hoca aldıĝa çıktı. Apak Hocidin bir neççe yaş kiçik bolğan zêrek, sözmen bu sopi bêsıĝa tenge munçaķlar qadalğan uzun kula kiyip, üstidiki yolluķ melle çapiniñ yeñ-iteklirige eltêre tutuvalĝanidi. Putidiki yoĝan ötükiniñ tumşuķı asmanĝa qarap turatti.

U deslep kışķa-kışķa tinip sözlidi:

— Ey ħalayıķ, ey yarenler, bugün bu altun tacni kiygen kişi Musulmanlar içidiki eñ aliy höķumran hem peyĝember evladi Hidayitulla İşan-Apak Hoca bolidu. Hezriti pirimdek bundaķ uluĝ zatniñ bu tevelikke qayta kelgenlikî-bu dunyanıñ izziti, aķirettiki nicatlıķ. Bu ezizler busoĝisini tavap kıliş-dunya ve aķiretniñ sa’aditi ħesablinidu. Uniñ şöħriti ve ķudriti aldida kıyaşmu ħire bolidu, u danalıķta tenđişi yok kıtbul eķtab⁹³⁹! Pêķirniñ bu sözini peyĝembirimizniñ tövendiki hedisi testiklaydu: “Hudaniñ şundaķ bendiliri barki, köñülliri kūn nuridinmu roşenrek, kılikliri nebiler kılikidek.”⁹⁴⁰ Şuņa, şeri’etniñ, teriketniñ, heķiketniñ, ümmetlerniñ gül

⁹³⁹ Kıtbul eķtab-Allanıñ dunyaĝa yüz yılda bir kelidigan şubhisiz vasitiçişi.

⁹⁴⁰ Parsçe “Hidayetname” kılyazmisiniñ Uyĝurçe tercimisi 5-bet.

taci, evliyalarnıñ serhelkisi, ariflar⁹⁴¹ sultani hezriti Apak Hocamnıñ aptabi cimiki Musulmanlarnıñ beşığa baraver çüşkendür, u zat yoltuzliriniñ yoruķı cimiki **(99)** kişilerniñ dilini oħşaş yorutķandır!.. –Mirza Şah Hoca sözidin tohtap, özini sel ruslidi, andin hayacan bilen yënidin yazğan şe’irini yadķa okup, sözini tügetti:

Uki, erbabi hidayet başlırığa tac sen,

Mevclik dëñizlardur, bir ķetre deryayın sëniñ,

Ķara zulmet kēçilerde sübhiniñ culasidek özüñ,

İhtiyaclıķtur alem yüzün yoruķığa sëniñ!

...

İ putunıñ çënidur evci hava özre kün–ay,

İkki keşniñ topasini sürme kıliptur tolun’ay!..

Unıñ sözi bilen şe’iri murasim ehli arisidiki uķumuşluk kişiler içide soğuk tesir kozğidi. Bundaķ esebiylerçe ëtilivatķan medhiye ve uluğlaş sözliri ularniñ neziride, adem zatığa emes, peķet birla uluğ Allağa ve unıñ berheķ elçisi Muhemmed eleyhissalamğıla ĥas bolğan terip–terğibatlar idi. Bundaķ süpet ibariler Apak Hocidek sopi işanni uluğlaşķa işlitilse, bu sēpi özidin kupurluk bolatti.

Topnıñ içide ikki ķoli bilen hasisığa tayinip, dümçerep turğan bir moyisipit zadila taķet kılalmidi, unıñ kümüştek aķarğan ap’aķ saķalliri titrep, çekçeygen közliridin gezep uçķuni çaçrap turatti. U muşu şeherdiki çoñ cama’eniñ imami–kişilerniñ hōrmitige, işençige sazaver bolğan Barat Elem idi. U özini tutalmay yënidikilerge zerde bilen sözleşke başlıdi:

— **(100)** Betbeħt, şum ëğiz! Nēme dep bilcirlaydu, u!? Unıñ kuprane sözlirini aņlap bizmu gunahkar bolduķ. Bu yalğançilik, saħtilik–munapiklikniñ alamiti emesmu! Ķaysi Musulmannıñ ëytidiğini avval Ħuda ve Rosulillanıñ sözi, andin kēyin muctehidler⁹⁴² bilen evliyalarnıñ sözi bolsa, unıñ sözini aņlap, öğense bolidu. Lēkin, avu riyakar sopidek gumrahlik bilen ağızığa kelgenni dēyiş–mukeddes Ķur’an Kerimge, İslam yoli, İslam ekidisige ĥılap yol tutķanlık bolmay nēme?! Pasıķ maħtalsa, Ħuda gezepke kēlidu, erş titreydu! Alla insanlarga mundaķ bir tebi’iylikni

⁹⁴¹ Arif–bilimlik, dana.

⁹⁴² Muctehid–Ķur’an ve hediske mukemmel mena ëytalaydıģan ölima.

ata kılğan—peket uluğ Allağıla ibadet kılğan adem aram tapıdu, barlık hemdusana on sekkiz miñ alemniñ perverdigari Allağıla has! Şuñazı hezriti Rosulilla mundañ digen: “Gepniñ eñ evzili töt sözdür: Subhanalla, elhemdulilla, la’ilahe illellahu allahu ekber”⁹⁴³!— Barat Elem şu sözlerni éytip sel peskoyğa çüşti. Uniñ yénida turğan ikkiylen uni çarçap yekilip çüşmisun degendek, koltuqidin yölidi. Şu çağda, u avazini burunqidek peseytip allağa iltica kılip du’a kılışğa başlıdı,—ilaha, din—şeri’etke hidayet kılğaysen, ekilğa yekinlik bergeysen, nadanlık, cahalet, azgunluqtin yırak kılğaysen. Meripet hidayetçisi şem’iniñ nuri bilen, risalet çeriginiñ nuri bilen dünya sa’aditini ve ahiret nicatlığını bergeysen. Hudbin— **(101)** hüdreylik gubarini, kibir—tekebbur tozanini köñüllirimizdin pak—pakiz kötürgeysen. İ Huda, hemmige muhebbet deryasidin nesibe, şevk hezinsidin peyz ata kıl, karamet buyru!..

Du’adin keyin, Barat Elem “uh” dep yénik tindi, kapaqliri sañgiligan oyçan közlerini yumup etrapta boluvatқан işlardin özini pinhan kıldı.

Şu çağda, huddi “Burutқа hapa bolsam, saķal çıktı” degendek yene bir riyakar sopi şah supıǵa çıķıp, Ğaldan bilen Apaķ Hociñiñ huzoriǵa qarap mañdı. Bundaķ sipayı, edep ve ehtiyat bilen ķedem besip kelivatқан bu kişi Apaķ Hociñiñ yekın muhlisleridin Mevlana Molla Neķi idi. U Ğaldan bilen Apaķ Hociǵa tezim beca keltürüp bolǵandın keyin, koñurreñ, saķallıķ yüzini cama’et terepke burap, temkin, yañraq avazda sözleşke başlıdı:

— Huda pir—hezritim Apaķ Hociǵa şundaķ nusret ata kılǵanki, uniñdiki pem—paraset, insab—diyanet, pezli—kamalet, küç ve kuvvet heçķandaķ insan balisida tepilmaydu. U muşu süpetliri bilen Keşķeriye Musulmanlıriniñ teriket ekidilirini takamullaşturup, Allaniñ muşeripige muyesser boldi. Alla igem uniñǵa bipayan Moǵulistan diyaridin lekmiñ—lekmiñ Musulmanni murit kılip berdi. Mana bugün pütkül Keşķeriye diyariniñ ħanlıķ teħtipe olturguzdı. U seltenet teħtide heķliķ olturǵuçi uluğ sultan, zor ķehriman! Uniñ nesebiniñ aliyliķi kündin roşen, hesebiniñ⁹⁴⁴ kamali tündinmu me’lumluķ! Uniñ sayisi ħalis Musulmanlar üstide kıyametkiçe **(102)** devam kılıdu. Emdi hemmimiz bu pir—evliyarimizniñ muķeddes seltenetige mubarekbadlıķ kılip, sizǵan sizikiñdin çıķmay, yolidin taymay, ahiretlik üçün can tesedduķ eyligemiz. Uluğ pir—hezriti Hidayitulla İşanǵa, ķutbul eķtabi Apaķ Hociǵa ķol bermigen, bey’et

⁹⁴³ Allani uluğlaymen, cimi medhiye allağa mensup, bir Alladin başķa heç mebud yok, Alla hemmidin uluğdur.

⁹⁴⁴ Hesebi—mertivisi, şan—şevkiti.

ķilmiĝan herķandaķ ķiřiniĝ ikkila alemliki ķaradur! Beķtimizge uluĝ Alla bu zatniĝ 6zini salamet, d6şmenlirini malamet ķilĝay!..

Medhiye–maķtař, uluĝ gep–uluĝ s6zler ene řu yosunda ħeli uzun devam ķildi. Bu s6zlerdin Apaķ Hoca huzurlinip, be’eyni řerin mey iķken ademdek keypi k6t6r6l6p ketti. L6kin, t6vende–mecburiy ķatarĝa tizilip 6re turguzulĝan murasim ehli iķide bolsa, bezilerniĝ ĝidiķi keldi, bezilerniĝ ĝezipi 6rlidi, beziler pisentke almidi. Barat Elemge oķřař aķ–ķarini perķ 6tidigān oķumuřluķ, imani kamil ademler bolsa, ķidig6suz aķķiķ yutuvaldi. Eger řu tapta, ular aķķiķini 6z meylige ķoyuvetse, belkim medhiye, uluĝ s6zlerge tolĝan bu tentenilik meydan ķarĝiřķa k6m6l6p, 6re–t6pe bolup k6tiři mumkin idi. L6kin, ular aķķiķini, elimini keĝ ķorsakķlık bilen iķige yutti. Ć6nķi, b6ĝ6ndin 6tibaren, p6tk6l Keřķeriye teveside namazda oķulidigān ħutbe ve hakimiyet y6rg6zidigān tamĝilar ene řu Apaķ Hociniĝ isim–s6petliri bilen b6zilette, 6z vaķtidiki Se’idiye Ĥanidanlıkĝa ķarařlık p6tk6l el ařu katta iřanĝa ķarařlık bolatti.

2

(103) Bir k6nniĝmu ĥuddi illiķ ķuyař ķaķniĝan yoruk ķ6ĝi ve ay–yoltuzsiz s6rl6k ķaraĝu vaķti bolĝanĝa oķřař, bayiķi tac kiyĝ6z6ř murasiminiĝmu maķtař s6zliri bilen medhiye ř6’irliriĝa tolĝan tentenilik k6r6n6şliri aķirliřip, dehşet başkan ķorķunķluķ menziriliri peyda boluřķa başlidi.

Apaķ Hoca ķolidiki aliy hoķuķniĝ simvoli bolĝan altun sevlıcanni şiltip turup, y6nidiki mulazimliriĝa varķiridi:

– Hepse–zindanlardiki barlık gunahkar azĝ6nlar, tuzkor murtedler 6lip ķiķip sazayi ķilinsun!

Mana bu–Apaķ Hociniĝ ĥanlık tacini kiyip, altun sevlıcanni şiltip, şah supida gidiyip oturup, tunci ķ6tim ķ6ř6rĝen ĥanlık yarlık idi. ř6niĝ 6ķ6nmu, uniĝ keypi ķaĝ, avazi yaĝrak, k6zliri oynak idi. Hoķuķniĝ s6ri, seltenetniĝ huzuri uni ařundaķ ķaltis haletke kelt6r6p ķoyĝanidi.

Uzun 6tmey, aķ sarayniĝ arķa teripidin yalap ķiķilĝan bir munķe meĥbuslar şah supiniĝ aldiĝa ķatar tizildi. Ularniĝ kolliri arķĝa baĝlinip, boyni ķil arĝamķa bilen bir–birige zencirsiman ķ6tiv6tilĝenidi. Ularniĝ kiyimliri yiliĝ ve yirtik, putliri yalan ayaĝ idi. Tayak zerbidin hemmisiniĝ d6ĝ6dek put–ķol, baş–k6zliri işşip, k6k6r6p,

adem tonuğusiz halğa kèlip qalğanidi. Ular bir neççe künden bəri qorsaq toyğudek, beden **(104)** illigudek bir nerse yémigeçke, küzniñ aççık soğukida ğalildap, yèni haqanniñ hökmini tèzrek anlaşığa tekezza bolup turuşatti. Bularniñ hemmisi seksen ikki adem bolup, İsmâ'ilhan hândanlığiniñ herbiy, mülkiy emeldarliri ve yurt mötiverliri, şundaqla, Apak Hociniñ din–şeri'et yolidiki mezhep reķibliri idi. Bular bu yerde turğan avam helkniñ hemmisige tonuşluq idi. Şuna, baya ular yalap çıkılğanda, huddi dehşetlik boran helk topini arilap ötkendek, pütün aliman güröldep ketti. Hemminiñ neziri örölüpmu–çörölüpmu aşu biçare mebuslarğa tikilip qalğanidi.

— Ey halayık! –dep yene söz başlıdı Apak Hoca qolidiki sevlıcanni oynutup turup, –aldınlarda şümşerep turğan bu asiy gunahkarlar yèni hândanlığımızniñ eşediy düşmenliri, ular yoqalmisa cahan tinçimaydu, re'ıyyege amanlık bolmaydu. Çünki, bularniñ hemmisi lenetgerdi qara yürekler, işenmisenlar biz ularniñ yürikini körüp baqaylı!–U yènida buyruq kütüp turğan birneççe sopi callatlarğa işare kıldı,–kèni, cazani başlaqlar!

Apak Hociniñ sözi tüğişi bilen ten Molla Saķi, Molla Şahbaz ve Derviş Hoca qatarlık yette–sekkiz sopi orunliridin sekrep turuşti. Ular tehtke yèni olturğan uluğ hani aldida özliriniñ sadık kul, semimiy çakarlıqlirini bildürüş üçün, yeqlirini şımaylap, hencerlirini kınidin suğurup, tutkunlarniñ aldığa keldi ve ularni şu cayidila boğuzlivétidigandek elpazda ularğa qadaldı. Ularneñ mundaq telvilerçe qarashliridin qandaqtı ökteklik, hetta yoşurup bolmas bir hil içi qarılık bilen **(105)** hunhorluq çıkıp turatti.

Ularneñ ikkisi birdin mebusni basmadap, meydanniñ yukiri teripidiki tügmen beşığa èlip çıktı. Bu tügmen ezeldin hanlık ordisini un bilen teminleydiğan birdin–bir eslihe idi. Bügün bolsa, bu yer qanlıq caza munbirige ayliniş aldida turatti.

Derviş Hoca bilen Molla Saķi aldi bilen astane şeherniñ sabıķ hakimi Heyder Begni yelkisidin bèsip ondisiğa yatkuzdı–de, hayt–huyt degüçe köksige hencer urup kökrikini açtı, kovurgisiniñ tégige qolını tıķıp yürikini üzüvaldı ve tēhiçe lipildap, kıpkızıl marcandek qan tamçiliri tepçip turğan ıssık yürekni eğiz kötürüp, avval Apak Hocığa, andin halayıkķa körsetti.

Ularneñ qanlıq qolidiki almidek yürektin ıssık hor kötürülettı, bu körünüş kişilerge goya kıpkızıl yènip turğan çoğluq meş'elniñ nur zeriliridek bilinip ketti.

Callatlar ağzi burni ètilgen tutkunlarni tügmen bēşida arқа–arқidin yatқuzup, bir–birige kōrsitip turup ҳencer uruşқа ve yūrikini suғurup namayiş қilişқа başlidi. Kūn қayrilғиçe bolған arılıқта, seksenge yēkin mehbusrniң kōksi tilinip, yūriki suғurup èlindi. Bu çağda, tügmen tēşi su bilen emes, ademniң issiқ kēni bilen aylinişқа başlidi. Şırқirap çüşuvatқан қan avazi baғdiki uçar қuşlarnimu hūrkütüvetkenidi. Burun gül–giyah, mēve–çēvilerniң purıқida ҳuş hid çēçip turған baғ havasi emdi adem kēniniң biһsip turған hidi **(106)** bilen ademniң kōñlini aynitatti.

Қan uyutmisi içide tēһиçe hayatқа қiymay lipildap turған ateş yūrekler yoған bir petnusқа dōvilengenidi. Apaқ Hoca buni Ğaldan bilen uniң serkerdiliri üçün teyyarlangan бүgünki şarab ziyapitiniң қorumisi қilip bermekçidi.

Tēpirlap turған her bir canға ҳencer urulup, yūriki suғurup èlinganda, bundaқ mudһиş, қabahetlik menzirige қarap turған her bir ademniң kōzige қaraңғuçilik tiқilip, yūriki aғziga keplişip қalatti. Ularniң kōpünçisi çidap turalmay kōzlrini yumuvalған bolsimu, lēkin deslep kōrgen aşu mudһиş menzire hamana ularniң kallisida tekrarlinip, cēniға aram bermeytti. Ularniң içide nurgunliri kōñli aynip key қilivetti, nurgunliri bolsa, nērviliri çidaşlıқ bērelmey hoşidin ketti. Hetta şah supisiniң bir burcigide қaravulluққа turған İsen Buқiniңmu yūriki һuddi biri soғuқ қol bilen mucuvatқandek yēkimsiz aғdi. Bir vaқitlarda uniң a’ilisige şepket қolini sozup saҳavet kōrsetken Heyder Begdek muruvvetlik adamlarniң kac teқdir teripidin bunçilik şepketsizlerçe cazalinişi İsen Buқini қara başқandek èzip, gereҳ қilip қoydi. Ular herқанçe gunah қilған teқdirdimu, ularға bundaқ kēlipidin çıkқан deҳşetlik caza bērip sazayi қilişni u ançe rava kōrmeytti. Şuға, uniң reңgi tatirip, yüz muskulliri sēzilerlik titreşke başlidi. Lēkin, uniң kōzliri özidin on neççe kēdem nērida şahane sūr–salapette olturған Apaқ Hociға çüşüş bilēn derhal öziniң kim ikenlikini èsige èlip, bayıқidek **(107)** һiyallarға bērilişniң özi bir һil gunah ikenlikini һēs қildi. Çünki, uniң neziride, pir–ustazi Apaқ Hoca hergiz һata қilmaytti. Uniң sözige, қilған işiga şek keltürüş–bir һil sadaқetsizlik hem azğunluқ һesablinatti.

İsen Buқа şundaқ iztiraplıқ һiyallar ilkide turғanda, arқа tereptin kimdur birsi uluғ kiçik tinip turup, Hısrav Dēhleviniң ikki misra şē’irini oқup aram tapқandek boldi:

“Özgini yēyiştin kimki bolsa şat,

Böre dëgin uni, dëme ademizat!”

İsen Buğa arķisiğa qayrilip, közliri bilen şë’ir oquğan ademni şunçe izlepmu kim ikenlikini bilelmidi. Emma şë’ir uniñ yürikige şu pëti ornap qaldı.

Tutqunlarnıñ eñ aķırķı biri qaldı, bu İsmā’ilhannıñ emir kebiri Havazbeg idi. U köz aldıda yüz bergen bayıķı malametlerni körüp, özini tutalmay, Apāķ Hoca bilen callatlarğa til salğanlıķı üçün, uniñ ağızığa pahta tıķılıp, bëşi inçike şoyna bilen qanıturuvëtilgenidi.

Ġaldan uni öz aldığa ëlip kelişke buyruķ kıldı. Bir neper Cuñgar çeriki bilen ikki piçakçı sopı uni döşkelliginiçe Ġaldannıñ aldığa ëlip keldi. Ġaldan uniñğa bëşidin–putıģıçe sepsaldi. Yeşi ellikke yëkinlaşķan, doğılaķ, buķa boyun, ikki menzi kıpkızıl, saķallıķ, qametlik bu adem be’eyni tömür bağlaķķa çüşken şirdek öridep, yulkunup turatti. Uniñ qapıķidin qar yëģip, **(108)** ğezipini basalmıģandek soğuķ–ömse körünüşi hem ötkür közliride qadılıp qaraşliri qandaķtur alahide ğeyret–şıca’et bilen baturluķni ipadilep turatti. U etigendin bëri öziniñ hanlıķını köz–köz kılip turğan Apāķ Hocini nezirigimu almidi, Ġaldandek Cuñgar kattisiniñ aldidimu uniñ haliti binezer idi.

Ġaldan tilmaç arķılıķ uniñ bilen til tëpişķa urundi:

— Men sizniñ batur, ķeyserlikiniñni ötkenki ceñlerde körĝen. Men sizdek turgün, ğoruri küçlük baturlarğa amraķ. Eger ģalisisiz, men sizniñ bir қоşuķ ķëniñizdin ķëçimen, bizge işlep bersiñiz, buniñ bedilige sizni çeksiz beħtke çömdürimen.

— Nëme?! Sen mëni nëme körüp qaldıñ!?!—dëdi Havazbeg kılçe ayap turmay,—sen dëĝen beħt yurtumniñ ģarabilikliri üstige, ķerindaşlirimniñ cesetliri üstige qurulğan beħt emesmu?! Sen mëni şularniñ üstige çikıp ussul oyna dëmekçimusen!? Bundaķ işlarni mavuniñğa oħşaş,—Havazbeg bigizķoli bilen Apāķ Hocini körsetti,—tuzkor, asiγ, munapiķlar kılidu. Munapiķ dëĝenniñ imani bolmaydu, uniñ imani bolmıģaçķa, saña oħşaş baskunçi qanģhorlarni tinç yatķan elniñ üstige başlap keldi!

— Ağıziñni yum murted!—Apāķ Hoca çiçañşıp ketti,—Bişevketi Ġaldan aliyliri saña himmet körsitivatsa, sen kõñli qara nëmandak özüñni bilmeysen! Sen dëĝen hazır bizniñ nezirimizde aciz bir çümüle, barmıķımız bilen muşundaķla bësip kıoysaķ tügüşisen. Emma **(109)** Ġaldan aliyliri sëni kıutķuzup qalmaķçı, sëni beħtke

ëriřtürmekçi, sen bundak mehir–şepket bilen himmetni İsmâ’ildin körgenmu? İsmâ’il saña bunçılık can köydürgüdek neme kılip bergen, eytkına, neme kılip bergen?

Havazbeg Apak Hociniñ köziniñ içige qaridi, uniñ tēhimu oğisini qaynitip, titañ tomuriğa tēgiş üçün etey mundaq dēdi:

— İsmâ’ilhan adil padişah, uluğlar: “Adil padişahni qarğaş aliycanablıqqa hilap” dep telim bergen. Şuğa, men uniñ üçün yurikimni alıqinimğa elip qoyup hizmet kıldım, u hayatla bolidiken cēnimni yene davamlıq tesedduq kılimen. Mubada, mendin burun ölüp ketse, kebrisige bir kevet çavamni yopuq kılip yapimen! Sen buniñ sirini çüşenmeysen, Hidayitulla, çünki sen adem emes, sēsik evrezdin çıkkan zeherlik çayansen!..

— Sen... Sen...

Apak Hoca elemdin boğulup neme dēyişini bilmey duduqlap qaldi. Şunçe köp addiy pıkra aldida aşkara aqlığan bundak eğir til–ahanet uniñ sezgür kallisi bilen çēçen tillirini mu qarğa kelmes kılip qoyğanidi. U qolidiki sevlıcanni şiltap etraptikilerge doq kıldi:

— Nēmige qarap turışisen, bu zuvandarniñ tilini ucıqturuş!

Esebiyleşken ikki sopi kala boğuzlaydığan pıçaqlirini Havaz Begniñ kaniyiğa tirep turup, uniñ can yeri bilen qorsıqığa ikki–üçni tizlivetti. Ağriq destidin **(110)** u yerim püklinip, lēvini qattıq çışlidi ve bir azdin kēyin özini ruslap, tēhimu dergezep bolup sözleşke başlidi:

— Hey munapıq Hidayitulla, sen hazır qan–yiriñ içide qalğan helkniñ eçinişlik nalisi, sopi–ışanlarniñ hōkmet sadasi, Qalmaq başqunçiliriniñ rehimsiz neyzisi astida yurt soravatisen! Lēkin şuni bilip qoyki, helkke külpet yetküzidiğan, öz nepsi üçün başqılarga ziyan–zeħmet keltüridiğan her qandaq na’insap başlamçı–betniyet qaraxçidur! Bundaq qaraxçılar ademniñ bedinige qonuvēlip, paşığa ohşaş zeherdek çaxsimu, lēkin u bir şapılax bilen teyyar bolidu. Bek gidiyip ketme, sēniñ tekdiriñmu şundaq. Çünki, ezeldin kelgen hēkmet şu: İnek körgenni mozaymu köridu!

Apak Hoca elemdin titrep ketti, Havazbegniñ aççık sözliri be’eyni zeherlik oqtek etilip, uniñ pütün bedinini ötmitöşük kılivetkenidi. U ornidin çaçrap turup, Molla Şahbaz bilen Derviş Hocığa bu bala tekkür şum eğizni közdin yoqitişqa buyrudi, u ikkisi Havazbegniñ boynığa argamça sēlip söriginiçe şah supiniñ yenidin elip mañdi.

Buniñlik bilen Һavazbegniñ ağızi yene bəsilmidi, argamça boğkan gəli kişilip tursimu, ləkin çinçilip, küçep çıqqan avazi yene həli yerlergicə anlinip turdi:

— Kərindaşlar, yurtdaşlar, biz arman bilen kettük, qolimizdin həc iş kelmidi... Ecdadimiz qan–ter bedilige berpa qılğan zəminni qağa–quzğunlarğa tartquzup koyduq... Ləkin siler undağ emes, nurgun **(111)** işni kördünlar, bildinlar... Siler ni–ni işlarni kilisiler!.. Evladlirimiz öz tupriqida aqqan issiq qanlarni hergiz əsidin cıqarmaydu!..

Ölümge qarap kətivatqan Һavazbegniñ avazidin, ahanidin hesret–nadametniñ aççiq duti örlep turatti, buniñ sözini anlığan həlq topi qattiq bir tevres içide tolgandı, bundağ tolginiş öz arisidin vaqitsiz kətivatqan şunçe köp əsil oqlanliriga közi kıymığan behtsiz həlqnin çeki yok zulum–paci’ege cidap turalmay özini etişi ve ünsiz haza bilen yürekli ridiki aççiq zerdablarni cıqirişi idi...

Ğaldan Һavazbegniñ sorilip kətivatqan mezmur təniga, ot çaçrap turğan yoğan közlirige qariginiçe turup qaldi. U tilmaç arqilik Һavazbegniñ bayiqi sözlirini okup, unin yalguz baturla emes, belki yurt–həlki üçün cənini pida qılğan vicdanlıq adem ikenlikini, bundağ ademlerge teñ kelişnin teslikini, bundağ ademlerni boysunduruş huddi tömür kulupni yağaç açquç bilen açqili bolmiğandek müşkül iş ikenlikini həs kildi...

Kün patti, uzunğa sozulğan bir künmu ahırlaştı, bu kün handin tartip puqrağıçe, gadaydin tartip zerdarğıçe untulmas kün boldi. Çünki, bu küni bu yerde eqil–idrak bilen insaniy mehir–şepket üstidin cahalet ve zoravanlıq kaltiki hökümranlıq qılğanidi...

(112) altınçı bab

Köygen Cahan

1

Yene şundağ bir kün başlandı. Hemme yerni vehime, gurbetçilik qaplıganidi. Reste–bazarlar şavqun–sürensiz, kişiler cimgina soda–setik qiliştatti.

İsen Buqa sonsiz keşini taqilditip karvan sariyi aldidiki seynadin ötti, andin yandiki bazarğa burulup, kalla–paçak satidiğan dukanniñ aldida tohtidi. Dukanniñ aldidiki peşayvanda koy ve qoçqar kalliliri, ciger, börek ve öpke–qerinlar dövileglik

turatti. Yoğan yağaç tunđa it–müşüklerge dep taşlap koyğan bez ve üçey–kërin taşlanduklıri turatti. Tuñ üstide yeşil, kül reñ çivinler gıjuldap ketkenidi.

İsen Buğa dukanniñ aldığa koyulğan ėgiz putluk bendiñge kèlip olturdi. Uniñ etrapida bir neççe dèhkan bilen şehir kasipliri zasüy içip olturatti, ularniñ aldidiki uzunçaq tamaq şiresi meynetlikidin esliy rengini yoqatқанidi, lèkin tège–tègige sinip ketken may ve yiliktin hëlila sirlanğandek parkirap turatti. Coza **(113)** üstide tèriq, arpa ve konaq nèniniñ yuğundiliri bilen bolğangan yaypañ həcir–tavaqlar deste–deste turatti, pakiz ġacilinip ap’aq bolup ketken çoqa, şirik sünèkliri hemme yerde çèçilip turatti.

İsen Buğa bir kaça zasüy èlip, bèlige tğgüp kelgen yerim zağrini uşşaq uvitip çilidi, andin ürük yağıçida yasalğan koşuk bilen èleştürdi–de, rasa èrip pişkan kalla–paçaqnıñ bir neççe togram göşi bilen koşup içişke başlidi. Bu uniñ öydiki kuruq çayni içküsi kelmey, bu yerge kèlip içivatқан etigenlik naştılıkı idi.

U naştidin këyin, Baba Hoca Şeyihniñ hanıkasığa barmağçidi. Bğgün u yerde Apak Hociniñ yèkin yarenliridin ağun Molla Atacan Taşkendi dègen kişi cehri sòhbet kırmağçidi. İsen Buğa ġızalinip bolup, emdi mañay dep turuşığa, bir munçe ademniñ “Hepte’iy Muhemmedan”⁹⁴⁵ terepke krap kètivatқанlıkını, krap kètivatқанlıkını, yènidiki bir neççe ademniñmu öz’ara piçirlişip, şu terepke yüzlinip mañğanlıkını kòrdi. nème üçündür, uniñdimu şu terepke bèrip yèkiş niyiti tuğuldi. Bu yer bilen Hepte’iy Muhemmedanniñ arlıkı yırağ emes idi, bir gúzer bilen bir restidin ötsila yètip baratti.

İsen Buğa kişilerniñ arķisidin bir bèsip, ikki bèsip, Hepte’iy Muhemmedağa kèlip qaldı. Lèkin, u kèlipla kattık puşayman kıldı. Uniñ bu yerde kòrgini **(114)** yenila şu kallini kodañşitidiğan paci’elik mudhiş kòrünüşler idi.

Hepte’iy Muhemmedanniñ yèniğa ėgiz dar bağlanganidi. Tünügün aħşam Havazbeg ene şu darniñ aldığa sòrep kèlinip, deslep dargı tartıp çıkirilip, kiysin peske–şu darniñ kap otturisiğa kèkilğan bilektek çoñluqtiki kuruq ürük yağıçığa şiddet bilen urup çüşürölüp, kozuqқа olturguzulğanidi, uniñ arķa yolidin kirgen kozuq dūmbisidin tèşip çıkқанidi. Kanga boyalğan kozuqnıñ neyzidek uçlangan ötkür uçıda karamtul kızıl kan dağlıri tğgür–tğgür uyup qalğanidi. Kozuqnıñ

⁹⁴⁵ Hepte’iy Muhemmedan–yette kèbre katurulğan kiçik kèbristanlık, tūnek vaķtida kişiler çıkıp tūneydu.

etrapidiki sêgiz topilîk ana tupraqmu goya öz oğlaniniñ pak ve issik keni bilen suğurulğan bir parçe muqeddes abididek kıpkızıl yaltırap turatti.

Havazbeg neççe ketime hoşidin ketip, yene yerim yarta hoşluk haletke kelgenidi. Uniñ öz vaqtidiki kıpkızıl yüzleride kan didari yok idi, tatirip, qaridap ketkenidi, katmuqat gez bağlap ketken levleri bolsa, kökürüp, işşip qalğanidi, huni kaçқан közleridin hayat şami öçüp, ölümniñ soğuk eleñgisi cimirlap turatti.

U nahayiti ze’ip avazda öziye özi piçirliğandek üzüp–üzüp sözleytti:

— Cênim kaçşap ketti... Mênî çepip taşlanlar!.. Huş bolay... Çepip... Taşlanlar...

Lêkin, bu sözlerni uniñdin on neççe kadem nêrida kêçiçe gülhan yekip, beñ tartip, uniña cêsekçilik kılıp çıqqan ikki haramuş sopi anlımaytti.

(115) Bir–biridin hever anlap, bu yerge yigilişka başlığan helk goya tuyuksız u dunyadiki dozahniñ menzirisini körgendek çöçüp, şürkünüp ketişti, beziler avazini kötürüp uluğ kiçik tinsa, beziler “Huda!” dep ünlük nida kılatti. Beziler bolsa, yürek bağrı ezilip hesret bilen öksüytti.

İsen Buğa ya turuşni, ya ketişni bilmey ténirkap qaldı. Şu tapta, uniñ köz aldida hazırkı Havazbeg emes, belki tünügünki–Galdannimu, Apak Hocinimu pisentige almay, birmunçe isyankar sözlerni kılğan Havazbegniñ keyser, merdane kıyapiti gevdilengenidi. Tünügün u şah supisiniñ yénida turup, ularniñ otturisida bolğan geplerniñ ucır–bucuriğiçe anlıdı, anlap bolup, Havaz Begniñ neme üçün beht–halavettin köre, azab–okubetni, hayatlıqtin köre, ölümni evzel körgenlikige heyran bolğanidi. “Eceba, u maqul desila hayat qalattı,–dep oyliğanidıu şu heyranlıq içide,–Galdan aliyliri uni behtke çömdürimen dedı. Tova, nemandak kac, ehmek adem bu...” Lêkin u yene turupla öz–öziye so’al koyğanidi: “Bu adem öz cênidinmu evzel körgen el–yurt, kan–kêrindaş degenler yalguz muşu ademgila te’ellukmu? Menmu muşu el–yurtniñ puqrası. Vay Hodayimey... Nêmilerni oylap kettim–he, pir–ustazim hemişem ‘sopi–derviş üçün Allaniñ işkidin başka hiyallarni kiliş haram!’ dêmigenmidi...”

Mana hazır İsen Buğiniñ neziridiki “keyser, merdane” ademiñ öler halettiki biçare, eçinişlik kıyapiti uniñ köñlide yene bir ketime tevreş peyda kıldı. U bu vucudidiki roh bilen iradige heyran kıldı. **(116)** Şunçe eğir, kebih cazamu bir kêcidin béri uniñ cênini alalmığanidi. Uniñ kallisini yene bir munçe çigiş so’allar kaplıvaldı,

yürükide bolsa, bir hıl heyranlık ve te'eccüp höküm süretti. U ene şundak öz helekçilikide turganda, uniñ arķisidiki kişiler topi içidin kimdur biriniñ: “Ey Huda, Hoca Hidayitullaniñ muritliri yeryüzini igilep boldi, emdi asminiñga hëzi bol!” dëgen te'eddiylik nalisi añlandi.

İsen Buķa bu yerde köp tursa bolmaydıǵanlıkini hës kıldı–de, Havazbeg terepke қараp–қараp қойup арķıǵа yandı. Bu çağda, Havazbegniñ yoǵan bëši huddi tüvige palta tegken çinar şêhidek lesside töven çüşüp ketkenidi.

2

Bu yer–“Reşidiye Medrisi” dep atilidiǵan ikki ķevetlik, üç yüz atmış hucrilik azade, körkem bu imaret alim ve ölimalar makani idi. Tarihtin buyan yüzligen, miñligan taliplarni insaniy hisletler bilen terbiyilgen meripet oçıķı, kamalet payisi idi. Bu yerge yalguz Keşķeriye tevesidinla emes, belki yene Keşmir, Kabul, Semerkend, Kuķend, Pakistan қатарlık қoşna ellerdinmu taliplar këlip ilim tehsil kılatti. Bu yerde oқup çıkқанlar cay–caylarǵa қazi elem, қazi re'is, damolla, mupti, muderris, hatip, orda hadimliri, divan katipliri қатарlık vezipilerge teyinlinip, el–yurt üçün ehmiyetlik işlarni kılatti. Ular döletniñ rohiy tüvrükliri hësablinatti. “Reşidiye Medrisi” öz tarihida (117) Se'idiye Handanlıkı üçün, bundak rohiy tüvrüklerdin tümenlep yetiştürgenidi.

Medris hucrliriniñ këlin tamliri huddi hëlila silik suvaķ kılǵandek silik hem parkıraқ idi. Bu tamlarni yillardin buyan türküm–türkümlep oқup kelgen ene şu taliplar қış–yaz sürkülüp olturup, ene şundak eynektek ğıltañ kılivetkenidi.

Bügün mana şu katta bilim yurti–kişiler hörmet bilen “Altun Medris” dep ataydıǵan meripet oçıķı Ğaldan çerikliri bilen Apaқ Hoca sopiliriniñ birleşme қоşuniniñ muhasirisige ilinganıdi. Medris içide taliplardin başķa, uruş malimançilikidin këcip bu yerge yoşurunup alǵan şeher ahalisi bilen yene bir kısım İsmā'ilhanniñ herbiy–mülkiy emeldarlırimu bar idi. Ular bu yerni ersat қaplıǵan şeherdiki eñ tinç, biheter cay hësablaytti. Çünki, ularniñ neziride, bu yermu Allaniñ öyi hësablinidiǵan mesçitke oħşaş, ilim tehsil kılidiǵan, İslam yolini öginidiǵan muķeddes cay idi.

Қара қойuқ қirĝin, tutқun ve makansizliktin mana bu yerge toplışıp, bu yerni eñ ahırķı panahgahi kılǵan miñdin artuқ adem tünügündin bëri ussuzluқniñ derdini

tartivatatti. Apak Hociniñ piçaqçı sopiliri bu yerge kiridiğan su menbesini üzüvetkenidi. İkki yüzge yekin talipniñ on neççe tağar zapas aşılkımu bu yerde tuyuksız peyda bolğan bunçe köp alimanga ticep işletse birneççe künla yetetti. Şu halettimu ular sirtka çıkişka unimidi. Apak Hociniñ yalğan–yavidağ vedilirige işenmidi. Çünki, ular öz közi bilen körgen hekiyet–ölüm bilen **(118)** veyrançılıqtın başka nerse emes idi. Bu yerdikilerniñ köpçiligi ya ata–anisidin, ya bala–çaqısidin, ya uruq–tuğqınidin menğüge ayrılıp qalğan kısaşhurlar yaki öy bisati veyran bolup, koçıda qalğan makansızlar idi. Şuğa, ular medris içide beşiğa neme kelse şuni körüşke keşem kilişip, medrisniñ dervazisini içidin mustehkem etivetkenidi.

Bügün Apak Hociniñ sevr kaçisi toldi. U aldinki küni Ğaldanğa buyerge ot koyuvetişni eytqanda, Ğaldan oylinip qalğanidi. U könlide: “Buyer bilim yurti iken, nurgun eşil kitablarniñ barlıki çoqum. içidiki ademler bilen bille u kitablarmu köyüp ketse, keyinkilerniñ qarğış–lenitige qalidiğan gep, eñ yaşısi ularni teslim kiliş kerek...” degen pikirlerini ötküzüp, Apak Hocini yene bir az sevr kilişka devet qilğanidi. Lëkin, bugün Apak Hociniñ seprasi örlep qaldi, medris içidikiler teslim boluş tügül, uniñ yigiriğa zitiğa tegidiğan kattıq geplerni qildi. Bolupmu İsmail Hanniñ vezir–vuzraliridin Erkabeg bilen herbiy serkerdisi Behramsultanniñ okya arkilik etip çıkarğan hëti uniñ kattıq oğisini qaynatti. Hette mundağ gepler yezilğanidi: “Hey, Hidayitulla İşan! Dunyada Ğudağa seğiniştin artuq lezzet yoq! Biz bu yerde Allağa seğinip, öz ibaditimiz bilen turuvatimiz, emdi biz bilen eytişma! Bu yerdikiler ölima, taliplar, Allaniñ alimlerini tonuğan kişi ehli sünnet degen nersiniñ heqliğini bilidu. Bu yerde yene nurgunlığan addiy puqra, mezlume ve nareside balılar bar. Ularğa hayatlık yoli ber! Eger sen bu yerge yene çekilidiğan **(119)** bolsañ, Ğudaniñ gezipige uçraysen, avam helk seni hergiz keçürmeydu! Eşinde bolsunki, dunyada mezlumlarınñ ahidin, ularniñ du’ayibëtidin ötkür ok yoq, bu oklar herqandağ mustehkem qorgannimu, qorganniñ içidiki qatmuqat muhapizetlengen şahane tennimu teşip ötidu!..”

Het Apak Hociniñ hanlık gorurığa tegdi, u buni tehdit, popoza dep çüşendi. Lëkin, uniñ közi hettiki “Erkabeg” degen tonuş isimğa çüşkende, yüriki oynap ketti. “Ohuy, çoñ bilik, yirtkuç lehenler bu yerde iken emesmu,— dep oylidi u çoñ olciğa irişkendeğ huşal bolup,— hey Erkabeg, hey Erkabeg! Men seni ustatlık bilen yene keçip kutulğan oğşaydu dep ökünüp yürsem, tēhi öz çağgilimde ikensen emesmu.

Yahşı boldi, belen boldi, emdi senmu ölümniñ temini bir tètíp baq! Öz vaqtida sen Yolvas Hänniñ yürükige kirivêlip, uni kěstlep öltürmigen bolsañ, menmu şunçe yıl bihude riyazet çekmeyttim... Sen bundağ künlerniñ bolidiğanlıķını oyylimıǵan bolǵıydıñ, el kıasası minelheq dëgen şı. sêni men emes, Yolvas Hänniñ ervahi urdi...”

Apak Hoca buniñdin on yıl burun, öziniñ eñ çoñ yölençüki, siyasiy hamıyı Yolvasıhanni öltürüp, İsmâ’ilhannıñ tehtke çıķışına yol eçip bergen bu ademni—birneççe hanlıkta emel tutqan katta dölet erbabını bundağ asan kılğa çüşürgenlikidin hoşal idi. Uniñ tekdiri öziniñ kılida turuptu, nême kılimen dese şıni kılidu. Têhi ularniñ name yêzip, puqralarıni peş kılıp, heddidin aşķınıni! Hazır ularda het yêzip özini kôrsitiş emes, **(120)** belki yêni haķannıñ aldıǵa ömilep çıķıp, uniñ cazasını kütmehtin başķa yene kandağ hayatlık yoli bolsun!?

Apak Hoca Ğaldan bilen yene bir kêtım sözleşti, u medrisni köydürüş nêyitige kelgenidi. Şundağ kılǵanda, uniñ çañǵılıǵa ötken bu tinçsiz cahan öz bêsikıǵa çüşetti. Uniñ neziride, hemişe kışılerniñ rohini çalǵıtıp cahanni malımanlaşturidıǵan ğovǵa hem isyan uçıķı mana muşu medris idi. Bolupmu, medrisniñ baş muderrisi bolǵan Hacı Kutluk Mevlivi Apak Hoca seltenetiniñ buniñdin kâyınķı eşeddiy küşendisi bolup kêlişı mumkin idi. Çünķi, buniñdin sekkiz—toķķuz yıl burun yüz bergen kôñülsiz işlar uniñǵa aşundağ bêsaret bêrip turatti. U Erkabeg bilen Behram Sultan namidiki bu tehditlik hetnimu ular emes, belki aşu şum êǵız kaǵdalma muderris yazǵan dep karaytti. Şunı u, Ğaldan kılışķa pêtinalmıǵan işni çoñ yüreklik bilen kiliş kararıǵa kelgenidi. Bu kêtım Ğaldanmu uniñ rayıǵa baķti. Çüşke yêkin Apak Hoca öziniñ birneççe has muhlislerini yıǵıp, “Reşidiye Medrisi”ge ot koyuş buyruķı çüşürdi, han buyruķı derhal katlammı katlama yetküzüldi.

Cuñǵar leşkerliri bilen esebiyleşken sopılar etrapniki öy ve dukanlarnı buzup, nurǵun yaǵaç—tahtaylarnı medrisniñ dervazısı etrapına dövilep ot koydı. Kırık yaǵaçlar paraslap kôyüp, ot yalkunı birdemde pelekke kôtürüldi. Medris işikidin kirgen küçlük yalkun uniñ ğıştin yasalǵan pakiz tamlirini yalap, dêrizilerdin kapķara tütün bilen birge türülüp çıķti. Medris içidin ensizlikke, alaķzadilikke tolǵan avazlar çıķışķa başlıdı. **(121)** Birneççe muderris bilen taliplar bir yerge cem bolup, kışılerniñ kıya—çıyalirini bêsip çüşkidek avazda Kır’an tilavet kilişķa başlıdı. Bu muñluk, huş

nepes avazlarni bezide sarasimige çüşüp hörküp ketken ayallarnıñ, balılarnıñ kıttık çırkırgan nale–peryadi buzup turatti.

Ottin kęcip, cęnini kıutoldurmakçı bolğan bezi ademler medrisniñ ögzisige çıkıvalğanidi, ular sırttikilerdin panahlık tilep yalvuratti, yığlaytti. Lêkin, hęckim ularğa heyırhahlık kılmaytti, belki kęcip kıutulmakçı bolup, ikki kevet binadin sekriğenliri kıılıçlinip, ögzide ne kıılarini bilmey pitirap yürğenliri sadakniñ okını yep ölüvatatti.

Da’irisi keñ medrisniñ yene üç yerge may kıuyup yasalğan otkaşlar bilen ot kıoyuldi. Deslep kıoyuk is kötürölüp, andin kıuruğ yağaç–tahtaylar çaraslap köyüşke başlıdi. Otniñ da’irisi etrapkıa kęniyip, medrisniñ ęgiz ve körkem gümbezliri bilen munarlırı üstidin kıızıl perde hasil kıılıp, asta–asta asmanğa kıarap yalkunlığıli turdi. Otniñ teptidin leşkerler bilen sopılar keynige dacişti.

Medris ve unıñ etrapidiki pütün meydan is ve yalkunniñ tehdi içide kıaldi. Kıpkızıl çoğlar bilen yağaç parçılırı çarsildap asmanğa kötüröletti.

Etrapniki kıya–çıyalar içidin kötürölgen bir hil hesretlik nida kökte yanrığandek boldi:

Ah Huda, körüvatamsen, bu neme malamet!?! Bu yerde köyüvatkıni taş–tuprak emes, sęniñ hidayitiñ, (122) sęniñ kalamıñ emesmu?! Bu yerde adem emes, ilim–ırpan köyüvatidu! Bu yerde ecdadlar yaratқан medeniyet cevherlırı, eķil–paraset durdanılırı köyüvatidu! Bu yerde helkimizniñ şanlıķ tariķi köyüvatidu!..

İ Huda, kışiler dozaķ otini yaman deydu, emma uni kim körüptu, kim unıñda köyüp bękıptu!? Lêkin mana bu yerde–helķi’alem aldıda küpkündüzde miñliğan bigunah adem kıan–yaş içide, hesret–nadamet içide köyüvatidu! Hudañiñ aciz mezlumliri köyüvatidu! Hudañiñ bigubar, sebiy baliliri köyüvatidu! Hudañiñ işençilik arıfliri, alim–hökümaliri, sahibiy kelemliri köyüvatidu! Ey Huda, ętķına, bu azabni, bu zulmetni ularğa kim rava kördi? Kim u şunçe bağrı taş, köñli kıara, tili zeher!? Özün birneme değen, Alla! Bu malametlerdin, bu mudhiş tekdir–kıismetlerdin özün saķlığın, Alla! İlim ehli bilen alimler kıarañguda adışıp yürğen adem üçün yoruk meş’el emesmu? Meş’elni öçürmekni tiligen hükümdar özi zülmet içide yol tapalmay kıalmamdu?

Medrisniñ udulidiki baraksan ride tüvige selingan zilça gilem üstide Apak Hoca bilen Ğaldan olturatti. Her ikkisi dozañ otidek köyüvatқан medriske ħuddi kızıķi yok bir oyunni körüvatқandek bipervalik bilen қарap turuşatti. Apak Hociğa yanginnin taraslıǵan avazi içidin Hacı Qutluq Mevliviniñ can talışip varқıratқан nale–peryadi anlangandek boldi. U miyıkida külüp қoyup, uniñ bilen bolǵan eñ deslepki beslişni eslep қaldi:

U küni cüme idi. Namazdin keyin, Hacı Qutluq Mevlivi ħutbiğa çıkıp emrimerup қılǵanıdi. Lekin, uniñ **(123)** sözliri Apak Hociğa yaқmıdi. U Mevlivini cama’eniñ yan işikide saқlap turup körüşti.

— Teқsir, — dedi Apak Hoca bir nersidin yirgengendek terini türüp, — bayıķi söhbetlerdin köñlüm қana’et tapmıdi. Men se’id evladi boluş süpitim bilen şundaқ ёytimenki, İslami heķiket deǵen neme? İslami heķiket deǵen–pul tapimen, iş–oқet қilimen demey, Ħuda berse yep, bolmısa aç yürüp, Ħudaniñ işkida özini azablaş! Mana bu bizniñ teriket yolımız, biz mana şu yol bilen İslamğa vekillik қilimiz. Şeri’et–peyğembirimizniñ yoli, teriket bolsa Allaniñ yoli!

— Ya’elhezer, ya Rebbi!— dedi te’eccüp bilen Hacı Qutluq Mevlivi,—ışanem, uluǵluqniñ sermayısi neseb emes, belki ilim ve edeptur! Canablıriniñ bayıķi sözliri İslam eķidiliridin ħopla çetlep ketti. Oylap baқsıla, bir Qur’anga ita’et қilip kelivatқан ehli möminlerni “şeri’et” ve “teriket” dep ikki қutupқа bölüşniñ, hünер–kesip bilen caһankeştilik қilivatқан avam ħelқni terkidunya yolıǵa başlap Ħudayı derviş қilişniñ neme haciti?! Allata’ala Qur’anda: “Ve’tе smuv biheblillahi cemi’ev vele teferreқuv”⁹⁴⁶ deǵen emesmu?! İşanem, ayet bilen қilingan her қandaқ sözge itraz қilinmaydu, çünki Qur’an Kerim ket’iy höccettur!

— Nësive hemme ademge baraver berilidu, teқsir! —dedi **(124)** Apak Hoca yene petidın çüşmey,— vehalenki, her kim қurbi yetkuçe alidu, meniñ murit–muĥlislirim teriket yolida kamaletke yetkenler. Şuǵa, ular bu dunyaniñ rahitidin kеçip, Ħudaniñ işkida terkidunya bolup, riyazet bilen Ħudaniñ visalıǵa yetidiǵanlar...

— İşanem, — dedi Hacı Qutluq Mevlivi artuqçe sözleşke rayı yoktek teleppuzda,—silidin meĥpiy қalmıǵayki, tesevvup ilminiñ peşivasi Hezret Eĥmet Yessevi: “Diliñ Allaniñ nami bilen bent bolsun, қoluñ öz kespiñ bilen bent bolsun” deǵenıdi. Sili bunıǵa қandaқ қaraylıkin.

⁹⁴⁶ Tercimisi: “Hemmiñlar Allaniñ argamçisiǵa mehkem yepişinlar, ayrılmañlar!” (Qur’an Kerim, süre Al İmranniñ 102–ayiti.)

Bu kütölmigen so’aldin Apak Hoca sel menđep ƙaldi. Ünüñ şunçe köp murit–muhlislarni ağığa ƙaritudiğan, hetta bezide yiğa–zare ƙılduruvétidiğan zuvandar tilimu kalvalaşkanidi. Lêkin, ezeldin ézip–tèzip ketmeydiğan, özüni Hudaniñ yerdiki na’ibi dep bilidiğan Apak Hoca üçün bundak tasadipiy müşküllerdin ƙutuluřniñ çare–tedbirlirimu köp idi.

— Tekřir, –dédi u avazini urguluk ƙilip,– silidinmu meħpiy ƙalmıgayki, peķet dimağ burnidin çıķķan her bir nepes “Alla, Allahu!” dëğüçi ƙiřila Allağa yëķinliřip kamal tapalaydu.

U so’al–cavabtin çetligen mana şu tene–te’eddiylik gepni dep bolupla arķığa burulup kètip ƙaldi...

Şu işlarğa mana hazir tokķuz yildin ařķanidi. Apak Hoca Hacı Ƙutluk Mevlivi bilen ene şu tunci kètimlik uçrişiştila, ünüñ addiy adem emeslikini, özüniñ këyinki hayatidiki küçlük menivi reķibi ikenlikini **(125)** hës ƙılğanidi. Këyinki emeliyet heķiketenmu ünüñ ƙiyasiniñ berheķlikini ispatlidi. Birneççe kètimlik sürkiliş ve yoşurun éliřiřlar Hacı Ƙutluk Mevliviniñ Apak Hoca terikitiniñ küçlük “düşmini” ikenlikini namayan ƙılğanidi...

Mana bugün ene şu küçlük “reķib” Apak Hoca öz ƙoli bilen ƙoyğan otta köyüvatatti, ünüñ eķillik, zerek kallisi, miñliğan ademlerni öziğe ƙaritalaydiğan bilermen, zuvandar tili, ƙiřilerniñ neziridiki aliycanab, muruvvetlik yüriki... Ƙiřkisi, ilim–hëkmetke tolğan vicikkine cismi lavuldap yënivatķan otta köyüp, ƙağa–ƙuzğunlarmu çokuyalmaydiğan kavabķa aylinip, bu dunyadin iz–dëreksiz yökilip kètivatatti.

Apak Hociniñ huřallıķtin yüriki yayrap ketti, u emdi elemdimu, ƙelemdimu bu dunyada yëģane idi. Burunķidek ünüñğa heķkim tořķun bolalmaytti, heķkim ünüñ éytķanliridin ƙusur çıķıralmaytti, asmandin yergiçe ünüñ dëğini hësab, ƙılğini toğra idi...

Medris çaraslap, loķurap köymekte, yiraķta köyüvatķan yanginniñ teptidin goya Apak Hociniñ bedinimu ƙızıp köyüvatķandek tuyulup ketti. Lêkin, bu ünüñ yürikidiki huřallıķ bilen hayacanniñ tepti idi.

Nème üçündür İsen Buķının yüriki öyüp, endikip turatti, bu halet çüşke yêķin têķimu edep ketti. Ħanıķadiki telķin–hökmetler unıń ķulıķıķa kirmidi, (126) cehri–samalarmu ĥuşyaķmidi.

U sama sêlip hoş–kallisini yoķatķan, “Mesnivi Ħarabati”din telķin êytip ĥanıķani bêşıķa kiygen sopi–dervişler halkısidin astala suķurulup sirtķa çıktı. İşik aldida lay su êķivatķan êriķ bar idi, êriķniń yuzini bir ķevet ģazań ķaplap ketkenidi. İsen Buķa êriķniń boyıķa kêlip zonżaydi, ter ve yene ķandaķtur ķańsıķ puraķlar arılışıp, adem tinıķidin issip ketken ĥanıķanıń buruķtum havasidin bêşi aylinip ketken İsen Buķa êriķ boyidiki salķın havani sümürüp, ĥêli rahatlinip ķaldi.

Şu çağda, unıń bilen bir mehellilik Permanķul isimlik ottura yaşıardiki bir adem kêlip unıń aldida toĥtidi:

– Ukam, İsen Sopim, kıziķ işlarni kormey bu yerde olturupsengu,– dêdi Permanķul ķayģuluk bir ķiyapette.

Umu pat–pat muşu ĥanıķaķa kêlip turidiģan yêrim yarta moritlardin idi.

– Ķandaķ kıziķ işken u, Permanķul aka,– soridi İsen Buķa kıziķip.

– Altun Medris köyuvatidu, ukam, ot yalkuni pelekke yetti...

– Nème!?!– İsenbuķa endikkendek holuķup soridi,–ķandaķ bolup ot kêtıptu!

Permanķul ôzi kôrgen ve anlıģan işlarni sözleşke başlıdi:

– Ot ketken gep emes, ot ķoyģan gep, ukam. Bu otni ĥan ĥocam ôz ķoli bilen ķoyuıptu. Medris içiķe yoşurunup (127) alģan mıńdin artuķ adem bar iken, kôpliri puķralar oĥşaydu... He, rast... Sêniń mehellendiķi Nadir İmamniń çiraylıķ kızi Aytulunmu şu yerde iken...

– Nème?!–İsen Buķa çöçüp ornidin turup ketti.

– Rast, men hazırlar köyuvatķan Altun Medrisniń yênidin keldim, pütün etrap kıya–çiya...

Bu ĥever İsen Buķıķa ķattıķ tesir ķildi, ĥuddi tuyuķsız çakmak tegken dereĥtek unıń pütün vücudini titritivetti, bu esebiy titreķ unıń yürikiniń çonķur ķatlamlıridiki pinhan sirlirinimu titritivetti.

U ôziniń êriķtin ķandaķ atlıģanlıķini, êģiz–pes, onģul–donģul yollarda ķandaķ yûģürüp kêtivatķanlıķinimu sezmedi. U yûģürüp kêtivetip, ķelbini azablavatķan ķayģu–hesretler arisida ĥuddi yêķimliķ ney avazideķ şadiyane bir tuyģuniń

aqlinivatkanlığını sezdi. Bu unıñ kelbide uzundın bėri bėsilip, pinhan yatқан ve hazır ۆz iradisige boysunmıǵan halda birdinla oyǵınıp ketken sۆyǵü–muhebbet tuyǵusi idi. Qızınıñ uyatқан, mesum kۆzliri, kızil almidek reńdar yۆzliri unıǵa birdinla burunkıdinmu gۆzel, celpkar ve kedirlik tuyulup ketti...

İsen Buқа Aytulun bilen bir mehelligi idi, kız ular birge on bolǵan Şehdanköl Mehelliginiń baş teripide olturatti.

Emdila on yette yaşıa kirgen omaq, uyatқан, aq kۆnöl bu kız şu künlerde hemme cehettin teń tolup, yetişip, mehelliginiń ser hil, durdane kızlırıǵa aylanganidi.

(128) İsen Buқа uni kiik vaqtida kۆp kۆrgen bolsimu, lėkin reside bolǵandın kėyin nahayiti az uratқанidi. Peķet kėyinki künlerdiki ikki kėtimlik urışış ularını her ikkisi alahide onķur tesir qaldurǵanıdi. Bir kėtim ularını her ikkisi kۆlge suǵa ıķıp, kۆl boyida uradı. Kۆl sۆyi tۆvenlep ketkeķe, İsen Buқа kızınıñ kolidiki ėlekni lip, arǵama bilen sańgilitip su tartıp berdi. Bu ceryanda ularını ottek yėnip turǵan kۆzliri bir nee kėtim ۆnsiz uradı, kız yۆzidiki ümperde bilen aǵzi–burnini orap kۆzini ouk qoyǵanıdi. Şu aǵdıki kızını kۆzide goya bu zėminniń ateş tepti unıñ kapiķıǵa yıǵılǵandek, irayi şundaķ omaq hem issik bolup ketkenidi.

İkkini kėtim, mana şu yılķi Qurban Hėytiniń namaz kۆni İsen Buқа Nadir İmamniń telipi bilen qurbanlık qoyını boǵuzlap bėriş n ularını ۆyige keldi. Nadir İmamniń oǵlı bolmıǵaa, bezi bir qattıķ–yirik işlarǵa İsen Buқını aķıratatti, umu hūşallıķ hem razilik bilen kılişip bėretti.

Şu kۆni koy soyuvėtip, İsen Buқınıñ yۆzige qan arap ketti, buni kۆrgen Aytulun unıǵa haya bilen kۆlöp turup, “Yۆzińizde qandın ėek iliptu, İsen aka!” dep aķaķ kılǵa, unıñ yۆzidiki qanlarnı sۆrtüşke başlıdi. Şu aǵda kızınıñ nazuk barmaqliri İsen Buқınıñ yۆzige tėǵışı bilen unıñ vucudiǵa goya ۆmrde zadıla hės kılip baķmıǵan acayıp şėrin bir sėzim tariǵandek bolǵanıdi. U temtirep, kۆzini imiklitip, Aytulunniń **(129)** nale gۆldek ilip turǵan irayıǵa hodukuş, eyminiş iide qarap qalǵanıdi. U şu aǵda, ۆz yėnida tuydurmay ۆsöp on bolǵan Aytulunniń şunilik hayalik, latapetlik bolup yetilginini, unıñ aşu uyatқан, hayalik kۆzlıride, tolup kėlivatқан hūş piim kėddi–qamitide acayıp bir sėhriy gۆzellikniń barlığını tunci kėtim niķ kۆröp yetkenidi...

Mana şu künden kèyin, İsen Buğa özini başka bir dünya içige kirip alğandek, andaqtur bir il pak ve otlu tuyu pütün vucudia nur bolup taralğandek sèzidian, hès ilidian bolup aldi. Vehalenki, pütün vucudi bilen dervişlik, aşiklik yolıa kirip ketken bu nativan yigit Aytuluna bolan bu tebi'iy muhebbetni eklen umisimu, emma bezi çağlarda–kız bilen tasadipiy urişip alğanda, ızni otlu bèişliridin özini bir isma bolup, yüriki tètçeklep, tomurlirida an emes, belki issik bir lava aandek bolan çağlirida, elbide hès ilatti, uni şerin idiklišidin bezide eh–eh urup kelgüsi kèletti. U mana şunda çağdila, dünyaa kèlip birini mertive pak ve pinhan muhabbetni ademlerge Alla teripidin beş ètilgen nekeder ulu nèmèt ikenlikini hès ılanidi...

Lèkin, bugün etrapni vehime, dehşet başan şu dekikide, yigit elbigè tuydurmay bösüp kirip, uni hayatini bir ismıa aylinip ketken mana şu iraylik, pak, mesume ız mudhiş ot içide alanidi. ız duar boluvatan bu paci'elik ölümni sou tiniki şu tapta İsen Buini yüzige tègivatandek, uni bedini **(130)** uyuştı...

İsen Buğa oyliansèri yüriki azablandı. Çünki, güzel atiriler Aytulunni uni köz aldıa tèimu celpkar, uddi pütün bedinidin şola èip turan periştilerdek uluvar ıyapette keltürüp oyanidi. Epsuski hazır aşu perişte süpet uluvar ıyapet İsen Buini köz aldidin iz–dèreksiz yoılış aldida turatti.

İsen Buğa bargansèri tètetsizlendi. ıyallar, eslimiler uni vucudida köç–uvvet, geyret–casaret peyda ılanidi. U Aytulunni anda ilip bolmisun utuzuş niyitige keldi, bu arzusi yolida ot kelse yalmap, su kelse sümürüp ötmekçi boldi. Şuna u, edimini tètlitip “Reşidiye Medrisi” terepke arap otek ètilip kelmekte idi.

Medris ipizil lava içide köyüvatatti, is–tütek arılaşan ot tili vaşıldap asmana kètürülgenidi.

İsen Buğa yügürüp kelginie, Apaq ocini yènidimu totimay udul ot içige arap taşlandı. Lèkin u, üç–töt edem basa–basmayla, şahane salapette olturan pir–ustazini èli attik teleppuzda tovlıan avazini anlıdi:

— İsen Sopim, bir köñüllük bolu, bir ademge bir işik bolsa yètidu!..

İsen Buğa ustaziniñ bu sözidin uniñ hemme iştin heverdar ikenlikini bilip boldi. Dëmisimu Apak Hociñiñ hemme yerde lalma ittek timişkilap yürüydigan köz–kulaklıri uni kişilerniñ eñ mehpiy sirlirigice heverdar kılıp turatti.

— **(131)** İsen Sopim, öziñizni tutuñ, istiğpar èytiñ!– dëdi Apak Hoca yene şundağ kehrilik avazda,– vaderih, bu pelek geddar⁹⁴⁷, bu dünya oyunçılarniñ oyuniga oğşaydu. U bizni mal–dunyağa aşık kıldı, hotunga aşık kıldı, bendiler şuniñ bilen helek bolup, Hudaniñ muhebbitidin–ışkıdin ayrılıp qalidu emesmu?! Bu nème dëgen korkunçlık, nème dëgen kabahet–he?!..

Apak Hoca bu geplerni İsen Buğa anlisun, dep etey yukiri avazda ciddiyy kıyapette èytti.

Pirniñ sözidin këyin, İsen Buğiniñ herikitide hodukuş, çirayida mendeş alametliri eks etti. U turgan ornida qaqqan kozuktek turup qaldi. Gezeptin çaqnigan közlirini bir hil ténirkaş ve muñ asariti igilidi.

Apak Hociñiñ sürlük avazida şundağ bir ket'iylik, elpazida şundağ bir şiddet, çaqnay turgan közliride şundağ sir bar idiki, İsen Buğa hekiqeten mendep, temtirep qalğanidi. Bayıki taşkın geyret–casariti huddi çekir taşka tegken piçak bisidek arkıga yandi. Uniñ tēni kızip, vücudi ot algāndek boldi, lēkin içide bolsa, cudundek azablık bir yığa öksüytti.

İsen Buğa Aytulun bilen işk–muhebbet toğrisida heçkandağ ehdupeyman tüzüşmigenidi, hetta bir–biriniñ issik nepesliri arilişip ketküdek dericide yēkin olaturup, köñli–köksi kangudek parañlişipmu bakmıganidi. Şundağ turukluk, nemişka muşundağ dehşetlik **(132)** hayat–mamat peytliride, uniñ köz aldida, u kıznıñ tolğan, uyatçan yüzi, ademge haya bilen yer astidin möldürlep qaraydigan kapkara koy közliri şunçilik enik köründi?! Meptun kılguçi bu közler uniñ kelbige kaçan ornişip qalğan bolgiytti?!..

Öz vaktida İsen Buğiniñ kelbide gil–pal peyda bolğan bu yoşurun, aççik muhebbet hazir uniñga şundağ yēkimlik tuyuldiki, goya u bir mesum balıga, çüşide kōrgen periştige, goya yürekni titritidigan muñluk muzikiğa oğşaş, yalkunluk, celpkar ve küçlük sihriy küçke iğe muqeddes bir tuygu içide tuncukup kelivatatti...

⁹⁴⁷ Geddar–hēyliger, mekkar, yalgānçi.

Uniň yüriki bayıki tevrestin yene tohtimidi, emma u allıkaçan kepesge çüşken şirdek yavaşlinip kalğanidi.

Medris karanğu çüşkiçe tohtimay köydi, yağaç öyler tutaş yënip, asmanni kara tütün kaplıdi. Medris asminida ugisiz kalğan kuşlar nege konuşini bilmey, ensiz viçirlişip, uyaqtin–bu yakka uçup yüretti.

Garañlık, hamuşluk içide medriske–payani yok ot dējizi içide asta–asta közidin gayib boluvatқан nurluk ekil kēmisige karap olturğan İsen Buķiniň hıyali aşu is–tüteklerde tumanlışıp, hirelişip ketti. Kızniň paci’elik yosunda gayib boluşı uni kuyaşte, aydek ebediy dep bilidiğan İsen Buķa üçün yalgāndek tuyulatti. Uniň aşu girimsen hıyalida kız goya bir kūni bolmisa bir kūni huddi şivikedridek villida parlap, uniň köz aldida peyda bolidiğāndek kılatti.

Keç kirdi. Etrap karanğulaşkanseri, ot şunçe (133) yalkunluk ve şunçe mudhiş körünüşke başlıdi.

Cahalet piltiside yeķilğan mana şu lava ot bilen bu dunyağa apiride bolģiniğa yüz yillardin aşkan bu meşhur bilim yurti yer–yüzidin izsiz yoķalmakta idi. Bu yoķuluş insanlarniň medeni alaķisini üzüp taşlıdi. Uzun tarihtin bēri davamlaşkan bu alaķidin ķanķiligan evladlar behri alğan ve ķanķiligan istidatlar kamaletke yetkenidi–he!?

4

Apak Hoca hanlık tehtide oturup hakimiyet soriganda, kızıl ton kiyip, altun sevicanni şiltip, sür–heyve bilen padişahlık kılatti. Hanıkalarga bērip sülük teriketdin mesile–merup kılğanda bolsa, bēşiğa kula, uçisiğa işanlık tonini kiyetti.

Bügün keçte, Kōnçi Mehellisidiki “kōnçilik hanıķa” bek canlinip ketti. Bolupmu, katta işan Apak Hociniň bu yerge kelginini aņlığan murit–muħlislar terep–tereptin hanıķağa karap çümülidek lōmşüp kēlivatatti. Keç kūz boluşığa ķarimay, beziler yalaņ ayağ, beziler putliriğa eski kigiz parķilirini yōgivalğanidi. Yene bezibirliri tumşuķini çekmen çapiniñ kōnçikiğe tıķivalģiniçe bir dolisini ēgiz, bir dolisini pes kılıp dügcüp kēletti. Elvette, başķiçirek tūs–ķiyapettiki ademlermu uçraytti. Èsil üstvaş, yēni seripa kiyivalğan bu kişiler maylışaņgu saķal–burutlirini sipap koyup, gūs–gūs dessiginiçe kēletti.

(134) Sirttin gecgisi qorulup, dügcüp kirgen ademge hanıkanın içidiki issik lappide urulatti. Lëkin, bu hararetke sësik ter, isrik ve nişe dutliri qoşulup, ademin könlini aynitidiğan hid–puraqlar arilişip ketkenidi.

Hanıkanın içi guva yoruk idi. Ademler tola sürkülüp gıltañ bolup ketken tamnıñ oyukliridiki cin–çiraqlar sus cimirlap turatti. Biraq, Apağ Hoca olturğan tör tereptiki tamnıñ oyukıǵa qoyulğan yoğan mis çirağdan loqurap köyüvatatti. Hanıkanın hoylisi, çoñ hucrisi ademge liq tolğan bolup, beziler helke boluşup sama salatti. Ular ikki yaña taşlinip, başlırını yuqiri–töven qılıp, zerp bilen sapayi, dap çalğanlırida, sapayi destilirige ütküzülgen, dap gerdişlirige ësilğan sansız uşşaq halkılar carañlap heyvetlik sada hasil qılatı. Hapızlar aliyëşil tuğ–şeddilirini lepilditip, telqin, hökmet ëytatti. Yene beziliri bolsa, çilim tartip, keyp içide nezmiler oquşatti. Uların arisidiki bürkünñ közidek ötkür közlük, yüzliri maymunñ yüzidek tüklük qerisal birsi neyçisige bir gulaç uzunluqta tuç neyçe ulanğan qapaq çiliminin qoşmuşteq mis seyhanisiǵa kök tamakiǵa arılaşturulğan neşini oçumlap sëlip harmaytti. Çilim neyçisi kimnıñ udulıǵa kelse, şu bir kuplet nezme oqup alatti. Her këtım içige tartqanda, çilim süyi “hor–hor” qılıp unıñ nezmisige teñkeş bolatti:

Men kelender şahimen,

(135) Alem maña heyranidur.

Allayey...

Muradimni ber Huda,

Yëtişim uluğ mazar.

Allayey...

Sapayi soqup ëytilivatқан Allahular, beñ tartip okuluvatқан nezme–munacatlar goya mana şu ervahqa aylinip qalğandek körünidiğan terkidunyaçıların hayatlıq peryadi, keyptin bihoş bolğan cahil insan balisiniñ nale–piğani idi. Uların aşıqane avazlırı hanıka gümbizige urulatti, putlırı bolsa zëmin üstide tohtavsız heriketlinetti. Ular şu terikide ağızidiki köpükliri boğçup, ineklırı hãtilişip, es–hoşidin ketküçe telvilik bilen ëytatti, varqıraytti, okuytti, çeketti...

Vicikkine kelgen bir işan sellisini boynıǵa sëlip, ikki qolını tutup, beşini ikki yaqqa tekşi ritim bilen taşlap telqin ëytişqa başlıdı. U dem yığlap, dem okuytti, başqa

sopıların uñğa egişip oquşğa başlıdı, pütün hanıka güldürligen yañraq avazdin tevrep ketti.

Bu ketime Apak Hocımu ular bilen bile okup, bile dessep cerre–samağa çüşüp ketti. Çaç–sağalları ösüp, kiyimlari cul–cul bolup ketken Hıdayi dervişler pir–ustazini egişip özlirini untağan halda okuşğa, sekreşke başlıdı;

Terkidunyalık ibadet meğzidir,

(136) Terkidunyaki Hıdanın peyzidir.

Her neme faniy durur bolğıl yırak,

Ol neme kim bağıydur kıl iştiaq.

Her neme kim nepsi kılsa ihtiyar,

Bolğay ol dergahi hekte şermisar⁹⁴⁸.

...

Hanıkanın içi ısıq bolğaçka, dem sıkılıp, tınık–tınıkça ülgürmeytti, sopı–dervişlerin bir tal tükidin min tal ter aqatti, kiyimlirimu çöp–çöp bolup ketkenidi. Lakin, ular buni sezmeytti, pisent kılmaytti.

Apak Hoca bir meydan samadin keyin, özi üçün alahide raslangan munberge çıktı, u hêli köp ter tökkeçke, hasırap, hömüdep turatti. Bir az demini başkandin keyin, köz aldida yükünüp oltağan sancaq–sancaq murit–muhlisleriğa qarap:

— Cerre–sama nahayiti hasiyetlik iş, sama bendinin hekki kılğan nıdasi,—dêdi özini nahayiti temkin, sirlik tutup,—sama kılivatқан çağda Huda bendilirini çağırıdu, yeni ey bendilirim, silerin kılğan herikitiñlar biznin dergahimizda qobulyetke ôtти, siler hayat turup öldünler, yeni ölümni yad ettiñlar, deydu. Adem mana şundaq sülükke kirse, hanıka, mazarlarda yürüp riyazet çekse, unın orni barganseri aşıdu, Allanın zatığa ulışıdu ve ebediylişıdu, muşu yol bilenla Hudağa **(137)** yekınlaşkili bolıdu...

— Heğ–heğ!—Apak Hocının yenida öre turgan ikki–üçi tenla çurkıraştı,—uluğ hezriti pirimiznin sözliri imami ezemdur, qarashlırı hekiqettur!..

⁹⁴⁸ “Mesnevi Herabati”din.

Apak Hoca emdi öziniñ “İlahi hağan”lıq diniy yolını–kandaqtur aşıklıq yolu, Hudağa yekınlışıq yolu, paklıq yolu, İlahi hekiyet yolu dep şerhleşke, pek et muşu yol bilenla Allaniñ visalığa yetkili bolidiğanlıkıdin beşaret berişke başlidi:

— Herkandaq adem neğme–nava, oyun–külke bilen bolsa, undaq adamlarnıñ dilida Hudaniñ işki tohtaydu. Bu huddi köyüvatқан otқа su çaçkandekla iş. Her kandaq adem ömrini rahat bilen ötküzse, ahiretniñ rahatidin mehrum bolidu. Ömrüni muşekketniñ kemişini bilen aç–zèrinlik deryasında gerq kılivetmisen, Hudaniñ visalığa yetimen dèğiniñ bikar! Herkandaq kişi öyidin, balaçaqısidin, dunyaniñ rahatidin dilini üzüp, yığlap, yurikini kavap kılıp öitse, ahirette rahat–parağette bolidu, Hudaniñ visalığa muyesser bolidu. Herkandaq adem ceñ kılisa, avvila öz nepsi bilen ceñ kılsun, bu neme dègen gep? Bir adem bir yılğıçe soğuk su bilen kuruk nan yeşe, pişkan aş, mezzilik tamaq telep kılmissa–u adem heqni izdeymen deydiken, muşundaq riyazetke sevr kılalmisa, heqni tapalmaydu. Şeyh Coneyd Bağdadi dègen kişi kırık yıllıq ömride soğuk su bilen arpa–tèrikniñ nènini yep, qorsıki toygudek başqa nerse yemey ötkeniken. Coneyd Bağdadi şundaq deptu: “Herkandaq bende cènini kıynisa, **(138)** uniñ rohi berip Allağa nale kılidu, Alla u bendiniñ telep kılğınini beridu. Sopilikniñ yolu şu, şu işni kılmissa, u kişi sopi bolalmaydu.” Berheq, dunyaniñ nazu nemetlirini izdigen adem sopi emes, öz hayatını cebi–capa ve gurubette ta’et–ibadet bilen ötküzgen ve ötküzeleydiğan kişi hekiy sopidur...

Apak Hoca sözdin tohtidi. Tèhi bayıla şavkun–süren bilen güldür–ğalapқа tolğan hanıka hazır cimmide sükütke çömüp, hemminiñ diqqet–ètibari birla Apak Hociğa merkezleşkenidi. Bundaq çağlarda Apak Hocimu minut–sèkuntni bihude ötküzme, pursetni geniymet biletti. Uniñ üstige, bugün uniñ bu çoñ hanıkağa kelişi–hanlıq tehtige olturğandın kèyinki tunci şahane teşripi idi. Şuğa u, öziğe ihtida kılıp olturğan ita’etmen sopi–dervişlerge bir dem Mevlivi Ruminiñ mesnevilirini okup yeşse, bir dem “Maharikul Eşşaki”, “Keşpul Mehcup” katarlıq kitablarnın okup berip, beşi kayğanlarnıñ bezilirini ima işaret bilen, bezilirini şerin–suhen sözler bilen, bezilirini muhebbet arılaş lutf bilen, bezilirini zoq kozğaydiğan ibariler bilen öz yolığa başlaytti.

Apak Hoca neziri tèt, kallisi ötkür, tolğan va’iz idi. U yette yeşidin başlap dadisi Mazar Padişahimdin sopi–işanlıkni öginip, on tèt yaşқа kirgende, dadisiniñ murit–muhlisliri içide yetilgen sopi hem tonulğan va’izlarnın bolup qalğanidi. U

yalğuz dadisidinla emes, anisi Zuleyhâ Bêkimdinmu Erebçe, Parsçe tillarni **(139)** öginip, şu tillarda okuyalaydığan hem yazalaydığan bolğanidi. Uniñ cem'iyet haraktêrlık salahiyiti miladiye 1655–yılı Keşkerde–u emdila yigirme tokkuz yaşka kirgen vaktida, “Aq Taglık” sopılar teripidin “İşan namı” bilen cakarlanganidi. Mana şuniñdin başlap hazirgiçe bolğan yigirme ikki yıldın bəri, Apağ Hoca cay–caylardiki meşcit–hanıkalarda çoñ–kiçik sorunlarda va'izlik kiliş–vez–nesihet êytiş, emrimerup kiliş, hökmet–telkin okuş bilen ötti. Nurgun ellame şa'irlarniñ şe'irliri bilen dana hökümalarıniñ hêkmetliri uniñ diliga yada, tiliga ram idi. Mana şu hıruçlarıniñ tesiri bilen öz söziniñ balagıtini aşuratti.

Apağ Hoca öziniñ udulida olturğan İsen Buğa hêlidin bəri nezer sêlip kêlivatatti. Bûğün İsen Buğa burunkidek şöhlük bilen sekrep samamu salmidi, huş nepes avaz bilen telkinmu êytmedi. Nême üçündür çirayi perişan, közliri oyçan idi. Özi hanıkada bolğan bilen köñli allıkeyerlerde kèzip yürgendek körünetti. Apağ Hociniñ ötkür közliri derhal uniñ yurikidiki carahetni körüvaldi. Bu carahet aşu kündiki otta “Reşidiye Medrisi” bilen bille köyüp ketken Aytulundin qalğan mestane carahet idi.

Apağ Hoca nahayiti ustilik bilen söziniñ têmisini İsen Buğa terepke burap, uniñ köñül carahitige melhem kılmağçı boldi. U kiçik vaktidin tartip özi terbiyiligen bu aq köñül, pidakar muritiniñ rohi cehette özidin yıraqlap kêtisini hâlimaytti.

— **(140)** Sopi şeyhler: Şeri'ette rehnama⁹⁴⁹ eķil bolsa, terikette rehname muhebbettur, dep qaraydu,—dêdi u közlirini pat–pat İsen Buğa terepke tikip,—sopılarniñ heķiketni mehbub, meşuke, özlirini aşık dep ataşliri ene şuniñdin. Her birinlardin meħpiy qalmıgayki, aşık Allaniñ meşukidur, ol kişı terkidunya bolmıguçe aşık visaliga yêtelmeydu. Danişmenler neķil kılidulerki, Hıdayita'ala muhebbetni yaratti, u uzak yıllar ğurubet meydanida bıqarar bolup nale kılatti. Miñ yıldın kèyin muhebbet Hıdayağa dêdi:

“İ Hıdaya, barlık meħluķat, mevcudatni yarattıñ ve her birige bir orun–bir vetenni peyda kıldıñ. İ padişahim, mênin vetinim nede?” Hıtab keldiki, “i muhebbet, Allaniñ şevķi gevhirige sedep bolğan bir dil körseñ, nediki mênin muhebbitim oti bilen köygen baĝrı kavapni körseñ, sênin vetininiñ şudur!” muhebbet dêdi: “İ perverdigara, sênin bendiliriñ bizniñ neştirimizniñ zehmige taķet keltürelmeydu!”

⁹⁴⁹ Rehnama–yol kôrsetküçi, ögetküçi.

hitab keldiki: “İ muhebbet, bizniñ şundağ dostlirimiz barki, yette asmandek gem–
kayğu kelsimu, bizniñ dergahimizdin yüz kayturmaydu. Sen öz vetiniñni al, her
kimge işki miqdarda şarab içür!”

Neñil kılıdülerki, Adem eleyhissalamni işkka eşilğanlıķı üçün bihiştin qoğlap
çıkarğan. Biliş kerekki, işk malamet cayı, hergizmu salamatlık orni emes! Şuniñ
üçün şa’ırlar:

(141) İ işk yolidiki adem malamet yükini tartkıl,

Ve yaki ketkil salamat, işkniñ yolini qoyğıl!

dep bikar éytmiğan. Şu vecidin, sopi–dervişlerniñ haton almiķi durus emes. Haton
kişi çepyandin törelgen, uniñdin better adimi şeytan yoqtur. Kimki bu şeytanga
yoluksa, köñli ala boladur! Hezriti İşan Hoca éytқанlerki, kişi bu yolda mēñiş istiki
bolsa, köñlige öyliniş hıyali kirip teşvişke salsa, istigpar éytiş lazim. Uniñ bilen
tosalmisa, ayallardın yırağ cayğa kētiş kerek. Uniñ bilenmu bolmisa, roza tutup,
tamaқni azaytişni davam kiliş, şehvetni bēsiş davalirini kiliş lazim. Buniñ bilenmu
yokalmisa, gürüstan etraplirini ayliniş, ölüklerdin ibret ēliş, uluğlar ervahidin himmet
telep kiliş lazim. Yene uluğlar éytқanki, öyliniş–peket peygamber ve evliyalarga
mensupturki, ular bu seveb bilen Hudadin gapil bolup, avam naska layiqlişidu, buniñ
bilen hayvanliқ mertivisini toluқlaydu. Emma, teriқet talipi bolğan ortidiki tayifege
heқ subhane yadi bilen içidin çıққан bir nepes miñ perzenttin yahşıraқtur. Çünki,
buniñda miñ payda, uniñda miñ ziyan mevcut!..

Apaқ Hoca eñ ahirida: “Ğarayibat dēñiziga çümülüp, ilham durdaniliri
süzgeysiler!” dep sözidin tohtidi.

Vez–nesihetni tola sözlep ketkeçke, uniñ cavğayliridin köpük çaçrap, közlirimu
yaşañgirap ketkenidi.

U sözdin tohtışı bilen top içide mişildap, öksüp **(142)** yigligan avazlar, “Pirim
razi Huda razi”, “Behtimizge yaşığayla kutbil eқtabi pirim” dēgen medhiylik nidalar
kötürülüp, haniқani yene bir kētim kaynaқ, gujgun sorunga aylanduruvetti.

Apaқ Hoca qoynidin hal reñ yipek yağliқni ēlip, deslep aғzini, közini, andin
yüz ve boyunliridiki terlirini sürtti. Şu ariliқта İsen Buқığa yene bir kētim sepsaldi,
emrimeruplar uniñga çoңқur tesir kılğandek körünetti, u bayıқidek hıyalğa yetip,

mükçiyip emes, emdi həli rohlınıp, pir–ustazığa ilticalıq nezer bilen möldürlep qarap olturatti.

U Apak Hociğa qarap olturup, ihtiyarsız özini buniñdin on yıl burun, hendek kölbəşidiki haniçada bu zatni tunci kətim körgen çağdiki işlarni eslep ketti...

U çağda İsen Buğa tēhi iş uqmaydığan on ikki yaşlıq sebiy bala idi. Miladiye 1668–yılı Keşker na’ibi Yolvashan atisi Abdulla Handin Se’idiye Handanlığının hakimiyyitini tartip əlip tehtke olturganda, özini işençilik muriti han–padişah bolğanlığını körgen Hidayitulla İşan derhal Keşkerdin Yekenge kəlip, qatlammu katlam murit toplaşqa başlıdı. Uniñ pa’aliyiti tēz, ravan hem oñuşluq boldi. Yēnidin nurgun haniqalar sēlinip, murit–muhlislarniñ turmuşı canlinip ketti.

Şu çağda, İsen Buğiniñ dadisi Yunus Tamçı katta dastıhan bilen oğlını yētilep Hidayitulla İşanniñ huzurığa kelgende, Hidayitulla İşan caynamaz üstide olturup şundak dēgenidi:

— **(143)** Sen teriket yolığa kirmekçisen, oğlum. Kelbiñ kuliği hoşyar bolsunki, teriket yoli ēgir ve muşekketliktur. Bizniñ yolimiz–ışk, ri’aye ve iman yoli. Muqeddes ekidilerge ri’aye kilişqa kurbitiñ yētermikin?!

Sür bēsip, temirep qalğan İsen Buğa tonra başkan kiçikkine muştumi bilen burnini ērtti ve boğuk avaz bilen aranla:

— Yētidu,—dēdi.

Baliniñ cavabi Hidayitulla İşanni huşal kildi, uniñ özi kiçik bolsimu, yüriki, geyriti çondek körünetti. Şu çağda haniçada mundaq bir iş yüz berdi, yēnidin murit bolğan ikki yigit susluq, hanvaqtılık kılğanmu kandaq, Hidayitulla İşan yēnidiki çaparlırığa zerde bilen varķiridi:

— Bu ikki ğapil bendiniñ dilidiki gumrahlıq kulupini çıķip taşlañlar!

Sopılar yeñlirini şümeyleşti, ikki yigitni çōridep helķığa ēlišti ve avazlirini ritimğa, putlirini samağa keltürüp, oķuşqa, sekreşke başlıdı:

Aķirettin kıl tilek,

Hum Allahum,

Faniy dunya ne kerek,

Hum Allahum,

Hemmdin bek evzili,

Hum Allahum,

Ĥanıka özre tünek,

(144) Hum Allahum...

İsen Buğa bu işlarga kızıkıp, heyran bolup qarap qaldı. Hidayitulla İşan unıñ yelkısidin asta bésip turup:

— Oltur, balam, oltur,—dédi unıñ çëçen közlirige, sağlam bestige zoqlinip qarap,—Ĥuda insavıñni bériptu. Teriket yolida aşık bolğanda hekte alla cimi cennetniñ işikini êçip béridu. Bu alemde biz bilen bille bolsañ, kêçeyu kündüz hemdusana êytsañ, pir—ustazıñniñ pëshini çin tutsañ, u alemde hör—perilerdin hotunluk bolisen. Rast êytivatimen, u dunya zahidlerniñ, kimniñ ekide—ihlasi köp bolsa, şunıñ döliti ziyade bolidu,—andin u İsen Buğiniñ dadisi Yunus Tamçığa qarap devam kıldı, —bu alemde kaçne şükranе, kaçne ğurbet ötken ademniñ imani kamil, u alemliki şunçe halavetlik bolidu. Alla ehli teriketçilerge bu yolni ata kılip, şapa’et qolini sungan...

Mana şu künden başlap, İsen Buğa ĥanıkada—Hidayitulla İşan ve unıñ ĥas muhlisleridin telim êlip yürgen çağlırida, panıy dunyanıñ lezzitidin vaz kêçip, peket u dunyanıla oylaydığan, kiyimliri cul—cul bu sopi—dervişlerge heves kılip qaldı.

Bir burda kıttık nan, bir həcir dağ suğa qana’etlinip, koçımu koça “Allahum”ni oqup yürüydiğan bu Ĥudayi aşıklar unıñ közige periştidek köründi. Emma, kèyinçe bildiki, kündüzi başlırığa kula, uçısığa cul—cul bolup ketken cende kiyip, bazar—restilerde işikmu (145) işik dokurup yürüydiğan bu gadaylar namazşam bilen ĥanıkağa kıaytıp kèlipla tamamen başkıçe iş köridiken. Qarañgu, tar ĥanıkada neşe puraklırı buhsup, kara çögün, kıumğanlar paraqlap kıaynap kètidiken. Beziler köknar yançisa, beziler meynet bolup ketken belvağlırını yeşip, keyp dorilirini çıkırışidiken. Kèyin ğeyvet—şikayet, keyib—sapa, gahida uruş—macıra başlinip kètidiken...

Bu kılmışlarga heyran bolğan İsen Buğa deslep bu yerdin kêçip ketmekçimu boldi. Biraq, kèyinçe “Belkim bumu Allanıñ bir sinikidur” degen oyğa kèlip özige teselli berdi ve ĥanıkanıñ eñ ĥilvet yerige kirivèlip teriket bilen meşgul boldi...

Ay yıllarnıñ ötüşi bilen Hidayitulla İşan İsen Buğiniñ pak, sebiy kelbidin çoñqur orun elişka başlıdi. İsen Buğa unıñğa çoqundi, ihtida kıldı. Unıñ neziride, Hidayitulla İşan büyük zat, özi bolsa, unıñ tapini astidiki bir cümüle idi. Şuğa u,

ezeldin uniŋğa tik ƣarap baƣƣan emes, uniŋ aƣzidin ƣıƣƣan horumu uniŋ üčün muƣeddes idi.

Yeşiniŋ ulƣiyişigä eƣişip, umu başƣa murit–muhlislarga oħşaş, teƣvadarlıƣnı vayigä yetküzdi. Pütün teriket yolını toluƣ ada ƣılmıƣuče hepte–ayları ta’et–ibadet rozi niyaz bilen yalƣuz–tenhalıƣta ötküzdi. Lêkin u, bezi aşık muhlislardek undaƣ ciddiy, esebiy emes, belki tebi’iy hem ƣatircem idi.

On yıl–huddi bahar turniliridek tizilip ötken on yıl İsen Buƣınıŋ hayatıda nurgun özgirişlerni ƣılƣan bolsimu, lêkin uniŋ pir ustazigä bolƣan eƣide–etikadida **(146)** hečƣandaƣ özgiriş bolmıƣanıdı. Peƣet yêkindiki ikki iş uniŋ rohiy dünyasında tuyuƣsız bir silkiniş peyda ƣılıp ötti. Buniŋ biri, şeer hakimi Heyderbegniŋ tügmen bêşidiki paci’elik ölümi idi. U şı çaƣda, yürikiniŋ ƣıdaşlıƣ bêrelmey azablanƣanlıƣını hês ƣıldı. Çünki, Heyder Beg uniŋ a’ilisiniŋ şepketçisi idi. Dadisini şı adem yıraƣ İşƣul yezisidin şeerge yôtkep kêlip, öy–makan bergen ve uniŋ tamçılıƣ, nekƣaşlıƣ hüniriniŋ yıraƣ–yêkingä tarılıp, nam ƣıkiriş üčün, evzel şara’it yarıtıp bergeniği. Mana şı adem uniŋ köz aldıda yüriki suƣurulup, paci’elik öltürüldi. U bundaƣ ƣebih, mudhiş ölümni zadıla körüp baƣmıƣanıdı. Şı çaƣda u, aƣzidin dur–göher yaƣdurup sözleydiƣan pir–ustaziniŋ aşundaƣ baƣrı taşlıƣığa heyran bolup, köŋlide bir ƣıl guman ve tevriniş peyda bolƣanıdı...

İkkinçisi, şunče pak, şunče mulayim bigunah ƣız Aytulunniŋ otta köyüp ölüşi idi. Buniŋğa u rasttınla berdaşlıƣ bêrelmide. Ƙız otta emes, goya uniŋ yürikide köyüvatƣandek azablandı. Ƙutƣuzuvêlišƣa ƣurbi yêtidigä turup ƣutƣuzalmide, ƣızniŋ ot içidiki azablıƣ nale–pıƣanlirini aŋlap turupmu, uniŋ derdige hemdem bolalmide! Eksice pir–ustazi otta köyüvatƣanlarınıŋ nale–zarını aŋlap, ƣuşallıƣta kêrilip olturatti...

Mana şı çaƣda, u özi ƣoƣunƣan bu zatniŋ şunče birehim, ƣısaşƣor ademlikige heyran bolup, köŋlidiki guman ve tevrinişler têhimu küçeygenide...

Lêkin, işlar ötüp ketkendin kênin, İsen Buƣa **(147)** köŋlide peyda bolƣan bundaƣ gumani ƣıyallardin ƣorƣup ketti. Hidayitulladek muƣeddes zatƣa–özi ƣoƣunƣan, etikad ƣılƣan pir–evliyaga şek keltürüp, gumanlanƣanlıƣıdın ƣorƣup, derhal yüzini ƣıblige–Mekke Mukerrem terepke burap, tizlinip, alƣınıni yüzige yêyip, tova–tezerru êytip, üç reket namaz oƣudı. Del muşu ustazi bir ƣaƣlarda:

Mubada, könlide Allaniñ lutfi–şapa’itige guman peyda bolup qalsa, şundaq kiliş kerek, dep ögetkenidi, biraq u, bunıñliq bilen yene teltöküs aram tapalmidi, kelbini besip turğan murekkep, sirlik hıyallar yene bezide uni bi’aram kılıp qoyatti...

İsen Buqa Apağ Hociniñ “Pir degen peygemberge oğşaş, murit peygemberniñ ümmitige oğşaş...” degen yañraq sözi kılıkığa kiriş bilen hıyal ve eslimilerdin tohtidi. Apağ Hoca sözlevatatti, söz arisida beziler uniñdin so’allarni sorap, mesile–merupni evcige kötürgenidi.

Hanıkadiki söhbet, tevreş héli vaqıtkiçe tohtimidi. Kımmetlik deñikiler ene şundaq cehri–sama, emrimerup, mes–eleslik içide ötti. Keçniñ gugum qarañguluqi bara–bara şeherni kепенlevatqandek orap kelmekte idi.

5

Apağ Hoca hanliq tehtide olturganniñ oninçi küni pütkül Keşkeriye teveside mundaq bir yarliqni elan kildi:

(148) “Barliq hatib–muderris, imam–mutvelli ve carupkeşler agah hem hazir boluñlarki, qoluñlardiki medris, meşcit, tavap–ziyarethanıları muşu buyruqqa emel kılıp, cimi töliye–höccetliri bilen bizniñ sopi–saluklirimizge tapşurup berıñlar! Ular bu caylarni hanıka, emdan, işk kölbiliri kılıdu. Silermu namiziñlarni oqusañla boliveridu. Kimki buyruqqa hilapliq kılsa, sazayi kılınıdu, mal–mülki musadire kilişka buyrulidu!”

Han yarliqini bir neççe çoñ şeyh–sopılar azna künidiki cüme namazlirida, bazar künidiki reste–guzerlerde sür–heyvet bilen yetküzüştı ve ahirida:

— Huda öz kalamida keltürüptilerki: Padişahlar Hudaniñ sayisi, dep. Şuña, padişahniñ her bir buyruğı perz eynidur!–dep qoşup qoyuştı.

Lekin, yarliq kaçne kattıq, yetküzüş kaçne sür–heyvetlik bolsun, yenila avam helkniñ kelbige yaqmidi. Buluñ–puçqaqlarda naraziliq, gulgula sadaliri kötürüldi. Lekın, hemme yerni vabadek kaplap ketken qan humar sopi–dervişlerniñ yoşurun öltürüş, tuyuksız uryıktliridin kattıq yürek’aldi bolup ketken biçare helk yenila köñlidikini sirtka çiqıralmay, derdini içige yutatti. Demisimu, Apağ Hoca bilen Cuñgarlar tikligen bu hakimiyet avam helkniñ cismi üstide qarar tapqan zoravan hakimiyet bolgaçqa, u avam helkniñ kelbini öziğe qaritalmıganidi. Şuña, şeherdin yezigiçe, zerdardin gadaygiçe ağızida mahtıgan bilen dilida qarğaytti, közi külüp

turgan bilen yuriki yiglaytti. Ular bu togrida ima-işare bilenla sözlişetti, korkuş, vehime paytehtni huddi zeherlik **(149)** tumandek oruvalganidi. Han yarliki nahayiti tezla öz kücini körsetti, sopi-dervişler terep-tereptin tevrep kèlip, mesçit, medrislerni hanika, emdan ve işk köliblirige aylanduruvetti. Ular kèçe-kündüz u yerde cehri sama sèlip, kigiz-borilarni yırttı, neşe çekip, abi havani bulgıdi, tünek kılup, hemme yerni bèzep kılivetti. İmam-mezinler namaz okuydigan çağlarda, ular dessep-çeylep, nicasetke tolduruvetken mesçitlerni öz kolliri bilen tazılap çıkatti...

Bundağ horluk bilen zoravanlıkka çidimigan cama'et aħır Yekendiki çoñ cama'enin imami Barat Elemge erz-şikayet kıldı:

— Bu yurt neme bolup ketti, Barat Elem?—dèdi bir ölima zarlinip,—nege barsağ yorukluk çüşken bir gèriç yer yok. Hemme yer karañguluk, zorluk, horluk bilen tolğan! İ Huda, biz sèniñ aldında neme gunah kılğan bolgiyduq?! Özüñge ibadet kılidigan birer pakiz, hatircem yernimu bizge rava körmidimmi?!.. —Andin u Barat Elemge iltica kıldı, —özliri yurtniñ çoñi, şeri'et pèşivasi, Apağ Hociniñ aldiga kirip, töt ègiz gep kılup koysila, umu Musulman bendisi bolgandikin geplerini anla, gep kilmisağ, Huda aldida gunahkar bolup kalidigandek turimiz.

— Şu emesmu,—dep loğma saldı yene bir mehelle mesçitniñ imami,— bu ecüz—Mecusiler muqeddes ibadethanilirimizni harab kilişivatidu, muqeddes kitablırimizni ayağ asti kilişivatidu, buniñga kandağmu teket kılup turgili bolidu!? Allağa kılidigan ibadetnimu aramhuda **(150)** kılalmisağ, neme tartkuluk bu! Eħmek padişah bolsa, inekni koşka kètip, buğini ussulga salidu, dègen rast oħşaydu...

— Him... Hep şük,—dep töt teripige hudüksirep karidi kasip siyağ namazhan,—teksir, pehes bolğayla, hazır hemme yerde köz-kulağ bar, giñ kılğan avazmu ordiga yetmey kalmaydu.

— Yetse yetmemdu,—dèdi hèliki imam hènemidin yanmaydigan turgün bir kıyapette,—emdi şu issik cènimizdin başka hèneme kalmidi, alsa şuni alar.

Barat Elem hèli uzak oylanğandin kèyin:

— Apağ Hoca bilen körüşkeniñ paydisi bolarmu?—dèdi arisaldilik bilen,—gèpimizni ilik alsıgu yahşı, bolmisa özimizni osal kılivalarmizmikin dep ensireymen.

— Undağmu bolmas,—dèyişti birneççeylen tenla,—özliri yurtniñ mötiviri, siliniñ geplirini ilik almisa bolmas...

— Şundağ, zadi bir dèyişmey bolmaydu,—dèdi yene bir—ikkisi Barat Elemge medet bèrip,—bu işta özliri baş bolsila, el bilen bolmağ Alla razılığdur.

Şundağ kılıp, Barat Elem bilen yene birneçceylen vekil bolup, Apağ Hoca bilen körüşmekçi boldi. Lèkin, ordığa kirip u zat bilen körüşüş ançe oñayğa çüşmide. Arığa koymağçi bolğan orda mulazimetçiliridin birsi:

— Men pirimdin kòrkimen, eger uniğ gezipi tutidigan bolsa, hava güldürlep, pütün etrapta çekin **(151)** çağıdu,—dep vasitiçi boluştin baş tarttı.

Ular küte—küte ahiri bugün Apağ Hociniğ ordidin sirtğa çıkıdiganlığını tın—tıñlap uqup, orda işiki aldida uni saklıdi. Dègendek keç pèşin vakti bilen Apağ Hoca yoğan Erep ètini minip ordidin çıktı. Oynaqlap turğan çılan toruğ aygırniğ boynidiki kümüş ömüldurugi kuyaş nurida yal—yul kılıp çaqnaytti, iger tokumliriğa bolsa, herhil ünçe—mervayitlardin köz koyulğanidi. At üstide şahane sür—heyve bilen gadiyip olturğan Apağ Hoca çörisige kalotundin kıyağ çıkargan kimğab ton kiyip, bèlige tumarçe enberdan èsilğan altun kemer bağlığanidi. Atni Keşmir rehtidin çipar ton kiygen, çoğça sağal kèrisal bir sopi yètilivalğanidi. Apağ Hociniğ keynide atlık ve piyade bolup yigirmidin artuğ sopi—derviş sokuldap kèlivatatti.

Apağ Hoca orda dervazisidin çıkışığa Barat Elem aldığa kèlip tezim kıldı ve:

— İşanem, özlirige ikki ègiz gèpimiz bar idi, ordığa kırışke nèsip bolmay muşu yerde aldilirini tosup bi’edeplik kılduğ,—dep bèşini töven egdi.

Apağ Hoca na’ilac tohtıdi, lèkin közliridin gezep, çirayidin muz yağdurup turatti.

— He, nème gep!?!—dèdi u bir hil bizarlık tuyğusi bilen.

Barat Elem yene şundağ sipayılık ve kemterlik bilen asta sözleşke başlıdi:

— Hezritim, bendini sa’adetke yetküzidigan ta’et—ibadetlerniğ hilliri köp, emma bularniğ barlığı ikkila **(152)** nersige cemlinidu: Biri, Allaniğ emrige tezim kiliş; yene biri, Hudaniğ bendilirige şepket kiliştin ibaret. şu vecidin biz huzurliriğa muqeddes ibadethanilirimizni hanıkağa özgertmey, burunğı pèti saklap kèliş toğrisida iltimas kılıp kelduğ, mesçit, medrislerni hanıka kiliş durus bolmas...

— Nème?!—Apağ Hociniğ teri türölüp, avazi kopallaştı,—hey azğun mollılar, senler nèmini bilişisen?! Şeri’et dègen babamız Muhammed eleyhissalamniğ tüzgen yoli, teriket bolsa, Allata’alaniğ emri tursa, buniğğa hilaplık kılıp, munkir boluşmağçimu

sen? Senler künde beş mertibe namaz okuşisen, uniñ buyağı mesçit bikar turup kèlip Allağa erz kılıdu. Bizniñ yaranlırimiz bolsa zikri, reķis–sama kılıdu, şuniñ bilen bu cayğa Allata’alanıñ mala’ikliri çüşidu, kutbul eķtab, ricalulgeybiler⁹⁵⁰ hazir bolidu. Mesçitniñ orni taki tehti esrağıçe Alladin razi bolidu. Senler sellini yoğan yөгep, gepni çoñ kılğan bilen, muşunçilik Hıdayı işlarnimu bilişmeysen!

Barat Elemniñ ervahi uçtı, u özini şunçe temkin tutup turuşķa tirişsimu, lèkin Apak Hociniñ bayıķı sözliri uniñ oğisini kaynitip, vicdanini azablidi. Mubada, Apak Hoca Barat Elemniñ şeķsiyitige tøgidiğan herķandaķ gepni kılğan bolsa, belkim u bunçilik gezeplinip ketmey, özini tutuvalğan bolatti, lèkin uniñ hazırķı **(153)** gepliri Allaniñ, Qur’anniñ hökmidin yıraķlap ketken kupurane gepler bolğaçķa, u zadila taķet kılıp turalmidi:

— İşanem,—dèdi umu otturidiki perdişepni kayrip,—Huda eñ ègiz erşiniñ üstide, biz uniñ keħridiki bulutlarnimu körelmeymiz. Biz peķet uniñ eķidiliri arķilikla uni bilimiz, uni tonuymiz. Uniñ eķidiliri bizge uluğ Qur’an Kerim arķilik yetken. Qur’an Kerimde, Musulman bendisiniñ yalğan–yavidaķ sözlişı taķtıķ men’i kılınıdu. Rohimizni yalğan illettin koğdaş–eñ çoñ eħlaķı vezipilirimizdur. Peyğembirimiz “Bir kètim yalğan sözligen üç kètim lenetke munasip bolidu” dègen!..

Apak Hociniñ aķ sèriķ, köpcigen yüzi tèħimu èsilip alapasak bolup ketti. Közliri gezeptin çekçiyip, türülgen қаpaқlırı ottura kıldek pultiyip çıķtı. Açıķtıñ ağıķa gepmu kelmey, “Azğunlar...Ėapıllar...Pasıķlar...” dèginiçe çıçañşıp, atniñ tizginini ègiz–pes tarttı, at uyaķ–buyaķķa қаpaқıp, Barat Elemge yeķinlaştı ve tumşuķı tøgip kètip Barat Elemniñ beşidiki sellini yerge çüşürüvetti. Şu halettimu Apak Hoca ètiniñ tizginini tartmidi. Atniñ ağızidin buķğup çıķķan mağzap–şalılar Barat Elemniñ sidam beşini bulğivetti. Barat Elem taķtıķ ĥorluk içide özige qarap қаpaқıp, diveylep turğan attin sel nèri yıraķlaştı. Uniñ bilen bille kelgen hemrahlirimu iza–elemdin yıǵlıgudek boluştı. Ular Barat Elemniñ topıķa milinip yatķan çuvuķ sellisini yerdin èlip, put–koli titrep **(154)** öre turuşķa macali қalmıған Barat Elemni koltuķidin yölivaldi. Apak Hoca “şikayetçiler”niñ mundaķ külkilik halğa çüşüp қalğan biçare haletliridin kōñli teskin tèpip miyıkıda küldi–de, ètini dèvitip yürüp ketti. Barat Elem bilen uniñ hemrahliri at bilen sopi–dervişler tozutķan қoyuқ қаң–tozan arisida қалdı.

X

X

X

⁹⁵⁰ Ricalulgeybiler–ğayib kişiler, közge kōrünmeydiğan kişiler.

Apak Hoca huzurida töt yüzdin artuk sopi hemişe oyğak, permanberdar halette turatti. Ular kège-kündüz pir-ustazidin ayrılmaytti. Bu zahiri ve batini ilimlerde kamil “karametlik sopilar” Hezriti İşannın menzur ve mekbulı deyletti.

Apak Hoca gezeplik, micezi çus, aççıki ziyade adem idi. Eger u birer kişige gezep kılıp aççıklap karap koysa, bu karametlik sopilar bir aħşamda bėrip, u kişini bu dunyadin ciminde uzitip koyatti.

Bėgünmu ħuddi şundağ bir kège boldi. Hemme yerni meyüslük, elengülük kaplıvalğanıdı. Asmandiki yultuzlarmu ħelila sağıp çüşidigandek sus cimirlaytti.

Ĥuptendin yėnip ħeli vağıtlar ötken bolsimu, Ravağköl Mehellisidiki dervazisi koşkanat, yasidağ bir imaretin çirağıliri tēhi öçmigenidi. Üsti vasa cüp, asti tahtaylık meħmanħaninin pencirisidin hoylığa ħire yoruk çüşüp turatti. Meħmanħaninin törige raslangan töşekte Barat Elem sozulup yatatti. U Apak Hoca bilen bolğan **(155)** aşu künki uçrıışta derd çekip ketkeçke, tünügündin bėri orun tutup yėtip kalğanıdı. Unın yėnida aşu künki hemrahliridin bir imam bilen bir mezin kıra’et kılıp olturatti. Ular baya ĥuptendin yėnip, uni yoğlap kelgenidi. Barat Elemnin baş teripige koyulğan şamdanda bir cüp şam pilildap yėnip turatti. İmam bilen mezin Kıur’anga karimastin közlrini yėrim yumup, ikki terepke taşlangan halda sürilerni yadka okuvatatti. Barat Elemnin ayağ teripide on sekkiz-yigirme yaşlardiki ikki şagirt bala unın kėriliğtin göşliri şilikşip kalğan avağ putlrini tutup olturatti. Şu çağda-imam, mezinler hemmini untuğan halda kıra’et kılivatқан, Barat Elem muzikidek ĥuş nepes avazın elleylişi bilen ileñ-selen uykuğa ketken, ikki şagirt balinimu tatlık ügdek başkan aşu gepletlik minutta, tuyuksızla meħmanħaninin işiki tarağlap eçilip, öyge yüz-közini niğablivalğan alte adem bėsip kirdi. Barat Elem işiknin kattık eçilişidin çöçüp közini açtı, ikki meħman kıra’et kılivatқан ağızlrini açқанçe ĥayvėkip turup kėlişti, ħeliği ikki şagirt bala bolsa, kørğkinidin bedinige titrek olaşti. Bėsip kirgen niğablı kişilernin kollirida palta, ĥencer ve piçak bar idi. Ular bir eğızmu gep kılmidi, bir-biri bilenmu sözleşmidi. Kirgen pėti ĥuddi toşқанı başkan karçığidek, öydikilernin üstige taşlinip, bezilirini palta bilen, bezilirini ĥencer bilen ve bezilirini piçak bilen birdemde şehit kılıp boldi. Meħmanħana kan içide kaldı, öltürölgen beş ademin **(156)** kėsilgen, üzölgen, micilğan tenliri bir-birige arılışip, be’eyni ĥam talaş kılingan göşke oğşap kalğanıdı. Katıllar uların üstige meħmanħanidiki yotқан-körpe ve zilça-gilemlerni taşlıdı, kol ve koraliridiki kan dağılrini bolsa ap’ağ yipek

dêrize perdilirige sürtüp, aytiş n işik terepke madi. şu ağda, bir callatn an tolđan közliri tosattin tekidiki kitablara şp aldı. Mhmanġanidin ayvanga ıkıdığan işikn üstidiki mhrabsiman tekige tizilđan bu kitablara zerrie topa onmığanidi. Bu kitablarn kök, srik, ızıl ġurum ve em maviliri ırağ şolisida regare culalinip, ġuddi hesen–ġsendek yaysiman körünetti. Bu kitablar Nizami Gencivi, Abduraġman Cami, Neva’iy, ġsrav Dhlivi, Farabi, Ysp ġas Hacip atarlığlarn Ereb, Paris ve ağatay yzıkıdiki şahane eserliri idi.

atillar kitablarnı tekidin tartıp siyrip şrdi ve mavilirini paltida anap, varağlirini piağta ksip, mhmanġanini kitab iyindiliriğa toşkuzuvetti, eğil durdaniliriğa tolđan sehipiler bayığı limalarn pak anliri bilen arilişip, ırağ nurida goya cahalet üstidin şıkayet ılđandek yaltırap, parkırap turatti.

Etisi bu şm ġever pütün şeherge ġrride taraldi. Ĥelđ đezeplendi, hemme yerni hazıdarlığ, narazılığ ve hesret–nadamet aplap ketti. Lkin, Apağ Ĥociniđ herđaysi ğ meşitlerge, adem kp bazar–restilerge oyđan aparmenliri ıle tep tartmastin:

– Krdğlarmu, bizn pir–maşayığlirimizn karamiti **(157)** nahayiti tz, bğn ke Ĥudaniđ periştiliri asmandin şp, cahil alimlarnı ltrvtiptu!.. Mana bu–pir evliyarimizn teġsiratiđa ketken tuz kor, azđunlarn ağıviti! Ĥocam Apağ du’ayı bent ilivetken adem tağla mehşerde mana şundağ süriti mubeddel opidu, đunahi yeđđilliri telve, kaski bolup ktidu!..

Mařayıġı mayan keşfupi–kerametha bisyar tize st,

İn şb aġır bisyar alimanraze betebkşte st⁹⁵¹

dyişip heyve–tehdit bilen ġelđn đezipini bsiřķa, ağzini tiřķe urundi.

(158) yettini bab

Altun Teġt stidiki Birdemlik Aığ Ĥıyal

1

Apağ Ĥociniđ İsma’ilġanni darđa asmisa yaki cadoğa basmisa zadila derdi ığmaytti. Lkin, u hazırđie mana şu meķsitige ytelmey tit–tit bolup yretti.

⁹⁵¹ Bizn evliyalirimizn karamiti nahayiti ittik, bir đezep ılmağ bilen bğn ke nurđun mollılarnı ltrptu.”

İsma'ilhannın Aqsaraynın astidiki zindanda kıynilivatқан mehkum cénini Ğaldan saklap kélivatatti.

İsma'ilhannın teǵdiri toǵrisida, her ikkisiniń öz aldığa soǵuvatқан hêsab-çoti bar idi.

Apaq Hoca unıń özidin tartıp pütün uruq-evladıǵıçe qurutuvetışni oylaytti. Şundaq kılmisa, öz yénida yoşurun apet saklinip, haman bir künü unıń tehti-behti tehditike uçraytti. Ğaldan bolsa, uni öz dergahida tutkunluқта saklap, Apaq Hoca katarlıqlarınń özige menǵu baǵlinip, baştın-aħır sadıq ǵalça bolup işlişi üçün, tirik karançuk kılmakçidi. “Bu hekniń her ikkilisi bizniń tayıpidin emes, emma bir-birige eşeddiy **(159)** düşmen!–dep oylaytti Ğaldan kényinki işlar üstide baş katurup,–Saǵan noyanni özgermeydu, dep kim éytalaydu? Eger şundaq sadaǵetsizlikler bolup kalsa, u çağda İsma'ilhan bizge taza eskatidu. İkki karçıǵa soǵuşsa, ovçıǵa payda emesmu?!...” Ğaldan ene şundaq ğıyallar bilen İsma'ilhanni özi bilen bille İlbalıqqa élip ketiş kararıǵa kelgenidi. Emma, Apaq Hocimu uni óltürüp, neslini qurutuş niyitidin yanmıǵanıdi. Şuǵa, bugün Ğaldan bilen aħırkı ketim körüşüp, öz meksitini éniş éytiş üçün unıń yénıǵa kirdi.

Ğaldan şunçe ésil hucra-saraylarnı taşlap, orda beǵıǵa çedir tiktürüp şu yerde turuvatқанıdi. Güllük kigiz-tikmetler bilen orulup, üstige toǵkuz burceklik aq tuǵ kadalǵan çidir azade hem heyvetlik idi. Çedirniń yénidiki tövrükte Ğaldannın aq kaşka argımak éti baǵlaǵlık turatti, çedirniń işikide ikki, etrapta yene bir neççe palvan kamet çerikler karavulluq kılıp turuşatti.

Apaq Hoca çedirniń kigiz melenzisini kayırıp içkirige kirdi. Çedirniń kap otturısidiki ateşdanda ürük keslendiliri çaraslap köyuvatatti.

Ğaldan otnıń yénida çokçıyıp, oń tizini kuçaklap, sol ökçisiniń üstide olturatti. Yalkunlap yénivatқан ot şolisida unıń bécirim, küçlük gevdisi, karamtul ǵöşlük yüzi parkiriǵandek éniş ve illik köründi. Çedirniń yérimi dëǵüdek zilça-gilem ve ésil bisatlar bilen toşup ketkenidi. Üstige her ğıl kimmet bahalıq tériler destilengen sanduķı puhta işkel kulup bilen étılgenidi. **(160)** Unıń içide neme barlıkını bilmigen ademmu, bir karapla Keşker ve Yekendiki bulan-talaıda kolǵa çüşürgen altun-kümüş bilen her ğıl bibaha cavahiratlar ikenlikini pemliyeleytti.

Apaq Hoca mulayım ve kızgın salamdin kényin mundaq dedi:

— Bişevketi aliyliriğa iltimasim şuki, tuzkor, munapiqlarnıñ cénini saklap keliş özliridek aqıllarnıñ işi emes! İsmâ'ilhan ve unıñ ceddi–cemeti hayatla bolidiken, bizniñ seltenetimiz hevptin halas bolalmaydu. Şuğa, Se'idiyilerniñ bundağ napak, gumrah nesli–nesebini yiltizidin qomuruvetken hoptur...

— Hezritim, siz yine şu gepni kılıgılı kirdiñizmu?!—dédi Ğaldan uni menşitmigendek teleppuzda, —boldi, bu işta siz bizge ekil ogetmeñ! Hatircem boluñki, men uni hergiz sizniñ huzuriñizda qaldurmaymen, özüm bilen bille Cuñgariyige elip ketip, ölgendinmu better kün körsitimen,—andin u közini heyyarlık bilen oynitip, Apak Hociğa yer tégidin qarap devam kildi,—unıñ ölginidin tirik turğini evzel, hezritim, kim bilidu, künlerniñ biride umu eşketip qalamdu tēhi.

Apak Hociñiñ tuyğun yüriki bu gepniñ astidiki yoşurun menani çüşinip yetti. U emdi bu hekte Ğaldan bilen sözlişiverişiñ bihude avariçilik ikenlikini hēs kildi. Yene davamlıq eytişiverse, hocayininiñ işençisidin mehrum bolup, kütülmigen pişkelliklerge yolukup kelişi mümkün idi. Şuğa, u derdini içige yutup: “Sili neme dēsile şu bolsun, Bişevketi aliyliri!” **(161)** dep pükülüp salam bērip çēdirdin çıqtı.

Apak Hoca keç küz havasida sarğıyip solışışqa başlığan, Cuñgar leşkerliriniñ halığançe buzup–çēçişi ve atlıriniñ tēzeklep pētiğdişi bilen paymal bolup ketken orda bēğida uzun turmayla Aqsarayğa qaytti ve şahinişiñğa kirip, özini altun teht üstige taşlıdı. Unıñ baya Ğaldanniñ aldida içige yutқан aççıki bēsilmay, tēhi hēdep yuqiri örlevatatti. U herқанçe kılıpmu İsmâ'ilhanni öz qoli bilen öltürelmigenlikige ten bergüsi kelmeytti, bu hekte Ğaldan bilen qattıqraq dēyişişke tēhimu pētinalmaytti. İkki tereptin kisip kelgen bu kışmağ uni İsmâ'ilhan toğrisida aççıq ve nadametlik hıyallargā gerq kılıvettti. Hıyaldin hıyal tuğulup, uni buniñdin sekkiz–tokkuz yıl burunki untulğusiz eslimiler qoynığa elip ketti...

2

İsmâ'ilhan hicriye 1080–yılı zulke'de⁹⁵² eyiniñ 11–künü hanlık tehtide olturdi. U Se'idiye sultanliriniñ on ikkinçisi ve eñ ahırkisi idi.

U tehte olturup üçinçi küni, Apak Hoca–Hidayitulla İşan unıñ huzurida peyda boldi.

⁹⁵² Miladiye 1669–yıl 11–ay.

— Ey şehriyari alem,—dep tevezzu bilen salam kıldı u İsmâ’ilhanga,— siz teht-seltenette olturđınız, sizniñ bu teht-seltenetiñizge çin dilimizdin **(162)** mubarekbadlıq kıldurmız. Biz tirikla bolidikenmız, cimi keşpu karamitimizni, étikad—ihlasimizni ve cimi can—terimizni sizniñ seltenetiñizge pida kılimız, hizmetkarlıqni, halal tamaqlıqni orunlaymız...

Hidayitulla İşan hemişe herķandaķ sorunda özini sirlik tutuşķa urunatti, uniñ tebi’itide tekebburluķ, menmenilik çonķur orun alģanıdı. Lėkin, bėğün u yėñi padişah İsmâ’ilhanniñ aldida başķiçe ademege—boyniniñ sönķiki katmiģan huşametguy, nativan bir biçarige aylinip qalģanıdı. Bundaķ medhiye, tevezzu hem tekelluplarnı köp anlap adetlinip ketken İsmâ’ilhan üçün bu söz ve kıliklar ançe ğelite tuyulmıdı, belki Hidayitulla İşandek yuķiri—tövende nami bar katta bir zatniñ yėñi seltenetni mubareklep, yürek sözlirini eytķanlıķıģa köñlide huşal boldı. Şuņa, Hidayitulla İşan yene ikki kündin kėyin, uniñ huzurıģa salamģa kirip:

— Hezriti sultanga kemineniñ iltimasim şuki, özliri ata—babaliridin tartip bizniñ ata—babalirimızģa murit—muħlis bolup kelgen. Mumkin bolsa, bizniñ sopi—salıqlirimızdin üşre—sėlik élinmisa, haşar—alvanlarga tutulmisa, çünki ular namrat, Hudacuy, tekvadar kişiler. Biz hemişe uluģ ħanniñ seltenetiniñ üstün, dölitiniñ ziyade boluşıģa du’a ve telepte bolsaķ... —dep ħolini du’aģa kötürgende, uniñdin tesirlengen İsmâ’ilhan yenģillik bilenla: “Bolidu, işanemniñ değiniçe bolsun!” dep höküm kılivetti. U köñlide “Şunçe çon bir ħanlıķ üçün bu kaçılık iş idi? Uniñ murit—muħlisliridin bac—sėlik **(163)** almay özümģe mayıl kılsam, işendürsem, künlerniñ biride ularmu maģa esķatıdu. Alimadis, seltenetimizniñ beşıģa kün çüşse, leşkiriy küçlerni Hidayitullaniñ ħoli arķılık uniñ murit—muħlisliridin toluķlaymen. Bundaķlar tolimu pidakar, ħunzir kėlidu.” değenlerni oylap, öz hőküminiñ toģrılıķıģa cezm kılģanıdı.

Lėkin, işlarniñ kėyinki tereķķiyati İsmâ’ilhanniñ oyliģinidek undaķ addiy bolmıdı. Bac—sėlik, alvan—yasaķniñ derdidin madari qalmıģan ħelķ yėzidin tartip şehergiçe, puķradin tartip emeldarģiçe Apaķ Ħociģa murit bolup ketti. Hemme yerde ħanıķa, emidan, tünekħana değenler arķa—arķidin ħurulup, pütün şeherni cehri—sama avazliri bilen “Allahu” sadaliri ħaplap ketti.

Şundaķ künlerniñ biride, İsmâ’ilhanniñ kėyin’atısı Hezriti Hüseyin binni Şaha Biddin alemdin ötti. Apaķ Ħoca u zatniñ namizini çüşürüş pursitidin paydilinip,

mèyitniñ ahiretliki üçün miñ kuçaq aqlıq⁹⁵³ teyyar kılışıni buyrudi. İsmâ'ilhan yurt–yurtka adem çapturup tızla teyyar kıldı. Apağ Hoca mèyit namizini çüşürüp bolğandin kèyin, héliki aqlıqlarnıñ hemmisini öz moritliriğa “murit kèpen” kılip öleştürüp berdi. Şu musibettin kèyin, Apağ Hoca muritliriniñ ikki alemlik teverruk belge nişani heyriklik “aqlıq” bolup qaldı. Ular uçısiğa aq libas, bèşiğa aq tekiye kıydı, béliğa aq belbağ bağlaştı, kollirida aq saplıq sapaye, aq reñlik **(164)** tuğ–şeddilerni kütürüşüp be'eyni ervahlardek yürüşti. Ular pir–ustazi Apağ Hociniñ bu hekte yazğan bu şe'irini hanıxamu hanıka, yurtmu yurt oqup yürüp, yığa–zar kılıştı, uni özliriniñ ömürlük tiltumarığa aylanduruvaldı:

İ yarenler köp şarapetlik irur bu aq teki,
Ehli imanğa kıyamette kirektur aq teki.
Gorğa hemrah barsıñız sorimas mala'ikler peket,
Hem kıyamet–ahiretniñ dur yarağı aq teki.
Cennet işikide men şundin tonup alsam seni,
Bille ilitip kirmikimge anda asan aq teki.

Mana şuniñdin başlap, Apağ Hociğa murit bolğan herqandaq adem aq teki kıyıp, hanlıkniñ bac–sèlik, alvan–yasaklıridin halas boldı, hemme işta etibarğa erişti. Hetta, aq teki kıygen lükçek, kımarvaz, cazanihorlarmu cinayet ötküzüp, qazihanılarga çüşüp qalsa, Apağ Hociniñ yukiri qatlamdiki abruyluq sopi–ışanliri teripidin kutkuzulup, şeri'et ehkamliri deqli–teruzğa uçridi...

Apağ Hociniñ yeza–sehralardiki murit–muhlisliri tēgişlik yer, su ve aşlıq bēci tapşurmıgandin sirt, dehqanlarnıñ qolidiki nurgun yer–zemin “Hudayi vehpe” şeklide Apağ Hoca ve uniñ mehellivi ışanliriniñ qoliğa ötüp kētip, hanlıqqa teve yer–zemin bilen yer bici biraqla kemlep ketti.

Bu hektiki melumatlar yurt, şeher–bazarlardin **(165)** toplinip ordığa kelgende, vezir–vuzra, emir–kebirler çöçüp kētişti.

Erkabeg melumatlarni İsmâ'ilhanğa kōrsitip mundaq dēdi:

⁹⁵³ Aqlıq–aq çota, aq hese, aq çekmen, aq caynamaz.

— Şaha, özlirige melum bolğayki, yèza–sehralardiki dèhkanlarniñ hemmisi dèğüdek sopi-derviş boluvèlip, töleşke tègeşlik öşre–sèlikni bəriştin baş tartivatidu. Biz amalsız qaldıq. Hazir Hidayitulla İşanniñ cay–caylardiki aq teki kiygen murit–muhlisliri yetmiş miñdin eşip kèiptu. Ularniñ hemmisi öşre–sèlik tölimeydiganlar. Uniñ üstige, mehellivi sopi–ışan ve şeyhler dèhkanlarniñ qolidiki nurgun yer–zèminni veħpe kılivaptu. Eger iş bundak kètiverse, hanlıkka teve yer–zèmin aziyıp, bac–sèlik tövenlep, orda hezinside aqça qalmaydu, aşlıq saqliri quruğdilip qalidu...

— Aliyliri, bundak başbaştaklıkka tèzrek tedbir qollanmaq zörürdür!– dep Erkabegni kuvvetlidi emir kebir Havazbeg,–eger bundak kètiverse, leşkerniñ teminati tügeydu, alimadis birer iş bolup qalsa, döletke hevp yetişi mumkin...

İsma’ilhan kattık çöçüdi. Dèmisimu, veziyet heterlik haletke bèrip qalğanidi. U yeñgillik bilen kılğan bir ègiz söziniñ bundak ègir aqivetlerni keltüridiganlıkını oylımıganidi. Şu tapta u öziniñ Apak Hoca ustilik bilen qurgan yoşurun qapqanga bilip–bilmey dessep salğanlıkını hès kildi. Hudağa şükri, qapқан tèhi kattık kısmaptu, putni derhal tartiveliş kèrek, bolmisa, **(166)** qapқан barganseri çinip ademni naka kılıp qoyidu...

İsma’ilhan tèzla bir qararğa keldi ve aldida buyruk kütüp turğan emirlerge yarlık berdi:

— Bügündin ètibaren handanlık tevesidiki herkandaq adam puqradarçilik mecburiyitini ada kılıdu. Öşre–sèlik tapşurmıganlarğa caza bèrilsun, qarşilik kılğanlar zindanga taşlansun!

Han yarlık nahayiti tèzla hemme yerge sür–heyve bilen cakarlandi.

Apak Hoca heçkandaq tosalğusız, oñuşluk boluvatқан “deviti İşkiye” pa’aliyiti üçün tuyuksız ecellik zerbe bolğan bu yarlıkni tosuş, heçbolmıganda, yumşitiş meksitide, han bilen körüşüş üçün bir neççe kètim ordıga bargan bolsimu, lèkin orda begliri uni han bilen körüştürmidi, hetta: “Sultanniñ gezipige uçrap qalisız!” dep uni agahlandurdi. Lèkin, bunıñlik bilen Apak Hoca tohtap qalmidi, uniñ beşariti, kutritişi bilen birneççe cayda, hanlıkniñ demçiliri⁹⁵⁴ bilen ökteм sopilar otturisida toқunuşlar boldi.

Bu hever işik ağısi Qasimbeg arkilik hanga yetküzülgende, İsma’ilhan yenila keñ qorsaklık bilen mundaq dèdi:

⁹⁵⁴ Demçi–bac–sèlik yigidiğan dorga.

— Këni körermiz, eger Hidayitulla İşan yenila şeytanniñ nuqtisidin acrimay, şekilik bilen ötse, u çağda bizdimu amal yok, öz şori özige!

İsma'ilhan şu geplerni kılip bir heptidin këyin, **(167)** Apak Hoca toğrisida tēhimu yaman heverlerni aqlidi. Mana şu arilikta, Apak Hoca “deviti İşkiye” aşıkliri içidin “Hudayi gazat” guruppilirini qurup, miladiye 1667–yili Yekende mezhep rekiqliri teripidin zehirlep öltürülgen büzrükvar dadisi Muhemmet Yüsüp–Mazar Padişahimniñ hun devasini kılip kanlık heriket elip bardı. Cay–caylarda yoşurun öltürüş, pëyini kırkış, put–kolini kəsip kardin çıkırış, öy–cay, mal–mülüklerini bulaş ve köydürüş katarlık esebiy heriketler cem'iyetni qalaymıkanlaşturup, helkni vehimige sëlip koydı.

Mana şu çağda, İsma'ilhan Apak Hocini huzurığa çaķirtip oçuk çiraymu açmastin mundaķ dëdi:

— İşanem, siz hergizmu teht üstide namaz oquyimen dep hıyal kılmañ, u halda, yurtni istibdat patķikiğa tıķıp koyisiz. Siz emdi Keşķerge këtıp, atıñizniñ astaniside tinç istikamet kıldıñ. Bu caydin adem yotkimeñ, olimalar bilen çıkışıñ otuñ, macira çıkarmay tinç yürüñ, bolmisa öziñizge hapilik tēpivalisiz. Men bu geplerni öz vaķtida atıñizğa murit bolğanlıkimniñ yüzi üçün kılivatimen...

Bu këtım Apak Hoca ğidin–pidin kılalמידi. Çünki, hannıñ elpazi yaman, söz orami kıattıķ idi. Eger uniñ buyruķığa hilap birer ěgiz gep kılip kıoysa, işniñ yamanga burulup kētişidin korktı. Şuña, “bolidu” depla, hannıñ aldidin çıkıp ketti. Uniñ neziride, Keşķermu uniñğa issik makan idi. Uniñ üstige, dadisiniñ maziri yēnida yürse, uniñ rohi, ervahi uniñğa **(168)** medet bērip turatti.

Şundaķ kılip, Apak Hoca İsma'ilhan belgilep bergen üç kün möhlet içide seper cabduķini kılip, sopi–salukliri bilen hoşlışıp, öziñiñ hemişe yēnida yürüydiğan bir neççe has muhlislerini elip Keşķerge yürüp ketti.

U Yekendin çıkıp, Mekit arkilik ziyaret ve sayahet kılip mañdı. Yolda uniñğa yurt–yurttin bolup nurgun murit–muhlislar kıoşuldı. On beş kün bolğanda, Keşķerge yetip bardı ve atisiniñ serhakida çoñ bir haniķa sëlip, öz işiğa meşgul boldı...

Künler, heptiler huddi bahar turniliridek tizilip ötüşke başlıdi. Apak Hoca bu künlerni boş ötküzüvetmeslik üçün, uniñ boynığa reñmureñ ünçe–marcanlardin tizik asmaqçı boldi. U işini eñ deslep Babak Sultandin başlıdi.

Keşkeriñ na'ib hani Babak Sultan yaş boluşığa karımay özini tutқан, hoş–kallisi cayida, aq–karini perç ételeydiğan segek veli'ehd idi.

Bir küni Apak Hoca uni ziyaret kiliş bahanisi bilen ordığa kirdi. Babak Sultan oçuk çiray bilen qarşı aldı, aldığa ésil çay keltürdi, Keşkeriñ şerin–şeker mévilirini tizdi, Apak Hoca huzurlinip oturup gepni yiraktin egitip sözleşke başlıdi:

— Kitablarda keltürülüşiçe, peygamberdin qalsa, üç **(169)** hil ademniñ mertivisi oşşas bolidiken. Birinçi, kutbi–uni gevis dep ataydu, ikkinçi, Huda yolida qurban bolğan şehitlar; üçinçi, adil padişahlar. Allata'ala kıyamet küni bendilerdin imandin hesap alidu. Padişahlarğa nisbeten éytqanda, imandin hesap élip bolğandin kèyinla, adalettin hesap alidu. Noşrivan Adil imansız bolsimu, adalette, rastçillikta teñdaşsız idi. Şuniñ üçün, canabiy Rosulilla pehirlinip: “Men adil padişah zamanisida tuğuldum” dègen... –Apak Hoca aldığa qoyulğan pakar qastéşi üsteldiki canan piyalini qolığa aldı, piyalidin lèçin dane bilen zepe sèlip demlengen çayniñ huşboy hidi purap turatti. U çaydin bir–ikki otlap qoyup, sözini davam kıldı. Emdi u esliy meksetke kedemmu kèdem yèkinlişivatatti:

— Meyli padişah bolsun, meyli puqra bolsun, bendiler kaçanki uluğ pir–evliyalarni untup, kèçe bilen kündüzniñ ikki reñlikidin gapil, bihever bolup, eziz ömrini oyun–tamaşa bilen hıraman ötküzse, çoqum Alla ve evliyalarniñ cazasığa uçraydu. Yer–zèmin tevreş, boran kozğiliş, kağcıraş, zira'et köklimeslik, yer yüzidin berket, insandin şepket kötürölüp kètiş ehvalliri yüz bèridu. Neççe kèrerlik yer–zèmin tevreş–ene şundak gezeplik–betniyet, gapillarniñ pir–evliyalarni taşığanlıqliridin bolğandır. Çünkü, pirsiz şeri'etke, teriketke ve hekiqetke yetkili bolmaydu. Pirsiz arif bolgili bolmaydu. Piri yokniñ piri–şeytan!..

— Mundaq dèmile, işanem,– dèdi Babak Sultan miyıkida külüp, uniñ külkisi aççıq ve kinayilik idi, **(170)** –birneççe vaqıttin bèri biz şeytanni pir tutup yürüptük–de?

— Yoğisu... Yoğisu... –dep aldirap izahat berdi Apak Hoca,–keminiliri hergiz undak dèmekçi emes...

Babak Sultan éki aq, kızili kızıl süzük yüzige tolimu yaraşkan inçike kara burutini sipap qoyup:

— Baya özliri piri yoknın piri–şeytan, dèmidilimu, işanem? Mana mènin pirim yok emesmu,—dèdi Apak Hociğa so'al neziride tikilip.

— Yokluk bilen barlıknıñ muddet–çeki yok, aliyliri,— dèdi Apak Hoca,—burun bolmıgan bolsa, hazır bolsa bolidu, mana men özlirige pir boluş üçün aldilirığa keldim emesmu.

Apak Hoca bëshini sıñayan egip, tevezzu bilen küldi, lèkin unıñ külkisi hëcnèmini çüşengili bolmaydıgan yalğan külke idi.

Apak Sultan ornidin turup ketti. Kolini arkığa kılip, keñ azade sarayda uyaktın–buyakka mênışka başlıdı. U Apak Hociniñ bugün bu yerge tuyuksız kèlip, şunçe geplerni yiraktın egitip sözleştiki mekset–muddi'asini toluk çüşengenidi. Eger şu tapta Apak Hociniñ ahırkı sözlirige ènik ve keskin cavab kılmisa, kèyinki işlarda bir munçe okuşmaslık ve köñülsizliklerniñ yüz bərişi mumkin idi. Şuğa, u ciddiyy oylandı, kallisi segek, yürüki tuyğun idi.

— İşanem,—dèdi u ahır Apak Hociniñ yèniğa kelgende çippide tohtap,— biz hemmimiz Allaniñ bendisi, **(171)** Muhemmed eleyhissalamniñ ümmiti. Şundağ iken, ezeldin bir kible, bir mezhep, bir cama'et bolup Musulmançılık kılip kèlivatқан pıkralarnı köp kible, köp mezhep, köp cama'et kılip ayırışnıñ, ömlük, hemdemliktin çetlep, teprikiçilik kılışnıñ nème haciti? Mèniñçe, mundağ kıliš Allaniñ yolığa, Qur'anniñ hökmige, ehli şeri'et ehkamlırığa zit! Şuğa men, pirsiz yürüşke razimenki, adimiy şeytanlarğa murit bolup kèlişni hergiz halımaymen!

Babak Sultanniñ ahırkı sözliri Apak Hociniñ can–cènidin ötüp ketti. Emdi unıñğa bu yerde olturuvèriş haram idi. Unıñ İsmā'ilhāndin zède bolğan yürüki bugün bu yerde unıñ şor tumşuk, zuvandar oğlu Babak Sultandin zerde göş bolğanıdı.

U eslide, Keşkeriñ öz vaktidiki na'ibi Yolvas Hānni töt egiz yağlıma gep bilen indekke keltürüp, öziğe murit kılıvalğāğa ohşas, bu kètim Babak Sultannimu aylandurup yürüp öz izimğa dessitimen dep oyliğanıdı. Lèkin, “Öyde oyliğan oy yolğa yarımay qaldı”. Babak Sultan Yolvas Hānğa ohşas қaram, telve hem töge micez çıkmay qaldı. U yaş boluşığa қарımay, temkin hem ekillik idi. Apak Hoca uni aylandurımen dep özi aylinip qaldı, kütmigen yerdin zehir zoқumdek aççık yutuvaldı.

Mana şu uçrııştın kèyin, Apak Hociniñ niyiti buzıldı. U kattık oç eliş қararığa keldi. Şu meksette, öziniñ işençilik sopiliri Molla Saқi bilen Molla Şahbazdin

Semerķend emiri Muzepperħańa mektup yollidi, (172) mektup tövendikiçe yézilǵanıdı:

“Emrulumuslimin Emir Muzepper Ĥańa: Ĥeşķerde turǵuçı Se’id Ĥoca Hidayitulla İşandin be’daz du’a ve salam yétip melum bolsunki, hazir alte şeerde Moǵul beççiler kereksiz bolup qaldı. Re’iyye öz içidin buzulmaqçı. Alte şeer helķi menin muritim ve menin hökmimdidur. Hazir leşker evetip şeherni qolliriǵa eliş veķtidur, purset ģeniymet!..”

İkki sopi kēçe–kündüz yol yürüp, öteń–öteńlerde at almaşturup, nahayiti tēzlikte menzilge yétip bardı. Emir Muzapperħan mektupni tapşurup elip kōzi kızardı ve Murad Beħşibegnin başçılıķıda alte min leşkerni Ĥeşķerge yolǵa saldı.

Babaķ Sultan bu ģeverni ańlap, on min leşker bilen tacavuzçılarnın aldını tosuş üçün, turǵan, Uluǵçat tereplerge yolǵa çıķtı.

İkki terep Ĥeşķer zēmini tevesiki keń bir sayda tutuşı, ceń şiddetlik boldı, elişişnin üçinçi künü Semerķend qoşunının baş serkerdisi–Murad Beħşibeg kılıçlinip öldi, başsız qalǵan Semerķend leşkerliri pitirap ketti. Uların ölüm ve esirliktin kutulup qaçqanliri yolda Kırgızların qolıda halak boldı.

Uruşta nüsret qazanǵan Babaķ Sultan Yekenge–ħan dadisinin huzurıǵa bērip, barlıq ehvalni–Apaķ Ĥocinin kılmış–etmişlirini ucır–bucurıǵıçe melum kıldı.

4

(173) Mana şu işlardin kēyin, İsmā’ilħan Apaķ Ĥocidin hezer eyleşke başlıdı. Unın haman bir künü öz hakimiyiti üçün yoşurun tehdit bolup qalidıǵanlıķı ģannın köńlige ayan bolǵanıdı. Eger uni muvapıķ bir terep kılmay kētiverse, vaķtı kelgende, puşayman kılışķimu ülgürelmey kēlişı mumkin idi. Undaķta, qandaķ kıliş kerek?

Mana şu so’al İsmā’ilħanni çonķur oylandurup qoyǵanıdı. Qaramlıķ, yeńgillik kılişķa bolmayttı, biħudluķ kılişķa tēħimu bolmayttı. Apaķ Ĥoca hazir yalguz emes, şundaķla addiy ademmu emes idi, unın murit–muħlisliri şeherdin yēzilargiçe qaplap ketkenidi. Tēħi unın qolidin irşatname⁹⁵⁵ alǵan nurgun işan, şeyħler yerlik helķ içinde melum diniy hoķuķni igilep turattı.

⁹⁵⁵ Irşatname– diniy salahiyet guvahnamisi.

Unıŋa egeşken mana şı minliŋan, on minliŋan murit–muhlislar peket Apak Hoca yolınıŋ bendiçiliki bilenla bent bolidiŋan, şı yolda ölüp, şı yolda tirilişke köngen pidakar aşıklarga aylinip ketkenidi. Ularda insaniy muhebbet, insaniy gorur ve öziŋe teve heçkandaŋ arzu–istek deŋen nerse yok idi. Apak Hoca ularni otqa yaki suŋa başlisimu, ular huddi bir serkiniŋ arkidin beşini muŋkurup ketivatkan koy padisidek ketiveretti. Şuŋa, bu işta sella karamlık yaki yenğillik **(174)** bolup kalsa, be’eyni here kōniki bilen eytişkan ademniŋ tekdirige oħşaş kōñülsiz işlarniŋ bolup keliş ehtimali bar idi. Eger bihudluk kılinsa, unıŋ akiviti teħimu eçinişlik bolatti. İsmā’ilhan Se’idiye hanlık tarihidiŋi bundak kanlık savaķni hergiz untup kalmıŋanidi.

Öz vaķtıda, Se’idiye Handanlıkiniŋ üçinçi hani–yırak–yekiŋda “Adil Padişah” dep nam alŋan Abdukirim Han döletni yahşı başkurup, yurtni güllendürŋen çağlardimu, Meħdum Ezemniŋ çoŋ oĝlı–Apak Hociniŋ dadisi Muhemmet Yüsüpniŋ taĝisi Hoca İshaķ Veli diniy işlardin halkıp, hakimiyetke kol sozĝanda, Abdukirim Han unıŋ ala niyitini bilip keliş unıŋ pēyiĝa çüşken, emma Hoca İshaķ çaķkan çikiş, öziŋiŋ ordidiŋi Obul ve Muhemmet isimlik ikki muritiniŋ kōli arkilik Abdukirim Hanni Barçukta⁹⁵⁶ şıkar üstide piçaklap öltürgüzüp, öziŋiŋ eŋ yekin muriti bolĝan Kureyiş sultanini (Abdukirim Hanniŋ inisini) teħtke çikişip, hakimiyetni bir meşgil kontrol kılĝanidi.

Ene şı çağda, Abdukirimhan ottuz yıl hanlık kiliş, cennettek güllengen yurt–zemin Hoca İshaķ sopiliriniŋ ayiĝida paymal bolĝanidi...

İsmā’ilhan mana şundak eslime ve ĝiyallar içide bir neççe künni ötküzdi. Kallisidiki pikirlerni kayta–kayta oylinip pişildurdi, aħir Erkabeg, Havazbeg, Heyderbeg ve Behram Sultan katarlık herbiy ve mülkiy emeldarlırini yiĝip kēneş açtı ve öz kōŋlidiki pikirini eytti. **(175)** Hanniŋ pikri hemmeylenge ĝop keldi. Kēneş karar kildi. Bu karar Apak Hocini veten çēgrisiŋin koĝlap çikiş karar idi!

Bu işni nahayiti tēz ve ciddiş tutuş kiliş, beziler es–hoşini yiĝip bolĝuçe orundap boluş lazim idi.

⁹⁵⁶ Barçuk–hazirķi Maralbēşi.

Şuňa, pütün memliketke hanlık buyruķi cakarliniř bilen teň, Apak Hociğa üç künlük möhlet belgilep bérildi ve beř yüz leřker uniň barlık iř–herikitini közitiř vezipisini üstige aldı.

İsma'ilhannıñ Apak Hocini veten çęgrisidin kođlap çikiriř tođrisidiki ciddiyy permani pütün hanlık teveside zilzile peyda kıldı. Orda ve orda sirtidiki emir–serkerdiler, meripetperver zatlar, hünerven–kasiplar buniňğa çin köñlidin apirin okup, han permanini ket'iy qollaydıǵanlıqlirini bildürüşti. “Reřidiye Medrisi”niň baş muderrisi Hacı Qutluķ Mevlivi perman élan qilingan künniň ikkinçi künidiki cume hutbiside hayacanlık, carañlık avazda mundaķ dèdi:

— Hudaniñ lotfini hemme adem bilidu, hemmisi kehridin keçip lutfıǵa ésilidu, emma Huda kehrini lutifta, lutfini kehrini içide pinhan qılǵan! Bütün öziñi pir–evliya, seyid evladi dep atıvalǵan bezi kiřilerniñ padiřahniñ kehrige uçrişi emeliyette Hudaniñ kehrige uçriğanlık. Çünki, ular Hudaniñ özlirige qılǵan lutfini bilmidi, Hudani untudi, Hudaniñ hökmi bolǵan Qur'an Kerimge hılap işlarni kıldı. Bundaķ ademler öziñi ilim ehli dep hésablisimu, lèkin ularniñ tili alim, dili alim emes! Heķikiy bilim bilen heķikiy **(176)** imanniñ otturisida heçqandaķ ziddiyet yok!

İ yarenler, bu alemde heķikiy meripet hasil qilinlarki, meripet dunya ve ahirette Alla didarini körüşniñ ozuķidur, kimki bugün meripetlik bolsa, ete Hudani köridu. Hudaniñ sözini anlañlar:

“Kimki bu dunyada kor bolsa, ahirettimu kordur”⁹⁵⁷ yeni herkimki bu dunyada Hudani tonuşta kor bolsa, ahirette Hudani körüşte kordur! Şuňa, bu zamanniñ sopi–şeyhliridin yiraķ boluñlar, ular ehli řeri'et mizanliriǵa hılap geplerni qılıp, nadanlarni kaymuķturup murit toplaydu, özinimu, özginiñ bu dunya ve ahirette azabķa gırıptar kılidu. Özlirini pir ve seyid ataydu. Ular kıyametke munkir⁹⁵⁸lardur. Ular tèhi “Helķ maliniñ beştin biri bizniñ” deydu. Bundaķ ademlerdin yiraķ boluñlar! Heķķaniy, kamil muriřid⁹⁵⁹lar hizmitide boluñlar, taki iman řamalǵa ketmigeı, Huda ulardin panah bersun!..

⁹⁵⁷ Parsçe “Hidayetname”niñ Uyǵurçe tercimisi 25–bet.

⁹⁵⁸ Munkir–inkar qılǵuçı, tañguçı.

⁹⁵⁹ Murişid–ustaz, yetekçi.

Hacı K utluk Mevliviniŋ s zi  on cama’eniŋ seynasida sanca –sanca  olturŋan namazhanlarga  on ur tesir  ildi. Ularniŋ arisidin “He  rast–He  rast” deŋen g ld ras sadalar k t r ldi.

Hacı K utluk Mevlivi hel  arisidin  ı  an, hel niŋ saŋlam z hni,  tk r he iket sezg sini  zide cemligen  eri’et pe ivasi idi. U  zini hergizmi Apa  Hoci a (177) o  a  pir–evliya hesablimaytti, belki u  z devriniŋ adimi idi ve  u devr mizani bilen pikir  ilatti.  u devr mizani ve e idiliri boyi e bol anda,  zini evliya–enbiya dep atival an Apa  Hoci a o  a  bid’et ilerniŋ  ilmi –etmi iliri mana mu undak he  aniy caza a layi  idi...

 sma’ilhanniŋ ciddiyy permani Apa  Hocini deslep  an irtip, hodu turup  oydi, ke yin es–ho ini yi ival anda bolsa,  zige berilgen teyyarlık mudditi to up  alay de enidi. Bu k nlerde, u  zini  mride tunci  etim bi are, himayisiz, nativan hes  ildi. U etrapidikilerge y rikini  acilavat an  yt usiz bu derd–elemlerni bild rmeslik    n,  zini  undak temkin, salapetlik tutup y r en bolsimu, le in gep–s zliridin,  ara liridin  andaktur hodu u  ve  on ur  ztirap alametliri mana men dep  ı ı p turatti.

B   n Apa  Hoci a berilgen m hletniŋ ahir i k ni idi, uniŋ yenida e  y  in mu lisliridin on ne  e adem mu linip, hesret  ekip olturatti, bundak   ir cimcitlik Apa  Hociniŋ k nlini te imu  e   ildi.  u a, u  zige teselli te i , yarenliriniŋ k nlini yasa     n   ir–be i  avazda munda  dedi:

– Biz    n hayat meydani tarla ti,  ginip  al an  u   zi  lpetlinip  al an u sidin u ma  i boluvatidu. Buni im  heyyiyet... Her andak adem    n hayatlık libasi men   l k emes, ariyettur! Rob’i meskun⁹⁶⁰ seynasi (178) aldini  cayliridur. Alemniŋ ke  bisati insan    n ba iylik aram ahi emes, belki hanlık tuzak hanisi,  t   k vr kidur! Alla ta’ala pe irni mu u k vr ktin  t   ke buyruptu,  tmey ilacim yok. Dunyadi i he  andak nerse insaniy he iketni capa–mu e   tte  sapla turmaydu. Pey ember eleyhissalam  yt an: “ uda m ’iminlerni bala bilen tecr be  ilidu,  uddi silerniŋ birin lar altunni ot bilen tecr be  il andek”⁹⁶¹. Balalarniŋ  attik ra i pey emberlerge, andin evliyalar a berilidu.  undak, balalarni tarti  lazimki, balalar uniŋ y kseklik e  rle   izasi bol ay, me u niŋ zerbisidin lezzetlenmigen a i 

⁹⁶⁰ Rob’i meskun–dunya, alem.

⁹⁶¹ Pars e “Hidayetname”, Uy ur e tercimisi 37–bet.

hekiy aşik emes! Her birinlardin mehiy emeski, bu cahannin gülige tiken yoldaştur, şarabiğa humar kërindaş, huşallığı renic bilendur, rahiti zehmet bilen hemhane, muhebbiti capa bilen aşiyane! Hayat gülşenide yaşığan qaysi bir nota ölüm kekisinin zerbige uçrimay qalğan?!..

— Deriha! Zalim pelek, pitnihor zamane hiyalığa kelgen her balani hezritimnin dili canığa keltürdi,— dep zarlandi muhlislardin Baba Hoca Ahun isimlik biri,—bu yurtnin kem ekil nabikarliri uluğlar qedrini bilmidi, uluğzadılarnin izzitini kılmidi...

Derviş Hoca katarlık birneçceylen tuşmutuştin uni kuvvetlep söz kattı:

— Şundaq, şundaq, ular bu hil gumrah kılmışliri üçün cazasını yeydu!

— **(179)** Huda Qehharlık süpiti bilen ularni cazalaydu.

— Pitne qozğığanlarnin hemmisi beşini yeydu...

— Allata'ala büzürükvar pirimizni bu nadan yurttı heyif⁹⁶² körüp, başqa yerge evetmekçi...

— Ketmeknin kelmigi bar,— dedi Apak Hoca muhlislerini ümidvar kıliş üçün,—bu Hudalık vaqitliktur. Pêkir bu ketim çoñraq bir hicret kılip, cahan kezmekçi, kayta körüşkiçe silerni Allağa tapşurdum. Aqıl dostlar, danışmen muhlislardin ümidim şuki, biznin niyet-iqbalimizdin, dalalet ve beşaretlerimizdin behri elip, İşkiye yolığa mañan muritlerimiz tozup ketmigeı, cehri-samalırimiz tohtap qalmıgay, sülüklerimiz tarqap ketmigeı!

— Hatircem bolğayla, hezriti pirim,—dedi etigendin beri cimeit oltuğan en yekin, has muhlislardin beri Ahun Molla Alim Yerkendi,—tënimizda cënimizla bolidiken, silidin başqa heçkimge aşkara ve yoşurun bey'et kılmaymız, hezretliri tikken hidayet derihinin gül-çëçekliri İşkiye bostanlıkida—hocılar bağçisida çokum şerin meviler beridu, saye taşlaydu, dostni silap, düşmenni zarlıtidu. İşinimenki, bu cudalık künlerde, muhaciret zamanlırida, bu bi'aram can, kessel vucudқа yetken gem-qaygu—Allanın “Herqandaq kıyinçılıqtin keyin bir asanlık” degen vedisi boyıçe ayağlışar. **(180)** Hezriti Eli eytқан: “Saña kattıq elem kelse, Elem Neşrehni⁹⁶³ oylanğil”.

— Belli-belli, köñöldiki gepni kıldıñız, Molla Alim,—dedi Apak Hoca yüzlirige külke yügürtüp,—adem hemme vaqit ümidlik boluşı kerek. Çünki, her tünnin sübhi, her zimistannin bahari sabittur...Silerdin ümidim şuki, avamğa gunahtin saqlınış lazım

⁹⁶² Heyif—zaye, zaye këtış.

⁹⁶³ Elem Neşreh—Qur'andiki şu ayetke işare (“Müşküllük ikki asanlık arisida”).

bolgandek, haslarğa geplettin hezer kıılış vaciptur. Hocılar terikide “huş ezdem”⁹⁶⁴ çoñ hasiyettur. Eger birdem geplet bilen ölse, uni gunah sanaydu, bir kège–kündüz yigirme töt sa’et, her sa’ette miñ tinik çıkıdu, bir kège–kündüzde yigirme töt miñ tinik çıkıdu. Hervağitta hazir bolup turuş lazim. meni çaqqan zeherlik yilanni silerni çaqqamaydu, dègili bolmaydu...

Şa’ir Mirza Şah Hoca ornidin turdi ve Apak Hocıga udulmu udul yüzlinip:

— Kemine du’aguy bendiniñ kolu yetidigini–nezmikeşlik bilen sana hanlık töhpidin başqa emestur,—dèdi ve miskin titrek avaz bilen tövendiki şe’irni okudi:

Padişahim hemme şeerde intizar muhlislirin,

Közliri işkin yolida nayetidir intizar.

Kıl tüzünle perviriş tapkan muridlerge rehim,

Kilidu çin köñli birle mekte miñge can nisar.

Hoceler piraqidin keldi lèbimge bu cènim,

(181) İ buraderler kolumdin ketti bu sebru karar.

Ene şundak şerin–suhen sözler, hayacanlık şe’irlar bilen sirdiş ve hoşliş şu küni yerim kègege davamlaştı.

Etisi–miladiye 1671–yılı yaz ayliriniñ oçuk bir etigenliki ular pir–ustazi Apak Hocini yığa–zar içide uzitip kaldı. Şa’ir Mirza Şah Hociniñ şu kèçisi yazğan töt misra gezili uniñ arqidin héli yerlerge eks sada bolup anlinip turdi:

Ot bilen tolğan dilimiz uniñ hicri dağida,

Da’ima hesrettedur dil ayrılışniñ çağida.

...

Çimendin ketti şah erğınvanım,

Baharım kettiye kaldı hazanım...

Sübhi kötürölüp asmanniñ şerk teripi tañ şepiki bilen kızırışka başlığan çağda, Apak Hoca ve uniñ beş–alte neper muhlisi–Molla Ezher, Mevlana Molla Neği, Molla Bağı Semerkendi, Baba Hoca Ahun katarlıklar İsmailhan teynligen orda begliri

⁹⁶⁴ Huş ez dem– hemişe hoşyarlık.

bilen beş yüz leşkerniñ heydekçilikide Yekendin ayrılıp, on birinçi küni Kancut⁹⁶⁵ çégrisidin koğlap çikirildi!..

(182) Sekkizinçi Bab

Vabağa Ohşadığan Adem

1

Keç küzniñ ahırkı illik nurlirimu ahırılışıp, ەرiк–өстерlerde кёçisi паһтек туһуминиң şakilidek yupka muz tutti.

Hayat goya burunkidek: Her küni mezinler ęgiz lay peştaqlarğa çikip beş kетim ezan ętatti; restilerde dukandarlar mallirini yeyip қoyuşup, avazi pütün ketküçe һeridar çakirişatti; güzerlerde, tar koçılarda puқralar tohtavsız ötüşüp turatti. Lёkin, pütün şeherniң töt kırғақ, sekkiz girdabida soda–setik ve һuner–kasip işliri kündin–künge suslişip kетivatatti. Çoң restilerni yezilardin ёkip kelgen deһkan sahillar қaplap ketkenidi. Hayat goya zavallıққа yüz tutuvatқandek, pütün şeher ve yezilarni namratlık, ensizlik ve һamuşluқ қaplap ketkenidi.

Қол ilkide yoқ halsız һelқ kедemmu kедem бesip кelivatқан қиş vehimisiniң helekçilikide қalғанidi.

Апақ Һoca bolsa, öz puқraliriniң nёme koyda yürüvatқанlıқидin (183) biһever, teһiçe altun teһt, altun tac ve şahane turmuşniң mestһuşluқи bilen mestane halette yüretti.

U burunkidek һanıқalarға köp barmaytti. Herқaysi çoң işanlirini қoyup şularniң қoli bilen murit–muһlislirini ve cem’iyet işlirini idare қilivatatti. Апақ Һoca ademlerdiki içki menpe’et tuyғusini çoңқur közitip, şu tuyғuға tayanған halda ularni mahirane başқuruş sen’itige ige қағdalma şeһs idi. Şuға, uniң cay–caylarға tallap қoyған ademliri uniң heқikiy köz–қulıқиға ve sadıқ çakiriға aylinip ketkenidi.

Апақ Һoca һanıқalarға köp baralmıғанlıқи үçün, uniң yeқin yarenliri күnde bolmisimu, ikki–üç күnde bir kетim uni izdep кelip salam бeretti ve uniң mesile–merup қilip бerişni telep қilatti, ular uniң zikri söһbetlirini aңlaşқа һuştar ve һumar idi. Күнlep тамақ yemey aç кelişқа razi idiki, birer kетim uniң söһbitidin mehrum bolup кelişқа көңli қiymaytti.

⁹⁶⁵ Kancut– şu devrde Se’idiye Һanidanlıқиға teve rayonlarniң biri.

Bügün keçte, ene şundağ yêkın muhlislardin on neççisi Aqsaraynıñ yénidiki salamethanığa yığılıp, Apağ Hociñ kırışını kütüp turuşatti.

Salamhana girimsen bolup, tör terepke altun kursi koyulğanidi. Torustiki kümüş kındellerde birneççe şam yénip turatti. Şamlarnıñ lipildap, tevrinip turğan şolisi reñdar kahişlar bilen kapolğan tamlarda, kubbisiman tekçe–oyuqlardiki eşil bėzeklerde sus tavlinip, salamhanığa bir hil sirlik tıs bėrip turatti.

(184) Apağ Hoca yiraqtınla heşem–derem bilen kirip keldi. Uni kütüp olturğan sopılar gürride orunliridin turuşup kol bağıldi ve yay şeklidle eğilip taki u tördiki altun kurska bėrip olurgıçe tezimde turdi.

— Kėni–kėni, olтуруñla,—dėdi Apağ Hoca kolini yėnik silkip, arkıdin ikki kolini bir–birige uruvıdi kėk kiyimlik, yūzige nıkab tartқан boyluğ bir adem yan işiktin kirip tizlandi, Apağ Hoca unıñğa buyrudı,— hėliki nersini elip kiriñ.

Kėk kiyimlik mulazim ornidin turup, kėnik gilas reñlik bağıdad giliminiñ üstidin şipirlap mañginiçe çıkıp ketti ve hayal ötmey kümüş petnus üstige koyulğan yoğan kümüş camni ekirip, Apağ Hociğa ikki kollap uzatti. Apağ Hoca kümüş camni koliğa aldı ve unıñdiki kızıl yaqutte kulanıp turğan meyni—“şerbetil hayat”⁹⁶⁶ni bir neççe yutum sümürgendin kėyin, rohlınıp, huş keyp bolup sözleşke başlıdı.

— Evliya üçün şarab boluş lazım, şarab içkendin kėyin mest boluş kėrek. Mest bolğandin kėyin sekreş kėrek. Cehre–söhbət kılğandin kėyin, telep kiliş kėrek. Telep kılğan adem elvette tapıdu, Hudani tapқан adem bilen Hudanıñ arılıkida neme perğ bolıdu? Siler bu hedis kudisni oquğanmu: “Mėniñ aldimda bir şarab barki, evliyalar uni içse mest bolıdılar, mest bolsiler huşallınıdılar, huşallansiler telep kılıdılar, telep **(185)** kilsiler tapıdurler, tapsiler yetidurler, yetsiler ulanıdurler, ulansiler men bilen ular arisida perğ yok.”⁹⁶⁷ Emma kelbi alladin ğapil bolğan halda Alla dėğüçilerge her ikki dunyada Alla hesimdur⁹⁶⁸ çünkü, undaqlar Allani tonumiğan bolıdu. Kimki tonudi, u bilidurki, Alla hazır–nazırdur. Mana bu nezmige kulaş sėliñlar:

Kimki ğapil heğtin bir zamandur,

⁹⁶⁶ “Şerbetil hayat”— her hil dorılarnı anar, bėhi şerbetlirige arılaşturup yasalğan yėnik keyp kılguçı içimlik.

⁹⁶⁷ Parsçe “Hidayetname”, Uyğurçe tercimisi, 18–bet.

⁹⁶⁸ Hesim– karşı, düşmen.

Kapirdur şu zaman, emma nahandur.⁹⁶⁹

Her ülki bir tutaşla bolsa ğapıl,

Ëtigliktur uña İslam işiki bil.

Apak Hoca sözlignsêri kızişti, kızigansêri murit-muħlisiriniñ neziridiki hêkmetlerni töküşke başlidi. Elpazidin uniñ özimu gep sêginip ƣalgandek, oyliğanliriniñ hemmini devetmise içi boşımaydıgandek ƣılatı.

— Allani tonuğan, Allani dost tutƣan ademniñ bu dunyalıƣı capa-muşekƣette, u dunyalıƣı rahat-parağette ötidu,—dep sözini davamlaşturdi u be’eyni ervahtek ƣetip olıurğan muħlisiriğa ƣarap,—bir danişmen zatniñ ehliyesi⁹⁷⁰ gusaħlıƣ ƣılıp⁹⁷¹ êriğa deptu: “Siz Hıdani dost tutısız, lêkin Hıda bu dunyada öyiñizniñ **(186)** êhtiyacidinmu ƣıƣmaydu.” “İ biçare, ehliyem, hergiz undaƣ dême, men saña bir hêkaye êytıp bêrey: Bir mesture ayalni bir zalim padişah zindanğa taşlaptu. Ayal zar-zar yığlap nale ƣıptu ‘İ Hıda, kim seni dost tutsa, sen uni düşmennin zindanığa taşlamsen?’ Alladin avaz kepturki: İ ģals ayal, Adem eleyhissalam dostluğ devasi ƣilividi, dünya capasığa gırıptar ƣildim; İbrahim dostluğ ƣilividi, Nemrud otığa uçrattım; Zikriya meni dost tutƣanıdi, here bilen heriditip ikki pare ƣılduruvettim. Kimki meħluğni dost tutsa, meħluğ uni erkilitidu, kimki bizni dost tutsa, capa-muşekƣette êritip êtimiz; kimki meħluğni dost tutsa depne-dunya bêridu, bizni dost tutsa, bala-mêhnet bêrimiz; kimki meħluğni dost tutsa, öy-makan, kiyim-kêçek, ģotun-bala bêridu, bizni dost tutsa, öy-makansız, kiyim-kêçeksiz, bala-çakısız ƣilimiz!..” Buni anlap hêliƣı ayal yığlap, Patihe telep ƣılıptu ve bunıñdin kêyin hergiz gusaħlıƣ ƣılmaslıƣğa vede bêriptu...

Yene êytƣanlerki, Hezriti Hoca Ehrarnıñ itliriniñ yalıƣı altundin bolğan. Bu zatların neziride, mal-dunya köknar urıƣıçılık emes idi, ular mal-dunyanıñ muhebbitini tutmayttı. Dil ve hemme ezasida peƣet Hıdaniğla işƣı bar idi. Sopi-dervişniñ birdinbir sermayisi işƣ-muhebbettur. Bir uluğ êytƣan: Sopi-salıƣğa işƣtin artuğ şeyħ yok. İhtida ƣılğuçığa Hıdani tonuşniñ delili işƣtur. Kimde kim işƣ sermayisi bolmisa bu yolni yürelmeydu. Aşık meşuƣğa işƣ bilen yeteleydu. İşƣ

⁹⁶⁹ Nahan-oyğak, ģesim- ƣarşı, düşmen.

⁹⁷⁰ Ehliye-ģotuni.

⁹⁷¹ Gusaħ-edepsiz, ita’etsiz.

kañçilik kamil bolsa, meşuknımu şunçe kamilrak **(187)** köreleydu. Hudanın aşıkliriniñ köñli sap, dil eyniki cularıktur... Bu nezme eşınlarda bolsun:

Yüz eger kañçiki zıba ve peri yüz bolsun,

Bolmıgay körgili ger aynede nur yoqtur.

Abidu,⁹⁷² zahidu,⁹⁷³ sopıyu bari yolda sebiy,

Tenrini bilgüçidin başka yene merd yoqtur.

Apak Hoca sözdin tohtap, muhlislarnıñ medhiye-teşekküliri emdila başlinividi, salamhaniniñ kapartma nekişlik işiki yenik eşilip, bosuğida Derviş Hoca peyda boldi. Apak Hoca uni zikri-söhbette keçikip kalğan çegi dep oylap:

— Söhbitemiz ayağlışay degende kepsizgu?—dedi uniñga so'al neziride qarap.

— Şu emesmu,—dedi muhlislardin beri tanlıyini çekip,—bügün eceb şerin söhbet boldi, goya ot, ot... Höl-ķuruķ demey hemmini demige tarttı.

— Kemine kulliri hezritimge muhim bir heverni eytkili kelividim,—dedi Derviş Hoca beşini egken peti tezimde turup.

— Keni eytiñ, kandaķ hever u?—Apak Hoca Derviş Hociğa yüzlendi.

Derviş Hoca özini ruslidi, çirayidin ciddiylık ve meyüslük çıkıp turatti, avazımu titrep, godudoñ anlandı:

— Biz köydürgen "Altunluk Medrisi"niñ baş muderrisi **(188)** Hacı Kutluk Mevlivi tēhi hayat iken...

— Neme?!—Apak Hoca altun kurstin çaçrap turup ketti. Közliri çekçiyip, çirayımu bir nersidin kattıķ çöçüģen ademdek deslep sarğıyip, keyin kardidi, öskileñ qaşliri tohtımay likildap, çışliri guçurlidi.

— Şeher kamal kılınıştın bir hepte burun, Bağ'avat yezisidin kelgen kişiler uni küzlük yeza seylisige elip ketkeniken,—dep sözini davamlaşturdi Derviş Hoca özini aran-aran tutup,—men bu heverni baya şu yurttin kelgen bir murittin aklıdim.

Salamhanini sürlük cimcitlik basti. Apak Hoca tēhiçe şu halette-tuyuksız peyda bolğan gezep ve elemdin özini yoķatķan halette sükütte olturatti. Başıķıarmu uniñ ciddiylık elpaziğa qarap, neme kılarini bilelmey hanvėķip kalğanidi.

⁹⁷² Abid—Hudağa kulçilik kılidiģanlar.

⁹⁷³ Zahid—dunya koğlaşmaydıģanlar.

Kütmigen yerdin peyda bolğan bu şum hever Apak Hocini hekişetenmu sarasimige sêlivatkenidi. U allıkaçan ölüp, cismimu, rohimu köyüp külge aylandı, dep cezmleştürgen ademniñ huddi asmandin çüşken ervahtek yene helk arisida peyda boluşı uniñğa bir turup gayivane sirdek, bir turup tekdir peşanidek bilinip ketti. U hayatla bolidiken, Apak Hociğa haman hatircemlik ve köñül azadiliki bolmaytti. Hemişe uniñ bilen tırkişip, etişip, rohiy ciddiylik içide ötüşke toğra kèletti. Eñ yamini, Qutluğ Mevlivi dègen bu “Böre Soymisi” adem teñ keliş tes bolğan zuvandar, bilermen şeşs idi. U birla vez èytiş bilen nurgun ademlerniñ köñlini ovlap özige qaritalaytti.

İşkilip, uniñ hayat yürüşi Apak Hoca üçün bir **(189)** tehdit hêsablinatti, u goya uniñ buğdiyikige kadalğan kattık söñektek hemişe uniñ köñül aramini buzatti.

— Bağ’avat sizniñ yürtiñiz emesmu, Derviş Hoca?—soridi Apak Hoca tosattin özini oñşap.

Derviş Hoca derhal cavab kıyturdi:

— Şundak hezritim, şundak, helimu yadilirida bar iken, men ene şu yurttin özliñige egişip hidayet yoliğa mañganmen...

Apak Hoca bir az oylanğandin këyin, Derviş Hociğa hanlık permani süpitide mundağ dèdi:

— Bu vezipini siz ada kıliñ! Sopılardin bir neççini èlip Bağ’avatğa bèriñ, kandağ kılişni öziñiz bilisiz. U “Böre Soymisi”ni u dünya, bu dünya közüm körmisun!

Derviş Hoca “Hop!” dèginiçe igilip tezim kıldi ve pir—ustaziniñ özige işinip bundağ muhim vezipini tapşurganlıkidin ziyade huşal boldi.

2

Tallangan on sopi kün pètişka yèkin kara terge çömgen atlırini dükürletkiniçe Bağ’avat yèzisiğa kirip keldi. Bu, bir yèki çet—çètige köz yetmeydiğan kamğaklık cañgal, yene bir yèki uzundin uzunğa sozulğan kucum mehelle idi. Ular mehellige kiriş bilen hemmisniñ burniğa yèñila piyaz bilen çigidek қоşup pişurulğan zağra nanniñ puriķi urulup, ağızlırına sèriķ su keldi, ular bu yerdin tilini tamşıtip, tèzla ötüp ketti. Tizek ve nem tartip qalğan yuñniñ puriķi bir alğan, u yer—bu yerde itlar kavavatқан oñgul—doñgul koçılardin ötüp, lay **(190)** peştaklık bir mesçitniñ yèniğa

kelgende, attin çüşüşti. Uların atlırimu ikki künden bəri tohtimay yol yürüp culiki çıkip ketkenidi.

Uçisiğa cende, başlırığa öçke tərisedin tikilgen uçluk kula kiygen, qollirida sapayi tutқан bu on sopi emdi Derviş Hociñ başçılıkıda esliy kıyapetlirige kaytti, ular atlırini yétilep başlırini birdek çaykışıp, sapayi sokup, ağızlıridin tükürük çaçritip, hökmet یتیşka başlıdi:

Ya'Alla dost, ya'Alla!

Hek dost, ya'Alla!

Gunahliri hēsabsız,

Qıyamiti medetsız,

Ya'Alla dost, ya'Alla!

...

Ular şu terikide mehelle arılap kelişke başlıdi. Bir munçe yırım–yalıñaç yēza baliliri kı–çuv kılip ularğa egişivaldi.

Bundaқ kıliş Derviş Hociñ hiylisi idi, u muşu hiyle bilen hem Hacı Qutluқ Mevlivini çöçütüvetmeymen, hem unıñ nedilikini asanla bilivalimen, dep oylaytti. Lēkin, unıñ bu işliri bihude bolup çıktı.

Şu tapta, Hacı Qutluқ Mevlivi del Derviş Hociñ öyide-ikki-üç yıldın bəri birer kētimmu yoқlap baқmıǵan kēri ata-anisiniñ yēnida idi.

Bēşiğa yaǵaқ daviǵan tumaқ, üstige segez çapan, putıǵa **(191)** yumşaq çoruқ kıyivalǵan, yēşi atmiştin aşқан bu tuǵma dēhқanniñ ismi Molla Musa bolup, özi kembeǵel bolsimu, teқvadar, aқ koñul, mēhmandost idi. U bugün muşu yurtta birer aydın bəri dēhқanlar bilen hemsöhbet bolup kēlivatқан Hacı Qutluқ Mevlivini beş neper şagirti bilen bille bir piyale çayǵa teklip kılǵanıdi. U mēhmanlarınñ hōrmiti üçün, katniñ astıǵa tikip qoyǵan aқ unda bir neççe қatlıma yaқti, bir hōrazni қan kılip, Qutluқ Mevliviniñ du'asini aldı.

Qara sovaқ tamǵa hemezek zedival tartılǵan addiyǵına mēhmanhana öyde şherdin çıkқан mēhmanlardin başqa, yene yēziniñ imam-mezini ve bir neççe dēhқan bolup lıq adem olturatti. Uların arisida bēşiğa muderrisler kıyidiǵan uçluk mēhmel

tekiye kiyip, üstidin kiçikrek selle orıgan, uçisiğa çirman yolluk bekesem ton kiyivalğan kişi alahide perklinip turatti. Ellik sekkizlerge bėrip qalğan bu ademniñ qeddi-qamitidin, ap’aq, sozunçaq yüzidin, hetta kiyimliridinmu allıqandaq yoşurun bir güzellik çıqip turatti. Özi vicikkine bolsimu, lėkin zovulisi pişşik, közliri ötkür idi. Öz vaktida Apağ Hoca uniñ aşu vicik bestı-boyığa qarap, uni “Böre Soymisi” dep kemsitkenidi.

Hacı Qutluğ Mevliviniñ ikki teripide, yeşi birbiridin ançe perqlenmeydiğan reñgiruhi pakız beş neper talip olturatti. Ularnıñ gep-sözliridin, heriket-kilikliridin ustaziğa bolğan hõrmiti, izziti ve muhebbiti roşen körünüp turatti. Dėmisimu, bu ustaz Allanıñ inayiti bilen hemişe öz etrapidiki yaşlarğa şepket, dostlarğa **(192)** kerem, çoqlarğa izzet körsitetti. U herqandaq vaktta hekiqetın qorquşni estin çıkarmaytti, beşiğa muşekketler çüşkende, sevr hem çıdam bilen Allaga sėginatti. Şuğa, talip-şagırtlarnıñ neziride, bu muderris kökside cahannıñ yüriki urup turidiğan kamalet igisi idi!

Mana, uniñ bu yurtqa kelginige bir aydin asti. Yurtniñ birneçe mötiverliri bir aynıñ aldida uni beş neper şagirti bilen bille bu yerge elip kelgenidi. Meqsiti, uni yeziniñ küz vaktidiki sap havasidin, tırlık-tümen nemetliridin behri alduruş, şu qatarda, uniñ menilik, hėkmetlik emrimeruplirini aqlap imanini kuvvet tapquzuş, muşundaq arisal mezgillerde yezılarda bolup turidiğan mevlut, zaraşetmu dėgendek pa’aliyetlerge bu katta zatni qatnaşturuş idi.

yėza-yėza, yurt-yurtlardın bolup turidiğan bundaq tekliq, qakiriş ve ziyaretler yilda ikki-üş qetım bolup turatti. Hacı Qutluğ Mevlivimu ularnıñ levzini yerde qoymay “Çakırğanga bar, qakqandın qaç” dėgen ekide boyıçe, qakırğan yerlerge baratti ve kac teley dėhқанlarnıñ arisida yürüp, ularnıñ hal-muñığa yetetti, şu ceryanda, özimu turmuşniñ aqçık-çüçükini tėtıp, hayat sırliriniñ tėgige yetetti.

U bu qetımki seperniñ kütmiğen yerdin öz cėnini qutquzup qalğanlıqığa heyran boldi. Bu turmuştiki tasadiپی toğra kelişmu yaki ezeldin pėşanisige pütölgen teqdir qismetmu, nēmıla bolmisun, u hayattiki rizqiniñ tēhi tūğimigenlikini hēs qildi, Allanıñ öziğe qilğan bu himmet-şapa’itige şükür-sana eytti. Lėkin, miñdek **(193)** bigunah adem bilen bille köyüp, bu dünyadin iznasi yoqalğan “Reşidiye Medrisi”ni oylisa, uniñ yürek-bağrı ezilip, bu dünyada hayat qalğanlıqığa ökünüp kėtetti. Medris uniñ issiş öyi, ilim tehsil qilidiğan makani ve evlamlarni kamaletke yetküzidiğan

meripet oçıki idi. Bu yerge uniñ on neççe yillik ekide-ihlasi, an-teri ve mr boyı yıgan bilim cevhiri sıngenidi. Uniñ olida terbiyilengen san-sanaksız iqtidarlık kişiler hazır muşu ana tupraqnıñ beht ibali un can teseddu ilivatatti.

Mana şunda büyük, asiyetlik, adamlarnıñ elbini ilim-meripet gevhiri bilen nurlandırıldıgan muqeddes bir orun aşu birneççe cahalet pirliriniñ olida köyp külge aylanganıdı. Bu mudhiş paci’eni oylisa, Hacı utlu Mevliviniñ Apa Hocia bolgan gezipi çeksiz rleytti, uniñdin goya yiriñlik bir carahettin yirgengendek yirginetti, çmenliki küçiyip taşatti.

“Hey Hidayitulla, hey Hidayitulla!-dep oylaytti u hesret-nadamitini basalmay,-sen Alla lçep bergen çeklik mrnı nmilerge serp ilivatisen? Sniñ ikki olun bigunah elnıñ ni bilen boyaldi, ikki közn elnıñ beht-sa’aditige adaldi! elnıñ beht-sa’aditini, memliketnıñ tinç-asayışlıını oylimay, başılarnı boysunduruş, arablik stide hakimiyet uruş, avamni ul iliş hsabia şan-şöhret azanmaçı bolgan adamnıñ tacu tehti uzuna bararmu?! Ya, hergiz uzuna barmaydu. Çnki, ulardın elke yahşılık yok, ilgan işi adalet emes! Sen barlık Musulmanlara (194) ygi bolduñ. Kimki el-yurtnıñ gimini ymey, bir zi unla köyp pişsa uni yer yutidu, u insan emes, belki u bir oral, u oralni her kim zi alıgançe işlitiveridu... Hey Hidayitulla, sen bgun aşu rehimsiz Cuñgarlarnıñ oralı bolup, elnıñge, yurtuna asiylik ilmidiñmu?!

Bolgusi dunya yaman pi’iliñ bilen ziru-zeber,

Sen zn ilgan bu işni ilmıgan hçbir beşer!

Asiynıñ yzi ara, yatan gori tar bolidu, aan anlar, köygen otlar, şiddetlik ıyana, gldrligen lavaa aylinip, aır znıñ tehti-behtıñni gmran ilidu, köydrp külnı kökke sorudu!..”

Heril yollar bilen paytehttin kelgen şum everler bu yirek, ilvet yurttiki dhanlarnımu vehimige slip, alazade ilivetkenidi. “Reşidiye Medrisi”niñ köydrlgenlikini alıgan kni ptn yzida gır musibet bolgandek, hazıdarlık halet şekillengenidi. Buniñgımu Hacı utlu Mevliviniñ mesçitte szligen tesirlik szi seveb bolganıdı.

Şu kni uniñ szini alıgan adamlarnıñ yriki erip, ptn vücudıa yıa olaşanıdı. Uniñ szi kişilernıñ köz aldıa ilim-meripetni yalmap köyvatan ulu

otni, ot içide inravatқан mezlume acizlarnıñ, sebiy balılarnıñ, bigunah şeer helkıniñ eçinişlik kıyapetlirini namayan kılğan ve ularnıñ kelbide aşu bihude köyüp, ketivatқан eziz canlarğa nisbeten küçlük hesdaşlık **(195)** bilen nadamet tuyğusini oyğatқанidi.

Hacı Kutluk Mevlivi şu küni zadila çidap turalmay, şeerge kaytmaqçı, beşiğa herkandaқ kün kelsimu, yüz berivatқан işlarnı öz közi bilen körmekçi bolğanidi. Lëkin, yurt helkı unıñ aldini tosti, unıñ bilen Apaқ Hociniñ kona adavitini bilidiğan bezi yurt aқsaқalliri bolsa, unıñ kaytışığa tēhimu yol qoymidi. Ular hekiqiy İslam yolidiki bundaқ bilimlik, kemter ve aliycanab ademdin vaқitsiz ayrılıp kelişni hergiz halimaytti.

Hacı Kutluk Mevlivi kaytışқа amalsız qaldı, yurt helkıniñ yaқş köñli uni bir ketimlik қaramlıqtin tosup qaldı. Lëkin, u bügünge kelgende, Apaқ Hociniñ uni yene tintip, pēyige çüşüşini ve adem evetip tutmaqçı boluşini hıyalığa keltürmigenidi.

3

Qolliriğa piçaқ, hencerlirini elivalğan on sopi huddi oğri–қарақçılardek güldürlep hoylığa kirgende, bulundiki paқal üstide yatқан töt közlük қavan it zencir silkip қавap ketti.

İtniñ ensiz avazini aңlığan Molla Musa Aқun içkiri öydin hoylığa çıktı. Qaş қarayğan чағ idi. Şuға, u hoylida piçaқlirini parқiritip dēveylep turğan bir munçe betbeşire adamlarnı körüp hoduқup qaldı ve bir az zen selip қarap, topniñ aldida turğan uzun чағ, чаңға saқal dervişniñ öz oğli ikenlikini tonup, bayıqı қorқuş ve alaқzadiliki birdinla hayacanға özgerdi. Çünki, **(196)** u özidin birneççe қedem neriда turğan bu balisini üç yıldin bēri körmigen, hetta iz–dērikini қilipmu hevirini alalmığanidi. Şuға, u қollirini sozup: “Balam Hapiz Aқun, sen bar ikensen...” dēginiçe aldıға ikki қedem çamdivēdi, Derviş Hoca huddi bir nersidin seskengendek arқıға dacip turup:

— Mēniñ ismim Hapiz emes, Derviş Hoca!—dēdi aқşamқı beñniñ tesiri tēhi tūgimigen talğın közlrini dadisiğa hamuşluқ bilen tikip.

— Balam... Oğlum... —dēdi Molla Musa Aқun yenila atilik mēhri bilen unıңа қarap,—men sēni caynamazda yumilitip oñ қuluқуңға ezan, sol қuluқуңға tekbir ēytip қoyğan ismiñ Hapiz tursa...

Şu çağda, öydiki méhmanlar çay dastiħinini yiğistürüp bolup, Hacı Kutluk Mevlividin ilim-hékmet durdanlirini aňlavatatti. Méhmanhaniniñ töride, kona şayi körpe üstide olturğan bu adem deslep Qur’andin süre-ayetlerni oqup, këyin Pars tilida “fikh”⁹⁷⁴ ilminiñ kanunlirini yeşip çüşendürgenidi, emdi bolsa, turmuş hékmetliridin zikri söhbet kılivatatti.

— İnsandin këyin hayvanatniñ uluğraķi attur,—dédi u aldidiki hécirdin bir қоşuқ кетикни otlivetip,—pesreki ittur. Hékmet nēmiki, kişiler uluğraқ hayvan atni etivarlimay, pesrek hayvan itni etivarlaydu? Buniñğa cavab şuki, gerçe atta çiraylıқ кедди-қamet bolsimu, lēkin u vapa otlāķida otlimiğan, heқ şinaslıқ **(197)** bolıķidin su içmigen. Gerçe it napaklıқ bilen me’ruf⁹⁷⁵ bolsimu, lēkin u vapadar, heқ güzardur. Mubada, igisi ölüp қalsa, u nahayiti iztirap қilip kētidu, özimu ölümni arzu қilidu. Vehalenki, bizniñ bezi ademlirimiz mana muşu eķilsiz ittekmu bolalmaydu, ular vapağa capa қilidu, hetta bēşini siligan igisini alidu! Ademzatniñ eñ pes, eskisi şuki, mal-dunya üçün, mensep—şöhret üçün, eziz yurtini ҳar қilidu...

Şu çağda, hoylida varañ—curuñ kötürölüp, ularniñ söhbiti bölündi. Hemmeylenniñ diққiti hoylıға aғdi.

— Nēme!? Sen tēhi Hacı Kutluk Mevlivini tutmaқçımu?—Molla Musa Aħunniñ avazi titrep ketti,—undaқ қара көñüllүк қilma, u dēgen uluғ kişi, adem tügül, çivingimu azari yoқ! Sen bērip ҳocayiniñға: Tapalmidim, dēgen balam...

U tatlıқ bir ümid, ottek қizıқ bir umunuş içide oğliniñ közlirige möldürlep tikildi. Lēkin, oğli heykeldek cim, soғuққан hem şepқetsiz idi.

— Sen bu işқа arılaşma!—dédi u çalvaқıgāndek avazini kötürüp,—cādin keçsem keçimenki, pirimniñ işençisini yerde qoymaymen. U zatniñ neziridin çüşüş ölüm bilen teñ maña!

— Sen Mevlivini rasttinla tutmaқçımu?—Emdi Molla Musa Aħunmu yēliniñ—yalvuruş bilen iş pütmeydiğanlıқini çüşengenidi,—bügün u mēniñ eziz méhminim, kēni, uniñ bir tal moyıға tēgip baқe!

(198) Molla Musa Aħun yügürüp bērip, ayvan işikiniñ keşeklirini yoğan, yirik қolliri bilen kegenlep tutuvaldi.

Derviş Hoca қolidiki ҳencirini paқıratқiniçe uniñға dēveylep turatti.

⁹⁷⁴ Fikh—қанушunaslıқ.

⁹⁷⁵ Me’ruf—meşhur, dañlıқ.

— Sen mênin dadam bolsañ yolumni tosmalı—dédi umu gürkirep—men bugün u nabıkar azğunni tutmay qoymaymen!

Molla Musa Añunniñ gezep—nepriñi tēhimu örlidi:

— Cöylime, tuzkor! Eger tutuşqa toğra kelse, tutudıñan adem öz yēniñda turuptu, mañ, bērip Ĥudaniñ aşu asiy bendisi Apağ Ĥocini tut! u bizniñ yurt—makanimizni nēme kılivetti, puğralarni nēme koylarğa sēlivatıdu? Men uniñ bundağ ademlikini bilgen bolsam, öz vaqtida hergiz sen betbeñni uniñğa qoşup bermeydiğikenmen. Men tēñi sēni uluğlarniñ pēşige ēsilip, yağşı adem bolar dep oylaptikenmen, nedikini, senmu uniñ iziğä dessepsen, uniñ izidin gül—giyah emes, zeherlik şumbuya ösidiken...

Addiy dēhñan Molla Musa Añunniñ bu sözliride, Hacı Qutluğ Mevliviniñ neççe künden bēriki emrimerup ve namaz ĥutbiliride oquğan zikri söñbetliriniñ tesiri bar idi. U bir kētimlik sözide mundağ dēgenidi: “Eğil ve ilim adem vucudida şebçirağ göheridur. Yağşı—yamanlıq, payda—ziyan, toğra—ğata barlıqı mana şu ikki göher bilen ölçinip, hidayet navasi hasil bolıdu.

Derih... Miñ derih! Arimizdin İsmā’ilñan, Havazbeg, Erkabegke oğşaş vucudida şebçirağ göhiri yangan ēsil ademlirimiz kētip qaldı. bu ġeddar pelek **(199)** devride, bundağ sahibkıran, sahibğuruç ademler qayta çıqamdu? Yok, yok! Qanğor sētilmilar ulardin qorqti, nabıkar zalımlar ulardin eymendi. U kişilerniñ baturluğ, adillik ĥisletliri hemme şeerlerge taralğan, ġazattiki ġeyriti, İslam yolidiki şıca’iti hemme şeerlerge meşhur idi... Şuñä, adem vehşiy cem’iyette yaşap erk tileştin evvel, dillardiki vehşiyliktin—cahalet ve nadanlıqtin qutulmaq kerek...”

Savatsız qara türük dēhñanlar bu sözlerniñ menisige demallıqqa yētelmisimu, lēkin, ular ilim—meripetniñ nurluğ çirağ, cahalet ve nadanlıqniñ kapqarañgu zülmet ikenlikidin ibaret addiy heķiketni çüşinip yetkenidi. Şuñä, ularniñ neziride Apağ Ĥoca ve uniñ telve sopiliri ene şu ilim—meripetni veyran kılip, cahalet bilen nadanlıqni yamritivatatti...

Dadisi Molla Musa Añunniñ Apağ Ĥocini çişlep tartışı ve uniñğa hayasızlarçe til tekküzüşü Derviş Ĥociniñ oğisini qaynatti. U ezeldin pir—ustazi toğrisida kılingan herğandağ yaman sözni—meyli uni kim dēgen bolsun, hergiz keçürmeytti, şuñä u, dadisiniñ aldığa oğçop bērip öñdi:

- Ağzını yum! Bunda sözni ikinci kılidigan bolsa tiliğini kesivalimen!
- Neme!—Molla Musa Ahun hem aççık, hem te’eccüp bilen oğliga tikildi,—neme devatisen, men senin neme?
- Men bilen eytişma dada,—dedi Derviş Hoca yine şundak kopallık bilen,—ışıkni boşat, men uni tutimen, **(200)** çokum tutimen.

Molla Musa Ahunmu boş kelmidi:

- Këni, tute, tutup baçe! Sen menin üstümdin dessep ötüp, Hacı Kutluk Mevlivini tutmaçımı?

Ata bilen bala tırkişip kaldı, her ikkisi bir—birige kılçe yol bermeyvatatti. Dada öziniñ dadılık salahitini peş kılıp, oğliga heyve kılatti, oğli bolsa öziniñ pir—ustaziğa bolğan ekide—ihlasini, sadakitini körsitiş için, herkanda yamanlıklardin yanmaydıgandek kılatti. Şundak bolsimu, heçkim unın öz dadisiğa tig kötüridiganlığını oylimiganıdı.

- Işıkni boşat, men uni tutimen!
- Yak, u menin mehminim, hergiz saña tutkuzmaymen!

Mana şu buyruk sözler birkaçe këtım tekrarlandı, ahırkı këtım eytilganda, Derviş Hocanın közliride şepketsizlikniñ yavayı nurları çaqnıdı, kelin, köküş levlini kattık himlidi, şalañ burutliri dıngaydı. Ene şu çağda unın kolidiki ötkür hencer hire—şire karanğulukta “yalt” kılıp soğuk bir nur çaçrattı—de, Molla Musa Ahunın boynidiki çoñ tomurnı üzüvetti. Gevdisi yoğan, bestlik bu adem “Vay...” değiniçe asta siyrilip yerge yığıldı. Unın boyun tomuridin oktek çaçrap çıkıvatқан қан ışık ve tamları kıpızıl boyıvetti.

Derviş Hoca can talıvatқан dadisiğa qarap bezdek bezirip turatti. Deslep unın karam yürüki düpüldep urğan bolsimu, keyin özini tutuvélip, goya küçlük bir rekbni meğlub kılğan kehrimandek gidıyp meydisini **(201)** kerdi.

Etigendin beri kazar beşida hepilişip yürgen ana tuyuksız hoylida kötürülgen ala—çuğanni anlap yügürep çıktı ve bosuğida kanga milinip yatқан erinin sovuşka başlığan gevdisiğe özini taşılap zarlaşka başlıdı. U eriğa hencer urğan ademniñ başka birsi emes, del özliri kızıl kurttek vaktidin tartıp, otta köydürmey, suda akturmay, köziniñ karığığa dessitip çoñ kılğan oğli ikenlikini bilgende, bayıki ze’ip meyüs yigisi emdi aççık elemge tolğan çeksiz peryadқа aylandı:

— Ah Huda, men bala emes, bala–kaza çoŋ kıptimen, u kara yüz özini untuptu, öziniŋ kimlikini untuptu! U ata qatili boldi, u ikkila dunyalıq qarğışqa, lenetke qaldı, ah Huda... Közüŋ bolsa qarıŋın!..

Yıŋa ve derd–elemdin aniniŋ madari üzüldi, umu asta–asta hoşsizlinip, eriniŋ cesiti üstide yètip qaldı.

Derviş Hoca tēhiçe qaŋa boyalğan hencirini ēgiz kötürgen pēti dēveylep turatti. U baya özini apiride qılğan pütün sürük dadisini emes, belki bir çiçqak paqlanni boŋuzlivetkendenk, şundaŋ hatircem, hıraman hem ipadisiz idi. Uniŋ közliridin yavayılıŋ ve honzirliŋniŋ mudhiş nurliri qaŋnap turatti. Şu turqida aldini toşqan herqandaŋ ademni hencer urup pare–pare qilivētidigan vehşiyane elpazda idi...

Derviş Hoca piçaqçı sopilirini başlap mēhmanhanıŋa bēsip kirdi, lēkin u yerde birmu adem yoŋ idi.

Eslide ular hēli burunla hoylidiki detalaşni anlap **(202)** segekleşken ve Hacı Qutluŋ Mevlivini mēhmanhaniniŋ arqa dērizisi arqılıŋ baŋqa çüşürüp şu yerdin ēlip qaçqanidi.

Derviş Hoca meqsitige yētelmey çiçaŋşıp ketti. U ölük dadisini köŋlide qarŋap hoylıŋa çıktı.

Bu qaŋda, ölüm hevirini anlıŋan mehelligidiki helŋ qozŋilip, ara–gürceklirini kötürüşken halda “Qatilni tutaylı” der varqıraşqan pēti hoylıŋa basturup kirivatatti. Buni körŋen Derviş Hoca bilen uniŋ sopiliri hoduŋup qaldı, lēkin ularŋa hemme yerni tekşi başqan ay qaraŋŋuluŋı yardım qildi, Derviş Hoca qaçqanlıŋ bilen hoyliniŋ bulunıdiki itni boşitivetti, zencirdin boşanŋan it ala–çuŋan bilen hoylıŋa basturup kirivatqan alamaŋa ētildi, pursettin paydilanŋan sopılar ŋolŋon içige arilişip, ançe–munçe tayaŋ–toŋmaq yēŋen bolsimu, yenila bulun–puçqaklarda ömilep yürüp saŋ salamat qutuldi, kēyin atlırini tēpişip, kēçilep şeherge yürüp ketti.

Ular gerçe yürüp ketken bolsimu, lēkin ularniŋ yaman, qebih yurt–yurtlarŋa tarap ketti. Bolupmu, Derviş Hociniŋ ismini anlıŋan herqandaŋ adem goya sēsik nicasettin yirgengendenk yirginidigan, vabadin qaçqandenk qaçidigan bolup qaldı.

(203) Toŋquzinŋi Bab

Bir Neçe Sehipilik Eslime

1

Derviş Hociñiñ Bağ’avat yëzisiniñ kuruq kól kaytıp kélişi Apak Hociñiñ keypini uçuruvetti. “U yene hayat kaptu,—dep oyıldı u aççıq elem bilen,—undaq ademler ölümge layıq idi, peket ölümle undaqlarnı kufırcasitidin pak kılalaydu. Lëkin, u kèçiptu, uniñ kèçip yürüşi yahşılıqtın bësharet emes, u cim turmaydu...”

Mana şu hıyallar uni bi’aram kılattı, Hacı Kıtluq Mevliviniñ “cim turmaydıñan” adem ikenliki uni endişige salattı. Buniñdin sekkiz—tokkuz yıl burunmu, bu “Böre Soymisi” Apak Hociñiñ ene şu “cim turmaydıñan” putı ve “cim yürmeydıñan” ağızı arkılık hëli köp avarıçılıklerge muptıla kılğanıdı. Şu çağdıki köñül ağırlırları tëshıçe uniñ esidin kötürölüp ketmigenıdı.

Apak Hociñiñ hıyal kuşlırları pervaz kılıp, ihtiyarsız halda, aşu yıllardiki köñüllük hem köñülsiz hatırlar içige kirip ketti...

2

(204) Hicriyiniñ 1078—yılı zulke’de⁹⁷⁶ eyida Keşker na’ibi Yolvashan dadısı Abdullağan bilen inisi Abdumöminni ağdurup, Se’idiye tehtide han bolup olturdı. Bu hever Apak Hociñiñ bëshini kökke yetküzdı. Çünki, Yolvashan uniñ Keşkerde yetiştürgen işençilik muriti idi. Öz muritiniñ birdinla kötürölüp, padişahlık tehtige olturuşu uniñ kèyinki işliri üçün dağdam yolniñ eçilğanlıkıdım bësharet idi. Şuña u, Keşkerdin aldirap Yekenge keldi ve yèñi hannıñ huzurıga kirip këlbinı izhar kıldı:

“Ey pelekniñ padişahi saña kündür teht makan,

Alem sèniñ saklışıñdin hatircemdur her aman.

Tileymen can dilim bilen Huda vendi cahandin,

Bolsañ yüz yıl sen padişah, men Patihe okusam.”

Apak Hoca okuğan bu şè’ir miladiye 1619—yıldın 1630—yıllar arılıkıda tehtte olturğan Sultan Abdulitiphan zamanidiki Ahun Hoca Nesir dègen şa’irniñ şè’iri idi. U huddı “Muşu kün üçün lazım bolıdu” dègendek, bu şè’irni yadlap, köñliniñ çoñkur yeride saklap koyğanıdı. Dègendek “Lazım boldı”, lazım boldıla emes, canğa taza eskattı. Yolvashan şè’irni anlap **(205)** kattıq tesirlendi, hayacanlandı, tëshı heçkim uniñ hanlık seltenitini bundak çiraylıq, uluğvar sözler bilen alkışlap, medhiyilep

⁹⁷⁶ Miladiye 1668—yıl 4—ay.

bağmıganıdı. Şuna u, Apak Hocini yénida olturguzup, döletniñ çoñ erbablırı aldıda unıñğa katta iltipat ve himmet körsetti. Uni “Mèniñ uluğ pir–ustazim, ekıldar yolbaşçım” dep mahtıdı ve bunıñdin keyinki herķandaķ işıǵa padişahlıķ salahiyiti ve permani bilen “hemdem” bolıdıǵanlıķını bildürdi.

Apak Hociniñ kütkinimu del şu idi, bu bir kuplèt şe’ir bilen ħanniñ köñül kuşlırını qarçığidek ovlıǵanıdı. U burunmu, öziniñ “se’id”likni ene şundaķ çiraylıķ, pasahetlik sözler bilen çüşendürüp, Yolvas Ħanni muritlikķa mayıl kılǵanıdı. U şu çağda öziniñ neseb kurlımsını mundaķ izahlap, “se’id”likni ispatlıǵanıdı: “Muhammed peygemberdin keyin birinçi yüzde töt Çahar Yar, ikkinçi yüzde Davudeta’id, üçinçi yüzde Zunun Misiri, tötinçi yüzde Obul Hesen Ħerķani, beşinçi yüzde Abduķadir Cilani, altınçi yüzde Mevlana Calalidin Rumi, yettinçi yüzde Ħoca Bahavdidin Neķişbendi, sekkizinçi yüzde Mevlanayaķup Çerħi, tokkuzinçi yüzde Ħoca Ubeydulla Ehrar, miñde hezriti İmami Rebbani, bir miñ bir yüzde Meħdum Ezem, bir miñ ikki yüzde Ħoca Hidayitulla İşańǵa İslamǵa ige–mu’ekkel boluş nèsip bolǵan ve nèsiptur!..”

Yolvas Ħan mana şu çağdin tartıp unıñğa çokunıdıǵan, unıñǵa iħlasmen murit bolup, nurgun işlarnı unıñ pilanı, ekli ve yeteklişi bilen kılǵanıdı. Dadisi–Se’idiye Ħandanlıķınıñ oninçi ħanı Abdullaħan bilen bolǵan **(206)** sürkiliş, yirikliş ve aħır bėrip dūşmenliş pacı’elirimu ene şu Apak Hociniñ “ekil” oġitişi bilen bolǵanıdı.

Ene şu adem yene bir ķetım Yolvas Ħanniñ koltuķıǵa kirip, yeñi pilanı–murit–muħlis köpeytiş arķılıķ, her cehettiki tesir da’irisini keñeytiş meķsitini işķa aşurmaķçı boluvatatti.

Ħanniñ himayisige ige bolǵandın keyin, u nahayiti tēz heriketlinip, terep–terepke ħas muħlislerini, sözmen va’izlerini, işençilik çaparmenlerini evetip, murit toplaş pa’aliyitini keñ başlivetti. Bundaķ evzel şara’it, ġalıb pursetniñ türtkisi bilen kışķıla vakıt içide, Apak Hociniñ “muridil hidayet”liriniñ sani burunķidin neççe hesse köpiyip, yezidin yezidin sheherģiçe, zerdardin gadayģiçe bolǵan terkidunya sopi–dervişlerniñ “Allahu”liri bilen sapaye avazlırı cahanni beşıǵa kiydi.

Apak Ħocam özini Keşķeriye tevesidiki neççe on miñ murit–muħlisleriniñ “ķutbil eķtabı” dep elan kılıp baş kötürgendin keyin, öz muritlerini “Herķandaķ işta peķet ħocınıla merkez kiliş, ħoca mańǵan yolǵa meńģü sadık boluş, ħocidin

hêçkandak nersini sir tutmaslık, hoca başlığan her kandağ gazattin yanmaslık, bu dunyanın rahat–parağetlirini pütünley terk êtip, Hudanın işkığa özini atas...” dëgendek “alte mizan” bilen terbiyilep, peket Apak Hocanın “İşkiye” sülûki üçünla can köydürüp, şu yol üçün cênini pida kılidığan Hodayi kullarğa aylanduruvetti.

Apak Hocanın murit–muhlislrinin köpiyişige **(207)** egişip, unın mal–dunyasimu köpeydi, unıñdin du’a alğanlar altun–kümüş, koy–kala, öy–bisat, aşlık–tülükten tartip ademgiçe bar idi. Unın etrapida kêçe–kündüz hizmette boluvatқан neççe on çöre dedeklernin köpinçisi yurt–yurtlardin du’ağa kelgen nareside kızlar idi.

Bir kêtım Apak Hoca Atuş Ticendiki çoñ işan Sabit Meşsum Hacinin kayta–kayta teklipe bilen u yerge encür seylisige çıktı. Sabit Meşsumnın öy hizmetkari Permankul bundak katta zat bilen körüşkenlikidin hayacanlinip, emdila on üç yaşka kirgen kızi Zöhreni Apak Hociğa du’ağa tutti ve şu arkılık özının bilip–bilmey kılgan gunahlrini tilidi. Apak Hoca cigde yêlimi bilen patlangan sumbul çaçliri tal–tal örülgen, kapkara közliri yoğan êçilip, neme iş bolğanlıkını bilmey hanvêkip qalgan sebiy kıznın omaq, yumran çirayığa kızikip uzundin–uzak du’a kıldı ve şu kêçisi nikahığa aldı. Üç künden kênin balağetke yetmey turupla çokan bolup qalgan Zöhreni özının has muritliri içidiki töven tebiķilik birige kayta nikah kılip koyup Atuştin kaytti.

Apak Hoca konup mêhman bolğan Sabit Meşsum Hacinin hoylisini şunıñdin êtibaren unın murit–muhlisliri “Uluğ Hoyla” dëgen nam bilen şerepleydiğan boldı.

“Altun çışi bar adem külgünçek kélidu” dëgendek, Apak Hoca özının inavitinin ve mal–dunyasının êşişige egişip têhımu gadiyip ketti. Burunķi menmençiliki, kibiri ve sirlik kıyapiti têhımu edidi, özini bu dunyadiki “Hudadin töven, bendidin yukiri” birdinbir **(208)** zat hêsablıdı. Şunın bilen, kişilernin neziri unıñğa tikildi, kılgan ve kılivatқан işliri êgizdin êgizğa, kulaķtin kulaķķa ańlinip, hemme adem gêpini kılidığan muhim şêhske aylinip qaldı. Bularnın içide tonulğan şeri’et hêkûmaliri, yurt aķsaķalliri, ilim–meripet pêşivaliri ve diniy mutiverler bar idi.

Bir küni muşundak ademler yigilğan bir sorunda, bir munçe kişiler Hacı Kutluk Mevlivige Apak Hoca üstidin şikayet kıldı. Ular tebi’iy yosunda, Hacı Kutluk Mevlivini özlirinin semimiy sirdişi, êkıldari ve rohiy tüvrüki dep qaraytti. Bundak karas ularnın kêlbide Hacı Kutluk Mevlivi bilen bolğan uzun yillik arilişiş ceryanida

tedriciy şekillengenidi. Ularınñ neziride, bu adem rehim–şepket ve adimiy hisletniñ menbesi idi. Dëmisimu, u özi özi çekleş arķılık, vucudida şundaķ bir irade ve casaretni yetiştürgenidiki, unıñdiki bu hislet unıñ bilen yekın ötidiğan hemsöhbetlirininimu heyran qalduratti. U öz devrinin en melumatlık kişisi boluş süpiti bilen, teyyarga heyyar ilimhorlardin hezer eyleytti. U heķiketni başķılarnıñ bisatidin emes, belki özinin emeliyitidin izdeytti. U mundaķ irade–casaret bilen eķil–hisletni uzun yillik musapirlik, bilim igileş ve cahan keziş ceryanida yitildürgenidi.

Bu adem on sekkiz yaşı vaķtıda, dadisi bilen bille hec tavap kılip, hecidin keyin Qahirediki “Ezher Univërstëti”da oķuş üçün kēpkaldi. U yerde töt yıl oķuğandin keyin Hindistanga kēlip, “Dëhli Daril’olum”da ilim tehsil kıldı, unıñdin keyin İranga bērip, **(209)** “İspihan Darilfununi”da üç yıl şerķ edebiyati ve İslam tarihi boyıçe mehsus bilim aşurdi. Şundaķ kılip, yigirme sekkiz yaşıca tolğan yılı nurgun kitab ve hatirilerini ēlip yurtıga kaytip keldi. Deslep, Keşķerdiki “Hanlık Medrisi”de mollilik kıldı. Bu ceryanda, özinin yaşı boluşıga qarimay, micezinin temkin, huşhuyluķı, igiligen biliminin keş ve çonķurluķı bilen başķa molla ve taliplar arisida tēzla şöhret kazandı. Bu yerde beş yildek işligendin keyin, kērip qalğan dadisininin telipi bilen Yekenge yōtkilip, “Kök Medris”de muderrislik kıldı. Bu yerdimu özinin alıycanabliķı bilen tēzla kişilerin in zizzet–hōrmitige sazaver boldi. Keyinki künlerde, Sultan Abdullaħan çon came’ediki birneçe kētimlik cūme namizida, unıñ hutbisini anlap kayil boldi, Qur’an ve hadislerge bergen tepsirinin çonķur, canlık ve toğrılıķını kōrüp, unıñ bilim iķtidariģa kıziķti ve uni bir mezigil kōzetkendin keyin, miladiye 1666–yılı uni ĥas yarlık bilen danlık “Reşidiye Medrisi”nin baş muderris–ellame kılip teyinlidi, bu çağda, u hemme cehettin ten yetilip kēlivatқан kırık sekkiz yaşıķ şeri’et olıması, diniy alim idi. Bu adem Qahirede, Dëhlide ve Tëhranda oķuvatқан çağlırida, hemişe ilim ehilirininin kızģın behs–söhbetlirige katnaştı, hidayet yolidiki rehname maşayıqlarnın ilmini öğendi ve her da’im bu pak kamillar guruhıga iħlas bilen mulazimette boldi.

U yaşı çağlıridin tartip yetiştürgen mana şu pak, semimiy hislitini, izdinişke bay capakeşlik rohini hazırģıçe davamlaşturup kēlivatatti. Şuņa, zamandaşlırı **(210)** bilen tenģuşlıridin tartip yaşı taliplarģıçe uni yaħşı kōretti, hōrmetleytti, unıñ bilen hemsöhbet boluşni, pikir almaşturuşni çin kōñlıdin isteytti. Būģünki bu sorunmu ene şundaķ kōñül izdeş tüpeylidin tebi’iy yosunda şekillinip qalģanıdi.

— Özini “kütbil ektab”, “se’id evladi” dep yürgen bu adem zadi nème kılmağçı?-deyişti birneççe şeri’et pəşva–mötiverliri tuşmu tuştin söz əlip,–hazir şəherdin tartip sehrağice həlkimiz aşu sopi–ışanlarnıñ azduruşı, du’ayi süpküşliri bilen burunki ömlük, hemdemlik ve yekdillik adətlirini buzup, ehli şeri’et ehkamliridin çıkip, gəlite Musulmançilik kilişidigan bolup qaldı. Yurtimizni guruhvazlık, teprikçilik, suhençilik, cahanni bəşiğa kiyidigan mutehemlikler qaplap ketti. Qandaqtur “İşkiye”çi “dastar”lar səpi tüzüldi. Ular cay–caylarda “İşkiye hanıqası”, “tünekhana” dəgendek orunlarnı avamğa alvan kılıp saldurup, cerre–sama silişivatidu...

— Ular bendilerni yurtsız, makansız, qovm–kərindaşsız, nesli–nesebisiz, gürur–isteksiz, betkilik, bedivi pasik pəkirlarğa aylanduruvetti!..

Hacı Qutluk Mevlivi bu şikayətlərnı baş lıñşitip aqlidi. Uniñsizmu, bu işlar uniñ köñlige həlidin bəri ayan idi.

Reymurenj cem’iyet hadisilərnı közitip mahiyitige yəteleydigan, kişilərnıñ gep–söz, iş–heriketlirige qarap, uniñ niyet–ıqbalini bileleydigan zəhni ötkür, bilimi çonqur bu adem Apak Hociniñ allıkağan İslam (211) ekidisidin, şeri’et ehkamliridin çetlep, bir türküm terkidunyaçi dərvişlərnıñ baş panahi bolup qalğanlıqini sezgenidi.

— Bir bendige şunçe köp adəmnıñ çonunup iqlas kilişi yahşi iqbaldin emes,—dədi u hiyaldin bəşini kötürüp söhbətəşlirigə,—Musulman bendiləri bilen Allata’ala otturisida həçkandaq “vasite” yok. Bezilərnıñ bu otturığa “vasite” bolup kısturulışı pütünley sahta dindarlıqtur! Biz bu sahta nıkabni eçip taşlısaqla, qaymuqkanlar oyğınidu...

Mana şu söhbəttin üç kün kəyin, şəhernıñ qazikalani öziniñ bağ hoylisida katta ziyapet teyyarlap, şəhernıñ katta olıma–pəşvaliriniñ hemmisini məhmanga çağırdı. Buniñ içide Hacı Qutluk Mevlivi bilen Apak Hocimu bar idi. Ular çay dastihininin kəyinla tutuşup qaldı. Buniğə Apak Hociniñ munu sözi seveb boldı:

— Bizniñ hocalar handani teserruf ⁹⁷⁷ igiliridur, köñli nəmini halisa şuniğə ige bolidu, ular bir kişige teve bolmaydu.

— Hezritim, teserruf kılğan nersiler bek ziyade bolup kettimu qandaq?—dədi Hacı Qutluk Mevlivi uniñ sözini özige so’al kılıp,—ışanem, özliridin məhpiy emeski, Musulmanlarnıñ Huda yolida izdep yürüp zakat, sedıke ve pitir hesabida du’a kılduruşı—du’a əlişi halal. Vehalenki, du’əğə zorlap, möminlərdin menpe’etlinişi

⁹⁷⁷ Teserruf—igileş, qolğa kirgüzüş, özleştürüş.

haram. Qur'an Kerimde, süre Enfalnin kırık **(212)** birinçi ayıtide “(İ möminler!) bilinlarki, siler alğan geniymetnin beştin biri Allağa, peygemberge, peygembernin hiş-eķribaliriga, yetimlerge, miskinlerge, ibin sebillerge ĥastur...” dēgen. Sili buni orundilimikin?! Özini sopi-işan dep yürgenler elvette aldamçılardın, sipahlardın ⁹⁷⁸ üstin boluşı kerek. Çünki, sopi-işanların tenridin alğan nēsivisi “ten” ve “can”dur. Ular özini zahid dep atıganiken, öz hayatınımı şu sözge layık ötküzüşü kerek. Kişilerge öz nepsini dep her ĥıl petivalarni ögetmisun, kişilerge ziyanlık petivalarni öğitiş ĥelķķe yavuzluk bolidu. Kimde kim din mesililirini heķikiy, toĥra bilse, uni re’iyege temesiz ögetsun, uni mal-dunyaĥa satmisun! Temeger sopi-işanların kişilerdin ĥeyr-ēhsan yoli bilen yigķan bundaķ baylıkta el himmiti bolmaydu, ķeyerde heddidin ziyade baylık bolidiken, u yerde muķeddes nerse yok!

Apaķ Ĥoca kütminen yerdin özi üçün bundaķ bir küçlük reķibnin ķikip ķelişini oyliĥanıdi. U Hacı Kutluk Mevlivinin vicik, körümsiz cismiĥa yer tēgidin meńsitmigendek aliyip ķarap koydi, lēkin unıń közliri bilen közi uķraşķanda bolsa, sel-pel eyminip ķaldi. Çünki Mevlivinin bir cüp cavahir almidek tinik közliridin çaķnap turĥan nur şundaķ küçlük, ötkür ve hararetlik idiki, Apaķ Ĥoca unıĥa uzak tikilip ķaraşķa berdaşlık bērelmidi. U goya unıń sözi öziĥe munasivetsizdek, unıĥa cavab bērişnin ķilçe zörüriyiti yoktek, **(213)** özini ĥatircem ve bimalal tutup olturatti. Lēkin, içki dunyasida bolsa, goya deryanın astidiki şiddetlik ēķindek yavayi bir küç unıń yürek-baĥrini mucup azablatattı. U ömrinde tunci ķetım muşundaķ çoĥ sorunda öziniĥ hodukup, temtirep, ķiyin ehvalĥa çüşüp ķalĥanlıkini ĥēs ķildi. Bugün unıń nedin ĥep ķilsa, şu yerdin sözleydiĥan zuvandar aĥzimu tüzük ĥepke kelmey ķalĥanıdi. Uçukini ēytķanda, nēme dēyişni bilelmey ķalĥanıdi. Şu tapta u, öziniĥ ķoķas içide yēnip yatķan yoşurun bir çoĥķa ēhtiyatsızlıķtin tēĥip ķetip, bedinini köydürüp alĥanlıķi üçün özini özi kayımaķta idi. Aķır u, özidin birneķķe ret tövende olturĥan ĥas muriti-nege barsa bille baridiĥan sayisi Molla Alim Yarkendige ķarap: “Sen bir nēme dep avu Böre Soymisinin aĥzini tuvaķla!” dēgendek işaret ķildi. Unişizmu, Molla Alim Yarkendi öz ĥocayininin ķiyin ehvalĥa çüşüp ķalĥanlıkini körüp, bir neķķe ēĥiz söz bilen aridiki oĥaysızlıķni kötürüvetmekķi bolup turatti. Şuĥa u, Apaķ Ĥocinin işariti bilen teĥla ēĥiz açtı:

⁹⁷⁸ Sipah-esker, ķerik.

— Bu mubarek zamanda mertivisi asmandek  giz Hezriti  şanimizni   ilni  iri  a yarid ğan sap tebi’etlik bendiliri nahayiti nurgun. Hezriti  şanni   olida ne  e on mi  ki i a ir  mrigi e tova  ilip, gunahtin  aytip, teriket yolu a m ni p behre al an. Uni  z hni, idraki ve berikiti bilen hemme ravac ve revne  tap an. Zamane ehli,  as am uni  mubarek, sa’adetlik  evkiti sayiside, rahat b  ikide  atircem yatma ta.  uni  bedili h sabi a bezi sa avetlik murit–mu lislarni  Hezriti **(214)**  şanimizge uni–buni du’a alduru i berhe tur. Buni a k z  izartı , m ni  e, yah i niyettin emes...

Apa  Hoca b  ini k t r p, etraptikilerge temenna k lkisi bilen cilmii p  arap  oydi. Molla Alim Yarkendini  tesirlik s zliri uni  k  lidiki bayı i  e liklarni h li k t r vetkenidi. U yer astidin Hacı  utlu  Mevlivige  aridi, uni   irayida hodoku , temtire  d genlerdin eser yok idi. U,  olidiki bir k sim k k etlik  o unni i tiha bilen yevattati. U  o unni yep bolup, b lidiki  aye romal ini  u i bilen a zini,  olini s rtti, andin Molla Alim Yarkendige  arap miyıkida k ldi:

— Siz, beziler i anemni  mal–m lkige k z  izartivatidu, dep oylap  apsiz te sir, hergiz unda  emes,  atircem bol aysiz. m ni  d mek i bol inim  zini sopi–i an, te vadar dep atayd ğanlar bu dunya a pe et ki ilerge du’a  ili  ila yaritil anlar emes, ularni  insan ilı i, riz i du’a bilen emes, belki tova bilen  arar tapidu. Ular ulu  emes, pe et ulu  Te rila ulu ! Hedis ilmide: Bendi ilik riz ini Te ridin emes, Te ri namida du’a bilen m min bendilerdin  nd rmek i bol anlar  errilik⁹⁷⁹  il u ılarga kiridu, d yilgen. Bili im e, siz bilen biz ilim telep  il u ılar, ilim telep  il u ılar dunya telep  ili  bilen me  ul bolsa, alla uni azablaydu. Bu azab  u boliduki, Huda uni  dilidin ta’etini  **(215)** halavitini k t r v tidu, h   anda  ibadettin halavet tapmaydu. İbadettin halavet tapmı andin k yin ta’ette horunli ip, yah ilı lardin  elip  alidu,  uni  bilen a iret azabi a muptila bolidu. Pey embirim: “Cahil    n bir vay, alim    n yetmi  vay”⁹⁸⁰ d gen. Ye’ni  iyamet k ni nadan bir vay–vaylisa, alim yetmi  mertive vay–vaylaydu!..

Bu s zlerin k yin, Molla Alim Yarkendimu cim boldi. Hacı  utlu  Mevlivini  yu iri i s zlidirge rediye b ri  emdi o ay emes idi.   nki, uni  s zliri  ur’an ayetliri bilen hediste delillengen, testiklan an bol a  a,  arisı a s zle  bilen uni let  il ili bolmaytti. Uni   stige, bu yerde oltur anlarni  k pin isi  ur’an ayetlirini  et’iy h ccet, hedisni ro en he iket, dep bilid ğan İslam pe valiri idi.

⁹⁷⁹  errilik–a  k zl k, depi–dunya a h rismenlik, azdurgu i.

⁹⁸⁰ Pars e “Hidayetname”, Uy ur e tercimisi 10-bet.

Qazikalanniñ bağ hoylisidiki şu künki ziyapet Apak Hoca üçün ahanetlik bir hatire bolup qaldı. Bu ahanet uni Hacı Qutluq Mevlivige yoşurun qol sêlip, közdin ebediy yox qilişka ündeytti. Lëkin, u buniñğa hem purset tapalmidi, hem cür’et qılalmidi. Hacı Qutluq Mevliviniñ turidiğan yeri neççe yüz talipniñ arisidiki has hucra idi, kündüzliri bir yerge barsimu, uniñ çörisidin zadila adem üzölmeytti. Kêçisi qol salay dese, “Reşidiye Medrisi” içide bundak yoşurun qan tökidigan qaramlıqlarni aldirap qilişka bolmaytti.

Uniñ üstige, Hacı Qutluq Mevlivi yirak–yêkinda **(216)** nam çikargan, ehli–ölimarniñ nurluq çirigi, şu devrdiki şeri’et ehliniñ serdari idi. Uniñ hemme yerde yetiştürgen yaramlıq, qabil şagirtliri bar idi. Şuñğa, uniñğa çekilip koyup höddisidin çıqmaqmu asanğa tohtımaytti.

Mana şularni oylap yetken Apak Hoca kèyinki kèdemni qandak bèşiş toğrisida yèñi pılan tüzdi. Bu pılan boyıçe, u barlıq has muhlislerini işka sêlip, özi üstidiki teşvik–tergibatni küçeytiş, şu arqılıq Hacı Qutluq Mevlivini nam–ataq, şan–şöhret ve orun–mertive cehettin bèsip çüşüş meksitige yetmekçi boldı. U birneççe yarenlirini yigip mundaq dedi:

— Melum bolğaykim, me’inler tilsimatlırini açquçı, vucud göherlirini çikarguçı, mekset asmaniniñ üstün payelik yultuzı–sözdur, hem yèñi, hem kona bolğan pasahetlik sözdur. Huda: “Bir nersiniñ boluşini halisam, bol deymen bolidu”⁹⁸¹ dègen. Buniñdin Huda alemni yaritişta, sözni işka salğanlıqı bilinidu, mana buniñdin söz qedriniñ üstünlüki melum boldı.

3

Şundaq qilip, teşvik–söz cèñi başlandı. Mesçit, medris, hanıka, işkilip adem toplanğan sorunlarniñ hemmiside şiddetlik elişiş ve talişiş kürişi devam qıldı.

(217) Apak Hociniñ tallangan, pişkan va’izliri uni mahtap, kökke kötürüp, peygember mertivisige yetküzdi.

Şa’ir Mirza Şah Hoca azna mesçitidiki bir kètimlik pèşin namizidin kèyin, cama’etni ağızğa qaritip mundaq dedi:

⁹⁸¹ Parsçe “Hidayetname”, Uyğurçe tercimisi 62-bet.

— Hezriti İşanimiz Hoca Hidaytulla be’ziniñ neziride peygember, be’ziniñ neziride evliyadur. Be’ziniñ neziride Ehmed, be’ziniñ neziride Ehmed⁹⁸²dur. Bizniñ ibadetlerimiz türlü, emma mahiyette bir. Nezmide iytilidurki:

Bir irur emma yok uniñda sanak,

Bir semerdur niyaz⁹⁸³ uniñğa yiraq...

Apaq Hociniñ yekın muhlisi, yiraq yerdin uni panah tartip kelgen taşkendi

Boyaqçiniñ oğli Molla Atacan Taşkend “Kök Medris”de bolğan bir ketimek çoñ söhbette mundağ dedi:

— İslam heçkaçan bu zat zamanidek kudret tapkan emes, heç kişi ilim–meripetni Hoca Hidaytulladek mezbut⁹⁸⁴ ve merbut⁹⁸⁵ bayan kılğan emes! Bu zatniñ niyet, dalalet ve beşaritidin behri emgüçilerniñ murad–meksetliri bitehkik hasil bolğan. Uniñ dalalet, du’a, nezer ve emrimerupliri bilen bu diyar beşiş kıyapitide ravac **(218)** ravac tapkan, Hızir eleyhissalamniñ beriketlirige kağan, imança, rizik–me’işetke tolğan. Pirim razi–Huda razidur, pir perest bolmisañ, Huda perest bolalmaysen! Pir yol körsitidu, mehşer küni seni cennetke başka kiridu! Pirimizdin teşsirat ketkenler her ikkila alemde betbeşt, bi’iman ketidu...

Ular yalguz bundağ debdebilik maştaş sözliri bilenla kalmidi, belki yine kışka–kışka hekayetler arkilik, Apağ Hociniñ evliyalik keşpu karametlirini sözlep, addiy, nadan helkniñ könlide uniñğa nisbeten sirlik, vehimilik tuyđu–tesiratlarını kilişka urundi. Bundağ kışka hekayetlerini eytişka usta meddahlarniñ biri, uniñ Hotenlik řas muriti Babařoca Ařun idi. U pir–ustazidin bir mezigil ayrilip kalganda, mundağ bir şe’irni yezip, öziñ uniñğa bolğan sadakiti bilen ekide–işlasini ipadiligenidi:

Sen ceniñniñ içide tutkil orun kaytip kelip,

Dilde tutkandek orun közümde turgil cay elip.

Kel bu dilsiz aciziniñ pikirini ač tezdin yana,

⁹⁸² Ehmed-yekkek-yegane, bir degen menilerde bolup, Hudaniñ süpetliriniñ birsi.

⁹⁸³ Niyaz-muhtaclik, hacetmenlik, ötünüş, yalvuruş.

⁹⁸⁴ Mezbut-mukemmel, çoñkur.

⁹⁸⁵ Merbut-çüşünüşlük, ravan.

Ya capa tıǵı bilen ltr mni bismil⁹⁸⁶ ilip.

U ene undaǵ pıdakar muhlis idi.

Biǵa ara mehmel kula, eǵnige Misir bekesemdin tikilgen kalampay ton, putıǵa iskila mese kiygen ottura boy, yadaǵu, ara saal Baba Hoca Ahun herandaǵ pursetni **(219)** oldin bermeytti. U mesit, medris ve anıalardin baa, cama’et toplanǵan yerlerni hemmiside–toy ve nezir sorunliridimu hemmini zini aǵziǵa arıtıp vez–nesihet ytatti. Uni hmie oltuiǵa isturuvalidiǵan kn muavilik yoǵan kitabı, bilikige tkzp aldıǵan uzun kehriva tesviyi, thi mkeymey turupla olıǵa livalǵan putaǵlıǵ hasisi hemmeylenni izikiini ozǵaytti.

Bir kni u Heyderbaǵ Mehelliside tkzlgen o bir sodigerni yette neziriside, Patihedin kyinla sz balap mundaǵ ddi:

— Bu dunyada mana bgnkidek, morisidin lm ttni ıkmıǵan birer y bolǵanmu? Munarisi yiilmiǵan birer esirmu krlgenmu? Emir–sultanlardin tartıp taki pası pkirgiilik bu alemde baraberdur! İ yarenler, hmie pees bolunlar, uluǵlar ikki bislik elitur! Ularni nezer apatlıridin Huda salisun, asmandin yiili uluǵlar nezeridin yiilǵandin asanra. Hezriti İanimiz Hoca Hidaytulla kepu karametlik evliyalardin, hergiz bundaǵ uluǵ evliyalara eplet kzi bilen arap salmanlar. Allani bundaǵ velilirige nisbeten cahalet ve nadanlık bilen ılǵan her bir i nahayiti eterlik aivet bridu, ubhe ve guman bilen ılǵan her bir i zor eterni z iige alidu. Bir etim Hezriti İanni inkar ılǵui murtedlerni balıkliri bilen emirliri yiilip bu zatni muhlisliriǵa, hetta u utbi zaman, evisi devranni ziǵe ziyankelik ılmai boluan. Nagah, bu betkarlarni yaman niyiti Hezriti İanga keif **(220)** boldi, uni bilen u zat zini nee onlıǵan ykin murit–muhlislerini yiip, u devziilerge ari teveccuh⁹⁸⁷ bilen uǵullandı. Bu devziilarni balıki Buranbeg bilen İsfendiyarbegler idi, ular teriet ve din dunyasini ziyankarliri idi. Bu vee peyiz bilen tolǵan ramzan yıda boldi. Hezriti pirim ilivatan shbet undaǵ izidiki, murit–muhlislar be’eyni ala boǵuzlangan utek tpirliatti, be’iziliri sama salatti, be’iziliri zlırini tama uratti. H kii udini bilmeytti. Yrim ke bolǵanda, heiet asmanini utbi Hezriti İanem rohiyet alimidin cismaniyet

⁹⁸⁶ Bismil-boǵuzla.

⁹⁸⁷ Teveccuh-yzlini, tikili, adili, telmr.

alimige kaytip keldi ve ve has yarenlirige inayetmendiçilik kılip éyttilerki, i yarenlirim, anihezret sellellahu eleyhissalamni kördüm, bir cama'e sahabilar bilen égiz peştak üstide helke kırup olturuptu. Mèniñ köñlümniñ geşlikini körüp, mèhribanlık, bende navazlık kılip éyttilerki: “İ perzent, köñlüñni geş kıлма, sèniñ düşmenliriñni Mevlana Romiğa buyruk kılduğ!” Nagah, şu arada Mevlana Romini kördümki, qolida kaman bilen bir neççe tal oğ bar idi. Hèliki nami atalgan hekiqet munkirliri, ehli teriket murtedliri yene bir sopa üstide hemmisi köründi. Hezriti Mevlana kattıq gezep bilen ularğa oğ atatti, şu çağda, bir kısmi öldi, bir kısmi çala ölük bolup supidin yikildi...

Bu vekeni silerge éytiştin murad şuki, hèliki Burhanbeg dègen mel'un şu yili Ara Ayniñ beşinçi küni **(221)** kèsel bolup kalidek horkirep öldi, İsfendiyarbegmu şu ay içide azab bilen öldi... İ tiriklik huşluğığa menzur bolğuçılar, anlaqlarki, her kamalniñ arkisida bir zaval bar. Sèniñ içiñniñ yamanlığı Heğniñ hasliriğa roşendur, sèniñ sirtiñniñ napaklıki ularğa zahirdur. “Kılma piriñni azar, hanamanıñni buzar!” dègen gep bikar éytilmişan. İşanemniñ emrige boysunuş–biz peğirlarğa vaciptur. Çünkü, bizniñ nèsivimiz ve hosulimiz işanemdindir!

Hezriti İşan Kaşığır ve Artuğ diyarida turğan vaqitlirida, u yerdiki hemme medris, hanıkaların ilim telep kılğuçiliri e'lem, mufti, qazi bolsun, işanemniñ söhbitide terk kılmastin dağıl bolup turatti. Eger ami⁹⁸⁸ söhbetke dağıl bolsa, alim bolatti, alim söhbetke kelse, ellame bolatti, eger ellame kirse, muctehid bolatti. Eger qaysi bir naqis, betguman köñlidin azğıne şek–şübhe ötküzse, şu zaman İşanemge keşif bolatti, İşanem uni aşkare kılip, uniñ şubhesini tüğitetti ve eytatti: “Bizniñ söhbitimizdin bir qançe ta'ife barduğ. Bir guruh barki, içi tēşidin yağışraq. Yene bir guruhki, içi–tēşi baraberdur, ular alimlardur. Yene biri, cahillardurki, ularniñ tēşi içidin yağışraqtur. Be'ziliri özliri insap kılmay, başkıların insap telep kılidu” ve yene eytattiki: “İ yaranler, peşes boluqlar, dil–dilğa eynektur. Hediste: Mö'min **(222)** mö'minniñ eynikidur⁹⁸⁹, dèyilgen. Qandağ inkar ve şübhe bolsanqlar, u biz uluqlarğa melum bolup turidu.”

⁹⁸⁸ Amiy-addiy adem, amma.

⁹⁸⁹ Parsçe “Hidayetname” Uyğurçe tercimisi 99-bet.

Bundağ güzel hisletlerni ve mergub⁹⁹⁰ uluğluklarni Hezriti İşanimizdek saşavetlik vucudlarda berpa kılğan Allağa şükri!

Baba Hoca Ahunniñ bundağ uzundin–uzak hëkayetliri bilen vez–nesihetliri birneççe sorunda sözlendi, her sözligende, yëñi mezmun, yëñi ibariler қоşulup turdi. Këyin, kişiler arķilik ëgizdin–ëgizğa köçüp, huddi “Ë gızdin–ëgizğa köçse yihnimu tüvrükke aylinidu” dëgendek, Apağ Hociniñ keşpu karametliri kiřilerniñ inida tëgige yetkili bolmaydıǵan sirlik ve sürlük tesiratlar қaynimıǵan aylinip ketti, nurgun kişiler bu қaynamda ya uyakқа, ya buyakқа çıkalmay pirқirap yüretti...

Heķikiy rohi uluğluқniñ nëmilikini ömriniñ ahiriğiçe bilip yetmigen memedan, keyphor murit–muћlislarniñ telvilerçe ëlip bargan yukiriķidek teşviķ–terğibati nadan helķ arisida hëli zor tesir қozǵap, Apağ Hociniñ şan–şöhriti rasa kötürülüvatқan bir çağda, huddi tuyuқsız kelgen tağ kelküni heyvetlik toǵanniñ allıķandağ bir yerlirini bösüp ketkendek, köñülsiz bir iş yüz berdi.

Bu del cüme küni idi. Çoң restidiki azna meřitiniñ süpürülüp, su sëpilgen keң seynasiğa şehir ve (223) yëķin etraptiki yëza–sehradin bolup neççe yüz namazћan yigilğanidi. Cüme namizi oқulup bolǵandin këyin, Hacı Qutluқ Mevlivi meşit töridiki mermer pelempeylik munberge çıktı. Şunçe köp namazћanniñ hemmisi cимcit, süķütte olturatti. Bunıñ içide yurtniñ katta bayliri, sodigerliri, beg–emeldarlıridin tartip, eñ töven tebiķidiki hünerven–kasip ve dëhқanlarğiçe bar idi. Sepniñ aldida olturǵan mötiverlerniñ içide, Hoca Hidaytulla İřanniñ Һas muritlıridin birneççisi қulaқlırini diң tutup, Hacı Qutluқ Mevliviniñ қandağ hutbe oқuydıǵanlıķını күtüp segek turuşatti. Omumiy cимcitlikta Mevliviniñ yaңraq, Һuř nepes avazi ahir anlandı:

— Cama’et, men silerge Qur’an Kerimniñ “Süre Al İmran” kelimisini yëřip bërey: “İ ehli kitab (yeni Yehudiylar ve Nasaralar) peķet. Allağıla ibadet қiliř, Allağa hëç nersini şirik keltürmeslik, Allani қoyup, bir–birimizni Huda қilivalmaslıķtek hemmimizge ortak bolǵan bir sözge (yeni bir Һil eķidige) emel қilayli!...”⁹⁹¹

Lëkin, hazir beziler Allaniñ yolidin, Qur’an Kerimniñ hökmidin, İslam dininiñ ehkamlıridin ëzivatidu. Ular he dëse öziǵe murit toplan, öz yolida Hudağa bendiçilik қilivatқan möminlerni terkidunyaçiliққа, keyphorluққа, divane–dervişlikke devet

⁹⁹⁰ Mergub–köñlige yaķidıǵan, Һop köridıǵan.

⁹⁹¹ Qur’an Kerim, süre Al İmranniñ 64-ayiti.

qilivatidu. Bizniñ nurgun yaḥşı ademlerimiz mana şu yolda cahaletke, zavallıqqa yüzlinivatidu. Dunyani dost tutmaydıǵan, izzet abruyni **(224)** dost tutmaydıǵan tirikçilik üçün iş-oǵet qilmaydıǵan, dunyanıñ paydisidin ziyinini yaḥşı köridıǵan, ğorur-şöhrettin köre, dekke-ğorluǵni ğop bilidıǵan mundaq insaniy vicdan, insaniy muhebbet, insaniy meslek, insaniy ğaye-istiki yok, veten totmaydıǵan lamakanlarni Musulman bendisi dıǵili bolamdu? Allata'ala muşundaq kılıklık süriti ademlerni bendem, peygembirim bolsa, ümmitim dermu? Musulmançılıqniñ eķelliy beş perzini ada qılmiǵan Musulmanni Musulman dıǵili bolamdu?! Bundaq du'a bilen nan, du'a bilen iman, du'a bilen vec du'a bilen abruy tapqan du'agoylarni herğızmu Allanıñ Musulman bendisi dıǵili bolmaydu! Bizniñ İslam dinimiz mundaq azğunluqqa herğız yol qoymaydu! İslam dini eķil hem bilim dinidur, eḫlaq ve edeb dinidur, tinçlik ve tüzüm dinidur, hayatlik ve yaşas dinidur! Uniñ desturi bolğan Qur'an Kerim bolsa, yorukluqtur, nurdur, irpan ve hidayet menbesidur. Uniñ hökmi kıyametke qeder davam qilidu.

Beziler tıḫi tep tartmastin, özini meşer küni murit-muḫlisirini cennetke başlap kiridıǵan evliya qilip körsitivétiptu! Evliya imiş... Nedimu bende bendini qoldiyalisun?! Bu dunyada bendiniñ icabitini beca keltüridıǵan höddiger pirim, höddiger mazar dıǵen nersiler bolmaydu! Hetta peygembirimmu meşer küni Allanıñ himmet-şapa'itige, iznasıǵa irşelmise, bendilerni qoldiyalmaydu. Bendiniñ telep-arzusini qanduruşqa birla Alla özi qadir!

İ yarenler, eşinlarda bolsun, ademiñ halaklıķi ikki nerside: Biri, nefil emeller bilen meşğul bolup, **(225)** perzni taşlaş; yene biri, ezaliri emel qilip, dili uniñǵa muvapıq bolmaslıq. Ğudanıñ dostıǵa dost bolup, düşmenige düşmen bolğan kışi heķikiy veli hısablinidu. Bu dunyadiki yaḥşı söz uçla: Biri, Ğudanıñ sözi; yene biri rosulniñ sözi; aḫirkisi, uluğ velilerniñ sözidur! Alla öz bendiliriniñ eķil-idraki, niyet-iķbalini sinaş üçün şeytanni yaratqan, ular her ğil tıs, her ğil kıyapetke kireleydu, ularniñ sözliri şerin, qılıqliri tatlıq, hemmini meptun qiliş maharitige ige. Lėkin, eķillik, mömin bendilirim, eşinlarda bolsun, cennetni bėrey dėsimu şeytanga aldanmañlar!..

Haci Qutluq Mevliviniñ mana şundaq zoruqmay, temkinlik ve casaret bilen sözligen sözi şunçe köp namazḫanniñ yurikini illitti, közlirige, nur zerrisi bolup

qoşulup, nezerini roşenleştürdi. Uniñ sözimu bir neççe küngiçe eğizdin eğizğa köçüp, pütün payteht şehirini zilzilige keltürdi.

En yamini uniñ söziniñ tesiri tēhi tūgimey turupla, “Reşidiye Medrisi”diki Ezemşah isimlik bir talip yazğan “Yokmu Bizde” namliq bir parçe muhemmes huddi ot üstige yağ çaçkandek, gūjgun veziyet şekillendürdi. Birneççe taliplar şè’irni kolmuqol on neççe nusxa köçürüp, şeherniñ adem köp qaynaq yerlirige çaplivetti. Nurgun kişiler bu muhemmesniñ içidiki:

“Tonda emes, Musulmanniñ imani aq dilda bolur,
Mö’minlikni qoyda körduq, çoqluq lehej–pilda bolur,
Çapan boyda, kula başta, baş izziti tilda bolur,
(226) Qoy semrigen küni emes, mevlut ēyi yilda bolur,
Alla üçün ibadette çin sadaket yokmu bizde?!

Beziler çaç östürüp, kiyip cende hırcun aşkan,
Deydu, alla, pul tileydu, her doqmuştı selip daskan.
Neşe çoqlap, keçte gümbez içini is–tütek baskan,
Qarni açsa yok puli, neq körse kimni yolda toşkan,
Şenimizni bolğaydığan yat qabahet yokmu bizde?!

Oğşitip sen hiyal qilma peygemberge siyaqıñni,
Nepke emes, el işığa yēnik qilgin ayağıñni,
İman nazuk kötürmeydu kibir teme qorsaqıñni,
Tart qoluñni vehpe maldin közle mehşer uzağıñni,
Eldin yulup yıqqan puldin elge hizmet yokmu bizde?!..”

...

dēgendek kuplēt misralarni yadlivēlip, bir–birlirige yetküzüp, tēhimu tesir ve dağduğa peyda qildi.

Arka-arkıdin yüz bergen bu işlar Apak Hociğa bekmü har keldi. Hacı Kutluk Mevliviniñ şunçe köp cama’et aldida kılğan zerdilik sözimu, kiçikkine talip Ezemşahniñ doqmuş–doqmuşka çaplivetken kútratku şe’irimu Apak Hociniñ nam–nesebigе, şan–şöhritige ve u kılivatқан “muqeddes” işlar şenige kattıq tegken idi. Şuğa, uniñ sevr taķiti çekige yetti, u Hacı Kutluk Mevlivini közdin yoķatmay, öziniñ menğü hatircem bolalmaydıǵanlıķını bilip yetkenidi. Emdi u Hacı Kutluk (227) Mevlivini ħanniñ қoli arkılık yoķitiş niyitige keldi. Eger ħan kiçikkine ima–işaret kılısila, uniñ atarmen–çaparmenliri Mevlivini bir kēçidila her bab bilen bu dunyadin yoķitivētetti. Şuğa u, Yolvas Ħan bilen ikki kētimlik kōrüşüş pursitidin paydilinip, Hacı Kutluk Mevlini taza sökti, uniñ kılivatқан işlirini “Azğunluk, hakmiyetke tehdit” dep köptürüp, ħanniñ kōñlige koķak saldı, Apak Hociniñ başķa murit–muħlisirimu ordidiki çoñ–kiçik emeldarlarga Hacı Kutluk Mevlivi üstide şikayet kılıp, uniñ nam–abruyini yerge uruşķa başlıdı. Nami çıkқан bu sopi–dervişlerniñ neziride, Hacı Kutluk Mevlivi ekli naķis, tuzkor imiş, heķiketniñ rohiğa emes, şeklige eşilivalğanmiş, teriket ehlini ve ularniñ peygember neseblik pir–evliyalirini haķaret kılarmış...

Eger pelekçaķı muşu pēti aylinivergen bolsa, ēhtimal, Hacı Kutluk Mevlivi ene şu pitne–pasat ve hiyle–neyrenlerniñ qurbani bolup ketken bolatti...

Lēkin, tuyuķsız Apak Hociniñ amiti kēçip, Hacı Kutluk Mevliviniñ teliyi oñdin kēlip qaldı. Ordida yüz bergen bir kēçidiki қanlık veķe hemme işlarnı astin–üstün kılivetti!

Yolvas Ħan sekkiz yeşida Keşķerge na’ib ħan bolup, u yerde ottuz yıl hōķümranlık kılış ceryanida, Keşķer ħelķiniñ yilikide su içip, yurtni veyran kılivetkenidi. Kēyin u dadisini koğlap, inisini yoķitip özini Se’idiye Ħandanlıķiniñ sultani dep ēlan kılış bilen vucudiğa aç közlük, tebi’itige zulum şundaķ orunlışıp kettiki, (228) zulum bayanida, hoccacmu⁹⁹² uniñ aldida ħicil, pitne–pasattin şeytanmu uniñ aldida eyiblik idi!

U Musulmanlarniñ arkisiğa paylakçı saldı, puқralardin tülke tērisi bilen қızıl altun telep kıldı. Ħelķniñ dadığa heķkim yetmidi, memliket pütünley ħarab boluşķa қarap yüzlendi. Şundaķ künlerniñ biride, uniñ dōlitiniñ tüvrüki bolğan Mirza’Eli Şahniñ bir tuğķini Davut Hocini Yolvas Ħan buyruk bilen öltürgüzüvetti. Bu derdni

⁹⁹² Huccac–zalimlik bilen dunyağa nami taralğan қanħor padişah.

içige siğduralmıgan Mirza’Eli Şah Er kabegke hal  ytti. Er kabeg: “Musulmanlar b şidin bu zalimni dep’i k lmay bolmaydu, uni dep’i k liş her bir kişinin mecburiyiti, sili gem k l misila,  alis Huda rizaliki     n bol an işt  Huda  zi yardım b rip,  zi saklaydu” d di ve etisila ular birlikte k l s lip, ana yerni u zalimnin nicis vucudidin k tuldurdi. Zulum ve pitne–pasatlardin  alas bol an  el  atag lık emir Er kabeg ve Mirza’Eli Şahlar he  kide du’ayi  eyrl r k lişt ...

Mana ş  tuyuksiz y  z bergen  anlık ve   Ap   H cini katta y len  ktin ayrip, ş rin arzu–armanlirini yok  a   kirivetti. Hacı K tluk Mevlivini bolsa, k l  stidiki  l m  evipidin saklap, davamlık  utbe okuş be tidin behrimen k ldi.

(229) Onin i Bab

M hri  ssik Yo un Kişi

1

 ehritan kiş k stap kelmekte. K şrap ta lirini yil boyi parkirap turid  an k m ş re lik     kiliridin yul unup     kan cut–şivir  an y  za–kişlaklarni s r–to ay k lip, namratlarnin yala  k sek  yliridin tartip, baylarnin     metlik imaretlirig  e b sip kiriş e başlidi.

Hacı K tluk Mevlivinin K şrap Ta liri arisidiki Ara Taş y  zisig a k lip makanlaş anlıkig a   li k nler bolup  ald . U a   k ni Molla Musa A  nnin  yidin–ata  atili Derviş H cinin  a  gilidin k  ip Ba  Avat  a  o na bol an Almet y  sisidimu turmastin, k   e–k nd  z to tım y yol y r p, e  yir  ktiki ta lık yurt K şrap  a kelgenidi. Batur, m  hmandost ta   el i uni  u  ak   ip  arşı aldı. Burun unin namini, da   ini a  lı an  el  ne–nelerdin uni yoklap k lip ziyaret k ldi.

Bu k nlerde Ap   H cinin uni davamlık izdep tutuş  a  olisi tegmey  al anidi.     ki, H tennin uyer–bu y ride boluvat  an isyan ve k t r l şler unin y  ji hakimiyitig e **(230)**   ir tehdit bolup turuvatatti. H ddi “K  te  e palta   ş    e aram” d  gendek, Hacı K tluk Mevlivi mana ş  pursettin paydilini , K şrapta b  ir b sip turup  ald . Ta lık lar goya uni asmandin   ş  en H zirdek etivarlıdi,  zzetlıdi, unig a issik makan berdi,   liri y  yiş e  iyim  an  sil ta’amlar bilen m  hman k ldi. Hacı K tluk Mevlivimu ular  a   z yolida adimet  ilik k ldi, h rmet yandurdi. Bu adem ş nda  ulu  mertive igisi turu luk, ş n  e ki  ik p ’il, toprak s  pet idiki, kim kelse

ornidin kopup, issik çiray karşı êlip dildarlık kılatti, bu kişiniñ neziride adimi hislet hemmidin ela, mal–dunya bolsa, hesiçilikmu etivargâ ige emes idi.

Bügün peyšenbe, kün oçuk idi. Yênila kötürülgen kiş kuyaşı tağ çokkıliri üstidiki qar–muzlar üstide cularinip közlerni çağatti. Hacı Kutluk Mevlivi mana bugün uzundin béri könlige pükken halis bir işni kılivatatti. U Bağ Avat yêzisinde yürgen çêgidila, “Reşidiye Medrisi” bilen bille köyüp ölgen şunçe köp bigunah canniñ rohiğa atap, halis bir nezir bərişni oyliğan bolsimu, lêkin könliniñ aramida bolmığanlık ve özinimni hevpe içinde turuvatkanlık sebebidin, bu savablık işni kilişka nêsip bolmığanidi. Kêyin u Bağ Avat yêzisinin kêçip kêtivêtip, Mulla Musa Ahundek şundağ sadde, aq köñül, tekvadar bir adamniñmu öz oğliniñ kolidâ ölgenlikini anlap, es–hoşini yokitip koyuşka tas kaldi. Şu çağda, uniñ kallisiğa eñ kattik tesir kılğan nerse–nadanlık ve cahaletke patқан adamniñ yirtkuç hayvandinmu **(231)** better vehşiy bolidiğanlık idi. Derviş Hoca ene şundağ boldi. Özini bu dunyağa apiride kılğan eñ uluğ, söyümlük adimi–pütün sürük bir dadisini öz koli bilen hencerlep öltürüp, yirtkuç hayvandinmu better vehşiylik kildi, ikki dunyalık lenetke kaldi! Mana bu, özini “pir–evliya” dep ativalğan aşu kişilerniñ sadda helkni nadanlık, cahalet ve mehkumluk patkığığa sörep kirgenlikiniñ paci’elik aqiviti idi. Hacı Kutluk Mevliviniñ neziride, bundağ adamlarniñ özimu ahırkı hesabta ene şu nadanlık, cahaletniñ biçare kurbanlırığa aylinip kêtetti. Çünki, undaqlarda insanlık gorur, mustekil yaşaş iktidari dengen nersiler yok bolatti. Ular be’eyni uruکی qaysi derehniñ tüvige çüşse şuniğa yamişip yaşaydigan rezgi yögimeçler idi.

Bu adamniñ ene şu çağda–Bağ Avat yêzisinde yürgen vaqitlirida könlige pükken halis işi–mana bugün Koşrapta emelge aştı. U tünügün yenediki taliplirini etrapka yügürtüp, çarviçilardin ikki koy, bir torpaq sêtivaldi, dèhkanlarga neq tenge bèrip, on beş çarek aq un ikki tağar konaq uni yigdi.

Bügün el yurtka halis nezir bèridiğan bu iş Koşrapniñ Cayvağ Mehellisidiki bağ–varanlık çoñ bir hoylida boluvatatti. Hoyliniñ kün çıkış teripidiki bulunığa yogan daşkazan èsilğanidi. Çaç–sağalliri ösüp kalgan bir talip yigit tömür ara bilen dümlime oçaqka kuruk yantak taşlaytti, ottura yaşlık bir dèhkan sirttin cigde keslendilirini kuçaklap–kuçaklap ocaq bèşiğa toşuvatatti. Daşkazanda göş, sevze, çamgur ve yene allıkandağ nersiler **(232)** pitiklap kaynavatatti. Hoyliniñ yene bir çetide yüzini daka romal bilen mehkem orap, közinila oçuk koyğan birneççe büvi

ayallar tartkuda un tasķımaķta, ap'aķ kōmmiķonak uni tartķa astidin ħampıġa ķardek lepildep uķup ķuřmekte. Baġ iķidiki yoġan tonur beřida beřıġa daka řal orap, uķisiġa řativa řapan kiyivalġan birneķķe ayal aldirap nan yakmaķta, yużige piyaz yeřiřturulġan ak toķaķniņ mezilik hidi hoylini bir alġanidi.

Tonġıġanlarniņ issinişi uķķun, hoyliniņ bir neķķe yeřiġe ġulġan yeķilġanidi, ġulġanniņ uştipe eřilġan ķapķara mis ķumġanlarda poruklap şay kaynap turatti.

Ķuřķe yeķin keņ taşa baġ-hoyla ademġe liķ toldi, ġalis nezirġe daġıl boluş uķķun, yirak taġ ariliridin etigen seherde yolġa ķiķķan top-top cama'etmu allıķaķan keľip bolġanidi.

Beřıġa daviġan tumaķ, uķisiġa muvut bilen tařlangan eltēre cuva kiyivalġan Haci Ķutluķ Mevlivi yirak-yeķindin kelġen cama'etniņ aldiġa ōzi ķiķti, ular bilen didarlıřıp sirdařti, keyin kemzuliniņ tōř yanķuķidin kumūř ķaplıķ ķiyam sa'etni eľip ķarap:

— Ķēni cama'et, cama'et, birlikte ikki reket nefle namaz oķuyli, andin nezir eřıġa eġiz teġeyli,—dēdi ve cama'et sep tuzġuķi bolġan ariliķta ķiķķila emrimerup ķildi,—ka'inatniņ eņ uřtūn mevcudiyiti insandur. Sansız ġuzelliklerġe iġe bolġan Allahni tonuş, uniġa ita'et ķiliř ve ibadet ķiliř uķķun yaritilġan. Kelime şahadettin ķalsa, İřlammniņ asasiy ibaditi namazdur. Namaz Allahniņ bizġe bergen san-sanaķsız nēmetliri (233) uķķun, yaratķuķimizġa bolġan minnetdarlıķ ve ķulluķ burķimizdur.

şu sōzlerdin keyin, u tekbir ēytip, ikki reket nefle namazniņ imamlıķini ķildi.

Namazdin keyin cama'etke tamaķ tartildi, yeņi piřķan toķaķ nanlar cūp-cūp alduruldi. Gōř ve řorpa uřtipe ķēlinġan umaķ řundaķ mezzilik, iķiřlik idiki, soġuķta dūġderep ketken yalaņtōř dēġķanlar uni "pūv-pūv"lep oturup birneķķe ķaķidin iķip rahatlendi. Gōřni yeyiřķe kōzi ķiymiġanliri nanniņ arisiġa eľip, ōyidiki bala-ķaķiliriġa zelle ķildi.

Tamaķtin keyin, Haci Ķutluķ Mevlivi ōzi otturiġa ķiķip ķira'et ķildi, uniņ sūzūk, yeķimliķ, ġuř nepes avazida ademniņ ķelbini ēzidiġan muņluķ kūydek ēġir bir meyūslūk bar idi. Uniņ ķira'iti ķiķķa ve tesirlik boldi, ķira'ettin keyin du'aġa ķol kōtūrūp vezmin avazda mundaķ dēdi:

— Apak Ĥoca cimi Musulmanlarġa yeġi eľip keldi, avat yurtimiz zavallıķķa yūzlendi. Nurġun el sōyer oġlanlirimizdin vaķitsiz ayrilip ķalduķ, nurġun bigunah canlarniņ

issik keni bihude akti, buniŋa ahir neme dëgölük! Sebir kiliş, lazim, hemme këtidu, hemme topa bolidu, buni asmani tekdır, Rebbani kaza dëyiştin başka amal yok! Ebediy ömür hëç kişige bërılgen emes, menğölük tirikçilik hëç kişige beşş ètilmigen. Alla ta’ala el–yurt yolida kurban bolğan perişte süpet u oğlanlirimizniñ, bigunah aciz bendilirimizniñ pak rohini asman periştiliri bilen yandaş kılıp uluglıgay! Ana tuprikimiz **(234)** üçün, hekişiy İslam ekidiliri üçün, kaza bolğan èsil erlirimizniñ yatқан yeri cennette bolgay! Nevre–çevrilirimiz muşu tuprakta derya bolup aққан pak kanlarni menğü èsidin çıkarmıgay, amin!..

Neççe yüz ègizdin birla vakıtta çıkқан “amin” dëgen avaz kökke kötürölüp, goya hava güldürligendek kudretlik bir sada şekillendürdi.

Yıraqtiki tağ helkiniñ yürek këtidin urğup çıkқан bu kudretlik sadada ana tuprakni koğdaş yolida kurban bolğan sansız Se’idiye baturlırıǵa, peyteht şehiriniñ ar–nomusi üçün eziz canlirini pida kılğan namsız şehitlarǵa, şanlıq “Reşidiye Medrisi” bilen bille köyüp külge aylangan ilim–pen hamiylırıǵa bolğan hörmet ve èçiniş, iptihar ve hazıdarlıq tuyǵusi bilen bille, bu pak zeminni ayağ astı kılğan yavayi baskunçılarǵa, cahalet uruқini çaçқuçı meripet düşmenlırıǵe bolğan çeksiz gezep ve nepret tuyǵusi ten mucessemlengenidi.

Patihedin kèyin, yıraqtin kelgen cama’et bir–birlep kaytışқа başlıdi. Hacı Kutluğ Mevlivi ular bilen hoşlişip işik aldıǵıçe uzutup çıktı. U ahırkı bir top cama’etni uzitip sirtқа çıkқanda, töven tereptin eşeklik kèlivatқан yoçun kişige kızı çıktı. U yoğan sur eşekke çuçılık gilem horcunni artip üstige minivalğanidi. Putida Orusniñ “ğiris–ğiris” ötüki parkırap turatti.

Hacı Kutluğ Mevlivi uzitip çıkқан cama’etni hoşlişip yolǵa salǵuçe, eşeklik yoçun ademmu uniñ yèniǵa yèkinlap keldi.

— **(235)** Essalamu eleykum,—dèdi u ikki–üç kadem nèridinla eşektin irǵıp çüşüp, — inş’a’alla, özlirini asanla tèpivaldim.

Qırıq yaşlarǵa yèkinlişip kalğan bestlik, bécirim bu adem bèşıǵa aқ dümçe tumak kiyip, pahtılık kalte kemzuliniñ bèlige çuver balvağ baǵlıvalğanidi. Qapқara saқal–burut baskan yüzi tağ şivirginida kızargan, levlırini bolsa, nèpiz bir kevet gez baǵlıǵanidi.

Hacı Kutluğ Mevlivi uniñ bilen kol èlişip illik çiray salamladı ve:

— Rizki ğayib dēgen mana ŗu, bu ħalis nezirge ōzlriniŗmu ēġizi tēġidiġan boldi,— dēdi uni dastiġanniŗ tōrige baŗlap.

Yoġun mēġman dastiġan aldida tizlinip olturdi ve Hacı Kūtluk Mevlivi uzatġan issik ġayni ēlivētip:

— İsmim Kūbat, kiŗiler mēni Kūbat Mirza deydu. Kaġındin kēliŗim. Ōzlrini muŗu yerde dep anlap salamġa keldim,—dēdi tevezu bilen.

— Rehmet, inim...—dēdi Hacı Kūtluk Mevlivi ħicil bolġandek teleppuzda,—soġukta ōzlrini malal kiptuk...

— Yoġisu, yoġisu!.. —dēdi Kūbat Mirza ornidin sel—pel koġilip,—ōzliri bilen didarliŗiŗ biz ūġın ġoŗ bir ġeniymet. Sili pēġirni tonumayla, men kōprek Kaġilikta leŗkiri y ŗlar bilen turġan. Her kētim astanige kelgende, ōzlriniŗ sōġbetliride bolġanmen. “Nicat menzilige ilim nuri bilen yol tapġili bolidu, ēkilniŗ ŗolisi bilen zaman teserrupidiki tecribilerni **(236)** bilgili bolidu...” Mana bu sōzliri hazırġiġe kōŗl deptirime pūtūklūk...

Hacı Kūtluk Mevlivi uniŗ kōzlrige ġaridi, kirpikliri tikkide turġan nurluk, kapġara bu kōzlerde saġtilik, ħuŗamet ve ħiyle—mikir dēgenlerdin eser yok idi. Semimiyluk bilen mōldūrlep turġan bu kōzlerde bir ħil casaret, merdanilik ve ōzige bolġan iŗenġ hōkūmran idi. ŗu ġaġda, Hacı Kūtluk Mevliviniŗ kōŗlidin hemiŗe kiŗilerge baha bergende iŗlitidiġan sōz mizani ōtti: “Kōz dilniŗ eyniki, dil roġniŗ eyniki, roġ insaniy heġiket eynikidir!”

2

Ōyniŗ ġible tam teripide yaŗaġ yaġiġidin yasalġan oyma gūllūk sanduk bar idi. Sandukniŗ ūstige tizilġan sēriġ ve ciġerrenġ ġem muġavilik yoġan—yoġan kitablar ġara ġiraġniŗ yoruġida sus kōrūnūp turatti.

Ata miras bu sanduk bilen Erep, Pars ve Hindi yēziġidiki her ħil durdane kitablar Hacı Kūtluk Mevliviniŗ neġe barsa bille ēlip maŗidiġan muġim bisatliri idi.

U ōziniŗ addiy seremcanlaŗġan mana ŗu ħilvet hucrisida Kūbat Mirza bilen tūn nispigiġe paraŗliŗip olturdi. Ular niŗ paraŗ tēmiŗi keŗ ve ġoŗġur idi. Ular Se’idiye Ĥandanliġiniŗ gūllengen altun devridin tartip, hazırġi zavallikġa yūz tutġan meġkum devrgiġe bolġan uzak tariġni eslep ġiġti, Aġsaraydiki tūġmen bēŗida vehŗiyane **(237)** ōltūrūlgen seksen bir ademdin tartip, ēŗ aġiri palta bilen ġanap ōltūrūlgen Barat

Elemgiçe bolğan bir qatar azablıq, mudhiş veqelerni tilğa èlip, ihtiyarsız köz yeşi kilişti...

— “Yük ègir bolsa, nar tögimu borkireydu” dègendek, bu qatmu–kat azap–oqubetlerni kötürgili bolmidi, teksir,—dèdi Qubat Mirza ègir horsinip turup,—heknin sevr kaçisi toldi. Hazir bu yurtta sella hoş kallisi bar pukra üçün ya ölüm, ya kul boluştin başqa yol yokluğu körünüp qaldı. Elvette, kul boluş–ölümdin yaman!

— Bu dunyada azab–oqubet, bala–kaza dègen nersilerdinmu ançe qorqup ketmise bolidu, inim,—dèdi Hacı Qutluk Mevlivi bir hil teselli teleppuzi bilen,—bu özi ötnè alem, bugün birige zulüm salğan kişi etisi özi horluk köridu. Tülke herqançe hiyliger bolsimu, çaşkan ovlavètip, ovçiniñ öziniñ pèyige çüşkenlikini sezmeydu. Halbuki, ovçimu öziniñ arkisida yoşurunçe kèlip, uni bèsivalmaqçı bolup turğan yolvasni sezmeydu. Uların içide qaysisiniñ burun ölüşini heçkim dep bèrelmisimu, emma haman biri burun ölidu.

— Toğra èyttıla teksir,—dèdi Qubat Mirza Mevliviniñ sözidin tesirlinip,—biz hazir del aşu acizlarni ovlimaqçı bolğan nainsap ovçiniñ pèyiğa çüşken yolvas bolmaqçımız. Men silidin yoşurmaymen, bizniñ ademlirimiz hazir İşkol, Zerepşan, Odallıq, Beşken qatarlıq caylarda toplinip hazirlik körüvatidu. Men **(238)** bu kètim Kaçuŋğa öz vaqtida pitirap ketken leşkerlirimni yığkili keldim. Emdiki muhim bir iş, Uçturpan hakimi Muhemmet’imin Hänniñ kollişini ve yardimini qolğa keltürüş.

— U kişi tèhi hakimiyet sürüvatamdu?—soridi Hacı Qutluk Mevlivi sel eceblengendek.

— Şundaq, tèhiçe Uçturpanniñ hökümranlıqini qilivatidu,—dep aldirimay çüşendürdi Qubat Mirza,—Apak Hoca gerçe u kişiniñ İsmailhanniñ ciyeni ikenlikini bilsimu, lèkin tèhi u tereplerge qol sozup, öziniñ rohaniy seltenitini ornitişka ülgürelmidi. U peket Keşkerdin Hotengiçe bolğan zèminlarni igilep turuvatidu. Biz hazir del muşu boşluqtin paydilinip heriketni tèzletmekçi. Men yèkinda Muhemmet’imin Hanga bir parçe mektup pütüp, ikki ademni elçi qilip evettim. Pat arida u tereptin hever kèlidu. Eger Muhemmet’imin Han leşker tartip çıksila, biz bu tereptin maslişip, u kişini heçlik yosunda hanlıq tehtige olturguzimiz. Bu hekte özliriniñ yenimu yahşi ekil körsitişlirige mohtacmen.

Qubat Mirza kemterlik ve ita’etmenlik bilen bəşini egdi. U emdila kıranlıq yeşiğa yetken ekillik, bəcirim er bolsimu, lèkin kişiler aldida menmenlik qilip özini körsütüşni, kibir ve temegerlikni yahşi körmeytti. U İsmailhan devride, unıñ

Ğağılıkta turuşluk herbiy koşuni içidiki bir serkerde boluş süpiti bilen, leşkiri işlarga pişşik, tedbirlik hem pidakar bir ezimet idi. Kêyin İsmâ'ilhan ağdurulup, Cuňgar koşunliri **(239)** Ğağılıkğa hucum kılğanda, u leşkiri küçini saklap keliş için, kol astidiki bir türküm leşkerlerni tarkitivetip, özimu Ğarakurum Tağliri arisiğa kirip ketkenidi.

Mana u bir aydin bəri, bezide sodiger, bezide çar bazarçi ve bezide divane siyakida yasinip, yurt kèzip, Apak Hoca hakimiyitige karşı yoşurun küç toplavatatti. Bundak heterlik hem capalık işka uniñ yurikidiki hekkaniylikı bilen keskinlikı ve helkperverlik tuyğusi türkte bolğanidi. U mana şu tuyğu ve türktiniñ küçi bilen özi tuğulup ösken, lèkin hazir zulum bilen cahalet kaplığan behtsiz zeminda yèni ve ümidvar bir dünya açқанidi.

— İnim, Huda hemme nersige dana guvahtur,—dèdi Hacı Ğutluk Mevlivi bir demlik süküttin kèyin birdinla canlinip,—siz şundak bir uluğ, heyrlık işka tutuş kıpisiz. Uluğlar astanisidin tirişip orun alğan adem ebediy azabtin nicatlık tapidu. Kimki rast köñli bilen mezlumlarniñ derdige yetip, beşini silisa, Allata'ala uniñğa hèsabsız tevpiğ bèridu. İnim, geyret kiliñ, ana tuprikimizni napak vucudlardin iriğdaş hemmimizniñ uluğ Alla aldidiki burcimiz. Bala—kazadimu, beht—halavettimu el bilen bille bolmağ alla rizalığıdur, inim...

— Teksir, özliri el—yurtniñ pehri, ehlulilla nezirige çüşken adem,—dèdi Ğubat Mirza Mevliviniñ medet bərişidin huşal bolup,—bizge siliniñ medetliri, du'aliri lazim. Biz uluğlarniñ aşu du'aliri bilen Huda halisa közligen meksetke çokum yetimiz! Hazir **(240)** Apak Hociniñ arka hoylisiğa ot tutışivatidu. Ğariğastiki Haldarbeg kozğilip kaldı. Men Ğaldanniñ ordidiki herbiy serkerdisi Dalce Töreni ukuşup kördüm, u intayin aç köz, dünyaperes adem iken. Biz yekinda, Yolvashan teripidin ölümge mehkum kilingan Turumtay Begniñ Keşkerdiki "Bamgir" kebristanlığığa yoşurup koyğan altun—kümüş, ünçe—marcanlirini kolğa çüşürduk. Biz şuniñ bilen Dalce Törini sètivalmağçi. Sa'iti kèlip biz kel'ege tégiş kılğanda, u kol astidiki leşkerliri bilen cim turup bersila boldı...

Ular ene şundak kızgın, semimiy parañlar bilen tañ atқанlığınimu tuymay kaldı.

Tuman kötürölüp, asmanniñ küñçikiş teripi süzölüp, upuk birdemde rasa ulğayğan gülhandek lavuldap yènişka başlidi, yiraqtiki qarlık tağlar asta

kötürölüvatkan kıyaş nurida kümüştek yaltıraytti, Koşrap Taglıridin ademni endiktürgüçi soğuk şamal urup turatti.

3

Aksaraydiki ordısidin çıkkın Apak Hoca zimistan kaplıgan bağ yolını arılap, Galdannın turalğusıga qarap mañdı. U beşıga alma uruķı reñlik mehmel bilen taşlangın bulğın tumaq, uçısiğa kınduz yaķılık söser cuva kıyivalğanıdı. Unıñ arķısidin üç neper orda emeldarı–öziniñ yeķin muhlisliri eğışip kelivatatti, eñ aķırıda bolsa, ķerisal bir adem yipek dastıhangıa **(241)** oralğın yoğın bir zellini kötürövalğanıdı.

Apak Hoca heşemetlik kigiz öyniñ aldıga keldi, öyniñ kigiz melenzilik işiki aldıda qorallıq ikki nöker ķetip turatti. Ular Apak Hocını körgendin keyin, biri melenzini kıya kayrıp içdikilerge birnerse dedı ve hayalışmayla Apak Hocını ķedirga başlıdı. Çidir içi höppide ısıq idi, ateşdanda lavuldap köyüvatkan ottın ürük ve behi yağaçlırınıñ huşbuy hidi buhsup turatti. Çaraslap yangın ot uçķunliri bilen aķuş tütünler asta–asta leylep, kötürölüp, kigiz öyniñ çanğırıkıdın çıķıp ķetivatatti.

Ğaldan Sêrin öyniñ törıde tokkuz ķevet aq kigiz üstide yanpaşlap yatatti, beşiniñ tégide buğa têrisi kaplangın yastuq, ayağ astıda kül reñ êyik têrisi sêlinganıdı. U ağızını şunķiki midirlitip koyup, Apak Hocını olturuşķa işaret kıldı. Apak Hoca ateşdanniñ yêniğa sêlingın bir parçe kara suser tere üstige yektiz bolup olturdı, unıñ hemrahlırımı unıñ arķıga tizilip yūkündi. Galdannın yênidimu ikki hemrahi bar idi. Unıñ biri, yeşı emdila ottuzdın aşķan bolsimu, emma köp uruşlarğa katnışıp sönķiki katķın Zeñgi Kunteyci isimlik taş yürek, kadañ bir serkerde idi. Yene biri, kırık yaşlar öpçörisidiki ora köz, qaşlırı koyuq ve kötmek, burnı yapılaq, çasa yüz kelgen Dalce Töre isimlik serkerde idi.

Apak Hoca hêliķi dastıhan kötürüp kelgen ķerisal ademge işaret kıldı, u lıkkide ornıdın turup, yipek **(242)** dastıhandiki zellini ikki kollap kötürüp bêrip, Galdannın aldıda koyup açtı. Dastıhan êçiliş bilen ķedir içini mezzilik, huşpuraq giza hidi kaplıdı. Hemmeylen dastıhangıa qarap, kümüş ligen üstide huddi bir parçe sapsêrik uyul altundek turğın ta’amni körüp heyran ķêlişti.

Bu Apak Hocınıñ orda aşpezlırige mehsus buyrutup ettürgen şahı polusı idi. Polu zepe yeğı bilen kala yilikide êtilgen bolup, üstige altın vereķ yêpilğanıdı.

— Özlirini tavi yok bopkaptu, dep anlap yoklap kelişim,—dedi Apağ Hoca Ğaldanğa huşametguyluk bilen baş urup turup,—këni, bu ta’amdin bir—ikki loğma yep bağsila, tekva kılıp kalsa eceb emes.

Ğaldan “Rehmet” değendek beşini lişşitip koydı. Şu tapta, uniğ hekiğetenmu tavi yok idi. Çirayidin çoğkur muğ ve iztirap çıkıp turattı. Uniğ bir çağlardiki sémiz, kıkızıl yüzi hazır yadap, kara öpkidek solışip ketkenidi. Muğ ve hesretke toğan közlidiridin polat tıgıñ yaltırağ cularisidek soğuk bir nur eleğip turattı. Uniğ rohi ve cismidiki bundağ zor özğiriş tēhi bir heptiniğ aldidiki ceñde oğli Cenderğundin menğüğe ayrılıp keliş bilen başlanganıdi.

Ğariğaş hakimi Ğaldar Beg koğğığın helğ isyani nahayiti tēzla Ğotenniğ başğa yerlirigimu yamrağşa başlıdi. Eger vağtida bunıñ aldini almisa, Apağ Hoca bilen Ğaldanniğ yēñi hakimiyiti hevp içide kalattı. Şuğa, Ğaldan (243) yırağ—yēğindiki leşkerliriniğ hemmisini toplağ, Ğariğaşniğ Piyalma değen yeride Ğaldar Begniğ beş—alte miğ kişilik helğ koşunığa karşı sekkiz kün ceğ kıldı. Ceğ şiddetlik boldı, cēnidin toyğın helğ pidakarlık bilen elişip, Ğaldanni eğir talapetke uçrattı. Lēkin, eñ ağıri yenila Ğaldanniğ terbiye körgen, tola uruşup rehim—şepket değenni untup ketken telve leşkerliri helğ koğğılağını basturuğşa muveppeğ bolğın bolsimu, emma Ğaldan bu uruşta öziñiñ birdinbir söyümlük oğli Cenderğundin ayrılıp, bir ömürlük hesret—nadamette kıldı. Oğlınığ cesitini, hetta birer parçe nam—nişanını tapalmığanlığı uni tēhimu kattığ azabğa saldı. Ğezeplengen koğğılağçı helğ Cenderğunni öltürüp, cesitini burda—burda kılıp taşlığanıdi.

Bundağ paci’elik yokitiş Ğaldanniğ rohını çüşürüp, hemme işta rayını kayturdy. Hazır u bundağ nes başın zēmindin tēzrek kētişniğ koyığa çüşkenidi.

— Yağşı kepsiz, hezritim, menmu sizni çağkırtay dep turuvēdim,—dedi Ğaldan yatğın ornidin öre bolup,—bu yerdiki işlar bir kur izığa çüşti, emdi mēniğ kaytiş vağtim bolup kıldı, kaytiştin burun siz bilen kılıdığın bezi işlar bar...

— Hemmige teyyarmen, alıyliri,—dedi Apağ Hoca Ğaldanğa yerim eğılip turup,—hemme iş köğülliridikidek bolıdu...

Emdi ular mezzilik hidi eğızlırığa sērik su yığğın ağğa eğız tegkeç sözleşti.

— (244) Menmu şundağ boluşığa tilekdağ,—dep sözini devam kıldı Ğaldan kolidiki may yuğı bilen burutlirini silap koyup,—men birneççe kündin bēri oylinip, Apağ Ğan hezritimniğ telipi boyıçe, Zēñgi Ğunteycini Keşkeriyige Cuğğar istilasiniğ eñ alıy

vekili–şahne kılip teyinlidim. Dalce Törini bolsa, astanide turuşluk qoǵdıǵuçı kisiñniñ serkerdisi kılip békittim, buniñdin başqa, cay–caylarda Ėrkehan, Qarağan, Ambun ve Şukemler⁹⁹³ turǵuzuldi. Bular Apağ Han hezritimniñ seltenitini mustehkemleş ve bac–sêlik–olpan yigış işlirida yademişidu. Hezritim bularniñ her aylıq teminatlırini öksütmey bêrip turuşlırı lazım. Uniñdin başqa, Qeşkeriyiniñ Büyük Cuñğar Hanlıǵıǵa töleydiğan her yillik olpan işliri toǵrisida kelişivalsağ...

– Bu hekte Bişevketi Han aliyliriniñ köñlige pükkenliri bolsa aňlap baqaylı,–dêdi Apağ Hoca aldirap,–biz her kaççe kılsağmu canabliriniñ mêhri–şepkitini yanduralmaymız.

Ėaldan Sêrin rasa birni kêkerdi, andin hoñçılarp keltürülgen piyalidiki çaydin bir yutum otlivêtip, yênidiki Zeñgi Qunteycige qaridi. Zeñgi Qunteyci uniñ sirlik közidiki menani çüşinip, Apağ Hociǵa yüzlendi ve ornidin yerim qozǵılıp turup mundağ dêdi:

– Bişevketi Han aliyliriniñ köñlice bolǵanda, **(245)** Qeşkeriyeniñ Büyük Cuñğar Hanlıǵıǵa töleydiğan her yillik olpan mıqdari: Tôt miñ ser yambu, tôt miñ yakilik ton–serpay, tôt miñ tuyaq at, tôt miñ patman aşlıqqa teyin tapti, buniñǵa Apağ Han aliyliriniñ pikri qandağki?!

– Qulluğ, qulluğ... –dêdi Apağ Hoca kılçe oylinip turmastin,– Bişevketi Han aliyliri köñlige pükken bunçilik nersige palan–pustan dêyişke neme heddimiz.

Şundağ kılip, yukiriki san boyıçe, ikki tilda–Uyğurçe ve Moñğulçe tohtamname pütüldi, Apağ Hoca bilen Ėaldan tar ve uzun Semerķend keğizige pütülgen tohtamnamige hanlık möhürlirini bêsışti, etraptikilermu guvahlik üçün barmaqlirini basti. Şu deñikide, ular birneçeçe êgiz söz bilen heçqandağ talaş–tartişsiz, oñayla vucudqa kelgen bu tohtamnaminiñ kaççılığan kac teley dehqanlarniñ bêsığa çıkidiğanlıqini, kaççılığan hünerven–kasiplarni veyran kılidiganlıqini, kaççılığan yoksul–namratlarni yurt–makanlıridin ayrip, sersan–sergerdan kılidiganlıqini hıyalıǵa keltürmeytti, toǵrırağı, hıyalıǵa keltürüşni halimaytti. Yeydiğanni yep, alidiğanni êlip Cuñğariyige qaytiş aldida turğan Ėaldan üçün bu işlarniñ hemmisi beribir idi. Uniñǵa peket Apağ Hociniñ her yili töleydiğan aşu altun–kümüşi bolsila bolatti, u şuniñ hêsabıǵa tesir da’irisini kêneytip, yenimu çoñ ve Büyük Cuñğar İmpêriyisi quruşni oylaytti. Apağ Hoca bolsa, dölet ve helkniñ ölüp–tırılışidin

⁹⁹³ Ėrkehan, Qarağan, Ambun, Şukem–Cuñğarlarniñ cay–caylarǵa qoyğan başkan begliriniñ emeldarlık nami.

ket'iynezer, **(246)** Cuŋgarlarını panahlıkıda öz seltenitini koğdap, bu dunyani makansız cahan kezdi dervişlerniñ hökmet ętıp, cerre–sama salıdıǵan, neşe tartıp Huda işkıda mest–eles bolıdıǵan bıkar telep murıt–muhlislar soruniǵa aylanduruşni oylaytti. Şuǵa, bundaǵ “büyük, İlahi” işlar aldıda, döletniñ munķerzi, helķniñ köz yeşi uniñ nezeride heçnemige erzimeytti.

— Aliyliri, hatircem bolǵayla,—dedi Apaķ Hoca tohtam işliri pütkendin kèyin,—her kandaǵ muşķulat içide ǵalsammu, inşa'alla, Cuŋgariyige evetidiǵan olpanni her yili muşu tohtamnamıda pütülgen möhlettin burun yetküzüp bèrimen.

Ǵaldan uniñ iradisi bilen semimiyitidin tesirlendi bolǵay:

— Mubada seltenetiñizde birer kütülmigen veķeler yüz bèrip ǵalsa, İlbalıķķa adem çıķarsıñız, biz yene yardımde bolimiz,—dedi Apaķ Hociñiñ köñlini tinçitip.

— Teşekkür, —dep ornidin kozǵılıp tezim kıldı Apaķ Hoca,—aliyliriniñ yaķşı niyet–ıķbalıǵa teşekkür, pèķir her birliriniñ kudretlik ķoliniñ bir barmıķı, barmaķ ķoldin ayrılıp nege baralaytti...

Mana şu söhbettin üç kün kèyin, Ǵaldan Sèrin esaslıķ ķoşuni bilen İsmā'ilhanniñ astanidiki pütkül ceddı–cemetini èlip Cuŋgariyidiki öz makanıǵa—İlbalıķķa ķarap yolǵa çıķtı. Ular atlinidiǵan çağda, Apaķ Hoca Ǵaldanǵa:

— Ehli memliketniñ meşuriti bilen ķuruķ **(247)** yanmıǵayla—dep, töt miñ ser tenge bilen töt miñ yaķılıķ serpayni yolluķ tutti.

Tinç, avat, hıraman bir yurtni üç–töt ayǵıçe parakende ķılǵan, hèsabsız ķanlarnı tøkken taş yürek, dañdar bu serkerde öz vaķtıda bu yurtķa kandaǵ sur–heyve bilen kelgen bolsa, yene şundaǵ heyvetlik elpazda burǵa–kanaylirini yañritip ķaytti. Uniñ arķıda palaket başkan keñri zèmin muñ bilen ķoyuķ çañ–tozanǵa kòmülüp ķaldı.

Bu, hicriyiniñ 1089–yili⁹⁹⁴ ķaraķış mezgili idi.

(249) İkkinçi Kısım

Ķarǵışķa Tolǵan Alem

Birinçi Bab

Ot ve Oķya

⁹⁹⁴ Miladiye 1678-1679-yilliriǵa toǵra kèlidu.

(250) Miladiye 1679–yiliniñ bahar pesli.

Asmanda illik kıyaş nur çëçip, turnılar sep tartip uçatti, yerde bolsa, bahar taşkıni küvecep, étiz–ériqlarni yapyêşil ot–çöpler kaplıganidi. Terekler potla taşlap, kızilgüller deslepki gunçılar bilen yasandi. Karañgulaşkan bağlardin kakkuk navasi yañraytti.

Tebi’et şunçe güzel, illik ve arambeş idi, lëkin nëme üçündür Apaķ Hociniñ köñül arami yok idi. Baharniñ illik tepti uniñ muzlıgan tënini issitalmaytti, çahar bağlardiki canlıniş, güzellik uniñ zoķini kozgiyalmaytti, tañ seherde çimenler arisidin añlinip turğan kakkuk navasi bilen boz torğaylarniñ nalisi uniñ meylini tartalmaytti. İşkilip, bularniñ hemmisi uni ğemdin ħalas kıalmidi, u haman ħiyal deryasiniñ heterlik dolķunliri içidin çıķalmaytti, hovuldap turğan ègiz saraylarni bikardin–bikar ayliniş bilen kün ötküzetti.

(251) Apaķ Hociniñ bundaķ parakende boluşıdiki sebeb: Üç künniñ aldida añlıgan bir şum ħever bilen şu küni këçide körĝen kabahetlik bir çüştin bolĝanidi. U üç künniñ aldida, işençilik muħlisiridin “Astane etrapida Muhammet’imin Ħanniñ leşkerliri bilen heryandin toplanĝan ĝelyançılar peyda boldi” dëĝen şum ħeverni añlıĝandin buyan, kıattıķ bi’aramçilik içide kıalĝanidi. U Mehemmet’imin Ħanni burun bir ķetim körĝen bolsimu, lëkin dañķini köp añlıĝanidi, uniñ Uçturpanda inaviti yukiri ħan, şöħretlik serkerde ikenlikini biletti, eñ yamini u İsmā’il Ħanniñ cyeni idi. Uniñ bu etrapta peyda boluşı kıandaķtur ziyaret yaki sayahet emes, belki taĝisi üçün intıķam ëliş ikenliki öz–özidin ëniķ idi.

Apaķ Hoca mana şundaķ parakendiçilik içide turĝanda, buni az dëĝendek, şu küni këçisi kara başkandek körĝen kabahetlik bir çüş uniñ köñül aramini tëħimu buzup, kıattıķ sarasimige sëlip kıoyĝanidi. U bu cehette hëçkimge çiş yërip ĝep kıilmidi, rastini ëytķanda, ĝep kıilişķa yüriki pëtinmidi. Bu şum ħever bilen kabahetlik çüşiniñ öz bëşıĝa kıandaķ sevdalarni salidiĝanlıķini oylap hesret çeketti.

... Kıetl meydani imiş. naĝra–sunaylarniñ şavķunluķ sadasi içide callatlar rehimsizlik bilen başlarni kesmekte, kıpkızıl kıyım kıyĝen bestlik bir callat kıan tepçip turğan bir kallini neyze uçi bilen kötürgen halda, teħtte gidıyıp olturĝan Apaķ Hociniñ aldıĝa këlip toħtidi. Apaķ Hoca neyzige sancılĝan başķa kıarap ķeh–ķeh

(252) urup külermiş... Çünkü, bu baş bir turup İsmâ'il Hânîniñ kallisiga, bir turup Hacı Kütük Mevliviniñ kallisiga oğşarmış... Bir çağda, Apak Hociñiñ külkidin kişilğan közlirige hêliki kalla tuyuksız can kirip midirliğandek, têhi bayıla şêşidek kêtîp turğan hunsız közlerde acayip bir yaltırağ nur peyda bolğandek körüngenmiş ve arkidinla hêliki kalla neyziniñ uçidin kötürölüp, havada uçup yürermiş... Bu möcizidin dehşetke çüşken ademler nepeslerini içige yutup, yelkilirini kişip, başliri üstide uçup yürgen kanlık kallığa heyranlık içide qarap turarmış. Apak Hoca bolsa, yenila kehekehe urup külüp, uçup yürgen kallini tamaşa kılarmış. Kütülmigende, hêliki callatniñ koldiki neyze kolidin çıkıp kêtîp kuşka aylanganmış. Çaŋgilidin kan tēmîp turğan sürbetlik bu kuş teht üstide çerh urup uçuvatқанmış. Ahirida, közliridin ot çaçritip kırkırığan kuş Apak Hociñiñ beşidiki tacini êlip ketkenmiş... Sarasimige çüşken Apak Hoca tacini alimen dep kollirini arvaŋ-sarvaŋ kılip kuşniñ arkisidin uçmağçi bolğanmış ve yerge palakıkide yıkılıp oyğınip ketkenmiş...

Mana şu künden başlap Apak Hociñiñ yurikige vehime olaştı, mudhiş bir gumandin uniñ tēni sirķiraytti. Lēkin u, bundak ze'ip, çüşkün halitini hēķkimge sezdürmidi, kōrünüşte özini yenila meğrur, sürlük kōrsitişke tiriştı.

Kōŋlige vesvese çüşken Apak Hoca şu künila işençilik bir çaparni ordığa çağiritip, Zēŋgi Kunteycini (253) êlip kēliš üçün Hotenge yolğa salğanidi. Zēŋgi Kunteyci buniñdin on kün burun, Lopta yüz bergen yerlik helķ bilen Cuŋğar emeldarlari otturisidiki kanlık macirani tinçitiş uyaқта tursun, işni çoŋaytivētip, özimu bu kaynamniñ içidin çıkalmay qalğanidi. Lēkin, şu künlerde Apak Hoca uniñ öz yēnida boluşığa tolimu teķezza idi. Çaparniñ ketkinige mana bugün hepte boldi. Nede bolmisun allıķaçan kēliši kerek idi, kērişķandek, uniñ özimu, hevirimu yok! Apak Hociñiñ parakende kōŋlige her hil gumanlar çüşti, guman uni tēhimu kattıķ sarasimige saldı. “Karaķaşlıqlarni bassak, Lopluķlar kopti. Hotenlikler tolimu cahil, tinçimas bir heķ, Zēŋgi Kunteyci sak-salamatmidu? Eger ğelyançılar u yerdimu peyda bolğan bolsa, uniñ astanige kaytiş yolini êtip koyğanmidu? Estağpurulla... Hêliki çapargā zadi nēme boldi, nēme üçün hever yok? Umu yolda tutulup kaldimuya...”

Apak Hoca öziniñ so'alidin özi çöçüp endikip ketti. Lēkin u, işni yamanga coruştin özini herķançe kaçursimu, emma bolar iş bolğanidi, uniñ işençilik çapari allıķaçan Kağiliķtiki Kubat Mirza Begniñ isyançiliri teripidin kolğa çüşken ve uniñ

aħbarati boyiçe, Hotende patkaħka pètip ƙalğan Zenġi Ƙunteyciniñ astanige ƙaytiş yolimu üzüp taşlanġanıdi.

Apaħ Hoca zèrek adem idi, emdi u hañvaħtiliħ bilen vaħitni bihude ötküzüşniñ intayin ħeterlik ikenlikini derhalla hès ƙildi. Şuġa, ciddiyy kèñeş ھاƙirip, Muhemmet’imin Hın bilen isyançılarnıñ hucumıġa (254) ƙandaħ taħabil turuşni muħakime ƙalmaħçı boldi.

Hudaġa şükür, bu işta ümid ħèli çoñ idi, Zenġi Ƙunteyci bolmisimu, herhalda astane ƙel’esini ƙoġdaşka mes’ul Dalce Töre bilen uniñ serħil ƙoşuni Apaħ Hociniñ yènida idi. Buniñġa miñliġan pidakar piھاƙçı sopi, dervişlerni ƙoşķanda, herķançe zor ƙara boranmu ƙel’eniñ mezmüt tamliridin haħƙip ötelmeytti.

Apaħ Hociniñ ƙöñli ħèli aramıġa ھاüşti, uniñ vehime yamaşķan yürikide tac ve teħtni ƙoġdap ƙèliş işençi küçeygenidi.

2

Muhemmet’imin Hanniñ on miñ ƙişilik atlıħ ƙoşuni Yekenniñ “Uzun Ƙum” deġen yèrige ھاüşķün ƙılġanıdi. Taġisiġa oħşaş boyluħ, tembel kelgen bu adem ƙula ayġirniñ üstide mezmüt olturup, bu ƙetimķi yürüşke özi ƙomandanlıħ ƙilivatatti.

Bir ƙozġıġan isyançılar topi terep–tereytin üzölmey èƙip ƙèlivatatti. Uzunġa ƙalmay ularmu ħuddi taramlar ƙoşulup say, saylar ƙoşulup ezim derya bolġandek, ġayet zor bir ƙoşun bolup teşkillendi.

Helķ içidiki cènidin toyġan pidakarlar bilen cenġahta pişķan leşkerlerdin berpa bolġan bu zor ƙoşun ikki kūn yaħşi dem èlip retke sèlindi. Emdi ular herķandaħ cenġe taşlansa, yolvastek elpazda hucumġa öteleytti.

— Būġün kèçe yürüşni başlayli,—dèdi Muhemmet’imin (255) Hın keçlik ġizadin kèyin Ƙubat Mirzabegke,—tañġa yèķin ƙorġanġa tèġiş ƙilimiz.

Ƙubat Mirza Beg oylinip ƙaldi, oyčan közlirini Muhemmet’imin Hınġa tiktı. Yèşi ellikke ulişip, ھاç–saķalliriġa aķ sancıġan Muhemmet’imin Hanniñ pütün vucudidin küç–ķuvvet, ķuvvet, ƙapķara yoġan közliridin irade ve höķümranlıħ nurliri ھاķnap turatti.

— Şamal ھاķivatidu,—dèdi Ƙubat Mirza Beg arisaldilik bilen,—belkim kèçiçe boranġa özġirişi mumkin, yürüşimiz müşķöl bolarmikin.

Muhammet'in Han miyikida küldi, unij külkisi semimiy idi.

— Boranlık kège herbiy yürüşiniñ yahşı peyti,—dédi u Kubat Mirza Begniñ yelkisige kolini koyup, — bunçilik müşkülât bizniñ leşkerler üçün hêç gep emes, emma sizniñ isyançiliriñiz kandağ bolarkin?

— Mèniñçe, ularmu leşkerlerdin kelişmaydu,—dédi Kubat Mirza Muhammet'in Hanniñ muddi'asini sel—pel çüşinip,—hemmisi turmuşniñ capa—meşekketide pişkan kişiler.

— Undağ bolsa, yürüşke teyyarlinaylı,—dédi Muhammet'in Han buyruk ahañida.

Uzun ötmey burğa—karnaylar çelinip, herbiy yürüşniñ siginali bérildi. Birdemlik opur—topurdin keyin, hemmeylen öz réti boyiçe sepke turup, ahırkı buyrukni kütüşke başlidi.

Lavuldap köyüvatkan otkaşniñ yorukida Muhammet'in Han sepnij aldığa çıktı. Unij beşida dubulğa, uçisida **(256)** savut, yènida kümüş saplık şemşer bar idi, astidiki kula aygır puşkurup, tepocheklep, şöşşup turatti. Muhammet'in Han atniñ tizginini tartip, putini kümüş üzenğige tirep, sel—pel örididi ve gevdisini kèrip turup, bar avazi bilen mundağ dedi:

— Leşkerler, isyançılar, barlık ezimetler! Biz hazır hemmiz üçün ehmiyetlik, hasiyetlik bir yürüşni başlaymız. Öz vaktida biz dessep turğan bu zemin nahayitimu tinç, güzel ve bayaşat idi. Kaçanki, Apağ Hoca Cuğar başkunçiliriñ küçi bilen hanlık tehtni igiligendin keyin, seltenet riştiliri çek—çekidin bösölüp, yurt barganseri harablaştı, puqralar azab—okubet içide kaldı. Memliketniñ şevkiti seltenet sahibiniñ kudritige bağıktır. Qaysi yurtniñ sultani zerberdest bolsa, şu yurt mustehkem ve asayıştur. Vehalenki, seltenet tehtide olturğan Apağ Hoca ve unij yurt soravatkan beg—sipahliri diyanette sus, pa'aliyette aciz bolğanlığı ve sapla kan hem kiliç yolini tutkanlığı üçün, bugünki künde memliketni zavallıqqa, re'iyyeni nadanlıqqa başlap, Allata'ala aldida keçürgüsiz gunah kildi! Ular cahalet patkıkığa patkan, ular burnidin nèrini körmeydu, körüşnime halimaydu, el beşida muşularla bolidiken, layka aqqan su hergiz süzülmeydu! Biz bugün Allaniñ iradisi bilen bu hasiyetlik yürüşke niyet kilduk. İnşa'alla, Alladin zeper ve nuri hidayet yağkan kün—yurt işliri ravac tapıdığan kün bolğay! İlahe amin, Allata'ala yolimizni yoruk, imanımızni kamil, yürüşimizni zeperdest kılsun, Allahu ekber!

(257) Yer–asmanni lerzige keltürgüdek neççe miñ avaz gürüldep, Muhemmet’imin Hanga kudretlik sada қошти.

Yürüş başlandı. Eñ aldida Muhemmet’imin Hanniñ hıllangan atlıq leşkerliri yolğa çıktı. Bu çağda, etiyazniñ kurgak şamili küçiyip boranğa aylanğanidi. Atniñ ayıgıdın kötürülgen eşme kumlar vişildap uçup közni açkuzmaytti, şor tupraklık zemindin kötürülgen çañ–tozanlarmu eğiz–burunlarğa kirip canni kaqşıtatti. Lëkin, Muhemmet’imin Hanniñ bayıki sözliridin tesirlinip küçke tolğan қоşun kattık boranğa perva kılmay cédellep mañdi. Kütümi yaşşı atlarmu öziğe kaмça tegküzmeytti. Ular tañ etiştin burun paytehtke kirip, қorғанға tuyuqsız hucum қılışni көñüllirige пүккенidi.

X

X

X

Sübhi bilen teñ başlangan ceñ çüşke keder davam kıldı. Her ikki terep kattık elişti. Muhemmet’imin Hanniñ leşkerliri kel’eniñ beş dervazisiğa teñla hucum қılғанidi. Sëpilniñ üstidiki Cuñgar leşkerliri bilen özini şehitlikқа atığan sopi–dervişler eğizdin oқya bilen taş boran yağdurup, ularğa aramlıq bermidi, ular hëli kattık canbazlık қılğan bolsimu, lëkin kel’eniñ hëç yeridin yoçuқ açalmidi. Ular amalsız ceñni vakıtlıq tohtatti.

Şu çağda, kel’eniñ altunluқ dervazisidin bir türküm sopi–dervişler қара қағidek yopurulup çıkıp, dervaza aldidiki meydanda sep түзүp tohtıdı ve birsi қolini (258) kanay қилиp varқıridi:

— Muhemmet’imin Hanniñ palvani meydanға çüşsun, ikki terepniñ palvanliri elişidu, қaysi terepniñ palvani yeñilse, şu terep özini çetke alidu.

Sopi–dervişler içidin Töge Sultan isimlik birsi aldıға çıktı. U heқиketenmu ismiğa yarişa bestlik, tetür ustiһan, қopal adem idi. U aқ қаşқилиқ қара ayğırniñ üstide cigde kötikidek mezmüt olturatti. Uniñ қolidiki uzun saplıқ aypalta қuyaş nurida yalt–yult қилиp soғuқ nur қаçatti. Қarşı tereptiki sep içidin Subhanқul isimlik bir yigit cede argımaқçı oynaқlitip aldıға çıktı. Bu at öziniñ şaş ve çiraylıқlıki bilen başқiliridin perқlinip turatti. U söñiki қamlaşқан, газ boyun, қomuş қulaқ bolup, yaylı yipektek yelpünүp turatti. Subhanқul reқibidek bestlik, қavul bolmisimu, emma cesur, қаққан, tepse töмүr özgidek tëvi bar көrүнetti. Uniñ oñ қolida қилиç, sol қolida polat super bar idi.

İkki palvan meydana çüştü, ikki terep robiro boluşti. Töge Sultan meñsitmigendek, Subhanqulğa avval uruşni tekliþ kıldı, lëkin Subhanqul növetni Töge Sultanga ötündi. Töge Sultan étini çapturup, paltini oynitip, qarşı terepke tiğ taşlidi, Subhanqul çakқанlık bilen yandap öziğe tiğ tegküzmidi. İkki terep şu yosunda at çapturup, tiğ oynitip, bir–birige birқанçe këtım hemle kıldı, lëkin bir–biridin çakқан, bir–biridin usta çıktı. Töge Sultan dergezepke këlip, tötinçi këtım palta urganda, Subhanqul kiliç bilen paltiniñ **(259)** zerbisini yandurğan bolsimu, lëkin ötkür tiğ kaytış yolida cede argımaқnıñ yaylı bilen қоşup bir қulıқını kèsip taşlidi, şaş at қattıқ kışnep, aldi puti bilen bir қанçe këtım öridep ketti. Yarılған atnıñ elimi bilen gezepke kelgen Subhanqul putini üzenгige қattıқ tirep, pütün küçi bilen Töge Sultanga kiliç urdi. Töge Sultan bëşiға қараp këlivatқан kiliçtin қоғdınış үçün çebdeslik bilen bëşiға қалқан tutuvaldi, lëkin şu deқiқide Töge Sultannıñ hasırıған étı müdürüp këtıp, қалқannıñ қırғıқı sopınıñ bëşidiki yeşil dastarnı çuvuvetti. Sopi temtirep қалdi, ene şu deқiқe içidiki arısaldi pursettin paydılған Subhanqul kiliçni ikkinçi këtım Töge Sultannıñ bëşiға şundaқ urdiki, sopınıñ қаңgilişip ketken çupur bëşi ikki parçe bolup ketti.

Subhanqulnıñ sepdaşliri barıkalla èytıp, қıқas–çuқан kötürdi. Başliri saңgilіған sopi–dervişler bolsa, bu çağқıçe heçkimge boy bermey kelgen Töge Sultannıñ қан bilen topıға milinip yatқан kalampay bestige қараp yaқilirini tutuşti. Şu çağda, bularnıñ arısidin çıkқан birsi sepke қaytış үçün étiniñ bëşini buriған Subhanqulnıñ yolını tosti ve қolidiki böre çişliқ omutni oynitip unıға hemle kıldı.

— Sen kim?—dëdi Subhanqul étiniñ tizginini tartıp,—birge bir dëgenni aңlimiғанma?

— Mana hazırmu birge birgu, dostı үçün intıқam èliş heқ, dëgenni senmu aңlimiғанma?!

— Boldi қil sopi, —dëdi Subhanqul uni telve niyitidin yanduruş meқsitide, —cëniңға **(260)** içiң aғrisun!

— Can! —dëdi sopi gelite bir қiyapette öridep,—қutbil eқtap pir hezritim Apaқ Hociнıñ seltenetni, şan–sevkiti aldida mëniң bundaқ sësiқ cënim nëmige erziytti!? Men bu canni allıқақан unıға atıvetken, unıñ hidayet yoli үçün on cënim bolsimu tesedduқ!

U şu geplerni қilipla, қolidiki omutni Subhanqulnıñ bëşiға çenlep şiltidi, lëkin allıқақан hoşyar halette turған Subhanqul superni қалқан қilip omutnıñ zerbisini yandurdi.

Hunzirlik niyitide közliri kızargan, étini telvilerçe çapturup, qolidiki omutni arvañ-sarvañ pirkiritip yürgen kısaşçı bu adem Derviş Hoca idi. U Töge Sultanni çokum yëñidu dep işengenidi, Töge Sultan unıñ nezeride, batur, palvanla emes, belki Apak Hoca terikitiñin pasibani, İşkiye sülükiniñ sadık qoğdıguçısı idi. Şuña, unıñ tuyuksız ölümü Derviş Hociğa alemçe yoqitişteq bilindi. Unıñ yüriki çidimidi. U öziniñ Subhankulğa teñ kèlmeıydiğanlığını bilsimu, lèkin unıñ neşini tola çekip garañşıp qalğan kallısı hazır köp nersilerni oyliyalmaytti. Unıñda peket “İntıqam, qan töküş” degen birla mudhiş hıyal hökümran idi. Tèhi unıñ kulak tüvide pir-ustazi Apak Hociniñ tünügün èytqan munu sözliri qayta carañlap, uni herqandaq bala-qazadin yanmaydigan esebiy haletke keltürgenidi: “İ ihlasmen muritlirim, şehitlik mertivisi miñdin bir ademge muyesser bolidu, bundaq ğeniymet pursetni ötküzüvetmenlar!..”

(261) Derviş Hociniñ birneçe kètim yandin hemle qilip hucumğa ötmekçi bolğanlıqıdin çarisiz qalğan Subhankul, aqır atniñ beşini burap Derviş Hociğa yüzlendi. Baya Töge Sultanniñ paltısı tégip yarılangan cede argımaqnıñ baş-közi qanğa boyilip turğaçqa, kütülmigende Derviş Hociniñ èti ürküp keynige dacidi, Derviş Hociniñ sol qoli igerniñ kuş beşidin acrap ketti ve acırışı haman, ègir, palaket geıdısı saqip kètip, qara mehmel kulası beşidin çüşüp, daq yerde dügilep ketti. Unıñsizmu çapçip turğan şaş at qattıq ürküp möñkidi, İlahi teğdir bilen Derviş Hociniñ beşi töven bolup qaldı, Subhankul zerip bilen unıñğa qiliç urdı. Derviş Hociniñ tenni boşışıp attin siyrildi, ürkigek at uni sörigen pèti dala terepke èlip qaçtı, bir puti üzeñgide qalğan Derviş Hociniñ darkırap kètivatqan nimcan tennidin huddi kızil soynidek uzundin uzunğa sozulğan qan izi qaldı.

3

Şherniñ “Qoçqar Ata” Koçısında, hiş peştaklıq, hèli körkem bir azna meşcit bar idi. Yèkindin bəri u yerni yigirmidek sopi-derviş igilep, özliriniñ cehre-sama salıdigan, beñ çekip Allani yad ètidigan tünekhanisiğa aylanduruvaldı. Uların qeçe-kündüz “hu-hu”lap sama sèlişi, hasilirini “doq-doq” urup hökmet èytişi bilen meşcitniñ tinçliki (262) buzulup, namazhanlar üçün sèlingan zilça-ğilemler titilip ötme-töşük bolup ketti. Eñ yamini, ular çekken neşiniñ ötkür purıki meşcit tamliridin halkıp mehelliñi bir alatti, bundaq haram puraktin köñli aynıgan ayallar, teqvadar kişiler ularni köñlide qarğap, derdini içige yutatti.

Sopi–dervişler künde dëğüdek kolliriğa tëgi aq, çörisige kök çiltek tutulğan üç burceklik kiçik tuğ–elemlerni kötürüşüp, mehelliglerni çörgileytti ve sel–pel gumanlık tuyulğan adamlarni körse, tutup edipini bëretti. Şuniñ üçünmikin, bu sopi–dervişlerniñ pütün vucudi bilen “hu–hu”lap zikri–sama kilişliri ademge bir hil sür–vehime bolup tuyulatti. Ular goya Allağa hemdusana kiliş emes, belki kimgidur heyve kilivatkandek bilinetti. Ular koça çörgilep yürge çağlirida, özlirini Apak Hociniñ mehelle–koylarğa koyğan “hoca paşşap”, “hoca mirşap”liri dep ataytti, ular ene şu atak bilen puqralarğa heyve kilip kórkutup, özliri üçün töme⁹⁹⁵ yığatti. Bezide teliyi ondin këlip kalsa, birer–yërim çičkaç paklan, ikki–üç tohu, birer kap un–gürüçke ige bolup kalatti. Bundağ künde, ular mesçitniñ hoylisiga daşkazan eşip, hoylidiki baraksan üçme deriğiniñ şahlirini çatap boluşiga kalaytti. Tamağ pişkandin këyin, ağzi–burnidin çıkkuçe yep, kékirip, andin mesçitniñ hucriliriga tişilip, bes–bes bilen çilim tartatti.

(263) Uların aç köz, betkilik ve bethuyulukidin pütün bir mehelle namaz okup, ibadet kilidigan kórkem bir mesçit bir neççe kün içidila bëzeplişip veyran bolup ketti.

Bügün cüme küni idi, mehelligidiki bir türküm hünerven yaşlar cüme namizi okuş bahanisi bilen mesçitke kirdi. Ular bugün sopi–dervişler bilen bir tutişip bakmaççi, iş ondin kelse, ularni mesçittin koğlap çıkarmaççidi. Yigitler mesçitniñ hoylisiga kiriş bilen, tēhi bayila çilim tartıp, beğniñ küçi bilen közliri gılayğan birneççe sopi hucrilardin çıkıp ularniñ aldini tosti.

— Nege, eşip kaldınlarmu?—dëdi çupurbaş bir sopi kollirini eşiz–pes şiltip,—bu yer haligan adem kirip–çikidigan deñ emes!

— Biz cüme namizi okuğili kirduğ,—dëdi bir yigit mulayimlik bilen aldiga bir kadem silcip,—bu muşu mehelligniñ mesçiti, bizniñ ibadethanimiz.

— Biz ibadet kılşak bolmamdiken?—dëdi hëliki çupur baş sopi yigitke deveylep,—siler cüme namizi dëğenni bir heptide bir këtım okuysiler, biz bolsağ her küni cere–sama sëlip, Allani yad etimiz. Kaysimizniñ ibaditi küçlükrek iken?

— Neşe çekip, ussul oynaşni kandağ ibadet dëgili bolidu?—dëdi “Tokunak” lekemlik bir yigit zerdilik avazda,—turkuş aşu, gusli–taharet dëğenni bilmeysen. Beden pakliki bedenge, roh pakliki rohğa hayat bëğışlaydu, dëgen hëkmetni anlimiganmu sen?

⁹⁹⁵ Töme–yemek–içmek.

— Pah–pah, k ara bu     en pakizni  g pini,–(264) d di “Maymak Sopi” dep atilidi an ottura ya lardiki bir derviş me  irilik k l p,–obdan s rt lmise mervayitmu parkirimaydu. Sen bizni  t rkimiz a  arima, bu eski cendini  i ide g her bar cumu, senlerge o     t  i pal–pal, i i  al– allardin emesmez.

Yigitlerni  i idiki Turek isimlik  izik an,  ururlu  bir yigit  idap turalmay a zini  oyuvetti:

— A iniler, bunda  yiliki suyu ,  avisi s sip ketken bethuy ademler bilen gep tali ip n me  ilimiz. H li bikar namaz  aza bolidu. Y r nlar, i kiri kirip namizimizni o uyli.

Turekni  g pi “Maymak Sopi” a   ir keldi bol ay, u  uddi tet r tol  ak kelgende  bir tol iniv tip Turekni  aldini tosti:

— Nege barsen? Sen t hi bizni  tin li imizni, ibaditimizni buzma  imu? Heddi  emes, biz d gen alem panah Apa   ocamni  muritliri, Apa   ocam ki ik adem emes, uni  bir        imu sendek ademdin onni  amalditip  oyidu, cuma!

Bu zuvandar “Maymak Sopi”ni  zeher ende gepliri, yigitlerni  o isini  aynatti. Hemmisini  cehli   tip, i tiyarsiz mu tliri t   ldi. “To unak” le emlik yigit “Maymak Sopi” a bigizdek  adilip turup:

- Sen pir–ustazi ni her an e  irayli  gep bilen k  ke k t rgini  bilen yurt sorigu ilarni  yah i–yaminini mana biz– el     eymiz!–d di ve t himu  aynap davam  ildi,–senlerni  mu u me  itni  arab  ilip, muttehemlik  ili liri   aysi  eri’et, (265)  aysi teri ette bar? Mu umu Apa   ocini  ulu li ima?!

— Tili ni tart!–d di aridin bir sopi hassisini pula litip,–hezriti pirimiz a til tegk zgen ademni  tilini su uruvalimiz!

 u gep bilen te  bir ne  e sopi–derviş “To unak” a y pi ti.   ni  izip turgan yigitlermu te la yopuruldi. Varkira – ar ira lar me  ittin halkip, mehellini  i  irisige taraldi.

— Hasa ni tart, siya pele  taz.

— Ure, avu evrezdin  i  an  apa ini.

— N me deyda, mavu k   kalpuk divane.

— Taza  oy!..

—  amirini  uvuvet!..

— ...

Ur yıķıt, kıya-çıya evcige çıktı. Terep-tereytin cüme namiziğa kélivatķan kışiler bir-birlep bu yerge toplandı.

Neççe vaķittin béri derdini içige yutup taşalmay turęan helķ goya kıyan süyidek yopurulup kélip, heddidin aşķan sopi-dervişlerni ur-ur kıldı. Běşi yerilęan, puti sunęan, kıli kıayrilęan, ĥamiri micilęan bu beğgi kelenderler meşçittin çıkıp udul kelgen terepke kıarap kėçiştı. Arkıdin kıoğlap maęęan helķnię biri on, oni yüz bolup, birneççe koça-mehellilerde sopi-dervişlerni sür toķay kıilidiğan kıanlıķ veķe yüz berdi. Şu künü keçte, ģezipi örligen helķ vapuruş baziri bilen Çarsu Köl Koçisidiki ikki ĥanıķaęa ot kıoyuvetti. Ot yalkuni barganséri ulęiyip, kėçiçe zulmet (266) başķan şeherni yorutup çıktı.

X

X

X

Terep-tereytin kélivatķan soğuk ĥeverlernię cut şiviręinidin Apaķ Ĥocinię bedini uyuşti:

- Şeher puķraliri kıozęilip ketti...
- “Terekbağ dervazisi”ni kıoędavatķanlar berdaşlıķ bėrelmey kıaldı...
- Cunęar leşkerliri bėşini içige tıķıvaldı!..
- ...

Közlrini yerim yumup, çoęķur ĥıyal içide olturęan Apaķ Ĥoca kıörünüşte tinç, eğir bėsiķ bolęan bilen içide volķan yangandek bi’aram idi.

U bir hazadin kėyin eęirlaşķan bėşini kıötürüp, öziğe telmürüp turęan bir neççeyleğe kıarap, ularniğ arisidin kimnidur izdidi ve birdinla ĥamuş kıözlrini çekçeytip:

- Kıabil Ĥoca kėni? U nede? Tėz çaķırınlar!—dep varķiridi.

Uların ĥarisidiki kıerisal, kıataęęur, çoęķa saķallıķ orda dervaziveni şipirlap çıkıp ketti, uzun ötmey aldirap kıirip, Kıabil Ĥocinię kelgenlikini melum kııldı.

Kıabil Ĥoca orda bėgi idi. Ottuz yaşlardin ĥalkıęan ĥam sėmiz, sölėtvaz bu adem Apaķ Ĥocinię uzun yillik (267) ülpiti, seperdişi Aĥun Molla Ezherniğ oğli bolup, Apaķ Ĥoca uni Kuçada vapat bolęan aşu meslekdaş buradiriği yüz-ĥatirisi üçün, öz yenida orda bėgi kıilip kıoyęanidi.

Kıabil Ĥoca eğiz paşnilik kıızıl ötüki bilen taķıldap kıirip keldi. U yoğan kıorsikiği esil yaķut kıözler bilen zinnetlenęan keç kemerde bağlap, uniğa sőęek

saplık Hindi hencirini kısturuvalgan, üstige kümüş tügmilik kök yipek tonni yépinivalganidi, toniniñ oçuk yakısidin uça tutulgan kemzuliniñ körkem yakısı körünüp turatti.

Apak Hoca huddi biri hélila élip kaçidiğandek ensizlik bilen bėşidiki altun tacini bėsip–bėsip koyup, yumşak lėkin muñluğ avaz bilen:

— Hoş, Kabil Hoca, nème iş kılip yürisiz?–dep soridi.

— Élişivatimiz, alem panah hezritim... Can tikip élişivatimiz!.. -dėdi u bėşini ěgip.

— Undağ bolsa, yağşı heverlerni ěytip bėkiņa, botam,-dėdi Apak Hoca közlrini mulayim ĉimilditip.

— Yağşı heverler... Hezriti ģan aliyliri... -dėdi Kabil Hoca tilini ĉaynap,-ehval anĉe yağşı emes... Huda berdi ģelipe Keşķerni ģoldin bėrip koyuptu... Mirza Karaqĉibegmu Yėnisarni tartturup koydi... Baya kelgen heverde Kağılıkmu ģoldin ketken **(268)** oğşaydu...

— Kağışlık!?–Bu heverdin Apak Hociniñ tėni şürkünüp ketti. U özi üĉün ĉėkingüdek birer pinhan yerniñmu ģalmiğanlıkini oylap ĉoņķur hesretlendi.

— Cuņğarlar nème iş kılivatidu? Dalce Töre ģėni?–dep ĉalvaķidi u közlrini kışı ģėyiķķudek ĉekĉeytip.

— Cuņğarlar sėpildin ĉüşüp, ģurģanıģa⁹⁹⁶ bėkinivėlişti, -dėdi Kabil Hoca hoduķķinidin avazini alitağil ĉıkırip,-Dalce Töre: “Emdi küĉimiz yetmeydu, iĉi bilen tėşi teņ ģozğaldi, ademlirimizni bihude ölümge tutmaymen...” dep ceņ kıliştin yaltiyivaldi.

Dalce Töriniñ bundağ kılişi tasadiپی emes idi, buniñdin birer ay burun, Kubat Mirza Begniñ elĉisi uniñ bilen meģpiy uçrışıp, nurgun altun–kümüş bilen uni őzlrige ģaritivalganidi. U deslep, öz burĉini ada kıliş üĉün, ģorganni ģoğdaş cėniņi ģėli aktip, canlık uyuşturgan bolsimu, lėkin veziyetniñ ģėyinki tereķķiyati Apak Hoca üĉün paydisiz terepke ģarap yüzlendi, bolupmu şeher puķraliriniñ, ģünerven–kasiplarniñ ģozğilip ģėtişi leşķerler iĉide ĉoņ davalğuş peyda kıldi. Köp uruşlarğa ģatnişıp, yėniş–yėniliş veziyitini mölĉerleşķe usta bolup ketken Dalce Töre derhal özini oğşap, bėşini iĉige tikivėliş taktikisi **(269)** arķilik ģarşı terepke purset bermekĉi boldi. Dėgendek, uniñ bu taktikisi yağşı ünüm berdi: Muhemmet’imin ģanniñ leşķerliri bilen isyanĉılar şiddetlik hucumğa ötti.

⁹⁹⁶ Ĵurģana–sėpilniñ astidiki hucrılar.

Ğabil HociniĒ gepliri Apağ Hocini ĒaĒgiritip Ēoydi. Bu Ēever goya mehşer Ēürzidek, Apağ HociniĒ baş-közini aylanduruvetkenidi.

— EstaĒpurulla... EstaĒpurulla!—dep Ēolini bir-birge işkilidi u içi tit-tit bolup,-Zengi ĒunteyciniĒ yoĒluğu eceb bilindi-he,-andin u ikki Ēolini Ēgiz kötürüp Allata’alaĒa tiviniĒ muraci’et Ēildi:

— İlahı paka perverdigara, Eheda, semeda, meleka, padişah Ērdigara... Öz panahında saĒlıĒaysen! SėniĒ zėhniĒ, idrakiĒ ve berkitiĒ bilen biz ravac, revneĒ tapimiz. Zaman ehli, Ēas am sėniĒ mubarek, sa’adetlik şevketiĒ sayısında, rahet bėşükide turalaydu!- Andin u zėhnini yĒĒip, ĒekĒeygen közlrini bir nuĒtıĒa tikip, özidin ikki-üĒ Ēedem nėrida-şah supida Ēol baĒlap, baş Ēgip turĒan yarenlirige Ēarap bu nezmini oĒudi:

Ğöl kėtip, bolsa Ēülistanlık Ēarab,

Ğöl hidini bergüĒi nerse Ēulap⁹⁹⁷.

Ketse aptap, köĒlimizde Ēalsa daĒ,

Ēare yoĒtur, özge yakmastiĒ ĒiraĒ...

(270) Ya Reb... Alem bilen teĒ yaşan Ēezritim!— dėyişti murit-muĒlislar orda içini Ēürülditip.

Apağ HociniĒ iradisi, niyiti ve derd-hesriti muceşsemleĒen bu şė’irni u yahşı künniĒ yaminini oylap, bir neĒĒe künniĒ aldida köĒlide pişurup ĒoyĒandek Ēilatti.

Apağ Hoca ve uniĒ yarenliri şė’irniĒ sėhri küĒide sėhirlinip, huzurlinip turĒan bir peytte, Ēırayliri tatirip, öĒsüli ĒalmıĒan ikki ĒeverĒi holuĒĒan, hasiriĒan halda ordıĒa kirip keldi ve Ēgilib tezim Ēilişnimu untup, önderigendek varĒiridi:

— “Altunluk Dervazisi” bilen “MeşĒire Dervazisi”⁹⁹⁸ Ēoldin ketti... Düşmenler Ēara Ēömülidek bėsip kirdi!..

Apağ Hoca öĒgen halda varĒiridi:

— YoĒiliş!

Heşmetlik orda içini Ēėir sükünat basti...

(271) İkkinĒi Bab

⁹⁹⁷ Ēulap-Ēöl süyi, kızilĒöldin Ēilingan içimlik.

⁹⁹⁸ “MeşĒire Dervazisi”—öz vaktida, her Ēil Ēunah ve ĒatalıĒlarni ötküzgen ademlerni Ēişilerge ibret Ēiliş üĒün, muşu dervazidin sazayı Ēilip ötküzüş belgilengen. ŞuniĒ bilen tariĒta bu dervaza “MeşĒire Dervazisi” dep atalĒan.

Nikah ve Seltenet

1

Muhammet'imin Han tehtke çıktı. Unin uşısında peş ve yaqılrığa tetilladin pevaz tutulğan şayi ton, bēşida altun qubbilik tac bar idi. Bēlidiki almas kōz koyulğan kemirige kŭmŭş ğilaplıq hencer ēsilğanidi. Huddi tağısığa oħşaş boyluq, palvan qamet, huşhuy bu ademge altun teht tolimu yaraşqanıdi.

U teht aldida ikki qaş bolup sepras turğan orda emeldarlırını bir qur kōzdin keqŭrdi ve yandiki egme işik terepke qarap yeŋil qavak urdi. İqkiridin hōdeyqi tezim bilen ēgilip çıktı, unin qolida yoğan kŭmŭş petnus bar idi, hemmeylennin kōzi petnustiki ēsil şahane tonga qŭşti. Qa'ide boyıqe, han bu tonni kimge kiygŭzse, şu kişi hāndin kēyinki eŋ yukiri mensep–alıy emirlik mertivisige ige bolatti. Şuqa, bu yerde turğanlarınin hemmisinin temedin kōzliri parkırap, hayacandin yŭrekliri soqup kētivatatti, bolupmu, sepnin bēşida turğan ata bēgi Mirza Salih Beg Coras (272) bilen qoŋ divanbēgi Mirzamanap Beglernin temesi qoŋ, işenqi qattıq idi. Şuqa, ularnin hāŋa telmŭrŭp turğan kōzlıride huşametguyluq, qırayida ğelite bir hil tebessŭm cilve kılip turatti.

— İ ezizler, her kişige dōletni Hudayita'alanin ōzi bēridu,-dep sōz başlıdi Muhamme'imin Han vezmin avazda,-biz bŭĝŭn Hudayita'alanin himmet-şapa'iti bilen bu dōletnin sahibi bolduq, lēkin hakimiyetni başquruş undaq oŋay iş emes. U huddi dehşetlik kıyanlar içide ūzŭp yŭrgen kēmige oħşaş hŭterlik. Sella bihestelik kılinsa, kēme yoşurun hada taşlarğa urulup, kŭkŭm–talqan bolidiğan gep! Şuqa hemmimiz bu seltenetnin revneki, ravaci ūqun her vaqıt qayim turışımız, halallıq ve semimiylik bilen re'ıyyige hizmet kılışımız lazım. Elvette, yurt sorıĝuqlarınin yaħşı-yaminini tarih sinaydu, avam helq ōlqeydu! Men hemmimiznin bu sinak ve ōlqemdin toluq rekem bilen ōtŭşini ūmid kılimen.

Muhammet'imin Han şu sōzlerdin kēyin, nezirini tōvenge aĝdurdi ve emir-erkanlar sēpinin eŋ qētide turğan Qubat Mirzabegni qol işariti bilen aldıĝa qakirdi. Qubat Mirzabeg bu işarettin sel-pel hoduqqāndek bolup, arqa-aldıĝa qaridi ve qorunğan halette asta qedemler bilen hānnin aldıĝa keldi. Han tehttin qŭşti, hōdeyqinin qolidiki şahane tonni ēlip, zer kıyaqliri culalap turğan yipek tonni Qubat Mirzabegke kiygŭzdi. Qubat Mirzabeg kŭtŭlmigen bu qoŋ iltipattin hayacāŋa qŭmŭp, nēme dēyişini bilmey turup qaldı. Şu deqikide (273) unin hicillik ve qorunuş

ilkide möldürligen közi Mirza Salih Beg Coras bilen Mirza Manap Beglerniñ çekçeygen közliri bilen uçrişip qaldı. Bu közlerdin qandaqtur heset ve oçmenlikniñ soğuq uçqunliri çaçrap turatti. Qubat Mirza Beg bu tonniñ özige bunçilik adavetlik qaraşlarnı peyda qilidiğanlıqını zadıla oylimiğanıdı. Şuqa, uniñ kallisida tuyuqsızla “Bu tonni kiymeslik kerek” degen pikir tuğuldı. Lëkin, vaqıt ötkeni, han öz qoli bilen kiygüzgen tonni hergiz selivetkili bolmaytti. Qubat Mirza Beg bu tonni kiyişi bilenla aliy hoquq-mensep ornıqa olturup bolğanıdı. Hanniñ hoşyar kallisi Qubat Mirzabegniñ içidiki teñkislik bilen orda begliri arisidiki davalğuşni sezgendek, keskin emma sipayı avazda dedi:

— Qubat Mirza Beg hakimiyitimizniñ bir tüvrüki, u re’iyyeniñ işençige erişken, seltenetke sadıq bir serkerde. Men hemmeylenniñ aşundaq boluşı üçün bir du’a berey: Hıdayita’ala barlıq seltenet sahibiliriniñ dilıga paydiler beş etkey, zeuq beğışligay, mehkem emel, şamil du’a, kamil tevpiq ata qilgay, amin Allahu ekber!

Hemmeylen du’ağa sada qoştı, Muhemmet’imin Han emdi döletniñ keyinki işliri toğrisida sözleşke egiz eçivıdı, orda begi yügürüp kirip, uniñ diqqitini bölđi.

— Orda aldı malımanlışıp ketti, şahim,—dedi u hasırap—hö müdep turup,—bir top ademler “Han bilen körüşimiz” dep çıkan selişivatıdu.

— (274) Neme gepken?—sorıdı Muhemmet’imin Han bir az terini türüp.

— Hun davası... -dedi orda begi aldirap,—ular Apağ Hocidin hun davası telep qilidiken.

Muhemmet’imin Han işniñ tēgi—tektini çüşendi. Şu arıda, emirlerdin biri “Leşker çıkırıp qoqlivēteyli” devidi, başqıarmu derhal uniñğa qoşulup “Durus, qoqlivēteyli, govğaçıların başlıqliridin bir—ikkinçi tutup edipini berip qoyaylı” deyişti, lëkin Muhemmet’imin Han ularniñ gep sözlirige eren qılmay bir pes oylandı—de, keyin tehtin likkide turup:

— Men özüm çıkay,—dedi işikke qarap mēnip,—ularniñmu telep—arzulirini anlap baqaylı.

Birneçceylen hanga egişip sirtqa mañdı. Orda yasavul begi bir top leşkerlerni elip arqidin kēlivēdi, han uniñğa:

— Haciti yoq, bizmu leşker çıkmisun,—dep buyruq qıldı.

Muhemmet’imin Han orda dervazisi aldıga çıkışı bilen malıman tinçıdı, lëkin ularniñ arisidiki birneçceylen tuşmu tuştin varqıraştı:

- Hân aliyliri, Apak Hocidin hun telep kîlimiz!
- Apak Hoca nurgun yahşi kişilerniñ cênîğa zamin boldi!
- Mênîñ dadamni yep ketti...
- Mênîñ oğlum kênî?!
- (275) Mênîñ kızimni, nevremni bihude köydürüvetti, u zalim!..
- Uluğ ustaz, ellamilirimizni bir kêçide yok kîlivetti u kanhor...
- Hân aliyliri, Apak Hocini tutup kêlip, kangâ-kan, cangâ-can êlip bergeyla!..
- Kanhorlarni öltürüp, ölükini egünlerge êsip bergeyla...

Etrapni yîğa-zare, nale-pîğan qaplap ketti. Muhemmet'imîn Hânîniñmu köñli buzulup, hêli vaqitkîçe sükütte turdi, kênin yîğa-zare peseygende, dervaziniñ yénidiki supîğa çıkıp, neççe yüz adem aqlıgudek yañraq avazda mundağ dèdi:

— İ halayıklar, şeri'et ve seltenet udumi boyıçe, Apak Hocidek ademlerniñ cazasini bərişke tégışlik! Lêkin, bu işka hazir vaqti emes, siler sevr kîlinlar, peygembirimiz “Essebir u mifta hülfebireh!”⁹⁹⁹ dègen. Biz hemmimiz bir din, bir mezheptiki ademlerdurmiz. Heqlerni yamanlık kildi, dep bizmu yamanlık kîlip özimizni bulğimayli. Kênî kêlinlar, hemmimiz qolimizni êgiz kötürüp, alladin bundağ ademlerniñ cazasini bərişni tileyli, Alla hemmige guvah, hemmini bilgüçi! Bu dunyada kèremlik kîşi qeyerde bolsimu eziz ve mukerrem bolidu, setemkar kîşi da'im elniñ le'initige girihtar bolidu...

Allaniñ nami, peygemberniñ sözini şipi keltürüp kilingan bu sözler her halda kişiler içide tesir qozğidi. (276) Ular du'ağa qol kötürüp, Alladin Apak Hocidek ademlerniñ cazasini bərişni tilep uzak tèvindi ve asta-asta orda dervazisi aldidin tarqap ketti.

Muhemmet'imîn Hân Aqsarayğa kaytip kirgendin kênin, bayıki kênışni davamlaşturalmidi. Şu tapta uniñ kallisini Apak Hoca toğrisidiki pikirler igilep alğanidi.

Apak Hociniñ Cuñgar aqsöñeklirige tayinip hêsabsız kan tökkenliki rast, nurgun gunahsız kişilerni bihude öltürgenlikimu rast, u heqiketenmu öz hakimiyitini hêsabsız kan tóküş bedilige ornatқан. Şuğa, bu hakimiyet yer qarar turalmidi, uzunğa barmayla helk teripidin ağıdurup taşlandı. Hazir Muhemmet'imîn Hânîniñ aldidiki

⁹⁹⁹ “Sevr-ğuşallıqniñ açquçidur.”

veziye: Yene an tkp, kişilerni sarasimige slişmu yaki yriki zde bolan helni knli ni tinqitip, veyran bolan igilikni eslige keltrşmu?!

Mubada, an tkşke tora kelse, Muhemmet'imin an n Apaq oca bilen uni birnee şeriklerini tutup klip ltrş heane iş emes, birla perman bilen hemme iş knldikidek ada bolidu. Lkin, bunili bilen cahan tinqip işlar oşilarmu?

Muhemmet'imin an Apaq ocini Keşkeriye tevesidiki inavitini, tesirini yaşşi biletti, u buni bunidin tokuz yil burun Apaq oca bilen tunci ktim krşkendila hs ilanidi. U ada, Apaq oca bir blek murid-mulisleri bilen Aqsu sepiride Uturpana şp tkenidi. şu ada, Muhemmet'imin an bir ktimli katta sorunda uni emrimeruqlirini alian ve uni bilimige, (277) elige, nutia heyran alanidi. Sorundiki nurgun kişilermu uni acayip szlidiridin tesirlinip, yia-zare ilişan, hetta beziler bihoş bolup ketkenidi. Bir nee kndin kyin, Apaq oca Uturpandin aytanda, unia murid bolup, uni arisidin terkidunya bolup ketkenler Uturpandila birer yzge yetkenidi.

Muhemmet'imin an bu işlara heyranuher bolup ygende, Uturpandiki o bir işan unia Rosulillanin munu bir hedisini ytip, Apaq ocia baha bergenidi: “Men bir ovmni tonuymenki, ular uda yenida mnin dericemdidur. Ular peyember emes, şehidmu emes, lkin peyember bilen şehidlar ularni uda aldidiki dericilirini arzu ilişidu, ular dost tutuilardur”¹⁰⁰⁰ .

Muhemmet'imin an ene şu ada, Apaq ocini adettiki adem emes, belki aşu hediside ytandek, udani alahide bendisi-aptaptekl nurlu, keşpu karametlik velyulla ikenlikini bilgenidi.

Kyin, heliki o işan yenimu ikirilep, Apaq ocini Muhemmet'imin ana thimu sirli, ulu ve mueddes zat ilip krsitivetkenidi: “Ber he, bunda veliler peyemberni mmetleri iide be'eyni tamaqtiki tuzdek bolidu, tuzsiz tamaqta uş tem bolmiandek, mmetler ta'ifsimu velisiz alsa yol tapalmaydu, hayati menisiz bolidu. Adem pirperest bolmisa, uda perest bolalmaydu, pir yol krsitidu. Devzeni kvrki teriet (278) yolidu, dunyada kimki teriet yolida masa, sirat mustimide turan bolidu, kimki ata ilsa, z heiitini yoatan bolidu...

¹⁰⁰⁰ Parse “Hidayetname”, Uyure tercimisi, 73-bet.

Nuri helk çaçkay kaçan nur, nuri heknin aldida,
Parkirap körünermu yultuz aptapnin aldida.
Zerriler u aptaptin keltürer du'a salam,
Aptap bu zerrilerge da'ima durler gulam!¹⁰⁰¹ ...”

...

Mana şundak içki ve sirtki tesirler tüpeylidin, Apak Hocinin obrazi Muhemmet'imin Hannin kelbide heli burunla yüksek orunga çıkkanidi. U hemişe: “Apak Hoca Allanın emri boyiçe, Musulman möminlerge pir-ustaz boluş kelgen evliya iken, şuna unın sülükige kirgen ademinin orun-mertivisi eşip, Allanın zatiga ulışidiken...” dep oylaytti.

Derveke, kèyinki bezi işlar: Apak Hocinin İsmail Han teripidin koğliniş, neççe yıl çet ellerde sergerdan bolup yürüş, kèyin Cuŋgar koşunlirini başlap kèlip, el-yurtni veyran kilişi, hanlık tehtke olturup hakimiyet sorişi ve öç eliş meksitide kanlık kızgıncılık yürgüzüş katarlık birmunçe zor işlar Muhemmet'imin Hannin kallisida bezibir çigiş so'al-soraqlarni peyda kılğan bolsimu, emma herkandak işni İlahi tekdirge bağlaydigan tekvadar bu Musulman hemmini (279) “Allanın iradisi”, “Alla inayet kılğanlarni azdurgili bolmaydu, Alla azdurganlarğa inayet kılğili bolmaydu!...” dègen sadda karas bilen kallisidiki çigişlerni yeşip taşlidi. Kèyinki Kubat Mirzabegnin otturiğa çıkışı, helkni kozğışi ve özige het yezip hakimiyetni tartivelişka ündiş ve ahir Apak Hocinin tehttin gulap, özünün tehtke çıkışı katarlık işlarnimu yene şu ekidige bağlap şerhlidi.

Bügün-orada dervazisi aldiga toplinip, Apak Hocidin hun davasi telep kılğan kişilerin küçlük dervişi uni deslep bir az ciddiyleştürgen bolsimu, lèkin u yenila şahlarğa has temkinlik bilen özini tutuvèlip, govğani öz cayida onuşluk cimikturdi. Emma, bu işni şunin bilen tğidi dèyişke bolmaytti, zerdigöş bolğan helk yene kozğılişi mumkin idi, u çağda kanda kiliş kerek? Eger u helknin küçlük telipi bilen rasttinla Apak Hocini tutup kèlip öltürse, çokum yene bir türküm kişilerin neziride “Pir-evliyani öltürgen katil!” dègen betnamğa kèlip, Allanın gezipige uçrişi mumkin. Öltürmey dèse, helknin telipi küçlük, unın üstige Apak Hocini künlernin bèride yene baş kötürüp çıkmaydu, dègili bolamdu?!..

¹⁰⁰¹ Gulam-hizmetkar, mulazim.

Muhammet'inin Hânın rasttınla bēşi kıttı, Apak Hoca haman unıñ kallisida burunķi obrazi bilen canlınıp turattı, herķanķe kılipmu unıñ sēhriy kũçını acizlitalmıdı. Aķır u, bu toğrıda orda emeldarlırınıñ pikir-ķaraşlrını ańlap bēķiş meķsitide ciddiy kēneş ķaķırdı, halbuki kēneştiki pikirlermu bir ĥıl bolmıdı, **(280)** hetta bezi pikirler ademni ķonķur oyğa, vehimige salattı.

— Uluğ şahim,—dēdi ata bēgi Mirza Salih Beg Coras,—keminiliriniñ ķarişice, ķutbil eķtab Hezriti Hidayitulla Apak Hocini ķetl kılişķa herģiz bolmas! Mubada, ol zat ķetl kılınsa, ĥandanlıķımızdin narazi bolĥuķılar kōpiyip kētidu, hazır pũtkũl Keşķeriyidiki nurĥun ehli Musulmanlar ol kişiniñ murit-muĥlisi. Alimadis, ol zat petiva bērip, murit-muĥlisirini işķa salsa, ķon ĥeyan kōtũrũlũp kētişı mumkin. Şuņa, bu iştā salmaķ, sevrlik bolmıĥımız, eķil bilen iş kōrmıĥımız cayızdur...

— Pekir ķullirimu şundaķ ķaraştā, dana şahim,—dep unıñ sōzini ķuvvetlidi Mirza Manap Beg,—eger bu heķtiki ĥelve-ĥeyanlar kōpiyip ketse, u ķaĥda, Cuĥĥar Kālmāķlriniñ ĥandanlıķımızĥa yēñivaştın tacavuz kılip kirişige obdan bahane bolup ķēlişı mumkin. Ćũnki, Apak Hoca molki Keşķeriyige ularniñ ķoli bilen tiklengen ĥan, şuņa ular herģizmu unıñ paci'elik teķdirige ķarap turmaydu. Men bu pir-evliya zat bilen ittipak ōtũşni birdinbir dana tedbir dep ķaraymen.

— Heyhat... Heyhat! -dep ornidin turup ketti yēñila Keşķerge hakim kılip teyinlengen Mirza Muhammet Şahbeg,—ĥan aliyli, oylap kōrgeyla, seltenet ūķũn dindin, aķirettin yũz ōrũp, ķovm-ķērindeşlriniñ hayatını, mēhrini doĥa tikken undaķ tuzkor bilen bille yaşāş herģiz mumkin emes, uni bir kũn yoķatmisāķ, ĥandanlıķımız ūķũn bolidiĥan vehime-tehdit bir **(281)** kũn yoķālmaydu. Şahim, ademzatniñ eñ tōven, peskeşliri şuki, ular mal-dunya ūķũn, mensep-şōhret ūķũn eziz yurtını, sōyũmlũk ķovm-ķērindeşlrini ĥar kılidu. Apak Hoca ene şundaķ bedķar, bedĥuy, asiý munapıķ! Deryayı İslam sũyini laylatķuķı bundaķ zeherlik yılanlarnı ķoynilirida asrap, ĥeplette ķalmıĥayla, şahim!..

Kēneş ĥēli uzak devam kıldı, vaķit uzarĥansēri ķarimu ķarşı pikirler kōpiyip, keskin behis tũsini ēlip ketti. Muhammet'inin ĥan kēneşķe kışķıla yekũn yasap yıĥinnı toĥtattı. Bir-biridin kũķlũk, bir-biridin yolluķ munazire oramidin Muhammet'inin ĥan şuni ĥēs kıldiki, orda iķidiki vezir-vuzra, emir-ōmeralar iķide Apak Hocini yoşurun uluĥlaydiĥan, unıñ keşpu karametliridin eyminidiĥan, hetta unıĥĥa ķin dili bilen ķoķunidiĥanlar az emes iken, bundaķ ĥahiş Muhammet'inin Hânın kallisidiki esliy muddi'aĥa uyĥun kelĥenliki ūķũn, u ōz pikir-ķaraşlrınıñ kōp

sandiki kişilerin könlü arzusu bilen rē'al heqiketke yekınlaşkanlıkidin könlü teskin tapkanidi.

2

Aşu küni Muhemmet'imın Hanning leşkerliri bilen Kubat Mirza Begniñ isyançı koşunliri kel'ege basturup kirgende, alağzade bolğan Apak Hoca kırık–ellikte murit–muhlislerini egeştürüp “meshire dervazisi”din kēçip çıkkanidi. Eslide, uniñ aman–esen kutulup kētişi üçün Muhemmet'imın Han astirtin kulaklık **(282)** yaritip bergenidi.

Apak Hoca şu kaçқанçe kēçe–kündüz tohtımay yol yürüp, Teklimakanniñ girvekliridiki çöl–cezirileri boylap, Mektinñ Şihiddön degen yerge kēlip çüşti. Birneçe yüz öylük avat, kücüm bu yurt öz vaqtıda, uniñ merhum kēynatısı–Çağatay ulusiniñ Mektlik evladliridin bolğan Obul Hadibegniñ tarhanlığı idi.

Apak Hoca miladiye 1647–yılı, murit toplaş üçün bu yerge kēlip, dunyani dost tutmaydigan Hodayi işan kıyapıtide sülük terğibatını tevretkenidi. Obul Hadibeg ihlasmen İşkiye muriti bolğaçka, Apak Hociniñ işliriğa yekindin hemdemde bolğan ve bu ceryanda yaş, qabil, zēhni ötkür Apak Hocığa küçlük ekide bağlap, uni öz öyide turguzğanidi. Obul Hadibeg esra boluş, sirdiş arqılık, Hidayitulla İşanniñ “Sülük tutup İşkiye terikitiñi tevritiş” yolida can kēkip, tēhiçe öylük–oçaklık bolmığanlığını bilip, uniñğa çonqur hēsdaşlık qilğan ve boyığa yetip qalğan omak, hayalılık kızı Kemer Banuni öz qolıçe uniñğa halal cüp qilip nikahlap bergenidi.

Apak Hoca bu kētim Şihiddönde peyda bolğanda, burunqidekla kızgın qarşı elindi. Kona murit–muhlislar ayığı üzölmey uni tavap kıldı. U buniñdin yigirmeyillar burun özi saldurğan aq hanıkada burunqidinmu çonqur, tesirlik hēkmetler bilen mesile merup qilip, cehre–sama selip, kişileriñ öziğe tēhimu mayıl kıldı. U tēhi birneçe künniñ aldida tehtin çüşüp, qoğlandı bolğan kaçak padişah bolsimu, lēkin bu **(283)** yerdiki aq könlü, sadda kişilerin neziride, u yenila Hızir süpet katta işan, Musulmanlarnı hidayet yolığa başlaydigan pir–evliya idi.

Apak Hoca bu kētim merhum kēynatısının huzurida köp turmidi, uniñ könlü Keşkerge–Keşkerdiki “Yağdu”¹⁰⁰² zaratgahlığığa tartattı. U yerdiki büzrukvar dadsı Mazar Padişahimniñ تنها mekberisini tavap qilip, könlidiki derd–elemirini töküp,

¹⁰⁰² Yağdu–hazirki Qorğan yezisiğa teve hezretniñ öz vaqtidiki atilişi.

uniñ rohidin küç–medet almakçidi. Şu niyet bilen u, burunķi murit–muħlisleriĝa Mekittin koşulĝan birer yüzdek dervişni koşup, cehre–sama bilen Keşķerge yürüp ketti.

X

X

X

Timtaslıkķa çömgen kēçe, oçuk dalidin salķin şamal urup, baĝ–varan, étiz–ériķlardin nemħuş bahar hidini élip kélidu. Tolĝan ay ıara bulutlarniñ arisiĝa yoşurunĝan, u yer, buyerde nursiz yultuzlar pilildaydu. ıeri ıariyaĝaçlar bilen oralĝan Yaĝdu Kebristanlıkini sür başkan, anda–sanda sayrıĝan huvķuşlarniñ avazi bu yerni tēhimu sürlük ve pinhan haletke keltürĝenidi.

Apak Ğoca töt-beş muħlisni eĝeştürüp bu yerge keldi. U zer çuçilik yopuk bilen çümkelĝen mepiniñ ıara meħmel perdisini ıayrip sirtķa ıaridi ve allıķaçan özini yölep çüşürüşke teyyar turĝan İsen Buķiniñ yelkisige **(284)** tayinip asta yerge çüşti. U Derviş Ğoca ölgendin kēyin, İsen Buķini öz yēnidin acratmay kēlivatatti. İsen Buķa uni ıoltuķlap, mazar terepke élip mañdi. Bu çağda mazarĝa ıaraydıĝan şeyihlermu çiraĝ kötürüp ularniñ aldıĝa çıkķanidi. Şeyihler Apak Ğociniñ aldıĝa tizlinip, uniñ peşirini söydi ve izzet–ikram bilen amanlık soridi, Apak Ğoca ıuddi kiçik balılarni pepiligendek, ularniñ yelkisige yeñgilĝine urup ıoydi.

Yaĝdu Kebristanlıkı ançe çoñ emes idi, u yer, bu yerde çokçiyip turĝan kona–yēni kebriler bilen aĝzi oçuk bir neççe şam görlerniñ otturisiĝadaki tiken bilen şivak başkan bir parçe yerde ıeli çoñ heyvetlik bir gümbez ıed kötürüp turatti, kök kahişlik bu gümbez başķa kebre–mazarlardin perķlik halda keñ da’irilik yaĝaç rişatķa içiĝe élinganidi. Oyma neķiş bilen bēzelĝen bu işik, rişatkılar ve gümbez yēnidiki tilavethana hēliķi şeyihlerniñ himayiside kēçe–kündüz biħeter turatti, şeyihler növet bilen ıetmiıur’an ıilip, bu sürlük, ıilvet kebristanlıkķa bir ıil hayatlık süri bēĝişlaytti.

Apak Ğoca deslep tilavethanıĝa ıirip, uzundin uzak süre–ayet okup, du’a–tilavet ıildi. Andin meķbere aldıĝa kēlip yükündi ve yüzini soĝuk, silik kahişķa yēķip turup:

— İ ıutbil eķtabi, se’iddil hezriti pederi pirim!–dēdi dili öksigen halda puçilinip, - bimehel taşlap ketken oĝlıñizĝa ıedriñiz eceb ötüldi. Rohiy yölek–meditiñiz bilen siz arzu ıilĝan murit–meķsetke yetkenidim. Vaderiħa, ĝeddar pelek işimni **(285)** aħiriĝa

yetküzmeý armanda koydi,—emdi uniň yürikidiki derd—elemliri köz yêşi içide şê’ir—
nezmige aylinip ketti:

Derya mevc urmaқта, gem—kaygu unda tügigüsiz,

Zulumniň kelkünüdin başimda topan tügigüsiz.

Yürekimde derd tola, kılamak dava mumkin emes,

Deru davasiz, kimge deymen kaygu, gemdur tügigüsiz!

Apak Hoca öksüp, yiglap iç karnini boşatkandin kèyin, birdinla canlinip
këddini ruslidi ve aldidiki kebrige kesem bërivatkandek elpazda sözini davam kıldi:

— Lêkin, pederi büzrük, hatircem bolgaysizki, oğul ercumendiňiz hayatla bolidiken,
siz başlap bergen hidayet yolini ahiriga èlip çıkmay koymaydu! Namim bilen
kesemki, bu yurtni men soriyalimiğan ikenmen, başkılargimu soratmaymen! İ
büzrükvar ata, zamanniň hadisiliride, devrniň apetliride, peķir oğlınızniň adavetlik
düşmenlerdin nicat tēpişida kamil murşid ve mukemmel pir boluşiga yölek
bolgaysiz. Terikitimizniň mustehkem binasi üçün, sülükimizniň heķikiy ravaci üçün,
tehķik rohi medetkar bolgaysiz!..

Apak Hoca bu këçini üç hesse kılip, biride Qur’an tilavet kıldi, biride namaz
okudi, biride munacat kılip, özi bilen özi nale—zar kıldi. Tanğa yêķin uniň kıliķiga
goya dadisiniň kebrisi içidin çıkķandek ze’ip bir avaz anlangandek boldi:

(286) YaReb, saňa beht közi roşen bolgay,

Huşluk bezi hemişe gülşen bolgay,

Dölet ķes saňa turar cay bolgay,

Bu hemmisidin közüm nesipdar bolgay!..

Apak Hoca hayacanlandi, canlandi ve iç—içidin ümidke, küçke toldi. U cimcit,
pinhan taň sübhisi içide tuyuksiz kıliķiga iştilgen bu avazni heķiketenmu uzundin
bëri soguk ķebre içide yatķan “ķutbi zaman, gevisi devran” dadisi Mazar
Padişahimniň cennettin kelgen avazi, oğliniň бүгүнкi ehvaliga èçinip, uniňga küç,
medet ve işenç ata kıliş üçün, rohiy zëmindä peyda kılgan keşpu karamiti dep
işengenidi. Şuňa, uniň birdinla rohiy têtiklišip, cismi küç—ķuvvetke tolgandek
bolganidi. Emma u, “cennettin kelgen” bu avazniň del öz vücudidiki harģinlik bilen
hamuşluktn këlivatķan eks sada ikenlikini, yürikidiki derd—hesretlerniň yiga bilen

ërip tügep, uniñ ornida peyda bolğan esliy niyet–muddi’aniñ özimu tuymıǵan halda aǵzidin şe’iri nezme şeklide çıķıp ketkenlikini bilelmey qaldı. Çünki, u qattıq çarçıǵan, nurgun nersilerni oqıp, özi bilen özi sözlep kallisimu garañsip qalǵaçqa, öz avazini dadisiniñ avazi dep bilip, rê’allıq bilen hës–tuyǵuni arılaşturuvetkenidi.

Apaq Hoca tünügün kèçide Yaǵdu Kebristanlıǵıǵa rohsız, ümitsiz halda gem–kayǵuǵa pètip çıķқан bolsa, bugün seherde, rohlıq, ümidlik halda, şad–hıramlıqqa çömüp kaytıp kirdi. Emma, uniñ şad–hıramlıqı aran **(287)** ikki künge paylıdı.

Apaq Hoca dadisiniñ mazirini yoqlap kirgen küniniñ üçinçi küni, Yaǵdu Kebristanlıǵıda qanlıq veqe yüz berdi. Apaq Hociniñ mezhep reķibleri bilen hun devagerleri hıddi “Eşekke küçün yetmise, ur toqumini” dègendek piçaq, kaltek bilen kebristanlıqqa devrep çıķıp, birdemde Apaq Hociniñ dadisi Muhemmet Yüsüp Mazar Padişahimniñ heyvetlik gümbizi–“Hezriti Mazar”ni buzup taşlıdı, yaǵaç işik, vadekler bilen tilavethanıǵa ot qoydı. Ularnıñ bundaq tuyuqsız zoravanlıǵıǵa qarşı çıķқан üç şeyihni baǵlap, kebristanlıq yenediki kadanı ücmilerge èsip boluşıǵa urdı ve ahırıda ularnımu ücme derehliri bilen qoşıp köydürüvetti.

Bu veqe şu küni keçte Apaq Hociǵa anlandı, kütülmigen şum heverdin goya uniñ rohiy ténidin çıķıp ketkendek azablinip ketti, tac–tehtin ayrılışını az dègendek üstlep qoşulğan bu horluq, ahanet şu haman uniñ yüzige, közige çıķtı. Bir neççe kün içidila, uniñ göşlük qovuzliri şippida çöküp, muñ–hesretke tolğan közliri nursız pildirlap qaldı. U qarañǵu hucrıǵa bèkinivèlip, özi bilen özi buǵunıqıp, puçilinip yattı. Peķet heptidin kèyin, u birdinla es–hoşını yigip, eķil, idrakini işqa saldı. U öziniñ bundaq kètiverse bolmaydıǵanlıǵını derhal hës kıldı, bundaq kètiverse, ahırı öziniñmu qoǵdap qalalmaydıǵanlıǵıǵa közi yetti. U ezeldin acizlikni, parasetisizlikni yaman köretti, bèşiǵa herqandaq malamet taşlırı yaǵqandımu, özini rohlıq, ümidvar tutuşqa tirişatti. Uniñ neziride, alemni **(288)** alǵuçı hemişe elem tartışqa teyyar turuşı, aşıq iken, meşuķiniñ capasini tartışqa, uniñ tayıķidin lezzetlinişke teyyar turuşı lazim idi. Bolmisa, işik devasida sadıķ bolǵılı, visal deştide zahid bolǵılı bolmaytti.

Apaq Hoca deslep Muhemmet’imin Hıandın havatirlengen bolsımu, lèkin hazir uniñdin köñli hatircem idi. Eger u Apaq Hociniñ iziǵa çüşken bolsa, uni allıqacan tutup kılar işini kılğan bolatti, uniñ üstige, bezi kişilerniñ aǵzıda eķip yürgen miş–mişlarǵa qarıǵanda, Muhemmet’imin Hıan Apaq Hocini pütünley epu kılip, öz

hahişığa koyuvetkenidi. Bu hal Muhemmet’imin Hänniñ Apak Hocini öz meylige koyuvetkenlikila emes, belki uniñ katta işanlık orni bilen pir–ustazlık mertivisini  tirap  il anlıkidin d erek b retti. Mana bu Apak Hociniñ  aytidin ba  k t r p, dadil heriket  ili i    n ya  i purset ve evzel  ara’it idi.  u a, u bir ne  e k ngi e barlık e il–parasitini i  a s lip oylandi, izdendi, a ir k  lidiki oy–pikirlerini pi ildurup, y  in yarenliridin biri bol an Ulu  Mollamni yenig a   kiritti. Ulu  Mollam hayal bolmay uniñ bosu isida peyda boldi.

Ya  cehette tenj d emetlik k lidigan, s mizrek, micezi   ir, kem s z, emma k zlidiridin    enlik    ip turidigan bu ademni  i iler “Hezriti I anniñ sayisi” deytti. Uniñ esliy ismi Molla Nedir bolup, Apak Hociniñ etrapidikiler uniñ bilim cehettiki  st nl kige  arap, “Ulu  Mollam” dep nam b ri kenidi.

(289) Bir  et m beziler uni sina     n:

– Mollam, bende Huda a  a an y tidu, bilemdila?–dep soriganda, u  il e dudu limastin:

– Bende bendilikte  zidin fena¹⁰⁰³ bol anda Huda a y tidu,–dep cavab bergen ve ar idinla Mevlane Rominiñ t vendiki b yitni o up  z pikirini ispatliganidi:

“Bolmi an  a i dasen bol anidi hemme Huda,

 almi an  a i dimu  al ay bolup hemme Huda!”

Apak Hoca Ulu  Mollam bilen  iz in salaml  ti ve yenig a olturguzup, k  lidiki geplerni aditi boyi e emrimerupler bilen ba lidi:

– Mollam, biz ezeldin peyg mbirimizniñ s nnetlirige e i ip keldu ,–d di u sipayi avazda,–peyg mbirimiz bizge d  menn i yen      n    yol k rsetken: Tova  ili , k z ya  t k   ve sed ke b ri ...  nsan tova  ilsa, Allata’ala her anda  gunahni me piret  ilidu. L kin, biz meyli Huda, meyli bende aldida tova isti par  y  udek gunah  ilmidu , tut an yolimiz Hudaniñ yoli,  il an s zimiz Hudaniñ s zi boldi. Emdi sed ke b ri ke kelsek, p t n  mrimiz Alla yolida,  slam yolida sed ke b ri  bilen  t ptu.  u a, Allamu  z yolida bizge ebediy sa’adet,  abiliyet, laya et ve asmani tevpi  b rip, kamali e il ve bilim bilen ulu lap,  iraylık **(290)** s petler, mubarek lutflar bilen mertivige yet  zdi. L kin, i yaren, bu cahanniñ g li tiken bilen,  arabi humar bilen, rahiti z hmet bilen hem ane iken!  u a, k t lmigende, b  imiz a   ir

¹⁰⁰³ Fena-yo  bolmaq,  lmek. tesevvupta,  zl kni yo   ilip, He  vucudida  rip k ti ni k rsitidu.

künler çüşti. Buniñdin kandaq kutulmaq kerek? Men peygembirimiz körsetken aşu “köz yaş töküş yoli” bilen buniñdin kutuluş qararğa keldim. Buniñdin başqa yol kargı kelmeydigandek kılıdu. Hezriti Ğaldanniñ aldığa baraylı dësek, u yëkindila Ğazaklardın yëñilip qayıp ketti, bu halda uniñ yene bizge qarıgudek macalı bolmaslıķı mumkin. Uniñ üstige, özimizniñ küçimu çëçilip halsız ehvalğa çüşüp qaldıq, şunı men aşu yolni tallıdım, bu toğrida Uluğ Mollamniñ pikri kandaqkin, anılap baqay deymen.

Uluğ Mollam Apaq Ğociniñ meksitini çüşkendi, uniñ şunçe egitip kılğan gep—sözleriniñ poskallısı “gepni yëliniştin, işni dostluqtın başlap, yürekke sıñıp kiriş” hiylisi idi. Uluğ Mollam ezeldin Apaq Ğociniñ iradisige hılap iş kılğan emes, belki uni Ğızır, evliya süpitide uluğlap, ağıdiki hornimu zaye kılmaytti. Bu këtimmu şundaq boldı, uniñsizmu Apaq Ğociniñ oyliğanlırı ve tutqan yoli toğra idi, Ğanni kılğa keltürüş üçün cezmen uniñğa yëliniş kerek, bu Ğuddiy yumşaq kurtniñ kattıq yağaçni yëyişike oğşas iş idi. Ğanni mahtap kökke kötürgendila, andin yürükini illitip, koynığa kirgili bolatti. Koynığa kirivalğandin keyin, başqa işlar öz yolida yürüşüp këtetti...

Şunı, Uluğ Mollam Apaq Ğociniñ pikirige qayıp boldı ve ağı—ağığa tegmey alqışlıdı, ahirida, Apaq **(291)** Ğociniñ köñlige yaqıdığan yene bir meslihetni berdi:

— Hezritim, kemine kulliriniñ anlışımcı, Muhemmet’imin Ğanniñ Bibi Möhterem Ğenim isimlik reside bolğan bir hemşirisi barmış, biz uni özlirige hala cüplikke telep kılmaq, inşa’alla, telipimiz beca bolup qalsa işimiz tēhimu oñğa tartatti, sülükimizniñmu cem’iyette zererge uçrığan nam—abruyı kötürölüp, asmani tevpiq tapatti.

Apaq Ğoca ağıziniñ uçidila mundaq dëdi:

— Zahidlar dunyanıñ ğeriblidur, Mollam. Ademniñ nefsi Musulman bolmıgıçe, şeytan dilide orun alıdu, kēni körermiz, Alla ta’ala ğeriblarnıñ panahi...

U ağızida şundaq dēgen bilen, köñlide ğayivane halda Bibi Möhterem Ğenimniñ yēşini, teki—turķini, reŋgi—ruhsarini oylap, iç—içidin ğuşal boluvatatti ve mundaq şerin meslihetni bergen Uluğ Mollamniñ ekilige barıkalla ēytivatatti.

Uluğ Mollam qayıtış aldida yene şu gepni tilğa ëlip:

Bu kütülmigen mektup Һanniң aramini buzup, peyzini kaçurğanidi. Bayıķı köñül azadilikini her Һil gumanıy pikirler igilep aldı. AҺır u, bir Һil tit–titlik ve arisaldilik içide Һetni açtı. Һet mundaķ sözler bilen başlanganıdi:

“Uluğ şahim, Allata’ala özlirini bizniң bu muķeddes yurtķa ata kılğan. Şuņa, özliri seltenet tehtide heķlik olturguçi uluğ sultan, zor ķehriman!

Bu zatniң vesfini kılmaķķa mende neme hed olsun,

Ègiz asmanni ölçeşķe zeminde iktidar ķayda?!

İ peziletlik şahim! Allaniң aşıkıridin, dergahniң talipliridin meҺpiy kalmıgayķi, bu alem hadisiliridin heķkim ķeķip kutulalmaydu. Ґudretlik Alla öz bendisige nemiini iradet kılğan bolsa, şuni kormey amal yok. Se’idlerge ita’et mulazimitide bolmaķ, du’asini almaķ, nezer–etibarlıridin ötmek–Alla rizahlıķıdır!

(294) Alla bilen ķesemki, meniң peşimni tutķan hemme ehli ümmet tehķik behiş savabini korgan, her ikkila alemlik derd–elem, zeħme–nadamet, hesret–husumetlerdin pak, Һaliy, bedguman bolgay... Ґadir Allağa bolğan işik teķdiri mendek bir nativanni veyran–sersan kıldı, mubada, Allaniң iradisi boyıķe, meniң teķdir–ķismitim ğeriblik içide veyran boluş bolidiğan bolsa, buniңğa men teyyar! Emma, köñlümge ayanki, mehir–şepķetlik şah aliyliri buniңğa ķarap turmaydu, peķirni ğerib–miskinlik azabidin tartıp çıķıp, saħavet aptabidin behrimen kılıdu. Çünki, cennet–ķişilerniң sevenliklerini epu kılguçılarniң cayıdu! Men şu tapta iltica kolumni şah hezretliriniң Һasiyetlik etikini tutuşķa sozdum, nativan vucudum serdarlar beşiğa tac bolğan uluğ astaniniң tupriķini böse ķiliş üçün telpünmekte... Peķir ene şu astaniniң bir buluņida canabiy Heķniң ibaditini ķilip ömür ötküzüşķe razıdurmen. Aliy Һanimiz özliri bolgayla, ķan tökmek mutlek cayız emestur...

Heķ subhanehuveta’ala öz yaħşılıķi ve saħaviti bilen aliy süpet Һan aliyliriniң uluğ vucudini barlık balayı’apetlerdin saķlıgay, amin Allahu ekber...”

Muħemmet’imin Һan Һetni arķa–arķidin ikki ķetim okıdı, Һettiki ķiraylık medhiyiler, şerin–suħen sözler goya tatlık meħrigiyah süyidek uniң maħtaşķa köngen yürikini illitip, vucudiğa huzur beĝişlidi. Apaķ Ґocimu uniң ķelbide burunķi obrazi bilen namayan boluşķa **(295)** başlidi. “Toĝra, ‘esilde ğata yok, bi’esilde vapa’ deĝen ĝep cayida eytilğan,—dep oylidi u Apaķ Ґociğa ķayıl bolup,—bundaķ aliy neseblik, bilimi çoņķur, eħlaklık ademler özini bilişķe, özini soraşķa mahir bolidu. Apaķ

Hocimu bu k etimki meğlubiyettin hoşini t iptu. U rasttinla seltenetni terk  tip, teriketni panahgah k ilimen d ese, elvette astaniga kaytip k lip işanlıkını k lsa bolidu.   nki, seltenet başka iş, teriket başka iş...

U yene turupla  z pikridin  zi gumanlinip  aldi. “Mubada, bu bir hiyle–mikir, k ltak bolsı u?–d egen  iyallarga keldi u segeklişip,–u  agda ordidiki bezi beg–sipahlarnı  u toğridiki pikirleri he  bolup  alidu, a iri menmu l vimni  işlep  alimen. Ya’Alla munda   epletтин Huda saklı ay...”

Han ene şunda  guman ve dili ullu  i ide Apa  Hocini  mektubini cimmide basurup  oydı, u he te he kimgimu gep  ilmidi, pe et  zi oylaş, mulahize  iliş ve Apa  Hocini astirtin k zitiş bilen  tti. Apa  Hocimu  eş erdiki “G lba ” tural usida,  anga yaz an  etni  cavabini k t p, kitab muta’ile  iliş bilen cim yaşıdı.

Aridin bir ay  tkende, y riki tuy un Apa  Hoca Muhemmet’imin  anga ikkin i mektubni yazdı. Buni u “Sin aydin k yinki mezzilik ta’am” dep atidi. D gendek, bu “mezzilik ta’am” Muhemmet’imin  anga bekmu ya tı. Ikkin i mektupta munda  gepler y zil anidi:

“... Ulu  şahim! Seltenetliri ber  arar, edli– (296) adaletliri tillarda dastan bolsun! Hezretlirini   izmetliride her va it  ayım turmak pe ir    n şereptur. Acize hemşirilirini emrimge  lip,  zlrige  udayi همراه bolmak ma a  udayita’ala teripidin zahir boldi. Pe ir sabit  edem, sadı  niyet, sap tebi’et ve y terlik irade bilen  zlrige bu telepni  oydı. İnşa’alla, silini  seltenet sayiliri baş  stimizde  iyametki e devam  il ay. Bu kelimelerin  zikri ve tesiri bilen dostlar ve mu lislarnı  til– ula liri munevver¹⁰⁰⁴ ve mu’etter¹⁰⁰⁵ bol ay!..”

Bu  et Muhemmet’imin  anni  k  lidiki gumanlarni k t r vetti. Apa  Hocini  dostlu , buraderliktin halkıp, emdi tu  an boluş niyitige kelgenliki uni  eli  atircem haletke kelt r enidi. Uni   stige, Muhemmet’imin  an Apa  Hocini   zige k y’o ul bolidi anli i alladin kelgen beşaret ikenlikige ş bhe  ilmidi.   nki, uni  si lisi Bibi M  terem   nim allı a an yatlı  boluş yeşidin halkıp, yigirme ne  e yaşlarga b rip  al an, nurg n el ilerni yandurup, Muhemmet’imin  annimu bizar  il an, “Erkek cini bar”  ız idi. U hemişe eren e yasinip şikarga  ı attı,

¹⁰⁰⁴ Munevver-nurlu , roşen, parlak.

¹⁰⁰⁵ Mu’etter- uş purak,  uşbuy.

ķiliçvazlıkni meşik kılattı. Uniñ tumşuķı aķ, yüzi çiraylık bolğan bilen, micezi osal, kiliķi set idi. U açķiki kelse, ğezeplense, ğapa kılğan ademniñ kallisini ěliştin yanmaydıģan bethuy, bēşem kiz idi.

(297) Kütülmigende, çaç–saķili aķirişķa başlıģan Apaķ Ğociniñ ene şundaķ bir kizni emrimge alimen dep çikişi–heķiketenmu Allaniñ bēşariti, ğayibtin kelgen nikah idi. Şuņa, Muhemmet’imin Ğan Apaķ Ğociniñ bu mektupiģa tēzla cavab ğet ğayturdi ve Bibi Möhtirem Ğenimģa elçi evetse bolidiģanlıkı toģrisida aģzaki perman çüşerdi. Lēkin, bu ğever ordıģa tarķalıģandin kēyin, yenila az–tola ğulģula peyda kildi. Beziler buni “Apaķ Ğociniñ hiyle–mikri” dep narazi boluşti. Ğubat Mirzabeg öziniñ ve başķılarnıñ pikirlirini yiģinçaklap ğańģa yetküzdi. Ğan uniñ bilen Aķsarayniñ yēnidiki ğobulģanida ayrim sözleşti.

— Ğan aliyliri, aķıl kişi düşmen hiylisige iltipat kılmaslık kerek,—dēdi Ğubat Mirza Beg oçuk köñüllük bilen,—dana düşmen özini ońlap almak üçün yumşaklık kōrsitidu, şerin–suģen sözlerni kılidu. Emma, uniñ astida türlük hiyle–mikir yoşurunģan bolidu. Şu muķerrerki, miñ dost az, bir düşmen köptur, oylap iş kılģayla!..

Muhemmet’imin Ğan bir pes sükütte olturdi, kēyin ğiyal bilen yumulģan kōzlrini leppide ēcip, Ğubat Mirza Begke mundaķ dēdi:

— Men bu işni köp oylandım, bu ğet Apaķ Ğociniñ tunci ğeti emes, buniñdin bir ay burun bir ğet yazģan, men şu çağda uni nurgun gumanıy ğiyallar bilen basurup ğoyģan. Emdi oylap ğarisam, gumanlırim biħude iken. Allaniñ velilirige nisbeten cahillik ve nadanlık bilen kılğan herķandaķ iş nahayiti yaman aķivet tutidu. (298) Bizniñ içimizniñ yamanlıkı heķniñ ğaslırıģa roşendur. Allata’ala: “Mēniñ evliyalirim perde içide, ularni mendin başķisi tonumaydu”¹⁰⁰⁶ dēgen. Apaķ Ğoca perde içidiki evliyalardin, uniñ köñli nēmini ğalisa, şundaķ bolidu. Şuņa, bundaķ zatlarģa guman ve haķaret kōzi bilen ğaraşķa bolmaydu, undaķ ademlerni teńlikte ğoyuş munasip emes, evliyalarnıñ teń dil boluşıdin hezer eyleş kerek! İ burader eziz, uluģ ademlerni hayatlık alimide kişiler yaħşı tonuyalmaydu. Çünki, ademni tonuş ğiyin, yürüş–turuşta, yep–içişte oħşaş bolģanlıkıtn ğarayduki, ularmu yep–içidu, lēkin yep–içişte perķ bar, ular yeydu, içidu, nur bolidu:

“U biri yēse bolur nuri Ehed,”¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰⁶ Pariçe “Hidayetname”, Uyğurçe tercimisi, 78-bet.

¹⁰⁰⁷ Ehed-Ğudaniñ nam, süpiti.

Bu yèse bolğay botun boğzo hesed...¹⁰⁰⁸,

dëgen mesnivi ene şuniğa karitılğan. Bir kişiniñ köñli rekıbtin azar yèse, köñli aram tapmaydu, çünki uniñda adavet izliri, ğum saqlaş baqıy qalidu. Uluğlar èytiptu: Dost kaççe köp bolsa, balayi’apetniñ hucumi şunçe aziyidu, vapa–mèhri nede köp bolsa, şu yerde huzur sapa köpiyidu...

Qobulhanidiki söhbet hëli uzak davam kıldı. Qubat Mirza Beg Hanniñ pikir ve karaşlırını ekleñ qobul qılalmisimu, **(299)** lëkin ita’et ve hörmët yüzisidin uniğa yol koydı ve öz pikirini kaçta tekitlimidi. U hanniñ sözliridin uniñ Apağ Hociğa bolğan itiqadını, tesirini ve uni hekiqiy evliya dep çoqunidiğanlıqını tonup yetkenidi. Bu halda herqandaq yolluq, yaqşı geplerniñmu uniğa tesir kılışı natayin idi. Şuğa, Qubat Mirza Beg Han bilen bolğan söhbetni uniñ rayi boyıçe ahırlaşturdı.

X

X

X

Bibi Möhterem Hënimğa elçi mañğuzuş teredduti başlandı. Apağ Hoca buniğa eñ muvapiq dep, Mevlana Molla Neqini tallidi. Keşkerde tuğulğan, “Töge” lekemlik, mulayim tebi’etlik, yumşaq tillik bu ademni Apağ Hoca “Qolidin iş kelidigan, sabit maqam, karamet igisi” dep biletti. U “Nezmiy Terik”¹⁰⁰⁹ dëgen kitabçiniñ mu’ellipi idi.

Apağ Hoca bilen Uluğ Mollam uni yaz ayliriniñ çiraylıq bir etigenlikni yaqşı tilek–arzular bilen Keşkerdin Yekenge yolğa saldı.

Mevlana Molla Neqi ulardin ayrılıp, beş kündin këyin, Bibi Möhterem Hënimniñ çar bëğida peyda boldı. Bu işlardin allıkaçan hever tapқан kızniñ çöre–dëdekliri Molla Neqini mähmanhanığa başlap, melikige hever kıliş üçün çurkırişip çikiş ketti.

Bir çağda, keddi–qamiti këlişken, şoñ, meğrur **(300)** bir kız şehla közliridin uçkunlar çëçip, boyidin muşki enber puritip mähmanhanığa kirip keldi ve özi üçün mehsus yasalğan çimildik içige kirip olturdı. Molla Neqi bilen kızni nöpiz şayi perde ayrip turatti.

Molla Neqi ornidin turup kızğa salam beca keltürdi ve köziniñ quyruqıda kızğa sepsaldi. Kızniñ ap’aq bulut arisida üzüp yürgen tolun aydek kızarğan yüzi yipek

¹⁰⁰⁸ Hesed–kızgınış, körelmeslik.

¹⁰⁰⁹ Nezmiy Terik–teriket yoliniñ nezmisi.

romal içide ottek yënip, eymengen közlerni öziğe tēhimu tartattı. Uniñ beş ezayı ravrus, bir cüp tinik közi huddi bir cüp cavahir taş almidək, boynida çaķnap turğan mervayit, marcan ve yeşil reñ cilve kılıp turğan almas közlük üzükı bilen reñ ve hösn talişip turattı. Zinnet buyumlırıǵa oħşas, girimlirimu öziğe şundaķ yaraşķanıdı: Kaşlırıǵa köpkök osma qoyulğan, közliri sürmidin қапқара, hēne yaққан қоллiri sērīk etles köñlek bilen sıñışip ketkenidi. Kışķisi, uniñ guzelliki ve çihridiki sirlik kŭlkisi kışiniñ eķlini lal kılattı.

Molla Neķi derhal kızdin közini üzüp yerge қarıған pēti öziniñ kēliş meķsitini kışķiçe çüşendürdi, andin qoynidin kızil duħaviǵa oralğan kiçikkine hetni ēlip, ikki қолlap kızǵa sundı, kız şayı perdiniñ bir çetini қayıp amanetni қолıǵa aldı. Bu Apaқ Hociñiñ Bibi Möhterem Hēnimǵa yazğan tunci muhebbetnamisi idi.

Қız hetke mensitmigendek nezerde köz yŭğürtti. Het he dēgendila mundaķ çiraylik gepler bilen başlanganıdı:

“İ Kıblegah! Akiñiz şah aliyliriniñ pēkir namige mēhribanlık ve dil soraş yŭzisiđin yēzilğan zoқ arılaş, **(301)** şevik kozǵar mektup namisi yētip kēlip, mezmunidin vaқip bolundi, huşluқ üstige huşluқ hasil bolup, ğemlik köñŭller şadiman boldı... Allata’ala sizniñ mubarek namiñizni dilimǵa saptu. Hēçbir bende ezili kısmettin, Allaniñ iradisiğin ğeyriy iş kılalmaydu. Men sizniñ Alla nēsip kılğan bu yŭrek sŭzlimni qobul kilişiniñizni ister idim:

Çüşümde roy ziyasi köründi,

Aşık candin sebir teķet ēlindi.

Tēnimda tep, dilimda tab uniñdin,

Közümdur ğerķi bir hunap uniñdin.

Alemdiki kıblegahim, cayim udur,

Cēnim bolsun pidasi, cananim udur...

Bibi Möhterem Hēnim hetni tutķan pēti olturup қалdı, uniñ қоллiri sēzilerlik titrevatattı, ķelbini muñluқ kŭydek illik bir tuyǵu bent kılivalğanıdı. U şunçe yillardin bēri öz turmuşı, teķdiri ve istikbali toǵrisida bunçilik tesirlik geplerni, teķdiri ve istikbali toǵrisida bunçilik tesirlik geplerni, başķılarniñ yŭrek sirlerini añlap

bağmıganıdı. Buni az dègendek, Molla Neğiniñ çiraylıq, sipayı sözliri uni tèhimu hayacangâ sèlip koydı:

— Hân kız, bizniñ Hezriti İşanimiz işiğ–muhebbetke tolğan aliy nesep bir zat,–dèdi u vezmin avazda,–hemşe bizge mundağ deytti: Muhebbet cevhiri bir èsil cevherdur, u her deryada tohtımaydu, u şundağ eziz bir reyhanki, her bostanda ünmeıdu, aliy **(302)** himmet bir kuşki, her şahta aşyane kurmaydu. Muhebbetniñ şarabi zeher bilen arılaştırulğan, capa tikinige çidiyalmaydıgan adem muhebbet şarabi çörisige yolımaslıki kerek... Allata’ala sizni u zatka çüşide körsitıptu, Hân Kız, bu sizniñ beht-ıqbaliñizdin dèrek bèridu. Kimki bu pir-evliyalarnıñ kemptirin hadimliriğa ulansa, ikki cahanlıq meksetlirige yètidu. Kimki Musulman tuğulup, Musulman ölüşni halisa ve Heğniñ rehmitige yètişni oylisa, muşu hanıdangâ èsilişi kerek. Şundağ kılğandila, ular ehlulillani tèpip, yaman süpetliri yahşı süpetke özgiridu, Huda hemme nersige dana guvahtur!..

Bibi Möhterem Hènim Apak Hoca toğrisida burunmu nurgun gep–sözlerni anlığanıdı. Uniñ nurgun ademler çokunıdıgan katta işan, keşpu karametlik pir–evliya ikenlikini eklen hès kılsimu, lèkin uni körüp bağmıganıdı. Şuğa, dekiğe içide uniñ sadda köñlidin “Bu katta zat yaşmıdu–kèrimıdu? Kavlımidu–avağmıdu? Eğizmıdu–pakarmıdur?..” dègendek hıyallar ötüp ketti. U hèli uzak cimliktin kèyin, uzundın bèri köñlide oylap yürgen geplerni èytti, tègi–tektidin alğanda, bu uniñ Apak Hocığa koyğan siniki idi.

— Mèniñ üç şertim bar,–dèdi u avazini pes kılıp, lèkin uniñ hayacanlıq avazida bir hil lezzet ve bèsilğusız humarlıq bar idi,–sili Apak Hocamğa yetküzsile. Mubada, kòbul tutsa, andin ol zatniñ hizmitide bolsam...

- Kèni, èytkayla Hân Kız,–dèdi Molla Neği,–kılıkim silide, şertlirini Hezriti İşangâ **(303)** eynen yetküzgeymen.

— Birinçi şertim şuki,–dep gèpini başlıdı Bibi Möhterem Hènim,–birer kişige gezep kılsam, asanlıqçe gunahidin ötmeymen, bundağ çağda arığa çüşmise; ikkinçi şertim, mèniñ padişahzada tuğkanlırim bar, ularğa her nerse bersem, in’am kılsam, uni kısisalmay berse, kari bolmisa; üçinçi şertim, pèşkedem ölima–alimlardin anlışıımçe, bu dunyağa Hezriti Muhammed sellallahu’aleyhi vessellemnıñ veliliri kèlermiş. Ene

şu velilerniñ sultani, evliyalarniñ uveysi¹⁰¹⁰ mênin vücudumdin zöhür¹⁰¹¹ğa kelse, can–dilimni, mal–dunyayimni şuniñ yollırıǵa serp kılsam, muradım hasil bolidu!..

Bibi Möhterem Hênim şu geplerni kılipla, Molla Neǵige hoş éytip meħmanħanidin çıǵtı, dehlizde kütüp turǵan bir neççe çöre kızlar çukirişip uniñ qolıǵa èsildi ve aǵzi–aǵzıǵa tegmey uni tebriklep, toy huşallıǵı toǵrisida sözlişip ketti.

— Boldı kıliñlar, kızlar,—dédi Bibi Möhterem Hênim ularni kayıǵandek kılip,—toy kılip öy tutup toyımız têhi. Erni kütüş, bala tuǵuş, öyniñ tûgimes işliri dengenler ayallarniñ güzelligini, yaşıǵ baharini oǵrilap kaçadıǵan yalmavuz!

Bu gepler rasttinla uniñ yürek sözi idi. U muşundaǵ karaqş ve muşundaǵ eķide bilen nurgun yaħşı pursetlerni ötküzüvetkenidi. Emdi bu kêtimķi pursetnimu **(304)** ötküzüvetişke akisi aldida pêtinalmaytti, uniñ üstige, Apaķ Hociñiñ işiķ–muhebbetke tolǵan söygü hêti uniñ yumran ve teşna ķelbigе ornişip, uni turmuşniñ özi têhi körüp baķmıǵan sirliķ alimi içige sörep kêtivatatti...

Mevlana Mola Neķi elçilikke barganniñ üçinçi kûni, Bibi Möhterem Hênim sovǵa kılǵan “üç şert”ni kötürüp Keşķerge kıaytti.

Bu şertler, bolupmu, üçinçi şert uniñ nezeride, huddi “Bermes kıznıñ toyluķı éǵır” dengenek, bendiniñ qolidin kelmeydıǵan müşkül iş idi. Emma, nêmila bolmisun, u bu amanetni eynen yetküzmise bolmaytti.

Mevlana Molla Neķi aldı bilen Apaķ Hociǵa Bibi Möhterem Hênimniñ hösñ–camalı cehettiki teripini kılip berdi. Bu çağķiçe özi ğayivane tesevvur kılip kelgen kıznıñ özi oyliǵandinmu güzel, liven ikenlikini añlap, Apaķ Hociñiñ aǵzıǵa sêriķ su keldi, közliri bolsa, yoşurun şehvane tuyǵudin parķirap ketti. Lêkin, herķandaķ şara’itta özini tutuşni bilidiǵan bu қаǵdalma işan derhal özini oñşap, muħlisliri aldida burunķidekla sürlük ve ciddiy kıyapetke kirivaldı ve:

— Aldinķi ikki şertke men razı, qolumdin kélidu,—dédi birdemlik cimliķtin kèyin teñlik içide,—emma, üçinçi şerti müşkül, bundaķ işniñ hel bolmiǵı tesdur, zohori evliya kelmek Hıdayita’alanıñ iradisi ve ģahişi bilen bolidiǵan iş, men bunıǵa acız, Bibi Möhterem Hênimniñ bizni mundaķ tes keçikke salǵanlıķı nêmisi?!..

¹⁰¹⁰ Uveysi–çoñı, noçisi.

¹⁰¹¹ Zöhur–törülüş, dunyaǵa keliş.

(305) Lèkin, u üç kündin këyin, Uluğ Mollam bilen Molla Neğe acayıp bir huş heverni yetküzdi:

— İşki bar dil—bu dünyada uluğ dildur!—dédi u muhlisliğe hayacanlinip,—bendige tes bolğan bilen Hudağa asan iken, tünügün kège Hezriti Muhammed sellallahuvesselemge teveccuh kılividim, sellallahuvesselem köz aldimda hazır boldi ve: “Ey perzend, malal bolmañ, bu iş sizdin muyesser bolğusudur” dep beşaret bérıp, aldimdin gayib boldi. Emdi Bibi Möhterem Hénimğa huş hever yetküzün, Mevlana Molla Neği, zohori velyulla bizdin kelğusudur...

“Huş hever” çaķmak tızlikide yetküzıldı, Bibi Möhterem Hénim Molla Neğe zerbab ton kıydürüp söyünçi berdi, şükranisi üçün ikki reket namaz ada kıldı. Muhammet’imin Hanmu “İş épige kelgende, geyretni boşasturmaslık kerek” dengen ekidisi boyıçe, derhal toyğa tutuş kıldı ve bir heptidin këyin, terep—tereplerge kıazan eşilip, mıñlığan kala—kıoyların kallisi késilip, nağra—sunay, dehul—dumbaqların sadasi içide şahane toy ötküzıldı...

(306) Üçinçi Bab

Kağa Boyalğan Yigirme Birinçi Cüme

1

Çoñ hanıķa aldida alaman köp idi. Kıarığanda, ular içkiriğe kirelmigen, şu sevebtin top—topi bilen ruşset kütüp turmaķta idi. Bir terepte hacetmen perencilik ayallar, bir yanda şıpa tilep kelgen këseller içkiriğe kıarap intiletti, her künü kélip turidığan adettiki ziyaretçiler ve heptisige ikki kün tarķitilidığan tamaķtin ümidvar aç yétim—yèsirlar bitaķet bolup turuşatti.

Büğün çarşenbe hanıķanın bezme künü bolup, heptinin peķet şu künla pır—evliya Apaķ Hoca kıedem teşrip kılattı. Şuņa, bu künü yerukökke adem sığmay kêtetti.

Apaķ Hoca Bibi Möhterem Hénimğa öylinip, Muhammet’imin Han bilen kıuda—baca bolğandin këyin, paytehtteki abruyi yene birdinla kötürülüp ketti. Unıñ üstige, Muhammet’imin Han bilen “Hakimiyetke arılaşmaslık, peķet her cüme künü cama’etke imamlık kılip, başķa vaķıtta öz ibaditide boluş” kélişimi bolğandin këyin, unıñ (307) sülük pa’aliyiti yene canlinip ketti. Kışiler teripidin “Cüme künü şeherni şerik soraş kélişimi” dep atalğan bu kélişim uni héli çoñ imtiyaz ve purset bilen temin etkenidi. U her künü, bolupmu çarşenbe künü hanķalarda bolidığan “öz ibaditi”

namidiki cehre–sama pa’aliyitide, vezhanlık bilen kişilerni özige mayıl kılış ve murit köpeytışni ciddiylip bardı. Unıñdin başqa, unıñ sözmen vayıza muhlisliri hemme yerde: “Hezriti Evliya İşannıñ nepisi Eysa Peygemberdek, unıñ mubarek nepisige muyesser bolğan herķandak kessel derhal şıpa tapıdu. Teriket uluğliri şundak buyrurdurlerki, arif–evliyalarda hemme ölüklerni bir yolıla tirildürgüdek küç–kudret bardur. Emma lakin, Allanıñ sünniti bundak cari bolmıgandır! Vaderih... Biz kıysı til bilen pir–ustaznıñ te’irif–tevsifini sözlep tügiteleymiz, kıysı ibaret bilen unıñ iştıyak şerhini ada kılalmaymız...” dep sözlişip, nadan, aciz helkniñ neziride, Apak Hocini goya hemme pişkel, palaketçilikten kütkazguçi nicat yultuz kılıp körsitivetkenidi. Şuňa, her yer–her yerdin kelgen kessel, aciz meyiqlarmu bu “kütkazguçi evliya”nıñ dem selip koyuşını, demide kılıp berişini tilep, künlep–künlep unıñ busuğisiga baş koyup yatattı.

Bügün çarşenbe künü bolgaçqa, hanıkada ademler ene şundak köp idi. Çoñ aşhana otturidiki tüvi altundin sokülğan daş kazanga ot yeğilganidi. Hanıkanıñ katta hoylisidiki ürük, şaptul ve gilas derehliriniñ sayısı astidiki yeşil maysilik yerlerge zilça–gilemler **(308)** selinip, körpe–yekendazlar yeğilganidi.

Aşhanidin terlep–pişip, sakal–burutlirini maylap kikirışip çıķkan sopi–dervişler derehler sayısında yanpaşlap, çilim tartkaç tamaķ sındürüvatattı.

Peşin namizidin yanğan namazhanlar top–top boluşup hanıka hoylisiga kırışke başlıdı. Hanıkanıñ keñtaşa cehri–samağanisi bolup, unıñ töridiki hiştin kopurulğan şah supiga gilem selinganidi.

Bir neççe has muritliriniñ “poş–poş”liri içide zikrhanidin çıķıp kelgen Apak Hoca bir tüp barahsan ürük derihi saye taşlap turğan şah supidiki tetilla yekendaz üstige çaza kurup olturdi.

U bugün işanlık kiyimi–ihçam havarenj selle ve kirtik yakilik aķ saye köñlek üstidin kalte yeñ yeşil hirke¹⁰¹² kiygenidi. U töt teripige nezer taşlap, şah supida salapet bilen gidıyıp olturattı. Çaç–sakalliri çarlaşkan ottura boyluķ, aķ yüzlük bu ademnıñ çirayidin bezide huşhuyluķi çıķıp turattı, etrapķa sinçilap қaraydıған ötkür közliridin bolsa, hemişe bir hil oyçanlık ve hökümranlık neziri körünüp turattı. Unıñ ikki yenida ve arķisida bir türküm sadıķ muritliri ita’etkarlık bilen қol baғlap turattı.

¹⁰¹² Hirke–ışançe kiyim.

Apak Hoca olturuşı bilen, düpürlep öre–töpe bolğan kişiler bir–birini kıstışip aldığa–Apak Hociniñ didarini körüş üçün, uniñ huzurığa yekınlişışka intiletti. Apak Hoca öz etrapida turğan **(309)** sancağ–sancağ kişiler orunlışıp bolğandin kèyin du’ağa qol kòtürdi:

— İlaha amin, Allata’ala sülükimizge medet, imanımızğa kuvvet bersun, Allahu ekber!

Yer-asmanni lerzige keltürgüdek neççe yüz avaz tenla güröldep, Apak Hociğa sada koştı.

Sorun cimiğandin kèyin, şah sopiniñ sol teripide turğan Mirza Şah Hoca birneççe kadem aldığa kèlip, cama’etke yüzlendi, u havaniñ şunçe ıssık boluşığa qarımay, çupurçaç bèşiğa egiz kula kiyip, kulaniñ üstidin sarguç simavi selle oruvalğanidi, uçisida melleren işançe ton bar idi. U hemişe bundak çoñ sorunlarda, pursetni qoldın bermey şè’iriy nezme okup, Apak Hociniñ mahtışığa, sopi-dervişlerniñ himayisige erişetti. Şu tapta u ilhami qozgılıp hayacangā kelgenidi. Cama’etmu uniñ şah supiniñ aldida peyda bolğan egiz, oruğ bestige ve kızargan közliri bilen ömellinip turğan ağzığa qarap birer nerse okuydu, dègen işenç bilen cim turuşatti. Rast dègendek, u hayal ötmey gevdisini kèrip, qollirini yaydı, avazini ritim ve qira’etke keltürüp yañraq sada bilen okuşqa başlıdı. Uniñ teleppuzi oçuq, sözliri ravan, avazi yekimlik ve dolğunluk idi:

Mesnivi èytip hidayet eyligez Apak Hocam,

Qatmu qat payida¹⁰¹³ yatqan bendiler nalendidur.

Süluki işraqi İşkiye tutarlar rohini,

(310) Kaşigeru, Hindi, Hotenniñ tehti ol haqandidur.

Şè’ir tugişi bilen teşekkür–tesenna sadaliri ter purap ketken hanıka içini bir aldı.

Mirza Şah Hociniñ nezmisi goya başliniş buyruqdek, birdinla kenri seynada cehri-sama başlinip ketti. Sopi–dervişler başlirini aldı–arqığa taşlap, heves hem cezibe bilen sama salatti. Babayi Zengi isimlik qerisal bir sopi donay hassisini yerge doq–doq urup qoyup hökmet èytatti. Başqılar uniñ nekiratini tekrarlap okuytti ve

¹⁰¹³ Payi-pelempey, baskuq.

“ya’Allahum, ya’Allahum” bilen bezisi çala boğuzlangan kuşteek dağ yerde yumilaytti, bezisi onunçi kepterdek çeriğ uratti, bezisi hesret–nadametnin yetişini tóketti ve bezisi yakışini yirtip nale kılatatti...

Apak Hocimu özini basalmay samağa çüşti, uniğ arkıdinla, bir çette turğan Çilge Mehsumlarmu avazini boş çıkırıp, lerzan tevrinip cere sêliška başlıdi:

Uşul tonni kiyer bolsañ,

Yakasi ya yenliri yoktur.

Uşul öyge kirer bolsañ,

İşiki ya toñluki yoktur.

Ya’Alla hum... Ya’Alla...hum...hum ya’Alla...

Apak Hoca birneççe devre aylinipla issiğtin hasırap kaldi, kiyimlirimu terdin cop–cop bolup ketti, İsen Buğa bilen Molla Şahbaz uni koltuğidin yölep şah supisiğa çıkırıp koydi. U terlirini sürtkaç hasırap **(311)** turup, yénidiki muhlisleriğa mundağ dedı:

— Sama bendige Heğniğ nidasidur, beziler samani inkar kılip katta hata kılidu. Bir adem nicaset bilen bulğansa, özide paskinilik hês kılsa, eger yüzyıl suniğ namini eğizğa alğan bilen pak bolmaydu, eger kölniğ beşige bérıp çörgilise ve pütün ömrinde muşu işni kılsimu pak bolmaydu. U pak boluşı üçün, kiyimini sêlip, özini köldiki suğa taşılap yuyunuş lazım. U aşu çağdila pak bolup, pakizliğin eserini özide köridu. Cehre–sama ene şu kölge oğşaş kişilerni rohi ve cismaniy cehettin paklaydığan esil sorun!..

Cehre–sama asta–asta bêsikti, harğan hoşsızlangan ve madaridin ketkenler terep–terepde hırkırap, eğinap yetişip ketkenidi.

Ottura yaşlık bir sopi top içidin suğurulup çıkıp, Apak Hociniğ aldıgıraq keldi ve pükülüp tezim kılgandin kèyin:

— Hezritim, bizler köz yeşimizni tutalmay, kayna–kaynam içide kèlip, bihoş bolsağ, taharitimiz sunup kètemdu–kandağ?–dep soridi.

Tosattin soralgan bu so’al nurgun kişilerniğ diğğitini kózğidi. Çünkü, hemişe cehre–sama sêlip turidığanlar içide namazhanlar köp idi. Beziler bolsa bu so’alğa Apak Hociniğ neme dep cavab bérıdığanlıkiğa kızıkip kulaklırini diğ kılip turuşatti.

— Zikri–sama bezmiside tökülgen köz yaş Allağa bolğan sèginişniñ nişanisidur,–dep cavab berdi Apak Hoca tinep–temtirimey,–uniñ nuri cilvisidin **(312)** Allağa bolğan işiğ tuğulidu. Lèkin, közige yaş kelmeydigan bağri kattıq bendiniñ alğan tahariti haram, Alla işkıda köygen aşıkniñ bolsa, Heğ yolida tökken her ketre köz yèşi abi hayattur!

Terep–tereptin:

— YaReb!

— Tesenna!

— Alem bilen teñ yaşağ hezritim... –dègen sadalar ańlinip, Apak Hociğa alkiş yağdı. Buniñdin tesirlengen Apak Hoca köpçilikni ilhamlandurup mundağ dèdi:

— Bizniñ terikitimiz söhbettur. Mèniñ ilimdin sorisańla, bu alemge nazil bolmıgan nurgun hedisni bilimen, herķandağ müşkül sözünler bolsa soranlar, vesil kılurmen.

Pir–ustazniñ bu sözi kişilerge medet boldı, eyminip, ikkilinip turğan birneçceylen didilleşti. Buniñ içide, Molla Evez Ahun isimlik bir adem hêlidin bèri bir so’alni könlige püküp yûretti. Özini Yeken alimliri ķatarıda sanaydigan ègiz boy, yoğan selle orap, ķiraylıķ kiyimler bilen özini yasap yûrüydiğan, emirler yosunıda altun kemer bağlaydiğan bu adem hêli intilişķan, bilimge teşna idi. Şuğınisi, dèmiği üstün, memedanraķ idi. U uzundin bèri oylap yûrgen bu so’ali arķılıķ, Apak Hocini deñsep baķmaķķidi.

— Hezritim,–dèdi u tevezzu bilen ķolini **(313)** köksige èlip,–bu hedis özlirige yetkenmikin: “Ümmitimniñ budela¹⁰¹⁴liri ķiriķdur, on ikkisi İraķta, yigir sekkizi Şamda.”

— Yetkendur,–dèdi Apak Hoca hoduķmay,–yetken.

— Undaķta hezritim, maņa şu nerse müşkül, hel bolmay kelmektiki,–dèdi Molla Evez Ahun sözini davamlaşturup,–nème üçün budela ķiriķ bolup, on ikkisi İraķta, yigir sekkizi Şamda bolidu? Hemmisila İraķ bilen Şamda bolamdu?

Apak Hoca temkin idi, u Evez Ahunğa meñsitmeslik neziri bilen ķarap ķoyup, ķol herikiti bilen sözleşke başlıdı:

— Peyğember eleyhissalam pütün alemni ikkige ayrip, yerimini İraķ, yerimini Şam dep atıgan. İraķtin Hurasan, Hindistan, Türkistan, Yarkend, Kaşiger ve başķa meşriķ şeerliri meķsettur. Şamdin Misir, meğrib ve hemme Şam yaķliri meķsettur. Yerniñ

¹⁰¹⁴ Budela–tesevvupta körsitilidiğan uluğ kişiler.

bu yette tebekisinin dört kırğak, sekkiz girdap dep nami bar. Bular Nasik, Mensik, Habil, Babil Meşriq, Meğrib, Cabilka, Cabilisa dep atilidu...

Molla Evez Añun qayıl boldi, u buni bilip turup emes, belki biliveliş üçün sorıǵanıdı. Rasttinla bilivaldi. Şunıñ bilen bille, unıñ Apağ Hociğa bolǵan eǵide–ihlasi burunqıdin çendan aştı.

So'al–cavab davam kıldı. Apağ Hoca bugün huşhuy (314) ve kemter idi, şunça, zehni ötkür, sözlirimu ravan ve menilik boluvatatti.

X

X

X

Şeherniñ avat cayıǵa selingan yasidağ bu imaret Apağ Hociñiñ bu astanidiki yeñi turalǵu cayı idi. Bu imaretniñ içidiki öylerniñ hemmisi degüdek üsti vasicüp, astı tahtaylıq idi. Məhmanhana, saray, kepes alvan, tilavethana, işan bilen hënimniñ has aramgahi, çöre–dedekler hucrisi, aşhana, hetta mustehephana degenlerniñ tam–torusliriğa acayip nepis gec nekişler oyulǵanıdı. Hoyla hëlila keñtaşa bolup, kırık–ellik sopi–derviş bimalal hökmet eytip, cehri–sama salalaytti.

Pëşin namizidin këyin, birmunçe alayekteklilik, melle çapanlıq, bekesem tonluq, çoñ–kiçik sellilik ademler bu heşemetlik bargahça kadem teşrip kilişka başlıdı.

Apağ Hoca pëşayvanda qat–qat körpe üstide per yastuqqa yölinip olturatti. Unıñ etrapida Alim Molla Añun Yarkendi, Mevlana Molla Neqi, Mirza Şah Hoca ve İsen Buqa qatarlıq has muhlislar qol bağlap, perman kütüp turuşatti.

Hoyliniñ otturisiğa ikki parçe bora selingan bolup, bora üstide yigirmige yeñin yaş ve ottura yaş ademler yükünüp olturatti. Ularniñ turkıdin dehqan, hünerven ve şehir ticaretçiliri ikenliki körünüp turatti. (315) Ular bugün öz razi–rizalıqı bilen Apağ Hociğa murit boluşka kelgenler idi. Bundağ sürlük ve sirlik tús alǵan geyriy resmiy murasımlar bezide hanıkada, bezide muşu hoylida pat–pat ötküzülüp turatti.

Apağ Hoca yenidikilerge “Başlaylı” degendek köz işarisi kıldı. Molla Neqi putiniñ uçıda dessep pëşayvanniñ lëvige keldi ve bora üstide yükünüp olturǵanlar bilen hoylida liq turǵan cama'etke qarap mundağ dëdi:

— Uluğ pirimniñ teberruk eteklirini söyüp, tavap kılmak Musulman bendilerniñ küçiǵe küç, imanıǵa iman qoşudu. Unıñ sözliri terikette höccettur ve hemme

fırkelerge hastur. Uniñ hayati baştin–aħir barlıq helkke mekbuldur!¹⁰¹⁵ Pir tutuş, ibadetni peket pir arkılık ada kiliş, pir üçün hayatlırını ataş şeksiz şerttur! Bütün siler sülki İşkiye serdarlırını aldida, ene şu piri teriket Hoca Hidayitulla Apak Hociğa qol bėrip, murit boluşını arzulap bu yerge kepsiler, inşa’alla tilikınlar icabet bolğusi. Alla silerniñ dilinlarga işik otini saptu. Qaysı bir el oğlı ene şundaq işik oti bilen yansa, ularga uluğ astaniniñ tamami dervaziliri oçuktur. Kelmiş aşıklarnı öz teminatımız ve himatımız astığa alidığanlıqımızğa tenrı aldida guvahmız!

Molla Neķi sözlerdin kėyin, qolidiki bir varaq tizim boyıçe birsinin ismini çağırdı:

— **(316)** Se’id İsmā’il, kėni pir–ustazniñ aldığa bargın.

Yette ezayı saq, ten quruluşı bėcirim, yigirme beş yaşlar etrapidiki yigit ornidin turdı ve edep bilen Apak Hociniñ aldığa bėrip tiz çökti, andin uniñ ap’aq tektikiniñ peşlirini közlirige sürtti.

— Zahir köziñizni yumup, batin köziñizni eçin, botam,—dėdi Apak Hoca yükünüp olturğan yigitniñ sidam beşini silap qoyup ve yėnidikilerge qarap davam kıldı,—kėni, buni kiyindürünlar.

Şu haman yigitniñ uçisiğa sopi–dervişler kiyidığan ala baldaq melle yekteq, sidam beşığa yeşil şeydayı doppa kiygüzüldi. Uniñdin kėyin Şa’ir Mirza Şah Hoca qolidiki kegezlerdin birini uniñğa uzattı, çiraylıq hetler yezilğan bu kegez Mirza Şah Hoca teripidin teyyarlangan yeñi muritlarniñ keşem itikad yarlıķı idi.

- Botam,—dep yigitniñ beşini yene silidi Apak Hoca yumşaq qollırı bilen,—sen hazır sülki İşkiye borisida olturisen, tilinğa herqandaq gep kelse, dilinğın çıqsun, hergizmu yalğançılıq oti bilen astinğiki bora köyüp ketmisun!

“Pirniñ qudriti—el közide muritiniñ yavayı iradisini sunduruş ve uni öz iziğa dessitişte körünidu” dep oylidi Apak Hoca, u muritlarnı hemişe ene şundaq mizan boyıçe terbiyileytti.

— Uqtum hezritim,—dėdi Se’id İsmā’il qolını köksige elip, uniñ bir qolı astidiki kiçik bir parçe borını tıydurmastın qorquş içinde silap baqti, **(317)** buni körgen Apak Hoca közlirini heyarlarçe kısip külüp turatti, uniñ külkisidin küç alğan Se’id İsmā’il keşem yarlıķını oquşğa başlıdı:

¹⁰¹⁵ Mekbul-qobul qilingan, erziydığan, teve bolğan.

“Bismillahirrehmanirrehim:

Menkim İsmâ’il Barlas oğlu Se’id, şehiri Yarkentniñ kiçik Altunluk Mehellisidindurmen. Muridi sülki İşkiye bolmağğa, heğ vesilini tilep, mekamiti kulliya sehasida bitağet aşiki serseri¹⁰¹⁶ yürmekke, Hoca Hidayitulla İşanga murit bolmağğa muğeddes astaniğa baş urup, kesem dahil etimen. Melle yektek, şeydayi doppa kiyiş bilen kutluk dergah sopisi boldum. Bu kiyimler rohimda tuğ elem bolğay, pirim etikige iğlasu ita’et yipi bilen bağlangaymen. Herkaçan pirim üçün can tesedduğ kılğaymen. Teriket yolida cihad kılıp, ehli munkir, azğunlarğa karşı turimen ve İşkiye aşıkliri şenini himaye kılmen. Nede bolsam, teriket yolini tutimen, kişilerni sülki İşkiye tuğı astiğa cem kiliş üçün ecir kılmen, Allata’ala ata kılğan barlık iktidarimni işka sêlip, şehri Yarkent ve Kaşiger tevesidiki sulki İşkiye nami üçün bir ömür kan–ter tökimen!

Alla nami bilen kesem içtim.”

Se’id İsmâ’il kesemnamini söyüp közlirige sürtti, andin ikki kollap Apak Hociğa uzatti. Kesemnamığa bir kur köz yügürtken Apak Hoca memnunluk bilen külümsiridi. Molla Neği kesemnamığa Se’id İsmâ’ilniñ barmıñini basturdi.

— **(318)** Kimniñ dili bulak köziğe oğşaş pak bolsa, uniñ tili ravan, yoli yoruk bolidu,—dêdi Apak Hoca hemmeylen anlıgudek yağrak avazda,—ümid Alladin, asayıñlık bolsa, zikri—sama bilen Allani yad kılmağtin kélidu, botilirim.

Murit qobul kiliş ene şu yosunda hêli vaqitkiçe devam kildi. Herkaysi hanıqalar bilen terep–tereplerde ciddiy êlip bêrilivatқан bu pa’aliyet Apak Hociniñ têhi hêçkimge aşkarilimiğan “uluğvar” pilaniniñ deslepki bir kısmi idi.

2

Hanlık Kebristanlıki hesablinidigan “Altunlukum” maziriniñ künpêtiş teripidiki “Altun Mesçit” hekiğetenmu ismiğa yarişa azade, körkem ve reñdar idi. Yağaç oyma nekiş ve gec oyma nekiş bilen işlengen zenger kahişlar ve her hil nushida yasalğan yağaç penciriler Se’idiye Hanlıqiniñ hünêr–sen’et maharitini namayan kılıp turatti.

Bügün cüme idi. Yırağ–yıraqlardin mesçitni panah tartip kelgen ademler sancağ–sancağ oturup ketkenidi. Buniñ içide, bügünki cüme namiziğa Apak Hociniñ

¹⁰¹⁶ Serseri-yurtmu yurt êkip yürüş.

imamlık kılıdığını anlap, atayın şunınga ihtida kılış üçün kelgenlermu az emes idi.

Apak Hociniñ imametçilikide neççe yüz namazhanniñ cüme namızı ada boldı. Namazhanlar içide orda emeldarlırımı bar idi. Namazdin keyin hemeylen qozğalmay sükut içide Apak Hociniñ hutbe oquşını kütüp olturuştı. **(319)** Apak Hocimu ezeldin bundak pursetni zadila boş ketküzmeytti.

Baştin–ayağ ap’ak kiyingen Apak Hoca salapetlik bestini lerzan tevitip mehrabka çıktı ve öziğe tikilip turğan neççe yüz cüp közge bir qur nezer ağıdardı. Uniñ temenna külkisi bilen cilmiyip turğan közliride tekebburluq ve hökümranlıqniñ soğuq nuri elengip turatti.

U deslep avazını emrimerupka keltürüp, Ereb ve Pars sözliri qoyuq arılaşqan til bilen mazayı–maşayihlar toğrisida uzaq sözlidi ve ahirida:

— Hezriti Şeyh Coneydin Bağdadi “Maşayihlarniñ hekayetliri Hudaniñ leşkerliridin bir leşkerdur” degen,—dep çüşendürüşke başlidi,—yeni, kişiler uniñdin: “Uluqlarniñ bu hekayetliriniñ muritlarğa neme paydisi bar?” dep soraştı. u cavab berdi: “Huda buyruyduki, peygamberlerniñ kisselirini ve heverlirini saña oquymen, ularniñ ehvalliridin seni heverdar kılmen, ta uniñ bilen dilinga subat bolğay, küç köpeygey, eger bende bolsa, azad bolidu, eger azad bolsa, hoca bolidu, haton bolsa, er bolidu, merd bolsa, merdan bolidu, eger saña bala ve renc yetse, ularniñ ehvalini anlısañ, oylısañ, bundak bala ve rencilerniñ oğışı ularğimu yetiptiken, dep sebir kılisen!..” Mana şunıdek, pirlar, uluqlar sözlirini ve ular halidin bolğan hekaye–nekillerni anlaşı murit–muhlislar dilige terbiyet bolidu, kuvvet bolidu. Kuvvet bolsa istikametni ziyade kılidu. Abdulla Ensari öz qovmlirige vesiyet kılidurki, her uluğdin bir söz yad etinlar, eger qadir bolalısañla, **(320)** ularniñ namlirini yad kılınlarki, uniñdin payda tégidu...

Apak Hoca sözdin tohtışı bilen u yer–bu yerdin:

— Heq ras...

— YaReb... —degen sadalar bilen uluğ kiçik tıngan ve mişildigan avazlar anlandı.

Apak Hoca “tömürni kızıkida soquş” rohi bilen sözini yene davam kıldı. Bayıqı köp sözleştin uniñ qovuzliri boşap, eñek göşliri hãtilişıp qalğandek körünsimu, lëkin uniñ rohi titik, avazi yenila yañraq idi:

— Dunyada diniy İslamdin pak itikad, Alladin kudretlik zat, sulki İşkîyedin yarkın yol yok! Allata’ala terîket ehliniñ yiltizini yerde mehkem, şehini asmanda belend kılğan! Çünkü, bu terîket peygembirimiz sellellahi eleyhi vessellem ve unıñ eshabliriniñ terîkitidur, bu terîket çin tayançtur! Şuñ, kimki bizniñ terîket yolimizdin yüz örüp çetlise, unında kufirniñ qorqunçisi bardur! Kimki Hudani dost tutsa, Rosulillani dost tutmay çare yok, Rosulillani dost tutқан kişi öz pirini dost tutmisa bolmaydu. Bu kemine bendiniñ qoli yetidiğini, pak dil bilen du’a guyluq ve sanağanlıqtin başqa emestur!—Apak Hoca bir az turuvêlip eğir bir tindi, andin kollirini eğiz kötürüp muraci’et terikiside devam kildi,—Allata’ala muqeddes zati hörmiti bilen bu zeminga nurgun büzrükvarlarniñ pak rohini çaçtı. Ular uluqluq asmaniniñ küni, kamalet ve sahavet evciniñ aptabi süpitide bu gunahkar zeminniñ bağrini bêsip yatmakta, ularğa sêginiş, yad êtiş, ularniñ **(321)** kebre—mazarlirini tavap kiliş, ziyarette boluş—bizniñ zimmimizdiki murit—muhlislik burçimizdur! Yalguz Mekke Mükerrrem, Medine Münevvirimgila emes, etrapimizdiki muqeddes çoñ mazarlarğa barmağmu perhizdur!..

Mana bu, Apak Hociniñ teşebbusi, deviti ve şo’ari idi. U uzun yillik pa’aliyiti ceryanida, “muqeddes mazarlar”ni tavap kilişni öziniñ udum—aditige aylandurğan ve u yerlerde sülük terğibati yürüzüp köp nep alğanidi. Unıñ têhi atisiniñ kebrisininu çoñ, heşemetlik mazar kılıp tiklep, pütkül Keşkeriye Musulmanliriniñ kelbidiki “muqeddes abide” kılguzuş niyiti bar idi.

Emma, bugün kütülmigende, unıñ bu debdebilik sözliri bilen uluğvar niyiti nahayiti kattık hrışka duç kélip kaldı.

— Ey ğapil bendiler!—dêgen aççık bir avaz bilen vicikkine bir gevde cama’etniñ arisidin loñnide kötürüldi,—Neķşe Bendi hezretliri: “Uluğlar kebrige sêginguçe ularniñ telimlirige emel kıl!” dêgen. Bu dunyadiki secde birdur, u bolsimu Allağidur! Pir—evliyalarğa tevinmak bizge Şamanlardin¹⁰¹⁷ kalğan adet. Kimde kim bolsun, insan zatığa sêginmayli, herkim öziğ—özi teverrük. Hezriti Rumi:

“Hêç nerse yokki ğeyriy bir alem irur,

(322) Her ne istersen özünđe cem irur.”

dêgen, buni hergiz untup qalmayli!..

¹⁰¹⁷ Şaman-tarihimizde ecdadlar êtikad kılğan Şaman dini közde tutulidu.

Apak Hociniñ közliri çekçeyip, çirayi ala-pasağ bolup ketti. Elem ve izadin uniñ ağızı gepke kelmey, burut-sağalliri dirdiyip ketkenidi. U, bundağ katta sorunda öz reķibiniñ bundağ tuyuksız peyda bolup ķelişini zadila oylımıģanıdi. Uniñ ğezep bilen çekçeygen közliri reķibiniñ meşhire arılaş cilmiyip turģan nurluğ közlırige ķadalģanda, goya küçlük çekingā duç kelgendek özlükidin boşıģip ketti.

Apak Hociniñ aldida beşini sıñayan ķilip soğukķına hiciyip turģan bu adem başķa birsi emes, del uniñ kona reķibi-tēhi birer yılınıñ aldida uniñ ķanlıķ ğaıgilidin ķēçip ķutulģan “ķaķķun” Hacı Ķutluğ Mevlivi idi.

Hacı Ķutluğ Mevlivi hazır Ķubat Mirzabegniñ himayisi bilen “Kök Medris”niñ muderris kalani bolup işlevatatti.

Şu tapta, Apak Hociniñ yurikini açķık puşayman ve ķisas hesriti ğulģivaldi. U hetta, özi üçün şerin cēnini ķurban ķilip bergen Derviş Hociniñ rohinimu ķargap ketti, öz vaktida Derviş Hoca uni tutup, teķdirini bir yaķlıķ ķilivetken bolsa, bu tili zeher “Böre Soymisi” bugün bu yerde bu pir-evliyaniñ aldini tosıp gep ķilalamti?! Yene ķelip şunçe köp cama’etniñ aldida-he... Estağpurulla... Ħep, Ħep!..

— Tilge kelgen her nēmini dēmek divanılıķtur! —dēdi aķır Apak Hoca ğalvaķıģandek elpazda.

(323) Hacı Ķutluğ Mevlivimu boş kelmidi:

— Tilge kelgenni dēmeslik kazzaplıķ emesmu, hezritim!

Apak Hociniñ yine dēmi iģige ğüşüp ketti.

Hacı Ķutluğ Mevlivi öz pikirliriniñ testiķini hemişe Ķur’an bilen teverruk kitablardin izleytti. Şuģa, uniñ asasi küçlük, pikri ğoıķur, sözliri delillik idi. Uniñ neziride, özi üçün ğüşengen ve öz şēhiyitini untuģan pak ve halal adem-kamil, mukemmel insan idi, bundağ insan alemniñ ğültaci hēsablinatti. U şuniģa işinettiki, özidiki azģine kemterdin heķiķetni tapalıģan ķişi uluğ heķiķetlernimu tapalaytti. Uniñ nezeridiki heķiķet-yurtni edlu-adalet bilen soraş ve ķişilerge keı ķorsaklıķ bilen semimiy, ğerezsiz mu’amile ķiliş idi.

— İşanem, sizģimu ayan, herķandaķ nerse tüzülse, ilimdin tüzölüp, buzulsa, ilimdardin buzulidu,—dēdi Hacı Ķutluğ Mevlivi, bu ķetim uniñ pütün cismi ğezep bilen sözge aylandı, ķoli ēģiz kötürüldi,—ehli kalam ve ehli daniş ķişiler insaniy kamil bolmaķķa sazaverdur. Hezriti Cami: “Kamil insan Allaniñ ismidur” dēgen.

Lêkin, hezritim, sizniñ bezi söz kalamliriñiz bundağ süpetke munasip bolmay qaldı. Siz re'yyeni öziğe oğşaş bendiniñ mazar–gümbezlirige çokundurup nème muddi'ğa yetmekçi?! Herkandağ uluğ, büzrükvar bolsimu, mazarlarniñ hemmisiniñ hökümi bir. Peķet ziyaret kılip bərişķa bolidiğan üç yer bar. Buni bizge Muhemmed peygembirimiz eytķan: Biri, Medinidiki Mesķiti Elnebi; **(324)** ikkinçisi, Mekkidiki Mesķiti Elherem; üçinçisi, Kuddus Şeriptiki Mesķitil Eķsa. Bu üç yerge seper kıliş ve uni tavap kıliş cayız ve sünnettur. Uniñdin başķa herķandağ mazar ve uluğlar cayini tavap kılimen, ziyaret kılimen dep barsa bolmaydu, undağ kılsa bid'ettur! Yağsılıķniñ yağsisi–sünnetke eğişişte, yamanlıķniñ yamani bid'etke eşilivelişta. bid'et körünüşte ibadet teriķiside körünsimu, lêkin u zalalettur¹⁰¹⁸, uni ibadet dēgili bolmaydu!..

Mana şu sözlerdin kēyin, Apaķ Hoca huddi reķibidin tēpik yēgen horazğa oğşaş hürpiyip boynini içiğe tarttı.

— Heyr... Heriyet!.. –dēdi u öksingen kıyapette,–her nersiniñ iptidasi bolğanga oğşaş, uniñ intihasi bolıdu, Mevlivi.

Apaķ Hociniñ bu sözlirige öçmenlik, kısaşhorluğ ve pursetpereslikniñ küçlük hesriti yoşurunıanıdı. Uniñ yürikidiki derdni tēhimu tirnilap Hacı Kutiluğ Mevlivi mundağ dēdi:

— Şunçe heyvetlik şarkiriğan sularmu ahır bērip, dēñiz–okyan bağrida tinidu, işanem!

X

X

X

Neççe yüz namazhan “Altun Mesķit”din küçlük ğulğula içide kıayttı. Bu ğulğula be'eyni taram–taram tağ suliridek, şeherniñ hemme bulun–puçķaklıriğa kıarap **(325)** şiddet bilen aķmaķta idi.

Apaķ Hoca eñ ahırıda qaldı. Bir neççe ĥas murit muħlisleri uniñ etrapıda kōñul yasap, teselliy bērip, “Böre Soymisi” Hacı Kutiluğ Mevlivi bilen ğayivane eşişıvatattı:

— Hu özini bilmigen bi'edep!

— Heddidin aşķinini u tuzkorniñ...

— Edivini yeydu u...

— Bēşini yeydu u...

¹⁰¹⁸ Zalalet-gumrahlıķ, toğrı yoldin ēziş.

Şu esnada, Apak Hociniñ yënida söletlik ikki adem peyda boldi, ular Apak Hoca bilen kızgın körüşüp, hal-ehval soridi, Apak Hocimu ularniñ salimini ilik ëlip iltipat körsetti u ularni burun körmigen bolsimu, lëkin ularniñ baş-ayığığa qarapla orda emeldarliri ikenlikini bilivaldi. Derveke, ular Muhemmet’imin Hanniñ yënidiki sipahlardin Mirza Salihbeg Coras bilen Mirza Manapbegler idi.

— Hezritim, nahayiti yahşi hotbe okuğan idile,—dëdi Mirza Salih Beg Coras Apak Hociniñ köñlini kötürüp,—lëkin, hëliki Kutluk Mevlivi dëgen bethuy adem tüpeylidin mezzilik aşka çivin çüşkendekla iş boldi, hergiz köñüllirini geş kilmigayli...

— Yoğisu ezizlirim, yoğisu,—dëdi Apak Hoca çoñur közlirige külke yügürtüp, lëkin uniñ külkisi derd içide çıkıvatқан azablık külke idi,—Allaniñ zahidliri bu dunyanıñ gëribliridir, şuna, ular epuçan, keñ korsak këlidu, unçilik işlarga hëçkisi yok. Beg—sipahlarğa meñpiy emeski, bizniñ terikitimiz **(326)** söhbettur, söhbette şöhrettur, şöhrette apettur! Bu huddi kandin göher köp çıkқanseri, kançi uniñ köksini şunçe pare—pare kılğanğa ohşas iş. Biz bundak malametlerge könüp qalğan, ezizlirim.

— Tehsin—tehsin, işanem,—dëdi Mirza Manap Beg hayacandin kollirini işkilap,—bunçe aliycanab, kemine-kemterin ikenliklirini körüp, özlirige bolğan ekide—ihlasim tëhimu aştı.

— Aşuruvettile, canabliri,—dëdi Apak Hoca özini tëhimu kiçik pi’il körsitişke tirişip,—Hudayita’alanıñ aşıkliriki, dili sap, aynesi culalıktur, hemme avazlardin, belki hemme mevcudattin lezzet tapidu. Canabiy Alla hemme mehlukatni cüp yaratқан şuna, muhebbet neştersiz emes, sap meydimu duğ bolidu, huşluk gem bilen hemhane, bahar hazan bilen aşiyane, dölet kamali zaval bilen almişidu...

Bu sözler ikki emirniñ köñüllirige nahayiti yaqtı, ularniñ Apak Hociğa bolğan burunki gayivane kızıkış—hörmiti emdilikte çoñkur ekide—ihlasğa aylanğanidi.

Ular yëkindin bëri orda işliridin, bolupmu, han bilen Kubat Mirza Begdin kattık narazi bolup këlivatatti. Kaçanda, Kubat Mirza Beg peyda boldi, şuniñdin bëri han ularni burunkıdek etivarlap işletmidi, hazir hemme işta Kubat Mirza Begniñ dëgini dëgen, kılğini kılğanidi, hanmu döletniñ tizginini uniñğa tutқuzup, ov—şıkar, oyun—tamaşa kaynimığa kirip ketkenidi.

Tëhi bir neççe künniñ aldidiki orda kënışide, Kubat Mirza Beg tep tartmastin bu ikki emirni “El işida **(327)** sus, nepsaniyetçilikte kızgın” dep, hanniñ köziçe tenkid kılıp, ordidiki beg—sipahlar arisida inavitini tökti. Bundak husumetke, iza—

elemge kandağ çidigili bolsun?! Kûbat dëgen bu kağdalma hemişe hêliki bethuy, zuvandar Kûtluk Mevlivi bilen uçrişip, yoşurun muğuldişidu, ularniñ otturisida kandağ hiyle–mikir, sir–esra bar kim bilidu. Ular belkim hakimiyetni özliri oñçe başkuruşniñ çotini soquvatamdu, têhi... İşkilip, cahan tinç emes, hemminiñ kallisida bir hıyal bar, gepletke pêtıp kelişka bolmaydu, geplette kalsañ özünimu yokitip koyisen. Derhal hoşuñni tap, hey, Coras kovminiñ bëgi Mirza Salih!..

Mana şu uçrişistın üç kün këyin, İsen Buğa Apak Hociniñ Keşmir keğizige pütken bir mektupini tumarçe püklep koynığa sêlip, “Noruz Döñ” seyligahığa karap mañdi. U yolni toptoğra yürme, deslep hünerven–kasiplar toplanğan guj–gúj bazarni arilap ötti, andin sodigerler, gezmalçılar çaza kûrup, çay içişip olturuşkan üsti yepik lapaslardin ötüp, vapuruşlar restisige çıktı, u yerde bir az aylinip yürüp, kün kayrilğan çağda “Noruz Döñ” seyligahığa keldi ve bu yerdiki aşpuzul, çayhanılardin alahide perklinip turidiğan heşemetlik bir köknarhanığa kirip, koynidiki hêliki mektupni şu yerde köknar içip olturğan Mirza Manap Begke tapşurdi. Şu iştin ikki kün ötüp, Mirza Manap Begniñ Çiğvandiki¹⁰¹⁹ bağ–hoylisida üç kişiniñ alahide **(328)** uçrişisi bolup ötti. Bu uçrişis burunkidek aşkara emes, belki nahayiti meħpiy hem sirlik idi. Apak Hocimu bu yerge burunkidek êsil mepilerde heşem–derem bilen emes, belki kôtur at koşulğan, lembuk melenzilik, şativar sayivenlik ebcek mepide hêçkinge kôrünmey ğippide kelgenidi. Bağ hoyliniñ iç–têşinimu nurgun piçakçı sopılar muhapizet kildi.

Apak Hoca bilen Mirza Salih Beg Coras ve Mirza Manap Beglerniñ söhbiti bağ hoyliniñ içkirisidiki addiy bir hucrida hêli uzun devam kildi. Ularñi neme dëyişkinini hêçkim bilmidi. Peķet êgir el yatku vaktida çiğvandin kaytқан Apak Hociniñ kiyapiti ve elpazidin söhbetniñ nahayiti muhimlikini ve uniñ dëtiğa yakkanlığını kôrgili bolatti. Çünki, hêliki mepe içige yoşurunup olturğan Apak Hociniñ keypi çağ, mëykida külke, közlide bolsa, kandağtur bir şumlukniñ elengisi oynap turatti...

3

Êrik–östenlerdiki layka sularniñ yüzini ğazañ–ğuzanlar kaplap akidiğan sôrün şamallik kûz ayliri başlandı. Ene, bûğünki künmu on ikki kıyam sa’etlik müşkül sepirini ahırлаşturup, herem dëriziliriniñ arkisidiki bağniñ keynige asta–asta

¹⁰¹⁹ Çiğvan–şeherdin ikki kilomêtir yiraqlıktiki yêza.

patmakta. Orda tamliridiki yeşil kahişlar keçki şepek nuri bilen kızguç hal reñge kirgendek bolup qaldı. Bağqa ögengen kök kepterler bilen şıpañ araşliriğa uga salğan pahtekler egiz gümbeznıñ etrapida gugulişip, keçilik qonalğuğa **(329)** teyyarlıq kilişmakta idi.

Asman tutuq, ay hire-şire, yultuzlarmu anda–sanda pildirlap turatti.

Muhammet’imin Han dölet işliri bécirilidiğan çoñ saraydin çıqip, kişilerni ayrim qobul qilidiğan kiçik saray-salamhanığa kirdi. Béziliş cehette çoñ saraydin perqlenmeydiğan bu kiçik saray nahayiti cimcit bolup, sürlük körünetti. Salamhaniniñ bir çetige Bağdat kızıl öçkisiniñ yumran tērisi qaplangan kümüş kurslar qoyulğanidi.

Bu kurslarnıñ bēride ottura yaşlıq bir kişi olturatti. Uniñ kötmek saqlı kişitlangan, beşiğa ap’aq şayi selle yögigen, qara kök toniniñ mürilirige kalavtondin nekişler çekilgenidi.

Hatem Beg isimlik bu kişi Muhammet’imin Hanniñ Uçturpanidin kelgen mehmini idi. U tünügün kelgen bolup, bugün bir kün Qubat Mirza Begniñ hemrahlikida el–yurt arilap, tēhi bayıla salamhanığa qaytip kelgenidi.

— Saqlitip qoydum, burader eziz,–dēdi Muhammet’imin Han salamhanığa kiripla,– kim bizni han bolsun deptu-he. Be’eyni yogan kötek harvini söriğen oruq attek halimizğa vay, el yurt işi çoñ iş iken, işlisen, işlisen tügimeydu...

— Şuniñ üçün han–padişahlarnı Allaniñ yerdiki sayisi deymizde,–dēdi Hatem Beg ornidin turup salamlışip,–el-yurt, puqra dēgenler Allata’alanıñ padişahlarğa tapşurğan amanetliri hēsablinidu. Buni obdan asraş ve saqlaş vacip. Eger bu amanetlerge hıyanet **(330)** qilinsa, undağ ademde iman bolmaydu.

— Pah–pah, qattıq yerdin tuttıñızğu, Hatem Beg,–dēdi Muhammet’imin Han qayil bolup,–insanniñ yiltizi iman tursa, uniñğa hılap iş qilip bolamdu, deysiz...

Ular ene şundağ dostane, semimiy keypiyatta birdem sirdaştı.

Vaqt bir yerge bērip qalğanidi, Hatem Begmu bugün bir kün at üstide olturup yurt kezgeçke harğın, ezilenğü körünetti. Şuğa, her ikkisi öz hucriliriğa kirip uqlaşniñ tereddutığa çüşti. Emma, nēme üçündür Muhammet’imin Hanniñ yüriki birnersidin öyigendek, sol qapıki lipildap bir iştin bēşaret bērivatqandek, içide bir

nerse ğildirlap bi'aram kılivatķandek tuyulup, hucrida uyaķtin–buyaķķa ayliniķķa başlıdı.

řahane tōřekniņ yipek perdisi arķisidiki kűműř řamdanda bir cűp řam pilildap yēnip turatti, uniņ ze'ip nuri penciridin kirivatķan yumřaķ řamalda titreytti.

řam ene řu yosunda titre, titre aķir bērip ģuddi biri pűvligendekla lappide ōķűp ķaldı, ōķken piliktin kōtűrűlgen ķaņsıķ is ōyge taraldı.

Muhammet'imın Ħan pűtűn bedinide ķattıķ harginlik sezdi, kallisida hēs ķılģan bayıķı ğelite tuyģularnımu ene řu harginlikķa coridi ve kusur–kusur ķilip “Aytel kurs”ni oķudi–de, kiyimini ķala–bula yeřipla ōzini karivatķa tařlıdı. U heķiķetenmu ikki kűndin bēri ķattıķ iřlep ķarķıģanıdı.

şu deķiķide, tařķiriķi ordiniņ bēdiřliķi astıda **(331)** ikki gevde peyda boldı.

— Hemme iřlar pűtti,–dep řivirlidi bir gevde yene birige yeķinliřip,–emdi heriketlensek bolar.

Boģulup, ģırķırap ķıķıvatķan bu avaz igisi–ķoņ divan bēgi Mirza Manap Beg idi.

— Ħanmu, mēhmanmu ōz hucrisıģa kirip ketti,–dēdi yene bir gevde puşuldap,–bu ķaģķiķe uģlıģandu,emdi bařlısaķ bolar...

Puřuldıģan bu avaz igisi–ata bēgi Mirza Salih Beg Coras idi.

— Hēliķi Ķubat dēgen bir nēmiķu?–ensirep soridi Mirza Manap Beg,–u bekmu tuyģun, hiyliger nerse...

— Yaķ, men alģan ģeverge ķarıģanda, u bűģűn hēliķi mēhman bilen bir kűn yurt kēzip halidin kētiptu, bu ķaģķiķe laydek uģlap ketkendu.

— Emise, men sēpilniņ sirtidikilerge belge bērey, ular odiģa ķűřsun...

— Leřkerlerķu? Ularnıņ işini ķandaķ ķildiniņiz?

— Hemmisini toģrilap ķoydum...

— İşni yenimu puģtırak ķılaylı, bolmisa, ōzimizge ķařķanniņ ini miņ tenģe bolup ķalmisun yene,–dēdi Mirza Salih Beg Coras ve ķoyun yaņķuķidin tetillada tikilgen hemyanni ēlip, iķidin bir siķim tillani alıķiniģa tōkti,–sēģi bol Ħızir bēridu, dēgen gep bar. Mana buni seģekrek leşkerlerge tarķitip bēriņ.

Mirza Salih Beg Coras şu geplerni kılip bolup, bidişlikniñ u teripidiki oçuqçilikğa qarap koydi. U (332) yerdiki bir tıp keri çınarnıñ tégide igerlengen ikki argımağ bağlaqlıq turatti, bu ularnıñ her éhtimalğa qarşı kılip koyğan teyyarlıqı idi.

Vağıt éğir cimlik ve süküt içide ótmekte. Girimsen ayğı bulutlar arisida ğayib bolğan, etrapni kapkara zulmet kaplığanidi.

Şeher içidin ceseqçilerniñ anda–munda tağıldaqlirini tağılditip “Segek... Segek!..” degen avazliri anlinip kalatti. Şu çağda, orda sėpiliniñ sirtidin bir tal argamça peske taşlandı, arkıdinla bir adem argamçığa esilip orda içige çüşti. Etrapniki arilap koyulğan qaravullarnıñ bezisi geplet uyqusida, bezisi bolsa, kőzini yumup, kılıkini yopurup tūğölüvelişkanidi. Baya çüşken ademniñ argamça arkilik bergen belgisi bilenla, heş–peş değüçe egiz sėpilniñ u yer–bu yerliridin argamçığa esilip çüşkenlerniñ sani köpeydi. Bu ademlerniñ hemmisi üstige kara sūf kipen kiyişip, yüzini kara lata bilen orap elişkanidi. Birdemde ellik neççe adem sėrikçilerdek çaqqanlıq bilen orda içige çüşüp boldi. Ular birdem kusurlaşkandin kėyin, ikki bōlekke ayrıldı, çoğrak bir bōlekni Mirza Salih Beg Coras başlap, Muhemmet’imin Hınnıñ hucrisi terepke qarap mağdi. Kalğan bir bōlekni Mirza Manap Beg başlap ketti.

Mirza Salih Beg ademlirini éhtiyat bilen yėtilep içkiri ordığa kirdi, Aqsaraynıñ etrapida heçkim kōrünmeytti. Peğet gülzar otturidiki üsti gümbezsiman havarek şıpağda ikki nōker uzun cuviliriğa yōginip uğlap kalğanidi. Mirza Salih Beg başlap kelgen kara ervahlar (333) bu yerdin tuydurmay ötüp ketti. Emdi hınnıñ hucrisi etrapidiki nōkerlerni bir terep kılişla kalğanidi. Bunıñda Mirza Salih Beg ustilik işletti, u peğet ikkila ademni özige egeştürüp, kalğanlarni etrapniki derehlik bilen gülzarlıqlarğa bōktürme kılip koyuvetti. Ularınñ vezipisi Mirza Salih Beg qaravullarnıñ aldidin tinç–aman ötüp ketkendin kėyin, tuydurmay kėlip ularnıñ ucukaturuvėtiş idi.

Mirza Salih Beg hucriğa kalğanlarni etrapniki derehlik bilen gülzarlıqlarğa bōktürme kılip koyuvetti. Ularınñ vezipisi Mirza Salih Beg qaravullarnıñ aldidin tinç–aman ötüp ketkendin kėyin, tuydurmay kėlip ularnıñ ucukaturuvėtiş idi.

Mirza Salih Beg hucriğa yėkinlaşkanda, ikki nōker unıñ aldini tosti.

— Kimsen, nege barsen?

— Men... Men, ata bēgi Mirza Salih Beg Coras,—dēdi u emirlik teleppuzi bilen,—
ḥaṅa melum ḳilidiḡan muhim iş bar.

— Canabliri...—dēdi ḳaravul salam beca keltürüp,—ḥan tēhi bayıla uḡlıḡan... Ete
melum ḳilişka bolmasmu?

— Ete melum ḳılsa bolidiḡan işni bugün palaḳlap kēlip menmu eḥmek emes!—dēdi
Mirza Salih Beg doḡ ḳilgandek,—bu kēçiktürüşke bolmaydiḡan muhim iş...

U şu geplerni ḳilipla ḳolini silkip hucra terepke maṅdi. İkki nōker ilacisiz
şümşerep ḳaldi, ularniḡ aşu biḥudluk halitidin paydilaḡan hēliḳi ikki ḳara gevde
ularniḡ boynidin tolḡapla helḳumiḡa tiḡ uruvetti, biḳare nōkerler “ah” dēyişkimu
ülgürmey cay berdi. Bu çağda böktürmidikilermu allıḳaçan uḡlıridin çıḳıp, etraptiki
ḳaravullarḡa huvḳuştek taşlandı.

Mirza Salih Beg ḥan hucrisiniḡ işiki aldida toḡtidi, **(334)** uniḡiçe hēliḳi ikki
ḳara sayimu uniḡ yēnida peyda boldi.

— Hucra işiki taḳaḳ iken, ḳandaḳ ḳilisiler?—soridi Mirza Salih Beg ikkisige şivirlap.

— Penciriçu?—dēdi ularniḡ birsi,—men bērip ḳarap baḳay.

U hayal bolmay ḳaytip keldi:

— Penciriniḡ bir ḳaniti oçuḳ iken, men çüşey.

U pencire terepke ketti, Mirza Salih Beg bilen bir ḳara ervah hucra işiki aldida
ḳaldi.

Tatlıḳ uyḳuda yatḳan Muhemmet’imin Ḥan ḳandaḳtur tirikşıḡan bir avazdin
oyḡinip ketti.

— Kim? Ḳaysiḡ sen?—dep öndürigendek varḳiridi u ve ḥire—şire ay yoruḳida pencire
tekçiside turḡan yoḡan bir gevdige közi çüşüp birdinla segekleşti,—pasiban! Hay
ḳaysiḡ bar?!

Sirttin hēçḳandaḳ sada kelmidi, ḥan ehvalniḡ çataḳlıḳını hēs ḳilip, derhal
yastuḳ astidiki şemşerni ḳoliḡa aldı. Uniḡiçe penciridiki hēliḳi yoḡan gevdimu
sekrep çüşüp, ḥanniḡ üstige taşlandı. Ular pomidaḳlişip, ēlişip, tōşektin yerge
domilap çüşti. Ḥanniḡ yērim—yalıḳaç tēni hēliḳi yoḡan gevdiniḡ astida ḳaldi. U taḳır
bēşini ḥanniḡ ēniki astıḡa keplep, tirep turuvalḡanıdi, ḥanniḡ dēmi kēsiliḳ ḥırḳırap
ḳaldi, şundaḳtimu sol ḳoli bilen reḳibiniḡ piçak tutḳan ḳoliḡa ēsiliḳ, uniḡ bēḡişini
amburdek ḳisivaldi ve oḡ ḳolini sel—pel boşitiḳla, üstidiki ēḡir gevdiniḡ udul kelgen

yèrige hencer urdi, uniñ kışka arılıqtin urğan (335) henciri gerçe reķibiniñ sağrisıǵa kirip, ançe zehmet yetküzelmigen bolsimu, lèkin uniñ kattıķ kırışken bedinini hëlila boşasturuvetti, dèmi kèsilgen hanmu çoñķur bir nepes èlivaldi. Sağrisidin ƙan èķip, öziniñ bargansèri boşışip kètivatķanlığını sezgen reķib boğuķ avaz bilen hırķırap tovlidi:

— Molla Saķi... Tèz... Pencire bilen kirsile...

Hèlidin bèri işikniñ èçilişini kütüp, hucra bosuğisida turğan yene bir ƙara ervah–Molla Saķi hemrahiniñ hırķırıǵan avazini ańlapla özini pencire terepke attı. Şu deķikide Muhemmet’imin Han niñ kallısidin “Molla Saķi... Apaķ Hóciniñ ademliri...” dègen hiyal ƙaķmak tèzlikide ötti ve Apaķ Hóciniñ miyķida hiciyip turğan sörün teleti ƙarañgulaşķan kòz aldida namayan boldı.

“Deriħa! ģata ķilipturmen... Hiyliger mel’un mèni azduruptu... Emdi özümniñ uzrini yazıdıǵańa ķelem, èytıdıǵańa adem nede?..”

Han özini oñşivèlişķa ülgürelmide, penciridin taħlap ƙüşken Molla Saķi uniñ mañliyiǵa piķaķ urdı. Uniñ üstidiki èğir gevdimu can açķıkida soķa bèşini uniñ èñikige tèħimu kattıķ tirep, han niñ nepisini ķisivetti.

Şunçe kòp yürüş, ceñlerde bahadirlıķ kòrsitip, seltenet teħtide nusret tapķan Muhemmet’imin Han eñ aħiri birer ademge bir èğizmu sòz ƙalduralmay, bu yoruķ dunyaniñ birer burcıkige aħırķi nezerinimu aǵduralmay, hesret–nadamet bilen cimmide dunyaǵa ketti.

(336) Han öltürülgendin kèyin, uniñ hucrisi bilen Aķsarayǵa neççe tulum yaǵ ƙeçilip ot ƙoyuldı, Ƙubat Mirza Beg bilen Hatem Begler ķetl ƙilingan hucrilarmu, ģaniş bilen han niñ üç perzentimu bu mudhiş ot yalķunidin aman ƙalmıdı.

“Ot ketken kèçe” dep atalǵan bu veķe miladiye 1681–yılı küz ayliriniñ bir cüme aħşimi yüz bergenidi. Bu cüme–Muhemmet’imin Han bilen Apaķ Hoca ehdu–peyman ƙilişķan “cüme kèlişimi”niñ del yigirme birinçi cüme kèçisi idi.

Etisi, Apaķ Hoca ikki–üç yüzdek sopi–dervişlrini egeştürüp, at bilen oriǵa güldürlep kirdi ve heçnèmini bilmigendek, pütün Ƙeşķeriye tevesige: “Alem panah şahimiz Muhemmet’imin Han kütülmigen ot apiti bilen ecili mu’elleķ boldı!” dep cakarlıdı ve Mirza Salih Beg Coras bilen Mirza Manap Beglerniñ himayesi astida, ģanlık teħtige ƙaytidin olturdı...

(337) Tötinçi Bab

Şanlıq Kembre

1

Bügün bazar küni idi, emma güzer–restiler burunķidek avat emes, şalañ yürgen kişilermu goya bir nersidin endikkendek, çöçügendek ensiz yürüşetti. Burunķidek soda–sėtiķni canlanduruvetken Hindistanlıķ, Pakistanlıķ, Keşmirlik, Kabulluķ, Encanlıķ sodigerlerni, Erebi, Pars, Pereñ baylirini körgili bolmaytti. Bazar–restilerdin burunķidek gül puriķi, koğun puriķi, ipar–enber hidi, kavap–samsa hidi emes, belki u yer–bu yerde polu étış, bêlik pişuruş üçün çüçütilivatķan zağun yêgi bilen, üklinivatķan kalla–paķalçaķlarniñ aççık, kañsık hidi buhsup turatti. Satar çêlip muķam tovlavatķan, dost tartip ceņname sözlevatķan muğenniler bilen meddahlarğa kizikidigan ademlermu burunķidek köp hem kizgin emes idi. Bezi hevesmen dukandarlarniñ ünçe–marcanlar bilen zinnetlengen kepesliridiki tumuçuk, boz torğay ve şatutıarmu burunķidek zoķķa tolup sayrimaytti. Koça yaķisidiki kanarlarğa êsilgen koy, kala (338) ve öčke göşlirini, ğalteklerde sörep yürgen mezzilik toħo ve kirğavul göşlirini, kepter ve keklik kavaplırini burunķidek çap–çap alidigan adem bolmiğaçķa, çevin bêsip, here goñuldap turatti. Kiskisi, bazar burunķidek ğuj–ğuj, kaynam–taşķin emes, ölük hem ħaramuş idi.

Pêşinge yêķin, orda tereptin çañ–tozan kötürüp kêlivatķan çoņ alaman köründi. Hayal ötmey, ular bazarniñ merkizidiki ğulğun içige kirip keldi. Şu çağdıla kişiler bu çoņ alamanniñ Apak Ħocini muhapizet kılıp kêlivatķan leşker bilen sopi–dervişler ikenlikini bildi. Katta işanni muhapizet kılğuçi bu kişiler ikkige bölungen, bir kısmi aldida yürüp bazarniñ merkizi koçisidin ötüp, tamaşıçılarni kamça, dere bilen urup heydeytti, qalğan kısmi bolsa, Apak Ħocini orap mañğanidi. Uniñ boyni uzun, köksi keñ, putlıri yoğan avğan êtini ikki sopi çulvuridin yêtilivalğanidi. Atniñ altun–kümüş yalıtılğan iger–cabduķlıri kün nurida yaltıraytti.

Zerbab tonga oralğan Apak Ħoca argımaķ üstide şahane salapet bilen gidıyıp olturatti. Yolsa uçrığan her bir kişi uniñğa êñişip tezım kılatti. Ular Se’idiye Ħandanlıķını üzöl–kêsil aĝdurup, şahlıķ teĥtini yene bir kêtım tartıvalğan bu uluğ hökümranga yêķindin tikilip qaraş hoķuķidin mehrum idi.

Yèni hannin–nami hemmige tonuşluk bolğan Apak Hocinin bugün ordidin çıkkanlığını anlap, uni körüş üçün yolın ikki kasnıqıa toplanğan şeer ahalisi (339) içide ap’ak saķallıķ ķeri bovaylar, tal–çivikni at kılip minivalğan uşşak balılar, her hil emel tutķan beg, sipahlar, çegra atlap ticaret kılidıģan sodigerler, diniy ķanun yürğüzidıģan kazikalanlar bar bolup, ularnıñ bezmisinin qolida hilmu hil sovģa–salamlar bilen tolģan kũmũş petnuslar bar idi. Beziler bolsa, top–top esil gezmilerni kuçaklap turuşatti. Ularınñ beşidiki kazandek yogan selliliri, üstidiki esil tonliri ve rayış kıyapetliri ularnıñ heķiketenmu iħlasmen sopi, teķvadar molla, eķidilik işanlar ikenlikidin derek beretti.

Apak Hoca ularnıñ pũkũlũp kılģan tezimpliri bilen koş qollap sunģan sovģiliriģa bezide qol işariti bilen, bezide yeŋgil baş silkiş bilen cavab yandurup binezer halette ketivatatti. Lekin, sovģılarni bolsa, unıñ arķidin sokuldap kelivatķan bir neççe ĥas muritlar yigip, taģar–mişkaplarģa kaçılup keletti.

Apak Hoca heç yerde toħtimidi, şu maŋģançe bezide asta, bezide tẽz meŋip, aħir reste–gõzerlerdiki gõlģun içidin uzap çıktı. Emdi u atnıñ beşini oŋģa–şeherdin ikki çaķırım yiraķlıktiki avat, kũcũm yeza Mişa terepke buridi, u bugün şu yerdiki “Hezriti Pirim Ĥanıķasi”ģa berip, birneççe kũndin beri õzini kũtũp kũtũp turģan yeŋi murit muħlisliri bilen zikri–sõhbet kılmaķķidi.

Qum topilik yeza yoli başlandi, tar yolģa ĝazaŋdin kızģuç payandaz selinģanidi. Yolnıñ bir teripi aħtama kılinģan egiz–pes ikinzarlıķ, yene bir teripi egri–bũgri ketken Mişa õstini idi. Keç kũz peyti (340) bolģaķķa, õsten tereptin soķuvatķan soģuķ şamalda yalıŋaçlinip qalģan dereħler nale kılģandek huşķuytatti.

Apak Hoca õsten boyidiki “çayģana” dep atilidıģan kũcũm mehellige kirişi bilen açķık bir endikiş içide bir kıisma bolup turup qaldi. Çũnki, yeķinla yerdin unıñ segek kılıķıģa muŋluk neģme nava bilen dilkeş muķam kũyi anlanģanidi...

Eger aşıkliķim eytsam, kũyũp canu cahan õrter,

Bu işiķ sirin bayan, etsem, tẽhi ol ĥanuman õrter...

Muķamçinin muŋluk, yaŋraq naħşisi issiķ, azade çayģanidiki otlarnıñ çaraslap kũyũşi, asta, ritimlik çelinivatķan dapnıñ sadasi, sirttiki atlarnıñ puşķuruşi içide alahide anlinip, cimip qalģan mehellinin üstide erkin pervaz kılattı. Satar bilen temburnıñ koşulmisidin acayip bir dilkeş nava yaŋrimaķta idi:

Hêčkime melum emes hali perişanim mênî,

Asmanni pare kildi ahupîganîm mênî!..

Apak Hocinî qoşumîsî türüldi, öskilen qaşlîrî birdem gûjmekleşip, birdem yeyilatti. U yenediki İsen Buqa bilen Molla Şahbazdî dergezep bolup soridi:

— Nedin çîkîvatîdu bu şum avaz?!

— Avu çayhanîdî, —dêdi Molla Şahbaz qolî bilen özlîridî on neççe qedem nêridîki bir öynî körsitip.

Dêgendek, öynî sirtîdînla unî hêlî hêridarîk **(341)** bir çayhana îkenlîkîni körgîlî bolatti. İşîk aldî bora bilen çelle—barañ qîlînip, çelle—barañğa bir gûlaç kenîlikte kök lembuqtî leplîme tartîlganîdî. Çelle—barañnî astîğa bir neççe karîvat qoyulğan bolsîmu, lêkin hazîr hava soğuk bolğaçqa boş turatti. Ademlernî hemmîsî çayhanînî içîge tîkîleşkanîdî. Oçuk işîktî türülüp—türülüp çîkîvatқан ap’ak hordî çayhana içînî heqîketenmu qîzip ketkenlîkîni körgîlî bolatti.

— Çayhanîda neğme—nava, oyun—tamaşa rasa qızıptu—de,—dêdi Molla Şahbaz huddî u yerge kîrgûsî bardêk ümidlengen teleppuzda.

— Boldî, ağızînî yum!—dep çalvaqîdî Apak Hoca, unî burun tüşükîrî kêrîlip, köz qarçîklîrî çanîkîdî çaçrap çîkîp ketküdek pultayganîdî,—neğme—nava, nahşa—gezel dêgenler devzîhî betbehtlernî bu alemîdîki köñül hoşî, şeytannî çonî! Bundaq ademler devzehke çuçula bolîdu, şunğa ularnî bu diyardîn qoğlaş kerek!

U şu geplernî qîlîpla atnî divittî, sôletîk argîmak yaylînî silkip, çayhanîğa qarap mañdî ve çelle—barañ aldîğa kelgende özlükîdî tohtîdî. Apak Hocinî qaş—qapîkîğa qarapla unî nême oylavatқанlîkînî ve nême qîlmaqçı îkenlîkîni çüşînidîğan has murîtlîridî bir neççîsî dükürlep çayhana içîge kîrip kettî, hayal ötmey neğme—nava tohtîdî, arqîdînla öre—töpe bolğan, varqîrîğan—çarqîrîğan, hetta qopal tillaşқан, muş—têpîk zerbidî çîrkîrap Alla—tova kötürgen avazlar anlînîşqa başlîdî. Lêkin, bu halet uzunğa barmîdî, **(342)** pîçaqlîrînî yalînaçlap, kaltek—çomaqlîrînî kötürüvalğan sopî—dervîşler çayhanîdî bir neççe ademnî sôrep çîktî. Bunî içîde üç adem alahîde perqlînip turatti. Unî bîrî, Bayîz Ahun bolup, yîraq—yêkîndîki kîşîlernî hemmîsî unî “Bayîz Muqam” deyttî. Unî qolîda kona satar bar îdî. Yêşî kîrîklardî emdî halkîğan, saqal—burutlîrî qapqara bu adem tolimu rayîş, mêhri issîk körünetti. Yene bîrî, tembur kötürüvalğan bolup, kîşîler unî aşu alahîdîlîkî boyîçe “Rozek Tembur” dep atayttî. Unî yêşî ellîkke ulîşîp qalğuşqa, şalañ çaç—saqallîrî aqîrîşqa başlîganîdî.

Uların üçinçisi, emdila buruti het tartқан on alte yaşlardiki ösmür bala idi. Unin қolidiki kiçik dapқа қariғanda, u muşu sorunnin dapқisidek körünetti. Unin ismi Eli Aşar bolup, Bayiz Muқamnin oғli idi. Bayiz Muқammu aşu yeşida dadisi Abla Satarnin arқisida yürüp, deslep dapçilikni, kiyin satar bilen tembur çelişni ögengenidi. Unin avazi oçuk, ravan hem yaңraq bolғаçқа, кeyinki yillarda dadisi öziniñ barliқ udumini uningа miras қaldurup ketkenidi.

Piçaқçi sopilar bu üçeylenni gecgiliridin bèsip yerge yükündürgenidi. Lèkin, ular başlirini ègiz kötürüp, sazlrini mehkem қуçaқlıvalғанidi. Apaқ Hoca ularға yirginiş nezeri bilen bir қur қарap çıktı. Unin қоңur közliri gezeplik, teleti sörün idi.

— Nème üçün ҳaniқаға kirip, zikri–sama қilmay, bu yerde şeytannin işini қiliştin?— soridi Apaқ Hoca avazini kötürüp.

(343) Bu arilikta, çayhanidiki ve mehelligidiki nurgun ademler bu yerge tolinip, bu kütülmigen işlarnin қандақ ақivetlerni èlip кelidiғанliқiға қарap turuşatti.

Bayiz Muқam nahayiti temkinlik bilen Apaқ Hocinin so’aligа cavab berdi:

— Özliri ehliy teriketçilerge rehname, hezritim. Men bolsa, derdmenlernin rehnamisimen, şuға қilidiған işim hapizliқ, yüridiған cayim bezi şeher, bezi sehra! Men ҳaniқаға kirmisemmu, mana şu cende çapinimni caynamaz, sazimni tesvi қilip, Musulmançilikni ada қilurmen...

— Hey naşükür bende,—dep tovlidi bir sopi unin gecgisidin tēhimu қattiq dōşkellep,—tova қilip, uluғ ҳаңа қulluқ қil, şuñda cениñ aman қalidu.

— Yoқsu, tēhsir,—dep baş silkidi Bayiz Muқam,—peқir tiz çökkendin köre, ölümni evzel körimen. Çünki, men ezeldin erkinlikni, hörlükni küyligen bulbulmen. Ègiz şaҳlar arisida yaşıған bulbul hergiz undaқ işlarni қilmaydu.

Apaқ Hoca gezeptin yērilay dep қaldi. U ezeldin özige tik қariған ve menmenlik bilen söz yandurған ademlerni boş қoyuvmeytti. Lèkin u, yene turupla Bayiz Muқamnin casaritige, goruriga қayil bolғandek bolup қaldi. Eger mundaқ ademlerni yaman yoldin қayturup, öz izigа dessitelise, ulardin hessilep vapa hem yaҳşilik körgili bolatti.

Şu ҳiyallar bilen unin gezep—aççıki sel bèsilғandek boldi. Unin üstige, negme—navaға herisimen şunçe ҳalayıқnin közi aldida Bayiz Muқamға ègir caza bēriş **(344)**

taza danalılık bolmaydıgandek kılattı. Şuňa, Apaķ Hoca söz muķamini derhal özgertip:

— Boldi, bğünkü iş muşu yergiçe bolsun,—dėdi hemmeylenge tekşi nezer taşlap, - bunıñdin kėyin herķandaķ sorunda—meyli çayhana, meyli reste bazarlarda bolsun negme—nava kılıp, naķşa—gezel ętış ket’iy men’i kılınıdu. Hılaplık kılguçılar kattık cazalınıdu. Bğünkü iş hemmeylenge savaķ bolsun!

Apaķ Hocınıñ sözi tğışı bilen arıdın birsi yuķiri avazda varķiridi:

— Hılayık, ańlimidim dėmeńla, ħanıñ emri perhiz! Kimde kim hılaplık kılıdiken, yatar yėri zindan bolıdu!

Kişiler topı tevrendi, ular ėgiz yėrip bir nerse dėyelmisimu, lėkin kőńülliri gezepke toldı. Ular cahil hőkümdar Apaķ Hocınıñ kılıvatķan şunçe kınğır işliri az kelgendek, emdi kėlip ħelķ dilidiki aşu kıkıkkine muhebbetkimu rehimsizlik bilen çañ salғанlıķıdın kattık narazi boldı. Lėkin, Apaķ Hoca bir nersini bilelmeytti, unıñ çañgili ħelķnıñ ağızını ėtişke yetsimu, lėkin hōrlük ve sōygū makani bolған yūrekni menğū işğal kılalmaytti!..

2

Orda içidiki azade bir ħanıda Apaķ Hocınıñ yėkin yarenliridin bolған Molla Alim Yarkendi olturatti. U hemişe Apaķ Hociğa eğışip yūrgeçke, kişiler uni “Pirniñ **(345)** Sayısı” dep ataytti. Bğün u kimħab ton kiyip, kōliğa kehriva tesvi tutup, öyniñ tōridiki kat—kat yėkendaz üstige yanpaşlıғанıdı. Pega terepte kōllirini tiziğan tirep yūkünūp olturğan beş—alte sopı—derviş dıķket bilen unıñ ağızığa karap olturatti.

Molla Alim Yarkendi tesvini bir aylandurup kōyup, baya üzölüp kılğan vez—nesihetni davam kıldı:

— Keşķerdiki vaķtimiz idi, bir kūni namaz ħupten vaķtida, Hezriti İşanemniñ yėnidin mēni çağırıp bir divane keldi, bardim. Hılvat ħanığa yetkinimde ħas hucriniñ dehlizide cinlardin bir kaçısını kōrdüm. Ular izzet bilen salam kıldı, men hasamni kōtürüp hemle kılıp ętittim: “İ cin—periler, bu yer sizlerniñ cayıñlar emes, nemişķa keldiñlar?!” Ular tevezzu bilen dėdi: “Biz Musulmanlardinmiz, Rosulillağa iman ętķanmiz, biz bir kaçñe tendurmiz, her ayda bir mertive kūtbinı¹⁰²⁰ ziyaret kilişķa kelimiz, kelmisek Musulmançilikķa hılap kılğan bolimiz. Biz birkaçñe ta’ipe, bezi

¹⁰²⁰ Kūtbi-tayançisi, kattisi.

ta'ipe tersa, bezisi cohud, beziliri kapir. Biz Musulman ta'ipisidin bizniñ çuñlirimiz hazırki künniñ qutbisi Hezriti İşan dep hever bergenliktin biz kelduq. Bizniñ ehvalimizdin Hezriti İşandin başqisiniñ heberi yoq!..”

Cin közüme körüngendila, men közümi uniñdin üzmigenidim, şuna ular közümdin gayib bolup kêtelmidi, mehbustek öz cayida tohtidi. İlgiri Hezriti İşandin şundaq kilişni anlıganidim. Cinlar bilen hoşlişip, **(346)** Hezriti İşan kemişa kirdim. İşan: “Taşkirida neme kördiñiz?” dep soridi. Men körgenlirimni eyttim. Şuniñ bilen Hezriti İşan cin–periler toğrisida birmunçe meripet kılıp mundaq dedi: “Cinniñ iblis (şeytan) neslidin ikenliki toğrisida ihtilap bardur. Heqiqet şuki, cin iblistin geyridur. İblis ulardin biridur. Cinniñ dadisi hunsa¹⁰²¹dur. İkki yotisini bir–birige sürkeştin perzent tuğulidu. Ularniñ terkibi ottindur. Ot yènik cisim bolğanliqtin, ularmu yènik cisimdur. Bolupmu, roh uniña koşulğandin kèyin, ular nahayiti yengil, tèt heriket bolup kètidu. Ularniñ ömri kışka bolidu, azgine azar bilen öz–özidin tøkölüp halak bolidu. Cin yaritilişta ademdin ilgiridur. Cinlar arisida ilim–bilim kem, menivi işlarda ularniñ idraki nahayiti çolta, bolupmu Hudani tonuşta şundaq. Ularniñ tolisi pelid¹⁰²², bipehim bolidu, ular bilen arilişta ançe payda yoq, ademiñ kallisida ulardin kibir hasil bolidu. Çünki, ular ot–havadin apiride bolğaçka, terkihide ot galib, ot yukiriğa örligüçidur. Ular ölse, alimi berzeñke¹⁰²³ yötakilidu, u dunyağa kaytalmaydu. Ularni u yerde soğukliq bilen azablaydu...”

Molla Alim Yarkendi işikniñ tuyuqsız eçilişi bilen **(347)** sözdin tohtidi. Bosuğida Molla Şahbaz peyda boldi. U bemişa tülke tumaq, üçisiğa kök yolluq misir bekisimidin ton, putiğa kızıl köndin tikilgen gas–gas ötük kiyivalğanidi.

— Hoş, Molla Şahbaz, neme gep?–soridi Molla Alim Yarkendi sel–pel öridep.

— Tehsir, muhim bir hever kèlip qaldı,–dedi Molla Şahbaz holukup,–heliki Kutluq Mevlivi degenniñ emdi peymani toşkan oşsaydu. Bugün keçkurun öyide negme–nava kılıp köñlini açidiken. Bu kılmişi hezriti han aliyliriniñ muqeddes permaniğa tüptin hilap, biz uni muşu neñ cinayet üstide qolğa çüşürsek deymen...

Bu gepler Molla Alim Yarkendiniñ köñlige yaqtı. Bu heverni anlisa, Apaq Hociniñmu hoş bolidiğanlikiğa u işinetti. Çünki, u Hacı Kutluq Mevlivini helki’alem aldida birer yolluq bahane seveb bilen qolğa çüşürüp ucuqturalmığanliki üçün,

¹⁰²¹ Hunsa–er–ayal arisidiki mehluk.

¹⁰²² Pelid–paskina, iplas.

¹⁰²³ Berzeñ–ikki dunyaniñ otturisi, panyı dunya bilen baqıy dunya arilikidiki yer.

kevetla ökünüp, puçilinip yüretti. Şuňa, Molla Alim Yarkendi hêliķi söhbetni şu yerdila tohtitip, Molla Şahbazni başlap Apak Hociniň hozuriğa kirdi.

Dêgendek, Apak Hociniň gülkekeliri êçilip ketti.

— Eķliňizge barikalla, Molla Şahbaz,—dêdi u ķolidiki altun sevlıcanni oynitip,—ķuv tülke burnidin ilinar, dêgen şu. Ķutluk dêgen bu Böre Soymisiniň ayiģi tegken yerdin şumbuya, aģzi tegken yerdin tiken ünüp çikidu. Şuňa, uni tûp yiltizi bilen yulup taşlaş kerek! Bêriň, Molla Şahbaz, ķançilik adem lazim bolsa şunçe êlip, öz pilaniňiz boyiçe işleň, sizge du’ayim **(348)** medet bolidu!

X

X

X

Yoğan ayvanda adem cem, hemminiň diķķiti törde çaza ķurup olturģan Bayiz Muķam, Rozek Tembur ve ularģa tenķeş ķilip dap uruvatķan mesum yigitte. Hapizniň küçlük ve yêķimlik avazi hemmini lerzige keltürģen. Temburniň çiritme zerbisi yürek tarilirini yulķup ôtse, satarniň şivirliģan nalisi ģemkin kõňüllerni elleylitidu.

Saz ve naķģa sadasi tutaş hoylilardin, güllük şipaňlardin, lay kumulaç êģiz tamlardin halkip yiraķlarda eks sada ķılmaķta.

Büğün Hacı Ķutluk öziģe te’elluk mana şu öyide bir neķķe dost—buradiriniň telipi bilen bezme—baravet ötküzüvatatti. U Bayiz Muķam bilen kona tonuşlardin idi, uniň bilen kõp sorunlarda hemdastiģan bolup, uniň satari bilen naķģisiģa meptun bolup ķalģanidi. Tünüğün u Bayiz Muķamni izdep tēpip öz öyige teķlip ķilģanda, Bayiz Muķam Hanniň buyruķini eskertip özre eytti. Lēkin, Hacı Ķutluk Mevlivi keskin türde:

— Ħatircem boluň, burader, neģme—nava mēniň öyümde bolidu, uniňģa hēķkim deģli—teruz ķilalmaydu,—dep uniň özrisini ret ķilivetkenidi. Uniňsizmu neķķe künden bēri saz çalmay, naķģa oķumay, içi siķilip, bitaķet bolup yürģen Bayiz Muķamģa Hacı Ķutluk Mevliviniň bu medetkarliķi ĥop yaķķanidi.

(349) Şuňa u, iķ—iķidin piģan bolup kötürölüvatķan mana şu sēģiniş ve söyģü istikini Muķamniň muňluk, meyus ahanlıriģa yuģurup, ķolidiki satar tarilirini goya yiģlitişķa başliģanidi:

Ħuş ķalıň, men emdi kettim, ey yarenler, elvida,

Çüşüp şami ģeriblik, dilda armanlar, elvida!

U satarini sayritip, etrapdikilerge yèni–yèni gezellerni, yèni–yèni hékmetlerni tekdîm kılatı, Muqam tovlap öziniñ ademlikini, ademlik hês tuyğusini namayan kılatı.

Pütkül vucudi köz ve kulaqqa aylangın anlıguçılarmu özlirini untuğın halda Muqamğa bérilgenidi.

Bayız Muqamniñ bêşi igilgen, taşteq katқан vucudida hêçbir heriket sêzilmeytti. Belki, bu sorunda peket uniñ aşu temkin cismila mevcut, rohi bolsa, erşi’elağa pervaz kılip, hêçkandaq pir–evliyalarmu yêtelmigen hór–ğilmanlar arisida ussulğa çüşkenidi.

Anlıguçılar içide kimdur nigahini yırağ–yıraqlarğa tikken, kimdur bêşini egken, kimdur közlirini Hapizğa tikip, uniñğa oğşaş tolgangın, yene kimniñdur közliri yaş yuқи...

Ğezel evcige çıkıp, etrapқа acayıp bir merdane, hayacanlıq nida taralmaқта idi:

Eceb mecnundurmen, herdeştu, hersehrağa sigmasmen,

Dilim deryayı nurdur, mevc urup dunyağa sigmasmen!..

(350) Bu nale kişiler vucudini têşip ötkendek boldı. Bezilerniñ kıli ihtiyarsız köksige bérıp, kıamiti igilip titridi.

Saz ve ğezel sêhri parakende dillarni asta–asta öz pencige êlip, ularniñ rohi ve cismini teñla oyğatti. Tik turğın gevdiler tolgınıp, başlar tevrenmekte idi. Sazniñ dilkeş navasi bilen ğezelniñ muñluq ahañı herbir ateş dillarni silkip oyğitip, köñüllerge ğorur otini yaқatti.

Nağşa tüĝep, Hapizni alkişlaş başlınişi bilen teñ, salapetlik bir adem topni yerip ôtüp, Bayız Muqamniñ aldığa kêlip yûkündi. Bu halettin ciddiylişip qalğın Bayız Muqam likkide ornidin turup, hêliki ademniñ kıolliridin tutti.

— Silige teşekkür, –dêdi hêliki adem, andin eñnidiki yaқа ve peşlirige zer tutulğın kimğab tonini sêlip, Bayız Muqamniñ yelkisige yaptı ve tekellup bilen sözini devam kıldı,–mezur tutqaysız, tehsirim, kıolliriniz derd körmisun, dilimizni ğubardin pariğ¹⁰²⁴ ettiñiz. Alla sizge bulbul avazi bilen arslan neresini ata kılganiken. Pêkıрни

¹⁰²⁴ Pariğ-adalaş, boşitiş, bikar kıliş.

anidin tuğma ettiñiz, zikri–sama, cere–sühbet kıyuni içidin tapalmıñan didarğa yetküzdıñiz...

— Toğra, berheķ toğra,—dep buradirini kıuvvetlidi Hacı Kıtluķ Mevlivi,—sen’etnıñ kudriti şu yerdiki, u taşnımu  ritidu, g zel avaz canni roşenlitidu. **(351)** Saz bilen s z birleşken haman, adem bihoş bolup, ikki alemge sigmay  alidu...

Mana şu  ağda—Hacı Kıtluķ Mevlivi y rek s zlerini  ytip, sen’etnıñ kudritini uluğlavatķan şu deķikide, Molla şahbaz başlap kelgen on ne  e leşker bilen pı ak ı sopılar  yni p t nley  orřap, hoylı a b sip kirgenidi. Hoylini bir ne  e yerge y kil an panuslar hire yorutup turatti.

Ular baya hoylı a kirişte,  o  dervazini a ķan bir talip bilen tutışıp  aldı. Talip bestlik, tepse t m rni  zg dek kıuvvetlik yigit idi. U dervaza   kil anlıķını anlap, işikni a tıyu, l kin kelgen adamlarınıñ yaman ġerezde ikenlikini bilipla, işikni taķıvalma  ı boldı, emma  lg relmidi, bir sopi  olidiki  oma  bilen unıñ b şı a birni saldı,  oma  tegken yerdin  an buldu lap  iřiř a başlıdı. Talip huddi  yiktek  ollirini  giz k t r p, can a  ıkida var ıridi—de, be’eyni o  yilandek  tilip b rip, h li ı sopinin  stige  zini taşlıdı. Sopi  olidiki  oma  bilen bille unıñ ke  k ksi astida huddi basma  a   řken  uř aktek bolup  aldı. Talip bar k  ini a  ı a yı ıp, sopinin y z—k z, baş— ula lırını  asa  a başlıdı. Sopi deslep ton uzdek  ir ıridi, k yin hir ıraş a başlıdı, he kim uni talipnıñ  a  ilidin  ut uzup  ı almidi, sopinin y zi talipnıñ  tk r  iřlirida  iyminilip  antalař bolup ketti. Talip en a ırıda k  l k  olliri bilen sopinin var ırvatķan a  ı a urdı, unıñ  oyundek muşti sopinin a  ıda  aldı, talip şu halette  ansırıp can berdi, **(352)** sopi unıñ  a  ilidin  utulup  ı  anda,  ala  l k hal a   ř p  al anidi...

Bu işlardin ayvanda ne me—nava bilen oltur anlar p t nley heversiz idi. Molla şahbaz hoylı a şepisiz b sip kirgending k yin,  olliridiki  orallirini yalı a lap, s r—heyve bilen ayvang   zini atti ve po ı ı y ril udek avazda:

— Hezriti alem panah  annıñ emrige  arşı  ı  an her anda  adem  l mge mehkum!—dep var ırap, Hacı Kıtluķ Mevlivinin bo uzı a ti  te lıdı.

 y i i  re—t pe bolup ketti, i kiri  ydin ayallarınıñ, balılarınıñ  iya— iya  iliř an avazlırı anlandı. Molla şahbaz adamlirige buyrup, nahayiti t zlikte Bayız Mu am bilen Rozek Temburni ba lattı,  zi Hacı Kıtluķ Mevlivinin  olini ba lap, boynı a ar in s lip tala a s rep ma dı.

Têhi hêlila nahşâ-saz bilen şatlıkça, söygü-muhebbetke tolğan kaynam-taşkinlik qoru içi emdilikte kayğu-elem, yığa-zare bilen çölderep qaldı...

3

Hacı Qutluq Mevlivi hamam bir küni Apaq Hoca bilen mana şundaq hayat-mamatlık elişidiganlığını biletti. Apaq Hocanın adavetçi, kısaşor peylidin bu iş hamam bir küni yüz beretti. Şuğa u, özini daldığa elip, kemiş yürüşni oyylimidi, kemiş yürüşniñmu orni yok idi, kemişmu nege barattı?! Şu künlerde Keşkeriyiniñ hemme (353) yeride Apaq Hocanın telve sopi-dervişliri çümülidek avup ketkenidi.

Ötkende, Muhemmet'imin Hağa el bolğan Cuğar leşkerlirimu hazır qaytidin baş kötürüp, yene Apaq Hocanın qoğdıguçiliriğa aylanganidi. Şuğa, emdi Hacı Qutluq Mevlivi üçün başqa kelgenni körmektin başqa amal yok idi. Hezriti Calalidin Romi togra ertkan:

Aldimda tursa qaçamda ketik,
Cahan şerbetliri ne kerek maña.
Gerçe men aç, kıynar u meni,
Temişmesmen erkimni kulluq saña!

Şundaq, Hacı Qutluq Mevlivi özini biletti, öz tekdirini, istikbalini çüşinetti. İstikbal unığa hemişe qarañgu kemişdek hire hem vehimilik tuyulatti. Şuğa u, tēhi yekindila birneçe ihlasmen talipliriğa savaq arisida qaysi bir uluğniñ munu şe'irini nekil kılıp, öz tekdiridin beşaret bergenidi:

Men ölgen küni hergiz kılmañlar gem,
Uni hicran küni dep oylimañlar hem.
Bu hicran emes esla, vesli-visaldur,
Visalda gem yeyiş-kupri-uvaldur.
Quyaş patsa yene bolğusi peyda,
Tökülse yerge dan-bolğay huveyda¹⁰²⁵.

¹⁰²⁵ Huveyda-zahir bolmaq, ünüp çıkmak.

(354) Hacı K utluk Mevlivi tutulup,    k ndin k eyin Apa  Hoca bilen y zle ti. Apa  Hoca  ahane kiyimler bilen altun te tte olturatti. Uni  k iyapitidin tekebburlu ,  irayidin s r heyve  ik ip turatti. Uni  etrapida Ulu  Mollam, Molla Alim Yarkendi, Mevlana Molla Ne i, Molla Ba iy Semerkendi katarlık  as murit mu lislar  ol ba lap turu atti.

Apa  Hoca gepni yirak tin egitip s z ba lidi:

  Allata'ala tunci ata animiz bol an Adem Ata bilen hava ani a ya  i yamanni per   ti  k  citini  m visini y meslikni buyru anidi, bu k  et H dani  Adem Ata bilen Hava Ana    n bina  il an Eden Ba  isini  otturisida idi, eger ular ita'etsizlik  ilip bu m vini y se,  lidi anlıkini  ytti. Emma, ba  i a yılan  eklide kirgen  eytan hava anini azdurup m vini y yi ke k nd rdi, Hava Ana Adem Ati a berdi ve umu y di. Tunci ata animizni  bu herikiti addiy bir  atalık,    enmey  tk zgen sevenlik emes, belki Allani  emrige  ar i anlık halda  ilingan bir isyan idi. Ular H dani  iradisige boysunu ni  alimidi, neticide  anda  boldi? Allata'ala ularni cazalidi ve cennettin  o lap  ik ardi. Ular  eksiz cennet huzuridin mehrum bolup, dunya tarlık a keldi, salamet sahilidin malamet girdabi a y z tutti,  u luk g l sinidin  em g l hani a y zlendi, n met g lzarini mu   ket yantaklık a t gi ti, rahat  ok isidin cebri capa azgil a  ulap    ti...

Apa  Hoca s zdin to tidi ve k zlrini    burcek  isip, Hacı K utluk Mevlivige  adaldi. Uni  bu  tk r (355) neziridin “ anda , s z mni  t gige y tivatamsen?!” d gen meniler  ik ip turatti. Apa  Hoca he iketenmu,  stilik bilen s z oyunu  ilivatatti. Uni  me set muddi'asini allı a an    inip yetken Hacı K utluk Mevlivimu bo  kelmidi, umu gepni Apa  Hocini  s z izidin ba lidi:

  Tehsir, bili  k erekke, adem atini uni a y  inli i tin to i an dere  muhebbet k  iti idiki, m ve deri i s ritide cilvilend r lgenidi. Allata'ala eslide uni Adem Ata    n egkenidi.      muhebbetni ene  unda  men'i  ilingan, tosal an dere  s ritide uni a k rsetti, Adem Ata uni  camali a  eyda boldi, uni  bilen visal ehdi ba la ni istidi,   nki, insan tosal an nersige h rismen bolidu, insanni  tebi'iti men'i  ilingan nersige h rislikni te ezza  ilidu. Eger uni din tosmi an bolsa, Adem Atimiz nefis muratliridin bihacet, huzur halavetliri kamil bol anlıkidin, muhebbet m visige perva  ilmas idi. Vehalenki, muhebbet rohi  izadur, uni  makani Allani   ev i g hirige sedep bol an vapadar dildur! Allani  arifliri s zide  yti i e, ebced h sabida “ilif”

birdur, “b” ikkidur, emma işik hêsabida–“ilif” udur, “b” sendursen, ebced hêsabi barmağ bilendur, işik hêsabi muştur!..

Apak Hociniñ teri türülmey, tehtniñ grvikini tutuvalğan k̂oli sêzilerlik titrep ketti.

— Ey Mevlivi, sêniñ eyibiñ diliñde, zehiriñ tiliñde!–dêdi u ahır k̂olidiki sevlıcanni noğup **(356)** turup.

Haci Kutluğ Mevlivi yipek sellisiniñ pettisini arkığa silkip taşlap bêsini liğşitti:

— Toğra, zeherim tilimde bolsa, heğmen! İşanemge oğşaş, dilidikini pinhan tutidiğan hünerdin bihevermen!–Andin u yênidiki Bayız Muğam bilen Rozek Temburğa k̂aridi ve ularni işare k̂ilip sözini devam k̂ildi,–mêni tutuş silerniñ esli muddi’ayinlardiki iş. Lêkin bularçu? Bularniñ gunahi zadi nême?

— Bular ħanniñ emrige ħilaplık k̂ildi,–dep aldirap çüşendürdi Molla Baği Semerkendi,–ular saz çêlip, nağsa tovlap, şeytanniñ işini k̂ildi, ular dozahğa layik...

— Kizik... –dep miyıkida külüp bêsini çayk̂idi Haci Kutluğ Mevlivi,–emdi k̂elip saz çêlip, muğam êytişmu gunah boldimu? Bu dunyada ademzat yaratğan mœcizilerniñ biri saz bolsa, yene biri kitabtur! İnsan balisi dunyağa yalguz yêyiş–kiyiş üçün kelmeydu. Dunyada ilim deydiğan, saz ve sen’et deydiğan rohi nersiler barki, ularğa êrişmek kişilerge beht keltüridu. Siler hemişe ağzinlardin çüşürmeydiğan Şeyh Obulhesen Herkani mundağ dëgen “Eger bir kişi neğme k̂ilip, uniñ bilen Ĥudani dëse, K̂ur’an oğup heğni dêmigendin yahşiraktır. Çünki, neğme işikniñ k̂amçisidur, güzel avazlar Ĥudaniñ bendige k̂ilğan ħitabliridindur.” bu sözlerni işanemniñ bilmesliki mumkinmu? Şunçe katta padişahniñ muşundağ çoğ yurtta k̂ilidiğan iş tapalmıgandek, kişilerge rohiy giza, turmuşığa şatlık ve şadimanlık êlip k̂elidiğan **(357)** muşundağ rayış, addiy, lêkin ħisletlik ademlerni tutup ħaniveyran k̂ilişi adillik bolarmu!?..

Apak Hociniñ takiti tağ boldi, gezeptin sağal–burutliri dirdiyip, közliri çekçiyip ketti.

— Zeher tiliñni tiğ!–dêdi u vark̂irap,–aşu zeher ak̂ivet özünñiñ cêniga zamin bolidiğan boldi!

— Adem haman ölidu, işanem,–dêdi Haci Kutluğ Mevlivi özini temkin, merdane tutup,–lêkin uniñdin baği y k̂alidiğan nerse–sözdur. Sen hazır çoğ hökümdar, nême

ķilimen dēseñ ķilisen. Sen mēni meyli as, meyli ap beribir meķsitiņge yētelmeysen. ūnki, Hacı utluķ Mevlivi bu alemdin behrisiz, nam–nişansiz ketmeydu!..

– Undaķta, sendin nēme ķalidu bu dünyada?–soridi Apaķ Hoca meñsitmiğendek ķopallıķ bilen.

– Mendin yer–zēmin, mal–dunya emes, belki adimilik, halallıķ, ğoru ve adalet ķalidu!–dēdi Hacı utluķ Mevlivi ve arķidinla Hısrav Dēhliviniņ:

“Tēniņmu kētidu, baru yoķiņ hem,

Beħtliktur yaħşı nam ķaldurģan adem.

Kimniņ yaħşı nami ķalsa yadigar,

Erziydu dunyadin ketse beħtiyar!”

dēgen şe’irini oķup, “ķandaķ, aņlıdiniņmu?” dēğendek ķolini şiltip koydi.

Apaķ Hociñiņ irayi ķarıdap, burniniņ uıda ter tamiliri peyda boldi. U ğamuş kōzlırini ekeytip, **(358)** ķolidiki altun sevlıcanni pulaņlitip:

– Yoķal, yoķiliş!–dep elem bilen varķiridi.

X

X

X

Etisi kete, ğanniņ yarlıķıģa asasen, ũ  “mehbus”–Hacı utluķ Mevlivi, Bayiz Muķam ve Rozek Temburler orda sēpiliniņ yēnidiki kiik bir ũyge yalıņalinip solandi. İşenilik tōt sopi kēie ũyniņ işik–tūņlũklirini mehkem ētip, hemme yērini samanlıķ kakul lay bilen ķat–ķat suvap ıķti. Őy be’eyni ķebristandiki gũmbezlerge oĥsaş ķaldi.

Ular tirik pēti ene şu ķebre–gũmbezge depni ķilindi. Ular alıķ ve soģuķ iide hesret–nadamet bilen bu dunyadin ayrildi. Bu ayriliş–meņģũlũk ada–cudalıķ idi. Erk ve hōr pikir terepdarliri bilen cahalet ve zalalet terepdarliri otturisiğiki ebidił–ebetlik meslek ũzũlũşı idi!

Kēyine, kişiler zindanģa, tozaķķa ve dozaĥķa aylanģan aşu ũydin kōzlırini alalmay ķaldi. ūnki, ularniņ kōz aldida hemiše ap’aķ bir nur yaltırap oynaytti ve şu nur iide Hacı utluķ Mevlivi bilen Bayiz Muķamniņ nere tartķan otluķ siymasi cilve ķilģandek bolatti...

Hacı utluķ Mevlivi hemiše Allata’alaģa iltica ķilip: “İlahi sendin ũmid ķilimenki, canabiy peyģember **(359)** Hezriti Muhemmed eleyhissalammu atmiş ũ

yêşida panîy dunyadin baqîy alemge seper kılganiken. Menmu şu uluğ sünnettîni êşîp kalmısam” deytti. Lêkin, unîñ mundağ şükri–kana’etke tolğan, kemine–kemtîrînlîk bilen kılgan ilticasımu Allaga yêtip baralmıdı. U aşu bağrı taş hunhorlarnîñ qolî bilen solanğan lehettek öyde açlıqtîni, soğuqtîni azablınıp can üzûvatқан vaqtıda, têhî atmış yaşkımu toşmıganıdı...

(360) Beşinçi Bab

Sermazar Haşiri

1

Qışnîñ çillisi evciğe çıqıp, cucun kötürülgenıdı. Şamal uçurğan qar uçkunlîri huddi yılandek vişildap, soylap etrapқа çêçilatti.

Bu ay bu künlerde, burunķi avat reste–bazarlar huddi “huvquşlarğa uva, cin–perilerge makan” bolğandek çölleşip ketkenıdı.

Mana şundağ bir künde, huddi çidimisañ ölüval, dègendek, Apağ Hoca acayıp bir heyvetlik han yarılığını cakarlıdı. “Sermazar Haşiri” dep atalğan bu yarlıq aran–aran kün ötküzüvatқан biteley helkñnîñ hayatlıq dèmini üzüp qoyuşқа tas qaldı.

Ötken ayda, Apağ Hoca Keşkerge bèrip, udul “Yağdu”ğa çıktı ve dadısı “Mazar Padişahim Peyzil’envar”nîñ Kebristanlıķığa çüştı.

Bu çağda, Keşkerde unîñ çoñ oğlı Yehya Hoca seltenet tehtide idi. U dadısının kelişidin hever tèpip, hemme teyyarlıqlarnı teğ kılip qoyğanıdı. Apağ Hoca dadısı **(361)** Muhemmet Yüsüp–Mazar Padişahimnîñ mekberisini ziyaret kılip, özi yalguz uzakķıçe Qur’an tilavet kıldı. Etisi yoğan dağ qazan èsip, yurtқа nezir bèrip, du’a–teğbir ötküzdi. Bu işlar tügigendin kèyin, Apağ Hoca yèrim küngiçe kebristanlıķnı aylinip, hıyal sürüp, ahırıda yehya hocığa mundağ dèdi:

— Ey perzend ercimend, dunya meydanı fena hoylisidur, bu harabide turğuçılar hemişe yötkiliş aldididur. Ebediy ömür hêç kışıge bèrilgen emes, hayatlıq libası bendiler üçün ariyet, şunîñ üçün şa’ırlar:

“Muşu tupraqta bilgilkim amanlıq bulunı yoqtur,

Muşu usқан içide bil vaparıñ meğizliri yoqtur!”

dep nahayiti toğra èytқан, kimki yoqluğ dervazisidin vucud sehrasığa qèdem qoysa, şühisiz u fena gorığa qèdem qoyıdu. Katta sultanlardın tartıp takı pasıq peķirgiçilik

bu elemde baraverdur. Şuğa, tiriklikimizde ahiretlikimizni oylimay bolmaydu. Men bu yerlerni aylinip körüp çıktım. Büzrükvar atam yatқан bu yer hemme yerdin obdanrak bilinivatidu. Siz bu yerge katta bir gümbez bina kılin, bu gümbez taki devri kıyametkiçe buzulmaydıgan, kışiler uni evladdin evladkıçe tavap kılidıgan bolsun, unıñ namini “Mazari Şahan” dep kıoyaylı.

Yehya Hoca dadisininı sözini edep bilen zêhin kıoyup anlıdı. U êgiz boy, şudibar, elpazidin kışı eyminidıgan kêhrilik yigit idi. Lêkin, şu tapta u, bêşini êgip, rayış, bıçare kıyapette turattı, eslidiki heyvisidin, **(362)** kêhridin esermu kıalmıganıdı. U dadisininı sözige tezim bilen kıulluk bildürdi. U dadisininı bu sözlerni kıılıştiki muddi’asini toluk çüşengenıdı. Dadisi yırakni kôrerlik bilen bu yerde ôzi ve evladdiri üçün menğülük bir abide tikleşni kôzlevatattı. Şuğa, bu sözler Yehya Hocıgımu nahayiti yaqtı. Çünki, kelğüside unıñmu bu yerde bir kışilik orni ve nami bolattı. Şuğa u, han dadisini kıatircem kıilip:

— Siliniñ sözlirini toluk beca keltürüş men üçün periz, han ata kıatircem bolğayla, bu yerde uzunğa kıalmay, alemde yêgane katta bir mazar peyda bolıdu,—dêdi işenç bilen.

— Nahayiti yahşı, nahayiti yahşı,—dêdi Apaķ Hoca oğliniñ iradisidin huşal bolup,—çille kôtürülüş bilen işni başlavirin, pul lazim bolsa, adem lazim bolsa, hanlık yarlıkı bilen alvan—sêlik kılip yigimiz. Bu işta êsilzadiler êklini işletsun, têgi pesler kara küçini işletsun, mehkumlar hakimlarniñ kıolıga telmürüp ôtsün... Tekdir dêgen mana şu, oğlum.

Apaķ Hoca Kêşkerde oğlıga mana şu işlerni orunlaşturup, nurgun vez—nesihetlerni êytıp, üç kündin kêyin Yekenge kıarap yolğa çıktı. Yekenge kıaytıp kelgendin kêyin, hêlikı “Sermazar Haşiri” yarlıkini—yene, “puli barlar pul, aşlıkı barlar aşlık, küçi barlar küçini” çıkıridıgan han permanini çıkarganıdı. Bu permanniñ êgirlik nuqtisi yenila şêherdiki uşşak hünerven—kasiplar bilen yêzidiki kac teley dêhkanlarğa çüşti. Bir **(363)** tereptin, zimistan kışniñ, yene bir tereptin yoksulluk, kêhetçilikniñ derdini tartivatқан bıçare helkni bu perman be’eyni “çayan kıismaķ”ka ohşas kıattık ve zeherlik kıışkanıdı...

Bu haşardin Apaķ Hociniñ yêkin adimi, yaş muriti İsen Buķiniñ dadisi Yunus Tamçımu haliy kıalmıdı. Apaķ Hoca İsen Buķa arkılık unıñga alahide hever yetküzdi; “Sermazar kıuruluşı üçün Turpandin Salim ve Selim isimlik ikki usta nekķaş kêlidu, dadiniñizga êytin, İsen Sopim, u kışı muşularğa baş bolup, mazarniñ bêzekçilik işlirini

üstige alsun, mundağ heyrlık işka kätnaşkanlığı için, Yunus Ustamniñ nami mubarek bolup, katta in'amlarğa ige bolğusi!..”

Yırağ-yêkindiki öy imaret kuruluşliriğa tola kätnişip harduğ yetken Yunus Tamçığa Apağ Hociñ bu iltipati taza yaqmidi, yene şu ıssık öydin ayrılıp, aşu laypatkaqlarğa milinip yürüş êgir keldi. Şundağtimu, u hanniñ levzini, uniñ yënida turuvatқан oğliniñ teğdir-istiğbalini oylap, bu işka na'ilac kätnişiş qarariğa keldi ve kërilik yetken putlirini teslikte sörep Keşkerge yürüp ketti.

Bügün Apağ Hoca orda salamhanisida, Uluğ Mollam bilen Sermazar Haşiri ve kuruluşı toğrisida parañlişip olturatti.

— U zatni kaççe uluğlap yadlisak erziydu, – **(364)** dèdi Uluğ Mollam huşametguyluğ bilen, –u yahşi peziletlik, turuği sa'adetlik, Muhemmed huyluğ, Osman hilim lik¹⁰²⁶, Eli tebi'etlik¹⁰²⁷, hatem süpetlik kişi idi, uluğluğ tehtige layıq idi. Lèkin bimehel, bi ecel kètip qaldı...–Uluğ Mollam êgir bir tinip, puşuldap bir pes sükütte olturdi, goya şu turuği bilen u zatka yene bir kètim teziye bildürüvatқandek miskin halette idi. Bir hazadin kèyin u bèşini kêtürüp so'al nezeride Apağ Hociğa qarap sözini davam kildi,–han hezretliri, men oylaymen, bu katta mazar Keşkerde emes, hanlık astanisi bolğan Yarkende yasalsa, tèhimu yahşi bolmasmidi? Merhumniñ Yarkende nam-abruyi Keşkerdin kiçik emes idi.

— Uğu şundağ,–dèdi Apağ Hoca baş liñiştirip,–merhum büzrükvar atamniñ mubarek nam-şerepliri pütün Keşkeriyege taralğan, u bu diyardiki qedimiy muhlislarniñ kutbul ektabi, gevisi devrani idi. Lèkin mollam, Sermazarniñ Keşkerde yasilişi atamniñ iradisi hem vesiyiti bilen boldı...

— Mundağ dèmile, han hezritim,–dèdi Uluğ Mollam Apağ Hociğa ilticalıq neziri bilen tikilip.

— Şundağ,–dèdi Apağ Hoca ve aldirimay çüşendürüşke başlidi,–setemkar, nabikar, tuzkorlar atamni **(365)** keştlep zeher bergende, men Keşkerde idim, atam Yarkenttin yolğa çıqip, Topluğқа¹⁰²⁸ kelgende bolalmay qaptu. Ol kèçe Topluğta yètiptu, men etisi ülgürüp bardim, atam ahırkı tiniklirida mèniñ qolumni tutup: “Ey perzent ercimenim, Heğta'aladin sizniñ camaliñizni körüvêliška möhlet tilep irdim, inşa'alla, körüştuğ, mèniñ vesiyitim ve nesihetim şuldurki, Mustapa sellallahu eleyhi

¹⁰²⁶ Hezriti Osmandek mulayim, yumşak tebi'etlik dèmekçi.

¹⁰²⁷ Hezriti Elidek batur, keyser tebi'etlik dèmekçi.

¹⁰²⁸ Topluğ-Yèñisarniñ bir yèzisi.

vessellem mënîñ yerlikim toğrisida Yar Muhemmet Bay bizge nezir kılip bergen yerni bēşaret kıldı. U kışi on ikki persenlik¹⁰²⁹ yerni maña bēğışlğan idiler. Men murit–muhlisirim bilen şı yerdin kópıaymen, mēni Yar Muhemmet Baynıñ ħamininiñ ornida–erşidin nur tecelli bolğan yerde koyunlar. Maña şunçe kedir–karamet bērildiki, kebrenniñ her teripidin yüz persen cayğıçe depin kılinganlarğa men şapa’et kılimen!” dep vesiyet kılip, Toplukta alem panyidin alem bağıyğa rihlet kıldı. Men miyitni Topluktin Keşkerge ėlip bērip, Yağdudiki aşu yerge–pelektin nur epşan tecelli kılgan ħaman ornıga depne ħak kıldım. Bu alemde Ħuda öz dostliriğa kóp inayetlerni kılgan, herbir sa’adetmen kışi mēhir–şepket, adalet urukını re’iyyet köñliniñ bostanlıkıga tēriyalisa, u ebediy sermayıga ige bolidu. Atamğa şunıñ üçün yüz persenlik şapa’et mertivisi bērilgen...

Apak Ħoca birdinla sözdin tohtap ħiyalığa çümüp kıaldı. Dadisi toğrisida sözlevirip, ħiyaliy ötken işlarğa **(366)** kētip kılganidi. Aĥiri sözdin söz, ħiyaldin ħiyal tuğulup, yırağ ötmüşteki ĥire ĥatiriler birdinla unıñ köñül ėkranida canlinip ketti...

2

Apak Ħoca bovisi Muhemmet’imin Ħoca–Hezriti İşan Kalanni körüp baqmıganidi. Bu adem miladiye 1542–yili Semerķendde, öziniñ ata bir ana başka inisi İshağ Veli teripidin hoğuk, nam–abruy talişış yolida zeherlinip öltürölgen. U can üzüş aldida, oğli Ħoca Muhemmet Yūsüpke:

— Ey perzendi ercimend, zinhar bu diyarda turmañ, tağıñiz İshağ Veli Ħociniñ adaviti, hesidi bizdin taki devri kıyametkiçe ketmeydiğan oğşaydu. Siz Moğulistan diyariğa bēriñ, u diyarnıñ hidayet açkusini Heğ subihaneveta’ala sizniñ kılinizğa bergen, ol diyarnıñ ĥelklerini Ħudayita’ala teripige ündeş sizniñ nesiviniñizdur. Sizniñ evladiñiz ve eshabiniñiz ol diyardin çıkıdu, yatidiğan serħak, mazaratlıriniñizmu Moğulistan diyarida bolur...

Ħoca Muhemmet Yūsüp bu dunyadin vağıtsiz ketken atisiniñ ene şı vesiyiti boyıçe, miladiye 1620–yili Semerķendniñ Deħbit degen yeridin Keşkeriye zēminige kirip, avval Ħumulğa orunlaştı. Unıñ Ħumulğa kēlipla tonuşkan adimi Mirsēyid Cilil Keşkeri degen adem boldı.

¹⁰²⁹ Bir persen-yette kilomētirğa teñ kēlidu.

Mirsëyid Cilil eslide, Keşker Beşkerem Karasakallık (367) bolup, yurt kattiliri bilen çıķışalmıǵanlıkı üçün, öy–makan, yer zeminlirini taşlap, Kumulǵa këlip olturaķlışıp qalǵanıdı. Hoca Muhemmet Yüsüp bu ademni özige panah kılup, nahayiti tızla sopi–ışanlık herikitini başlivetti. U yaş boluşıǵa karımay, bilidiǵan nersiliriniñ köplüki, natıklıkı ve munasivettiki rayışlıkı bilen uzunǵa qalmay yırak–yêkinda nam çıķardı. Nurgun kişiler uniǵa murit bolup, uni özliriniñ pir–evliyası kılivaldı. Mirsëyid Cililmu asta–asta uniǵa qayıp bolup çokundi ve ahır öziniñ güzel, etivarlık kızı Zileyha Bekimni ömürlük cora kılup koşup koydı.

Zileyha Bekim uzunǵa qalmay, yeni miladiye 1626–yılı tunci perzenti Hoca Hidayitulla Işan–Apak Hocini tuǵdı. Hoca Muhammed Yüsüp bu tevellutin huşal bolup, öz etrapidiki sopi–dervişlerge ve yırak–yêkindiki murit muhlislirigä katta nezir ve sedike bërıp, oǵlıǵa ömür ve kamal tilidi...

Apak Hoca on ikki yaşka kirgen yılı dadisi Hoca Muhemmet Yüsüpniñ köñlide Keşkerge bəriş istiki tuǵulup qaldı. Çünki u, Kumulda yürgüzüp ravac tapqan Işkiye “sülük” terǵibatını emdi Keşker tereplerge kêneytiş hıyalıǵa këlip qalǵanıdı. Bu hekte, u öziniñ yêkin murit–muhlislirigä Muhammed peygemberni şipi keltürüp mundak dëdi:

– Ötken cüme kêçisi bu uluǵ zatniñ rohinatlirini çüşümde kördüm. U maña: “Ey perzent ercimend, emdi Keşkerge barsıñız bolıdu. Nurgun Musulman sizge (368) murit–muhlis bolıdu. Ularnı hidayetke başlañ, ular kamalet hasil kılıdu, neççiliri ehli vilayet bolıdu, neççiliri evliya, kamil bolıdu. İslami teriketni abad kılursız, tehir kılmay bargaysız!..” dep bêsaret berdi. Emdı kêçiksem bolmaydu, peygember sellallahu eleyhi vessellem maña Keşkeriñ ışıkını êçip koydı!..

Hoca Muhemmet Yüsüpniñ bundak aldırışı bikar emes idi. Uniñ neziride, Keşker–din bilen hakimiyet girelişip ketken, sopi–ışanlık evcige çıķqan, kimniñ nam–abruyı yuķiri bolsa, şu devran süridiǵan, tesiri küçlük, qaynam şehir idi. Bu yerde put tirep turuş–eñ çoñ hoķuķ, imtiyazdin, eñ yuķiri nam–abruydin dërek bëretti. Şuña, Hoca Muhemmet Yüsüp kênynatısı Mirsëyid Cililniñ razi–rizalığını êlip, miladiye 1638–yılı Keşker sepirige hazırlandı.

U yolǵa çıķış aldıda, yıǵa–zar bilen uzatķılı kelgen top–top murit–muhlislirigä öziniñ uzundın bëri işlitip kelgen ışanlık hassısı bilen caynamazni teverrük ornıda qaldurup:

— Azna ve düşenbe küni yigilip, bu hassa bilen caynamazni otturida qoyup, Mesnivi Şerifni okusanlar, goya mênin söhbitimde bolgandek bolisiler,—dep, nadan helkniñ könlini aşu donay hassa bilen kona caynamazğa bağlap qoyup ketti.

U at–ulağ bilen birneççe ay yol yürüp, şu yili küz peslide Keşkerge kélip, këynatisi Mirseyid Cililniñ Beşkerem Karasaqaldiki öy–imaritige çüşüp, istikamette boldi, uniñ namini anlığan nurgun kişiler (369) terep–tereptin tavap–ziyaretke keldi.

Bu çağda, Se’idiye Handanlikiñ tehtide Abdullağan olturen bolup, sekkiz yaşlık oğlu Yolvas Hanni Keşkeriñ nayibi kılıp belgiligenidi. Mirza Şahbaz Beg isimlik bir kişi uniñ atılığı idi. Oğlu Yolvas Han tēhi kiçik bolgaçka, Abdullağan astane Yekendin pat–pat Keşkerge kélip, hizmetlerni közdin köçüretti ve her kelgende neççe künlep turup qalatti.

Şundağ künlerniñ biride–eriklarga egiz suliri tolup, yerler ekçip, örükler kızıl kos bolğan bir mezigilde, Abdullağan Keşker bulak beşidiki egiz ravak üstige çıkıp, köñül huşi üçün bir sorun tüzdi. Sorunğa Keşkerdiki ehli–ölimalarni yigip, ziyapet ötküzüp, ahirida özi Hoca Hapiz Şiraziniñ Parsçe ikki misra beyitini okup:

— Kimki muşu beyitke köñlüm kana’etlengüdek mena eytip mēni razi kılsa, uniñğa katta in’am bērimen,—dep oyun çıkardı.

Abdullağan okuğan beyit mundağ idi:

“Taze meyħane vehi permigan h^vahed bod,

Sema ħakire permigan h^vahed bod.”

Bir neççe molla, ölimalar beyitke hēli çoñkur mena eytkan bolsimu, lēkin Abdullağanıñ köñli dēgendek kana’et hasil kılmidi. Uniñ çirayidin ümitsizlik, ħamuşluk çıkıp turatti. Şu çağda orda mulazimliridin biri ornidin turup:

— (370) Han aliyleriğa melum bolğayki, Beşkerem tereptin derviş süpet ölima, pazil bir kişi her cūme küni şherge namazğa kēlidu, men bu kişini aliyleriğa körsitey, bu beyitke şu kişi köñüldikidek mena eytip berse eceb emes,—dep melumat bedi.

Şu künlerde, Abdullağanmu ordidiki bezi uzun kulağ sipahlardin “Beşkerem tevesige közlidiridin nur yağdurup, ağızidin ot–ateş çēçip, tilliridin durut, kolliridin tesvi çüşürmey, uluğlarniñ mazarlirini taşlımay, bitaharet yerge dessimey, dunyanıñ cimi me’işetliridin ħaliy turup, peket mömin bendilerniñla ikki alemlik ħemini

yeydiğan bir uluğ zat peyda boptu...” degen geplerni anlap ƣalƣanıdı. Şuƣa, u hêliƣi mulazimniñ melumatıƣa ƣızıƣtı. Etisi cüme idi.

Dêgendek, Hoca Muhemmet Yüsüp şeherge kirip cüme namizini ada ƣıldı, andin aditi boyıçe, Apaƣ Hocini atniñ arƣısıƣa mingêştürüp, Tümen Derya boyini boylap mañdı. Bu ƣağda Abdullaħan ravaƣ üstide şeherniñ cüme namizidin kâyınƣı ƣaynam–taşƣınlıƣ menzirisini tamaşa ƣılıp turatti, hêliƣi mulazim ƣollirini sozup uniñƣa kôrsetti:

— Hân aliyliri, men özlirige degen hêliƣi ölima, pazil ƣişi ene avu melle ƣapan ƣiygen, merkeb¹⁰³⁰ minivalƣan ƣişi şu!

Abdullaħan bir ƣolini sayiven ƣılıp tövenge–Tümen Derya terepke kôz tıktı. Uniñ kôzige Hoca Muhemmet **(371)** Yüsüpniñ at üstidiki teƣvadar kôrünüşi–ƣolida tesvi sêrip, ağızida nêmilernidur oƣup, hürüp kêtivatƣan ölima süpet haliti tolimu issiƣ kôründi, şuƣa u derhalla miraħorni¹⁰³¹ ƣaƣırıp buyrudi:

— Mênin altun iger cabduƣlırimni tofiƣaƣ İraƣıƣa¹⁰³² toƣup, avu ademni mingüzüp kêlinlar!

Hayal ötmey bir neççe mulazim Hoca Muhemmet Yüsüpni izzet–ıkramlar bilen ģanniñ huzurıƣa başlap ƣirişti.

Ƙızgın salam–sehttin kâyın, iħtiyariy zıƣrı–sôhbet başlandı.

Sôhbet arılıƣıda, Yolvas ģanniñ atılıƣı Mirza Şahbaz Beg Hoca Muhemmet Yüsüptin soridi:

— Nême sebebtin ģan saraylırıƣa ƣüşmey, sehrada turup ƣalla, teħsir?

— Biz musapir alimdurmuz,—dêdi Hoca Muhemmet Yüsüp cavaben,—musapir alim ģanıƣa yaki medriske ƣüşıdu. Bizniñ padişahƣa hacitimiz yok, eger bivece padişahniñƣe barsam, padişah malal bolur.

Mirza Şahbaz Beg gepniñ têgige yêtiş üçün, asmaƣƣılarp soridi:

— Padişahniñ nêmisi kem, nêmige malal bolur, ikin, teħsir?

— Mênin vücudumda üç pezilet bar,—dêdi Hoca Muhemmet Yüsüp kôñlidikini yoşurmay,—biri, evladi peygemberdurmen; ikkinçi, alimdurmen; üçinçisi, **(372)** ģocazade durmen. Mubada, padişah ƣedrimni bilmise, ƣıƣık ƣağlap hôrmet ƣılmisa,

¹⁰³⁰ Merkeb-at, ulağ.

¹⁰³¹ Miraħor-at baƣƣuƣı.

¹⁰³² Tofiƣaƣ İraƣı-İraƣıniñ pakar, ƣıraylıƣ itı.

zehi her ikki terepke malaldur. Şuňa, men özümnimu, başkılarnimu malal kılışni halimaymen.

Mirza Şehbaz Beg bęşini lınşıtip kıyıllıkni bildürdi, so'al-cavabmu şunıñ bilen ahırlaştı. Az cimliktin kęyin, ölima süpet bir adem Hoca Muhemmet Yüsüpni çaķırıp keliştiki esli muddi'ani ętıp, heliķi bęyitni okıdı.

— Gelite okıdıñız, teķsir, durust okıgaysız,—dedi Hoca Muhemmet Yüsüp ciddi teleppuzda ve bęyitni nahayiti ıraylık ahañ bilen kıytidin özi okıdı:

“Taze meyħane vemeyi pırmıģan h^vahed bod,

Sırma ħak peri mıģan h^vahed bod.”

beyittiki “taze meyħane”din murad—bu alemdur; “vemeyi”din murad—Kalamulla (Kur'an)dur; “peri mıģan”din murad—Hezriti Muhemmed Rosulillah serveri alemdur. Bularnıñ menisi şuki, men bu alemge keldim, Kur'anni okıdım, Kur'an şarapitidin serveri alem sellallahu eleyhi vessellemni taptım, ularnıñ şeri'etliriniñ dergahıģa bęşimni kıydım!..

Hoca Muhemmet Yüsüpniñ sözi tüģişi bilen Abdullaħan ornidin turup ketti. Unıñ bęyitke ętķan menisi ħannıñ köñlige yakķanıdı. Bolupmu, Hoca Muhemmet Yüsüpniñ micezidiki oçuk—yorukluk bilen gep—sözidiki (373) pasahiti ħanni kıyıl kılgan ve unıģa bolģan ihlas—etiķadini aşuruvetkenidi.

Ĥan ene şı kıyıllık ve hayacan bilen şı künü Hoca Muhemmet Yüsüpniñ ecri ve kelgen ķedemliriniñ mukapatı üçün, keñ ve güzel Beşķerem yezisini unıģa in'am kılip berdi, bu katta iltıpat üçün Hoca Muhemmet Yüsüp ħaģa uzundin uzak du'a kıldı.

Abdullaħan bilen bolģan mana şı tasadiپی uçrıştın kęyin, Hoca Muhemmet Yüsüpniñ nam—abruyi birdinla kötürölüp, işliri tēģimu ravan yürüşüp ketti.

Bu çağlarda, unıñ öz kılice terbiyilep yetiştürģen oģlı Hidayitulla İşan—Apak Ĥocimu heli çoñ bolup, unıñ yaramlık yantayaķlıridin bolup kılganıdı. Bu oģlı toģrisida u hemiše murit—muħlisleriģa mundaķ deytti:

— Men telep kılgan perzent şı idi. Mėniñ bu perzentim hilim—hayada Hezriti Osmangı ohşaydu, u bu ħandannıñ yėñi ęęekligen şēģi, ħocılarnıñ yėñi ħunçilik bėģi, danişmendlik zenciriniñ uçı, aķillık asasınıñ ser helķisi bolup kıaldı. İnşa'alla, mėniñ bu oģlum şeri'etni ravaclandurup, teriķetke revneķ berģey, hemme unıñ

permanığa baş koygay, uniñdin ilğiriki uluğlardin kelmigen işlar uniñdin vucudğa kelgey...

Mana şu sözler bolup uzun ötmey, miladiye 1667–yili Hoca Muhemmet Yüsüp–Mazar Padişahim öziñiñ bir nevre tuğkınıñ qolida zeherlinip öldi. Dadisidin kırık bir yeşida ayrılıp rohiy puçulğan bolsimu, Apağ Hoca dadisi başlığan işni can–cehli bilen davamlaşturdi. Öz meksitige yetiş yolida u hêç nersidin **(374)** baş tartmıdı, kan kêçip yürüp, ahır bûğünki seltenet tehtide olturdi. U hekiçetenmu dadisiniñ ümidini yerde qoymıdı. Bularni oylisa, u hemişe dadisidin pehirlinetti, dadisini bu dunyadiki eñ ekillik, bilimlik, sahibi dil, dep uluğlaytti, dadisi bilen ötken künlerni “kuyaş nuriğa çümülgen hasiyetlik küñler” dep hêsablaytti. Şuğa, u bezi çağlarda öz etrapidiki yeñinliriğa beht tuyğusi bilen mundağ deytti: “Men hêçbir ustaz aldida savağ oqumığan, heçkimniñ meniñ gedinimde ustazlık heçki sabit emes, men hekiçette öz atamniñ şagirti idimki, barlık bilimni uniñdin ögengenmen. Uzun kêçilerde, deryadek bolğan tesevvup kitablırida, atam meni gevvaslık kılduratti, her deryadin bir dur, her gûlzardin bir gûl elişimğa yardım kılatti...”

3

Apağ Hociniñ dadisi Hoca Muhemmet Yüsüpniñ kebrigahini merkez kılıp yeñidin kurulidiğan “Mazari Şahan” quruluşı helkniñ ceniğa patti, “Sermazar Haşiri” ularni halidin ketküzdı, pahta–yipek toqumiçiliği bilen meşhur bolğan bu helkniñ emdi destigahliri tohtap, bazarlarni avatlaşturğan şayi–etles, kimhab, bekesem, tavar–durdunlar ornida argamça–toqunağ, piçaq–hencer qatarlık qatillik, hunhorluğ tavarliri qaplap ketkenidi. Buni az dëgendek, zira’et tërilidiğan yerlermu çöl–cezirige aylinip, dëhkanlar terep–terepke pitirap ketti, dalalar huvlap, bağlar kaçaslıqqa aylandı...

(375) Elniñ can ve mëlini ovlaş–hökümdarlarniñ huzuri ve muradi bolup qaldı. Hekiçetenmu, eñir ve muşekketlik yillar başlanganıdı. Bu hekte piğani örligen bir şa’ir mundağ yazdı:

Êkinzarlık boldi aña çarva meydan,

Yer, mehelle hali këtıp boldi veyran,

Keheh bësip, el–cama’et boldi sersan,

Etrap çöl, höküm sürdi munda boran!

(376) Altıncı Bab

Çöldiki Yalguz Kepe

1

Yazniñ uzun küni patkanidi, emma yıraqtiki upuq yüzide şepek tēhi öçmigen, payansız çöl-ceziriniñ taş-dağallirila emes, hetta yava gül-giyahlirimu altundek cularinip meyin tavlinatti. Kökte-köz yetmeydiğan eğizlikte sopitorgaylar viçirlaytti, döñlükler üstide keklikler sayraytti, yulğun, şıvaqlıklar arisidin gahi-gahida kızgavullar pur-pur étip çıkatti.

Quyaş patkan bolsimu, lēkin uniñ qurğaq çölge sıñıp ketken hil-hil tepti yenila bedenni kızdurup, yüzlerini yelincitatti.

Mana şu payani yok, sürlük çölde issiqtin hōpüldep ketken kelender siyaq bir adem kēlivatatti. Uniñ çaç-sağalliri ösken, yüzi aptap ve şamaldin qaridap puçulğan, levliri ussuzluqtin gez bağlap ketkenidi. Uniñ yelkisinde kona, maylışaŋgu torva, qolida donay hassa, uçisida pişşik kanaptin tikilgen uzun köñlek bar idi, köñleknin eslidiki aq sēriq reŋgi hazır meynetçiliktin (377) kara qonur reŋge özgirip ketkenidi. U baş-añiri körünmeydiğan muşu çölde üç kündin bēri birla nişanni-cenub terepni közlep kētivatatti. U, bu nişanni kēçisi hūkerge, kündüzi quyaşka qarap perq étetti.

Mana bugünmu kün patti, u tēhi ademzat yaşıydığan birer menzilge yētip kēlelmidi. Ademni gem ve gēriblik bilen kıynaydığan köñülsiz kēçe başliniş aldida turatti. Uniñ tulumğa ēlivalğan süyi bugün çüştila tūgigen, eger u etigiçe birer hayatlık bilen uçrısalmsa, bu payansız çöl-dalida ölümün başka yol qalmığan bolidu. lēkin, uniñ zadila ölgüsü yok, bir aydin bēri şunçe ēgir, müşkül yollarni bēsip, gör azabini tartip, emdila yurtiniñ bosuğısiğa kēdem qoyğanda ölüp ketse, közi oçuq ketmemdu!? Uniñ yigirme yıldın bēri kütken arzu-armani, yürek kētida saklığan söygü-muhebbiti, şu tüpeyli tartқан azab-oqubetliri muşundaq yol üstide-ademsiz çöl-ceziride, nam-nişansız ölüp kētiş üçünmidir?!

Yağ, hergizmu yağ! U yigirme yıldın bēri, bēşiğa herqandaq ēgir kıismetler çüşsimu, peket muşu bir kün-tuğulup ösken ana yurt bağıra kēdem qoydığan aşu visal küni üçün yaşıdı!

U ēgir musapirçilikta ötken yigirme yıldın bēri, bezide çüşide, bezide hiyalida bolsimu, ene şu ana yurt tupriğini tutiyadek közlirige sürtti, uniñ huzur beşş

havasidin k n p, k n p nepeslendi, uni n abu zemzem sulirini d m y tip i ti, uni n g zel ba u iremliride **(378)** k y gitip oynidi, ana yurt uni n    n goya bir birige telp n p tur an te na k lb, bir birisiz turalmayd  an a  k dil, bir biridin ayrili  azabini si duralmayd  an meptun k   lge o  a , uni n p tk l vucudi a ve     a sinip ketkenidi.

  uni n    nmu, yigirme yillik musapirlik, tenhalik, yigirme yillik  aru zarlik, yigirme yillik erksizlik uni h  n me k lalmidi, turmu ni n      ir, mudhi  peytiride, u ene  u arzu arman, ene  u s y     u  bet bilen hayatlik  midini tapti, ya a  a intildi, zulmet i idin yoru luk izdidi...

B   n u h     an h s k lip bakm  an harg nlik ve ussuzluk azabini tartivatatti. A lik uni h  n me k lalmaytti, k tiv tipla birer to  an, keklik yaki k r  avulni pem bilen tutuv lip,  altisidiki  akmak ta  bilen ot y kip, mezzilik  u  kavaplrini y yeleytti, bu i  uni n    n oyunni n ornida idi, u yol boyi ene  unda  can b kip kelgenidi. l kin, ussuzluk...

Tasadi iy uni n k zige aldi tereptin asman a leylep k t r l vat an sus, in ke t t n k r ngendek boldi. U k dimini  ippide to tatti, o   olini ma liyi a tirep, k zlirini k sti ve zen s lip uzak  aridi. Derve e, k zliri uni aldim  anidi,  arig ns ri, t t n uni n k zige yo an hem  oyu  k r n   ke ba lidi. Uni n  aridap, yirikli ip ketken  irayi birdinla yum ap, k zliride  mid ve  u allik cilviliri peyda boldi. Harg n putliri a y  iva tin can kirdi, y riki yurt hidini, havasini sezgendek  u al t pi eklep ketti, i  ilip, u  aran u **(379)**      e  anda la bolmisun, bir hayatlik ni anini, aram menzilini payansiz bu   ldiki birdinbir  mid sahilini tap anidi!

U it  o layd  an hassisini yerge do  do  urup, k demlirini yo an yo an  lip a u ni an a  arap y r p ketti. K p y rmeyle  bir d mbeldin  tkendin k yin, uni n k zige emdi t t nla emes, eski t skiler bilen  ura tur an addiy  ina bir kepe k r ndi. U t  i kepige y  inla may turupla, salpa   ulak, ta il bir it uni n aldi a h r p keldi. L kin, uni n  elender siyak te i tur   a,  olidiki donay hassi a  arap, itmu uni n a y  inli     a c r et k lalmay to tap  aldi.

 kkisi on ne  e k dem arilikta bir birige  iris k li ip turu atti.  u arilikta, kepidin deslep on ya lar  amisidiki bir o ul bala bilen sekkiz ya lar  amisidiki bir k z bala y   r p  i i ti. Ular n n put  olliri  asma ,  stva  liri cul cul idi, ular n n

arķidin üstvêşî yêrim–yalînaç dëgüdek bir adem uzun saplık bir aypaltini kötürüp çikti. İkki otturida bir pes cimcîtlik höküm sürdi. İt yenila ħiris kılip turatti. Aypaltini kötürüp çıķķan adem balilirini arķığa ötküzüvêtîp, yene ikki–üç ķedem aldığa mañdi. Şu çağda ķelender siyak adem nahayiti semimiy ve rayişlik bilen mundaķ dëdi:

— İnim, yirak seperdin ķelişim, bugün çölde susiz ķaldim, maņa azrak bersiņiz, yurtķa salamet yêtivalay...

— Sen zadi kim, nedin ķelip, nege barmaķçi?— **(380)** Aypaltilik adem ķopal varķiridi.

— İsmim Dostmuhemmet, Tibettin ķelip, Arslanbaķķa barmaķçi,—dëdi ķelender siyak adem mulayim avazda.

— Dostmuhemmet?!—Aypaltilik adem ħiyal bilen turup ķaldi, bu isim uniņģa tonuş bilindi, şundaķtimu u yene guman bilen asmaķçilap soridi,—dadaņ kim, anaņçu?

Bu so'al–soraķlarģa Dostmuhemmet êrinmey, bir–birlep cavab berdi:

— Dadamniņ ismi Harun, yurttikiler Harun İmam deytti, anamniņ ismi Şervaniķan...

Bu geplerni ķilģuçe Dostmuhemmetniņ çirayida çonķur bir içki azab namayan boldi, bu özgirişlerni aypaltilik ademmu körüp yetti.

- Arslanbağdiki Tohti Tarģaķ isimlik birini bilemsen?—dep yene soridi aypaltilik adem avazini burunķidin sel siliķlaşturup.

Dostmuhemmet duduķlimayla cavab berdi:

- Bilimen, obdanla bilimen. U mendin ikki–üç yaşla kiçik idi, biz bille pada baķattuķ, Zerepşan Deryasiģa bille çümülettuķ, keçte Mensur Şeyhniņ ķolida bille heptiyek okuyttuķ... Siz... Sizmu uni tonumsiz?

Aypaltilik ademniņ put–ķolliri boşışip ketti, ķolidiki paltimu asta–asta sirģip yerge çüşti. Bundaķ tuyuķsiz, tasadiپی uçrişıştin uniņ vucudi lerzige kelgenidi.

— Dostmuhemmet!.. Aka... Dostum!.. —dëdi **(381)** u aldığa bir ikki ķedem çamdap, lëkin hayacandin putliri lakaslap deldüğünüp ketti, Dostmuhemmet tēzla ķelip uni yölivaldi, ħelidin bēri ħiris kılip turģan itmu bu hayacanlık körünüştin tesirlendimu ķandaķ, ĝiņşigiņiçe yerge zonģiyip, ķuyruķini şipaņşitti.

Dostmuhemmet aypaltilik ademni yölep turup, uniņ yüz–közlerige yēķindin sepsaldi. Kıyuk saķal başķan, çölniņ issiķi bilen ķurgak şamilida köyüp ķaridap ketken bu ĝemkin yüz bilen muņ başķan ensiz közlerdin u asta–asta bir ħil yēķinlık bilen illiķliķni sezdi. Toģra, yigirme yıl burunķi ķapķara, dōģilek, çēçen közler şu

emesmu!? Avu retsiz ösken, yirik burutlar astidiki “toşkan kalpuk”çu?! U çağlarda, bu kalpuk tēhi yumran, kızıl ve oçuk idi, bundak yirik ve koyuk yunlar astığa yoşurunmıganidi. Şuņa, teñtuşliri bilen el–ağınıliri uni ismini ataştın köre, “toşkan kalpuk” dep ataşni yahşı köretti, umu buniņa kōnük idi.

Dostmuhemmet mana şu çağdila, uniņ baya ismi atalğan yurtdışi ve dosti Tohti Targakñiñ del özi ikenlikini bildi ve uni tēhimu çin bağrığa bēsip, iç–içidin öksüp yığlap ketti.

Ular şu yosunda hēli uzak turgandin kēyin, bir–birini yētilişip kepige kirdi.

Kepe dep atalğan bu yer be’eyni tōt teripini eski–tuskiler bilen tosüp qoyğan veyrane mal qotiniğıla oħşaytti. Bir çetige esli reņginin qandaqlıķını bilgili bolmaydian bir parçe yağak tēre sēlinganidi, qalğan yērige **(382)** bolsa, çōlniņ quruq ot–çōpliri sēlinça qilip taşlanganidi. Uniņ üstige ikki saman tekiye bilen ikki qurak körpe ve yoğan bir aşlangan cuva qatlap qoyulğanidi. Kepe işikiniņ yēnida kiçik bir qazan bilen üç–tōt hēcir tavaq ve çepçekliri puçulup ketken bir qara çōğün qıñgiyip turatti.

Dostmuhemmet Tohti Targakñiñ iltipati bilen hēliķi yağak tēriņiņ üstige çaza qurup olturdi ve öşnisidiki qalta bilen it qoğlaydığan hassisini yēniğa qoydi. Kepe işikidin hēliķi qasmaq başqan ikki bala qızıqsıñan hem endikken kōzlrini parqiritip marap turuşatti.

Yēşi ottuzğa barmayla ikki çekisige aq kirip ketken kepe sahibi–azğın bir ayal ularğa deslep issiq çay berdi, kēyin yulğun yağıçığa ötküzüp, sōksōkte pişurğan keklik göşi kavipi bilen mēhman qildi. Uniņdin kēyin ikki dost kepe aldidiki tōpülükke çiqip, daq yerge yanpaşlıginiçe parañğa çüşti. Bu çağda, çōl asminidiki tulun aymu bir parçe bulut arisidin şuñgup çiqip, behtlik qızlarniņ nurluq yüzidek parkıraşqa başlığanidi. Uniņ etrapıda–asta–asta yüz açqan asmanniņ hemme yēride yultuzlarmu çaknaşqa başlığanidi. İssiq çōl şamili asta soqup, yiraqlardin dimağni gidikliguçi gül–giyahlarniņ hidini ēlip kēletti.

— Nēme dēgen behtlik kēçe bu,—dēdi Tohti Targak çonqur bir ühsinip qoyup,—yurtta bizge bunçilik azadilik, bunçilik erkin nepes ēliş nede?! Yurtta bizge ölümدين başqa hēcqandaq çikiş yoli qalmıganidi. Hanlıqta peşva, şeri’ette domba! Bundak baş–aħiri **(383)** yok azabqa kim çidaydu!? Şuņa, bu ige–çakisiz çōl–dalığa çikivalduq, aka.

Hudağa şükür, kuliğimiz til haqarettin, bedinimiz tayaq-toqmaqtin qutulup qaldi. Aq kalsaqmu, erkin, azade turuvatqanliqimizdin huşalmiz,—u bir az turuvêlip, yene şundaq içki azab ve bizarliq tuyğusi bilen davam kıldi,—baya men aypaltini kôtürüp çıqqanda, seni demçiler¹⁰³³niñ dorğisi oğşaydu, dep çanivetkili tas qaldim aka, ular bizni cênimizdin caq toyğuzdi. Apağ Hoca dëgen bu balağornin nepsini toyğuzalmiduq. Men bir bacgirniñ dorğisini urup koyup qorqup bu yerge kèçip çıqtım. Bac-sêliq, seysi-haşar dëgenlernin köplükidin baş kôtürgili bolmaydu. Birdem “sahib cam”, “sermazar”, “hanıka”, “serane”, “kutbihana”; birdem “koş puli”, “saman puli”, “dëyek puli”, “tanap puli”, “terke puli”, “otun puli”, “yol puli”; birdem “möhür heqki”, “teri qara”...¹⁰³⁴ Ah Huda, sanaversek ayiği yoq bunin! Mana şu katmu kat derd-azablarğa çidimiğan kişiler aqir yurt-makanlirini taşlap, bëşi qayğan, oşuqi tayğan tereplerge çurap çıqip ketti. Yene bir munçe kişiler Apağ Hociğa murit bolduq, dep bala-çaqa, öy-makanlirini taşlap, Hudayi aşiq siyaqida yurtmu yurt mazar kèzip yürüydu... Yerlirimizniñ munbet huveyniliri hanıkalarnin vehpisi bolup ketti, bu işlarğa (384) palan-pustan dep, ikki ëgiz lilla gep kılip koyğanlarnin halığa vay... Uların beziliri Apağ Hociniñ “hoca paşşap, hocamırşap” deydiğan pësendi galçiliri teripidin tili kësiliq, közi oyulup, put-qoli çekiliq, kereksiz bedenge aylanduruvêtilidi, beziler bolsa, “Galça Yigit”, “Galça Çokan” nami bilen yüzlep-mınlap İliğa palandi kılinidi, beziler bolsa, “elge ibret” hökmi bilen çalma kèsek kılip öltürüldi! Hey...Dostmuhemmet aka, bularni saña sözlep ne kılay, unişsizmu senin derdin azmiti!? Anağniñ, dadağniñ yüzini körelmidin, ular senin bu dunyada bar-yoqluqini bilelmey, hesret-nadamet bilen ketti...

— Dadam qandaq öldi?—dili qattıq puçılğan Dostmuhemmet nahayiti teslikte soridi, unin avazi titrep ketti, köz çanıqida ligirlap turğan yaş ay nurida yaltiridi.

Tohti Tarğaq eynen ehvalni sözlep berdi:

— Dadağniñ bëşiğa heliki “Sermazar Haşiri” dëgen can alğur haşar zamin boldi. Yurttikiler dadağniñ yaşinip qalğanliqini, u ketse, cama’etke imametçilik kılidigan tüzükrek adem qalmaydiğanliqini ëytip ciq hepileşti. Lëkin, ordidin cıqqan emeldarlar: “Sermazar quruluşı Harun İmamdek teqvadar ademler qatnişidiğan hasiyetlik quruluş, bu hezriti alem panah Apağ Hocamniñ emri!” dep mecburiy ëlip mënışti. Uzun ötmey, dadağniñ ölüm heviri keldi, aqlışimizçe yënila yasalğan

¹⁰³³ Demçi-bacgir, hanliqniñ bac-sêliq yığquci hadimi.

¹⁰³⁴ Apağ Hoca hakimiyiti Keşkeriyide yolğa koyğan bac-sêliqlarnin nami.

gümbeznin üsti gümürölüp çüşüp, nurgun adamlarni bèsivaptu. Dadañnin ölüm hevirini aňlap yalguz qalğan **(385)** anañmu bolalmay qaldi, ikkinçi yili umu dadañnin arkıdin kètip qaldi. Hazir yurtta anañnin inisi Baba Qazi bar. Men bu yerge çıkıp kètidigan çağda u yer tèrip qalğan. Dostmuhemmet aka, men bek cık sözlep kettimgu deymen, emdi senmu öz beşindin ötkenlerni sözlep baqqına, yigirme yildin bəri nelerde yürüp, nème işlarni kildin?

— Nème işlarni kildin?!—öz—özige sözligendek, elem bilen piçirlidi Dostmuhemmet, —men nème işlarni kılattım?! Yigirme yıllık ömrüm pütünley tutkunluk, kulluk, musapirlik içide hayvandin better ötti. Men u künlarni esleşnime, sözleşnime halimaymen, ukam... U künlər men üçün qabahetlik bir çüş!.. Men hemişe uyqudin oyğansamla, eslimge kelimden dep oylayttım, lèkin qarañgu tün bekmu, bekmu uzun boldi, bu qabahetlik çüşmu asan tügimidi...

Dostmuhemmet üçün “qabahetlik çüş”tek bilengen bu yigirme yıl heqiketenmu unıñ eslişige ve sözleşige erzimeytti. Çünki, tutkunluk, kulluk—insan hayatidiki en çoñ paci’e. Peķet öz erki içide hór yaşıydıǵan insanlar paraǵetlik, ğeyretlik ve şıca’etlik bolalaydu. İnsan erkinlik sayısídila özige kèlidigan herqandaq zerer ve zulumdin panah tapalaydu, yıllar yüki yelkisige artilğan ademge peķet erkinlikla kanat bolalaydu! Kullukni boynıǵa alğan ve şunıñ bilen ħorlanğan adem vetensiz, etiķadsız, himayisız biķare candek, miskin ve natıvan bolıdu...

(386) Dostmuhemmet yigirme yılını ene şundaq ötküzdi.

Miladiye 1665—yılınıñ aħiri Tañǵutlar¹⁰³⁵ Qarañgu Taǵı¹⁰³⁶ bèsip ötüp, Hotennin Kèriye Tevesige bèsip kirgende, u tèhi yigirme üç yaşlıq batur leşker beşi idi. Eyni çağda, Se’idiye Handanlıķınıñ sultani Abdullaħan Yekendin özi leşker tartıp kèlip ceñge qomandanlıķ kildi. Dostmuhemmet buyruķqa bina’en, öziniñ ellik kişilik aldın yürer leşkerlerini başlap, kèçilik ceñge kirdi, unıñ vezipisi tuyuqsız ala—çuğan kötürüp düşmenni alaķzade kiliş idi. U vezipisini köñüldikidek orunlıdı, kèyin ikki tereptin kelgen çoñ qoşunniñ yardımı bilen Tañǵutlarnı çekindürdi, emma u yènik yaridar bolup, çekinivatқан Tañǵutlarnıñ qolıǵa esir çüşüp qaldi, uni ceñ harvisiniñ arķıǵa baǵlap Tibetke èlip ketti. Mana şu kündin başlap, unıñ tutkunluk, kulluk hayati başlandı.

¹⁰³⁵ Tañǵut-Tibetlik Zañzular.

¹⁰³⁶ Qarañgu Tağ-Qağlıķnıñ ğerbidiki tağ.

U deslep, Tibetniñ bir tağlık rayonida leşkerlerniñ at baqarı boldi, bu çağda u öziniñ nege kèlip, nede turuvatqanlığınımı bilmeytti. Töt teripi uçma çokkılık kıya tağ ve tüvi qarañgu körünidigan çoñkur cira idi. Til bilmigeçke heçkim bilen sözleşmeytti, peket ima-işare bilenla can baqattı.

Mana şu koyıkaptek yerde, heş-peş dègüçe uniñ alte-yette yillik ömri ötüp ketti. Kèyin leşker beşi uni Lasadin kelgen bir ticaretçi sarayvenge hèli köp pulğa (387) sètivetti, sarayven uniñ işçan, yavaş hem çebdeslikige kızıkqanıdı.

U Lasaga kelgendiñ kèyin, birneççe kètim kèçip kètişke urunğan bolsimu, lèkin Keşkeriye tereptin kèlidigan birer soda karvinini uçritalmıdı, u çağlarda, pat-pat bolup turidigan uruş ve ceñge-cèdel tüpeylidin, soda yolliri taqılıp, bəriş-kèliş üzülp qalğanıdı. Şuna u, yol bilmigenlik ve hocayininiñ kul ornida qattıq tutqanlığı sevebidin, kèçip kètiş hıyalını işka aşuralmıdı. Uzun vaqıt yurttin ve yurtluqliridin ayrılıp, goya başka bir dünyada yaşavatqandek, mehkumluk ve gèriblik içide, asta-asta özini untuşka başlıdı. Peket, miladiye 1677-yılı Apak Hoca Dalaydin nicatlık tilep Tibetke bargandıla, tasadiپی uniñ bilen uçrişip, yürıkide yurt-makan, el-cama'et dègen muqeddes tuygu kaytidin baş kötürüp, vucudi veten işki bilen yanganıdı...

Yigirme yillik ègir cudalık bir-birini tonuğusiz kilivetken ikki dost şu kèçe kepe aldidiki töpülükte uzak parañlaştı, Tohti Targak yürıkide yigilip zerdabka aylangan derd-elemlirini biraqla tökkeçke, yèniklep qalgandek, tün hessisidin ötkende, şu yerdila sozulup tatlık uyguğa ketti. lèkin, Dostmuhemmet uhlıyalmıdı, tañ atkuçe kirpik kakmay hıyalğa pètip çıktı. U nurgun nersilerni oyıldı, eslidi, uniñ hıyal kuşliri nahayiti erkin ve tèz pervaz kilatti. Birdem dadisi Harun İmamniñ huş pè'il, semimiy, capakeş kıyapiti köz aldidin ötse, birdem anisi Şervanihanniñ turmuş muşekkti (388) bilen vaqitsiz aqargan çaqliri, cirim-cirim qoruk çüşken nurane yüzliri hıyal ekranida gevdilinip, uni oğulluk burcini ada kilalmıganlık hesriti bilen azablaytti.

U yene turupla, Lasadiki Apak Hoca bilen tunci kètim uçaşkan çağlirini-u ademniñ şu çağdiki biçare, miskin kıyapitini, özige kilgan nurgun ehdu peymanlirini, el-yurtıni güllendürüş toğrisida èytqan uluğvar pılanlirini eslep qattıq ökünetti. Apak Hocini "Vapasız, tuz kor, betniyet..." dep iç-içidin qarğaytti...

İşkilip, ana yurtka qedem qoyğan bu tunci kège Dostmuhemmetniñ yigirme yillik qara hicranda örtengen yürek–bağrini tēhimu ezgen, hayat, turmuş ve ademler toğrisda tēhimu çoñqur oyğa salğan hesretlik, emma untulmas bir kège boldi...

2

Dostmuhemmet çöldiki yalguz kepidin ayrilip Arslanbağqa yetküçe, yene nurgun işlarni kördi, nurgun geplerni añlidi, nurgun hıyallarni sürdi.

U yigirme yildin bəri arzulap, otida köyüp, süyide eşip, miñ bir capada kelgen bu yurtniñ hemme yeri tolimu ensiz, qalaymıqan hem namrat idi. Hayat hemme cayda goya lēyiğan derya süyige oñsaş miskin aqatti. Hetta, bir zamanlarda borandek gürkişlep örkeşlep, şadiman aqidiğan ana derya Zerepşanmu hazır huddi bēşiğa qara **(389)** künler çüşüp, eşir musibetke çömgen ademdek eşir bēsiq hem yiglañgu körünetti...

Dostmuhemmet derya boylap kērvatatti. Quyaş pētip, ay çıqqanıdi. Öz eşini bilen tağ hidini elip kelgen derya yüzidin salqın, arambeş şamal urup turatti. Keñ yēyilğan derya süyi ayniñ kümüş reñ nurida tavlinatti, süttek ay yoruqida sur bilen tolginişip eşivatқан derya süyi, yiraqtiki eşinzar–dalılarga qarap sozulğanıdi.

Ay nuriğa pürkelgen cimcit Zerepşan sahilidin kimdur biriniñ muñğa tolup eştқан lerzan naşisi añlinışqa başlidi:

Hudaniñ bendisi köptur,

Mēniñdek bolğini yoqtur.

Mēniñdek bolğini bolsa,

Köyüp kül bolğini yoqtur...

Derya şavquni goya bu naşışğa cor bolğandek hesretlik şarqiraytti.

Dostmuhemmet eşir el yatqu bilen tuğulup ösken mehelligige yetip keldi. Qışlaқта huvuldiğan harabe öylerni makan qılğan lalma itlardin başqa tirik can körünmeytti. Ay nurida zomçek–zomçek körünidiğan qıñgir–siñgir yeza öyliri timtas ve hamuş idi.

Dostmuhemmet tağisi Baba Qaziniñ öyini tēnimeyla tēpivaldi, öz vaqtidiki işik aldida nişan bolup turidiğan bir tüp ücme hazır kadañşıp, gol şahliri **(390)** qurup

ketkenidi. Baba Kaziniñ öz vaqtidiki qoş qanatlıq azade dervazisi hazır adem eğilip kiridiğan küçük bir işikke özgeritgenidi, hoyliniñ tamlirimu tökülüp ketkeçke, birneççe yeridin goca tam sêlinganidi.

Dostmuhemmet qara çirağniñ yoruqida tuğqanliri bilen körüşti, yığa–zare kilişti, yerim kêçigiçe hal–ehval éytip olturuşti.

Dostmuhemmet etisi yurt arilidi, yurtdaşliri bilen körüşti. Birneççe kün ene şu yosunda tızla ötüp ketti. Bütün Dostmuhemmet tağisiniñ buğday haminida işlevatatti, uniñ yenediki qoşna hamandimu bir tul ayal on beş yaşlıq oğli bilen haman sorup, çeş teyyarlavatti.

Çüştin keyin, hamanda huddi bağaq yézip çilligandek çeş êliška ülgürüp Mekke Hoca peyda boldi. Uniñ arqida öküz qoşulğan kötek harva bilen ikki dorgisi bar idi.

Yêşi kırıklarga yêkinlişip qalğan, hapan baş, rêpide qulaq, kirpe tumşuq, kosa yüz Mekke Hoca hezriti han Apaq Hociniñ muşu tevelikke qoyğan zakatçisi idi. U beşiğa işançe bök, uçisiğa Harezmi şayisidin tikilgen yeñgil, salqın yekteki kiyivalğanidi.

U bir yılda ikki kêtım–yazlıq yigim bilen küzlük yigim vaqtida, aşlıklar teyyar bolup, tağarlarga usulidiğan çağdila, goya yerdin üngendek hamanlarda peyda bolatti. U yetip kelmigiçe, dèhkanlarmu teyyar bolğan çeşlirini buzuşka pêtinalmaytti. U huddi hêçirğa oğşaş cahil, gelvihor adem idi. Aççıki kèlip tersalıki tutsa, **(391)** ata–anisiğa til sêlištinmu yanmaytti.

U tul ayal Zubeydihaniniñ haminiğa kirip, attin çüşmeyle varqiridi:

— Hey hotun, haminiñ teyyar boldimu? Han hocam üçün hamanniñ çeş burni ayrip qoyulmisa, hamandin çıkkan aşniñ halal bolmaydığanlıqini bilisengu?

— Bilimen, Zakatçı Bègim, bilimen,—dèdi ayal qorqqinidin titrep,—mana, han hocamğa çeş burni şu pèti ayrip qoyuldi, özliri iltipat qilgayla...

Mekke Hoca attin çüşmeyle dorgiliriğa buyrudi:

— Kèni, çeşni ayriqla, beştin ikkisi Qalmaq Hocomniñ hekkige, yene ikkisi Hezriti Apaq Hocomniñ dôlethanisiğa, biri özige!

Dorğilar yügürüp kèlip, çeşni küre bilen alman–talman ayrişka başlıdi, çeş birdemde üçke bölünüp, Zubeydiğanı ayırlığını bir tağar kelmeydiğan buğday boldi. Ayalniñ yürekli ri tartışıp, közige aççık yaş keldi.

— Zakatçı Bègim, bizge için ağısun,—dèdi Zubeydiğan Mekke Hoci niñ üzeñgige tirivalğan putığa èsilip yığlap turup,—tul hotun, yetim oğulğa için ağısun, bu aşlık biz ikki canniñ bir yillik kan–terimiz, bizge köprek qaldur, bolmisa, bu yıl qışta açliqtin ölümiz...

— Nème! dep varkıridi Mekke Hoca qamçisini ötükiniñ qonciğa urup turup,—hey şum ègiz hotun, sen tèhi hezriti uluğ han Apağ Hoci niñ devride açliqtin ölümiz devatamsen?! Bu gep ağızıñdin qandağ **(392)** çıktı? Bilip qoy, han hocam puqralırığa şundağ mèhribanki, uniñ parağetlik devride, kiyginimiz tavar bilen durdun, yèginimiz göş bilen yağ, minginimiz yorğa duldul boluvatidu. Şuniñ üçün hezriti han hocam saña himmet qilip, şunçe aşliqni qaldurdi, eger buniñğa şükür qilmay yene kotuldisan cazağa tartilisen...

Zubeydiğan yigidin hèkik tutup, gep qilalmay turğanda, on beş yaşliq oğlı–oruk, lèkin bolcuqliri tarmuştek kètip ketken, közliri ottek yènip turidiğan Hodayar gepke arilaştı:

— Bizniñ heqqimiz üçtin biri tursa, nème üçün bugün töttin biri bolup qalidu?

Mekke Hoca Hodayarğa qamçisini şiltip turup varkıridi:

— Sen ölümütükke nème gep! Tèriğan yèriñ hannıñ yèri, suğarğan süyün hannıñ süyi, şundağ iken, han qandağ alimen dèse şundağ alidu. Bu yıl Qalmağ Hocağa tölèydiğan olpañ–sèlik kemlep qaldi, şuña zakatni aşurup alimiz, qandağ? Yene gèpiñ barmu?..

Hodayar niñ qèni qızidi, yigitlik qoruri tutti, u bir yıl tartқан capasığa çidimay varkıridi. Şu tapta, uniñ közige huddi “Yèni tuğulğan mozay yolvastin qorqmaydu” dègendek, hèqnème körünmey qalğanidi:

— Şunçe yoğan han gèpide turmisa, bizmu gèpimizde turmaymiz. Men aşliqni bermeymen.

Hodayar huddi oğ yiladek ètilip bèrip, dorğilar tağarlarğa qaçilavatқан buğdayniñ üstige özini taşlap yatti, uniñ keñ yèyilğan ikki qoli tağarlarni mehkem **(393)** qıçaqlivalğanidi.

Kiçikkine baliniñ türgünlükidin ğezipi örligen Mekke Hoca dorğıliriğa varķiridi:

— Avu şumtekni közümdin yokitiş! Ur, tova kılğuce ur!

Kalanpay bir dorğa harva heydeydiğan zey kāmça bilen Hodayarni kōrkutmaķçı bolup, boşraq ikki–üçni saldi, lēkin Hodayar burunķidinmu bek kirişip taġarlarğa mehkem yēpişti. Ezeldin hēçķandaķ karşılıkķa uçrimay, özi han, özi beg boluvatķan Mekke Hocıġa bu kiçikkine “şumtek”niñ herikiti elem kildi bolġay, etini divitip kēlip, yılan tillik kāmçisi bilen Hodayarniñ baş–közige kattik saldi. Bala çirķirap tolġinip ketti, uniñ bēşida, yüzide kāmçiniñ izi şelverep çıktı. Mekke Hoca yene uruşķa temsilivi, Zubeydihan yügürüp kēlip, oġliniñ üstige yatti ve yiglap turup varķiridi:

— Hudadin kelse cangā kēlidu, sen nēmitiñ?! Hēlimu ērimni haşarġa tutup “Kaza Yoli”¹⁰³⁷da öltürüştiñ. Emdi biznimu öltürüp, hamanni bulap ket! Kusun bundaķ devzihiyeler hanliķi, toyduķ bu candin!..

Oġliniñ cesurluķi Zubeydihanımu casaret bēġişliġanıdi. U şu tapta, heķiketenmu bundaķ kēdri yok, horlangan candin toyġan, bēşiga nēme kelse şuni kōrüş niyitige kelgenidi.

Bu hamanda yüz bergen malimançilik ve kīya–çiyalar **(394)** koşna hamandikilerniñ diķķitini tartti. Aldi bilen, bu işlarni hēlidin bēri kōzitip turġan Dostmuhemmet Zubeydihan kāmça yēyişķe başliġanda çidap turalmidi, u kolidiki arini taşlap mēnişķa temsilivēdi, taġisi Baba Kazi aldini tosti:

— İnim, undaķ bethuy, mutihem ademler bilen hepilesmeñ. Ular sizniñ herķançe çişinizġa tēġip, kovurġinizni egşimu kariniz bolmisun. Hazir zaman zorniñ. Eger undaķ ademler bilen tutişiş kalsiniz, öziñizni nes basidu.

Lēkin, Dostmuhemmet taġisiniñ rayıġa barmidi. U eslidinla erlik ġoruri küçlük, intilişcan, ķeyser adem idi.

— Taġa, mēni toşmañ,—dēdi u kētivētip,—herķançe bolup ketsekmu, aşu kiçikkine bala bilen aşu aciz ayalçilik bolalmasmizma. Bu deyüzlerni öz haħişıġa koyup nersiniz bēşimizda yañak çakidu. Bizmu özimizniñ kıl emes, ademlikimizni kōrsitip koyuşımız kērek!

¹⁰³⁷ Kaza Yoli–kişiler teripidin şundaķ dep atalġan yol yasaş haşiri.

U şu geplerni kılipla koşna hamanga buruldi. Bu çağda, Mekke Hoca Zubeydihani bir tereptin tillap, bir tereptin uruvatatti:

— Gep kıle, tuzkor azğun, hanga til tegküzgenliğin üçün, urup öltürüvetsemmu azlık kılıdu...

Tuyuqsız uniñ kamça tutқан kılı havada leylep kıldı, kılınıñ beğışimu zıñnıda ağrip ketti. U kayrilip karap, yeneda turğan palvan kamet bir ademni kórdi.

— Sen kim? Saña bu yerde neme bar?—dep çalvaqıdı Mekke Hoca.

— **(395)** Bilip koy, mênin ismim Dostmuhemmet, muşu yerlikmen,—dédi u merdane kıyapette,—sênin bu işin kamlaşmıdı, muşu kıkık bala bilen aciz hotunni urduğmu, noçı. İt cênida erkiki kancukını talımaydu, cuma, sen aşu içilikmu bolalmıdın, beğim.

Bu gep Mekke Hociğa kattık har keldi, bir ebga dehkannın uni itka oğşıtışı tunci kêtım idi. U harsınğan kıyapette çıçañsıdı:

— Hey kelerder, yalañ tış, men kim, bilemsen?

— Bilsem—bilmisem, tayinlık senmu Apağ Hoca degen heliki bir neminin tirnakçılık galçısıgu, şu!—dédi Dostmuhemmet mensitmigendek ağzını pürüştürüp.

Mekke Hociniñ can—pêni çıkip ketti:

— Sen... Sen çoñ gunahkar bolduñ... Sêni “kor bende”¹⁰³⁸ hepsiliride çiritivetiş kerek...

Bu çağda, etrapka heli kôp adem olaşkanıdı, kışiler kamça zerbidin bedenliri kantalaş bolup ketken ana—balıga karap hesret çekip turuşatti. Dostmuhemmet ularga isyankarlık bilen yangan közlirini tikip birmu bir karıdı. Uniñ aldıda turğan bu bir top kışiler tolimu namrat, miskin ve nativan idi. Ularnın bezisi kônjida tüzükrek tambal bolmıgaçça, evritini eski tağar—palas parçilirida yögivalğanıdı. Bezisiniñ üçisidiki kônlek—çapannın neri yakisi, neri peş—yênı, **(396)** matamu—terimu bilip bolmaytti.

Ularğa karıgansêri, Dostmuhemmetniñ içi aççıkça toldi, yurikide kôtürülgen gezep—nepriti têhimu ulğaydı.

— Men gunahkarmu, sen gunahkar?—dédi u Mekke Hociniñ kolidiki kamçini yulqup tartivêlip,—senler dehkannıni galvan kôrüp, neme şumluqlarnı kilişmidin!? Üç yüz

¹⁰³⁸ Kor bende—“Pir evliyani tonumıdı” degen gunah bilen eyblengen gunahkarlar.

atmış kün kan–ter tökken dèhkanın ərışkini aħır zeher zuħum. Senler bolsañ, teyyarğa heyar bolup, dèhkanın yilıkide su eçışivatisen. Senlerniñ cèniñ can, dèhkanın cèni can emesma? Senler Ĥudanıñ bendisi, dèhkan dègen yağaççınıñ rendisima?..

— Hey, kèni siler,—dep ikki dorğisiğa varķiridi Mekke Ĥoca,—mavu zuvandarni tutup ağızını bèsikturunlar!..

İkki dorğa alçañlap kèlip Dostmuhemmetni tutmaqçı boluvèdi, Dostmuhemmet kolidiki kāmçını ikki terepke birdin silkipla ikkisini vaycanlitivetti. Şu tapta u özide tepse tömürni üzgüdek bir ĥıl küç ve casaretni sèzivatatti.

— Hey, aşu bir ölermendinmu eyminip turuşamsen,—dep alitağıl varķıraşka başlıdi Mekke Ĥoca dorğiliriğa,—tazımu bir koluñdin iş kelmeydiğan laypus nèmilerkensen.

U şundağ dèdi—de, atnıñ tizginini silkip, Dostmuhemmetniñ üstige basturup keldi. Dostmuhemmet çaķķanlık bilen özini çetke èlip, gezep bilen birneççe kāmça urdi, kāmçınıñ bezisi Mekke Ĥociğa, bezisi atķa (397) tegdi. Ezeldin bundağ kattıķ kāmça yep baķmığan şaş at möngekliginiçe aldığa karap çapti, Mekke Ĥoca attin yikilip çüşkili tas kaldi. U atnıñ boynığa gire sèlivaldi, tuvıķi kızığan ay bargansèri tèt çèpip kètivatatti. Emdi kişiler topi yopurulup kèlip, hèliķi ikki dorğinimu harvisi bilen bille koğlivetti.

Şu küni, kişiler Dostmuhemmetniñ eķil kòrsitişi bilen teyyar bolğan aşlıklarını öylirige toşup, bir kışmini káznaķ ve hoyliliriğa kòmüvetti. Yurt birneççe künğıçe tinç ve asayış bolup kaldi.

(398) Yettinçi Bab

Evliyani Çöçütken Ĥever

1

Mekke Ĥoca vekesi orda içini ĥèli parakendiçilikke saldi.

“Dostmuhemmet” dègen isimni anlaş bilen Apaķ Ĥoca soğuk bir endikiş içide çöçüp ketti. U öz abruyı, teķdiri ve istikbali üçün ĥeterlik bolğan bu ademiñ tuyuksız bu tereplerde peyda bolup kèlişini zadıla oylap baķmıganidi. Apaķ Ĥoca unıñ aşu yıraķ, yat iklimdiki tağ–ciralara arisida ölüp, ebiril’ebed iz–dèreksiz yoķap kètışni arzu kılatti. Kèrişķandek, unıñ Apaķ Ĥoca uluğ seltenet teħtide olturup, rasa høküm sürüvatķan bir peyette bu diyarda tasadiپی peyda boluşı goya sütke çüşken

çivindek bir hil köñül geşlikini èlip keldi. U Dostmuhemmetniñ yurt arilap, puqralar arisida yürüşini ħalimaytti, uniñ ötken–keçken işlar toğrisida kişilerge bir nersilerni dep yürüşini tēhimu ħalimaytti. Lēkin, u hazir erkin adem idi, uniñ kişilerge bir nersilerni dep yürmeydiğanlıķıǵa kim **(399)** kapaetlik kılalaytti?! U kimge nēme dēǵusi kelse, şuni devermemdu...

Apak Hoca öz–özige bu sözni dēdiyu, tili tartılǵandek bolup, qollirini yüriki astıǵa basti. İç–içidin iħtiyarsız “estaǵpurulla” kalami ètilip çıktı. Ah Huda! Mubada, bu şum ègizniñ aǵzidin u işlar ehli cama’etke yēyilip ketse, mendek iman dēñiziniñ kaķ otturisida qayim turǵan bir zat üçün qattıķ setçilik emesmu?! Murit–muħlislirim arisida öz piriǵa bolǵan işenç–iħlas suslışıp ketmemdu?!..

Lēkin u, yene turupla öz–özige teselli berdi: “Hudaya tova, pütün bir mülki Keşkeriyeni alıķinimda pıķiritivatķan padişah turup, aşunçilik iştinmu ensiremdimen. Nahayiti uniñ cacisi aǵzimniñ bir yēliǵu. Toǵra, ħan aǵziniñ kiçikkine yēli, u aǵzini açķuçe, men uniñ aǵzini yemlivētişim kerek? Kańçe tēz bolsa, şunçe yaħşı...”

Apak Hoca şu ħiyallar bilen işençilik, batur muriti İsen Buķini aldıǵa çaķırittı. Derviş Hoca ölgendin kēyin, İsen Buķa uniñ muşundaķ yoşurun işlarga salidiǵan yēķin adimi bolup qalǵanıdı.

– İsen Sopim,–dēdi u ħanlıķ sür heyvisi bilen teħtte oturup,–Arslanbaǵ terepte Dostmuhemmet isimlik bir isyançı azǵun peyda boptu, u dēħkanlarnı kútritip, ħanlıķniñ emr–permanlırıǵa karşı çıķıptu. Eger vaķtida uniñ cacisini bermisek, dēħkanlardin öşre–zakat, bac–sēlik yiǵişimiz muşķülge toħtaydu. Uniñ işini yoşurun bir terep kiliş kerek, **(400)** bolmisa, puqrani çöçütüp qoyimiz. Bu vezipini sizge tapşurdum, kandaķ kilişni öziñiz bilisiz, sopim...

Apak Hoca Dostmuhemmetni ucukțuruştiki esli muddi’ani yoşorup, Mekke Hoca veķesi tüpeyli otturiǵa çıķķan omumiy geplernila kildi. İsen Buķimu buni şundaķ çüşendi, şunǵa ħan buyruķini ħuşallıķ ve ita’etmenlik bilen qobul kılıp ordidin çıķtı.

X

X

X

İsen Buķa bugün etigendila yolǵa çıķış tereddutini kildi. Keñ şayı tambiliniñ puşķiķini kisiş baǵlıdı, bēlige yolluķ durdun belbaǵ oridi ve uniñǵa kümüş ğilaplıķ

ötkür şemşirini kısturdi. Andin anisi bilen hoşlaşıp, ışık aldida bağlaqlık çipar atni minip yolğa çıktı.

U quruği yerge tégip turidıǵan uzun yaylılık çipar yorginiñ tekşi tevritişige özini teñkeş kılıp, reste–bazarlardin ötüp, ahırıda şehir sêpilidin çıktı. Emdi uniñ aldida uzunğa sozulǵan êgiz–pes yêza yoli kuaçak açtı. İkki kasnıkida êgiz suvadan terekler ösken, êriklarda şıldirlap su êkip turǵan, sêgiz topilik bu yol salkın hem azade idi. İsen Buğa atniñ tizginini kıoyuvetti, at tekşi tuyak taşlap, kıoyuk çan tozutup yorgılap yürüp ketti.

Bu yol uzunğa kalmay İsen Buğini heyvetlik Zerepşan Deryasi boyıǵa êlip çıktı. U emdi derya boylap êkinga karşı yürüşke başlidi. U deryaniñ taşkınlap êkıvatқан (401) layka süyiniñ gahida küvecep okçuşıǵa, gahida örıdep türmel êtişıǵa, gahida vehimilik kıaynam hasil kılıp vişildişıǵa kıarap kêtivitip kıyalğa çömdi. Kıyalıda özi ucukturmaqçı bolǵan natonuş rekibiniñ teki–turkıni, kıuy–peylini tesevvur kıildi. U tünügün Mekke Hoca bilen körüşüp, Dostmuhemmetniñ ehvalini ukuşqanda, Mekke Hoca ensizlik bilen uniñǵa: “Taza bir cêdelhor, yava tonğuzdek nerse iken, pehes bolarsız, sopim” dep agahlandurǵanıdi.

Bu künlerde, İsen Buğa küç–kıuvvette özini hêkimge teñ kılmaytti. Hekiketenmu uniñ yaşlıkı vayıǵa yetip, bedini tolup, bolcuñliri pişkanıdi. Şuǵa u, özide kıolini uzartsa asmandiki ayni yuluvalıǵudek birhil küç ve casaretni sêzettı. Bunda kıehvalda, Dostmuhemmettek birer ademni nêri–bêri kıiliş uniñ üçün hêç gep emes idi. Eger bu aşkara êliş bolǵan bolsa, nahayiti yahşı bolatti. Dostmuhemmetni öz acizlikıǵa kıayıl kılguzup, can üzüş aldida şahadet êytkıuzup, çiraylıkçe uzitip kıoyǵan bolatti. Lêkin, hazır İsen Buğa üçün kıiyin boluvatқан iş rekibini yoşurun öltürüş idi. U ezeldin birersige arka tereptin piçak urup bakmıǵanıdi, munda kıilişni u namerdlik hêsablaytti. Uniñ neziride, herkıanda kıbir ölgüçi öziniñ kimniñ kıolıda ölüp kêtivatқанlıkini bilişi ve ölüm aldida kelime şahadetni okup, iman bilen kêtış kerek idi. Lêkin u, bu kêtım öz êkedisige pütünley kıılap halda, Dostmuhemmetni yoşurun öltürmekçi! Bu, kıannıñ permani, pirniñ buyrukı! Şuǵa u bu işni kıöñlide herkıançe (402) kıalimisimu, emelde kem–kutsız béciriş kerek. Pirniñ buyrukıǵa kıılaplık kıiliş–Allanıñ emrige kıılaplık kıılǵanǵa ohşaş...

İsen Buğa öz hıyalidiki ziddiyetlik pikirlerini ene şundaê étikad ve ihlas küçi bilen yeñdi. Emdi u Dostmuhemmetni kandaê közitiş ve kandaê öltürüşniñ pilani üstide baş katuruşka başlidi.

İsen Buğa şu küni karanğı çüşkende Arslanbağka yetip keldi ve Dostmuhemmet turuvatқан mehellidin birer çaķırım yiraqlıktiki dervişler hanıkasığa çüşti. Tamliri karıdap, kakulliri ürküp, hemme yeridin isriķ purap turidiğan bu kiçikkine hanıkada birneççe derviş–zahidlarnıñ bezisi çilim tartıp, bezisi kün boyı işikmu işik yürüp tapқан daçen ve mis tarmaqlirini sanap, is–tütek arisida heridek goñuldişip olturatti. Ular İsen Buķini kıķas kötürüp karşı aldı. Çünki, ularniñ içidiki beziliri İsen Buķiniñ ordidin–pir ustazniñ yenidin kelgenlikini bilişetti. İsen Buğa ular bilen addıyla salamlaşti ve atni ularniñ karap koyuşığa tapşurup, özi hanıkanıñ haliyraq bir hucrisiğa kirdi–de, bora üstige sozulupla uykuğa ketti.

2

Yultuzsiz asmanda parkiriğan ay asta üzüp ötmekte idi. Her hil kıyapettiki koñur reñ bulutlar üzlüksiz köçetti, ay gerdişige yekınlaşқан bulutlar huddiy uniñ yüzini sipap ötmekçidek, uniñ nurluķ camalini bir pes **(403)** tosıp turatti–de, yine hayal kılmay neriğa silcip kettetti.

Baba Kazi mehelliniñ künpetiş teripidiki canğalğa tutaşқан bir parçe yerge koğun tერიғанidi. Dostmuhemmet keligendin keyin tağisiğa yademişip, koğunluķka obdan perviş kıldi, canğaldin kök yantaķ çekip çıkıp, çöneklerniñ aldı–arķığa kömdi, keçisi nelerdin su yaķılap kelim, bir–ikki ketim sugardi, şuniñ bilen koğunlar biraķla pelek, yoğınap, şirne yigdi.

Dostmuhemmet hazır keçe–kündüz aşu koğunluķka karap satmida yatatti.

Tün nispidin aşkanda, yoğan bir gevde u yer–bu yerlerde çokçıyıp turğan cigdilerni dalda kılip satmığa karap silcidi.

Bu tēhi bayıla hanıkadin çıkıp, mehelliniñ sirtidiki soķmak yollar bilen özini daldığa elim kelivatқан İsen Buğa idi. U ikki künden beri Dostmuhemmetni közitip, yoşurun peyiğa çüşüp, bugün kol selişka teyyarlanganidi.

U hayal bolmay koğunluķka keldi, koğunluķtin etrapka pişişka başlığan koğunlarnıñ–aķ navat, kökçi, beşekşün ve sevze nazuklarnıñ huşbuy hidi taraytti, turup–turup paķılarnıñ kuruldaşliri bilen çeketkilerniñ çirildaşlirimu anlinip kalatti.

İsen Buğa satmığa yêkinlaşkanda, bir parçe qara bulut ayni tosüp, cahanni karanğuluk qaplıdı. Pursetni geniyet bilgen İsen Buğa gıpla kılip satmığa kirivaldı. Bu çağda bulut tövenge sürölüp, ayni yûzi êçilğan, satma **(404)** içimu hire–şire yoruğanıdı. İsen Buğiniñ közi satminiñ bir bulunıdiki eski karivatqa çüşti. Karivatta bêsığa yağaq tumaq kiyip, üstige pahtilik segez çapanı yêpinivalğan biri yatattı. Unıñ kimir kılmay hıraman yêtişidin satmığa kirgen İsen Buğini kılçe tuymığanlıkı çıkıp turattı.

İsen Buğa özini tohtattı, nepes êlişi cayığa çüşüp, put–koli didilleşti. U êhtiyat bilen hencirini suğardı ve birla kadem bilen karivatniñ yênığa kêlip, hencerni uhlavatğan ademniñ yurikini çenlep zerb bilen urdı. Lêkin, ötkür hencer boşla bir nersini bösüp ötüp, uçı karivatniñ tahtiyığa kadilip qaldı. İsen Buğa kütkenek bireriniñ can üzüş aldida “vaycan” dengen avazimu anlanmıdı.

İsen Buğa soğuk bir endikiş içide, öziniñ aldanganlıkını sezdi. Unıñ henciri bösüvetken tekiyniñ tozgaqliri unıñ baş–közide uçup oynap yüretti.

U birneççe dekiçe elem içide turup qaldı, aldiniş, bihude avariçilik unıñğa kattıq har kelgenidi. U öz rekişiniñ bunçilik sezgür ve hiyligerlikini tesevvur kılmığanıdı. U bu kêtım öziniñ hekişetenmu hem küçlük, hem pem–parasetlik bir rekişke duç kelgenlikini hês kıldı. Bundaq rekişler bilen êlişiş hem köñüllük, hem korkunçluk idi...

İsen Buğa gezep ve aççıktın çışlirini kattıq çışlıdı, êgir çışliri guçurlap, cağ sönekliri bürüp çıktı. “Hep tohta, Dostmuhemmet!–dep öz–özige piçirlidi u,–sêniñ kançilik karamitiñ bar bir **(405)** körey. Bûğün kêçe nede bolmisun sêniñ kênini içmey qoymaymen. Bolmisa, pirimğa kandaq yüz kelimen!? U sêniñ ölüşüñni halığaniken, sen çokum ölüşüñ kerek!..”

U şu gepler bilen arkığa burulup, emdi satmidin çıkışığa nedindur taşlangan kemenbağ bilen karniyi boğulup gıkkıde bolup qaldı.

— İnim, biz ezeldin tonuşmaymız, nemişka mênı öltürmekçi bolduñ? Kêni, emdi koluñdiki hencerni taşlığın!–bu Dostmuhemmetniñ semimiy ve mulayim avazi idi.

Bu gepler İsen Buğiniñ kulığığa kirmidi, u huddiy kapkañğa çüşken şirdek bir–ikki kêtım kattıq yulkundi, unıñ hedimeyla rekişiniñ çağgilığa çüşüp, ölüm girdabiğa kêlip qalğanlıkını zadila êtirap kılgusi yok idi. Şuña, u kolidiki hencerni taşlaş tûğul,

uniñ bilen kemenbağni kèsip, özini qutquzuşqa urundi. Emma uniñ bu urunuşlirimu bikarğa ketti. Reķibi kemenbağni mundaqla bir silkip tartivèdi, şu haman İsen Buķiniñ dèmi kèsilip, közliri pultaydi, cimi tomurliri köpüp, hëlila partlap kètidigandek çinķilip ketti

— Eķmeklik ķilma, yigit!—dèdi Dostmuhemmet yenila semimiy agahlandurup,—bu kemenbağ nurğun uruşlarda pişip çıkķan, ĥahlisa hazirla cèniñni alalaydu, emma men sèniñ tège—tekiñni uķmayla, bihude cèniñni èlişni ĥalimeymen, sen bilen sözleşküm bar. Avval ĥencerni taşla, biz çiraylık sözleşip bakayli.

İsen Buķiniñ ĥolidiki ĥencer yerge çüşti. Buni u **(406)** özi taşlidimu yaki uniñ boşışip ketken ĥolidin ĥencer sirģip çüşüp kettimu, buniñğa reķibimu diķķet ķilmidi. Dostmuhemmet kemenbağniñ bir uçini asta—asta tartip, İsen Buķini özige yèķin ekeldi. İkki natonuş reķib yèrim ĥulaç arilikta bir—biri bilen yüzleşti. Her ikkiylenniñ közliri nurluķ, çirayidin semimiy—rastçilliki, besti—boyidin batur ve merdaniliki çıkıp turatti.

— Sen bilen men tonuşmisam, ukam, —dep bayiki sözini tekrarlidi Dostmuhemmet,—yaki arimizda birer adavet bolmisa, nemişķa mèni yoşurun öltürmekçi bolisen?

Kemenbağ İsen Buķiniñ kaniyidin ĥèli kıattık kısaķaķa, uniñ dèmi kèsilip dermani ketken, gep ķilişķimu macali ķalmıģanidi.

Dostmuhemmet kemenbağni sel—pel boşatti, İsen Buķa ķènip—ķènip nepes aldı.

— Sèni yoşurun öltürüş—pirimniñ permani!—dèdi aķir İsen Buķa rast gepni èytip.

Dostmuhemmetniñ tèni şürkünüp ketti:

— Sèniñ “pirim” dèğiniñ hèliķi Apaķ Ĥoca dègen imansiz, betniyet munapiķmu?

— Hay—hay... Gunahkar bolduñ, azģun bende!—dep ĥezep bilen ĥirildidi İsen Buķa. Bu geplerni ķilģanda, uniñ ikki çekisidiki tomurlar köpüp, burniniñ tüşükliri ķerilip ketti.

— Eger uni tillaş bilen adem gunahkar bolidigān bolsa, bu dunyada heķiket ķalmıģan bolidu, ukam,—dèdi **(407)** Dostmuhemmet vezminlik bilen,—heķiket şuki, Apaķ Ĥociniñ imansizliķi rast, betniyet, munapiķliķimu rast, men buniñğa Alla aldida guvah! Şuniñ üçün u mèni yoşurun öltürüş ķestige çüşti. Eger mèniñ gunahim bu yerdin zakatçi Mekke Ĥocini urup ķoģlap, bac—sèliķni bermigenlikim bolsa, nème üçün Apaķ Ĥoca mèni tutup ordiģa apirip, so’al—sorak ķilmaydu? Nème üçün aşķara

caza bermeydu? Çünkü, u men bilen yüzlişip keliştin korkıdu. Mëniñ iplas ept-beşirisini eçivëtişimdin korkıdu, cinayi kılmişlirini helki’alemge yeyivëtişimdin korkıdu!..

— Siz nêmilerni devatisiz?—dêdi İsen Buğa emdi reķibini sizlep,—men gangirapla kaldimģu.

— Sen tēhi yaş, nurgun işlarni bilmeysen, yigit,—dêdi Dostmuhemmet İsen Buķini öz yënida olturuşķa şeretlep,— “Piriñ şeytan bolsa, mezhibiñ melum” dēgen bir gep bar. Sëniñ u piriñ adem emes, del şeytanniñ özi, ukam. insanniñ yiltizi iman dëyilidu. Lëkin, sëniñ u piriñda iman dēgendin kılçe eser yok. U butķa çokunup, butpereslerge baş urup, şularniñ ķoli bilen öz ķerindaş, yurtdaşliriniñ bëşiģa bala yağdurģan munapıķ! Sen oylap körgine, dozaķ, pilsirat dēgenler hazır muşu zëminniñ özidila mevcut emesmu?! Mana şu capakeş dēhķanlarniñ bëşiģa u zalimniñ salģan azap—oķubetliri ķaysi dozaķ ķiynakidin kem?! Etrapiñģa ķariģina sopim, dozaķ şu yerde mevcut emesmu?! Herbir adem titrep, u peyda ķılģan pilsirattin ötüşķe mecbur emesmu?! Bu dünya peķet adalet ve ihsan bilen **(408)** ronak tapıdu. Mülük adem bilen, adem mal bilen, mal abadlık bilen, abadlık adalet bilen bolidu. Lëkin, bu yurttaki adalet ķëni? Öz vaķtidiki güllengen, avat şehirler ķëni? Sultan ve şahlarniñ şöhetlik, seltenetlik payteħti ķëni?

Bu geplerni anlap, İsen Buķiniñ nurluk ķara közliri ķayģuluk tūs aldı. Tuyuķsız uniñ köz aldida Apaķ Hoca hakimiyet iģiligen deslepki çağdiki aşu mudhiş menziriler ķayta körüngendek boldi: Ah urup, çıķan sëlip yiglişivatķan aciz ayallarniñ nalisi, ap’aķ saķalliriģa köz yaşliri tōkülgen nativan boıaylar, yiglap, nale—perıad urup, hoşidin kêtıp yikilģan ciger—periler...

— Men Apaķ Hociniñ bunçe kuv, rezil adem ikenlikini bilmeptimen, öz vaķtidiki uniñ kupirane, satķunluk kılmişlirini biķariliktin, ilacısizliķtin kılivatıdu, adalet üçün ķimmetlik bedel tōlevatıdu, dep oylaptikenmen. Emdi bilsem, bu zeherlik yilanniñ neşter uruştin burunķi muñluk kuşuldişi iken!—dep ökünüş bilen yene söz başlıdi Dostmuhemmet,—eger öz vaķtida, men uniñ bundak vapasız, betniyetlikini bilgen bolsam, herģiz uniñ ģizmitini ķılmas ikenmen. Men Lasada uniñ köz yaşliriģa, yalģan—yavidaķ gepliriģe işinip, uniñ tilmaçlıkini ķiptimen. Emdi bilsem, menmu helkim aldida gunahkar boptimen. U şu çağda, “Zalim, ķanģor İsmā’il Hāndin hakimiyetni tartivalsam, yurtni güllendürüp, helkimni cennet huzuriģa cōmdürimen, mëniñ adalet ve şepķitimdin kepterler ķarçıģa bilen, bōriler ķoza bilen bille

yürüydiğan bolidu” dep kesem içkenidi. Nedikini, **(409)** u hakimiyetni qolğa èlipla, yurtni dozaħķa, ħelķni qulğa aylanduruptu! Tèĥi mañimu yurtķa qaytipla sizni hörlükke çikirip aldurup kètimen, biz bilen beħtiyar yaşaysız, dep vede qılğanidi, nedikini, aldurup kėtiş tügöl, pütünley untudi. Aħir özüm cénimni alikínimģa èlip qaçtim ve yolda uçrığan soda karvanlarga qoşulup yurtķa kèlivaldim. Emdi u mèni qarşı èliş tügöl, yoşurun öltürmekçi boluvatidu! Dunyada bunıñdinmu yüzsiz, tuzkor adem bolamdu?!.. –katmu kat aççık yutķan Dostmuhemmetniñ sözliri İsen Buķiniñ beşıģa be’eyni tøkme yamğurdek yaqqılı turdi,–ukam, İsen Sopim, adettiki ademlerniñ yikilip çüşüşü hēc gep emes. Lèkin, özlirini uluğ, mertivilik sanaydiğan ademler ègiz caydin, özliri munapıķlıķ bilen èrişip kötürölgen samadin ğulap çüşse, parçe–parçe bolup kètidu. Hidayitulla İşan–Apaķ Hoca mana şuniñdin qorķidu. Uniñ mèni yoşurun öltürüşteki muddi’asimu ene şu, ukam. Teķdir bugün bizni uçaşturdi, tonuşturdi, biz mamatlıķ içidin hayatlıķ taptuķ, eger aqlıģuñ kelse, men saņa hemmini bir baştin èytip bèrey, şuniñdin kèyin mèni öltürimen dèseñmu yene ülgürisen. Qandaķ, derya boyıģa bèrip muñdişamduķ?–u reķibiniñ boynidiki kemenbağni boşitivetti.

— Maķul, sözliriñizni aqlaşni ħalaymen,–dèdi İsen Buķa birħil kıziķış ve rayışlıķ bilen.

İsen Buķa şu tapta, qandaķtur murekkep hèslerniñ alañçılıķı içide qalğanidi. Uniñ qelbide Dostmuhemmetke nisbeten ĥuddiy tütün arılaşķan ot yalķunidek bir ĥil **(410)** ğeyriy illiklik tuyğusi peyda bolğanidi.

Ular bir bèsip, ikki bèsip derya boyıģa keldi. Etrap tüz ketken ay dala idi. Derya süyi ĥuddi ğezipi örligen ademdek şarķırap, türmellep aķatti. Birdemde hemme yerni qarğa qanitidek qarāğulux qaplap, arķidin yene ay köründi. Uniñ simabtek yaltıraķ nuri su üstige tekşi yèyilip, derya bayıķidin mulayim, rayiş bolup qalğandek köründi.

Ular tebi’etniñ kışı köñlini mehliya qılğuçi bundaķ sirlik özğirişlirige kıziķıp, deryaniñ sèzindi süyidin hasil bolğan kıçikkine qumsaņģu kölçek yèniģa kèlip toħtidi. Ay nuri bu toħtam su üstide tèĥimu çiraylıķ cimirlap turatti.

Ular kölçek boyidiki ayazlıķta çokçıyip turgan ĥersaņ taşlar üstide yanmu yan olturdi. Derya süyiniñ ensiz güröldişimu, udul tereptin soķuvatķan salkın şamalniñ yèķimsiz huşkıyтіşimu ularniñ sòħbitige deħli qılalmidi.

— Men dünya körgeñ adam,—dêdi Dostmuhemmet iç köyerlik bilen İsen Buğığa,—sözlirim gerçe aççık tuyulsimu, lêkin saña şipasi bolar. Hayatnıñ özi ğayet bir êğir taş, ukam, uni kötürüp yürüş hekiñeten müşkül!

Arığa bir mehel cimlik çüşti. Zerepşan Deryasi goya kêçe cimlikidin piğani örligendek kehrlik şarkıraytti.

Dostmuhemmet sözini başlıdı, unıñ sözi uzun ve kızıkarlık bir hekaye idi...

(411) Sekkizinçi Bab

Diyanet Tezkirisi

1

Apağ Hoca miladiye 1677—yılı, Bedeşşan, Hirat, Semerkend, Hurasan, Pergane, Kasan, Vağan, Şığan ve Buğaralarda ötken alte yillik sergerdanlık hayatini ahırlaşturup, birer baş—panah bolğudek cay ve kişi tēpiş üçün Keşmirge keldi. Bu çağda, Keşmir Baburiylar Hāndanlıkınıñ bir ölkisi bolup, unıñğa Şah Muhemmet Raca dēgen kişi hōkūmran idi.

Apağ Hoca unıñ bilen körüşti, körüşüpla köz yeşi ve şerīn—suhen sözliri bilen unıñ hēsdaşlıkını kōzgidi. Şah Muhemmet Racanıñ rasttinla Apağ Hociğa rehimi keldi, şunğa u, ikkinçi kētim kōrüşkende, unıñğa ekil kōrsitip mundağ dēdi:

— Bu künlerde Keşkeriye tevesige bērip, siz üçün uruş kılıp, İsmā’il Hāndin intikāminizni ēlip bēridiğan bērer aliy himmet kişini tapmağ tes. Siz istediğan başpanah bu vilayettimu yok, men siz üçün istiğare kıldim, hemme uluğlar ervahi sizni Tibet terepke havale **(412)** kılıvatidu. sizniñ kamal tēpişiniz şu caydadur. Mēniñ bir meslihetim bar, eger kōbul kōrsiñiz, mekşitiñiz emelge eşip qalsa eceb emes. Emma, bu özi kiyin iş—esli kuppar bilen bolidiğan müşkül, nazuk iş!..

— Herkançe kiyin, müşkül iş bolsimu, kilişka teyyarmen,—dēdi Apağ Hoca yēlingandek biçare kiyapette,—kēni anlap bağay, dana meslihetiniñni ayimiğaysiz.

- Murad-mekşitiñizni hasil kiliş üçün, bu yerdin Tibetniñ paytehti Lasāğa barisiz. Bu yer bilen Tibetniñ ariliği ançe yirağ emes, az künde baralaysiz. Sizni mekşitiñizge yetküzidiğan kişi şu yerde. Emma, siz selle, çapan ornığa üstiniñizge Birahmanların kiyimini kiyiñiz, namaz oqup ibadet kilişniñ ornığa ularniñ butliriğa baş uruñiz kērek!..

Apağ Hoca deslep çüçüp gañgirap qaldı, këyin Şah Muhemmet Racanıñ: “Buniñ hemmisi vaqıtlıq işlar, ularniñ işençige erişiş üçün, körünüşte şundaq kiliş kerek” dëgen izahatidin këyin sel–pel eslige këlip, nêmilernidur piçirlap etrapqa hürüp koydı.

— Mênin ëytqanlirim bir meslihet, oylişip körersiz,—dëdi Şah Muhemmet Raca hoşlişidigan çağda,—bu dunyanıñ işliri bedelsiz bolmaydu, bezide canağa yêtiş üçün, candin kêçişke toğra këlidu...

Apağ Hoca unıñ huzuridin çoñkur oyğa çömüp kaytip çıktı. Sarayğa këlip, öz hemrahliriğa hanniñ meslihitini yetküzdi. Buni anlapla, ularniñ içidimu gulgula **(413)** bolup ketti...

Apağ Hoca miladiye 1671–yili İsmâ’il Han teripidin koğlap çıkirilğanda, unıñ bilen Baba Hoca Ahun, Mevlana Molla Neği, Molla Bağı Semerkendi qatarlıq beş adem bille çıkıp ketkenidi. Bu këtım ularğa Encandin Molla Muhemmet Şef’i Ahunum isimlik bir muhlis qoşulup alte boldı. Bu ademniñ Encanda Apağ Hoca bilen uçırişip kelişimu nahayiti tasadipiy bolğanidi. U bir cüme kêçisi medriste, biriniñ nahayiti çiraylıq, muñluq avaz bilen nezme oquğanlıqini anlap qaldı. Başkıların sürüştürüp, bu nezmikeşniñ Keşkeriyidin çıkıp qalğan Hoca Hidayitulla İşan isimlik bir musapir ikenlikini bildi. U Hoca Hapiz Şiraziniñ gezelliridin munu bëytini nale–pığan bilen okuytti:

Dilim bu şevk köyekidin kabab yırağ yardin,

Hemişe huni ciger yeymen pırağ dastihanidin.

Pırağ–hicirni keltürdi cahağa kim? YaReb!

Ki hicir küni qara bolsun pırağ hanimanidin...

Buni anlap Molla Muhemmet Şef’i Ahunumniñ hali özgerdi, u ilgiri Encandiki katta işanların Apağ Hociniñ teripini köp anlığan ve birqañçe këtım bu keşpu karametlik Hezriti İşanni çüşidimu körgenidi. Şuğa, u bitağet bolup, Hoca Hidayitulla İşanniñ aldığa keldi ve unınga murit boluş arzusini ëytip, öziçe kamal taptı. Unıñ bundağ pidakar rohiğa Hoca Hapiz Şiraziniñ ene şu bëyiti bilen İşanniñ huş nepes avazi **(414)** seveb bolğanidi...

Apağ Hociniñ sirdaş, seperdaş bu alte muriti öz’ara gulgula kilişip, zadila bir pikirge kelişelmidi.

Beziler: “Butka baş urup, kuppardin medet tileş-alla aldida çon gunah bolidu. Bu yolğa mənip bolmas” dese, beziler: “Pütün bir el-yurtni hidayet yolğa başlaş, ehli teriketni revnek tapkuzuş üçün bir ikki ademniñ rohi bedel tölüş heç gep emes. Unıñ üstige bu körünüştiki şeklen işlar, iman, diyanet ve itikad dilimizda yene saqlinidu” dese, beziler yene unıñğa ökte kılip: “Huda öz huzurida mömin bendiliri üçün katta cennet hazirlıgan. Vehalenki, Hudağa sadık bolmıgan bendilerniñ cayi dozağ bolidu, dozağ degen Hudaniñ gezep–nepritige uçrıganlar kiridıgan yer! Bende u yerde Hudaniñ nuridin, mehir–muhebbitidin ayrilidu. Bizniñ Alla işkıda çekken bir ömürlük riyazitimizmu bikar këtidu...” deyişetti.

Talaş–tartış ikki küngiçe besikmidi, birer ehmiyetlik pikirmu hasil bolmidi. Bu ceryanda, Apağ Hoca heçneme demey, muritleriniñ pikirlerini mulazime kıldı, kattık oylandı. Üçinçi küni, talaş–tartışta bir başka çıkalmıgan muritleri ahir Apağ Hociniñ ağızına qaridi, demisimu adağki hökümni şu çıkirişi kerek idi.

— Kimki yaridin mehrum bolsa, şu pirağ çölliride sergeşte bolganlarnıñ halini bilidu,-dedi Apağ Hoca **(415)** gepni yirağtin egitip,—bu künlende kim bizniñ halimizğa yetip, beşimizni silisa, şu bizniñ maşayıkımız bolidu. İ yarenler, meniñ bu vez–nesihetlerim gerçe anlımaqğa aççık bolsimu, lëkin u Deryayi Şorğa¹⁰³⁹ oğşaydu. Deryayi Şorniñ süyi aççık, emma astida göher cık, gevvas sunıñ aççıklığığa qarimaydu, huddi şuniñdek, asiy mömin gerçe gunahniñ aççık süyige patsimu, lëkin, dil astida kımmetlik göher saklayduki, u göher Hudani tonuştı! Huda öz keremi bilen unıñ gunahığa qarimaydu, belki dilidiki meripetke karaydu. Secde, ruku ve keçiliri öre turuşlarnıñ hemmisi beden ibaditidur. Emma, dildiki meripet, iman başka nersidur. Siler bundağ bir ruba’iyni anlımıganmu:

Bu bahalıq le’ilniñ bilgilki kani başkıdur,

Bu yëgane ünçiniñ bilgil nişani naşkıdur.

Keltürme hergiz hiyalıñge hata endişeni,

Ekilniñ epsanisiniñ bil zamani başkıdur.

sahibdillarnıñ medhiyisi ve te’irifi üçün bir nepes barki, unıñ demi yok, ekilniñ til tégide şundağ bir sözi barki, unıñ libi yok. Hezriti Eli ëytidu: “Ağılnıñ kelbi tiliniñ arkisida, ehmeğniñ tili kelbiniñ arkisida.”

¹⁰³⁹ Deryayi Şor-Kızıl Dëñiz, (Şor Derya).

Muhammet Ömer İtâbi öz tepsiride şundağ dëgen: “Huda qelemni yaratqanda, uningä mënîñ ilmimni **(416)** levhege yaz deptu. Teqdirler qelemge roşen bolup yëzişka başlaptu. Şu cayğa yëtiptuki, palan qovm mundağ gunah qilidu, uni suğa gerq qilivëtmen; pustan qovm andağ gunah sadir qilidu, uni qattiq boran bilen yoqitivëtmen; palan qovm bizniñ bendilirimizge azar bëridu, nabikarlıq uruqini zëmingä qaçidu, ular aqir zaman ümmetidur... Qelem bu yerge kelgende, heyran bolup tohtap qaldiki, bu qovmge qandağ azab bëriler, dep. Şu çağda perman yettiki, yaz, i qelem, u gunahkar ümmet, men bolsam, meğpiretlik Huda. Bu sözni aqlap qelem heyrettin yëridi. Biz işlitivatqan qelemdiki¹⁰⁴⁰ yëriq şudur!..”

Muhammet Ömer İtâbi yene ëytipturki: “Qiyamet küni ehli bëhişt bëhişke baridu. Perman boliduki, bu kün mënîñ ehdu vapa küñümdur, bëşniqlarni kötürniqlar, didarimni körüvalisiler, lëkin ular şermendiliktin baş kötörelmeydu. Yene perman këlidu: Bu kün secde küni emes, barlıq gunahniqlarni keçürdüm. Ular dëyişidu: Lëkin uyat köñlimizdin ketmidi... Huda şamalğa buyruydu, şamal çıqip, ularniñ dilidin uyatni ëlip këtidu...”

Mana buniñdin roşenki, tova qilsa, Alla ta’ala herqandağ gunahni meğpiret qilidu, Alla ta’ala bizlerni herda’im: Hey, këçisi gunah qilğan bende kel, tova qil dep kündüzi çaqiridu; hey, kündüzi gunah qilğan bende kel, tova qil dep këçisini çaqiridu. Eger, meniñ gunahim nahayiti **(417)** çoñ, Alla qandağ epu qilidu, dësek, Allata’alanıñ kërëmlik ve epu, göpurluq süpitige şek keltürgen bolimiz! Allata’alanıñ rehmiti herqandağ yoğan tağdek gunahlardinmu yoğandur! Mundağ bir qissini aqlimiğanmu siler: Bir adem bar iken, ömrude yaqşı iş qilmaptu, uniñ üstige, toqsan toqkuz ademni bigunah öltürüp, emdi men tova qilsam qandağ bolar? dep bir qaziniñ aldığa bëriptu ve: “Men toqsan toqkuz ademni bigunah öltürdüm, maña tova barmu? Men tova qilsam tovamni Alla qobul qilamdu? dep soraptu. Hëliki qazi ëytiptuki: “Hey, ehmek, sen toqsan toqkuz ademni bigunah öltürsen, saña qandağ tova bolidu?!” deptu. Şuniñ bilen hëliki adem: “Mana emise, sen bilen yüz bolsun!” dep qaziniñ öltürüptu. Andin bir alim kişiniñ aldığa bërip: “Teqsir, men yüz ademni bigunah öltürdüm, maña tova barmu?” dëgende, hëliki alim cavab bërip: “Sëniñ tova qilişiniñ, Allata’alanıñ meğpiritini kim tosiyalaydu. Sen buyerde turma, palan şeherge bar, u yerde yaqşılar bar, şular bilen bille bol, u yerde tova qilip, ibadet bilen

¹⁰⁴⁰ Qomuş qelemniñ yëriki közde tutulidu.

meşğul bol, Allata’ala gunahlirini epu kılidu.” deptu. Bu gunahkar şu söz boyiçe hêliki şherge qarap mênıptu. Yêrim yolğa barganda, ecel kêlip ölüptu. U yerge rehmet periştisi bilen azab periştisi tenla hazır boptu. İkkisi u ademni talişip qaptu. Rehmet periştisi: “Men alimen, bu adem tova kılgini kêtıp bargan” deptu. Azab periştisi bolsa: “Men alimen, bu adem têhi tova kılmıgan, yolda öldi” deptu. Şunıñ bilen Allata’ala üçinçi bir periştini qazi hekim kılip, bularnıñ talaş–tartişini acratmaq **(418)** üçün adem süritide evetiptu ve éytiptu: “Ölçep körünlar, eger tova kıliş üçün kêtıp bargan teripi yêkinraq bolsa, uni rehmet periştisi alsun, unda bolmay, öziniñ yaman yeri–gunah kılgan şehri yêkinraq bolsa, azab periştisi alsun!”

Ular ölçep körse, del yolniñ otturisida qaza kılganiken, lêkin yikilişida tova kıliş üçün mañgan terepke yikilganiken. Şunıñ bilen uni rehmet periştisi êlip, canabiy Hehta’alanıñ rehmitige çömdürüptur...

Bu dunyada katillik, hunhorluk, bigunah adem öltürüştinmu artuq gunah bolmaydu. Allata’ala aşunimu keçürgen yerde, bizniñ adalet üçün, teriket üçün ve re’iyyetniñ sa’aditi üçün ötküzgen gunahlırimiz nêmige erziytti?!.. Biz el–yurt içide adalet ornitiş, puqrani tinç, bayaşat turmuşqa ige kıliş bilen Allaniñ himmitige, inayitige erişimiz, herkançe kara yüz bolsaqmu, ahir unıñ camali nuridin aqirimiz, Hezriti Calalidin Romi togra éytқан:

Kupriyet ummanidin taptıñ eceb duri iman,

Cennetsen, bolsimu dozahta ger makaniñ...

Apaq Hoca sözdin tohtidi, u ciddiyy halette zorukup, uzak sözligeçke, ênekliri haltılışip, yañak bolçuñliri tartişıp ketti. Unıñ tarihtin, uluğlar hêkmetliridin ve turmuş kıssiliridin misal êlip sözligen canlık, kıziqarlık sözliri muritlarnıñ hemmisini heyran qaldurdi, ular tuşmu tuştin “heq rast”, “berheq” **(419)** dëyişip qayilliklirini bildürüşti. Ezeldin piriniñ hökmini ket’iy höccet, yüzlinidiğan kible ve Kehbe dep bilişidiğan bu ita’etmen murit–muhlislar üçün, unıñ tarihtin, uluğlar namidin, turmuş hêkmetliridin nekil kılip sözligen vez–nesihetliri goya ayet ve hedistek muqeddes hem seksiz tuyulğanidi.

Apaq Hoca Keşmir hani Muhemmet Racaniñ meslihetidin këyin, üç kün oylişip, ahiri “Nême bolsam, bolay, peylimdin yanmaymen!” deydiğan kuprane qararğa kelgenidi. Murit–muhlislriniñ talaş–tartiş bolsa, unıñ üçün heç gep emes idi.

U öziniñ köñül qoyup toqulğan birla vez–nesihiti bilen herqandaq detalaş ve govğalarnı derhalla öz iziğa salalaydığanlıqığa işenetti.

Dégendek, özlirini héli ekillik, bilimlik hem tekvadar hêsablaydığan bu alte murit Apak Hociñiñ aşu “Deryayi Şordek aççık” sözliriniñ karamiti bilen sehirlinip, pir–evliyasi manmaqçı bolğan zalalet yolığa alqışlar yaqrattı...

Apak Hoca etisila yolğa çıkış tereddutini kıldı.

U alte muritidin Mevlana Molla Neği bilen Molla Bağı Semerqendini öziğe hemrah bolup Tibetke bərişka teyinlep, qalğan töteylenni Keşmirde qaldurdi. Muritlar seper teyyarlıqını ciddiye elip bardı. Ular çidamlıq avğan etidin üçni teyyarlardı, Keşmirlik yol başlıquçidin birni taptı, bir töge bilen bir öküzge yemek–içmek bilen kiyim–kêçekler artıldı, yeterlik altın–kümüş gımlendi, yolğa çıkıdığan vaqıtta Apak Hoca uzatquçılar aldıda du’ağa qol kötürüp Allaga iltica kıldı:

— **(420)** İlahı, azğunluq, cahalet yolidin yırağ tutqaysen! Meripet hidayetçisi şem’iniñ nuri, iman çırağıniñ ruşnalıqı¹⁰⁴¹ bilen dunya sa’aditini, ahiret nicatlıqını ata qılğaysen! İ Huda, bizlerni murad–meksetke yetiş yolıda kamil, yuqırığa örleş yolıda berdem qılğaysen! Barlıq işimizda evliya–enbiyalar karamitini rizqi etkeysen, amin!..

Du’adin këyin, Apak Hoca kiçik bir karvan bolup yolğa çıktı, Keşmirdin Tibetkiçe bolğan yol hem uzaq, hem capalıq idi. Lëkin, bu vaqıt qattıq issiqmu emes, soğuqmu emes, del etiyaz mezigil bolgaçqa, tağ qaptallırıda biñ yerip çıkқан yapıyeşil maysılarda, gıncıliri eçilişka başlığan reñmu reñ çöl gülliride, egiz sular teşip çıkқан egri–bügri yollarda, harğınlıqta solaşқан, kökside musapirlik hesriti ah urup turğan karvanlarda köklem cilvisi tentene qılattı. Pütün tebi’et zimistan qış bilen hoşlışıp, çiraylıq, illik bahar pesilniñ kelgenlikidin huşal hem cazbidar idi.

Ular bahar peyzige çömgen ene şu yollarda tağ aylinip, davan eşip, çöl kızıp, yigirme bir kün boldı degende Lasaga yetip keldi. Dëñiz yüzidin üç–töt miñ mëtir egizliktiki bu özgice, kedim tupraqqa ayağ qoyuş bilen Apak Hoca özini goya başka bir dunyaga këlip qalğandek gelite hês kıldı, birneççe küngice özini hava yetişmey dëme sıqılğandek, egirlikini yokitip, yeñgillep qalğandek birkısmı sezdi. Bu yerdiki adamlarnıñ qopal **(421)** yürüş–turuşı, yerim–yarta kiyim–kêçiki, hetta kişilerge qandaqtur bir hil soğuq nezer bilen gumansirap qarashlırimu unıñ közige sigmıdi,

¹⁰⁴¹ Ruşnalıq–yoruqluq, nurluq.

ularnıñ öz'ara Tanğutçe viçirlaşliri unıñ kılığığa tēhimu gelite anlandı. Lēkin, kiçikidin tartıp maslışışçanlıq iktidari bilen zereklik kabiliyitini obdan yētiştürgen Apak Hoca derhal özini tutuvēlip: “Kaysi tağda bolsañ, şu tağnıñ naħşisini ēytişñ kerek, Hoca Hidayitulla. Sen bu yerge el–yurt körüş, sayahet kiliş üçün kelmidiñ, sen murit–meksetke yētiş yolida, herķandaķ riyazetke, bēsimğa ve hayatnıñ rengaren sinaklırığa berdaşlıq bērişñ kerek, bu zahir alemde, Heķ subhaneveta'alanıñ heķiket aptapidin baķķa herķandaķ nerse cilviger emes! Sen hazır ene şu cilviger heķiket deryasiniñ ğevvası, meripet deryasiniñ duri, teriket meydaniniñ sep yarguķısı, izzet teħtide heķlik olturguķı boluşni kılğa keltürüş üçün bu yerge keldiñ! Şuña, sen dost–yaranlerniñ ümid–işenç nağrılırını pelek erşi üstide şundaķ ğelişñ kerekki, unıñ sadası ezeldin–ebetkiķe yañrap tursun...” dep öz–özige agahlanduruş berdi.

Apak Hoca Lasanıñ künpētiş teripidiki otturahal bir sarayğa ğuşkenidi. Bu saray Buddala Sarayığa ğeli yēkin idi. U bugün etigende, özliri teyyarlap kelgen yemeklikler bilen naştilik kildi–de, Mevlana Molla Neķini egeştürüp sirtķa ğıķtı. Uların ğe dēgendila bēşini kōtürüp kōrgini–Mabori Tēgi üstige caylaşķan heyvetlik Buddala Sariyi boldi. “Budda dininiñ muķeddes cayı (422) şepketçi mebudlar alimi” dep teriplinidiğan neķķe ķevet ēgizliktiki kōrkem, azade bu Saray Mabori Tēgiğa yōlep, ķorğan şeklidle sēlinğan bolup, unıñ ikki miñğa yēkin öy–hucrisi, beş miñdin artuķ rahibħanisi, on miñdin artuķ herħil buti bar idi. Buddala Sariyi Kızıl Saray ve Aķsaray dep ikkiğe bōlünģen bolup, Kızıl Saray dalaynıñ ibadet kılıdığın soruni, Aķsaray bolsa, hōķümet işliri bēcirilidiğan orun idi. Lamaların telimatlırıda, tōr Saray bilen munarlar aķ boluşı, rahibħanılar kızıl boluşı, kızıl tamlar aķ ve poreñ bilen zinnetlinişı, aķ tamlarğa ķara reñlik dērize, kızıl ışık ornitilişı, öylerdiki munarlar bilen Budda sariyiniñ esaslıķ kisimliriğa altun işlitilişı kerek, dep belgilengeķķe, Buddala Sariyiniñ reñliri tolimu maslaşķan bolup, kōpkōk asman astida culalinip turğan aķ, sērik, kızıl reñler kōzlerni ķamaşturatti. Pütkül Asiya tevesidiki Buddistların tavap kılıdığın diniy merkizi hēsablinidiğan bu ķuruluş bunıñdin miñ yıllar burun sēlinişķa başlap, bara–bara kēneytilģen, toluķlanģanidi.

Şu tapta, etigenki ķuyaş şerķ tereptiki uķma ğokķilik ķiya tağlardin kōtürölüp, Buddala Sariyiniñ eñ üstidiki altun süyi bilen neķişlengen munar ve ravaķlarnı yorutuvetkenidi. Nurğa ğömülģen, nur bilen tēhimu cilvidar bolup ketken bu heyvetlik Saray Apak Hociñ kōz aldida goya mo'elleķte turğan samavi bir ķesirdek

sirlik ve yégane halette gevdilendi. U öziniñ köp ötmey aşu sirlik yerge kirip, Dalay Lama v bilen körüşidiganlığını (423) ve u yerde özini kandaq tekdir-kismetlerniñ kütidiganlığını oylap, égir hıyalğa çömdi. Bir çağda, ravaқта çelingan qonğuraqnıñ carañlıq avazi uniñ kulaq tüvide eks sada çıkırıp, uni hıyaldin segitti. Bu eks sada emdi tağlar arisida davamlıq yañrap, yırağ-yıraqlardin zil hem muñluq anlinip turatti.

Ular hëligiçe öz hıyali bilen cimcit halette bazar-koçılarnı, Buddala Sariyi aldidiki çoñ meydanni aylandı, uzak cimliktin këyin, Mevlana Molla Neği uluğ kiçik tinip koyup söz başlidi:

— Bu bir başqa iklim iken, hezritim, hemme nerse özgiçe, ademlerdin tartıp tağu taşlarğıçe özge reñ, özge hal! Alla bizni yenimu kattıkrak sinaş üçün, bu yerge kelişimizni iradet kılğan oñsaydu.

— Toğra éyttiñiz, Mevlanem,—dédi Apağ Hoca uniñğa yüzlinip,—dunya asayış orni emes, belki sinağ orni! Allaniñ nebiliri, veliliri, evliya-enbiyaliri bu sinağ meydanida şundaq capa tartışı lazımkı, capa-muşekket uniñ terekkiyat huruçı, örleş payısı bolsun! Vapasız pelek, capakar zamanda, eñil ve tepekkur yoli bilen kilingan herkandaq ictihat “Bende tedbir kılidu, Huda tekdir” dëgen söz hökmi bilen müşekket ve mehrumluqqa elip baridu! Uluğlar toğra éytқан: Aman müşküllükidin soñ asanlıq, keçiniñ arkisida sübhi, nur bar!

— Dëgenliri berheğ, hezritim,—dédi Mevlana Molla Neği tevezzu bilen beşini egip,-piraq hestiliriniñ arzusi visal derihi mevisidin başqa emestur. (424) Der hekiqet, kimki meşukiniñ capasini tartmisa, visal lezzitin bilmeydu; kimki meşukdeşnamini lotf bilmise, meşukidin yırağ qalidu...

Apağ Hoca beşini liñsitip, “şundaq” dëgen menini bildürdi, andin kuyaş nurida tēhimu heyvetlik, cazibilik tūske kirgen Buddala Sariyığa yene bir kētim uzak tikilgendin këyin, goya öz-özige sözlevatqandek, boş emma huş nepes avazda:

İradimiz sarayı dost astanesidur,

Nēme ki kelse bu başqa uniñ iradesidur...

dëgen bëytni oqup, uluğ kiçik tinip koydi.

Mevlana Neği pir-ustaziniñ köñlidiki deryadek çoñkur hıyallarnı-kaygu bilen huşallıq, ümid bilen ümitsizlik, iman bilen kupurluq ve yene kandaqtur gēriplik,

yatsıraş, dilgüllükka oħşaş murekkep tuyguluk ħiyallarni bilgeçke, uniñ pikrini çalgıtmaslık üçün, yénida ħéli bir yerge barguçe bėşini ěgip cim mañdi. Peķet Sarayğa yėķinlaşķandila:

— Hezritim, özliri sep saldimikin, Saraynıñ bir ħara ħizmetçisi közümge başķiçe issik körünuvatidu,—dėdi Apaķ Ħociniñ semige sėlip,—uni biz ħeķtinmikin deymen, reñgiroy, yürüş—turuşı bu yerdikilerge oħşımaydu.

— Men diķķet ħılmaptimen,—dėdi Apaķ Ħoca derhal ħedimini astilitip,—eger aşundak bolsa, bek belen iş bolidu. mėniñ bir tilmaçtin bėşim ķetip **(425)** yűretti. Emma... Biz ħeķtin bolsa, ħandaķ bolup bu yerlerde turup ħaldi?—Apaķ Ħoca ħaşlırını yimirip, közlırını ħisip bir pes oylandı ve arķidinla Mevlana Molla Neķige cikilidi,—turmuşnıñ őzi bir möcize, sir, bu keñri alemnıñ hemme yeri ademler üçün hayatlık meydani! Belkim teķdir ħismet boranliri ħačanlardur uni bu yerge taşlap ketken bolģiydi. Siz uniñ ehvalını uķuşup körűñ, Mevlanem. Alla uni bizge yetkűzgen bolsa eceb emes.

— Ħop hezritim, men derhal uķuşay.

Uķuşuşķa köp vaķit hem ecir ketmidi. Mevlana Molla Neķi őzi sepsėlip yürgen u ademnıñ tėgi—tektini ikki kűnge ħalmay bilip yetti. U muşu Saraynıñ ħocayınığa ħul ħilip sėtilģan Dostmuhemmet idi. U yurtluķlırını bilen ħuķaķ ěcip, bağrını—bağrığa yėķip körűşti ve on neççe yıldın buyan tunci ķetim öz ana tilida sۆzlıgenlikini üçün yűrekliri yayrap, hayacanlık köz yaşlırını bulduķlap ketti. U Apaķ Ħociğa őziniñ ěçinişlik sergűzeştilirini sۆzlep berdi ve aķırıda köz yaşlırını iķip sıñırıp:

— Men aşu yurtnıñ puķrasi, herķačan ana tupraķnıñ ħizmitini ħiliş, izzet—ħörmitini saķlaş burçum bar,—dėdi bir ħil iptiħarlık tuyģu bilen.

Apaķ Ħoca kűtűlmigende, őzige yėñi bir hemrah tapķanlıkidin ħuşal boldi. Bu adettiki hemrah emes, belki Tañģutçe tilni ucır—bucurigiçe bilidigan, ularnıñ őrp—adet, ħa’ide—nizamlirini pişşik őğengen, uzun yıl esirlik, musapirlik, ħulluķ turmuşını bėşidin **(426)** keķürüp, bu dunyanıñ aķķıķ—ķűűűkını yetkűçe tėtigan eķillik, tecribilik, pişķan hemrah idi. Şuņa, Apaķ Ħocimu unińğa işinip öz sezģűzeştilirini sۆzlep berdi. Lėkin u, pűtűn tevķi—lenetni İsmā’il Ħańģa artıp, őzini uniñ ziyankeşlikige uķrıģuçi birdinbir gunahsız biķare ħilip körsetti. Buni az dėgendek, Mevlane Molla Neķimu sۆzge arilişip:

— İsmā’il dėgen bu tuzkor mel’un pir—evliyalarnıñ mediti bilen teħtke ħıķivėlipla, el—yurtını veyran ħildi, puķralarnıñ bėşıģa bala yağdurdı, Musulmanlarğa yėģi boldi.

Uluğlarğa haqaret közi bilen qarap, uluğlar qedrini, uluğzadilar izzitini bilmidi,—dep, eñ kebih tillar bilen İsmâ’il Hânni tillap sêsitti, dunyadiki eñ çiraylık tillar bilen Apak Hocini mahtap kökke kötürdi, hetta: “Peyğember eleyhissalamdin këyin, eger bir kişi peyğember boluş rava bolsa, bizniñ Hezriti İşanimiz rava bolatti...” dep, peyğember dericiside uluğlidi...

Bu gepler Dostmuhemmetke gelite tuyulmidi, çünki u, yurtniñ ehvalidin pütünley heversiz idi. U birneçe kün Apak Hocini közitiş arqılık, uniñ hekişetenmu abruyluk, bilimlik, rayış adem ikenlikini körüp yetkenidi. Şuğa, İsmâ’il Hanga nisbeten könlide muşundaq evliya süpet katta işanga bihude cebir—zulüm salğanlığı için, gayivane nepret tuyğusi oyğananıdi...

Apak Hoca sarayvenge nurğun altun—kümüş bërıp, Dostmuhemmetni özliri Lasadin kaytkuçe bolğan arılıқта, öziğe hemrah boluş ve tilmaçlık kiliş için yallivaldi. Dostmuhemmet emdi kège—kündüz öz yurtluqliri bilen **(427)** bille bolalaydığan, Molla Neği Semerkendi etken mezzilik ta’amlarni bille yep, yurt hidi, yurt purikidin teñ behrimen bolıdığan boldi. Şuğa, u bu künlerde, ezeldin özide körölüp baqmığan huşallık, parağet tuyğusi bilen erkin—azade yürüydığan boldi. Uniñ şadlık çulğığan közlirige Apak Hoca ve uniñ hemrahliri be’eyni erştin çüşken periştilerde şundaq mähri issik, yekimlik ve mähriban körünüşke başlıdi.

Bir küni keçlik tamaqtin këyin, Apak Hoca kandaq kılğanda Dalay Lama bilen tızrek körüşkili bolıdığanlığını oylap, birdinla Keşmir hani Şah Muhammet Racanıñ u yolğa çıkıdığan küni eytқан munu sözlirini eske aldı: “Dalay Lama u heğniñ Hudadek köridığan padişahi, uniñ bilen körüşüş asanga çüşmeydu. Aldi bilen iğlas ve etiğadta ularni işendürüş ve tesirlendürüş kerek. Bunıñ için, Birahmanlarnıñ kiyimini kiyip, Lamasun Butğanisidiki burhannıñ¹⁰⁴² aldida tızlinip, çin iğlas bilen baş uruş kerek. Bu iş melum vaqıt davamlaşqandin këyin, ular tesirlinip, Dalay Lama bilen uçaşturuşı mumkin...”

Şah Muhammet Racanıñ eytқанliri heğ idi. Apak Hoca özimu Lasaga kelgendin këyin, şundaq kiliş zörürlüğini hês kılğanıdi. Şuğa, u bugün ket’iy qararga këlip, Dostmuhemmetke buyrudi:

— Siz ete bazardin mağa muşu heğniñ rahibliri **(428)** kiyıdığan Birahmançe kiyimdin bir qur ekëlip bërın, men emdi işni başlimisam bolmaydu.

¹⁰⁴² Burhan-Budda dinidiki İlah Butsatvanıñ yene bir hil atılışı.

Etisi kiyim elip kélindi, Apak Hoca selle-tonlirini selip taşlap, sèrik renlik, yeñsiz rahibçe kiyimni kiydi, andin Lamasun Buthanisığa kirip, eñ çoñ but burhannıñ aldida yükünüp, unıñğa baş uruşka başlıdı...

Bu iş ene şu yosunda-butħanığa kiriş, but aldida yükünüş, butka baş uruş bilen her küni davam kılip, künler, heptiler, aylar bir hil ritimda ötüşke başlıdı... Bu hekte zamandaş bir şa'ir mundağ yazdı:

“Körün evladi peygember yürüp Cuñgar ara üç ay,
Musulman ketliçün katrap, yügürdi zadila tinmay!”

Apak Hoca rahibçe kiyinip, Lamasun Butħanisini secdigah kılip, butlar şahi burhangğa baş urup, öziniñ çin ihlas-étikadini namayan kılgan toksininçi küni Dalay Lama vniñ nezirige çüşti.

Bu küni Birahmanlarnıñ katta yigilişi bolğanıdı. Yigilişta, Dalay Lama ehval sürüştürdi. Lamasun Butħanisiniñ saķallıķ baş rahibi ehval tonuşturunp mundağ dèdi:

- Bizniñ Lamasunğa yeñi Birahman kèlip qaldı. Unıñ keyerlik ikenlikini bilmiduğ. U toksan kündin bèri, burhannıñ aldida nahayiti çin étikad bilen baş urup ibadet kıldı.
- Unıñ birer telep-arzusi barmiken?-sorıdı Dalay Lama.

Baş rahib aldirap cavab berdi:

- **(429)** U bizge birneççe kètim: Baş panahim Dalay Lama hezretliri bilen körüştürünlar, dep iltimas kılganıdı.

Dalay Lama v kandağtur kıziķsınğan, tesirlengen kıyapette mundağ dèdi:

- Undağta, ete uni aldimğa başlap kirinlar.
- Hop,—dèdi baş rahib eğilip.

Etisi, baş rahib Apak Hocini egeştürüp, Buddala Sariyiniñ dölet işliri bécirilidiğan Aķsarayğa başlap keldi. Dostmuhemmet ular bilen bille idi. Sarayniñ aldidiki keñ seyna nahayiti pakiz ve timtas idi, eğiz ravaqlar bilen boy talişip turğan karıgay ve şemşad derehliri yapyêşil kökürüp turatti.

Dalay Lama Apak Hocini öziniñ padişahlıķ ordisida qobul kıldı. Miladiye 1653-yilidin bèri “Erşi’eladiki Aķ Köñül Burhan Himayisidiki Vacra Dola Dalay Lama”¹⁰⁴³ dègen yüksek nam bilen atilip kelgen bu çoñ hökümdar hazır yeşı atmiştin

¹⁰⁴³ “Dèñizdek Keñ Qorsaq Nom Bitik Açarı” dègen menini bildüridu.

halqip, çaqliri aqargan, vicik, azgın bir bovay idi. Emma, uniñ tēhiçe zēhni ötkür, köziniñ nuri öçmigenidi.

Baş rahib Apak Hocini şahinşinga başlap kirgende, bēşiğa altun dēdim¹⁰⁴⁴, uşisığa sēriķ zerbabtın Birahmançe yeñsiz ton kiygen Dalay Lama şahlıķ salapet bilen altun çirginda¹⁰⁴⁵ kaytip olturatti. **(430)** Şahinşinniñ bosuğisi yerdin bir gez ēgizlikte kötürölüp turatti, bosogidin altun çirgin koyulğan şah supiniñ aldığıçe yette ğulaçtek boş arılıķ bar idi. Apak Hoca huşallıķ ve hayacanda holuķup, temtirep, ēgiz bosogığa putlışıp yikilgili tas qaldı. Dostmuhemmet çaķķanlıķ bilen uni qoltuķidin yölivaldı.

Apak Hoca şahinşin içige kirip, butpereslerniñ qa'ide–nizami boyıçe, yüzini yerge yēķip, Dalay Lamağa yette ķetım secde ķildi ve yette ğulaç boş arılıķni bēsip ötküçe, yene yette ķetım yüzini yerge yēķip, yette ķetım bēşini kötürüp, ömülep dēğüdek şah supiniñ astığa yētip keldi.

— Hoş, sen kim bolisen?–dep sorıdı Dalay Lama Apak Hocini ornidin turuşķa işare ķilip,–nedin keldiñ, bu yerge ķeliştiki muddi'ayıñ nēme?

Apak Hoca ornidin turdı ve yēlingan, huşamet ķilğan teleppuzda:

— İlaha huşaldurmenki, hezriti Dalay hocam inayet nezerini men pēķir terepke taşlap, mēni iltipat hem qobul şeripige muşerrep ķildi,–dēdi pükülüp tezım bilen,– Huda bu perişte süpet padişahniñ pak hayatini asman periştiliri bilen yandaş ķilip uluğlığay...

Bu sözler gerçe Dostmuhemmetke bir az ğelite tuyulğan, uniñ ğorurığa, imanığa bir az qattıķ tegken bolsımu, lēkin u hocayini Apak Hociniñ hōrmiti, yüzi ve kelğusidiki ğasiyetlik işliri üçün, uni toluķ ve çüşinişlik tercime ķilip berdi. Bu sözlerni anlap, Dalay Lamanıñ çirayığa biliner–bilinmes külke yügürdi. **(431)** Apak Hoca sözini devam ķildi:

— İ mēhriban, adil padişah, men Musulman pirķisiniñ hocisi, peygember evladi idim. Nam–şeripim Hoca Hidayitulla İşan, mülki Qeşķeriyidiki Yarkend, Kaşığer ħelķi maña murit–muhlis idi. Elhal, bu paravan, bayaşat el–yurtıni İsmā'il Ħan atlıķ bir zalım mendin tartıp ilip, mēni u tevedin qoğlap çıkardı. U hiyligerlik kaniniñ daşķili, Ħudanıñ dostlirini öltürgüçi, töven payıda turģuçi, adavet aşyanisiniñ huvķuşı,

¹⁰⁴⁴ Dēdim–şahlar kiyidiğan birahmançe tac, bōk.

¹⁰⁴⁵ Çirgin–teht, altun kurs.

devzihilarniñ cayı makani, dünya ve ahiret ziyankarı bolğan ezili mel'un hazır mênin helkim üstide zulüm–setem kaçısını oynıtıp hunhorluk kılivatidu. Men bu yerge tağlar eşip, çöllər kèzip, sèni panah tartıp keldim, sèniñ zamanında adalet hökümran bolğay! Saña ohşas sa'adetmen kişi lotf–adalet urukini bizdek derdmenler köñliniñ bostanlıkıǵa tèriyalisa, ebediy sermayige ige bolidu, baturluk meydanida murat ètini çapidu, burhanniñ himmitige, inayitige èrişidu...

Dalay Lama mülki Keşkeriye toǵrisidiki geplerni anlap, birdinla Apak Hociǵa kızıķıp kaldı.

— Hey hoca, sen devatқан bu el-yurt bir zamanlarda bizniñ seltenetlik atabovilirimizniñ teserruplıkida bolğanıdı... –dèdi u iptihar bilen bunıñdin miñ yıllar ilgiriki tarihni eslep,—emma, kèyinki uruş, yègilik, koşuluş–bölünüş, gülliniş–yimiriliş қатарlık hadisiler tüpeylidin, nurgun yèñi–yèñi el–yurt ve han–padişahlıklar peyda boldı. Sèni öz yurtuñdin қоғlap çıkarған ene şu hanlık bir çağlarda bizniñ **(432)** teveliktimu қalaymıқанçılık peyda қилип, el–yurtniñ bèşige ègir күnlerni salğan!..

Şu geplerni kılivètıp, Dalay Lamanıñ çirayı tutuldı, avazidimu bir hil қopallık ve narazılık alametliri peyda boldı. U közlrini yèrim yumup, bunıñdin ottuz yıl burunķı Taңğutlar üçün ar–nomus bilinidіğan meğlubiyetlik bir uruş menzirisini hiyalıǵa keltürdi...

Miladiye 1647–yılı, Se'idiye Handanlıkiniñ oninçi sultani Abdullağan İmirgiyasidin isimlik bir serkerdiniñ қomandanlıkida, Tibetke ҳillangan on miñ leşkerlik çoң bir қoşun evetkenidi. Bu қoşun Tibette üç aydin artuқ uruş қildi, Taңğutlar san ve süpette özliridin üstün bolğan Se'idiye қoşunliridin yènilip çekindi. Bu çağda Aabdulla Hanniñmu yarlıķı yetip keldi: “Tibetliklerniñ din, mezhep, örp–adetlirige çekilmanğlar, ular olpan bèrişni қobul қilsila, uruşni boldı қилиғlar...” mana şu yarlıқ boyıçe, serkerde İmirgiyasidin bac–olpan èliş şerti bilen uruşni tohtatқан ve Tibetlikler her yılı Se'idiye Hanlıkıǵa bac–sèlik төleş ҳesabıǵa yurt–makanlirini saқlap қalğanıdı...

Bularnı oylisa Dalay Lamanıñ kona öç–adaviti қozğilip, “Se'idiye, Keşkeriye” dègen gepler қulikıǵa muşt urğandek soǵuқ anlinatti. Lèkin, bugün bu geplerni Apak Hociniñ aǵzidin anlap, başķiçe ehmiyetlik ve yèkimlik ҳes қилип kaldı. Çünki, Apak Hociniñ bu tereplerde tuyuқsiz peyda boluşı uniñ nezeride, kona tarihıy ar–nomusni

yuyup, yahşi bir öç ëliş pursitini ëlip kelgen nusret elçisidek tuyuluvatatti. Şuňa u, **(433)** alahide iltipat bilen Apaķ Hocińi aldığa çağırıp, yandiki kũmüş kursķa olturuşķa tekliş kildi. Bunıńdin kattıķ tesirlengen Apaķ Hoca ağzi ağzığa tegmey sözleşke başlıdı:

— Nicatkardin ümid şuki, ihlas süyi bilen perviş tapķan vapa köçiti na'ümid kaytmıgay! Mubada, tarihtiki aşu seltenetlik devranińniń yene kaytış kelişini halişan, pěkir seniń bahadır koşunlirińni Se'idiye Handanlıķı üstige başlap bargaymen. El-yurtńi İsmā'il Hanın kayturup algandın kėyin, meńgũ sańa hõrmet beca keltürüp, seniń heķķińge du'a-tilavet kiliş, dunyanıń işlirini seniń iraden boyıçe kilişaymen...

Apaķ Hoca Dalay Lamanıń köñlidiki geplerni kildi. Ularnıń oy-hiyali, niyet-iķbali bir yerdin çıķtı. Her ikkisi Se'idiye Handanlıķığa çońķur öçmenlik saķlığan kona adavetçilerdin idi. Hazır, birsi-birsiniń koli bilen iş tevretmekçi boluvatatti. İşkilip, Dalay Lama Apaķ Hocińek öz puti bilen menip kelgen nusret elçisini çin turuş, şu arķılıķ muddi'ağa yetiş karariğa keldi.

— Köñlińizni yerim kılmań, hoca,—dėdi u ahır Apaķ Hocińiń köñlini tinçitip,—işlar yahşi bolup kėtidu, siz çoķum murad-meķsitińizge yetisiz, emma, biz bu caydın leşker mańģuzsaķ, yol uzun, dıřvarçılıķ köp bolidu, men Cuńğariyidiki Cuńğar muhlisirimniń törisiğe name pütüp, yurtıńizni kolińizğa ëlip bėrişke buyruymen!

Apaķ Hoca yene bir kėtim tizlinip, rehmet-teşekkür **(434)** eytti, huşallıķıdın Dalay Lamanıń ayağlırığa baş koydı, uzun sėriķ pericisiniń peşlirini yüzige sürüp söydi...

Şu söhbettin kėyin, Apaķ Hoca bir heptigiçe Dalay Lamanıń etivarlıķ mehmını boldi, ziyapetlerge katnaştı, “erkte” dep atilidiğan mehsus lama hariķi bilen mehman kilişdi. Bu ceryanda, Dalay Lama unıńdin Se'idiye Handanlıķıniń küç-kudriti, içki maciralar, Tibet-Keşķeriye çėgrisidiki tağ-davan, yol-codaķ¹⁰⁴⁶lar toğrisida ve İsmā'il Han hakimiyiti ağdurulğandın kėyinki siyasiy-iķtisadiy işlar toğrisida birneçe kėtim mehpiy ve aşkara söhbetleşti...

Bir heptidin kėyin, Dalay Lama padişahlıķ möhiri bėsilğan bir parçe mektupni unıńğa berdi ve katta dağduğa bilen Cuńğariyige uzatti. Yolğa çıķış aldida, on beş kótaz bilen nurgun yemek-içmek, dora-dermeklerni sovğa kildi ve üç neper bėcirim yol başlıģuçini hemrah kiliş berdi.

¹⁰⁴⁶ Codaķ-butķana.

Apak Hoca buniñdin üç ay burun, Lasğa bir hil dilgulluk, tenlik ve yatsıraş tuyğusi bilen gemkin halette kelgen bolsa, mana bugün Lasadin bir hil ümidlik, ket'iylik ve dostluk tuyğusi bilen huşal–hıram halette qaytti.

Yurtdaşlıridin ayrılıp, dili öksigen Dostmuhemmetmu uni alemçe ümid ve işenç bilen uzitip qaldı:

— Qarığuniñ niyet–arzusi ikki közi bolğanga **(435)** oğşaş, men nativan musapirniñ armani yurtka qaytmaktır. Merhimitiñizni derih tutmıgaysız, hezritim. Sızdin u dünya–bu dunyalık iltimasim şu...

— Sızni maña bu müşkül, hasiyetlik seperde Alla yolukturdi, inim,–dédi Apak Hoca uniñga köyüngen, ayrılışka közi kıymığan kıyapette,–nurgun müşkülattirimni asan kıldıñız, Alla guvah bolsunki, öz işimni iziğa salgandın keyin, sızni çokum yurtka qayturup ketimeñ, teht–beht huzurini bille sürgemiz!..

Dostmuhemmetniñ uzun yıldın bəri yorup baqmığan gemkin, çüşkün köñli Apak Hociniñ mana şu çiraylıq gepliri bilen birdinla ümid ve huşallıqqa toldı...

2

Apak Hociniñ Cuñgariyige kelgen vaqti–del Ğaldanniñ huddi tuviği kıziğan attek çapçip turğan vaqtığa toğra kelgenidi.

Uniñ kiçik karvini miladiye 1677–yili yazda Lasadin yolğa çıqip, Kökköl¹⁰⁴⁷ arkilik küzde Qumulğa kélip, şu yerde kışlap qaldı.

Miladiye 1678–yili baş etiyazda İliğa kélip, Ğaldanniñ İren Qaburgidiki qarargahığa çüşti.

Apak Hoca bu yerge orunlışıp üçinçi küni etigende, Ğaldan Sêrin bilen körüşti. Têhi kırık yaşlarğa barmığan egiz boy, küçlük, közliridin oktemlik, hökümranlıq **(436)** nurliri çaqnay turidığan, kıziqқан bu adem Apak Hocini hêli çoñ izzet–ikram bilen qarşı aldı. Çünki, u tünügün öz yenediki has mulazimdin Apak Hociniñ Lasadin Dalay Lama vniñ mektupini êlip kelgen alahide mêmman ikenlikini anılapla, uniñga kıziqip qalğanidi.

Apak Hoca Ğaldanniñ ordisi hesablınidığan kentäşä, üstide tuğ–şeddiliri lepildep turğan heşemetlik aq öyge kırıpla, uniñ ayıgıda tizlandı ve çokunup turup:

¹⁰⁴⁷ Kökköl–hazırkı Çiñhey.

— Hörmətlik alem panah serkerde, sizge uluğ Taŋğut şahı, Dənizdek Keŋ Korsak Nom Bétik Açarı Dalay Lama hezretliriniŋ mubarek mektup namisini èlip kèlivèdim, nezeriŋizdin ötküzüp, ğemiak köŋlimizni şad kılğaysız,—dèdi ve mektupni ikki qollap sundi.

Ġaldan Apak Hociniŋ qolidin mektupni èlip, avaylap açtı ve hörmət nezeri bilen köz yügürtti. Hette munular yèzilğanidi:

“... Sen burhanimiz tallıgan, Birahman memlikitiniŋ seltenet üzeŋgisige ayağ koyğan uluğlar hökümransen. Şuŋa, saŋa Boşuktu Ğan¹⁰⁴⁸ tacini ata kıldım. Mèniŋ şul mektubimni saŋa èlip barguçı Afağ Bisyar uluğ, kamil kişidir, u bizniŋ Lamasunda üç ay yètip, burhanniŋ nezeridin ötti. U Kaşığır, Yarkentniŋ hocisi iken. İsmâ’il Ğan dègen biri uniŋ seltenetini tartivèlip, özini yurttin qoğlap çıkırıptu. Kèrekki, sen leşker **(437)** maŋguzup, bu kişiniŋ yurtini qolıga èlip bergeysen, bolmisa, iş pasad¹⁰⁴⁹ bolur. Gep tamam, name vessalam!..”

Hette, Dalay Lama vniŋ padişahlıq möhürü ve imzasi bar idi. Ġaldan hetni oqup bolup söydi ve pèşanisiğa tegküzdü. Bu uniŋ Dalay Lamağa bolğan hörmiti ve ihlasi idi. Çünki u, Moŋğullarniŋ adet–nizami boyıçe, kiçikidinla manci¹⁰⁵⁰ bolup, Cuŋğariyidin Buddala Sariyığa kelgen ve öziniŋ zèrek, keyserliki bilen Dalay Lamağa yarap kèlip, uniŋ huzurida balasiraman bolğan ve on beş yıldın artuğ Dalay Lamanıŋ etivarlap terbiyilişige èrişkenidi.

Ġaldan tèhi yèkindila–miladiye 1677–yılı yazda, ottuz miŋ atlık leşker bilen Teŋri Tèğiniŋ şerki şimalidiki Turpan bilen Qumulğa hucum kılip, u yerlerni Se’idiye Hökümranlıkıdin tartıp alğanidi. Emdi u oŋidimu–çüşidimu Teŋri Tèğiniŋ cenubidiki keŋ ve bayaşat el–yurttni istila kilişni oylap yüretti.

Uniŋ èti çapçıp, ğelibidin kallisi kızip, “Büyük Cuŋğar Döliti”ni kèneytişni oylap turğan mana şundak halkılığ peytte, Dalay Lamanıŋ hèti bilen Apak Hociniŋ tuyuksız öz huzurida peyda boluşı Ġaldanğa goya beht–amet kuşiniŋ beşiğa qonganlıkıdek nusrettin **(438)** beşaret berdi. Uniŋ üstige, Dalay Lamanıŋ uniŋğa bergen “Boşuktuğan” dègen resmiy otıgati¹⁰⁵¹ uniŋğa zor medet ve cür’et beht etti.

¹⁰⁴⁸ Dalay Lama Ġaldanğa Boşuktuğan, yeni Bişevketi dep nam bergen.

¹⁰⁴⁹ Pasad–buzuluş.

¹⁰⁵⁰ Mancı–bala siraman, rahib. Moŋğullarniŋ aditide bir öyde ikki oğul bolsa, kiçiki çoqum manci bolatti.

¹⁰⁵¹ Otıgat–nam–emel yarlıkı, tac.

Ġaldan aldiraŋgu, qaram ve qap yürek serkerde idi. Birer işni qarar kılsa, hkim uni niyitidin yanduralmaytti. U Apaq Hoca bilen bir kce mehpiy paraqlaşkandin kyin, barlıq herbiy ve mülki emeldarlırını yigip, Se’idiye Handanlıkıĝa qarşı on ikki miŋ atlık leşker tartış qararını lan kıldı, řuniŋ bilen pütkül Cuŋĝariye teveside uruşka teyyarlıq kılış ciddiyy veziyiti şekillendi.

Bu mezgilde Apaq Hocimu cim yatmıdı. U işenilik sopi–dervişlırını terep–terepke maŋguzup, her şehir, her yurtta ilip, yoşurunup yatqan murit–muhlislırını kozĝařka hem vaķtı kelgende iki cehettin maslışışka akırdı.

řundaķ kılip, Apaq Hociniŋ kz yeşi, diyaniti, huşamiti ve tiz kp baş uruşi hsabiĝa qurařturulĝan on ikki miŋ atlık zor qoşun Ġaldan Bořuktuĝanniŋ komandanlıkıda, miladiye 1678–yili yaz aylırıda, Muz Davan arķılıq Keřķeriye tevesige bsip kirdi...

(439) Toķķuzini Bab

Uzun ş

1

Dostmuhemmetniŋ hkayisi taŋĝa yeķin aķırlařtı.

Asta–asta sbhi ktrlp, asmanniŋ řerķi burciki aķiriřka başlıdı. Derya stide leylep yrgen qoyuķ tuman cenubķa srlp, upuķķa baş qoydı. Kie asman kehride bir–biridin nur ve cilve talişip ıķķan yultuzlarmu keyni–keynidin p, peķet olpan Yultuzıla yeķinla yerde kümüştek parkırap turattı.

Zerepşan Deryasiniŋ řavķunluķ yüzidin ktrlĝen seherniŋ salķın, meyin şamili İsen Buķiniŋ ĝem ve muŋ başkan yüz–kzlırını syp, erkilitip, uniŋ eŋ nazuk ve pinhan hssiyatlırını oyĝitiřka başlıdı.

İsen Buķa kie zilip olturĝan yeridin asta qopup, ķin boyidiki ĝıyabangā keldi. Uniŋ şu taptiki rohiy haliti aşu rkeşlep, trmellep, qaynam hasil kılip ķivatķan heyvetlik derya ķinidek ciddiyy hem tařķın idi. Uniŋ i–iidin huğdı aşu derya řavķunidek ĝezeplik bir nida ktrlvatattı: “Heyhat!.. Bu şum **(440)** pelek řundaķ řepķetsiz, řundaķ sirlikmidu!?”

Dostmuhemmetniñ hékayisi uniñ tesevvuridin pütünley halkip ketkenidi. Şu tapta, u özini bir turup hêç nersini aňkıralmaydıǵan garaǵa, bir turup eķil bulıķı têşip ketken danişmen saraǵa aylinip qalǵandek hês kılatti.

Derveķe, Zerepşan boyida ôtken bu bir kêçe uniñ ottuz neççe yillik tinç, hıraman turmuşı bilen mustehkem iħlas–etıķadını çalǵıtķan şepķetsiz kêçe boldi. Bu kêçe İsen Buķıǵa ilgiri addiy kôzi bilen qarıǵan nersilerge emdi ķelb kôzi bilen qaraşniñ lazımlıķını, nêminiñ heķikiy güzellik ve ħunuklúk, nêminiñ yavuzlúk, ve alıycanablıķ, nêminiñ rastçillik ve saħtıpezlik ikenlikini ayrişniñ zôrürlükini hês kıldurudi!

Mana şu kêçe İsen Buķiniñ kôz aldida burunķı êçinişlik menzirilerni qayta–qayta namayan kıldı: Qan ve kôz yaşlırıǵa boyalǵan ana yurt... Ħarab kilingan şeerler, veyran bolǵan yêza–ķışlaqlar... Qurum başķan tamlar têgide dôvlinip yatķan cesetler... Cuǵar işǵaliyetçiliri ayaǵ–asti kılǵan bigunah ħelķniñ ķiya–çiyaliri... Ôlüm aldida ġezep–nepret bilen varķirıǵan serkerdilerniñ untulmas nidaliri... Bu beħti kara elge siǵmay sürgün ķul kilingan miñliǵan ehli ilimler, servazlar, ħünerven–kasiplar ve aciz ķız–cuvanlarnıñ êçinişlik nale–peryadlırı...

Mana şu kêçe İsen Buķiniñ ķelb ekranida ġayivane söygen güzel ķız Aytulunniñ omak, mesum çirayi qayta kôrünüp, uni yene bir ķetım otķa çüşken ķildek toľǵanduruvetti...

(441) İlim–meripet oçıķı bolǵan “Reşidiye Medrisi”niñ kôydürlüşı, miñliǵan bigunah canniñ ôlüşı, mesume ķız Aytulunniñ mudhiş ot içide ħuddi qapķanǵa çüşken nativan kiyik balisidek êçinişlik bozlışı, vaķitsiz ôlüm aldida kişilerniñ ot bilen teñ pelekke kôtürölgen nale–peryadi...

İsen Buķa öz piri teripidin kilingan bundak paci’elik, kupirane ķilmişini herbir esligende, yüriki puçilinip, pütün vucudi kattıķ iztirapķa çüşetti.

Mana şu kêçe uniñ ħiyal asminida uçup yürgen ķelb ķuşı öz yolida duç kelgen herbir ķiyaǵa ķonatti ve u yerdin yene uçatti. Ene şundak ķonuş ve uçuş ahir uni halidin ketküzdi. Emdi u, kôz aldida yeyilip yatķan heyvetlik deryaniñ ciddiyy êķinliri bilen sürlük kaynamlırıǵa qaridi...

İsen Buķiniñ kallisini çirmivalǵan mana şu aççık eslimiler, tūgimes ħiyallar uni ħuddiy tetür kaynamǵa sörigendek sôrep üzlüksiz pirķiritatti: “Ah Ħuda, men

nèmançe sadde hem gol–he!?!–dep öz–öziğe hitab kıldi u,–men pak, diyanetlik dep yürgen bu dergahtiki zahidlar, sopi–ışanlar bid’et, zalaletçiler iken emesmu?! Pêkir işengen, çokungan pir–ustazlar baqıy dunyanıñ emes, bu dunyanıñ gèminde iken emesmu?!..”

İsen Buğa tinimsiz davalgıp turğan beñvaş deryağa qarap, baş–ağiri yok ebediylikke sozulğan ene şu deryadek bu hayat yolida öziñiñ nege bèrip, nede turuşını, (442) yene bir ay, bir yıl ve on yıllardin kèyin öz teqdiriniñ nème bolup kètişini oylap, yene çoñkur hiyallarga çökti.

Tağ pütünley yorudi. Yıraqtiki tağ çokkısidin kötürölgen kuyaş bipayan dalığa illik nur çaçtı. Zumrettek kök asman nur bilen çaykılıp turğan derya yüzide eks etti.

İsen Buğa ègirlaşkan bəşini kötürüp, harğın közliri bilen aldığa qarıvidi, özidin ikki–üç kèdem nèrida–deryanıñ ot–çöplük kırida öziğe so’al neziri bilen tikilip turğan Dostmuhemmetni kördi.

– Kandağ ukam, emdi pikriñniñ emrini ada kılip qaytamsen?–dèdi u ita’etmenlik bilen.

İsen Buğa Dostmuhemmetke qarıgınıçe bir haza hañvèkip turup qaldı. Pekeť derya boyidiki bir parçe yeşil otlaқта bimalal otlap, bezide bəşini çolgıp, kıyruqını şıpañşıtip öziñi çivindap turğan çıpar ètini körgendila, andin bu yerge öziñiñ nème mekşette kelgenlikini èsige aldı.

– Aka, boldı, emdi u geplerni kılmañ,–dèdi İsen Buğa çoñkur bir uhsinip,–hèlimu tökülgen qan–yaşlar azmu? Maña yahşi bir eķil körsitiñ, küçlük, hesis bir düşmen köñlümdin orun èlip vesvese kılivatidu. Yaman, buzuk işlarni maña zıba körsitivatidu, köñlüm bekmu yerim...

– Hörmetlik ukam,–dèdi Dostmuhemmet içköyerlik bilen semimiy halda,–yaramlık adem boluş yoli unçe oñay emes, umu egri–tokay, hetta intayin (443) azablık bir yol. U ademdin irade ve cesurluk telep kılidu! Huda öz bendilirige pikir kıliş üçün eķil, söyüş üçün yürek, yahşi–yamanni ayriş üçün vicdan, söz kıliş üçün til bergen! Mendin meslihet şuki, həkmetni qarıguların öginiñ, çünkü, ular mañıdığan yerini siypilap bilivalmay turup ayağ basmaydu. Pir–ustazliriñiz sizni atqa mingüzdi, lèkin tizginini sizge tutkuzmıdi, başka adem yetilep kètivatidu. Şuğa, siz kandağ mənıp, keyerge barıdığanlıkiñizni bilmeysiz. Bu dunyadaki barlık hiyle–mikir, kuvluk–

şumluqlarnıñ aqıviti girihtarlık ve nadamet bolıdu! Adem bu yolda kêtiverse, haman bir kûni bala tozıkıǵa élinmay qalmaydu. Siz emdi şu çağkıçe körgeñ uzun çüşni tohtıtip oyǵınıñ...

İsen Buqa huddi garañ ademdek hamuş ve cimcit turup qaldı. Dostmuhemmetniñ sözliri uniñ yürek tarlırını titrerken bolsımu, lèkin u ipadisiz idi. Çünki, “Oyǵınıñ!” dègen söz èytmaqqa asan bolǵan bilen, emelde körsitiş undağ oñay emes idi. Uniñ üstige, pir–ustazi uniñǵa kiçikidin tartıpla: “Adem uykıdidur, peket ular ölgendila, andin hekiqiy oyǵınıdu” dep telim bèrip kelgenidi. İsen Buqidek ene şundağ yumran vaqtidin tartıp, bir meslek, bir mezhep, bir niyet–bir meksette terbiyilengen ihlasi çoñkur, etikadi küçlük, ekidisi çin adem üçün, bu iş goya deryalarnı tindurup, tağlarnı tüzleydiğandek müşkül iş idi. İsen Buqiniñ göş ve ustihandin terkiib tapқан aşu bir parçe cismila özige teve idi. İnsaniy görür, **(444)** vicdan, söygü–muhebbet, erk ve hörlük dègendek eñil ve idraktin terkiib tapқан tirik rohiy bolsa, pütünley pir–ustazıǵa mensup idi!

— Aka, hoş emise, men emdi qaytay!–dèdi u tuyuqsızla at terepke burulup,–siz bir mezgil öziñizni daldıǵa èlip turarsız, bu işni başqa birsi yene qılmaydu, dègili bolmaydu.

— Uqtum, inim,–dèdi Dostmuhemmet tesirlenginidin avazi titrep,–bügünla Qoşrap tereplerge çıqip kètimen, bir mezgil tağ arisida malçılar bilen cahandarçılık qilimen, sizmu öziñizge peşes boluñ, çayan hemişe yènimizdiki kèsek astida yatıdu.

İkkiylen hoşlaştı. Gerçe ular kuçaqlışıp, kol sıqışıp hoşlaşmıǵan bolsımu, lèkin kışka vaqtta peyda bolǵan dostane mehir–muhebbiti, semimiy–sadaqiti bir–biriniñ kelbide, yurikide mehkem ornap qaldı...

2

Şu künlerde İsen Buqa huddi burnıda çuliki yoq tögidek başbaştak bolup qaldı.

U Arslanbağdin kaytip kèlip, birneççe küñgiçe Apak Hociǵa körünmide, qeyerde köñli huş bolsa, şu yerde lağaylap yürdi. Bügün ordidin heverçi kèlip, uni Apak Hociniñ huzurıǵa çillidi.

İsen Buqa çüştin kèyin ordıǵa keldi. Apak Hoca tèhi şahinşingı kirmigenidi. Her kûni etigende ve muşundağ **(445)** çağda, uniñ aldida yükünüp, peşlirini söyüp erzini èytiş, perman èliş ve èhtiram bildürüş üçün nurğun beg–sipahlar, herbiy–mülki

emeldarlar, muysipit aksakallar ve uzun kulalığ sopi-işanlar sarayğa kèlip, bèşiga altun tac, uçisiğa zerbat ton kiygen Apak Hociniñ ğadiyip çikişini kütüp salamhanida sep tartip turuşatti. Uniñ qarisi körüngende, ikki pükülüp, secdige baş koyğandek igilişetti.

Bügünmu şundak boldi. Apak Hoca orda bègi bilen birneççe has muhlislerinin “hoş-hoş”lışı bilen sarayğa kirgende, kütüp turğuçılar öre-töpe boluşup bir-biridin kızgıniş aldığa silcip, tuşmu tuştin: “Huş kelgeyla alem panah hezritim!” dèyişip qarşı èlişti.

Burun hêçkandak tuyulmaydığan-tebi’iy, ka’ide-yosunluk bu işlar bugün İsen Buğa tolimu ğelite, köñülsiz tuyuldi. U hoşamette, küçüklinişte bir-biridin aşurup, bir-biridin kızgıniş, her hil kiliqlarni kılıp turğan bu ademlerdin birdinla yirginip, bizarlık hês kildi. U öz vücudida peyda bolğan bu tuyuksız özgiriştin özimu heyran boldi. Bolupmu, apak hocini körgende ihtiyarsız peyda bolğan soğuk bir endikiş ezeldin uniñda körülüp bakmığan sirlik bir rohiy halet idi. Bu rohiy haletke bu yerdikilerniñ hêçkaysisi oylap yêtelmeydığan, hetta oylaşkimu cür’et kılalmaydığan acayip bir hês-tuyğu yoşurunganidi...

Kütülmigende, Apak Hoca birinçi bolup İsen Buğini kòbul kildi.

— (446) Biz tapşurgan iş kandağ boldi, İsen Sopim?! –soridi u kışkila salam-sehettin kèyin.

— U kèçip ketti,—dèdi İsen Buğa bèşini ègip.

— Nème, kimni deysiz?—Apak Hoca yoğan qonur közliri bilen kişi hèyikşudek tikilip turup soridi.

— Dostmuhemmetni deymen...—dèdi İsen Buğa sel-pel duduklap, hoduqup,—uniñga apak tuyuk çüşken çègi... Men bargan künila kèçip kètiptu...

İsen Buğa bèşini sel kêtürüp, köziniñ kuyruğı bilen Apak Hocığa qaridi. Apak Hociniñ közliri alağ-calak bolup, aq sèrik yüzi deslep tatardi, kèyin qaridap ketti, çişliriniñ kattik kirişisidin kovuzliri tartişip, çağ sönekliri tompiyip çıktı, yerimdin köpi akirip ketken sağal-burutlirimu dirdiyip ketkenidi.

Uniñ pütün turkıdin, keypiyatidin kattik hapa bolğanlığı, ökungenliği ve elemge patğanlığı mana men depla körünüp turatti. İsen Buğa burun uniñ nurgun işlarga hapa bolğan, çèçilğan vahtidiki soğuk, ğujğun halitini körgen bolsimu, lèkin

bügünkidek mundağ sürlük, azablık ve çüşkün halitini körmigenidi. Bu halet uniñga Dostmuhemmetniñ Apak Hoca üçün hekiqetenmu adettiki reķib emes, belki uniñ teķdirige, istiķbalıga ve nam–abruyıga ecellik tesir körsitidıgan muhim menivi düşmen ikenlikini yene bir ķetim enik körsetti.

— Susluķ ķipsiz, bekla susluķ ķipsiz, İsen Sopim,—dedi Apak Hoca hēli uzak cimliktin ķeyin **(447)** özini bir’az oñşivēlip,—yigitlik belgisi şuki, hemişe kayğuluķ boluşı kerek, ğemkinliki bolmıgan kişidin ğeplet boyi puraydu. Ğem–kayğuluķ kişi agah bolidu, uniñdin cem’iyet ve huzurnıñ boyi kēlidu...Lēkin, siz susluķ ķipsiz, sopim...Hoşyar, agah bolmapsiz. Ğeyriyet... U kaçķan bolsa nege baratti, haman bizniñ alıķinimizdin ķeķip çıķalmaydu, peķet bihude cismi bilen napak rohi birneķķe kün artuķ yaşıydu, şu...

Apak Hoca bu heķte artuķķe sözleşni ğalimidi, derdini içige yutup, ağzida hēç iş bolmıģandek tesir bermekçi boldi. Unişsizmu İsen Buķıga uniñdin artuķ ğep ķilip, köñlini parakende ķilişķa bolmaytti, çünki, ikinci ķedemde u anlaydıgan ğepniñ bēsimi, şidditi uniñ berdaşlık küçidin hēlila halkıp kētişi mumkin idi. Şuņa, Apak Hoca uniñ köñlini ayap, Dostmuhemmetniñ işi toğrisidiki sevenliklerini anķe zigirlap olturmidi, belki bu işni derhal başķiķe orunlaşturuş niyitige keldi.

Apak Hoca emdi ğepni hēkayettin başlap, asta–asta meķsetke kōķti, bu uniñ kona aditi idi:

— Sultan İbrahim Edhemdin soraptu: “İ Edhem, nēmişķa şahlıkni taşlap, ğoristanda olturuşni iħtiyar ķildin?” Edhem deptu: “İnsan ehlini üç ta’ipige böldüm: Birsı, dünya bilen hoş; yene birsi, ahiretke ketkenler; üçinçisi, ata postida turģanlar. Ahiretke ketkenliri bizni aldiritip, kiķķirip deydiķen: Tēz kēliņlar, biz ğor zindanda silerni saķlap turuvatimiz, tēzrek **(448)** baķiy dünyaga kēliņlar!

Ata postidikilermu bizdin bizar bolup deydiķen: Paniy dünyada kaçanģiķe turisiler?! Dunyani bizge boşatmamsiler?! Birsı bizni çaķiridiken; birsi bizni koğlaydiķen. Şuņa, men bundaķ vapasiz dunyani taşlap, u dunyani izdep ğoristanda turuşni iħtiyar ķildimki, u dünyada zaval, yōtkiliş dēgenler yok. Nurgun padişahlar ketti, ölüm hemmini ēlip kētidu!..”

Derheķiķet, adem cismidiki hayatlık libasi ariyettur. Bu dunyanıñ işriti azapsız, ğuşluķi ğemsiz emes. “Her nerse halak bolģuçidur” dēgen ayet hōkmi boyiķe, her kamalniñ arķisida bir zaval bar! Emir sultanlardin tartip, taki pasıķ peķirģiçilik bu

elemde baraverdur. Bu dunyada eger kişige ebediy hayat muyesser bolsa idi, peygamberler ölmes idi. Eger ecel kişige möhlet berse idi, gayet karamet menşuri bolğan ve “peygamberlerniñ tügencisi” degen ayet bilen ipadilengen nebiler hocisi Muhemmet eleyhissalam ölüm libasini kiymes idi... –Apağ Hociniñ demi késilgendek bolup sözdin tohtidi ve özidin üç qedem nêrida qol bağlap, baş êgip turğan İsen Buğa hêsdaşlıq nezeri bilen qarap koydi. İsen Buğa deslep bu sözlerniñ tēgi–tektige yêtelmey hanvêkip qaldi, kēyin pir–ustaziniñ söz uramidiki şum bēşaretler bilen közidiki muñ–hesretlerge qarap, nêmişkidur yüriki ciğgide kılip öygendek boldi. Apağ Hoca kalte yōtilip, avazini miskin çıkırıp, sözini devam kıldı,—oğlum, dadan hūnerde kamal tapqan, el hōrmitige sazaver, mōmin Musulman **(449)** idi. Epsuski, ikki künniñ aldida Kaşığerdin Yarkentke kēlivatqanda, ecel şerbitini içip bendiçilik kıldı. Qandaq kılguluk? Qaza mutleq, emdi sevr kılip, qazağa riza boluş lazim. Hemme adem yokiliş yükini üstige artidu, fena şerbitini tētiydu, bunıñ özi ezeli teqdir...

İsen Buğa turğan ornida dan qētip turup qaldi. Apağ Hociniñ ahırkı sözliri uniñ kulığığa neşterdek urulup, yūrikide muz bolup katqanidi. Şu tapta u, özi aran–aran dessep turğan zēmin titrep, heşemetlik orda tamliri hazirla gümürölüp çüşidiğandek vehimilik, azablıq tuyğu içide qalğanidi. Uniñ közidin bir tamçimu yaş çıkmidi, lēkin yūriki lehte–lehte qan bolup, ünsiz yıglavatatti...

U ordidin putliri lakaslap, sentürekliğen halda qaytip çıktı. Şu tapta, u özini bu sirliq, vapasiz panıy dunyada hēckimi yok, yētim, hayat bazirida adişıp qalğan nativan balidek hēs kılip qalğanidi.

3

“İnsan nêmişka azab içide tuğulup, qorquş içide yaşap, epsus–nadamet çekip ölidu? Bu pelek nêmişka eķil–idrak ehlidin bir gēriç ömür, bir çişlem nanni ayap, cahillarni bolsa, mal–mülükke kömüvêtidu?..”

Mana bu, İsen Buğiniñ katmu kat derdke, azabqa tolğan hesretlik yūrikidin çıkqan hitab idi, bundaq çağda uniñ **(450)** hıyal dunyasi yene başlinatti, azab dēnizi dolğunlaytti, derd–elem gülhini yalkuncap, vucudi köygen kavaptek pijildaytti.

İsen Buğa hazır özini huddi ot ketken derehtiki çümülige oħşaş hës kılatti. Şuņa, u qayaqqa mañmisun haman otniñ vehimisidin kutulalmaytti. Ot uniñ töven teripidinmu, yukiri teripidinmu kıstap, yalmap kélivatatti...

U kaçanki Dostmuhemmet bilen uçaştı, şuniñdin başlap uniñ rohiy dünyasında kattıq bir silkiniş peyda boldı. Ekıde–ihlasımu dez ketken canan çinidek boşışıp hırelışıp ketti. U eklıge kélip çoğunğan, ekıde bağılğan, sap altundek etivar bilidiğan adiminiñ birdinla mundaq vapasız, diyanetsiz, betniyet bolup kélişini zadila tesevvur kılmiğanıdı.

İsen Buğa bu–pir ustaziniñ burunkı işlardiki karam–telvilikini, çekidin aşqan hunzirlik, zalimliklerini uniñ öz rekıbliri bilen “ötne alem” kılışkanlıkı dep çüşinip, uniñ esli niyitidin, pir–evliyalık salahiyitidin şeklenmigenıdı. Lëkin, emdi oylap körse, iş başınla çataq, su başınla lay iken! Ular ezeldin özliriniñ şöhriti, özliriniñ menpe’iti, özliriniñ karametlirinila oylap iş tutkanıken...

İsen Buğa bu işlarnı herқанçe oylımay dësimu, lëkin u galda turup qalğan bir tal ötkür kiltiriqtek, uni zadila aramida qoymaytti. Bu azablıq hıyallarnı az dëgendek, emdi dadisiniñ ölüm heviri kélip, uni tëhimu hamuş, sekipare kılivetti.

(451) Bu künlerde, u öz beşiniñ bir tuyuq koçıga kirip qalğanlıkını hës kılivatatti. Şuņa, këleçek, istikbal dëgenler uniñ közige hemişe qapqarañgu hem vehimilik bolup körünetti.

Bügünmu İsen Buğiniñ keypi naħuş idi. U reste güzerlerni meksetsizla aylandı. Şherniñ huddi uşşaq qan tomurlardek, terep–terepke şah ayrip ketken koça–mehelliliridin–kassaplıq koçisi, Şaħal koçisi, Rëgistan, taşkiriki ravaq, gedigerliklerdin ötüp, serrap baziriğa keldi. Bu yerde alıkanlırığa bir sıqım, bir sıqım teñge–tillalarnı tizivalğan serraplar ularnı tinmay şaraqşıtip oynap, pul sodisi kılışıvatatti. Ulardin herkandaq kümüş teñgini mis daçen, mis yarmaqlarğa tëgişiveliş mumkin idi, köpinçe, sothormu, dellalmu, cazanihormu yenila şu serraplarnıñ özi idi. İsen Buğa ularniñ sodisiğa, sodidiki çiver, mekkarlıkığa ve bir–birini aldaştiki ustiliklırığa qarap birdem turup qaldı. Bir yoluçı uniñ yënida tohtap, lay supığa gilem sëlöp olturğan şap burutluq serrapniñ aldığa beş somluk tilladin birni taşlıdı–de, uniñdin bir neççe teñge ve mis yarmaqlarnı ëlip bëlige tügdi, İsen Buğiniñ hëسابıçe, bu serrap birdemdila musapir yoluçıdin bir munçe nep ündürüvalğanıdı.

Unıñ bu yerdimu turgisi kelmidi, neme üçündür yüriki sıķılıp, içi tit–tit bolatti. Mañsa, uni–buni körse, birer işķa peğil bolsa, sel–pel aram tapķandek bolatti. Şuña, u bu yerdinmu ketti. Vapuruş baziridin ötüp, baķķallarnıñ hêridar çaķırıp varķırıģan **(452)** avazi bilen here–çivinlernıñ goj–gojliri ĳaplap ketken mêve baziriģa keldi. Bir baķķal bir sêvet şatraķ şaptulni kötürüp, unıñ yênidin hêridar çaķırıp ötüp ketti, unıñ keynidin bir hammal yoģan bir tay segezni yüdüp, ikki püklengen pêti kêtivatatti, İsen Buķa ularnıñ yênidin ötüp, doķmuşķa bêrip yene ĳayrıldı. Bu yermu hêli avat bazar idi. Çüşteki ĳuyaşnıñ tik çüşken nuri dukanlardiki reņmu reņ gezlimilerge, kümüş hel bilen ayet yêziģan mis lêgenlerge, boyunlirini ĳaķırdek sozģan nepis aptuvalarģa çüşüp, val–vul şola çaçattı. Buniģa mis, cez ve tömürniñ caraņ–curuņ avazliri, ademlernıñ vaņ–çuņliri ĳoşulup, ĳaynam–taşķinlık bir keypiyat şekillendürgenidi.

İsen Buķiniñ ĳulikiģa nepis, ahaņdar sada urulģandek boldı. Hünervenlernıñ ĳolidiki bolķılar huddi yürekniñ soķuşıģa oħşaş, bezide ĳattıķ, bezide boş tokuldap, ritimlık avaz çıķıratdı. Mana şu ritimlık, ahaņdar sada birdem bolsimu unıñ köņlidiki ĳemni êritip, ĳiyalini segitti. U şu tapta, öziniñ uzun yıllardin bêri, peķet ĳanıķa bilen pirniñ dergahidin ayrılmaı, hayatnıñ bundaķ reņmu reņ, ĳaynam–taşķinlık peyzidin mehrum ĳalģanlıķını, bu dünyada ĳanıķadiki zikri–sôhbet, “Allahum” ve sopi–dervişler arisidiki çilim tartıp, tüğimes ĳeyvet–şikayet ĳılışlardinmu başķa, têħimu celpkar, tesirlik, reņmu reņ nersilerniñmu barlıķını tunci ĳetim hês ĳıldı.

Şu tapta unıñ köz aldida ĳanıķalarnıñ ĳêlin, soģuķ tamliri, pir–ustazlar destek ĳilivalģan yoģan kitablarnıñ **(453)** çoņ başķan sehipiliri, zahidlarnıñ resim–yosun, ĳa’ide–nizamliri teripidin yıllar boyi çeklinip kelgen payansız bu alem tosattin öz reņgiroyı, esli ĳiyapiti, tirik ademliri ve türlüĳ–tümen menzirliri bilen ĳayta namayan bolup, uni birdem bolsimu, heķikiy hayatnıñ peyzige çömdürdi.

İsen Buķa kün ĳerbke ĳayrılģanda, bazar çörgileşni toħtitip arķıģa yandı ve “têrekbaģ ĳanıķasi” yênidin ötüp kêtivêtip, tuyuķsız toħtap ĳaldı. Çünki, ĳanıķadin hemdu sana oķuvatķan sopi–dervişlernıñ “ya’Alla dost, ya’Alla”si bilen cehre–sama sêlivatķanlarnıñ “hum Allasi” aņlinip, tosattin unıñ köņlini yene bir ĳisma ĳilip ĳoyģanidi. Turupla, unıñ isriķ purap turgan ĳanıķaģa ĳirģüsü, çaç–saķalliri ösüp, put–ķolliri ĳasmaķlişip ketken ĳudaniñ aşıķliri arisida birdem olturģusi, ularģa ĳoşulup zikri ĳilģusi, nas yaki nêşe çekip uzak ĳiyal sürgüsü ĳêlip ĳaldı. Yürikini azablap,

könlünü bi'aram kılvatқан gem–kayğularni birdem bolsimu untup, hêç nersini oylımaydığan Hıdayi gaday boluvêliş istiki ahır uni yoldın buruluşka ündidi.

İsen Buğa öziğe tonuş üsti kubbisiman, guva hanıkağa kirdi. Hanıkada bêşiga şeydayi doppa, uçisiga kirtik yakılık, aldı yerim oçuk böz köñlek kiyışılğan sopi–dervişler burunkidekla telkin êytip, cehre selivatatti. Adem hêli köp idi. Bu başkılardık, ikki yarığa taşlinip, varkırap–carķirimidi, özini yerge êtip, topiga milinip çaçlırını yulmıdı, yakısını **(454)** yırtıp tova–tesedduķmu eylimıdı. U uyaķ soķulup, buyaķ soķulup, ahırı içkiriki hanıga kirip qaldı ve bir hucrınıñ yeneda tamga yölinip olturup boluşiga çilim tarttı, birdemde közliri qarañgulaştı, köñlidiki hemme gem–kayğular untulup, özini goya başka bir alemge kirip qalğandek hıraman hês kıldı...

İsen Buğa çilimniñ keypidin bu yerde qañçılık olturğanlıķını bilmıdı. Bir çağda kallısı segip, özini oñsap, ornidin turuşka temşilivêdı, şu'an kılıķiga yandiki has hucridin gelite bir avaz ańlinip qaldı. U segekleştı, közlirini uvulap, kılıķını dıñlıdı. Rast, hucridin gemze arılaşķan gelite bir avaz–bir yaş baliniñ inriğan, zarlığan ze'ip avazı ańlinivatatti. İsen Buğa yavayı bir küçniñ türtkisi bilen likkide ornidin turup, hucrınıñ işikini calaķķıda açtı, tünluktin çüşüp turğan hire–şire yorukluk içide uniñ köziğe körüngini til bilen tesvirleş tes bolğan acayıp bir hunük menzire boldı.

Çaç–saķalliri akırışka başlığan, ağızidin Qur'an Kerim bilen hedis kelimiliri çüşmeydığan, kelimidin nezme–beyitniñ dur–ünçiliri tókülüp turıdığan, katta işan Apaķ Hociñiñ eñ yêķin meķbulliridin bolğan Mirza Şah Hoca yerim yalınaç haletke keltürülgen on töt–on beş yaşıķ bir oğul baliniñ üstige be'eyni kusukke kirgen ittek artilivalğanıdı. Bala ikki terepke tevrinip inrayttı, Mirza Şah Hociñiñ hemişe cilmiyıp turıdığan cağal közliri şu tapta şehvet küçidin pultıyıp ketken, çirayı dıgırķap ketken buķidek esebiyleşkenidi.

(455) İsen Buğa deslep öz köziğe işenmey qaldı. Çünki, uniñ köz aldıda hayvaniy kıyapette turğan bu adem öz vaktıda uniñgimu bir mezgil şeri'ettin, teriķettin ve diyanettin ders bergen ustaz, Apaķ Hoca dergahıda nami bar şa'ir idi. Bütün uniñ kuzğundek çañgilıda inrap yatқан bu balimu nurgun arzu–ümidler bilen uniñ kolidaki terbiye elivatқан mesume şagirt idi.

— Hey, qaysiñsen? Derhal işikni yap beççiğer!

Mirza Şah Hociniñ hamuşlukta éytқан bu sözi İsen Buķiniñ kılıķıǵa muşt urǵandek añlandı. U şu turkıda étılıp bérıp, Mirza Şah Hocini rasa bir edeplep koyuşni oylidıy, lėkin yene turupla niyitidin yandı. Bundaķ napak ademler bilen hepilişip, öziniñ put–kolinimu paskina kılivėlişni hılimidi, peķet hucra içige karitip “tūfi!” dep birni tükürüpla arķıǵa yandı. Uniñ bu tükürükige barlıķ ğezep–nepriti bilen til–ahaniti siñgenidi. U haniķadin hėķimge karımay, şiddet bilen mėnip çıķtı. Burun kőzige şundaķ issiķ, yürikige yėķin tuyulidıǵan bu zikri–sama soruni hazır uniñǵa şundaķ soǵuķ ve yirginişlik tuyulup ketkenidi...

Şu kėçe İsen Buķa zadıla uhlıyalımdı. Hıyallar, eslimiler uniñ yürikige kadalǵan pıçaķtek, bir–biridin better azablayttı.

Haniķada kőrgen hėliķi ećinişlik iş–tėhi balağetke yetmigen yaş bir oǵulniñ paymal kılınǵan hayati... Tėhi on ğüliniñ biri ećilmıǵan Aytulunniñ paci’elik kısımtı... Köydürölgen medris... Tirik turǵuzup yüriki suǵurup élinǵan ademlerniñ nalisi... Hacı **(456)** Kıtluķ Mevlivi, Bayız Muķamdek ehli ilim, ehli sen’et ellamiliriniñ merdane ölumi... Yene kandaķtur, kozuķķa olturǵuzulǵan, paltıda ećpilǵan, zindanlarda ećirip ketken onlıǵan, yüzligen serkerde–servazlarınıñ kan–yaşlıķ kećmişi... Hayat turup ata–ana, bala–çaķa ve el–yurtidin menğülükke ayrılǵan mıñlıǵan “Ġalça Yigit”, “Ġalça Çokan”larınıñ sürgünlük, kulluķ hayati...

Mana bularnıñ hemmisi İsen Buķiniñ köz öñida, hıyal ekranıda birmu bir gevdilinetti, canlinatti ve uni tėhimu azablıķ, ökünüşlük hıyallarǵa sėlip, bu işlarınıñ tėgi–tektige yėtişke ünıeytti...

“Tova!.. Adem dėgenniñ ećirayıǵa, aǵzıdiki ğėpige karap, yaħşı–yamanlıķını ayırǵılı bolmaydiken–de!? özlirini pir–evliya, teriket pişvası dep kőkke kőtüridıǵan aşu ademlerniñ yüzidiki uluǵvarlıķ, yürüş–turuşidiki aşu silik–sipaye salapet, ğep–sözlıridiki aşu mulayım, aliycanablıķlar, tohtımay eķip kėlivatқан aşu heddi–hėsabsız mal–dunya hėsabidin yėtim–yėsirlarǵa aş bérıp, el kőñlini ovlaşlar be’eyni ećiraylıķ ećümperde içige orunuvalǵan alvastiniñ kőz boyamçılıķı, hiyle–neyriñi iken emesmu?! Sen bularnı nėme üçün burunraķ hės kılmidıñ, İsen! Haniķa–mesçitlerde kėçe–kėçilep kılidıǵan tilavetler, ta’et–ibadetler, Allağa hemdu–sana oķuşlar, tesvi–tekbirler sadda helķniñ kőzini baǵlaydıǵan, nezirini ećlğitidıǵan epsunkeşlik ikenlikini nėme üçün burunraķ sezmidıñ, kapaķvaş!? Bir–biridin uluǵ bu **(457)** pir–evliyalarnıñ arķisida yürüp zadı nėme taptıñ, natıvan bende!?! He, emdi bildim,

kimniñ niyiti ala, içide cin bolsa, şu Hudani ağızidin çüşürmey, he dësila Qur'an Kerimni şipi keltüridiken!..”

İsen Buğa mana şundak hesretlik hiyal deryalırıda tinmay üzüp, huddi çeksiz ormanlıkğa kirip kèlip, yol tapalmay tènep qalğan yègane ademdek sersan bolup yürgen küz aylıriniñ biride, Apağ Hociniñ yèñi permanini tapşurup aldi. Permanda, uniñ derhal İşkul bazırıda ulğıyivatқан helk topiliñini basturuşқа bərişi uqturulğanidi.

Apağ Hoca aşu kètim Dostmuhemmetni ucukturuş vezipisini ada kılalmay kelgenliki üçün, İsen Buğidin hëlila hapa idi. Gerçe uniñ öziğe bolğan sadaqitidin, iħlasidin şeklenmisimu, lèkin uniñ şu kètimki vezipige tutқан susluğidin ve kèyinki biğem–biħeste halitidin köñlide kattıq rencigenidi. Şuña, uni bu kètim obdanraq segitiş ve çöçütüş, eger hayat qalsa, қanlıқ uruştin ibret alğuzuş üçün, alahide uniñ ismini atap yarlıқ çüşürgenidi.

İsen Buğa Apağ Hociniñ bu yarlıқidin huşal boldi. U çeksizlikke sozulğan bu hayat sepiride, tüğimes gem–endişe ve hesret–nadamet bilen tènep–temtirep yürğendin köre, muşundak bir merdlik meydanida canni doğa tikip, ya uyaқ, ya buyaқ boluşini evzel kördi. Kışkisi, u hayattin bezgen, candin toyğanidi.

U hazir öz cèniniñ inçike yip bilen mu’ellekte èsilip turğanlıқını kündin–künge èniқ hès kilişқа **(458)** başlığanidi. Eger yip üzülse, u aşu mu’elliktin ölümniñ soğuқ, қараңғu кehrige gulap çüşüp, bu sirliқ, vapisiz dunyanıñ tüğimes govğaliri bilen ebediy hoşlışatti. Eger bu yip üzülmey, u aşu mu’ellekte şu pèti turiverse, uniñ yaşıliқı, ömri ve barlıқı aşu pir–ustaz dep atalğan ademlerniñ başқuruşıda–mehkumlukta ötetti, öz hayatidin öziğe teve hèç nerse bolmaytti. Ata–ana mèhri, söygü–muhebbet, insaniy bəriş–kèliş, ilim–meripet igileş, yurt körüp el kèziş dègenler hergizmu uniñ ilkidiki iş emes idi. U eқilge kelgendin buyan, Apağ Hoca bilen uniñ has muħlislriniñ қolidiki ita’etmen қomақ bolup kelgenidi, ular uni ҳaliğaнçe aylandurup, pirkiritip yüretti.

Emdilikte, u öziniñ insaniy қedir–қimmitini sel–pel çüşinip, hayat yolida adaşқан, azған ve қuyunda қalğan nativan bir yoluçi ikenlikini hès қilғanda, bu tetür қuyun uni yene bir kètim asmаңа kötürüp, mu’ellekte toħtitip қoydi. U ikki otniñ, ikki taşniñ otturisida қisilip қalğanidi. Yuқiriға қarisa, uniñ insaniy қoruri, vicdani,

pak diyaniti uni erişke akirip, uni ademdek yaşaşka ndeytti; tvenge arisa, uni z pencige ğitivalan hliki ademler dergahia akirip, uni huddi lata onaktek, davamlık zliri alıan pedige dessitip oynitiş n, shrigerlik ollirini pulanlitatti...

şuna u, zini oşaşla azab–okubet, kiniş, tenlik ve orlu zenciri bilen boup turan bu mu’ellektin **(459)** zp, lmnin ulmet nkrige lap, paniy dunyanin insan elbini azablaydigan payani yok ismetliridin bir yolila utuluşni evzel krdi...

4

Cunar işaliyetiliri bilen piaki sopilardin teşkillengen beş yz kişilik oşun işul baziriga klipla klk bktrmige du keldi. İkki yzge ykin adem lp–yarilinip, talapet eir boldi.

İkkini etimlik yzmu yz elişiş işul bazirinin sirtidiki aydalada yz berdi. şiddetlik elişiş başlinip uzak tmeyla, Cunar leşkerliri bilen piaki sopilar mendep aldi, hetta beziliri alazade bolup, ce aynimiga at slip kirelmidi. nki, ularnin arşisidiki reibler burunidek birla heyve bilen tikivitidigan addiy pura emes, belki at stidiki mahariti, uruş sen’iti, cegivarliki hlila vayiga yetken yaş, ebdes evendazlar idi. Ular z reibliri stige kzlidiridin ot anitip, olidiki ili, tokmalirini şiddet bilen oynitip, be’eyni ara borandek bsip kletti ve can tikip elişatti. Bundak hucuma am neşini tola kip, yreksiz, orunak bolup ketken piaki sopi–dervişlerle emes, hetta muntizim terbiye krgen, rehimsiz Cunar leşkerlirimu berdaşlik brelmey temtrep aldi. Bunin iide, peet bşidiki yaltirap turan dobulisini krp kiyivalan, dividek heyvetlik İsen Buila heranda ur–yikita pisent ilmay, reiblirini vehimige **(460)** salatti. Unin irayi adem orkudek halette idi. İkki tanavi lipildap, a sri yzi ipizil bolup, an tolan ikki kzidin veyran ilui bir il nur anap turatti, u olidiki uzun hem ke ilini bir uyan–bir buyan şiltip yeniga adem yolatmaytti. Unin şu taptiki ehr–gezipi bilen batur–cesurluiga heanda reib ten kleleydigandek emes idi.

Ademlerge bolan guman, naayillik ve hayata bolan şn ümitsizlik–İsen Buinin vucudida ene şunda bir il telve, trgn k peyda ilganidi.

U ölüm izlep eliſip yürüp aħır yarılardı. Çıpar etiğimu kiliç, okya tégip yikildi. U at–ulağlarını astıda dessilip qalmaslıq üçün, nahayiti teste ömilep, sörülüp yürüp, yoğan bir dereħke yölinivaldı. Ŗu esnada, keynidin birsi kélip unıñ kaniyidin qattıq boğuvıldı, hetta unıñ ağızı–burnidin çıqqan ıssıq tinik İsen Buqınıñ boynıǵa tégip turattı. Qarıǵanda, reķibi qoralsız, İsen Buqını tuncuqturup öltürüş niyitide idi. Ŗuǵa, u pemlep turup, yénidiki ħencirini suǵardı–de, reķibiniñ beşıǵa arķıçılap ħencer urdı. Reķibi “vay” dep qattıq bir silkindi ve sérilip çüşüvetip öz salmıķı bilen İsen Buqınımu yikitivetti. Bir çağda, İsen Buqa éǵırlaşqan beşini aran kötürüp, qan tolǵan hargın közliri bilen aldıǵa qarividi, ġuvalaşqan köz aldıda, uzun yaylılıq toruq atnıñ beşi, parķırıp turǵan kiliç, qapqara yoğan köz, sürlük telet bir ademniñ tonuş çirayi namayan boldı. İsen Buqa derhal hoşını yıǵdı ve közlirini yoğan éçip, héliķi tonuş çirayǵa **(461)** yénivaştın sepsaldi. Derveķe, u ħata tonumıǵanıdı. Unıñdin ikki çamdım nérıda, kiliçniñ destisini mehkem tutup, közliridin hem ġezep uçquni, hem dostluq, ħesdaşlıq mēhrini teñ çaçritip turǵan Dostmuhemmet meǵrur, merdane halette turattı. U İsen Buqıǵa uzaq tikildi, unıñ bundaq ötkür tikilişide–çonqur oç–adavet bilen bille dostane epuçanlıq teñ mevcut idi. U Ŗu tapta, İsen Buqınıñ üstige basturup kélip, boynıǵa birla kiliç uruş bilen bugün bu ceñde unıñ qolıda ölgen ve yarılǵan sepdaşlırınıñ kısas–intıqamını elişi pütünley mumkin idi. Lēkin, u undaq kılmıdı, belki İsen Buqıǵa: “Aman bol, İsen Sopim!” depla étiniñ beşini burap, başqa hemrahlirini eǵeştürüp çēpip ketti.

İsen Buqa unıñ arķidin qattıq varķiridi: “Dostmuhemmet aka, nēme üçün cēnimni almaysen, mēni öltürüvet! Öltürüvet! Men bu candın toydum!..”

Lēkin, Dostmuhemmet arķıǵımı qarap qoymıdı, İsen Buqınıñ qulıķıda unıñ étiniñ dükürligen avazıla qaldı.

Ceñ meydani asta–asta tinçip qaldı. İsen Buqınıñ sadaq oķı tegken, kiliç kesken yerliridin tohtımay qan éķip, unı bargansēri halsızlanduruvetti. Unıñ üstige, birqançe igisiz qalǵan yayaq atlar unıñ üstidin dessep ötüp ketti. İsen Buqıǵa cahan tosattın timtas bolup qalǵandek tuyuldı, unıñ sēzimi bargansēri ġuvalıſıp, etrap pütünley ot dēñizıǵa aylanǵandek, özi aşı ot içide tolǵınıp köyüvatqandek **(462)** tuyuluşqa başlıdı...

Ay dalıda muñlinip yatqan ölükler saynıñ tēşidek dövilinep ketkenidi, uruş bolǵan meydannıñ yūzi oy–çonqur, çañ–tozan, qan–yiriñ idi. U yer–bu yerdin tēħi

can teslim kılmıgan yaridarlarınin inriğan avazliri bilen naka bolğan atlarınin azablık kişneşliri anlinip kişige goya, bu muqeddes ana tuprak birdinla canlangandek, şu canliniş içide, kanga boyalğan bu dalidiki qurban bolğan ogulliriga haza eçip, dad-peryad kılivatkandek tuyulatti...

Ceñ bolğan meydannin çet-çöriliride, kan bilen jin hidini purıgan itlarınin birdinla kelişke pëtinalmay, etrapni egip yürgen şepiliri anlinati. Kök asman bilen yer yüzini kaplap ketken kağa-kuzgunlarmu keñ dalini beşiğa kiyip, bişişka başlığan cesetler üstide bezme kuruşmakta idi.

Keç kirdi, etrapni koyuk karınguluk kaplıdi, tinik asmanda yultuzlar gunçisi bes-beste eçilişka başlıdi, hilal aymu bir çettin egim kaşlırini süzüp yukiri kötürülmekte idi.

İsen Buğa ornidin turuşka hêli urunup kôrsimu, ikki putini atnıñ ölüki besip turğaça zadila turalmıdi. Unıñ bir kolimu kandaqtur eğır bir nêminin astida idi.

U özının têhiçe hayat ikenlikini, şunçe dehşetlik ur-yikit ve kanlık kırğın içidimu hayat kalğanlığını oylap kattık epsuslandi. U allağa şunçe yêlinip, özige ölüm tilimigenmıdi! Alla iltimasini qobul **(463)** kılmay, nêmişka uni yene hayat kaldurğandu!? Bu dünyada unıñ yene kandaq körgülükliri bardur!? Lêkin u hemmini körüp, bilip, burni-kulikiğice toyğan emesmıdi?! Ah Huda, bu zadi nême kısmet?! Adem ölumen dep ölüvalgili bolmaydiken-de...

U nurgun cesetnin arisida yatatti, kim bilidu, uzunğa kalmay unıñgimu nôvet keliş kalamdu têhi... “Yapirim, men nelerde yatidigandimen, men ceñ meydanida yekilğan idimgu, eger bu yer ceñ meydanı bolsa, hazır nêmişka bundak cimcit...”

U aşundak hiyallar bilen kôzini teste eçip asmanga karıvidi, kôzige asmanda parkırap, cimirlap turğan ay bilen yultuzlar kôründi.

Şu çağda, tebi’et teripidin kayta bêrilgen bu hayatlık tuyğusi yene turupla unınga başkiçe şerin bilingendek boldi. U goya hayatnıñ kedrini ölüm bilen elişip yürüp tapkandek idi.

U baş-kôzidiki yara ağırlirini untup, asmanda üzüp yürgen hilal ayğa, unıñ etrapida culalinip turğan sansız yultuzlarğa başkıdin karap, tebi’et alimının bu güzel kôrünüşliridin huzurlandi ve cimirlap turğan yultuzlar arisidin öz yultuzını tapmaqçı

bolgandek, an tolan harin kzlrini bipayan bolunn kz yetksiz yirak caylirige tikti.

u ada, sen Buinin kzige uddi asmandiki yultuzlardin biri ip ukendek, zige ykinla bir yerde bir nersinin pilildian yorui krndi. U deslep buni cede hit bolanlarnn roh–ervahi iaret **(464)** ilivatan izitu nur dep bilgenidi. Lkin, kp tmey, bu nur bargansri yoinap, timu yorup, unna ykinliia balidi ve birinin ze’ip, miskin avazda: “Olum Saydat, nedisen...” dgen avazi anlandi. sen Bua undila, bu nurnn cedin kyin olını izdep an aysi bir ata olidiki ara irann nuri ikenlikini bildi.

ira yorui bilen bille sel–pel mkeygen bir ara klene sen Buinin yena keldi ve iran unn arii midirlap turan ou kzlrige ykin tutup: “udaa uur, bu birsi ti hayat iken” dep unn put–ollirini avaylap boatti ve bidin asta ktrp rididi. u adila sen Bua tatlı bir endiki iide kzlrini bu bovann nurane yzlrige tikti. Bovaynn yi eli bir yerge brip alandek krnsimu, lkin emgekte, capada pian tni ti madaridin ketmigen, bcirim ve ttik idi. U bu yerge rasttinla ozilaılarga ktilip ketken “Saydat” isimlik neviran olını izdep anidi. Lkin, bu yerde olının tirikimu–lkimu yok idi. Lkin, u natonu bolsimu, sen Buini utuzup alanlıidin ual idi...

X

X

X

Bovay burun ptn ul bazirida nami bar karvan bi idi. ua, iiler uni hazirmu “Niyaz Karvan” dep ataytti.

sen Bua Niyaz Karvannn yide hepte turdi. Bovay **(465)** unn yarilirini knl koyup davalidi, keklik, izavul gliri bilen pervi ili bati.

– ul baziridikiler dada Yunus Aunni obdan bilidu, olum,–ddi Niyaz Karvan bir kni sen Bua bilen paraliip oturup,–bu yerdiki katta, sil imaretlernn hemmiside unn oli bar, pakiz dil eynekke oaydu, unnda heranda nerse z eksini tapidu. Dada rehmetlı ene unda dili pakiz, mri iilerge paydilik i ilip tken, muruvvetlik adem idi. Men sni dadann yzidin utuzdim, hayanga alan kyinki mrnde dadann arzu–midini yerde oyma, olum...

– Rast taa, men dadamni doriyalmidim,–ddi sen Bua dili ksigen, ulu kik tinan halda,–emdi limni tpip, uni razi ilay dgende, dadam mni talap ketti.

Bek baldur taşlap ketti, eger uniñ ceniğa zamin bolğan aşu yol qaraqçilirini tēpivalsam, burda–burda qilivēttim...

— Nēme... Nēme dēdiñ oğlum?—dep aldirap soridi Niyaz Karvan İsen Buķiniñ közige qarap,—yol qaraqçiliri dēdiñma?

— He’e, yol qaraqçiliri,—dēdi İsen Buķa pervasızla,—dadamni aşular öltürüp bolap ketken...

— Buni saña kim dēdi?—ezveylep soridi Niyaz Karvan.

— Ğan Hezriti Apak Ğoca öz ağızı bilen dēdi,—dep Apak Ğociniñ ēytqanlirini qışkıçe çüşendürdi İsen Buķa,—Keşkerdiki hēliķi “Mazari Şahan” gūmbizi pütüp, Yehya Ğoca dadamğa nurgun altun— **(466)** kümüş in’am bēriptiken, qaraqçılar buni bilip kēlip, Yarkentge kelgüçe ariliqtiki çölde dadamni öltürüp bulap kētiptu...

— Bu gepni aşu Apak Ğoca saña öz ağızı bilen dēdima?—çirayi öñüp soridi Niyaz Karvan.

— Şundaķ, öz ağızı bilen dēdi...

— Hu... Yalğançi, kazzaplar!.. —Niyaz Karvan birdinla aççıklap kayıp ketti,—aşundaķ yalğan gep qılğan ağızıña honnaķ çıkıp ölersen, İlahim!

İsen Buķa tinjırķap qaldı, demallıķķa bir nerse dēyelmey, Niyaz Karvanniñ ağızıña qarıginiçe hañvēkip turatti.

— Tağa, undaķta bu iştin sizniñmu ħeviriñiz barma?—dep sori u ahır sel–pel özini oñşivēlip.

— Şundaķ, mēniñmu ħevirim bar,—dēdi Niyaz Karvan bir az bēsiķiğa çüşüp,—dadañni qandaķtur yol qaraqçiliri emes, aşu yalğançi, kazzaplarnıñ del özi öltürgen.

— Nēme, nēme dēdiñiz, tağa!/?—dep ornidin sekrep turup ketti İsen Buķa.

— Aldirima, men saña ēytip bērey,—Niyaz Karvan İsen Buķini yēniğa olturguzup ēgir bēsiķlik bilen çüşendürüşke başlıdı,—esli iş mundaķ: Sen dēgen hēliķi “Mazari Şahan” quruluşığa Yarkentdin dadañni, Turpandin Salim, Selim isimlik ikki neķķaş ustisini aldurup işķa salğan. İş pütkendin kēyin, Apak Ğoca mehpiy yarlıķ çüşürüp, bu üçeylenni bir kēçidila, meħsus callatlarnıñ qolida öltürüvetken. Sevebi, **(467)** aşu ustılarnıñ qoli bilen bu dunyanıñ herķandaķ bir yēride, aşundaķ güzel, neķişlik gūmbezdin yene biriniñ yasılıp qalmaslıķı üçün, ularni özliriniñ ħüniri bilen qoşup bu dunyadin meñgülükke ħayıb qilivetken! Lēkin, bigizniñ qapta yatķini nede bar, oğlum. Bu dunyada şamal ötmeydiğan tam yok. Ularne öltürgen callatlarnıñ birsi del bizniñ İşķul baziridin mazar quruluşığa haşarğa barğan birsiniñ ağınsı iken, ular bir

ķetim bille köknar içip parañlaşķanda, keyipçilikte bu geplerni èytip saptu. Menmu buni tèĥi yèķindila añlidim...

İsen Buķiniñ dèmi içige çüşüp ketti, yürikini biri soĥuķ ķol bilen mucup tolĥap oynavatķandek, azablinip iñrap ketti. Pütün vucudini soĥuķ ter bèsip, bezgektek titreşķe başlidi...

— Kara u betniyet, na'insaplarni, ularniñ cacisini bende acizlik ķılĥan bilen, Alla özi bèridu!

İsen Buķa burunķidekla cimcit, hañvèķip olturatti, goya rohi tènidin çıkıp ketkendek, heriketsiz, ipadisiz idi...

(468) Oninçi Bab

Ölümsiz Halaket

1

İsen Buķa on kūn boldi dèĥende, Niyaz Karvan bilen ĥoşlışıp, İşķuldin ķaytip keldi.

Çaçlırığa bimehel aķ kirgen capakeş anisi köz yèş i içide ķuķaķ èçip ķarşı aldı ve uzundin bèri yigilip ķalĥan nurgun yürek sözlirini yaĥduruvetti. Lèķin, İsen Buķa anisiniñ enber gülidek yèķimlik hidini toyup–toyup purigandin başķa, èĥiz èçip bir nerse dèmidi. U kem söz, ĥamuş hem harĥin idi. Ana uniñ keypiyatidiki bundaķ solĥunluķ bilen ĥelitilikni rasttinla harĥinlikķa corap, özige özi teselli berdi ve oĥlini aram èlişķa ündep, özi harduķ èş i ètişķe tutundi.

İsen Buķa etisi öz hucrisığa kirivèlip, saķ bir heptigiçe bosuĥa atlimidi, dadisiniñ ķatili öziniñ pir–ustazi–aşu katta işan Apaķ Ĥoca ikenlikini añlıĥan aşu kündin başlap, uniñĥa pütün alem zulmet bèsip, zilzile içide ķalĥandek, yer ve asman çayķilip, taram–taram yèrilip ketkendek, özi turĥan **(469)** öyniñ ķèlin tam–toruslirimu ĥulap çüşüp, ķiyamet bolidiĥandek, sürlük, vehimilik tuyulup ketkenidi.

Bir heptidin bèri, u özini ķiynavatķan açķıķ ĥiyallardin ķutuluş ve öz–özini bezleş üķün, birdem Ĥur'an ķira'et ķilatti, birdem hayatida ötken ĥüzel ĥatirilerini eslep, şuniñ bilen ĥemkin köĥlini avutmaķçı bolatti, yene birdem her ĥil tarih, edebiyat ve divanlarni varaķlap, ularniñ arisidin nèminidur izdimeķçı bolatti. Bu

kitabların arisida, Ayazşikestini¹⁰⁵² “Cahanname” dastani, Muhemmet Binni Harabatinin “Kulliyat Mesnivi Harabati” gezelliri ve Yüsüp Qidirhannin “Divan Qidiri” namliq eserliri bar idi. Lëkin, Qur’annin süre–ayetliri unij zëhnige çüşmeytti, güzel hatiriler bolsa, haman bulut arisidin yalt kılıp körüngen kuyaş nuridek pallida bir yoruytiyu, yene şu haman gayib bolup, unij ornini zulmet başkan qarañguluk ve nale–peryardlarga tolğan paci’eler igilep këtetti.

U bugünmu özini zorlap olurginiğa hëli vaqit boldi. Bir çağda bëshini kötürüp, mēhrab şekillik rucekke bir pes qarigandin këyin, rehil¹⁰⁵³ üstide eçiglik turğan Qur’anga qarap yene kira’et kilişka başlidi. Bugün unij keypi bekla naħuş, rohiy bekmu töven idi. Unij pütün bedini lağıldap titreytti, ihtiyarsız közliridin **(470)** elemlik yaşliri tökületti, lëkin cimcitlikni saklaş üçün özini zoriga bëship olтурatti.

U şu halette çüşküçe özini aran basti, çüşte anisi ëtip bergen çöçöridin bir piyalidek içip sirtka çıktı. Anisimu unij bir heptidin bëri تنها bëkinivalğan yeridin sirtka–hayat kaynıgan, ademler tirikçilik vesveside türlü–tümen işlar bilen meşğul boluvatқан hayatlıq soruniğa çıkkanlıkidin huşal idi. U bu yerde yalğuzluktin, zërikiştin, yürekni mite kırtidek yeydiğan azablıq oy–hiyallardin haliy bolalaytti, özini erkin, yënik, huşhuy sëzeleytti.

Oğlinin tekdiridin, salameklikidin bekla ensirep qalğan ana bugün uni ene şundaқ arzu–ümidler bilen du’a kılıp sirtka uzitip koydi, lëkin İsen Buқа işiktin çıkıp, bazar, reste–güzerlerge emes, belki adem yok arқа yollar bilen aylinip, tēhimu eğır cimcitlik, gëmkinlik hem sür başkan şeher kebristanlıqıga çıktı. U hiyalida, bu yerdin atisinin kebrisini, toğırakı, atisinin rohini izdimekçidi. Lëkin, u yerim kündeк kebre aylinip, atisinin kebrisinimu kebristanlık üstide kēzip yürüydigan rohinimu tapalmidi. Belki tēhimu tenhalıq, gëmkinlik ve çüşkünlükke pëtip keçkurun öyge kaytip kirdi.

Şu kēçisi İsen Buқа cöylüp, önderep zadila uhlıyalmidi. Bu yoruk dünya unij közige huddi қаңа çilişip qalğandek kızıl ve hunuk körünüp, uni endiktüretti. Yërim kēcidin aşkanda, pütün bedini ot–ateş kızıp ketti, u şu kızigançe üç kēçe–kündüz ot–kavaptek **(471)** issitma içide yatti, goya neççe vaқittin bëri yurikige neççe vaқittin

¹⁰⁵² Ayazşikeste-tarihçi, şa’ir Mirza Heyder Köreganinin edebiy teħellusi.

¹⁰⁵³ Rehil–üstige kitab қoyulidiğan, yağaçtin yasalğan, eçilip–yëpilidiğan sayman.

bəri yürükige yigilğan derd–elemeler volķanğa aylinip, sırtķa örlep çıķıvatķandek idi...

Anisi bıçare unıñ baş–ayıgıda paypêtek bolup, ķılmıģan ķılıķı ķalmıdı. Lêkin, İsen Buķa künden–künge yamanlışıp kêtivatattı, unıñģa hazır ne evliya–enbiyalar hürigen dêmıdiler, ne muķeddes sözler pütülgen isriķlar tesir ķılmayttı.

Bir neççe kün içide, unıñ ikki ķovuzı şıppıda çöküp, ķańşırı pıçaķnıñ bısıdek uçlinip çıktı, közliriniñ ķarıķı kênıyip ħuni ķaçķanıdı...

2

Şeherde hayat adettikidek öz yoli bilen kêtivatattı. Pursetni ģeniymet bilidiģan Cuńģar emeldarliri reste–ģüzerlerde aç bôrilerdek timişķılap, sodiger, ticaretçi ve dukandarlarnı ħılmu ħıl usullar bilen ķaķtı–soķtı ķılattı. Terep–tereplerde ķaģa–ķuzğundek top–top yürüydıģan sopı–dervişlermu madaridin ketken hünerven–kasıplarnı şülüp yeytti. Ƙeyerģe ķarısı, zoravanlıķ, ħıyle–mıķır, ķuvluk–şumluk destidin paymal ķilingan turmuş, ħarlangan hayat...

Yollarda–harvılarga küncüt şadiliri bilen saman–paħal bêsivalģan harvıķeşler, ķap–ķap ķonak ve arpa artıvalģan at–êşekler, her ħıl işlarnıñ teşvişliri bilen ķatrişip yürģen hünerven–kasıplar, tay–tay ħam seģezlerni yüdüp mükçiyp ketken **(472)** hammallar, çiviķlarnı at êtip minip çêpişip yürģen yêrim yalınaç uşşak balılar tinimsiz ôtüşüp turattı.

Büğün bu uşşak balılarnıñ ķatarıda, yoģan bir adamnıñ ķolidiki donay hassını at ķılıp, balılarga oħşas ķıķas–çuķan sêlip oynap yürģenliki ħemmeylenniñ diķķitini tarttı. Unıñ ķilikliridin keypi ħuş, biģemliki çıķıp turattı. Unıñ balılardıñ birla perķi, u turup–turup, Eħmet Yesseviniñ töt misralıķ nezmisiniñ ikki misrasını nahayiti çiraylıķ aħanģa sêlip, ritim bilen oķup ķoyattı:

Ey köñül ķıldıñ ģunah, ħergiz puşayman bolmıdıñ,

Sopimen dep lap urup, talibi canan bolmıdıñ...

Ƙişiler unıñģa ķızıķıp alahide sepsalattı, u ħuddi karametlik evliyalardек, sêriķ ķar yeģıvatķan etiyaznıñ muşundaķ cudunluk künide yalañ ayağ, yalañvaş idi. Ƙiyim–kêçiki cul–cul, çaç–saķalliri ösüp, paħpayģan, yüz–közliri meynet ħem uşşak

çüşşek carahet idi. Emma, uniñ ciyekliri kızargan közidin bir hıl soğuk nur–qarığan kişiniñ nezirini veyran kılğuçi ötkür bir nur çaķnap turatti.

Bir neççe küñge qalmay, kişiler kiçik balidek qılıķi bar bu ademniñ küñdüzi hēķler bergen bir burda nan, bir neççe tal güle–kaķ ve birer qaça nezir umaqliri bilen can bēķip, kēçisi şēher ķebistanlıķidiki ağızi oçuķ şam görlerde yētip uhlaydığan cahan sariñi ikenlikini bilişti. Yene bezi dukandar, hünerven–kasiplar **(473)** uniñ tēgi–tektinimu bilip qaldi:

— Bu hēliķi merhum Yunus Tamçiniñ oğli İsen Buķa iken emesmu...

— Şundaķmu, hēliķi İsen Buķa, İsen Sopim dēgen palvan yigit şumiken?!

— Şu... Del özi şu...

— Vay Hūdayimey, buniñğa nēme bolğandu, hoş–kallisi cayida, hēli obdan bala idigu...

— Añlisāķ, u pir–ustazliridin ilmi qal¹⁰⁵⁴ bilen ilmi halni¹⁰⁵⁵ öginip, keşpu karamet körsitimen dep, hanıķadin çıķmay kitab oқup, ahiri ēlişip qaptu, dēyişidu....

— Vay Hūdayimey... Kitab dēgennimu köp oқusa çatakken–de!..

— Hey ēsit... Bir obdan bala idi, yaşla turup sarañ bolup ketkinini qarañlar...

Kişiler mana şundaķ hēsdaşlıķ bilen uniñğa hēli obdan qaraydığan, uşşāķ balılar ve bezi micezi çus, osal ademler uni bozek qılsa, qoğlısa, uniñ arisiğa çüşüp, ularni eyibleydiğan boldi. İsen Buķimu eger esebiyliki, teliviliki tutup qalmisila, adette, yavaş, mömin, rayiş idi. Peķet hēliķi ikki misra nezmini oқuğan çağdıla, bir az ciddiylişip, uniñ–buniñğa **(474)** keğış qılıp qoyatti. Kēyinki künlerde u, uzun kula, işaņçe ton kiyip, yoğan selle oriğan sopi–dervişlerni körsila, çirayi öñüp, ağızidin köpük çaçritip, qaçanlardur oқup ēside qalğan Mevlana Qıdırhanniñ:

Keçtim men zamanıñdin,

Yahşidu–yamanıñdin.

Aķ selle–yēşil selle,

Bizarmen tamamiñdin.

¹⁰⁵⁴ İlmi qal–hayat, turmuş diniy qanunlar toğrisidiki zahir ilim.

¹⁰⁵⁵ İlmi hal–teriket ilmi, rohi dunya ilmi, batin ilmi.

dëgen şe'irni oqup, ularni tillaydigan, qolidiki donay hassini şiltap hiris qilidigan bolup qalğanidi. Kişiler bu haldin heyran bolup, te'eccüpke çüşsimu, lëkin bu işni tëgi–tektini bilişke amalsız idi.

Şundaq künlerniñ biride, Apağ Hoca ordidin çıqip, “Terekbağ Haniqa”siğa qarap mañdi. U iger–cabduqliri altun–kümüştin seremcanlangan aq argımaқта işanliq ton–libasi bilen gadiyip olturatti. Yeşil mehmel kula kiygen ikki sopi ikki terepte atniñ başviğidin yëtilep sokuldap këletti, arqıdin egişip këlivatqan bekesem çapanliq, melle tonluq sopi–dervişlerniñ hemmisi beşidiki köz munçaq, kehriva ve hëkiqlardin köz qoyulğan uzun kulaliriniñ üstige aq sëriq ve yeşil şayi sellilerni oruvëlişkanidi.

Ular çoñ yoldin ötüp, oñ tereptiki restige qayrilidigan duqmuşqa kelgende, nedindur tuyuqsız peyda bolğan İsen Buqa qolidiki donay hassini yerge doq–doq urup, aq argımaqnı ürkütüvetti. Eger ikki sopi atniñ **(475)** tizgini bilen başbağni mehkem tutmiğan bolsa, argımaq arqığa şöşip, Apağ Hocini tik mollaq çüşürüvetken bolatti.

İsen Buqa Apağ Hociniñ qorqup öñgen çirayığa, varqırap–carqıraşlırığa pisent qılmay, tilığa ram bolup ketken hëliki şe'irni bar avazi bilen emrimerupqa keltürüp oqıdı:

Keçtim men zamanıñdin,

Yahşidu–yamanıñdin.

Aq selle–yeşil selle,

Bizarmen tamamıñdin.

— Heydeñlar bu sarañni!–dep varqıridi Apağ Hoca çalvaqap,–ağzını ucıqturuñlar bu telviniñ!..

U şundaq dëdiyu, özige bigizdek tikilip turğan sarañniñ közliridin qandaqtur bir tonuş çirayniñ siymasini körgendek, uniñ şe'ir oquğan avazidinmu qandaqtur birsinin tonuş teleppuzini anlıgandek boldi ve ësiğe bir nerse çüşüp diññide çüşüp ketti. “İsen Buqa... İsen Sopim... Rastinla şumidu?!..”

Apağ Hoca öz vaqtidila, uni “İşkul cëñide öldi” dep anlap, birla du'a bilen pak–pakiz untup ketkenidi. Aridin şunçe vaqit ötüp bugün uniñ bu yerde tuyuqsız peyda boluşı uni hem temtiretti, hem çöçütti. “Vay Hıdayimey, uniñ rohimuya?!

Unıñ rohiy tirilip, sarañ kıyapıtide aylinip yürmigen bolmisun yana... U, u dünyada dadisi bilen uçaşkan bolsa...”

(476) Apağ Hoca ene şundağ hiyallar bilen gañgirap, sarasimige çüşüp turğan vaqıtta, unıñ bir neççe nêşikeş yavayi dervışliri İsen Buķini heyve–popoza, til–haķaret bilen qoğlaşka başlıdı.

İsen Buķa taytañlap kęçip këtivëtıp, bar avazi bilen hêliķi ikki misra nezmini oқudi:

Ey köñül kıldıñ gunah, hergiz puşayman bolmıdıñ,

Sopimen dep lap urup, talibi canan bolmıdıñ!

Unıñ yañraq avazi yırakta şarķirap êķivatқан Zerepşan Deryasiniñ şavķunlirini bêsip ademlerniñ këlvide eks sada yañrattı ve reste–güzerlerdiki kaynaқ qolğun içige asta–asta siñip këtivatattı.

X

X

X

İsen Buķa sarañ boldı, unıñ cismi hayat turğan bilen rohiy öldi! Unıñ rohiy pak, kirsiz idi. Umu başķılarga oñşaşla, hayatni, hayatlıķniñ herbir deķiķisini söyetti, kedirleytti. Emma, unıñ üçün kedirlik bolğan bu deķiķiler öziniñ ķimmitini, güzelligini yoķatқанıdı. Çünki, unıñ bundağ güzelliglerni körıdığan dil közi başķılar teripidin kor ķilivëtılgenıdı...

Unıñ rohini kim öltürüp, dil közini kim kor ķilivetti?!

Meyli uni kim öltürmisun, kor ķilmisun, unıñ **(477)** ķatili yeñildi. Çünki, İsen Buķiniñ rohi emdi hergiz bir yerde cim turmaydu, burun u bir ķişıge teve bolğan bolsa, hazır u, erkin tebi’et koynıǵa siñdi, unıñ rohi bu zëminga taraldı. Emdi bu roh bu zëmindä gañgirap, tiñirķap yürgen nurgun ķişılerniñ këlvide heriketlinidu, ularni oyǵitidu, segekleştüridu, ularni her vaķıt özidin ibret elişķa ündeydu, çağırıdu...

(478) Eserdiki Muhim Tarihiy Şeĥslerniñ Kısqıçe Bayanı

(Ĥatime Ornida)

Apağ Hoca:

Esli ismi Hidayitulla Hoca bolup, miladiye 1626–yılı Ķumulda tuǵulğan. Dadisi Muhemmet Yüsüp Hoca (Mazar Padişahim) miladiye 1620–yılı

Nemengandin umula kelgen. Anisi Zuleya Bkim z vatıda ekeriyidin umula ııp olturalııp alan Bekereulik Mirse'id Clil den kiinin ızı.

Apak Hoca mektep yzi krmigen, Erebce, Parse tilni ve eri'et, teriet, tesevvup ilmini dadisi bilen anisidin gengen. Uni dadisi ve anisi torisida "Silsile Tz-Zehap" ("Altun Zencirler") den tezikiride munda yazidu: "Muhemmet Ysp Hocam cahannı tedasız kiisi idi. Zileya Bkimmu tedasız istidat igisi idi, Erebce ve Parside hkim unia ytiilmeytti, 'ir hem eside icadiyitide nusansız idi."

Bu tezikiride yine ytiliie, Zuleya Bkim Hapiz irazi 'irlirini nahayiti zor itiyak bilen up, muta'ile ılan ve Trkiy tila tercime ili bilen uullangan. Bu hete munu ezel misal keltrlgen:

Eger ol Trkiy irazi olıa alsa knlmni,

(479) Ki aliy Hindua bergm Semerendu-Buarani!

Apak Hoca miladiye 1638-yili on ikki ya vatıda, dadisi bilen ekerge kelgen ve unıdin tibaren dadisidin resmıy sopi-ıanlıni ginike balıan.

Apak Hocini cem'iyet arakterlik salahiyiti-"iratnamisi" bilen "neseptnamisi" miladiye 1655-yili ekerde "Ak Taglı" sopilar teripidin, "peygember evladi", "ıan" nami bilen resmıy cakarlangan.

Miladiye 1667-yili, dadisi Muhemmet Ysp Hoca Yekende "ıhaiye"ilar mezhibidiki zini nevre evladi bolan Hoca Ebeydulla teripidin zeherlep ltrlgendin kyin, Apak Hoca derhal dadisini ornini igilep, zini "pir" dep lan ılan ve dadisi yrgzp kelgen "ıiye Slki"ge hem bu "slk" muritlrini omumiy heriketlirige bailik ili houini olıa alan.

U ke klemde murit obul ili, tesir da'irisini kneytike ciddiyy kiriıp, Turpanda "Eshabul Keb", ekerde "an hocini ordisi", Yekende "Altun Mazar"da  slk tesis ilidu, bu slkler murit obul ili ve heril diniy-siyasiyy pa'aliyyet lip baridıan merkeziyy oruna aylinidu. Unia ba ilip oyulan "elipe"lerni ıan zi bivasite kontrol ilidu. Apak Hocini en yin mulisi bolan Molla Bai Semerendi unda deydu: "Hezriti ıan olida air mrigie tt yz mi kii tova ilip, murit bolup, ta'et-ıbadet tolıa mnıp behre alan..."

Apak Hoca ene şundağ üzlüksiz murit köpeytiş, **(480)** küç toplaş ve tesir da'irisini kēneytiş arķılık, eñ ahiri tiğ uçini diniy pa'aliyettin halkitip, hakimiyetke karatti ve miladiye 1678–yili Cuñgar işğaliyetçilirini başlap kēlip, Se'idiye Handanlıkniñ on ikkinçi sultani İsmā'il Hānni ağdurup, tarihta 164 yıl höküm sürgen şöhretlik Se'idiye Seltenitini berbat kıldı. Uniñ ornığa Cuñgariye hamıylikidiki Apak Hoca “han”lıkini tiklep, bu hanlıkğa on beş yıl hökümran boldı.

Apak Hoca hakimiyet yürüzgen bu devrde, ilgiri–kēyin bolup, on bir kētim çoñ kirğınçılık boldı, bir yüz seksen miñ bēcirim adem kirğınçılıhta öltürüldi. Apak Hociğa ve uniñ hamıysi bolğan Cuñgar işğaliyetçiliriniñ katmu kat zulumığa karşı ikki yüz kētimdin köprek helk isyani kötürüldi.

Apak Hoca mana şundağ isyançılardin ve u yürüzgen teriket zoravanlıkığa karşı çıkkān talıplardin ikki miñdin artuğ ademni tutup, miladiye 1679–yili Cuñgarlarınıñ küçi bilen İliğa palap, “Ğalça Yigit”, “Ğalça Çokan” namida Cuñgar aqsōneklirige kul kılıp berdi.

U yene, hanlık yarlıkı çüşürüp, mesçit, medrislerni hānıka bilen tūnekhānilarğa özgertti, Qur'an bilen heptiyektin başka barlık kitab, medeniy miras ve tarihiy kolyazmilarni köydürüvetti. Buniğa narazi bolğan, karşı çıkkān şeri'et peşvalirini, diniy ölimalarni yoşurun ve aşkara öltürdi.

Apak Hoca ve uniñ dadisi Muhemmet Yūsüp hocılar huddi Se'di Şiraziniñ:

(481) Terkidunya bol der helkķe pir–ışan,

Lēkin özliriçu? Yıgar pul ve dan!

dēginidek, hoķuk tutķan ve hakimiyet bēşida turģan vaķitlirida, helkniñ yilikide su ēcip, hēsabsız mal–dunya yıgdi. Muhemmet Yūsüp Hoca yalguz Keşkerdila, kırık ikki cayda mēvilik bağ igilep dağ çıkargan bolsa, uniñ oğli Apak Hoca huddi “Deslep çıkkān kulaktin kēyin çıkkān mūngüz ēşip kētiptu” dēgendek, toķsaķ yerde bağ–irem, yüz patmanlık¹⁰⁵⁶ tērim yer, yigirme beş koza ēriğ mal (altun–kümüş, ünçe–mervayit), yette yüz ellik parçe zilça–gilem, üç miñ at, yüz cūp şahzer¹⁰⁵⁷, tōt yüz yaķa ton–serpay, beş miñ caynamaz, üç yüz dukan, yigirme hoyla–aram igilep, dadisidin neççe hesse aşuruvetti.

¹⁰⁵⁶ Bir patman–tōt yüz moğa teñ.

¹⁰⁵⁷ Şahzer–yüzige het oyulğan yapılaķ altun üzük.

Apak Hoca miladiye 1693–yili recep éyiniñ beşidiki bir peyşenbe künü zeherlep öltürüldi¹⁰⁵⁸. Bir kèçe–kündüzde Yekendin Keşkerge élip kelinip, “Yağdu” (hazırkı Hezret)diki özi bina kıldurğan “Mazari Şahan”ğa–dadisi hezriti büzrükvar ayıgığa depne kılandı. **(482)** Uzun ötmey, çoñ oğlı Hoca Yehya dadisiniñ kebrisini katta gümbez içige aldurup, gümbezniñ üstige Parsçe “Apak Hoca Hudaniñ aşığı idi, yekke–yégane meşuk idi” dègen hetlerni yazguzup, bu yerniñ namini “Hezriti Apak Maziri” kılip bekitti.

İsma’il Han:

İsma’il Han–Se’idiye Hanıdanlıqiniñ on ikkinçi hanı. U Abdurişit Hanning nevrisi bolup, Qaraşehar ve Turpanda kırık yıl hökümran bolğan Abdurèhim Hanning tötinçi oğlı.

İsma’il Han miladiye 1670–yilidin 1678–yilgiçe hanlıq tehtide olturğan. Bu devrde, Se’idiye Hanlıqiniñ zèmini hëlila küçüklep ketkenidi. Abdulla Han (İsma’il Hanning çoñ akisi) devride, Se’idiye Hanlıqiniñ hökümranlıkı da’irisidiki Taşkent, Pergane şehrleri İsma’il Han devrige kelgende, arka–arkidin mustekillik élan kıldı. Bu mezigilde, Cuñgariye aqsöñeklimu İlli Vadisiğa hucum kılip nurgun caylarni bèsivaldı, uzunğa qalmay, yene Turpan, Kumul qatarlıq caylarni öziniñ hökümranlıkı astığa élivaldı. Dèmek, Se’idiye Handanlıqiniñ burunkı Ottura Asiyağıçe sozulğan keñ zèmini İsma’il Han devrige kelgende, tariyip, cenubta Hotendin şimalda Qaraşehergiche bolğan zèminlarla qalğanidi.

Hezriti İsma’il Han imani kamil, batur, adaletperver adem idi. U tehtke çıqqandin kèyin hanlıq işida hemişe uluğ alimler bilen kèñişip, adalet bilen toğra iş kilişka tirişti. Şuña, veyran bolup ketken memliket **(483)** azğıne muddette eslige kèlip avatlaştı. Bu hekte Muhemmet Sadık Keşkeri öziniñ “Tezkire’i Ezizan” namlıq kitabida mundaq: “... Bu şehrler ançinan abad boldiler, ilgiri–kèyin bundağ bolğan emes, on yıl re’aya fekirler bilmedilerki, bu diyarlar içre sipahi barnu ya yokmu? Zulum–sitem sözi kulaqka anlanmidi. Ölüme ve fazillerge rivac tamam boldi. Şeri’et Mustafa ronaq tapti...”

¹⁰⁵⁸ “Tezkire’i Hoca Hidayitulla” dègen kitabta, Apak Hociniñ zeherlinip ölgenliki yezilgen. Bizdiki zeherlinip öltürülgenlerniñ kebre astini kök boyap koyuş aditi boyıçe, uniñ kebrisiniñ astidin yigirme santimètir kalgüdek arılık başka kebrilerdin perklı halda, atisiniñ kebrisige oğşaş kök sir bilen boyap koyulğan.

Emma, bu devrde Apak Hociniñ tesir da'irisimu kèñiyip, uniñ “İşkiye Sülki” kündin-künge küçeydu, bu barlık küç ve hiyle-mikir bilen fè'odal rohanılarnıñ siyasiy, iqtisadiy cehettiki imtiyazlarını mustehkemleşke kırıştı ve ahır bèrip hakimiyetke hiris kıldı. İsmâ'il Han deslep az-tola hèsdaşlık ve kalte pemlik bilen Apak Hociniñ bezibir işliriğa ve bir kısım teleplirige yol qoyğan bolsa, kèyin uniñ aldım hãltisiğa çüşkenlikini sezgen haman, uniñ yolsız heriketlirige, bolupmu, diniy köz qaraşlarnı nıkap kılıp èlip bèrivatқан zoravanlık, bõlgünçilik, parakendiçilik kılmaşliriğa kattıq çek koydı ve uni ciddiy agahlandurdı. Halbuki, Apak Hoca uniñ semimiy nesihetliri bilen agahlanduruşlirini aqlımidi, belki tẽhimu telvilişip, cem'iyet tertipini, helkniñ tinç-amanlıkını buzıdığan mezhepler kürişini ciddiyleştirüp, içki uruş qozğıdı. Bu içi uruşniñ tıg uçı emeliyette Se'idiye hakimiyetige qarılğanıdı.

İsmâ'il Han bu veziyetni, yene Se'idiye Handanlıkınıñ tekdirige, istikbalığa munasivetlik bolğan bu hayat-mamatlık **(484)** veziyetni segeklik bilen körüp yetip, Apak Hociğa madaraçılık kılmaş, kattıq tedbir qollınış qararığa keldi ve miladiye 1671-yiliniñ otturilirida, Apak Hocini birneçe muhim muhlis-şerikliri bilen qoşup, memliket çegrisidin qoqlap çıkardı. Şuniñ bilen, davalğup turğan içki veziyetni tezla kontrol kılıp, döletni yoşurun bir hevptin saqlap qaldı.

İsmâ'il Han miladiye 1678-yılı küz aylırıda, Apak Hoca ve uniñ hamiyisi Cuñğarlar teripidin ağıdurulup, şu yiliniñ ahırıda pütün evladliri bilen bille İliğa sürgün kılınıp, Cuñğar hökümranliriniñ qolida erksiz horlinip bu dunyadin ötti...

Ğaldan Sèrin:

Ğaldan Sèrin-Cuñğarlarnıñ baş serdari Batur Hunteyciniñ kenci oğlu. Miladiye 1644-yılı Qobuqsarda tuğulğan. Zerek, qaram, kızıkқан şahzade, u tuğulup uzun ötmey, dadisi Batur Hunteyci alemdin ötken.

Moñğullarnıñ bir a'ilide ikki oğul bolsa, kiçiki “manci” boluş aditi boyıçe, Ğaldan kiçik vaqıtında Tibetke lamalıknı öginip kelişke evetilgen. U, Lasığa bargandin kèyin, Dalay Lama Vniñ qolida Budda telimatını kètirkinip ögengen.

Miladiye 1670-yılğa kelgende, akisi Singiniñ ata bir ana başqa akiliri Çeçen bilen Cut bahadurlar teripidin hoquq tartış meksitide öltürülgenlikini aqlap, derhal Cuñğariyige qaytış üçün Dalay Lamadin ruhsat alıdu ve Cuñğariyige kelipla, hoquq

tartivêliş kürişige qatnişidu **(485)** hem bu küreşlerde arķimu arķa ğelibe qazinip, Cuŋgar qebililirige başlıq bolidu. şunin bilen lamalıqtin çıķıp, dehri bolĝaĝķa, Dalay Lama unın Ğotoktoluķ (Mařayıķ) diniy unvanini êlip taşlaydu.

Ğaldan Cuŋgar qebililirinin bařlıķi bolĝandin kênin, Uyratlarnın siyasiy merkizini Qobuqsardin Almalıķķa– İlibalıqtiki İren Qaborgıĝa yôtkeydu.

Miladiye 1673–yili, Ğaldan ôzi igiligen Cuŋĝariye hakimiyitini mustehkemleş üçün, ôz taĝisi Sokur bilen kênynatısı Uçır Tuçeçin Ğaŋĝa hucum qilidu. Bu uruş üç yıl devam qilidu. Miladiye 1676¹⁰⁵⁹–yili Ğaldan kênynatısını Sayram Kôli etrapida meĝlup qilip ôltüridu, unın qebilisini pütünley ôzige boysunduridu. řunınđin kênin u, “Hemme Uyrut–olosliriĝa ôz ĝepini ôtküzidıĝan” birdinbir hökümranlıķ ornıĝa çıķidu.

Bu çağda u ôziniĝ asasiy küçini Teŋritiĝiniĝ şimalidin peydinpey Teŋritiĝiniĝ cenubidiki keŋ munbet zêminlarĝa qaritiřķa başlaydu. Miladiye 1677–yili yazda, ottuz min atlıķ leşkiri bilen Se’idiye Ğandanlıķiniĝ řerķiy şimalidiki ôlķiliri bolĝan Turpan bilen Qumulĝa hucum qilip bêsivalidu. Del muřundaķ peytte, Apaķ Ğoca Dalay Lama vnın mektupini êlip unın huzuriĝa kêlidu. Unın kêliři Ğaldannın yêni pilani üçün medet hem destek bolidu, şunin bilen u, on ikki min tallanĝan atlıķ qoşunni başlap Se’idiye Ğandanlıķıĝa qarşı yürüş qilidu.

Ğaldan Sêrin miladiye 1697–yili Qumul Aqtaş yaylıķidiki qarar ĝahida ellik üç yêřida vapat bolidu.

(486) Yolvas Ğan:

Yolvas Ğan–Se’idiye Ğandanlıķiniĝ oninçi sultani Abdulla Ğannın çon oĝli, sekkiz yêřida Qeřķerge na’ib ĝan qilip qoyulĝan, ottuz yıl hökümranlıķ qılĝan.

Yolvas Ğannın ĝuy–peyli toĝrisida şah Mehmet Coras ôziniĝ “Se’idiye Ğandanlıķi Tariĝıĝa A’it Matêriyallar” dêĝen esiride mundaķ yazidu: “Unın tebi’iti zulum ve pitne–pasat bilen kôtürölüp ketkenidi. Qeřķernin adamliri unın zulumidin bekmu veyran hem perişan boluşti. Leşkerlerni yaĝři terbiyileytti, yene azĝine betĝumanlıķ bilen rencitipmu qoyatti. Qıřķisi, unın ehvali bir ĝil turmaytti.”

¹⁰⁵⁹ Beĝtsiz Se’idiye romanında 1676 yazılmış ancak 1676 olması gerekmektedir.

Şu sebeplik, Yolvas Han bilen Keşker helki otturisdiki ziddiyet barganseri keskinleşip, evcige çıkidu. Apağ Hoca guruhi bu pursettin paydilinip, Yolvas Han bilen atisi Abdulla Han otturisida pitne-pasat tuğdurup, otkıyruqluq kılıdu, bölgünçilik, kutratkuluk bilen şugullinidu, neticide, Abdulla Han miladiye 1665-yili öziniñ nevrısı-Yolvas Hanniñ perzentliridin Hotende hakimlik kılıvatқан on sekkiz yaşlık oğlı Ubeydulla Sultan bilen kızı Hanzade Hanımni öltürüvetidu. Buniñ bilen, ata-bala otturisdiki niza keliştürgili bolmaydığan dericige yetidu. Yolvas Han dadisiniñ hanlık hoquqini tartiveliş üçün, yoşurun ve aşkara heriketke çüşıdu. Buni sezgen Abdulla Han miladiye 1667-yili Yolvas Hanni cazalaş üçün, Keşkerge koşun **(487)** evetidu. Emma, hanlık koşuni meğlup bolidu. U yene miladiye 1668-yili ikkinçi ketime oğlı Yolvas Hanga karşı caza yürüşi kılıdu. Bu ketimeki cenñde, Keşkerdiki Apağ Hociniñ hesabsız sopi-dervişırliri Yolvas Han koşuni bilen masleşip, Se'idiye Hanlıkığa “ğazat” elan kılıdu. Abdulla Han kattık meğlup bolup Yekenge kaytidu ve vapasız oğlidin kelgen bu paci'elik meğlubiyetke çidap turalmay, hanlık tehtini kiçik oğlı Abdulmuminge ötküzüp bėrip, “hec” kiliş bahanisi bilen Hindistanga çıkıp kėtidu. Şu yili küzde, Yolvas Han lınşıp kalğan hakimiyetni inisiniñ kolidin tartivelişip, Se'idiye Handanlıkiniñ on birinçi hani süpitide hanlık tehtige olturidu.

Lekin, uniñ vucudığa aç közlük, tebi'itige zulum sinip ketkeçke, puğralarniñ halığa yetmeydu, belki namratlaşқан helktin tülke tėrisi bilen kızıl altun telep kılıdu. Memliket kündin-künge harablıkқа qarap yüzlinidu. Neticide, u öz yenediki adalet söyey, vetenperver, helkçil emir-kebirleriniñ narazılığını, qarşılığını kozğaydu, bularniñ içidiki Erka Beg, Eli Şah katarlıklar miladiye 1670-yiliniñ ahirida, orda içide uni öltürüp, helkniñ himayisige eşişıdu.

Güzel Sayram boylırida tuğulup-ösken, bir munçe han beglerniñ muhim hizmetliride bolğan, nurgun uruşlarğa katnişip pişşip-yėtilgen Erka Beg ahir İsmail Han bilen uçrışıp, uniñ hanlık tehtide olturuşığa yademileşidu.

(488) Muhemmet'imın Han (Bahadır Han):

Muhemmet'imın Han-Se'idiye Handanlıkiniñ ikkinçi hani Abdurişit Hanniñ pey nevrısı bolup, Turpanga yigirme yıl hökümran bolğan Sultan Seyid Baba Hanniñ ikkinçi oğlı.

U tağisi İsma'il Han devride, Uçturpanga hakim bolup turğan. Miladiye 1679–yili, u İsma'il Hanni ağdurup hanlık tehtige çıķıvalğan Apak Hocidin öç eliş üçün, on beş min kişilik qoşun bilen Yekenge caza yürüş qilidu ve keñ helkniñ qollişi, himayisi astida, Cuñgar leşkerliri bilen Apak Hociniñ sopi saluklirini meğlup qilip, şu yili yazda, hanlık tehtide olturidu.

Miladiye 1681–yili küz ayliriniñ bir cüme kemiş Apak Hociniñ piçakçı sopiliri teripidin boğuzlinip öltürüldü.

Uniñ herbiy ve mülkiy emeldarliridin bolğan Mirza Salih Beg Coras bilen Mirza Manap Beg Muhemmet'imin Handin yüz örüp, bu qanlıq suyiķeste içki cehettin maslişidu.

Bibi Möhtirem Hënim:

Bezi tarihiy menbelerde uni “Hënim Padişah Hënim”, “Mehliyah Hënim” dep atığan. U Muhemmet'imin Hanniñ siñlisi bolup, hösñ–camali kelişken, emma huy–peyli yamanraq, qehr–gezeplik kız.

Apak Hoca Muhemmet'imin Handin meğlup bolup, Keşker, Yeñisar etraplirida yürgende, bu kıznıñ hevirini **(489)** alidu ve işni “dostluq, ehdu–peyman” yolidin başlaşni oylap, Bibi Möhtirem Hënimğa elçi evetip, muhebbet izhar qilidu, ahır uniñ hemme şertlirige könüp, uni emrige alidu. Bibi Möhtirem Hënim Apak Hociniñ kèyinki suyiķestlik işlirida kövrüklük rol oynığan mühim şehs. U Apak Hocidin üç oğul, ikki kız tuğıdu.

Miladiye 1693–yili Apak Hoca ölgende, u teht varisi hësablinidığan ögey oğlı Hoca Yehyani yoşurun öltürgüzüp, hakimiyetniñ tizginini bir mezigil öz qolida tutidu.

Bibi Möhtirem Hënim rehimsiz, zalim idi. Şuqa, u ölgendin kèyin, “Callat Hënim” dep atalğan. Bu hekte “Siyadetname” dègen eserde mundaq yazidu: “Ol vaqıtta andaq hunzirlik boldiki, ikki kishi uruşup kirse, her ikkisini öltürer erdi, mezlum kishiler beşini tarisa hem öltürer erdi. Öziniñ bir siñlisini ‘Paqlandu Hënim’ der idiler, bisyar sahibcamal, tuğmığan erdi, uni hem reşiktin yağqa besip öltürdi. Hemme helk vehşatnak bolup, uni ‘Callat Hënim’ dep atidiler.”

Bibi Möhtirem Hënim miladiye 1695–yili Mekitlik sopilar–Hoca Yehyaniñ ana terep tuğqanliri teripidin piçaklap öltürüldü.

Barat E'lem:

Barat E'lem–Yekenniñ eyni çağdiki şeri'et pëşvaliriniñ kattisi. Miladiye 1679–yılı, Apağ Hoca barlıq mesçit, medrislerni hanıkağa özgertiş toğrisida hanlıq **(490)** buyruğı çüşüridu. Buni anlığan payteht şheridiki mudderis, imam, hatiplar Barat E'lemniñ kęşiğa kirip, Apağ Hoca bilen körüşüp bękişni ętidu. Barat E'lem şeri'et ehliniñ pikir–teleplirini ęlip, Apağ Hoca bilen kōrişidu hem Qur'an, hedis telimatlırı boyıçe öz pikirini ętidu. Lėkin, Apağ Hoca uni yolsızlıq bilen eyiblep çikirivėtidu ve şu kęçisi Apağ Hociniñ “Ricalul Ğeyb” dep atilidiğan pıçaqçı sopiliri teripidin öz öyide ikki hemrahi bilen koşup, palta bilen çanap ۆltürölidu ve cesetlırı koçığa taşlinip: “Bular pır–evliya Apağ Hociniñ tehsiratığa ketken azğunlar!” dęyilip, helkķe tēhimu ęgir tehdit sėlinidu.

Uluğ Mollam, Mevlana Molla Neķi, Molla Alim Yarkendi, Mirza Şah Hoca, Molla Baķi Semerķendi, Molla Atican Taşkendi, Molla Şahbaz katarlıķlar:

Apağ Hociniñ murit–muħlislırı içide, yuķiri dericilik, ottura dericilik ve tōven dericilik dep tebiķilerge ayrılğan ĥas muħlislırı nahayiti kōp bolup, yuķiriķılar uniñ yuķiri dericilik ĥas muħlislırı katarığa kiridu.

Ular Apağ Hociğa eñ sadıķ hem pidakar, ularniñ herbiri birdin sūlūk ve hanıķalarnı başķurğan. Ular tesevvup, teriket ilmide ĥeli yuķiri seviyige ige bolup, barlıq eķil–parasitini, kūç–ķudritini, ķiskisi, barlıq hayatını Apağ Hociğa ve uniñ “Teriketı İşķiye” melikige bęgişliğan. Ular eñ ķiyin şara'ittimu Apağ Hocidin ayrılmay, uniñ bilen teķdirdaş, **(491)** hemnepes bolğan, mūşķul hicret–seperlerdimu uniñğa hemrah bolup, ۆzlriniñ sadıķ muritlık burķını ada ķılğan.

Parsçe “Hidayitname” dęgen ķolyazmıda, ular toğrisida mundaķ terip ve sūpetler yezilğan: “Hezriti İşanniñ ķedimi yarenlıridin, meķbul ve meħbubliridin idiler... Zahirı, batını ilimlerge kamil idiler... Üstün hallar ve uluğ maķamlar ıgisi idiler... Seper ve ğeyriy seperde, ĥızmette hemrah hem esrar idiler...”

1999–yıl, Sintebir

2000–yıl, Dėkabir

Ürümçi–Keşķer

5. GRAMATİKAL DİZİN

A

abad: (Far.) Bayındır, mamur. (**bk. avat**)

a. 368, 483

abadlık: (Far.+T.) **bk. avat**

a. 408, 408

Abduqadir Cilani: Abdülkâdir Geylânî, Kâdiriyye tarikatının kurucusu.

a. 205

Abdukirim Han: Seidiye Hanlığı'nın üçüncü hanı, namı ise Adil Padişah'tır. Kazaklar tarafından şehit edilmiştir. (**BS romanı s.: 174**) (**Se'idiye Hândanlığı Tarihiğe Da'ir Matiriyallar s.: 19**)

a. 174, 174, 174

a.+ni 174

a.+nin 174

Abdulla Ensari: Hâce Abdullah Herevî, mutasavvıf şair ve âlim.

a. 319

Abdulla Han: Seidiye Hanlığı'nın onuncu hanı, Yolvashan'ın babasıdır. (**BS romanı s.: 204**) Sultan Abdureşithan'ın dokuzuncu oğlu olan Abdulla Han; otuz iki yıl hüküm sürmüş ancak bu dönemde kimseye

güvenememiş, kardeşi İsmail ve İbrahim'i kovmuştur. (**Sayrami, Tarihiy Emminiye 32**)

a. 204, 205, 369, 369, 369, 369, 370, 370, 372, 373, 386, 432, 482, 486, 486, 486, 487

a.+din 142

a.+mu 370

a.+nin 369, 486

a.+ninmu 432

Abdumumin: **bk. Abdumömin**

a.+ge 487

Abdumömin: Abdulla Han'ın küçük oğlu. Abdulla Han, diğer oğlu olan Yolvashan Han'ın ihanetini öğrendiği için tahtını küçük oğlu Abdumömin'e bırakıp Hindistan'a gitmiştir. (**BS romanı s.: 487**)

a.+ni 204

Abdurahman Cami: Nakşibendî tarikatına bağlı İranlı âlim.

a. 156

Abdurêhim Han: Seidiye Hanlığı'nın on ikinci hanı olan İsmail Han'ın babası. (**BS romanı s.: 482**)

a.+nin 482

Abdurişit Han: Abdureşit Han, Seidiye Hanlığı'nın ikinci hanı. (**BS romanı s.: 482**) Abdureşit Han vefat ettikten sonra Sultan Se'id Han'ın mezarının ayak ucuna gömülmüştür. (**Se'idiye Hıandanlıki Tarihiğa Da'ir Matiriyallar s.: 15**) Müzik ilmine işret engiz adlı makamı kazandırmıştır. (**Sayrami, 31**)

a.+nin 482, 488

abid: (**Ar.**) İbadet eden er, sofu, mümin.

a. 187

a.+u 187

abide: (**Ar.**) Abide, ebedî taş.

a. 321, 362

a.+dek 114

abihava: (**Far.+Ar.**) İklim.

a.+ni 149

abihayat: (**Far.+Ar.**) Hayat suyu.

a.+tur 312

Abla Satar: Bayız Mukam'ın babası. (**BS romanı s.: 342**)

a.+nin 342

abruy: (**Far.**) İyi nam, itibar, saygınlık, prestij.

a. 224, 366

a.+din 368

a.+i 291, 306, 364, 368, 373, 398

a.+iga 446

a.+ini 227

a.+ni 223

abruyluq: (**Far.+T.**) İtibarlı, saygın, prestijli, nüfuzlu. (**bk. abruy**)

a. 164, 426

abuzemzem: (**Far.+Ar.**) Şifalı su. (**Kaynaklarda abizemzem olarak geçmektedir.**)

a. 377

acayib: **bk. acayip**

a. 74

acayip: (**Ar.**) Acayip, tuhaf, garip.

a. 128, 129, 24, 252, 277, 292, 305, 314, 340, 349, 360, 40, 445, 454, 6, 87, 89

aciz: (**Ar.**) Zayıf, güçsüz, dayanıksız.

a. 108, 122, 17, 233, 256, 304, 307, 307, 394, 395, 408, 440, 45, 89

a.+inin 218

a.+larni 237

a.+larnin 194

acize: (**Ar.**) Âciz kadın. (**bk. aciz**)

a. 296

a.+ ni 85

acizlat-: (Ar.+T.) Âciz hâle gelmek, hâlsizleşmek. **(bk. aciz)**

a.-almidi 279

acizlik: (Ar.+T.) Âcizlik, zayıflık, güçsüzlük. **(bk. aciz)**

a. 467

a.+iga 401

a.+lirimizni 57

a.+ni 287

acra-: Ayrılmak, boşanmak, elden çıkarmak, kaybetmek, yitirmek.

a.-may 166

a.-p 261

acraş: bk. acra-

a.+i 261

acrat-: Ayırmak, boşamak, elden çıkarmak. (bk. acra-)

a.-mak 417

a.-may 284

aç: Aç, tok olmayan.

a. 123, 137, 183, 214, 227, 240, 263, 306, 34, 353, 383, 42, 471, 487, 54, 83, 94

aç-: (I) Acıkmak.

a.-sa 226

aç-: (II) 1. Önünü veya yolunu kapatan bir engeli kenara koymak. 2.

Gizlenen, kapatılan şeyi kurtarmak. **3.** Bükülen, katlanan, yığılan şeyi yaymak. **4.** Bir olay, hadiseyi açıklığa kavuşturmak. **5.** Memnun etmek.

a. 218

a.-almidi 257

a.-almiganidi 50

a.-idiken 347

a.-in 316

a.-ip 119, 144, 211, 229, 297, 33, 368, 425, 460, 462, 463, 468, 468, 481, 51, 66, 69, 76

a.-ivetisimdin 407

a.-ividi 273

a.-kan 351, 382

a.-kance 155

a.-kandek 20

a.-kanidi 239

a.-kili 111

a.-kuce 71, 399

a.-kusini 366

a.-maslik 85

a.-mastin 167

a.-midi 293

a.-ti 105, 14, 155, 174, 213, 242, 28, 293, 400, 436, 454, 61, 8

a.-tiyu 351

açarçılık: Açlık, kıtlık.

a. 63

aççık: 1. Acı, ekşi, keskin tadı olan. 2. Duyu organlarına etki eden, koku. 3. Gönlü ağrıtan. 4. Keder, elem, gam. 5. Öfke, sinir.

a. 102, 104, 110, 111, 111, 132, 158, 161, 169, 171, 18, 18, 192, 199, 201, 203, 32, 32, 321, 337, 340, 391, 409, 410, 415, 415, 415, 419, 426, 44, 441, 45, 469, 47, 56, 63, 71, 71, 86, 87, 89, 322

a.+i 154, 161, 296, 343, 390

a.+ida 335, 351, 41

a.+ini 102, 102

a.+ka 396

a.+tin 153, 404

aççıkla-: Küsmek, kızmak. (bk. aççık)

a.-p 154, 466

aççıklık: Öfkeli, hiddetli, kızgın. (bk. aççık)

a.+iga 415

açıl-: Açılmak, açık hâle gelmek. (bk. aç- II)

a.-mastin 45

açkuç: Anahtar.

a. 111, 66

a.+i 216

a.+ idur 275

açkuz-: Açtırmak. (bk. aç- II)

a.-maytti 257

açlık: Açlık, aç olma hâli. (bk. aç)

a. 358, 378

a.+tin 359, 391, 391

ada: (Ar.) Yerine getirmek, gerçekleştirmek, tamamlamak, bitirmek.

a. 145, 166, 189, 224, 268, 276, 305, 307, 315, 318, 343, 358, 370, 388, 442, 457, 491, 62, 81, 9

adağki: En son, sonuncu.

a. 414, 77

adalaş: Temizleme, süpürme.

a. 350

adalet: (Ar.) Adalet, hakikat.

a. 193, 323, 357, 365, 407, 408, 408, 408, 418, 418, 431, 431, 482, 487, 55, 55

a.+liri 296

a.+te 169

a.+tin 169

adaletperver: (Ar.+Far.) Adalet taraftarı. (bk. adalet)

a. 482

adap: (Far.) Un, kepek gibi mahsullardan ev hayvanlarına verilen sulu yemek.

a. 27

adaş:- Şaşırmak, azmak.

a.-ip 122, 449

a.-kan 458

adavet: (Ar.) Kin, nefret.

a. 298, 406, 431, 461

a.+i 366, 432

a.+ini 195

adavetçi: (Ar.+T.) Kindar, kin besleyen. **(bk. adavet)**

a. 352

a.+lerdinidi 433

adavetlik: (Ar.+T.) Kinli, kindar, kini olan, kin tutan. **(bk. adavet)**

a. 273, 285

addiy: (Ar.) Sade, basit, her zamanki gibi.

a. 109, 118, 124, 163, 173, 18, 198, 199, 218, 221, 236, 328, 354, 357, 440, 459, 63, 64, 97

a.+gina 191, 379

a.+la 402, 59

adem: (Ar.) Adam, kişi, insan.

a. 100, 103, 104, 105, 107, 109, 115, 115, 117, 122, 122, 122, 124, 126, 126, 127, 136, 137, 137, 137, 137, 137, 138, 141, 146, 146, 15, 155, 156, 157, 16, 16, 163, 164, 166, 167, 17, 175, 177, 177, 180, 182, 184, 184, 184, 188, 191, 193, 195, 196, 197, 198, 198, 198, 199, 200, 201, 202, 206, 207, 208, 208, 208, 209, 210, 210, 215, 216, 22, 221, 225, 230, 235, 239, 239, 240, 246, 25, 254, 26, 260, 263, 264, 266, 275, 277, 277, 3, 302, 306, 311, 312, 312, 322, 323, 325, 325, 332, 332, 335, 338, 342, 342, 347, 348, 350, 350, 351, 352, 354, 354, 354, 355, 355, 355, 357, 357, 362, 366, 366, 372, 376, 379, 379, 379, 380, 380, 380, 380, 384, 385, 390, 395, 4, 406, 407, 407, 408, 408, 409, 410, 413, 417, 417, 417, 417, 418, 418, 43, 436, 442, 443, 443, 443, 443, 448, 449, 453, 455, 456, 459, 46, 460, 460, 463, 470, 480, 5, 55, 58, 59, 62, 63, 63, 66, 68, 77, 80, 81, 83, 90, 91, 99

a.+de 330, 35

a.+dek 102, 188, 389, 410, 42, 443, 457, 458

a.+din 195, 237, 264, 346, 443

a.+ge 123, 130, 132, 134, 134, 162, 18, 241, 260, 262, 27, 29, 32, 335, 385, 41, 6, 61, 65, 232, 271

a.+gice 207	409, 420, 452, 455, 456, 458, 46, 476,
a.+gila 115	62, 68, 69, 70, 78, 89, 106
a.+i 141, 230, 231, 363, 366, 399	a.+lerninmu 17
a.+idi 154, 18, 253, 258, 27, 390, 394, 398, 465, 482, 5, 55	a.+liri 183, 20, 335, 453, 486, 73
a.+iidi 177	a.+lirige 352
a.+iken 240	a.+lirimiz 197, 198, 223, 237
a.+ikenliki 203	a.+lirimizni 268
a.+ikenlikini 111, 408, 426	a.+lirimmu 51
a.+imiz 55	a.+lirini 332
a.+inin 450	a.+lirinizge 29
a.+ler 102, 118, 121, 134, 17, 17, 175, 199, 203, 208, 252, 264, 273, 295, 302, 307, 314, 314, 318, 341, 343, 384, 394, 394, 409, 425, 455, 458, 47, 470, 473, 64, 72, 75, 388	a.+mu 160, 173, 234, 380
a.+lerdiki 183	a.+ni 107, 11, 119, 16, 201, 238, 240, 280, 288, 298, 299, 31, 31, 33, 333, 342, 367, 371, 377, 381, 394, 401, 417, 417, 417, 417, 417, 42, 47, 480, 73, 74, 166
a.+lerdin 176, 423, 445, 67	a.+nin 105, 106, 106, 110, 113, 115, 134, 144, 155, 169, 174, 185, 188, 191, 193, 201, 211, 224, 230, 231, 233, 265, 27, 278, 29, 291, 296, 308, 33, 332, 346, 350, 380, 388, 398, 404, 41, 413, 414, 425, 44, 460, 472, 472, 49, 60, 77, 79, 97
a.+lerdurmiz 275	a.+ninmu 113, 230
a.+lerge 111, 129, 33, 460, 78	Adem Ata: Hz. Âdem.
a.+lermu 133, 337, 40	a. 355, 355
a.+lerni 111, 125, 195, 224, 262, 270, 298, 298, 31, 343, 343, 357, 384, 69, 78, 82,	a.+ga 354
a.+lernin 137, 188, 193, 194, 231, 275, 275, 276, 332, 341, 351, 39,	

- a.+miz 355
- a.+ni 355
- Adem eleyhissalam:** Hz. Âdem.
- a. 186
- a.+ni 140
- ademizat: (Ar.+Far.)** İnsan evladı, insan. **(Kaynaklarda ademzat olarak geçmektedir.)**
- a. 107
- ademlik: (Ar.+T.)** İnsanlık, insana özgü, insana layık. **(bk. adem)**
- a. 349
- a.+ige 146
- a.+imizni 394
- a.+ini 198, 349
- ademsiz: (Ar.+T.)** İnsansız, ıssız, تنها. **(bk. adem)**
- a. 377, 78
- ademzat: (Ar.+Far.)** İnsanlık, insanoğlu. **(bk. adem)**
- a. 356, 377
- a.+nin 197, 281
- adet: (Ar.)** Âdet, gelenek, töre, anane.
- a. 321, 425, 437
- a.+i 289, 370, 481, 484
- a.+ide 437
- a.+ige 321
- a.+iidi 447
- a.+lirige 432
- a.+lirini 210
- a.+te 473
- a.+tiki 18, 277, 306, 409, 425, 446
- a.+tikidek 471
- adetlen-: (Ar.+T.)** Âdet hâline getirmek, alışmak. **(bk. adet)**
- a.-ip 12, 162, 81
- adil: (Ar.)** Adil, adaletli şekilde iş yapan.
- a. 109, 109, 169, 169, 169, 174, 431
- adillik: (Ar.+T.)** Adillik, adaletli olma hâli. **(bk. adil)**
- a. 199, 357
- adimetçilik: (Ar.+T.)** İnsana yakışır, insanlık. **(bk. adem)**
- a. 230
- adimilik: (Ar.+T.)** İnsana özgü, insana layık. **(Kaynaklarda ademlik olarak geçmektedir.)**
- a. 357
- adimiy: (Ar.)** İnsana has. **(Kaynaklarda adimiy olarak geçmektedir.)**
- a. 171, 208

Afağ Bisyar: Dalay Lama, Galdan Serin'e yazdığı mektupta Apak Hoca'dan bu şekilde bahsetmektedir. (BS romanı s.: 436)

a. 436

agah: (Far.) Uyarı, dikkat etme.

a. 148, 447, 447, 7, 9

agahlandur-: (Far.+T.) Uyarmak, dikkat etmesini sağlamak. (bk. agah)

a.-di 166, 483

a.-ganidi 401

a.-up 405

agahlanduruş: bk. agahlandur-

a. 421

a.+lirini 483

ağ: Elbisenin etek kısmı.

a.+i 18

ağ-: 1. Bir tarafa doğru yıkılmak, akmak, çevrilmek. **2.** Tuhaf olmak.

a.-di 106, 197

ağa: 1. Ağabey. **2.** Kendinden büyük kişiler. **3.** Yurdun büyükleri. **4.** Ünvan.

a.+ si 166, 53

ağdur-: 1. Çevirmek, alt üst etmek. **2.** Bir tarafa doğru yönelmek, çıkmak. (bk. ağ-)

a.-almay 335

a.-di 272, 319

a.-up 204, 276, 338, 480, 488

ağdurmiçilik: Bir hâkimiyeti düşürmek için hareket eden. (bk. ağdur-)

a. 43

ağdurul-: Devrilmek. (bk. ağdur-)

a.-gandin 434

a.-up 238, 484

ağduruş: bk. ağdur-

a. 63

ağine: [<ağa+ini] Arkadaş, dost.

a.+ler 264

a.+liri 381

a.+siiken 467

ağız: 1. Ağız. **2.** Konuşan kişi, insan. **3.** Belli bir yerin giriş çıkış, başlangıç yeri.

a.+i 105, 110, 128, 203, 262, 284, 290, 303, 322, 33, 33, 347, 433, 460, 465, 466, 466, 472

a.+ida 148, 288, 291, 351, 371, 447

a.+idiki 135, 290, 456, 8

a.+idin 14, 145, 146, 153, 20, 286, 370, 399, 432, 454, 457, 474, 82

a.+iga 100, 106, 107, 124, 153, 217, 219, 290, 303, 304, 309, 33, 345, 351, 351, 414, 433, 466, 49

a.+ilirdin 190

a.+iliriga 189

a.+ilirini 155

a.+imnin 399

a.+imu 213

a.+indin 391

a.+inga 30, 466

a.+ini 14, 142, 157, 213, 214,
241, 264, 344, 395, 396, 399, 399, 475

a.+inin 291, 399, 64

a.+inlardin 356

a.+inni 108, 199, 341

ağri-: 1. Hastalık, yara, yorgunluk gibi nedenlerle bir yeri ağrımak, acımak, sancımak. 2. Üzülmek, acımak.

a.-p 394

a.-sun 260, 391, 391

ağriq: 1. Hastalanma veya yaralanma neticesinde çekilen acı. 2. Hasta. (bk. ağri-)

a. 109

a.+i 18

a.+ida 25

a.+liri 203

a.+lirini 463

ağzaki: Yazılı değil, sözlü. (bk. ağiz)

a. 297

ah: 1. Acı, dert, keder ifade eder. 2. Feryat, figan ifade eder.

a. 121, 19, 201, 201, 333, 383,
399, 408, 420, 441, 463, 87, 87

a.+idin 119

ahale: (Ar.) Bir yerde bulunan insanlar, ahali, topluluk.

a.+si 117, 338

ahanet: (Ar.) 1. Kişinin şahsına veya namına zarar verecek asılsız söz, aşığılama, iftira. 2. Kötülük, haksızlık.

a. 109, 215, 287

a.+i 455

ahanetlik: (Ar+T.) Hakaret işiten, hor görülen. (bk. ahanet)

a. 215

ahaq: (Far.) 1. Ahenk. 2. Sesi alçaltıp yükseltmek.

a. 372

a.+da 27

a.+ga 472

a.+i 350

a.+ida 255

a.+idin 43, 111

a.+ini 45

a.+liriga 349

ahaṇḍar: (Far.) Ahenkli, uyumlu, melodili. (bk. ahaṇ)

a. 452, 452

ahupigān: (T.+Ar.+Far.) Feryat.

a.+im 340

aḥbarat: (Ar.) Belli durum hakkındaki gizli haber, ihbar, konuşma.

a.+i 253

aḥir: (Ar.) 1. Ahir, son, sonraki, nihayet. 2. Neticede.

a. 11, 149, 15, 158, 170, 174, 194, 206, 213, 213, 223, 233, 261, 279, 279, 288, 293, 315, 322, 324, 330, 339, 355, 367, 374, 383, 396, 406, 409, 414, 416, 418, 433, 441, 453, 460, 466, 479, 483, 487, 489, 49, 60, 75, 76, 81, 84, 84, 87, 96

a.+i 14, 151, 237, 243, 287, 295, 33, 335, 366, 377, 382, 386, 419, 441, 454, 473, 480, 97

a.+ida 141, 148, 240, 252, 287, 290, 319, 325, 35, 351, 361, 369, 400, 425, 484, 487

a.+iga 285, 285

a.+igice 222

aḥiret: (Ar.) Ebedî âlem, kıyamet.

a. 100, 215, 420, 431

a.+ke 447, 447

a.+nin 137, 164, 98

a.+te 137, 176, 176, 176

a.+tiki 98

a.+timu 176

a.+tin 143, 280

aḥiretlik: (Ar.+T.) 1. Bir kişinin ölümünden önce veya sonra harcanan para, nesne vb. ihtiyaçlar. 2. Ömürlük, ebedî. (bk. aḥiret)

a. 102

a.+i 163

a.+imizni 361

aḥirki: (Ar.+T.) Sonuncu. (bk. aḥir)

a. 35, 36, 38, 39, 449, 52, 55, 69, 75, 93, 93, 93, 107, 117, 14, 159, 170, 171, 177, 182, 200, 231, 234, 255, 335, 365, 35, 36, 38, 39, 449, 52, 55, 69, 75, 93, 93, 93

a.+si 225

a.+siidi 161

aḥirlaş-: (Ar.+T.) Sona ermek, tamamlanmak, bitmek, ölmek. (bk. aḥir)

a.-ip 103, 182

a.-kanidi 62

a.-ti 111, 372, 38, 439

aḥirlaştur-: (Ar.+T.) Sona erdirmek, bitirmek. (bk. aḥirlaş-)

a.-di 299

a.-up 328, 411

aḥşam: Akşam.

a. 114

a.+da 154

a.+i 336

a.+larnin 80

aḥşamḳi: Güneş batıp karanlık düştüğü vakitteki, akşamki. (**bk. aḥşam**)

a. 196

aḥtama: Ekilmeyen yer.

a. 339

aḥun: (Far.) 1. İslam dinindeki okumuş kişi, molla. 2. Erkek isimlerinin sonuna gelerek hürmet bildirir.

a. 113, 179, 267, 413

Aḥun Hoca Nesir: 1619-1630 yılları arasında hüküm süren Abdullatifhan zamanında yaşayan bir şair. (**BS romanı s.: 204**)

a. 204

Aḥun Molla Alim Yerkendi: bk. Molla Alim Yarkendi

a. 179

a'ile: (Ar.) Aile.

a. 27

a.+de 484

a.+sige 106

a.+sigimu 84

a.+sinin 146

a'it: (Ar.) Ait, alakalı.

a. 486

aka: 1. 1. Büyük oğul (küçük kardeşlere nispeten). 2. Kendinden büyük erkeklere hürmet bildirmek için kullanılır.

a. 126, 128, 14, 380, 383, 383, 384, 385, 442, 444, 461, 64

a.+liri 484

a.+m 6

a.+niz 300

a.+si 304, 482, 484

a.+sinin 86

aktip: (Fr.) Aktif, etkin, faal.

a. 268

aḳ: 1. Ak, beyaz. 2. Görünüş olarak beyaza yakın renkteki. 3. Temiz, pak, günahsız. 4. Hakikat, doğru. 5. Renkler için hafif, açık. 6. Ölüm ve defin işlerinde takılan kumaş.

a. 18, 102, 12, 127, 139, 139, 14, 15, 153, 159, 159, 163, 163, 163, 163, 163, 163, 163, 164, 164, 164, 164, 164, 165, 168,

170, 18, 191, 191, 20, 225, 23, 230, 231, 232, 235, 241, 255, 258, 262, 282, 283, 29, 292, 296, 30, 30, 308, 308, 376, 382, 403, 422, 422, 422, 422, 429, 436, 44, 446, 460, 468, 474, 474, 474, 475, 479, 70, 74, 85, 94

a.+i 170

Ak Tağlık: Apak Hoca'nın taraftarları.

a. 479

aķ-: 1. Aşağı, alt tarafa doğru inmek, akmak, sızmak. 2. Toplanıp yürümek.

a.-atti 136, 23, 388, 410, 18

a.-idigan 328, 388, 42

a.-ip 182, 254, 27, 288, 317, 335, 388, 40, 400, 456, 461, 463, 90

a.-ivatkan 126, 292, 389, 400, 439, 476

a.-kan 111, 194, 234, 256, 72, 77, 87, 90

a.-kandek 129

a.-maktaidi 325

a.-ti 233, 38

aķar-: 1. Ağarmak, beyaz hâle gelmek. 2. Aydınlanmak. (bk. aķ)

a.-gan 99, 388, 429

a.-imiz 418

a.-ip 446

aķça: Para. krş. pul

a. 165

aķil: (Ar.) Akil, akıllı.

a. 179, 297

a.+larnin 160

a.+nin 415

aķılanilik: (Ar.+Far.+T.) Aklını çalıştıran hâlde, aklı ile.

a. 55

aķillik: bk. aķil

a. 373

aķiriş: bk. aķar-

a.+ka 297, 342, 439, 454

aķivet: (Ar.) Akibet, son, sonuç, netice.

a. 219, 297, 357

a.+i 157, 174, 443

a.+iidi 231

a.+lerni 165, 343

aķlik: Beyaz seccade, beyaz palto.

a. 163, 163, 163

a.+larnin 163

aķsaķal: [<aķ+saķal] 1. Yaşlı erkek. 2. Köy veya kabilenin lideri.

a.+lar 445

a.+liri 195, 208

Akşaray: (I) Seidiye Hanlığı'nın merkezi sayılan yer.

a.+diki 236, 240

a.+ga 161, 276, 336, 81

a.+nin 103, 158, 183, 297, 332, 93, 94

Akşaray: (II) Potala Sarayı'nda hükûmet işlerinin yürütüldüğü kısım. (diğeri için kızıl saray)

a. 422, 422

a.+ga 429

akşönek: [<ak+sönek] Toplumun imtiyazlı tabakası, asilzade.

a.+lirige 276, 480

a.+lirimu 482

Akşu: Aksu.

a. 276, 37, 37

a.+ga 37

Aktaş: Kumul Aktaş yaylası.

a. 485

Aktila: Apak Hoca, Galdan Serin ve askerlerinin Erka Bey önderliğindeki hanlıkla ikinci karşılaşmasının olduğu yer Aktila'dır. (BS romanı s.: 38)

a. 38

akıtur-: Akıtmak, sızmak. (bk. ak-)

a.-may 201

akuş: Beyaza meyilli, beyazımsı.

a. 241, 46

al-: 1. Almak, ele geçirmek. 2. Kabul etmek. 3. Kaldırmak, feshetmek. 4. Kesmek, budamak. 5. Yemek, içmek. 6. Belli bir renge bürünmek. 7. Evlenmek. 8. Üstüne koymak. 9. Düşürmek, mahrum bırakmak. 10. Kaplamak. 11. Getirmek. 12. Talep etmek, aramak. 13. Basmak, yürümek. 14. Sahip olmak.

a. 140

a.-alaydiganlikinlarga 10

a.-alaydu 405

a.-almay 358

a.-almiganidi 116, 196

a.-ar 150

a.-atti 134, 262, 74

a.-di 168, 169, 175, 184, 191, 207, 229, 259, 3, 300, 310, 310, 334, 35, 402, 406, 408, 427, 436, 442, 457, 468, 59, 7, 8

a.-gan 117, 127, 133, 173, 174, 189, 212, 212, 213, 239, 24, 311, 312, 315, 317, 331, 35, 385, 43, 479, 479, 49, 51, 84, 97

a.-ganda 302, 56, 95

a.-gandek 12, 131

a.-gandin 35, 433

a.-ganidi 162, 232, 24, 276,
321, 437, 75

a.-ganlar 207

a.-ganliki 213

a.-guci 288

a.-gusidur 90

a.-idigan 41, 338

a.-idiganlikimizga 315, 20

a.-idiganni 245

a.-idu 10, 124, 169, 169, 197,
219, 258, 291, 392, 484, 489, 489

a.-imen 252, 297, 392, 50, 34,
417, 417

a.-imiz 392

a.-inlar 85

a.-ip 103, 105, 106, 107, 107,
109, 11, 113, 128, 142, 142, 144, 153,
159, 160, 161, 167, 168, 169, 172,
179, 184, 188, 189, 19, 19, 192, 20,
202, 209, 210, 218, 222, 230, 232,
233, 233, 236, 237, 245, 246, 252,
253, 254, 261, 267, 27, 27, 272, 274,
275, 281, 283, 284, 285, 291, 296,
300, 307, 313, 316, 318, 325, 331,
343, 347, 350, 352, 356, 365, 368,
379, 382, 384, 386, 389, 396, 398, 4,
400, 403, 409, 411, 416, 418, 418,
419, 423, 428, 432, 433, 436, 436,
436, 436, 437, 442, 444, 448, 451,

479, 481, 483, 485, 485, 490, 60, 60,
65, 65, 65, 69, 74, 75, 8, 8, 80, 96, 110

a.-ipla 409

a.-is 10

a.-isni 405

a.-ivaldi 335, 482

a.-ivalgan 195, 219, 377, 78

a.-ivatkan 455

a.-ivetip 235

a.-isen 9

a.-mak 293

a.-makcidi 283

a.-may 115, 163

a.-maydigan 30

a.-maysen 461

a.-midi 102, 108, 58, 76

a.-misa 150, 242

a.-sa 150, 478

a.-sam 164

a.-sigu 150

a.-sila 14

a.-sun 363, 418, 418

ala: Her tür renkli veya çizgili, alaca,
bulacalı.

a. 174, 201, 202, 316, 386, 457,
73, 141, 314

alahide: (Ar.) Başkalarından farklı, kendine has, mahsus.

a. 108, 128, 136, 18, 191, 277, 327, 327, 340, 342, 363, 433, 436, 457, 472, 5, 59, 7

alahidilik: (Ar.+T.) Farklı özellik. (bk. alahide)

a.+i 342

alağ-calağ: Korkuyla, korka korka, ürkerek, sakına sakına.

a. 446

alağ: (Ar.) Alaka, ilgi, bağlantı.

a.+din 133

a.+ni 66

a.+sini 133

alağzade: Korkulu bir hâlde.

a. 194, 281, 386, 459

alağzedilik: Korku, dehşet, ürkme. (bk. alağzade)

a. 94

a.+i 195

a.+ke 120

alaman: Hırsız, haydut.

a. 306, 338

a.+ga 202

a.+nin 338

alamet: (Ar.) Alamet, işaret, belge.

a.+i 100

a.+lerdin 54

a.+liri 131, 177, 432, 51, 58

alağçilik: Telaşlılık, endişelilik. (Kaynakta alağlık olarak geçmektedir.)

a.+i 409

alapasağ: [<ala+pasak] Kara kuru. (Kaynaklarda alipasağ olarak geçmektedir.)

a. 153, 322

alatağil: [<ala+tağil] Bir çeşit olmayan düzensiz, karışık, yüksek-alçak, yukarı aşağı.

a. 28

alay-: Gözlerini açıp veya kaşlarını çatıp bakmak, sert bakmak.

a.-gan 39, 43

a.-ip 212

alayt-: bk. alay-

a.-kan 50

alçağla-: Kibirilenmek.

a.-p 396

alda-: Aldatmak, kandırmak.

a.-gan 219

a.-miganidi 378

aldam: Aldatma, dolandırıcılık. (**bk. alda-**)

a. 483

aldamçı: Aldatıcı, başkalarını aldatan kişi. (**bk. aldam**)

a.+lardin 212

aldan-: Aldanmak. (**bk. alda-**)

a.-gan 43

a.-ganlikini 404

a.-manlar 225

aldaş: Aldatma, kandırma. (**bk. alda-**)

a.+tiki 451

aldi: [<ald+i] Önü.

a. 105, 304, 341, 378, 394, 403, 42, 427, 453, 61, 94, a. 14, 14, 273, 293, 293, 40, 55, 70, 72, 73, 74, 87, 95

a.+gice 234, 430

a.+liriga 170

a.+lirini 151

a.+mda 184, 305, 353, 8

a.+mdiki 8

a.+mdin 11, 305

a.+mga 429, 73

a.+ni 172, 195, 201, 242, 263, 264, 322, 333, 394

aldida: Önünde. (**bk. aldi**)

a. 104, 105, 107, 109, 112, 115, 122, 126, 126, 130, 132, 132, 136, 14, 146, 149, 161, 162, 166, 18, 192, 195, 20, 20, 205, 223, 226, 228, 228, 235, 238, 241, 242, 246, 25, 251, 251, 256, 257, 260, 270, 271, 278, 278, 282, 289, 291, 30, 304, 304, 306, 309, 315, 315, 322, 322, 322, 33, 333, 334, 335, 338, 343, 347, 358, 366, 368, 374, 377, 389, 39, 395, 4, 400, 400, 401, 401, 404, 407, 408, 408, 414, 419, 422, 427, 428, 428, 428, 434, 440, 440, 441, 441, 445, 449, 452, 455, 460, 50, 50, 63, 84, 87, 90, 93, 97, 98, 151, 245

a.+dur 361

a.+diki 112, 112, 112, 196, 242, 257, 276, 277, 285, 326, 382, 387, 423, 429, 44, 51, 63, 67, 97, 97, 239

a.+dimu 108

aldidin: Önünden. (**bk. aldi**)

a.+din 130, 167, 276, 333, 333, 387

aldiğa: Önüne. (**bk. aldi**)

a.+ga 103, 104, 107, 107, 112, 114, 120, 130, 149, 151, 158, 168, 169, 19, 194, 196, 199, 232, 241, 251, 255, 258, 258, 26, 26, 263, 27, 272, 272, 272, 274, 279, 28, 284, 284, 284, 29, 290, 308, 309, 316, 316, 32, 33,

341, 350, 379, 379, 381, 397, 399,
413, 417, 417, 433, 442, 445, 451,
460, 56, 63, 73, 74, 95, 96, 98

a.+ rak 311

aldin: Önceden, ilk olarak, önce. (**bk. aldi**)

a. 66, 386

a.+da 149

a.+larda 104

aldiniş: **bk. aldan-**

a. 178, 404

aldinki: Önceki, ön sıradaki, önündeki. (**bk. aldin**)

a. 304, 118

a.+ si 26

aldira-: 1. Birdenbire olan iş veya hareket nedeniyle heyecanlanmak. 2. Acele etmek.

a.-vatkanliki 6

a.-ma 466

a.-may 8, 238, 364

a.-p 170, 204, 215, 232, 244,
266, 274, 293, 356, 428, 465, 50, 51

aldıraŋu: Sabırsız, kendini tutamayan, aceleci. (**bk. aldira-**)

a. 438

aldıraş: Aceleyle, aceleci bir şekilde. (**bk. aldira-**)

a.+i 368

aldirat-: Kışkırtmak, acele ettirmek, baskı yapmak. (**bk. aldira-**)

a.-ip 447

aldur-: Aldırmak. (**bk. al-**)

a.-up 38, 409, 409, 466, 482

aldurul-: Aldırılmak. (**bk. aldur-**)

a.-di 233

alduruş: **bk. aldur-**

a. 192

a.+i 214

alem: (**Ar.**) 1. Bütün âlem, dünya, cihan. 2. Vakit, zaman.

a. 135, 16, 161, 177, 204, 237,
249, 264, 267, 270, 293, 312, 336,
352, 365, 365, 372, 384, 436, 445,
450, 453, 468, 48, 99

a.+de 144, 144, 144, 176, 218,
219, 362, 365, 421, 82

a.+diki 301, 341

a.+din 163, 357, 484

a.+dur 372, 372

a.+ge 312, 351, 359, 372, 454

a.+i 304, 422

a.+ide 298

a.+idin 220

a.+ige 220

a.+inin 463	a. 116, 122, 175, 175, 215, 215,
a.+irur 321	221, 221, 314, 371, 417, 417
a.+ni 216, 287, 313	a.+durmen 371
a.+nin 100, 11, 178, 323, 425	a.+durmiz 371
alemçe: (Ar.+T.) Bütün âleme denk, âlem gibi geniş. (bk. alem)	a.+i 346
a. 13, 260, 33, 434	a.+idi 209
alemlik: (Ar.+T.) Âlemli. (bk. alem)	a.+lar 122, 482
a. 11, 16, 163, 294, 370	a.+lardin 303
a.+i 102, 144	a.+lardur 221
alğa: Önüne, ön tarafa, ileri.	a.+larni 157
a. 25	a.+liri 312
algur: 1. Avını iyi tutan. 2. Hakkını yedirmeyen.	a.+lirini 118
a. 384	alimadis: [<alem+hadis] Eğer, şayet, ise.
alguzuş: bk. alduruş	a. 163, 165, 280
a. 457	aliman: Kendi kendine toplanıp giden insanlar, halk.
alıkan: El ayası, avuç, elin iç yüzü.	a. 104
a.+dek 69	a.+ga 117
a.+i 74	Al İmran: Kur'an-ı Kerim'deki üçüncü sure, Ali İmran Suresi.
a.+iga 331	a. 223
a.+imda 399	a.+nin 123, 223
a.+imga 109, 409	alitağil: [<ala+tağil] Bir çeşit olmayan düzensiz, karışık, yüksek-alçak, yukarı-aşağı.
a.+imizdin 447	a. 268, 396, 78
a.+liriga 451	
alim: (Ar.) Âlim, bilgin.	

aliy: (Ar.) 1. Mertebesi yüksek, yüce olan. **2.** En güzel, en yüce. **3.** Eğitim sisteminde ortaokuldan sonrası.

a. 103, 244, 271, 273, 294, 294, 295, 301, 301, 411, 96, 98

a.+liri 108, 109, 115, 160, 165, 170, 243, 245, 246, 267, 274, 275, 280, 294, 297, 33, 34, 370, 52, 55, 73, 95

a.+liriga 160, 293, 370, 370, 83

a.+lirinin 244, 244, 245, 246, 300, 347, 294

aliycanab: [<aliy+canab] (Ar.) 1. Çok edepli. **2.** Çok iyi, eşi benzeri olmayan.

a. 125, 195, 326

aliycanablık: (Ar.+T.) Asil hareket, faaliyet. **(bk. aliycanab)**

a. 440

a.+i 209

a.+ka 109

a.+lar 456

aliyêşil: [<ala+yêşil] Yeşil renk ile ayrılan alaca.

a. 134

aliylik: (Ar.) Yücelik, ululuk. **(bk. aliy)**

a.+i 101

alkin: Boğaz.

a.+ini 147

alkış: **1.** Rahmet sözü, rahmet duygusu. **2.** İki avucun birbirine vurulmasıyla çıkarılan ses, alkış.

a. 312

a.+lar 419

alkışla-: Memnuniyet ile hürmet göstermek. **(bk. alkış)**

a.-di 290, 95

a.-p 205

alkışlan-: Hürmet gösterilmek. **(bk. alkışla-)**

a.-di 68

alkışlaş: **bk. alkışla-**

a. 350

Alla: (I) (Ar.) Allah, Tanrı.

a. 10, 100, 100, 101, 102, 11, 122, 122, 124, 129, 138, 144, 144, 150, 16, 169, 176, 185, 185, 185, 19, 193, 21, 21, 214, 224, 225, 226, 226, 239, 239, 275, 279, 279, 289, 293, 293, 294, 301, 312, 315, 317, 326, 341, 350, 36, 407, 414, 414, 417, 417, 423, 425, 435, 435, 462, 467, 79, 79, 79

a.+din 100, 152, 185, 186, 256, 275, 276, 296, 318, 320, 84

a.+ga 100, 100, 118, 124, 138,
149, 152, 16, 179, 192, 212, 222, 223,
262, 294, 311, 312, 359, 419, 456,
462, 80, 85, 87, 99

a.+gidur 321

a.+gila 100, 100, 223

a.+mu 289

a.+ni 100, 185, 185, 185, 223,
261, 263, 318

a.+nin 10, 101, 11, 115, 117,
118, 123, 123, 124, 136, 137, 140,
140, 145, 147, 152, 153, 16, 170, 171,
179, 191, 192, 21, 219, 223, 224, 224,
256, 275, 278, 278, 279, 293, 294,
297, 297, 301, 307, 31, 32, 323, 325,
329, 354, 355, 355, 402, 418, 423, 8,
83, 9, 98, 279

a.+si 453

a.+yey 135, 135

alla: (II) 1. Hayranlık, pişmanlık ifade eder. **2.** Soru zamirlerine eklenir.

allikaçan ‘Çoktan, çok zaman önce, çok zaman sonra.’

a. 132, 188, 19, 19, 210, 232,
253, 253, 260, 260, 283, 288, 296,
299, 32, 333, 355, 60, 88

allikandaq ‘Nasıl olduğu bilinmeyen.’

a. 15, 191, 222, 23, 231, 60

allikayak ‘Belli olmayan taraf, nereye.’

a.+larga 79

allikeyer ‘Belli olmayan yer.’

a.+lerde 139

Allah: bk. Alla

a.+ni 232

a.+nin 232

a.+um 452

a.+ni 144

a.+u 124, 163, 294

a.+ular 135

a.+uliri 206

Allahuekber: (Ar.) Bir canlıyı kesmeden önce ve duadan sonra söylenen söz anlamı ise Yüce Allah’tır.

a. 100, 256, 273, 309, 294

Allata’ala: (Ar.) En yüksek mertebeye sahip olan Allah, anlamı Yüce Allah’tır.

a. 11, 123, 169, 178, 179, 211,
224, 233, 239, 256, 256, 289, 291,
293, 298, 301, 302, 309, 31, 317, 320,
320, 354, 354, 355, 416, 416, 417,
417, 418, 9, 9

a.+ga 269, 358

a.+nin 152, 152, 329, 417, 417,
417

allikağan: [<alla+kağan] Çoktan, çok
zaman önce, çok zaman sonra.

a. 132, 188, 19, 19, 210, 232,
253, 253, 260, 260, 283, 288, 296,
299, 32, 333, 355, 60, 88

allikañdağ: [<alla+ka'dağ] Nasıl
olduğu bilinmeyen.

a. 15, 191, 222, 23, 231, 60

allikağay: [<alla+kağay] Belli
olmayan taraf, nereye.

a.+larga 79

allikağay: [<alla+kağay] Belli
olmayan yer.

a.+lerde 139

alma: Elma.

a. 240

a.+dek 105, 127, 212, 300

almağ: bk. al-

a. 297

a.+i 141

Almalık: Almalık, Özbekistan'daki
bir şehir.

a.+ka 485

alman-talman: Çabuk, acele, hızla.

a. 391, 52, 65

almas: (Ar.) Elmas.

a. 271, 300

almaş-: Birbirinin yerini almak,
değişmek.

a.-idu 326

almaştır-: Birbirinin yerini aldirmek,
yenilemek, değiştirmek. (bk. almaş-)

a.-up 172

almaştırur: Değiştirme, değiştirme.
(bk. almaştır-)

a.+ni 210

Almet: Bir köy adı.

a. 229

alte: Beşten sonra gelen sayının adı,
altı.

a. 155, 172, 172, 172, 181, 206,
243, 342, 345, 38, 386, 411, 413, 414,
419, 419

altinçi: Altıncı. (bk. alte)

a. 112, 205, 376

altun: 1. Altın. 2. Kıymetli, değerli. 3.
Altına benzer renkteki, sarıya çalan
kırmızı, sarımsı.

a. 103, 103, 117, 126, 127, 133,
151, 158, 160, 161, 183, 183, 183,
184, 188, 207, 207, 228, 236, 240,
242, 245, 267, 268, 271, 271, 312,
318, 324, 338, 347, 354, 358, 371, 38,
40, 419, 42, 422, 422, 426, 429, 429,

429, 430, 445, 465, 47, 474, 478, 479,
481, 481, 487, 49, 50, 51, 52, 52, 53,
53, 58, 58, 59, 86, 93, 95, 96, 97, 98

a.+dek 242, 37, 376, 450, 47

a.+din 186, 307

a.+ni 178

Altun Medris: Galdan'ın askerleri ve
Apak Hoca'nın müritlerinin
bulunduğu, ilim tahsil edilen, İslam
yolu öğrenilen mescit benzeri yapı.
(BS romanı s.: 117)

a. 117

Altun Mescit: Altunlukum
Mezarlığı'nın batı tarafında bulunan
görmekli mescit. (BS romanı s.: 318)

a. 47, 318

Altunluk: Uluların mezarlığı.

a. 187, 257, 270, 317, 64

Altunlukum: Hanlık mezarlığı sayılan
Altunlukum Mezarlığı, Uluların
mezarlığı. Se'id Han'ın mezarı da
burada bulunmaktadır. Önceki
dönemlerde Çahar Bêgi olarak
geçmektedir. (BS romanı s.: 45)
(Hacı, 1993: 142) (bk. çahar bêgi)

a. 318, 45, 45

a.+din 45

alvan: Vergi.

a. 163, 164, 210, 314, 362

a.+larga 162

alvasti: [<al+bas-ti] Cin, kötü ruh.

a.+ ga 11

a.+larnin 58

a.+nin 456

am: (Ar.) Ortak, her, genel.

a. 213, 269

a.+i 221

amal: (Ar.) Çare, usul, tedbir.

a. 166, 233, 293, 353, 66

amalsiz: (Ar.+T.) Çaresiz, dermansız.
(bk. amal)

a. 165, 195, 257

a.+idi 474

aman: (Ar.) 1. Esen, sağlam, sıhhatli.
2. Gamsız, endişesiz.

a. 204, 281, 333, 333, 336, 343,
4, 461, 62, 77

amanet: (Ar.) Emanet.

a.+lerge 329

a.+liri 329

a.+ni 300, 304

amanlık: (Ar.+T.) Esenlik, sağlık.
(bk. aman)

a. 104, 284, 361, 84

a.+ini 483

ambar: (Far.) Ambar, depo.

a.+iga 44

a.+larga 54

a.+liriga 51

Ambun: Cungarların memurluk, bürokratik namı. Bunlar, Apak Hoca'nın saltanatını sağlamlaştırmıştır. **(BS romanı s.: 244)**

a. 244, 244

ambur: (Far.) Metalleri kesmek için kullanılan kesici alet.

a.+dek 334

amet: (Far.) Şans, talih, baht.

a. 437

a.+i 227

amin: (Ar.) Duaların arasında veya sonunda kullanılan anlamı ise “Öyle olsun, Allah kabul etsin.” olan bir söz, âmin.

a. 234, 234, 256, 273, 294, 309, 420

amiy: (Ar.) Herkes, her insan.

a. 221

amma: (Ar.) Amme, halk, kamu.

a. 221

amrak: (Far.) Sevgisi olan, düşkün, yakın.

a. 108, 80

amut: Armut.

a.+lar 59

a.+larnin 40

ana: 1. Anne. **2.** Yaşı büyük kadınlara hürmet bildirmek için kullanılır. **3.** Esas, ana.

a. 114, 193, 201, 228, 233, 234, 239, 354, 354, 366, 377, 377, 378, 388, 388, 39, 395, 42, 425, 425, 440, 45, 456, 458, 462, 468, 470, 484, 489, 58, 68, 76, 85, 86

a.+din 350

a.+ga 354

a.+miz 354

a.+miznin 354

a.+ncu 380

a.+ni 354

a.+nin 78

a.+mnimu 7

a.+mnin 380

a.+nin 201

a.+nmu 385

a.+nnin 384, 385

a.+si 12, 138, 387, 400, 468, 470, 471, 478, 478

a.+sidin 118, 478

a.+siga 391

a.+simu 470

a.+sinin 190, 468

anar: (Far.) Nar.

a. 184, 59, 84, 93

a.+lar 40

ançe: Çok, birçok, o kadar. (bk. unçe)

a. 106, 150, 162, 191, 237, 267, 284, 335, 346, 412, 447, 97

ançe-munçe: Biraz, çok değil.

a. 202, 65

ançinan: (Far.) Şu kadar, şunca.

a. 483

anda: O yerde, o yere.

a. 164

anda-munda: Seyrek, bazen, ara sıra.

a. 332

anda-sanda: Seyrek, bazen, ara sıra.

a. 26, 283, 329

andağ: bk. undağ

a. 416, 489

andin: Ondan sonra, şu vakitten sonra.

a. 100, 105, 112, 113, 12, 121, 142, 144, 149, 160, 178, 21, 214, 232, 244, 262, 269, 269, 28, 284, 290, 293, 3, 300, 302, 316, 317, 320, 327, 350, 356, 370, 38, 38, 400, 417, 424, 428, 442, 443, 5, 60, 73, 74, 8, 8, 88, 89, 99

ani: (I) Onu.

a. 220

ani: (II) Onun. Yükleme hâli eki, ilgi hâli eki görevinde kullanılmıştır.

a. 45

añ: Akıl, anlayış.

a.+iga 378

aña: Ona.

a. 375

añkar-: Düşünmek, bilmek, sezmek, hissetmek. **(bk. añ)**

a.-almaydigan 440

añla-: 1. Duymak, dinlemek. 2. Bilmek, haberdar olmak. **(bk. añ)**

a. 149

a.-di 115, 130, 167, 210, 361, 388

a.-dim 188, 467

a.-dinmu 357

a.-gac 28

a.-gan 109, 111, 126, 133, 15, 194, 194, 195, 202, 202, 251, 276, 368, 413, 468, 490, 56, 79, 82, 229

a.-gandek 43, 475

a.-gandin 251

a.-ganidi 251, 302

a.-ganidim 345

a.-gucilar 349
a.-gucilarmu 349
a.-gudek 318, 275
a.-gumiz 11
a.-gun 409
a.-makka 415
a.-maytti 114
a.-midi 483
a.-midim 344
a.-miganma 259, 259
a.-miganmu 263, 415, 417
a.-nlar 176
a.-nlarki 221
a.-p 100, 115, 115, 146, 146,
162, 17, 172, 18, 186, 192, 201, 201,
204, 209, 230, 235, 242, 244, 27, 274,
279, 290, 30, 301, 304, 318, 338, 351,
36, 370, 384, 408, 412, 413, 413, 416,
430, 431, 432, 475, 484, 56, 56, 64,
78, 8, 80, 100
a.-pla 335, 412, 436
a.-sa 347
a.-sak 473
a.-sam 81
a.-san 319
a.-sun 131
a.-vatatti 196

a.-ydigan 447

aqlan-: Duyulmak. (bk. aqla-)

a.-ati 462

a.-atti 432, 47

a.-di 116, 187, 22, 223, 287,
320, 352, 4, 421, 455, 464

a.-ip 110, 181, 208, 250, 312,
332, 340, 39, 403, 423, 453, 454, 462,
69, 71, 89

a.-ivatatti 454

a.-ivatkanlikini 127

a.-gandek 122, 285, 292

a.-ganidi 340

a.-gudek 21

a.-midi 404, 483

aqlaş: bk. aqla-

a. 319, 398

a.+imce 291, 303

a.+imizce 384

a.+ka 104, 183

a.+ni 409

aqlik: Bilgili, kültürlü, bilinçli. (bk. aql)

a. 354

aqliniş: Anlaşılma, duyulma. (bk. aqlan-)

a.+ka 389, 341, 44

ap'aq: Çok beyaz.

a. 191, 232, 300, 316, 319, 329, 339, 341, 358, 408, 5, 6, 39, 99, 113, 156

Apak: bk. Hidayitulla Hoca

a. 11, 157, 245, 446, 482, , 62

a.+ni 62

Apak Han: bk. Hidayitulla Hoca

a. 245, 34

Apak Han hezriti: bk. Hidayitulla Hoca

a.+mnin 244, 244

Apak Hoca: Asıl adı Hidayitulla İşan'dır. Allah'ın kendisine apak yani aydınlatıcı ismini verdiğini iddia etmiştir. (BS romanı s.: 10, 11)

a. 10, 10, 10, 102, 103, 104, 106, 107, 107, 108, 109, 11, 110, 117, 119, 120, 120, 122, 123, 124, 124, 124, 124, 125, 125, 131, 131, 133, 134, 136, 137, 138, 138, 139, 139, 139, 14, 141, 142, 147, 147, 148, 150, 150, 151, 151, 151, 151, 152, 153, 154, 154, 154, 154, 158, 158, 159, 160, 161, 161, 163, 163, 163, 164, 165, 166, 166, 167, 167, 167, 168, 168, 168, 168, 169, 170, 170, 170, 171, 173, 173, 173, 179, 180, 181, 182, 183, 183, 184, 184, 184, 184, 185, 187, 187, 187, 188, 188, 188,

189, 189, 191, 199, 204, 207, 207, 207, 207, 208, 212, 212, 214, 215, 216, 22, 233, 238, 239, 24, 240, 241, 241, 241, 242, 242, 243, 244, 245, 245, 245, 246, 246, 246, 251, 251, 252, 252, 252, 253, 253, 253, 256, 256, 260, 266, 267, 267, 267, 268, 270, 270, 274, 276, 276, 276, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 281, 282, 282, 282, 283, 283, 284, 284, 285, 285, 286, 286, 287, 288, 289, 291, 291, 293, 295, 298, 299, 299, 299, 30, 302, 306, 306, 308, 308, 308, 308, 310, 311, 312, 313, 313, 313, 314, 315, 316, 316, 316, 317, 317, 318, 319, 32, 320, 320, 320, 322, 438, 324, 325, 325, 325, 326, 328, 33, 336, 336, 338, 339, 339, 34, 340, 341, 342, 342, 343, 344, 344, 35, 352, 354, 354, 354, 354, 355, 357, 36, 36, 360, 360, 360, 361, 362, 362, 363, 363, 364, 364, 365, 366, 367, 373, 38, 38, 383, 383, 387, 388, 395, 398, 120, 153, 398, 398, 399, 399, 400, 406, 407, 408, 409, 411, 411, 412, 412, 412, 413, 413, 414, 414, 418, 419, 419, 419, 420, 420, 421, 421, 423, 424, 424, 425, 425, 426, 427, 427, 427, 428, 428, 430, 430, 430, 431, 433, 433, 433, 434, 434, 435, 435, 436, 438, 444, 445, 445, 446, 446, 446, 447, 447, 447, 448, 455, 457, 458, 465, 466, 466, 47, 47, 474, 475, 475, 476,

478, 478, 479, 479, 479, 48, 480, 480,
480, 480, 481, 481, 482, 483, 484,
485, 486, 488, 489, 489, 49, 490, 490,
490, 51, 51, 52, 52, 53, 56, 62, 73, 78,
79, 80, 81, 81, 82, 82, 83, 93, 94, 94,
95, 96, 97, 98, 48

a.+dek 275, 276, 433, 99

a.+din 173, 274, 274, 279, 293,
488, 489, 490, 98

a.+ga 101, 102, 105, 106, 12,
122, 123, 138, 142, 160, 163, 164,
170, 175, 176, 177, 177, 180, 184,
188, 193, 207, 226, 244, 277, 282,
287, 295, 299, 302, 304, 309, 312,
313, 315, 315, 317, 326, 344, 364,
364, 383, 411, 425, 431, 444, 446,
480, 484, 490, 490, 53, 62, 73, 93, 101

a.+ikenlikini 468

a.+m 206, 264, 309

a.+mga 302

a.+mnin 264, 384, 391, 98

a.+mu 135, 138, 159, 211, 294,
295, 295, 310, 319, 325, 328, 35, 373,
426

a.+ni 108, 108, 118, 167, 175,
175, 177, 181, 188, 198, 199, 203,
205, 228, 241, 241, 241, 269, 275,
277, 279, 279, 280, 281, 288, 288,
295, 307, 312, 338, 338, 367, 370,

388, 426, 426, 429, 429, 429, 430,
433, 436, 445, 475, 484, 95, 97

a.+nimu 115

a.+nin 38, 210, 101, 101, 102,
103, 104, 104, 109, 113, 117, 117,
118, 118, 119, 125, 125, 130, 130,
131, 133, 137, 139, 147, 149, 151,
151, 152, 152, 156, 158, 160, 164,
164, 164, 170, 170, 170, 171, 171,
172, 174, 177, 183, 195, 195, 203,
203, 204, 205, 206, 206, 206, 206,
211, 213, 217, 217, 218, 222, 222,
226, 227, 227, 229, 240, 242, 246,
250, 251, 251, 252, 252, 252, 253,
254, 254, 260, 260, 262, 265, 266,
266, 268, 269, 270, 276, 276, 277,
278, 278, 279, 282, 284, 287, 287,
288, 288, 288, 290, 290, 290, 290,
291, 295, 296, 296, 297, 297, 297,
297, 300, 304, 304, 308, 309, 31, 311,
311, 314, 316, 318, 318, 318, 318,
321, 322, 322, 323, 324, 325, 325,
327, 328, 328, 335, 335, 338, 340,
341, 343, 344, 344, 344, 347, 347,
352, 353, 353, 355, 355, 357, 357, 36,
363, 363, 37, 374, 384, 390, 391, 407,
408, 413, 414, 414, 419, 422, 424,
430, 432, 432, 433, 435, 435, 436,
436, 437, 438, 444, 445, 446, 448,
449, 454, 457, 457, 465, 475, 479,
479, 48, 481, 483, 483, 487, 488, 488,
489, 490, 490, 490, 52, 56, 56, 56, 62,

62, 64, 68, 68, 80, 94, 96, 96, 97, 97,
97, 98, 322

a.+ninmu 347

Apağ Sultan: bk. Hidayitulla Hoca

a. 170

apar-: [<él-ip+bar-mak] Bir şeyi alıp vermek.

a.-ip 407

apet: (Ar.) 1. Afet, felaket. **2.** Büyük talihsizlik, bela.

a. 158, 46

a.+i 336

a.+ke 41

a.+liride 285

a.+liridin 219

a.+tur 326

apiride: bk. apiride bol-

a. 133, 201, 231, 346

apiride bol- ‘Yaratılmak, mevcut olmak.’

a.-giniga 133

a.-gaçka 346

apirin: (Far.) Bir işin içten yapılması sonucundaki alkışı ifade eder.

a. 175

aptap: (Far.) 1. Güneş. **2.** Güneş ışığı.

a. 269, 278, 376

a.+i 320, 98

a.+idin 294, 421

a.+nin 278

a.+tek 277

a.+tin 278

aptuva: (Far.) Yüz, el vb. yıkamak için kullanılan uzun ve ince uçlu, boğazı dar kap, ibrik.

a.+larga 452

ar: (Ar.) Kendine uygun olmayan davranıştan kaçınma duygusu, ar, namus.

a. 234, 432, 432

a.+iga 185, 201

ara: 1. Ara, fasıla. **2.** Orta hâl.

a. 202, 220, 229, 231, 34, 42, 428

a.+ga 150, 303, 410

a.+liridin 232

a.+mizda 406

a.+mizdin 198

a.+sida 127, 147, 154, 180, 185, 188, 191, 192, 209, 222, 300, 327, 332, 343, 346, 349, 353, 398, 398, 399, 4, 4, 402, 423, 444, 453, 463, 469, 68, 92

a.+sidiki 134, 215, 22, 229,
266, 273, 274, 346, 43, 452, 70, 71, 99

a.+sidin 111, 176, 176, 18,
250, 259, 266, 27, 3, 30, 31, 321, 376,
382, 463, 469, 469, 59, 89, 90, 96

a.+siga 233, 239, 283, 44, 473,
7

ara ay: bk. zulke'de

a.+nin 220

Ara Taş: Bir köy adı.

a. 229

aram: (Far.) 1. Nefes. 2. Rahat,
dinlenme.

a. 100, 106, 107, 14, 147, 230,
292, 298, 379, 41, 451, 468, 481, 54

a.+i 250

a.+ida 230, 450

a.+iga 254

a.+ini 189, 251, 293, 62

arambeş: (Far.) Rahat, mutlu,
yatıştırıcı bir şekilde.

a. 389

a.+idi 250

aramgah: (Far.) Kişilerin nefes
aldıkları, rahatladıkları yer.

a.+i 178, 314

aramhuda: [<aram+huda] Sakin,
dinç.

a. 149, 94

aramlık: bk. aram

a. 10, 257

aran: 1. Zor, güç. **2.** Birazcık. **3.**
Yalnız, ancak.

a. 286, 460, 470, 188, 188, 360,
360, 449, 449

a.+i 394

a.+la 143, 29

araş: İki şeyin arasındaki boşluk.

a.+liriga 328

Ara Türük: Kumul iline bağlı bir ilçe.

a.+tiki 34

arça: Ak çam, köknar.

a. 41, 42, 92

a.+lar 292

arğamça: Pamuk ve yünden elde
edilen kalın ip, urgan, halat.

a. 103, 110, 110, 128, 332, 332,
374

a.+dek 72

a.+ga 332, 332

a.+siga 123

arğimak: Bir tür iyi at.

a. 159, 332, 338, 341, 475, 67,
73

a.+i 73

a.+ni 474

a.+nin 259, 261, 72

a.+ta 474

argımağçı: bk. argımağ

a. 258

arida: 1. Ortasında, içinde. **2.** Vakitte, vakti içinde. **(bk. ara)**

a. 13, 238, 274, 48, 10, 220

a.+ki 213

aridin: 1. Ortasından, içinden. **2.** Şundan itibaren. **(bk. ara)**

a. 22, 265, 28, 295, 344, 475

arif: (Ar.) Akıllı ve sezgileri güçlü kişi.

a. 169, 307, 98

a.+lar 98

a.+liri 122, 355

arila-: 1. Arasından, içinden geçmek, gezmek. **2.** Ara sıra ortaya çıkmak. **(bk. ara)**

a.-di 390

a.- gan 30

a.-p 104, 190, 240, 327, 329, 332, 398, 64

arilaş: İki veya daha fazla şeyi karıştırma işi. (bk. arila-)

a. 138, 300, 322

arilaş-: 1. Birbirine karışmak, birleşmek. **2.** Başkalarının sözüne, söz katmak. **(bk. arila-)**

a.-ip 126, 131, 134, 156, 156, 202, 426, 46

a.-kan 130, 319, 32, 409, 454

a.-ma 197

a.-maslık 306

a.-ti 392

arilaştır-: Karıştırmak. (bk. arilaş-)

a.-up 184

a.-uvetkenidi 286

arilaştırul-: Karıştırılmak. (bk. arilaştır-)

a.-gan 134, 302

ariliğ: 1. Aralık, iki şeyin ortasındaki yer. **2.** Orta. **(bk. ara)**

a. 430, 481

a.+i 412

a.+ida 184, 204, 371

a.+idiki 346

a.+ni 430

a.+ta 142, 167, 232, 343, 379, 379, 406, 426, 71, 105

a.+tiki 466

a.+tin 334

ariliş: Katılma, karışma. (**bk. arıla-**)

a. 208

a.+ta 346

arıs: (**bk. arıs**)

a. 192

arıs: Nasıl yaptığı, ne yaptığı bilinmeyen.

a. 259

arıs: **bk. arıs**

a. 150, 255, 293, 53

arıs: (**Ar.**) Bir şeyin geçici olarak alınması.

a. 361

a.+tur 177, 448

arıs: Bir şeyin ters yüzü, sırt tarafı.

a. 103, 105, 107, 114, 163, 202, 226, 240, 272, 292, 294, 401, 470, 482, 485, 59, 74, 79

a.+da 247, 33, 390

a.+din 105, 163, 173, 181, 226, 25, 265, 274, 28, 28, 294, 339, 379, 385, 410, 42, 42, 461, 474, 482, 74, 79, 184

a.+dinla 252, 289, 310, 332, 341, 357, 425

a.+ga 103, 116, 124, 131, 170, 196, 241, 292, 292, 292, 310, 356,

379, 386, 403, 405, 453, 455, 475, 69, 74

a.+gimu 461

a.+mu 485

a.+sida 15, 221, 237, 25, 308, 342, 415, 415, 423, 448, 457, 84, 87

a.+sidiki 116, 328, 330

a.+sidi 113, 240, 252, 277, 33, 73

a.+siga 107, 228, 370, 88

arıs: Hareketin yöneldiği tarafa arkasını getirmek, ardını dönmek. (**bk. arıs**)

a.-p 460

arıs: 1. Üzerinden, vasıtası ile, aracılığı ile. 2. Bir kişi veya bir şey vasıtasıyla.

a. 108, 111, 118, 153, 163, 166, 168, 174, 202, 203, 206, 207, 208, 216, 218, 222, 227, 269, 282, 29, 312, 315, 332, 34, 363, 37, 426, 433, 435, 438, 480, 61

a.+la 153

arıs: (**Kaynaklarda arıs olarak geçmektedir.**) **bk. arıs**

a. 352

arıs: (**Ar.+T.**) Namuslu, şerefli. (**bk. arıs**)

a.+i 113

arman: (Far.) Umut, ülkü, gaye, arzu, istek.

a. 110, 17, 378, 49

a.+da 285

a.+gimu 17

a.+i 377, 435

a.+inizga 50

a.+lar 349

a.+lirini 228

arpa: Arpa.

a. 113, 137, 471

arslan: Aslan.

a. 350

Arslanbağ: Yarkend ilçesinde bulunan yirmi iki beldeden biri, Arslanbağ yani Aersilanbagexiang.

bk. arslanbağ

a. 399

a.+diki 380

a.+din 444

a.+ka 402

Arslanbağ: bk. Arslanbağ

a.+ka 380, 388

art-: 1. Bir şeyi, yükü traktör vb. vasıtaya yüklemek. **2.** Bağlamak, takmak.

a.-idu 449

a.-ip 234, 426

a.-ivalgan 471

a.-ti 97

artil-: Yüklenmek. (bk. art-)

a.-di 419

a.-gan 385

a.-ganidi 25

a.-ivalganidi 454

artuç: bk. artuş

a. 221

artuğ: Fazla, çok.

a. 117, 118, 127, 151, 154, 186, 418, 422, 422, 432, 437, 447, 447, 480, 68

artuğçe: 1. Fazlasıyla. **2.** Gereksiz, faydasız. **(bk. artuğ)**

a. 124, 447, 76

Artuş: bk. Atuş

a. 9

arvañ-sarvañ: Düzensiz, karışık.

a. 252, 260

arzu: (Far.) Gönüldeki istek, heves.

a. 173, 197, 228, 277, 284, 377, 378, 398, 455, 465, 470, 49, 50

a.+lar 299

a.+lirini 22, 274

a.+si 130, 281, 423, 428, 434

a.+sini 224, 413, 56

arzula-: (Far.+T.) Arzu etmek, istemek. **(bk. arzu)**

a.-p 315, 388

as-: 1. Herhangi bir şeyin altına yere değmeyecek şekilde bağlanması. **2.** Boynuna ip geçirip öldürmek, dar ağacına asmak.

a. 357

a.-ip 15, 24, 42, 42, 67, 262, 275, 287, 361

a.-ivalganidi 27, 53

a.-kan 226

a.-makci 168

a.-misa 158

asan: (Far.) Zor olmayan, kolay, basit.

a. 119, 164, 20, 385, 435, 443

a.+ga 216, 427

a.+iken 305

a.+la 190, 235

a.+rak 219

asanlaş-: (Far.+T.) Kolaylaşmak. **(bk. asan)**

a.-idu 66

asanlık: (Far.+T.) Kolaylaştırma, kolay hâle getirme, kolaylık. **(bk. asan)**

a. 179, 180, 21, 21, 423

asanlıkçe: (Far.+T.) Kolay olarak, kolaylıkla. **(bk. asanlık)**

a. 303

asar: (Ar.) Önceki devirlerde yaşayan insan ve medeniyetlerden kalan değerli kalıntılar. **(asar’etiğe)**

a.+lirinin 92

asaret: (Ar.) Tesir, eser, iz.

a.+i 131

a.+ide 46

asas: (Ar.) Esas, temel.

a.+i 323

a.+inin 373

asasen: (Ar.) Esas bakımdan. **(bk. asas)**

a. 358

asasiy: (Ar.) 1. En mühim rol oynayan, esas olarak. **(bk. asas)**

a. 232, 485

asaslık: (Ar.+T.) En mühim olan, önemli. **(bk. asas)**

a. 246, 422, 58

asayış: (Far.) Savaştan uzak olma, huzurlu, emin.

a. 397, 423	a.+din 125, 157, 188, 219, 230
a.+tur 256	a.+ga 121, 121, 130, 22, 25, 378, 458, 463, 70, 89, 98
asayişlik: (Far.+T.) Huzurluluk, eminlik. (bk. asayiş)	a.+i 233, 289, 291
a. 318	a.+ida 132, 441
a.+ini 193	a.+idiki 382
a.+tin 42	a.+iga 43
asiy: (Ar.) 1. Günahkâr. 2. Hain, vatan haini.	a.+inga 116
a. 104, 108, 198, 281, 415	a.+ini 45
a.+nin 194	a.+inin 216, 220, 320
Asiya: (Ar.) Asya.	a.+ni 132, 257, 293, 309, 340
a. 422	a.+nin 181, 240, 36, 382, 439, 46
a.+gice 482	asra-: Bakmak, beslemek.
asiylik: bk. asiy	a.-p 281
a. 194	asraş: bk. asra-
asmağçıla-: İğneden ipliğe kadar her şeyi sormak.	a. 329
a.-p 371, 380	ast: 1. Alt, temel, taban. 2. Bir şeyin iç kısmı, arası.
asman: (Far.) 1. Asuman, gök. 2. Yukarı derecede.	a.+i 149, 154, 192, 234, 314, 440, 64, 79, 92
a. 11, 233, 329, 422, 430, 439, 442, 462, 468	a.+ida 110, 23, 24, 241, 28, 29, 297, 330, 334, 336, 351, 415, 415, 422, 444, 460, 488, 70, 76, 83, 84
a.+da 250, 320, 402, 462, 463, 463, 47, 69, 82	a.+idaidi 462
a.+dek 140, 213	
a.+diki 154, 401, 463, 48	

a.+idiki 145, 158, 160, 213,
239, 240, 256, 268, 307, 316, 334,
381, 43, 59, 76, 81, 97

a.+idin 132, 214, 232, 481, 6

a.+iga 191, 315, 317, 334, 341,
381, 399, 430, 482

a.+indiki 316

a.+ini 14, 481

asta: (Far.) 1. Sakin, yavaş. 2.
Sessizce.

a. 144, 151, 200, 240, 272, 284,
292, 339, 340, 350, 350, 382, 40, 402,
439, 464, 48, 60, 79

a.+la 126

asta-asta: (Far.) Yavaş yavaş.

a. 121, 132, 15, 201, 241, 276,
31, 311, 328, 367, 38, 380, 381, 382,
387, 406, 439, 447, 46, 461, 476, 7, 75

Astana: Kazakistan'ın başkenti, Nur
Sultan.

a.+ ga 295, 317

astane: (Far.) 1. Bir yere girişteki,
basıp geçilen yer. 2. Ev, imaret. 3.
Başkent.

a. 105, 251, 254, 369, 39, 83,
90, 10

a.+de 244

a.+diki 246, 314

a.+ge 253, 253, 235

a.+nin 294, 294, 315, 20

a.+si 364

a.+side 167, 93

a.+sidin 239

a.+sidur 424

astilat-: Hızını düşürmek.

a.-ip 424

astin-üstün: Altüst olmak, kat kat.

a. 227, 48

astinği: Alttaki. (**bk. ast**)

a. 26

astirtin: Gizli, duyurmadan, sinisi.

a. 281, 295

aş: 1. Aş, yemek. 2. Un çıkarılan ekin.

a. 12, 137, 28, 456, 90

a.+i 12

a.+iga 232

a.+ka 243, 325

a.+nin 391

aş-: 1. Miktar veya hacim bakımından
çoğalmak. 2. Belli bir fırsat, vakit
sınırını geçmek, aşmak. 3. Güçlenmek,
kuvvetlenmek. 4. İlerlemek, gelişmek.
5. Bir alanda veya bir tarafta
başkalarını arkada bırakmak, geçmek.

a.-idu 136

a.-ip 165, 278, 359, 412, 420,
43, 431, 481

a.-kan 133, 191, 241, 265, 86,
450

a.-kanda 403, 470

a.-kanidi 124

a.-kinini 119, 325

a.-ti 231, 313, 326

aşhane: (T.+Far.) Aşhane, lokanta.
(bk. aş)

a. 307, 314

a.+din 308, 88

aşık: (Ar.) Âşık.

a. 131, 131, 140, 140, 140, 144,
145, 178, 178, 301, 378, 383

a.+i 317

a.+iidi 482

a.+iken 288

a.+lar 144

a.+larga 173

a.+larni 20, 315

a.+liri 167, 19, 317, 453

a.+liridin 293

a.+liriga 82

a.+liriki 326

a.+lirinin 187

a.+nin 312

aşıkane: (Ar.+Far.) Âşıklara benzer,
âşıklar gibi. (bk. aşık)

a. 135

aşıklık: (Ar.) Âşıklık. (bk. aşık)

a. 129, 137

a.+im 340

a.+linin 75

aşık-meşuk: Birbirini seven.

a.+ka 186

aşiyane: (Far.) bk. aşyane

a. 178, 326

aşkar: bk. aşkara

a. 90

aşkara: (Far.) Aşikâr, açık seçik,
belli.

a. 109, 179, 328, 401, 407, 434,
480, 486, 76

aşkare: bk. aşkara

a. 221

aşkaril-: Belli gizliliği veya bir sırrı
açık etmek, aşikâr hâle getirmek. (bk.
aşkara)

a.-imigan 318

aşkarılaş: bk. aşkaril-

a. 9

aşlan-: Deri için işlenmek, işlem
görmek.

a.-gan 382

aşlık: Tahıl, hububat, ekin. (bk. aş)

a. 13, 164, 165, 207, 362, 391,
44, 51

a.+i 362

a.+imu 117

a.+ka 245

a.+lar 390

a.+lirini 397

a.+ni 392, 392

aşpez: (Far.) Aşhanelerde yemek yapan kişi.

a.+lirige 242

aşpuzul: Aşhane, yemekhane.

a. 327

aşu: [<avu+şu] Şu, işte şu.

a. 102, 104, 106, 12, 120, 129,
130, 132, 132, 139, 155, 155, 155,
191, 193, 194, 194, 198, 203, 210,
229, 231, 237, 239, 245, 263, 267, 27,
27, 277, 28, 28, 281, 290, 290, 311,
333, 342, 342, 344, 349, 357, 358,
359, 363, 365, 368, 377, 379, 39, 394,
394, 395, 396, 398, 403, 408, 419,
422, 425, 433, 439, 439, 443, 456,
456, 456, 456, 457, 458, 458, 458, 46,
461, 465, 466, 466, 467, 468, 468, 48,
48, 49, 57, 63, 63, 7, 73, 77, 80, 89

a.+lar 465

a.+nimu 418

aşunçilik: [<avu+şunçe+lik]

Söylenilen miktarda.

a. 399

aşundak: [<avu+şundak] İşte şöyle.

a. 103, 120, 14, 146, 273, 35,
424, 463, 466, 467, 63, 97

aşur-: 1. Aşılmasına neden olmak,
artırmak. 2. Bilinen bir vakit veya
sınırı geçirmek. 3. Güçlendirmek. (bk.
aş-)

a.-almidi 387

a.-atti 139

a.-di 209

a.-makci 206

a.-up 392, 445, 50

a.-uvetkenidi 373

a.-uvetti 481

a.-uvettile 326

aşyane: (Far.) Binanın yukarı katı,
yukarı kattaki hane.

a. 302

a.+sinin 431

at: At, beygir.

a. 151, 153, 154, 17, 172, 18,
18, 18, 18, 23, 24, 245, 258, 258, 259,
26, 261, 261, 28, 28, 28, 29, 32, 328,
33, 33, 330, 336, 339, 36, 368, 370,

371, 371, 386, 397, 400, 444, 459,
459, 460, 47, 471, 472, 472, 481, 67,
68, 69, 71, 71, 72, 72, 83

a.+i 159, 261, 437, 259, 26

a.+idin 419

a.+iga 27

a.+igimu 460

a.+ini 151, 154, 18, 258, 393,
431, 442, 260, 33, 338

a.+inin 153, 259, 259, 461,
461, 67, 26

a.+ka 396, 443, 74, 74, 75

a.+lar 461, 69, 69, 70, 71, 85

a.+larga 63, 78

a.+larmu 257

a.+larnin 23, 23, 25, 29, 340,
39, 41, 462, 69, 70, 75, 88

a.+liri 16, 23, 33, 70, 76, 78, 85

a.+lirimu 190

a.+lirini 189, 190, 202, 70, 78,
83, 89

a.+lirinin 161, 29, 29, 73

a.+mu 74

a.+ni 151, 196, 341, 400, 402,
73

a.+nin 153, 153, 18, 256, 257,
259, 261, 33, 338, 339, 36, 370, 396,
397, 400, 460, 462, 474, 474, 70

a.+ta 196

a.+tek 329, 435, 81, 94

a.+tin 153, 190, 261, 28, 391,
391, 397, 69, 71, 72, 74, 71

a.+tur 196

at bakar ‘Seyis.’

a.+i 386

at-: 1. Eldeki bir şeyi yere bırakmak veya uzağa fırlatmak. 2. Yemek, içmek, sigara çekmek. 3. Çıkarmak, yaymak, açmak. 4. Ditmek, parçalamak. 5. Yükselmek. 6. Vurmak, değdirmek. 7. Kımıldatmak, oynatmak. 8. Aydınlanmak, ağarmak.

a.-atti 220

a.-ip 453, 28, 47, 63, 69, 118,
19

a.-ivetken 82

a.-kan 71

a.-kanlikinimu 240

a.-kuce 38, 387, 39

a.-sa 53

a.-ti 335, 352, 71, 76

ata: (I) 1. Baba, çocuğu olan erkek. 2. Yaşı büyük olan erkeklere hürmet ifade etmek için kullanılır. 3. Bir iş veya hareketi yapan hürmetli kişi.

a. 118, 162, 162, 17, 190, 200,
201, 229, 236, 261, 271, 280, 285,
331, 333, 35, 354, 354, 354, 354, 355,
355, 362, 366, 391, 42, 431, 447, 448,
45, 456, 458, 464, 484, 486, 49, 50,
62, 62, 62, 68, 7, 85,

a.+m 361, 365, 365, 374

a.+mga 365

a.+mni 364

a.+mnin 364, 364, 374

a.+ga 354

a.+miz 355

a.+nizga 167

a.+niznin 167

a.+si 142, 21, 486

a.+sinin 168, 321, 366, 470,
470, 470, 481

ata: (II) (Ar.) Hediye, armağan.

a. 9, 11, 45, 66, 100, 101, 101,
144, 420, 273, 286, 292, 293, 317,
350, 436

ata-: (I) Ad koymak, adını zikretmek.

a.-di 295

a.-diler 489

a.-gan 313, 488

a.-ganiken 212

a.-p 457

a.-ptu 11

a.-valgan 175, 177, 231

a.-ydigan 117

a.-ydiganlar 214

a.-ydu 169, 176

a.-ytti 15, 262, 7, 342, 345, 464

ata-: (II) 1. Bağışlamak, vermek. **2.**
Hazırlamak, hazır olmak.

a.-gan 257

a.-p 230, 30

a.-vetken 260

ata bēgi: Şehzadelere terbiye veren,
yetiştiren kişi. **(Hacı, 1993: 204)**

a. 271, 280, 331, 333

atağlık: Adı duyulan, meşhur. **krş.**
atağ

a. 228

atağ: 1. Şan, şöhret, şan ve şeref. **2.**
Ünvan.

a. 216, 262

a.+i 96

atal-: Anılmak, zikredilmek. (bk. ata-
I)

a.-gan 10, 220, 26, 270, 307,
336, 360, 381, 381, 393, 458, 489

a.-idigan 116, 15, 26, 264, 340,
434, 47, 490

a.-idu 313

a.-ip 429

a.-ivatkan 7

atarmen: Hâkim olan gücün
dediklerini yapan kişi.

a. 227

ataş: (I) bk. ata- I

a. 206

a.+liri 140, 17

a.+ni 381

a.+tin 381

ataş: (II) bk. ata- II

a. 206, 315

a.+liri 17

atayin: (Ar.) Kasten.

a. 318

ateş: (Far.) 1. Ateş, nur. **2.** Gönlü
yakan duygu.

a. 106, 128, 350, 370, 470

ateşdan: (Far.) Yağ lambası.

a.+da 159, 241

a.+nin 241

atılık: (I) Babaya has özellik. **(bk. ata
I)**

a. 196

atılık: (II) Küçük yaştaki hanın
eğiticisi ve devlet işlerinden sorumlu
kişi.

a.+i 371

a.+iidi 369

atılış: bk. atal-

a.+i 283, 427, 95

atkuz-: Attırmak, atmasına neden
olmak. **(bk. at-)**

a.-di 72

atla-: 1. Atlamak, sıçramak. **2.** Aşıp
geçmek.

a.-ganlikini 127

a.-may 84

a.-midi 468

a.-p 339

atlan-: 1. Ata binmek. **2.** Bir işi
yapmaya hazırlanmak. **(bk. at)**

a.-di 10, 38

a.-idigan 246

a.-ip 78

atlık: (I) Adlı, isimli.

a. 431

atlık: (II) Atlı, ata sahip olan. **(bk. at)**

a. 151, 24, 254, 257, 37, , 437,
438, 438, 485, 485, 50, 67, 78, 83

a.+idi 78

a.+lar 25, 26

a.+larnin 25

atliniş: bk. atlan-

a. 68

atmış: Onun altı katından meydana gelen sayı, altmış.

a. 116, 3, 359, 359, 396, 55

a.+tin 191, 429

Atuş: Şincan'da bulunan bir şehrin adı, Artux.

a. 207

a.+tin 207

avağ: Zayıf.

a. 155

a.+midu 302

avam: (Ar.) 1. Umumi, genel. **2.** Halk.

a. 104, 119, 123, 141, 148, 148, 148, 272, 57

a.+ga 180, 210

a.+ni 193, 55

a.+nin 54, 54

avariçilik: (Far.+T.) 1. Bir iş, hareket ile meşgul. **2.** Biçare.

a.+ke 101

a. 404

a.+ikenlikini 160

a.+lerge 203

avat: (Far.) 1. Bayındır, mamur. **2.** İşlek, kalabalık.

a. 233, 247, 282, 314, 337, 339, 34, 360, 38, 408, 452, 83, 89, 90

avatlaş-: (Far.+T.) Gelişmek, hareketli olmak. **(bk. avat)**

a.-kan 90

a.-ti 483

avatlaştur-: (Far.+T.) Geliştirmek, hareket ettirmek. **(bk. avatlaş-)**

a.-gan 374

avayla-: Dikkat etmek, korumak.

a.-p 436, 464, 8

avaz: (Far.) 1. Ses. **2.** Fikir, istek.

a. 139, 143, 180, 186, 234, 257, 267, 285, 309, 321, 331, 331, 335, 340, 350, 413, 45, 452, 454, 454, 47, 87, 95

a.+da 101, 114, 121, 131, 131, 175, 177, 233, 263, 272, 273, 289, 301, 318, 344, 352, 380, 424, 45, 464, 5, 54, 58, 65, 67, 78, 85, 275

a.+din 135, 334, 93

a.+dinmu 94

a.+i 103, 105, 110, 122, 152, 182, 197, 223, 256, 283, 286, 286, 309, 320, 342, 348, 350, 384, 39, 4,

413, 423, 444, 45, 452, 454, 464, 475,
476, 476, 57, 68, 69, 86, 87, 89, 89, 92

a.+ida 131, 233, 302

a.+idek 127

a.+idimu 432

a.+idin 111, 4, 78

a.+idinmu 475

a.+iga 75

a.+iidi 405

a.+ila 461

a.+imu 187, 404

a.+ini 100, 11, 115, 12, 124,
130, 195, 197, 268, 286, 302, 309,
310, 319, 335, 342, 380, 448, 8, 80

a.+lar 120, 142, 320, 341, 356,
89

a.+lardin 326

a.+larni 121

a.+liri 135, 163, 206, 332, 352,
452, 462, 71, 78

a.+lirini 143

a.+mu 150

a.+ni 286

a.+nin 155, 286

Avған: Afgan.

a. 338, 419

avğust: (Yun.) Miladi takvimin
sekizinci ayı, ağustos.

a. 21

avu: [<ene+bu] O, işte o.

a. 100, 213, 265, 32, 340, 370,
371, 381, 39, 393, 53, 73, 73, 97

avu-: Çoğalmak, artmak.

a.-p 353

avut-: Birlikte teselli etmek. (bk. avu-
)

a.-makci 469

avval: (Ar.) Evvel, önce.

a. 100, 105, 258, 366, 405, 8

avvala: (Ar.) Evvel, önce, ilk.

a. 54

avvel: bk. avval

a. 98

avvila: bk. avvala

a. 137

ay: 1. Ay, kamer. 2. Yılın on iki
bölümünden her biri, mah, meh.

a. 103, 145, 161, 19, 202, 204,
221, 268, 283, 295, 297, 3, 3, 329,
334, 360, 368, 384, 389, 389, 389,
389, 397, 402, 402, 410, 428, 434,
436, 442, 463, 6, 99, 410

a.+da 345, 360

a.+dek 132, 300
a.+din 191, 192, 239, 377, 432
a.+ga 463, 8
a.+gice 247
a.+gu 332
a.+i 21, 226
a.+ida 204, 220
a.+inin 161, 481
a.+lar 428
a.+larni 145
a.+liri 328
a.+lirida 21, 438, 484
a.+lirinin 181, 299, 336, 37,
457, 488
a.+mu 382, 462
a.+ni 401, 403, 8
a.+nin 192, 389, 403, 93, 220

aya-: 1. Acımak, merhamet etmek. 2. Dikkat etmek.

a.-manlar 10, 83
a.-migaysiz 412
a.-p 108, 447, 449

ayağ: 1. Bacakların bilekten aşağıdaki bölümü, yere basan kısmı, ayak. 2. Son.

a. 133, 149, 155, 18, 234, 241,
292, 292, 319, 4, 420, 436, 440, 443,
472, 78

a.+i 23, 23, 347, 383, 282
a.+ida 174, 436, 471
a.+idin 257
a.+iga 325, 481
a.+idi 103
a.+inni 226
a.+liri 25
a.+liriga 434

ayağlaş-: Bitirmek, sonuçlandırmak, kapatmak. (**bk. ayağ**)

a.- ar 179
a.-ay 187
a.-idu 21

ayal: (**Ar.**) Kadın, hanım, bayan, karı.

a. 186, 186, 186, 232, 28, 346,
382, 390, 391, 391, 86, 84

a.+i 84
a.+idi 84
a.+lar 232, 262, 306
a.+lardin 141
a.+larnin 121, 303, 352, 408
a.+ni 186
a.+nin 391

ayalçılık: (Ar.+T.) Kadınlık. (**bk. ayal**)

a. 394

ayan: (Ar.) Açık, bilinen.

a. 173, 323

a.+idi 210

a.+ki 294

ayazlık: Temizlik, açıklık, saflık.

a.+ta 410

Ayazşikeste: Şa'ir Mirza Heyder Köregani'nin mahlası. (**BS romanı s.: 469**)

a. 469

a.+nin 469

aydala: Çöl, kır, sahra.

a.+da 42, 459, 462

a.+idi 410

aydıñ: Aydınlık.

a. 3

ayet: (Ar.) Kur'an-ı Kerim'in surelerini oluşturan her bir kısım.

a. 123, 284, 419, 448, 448, 452, 6, 60, 74

a.+i 123, 16, 223

a.+ide 212

a.+ke 180

a.+lerni 196

a.+liri 215, 469

a.+lirini 215, 6

aygır: Aygır.

a. 256

a.+nin 151, 254, 258

ayin: (Far.) Örf, âdet.

a. 45

aylan-: Dolaşmak, dönmek, gezmek, seyretmek.

a.-di 188, 20, 20, 201, 21, 323, 374, 38, 423, 451, 89, 89

a.-gan 234, 349, 358, 387

a.-gandek 461

a.-ganidi 127, 193, 257, 326, 353

a.-ganmis 252

a.-idu 222, 479, 68

a.-ip 125, 126, 129, 135, 162, 171, 173, 183, 194, 208, 222, 231, 26, 285, 293, 327, 361, 361, 374, 4, 41, 420, 440, 46, 470, 470, 471, 475, 48, 58

a.-ipla 310

a.-ivergen 227

a.-makta 25

aylandur-: Döndürmek, çevirmek, dolaştırmak. (**bk. aylan-**)

a.-gan 321

a.-imen 171

a.-up 171, 345, 458

a.-uptu 409

a.-uvaldi 164, 261

a.-uvetidu 48

a.-uvetilidi 384

a.-uvetkenidi 269

a.-uvetti 142, 149, 206, 210

aylanduruş: bk. aylandur-

a.+ni 246

aylanma: 1. Dönen. **2.** Akan, akıcı. **3.** Ters çevrilmiş. **(bk. aylan-)**

a. 41

aylık: Aylık, ay boyunca. (bk. ay)

a. 244

ayliniş: bk. aylan-

a. 105, 141, 250, 83

a.+ka 105, 330

ayna-: Önceki rengini ve şeklini kaybetmek, değişmek.

a.-gan 262

a.-p 106, 77

a.-ytti 41

ayne: (Far.) Ayna.

a.+si 326

a.+de 187

aynit-: Rengi kaybettirmek. (bk. ayna-)

a.-atti 106, 90

a.-idigan 134

aypalta: [<ay+palta] Bıçağı ay şeklinde yapılan balta.

a. 258, 87

a.+ni 379, 379, 383, 88

aypaltılık: Baltalı. (bk. aypalta)

a. 380, 380, 380, 380, 380, 381

ayri-: 1. Ayırt etmek, fark etmek. **2.** Ayırmak.

a.-gili 456

a.-nla 391

a.-p 245, 300, 313, 391, 391, 451, 228

ayrıguçi: Bir şeyleri birbirinden ayıran. (bk. ayri-)

a.+lardur 16

ayril-: 1. Ayırt edilmek, fark edilmek. **2.** Ayrılmak. **(bk. ayri-)**

a.-di 332, 358, 76

a.-gan 456, 490, 7, 78, 80

a.-gini 391

a.-giniga 4

a.-gum 21

a.-idu 414

a.-ip 118, 131, 181, 195, 218,
233, 242, 243, 246, 299, 363, 373,
387, 388, 43, 434

a.-manlar 123

a.- maslikliri 17

a.-may 452, 490

a.-maydigan 50

a.-maytti 154

a.-sak 29

ayriliş: bk. ayrıl-

a. 358, 378

a.+imizni 21

a.+ka 21, 435

a.+ni 287

a.+nin 181

ayriliş-: Ayrılmak. (karşılıklı olarak)
(bk. ayrıl-)

a.-ti 67

ayrim: Ayrım, ayrı, özel. **(bk. ayri-)**

a. 297, 329

ayriş: Ayırma, ayırış. **(bk. ayri-)**

a. 443

a.+ka 391

a.+nin 171, 440

Aytel Kurs: Ayet-el Kürsi.

a.+ni 330

Aytulun: Nadir İmam'ın kızı.
Aytulun'un yanarak ölmesi İsen
Buka'yı derinden sarsmıştır. **(BS
romanı s.: 127, 129)**

a. 127, 128, 131

a.+din 139

a.+ga 129

a.+mu 127

a.+ni 130, 130

a.+nin 128, 129, 146, 440, 441,
455

ayvan: (Ar.) Balkon.

a. 198, 84

a.+da 348, 352, 88

a.+diki 85

a.+ga 156, 352, 86, 88

a.+lar 89

a.+nin 85, 85

ayvansaray: (Ar.+Far.) Balkonlu
saray.

a. 84, 89

a.+din 87

a.+nin 89

az: 1. Sayı veya miktar bakımından
çok olmayan, az. **2.** Yeterli olmayan.
3. Kâh, bazı bazı.

a. 11, 118, 128, 136, 17, 189,
195, 251, 274, 279, 281, 287, 297,
297, 301, 318, 320, 327, 33, 344, 372,
374, 38, 383, 412, 426, 43, 430, 430,
44, 450, 466, 473, 483, 50, 51, 54, 54,
59, 6, 84

a.+din 110

a.+gine 323, 346, 486, 221, 34,
483

a.+miti 384

a.+mu 43, 442

a.+rak 379

az-: 1. Yolunu şaşırmak. **2.** Hata
yapmak.

a.-gan 458

a.-ip 124, 16, 263, 60, 61, 80

a.-ivatidu 223

azab: (Ar.) Fiziksel veya ruhsal
bakımdan çekilen acı, zorluk.

a. 115, 214, 221, 237, 256, 377,
380, 383, 416, 417, 417, 418, 449,
450, 458, 48, 87

a.+idin 294

a.+iga 215

a.+ini 34, 377, 378, 378

a.+ka 176, 243, 383, 449, 87,
89

a.+larga 383

a.+ni 122

a.+tin 239

azabla-: (Ar.+T.) Fiziksel ve ruhi
bakımdan acı çektirmek. **(bk. azab)**

a.-di 152

a.-p 453

a.-vatatti 213

a.-vatkan 127

a.-ydigan 459

a.-ydu 214, 346

a.-ytti 388, 455

azablan-: (Ar.+T.) İşkence görmek,
acı çekmek. **(bk. azabla-)**

a.-di 130, 146

a.-ganlikini 146

a.-idu 54

a.-ip 287, 359, 467

azablandur-: (Ar.+T.) Acı çektirmek.
(bk. azablan-)

a.-di 57

azablaş: bk. azabla-

a. 123

azablık: (Ar.+T.) Azaplı, dertli, çileli.
(bk. azab)

a. 131, 146, 237, 325, 44, 443,
446, 449, 450, 456, 462, 470, 70, 87

azad: (Far.) Kendi erki kendi elinde, esaretten uzak olan, özgür, özgürleşmiş.

a. 319, 319

azade: (Far.) 1. Geniş, büyük. 2. Huzurlu, rahat. 3. Temiz, düzgün.

a. 116, 159, 17, 170, 318, 340, 344, 383, 390, 4, 422, 427, 47, 81, 84

a.+idi 400, 5, 59

azadilik: (Far.+T.) Ferahlık. **(bk. azade)**

a. 382

a.+i 188

a.+ini 293

azap: bk. azab

a. 237, 407

azapsiz: (Ar.+T.) Cefa çekmeyen. **(bk. azab)**

a. 448

azar: (Far.) Cefa, eziyet, cebir, çile.

a. 221, 298, 346, 416

a.+i 197

azay-: Sayı veya miktar bakımından azalmak, küçültmek. **krş. azla-**

a.-idu 298

a.-ip 165

azaytış: Azaltma, küçültme. **(bk. azay-)**

a.+ni 141

azdur-: 1. Yolunu şaşırtmak. 2. Hata yaptırmak. **(bk. az-)**

a.-ganlarga 279

a.-gili 279

a.-guci 214

a.-idigan 42

a.-up 354

a.-uptu 335

azduruş: bk. azdur-

a.+i 210

azgal: Oyulup çukur olan yer.

a.+da 73

a.+iga 354

azğın: Yoldan sapan. **(bk. az-)**

a. 382, 429

azğun: Doğru yoldan çıkan. **(bk. az-)**

a. 152, 16, 394, 399, 406

a.+lar 103, 153, 490

a.+larga 317

a.+larnin 157

a.+ni 198

azğunluk: Azgınlık, doğru yoldan çıkma. **(bk. azğun)**

a. 107, 227, 420

a.+ka 224

a.+tin 100

azla-: Azalmak. **krş. azay-**

a.-pkevatkan 70

a.-p 29

azlık: Azlık. (**bk. az**)

a. 394

azna: Hicri takvime göre haftanın beşinci günü, cuma.

a. 148, 217, 222, 261, 368

azrak: Biraz. (**bk. az**)

a.+la 17

B

b: Uygur alfabesinin üçüncü harfi.

b. 355, 355

bab: (Ar.) 1. Kitap, makale vb.nin her bir bölümü. **2.** Devir.

b. 112, 158, 182, 203, 227, 229, 23, 249, 271, 3, 306, 337, 360, 37, 376, 398, 411, 439, 468, 76, 92

baba: Baba, ata, peder.

b.+liridin 162

b.+lirimizga 162

b.+miz 152

Baba azi: Dostmuhammet'in dayısı. (**BS romanı s.: 385**)

b. 385, 394, 403

b.+nin 389, 390

Baba oca eyih: Apak Hoca'nın muhlislerinden biri.

b.+nin 113

Baba oca Aun: **bk. Baba oca eyih**

b. 178, 181, 218, 413

b.+idi 218

b.+nin 222

Baba Sultan: Babak Sultan, İsmail Han'ın olu. (**BS romanı s.: 37**)

b. 168, 168, 169, 170, 171, 172, 172, 37, 56

b.+din 168, 171

b.+nimu 171

b.+nin 171, 38, 56, 56

Babayi Zengı: İhtiyar bir sofunun adı.

b. 310

Babil: Babil.

b. 313

Baburiylar: 1526 yılında Babür tarafından Delhi'de kurulan devlet, Babürlüler.

b. 411

bac: (Ar.) Vergi, gümrük.

b. 162, 163, 164, 165, 166,
244, 383, 383, 383, 399, 407, 432, 432

b.+i 164

baca: Bacanak, kayınbirader.

b. 306

bacgir: (Ar.+Far.) Vergi alan kişi.
(bk. bac)

b. 383

b.+nin 383

badam: (Far.) Badem, badem ağacı.

b. 24, 93

bağ: (Far.) Bağ, bahçe.

b. 105, 19, 211, 215, 231, 232,
232, 240, 283, 327, 328, 328, 481, 52,
52, 59, 59, 84

b.+da 84

b.+diki 105, 292, 44

b.+i 45, 40, 40

b.+idiki 40

b.+idin 41

b.+iga 159

b.+inin 40

b.+ka 202, 292, 328, 53, 59

b.+lar 374, 40, 91

b.+lardiki 250

b.+lardin 250

b.+liri 92

b.+lirida 40

b.+lirimizni 55

b.+ni 93

b.+nin 328, 59, 93

b.+u 45

bağak: Çağırılacak kişilere verilecek
kart, davetiye.

b. 390

Bağ'avat: Bir köy adı.

b. 188, 189, 189, 203, 230,
230, 231, 15

b.+ka 189, 229

Bağ abat: bk. Bağ'avat

b. 19

bağçe: 1. Küçük bağ, bahçe. **2.** Her tür
ağaç, bahçe gibi yerlerde kişilerin
dinlenmesi için hazırlanan yer.

b.+ga 354

b.+lar 9

b.+si 83

b.+sida 10, 179

b.+sidur 9

Bağdad: bk. Bağdat

b. 184

b.+i 319

Bağdat: Irak'ın başkenti.

b. 329

bağ–irem: bk. bağırem

b. 481

bağir: 1. Ciğer. 2. Mecazi olarak
bağır, yürek. 3. Etek, yan.

b.+i 115, 12, 122, 140, 146,
193, 32, 359, 79, 312

b.+ida 324

b.+iga 25, 381, 425, 377

b.+ini 213, 25, 320, 388, 425

bağla-: 1. Bağlamak. 2. Etmek,
yapmak.

b.-di 184, 400, 60

b.-gan 3, 450

b.-ganidi 151, 235

b.-p 114, 267, 269, 279, 282,
287, 308, 314, 352, 354, 368, 376,
386, 448, 51, 88

b.-valgan 67, 70

b.-valganidi 235, 24, 6

b.-vetti 85

b.-ydigan 278, 312, 456

bağlağlık: bk. bağlağlık

b. 159

bağlak: Bağlanmış hâlde, bağlı. (bk.
bağla-)

b.+ka 107

b.+tin 87

bağlaklık: Bağlanmış hâlde. (bk.
bağlak)

b. 332, 400

bağlan-: 1. Kendi kendine bağlanmak.
2. Başkası tarafından bağlanmak. (bk.
bağla-)

b.-gan 70

b.-ganidi 114, 60, 67

b.-gaymen 317

b.-ip 103, 158

bağlaş: Bağlama, düğümleme. (bk.
bağla-)

b.+ni 355

bağlaş-: Birlikte veya karşılıklı
bağlamak. (bk. bağla-)

b.-ti 163

bağlat-: Bağlatmak. (bk. bağla-)

b.-ti 352

bağlık: Bağa sahip olan, bağı olan.
(bk. bağ)

b. 66

b.+tur 256

bağubostan: (Far.) Bağ ve bostan.

b.+lar 89

bağırem: (Far.+Ar.) Cennet
bahçesi, İrem.

b.+liride 377

baha: (Far.) İnsan, cansız varlık, yapılan bir iş veya hareketin hakkında verilen fikir veya biçilen değer.

b. 236, 277

bahadır: (Far.) Kahraman, bahadır, cesur.

b. 433

b.+larnin 75

Bahadırhan: bk. Muhemmet'inin Han

b. 488

bahadırlik: (Far.+T.) Kahramanlık, cesurluk. (**bk. baturluk**)

b. 335

bahadur: bk. batur

b.+lar 484

bahalik: (Ar.+T.) Pahalı, değerli. (**bk. baha**)

b. 159, 24, 415

bahane: (Far.) Bir işten kaçmak için gösterilen yersiz sebep.

b. 280, 347

b.+si 168, 263, 487

bahar: (Far.) Bahar, ilkbahar. 2. Hayat, ilim vb.nin geliştiğini veya düzeldiğini gösterir.

b. 10, 145, 168, 250, 250, 283, 292, 326, 420, 420

b.+i 180

b.+im 181

b.+imni 45

b.+ini 303

b.+nin 250

Bahay Mergen: Galdan tarafından tercüman aracılığıyla çağrılan kişi. (**BS romanı s.: 53**)

b. 53

bağ-: 1. Bakmak, beslemek, hizmet etmek. 2. Muhafaza etmek, gözetmek. 3. Ev hayvanlarını ve kuşlarını beslemek, korumak. 4. Aramak. 5. Yemek, içmek.

b. 119

b.-a 267

b.-atti 386

b.-attuk 380

b.-ay 290, 334, 412

b.-ayli 104, 244, 274, 405, 52, 53, 57, 8

b.-e 197, 200

b.-idigan 52

b.-in 65

b.-ip 30, 378, 472, 55

b.-iptu 122

b.-kan 145, 29

b.-kına 385

b.-kinimiz 57

b.-kuci 371

b.-makci 263

b.-makcidi 312

b.-migan 128, 15, 17, 24, 304,
378, 397, 427, 435, 445, 190

b.-miganidi 131, 146, 205, 301,
302, 366, 398, 401, 78, 83

b.-sak 54

b.-salmikin 54

b.-sam 291

b.-sila 123, 242, 8

b.-ti 120, 316, 465

bağar: İsim ile kullanılarak bakıcı anlamında kullanılır. (**bk. bağ-**)

b.+i 386

bağiy: (**Ar.**) Baki, ebedî, daimî.

b. 298, 346, 357, 359, 441, 448

b.+dur 136

b.+ga 365

bağiylik: **bk. bağiy**

b. 178

bağkal: (**Ar.**) Kavun, karpuz vb. meyveyi satan kişi.

b. 452

b.+larnin 451

bala: (**I**) 1. Yeni doğan bebek. 2. Evlat, yavru, çocuk. 3. Genç.

b. 118, 155, 155, 186, 186,
186, 200, , 201, 21, 233, 303, 379,
379, 382, 383, 393, 394, 395, 437,
454, 456, 486, 59

b.+idi 142, 342,

b.+dek 449, 472

b.+ga 132, 395

b.+lar 118, 339, 472, 473, 178

b.+lardin 472

b.+larga 472

b.+larni 284, 178

b.+larnin 121, 194, 352, 472,
178, 21

b.+liri 122

b.+liriki 190

b.+lirim 87

b.+lirini 379

b.+m 144, 196, 196, 197

b.+mu 455

b.+ni 178

b.+nimu 155

b.+nin 143, 393, 454, 454, 51

b.+si 356

b.+sida 101

b.+sidek 441

b.+sini 196

b.+sinin 135

bala: (II) (Ar.) Bela, felaket.

b. 46, 178, 201, 237, 239, 260,
319, 319, 407, 426, 443, 110

b.+idi 473

b.+idigu 473

bala-çağa: 1. Bir evdeki büyük, küçük çocuklar, çoluk çocuk. **2.** Ev halkı, aile. **(bk. bala I)**

b. 383, 456

b.+liri 59

b.+liriga 233

b.+sidin 137, 118

b.+siz 186

baladışvarçı: (Skr. Baladhva): Bir şeytan adı. **(Kaynaklarda baladivaçi, baradivaçi olarak geçmektedir.)**

b.+likni 21

balâğet: (Ar.) Kız ve erkeklerin cismani bakımdan olgunlaşması.

b.+ke 207, 455

b.+ini 139

balahor: (Ar.+Far.) Kavgacı, yaygaracı. **(bk. bala II)**

b.+nin 383

balasiraman

b. 437

balayi'apet: [<bala+yi+apet] (Ar.)

Türlü bela, afetler. **(bk. bala II)**

b.+nin 298

b.+lerdin 294

baldağ: Nesnelerin üzerine çizilen çizgi, yol, şerit.

b. 18, 316

baldur: Önce, ilk, evvel, birinci.

b. 465

balihana: (Far.) Evlerin ikinci katındaki ev, çatıdaki küçük ev.

b.+din 12, 14, 22

b.+ga 13

b.+nin 13

balvağ: bk. belbağ

b. 235

Bamgir: Kâşgar'da bulunan Bamgir Kabristanlığı. **(BS romanı s.: 240)**

b. 240

bar: Var, mevcut.

b. 5, 118, 13, 150, 162, 179,
192, 207, 21, 221, 237, 243, 256, 258,
264, 265, 29, 296, 298, 30, 30, 302,
303, 305, 313, 319, 323, 327, 327,
331, 333, 334, 339, 351, 361, 371,
384, 385, 394, 404, 405, 407, 412,
417, 417, 423, 425, 448, 455, 464,

465, 466, 467, 472, 475, 476, 5, 55,
55, 57, 66, 66, 8, 82

b.+dek 341

b.+dur 307, 320, 346, 463

b.+idi 117, 126, 151, 155, 158,
174, 186, 198, 207, 208, 211, 216,
220, 223, 233, 236, 24, 24, 241, 25,
256, 258, 261, 27, 271, 271, 28, 30,
302, 309, 318, 321, 339, 342, 376,
422, 430, 437, 469, 53, 84, 84, 94, 390

b.+idiki 131

b.+iken 127, 189, 417

b.+ikenla 5

b.+ikensen 196

b.+ki 184, 221, 356, 415, 415,
140, 98

b.+lar 362, 362, 362

b.+ma 466

b.+miken 428

b.+mu 14, 392, 417, 417, 483

b.+u 357

bar-: 1. Varmak, ulaşmak. 2. Devam
etmek. 3. Bir yerde, bir kişinin
huzurunda olmak, teşrif etmek.

b.-alaysiz 412

b.-alaytti 246

b.-almidi 359

b.-almiganliki 183

b.-armu 193

b.-atti 113, 192, 352, 447, 72

b.-ayli 290

b.-di 167, 168, 172, 307, 419

b.-dim 345, 365

b.-duk 221

b.-gan 166, 222, 35, 417, 418,
446, 467

b.-ganda 417

b.-gandila 387

b.-gandin 484

b.-gannin 304

b.-gaymen 433

b.-gaysiz 368

b.-gin 316

b.-ginice 88

b.-guce 424

b.-guci 436

b.-idigan 213, 479

b.-idiganlikinizni 443

b.-idu 416, 423, 97

b.-imiz 34

b.-in 347, 189, 366

b.-ip 19, 36, 53, 72, 73, 113,
133, 138, 154, 165, 172, 184, 191,
197, 198, 208, 296, 316, 330, 334,

339, 350, 351, 360, 365, 409, 411,
417, 441, 452, 464, 311, 13

b.-iptu 417

b.-isiz 412

b.-makci 379, 380

b.-makcidi 113

b.-makmu 321

b.-may 21

b.-maydu 193

b.-mayla 276, 382

b.-maytti 183

b.-midi 341, 394

b.-migan 435

b.-mikimiz 108

b.-mis 291

b.-sa 213, 324, 236

b.-sak 149

b.-sam 371

b.-sen 264, 333

b.-simu 215

b.-siniz 367, 164

bara-bara: Gitgide. (bk. bar-)

b. 147, 422

baraber: bk. baraver

b.+dur 219, 221

baraḥsan: (bk. barakḥsan)

b. 308

barakḥsan: Yoğun, kalın, bereketli.

b. 122, 262

barakḥsanlık: bk. barakḥsan

b. 83

baraḡ: Çardak, kulübe.

b. 341, 341

b.+ga 341

b.+nin 341

Barat E'lem: Apak Hoca taç giydikten sonra Şair Mirza Şah Hoca tarafından okunan şiire tepki gösteren imam. (BS romanı s.: 99)

b. 149, 150, 150, 151, 151, 153, 154, 154, 155, 155, 489, 489, 490, 100, 101

b.+ge 149, 149, 150, 153, 102

b.+gice 237

b.+idi 99

b.+ni 154

b.+nin 152, 152, 153, 153, 153, 155, 155, 490

baraver: (Far.) 1. Sayı, hacim vb. eşit olan, denk. 2. Aynı zamanda, aynı yerde.

b. 10, 123, 50, 70, 98

b.+dur 361, 448

baravet: Birkaç kişinin toplanıp yaptıkları şenlik, eğlence.

b. 348

Barçuk: Kâşgar'ın bir ilçesi, şimdiki Maralbêşi.

b. 174

b.+ta 174

bargah: (Far.) Padişah, han vb.nin durduğu yer.

b. 51

b.+ka 314

b.+lirimu 68

barğansêri: Gittikçe, vakit geçtikçe.

b. 130, 136, 14, 166, 256, 265, 335, 397, 461, 461, 464, 486, 87, 89

barhan: Rüzgâr, boran gibi tabiat olaylarından dolayı meydana gelen kum tepeleri.

b.+lirinin 23

bari: Hepsi, tüm.

b. 187

bariçe: Bütün varını, hepsini işe verme, yetiştirme.

b. 69

barikalla: (Ar.) Bir söz, bir iş ve hareketin gönüldeki gibi olması nedeniyle söylenen şükür bildiren ifade, teşekkür.

b. 259, 291, 347, 98

barlık: (I) 1. Var sözünün isim şekli, varlık. 2. Mevcut, hasıl. **(bk. bar)**

b. 97

b.+i 118, 151, 198, 458

b.+ini 129, 160, 17, 29, 452

b.+nin 170

barlık: (II) Bütün, tüm.

b. 50, 61, 62, 72, 100, 103, 140, 148, 172, 175, 193, 216, 256, 273, 288, 294, 315, 317, 342, 374, 416, 420, 438, 443, 455, 480, 483, 489, 490, 490

barmağ: Parmak.

b. 246, 355

b.+i 246

b.+ini 317

b.+liri 128, 87

b.+lirini 245

bas-: 1. Yürümek. 2. Bir nesnenin üstüne, içine başka bir nesneyi yerleştirmek. 3. Yukarıdan aşağı doğru güç kullanarak ittmek. 4. Neşretmek. 5. Aşıp geçmek. 6. Yaklaşmak, değdirmek. 7. Vurmak.

b.-a 130

b.-almay 11, 193, 310

b.-almigandek 108

b.-idu 394, 9

b.-ip 45, 101, 105, 108, 113, 113, 121, 143, 144, 147, 155, 155, 182, 201, 216, 229, 23, 230, 26, 267, 267, 270, 320, 338, 342, 351, 352, 37, 37, 375, 377, 381, 386, 386, 39, 41, 410, 410, 430, 438, 459, 462, 467, 468, 470, 476, 489, 56, 63, 69, 76, 85

b.-ivaldi 482

b.-ivalgan 471

b.-ivalidu 485

b.-ivalmakci 237

b.-ivaptu 384

b.-kan 10, 62, 87, 103, 129, 143, 155, 155, 16, 202, 226, 23, 235, 243, 244, 247, 266, 283, 284, 3, 381, 381, 382, 439, 440, 453, 46, 469, 47, 470, 77, 90

b.-kandek 251, 85, 106

b.-kandi 77

b.-kandin 136

b.-lidi 26

b.-lisimu 173

b.-maydu 35, 443

b.-mayla 130

b.-misa 158

b.-sak 253

b.-ti 188, 19, 245, 270, 3, 36, 399, 470, 54, 68, 81, 84

b.-tim 35

başkuç: Merdivenin her bir basamağı.
(bk. bas-)

b. 309

başkun: Baskın, akın. **(bk. bas-)**

b. 31, 76

başkunçi: Güç kullanarak başkalarını yağma eden, yurdu basan. **(bk. başkun)**

b. 108

b.+din 32

b.+larga 234

b.+lirinin 110, 256

basmada-: Bacak ve kolunu tutup kımıldatmamak.

b.-p 105

basmağda-: bk. basmağda-

b.-p 85

b.-valdi 88

basmağ: Ufak kuşları tutmak için kullanılan kapan.

b.+ka 351

basmiçi: Baskın yapma hareketi, talan.

b.+liri 94

bastur-: Bastırmak, baskı uygulamak.
(bk. bas-)

b.-di 317

b.-up 202, 202, 281, 31, 396,
461

basturuş: Bastırma, baskı uygulama.
(bk. bastur-)

b. 83

b.+ka 243, 457

b.+lardin 38

basur-: Bastırmak. (bk. bas-)

b.-up 24, 295, 297

baş: 1. Baş. 2. Dik şeylerin üst kısmı.
3. Bir meslek ya da sahada başkalarına
rehberlik eden, başkalarından yüksek.
4. En mühim, esas. 5. Evvel, önce,
ileri. 6. Birinci.

b. 103, 120, 127, 13, 14, 150,
151, 155, 159, 165, 172, 175, 187,
206, 209, 21, 210, 211, 225, 23, 242,
252, 26, 261, 263, 263, 269, 269, 279,
288, 293, 296, 30, 307, 317, 325, 33,
339, 343, 351, 353, 36, 363, 364, 373,
374, 377, 382, 383, 387, 390, 393, 4,
402, 404, 407, 412, 414, 416, 427,
428, 428, 428, 428, 428, 428, 429,
429, 429, 429, 434, 435, 438, 439,
441, 445, 463, 471, 479, 484, 59, 77,
83, 93, 96, 96, 448

b.+i 107, 116, 126, 138, 259,
261, 265, 279, 349, 383, 386, 4, 460,
75, 41

b.+ida 105, 201, 232, 236, 255,
256, 271, 271, 3, 393, 481, 53

b.+idiki 146, 153, 24, 252, 259,
267, 339, 369, 459, 474, 481, 6, 70,
88, 95

b.+idin 107, 228, 261, 261,
292, 425, 464, 83

b.+iga 105, 118, 126, 133, 163,
163, 17, 191, 192, 195, 206, 210, 218,
231, 232, 232, 235, 24, 240, 245, 251,
259, 259, 259, 260, 287, 294, 309,
316, 329, 347, 351, 36, 377, 384, 388,
390, 393, 404, 407, 407, 409, 426,
429, 432, 437, 445, 45, 453, 46, 460,
462, 5, 50, 54, 54, 54, 63, 67, 73, 83,
84, 85, 88, 89, 94, 96, 98, 98, 190,
311, 42

b.+iidi 386, 464

b.+ida 75

b.+im 424

b.+imda 285

b.+imga 46

b.+imiz 80

b.+imizda 394

b.+imizga 21, 290

b.+imiziga 73

b.+imizni 415

b.+imni 30, 372

b.+imu 87

b.+indin 385

b.+ini 13, 13, 135, 151, 153,
170, 173, 179, 187, 197, 204, 211,
214, 22, 238, 239, 242, 259, 261, 266,
266, 267, 268, 268, 27, 27, 316, 316,
322, 325, 33, 334, 335, 339, 349, 356,
356, 36, 361, 364, 372, 421, 423, 424,
424, 430, 442, 442, 446, 446, 460,
461, 469, 489, 51, 60, 66, 72, 79, 79,
81, 81, 88, 95

b.+inin 241, 451, 60

b.+inlarni 416

b.+larni 251

b.+liri 252, 259, 77

b.+lirida 76

b.+liriga 144, 190, 29, 94, 99

b.+lirigimu 88

b.+lirini 134, 190, 310, 342,
55, 55, 82

b.+ta 225

b.+tin 158, 315, 319, 409, 54,
56

b.+tinla 450, 450

başbağ: [<baş+bağ] Binek
hayvanların başına bağlanan ip.

b.+ni 475

başbaştak: [<baş+baş+tağ] Hiç
kimseye ve hiçbir kurala bağlı
olmayan, başına buyruk.

b. 444

başbaştaklık: bk. başbaştak

b.+ka 165

başçilik: Başkanlık, rehberlik, liderlik.

bk. yolbaşçı

b. 479

b.+ida 172, 190

b.+idiki 37, 38

başpanah: bk. başpanah

b. 61

başka: 1. Yabancı, el, başka. 2. Dışarı,
sırt.

b. 100, 115, 117, 118, 120,
129, 13, 135, 137, 145, 150, 17, 179,
179, 180, 187, 191, 201, 209, 218,
219, 227, 233, 237, 242, 244, 244,
251, 26, 284, 290, 290, 295, 295, 306,
307, 313, 32, 320, 322, 324, 33, 35,
353, 353, 366, 377, 382, 387, 389,
414, 415, 420, 421, 423, 423, 424,
443, 444, 452, 454, 461, 468, 480,
481, 484, 58, 87, 94

b.+din 463, 47

b.+dur 415, 415

b.+lar 310, 476

b.+lardek 453

b.+lardin 221, 413

b.+larga 110, 476

b.+largimu 285

b.+larmu 188, 274

b.+larni 193

b.+larnimu 372

b.+larnin 208, 297, 301

b.+larninmu 21

b.+liridin 258

b.+si 298

b.+sinin 345

başkıçe: Başkalarından biraz ya da bütünüyle farklı olan, başkaca, ayrıca.

(bk. başka)

b. 145, 162, 4, 424, 432, 447, 463, 92

b.+rek 133

başkur-: Yönetmek, idare etmek.

b.-gan 490

b.-idigan 64

b.-up 174

b.-uvatkan 56

başkuruş: Yönetme, idare etme. **(bk. başkur-)**

b. 183, 272, 34

b.+ida 458

b.+nin 327

başla-: 1. Bir işe girişmek. 2. Yol göstermek. 3. Teklif etmek. 4. Bir işte en önce hareket etmek. 5. Yönetmek, terbiye etmek.

b.-di 100, 105, 87, 99, 101, 103, 104, 105, 106, 110, 113, 120, 121, 121, 126, 128, 133, 135, 135, 135, 137, 142, 143, 145, 15, 15, 151, 168, 168, 168, 170, 173, 184, 185, 19, 190, 190, 20, 201, 227, 229, 23, 234, 240, 241, 242, 255, 26, 272, 28, 289, 29, 29, 291, 295, 303, 308, 309, 310, 313, 314, 317, 319, 330, 341, 351, 351, 351, 354, 355, 364, 378, 387, 389, 391, 396, 4, 400, 402, 408, 410, 423, 427, 428, 428, 433, 439, 439, 44, 45, 46, 462, 462, 464, 466, 467, 469, 47, 476, 48, 48, 52, 54, 57, 58, 60, 65, 75, 78, 8, 82, 83, 89, 9, 91, 93, 95

b.-gan 115, 161, 181, 201, 206, 297, 373, 403, 420, 454, 462, 479, 56, 84, 86, 92

b.-ganda 36, 39, 394, 77

b.-ganidi 342, 349, 382, 382, 40, 458, 60

b.-ganlikini 31

b.-gucidin 419

b.-gucini 434

b.-misam 428

b.-n 368

b.-nlar 104

b.-p 108, 123, 138, 139, 144,
15, 15, 164, 20, 201, 219, 224, 235,
24, 252, 256, 278, 285, 290, 299, 31,
332, 332, 332, 347, 351, 371, 386,
386, 422, 429, 429, 429, 433, 447,
450, 468, 480, 485, 65, 67

b.-ptu 416

b.-r 350

b.-sa 53

b.-sak 331

b.-vetti 206, 367, 78

b.-virin 362

b.-ydigan 283

b.-ydu 485

b.-yli 254, 315

b.-ymiz 256

b.-ytti 138

başlamçı: Öncü, rehber, kılavuz. **(bk. başla-)**

b. 110

başlan-: Başlanmak. **(bk. başla-)**

b.-atti 450

b.-di 112, 216, 257, 299, 328,
339, 371, 386, 47, 70, 85

b.-gan 257

b.-ganidi 242, 293, 300, 375

b.-ip 145, 310, 459

b.-ividi 187

başlaş: Başlama, başlayış. **(bk. başla-)**

b. 414

b.+i 78

b.+ni 489

başlık: Başkan, lider, şef, reis. **(bk. baş)**

b. 485

b.+i 220, 485, 59

b.+iga 26

b.+inin 26

b.+liri 219

b.+liridin 274

başliniş: Başlanma. **(bk. başlan-)**

b. 310, 377

b.+i 350

başpanah: [**baş+panah**] 1. Barınak, sığınak. 2. Koruyucu.

b. 411, 411, 66

başsız: Başkanı yok. **(bk. baş)**

b. 172

başvağ: bk. başbağ

b.+ idin 474

batın: (Ar.) İç, gönül, iç dünya.

b. 316, 473

b.+i 491, 154

Batuhan: Cengizhan'ın torunu, Cuci'nin oğlu ve Altın Orda Devleti'nin kurucusu.

b.+ni 35

batır: Kahraman, bahadır, cesur. (bk. bahadır)

b. 108, 229, 260, 27, 364, 386, 399, 406, 43, 460, 482, 484, 484, 51, 56, 68, 72

b.+la 111

b.+lar 57

b.+larce 69

b.+larga 108

b.+liriga 234

Batur Hunteyci: Galdan Serin'in babası. (BS romamı s.: 484)

h. 484

h.+nin 484

baturluk: Kahramanlık, cesurluk. (bk. batur)

b. 199, 43, 431

b.+ni 108

bay: Zengin.

b. 209, 90

b.+larnin 229

b.+liri 223

b.+liridin 94

b.+lirini 337

baya: Bahsedilen vakitten az önce, demin.

b. 104, 155, 161, 170, 188, 201, 261, 267, 29, 332, 345, 351, 381, 383, 44, 47, 52, 54, 89

b.+la 138, 252, 263, 329, 333, 403

biyan: (Ar.) Beyan, bildirme.

b. 217, 340

b.+i 478

b.+ida 228

bayaşat: [<baya+şad] 1. Zengin ve sevinçli, neşeli. 2. Bolluk, bereket, müreffeh.

b. 27, 418, 431, 437

b.+idi 256

bayavan: (Far.) Susuz yer, çöl, sahra, تنها yer.

b. 58

b.+ida 14

bayıki: Deminki. (bk. baya)

b. 103, 107, 111, 12, 123, 123, 131, 132, 152, 156, 195, 201, 214,

257, 276, 293, 320, 330, 34, 406, 69,
75, 95

b.+ dek 106, 142

b.+ din 410

Bayiz Ahun: bk. Bayiz Muḳam

b. 342

Bayiz Muḳam: Esas ismi Bayiz Ahun olup çevresindekiler ona Bayiz Mukam derler. **(BS romanı s.: 342)**

b. 342, 343, 343, 348, 348,
348, 350, 352, 356, 358

b.+dek 456

b.+ga 343, 348

b.+mu 342

b.+ni 348

b.+nin 342, 343, 349, 350, 350,
358

baylık: Zenginlik. **(bk. bay)**

b. 212

b.+ta 212

baz–baz: Tavukların kavga etmesi ve didişmesi için söylenir.

b. 75

b.+liri 75

bazar: (Far.) Pazar, satış yeri.

b. 144, 148, 156, 337, 337,
338, 423, 453, 470

b.+din 427

b.+ga 112

b.+i 265, 64

b.+ida 449, 457, 464

b.+idi 452

b.+idikiler 465

b.+idin 451, 467

b.+iga 451, 452, 459

b.+inin 459

b.+lar 112, 360

b.+larda 344

b.+lardin 164, 24, 400

b.+larni 374

b.+ni 327

b.+nin 338, 338

bazarçi: (Far.+T.) Pazarcı. **(bk. bazar)**

b. 239

be-: bk. ber-

b.-di 370

beca: bk. beca keltür-

b. 101, 224, 291, 300, 333,
362, 433

beca keltür- ‘Bir işi icra etmek.’

b.-di 300

b.-idiğan 224

b.-üp 333, 101, 433
b.-üş 362
beççe: (Far.) Küçük erkek çocuk.

b.+ler 172
b.+si 10, 48

beççiğer: (Far.) Aslı “Eşeğin yavrusu, eşek çocuğu” manasında olan nefret sözü. **(Kaynaklarda beççiğer olarak da geçmektedir.)**

b. 455

be’daz: (Ar.+Far.) Ondan sonra.

b. 172

Bedehşan: Bedehşan. Afganistan’daki bir şehir.

b. 411

bedel: (Ar.) Bedel, yerine kullanma.

b. 408, 414
b.+i 213

b.+ige 108, 110, 276, 75

bedelsiz: (Ar.+T.) Bedeli yok, haksız, ücretsiz. **(bk. bedel)**

b. 412

beden: (Ar.) Beden, gövde, vücut.

b. 103, 263, 415
b.+i 129, 266, 401, 469, 470, 77, 88
b.+ide 330

b.+idiki 74

b.+idin 130, 27, 72

b.+ige 110, 155

b.+imiz 383

b.+imu 125

b.+ini 110, 213, 335

b.+ge 263, 384

b.+liri 395

b.+ni 376

bedguman: bk. betguman

b. 294

bedhuy: bk. bethuy

b. 281

bedivi: (Ar.) Medeni olmayan, yabani.

b. 210

bedkar: (Far.) Hareketi kötü olan.

b. 281, 79

b.+larnin 96

be’eyni: (Far.+Ar.) Tam, aynı.

b. 102, 107, 110, 156, 164, 174, 185, 220, 231, 24, 277, 324, 329, 351, 358, 363, 381, 39, 4, 409, 427, 454, 456, 459, 48, 48, 48, 6, 68, 70, 71, 72, 75, 81, 83, 85, 9

beg: 1. Bey. **2.** Kişi isimlerinden sonra gelerek hürmet bildirir.

b. 223, 256, 295, 325, 327,
329, 339, 393, 445

b.+dek 106

b.+i 267, 271, 273, 274, 274,
280, 327, 331, 333, 373, 445

b.+ida 161, 299

b.+iga 52

b.+iidi 266

b.+im 391, 391, 395

b.+lernin 272, 487

b.+liri 166, 181, 273

b.+lirinin 244

b.+mu 267

Behram Sultan: Erka Bey önderliğindeki hanlığın Behram Sultan emirliği. Apak Hoca, Galdan Serin ve askerlerinin hanlıkla ilk karşılaşması Popan, ikinci karşılaşması ise Aktıla'da olmuştur. **(BS romanı s.: 38)**

b. 120, 174, 38, 57

b.+nin 118, 39, 57, 57, 68

behre: (Far.) Avantaj, yarar, fayda.

b. 213, 479

behri: bk. behre

b. 133, 16, 179, 192, 217, 81

behrimen: (Far.) Fayda gören, faydalanan.

b. 228, 294, 427

behrisiz: (Far.+T.) Faydasız, kârsız.

b. 357

behs: (Ar.) Bahis.

b. 209

behuzur: (Far.+Ar.) Huzurlanıp rahatlayan, sakin, rahat.

b. 36

behiraman: (Far.) Gamsız, endişesiz, sakin.

b. 90

beḥş: (Far.) Bağış, hediye verme.

b. 129, , 233, 273, 377, 438

beḥt: (Far.) 1. Baht, talih, şans. 2. Kişinin kendi hayatından memnun olma hâli.

b. 108, 108, 115, 16, 193, 193,
193, 239, 286, 302, 356, 374, 435, 437

b.+i 158, 440

b.+idin 228

b.+imizge 102, 142

b.+inni 194

b.+ke 108, 109, 115

beḥtiyar: (Far.) Şansı açık, şanslı.

b. 357, 409

beḥtlik: (Far.+T.) Bahtlı, şanslı olan. **(bk. beḥt)**

b. 34, 382, 382, 45

b.+tur 357

behtsiz: (Far.+T.) Bahtsız, şanssız yok.

(bk. beht)

b. 1, 111, 239, 34

be'izi: bk. bezi

b.+liri 220, 220

bek: Pek, çok.

b. 11, 110, 133, 143, 211, 385,
393, 424, 465, 7, 80

b.+la 470, 64, 446, 469

b.+mu 13, 226, 295, 331, 35,
35, 385, 385, 442, 45, 469, 486, 7

b.+rek 55

beķesem: İpek ve karışık ipten yol yol
dokunan bir tür yerli kumaş.

b. 191, 314, 374, 474, 94

b.+din 218

b.+idin 347

bel: 1. Göğüs ile karın, sırt ile kalçalar
arasında kalan kısım, bel. 2. Bir şeyin
orta kısmı. 3. Fiziksel veya maddi güç.

b. 60

b.+idiki 271, 53, 214

b.+iga 163

b.+ige 113, 151, 235, 400, 451

b.+ini 36, 51

belbağ: [<bel+bağ] (T.+Far.) Kemer,
kuşak.

b. 163, 400

belen: (Far.) 1. İyi, güzel. 2. Güçlü,
katı.

b. 119, 424, 66, 82

belend: (Far.) Yüksek.

b. 320

belge: 1. Belge, işaret, nişan, alamet.
2. Bir vaka, hadisenin kendine has
hususiyeti.

b. 163, 331

b.+si 332, 447, 74

belgile-: 1. Bir karara varmak. 2.
Tayin etmek. **(bk. belge)**

b.-genidi 369

b.-p 168, 175

belgilen-: 1. Bir karara varılmak. 2.
Tayin edilmek. **(bk. belgile-)**

b.-gecke 422

b.-gen 270

belki: (Ar.+Far.) (bağlaç) Belki,
ihtimal.

b. 111, 115, 116, 12, 120, 120,
121, 123, 129, 145, 162, 177, 178,
194, 201, 208, 214, 218, 251, 260,
262, 277, 288, 290, 313, 326, 328,
328, 337, 349, 354, 357, 415, 423,

425, 446, 447, 459, 461, 470, 470,
483, 487, 49, 51, 55, 74

belkim: krş. belki

b. 102, 145, 152, 255, 327,
425, 97

belli: (Far.) Övünme, alkış, methiye
bildirir.

b. 180, 180

belvağ: bk. belbağ

b. 94

b.+i 27

b.+lirini 145

bende: (Far.) Kul.

b. 137, 220, 224, 289, 289,
289, 301, 319, 343, 395, 395, 406,
414, 416, 416, 423, 457, 467

b.+din 207

b.+ge 211, 305, 311, 356

b.+idi 18

b.+ler 131, 169, 309, 321, 36,
361

b.+lerdin 169, 214

b.+lerinin 62

b.+lerni 16, 210, 224

b.+lernin 315, 414

b.+lerninla 370

b.+liri 211, 213, 414, 98

b.+lirige 152, 443

b.+lirim 136, 225

b.+lirimizge 416

b.+lirimiznin 233

b.+lirin 140

b.+lirini 136

b.+lirinin 225

b.+m 16, 224

b.+ni 151, 224

b.+nin 136, 138, 143, 180, 224,
224, 304, 312, 320, 323

b.+si 149, 170, 198, 224, 224,
277, 389, 396

b.+sige 293

b.+sinin 153

bendiçilik: (Far.+T.) 1. Kul olma
hâli. 2. Muhtaçlık. (**bk. bende**)

b. 214, 223, 449, 87

b.+i 173

bendilik: (Far.+T.) Esirlik, kulluk.
(**bk. bende**)

b.+te 289

bendiş: (Çince) Sandalye.

b.+ge 112

bent: (Far.) 1. Bir iş ile meşgul olma
hâli. 2. Bağlanan, müptela olan.

b. 124, 124, 157, 173, 301

beḡ: (Far.) Esrar. **bk. neṣe**

b. 114, 135, 261

b.+nin 196, 263

beḡi: (Far.) Esrar çeken kişi. (**bk. beḡ**)

b. 265

beḡvař: [<beḡ+baş] Kendi başına buyruk, düzensiz. (**Kaynaklarda beḡbař olarak da geçmektedir.**)

b. 42, 441

ber-: 1. Vermek. 2. Neticeye eriştirmek. 3. Bağışlamak, armağan etmek. 4. Basmak, ilan etmek, neşretmek. 5. Okutmak, öğretmek. 6. Sunmak, uzatmak. 7. Yollamak. 8. Beyan etmek, demek, söylemek. 9. Göstermek, anlatmak.

b. 135, 118,

b.-di 10, 101, 11, 128, 143, 145, 163, 166, 170, 222, 230, 265, 267, 269, 287, 291, 304, 305, 311, 319, 333, 343, 351, 354, 368, 373, 380, 380, 382, 384, 399, 421, 425, 426, 428, 430, 434, 434, 438, 459, 468, 480, 66, 81

b.-dim 8

b.-duk 19

b.-elmey 106, 146, 266, 459

b.-elmidi 146, 212

b.-elmişimu 237

b.-er 411

b.-erge 90

b.-etti 128, 183, 262, 288, 339, 352, 368, 51

b.-ey 186, 223, 225, 273, 331, 409, 466

b.-gen 107, 109, 109, 109, 119, 120, 146, 168, 193, 209, 226, 227, 228, 232, 253, 285, 289, 291, 322, 332, 365, 366, 393, 436, 438, 443, 455, 470, 472, 66, 74, 80, 88, 61

b.-gende 236, 365

b.-gendek 65

b.-genidi 146, 277, 282, 282, 336, 353, 62

b.-genlik 65

b.-genliktin 345

b.-gey 373

b.-geyla 275, 275

b.-geysen 100, 100, 437

b.-gili 79

b.-guci 269

b.-güm 479

b.-gusi 161

b.-idigan 13, 231, 411

b.-idiganlikiga 311

b.-idu 138, 144, 169, 179, 186,
186, 219, 239, 272, 302, 331, 416,
467, 51, 81, 81, 81

b.-iler 416

b.-imen 246, 369

b.-imiz 186

b.-in 331, 428

b.-inlar 148

b.-ip 106, 120, 138, 150, 161,
168, 183, 198, 199, 206, 228, 231,
242, 244, 246, 267, 274, 280, 289,
305, 315, 324, 325, 330, 34, 361, 367,
392, 417, 426, 443, 45, 455, 456, 483,
487, 5, 60, 62, 76, 81, 87, 95

b.-iptiken 466

b.-iptu 11, 144, 186

b.-ivatidu 51

b.-ivatkan 195, 483, 69

b.-ivatkandek 285, 330

b.-ivatkanlarnin 70

b.-la 66

b.-me 69

b.-mekci 269, 447

b.-mekcidi 106

b.-menla 10

b.-meptu 81

b.-mes 304

b.-meslik 33

b.-mey 259, 309

b.-meydigikenmen 198

b.-meydiken 16

b.-meydu 407

b.-meymen 392

b.-meytti 106, 219

b.-meyvatatti 200

b.-midi 257

b.-migen 102

b.-migenlikim 407

b.-misek 399

b.-se 123, 303, 370

b.-seidi 448

b.-sem 303

b.-sila 240

b.-sile 12

b.-simu 54

b.-siniz 108, 379

b.-sun 176, 309

berbat: (Far.) Viran, harap.

b. 480, 58

berdaşlık: (Far.) Sebat, metanet,
dayanık.

b. 146, 212, 266, 421, 447, 459

berdem: (Far.) Güç ve kuvvetli.

b. 420

berg: (Far.) 1. Yaprak. 2. Salkım.

b.+idin 41

b.+üm 479

berheğ: (Far.+Ar.) Hakikat, gerçek, doğru.

b. 138, 277, 350, 36, 36, 418, 423, 62, 99

b.+tur 214

berheğlik: bk. berheğ

b.+ini 125, 9

beribir: [<bari+bir] Hepsi bir, farksız, benzer.

b. 357

b.+idi 245

beriket: (Ar.) Bolluk, bereket.

b.+i 213

b.+lirige 218

beriketlik: (Ar.+T.) Bereketli. (**bk. beriket**)

b. 39

berket: (Kaynaklarda beriket olarak geçmektedir.) (bk. beriket)

b. 16, 169

b.+in 269

berket kötürül- ‘Bereketi azalmak.’

b.-üp 169

berkarar: (Far.+Ar.) Kesin karar, kati.

b. 295

berpa: (Far.) Vücuda gelen, var edilen.

b. 110, 222, 254

berzeğ: Ebedî dünya ile fânî dünya arasındaki yer.

b. 346

b.+ke 346

bes-bes: Birbirinden geri kalmamak için edilen rekabet.

b. 262

bes-beste: Tartışan, münakaşa eden.

b. 462

best: (Far.) Boy pos, gövde.

b.+i 191, 406, 59, 72, 86, 97

b.+ige 144, 259, 309

b.+ini 319

bestlik: (Far.) Uzun boylu ve sağlam. (**bk. best**)

b. 200, 235, 251, 258, 258, 292, 351, 40, 5, 67, 7

beş: Dörtten sonra gelen sayının adı, beş.

b. 5, 20, 50, 51, 86, 152, 155, 168, 175, 181, 181, 182, 191, 191, 192, 209, 224, 231, 243, 257, 300, 316, 345, 390, 392, 413, 422, 434, 437, 451, 454, 459, 480, 481, 481, 488, 26, 283, 299,

b.+tin 176, 212, 391

beşer: (Ar.) Beşer, insan.

b. 194

beşinçi: Beşinci. (bk. beş)

b. 205, 220, 360, 92, 93

beşire: (Ar.) Kötü karakter, kötü niyet.

b.+sini 407

Beşken: Kubat Mirza'nın söylediğine göre insanların toplandığı yerlerden biri.

b. 237

Beşkërem: Kâşgar'ın en eski kasabalarından biri.

b. 366, 368, 370, 370, 373

Beşkëremlik: Beşkeremli. **(bk. Beşkërem)**

b. 478

beslişş: (Ar.+T.) Tartışma, çekişme. **(bk. bes-beste)**

b.+ni 122

bet: Kitap, dergi vb.nin her bir sayfası, yüzü.

b. 176, 178, 185, 215, 216, 222, 277, 298, 61, 98

betbeğ: bk. betbeht

b.+ni 198

betbeht: (Far.) Kötü şanslı, talihsiz.

b. 100, 218, 82

b.+lernin 341

betbehtlik: bk. betbeht

b.+i 46

betbeşire: (Far.+Ar.) 1. Çirkin, deforme olan, şekilsiz. 2. Kötü mahiyet.

b. 195, 6, 97

betguman: (Far.) Her şeye ve herkese şüphe ile yaklaşan.

b. 221, 36

betgumanlık: (Far.+T.) bk. betguman

b. 486

betğuy: (Far.) Huyu, tavrı kötü.

b. 264, 296, 325, 327, 394

betğuyluk: (Far.+T.) bk. betğuy

b.+idin 263

betkar: bk. bedkar

b.+larnin 219

betkılık: (Far.+T.) Kılıksız, kötü alışkanlığı olan.

b. 210, 263, 36

betlik: Görünümlü. (bk. bet)

s. 252

betnam: (Far.) Kötü ad, kötü nam

b.+ga 279

betniyet: (Far.+Ar.) Kötülüğü isteyen, kötü niyet.

b. 110, 169, 388, 406, 407, 450, 467

betniyetlik: (Far.+Ar.+T.) Kötü niyetli. (bk. betniyet)

b.+ini 408

better: (Far.) Beter, daha kötü, eski.

b. 141, 160, 231, 231, 385, 455, 87

bey'et: bk. bey'et kı-

b. 102, 179

bey'et kı- 'Birilerine kendi özgürlüğünü vermek.'

b.-maymiz 179

b.-miğan 102

bez: 1. Canlı organizmanın içindeki hücrelerinde bulunan kan ve sudan bazı maddeleri ayıran organ. 2. Söz, laf tesir etmeyen.

b. 112

b.+dek 200

bez-: Vazgeçmek, bıkmak, usanmak.

b.-gen 457

bezgek: Ciddi bir hastalık, sıtma.

b.+tek 467

bezi: (Ar.) Bazı, bazen.

b. 121, 128, 129, 145, 175, 195, 197, 213, 243, 278, 280, 286, 288, 295, 323, 337, 343, 343, 345, 370, 374, 472, 473, 488, 55, 55, 65, 69, 69

b.+ler 102, 115, 115, 115, 133, 133, 134, 145, 145, 147, 175, 214, 223, 224, 226, 277, 289, 297, 311, 311, 339, 384, 384, 414, 414, 414, 67, 67

b.+lernin 102, 102, 211, 350

b.+liri 134, 221, 24, 24, 25, 25, 345, 384, 402, 459, 70, 70, 77, 77, 77, 93, 93, 93

b.+lirini 138, 138, 138, 138, 155, 155, 155

b.+lirinin 78

b.+nin 217, 217, 217, 217

b.+si 310, 310, 310, 310, 332, 332, 345, 395, 396, 396, 402, 402

b.+sinin 395

bezibir: [<bezi+bir] Belli bir, malum bir.

b. 278, 483

b.+liri 133

bezide: 1. Bazen, bazı vakitte. 2. Cümlelerin bir tür bölümlerini bağlama görevi alır.

b. 308, 32, 32, 52, 121, 124, 129, 147, 239, 239, 239, 262, 315, 315, 339, 339, 339, 339, 377, 377, 412, 442, 452, 452, 73

bezleş: Teselli etmek, teselli vermek.

b. 469

bezme: (Far.) Dost, arkadaş veya kardeşlerle toplanıp yemek, içmek, şarkı söylemek için toplanılması, ziyafet, şölen, içki meclisi.

b. 306, 462, 348

b.+side 311

b.+sinin 339

bécir-: Bir işi yapmak, yerine getirmek.

b.-gen 292

béciril-: Yapılmak, yerine getirilmek. (bk. bécir-)

b.-idigan 329, 422, 429

bécirim: Bozulmayan, sağlam.

b. 159, 235, 238, 316, 434, 464, 480

béciriş: Becerme, yerine getirme. (bk. bécir-)

b. 402

bédiş: Üzüm filizlerini yüklemek için ağaçtan hazırlanan kamış.

b.+i 84

bédişlik: bk. bidişlik

b.+i 330

bégir: Ciğer.

b. 230

bégiş: Bilek.

b.+imu 394

b.+ini 334

bégişla-: Armağan etmek, hediye etmek.

b.-di 22, 294, 57

b.-gan 292, 31, 490

b.-ganidi 393

b.-ganidiler 365

b.-gay 273

b.-yalmidi 33

b.-ydu 263

b.-ytti 284

bèhi: (Far.) Ayva.

b. 184, 241, 40, 59

bèhiş: bk. bèhişt

b. 217, 281, 294

b.+ke 416

bêhişt: (Far.) Cennet.

b. 416

bêkin-: 1. Kilitlenmek, kapıyı kilitlemek. 2. Gizlenmek, saklanmak.

b.-ivalgan 470

b.-ivelip 287

b.-ivelisti 268

bêkit-: 1. Yerleştirmek. 2. Kararlaştırmak.

b.-ti 482

b.-tim 244

bêkitil-: Yerleştirilmek. (bk. bêkit-)

b.-gen 84

bêkiş: Bakmak, beslemek, itibar etmek, hizmetini görmek. (bk. baķ-)

b. 279

b.+liridin 129

b.+ni 490

bêkiş-: Birlikte bakmak, bakışmak. (bk. baķ-)

b.-sila 54

bêlik: Balık.

b. 337

bêri: Hepsi.

b. 10, 103, 108, 116, 117, 12, 12, 127, 13, 133, 139, 139, 155, 170, 179, 179, 187, 190, 190, 191, 196, 201, 210, 22, 230, 239, 24, 244, 261, 265, 286, 3, 301, 302, 31, 312, 312, 326, 326, 330, 335, 339, 348, 368, 377, 377, 377, 377, 377, 381, 385, 388, 394, 401, 403, 41, 428, 429, 43, 43, 435, 44, 44, 45, 452, 468, 469, 470, 471, 471, 50, 54, 57, 66, 7, 82, 84, 86, 90, 96, 97

b.+de 329, 279

b.+ki 198

bêril-: 1. Verilmek. 2. Bir iş, hizmet veya mesleğe kendini adanmak. (bk. ber-)

b.-di 175, 255

b.-diki 365

b.-gen 177, 177, 233, 361, 365, 43, 44, 463

b.-genidi 349

b.-idigan 29

b.-idu 10, 123, 178, 21

b.-ivatkan 318

b.-sun 166

bêrilîş: Varılma. (bk. bar-)

b.+nin 107

bêriş: (I) Verme. (bk. ber-)

b. 128, 215, 289, 289, 343, 66,
75

b.+i 16, 170, 457

b.+idin 239

b.+in 421

b.+ini 307

b.+ke 137, 15, 275, 289, 433,
82

b.+ni 183, 230, 275, 276, 432

b.+nin 212

b.+tin 165

bêriş: (II) Varma. (bk. bar-)

b. 367, 387, 458

b.+ka, 419, 323

**bêriş-: Birlikte veya karşılıklı vermek.
(bk. ber-)**

b.-kenidi 288

bêsiq: Mütevazi, ağır başlı.

b. 177, 266, 389, 54

b.+iga 120, 466

b.+ka 58

**bêsiq-: Susmak, basılmak,
sakinleşmek, azalmak.**

b.-midi 414

b.-ti 311

bêsiqlik: İtidalli, ılımlı. (bk. bêsiq)

b. 466

**bêsiqtur-: Bastırmak, susturmak. (bk.
bêsiq-)**

b.-unlar 396

bêsil-: Basılmak. (bk. bas-)

b.-gan 20, 26, 26, 434

b.-gandek 343

b.-ganidi 28

b.-gusiz 302

b.-ip 127

b.-may 161

b.-maytti 13

b.-midi 110

**bêsim: Belli bir şeyin uyguladığı güç,
basınç, baskı. (bk. bas-)**

b.+i 447

b. 421

bêsiş-: Birlikte basmak. (bk. bas-)

b.-ti 245

**bêsiş: 1. Yürümek, adım atmak. 2.
Basma, baskı yapma. 3. Yerini tutma,
vekillik. (bk. bas-)**

b. 141, 216, 62

b.+ka 26, 157

**bêşaret: (Ar.) 1. Önceden verilen
haber, müjde. 2. İfade, işaret.**

b. 120, 137, 203, 305, 330,
353, 365, 368, 438, 5

b.+i 166, 297

b.+idi 204

b.+idin 217

b.+ikenlikige 296

b.+ler 448

b.+lirimizdin 179

bêşaretlik: (Ar.+T.) Müjdeli. **(bk. bêşaret)**

b. 8

bêşekşün: Kavunun bir türü. **(bêşekşirin)**

b. 403

bêşem: (Far.) Huyu kötü. **bk. betḥuy**

b. 296

bêşevketi: bk. Bişevketi

b.+i 83

bêtik: bk. bitik

b. 436

bêyit: (Ar.) Aruz vezniyle yazılan veya söylenen iki mısralı nazım.

b. 369

b.+i 413

b.+ini 369

b.+ke 369, 369, 370, 372

b.+ni 289, 372, 372, 413, 424

b.+nin 454

b.+tiki 372

bêzek: Bir şeye işlenen nakış, desen, resim.

b.+lerde 183

bêzekçilik: Bezeme, süsleme işleri yapma. **(bk. bêzek)**

b. 363

bêzel-: Başkası tarafından süslenmek.

b.-etti 102

b.-gen 284, 41

bêzep: (Far.+Ar.) Kirli, pis.

b. 149, 47

bêzepleş-: (Far. A. T.) Kirlenmek. **(bk. bêzep)**

b.-ip 263

bêzer-: İnatlaşmak, söz tesir etmemek.

b.-ip 200

bêziliş: Başkası tarafından süslenme. **(bk. bêzel-)**

b. 329

b.+i 5

bi'aram: (Far.) Endişeli, telaşlı, rahatsız.

b. 147, 179, 203, 21, 330, 41, 453

b.+idi 266

bi'aramçilik: (Far.+T) Endişeye sürükleyen hâl.

b. 251

bi'aramlik: (Far.+T.) Endişelilik, telaşlılık. (bk. bi'aram)

b. 36, 48, 54

bibaha: (Far.) Çok pahalı, çok kıymetli.

b. 160

Bibi Möhterem Hênim: Muhammet Emin Han'ın kız kardeşi ve Apak Hoca'nın eşidir. Zalimliğinden dolayı Cellat Hanım adını almıştır. (BS romanı s.: 291, 489)

b. 291, 296, 301, 302, 303, 303, 488, 303, 304, 305, 489, 489, 489

b.+ga 299, 300, 305, 306, 489, 297

b.+nin 291, 299, 304, 304

Bibi Möhtirem Hênim: bk. Bibi Möhterem Hênim

m. 488

bic: bk. bac (kaynaklarda bac)

b.+i 164

biçare: (Far.) 1. Çaresiz. 2. Bahtsız, şanssız.

b. 104, 115, 148, 154, 17, 177, 186, 231, 333, 361, 363, 385, 388, 412, 426, 471, 48, 94, 97

b.+ge 162

bidar: (Far.) Hiçbir kişide dermanı olmayan, ilaçsız.

b. 8

bid'et: (Ar.) Dine aykırı yenilik, dinde sonradan meydana gelen değişiklik.

b. 324, 441, 97

b.+ke 324

b.+tur 324

bid'etçi: (Ar.+T.) Dine karşı yapılan yenilikleri yapan kişi. (bk. bid'et)

b.+lernin 177

bidişlik: (Kaynaklarda bêdişlik) (bk. bêdiş)

b.+nin 331

bi'ecel: (Far.+Ar.) Vakti dolmayan, vakitsiz.

b. 364

bi'edep: (Far.+Ar.) Edebi olmayan, edepsiz.

b. 325

bi'edeplik:(Far.+Ar.+T.) bk. bi'edep

b. 151

bi'ésil: (Far.+Ar.) Asıl olmayan.

b.+de 295

bigiz: Biz.

b.+dek 264, 475

b.+nin 467

bigizkol: [<bigiz+kol] İşaret parmağı.

b.+i 108

biguna: bk. bigunah

b. 38

bigunah: (Far.) Günahı yok, günahsız.

b. 122, 146, 193, 193, 194, 230, 233, 233, 417, 417, 417, 417, 418, 440, 441, 84

biğem: (Far.+Ar.) Gamı olmayan, gamsız.

b. 17, 457

biğemlik: bk. biğem

b.+i 472

biğubar: (Far.+Ar.) Saf, pak.

b. 122, 15

bihacet: (Far.+Ar.) İhtiyacı yok.

b. 355

bihoş: (Far.) Şuursuz olarak, bilinçsizce, akli yerinde olmadan. (bk. hoş)

b. 135, 19, 277, 311, 351

bihude: (Far.) Beyhude, boşuna, faydasız.

b. 119, 138, 160, 190, 194, 233, 253, 26, 268, 275, 276, 404, 405, 426, 447, 51, 54, 56, 64, 65

b.+iken 297

biḥ: (Far.) Bitkilerin kök ve budaklarından yeni çıkan kısım.

b. 420

biḥeste: (Far.) Dikkatsiz.

b. 457

biḥestelik: (Far.+T.) Dikkatsiz, pervasız. (bk. biḥeste)

b. 272

biḥeter: (Far.+Ar.) Tehlikesiz. (bk. ḥeter)

b. 117, 284, 41

biḥever: (Far.+Ar.) Habersiz. (bk. ḥever)

b. 169, 183

b.+men 356

biḥsi-: Yemek vb. için bozmak, bozulmak.

b.-p 105

biḥsiş: bk. biḥsi-

b.+ka 462

b.+tin 140

biḥud: (Far.) Bilinci yok, uyanık değil.

b. 36	b.-elmeytti 344
biḥudluk: (Far.+T.) bk. biḥud	b.-eleydigan 210
b. 173, 174, 333	b.-elmey 188, 286, 35, 384, 84
bi'iman: (Far.+Ar.) İmansız.	b.-elmidi 107
b. 218, 82	b.-emdila 289
bikar: (Far.) 1. Önemsiz, faydasız, gereksiz. 2. Yersiz, sebepsiz.	b.-emsen 30, 380, 395
b. 137, 141, 152, 221, 246, 250, 264, 350, 368, 414	b.-etti 138, 251, 276, 299, 352, 353, 49
b.+din 250	b.-gecke 424
b.+ga 405	b.-gen 198, 29, 403, 408
biḳarar: (Far.+Ar.) Kararsız, bir karara varamayan. (bk. ḳarar)	b.-gende 201
b. 140	b.-genidi 277, 464
bil: bk. bel	b.-gil 415
b.+idiki 60	b.-gili 236, 381
bil-: 1. Bir bilgiye sahip olmak. 2. Haberdar olmak. 3. Anlamak, fark etmek. 4. Tanımak. 5. Hissetmek, sezmek. 6. Boyun eğmek, razı olmak. 7. Hesaplamak, saymak.	b.-gilki 415
b. 185, 361, 415	b.-gilkim 361
b.-di 338, 381, 413, 464, 84	b.-ginki 49
b.-diki 144	b.-guci 275
b.-dim 457, 46	b.-gucidin 187
b.-dinlar 111	b.-idigan 124, 132, 17, 195, 215, 224, 29, 304, 367, 425, 450, 471
b.-elelmey 213	b.-idu 118, 160, 175, 327, 414, 463, 465, 60
	b.-idurki 185
	b.-imen 312, 380, 380, 391, 391
	b.-imey 32

b.-imiz 153
b.-inlarki 212
b.-ip 110, 130, 165, 17, 17, 17,
174, 207, 222, 226, 282, 286, 291,
313, 392, 395, 396, 425, 463, 466,
473, 7, 74
b.-ipla 351
b.-isengu 391
b.-isiz 189, 400, 62
b.-ivaldi 31, 313, 325
b.-ivalimen 190
b.-ivalmay 443
b.-ivelis 313
b.-medilerki 483
b.-meptimen 408
b.-mesiler 29
b.-mesliki 356
b.-mey 109, 115, 121, 132,
165, 207, 207, 272
b.-meydu 424
b.-meysen 108, 263, 407
b.-meysiz 443
b.-meytti 220, 386
b.-midi 175, 178, 21, 328, 426,
454
b.-midin 49
b.-miduk 428

b.-migecke 386
b.-migen 160, 325
b.-migendek 336
b.-migenliki 387
b.-mise 372, 424
b.-misem 395
b.-se 212
b.-sem 395, 408, 408
b.-simu 238, 260

bilcirla-: Esası olmayan söz söylemek.

b.-ydu 100

bildür-: 1. Bildirmek. 2. İfade etmek.
3. Açıklamak. 4. Göstermek.

b.-di 19, 205, 362, 372, 424

b.-diyu 53

b.-idu 429

b.-meslik 177

b.-up 53

b.-uvatkandek 364

bildürüş: bk. bildür-

b. 104, 30, 445, 76

bildürüş-: Beraber bildirmek. (**bk. bildür-**)

b.-ti 175, 419

bilek: Bilek.

b.+ige 219, 72

b.+tek 114

bilen: (bağlaç) **1.** İki cümleyi veya cümle bölümlerini birleştirir. **2.** İş hareketin vasıtasını bildirir. **3.** Soyut isimlerle birlikte kullanılarak nasıl bir ruh hâlinde olunduğunu bildirir. **4.** Zaman bildiren adlar ile kullanılarak ne kadar süre devam ettiğini bildirir. **5.** Yer, mekân bildiren kelimelerden sonra gelerek, o yer veya mekândan geçildiği bildirilir. **6.** Bille, birlikte zarfları ile kullanılarak birliktelik anlamı bildirir.

b. 10, 10, 100, 100, 100, 100, 101, 101, 101, 101, 102, 102, 103, 103, 104, 104, 105, 105, 105, 105, 105, 106, 106, 106, 106, 107, 107, 107, 107, 108, 108, 108, 108, 109, 109, 109, 11, 11, 11, 11, 11, 110, 110, 110, 110, 111, 111, 111, 112, 113, 113, 113, 113, 114, 114, 115, 115, 116, 117, 117, 117, 117, 117, 117, 118, 118, 118, 118, 119, 126, 12, 12, 12, 12, 12, 120, 120, 120, 120, 120, 121, 121, 121, 121, 121, 122, 122, 122, 122, 123, 123, 123, 123, 123, 124, 124, 124, 124, 125, 125, 126, 127, 128, 128, 128, 128, 128, 128, 128, 129, 129, 13, 13, 131, 131, 132, 133, 133, 134, 135, 135, 135, 137, 137, 137, 137, 137, 137, 138, 138,

138, 138, 138, 138, 139, 139, 139, 139, 139, 139, 139, 139, 14, 14, 14, 14, 140, 141, 141, 141, 141, 141, 142, 142, 143, 143, 143, 144, 145, 145, 145, 145, 147, 147, 148, 148, 148, 148, 148, 149, 149, 149, 15, 15, 15, 150, 150, 150, 150, 150, 150, 150, 151, 151, 151, 151, 152, 152, 153, 154, 154, 154, 155, 155, 155, 155, 155, 155, 155, 156, 157, 157, 159, 159, 159, 159, 159, 159, 160, 160, 160, 160, 161, 161, 161, 161, 163, 164, 165, 165, 166, 166, 166, 166, 166, 166, 166, 166, 166, 167, 168, 168, 168, 169, 169, 169, 17, 17, 17, 170, 170, 171, 171, 171, 172, 174, 175, 175, 177, 178, 178, 178, 178, 179, 18, 18, 180, 180, 180, 181, 181, 181, 181, 181, 183, 183, 183, 184, 184, 185, 186, 186, 188, 188, 189, 189, 19, 190, 191, 191, 191, 192, 192, 193, 193, 193, 194, 194, 195, 195, 195, 196, 196, 197, 197, 197, 198, 198, 199, 199, 199, 199, 20, 20, 20, 20, 200, 202, 202, 202, 203, 204, 204, 205, 205, 205, 205, 205, 205, 206, 206, 206, 206, 207, 207, 207, 207, 208, 208, 208, 208, 208, 208, 208, 209, 209, 209, 209, 209, 209, 21, 21, 210, 210, 210, 211, 211, 212, 212, 213, 213, 213, 214, 214, 214, 214, 214, 214, 214, 215, 215, 215, 217, 218, 218, 219, 219, 219, 219, 22, 22, 22, 220, 220, 220, 220, 220, 220, 220,

220, 221, 222, 224, 224, 224, 224,
224, 225, 227, 227, 227, 228, 228,
228, 23, 23, 230, 230, 231, 231, 232,
232, 232, 233, 234, 234, 234, 235,
235, 235, 235, 235, 235, 236, 236,
236, 237, 237, 238, 238, 239, 239,
239, 239, 239, 239, 24, 24, 24, 24,
240, 240, 240, 240, 241, 242, 242,
242, 242, 242, 243, 243, 244, 245,
245, 246, 246, 246, 247, 247, 247, 25,
250, 250, 250, 251, 251, 251, 251,
251, 253, 253, 253, 254, 254, 255,
256, 256, 256, 257, 257, 257, 258,
258, 258, 259, 259, 259, 259, 259,
259, 26, 261, 261, 261, 262, 262, 262,
263, 263, 263, 263, 263, 264, 264,
264, 265, 265, 266, 267, 267, 267,
267, 268, 268, 268, 269, 269, 27, 27,
270, 270, 270, 271, 272, 272, 272,
272, 272, 272, 273, 273, 273, 273,
273, 274, 276, 276, 276, 276, 276,
277, 279, 279, 279, 279, 279, 28, 280,
280, 280, 280, 281, 281, 281, 282,
283, 283, 283, 283, 284, 284, 284,
284, 284, 284, 285, 285, 286, 286,
286, 286, 287, 287, 287, 287, 287,
288, 289, 289, 289, 289, 290, 290,
290, 290, 290, 291, 291, 292, 293,
293, 294, 294, 294, 295, 295, 296,
296, 296, 297, 297, 297, 297, 297,
298, 299, 299, 299, 3, 30, 300, 300,
300, 300, 302, 303, 304, 304, 305,
305, 306, 306, 306, 307, 307, 307,

307, 308, 308, 308, 309, 309, 309,
310, 310, 310, 310, 311, 311, 312,
312, 312, 313, 313, 313, 313, 314,
315, 315, 315, 316, 316, 316, 317,
317, 317, 317, 318, 318, 318, 319,
319, 319, 32, 320, 320, 320, 320, 320,
321, 321, 322, 323, 323, 323, 323,
325, 325, 325, 325, 326, 326, 326,
326, 327, 328, 328, 328, 328, 33, 331,
332, 332, 332, 333, 333, 333, 334,
334, 335, 335, 335, 336, 336, 336,
336, 336, 336, 336, 337, 337, 337,
338, 338, 338, 339, 339, 339, 339,
339, 34, 34, 340, 340, 340, 340, 340,
341, 342, 342, 343, 343, 343, 344,
344, 345, 345, 345, 345, 346, 346,
346, 346, 346, 346, 347, 347, 348,
348, 348, 348, 35, 35, 350, 350, 350,
350, 351, 351, 351, 351, 351, 351,
352, 352, 352, 352, 352, 352, 354,
354, 354, 354, 355, 355, 356, 356,
357, 358, 358, 358, 358, 358, 359,
359, 36, 36, 361, 362, 362, 362, 362,
362, 362, 363, 364, 364, 364, 364,
365, 367, 367, 368, 368, 368, 368,
368, 368, 37, 37, 37, 372, 372, 372,
372, 373, 373, 373, 374, 374, 374,
377, 377, 378, 378, 378, 379, 379,
379, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 380, 380,
381, 381, 381, 381, 381, 382, 382,
382, 382, 382, 383, 384, 384, 384,
385, 385, 386, 386, 387, 387, 388,
388, 388, 389, 389, 389, 39, 39, 39,

39, 390, 390, 390, 390, 390, 391, 392,
 392, 393, 393, 394, 394, 394, 394,
 395, 395, 395, 396, 396, 397, 397,
 398, 399, 399, 4, 4, 4, 40, 40, 40, 40,
 40, 400, 400, 401, 401, 401, 402, 402,
 403, 403, 403, 404, 404, 404, 404,
 405, 405, 405, 405, 406, 406, 406,
 406, 407, 407, 407, 407, 408, 408,
 408, 408, 408, 408, 408, 409, 409,
 409, 41, 41, 410, 411, 411, 412, 412,
 413, 413, 413, 413, 413, 415, 416,
 417, 417, 417, 417, 417, 417, 418,
 418, 419, 419, 419, 419, 419, 42, 42,
 420, 420, 420, 421, 421, 421, 422,
 422, 422, 422, 422, 422, 423, 423,
 423, 423, 424, 424, 424, 425, 425,
 426, 426, 426, 426, 426, 427, 427,
 427, 427, 427, 427, 428, 428, 429,
 429, 429, 429, 429, 43, 43, 43, 43,
 430, 430, 430, 431, 432, 433, 433,
 433, 433, 434, 434, 434, 434, 434,
 434, 435, 435, 436, 436, 437, 437,
 437, 437, 438, 438, 44, 44, 440, 440,
 440, 440, 441, 441, 442, 442, 442,
 442, 442, 443, 444, 445, 445, 446,
 446, 447, 447, 448, 448, 448, 45, 450,
 450, 452, 452, 452, 453, 453, 454,
 454, 454, 455, 455, 455, 455, 457,
 457, 458, 458, 458, 459, 459, 459,
 459, 46, 46, 460, 460, 460, 461, 461,
 462, 462, 462, 463, 463, 463, 464,
 465, 465, 465, 466, 466, 466, 467,
 467, 467, 467, 468, 468, 469, 47, 470,

470, 470, 471, 471, 471, 471, 472,
 472, 473, 473, 474, 475, 475, 475,
 475, 476, 476, 476, 476, 478, 478,
 478, 479, 479, 479, 48, 480, 480, 480,
 481, 482, 482, 483, 483, 483, 484,
 484, 484, 484, 484, 485, 485, 485,
 485, 485, 486, 486, 486, 486, 486,
 486, 486, 487, 487, 487, 487, 488,
 488, 488, 49, 49, 490, 490, 490, 490,
 490, 490, 5, 5, 50, 50, 51, 51, 51, 52,
 52, 52, 53, 54, 54, 54, 55, 55, 55, 56,
 56, 56, 56, 56, 57, 57, 57, 57, 57, 58,
 58, 59, 59, 6, 6, 60, 60, 60, 60, 61, 61,
 61, 62, 62, 62, 63, 63, 64, 64, 64, 65,
 65, 65, 66, 66, 66, 66, 67, 67, 68, 68,
 68, 68, 68, 68, 69, 69, 69, 69, 69, 7, 7,
 7, 70, 70, 70, 71, 71, 71, 71, 72, 72,
 72, 72, 72, 72, 73, 73, 74, 74, 74, 74,
 75, 75, 75, 75, 76, 77, 77, 77, 78, 78,
 78, 79, 79, 80, 81, 81, 81, 82, 82, 83,
 84, 84, 84, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85,
 85, 85, 86, 86, 86, 87, 88, 88, 88, 88,
 88, 89, 89, 89, 89, 9, 9, 90, 90, 90, 90,
 91, 92, 92, 92, 93, 93, 93, 93, 93, 94,
 94, 94, 94, 95, 95, 95, 95, 96, 96, 96,
 96, 97, 97, 97, 97, 99, 99, 99, 99, 322,
 371

b.+dur 178, 355

b.+la 136, 137, 148, 162, 173,
 218, 273, 332, 386, 60

b.+mu 141, 155, 141

bilermen: Her şeyden haberi olan, çok bilen. (**bk. bil-**)

b. 125, 188

bilermenlik: **bk. bilermen**

b. 11, 13

bilik: **bk. belik**

b. 119

bilim: Bilim, genel geçerlik ve kesinlik nitelikleri gösteren yöntemli ve dizgesel bilgi.

b. 117, 118, 133, 175, 193, 208, 209, 209, 224, 288, 289, 346

b.+ge 312

b.+i 295, 210

b.+ige 276

b.+inin 209

b.+ni 374

bilimlik: Okumuş, bilgili, bilime sahip. (**bk. bilim**)

b. 195, 374, 419, 426, 98

bilin-: 1. Bilinmek. 2. Sezilmek, hissedilmek. 3. Açık olmak, aşikâr olmak. (**bk. bil-**)

b.-di 260, 269, 380

b.-er 430

b.-etti 262

b.-gen 385

b.-gende 463

b.-idigan 432

b.-idu 216

b.-ip 105, 188, 4, 46

b.-ivatidu 361

b.-mes 430

biliner-bilinmes: Bilinir bilinmez, incelikle, gözlenemez şekilde.

b. 28, 430

bilış: Bilme. (**bk. bil-**)

b. 140, 355

b.+i 401

b.+imce 214, 66

b.+ke 295, 474

bilış-: 1. Tanışmak. 2. Bilmek. (**bk. bil-**)

b.-etti 402

b.-idigan 419

b.-isen 152

b.-meysen 152, 48

b.-ti 472

bille: Birlikte, beraber.

b. 10, 10, 118, 135, 135, 139, 144, 153, 159, 160, 164, 191, 192, 193, 208, 21, 21, 213, 230, 234, 234, 236, 239, 280, 313, 34, 351, 38, 380, 380, 380, 397, 408, 413, 417, 427,

427, 435, 461, 464, 467, 484, 56, 56,
71, 97

b.+idi 429

bimalal: (Far.+Ar.) 1. Özgür, erkin.
2. Sakin, emin.

b. 213, 314, 442

bimehel: (Far.+Ar.) Vakti gelmeden,
vakitsiz.

b. 284, 364, 468

biçarilik: (Far.+T.) bk. biçare

c.+tin 408

bina: (Ar.) 1. Birçok kattan oluşan
büyük ev, imaret. 2. Mevcut, peyda.

b. 354, 361, 41, 481, 83

b.+din 121

b.+si 285

bina'en: (Ar.) Dayanarak, dolayı.

b. 386

binepşe: (Far.) Menekşe.

b. 292

binezer: (Far.+Ar.) Gereksiz,
bakımsız.

b. 339

b.+idi 108

bipayan: (Far.) Engin, uçsuz
bucaksız.

b. 101, 442, 463, 69

bipehim: (Far.+Ar.) Anlayışlık.

b. 346

bipervalik: (Far.) Hiç kimseye dikkat
etmeme hâli, pervasızlık.

b. 122

bir: 1. En küçük sayı. **2.** Üçüncü şahıs
iyelik ekini alarak belli bir kişiyi
bildirir. **3.** İsimlerin önüne gelerek şu,
bu benzer manasında kullanılır. **4.**
Fillerin önüne gelerek fiilin anlamı
güçlendirir. **5.** Kim ve neme soru
zamirlerine eklenip belirsizlik
zamirleri oluşturur. **6.** Ortak, benzer.

b. 100, 100, 101, 103, 103,
104, 104, 105, 106, 106, 106, 106,
106, 107, 107, 107, 108, 108, 109, 11,
11, 11, 11, 110, 110, 111, 111, 112,
112, 113, 113, 113, 113, 113, 113,
113, 114, 115, 116, 116, 116, 117,
118, 119, 12, 12, 120, 121, 121, 122,
123, 123, 124, 126, 126, 126, 126,
127, 127, 128, 128, 128, 128, 129,
129, 129, 129, 129, 129, 13, 13, 130,
130, 130, 131, 131, 131, 131, 132,
132, 132, 132, 133, 133, 134, 134,
135, 136, 136, 136, 137, 137, 138,
138, 14, 14, 14, 14, 140, 140, 140,
141, 142, 142, 143, 144, 144, 145,
145, 146, 146, 147, 147, 148, 148,
149, 149, 149, 15, 15, 150, 150, 150,
151, 151, 153, 154, 154, 154, 155,

155, 155, 155, 156, 157, 158, 159, 16,
160, 162, 162, 162, 165, 166, 166,
168, 168, 169, 17, 17, 170, 171, 171,
171, 172, 173, 173, 173, 174, 178,
179, 179, 18, 180, 180, 181, 183, 183,
184, 184, 184, 185, 185, 185, 186,
186, 186, 186, 187, 188, 188, 188,
188, 188, 188, 189, 189, 189, 189, 19,
19, 190, 190, 191, 191, 191, 192, 192,
193, 193, 194, 194, 195, 195, 195,
196, 196, 197, 197, 197, 198, 20, 20,
200, 200, 201, 205, 205, 205, 205,
206, 207, 208, 208, 208, 208, 209, 21,
211, 211, 211, 212, 212, 213, 213,
213, 214, 215, 215, 215, 216, 217,
217, 217, 217, 217, 217, 218, 218,
219, 219, 219, 219, 219, 22, 220, 220,
220, 220, 220, 221, 221, 221, 221,
221, 222, 222, 222, 223, 223, 225,
225, 226, 227, 227, 228, 228, 23, 23,
230, 230, 230, 231, 231, 231, 231,
231, 232, 232, 233, 234, 234, 234,
235, 235, 236, 237, 237, 237, 238,
238, 238, 238, 239, 239, 239, 239,
239, 24, 24, 24, 240, 241, 241, 241,
242, 242, 242, 242, 242, 243, 243,
244, 246, 247, 25, 25, 25, 25, 251,
251, 251, 251, 251, 251, 252, 252,
252, 252, 252, 252, 253, 254, 254,
256, 257, 258, 259, 259, 259, 26, 26,
260, 260, 261, 261, 262, 262, 263,
263, 263, 263, 263, 263, 263, 263,
263, 263, 264, 264, 264, 264, 265,

265, 266, 266, 269, 27, 27, 270, 271,
272, 273, 273, 273, 273, 274, 274,
274, 274, 275, 275, 275, 276, 276,
277, 277, 277, 279, 279, 279, 28, 28,
28, 28, 28, 280, 280, 284, 284, 284,
285, 289, 29, 29, 291, 291, 291, 292,
292, 292, 293, 293, 294, 294, 295,
295, 297, 297, 297, 297, 297, 298,
299, 299, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 30, 30, 300,
300, 300, 300, 301, 301, 301, 301,
301, 302, 302, 305, 305, 306, 306,
307, 308, 308, 308, 310, 310, 310,
311, 311, 312, 312, 315, 315, 316,
316, 317, 317, 318, 319, 319, 319,
320, 320, 321, 321, 321, 322, 323,
327, 327, 327, 327, 328, 328, 329,
329, 329, 330, 330, 330, 330, 330,
331, 331, 331, 331, 331, 332, 332,
332, 332, 332, 333, 334, 334, 334,
334, 335, 335, 335, 336, 337, 338,
338, 338, 339, 339, 34, 34, 340, 340,
340, 340, 341, 341, 342, 343, 344,
344, 344, 345, 345, 345, 345, 345,
345, 347, 348, 349, 35, 35, 35, 350,
351, 351, 351, 352, 352, 353, 354,
354, 356, 358, 358, 36, 36, 36, 360,
360, 361, 362, 362, 362, 362, 363,
364, 364, 364, 364, 365, 365, 366,
369, 369, 369, 37, 370, 370, 370, 372,
373, 373, 374, 374, 375, 376, 377,
377, 379, 379, 379, 379, 379, 379,
379, 379, 379, 38, 38, 380, 381, 381,
381, 381, 382, 382, 382, 382, 382,

382, 383, 383, 383, 385, 386, 386,
 387, 388, 388, 388, 389, 39, 39, 39,
 39, 39, 390, 390, 390, 391, 391, 392,
 393, 394, 394, 394, 395, 395, 395,
 395, 396, 396, 396, 397, 398, 398,
 398, 398, 398, 399, 399, 399, 399,
 399, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 40, 401, 401, 402,
 402, 403, 403, 403, 403, 404, 404,
 404, 404, 404, 405, 405, 406, 407,
 409, 409, 41, 41, 410, 410, 410, 410,
 411, 412, 412, 413, 413, 413, 414,
 414, 414, 414, 414, 415, 415, 415,
 417, 417, 417, 417, 417, 419, 419, 42,
 420, 420, 420, 421, 421, 422, 423,
 423, 424, 424, 424, 424, 425, 425,
 425, 425, 426, 427, 427, 428, 428,
 428, 429, 43, 43, 43, 43, 43, 430, 430,
 430, 431, 431, 431, 432, 432, 432,
 432, 432, 433, 433, 434, 434, 434,
 434, 434, 437, 438, 439, 44, 44, 44,
 44, 44, 44, 440, 440, 440, 440, 442,
 442, 442, 442, 442, 442, 442, 443,
 443, 443, 443, 443, 443, 443, 444,
 444, 445, 445, 445, 446, 448, 449,
 449, 449, 450, 450, 451, 451, 451,
 451, 215, 451, 451, 452, 452, 452,
 452, 452, 453, 454, 454, 454, 454,
 454, 454, 454, 454, 454, 455, 455,
 455, 456, 457, 458, 458, 459, 46, 46,
 46, 460, 460, 460, 460, 460, 460, 460,
 460, 462, 462, 462, 463, 463, 464,
 464, 464, 464, 465, 466, 466, 466,
 467, 467, 468, 468, 469, 469, 469,

469, 47, 47, 470, 470, 472, 472, 472,
 472, 473, 473, 475, 475, 477, 477, 48,
 48, 48, 48, 480, 480, 481, 481, 481,
 483, 484, 484, 484, 486, 487, 488,
 489, 489, 49, 49, 49, 51, 52, 52, 52,
 52, 52, 52, 53, 53, 53, 54, 54, 54, 55,
 55, 55, 56, 56, 56, 57, 57, 57, 58, 58,
 59, 59, 59, 59, 6, 6, 6, 60, 60, 60, 60,
 60, 61, 61, 62, 63, 63, 63, 63, 64, 64,
 64, 64, 65, 65, 66, 66, 67, 67, 7, 7, 7,
 7, 70, 70, 70, 70, 71, 71, 71, 71, 72,
 72, 73, 73, 74, 74, 74, 74, 74, 75, 76,
 76, 77, 78, 79, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 80, 81,
 81, 81, 83, 83, 83, 83, 84, 84, 84, 84,
 84, 84, 85, 85, 85, 86, 86, 87, 87, 87,
 87, 87, 88, 88, 88, 88, 89, 89, 89, 89,
 90, 90, 90, 94, 95, 97, 97, 98, 98, 99,
 99

b.+din 105, 105, 396, 490, 41

b.+dinla

b.+dur 321, 355

b.+ge 127, 259, 259, 120

b.+gu 259

b.+i 106, 107, 146, 152, 152,
 176, 178, 181, 212, 218, 221, 224,
 225, 225, 225, 23, 237, 241, 241, 265,
 267, 274, 288, 298, 323, 342, 342,
 356, 356, 369, 371, 391, 392, 392,
 404, 436, 45, 455, 463, 467, 57, 81,
 241, 330

b.+ide 160, 163, 163, 228, 285,
285, 285, 369, 457, 474

b.+idur 346

b.+ige 140, 19, 207, 237, 331,
53, 184

b.+ini 316, 380

b.+inin 116, 292, 389, 413,
464, 467, 75

b.+inlar 178

b.+inlardin 140, 178

b.+irur 217

b.+la 188, 224, 234, 260, 276,
377, 404, 419, 459, 461, 472, 475, 55,
99

b.+liri 54

b.+lirige 226

b.+lirini 7

b.+lirinin 246, 54

b.+mu 201, 395, 456

b.+ni 244, 351, 419, 451, 455

b.+si 107, 134, 150, 201, 217,
257, 258, 259, 322, 334, 344, 433,
444, 447, 447, 448, 448, 464, 467, 66,
73, 78, 88, 88, 460

b.+simikin 66

b.+sinin 433, 467, 475, 315

Birahman: (Skr.) Bir Hint dini,
Brahman. **(Kaynaklarda Braḥman
olarak geçmektedir.)**

b. 428, 436

b.+larnin 412, 427, 428

Birahmañçe: bk. Birahman

b. 428, 429, 429

birak: (bağlaç) Fakat, ama.

b. 134, 145, 147, 71

birakla: 1. Birden, aniden. **2.** Hepsi,
bütünü.

b. 164, 387, 403

biraz: [<bir+az] Çok değil, az.

b. 447

bir–bir: Belli bir tertip ile, tek tek.

b.+i 14, 155, 406, 70

b.+ idin 115, 191, 258, 258,
281, 281, 378, 439, 445, 445, 445,
455, 456, 46, 46, 67

b.+imizni 223

b.+ini 308, 32, 381, 387, 451,
75, 5

b.+inin 131, 32, 35, 35, 39, 444

b.+isiz 378

bir–birge: Birbirine.

b. 269

bir–birige: bk. bir–birge

b. 103, 105, 200, 258, 34, 346,
35, 378, 379, 39, 69, 156, 158

bir–birlep: Birinin arkasından biri,
arka arkaya.

b. 380

birdek: Aynen, bir olmuş şekilde.

b. 190

birdem: [bir+dem] (T.+Far.) Bir an,
bazen, hemen.

b. 16, 180, 292, 292, 33, 330,
332, 340, 340, 35, 36, 36, 383, 383,
383, 387, 387, 451, 452, 453, 453,
453, 469, 469, 469, 47, 47, 60, 81, 81,
86

b.+de 120, 155, 240, 26, 287,
332, 391, 410, 454, 89

b.+dila 451

b.+mu 10, 14

birdemlik: bk. birdem

b. 158, 255, 304, 57

birdin-bir: Tek, yegâne.

b. 186, 207, 243, 280, 379,
426, 485

birdinla: Ansızın, ani olarak.

b. 17, 39, 5, 7, 75, 84, 85, 90,
450, 127, 127, 195, 204, 239, 266,
285, 286, 287, 306, 310, 32, 334, 365,
366, 373, 378, 427, 431, 435, 445,
462, 466, 462, 56

birehim: (Far.+Ar.) Acımasız.

b. 146

birer: Bir, herhangi bir.

b. 14, 149, 154, 16, 165, 167,
183, 190, 191, 219, 219, 243, 246,
262, 262, 268, 268, 277, 28, 283, 303,
309, 322, 335, 335, 347, 377, 377,
378, 387, 401, 402, 406, 411, 414,
428, 438, 451, 472, 50, 53, 64, 72, 91,
93

b.+inin 404

b.+sige 401

birhil: (T.+Far.) Aynı, aynı türden.

b. 401, 409

birinçi: Birinci.

b. 129, 169, 181, 2, 205, 212,
249, 3, 303, 306, 336, 38, 445, 487, 55

birkaç: [<bir+kaç] Birden fazla,
belirli miktarda.

b. 200, 258, 345, 413, 461

birkısm: [<bir+kısm] Bir türlü,
değişik.

b. 420

birle: Sadece bir.

b. 138

birle: İle, üzerinden, vasıtası ile.

b. 180

birlep: Teker teker, birer birer.

b. 234, 265

birleş-: Birleşmek.

b.-ip 24

b.-ken 351

birleşme: Birkaç tarafı kendi arasında birleşen, birlikte eşlesen. (**bk. birleş-**)

b. 117

birleştür-: Birleştirmek. (**bk. birleş-**)

b.-up 62

birlikte: Birlikte, ortaklaşa, el birliği ile.

b. 228, 232

birmunçe: [**<bir+munçe**] Birçok.

b. 115, 278, 28, 314, 346, 54, 62

birneççe: [**<bir+neççe**] Birkaç.

b. 103, 104, 117, 119, 120, 121, 125, 166, 166, 168, 17, 170, 174, 183, 184, 191, 191, 192, 193, 196, 209, 210, 213, 213, 216, 222, 225, 225, 232, 232, 232, 233, 244, 245, 261, 263, 263, 265, 265, 270, 276, 277, 28, 282, 282, 284, 287, 288, 3, 303, 308, 309, 310, 325, 326, 339, 339, 341, 342, 353, 368, 369, 371, 38, 38, 38, 387, 390, 390, 396, 397, 402, 404, 420, 426, 429, 434, 444, 445, 447, 471, 472, 472, 476, 484, 54,

63, 66, 73, 74, 75, 78, 78, 84, 90, 95, 203

b.+ni 189, 27, 71

b.+si 223, 341

birneççeylen: Birkaç insan.

b. 150, 150, 178, 274, 274, 312

birnerse: [**<bir+nerse**] Bir şey.

b. 241, 79

b.+din 330

birnême: **bk. birnerse**

b. 122

bis: Bıçak, jilet.

b.+idek 87, 131, 471

bisat: (Ar.) 1. Döşeme, eşya. **2.** Kişide olan her şey, zenginlik.

b. 207

b.+i 118, 178

b.+lar 159

b.+liriidi 236

b.+idin 208

bisliq: Bisi var, bisi çıkarılan. (**bk. bis**)

b. 219, 49

bismil: Soyulan, boğaz kesme.

b. 218, 218

bismilla: (Ar.) Besmele.

b.+sida 61
bismillahirrehmanirrehim: Esirgen
ve bağışlayan Allah'ın adıyla.

b. 317

bisyar: (Far.) Çok, dolu.

b. 489

Bişevketi: Dalay Lama'nın Galdan'a
verdiği ad. **(BS romanı s.: 436)**

b.+i 108, 160, 160

Bişevketihan: bk. Bişevketi

b. 244, 73, 244, 245, 436, 51

bitaharet: (Far.+Ar.) Abdestsiz. **(bk. taharet)**

b. 370

bitaquet: (Far.+Ar.) Takatsiz, sabrı
yok.

b. 306, 317, 413, 348

bitehkiq: (Far.+Ar.) Açık olmayan,
net değil.

b. 217

biteley: (Far.+Ar.) Talihsiz, şanssız.

b. 360, 75, 86

bitik: bkz. bêtik

b. 429

bivasite: (Far.+Ar.) Vasıtasız,
doğrudan doğruya.

b. 479

bivece: (Far.+Ar.) Amaçsız,
nedensiz. **(Kaynakta bivac olarak
geçiyor.)**

b. 371

biz: Biz.

b. 104, 110, 118, 118, 123, 13,
13, 144, 149, 152, 153, 153, 162, 162,
165, 170, 170, 177, 187, 19, 211, 214,
221, 222, 235, 237, 238, 238, 239,
240, 240, 240, 244, 246, 256, 256,
256, 263, 263, 263, 264, 264, 269,
272, 275, 289, 289, 291, 307, 326,
345, 345, 345, 345, 345, 347, 371,
380, 391, 405, 405, 409, 409, 416,
418, 424, 425, 433, 446, 447, 48, 48,
49, 49, 51, 53, 55, 6, 61, 61, 68, 80,
80, 81, 85, 9, 96

b.+de 225, 226, 226, 58, 64,
226

b.+dek 431, 82

b.+diki 481

b.+dimu 166

b.+din 305, 366, 448

b.+ge 10, 108, 149, 153, 159,
160, 232, 239, 289, 289, 29, 290, 301,
32, 321, 323, 365, 382, 382, 391, 391,
425, 429, 448, 45, 55, 66, 68, 8, 80,
82, 82, 82, 83, 9

b.+ler 311

b.+lerni 416, 420

b.+mu 274, 275, 35, 392, 394,
68, 8, 100

b.+ni 131, 186, 186, 186, 304,
329, 383, 409, 423, 447, 448, 448, 48,
49, 55, 65, 79, 80, 82, 82, 9, 9, 48

b.+nimu 393

b.+nin 10, 10, 10, 108, 123,
136, 140, 140, 140, 143, 148, 152,
156, 157, 158, 160, 162, 162, 176,
179, 197, 198, 21, 211, 217, 22, 221,
221, 223, 224, 237, 255, 263, 264,
264, 293, 298, 30, 301, 312, 320, 321,
325, 345, 345, 35, 371, 392, 414, 415,
415, 416, 418, 426, 428, 431, 431,
436, 447, 467, 48, 48, 49, 56, 58, 73,
82, 82, 83, 83, 83, 9, 9, 9, 9, 95, 96, 96

bizar: (Far.) Bıkmış, usanmış,
bezmiş.

b. 296, 448

b.+men 474, 475

bizarlık: (Far.+T.) Terbiyesizlik,
küstahlık. (bk. **bizar**)

b. 151, 383, 445

bod:

b. 369, 369, 372, 372

boğ-: Boğmak.

b.-kan 110

b.-up 458

b.-uvaldi 460

boğcu-

b.-p 135

boğkuçluk: Çuval ve torbanın ağzını
veya kuş vb. hayvanların bacak ya da
kanatlarını tutmaya yarayan ip.

b. 4

boğma: Kıvrılmış.

b. 6, 84

boğma yılan ‘Boa yılanı,
piton.’

b. 84

b.+nin 6

boğuk: Boğulan, boğuk. (bk. **boğ-**)

b. 143, 335

boğul-: Boğulmak. (bk. **boğ-**)

b.-up 109, 405, 86, 331

boğuz: 1. Yem, yiyecek. 2. Boğaz,
gırtlak.

b. 28, 28

b.+iga 352

b.+mu 29

boğuzla-: Boğazına bıçak sürmek,
öldürmek.

b.-p 128

b.-vetidigandek 104

b.-vetkendek 201

b.-ydigan 109

boğuzlan-: Boğazlanmak,
öldürülmek. (**bk. boğuzla-**)

b.-gan 220, 310

b.-ip 488

boğuzlaş: bk. boğuzla-

b. 218

boğzo

b. 298

bol-: 1. Olmak, meydana gelmek. 2. Başlanmak. 3. Bir yerde belli bir vakit durmak, hazır olmak. 4. Geçmek. 5. Belli bir şekilde gelmek. 6. Bazı isimlere gelerek onları fiilleştirir. 7. Hazırlanmak. 8. -ar, -digan, -mağ, mağçi ekleri ile kullanılarak ümit manasına gelir. 9. -Ip, -Up ekleri ile birlikte kullanılarak, iş ve hareketin tamamlandığını gösterir. 10. -dek, -tek ile birlikte kullanılarak, fiilin o hâle geldiğini bildirir

b. 216, 331, 417, 417, 461, 481, 116

b.-adur 141

b.-alaydigan 427

b.-alaydu 385, 385

b.-alaytti 470

b.-alisanla 319

b.-almasmizma 394

b.-almay 365, 385

b.-almaidiganlikini 226

b.-almaidu 138, 160, 197, 277

b.-almaysen 218

b.-almaytti 125

b.-almidi 146

b.-almidin 395

b.-amdu 224, 224, 279, 313, 330, 409

b.-amti 64

b.-ap 465

b.-ar 198, 253, 331, 331, 410, 417, 46, 52

b.-arkin 255

b.-armikin 255, 54

b.-armu 150, 357

b.-arsiz 401

b.-atti 102, 134, 152, 174, 20, 221, 221, 221, 221, 227, 231, 245, 27, 271, 288, 29, 290, 328, 341, 341, 343, 358, 362, 390, 401, 401, 426, 437, 451, 451, 469, 469, 475, 63, 64, 99

b.-ay 419, 114

b.-di 10, 101, 30, 30, 107, 111, 116, 119, 119, 12, 121, 122, 130, 130, 131, 139, 142, 145, 145, 150, 154, 155, 160, 161, 162, 164, 166, 168, 168, 17, 17, 17, 172, 172, 187, 187, 189, 192, 201, 204, 207, 209, 209,

209, 211, 215, 216, 216, 22, 220, 220,
 231, 233, 235, 240, 243, 251, 253,
 253, 254, 259, 269, , 274, 285, 288,
 289, 29, 290, 290, 292, 296, 299, 3,
 301, 303, 305, 305, 312, 313, 318,
 325, 325, 326, 33, 331, 332, 334, 335,
 336, 341, 343, 344, 344, 347, 350,
 351, 354, 355, 357, 357, 357, 364,
 366, 368, 375, 375, 375, 378, 378, 38,
 380, 384, 385, 386, 388, 390, 391, 4,
 40, 408, 413, 420, 421, 425, 426, 427,
 427, 43, 431, 432, 432, 434, 44, 44,
 440, 442, 445, 445, 446, 447, 448,
 450, 452, 454, 457, 459, 46, 460, 463,
 468, 469, 473, 475, 476, 480, 480,
 483, 49, 51, 58, 66, 7, 7, 7, 74, 76, 78,
 8, 8, 8, 83, 87

b.-diki 489

b.-dila 204

b.-diler 483

b.-dimu 356, 391

b.-duk 100, 272, 383, 80

b.-dum 317, 7, 8

b.-dun 194, 395, 405, 406

b.-gacka 13, 136, 148, 153,
 215, 26, 282, 307, 340, 341, 342, 346,
 369, 38, 420, 485, 56, 59, 93

b.-gan 103, 105, 99, 115, 117,
 120, 121, 122, 127, 129, 129, 129, 13,
 13, 132, 135, 139, 139, 140, 141, 143,

145, 145, 147, 15, 150, 154, 164, 166,
 169, 171, 174, 175, 18, 185, 186, 188,
 188, 188, 191, 193, 193, 200, 205,
 205, 206, 207, 208, 216, 217, 217,
 218, 223, 224, 225, 228, 228, 228,
 229, 232, 232, 233, 233, 234, 234,
 234, 234, 236, 236, 237, 237, 238,
 243, 253, 254, 266, 267, 27, 276, 276,
 279, 281, 282, 282, 282, 286, 288,
 291, 294, 294, 296, 299, 299, 305,
 307, 308, 309, 31, 311, 312, 313, 315,
 319, 326, 326, 332, 338, 34, 341, 344,
 344, 35, 35, 35, 353, 354, 355, 364,
 365, 369, 373, 373, 374, 374, 390,
 397, 398, 399, 401, 401, 410, 419,
 420, 426, 431, 432, 437, 437, 440,
 441, 443, 444, 445, 445, 446, 448, 45,
 454, 454, 457, 460, 460, 462, 462,
 462, 462, 465, 474, 476, 477, 479,
 479, 48, 480, 480, 482, 482, 483, 483,
 485, 487, 488, 488, 491, 50, 50, 58,
 62, 62, 63, 63, 65, 66, 76, 77, 80, 83,
 83, 86, 92, 96, 98, 99

b.-ganda 12, 13, 144, 168, 177,
 220, 244, 282, 289, 34, 94

b.-gandek 180, 194, 235, 252,
 254, 343, 360, 368, 389, 463, 65, 82

b.-gandikin 149

b.-gandin 101, 128, 163, 169,
 184, 206, 223, 27, 306, 306, 309, 38,
 41, 485, 85

b.-gandu 473	b.-gayla 150, 179, 246, 294,
b.-gandur 169	362
b.-ganga 103, 324, 434	b.-gaysiz 214, 285, 285
b.-gangan 113	b.-gaysizki 285
b.-ganidi 115, 128, 139, 146,	b.-gil 136
171, 173, 174, 194, 195, 206, 232,	b.-gili 169, 288, 288
239, 251, 253, 273, 286, 289, 32, 4,	b.-gini 389, 389, 389, 70, 70
410, 413, 414, 428, 431, 53, 60, 70	b.-giniga 10, 133
b.-ganiken 79	b.-ginim 214
b.-ganlar 214	b.-giydi 425
b.-ganlarnin 414, 463	b.-giydim 19, 87
b.-ganliki 256, 27, 446, 97	b.-giydin 119
b.-ganlikidin 261, 355	b.-giyduk 149
b.-ganlikimdin 96	b.-giytti 132
b.-ganlikimnin 167, 8	b.-guce 175
b.-ganlikini 142, 207	b.-gucidur 448
b.-ganlikinin 8	b.-gucilar 221, 280
b.-ganliktin 298, 31, 31, 346	b.-gucilarnin 16
b.-ganmen 235	b.-gudek 411, 81
b.-ganmis 252	b.-gusi 194, 315, 353, 363
b.-ganmu 219	b.-gusidur 305
b.-gay 136, 178, 20, 234, 246,	b.-idigan 15, 173, 246, 272,
256, 264, 286, 286, 286, 286, 294,	280, 294, 304, 307, 323, 333, 357,
296, 298, 317, 319, 353, 393, 431, 96	406, 412, 427, 45, 52, 78
b.-gaydigan 226	b.-idigandek 132, 469
b.-gayki 165, 370	b.-idiganliki 296, 297, 93
b.-gaykim 216, 61	

b.-idiganlikidin 137	b.-isen 144, 406, 430
b.-idiganlikiga 33, 347	b.-isiler 368
b.-idiganlikiidi 231	b.-iveridu 148
b.-idiganlikini 119, 205, 427,	b.-mak 239, 289, 293
53	b.-makci 66
b.-idigini 10	b.-makcimiz 237
b.-idiken 109, 160, 169, 179,	b.-makka 317, 317
188, 212, 256, 285, 35, 58	b.-mamdiken 263
b.-idikenmiz 162	b.-man 305
b.-idiler 184	b.-mapsiz 447
b.-idu 100, 110, 137, 137, 137,	b.-mas 104, 150, 150, 152, 280,
137, 144, 144, 149, 152, 152, 153, 16,	414, 56
16, 162, 167, 170, 184, 185, 194, 198,	b.-maslik 225
204, 211, 212, 215, 216, 233, 235,	b.-masliki 290
236, 237, 243, 260, 263, 264, 275,	b.-masmidi 364
275, 276, 277, 277, 278, 278, 295,	b.-masmu 333
295, 297, 298, 298, 30, 30, 303, 313,	b.-may 100, 151, 288, 313,
318, 319, 319, 319, 319, 319, 319, 32,	323, 334, 403, 418, 63
324, 326, 341, 344, 346, 346, 346,	b.-maydian 381
346, 348, 348, 355, 36, 36, 36, 362,	b.-maydigan 170, 222, 333,
365, 367, 368, 368, 368, 377, 385,	486
406, 408, 408, 414, 414, 415, 417,	b.-maydigandek 344
424, 431, 433, 443, 447, 485, 485,	b.-maydiganlikini 116, 287,
485, 487, 53, 58, 62, 66, 82, 96, 96,	391
98, 98, 10	b.-maydikende 456, 463
b.-iduki 214, 416	b.-maydu 104, 108, 150, 16,
b.-ikidin 197	169, 169, 180, 211, 212, 224, 224,
b.-imiz 246, 345, 417	
b.-imu 65	

228, 279, 279, 298, 311, 320, 324,
324, 327, 330, 361, 368, 383, 412,
418, 42, 428, 444, 57, 82, 311, 81

b.-maytti 173, 173, 188, 215,
215, 273, 279, 288, 304, 337, 396,
447, 458

b.-midi 163, 237, 279, 414

b.-midin 472, 472, 476, 476

b.-migacka 108, 128, 338, 395

b.-migan 170, 289, 312, 414,
447, 62, 89

b.-miganda 166

b.-migandek 111, 277, 447

b.-migandur 307

b.-miganidi 146, 230

b.-miganliki 230, 91

b.-miganlikini 282

b.-migay 187

b.-migimiz 280

b.-miguçe 140, 291

b.-misa 123, 132, 141, 150,
165, 167, 186, 277, 288, 29, 303, 331,
400, 405, 406, 437, 65, 391

b.-misan 218

b.-misimu 183, 254, 258

b.-misinizmu 53

b.-misun 130, 253, 304, 379,
394, 405, 475, 57, 192

b.-sa 93, 100, 102, 102, 105,
106, 107, 114, 115, 116, 123, 13, 130,
131, 133, 134, 135, 137, 140, 141,
144, 145, 150, 150, 151, 152, 152,
152, 155, 156, 158, 16, 162, 170, 170,
176, 176, 176, 177, 182, 185, 186,
195, 196, 200, 201, 212, 213, 214,
221, 224, 224, 227, 228, 23, 230, 235,
237, 24, 240, 244, 244, 245, 247, 25,
25, 250, 252, 253, 255, 256, 259, 267,
269, 27, 28, 28, 286, 288, 293, 294,
298, 298, 304, 308, 31, 311, 312, 312,
318, 318, 319, 319, 319, 319, 319, 32,
322, 328, 332, 338, 339, 339, 343,
347, 349, 355, 356, 356, 36, 36, 362,
362, 368, 382, 384, 384, 389, 39, 399,
4, 40, 401, 406, 407, 407, 414, 417,
418, 418, 419, 422, 424, 425, 425,
426, 434, 437, 444, 444, 447, 449, 45,
451, 457, 46, 463, 469, 475, 475, 477,
48, 481, 483, 484, 5, 6, 62, 65, 73, 76,
77, 81, 82, 85, 86, 93, 95, 97, 97

b.-saidi 448

b.-sak 162, 263, 311, 6

b.-sakmu 418

b.-sam 101, 198, 302, 317, 408,
416, 419, 46

b.-san 119, 119, 144, 198, 199,
204, 310, 310, 396, 421, 49, 64, 87

b.-sanlar 222	134, 134, 135, 136, 138, 14, 14, 140,
b.-sicu 295, 61	141, 144, 144, 145, 146, 146, 147,
b.-sila 150, 245, 52	148, 149, 149, 15, 15, 150, 151, 153,
b.-siler 184	157, 158, 158, 159, 16, 160, 161, 162,
b.-simu 106, 11, 128, 13, 143,	163, 163, 165, 168, 169, 171, 172,
145, 154, 16, 166, 169, 177, 191, 191,	173, 174, 174, 18, 180, 181, 183, 183,
196, 197, 200, 200, 202, 202, 230,	184, 19, 190, 191, 191, 191, 192, 192,
237, 238, 241, 243, 251, 257, 259,	192, 194, 196, 202, 204, 205, 207,
260, 268, 275, 278, 279, 282, 288, 31,	210, 211, 211, 211, 213, 214, 215,
31, 321, 323, 325, 33, 33, 335, 341,	217, 220, 221, 221, 222, 223, 224,
369, 373, 376, 377, 387, 39, 412, 415,	225, 225, 227, 229, 230, 234, 237,
418, 430, 443, 444, 446, 452, 453,	239, 24, 24, 241, 242, 243, 243, 25,
453, 464, 50, 50, 55	254, 258, 259, 26, 26, 26, 261, 262,
b.-sinizmu 50	262, 262, 263, 265, 267, 268, 269,
b.-sun 120, 124, 124, 148, 160,	271, 272, 277, 277, 277, 277, 278, 28,
162, 169, 169, 187, 187, 199, 221,	28, 28, 280, 288, 289, 291, 295, 295,
224, 225, 296, 301, 321, 327, 329, 34,	301, 306, 306, 308, 310, 313, 314,
34, 344, 344, 344, 361, 41, 413, 417,	314, 322, 322, 326, 328, 328, 329,
423, 6, 67	329, 330, 331, 331, 339, 34, 340, 340,
b.-sunki 119, 143, 172, 435	342, 342, 342, 343, 345, 346, 348,
b.-un 130, 348, 444, 82	348, 348, 349, , 35, 351, 351, 351,
b.-unki 160	352, 354, 36, 36, 362, 363, 363, 367,
b.-unlar 176, 176, 176, 219,	367, 367, 367, 369, 373, 373, 373,
221	373, 375, 38, 383, 386, 387, 389, 39,
b.-unlarki 148, 9	39, 390, 392, 393, 394, 395, 396, 397,
b.-up 10, 171, 227, 311, 55,	398, 399, 399, 405, 409, 410, 411,
102, 104, 104, 11, 110, 113, 113, 115,	413, 413, 416, 416, 419, 42, 420, 422,
118, 119, 12, 12, 120, 121, 121, 124,	422, 422, 422, 425, 43, 433, 437, 437,
126, 128, 129, 129, 129, 129, 131,	442, 444, 445, 446, 448, 448, 449,
	449, 450, 451, 453, 457, 458, 459,
	459, 460, 461, 469, 47, 471, 473, 474,
	474, 475, 478, 479, 48, 480, 482, 482,
	487, 488, 488, 488, 488, 489, 49, 49,

490, 490, 491, 52, 54, 57, 58, 59, 59,
60, 64, 64, 66, 66, 67, 68, 70, 70, 72,
73, 78, 79, 80, 81, 81, 82, 84, 85, 86,
89, 90, 90, 91, 94, 94, 94, 94, 95, 95,
96, 322

b.-upla 124, 64

b.-upmu 11, 118, 120, 133, 15,
202, 268, 271, 304, 307, 326, 346,
346, 372, 445, 483

b.-ur 225, 225, 225, 226, 298,
366, 371, 371, 437

b.-uvatatti 206, 231, 291, 314,
41, 433

b.-uvatidu 177, 392, 409

b.-uvatkan 101, 12, 129, 13,
132, 166, 207, 229, 393, 401, 44, 470,
71, 71, 87, 97

b.-uvatkanlarnin 70

b.-uvatkanliki 50

b.-uvedi 396

b.-uvelip 165

b.-uvelis 453

bolçuŋ: Kol ve bacaklarda bulunan
kas, adale.

b.+liri 392, 401, 418

bolun-: Olunmak, bulunmak. (**bk.**
bol-)

b.-di 301

bolğar: bk. bulğar

b. 67

bolka: Çekiç.

b.+lar 452

bolmağ: bk. bol-

b. 150, 296, 353

b.+i 304

b.+ka 323

boluş: Olma. (**bk. bol-**)

b. 11, 118, 123, 170, 175, 184,
184, 19, 19, 20, 205, 206, 208, 232,
237, 238, 278, 282, 294, 296, 296,
306, 321, 413, 426, 426, 43, 442, 449,
484, 96, 96, 311

b.+i 132, 180, 188, 212, 22,
251, 273, 398, 422, 422, 432, 437,
447, 475, 62, 83, 85, 97

b.+idiki 251

b.+idin 298

b.+iga 133, 162, 168, 209, 244,
253, 262, 285, 287, 309, 367, 454, 171

b.+ini 195, 216, 457

b.+ka 103, 15, 21, 228, 294,
315, 84

b.+ni 210, 315, 421

b.+nin 72

b.+tin 151, 237

boluş-: Olmak, beraber olmak. (**bk. bol-**)

b.-kan 219

b.-makcimu 152

b.-ti 153, 258, 297, 486, 79

b.-up 134, 308, 445

bop: [**<bol-up**]

b.-kaptu 242

b.-timen 408

b.-tu 28, 370, 399, 417, 63, 66

bora: Yarılan kâmiş veya sazdan dokunan döşeme, hasır.

b. 314, 314, 315, 316, 341, 402

b.+larni 149

b.+ni 316

b.+sida 316

boran: Fırtına, şiddetli rüzgâr.

b. 104, 169, 257, 375, 416, 92,
23

b.+dek 10, 24, 388, 459

b.+ga 255, 257, 257

b.+liri 425

b.+mu 254

b.+nin 13

boranlıq: Fırtınalı. (**bk. boran**)

b. 255

Boruntay: Bir komutan adı. (**BS romanı s.: 26**)

b. 26, 26, 28, 28, 28

b.+ni 72

bosoğa: **bk. bosuğa**

b.+din 430

b.+ga 430

bostan: (**Far.**) Yeşillik, ağaçla dolu olan yer, bahçe.

b.+da 301

bostanlıq: (**Far.+T.**) Bostan ile kaplanan yer. (**bk. bostan**)

b.+ida 179

b.+iga 365, 431

b.+iidi 27

bosuğa: (**Moğ.**) **1.** Eşik, kapı. **2.** Ev, koru, dergah. **3.** Bir iş, hareketin başlamasına yakın vakit.

b. 468, 84

b.+da 187, 201, 347

b.+lirida 77

b.+mizda 54

b.+si 430

b.+sida 288, 335

b.+siga 377

b.+sini 98

boş: 1. İçinde hiçbir şey bulunmayan, boş, kuru. 2. Güçsüz, zayıf. 3. Yeterli değil, az. 4. Yavaş.

b. 168, 200, 310, 319, 323, 341, 343, 355, 424, 430, 430, 452

b.+la 404

b.+rak 393

boşa-: Boşaltmak, boşta olmak. (**bk. boş**)

b.-maydigandek 185

b.-p 25, 320, 90

boşan-: Boşa çıkmak, kurtulmak. (**bk. boşa-**)

b.-gan 202

boşaş-: 1. Boşaltmak, boşta olmak. 2. Kurtulmak. 3. Güçsüzleşmek, zayıflamak.

b.-ip 261, 322, 335, 380, 406, 450

boşaştur-: Gevşemeye ya da zayıflamaya neden olmak. (**bk. boşa-**)

b.-maslik 305

b.-uvetti 335

boşat-: 1. Temizlemek. 2. Ayırmak, rahatlamak. 3. Gevşetmek. (**bk. boşa-**)

b. 199, 200

b.-ipla 334

b.-ivetti 202, 409

b.-kandin 285

b.-mamsiler 448

b.-ti 406, 464, 87

boşitiş: bk. boşat-

b. 350

boşluk: Boşluk, aralık. (**bk. boş**)

b.+nin 463

b.+ta 48

b.+tin 238

Boşuktuhan: Dalay Lama'nın Galdan'a verdiği ad. (**BS romanı s.: 436**)

b. 436, 436, 438

b.+nin 438

bota: Devenin yavrusu.

b.+m 267, 316, 316

b.+lirim 318, 79, 82

botun

b. 298

bova: Annenin veya babanın babası, dede.

b.+lirimiz 68

b.+lirimiznin 431, 45

b.+miz 35

b.+si 366

bovağ: Yeni doğan çocuk, yavru.

b.+ka 16

bovay: İhtiyar, yaşlı, dede.

b. 464, 464

b.+idi 429

b.+lar 339, 408

b.+nin 464, 464

boy: 1. Gövde, vücut, boy. 2. Kenar, kıyı.

b. 218, 259, 292, 30, 312, 361, 429, 435, 44, 47, 5, 59, 69, 74, 80

b.+da 225

b.+i 193, 229, 25, 35, 378, 402, 447, 447, 453, 70, 86, 39

b.+ida 128, 23, 28, 4, 440

b.+idiki 126, 24, 3, 340, 410, 439, 442, 53, 85

b.+idin 300, 406, 97

b.+iga 126, 191, 400, 409, 410, 59, 93, 282

b.+ini 370, 72

b.+lirida 487

boya-: Boyamak, renk vermek.

b.-vetti 88, 200

b.-p 481, 481

boyağçi: Kumaş, ip vb.ni boyayan usta. (**bk. boya-**)

b.+nin 217

boyal-: Boyanmak. (**bk. boya-**)

b.-di 193

b.-gan 114, 201, 306, 440, 462, 71, 88

b.-ganidi 77

b.-ip 261

boyamçılık: **bk. köz boyamçılık**

b.+i 456

köz boyamçılık ‘Sahtekârlık’

b.+i 456

boyıçe: 1. Boyunca. 2. Yer bildiren isimler ile birlikte kullanılarak hareket, vaka ve hadisenin o yere ait olduğunu bildirir.

b. 177, 179, 192, 209, 21, 216, 244, 245, 253, 255, 271, 275, 278, 289, 294, 299, 305, 315, 316, 342, 347, 366, 370, 417, 430, 432, 433, 437, 448, 481, 484, 490, 54, 58

boyla-: 1. Kendi boyu veya belli uzunluktaki bir şeyin boyu ile ölçüşmek. 2. Boyuna gitmek, kenarından gitmek. (**bk. boy**)

b.-p 18, 25, 27, 282, 292, 370, 389, 400, 45, 51, 72, 87

boyluğ: Boylu, boyu olan, boya sahip. (**bk. boy**)

b. 18, 184, 254, 271, 308

boysun-: [**<boy+sun-**] İtaat etmek.

b.-migan 127

b.-up 27

boysundur-: İtaat ettirmek. **(bk. boysun-)**

b.-gan 35, 51

b.-idu 485

boysunduruş: **bk. boysundur-**

b. 111, 193

boysunuş: **bk. boysun-**

b. 221, 30

b.+ni 12, 354

boyun: Baş ile vücudun birleşme yeri, boyun.

b. 107, 200, 258, 26, 67, 87

b.+i 103, 338, 59

b.+ida 300, 60

b.+idiki 151, 18, 200, 409

b.+idin 333

b.+iga 135, 168, 352, 385, 397, 460, 461, 67, 110

b.+ini 324, 60

b.+inin 162

b.+liridiki 142

b.+lirini 452

boyunbağ: **(T.)** Atkı, eşarp. **(bk. boyun)**

b. 67

boyunda-: Boynunu uzatmak. **(bk. boyun)**

b.-p 45

boz: Maviye yakın beyaz renk.

b. 18, 23, 250, 337, 94

boz torğay ‘Serçe.’

b. 337

b.+larnin 250

bozek: Başkalarına karşı hakkını koruyamayan.

b. 473

bozla-: Ses çıkartıp ağlamak.

b.-gan 86

bozlaş: **bk. bozla-**

b.+i 441

b.+liri 23, 41

bök: Şapka. **krş. doppa**

b. 390, 429

böktürme: Gizlenen, gizli yapılan.

b. 333, 333

b.+dikilermu 333

böl-: **1.** Bölmek, ayırmak. **2.** Üleşmek, paylaşmak. **3.** Devam eden söz, fikir, düşünceyi kesmek.

b.-ivetti 30

b.-di 273

b.-dum 447

b.-up 35

bölek: Bölünen şeyin bir kısmı, parçası. (bk. böl-)

b. 276

b.+ke 332

b.+ni 332, 332

bölgünçilik: Birliği parçalayan, araya soğukluk sokan, arayı bozan. (bk. böl-)

b. 483, 486

bölün-: 1. Kendi kendine bölünmek. 2. Bir başkası tarafından bölünmek. (bk. böl-)

b.-di 197, 4, 78

b.-gen 338, 422, 68

b.-up 391

bölünüş: bk. bölün-

b. 431

bölüş: Bölme, ayırma.

b.+nin 123

böre: Kurt.

b. 107, 188, 189, 191, 203, 213, 259, 322, 325, 347, 46, 67, 75

b.+iken 46

b.+ler 408

b.+lerde 471, 83

b.+nin 46

Böre Soymisi: Apak Hoca, Hacı Kutluk Mevlevi için bu adı kullanmıştır. (BS romanı s.: 438)

b. 188, 191, 203, 322, 325

b.+ni 189

b.+nin 213, 347

börek: İnsan ve hayvanların idrarını süzen organ, böbrek.

b. 112

börkire-: Böğürmek. (Kaynakta böküre- olarak geçmektedir.)

b.-ydu 237

b.-ytti 26

bört-: 1. Şişmek, kabarmak. 2. Dokumak, dokunmak. 3. İlişki kurmak.

b.-up 26

bös-: 1. Kuşatmayı yarıp geçmek. 2. El veya bıçak ile parçalamak. 3. Yarmak, sökmek.

b.-e 294

b.-up 129, 222, 27, 404, 48, 67, 74

b.-uvetken 404

bösül-: Yarılmak, parçalanmak. (bk. bös-)

b.-up 256

böşik: bk. böşük

b.+ide 213

böşük: Bir hadisenin ortaya çıktığı yer, mekân.

b.+ide 269

böz: (Ar.) Kumaş.

b. 453

bu: Bu.

b. 10, 10, 100, 101, 102, 118, 283, 417, 243, 118, 146, 102, 102, 102, 103, 104, 104, 105, 105, 105, 105, 107, 107, 109, 11, 11, 11, 11, 110, 111, 111, 111, 113, 113, 113, 113, 114, 115, 115, 115, 115, 116, 116, 116, 116, 116, 117, 117, 117, 117, 117, 117, 118, 118, 118, 118, 119, 119, 119, 120, 120, 120, 121, 121, 121, 122, 122, 122, 122, 122, 122, 122, 122, 123, 124, 124, 125, 125, 125, 125, 126, 126, 127, 127, 127, 127, 128, 128, 129, 129, 129, 13, 13, 13, 130, 130, 131, 131, 131, 131, 132, 132, 132, 133, 133, 133, 133, 133, 133, 133, 134, 135, 137, 137, 138, 139, 139, 141, 141, 141, 142, 143, 144, 144, 144, 144, 144, 145, 145, 145, 148, 148, 148, 149, 149, 15, 15, 15, 15, 15, 150, 150, 152, 154, 154, 154, 156, 156, 156, 156, 157, 158, 16, 16, 160, 160, 160, 161, 161, 161, 162, 162, 164, 164, 164, 164, 166, 166,

167, 167, 167, 168, 17, 17, 17, 170, 171, 171, 171, 172, 173, 175, 175, 176, 176, 176, 176, 176, 177, 177, 178, 178, 178, 179, 179, 179, 179, 179, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 180, 181, 184, 185, 185, 185, 186, 186, 187, 188, 188, 188, 189, 189, 189, 189, 189, 190, 190, 191, 191, 191, 192, 192, 192, 192, 192, 192, 193, 193, 193, 193, 194, 194, 196, 196, 197, 198, 198, 199, 20, 20, 200, 202, 203, 204, 204, 204, 205, 206, 207, 208, 208, 208, 209, 209, 209, 209, 209, 209, 21, 21, 21, 210, 210, 210, 210, 210, 211, 211, 213, 214, 214, 215, 215, 215, 216, 217, 217, 217, 218, 219, 219, 219, 219, 22, 22, 22, 220, 220, 220, 222, 222, 224, 225, 225, 226, 227, 227, 228, 228, 229, 229, 23, 23, 23, 230, 230, 230, 231, 231, 231, 231, 234, 234, 235, 235, 236, 236, 236, 236, 237, 237, 237, 237, 238, 238, 238, 24, 24, 242, 242, 243, 244, 245, 245, 246, 247, 247, 247, 25, 251, 251, 251, 252, 252, 252, 253, 254, 254, 254, 254, 256, 256, 257, 258, 259, 26, 26, 26, 26, 260, 260, 262, 263, 263, 263, 264, 264, 265, 265, 266, 268, 269, 269, 269, 27, 270, 270, 271, 271, 271, 272, 272, 272, 272, 272, 273, 273, 273, 273, 273, 275, 275, 275, 276, 277, 278, 278, 279, 279, 28, 28, 280, 280, 280, 282, 282, 282, 282,

282, 283, 283, 283, 284, 284, 284,
284, 284, 285, 285, 286, 286, 286,
287, 287, 288, 288, 288, 29, 29, 29,
29, 29, 29, 29, 290, 290, 290, 290,
290, 291, 292, 292, 293, 293, 293,
293, 295, 295, 295, 296, 296, 296,
297, 297, 297, 297, 298, 299, 299,
299, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 300, 301,
302, 302, 302, 302, 303, 303, 303,
304, 304, 304, 304, 305, 305, 306,
307, 307, 308, 31, 31, 31, 31, 31, 31,
31, 311, 311, 312, 312, 312, 312, 313,
313, 314, 314, 314, 314, 315, 316,
317, 318, 319, 32, 32, 320, 320, 320,
320, 320, 320, 321, 321, 321, 322,
322, 322, 322, 323, 324, 324, 324,
325, 326, 326, 326, 327, 327, 328,
328, 329, 329, 329, 329, 33, 33, 33,
331, 331, 331, 331, 332, 332, 332,
333, 333, 333, 335, 336, 336, 336,
337, 338, 338, 338, 34, 34, 34, 340,
340, 341, 341, 341, 342, 342, 342,
343, 343, 343, 345, 347, 347, 347,
347, 348, 349, 35, 35, 35, 35, 35, 350,
350, 352, 352, 353, 354, 354, 354,
354, 356, 356, 357, 357, 358, 358, 36,
36, 360, 360, 360, 360, 361, 361, 361,
361, 361, 361, 361, 362, 362, 362,
362, 362, 362, 362, 363, 363, 363,
363, 364, 364, 365, 366, 366, 366,
367, 367, 367, 367, 368, 368, 369, 37,
370, 370, 370, 372, 372, 373, 373,
373, 373, 373, 373, 374, 374, 375,

377, 377, 378, 379, 380, 380, 380,
380, 381, 381, 381, 381, 382, 382,
383, 383, 383, 383, 384, 384, 385,
385, 385, 386, 388, 388, 389, 39, 39,
39, 391, 391, 391, 392, 393, 393, 393,
394, 394, 394, 394, 395, 395, 395,
395, 398, 398, 398, 399, 399, 4, 4, 4,
4, 4, 40, 400, 400, 400, 401, 401, 401,
401, 401, 402, 403, 403, 403, 404,
405, 405, 405, 405, 406, 406, 407,
407, 408, 408, 408, 41, 41, 41, 41,
410, 411, 411, 411, 412, 412, 412,
412, 413, 413, 413, 413, 413, 414,
414, 414, 414, 415, 415, 415, 415,
416, 416, 416, 416, 416, 417, 417,
417, 418, 419, 419, 42, 420, 420, 420,
421, 421, 421, 421, 422, 422, 422,
423, 423, 423, 423, 424, 424, 425,
425, 425, 425, 426, 426, 426, 427,
427, 428, 428, 428, 429, 430, 430,
430, 430, 431, 431, 431, 432, 432,
432, 432, 433, 434, 435, 435, 435,
436, 437, 437, 438, 439, 44, 44, 44,
440, 440, 440, 441, 441, 441, 442,
443, 443, 443, 444, 445, 445, 445,
445, 445, 446, 447, 447, 447, 448,
448, 448, 448, 449, 449, 449, 45, 45,
45, 450, 450, 450, 451, 451, 451, 451,
451, 452, 452, 453, 453, 454, 455,
455, 455, 455, 455, 456, 456, 457,
457, 457, 458, 458, 458, 458, 46, 46,
46, 46, 461, 461, 462, 462, 462, 463,
463, 463, 463, 463, 464, 464, 464,

464, 464, 464, 465, 466, 466, 466,
467, 467, 467, 467, 469, 47, 470, 470,
470, 472, 472, 473, 474, 474, 475,
475, 475, 476, 477, 477, 477, 478,
478, 479, 479, 48, 48, 48, 480, 480,
482, 482, 482, 483, 483, 483, 483,
483, 483, 483, 483, 484, 485, 485,
485, 486, 487, 487, 488, 488, 489, 49,
5, 5, 5, 50, 50, 50, 52, 52, 52, 52, 52,
52, 53, 54, 56, 56, 56, 56, 57, 57, 57,
57, 58, 59, 60, 60, 60, 60, 61, 62, 62,
62, 65, 65, 66, 66, 66, 66, 68, 68, 68,
68, 68, 69, 69, 7, 7, 7, 7, 7, 70, 70, 70,
72, 73, 75, 75, 75, 76, 76, 79, 79, 79,
8, 8, 8, 80, 80, 80, 81, 81, 81, 82, 82,
82, 83, 83, 83, 83, 83, 84, 84, 86, 86,
87, 87, 87, 87, 88, 88, 88, 89, 9, 9, 9,
90, 91, 92, 92, 92, 93, 93, 93, 94, 94,
95, 96, 96, 96, 97, 97, 97, 98, 98, 98,
98, 98, 98, 99

b.+lar 104, 313, 356, 490, 244,
30

b.+larcu 356

b.+larga 90

b.+larni 33, 374, 384, 432, 456

b.+larnin 104, 104, 151, 208,
244, 250, 259, 356, 372, 417, 456,
487, 63, 90, 94

b.+mu 145

b.+ni 106, 119, 128, 136, 186,
19, 202, 214, 233, 251, 27, 276, 295,

297, 301, 313, 316, 317, 322, 323,
329, 331, 374, 400, 405, 412, 413,
426, 451, 463, 465, 466, 467, 486,
490, 50, 50, 72, 8, 80, 212

b.+nimu 53

b.+nin 108, 109, 11, 111, 141,
146, 211, 223, 242, 312, 318, 342, 35,
383, 412, 427, 449, 459, 486, 55, 141

b.+ninda 141, 333, 8

b.+nindin 119, 120, 120, 142,
15, 161, 186, 203, 205, 216, 216, 24,
244, 253, 268, 276, 282, 290, 290,
290, 297, 31, 312, 344, 416, 422, 431,
432, 433, 434, 46, 48, 48, 49, 6, 62,
64, 82, 83

b.+nindinmu 409

b.+ninga 124, 146, 149, 152,
175, 196, 211, 214, 215, 233, 245,
254, 294, 294, 299, 304, 381, 392,
406, 407, 452, 473, 473, 480

b.+ningimu 177, 194

b.+ninlik 166, 110, 147, 276,
82

bucur: bk. ucure-bucurige

b.+igice 425

ucure-bucurige ‘Bir işle ilgili
büyük ve küçük her şeyle, detaylıca.’

b. 425

Budda: (Skr.) 1. Budizm'e inanan, bu yolda ilerleyenlere söylenen hürmet sözü. 2. Budizm dini.

b. 421, 422, 427, 484

Buddala Sariyi: Potala Sarayı, Lhasa'daki Mabori Dağı'nda bulunur. Beşinci Dalay Lama'nın isteği üzerine bu saray inşa edilmiştir.

b. 421, 422, 423

b.+ga 424, 437, 421

b.+iga 424

b.+nin 422, 422, 429

Buddist: (Fr.) Budizm dinine inanan kişi.

b.+larnin 422

budela: Tasavvuftaki ulu kişiler.

b. 313, 313

b.+liri 313

buğa: Geyik.

b. 241, 28

buğday: Buğday.

b. 390, 391, 58, 73

b.+dek 55

b.+ikige 189

b.+nin 392

buğunukup

b. 287

Buğara: Buhara, Özbekistan'da bulunur.

b.+larda 411

b.+ni 479

buğsu-: Cinsel talebi artmak.

b.-p 145, 241, 337

bujğu-: Suyun dalgalanıp, beyaz köpük çıkması.

b.-p 153

buğa: Erkek inek.

b. 107

b.+dek 454, 7

b.+ni 150

bula-: Başkasının eşyasını zorla almak, soymak, yağma yapmak.

b.-p 393, 466, 85

b.-ydigan 30

bulak: Yer altından çıkan su kaynağı ve onun ağzı, bulak, memba, pınar.

b. 10, 318, 369, 78

b.+i 440

b.+lar 33

bulan-: Zorla alınmak, yağma edilmek. (**bk. bula-**)

b.-di 38

b.-gan 28

bulan-tala: Zorla başkalarının eşyalarını alma hareketi, yağma, soygun. **(bk. bula-)**

b. 24, 43

b.+da 160

b.+din 89

b.+ni 78

bulaş: Zorluk ile başkalarının malını alma, talan etme. **(bk. bula-)**

b. 167

bulbul: (Far.) Bülbul.

b. 343, 350

b.+men 343

buldukla-: 1. Bulduk bulduk ses çıkarmak. 2. Dalgalanmak. **(buldukl- bulduk:** Kazanda kaynatılan suyun sesi.)

b.-p 351, 425, 60

bulğa-: 1. Bulamak, kirletmek. 2. Lekeli hâle getirmek. 3. Baş ve kolunu hareketlendirmek, sallamak.

b.-di 149

b.-mayli 275

b.-vetti 153

bulğan-: Kirlenmek, kirli hâle getirilmek. **(bk. bulğa-)**

b.-sa 311

bulğar: Kösele, meşin.

b. 50

b.+din 70

bulğun: Sansar ailesinde bir tür.

b. 240

buluğ: Köşe, aç.

b. 63

b.+da 65

b.+diki 195

b.+i 361

b.+ida 294, 67

b.+idiki 202, 404, 85

b.+idin 88

b.+iga 14, 231

buluğ-puçkak: 1. Dip bucak, dip köşe. 2. Çok uzak veya kişilerin görmeyeceği yer. **(bk. buluğ)**

b.+larda 148, 202, 63

b.+larga 77

b.+liridin 94

b.+liriga 324

b.+lirigice 77

bulut: Bulut.

b. 300, 382, 403, 403, 469

b.+ka 25

b.+lar 3, 332, 402, 402

b.+larnimu 153, 89

b.+larnin 283

bunçe: 1. Bu kadar. 2. Çok fazla

b. 117, 326, 408

bunçilik: Bu kadar, bu derecede. (bk. bunçe)

b. 106, 109, 152, 245, 255, 273, 301, 301, 382, 382, 404

bundak: Böyle, buna benzer.

b. 101, 106, 106, 108, 109, 109, 110, 111, 111, 111, 117, 119, 119, 124, 138, 146, 147, 149, 160, 162, 165, 165, 165, 165, 17, 17, 174, 175, 176, 177, 189, 190, 192, 195, 198, 199, 199, 205, 206, 207, 208, 212, 212, 215, 218, 218, 219, 219, 222, 222, 224, 231, 239, 242, 243, 243, 246, 251, 252, 260, 260, 262, 262, 264, 268, 275, 277, 281, 281, 287, 287, 287, 295, 298, 303, 304, 307, 309, 31, 315, 319, 319, 322, 322, 323, 323, 326, 327, 33, 33, 33, 34, 341, 35, 368, 380, 381, 382, 393, 393, 397, 40, 401, 404, 408, 410, 413, 415, 42, 441, 448, 449, 452, 455, 459, 461, 463, 468, 476, 483, 51, 51, 57, 58, 58, 62, 71, 72, 77, 83, 93, 96, 98, 99, 99

b.+lar 163, 82

bura-: 1. Başka tarafa çevirmek, eğmek. 2. Baktırmak.

b.-di 339

b.-gan 259

b.-p 101, 139, 147, 261, 292, 461, 72, 33

burader: (Far.) 1. Kardeş gibi yakın. 2. Dostum, kardeşim anlamlarında hitap ederken kullanılır.

b. 298, 329, 348

b.+ini 350

b.+inin 267, 348

b.+ler 181, 45

b.+lirini 42

buraderlik: (Far.+T.) Kardeşlik. (bk. burader)

b.+tin 296

burcek: Yolların caddelerin döndüğü yeri, köşe. **krş. buluş-puçkağ**

b. 354

b.+i 439

b.+ide 36, 106, 46

b.+ige 335

burceklik: Köşeli. (bk. burcek)

b. 159, 262

burç: Görev, hizmet, vazife.

b.+imiz 239

b.+imizdur 233, 321

b.+ini 268, 388, 491, 62, 81

b.+um 425

burçini ada kil- ‘Görevini yapmak.’

b.-gan 491

b.-ip 81

b.-iş 268

burda: (Far.) Genelde ekmek için küçük parça, bölük.

b. 144, 243, 243, 465, 465, 472

burğa: Boynuzdan (inek, dağ tekesi vb.nin) yapılan üflemeli bir çalgı aleti.

b. 247, 255, 67, 68, 68, 71

burhan: (Çince) Buda din İlah’ının adı.

b. 427, 429

b.+ga 428

b.+imiz 436

b.+nin 427, 428, 428, 431, 436

Burhanbeg: Apak Hoca’nın düşmanlarından biri. **(diğeri için İsfendiyar) (BS romanı s.: 220)**

b. 220, 220

Burkum: Derviş Hoca’nın yedi yıl boyunca saklandığı Karakurum Dağları arasındaki mezarlar. **(diğeri için Çirağlık Evliya) (BS romanı s.: 7)**

b. 7

buruqtum: Kişinin nefesini kesen.

b. 126

burul-: Yönelişi başka bir tarafa çevirmek, döndürmek.

b.-di 394

b.-up 112, 124, 167, 292, 34, 405, 444, 51

buruluş: Dönüm, dönüş. **(bk. burul-)**

b.+ka 453

burun: (I) İnsan ve hayvanların koku ve nefes alma organı.

b. 74, 341

b.+i 70, 81, 105, 241, 391, 391, 463

b.+ida 444

b.+idin 124, 256, 262, 347, 460, 77

b.+iga 189, 33

b.+ini 128, 143

b.+inin 357, 406, 58

b.+larga 257

burun: (II) 1. Daha önce, daha erken.
2. Önce, evvel.

b. 105, 109, 11, 119, 120, 142, 170, 188, 229, , 237, 237, 24, 243, 246, 251, 253, 257, 268, 276, 282, 297, 31, 325, , 422, 434, 445, 446, 455, 46, 464, 477, 48, 49, 6, 62, 64,

b.+la 201, 278

b.+mu 203, 205, 302

b.+rak 19, 19, 456, 456

burunķi: 1. Önceki, eski, kadim. 2. Bir vakitten, vaka veya hadiseden önce olan. (**bk. burun II**)

b. 15, 152, 161, 20, 360, 381, 432, 450, 207, 210, 279, 283, 294, 326, 408, 440, 48, 482, 69, 79

b.+dek 125, 13, 139, 182, 183, 100, 326, 328, 328, 337, 337, 337, 337, 338, 338, 459

b.+dekla 282, 304, 453, 467

b.+din 4, 206, 313, 380

b.+dinmu 127, 282, 393

burut: Bıyık.

b. 235, 322, 87

b.+i 26, 30, 342

b.+ini 170

b.+ka 101

b.+lar 381

b.+liri 200, 342, 357, 85

b.+lirimu 446

b.+lirini 133, 244, 308

burutluk: Bıyıklı, bıyığı olan. (**bk. burut**)

b. 451

busuğa: **bk. bosuğa**

b.+siga 307

but: (Far.) Put.

b. 428, 428

b.+i 422

b.+ka 407, 414, 428

b.+lar 428

b.+liriga 412

butħane: (Far.) Putların bulunduğu yer, Buda dininin ibadethanesi.

b.+ga 428

b.+lar 434

b.+sidiki 427

b.+siga 428

b.+sini 428

b.+sinin 428

butperes: (Far.) Putperest, puta tapan.

b.+lerge 407

b.+lernin 430

butsatva: bk. burhan

b.+nin 427

buyak: [<bu+yak] 1. İşaret edilen veya gösterilen taraf. 2. Bu kişi anlamında kullanılır.

b. 454, 457

b.+i 152

b.+ka 170, 222, 330, 153, 153

buyan: [<bu+yan] Bu yana, beri.

b. 116, 117, 17, 23, 251, 39,
41, 425, 458, 460, 84

buyanķi: Bu yandaki, bu taraftaki.
(bk. buyan)

b. 28, 80, 93

buyru-: Buyurmak, emretmek,
hükmetmek.

b. 101

b.-di 110, 163, 184, 371, 391,
427, 53, 73

b.-ganidi 354

b.-p 352

b.-ptu 178

b.-rdurlerki 307

b.-ydu 416

b.-yduki 319

b.-ymen 433

buyruk: Buyruk, emir, ferman. (bk.
buyru-)

b. 104, 107, 166, 200, 220,
228, 255, 27, 274, 43, 67, 71

b.+dek 310

b.+i 120, 120, 175, 401, 490,
148

b.+iga 167, 402

b.+iidi 68

b.+ini 348, 400

b.+ka 148, 148, 386

b.+ni 255

buyrul-: Emredilmek, hükmedilmek.
(bk. buyru-)

b.-idu 148

buyrut-: Sipariş etmek,
buyurganlaşmak. (bk. buyru-)

b.-up 242

buyum: Eve gerekli olan her şey.

b.+liriga 300

buz-: 1. Bir bütünü parçalamak,
sökme, harap etmek. 2. Yok etmek.
3. Sözün asıl hâlini değiştirip
söylemek. 4. Mevcut hâlini
değiştirmek. 5. Eksiltmek. 6.
Kötüleştirmek. 7. Kızlar için iffetine
leke sürmek. 8. İsrâf etmek.

b.-ar 221

b.-atti 189

b.-di 81

b.-idigan 483

b.-makcimu 264

b.-up 120, 121, 161, 210, 251,
287, 293, 42, 75, 85, 85, 89, 90, 90

b.-uvetti 62

buzğunçilik: Bozgunculuk.

b. 43

buzuğ: Ahlaki açıdan bozulan, ahlaksız. (**bk. buz-**)

b. 442

buzul-: Bozulmak. (**bk. buz-**)

b.-di 171

b.-idu 323

b.-makci 172

b.-maydigan 361

b.-sa 323

b.-up 262, 275

buzuluş: **bk. buzul-**

b. 437

buzuş: **bk. buz-**

b.+ka 29, 390

bügün: [**<bu+kün**] Şimdi, bugün.

b. 101, 105, 113, 117, 118, 118, 125, 129, 13, 133, 138, 139, 151, 157, 157, 159, 162, 170, 171, 175, 176, 177, 183, 187, 191, 194, 197, 198, 213, 23, 230, 230, 231, 231, 237, 253, 254, 256, 263, 263, 272, 279, 286, 306, 307, 308, 31, 31, 313, 315, 315, 318, 321, 322, 329, 330, 331, 333, 337, 338, 339, 345, 347, 348, 363, 377, 378, 379, 39, 390, 392, 40, 400, 403, 405, 409, 421, 427, 432, 434, 444, 445, 455, 461, 469, 470, 472, 475, 49, 51, 53, 53, 57, 59, 62, 79, 79, 92, 93, 93, 94, 96, 98

b.+din 102, 166, 19, 96

b.+ge 195

b.+kidek 219, 446

b.+la 444

b.+mu 154, 377, 445, 451, 469

bügünki: Şimdiki, bugünkü. (**bk. bugün**)

b. 106, 210, 256, 286, 29, 318, 328, 344, 344, 35, 374, 58

b.+dek 44, 46, 64

bük: Sık ve gür. **bk. barakşan**

b. 83

bükkide: Sık ve gür hâle getirme. (**bk. bük**)

b. 84

büktürme: Saklanan, gizlenen.

b.+ge 459

bürküt: Çok yırtıcı, av kuşu.

b.+idek 95

b.+nin 134, 86

bürt-: **bk. bört-**

b.-up 404

büvi: Sofu kadın, kadın mürit.

b. 232

büyük: 1. Büyük, ulu. 2. Yüksek, yukarı.

b. 145, 193, 244, 245, 245, 246, 3, 437

büürük: (Far.) Çok, büyük, ulu.

b. 285

büürükvar: (Far.) Ulu, büyük, hürmete layık.

b. 167, 283, 285, 323, 35, 361, 364, 49, 50

b.+larnin 320

büürükvar: bk. büürükvar

b. 179

C

cabduk: 1. Hazırlık. 2. Atların eyer ve dizgini.

c.+ini 168

c.+lar 25

c.+liri 474, 338

c.+lirimni 371

cabdukluk: Eyer ve dizginli. (bk. cabduk)

c. 18

Cabilisa: Câburs, Kehf suresi 86. ayette Zülkarneyn'in Güneş'in battığı ülkeye gittiğinde karşılaştığı kavim olarak yorumlanmaktadır. İbni Abbas'a isnat edilen Şii kaynaklı hadise göre ise Hz. Muhammed'in

Cebrail tarafından götürüldüğü batıdaki belde (Erdoğan, 2004: 204).

c. 313

Cabilka: Câbulk, Güneş'in doğduğu yerdeki kavmin adı olduğu söylenir. İbni Abbas'a isnat edilen Şii kaynaklı hadise göre ise Hz. Muhammed'in Cebrail tarafından götürüldüğü doğudaki belde (Erdoğan, 2004: 204).

c. 313

caca: (Ar.) 1. Ceza. 2. Çare, tedbir, ilaç. **krş. caza**

c.+si 399

c.+sini 399, 467

cado: (Far.) Göz bağlama, sihir yapma amacıyla sihirli hareket ve okunan dualar.

c.+ga 158

cağal: Kırmızımsı sarı, turuncu.

c. 454

cahalet: (Ar.) Bilgisizlik.

c. 100, 111, 133, 156, 193, 199, 199, 199, 219, 231, 234, 239, 256, 358, 420

c.+ke 223, 230

c.+nin 231

cahan: (Far.) 1. Cihan, dünya. 2. Dünyadaki bütün her şey.

c. 104, 112, 120, 17, 179, 20,
208, 246, 276, 327, 340, 353, 461, 472

c.+din 204

c.+ga 413

c.+ni 120, 206, 210, 26, 403,
68, 70, 82

c.+nin 178, 192, 290, 43, 478,
67

cahandarçilik: (Far.+T.) Canı
koruma, hayat sürdürme yolundaki
faaliyet, yaşam mücadelesi.

c. 444

cahankeştilik: (Far.+T.) Dünyayı
gezip seyahat edenlere has karakter ve
hâl. (Kaynaklarda cahangeştilik
olarak geçmektedir.)

c. 123

cahanlık: bk. cahan

c. 302

Cahanname: Mirza Heyder
Köregani'nin eseri. [Cahanname:
(Far.) Dünyanın her yerini gösteren
ayna.] (BS romanı s.: 469)

c. 469

cahil: (Ar.) Bilimden mahrum kalan
kişi, cahil.

c. 135, 157, 215, 253, 344, 37,
390

c.+lardurki 221

c.+larni 449

cahillik: (Ar.+T.) Cahillik. (bk. cahil)

c. 297

cakarla-: Bir iş, hareket, hadise
hakkındaki haberi herkese duyurmak.

c.-di 336, 360, 95

c.-ydu 34

cakarlan-: Bir iş, hareket, hadise
hakkındaki haberin herkese
duyurulması. (bk. cakarla-)

c.-di 166

c.-gan 479

c.-ganidi 139

cakarliniş: Bir iş, hareketin halka ilan
edilmesi. (bk. cakarlan-)

c. 175

cağ: Nesnelerin birbirine
vuruluşundan çıkan ses.

c. 383

calağkida: Calak diye ses çıkarma
hâli. (calak: 1. Katı nesnelerin
sallanırken veya birbirine vurulurken
çıkan ses. 2. Bedeni titretirken hasıl
olan ses.) (Kaynaklarda calağkide
olarak geçmektedir.)

c. 454

Calalidin Romi: Mevlânâ Celâleddîn-
i Rûmî.

c. 353	c.+i 304, 418, 488, 86
callat: (Ar.) Cellat.	c.+idur 16
c. 251	c.+iga 355
c.+lar 105, 251	c.+ini 402
c.+larga 104, 107	c.+inizni 365
c.+larnin 466, 467	came: (Ar.) Cami, büyük mescit.
c.+nin 156, 252	c. 44
Callat Hënim: bk. Bibi Möhterem Hënim	came'e: (Ar.) Bir grup, bir topluluktaki kişiler. (Kaynaklarda cama'e olarak geçmektedir.)
c. 489, 489	c.+diki 209
cam: Kâse, tabla.	camka: Bir tür bitki.
c. 383	c.+lar 59
c.+ni 184, 184	can: (Far.) 1. Dinî düşünörlere göre yaşanılan süreçte saklanan, ölünce bedenden ayrılan madde dışı varlık, can.
cama'e: (Ar.) Toplum.	c. 102, 109, 109, 122, 154, 162, 171, 179, 18, 180, 193, 200, 204, 206, 22, 22, 23, 247, 25, 25, 25, 252, 257, 260, 267, 275, 28, 282, 292, 303, 317, 32, 335, 338, 344, 351, 351, 359, 366, 37, 373, 375, 378, 378, 384, 386, 389, 39, 39, 395, 396, 396, 40, 400, 401, 404, 41, 459, 462, 462, 47, 472, 68, 68, 69, 69, 70, 71, 71, 71, 71, 72, 74, 76, 83, 87
c. 220	c.+dek 385
c.+nin 99, 123, 149, 176	
cama'et: (Ar.) 1. Belli bir amaç için toplanan kişiler, toplum. 2. Bir imamın arkasında namaz kılan kişiler.	
c. 101, 149, 171, 171, 219, 223, 226, 232, 232, 232, 234, 375, 387	
c.+ke 233, 306, 309, 315, 384, 399	
c.+mu 232, 309	
c.+ni 217, 234, 234	
c.+nin 232, 321, 322	
camal: (Ar.) Yüz, çehre.	

c.+din 197, 301, 393, 393, 412,
457, 461, 65

c.+dur 212

c.+ga 106, 204, 275, 393, 21

c.+i 396, 49

c.+ida 395

c.+idin 171, 254, 72, 75, 243,
76

c.+idinmu 115

c.+iga 106, 22, 274, 33, 357,
374, 44, 465, 178

c.+im 180, 260, 260, 301, 114

c.+imizdin 150, 383

c.+imizla 179

c.+imni 109, 409, 461

c.+imnin 218

c.+in 343, 396

c.+inga 259

c.+ini 111, 121, 137, 158, 160,
192, 206, 322, 116

c.+inimu 35

c.+inin 457, 69

c.+inizga 50

c.+inni 405, 405

c.+larga 194

c.+larnin 233

c.+lirini 234, 57

c.+lirinin 43

c.+ni 17, 257, 260, 350, 457,
65, 84, 88, 10

c.+nin 230, 391, 441, 65, 89

c.+u 340

canab: (Ar.) Genellikle canabliri
şeklinde kullanılarak hürmet bildirir.

c.+liri 326, 333

c.+lirinin 123, 244

canabiy: (Ar.) Kişileri övme, ululama
anlamında kullanılır.

c. 169, 294, 326, 358, 418

canan: (Far.) Canan, dilber, sevgili.

c. 169, 450, 472, 476

c.+ga 412

c.+im 301

canbazlık: (Far.+T.) Cambazlık.

c. 257

canlan-: (Far.+T.) Çiçeklenmek,
gelişmek, canlanmak.

c.-atti 456

c.-di 286

c.-gandek 462

c.-ip 133, 142, 239, 279, 285,
29, 307, 366, 47, 92

canlandur-: (Far.+T.) Canlandırmak.
(bk. canlan-)

c.-up 63

c.-uvetken 337

canlık: (Far.+T.) Sessiz olmayan, coşkun. (bk. can)

c. 209, 268, 418

canliniş: bk. canlan-

c. 250, 462

cansız: (Far.+T.) Cansız, ölü. (bk. can)

c. 77

caṅgal: (Far.) İnsan yaşamayan yer, orman.

c. 189

c.+din 403

c.+ga 403

capa: (Ar.) Hem fiziksel hem ruhsal açıdan çekilen azap, cefa, zorluk.

c. 138, 178, 178, 185, 186, 197, 218, 255, 302, 33, 354, 423, 423, 82

c.+da 388, 464

c.+lar 33

c.+siga 186, 392

c.+sini 288, 424

capakar: (Ar.+Far.) Cefa çektiren, ezen. (bk. capa)

c. 423

capakeş: (Ar.+Far.) Cefakeş, cefa çeken. (bk. capa)

c. 387, 407, 468

capakeşlik: (Ar.+Far.+T.) Cefa çeken. (bk. capakeş)

c. 209

capalık: (Ar.+T.) Meşakkatli, zahmetli. (bk. capa)

c. 239, 28

c.+idi 420

car: (Far.) Haber, müjde, davet.

c.+i 307

carahet: (Ar.) 1. Cerahat, yara, ağrı. 2. Yürekteki dert, keder.

c. 139

c.+idi 139, 472

c.+ige 139

c.+ni 139

c.+tin 193

carañ-curuṅ: Taklidî ses, metal eşyalardan çıkan çın çın şeklindeki ses.

c. 452

carañla-: Çıngırdamak. (bk. carañ-curuṅ)

c.-gan 39

c.-p 134, 260

caranlık: Sedalı, sesli.

c. 175, 423

carķira-: Yüksek sesle seslenmek, bağırma.

c.-gan 341

c.-midi 453

carķiraş: Yüksek sesle seslenme, bağırma. **(bk. carķira-)**

c.+liri 42

c.+liriga 475

carupkeş: **(Far.)** Süpüren.

c.+ler 148

casaret: **(Ar.)** Cesurluk, cesaret, yiğitlik.

c. 130, 208, 225, 236, 393, 7, 87

c.+i 131

c.+ige 343

c.+ke 60

c.+ni 208, 396, 401

cavab: **(Ar.)** Cevap.

c. 11, 170, 189, 196, 212, 289, 297, 311, 311, 313, 319, 339, 343, 380, 380, 417, 428, 66, 66, 66, 81

c.+i 143

c.+ini 295

c.+mu 372

c.+tin 124

cavaben: **(Ar.)** Cevap olarak. **(bk. cavab)**

c. 371

cavahir: **(Ar.)** Kıymetli taş.

c. 212, 300

c.+lar 67

cavahirat: **(Ar.)** Değerli taşlar. **(bk. cavahir)**

c.+larikenlikini 160

cavğay: Ağzın iki tarafı, köşesi.

c.+liridin 141

cay: **(Far.)** Yer, mekân, yöre, mesken, yurt.

c. 116, 117, 139, 165, 167, 167, 183, 210, 218, 244, 244, 286, 333, 411, 52

c.+da 166, 388, 481

c.+dadur 412

c.+din 167, 409, 433

c.+ga 141, 152, 416

c.+gice 365

c.+i 140, 414, 421, 431

c.+ida 168, 279, 295, 345, 473

c.+idi 117

c.+idila 104

c.+idin 69

c.+idur 294
c.+iga 314, 33, 404
c.+iidi 314
c.+im 301, 343
c.+ini 324
c.+inlar 345
c.+larda 167, 210, 237, 244, 71
c.+lardiki 139, 165
c.+larga 116, 183, 244
c.+larni 148, 482, 482
c.+liridur 178
c.+lirigice 463
c.+ni 79
cayiz: (Ar.) İzin verilen, yerinde.
c. 294, 324
c.+dur 280
caylaş-: (Far.+T.) Yerleşmek. (bk. cay)
c.-ip 6
c.-kan 421
caynamaz: (Far.) Üzerinde namaz kılınan kilim, seccade.
c. 142, 163, 343, 481, 85
c.+da 196
c.+ga 368
c.+ni 368, 368

Cayvağ: Koşrap'ta bulunan Cayvağ Mahallesi.

c. 231

caza: (Ar.) Ceza. krş. caca

c. 105, 106, 14, 166, 308, 327, 343, 348, 382, 407, 487, 488

c.+ga 177, 392

c.+mu 116

c.+ni 104

c.+nin 36

c.+siga 169, 36

c.+sini 120, 178, 275, 275, 276

cazala-: (Ar.+T.) Ceza vermek. (bk. caza)

c.-di 354

c.-ganidi 31

c.-ydu 179

cazalan-: (Ar.+T.) Cezalanmak. (bk. cazala-)

c.-idu 344

cazalaş: bk. cazala-

c. 486

cazaliniş: bk. cazalan-

c.+i 106

cazanihor: (Ar.+Far.) Tefeci.

c.+mu 451

c.+larmu 164

cazbidar: (Ar.+Far.) Çekici.

c.+idi 420

cazibilik: (Ar.+T.) Cazibeli.

c. 424

cebbar: (Ar.) Bozuk olan şeyleri düzelten, Allah'ın adlarından biri.

c. 90

cebr: (Ar.) Fiziki veya ruhi olarak çekilen azap, zulüm.

c. 426

c.+i 138, 354

ced: (Ar.) Baba ve dede, ecdat.

c.+di 160, 246

ceddi–cemet 'Baba ve dedeler.'

c.+i 160

c.+ini 246

cede: Eyersiz.

c. 18, 18, 258, 259, 261, 36

cede at 'Eyersiz at.'

c. 18

c.+nin 36

cege: (Far.) Ev yapılışında üstüne çubuk dizilen ağaç.

c. 5, 6

c.+lernin 89

cehet: (Ar.) Cihet, yön, taraf.

c.+te 139, 251, 288, 329

c.+tiki 206, 288, 304, 483, 57

c.+tin 127, 209, 216, 38, 438, 488, 55, 86, 311

cehl: (Ar.) Hiddet, öfke.

c.+i 264, 373

cehre: (Ar.) Ses çıkararak okunan zikir, telkin.

c. 184, 261, 282, 283, 307, 311, 311, 311, 453, 453, 62

cehri: bk. cehre

c. 113, 126, 147, 149, 179, 163, 308, 310, 314

celpkar: (Ar.+Far.) Hayran bırakan, dikkat çekicilik.

c. 127, 130, 132, 452

cem: (Ar.) Toplam.

c. 121, 317, 348, 53

c.+irur 322

cemet: (Ar.) Bir soydan gelen, akraba, soy.

c.+i 160

c.+ini 246

cem'iyet: (Ar.) Toplum, cemiyet.

c. 139, 210, 447, 479, 483, 183

c.+ni 167

c.+te 199, 291

cemle-: (Ar.+T.) Toplamak. (**bk. cem**)

c.-gen 176

cemlen-: (Ar.+T.) Toplanmak. (**bk. cemle-**)

c.-idu 152

cende: Dilenci veya dervişlerin giydiği her tür kumaştan dikilen veya yama yapılan giysi.

c. 144, 226, 343, 190

c.+nin 264

c.+sinin 8

Cendergun: Cendergun, Galdan Serin'in oğlu. (**BS romanı s.: 242**)

c.+din 242, 243

c.+ni 243

cennet: (Ar.) Cennet.

c. 16, 164, 294, 354, 408, 414

c.+ke 218, 224

c.+ni 225

c.+nin 144

c.+sen 418

c.+te 234

c.+tek 174

c.+tin 286, 286, 354

cenub: (Ar.) Dört esas taraftan biri, güney.

c. 377

c.+idiki 437, 485

c.+ka 439, 90

c.+ta 482

ceñ: (Far.) Cenk, savaş.

c. 29, 36, 39, 58, 58, 58, 64, 69, 70, 71, 72, 72, 74, 77, 137, 137, 172, 243, 243, 268, 459, 461, 462, 463, 463, 257, 386

c.+de 242, 461, 463, 487, 63

c.+din 464

c.+ge 12, 254, 386, 387, 59, 72, 10, 386

c.+i 216

c.+ide 475

c.+ini 268

c.+ler 42

c.+lerde 108, 335, 58

c.+lernin 37

c.+ni 257

c.+nin 37, 64, 69, 69

ceñgah: (Far.) Savaş meydanı, savaş yapılan yer. (**bk. ceñ**)

c. 75

c.+ni 72

c.+ta 254

ceḡgivarlık: (Far.+T.) Güreş ruhuna sahip, cesur. (bk. ceḡ)

c. 35

c.+i 459

ceḡname: (Far.) Savaş hakkındaki hikâye, destan. (bk. ceḡ)

c. 337

cere: (Ar.) Ses çıkarıp okunan zikir.

c. 263, 310, 350, 68

cerre: bk. cere

c. 135, 136, 20, 210, 246, 64

ceryan: (Ar.) Cereyan, süreç, süre.

c.+da 128, 192, 282, 20, 209, 414, 434

c.+ida 208, 208, 227, 321

ceset: (Ar.) Ceset, ölü, leş.

c.+i 201

c.+ini 243, 243, 73

c.+ke 75

c.+ler 440, 462, 69

c.+lernin 77

c.+liri 108, 43, 490, 77, 77

c.+lirini 75

c.+nin 463, 90

cesur: (Ar.) Cesur, yürekli.

c. 258

cesurluk: (Ar.+T.) Cesurluk, yürekli. (bk. cesur)

c. 443

c.+i 393

c.+iga 460

cevher: (Ar.) Mücevher, elmas gibi kıymetli taşlar.

c.+dur 301

c.+i 193, 301, 82

c.+liri 122

cez: Bakır.

c. 452

cezibe: (Ar.) Kendinden geçme.

c. 310

cezir: bk. çöl-cezir

c.+lerdiki 28

çöl-cezir ‘İnsan yaşamayan, bitki yetişmeyen yer.’

c.+lerdiki 28

cezire: (Ar.) Çöl, sahra.

c. 35

c.+de 29, 33, 377

c.+ge 374

c.+lerni 282

c.+nin 23, 376

cezm: (Ar.) Metanetle, kesinlikle, sağlamca.

c. 163
cezmen: (Ar.) Muhakkak, şüphesiz, mutlaka, elbette.

c. 290
cezmləştür-: (Ar.+T.) Kesin hâle getirmek. **(bk. cezm)**

c.-gen 188
cədel: (Ar.) Kavga, tartışma.

c. 387
cədelle-: (Ar.+T.) Hızını artırmak.

c.-p 3, 13, 257, 39
cədelhər: (Ar.+Far.) Her zaman kavga çıkaran, fitneci. **(bk. cədel)**

c. 401
cəsekçi: Muhafız, koruyucu.

c.+lernin 332
c.+nin 4
cəsekçilik: Muhafızlık, koruyuculuk. (bk. cəsekçi)

c. 114
ciddiy: (Ar.) 1. Ciddi, kati, kesin. 2. Çok önemli. 3. Zor, cefalı.

c. 131, 145, 170, 175, 175, 177, 188, 253, 279, 304, 307, 318, 37, 372, 41, 41, 418, 419, 438, 439, 441, 479, 483, 68
c.+rakidi 64

ciddiyləş-: (Ar.+T.) Ciddileşmek, ciddi olmak. **(bk. ciddiy)**

c.-ip 350, 473, 51
ciddiyləştür-: (Ar.+T.) Ciddileştirmek, ciddi hâle getirmek. **(bk. ciddiyləş-)**

c.-gen 279
c.-up 483
ciddilik: (Ar.+T.) Ciddilik, ciddi. **(bk. ciddiy)**

c. 187, 188, 58
cigde: Dar yapraklı iğde.

c. 207, 231, 258
c.+lerni 403

ciger: (Far.) Ciğer
c. 112, 408, 413

cigerlik: (Far.+T.) İstekli, hevesli, gayretli. **(bk. ciger)**
c. 72

cigerreŋ: (Far.) Ciğer rengi, koyu kırmızı. **(bk. ciger)**
c. 236

ciğgide: Korkulduğunda yürekte hasıl olan hâl, yüreğin cığ cığ etmesi.
c. 448

cihad: (Ar.) Mücadele, İslam için savaşma.

c. 10, 317

cikila-: Uyarmak. **(Kaynaklarda c kila- olarak ge mektedir.)**

c.-di 425

ci : Sayı veya miktar olarak  ok, dolu.

c. 384, 385, 415

cilmay-: 1. G l msemek, tebess m etmek. 2. I ıldamak, parıldamak.

c.-ip 11, 214, 319, 322, 454

cilve: **(Far.)** 1. G zel, nazik hareket. 2. Reng renk, g rkemli.

c. 272, 300, 358, 39, 439, 92

c.+liri 378

c.+si 420

c.+sidin 311

cilvidar: **(Far.)** Cilveli. **(bk. cilve)**

c. 422

cilviger: **(Far.)** Cilveli. **(bk. cilve)**

c. 421, 421

cilvilen-: **(Far.+T.)** Cilvelenmek. **(bk. cilve)**

c.-di 49

c.-ip 3, 79

cilvilend r-: **(Far.+T.)**
Cilvelendirmek. **(bk. cilvelen-)**

c.-ulgenidi 355

cim: 1. Sakin, suskun, sessiz. 2. Hareketsiz, kımıldamayan.

c. 197, 203, 203, 203, 203, 215, 240, 295, 309, 424, 438, 477, 52, 52, 7, 95

c.+gina 112

cimcit: 1. Sakin, sessiz, ses  ıkarmayan. 2. Hareketsiz. **(bk. cim)**

c. 179, 223, 286, 329, 389, 423, 443, 45, 463, 467, 89

cimcitlik: 1. Sessizlik, sessiz. 2. Hareketsiz. **(bk. cimcit)**

c. 177, 188, 379, 470

c.+ni 470, 90

c.+ta 223

c.+tin 57

cimi: Hepsi, tamamı, b t n.

c. 100, 144, 148, 162, 162, 233, 370, 405, 50, 66, 10

cimi-: Sakinle mek, sessizle mek. **(bk. cim)**

c.-gandin 309

c.-p 36, 340

cimiki: **(Ar.+Far.)** B t n, hep.

c. 98, 98

cimi tur-: K rmak,  ld rmek, silip s p rmek, bitirmek.

c.-di 279

cimirla-: 1. Parıldamak, ışıldamak. 2. Dalgalanmak.

c.-p 114, 134, 410, 46, 463, 463

c.-ytti 154

cimlik: Sessizlik. (**bk. cim**)

c. 332, 410, 81

c.+idin 410

c.+ini 75

c.+ni 81, 89

c.+tin 302, 304, 372, 423, 446

cimmide: Sessizce, sessiz, sessiz hâlde. (**bk. cim**)

c. 138, 154, 295, 30, 31, 335, 54

cin: (**Ar.**) Cin.

c. 11, 58, 345, 345, 346, 346, 346, 360, 457

c.+i 296

c.+lar 345, 346

c.+lardin 345

c.+larni 79

c.+nin 346, 346

cin-çirağ: [**<cin+çirağ**] Şişesiz kandil.

c.+lar 134

cinayet: (**Ar.**) Kanuna aykırı olan hareket, suç, kabahat.

c. 164, 347

cinayi: (**Ar.**) Kabahate dair, suç ile ilgili.

c. 407

cineste: Yaban gülü ailesinden sarı renkli bir bitki.

c. 93

cira: Çukurluk.

c.+idi 386

c.+lar 33

c.+lirini 42

c.+lar 398

c.+lardin 25

cirim-cirim: Delik deşik.

c. 388

çirķira-: Çır çır şeklinde ses çıkarmak. (**çir-çir:** 1. Çekirge vb. haşerelerin öterken çıkardığı ses. 2. İnce ses ile bağırarak.) (**Kaynaklarda çirķira- olarak da geçmektedir.**)

c.-p 88

cisim: (**Ar.**) 1. Belli yer kaplayan, işgal eden materyal, madde, cisim. 2. Ten, vücut, beden.

c. 346

c.+dur 346

c.+i 125, 148, 286, 323, 4, 447,
476

c.+ida 87

c.+idiki 242, 448

c.+iga 212

c.+ila 349, 443

c.+imu 188

c.+ini 350

cismaniy: (Ar.) Cismani, fiziki.

c. 311, 80

cismaniyet: (Ar.) Cismani bakından
kabiliyet, fiziksel güç.

c. 220

ciyek: 1. Şerit, kenar. **2.** Göz kapağı.

c. 24

c.+liri 472

ciyen: Yeğen. (bk. cyen)

c.+iikenlikini 238

codağ: Mabet, tapınak. **krş. buthana**

c. 434, 434

cohud: (Ar.) Yahudi.

c. 345

Coneyd Bağdadi: Cüneyd-i Bağdâdî,
dokuzuncu yüzyılda yaşamış olan
filozof.

c. 137

**Coneydin Bağdadi: bk. Coneyd
Bağdadi**

c. 319

cop–cop: Yansıma ses. Çok ıslanmayı
belirtir.

c. 310

kiyimlirimu terdin cop–cop
bol- ‘giysileri terden sırlıslıkla
olmak’

c.-up 310

cor: (Far.) Uygun, layık.

c. 389

cora: (Far.) Eş.

c. 367

cora-: Bir konu hakkında tekrar tekrar
konuşmak.

c.-di 330

c.-p 468

Coras: bk. Mirza Salih Beg Coras

c. 327

coruş: Buyurma.

c.+tin 253

coy: Arama.

c. 21

coyluğ: bk. coy

c. 21, 21

coza: (Çince) Masa.

c. 112
cöyle-: (Kaynaklarda cöylü- olarak da geçmektedir.) (bk. cöylü-)

c.-me 198
cöylü-: Uykulu şekilde konuşmak, sayıklamak. (bk. cöyle-)

c.-p 470
cuda: (Far.) Ayrı, ayrılan, uzak.
c. 70, 72, 75

cudalık: (Far.+T.) Ayrılık, bir kişiden uzaklaştıktan sonraki hâl. (bk. cuda)
c. 179, 21, 387, 7, 7

c.+idi 358
cudun: Fena hava, yağmurlu hava.
c. 360
c.+dek 131

cudunluk: Yağışlı. (bk. cudun)
c. 472

cul-cul: Yırtilan, eski, yıpranmış, delik deşik.
c. 135, 144, 144, 472
c.+idi 379

cula: (Ar.) Parlaklık, şeffalık.
c. 40, 92
c.+lsidek 242
c.+sidek 99

culala-: (Ar.+T.) Parlatmak, aydınlatmak. (bk. cula)

c.-p 272
culalan-: (Ar.+T.) Parlatılmak, aydınlatılmak. (bk. culala-)

c.-ip 156, 184, 230, 293, 36, 376, 422, 463, 48

culalık: (Ar.+T.) Cılası var, cılalı. (bk. cula)
c.+tur 187, 326

culdur: Eskiyip, yırtılıp giden yere yama yapılan. (bk. cul-cul)
c. 5

culik: bk. culiği çık- (Kaynaklarda culuk olarak geçmektedir.)
c.+i 190

culiği çık- 'Eskimek.' krş. cul-
cul
c.-ip 190

cuma: bk. cumu
c. 264, 395

cumu: Emir, istek cümlelerinin sonuna gelir. Olur mu? Evet mi? Duyuyor musun?
c. 264

Cunğar: 15. yüzyılda kurulan Moğol Hanlığı, Cungar, Kalmuklar. (bk. Uyrat)

c. 107, 108, 120, 161, 238, 24, 24, 244, 244, 245, 245, 25, 253, 256, 257, 26, 266, 276, 278, 280, 29, 353, 37, 42, 42, 428, 433, 437, 440, 459, 459, 459, 471, 480, 480, 480, 484, 485, 485, 488, 50, 51, 63, 68, 69, 70, 71, 72, 72, 73, 73, 74, 77, 77, 83, 85, 86, 87, 88, 88, 88, 92, 94, 94

c.+ga 71

c.+lar 42, 148, 268, 268, 484, 55, 56, 74, 88, 89, 90

c.+larga 78

c.+larni 31

c.+larnin 194, 244, 246, 41, 480, 484, 57, 69, 76, 83

c.+ni 75

c.+nin 74

Cuḡariye: Cungar Hanlığı'nın bulunduğu bölge, bugünkü Türkistan. (bk. Cuḡar)

c. 438, 480, 482, 485

c.+diki 246, 433

c.+din 437

c.+ge 160, 245, 246, 434, 435, 484, 484

cur-: Yönetmek, buyurmak, bağışlamak. (Kaynakta cora- olarak geçmektedir.)

c.- uḡ 65

cuşkun: Coşkun, kızgın, kaynayan.

c. 58, 93

cut: (I) Kaygan buz, yolların buz bağlaması.

c. 229, 266

Cut: (II) Galdan Serin'in babaları aynı, anneleri farklı olan ağabeylerinden biri. (diğeri için Çeçen) (BS romanı s.: 484)

c. 484

cuva: Kürk, kışlık palto.

c. 232, 240, 382, 65

c.+liriga 332

cuvan: (Far.) Evlenmiş, genç kadın.

c.+larnin 440

cüce: Cıvcıv.

c.+ni 85

cüme: (Ar.) 1. Cuma, haftanın beşinci günü. **2.** Cuma günleri cemaat ile birlikte kılınan namaz.

c. 148, 175, 209, 222, 223, 263, 263, 263, 263, 265, 306, 306, 307, 318, 318, 336, 336, 336, 336, 367, 370, 370, 370, 413, 488

c.+idi 122, 318, 370

cür'et: (Ar.) Cüret, cesaret, cesur.

c. 215, 379, 438, 445

cüp: (Far.) Çift, eş, arkadaş.

c. 154, 155, 212, 25, 25, 27,
282, 300, 300, 319, 326, 330, 481, 81

c.+tin 28

cüp–cüp: (Far.) Birkaç çift. **(bk. cüp)**

c. 233

cüplik: (Far.+T.) Çiftli. **(bk. cüp)**

c.+ke 291

cyen: Abla, ağabey veya küçük
kardeşlerin çocukları. **(Kaynaklarda
ciyen olarak geçmektedir.)**

c.+iidi 251

Ç

çaç: Saç.

c. 135, 195, 226, 231, 255, 297,
308, 342, 376, 453, 454, 472, 309

c.+liri 18, 18, 207, 388, 429, 6

c.+liriga 468

c.+lirini 453

çaç-: 1. Saçmak, serpmek. **2.**
Parlatmak.

c.-atti 452, 258

c.-idigan 40

c.-idu 416

c.-ip 105, 130, 250, 300, 370,
84, 92

c.-kandek 225

c.-kandekla 137

c.-kay 278

c.-kuci 234

c.-ti 320, 442

çaçma: Saçılan, saçılmış hâldeki. **(bk.
çaç-)**

c.+si 36

çaçra-: 1. Sıçramak, saçılmak. **2.**
Sevgi, aşk, kin vb. için taşmak,
dökülmek, yükselmek.

c.-p 99, 110, 111, 128, 141,
188, 200, 273, 341, 88

çaçrat-: Sıçratmak, püskürtmek. **(bk.
çaçra-)**

c.-ip 190, 252, 461, 474

c.-ti 200

çağ: Zaman, vakit, devir.

c. 103, 328, 404, 446, 58

c.+da 48, 100, 101, 105, 116,
126, 128, 129, 136, 142, 142, 143,
146, 146, 146, 155, 156, 159, 166,
167, 174, 181, 196, 197, 20, 200, 202,
205, 209, 21, 220, 222, 230, 231, 236,
246, 252, 257, 257, 259, 276, 276,
277, 279, 28, 280, 284, 292, 295, 297,
299, 3, 303, 327, 332, 333, 351, 360,
369, 369, 370, 379, 382, 385, 386,
386, 394, 395, 403, 408, 411, 412,
416, 423, 432, 44, 445, 449, 454, 46,

460, 463, 463, 469, 485, 5, 52, 56, 64,
72, 73, 74, 74, 8, 87, 87, 88

c.+diki 128, 142, 203, 388,
408, 43, 489

c.+dila 129, 19, 311, 338, 381,
390, 464, 473, 84

c.+din 205

c.+i 103, 187, 446

c.+ida 181

c.+idi 195

c.+idila 230

c.+idinla 33, 27

c.+inizda 49

c.+indasen 289

c.+indimu 289

c.+kice 259, 304, 331, 331, 443

c.+lar 40, 40

c.+larda 129, 138, 147, 149,
373, 374, 381, 387, 42, 431

c.+lardiki 242

c.+lardimu 174

c.+lirida 129, 144, 209, 262

c.+liridin 209

c.+lirini 388

Çağatay: 1. Cengizhan'ın ikinci
oğlunun adı. 2. On üçüncü yüzyıldan

yirminci yüzyıla kadar olan Uygur
yazı dili.

c. 156, 282

çağla-: Hesaplamak, saymak, bilmek.

c.-gan 79

c.-p 372

c.-ydigan 97

çağlaş: bk. çağla-

c.+ka 57

c.+tin 48

Çağribeg: Çağribey, Apak Hoca'nın
müritlerinden biri. Aynı zamanda
kalemi güçlü bir genel sekreter. (**BS
romanı s.: 52**)

c. 52, 59, 59, 59, 60, 60, 60, 60,
61, 61, 62, 62, 63, 64, 64, 64, 65, 65,
65, 65, 66, 66, 76, 81

c.+dek 63

c.+ke 62

c.+nin 52

çahar bağ: (Far.) 1. Şehrin dışındaki
manzaralı, havadar yere kurulan ev ve
korusu olan bağ, bahçe. **2.** Kumul'daki
bir köyün adı. (**Kaynaklarda çarbağ
olarak da geçmektedir.**) (**Çahar
Bêgi: Se'id Han'ın mezarının
bulunduğu yer.**) (bk. altunluğum)

c.+diki 44

c.+lardiki 250

c.+liri 92

çahar yar: (Far.) Hz. Muhammed'in halefleri: Hz. Ebubekir, Hz. Osman, Hz. Ömer ve Hz. Ali. **(Kaynaklarda çaryar olarak da geçmektedir.)**

c. 205

çakar: (Far.) İşçi.

c.+iga 183

çakarlık: (Far.+T.) İşçilik. **(bk. çakar)**

c.+lirini 104

çağ: (Far.) Her tür alet ve tesisatların dönen yuvarlak kısmı.

c.+i 48, 227

c.+liri 25

çağ-: 1. Sert bir şeyle ufalamak, parçalamak. **2.** Neşter ve diş yardımıyla zehir vermek, zehirlemek. **3.** Tesir etmek. **4.** Başkalarına, birinin kötü sözünü söylemek. **5.** Birbirine vurup veya sürtüp ateş çıkarmak. **6.** Göz kamaştırmak.

c.-atti 230

c.-idu 151, 394

c.-kan 55, 180

c.-kandin 192

c.-makci 82

c.-maydu 180

c.-simu 110

közlerni çağ- 'Gözleri parlamak.'

c.-atti 230

çağa: bk. bala-çağa

c. 383, 456

c.+liri 59

c.+liriga 233

c.+sidin 118

çağçağ: Kişileri güldürme maksadıyla söylenen söz, şaka.

c. 128

çağır-: Seslenip haberdar etmek, davet etmek.

c.-atti 128

c.-di 211, 272, 279, 315, 438, 53

c.-gan 192, 75

c.-ganga 192

c.-gini 39

c.-idiken 448

c.-idu 136, 416, 416, 477

c.-inlar 266

c.-ip 253, 345, 371, 372, 433, 451, 452, 458, 458, 53

çağırık: Çağırma, davet. **(bk. çağır-)**

c. 192

çaķirim: Uzunluk ölçü birimi. (1
çaķirim= 1.06 kilometre)

c. 339, 402

çaķiriş-: Birlikte seslenip haberdar
etmek. (bk. **çaķir-**)

c.-atti 182

çaķirit-: bk. **çaķirt-**

c.-ip 252

c.-ti 288, 399

çaķirt-: Çaķırtmak. (bk. **çaķir-**)

c.-ay 243

c.-ip 167, 6, 6, 62

çaķisiz: bk. **çaķa**

c. 186, 22, 383

çaķķan: 1. İş ve harekette etkin, faal,
çevik. 2. Çabuk, hızlı.

ç. 174, 258, 258

çaķķanlık: Çeviklik, hızlılık,
çabukluk. (bk. **çaķķan**)

c. 202, 258, 332, 396, 430, 71,
88

c.+i 72

çaķmak: (I) Ateş çıkarmaya yarayan
bir eşya, çakmak.

çaķmak taş ‘Çakmak taşı.’

c. 378

çaķmak: (II) 1. Şimşek. 2. Ot,
kıvılcım.

c. 127, 305, 335, 37

çaķna-: Nur saçmak, parlamak,
ışıldamak.

c.-di 200

c.-gan 103, 131, 95

c.-p 131, 18, 201, 212, 255,
300, 436, 460, 472, 7, 7, 73, 81

c.-ytti 151

çaķnaş: Nur saçma, parlama,
ışıldama. (bk. **çaķna-**)

c.+ka 382

çaķnat-: Göz kamaştırmak, parlatmak.
(bk. **çaķna-**)

c.-atti 67

c.-ip 459

çal-: Bir enstrüman çalmak.

c.-ganlirida 134

c.-ip 337, 356, 356

c.-may 348

dap çal- ‘Tef çalmak.’

ç.-ganlirida 134

çala: Tamamlanmayan, dolu değil,
yarım. Yetersizliği ifade eder.

c. 220, 220, 28, 310, 352, 90,
90

çala-bula: Aceleyle, dikkatsizce. (bk. **çala**)

c. 330

çalgit-: Bir şeyin tesiri ile bozmak, bozdurmak.

c.-idigan 456

c.-ip 120

c.-kan 440

c.-maslik 424

c.-ti 63

çalma: Kurumuş çamur veya kerpiç parçasına su katıldıktan sonra o çamur veya kerpiç parçasının içinde bulunduğu hâl.

c. 384

çalvağa-: Bir sebepten dolayı başkasına kızmak, tutumunu değiştirmek, kederlenmek.

c.-di 268, 394, 341

c.-gandek 197, 322

c.-p 475

çama: Varsayım, tahmin, ölçü.

ç.+sidiki 26, 26, 379, 379

çamda-: Adımlamak, adım atmak, yürümek.

c.-p 381

c.-vedi 196

çamdām: Adım. (bk. **çamda-**)

c. 461

çamgur: Turp.

c. 12, 231

çana-: Kazmak, kesmek, baltalamak, açmak.

c.-p 156, 237, 490

c.-vetkili 383

çanağ: Göz bebeğinin bulunduğu yer.

c.+ida 384

c.+idin 341

köz çaniği ‘Göz çukuru.’

c.+ida 384

çanaş: Deri torba, çuval. (Kaynaklarda **çanaç** şeklinde geçmektedir.)

c.+larda 25, 42

çaṇṇ: (I) (Far.) Pençe.

c.+idur 99

çaṇṇ: (II) Nesnelerin üstünü kaplayan toprak, toz bulutu.

c. 18

çaṇṇa: Saç ve sakal için düzensiz olarak uzayan. bk. **gicik**

c. 195

çaṇṇal: (Far.) 1. Pençe. 2. Zulüm, esaret.

c.+i 344

c.+ida 455

c.+idin 85, 229, 252, 322, 351,
352

c.+iga 120, 405, 86

c.+imdaikensen 119

çaᅇgiliş-: Saç, baş için düzensiz olarak büyümek, uzamak. **(bk. çaᅇga)**

c.-ip 259

çaᅇgiriᅇ: Keçe çadırın üstünü oluşturan ayrı bir yuvarlak kısmın adı.

c.+idin 241

çap-: (I) 1. Bir yöne doğru hızla hareket etmek, koşmak. **2.** Dörtnala koşmak.

c.-idu 431

c.-ti 397

c.-ip 69, 397, 461, 73

çap-: (II) 1. Kesmek. **2.** Kazmak, oymak, açmak.

c. 357

c.-ip 403, 114, 114, 56, 56,

çap-çap: Ciddi, şiddet ile koşuşmak.

c. 338, 72

çapaᅇ: İnsan veya hayvanların göz pınarlarında oluşan akıntı, çapak.

c.+ini 265

çapan: Cübbe, palto.

c. 190, 225, 232, 370, 412, 5

c.+imni 343

c.+inin 5, 98, 133

c.+ni 404

c.+nin 395

çapanlık: Cübbesi olan, cübbeli. **(bk. çapan)**

c. 314, 474

çapar: Posta, kurye, ayakçı.

c.+ga 253

c.+i 253

c.+lar 71

c.+liriga 143

c.+ni 252

c.+nin 253

çaparmen: Mühim bir haberi almak için gönderilen haberci. **(bk. çapar)**

c.+liri 156, 227

c.+lirini 206

çapçi-: Ayaklarını yükselterek yere hızlıca vurmak, sıçramak.

c.-p 55, 67, 67, 85, 153, 153,
261, 435, 437

çapla-: Yapıştırmak, birbirine yaklaştırmak, değdirmek.

c.-p 69

c.-vetken 226

c.-vetti 225

çaplaş-: Birbirine yapışmak, yaklaşmak. **(bk. çapla-)**

c.-ivalgan 88

çaptur-: Koşturmak, dörtlale koşturmak. **(bk. çap- I)**

c.-gusi 33

c.-up 163, 258, 258, 26, 260, 27, 84

at çaptur- ‘At koşturmak.’

c.-gusi 33

c.-up 26, 258

çarak-çuruç: Bir şeyin başka bir şeye sertçe vurulmasından hasil olan ses. **(Kaynaklarda çağ-çuğ olarak geçmektedir.)**

c. 69

çarasla-: Çaras şeklinde ses çıkarmak. **(çaras:** Buz, cam veya kap kacağın kırıldığında çıkan ses.)

c.-p 121, 125, 159, 241, 340, 89

çarbağ: **(bk. çahar bağ)**

c.+ida 299

çarbazarçi: **(Far.+T.)** Çarbazarda ticaret ile uğraşan tüccar. **[çarbazar:**

(Far.) Eskiden köy ve kentlerde haftanın her günü açık olan pazar.]

c. 239

çarça-: Bir iş, hareket sonucunda yorulmak, yorgunluk hissetmek.

c.-gan 286

c.-ganidi 330

c.-p 100, 292

çare: **(Far.)** Çare.

c. 124, 13, 269, 320

çarek: **(Far.)** Uygurların önceden kullandıkları ölçü birimi. Ölçü birimi 8.96 kg.

c. 231, 84

çareklik: **(Far.+T.)** Bir şeyin dörtte biri. **(bk. çarek)**

c. 59

çarisiz: **(Far.+T.)** Çaresiz, çaresi olmayan. **(bk. çare)**

c. 261

çarlaş-: Ak hâle gelmek, aklaşmak. **(çar:** Beyaz ile siyah karışımı, ak giren, ağaran. Saç ve sakal için kullanılır.)

c.-kan 308, 87

çarpak: Canavar, dört ayaklı. **(Kaynakta çarpay olarak geçmektedir.)**

ç.+idek 88

çarsilda-: Çars çars diye ses çıkarmak. (**çars-çars:** Buz, cam, kap vb.nin dış etkilerle yarılrken veya kırılırken çıkardığı ses, çatırdamak.)

c.-p 121, 89

çarşenbe: (Far.) Salıdan sonra perşembeden önceki gün, haftanın üçüncü günü.

c. 306, 307, 307

çarsu: Dört köşeli, dört yolun birleştiği yer, dört yol ağzı.

c.+ga 4

Çarsu Köl: Bir mahallenin adı.

c. 64, 265

çarva: (Far.) Dört ayaklı hayvan, mal, davar.

c. 25, 375

çarviçi: (Far.+T.) Hayvan yetiştiricisi. (bk. çarva)

c.+lardin 231

çasa: (Far.) Dört tarafı denk olan meydan.

c. 241

çaşgah: (Far.) Şafak söküp gün biraz ağardığındaki vakit.

c. 94

çaşkan: Fare.

c. 237

c.+nin 331

c.+ninkidek 26

çat-: Bağlamak, biriktirmek, birleştirmek.

c.-ivetilgenidi 103

çata-: Ağaçların dallarını kesmek.

c.-p 262

çatağ: Talihsizlik, başarısızlık.

c. 450

c.+kende 473

çataklık: Karışıklık, aksilik. (bk. çatağ)

c.+ini 334

çatrağ: Kasık.

c.+iga 47

c.+liriga 77

çava: Karnın altı ile kalça arasındaki kısım.

c.+mni 109

c.+si 264

çavak: Avuçların birbirine vurulmasından oluşan ses, alkış.

c. 271

çay: (Çince) Nemli iklimlerde yetişen ağaççık.

c. 7, 42, 42, 168, 196, 211,
232, 327, 382

c.+ni 113, 235, 6,

c.+nin 169

ç.+din 169, 244

ç.+ga 191

çayan: Çıyan, akrep.

c. 363, 444

c.+sen 109

çayhana: (Çince+Far.) Çay demlenip
satılan yer.

c. 340, 341, 341, 344

c.+da 341

c.+diki 340, 343

c.+din 340, 342

c.+ga 341

c.+ikenlikini 341

c.+lardin 327

c.+nin 341

çayka-: Sallamak, çalkalamak.

c.-di 356

c.-p 60

bêşini çayka- ‘Başını
sallamak.’

c.-di 356

çaykal-: Sallanmak, ırgalanmak,
çalkalanmak. (bk. çayka-)

c.-ip 442, 468

çaykaş-: Birlikte sallamak,
çalkalamak. (bk. çayka-)

c.-ip 190

çayna-: 1. Çiğnemek, ezmek.

c.-p 267, 8

çebdes: (Far.) İş ve hareketi hızlı,
çevik, faal.

c. 459, 63

çebdeslik: (Far.+T.) Çeviklik, faallık.
(bk. çebdes)

c. 259, 71

c.+ige 387

çek: Sınır, hudut.

c. 256, 483

c.+i 111, 170

c.+idin 256, 450

c.+ige 226

c.+isidiki 406

c.+isige 382

çekige yet- ‘Ötesine geçmek.’

c.-ti 226

çek-: (I) 1. Sigara için içine çekmek,
içmek. 2. Baştan geçirmek, görmek.

c.-etti 135, 251

c.-in 150

c.-ip 149, 155, 177, 187, 20,
260, 261, 263, 395, 449, 453, 459

c.-ivetiptu 34

c.-ken 414, 262

c.-meyttim 119

c.-se 136

c.-ti 14

çek-: (II) 1. İsteğini, arzusunu
beklemek, gözlemek.

c.-etti 135

çekçey-: Gözlerini fal taşı gibi açmak.

c.-gen 99, 269, 273, 322

c.-ip 153, 188, 357, 43, 81, 86,
322

**çekçeyt-: Gözlerini fal taşı gibi
açtırmak. (bk. çekçey-)**

c.-ip 266, 268, 357

çeklen-: 1. Kısıtlanmak. **2.** Sadece,
yalnız. **(bk. çek)**

c.-ip 453

**çekleş: Sınırlama, yasaklama, engel
olma. (bk. çekle-)**

c. 208

çeklik: Sınırlı. (bk. çek)

c. 193

**çekmen: Pamuk veya yün ipten
dokunan yerli kumaş.**

c. 133, 163, 73

çeksiz: 1. Sınırı yok, uçsuz, bucaksız.

2. Sayısız, hesapsız. **(bk. çek)**

c. 108, 193, 201, 234, 354, 457,
75

**çeksizlik: Sınırsızlık, uçsuz
bucaksızlık. (bk. çeksiz)**

c.+ke 457

**çelle: Dört tarafı açık, üstü kapalı yer,
çardak, kulübe. bk. lapas**

c. 341, 341, 341, 341

çem: (Far.) Kösele, ayakkabının altı.

ç. 27, 42, 67, 88, 156, 236

çendan: (Far.) Bir defa, misli.

c. 313

**çenle-: (Çince+T.) İşaretlemek, nişan
almak. [çen: (Çince) 1. Ölçü, tahmin.
2. Hedef.]**

c.-p 260, 404

**çepçek: Su ısıtıcısı vb.nin alta
koymaya yarayan kısmı.**

c.+liri 382

çepyan: [<çep+yan] (Far.+T.) Sol.

c.+din 141

**çerh: (Far.) Tekerlek, çember;
gökyüzü; zaman; talih.**

c. 252

çerih: bk. çerh

c. 310

çeş: Tahıl yığını.

c. 390, 390, 391, 391, 391

c.+lirini 390

c.+ni 391, 391

çet: 1. Merkezden uzak yer, kıyı, kenar, yan. 2. Yabancı, başka.

c. 15, 189, 21, 278, 462

c.+ide 232, 272, 43

c.+idin 44

c.+ige 189, 329, 35, 381

c.+ini 300

c.+ke 258, 396, 50, 85

c.+te 310

c.+tin 462

çet el ‘Kendi memleketinden başka memleket, başka devlet.’

ç.+ge 21

ç.+lerde 278

çetle-: 1. Savrulmak, bir yana çekilmek. gitmek. 2. Azmak, yolunu şaşırmak. (bk. çet)

c.-gen 124

c.-p 123, 171, 211, 31

c.-se 320

çevendaz: (Far.) Atlı.

c.+laridi 459

çevre: Torun çocuğu, torunun oğlu.

c.+lirimiz 234

çeyle-: 1. Mahvolmak, yok olmak. 2. Sıkıştırmak, ezmek, çiğnemek.

c.-p 149, 55

c.-vetti 85

çeylen-: 1. Yok edilmek. 2. Çiğnenmek, ezilmek. (bk. çeyle-)

c.-ip 70, 76

çeyliniş: Çiğnenme, ezilme. (bk. çeylen-)

c.+ke 83

çêçek: Çiçek.

c. 128

c.+liri 179

çêçekle-: Çiçeği veya gülü açılmak. (bk. çêçek)

c.-gen 292, 373

çêçen: (I) Kurnaz, akıllı.

c. 109, 144, 18, 263, 31, 381, 80, 81

Çêçen: (II) Galdan Serin’in babaları aynı, anneleri farklı ağabeylerinden biri. (diğeri için Cut) (BS romanı s.: 484)

c. 484

çêçenlik: Zihin çevikliği,
hazırcevaplılık. (bk. çêçen I)

c. 288, 95

c.+i 31

çêçil-: 1. Dağılmak, serpmek. 2.
Sinirlenmek. (bk. çaç-)

c.-atti 360

c.-di 85

c.-gan 446

c.-ip 113, 23, 290, 336, 35, 438

çêçiş: bk. çaç-

c. 85

c.+i 161

çêdir: (Far.) Çadır.

c. 159, 242, 25

c.+din 161, 47

c.+ga 241

c.+lar 42

c.+larnin 42

c.+nin 159, 159, 159, 159, 159

çêgra: [<çek+ara] Birbirine komşu
olan devlet, vilayet vb.nin arasındaki
sınır. (bk. çek)

c. 339

c.+sidiki 434

c.+sidin 175, 175, 181, 484

çêketke: Çekirge.

c.+lernin 403

çêkil-: İğne vb. ile insan bedenine,
kıyafete şekil çıkarmak, işlenmek.

c.-genidi 329

çêkin-: Dönme, arkaya dönme.

c.-di 37, 38, 39, 432

c.-gen 39

c.-gudek 268

c.-ivatkan 386

çêkindür-: Caydırmak. (bk. çêkin-)

c.-di 386, 69

çêkiniş: Dönme, arkaya dönme. (bk.
çêkin-)

c. 63, 63

çêkil-: 1. Kırılmak, parçalanmak. 2.
Vurulmak. (bk. çaķ-)

c.-di 85

c.-idigan 118

c.-ip 216, 384

c.-manlar 432

çêkin: Yıldırım, şimşek.

c.+dek 55

c.+ga 322

çêķir: Gri-yeşil parlayan.

c. 131

çêlek: Kova.

c.+ni 128

çelekle-: Kova ile. (bk. çelek)

c.-p 34

çelik-: Yansımak, görünmek, ele geçmek.

c.-atti 47

çelin-: (I) Bir enstrümanın bir kişi tarafından çalınması. (bk. çal-)

c.-di 95

c.-gan 233, 423

c.-ip 255

çelin-: (II) Eklenmek, karıştırılmak.

(çal-: Bir şeyi başka bir şey ile karıştırmak, birleştirmek.)

c.-ivatkan 340

çeliş: Bir enstrüman çalma. (bk. çal-)

c.+in 421

c.+ni 342

çepil-: Baltalanmak, kazılmak, oyulmak. (bk. çap- II)

c.-gan 456

çepiş-: Koşmak, koşuşturmak. (bk. çap- I)

c.-ip 472, 51, 64

çerağ: bk. çirağ

ç.+inin 100

çerik: Asker. bk. leşker

c. 212

c.+i 107

c.+ler 159

c.+liri 117

çeris-çeris: Buz, cam vb.nin kırılması, kuru odunun yanışından çıkan ses.

c. 50

çeve: bk. mēve-çēve

c.+lernin 105

mēve-çēve ‘Meyve, yemiş.’

c.+lernin 105

çevin: bk. çivin

c. 338

çiçañşi-: Bir nedenden dolayı sinirlenmek, kınamak, sitem etmek.

c.-di 395

c.-p 108, 153, 202

çiçkağ: Çok tuvalete çıkan.

c. 201, 262

çida-: Türlü ağrı, dert veya azaba dayanmak, tahammül etmek.

c.-gili 327

c.-may 392, 89

c.-midi 260

c.-migan 149, 383

c.-misan 360

c.-p 106, 111, 195, 264, 394,
487, 87

c.- yalmaydigan 302

c.-ydu 383

çidam: Tahammül, dayanma gücü.
(bk. çida-)

c. 192

çidamlık: Dayanıklı, tahammüllü.
(bk. çidam)

c. 419, 70

çidaslık: Dayanıklı. (bk. çida-)

c. 106, 146

çidiğusiz: Dayanılmaz, tahammül
edilmez. (bk. çida-)

c. 102

çidir: bk. çedir

c. 159, 241, 68

çige: Kenevir, kendir.

c.+dek 189

çigil-: Bağlanmak, düğümlenmek.
(çig-: Bir şeyin ucunu başka bir bir
şeye düğüm yaparak bağlamak.)

c.-gen 292

çigış: Düğümlleme, bağlama.

c. 116, 278

c.+lerni 279

çigışliş-: Düğümlenmek, karışmak,
sarpa sarmak. (bk. çigış)

c.-ip 15

çığvan: Şehirden iki kilometre
uzaklıktaki bir köyün adı.

c. 327

c.+diki 327

c.+din 328

çihre: (Far.) Yüz, surat.
(Kaynaklarda çèhre şeklinde geçer.)

c.+diki 300

çik-: 1. Alçak yerden bir yüksekliğe
gitmek, çıkmak. 2. Güneş, ay, yıldız
için doğmak. 3. İçeriden dışarıya
doğru hareket etmek. 4. Hasıl olmak,
peyda olmak. 5. Bitmek, tükenmek. 6.
Oyun, drama, tiyatrodaki belli bir şahsın
rolünü oynamak, almak. 7. Sarf
edilmek. 8. Söylenmek, denilmek. 9.
Verilmek. 10. Hesaplanmak, sayılmak.
11. Vakit, fırsat vb. bulunmak. 12.
Bilinmek, sezilmek. 13. Koku için
yaymak. 14. Hâl, renk veya şeklin
başka bir şeyin yüzüne geçmesi. 15.
Neşredilmek, basılmak.

c.-almay 222, 253

c.-almaydu 447

c.-almaytti 250

c.-almidi 351

c.-almigan 414	c.-ivatkandekidi 471
c.-amdu 199	c.-ivelipla 426
c.-atti 149, 296, 376, 42	c.-kan 106, 109, 110, 114, 124, 141, 145, 153, 176, 191, 20, 227, 229, 232, 234, 234, 234, 240, 259, 26, 26, 265, 286, 287, 3, 308, 31, 352, 368, 379, 384, 391, 400, 405, 420, 420, 439, 449, 46, 460, 464, 480, 480, 481, 481, 5, 57, 58, 6, 82, 88, 89, 96
c.-ay 274	
c.-idigan 156, 263, 419, 427	
c.-idiganlikini 151, 245	
c.-idu 16, 180, 180, 347, 366, 485, 486	
c.-ip 101, 103, 105, 108, 113, 120, 122, 128, 13, 14, 143, 167, 168, 17, 174, 177, 18, 182, 184, 187, 190, 191, 210, 212, 233, 241, 242, 252, 257, 263, 265, 266, 27, 286, 287, 287, 288, 294, 308, 308, 31, 31, 311, 329, 333, 341, 349, 354, 355, 360, 365, 369, 369, 382, 382, 383, 385, 395, 40, 40, 403, 403, 404, 406, 413, 413, 416, 435, 44, 444, 466, 467, 47, 470, 472, 474, 478, 485, 487, 5, 50, 50, 53, 6, 6, 64, 70, 71, 72, 74, 77, 77, 78, 79, 85, 85, 87, 92, 94, 95, 97, 97, 275	c.-kanda 234, 352, 383, 65
c.-iptu 399	c.-kandek 285
c.-ivalduk 383	c.-kandin 482, 54
c.-ivalgan 488, 77	c.-kanidi 114, 278, 281, 284, 389, 464, 47
c.-ivalganidi 121, 59	c.-kanlar 116
c.-ivalsa 46	c.-kanlikidin 470
c.-ivatidu 255, 340	c.-kanlikini 338
c.-ivatkan 200, 325, 331, 341, 74, 88	c.-kanseri 326
	c.-kuce 262
	c.-makmu 216
	c.-may 102, 171, 285, 473
	c.-maydu 186, 279
	c.-mayrak 12
	c.-maytti 158, 18
	c.-midi 449
	c.-migan 219
	c.-miganidi 80

c.-misun 274

c.-sila 238

c.-sun 316

c.-ti 101, 105, 120, 126, 136,
15, 151, 153, 161, 172, 190, 195, 201,
202, 207, 22, 223, 232, 234, 236, 246,
255, 257, 258, 258, 258, 265, 266,
271, 271, 287, 292, 303, 319, 32, 327,
339, 342, 342, 358, 360, 362, 379,
387, 392, 393, 399, 400, 400, 400,
400, 404, 41, 41, 412, 420, 421, 433,
446, 449, 455, 47, 470, 470, 471, 58,
68, 89, 89, 95, 98

c.-tim 361, 383

çıkār-: 1. Çıkarmak. 2. Bağışlamak. 3.
Yerleştirmek, kurmak. (bk. çık-)

c.-alaydu 35

c.-almay 148

c.-almaytti 125

c.-atti 452, 95

c.-di 354, 367, 369, 431, 484

c.-gan 118, 140, 151, 216, 431,
481, 72

c.-ganda 14

c.-gandek 22

c.-ganidi 362

c.-ginim 7

c.-guci 216

c.-idigan 362, 91

c.-ip 174, 268, 274, 310, 310,
409, 423, 448

c.-iptu 436

c.-ivetidu 490

c.-ivetsek 66

c.-ivetti 228

c.-makcidi 263

c.-may 167, 58

c.-maydu 111, 34

c.-maytti 192

c.-migay 234

c.-siniz 246

çikil-: Kışkırtmak, kızdırmak.
(Kaynaklarda çekil- olarak
geçmektedir.)

c.-gan 103

c.-ganda 104

çikiril-: Çıkarılmak. (bk. çıkār-)

c.-di 181

c.-gan 11

c.-ganda 413

c.-ip 114

çikiriş: bk. çıkār-

c. 146, 167, 175, 66, 66, 175

c.+i 414

c.+iidi 111

çıkışı-: Beraber çıkarmak. **(bk. çıkar-)**

c.-idiken 145

çıkış: bk. çık-

c. 231, 299, 368, 382, 400, 419, 434, 64

c.+i 274, 279, 279, 297

c.+iga 119, 151, 405

c.+ini 445

c.+ka 117, 120

çıkış-: 1. Anlaşmak, geçinmek. **2.** Beraber çıkmak. **(bk. çık-)**

c.-almıganlıki 367

c.-ip 167

c.-ti 379

çıkmağ: bk. çık-

c. 353

çıla-: Batırmak, ıslatmak, nemletmek.

c.-di 113

çılan: (Far.) Hünnap.

c. 151, 67, 73

çılaş-: Islanmak, sulanmak. **(bk. çıla-)**

c.-ip 470

Çilge Meşsum: Özel isim.

c.+larmu 310

çilik-çilik: Üstüne su koyulmuş gibi, suya batırılan. **(bk. çıla-)**

c. 18

çilim: Pipo ile içilen tütün.

c. 134, 134, 134, 14, 262, 263, 308, 402, 452, 454

c.+ga 14

c.+inin 134

c.+ni 14, 14

c.+nin 454

çilla-: 1. Ki...ki...kik!... diye horozun ses çıkarması. **2.** Çağırmak, talep etmek, dilemek. **3.** Seslenmek.

c.-di 444

c.-gandek 390

c.-p 21

çille: (Far.) Yılın en sıcak (25 Haziran-5 Ağustos) veya en soğuk (25 Kasım-5 Şubat) kırk günü.

c. 362

c.+si 360

çillaş: Horozun ki, ki, kik... diye ses çıkarması. **(bk. çilla-)**

c.+i 22

çiltek: Renkli kumaş veya her tür renkteki iplerden yapılan süs eşyası.

c. 262

çimçiklat-: Gözü, tez ve tekrar tekrar açıp kapattırmak.

c.-ip 128

çimen: (Far.) Yeşillik, gül, ot ile kaplanan yer.

c.+din 181

c.+ler 250

çimildat-: Göz kapağını hızlı ve tekrar tekrar kapattırmak.

c.-ip 267

çimildik: Perde.

c. 300

çin: Gerçek, doğru, hakiki.

ç. 161, 175, 180, 210, 226, 281, 427, 428

çin köñül ‘Gerçek kalp, doğru kalp, samimi niyet.’

ç.+i 180

ç.+idin 175, 210

çinar: (Far.) Çınar ağacı.

c. 116, 16, 92

c.+nin 332

çine: (Far.) Porselenden yapılmış çay takımı.

c. 12, 5

c.+side 12

c.+dek 450

çiğ: 1. Sağlam, sıkı. 2. Sert, güçlü. 3. Tam.

c. 144, 27, 320, 381, 428, 433, 443, 71, 87, 88, 92

Çingizhan: Cengiz Han, Moğol İmparatorluğu’nun kurucusu.

c.+ni 35

c.+nin 51

Çiğhey: Çinghay eyaleti.

c. 435

çiği-: Sağlamlaştırmak, sabitleşmek, sıkı hâle gelmek. (bk. **çiğ**)

c.-p 166

çiğkal-: Zorlanmak. (bk. **çiğ**)

c.-ip 110, 405

çipar: Benekli, alaca.

c. 151, 26, 27, 400, 400, 442, 460, 72

çipar at ‘alaca at’

c. 72

c.+i 26

c.+igimu 460

c.+ini 442

c.+ni 400

çippide: Kesinlikle, tamamen.

c. 170, 378, 73

çirağ: (Far.) Kandil, yağ lambası.

c. 156, 156, 199, 269, 284, 464,
5, 65, 8

c.+dan 134

c.+i 216

c.+inin 420

c.+ka 7, 7

c.+lar 134

c.+lardin 40

c.+liri 154

c.+ni 464, 5, 7

c.+nin 236, 390, 464

Çırağlık Evliya: Derviş Hoca'nın yedi yıl boyunca saklandığı, Karakurum Dağları'nın arasındaki mezarlar. (diğeri için Burkum) (BS romanı s.: 7)

c. 7

çiray: (Far.) Yüz, sima, çehre, surat.

c. 168, 230, 235

c.+ga 460

c.+i 11, 56, 128, 139, 322, 357,
378, 432, 440, 454, 460, 460, 466,
474, 70

c.+ida 131, 214, 272, 380, 51

c.+idiki 31, 54, 79

c.+idin 151, 187, 242, 308,
354, 369, 406, 50, 73

c.+iga 129, 207, 28, 430, 456,
475, 5, 7, 81

c.+imu 188

c.+liri 270

c.+mu 167

c.+nin 475

çiraylık: (Far.+T.) 1. Güzel. 2. Gönle yakın olan. (bk. çiray)

c. 12, 12, 127, 129, 14, 18, 196,
205, 205, 264, 289, 294, 296, 299,
300, 301, 31, 312, 316, 37, 371, 372,
405, 410, 413, 420, 426, 435, 456,
472, 5, 59, 59, 6, 86

çiraylıkçe: (Far.+T.) Nazikçe. (bk. çiraylık)

c. 401

çiraylıklık: (Far.+T.) Güzellik. (bk. çiraylık)

c.+i 258

çirgin: Taht, altın sandalye.

c. 429, 430

c.+da 429

çiri-: Çürümek.

c.-p 456

çirildaş: Çir diye ses çıkarmak. (çir: Çekirge vb. haşerelerin çıkardığı ses.)

c.+lirimu 403

çirit-: Çürütmek, öldürmek. (bk. çiri-)

c.-ivetis 395

çiritme: bk. çirit-

c. 348

çirķıra-: Çekirge gibi haşerelerin çıkardığı sesi çıkarmak. **krş. ķirķıra-**

c.-di 351

c.-gan 121

c.-p 341, 393

çirķıraķ: Çekirge gibi haşerelerin çıkardığı sesi çıkararak. **(bk. çirķıra-)**

c. 78

çirķıraş: Çekirge gibi haşerelerin çıkardığı sesi çıkarma. **(bk. çirķıra-)**

c.+lirini 69

çirma-: Sarmak, dolaşmak, kaplamak.

c.-valgan 46, 84, 441

çirman: Sarılan, çevrilen. **(bk. çirma-)**

c. 191

çiş: Diş.

c. 251

c.+i 207

c.+ini 46

c.+inizga 394

c.+liri 188, 404, 77

c.+lirida 351

c.+lirila 6

c.+lirini 404

c.+lirinin 446

çişle-: 1. Dişlemek, dişiyle kesmek. 2. Kişinin kalbini acıtmak. **(bk. çiş)**

c.-di 110, 404, 56

c.-p 199, 295, 87

çişlem: Parça. **(bk. çişle-)**

c. 449

bir çişlem nan ‘Bir parça ekmek.’

c.+ni 449

çişlik: Dişli. **(bk. çiş)**

c. 259, 67

çiver: Usta, mahir. **(Kaynaklarda çèver olarak geçmektedir.)**

c. 451

çiviķ: Çubuk.

c.+larni 472

c.+ni 339

çivin: Sinek.

c. 325

c.+dek 398

c.+gimu 197

c.+ler 112

c.+lernin 452

çivinda-: Dal ile kırbaçlamak. **(Kaynaklarda çiviķda- olarak**

geçmektedir.) (çivik: 1. Ağaç dalı. 2. Kas, adale.)

c.-p 442

c.-ytti 32

çoğ: Kor.

c.+ka 213

c.+lar 121

çoğla-: Yanmak, kor hâline gelmek. (bk. çoğ)

c.-p 226

çoğluk: Parlak. (bk. çoğ)

c. 10, 105

çoğça: Yığın, tutam.

c. 151, 266

çokan: Evlenmemiş genç bayan.

c. 207, 384, 480, 68

c.+lar 38

c.+larnin 456

çoğa: Ateşe dayanıklı killi toprak.

c. 113

çokçay-: Dimdik durmak, ucu çıkmak.

c.-ip 159, 284, 403, 410

çokka: Yüksek şeylerin tepe noktası, tepe.

c.+liri 230

c.+liridin 229

c.+sidin 354, 442

çokkılık: Tepelik. (bk. çokka)

c. 386, 422

çoku-: Gagalamak, gagasıyla vurmak.

c.-yalmaydigan 125

çokum: Kesin, kesinlikle, kararlı olarak.

c. 118, 169, 179, 200, 239, 260, 279, 33, 35, 405, 433, 435, 437, 51, 66, 66

çokun-: Puta tapmak, tapınmak.

c.-di 145, 367

c.-gan 146, 147, 441, 450

c.-idigan 205, 302

c.-idiganlar 281

c.-idiganlikini 299

c.-idu 17

c.-up 211, 407, 436

çokundur-: Vaftiz etmek, taptırmak. (bk. çokun-)

c.-up 323

çokunuş: Puta tapmak, tapınmak. (bk. çokun-)

c. 17

çola: Boş vakit, serbest zaman, müsait zaman.

c.+si 229

çolğa-: 1. Kuşatmak, çevrelemek, kaplamak. 2. Sahip olmak.

c.-valdi 48

çolğu-: bk. çolğa-

c.-p 442

çolpan: Zühre yıldızı, Çoban yıldızı.

c. 439

çolta: Eksik, kısa, tam değil.

c. 346

çomak: Ucu eğri sopa.

c. 351, 351, 351, 458

c.+ka 20

c.+lirini 342

çoḡ: 1. Büyük. 2. İhtiyar, yaşlanan kişi. 3. Geniş.

c. 119, 119, 119, 120, 127, 129, 134, 138, 139, 148, 149, 152, 153, 156, 162, 168, 174, 176, 180, 182, 183, 200, 201, 201, 205, 207, 209, 213, 217, 219, 222, 227, 231, 235, 245, 25, 268, 272, 272, 272, 277, 277, 28, 280, 284, 284, 291, 306, 307, 307, 309, 314, 321, 321, 329, 329, 329, 331, 338, 338, 351, 356, 357, 360, 368, 373, 38, 385, 386, 395, 414, 417, 423, 428, 429, 432, 436, 44, 453, 474, 480, 482, 482, 486, 57, 6, 61, 62, 65, 78, 78, 78, 90, 94, 95, 99

c.+dek 143

c.+i 149, 303, 341

c.+idi 254

c.+larga 192

ç.+rak 179, 332

çoḡ *kil*- 'Büyütmek.'

ç.-ğan 152, 201

çoḡ-çoḡ: Her biri küçük olmayan, çok büyük. (bk. çoḡ)

c. 78, 81

çoḡayt-: Büyütmek. (bk. çoḡ)

c.-ivetip 253

çoḡkur: 1. Kazılan veya oyulan yer, delik, derin. 2. Etraflı, geniş.

c. 127, 128, 142, 145, 162, 17, 173, 176, 177, 18, 183, 204, 209, 210, 217, 242, 25, 266, 268, 280, 282, 282, 295, 3, 323, 326, 335, 35, 369, 380, 382, 386, 388, 412, 424, 43, 433, 442, 442, 443, 461, 462, 47, 63, 97

c.+idi 236

c.+rak 291

çoḡkurliş: Derinleşme. (bk. çoḡkur)

c.+ka 20

çoḡkurluk: Derinlik. (bk. çoḡkur)

c.+i 209

çoḡluk: Büyüklük, kibirlilik. (bk. çoḡ)

c. 225
c.+tiki 114
çoþçoę: Çok fazla.
c.+la 81
çoruğ: Çarık.
c. 15, 191, 5
c.+iga 28
c.+nin 6
çot: (Rus.) Sayı boncuğu, çörkü.
c.+i 158
çota: El tezgâhı ile dokunmuş pamuklu kumaş.
c. 163
c.+ni 327
çoyun: (Rus.) Font, dökme demir.
c. 65, 75
c.+dek 351
çöçöre: Uygurların hamur içine kıyma koyarak yaptıkları yemek, mantı.
(Kaynaklarda çöçöre olarak geçmektedir.)
c.+din 470
çöçü-: Ürkemek, korkmak.
c.-di 165
c.-gen 188
c.-gendek 337

c.-p 115, 127, 155, 165, 253, 39, 398, 60, 94
çöçüt-: Ürkütmek, korkutmak. (bk. çöçü-)
c.-ken 398
c.-ti 475
c.-up 38, 400
c.-uvetmeymen 190
çöçütüş: Ürkütme, korkutma. (bk. çöçüt-)
c. 457
çögün: Su ısıtıcısı, tencere, ibrik.
c. 145, 382
çok-: 1. Dizini büküp oturmak. 2. İçine girmek, gömülmek, dalmak, batmak. 3. Yakınlaşmak, karışmak.
c.-ken 44, 50
c.-kendin 343
c.-ti 316, 35, 442
c.-üp 22, 63, 287, 40, 43, 438, 471
çökür-: 1. Batırmak. 2. Diz çöktürmek. 3. İndirmek, düşürmek. 4. İtibarını zedelemek, azaltmak. (bk. çok-)
c.-di 60
c.-up 44, 459
çöl: Çöl.

c. 23, 25, 28, 282, 29, 33, 33, 35, 374, 375, 376, 377, 377, 382, 382, 383, 420, 420

c.+de 10, 376, 377, 379, 466

c.+diki 376, 379, 388

c.+ge 376

c.+ide 37

c.+idiki 37

c.+ler 431

c.+liride 414

c.+nin 381, 382

çöldere-: Terk edilmiş olmak, insansız kalmak, ahalisi dağılıp ıssızlaşmak.

c.-p 352, 91

çölleş-: Çöle dönmek. (bk. çöl)

c.-ip 360

çöllük: Çöllük, çöl olan yer. (bk. çöl)

c. 27

çöm-: 1. Suyu girmek, denize girmek, yıkanmak. 2. Kaplamak, basmak. 3. Batmak.

c.-di 401, 423

c.-gen 189, 283, 3, 389, 4, 420

c.-up 138, 272, 286, 412

çömdür-: Batırmak, suya indirmek. (bk. çöm-)

c.-di 453

c.-imen 108, 115, 408

c.-uptur 418

çönek: Arsa, toprak parçası.

c.+lernin 403

çömül-: Yıkanmak, suya girmek, denize girmek. (bk. çöm-)

c.-gen 422

çömüldek: Karınca gibi. (bk. çümüle)

c. 133, 353, 39, 63, 270

çöp: (Far.) 1. Ot, bitki. 2. Nem.

c.+i 25

c.+ler 250

c.+liri 382

çöp-çöp: Suyu batmış durumda. (bk. çöp)

ç.136

çöplük: (Far.+T.) Ot yetişen, otu olan, çayırılık. (bk. çöp)

c. 442

çöre: Çevre, saha, etraf.

c. 207, 299, 303, 314

c.+sidin 215

c.+liride 462

c.+sige 151, 262, 302

çörgile-: Dolaşmak. (Kaynakta çögile- olarak geçmektedir.)

c.-p 262
c.-se 311
c.-ytti 262
koça *çörgile-* ‘Sokakta
gezinmek.’
c.-p 262
çörgileş: Dolaşma. (**bk. çörgile-**)
c.+ni 453
çöride-: Bir şeyin etrafını kuşatmak,
dolaşmak. (**bk. çöre**)
c.-p 42, 143
çörül-: Dönmek, dönüp durmak. (**bk.**
örülüpmu–çörülüpmu)
c.-upmu 104
çuçilik: Çuçası olan, çuça koyulan.
(**çuça:** Keçe, kilim, halı vb.nin etrafına
veya belli bir yerine koyulan ip veya
yün.)
c. 234, 283
çuçula: Yarım yanan odun.
(**Kaynaklarda çuçila olarak**
geçmektedir.)
c. 341
çuğan: Bağırıtı, gürültü, yaygara.
c. 202, 259, 273, 386, 408, 472
c.+ni 201
çuķıraş-: Karşılıklı olarak çok
konuşmak.

c.-ip 303
çulğa-: Sarmak, etrafını sarmak.
c.-gan 427
c.-valdi 322
çulvur: Dizgin.
c.+idin 338
çuñ: Uzaktan kulağa gelen ince ses.
c. 39, 90
c.+lirimiz 345
vañ-çuñ ‘Gürültü, patırtı.’
c. 39, 90
c.+iga 41
c.+ini 69
çupur: Sert, katı.
c. 18, 18, 259, 263, 263, 309
çupurluş-: **bk. çupur**
c.-up 6
çurap: Sıkı, sabit; hemen.
c. 383
çurķıraş-: Çur diye ses çıkarmak.
(**çur:** Kuşların öterken çıkardıkları
ses.)
c.-ip 299, 78
c.-ti 137
çus: Kolay hüzünlenen, kendini
tutamayan.

ç. 154

çuv: Pay, hisse.

c. 190

çuver

c. 235

çuvu-: Koparmak, sökmek.

c.-vet 265

c.-vetti 259

çuvuğ: Karışık, dağınık, kopuk. (**bk. çuvu-**)

c. 153

çuvul-: Dağılmak, çözülmek, karışmak, açılmak. (**bk. çuvu-**)

c.-gan 77

çuvuldaş-: Dağılmak, karışmak. (**bk. çuvul-**)

c.-ip 23

çüçü-: Ekşimek.

c.-up 412, 475

çüçük: Tatlı, şekerli. (**bk. çüçü-**)

c.+ini 192, 426

çüçütil-: Korkutulmak, ürkütülmek. (**bk. çüçü-**)

c.-ivatkan 337

çülik: Burun tıkaçı. (**Kaynaklarda çülük olarak geçmektedir.**)

c.+i 444

çüm-: bk. çöm-

c.-up 365

çümkel-: İnsan veya bir şeylerin üstünün kapatılması, örtülmek, sarılmak.

c.-gen 283

çümperde: (**T.+Far.**) Kadınların yüzünü kapattıkları örtü, perde, peçe.

c. 128, 456

çümül-: bk. çömül-

c.-ettuk 380

c.-gen 374

c.-up 141

çümüle: Karınca.

c. 108

c.+dek

c.+ge 450

c.+idi 145

çünki: (**Far.**) Çünkü.

c. 10, 102, 104, 107, 109, 110, 111, 117, 117, 120, 123, 130, 141, 146, 162, 167, 169, 175, 180, 185, 193, 195, 204, 21, 212, 212, 215, 221, 229, 231, 252, 28, 280, 286, 294, 295, 296, 298, 298, 30, 311, 320, 328, 340, 343, 346, 347, 355, 356, 357, 358, 362, 367, 385, 402, 407, 426, 432,

436, 437, 443, 443, 447, 453, 455,
459, 476, 477, 49, 49, 58, 58, 82, 9, 9

çüş: (I) Düş, rüya.

ç. 251, 7, 7, 8, 8, 8, 8, 439

c.+ide 132, 302, 377

c.+idimu 413

c.+inin 251

c.+mu 385

c.+ni 443

c.+umde 301, 367, 8

c.+umge 8

ç.+tek 385

ç.+tin 251

çüş kör- ‘Rüya görmek.’

ç.-genidim 8

çüş: (II) Öğle.

c. 154, 385, 385, 473

ç.+ke 125, 120, 232, 257

c.+kice 34

c.+te 470, 59

c.+tiki 452

c.+tila 377

c.+tin 18, 390, 444

çüştin këyin ‘Öğleden sonra.’

ç. 390, 444, 18

çüş-: 1. Düşmek, inmek. 2. Çıkmak, yükselmek. 3. Azalmak, ucuzlamak. 4. Bırakmak. 5. Kar veya yağmur yağmak, peyda olmak. 6. Yerleşmek. 7. Konmak. 8. Başka bir şeyde aksetmek. 9. Bağlanmak. 10. Gam, keder peyda olmak. 11. Erişmek, sahip olmak. 12. Bir iş veya harekete girişmek, başlamak. 13. Akıl veya hafızaya gelmek, getirmek. 14. Evlenmek, nikâhlanmak.

c.-erdi 297

c.-etti 120, 441

c.-ey 334

c.-idigandek 154, 449

c.-idimu 437

c.-idu 152, 371, 486, 52

c.-ken 107, 132, 149, 174, 188,
230, 237, 239, 252, 252, 252, 253,
288, 332, 335, 351, 37, 388, 398, 405,
42, 427, 440, 441, 446, 452, 56, 80, 90

c.-kende 119, 192, 402, 62, 64

c.-kendek 463, 47

c.-kendekla 325

c.-kendi 290

c.-kendur 98

c.-kenidi 243, 349, 421

c.-kenlernin 332

c.-kenlikini 237, 483

c.-kice 132, 230, 379
c.-kidek 121
c.-kili 397
c.-kuce 470
c.-mekte 232
c.-mey 124, 371
c.-meydigan 454
c.-meydu 427
c.-meyla 391, 391
c.-meytti 46, 469
c.-midi 150
c.-mise 303
c.-misun 100
c.-se 16, 163, 231, 409
c.-sey 66
c.-simu 377, 474
c.-sun 258, 331
c.-ti 100, 12, 243, 253, 254, 258, 271, 272, 282, 284, 290, 310, 330, 332, 334, 354, 36, 360, 362, 380, 382, 402, 404, 405, 407, 410, 428, 435, 46, 54, 54, 58, 58, 71, 85, 86, 9, 71, 234
c.-up 116, 121, 135, 14, 154, 154, 156, 157, 164, 213, 213, 235, 261, 268, 276, 28, 282, 290, 323, 332, 334, 334, 349, 352, 368, 384, 386, 389, 4, 40, 403, 404, 405, 406, 452,

454, 458, 466, 467, 469, 473, 475, 476, 48, 48, 60, 60, 61, 63, 65, 69, 69, 73, 74, 86, 86, 87, 88

c.-uvatkan 105, 60, 64, 92

c.-uvetip 460

çüşen-: Bir söz, iş, vb.nin mahiyetini bilmek, anlamak.

c.-di 119, 274, 400

c.-gen 323

c.-genidi 170, 197, 362

c.-gili 170

c.-etti 353

c.-idigan 17, 341

c.-ip 160, 199, 244, 255, 355, 450, 458

c.-mey 354

c.-meysen 109

çüşendür-: 1. Anlatmak. 2. İspatlamak, açıklamak. (bk. çüşen-)

c.-di 238, 300, 356, 465

c.-genidi 196

c.-up 205

çüşendürüş: bk. çüşendür-

c.+ke 26, 319, 364, 466, 52

çüşinişlik: Kolay anlama. (bk. çüşen-)

c. 430

çüşkün: Kederli, hüznü, üzüntülü.

c. 252, 254, 435, 446, 460, 51

çüşkünlük: Moral bozukluğu, can sıkıntısı. (bk. çüşkün)

c.+ke 470

çüşür-: 1. İndirmek, düşürmek. 2. Kenara koymak, yana bırakmak. 3. Yazmak, çizmek. 4. Yerine getirmek, yapmak. (bk. çüş-)

c.-di 120, 156

c.-duk 240

c.-gen 103, 160

c.-genidi 457

c.-genlikidin 119

c.-guluk 53

c.-idu 490

c.-mey 370, 457

c.-meydigan 356

c.-sek 347

c.-up 163, 202, 243, 347, 466, 480, 73

c.-uvetken 475

c.-uvetti 153

çüşürül-: İndirilmek. (bk. çüşür-)

c.-up 114

çüşürüş: İndirme, düşürme. (bk. çüşür-)

c. 163

c.+ke 283

çüşüş: bk. çüş-

c. 197, 216

c.+i 106, 409

c.+ini 195

c.+ke 48

çüşüş-: Birlikte inmek. (bk. çüş-)

c.-ti 190

çüşkürük: Aksırık, hapşırık. (çüşkür- : Aksırmak, hapşırmak.)

c.+imu 264

çüşşek: bk. uşşak-çüşşek

c. 472

uşşak-çüşşek '1. Ufak tefek. 2. Mühim değil, önemsiz.'

c. 472

çüşünüşlük: Geçerli, anlaşılır.

c. 217

D

dace-: Kaçınmak, kaçmak, arkaya sürülmek.

d.-di 261

d.-p 196

daciş-: Kaçmak, kaçınmak. (bk. dace-)

d.-ti 121

daçen: (Çince) Önceki zamanlarda kullanılan ortası delik olan bakır para.

d. 402, 451

dad: (Far.) İmdat, sıkıntı, acı.

d. 462, 70, 70

d.+ini 32

dada: 1. Baba. **2.** Kendinden yaşça büyüklere hitap ederken söylenen hürmet sözü.

d. 199, 200

d.+ga 13, 228

d.+m 198, 465, 6, 384

d.+mga 465

d.+mni 274, 465, 465, 466

d.+mnin 380

d.+n 380, 448, 465, 465

d.+nizga 363

d.+nni 466, 466

d.+nnin 384, 384, 384, 384, 384, 385, 465, 465

d.+si 199, 205, 362, 365, 478, 138, 142, 144, 15, 167, 174, 204, 208, 286, 287, 342, 342, 346, 35, 360, 360, 363, 367, 373, 374, 374, 387, 475, 478, 478, 479, 479, 479, 480, 481, 484, 6, 62, 86

d.+sidin 373, 374, 479, 481

d.+sidinla 138

d.+siga 196, 200, 200, 62

d.+sini 146, 201, 202, 227, 231, 362, 374, 49

d.+sinin 87, 138, 167, 172, 199, 209, 285, 286, 287, 360, 361, 362, 362, 374, 450, 468, 479, 482, 486

dadil: (Far.) Korkmaz, cesur.

d. 288

dadilik: Babaya has. (**bk. dada**)

d. 200

dad: bk. dada

d.+si 283

dağ: (I) (Far.) 1. Güneş lekesi, benek. **2.** Yara izi.

d. 269

d.+ida 181

d.+liri 114

d.+lirini 156

dağ: (II) (Far.) Kaynatılan, kızdırılan.

d. 144

dağ su ‘**1.** Çay demlenmeyen kaynamış su. **2.** Soğuk su.’

d.+ga 144

dağdam: Geniş, açık, dosdoğru.

d. 204

dağ-duğa: (Ar.) Tören, merasim.

d. 226, 434

dahil: (Ar.) Dâhil, girme.

d. 221, 221, 232, 317

da'im: (Ar.) Daim, sürekli, her vakit.

krş. da'ima

d. 209, 275

da'ima: (bk. da'im)

d. 278, 181

da'ire: (Ar.) Daire, halka, çevre.

d.+si 121, 121

d.+sidiki 482

d.+simu 483

d.+sini 206, 245, 479, 480

da'irilik: (Ar.+T.) Dairesi var, daire şeklindeki. **(bk. da'ire)**

d. 284

daka: (Far.) Gaz bezi.

d. 232, 232, 93

dağ: Çıplak yer.

d. 19, 261, 310, 382, 72

dağa: bk. dağa–dumbağ

dağa–dumbağ ‘Tef, davul gibi vurmali çalgılar.’

d. 95

dala: 1. Step, bozkır. **2.** Evin dışı, sokak.

d. 261, 69, 69, 75

d.+da 25, 377

d.+diki 462

d.+din 283

d.+ga 25, 69, 383, 442, 70

d.+lar 374

d.+larga 389

d.+lirini 42

d.+ni 462, 70

d.+nin 25, 71, 75

dalalet: (Ar.) Delil, kanıt.

d. 179, 217, 217

d.+i 96

dalan: (Far.) Dış oda, bekleme odası.

d.+i 39

Dalay: bk. Dalay Lama

d. 430

d.+din 387

d.+nin 422

Dalay Lama: bk. Dalay Lama V

d. 427, 427, 427, 428, 428, 429, 429, 429, 430, 433, 434, 434, 436, 485, 429, 431, 436

d.+din 484

d.+ga 430, 437, 437

d.+nin 430, 432, 432, 433, 434, 434, 437, 437, 438

Dalay Lama V: Tibet'in dinî lideri, beşinci Dalay Lama olan Ngawang Lobsang Gyatso.

d. 422, 429

d.+nin 428, 436, 437, 484, 485

Dalce Töre: Galdan'ın iki arkadaşından biri, bir komutan adı. (diğeri için **Zenği Kunteyci**) (**BS romanı s.: 240**)

d. 241, 254, 268, 268, 268, 268, 268, 268

d.+ni 240, 240, 244

d.+nin 268

dalda: Gizli yer, gizlenen şey.

d. 403

d.+ga 9, 352, 403, 444

dalda kıl- 'Bir şey ile gizlemek.'

d.-ip 403

damolla: (Ar.) Öğretmen, molların büyüğü.

d. 116

dan: (Far.) 1. Tane, tohum. **2.** Kuşlara verilen yiyecek, yem. **3.** Yiyecek.

d. 17, 353, 449, 481, 481

dana: (Far.) Akıllı, hikmetli, bilge.

d. 139, 239, 280, 280, 297, 302, 34, 34, 412, 98

danalıq: (Far.+T.) Akıllılık, bilgelik. (**bk. dana**)

d. 11, 344

d.+ta 98

dane: (Far.) Tane.

d. 169, 65, 89

daniş: (Far.) İlim, bilim, bilgi.

d. 323

danişmen: (Far.) Akıllı, bilge. (**bk. daniş**)

d. 179, 185, 440

d.+ler 140

danişmendlik: (Far.+T.) Akıllılık, bilgelik. (**bk. daniş**)

d. 373

danlıq: (Far.+T.) Taneli, tohumlu. (**bk. dan**)

d. 197, 209, 40

dañdar: (T.+Far.) Meşhur, ünlü, tanınmış. (**dañ:** Şan, şöhret.)

d. 247, 44

dañgal: Sert, kuru toprak yığını.

d.+lirila 376

dañkan: Metal kazan veya pişirme kabı.

d.+i 229, 251

d.+lar 25

dap: (Ar.) Tef.

d. 134, 134, 348

d.+ka 342

d.+nin 340

dapçi: (Ar.+T.) Çalgıcı. **(bk. dap)**

d.+sidek 342

dapçilik: (Ar.+T.) Tef çalma veya tef yapma işi, mesleği. **(bk. dapçi)**

d.+ni 342

dar: (Far.) 1. Dar, direk. 2. Ölüm emri verilen kişiyi asmak için kurulan donanım.

d. 114

d.+ga 114, 158

d.+nin 114, 114

darilfunun: (Ar.) Darülfünun, üniversite, enstitü. **(Kaynaklarda darilpunun olarak geçmektedir.)**

d.+ida 209

daril'olum: (Ar.) Üniversite. **(Kaynaklarda daril'ulum olarak geçmektedir.)**

d.+da 208

darķira-: Dar dar diye ses çıkarmak. **(dar-dar:** Sert nesnelerin yere sürülüşü veya rüzgârda çıkardıkları ses.)

d.-p 261

daskan: (Far.) Masa örtüsü, sofranın örtüsü.

d. 226

dastan: (Far.) Şiir ile yazılan büyük eser, destan.

d. 296

d.+i 469

dastar: (Far.) Geçmiş yıllarda, önde gelen erkekler tarafından giyilmiş olan sellenden büyük, beyaz türban. **(Kaynaklarda dastar olarak geçmektedir.)**

d.+lar 210

d.+ni 259

dastiĥan: (Far.) 1. Kumaştan hazırlanan ev eşyası. 2. Masa örtüsüne dizilen yiyecek.

d. 142, 235, 241, 6, 93, 12, 242

d.+diki 242

d.+ga 240, 242, 93

d.+idin 211, 413

d.+ini 196

d.+mu 79

d.+nin 235

daş: (Far.) Büyük kazan.

d. 15, 307, 361

daş kazan: (Far.+T.) Düğün, sünnet gibi organizasyonlarda insanlara

yemek pişirmek için kullanılan büyük kazan.

d. 231, 262

d.+da 231

daşkal: Metal eritip alındıktan sonra geriye kalan madde, cüruf, dışık.

d.+i 431

dat: (I) Pas.

d. 9

dat bas- ‘Paslanmak.’

d.-idu 9

dat: (II) Acı, eziyet.

d.+ iga 328

dava: (I) (Ar.) Deva, derman.

d. 285

d.+lirini 141

dava: (II) (Ar.) Dava.

d.+si 274, 274, 279

hun davasi ‘Kan davası.’

d.+si 274, 274, 279

davala-: (Ar.+T.) Tedavi etmek, ilaç vermek. **(bk. dava I)**

d.-di 465

davalğu-: 1. Dalgalanmak. **2.** Huzursuz olmak. **3.** Sevinç, heyecan veya başka nedenlerle titremek.

d.-p 441, 484

davalğu-: bk. davalğu-

d. 268, 57

d.+ni 273

davam: (Ar.) Bir vakit, hadise, cereyan veya işten sonra bir yer ya da bir vakitten sonraki kısım.

d. 102, 102, 141, 144, 160, 169, 216, 224, 244, 257, 264, 281, 285, 296, 298, 313, 316, 318, 320, 320, 328, 345, 350, 356, 364, 383, 4, 41, 428, 431, 448, 485, 54, 57, 79, 83

davamlaş-: (Ar.+T.) Devam etmek. **(bk. devam)**

d.-kan 133

d.-kandin 427

d.-ti 181

davamlaştur-: (Ar.+T.) Devam ettirmek. **(bk. davamlaş-)**

d.-almidi 276

d.-di 185, 188, 373, 60

d.-makci 35

d.-up 209, 313, 34, 51

davamlık: (Ar.+T.) Devamlı, daimî. **(bk. devam)**

d. 109, 160, 228, 229, 423, 458, 57

davan: (Far.) Dağ boğazı, yokuş.

d. 37, 420, 434, 438

davasız: (Ar.+T.) Devasız,
dermansız. (bk. dava I)

d. 285

davi-: Yokuş çıkmak.

d.-gan 190, 232

Davudeta'id: Ebû Süleymân Dâvûd b.
Nusayr et-Tâî, ilk sofulardan.

d. 205

Davut Hoca: Devletin desteği olan
Mirza'Eli Şah'ın kardeşi.
Yolvashan'ın buyruğu ile öldürüldü.
(BS romanı s.: 228)

d.+ni 228

de: Ki, ne de olsa, ise, ama, fakat, ve,
için bağlaçlarını karşılar.

d. 105, 113, 116, 154, 170,
200, 274, 402, 59, 65, 73, 74, 74, 84,
88, 89, 89, 95

de-: Demek, söylemek.

d.-vatamsen 391

d.-vatisen 199

d.-vatisiz 407

d.-vatkan 431

d.-vermemdu 399

d.-vetmise 185

d.-y 35, 35

d.-yda 265

d.-ydu 226

d.-ymen 347, 385, 446

d.-ymizde 329

d.-ytti 342, 359, 373, 374, 380

debdebilik: (Ar.+T.) Debdebeli,
tantanalı. (bk. debdebe)

d. 218, 321

Dehbit: Yedi Söğüt, Semerkant'ta
bulunan bir yer.

d. 366

dehliz: (Far.) Bir evin dışındaki kapı
ile başka ev kapılarının arasındaki
boşluk, koridor.

d.+de 303

d.+ide 345

dehri: (Ar.) Dinsiz, ateist,
Tanrıtanımaz.

d. 485

dehşet: (Ar.) Dehşet, korkunç.

d. 103, 129, 78

d.+ke 252

dehşetlik: (Ar.+T.) Dehşetli. (bk.
dehşet)

d. 104, 106, 131, 272, 42, 462,
55, 69, 70

dehul: (Ar.) Davul.

d. 305

dehli: (Ar.) 1. Alaka, münasebet. 2. Engel, güçlük.

d. 164, 410, 348

dehli-teruz ‘Engel olma hâli, çakılma, vurulma, dokunma.’

d. 348

d.+ga 164

dekke: (Far.) Azar, darbe.

d. 224

dekiye: (Ar.) Bir saatin altmışta biri, dakika.

d. 259, 293, 302, 404

d.+de 129, 245, 259, 272, 330, 335, 351

d.+ler 147, 476

d.+sini 476

del: 1. Kesinlikle, tam, pek, gayet, dümdüz. 2. Hatasız, doğru.

d. 190, 201, 205, 222, 237, 238, 286, 322, 336, 381, 407, 418, 420, 435, 44, 466, 467, 473, 93, 147, 485, 74

deldüğün-: Sallanmak, sarsılmak.

d.-up 381

delil: (Ar.) Delil, kanıt.

d.+i 186

d.+idur 8

delillen-: (Ar.+T.) Fikir, tartışma veya bir konuda kanıtlanmak, ispatlanmak. (bk. **delil**)

d.-gen 215

delillik: (Ar.) Delilli, kanıtlı. (bk. **delil**)

d.+idi 323

dellal: (Ar.) Tellal, simsar.

d.+mu 451

dem: (Far.) 1. Nefes. 2. Dinlenme. 3. Duman, buhar. 4. Çağ, vakit. 5. Ekmek, su gibi şeylere dua, ayet okuyup üflemek. 6. Bazen, bazı.

d. 135, 135, 136, 138, 138, 254, 307, 38

d.+i 323, 334, 335, 405, 406, 415, 448, 467

d.+ige 187

d.+ide 307

d.+ini 136, 360

demallıkça: Şu vakitte.

d. 199, 466

dembedem: (Far.) Sık sık.

d. 75

demçi: Vergi alan üst, memur.

D. 166, 383

d.+ler 383

d.+liri 166

demlen-: (Far.+T.) 1. Demlenmek. 2. Kendi buharında pişirilmek.

d.-gen 169

demlik: (Far.+T.) Anlık, sürelik.

d. 239

deḡ: (Çince) Konuk yeri, kervansaray, otel.

d. 263

deḡse-: (Çince+T.) Tartmak, ölçmek.

d.-p 312

dep: Diye. (bk. de-)

d. 10, 100, 101, 104, 109, 11, 112, 141, 361, 391, 417, 417, 113, 115, 115, 116, 117, 119, 119, 119, 120, 123, 124, 124, 128, 131, 132, 137, 140, 140, 141, 147, 148, 148, 149, 15, 15, 150, 150, 151, 151, 159, 159, 161, 161, 162, 162, 165, 166, 167, 169, 17, 17, 170, 171, 171, 174, 175, 175, 177, 177, 178, 185, 187, 188, 188, 19, 190, 191, 193, 198, 20, 203, 205, 206, 208, 210, 212, 212, 212, 213, 214, 214, 227, 227, 231, 235, 237, 238, 242, 243, 244, 246, 247, 25, 252, 26, 26, 260, 262, 264, 266, 267, 268, 268, 269, 27, 270, 272, 273, 274, 275, 278, 280, 280, 280, 286, 286, 288, 289, 289, 293, 295, 295, 297, 297, 299, 299, 299, 303,

305, 307, 307, 311, 311, 311, 313, 313, 313, 316, 316, 319, 319, 319, 324, 327, 331, 334, 336, 336, 340, 341, 342, 343, 343, 343, 345, 345, 346, 348, 350, 352, 353, 356, 356, 358, 360, 361, 365, 368, 368, 369, 370, 374, 374, 380, 381, 381, 383, 383, 384, 384, 385, 388, 393, 394, 396, 396, 398, 398, 4, 401, 404, 406, 406, 408, 408, 408, 409, 416, 416, 416, 422, 422, 422, 426, 426, 429, 434, 436, 441, 441, 443, 450, 455, 456, 458, 460, 463, 464, 464, 464, 465, 465, 466, 466, 47, 473, 475, 475, 476, 479, 48, 488, 489, 489, 49, 490, 490, 52, 54, 57, 65, 65, 66, 68, 7, 7, 72, 79, 82, 82

d.-la 167, 461

d.-tu 417, 416

dep'i: (Ar.) Yok ediş, bitirme.

d. 228, 228

depi-dunya: (Ar.) Gömülen ya da gömülmeyen, açık veya kapalı her şey.

d.+ga 214

depin: bk. depne

d. 365

d.+i 358

depne: (Ar.) Ölüyü toprağa koyma, gömüş.

d. 186, 365, 481

depsende: Ayak altı.

d. 38

depsende kıl- ‘Ayağının altına almak, çiğnemek.’

d.-indi 38

depter: (Ar.) Defter.

d.+imge 236

derd: (Far.) 1. Hastalıktan dolayı çekilen acı. 2. Ruhsal azap, dert, acı.

d. 155, 177, 201, 270, 283, 285, 285, 286, 294, 325, 350, 383, 387, 450, 471

d.+i 158

d.+idin 163

d.+ige 146, 239, 29

d.+in 384

d.+ini 117, 148, 160, 262, 265, 32, 363, 447, 56

d.+ke 449

d.+ni 228, 324

derdmen: (Far.) Dertli, acı çeken. (bk. derd)

d.+ler 431

d.+lernin 343

dere: İslam mahkemesinde kullanılan deri çubuk.

d. 338

dereh: (Far.) Ağaç.

d. 355, 355, 44, 47, 81

d.+i 308, 355, 423

d.+imiznin 9

d.+inin 47, 60, 179, 262

d.+ke 460, 61, 81

d.+ler 292, 308, 340, 92

d.+lernin 93

d.+liri 287, 41, 429

d.+lirinin 307, 92

d.+nin 231

d.+tek 127

d.+tiki 450

derehlik: (Far.+T.) Ağacı çok olan yer, orman. (bk. dereh)

d. 333, 333

derem: (Ar.) Çağatay Hanlığı’nda 1318-1326 yılları arasında hüküm süren Kipek Han tarafından kabul edilen gümüş para. 6 dirhem, 1 dinara eşittir.

d. 328

dergah: (Far.) Saray, hükümdar sarayı.

d. 317, 96

d.+i 136

d.+ida 158, 455

d.+idin 452
d.+iga 16, 372, 458
d.+imizda 136
d.+imizdin 140
d.+indin 48
d.+inni 48
d.+nin 293
d.+tiki 441

dergezep: (Far.+Ar.) Öfkeli, kızgın, hiddetli.

d. 110, 340
d.+ke 258

derhal: (Far.+Ar.) Derhâl, hemen.

d. 106, 120, 139, 142, 147, 165, 189, 268, 274, 287, 291, 292, 300, 304, 305, 307, 31, 33, 334, 344, 37, 38, 421, 424, 425, 447, 457, 460, 479, 484, 53, 61, 62, 97, 29, 327, 455

d.+la 253, 371, 419

derhekişet: (Far.+Ar.) Aslında, gerçekten. **krş. rasttin**

d. 424, 448

derice: (Ar.) Mertebe, derece.

d.+de 131
d.+ge 486, 83
d.+lirini 277
d.+mdidur 277

d.+side 426

dericilik: (Ar.+T.) Dereceli, belli bir dereceye sahip. **(bk. derice)**

d. 490, 490, 490, 490

derih: (Far.) Yazık, ne yazık ki. **krş. vaderih**

d. 198, 435, 198

deriḥa: (Far.) Vay yazık. **krş. vaderiḥa**

d. 178, 335

derman: (Far.) İlaç, em.

d. 29

d.+i 406

dermek: bk. dora–dermek

d.+lerni 434

dora–dermek ‘Sebze ve yemeklere tat vermeye yarayan (karabiber, zencefil vb.) şeyler.’

d.+lerni 434

ders: (Ar.) 1. Ders. 2. İbret.

d. 455

dert: (Far.) Dert, keder, acı.

d. 92

deru: (Far.) İlaç, ecza, baharat.

d. 285

dervaza: (Far.) Kapı.

d. 257, 270, 351, 51, 84

d.+din 40, 270, 50
d.+liri 20, 315, 90
d.+lirini 12
d.+ni 351, 51, 66, 85
d.+nin 4, 40, 40, 275
d.+si 120, 154, 270, 270, 270,
270, 274, 276, 279, 281, 390, 50, 84
d.+sidin 151, 257, 3, 361, 77,
281
d.+siga 257, 52, 64
d.+sini 118, 266, 50, 76
d.+sini 64

dervaziven: (Far.) Kapıya bakan kişi,
kapıcı. **(bk. dervaza)**

d.+i 266

derviş: (Far.) Derviş.

d. 110, 123, 13, 151, 165, 18,
261, 264, 265, 3, 314, 345, 370, 402,
115

d.+i 279

d.+idin 23

d.+ler 126, 135, 149, 154, 21,
24, 257, 257, 258, 259, 262, 263, 308,
310, 316, 342, 402, 452, 453, 66, 18

d.+lerge 138, 144, 367

d.+lerikenlikini 338

d.+lerla 459

d.+lermu 471

d.+lerni 254, 265, 265, 474

d.+lernin 136, 141, 148, 18,
206, 211, 227, 246, 262, 309, 453,
474, 63

d.+liri 353, 476, 487

d.+lirimu 68

d.+lirini 336, 438

d.+ni 283

d.+nin 186, 195

Derviş Hoca: Asıl ismi Hafız'dır.
Köydekiler ona Hafız Çoruk
 demişlerdir. Apak Hoca'nın müridi
 olduktan sonra ise Derviş Hoca adını
 almıştır. **(BS romanı s.: 15)**

d. 105, 11, 12, 13, 14, 178,
187, 189, 189, 198, 201, 201, 202, 7,
8, 8, 399, 10, 104, 12, 12, 12, 13, 14,
187, 187, 188, 189, 196, 196, 199,
202, 202, 21, 22, 231, 284, 322, 5, 5,
7, 7, 7, 79, 80, 83

d.+din 11

d.+ga 21, 187, 189, 260, 261

d.+idi 260, 5

d.+nin 11, 14, 190, 190, 190,
199, 200, 202, 22, 22, 229, 261, 261,
261, 261, 322, 8, 15, 203, 261, 261

dervişlik: (Far.+T.) Dervişlik. **(bk.
derviş)**

d. 129

d.+ke 223

d.+ni 62

derya: (Far.) 1. Nehir. **2.** Geniş, büyük.

d. 234, 254, 370, 370, 388, 388, 389, 389, 389, 389, 400, 409, 410, 410, 410, 415, 439, 439, 442, 442, 90, 285, 389, 410, 439

d.+da 301

d.+dek 37, 374, 424, 441

d.+din 374

d.+ga 441

d.+larni 443

d.+lirida 457

d.+lirini 42

d.+nin 213, 400, 410, 441, 442

d.+si 22, 400, 410, 44

d.+sida 137

d.+sidin 101, 90

d.+siga 380

d.+sinin 250, 38, 421, 421, 439, 476

d.+yi 349, 415, 419, 281, 415, 415

d.+yin 99

deryayi şor: Kızıl deniz.

d. 415, 415

d.+dek 419

d.+ga 415

d.+nin 415

derveke: (Far.+T.) Gerçekten, sahih.

d. 278, 325, 378, 440, 461, 48, 57, 6

deslep: (Far.+T.) En evvel, önce, ilk. **krş. iptida**

d. 168, 19, 268, 319, 342, 386, 463, 483, 5, 52, 56, 76, 86, 98, 106, 114, 142, 145, 177, 188, 196, 209, 279, 284, 288, 327, 351, 379, 382, 412, 446, 448, 455, 481, 121, 200, 89

deslepki: (Far.+T.) 1. Evvelki, önceki, ilki. **2.** Eski. **(bk. deslep)**

d. 122, 250, 318, 35, 408, 77, 38, 68

desse-: 1. Ayağı ile basmak, çiğnemek, ezmek. **2.** Yürümek.

d.-ginice 133

d.-mey 370

d.-p 18, 461, 53, 68, 135, 149, 165, 200, 256, 315, 449, 85

d.-psen 198

dessel-: Çiğnenmek. (bk. desse-)

d.-ip 460

desset-: Çiğnetmek. (bk. desse-)

d.-imen 171
d.-ip 201, 458
dessitil-: Çiğnetilmek. (**bk. desset-**)
d.-ise 343
dessitiş: **bk. desset-**
d.+te 316
deste: Her tür aleti elle tutmaya yarayan yer, sap.
d.+ge 67
d.+lirige 134
d.+ni 27, 53
d.+sige 28
d.+sini 461, 58, 87
deste–deste: Birkaç bağ, birkaç deste.
d. 113
destek: (**Far.**) Elde olan ispat, kanıt.
d. 452, 485
destide: Bu gibi, benzeri.
d. 288
destidin: Sebebinden, sebebiyle.
d. 471, 109, 23, 46
destigah: (**Far.**) Tezgâh.
d.+liri 374
destiger: Esir, ele geçmiş kişi.
(Kaynakta **destgir** olarak geçmektedir.)

d. 95
destilen-: Deste deste bağlamak.
d.-gen 159
destilik: (**Far.+T.**) Saplı. (**bk. deste**)
d. 50
destur: (**Far.**) İş, hareket için kuralların toplamı.
d.+i 15, 224
deşnam: (**Far.**) Sinir ile söylenen söz, hakaret. (**Kaynaklardadeşnem olarak geçmektedir.**)
d.+ini 424
deşt: (**Far.**) Bitkilerin yetişmediği susuz yer.
d. 14
d.+u 349
detalaş: Fikirde birlik olmama sebebiyle bağırarak, ağız kavgası yapmak.
d. 419, 63
d.+ni 201
deva: (**Ar.**) 1. Talep, arz. 2. Başkaları için yapılan şikâyet.
d. 96, 95
d.+si 186
d.+sida 288
d.+sini 167

devager: (Ar.+Far.) Mahkemeye arz eden kişi. **(bk. deva)**

d.+liri 287

devet: (Far.) Davet.

d. 223, 118

d.+i 166, 167, 321

devr: (Ar.) Devir, çağ.

d. 177, 177

d.+de 181, 480, 482, 483

d.+diki 216

d.+gice 236

d.+i 361, 366

d.+ide 199, 238, 391, 392, 482, 488, 96

d.+idin 236

d.+ige 482, 482

d.+imizge 58

d.+inin 177, 208, 57

d.+nin 285

devran: (Ar.) Devirler, zaman.

d. 286, 368

d.+iidi 364

d.+innin 433

d.+nin 219

devre: (Ar.) Daire, halka.

d. 310

devre-: 1. Su basmak, taşmak. **2.** Eşit olarak hareketlenmek, dalgalanmak.

d.-p 287

devzeḥ: (Far.) 1. Cehennem. **2.** Karanlık, acılı yer. **(Kaynaklarda dozaḥ, dozeḥ olarak geçmektedir.)**

d.+i 341

d.+ılarnin 431, 220

d.+ilerge 220

d.+ke 341

d.+nin 277

devziḥiy: (Far.) Cehenneme layık, cehenneme yaraşır; eski, fena. **(bk. devzeḥ) (Kaynaklarda dozaḥiy olarak geçmektedir.)**

d.+ler 393

deyüz: [<dö+yüz] (Ar.) Yüzü kalın, namussuz, yüzsüz.

d.+lerni 394

dez: (Far.) Yarık, çatlak.

d. 450

dê-: Demek, söylemek.

d.-di 180, 275, 108, 109, 11, 11, 12, 12, 123, 123, 123, 124, 124, 126, 13, 13, 131, 136, 14, 140, 140, 140, 143, 144, 149, 150, 150, 150, 151, 153, 160, 160, 165, 166, 167, 169, 170, 170, 170, 175, 177, 179, 179, 180, 184, 187, 187, 187, 189,

196, 196, 196, 197, 198, 199, 211,
 211, 216, 217, 217, 219, 228, 232,
 233, 235, 235, 235, 235, 235, 237,
 237, 237, 239, 239, 241, 242, 243,
 243, 244, 244, 245, 246, 246, 254,
 255, 255, 255, 255, 256, 259, 259,
 260, 263, 263, 263, 263, 264, 264,
 265, 267, 267, 267, 268, 27, 273, 273,
 274, 274, 280, 284, 289, 291, 291,
 293, 297, 297, 30, 301, 302, 302, 303,
 304, 305, 31, 311, 312, 312, 313, 313,
 315, 316, 316, 318, 322, 323, 324,
 324, 325, 325, 326, 326, 329, 329, 33,
 33, 330, 331, 331, 333, 333, 333, 334,
 34, 34, 340, 341, 344, 345, 346, 347,
 347, 35, 350, 355, 357, 357, 357, 36,
 361, 362, 362, 364, 364, 364, 364,
 367, 371, 371, 372, 379, 380, 380,
 382, 391, 391, 394, 395, 395, 396,
 399, 405, 406, 406, 407, 407, 409,
 410, 411, 412, 412, 414, 423, 423,
 424, 424, 425, 428, 429, 429, 430,
 431, 433, 435, 436, 442, 442, 442,
 444, 444, 446, 446, 446, 465, 465,
 465, 465, 465, 466, 466, 5, 51, 51, 52,
 53, 53, 58, 59, 6, 6, 6, 61, 64, 64, 65,
 65, 65, 66, 66, 66, 67, 7, 7, 73, 73, 78,
 8, 8, 80, 80, 81, 85

d.-dide 396

d.-digu 115

d.-dim 429, 83

d.-dima 466

d.-din 465

d.-diniz 466

d.-dinma 465

d.-diyu 475, 399

d.-gili 180, 224, 224, 224, 263,
 279, 30, 324, 444

d.-gin 107

d.-gini 125, 326

d.-ginice 153, 18, 189, 196,
 200, 71

d.-ginin 137

d.-misimu 11, 130, 148, 165,
 191, 94, 27, 43, 50

d.-se 35, 35

d.-senmu 34

d.-sila 457

d.-sile 169, 364

d.-ginice 162

d.-ginin 406

d.-guce 332, 386

d.-guci 124

d.-gucilerge 185

d.-gudek 159, 165, 24, 262,
 314, 379, 430, 94

d.-gusi 399

d.-me 107, 186, 420

d.-mek 82, 82, 82

d.-mekci 170, 214, 364, 364	d.-sila 115
d.-mekcimusen 108	d.-sile 160
d.-mektur 82	d.-simu 225, 450
d.-menla 344	d.-vidi 291, 274
d.-meslik 323	d.-yelmisimu 344
d.-mey 123, 187, 414	d.-yelmeytti 63
d.-meydu 16	d.-ydigan 17, 356, 356, 384,
d.-midi 468	419
d.-midiler 471	d.-ydiken 137, 447, 448
d.-midilimu 170	d.-ydu 122, 136, 176, 235, 479
d.-migendin 356	d.-yelmey 466
d.-migenmidi 115	d.-yelmeytti 55
d.-misimu 208, 414	d.-ymen 216, 285, 290, 424, 54
d.-p 215, 417, 419, 421, 430,	d.-ysiz 330, 446
472	d.-ytti 288, 301
d.-pla 446	dèdek: (Far.) Kadın hizmetçi, kadın işçi.
d.-ptu 137, 185, 329, 417, 417,	d.+ler 314
417, 447	d.+lernin 207
d.-r 202, 481	d.+liri 299
d.-ridiler 489	dèdim: Şahların giydiği taç, şapka.
d.-rmu 224	d.-dim 429, 429
d.-se 119, 215, 223, 279, 295,	dègen: 1. Demiş, dediği. 2. İsimli, adlı. (bk. dè-)
356, 392, 414, 414	d. 322, 357, 298, 474, 108, 11,
d.-sek 290, 417, 56	11, 113, 116, 118, 118, 119, 119, 122,
d.-sen 357	123, 123, 123, 131, 131, 137, 137,
d.-senmu 409	

142, 145, 147, 147, 150, 152, 153,
173, 179, 188, 19, 192, 197, 197, 199,
204, 21, 21, 21, 217, 22, 234, 235,
251, 254, 260, 273, 279, 282, 291,
295, 295, 298, 299, 305, 309, 321,
325, 331, 331, 332, 335, 347, 355,
362, 366, 38, 38, 382, 383, 384, 395,
396, 398, 4, 404, 411, 424, 426, 429,
429, 436, 438, 443, 448, 448, 46, 466,
481, 482, 486, 489, 491, 55, 62, 69,
86, 169, 176, 207, 212, 215, 216, 220,
221, 224, 231, 237, 243, 263, 264,
275, 279, 312, 319, 320, 321, 323,
326, 327, 347, 356, 366, 370, 370,
387, 395, 4, 406, 407, 412, 414, 415,
423, 424, 432, 464, 473, 478, 478, 78,
108

d.+de 187, 417, 420, 465, 468

d.+dila 300, 421

d.+din 407

d.+du 293

d.+idek 481

d.+idi 124, 142, 177, 198, 21

d.+idiniz 51

d.+ler 115, 163, 303, 329, 341,
407, 448, 451, 458

d.+lerdin 214, 236

d.+lerni 36, 163

d.+lernin 314, 383

d.+liri 423

d.+lirini 55

d.+ni 243, 259, 259, 263, 263,
73

d.+nimu 473

d.+nin 108, 347, 456

dègendek: 1. Denildiği gibi. 2. Denen
hâlde, denen tarzda. 3. Ona benzer.
Daha, iyi. 4. Pek, çok. (**bk. dègen**)

d. 100, 101, 192, 204, 210,
287, 287, 41, 426, 43, 226, 269, 340,
347, 370, 419, 151, 204, 295, 206,
207, 213, 222, 230, 237, 242, 251,
301, 302, 304, 309, 315, 357, 36, 360,
369, 374, 392, 444, 450, 481, 50, 59, 8

dègüçe: **bk. heş-peş dègüçe**

heş-peş dègüçe ‘Hemen, bir
anda.’

d. 105

dègüdek: Neredeyse, hemen hemen.

d. 103

dègülük: Demek gerek, demek lazım.

d. 233

dèhkan: (**Far.**) Çiftçi.

d. 112, 182, 191, 198, 231, 30,
314, 396

d.+lar 191, 199, 233, 28, 29,
29, 374, 94

d.+lardin 399

d.+larga 231, 362

d.+largice 223

d.+larmu 390

d.+larni 396, 399

d.+larnimu 194

d.+larnin 164, 165, 165, 192,
245, 30, 407

d.+nin 191, 395, 396, 396, 396

dêhkançilik: (Far.+T.) Çiftçilik. (**bk.**
dêhkan)

d. 15, 29

Dêhli: Hindistan'da bir şehir.

d.+de 209

Dêhli Daril'olum: Hindistan'da
bulunan bir üniversite.

d+da 208

dêkibir: (Lat. > Rus.) Miladi
takvime göre on ikinci ay.

d. 491

dêligul: Utangaç, çekingen.
(Kaynaklarda **diligul** olarak da
geçmektedir.)

d. 85

dêligul bol- 'Utanmak,
tereddüt etmek.'

d.-up 85

dêmağ: (Ar.) 1. Beyin. 2. Burun
boşluğu ile ağız boşluğunun birleştiği
yer. (**Kaynaklarda dimağ olarak
geçmektedir.**)

d.+i 312

dêmiği üstün 'Kibirli.'

d.+i 312

dêmek: Demek, söylemek. (**bk. dê-**)

d. 81, 482, 322

dêmetlik: (R.+T.) Bir yaştaki.

d. 288

dêgiz: Deniz.

d. 324, 415, 420, 92

d.+dek 436, 47, 92, 429

d.+din 80

d.+ga 35

d.+i 132, 450

d.+iga 141, 461

d.+inin 399

d.+lardur 99

d.+nin 92

Dêgizdek Keç Korsak Nom Bitik

Açari: Tibet'in dinî lideri, beşinci
Dalay Lama olan Ngawang Lobsang
Gyatso'nun namı. (**BS romanı s.: 436**)

a. 429, 436

dêrek: (Ar.) 1. Bir yerden veya bir şey hakkında alınan haber. **2.** İşaret, belge.

d. 288, 302, 339, 368, 51

d.+ini 196

dêreksiz: (Ar.+T.) Belirtisiz, haber vermeden. **(bk. dêrek)**

d. 125, 13, 130, 398

dêrize: (Far.) Pencere.

d. 156, 422

d.+lerdin 120, 89

d.+lirinin 328

d.+si 202

dêveyle-: Tehdit etmek, eline bir şeyler alıp vuracakmış gibi yapmak.

krş. diveyle-

d.-p 195, 198, 201, 263, 4

dêvit-: Hayvana (at, eşek vb.ne) deh demek.

d.-ip 154, 73

dêyiş-: Demek, söylemek. **(bk. dê-)**

d.-etti 414

d.-idu 416, 473

d.-ip 419, 445, 157

d.-ke 279

d.-kinini 328

d.-mey 150

d.-ti 150, 210, 270, 274

dêyek: 1. Direk. **2.** Sivri yeri kesmek için kullanılan kısa ağaç. **(Kaynaklarda diyek olarak geçmektedir.)**

d. 383

dêyek puli: Apak Hoca'nın hâkimiyeti dönemindeki alınan verginin adı. **(BS romanı s.: 383)**

d. 383

dêyil-: Denilmek. **(bk. dê-)**

d.-etti 154

d.-gen 214, 222, 96

d.-idu 407

d.-ip 490

dêyiş: Demek, söylemek. **(bk. dê-)**

d. 100

d.+ini 109, 272, 32, 35, 79

d.+ke 245, 82

d.+kimu 333

d.+ni 213

d.+tin 233

dêyişiş: bk. dêyiş-

d.+ke 161

didar: (Far.) 1. Yüz, surat. **2.** İz, belge.

d.+ga 350

d.+i 114

d.+iga 80

d.+imni 416

d.+ini 14, 176, 308, 76

d.+inin 11

didarlaş-: (Far.+T.) Görmek,
tanışmak. (bk. didar)

d.-ip 232

didarlışı: bk. didarlaş-

d. 235

di-: bk. dê-

d.-di 27

didilleş-: (Far.+T.) Gittikçe
cesurlaşmak. (Kaynaklarda dadillaş-
olarak geçmektedir.) [dadil: (Far.)
Cesur, cesaretli.]

d.-ti 312, 404

digen: bk. dēgen

d. 100

diğirka-: Hayvanlar için rahatlamak,
özgür olmak. (Kaynaklarda diğiri-
olarak da geçmektedir.)

d.-p 454

dikket: (Ar.) 1. Dikkat. 2. Fikir, akıl,
düşünce, hayal.

d. 138, 345, 406, 424

d.+i 197, 348

d.+ini 273, 311, 394, 472

dikmak: 1. Hem kısa, hem tombul. 2.
Bitkiler için kısa ve geniş.

d. 86

dil: (Far.) 1. Gönül. 2. Gönüldeki
niyet, fikir. 3. Kişinin hafızası, anı.

d. 140, 181, 187, 221, 236,
298, 300, 305, 320, 374, 378, 415,
465, 476, 476, 186, 284

d.+de 218

d.+da 225, 349

d.+diki 415

d.+dur 305, 355

d.+ga 221

d.+i 175, 178, 225, 284, 318,
326, 384, 434, 465, 465, 281

d.+ida 137, 148

d.+ide 291

d.+idiki 143, 344, 415

d.+idikini 356

d.+idin 214, 416

d.+iga 139, 273, 319

d.+ige 19

d.+im 204, 349, 413

d.+imda 11, 301

d.+imga 301

d.+imiz 181

d.+imizda 414	dilsiz: (Far.+T.) Gönül yakıcı, can yakan. (bk. dil)
d.+imizdin 161	d. 218
d.+imizni 350	dimağ: (Ar.) 1. Beyin, dimağ. 2. Burun. (bk. dèmağ)
d.+imni 303	d. 124
d.+in 124	d.+ni 382
d.+inde 355	din: (Ar.) Din.
d.+indin 316	d. 100, 104, 212, 220, 368, 432, 275
d.+inga 319	d.+din 16, 280
d.+ini 137, 32, 99	d.+i 224, 321
d.+inlarga 315	d.+idiki 427
d.+lardiki 199	d.+idur 224, 224, 224, 224
d.+larni 350, 350	d.+imiz 224
d.+nin 236	d.+inin 223, 421
dilber: (Far.) Dilber, güzel, sevilen.	d.+ni 35
d. 45	d.+nin 16
dildarlik: (Far.+T.) Can ve yürekten.	dindarlik: (Ar.+Far.+T.) Dindarlık. (bk. din)
d. 230	d.+tur 211
diliğulluq: bk. diliğulluq	diniy: (Ar.) Dinî, dine ait. (bk. din)
d. 434, 52	d. 137, 173, 173, 174, 208, 209, 320, 339, 422, 473, 479, 480, 480, 483, 485, 56
d.+ka 424	diñ: Dik, düz.
diliğulluq: Çekingenlik, utangaçlık. (bk. dèliğul)	d. 311, 223
d. 295	
dilkeş: (Far.) Şen, neşeli.	
d. 340, 340, 350	

kulaklırını diğ tut- ‘Kulaklarını duymaya hazır hâle getirmek.’

d.-up 223

diğay-: Dimdik durmak, çıkmak, ucu çıkmak. (**bk. diğ**)

d.-di 200

diğli-: Dik hâle getirmek. (**bk. diğ**)

d.-di 454

diğide: 1. Zıplamak, atlamak. 2. Hızlı, acele. (**bk. diğ**)

d. 475

dirdiy-: Titremek. (**Kaynakta dirildi- olarak geçmektedir.**)

d.-ip 26, 322, 357, 446, 78

dişvarçilik: (**Far.+T.**) Zor hâl, zorluk.

d. 433

divan: (**Ar.**) Şiirlerin toplamı.

d. 116, 469

d.+larni 469

Divan Kıdiri: Yusuf Kadirhan’ın Divan Kıdırı adlı eseri. (**BS romanı s.: 469**)

k. 469

divanbêgi: [**<divan+beg+i**] Seidiye Hanlığı’nda arşiv, emir, ferman işlerinde bulunur. Van ordusunun kâtibi. (**Hacı, 1993: 205**)

d.+i 272, 331, 59

divane: (**Far.**) Dilenci.

d. 223, 239, 265, 345

divanilik: (**Far.+T.**) Dilencilik yapma işi. (**bk. divane**)

d.+tur 322

dive: (**Far.**) Şeytan.

d.+dek 4, 459, 79

d.+lerni 79

diveyle-: (**Kaynaklarda dêveyle- olarak geçmektedir.**) (**bk. dêveyle-**)

d.-p 153

divit-: Zorlamak, acele ettirmek.

d.-ip 33, 393

d.-ti 341

atni divit- ‘Ata acele ettirmek.’

d.-ti 341

diyanet: (**Ar.**) Dinî ahlak, kaidelere sıkıca bağlı olma hâli.

d. 101, 414, 411

d.+i 438, 458

d.+te 256

d.+tin 455

diyanetlik: (**Ar.+T.**) Dinî kurallara uyan. (**bk. diyanet**)

d. 441

diyanetsiz: (**Ar.+T.**) Dinî kurallara uymayan. (**bk. diyanet**)

d. 450
diyar: (Ar.) Diyar, ülke, memleket.

d. 217
d.+da 366, 398, 5
d.+diki 364
d.+din 341, 366, 48
d.+ida 221, 366
d.+idin 101
d.+iga 366
d.+inin 101
d.+lar 483
d.+ni 37
d.+nin 366, 366

dobulğa: (Kaynaklarda dubulğa olarak geçmektedir.) (bk. dubulğa)

d.+ga 67, 69
d.+larnin 70
d.+sini 459, 73, 88

doğa: At arabasının boyunduruğu.

d. 280, 457

doğılak: Kısa ve şişman, tombul.

d. 107

doğ: Tehdit, gözdağı. **krş. doğal**

d. 109, 29, 333

doğal: krş. doğ

d.+lirida 63

doğ-doğ: Yerinde durmaz, kurtlu peynir.

d. 261, 310, 379, 474

doğmuş: Köşe.

d. 15, 226
d.+ka 226, 452
d.+lirida 77
d.+ni 4
d.+ta 15, 226

doğur-: Taraf tarafa çarpmak, boynuzla vurmak.

d.-up 145

dola: (Moğ.) Omuz.

d. 429
d.+sini 133, 133

dolğun: (Moğ.) 1. Dalga. 2. Sallanma.

d.+lar 92
d.+liri 250, 37

dolkunla-: (Moğ.+T.) Dalgalanmak. **(bk. dolğun)**

d.-ytti 450

dolğunluk: (Moğ.+T.) Dalgalı. **(bk. dolğun)**

d.+idi 309

domba: Karnı küçük ibrik.

d. 382

domila-: Yuvarlamak.

d.-p 334

donay: Eğri, çarpık.

d. 310, 368, 376, 379, 472, 474, 474

doppa: Takke.

d. 316, 317, 453

dora: (Far.) İlaç, em, deva.

d. 434

d.+larni 184

d.+lirini 145

dora-: (Moğ.) Başkaları ne yaparsa aynısını yapmak, taklit etmek.

d.-p 47

d.-yalmidim 465

dorğa: (Far.) Amirler, üstler.

d. 166, 393, 396

d.+lar 392, 391

d.+liriga 391, 393, 396

d.+nimu 397

d.+si 383, 390

d.+siga 396

d.+sini 383

dost: (Far.) 1. Dost. **2.** Aşına, tanıdık, bildik.

d. 18, 185, 185, 186, 186, 186, 186, 186, 186, 190, 190, 190, 223, 224, 225, 277, 282, 297,

298, 320, 320, 320, 320, 337, 348, 382, 387, 421, 424, 453, 82, 82

d.+i 259, 381

d.+iga 225

d.+lar 179, 296

d.+larga 191

d.+liriga 365

d.+lirimiz 140

d.+lirini 431

d.+ni 179

d.+um 380

dostane: (Far.) Dostane, dostça. **(bk. dost)**

d. 330, 444, 461

dostluk: (Far.+T.) Dostluk. **(bk. dost)**

d. 186, 186, 296, 434, 461, 489

d.+tin 290

Dostmuhemmet: 1665 yılında Hotan'ı basan Tangutlara esir düşerek Tibet'e giden başarılı bir asker. **(BS romanı s.: 380)**

d. 380, 380, 381, 384, 384, 385, 387, 390, 394, 394, 395, 395, 396, 396, 399, 402, 404, 405, 406, 407, 407, 408, 410, 429, 442, 444, 450, 461, 461, 461, 380, 380, 380, 381, 381, 382, 385, 385, 386, 386,

388, 389, 389, 389, 390, 390, 395,
398, 403, 403, 406, 406, 410, 426, 430

d.+idi 425

d.+ke 409, 426, 427, 430, 442

d.+mu 434

d.+ni 396, 400, 401, 402, 403,
426, 442, 457, 401, 446

d.+nin 380, 388, 396, 396, 397,
398, 401, 405, 409, 446, 447, 406,
435, 439, 443, 440

d.+tek 401

dozaḥ: (Far.) Cehennem.

d. 122, 122, 407, 407, 407,
414, 414

d.+ka 16, 356, 358, 409

d.+nin 115

d.+ta 418

dögilek: Yuvarlak, daire.
(Kaynaklarda **dügilek** olarak
geçmektedir.)

d. 381

dölet: (Ar.) Devlet.

d. 119, 245, 326, 329, 429, 286

d.+i 144

d.+ini 437

d.+inin 162, 228

d.+ke 165

d.+ni 174, 272, 484

d.+nin 116, 205, 246, 272, 273,
326, 45, 57, 60, 96

döleḥana: (Ar.+Far.) Zengin ev.
[dölet: (Ar.) Zenginlik, mal, varlık.]

d.+siga 391

dömbel: Eşit yere nisbeten biraz
yüksek, kabarık yer.

d.+din 25, 379

dömbeş: Yanlara nisbeten daha
yüksek olan.

d. 73

döḡ: Tepe, sırt.

d. 327, 327, 47

d.+din 73

d.+nin 72

döḡlük: Tepecik, tümsek. (**bk. döḡ**)

d.+ler 376

döşe: (Moğ.) Üstünde et doğranılan
tahta, et tahtası.

d. 26

döşkelle-: İtmek, dışlamak.

d.-ginice 107

d.-p 343

döve-döve: Birkaç yığın.

d. 90

dövile-: Yığıp, toplayıp yığın hâline getirmek. (bk. döve-döve)

d.-di 88

d.-p 120

dövileglik: Yığılan, yığın hâlinde olan. (Kaynaklarda dövileklik olarak geçmektedir.) (bk. dövile-)

d. 112

dövilen-: Yığılmak. (bk. dövile-)

d.-genidi 106

d.-ip 462, 69

dövlen-: bk. dövilen-

d.-gen 89

d.-ip 440

du'a: (Ar.) 1. Dua. 2. İyi dilek.

d. 100, 11, 12, 162, 172, 207, 207, 211, 211, 214, 214, 214, 214, 217, 224, 224, 224, 224, 273, 273, 278, 284, 320, 361, 373, 433, 470, 475, 6, 74, 96

d.+din 6, 101, 420

d.+ga 162, 207, 207, 211, 233, 273, 276, 309, 419, 56

d.+liri 239, 239

d.+sini 191, 293

d.+yi 157, 210, 228, 61

d.+yim 347

du'agoy: krş. du'aguy

d.+larni 224

du'aguy: (Ar.+Far.) Sık sık dua eden, dua ile ilgilenen. krş. du'agoy

d. 180

du'aguyluk: (Ar.+Far.+T.) bk. du'aguy

d. 320

du'ayibet: (Ar.+Far.) Beddua.

d.+idin 119

dubulğa: Ok veya herhangi sivri aletlerden korunmak için demirden yapılan baş giyimi, miğfer.

d. 255

duç: (Far.) Uğramak, maruz kalmak, karşılaşmak.

d. 321, 322, 404, 441, 459, 49, 58

duçar: (Far.) Yakalanma, uğrama, maruz kalma.

d. 129, 36

dudukla-: Kekelemek.

d.-mastin 289

d.-mayla 380

d.-p 109, 446

dugcere-: Sarsılmak veya önüne atlamak. (Kaynaklarda düğce-, dügcü- şekillerinde geçer.)

d.-p 47
duğ: (Far.) Sıvıların altına çöken madde.

d. 326
duğava: (Far.) Kadife.
d.+ga 19, 300

dukan: (Ar.) Dükân.
d. 481
d.+lar 90
d.+lardiki 452
d.+larni 120, 42
d.+nin 112, 112, 112

dukandar: (Ar.+Far.) Dükâncı, tezgâhtar. (bk. dukan)

d. 472
d.+lar 182
d.+larni 471
d.+larnin 337

duğmuş: Yolun belli yere dönen yeri, köşe. (Kaynaklarda doğmuş olarak geçmektedir.)

d.+ka 474

duldul: (Ar.) Çok hızlı giden at.

d. 392

dumbağ: (Far.) Davul.

d. 95
d.+lar 93

d.+larnin 305

dumila-: Yuvarlamak. (Kaynaklarda domila- olarak geçmektedir.)

d.-p 71

dunya: (Ar.) 1. Dünya. 2. Mal, varlık.

d. 100, 129, 131, 143, 144, 16, 17, 176, 176, 177, 186, 186, 186, 187, 189, 189, 194, 197, 214, 230, 239, 281, 32, 346, 346, 354, 357, 361, 407, 410, 420, 423, 43, 431, 435, 447, 456, 470, 473, 481, 98

d.+da 119, 125, 15, 176, 176, 185, 185, 193, 219, 224, 237, 275, 278, 305, 356, 357, 384, 387, 406, 418, 448, 448, 448, 449, 452, 463, 467, 475, 118, 17, 320, 356, 409

d.+diki 115, 207, 225, 321, 36, 374, 426, 443, 52, 178, 61

d.+din 125, 154, 193, 227, 357, 358, 359, 366, 46, 467, 484, 49

d.+ga 129, 131, 133, 16, 17, 212, 214, 214, 228, 231, 303, 303, 335, 34, 346, 349, 356, 420, 43, 448, 76, 81, 9, 98

d.+ni 17, 246, 282, 448, 448, 51, 87, 223, 448

d.+nila 144

d.+nin 124, 137, 138, 144, 186, 206, 224, 291, 325, 335, 346, 35, 370,

412, 426, 43, 433, 441, 441, 448, 458,
459, 467, 87, 98, 35

d.+s 10

d.+si 28, 450

d.+sida 146, 15, 213, 450

d.+sidin 32

d.+siga 9

d.+simu 207

d.+sinin 207, 220

d.+yimni 303

dunyalık: (Ar.+T.) Dünyevi, dünyaya
ait. **(bk. dünya)**

d. 201, 231, 435

d.+i 185, 185, 32

dunyaperes: (Ar.+Far.) Dünya, mal
mülk, zenginlik sevdalısı. **(bk. dünya)**

d. 240

dur: (Ar.) İnci.

d. 146, 374, 454, 164

d.+i 418, 421

d.+ler 278

durdan: bk. durdane

d.+lirini 196

durdane: (Ar.+Far.) Asıl, paha
biçilmez, kıymetli şeyler.

d. 127, 236

d.+liri 122, 141

d.+liriga 156

durdun: Yüksek kaliteli bir tür ipek
kumaş.

d. 392, 400, 94

d.+lar 374

durus: (Far.) 1. Doğru, dürüst, uygun.
2. İyi, güzel, tamam.

d. 141, 152, 274, 82

durust: bk. durus

d. 372

durut: (Far.) Peygambere sığınıp
ondan iyilik dileme, hamdüsena, dua.

d. 370

dut: (Far.) Duman.

d.+i 111

d.+liri 134

dükürle-: Takırdamak.

d.-gen 461

d.-p 341

dükürleş-: Birlikte takırdamak. **(bk. dükürle-)**

d.-ip 51, 64, 85

dükürlet-: Takırdatmak, güm güm
ettirmek. **(bk. dükürle-)**

d.-ip 67, 70, 78, 83

d.-kinice 189

düm: Yüzükoyun, yüzükoyun yere kapanmak.

d. 87, 377

dümbe: (Far.) Arka, sırt.

d.+sıdın 114

dümçe: Bel kemiği ile kuyruk kemiği arasındaki kemik.

d. 235

dümçere-: Beli eğilip kalmak, bükülmek. **(Kaynaklarda dümçey- olarak geçmektedir.)**

d.-p 99

dümlime: Söndürüp hazırlanan.

d. 231

dügçü-: Sarsılmak, sallandırılmak.

d.-p 133, 134

dügdere-: Kasılmak, dimdik durmak.

d.-p 233

dügile-: Yuvarlamak.

d.-p 261

düglek: Yuvarlak, daire. **(Kaynaklarda dügilek olarak geçmektedir.)**

d. 6

düpülde-: Takırdamak, atmak, çarpmak, düp düp diye ses çıkarmak.

(düp-düp: Kalbin atışından peyda olan ses.) **krş. düpürle-**

d.-p 200

düpürle-: Takırdamak. **krş. düpülde-**

d.-p 308

düşenbe: (Far.) Pazartesi.

d. 368

düşmen: (Far.) Düşman.

d. 159, 185, 185, 225, 297, 297, 297, 442, 46, 54, 67, 69, 71, 73, 75, 75

d.+din 46

d.+ge 71

d.+ige 225

d.+iikenlikini 125

d.+ikenlikini 446

d.+ler 270, 74

d.+lerdin 285

d.+liri 104

d.+lirige 234

d.+lirini 102

d.+lirinni 220

d.+ni 179, 289, 386, 74, 74, 88

d.+nin 186, 43, 54, 76

düşmenliş: **(Far.+T.)**

Düşmanlaşma. **(bk. düşmen)**

d. 206

E

ebced: (Ar.) Arap alfabe sistemindeki her harfin numara karşılığı.

e. 355, 355

ebceķ: Yararsız hâle gelen, gereksiz, çöp, ıvır zıvır.

e. 328

ebedil’ebet: bk. ebet

e. 36

ebediy: (Ar.) Ebedî, her zaman, sürekli.

e. 132, 215, 233, 239, 289, 361, 365, 431, 448, 458

ebediylik: (Ar.+T.) Ebedîlik, ilelebet, kalıcılık. **(bk. ebediy)**

e.+ke 441, 50

ebediyleş-: (Ar.+T.) Sonsuz hâle gelmek. **(bk. ebediy)**

e.-idu 136

ebet: (Ar.) Ebedî, sonsuz.

e.+kice 421

ebetlik: (Ar.+T.) Sonsuzluk. **(bk. ebet)**

e. 358

ebga: (Far.) Bakımsız, serseri, öksüz.

e. 395

ebidil–ebetlik: (Ar.+T.) İlelebet.

e. 358

ebidil’ebed: bk. ebidil–ebetlik

e. 398

ecdat: (Ar.) Ecdat, atalar.

e.+i 49

e.+iga 35

e.+imiz 110

e.+lar 122, 321

e.+liri 45

e.+lirimiz 68

e.+lirimizga 46

e.+lirimiznin 58

e.+lirinin 36

e.+nin 35

eceb: (Ar.) Hayret, şaşırtıcı.

e. 187, 242, 269, 284, 33, 349, 370, 412, 418, 425

eceba: (Ar.) Hayret, şaşıрма, ilgi çekici.

e. 115

eceblen-: (Ar.+T.) Şaşırmak, hayret etmek. **(bk. eceb)**

e.-gendek 238

eceblinerlik: (Ar.+T.) Hayran kalma, şaşıрма. **(bk. eceblen-)**

e.+i 60, 76

ecel: (Ar.) Ecel, ölüm tarihi.

e. 417, 44, 448, 449

e.+ge 75

e.+i 336, 43, 72

ecellik: (Ar.+T.) Ölümcül, öldürücü.
(bk. ecel)

e. 166, 446

ecir: (Ar.) 1. Yapılan iş, hizmet. 2. Kaygı, gönül kırgınlığı, eğitim, öğretim.

e. 317, 425

e.+i 373

ecuz–mecus: bk. ecüz-mecüs

e.+ilerge 31

ecüz–mecus: bk. ecüz-mecüs

e.+iler 149

ecüz-mecüs: Rivayetlerde kötülük saçan ve zulüm eden kötü varlıklar olarak geçmektedir. Bu romanda ise Galdan Serin, Apak Hoca için bu ifadeyi kullanmıştır.

e. 97

Eçküçi Döğ: Bir tepelik adı.

e. 47

edeb: bk. edep

e. 224

edebiy: (Ar.) Edebî, edebiyatla alakalı.

e. 469

edebiyat: (Ar.) Edebiyat.

e. 469

e.+i 209

Eden Bağçisi: Aden Bahçesi, Hz. Adem ve Hz. Havva'nın yaşadığı düşünülen cennet bahçesi.

e.+nin 354

edep: (Ar.) Edep, görgü, iyi ahlak, incelik, terbiye. **krş. edeb**

e. 101, 125, 316, 361

e.+ini 262, 274, 325

e.+tur 123

edep-: (Ar.+T.) Başkalarını cismani ve ruhi olarak cezalandırmak, darbe vurmak. **(bk. edep)**

e.-p 455

edepsiz: (Ar.+T.) Edepsiz, ahlaksız. **(bk. edep)**

e. 185

Edhem: bk. Sultan İbrahim Edhem

e. 447, 447

edi-: Çoğalmak, büyümek.

e.- di 207

edli-adalet: (Ar.) Doğru, adil, haklı. **krş. edlu–adalet**

e.+ liri 295

edlu–adalet: krş. edli-adalet

e. 323

eg-: Eğilen hâle getirmek, eğmek.

e.-di 151, 238, 51

e.-ip 170, 267, 269, 361, 423,
424, 446, 448

e.-ken 187, 349

e.-kenidi 355

e.-kenmidu 293

e.-simu 394

eger: (Far.) Eğer.

e. 102, 108, 118, 150, 154, 159,
16, 165, 165, 166, 167, 170, 173, 174,
180, 187, 198, 221, 221, 221, 227,
227, 238, 242, 253, 26, 279, 280, 288,
291, 311, 311, 319, 319, 319, 319,
329, 340, 343, 354, 355, 356, 371,
377, 392, 394, 399, 401, 406, 407,
408, 409, 412, 416, 418, 424, 426,
448, 448, 457, 458, 458, 463, 465,
473, 474, 478, 55, 56, 62

egeş-: 1. Takip etmek, peşinden
gitmek. 2. Bir kişiyi taklit etmek.

e.-ip 12, 135, 135, 145, 189,
19, 20, 207, 207, 240, 274, 289, 344,
474

e.-ivaldi 190

e.-ken 173, 82

e.-küçiler 61

e.-meydiganlar 82

e.-migen 19

e.-migenler 61, 82

egeştür-: Takip ettirmek, arkasına
takmak. (**bk. egeş-**)

e.-mey 41

e.-up 28, 281, 283, 333, 336,
421, 429, 461

egi-: Dolaşmak, etrafında dönmek,
dolanarak gitmek.

e.-p 27, 59, 462

egim: Eğilen, dönen. (**bk. egi-**)

e. 462, 63

eginlik: Kavisli, eğimli.

e. 40

egişiş: **bk. egeş-**

e.+te 324

egit-: Döndürmek, bükülmek. (**bk.
egi-**)

e.-ip 168, 170, 290, 354, 415

egiz: Yaz günlerindeki eriyen kar ve
buz.

e. 369, 420

egme: Kıvrılmış, kavisli, eğri, eğilmiş,
kıvrılmış. (**bk. eg-**)

e. 271

egri: Eğri, düz olmayan, kıvrılmış,
kavisli.

e. 24, 442, 70, 72, 72, 78
egri-bügri ‘Kıvrımlı, çevirme,
dönüş.’

e. 339, 420

egün: Üstü ızgara şeklinde yapılan
ağaç kapı.

e.+lerge 275

e.+lernin 77

ehd: (Ar.) Yemin, söz.

e.+i 355

e.+u 416

ehdu-peyman: (Ar.+Far.) Kesin
vade, söz.

e. 131, 336, 388, 489

Ehed: (Ar.) Yalnız, tek başına, bir.
Allah’ın sıfatlarından.

e. 217, 298, 298

e.+a 269

e.+dur 217

ehkam: (Ar.) Hüküm, emir, ferman.

e.+liri 164

e.+liridin 210, 211, 223, 31

e.+liriga 171

ehl: (Ar.) 1. Ehil. 2. Belli bir yerde
yaşayan kişiler, ahali. 3. Cemaat,
topluluk.

e.+i 102, 118, 122, 123, 144,
164, 171, 175, 176, 210, 213, 216,
220, 223, 246, 269, 280, 294, 317,
323, 323, 368, 369, 399, 414, 416,
440, 456, 456, 99

e.+idin 449

e.+ige 49, 54, 97

e.+ilirinin 209

e.+ini 227, 447

e.+inin 15, 216, 320, 490

e.+iyem 186

ehliy: bk. ehl

e. 19, 343

ehliye: Hatun, kadın.

e. 185

e.+si 185

ehlulilla: (Ar.) Evliya.

e. 239

e.+ni 302

Ehmed: (Ar.) Güzel olarak
sıfatlandırılmaya layık, Hz.
Muhammed’in ismi.

e. 217

ehmiyetlik: (Ar.+T.) Ehemmiyetli,
önemli. (**bk. ehmiyet**)

e. 116, 256, 414, 432

ehval: (Ar.) Ahval, durum.

e. 267, 325, 390, 428, 428	e.+nin 472
e.+da 401, 58	Ehmet Ziya’i: Ahmet Ziyaî, Uygur şair.
e.+din 74	e. 61
e.+ga 213, 213, 290	ekçi-: Kurumak.
e.+i 486	e.-p 369
e.+idin 426	ekel-: [<él-ip+kel-] Alıp gelmek, getirmek.
e.+iga 286	e.-di 406
e.+imizdin 345	e.-ginin 28
e.+ini 319, 401, 425	e.-ip 42, 428, 88
e.+liri 169	e.-sun 73
e.+liridin 319	ekir-: [<él-ip+kir-] Alıp girmek, getirmek.
e.+ni 172, 384	e.-ip 184, 86, 89
e.+nin 334	eks: (Ar.) Aks, yansıma.
ehlak: (Ar.) Ahlak.	e. 131, 181, 286, 348, 423, 423, 442, 476, 95
e. 224	e.+ini 465
e.+i 153	eksiçe: (Ar.+T.) Beklenen, arzu edilenin tamamıyla karşısında, aksi hâlde. (bk. eks)
ehlaklı: (Ar.+T.) Ahlaklı. (bk. ehlak)	e. 146
e. 295	ekelliy: (Ar.) En sade, en basit.
ehmek: (Ar.) Ahmak, aptal, akılsız.	e. 224
e. 115, 150, 333, 417	ekide: (Ar.) İnanç, inanış, iman.
e.+nin 415	
ehmeklik: (Ar.+T.) Ahmaklık, aptallık, akılsızlık. (bk. ehmek)	
e. 405	
Ehmet Yesevi: Ahmet Yesevi, İslam âlimi.	

e. 144, 145, 192, 193, 200, 218,
282, 303, 313, 326, 326, 450, 450

e.+ge 223, 279

e.+lerge 143

e.+liri 153, 153, 177, 234

e.+liridin 123

e.+lirini 101

e.+si 305, 443

e.+sidin 211

e.+sige 100, 401

eğidiçilik: (Ar.+T.) İnanca bağlı olan hareket ve karakter. **(bk. ekide)**

e.+i 12

eğidilik: (Ar.+T.) İnanıcı, imanı olan. **(bk. ekide)**

e. 339

eğil: (Ar.) 1. Akıl, us. 2. Fikir yürütme, idrak. 3. Hafıza, plan, fikir, düşünce.

e. 111, 122, 132, 140, 156, 160, 178, 198, 206, 208, 224, 225, 238, 280, 287, 288, 289, 397, 411, 423, 440, 442, 443, 444, 449, 490, 57, 63

e.+i 205, 227

e.+idin 42

e.+ige 277, 450

e.+imni 465

e.+ini 300, 362

e.+iniz 53

e.+inizge 347

e.+ga 100

e.+ge 458

e.+ige 291

e.+nin 235, 415, 415

eğildar: (Ar.+Far.) Akıllı, bilgili insan. **(bk. eğil)**

e. 205

e.+i 208, 57

eğillik: (Ar.+T.) Akıllı, zeki, mantıklı. **(bk. eğil)**

e. 125, 225, 238, 374, 419, 426, 56, 62

e.+idi 171

eğilliklik: (Ar.+T.) Akıllılık. **(bk. eğillik)**

e.+i 80

eğilsiz: (Ar.+T.) Akıllı olmayan, ahmak. **(bk. eğil)**

e. 197

eğlen: (Ar.) Akıl yönünde. **(bk. eğil)**

e. 129, 298, 302

eğriba: (Ar.) Akraba, kardeş.

e.+liriga 212

eğtab: bk. kutbul eğtab

e.+lar 96

ķutbul eķtab ‘Allah’ın dūnyaya
yūz yılda bir gōnderdiēi elēi. Apak
Hoca kendi mūritlelerini bu ūekilde tarif
eder.’

e. 98

el: 1. Bir yerin insanları, ahalisi. 2.
Vatan, memleket. 2. Kitle, yıēın,
insanlar.

e. 102, 115, 115, 116, 150, 194,
20, 212, 226, 231, 233, 233, 239, 239,
256, 278, 3, 31, 315, 316, 326, 328,
329, 329, 329, 353, 375, 381, 387,
388, 389, 4, 414, 418, 421, 426, 43,
431, 431, 431, 432, 433, 437, 448,
456, 456, 458, 48, 54, 55, 56, 58, 67,
84, 89

e.+de 43

e.+din 226

e.+ge 384, 21, 226, 440

e.+lerde 278

e.+lerdinmu 116

e.+nin 108, 275, 43, 375

ela: (Ar.) Peki, pek iyi, ēok iyi.

e. 230

elēi: 1. Elēi. 2. Haber veren kiēi. (bk.
el)

e. 238, 297, 299, 489

e.+lerni 296

e.+si 268, 99

e.+sidek 432

e.+sini 433

elēilik: Temsilcilik. (bk. elēi)

e.+ke 304

elem: (I) (Ar.) Elem, ıstırap, azap.

e. 100, 101, 116, 180, 180, 180,
203, 288, 294, 322, 352, 358, 385,
393, 404, 450, 75, 86, 99

e.+de 361, 448

e.+dimu 125

e.+din 109, 110, 153, 188, 201,
56, 60, 7, 87

e.+ge 102, 201, 327, 446, 86

e.+i 259

e.+ini 102

e.+ler 471

e.+lerni 177

e.+liri 285

e.+lirini 283, 387

e.+ni 92

elem: (II) (Ar.) Bayrak.

e. 317

e.+lerni 177, 262

Elem Neēreh: Kur’an-ı Kerim’deki
bir sure, İnēirah.

n. 180

n.+ni 180

e'lem: (Ar.) Baş müftü, âlim.

e. 221

elemlik: (Ar.+T.) Elemli, dertli. (**bk. elem I**)

e. 470, 69, 70

eleŋge: Alev.

e.+si 114, 328, 49

eleŋgi-: Gözü kararmak, başı dönmek.

e.-p 242, 319

eleŋgülük: Baştan çıkarıcılık, iblislik, şeytanlık.

e. 154

eleŋle-: Gözü kararmak, başı dönmek.

e.-p 86, 97

eles: Gözü yana kayık, şaşış.

e. 246

eleslik: Gözü yana kayık olma hâli, şaşılık. (**bk. eles**)

e. 147

eleyhissalam: (Ar.) “Selam olsun!” anlamına gelen bir saygı sözü.

e. 178, 313

e.+din 426

elhal: (Ar.) Şimdi, bu vakit, aynı vakitte.

e. 431, 96

elheķ: (Ar.) Doğru, gerçek, hakikaten.

e. 34, 51, 52

elhemdulilla: (Ar.) Allah’a şükür anlamına gelir.

e. 100

elhezer: (Ar.) Tövbe! Allah korusun! Dikkat et!

e. 123

Eli: Hz. Ali.

e. 364

Eli Aşar: Bayız Mukam’ın oğlu. Apak Hoca’nın müritlerinin çayhaneden çıkarttığı on altı yaşındaki tef çalan kişı. (**BS romanı s.: 342**)

e. 342

Eli Şah: Yolvas Han’ı öldüren kişilerden biri. (**diğeri için Erka Beg**) (**BS romanı s.: 487**)

e. 487

elķisasiminelheķ: “Kısas yapmak haktır!” manasında bir sözdür. (**Kaynakta elķisasuminelheķ şeklinde geçmektedir.**)

e. 119

ellame: (Ar.) Allame.

e. 139, 209, 221, 221

e.+lirimizni 275

e.+lirinin 456

elleyleş: Ninni söylemek.

e.+i 155

elleylet-: Ninni söyletmek.

e.-idu 348

ellik: Elli.

e. 191, 30, 314, 332, 386, 481,
485, 59, 87

e.+ke 107, 255, 342

e.+tek 281

elpaz: Görünüş, görünüm, dış
görünüş, tarz.

e.+da 104, 247, 254, 285, 322,
39, 83

e.+daidi 201

e.+i 167, 68

e.+ida 131

e.+idin 185, 328, 361

e.+iga 188

eltère: Kuzunun (en fazla bir aylık)
kesilip soyulan derisi.

e. 232, 98

elvek: Bol, çok.

e. 40

elvette: (Ar.) Elbette, şüphesiz.

e. 133, 184, 212, 237, 272, 295,
36, 43, 55, 73

elvida: (Ar.) Ebedî veda.

e. 349, 349, 71, 71

em-: Emmek.

e.+güçilernin 217

emdan: bk. emidan

e. 148, 149

emdi: Şimdi.

e. 102, 105, 11, 113, 116, 118,
119, 12, 125, 13, 137, 14, 142, 150,
160, 167, 169, 171, 190, 196, 197,
201, 215, 226, 243, 243, 253, 254,
268, 273, 285, 289, 29, 296, 297, 3,
303, 305, 331, 331, 333, 335, 339, 34,
34, 342, 344, 347, 349, 353, 356, 367,
367, 368, 374, 379, 385, 39, 393, 397,
4, 40, 400, 400, 402, 405, 405, 407,
408, 408, 409, 417, 423, 426, 428,
437, 44, 440, 441, 442, 442, 443, 444,
447, 449, 45, 450, 450, 457, 46, 465,
477, 477, 48, 48, 48, 49, 50, 59, 61,
68, 71, 75, 81, 82, 83, 83, 85, 86, 88,
88, 9, 9, 9, 9, 9, 90, 97

e.+cu 48

e.+la 39, 56, 56, 127, 139, 187,
207, 238, 241, 342, 377, 84

emdiki: Şimdiki. (**bk. emdi**)

e. 10, 238

emdilikte: Şimdilikte, bugünde. (**bk.
emdilik**)

e. 326, 352, 458, 89

emel: (Ar.) İş, meşgale, görev, faaliyet.

e. 119, 148, 223, 225, 273, 321, 339, 438, 52, 62

e.+de 402, 443

e.+ge 231, 412

e.+ler 224

emeldar: (Ar.+Far.) Memur, bürokrat. (bk. emel)

e.+gice 163

e.+i 240, 57

e.+lar 384, 445

e.+larga 227

e.+lari 253

e.+liri 104, 471

e.+liridin 223, 488

e.+liriikenlikini 325

e.+lirimu 117, 318, 52

e.+lirini 174, 271, 438

e.+lirinin 279, 53

emeldarlık: (Ar.+Far.+T.)

Memurluk, bürokratiklik. (bk. emeldar)

e. 244

emeliyet: (Ar.) Tecrübe.

e. 125

e.+idin 208

e.+te 175, 76, 483

emes: [<er-+-mes] Er- yardımcı fiilinin inkâr ve ret kılışı bildiren hâli, değil.

e. 105, 109, 110, 111, 115, 116, 119, 119, 120, 121, 122, 123, 126, 129, 13, 13, 138, 138, 140, 141, 142, 145, 145, 146, 158, 160, 170, 173, 175, 177, 178, 178, 193, 194, 196, 198, 201, 201, 201, 203, 204, 208, 211, 214, 214, 214, 214, 214, 214, 217, 217, 225, 226, 226, 227, 233, 242, 251, 255, 260, 262, 263, 264, 264, 267, 272, 275, 276, 277, 277, 277, 280, 285, 288, 290, 297, 298, 313, 321, 322, 326, 327, 328, 328, 333, 337, 337, 338, 340, 345, 353, 354, 357, 361, 364, 370, 374, 376, 379, 394, 407, 409, 412, 412, 414, 416, 420, 420, 421, 423, 425, 425, 441, 442, 446, 448, 459, 459, 466, 470, 483, 49, 51, 61, 80, 99

e.+idi 60, 113, 118, 173, 186, 215, 230, 268, 284, 318, 337, 364, 368, 401, 419, 443, 458, 460, 55, 67, 92

e.+iken 281

e.+ki 178, 211, 325

e.+ma 396

e.+midi 35, 463

e.+miz 264

e.+mu 100, 108, 119, 119, 122,
122, 123, 131, 149, 159, 170, 170,
187, 189, 323, 35, 381, 399, 407, 407,
407, 441, 441, 456, 473, 65, 79

e.+tur 180, 294, 320, 423

emeslik: bk. emes

e.+ini 124

emgek: Güç, gayret, emek, çalışma.

e.+te 464

emidan: Apak Hoca'nın zamanında
her yere açılan, içinde zikir çekilen
yerlerden biri. (**diğerleri için haniğa,
tünekşana**) (BS romanı s.: 163)

e. 163

emir: (I) (Ar.) Emir, buyruk.

e.+i 11, 152, 278, 344, 384

e.+ige 152, 221, 30, 352, 354,
356, 402, 489, 54

e.+imge 296, 297

e.+ini 442

emir: (II) (Ar.) Buhara ve bazı
Müslüman memleketlerdeki bir
makam adı, emîr.

e. 55, 55, 55, 56, 58, 61, 72,
107, 165, 165, 172, 175, 219, 228,
272, 281, 448, 487

e.+i 171, 73

e.+inin 73

e.+ler 312

e.+lerdin 274

e.+lerge 166

e.+liri 219

e.+ni 326

e.+nin 72, 67, 68, 326,

emirimerup: bk. emrimerup

e.+lirini 64

emirlik: (Ar.+T.) Emirde olan, emre
ait. (**bk. emir**)

e. 271, 333

emise: Öyleyse, o zaman, yoksa.
Cevap cümlesinin başına gelir.

e. 331, 417, 444, 53, 66

emma: (Ar.) Ama, ancak, lakin. İki
cümle arasındaki zıtlığı ifade eder.

e. 10, 107, 108, 122, 129, 132,
141, 144, 151, 158, 159, 174, 175,
185, 185, 217, 217, 237, 241, 243,
253, 255, 258, 26, 273, 278, 279, 286,
286, 288, 294, 297, 304, 304, 307, 31,
321, 330, 337, 35, 351, 354, 355, 376,
38, 386, 388, 39, 405, 405, 412, 412,
415, 415, 424, 425, 429, 431, 433,
472, 476, 483, 487, 488, 53, 57, 63, 74

emr-perman: (Ar.+Far.) Emir. (**bk.
emir I**)

e.+liriga 27, 399

emrimerup: Dinî teşvik, propaganda, nasihat.

e. 122, 139, 147, 198, 232

e.+ka 319, 475

e.+lar 142

e.+ler 289

e.+liri 217

e.+lirini 192, 276

emrlik: (Ar.+T.) Emirlik. (**bk. emir II**) (Kaynaklarda emirlik olarak geçmektedir.)

e.+idiki 38

Emrulumuslimin Emir Muzepper Han: Semerkand emîri. (**BS romanı s.: 172**)

e. 172

enber: (Far.) Amber.

e. 300, 337, 468

enberdan

e. 151

enbergül: Peygamber çiçeği, Heyderbağ'da yetiştirilen bir tür bitki.

e. 93

enbiya: (Ar.) Peygamberler.

e. 177

e.+lar 420, 471

e.+liri 423

Encan: Encan, Özbekistan'da bir şehrin adı.

e.+da 413

e.+diki 413

e.+din 413

Encanlıq: Encanlı, Encan şehrinden olan kimse. (**bk. Encan**)

e. 337

encür: (Far.) İncir.

e. 207, 93

endik-: Titremek, tiksirmek.

e.-ip 94, 125, 253

e.-ken 382

e.-kendem 126, 293, 337

endikiş: bk. endik-

e. 340, 398, 404, 445, 464

endiktür-: Titretmek, tiksindirmek, heyecanlandırmak. (**bk. endik-**)

e.-etti 470

e.-guci 240

endişe: (Far.) Endişe, tasa, kaygı.

e. 457

e.+ge 203

e.+ni 415

ene: İşte o.

e. 102, 102, 114, 116, 117, 117, 12, 12, 124, 125, 140, 147, 159, 169,

174, 181, 183, 189, 199, 20, 200, 203, 205, 206, 206, 210, 218, 22, 227, 231, 231, 231, 240, 259, 262, 277, 281, 294, 295, 297, 298, 303, 307, 311, 315, 315, 316, 318, 328, 330, 330, 330, 355, 358, 366, 370, 373, 377, 378, 378, 378, 386, 39, 390, 402, 409, 41, 413, 420, 421, 428, 43, 431, 441, 441, 443, 460, 465, 470, 476, 479, 48, 48, 67, 68, 68, 69, 73, 82, 93, 97

Enfal: Enfâl Suresi, Kur'an-ı Kerim'in dokuzuncu cüzüdür.

e.+nin 211

ensire-: Endişelenmek, endişeli hissetmek.

e.-mdimen 399

e.-p 331, 470

e.-ymen 150

ensiz: Huzursuz, endişeli.

e. 132, 195, 337, 381, 388, 41, 410, 64, 89

ensizçilik: Endişeli olma hâli. (**bk. ensiz**)

e.+ke 47

ensizlik: **bk. ensizçilik**

e. 182, 267, 401, 60, 84

e.+ke 120

eñ: En, aşırı.

e. 100, 107, 117, 117, 118, 119, 122, 130, 141, 145, 153, 153, 161, 168, 174, 177, 179, 188, 197, 208, 223, 225, 229, 230, 231, 232, 237, 240, 243, 244, 251, 257, 26, 262, 271, 272, 281, 299, 325, 335, 351, 36, 368, 368, 374, 378, 38, 385, 422, 426, 426, 428, 439, 454, 479, 480, 490, 490, 54, 55, 69, 70, 76, 98, 98

eñni

e.+diki 350

e.+ge 218, 94

ep: Rahat, uygun, kolay.

e.+ige 305

epçik-: [<él-ip+çik-mak] Alıp çıkmak, getirmek, çıkarmak.

e.-ip 88

epçillik: Her işi hızlı yapma hâli, beceriklilik. (**bk. ep**)

e.+i 64

eplik: Becerikli, mahir, usta. (**bk. ep**)

e. 63

epsane: (**Far.**) Efsane.

e.+sinin 415

epsunkeşlik: (**Far.+T.**) Sihir, büyü maksadıyla dua okuyan kişi.

e.+ikenlikini 456

epsus: (Ar.) Pişmanlığı, acımayı bildirir.

e. 449, 46

e.+ki 449, 46

epsuski: (Ar.+Far.) Epsus sözünün kuvvetlendirilmiş şekli. (**bk. epsus**)

e. 130

epsuslan-: (Ar.+T.) Pişman olmak, pişmanlık duymak. (**bk. epsus**)

e.-di 462

epşan: (Far.) Saçan, döken anlamlarına gelir.

e. 365

ept: (Far.) Sima, yapı.

e. 407

epu: (Ar.) Af.

e. 288, 294, 417, 417, 417

epu kil- ‘Affetmek.’

e.-guçılarnin 294

e.-idu 417, 417

e.-ip 288

Epu Omumi: Galdan Boşuktuhan tarafından duyurulan ferman. Bu fermanda Kâşgariye’ye Apak Hoca’nın han yapıldığı da açıklanır. (**BS romanı s.: 95**)

e. 95

epuçan: (Ar.) Affeden.

e. 325

epuçanlıq: bk. epuçan

e. 461

er: 1. Erkek, adam. **2.** Koca. **3.** Mert, yiğit, cesur.

e. 238, 28, 319, 346, 4, 58

e.+di 489, 489, 489

e.+imni 393

e.+inin 201, 201

e.+ler 85

e.+large 78

e.+lirimiznin 234

e.+ni 303

erbab: (Ar.) Memur, bürokrat.

e.+i 99

e.+ini 119

e.+liri 205

ercimen: Asil, soylu. (**Kaynaklarda ercümen olarak geçmektedir.**)

e.+im 365

ercimend: bk. ercimen

e. 361, 366, 367

ercumend: bk. ercimen

e. 19

e.+iniz 285

Ereb: (Ar.) Arap.

e. 11, 156, 319, 337

Erebçe: (Ar.+T.) Arapça. (bk. Ereb)

e. 138, 478, 478

erençe: Erlere has, erlere benzer, erler gibi.

e. 296

erep: bk. Ereb

e. 151, 236, 67

erginvan: (Far.) Erguvan.

e.+im 181

eriş: bk. erş

e.+ke 458

erk: Hürriyet, azatlık, özgürlük.

e. 199, 358, 444

e.+i 385

e.+imiz 58

e.+imni 353

Erka Beg: Yolvas Han'ı öldüren kişilerden biri. İsmail Han'ın tahta çıkmasına yardım etmiştir. (diğeri için Eli Şah) (BS romanı s.: 487)

e. 118, 119, 119, 119, 120, 165, 174, 228, 228, 38, 487, 487, 57

e.+ke 198, 228

e.+ni 165

e.+nin 57

erkan: (Ar.) 1. Büyük mertebe sahibi, erbap. 2. Dinî kural ve kaidelerin en esaslı kısmı.

e.+lar 272

e.+lirini 16

erkek: Erkek.

e. 296

e.+i 395

erkilet-: Şımarık, şımartmak. (erke: Şımarık, narin, hassas, arzulu.)

e.-idu 186

e.-ip 439

e.-kendem 81

erkin: Hür, serbest, özgür.

e. 340, 382, 383, 387, 398, 4, 427, 47, 470, 477

erkinlik: Özgürlük, hürriyet. (bk. erkin)

e. 385

e.+la 385

e.+ni 343

erksiz: Kendi özgürlüğü kendi elinde olmayan. (bk. erk)

e. 484

erksizlik: bk. erksiz

e. 378

erkte: Lamalara özel bir içki. (**BS romanı s.: 434**)

e. 434

erlik: 1. Erkeklerle has, erkeklerle özgü. (**bk. er**)

e. 394

ersat: (**Ar.**) 1. Gayet, çok. 2. Kıyamet.

e. 117

erş: (**Ar.**) 1. Arş. 2. En yukarı yer.

e. 100

e.+i 421

e.+idin 365

e.+ini 87

e.+inin 153

e.+tin 427

erşi'ela: (**Ar.**) 1. Dinî düşünceye göre gökyüzünün en üst katmanındaki saray, taht. 2. Her insanın erişemeyeceği en üst mertebe. (**bk. erş**)

e.+diki 429

e.+ga 49, 349

Erşi'eladiki Aşk Köñül Burhan Himayisidiki Vacra Dola Dalay Lama: Tibet'in dinî lideri, beşinci Dalay Lama olan Ngawang Lobsang Gyatso'nun namı. (**BS romanı s.: 429**)

a. 429, 436

ervah: (**Ar.**) 1. Hayal, görüntü. 2. Ruh, akıl, can, iç dünya. 3. İnsanın cansız, etsiz iskeleti.

e. 334, 335

e.+i 119, 152, 167, 411, 463

e.+idin 141

e.+ka 135

e.+lar 332

e.+lardek 164

e.+tek 185, 188, 63

erz: (**Ar.**) Yazılı veya sözlü şikâyet etme, dert yanma.

e. 149, 152, 32

e.+ini 445

erzi-: Dikkate değmek, zahmete değmek.

e.-meytti 246, 33, 385

e.-ydigan 315

e.-ydu 357, 363

e.-ytti 260, 58, 418

es: Bilinç, hafıza, akıl.

e. 135, 175, 177, 230, 287

e.+i 468

e.+ide 474

e.+idin 111, 203, 234, 58, 21,

34

e.+iga 11

e.+ige 106, 12, 442, 475, 48,
54, 84

e.+imde 52

e.+imdin 7

e.+inde 119

e.+ini 60, 38

e.+inlarda 187, 224, 225

e.+ke 31, 427, 76

e.+tin 192

ésini yığ- ‘Aklını toplamak.’

è.-ip 38, 60

esebiy: (Ar.) Asabi, sinirli.

e. 12, 127, 145, 167, 260, 63,
97

e.+lerce 99

esebiyleş-: (Ar.+T.) Asabileşmek,
sinirlenmek. **(bk. esebiy)**

e.-ken 109, 120, 39, 50

e.-kenidi 454, 88

esebiylik: (Ar.+T.) Asabilik,
sinirlilik. **(bk. esebiy)**

e. 19

e.+i 473

eser: (I) (Ar.) Belirti, ipucu, iz.

e. 214, 236, 407, 42

e.+ini 311

e.+mu 362

eser: (II) (Ar.) Yazı, iş, çalışma.

e.+de 489

e.+diki 478

e.+ide 486

e.+liri 469

e.+liriidi 156

eshab: (Ar.) Sahabeler.

e.+iniz 366

e.+lirinin 320

e.+ilardin 61

e.+ ilirige 61

e.+ilirim 61, 61

Eshabul Keb: Ashâb-ı Kehf. Kur'an-ı
Kerim'in Kehf suresinde geçmektedir.

e. 479

esir: (I) (Ar.) Asır, yüzyıl, çağ.

e.+din 39, 83

e.+ler 39

e.+lerdin 23, 57, 90, 96

esir: (II) (Ar.) Esir, köle.

e. 386

e.+i 12

esirlik: (I) (Ar.+T.) Asırlık, yüzyıllık.
(bk. esir I)

e. 83, 89

esirlik: (II) (Ar.+T.) Esirlik, kölelik.
(bk. esir II)

e. 425

e.+tin 172

esker: (Ar.) Asker, savaşçı. **krş.**
leşker

e. 212

eskert-: Akla getirmek, uyarmak. **(bk. es)**

e.-ip 348

eski: Eski, kötü.

e. 133, 264, 395, 404, 5, 5, 65

e.+si 197

eski-tüski: Çer çöp.

e.+ler 379, 381

eskat-: İşe yaramak, yardımcı olmak.

e.-idu 159, 163

e.-ip 160

e.-ti 204

esl: (Ar.) 1. Asıl, ilk. **2.** Soy.

e.+i 372, 400, 412, 450, 453,
466, 478, 356, 381

e.+ide 171, 355, 366

e.+idiki 361, 376, 5

e.+idinla 394

e.+ige 276, 412, 483

e.+imge 385

esla: (Ar.) Asla, ancak, hiç.

e. 353

esle-: Hatırlamak, düşünmek. **(bk. es)**

e.-di 387

e.-gende 441

e.-genidi 48

e.-p 10, 122, 13, 142, 15, 236,
388, 42, 431, 469, 49

esleş: Hatırlama, düşünme. **(bk. esle-)**

e.+ige 385

e.+ke 58

e.+nimu 385

esletme: Hatırlatma, uyarma. **(bk. esle-)**

e. 56

eslide: (Ar.+T.) Aslında. **(bk. esl)**

e. 201, 281

e.+ki 23

eslihe: (Ar.) Silah.

e.+idi 105

eslime: Anı, hatıra. **(bk. esle-)**

e. 174, 203

e.+ler 130, 161, 441, 455

e.+lerdin 147

esliy: (Ar.) Asıl, asli.

e. 112, 15, 169, 190, 21, 281,
286, 288, 40, 97

esna: (Ar.) Zaman, vakit.

e.+da 325, 460

şu esnada ‘Şu sırada, şu
zamanda.’

e. 325, 460

esra: (Ar.) Sır, sırdaş, yol arkadaşı.

e. 282, 327, 42

e.+gice 152

esrar: (Ar.) Sır, sırlar.

e.+idiler 491

essalamu eleykum: “Allah’ın selamı
üzerinize olsun!” anlamına gelen
cümle.

e. 235

Essebiru mifta hülfebireh: “Sabır,
sıkıntıların anahtarıdır.” anlamındaki
hadisişerif.

e. 275

eşeddiy: (Ar.) Kızgın, öfkeli, sert,
aşırı.

e. 120, 158

eşediy: bk. eşeddiy

e. 104

eşme: Döndürölüp yapılan, ağ hâline
getirilen, sağlam.

e. 257

eşref: (Ar.) Çok şerefli.
**(Kaynaklarda eşrep olarak
geçmektedir.)**

e.+i 17

estağpurulla: (Ar.) 1. Hayran kalış
manasına gelir. 2. Öfkelenme, acı
duyma bildirir. 3. Pişmanlık ifade
eder.

e. 253, 269, 269, 322, 399

et-: Etmek, yapmak.

e.-eleydigan 168

e.-etti 377

e.-idigan 102, 261

e.-imen 317

e.-imiz 186, 263

e.-inlar 319

e.-ip 206, 253, 295, 32, 358,
470, 472, 90

e.-ivedi 71

e.-ivetkenidi 118

e.-ken 427

e.-kenidi 307

e.-key 273

e.-keysen 420

e.-se 32

e.-sem 340

e.-ti 131, 438, 442

e.-tim 45

e.-tiniz 350, 350

e.-tinlar 136

ete: 1. Yarın. 2. Erken. 3. Sabah.

e. 176, 333, 333, 34, 427, 429, 80

e.+gice 377

e.+si 181, 237, 336, 358, 361, 365, 370, 390, 428, 429, 468, 156, 18

e.+sila 228, 419

etey: İsteyerek.

e. 109, 131

etigen: 1. Sabah. 2. Erken.

e. 232

e.+de 435, 421, 444

e.+dila 400

e.+din 108, 179, 201

e.+ki

etigenki: Sabahki. (bk. etigen)

e. 93, 422

etigenlik: Sabahki, sabahleyin. (bk. etigen)

e. 113

e.+i 181, 299

etivar: (Ar.) Otorite, prestij, değer.

e. 450

e.+ga 230

etivarla-: (Ar.+T.) Saygı göstermek, değer vermek. (bk. etivar)

e.-di 230

e.-may 196

e.-p 326, 437

e.-ydu 196

e.-ytti 59

etivarlık: (Ar.+T.) Otoriteli, değerli. (bk. etivar)

e. 367, 434, 85

etiyaz: [<ete+yaz] İlkbahar (3 Şubat-5 Mayıs).

e. 420

e.+da 435

e.+nin 257, 472

etles: (Ar.) İpek kumaş.

e. 300, 374, 85

etlik: Şişman, semiz.

e. 214

etrap: (Ar.) Etraf, çevre, civar.

e. 127, 132, 22, 375, 410, 461

e.+ida 112, 207, 251, 308, 314, 325, 328, 332, 354, 382, 42, 463, 48, 485, 68, 77, 93

e.+idiki 114, 121, 191, 21, 292,
316, 333, 367, 374, 41, 59

e.+idikiler 288

e.+idikilerge 177, 349

e.+idimu 24

e.+iga 38, 120, 88

e.+imizdiki 321

e.+inga 407

e.+ini 58

e.+ka 121, 231, 308, 349, 360,
395, 403, 412, 86

e.+lirida 488

e.+lirini 141

e.+ni 129, 24, 275, 292, 332,
42, 462, 462

e.+nin 92

e.+ta 101, 150, 159, 251

e.+tiki 120, 121, 223, 332, 333,
333, 333, 42, 7, 95, 95

e.+tikilerge 109, 214, 81

e.+tikilermu 245

e.+tikilernin 21, 66

ettür-: Ettirmek, yaptırmak. (**bk. et-**)

e.-gen 242

evc: (**Ar.**) Tepe, doruk, zirve, en üst
derece.

e.+i 99

e.+ige 147, 265, 349, 360, 368,
47, 486

e.+inin 320

evet-: Göndermek.

e.-idigan 246

e.-idu 487

e.-ip 172, 195, 206, 31, 489

e.-iptu 418

e.-kenidi 432

e.-mekci 179

e.-se 297

e.-tim 238

evetil-: Gönderilmek. (**bk. evet-**)

e.-gen 484

Evez Aḥun: **bk. Molla Evez Aḥun**

e. 312, 313, 313

e.+ga 313

evlad: (**Ar.**) 1. Evlat. 2. Bir devirde
yaşayan kişilerin nesli.

e. 89

e.+i 11, 123, 175, 210, 371,
428, 479, 479, 49, 49, 51, 98, 123,
210, 284

e.+igice 158

e.+iidim 431

e.+inin 35

e.+iniz 366

e.+ka 96
e.+kice 361
e.+lar 133, 58
e.+larni 193
e.+larnin 63
e.+liri 362, 484
e.+liridin 282
e.+lirimiz 111
e.+liriniznin 62
e.+tin 361, 89, 96

evliya: (Ar.) Evliya.

e. 11, 175, 177, 177, 18, 184,
224, 231, 280, 290, 299, 304, 306,
307, 368, 420, 423, 426, 456, 471,
490, 7

e.+dur 217
e.+ga 147, 16
e.+idi 283
e.+iken 278
e.+ikenlikini 302
e.+imis 224
e.+lar 184, 83
e.+larda 307
e.+lardek 472
e.+lardin 219, 298
e.+larga 141, 178, 21, 219, 321

e.+larmu 349
e.+larni 169, 169, 36
e.+larnin 100, 169, 298, 302,
303, 36, 426, 457, 49, 80, 98
e.+lirim 298
e.+lirimiznin 157
e.+lirini 227
e.+ni 279, 395, 398
e.+nin 307, 322, 49, 97
e.+rimiznin 102, 157
e.+si 367, 419, 57
e.+sidur 15

evliyalık: (Ar.+T.) Evliyalık,
ermişlik. **(bk. evliya)**

e. 218, 450

evrez: (Far.) Evin içine yıkanmak için
yapılan üstü kapalı yer.

e.+din 109, 265, 88

evret: (Ar.) Özel yerler.

e.+ini 395

evvel: (Ar.) Evvel, önce.

e. 199

evzel: (Ar.) Daha iyi, daha güzel.

e. 115, 115, 146, 160, 206, 288,
343, 457, 459, 55

e.+i 100, 143

ey: (I) Canlanış, vücuda geliş, yeşeriş.

ey kılın- ‘Büyüme, yetiştirme;
önceki rengini kaybetmek.’

e.-ğan 93

ey: (II) Hey! Be! Heyecanlanma,
korkma, pişmanlık gibi duyguları
bildirir.

e. 9, 9, 45, 48, 48, 49, 49, 83,
98, 98,104, 116, 122, 136, 161, 204,
305, 321, 349, 355, 361, 365, 366,
367, 472, 476

eyib: (Ar.) Edep ve ahlak kurallarına
aykırı iş.

e. 97

e.+in 355

eyible-: (Ar.+T.) Ayıplamak,
kınamak. **(bk. eyib)**

e.-di 35

e.-p 490

e.-ydigan 473

eyiblen-: (Ar.+T.) Ayıplanmak,
kınanmak. **(bk. eyible-)**

e.-gen 395

eyiblik: (Ar.+T.) Edep ve ahlak
kurallarına bağlı kişi. **(bk. eyib)**

e.+idi 228

eyle-: Etmek, kılmak, yapmak.

e. 45

e.-di 90

e.-gen 75

e.-gey 309

e.-geymiz 102

e.-midi 454

e.-ytti 208

eyleş: Etme, kılma, yapma. **(bk. eyle-)**

e. 298

e.+ke 173

eymen-: Bir kişiden çekinmek,
utanmak.

e.-di 199

e.-gen 300

e.-idigan 281, 361

e.-ip 212, 312, 396

eymendür-: Çekindirmek,
utandırmak. **(bk. eymen-)**

e.-uvetti 95

eyminiş: Bir kişiden utanma, çekinme.
(bk. eymen-)

e. 129

eynek: (Far.) 1. Şeffaf cam. 2.
Karşıdaki cisimleri aksettiren cisim.

e.+i 187, 236, 236

e.+idur 222, 236

e.+ke 465

e.+tek 117

e.+tur 221

eynen: (Ar.) Aynen, tam.

e. 303, 304, 384

eyni: (Ar.) Aynı.

e. 12, 386, 489

e.+dur 148

eynula: Siyah, tatlı erik.

e. 84

eyş: (Ar.) Zevk, lezzet.

e. 31

Eysa Peygamber: Hz. İsa.

e.+dek 307

ez-: 1. Ezmek, çiğnemek. 2. Yorulmak. 3. Ufaltmak, yumuşatmak. 4. Zulmetmek.

e.-gen 388

e.-idigan 233

e.-ip 106

eza: (Ar.) 1. Bir cemiyete mensup kişi. 2. İnsanın bütün vücudu. 3. İnsan veya hayvan organı.

e.+liri 225

e.+sida 186

e.+yi 300, 316

beş eza ‘beş duyu organı’

e.+yi 300

ezan: (Ar.) Ezan.

e. 182, 196, 21, 46

ezel: (Ar.) Başlangıcı belli olmayan, önceki zaman.

e.+i 301, 431, 449

ezeldin: (Ar.+T.) Ezelden, eskiden. (bk. ezel)

e. 10, 55 105, 110, 124, 145, 171, 192, 199, 25, 287, 289, 290, 319, 343, 343, 393, 397, 401, 405, 419, 421, 427, 445, 450, 60, 78, 97

ezem: (Ar.) En büyük, en ulu, en kuvvetli.

e.+nin 174

Ezemşah: Reşidiye Medresesindeki bir öğrencinin adı. (BS romanı s.: 225)

e. 225

e.+nin 226

Ezher Univêrstêti: Mısır’da bulunan El-Ezher Üniversitesi.

e. 208

ezim: bk. ezem

e. 254

ezimet: (Ar.) 1. Büyük, güç, kuvvet. 2. Cesur, yiğit.

e.+idi 238

e.+ler 256, 68

eziz: (Ar.) Aziz, itibarlı, kıymetli.

e. 169, 194, 197, 197, 234, 275,
281, 298, 30, 30, 301, 31, 329, 43, 57

e.+ler 272, 98

e.+lirim 325, 326

ezveyle-: Sinirlenip gittikçe
güçlenmek, kuvvetlenmek.

e.-p 465

Ê

êçiglik: Açık. (**bk. aç- II**)
(Kaynaklarda êçiklik olarak
geçmektedir.)

e. 469

êçil-: Açılmak. (**bk. aç- II**)

e.-di 4

e.-gan 403

e.-ganlikidim 204

e.-gudek 59

e.-ip 129, 155, 187, 207, 292,
347, 469, 47, 65

e.-iptu 128

e.-migan 455

êçiliş: Açılış. (**bk. êçil-**)

e. 242

e.+i 33, 346

e.+idin 155

e.+ini 335

e.+ka 420, 462

êçin-: Üzülmek, yas tutmak.

e.-gan 56

e.-ip 286

êçiniş: Trajik, perişan. (**bk. êçin-**)

e. 234

êçinişlik: Trajik, perişanlık. (**bk.**
êçiniş)

e. 110, 115, 174, 194, 26, 425,
440, 440, 441, 455, 71, 76, 78, 87

êçirka-: Aç olmak, açlıktan ölmek.
(**bk. aç- I**)

e.-p 75, 86

êçiş: Açış, açma. (**bk. aç- II**)

e. 85

e.+ka 56

êçiş-: Açmak. (**bk. aç- II**)

e.-ivatisen 396

êdirlik: Engibeli kır.

e.+ka 32

êgil-: Eğilmek. (**bk. eg-**)

e.-ip 184, 243, 270, 271, 390,
429

êgiz: 1. Yüksek. 2. Güçlü.

e. 4, 5, 112, 114121, 127,
133, 153, 153, 182, 201, 213, 220,
250, 263, 267, 269, 275, 292, 292,
293, 309, 309, 312, 320, 323, 328,

332, 339, 342, 343, 348, 351, 361,
400, 400, 409, 429, 435, 48, 50, 53,
53, 67, 72, 78, 84, 93, 95, 95

e.+din 257

e.+midu 302

e.+rek 5

égizle-: Yükselmek. (bk. égiz)

e.-p 41

égizlik: Yükseklik. (bk. égiz)

e.+te 376, 430

e.+tiki 25, 420, 422

éğil: Ahır, at ahır.

e.+ga 48

éğina-: Hayvanlar için yere yatıp
yuvarlanmak.

e.-p 311, 33

éğir: Ağır, çetin, güç, zahmet.

e. 109, 116, 143, 16, 165, 177,
177, 194, 230, 233, 237, 237, 243, 26,
261, 264, 266, 270, 288, 29, 290, 292,
304, 320, 328, 332, 334, 335, 343,
363, 364, 37, 375, 377, 377, 377, 378,
38, 387, 389, 389, 389, 404, 410, 42,
423, 432, 44, 459, 462, 466, 470, 490,
50, 54, 54, 54, 63, 65, 7, 7, 73, 74, 9,
9, 9

éğirleş-: Kötüleşmek. (bk. éğir)

e.-ivatkan 63

e.-kan 266, 442, 460

e.-ti 38

éğirlik: Ağırılık, güçlük, zorluk,
sıkıntı. (bk. éğir)

e. 362

e.+ini 420

éğiz: Ağız.

e. 100, 105, 120, 149, 151, 165,
167, 171, 213, 213, 232, 243, 245,
257, 273, 28, 344, 369, 384, 391, 430,
468, 56, 90, 77

e.+din 208, 222, 222, 225, 234

e.+ga 208, 222, 222, 225, 311,
58

e.+i 235

e.+liriga 243

e.+mu 155, 335

e.+ni 110

e.+nin 399

éhsan: (Ar.) İhsan, yardım, iyilik.

e. 212

éhtimal: (Ar.) İhtimal, olabilirlik.

e. 227, 65

e.+ga 332

e.+i 174

éhtiram: (Ar.) İhtiram, saygı.

e. 445

èhtiyac: (Ar.) İhtiyaç, gereksinim.

e.+idinmu 186

èhtiyat: (Ar.) İhtiyat, dikkat.

e. 101, 332, 404, 61

èhtiyatsızlık: (Ar.+T.) İhtiyatsızlık, dikkatsizlik. (bk. èhtiyat)

e.+tin 213

èkek: Törpü.

e.+tek 6

èkinzar: (T.+Far.) Ekinlik, ekin alanı.

e. 389

èkinzarlık: (T.+Far.+T.) Ekinlik. (bk. èkin)

e. 375

èkran: (Fr.) Ekran.

e.+ida 366, 388, 440, 456

èkin: Akan, akıcı. (bk. ak-)

e. 439

e.+dek 213

e.+ga 400

e.+i 389

e.+idek 439

e.+lardek 92

e.+liri 441

e.+ni 27

èkiş: Akış, akma. (bk. ak-)

e.+ka 351, 78

èlan: (Ar.) İlan, duyuru.

e. 147, 175, 206, 227, 438, 479, 482, 487

èleştür-: Karışmak, karıştırmak.

e.-di 113

èlin-: Alınmak, seçilmek. (bk. al-)

e.-di 105, 282, 301

e.-gan 13, 455

e.-ganda 106

e.-ganidi 284

e.-may 443

e.-misa 162

èliniş: bk. èlin-

e.+i 57

èliş: Alış, alma. (bk. al-)

e. 141, 171, 172, 259, 278, 382, 409, 432, 432, 445, 488, 59, 88

e.+i 211, 404, 461

e.+ikenliki 251

e.+imga 374

e.+ka 145, 390, 468, 477, 60, 60

e.+ni 50, 60

e.+tin 296

èliş-: 1. Karşılıklı almak. 2. Savaşmak, dövüşmek. 3. Rekabet etmek. (bk. al-)

e.-atti 459

e.-idiganlikini 352

e.-idu 258

e.-ip 235, 243, 334, 460, 463, 473, 57

e.-ivatatti 325, 71

e.-ivatimiz 267, 267

e.-kanidi 332, 9

e.-ti 143, 257, 31, 39, 445, 69

êlişîş: 1. Karşılıklı alma. 2. Ciddi bir şekilde savaşmak. (bk. êliş-)

e. 216, 401, 404, 459, 459, 55, 56

e.+lar 125

e.+nin 172

e.+ta 43

e.+tin 63

ênîk: Tam, kesin, açık, net, şüphesiz.

e. 129, 132, 159, 159, 170, 446, 457, 54, 55, 69, 69, 72

e.+i 334

e.+idi 251

e.+ige 335

e.+ini 36

ênek: Çene.

e. 320

e.+liri 418

ênîş: Öne eğilmek, bükülmek.

e.-ip 338

e.-kende 88

êren: Dikkat.

e. 274

êren kıl- ‘Dikkat etmek.’

e.-may 274

êri: 1. Erimek. 2. Yumuşak kalpli olmak.

e.-genidi 19

e.-p 96, 113, 194, 286, 289

êriğ: 1. Temiz, pak. 2. Tümüyle, tamamen.

e. 481

êriķ: Arık, su yolu. **krş. östen**

e. 126, 126, 182, 328, 91

e.+larda 292, 400

e.+lardin 283, 40

e.+larga 369

e.+larni 250

e.+nin 126, 126

e.+tin 127

êrin: Üşenmek.

e.-mey 380

êriş: Erişmek, ulaşmak, sahip olmak.

e.-elmeydu 16

e.-etti 309	e.-ti 143
e.-idu 431, 487	e.-ti 60
e.-imiz 418	èsen: Esen, selamet, sağ, canlı.
e.-ip 409	e. 281
e.-ken 273	èsil: (Ar.) Asıl, bir şeyin kendisi.
e.-kenidi 437, 45	è.+de 295
e.-kini 396	èşek: Eşek.
e.-ti 164	e.+ke 234, 287
èrişiş: Erişim, erişme. (bk. èriş-)	e.+ler 471
e. 16, 412	e.+tin 235
èrişmek: Erişim, erişme. (bk. èriş-)	èşeklik: Duygusuzluk, akılca zayıflık, dar kafalılık. (bk. èşek)
e. 356	e. 234, 234
èriştür-: Eriştirmek, ulaştırmak. (bk. èriş-)	ètek: Giysilerin bol tarafı.
e.-di 80	e.+ige 317
e.-mekci 109	e.+ini 294
èrit-: Eritmek. (bk. èri-)	e.+lirini 315
e.-idu 350	ètibar: (Ar.) Otorite, prestij, değer.
e.-ip 186, 452	e. 20
Èrkehan: Cungarların memurluk, bürokratik namı. Bunlar, Apak Hoca'nın saltanatını sağlamlaştırmıştır. (BS romanı s.: 244)	e.+ga 164
e. 244, 244	e.+i 138
èrt-: Bez, pılı pırtı yardımı ile nesneleri silmek, temizlemek.	e.+liridin 293
	ètibaren: (Ar.) İtibaren.
	e. 102, 166, 19, 207, 479, 7, 96
	ètiglik: Kapalı, kilitli.
	e.+tur 185

ètikad: (Ar.) İtikat, inanış.

e. 147, 15, 162, 17, 321, 402,
428, 80

e.+i 443

e.+ida 145

e.+ini 373, 428, 440

e.+ta 427

ètikadsız: (Ar.+T.) İtikatsız, inançsız.
(bk. ètikad)

e. 385

ètil-: (I) 1. Atılmak, vurulmak. **2.**
Düşünmeden girişmek, acele etmek.
(bk. at-)

e.-di 202

e.-gan 71

e.-ganliki 77

e.-ip 110, 130, 85, 87, 88, 88,
351, 376, 392

ètil-: (II) Edilmek, yapılmak. **(bk. et-)**

e.-di 19

e.-gen 105, 129, 242

e.-genidi 159

e.-ip 399, 455

e.-migen 233

ètirap: (Ar.) İtiraf, kabul, onay.

e. 288, 405

ètiş: (I) Atma, vurma **(bk. at-)**

e.+i 111

e.+iga 401

e.+tin 257

ètiş: (II) Etme, yapma. **(bk. et-)**

e. 320, 337, 354

e.+ke 157, 344, 468

ètiş-: Karşıklı atmak, atışmak. (bk. at-)

e.-ip 188

ètiz: Tarla, kır, ekin alanı.

e. 250, 283

èyiş: Ayı.

e. 241

e.+tek 351

èyt-: Söylemek, demek.

e.-alaydigan 100

e.-alaydu 159

e.-atti 134, 135, 182, 219, 221,
310

e.-attiki 221

e.-idiganga 335

e.-idigini 100

e.-idu 415, 490, 490

e.-ilivatkan 135

e.-imenki 123

e.-imiz 80

e.-in 131, 187, 363	e.-kina 109, 122
e.-ip 100, 126, 147, 15, 16, 186, 196, 20, 233, 246, 259, 267, 277, 303, 309, 314, 351, 362, 369, 370, 372, 384, 390, 406, 409, 413, 453, 466, 467, 62, 66, 68	e.-kudek 289
e.-iptu 298, 418	e.-kusiz 177
e.-iptuki 417	e.-makka 443
e.-ipturki 416	e.-midi 139
e.-ivatatti 291, 45	e.-migan 141
e.-ivatimen 144	e.-sam 340
e.-kan 178, 180, 186, 260, 323, 353, 36, 361, 369, 388, 389, 418, 423, 427, 43, 455, 54, 372	e.-san 144
e.-kanda 118, 169, 213, 251	e.-ti 131, 174, 192, 228, 302, 348, 354, 434, 53, 82, 57
e.-kandek 277	e.-tila 237
e.-kanki 141	e.-tilerki 220, 220
e.-kanlerki 141, 186	e.-tim 345, 346
e.-kanlikiga 162	e.-tiniz 423
e.-kanliri 427	èytil-: Söylenmek. (bk. èyt-)
e.-kanliridin 125	e.-gan 295
e.-kanlirim 412	e.-ganda 200
e.-kanlirini 465	e.-ivatkan 44, 99
e.-kanmiz 345	e.-migan 221
e.-kayla 302	èytiliş: Söylenme. (bk. èyt-)
e.-kili 187	èy.+içe 478
e.-kin 73	èytiş: Deme, söyleme. (bk. èyt-)
	e. 139, 141, 159, 188, 344, 445
	e.+i 261
	e.+içe 11, 355
	e.+in 421

e.+ka 135, 190, 218, 29
e.+mu 356
e.+tin 220
éytiş-: Söylemek, demek. (**bk. éyt-**)
e.-atti 42
e.-iverse 160
e.-kan 174
e.-ma 118, 199
e.-ti 98

éytķuz-: Söyletmek, davet ettirmek.
(**bk. éyt-**)

e.-up 401

ézil-: 1. Ezilmek. 2. Manevi bakımdan
ezilmek, baskı görmek. (**bk. ez-**)

e.-di 45

e.-engu 330

e.-ip 115, 193, 36, 439, 79

ézileŋgölük: Gevşeklik.

e. 25

éziş: Yoldan sapma. (**bk. az-**)

e. 324

F

faniy: (**Ar.**) Fâni, ölümlü, geçici.

f. 143

f.+durur 136

Farabi: Fârâbî, ünlü bilim insanı.

f. 156

farfur: (**Ar.**) Porselen.

f. 85

fazil: (**Ar.**) Kabiliyetli, bilgili, âlim,
iyi huylu kişi.

f.+large 483

feķir: (**Ar.**) Fakir, yoksul, muhtaç,
dilenci.

f.+ler 483

fena: (**Ar.**) Yok olma, ölme.

f. 289, 289, 361, 361, 449

fê'odal: (**Fr.**) Feodallar tabakasına,
sınıfına mensup.

f. 483

fıķh: (**Ar.**) Hukukçuluk.

f. 196, 196

fırķe: (**Ar.**) Mezhep, grup, kitle.

f.+large 315

G

gaday: (**Far.**) Yoksul, fakir.

g. 453

g.+din 111

g.+gice 148, 206

g.+lar 145

g.+lirigice 94

gah: (**Far.**) Kâh.

g.+i 376

gahida: (Far.+T.) Ayrı çağda, ayrı vakitte.

g. 145, 376, 401, 401, 401, 485

gal: (Far.) Boğaz.

g.+da 450

g.+i 110

galvañ: (Çince) Kör, kütük, ahmak.

g. 396

gañgira-: Sersemlemek, aklını şaşırmak.

g.-p 412, 476, 477, 84

g.-pla 407

gañgirat-: Şaşırtmak. (bk. gañgira-)

g.-ip 269, 55

gañgirt-: bk. gañgirat-

g.-ip 177

garañ: (Far.) Beyinsiz, kalın kafalı, ahmak.

g. 443

g.+ga 440

garañlık: (Far.+T.) Körlük, beyin durgunluğu. (bk. garañ)

g. 132

garañşi-: (Far.+T.) Aptal olmak, aptallaşmak, durgunlaşmak.

(Kaynaklarda garañlaş- olarak geçmektedir.) (bk. garañ)

g.-p 260, 286

gec: (Far.) Albatr, kaymak taşı.

g. 314, 318

g.+din 5

gecge: Gerdanın altı, omuz.

g.+liridin 342

g.+si 134

g.+sidin 44, 343

geden: (Far.) Ense, boynun arkası.

krş. gerden

g.+imde 374

gep: (Far.) Söz, kelime.

g. 102, 11, 118, 12, 126, 126, 137, 149, 149, 151, 155, 167, 171, 177, 185, 191, 210, 213, 221, 251, 251, 255, 26, 264, 264, 265, 272, 274, 29, 29, 290, 293, 295, 295, 30, 302, 316, 322, 331, 34, 347, 372, 384, 391, 392, 392, 394, 395, 401, 406, 407, 409, 414, 419, 437, 447, 456, 466, 52, 55, 58, 64, 64, 66, 80

g.+i 13, 13, 264

g.+ide 392

g.+ige 456

g.+iken 11

g.+imiz 151

g.+imizde 392
g.+imizni 150
g.+in 392
g.+ini 208, 263, 303, 485
g.+ke 213, 322, 392
g.+ken 274
g.+kimu 51
g.+ler 118, 153, 22, 295, 300,
303, 347, 405, 405, 426, 432, 61
g.+lerge 52
g.+lerini 149
g.+lermu 8
g.+lerni 118, 131, 166, 167,
170, 176, 260, 28, 289, 29, 301, 301,
302, 303, 331, 333, 341, 35, 370, 380,
388, 394, 406, 408, 431, 432, 432,
433, 442, 467, 63, 79, 8, 8
g.+lernila 400
g.+lernin 115
g.+lerninmu 299
g.+liri 153, 264, 269, 435
g.+liride 35
g.+lirige 408
g.+lirini 150
g.+mu 153

g.+ni 124, 152, 152, 160, 168,
180, 290, 291, 30, 354, 355, 406, 415,
447, 466, 56

g.+nin 100, 160, 371, 447

g.+tin 29

ger: (Far.) Eğer.

g. 187, 418

gerçe: (Far.) Gerçi.

g. 196, 197, 202, 238, 335,
353, 39, 410, 415, 415, 430, 444, 457,
50, 50, 58, 62

gerden: (Far.) Ense, boynun arkası.

g.+ini 18

gerdiş: (Far.) Çember, daire.

g.+i 24

g.+ige 402

g.+lirige 134

gereh: Kafası işlemeyen kapak.

g. 106

gevde: Gövde, vücut.

g. 321, 331, 331, 331, 333, 403

g.+ge 334

g.+ler 350

g.+liri 78

g.+mu 334, 335

g.+nin 334, 334

g.+si 159, 200, 261, 4

g.+sige 201

g.+sini 256, 292, 292, 309, 67

gevdilen-: Şekillenmek, ortaya çıkmak, görünmek. **(bk. gevde)**

g.-di 422

g.-etti 456

g.-genidi 115

g.-ip 388

gevdilik: Boy bosu var, boylu boslu. **(bk. gevde)**

g.+idi 70

gevher: (Far.) Cevher.

g.+i 193

g.+ige 140

gez: (I) (Far.) Uygurların kullandığı metre sistemi, arşın.

g. 430

gez: (II) Sıcak ve susuzluktan dolayı insanın dudaklarında peyda olan çatlak.

g. 3, 114, 235, 376

gezlime: (Far.+T.) Kendir, yün, ipek vb.den dokunan kumaş.

g.+lerge 452

g.+lerni 339

gezmalçı: (Far.+Ar.) Kumaş.

g.+lar 327

gicik: Düğümlenen, düzensiz olarak uzayan saç ve sakal. **(Kaynaklarda gicek olarak geçmektedir.) bk. çağa**

g. 6

gidey-: Kibirli olmak, kendini beğenmek.

g.-ip 18, 103, 110, 200, 251, 308, 338

gil: (Far.) Açık veya koyu kıvı boy.

g. 84

gilas: Kiraz, kiraz ağacı.

g. 184, 307, 93

gilem: (Far.) Kilim, halı.

g. 122, 159, 234, 308, 451, 481

g.+inin 184

g.+ler 262, 307

g.+lerni 156, 88, 88

g.+liri 93

girdap: (Far.) Dalga, su çevirisi.

g. 313

g.+ida 182

g.+iga 354, 405

gire: (Far.) Kısaç.

k. 397

gireleş-: Birbirinin içine girmek, iç içe olmak.

g.-ip 15, 368

girim: (Rus.) Yüz makyajı.

g.+lirimu 300

girmsen: Donuk, sönük, renksiz.

g. 132, 15, 183, 32, 332

griptar: (Far.) Karşılaşma, yakalanma.

g. 176, 186, 275

griptarlık: (Far.+T.) Karşılaşma hâli. (bk. **griptar**)

g. 443

girvek: (Far.) Bir şeyin yanı, kenarı.

g.+idiki 53

g.+liridiki 282

girveklilik: (Far.+T.) Kenarı olan. (bk. **girvek**)

g. 12

giyah: (Far.) Yabani ot.

g. 105, 198, 28, 39, 44

g.+lar 16, 292

g.+larmu 93

g.+larnin 382

g.+lirimu 376

giyahsız: (Far.+T.) Otsuz, ot yetişmeyen. (bk. **giyah**)

g. 33

goj-goj: Arı, sinek gibi haşerelerin çıkardığı ses.

g.+liri 452

gol: (Ar.) Saf, ahmak.

g. 441

gor: (Far.) Kabir, mezar. (bk. **gör**)

g.+ga 164

g.+iga 361

gostahlık: (Far.+T.) Küstahlık, saygısızlık.

g. 186

goya: (Far.) Karşılaştırma, benzetiş, sanki.

g. 10, 10, 105, 114, 115, 125, 128, 128, 132, 132, 132, 135, 146, 15, 156, 182, 182, 187, 189, 193, 20, 200, 202, 212, 213, 23, 230, 234, 24, 262, 265, 269, 285, 287, 294, 307, 310, 322, 33, 337, 349, 364, 368, 378, 387, 388, 389, 39, 390, 398, 410, 419, 420, 422, 424, 437, 44, 44, 443, 454, 462, 463, 467, 471, 54, 65, 70, 76, 82, 85, 86, 87, 92

gödek: (Far.) Ufak, küçük.

g.+idigu 87

göher: (Far.) 1. Kıymetli, pahalı taşların genel adı. 2. İnci, halis inci. 3. Göz bebeği.

g. 146, 198, 264, 326, 415,
415, 415, 53

g.+i 198

g.+ige 355

g.+idur 198

g.+lirini 216

gör: (Far.) Kabir, mezar.

g. 377, 447

g.+i 194

g.+lerde 472

g.+lernin 284

göristan: (Far.) Ölünün defnedildiği
yer. (bk. gör)

g.+da 447, 448

görkire-: bk. gürkire-

g.-p 24

görsiz: (Far.+T.) Mezarsız. (bk. gör)

g. 29

göş: (Far.) Et.

g. 171, 231, 233, 25, 25, 392,
443

g.+i 113, 382

g.+ke 156

g.+lerni 42, 42

g.+liri 155, 320, 465

g.+lirini 338, 338

g.+ni 233

göşlük: (Far.+T.) Etli. (bk. göş)

g. 159, 287

gözer: (Far.) Pazar, sokak pazarı. **bk.**
reste

g.+lerdiki 339

grdigar: (Far.) Allah.

g.+a 269

grvek: (Far.) Bir şeyin yanı, yakası.
(Kaynaklarda **girvek** olarak
geçmektedir.)

g.+ini 355

guguliş-: Guguk diye birlikte ötmek.

g.-ip 328

gugum: Tan ağarma anındaki
karanlık.

g. 147, 44

guman: (Far.) Şüphe, tahmin.

g. 146, 146, 147, 219, 253,
295, 298, 380, 460

g.+din 252

g.+i 147

g.+lar 253

g.+larni 296, 31

g.+lirim 297

gumanıy: (Far.+Ar.) Tahmini, farazi.
(bk. guman)

g. 293, 297
gumanlan-: (Far.+T.) Şüphelenmek.
(bk. guman)

g.-ganlikidin 147

g.-ip 295

gumanlik: (Far.+T.) Şüpheli. **(bk. guman)**

g. 262

gumansira-: (Far.+T.) Şüphelenmek.
(bk. guman)

g.-p 421

gumrah: (Far.) Yoldan dönen,
yanılan, şaşırان.

g. 160, 178

gumrahlik: (Far.+T.) bk. gumrah

g. 100, 143, 324

gumran: (Far.) Yok olan, yok edilen,
viran.

g. 194

gunah: (Far.) Günah, suç.

g. 106, 149, 180, 256, 270,
289, 356, 395, 414, 416, 416, 416,
416, 418, 418, 472, 476, 54, 87

g.+i 157, 356

g.+idin 16, 303

g.+iga 415

g.+ikenlikini 107

g.+im 407, 416

g.+inlarni 416

g.+lardinmu 417

g.+liri 16, 190

g.+lirimiz 418

g.+lirini 207

g.+lirinni 417

g.+ni 289, 416, 97

g.+nin 415

g.+tin 180, 213

gunahkar: (Far.) Günahkâr, suçlu,
günahlı. **(bk. gunah)**

g. 100, 103, 149, 16, 320, 395,
396, 406, 406, 408, 416, 417

g.+lar 104, 395

g.+mu 396

gunahsiz: (Far.+T.) Günahsız,
suçsuz. **(bk. gunah)**

g. 276, 426, 78

guruh: (Far.) Grup, ekip, sürü.

g. 221

g.+i 486

g.+iga 209

g.+ki 221

guruhvazlik: (Far.+T.) Hizipçilik,
klikçilik. **(bk. guruh)**

g. 210

guruppa: (Fr.) Bir amaç için bir araya gelen insanlar.

g.+lirini 167

gustah: (Far.) Küstah, edepsiz, itaatsiz.

g. 185

gustahlık: (Far.+T.) Küstahlık, edepsizlik, itaatsizlik. (**bk. gustah**)

g. 185

guvah: (Far.) 1. Şahit, tanık. 2. İspat, delil.

g. 20, 275, 407, 435

g.+miz 315

g.+tur 239, 302

guvahlık: (Far.+T.) Şahitlik, tanıklık. (**bk. guvah**)

g. 245, 51

guvahname: (Far.) Belge, kart, resmî kâğıt.

g.+si 173

güdek: (Far.) Emen, kucaktan düşmeyen bebek.

g.+ler 90

gül: (Far.) Gül, çiçek.

g. 105, 16, 179, 198, 269, 269, 269, 292, 337, 374, 376, 382, 44, 45, 86, 93, 98

g.+i 290

g.+idek 468

g.+ige 178

g.+inin 455

g.+ler 84

g.+large 292

g.+lermu 40

g.+lerni 85

g.+liride 420

Gülbağ: Kâşgar'da bulunan bir yer adı, Gülbağ Kalesi. Kaynaklarda, Yeni Şehir olarak da geçmektedir.

g. 295

güldek: Güle benzer yüzlü, güzel. (**bk. gül**)

g. 129

Güldiyar: Zeynidin Muptacı'nın kızı. (**BS romanı s.: 84**)

g. 84, 88

g.+ni 86, 86

g.+nin 86, 89

güldür: Gürültü.

g. 138

güldür-galap 'Acele acele.'

g.+ka 138

güldüras: Gürültülü, parlak, debdebeli.

g. 176

güldürle-: Gürlemek, güürldemek, gümbürdemek. (**bk. güldür**)

g.-gen 135, 194

g.-gendek 234

g.-p 150, 195, 336, 93

güle: Kuru kayısı.

g. 472

gülhan: (Far.) Ateş.

g. 114, 232, 89

g.+dek 240

g.+ga 89

g.+i 450

g.+iga 354

g.+lar 42

g.+ni 42

g.+nin 232

gülistanlık: (Far.+T.) Güllenen, gül ile kaplanan yer. (**bk. gül**)

g. 269

gülkeçe: (Far.+Ar.) Çok fazla mutluluk.

g.+liri 347

gülkeçeliri eçil- ‘Haddinden fazla hoşnut olmak.’

g.+liri 347

güllen-: (Far.+T.) 1. Gül olup açılmak, çiçeklenmek. 2. Gelişmek, ilerlemek. (**bk. gül**)

g.-gen 174, 236, 408

g.-ip 45, 89

güllendür-: (Far.+T.) 1. Çiçeklendirmek. 2. Geliştirmek, ilerletmek. (**bk. güllen-**)

g.-gen 174

g.-up 408

güllendürüş: (Far.+T.) 1. Çiçeklendirme. 2. Geliştirme, ilerletme. (**bk. güllendür-**)

g. 388, 45, 68

gülliniş: (Far.+T.) Gelişmek, ilerlemek. (**bk. güllen-**)

g. 431

güllük: (Far.+T.) Çiçekli. (**bk. gül**)

g. 159, 236, 348, 4, 6

gülşen: (Far.) Gül bahçesi, çimenlik. (**bk. gül**)

g. 286

g.+din 58

g.+ide 178

g.+idin 354

Gülşerihan: Zeynidin Muhtaci’nin eşi. (**BS romanı s.: 84**)

g. 84

gültaci: (Far.) Taç, çiçek tacı.

g. 323

gül'uzar: (Far.) Gül yüzlü, gül suratlı. **(bk. gül)**

g.+imni 45

gülzar: (Far.) Gül yetiştirilen, gülle kaplanan yer. **(bk. gül)**

g. 292, 332

g.+din 374

g.+ini 354

gülzarlık: (Far.) bk. gülzar

g.+larga 333, 333

gümbez: (Far.) Kubbe. **krş. kûbbe**

g. 226, 284, 284, 284, 361, 361, 47, 482

g.+din 467

g.+ge 358

g.+i 287, 465

g.+ige 135

g.+lerge 358

g.+lerni 47

g.+liri 47, 121

g.+lirige 323, 6

g.+nin 328, 384, 482

gümbezsiman: (Far.+T.) Kubbeye benzer, kubbe şeklinde. **(bk. gümbez)**

g. 292, 332

gümbürle-: Gümbür diye ses çıkarmak. **(gümbür:** Patlama veya yüksek duvarların yıkılmasından çıkan ses.)

g.-di 84

g.-p 84

gümürül-: Çökmek.

g.-up 384, 449, 85

gürcek: Kürek.

g.+lirini 202

gürkire-: 1. Gür gür şeklinde ses çıkarmak, gürüldemek. 2. Birine acı ile bağırarak. **(gür:** Birden başlayan hareketten çıkan ses.)

g.-p 198, 388, 92

gürride: Gür diye ses çıkararak veya gür kılıp. **(gür:** Birden başlayan hareketten çıkan ses.)

g. 156, 184

gürüç: (Far.) Pirinç.

g. 25

g.+ke 262

gürülde-: Gür-gür kılan ses çıkarmak, gürültü yapmak, alevlenmek.

g.-di 57

g.-p 104, 257, 309, 89

gürüldeş: Gürültü yapma, alevlenme. **(bkz gürülde-)**

g.-imu 410

gürüldet-: Gürültü yaptırmak, alevlendirmek. (**bk. gürülde-**)

g.-ip 270

gürüstan: **bk. görüstan**

g. 141

gürze: (Far.) Ucuna yuvarlak veya eğik demir ile süslenen tokmak, savaş aleti.

g.+sidek 269

güs-güs: Büyük bir sesi ifade eder. (**Kaynaklarda gürs-gürs olarak geçmektedir.) (gürs-gürs:** Darbe, şiddet ile ses çıkarmak.)

g. 133

güzel: 1. Güzel, nefis. **2.** İyi, parlak.

g. 127, 130, 15, 20, 222, 250, 256, 292, 3, 304, 34, 350, 356, 367, 373, 377, 38, 440, 463, 467, 469, 469, 487, 55, 6, 86, 90, 91, 93

g.+nin 42

güzellik: Güzellik. (**bk. güzel**)

g. 191, 250, 440

g.+i 292, 300

g.+idin 81

g.+ini 303, 476

g.+lerge 232

g.+lerni 476

g.+nin 129

güzer: (Far.) Pazar.

g. 113, 337, 90

g.+ler 78

g.+lerde 148, 182, 471

g.+lerdiki 476

g.+lerge 470

g.+lerni 451

g.+nin 78

Ğ

ğacila-: Sert nesneleri diş ile kırmak, kemirmek.

g.-gan 28

g.-vatkan 177

ğacılan-: Kemirilmek, yıpratılmak. (**bk. ğacila-**)

g.-ip 113

ğaday-: Başını yüksek tutup, ayağını düzeltip durmak, dik durmak.

g.-gan 94

g.-ip 151, 207, 445, 474, 77, 97

ğadiyiş: Başını yüksek tutup, ayağını düzeltip durmak; dik durmak. (**bk. ğaday-**)

g. 97

ğal-ğal: Öfke ve korkudan kaynaklanan titreme hâli.

ğ.+lardin 264

ğalap: bk. güldür-ğalap

g.+ka 138

güldür-ğalap ‘Acele acele.’

ğ.+ka 138

ğalça: Başkalarına (zengin veya bürokrat) hizmet eden kişi.

g. 158, 384, 384, 456, 456, 480, 480

g.+liri 384

g.+sigu 395

Ğalça Yigit: Apak Hoca, kendine karşı çıkan kişileri (erkek) 1679 yılında İli’ye göndererek zengin Cungarlara kul etmiştir. (**BS romanı s.: 480**)

g. 480

Ğalça Çokan: Apak Hoca, kendisine karşı çıkan kişileri (kız) 1679 yılında İli’ye göndererek zengin Cungarlara kul etmiştir. (**BS romanı s.: 480**)

g. 480

Ğaldan: bk. Ğaldan Sêrin

g. 27, 101, 101, 106, 107, 107, 108, 108, 109, 111, 115, 117, 118, 120, 120, 122, 158, 158, 159, 159, 159, 159, 159, 160, 160, 161, 24, 241, 242, 242, 243, 243, 244, 244, 245, 245, 246, 246, 26, 28, 28, 32, 34, 34,

35, 36, 36, 36, 37, 38, 38, 435, 436, 437, 437, 438, 438, 484, 485, 485, 485, 50, 50, 51, 51, 51, 52, 52, 53, 68, 72, 73, 73, 83, 94, 95, 95, 95, 95, 96, 97

g.+dek 108

g.+ga 118, 242, 243, 246, 436, 437, 52, 56, 97

g.+mu 120

g.+ni 243, 36, 39

g.+nimu 115

g.+nin 107, 159, 161, 240, 240, 241, 242, 242, 243, 243, 28, 29, 29, 290, 30, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 435, 435, 436, 485, 51, 95, 96, 28

Ğaldan Boşuktu H̱an: bk. Boşuktuhan

g. 95

g.+nin 37, 24, 438

Ğaldan Sêrin: Cungar Hanlığı’nın lideri, sayısız askeri olan bir başkomutan. (**BS romanı s.: 24**)

g. 241, 244, 246, 27, 435, 322, 484, 484, 485

g.+idi 26

g.+nin 97

ğalib: (Ar.) Galip, yenen.

g. 206, 32, 346, 37, 76

g.+larga 49, 97

ğalilda-: Gal gal kılıp titremek. (**ğal-ğal:** 1. Öfke ve korkudan kaynaklanan titreme hâli. 2. Boş, kuru.)

g.-p 104

ğaltek: (Far.) El arabası.

g.+lerde 338

ğancuğa: Yük taşımak için eyerin arkasına takılan çift tasma, kayış.

g.+liriga 67

g.+sidin 89

ğapil: (Ar.) Gafil.

g. 141, 143, 169, 185, 185, 185, 321, 9

g.+lar 153

g.+larnin 169

ğapillik: (Ar.+T.) Gafillik, gevşeklik. (**bk. ğapil**)

g. 36

ğarayibat: (Ar.) Kişiyi şaşırtan, acayip olaylar.

g. 141

ğas-ğas: Gas gas şeklinde ses çıkarmak. (**ğaras:** Ağaç, dal vb. çürük veya kuru nesnelerin kırılırken çıkardığı ses.) (**Kaynaklarda ğaras, ğars olarak da geçmektedir.**)

g. 94, 347

ğaye: (Ar.) Gaye, amaç.

g. 224, 35

ğayet: (Ar.) Gayet, pek, çok.

g. 254, 410, 448

ğayib: (Ar.) Kayıp.

g. 13, 132, 132, 152, 235, 28, 305, 332, 345, 467, 469, 79, 79

g.+tin 297

ğayivane: (Ar.+Far.) Görünmez, gizli.

g. 188, 291, 304, 325, 326, 426, 440, 81

ğayivi: (Ar.) Gizli, saklı.

g. 17

ğaz: Kaz.

g. 258, 67

ğazañ: (Far.) Yere düşen sonbahar yaprağı.

g. 126, 40, 41

g.+din 339

g.+lar 41

g.+larni 60

ğazañ-ğuzuñ: Yere düşen sonbahar yaprağı ve sonbahar yaprağına benzer çöp.

g.+lar 59, 328

ġazat: (Ar.) Din yolunda yapılan savaş.

g. 167, 487

g.+nin 10

g.+ta 79

g.+tiki 199

g.+tin 206

ġaziy: (Ar.) Gazi.

g. 10

ġeddar: (Ar.) Hilekâr, yalancı.

g. 131, 131, 198, 284

ġedigerlik:

g.+lerdin 451

g.+tin 4

ġelbe: bk. ġelve

g.+si 37

ġelde: bk. ġelde-ġeş

g. 10

ġelde-ġeş ‘Gereksiz şeyler, çöp.’

ġ.+lerni 10

ġelet: (Ar.) Yalan olmayan, sahte değil.

g. 66, 97

ġelibe: (Ar.) Galebe, başarı.

g. 485, 78

g.+idin 437

g.+sinin 72

ġelibisiz: (Ar.+T.) Başarısız. (bk. ġelibe)

g. 51

ġelite: (Ar.) Kişiyi hayran bırakan, tuhaf, alışılmamış, acayip.

g. 15, 162, 210, 260, 272, 330, 372, 4, 420, 421, 426, 430, 445, 454, 454, 60, 78, 89

ġelitik: (Ar.+T.) Tuhaflık, gariplik. (bk. ġelite)

g.+ni 468

ġelve: (Far.) Macera, kavga.

g. 280

ġelviġor: (Far.) Kavgacı. (bk. ġelve)

g. 390

g.+larni 30

g.+larnin 29

ġelyan: (Ar.) Galeyan. (Kaynaklarda ġeliyan olarak geçmektedir.)

g. 280

g.+lar 280

ġelyançi: (Ar.+T.) İsyancılık, karıştırıcılık. (bk. ġelyan) (Kaynaklarda ġeliyançi olarak geçmektedir.)

g.+lar 251, 253

ğem: (Ar.) 1. Dert, acı, keder, gam, üzüntü. 2. Hazırlık.

g. 140, 179, 21, 228, 285, 286, 326, 353, 353, 354, 377, 439, 447, 453, 454, 457

g.+din 250

g.+dur 285

g.+i 65

g.+ide 76

g.+ideiken 441

g.+inde 45

g.+ini 194, 370

g.+ni 452

ğemħar: (Ar.+Far.) Başkaları için kaygılanan, sevecen. (bk. ğem) (Kaynaklarda ğemħor, ğemħare olarak geçmektedir.)

g. 90

ğemiak: (Ar.+Far.) Gamlı, kederli. (bk. ğem) (Kaynaklarda ğemnâk olarak geçmektedir.)

g. 436

ğemkin: (Ar.) Gamlı, üzüntülü, hüznü. (bk. ğem)

g. 348, 381, 434, 435, 469

ğemkinlik: (Ar.+T.) Gamlılık, hüznü. (bk. ğemkin)

g. 470, 470

g.+i 447

ğemlen-: (Ar.+T.) Başkası tarafından üzülmek. (bk. ğem)

g.-di 419

g.-gen 44

ğemlik: (Ar.+T.) Gamlı, hüznü, dertli, üzüntülü. (bk. ğem)

g. 301

ğemsiz: (Ar.+T.) Gamsız, kaygısız, tasasız. (bk. ğem)

g. 448, 48

ğemze: (Ar.) Nazlı, cilveli, nazlılık.

g. 454

ğeniymet: (Ar.) Savaş veya avda ele geçirilen her türlü maddi eşya.

g. 138, 172, 235, 260, 403, 471, 49, 74

g.+nin 212

g.+tur 9

ğeplet: (Ar.) Gaflet, habersizlik, bilmezlik.

g. 180, 219, 332, 447, 9

g.+ke 327

g.+te 281, 327

g.+tin 180, 295

ğepletlik: (Ar.+T.) Gaflette bulunan, habersizlik. (bk. ğeplet)

g. 155

ġerb: (Ar.) Garp.

g.+idiki 386

g.+ke 453

ġerez: (Ar.) Kişisel menfaat, çıkar.

g.+deikenlikini 351

ġerezsiz: (Ar.+T.) Kişisel bir menfaat gözetmeyen, şahsi çıkarını unutan.

(bk. ġerez)

g. 323

ġerk: (Ar.) Dalma, batma.

g. 137, 161, 416, 64

g.+i 301

ġeş: (Far.) Bulantı, bunalımlı.

g. 177, 220, 325

g.+lerni 10

ġeşlik: (Far.+T.) Rahatsızlık, sinirlilik, öfke. **(bk. ġeş)**

g.+ini 220, 398

g.+lerni 214

ġevis: (Ar.) Yardım, medet.

g. 169

g.+i 219, 286, 364

ġevvas: (Ar.) Su geçirmeyen kıyafetler giyip su altında hizmet eden kişi.

g.+i 415, 421

ġevvaslık: (Ar.+T.) Dalgıçlık. **(bk. ġevvas)**

g. 374

ġeyret: (Ar.) Bir işi hızlıca yapmak için olan cesaret.

g. 108, 130, 131, 239

g.+i 143, 199

g.+ni 305

ġeyretlik: (Ar.+T.) Gayreti olan, cüretli. **(bk. ġeyret)**

g. 385

ġeyri: (Ar.) Başka, değişik, ayrı, bambaşka.

g.+dur 346

ġeyriy: (Ar.) Başka, değişik, ayrı, bambaşka.

g. 301, 315, 321, 410, 491

ġeyvet: (Ar.) Gıybet, dedikodu.

g. 145, 452, 82

ġezel: (Ar.) 1. Gazel. 2. Türkü.

g. 341, 344, 349, 350, 478

g.+i 181, 75

g.+lerni 349

g.+liri 469

g.+liridin 413

g.+nin 350

ġezep: (Ar.) Gazap, hiddet, öfke.

g. 151, 154, 157, 188, 198,
220, 234, 303, 322, 323, 343, 396,
396, 404, 406, 414, 440, 455, 46, 461,
49, 68, 74, 77, 87, 88, 99

g.+i 102, 150, 193, 265, 393,
410, 460, 49

g.+ige 119, 166, 279

g.+imiz 83

g.+imizge 83

g.+ini 108, 157, 71

g.+inin 49, 83

g.+ke 100, 259, 344

g.+lirin 87

g.+tin 131, 153, 343, 357, 73

gezeplen-: (Ar.+T.) Öfkelenmek. (bk. gezep)

g.-di 156

g.-gen 243

g.-genidi 56

g.-ip 152

g.-se 296

gezeplik: (Ar.+T.) Öfkeli. (bk. gezep)

g. 154, 169, 342, 439, 488, 72

ğërib: (Ar.) Toksu, fakir, biçare.

g. 294

g.+larnin 291

g.+liridur 291, 325

ğëriblik: (Ar.+T.) Kimsesizlik. (bk. ğërib)

g. 294, 349, 377, 387

ğëriç: Karış.

g. 14, 149, 39, 449

ğëriplik: bk. ğëriblik

g. 424

ğicilda-: Gıç gıç şeklinde ses çıkarmak, gıcırdamak. **(ğic-ğic: 1.** Kapı açıldığında veya kapatıldığında çıkan ses. **2.** Ayakkabıyı giydikten sonra yürürken çıkan ses.) **(Kaynaklarda ğicir-ğicir olarak da geçmektedir.)**

g.-p 25

ğicildağ: Gıcırdayan. (bk. ğicilda-)

g. 25

ğicildaş: Gıcırdama. (bk. ğicilda-)

g.+i 23

ğidik: İğrenmek.

g.+i 102

ğidikla-: Başkalarının bedenine el veya başka nesnelerle dokunarak o kişinin huylanmasını sağlamak. **(bk. ğidik)**

g.-guci 382

ğidiklaş: bk. ğidikla-

g.+idin 129

ğidiñ–pidiñ: Fazla, gereksiz söz, mırıltı.

g. 167

ğik̂kide: Gık şeklinde ses çıkaracak derecede. (**ğik̂:** 1. Boğaza bir şey takılınca çıkarılan ses. 2. Haddinden fazla.)

g. 405

ğilap: (Ar.) Kılıf, kın.

g.+ka 28

ğilaplık: (Ar.+T.) Kılıfı olan, kılıflı. (**bk. ğilap**)

g. 271, 400

ğilay-: Gil olma hâline sahip olmak. (**ğil:** 1. Elastik özelliğe sahip nesnelerin titreme hâli. 2. Kalp kırıldığında göze yaş dolma hâli.)

g.-gan 263

ğildirla-: Gıldır gıldır yapmak. (**ğildir-ğildir:** 1. Yuvarlak şeylerin düz bir yerde ilerletildiğine çıkan ses. 2. Düz ve parlak.)

g.-p 330

ğilman: (Ar.) Çocuk hizmetkâr.

g.+lar 349

ğil–pal: Görünüp kaybolma, yanıp sönme.

g. 132

ğiltan: Kaygan, düz.

g. 117, 134

ğin: Bir iş veya meseleye karşı olan memnuniyetsizliği bildirir. 3. Sınırsız.

g. 150

ğinşi-: Ğin-ğin şeklinde ses çıkarmak. (**bk. Ğin**)

ğ.-giniçe 381

ğipla: Hızlıca, belirti vermeden.

g. 403

ğippide: Gip kılan hâlde, göz açıp kapayıncaya kadar, hızlıca. (**ğip:** Yürümenin hızını ve gizliliğini belirtir.)

g. 328

ğiris–ğiris: Karın çatı ve benzeri yerlerde ilerlemesiyle veya kar bulunan yerlere basıldığında çıkan ses.

g. 234

ğirs–ğirs: bk. Ğiris–ğiris

g. 95

ğisirla-: 1. Kapı ve yatak vb.nin hafif titremesinden çıkan ses. 2. Ayakkabıyı giyip yürüyen kişiden çıkan gıc gıc şeklindeki ses. (**Kaynaklarda Ğiçir-ğiçir olarak geçmektedir.**)

g.-gan 87

ğiş: (Far.) Kerpiç.

ğ.+tin 120

ğiza: (Ar.) Yiyecek, yemek.

g. 242, 356

g.+din 255

g.+dur 355

g.+si 178

ğizalan-: (Ar.+T.) Yemek yemek.
(bk. **ğiza**)

g.-di 59

g.-ip 113, 28

ğla-: bk. gula-

g.-ydi 14

ğoca: (Far.) 1. Belli imtiyaz, mal mülke sahip olan kişi. 2. İslam dinini kabul eden kişiler veya dört halifeden birinin evladı.

g. 390

g.+m 29

ğoca tam ‘Duvarın çökmesini engellemek için konulan direğin önünde olan duvar.’

g. 390

ğodudoḡ: Büyük, kaba, alçak-yüksek.

g. 187

ğoduḡşı-: Bir işi beğenmeyip kendi kendine konuşmak, söylenmek.

g.-di 65

ğol: Ağaç gövdesi.

g. 389

ğolḡon: bk. ḡolḡun (Kaynaklarda ḡolḡun olarak geçmektedir.)

g. 202

ğolḡun: İnsan topluluğu. krş. ḡolḡon

g. 338, 339, 476

ḡoḡulda-: Vızıldamak.

g.-p 338

ḡoḡuldaş-: Vızıldaşmak. (bk. ḡoḡulda-)

g.-ip 402

ḡopurluk:

g. 417

ğora: (Far.) Yeşil kayısı.

g. 30

ğoru: 1. Ağıl ve avluya kapı veya duvar yerinde iki veya daha fazla ağaçları birbirine paralel koyup yapılan bent. **2.** Sürgü, kapı mandalı.

g. 357

ğorur: bk. ḡurur

g. 173, 224, 231, 350, 443

g.+i 55, 108, 392, 394, 458, 55

g.+iga 119, 343, 430

ğova: Donuk, karanlık.

g. 4

ğovğa: (Far.) Savaş, dövüş.

g. 120, 24, 42

g.+larni 419

g.+liri 458

g.+ni 279

ğovğaçi: (Far.+T.) Savaşçı, dövüşçü.

(bk. **ğovğa**)

g.+larnin 274

ğubar: (Ar.) Toz, kül.

g.+din 350

g.+ini 101

ğuçurla-: Gıcırdamak.

g.-di 188

g.-p 404

ğuj-ğuj: 1. Bir şeyin bir yere hızla bırakılmasını ifade eder. 2. Arı, sinek vb.nin bir yere toplandıklarında çıkan ses.

g. 327, 327, 338, 338

ğujğun: 1. Sinir, öfke. 2. Yoğun, koyu.

g. 225, 31, 446, 142

ğujmekliş-: Bir yere toplanmak, yığılmak.

g.-ip 340

ğujulda-: Guj şeklinde ses çıkarmak.

(bk. **ğuj-ğuj**)

g.-p 112

ğula-: 1. Yüksekten alçağa doğru bakıp inmek, düşmek, yıkılmak. 2. Taht, mertebe vb.nden ayrılmak.

g.-p 90, 269, 269, 279, 354, 409, 458, 459, 469, 71

ğulaç: [<kol+aç] Kulaç.

g. 134, 341, 406, 430, 59

g.+tek 430

ğulam: (Ar.) Sarayda hizmet yapan hizmetçi.

g. 278, 278

ğulğula: (Far.) Panik, telaş.

g. 148, 297, 324, 324, 412, 414

ğum: Belli işlerin benzerinden kişiler ortasında peyda olan memnunsuzluk, nefret.

g. 298

ğunçe: (Far.) Gonca.

g. 45

g.+lar 250

g.+liri 420

g.+nin 86

g.+si 462

ğunçilik: (Far.+T.) Goncalı. (bk. **ğunçe**)

g. 373

ğun: Arı vb.nin uçarken çıkardığı ses. Uğultu, vızıltı. **(Kaynaklarda ğoñ olarak geçmektedir.)**

g. 47

ğun kapak 'Küçük su kabağı.'

g.+ lardin 47

ğurbet: (Ar.) 1. Yoksulluk, fakirlik. **2.** Misafirlik.

g. 144

ğurbetçilik: (Ar.+T.) bk. ğurbet

g. 112

ğurubet: bk. ğurbet

g. 140

g.+te 138

ğurur: (Ar.) Kişinin bir şeyden memnun olma hissi.

g. 210

ğururluk: (Ar.+T.) Kibir, mağrurluk, yüksekten bakma. **(bk. ğurur)**

g. 264

ğusul: (Ar.) Bütün bedeni yıkama, yıkanış.

g.+i 263

ğuva: (Far.) Aydınlık olmayan, karanlık. **krş. ğova**

g. 134, 27, 40, 453

ğuvalaş-: (Far.+T.) Karanlık olmak. **(bk. ğuva)**

g.-ip 461

g.-kan 460

H

Habil: Şii kaynaklara göre Câbulk ve Câburs beldelerine gönderilen kavimlerdendir, Havîl.

h. 313

hacet: (Ar.) 1. Hacet, ihtiyaç, gerekli. **2.** İstek, talep. **3.** İdrar veya dışkı.

h.+i 123, 171, 274

h.+imiz 371

hacetmen: (Ar.+Far.) Bir şeye ihtiyacı olan, muhtaç. **(bk. hacet)**

h. 306

hacetmenlik: (Ar.+Far.+T.)

Muhtaçlık. **(bk. hacetmen)**

h. 217

haci: (Ar.) Mekke, Medine'ye varıp hac ibadetini yerine getiren kişi.

h.+nin 207, 207

Haci Halda Koçisi: Yer ismi.

h. 83

Haci Kamal Barlas: Savaşta şehit olan bir Seidiye askerinin adı. **(BS romanı s.: 73)**

h.+inin 74

h.+nin 73

**Haci K utlu : bk. Haci K utlu 
Mevlivi**

h. 348

**Haci K utlu  Mevli: bk. Haci K utlu 
Mevlivi**

h.+ni 227

**Haci K utlu  Mevlivi : Medresenin
ba  m derrisi. (BS romanı s.: 120)**

h. 120, 122, 123, 124, 124,
175, 176, 188, 190, 195, 195, 208,
210, 211, 211, 215, 223, 227, 227,
227, 230, 230, 232, 233, 234, 234,
235, 235, 235, 236, 237, 238, 239,
323, 323, 324, 325, 348, 350, 351,
352, 353, 353, 354, 356, 356, 357,
357, 357, 358, 358, 358, 455, 322, 456

h.+din 196

h.+ge 208, 214, 215, 354

h.+mu 192, 230, 323, 355

h.+ni 190, 191, 197, 200, 202,
208, 216, 226, 226, 228, 347

h.+nin 122, 125, 176, 191, 193,
194, 198, 203, 212, 215, 215, 223,
225, 226, 227, 229, 231, 236, 236,
252, 348, 352, 352

hadise: (Ar.) Hadise, olay.

h.+ler 431

h.+liride 285

h.+liridin 293

h.+lirini 210

hakim: (Ar.) 1. Orta Asya tarihinde
belli  ehir ve onun etrafındaki
k ylerde duran, han emrini icra eden
ki i. **2.** H k mran, egemen.

h. 280, 488, 79

h.+i 105, 146, 238, 242, 58

h.+larnin 362

hakimiyet: (Ar.) H kimiyet, politik
g  .

h. 102, 133, 148, 148, 193,
238, 276, 278, 34, 368, 408, 480, 481,
82

h.+i 173, 242, 383, 434

h.+ige 229, 239, 483

h.+imiznin 273

h.+ini 142, 276, 485

h.+ke 174, 306, 480, 483

h.+ni 174, 272, 279, 327, 35,
408, 409, 487

h.+nin 34, 489

h.+te 34

hakimlik: (Ar.+T.) 1. H kimlik. **2.**
Egemenlik. **(bk. hakim)**

h. 486

hakmiyet: bk. hakimiyet

h.+ke 227	h. 172, 346, 448, 62
haķaret: (Ar.) Hakaret, hor görme.	halaket: (Ar.) �l�m, mahvolma, yok olma, yıkım.
h. 227, 298, 426, 476	h. 468, 85
h.+tin 383	h.+ke 49
hal: (I) (Ar.) Durum, konum.	h.+tin 63, 66
h. 18, 192, 228, 288, 29, 325, 390, 423,	halaklık: (Ar.+T.) bk. halak
h.+da 52, 67, 127, 135, 155, 155, 167, 183, 185, 20, 202, 203, 251, 270, 270, 275, 284, 284, 286, 286, 286, 290, 291, 299, 349, 354, 401, 442, 449, 465, 481, 58, 70, 73, 79, 83, 92, 96	h.+i 224
h.+din 474	halal: (Ar.) Helal.
h.+ga 103, 154, 352, 43, 48, 8	h. 211, 162, 282, 323, 391, 68
h.+i 46, 340, 375, 413	halallik: (Ar.+T.) Vicdan ve insaf ile iş yapma, doğruluk, saflık. (bk. halal)
h.+idin 331, 374, 319, 441	h. 272, 357
h.+iga 384, 487	halavet: (Ar.) Zevk, lezzet, rahat, mutlu.
h.+imizga 329, 415	h. 215, 215
h.+ini 29, 414	h.+ini 215
h.+lar 491	h.+liri 355
h.+nin 8	h.+timu 239
hal: (II) Pembe veya kızılımsı renk.	h.+tin 115
h. 142, 292, 328	halavetlik: (Ar.+T.) Halaveti olan, zevkli, lezzetli. (bk. halavet)
hala: (Rum.) Avlu.	h. 144
h. 291	halbuki: (Ar.+T.+Far.) Durum bu ki, gerçek şu ki anlamlarına gelen bağla�tır.
halak: (Ar.) �l�m, yok oluş.	h. 237, 279, 483

halet: (Ar.) Durum, vaziyet.

h. 125, 194, 341, 446, 70

h.+i 108, 371, 439

h.+idi 445

h.+idin 333, 457

h.+ige 97

h.+ini 252, 446, 446

h.+ke 103, 114, 165, 260, 283,
296, 445, 454

h.+liridin 154

h.+ni 92

h.+te 154, 183, 188, 188, 260,
272, 339, 351, 418, 422, 423, 43, 434,
434, 461, 470, 56, 82

h.+teidi 364, 41, 41, 460

h.+tiki 115

h.+timu 117, 153

h.+tin 350

halki-: Geçmek, atlamak, üzerinden
geçmek.

h.-gan 266, 30, 342, 4

h.-ganda 13

h.-p 174, 254, 262, 265, 296,
296, 429, 447, 348, 440

h.-ydu 16

halğa: (Ar.) Halka, çember, ortası boş
daire.

h. 4, 74, 84

h.+lar 134

h.+sidin 126

h.+sini 4

halķilik: (Ar.+T.) 1. Halkalı, halkası
olan. 2. Mühim, ciddi. **(bk. halğa)**

h. 40, 437

halķisiman: (Ar.+T.) Halkaya
benzeyen, halka gibi. **(bk. halğa)**

h. 51

halķit-: Geçirmek, atlatmak,
üzerinden geçirmek. **(bk. halķi-)**

h.-ip 480

halsira-: (Ar.+T.) Yorulmak,
kuvvetsizlenmek, yorgun düşmek.
(bk. hal)

h.-gan 76

halsiraş: (Ar.+T.) Yorulma, yorgun
düşme. **(bk. halsira-)**

h.+tin 88

halsiz: (Ar.+T.) Yorgun, kuvvetsiz,
zayıf. **(bk. hal)**

h. 182, 290

halsizlandur-: (Ar.+T.) Hâlsiz hâle
düşürmek, kuvvetsizleştirmek. **(bk.
halsiz)**

h.-uvetti 461

haman: (Far.) 1. Devamlı, sürekli, daima. 2. Bir vaka, hadise meydana geldiği an, o zaman. 3. Kesinlikle, her ne kadar, hepsi bir.

h. 173, 188, 237, 261, 279, 287, 316, 351, 352, 352, 357, 405, 447, 450, 469, 469, 483

hamiy: (Ar.) Destekleyen, arka, taraftar.

h. 119

h.+liriga 234

h.+si 480, 484

hamiylik: (Ar.+T.) Destek, taraftarlık. (bk. hamiy)

h.+idiki 480

hammal: (Ar.) Yük taşıyan işçi, hamal, küfeci.

h. 452

h.+lar 472

hammam: (Ar.) Hamam.

h.+ga 47

hañvağ-: [<hañ+bağ-] Ağzını açıp bakmak, aklı durmak.

h.-ip 155, 188, 207, 442, 448, 466, 467

hañvağtilik: [<hañ+bağtilik] Ağzı açıklık, mıymıntılık. (bk. hañvağ-)

h. 143, 253

hapiz: (I) (Ar.) Kur'an-ı Kerim'i ezbere okuyan kişi.

h. 15, 15, 196, 196, 21

h.+lar 134

Hapiz: (II) bk. Bayiz Muğam

h.+ga 349

h.+ni 350

h.+nin 348

Hapiz Ahun: bk. Derviş Hoca

h. 196

Hapiz Çoruğ: bk. Derviş Hoca

h. 18, 19, 20, 20

h.+nin 18, 18, 19

hapizlik: (Ar.+T.) Hafızlık. (bk. hapiz I)

h. 343

Hapiz Molla Musa: bk. Derviş Hoca

h.+gikim 19

Hapiz Şirazi: bk. Hoca Hapiz Şirazi

h. 478

har: (Ar.) Ayıp, utanç, ar.

h. 226, 395, 404

har-: Yorulmak.

h.-gan 311

h.-maytti 134

haram: (Ar.) Haram.

h. 115, 16, 211, 262, 29, 312, 7
h.+idi 171
hararet: (Ar.) Hararet, sıcaklık, ateş.
h.+ke 134
h.+nin 74
hararetlik: (Ar.+T.) Hararetli,
harareti olan. (**bk. hararet**)
h.+idiki 212
hararetsiz: (Ar.+T.) Harareti yok,
hararetsiz. (**bk. hararet**)
h. 76
harduğ: Yorgunluk, bitkinlik. (**bk. har-**)
h. 12, 363, 468
hargin: Yorgun. (**bk. har-**)
h. 330, 378, 38, 442, 460, 463
h.+idi 468
harginlik: Yorgunluk. (**bk. hargin**)
h. 286, 3, 330, 378, 79
h.+ka 330, 468
h.+ta 420
harağ: (**Ar.**) Rakı, votka.
h.+i 434
harsin-: Zor zamanlar geçirmek.
h.-gan 395
Harun: bk. Harun İmam

h. 380
Harun İmam: Dostmuhammed'in babası.
h. 380
h.+dek 384
h.+nin 387
harva: Araba.
h. 25, 26, 26, 390, 393
h.+ga 28
h.+lar 25, 26, 42, 42
h.+larda 25
h.+larga 471
h.+larnin 23, 26, 28
h.+lirimiz 26
h.+ni 329
h.+si 25, 397
h.+sinin 386
harvikeş: (Ar.+Far.) Arabacı. (**bk. harva**)
h.+ler 471
hasa: (Ar.) Asa, değnek, ince sopa.
h.+lirini 261
h.+mni 345
h.+nni 265
h.+si 219
h.+siga 99

h.+sini 90

hasil: (Ar.) Hasıl, meydana gelen.

h. 121, 134, 176, 198, 217,
301, 303, 346, 368, 369, 401, 410,
412, 414, 439, 8

hasira-: (Ar.+T.) Yorulmak.

h.-gan 259, 270

h.-p 310, 310

hasirap-hömüdep: (Ar.+T.)

Zorluklar içinde, kuvvetten düşerek.

h. 136, 273

hasa: (Ar.) Asa, değnek, ince sopa.

**(Kaynaklarda hasa olarak
geçmektedir.)**

h. 368, 368, 376

h.+ga 379

h.+ni 472, 474, 474

h.+si 368

h.+sini 265, 310, 379, 382

haşar: (Ar.) Gönüllü yardımlaşma.

h. 162, 383, 384

h.+din 363

h.+ga 393, 467

h.+ida 393

hatem: (Ar.) Rivayetlerde mertlik ve
eli açıklığıyla tanınan şahıs.

h. 364

Hatem Beg: Muhammet Emin'in
Uçturfan'dan gelen misafiri. **(BS
romanı s.: 329)**

h. 329, 329, 330

h.+ler 336

h.+mu 330

hava: (I) (Ar.) Hava.

h. 150, 234, 341, 354, 354,
354, 354, 41, 420, 46, 47, 99

h.+da 71, 252, 394

h.+din 346, 47

h.+ni 126

h.+nin 309

h.+si 105, 13

h.+sida 161

h.+sidin 126, 192, 377

h.+sini 378

hava: (II) İnaniş'a göre dünyadaki ilk
kadın, Hz. Havva.

h. 354, 354, 354, 354

Hava Ana 'Hz. Havva.'

h. 354, 354

h.+ga 354

h.+ni 354

havale: (Ar.) Bir işi başka birilerinin
yönetmesi için teslim etme.

h. 411

havalik: (Ar.+T.) Havası var, havaya sahip olan. (bk. hava I)

h. 33

havaliniş: (Ar.+T.) Saf havadan nefes çekmek. (bk. hava I)

h. 292

havarek: bk. havareç

h. 332

havareç: (Ar.+Far.) Gök rengi, mavi. (bk. hava I)

h. 292, 308

Havazbeg: Bir askerî kumandan, askerî işlerden mesul memur. (BS romanı s.: 55)

h. 108, 108, 109, 114, 114, 115, 116, 165, 174, 198, 57, 57, 67, 67, 68, 72, 73, 73, 73, 74

h.+dek 72

h.+idi 107, 55

h.+ke 72

h.+ni 74, 75

h.+nin 109, 110, 110, 110, 111, 111, 111, 115, 115, 116, 68, 69, 69, 71, 71, 72, 72, 72, 73, 74

havşa-: Havlamak.

h.-ytti 89

hay: (ünlem) Hey!

h. 334

hay-hay: (ünlem) Eyvah, yazık!

h. 30, 406

hay-hayla-: Durmak, durdurmak, nasihat etmek.

h.-p 28

haya: (Ar.) Ar, utanma, yüz, utanç.

h. 128, 132

h.+da 373

hayacan: (Ar.) Heyecan.

h. 373, 8, 99

h.+da 430

h.+din 13, 271, 326, 381

h.+ga 195, 272, 301, 309

h.+ni 11

h.+nin 125

hayacanlan-: (Ar.+T.)

Heyecanlanmak. (bk. hayacan)

h.-di 17, 19, 205, 286, 80

h.-ip 207, 305, 5

h.-ivatkanlıki 6

hayacanlık: (Ar.+T.) Heyecanlı, heyecanlanan. (bk. hayacan)

h. 17, 175, 181, 19, 302, 349, 381, 425, 96

hayal: Gecikiş, sonra geliş.

h. 184, 288, 309, 334, 338, 341, 371, 403, 403, 47

hayalîk: (Ar.+T.) Hayası olan, utanması var. (bk. haya)

h. 129, 129, 282, 84

hayaliş-

h.-mayla 241

hayan: (Ar.) Fayda, menfaat, çıkar.

h.+ga 465

hayasîz: (Ar.+T.) Hayasız, arsız, utanmaz. (bk. haya)

h.+larce 199

hayat: (Ar.) 1. Hayat, yaşam. 2. Canlı, sağ olma durumu.

h. 114, 115, 132, 136, 177, 178, 182, 182, 188, 192, 193, 203, 21, 263, 352, 388, 388, 43, 441, 448, 449, 456, 457, 457, 458, 462, 463, 47, 470, 471, 471, 473, 476, 483, 49, 61, 63, 82, 88

h.+i 35, 277, 315, 386, 455, 456

h.+ida 145, 15, 469

h.+idiki 124, 385

h.+idin 458

h.+iga 15

h.+iken 188, 464

h.+ikenlikini 462

h.+ini 138, 20, 280, 30, 31, 411, 430, 490

h.+inimu 212

h.+inin 129

h.+ka 106, 460, 80

h.+la 109, 160, 188, 285

h.+lirini 315

h.+ni 476

h.+nin 410, 421, 452, 453, 463,

63

h.+tiki 192, 3

h.+tin 457

hayatlık: bk. hayat

h. 118, 120, 135, 177, 224, 27, 284, 298, 360, 361, 377, 378, 379, 409, 425, 43, 448, 463, 470, 9

h.+ka 77, 89

h.+nin 476

h.+tin 115

hayt-huyt: Hemen, bir anda.

h. 105

hayvan: (Ar.) Hayvan.

h. 196, 196, 25

h.+din 385

h.+dinmu 230, 231

h.+ga 83

h.+nin 86

hayvanat: (Ar.) Hayvanlar. (bk. hayvan)

h.+nin 196

hayvaniy: (Ar.) Hayvana benzer,
hayvana has. **(bk. hayvan)**

h. 455

hayvanlık: (Ar.+T.) Hayvanlık. **(bk. hayvan)**

h. 141

haza: (Ar.) Yas, matem.

h. 111, 442, 462

h.+din 266, 364, 89, 66

h.+gice 60

hazidarlik: (Ar.+Far.+T.) Yaşlı,
matemli. **(bk. haza)**

h. 156, 194, 234

hazir: (Ar.) 1. Hazır. 2. Peyda,
mevcut, var. 3. Şimdi.

h. 10, 108, 110, 115, 119, 124,
127, 130, 132, 138, 148, 150, 152,
165, 170, 172, 172, 173, 18, 180, 185,
193, 210, 223, 237, 237, 237, 238,
239, 239, 242, 243, 256, 260, 275,
276, 28, 280, 288, 305, 316, 326, 33,
341, 353, 357, 376, 385, 388, 389,
390, 394, 398, 40, 401, 403, 407, 417,
421, 429, 431, 433, 450, 455, 457,
463, 471, 477, 50, 59, 61, 80, 9, 97,
322

h.+gice 139, 158, 209, 236

h.+ki 283

h.+la 33, 449, 52, 405

h.+lar 127

h.+mu 259, 464, 52, 81

hazırkı: (Ar.+Far.) Şimdiki. **(bk. hazır)**

h. 115, 152, 174, 236, 345,
435, 481, 61

hazırla-: (Ar.+T.) Hazırlamak. **(bk. hazır)**

h.-gan 414

hazırlan-: (Ar.+T.) Kendi kendine
hazırlanmak. **(bk. hazırla-)**

h.-di 368

hazırlık: (Ar.+T.) Hazırlık. **(bk. hazır)**

h. 237

he: 1. Evet. **2.** Hey, eh!

h. 11, 115, 127, 131, 133, 151,
17, 223, 269, 293, 300, 322, 329, 421,
441, 457, 457, 50, 82

hec: (Ar.) Mekke'ye hac.

h. 100, 110, 16, 208, 217, 220,
223, 233, 233, 255, 257, 29, 29, 321,
33, 339, 361, 373, 401, 409, 414, 419,
42, 440, 447, 453, 458, 487, 80, 97

h.+idin 208

hed: (Ar.) Bir belge veya iş, hareketin
olduğu en yüksek derece.

h. 293

heddi: (Ar.) 1. Bir iş, hareketin en üst derecesi; sınır. 2. Bir iş yapma hakkı.

h. 456

h.+din 119, 212, 43, 265, 325, 57

h.+n 264

h.+miz 245

hedep: Aralıksız, durmadan, ardı arkası kesilmeden.

h.-p 161

hedimeyla

h. 405

hedis: (Ar.) Hz. Muhammed'in sözü ve hareketleri.

h. 184, 214, 313, 454, 490

h.+i 98

h.+ide 277

h.+ini 277

h.+ke 100

h.+lerge 209

h.+ni 215, 312

h.+te 215, 221

h.+tek 419

he'e: Evet, doğru.

h. 465

hekim: (Ar.) Tabip, doktor; filozof, akıllı ve bilgili kişi.

h. 417

heķ: (Ar.) 1. Hak, doğru, hakiki. 2. Hakikat, adalet. 3. Allah'ın sıfatlarından biri.

h. 13, 13, 137, 137, 141, 176, 176, 190, 196, 197, 259, 289, 294, 295, 312, 317, 320, 366, 418, 421, 49, 79

h.+idi 427

h.+ke 80

h.+ ki 136, 374, 383

h.+kige 391

h.+kimiz 392

h.+kinge 433

h.+men 356

h.+ni 137, 137, 356

h.+nin 158, 221, 278, 294, 298, 302, 311,

h.+tin 185, 425

heķ subhanehu ve ta'ala: Allah, her türlü kusur ve eksiklikten uzaktır.

h. 294

heķgüzar: (Ar.+Far.) Hakkı arayan, haktan ayrılmayan. (**bk. heķ**)

h.+dur 197

heķiket: (Ar.) Hakikat, gerçek.

h. 117, 123, 123, 137, 176,
215, 220, 220, 236, 323, 346, 406,
407, 421, 421

h.+ini 278

h.+ke 169, 281

h.+lernimu 323

h.+ni 140, 178, 199, 208, 323

h.+nin 227, 80, 98

h.+te 374

h.+tin 192

h.+tur 137

heķikiten: (Ar.) Hakikaten, hakkıyla,
gerçekten.

h. 131, 410

h.+mu 125, 188, 242, 258, 276,
286, 297, 318, 330, 339, 341, 355,
374, 375, 385, 393, 401, 404, 426,
446, 63, 69, 76, 8

heķikiy: (Ar.) Hakiki, gerçek, doğru.

h. 138, 175, 176, 178, 183,
195, 212, 222, 225, 234, 285, 299,
440, 443, 453, 175

heķķaniy: (Ar.) Haklı, adil.

h. 176, 177

heķķaniylik: (Ar.+T.) Haklılık,
adillik. (bk. heķķaniy)

h.+i 239

heķķide: Hakkında.

h. 228

Heķķuli: Zeynidin Muptaci'nin oğlu.
(BS romanı s.: 84)

h. 84, 85, 87, 88, 88

h.+ni 85, 88

h.+nin 87, 88

heķlik: (Ar.+T.) Haklı. (bk. heķ)

h. 101, 238, 293, 421

h.+ini 118

heķşinaslik: (Ar.+Far.+T.) Hakka
saygı gösteren.

s. 196

Heķta'ala: (Ar.) Ulu Allah.

h.+din 365

h.+nin 418

heķte: (Ar.+T.) Hakkında, konuda.

h. 136, 144, 160, 161, 164,
238, 295, 367, 375, 428, 447, 478,
483, 489, 54, 244

h.+ki 164, 280

hel: (I) Yıldız, altın yıldız.

h. 44, 452

hel: (II) (Ar.) Bir taraf olunan, bir
taraf kılınan.

h. 304, 313, 38, , 96

helek: (Ar.) Bir iş veya hareket ile
meşgul, bir işle ilgilenen.

h. 131

helekçilik: (Ar.+T.) Sıkıntılı iş. (**bk. helek**)

h.+ide 116, 182, 40

h.+ideidi 87

hem: (Far.) Hem, ve.

h. 107, 108, 117, 120, 128, 128, 138, 139, 142, 145, 148, 159, 162, 164, 171, 171, 190, 190, 192, 197, 199, 199, 201, 203, 215, 215, 216, 216, 224, 238, 239, 256, 27, 27, 31, 31, 310, 328, 337, 338, 34, 34, 34, 34, 342, 343, 353, 353, 357, 364, 378, 382, 387, 388, 389, 400, 404, 404, 404, 404, 41, 419, 419, 420, 420, 420, 423, 425, 430, 438, 439, 441, 451, 46, 460, 461, 461, 468, 470, 472, 475, 475, 478, 479, 48, 48, 485, 485, 486, 489, 489, 49, 49, 49, 490, 490, 491, 50, 52, 52, 55, 57, 57, 6, 62, 63, 66, 66, 70, 75, 86, 86, 90, 98

hemdastihan: (Far.) Kendi ile bir dastihanda oturup yemek yiyen kişi. [**dastihan: (Far.)** 1. Kumaştan hazırlanan ev eşyası. 2. Masa örtüsüne dizilen yiyecek.]

h. 348

hemdem: (Far.) Dost, ahbap.

h. 146, 205

h.+de 282

hemdemlik: (Far.+T.) Dostluk, ahbaplık. (**bk. hemdem**)

h. 210

h.+tin 171

hemdusana: (Ar.) Tanrı, peygamberler veya başka mübarek kişilere övgü, rahmet, methiye.

h. 100, 144, 262, 453, 456, 80

hemeylen: (Far.+T.) Hepimiz. (**Kaynaklarda hemmeylen olarak geçmektedir.**)

h. 318

hemezek: Güllü kumaş.

h. 191

hemhane: (Far.) Aynı evde yaşayanların her biri.

h. 178, 326

h.+iken 290

hemişe: (Far.) Her vakit, her zaman, daima.

h. 10, 11, 120, 154, 162, 162, 168, 180, 188, 189, 191, 20, 209, 219, 219, 236, 278, 286, 288, 296, 301, 308, 309, 311, 316, 323, 327, 344, 353, 356, 358, 358, 361, 373, 374, 385, 41, 413, 444, 447, 451, 454, 482, 50, 55, 60, 68, 80, 81, 83

hemişem: (Far.) Her vakit, her zaman, daima.

h. 115

hemle: (Ar.) İnsan veya bir nesne üstüne fırlatmak, hücum etmek.

h. 258, 259, 261, 345, 72, 72

hemme: (Far.) Her şey, tüm.

h. 112, 113, 123, 127, 130, 130, 148, 149, 149, 150, 154, 156, 163, 164, 166, 175, 180, 180, 186, 199, 199, 202, 208, 209, 213, 216, 221, 227, 233, 233, 239, 243, 243, 27, 276, 289, 289, 292, 294, 302, 307, 307, 307, 313, 315, 324, 326, 326, 326, 326, 331, 352, 358, 360, 361, 373, 382, 388, 388, 40, 40, 402, 410, 411, 423, 425, 449, 454, 485, 489, 489, 49, 74, 77, 86

h.+din 100, 230, 60, 143

h.+ge 10, 101, 243, 275, 338, 55

h.+la 91

h.+miz 102, 11, 170, 272, 275, 275, 58

h.+mizge 223

h.+miznin 272, 239

h.+ni 155, 185, 187, 219, 225, 275, 278, 348, 409, 448, 463

h.+nin 104, 138, 327, 348

h.+nlar 123

h.+si 104, 104, 165, 165, 175, 179, 220, 223, 24, 250, 255, 314, 332, 341, 342, 412, 415, 43, 456, 474, 53, 63, 78, 81, 92, 94, 245, 78

h.+side 216, 219, 465, 80

h.+sidin 286

h.+sige 104, 21

h.+sila 313

h.+sini 163, 211, 243, 331, 418, 56

h.+snin 189

h.+sinin 103, 264, 271, 323, 78

hemmeylen: Gruptaki herkes, hep birlikte.

h. 242, 255, 273, 318

h.+ge 175, 344, 344, 54

h.+nin 197, 219, 271, 273, 472, 53

hemmiz

h. 256

hemnepes: (Far.+Ar.) Arkadaş, yoldaş.

h. 491

hemrah: (Far.) Yoldaş, yol arkadaşı.

h. 164, 296, 419, 425, 425, 426, 434, 491, 491

h.+i 241, 490, 56

h.+idi 426

h.+iga 33, 8

h.+inin 335

h.+liri 154, 427

h.+liridin 155

h.+liriga 412

h.+lirimu 153, 241

h.+lirini 461

hemrahlik: (Far.+T.) Arkadaşlık, yol arkadaşlığı. (bk. **hemrah**)

h.+ida 329, 72

hemşire: (Far.) Kız kardeş.

h.+lirini 296

h.+si 291

hemsöhhbet: (Far.+Ar.) Muhatap.

h. 191, 210

h.+lirimumu 208

hemyan: (Far.) Para konulan kese.

h.+ni 331

hepileş-: Elde etmeye çalışmak, rica etmek, yalvarmak.

h.-ip 201, 455, 60

h.-men 394

h.-ti 384

hepse: (Ar.) Hapis, zindan.

h. 103

h.+liride 395

hepte: (Far.) Pazartesi'den pazara kadar olan vakit, hafta.

h. 145, 188, 253, 464

h.+de 263

h.+din 166, 24, 287, 305, 434, 469, 470, 50

h.+gice 434, 468

h.+ler 168, 428

h.+nin 242, 306

h.+sige 306

Hepte'iy Muhammedan: Gece vakti insanların geceyi geçirdiği küçük mezarlık. Hepte'iy Muhammedan'ın yanına kurulan darağacında Havazbey asılmıştır. (BS romanı s.: 113, 114)

h. 113, 113

h.+ga 113

h.+nin 113, 114

heptiyek: (Far.) Kur'an-ı Kerim'in surelerinden seçilen, Kur'an'ın yedide birine denk gelen küçük kitap.

h. 380, 85

h.+tin 480

her: (Far.) Nesneleri veya insanların her birini vurgulamak için kullanılır.

h. 10, 106, 106, 110, 251, 322, 349, 122, 123, 124, 124, 128, 128,

134, 136, 136, 137, 140, 140, 140,
148, 158, 158, 159, 16, 160, 178, 178,
180, 180, 180, 182, 184, 185, 185,
194, 20, 200, 204, 206, 209, 21, 212,
218, 219, 219, 221, 222, 225, 225,
226, 227, 228, 23, 235, 236, 244, 244,
244, 245, 245, 246, 246, 246, 25, 25,
253, 257, 263, 270, 272, 272, 275,
292, 293, 293, 294, 296, 301, 301,
302, 303, 306, 306, 307, 307, 307,
312, 318, 319, 322, 324, 330, 332,
338, 339, 345, 36, 365, 369, 370, 372,
374, 374, 40, 402, 406, 428, 432, 433,
438, 438, 444, 445, 448, 448, 469,
471, 477, 48, 489, 5, 52, 54, 54, 55,
60, 66, 7, 71, 77, 81, 81, 82, 84, 85,
95, 95, 151, 194, 28, 422, 479, 94, 349

herbir: [<her+bir] (Far.+T.) Her bir.

h. 350, 365, 407, 44, 441, 441,
476

h.+i 490

herbiy: (Ar.) Askerî.

h. 104, 117, 118, 174, 238,
240, 255, 255, 37, 438, 445, 488, 53,
55, 55

herda'im: (Far.+Ar.) Her zaman.

h. 416

here: (I) Ağaç kesmek için demirden
yapılan dişli alet, testere.

h. 186

here: (II) Arı.

h. 174, 338, 452

h.+dek 402

h.+liridek 39

here köniki 'Arıların kendi
yaptığı yer, yuva.'

h. 174

herem: (Ar.) Müslüman bir evde
kadınların yattığı yer, harem.

h. 328

heremhane: (Ar.+Far.) Han, padişah
vb.nin hatun ve kızlarına has ev. (bk.
herem)

h. 85

h.+lardin 84

hergiz: (Far.) Hiçbir zaman, asla.

h. 107, 111, 119, 160, 170,
171, 174, 186, 186, 193, 195, 198,
199, 200, 214, 219, 224, 256, 273,
280, 280, 322, 325, 343, 353, 408,
415, 472, 476, 477, 51

h.+mu 140, 167, 176, 21, 224,
280, 316, 377, 458

herhalda: (Far.+A.+T.) Herhâlde.

h. 254, 29

heridet-: Testere ile kestirmek. (bk.
here I)

h.-ip 186

heriket: (Ar.) Bir cismin durumunun veya yerinin değişmesi, aksiyon.

h. 167, 191, 288, 346, 349, 63,
90

h.+i 313, 354, 393, 76

h.+ide 131

h.+imiz 66

h.+ini 175, 367

h.+inlar 136

h.+ke 486, 51, 68

h.+ler 167

h.+lirige 210, 479, 483

h.+liriidi 63

h.+ni 238

heriketlen-: (Ar.+T.) Harekete geçmek. (**bk. heriket**)

h.-etti 135

h.-idu 477

h.-ip 206, 66

h.-sek 331

heriketlendür-: (Ar.+T.)
Hareketlendirmek. (**bk. heriketlen-**)

h.-up 15

heriketsiz: (Ar.+T.) Hareketi yok.
(**bk. heriket**)

h. 467

herkim: (Far.+T.) Herkes, herhangi biri.

h. 321

h.+ki 176

herkaçan: (Far.+T.) Her zaman.

h. 317, 425

herkaççe: (Far.+T.) Her ne kadar, haddinden fazla.

h. 106, 16, 161, 237, 253, 254,
264, 279, 394, 394, 401, 412, 418,
450, 54

herkandağ: (Far.+T.) Herhangi.

h. 102, 344, 119, 137, 137,
137, 137, 152, 16, 162, 164, 166, 177,
179, 192, 195, 199, 200, 201, 202,
205, 206, 206, 218, 254, 260, 278,
287, 289, 297, 299, 304, 307, 312,
316, 32, 323, 323, 324, 34, 352, 377,
385, 401, 416, 417, 419, 421, 421,
423, 451, 459, 465, 467, 61, 63, 81, 97

herkaysi: (Far.+T.) Herkes, herhangi biri.

h. 156, 183, 318

hervakit: (Far.+Ar.) Her zaman.

h.+ta 180

heryan: (Far.+T.) Her taraf.

h.+din 251

heryane: bk. heryan

h. 45

hesebi: Mertebe, şan, şeref.

h. 101

h.+nin 101

hesed: (Ar.) Kızgınlık, gıpta etme.
(Kaynaklarda **heset** olarak
geçmektedir.)

h. 298, 298

hesel: (Ar.) Bal.

h. 25

hesen-hüsen: (Ar.) Atmosferdeki bir
çeşit ışık hadisesi, gökkuşağı.

h.+dek 156

heset: (Ar.) Haset, gıpta, kıskançlık.

h. 273

h.+i 366

hesret: (Ar.) Ruhi azap, elem, hasret.

h. 111, 115, 122, 156, 177,
193, 243, 251, 294, 310, 335, 358,
384, 395, 457, 74

h.+i 270, 324, 388, 420,

h.+ke 242, 287, 75

h.+ler 127

h.+large 448

h.+lernin 286

h.+tedur 181

hesretlen-: (Ar.+T.) Bir kişi veya bir
nesne hakkında dert yanmak, şikâyet
etmek. (**bk. hesret**)

h.-di 268

hesretlik: (Ar.+T.) Hasretli, dertli.
(**bk. hesret**)

h. 121, 388, 389, 449, 457, 46,
322

hesse: (Ar.) Pay, hisse.

h. 206, 285, 38, 481

h.+sidin 387

hessilep: İkiye katlama, iki katı. (**bk.**
hesse)

h. 343

heşem–derem: Bir işi bitirmek için
verilen emek, zahmet.

h. 184, 328

heşemetlik: (bk. heşmetlik)

h. 229, 241, 314, 321, 327,
436, 449

heşmetlik: (Ar.+T.) Kibir, güç, zor.

h. 270, 48

heş–peş: Kısa zaman içinde,
birdenbire.

h. 332

hetta: (Ar.) Hatta, bile.

h. 104, 106, 124, 131, 164,
166, 191, 196, 197, 219, 224, 243,

277, 280, 281, 314, 341, 35, 376, 388,
39, 421, 426, 43, 442, 445, 459, 459,
460, 322

heves: (Ar.) Heves, istek.

h. 144, 310

h.+men 337

h.+tin 86

hey: 1. Hey. **2.** Pişmanlık ifade eder.

h. 110, 118, 119, 119, 152,
193, 193, 194, 327, 343, 384, 391,
391, 395, 396, 396, 416, 416, 417,
431, 455, 473, 82

heyde-: 1. Bir tarafa, bir yere bakıp
yürümeye zorlamak, varmaya zorunlu
bırakmak. **2.** Fikri veya hissi
kendinden uzaklaştırmak. **3.** Motorlu
veya motorsuz araç kullanmak,
sürmek. **4.** Boşaltmak. **5.**
Yumuşatmak. **6.** Saban sürmek.

h.-nlar 475

h.-p 94

h.-ydigan 393

h.-ytti 338

heydekçilik: Sürmek, itmek, teşvik
etmek. (**bk. heyde-**)

h.+ide 181

Heyder: bk. Heyderbeg

h.+lercu 79

Heyderbağ: Heyderbağ Mahallesi.

h. 219

h.+da 93

h.+nin 93

Heyderbeg: Şehrin hâkimi. Molla
Saki ve Derviş Hoca tarafından
hançerlenerek öldürülmüştür. (**BS**
romanı s.: 58)

h. 146, 174, 58

h.+dek 106

h.+ni 105

h.+nin 146

heyhat: (Ar.) Hayran kalışı ifade eder.

h. 280, 280, 439

heyif: (Ar.) Kaybolma, yitim, kayıp.

h. 179, 179

heykel: (Ar.) Heykel.

h.+dek 197

heyran: (Ar.) Hayran, şaşırılmış.

h. 115, 115, 144, 145, 146,
146, 192, 208, 242, 277, 416, 418,
445, 474, 65, 72

h.+idur 135

heyranlık: (Ar.+T.) Hayranlık,
hayran olma hâli. (**bk. heyran**)

h. 115, 116, 252, 31, 60

h.+i 31

h.+ta 17

heyranuher: Çok hayran kalma. (**bk. heyran**)

h. 277

heyret: (Ar.) Beklenmeyen şey, olay, vaka.

h.+tin 416

heyve: (Ar.) Tehdit, korkutuş.

h. 133, 151, 157, 166, 200, 247, 262, 262, 352, 354, 459, 476, 97

h.+si 399

h.+sidin 361

heyvet: (Ar.) Muhteşem, azametli, görkemli.

h. 148

heyvetlik: (Ar.+T.) Muhteşem, azametli, görkemli. (**bk. heyvet**)

h. 134, 148, 222, 24, 247, 284, 324, 360, 39, 4, 400, 421, 422, 424, 439, 441, 459, 50, 68, 92, 287

h.+idi 159

heyvar: (Ar.) Riyakâr, ikiyüzlü, sahte tavırlı adam.

h. 208, 396

h.+larce 317

heyvarlık: (Ar.+T.) Riyakârlık, ikiyüzlülük. (**bk. heyvar**)

h. 160

hezer: (Ar.) Dikkat, yavaş.

h. 173, 180, 208, 298

hezret: (Ar.) 1. Hazretleri şeklinde övgü anlamına gelir. 2. Hürmet göstermek için bazı isimlerin önüne getirilir.

h. 220

h.+diki 481

h.+i 10, 100, 102, 11, 11, 137, 16, 162, 179, 186, 213, 220, 220, 265, 267, 280, 284, 287, 288, 290, 291, 301, 307, 31, 319, 321, 323, 339, 345, 347, 352, 353, 390, 391, 391, 392, 413, 430, 465, 482, 482, 61, 98, 98, 384

h.+im 29, 29, 50, 101, 151, 160, 160, 189, 211, 243, 244, 260, 267, 270, 29, 29, 291, 311, 312, 312, 313, 316, 323, 323, 325, 33, 343, 364, 423, 423, 424, 425, 435, 445, 50, 51, 52, 53, 53, 53, 73

h.+imge 187

h.+imnin 178, 80, 30, 30

h.+liri 179, 321, 364, 429

h.+lirinin 294, 296, 436

h.+nin 283

Hezriti Cami: Molla Câmî, İranlı İslam âlimi.

c. 323

Hezret Eḡmet Yessevi: bk. Eḡmet Yessevi

h. 124

Hezriti Hüseyn binni Şaha Biddin: İsmailhan'ın kaynatası. (BS romanı s.: 163)

b. 163

hezriti büzrükvar: bk. büzrükvar

h. 481

Hezriti Calalidin Romi: bk. Mevlana Calalidin Rumi

h. 418

Hezriti Eli: Hz. Ali.

h. 180, 415

h.+dek 364

Hezriti Hüseyn: Hz. Hüseyn.

h. 163

Hezriti İmami Rebbani: İmâm-ı Rabbânî veya Ahmed Sirhindî, İslam âlimi.

h. 205

Hezriti Rumi: bk. Mevlana Calalidin Rumi

r. 321

Hezriti İşan: bk. Apaḡ Hoca

h. 141, 221, 345, 346, 346, 366, 479

h.+din 345, 345

h.+ga 219, 302

h.+imiz 217, 219, 426

h.+imizdek 222

h.+imiznin 213

h.+ni 219

h.+nin 154, 16, 213, 491

Hezriti İşan Kalan: Mahdum-ı Azam'ın oḡlu. Hazreti İşan Kalan, 1542 yılında kardeşi Hoca İshak Veli tarafından Semerkant'ta zehirlenerek öldürölmüştür. (diğeri için Hoca İshak Veli) (bk. Muhammet'imın Hoca) (BS romanı s.: 366)

k.+ni 366

Hezriti İşanem: bk. Hezriti İşan

h. 220

h.+ge 356

h.+nin 11, 221, 345

Hezriti Muhammed eleyhissalam:

Hz. Muhammed.

h. 61

h.+mu 359

Hezriti Muhammed rosulillah: bk.

Hezriti Muhammed eleyhissalam

h. 372

**Hezriti Muhemmed sellallahu'eleyhi
vessellem: bk. Hezriti Muhemmed
eleyhissalam**

h.+nin 303

**Hezriti Muhemmed
sellallahuvesselem: bk. Hezriti
Muhemmed eleyhissalam**

h.+ge 305

**Hezriti Muhemmed sellellahu
eleyhissalam: bk. Hezriti
Muhemmed eleyhissalam**

h.+nin 15

Hezriti Osman: Hz. Osman.

h.+dek 364

h.+ga 373

hécir: Kilden yapılmış kâse.

h. 113, 144, 382

h.+din 196

h.+ga 390

hêç: (Far.) Hiç.

h. 166

hêçbir: (Far.+T.) Hiçbir.

h. 194, 301, 349, 374

hêçkim: (Far.+T.) Hiç kimse.

h. 121, 125, 125, 200, 205,
228, 237, 293, 328, 332, 348, 351,
386, 438, 478, 55, 66, 76, 9

h.+e 340

h.+ge 179, 251, 252, 259, 318,
328, 401, 455

h.+gimu 295

h.+i 449

h.+nimu 41

h.+nin 374

hêçkaçan: (Far.+T.) Hiçbir zaman.

h. 217, 378, 44

hêçkançe: Hiç.

h. 276, 69, 72

hêçkandak: (Far.+T.) Hiçbir türlü.

h. 101, 131, 146, 166, 173,
176, 178, 206, 211, 215, 245, 27, 33,
334, 349, 35, 382, 393, 445, 460, 55,
74

hêçkaysi: (Far.+T.) Hiçbiri, hiçbirisi.

h.+si 445

hêçkisi yok: Bir şey değil, önemli
değil.

h. 325

hêçneme: (Far.+T.) Hiçbir şey.

h. 150, 378, 378, 392, 414, 72,
75

h.+din 150

h.+ge 246, 33

h.+ni 170, 336

hékaye: (Ar.) Hikâye, öykü.

h. 186, 319

h.+idi 410

h.+si 439, 440

hékayet: bk. hékaye

h.+ler 218

h.+lerni 218

h.+liri 222, 319

h.+lirinin 319

h.+tin 447

hékmet: (Ar.) Gizli anlam, hikmet.

h. 110, 196, 196

h.+ke 11, 125, 18

h.+ler 282

h.+lerni 185, 349

h.+liri 139

h.+liridin 196, 418, 419

h.+ni 263, 443

h.+nin 54

hékmetlik: (Ar.+T.) Hikmetli. (**bk. hékmet**)

h. 192, 54

hêkîk: (I) Hıçkırık.

h. 392

hêkîk: (II) (Ar.) Akik.

h.+lardin 474

hêliki: Deminki, sözü geçen, adı geçen, zikredilen.

h. 10, 150, 155, 163, 17, 184, 186, 22, 220, 220, 241, 252, 252, 252, 253, 263, 27, 277, 284, 29, 325, 327, 327, 328, 331, 331, 333, 334, 334, 334, 347, 347, 350, 350, 351, 362, 370, 370, 370, 372, 382, 382, 384, 395, 397, 406, 417, 417, 417, 417, 455, 458, 460, 465, 466, 473, 473, 473, 475, 476, 65, 71

hêlila: Demin, biraz önce.

h. 112, 117, 154, 267, 314, 335, 352, 405, 447, 457, 459, 482, 77, 92

hêrislik: (Ar.+T.) Hırslılık, açgözlülük.

h.+ni 355

hêrismen: (Ar.) Bir iş veya nesneye ilgi duymak.

h. 343, 355

hêrismenlik: bk. hêrismen

h. 214

hês: (Ar.) His, duygu.

h. 107, 111, 116, 125, 128, 129, 129, 129, 146, 160, 165, 177, 192, 213, 253, 276, 281, 286, 287, 302, 311, 330, 334, 349, 378, 386, 4, 404, 420, 427, 432, 440, 440, 445,

445, 449, 450, 451, 452, 454, 456,
457, 458, 49, 63, 90

h.+larnin 409

hêsab: (Ar.) 1. Hesap. **2.** Tahmin.

h. 125, 158, 169, 169, 169

h.+i 355, 355

h.+içe 451

h.+ida 211, 355, 355

h.+idin 456

h.+iga 193, 213, 245, 432, 438

h.+ta 231

hêsabla-: (Ar.+T.) Hesaplamak,
saymak. **(bk. hêsab)**

h.-di 208

h.-ydigan 419

h.-maytti 177

h.-simu 175

h.-ytti 117, 374, 401

hêsablan-: (Ar.+T.) Hesaplanmak,
sayılmak. **(bk. hêsabla-)**

h.-atti 107, 116, 189, 323, 40

h.-idigan 117, 318, 422, 436,
45, 489, 59, 83, 92, 93

h.-idu 225, 329, 98

hêsabsiz: (Ar.+T.) Hesapsız. **(bk. hêsab)**

h. 190, 239, 247, 276, 276,
456, 481, 487, 68, 76

hêsdaşlıq: (Ar.+T.) Dayanışma. **(bk. hês)**

h. 194, 282, 448, 461, 473, 483

h.+ini 411

hêssiyat: (Ar.) His, duygu.

h. 46

h.+i 13

h.+lirini 43, 439

hêyik-: Utanmak, çekinmek, mahcup
olmak.

h.-kudek 268, 446

h.-may 27

hêyliger: (Ar.+Far.) Hilekâr, kurnaz.

h. 131

hêyt: (Ar.) Müslümanların dinî
bayramı.

h.+nin 128

hêzi: (Ar.) Gözü açık, dikkat, ihtiyat.

h. 116

hêzi bol- ‘Sakınmak,
korunmak.’

h. 116

hicay-: Yüzde çirkin bir gülümseme
belirmesi, gülümsemek.

h.-ip 322, 335

hicir: Kilden yapılmış kâse.

h. 413

h.+i 181

h.+ni 413

hicran: (Ar.) Hicran, ayrılık acısı.

h. 353, 353

h.+da 388

hicret: (Ar.) Kendi mekânı veya yurdundan uzak.

h. 179, 491

hicriye: (Ar.) Milat olarak hicreti kabul eden.

h. 10, 161, 93

h.+nin 204, 247, 61

hid: Koku.

h. 105, 134

h.+i 105, 169, 232, 241, 242, 243, 27, 337, 337, 337, 403, 427, 88, 93

h.+ini 269, 283, 378, 382, 389, 462, 468, 8

hidayet: (Ar.) Doğru yol tutma, faydalı yöneliş.

h. 100, 179, 189, 198, 209, 224, 256, 260, 283, 285, 309, 366, 414, 99

h.+i 96

h.+in 121

h.+ke 368

h.+lirinin 206

h.+nin 96

hidayetçi: (Ar.+T.) Doğru yol tutan. (bk. hidayet)

h.+si 100, 420

Hidayetname: Mirhalidin Katip Kazı Şah Küçük Yarkendi (Mirhalid Katip Kazi Şah Kocak Yekendi) tarafından 1776-1777 yılları arasında Kâşgar'da yazılan eser. (BS romanı s.: 61)

h. 178, 185, 215, 216, 222, 277, 298, 61, 98

h.+nin 176

Hidayitname: bk. Hidayetname

h. 491

Hidayitolla İşan: bk. Hidayitulla İşan

h.+ga 16

h.+nin 20

Hidayitulla: bk. Hidayitulla İşan

h. 109, 110, 19, 193, 193, 194, 280, 315, 421, 57

h.+dek 147

h.+nin 116, 163

Hidayitulla Hoca: bk. Hidayitulla İşan

h. 478, 62, 62

Hidayitulla İşan: bk. Apaş Hoca

h. 10, 118, 142, 142, 143, 144,
144, 145, 145, 15, 15, 161, 162, 162,
166, 17, 19, 20, 20, 21, 21, 30, 367,
373, 409, 413, 431, 46, 98

h.+dek 162

h.+din 172, 65

h.+ga 102, 19, 205, 317

h.+ni 143, 17, 57

h.+nin 142, 15, 165, 17, 19, 19,
19, 20, 20, 22, 282, 413

Hidaytulla: bk. Hidayitulla

h. 217, 219

h.+dek 217

Hidaytulla işan: bk. Hidayitulla İşan

h.+nin 223

hikmet: (Ar.) Hikmet, bilgelik.

h.+lirige 11

hil–hil: (Far.) Yumuşak, şirin.

h. 376

hilal: (Ar.) Yeni çıkan ay, üç gnlk
ay.

h. 462, 463

hilim: (Ar.) Yumuşak huy, sakinlik.

h. 373

hilimlik: (Ar.+T.) Yumuşak huyluluk,
sakinlik. (bk. hilim)

h. 364

him: Hım...

h. 150, 65

himat: Destek, koruma.

h.+imiz 315

himaye: (Ar.) Himaye, koruma,
gzetme.

h. 317

h.+mizga 20

h.+si 336, 488

h.+side 284

h.+sidiki 39, 429

h.+sige 206, 309, 487, 322

himayisiz: (Ar.+T.) Himayesiz,
korumasız. (bk. himaye)

h. 177, 385

himli-: Sıkıştırmak. (him: Dar, sıkı.)

h.-di 200

himmet: (Ar.) Başkalarına yapılan
iyilik, himmet, ltuf.

h. 108, 141, 192, 205, 224,
272, 302, 392, 411

h.+i 212

h.+ige 418, 431

h.+in 45

h.+ni 109

Hindi: Hint.

h. 236, 267, 310, 51

Hindistan: Hindistan. (**bk. Hindi**)

h. 313

h.+ga 208, 487

Hindistanlık: Hindistanlı. (**bk. Hindistan**)

h. 337

Hindu: **bk. Hindi**

h.+ga 479

hiṅgay-: Dışlerini göstermek.

h.-gan 77

hipz: (**Ar.**) Saklama, koruma.

h.+ u 20

Hirat: Afganistan'daki bir şehir, Herat.

h. 411

hiyle: (**Ar.**) Hile, kandırma.

h. 190, 227, 297, 443, 456, 471, 483

h.+sige 297

h.+siidi 190, 290

hiyle-mikir: Hile, aldatmaca. (**bk. hiyle**)

h. 236, 295, 327

h.+i 297

hiyliger: (**Ar.+Far.**) Hilekâr, kurnaz, sinsi. (**bk. hiyle**) **krş. hêyliger**

h. 237, 331, 335

hiyligerlik: (**Ar.+Far.+T.**) Hilekârlık, kurnazlık, sinsilik. (**bk. hiyliger**)

h. 431

h.+ini 404

hoccac: **bk. huccac**

h.+mu 228

hoduḡ-: Telaşlanmak, heyecanlanmak.

h.-may 313

h.-up 195, 202, 213, 446

h.-kandek 272

h.-kanidin 268

hoduḡtur-: Telaşlandırmak, heyecanlandırmak. (**bk. hoduḡ-**)

h.-up 177

hoduḡuş: Telaşlanma, heyecanlanma. (**bk. hoduḡ-**)

h. 129, 131, 177, 214

hoḡuḡ: (**Ar.**) Hukuk, tüze.

h. 273, 366, 368, 481, 484, 484

h.+idin 338

h.+ini 479, 486

h.+ni 173

h.+nin 103, 103

holuk:- Şaşırmak, sersemlemek.

h.-kan 270

h.-up 126, 347, 430

honnağ: Bir tür kötü yara.

h. 466

hor: Buhar.

h. 105,

h.+din 341

h.+mu 145

h.+ni 20

h.+nimu 290, 82

horunlaş:- Tembelleşmek. (**horun:** Tembel.)

h.-ip 215

hosul: (Ar.) Ürün, verim.

h.+imiz 221, 30

hoş: (Far.) 1. Şuur, bilinç. 2. Zekâ, akıl.

h. 126, 168, 237, 473

h.+idin 106, 114, 135, 408, 87,
88

h.+iga 19, 69

h.+ini 175, 177, 230, 287, 295,
460

h.+inizga 62

h.+ unni 327

hoşliş: (Far.+T.) 1. Anlama, idrak etme. 2. Sezme. (**bk. hoş**)

h. 181

hoşluk: (Far.+T.) Şuurlu, bilinçli. (**bk. hoş**)

h. 114

hoşsizlan:- (Far.+T.) Bilincini kaybetmek. (**bk. hoş**)

h.-gan 311

h.-ip 201

hoşyar: (Far.) Uyanık, gözü açık.

h. 143, 273, 447, 260

h.+idi 41

hoşyarlık: (Far.+T.) Uyanıklık, gözü açıklık. (**bk. hoşyar**)

h. 180

hovulda:- bk. huvulda-

h.-p 250

hoyla: (Rum.) Avlu.

h. 207, 232, 314, 481, 5

h.+da 195, 197, 201, 231, 315,
315

h.+daidi 52

h.+diki 201, 262, 86, 88, 89

h.+ga 5, 154, 195, 195, 197,
202, 202, 202, 351, 351, 352, 52, 85

h.+lardin 348

h.+liriga 397
h.+ni 232, 351, 85
h.+nin 202, 231, 232, 232, 314,
328, 328, 390, 85
h.+si 134, 59
h.+sida 211, 327
h.+sidiki 215, 307, 84
h.+sidur 361
h.+siga 240, 262, 263, 308
h.+sini 207
hozur: (Ar.) Ön, hazır.
h.+iga 347
höccet: (Ar.) 1. İspat. 2. Tarihî, ilmî
değere sahip eser.
h. 215, 419
h.+liri 148
h.+tur 123, 315
hödde: (Ar.) Mesuliyet, sorumluluk.
h.+sidin 216
höddiger: (Ar.+Far.) Sorumlu. (bk.
hödde)
h. 224, 224
hödeyçi: Bir şeyler isteyen insanları
han, padişah vb.nin huzuruna giderek
söyleyen görevli.
h. 271, 293
h.+din 293

h.+nin 272, 292
höküm: (Ar.) Hüküm, buyruk, emir.
h. 116, 162, 3, 375, 379, 398,
480
h.+i 175, 224, 384, 423, 448,
323
h.+idin 153, 223
h.+ige 13, 171, 49
h.+imdidur 172
h.+ini 104, 419
h.+inin 163
h.+ni 414
hökmet: (Ar.) Destan, şiir, gazel.
h. 110, 134, 139, 190, 20, 246,
261, 310, 314, 62, 68
h.+ler 125
höküma: (Ar.) Bilgili, âlim.
h.+larnin 139
h.+liri 122, 208
hökümdar: (Ar.+Far.) Yüksek yetki
sahibi, hükümrancılık yapan. (bk.
höküm)
h. 122, 344, 357, 429
h.+larnin 375
hökümet: (Ar.) Hükûmet.
h. 422

hökümrān: (Ar.+Far.) Hükümran, egemen.

h. 431, 480, 482, 488, 98

h.+ga 338

h.+idi 236, 260, 411, 48

h.+lirinin 484

h.+sen 436

hökümrānlik: (Ar.+Far.+T.) Hükümranlık, egemenlik. (bk. **hökümrān**)

h. 11, 111, 227, 255, 308, 33, 435, 485, 486, 7

h.+i 482, 482

h.+idin 437

h.+ini 238

h.+inni 34

h.+nin 319

höl: (Far.) Islak, nemli, yaş, rutubetli.

h. 16, 187, 94

höppide: Hemen, derhâl.

h. 241

höpülde-: Güneşin etkisiyle hastalanmak, güneş geçmek. (Kaynaklarda **hüple-** olarak geçmektedir.)

h.-p 376

hör: (I) (Ar.) Müslümanların inancına göre cennette yaşayan güzel kız, peri.

h. 144, 349

hör: (II) (Ar.) Başkalarının yönetiminde olmayan, hür.

h. 358, 385

hörkire-: Acı ile bağırarak.

h.-p 221

hörkü-: Bir şey veya durumdan ürkmek, korkmak, kaçmak. (bk. **ürkü-**)

h.-p 121

hörlük: (Ar.+T.) Hürlük, özgürlük. (bk. **hör II**)

h. 344, 444

h.+ke 409

h.+ni 343

hörmət: (Ar.) Hürmet, saygı.

h. 117, 230, 234, 299, 35, 372, 433, 436

h.+i 191, 191, 320, 326, 430, 437

h.+ige 99, 209, 448

h.+ini 425

hörmətle-: (Ar.+T.) Saygı göstermek. (bk. **hörmət**)

h.-ytti 210

h rmetlik: (Ar.+T.) Saygılı. (**bk. h rmet**)

h. 436, 442

h sn: (Ar.) G zellik, letafet, yakışıklılık.

h. 300, 304, 46, 488, 86, 93

h.+i 93

hu: Beddua veya lanet etme, azarlama, s vme ifadelerini bildiren s zler ile kullanarak anlamı kuvvetlendirir.

h. 325, 466

hu-hu: Sofuların sema esnasında  ıkardıkları ses.

h.-lap 261, 262

hu-hula-: bk. hu-hu

h.-p 261, 262

huccac: Zalimlik ile d nyaya namı yayılan padişah.

h. 228

hucra: (Ar.) K   k oda.

h. 159, 333, 334, 334, 335, 40, 455

h.+da 328, 330, 65

h.+din 454, 454

h.+ga 287, 333, 333, 65, 65, 65

h.+idi 215

h.+lar 268

h.+lardin 263

h.+larmu 336

h.+liriga 262, 330

h.+nin 345, 454, 454

h.+si 134, 314, 332, 333, 336,

422

h.+sida 236

h.+siga 331, 402, 468

h.+sinin 333

hucrilik: (Ar.+T.) Odalı. (**bk. hucra**)

h. 116

hucr: bk. hucra

h.+lirinin 117

hucum: (Ar.) H cum.

h. 239, 24, 257, 257, 37, 38, 38, 437, 482, 485, 485, 50

h.+da 68

h.+ga 254, 261, 269, 37, 459

h.+i 298, 43

h.+iga 253, 38

hudud: (Ar.) Tabi olan yer, geniş yer.

h.+i 9, 9

huş ezdem: Her zaman uyanıklık.

e. 180, 180

hum: bk. ya'Alla

h. 18, 310, 453

humAllahum: bk. ya'Alla

h. 143, 143, 143, 144

huşkit-: Üş üş diye ses çıkarmak.
(Kaynaklarda üşkir- olarak da geçmektedir.)

h.-ip 33

huşkiytiş: bk. huşkit-

h.+imu 410

huşkuyt-: Üş üş şeklinde ses çıkartmak. (Kaynaklarda huşkurt-, üşkirt- olarak da geçmektedir.)

h.-atti 340

huveyda: (Far.) Açık olma, filizlenme.

h. 353, 353

huvkuş: Baykuş. (Kaynaklarda huşuş olarak geçmektedir.)

h.+i 431

h.+larga 360

h.+larnin 283

h.+nin 38

h.+tek 333

huvla-: Köpek veya kurdun huv huv diye ses çıkarması, uluması.

h.-p 374

h.-ytti 28

huvulda-: Boşalıp rüzgârdan uçacak hâle gelmek.

h.-gan 389

huzor: bk. huzur

h.+iga 101

huzur: (Ar.) 1. Hazır bulunma, ön. **2.** Huzur, mutluluk.

h. 292, 294, 298, 355, 377

h.+i 103, 375

h.+ida 154, 161, 283, 414, 437, 437

h.+idin 354, 412

h.+iga 142, 162, 167, 172, 204, 308, 371, 408, 444, 485

h.+ini 435

h.+inizda 160

h.+liriga 152

h.+nin 447

huzurlan-: (Ar.+T.) Huzurlu hâle gelmek, eğlenmek. (bk. huzur)

h.-di 463

h.-ip 102, 14, 168, 270

hüker: Baykuş.

h.+ge 377

hüner: (Far.) Hüner, sanat, ustalık.

h. 123, 182, 318

h.+de 448

h.+din 356

h.+ge 5

h.+i 467

h.+inin 146

hünerven: (Far.) Usta, zanaatçı, sanatçı. **(bk. hüner)**

h. 175, 223, 245, 263, 268, 314, 327, 362, 440, 471, 471, 472, 94

h.+lernin 452

hür-: 1. Eskiden dua edip üflemek. **2.** Havlamak, böğürmek, ürümek.

h.-üp 371, 379, 412

hüri-: bk. hür-

h.-gen 471

hürküt-: Ürkütmek, korkutmak. (bk. ürküt-)

h.-uvenkenidi 105

hürpey-: Saçların karmakarışık olması.

h.-ip 324

H

habgah: (Far.) Uyuma yeri, yatak.

h. 40

h.+tin 40

hada: (Far.) Dik, yüksek.

h. 272

hada taş ‘Denizlerdeki suyun veya yerin yüzeyinden dik çıkan taş, kaya.’

h.+ larka 272

Hadan: Galdan, Havazbey’i savaş meydanında gördüğünde onu Hadan isimli asker aracılığıyla çağırmak istemiştir. **(BS romanı s.: 74)**

h. 73, 74

hadim: (Ar.) Hizmetçi.

h.+inin 383

h.+liri 116

h.+liriga 302

hahiş: (Far.) İstek, arzu, emel, heves.

h. 281

h.+i 304

h.+iga 288, 394

hahla-: (Far.+T.) İstemek. **krş. hala-**

h.-sa 20, 405

ha’in: (Ar.) Kendi halk ve vatanının menfaatine uygun hareket yapmayan kişi.

h. 43

hak: (Far.) Toprak.

h. 365, 366, 372

h.+ida 168

hakan: Orta Çağ'da Türk halklarında büyük liderlerin ünvanı.

h. 11, 137, 36, 9

h.+didur 310

h.+imiz 95

h.+larni 36

h.+nin 104, 120

hakire: (Ar.) Kendini aşağı görmek.

h. 369

hala-: (Far.+T.) İstemek. **krş. hahla-**

h.-gan 263, 458

h.-gance 161, 194, 458

h.-ganiken 405

h.-maymen 171

h.-maytti 58

h.-migan 58

h.-maydu 256

h.-maymen 372, 385

h.-maytti 139, 195, 245, 398,

398

h.-meymen 405

h.-midi 354, 447, 455

h.-misimu 402

h.-sa 211, 239, 298, 302

h.-sam 216

h.-san 433

h.-ymen 409

halas: (Ar.) Bir iş veya meseleden kurtulma, kurtuluş.

h. 160, 164, 228, 250

h.+iniz 108

halayık: (Ar.) Halk.

h. 104, 344, 95, 98

h.+ka 105, 95

h.+lar 275

h.+nin 343

Haldar Beg: Karakaş hâkimi. **(BS romanı s.: 242)**

h. 240, 242

h.+nin 243

halis: (Ar.) Halis, objektif, tarafsız.

h. 101, 228, 230, 230, 231, 231, 232, 235

haliy: (Ar.) 1. Boş. 2. Kişi bakışından uzak, تنها. 3. Yalnız.

h. 16, 294, 363, 370, 470, 479

h.+rak 402

hals: (Ar.) (Kaynaklarda hulis olarak geçmektedir.) bk. hulis

h. 186

hulta: (Far.) Torba.

h. 382

h.+din 14

h.+larga 24

h.+nin 14, 14

h.+sidiki 378

h.+siga 483

h.+sini 4

ẖaltılaş-: (Far.+T.) Bağlamak, kapatmak, kıvırmak. (bk. ẖalta)

h.-ip 135, 320, 418

ẖam: (Far.) 1. Tanıdık olmayan, alışılmadık, yeni. 2. Olgunlaşmamış. 3. Pişmemiş.

h. 156, 266, 459, 471

ẖaman: (Far.) 1. Tarım yapmak için hazırlanan yer. 2. Bu yere getirilen mahsul.

h. 106, 158, 250, 27, 365, 390, 443, 46, 75

h.+da 390, 393

h.+dikilernin 394

h.+dimu 390

h.+din 391

h.+ga 394

h.+ida 390

h.+iga 391

h.+in 391

h.+inin 365

h.+larda 390

h.+ni 393

h.+nin 391

ẖamar: İnsanın ağız, burun, göz gibi organlarının bulunduğu yer.

h.+i 265

h.+ini 265

ẖampa: Değirmenin un öğütülen taşının altına yerleştirilen çukur yer.

h.+ga 232

ẖamuş: (Far.) 1. Sessiz, durgun. 2. Gamlı, dertli.

h. 266, 3, 31, 357, 443, 450, 468

h.+idi 389

ẖamuşlan-: (Far.+T.) Sessizleşmek, durgunlaşmak. (bk. ẖamuş)

h.-di 14

ẖamuşluk: (Far.+T.) Sessizlik, durgunluk. (bk. ẖamuş)

h. 132, 182, 196, 369

h.+ta 455

h.+tin 286

ẖan: Çin ve başka Doğu memleketlerinde yöneticilerin en yükseği, han.

h. 120, 126, 142, 148, 149, 166, 227, 166, 166, 172, 175, 204, 227, 244, 244, 245, 251, 267, 271,

272, 273, 273, 274, 274, 275, 280,
280, 292, 292, 293, 293, 293, 294,
295, 297, 297, 299, 301, 302, 302,
326, 326, 329, 329, 33, 333, 333, 334,
335, 336, 34, 34, 347, 360, 362, 362,
362, 364, 364, 370, 370, 371, 373, 38,
390, 391, 391, 391, 392, 392, 392,
392, 393, 399, 40, 400, 41, 431, 465,
479, 48, 486, 487, 49, 49, 52, 53, 54,
55, 58, 58, 63, 67, 69, 70, 73, 77, 82,
93, 96, 36

h.+din 111, 271, 62

h.+dinmu 55

h.+ga 166, 272, 274, 295, 333,
343, 373, 394, 53, 60, 297

h.+i 168, 174, 205, 419, 427,
482, 487, 488, 104

h.+ida 344

h.+iga 345

h.+imiz 294

h.+inin 29

h.+liri 21

h.+mu 326, 331, 335

h.+ni 290, 290, 373

h.+nin 162, 167, 44, 167, 173,
175, 204, 205, 206, 227, 227, 24, 272,
273, 293, 298, 299, 327, 333, 334,
334, 334, 334, 335, 336, 338, 344,
348, 352, 356, 358, 363, 371, 372,

392, 392, 401, 41, 412, 44, 53, 54, 55,
55

Ĥan Kız: bk. Bibi Möhterem Ĥenim

h. 301, 302, 302

ĥana: (Far.) Hane, ev, oda.

h.+ga 454

h.+si 178

ĥanaman: bk. ĥanuman

h. 221

ĥandan: (Far.) 1. Aile, cemaat. 2.
Hanlık, sülale.

h.+i 211

h.+nin 373

ĥandanlık: (Far.+T.) Hanlık, sülale.
(bk. ĥandan)

h. 61, 166

h.+i 117, 486

h.+iga 433, 438, 485

h.+imiz 280

h.+imizdin 280

h.+imizga 280

h.+imizni 66

h.+imiznin 104

h.+ini 338

h.+inin 104, 142, 174, 205,
227, 236, 24, 369, 386, 39, 411, 432,

434, 482, 483, 485, 486, 487, 488, 58,
96

h.+larnin 50

h.+ni 56, 63

h.+nin 480

hanidan: (Far.) Hanlık, sülale.

h.+ga 302

hanidanlık: (Far.+T.) Hanlık, sülale.

(bk. hanidan)

h.+iga 102, 181

h.+imiz 46

h.+inin 3, 482

h.+nin 46, 9

haniğa: (Far.) 1. Zikir çekilen yer. 2. Çok fazla insanın cemaat olarak namaz kıldığı mescit.

h. 133, 135, 135, 136, 138,
143, 148, 149, 152, 163, 164, 168,
216, 3, 306, 308, 310, 371, 383, 452,
456, 480

h.+da 139, 142, 143, 144, 145,
15, 18, 282, 307, 315, 402, 453, 455

h.+diki 125, 147, 452

h.+din 403, 453, 455, 473

h.+ga 126, 133, 138, 145, 152,
265, 342, 343, 453, 453, 489

h.+lar 142, 318

h.+larda 139, 62

h.+lardiki 64

h.+lardin 219

h.+larga 133, 183, 183

h.+larni 15, 490

h.+larnin 221, 383, 452

h.+mu 164

h.+ni 126, 142

h.+nin 126, 134, 134, 134, 136,
145, 19, 19, 306, 307, 308, 402

h.+si 210, 453

h.+siga 113, 339, 402, 474

haniman: (bk. hanuman)

h.+ idin 413

haniş: Han ve padişahın hanımı.

h. 336

haniveyran: (Far.) Harabe, enkaz, yıkıntı.

h. 357

hanğa: (Far.) bk. haniğa

h.+larda 307

hanlık: Hanlık. (bk. han)

h. 101, 103, 103, 105, 119,
133, 138, 147, 161, 162, 174, 174,
175, 175, 178, 180, 189, 205, 209,
238, 245, 256, 278, 318, 336, 362,
364, 37, 38, 38, 399, 431, 44, 45, 480,

482, 482, 486, 487, 487, 487, 487,
488, 488, 489, 50, 57, 62, 73, 92

h.+i 393, 433

h.+iga 244, 245, 432, 487

h.+ini 108, 480

h.+inin 27, 318, 482, 482

h.+ka 164, 165, 480

h.+nin 164, 166, 38, 383, 399,

7

h.+ta 119, 382

Ħanlık Medrisi: Hacı Kutluk
Mevlevi'nin Kahire'deki El-Ezher
Üniversitesinde eğitim gördükten
sonra ilk olarak Hindistan sonra
İran'daki üniversitede üç yıl Şark
Edebiyatı ve İslam Tarihi eğitimi
görüp mollalık yapmak için geldiği
Kâşgar'daki medrese, Hanlık
Medresesi. **(BS romanı s.: 209)**

h.+de 209

ĥanuman: (Far.) Mal mülk,
zenginlik.

h. 340

Ħanzade Ħanim: Yolvas Han'ın kızı.

h.+ni 486

ĥapa: (Ar.) Kederli, mahzun,
üzüntülü.

h. 101, 296, 446, 446

h.+idi 457

ĥapan: İçine yemek vb. konulan kap.

h. 390

h.+dek 88

ĥapılık: (Ar.+T.) Üzüntü, keder. **(bk. ĥapa)**

h. 167

ĥar: (Far.) Aşağılanmış, zorbalığa
uğramış, itibarsız.

h. 197, 90, 281, 9

h.+u 90

ĥarab: (Ar.) Harap, bozulan, viran.

h. 149, 228, 264, 269, 440, 90

ĥarabe: (Ar.) Harabe, enkaz, yıkıntı.

h. 389

h.+de 361

h.+ga 89

ĥarabilik: (Ar.+T.) Harabelik, yıkıntı
yer. **(bk. ĥarabe)**

h.+liri 108

ĥarabiylik: bk. ĥarabilik

h.+ke 38

ĥarablaş-: (Ar.+T.) Harabeye
dönmek, harap olmak, bozulmak. **(bk. ĥarab)**

h.-ti 256

ĥarablik: bk. ĥarabilik

h. 193

ḥarablık: (Ar.+T.) Harap olma hâli.
(bk. ḥarab)

h.+ka 487

ḥaraktêrlik: (Fr.+T.) Karakteristik,
ayırıcı, kendine özgü, tipik.
[ḥaraktêr: (Fr.) Karakter, özellik.]

h. 139, 37, 479

ḥaramuş: (Far.) Sessiz, sakın.
(Kaynaklarda ḥamuş olarak
geçmektedir.)

h. 114

h.+idi 338

Ḥarezmi: Özbekistan ve Türkmenistan
sınırları içinde olan ve Aral Gölü'nün
güneyindeki bölge.

h. 390

ḥarḳira-: Horlamak.

h.-ytti 69

ḥarlan-: (Far.+T.) Bir insan veya
nesnenin kıymetsiz hâle getirilmesi,
değerinin düşürülmesi. (bk. ḥar)

h.-gan 471

ḥartilda-: Horlamak, horuldamak.

h.-ytti 74

ḥaru-zarlık: (Far.+T.) Aşağılama,
onur kırma.

h. 378

ḥas: (Ar.) Has.

h. 100, 120, 144, 16, 168, 179,
20, 206, 207, 209, 213, 213, 215, 216,
218, 220, 223, 269, 279, 308, 314,
314, 325, 339, 341, 345, 354, 436,
445, 454, 458, 49, 490, 490, 81, 97,
97, 98, 99

h.+larga 180

h.+liriga 221, 298

h.+tur 212, 315

ḥasiyet: (Ar.) Özellik, hususiyet,
değer.

h.+tur 180

ḥasiyetlik: (Ar.+T.) Değerli, özelliği
olan. (bk. ḥasiyet)

h. 136, 193, 256, 256, 294,
374, 384, 430, 435, 97

ḥata: (Ar.) Hata, yanlış.

h. 107, 198, 278, 295, 311,
335, 415, 46, 461

ḥatalık: (Ar.+T.) Yanlışlık. (bk.
ḥata)

h. 354

h.+larni 270

ḥatib: bkz ḥatip

h. 148

ḥatime: (Ar.) Dipnot, not, ek.

h. 478

ḥatip: (Ar.) Mescitte hutbe okuyan kişi.

h. 116

h.+lar 490

ḥatircem: (Ar.) Telaşsız, sakin, emin, rahatça.

h. 149, 160, 179, 201, 213, 213, 214, 226, 246, 285, 296, 348, 362, 362, 38, 52, 78, 96

h.+dur 204

h.+idi 145, 288

ḥatircemlik: (Ar.+T.) Rahatlık, sakinlik. (bk. ḥatircem)

h. 188

h.+i 67

ḥatire: (Ar.) Hatıra, anı, akıl.

h. 215

h.+ler 130, 203, 366, 469

h.+larni 209, 469

h.+si 267

ḥaton: bk. ḥotun

h. 141, 141, 319

ḥavatirlen-: (Ar.+T.) Endişelenmek, telaşlanmak.

h.-gen 288

ḥazan: (Far.) Düşen yaprak veya çiçek.

h. 326

h.+im 181

ḥeber: (Ar.) Haber, bilgi, malumat.

h.+i 345

ḥek: (bk. ḥelḳ)

ḥ. 64, 253

h.+ler 472

h.+larni 275

h.+ni 30

h.+nin 158, 237, 427, 427

h.+tinmikin 424

ḥeliḥe: (Ar.) Yardımcı, muavin.

h. 267

h.+larni 479

ḥelḳ: (Ar.) Halk.

h. 104, 111, 115, 119, 148, 156, 163, 173, 176, 176, 182, 188, 202, 222, 228, 229, 242, 243, 243, 243, 243, 253, 254, 264, 265, 265, 272, 276, 278, 279, 30, 344, 35, 457, 480, 489, 57, 77, 84, 94

h.+i 111, 172, 195, 229, 34, 35, 431, 486, 63

h.+ige 9

h.+im 408, 431

h.+imiz 210

h.+imiznin 122

h.+imni 408

h.+inge 194

h.+inin 194, 195, 227, 234, 32, 68, 77

h.+ke 110, 193, 212, 315, 481, 490

h.+liri 28

h.+lirini 366

h.+ni 123, 15, 167, 231, 279, 34, 363, 409

h.+nimu 34

h.+nin 104, 110, 111, 148, 148, 148, 157, 176, 193, 193, 193, 218, 228, 245, 246, 265, 276, 279, 279, 307, 31, 344, 360, 368, 374, 374, 38, 440, 456, 481, 483, 487, 488, 57, 78

h.+tin 487

h.+umiga 333

helkçil: (Ar.+T.) Halkın menfaatini gözleyen, halkçı, demokrat. (**bk. helk**)

h. 487

helke: (Ar.) Sofuların etrafında toplanıp tekbir getirme işi.

h. 134, 220

h.+ga 143

h.+si 373

helki'alem: [<helk+'alem] (Ar.) Bir yurdun bütün halkı. (**bk. helk**)

h. 122, 347

h.+ge 407

helkperverlik: (Ar.+Far.+T.)
Halkçılık. (**bk. helk**)

h. 239

heşek: (Far.) Kuru ot.

h. 28, 28

h.+nin 29

hencer: (Ar.) Hançer.

h. 105, 105, 106, 155, 155, 200, 201, 201, 271, 334, 374, 404, 405, 406, 460

h.+i 335, 404

h.+ini 51, 198, 201, 28, 404, 460

h.+lirini 104, 195

h.+ni 267, 404, 405, 405, 405

hencerle-: (Ar.+T.) Hançerlemek, hançer ile vurmak. (**bk. hencer**)

h.-p 231

hendek: (Ar.) Hendek.

h. 142

h.+ke 43

hep: (ünlem) Ne çare! (Pişmanlık ifade eder.)

h. 150, 322, 322, 404

heriyet: (Ar.) Şans, talih.

h. 324	h.+ke 300, 60
hersaṅ taş: Granit taş.	h.+ler 316
h.+lar 410	h.+lerni 482
hes: Önemsiz, kıymetsiz.	h.+lirini 80
h. 90	h.+ni 10, 11, 293, 293, 293, 294, 300, 301, 437, 53, 61, 65, 65, 65, 8, 8, 8, 8
hese: Pamuktan dokunan bir çeşit beyaz kumaş.	h.+nimu 120
h. 163	h.+nin 12, 295, 62
hesiçilik: bkz hese	h.+tiki 63
h.+mu 230	h.+tin 10
hesim: (Ar.) Hasım, düşman.	heter: (Ar.) Tehlike.
h. 185, 185	h.+ni 219
h.+dur 185	heterlik: (Ar.+T.) Tehlikeli. (bk. heter)
hesis: (Ar.) Cimri.	h. 165, 219, 239, 250, 272, 398, 63
h. 442	h.+ikenlikini 253
heste: (Ar.) Yorgunluk, bitkinlik.	hetme: (Ar.) Son, tamam. Kur'an-ı Kerim'in hepsini okumak ya da ezberden okumak.
h.+lirinin 423	h. 52
het: (Ar.) 1. Yazı. 2. Bir iş veya mesele hakkında yazılan metin, mektup.	<i>hetmiḳuran</i> 'Kur'an-ı Kerim'i okuyup tamamlamak, hatim indirmek.'
h. 10, 119, 119, 279, 293, 293, 296, 297, 297, 297, 300, 342, 481, 52, 60, 60, 62, 62, 63, 65, 65, 65, 65, 8, 85	h. 284
h.+i 118, 13, 297, 304, 437, 59	hette: (Ar.) Divan defterini tutan kişi.
h.+ide 11	h. 118, 13, 293, 436, 437, 61
h.+idiki 22	
h.+ige 66	

h.+ki 119, 294

hever: (Ar.) Haber. krş. heber

h. 115, 127, 156, 166, 187, 188, 204, 238, 251, 251, 253, 26, 269, 297, 299, 299, 305, 305, 345, 347, 360, 363, 398, 56, 71, 88

h.+de 267

h.+din 268, 287

h.+ge 331

h.+i 384, 450

h.+im 466

h.+imu 253

h.+ini 196, 202, 384, 488

h.+iniz 466

h.+ler 194, 267

h.+lerni 167, 267

h.+lernin 266

h.+lirini 319, 80

h.+ni 172, 187, 188, 251, 305, 347, 66

heverçi: (Ar.+T.) Haberci. (bk. hever)

h. 270, 444, 73

h.+ge 73

h.+ler 51

heverdar: (Ar.+Far.) Haberdar, haberli. (bk. hever)

h. 130, 319

h.+ikenlikini 130

heversiz: (Ar.+T.) Habersiz. (bk. hever)

h.+idi 352, 426

hevîp: (Kaynaklarda hevîp olarak geçmektedir.) (bk. hevîp)

h.+idin 228

hevîp: (Ar.) Tehlike.

h. 165, 230, 242

h.+tin 160, 484

hevîplik: (Ar.+T.) Tehlikeli. (bk. hevîp)

h.+iken 46

heyr: (Ar.) İyilik, hayır.

h. 212, 324

h.+ler 228

heyrhahlık: (Ar.+Far.+T.) İyilik yapma hâli. (bk. heyr)

h. 121

heyrilik: (Ar.+T.) Hayırlı. (bk. heyrlik)

h. 163

heyrîyet: (Ar.) Cümleinin başına gelerek “Allah’a şükür!”, “Her ne olsa.” gibi anlamlar katar.

h. 177, 447, 81

heyrlık: (Ar.+T.) Hayırlı. (**bk. hey**)

h. 239, 363

hezan: bk. hazan

h. 45, 45

hezine: (Ar.) 1. Hazine. 2. Bir şahıs veya devlet bünyesindeki değerli şeyler, zenginlik.

h.+side 165

h.+sedin 101

heli: Az değil, çok, yeterli derecede.

h. 102, 110, 126, 130, 136, 142, 147, 150, 154, 181, 201, 203, 214, 222, 229, 254, 254, 257, 26, 26, 26, 261, 264, 268, 275, 278, 281, 284, 296, 298, 302, 307, 31, 312, 318, 328, 340, 369, 373, 38, 381, 386, 395, 398, 406, 419, 421, 424, 436, 446, 452, 453, 462, 464, 469, 473, 473, 49, 490, 54, 57, 57, 59, 60, 69, 72

h.+din 312, 335, 394, 139, 210, 381, 86

h.+giçe 423

h.+mu 189, 393, 442

helinin beri ‘Uzun zamandır, epeydir.’

h. 139, 210, 312, 381, 394, 86, 335

hene: (Ar.) Kına.

h. 300

henim: 1. Hanın hatunu. **2.** Kadınların ismine eklenerek hürmet bildirir.

h.+nin 314

Henim Padişah Henim: bk. Bibi Möhtirem Henim

h. 488

heridar: (Far.) Bir şeyi alan kişi, müşteri.

h. 182, 451, 452

heridarlık: bk. heridar

h. 340

hicil: (Ar.) Utanç, mahcubiyet.

h. 228, 235

hicilik: (Ar.+T.) Utangaçlık, sıkılganlık, mahcubiyet. (**bk. hicil**)

h. 273

hil: (Far.) 1. Tür, çeşit. 2. Eşit, denk. 3. Her bakımdan en güzel.

h. 104, 107, 107, 151, 194, 28, 422, 479, 94, 116, 121, 127, 129, 131, 146, 151, 159, 160, 169, 178, 183, 184, 212, 223, 225, 225, 23, 236, 236, 237, 25, 253, 262, 270, 272, 279, 284, 292, 293, 293, 293, 302, 308, 318, 339, 36, 381, 396, 398, 40, 402, 409, 421, 425, 427, 428, 43, 432, 434, 434, 445, 460, 460, 469, 471, 472, 48, 48, 486, 49, 5, 58, 60, 7, 79, 8, 84, 85, 93, 94

h.+liri 151

hılap: (Ar.) Hilaf, aykırı, zıt, aksi.

h.-p 109, 175, 345, 100, 167,
176, 290, 330, 347, 401

hılaplık: (Ar.+T.) Aksilik, zıtlık,
aykırılık. (bk. hılap)

h. 148, 152, 344, 344, 356,
402, 402

hıllan-: (Far.+T.) Ayıklanmak,
seçilmek. (bk. hil)

h.-gan 257, 67, 432

hıllmu-hil: Çeşitli. (bk. hil)

h. 339, 471

hılvet: (Ar.) Boğuk, belirsizlik,
yalnızlık.

h. 145, 17, 194, 28, 284, 345,
7, 236

h.+tiki 27, 28

hıraman: (Far.) 1. Gamsız, endişesiz.
2. Acele etmeden.

h. 169, 201, 247, 31, 36, 404,
440, 454, 92

h.+idi 74

hire: (Far.) Bulanık, donuk.

h. 154, 3, 351, 353, 366, 98

hire-şire: 1. Çok aydınlık olmayan. 2.
Belirsiz. (bk. hire)

h. 200, 329, 334, 404, 44, 454

hireleş-: (Far.+T.) Donuk olmak,
gölgelenmek. (bk. hire)

h.-ip 132, 450

hirilda-: Böğürmek. (hir-hir: İnsanın
nefes alırken çıkardığı ses.)

h.-di 406

hiris: (Ar.) Birini kasıtlı veya kasıtlı
olmadan tehdit etme.

h. 379, 379, 381, 474, 483

hirke: (Ar.) Bir tür giyim.

h. 308, 308

hirkıra-: Böğürmek. (hir-hir: İnsanın
nefes alırken çıkardığı ses.)

h.-gan 335

h.-p 311, 331, 334, 335

hirkıraş: Böğürme. (bk. hirkıra-)

h.+ka 351

hislet: (Ar.) Özellik, vasıf.

h. 208, 230

h.+i 30

h.+ini 11, 209

h.+ler 116

h.+lerni 222

h.+liri 199

h.+ni 208

h.+nin 208

ẖisletlik: (Ar.+T.) Özel, iyi karakter.
(bk. ẖislet)

h. 357

H̱israv Ḏehlivi: Emîr H̱üsrev-i
Dihlevî, Hindistan'da yaşayan Türk
asıllı bir şair.

h.+nin 357, 107

ẖiş: (I) (Far.) Akraba.

h. 212

ẖiş: (II) (Far.) Kerpiç.

h. 261, 6

h.+tin 308

ẖitab: (Ar.) Hitap, haykırma.

h. 140, 140, 441

h.+idi 449

h.+liridindur 356

ẖiyaban: (Far.) İki yanına ağaç
dikilen koridor şeklindeki yer veya
küçük yol.

h.+ga 439

ẖiyal: (Ar.) 1. Düşünce, fikir yürütme.
2. Bir şeyi akla getirme. 3. Kişi veya
bir şey hakkındaki düşünce. 4. Bir iş
veya hareketi amacına ulaştırmak için
niyet. 5. Gerçek olmayan arzu, istek.
6. Dikkat.

h. 14, 14, 147, 158, 161, 167,
203, 226, 250, 260, 266, 297, 327,

335, 361, 366, 380, 387, 388, 441,
450, 453, 456, 457, 49

h.+din 161, 211, 366, 423

h.+ga 142, 35, 387, 40, 401,
423, 62

h.+i 132, 141, 4, 423, 433

h.+ida 132, 377, 401, 470

h.+idiki 402

h.+idin 80

h.+iga 178, 18, 195, 245, 245,
365, 367, 432

h.+ila 30

h.+inge 415

h.+ini 387, 452

h.+lar 61, 107, 130, 14, 14,
147, 15, 159, 174, 203, 297, 302, 33,
343, 399, 441, 455, 46, 463, 476

h.+lardin 147, 469, 470

h.+larga 107, 161, 295, 44,
442, 456

h.+larni 115, 388, 424, 424,
450, 63

h.+larnin 64

h.+liri 50

h.+lirini 31

h.+nin 14

hıyalçan: (Ar.+T.) Hayalci. **(bk. hıyal)**

h. 14

hıyaliy: (Ar.) Hayalî, gerçekte var olmayan. **(bk. hıyal)**

h. 15, 365

hıyanet: (Ar.) Hainlik, vefasızlık.

h. 329

Hızir: (Ar.) Hz. Hızır.

h. 283, 290, 331

h.+dek 230

Hızir eleyhissalam: Hz. Hızır. (bk. Hızir)

h.+nin 218

hizmet: (Ar.) 1. Hizmet, birinin işini görme veya birine yarayan bir işi yapma. **2.** Netice. **3.** Terbiye, nasihat.

h. 109, 226, 272

h.+ide 176, 302

h.+ige 96

h.+ini 408, 425

h.+lerni 369

h.+liride 296, 487

h.+nin 96

h.+te 207, 491

hizmetçi: (Ar.+T.) Hizmetçi, memur, işçi. **(bk. hizmet)**

h.+si 424

hizmetkar: (Ar.+Far.) (bk. hizmetçi)

h. 278

h.+i 207

h.+larmu 79

hizmetkarlık: (Ar.+Far.+T.) bk. hizmetkar

h.+ni 162

hoca: (Far.) 1. Sahip, patron, mal sahibi. **2.** Sayın, muhterem, saygıdeğer.

h. 116, 120, 13, 141, 186, 19, 205, 206, 206, 217, 217, 219, 223, 262, 262, 315, 317, 319, 367, 384, 399, 413, 413, 413, 421, 431, 431, 433, 48, 49, 83, 94, 96

h.+din 206

h.+ga 110

h.+lar 180, 211, 179, 180, 9

h.+larnin 373

h.+m 11, 126, 157, 391, 392, 392, 430

h.+mda 90

h.+mga 391, 392

h.+mnin 16, 391

h.+mu 438

h.+ni 38

h.+nila 206

h.+nin 153, 366, 479, 210, 245

h.+si 431, 448

h.+siiken 436

Hoca Bahavdidin Neşibendi:

Bahâeddin Nakşibend, Nakşibendiyye tarikatının kurucusu.

h. 205

Hoca Ebeydulla: Apak Hoca'nın babası olan Muhammet Yusuf'u zehirleyerek öldüren kişi. **(BS romanı s.: 479)**

h. 479

Hoca Ehrar: Bir zamanlar Semerkant'ta hüküm süren tarikat önderi. **(BS romanı s.: 49)**

e.+ga 49

e.+nin 186

Hoca Hapiz Şirazi: Hâfız-ı Şirâzî, XIV. yüzyılda yaşamış şair.

h.+nin 369, 413, 413

Hoca İshak Veli: Hoca İshak Veli, Mahdum-ı Azam'ın büyük oğlu. Apak Hoca'nın babası olan Muhammed Yusuf'un amcasıdır. **(diğeri için Hezriti İshan Kalan) (BS romanı s.: 174)**

h. 174, 174, 174

hoca mirşap: Hokand'da geceleri sokakları gezerek nöbet tutanların şefi.

(bk. hoca paşşap)

h. 384

h.+liri 262

Hoca Muhammed Yusup: Apak Hoca'nın babası. **(BS romanı s.: 367)**

h. 367

Hoca Muhemmet Yusup: bk. Hoca Muhammed Yusup

h. 366, 367, 368, 370, 371, 371, 372, 373, 373

h.+ke 366

h.+ni 371, 372

h.+nin 367, 368, 370, 372, 372, 373, 373, 374

h.+tin 371

hoca paşşap: Geceleri sokakları gezerek nöbet tutanların başı, bekçi başı. **(bk. hoca mirşap)**

h. 262, 384

Hoca Ubeydulla Ehrar: Yolvas Han'ın oğlu. **(BS romanı s.: 205)**

h. 205

Hoca Yehya: Apak Hoca'nın büyük oğlu. Tahtın vârisi olduğu için Bibi Möhterem Hanım tarafından öldürtülmüştür. **(BS romanı s.: 489)**

h. 482	horaz: (Far.) Tavuğun erkeği, horoz.
h.+ni 489	h.+ga 324
h.+nin 489	h.+ni 191
hocayin: (Far.) Sahip.	h.+nin 22
h.+i 430, 84	horcun: (Kaynaklarda huncun olarak geçmektedir.) (bk. huncun)
h.+iga 425	h. 226
h.+inga 197	h.+ni 234
h.+inin 160, 213, 387	horek: İnsanın uyku sırasında sesli şekilde nefes alırken çıkardığı ses.
hocayinlik: (Far.+T.) Sahiplik. (bk. hocayin)	h.+ini 37
h. 11	<i>horikini</i> ös- ‘Kibirli olmak.’
hoczade: (Far.) Hoca oğlu, evladı.	h.-türürüp 37
h.+durmen 372	horla-: (Far.+T.) Birinin şerefini ayak altına almak, hor görmek. [hor: (Far.) İtibarsız, rezil.]
honçila-: Üst üste dizmek, yığmak.	h.-gan 50
h.-p 244	horlan-: (Far.+T.) Rezil olmak, hakaret edilmek. (bk. horla-)
honzirlik: bk. hunzir	h.-gan 385, 393
h.+nin 201	h.-ip 484
hop: (Far.) 1. Bir işe razı olmayı bildirir. 2. Çok, daha iyi. 3. Layık, yerinde, tam.	horluk: (Far.+T.) Rezalet, ayıp.
h. 175, 189, 222, 224, 348, 425, 429	h. 149, 149, 153, 237, 287, 458, 87
h.+la 123	h.+ka 87, 89
h.+tur 160	h.+larni 87
hor-hor: İnsanın horlarken çıkardığı ses.	h.+ni 224, 343
h. 134	

h.+ta 86	h.-migan 444
h.+tin 68	h.-ti 444
horma: (Far.) Hurma.	hotbe: (Ar.) Hutbe.
h. 23	h. 325
<i>horma reŋ</i> ‘Kahverengi.’	Hoten: Hotan.
h.+ge 23	h.+de 253, 486
horsin-: İç çekmek, ah etmek.	h.+din 482
h.-ip 237	h.+ge 253
hoş: (Ar.) 1. Hoş, iyi. 2. Mutlu, memnun. 3. İstek, arzu.	h.+gice 238
h. 267, 303, 347, 347, 444, 430, 445, 447,	h.+nin 229, 242, 310, 386, 61
h.+i 341	Hotenlik: Hotanlı. (bk. Hoten)
hoşal: (Far.+Ar.) Memnun, sevinçli. (Kaynaklarda huşal olarak geçmektedir.)	h. 218
h.+idi 119	h.+ler 253
hoşamet: bk. huşamet	Hotoktoluq: Bir dinî ünvan. Dalay Lama, Galdan Serin’e bu ünvanı vermiştir. (BS romanı s.: 485)
h.+te 445	h. 485
hoşlaş: (Far.+T.) Vedalaşma.	Hoton: Moğolca olarak Uygur adının küçümsenerek söylenişi. (BS romanı s.: 95)
h.+i 445	h. 95
hoşlaş-: (Far.+T.) Ayrılmak, vedalaşmak.	h.+lar 96
h.-atti 458	h.+larnin 95, 96, 96, 96, 96
h.-idigan 412	hotun: 1. Kadın. 2. Bir erkeğin eşi, karısı.
h.-ip 22, 168, 234, 234, 345, 400, 420, 468	h. 186, 391, 391, 391
	h.+ga 131

h.+i 185

h.+ni 395

hotunluḡ: Hatun ve kızlara has, hatunlarda olan. (**bk. hotun**)

h. 144

hotunsira-: Kadın kaybetmek. (**bk. hotun**)

h.-p 86

h̄ris: bk. h̄ris

h.+ 321

Ḥuda: (Far.) Tanrı.

h. 10, 100, 100, 101, 101, 115, 116, 121, 122, 122, 123, 135, 136, 142, 144, 148, 149, 149, 153, 16, 169, 175, 176, 178, 179, 185, 186, 19, 201, 201, 21, 211, 214, 216, 216, 218, 218, 219, 223, 228, 228, 239, 239, 246, 267, 277, 277, 289, 289, 289, 295, 302, 31, 319, 365, 383, 399, 414, 415, 415, 416, 416, 420, 423, 430, 441, 443, 45, 463, 56, 61, 7, 79, 8, 87, 87, 87

h.+dek 427

h.+din 141, 207, 393

h.+dinla 97

h.+ga 118, 136, 137, 140, 165, 187, 223, 254, 289, 289, 305, 383, 414, 464, 5, 82, 82

h.+ni 176, 176, 176, 184, 185, 186, 220, 320, 346, 356, 415, 457, 175

h.+nin 119, 122, 122, 122, 123, 124, 124, 124, 13, 131, 136, 137, 137, 137, 148, 152, 157, 16, 175, 175, 175, 175, 176, 184, 187, 198, 20, 206, 217, 225, 225, 277, 289, 289, 298, 319, 354, 354, 356, 389, 396, 414, 414, 431, 453, 482, 49, 82, 96, 98

h.+ninla 186

h.+ya 140, 399

h.+yi 144, 152, 282, 383, 453

Ḥudacuy: (Far.) Allah'ı ağzından düşürmeyen, daima ibadet eden. **bk.**

Ḥudaperest

h. 162

Ḥudalık: (Far.+T.) Allah'a inanan. (**bk. Ḥuda**)

h. 179

Ḥudaperest: (Far.) Allah'a ve dine inanan, dindar. (**bk. Ḥuda**)

h. 277

Ḥudavend: (Far.) Allah, Tanrı.

h.+i 204

Ḥuday: (Far.) Allah, Tanrı.

h. 15, 15

Ḥudayar: Zubeydihan'ın oğlu. (**BS romanı s.: 393**)

h. 392, 392, 393

h.+ga 392

h.+ni 393

h.+nin 392, 393

Ḥudayi: (Far.) Allah'ın iradesi ile olan, Allah'ın yolunda olan.

h. 123, 135, 164, 167, 206, 296

Ḥudayimey

h. 115, 473, 473, 475

Ḥudayita'ala: (Far.+Ar.) En üst mertebeye sahip olan zat, Allah.

h. 140

h. 273, 296, 366

h.+nin 272, 272, 304, 326

ḥudbin: (Far.) Kendini bilmeyen, kibirli.

h. 100

ḥuddi: (Far.) 1. Hiçbir farklılığı olmayan, aynı, tıpkı. 2. Tam.

h. 101, 103, 104, 106, 111, 116, 117, 12, 122, 127, 127, 13, 130, 131, 132, 137, 145, 148, 15, 154, 155, 156, 168, 173, 178, 188, 195, 196, 20, 204, 222, 222, 225, 230, 242, 254, 261, 264, 267, 27, 271, 272, 284, 287, 300, 304, 31, 324, 326, 330, 341, 351, 351, 360, 360, 360, 388, 390, 390, 392, 392, 4, 410, 415, 42, 435, 439, 441, 443, 444, 450, 451, 452, 457,

458, 463, 470, 472, 480, 481, 52, 55, 57, 66, 71, 72, 79, 81, 84, 86, 87, 87, 88, 94, 95

ḥuddiy: bk. ḥuddi

h. 290, 402, 405, 409, 441

ḥudreylik: Cahillik.

h. 101

ḥudüksire-: (Far.+T.) Gönülde endişe, şüphe peyda olmak.

h.-p 150

ḥudüksireş: (Far.+T.) Gönülde endişe, şüphe peyda olması. **(bk. ḥudüksire-)**

h. 94

ḥumar: (Far.) İhtiras, tutku.

h. 148, 178, 290

h.+idi 183

h.+iga 20

ḥumarlık: (Far.+T.) Tutsaklık, tutsaklı. **(bk. ḥumar)**

h. 302

ḥun: (Far.) Kan.

h. 167, 274, 274, 274, 279, 287, 54

h.+i 114, 413, 471

ḥunap: [<ḥun+ab] (Far.) Kanlı yaş, acı ağlayış, kanlı gözyaşı. **(bk. ḥun)**

h. 301

hunhor: (Far.) Kan içen, katil. (bk. hun)

h. 94

h.+larnin 359

hunhorluk: (Far.+T.) Katillik. (bk. hunhor)

h. 105, 374, 418, 431

hunsa: (Far.) Hem kadın hem erkek olan kişi.

h. 346

h.+dur 346

hunsiz: (Far.+T.) Nursuz. (bk. hun)

h. 252

hunük: (Far.) 1. Aydınlık değil, saf değil. 2. Çirkin.

h. 454, 470

hunüklük: (Far.+T.) Aydınlık olmama durumu. (bk. hunük)

h. 440

hunzir: (Ar.) Domuz.

h. 163

hunzirlik: (Ar.+T.) Domuzluk.

h. 260, 38, 489, 63, 450

hupten: (Far.) 1. Karanlığın çöktüğü vakit, gece. 2. Bu vakitte kılınan namaz.

h. 345

h.+din 154, 155

hurem: (Far.) Memnun, sevinçli.

h. 434

huremlik: (Far.+T.) Memnunluk, sevinçli olma hâli. (bk. hurem)

h.+i 286

h.+ka 286

hurapat: (Ar.) Hurafe, batıl inanç.

h.+iken 35

hurapatlik: (Ar.+T.) Batıl inanç. (bk. hurapat)

h.+ta 35

Hurasan: Horasan, İran'ın kuzeydoğusunda bulunur.

h. 313, 411

hurcun: (Far.) Ortada bir açıklık ile her iki ucunda dikilmiş uzun, dikdörtgen bir çanta.

h. 24

huruç: (Ar.) Acı, gazap. (Kaynaklarda huruc olarak geçmektedir.)

h.+i 423

h.+larnin 139

hurum: (Rus.) İnek, at vb.nin tüyleri yolunduktan sonra pişirilen yumuşak derisi.

h. 156, 85

Ḥusrav Dêhlivi: bk. Ḥisrav Dêhlivi

h. 156

ḥusumet: (Ar.) Kindarlık, düşmanlık.

h.+ke 327

h.+lerdin 294

ḥuş: (Far.) 1. Hoş, iyi. 2. Mutlu, memnun.

h. 105, 11, 114, 121, 129, 139, 155, 180, 180, 184, 223, 233, 277, 296, 305, 305, 305, 349, 387, 413, 424, 444, 445, 45, 472, 49, 7, 81, 84, 242

h.+i 369

ḥuşal: [<ḥuş+hal] (Far.+Ar.) Bir iş veya bir şeyden memnun, sevinçli.

h. 119, 13, 143, 162, 189, 239, 291, 362, 367, 378, 420, 425, 434, 457, 86

h.+durmenki 430

h.+idi 464, 470

h.+men 96

h.+miz 383

ḥuşallan-: (Far.+Ar.+T.) Memnun olmak, sevinmek. (bk. ḥuşal)

h.-idiler 184

h.-siler 184

h.-sun 50

ḥuşallık: (Far.+Ar.+T.) Memnuniyet, sevinç. (bk. ḥuşal)

h. 125, 128, 378, 400, 424, 427, 430, 50, 8

h.+i 178, 303, 78

h.+idin 434

h.+ka 435

h.+nin 275

h.+ta 146

h.+tin 125

ḥuşamet: (Far.) Dalkavukluk, yalakalık, yaltaklık.

h. 236, 36, 430, 51

h.+i 438, 97

ḥuşametguy: (Far.) Pohpohlama, dalkavuk.

h. 162

ḥuşametguyluk: (Far.+T.) Yalakalık, dalkavukluk. (bk. ḥuşametguy)

h. 242, 272, 34, 364

ḥuşboy: (Far.) Hoş kokulu, güzel koku yayan.

h. 169, 93

ḥuşbuy: bk. ḥuşboy

h. 16, 241, 292, 296, 403

ḥuşhuy: (Far.) Neşeli, sevinçli.

h. 271, 313, 470

huşhuyluk: (Far.+T.) Neşelilik, sevinçlilik. (bk. huşhuy)

h.+i 209, 308

huşluk: (Far.+T.) Hoşnutluk.

h. 286, 301, 301, 326, 354, 8

h.+i 448

h.+iga 221

huştar: (Ar.) Âşık, tutkun, meftun, sevdalı.

h. 183

huşyak:- 1. Beğenmek, hoşlanmak. 2. Rahat olmak.

h.-midi 126, 30

hutbe: (Ar.) Hutbe.

h. 102, 223, 228, 318

h.+ga 122

h.+liride 198

h.+side 175

h.+sini 209

huveyni: Eriğin bir türü.

h.+liri 383

huy: (Far.) Huy, karakter.

h. 401, 486, 488

huy-peyli 'Karakter ve niyet.'

h. 486, 488

h.+ni 401

huyluk: (Far.+T.) Huylu. (bk. huy)

h. 364

h^vabed

h. 372

h^vahed

h. 369, 369, 372

i

i: Hey sözünün saygılı şekli. Seslenmek ve karşı tarafı çağırmak için kullanılır.

i. 140, 140, 140, 186, 186, 186, 212, 220, 220, 221, 221, 223, 260, 290, 301, 345, 416, 447

ibadet: (Ar.) Tanrı'ya itaat etmek için dinî mecburiyet, namaz.

i. 100, 135, 138, 145, 149, 223, 232, 263, 263, 263, 324, 324, 412, 417, 422, 428, 479

i.+i 232, 263, 307

i.+ide 306

i.+idur 415

i.+ige 96

i.+imiz 118

i.+imizni 264

i.+ini 294

i.+ler 456

i.+lernin 151

i.+liri 16	i.+ini 224
i.+lirimiz 217	icadiyet: (Ar.) Yaratıcılık, icat.
i.+ni 315	i.+ide 478
i.+nimu 149	ictihat: (Ar.) Çalışkanlık, gayret.
i.+te 226	i. 423
i.+tin 215, 55, 215	iç: 1. Nesnelerin iç kısmı. 2. Kişinin ruh dünyası. 3. Mide, karın. 4. Yakın kişi, soy.
ibadethane: (Ar.+Far.) İbadethane, tapınak. (bk. ibadet)	i. 285, 286, 291, 328, 349, 381, 388, 410, 439, 399
i.+lirimizni 149, 152	i.+de 132
i.+miz 263	i.+i 104, 134, 136, 185, 221, 221, 241, 264, 268, 269, 348, 352, 451, 483, 49, 55, 67, 74, 79, 352, 396, 5, 74
ibare: (Ar.) Bir fikri bildiren birden fazla söz veya söz öbeği.	i.+ide 102, 106, 106, 110, 111, 115, 117, 118, 121, 122, 122, 122, 129, 129, 130, 131, 132, 132, 134, 138, 14, 141, 147, 153, 155, 160, 168, 173, 174, 175, 181, 188, 19, 194, 197, 206, 208, 211, 213, 215, 218, 22, 221, 223, 223, 230, 237, 242, 246, 251, 251, 251, 252, 256, 264, 266, 266, 268, 272, 275, 277, 281, 285, 286, 286, 294, 295, 298, 3, 300, 302, 304, 305, 308, 31, 311, 311, 312, 316, 318, 318, 318, 324, 325, 330, 332, 339, 340, 340, 342, 349, 358, 358, 36, 361, 385, 385, 387, 39, 39, 398, 4, 404, 404, 409, 418, 441, 449, 449, 449,
i.+ler 12, 138, 222, 99	
ibaret: (Ar.) Oluşan, meydana gelen.	
i. 152, 199, 307, 9	
ibin sebil: Yolcu, yolda kalmış.	
i.+lerge 212	
iblis: (Ar.) İblis, şeytan.	
i. 346, 346	
i.+tin 346	
İbrahim: Hz. İbrahim.	
i. 186	
ibret: (Ar.) İbret, terbiye etme.	
i. 141, 270, 384, 457, 477	
icabet: (Ar.) Ruhsat, tasdik, kabul.	
i. 315	

454, 457, 459, 46, 461, 462, 464, 468,
468, 471, 471, 48, 487, 490, 54, 57,
57, 57, 6, 60, 60, 63, 68, 68, 72, 74, 8,
84, 84, 89, 9, 94, 94, 94, 99, 293, 99

i.+idiki 119, 134, 146, 17, 207,
225, 232, 238, 254, 259, 264, 273,
298, 314, 344, 402, 43, 55, 97, 98,
281, 487, 118

i.+idikiler 51, 51, 118

i.+idikilerge 241

i.+idila 263, 287

i.+idimu 71, 412

i.+idin 10, 116, 118, 120, 121,
122, 14, 141, 15, 167, 172, 221, 250,
253, 258, 258, 285, 286, 291, 311,
331, 332, 339, 349, 350, 378, 381,
388, 399, 409, 439, 74, 84

i.+idu 298

i.+ige 102, 109, 126, 129, 130,
134, 148, 160, 161, 202, 203, 219,
228, 252, 262, 265, 266, 268, 284, 3,
300, 304, 32, 323, 324, 328, 332, 332,
338, 341, 341, 43, 430, 44, 447, 455,
456, 467, 476, 482, 53, 56, 67, 73, 92

i.+imizdiki 54

i.+imizin 298

i.+imu 404

i.+in 260, 391, 391

i.+ini 226, 242, 270, 270, 310,
398, 74, 81

i.+inin 341

i.+innin 221

iç-: Suyu ağza alıp yutmak.

i.-idimu 462

i.-idu 298

i.-ip 112, 15, 227, 233, 327, 42,
425, 449, 467, 470, 89

i.-ivatkan 113

i.-ivatkanda 15

i.-kec 7

i.-ken 102

i.-kende 15

i.-kendin 184

i.-kenidi 408

i.-kusi 113

i.-mey 405

i.-migen 197

i.-se 184

i.-ti 12, 3, 377

i.-tim 317

içimlik: İçki, içeceklerin genel adı.

i. 184, 269

içiş: İçme. (bk. iç-)

i.+ke 113

i.+te 298, 298

içiş-: Birlikte içmek. (**bk. iç-**)

i.-ip 327

içişlik: **bk. içiş**

i.+idiki 233

içki: **1.** İç kısımdaki, içteki. **2.** Kişinin ruhi dünyasına ait.

i. 10, 183, 213, 278, 37, 380, 383, 434, 438, 46, 483, 484, 488, 54, 76

içkiri: **1.** İçeri, iç taraf. **2.** İç kısımdaki, içteki. **3.** Bir yer veya iç kısma yerleşen.

i. 195, 264, 332, 352

i.+din 4, 271

i.+ge 159, 306, 306

i.+ki 454, 87

i.+sidiki 328

i.+sige 265

içkirile-: İçerlemek. (**bk. içkiri**)

i.-p 277

içköyerlik: Samimilik, yakınlık.

i. 410, 442

içmek: İçmek. (**bk. iç-**)

i. 262, 419, 434

içre: İçeriye, içerisine.

i. 483

içür-: İçirmek. (**bk. iç-**)

i. 140

idare: (**Ar.**) İdare, yönetim.

i. 183

iditla-: Belli bir tarihe ilişkin borç, alacakları değerlendirmek.

i.-p 52

idrak: (**Ar.**) Düşünme kabiliyeti.

i. 111, 449

i.+i 213, 225, 346

i.+in 269

i.+ini 287

i.+tin 444

ig-: **bk. eg-**

i.-ip 292

ige: İye, sahip.

i. 132, 183, 205, 206, 211, 22, 225, 230, 232, 262, 271, 363, 365, 383, 418, 431, 490, 96

i.+liri 28

i.+liridur 211

i.+m 101

i.+si 197, 230, 299, 331, 331, 5, 5, 6

i.+siidi 192, 478

i.+siidiler 491

i.+sini 197

1059

ihtida: (Ar.) Müslüman olmak için yapılan hareketler.

i. 138, 145, 318, 79, 186

ihtidar: (Ar.) Kabiliyet, güç.

i.+i 20

ihtilap: (Ar.) Zıddiyet, karşıt.

i. 346

ihtiyar: (Ar.) İrade, istem, istek.

i. 136, 447, 448

i.+iga 17

i.+ini 82

ihtiyariy: (Ar.) İstekli, isteyerek, gönüllü. **(bk. ihtiyar)**

i. 371

ihtiyarsız: (Ar.+T.) İstemeyerek, zorla. **(bk. ihtiyar)**

i. 142, 203, 237, 264, 350, 399, 41, 445, 469, 96

ikin: Tekrar, yeniden.

i. 371

ikinzarlık: (T.+Far.+T.) Ekinlik. **krş. êkinzarlık**

i. 339

ikki: Birden sonra gelen sayının adı.

i. 10, 104, 107, 107, 107, 109, 109, 117, 159, 161, 172, 172, 258, 258, 333, 346, 379, 396, 400, 406, 74,

99, 11, 113, 114, 116, 12, 121, 123, 128, 134, 135, 135, 137, 139, 142, 143, 143, 143, 146, 151, 155, 155, 155, 155, 159, 16, 162, 163, 169, 169, 174, 18, 180, 183, 184, 184, 185, 186, 19, 190, 190, 191, 192, 193, 193, 196, 198, 205, 219, 224, 227, 231, 231, 231, 232, 233, 235, 238, 241, 241, 242, 242, 245, 25, 254, 257, 258, 258, 259, 26, 262, 265, 269, 269, 270, 271, 287, 29, 292, 294, 3, 300, 302, 304, 305, 306, 308, 314, 317, 32, 325, 326, 326, 327, 327, 328, 330, 331, 332, 332, 332, 333, 333, 334, 336, 338, 338, 339, 346, 351, 36, 363, 365, 367, 369, 37, 37, 370, 372, 379, 380, 381, 382, 382, 382, 382, 382, 384, 386, 387, 390, 390, 391, 392, 393, 396, 396, 397, 40, 40, 40, 403, 403, 405, 406, 410, 414, 414, 422, 425, 43, 434, 436, 437, 438, 438, 442, 445, 449, 452, 453, 454, 458, 458, 459, 46, 460, 460, 461, 462, 466, 471, 472, 473, 474, 474, 474, 476, 479, 480, 480, 481, 484, 485, 489, 489, 49, 490, 5, 50, 50, 57, 6, 68, 69, 7, 7, 70, 70, 70, 71, 72, 75, 75, 77, 80, 82, 82, 83, 85, 88, 88, 88, 93, 94, 99

i.+dur 355

i.+ge 313, 338, 422

i.+la 102, 151, 201, 218, 294, 32, 333, 82

i.+si 105, 128, 150, 200, 313,
313, 330, 36, 391, 391, 433, 66, 122,
110, 379, 417

i.+side 128

i.+sige 334

i.+sini 396, 489

i.+sinin 11, 158, 34

ikkilen-: Tereddüt etmek,
duraksamak.

i.-ip 312

ikkinçi: 1. İkinci. 2. Başka, yine bir.

k. 128, 23, 249, 271, 295, 38,
459, 72, 169, 175, 199, 205, 259, 274,
295, 303, 371, 385, 411, 447, 480,
482, 487, 488, 488, 68, 83, 95

k.+si 146, 161, 324

ikkilisi: İkisi de.

i. 158

ikkiylen: İkimiz, ikisi, iki kişi.

i. 100, 444

i.+ge 79

i.+nin 406

ikram: (Ar.) İkrâm, hürmet.

i. 284, 436

i.+lar 371

ikbal: (Ar.) Gelecek, baht, şans, talih.

i.+din 211

i.+i 193, 433

i.+iga 246

i.+imizdin 179

i.+ini 210, 225

i.+inizdin 302

iklim: (Ar.) Memleket, kıta

i.+diki 398

i.+iken 423

iktida: (Ar.) İçten davranma, taklit
etmek.

i. 32

iktidar: (Ar.) 1. Bir işte kazanılan
başarı, kabiliyet, yetenek. 2. Güç,
kuvvet.

i. 293

i.+i 231, 421

i.+iga 209

i.+imni 317

iktidarlık: (Ar.+T.) İktidarı var,
iktidara sahip. (bk. iktidar)

i. 193

iktidarsızlık: (Ar.+T.) İktidarı, zihin,
güç ve kuvveti yok. (bk. iktidar)

i.+idin 45

iktisadiy: (Ar.) İktisatla ilgili, iktisatla
alakalı.

i. 434, 483

il-: Asmak.

i.-ip 431

ilac: (Ar.) Çare, araç, deva, ilaç, em.

i.+im 178

ilacisiz: (Ar.+T.) Başka bir alternatifi veya ilacı yok. (Kaynaklarda ilacsiz olarak geçmektedir.)

i. 333

ilacisizlik: bk. ilacisiz

i.+tin 408

İlah: (Ar.) Tanrı.

i. 427

i.+a 269, 309, 420, 430, 100

ilaha-amin [ilah+a-amin]

‘Elini dua için açtığında Allah’a söylenen söz.’

i. 309

ilahe: (Ar.) Çok Tanrılı dinlerdeki kadın kılığındaki Tanrı, put.

l. 256

İlahi: (Ar.) Tanrısal.

i. 13, 137, 137, 246, 261, 278, 358

i.+m 466

ilahlaş-: (Ar.+T.) İlahlaşmak, yücelmek. (bk. ilah)

i.-kan 18

İlbalık: Cungarya Hanlığı’nın siyasi merkezi.

i.+ka 159, 246, 246

ileğ-selen: Gücsüz, kuvvetsiz, cansız; hızlı, acele.

i. 155

ilgiri: 1. Daha önce, daha erken. 2. İleri.

i. 15, 35, 413, 440, 480, 483, 345

i.+dur 346

ilgiriki: Daha önce olan, önceki, evvelki. (bk. ilgiri)

i. 373, 431

ilgirile-: İlerlemek. (bk. ilgiri)

i.-mekte 25

i.-mekteidi 18

i.-p 39

ilğa: Nişanlamak.

i. 27

ilga kil- ‘1. Nişanlamak. 2. Seçmek, ayıklamak.’

i.-gili 27

ilham: (Ar.) İlham.

i. 141

i.+i 309

ilhamlandur:- (Ar.+T.) 1.İlhamını getirmek. 2. İlham almak, yardım almak. **(bk. ilham)**

i.-up 312

İli: Şıncan Uygur Aptonom Bölgesi'nin kuzey kısmındaki bölge. Merkezi Gulca şehridir.

i.+ga 384, 435, 480, 484

İlibaliğ: bk. İlbalığ

i.+tiki 485

ilif: (Ar.) Arap alfabesinin ilk harfi. Ebcet hesabına göre değeri birdir.

i. 355, 355

ilik: 1. El. **2.** İsteklilik, kontrollü.

i. 150, 150, 325

ilik al- 'Kabul etmek, doğru bulmak.'

i.-ip 325

i.-misa 150

i.- siğu 150

ilim: (Ar.) İlim, bilim.

i. 116, 117, 122, 123, 125, 175, 193, 193, 194, 196, 198, 199, 199, 208, 208, 209, 214, 214, 217, 221, 234, 235, 346, 356, 456, 458, 473, 8, 8

i.+din 323

i.+i 473, 473, 473, 473, 473, 473, 473

i.+ide 214, 490

i.+imdin 312

i.+imni 415

i.+ini 209, 478

i.+inin 124, 196

i.+ler 440

i.+lerge 154, 491

ilimdar: (Ar.+Far.) Bilgili, okumuş. **(bk. ilim)**

i.+din 323

ilimhor: (Ar.+Far.) İlim öğrenmeye düşkün. **(bk. ilim)**

i.+lardin 208

ilin-: Takılmak, ilişmek. **(bk. il-)**

i.-ar 347

i.-ganidi 117

i.-ip 23, 69

ilit-: Isıtmak. **(bk. ili-)**

i.-ip 164

ilk: El, kol.

i.+ide 107, 182, 273, 75

i.+idiki 458

i.+ige 24

i.+imizge 10

i.+inge 34

illet: (Ar.) Ayıp, noksan.

i.+tin 153

İlli Vadisi: İli vadisi.

i.+ga 482

illi-: Biraz ısınmak, sıcak hâle gelmek.

i.-gudek 104

illik: 1. Ilık, sıcak. 2. Yakın, hoş gelen. (bk. illi-)

i. 10, 103, 159, 182, 235, 250, 250, 250, 301, 420, 442, 65

illiklik: Ilıklık, sıcaklık. (bk. illik)

i. 410

i.+ni 381

illit-: ıllıtmak, ısıtmak. (bk. illi-)

i.-ip 290, 294

i.-ti 225

ilmi hal: (Ar.) Bâtın ilim.

i. 473

i.+ni 473

ilmi al: (Ar.) Zahir ilim.

i. 473, 473

iltica: (Ar.) 1. Allah'a sığınma. 2. İstek, talep, yalvarma.

i. 100, 149, 294, 358, 419

i.+simu 359

ilticalik: (Ar.+T.) Yalvarıp isteyen. (bk. iltica)

i. 142, 364

iltimas: (Ar.) İltimas.

i. 152, 429, 56

i.+im 160, 162, 435

i.+ini 462

iltipat: (Ar.) İltifat.

i. 205, 297, 325, 373, 391, 430, 433

i.+i 363, 382, 97

i.+tin 272

ima: (Ar.) Baş, göz, el hareketi ile yapılan işaret.

i. 138, 148, 227, 386

i.+i 99

imam: (Ar.) 1. Cemaate namaz kıldırın kişi. 2. İslam dininde mezhep kuran kişilere hürmet bildiren söz.

i. 148, 150, 155, 155, 191, 490, 62, 149, 155

i.+i 137, 149, 149

i.+nin 127

imametilik: (Ar.+T.) İmamlık.

[imamet: (Ar.) İmam oluş, imamlık.]

krş. imamlık

i. 384

i.+ide 318

imami ezem: Büyük imam.

e.+dur 137

imamlık: (Ar.+T.) İmamlık vazifesini icra etme. **krş. imametçilik**

i. 306, 318

i.+ini 233

iman: (Ar.) İman, inanç, sığınış.

i. 143, 16, 176, 224, 30, 30, 30, 30, 315, 330, 330, 345, 399, 401, 407, 407, 414, 415, 418, 420, 424, 226

i.+din 169, 169

i.+ga 164, 218

i.+i 102, 108, 108, 144, 225, 482, 49

i.+iga 315, 430

i.+imiz 68

i.+imizga 309

i.+imizni 256

i.+ini 192

i.+nin 176

imansız: (Ar.+T.) İmansız, imanı olmayan. **(bk. iman)**

i. 169, 406

imansızlık: (Ar.+T.) İmansızlık, iman olmama durumu. **(bk. imansız)**

i.+i 407

imaret: (Ar.) Oturma ve kullanma amacıyla tahsis edilen büyük ev, yapı, inşaat.

i. 116, 314, 363

i.+ige 368

i.+ler 90, 91

i.+lernin 465

i.+lirigice 229

i.+nin 154, 314, 6, 6

İmirğiyasidin: Bir komutanın adı. **(BS romanı s.: 432)**

a. 432, 432

impériye: Sınırları çok büyük olan padişahlı devlet.

i.+si 245

imtiyaz: (Ar.) İmtiyaz, ayrıcalık.

i. 307

i.+din 368

i.+lirini 483

imza: (Ar.) İmza.

i. 62

i.+si 437

in'am: (Ar.) Mükafat.

i. 303, 369, 373, 466

i.+larga 363

inavet: (Ar.) Halk içinde erişilen hürmet, izzet, itibar, itimat, itibar, inanma.

i.+i 251

i.+ini 276, 327

i.+inin 207

inayet: (Ar.) Lütuf, meyil, iyilik, yardım.

i. 279, 279, 430

i.+i 191

i.+ige 418, 431

i.+lerni 365

i.+nin 96

inayetmendiçilik: (Ar.+T.) Lütuf sahibi, iyiliksever. **(bk. inayet)**

i. 220

inçike: 1. Kalın olmayan, ince. **2.** Tiz. **3.** Zarif, nazik.

i. 107, 170, 378, 40, 457, 78

indek: Seslenme, çağırma, davet etme.

i.+ke 171

inek: Dişi sığır.

i. 110

i.+ni 150

ini: Küçük erkek kardeş.

i. 331

i.+m 14, 235, 237, 239, 435, 444, 239, 239, 379, 394, 405

i.+si 204, 366, 385

i.+sini 174, 227

i.+sinin 487

inkar: (Ar.) İnkâr, reddetme.

i. 176, 219, 222, 311, 82, 82

inşa'alla: (Ar.) “Allah isterse!” anlamında iyi dilek sözü.

i. 235, 246, 291, 315, 34, 365, 52, 52, 53, 96, 256, 296, 35, 373

insab: (Kaynaklarda insap olarak geçmektedir.)

i. 101

insan: (Ar.) İnsan, kişi.

i. 101, 135, 178, 194, 289, 321, 323, 323, 355, 385, 447, 459, 16, 356, 385, 449

i.+din 169, 97, 196

i.+dur 232

i.+idi 323

i.+lar 385

i.+larga 100

i.+larnin 133

i.+nin 330, 355, 407

insançilik: (Ar.+T.) İnsana has hâl, insana yakışır şekil. **(bk. insan)**

i.+i 214

insaniy: (Ar.) 1. İnsana has. 2. Hümanist, insancıl. **(bk. insan)**

i. 111, 116, 173, 173, 178, 224, 224, 224, 224, 236, 323, 443, 458, 458, 458

insaniyet: (Ar.) İnsanlar, adamlar. **(bk. insan)**

i. 17

insanlık: (Ar.+T.) İnsana has olan. **(bk. insan)**

i. 231

insap: (Ar.) İnsaf.

i. 221, 221

i.+inni 144

intayin: Gayet, çok, pek.

i. 240, 253, 442

intiha: (Ar.) Ayak, son, akıbet.

i.+simu 324

intiķam: (Ar.) İntikam, öç.

i. 251, 259, 260, 50, 72, 74

i.+ini 461, 90

i.+inizni 411

intil-: Bir kişiye veya amaca yaklaşmak için çabalamak, uğraşmak.

i.-di 378

i.-etti 306, 308

intilişcan: Çaba gösteren, gayretli. **(bk. intil-)**

i. 312, 394, 55

intizar: (Ar.) Bekleme, gözleme.

i. 180, 180

iñek: Çene.

i. 19, 26

i.+ide 78

i.+igice 74, 86

i.+liri 135

iñra-: İnlemek.

i.-gan 454, 462

i.-p 455, 467

i.-vatkan 194

i.-ytti 454

iñraş: İnleme, feryat etme. **(bk. iñra-)**

i.+liri 70

ipadile-: (Ar.+T.) İfade etmek, söylemek. **[ipade: (Ar.)** İfade, deyiş, söyleyiş. **](bk. ipade)**

i.-genidi 218

i.-p 108

ipadilen-: (Ar.+T.) İfade edilmek, söylenmek. **(bk. ipadele-)**

i.-gen 448

ipadisiz: (Ar.+T.) 1. İfadesi yok. **2.** İfade bildirmeyen hâlde, amaçsız. **(bk. ipade)**

i. 27

i.+idi 201, 443, 467

ipar: Misk.

i. 337

iplas: (Ar.) Kirli, alçak.

i. 346, 407

ippet: (Ar.) Namus, vicdani temizlik, hayâ.

i.+i 78

iptida: (Ar.) Evvel. krş. deslep

i.+si 324

iptihar: (Ar.) 1. Şan ve şeref kazandıran, övünülecek iş veya kimse. **2.** Şan, şeref hissi.

i. 234, 35, 431

iptiharlık: (Ar.+T.) İftiharlanış, övünüş. **(bk. iptihar)**

i. 425

irade: (Ar.) 1. İrade. **2.** Kesin amaç, istek.

i. 208, 208, 21, 255, 296, 443, 9

i.+ge 115

i.+miz 424

i.+n 433

i.+si 246, 256, 270, 279, 294, 304, 364, 80

i.+sidur 424

i.+sidin 301, 31, 362

i.+sige 127, 290, 354

i.+sini 19, 316

iradet: Kasıt, niyet, istek.

i. 293, 423

İrak: Irak.

i. 313, 313

i.+i 371, 94, 95

i.+iga 371

i.+nin 371

i.+ta 313, 313

İran: (Far.) İran.

i. 93

i.+ga 208

İren Kaborğa: İren Kabırğa. Galdan Serin'in karargahının bulunduğu İlibalık'taki dağlık yer. **(BS romanı s.: 485)**

i.+ga 485

İren Kaburğa: bk. İren Kaborğa

i.+diki 435

irensizlik: Soğukkanlılık.

i. 52

irgi-: Atlamak, sıçramak.

i.-p 235

iriğdaş: Temizleme, tazeleme. (**bk. èriğ**)

i. 239

iriş-: **bk. èriş-**

i.-kendek 119

irpan: (**Ar.**) İrfan, kültür.

i. 122, 224

irşatname: Veliahtlara bırakılan belge.

i. 173, 173, 173

i.+si 479

iriş-: **bk. èriş-**

i.-elmise 224

is: 1. Koku. 2. Duman.

i. 89, 121, 121, 330, 130, 226, 402, 89, 132, 79, 79

is-tütek ‘Duman, sis, buhar.’

i. 130, 226, 402, 89

i.+lerdek 132

i.+tin 79, 79

İsen: **bk. İsen Buğa**

i. 128, 456

İsen Buğa: Yunus Tamçı’nın oğlu. (**BS romanı s.: 6**)

i. 11, 12, 12, 126, 126, 126, 127, 128, 128, 129, 131, 131, 132, 139, 139, 14, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 310, 314, 327, 340, 363, 399, 400, 401, 401, 403, 406, 406, 406, 407, 409, 442, 444, 446, 446, 451, 452, 455, 460, 464, 465, 465, 465, 465, 466, 468, 470, 470, 471, 473, 474, 475, 66, 7, 7, 7, 80, 80, 10, 107, 107, 112, 112, 113, 113, 113, 115, 116, 126, 127, 128, 13, 130, 130, 130, 130, 131, 14, 144, 145, 147, 284, 400, 402, 402, 402, 403, 404, 404, 404, 404, 409, 439, 441, 441, 442, 442, 443, 444, 446, 446, 448, 449, 450, 450, 450, 453, 453, 454, 454, 455, 457, 457, 460, 461, 462, 464, 464, 466, 467, 468, 468, 475, 476, 476, 8

i.+da 97

i.+dek 443

i.+din 14, 457

i.+ga 127, 139, 142, 410, 440, 445, 447, 448, 461, 461, 8, 80, 461

i.+idi 403

i.+iken 473

i.+la 459, 79

i.+mu 400, 473, 81

i.+ni 128, 284, 399, 400, 402, 404, 406, 407, 445, 460, 464, 466, 476, 8, 106

i.+nimu 460

i.+nin 115, 12, 125, 128, 128,
129, 130, 131, 132, 132, 142, 144,
145, 145, 283, 363, 402, 405, 405,
406, 408, 409, 439, 440, 440, 443,
449, 451, 451, 455, 456, 460, 460,
461, 461, 463, 464, 465, 477, 7, 80,
97, 404, 405, 441, 452, 461, 467

i.+ninmu 106

İsen Sopim: bk. İsen Buğa

i. 10, 126, 5, 6, 81, 83, 13, 130,
131, 5, 7, 363, 409, 446, 446, 461,
473, 475

İsfendiyarbeg: Apak Hoca'nın
düşmanlarından biri. **(diğeri için
Burhanbeg) (BS romanı s.: 220)**

i.+mu 221

i.+leriidi 220

İshak Veli: bk. Hoca İshak Veli

i. 366, 366

İshakıyeçi: Hoca İshak Veli'nin
taftaları.

i.+lar 479

isim: (Ar.) İsim, ad, nam.

i. 102, 21, 380

i.+i 15, 191, 21, 26, 288, 34,
342, 380, 380, 381, 478, 73, 86

i.+idur 323

i.+iga 258, 318

i.+im 196, 395, 235, 380

i.+in 196

i.+ini 202, 315, 381, 457, 61

i.+inin 31

i.+ga 119

i.+ni 398

i.+nin 31

isimlik: (Ar.+T.) İsimli, adlı. **(bk.
isim)**

i. 126, 174, 178, 225, 241, 241,
258, 258, 264, 291, 30, 310, 312, 329,
363, 369, 380, 399, 413, 413, 432,
464, 466, 52, 74, 84, 84, 84

İslam: (Ar.) İslam, Müslümanların
dini.

i. 100, 100, 117, 123, 15, 185,
195, 199, 209, 210, 215, 223, 224,
234, 281, 289, 217, 224

i.+din 320

i.+ga 123, 205, 9

i.+i 123, 123, 368

i.+nin 232, 9

İsma'il: bk. İsma'ilhan

i. 252

i.+din 109, 109

i.+ga 82

İsma'il Barlas: Seid İsmail'in babası.
(BS romanı s.: 317)

b. 317

İsma'ilhan: Seidiye Hanlığı'nın on ikinci hanı. Abdurrahim Han'ın dördüncü oğludur. (BS romanı s.: 482)

i. 10, 104, 159, 161, 162, 162, 166, 167, 168, 173, 181, 198, 21, 238, 238, 278, 37, 37, 40, 413, 431, 434, 48, 48, 48, 482, 482, 482, 487, 488, 53, 56, 56, 81, 109, 160, 161, 163, 165, 166, 166, 174, 174, 40, 41, 41, 43, 436, 44, 46, 46, 482, 482, 482, 483, 483, 484, 58

i.+din 171, 408, 411, 433

i.+ga 49, 161, 165, 426, 426, 426, 426

i.+mu 43

i.+ni 158, 159, 161, 173, 426, 480, 488, 426

i.+nin 107, 117, 118, 119, 12, 162, 163, 163, 238, 246, 251, 37, 44, 44, 482, 52, 56, 252, 158, 158, 175, 177, 41, 45

ispatla-: (Ar.+T.) İspatlamak, kanıtlamak.

i.-di 125

i.-ganidi 205, 289

ispatlan-: (Ar.+T.) İspatlanmak, kanıtlanmak. (bk. ispatla-)

i.-di 96

İspihan Darilfununi: İspihan Darulfunun, İran'da bulunur.

i.+da 209

isriq: Yakıldığında güzel koku yayan nesneler (ak çam, köknar ağacı, köknar yaprağı gibi).

i. 134, 402, 453

i.+lar 471

issi-: Hararetlenmek, sıcaklığın artması.

i.-p 126

issik: Isı, sıcak. (bk. issi-)

i. 105, 105, 105, 111, 114, 128, 129, 131, 134, 136, 150, 167, 193, 23, 230, 230, 233, 235, 309, 33, 340, 342, 363, 371, 382, 424, 427, 45, 455, 46, 460, 68, 68, 68, 71, 78, 229, 382

i.+i 381

i.+idi 241

i.+mu 420

i.+ti 376

i.+tin 26, 310

issiniş: Sıcak tutan bir şey giyip kendini sıcak tutma. (bk. issi-)

i.+i 232

issit-: Isıtmak. (bk. issi-)

i.-almaytti 250

issitma: Bir nedenden dolayı vücut ısının yükselmesi. (bk. issit-)

i. 471

iste-: İstemek, arzu etmek.

i.-di 355

i.-digan 411

i.-ridim 301

i.-rsen 322

i.-ydigan 61

i.-ydu 55

i.-ytti 210

istek: İstek, arzu, eğilim. (bk. iste-)

i. 17, 173

i.+i 141, 224, 367, 453, 73

i.+ide 19

i.+ini 349

isteksiz: İsteği yok. (bk. istek)

i. 210

istibdat: (Ar.) İstibdat, zalim, despot.

i. 167

istidat: (Ar.) İstidat, yetenek.

i. 478

i.+lar 133

istiğpar: (Ar.) İstiğfar, tövbe.

i. 131, 141, 289

istiḥare: (Ar.) Bir işin hayırlı olup olmadığını anlamak için abdest alıp, dua ederek uyku dalmak.

i. 411

istiḳamet: (Ar.) Vaktini bir yerde Allah'a sığınma ile geçirme.

i. 167

i.+ni 319

i.+te 368

istiḳbal: (Ar.) 1. Gelecekteki hayat, gelecek zaman. 2. Bir işin sonucu, akıbeti.

i. 20, 353, 451

i.+i 301, 301, 398, 63

i.+iga 446, 483

i.+ini 353, 363, 57, 62, 63

istila: (Ar.) Bir yeri ele geçirme.

i. 437

i.+sinin 244

isyan: (Ar.) İsyan, başkaldırı.

i. 120, 229

i.+i 242, 480

i.+idi 354

isyançı: (Ar.+T.) İsyançı, isyan eden. (bk. isyan)

i. 281, 399

i.+lar 254, 256, 269

i.+lardin 480

i.+larnin 253

i.+liri 253

i.+liriniz 255

isyankar: (Ar.+Far.) 1. İsyân eden kişi, isyankâr. **2.** İsyân ruhuna sahip. **(bk. isyan)**

i. 115

isyankarlık: (Ar.+Far.+T.)

İsyankârlara has, isyankârlarda olan.

(bk. isyankar)

i. 395

iş: 1. Hizmet, vazife. **2.** İhtiyaç, zorunluluk. **3.** Münasebet, mesuliyet.

i. 110, , 123, 130, 132, 136, 137, 142, 143, 145, 146, 165, 165, 175, 197, 207, 210, 219, 219, 222, 224, 226, 231, 238, 243, 253, 263, 267, 268, 272, 276, 466, 276, 280, 290, 291, 295, 295, 297, 297, 299, 30, 301, 304, 305, 305, 325, 326, 330, 333, 333, 344, 344, 35, 352, 356, 356, 378, 396, 401, 402, 412, 412, 412, 417, 424, 427, 428, 433, 437, 443, 446, 447, 450, 450, 455, 458, 465, 466, 482, 52, 52, 54, 57, 61, 63, 79, 79, 79, 79, 80, 85, 89, 93

i.+i 160, 193, 231, 329, 447

i.+ida 326, 482

i.+idi 162, 290, 304, 443

i.+iga 107, 168, 205, 226

i.+iken 329

i.+ikenlikini 111

i.+im 343

i.+imiz 291, 66

i.+imizda 420

i.+imizni 13

i.+imni 284, 435

i.+in 27, 395

i.+ini 168, 288, 331, 342, 356, 399, 66, 96

i.+ka 197, 206, 216, 216, 239, 239, 275, 280, 287, 288, 363, 363, 387, 451, 466, 52, 53, 6, 81, 81, 317

i.+lar 120, 13, 146, 15, 159, 210, 226, 226, 235, 243, 243, 246, 276, 278, 278, 290, 331, 361, 373, 398, 399, 412, 414, 433, 434, 44, 445, 470, 55, 82, 83, 97

i.+larda 170, 346

i.+lardiki 450

i.+lardin 101, 17, 173, 174, 299, 352

i.+larga 124, 128, 144, 238, 277, 325, 365, 383, 399, 446, 55, 57, 81, 82

i.+largimu 22

i.+laridi 15

i.+larni 108, 111, 116, 12, 126,
126, 13, 142, 15, 175, 195, 205, 227,
34, 343, 35, 362, 385, 385, 385, 388,
394, 407, 450, 48, 52, 57, 442

i.+larnimu 152, 279

i.+larnin 163, 174, 343, 456,
471, 245

i.+liri 182, 190, 204, 208, 244,
246, 256, 273, 303, 329, 344, 373,
412, 422, 429, 430

i.+lirida 244, 489, 96

i.+liridin 326

i.+liriga 282, 483, 96

i.+lirini 183, 227, 28, 363, 433

i.+ni 111, 120, 138, 14, 175,
194, 230, 230, 253, 253, 26, 278, 279,
290, 291, 297, 333, 35, 362, 373, 401,
428, 438, 444, 447, 489, 52, 311, 331

i.+nin 167, 274, 304, 474, 57

i.+ta 150, 160, 164, 173, 206,
228, 243, 254, 280, 326, 362

i.+tin 130, 292, 327, 330, 466

i.+tinmu 399

işan: (Far.) Kutsal, mübarek adam.
Özellikle tasavvuf tarikatlarındaki
vaizler kastedilir. Hem Karadağlı hem

de Akdağlı şeyhleri için kullanılır
(Cinşin, 2001: 459).

i. 133, 135, 139, 173, 19, 207,
212, 214, 277, 277, 282, 283, 302,
304, 314, 454, 468, 479, 479, 481,
346, 165

i.+dindur 30

i.+ga 102, 426

i.+i 24

i.+idi 62

i.+imiz 301

i.+imizge 214

i.+lar 441, 445, 96

i.+lardin 413

i.+larikenlikidin 339

i.+larni 38

i.+larnin 110, 210, 212, 212,
83, 94

i.+liri 164

i.+lirini 183

i.+lirinin 164

i.+ni 338, 413, 99

i.+nin 288, 307, 413, 18, 20, 30

işançe: bk. işenç

i. 19, 308, 309, 390, 474

işanem: bk. Hezriti İşanem

i. 123, 169, 170, 211, 221, 324,
326, 357, 291, 123, 124, 151, 153,
167, 170, 323

i.+dindur 221

i.+ge 221

i.+nin 221, 356, 214, 162

işanlık: bk. işan

i. 133, 288, 308, 367, 368, 368,
474

i.+ini 295

i.+ni 138, 479

işare: (Ar.) Baş, göz, el hareketleri ile
edilen ima, işaret.

i. 104, 148, 180, 19, 356, 386,
430

i.+si 315

işaret: (Ar.) İşaret, maksat, sinyal.

i. 138, 14, 213, 227, 241, 241,
31, 463, 53, 84

i.+i 213, 272, 339, 95

i.+tin 272

**işçan: Çalışkan, işini güzel yapan.
(bk. iş)**

i. 15, 34, 387

işeklik: Eşekli. krş. eşek

i. 24

işen-: İnanmak, güvenmek.

i.-etti 33, 347, 419

i.-ettiki 323

i.-gen 441, 49

i.-genidi 260, 286

i.-iduki 36

i.-imen 10, 9

i.-imenki 50, 179, 21, 21

i.-ip 189, 408, 426

i.-mey 455, 5

i.-meydiken 16

i.-midi 117

i.-misenlar 104

işenç: 1. İnanç. 2. Güven. (bk. işen-)

i. 236, 286, 309, 362, 399, 421,
434, 52

i.+i 254, 272

i.+ige 99, 273, 412

i.+ini 8

i.+isini 197, 63

i.+sidin 160

**işençilik: İnançlı, güvenilir. (bk.
işenç)**

i. 122, 142, 171, 20, 204, 206,
251, 252, 253, 399, 438, 358

işendür: İlandırmak. (bk. işen-)

i.-sem 163

işendürüş: İnandırma. (**bk. işendür-**)

i. 427

işgal: (**Ar.**) İşgal, ele geçirme, zapt etme.

i. 344

işgaliyetçi: (**Ar.**) İşgal etme işi, basıp girme.

i.+liri 440, 459

i.+lirini 480

i.+lirinin 480

işik: 1. Eşik, kapı. 2. Bir amaca veya bir yere varmak için yol açılan yer.

i. 130, 145, 156, 166, 200, 234, 271, 284, 287, 358, 389, 400, 402, 422, 84, 90, 126, 341, 53, 84, 89

i.+i 151, 155, 185, 187, 241, 333, 334, 334, 310

i.+ide 123, 159, 164

i.+idin 120, 382

i.+ini 144, 368, 454, 89

i.+inin 198, 382

i.+ke 274, 390

i.+liride 64

i.+mu 144, 402

i.+ni 199, 351, 351, 455, 200

i.+nin 155, 156, 335, 346, 4, 4, 79, 85, 87, 88

i.+tin 184, 341, 470

işik: (**Ar.**) Aşk, sevgi.

i. 19, 288, 294, 301, 312, 315, 315, 340, 355, 355, 301, 304

i.+nin 356,

işkel: (**Ar.**) Suçluların bacağına takılan halka şeklindeki alet, pranga.

i. 159

işken

i. 126

iskilaç: **bk. iskilaç mese**

i. 218, 94

iskilaç mese ‘Bir tür ayakkabı.’

i. 218, 94

işk: (**Ar.**) Aşk, yâre olan sevgi.

i. 131, 140, 141, 143, 148, 149, 186, 186, 186, 186, 355

i.+i 137, 140, 15, 186, 387, 9, 305

i.+ ida 123, 124, 20, 246, 312, 414

i.+idin 115, 131

i.+iga 206

i.+in 180

i.+ka 140

i.+nin 141

i.+tin 186

i.+tur 186

işkila-: Ovmak, ovalamak, sürtmek.

i.-p 326

i.-di 269

işkilip: [<iş+kil+ip] Cümlelerin başına gelip “Nasıl olmasın?”, “Herhâlde!” anlamlarına gelir.

i. 216, 327, 378, 5, 13, 188, 250, 388, 433

İşkiye: Akdağlı.

i. 166, 167, 179, 179, 19, 19, 20, 206, 210, 260, 282, 282, 309, 315, 316, 317, 317, 317, 317, 367, 479, 483, 490

i.+din 320

İşkiye hanıkası: Apak Hoca’nın müritlerinin toplandığı yer. **(BS romanı s.: 210)**

i. 210

İşkiyeçi: bk. İşkiye

i. 210

İşkol: bk. İşkul

i. 237

işku

i. 52

İşkul: Bir köy ismi.

i. 146, 457, 459, 459, 464, 467, 475, 465

i.+din 468

işle-: 1. İşlemek, çalışmak. 2. Bir hizmeti yapmak, yerine getirmek. 3. Bir şeyi yoktan var etmek. 4. Dikiş dikmek. 5. Hazırlamak.

i.-gendin 209

i.-n 347

i.-p 108, 330

i.-ptu 53

i.-sen 329, 329

i.-vatatti 390, 322

i.-ydigan 52

işlen-: İşlenmek, yapılmak. **(bk. işle-)**

i.-gen 318

işleş: İşleyiş, işleme. **(bk. işle-)**

i.+i 158

i.+nila 17

işlet-: Çalıştırmak, kullanmak. **(bk. işle-)**

i.-idigan 236

i.-ip 368

i.-ivatkan 416

i.-iveridu 194

i.-kenidi 81

i.-midi 326

i.-misen 9
i.-se 117
i.-sen 9
i.-sun 362, 362
i.-ti 333
işlilitil-: Çalıştırılmak, kullanılmak.
(bk. işlet-)
i.-gen 83
i.-se 99
işlilitiş: Çalıştırılma, kullanılma. **(bk. işletil-)**
i.+i 422
işrak: (Ar.) Parlamak, aydınlanmak.
i.+i 309
işret: (Ar.) Eğlence, keyif.
i.+i 448
işşi-: Şişmek, iltihaplanmak.
i.-p 103, 114, 77
iştan: (Rus.) İç donu.
i.+lardin 77
iştiha: (Ar.) Kişinin yeme içme isteği, iştah, meyil.
i. 12, 214
i.+si 44
iştil-: İşitilmek, duyulmak.
i.-gen 286

iştiyak: (Ar.) İhtiras, tutku, düşkünlük, tiryakilik, ihtiraslı aşk.
i. 136, 307, 478
it: İt, köpek.
i. 112, 195, 197, 202, 379, 379, 382, 7, 379, 395
i.+i 371
i.+ka 395
i.+lar 189, 91
i.+lardin 389
i.+larla 89
i.+larnin 46, 462
i.+lirinin 186
i.+mu 379, 381
i.+ni 196, 202
i.+nin 195
i.+tek 130, 454, 48, 48
i.+tekmu 197
i.+tur 196
ita'et: (Ar.) İtaat, boyun eğme.
i. 123, 232, 293, 299, 317
ita'etkarlık: (Ar.+Far.+T.) Birine itaat etme hâli. **(bk. ita'et)**
i. 308
ita'etmen: (Ar.) İtaat kılan, itaatkâr, itaatli. **(bk. ita'et)**
i. 138, 20, 419, 458

ita’etmenlik: (Ar.+T.) İtaatkârlık.
(bk. ita’etmen)

i. 238, 27, 400, 442

ita’etsiz: (Ar.+T.) İtaat etmeyen. (bk. ita’et)

i. 185

ita’etsizlik: (Ar.+T.) İtaat etmeme hâli. (bk. ita’etsiz)

i. 354

itçilik: Köpek dövüştüren.
(Kaynaklarda itaçilik olarak geçmektedir.)

i.+mu 395

itek: Bir giysinin önü.

i.+lirige 98

itîkad: (Ar.) İnanma, güvenme.

i. 316, 320, 414

i.+ini 299

itraz: (Ar.) İtiraz, karşı çıkma.

i. 123

ittik: 1. Hızlı, acele. 2. Keskin, sivri.

i. 157, 27

i.+idi 78, 95

ittipak: (Ar.) 1. İttifak. 2. Yakın.

i. 280

ivriq: (Ar.) Çiniden yapılan ibrik.

i. 60

i.+ni 59, 60, 60

i.+nin 59

i.+tin 60

iytil-: bk. éytil-

i.-idurki 217

iz: Bir nesnenin ardında bıraktığı belirti, emare. **krş. dağ I**

i. 125, 13, 130, 196, 25, 398, 42, 72

i.+i 393, 5, 261

i.+idin 198, 355

i.+iga 198, 243, 288, 316, 34, 343, 419, 435, 49, 66

i.+imga 171

i.+ini 62

i.+liri 298

iza: (Ar.) Öfke, hiddet, utanma.

i. 153, 327

i.+din 322

izahat: (Ar.) İzah, açıklama.

i. 170

i.+idin 412

izahla-: (Ar.+T.) Söz, ibare, iş ve vaka vb.nin manasını düşündürmek, mahiyetini anlatmak. **bk. izahat**

i.-p 205

izçillaştırurş: Baştan sona bir hâle getirmek, sürekli duruma getirmek.

i. 12

izde-: 1. Bir kimseyi veya şeyi bulmak için izine bakmak, harekete geçmek, aramak. 2. Kendine lazım olan bir şeyi, bir kimseyi bulmak. **(bk. iz)**

i.-di 378, 87, 266

i.-gen 138

i.-mekci 469

i.-mekcidi 470

i.-p 183, 211, 229, 348, 448, 464, 464, 76

i.-verinlar 86

i.-ymen 137

i.-ytti 208

izden-: Yoğun çalışmak, araştırmak. **(bk. izde-)**

i.-di 288

izdeş: Arama. **(bk. izde-)**

i. 21, 210

izdiniş: Aranma. **(bk. izden-)**

i.+ke 209

izem: **(Ar.)** Ululuk, büyüklük.

i.+i 54

izhar: **(Ar.)** Belirtme, gösterme, beyan etme.

i. 19, 204, 489, 90

izitku: Baştan çıkan, azdıran.

i. 464

izle-: Aramak.

i.-gen 83

i.-p 460

i.-pmu 107

i.-ytti 323

izmilen-: Düğümlenmek. **(izme:** Örgü kenar için kullanılan şerit, dantel.)

i.-idigan 95

izna: 1. İnsan veya nesnenin çiğnediğı veya değıdiğinden oluşan iz, alamet. 2. Kalıntı.

i.+si 193

i.+siga 224

izsiz: İzsiz, belgesiz, belirtisiz. **(bk. iz)**

i. 133, 76

iztirap: **(Ar.)** 1. Heyecan. 2. Ruhi azap, hasret, elem.

i. 177, 197, 242

i.+ka 441

iztiraplık: **(Ar.+T.)** Izdıraplı, elemli, hasretli. **(bk. iztirap)**

i. 107

izzet: **(Ar.)** 1. İzzet, hürmet, saygı. 2. Cemiyette olan şan, nam.

i. 192, 209, 223, 284, 345, 371,
421, 425, 436

i.+i 191, 225, 98

i.+ini 178, 426

izzetle-: (Ar.+T.) Saygı göstermek.
(bk. izzet)

i.-di 230

J

jin: (Ar.) Hayalet, ruh

j. 462, 89

K

kabab: bk. kavab

k. 413

Kabul: Kâbil, Afganistan'ın başkenti.

k. 116

Kabulluk: Kâbilli. (bk. kabul)

k. 337

kac: (Far.) 1. Haylaz, aylak, tembel.
2. İnatçı.

k. 106, 115, 192, 192, 245, 362

Kaçun: Bir bölge adı.

k.+din 235

k.+ga 238

kadañ: (Far.) 1. Büyük kuru meyve
sepeti. **2.** Tecrübeli.

k. 241, 287

kahiş: (Far.) Duvar ve çatı yaparken
kullanılan materyal.

k.+ka 284

k.+lar 183, 318, 328

k.+larga 6

kahişlik: (Far.+T.) Kahişi olan. **(bk. kahiş)**

k. 284, 44, 47

ka'inat: (Ar.) Kâinat, evren, âlem.

k.+nin 232

kakkuk: Guguk.

k. 250, 250

**kakul: Duvar sıvamak için yapılan
samanla karıştırılmış çamur.**

k. 358

k.+liri 402

kala: (Far.) İnek.

k. 109, 207, 23, 242, 305, 337,
41

k.+dek 221

k.+lar 47

kalaç: (Fr.) Galoş, ayak lastiği.

k. 95

kalam: (Ar.) Laf, söz.

k. 323

k.+i 399

k.+ida 148

k.+in 122

k.+liriniz 323

kalampay: (Far.) Beceriksiz, hantal, ağırkanlı.

k. 218, 259

kalamulla: (Ar.) Allah'ın sözü, Kur'an-ı Kerim.

k.+dur 372

kalan: (Far.) Çok, büyük.

k.+i 322

kalanpay: (Far.) Beceriksiz, hantal, ağırkanlı.

k. 393

kalavton: bk. kalotun

k.+din 329

kalla: (Far.) 1. Baş, kafa. **2.** Beyin.

k. 112, 113, 252, 252, 337

k.+ga 252

k.+liri 112

k.+ni 114, 251, 252

k.+si 109, 125, 138, 14, 168, 170, 237, 260, 273, 305, 437, 454, 473

k.+sida 106, 273, 278, 279, 293, 30, 327, 330, 346, 46

k.+sidiki 174, 279, 281

k.+sidin 335

k.+siga 230, 252, 252

k.+simu 286

k.+sini 116, 126, 27, 276, 296, 441

kalla-paçak 'Koyun veya ineğin bacak ve kafası.'

k.+nin 112

kalotun: Altın iplik.

k.+din 151

kalpuk: İnsan ve hayvanların ağız çevresi, dudak.

k. 265, 381, 381

k.+cu 381

k.+i 26

k.+liri 86

kalte: (Far.) Uzun değil, kısa.

k. 235, 24, 308, 448, 483, 71

kaltek: (Far.) 1. Kısa sopa. **2.** Dayak, yumruk vb.nin vuruluşundan meydana gelen darbe.

k. 24, 287, 342

k.+i 111

kalvalaş-: (Far.+T.) Dili dolaşmak.

[kalva: (Far.) Aklı çalışmayan, akılsız.]

k.-kanidi 124

kamal: (Ar.) Kemal, erginlik, olgunluk.

k. 124, 367, 412, 413, 448

k.+i 101, 289, 326

k.+nin 221, 448

kamalet: (Ar.) Mükemmellik, olgunluk, yetkinlik. **(bk. kamal)**

k. 101, 116, 192, 320, 368

k.+ke 124, 133, 193

kaman: (Far.) Yay ve okun ok kısmı, yay.

k. 220

kamil: (Ar.) Kâmil, mükemmel, olgun.

k. 102, 144, 154, 176, 186, 256, 273, 285, 323, 323, 323, 355, 368, 420, 436, 482

k.+idiler 491

k.+lar 209

k.+rak 186

kamillik: (Ar.+T.) Kâmil olma hâli, bütünlük, mükemmellik, olgunluk. **(bk. kamil)**

k.+idin 5

kan: (Far.) Maden ocağı.

k.+i 415

k.+inin 431

kanap: (Far.) Keten.

k.+tin 376

kanar: (Far.) Şerit, kenar, kıyı.

k.+larga 337

kanay: (Far.) 1. Bir tür çalgı. 2. Nefes borusu.

k. 258, 68, 93, 95

k.+iga 109, 73

k.+idin 406, 460

k.+larnin 68, 71

k.+lirini 247, 67

Kancut: O devirde Seidiye Hanlığı'na bağlı bölgelerden biri. **(BS romanı s.: 181)**

k. 181, 181

kañci: (Far.+T.) Madenci, maden işçisi. **(bk. kan)**

k. 326

kapalet: (Ar.) Kefalet.

k.+iidi 72

kapaletlik: (Ar.+T.) Kefaletle sahip olan. **(bk. kapalet)**

k. 399

kapir: (Ar.) Kâfir.

k. 345

k.+dur 185

kar: (Far.) Münasebet, ilişki.

k.+din 167

k.+ga 109, 290

k.+i 303

k.+iniz 394

karamet: (Ar.) 1. Güç, kuvvet, maharet. 2. İnsanın aklının yetmeyeceği, hayran kalınan iş, mesele, mucize.

k. 101, 299, 365, 448, 473

k.+i 156, 157, 286, 419

k.+ige 8

k.+imizni 162

k.+in 404

k.+ini 420

k.+liri 222, 49

k.+liridin 281

k.+lirini 218, 49

k.+lirinila 450

karametlik: (Ar.+T.) Sihirli, büyülü.
(bk. karamet)

k. 11, 154, 154, 17, 219, 277, 302, 413, 472, 97

karivat: (Rus.) Yatak.

k. 341

k.+ka 404

k.+nin 404, 404

k.+ta 404

karnay: (Far.) 1. Gırtlak. 2. Orkestra.

k.+i 405

k.+lar 255

karvan: (Far.) Kervan.

k. 420, 464

k.+i 25, 435

k.+ini 387

k.+lar 90

k.+larda 420

k.+larga 409

k.+liri 23

k.+nin 10

k.+ninmu 26

karvansaray: (Far.) Kervansaray.

k.+i 112

k.+lar 90

Kasan: Yer adı.

k. 411

kasip: (Ar.) Usta, zanaatkâr.

k. 150, 182, 223

k.+lar 175, 327, 362, 440, 471, 472, 94

k.+larni 245, 471

k.+larnin 268

k.+liri 112

kaski: Ağzını kapatmadan çok konuşan.

k. 157

Kaşıġer: Kâşgar.

k. 221, 313, 317, 436, 431

k.+din 449

k.+u 310

kat: Büyük sandık.

k.+nin 191

katip: (Ar.) Kâtip, sekreter.

k. 59, 61

k.+liri 116

katta: 1. Büyük, haşmetli. 2. Yaş bakımından büyük, hürmete değer.

k. 102, 117, 119, 133, 142, 162, 192, 205, 207, 211, 211, 223, 228, 24, 276, 283, 288, 302, 302, 307, 311, 322, 338, 356, 361, 361, 362, 363, 364, 367, 369, 373, 40, 413, 414, 426, 428, 434, 454, 465, 468, 482, 6, 79

k.+liri 367

k.+si 345, 489

k.+sinin 108

kavap: (Ar.) Kebap.

k. 137, 195, 32, 337, 42, 42

k.+i 382

k.+ka 125

k.+lirini 338, 378

k.+ni 140

k.+tek 450, 470

kayi-: 1. Azarlamak, sitem etmek. 2. Şikâyet etmek, yakınmak, kınamak.

k.-gandek 303

k.-maktaidi 213

k.-p 97

kayivanlık:

k. 5

kazzap: (Ar.) Yalancı.

k.+lar 466

k.+larnin 466

kazzaplık: (Ar.+T.) Yalancılık. (bk. **kazzap**)

k. 323

kebi: Gibi.

k. 42

kebir: (Ar.) Büyük, ulu.

k. 165, 55

k.+i 107, 55

k.+ler 165, 55

k.+lirinin 487, 58

keç: 1. Gündüzden geceye geçerkenki o vakit aralığı. 2. Geç.

k. 132, 133, 151, 161, 182, 339, 462

k.+ke 64

k.+nin 147

keç kir- ‘Karanlığa dönmek.’

k.-di 132, 462

keçke yekin ‘Akşama doğru.’

k. 64

keç-: 1. Su, kar ve kuma benzer yumuşak şeyleri yarıp yürümek. 2. Peyda olmak, hasıl olmak. 3. Fikir, niyet, sevgi, menfaat vb.den ümidini, alakasını kesmek. 4. Affetmek.

k.-imen 108

k.-imenki 197

k.-ip 374, 69, 124, 144

k.-ken 398

k.-sem 197

k.-tim 474, 475

keçki: Akşamki, geç vakte ait. (**bk. keç**)

k. 13, 292, 328, 36, 41

keçkürün: Gece vakti. (**bk. keç**)

k. 347, 470

keçlik: Gecelik, gece olan. (**bk. keç**)

k. 255, 427

keçmiş: Geçmiş.

k.+i 456

keçte: Gecede. (**bk. keç**)

k. 183, 226, 265, 287, 358, 380, 133

keçür-: 1. Geçirmek, tecrübe etmek. 2. Affetmek, bağışlamak.

k.-di 271

k.-dum 416

k.-gen 418

k.-güsiz 256

k.-meydu 119

k.-meytti 199

k.-up 426

kegenle-

k.-p 198

Kehbe: (Ar.) Kâbe.

k. 419

kehriva: (Far.) Kehribar.

k. 219, 345, 474

k.+dek 40

keke: Keser, keski, balta.

k.+lerni 77

k.+sinin 178

keklik: Keklik.

k. 338, 378, 382, 465

k.+ler 376

kel-: 1. Gelmek, yakınlaşmak. 2. Belli bir yere varmak. 3. Ses, haber vb. işitilmek, bilinmek. 4. Koku eezilmek, duyulmak. 5. Mevsim, vakit vb.

girmek, başlamak. **6.** Mevcut olmak, görülmek. **7.** Mensup olmak.

k. 53, 218, 416, 416

k.-di 102, 104, 107, 108, 11, 128, 130, 166, 171, 175, 180, 184, 189, 189, 19, 204, 209, 220, 226, 227, 233, 234, 241, 264, 267, 270, 272, 28, 28, 283, 29, 295, 3, 300, 304, 311, 315, 327, 334, 338, 345, 354, 363, 363, 369, 37, 379, 384, 389, 39, 391, 395, 396, 398, 4, 40, 402, 403, 410, 411, 411, 413, 420, 429, 430, 432, 433, 439, 444, 447, 451, 452, 459, 464, 468, 47, 48, 484, 51, 59, 64, 64, 65, 68, 7, 74, 80, 89, 9, 9

k.-diki 140, 140

k.-dim 127, 170, 235, 238, 290, 372, 431

k.-din 421, 430

k.-dinlar 345

k.-duk 152, 289, 345, 48

k.- eleydigandek 460

k.-eyleymen 46

k.-elmeydiganlikini 260

k.-elmidi 377

k.-ermis 303

k.-etti 133, 133, 18, 188, 25, 26, 28, 33, 339, 382, 459, 474, 129

k.-gen 11, 11, 11, 110, 113, 117, 135, 153, 161, 162, 17, 178, 18, 182, 188, 188, 194, 207, 217, 22, 222, 23, 232, 234, 241, 241, 245, 247, 254, 259, 259, 265, 267, 27, 278, 286, 286, 29, 292, 296, 297, 3, 30, 30, 304, 306, 307, 308, 318, 322, 329, 329, 332, 334, 351, 351, 368, 368, 373, 386, 386, 388, 389, 39, 421, 429, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 44, 44, 441, 45, 453, 478, 479, 479, 487, 49, 57, 71, 75, 8, 8, 82, 84, 86, 88, 9, 96

k.-gende 142, 165, 170, 173, 190, 195, 235, 25, 25, 305, 341, 365, 369, 416, 438, 474, 48, 482, 482, 484, 56, 58

k.-gendek 11, 17, 264, 322, 344, 72

k.-gendin 362, 387, 403, 427, 458

k.-genidi 114, 120, 120, 155, 159, 192, 229, 309, 328, 329, 34, 378, 380, 393, 404, 419, 435, 443, 458, 62, 76, 10

k.-genler 79

k.-genleridi 315

k.-genlermu 318

k.-genlik 80

k.-genliki 281, 296, 98, 457

k.-genlikidin 420

k.-genlikige 97	149, 15, 151, 152, 16, 170, 174, 183,
k.-genlikini 266, 402, 404, 442	19, 19, 20, 208, 215, 218, 227, 229,
k.-genni 100, 323, 353	232, 237, 240, 251, 258, 26, 262, 265,
k.-gey 373	275, 276, 278, 279, 279, 282, 282,
k.-geyla 445	284, 29, 295, 30, 301, 306, 309, 311,
k.-ginice 130	321, 322, 333, 333, 333, 344, 347,
k.-ginige 192	229, 350, 356, 367, 367, 368, 369,
k.-ginini 133	379, 380, 381, 386, 386, 390, 391,
k.-guce 466	393, 393, 396, 397, 403, 404, 405, 41,
k.-gudek 481, 84	410, 412, 412, 417, 420, 427, 428, 43,
k.- gusi 129	435, 435, 437, 444, 444, 445, 45, 450,
k.-guside 362	450, 453, 457, 460, 461, 463, 466, 48,
k.-gusidiki 430	480, 483, 53, 59, 60, 62, 68, 69, 74,
k.-gusidur 305	84, 88, 95
k.-idigan 17, 288, 299, 356,	k.-ipla 113, 145, 366, 459, 484
385, 387, 58, 98	k.-iptu 293
k.-idiganlikiga 343	k.-ivaldim 409
k.-idiganlikini 88	k.-ivatatti 132, 133, 139, 151,
k.-idu 100, 163, 238, 247, 283,	158, 18, 209, 24, 24, 240, 254, 28,
304, 318, 325, 363, 365, 370, 393,	284, 326, 35, 376, 45, 450, 70, 72, 90
412, 416, 447, 485, 7, 93, 207	k.-ivatkan 24, 101, 123, 129,
k.-imen 385, 405	171, 182, 191, 209, 234, 24, 24, 25,
k.-imiz 345	259, 26, 265, 266, 286, 292, 31, 33,
k.-in 62	338, 338, 339, 403, 45, 456, 474, 55,
k.-inlar 275, 371, 447, 448	69
k.-ip 103, 112, 113, 113, 116,	k.-ivatkanda 449
126, 126, 126, 129, 142, 145, 146,	k.-ivatkanlikidaidi 31
	k.-ivedi 274
	k.-ivedim 436
	k.-ivelip 33

k.-ivdim 187
k.-mekte 229, 25
k.-mekteidi 130, 147
k.-mektiki 313
k.-mes 109
k.-mey 113, 153, 213, 322
k.-meydigan 304, 312, 391,
396
k.-meydigandek 290
k.-meydu 356
k.-meytti 161
k.-midi 110, 200, 323, 334,
355, 41, 451
k.-midin 421
k.-migen 373, 50
k.-migi 179
k.-migice 390
k.-mis 20, 315
k.-misek 345
k.-se 118, 130, 130, 134, 180,
198, 221, 230, 26, 263, 276, 296, 303,
316, 393, 393, 399, 409, 424, 63
k.-sek 289
k.-simu 140, 195
kelime: (Ar.) Laf, söz, tefsir.
k.+din 454
k.+liri 454

k.+sini 223

k.+lernin 296

kelime şahadet: (Ar.) “Şahitlik ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur ve yine şahitlik ederim ki, Hz. Muhamed onun kulu ve elçisidir.” anlamındaki söz.

k.+ni 401

k.+tin 232

kelkün: Kabarma, akıp gelme, sel, taşkın.

k.+de 64

k.+i 222, 37

k.+idek 68, 76

k.+idin 285

kelmek: bk. kel-

k. 304

keltür-: 1. Getirmek. **2.** Çekmek, almak. **3.** Vermek. (**bk. kel-**)

k.-di 168, 178, 225, 300, 413,
432, 72

k.-elmeydu 140

k.-er 278

k.-gen 348, 417

k.-genidi 260, 283, 296

k.-gudek 257, 309

k.-idigan 110, 224

k.-idiganlikini 165
k.-idiken 457
k.-idu 356
k.-me 415
k.-meslik 223
k.-meytti 245
k.-migenidi 195
k.-up 101, 103, 130, 147, 171,
275, 309, 319, 333, 367, 433, 475, 143
k.-uptilerki 148
k.-uvetkenidi 292

keltüröl-: Getirilmek. (bk. keltür-)

k.-di 12
k.-gen 244, 454, 478
k.-isice 168

keltürüş: Getirme. (bk. keltür-)

k. 107, 238, 362, 421, 290
k.+mu 276
k.+ni 245

kem: (Far.) Az, eksik.

k. 178, 288, 346, 371, 402,
407, 468

kem-kutsiz: (Far.+T.) Eksiksiz,
kusursuz. [kuta: (Far.) Kısa.]

k. 402

kembegel: (Far.) Fakir, yoksul.

k. 191

kemenbağ

k. 405, 405, 406
k.+ni 405, 405, 406, 409
k.+nin 406

kemer: (Far.) Kemer.

k. 151, 312
k.+de 267
k.+i 67
k.+ige 27, 271
k.+ge 53

kemine: (Far.) Başkalarına olan
hürmet, edep ve mütevazılık
maksadıyla ben zamirinin yerine
kullanılır.

k. 180, 187, 291, 320, 326, 359
k.+nin 162
k.+liri 170
k.+lirinin 280

kemle-: (Far.+T.) Miktar, sayı, hacim
ve buna benzer bakımlardan azalmak.

(bk. kem)

k.-p 164, 392

kemsit-: (Far.+T.) Aşağılamak, hor
görmek. (bk. kem)

k.-kenidi 191

kemsitil:- (Far.+T.) Aşağılanmak, hor görülmek. **(bk. kemsit-)**

k.-ip 95

kemsitiş: (Far.+T.) Aşağılama, hor görme. **(bk. kemsit-)**

k. 35

kemter: (Far.+T.) Alçak gönüllü, mütevazı.

k. 195

k.+din 323

k.+idi 314

k.+inikenliklerini 326

kemterlik: (Far.+T.) Alçak gönüllülük, mütevazı, kibirsiz. **(bk. kemter)**

k. 151, 238

kemtirin: (Far.) Alçak gönüllü, mütevazı. **(Kaynaklarda kemterin olarak geçmektedir.)**

k. 302

kemtirinlik: (Far.+T.) Alçak gönüllülük, mütevazılık. **(bk. kemtirin)**

k. 359

kemzul: (Rus.) 1. Yazın giyilen astarsız, hafif, uzun kıyafet. 2. Kolsuz, yakasız kadın giyimi.

k. 44

k.+inin 232, 235, 267

kenci: 1. Çocuklar içindeki en sonuncu, en küçük. **2.** Başkalarından sonra doğan. **3.** En küçük, en son doğan hayvan. **4.** Nispeten sonra ekilen bitki. **5.** En son defa. **6.** Mertebesi en alt olan, derecesi aşağı.

k. 484

keñ: 1. Eni büyük, enli, geniş. **2.** Yeterli, dolu.

k. 102, 12, 121, 166, 170, 172, 178, 18, 206, 209, 222, 232, 236, 26, 267, 284, 3, 323, 325, 338, 351, 373, 389, 39, 392, 4, 400, 42, 429, 429, 436, 437, 44, 460, 462, 479, 482, 485, 488, 5, 5, 53, 56, 63, 67, 70, 86, 9

k.+i 78

k.+idi 80

k.+iga 33

k.+inni 405

keñlik: 1. Genişlik. **2.** Enlem. **(bk. keñ)**

k.+te 341

keñri: 1. Ferah, geniş. **2.** Bol, bereketli, verimli.

k. 247, 310, 425

keñtaşa: Geniş, büyük.

k. 308, 314, 436

kepe: (Far.) Kulübe, köylü kulübesi.

k. 376, 379, 381, 382, 382,
382, 382, 387

k.+din 379, 388

k.+ge 379, 381

keple-: Kapatmak, tıkamak.

k.-p 334

kepleş-: Tıkanmak. (**bk. keple-**)

k.-ip 106

kep: [<kel-ip] Gelmiş.

k.- siler 315

k.-siz 243

k.-sizgu 187

k.-turki 186

kepter: (**Far.**) Güvercin.

k. 338, 48

k.+dek 310, 48, 48

k.+ler 328, 408, 47, 48

k.+large 47

k.+lernin 48, 48

k.+lirini 49

ker-: 1. İki tarafa açıp arasını genişletmek, açmak, germek. 2. Büyük hâle getirmek.

k.-di 201

k.-ip 209, 256, 83, 309

kerem: (**Ar.**) Merhamet, şefaet, himmet.

k. 192, 45

k.+i 415

keremlik: (**Ar.+T.**) Merhametli, şefaetli. (**bk. kerem**)

k. 275, 417, 45

kes-: 1. Kesici alet yardımıyla bölümlere ayırmak, kesmek, dilimlemek. 2. Söz bölmek. 3. Ceza vermek, kesmek.

k.-ip 156, 167, 259, 405

k.-ivalimen 199

k.-ken 461

k.-mekte 251

kesip: (**Ar.**) 1. Meslek, saha. 2. İlim, ilim sahası.

k. 123

k.+in 124

keskin: Keskin, sivri, ciddi. (**bk. kes-**)

k. 170, 26, 26, 273, 281, 348, 69, 78

keskinleş-: Keskinleşmek, sivrileşmek, ciddileşmek. (**bk. keskin**)

k.-ip 486

keskinlik: Keskinlik, sivrilik, ciddilik. (**bk. keskin**)

k.+i 239

keslendi: Kesip parçalanmış parçaların her biri. (**bk. kes-**)

k.+liri 159

k.+lirini 231

keş: (Far.) Yaz günleri evin içi veya dışında giyilen hafif ayakkabı, terlik.

k.+ini 112

k.+nin 99

keşif: (Ar.) Keşif.

k. 219, 221

Keşmir: (Far.) Keşmir.

k. 116, 151, 327, 411, 419, 427, 8

k.+de 419

k.+din 420

k.+ge 411

Keşmirlik: (Far.+T.) Keşmirli. (bk. Keşmir)

k. 337, 419

keşp: (Ar.) Keşif, icat, yaratış.

k.+u 11, 162, 97, 218, 219, 222, 277, 281, 286, 302, 413, 473

k.+ul 138

Keşpul Mehcup: Keşfü'l-Mahcûb. Hücûrî'nin tasavvufun teorik ve pratik konularını sistematik olarak işleyen eseri.

k. 138

ket-: 1. Bir yerden başka bir yere varmak. 2. Yürümek. 3. Bir işi terk etmek. 4. Tamamlanmak. 5. Ölmek. 6. Lazım olmak. 7. Satılmak. 8. Kesilmek. 9. Mahrum olmak, ayrılmak. 10. Batmak.

k. 393

k.-elmidi 345

k.-emdu 311

k.-etti 193, 231, 290, 306, 403, 469, 73, 79

k.-ey 14

k.-idigan 20, 385

k.-idigandek 405

k.-idiken 145, 145

k.-idu 157, 197, 218, 233, 280, 346, 357, 409, 414, 416, 433, 448, 487, 49, 49, 49

k.-imen 409, 435, 444

k.-ip 114, 124, 150, 153, 160, 164, 167, 17, 185, 198, 213, 241, 252, 252, 259, 261, 264, 269, 27, 366, 375, 385, 392, 408, 417, 418, 424, 449, 73, 77, 77, 364

k.-ipsilergu 64

k.-iptu 126, 165, 331, 446, 466, 481

k.-ivatatti 125, 182, 241, 271,
292, 292, 304, 339, 36, 377, 389, 397,
452, 471, 471, 476, 55, 69, 72

k.-ivatidu 443, 54

k.-ivatkan 10, 111, 111, 111,
173, 194, 261, 371, 48, 63, 77

k.-ivatkanlikini 113, 113, 335,
401

k.-ivatkanlikinimu 127

k.-iveretti 173

k.-iverse 165, 165, 173, 287,
287, 443

k.-ivetip 127, 230, 394, 453,
476, 73

k.-ivetipla 378

k.-ivitip 401

k.-kecge 33

k.-kecke 128, 141, 155, 390,
487

k.-ken 112, 113, 114, 121, 126,
126, 126, 127, 129, 129, 134, 135,
139, 144, 145, 148, 148, 15, 153, 155,
157, 161, 162, 202, 227, 23, 233, 238,
243, 25, 25, 259, 264, 267, 268, 27,
284, 29, 310, 336, 339, 366, 368, 376,
376, 378, 381, 382, 382, 392, 395,
406, 406, 41, 410, 42, 422, 425, 440,
446, 45, 450, 450, 451, 452, 453, 454,
454, 456, 459, 46, 462, 464, 465, 47,

47, 47, 471, 471, 475, 482, 490, 6, 6,
6, 63, 65, 69, 70, 71, 75, 77, 80, 83,
84, 86, 86, 86, 94, 96

k.-kendek 222, 27, 287, 467,
468, 74, 87, 87

k.-kendin 146, 333, 333

k.-kendu 331

k.-kenge 12

k.-kenidi 112, 114, 116, 12, 12,
126, 128, 134, 136, 141, 159, 173,
173, 18, 182, 182, 183, 190, 23, 239,
24, 242, 26, 26, 27, 277, 29, 300, 311,
318, 322, 326, 342, 353, 360, 374,
376, 377, 378, 390, 41, 413, 44, 440,
446, 45, 455, 462, 469, 475, 482, 486,
6, 6, 65, 75, 76, 78, 81, 86, 88

k.-kenidiniz 49

k.-keniken 188

k.-kenler 218, 277, 311, 447

k.-kenlikini 286, 341

k.-kenliri 447

k.-kenmis 252, 252

k.-kil 141

k.-kinige 253

k.-kinini 473

k.-kuce 135, 182

k.-kudek 131, 341

k.-kusi 33

k.-me 110
 k.-mekci 74
 k.-mekcimu 145
 k.-meknin 179
 k.-memdu 377, 399
 k.-memduk 51
 k.-mey 152
 k.-meydigan 124, 366
 k.-meydu 16, 357
 k.-midi 36, 416, 425
 k.-midimu 43
 k.-migen 464
 k.-migenidi 11, 203
 k.-mige y 176, 179, 179
 k.-mise 237
 k.-misun 316
 k.-se 109, 118, 269, 280, 357,
 377, 384, 399, 58
 k.-sekmu 394
 k.-ti 102, 104, 105, 106, 108,
 110, 114, 119, 123, 125, 125, 125,
 127, 127, 128, 132, 133, 135, 135, 14,
 14, 142, 142, 147, 149, 153, 154, 156,
 161, 163, 163, 164, 167, 168, 170,
 171, 172, 181, 181, 184, 188, 188, 19,
 195, 197, 20, 202, 202, 202, 203, 207,
 21, 210, 222, 253, 259, 259, 261, 261,
 262, 263, 266, 266, 268, 27, 270, 273,

274, 275, 276, 280, 281, 283, 285,
 287, 29, 290, 299, 302, 303, 304, 306,
 307, 310, 310, 322, 322, 322, 323,
 331, 332, 333, 334, 335, 341, 347,
 351, 352, 355, 357, 36, 363, 366, 368,
 37, 372, 373, 374, 378, 379, 380, 381,
 381, 383, 383, 384, 384, 386, 386,
 387, 390, 393, 394, 395, 398, 40, 400,
 402, 405, 405, 406, 406, 413, 418,
 425, 43, 44, 446, 446, 448, 450, 451,
 452, 46, 46, 461, 461, 465, 465, 466,
 466, 467, 467, 47, 47, 470, 475, 49, 5,
 54, 60, 61, 65, 71, 71, 72, 73, 74, 78,
 79, 81, 83, 85, 85, 86, 87, 87, 88, 92,
 96, 334, 189

k.-tiki 227

k.-tim 115, 349, 7

k.-tingu 385

k.-timu 211, 406

k.-tiyu 181

k.-tuk 110, 7

ketküz-: Kaçırarak, gidermek, silmek.

(bk. ket-)

k.-di 374, 441

k.-meytti 319

k.-up 30

keyib: (Kaynaklarda keyp olarak geçmektedir.)

k. 145

keyip: bk. keyp

k. 14, 49

k.+tin 14

keyipçilik: (Ar.+T.) Sarhoşluk. (bk. keyp)

k.+te 467

keyn (keyni): 1. Arka, geri. **2.** Gövdenin arka tarafı.

k.+i 439, 46

k.+ide 151

k.+idin 439, 452, 46, 460

k.+ige 121, 261, 328, 42, 58

keyp: (Ar.) 1. Ruhi hâl, keyif. **2.** Sarhoş edici içki içerek sarhoş olmak, mestlik.

k. 134, 145, 184, 184

k.+i 102, 103, 22, 328, 451, 469, 472

k.+idin 454

k.+ini 203, 29

k.+tin 135

keyphor: (Ar.+Far.) Keyfine düşkün. (bk. keyp)

k. 222

keyphorluk: bk. keyphor

k.+ka 223

keypiyat: (Ar.) Ruhi durum, keyif.

k. 452

k.+ida 58

k.+idiki 468, 8

k.+idin 446

k.+liridin 43

k.+ta 330, 64

kez-: Gezmek, ziyaret etmek.

k.-di 246

k.-gecke 330

k.-ip 139, 331, 383, 420, 431, 470, 239

k.-mekci 179

kêçe: 1. Gece. **2.** Dün.

k. 13, 149, 154, 154, 157, 157, 169, 172, 180, 180, 207, 220, 229, 254, 255, 261, 282, 283, 284, 3, 3, 3, 305, 336, 365, 377, 382, 387, 388, 388, 40, 403, 405, 410, 426, 438, 440, 440, 440, 440, 441, 455, 456, 470, 481, 51, 94

k.+de 251, 275, 286, 38

k.+dek 353

k.+diki 227

k.+dila 227, 466

k.+din 470, 116

k.+gice 181, 390

k.+lerde 99, 374

k.+lerde
k.+liri 415
k.+ni 285
k.+nin 21, 41, 45, 423
k.+si 50, 181, 182, 207, 215,
251, 367, 377, 403, 413, 416, 470,
472, 488, 490
k.+siidi 336
k.+sini 416
k.+yu 144

kêçe-kündüz: 1. Gece ve gündüz. 2.
Devamlı. (bk. kêçe)

k. 3, 51, 94, 149, 154, 172,
180, 207, 229, 261, 282, 284, 403,
426, 470

k.+de 180, 481

kêçe-kündüzlep: Gece ve gündüz
olacak şekilde. (bk. kêçe-kündüz)

k. 13

kêçek: bk. kiyim

k. 186

k.+i 421, 472

k.+ler 419

kêçeksiz: bk. kêçek

k. 186

kêçiçe: Sabaha kadar. (bk. kêçe)

k.+ce 265, 358, 439, 439, 114,
255, 42, 42, 46

kêçik: Derya, göl vb.nin geçilen yeri,
vapur iskelesi, sığ yer, nehrin sığ yeri.

k.+ke 304

kêçik-: Gecikmek, dakik olmamak.

k.-ip 187

k.-sem 368

kêçiktürüş: Geciktirme. (bk. kêçik-)

k.+ke 333

kêçilep: Geceleyin, gece boyunca.
(bk. kêçe)

k. 202, 456

kêçilik: Gece, geceleyin. (bk. kêçe)

k. 328, 386

kêçiş: Fikir, niyet, sevgi, menfaat
vb.nden ümidini, alakasını kesme. (bk.
keç-)

k.+ke 412

candin kêçiş ‘Canına kıyma.’

k.+ke 412

kêker-: Geçirmek.

k.-di 244

k.-ip 262

kêkiriş-: Birlikte geçirmek. (bk.
kêker-)

k.-ip 308

kèlecek: Gelecek.

k. 451

kêlin-: Gelinmek. (bk. kel-)

k.-di 428

k.-genidi 94

k.-ip 114, 481

kêliş: Gelme, durum. (bk. kel-)

k. 188, 253, 300, 303, 387, 458

k.+i 138, 203, 253, 485, 96

k.+idin 360

k.+im 235, 242, 379

k.+imizni 423

k.+ini 212, 433

k.+ke 107, 190, 462, 484

k.+mu 192

k.+nin 111

kêliş-: 1. Gelmek, beraber gelmek. 2.

Anlaşmak. 3. Yakışmak. (bk. kel-)

k.-elmidi 414

k.-etti 25

k.-ip 67

k.-ivalsak 244

k.-ivatatti 32

k.-ken 299, 488, 84

k.-ti 94

k.-tiki 372, 430

kêlişim: Anlaşma, sözleşme. (bk. kêliş-)

k. 307

k.+i 307, 306

k.+inin 336

kêliştür-: 1. Uzlaştırmak. 2. Yakınlaştırmak.

k.-gili 486

kême: (Far.) Gemi.

k. 272

k.+ge 272

k.+si 137

k.+sige 61, 132

kêneş: 1. Öğüt, danışma, akıl. 2. Meclis, şûra.

k. 174, 175, 253, 279, 281, 53, 53, 54, 58, 59

k.+i 64

k.+ide 326

k.+ke 281

k.+mu 63

k.+ni 276

k.+nin 58

k.+tiki 279

k.+tin 37

kêneş-: Danışmak, konuşmak.

k.-ip 482

kêney-: Genişlemek, artmak. (**bk. keñ**)

k.-ip 41, 121, 471, 483

kêneyt-: Genişletmek. (**bk. kêneyt-**)

k.-ip 245

kêneytil-: Genişletilmek. (**bk. kêneyt-**)

k.-gen 422

kêneytiş: Genişletme. (**bk. kêneyt-**)

k. 206, 367, 480

k.+ke 479

k.+ni 43

kêpen: (**Ar.**) Kefen.

k. 163

kêpenle-: (**Ar.+T.**) Kefen giydirmek, kefene sarmak. (**bk. kêpen**)

k.-vatkandek 147

kêrek: Gerekli, lazım, ihtiyaç.

k. 118, 141, 143, 147, 165, 173, 180, 184, 184, 184, 199, 21, 212, 212, 22, 273, 279, 290, 290, 297, 298, 302, 302, 305, 34, 341, 347, 353, 394, 395, 399, 399, 402, 405, 412, 412, 421, 421, 422, 427, 427, 447, 58, 61, 65, 82, 83, 9

k.+idi 253, 401, 414

k.+ke 355

k.+ki 55, 140, 421, 436

kêreksiz: Gereksiz. (**bk. kêrek**)

k. 172, 384

kêril-: 1. Gergin olmak, gerilmek. 2. Gerinmek, kibirlenmek. (**bk. ker-**)

k.-ip 146, 22, 341, 406, 74

k.-ipmu 36

Kêriye Tevesi: Hotan'ın Keriye ilçesi.

k.+ge 386

kêsek: Dört köşeli parça, kerpiç, tuğla.

k. 229, 384, 40, 444

kêsel: (**Ar.**) Hasta.

k. 179, 221, 307, 307

k.+ler 306

kêsil-: Kesilmek. (**bk. kes-**)

k.-gen 156, 335, 77, 88

k.-gendek 448

k.-ip 305, 334, 384, 405, 406

kêsim: 1. Kesim, kesme işi. 2. Karar, yargı. (**bk. kes-**)

k. 214, 96

kêşek: (**Far.**) Kapının kanadı, kilitlenilen çerçeve.

k.+liri 90

k.+lirini 198

kêtiş: Gitme, gidiş. (**bk. ket-**)

k. 141, 159, 169, 179, 377, 387, 401, 409

k.+i 102, 268, 280, 281, 447

k.+idiken 36

k.+idin 167

k.+ini 139, 442

k.+ke 387

k.+ni 115, 21, 289, 398

k.+nin 243

kêtiş-: Beraber gitmek. (**bk. ket-**)

k.-kenidi 25

k.-ti 115, 165

kêyin: Biraz veya bir vakit geçip, sonra.

k. 100, 101, 101, 110, 113, 12, 122, 128, 129, 136, 136, 140, 145, 146, 150, 160, 162, 163, 163, 166, 17, 17, 171, 173, 177, 179, 18, 184, 184, 184, 184, 186, 188, 189, 19, 19, 196, 196, 200, 202, 205, 206, 206, 207, 208, 208, 208, 209, 209, 21, 21, 211, 215, 215, 217, 222, 223, 227, 230, 232, 233, 233, 233, 233, 234, 238, 239, 241, 246, 246, 255, 255, 256, 262, 266, 27, 272, 274, 275, 276, 277, 277, 278, 284, 285, 287, 290, 297, 297, 299, 302, 304, 305, 305, 306, 306, 309, 309, 31, 311, 314, 315, 316, 318, 32, 324, 327, 332, 333, 333, 336, 34, 344, 346, 35, 351, 352, 354, 36, 361, 362, 362, 364, 37, 371, 372, 373, 379, 38, 38, 381, 382, 382, 386, 386,

387, 390, 399, 403, 409, 412, 412, 419, 420, 423, 424, 426, 427, 427, 427, 433, 434, 434, 435, 438, 442, 444, 446, 446, 446, 448, 464, 466, 469, 47, 479, 480, 481, 482, 483, 483, 484, 485, 485, 489, 49, 52, 54, 56, 57, 57, 6, 6, 60, 60, 61, 62, 62, 63, 64, 65, 66, 7, 78, 8, 82, 83, 85, 86, 89, 89, 90, 95, 96, 131

k.+ki 457, 465

k.+la 169, 211, 219

kêyinçe: Sonra, sonraki vakitlerde. (**bk. kêyin**)

k. 144, 145, 358

kêyinki: Sonraki. (**bk. kêyin**)

k. 12, 120, 124, 125, 128, 138, 159, 163, 170, 20, 204, 205, 209, 216, 268, 271, 273, 278, 279, 295, 342, 370, 431, 434, 474, 489, 9

k.+lernin 118

kêziş: Gezme, ziyaret etme. (**bk. kez-**)

k. 208, 458

ki: (**Far.**) Özellikle şiirlerde kullanılarak cümleye şöyle, neticede anlamları katar.

k. 413, 45, 479

kibir: (**Ar.**) Kendini büyük görme, mağrur.

k. 101, 226, 238, 346, 79, 97

k.+i 207

kiçik: 1. Hacmi, ölçüsü büyük olmayan, küçük. 2. Yaş bakımından aşağı olan. 3. Tecrübeye sahip olmayan.

k. 107, 113, 115, 128, 139, 139, 143, 227, 230, 25, 262, 264, 28, 28, 284, 314, 316, 317, 320, 326, 329, 329, 342, 358, 364, 369, 372, 382, 395, 420, 423, 424, 435, 46, 465, 47, 472, 484, 487, 64, 70, 80, 86, 98

k.+i 437, 484

k.+idi 380

k.+idin 421, 443

k.+idinla 437

k.+rek 191

kiçikkine: Küçücük. (bk. kiçik)

k. 27, 143, 226, 227, 300, 344, 393, 393, 394, 399, 402, 410, 46, 63, 84

kigiz: Koyun yününden elde edilen bir tür kumaş, keçe.

k. 133, 149, 159, 159, 24, 241, 241, 241, 241, 88

k.+ler 25

kilomêtir: (Fr.) Kilometre.

k. 327

k.+ga 365

kim: Kim.

k. 10, 122, 122, 122, 122, 124, 159, 160, 186, 186, 19, 194, 199, 212, 230, 259, 321, 327, 329, 334, 344, 379, 380, 383, 394, 395, 398, 4, 4, 413, 415, 417, 430, 463, 465, 476, 476, 476, 60, 62

k.+dindur 86

k.+du 45

k.+dur 107, 116, 292, 349, 349, 349, 389, 75

k.+ge 140, 16, 271, 285, 399

k.+gidur 262

k.+ikenlikini 106, 107

k.+ki 107, 141, 148, 176, 176, 185, 185, 186, 186, 186, 186, 194, 239, 278, 278, 302, 302, 320, 320, 361, 369, 414, 424, 424

k.+ni 226, 446

k.+nidur 266

k.+nin 134, 144, 318, 357, 368, 401, 457, 55, 55

k.+nindur 349

k.+sen 333

kimde kim: Her kim, kim olursa.

k. 186, 212, 321, 344, 62

kimḥab: (Far.) İpek, altın ipten dokunan kumaş.

k. 151, 345, 350, 374, 67	k.-gendin 276, 352
kimlik: Kimlik.	k.-genidi 351
k.+ini 201, 29, 30	k.-genlikinin 231
kinayilik: (Ar.+T.) Kinayeli, alaycı.	k.-gili 290
[kinaye: (Ar.) Kinaye, hiciv, yergi.]	k.-gusi 341, 453
k.+idi 169	k.-idigan 117, 224, 390, 414
kipketti	k.-idu 214, 218, 490, 82
k. 33	k.-in 184
kir-: 1. Girmek. 2. Kabul edilmek. 3. Dağılmak, yayılmak.	k.-inlar 429
k.-di 132, 155, 159, 159, 168, 20, 201, 263, 270, 286, 329, 332, 336, 347, 378, 381, 386, 402, 438, 453, 462, 470, 48, 5, 59, 85, 88, 65	k.-ip 129, 129, 129, 14, 141, 149, 150, 161, 162, 18, 184, 184, 189, 203, 204, 206, 239, 252, 257, 257, 263, 264, 266, 267, 270, 273, 284, 3, 300, 300, 326, 327, 330, 331, 335, 338, 341, 342, 366, 370, 382, 391, 422, 428, 430, 451, 454, 454, 457, 490, 56, 65, 7, 85
k.-dim 346	k.-ipla 329, 436, 65, 88
k.-dinizmu 160	k.-ivaldi 304, 403
k.-duk 263	k.-ivalgandin 290
k.-eleydu 225	k.-ivatatti 202
k.-elmidi 459	k.-ivatkan 202, 330
k.-elmigen 306	k.-ivelip 10, 119, 145, 468
k.-er 310	k.-mekcisen 143
k.-gen 114, 120, 127, 134, 139, 155, 155, 18, 207, 278, 287, 354, 367, 404, 424, 454, 468, 59, 59, 76	k.-memsen 27
k.-gende 138, 195, 281, 386, 429, 445	k.-midi 125, 405
k.-gendek 328	k.-migenidi 444

k.-misemmu 343

k.-se 136, 221, 489

k.-sile 335

kirek: bk. kerek

k.+tur 164

kirgüzüş: Girdirme. (**bk. kir-**)

k. 211

kiriç: İp, sicim.

k.+tin 71

kiriş: Giriş, başlangıç. (**bk. kir-**)

k. 147, 189, 263, 290, 428

k.+i 340

k.+ige 280, 88

k.+ini 183

k.+ke 151, 229, 308, 67, 77

k.+te 351

kiriş-: Girişmek, başlamak. (**bk. kir-**)

k.-ip 393, 479, 87

k.-ken 335

k.-ti 371, 483

kirişiş: Girişme, başlama. (**bk. kiriş-**)

k.+idin 446

kiriştürül-: Giriştirilmek. (**bk. kiriş-**)

k.-gen 84

kirleş-: Kirlenmek, kir olmak. (**kir: 1.** Kir. **2.** Yıkanan giyimler, çamaşır. **3.** Kötülük.)

k.-kendek 20

kirmek: İp, halat vb.nin bir ucunu bağlama, bağ.

k.+imge 164

kirpe: Kirpi.

k. 390

k.+dek 77

kirpik: Kirpik.

k. 387

k.+ige 75

k.+liri 236

kirsiz: Kirsiz. (**bk. kir**)

k.+idi 476

kirtik: Yaka.

k. 308, 453

kişen: Zincir, köstek.

k.+igini 39

kişi: **1.** Kişi, adam. **2.** Başka insan, halk.

k. 101, 113, 118, 137, 137, 138, 138, 140, 141, 141, 15, 16, 191, 197, 213, 217, 220, 225, 229, 237, 238, 268, 271, 275, 275, 297, 30, 32, 320, 323, 329, 329, 338, 356, 361, 363, 365, 365, 369, 370, 370, 370,

370, 410, 411, 411, 412, 426, 431,
446, 447, 479, 489, 62, 98

k.+din 447

k.+dur 436

k.+ge 154, 211, 233, 233, 234,
272, 303, 361, 448, 448, 462, 477, 92

k.+idi 364

k.+la 124

k.+ler 112, 113, 116, 117, 122,
133, 152, 152, 162, 188, 193, 196,
208, 222, 222, 225, 235, 238, 255,
262, 265, 275, 288, 298, 30, 307, 308,
309, 31, 313, 319, 32, 323, 338, 338,
34, 342, 344, 344, 350, 358, 361, 367,
368, 383, 393, 395, 395, 397, 397,
464, 472, 472, 473, 474, 489, 54, 57,
7, 77, 90, 99

k.+lerdin 212

k.+large 105, 15, 18, 19, 212,
212, 214, 236, 270, 312, 323, 356,
356, 398, 398, 421, 465, 95

k.+larmu 12, 277, 337

k.+lerni 276, 276, 282, 307,
317, 329, 44, 95, 311

k.+lernin 99, 113, 120, 121,
125, 130, 155, 17, 175, 194, 199, 208,
209, 210, 231, 274, 279, 279, 281,
283, 288, 294, 311, 342, 441, 477, 89,
99

k.+lernininida 222

k.+ni 154, 238, 370, 411, 58,
80, 97

k.+nin 102, 228, 230, 238, 280,
29, 298, 30, 300, 327, 4, 417, 437,
472, 478, 59

k.+si 208

k.+siidi 478

kişilik: 1. İnsanlık. 2. Herhangi bir
sayıda kişiden oluşan. (**bk. kişi**)

k. 243, 254, 362, 386, 459, 488

kişne-: Kişnemek.

k.-p 259

kişneş: Kişnemek. (**bk. kişne-**)

k.+i 69

k.+liri 23, 41, 462

kitab: (**Ar.**) Kitap.

k. 156, 209, 223, 295, 469,
473, 473, 480, 5

k.+i 219

k.+ida 483

k.+lar 156, 236, 85, 236

k.+larda 168

k.+lardin 138, 323

k.+larga 156, 156

k.+larmu 118

k.+larni 156

k.+larnin 118, 156, 452, 469

k.+lirida 374

k.+lirimizni 149

k.+ta 481

k.+tur 356

kitabçe: (Ar.+T.) Küçük kitap. **(bk. kitab)**

k.+nin 299

kiy-: 1. Giysi ile bedeni kapatmak, giymek. **2.** Giyime sahip olmak. **3.** Kaplanmak.

k.-di 163, 206, 428

k.-er 310

k.-etti 133

k.-gen 126, 151, 164, 165, 18, 190, 218, 251, 370, 40, 429, 44, 445, 474, 5, 95, 98

k.-genidi 308

k.-ginimiz 392

k.-idigan 191, 210, 316, 428, 429

k.-ip 17, 103, 133, 144, 151, 164, 191, 226, 235, 309, 345, 427, 462, 474, 5, 53, 67, 94, 94, 98, 404

k.-ivalgan 133, 191, 191, 232, 232, 459, 94, 94

k.-ivalganidi 240, 347, 390

k.-ivalganyilin 94

k.-mesidi 448

k.-meslik 273

kiydür-: Giydirmek. **(bk. kiy-)**

k.-up 305

kiyik: Geyik.

k. 40, 441

k.+tek 86

kiyiliş: Giyilme. **(bk. kiy-)**

k. 50

kiyim: Giyim, giysi, giyim kuşam. **(bk. kiy-)**

k. 186, 186, 24, 251, 308, 419, 421, 428, 472

k.+din 428

k.+i 308

k.+ini 311, 330, 412, 427

k.+ler 312, 317, 354

k.+lerni 94

k.+liri 103, 135, 144

k.+liridinmu 191

k.+lirimu 136, 310

k.+ni 428

kiyimlik: Giyim kuşam için kullanılan kumaş. **(bk. kiyim)**

k. 184, 184

kiyin: bk. kèyin

k. 114, 342	k.+ga 451, 490, 89
kiyin-: Giyinmek. (bk. kiy-)	k.+lar 90
k.-gen 319	k.+larda 182
k.-ip 428	k.+lardin 189
kiyindür-: Giydirmek. (bk. kiyin-)	k.+larni 423
k.-unlar 316	k.+mu 144
kiyiş: Giyme. (bk. kiy-)	k.+nin 83, 84
k. 317, 356, 94	k.+si 451, 451, 83
k.+i 273	k.+sida 261
kiyiş-: Birlikte giymek. (bk. kiy-)	k.+sidiki 265
k.-iniz 412	k.+sidin 338
k.-ip 332	kona: (Far.) 1. Çok kullanılan, eski.
k.-ivalgan 453	2. Uzun zamandan beri olan, ananevi.
kiygüz-: bk. kiydür-	k. 195, 196, 216, 22, 25, 282,
k.-di 272, 96	284, 322, 342, 348, 368, 376, 432,
k.-gen 273	432, 433, 447, 6
k.-se 271	kontrol: (Fr.) Kontrol, denet.
kiygüzül-: Giydirilmek. (bk. kiygüz-)	k. 174, 479, 484
k.-di 316	kor: (Far.) Kör.
kiygüzüş: Giydirme. (bk. kiygüz-)	k. 176, 176, 395, 395, 476,
k. 103, 93	476, 476
koça: (Far.) Sokak, cadde.	k.+dur 176, 176
k. 144, 262, 265, 337, 451, 64,	kor bende: Pir ve evliyayı tanımayan,
77, 78, 83	kul diye ayıplanan, günahkâr olarak
k.+da 118, 90	kabul edilen kişi. (BS romanı s.: 395)
k.+din 89	k. 395, 395
	kora: Tepsi.

k. 88

kosa: (Far.) Köse.

k. 24, 292, 390, 78

kotulda-: Mırıldamak, homurdanmak.

k.-san 392

koyıkap: Canavar yuvası.

k.+tek 386

koza: (Far.) Yağ, su gibi sulu şeyleri doldurmak için kilden yapılan eşya.

k. 481

k.+larda 25

köcüm: Sıkı, yoğun, koyu.

k. 339, 340

köç: bk. küç

k. 130

köç-: 1. Taşınmak, göç etmek. 2. Atlamak, yükselmek. 3. Akmak, devam etmek. 4. Söz veya meseleyi başka tarafa çekmek.

k.-etti 402

k.-se 222

k.-ti 447

k.-up 222, 225

köçet: 1. Fide. 2. Fidan.

k. 354

k.+i 433

k.+iidiki 355

k.+inin 354

köçür-: 1. Bir yazma materyalini başka bir kâğıda yazmak. 2. Göç ettirmek. **(bk. köç-)**

k.-etti 369

k.-up 225

köçürül-: Yazılmak, aktarılmak. **(bk. köçür-)**

k.-gen 61

kök: 1. Mavi, yeşil. 2. Gökyüzü. 3. Yeşillik, çimen.

k. 134, 156, 184, 184, 209, 214, 217, 24, 262, 265, 267, 284, 328, 329, 341, 347, 40, 403, 442, 462, 481, 481, 60, 95, 322

k.+i 12

k.+ke 13, 194, 204, 217, 22, 234, 264, 290, 426, 456, 55, 80

k.+te 121, 376, 47, 68

k.+tiki 292, 48, 48, 89

Kök Medris: Abdurreşid Han zamanında yapılan Yarkend'de bulunan Yeşil Medrese.

k.+de 209

kökçi: Sebzeci. **(bk. kök)**

k. 403

Kökköl: bk. Çiñhey

k. 435, 435

kökle-: (bk. kök) 1. Yeşermek. **2.** İlerlemek, gelişmek.

k.-meslik 169

k.-ydu 16

köklem: Bahar.

k. 420

kök nar: (Far.) Haşhaş.

k. 145, 186, 327, 467

kök narhana: (Far.) Haşhaş çekilen yer. **(bk. kök nar)**

k.+ga 327

kök rek: Göğüs, döş. bk. köks

k. 18

k.+i 67

k.+ini 105

kök reklik: Göğüslü, göğse sahip. (bk. kök rek)

k. 4

köks: Göğüs. bk. kök rek

k.+i 105, 131, 338, 351

k.+ide 192, 420

k.+ige 105, 313, 316, 350, 80

k.+ini 326

kökür-: Yeşermek, yeşillenmek. (Kaynaklarda köker- olarak geçmektedir.) (bk. kök)

k.-up 103, 114, 292, 429

köküş: Mavimsi. (bk. kök)

k. 200, 86

köl: Göl, gölet.

k. 128, 128, 174, 182, 265, 4, 41, 61, 64, 93

k.+ diki 311

k.+ge 128, 44, 57, 60, 62, 311

k.+i 485

k.+idiki 20, 472, 474, 474

k.+idin 487

k.+ini 73, 77

k.+lerde 77

k.+lerge 13, 51, 54

k.+ni 3

k.+nin 311, 59, 59, 59, 59, 60

kölbe: (Far.) Kulübe, mütevazı ev. **(Kaynaklarda külbe olarak geçmektedir.)**

k. 15

k.+liri 148

k.+sidiki 142

kölçek: Küçük göl.

k. 410, 410

k.+nimu 41

kölib: (Kaynaklarda külbe olarak geçmektedir.) (bk. kölbe)

k.+lirige 149

kölem: Ölçek, boyut, alan, hacim.

k.+de 479

k.+diki 59

köleḡge: Gölge.

k. 464

kölüş-: Gülüşmek. (Kaynaklarda

külüş- olarak geçmektedir.) (bk.

kül-)

k.-ti 89

köm-: Gömmek.

k.-di 403

k.-geysiz 45

k.-uvetidu 449

k.-uvetti 397

kömmiḡonaḡ: [<kömme+ḡonaḡ]

Mısır.

k. 232

kömtür-: Çevirmek, altını üstüne getirmek. (bk. köm-)

k.-up 87

kömül-: 1. Kendi kendine gömülmek.

2. Başkası tarafından gömülmek. (bk. köm-)

k.-up 102, 247

kömür: Kömür.

k.+liride 42, 42

kön: Deri, işlenmiş deri.

k. 219, 85

k.+din 347

kön-: 1. Kabul etmek, razı olmak. 2. Alışmak.

k.-gen 173, 294

k.-migen 95

k.-üp 326, 489

könçi: Sepici, debbaḡ. (bk. kön)

k. 133

Könçi Mehellisi: Bir mahalle adı.

k.+diki 133

könçik: Yaka. (Kaynaklarda **könçük** şeklinde de geçer.)

k.+ige 133

könçilik: Sepicilik. (bk. könçi)

k. 133

köndür-: İkna etmek, inandırmak, kandırmak. (bk. kön-)

k.-di 354

könek: Arıların yaptığı yuva.

k.+i 174

here köniki ‘Arıların kendi yaptığı yer, yuva.’

k. 174

könük: Alışan, alıştırılan. (bk. kön-)

k.+idi 381

könlek: Gömlek.

k. 300, 308, 376, 395, 453

k.+nin 376

köñül: 1. Gönül. 2. Akıl, hafıza, hayal.

k. 127, 139, 139, 188, 189, 191, 203, 205, 210, 230, 236, 250, 251, 281, 283, 29, 293, 325, 341, 366, 369, 398, 419, 429, 465, 472, 476, 62

k.+diki 180

k.+dikidek 276, 370, 386

k.+ge 378

k.+i 10, 106, 108, 12, 122, 131, 139, 141, 154, 180, 183, 187, 195, 211, 239, 254, 262, 275, 281, 283, 288, 298, 298, 298, 369, 41, 435, 444, 59, 77

k.+ice 244

k.+ide 115, 118, 146, 147, 147, 162, 162, 17, 202, 218, 262, 270, 291, 302, 367, 401, 426, 457, 62, 8

k.+idiki 146, 174, 214, 283, 288, 289, 296, 31, 31, 424, 433, 452, 454

k.+idikini 148, 371, 66

k.+idin 175, 210, 221, 236, 302

k.+ige 141, 173, 18, 210, 222, 227, 230, 231, 244, 245, 252, 253, 291, 312, 347, 372, 56

k.+imizde 269

k.+imizdin 416

k.+imizni 436

k.+imu 19

k.+ini 106, 134, 177, 177, 188, 246, 276, 325, 347, 368, 410, 433, 447, 447, 453, 453, 456, 469, 48, 63, 80

k.+inin 204, 230, 365, 431

k.+inizni 433

k.+ler 301

k.+lerge 350

k.+lerni 348

k.+liri 344, 98

k.+liridikidek 243

k.+lirige 257, 326

k.+lirimizdin 101

k.+lirini 325

k.+ni 90

k.+um 123, 369, 442, 51

k.+umdin 442

k.+umge 294

k.+umni 478

k.+umnin 220

k.+unni 220

köñüllük: Gönle yakın, hoş görünen.
(bk. köñül)

k. 130, 197, 203, 297, 404

köñülsiz: 1. Gönlü yaralı, gönlü endişeyle dolu olan. 2. İstemeyerek. **(bk. köñül)**

k. 120, 174, 203, 222, 377, 445, 64, 69, 91

köñülsizlik: İsteksizlik, beğenmeme hâli. **(bk. köñülsiz)**

k.+lernin 170

köp: 1. Sayı veya miktar bakımından fazla. 2. Uzun zaman. 3. Her zaman, daima.

k. 109, 111, 116, 117, 124, 128, 136, 144, 151, 156, 162, 164, 171, 171, 171, 183, 183, 203, 211, 223, 225, 225, 226, 230, 241, 251, 260, 268, 281, 283, 297, 298, 298, 31, 320, 321, 322, 326, 335, 337, 34, 348, 36, 365, 379, 386, 395, 4, 413, 422, 425, 433, 464, 473, 490, 54, 56, 57, 75, 77, 83, 83, 9, 90

k.+i 446

k.+idi 124, 306, 307, 311, 453

k.+liri 127

k.+rek 235, 391, 480

k.+rek

k.+tur 297, 389

köp-: Kabarmak, şişmek.

k.-üp 87, 405, 406

köpce-: Şişmek, artmak.

k.-gen 153

köpçilik: Çoğunluk, halk. **(bk. köp)**

k.+i 118

k.+ni 312, 57

köpey-: Çoğalmak, artmak. **(bk. köp)**

k.-di 207, 332

k.-gey 319

k.-idu 298

k.-ip 206, 280, 280, 281, 54

k.-ivatkan 3

köpeytiş: Çoğaltma. **(bk. köpey-)**

k. 206, 479

k.+ni 307

köpinçe: Sıklıkla, sık sık. **(bk. köp)**

k. 451

k.+si 207, 215

köpiyiş: Çoğalma, artma. **(bk. köpey-)**

k.+ige 206

köpkök: Masmavi. **(bk. kök)**

k. 300, 422

köplük: Çokluk, fazlalık. **(bk. köp)**

k.+i 367

k.+idin 383, 41

köptür-: Abartmak, şişirmek. **(bk. köp-)**

k.-up 12, 227	k.-ersiz 412
köptürül-: Artırılmak, çoğaltılmak.	k.-etti 210, 287, 381
(bk. köptür-)	k.-ey 405
k.-gen 17	k.-eyli 85
köpük: Köpük.	k.-gen 106, 108, 115, 117, 126,
k. 141, 474	128, 128, 132, 142, 142, 202, 243,
k.+liri 135	251, 251, 251, 294, 317, 410, 443,
köpünçe: Çoğu zaman, çoğu hâlde.	446, 455, 459, 63, 72, 79, 87
(bk. köp)	k.-gende 445
k.+si 106	k.-gendek 115, 43, 475
kör-: 1. Görmek. 2. Göz gezdirmek,	k.-gendila 442
okumak. 3. Uğramak, denk gelmek. 4.	k.-gendin 241
Bulmak, erişmek. 5. Anlamak. 6.	k.-genidi 413
Sahip olmak, doğmak. 7.	k.-genidim 8
Faydalanmak.	k.-genlikige 115
k.-di 113, 122, 18, 292, 388,	k.-genlikim 8
394, 442, 457, 459, 72	k.-genlikimnin 8
k.-diniz 346	k.-genlirimni 346
k.-duk 225	k.-genmu 109
k.-dum 220, 240, 34, 34, 345,	k.-genni 110
367, 52	k.-gensen 48
k.-dumki 220	k.-geyla 280
k.-dunlar 111	k.-gili 187, 328, 337, 341, 341,
k.-dunlarmu 156	343
k.-elmeymiz 153	k.-gine 407
k.-elmidin 384	k.-gini 113, 421
k.-ermiz 166, 291	k.-günüm 34

k.-idigan 222, 224, 427, 476

k.-idiken 145

k.-idu 110, 176, 237, 311

k.-imen 343

k.-mekci 195

k.-mektin 353

k.-mey 126, 293, 86

k.-meydu 256

k.-meytti 106, 238, 53

k.-midinmu 149

k.-migen 17, 196, 325, 478

k.-migendek 75

k.-migendimen 19

k.-migenidi 446

k.-migimiz 280

k.-misun 189, 350

k.-se 226, 262, 418, 450, 451

k.-sem 17

k.-sen 140, 140

k.-sila 474

k.-sile 291

k.-simu 462

k.-siniz 412

k.-un 425, 428

k.-unlar 418

k.-unsimu 320

k.-up 104, 107, 108, 129, 146,
179, 195, 209, 213, 220, 242, 302,
304, 326, 34, 361, 366, 380, 396, 426,
458, 463, 484, 60, 61, 65, 73, 78, 8,
83, 88, 50

k.-uptu 122

k.-uvaldi 139

k.-uvalisiler 416

k.-uvatamsen 121, 87

k.-uvatidu 237

k.-uvatkan 31

k.-uvatkandek 122

k.-uveliska 365

köre: İki şey veya iki eylem karşılaştırıldığında daha az olanı gösterir.

k. 115, 115, 224, 343, 381,
457, 54, 76

körel-: Görebilmek. (**bk. kör-**)

k.-eydu 187

k.-mey 49

k.-migen 50

körelmeslik: Gıpta etmek, kıskanmak.

k. 298

körerlik: Görürlük. (**bk. kör-**)

k. 362

köreş-: Güreşmek, birlikte mücadele etmek. (**Kaynaklarda küreş- olarak geçmektedir.**)

k.-idu 490

körgülük: Kader, alın yazısı.

k.+liri 463

körkem: Görkem, güzel, yakışıklı.

k. 116, 121, 261, 263, 267, 318, 422, 44, 81, 92

körpe: (I) Pamuklu döşek.

k. 156, 196, 308, 314,

k.+ler 85, 88

körpe: (II) Yeni doğan kuzunun kürkü.

k. 382

körset-: 1. Göstermek. 2. Düşündürmek, bildirmek. 3. ... diye bildirmek, ... diye düşündürmek. 4. Söylemek, demek. 5. Numara yapmak. (**bk. kör-**)

k.-etti 192

k.-ey 370

k.-idigan 446

k.-idu 218, 277, 289, 297, 61

k.-imen 160, 473

k.-in 442

k.-ip 105, 165, 335, 340, 394,

k.-ipmu 50

k.-iptu 302

k.-ivatidu 442

k.-ivatsa 108

k.-ivetiptu 224

k.-ivetkenidi 277, 307

k.-ken 106, 289, 290, 37, 52, 77

k.-kuci 140

k.-ti 18, 105, 108, 149, 205, 325, 355, 370, 426, 446

k.-tim 9

körsitil-: Gösterilmek. (**bk. körset-**)

k.-idigan 313

körsitiş: Gösterme, düşündürme. (**bk. körset-**) **krş. körsütüş**

k. 119, 200, 443

k.+i 397

k.+ke 252, 326, 81

k.+lirige 238

körsütüş: Gösterme, gösteriş. **krş. körsitiş**

k.+ni 238

körümsiz: Biçimsiz, çirkin.

k. 212

körün-: Görünmek. (**bk. kör-**)

k.-di 132, 144, 159, 22, 220,
25, 301, 338, 371, 379, 4, 410, 410,
463, 463, 51, 87

k.-ermu 278

k.-etti 139, 142, 143, 156, 258,
27, 329, 330, 342, 342, 389, 451, 6,
64, 71, 86, 92, 92

k.-gen 4, 78, 469

k.-gende 445

k.-gendek 378, 408

k.-gendila 345

k.-genmis 252

k.-gini 454

k.-idigan 135, 27, 386, 389

k.-idu 316

k.-mes 63

k.-mey 328, 392, 72

k.-meydigan 152, 377

k.-meydigu 6

k.-meydu 33, 42, 42

k.-meytti 332, 389, 74

k.-midi 444

k.-simu 324, 464

k.-up 191, 237, 267, 308, 314,
44, 440, 446, 470, 69, 77, 93, 236

k.-uvatidu 424

körünüş: Görünüş, görünme. **(bk. körün-)**

k. 105, , 48, 96

k.+i 108, 26, 371

k.+ke 133, 378, 4, 427

k.+ler 77

k.+leridi 114

k.+lerni 72

k.+liri 103

k.+liridin 463

k.+te 252, 266, 324, 412

k.+tiki 414

k.+tin 381, 96

körüş: Görme, gözle bir şeyi algılama yetisi. **(bk. kör-)**

k. 308, 338, 393, 421, 72

k.+ke 118, 15, 17, 18, 31, 81

k.+ni 10

k.+nimu 256

k.+nin 176

k.+te 176

körüş-: Görüşmek. **(bk. kör-)**

k.-idiganlikini 422

k.-imiz 273

k.-kende 411

k.-kendila 276

k.-kenlikidin 207
k.-kennin 150
k.-kice 179
k.-kili 427
k.-mekci 150
k.-ti 123, 390, 390, 411, 425,
435
k.-tuk 365
k.-up 159, 325, 401, 490
k.-upla 411

körüştür-: Görüştürmek. (bk. körüş-)

k.-midi 166
k.-unlar 429

körüşüş: Görüşme. (bk. körüş-)

k. 150, 166, 227, 427, 64

kötek: Kütük, kök kalıntısı.

k. 25, 329, 390, 85
k.+idek 258
k.+ke 230

kötmek: Kısa.

k. 241, 329

kötür-: 1. Durduğu yerden ayırmak. 2. Yukarı kaldırmak. 3. Yükseltmek. 4. Dik hâle getirmek. 5. Meydana getirmek. 6. Hazmetmek, sindirmek. 7. İçki içmek. 8. Kendi üstüne almak, kendi hesabından ödemek. 9. Yok

etmek. 10. Memnun etmek. 11. Çıkmak, çıkış yapmak. (Kaynaklarda köter- şeklinde de geçmektedir.)

k.-di 259, 309, 426, 79
k.-elmeydu 416
k.-elmigudek 83
k.-gen 201, 251, 341, 56, 87
k.-gende 162
k.-gendila 290
k.-gendin 206
k.-genidi 147
k.-geysen 101
k.-gili 237, 383
k.-ginice 88
k.-ginin 264
k.-idigan 25, 456
k.-idiganlikini 200
k.-idu 52
k.-meydu 226
k.-unlar 416

k.-up 105, 115, 197, 211, 214,
217, 233, 241, 242, 266, 269, 275,
276, 279, 284, 284, 288, 292, 292,
304, 320, 325, 33, 338, 342, 342, 345,
351, 353, 364, 379, 379, 383, 386,
387, 402, 410, 419, 421, 430, 442,
446, 452, 458, 460, 464, 469, 5, 66,
72, 73, 77, 77, 78, 79, 81, 92, 95

k.-uvalgan 342, 342, 68, 74

k.-uvalganidi 241

k.-uветidu 215

k.-uветkenidi 214

k.-uветmekci 213

k.-uветti 296

k.-uvidi 60, 72

kötürül-: Yükselmek, kaldırılmak.
(Kaynaklarda kötiril- şeklinde de geçmektedir.) (bk. kötür-)

k.-di 10, 120, 148, 176, 321, 323, 480, 79, 86, 89

k.-etti 105, 121, 32

k.-gen 10, 121, 201, 230, 25, 257, 257, 330, 39, 396, 409, 439, 441, 442, 68, 76, 89, 92

k.-genidi 130, 360, 64

k.-genseri 97

k.-mekteidi 462

k.-se 92

k.-up 102, 121, 142, 169, 181, 197, 203, 204, 21, 234, 240, 241, 252, 280, 291, 306, 373, 422, 430, 439, 47, 486, 70, 75, 97

k.-uvatatti 439

k.-uvatkan 222, 240, 349, 378

kötürülüş: Yükselme, kaldırılma, yükseliş. (bk. kötürül-)

k. 362

k.+ler 229

kötürüş-: Beraber kaldırmak. (bk. kötür-)

k.-ken 202

k.-kenidi 67

k.-up 164, 262

kövrük: Köprü.

k.+i 277

k.+idur 178

k.+ke 25, 25

k.+nin 25, 25

k.+te 27

k.+tin 178, 26

kövrüklük: bk. kövrük

k. 489

köy-: 1. Yanmak, ateş almak. 2. Çok sevmek.

k.-di 132

k.-gen 112, 140, 194, 312, 32, 450, 89, 90, 90

k.-mekte 125

k.-üp 118, 120, 122, 125, 139, 146, 188, 193, 193, 194, 194, 230, 234, 316, 340, 381, 388, 389, 43, 78, 89, 90, 90

k.-üvatatti 125, 130, 134, 159

k.-üvatıdu 122, 122, 122, 122,
122, 122, 122, 126

k.-üvatkan 122, 125, 127, 137,
194, 241, 255, 7

k.-üvatkandek 125, 146, 461

k.-üvatkanlarnin 146

k.-üvatkini 121

köydür-: Yakmak, ateşe vermek. (**bk. köy-**)

k.-gen 187

k.-gudek 109

k.-mekteidi 74

k.-mey 201

k.-up 194, 206, 213

k.-uvetidu 16

k.-uvetti 275, 287, 480

köydürlüş: Yakılmak, ateşe verilmek. (**bk. köydürül-**)

k.+i 441

köydürül-: Yakılmak. (**bk. köydür-**)

k.-gen 455

k.-genlikini 194

köydürüş: Yakma. (**bk. köydür-**)

k. 120, 167

köyek: (Kaynaklarda köyük olarak geçmektedir.) (**bk. köyük**)

k.+idin 413

köyük: Yanma, yanık. (**bk. köy-**)

k. 33

köyün-: Başkalarına karşı düşünceli olmak.

k.-gen 435

köyüş: Yanma. (**bk. köy-**)

k.+ke 121, 89

k.+i 340

k.+ila 89

köz: 1. Göz. 2. Bakma, bakış. 3. Nesnelerin göze benzer kısmı. 4. Niyet.

k. 107, 11, 115, 130, 130, 130, 132, 132, 136, 14, 108, 108, 146, 150, 151, 18, 18, 183, 189, 19, 194, 2, 214, 214, 236, 237, 240, 241, 246, 26, 263, 271, 28, 285, 289, 290, 30, 300, 305, 311, 311, 312, 315, 317, 32, 33, 335, 341, 349, 351, 358, 370, 376, 384, 387, 408, 408, 408, 411, 422, 425, 425, 436, 438, 440, 440, 441, 452, 455, 456, 456, 460, 460, 463, 468, 474, 474, 483, 50, 63, 67, 78, 84, 87, 92

k.+de 13, 321, 416

k.+din 215, 226, 271, 369, 82, 110

k.+ge 152, 319, 47, 63

k.+i 111, 117, 119, 148, 17,
172, 195, 21, 212, 219, 233, 234, 261,
27, 271, 273, 286, 287, 298, 300, 334,
343, 377, 384, 404, 426, 434, 435,
440, 440, 476, 58, 60, 71, 86, 92

k.+ice 327

k.+ide 128, 316, 404, 51, 75

k.+idek 134, 6

k.+idiki 244, 448, 463, 54

k.+idin 13, 132, 24, 449, 460,
472, 74, 81, 95

k.+ige 106, 144, 18, 287, 312,
318, 370, 378, 378, 379, 391, 392,
393, 4, 421, 451, 454, 455, 455, 463,
463, 465, 470, 5, 72, 87, 97

k.+imiz 9

k.+imizge 80

k.+ini 128, 128, 142, 155, 155,
160, 18, 21, 269, 300, 33, 332, 456,
463, 476, 60, 62, 66, 7, 71, 74

k.+inila 232

k.+inin 109, 201, 300, 429,
446, 71

k.+inizni 316, 316

k.+ler 132, 267, 381

k.+lerde 236, 236, 252

k.+lerdin 273, 381

k.+lerni 230, 300, 422

k.+liri 103, 103, 106, 107, 11,
127, 128, 132, 139, 139, 14, 153, 156,
18, 180, 188, 191, 207, 212, 24, 260,
263, 27, 271, 273, 287, 300, 304, 309,
31, 322, 322, 342, 349, 357, 378, 392,
405, 406, 408, 43, 442, 446, 446, 454,
454, 460, 472, 5, 56, 58, 6, 63, 70, 73,
73, 74, 77, 78, 86, 95

k.+liride 108, 129, 131, 200,
272, 319, 328, 378, 39, 49, 7

k.+liridek 86

k.+liridin 99, 114, 151, 201,
212, 242, 252, 255, 288, 300, 308, 31,
370, 435, 459, 461, 469, 475, 74, 79,
87, 97

k.+liridin

k.+liridinla 27

k.+liridinmu 7

k.+lirige 111, 144, 19, 197,
225, 236, 252, 316, 317, 322, 325,
377, 381, 427, 464

k.+lirigimu 27

k.+lirimu 141

k.+lirini 101, 106, 131, 140,
155, 196, 255, 266, 266, 267, 268,
269, 297, 317, 349, 354, 357, 358,
378, 382, 395, 425, 432, 439, 454,
460, 463, 464, 7, 73, 77, 81, 86

k.+lirinin 471

k.+ni 257

k.+um 189, 286

k.+umde 218

k.+umdin 345, 393

k.+umdur 301

k.+umge 345, 424

k.+umni 345

k.+un 193, 201

k.+unni 49

köz-köz *kıl-* ‘Gösterip
övünmek.’

k.-ip 108

közet: Bakma, bakış, gözetiş, nöbet.
(Kaynaklarda küzet olarak da
geçmektedir.)

k.+te 41

közette tur- ‘Bir yere bakmak,
gözetlemek.’

k.-gan 41

közet-: 1. Gözlemlemek, izlemek. 2.
Devriye gezmek. (Kaynaklarda
küzet- olarak da geçmektedir.)

k.-ip 183, 210, 394, 403, 72

k.-kendin 209

közitiş: 1. Gözlemeleme, izleme. 2.
Devriye gezme. (Kaynaklarda
küzitiş olarak da geçmektedir.)

(bk. közet-)

k. 175, 295, 402, 426

közle-: 1. Bir şeyi veya maksatı göz
önünde bulundurmak, göz dikmek. 2.
Nişan almak. (bk. köz)

k. 226

k.-gen 239

k.-p 377

k.-vatatti 362

közlük: Gözlü. (bk. köz)

k. 134, 195, 214, 227, 300, 487

kucum: Yoğun nüfuslu. (Kaynakta
kücüm olarak geçmektedir.)

k. 189, 282, 83

kuça: bk. koça

k.+da 267

kufir: (Ar.) Küfür. (Kaynaklarda
kupur, küpür olarak geçmektedir.)

k. 203

k.+nin 320

kula: bk. kulah

k. 94, 98, 190, 225, 309, 474,
133, 144, 218, 474

k.+lirinin 474

k.+nin 309, 94

k.+si 261

kulah: (Far.) Külâh.

k. 17, 18
k.+si 18
kulaliq: bk. kula
k. 445
kulliya: bk. mekamiti kulliya
k. 317
Kulliyat Mesnivi Harabati:
Muhammet Binni Harabati'nin eseri.
(BS romanı s.: 469)
k. 469
kumulaq: Samanlı kerpiç.
(Kaynaklarda kumilaq olarak geçmektedir.)
k. 348
kup: Tulum, kırba.
k.+tek 77
kupirane: bk. kupurane
k. 408, 441
kuplét: (Fr.) Kuple.
k. 134, 205, 226
kuppar: (Ar.) Dinsizler, kâfirler. (bk. kupur)
k. 412
k.+din 414
kuprane: bk. kupurane
k. 100, 419
kupriyet: bk. kupur

k. 418
kupur: (Ar.) Allah'ı ve dini inkâr etme.
k.+i 353
kupurane: (Ar+Far.) Allah'ı ve dini inkâr sayılan. (bk. kupur)
k. 153
kupurluq: (Ar.+T.) Allah'ı ve dini inkâr etme.
k. 424, 99
kurs: (Kaynaklarda kursi olarak geçmektedir.) (bk. kursi)
k. 429
k.+ka 184, 433
k.+lar 329
k.+larnin 329
k.+tin 188, 95
kursi: (Ar.) Sandalye.
k. 183
k.+lerni 93
kuruldaq: Bağırma.
k.+liri 403
kusukke: Sarı fare veya sıçan.
(Kaynaklarda küsütke olarak da geçmektedir.)
k. 454
kusur-kusur: Fısıltıyı ifade eder.

k. 6, 330

kusurlaş-: Fısıldaşmak. (bk. kusur)

k.-kandin 332

kuşuldaş: Yel, gaz, rüzgâr gibi şeylerden çıkan ses.

k.+iiken 408

küç: 1. Güç, kuvvet. 2. Meydana getirme, yaratma.

k. 101, 213, 239, 255, 283, 286, 286, 292, 307, 315, 317, 319, 396, 401, 401, 434, 460, 480, 483, 490, 55, 75, 87

k.+i 239, 256, 259, 263, 362, 402, 480, 73

k.+ide 270

k.+idin 447, 454

k.+ige 315, 83

k.+imiz 268

k.+imu 290

k.+ini 149, 239, 279, 351, 362, 362, 485, 56, 72

k.+ke 132, 257, 286, 74

k.+lerni 163

k.+ni 37

k.+nin 454, 87

k.+un 287

küçe-: Gücünün hepsini sarf etmek. (bk. küç)

k.-meyla 72

k.-p 110

küçey-: Güçlenmek, kuvvetlenmek. (krş. küçlen-)

k.-du 483

k.-genidi 146, 254

k.-ip 193, 257, 8

küçeyt-: Güçlendirmek, kuvvetlendirmek. (bk. küçey-)

k.-ivetkenidi 17

küçeytiş: Güçlendirme, kuvvetlendirme. (bk. küçeyt-)

k. 216

küçük: (Far.) Köpek, kurt, tilki gibi hayvanların yavrusu. (Kaynaklarda küçük olarak geçmektedir.) (bk. küçük)

k.+i 46

küçlen-: Güçlenmek, güçlü hâle gelmek. (krş. küçlük) (bk. küç)

k.-ip 87

küçlük: 1. Güçlü. 2. Şiddetli. (bk. küç)

k. 108, 120, 124, 125, 125, 132, 159, 17, 194, 200, 212, 212, 279, 279, 279, 281, 282, 322, 323, 324,

324, 348, 351, 368, 394, 404, 435,
442, 443, 459, 55, 55, 59, 73, 78

k.+idi 35, 75

k.+rekiken 263

küçük: (Far.) Köpek, kurt gibi
hayvanların yavrusu.

k. 390

k.+liridek 75

k.+liridin 7

küçükle-: (Far.+T.) Köpek, kurt, tilki
vb. doğmak. **(bk. küçük)**

k.-p 482

küçükliniş: Dalkavukluk etme,
pohpohlama. **(bk. küçükle-)**

k.+i 97

k.+te 445

küküm: Kurumuş gübre tozu.

k. 272

kül: Kül.

k. 46, 112, 241, 389, 90

k.+ge 188, 193, 234

k.+ini 55

k.+ünni 194

kül reŋ ‘Kül rengi, gri, boz.’

k. 46, 112, 241

kül-: Mutluluk, sevinç, şaşırma gibi
duyguları açığa vurma şekli.

k.-di 154, 170, 214, 255

k.-ermis 252

k.-up 122, 128, 148, 169, 252,
264, 317, 356, 52

külgünçek: Çok gülen. **(bk. kül-)**

k. 207

külke: 1. Gülme, gülüş, kahkaha. 2.
Alay. **(bk. kül-)**

k. 137, 180, 28, 325, 328, 430

k.+din 252

k.+idi 170, 325

k.+si 11, 169, 170, 255, 300,
319, 325, 49, 79, 214

k.+sidin 317

külkilik: Gülünç, güldürücü. **(bk. külke)**

k. 154, 27

külpet: (Ar.) Külfet, çile, acı.

k. 110, 3, 54, 54, 63

külümsire-: Yüzünde gülümseme
oluşmak, tebessüm belirmek. **(bk. kül-)**

k.-di 317

kümüş: Gümüş.

k. 151, 160, 18, 183, 184, 184,
184, 207, 229, 232, 240, 242, 256,
256, 267, 268, 271, 271, 28, 292, 329,
330, 338, 339, 389, 40, 400, 419, 426,

433, 451, 452, 466, 481, 50, 53, 6, 67,
92, 94, 95, 96

k.+i 245

k.+ler 38

k.+ni 86

k.+tek 99, 240, 439, 46

k.+tin 474, 93

kün: 1. Güneş. 2. Güneş batana
kadarki zaman dilimi. 3. Bir gece ve
gündüz yani yirmi dört saat, gün. 4.
Vakit, zaman, devir. 5. Hayat, yaşam.
6. Cefa, azap.

k. 105, 111, 111, 111, 112,
160, 163, 168, 168, 189, 195, 204,
211, 230, 231, 24, 243, 246, 250, 253,
254, 256, 256, 263, 27, 280, 281, 287,
306, 327, 327, 327, 329, 330, 331,
338, 360, 377, 377, 38, 390, 396, 402,
416, 416, 419, 42, 420, 426, 447, 453,
468, 47, 47, 471, 48, 64, 65, 90, 92,
94, 98, 99, 51

k.+de 15, 152, 183, 183, 20,
256, 262, 262, 360, 412, 78

k.+dek 470, 63

k.+diki 139

k.+dikidin 64

k.+din 101, 103, 12, 129, 13,
144, 162, 182, 190, 198, 20, 207, 244,
252, 277, 28, 299, 3, 305, 330, 339,

348, 354, 362, 377, 386, 403, 41, 428,
43, 43, 44, 457, 468, 471, 483, 487,
54, 54, 55, 63, 7, 8, 84

k.+dur 204

k.+ge 182, 287, 425, 457, 471,
472, 483, 487, 54, 55, 63

k.+gice 225, 288, 361, 397,
414, 420, 444

k.+i 111, 118, 122, 128, 128,
132, 132, 147, 158, 16, 161, 161, 168,
169, 17, 172, 173, 181, 181, 182, 19,
194, 194, 195, 208, 215, 218, 219,
220, 224, 224, 226, 229, 251, 251,
263, 265, 281, 287, 287, 304, 306,
306, 306, 306, 307, 307, 307, 307,
320, 345, 352, 352, 353, 353, 368,
370, 373, 376, 377, 397, 402, 413,
414, 416, 416, 427, 427, 428, 428,
428, 435, 443, 444, 465, 481, 8

k.+ide 472

k.+idiki 148, 148, 175

k.+ige 93

k.+iidi 177, 222, 263, 337, 93

k.+ila 252, 306, 446

k.+inin 287

k.+la 117

k.+ler 168, 229, 290, 374, 385,
389, 428, 46, 54, 54, 89

k.+lerde 12, 127, 177, 179, 20,
209, 21, 229, 253, 352, 360, 370, 401,
411, 415, 427, 444, 451, 474

k.+lerdeki 128

k.+lerdimu 28, 65

k.+lerge 45

k.+lerni 168, 374, 385, 432, 50,
50, 73, 81

k.+lernin 119, 160, 163, 163,
17, 228, 279, 369, 474, 84

k.+liride 37

k.+mu 111, 328, 7

k.+ni 174

k.+nin 175, 251, 251, 270, 270,
282, 326, 345, 449, 50, 90, 97

k.+ninmu 103

k.+umdur 416

küncüt: (Far.) Susam.

k. 471

künçiğiş: Doğu. (bk. kün)

k. 240

kündüz: Gündüz. (bk. kün)

k. 144, 149, 154, 172, 180,
207, 229, 240, 261, 282, 284, 3, 403,
426, 470, 51, 94

k.+de 180, 481

k.+dek 42

k.+i 144, 377, 416, 416, 472

k.+ki 155, 155, 215

k.+liri 215

k.+nin 169

künkürü: (Far.) Henüz kurumamış
alçının üzerine çeşitli karışımlardan
oluşan boyalarla yapılan bir resim
türü, fresk.

k.+liridin 92

künkürilik: (Far.+T.) Freskli. **(bk.
künkürü)**

k. 92

künle-: Kıskanmak, rekabet etmek.

k.-p 183, 307, 307, 369

künlük: Günlük. (bk. kün)

k. 175, 292, 36, 38, 38, 47, 8,
8, 89

künpêtiş: Batı. (bk. kün)

k. 318, 403, 421

künsayın: Günden güne. (bk. kün)

k. 37

**küpkündüz: Güneş batmadan. (bk.
kündüz)**

k.+de 122, 30

küre: Yemek için kullanılan ölçü
birimi.

k. 391

küreş: Düşmanlaşan iki tarafın arasında çıkan savaş, cenk, zorluk.

k.+i 216, 35

k.+ige 484

k.+ini 483

k.+lerde 485

k.+ni 35

küşende: (Far.) Düşman.

k.+si 120

küt-: 1. Beklemek. **2.** Bir işin oluşunu arzu etmek, istemek. **3.** Önüne çıkmak.

k.-e 151, 151

k.-idiganlikini 423

k.-ken 377, 49, 97

k.-kendem 404, 86

k.-kinimu 205

k.-meydigan 30

k.-migen 171, 188, 192, 212

k.-up 104, 166, 183, 184, 223, 295, 303, 306, 314, 318, 335, 339, 339, 44, 445, 445, 67, 79, 83

kütmek: Beklemek. **(bk. küt-)**

k.+tin 120

kütül-: Beklenmek. **(bk. küt-)**

k.-migen 124, 160, 246, 26, 272, 287, 293, 336, 343, 60

k.-migende 252, 261, 290, 297, 321, 425, 445, 62, 65

kütüm: Bakım.

k.+i 29, 257

kütün-: **bk. küt-**

k.-gen 26, 73

kütüş: Bekleyiş, bekleme. **(bk. küt-)**

k. 303

k.+ke 255

küvece-: Köpük çıkarmak, köpükleşmek.

k.-p 250, 401

küy: Melodi, ahenk.

k.+dek 233, 301

k.+i 340

küyle-: Şarkı söylemek. **(bk. küy)**

k.-gen 343

küy'oğul: Kızının kocası, damat, güveyi.

k. 296

küz: Güz, sonbahar.

k. 13, 133, 161, 192, 328, 336, 339, 368, 37, 44, 457, 47, 484, 488, 93

k.+de 435, 487

k.+nin 104, 182, 93

küzlük: Güzlük. **(bk. küz)**

k. 188, 390

K

ķabahet: (Ar.) 1. Kabahat. 2. Korkunç.

k. 131, 226

ķabahetlik: (Ar.+T.) Çok çirkin, çok korkunç. (bk. ķabahet)

k. 106, 251, 251, 251, 385, 385, 385

ķabil: (Ar.) Her işi yapabilen, kabiliyetli.

k. 216, 282

ķabil Hoca: Ahun Molla Ezher'in oğlu. (BS romanı s.: 267)

k. 266, 266, 267, 267, 267, 268

k.+nin 266, 269

ķabiliyet: (Ar.) Belli bir işi yapma, becerme yeteneğı.

k. 289

k.+ini 421

ķaç-: 1. Kaçmak, kaçınmak, önlemek. 2. Beğenmemek, korkmak. 3. Kurutmak.

k.-almay 84

k.-idigan 202, 303

k.-idigandek 267

k.-ip 117, 119, 121, 121, , 145, 175, 203, 227, 229, 230, 281, 293,

322, 352, 352, 383, 387, 387, 44, 446, 446, 447, 476, 75, 77

k.-ipmu 352

k.-iptu 203

k.-kan 114, 447, 56

k.-kance 282

k.-kandek 202

k.-kanidi 13, 202, 471

k.-kanlar 75

k.-kanliri 172

k.-ti 261, 72

k.-tim 409

ķaç: Bir şeyleri alıp içine koymak için olan içi boş nesne.

k. 113, 472

k.+din 233

k.+lar 5, 85, 94

k.+mda 353

k.+si 118, 237, 68

ķaçak: Kaçak, firari. (bk. ķaç-) krş. **ķaçkun**

k. 282

ķaçan: Hangi vakitte, hangi çağda, ne zaman?

k. 132, 278, 289, 65

k.+da 326

k.+dur 86

k.+lardur 425, 474
kaçanğice: Ne zamana kadar? (**bk. kaçan**)

k. 448, 51

kaçanki: Ne zamanki? (**bk. kaçan**)

k. 15, 169, 256, 36, 450

kaçıla-: Bir şeyin içine yerleştirmek, doldurmak, ambalaj yapmak. (**bk. kaç**)

k.-p 339

k.-vatkan 392

kaçılan-: Bir şeyin içine doldurulmak, sandıklanmak, sarmalanmak. (**bk. kaçıla-**)

k.-gan 24

k.-ivatidu 13

kaçkun: **bk. kaçak**

k. 322

kaçur-: Kaçırarak. (**bk. kaç-**)

k.-di 71

k.-ganidi 293

k.-simu 253

kadal-: Takılmak, saplanmak, sokulmak, dikilmek.

k.-di 104, 193, 354

k.-gan 159, 17, 189, 455, 98

k.-ganda 322

k.-ip 108, 264, 404

kaşa-: Durgunlaşmak, kabalaşmak.

k.-gan 93

k.-p 389

kadiliş: Takılma, saplanma, sokulma, dikilme. (**bk. kadal-**)

k. 220

kadir: (**Ar.**) Yetenekli, kabiliyetli, güçlü.

k. 224, 294, 319, 80

k.+u 90

kağa: 1. Karga. 2. Maça kızı.

k. 110, 125, 43, 462, 471, 58, 75, 91

k.+dek 257

kağcıraş: Susuzluktan kuruyup çatlama.

k. 169

kağdalma: Çok iş görüp tecrübeli olan kişi.

k. 120, 183, 304, 327

Kağılık: Şincan'daki bir şehir.

k.+ka 239

k.+mu 267

k.+ta 235, 238

k.+tiki 253

kağışlık: Küfür, lanet.

k. 268

Kağılık: bk. Kağılık

k.+nin 386

Kahire: Kahire, Mısır'ın başkenti.

k.+de 209

k.+diki 208

ka'ide: (Ar.) Kaide, kural, kanun.

k. 271, 425, 430, 445, 453

kağ: (I) Tam, kesinlikle.

k. 399

kağ: (II) Güneşte kurutulan meyveler.

k. 472

kağ-: 1. Bir şey ile vurmak, çakmak.

2. Kapıya el ile vurmak. 3. El ile omza vurmak. 4. İttirmek. 5. Burun, damaktan ses çıkarmak. 6. İçki içmek.

k.-ip 282, 36

k.-kan 50, 131

k.-may 387

k.-ti 19, 4, 471

kağahla-: Kahkaha atmak.

k.-p 89

kağaslık: Ot bitmeyen, bitkisiz.

k.+ka 374

kağildaş: Bağırma, ötme.

k.+liri 75

kağır: Balıkçıl, ardea cinerea.

k.+dek 25, 452

kağşa-: 1. Çok ağrımak, çok acımak.

2. Zayıflamak, ezilmek, perişan olmak, ağlamak. **(Kaynaklarda kağşa- olarak da geçmektedir.)**

k.-p 114, 28

kağşal: Çok kuru. **(Kaynaklarda kağşal olarak da geçmektedir.)**

k. 23

kağşat-: Ağlatmak, perişan etmek. **(Kaynaklarda kağşat- olarak da geçmektedir.)**

k.-atti 257

kağ-: 1. Kalmak, durmak, gitmemek.

2. Saklamak. 3. Belli bir iş, hareket ve faaliyetin dışında durmak. 4. Ölmek, sağlıklı durmak. 5. Tamamlanmak. 6. Miras olarak birinin eline geçmek. 7. Hasıl olmak. 8. Yakalanmak, uğramak. 9. Mahrum olmak, ayrılmak. 10. Saklanmak. 11. Yüklenmek, üstüne kalmak. 12. Ertelenmek. 13. Bir iş ve meseleye bağlı olmak. 14. Terk etmek.

k.-almaidiganlikiga 287

k.-amdu 160, 463

k.-atti 106, 242, 262, 332, 369,
403

k.-attigu 115

k.-ay 177

k.-di 10, 107, 107, 109, 111,
113, 115, 121, 122, 124, 124, 126,
129, 131, 144, 144, 154, 155, 156,
163, 17, 171, 171, 171, 172, 181, 181,
195, 195, 195, 198, 200, 201, 201,
202, 202, 208, 210, 211, 212, 215,
227, 229, 230, 230, 231, 237, 240,
240, 243, 243, 247, 25, 255, 256, 259,
26, 261, 261, 266, 272, 273, 286, 287,
295, 3, 30, 301, 310, 321, 323, 325,
328, 330, 333, 334, 334, 334, 34, 340,
343, 343, 347, 351, 351, 351, 352,
358, 358, 36, 360, 364, 365, 367, 373,
375, 379, 380, 383, 385, 385, 386, 39,
392, 394, 397, 397, 4, 40, 404, 404,
405, 412, 413, 425, 428, 43, 430, 431,
432, 434, 435, 442, 443, 444, 444,
448, 449, 45, 451, 453, 453, 454, 454,
455, 459, 459, 46, 461, 461, 466, 47,
473, 48, 484, 5, 51, 54, 60, 66, 68, 72,
72, 73, 75, 84, 89, 90, 118, 44, 78

k.-diki 416

k.-dim 34, 379, 383, 46

k.-dimgu 407

k.-dimuya 253, 6

k.-din 108

k.-dinlarmu 263

k.-duk 165, 233, 290

k.-gacka 286, 72

k.-gan 110, 118, 118, 13, 132,
132, 139, 143, 154, 155, 17, 17, 172,
177, 177, 178, 187, 191, 207, 207,
209, 23, 231, 235, 25, 253, 260, 261,
261, 28, 282, 296, 30, 321, 326, 332,
338, 340, 340, 345, 350, 36, 381, 384,
385, 39, 390, 413, 419, 42, 42, 44,
449, 450, 457, 458, 461, 465, 468, 47,
470, 474, 478, 487, 5, 60, 61, 69, 71,
74, 74, 74, 77, 77, 77, 77, 78, 80, 86,
88, 91, 189

k.-ganda 129, 218

k.-gandek 129, 135, 185, 27,
320, 387, 410, 420, 420, 440, 454,
461, 464, 468, 470, 49, 76, 85

k.-ganidi 103, 104, 114, 114,
118, 129, 129, 131, 132, 138, 155,
156, 162, 165, 182, 188, 210, 213,
213, 22, 229, 251, 253, 26, 26, 277,
330, 332, 333, 348, 352, 366, 367,
367, 370, 373, 387, 39, 392, 399, 409,
432, 436, 449, 449, 458, 474, 482, 51,
58, 63, 64, 7, 73, 80, 84, 90, 91, 94

k.-ganlarni 333, 333

k.-ganlikidin 464

k.-ganlikiga 192, 193

k.-ganlikini 213, 213, 384, 405,
451, 452, 462, 211

k.-gay 289

k.-guce 56

k.-gucka 342

k.-idigan 118, 357

k.-idigandek 149

k.-idiganliki 173

k.-idiganliklirini 43

k.-idu 13, 131, 165, 215, 29,
295, 298, 343, 351, 357, 357, 392,
424, 52, 62, 66

k.-imen 295

k.-in 349

k.-isiz 166

k.-la 371

k.-makci 109, 254

k.-mamdu 122

k.-maptu 65

k.-maslik 460

k.-masliki 467

k.- maslikimiz 55

k.-may 12, 12, 254, 362, 367,
367, 400, 425, 46, 463, 472, 482

k.-maydiganlikini 384

k.-maydu 150, 165, 443

k.-mayli 322

k.-maytti 63

k.-midi 150, 166, 218, 336,
363, 471

k.-migan 154, 163, 270, 289,
377, 406, 69

k.-miganidi 174, 362, 382, 406,
42

k.-miganlikini 268

k.-migay 179

k.-migayki 124, 124, 140, 293

k.-migayla 281

k.-misam 359

k.-misila 473

k.-misun 22, 331

k.-sa 147, 159, 164, 165, 168,
174, 197, 232, 242, 246, 262, 269,
277, 291, 357, 412, 457

k.-sak 56

k.-sakmu 383

k.-sammu 246

k.-san 327

k.-sanlar 10

k.-siniz 394

qala:- 1. Tutuşturmak, yakmak,
aydınlatmak. 2. Başka birinden yardım
istemek.

q.-migudek 66

ķ.-ytti 262

ķalaķ: Geri, bilgisiz, cahil, geri kalmış.

k. 35

ķalaymıķan: Düzensiz, karışık, ritimsiz.

k. 388

ķalaymıķanķilik: Düzensiz hâl. (**bk. ķalaymıķan**)

k. 432

ķalaymıķanlařtur-: Düzensiz hâle getirmek. (**bk. ķalaymıķan**)

k.-up 167

ķaldur-: Bırakma. (**bk. ķal-**)

k. 391

k.-almay 335

k.-atti 208

k.-di 392, 418, 419, 72

k.-gan 357

k.-gandu 463

k.-ganidi 128

k.-maymen 160

k.-midi 97

k.-up 25, 342, 368, 72

ķalduruř: Bırakış. (**bk. ķaldur-**)

k.+ni 63

k.+tin 54

ķalkān: Kalkan.

k. 259, 260

k.+larnin 39

k.+lirini 92

k.+nin 259

ķalmaķ: Uygurlar, Moğolları bu şekilde adlandırmıştır.

k. 110, 391, 392

k.+lar 66

k.+lirinin 280

k.+nin 86

ķalpāķ: Kalpak, şapka.

k. 40

k.+idin 95

k.+inin 24

ķaltis: Sağlam, güzel.

k. 103, 79

ķamal: Kuşatma.

k. 188, 43, 51, 76

ķamařtur-: Kamaştırmak.

k.-atti 422

ķamķa: Kamķı.

k. 257, 338, 393, 394, 394, 395, 396, 397

k.+larnin 23

k.+ni 396, 396

k.+nin 393, 396

k.+si 393, 50

k.+sidur 356

k.+sini 30, 36, 391, 392, 431

ķamet: (Ar.) İnsan bedeninin dış görünüşü, boy, vücut. **krş. ķed**

k. 159, 196, 271, 394, 71

k.+i 299, 350

k.+ide 129

k.+idin 191

k.+idi 7

ķametlik: (Ar.+T.) Heykel gibi büyük ve uzun. (bk. ķamet)

k. 107, 18, 42, 74, 92

ķamķaķlık: Deve dikenli. (ķamķaķ: Deve dikenli.)

k. 189

ķamlaş-: Yakışmak, güzel olmak, olmak.

k.-kan 258, 59, 86

k.-midi 395

ķan: 1. Kan. 2. Can.

k. 105, 105, 106, 110, 110, 114, 114, 115, 122, 128, 129, 148, 155, 156, 156, 191, 193, 200, 215, 251, 252, 256, 259, 260, 261, 27, 27, 275, 276, 276, 276, 276, 294, 317, 33, 335, 351, 374, 391, 396, 43, 440, 442,

449, 45, 451, 456, 460, 460, 461, 462, 462, 463, 54, 56, 69, 69, 71, 72, 74, 75, 77, 77, 87, 88, 92

k.+din 128, 326

k.+ga 114, 201, 201, 261, 275, 306, 462, 470, 71, 73, 73, 77, 88

ķ.+i 105, 114, 166, 187, 193, 197, 200, 232, 233, 265291, 302, 38, 391, 392, 55, 56, 68, 71, 90

k.+ımız 68

k.+ini 68

k.+inin 105

k.+inizdin 108

k.+lar 39, 88, 194

k.+larni 111, 128, 234, 247

k.+liri 156, 39

ķan-: 1. Kanmak, doymak. 2. Arzu ettiği amaca ulaşmak.

k.-duk 33

k.-gan 218

k.-gudek 131

k.-ip 377, 377, 406, 406

k.-misa 65

ķana'et: (Ar.) Kanaat, memnuniyet, hoşnutluk.

k. 123, 369

k.+ke 359

ķana'etķan: (Ar.+T.) Kanaatkâr, az ile yetinen. (bk. ķana'et)

k.+iken 34

ķana'etlen-: (Ar.+T.) Kanaat etmek, az ile yetinmek. (bk. ķana'et)

k.-gudek 369

k.-ip 144

ķanat: 1. Kanat. 2. Belli bir noktanın yanı. 3. Yardımcı.

k. 385, 84

k.+i 334, 4, 85

k.+idek 410

k.+ka 68

k.+lar 48

k.+liriga 65

ķanatlık: Kanadı olan, kanatlı. (bk. ķanat)

k. 390, 4

ķancuķ: K peĝin diŗisi.

k.+ini 395

ķanķe: Kaķ? Ne kadar?

k. 144, 144, 148, 148, 221, 244, 259, 298, 345, 363, 399

k.+ki 187

k.+sini 345

ķanķiliĝan:  ok, dolu, sayısız.

k. 133, 133, 245, 245, 245

ķanķilik: Kaķ? Ne kadar? (bk. ķanķe)

k. 162, 186, 33, 347, 404, 454

ķandaķ: Nasıl?

k. 11, 110, 12, 12, 120, 123, 124, 126, 126, 127, 127, 130, 137, 14, 143, 173, 187, 189, 211, 216, 222, 223, 246, 247, 251, 254, 255, 263, 279, 290, 291, 311, 327, 327, 331, 334, 343, 354, 355, 357, 381, 384, 391, 392, 392, 4, 400, 402, 402, 405, 409, 416, 417, 417, 417, 423, 425, 427, 442, 443, 446, 449, 46, 463, 50, 52, 52, 52, 53, 62, 66, 66, 66, 8

k.+ki 245

k.+kin 290

k.+la 57, 379

k.+mu 149, 30, 56

k.+tu 104

ķandaķliki: Herhangi. (bk. ķandaķ)

k.+ni 381

ķandaķtur: 1. Nasıl olduĝu belli deĝil, nasıldır? 2. Hangi? Kimdir? (bk. ķandaķ)

k. 108, 11, 126, 129, 137, 177, 210, 251, 273, 31, 328, 334, 409, 421, 424, 429, 456, 462, 466, 475, 475, 78, 81

ķandur-: İhtiyacı olan bir Şeye doyurmak, tatmin ettirmek. (bk. ķan-)

k.-up 3

ķanduruş: Suya doyurma, tatmin ettirme, doyurma. **(bk. ķandur-)**

k.+ka 224

ķanķhor: **(T.+Far.)** Öldürmeyi, kan dökmeyi seven, katil. **(bk. ķan)**

k. 199, 228, 275, 408

k.+larni 108, 275

ķanat-: Kanatmak. **(bk. ķan)**

k.-ivetti 87

ķanlı: **bk. ķanlıķ**

k. 75

ķanlıķ: Kanı olan, kanlı. **(bk. ķan)**

k. 105, 105, 167, 174, 227, 228, 252, 253, 265, 278, 287, 322, 37, 457, 462, 488, 83

ķansira-: Kan kaybetmek. **(bk. ķan)**

k.-p 351, 69

ķantalaş: **bk. ķanlıķ**

k. 351, 395

ķanun: **(Ar.)** 1. Kanun, yasa. 2. Bir dinde kabul edilen ahlak kaideleri sistemi.

k. 339

k.+lar 473

k.+lirini 196

ķanunşunaslık: **(Ar.+Far.+T.)**

Hukukçu. **(bk. ķanun)**

k. 196

ķaņsıķ: Kötü koku.

k. 126, 330, 337, 90

ķaņşar: **(Moğ.)** Burnun kemiğinin yüksek yeri, kökü.

k.+i 471

ķaņşarlık: **(Moğ.+T.)** Burun kökü yüksek olan. **(bk. ķaņşar)**

k. 80

ķaņtur-: Atın dizginini geri çekerek eyerin kaşına takmak, atı otlatmak.

k.-uvetilgenidi 107

ķaņturul-: Atın dizgininin çekilmesi, atın otlatılması. **(bk. ķaņtur-)**

k.-gan 81, 94

ķap: **(I)** Çuval, torba, kılıf, kutu.

k. 262

k.+ta 467

ķap: **(II)** Dümdüz, tam, aynen.

k. 114, 25, 159, 438

ķap-: [**ķal-ip**] Kalmış.

k.- siz 214, 81

k.- tu 203, 365, 417, 473, 64,

66

kap-kap: Çuval çuval, çok çuval.

(bk. kap)

k. 25, 471

kapak: (I) 1. Göz kapağı. 2. Kaş.

k.+i 330

k.+idi 24

k.+idin 107

k.+iga 128, 341

k.+liri 101, 153

kapak: (II) Kabak.

k. 134

k.+lardin 47

kapakvaş: Ahmak, kalın kafalı.

k. 456

kapartma: Kabartılıp işlenen, kabartılan.

k. 187, 5

kapkak: Kapak.

k. 65

kapkan: Kapan, demir.

k. 165, 166

k.+ga 165, 441, 405

kapkara: Kapkara, simsiyah.

k. 120, 132, 207, 232, 235, 236, 24, 255, 300, 332, 342, 381, 460, 6, 89, 90

kapkaraŋu: Simsiyah.

k. 199, 451, 65

kapla-: Kaplamak, örtmek, kapatmak.

k.-di 132, 242, 403, 462

k.-gan 117, 239, 240, 39

k.-ganidi 44, 112, 250, 292, 332

k.-p 126, 148, 156, 163, 173, 182, 182, 210, 275, 328, 374, 410, 452, 462, 59, 85

k.-valdi 116

k.-valganidi 154, 60, 71, 71

kaplan: Kaplan.

k. 4

k.+dek 88

k.+ga 85

kaplan-: Kaplanmak, örtülmek, kapatılmak. **(bk. kapla-)**

k.-gan 183, 241, 329, 65

kaplık: Kaplı. **(bk. kap)**

k. 232

kapsa-: Etrafını kuşatmak, kapsamak, sarmak, kuşatmak.

k.-p 74

kaptal: Yamaç, etek.

k.+lirida 420

kar: Kar.

k. 107, 230, 360, 472

k.+dek 232

ķara: 1. Kara, siyah. 2. İs, kurum. 3. Gölge. 4. Zulüm, azap.

k. 10, 104, 106, 108, 117, 122, 13, 132, 145, 170, 189, 191, 194, 197, 199, 201, 218, 218, 23, 236, 241, 242, 25, 251, 254, 257, 258, 26, 261, 263, 270, 283, 283, 329, 332, 332, 332, 333, 334, 334, 335, 362, 366, 368, 377, 382, 383, 388, 388, 390, 403, 408, 41, 413, 418, 422, 424, 440, 459, 46, 464, 464, 467, 5, 67, 7, 70, 71, 71, 73, 81, 84, 89, 95, 99

k.+dur 102

k.+ni 102, 168

ķara-: 1. Bakmak. 2. Fikren göz önüne getirmek. 3. Bir tarafa yönelmek. 4. Yardımlaşmak. 5. Saklamak, beklemek. 6. Sezmek. 7. İtaat etmek. 8. Gönül vermek. 9. Gözden geçirmek.

k.-di 109, 150, 214, 22, 236, 244, 272, 283, 356, 378, 395, 414, 441, 446, 5, 73, 80

k.-gan 300, 32, 343, 41, 440, 472, 77, 92

k.-ganda 24, 288, 306, 331, 342, 460, 74, 95

k.-gandin 469

k.-ganserı 378, 396

k.-gay 429

k.-gina 407

k.-ginice 292, 442, 466

k.-gin 201

k.-ginice 111, 44, 47

k.-ma 264

k.-mastin 155

k.-may 133, 168, 171, 209, 309, 367, 455

k.-maydu 415, 415

k.-nlar 86

k.-sa 27, 458, 458, 471

k.-sam 297, 66

k.-sila 33

k.-vatka 330

k.-vedi 292

k.-vidi 442, 460, 463

k.-nlar 473

k.-p 101, 106, 109, 111, 113, 113, 116, 116, 121, 122, 129, 130, 130, 132, 133, 136, 142, 142, 144, 144, 144, 145, 153, 154, 160, 185, 187, 188, 191, 195, 196, 200, 210, 212, 213, 214, 214, 219, 228, 232, 240, 242, 246, 251, 252, 259, 259, 265, 266, 268, 269, 271, 274, 28, 288, 291, 292, 293, 294, 306, 309, 31, 31, 313, 315, 316, 324, 327, 331, 332,

334, 341, 342, 343, 345, 362, 364,
377, 379, 379, 38, 389, 394, 395, 397,
401, 402, 403, 403, 41, 41, 417, 426,
441, 448, 448, 45, 451, 456, 461, 463,
465, 469, 47, 474, 48, 487, 50, 53, 54,
54, 60, 65, 69, 69, 73, 74, 78, 79, 80,
81, 83, 88, 89, 98, 280

k.-sa 47

k.-pla 160, 325, 341

k.-verip 4

k.-ydigan 132, 284, 308, 473, 9

k.-ydu 140, 415

k.-yduki 298

k.-ylikin 124

k.-ymen 280

k.-ytti 120, 208, 86

Karağan: Cungarların memurluk,
bürokratik namı. Bunlar, Apak
Hoca'nın saltanatını
sağlamlaştırmıştır.

k. 244, 244

karak: Göz bebeği. **krş. qarçik**

k.+i 464, 471

k.+iga 201

Karakaşlık: Karakaşlı. (**Karakaş:**
Hotan'ın bir ilçesi.)

k.+larni 253

karakçi: Haydut, yol kesen.

k. 267

k.+dur 110

k.+lar 110, 466

k.+lardek 195

k.+liri 465, 465, 466

k.+lirini 465

qaraqış: Kara kış, zemheri.

k. 247

Qaraqurum: Şincan'daki bir dağın
adı, Karakurum.

k. 22, 239, 3, 7

qaram: Cesur, güçlü; kaba, kibirli,
mağrur.

k. 171, 200, 438, 450, 484

qaramlık: Kabalık, cesurluk,
cüretkârlık. (**bk. qaram**)

k. 173, 173

k.+larni 215

k.+tin 195

qaramtul: Esmer. (**bk. qara**)

k. 114, 159, 27, 3

qarañuq: Göz kulak olma, bakma.

k. 158

qarañgu: Karanlık. (**bk. qara**)

k. 103, 132, 145, 287, 353,
378, 385, 386, 386, 386, 402, 458, 64

k.+da 122

Ƙaraŋgu Tağ: Kağılık ilçesinin batısında bulunan dağ.

k. 387

k.+ni 386

ƙaraŋguçilik: Karanlık. **(bk. ƙaraŋgu)**

k. 106

ƙaraŋgulaş-: Karanlık olmak. **(bk. ƙaraŋgu)**

k.-kan 250, 335

k.-kanseri 132

k.-ti 454

ƙaraŋguluğ: Karanlık. **(bk. ƙaraŋgu)**

k. 149, 403, 410, 44, 462, 469, 68, 68

k.+i 147, 202

k.+ida 71, 76

k.+idin 21

k.+nin 44

k.+ta 200

ƙarar: **(Ar.)** 1. Karar. 2. Durulan yer. 3. Sıra, defa.

k. 148, 175, 175, 181, 214, 276, 295, 435, 438, 485, 54, 64

k.+ga 166, 419, 427

k.+iga 120, 159, 171, 290, 363, 433, 484

k.+iidi 175

k.+ini 438

ƙarargah: **(Ar.+Far.)** Karargâh, durulan yer. **(bk. ƙarar)**

k.+idin 34

k.+iga 435

Ƙarasağal: Kâşgar'ın güneyinde bulunan bir mahalle.

k.+diki 368

Ƙarasağallik: Karasakallı. **(bk. ƙarasağal)**

k. 366

ƙaraş: Bakma, bakış. **(bk. ƙara-)**

k. 208, 279, 303, 338

ƙ.+ice 280

k.+ka 212, 298

k.+larni 273, 483

k.+liri 108, 137

k.+liridin 104, 177

k.+lirimu 421

k.+lirini 279, 298

k.+lirinin 281

k.+nin 440

k.+ta 280

Ƙaraşcher: [**ƙara+şcher**] Karaşar, Çalış.

k. 482

k.+gice 482

ķarařlık: Ait, bağlı, mensup. (bk. ķara-)

k. 102, 102

ķarat-: 1. Baktırmak. 2. Ćekmek. 3. Niřan almak. (bk. ķara-)

k.-alaydigan 125

k.-alaytti 188

k.-almiganidi 148

k.-idigan 124

k.-ip 217, 219, 455, 71, 71

k.-ivalganidi 268

k.-ti 480

ķaravul: Bir yeri muhafaza etme, gżzetme iřini yapan kiři, muhafız.

k. 333

k.+lar 40

k.+larga 333

k.+larnin 332, 333, 333

ķaravulluķ: Muhafızlık. (bk. ķaravul)

k. 159

k.+ka 106

k.+ta 64

ķaray-: Kararmak. (bk. ķara)

k.-ygan 195

ķař ķarayęan ağ idi ‘Karanlık indiğinde, hava karardığında.’

k.+idi 195

ķarıęa: (Moğ.) Ala doğan.

k. 159, 408

k.+dek 155, 205

ķarıķ: Gżz bebeęi. (Kaynaklarda ķariuķ olarak gemektedir.)

k.+liri 341

ķarda-: Kararmak. (Kaynaklarda ķarida- olarak gemektedir.)

k.-di 188

ķaręa: bk. ķaęa

ķ. 410

ķaręa-: (I) Atlamak, sıçramak.

k.-p 202, 262, 322

ķaręa-: (II) Lanetlemek, beddua etmek.

k.-ytti 148, 388

ķaręař: Lanetleme, beddua etme. (bk. ķaręa- II)

k. 109

ķaręiř: Lanet, beddua. (bk. ķaręa- II)

k. 11, 118

k.+ka 102, 201, 249

ķari: (Ar.) Kur’an-ı Kerim’i kıraat eden kişi, hafız.

k.+si 445	k. 104
k.+siga 12, 215	k.+nin 49
ķarida-: Karalamak. (bk. ķara)	ķarimaķ: İdare.
k.-p 114, 26, 30, 357, 376, 378, 381, 402, 446, 56, 6, 78	k.+ka 7
ķariġanda: Nispeten, göre. (bk. ķara-)	ķarimu-ķarşı: Karşı, karşıtlık, çelişki.
k. 55	k. 281
ķariġay: (Far.) Çam.	ķarimutuķ: Yüzü kara veya karaya yakın, esmer.
ķ.+ga 42	k. 5
k.+nin 24	ķaritił: Yönünü doğrultmak. (bk. ķarat-)
ķariġu: Kör, âmâ.	k.-gan 298
ķ.+larce 12	k.-ganidi 483
k.+lardin 443	ķaritiş: Baktırma. (bk. ķarat-)
k.+gudek 290	k.+ka 485
k.+nin 434	k.+ni 49
Ķariķaş: Hotan'ın bir ilçesi.	ķariyaġaç: Karaaġaç.
k. 242	k.+lar 283
k.+nin 243	ķarlıķ: Karlı. (bk. ķar)
k.+tiki 240	k. 240
ķariķat dervaza: Kalenin doğu tarafı.	ķarsildaş: Gıcırdama, şaklama.
k.+ni 76	k.+liri 23
k.+sini 64	ķarşı: 1. Taraftar değil. 2. Fikir, düşünce, maksat vb. bakımlardan birbirinin tersi, birbirine zıt olan.
k.+siga 64	k. 168, 185, 185, 220, 229, 230, 239, 243, 258, 258, 269, 27, 281,
ķariliķ: 1. Karalık, siyahlık. 2. Kötülük, kindarlık. (bk. ķara)	

282, 287, 30, 317, 332, 352, 354, 399,
400, 402, 409, 436, 438, 445, 468,
480, 480, 480, 485, 487, 52, 62, 77

k.+sidiki 459

karşılık: 1. Karşılık. 2. Karşı taraf.
(bk. karşı)

k. 166, 77

k.+idin 76

k.+ini 487

k.+ka 393

k.+lirimu 37

k.+ni 56

kaş: Kenarını bükme, kıvrıma.

k.+ka 351

Kasimbeg: İsmailhan'ın Sarayı'nın
eşik ağası. (BS romanı s.: 166)

k. 166, 53

kaşmak: Çok kirlenme, pislik, çamur.

k. 379, 382

kaşmaklaş-: Çok kirlenmek. (bk.
kaşmak)

k.-ip 453

kaşnak: Yan, taraf, yön, cihet.

k.+ida 400

k.+iga 338, 44

k.+tiki 40

kaşrak: Deri, post, kabuk.

k.+idek 24

kaşaplık: (Ar.+T.) Kasaplık.

k. 451

kaş: (I) 1. Kaş. 2. Eyerin insanın ön
tarafına doğru gelen kısmı.

k. 195, 341

k.+liri 18, 188, 241, 30, 340,
81, 97

k.+liriga 300

k.+lirini 425, 462

kaş: (II) Birinin huzuru, yanı, önü.

ķ. 271

ķ.+iga 346, 490

kaşa: Bir yeri muhafaza etmek için
yapılan duvar, tahta perde, çit.

k. 6

kaşka: Hayvanın başındaki beyaz
benek, pul.

k. 159

kaşka at 'Benekli at.'

ķ.+i 159

kaşkılık: Benekli. (bk. kaşka)

k. 258

kaştaş: Kaş taşı, süs taşı.

k.+i 169

kat: Kat.

k.+ida 377

k.+idin 234

kat-: 1. Katı hâle gelmek. 2. Korku veya hayran kalmaktan dolayı sessizleşmek. 3. Sağlamlaşmak.

k.-kan 241, 349

k.-kanidi 449

k.-migan 162

k.-ti 178, 279

kat-kat: Kat kat, birkaç kat. (bk. **kat**)

k. 314, 345, 358

katağur: 1. Damarlı, kuru, sinirli. 2. Sert, sertçe.

k. 266

katar: 1. İnsan veya nesnelerin yan yana veya arka arkaya dizilmesi. 2. Sayılardan sonra gelerek dizilen insan veya nesne sayısını bildirir.

k. 103, 237

k.+da 192

k.+ga 102

k.+ida 20, 312, 472, 49

k.+iga 20, 490

katarlık: İsimlere eklenerek ... -den ibaret, -e benzer... gibi, yanı sıra anlamları taşır.

k. 104, 116, 116, 138, 167, 174, 178, 237, 278, 279, 314, 354, 374, 413, 431, 482, 64, 93, 93

k.+lar 181, 490, 487

k.+larnin 156, 158

katil: (Ar.) Katil, öldüren.

k. 279

k.+i 201, 229, 468, 477

k.+lar 156, 156

k.+ni 202

katillik: (Ar.+T.) Katillik. (bk. **katil**)

k. 374, 418

katla-: Katlamak. (bk. **kat**)

k.-p 382

katlam: 1. Belli kalınlıktaki veya kat kat hâldeki şeylerin her bir katı. 2. Kişilerin ortak özelliklerinin esas alınarak birleştiği insan grubu.

k.+diki 164

k.+liridiki 127

katlammukatlam: Katlar hâlinde. (bk. **katlam**)

k. 120, 142

katlima: Hamuru açıp üstüne yağ sürüldükten sonra pişirilen bir çeşit ekmek.

k. 191

katmu-kat: 1. Üst üste. 2. Çift yapraklı.

k. 114, 119, 14, 237, 309, 383,
4, 409, 449, 45, 480

katna-: Tekrar gelmek, yürümek, o
yana bu yana gitmek.

k.-yip 67

katnaş-: 1. Katılmak, iştirak etmek. 2.
Beraber katılmak.

k.-idigan 384

k.-idu 484

k.-ip 241, 268, 363, 487, 62

k.-kanliki 363

k.-ti 209, 434

katnaştur-: Katılmasını sağlamak,
iştirak ettirmek. (bk. katnaş-)

k.-up 20

katnaşturuş: Katılmasını sağlama,
iştirak ettirme. (bk. katnaştur-)

k.+idi 192

katnişiş: Katılma, iştirak etme. (bk.
katnaş-)

k. 363

katra-: Koşmaya yakın bir hızla
yürümek.

k.-p 428

katraş-: bk. katra-

k.-ip 471

kattik: 1. Ezilmeyen, sağlam. 2.
Güçlü, şiddetli. 3. Kati, kesin. 4.
Acımasız.

k. 110, 111, 113, 118, 118,
121, 127, 128, 130, 144, 148, 148,
153, 153, 155, 165, 165, 17, 171, 180,
188, 189, 200, 205, 220, 226, 230, 24,
243, 25, 251, 251, 253, 257, 257, 257,
259, 259, 261, 286, 290, 312, 321,
326, 330, 330, 330, 335, 335, 343,
344, 344, 363, 38, 384, 387, 388, 393,
395, 397, 399, 404, 404, 405, 406,
414, 416, 420, 430, 433, 441, 446,
446, 450, 452, 457, 460, 460, 461,
462, 483, 484, 487, 56, 56, 59, 63, 64,
76, 80, 84

k.+idi 167, 272

k.+rak 161, 423

k.+raki 21, 178

katır-: Çalıştırmak. (bk. kat-)

k.-up 159

katıruş: Sertleştirilmek. (bk. katır-)

k.-gan 113

katuruş: bk. katır-

k.+ka 402

kava-: Havlamak, ürümek.

k.-vatkan 189

kavan: Erkek domuz, yaban domuzu.

k. 195

ķavař: Havlama, űrűme. (bk. ķava-)

k.+liri 47

ķavul: (Ar.) Saęlam, gűçlű.

k. 258, 26

ķ.+midu 302

ķay-: Bir tarafa doęru dűnmek.

k.-gan 383, 383

ķ-ganlarnin 138

k.-ip 466

bęři ķay- ‘Bařı dűnmek.’

b.-gan 383

ķ.-ganlarnin 138

ķayak: [<ķay+yak] Hangi taraf,
nerede?

k.+ka 450

ķayaķtındur: Neredendir? (bk.
ķayaķ)

k. 25

ķayda: Nerede?

k. 293

k.+dur 90

ķayęu: Kaygı, endiře, hasret, űzűntű.

k. 127, 140, 179, 285, 285,
352, 424, 74, 77

k.+ga 286

k.+lar 21, 454

k.+larni 453

ķayęuluk: Kaygılı. (bk. ķayęu)

k. 126, 408, 447, 447

ķayęur-: Kaygı ve elem çekmek,
kaygılanmak. (bk. ķayęu)

k.-gan 56

ķayıl: (Ar.) Hayranlık, beğeni.

k. 209, 290, 295, 313, 330,
343, 367, 373, 401

ķayıllıķ: (Ar.+T.) Hayranlık. (bk.
ķayıl)

k. 373, 53

k.+lirini 419

k.+ni 372

ķayım: (Ar.) Dik duran, dik.

k. 272, 296, 399

ķaymak: Kaymak.

k.+i 82

ķaymuķ-: şaşırmak, azmak, yolu
řařırmak, dűnűp dolařmak.

k.- kanlar 211

ķaymuķtur-: Zihnini karıştırmak.
(bk. ķaymuķ-)

k.-up 176

ķayna-: 1. Kaynamak. 2. Pişmek,
pişip yiyecek hâline gelmek. 3.
Doruğuna erişmek.

ķ. 311

k.-gan 470

k.-miga 326

k.-migan 222

k.-p 145, 232, 264

k.-vatatti 232

ķaynaķ: İnsanlar ile dolan, kalabalık.
(bk. ķayna-)

k. 142, 225, 476

ķaynam: 1. Su veya sulu olan şeyin döndüğü yer. 2. Döngü.

k. 311, 338, 352, 368, 370,
401, 439, 452, 452

k.+da 222

k.+ga 441

k.+iga 459

k.+liriga 441

k.+nin 253

ķaynat-: Kaynatmak. (bk. ķayna-)

k.-atti 42, 42

k.-ip 109, 152

k.-ti 118, 199, 264

ķayraķ: Küçük dağ, tepe.

k.+lardin 32

ķayri-: 1. Açmak, doğrultmak, bir yana çekmek, bükmek. 2. Katlamak. 3.

Kapatılan perdenin yan tarafını açmak.
4. Döndürmek.

k.-p 153, 27, 70, 159, 241, 283,
300

ķayril-: Dönmek, çevrilmek,
dönülmek. (bk. ķayri-)

k.-di 452

k.-gan 265, 327

k.-ganda 453

k.-gice 105

k.-idigan 474

k.-ip 107, 24, 394

ķaysi: 1. Hangi, hangisi. 2. Belirsiz zamanı ifade edeer.

k. 100, 178, 20, 221, 231, 256,
258, 264, 265, 307, 307, 315, 353,
407, 421, 464

k.+miznin 263

k.+n 334, 334

k.+nsen 455

k.+sinin 237

ķaysibir: Bazı bir.

k. 45

ķayt-: 1. Geldiğı yere geri gitmek,
dönmek. 2. Vazgeçmek, caymak.

k.-almaydu 346

k.-amsen 442

k.-ay 444

k.-idu 487

k.-ip 145, 203, 209, 213, 218,
220, 276, 28, 286, 290, 295, 329, 334,
362, 412, 429, 433, 444, 449, 468, 470

k.-ipla 409

k.-kan 328

k.-kanda 277

k.-kuce 426

k.-makci 195

k.-maktur 435

k.-migay 433

k.-ti 161, 190, 207, 247, 304,
324, 434, 97

ķayta: Yeniden, tekrar, yine.

k. 10, 179, 199, 207, 21, 22,
260, 299, 31, 408, 440, 453, 463, 57,
58, 59, 69, 80, 80, 80, 83, 96, 98

k.+din 288, 336, 353, 372, 387,
5, 69, 95

ķayta-ķayta: Tekrar tekrar. **(bk. ķayta)**

k. 174, 207, 440, 65

ķaytiř: Dönme, geri dönme. **(bk. ķayt-)**

k. 156, 243, 245, 253, 253,
259, 259, 291, 484

k.+iga 195

k.+ka 195, 234

k.+tin 243

ķaytiř-: 1. Geri gitmek, dönmek. 2. Asıl hâline dönmek. 3. Vazgeçmek. **(bk. ķayt-)**

k.-ti 32

ķaytur-: 1. Geri çevirmek, döndürmek. 2. Tekrarlamak. 3. Cevap vermek. **(bk. ķayt-)**

k.-di 189, 243, 297

k.-maydu 140

k.-sakbolar 66

k.-up 343, 433, 435

ķayturma: Dönüş, geri çevirme. **(bk. ķaytur-)**

k. 38

ķaza: (Ar.) 1. Ölüm, ölüş. 2. Bela, felaket. 3. Belli bir fırsatın zamanının geçmesi, elden kaçması.

k. 13, 201, 233, 234, 237, 264,
393, 393, 418, 449, 60

k.+dimu 239

k.+din 260

k.+ga 449

ķazaķ: Bu ad ile anılan millet ve bu millete mensup kişi.

k.+lardin 290

ķazan: Çok miktarda yemek pişirmeye veya bir şey kaynatmaya yarayan büyük, derin kap.

k. 15, 201, 305, 361, 382

k.+dek 339

k.+ga 307

k.+lar 25, 25

k.+larni 42, 42

ķazan-: Kazanmak, ele geçirmek, sahip olmak.

k.-di 209

k.-gan 172

k.-ip 485

k.-makci 193

ķazi: (Ar.) Kadı, yargıç, hâkim.

k. 61, 116, 116, 221, 385, 394, 403, 417, 417, 96

k.+nimu 417

k.+nin 389, 390, 417

ķaziķana: (Ar.+Far.) Mahkeme, şeyhülislam binası. (bk. ķazi)

k.+larga 164

ķazikalan: (Ar.+Far.) Baş kadı, büyük kadı. (bk. ķazi)

k.+i 211

k.+lar 339

k.+nin 215

ķaznaķ: Küçük oda, kiler.

k. 397

ķebih: (Ar.) Çirkin, adi, iğrenç, alçak.

k. 116, 146, 202, 426

ķebile: (Ar.) Kan bağı münasebetiyle yakın olan kişiler.

k.+lirige 485

k.+lirinin 485

k.+sini 485

ķebre: (Ar.) Mezar, kabir.

k. 113, 284, 286, 321, 337, 358, 470, 481

k.+ge 285, 321

k.+ler 284

k.+lerdin 481

k.+mnin 365

k.+si 285

k.+sige 109, 481

k.+sini 470, 482

k.+sinimu 321, 470

k.+sinin 481

ķebrigah: (Ar.+Far.) bk. ķebriřtan

k.+ini 374

ķebriřtan: (Ar.+Far.) Kabri çok olan yer. (bk. ķebre)

k.+diki 358

ķebristanlık: (Ar.+Far.+T.)
Mezarlık. (bk. ķebristan)

k. 113, 287, 470

k.+i 284, 318, 45

k.+ida 287

k.+idiki 472

k.+iga 240, 286, 360, 470

k.+ini 283

k.+ka 284, 287

k.+ni 361

ķed: (Ar.) Kişinin boyu, duruş. **ķrş.**
ķamet

k. 284, 92

k.+di 129, 191, 196, 299

k.+dini 285

ķeddi-ķamet: (Ar.) Boy, vücut. (bk.
ķed)

ķ. 196

ķ.+i 299

ķ.+ide 129

ķ.+idin 191

ķedem: (Ar.) 1. Adım. 2. İki ayak arasındaki boşluk, mesafe. 3. Büyüme, iyileşme, hareketlerdeki hız, sürat. 4. Yürüme, hareket.

k. 101, 106, 114, 130, 18, 196,
196, 235, 263, 269, 296, 306, 309,

314, 340, 361, 361, 377, 377, 379,
379, 381, 388, 404, 442, 448, 53, 60,
71, 74, 95, 95, 95

k.+de 41, 447

k.+dur 35

k.+i 34, 36, 491, 78, 90

k.+ide 44

k.+idin 16

k.+ige 18

k.+im 46

k.+ini 130, 33, 35, 378, 424

k.+ler 272

k.+liri 16, 35

k.+lirini 379

k.+lirinin 373

k.+ni 216

ķedem bas- ‘Adım atmak, ayak basmak.’

ķ.-a 130

ķ.-ip 101, 182

ķedemmu-ķedem: Adım adım. (bk.
ķedem)

k. 169, 182, 64

ķeder: (Ar.) Kadar.

k. 224, 257

ķedim: (Ar.) Geçmiş zaman, eski devir, eski.

k. 420

ķedimiy: (Ar.) Gemişte kalan, eski.
(bk. ķedim)

k. 364, 39

ķedir: (Ar.) Kıymet, nem.

k. 365, 458

k.+i 393

k.+imni 372

k.+ini 178, 21, 426, 463

k.+inin 216

k.+iniz 284

ķedirle-: (Ar.+T.) Değer vermek,
kıymet bilmek. (bk. ķedir)

k.-ytti 476

ķedirleř: (Ar.+T.) Değer verme,
kıymet bilme. (bk. ķedirle-)

k.+ke 58

ķedirlik: (Ar.+T.) Değerli. (bk.
ķedir)

k. 127, 476

ķedrisiz: (Ar.+T.) Değersiz, nemsiz.
(bk. ķedir)

k. 43, 76

ķeęez: (Far.) Kâğıt.

k. 316

k.+dek 88

k.+ige 245, 327, 61, 8

k.+lerdin 316

ķeęiř: Kapris.

k. 474

ķeh-ķeh: (Ar.) Gzel glş, kahkaha
atma. bk. ķakaķla-

k. 129, 251, 252

ķeh-ķeh ur- bk. ķakaķla-

ķ.-up 129, 251, 252

ķehet: (Ar.) Kıtlık, verimsizlik.

e. 375

ķehetilik: (Ar.+T.) Yoksulluk,
sıkıntılı. (bk. ķehet)

k.+nin 363

ķehharlık: (Ar.+T.) Allah'ın
isimlerinden El-Kahhar. Anlamı ise
yenilmeyen, her şeye gc yetendir.

k. 179

ķehr: (Ar.) Hiddet, fke, gazap,
kızgınlık.

k. 460, 488, 87

k.+i 76, 175

k.+ide 439

k.+idiki 153

k.+idin 175, 362

k.+ige 48, 175, 175, 458

k.+ini 175

ķehrilik:bk. ķehrlık

k. 131, 361, 92
ķehriman: (Ar.+Far.) Kahraman,
cesur.

k. 101, 293

k.+dek 200

ķehritan: Acı soğuk.

k. 229, 44

ķehrlık: (Ar.+U.) Sinirli, kızgın. (bk.
ķehr)

k. 410

ķelb: (Ar.) Kalp, yürek.

k. 378, 440, 440, 441, 54

k.+i 17, 185, 415

k.+ide 127, 129, 132, 194, 208,
22, 278, 294, 409, 444, 476, 477

k.+idiki 321

k.+idin 145

k.+ige 129, 132, 148, 17, 304

k.+in 143

k.+ini 127, 147, 148, 193, 204,
233, 301, 459

k.+inin 415

k.+mu 54

ķel'e: (Ar.) Kale.

k. 3, 39, 41, 43, 43, 44, 53

k.+ge 240, 281

k.+nin 52, 254, 257, 257, 257,
51, 55, 64

k.+sini 254

ķelem: (Ar.) 1. Kalem. 2. Fikrini
yazma, yazma eser yazabilme gibi
maharet ve kabiliyeti.

k. 335, 416, 416, 416, 60

k.+diki 416

k.+dimu 125

k.+ge 416

k.+i 59

k.+liri 122

k.+ni 415

k.+nin 416

ķelender: (Far.) Dilenci.

k. 134, 37, 376, 379, 379, 380,
395, 66, 90

k.+ler 265

ķeley: Kalay, teneke.

k. 85

ķemer Banu: Obul Hadibeg'in kızı.
(BS romanı s.: 282)

ķ.+ni 282

ķendel: (Ar.) El marifetiyle
hazırlanan türlü Şeker.

k.+ler 94

k.+lerde 183

ķepes: (Ar.) 1. Kafes. 2. Tuzak, kapan. **(Kaynaklarda ķepez olarak geķmektedir.)**

k. 314, 84, 85, 86, 88, 88, 89

k.+ge 132

k.+liridiki 337

k.+tek 4

ķererlik: Rüzgârlı, serin, soğuk. **(Kaynaklarda ķerirlik olarak geķmektedir.)**

k. 169

ķes: (Rus.) Papaz.

k. 286

ķesem: (Ar.) Yemin, ant.

k. 118, 21, 285, 316, 317, 317, 317, 317, 408

k.+ki 285, 294

ķesemname: (Ar.+Far.) Yazılı yemin veya söz. **(bk. ķesem)**

k.+ ga 317, 317

ķeside: (Ar.) Kaside.

k. 478

ķesir: (Ar.) 1. Padişah ve hanların haşmetli sarayı. 2. Bina, çok katlı ev.

k. 40

k.+dek 422

k.+lirige 44

k.+mu 219

ķest: (Ar.) Kötü niyet, suikast.

k.+ige 407

ķestle-: (Ar.+T.) Kötü iş ve hareket için niyet etmek, kötü işi kastetmek. **(bk. ķest)**

k.-p 119, 365

ķeşķer: Kâşgar.

k. 10, 142, 160, 172, 204, 227, 366, 367, 368, 368, 369, 37, 486, 488, 491

k.+de 139, 172, 204, 299, 360, 362, 364, 364, 38, 479, 479, 61

k.+deidim 365

k.+diki 209, 240, 283, 295, 345, 369, 465, 487, 6, 9

k.+dila 481

k.+din 142, 204, 238, 24, 299, 364, 38

k.+ge 167, 168, 168, 172, 227, 280, 283, 283, 304, 360, 363, 365, 367, 367, 368, 369, 37, 479, 481, 486, 486, 6

k.+mu 167

k.+ni 267, 56

k.+nin 168, 168, 171, 34, 368, 369, 486

ķeşķeriye: Ülkenin güney kısmı.

k. 101, 101, 102, 116, 147,
206, 276, 32, 321, 336, 366, 387, 411,
431, 432, 438, 9, 434

k.+de 383

k.+diki 280, 431

k.+din 413, 478

k.+ge 244, 280, 96, 364

k.+ni 399

k.+nin 245, 244, 3, 352

ket'iy: (Ar.) Değişmeyen, kesin.

k. 123, 16, 175, 215, 344, 419,
427, 82

ket'iylik: (Ar.+T.) Kesinlik. **(bk. ket'iy)**

k. 131, 434

ket'iynezer: [<ket'iy+nezer] (Ar.)
Önemli değil, bakılmadan.

k. 245

ketil: bk. ketil

k. 77

ketil: (Ar.) Öldürüş, öldürme.

k. 251, 280, 280, 336

k.+icun 428

ketli'am: (Ar.) Öldürme, öldürüş.

k. 38

ketre: (Ar.) Damla.

k. 312, 99

kevet: Kat kat olan şeylerin her bir katı, tabakası.

k. 109, 121, 126, 235, 241, 41,
422, 59

k.+la 347

kevetlik: Katı olan, katlı. **(bk. kevet)**

k. 116

key: (Ar.) Kusma, istifra.

k. 106

key kil- 'Kusmak, istifra etmek.'

k.-ivetti 106

keyer: [<kaysi+yer] Nere, hangi yer?

k.+de 275, 444, 212, 27

k.+ge 443, 471

keyerlik: Nereli? Yurdu nere? **(bk. keyer)**

k.+ikenlikini 428

keyser: (Ar.) 1. Önceki padişah. 2. Cesur, yiğit. 3. İnatçı, ısrarlı.

k. 115, 115, 364, 394, 43, 55,
72

keyserlik: (Ar.+T.) Cesurluk. **(bk. keyser)**

k. 69, 88

k.+i 437

k.+inizni 108

ķęćir: Katır.

k. 25

ķęćiş-: Kaçışmak, beraber kaçmak.

(bk. kaç-)

k.-ti 265

ķęķil-: Kakılmak, çakılmak, itilmek.

(bk. kaç-)

k.-di 84

k.-gan 114

k.-ganlikini 351

ķęķiş: Kakma, itme. **(bk. kaç-)**

ķ.+imiz 82

ķęķiş-: Beraber kakmak. **(bk. kaç-)**

k.-ip 75

ķeleşsiz: Ağır, kaba.

k. 42

ķêliç: bk. ķiliç

k.+i 73

k.+tur 219

ķêlin: 1. İnce olmayan, kalın. 2. Kat kat, çok.

k. 117, 200, 27, 44, 452, 469

ķêlip: (Ar.) 1. Kalıp, şekil. 2. Standart, normal.

k.+idin 40, 106

ķêliš: Kalma. **(bk. kal-)**

ķ. 37, 152, 160, 174, 239, 242, 254

ķ.+i 56, 57, 120, 160, 173, 280

k.+ice 52

k.+ini 322, 398, 450

k.+ka 183, 183, 327

k.+tin 407

k.+imu 413

k.+ni 195, 171

ķêliš-: Birlikte kalmak.

k.-maydu 255

k.-ti 155, 242, 31, 32

ķêni: (I) Haydi.

k. 87, 266, 268, 274, 408, 408, 408

ķêni: (II) Nerede?

ķ. 104, 184, 184, 242, 275, 291, 316, 316, 396, 405, 412,

ķênik: Rengi açık olmayan, daha belirgin olan, açık karşıtı.

k. 184

ķêpķal-: Kalmak.

k.-di 208

ķêri: Yaşlı, ihtiyar.

k. 190, 283, 332, 339

k.+midu 302

ķêriliķ: Yaşlılık. **(bk. ķêri)**

k. 363

k.+tin 155

ķerin: Karın.

ķ. 112

k.+i 226

k.+ini 285

k.+lar 112

üçey-ķerin ‘Bağırsak ve karın, iç organlar.’

k. 112

ķerindaş: Kardeş.

k. 115, 178, 407

k.+lar 110

k.+lirimnin 108

k.+lirini 281

k.+lirinin 280

ķerindaşsız: Kardeşsiz. **(bk. ķerindaş)**

k. 210

ķerisal: Yaşlanan, yaşlanıp güçten düşen, ihtiyar.

k. 134, 151, 240, 241, 266, 310, 90

ķerişkandek: Şans eseri.

k. 253, 398

ķetik: Yoğurt.

k. 353

k.+i 88

k.+ni 196

ķetil-: Katılmak. **(bk. ķat-)**

k.-ganlaridi 43

k.-ip 464

ķetim: Yapılan iş ve hareketin sayısını bildirir.

k. 103, 114, 115, 120, 120, 128, 128, 128, 129, 134, 135, 142, 142, 142, 15, 15, 153, 153, 159, 166, 167, 171, 177, 179, 182, 183, 183, 192, 20, 200, 200, 206, 207, 213, 219, 235, 238, 251, 258, 258, 259, 259, 261, 263, 276, 282, 283, 289, 294, 31, 323, 338, 35, 36, 364, 38, 38, 387, 388, 390, 4, 401, 403, 404, 405, 41, 41, 41, 411, 413, 413, 424, 425, 429, 430, 430, 430, 433, 434, 440, 446, 452, 457, 457, 458, 467, 480, 487, 53, 57, 64, 68, 96

k.+da 72

k.+din 480

k.+idi 395

k.+la 7

k.+mu 190, 290, 39

ķetimķi: Seferki, defaki. **(bk. ķetim)**

k. 192, 254, 295, 303, 36, 487, 66, 457

ķetimlik: Seferki, defaki. **(bk. ķetim)**

k. 124, 125, 128, 195, 198,
209, 217, 217, 227, 276, 459, 59, 63,
95

ķétirķan-: Bir iŗe, meseleye samimi
olarak davranmak.

k.-ip 484

ķétiş-: Birlikte veya karşılıklı katı hâle
gelmek. (bk. ķat-)

k.-ip 39

ķeyinata: [<ķeyin+ata] Kocaya veya
kadına göre birbirlerinin babası,
kayınbaba, kayınpeder.

k.+si 163

ķeynata: bk. ķeyinata

k.+si 282, 368, 368, 485

k.+sini 485

k.+sinin 283

ķible: (Ar.) 1. Kible, Kâbe'nin yönü.
2. Batı.

k. 171, 171, 236, 419

k.+ge 147

ķiblegah: (Ar.+Far.) Apak Hoca,
Bibi Möhtirem Hanım'a yazdığı
mektupta Bibi Möhtirem Hanım'a bu
şekilde hitap etmiştir. 'Kâbe'nin yönü'
anlamına gelmektedir. (bk. ķible)

k. 300

k.+im 301

ķiķķir-: Çağırarak, davet etmek,
seslenmek.

k.-ip 447

ķiķas: Yaygara, gürültü.

k. 259, 402, 472

ķil: Kıl.

k. 103, 228,

k.+dek 440

k.+ni 213

ķil-: 1. Bir işi yapmak. 2. Hazırlamak.
3. Göstermek, ifade etmek. 4.
Meydana getirmek. 5. Erişmek,
ulaşmak. 6. Belli bir hâle getirmek. 7.
-dek, -tek ile birlikte kullanıldığında
tahmin bildirir.

k. 45, 101, 136, 143, 180, 259,
321, 343, 416, 416

k.-ala 291

k.-alamti 322

k.-alaydiganlikinlarga 9

k.-alaydu 203

k.-alaytti 399

k.-almay 379, 392, 457

k.-almaydigan 445

k.-almaydu 301, 348, 9

k.-almaymiz 29, 307

k.-almaytti 344, 378

k.-almidi 99, 167, 215, 250,
378, 410

k.-almidi

k.-almiganlik 388

k.-almiganlikini 35

k.-almisa 137

k.-almisak 150

k.-almisimu 298

k.-amdu 417

k.-ar 288

k.-arini 121, 188, 84

k.-armis 227, 252

k.-atti 115, 116, 116, 129, 132,
133, 134, 140, 177, 183, 200, 200,
203, 230, 270, 296, 300, 310, 338,
340, 344, 349, 349, 374, 387, 398, 42,
42, 420, 440, 450, 469, 471, 58, 74,
92, 185, 306

k.-attim 385

k.-ay 384, 465

k.-ayli 13, 223, 331, 59, 66

k.-di 101, 102, 104, 107, 107,
109, 111, 113, 115, 115, 116, 118,
127, 131, 131, 143, 144, 145, 146,
147, 149, 149, 160, 160, 161, 163,
165, 169, 172, 175, 175, 175, 176,
177, 177, 189, 19, 19, 192, 202, 204,
207, 208, 208, 209, 209, 213, 213,
216, 226, 228, 228, 230, 230, 231,

232, 233, 233, 233, 241, 241, 243,
244, 246, 253, 256, 257, 258, 258,
259, 264, 265, 266, 268, 269, 274,
275, 281, 282, 282, 284, 285, 285,
285, 287, 29, 294, 297, 298, 30, 305,
305, 313, 315, 316, 318, 32, 320, 320,
328, 328, 340, 345, 345, 35, 350, 356,
356, 356, 361, 364, 365, 365, 370,
373, 38, 38, 382, 383, 386, 393, 4,
400, 400, 401, 403, 404, 41, 414, 419,
419, 420, 426, 428, 429, 430, 430,
431, 432, 433, 433, 434, 438, 440,
441, 445, 445, 448, 449, 452, 454,
480, 482, 483, 49, 54, 57, 6, 63, 67,
74, 79, 83, 83, 84, 9, 96, 151, 229

k.-dide 421

k.-diki 281

k.-dila 34

k.-dim 109, 186, 365, 411, 436,

7

k.-dimki 448

k.-din 140, 167, 385, 385, 447,
476, 49, 49, 472

k.-diniz 180, 331, 435

k.-dinlar 79, 79

k.-duk 151, 220, 256, 34

k.-e 394

k.-gac 128

k.-gan 100, 100, 106, 107, 11,
11, 110, 111, 115, 117, 136, 136, 145,
147, 149, 15, 150, 152, 152, 16, 165,
175, 175, 184, 192, 193, 194, 194,
200, 201, 201, 207, 208, 211, 217,
219, 219, 222, 226, 230, 231, 234,
234, 24, 247, 257, 278, 279, 28, 282,
284, 286, 288, 289, 290, 290, 293,
293, 296, 296, 297, 3, 301, 304, 317,
320, 321, 330, 339, 345, 35, 354, 356,
359, 365, 365, 373, 373, 388, 389, 4,
407, 416, 416, 418, 423, 428, 430,
440, 45, 466, 467, 47, 478, 479, 486,
49, 491, 50, 56, 61, 66, 68, 80, 81, 87,
94

k.-ganda 120, 133, 21, 239,
240, 348, 406, 427, 458, 55

k.-gandek 117, 142, 156, 178,
333, 340, 358, 83

k.-gandila 302

k.-gandin 184, 311

k.-ganga 326, 402

k.-ganidi 111, 118, 122, 125,
125, 129, 130, 163, 174, 191, 203,
205, 205, 254, 257, 276, 292, 292,
326, 4, 409, 42, 427, 429, 460, 51, 62

k.-ganidiniz 50

k.-ganiken 350, 359, 418, 9

k.-ganki 101

k.-ganlar 166, 76

k.-ganlarni 279

k.-ganlikidin 288

k.-ganlikini 72

k.-ganmu 143

k.-gay 102, 273, 296

k.-gayla 297, 391

k.-gaymen 317, 433

k.-gaysen 100, 100, 420, 420

k.-gaysiz 436

k.-gili 160, 215, 27, 279, 48, 79

k.-gin226

k.-gini 125, 326, 417

k.-ginice 58

k.-ginini 138

k.-guc 38

k.-guce 380, 393

k.-guci 17, 82, 132, 176, 184,
219, 338, 410, 460, 472

k.-guciga 186

k.-gucilar 214, 214, 344, 82

k.-gucilardur 16

k.-gucilarga 214

k.-gucilarnin 294

k.-guciliri 221

k.-guluk 449

k.-gusi 33, 405, 453

k.-idigan 117, 129, 149, 149,
15, 193, 199, 206, 208, 243, 263, 265,
28, 329, 333, 339, 343, 356, 361, 384,
422, 422, 456, 474, 82

k.-idiganlar 187, 82

k.-idiganlikini 245, 245, 273,
318

k.-idiken 274, 344, 35

k.-idikenmiz 64

k.-idiler 184

k.-idu 102, 108, 119, 12, 13,
138, 148, 152, 152, 166, 176, 178,
180, 194, 197, 197, 197, 22, 221, 224,
281, 289, 290, 294, 297, 311, 319,
355, 368, 394, 416, 416, 416, 417,
417, 423, 443, 479, 479, 485, 485,
485, 486, 487, 487, 487, 488, 489

k.-idulerki 140, 140

k.-idurki 319

k.-imen 109, 119, 123, 272,
295, 317, 317, 319, 324, 324, 357,
365, 444

k.-imenki 358

k.-imiz 123, 162, 186, 255,
264, 274, 35, 51, 66, 80, 9

k.-in 189, 29, 361, 82, 239

k.-inlar 275, 303, 432

k.-inlarki 176, 320

k.-ip 100, 101, 102, 106, 106,
108, 109, 109, 109, 109, 11, 114, 119,
12, 121, 123, 124, 128, 13, 130, 130,
133, 134, 134, 137, 138, 14, 14, 144,
144, 146, 147, 148, 149, 149, 149,
150, 151, 152, 152, 153, 154, 155,
155, 159, 163, 166, 167, 167, 168,
168, 168, 170, 171, 171, 174, 175,
176, 179, 18, 18, 183, 185, 190, 191,
197, 199, 200, 200, 203, 206, 207,
208, 209, 209, 21, 21, 210, 211, 213,
216, 218, 220, 220, 221, 224, 225,
227, 229, 233, 238, 238, 24, 24, 242,
243, 244, 244, 245, 252, 258, 258,
260, 261, 262, 264, 267, 267, 27, 270,
272, 275, 277, 28, 280, 280, 282, 282,
283, 284, 285, 285, 288, 289, 294,
300, 302, 303, 303, 304, 304, 306,
307, 307, 31, 311, 311, 317, 318, 32,
321, 322, 322, 323, 327, 330, 330,
331, 332, 333, 333, 334, 338, 339,
343, 343, 344, 345, 346, 347, 348,
349, 35, 353, 354, 356, 356, 358, 360,
361, 362, 362, 365, 365, 367, 367,
369, 370, 370, 373, 374, 378, 379, 38,
38, 381, 382, 384, 384, 392, 4, 400,
400, 401, 403, 403, 411, 414, 417,
417, 419, 425, 426, 428, 428, 430,
430, 430, 432, 432, 433, 434, 437,
438, 439, 442, 445, 447, 448, 449,
449, 45, 453, 465, 469, 47, 470, 472,
474, 479, 479, 480, 482, 482, 483,
484, 485, 485, 486, 488, 50, 51, 51,

52, 53, 57, 61, 62, 62, 66, 66, 69, 72,
73, 79, 80, 81, 81, 81, 87, 9, 90, 94,
95, 95, 96, 166, 38

k.-ipla 260, 303, 333, 341, 394

k.-ipmu 161, 196, 279

k.-ipsen 28

k.-iptu 186, 21

k.-iptur 99

k.-ipturmen 335

k.-isen 319, 357

k.-isiler 111, 334

k.-isimiz 56

k.-ivalarmizmikini 150

k.-ivaldi 367

k.-ivalgan 452, 57

k.-ivalganga 171

k.-ivalganidi 15, 301

k.-ivalmasliktek 223

k.-ivaptu 165

k.-ivatatti 183, 193, 196, 230,
254, 355, 451

k.-ivatidu 223, 238, 268, 408,
412, 431, 442

k.-ivatimen 167

k.-ivatisen 193

k.-ivatkan 123, 136, 155, 155,
208, 220, 223, 226, 227, 30, 344, 453,
464, 486, 63, 72

k.-ivatkanda 28, 8

k.-ivatkandek 262, 330, 462

k.-ivelisni 455

k.-ivetettim 465

k.-ivetidigan 201

k.-ivetidigandek 92

k.-ivetilgenidi 476

k.-ivetimen 416

k.-ivetip 432, 8

k.-ivetken 157, 18, 322, 387,
467

k.-ivetkenidi 110, 117, 194,
227, 23, 348, 6

k.-ivetmisen 137

k.-ivetti 106, 149, 161, 162,
198, 227, 275, 450, 476, 69, 75, 88, 48

k.-ividi 186, 186

k.-ividim 305

k.-ma 197, 220, 221, 226, 405

k.-mak 157, 285

k.-makci 139, 210, 219

k.- makci 55

k.-makcidi 158, 339

k.- makciikenlikini 341

k.-makka 293
k.-makta 348
k.-maktin 318
k.-man 167, 433, 442
k.-manlar 353
k.-maptimen 424
k.-maptu 417
k.-masidi 355
k.-masikenmen 408
k.-maslik 297
k.-maslikka 186
k.-mastin 221
k.-may 173, 221, 228, 257,
274, 342, 368, 392, 403, 404, 459,
463, 475, 484, 81
k.-maydigan 21, 224, 82
k.-maydu 343, 407, 444
k.-maymiz 179
k.-maytti 107, 121, 136, 290,
401, 471
k.-midi 14, 155, 178, 251, 295,
296, 369, 406, 461
k.-midin 456
k.-midinmu 194
k.-miduk 289
k.-migan 102, 194, 224, 417,
462, 471

k.-miganidi 404, 450
k.-migayli 325
k.-miguçe 145
k.-misa 137, 138, 158, 170,
372
k.-misak 149
k.-misila 228
k.-mislarga 145
k.-misun 476
k.-sa 10, 136, 137, 148, 213,
278, 289, 295, 311, 324, 333, 369,
416, 438, 473, 96
k.-sak 263, 291, 49
k.-sakmu 244
k.-sam 163, 303, 303, 303, 417,
417, 83
k.-sila 227, 432
k.-siler 185
k.-simu 302, 311
k.-sun 137, 256
k.-ur 90
k.-urmen 312, 343
k.-ursiz 368

ķilçe: Zerre kadar, az, minik. (**bk. ķil**)

k. 108, 156, 200, 212, 245,
289, 32, 404, 407

ķildur-: Yaptırmak. (**bk. ķil-**)

k.-atti 374

k.-gan 481

k.-miz 162

k.-udi 440

k.-up 49

k.-uvetidigan 124

k.-uvettim 186

ılduruş: Yaptırma. (bk. ıldur-)

k.+i 211

kileşsiz: bk. këleşsiz

k. 25

ılguz-: bk. ıldur-

k.-up 401

ılguzuş: bk. ılduruş

k. 321

ılıç: Kılıç.

k. 24, 256, 258, 258, 259, 26,
261, 39, 459, 460, 460, 461, 461, 53,
67, 69, 70, 70, 72, 72, 72, 74, 75, 88,
92

k.+i 67, 72, 74

k.+ini 72

k.+innin 27

k.+lar 71

k.+larda 85

k.+larnin 69

k.+lirini 70

k.+ni 259, 460, 78

k.+nin 461, 53, 58

k.+tin 259

k.+tur 49

ılıçlan-: Kılıçlanmak, hançerlenmek.
(bk. ılıç)

k.-ip 121, 172, 76

ılıçvazlık: (T.+Far.+T.) Silahşorluk,
silahtarlık. (bk. ılıç)

k.+ni 296

ılık: Kişinin kendine has özellikleri.

k.+i 296, 471, 472

k.+idek 98

k.+idin 78

k.+lar 162

k.+larni 445

k.+liri 225, 98

k.+liridin 191, 472

ılıklik: Belli bir kılığa sahip. (bk.
ılık)

k. 224

ılın-: İşlenmek, yapılmak. (bk. ıl-)

k.-di 358, 38, 384, 434, 481

k.-gan 123, 156, 175, 199, 21,
240, 269, 275, 29, 315, 336, 339, 354,

355, 355, 423, 43, 43, 440, 440, 441,
455, 471, 77, 79, 93

k.-ganidi 90

k.-ganlarga 365

k.-idu 148, 153, 344

k.-ip 341, 484, 85

k.-maydu 123

k.-sa 174, 272, 280, 330

k.-sun 103

ķiliniř: İşlenme, yapılma. (bk. ķilin-)

k.+tin 188

ķiliř: Yapma. (bk. ķil-)

k. 115, 118, 120, 139, 139,
141, 141, 141, 147, 152, 152, 168,
171, 173, 179, 180, 184, 190, 193,
206, 214, 223, 225, 227, 227, 228,
232, 232, 233, 26, 262, 268, 270, 279,
286, 289, 294, 295, 295, 299, 307, 31,
315, 317, 318, 318, 32, 321, 324, 324,
34, 350, 399, 401, 402, 412, 412, 418,
418, 418, 421, 425, 426, 427, 43, 438,
443, 443, 465, 478, 479, 479, 479,
487, 58, 62, 63, 98

k.+i 211, 268, 278, 288, 299,
357, 37, 96

k.+idi 323, 386

k.+imiz 272

k.+ini 69

k.+inizni 301

k.+inni 417

k.+ka 100, 118, 120, 121, 143,
148, 173, 173, 215, 215, 218, 230,
251, 280, 31, 314, 333, 345, 39, 412,
447, 457, 469, 482, 82, 87, 30, 105

k.+kila 214

k.+kimu 173, 406

k.+la 333

k.+liri 262

k.+lirin 264

k.+ni 106, 163, 189, 257, 321,
345, 372, 400, 401, 437, 62, 63

k.+nimu 270, 36

k.+nin 123, 171, 412

k.+tiki 362

k.+tin 152, 268, 342, 57

ķiliř-: Beraber yapmak,
yardımlaşmak. (bk. ķil-)

k.-atti 112, 42

k.-idigan 210

k.-idu 17, 277

k.-ip 118, 128, 36, 379, 414

k.-ivatatti 451

k.-ivatidu 149, 149

k.-ivatkanda 29

k.-kan 277, 336, 352

k.-kanlıki 450	ķimarvaz: (Ar.+Far.) Daima kumar oynayan kişi, kumarbaz. (bk. ķimar)
ķ.-kay 96	k. 164
k.-lardinmu 452	k.+lardek 52
k.-maktaidi 329	ķimdin:- Kımıldamak.
k.-midin 396	k.-ip 34
k.-sila 29	ķimir: Kımıltı.
k.-ti 164, 228, 237, 390	k. 404
k.-tin 82	ķimmet: (Ar.) Paha, pahalı.
ķılmaķ: Yapmak, etmek. (bk. ķil-)	k. 159, 24
k. 315	k.+ini 458, 476
ķılmiř: 1. Yapılan iş, hareket veya faaliyet. 2. Kötü iş, kötölük.	ķimmetlik: (Ar.+T.) Pahalı, değerli. (bk. ķimmet)
k.+i 347	k. 147, 408, 415, 67, 85
k.+ini 441	ķin: Kım, kılıf.
k.+liri 178, 43	k.+idin 104
k.+liriga 483	ķin-ķini: İç içe.
k.+lirini 407, 408	k.+ ga 8
ķılmiř-etmiş: Baştan geçen iyi veya kötü iş.	ķiņęay:- Eğilmek, düzlüğünü yitirmek.
k.+liri 177	k.-ip 382
k.+lirini 172	ķiņęir: Eğri, eğri büğrü, çarpık.
ķiltaķ: Tuzak, ilmikli kapan, kapan.	k. 344
k. 295	ķiņęir-siņęir: O yana bu yana eğilen, eğri. (bk. ķiņęir)
ķiltiriķ: Kılçık.	k. 389
k.+tek 450	ķipen: bk. kēpen

k. 332

kip-: [<kal-ip] Yapmış.

k.- isiz 239

k.- siz 446, 446, 447

ķ.-timen 201, 408

ķ.-tu 186

ķ.-tuk 235

kip-ķizil: Kıp kırmızı, parlak kırmızı, kırmızı.

k. 105, 105, 107, 114, 114, 121, 130, 200, 242, 251, 39, 460

ķir: 1. Bir şeyin bir yanı, yakası, kenarı. 2. Tümsek, çıkıntı. 3. Kırpiklerin bulunduğu yer.

k. 60

k.+ida 442

k.+iga 84

ķir-: Öldürmek, yok etmek.

k.-iver 69

ķira'et: (Ar.) Kur'an-ı Kerim'i belli kural ve işaretlere göre okuma.

k. 155, 155, 155, 233, 469, 469

k.+i 233

k.+ke 309

k.+tin 233

ķiranlık: Büyüyüp yetişen.

k. 238

ķirgak: Kenar, kıyı.

k. 182, 313

k.+i 259

ķirgavul: (Moğ.) Sülün.

k. 338

k.+ni 378

ķirgin: Katliam, yağma.

k. 117, 462, 89

ķ.+idin 90

ķirginçilik: bk. ķirgin

k. 480, 78

k.+ta 480

ķiriķ: Kırk.

k. 137, 209, 211, 235, 241, 281, 313, 314, 373, 435, 481, 482

k.+dur 313

k.+ka 213

k.+lardin 342

k.+larga 390

k.+tek 27

ķirķim: Kırkma işi.

k. 292

ķirķira-: Çekirge gibi haşerelerin çıkardığı sesi çıkarmak. **krş. ķirķira-**

k.-gan 252

ķirķiş: Kesme, budama.

k. 167
k.+tin 35
kırlan-: Yontulmak, biçilmek,
oyulmak, tıraş edilmek.
k.-di 87
kıs-: Kısmak, sıkmak.
k.-atti 25
k.-ip 161, 252, 317, 354, 400,
425
k.-ivaldi 334
k.-ivalmay 303
k.-ivetti 335
k.-kaçka 406
k.-kan 73
k.-kanidi 363
k.-maptu 165
k.-makka 363
k.-ti 378
kısas: (Ar.) Kısas, intikam, öç.
k. 461, 322
kısasçi: (Ar.+T.) Kısas yapan. (bk.
kisas)
k. 260
kısaşor: bk. kısasçi
k. 146, 352
kısaşorluk: bk. kısasçi

k. 324
k.+nin 97
kısaşur: bk. kısaşor
k.+lar 118
kısaskarlık: (Ar.+Far.+T.) Kısas
yapma durumu. (bk. kısas)
k.+ka 22
kısık: Kısık, kısılmış. (bk. kıs-)
k. 24, 27, 63, 78, 86
k.+idi 70
k.+rak 86
kısıl-: Kısılmak, sıkılmak. (bk. kıs-)
k.-gan 252, 7
k.-ip 110, 458, 56, 58
kısım: (Ar.) Kısım, bölüm.
k. 117, 2, 249, 29, 37, 483, 55
k.+diki 76
k.+i 220, 220, 338, 338, 43
k.+iga 129
k.+iidi 318
k.+ini 397
k.+liriga 422
k.+nin 244, 64
kışka: 1. Uzun olmayan, kısa. 2. Çok
vakit geçmeden. 3. Yeterli olmayan.

k. 218, 218, 218, 233, 3, 334,
346, 444, 75, 78, 82, 98, 98

k.+la 206, 232, 281, 446, 74

ķisķiçe: Kısaca, kısa, özet. (**bk. ķisķa**)

k. 300, 465, 478

ķisķisi: Kısacası, özet olarak. (**bk. ķisķa**)

k. 58, 125, 300, 338, 457, 486,
490

ķisķuç: 1. Kısaç, makas. 2. Istakozun
pençesi.

k. 7

ķislik: Kıtlık, azlık, darlık.

k.+idin 29

ķisma: İki yandan kısılan. (**bk. ķis-**)

k. 129, 340, 453

ķismaķ: Tuzak.

k. 161

ķismet: (**Ar.**) Önceden belirlenip alna
yazılan, takdir.

k. 425, 463

k.+i 455, 48

k.+im 294

k.+ini 15

k.+ler 377

k.+lerdin 122

k.+lerni 45, 48

k.+lernin 423

k.+liridin 459

k.+lirini 29

k.+mu 192

k.+tin 301

ķisse: (**Ar.**) Kıssa.

k.+liridin 418

k.+lirini 319

k.+ni 417

ķista-: 1. Zorlamak. 2. Sıkıştırmak.

k.-p 229, 450

ķistaş-: Birbirini sıkıştırmak. (**bk. ķista-**)

k.-ip 308

ķistur-: Sıkıştırmak, sıkmak, araya
sokmak, araya sıkıştırıp koymak. (**bk. ķis-**)

k.-di 400

k.-up 47, 51

k.-uvalgan 267

k.-uvalidigan 219

ķisturuluş: Lüzumsuz yere sıkışıp
girme. (**bk. ķistur-**)

k.+i 211

ķiş: Kış.

k. 117, 182, 229, 230, 420

k.+iler 383

k.+nin 44, 360, 363

k.+ta 391

ķışla-: Kış geçirmek. (bk. ķış)

k.-p 435

ķışlak: Köy, kırsal kesim.

k.+lar 440

k.+larni 229

k.+ta 389

ķitatlan-: Saçı boyanmak, saça boya sürölmek. (**ķitat:** Saçı boyayan ilaç, saç boyama malzemesi.)

k.-gan 329

ķiy-: 1. Bıçak ile küçük küçük kesip parçalamak. 2. Dayanmak, razı olmak, tahammöl etmek.

k.-may 106, 21

k.-maytti 183

k.-migan 111, 230, 435, 58

k.-miganliri 233

ķiya: 1. Dağ, dik uçurum. 2. Birazcık, yarım, hafif. 3. Eğimli, eğik.

k. 241, 386, 422

k.+ga 441

ķiya-ķiya: Ses, güröltü.

k. 127, 265, 352, 70, 77

k.+lar 121, 393

k.+liri 440

k.+lirini 121

k.+nin 75

ķiyak: (Moğ.) Bir tür yassı ot.

k. 151

k.+liri 272

ķiyam: (Ar.) Güneş dik olarak tepede durduğı vakit, öğle.

k. 232, 328

k.+i 96

ķiyamet: (Ar.) Kıyamet.

k. 16, 164, 169, 215, 416, 469, 70, 90

k.+i 190

k.+ke 176, 224

k.+kice 101, 296, 361, 366

k.+te 164

ķiyan: Taşkın, sel.

k. 265

k.+ga 194

k.+lar 272

ķiyapet: (Ar.) Dış görünüş, görünüm.

k. 130

k.+i 115, 115, 207, 328, 387, 453, 97

k.+ide 217, 282, 475

k.+idin 354

k.+ini 388

k.+ke 225, 304

k.+liri 339

k.+lirige 190

k.+lirini 194

k.+te 12, 126, 130, 131, 150, 18, 260, 324, 361, 395, 395, 412, 429, 435, 455, 65

k.+tiki 133, 402

kıyas: (Ar.) Kıyas, karşılaştırma.

k.+inin 125

kıygat-: [kıyık+at-mak] Her tarafa koşturmak, yaramazlık yapmak.

k.-ip 378, 41

kıyin: Zor, güç, karmaşıklık.

ķ. 213, 213, 298, 401, 412, 412, 490

kıyinçilik: Zorluk, güçlük, karmaşıklık. (bk. kıyin)

k.+tin 179

kıyindi: Kumaş, kâğıt gibi nesnelerin kıyılıp kesildikten sonra çıkarılan gereksiz kısmı.

ķ.+liriga 156

kıyinlik: Zorluk. (bk. kıyin)

k.+tin 21

kıymila-: Kıyma hâline getirmek.

k.-p 74

kıymilan-: Kıyma hâline getirilmek. (bk. kıymila-)

k.-ip 351

kıyna-: Eziyet etmek, azap vermek, işkence etmek. (bk. kıyin)

k.-r 353

k.-sa 137

k.-vatkan 469

k.-ydigan 377

kıynaķ: İşkence, ızdırap. (bk. kıyna-)

k.+idin 407

kıynal-: Gergin hissetmek, acı çekmek. (bk. kıyna-)

k.-ivatkan 158

ķiz: Kız.

k. 127, 127, 128, 129, 129, 129, 132, 146, 146, 300, 300, 300, 301, 302, 302, 379, 38, 440, 440, 441, 488, 489, 85, 86, 89, 90

k.+din 300

k.+ga 300, 300, 300

k.+i 127, 207, 282, 367, 486, 84, 478

k.+idi 296, 296

k.+iga 84

k.+imni 275

k.+lar 303, 303, 93
k.+laridi 207
k.+larnin 382, 79
k.+liriga 127
k.+ni 297, 300, 86
k.+nin 127, 128, 128, 128, 129,
132, 132, 146, 207, 299, 300, 304,
304, 488, 86
ķizar-: Kızıl bir renge bűrűnmek
k.-di 172
k.-gan 235, 260, 300, 309, 40,
472
k.-ip 74
ķizariř: Kızıl bir renge bűrűnme. (bk.
ķizar-)
k.+ka 181
ķizart-: Kızartmak, kırmızı yapmak.
(bk. ķizar-)
k.-ip 39
k.-ivatidu 214
k.-ivetkenidi 89
ķizartiř: Kızartma, kırmızı yapma.
(bk. ķizart-)
k. 214
ķizdur-: Isıtmak. (bk. ķizi-)
k.-up 376
ķizġan-: Kıskanmak, gıpta etmek.

k.-ip 445, 445
ķizġavul: (Kaynaklarda ķirġavul
olarak gemektedir.) (bk. ķirġavul)
k. 465
k.+lar 376
ķizġin: Enerjik, coşkun, ateşli.
k. 160, 209, 240, 282, 289,
325, 337, 371, 58, 327
ķizġiniliķ: Coşkunluk. (bk. ķizġin)
k. 278
k.+ni 56
ķizġiniř: Kıskanma, gıpta etme. (bk.
ķizġan-)
k. 298
ķirġiz: Kırgız.
k.+larnin 172
ķizġu: Kırmızımsı, kırmızıya alan.
k. 328, 339, 93
ķizi-: 1. Heyecanlı olmak, canlı
olmak. 2. Isınmak.
k.-di 392
k.-diki 220
k.-gan 71, 397, 435
k.-gance 470
k.-ganseri 185
k.-p 125, 131, 15, 265, 341,
437, 470

k.-ptude 341

ķizik: 1. Isı, sıcak. 2. Zevkli, ilgi çekici. (bk. ķizi-)

k. 126, 126, 197, 356

k.+i 122

k.+ida 320

k.+lar 55

ķizik-: 1. Bir Şeye, sahaya ilgi duymak. 2. İlgilenmek, dikkat etmek.

k.-idigan 337

k.-ip 126, 13, 144, 207, 311, 410, 431, 436, 472, 64, 72

k.-kan 264, 436, 484

k.-kandek 52

k.-kanidi 387

k.-ti 209, 370

ķizikarlık: Zevkli, ilgi çekici, cazip, ilginç.

k. 410, 418

ķizikiŝ: İlgilenme, dikkat etme, zevklenme. (bk. ķizik-)

k. 31, 326, 409, 5

k.+i 31

k.+ini 219

ķiziksin-: İlgilenmek, dikkat etmek. (bk. ķizik-)

k.-gan 382, 429

ķiziktur-: İlgi çekirmek, dikkat ettirmek. (bk. ķizik-)

k.-di 8

k.-ganidi 60

ķizikturul-: İlgi çektirilmek. (bk. ķiziktur-)

k.-gan 43

ķizil: Kızıl, kırmızı.

k. 114, 121, 127, 133, 156, 170, 18, 184, 19, 201, 228, 24, 24, 261, 267, 292, 300, 329, 347, 369, 381, 40, 415, 422, 422, 422, 422, 422, 422, 470, 487, 72, 94

k.+i 170

ķizilsaray: Potala Sarayı'ndaki ibadet edilen mekân. (diğeri için Aķsaray II)

k. 422, 422

ķizilgöl: [<ķizil+göl] (T.+Far.) Kızıl göl.

k.+din 269

k.+ler 250, 40

ķizilkos: [<ķizil+kos] Çokantal mevsiminden sonraki ilkbahar mevsimlerinden biridir. (çokantal: Söğütlerin yeşerdiği mevsimdir.)

k. 369

ķizillik: Kızıl olma hâli. (bk. ķizil)

k. 6

ķiziş-: 1. Heyecanlı olma, canlı olma.

2. Isınmak. (**bk. ķizi-**)

k.-ti 185

ķobuķsar: Şincan'da bulunan Moğol
Özerk Hükümeti.

k.+da 484

k.+din 485

ķobul: (Ar.) Rıza, onay.

k. 16, 19, 298, 301, 302, 315,
318, 329, 400, 412, 417, 429, 430,
432, 445, 462, 479, 479

ķobulķana: (Ar.+Far.) Misafirler
veya iş için gelen kişilerin oturup
beklediği yer. (**bk. ķobul**)

k. 81

k.+da 297

k.+diki 298

ķobulyet: bk. ķabiliyet

k.+ke 136

ķoķķar: Koķ.

k. 112

ķoķķar Ata: Bir sokak adı.

k. 261

ķoķu-: Karıştırmak, kurcalamak.

k.-vettinlar 30

ķodaņsit-: Değiştirmek.

k.-idigan 114

ķoęda-: Korumak, himaye etmek.

k.-p 246, 254, 287, 50

k.-vatatti 41

k.-vatkanlar 266

k.-yli 68

ķoędaş: Koruma, himaye etme. (**bk.**
ķoęda-)

k. 153, 234, 268, 45, 58, 68

k.+ka 254

k.+tin 9

ķoędięuķi: Koruyucu, muhafız. (**bk.**
ķoęda-)

k. 64, 71, 244

k.+liriga 353

k.+siidi 260

ķoędimak: Korumak, himaye etmek.
(**bk. ķoęda-**)

ķ.+tin 58

ķoędiniş: Korunma, himaye edilme.
(**bk. ķoęda-**)

k. 259

ķoęla-: 1. Arkasından koşmak,
kovalamak. **2.** Bir yerden başka bir
yere zorla göndermek, sürgün etmek.
3. Kovmak.

k.-ganidin 48

k.-p 140, 175, 175, 181, 227,
26, 263, 265, 354, 407, 413, 431, 431,
436, 484

k.-sa 473

k.-veteyli 274, 274

k.-vetti 397

k.-ydigan 379, 382

k.-ydiken 448

k.-ytti 73

koğlan-: 1. Arkasından koşulmak,
kovalanmak. **2.** Bir yerden başka bir
yere zorla gönderilmek, sürgün
edilmek. **(bk. koğla-)**

k.-di 21, 282

k.-ganda 62

k.- ganlikini 48

**koğlaş: Kovalama, sürme. (bk. koğla-
)**

k. 341, 58

k.+ka 47, 476

**koğlaş-: Beraber kovalamak. (bk.
koğla-)**

k.-maydiganlar 187

koğliniş: Kovalanma. (bk. koğlan-)

k. 278

koğun: Kavun.

k. 337, 403

k.+lar 403

k.+larnin 403

k.+ni 214, 214

koğunluk: Kavunluk. (bk. koğun)

k.+ka 403, 403, 403

k.+tin 403

koğak: Kabarcık.

k. 227

koğas: Ateşli kül.

k. 213

kol: El.

ķ. 16, 16, 30, 31, 56, 61, 62,
76, 82, 102, 103, 106, 156, 184, 203,
215, 215, 228, 233, 235, 238, 239,
240, 269, 272, 276, 308, 309, 313,
314, 315, 339, 354, 403, 419, 444,
448, 467

k.+dek 153

k.+diki 252

k.+din 219, 246, 267, 267,
270, 309

k.+ga 119, 160, 20, 211, 238,
240, 253, 290, 347, 347, 35, 409, 421,
56, 95

k.+i 3, 66, 69, 77, 84, 88, 96,
99, 108, 125, 126, 153, 161, 163, 174,
180, 227, 231, 261, 265, 273, 280,
316, 320, 323, 334, 340, 350, 355,

359, 384, 392, 394, 404, 407, 433,
465, 467,

ķ.+ice 282, 373

k.+ida 119, 172, 193, 193, 213,
220, 230, 258, 258, 271, 339, 342,
371, 373, 376, 380, 401, 45, 455, 461,
466, 479, 484, 484, 489, 53, 53, 60,
64, 64, 76

ķ.+idiki 5, 7, 20, 30, 60, 74,
78, 86, 103, 104, 105, 109, 128, 164,
165, 198, 200, 214, 244, 258, 259,
260, 260, 272, 292, 315, 316, 342,
347, 349, 351, 351, 355, 358, 379,
380, 394, 396, 396, 405, 405, 452,
458, 459, 460, 464,

k.+idin 173, 252, 299, 304,
406, 436,

k.+iga 164, 169, 184, 219,
300, 303, 334, 334, 345, 362, 386,
437, 478, 479, 52, 58, 59, 67, 80, 88

ķ.+ini 64, 357, 370, 378, 401,
312, 316, 333, 334, 352, 80, 87, 105,
106, 135, 144, 162, 167, 170, 214,
255, 257, 269, 269, 292, 184, 184

k.+imizdin 110

k.+imizga 82

k.+imizni 275

k.+imu 462

k.+inimu 455

k.+inin 246, 394, 64

k.+inizga 366, 433

k.+liri 103, 149, 198, 300, 301,
316, 351, 379, 380, 453, 61, 80

k.+lirida 155, 163, 190

k.+liridiki 352

k.+liridin 350, 370

k.+liriga 172, 195, 262, 78

k.+lirini 71, 196, 252, 263, 28,
309, 320, 326, 345, 351, 370, 399,
458, 464, 58, 71, 77

k.+liriniz 350

k.+um 46

k.+umda 45, 66

k.+umdin 181, 304

k.+umni 294, 365

k.+un 124, 193

k.+undiki 405

k.+undin 396

k.+unga 34

k.+unlardiki 148

k.+unni 226

ķolda-: bk. ķolla-

k.-yalisun 224

k.-yalmaydu 224

ķolla-: Desteklemek, yardım etmek.

k.-di 57

k.-ydiganliklerini 175

qollanmaq: Kullanmak, istimal etmek.

k. 165

qollap: Dayanak. (bk. qolla-)

q.19, 184, 242, 300, 317, 339, 436

qolliniş: Kullanma, işletmek.

k. 484

qolliş: Destekleme, yardım etme. (bk. qolla-)

k.+i 488

k.+ini 238

qolmuqol: El ele.

k. 225

qoltuq: Koltuk altı.

k. 77

k.+idin 100, 154, 310, 430, 65

k.+iga 206, 219

qoltuqla-: Elini tutmak, yardım etmek. (bk. qoltuq)

k.-p 284

qolyazma: El yazması. (bk. qol)

k. 61

k.+da 491

k.+larni 480

k.+nin 61

k.+sinin 98

qomandan: (Fr.) Kumandan.

k. 55

k.+i 26

qomandanlik: (Fr.+T.)

Kumandanlık. (bk. qomandan)

k. 254, 386, 72

k.+i 24

k.+ida 432, 438, 68

qomur-: Belli bir şeyi yerinden ayırmak, koparmak, çıkarmak.

k.-uvetken 160

qomuş: Kamış.

k. 258, 416

qon-: 1. Konmak. 2. Peyda olmak. 3. Katılmak, artmak, çoğalmak.

k.-atti 441

k.-ganlikidek 437

k.-miganidi 156

k.-up 207

k.-uvelip 110

qonaq: Mısır.

k. 113, 231, 471

qonaq uni ‘Mısır unu.’

q. 231

konalgı: Konak. (bk. kon-)

k. 28

k.+ga 328, 36

konuş: Konma. (bk. kon-)

k. 441

k.+ini 132

konç: Konç.

k.+ida 6

k.+iga 391

k.+ini 50

konçağ: Kukla.

k.+tek 458

konj: Canlıların midede hazmedilen kalıntıların dışarı çıktığı yol.

k.+ida 395

konğurağ: Zil.

k.+nin 423

konğuz: Böceklerin genel adı.

k.+larga 43

konjur: Kahverengi.

k. 31, 101, 325, 342, 377, 402, 446, 74, 86, 97

kop-: 1. Kalkmak, dik hâle gelmek. 2. Peyda olmak, meydana gelmek. 3. Bir işi yapmak için hazırlanmak, girişmek. 4. Düzelmek.

k.-idu 157, 83

k.-ti 253

k.-up 230, 439

kopal: Kaba.

k. 258, 26, 341, 380, 420, 97

kopallaş-: Kabalaşmak. (bk. kopal)

k.-ti 152

kopallık: Kabalık. (bk. kopal)

k. 199, 357, 432

kopka-:

k.-ymen 365

kopurul-: Koparılmak, çekip çıkarılmak.

k.-gan 308

koral: 1. Silah. 2. Bir işte faydalanılan makine vb. şeyler. 3. Bir maksata ulaşmak için yapılan destek.

k. 13, 194, 25, 51, 73

k.+i 194, 70

k.+liridiki 156

k.+lirini 352

k.+ni 194

korallan-: Silahlanmak. (bk. koral)

k.-gan 24

korallık: Silahlı, silahı olan. (bk. koral)

k. 241, 31

koralsiz: Silahı yok, silahlanmayan.
(bk. **kor al**)

k. 460

korğan: (Moğ.) Kale, istihkâm.

k. 283, 37, 41, 422, 76, 92

k.+din 42

k.+ga 255, 257

k.+ni 10, 268, 50, 51

k.+nimu 119

k.+nin 119, 50, 51, 76

korķ- Korkmak, endişelenmek,
cesaretsizlik yapmak.

k.-idu 407, 407, 407, 409

k.-imen 150

k.-kinidin 155, 391

k.-kudek 460

k.-maydu 392

k.-ti 167, 199

k.-up 147, 147, 237, 383, 475,
84

korķunç: Bir şeyden korkma hâli,
endişe etme. (bk. **korķ-**)

k.+isi 320

korķunçaķ: Korkak. (bk. **korķ-**)

k. 459

korķunçlık: (Kaynaklarda
korķunçluk olarak geçmektedir.)
(bk. **korķunçluk**)

k. 131

korķunçluk: Kişiyi korku ve dehşete
salan. (bk. **korķunç**)

k. 103, 62

k.+idi 404

korķuş: Korkma. (bk. **korķ-**)

k. 148, 195, 316, 449, 60, 60,
88

k.+ni 192

korķut-: Korkutmak. (bk. **korķ-**)

k.-makci 393

k.-up 262

korķsaķ: [**korķu+ğ+sa+ķ**] Karın,
mide.

k. 103, 325, 35, 429, 436, 65

k.+i 137

k.+iga 109

k.+ini 267

k.+inni 226

korķsaķlık: Midesi, karnı olan. (bk.
korķsaķ)

k. 102, 166, 323, 56

korķsa-: Kuşatmak, etrafını sarmak.

k.-p 74, 351

ķorķal-: Dört tarafı kuķatılmak, etrafı sarılmak. **(bk. ķorķa-)**

k.-gan 39

ķoru: Avlu içindeki evlerin genel adı.

k. 352

ķoru-: Kavurmak, piķirmek.

k.-gandek 44

ķoruķ: 1. Kırışık, kıvrım. 2. Cansız, âciz.

k. 388

ķorul-: Buruķmak, kırışmak.

k.-genmu 219

k.-up 134, 427, 445, 54

ķoruma: Kavurma, kavrulan. **(bk. ķoru-)**

k.+si 106

ķorun-: Zor duruma düşmek, utanmak; özgürlükten mahrum kalmak.

k.-gan 272

k.-mamdu 58

ķorundur-: Zor duruma düşürölmek. **(bk. ķorun-)**

k.-maymen 50

ķorunuķ: Çekinme, sıkılma. **(bk. ķorun-)**

ķ. 273

ķoķ: İki veya çift.

k. 339, 383, 390, 4, 84, 154

k.+ka 150

ķoķ kanat ‘Çift kanat.’

k. 154

ķ.+lik 4, 339

ķoķ puli: Apak Hoca’nın hâkimiyeti dönemindeki alınan verginin adı. **(BS romanı s.: 383)**

k. 383

ķoķ-: 1. Parça parça olan nesneleri birbirine bağlamak, eklemek, toplamak. 2. Bir ķeye başka bir ķeye karıştırmak. 3. Bağışlamak, takdim etmek, sarf etmek. 4. Artırmak. 5. Şarkı yazmak, icat etmek. 6. Evlendirmek.

k.-kanda 254

k.-mustek 134

k.-ti 257, 273, 309

k.-udu 315

k.-up 113, 148, 189, 198, 24, 259, 283, 287, 367, 467, 484, 490, 66

ķoķna: Komķu.

k. 116, 229, 390, 394, 394

ķoķrap: Yarkend’in Koķrap ilçesi.

k. 229, 229, 240, 444

k.+ka 229

k.+nin 231

k.+ta 230, 231

koşuk: Kaşık.

k. 108, 113, 196

koşul-: 1. Katılmak. 2. Rızı olmak.

(bk. koş-)

k.-di 168

k.-gan 25, 25, 28, 283, 287,
328, 390

k.-gandin 346

k.-up 134, 222, 225, 254, 254,
274, 409, 413, 42, 452, 453, 66

koşulma: Karışım. (bk. koşul-)

k.+sidin 340

koşuluş: Katılma, eklenme. (bk.
koşul-)

k. 431

koşuma: Burnun üstündeki, iki kaş
arasındaki yer.

k.+si 340

koşun: (Moğ.) Ordu, askerî birlik.

k. 24, 254, 254, 257, 26, 432,
432, 438, 459, 486, 488

k.+ga 43

k.+i 238, 246, 254, 254, 37, 37,
38, 38, 39, 487, 487, 50, 72

k.+iga 243

k.+imiz 10

k.+ini 37, 67

k.+inin 117, 172, 94

k.+liri 238, 281, 51, 51, 68, 70

k.+liridin 432

k.+liriidi 24

k.+lirini 278

k.+lirinni 433

k.+ni 38, 485

k.+nin 23, 23, 26, 386, 72, 73

kotan: (Moğ.) Ağıl.

k.+igila 381

k.+larni 42

kotaz: Kolları uzun öküz.

k. 434

kotur: İnsan ve hayvanlarda görülen
bir tür deri hastalığı.

k. 328

kovm: (Ar.) 1. Kavim. 2. Devamlı bir
mescitte namaz kılan cemaat.

k. 210, 280, 281, 416, 416, 416

k.+ge 416

k.+i 31

k.+inin 327

k.+lirige 319

k.+ni 277

kovuq: Kapı, eşik.

k.+larni 51

k.+lirinin 77

k.+nin 65

k.+tin 66

kovurğa: (Moğ.) Kaburga.

k.+nizni 394

k.+sinin 105

kovuz: Yanak.

k.+i 471

k.+liri 287, 320, 446

koy: Koyun.

k. 112, 128, 132, 173, 207,
226, 23, 231, 28, 337, 392, 395

k.+da 182, 225

k.+idi 29

k.+iga 243

k.+larga 198, 262

k.+larnin 305

k.+ni 128

koy-: 1. Belli bir nesneyi bir yere yerleştirmek veya bırakmak. **2.** Faydalanmak için bir şey vermek. **3.** Elindeki bir şeyi vermek, elden çıkarmak. **4.** Sona erdirmek, tüketmek.

k. 265

k.-atti 147, 154, 32, 472, 474,
486, 73

k.-ay 54

k.-ayli 274, 361

k.-di 106, 120, 167, 177, 212,
214, 242, 267, 269, 284, 285, 287,
295, 296, 299, 301, 310, 331, 357, ,
367, 368, 382, 412, 424, 434, 439,
448, 458, 470, 483, 7, 7, 38, 44, 44,
46, 51, 52, 57, 36, 63

k.-du 14

k.-duk 110, 7

k.-dum 329, 331, 372, 52, 53

k.-gan 112, 125, 126, 156, 16,
183, 19, 191, 196, 21, 232, 240, 244,
262, 297, 302, 332, 36, 37, 381, 383,
388, 390, 4, 401, 436, 483, 86

k.-ganda 377

k.-gandek 270, 3, 445, 66, 69

k.-ganidi 103, 109, 115, 128,
130, 173, 204, 251, 267, 360, 453, 55

k.-ganlarnin 384

k.-ganmidu 253

k.-gay 373

k.-gil 141

k.-idigan 377

k.-idu 166, 264, 361

k.-idu

k.-imiz 400
k.-isen 327
k.-isiz 167
k.-ki 110
k.-ma 465
k.-makci 150
k.-may 192
k.-maydu 224, 285
k.-maymen 197, 198, 405
k.-maytti 450
k.-midi 195, 374, 461
k.-miganidi 29
k.-sa 154, 167, 361
k.-sak 108
k.-sila 149
k.-unlar 365
k.-up 38, 39, 54, 55, 61, 65, 109, 116, 122, 133, 169, 170, 183, 207, 216, 223, 241, 242, 244, 255, 267, 291, 307, 310, 313, 316, 345, 361, 368, 368, 382, 383, 394, 419, 423, 465
k.-uptu 126, 267
k.-uvetisni 118
k.-uvetkenidi 288
k.-uvetkenlikila 288
k.-uvetmeytti 343

k.-uvetse 102
k.-uvetti 264, 265, 333, 333, 400, 44
ķoyķuz-: Koydurmak, bıraktırmak. **(bk. ķoy-)**
k.-ganidi 93
ķoymak: Koymak, bırakmak. **(bk. ķoy-)**
k.+tin 13
ķoyuķ: 1. ok sulu olmayan. 2. İlişkiler iin birbirine yakın. 3. Renk iin koyu.
k. 117, 121, 154, 241, 247, 25, 319, 378, 381, 381, 400, 439, 462, 67, 68, 81
k.+idi 71
ķoyul-: Koyulmak, bırakılmak. **(bk. ķoy-)**
k.-di 121, 336, 391
k.-gan 112, 134, 155, 169, 184, 271, 28, 300, 332, 341, 430, 474, 479, 481, 486, 53, 67
k.-ganidi 151, 183, 329, 382
k.-idigan 469
k.-misa 391
k.-up 5
ķoyun: 1. Koyun. 2. Baķır, kucak.
k. 331, 8

k.+ida 44

k.+idiki 327

k.+idin 19, 300, 78, 142, 74

k.+iga 290, 290, 327, 477, 75,
161

k.+ilirida 281

ķoyuř: Koyma, bırakma. (**bk. ķoy-**)

k. 120, 22, 298, 420, 481, 54,
66

k.+iga 402

k.+imiz 394

k.+ini 307

k.+ka 230, 360

k.+ni 455

ķoyuř-: **bk. ķoy-**

k.-ti 148

k.-up 182

ķoza: Kuzu.

ķ. 408

ķozġa-: Hareket ettirmek,
kımıldatmak, oynatmak.

k.-di 275, 311, 411, 483, 99

k.-gan 242, 254

k.-ganlarnin 179

k.-p 222

ķ.-r 301

k.-yalmaytti 250

k.-ydigan 138

k.-ydu 487

k.-ytti 219

ķozġal-: **1.** Hareketlenmek,
kımıldamak. **2.** Ayaklanmak, isyan
etmek. (**bk. ķozġa-**)

k.-di 268

k.-ganidi 17

k.-ip 202, 235, 240, 244, 246,
266, 268, 309, 432, 80

k.-may 318

ķozġař: Hareket ettirme, kımıldatma,
oynatma. (**bk. ķozġa-**)

k.+i 279

k.+ka 438

ķozġılaŋ: Hükûmete karşı silahlı
ayaklanma, isyan. (**bk. ķozġal-**)

k.+ini 243

ķozġılaŋçi: İsyancı, isyan eden. (**bk.**
ķozġılaŋ)

k. 243

k.+larga 464

ķozġiliř: **1.** Hareketlenme, kımıldama.
2. Ayaklanma, isyan etme. (**bk.**
ķozġal-)

k. 169

k.+i 279

kozuk: Kazık.

k. 114, 82

k.+ka 114, 456

k.+nin 114, 114

k.+tek 131

Qubat: bk. Qubat Mirza Beg

k. 235, 327, 331

Qubat Mirza: bk. Qubat Mirza Beg

k. 235, 235, 236, 237, 237, 238, 238, 239, 255

Qubat Mirza Beg: Muhammet Emin Han tahta çıktıığında çok büyük yetkiler verilen memur. **(BS romanı s.: 272)**

k. 255, 255, 272, 272, 273, 273, 273, 297, 297, 298, 299, 326, 326, 336

k.+din 326

k.+ke 255, 272, 297

k.+ni 272

k.+nin 253, 255, 268, 273, 279, 281, 326, 329, 322

qubbe: (Ar.) Kubbe, kümbet. **bk. gümbez**

k.+liri 44, 92

k.+lirini 58

k.+ni 53

k.+si 40

qubbilik: (Ar.+T.) Kubbeli, kubbesi olan. **(bk. qubbe)**

k. 271, 4

qubbisiman: (Ar.+T.) Kubbeye benzer. **(bk. qubbe)**

k. 183, 453

kuç-: Sarmak, kucaklamak.

k.-up 35

kuçak: 1. Kucak. 2. Koyun, bağır. 3. Kucağa alıp götürülen nesnelerin miktarını bildirir. **(bk. kuç-)**

k. 163, 20, 229, 39, 400, 425, 468

k.+ida 74

kuçakla-: Kucaklamak, kucağına alıp bağına basmak. **(bk. kuçak)**

k.-p 159, 231, 231, 339

k.-valganidi 342, 393

kuçaklaş-: Kucaklaşmak. **(bk. kuçakla-)**

k.-ip 444

kuçaklaşma: bk. kuçaklaş-

k. 70

quda: (Moğ.) Dünür.

k. 306

Ḳuddus Şerip: Kudüs.

k.+tiki 324

ḳudis: (Ar.) Mukaddes.
(Kaynaklarda ḳuddus, ḳuds olarak
da geçmektedir.)

k.+ni 184

ḳudret: (Ar.) Kudret, kuvvet.

k. 217, 307

k.+i 10, 316, 350, 434, 98

k.+ige 256

k.+ini 351, 490

ḳudretlik: (Ar.+T.) Kudretli. (bk.
ḳudret)

k. 234, 234, 246, 257, 293,
320, 39, 45

ḳuḳend

k. 116

ḳul: Kul, köle, bende.

ḳ. 104, 193, , 237, 237, 387,
394, 425, 440, 480

k.+ga 409

k.+larga 206

k.+liri 187, 36, 81

k.+lirimu 280

k.+lirinin 291

ḳula: Kahverengi.

k. 254, 256,

ḳulaḳ: Kulak.

k. 150, 185, 258, 260, 370,
379, 390, 41, 423, 49, 54, 71, 83

k.+i 143

k.+ida 461

k.+idek 17

k.+iga 125, 147, 183, 285, 286,
30, 340, 405, 421, 432, 44, 449, 452,
454, 455

k.+igice 463

k.+im 302

k.+imiz 383

k.+ini 259, 30, 332, 454

k.+ka 208, 349, 483

k.+liri 130, 296

k.+lirini 223, 311, 351

k.+tin 208, 481

ḳulaḳlık: Kulaklı. (bk. ḳulaḳ)

k. 281

ḳulçilik: Kölelik hâli. (bk. ḳul)

k. 187

ḳulluḳ: Kulluk, kölelik. (bk. ḳul)

k. 233, 245, 245, 343, 353,
362, 385, 385, 386, 425, 456

k.+ni 385

ḳuluḳ: bk. ḳulaḳ

k.+uḡa 196, 196

kulup: (Ar.) Kilit.

k. 159

k.+ini 143

k.+ni 111

kum: 1. Kum. **2.** Ufak.

k. 23, 254, 32, 33, 339, 39

k.+dek 35

k.+lar 257

k.+liri 23

kumgan: El, yüz vb.ni yıkamak için kullanılan su kabı.

k.+lar 145

k.+larda 232

kumluğ: Kumlu, kum ile kaplanan. **(bk. kum)**

k. 10

kumsaṅgu: Kumu çok, kumlu. **(bk. kum)**

k. 410

Qumul: Şincan Uygur Aptonom Bölgesi'nin doğusundaki bir vilayet.

k. 34, 482, 485

k.+da 367, 478

k.+ga 366, 366, 367, 435, 437, 478, 478, 485

kur: (I) 1. Satır. 2. Vakit, zaman.

k. 243, 271, 317, 319, 342

kur: (II) Takım, kostüm.

ķ. 428

kur-: 1. Kurmak, tesis etmek. 2. Yokluktan varlığa getirmek. 3. Bir yere yerleştirmek.

k.-gan 165

k.-makcidi 113

k.-maydu 302

k.-sun 393

k.-up 14, 167, 220, 308, 327, 348, 382

kurak: Parça, bez parçası.

k. 382

Qur'an: (Ar.) Kur'an-ı Kerim, Mushaf, Mushaf-ı Şerif, Kelam-ı Kadim.

k. 100, 121, 209, 215, 215, 285, 323, 356, 361, 372, 372, 469, 480, 490, 6, 85

k.+da 123

k.+diki 180

k.+din 196

k.+ga 123, 155, 469

k.+ni 372

k.+nin 153, 16, 171, 469

Qur'an Kerim: bk. Qur'an

k. 123, 123, 153, 223, 224, 454

k.+de 153, 211

k.+ge 100, 175

k.+ni 457

k.+nin 223, 223

ķurařtur-: Montaj etmek, biriktirmek.

k.-gan 379

ķurařturul-: Biriktirilmek. **(bk. ķurařtur-)**

k.-gan 438

ķurb: (Ar.) Gũç, kuvvet, kudret.

k. 10, 124, 146

ķurban: (Ar.) Kurban.

k. 128, 169, 233, 234, 462, 322

k.+i 227

k.+liriga 231

ķurban Hēyt (Ar.+Ar.)

‘Kurban Bayramı.’

k.+nin 128

ķurbanlık: (Ar.+T.) Allah yolunda kesilen hayvan. **(bk. ķurban)**

k. 128, 75

ķurbet: Gũç, kuvvet, kudret.

k. 143

ķureyiř: Hz. Muhammed’in bağlı olduğu kabile.

k. 174

ķuręaķ: Yağmur az alan, kurak.

k. 257, 33, 376, 381

ķurķana: Silah koyulan ev, yer; silah iskeleti.

k. 268

k.+ga 268

ķurt: Kurt.

k. 43

k.+idek 470

k.+lar 60

k.+nin 290

k.+tek 201

ķuru-: 1. Kurumak. 2. Bitkiler iin solmak, lmek. 3. Yok olmak, tkenmek.

k.-di 45

k.-p 23, 25, 390, 40, 70

ķuruędil-: Kurutulmak, kurulanmak.

k.-ip 165

ķuruķ: 1. Yaş olmayan, kuru, nemsiz. 2. Başka şey karıştırılmayan, yalnız. 3. Asılsız, temelsiz, yalan, sahte. **(bk. ķuru-)**

k. 113, 114, 120, 121, 137, 16, 187, 203, 231, 246, 382, 89, 94

k.+i 400

ķurul-: Kurulmak, tesis edilmek. **(bk. ķur-)**

k.-gan 108	k. 125
k.-idigan 374	kuş: Kuş.
k.-misini 205	k. 177, 24, 252, 252, 261, 36,
k.-up 163	378, 85
kuruluş: İnşaat, bina. (bk. kurul-)	k.+i 441
k. 384, 422	k.+inin 437
k.+i 316, 363, 363, 374, 384, 6,	k.+ka 252
6	k.+ki 302
k.+iga 466, 467	k.+lar 132
k.+liriga 363	k.+larga 292
kurum: İs, kurum.	k.+larnimu 105
k. 440	k.+larnin 292
kuruş: Kurma, tesis etme. (bk. kur-)	k.+liri 203, 387
k. 193	k.+lirini 205
k.+ka 91	k.+nin 252
k.+ni 245	k.+tek 220, 310
kuruş-: Birlikte kurmak. (bk. kur-)	kuşkaç: Serçe.
k.-maktaidi 462	k.+tek 351
kurut-: 1. Kurutmak, nemi	kutbi: (Ar.) Büyük, önder, lider,
kaybettirmek. 2. Tüketmek, bitirmek.	rehber.
(bk. kuru-)	k. 169, 219, 220, 286, 345
k.-idu 16	k.+ni 345
k.-uветisni 158	k.+si 345
kurutuş: Kurutma, yok etme. (bk. kurut-)	kutbihana: Apak Hoca'nın hâkimiyeti
k. 159	dönemindeki alınan verginin adı. (BS
kusur: (Ar.) Kusur, eksiklik, noksan.	romanı s.: 383)
	k. 383

ķutbil eķtab: bk. ķutbul eķtab

k. 210, 280

k.+i 206, 284, 142

ķutbil eķtab: bk. ķutbul eķtab

k. 260

ķutbul eķtab: Allah'ın dūnyaya yūz yılda bir gōnderdiēi elēi, Apak Hoca kendi mūritlelerini bu ūekilde tarif eder.

(BS romanı s.: 206)

k. 152, 98, 98

k.+i 102, 364

ķutib: bk. ķutbul eķtab

k. 96

ķutķazēuēi: Kurtarıcı, kurtaran. **(bk. ķutķuz-)**

k.-guci 307

ķutķuz-: Kurtarmak.

k.-almidi 146

k.-dim 465

k.-gili 74

k.-guci 307

k.-up 109, 192, 351, 464, 66,
85

k.-uveliska 146

ķutķuzul-: Kurtarılmak. **(bk. ķutķuz-)**

k.-up 164

ķutķuzuū: Kurtarma. **(bk. ķutķuz-)**

k. 130

k.+ka 405

ķutluk: (I) Kutlu, uēurlu.

k. 317, 35, 39, 45, 50

ķutluk: (II) bk. Hacı ķutluk Mevlivi

ķ. 347

ķutluk Mevlivi: bk. Hacı ķutluk Mevlivi

k. 188, 325, 327, 347

k.+nin 191

ķutrat-: Kışkırtmak, kudurtmak.

k.-ip 399

ķutratķu: Kiūileri kışkırtan ūahıs. **(bk. ķutrat-)**

k. 226

ķutratķuluk: Kiūileri kışkırtma iūi. **(bk. ķutratķu)**

k. 486

ķutritiū: Kışkırtma, kudurtuū. **(bk. ķutrat-)**

k.+i 166

ķutul-: Kurtulmak.

k.-almaydu 293

k.-almaytti 450

k.-di 202

k.-gan 119, 322
k.-mak 199, 290
k.-makci 121
k.-may 64
k.-up 172, 281, 352, 383
kutuldur-: Kurtarmak. (bk. **kutul-**)
k.-di 228
k.-imiz 25
k.-makci 121
kutuluş: Kurtulma, kurtuluş. (bk. **kutul-**)
k. 290, 469
k.+ka 63
k.+ni 459
k.+nin 124
kutup: (Ar.) Birbirine zıt olan iki çeşit nesne, olay, hadise.
k.+ka 123
kuv: Hilekâr, başkalarını kandıran.
k. 347, 408
kuvluğ: Kurnazlık. (bk. **kuv**)
k. 443, 471
kuvluğ-şumluğ ‘Kurnazlık, hilekârlık.’
k. 471
k.+larniğ 443

kuvnağ: Dost, yakın, ittifak.
k. 20
kuvvet: (Ar.) Kuvvet, güç.
k. 101, 130, 192, 255, 255, 309, 319, 319
k.+ke 286
k.+te 401
kuvvetle-: (Ar.+T.) 1. Güce sahip olmak. 2. Başkalarının fikir, hareket ve işine nispeten kendi fikir ve hareketlerini desteklemek. (bk. **kuvvet**)
k.-di 165, 280, 350
k.-p 11, 178
kuvvetlik: (Ar.+T.) Kuvvetli, güçlü. (bk. **kuvvet**)
k. 351
kuy-: Dökmek, akıtmak.
k.-up 121
kuyaş: Güneş.
k. 103, 151, 18, 240, 250, 258, 353, 374, 376, 389, 39, 40, 422, 424, 442, 469, 47, 47, 65, 68, 69, 8, 93
k.+i 230, 57, 92
k.+ka 377, 8
k.+mu 98
k.+nin 452, 76

k.+ta 67

k.+tek 132

kuyma: Dökme, döküm. (bk. **quy-**)

k. 4, 84

kuyrux: Kuyruk.

k.+i 446, 95

k.+ida 300

k.+iga 47

k.+ini 381, 442

k.+lirini 32, 47

kuyruxluk: Kuyruklu. (bk. **otkuyruxluk**)

k. 486

kuyl-: Dökülmek, akıtılma, boşaltılma. (bk. **quy-**)

k.-gan 74

kuyn: Kasırğa.

k. 458

k.+da 458

k.+dek 24, 46, 73

k.+i 350

kuzgun: Kuzgun, karakarga.

k.+dek 455, 471

k.+lar 91

k.+larga 110, 43

k.+larmu 125, 462

k.+larnin 58, 75

kuzzat: (Ar.) Kadılar, mahkemede hüküm verenler.

k.+lari 96

L

laçin: (Moğ.) Doğan, şahin.

l. 48, 48, 49

l.+dek 48

lağayla-: Boş boş gezmek, anlamsızca dolaşmak.

l.-p 444

lağilda-: Titremek, sallamak, lağ lağ titremek.

l.-p 469

la'ilahe illellahu allahu ekber: Allah'tan başka ilah yoktur, Allah en büyüktür.

l. 100

lakasla-: Sallanmak, sarsılmak.

l.-p 381, 449

lal: (Ar.) Dili tutulan, dilsiz, sessiz.

l. 300

lalezar: (Far.) Lale çok olan yer. (Kaynaklarda lalizar olarak geçmektedir.)

l.+imni 45

lalma: 1. Sahipsiz, orada burada koşan. 2. İşi gücü olmayan, asalak.

l. 130, 389, 89, 91

lama: (Fr.) Buda dininin lideri, rahip.

l. 434

l.+larnin 422

lamakan: (Ar.) Mekânsız, yersiz, boşluk.

l.+larni 224

lamalık: bk. lama

l.+ni 484

l.+tin 485

Lamasun: bk. Lamasun Butḥanisi

l.+da 436

l.+ga 428

Lamasun Butḥanisi: Lamason. Tibet'te bulunan bir ibadethane (Niyaz, 1988: 231).

l.+diki 427

l.+ga 428

l.+ni 428

l.+nin 428

lap: (Ar.) Fazlasıyla, gerçeğe uygun olmayan.

l. 472, 476

lap ur- 'Çok konuşmak.'

l.-up 472, 476

lapas: Çardak, kulübe. bk. çelle

l.+lardin 327

lappide: Lap kılan hâlde, hızlıca. (**lap:** Hızlı, acele.)

l. 134, 330

Lasa: Tibet Özerk Bölgesi'nin başkenti, Lhasa.

l.+da 408

l.+diki 388

l.+din 386, 426, 434, 435, 436

l.+ga 387, 412, 420, 427, 434, 484

l.+nin 421

lata: (Far.) Eskiye kumaş veya kumaş parçası, paçavra, kadınların pılı pırtısı.

l. 14, 23, 332, 458

latapetlik: (Ar.+T.) Letafetli, güzel, yakışıklı.

l. 129

lava: (Fr.) Lav.

l. 129, 130, 133

l.+ga 194

lavulda-: Alev alev yanmak.

l.-p 89, 125, 240, 241, 255, 89

lay: (Far.) Çamur.

l. 126, 182, 189, 348, 358, 363,
451

l.+dek 331

l.+iken 450

layaķet: (Ar.) Liyakat.

l. 289

layık: (Ar.) Layık, uygun.

l. 212, 291, 356

l.+ida 81

l.+idi 177, 203, 364

layıklaş-: (Ar.+T.) Uygun hâle
gelmek. **(bk. layık)**

l.-idu 141

layka: 1. Göl, deniz gibi yerlerde
suyun altına çöken çöp. **2.** Kirli,
bulanık, donuk.

l. 256, 328, 401

laylat-: (Far.+T.) Bulandırmak. **(bk.
lay)**

l.-kuci 281

laypus: Homurdanan, tembel, miskin.
**(Kaynaklarda laypas olarak
geçmektedir.)**

l. 396

lazim: (Ar.) Lazım, gerekli.

l. 141, 141, 141, 180, 180, 184,
204, 204, 204, 233, 239, 244, 272,
311, 347, 362, 362, 449, 83

l.+idi 175, 288

l.+ki 178, 423

lazimlik: (Ar.+T.) Gerekli, ihtiyaç,
hacet, zaruret. **(bk. lazim)**

l.+ini 440, 63

leheñ: (Far.) Bir tür balık, köpek
balığı.

l. 225

l.+ler 119

lehet: (Ar.) Lahit.

l.+tek 359

lehte-lehte: Pıhtı. **(bk. lehte)**

l. 449

le'il: (Ar.) Yakut.

l.+nin 415

le'initi: (Ar.) Lanetlenen.

l.+ge 275

lekmiñ-lekmiñ: Yüz binlerce, çok,
sayısız.

l. 101

leķem: (Ar.) Lakap.

l. 7

leķemlik: (Ar.+T.) Lakabı olan, lakap
konulan. **(bk. leķem)**

l. 263, 264, 299

lembuķ: Pamuktan dokunan bir çeşit
kumaş.

l. 328	l. 310, 319, 389, 75, 93
l.+tin 341	leş: Saman gövdeli bitki.
lenet: (Ar.) Lanet, nefret.	l. 59, 60, 62, 77
l.+ige 118	leşker: (Far.) Asker, savaşçı. krş.
l.+ke 153, 201, 231	esker
l.+ni 426	l. 172, 172, 175, 238, 274, 274,
lenetgerdi: (Ar.+Far.) Lanetlenen, lanete uğrayan. (bk. lenet)	338, 351, 386, 386, 386, 41, 433, 436,
l. 104	437, 438, 53, 66, 68, 85
lep: (Far.) 1. Dudak. 2. Kıyı.	l.+dur 319
l.+imge 180	l.+i 485, 57, 74
lepile-: Dalganmak, savurmak.	l.+indin 27
l.-p 232, 436	l.+ler 121, 255, 256, 268, 41,
l.-ytti 23	57, 67, 78, 78
lepildet-: Dalgalandırmak, savurtmak. (bk. lepile-)	l.+lercu 331
l.-ip 134	l.+lerdin 254, 255
leplime: Pervaz.	l.+lerge 331
l. 341	l.+lerni 239, 274, 486
leppide: Ansızın, birdenbire.	l.+lernin 386, 41, 68, 78
l. 297	l.+liri 120, 172, 240, 243, 251,
lerze: (Far.) 1. Güçlü tesir neticesinde titreme, silkiniş. 2. Darbe.	257, 257, 257, 266, 269, 281, 37, 38,
l.+ge 17, 257, 309, 348, 380,	39, 42, 42, 459, 488, 50, 69, 70, 77, 92
72	l.+liridin 319
lerzan: (Far.) 1. Titreme, titreyen. 2. Soğuk.	l.+lirige 77
	l.+lirimni 238
	l.+lirimu 12, 353, 459
	l.+lirini 386, 63, 69

l.+lirinin 161, 24, 243, 26, 38,
77

l.+ni 172, 28

l.+nin 165, 181

leşkerlik: (Ar.+T.) Askerli. **(bk. leşker)**

l. 432

leşkiri: (Ar.) Askerî.

l. 163, 235, 238, 239, 52, 55

lesside: Kuvvetsizce, dermansızca.
(Kaynaklarda lasside olarak geçmektedir.)

l. 116

let: (Far.) Bir işte yanılıp utanma duygusunu yaşamak.

l. 215

lev: (Ar.) 1. Dudak. 2. Kıyı. **krş. lep**

l.+ide 78

l.+idiki 59

l.+ige 315

l.+imni 295

l.+ini 110

l.+liri 114, 376, 6

l.+lirini 235, 3, 56, 81, 87, 200

levhe: (Ar.) İyi netice ile sonuçlanmış müsabakada, kazanılan yer veya şahıslara takdim etmek için üstüne

hatıra veya takdir için yazılan bayrak şeklindeki kumaş.

l.+ge 416

levz: (Ar.) Laf, söz.

l.+ini 192, 363

leyle-: (Far.+T.) 1. Yüzmek, yüzdürmek. 2. Kaytarmak, başıboş gezmek. **(bk. lay)**

l.-p 241, 378, 394, 41, 439, 48, 59

leylet-: (Far.+T.) Yüzdürmek. **(bk. leyle-)**

l.-ip 22

lezzet: (Ar.) Huzurlanma.

l. 118, 302, 326

l.+i 11

l.+idin 144

l.+in 424

lezzetlen-: (Ar.+T.) Lezzet almak, lezzete erişmek. **(bk. lezzet)**

l.-migen 178

lezzetliniş: (Ar.+T.) Lezzetlenme, lezzet alma. **(bk. lezzetlen-)**

l.+ke 288

lêkin: (Ar.) Lakin, fakat, ancak, ama.

l. 100, 102, 102, 106, 106, 110, 110, 110, 110, 112, 113, 114, 115, 118, 119, 121, 122, 122, 124, 125,

128, 129, 13, 13, 130, 131, 134, 136,
14, 145, 145, 146, 148, 148, 150, 151,
152, 152, 156, 158, 162, 163, 166,
166, 170, 171, 175, 177, 18, 182, 185,
190, 191, 192, 195, 195, 196, 197,
197, 199, 201, 202, 202, 203, 21, 212,
213, 215, 223, 225, 227, 230, 238,
238, 239, 243, 250, 251, 252, 253,
253, 257, 257, 258, 258, 259, 259,
260, 260, 267, 268, 272, 273, 274,
274, 275, 276, 277, 279, 282, 285,
288, 289, 29, 290, 297, 298, 299, 302,
302, 304, 305, 307, 31, 312, 320, 323,
324, 325, 325, 325, 33, 33, 335, 339,
341, 341, 342, 343, 344, 344, 344,
348, 35, 351, 356, 357, 357, 359, 361,
364, 364, 369, 37, 376, 377, 378, 379,
38, 381, 384, 385, 387, 387, 392, 393,
394, 398, 399, 40, 401, 401, 404, 407,
408, 409, 410, 415, 415, 416, 416,
418, 420, 421, 426, 430, 432, 443,
443, 444, 446, 447, 449, 450, 450,
455, 457, 461, 461, 463, 464, 464,
464, 464, 467, 468, 469, 470, 470,
470, 471, 474, 481, 487, 49, 490, 50,
53, 53, 53, 54, 54, 55, 55, 56, 62, 66,
68, 7, 72, 75, 78, 78, 82, 92, 97

lèçin: bk. laçin

l. 169

lègen: bk. ligen

l.+lerge 452

lènta: (Rus.) Renkli şerit, manşet,
bandrol.

l. 292

lèyi-: (Far.+T.) Bulanmak. (bk. lay)

l.-ğan 388

lib: Hareketin hızlı olma hâli.

l.+i 415

libas: (Ar.) 1. Giyim. 2. Güzelleştiren
şey.

l. 163

l.+i 177, 361, 448, 474

l.+ini 448

ligen: (Far.) Leğen.

l. 242

liğirla-: Titremek, sallanmak.

l.-p 384

likilda-: Hareketli olmak.

l.-p 188, 97

lik: Dolu.

l. 134, 137, 191, 232, 315

likkıde: Hemen, anında.

l. 241, 274, 29, 350, 454

lilla: (Ar.) Ey Allah'ım.

l. 384

lim: (Çince) Kiriş, kalas.

l. 122, 441

l.+largimu 5

l.+liriga 6

lişsi-: Sallanmak, kımıldamak, titremek.

l.-p 487

lişit-: Sallandırmak. (**bk. lişsi-**)

l.-ip 364

lişt-: **bk. lişit-**

l.-ip 36

lişit-: Sallandırmak, oynatmak, kımıldatmak. (**bk. lişsi-**)

l.-ip 210, 242, 372, 424, 82

l.-ivatatti 55

l.-ti 356

lipilda-: 1. Ağzına kadar doldurulmak.
2. Hızlıca alıp verilme.

l.-p 105, 106, 183, 330, 460, 65

lipildaş: Hızlıca alıp verilme. (**bk. lipilda-**)

l.+ka 58

lipmuliş: Dolu, ağzına kadar. (**Kaynaklarda lipmulip olarak geçmektedir.**)

l. 59

liven: Güzel, hoş. (**Kaynaklarda leven olarak geçmektedir.**)

l.+ikenlikini 304

loşrap köy-: **bk. loşurap köy-**

l.-üvatқан 7

loşma: (Ar.) Konuşan kişinin sözünü bitirmesini beklememek, sözünü kesmek.

l. 149, 242

l.+ni 8

loşurap köy-: Çok güçlü yanmak.

l.-mekte 125

l.-üvatatti 134

loşide: Bazı kişilerin iki omzunu kaldırıp düşürme hâli.

l.+de 321

Lop: Şincan'da bir şehir.

l.+ta 253

Lopluş: Loplu. (**bk. Lop**)

l.+lar 253

lopaşsi-: Badi badi yürümek. (**Kaynakta lupaşla- olarak geçmektedir.**)

l.- p 18

lotf: **bk. lutf**

l. 424, 431

l.+ini 175

lömşü-: Kıvrılmak. (**Kaynaklarda lömşi- olarak geçmektedir.**)

l.-p 133

lutf: (Ar.) Lütuf, iyilik.
(Kaynaklarda lütüp olarak geçmektedir.)

l. 138
l.+i 147
l.+iga 175
l.+ini 175, 175
l.+lar 290

lutif: bk. lutf

l.+ta 175

lükçek: Terbiyesiz, kavgacı.

l. 164

M

Mabori: Mabori Dağı (Kırmızı Dağ), Potala Sarayı bu dağın üstünde bulunmaktadır. (bk. Buddala Sariyi)

m. 421, 422

macal: (Ar.) 1. Güç, kuvvet. 2. İmkân, fırsat.

m.+i 154, 290, 406

macira: (Ar.) Yaşanılan ilginç olay veya olaylar, serüven.

m. 145, 167

m.+lar 434

m.+ni 253

madar: (Ar.) Kuvvet, güç, kudret, takat, mecal, derman.

m.+i 163, 201

m.+idin 311, 464, 471

madara: (Ar.) Uzlaşma, barışma.

m. 56

madaraçılık: (Ar.+T.) Ara buluculuk.
(bk. madara)

m. 484

mağzap: Çamaşır yıkanırken sabundan çıkan köpük.

m. 153

maharet: (Ar.) Ustalık, beceriklilik.

m.+i 459

m.+ige 225

m.+ini 318

Mahariqul Eşşaki: Muhammed bin Zekeriya'nın eseri.

e. 138

mahir: (Ar.) Mahir, usta.

m. 295

mahirane: (Ar.+Far.) Maharetle, ustalıkla. (bk. mahir)

m. 183

mahiyet: (Ar.) Mahiyet, asıl.

m.+ige 210

m.+te 217

mahta-: (Moğ.) Övmek, takdir etmek.

m.-di 205

m.-gan 148

m.-p 217, 290, 426

maḥtal-: (Moğ.+T.) Övülmek, takdir edilmek. **(bk. maḥta-)**

m.-sa 100

maḥtaş: (Moğ.+T.) Övme. **(bk. maḥta-)**

m. 102, 103, 218, 36

m.+iga 309

m.+ka 294

m.+lardin 80

m.+liri 17

makan: (Ar.) Mekân, barınak, meskûn yer, durulan yer.

m. 146, 186, 204, 230, 360, 367, 387, 389, 68, 7, 71

m.+da 43

m.+i 193, 344, 355, 431, 58

m.+idi 167

m.+iga 246

m.+iidi 116

m.+imizni 198

m.+in 418

m.+liridin 245

m.+lirimizga 55

m.+lirini 383, 383, 432

makanlaş-: (Ar.+T.) Yerleşmek. **(bk. makan)**

m.-kanlikiga 229

makansiz: (Ar.+T.) Mekânsız, barınaksız, evsiz. **(bk. makan)**

m. 186, 210, 246

m.+laridi 118

makansizlik: (Ar.+T.) Mekânsızlık, evsizlik. **(bk. makansiz)**

m. 34

m.+tin 117

makçayt-: Yassı hâle getirmek, ezmek.

m.-ip 69

maḥam: (Ar.) Mertebe, yer.

m. 299

m.+lar 491

maḥul: (Ar.) 1. Akla uygun, mantıklı, olumlu, iyi, geçerli. 2. Evet anlamı taşıyan cevap.

m. 115, 409

maḥulluk: (Ar.+T.) Onay, izin, destek. **(bk. maḥul)**

m. 53

mal: (Ar.) 1. Koyun, inek gibi bakıp yetiştirilen hayvan. 2. Zenginlik, servet. 3. Giyim, ziynet gibi eşyalar.

m. 131, 148, 167, 186, 186,
197, 207, 207, 212, 214, 230, 28, 281,
303, 32, 357, 381, 408, 408, 43, 43,
43, 449, 456, 481, 481, 87

m.+din 226

m.+ini 375

m.+inin 176

m.+lar 25

m.+lirini 182

mala'ik: (Ar.) Melekler.

**(Kaynaklarda mala'ike olarak
geçmektedir.)**

m.+ler 164

m.+liri 152

malal: (Ar.) Engel, zahmet.

m. 235, 305, 34, 371, 371, 372

m.+dur 372

malamet: (Ar.) Haksız ayıplama,
serzeniş, kınama.

m. 102, 121, 140, 141, 287,
354

m.+lerdin 122

m.+lerge 326

m.+lerni 107

malametlik: (Ar.+T.) Serzeniş edilen,
sitem edilen. **(bk. malamet)**

m. 48

malçi: (Ar.+T.) Çoban. **(bk. mal)**

m.+lar 444

maliman: Asıl hâli bozulan, düzensiz,
karışık.

m. 274, 71

malimançılık: Düzensizlik, karışıklık.
(bk. maliman)

m. 393, 84

m.+idin 117

m.+larni 83

malimanlaş-: Düzensiz hâle gelmek,
karışmak. **(bk. maliman)**

m.-ip 273

malimanlaştur-: Düzensiz hâle
getirmek, karıştırmak. **(bk.
malimanlaş-)**

m.-idigan 120

mamat: (Ar.) Ölüm.

m. 132, 47, 63

m.+ini 82

m.+timu 21

mamatlık: (Ar.+T.) **bk. mamat**

m. 352, 409, 43, 483, 61

mamuğ: Kaz, ördek, kuş gibi
hayvanların yumuşak tüyleri.

m. 85

mana: İşte.

m. 10, 101, 103, 11, 115, 117, 117, 12, 120, 122, 123, 123, 124, 124, 125, 128, 129, 129, 129, 13, 133, 135, 135, 136, 139, 139, 144, 146, 146, 157, 157, 158, 163, 164, 167, 167, 17, 170, 170, 171, 173, 173, 173, 174, 177, 177, 185, 192, 193, 197, 197, 198, 20, 200, 203, 205, 209, 21, 211, 216, 216, 219, 22, 223, 225, 228, 230, 230, 231, 231, 235, 236, 236, 239, 239, 24, 246, 251, 252, 253, 259, 26, 264, 27, 278, 288, 293, 296, 3, 31, 313, 319, 321, 324, 327, 331, 343, 348, 349, 351, 352, 353, 36, 360, 362, 362, 365, 365, 367, 368, 373, 373, 376, 377, 379, 381, 383, 386, 386, 39, 391, 407, 409, 416, 417, 417, 417, 427, 43, 431, 432, 434, 435, 435, 437, 440, 440, 441, 441, 442, 442, 446, 449, 452, 456, 457, 473, 48, 480, 49, 49, 50, 51, 51, 51, 56, 6, 61, 61, 61, 62, 63, 64, 65, 7, 74, 79, 79, 8, 8, 81, 81, 83, 86, 9, 96

manci: Rahip. Moğolların âdetinde bir evde iki erkek çocuk varsa küçük olan kesinlikle rahip olur.

m. 437, 437, 437, 484

mañ-: 1. Yürümek, gitmek. 2. Hareket etmek, ilerlemek. 3. Kesmek.

m. 198

m.-a 74

m.-armiz 33

m.-ay 113

m.-di 101, 110, 156, 168, 240, 257, 26, 274, 284, 293, 327, 332, 333, 341, 352, 370, 379, 40, 40, 41, 424, 474, 69, 88

m.-gan 179, 206, 265, 4, 418

m.-gançe 339

m.-ganidi 338

m.-ganlikini 113

m.-ganmen 189

m.-giniçe 184

m.-idigan 236, 443, 90

m.-ip 213, 274, 3, 339, 414, 433, 443, 455, 479, 90

m.-iptu 417

m.-iviriş 33

m.-makci 419

m.-makta 10

m.-mayla 74

m.-misun 450

m.-sa 278, 451

m.-simu 42

maña: Bana.

m.+mu 409, 7

mañguz-: Yürütmek, harekete geçirmek, ilerlemek. (bk. mañ-)

m.-sak 433

m.-up 437, 438

maṅguzuş: Yürütme, ilerletme,
harekete geçirme. (**bk. maṅguz-**)

m. 299

maṅlay: (**Moğ.**) Alın.

m.+iga 335, 378

mara-: (**Moğ.**) Başkalarının
hareketine veya başka bir yere gizlice
bakmak, gözetmek.

m.-p 382, 54, 59, 77

Maralbêşi: Şincan'da bir şehir,
Maralwêhi.

m. 174

marcan: (**Ar.**) Mercan, inci.

m. 300

m.+dek 105

m.+lar 337

m.+lardin 168

m.+lirini 240

marcangül: Heyderbağ'da yetiştirilen
bir tür bitki.

m. 93

maslaş-: (**Far.+T.**) Uygun olmak.

[mas: (**Far.**) Ahenkli, uyumlu.]

m.-idu 488

m.-ip 238, 37, 487

m.-kan 422

maslişiş: (**Far.+T.**) Uygun olma. (**bk.**
maslaş-)

m.+ka 438

maslişişçanlık: (**Far.+T.**) Kolayca
uygun hâle gelen. (**bk. maşlişiş**)

m. 421

maşayih: (**Ar.**) Meşhur din âlimi, pir.

m. 96

m.+lar 319

m.+larnin 319

Maşayihî mayan keşfupî-kerametha
bisyar tize st, in şeb ahir bisyar
alimanraze beteberküşte st: Bizim
evliyelerimizin kerameti çok hızlı,
gazaplanınca mollaları öldürmüş.
Apak Hoca, halkı korkutmak için bu
şiiri okumuştur.

m. 157

maşayih: **bk. maşayih**

m. 485

m.+imiz 415

m.+larnin 209

m.+lirimiznin 156

mata: (**Ar.**) El tezgâhı ile yapılmış
pamuk kumaş.

m. 94

m.+mu 396

matèriyal: Materyal, malzeme.

m.+lar 486

mavu: [<mana+bu] Bu, işte bu.

m. 265, 29, 30, 396, 4

m.+ninga 108

may: 1.Yağ. 2. Petrol.

m. 112, 121, 244

mayak: Gübre.

m.+liri 23

mayil: (Ar.) Mail, eğilimi olan, istekli.

m. 163, 205, 282, 307

m.+idi 47

mayla-: Yağ sürmek, yağlamak. (bk. may)

m.-p 308

m.-sangu 133, 376

Maymağ Sopi: Apak Hoca'nın müritlerinden biri. (BS romanı s.: 264)

m. 264

m.+ga 264, 264

m.+nin 264

maymun: (Ar.) Maymun.

m.+nin 134

maysa: Yeşillik, çayır, çimenlik.

m.+larda 420

maysilik: Yeşillik yer. (bk. maysa)

m. 307

maysira-: Kendindeki yağı azalmak, yağsızlıktan dolayı yağa olan ihtiyacın artması. (bk. may)

m.-p 65

maz: Paçavra, değersiz.

m. 85

m.+liri 5

mazar: (Ar.) 1. Mezar. 2. Harabeye dönen, kimsenin olmadığı yer.

m. 135, 138, 167, 224, 283, 284, 286, 287, 321, 323, 324, 360, 361, 362, 364, 373, 383, 467, 478

m.+da 479

m.+ga 284

m.+i 167, 45, 482

m.+ini 287

m.+inin 318

m.+imni 45

m.+larda 136, 22

m.+lardin 284

m.+larga 321

m.+larni 321

m.+larnin 323

m.+liri 7

m.+lirini 321, 370

m.+ni 287

m.+nin 363

Mazar Padişahim: bk. Muhemmet Yusup Hoca

m. 360, 373, 478

m.+din 138

m.+nin 35, 167, 283, 286, 287, 361

mazarat: bk. mazar

m.+lirinizmu 366

Mazari Şahan: Apak Hoca'nın babası olan Muhammed Yusuf'un mezarının bulunduğu yer. Apak Hoca vefat ettiğinde babasının ayak ucuna gömülmüştür ama Apak Hoca'nın oğlu tarafından kendisine büyük bir mezar yaptırılmıştır. Bu yerin adı ise Hezriti Apak Maziri olarak değiştirilmiştir. **(BS romanı s.: 361, 481, 482)**

m. 361, 374, 465, 466, 465

m.+ga 481

mazarlık: (Ar.+T.) Mezarların bulunduğu yer. **(bk. mazar)**

m.+tiki 23

mazayi-maşayih: Mezar ve o mezara defnedilen ulu kişiler.

m. 319

mebud: (Ar.) İbadet eden, tapınan.

m. 100

m.+lar 422

mecbur: (Ar.) Birinin buyurması veya zoru ile bir iş ve hareketin yapılmasının şart olması.

m. 407

mecburiy: (Ar.) Mecburi, zorunlu. **(bk. mecbur)**

m. 102, 384, 43

mecburiyet: (Ar.) Mecburiyet, zorunluluk. **(bk. mecbur)**

m.+i 228

m.+ini 166

mecnun: (Ar.) Mecnun.

m.+durmen 349

mecnuntal: [<mecnun+tal] Dalları aşağı doğru sallanmış bir tür söğüt.

m.+lar 41

Mecusi: (Ar.) Putperest.

m.+ler 149

m.+large 31

meddah: (Ar.) Meddah.

m.+larga 337

m.+larnin 218

meddahlık: (Ar.+T.) bk. meddah

m.+ta 17

meden: (Ar.) Maden.

m.+i 133

medeniy: (Ar.) Medeniyete ait, medeni olan.

m. 480

medeniyet: (Ar.) Medeniyet, kültür.

m. 122, 34

medet: (Ar.) Maddi ve manevi yardım, destek.

m. 10, 150, 168, 239, 283, 286, 309, 312, 348, 414, 438, 45, 485

m.+i 426

m.+iniz 284

m.+liri 239

medetkar: (Ar.+Far.) Yardımcı. (bk. medet)

m. 10, 285

medetkarlık: (Ar.+Far.+T.) Yardımcılık. (bk. medetkar)

m.+i 348

medetsiz: (Ar.+T.) Yardımsız, desteksiz. (bk. medet)

m. 190

medhiye: (Ar.) Methiye, övgü.

m. 100, 102, 102, 103, 162, 187, 99

m.+ler 294

m.+si 415

medhiyile-: (Ar.+T.) Övmek. (bk. medhiye)

m.-p 205

medhiylik: (Ar.+T.) Övgücü, övücü olan. (bk. medhiye)

m. 142

Medine: Medine.

m.+diki 323

Medine Münevvere: Medine-i Münevvere.

m.+mgila 321

medris: (Ar.) Medrese, dinî okul.

m. 117, 117, 117, 118, 118, 120, 120, 121, 125, 126, 126, 130, 132, 132, 148, 193, 216, 219, 221, 455, 6, 6

m.+de 209, 217

m.+i 116, 116, 130, 139, 215, 230, 234

m.+ide 209

m.+idi 120

m.+idiki 225

m.+ige 120

m.+ini 193

m.+inin 175, 187, 194, 209, 441

m.+ke 122, 132, 371

m.+lerni 149, 152, 480, 489
m.+ni 120
m.+nin 118, 120, 120, 121,
121, 121, 122, 127
m.+te 413
medrise: bk. medris
m.+lernin 44
m.+te 62
**meğlub: (Kaynaklarda meğlup
olarak geçmektedir.) (bk. meğlup)**
m. 200
meğlubiyet: (Ar.) Mağlubiyet,
yenilgi.
m.+idin 51
m.+ke 487
m.+nin 63
m.+tin 295
meğlubiyetlik: (Ar.+T.) Mağlubiyete
uğrayan. **(bk. meğlubiyet)**
m. 432
meğlup: (Ar.) Mağlup, yenilmiş.
m. 485, 487, 487, 488, 488
meğpiret: (Ar.) Bağışlama, özür,
affetme.
m. 289, 416
m.+ini 417

meğpiretlik: (Ar.+T.) Bağışlayıcı.
(bk. meğpiret)
m. 416
meğrib: (Ar.) Batı. **bk. künpêtiş**
m. 313, 313
meğrur: (Ar.) Mağrur, kibirli,
övüngen.
m. 252, 299, 461
meğz: Beyin, akıl; ilik; merkez.
m.+idur 135
mehbub: (Ar.) Sevilen kişi, yâr.
m. 140
m.+liridinidiler 491
mehbus: (Ar.) Mahpus, tutuklu.
m. 358
m.+lar 103
m.+larga 104
m.+ni 105
m.+nin 105
m.+tek 345
mehel: (Ar.) 1. Yer, durak. **2.** Kez,
kere, defa.
m. 410, 75
m.+liri 83
mehelle: (Ar.) Mahalle.
m. 149, 190, 262, 263, 27, 375

m.+diki 202, 263, 343
m.+din 402
m.+ge 189, 340
m.+idi 189
m.+ler 4
m.+lerde 265
m.+lerni 262, 64
m.+liridin 451
m.+ndiki 127
m.+ni 262
m.+nin 127, 263, 265, 340,
403, 403
m.+side 15, 219
m.+sidiki 133, 154, 231, 4
m.+sidindurmen 317
m.+sige 389
m.+sinin 127
mehellilik: (Ar.+T.) Mahalleli. **(bk. mehelle)**
m. 126
m.+idi 127
mehellivi: (Ar.) Mahalleye has, mahalleye özgü. **(bk. mehelle)**
m. 164, 165
mehkem: (Ar.) Kolay bozulmayan, sağlam, dayanıklı.

m. 123, 232, 273, 320, 342, 358, 392, 393, 444, 461, 475, 80, 82, 84, 85, 89
mehkime: (Ar.) Kanun, hükûmet işlerini yöneten idare, organ.
m. 96
mehkum: (Ar.) Mahkûm.
m. 158, 236, 240, 352, 48
m.+lar 362
mehkumluk: (Ar.+T.) Mahkûmluk. **(bk. mehkum)**
m. 231, 387
m.+ta 458
mehliya: (Far.) Sadık.
m. 410
Mehliyah Hênim: bk. Bibi Möhtirem Hênim
m. 488
mehrum: (Ar.) Mahrum, yoksun.
m. 137, 160, 183, 354, 414, 452
m.+idi 338
mehrumluk: (Ar.+T.) Mahrumluk, yoksunluk. **(bk. mehrum)**
m.+ka 423
mehşer: (Ar.) Mahşer.
m. 218, 224, 224, 226, 269

m.+de 157, 32, 83

m.+gice 16

Mehdum Ezem: Ülkenin şehir devletleri hâline gelmemesi için Abdülkerim Han'ın ülkeye çağırmış olduğu Hoca İshak Veli'nin babası, Mahdum-ı Azam. Asıl ismi Mevlane Ahmet Kasani'dir. **(BS romanı s.: 174) (Hacı, 1993: 194)**

m. 205

m.+nin 174

mehluk: (Ar.) Mahluk, yaratık, varlık.

m. 186, 346

m.+ka 24

m.+ni 186, 186, 186

mehlukat: (Ar.) Mahluklar, yaratıklar. **(bk. mehluk)**

m. 140

m.+ni 326

mehmel: (Ar.) Kadife.

m. 17, 191, 218, 240, 261, 283, 474, 85, 94, 95

m.+din 94

mehmelgöl: [<mehmel+göl] Yıldız biçiminde olan bir tür bitki.

m. 93

mehpiy: (Ar.) Başkalarından saklanan, gizli.

m. 124, 124, 130, 140, 178, 211, 268, 293, 325, 328, 434, 438, 466, 67

mehsum: (Ar.) Din âlimlerinin çocukları.

m.+larmu 310

mehsus: (Ar.) Mahsus, özel.

m. 209, 242, 300, 434, 466

me'in: Akan, akar.

m.+ler 216

me'îşet: (Ar.) 1. Gündelik hayat geçirme, yaşam, hayat. 2. Keyif, sefa.

m.+ke 218

m.+liridin 370

Mekit: Şincan'da bir şehir, Markit.

m. 168

m.+nin 282

m.+tin 283

Mekitlik: Mekitli. **(bk. Mekit)**

m. 282, 489

mekkar: (Ar.) Hilekâr, kurnaz.

m. 131

mekkarlık: (Ar.+T.) Hilekâr, kurnazlık. **(bk. mekkar)**

m.+iga 451

Mekke: Mekke.

m. 147

m.+de 16

m.+diki 324

Mekke Hoca: Apak Hoca'nın vergilerini toplayan kişi. Zekâtçı Bey olarak da geçer. (**bk. Zakatçı Beg**) (**BS romanı s.: 390**)

m. 390, 390, 391, 391, 392, 393, 393, 394, 394, 396, 396, 397, 398, 400, 401, 401

m.+ga 393, 395, 396

m.+ni 407

m.+nin 391, 395, 396

Mekke Mukerrem: bk. Mekke Mukerrem

m. 147

Mekke Mukerrem: Mekke-i Mukerreme.

m. 321

mektep: (Ar.) Mektep, okul.

m. 478

mektup: (Ar.) Bir kişiye yazıp gönderilen yazı.

m. 171, 172, 238, 291, 292, 293, 293, 301, 436

m.+iga 297

m.+imni 436

m.+ini 295, 327, 436, 485

m.+ni 172, 295, 327, 434, 436, 436

m.+ta 295

meķamat: (Ar.) Makamlar.

m.+i 317

meķamiti kulliya 'Kapsayıcı makamlar, yüce mevkiler.'

m. 317

meķbere: (Ar.) 1. Kabir, mezar. 2. Mezarın üstüne yapılan inşa, türbe.

m. 284

m.+sini 283, 361

meķbul: (Ar.) Makbul, geçer, uygun.

m. 315, 491

m.+dur 315

m.+liri 154

m.+liridin 454

meķde

m. 180

meķset: (Ar.) Amaç, hedef.

m. 170, 216, 355

m.+i 192

m.+ide 166, 259, 278, 279, 37, 484

m.+ige 158, 202, 216, 373

m.+inge 357

m.+ini 159, 206, 290, 300

m.+iniz 412
m.+inizge 412, 433
m.+inizni 412
m.+ke 169, 239, 284, 420, 421,
447
m.+liri 217
m.+lirige 302
m.+te 171, 442, 443
m.+tur 313, 313
meķsetsiz: (Ar.+T.) Bir amacı
olmayan, amaçsız. (**bk. meķset**)
m.+la 451
melek: (Ar.) Melek.
m.+a 269
melenzi:
m.+ni 241
m.+sini 159
melenzilik:
m. 241, 328
melhem: (Ar.) Merhem.
m. 139
melike: (Ar.) 1. Melike, kraliçe, kadın
padişah. 2. Ustalık.
m.+ge 299, 490
melle: Açık sarı, sarımsı.
m. 314, 316, 317, 370, 474, 98

melle reņ ‘Toprağa benzer
renk.’
m. 309
melum: (Ar.) Malum, belli, aşikâr.
m. 165, 172, 172, 173, 216,
216, 222, 266, 333, 333, 333, 340,
370, 407, 427, 54
melumat: (Ar.) Malumat, bilgi.
m. 370
m.+iga 370
m.+lar 164
m.+larni 165
melumatlık: (Ar.+T.) Bilgisi var,
bilgi alan, okuyan. (**bk. melumat**)
m. 208
melumluk: (Ar.+T.) Malum, açık.
(**bk. melum**)
m. 101
m.+idi 55
mel’un: (Ar.) Lanet edilen, lanetli.
m. 220, 335, 426, 431
m.+larni 69
memedan: (Far.) Başkalarına söz
bırakmadan kendi konuşan, her şeyi
ben bilirim diyen.
m. 222
m.+rakidi 312

memliket: (Ar.) Ülke, memleket.

m. 228, 482, 484, 487

m.+inin 436

m.+ke 175

m.+ni 256

m.+nin 193, 246, 256

memnunluk: (Ar.+T.) Memnunluk,
memnun olma hâli. (**bk. memnun**)

m. 317

men: Ben.

m. 10, 108, 108, 108, 109, 119,
119, 12, 123, 127, 134, 14, 150, 160,
164, 167, 169, 170, 171, 177, 185,
186, 188, 189, 196, 198, 198, 198,
199, 199, 199, 200, 201, 204, 223,
235, 237, 237, 238, 240, 244, 260, 27,
272, 273, 274, 277, 280, 285, 290,
290, 291, 293, 294, 294, 297, 297,
301, 304, 304, 331, 331, 333, 333,
334, 334, 34, 34, 343, 343, 343, 345,
345, 346, 349, 35, 353, 353, 361, 362,
364, 365, 365, 365, 365, 365, 370,
370, 372, 372, 373, 374, 374, 383,
383, 385, 385, 385, 385, 385, 385,
392, 395, 396, 399, 4, 4, 405, 406,
407, 407, 407, 408, 408, 408, 409,
410, 411, 416, 417, 417, 417, 417,
417, 417, 424, 425, 425, 428, 430,
431, 431, 433, 435, 441, 441, 444,
446, 446, 448, 45, 45, 46, 46, 46, 461,

463, 463, 465, 465, 466, 474, 475, 5,
50, 50, 52, 52, 52, 52, 53, 54, 54, 66,
79, 8, 82, 83, 86, 87, 9, 9

m.+de 293

m.+dek 294, 399

m.+din 109, 298, 357, 380,
431, 443

m.+i 108, 108, 114, 180, 186,
218, 235, 345, 353, 355, 356, 357,
365, 394, 405, 406, 407, 407, 409,
409, 409, 430, 431, 46, 461, 465, 9

m.+in 124, 140, 140, 170, 172,
172, 184, 196, 197, 198, 200, 200,
205, 214, 220, 243, 260, 274, 274,
275, 277, 294, 294, 298, 302, 303,
303, 312, 340, 340, 348, 365, 365,
365, 368, 371, 371, 373, 373, 374,
395, 407, 407, 408, 412, 412, 415,
415, 416, 416, 424, 431, 436, 45, 46,
51, 52, 52, 61, 61, 61, 66, 66, 73, 9, 9,
10

m.+ince 255

m.+indek 389, 389

m.+inmu 21

m.+kim 317

m.+mu 115, 119, 243, 244,
295, 333, 359, 408, 467

mena: (Ar.) Mana, anlam.

m. 100, 369, 369, 370

m.+ni 160, 244

menbe: (Ar.) 1. Membra, kaynak. 2. Bir iş, hareketin gerçekleşmesi için sebep.

m.+lerde 488

m.+sidur 224

m.+siidi 208

m.+sini 117

mene: bk. mena

m.+de 19

m.+ler 355

m.+lerde 217

m.+ni 424, 429

m.+si 18, 372, 372, 77

m.+side 83

m.+sige 199

men'i: (Ar.) Yasak.

m. 153, 344, 355, 355

menilik: (Ar.+T.) Manalı, anlamlı. (bk. mene)

m. 192, 314

menisiz: (Ar.+T.) Manasız, anlamsız. (bk. mene)

m. 277

menivi: (Ar.) Kişinin ruhi hayatına ait, manevi.

m. 124, 346, 446

menmençilik: Bencillik, egoistlik.

m.+i 207

menmenilik: (Kaynaklarda menmenlik olarak geçmektedir.)

m. 162, 79

menmenlik: bk. menmençilik

m. 238, 343, 97

menpe'et: (Ar.) Menfaat, çıkarı olan.

m. 183

m.+i 450

menpe'etliniş: (Ar.+T.) Menfaat sağlamak, faydalanma. (bk. menpe'et)

m.+i 211

mensep: (Ar.) Mansıp, rütbe, makam, mevki.

m. 197, 27, 271, 273, 281

mensepdar: (Ar.+Far.) Makam sahibi, mevki sahibi. (bk. mensep)

m.+larmu 79

Mensik: Şii kaynaklara göre Câbulk ve Câburs beldelerine gönderilen kavimlerdendir, Müstensek.

m. 313

mensit-: Saymak, itibar etmek.

m.-meslik 313

m.-meydigan 97

m.-migendek 160, 212, 258,
300, 357, 395, 52

mensup: (Ar.) Mensup, aitlik.

m. 100

m.+idi 444

m.+turki 141

menşur: (Ar.) Menşur, prizma.

m.+i 448

Mensur Şeyh: Özel isim.

m.+nin 380

menzer: (Ar.) Balkon.

m. 85

m.+ge 86

menzerlik: (Ar.+T.) Balkonlu. **(bk. menzer)**

m. 59

menzil: (Ar.) Durak.

m. 38

m.+ge 172, 3, 377

m.+ige 235, 39

m.+ini 379

menzilgah: (Ar.+Far.) Seferde durulan yer. **(bk. menzil)**

m.+imiz 10

menzir: bk. menzire

m.+liri 453

menzire: (Ar.) Manzara, görüntü.

m. 106, 292, 454

m.+ge 106

m.+ler 408

m.+lerni 440

m.+liri 103

m.+sini 115, 370, 432

menzur: (Ar.) Kişilere makul gelen, layık.

m. 154, 221

meñde-: 1. Buğulanmak, bulanıklaşmak. **2.** Şaşmak.

m.-p 124, 131, 459, 75

meñdeş: Şaşırma, ne yapacağını bilememe. **(bk. meñde-)**

m. 131

meñgü: Ebedî, sonsuz.

m. 158, 206, 226, 234, 34, 344, 35, 433, 50, 58, 58

m.+ge 118, 242

meñgülük: Ebedîlik, sonsuzluk. **(bk. meñgü)**

m. 177, 233, 358, 362, 45

m.+ke 456, 467

meñz: Yüz, çehre, sima.

m.+i 40, 107

mepe: (Ar.) İki tekerli, kapalı at arabası.

m. 328

m.+de 328

m.+lerde 328

m.+nin 283

meptun: (Ar.) Büyülü, hayran, tutkun, gönül vermiş.

m. 132, 225, 348, 378

merbut: (Ar.) Anlaşılır, geçerli.

m. 217, 217

merd: (Far.) Korkusuz, cesur.

m. 76, 187, 319

m.+ler 70

merdan: bk. merdane

m. 319

merdane: (Far.) Mertler gibi, mertlere benzer.

m. 115, 115, 22, 349, 357, 395, 456, 461, 58

merdanilik: (Far.+T.) Mertlik. (**bk. merdane**)

m. 236

m.+i 406

merdlərçe: (Far.+T.) Mertlere yakışır, mertlik ile. (**bk. merd**)

m. 55

merdlik: (Far.+T.) Mertlik. (**bk. merd**)

m. 457

merrep: (Ar.) Mihrap.

m.+liridiki 85

mereş-: Melemek.

m.-ip 28

mergen: Atıcı, okçu, nişancı.

m. 52, 53

m.+ni 53

m.+nin 71

merğub: Gönle yakın olan, iyi görünen.

m. 222, 222

merhimet: (Ar.) Merhamet, acıma.

m.+inizni 435

merhum: (Ar.) Merhum, Tanrı'nın rahmetine erişen.

m. 282, 283, 364, 473, 62

m.+nin 364

meripet: (Ar.) Bilme, anlama, bilme.

m. 100, 116, 117, 176, 176, 193, 193, 208, 234, 346, 415, 420, 421, 441, 458

m.+i 34

m.+ke 415

m.+ni 194, 199, 217

m.+nin 199

meripetlik: (Ar.+T.) Okuyan, bilen, medeni. **(bk. meripet)**

m. 176

meripetperver: (Ar.+Far.) Okumak için çabalayan. **(bk. meripet)**

m. 175

merkeb: (Ar.) At.

m. 370, 370

merkez: (Ar.) Merkez, tam orta.

m. 206, 374

m.+i 338, 422

m.+idiki 338

m.+ini 485

merkezleş-: (Ar.+T.) Birleşmek, bir yere toplanmak. **(bk. merkez)**

m.-kenidi 138

merkiziy: (Ar.) Merkezî. **(bk. merkez)**

m. 479

mermer: (Ar.) Mermer.

m. 223, 41, 93

mertibe: bk. mertive I (kaynaklarda mertive)

m. 152

mertive: (I) (Ar.) Defa, kere.

m. 215, 345, 95

mertive: (II) (Ar.) Derece, rütbe, basamak.

m. 129, 216, 230

m.+ge 290

m.+si 10, 101, 169, 213, 260, 278, 365

m.+sige 217, 271

m.+sini 141, 288

mertivilik: (Ar.+T.) Dereceli, rütbeli, yüksek, ünlü. **(bk. mertive II)**

m. 409, 59

me'ruf: (Ar.) Ünlü, şanlı, şöhretli.

krş. merup

m. 197, 197

merup: (Ar.) Herkes tarafından tanınan, şöhretli. **krş. me'ruf**

m. 133, 183, 282

m.+ni 147

mervayit: (Far.) İnci.

m. 300, 481

m.+lardin 151

m.+mu 264

mes: (Far.) Sarhoş. **krş. mest**

m. 147

meşcit: (Ar.) Mescit, ibadethane.

m. 139, 148, 149, 152, 152,
216, 219, 223, 261, 262, 263, 318,
324, 44, 480, 489

m.+din 324

m.+i 263

m.+idiki 217

m.+inin 222, 92

m.+ke 117, 263

m.+lerde 456

m.+large 156

m.+lerni 149

m.+ni 264, 318

m.+nin 149, 152, 190, 261,
262, 262, 263, 47, 6

m.+te 15, 194

m.+tin 263, 265, 265

Mesçiti Elherem: Mescid-i Harâm.

m. 324

Mesçiti Elnebi: Mescid-i Nebevî,
Mescid-i Nebi.

m. 323

Mesçitil Eḳsa: Mescid-i Aksa.

m. 324

mese: (Ar.) Mest.

m. 218, 94

meşhire: (Ar.) Alay, istihza.

m. 270, 270, 270, 281, 322, 50

meşhîrîlik: (Ar.+T.) Alaylı, istihzalı.
(bk. meşhire)

m. 264

mesile: (Ar.) Mesele, sorun.

m. 133, 147, 183, 282

m.+lerni 55

m.+lirini 212

m.+silaidi 75

meslek: (Ar.) Fikir, düşünce.

m. 224, 358, 443, 49

m.+imiz 22

m.+imiznin 9

m.+ke 35

meslekdaş: (Ar.+T.) Hemfikir,
ülküdaş. (bk. meslek)

m. 267

meslihet: (Ar.) Şûra, tavsiye,
danışma.

m. 412, 443

m.+idin 419

m.+im 412

m.+ini 412

m.+inizni 412

m.+ni 291, 291

meslihetleş-: (Ar.+T.) Danışmak,
istişare etmek. (bk. meslihet)

m.-kendin 12

mesnevi: (Ar.) Kafiyele beyitlerden ibaret olan şiir şekli.

m. 136

m.+lirini 138

mesnivi: bk. mesnevi

m. 126, 298, 309, 469

m.+lirini 18

Mesnivi H̱arabati: bk. Kulliyat Mesnivi H̱arabati

m.+din 126

Mesnivi Ş̱erif: Mesnevi-i Ş̱erif.

m.+ni 368

mest: (Far.) Sarhoş, alkolik.

m. 184, 184, 184, 184, 36, 246

m.+ü 20

mestane: (Far.) 1. Sarhoş gibi. **2.** Büyülu, sihirli. **(bk. mest)**

m. 139, 183, 50, 82

mesthuşluk: (Far.) Sarhoşluk. **(bk. mest)**

m.+i 183

mestlik: (Far.+T.) Sarhoşluk. **(bk. mest)**

m.+i 80

mesture: (Ar.) İffetli, saf, temiz.

m. 186

mes'ul: (Ar.) Mesul, sorumlu.

m. 254, 55, 96

mes'uliyet: (Ar.) Mesuliyet, sorumluluk. **(bk. mes'ul)**

m. 9

m.+ni 9

mesum: (Ar.) Masum, saf.

m. 127, 132, 348, 440

mesume: (Ar.) Pak, masum, samimi.

m. 129, 441, 455

meşekket: (Ar.) Meşakkat, zorluk, zahmet.

m.+ide 255

meş'el: (Ar.) Fener, aydınlatıcı.

m. 122

m.+ni 122

m.+nin 105

meşgul: (Ar.) Meşgul, dolu.

m. 145, 168, 214, 224, 417, 470, 96

meşhur: (Ar.) Meşhur, ünlü.

m. 133, 197, 31, 374

m.+i 20

m.+idi 199

meşhurluk: (Ar.+T.) Ünlülük, meşhurluk. **(bk. meşhur)**

m.+ini 31

meşik: (Ar.) Alıştırma, talim, idman, egzersiz.

m. 296

meşrik: (Ar.) Doğu.

m. 313, 313

meşuk: (Ar.) Erkeğin gönülden sevmesi.

m. 424

m.+idi 482

m.+idin 424

m.+idur 140

m.+inin 288, 424

m.+nimu 186

m.+nin 178

meşuke: bk. meşuk

m. 140

meşuret: (Ar.) Öğüt, tavsiye.

m.+i 246

meşüt: (Ar.) İpek. (Kaynaklarda meşut olarak da geçmektedir.)

m. 44

mevc: (Ar.) Dalga.

m. 285, 349

mevclik: (Ar.+T.) Dalgalı. (bk. mevc)

m. 99

mevcudat: (Ar.) Âlemde var olan bütün varlık.

m.+ni 140

m.+tin 326

mevcudiyet: (Ar.) Varlık, var olan.

m.+i 232

mevcut: (Ar.) Mevcudiyet, varlık.

m. 141, 349, 407, 407

m.+idi 461

Mevlana: bk. Mevlana Calalidin Rumi

m. 220

Mevlana Calalidin Rumi: Muhammed Celâleddîn-i Rumi, İslam âlimi.

m. 205

Mevlana Kîdirhan: Kıdırhan Yarkendi, Seidiye Hanlığı'nın en ünlü müzik adamı.

m.+nin 474

Mevlana Mola Neği: bk. Mevlana Molla Neği

m. 304

Mevlana Molla Neği: Apak Hoca'nın müritlerinden biri.

m. 181, 19, 299, 304, 305, 314, 354, 413, 419, 423, 423, 425, 490

m.+ge 19, 425

m.+idi 101

m.+ni 299, 421

Mevlana Neği: bk. Mevlana Molla Neği

m. 424

Mevlana Romi: bk. Mevlana Calalidin Rumi

m.+ga 220

m.+ni 220

Mevlana Yakup Çerhi: Ya'kûb b. Osmân Mahmûd el, Gaznevî el-Çerhî, Nakşibendî şeyhi.

m. 205

Mevlane: bk. Mevlana Molla Neği

m.+m 423, 425

Mevlane Molla Neği: bk. Mevlana Molla Neği

m.+mu 426

Mevlane Romi: bk. Mevlana Romi

m.+nin 289

Mevlivi: bk. Hacı Kütluğ Mevlivi

m. 324, 355

m.+ni 123, 197, 227

m.+nin 212, 223, 237, 239

Mevlivi Rumi: bk. Mevlana Calalidin Rumi

m.+nin 138

mevlut: (Ar.) Hz. Muhammed'in doğduğu günü hatırlatan mesnevi. Ayrıca bu mesnevinin okunduğu dinî tören de bu şekilde adlandırılır.

m. 192, 226

mey: (Far.) İçki.

m. 102, 15

m.+i 372

m.+ini 88

m.+lerni 42

m.+ni 184

meydan: (Far.) Meydan, alan.

m. 102, 121, 136, 375

m.+da 257

m.+ga 258, 258, 94

m.+i 177, 361, 425, 461, 463

m.+ida 140, 423, 431, 457, 463

m.+idi 94

m.+idin 74

m.+iimis 251

m.+inin 421, 72

m.+ni 423, 72

m.+nin 105, 462, 462

meyde: (Ar.) 1. Göğüs. 2. Mide.

m.+mu 326

m.+sige 18, 47

m.+sini 200, 83

meyhane: (Far.) İçki satılan, içki içilen yer. (bk. mey)

m. 369, 372

m.+din 372

meyhorluk: (Far.+T.) Sarhoşluk. (bk. mey)

m. 42

meyin: Hafif, soğuk.

m. 376, 439

meyl: (Ar.) Bir şeye veya işe olan tutku, düşkünlük.

m.+ige 102, 288

m.+ini 250

meylige koy- ‘Yalnız bırakmak.’

m.-uvetse 102

m.-uvetkenlikila 288

meylini tart- ‘Gönlü düşmek.’

m.-almaytti 250

meyli: 1. Tahmin cümlelerinden sonuna gelir. 2. Emir cümlelerinin önüne gelir.

m. 169, 169, 199, 289, 289, 344, 344, 357, 357, 476

meynet: (Ar.) Pislik, çamur.

m. 145, 472

meynetçilik: (Ar.+T.) Pislik. (bk. meynet)

m.+tin 376

meynetlik: (Ar.+T.) Pislik, çamur. (bk. meynet)

m.+idin 112

meyse: Çizme.

m. 95

meyüs: (Ar.) Umutsuzluk.

m. 201, 349

meyüslük: (Ar.+T.) Umutsuzluk. (bk. meyüs)

m. 154, 187, 233

mezbut: Derin, mükemmel.

m. 217, 217

mezgil: (Ar.) 1. Duraklama, durak. 2. Zaman, an.

m. 12, 174, 209, 218, 420, 444, 444, 455, 489, 62

m.+de 369, 438, 482

m.+i 13

m.+iidi 247

m.+lerde 192

m.+liri 93

mezhep: (Ar.) Mezhep.

m. 104, 167, 171, 171, 287, 35, 35, 432, 443, 49

m.+idiki 479

m.+in 407

m.+ler 483

m.+tiki 275

mezilik: bk. mezzilik

m. 232

mezin: (Ar.) Müezzin.

m. 155, 155

m.+i 191

m.+ler 149, 155, 182, 46

mezlum: (Ar.) Ezilen, zulüm edilen.

m. 489

m.+larnin 119, 239

m.+liri 122

**mezlume: (Ar.+T.) Kadın, kadına ait.
(Kaynaklarda mezlumçe olarak
geçmektedir.)**

m. 118, 194

mezmun: (Ar.) Konu, anlam, mana.

m. 222

m.+idin 301

**mezmüt: (Ar.) 1. Güçlü. 2. Sağlam,
dayanıkl.**

m. 111, 254, 254, 258, 50, 69

mezur: (Ar.) Affedilen, bağışlanan.

m. 350

**mezzilik: (Far.+T.) Lezzetli, zevkli,
tatlı. [mezze: (Far.) Lezzet, tat.]**

m. 12, 137, 233, 242, 243, 295,
295, 325, 338, 378, 427

mêgiz: (Far.) Esas, öz, ruh.

m.+ini 82

m.+liri 361

mêhir: (Far.) 1. Sevgi. 2. Merhamet.

m. 109, 111, 294, 365, 414,
444

m.+i 196, 229, 244, 298, 342,
427, 458

m.+ini 16, 280, 461

mêhman: (Far.) Konuk, misafir.

m. 155, 207, 230, 235, 30, 30,
331, 382, 434, 6, 6, 6

m.+ga 211, 5

m.+i 434

m.+iidi 329

m.+ikenlikini 436

m.+im 197, 200

m.+lar 196, 30

m.+lardin 191

m.+larnin 191

m.+mu 331

m.+ni 30

mèhmandost: (Far.) Konuksever,
misafirperver. (bk. mèhman)

m. 229

m.+idi 191

mèhmanhàna: (Far.) Konuk odası.
(bk. mèhman)

m. 155, 191, 314, 5, 81, 84, 85,
88, 89

m.+diki 156

m.+din 156, 303

m.+ga 201, 299, 300, 5, 5, 88

m.+ni 156

m.+nin 154, 154, 155, 196,
202, 88

mèhnet: (Ar.) Emek, iş.

m. 186

mèhrab: (Ar.) Mihrap. (bk. merep)

m. 469

m.+ka 319

m.+nin 5

mèhrabsiman: (Ar.+T.) Mihraba
benzer. (bk. mèhrab)

m. 156

mèhriban: (Far.) 1. Sevecen. 2.
Sevgili, âşık.

m. 427, 431, 78

m.+ki 392

mèhribanlık: bk. mèhriban

m. 220, 300

mèhrigiyah: (Far.) Bir tür mantar.

m. 294

mèni: Beni. (bk. men)

m. 335, 369, 374

m.+nmu 466

mèniñçe: Bence, bana göre. (bk.
mèniñ)

m. 57, 171, 214, 57

mèñe: 1. Beyin. 2. Baş, kelle.

m. 88

m.+sige 71

mèñiş: Yürüme, yürüyüş. (bk. mañ-)

m. 141, 62

m.+ka 170, 394

mèñiş-: Yürümek, ilerlemek. (bk.
mañ-)

m.-ti 384

mètirlik: (Fr.+T.) Metre.

m. 420

mève: (Far.) Meyve.

m. 105, 355, 452, 81

m.+ler 179, 94

m.+liri 93

m.+lirini 168

m.+ni 354, 354
m.+sidi 423
m.+sige 355
m.+sini 354
mévilik: (Far.+T.) Meyveli. **(bk. méve)**
m. 292, 481, 93
méyip: (Ar.) Belli bir organın eksikliği.
m.+larmu 307
méyit: (Ar.) Ölü, ceset.
m. 163
m.+nin 163
méyik: bk. miyik
m.+ida 328
micez: (Ar.) Mecaz, karakter.
m. 171
m.+i 154, 288, 296, 473
m.+idiki 372
m.+inin 209
micezlik: (Ar.+T.) Belli bir karakterdeki. **(bk. micez)**
m.+i 31
micil-: Sıklamak, ezilmek.
m.-gan 156, 265
midirla-: (Moğ.+T.) Kımıldamak, hareketlenmek.

m.-gandek 252
m.-may 92
m.-p 25, 464
midirlat-: (Moğ.+T.) Kımıldatmak. **(bk. midirla-)**
m.-atti 81
m.-ip 241
m.-kanseri 25
miğdar: (Ar.) Miktar.
m.+da 140
m.+i 245
mikir: (Ar.) Hile, kurnazlık.
m. 297, 443, 471, 483
miladiye: (Ar.) Milada dayanan, milatla ilgili olan.
m. 139, 142, 161, 167, 181, 204, 204, 209, 21, 247, 250, 282, 3, 336, 366, 366, 367, 368, 37, 373, 387, 411, 413, 429, 432, 435, 435, 437, 438, 478, 478, 479, 479, 479, 480, 480, 481, 482, 484, 484, 484, 484, 485, 485, 485, 485, 486, 486, 487, 487, 488, 488, 489, 489, 489, 61, 61, 76, 93, 386
milen-: 1. Bulanmak, batırılmak. **2.** Kirletilmek.
m.-gen 73

m.-ip 153, 201, 259, 363, 43, 453, 73

millet: (Ar.) Millet.

m.+large 35

min-: Binmek.

m.-gen 16, 63, 67, 72, 73, 78

m.-ginimiz 392

m.-ip 151, 27, 400, 472

m.-ivalgan 339, 370

m.-ivalganidi 18, 234

m.-senmu 34

mingeştür-: Atın sırtına ikinci adamı bindirmek. (**bk. min-**)

m.-up 370

mingüz-: Bindirmek. (**bk. min-**)

m.-di 443

m.-up 371

minigeş-: Atın sırtına ikiden fazla adamın binmesi veya biniyor gibi oturması. (**Kaynaklarda mingeş- olarak geçmektedir.**)

m.-ip 39

miniş: Binme. (**bk. min-**)

m.+ke 74

minnetdarlık: (**Ar.+Far.+T.**)
Minnettar olma hâli. [**minnet:** (**Ar.**)
Birinin yapmış olduğu iyilik ve

hizmetlerden dolayı kişinin ona karşı borcu olduğunu düşünmesi.]

m. 233

minut: (Rus.) Dakika.

m. 138

m.+ta 155

miñ: 1. Dokuz yüz doksan dokuzdan sonra gelen sayının adı, bin. **2.** Pek çok, çok sayıda.

m. 100, 136, 140, 141, 141, 141, 163, 172, 172, 180, 180, 198, 205, 205, 206, 213, 243, 245, 245, 245, 247, 247, 254, 257, 297, 331, 37, 38, 388, 420, 422, 431, 432, 437, 438, 438, 46, 479, 480, 481, 481, 485, 485, 488

m.+de 205

m.+dek 192

m.+din 117, 127, 165, 260, 422, 422, 480, 68

m.+ga 422

m.+ge 180

miñlap: Biner biner. (**bk. miñ**)

m.-p 384

miñliğan: Binlerce. (**bk. miñ**)

m. 116, 122, 125, 173, 173, 254, 305, 440, 441, 456

mirahor: (Ar.+Far.) Han, padişah ordularındaki at bakıcılarının lideri.

m. 371

m.+ni 371

miras: (Ar.) Miras.

m. 236, 342, 96, 480

Mirhalidin Katip Kazi Şah Küçek

Yarkendi: *Hidayetname* adlı Farsça eserin yazarıdır. Bu eseri 1776–1777 yıllarında yazılmıştır. Kendisi ayrıca Apak Hoca'nın müşsidir. **(BS romanı s.: 61)**

m. 61

Mirséyid Cilil Keşkeri: Muhammet Yusuf'un Semerkant'tan çıkıp Kâşgar'a geldiğinde ilk tanıştığı kişi. **(BS romanı s.: 366)**

k. 366

Mirse'id Célil: bk. Mirséyid Cilil Keşkeri

m. 478

Mirséyid Cilil: bk. Mirséyid Cilil Keşkeri

m. 366, 366

m.+mu 367

m.+nin 368, 368

mirza: (Far.) Kâtip, sekreter.

m. 267, 95

Mirza'Eli Şah: Mirza'Eli Şah. Devletin önemli bir desteğidir. Ayrıca kardeşi olan Davut Hoca, Yolvashan'ın emriyle öldürülmüştür. **(BS romanı s.: 228)**

m. 228

m.+lar 228

m.+nin 228

Mirza Heyder Köregani: Haydar Mirza Duglat. *Tarih-i Reşidiy*'nin yazarıdır. Önemli bir tarihçi ve âlimdir. **(BS romanı s.: 469)** *Tarih-i Reşidiy*'i Abdureşithan'ın adına yazmıştır. **(Sayrami, 31)**

m.+nin 469

Mirza Manap Beg: Büyük kâtip, Muhammet Emin Han'ın memurlarından biri. **(diğeri için Mirza Salih Beg Coras) (BS romanı s.: 325)**

m. 280, 326, 331, 332, 488

m.+idi 331

m.+ke 327

m.+leridi 325

m.+lernin 272, 273, 328, 336

m.+nin 327

Mirza Muhemmet Şahbeg: Kâşgar'a hâkim olarak tayin edilen kişi. **(BS romanı s.: 280)**

m. 280

Mirza Salih: bk. Mirza Salih Beg Coras

m. 327

Mirza Salih Beg: bk. Mirza Salih Beg Coras

m. 332, 332, 333, 333, 333, 333, 333, 333, 334, 334

Mirza Salih Beg Coras: Mirza Salih Bey, Muhammet Emin Han'ın memurlarından biri. (**diğeri için Mirza Manapbeg) (BS romanı s.: 325)**

m. 271, 273, 280, 325, 325, 328, 331, 331, 332, 333, 336, 488

m.+idi 331

Mirza Şah Hoca: Apak Hoca'nın müritlerinden biri. (**BS romanı s.: 98)**

m. 180, 217, 309, 314, 316, 316, 454, 490, 99

m.+ni 455

m.+nin 181, 310, 454, 455

Mirza Şahbaz Beg: Yolvas Han'ın atalığıdır. (**bk. atilik II) (BS romanı s.: 369)**

m. 369, 371, 371

Mirza Şahbaz Beg: bk. Mirza Şahbaz Beg

m. 372

Mirza Zeydin Coras: Bir tercümanın adı. (**BS romanı s.: 34)**

m. 34

Mirza Zeynidin Curas: bk. Mirza Zeydin Coras

m. 95

mis: (Far.) Bakır.

m. 134, 134, 232, 25, 288, 402, 42, 42, 451, 451, 451, 452, 452

m.+larga 288

misal: (Ar.) Bir durumu veya olayı daha iyi anlatmak, açıklamak için sunulan ispat

m. 418, 478

misal keltür- 'Örnek vermek.'

m.-ülgen 478

Misir: Mısır. (ülke)

m. 218, 313, 347

miskerçi: (Far.+T.) Bakırcı. (**bk. mis)**

m.+lerni 13

miskin: (Ar.) Çaresiz.

m. 180, 364, 385, 388, 388, 395, 448, 464

m.+large 212

miskinlik: bk. miskin

m. 294

mislisiz: (Ar.+T.) Benzeri görülmemiş. [**misil:** (Ar.) Misil, benzer, aynı.]

m. 41

misra: (Ar.) Mısra, dize.

m. 107, 181, 369, 473, 476

m.+larni 226

m.+liri 18

m.+sini 472

misralik: (Ar.+T.) Mısradan meydana gelen. (bk. **misra**)

m. 472

Mişa: Yarkend'de bulunan bir köy.

m. 339, 339

mişilda-: 1. Burnunu çekerken çıkan sesi çıkarmak. 2. Konuşmadan ağlamak.

m.-gan 320

m.-p 141

mişkap: (F.) Çuval. bk. **tağar**

m.+larga 339

mit: İnsanın bir azasının isteyerek veya istemeden kımıldaması, hareket etmesi.

m. 81

mite: Bit.

m. 470, 55

miyik: Ağzın köşesi.

m.+ida 122, 154, 169, 214, 255, 356, 52, 335

miyikida kül- 'Sesini çıkarmadan ağzının kenarından gülmek.'

m.-di 214, 154, 255

m.-üp 52, 122, 169, 356

miyit: (Ar.) bk. **mèyit**

m.+ni 365

mizan: (Ar.) Terazi.

m. 206, 316

m.+i 177, 177, 236

m.+liriga 176

mo'ellek: (Ar.) Bir şeye dayanmayan, boşlukta olan. (Kaynaklarda **mu'ellek** olarak geçmektedir.)

m.+te 422

mo: (Çince) Çin'in alansal ölçü birimi, yaklaşık 6.67 ar.

m.+ga 481

Moğul: (Kaynaklarda **Moğul**, **Muğul** olarak geçmektedir.) (bk. **Moğul**)

m. 10, 48, 172

Moğulistan: Moğolistan. Sayrami, eski tarih kitaplarında yedi şehre

Moğulistan denildiğini yazmaktadır.
(Sayrami, 18)

m. 101, 366, 366

mohtac: bk. muhtac

m.+men 238

mol: Bol, çok.

m.+ki 280

molla: (Ar.) Bilgin, hoca, okumuş.

m. 209, 288, 310, 339, 369

m.+lar 152

m.+larni 157

m.+m 289, 289, 291, 364

Molla Ahun Yarkendi: bk. Molla Alim Yarkendi

m. 314

Molla Alim: bk. Molla Alim Yarkendi

m. 180

Molla Alim Yarkendi: Apak Hoca'nın yakın arkadaşı. **(BS romanı s.: 179)**

m. 213, 344, 345, 346, 347, 347, 354, 490

m.+ge 213, 214

m.+mu 215

m.+nin 214, 347

Molla Atacan Taşkend: Apak Hoca'nın yakın dostu. **(BS romanı s.: 217)**

m. 217

Molla Atacan Taşkendi: bk. Molla Atacan Taşkend

m. 113

Molla Atican Taşkendi: bk. Molla Atacan Taşkend

m. 490

Molla Baği Semerķendi: Apak Hoca'nın müritlerinden biri. **(BS romanı s.: 30)**

m. 181, 30, 356, 413, 479, 490

m.+ni 419

Molla Baği Semerķendi: bk. Molla Baği Semerķendi

m. 354

Molla Dadalağ Sopi: Apak Hoca'nın mektubunu Derviş Hoca'ya getiren kişi. **(BS romanı s.: 11)**

m.+mnin 11

Molla Evez Ahun: Apak Hoca'nın müritlerinden biri. **(BS romanı s.: 312)**

m. 312, 313, 313

Molla Ezher: Apak Hoca'nın muhlislerinden biri. **(BS romanı s.: 181)**

m. 181

m.+nin 267

Molla Muhemmet Şef'i Aḥunum:

Apak Hoca'nın muhlislerinden biri. Apak Hoca, 1671 yılında İsmailhan tarafından kovulduğunda Molla Muhemmet Şef'i Aḥunum da Encan'dan gelerek Apak Hoca ile birlikte gitmiştir. **(BS romanı s.: 413)**

m. 413

m.+nin 413

Molla Musa: bk. Molla Musa Aḥun

m. 191, 21

m.+nin 15

Molla Musa Aḥun: Derviş Hoca yani Hapiz Çoruk'un babası. **(BS romanı s.: 15)**

m. 195, 196, 198, 199

m.+mu 197, 200

m.+nin 197, 198, 198, 199, 200, 229

Molla Nedir: Ulug Mollam'ın gerçek adı. **(BS romanı s.: 288)**

m. 288

Molla Neḳi: bk. Mevlana Molla Neḳi

m. 300, 300, 300, 302, 315, 315, 317, 427

m.+ge 303, 305, 305

m.+ni 299

m.+nin 301

Molla Neḳi Semerḳendi: bk. Mevlana Molla Neḳi

s. 427

Molla Saḳi: Sofulardan biri. **(BS romanı s.: 171)**

m. 104, 105, 171, 335, 335, 335, 335

Molla Şahbaz: Apak Hoca'nın müritlerinden biri. **(BS romanı s.: 104)**

m. 104, 110, 340, 341, 347, 347, 347, 347, 351, 352, 352, 490, 310

m.+din 171, 340

m.+ni 347

mollaḳ: (Ar.) Takla.

m. 47, 475, 72

mollaḳçi: (Ar.+T.) Akrobat, cambaz. (bk. mollaḳ)

m.+dek 48

mollam: bk. Ulug Mollam

m. 289, 289, 291

mollilik: (Ar.+T.) Bilginlik, okumuşluk. (bk. molla)

m. 209

Moğul: Moğol. Moğolistan ve İç Moğolistan'da yaşarlar. Şincan'da özellikle Bortala ve Kabuksar'da yaşamaktadırlar.

m. 29

m.+larnin 437, 437, 484

Moğulçe: Moğolca. (bk. Moğul)

m. 245, 95, 96

mora: (Far.) Baca.

m.+sidin 219

morit: bk. murit

m.+lardinidi 126

m.+liri 20

m.+liriga 163

moy: (Far.) Kıl.

m.+iga 197

moyisipit: (Far.) Saç ve sakalları ağaran, yaşlanan, büyük. (Kaynaklarda moysipit olarak geçmektedir.)

m. 99

mozay: İneğin yavrusu, buzağı.

m. 392

m.+mu 110

möcize: (Ar.) Alışlagelmişin dışında olan, beklenmedik olay.

m. 425, 55

m.+din 252

m.+lerni 9

m.+lernin 356

möcizilik: (Ar.+T.) Mucize niteliği bulunan. (bk. möcize)

m. 13

möhür: (Kaynaklarda möhür olarak geçmektedir.) (bk. möhür)

m.+i 434

möhlet: (Ar.) Mühlet.

m. 168, 175, 365, 448

m.+nin 177

m.+tin 246

möhür: (Ar.) Damga, mühür.

m. 10, 20, 383

m.+i 437

m.+lirini 245

m.+ni 19

möhür hekkı: Apak Hoca'nın hâkimiyeti dönemindeki alınan verginin adı. (BS romanı s.: 383)

m. 383

mö'imîn: bk. mö'mîn

m.+lerni 178

mökün-: Gizlenmek, saklanmak. (bk. mök-)

m.-up 88

mölçer: Tahmin, faraziye.

m.+ge 53

mölçerle-: 1. Bir işi yapmak için önceden tahmin yürütmek, farz etmek. 2. Nişan almak. (**bk. mölçer**)

m.-p 52

mölçerleş: 1. Tahmin etme. 2. Nişan alma. (**bk. mölçerle-**)

m.+ke 268

möldürle-: Gözlerini bir an olsun ayırmamak, gözünü ve kirpiğini kıpırdatmamak. (**möldür:** 1. Gözden arka arkaya yaş akma hâli. 2. Gözünü bir an olsun ayırmadan bakma hâli.)

m.-gen 273

m.-p 132, 142, 197, 236

möldürlet-: Gözlerini ayırmamak. (**bk. möldürle-**)

m.-ip 86

mömin: (Ar.) Mümin.

m. 214, 225, 370, 414, 415, 448, 473, 15

m.+ler 16, 212

m.+lerdin 211

m.+lerge 11, 278

m.+lerni 123, 223

mö'min: bk. mömin

m. 221

m.+nin 222

mö'minlik: bk. mö'min

m.+ni 225

möngekle-: Çifte atmak. **krş. möñke-**

m.-ginice 397

möñke-: Arka iki ayağını yükseğe kaldırıp tepmek. **krş. möñgekle-**

m.-di 261

möreş: Koyun ve keçinin melemesi.

bk. mereş-

m.+liri 41

mötiver: (Ar.) Muhterem, itibarlı, saygılı. (**Kaynaklarda mütiver olarak geçmektedir.**)

m.+i 150

m.+lernin 223

m.+liri 104, 192, 210, 94

mu'amile: (Ar.) Muamele, ilişki, temas, davranış.

m. 323

mubada: (Far.) Eğer, ise, şayet.

m. 109, 147, 152, 16, 197, 246, 276, 280, 294, 295, 302, 372, 399, 433, 52, 60

mubarek: (Ar.) Mukaddes, ulu, haysiyetli.

m. 11, 13, 16, 17, 213, 213,
269, 290, 301, 307, 35, 363, 364, 436,
80, 96, 36

mubarekbadlik: Tebrik etme,
kutlama.

m. 102, 162

mubarekle-: (Ar.+T.) Kutlu olmayı
dileme, tebrik etme. (**bk. mubarek**)

m.-p 162

mubeddel: (Ar.) Değiştirilen,
mübadil.

m. 11, 157, 83, 83

mucessemlen-: (Ar.+T.) Bir yere
toplanmak, yığılmak. [**mucessemlen:**
(Ar.) Yığılan, toplanan.]

m.-gen 270

m.-genidi 234

muctehid: (Ar.) Çaba gösteren kişi.
[**cehd: (Ar.)** Elinden gelen çabayı
gösterme.]

m. 100, 221

m.+ler 100

mucu-: (Moğ.) 1. Sıkmak,
çimdiklemek. 2. Göğüs ağrısı ile
çökmek, düşmek.

m.-p 213, 467

m.-vatkandek 106

mudapi'e: (Ar.) Müdafaa, savunma.

m. 37

muddet: bk. muderris

m. 490

muddet: (Ar.) Müddet, süre, zaman.

m. 170

m.+i 177

m.+te 483

muddi'a: (Ar.) Kişinin gönlündeki
amaç, istek.

m.+ga 281, 323, 433

m.+ni 372, 400

m.+nin 286

m.+simu 409

m.+sini 170, 255, 355, 362

m.+yin 430

m.+yintlardiki 356

muderris: (Ar.) Müderris, profesör.

m. 116, 120, 121, 148, 192,
209, 322

m.+i 120, 175, 187

m.+ler 191

muderrislik: (Ar.+T.) Müderrislik,
profesörlük. (**bk. muderris**)

m. 209

mudhiş: (Ar.) İnsanı dehşete, korkuya
salan, korkunç, dehşetli.

m. 106, 106, 114, 122, 129,
133, 146, 193, 201, 237, 252, 260,
336, 378, 39, 408, 42, 441, 70, 84

mu'ekkel: (Ar.) Vekil.

m. 11, 205

mu'ellek: (Ar.) Muallak, asılı, askıda.

m. 336

m.+te 457, 458, 458

m.+tin 458

**mu'ellik: (Kaynaklarda mu'ellek
olarak geçmektedir.) (bk. mu'ellek)**

m.+tin 458

mu'ellip: (Ar.) Yazıcı, yazar.

m.+iidi 299

mu'etter: (Ar.) Hoş koku yayan,
güzel koku.

m. 296, 296

**mufti: bk. mupti (kaynaklarda
mupti)**

m. 221

muğenni: (Ar.) Saz çalan.

m.+ler 337

Muğulistan: bk. Moğulistan

m. 9

muhabbet: bk. muhebbet

m.+nin 129

muhaciret: (Ar.) Sürgün.

m. 179, 21

muhakime: (Ar.) Bir konu hakkında
düşünme.

m. 254

**Muhammet'imın Han: bk.
Muhemmet'imın Han**

m. 292

muhapizet: (Ar.) Muhafaza, koruma,
himaye, esirgeme.

m. 328, 338, 338

muhapizetçi: (Ar.+T.) Muhafız. **(bk.
muhapizet)**

m. 72

muhapizetlen-: (Ar.+T.) Muhafaza
edilmek, korunmak. **(bk. muhapizet)**

m.-gen 119

muhasure: (Ar.) Kuşatma, çevirme.

m. 50

m.+sige 117

muhebbet: (Ar.) Muhabbet, sevgi,
sevme.

m. 101, 127, 131, 132, 138,
140, 140, 140, 140, 173, 224, 301,
302, 326, 355, 355, 355, 378, 444,
458, 489

m.+i 178, 191, 377, 444

m.+idin 131, 414

m.+im 140

m.+ini 186

m.+ke 301, 304, 352

m.+kimu 344

m.+ni 129, 140, 355

m.+nin 302

m.+tur 140, 186

muhebbetname: (Ar.+Far.) Aşk mektubu. (bk. muhebbet)

m.+siidi 300

Muhemmed: bk. Muhemmed eleyhissalam

m. 364

Muhemmed eleyhissalam: Hz. Muhammed.

m.+gila 99

m.+nin 152, 171

Muhemmed peygember: Hz. Muhammed.

m.+din 205

m.+imiz 323

m.+ni 367

Muhemmet: Hoca İshak Veli'nin isteği üzerine Abdülkerim Han'ı bıçaklayan iki müritten biri. (diğeri için Obul) (BS romanı s.: 174)

m. 174

Muhemmet binni Harabati:

Muhammed binni Abdullah Harâbâtî, Hocalar Dönemi'nde yaşamıştır.

m.+niñ 469

Muhemmet eleyhissalam: bk. Muhemmed eleyhissalam

m. 448

Muhemmet'imîn Han: Sultan Seyid Baba Han'ın ikinci oğlu. Muhemmet'imîn Han, dayısı İsmail Han döneminde Uçturfan hâkimi olmuştur. Tahta çıktıktan sonra piçakçi sopilar tarafından boğazlanarak öldürülmüştür. (bk. Bahadır Han) (BS romanı s.: 238, 488)

m. 238, 253, 254, 255, 255, 255, 256, 271, 272, 272, 273, 274, 274, 274, 274, 276, 276, 276, 276, 277, 277, 281, 281, 281, 288, 292, 292, 293, 294, 296, 297, 297, 306, 306, 329, 329, 330, 330, 334, 335, 336, 336, 488, 488

m.+din 288, 488, 488

m.+ga 238, 255, 257, 277, 291, 295, 295, 353

m.+mu 305

m.+ni 251

m.+nimu 296

m.+nin 238, 251, 251, 254, 255, 255, 257, 257, 257, 258, 269,

276, 278, 278, 281, 288, 291, 296,
325, 329, 330, 332, 335, 488, 281

m.+ninmu 275

Muhammet'inin Hoca: Muhammed Yusuf'un babası, Apak Hoca'nın ise dedesidir. Kardeşi İshak Veli tarafından 1542 yılında zehirlenerek öldürülmüştür. (bk. işan kalan) (BS romanı s.: 366)

m. 366

Muhammet Ömer İtabi: Tefsir eden bir âlim.

m. 415, 416

Muhammet Raca: Keşmir Hanı. (BS romanı s.: 419)

m.+nin 419

Muhammet Sadık Keşkeri: Muhammed Sâdik Kâşgarî, *Tezkire'iy Ezîzân (Tezkire-i Hâcegan)* adlı eseri vardır. (BS romanı s.: 483)

m. 483

Muhammet Yusup: bk. Muhammet Yusup Hoca

m. 167, 287, 361

m.+nin 174

Muhammet Yusup Hoca: bk. Muhammet Yusup Hoca

m. 478, 479, 481

m.+m 478

Muhammet Yusup Hoca: Apak Hoca'nın babası.

m.+lar 480

Muhammet Yüsüp-Mazar Padişahim: bk. Muhammet Yusup Hoca

m.+nin 35

Muhammit'inin Han: bk. Muhammet'inin Han

m.+nin 279

muhim: (Ar.) Önemli, mühim.

m. 187, 189, 208, 236, 238, 333, 333, 347, 446, 478, 484, 487, 489

m.+i 26

muhimlik: (Ar.+T.) Önemli olma durumu. (bk. muhim)

m.+ini 328

muhtaclik: (Ar.+T.) Muhtaçlık. [muhtac: (Ar.) Muhtaç, yoksul.]

m. 217

muhemmes: (Ar.) Beş mısradan oluşan şiir.

m. 225

m.+nin 225

muhlis: (Ar.) Bir insan veya nesneye inanmak, güvenme.

m. 10, 162, 206, 368, 413, 484

m.+i 181, 217, 280, 479, 80

m.+idi 218, 431
m.+ka 21
m.+lar 133, 168, 173, 19, 220, 246, 270, 282, 314, 319, 354, 419, 82
m.+lardek 145
m.+lardin 178, 179, 179, 183, 187
m.+larga 145
m.+larni 124
m.+larnin 142, 17, 187, 213, 222, 296, 364
m.+liri 138, 15, 164, 165, 173, 207, 240, 276, 304, 307, 325, 339, 490, 490, 490, 97
m.+liridin 101, 144, 162, 163, 177, 251
m.+liriga 136, 185, 219, 283, 305, 311, 367, 367, 368, 373
m.+lirim 124, 365, 399, 9, 9
m.+lirimga 61
m.+lirimiz 48, 9
m.+lirimnin 10, 433
m.+lirimu 227
m.+lirin 180
m.+lirini 120, 168, 179, 183, 206, 216, 220, 224, 280, 281, 438
m.+lirinin 17, 185, 20, 206, 206, 419, 445, 458

m.+ni 283
muhlislik: (Ar.+T.) Muhlislik, inançlı olma durumu. (**bk. muhlis**)
m. 321
mukapat: (Ar.) Mükâfat, ödül.
m.+i 373
mukemmel: (Ar.) Mükemmel, eksiksiz, tam.
m. 100, 217, 285, 323
muşam: (I) (Ar.) 1. Uygur klasik musikisinde on iki makamdan biri. 2. Ahenk, melodi, ritim.
m. 337, 340, 356
m.+ini 344
m.+inin 45
Muşam: (II) bk. Bayiz Muşam
m. 349
m.+ga 349
m.+nin 349
muşamçi: (Ar.+T.) Makam söyleyen, makam ustası. (**bk. muşam**)
m.+nin 340
muşava: (Ar.) Ciltleme, cilt kapağı.
m.+liri 156
m.+lirini 156
muşavilik: (Ar.+T.) Mukavvalı, ciltli. (**bk. muşava**)

m. 219, 236

muḳeddes: (Ar.) Mukaddes, kutsal, kutlu.

m. 100, 102, 114, 117, 132, 143, 147, 149, 149, 152, 193, 212, 226, 277, 293, 317, 320, 321, 321, 321, 33, 347, 387, 419, 421, 471, 68, 462

m.+idi 145

mukerrem: (Ar.) Saygıdeğer, ulu.

m. 275, 30, 31

muḳerrer: (Ar.) Şüphesiz, kesin.

m.+ki 297

muḳuldaş-: Ağız birliği etmek, gizlice danışmak.

m.-idu 327

mulahize: (Ar.) Yorum, açıklama, görüş.

m. 295

mulayim: (Ar.) Mülâyim, müşfik, sevecen.

m. 146, 160, 267, 299, 364, 380, 405, 410, 456, 5, 56

mulayimlik: (Ar.+T.) Müşfiklik, sevecenlik, **(bk. mulayim)**

m. 263

mulazim: (Ar.) Zengin ve memurların huzurunda onların hizmetini yapan kişi.

m. 184, 278, 370, 371, 63

m.+din 436

m.+lar 95

m.+liridin 369

m.+liriga 103

m.+nin 370

mulazime: bk. mulazim

m. 414

mulazimet: (Ar.) Hizmet.

m.+ide 293

m.+te 209

mulazimetçi: (Ar.+T.) Hizmetçi. **(bk. mulazim)**

m.+liridin 150

Mulla Musa Aḫun: bk. Molla Musa Aḫun

m.+ dek 230

mumkin: (Ar.) Mümkün, olabilir.

m. 162, 165, 255, 279, 280, 280, 280, 285, 290, 427, 56, 57, 97

m.+idi 102, 120, 160, 170, 173, 279, 447, 451, 461

m.+mu 356

munacat: (Ar.) Allah'tan yardım dilemek için edilen dua.

m. 285

m.+lar 135

munaği: (Ar.) Üzümün bir türü.

m. 40

munapık: (Ar.) 1. Münafık. 2. Vicdansız anlamında kullanılan bir söz.

m. 108, 110, 281, 407, 46, 57

m.+lar 108

m.+lardır 61, 82

m.+larnin 160

m.+mu 406

m.+ni 46

munapıklık: (Ar.+T.) Münafıklık, vefasızlık, hainlik. (bk. munapık)

m. 409

m.+imu 407

m.+nin 100

munar: (Ar.) Minare.

m. 422, 47

m.+lar 422, 422

m.+liri 121, 44, 92

munare: bk. munar

m.+si 219

munasip: (Ar.) Denk olan, layık.

m. 153, 298, 323

munasivet: (Ar.) Münasebet, alaka, ilişki.

m.+tiki 367

munasivetlik: (Ar.+T.) İlgili, uygun. (bk. munasivet)

m. 483, 61

munasivetsiz: (Ar.+T.) İlgisiz, konu dışı. (bk. munasivet)

m.+dek 212

munazire: (Ar.) Münazara, tartışma.

m. 281

munber: (Ar.) Minber.

m.+ge 136, 223

m.+ige 105

munbet: (Ar.) Bereketli, verimli.

m. 383, 485, 55

munçaq: Parlak taşlardan yapılan takı, boncuk, gerdanlık.

m. 474

m.+lar 17, 98

munçe: Kadar, şu kadar. (bk. bunçe)

m. 103, 113, 116, 170, 190, 195, 208, 28, 383, 43, 44, 451, 48, 487, 61

munda: Burada.

m. 332, 375

mundağ: Böyle. (bk. bundağ)

m. 8, 100, 100, 104, 109, 118,
12, 13, 143, 147, 154, 160, 165, 166,
167, 169, 17, 171, 175, 177, 189, 198,
205, 208, 21, 216, 217, 217, 218, 219,
224, 224, 233, 244, 256, 275, 291,
291, 293, 295, 295, 297, 300, 301,
304, 31, 311, 312, 315, 324, 34, 343,
346, 356, 359, 361, 363, 364, 367,
373, 374, 375, 379, 401, 411, 416,
417, 428, 428, 429, 43, 44, 446, 450,
466, 478, 483, 486, 489, 491, 54, 61,
63, 66, 67, 70, 78, 80

m.+idi 369

m.+la 405

munek: Parça, lokma, grup.

m. 14

munevver: (Ar.) Münevver, aydın,
okumuş.

m. 296, 296

muniğ: Bunun.

m.+dek 90

munkir: (Ar.) İnkâr eden, reddeden.

m. 152, 176, 317, 61, 82

m.+lardur 176

m.+liri 220

munğerz: (Ar.) Başkaları tarafından
yönetilen, yok olan, tükenen.

m.+i 246

muntezir: (Ar.) Çok hevesli, arzulu.

m. 80

muntizim: (Ar.) Muntazam,
bozulmayan.

m. 459

munu: Bu.

m. 15, 211, 260, 277, 353, 413,
427, 478

muğ: Keder, hüznün, elem.

m. 131, 242, 242, 247, 287,
381, 43, 439, 448, 75, 77, 78, 90

m.+ga 389

m.+iga 192

m.+ni 43

muğdaş-: Dertleşmek. (bk. muğ)

m.-amduk 409

muğkur-:

m.-up 173

muğlan-: Hüzünlenmek, dertlenmek,
duygulanmak. (bk. muğ)

m.-ip 177, 42, 462

muğluk: Hüzünlü, duygulu, kederli.
(bk. muğ)

m. 121, 132, 233, 267, 301,
340, 340, 349, 350, 408, 413, 423, 44,
86, 89

mupti: (Ar.) Müftü.

m. 116
muptila: (Ar.) Müptela, düşün, meyilli.

m. 203, 215
muraci'et: (Ar.) Müracaat, rica.

m. 269, 320
murad: (Ar.) İstek, dilek.
m. 217, 220, 372, 372, 372, 412, 420, 433

m.+i 375
m.+iga 93
m.+im 303
m.+imni 135

Murad Behşibeg: Semerkant emîri olan Muzaffer Han, Apak Hoca'nın mektubu üzerine Murad Behşibey önderliğinde altı bin askeri Kâşgar'a göndermiştir. **(BS romanı s.: 172)**

m. 172
m.+nin 172

murasim: (Ar.) Merasim, tören.

m. 102, 97, 99
m.+i 93
m.+iga 94
m.+ininmu 103
m.+lar 315

murat: bk. murad

m. 431
m.+liridin 355

murekkep: (Ar.) Karışık, karmaşık.

m. 147, 409, 424

murid: (Ar.) bk. murit

m.+il 206
m.+lerge 180

munu: Bu.

m.+ lar 436

murişid: (Ar.) Öğretmen, hoca, lider.

m. 176
m.+lar 176

murit: (Ar.) Mürit.

m. 10, 101, 12, 124, 124, 133, 136, 138, 142, 142, 143, 145, 147, 15, 16, 162, 162, 163, 163, 163, 164, 164, 165, 167, 168, 171, 171, 173, 173, 176, 183, 185, 19, 205, 206, 206, 206, 206, 207, 213, 220, 220, 222, 223, 224, 227, 246, 270, 276, 277, 280, 280, 281, 282, 282, 283, 284, 307, 315, 315, 317, 318, 319, 321, 325, 339, 354, 365, 367, 367, 367, 368, 368, 373, 383, 399, 413, 419, 419, 419, 421, 431, 438, 479, 479, 479, 479, 490, 61, 62, 62, 64, 82, 82, 82, 9, 9, 97, 48

m.+i 142, 174, 213, 218, 282, 363, 399, 414, 98, 317

m.+idin 419

m.+iga 83

m.+iidi 204

m.+im 172, 52

m.+inin 139, 174, 204, 316

m.+ka 20

m.+lar 339, 419

m.+larga 319

m.+larni 316

m.+larnin 316, 418

m.+liri 116, 207, 308, 264, 414

m.+liridin 223, 341

m.+lirim 260, 61, 9

m.+lirimiz 179

m.+lirini 206

m.+lirinin 163, 308, 414, 479

m.+tin 188

muritlik: (Ar.+T.) Müritlek, mürit olma durumu. **(bk. murit)**

m. 491, 62, 81

m.+ka 205

murşid: bk. murişid

m. 285

murted: (Ar.) Dinden dönen, Allah’a şirk koşan. **(Kaynaklarda murtet olarak geçmektedir.)**

m. 108

m.+ler 103

m.+lernin 219

m.+liri 220

muruvvetlik: (Ar.+T.) Birine sevgi, şefkat gösteren.

m. 106, 125, 465

musadire: (Ar.) Müsadere, haciz, alıkoyma.

m. 148

musapir: (Ar.) Yabancı, başka yerden gelen, misafir.

m. 371, 371, 451

m.+ga 80

m.+ikenlikini 413

m.+nin 435

musapirçilik: bk. musapirlik

m.+ta 377

musapirlik: (Ar.+T.) Misafirlik. **(bk. musapir)**

m. 208, 378, 385, 420, 425

musellet: Galip duruma getirme.

m. 32, 32

musibet: (Ar.) Başa gelen kaygı verici, hüznü olay.

m. 194

m.+ke 389

m.+tin 163

Mustafa: bk. Mustapa sellallahu eleyhi vessellem

m. 483

Mustapa sellallahu eleyhi vessellem: Hz. Muhammed.

m. 365

mustegrep: (Ar.) Şaşıp kalan.

m. 20

mustehpehana: (Ar.+Far.) Taharet alınan, yıkanılan, temizlenen ev. **[mustehpe: (Ar.) 1.** Yapılsa iyi, yapılmasa günah olmayan iş. **2.** Taharet almak için gerekli yerleri yıkama.]

m. 314

mustehkem: (Ar.) İstikrarlı, sabırlı, sağlam.

m. 118, 119, 256, 285, 39, 440, 50, 68

m.+idi 4, 78

mustehkemlen-: (Ar.+T.) Dayanıklı hâle getirilmek. **(bk. mustehkem)**

m.-gen 41

mustehkemleş: (Ar.+T.) Dayanıklı hâle getirme, sabitleştirme. **(bk. mustehkem)**

m. 244, 485

m.+ke 483

mustekil: (Ar.) 1. Müstakil. **2.** Başkalarının yardımını olmaksızın kendi aklı ile iş yapan.

m. 231

mustekillik: (Ar.+T.) Müstakillik, bağımsızlık. **(bk. mustekil)**

m. 482

Musulman: (Ar.) Müslüman.

m. 149, 153, 16, 211, 224, 224, 224, 278, 278, 291, 302, 302, 315, 345, 367, 428, 431, 62

m.+idi 448

m.+lar 101, 228, 280, 9, 90, 98

m.+lardinmiz 345

m.+larga 193, 233, 426, 90

m.+larni 283, 30, 31

m.+larnin 211, 228, 98

m.+lirinin 101, 321

m.+ni 101, 224

m.+nin 100, 225

Musulmançilik: (Ar.+T.) İslam dinine ait kanun ve kurallar, Müslümanlık. **(bk. Musulman)**

m. 171, 210, 31, 56

m.+ka 345

m.+ni 343

m.+nin 224
m.+ta 9
muş: (Kaynaklarda muşt olarak geçmektedir.) (bk. muşt)
m. 341
muşekket: (Ar.) Meşakkat, zorluk, zahmet.
m. 354, 423, 423
m.+i 387
m.+ler 192
m.+lernin 33
m.+nin 137
m.+te 185, 186
m.+tek 178
muşekketlik: (Ar.+T.) Zor, zahmetli. (bk. muşekket)
m. 375
m.+tur 143
muşerrep: bk. muşerrep
m.+ige 101
muşerrep: (Ar.) Şerefli, şanlı.
m. 430
muşk: (Ar.) Misk.
m.+i 300
muşkület: bk. müşkülât
m. 246

muşt: (Far.) Yumruk. krş. muştum
m. 432, 455
m.+dur 355
m.+i 351
m.+liri 264
muşte: bk. muş
m. 14
muştum: krş. muşt
m.+i 143
muşu: İşte şu.
m. 101, 115, 115, 120, 126, 136, 137, 147, 148, 151, 17, 17, 178, 190, 191, 193, 197, 204, 227, 234, 235, 238, 24, 246, 26, 263, 264, 270, 302, 31, 311, 315, 342, 344, 347, 361, 361, 369, 377, 377, 39, 390, 395, 395, 407, 425, 427, 43, 43, 52, 56, 62, 96, 99
m.+larga 363
m.+larla 256
m.+mu 265
muşunçilik: Sadece bu kadar.
m. 152, 82
muşundağ: İşte şöyle.
m. 131, 137, 177, 192, 208, 213, 224, 303, 303, 356, 357, 377, 399, 426, 444, 457, 46, 472, 485, 51, 58, 65, 71, 97

m.+la 108

muta'ile: (Ar.) Tetkik etme, inceleme. (Kaynaklarda mutali'e şeklinde geçer.)

m. 295, 478

mutehemlik: (Ar.+T.) Alçaklık. (bk. mutihem) krş. muttehemlik

m.+ler 210

mutihem: Hain, alçak. (Kaynaklarda mutehem olarak geçmektedir.)

m. 394

mutiver: (Ar.) Muteber, saygılı.

m.+ler 208

mutleğ: (Ar.) Mutlak, kayıtsız, şartsız.

m. 294, 449

muttehemlik: (Ar.+T.) Alçaklık, namussuzluk. [muttehem: (Ar.) Alçak, namussuz.]

m. 264

mutvelli: (Ar.) Mescit, medreselerin maliye ve hocalık işleriyle ilgilenen, yönetici. (Kaynaklarda mutivelli olarak geçmektedir.)

m. 148

muvaip: (Ar.) Mantıklı, akla yatkın.

m. 173, 225, 299

muveppeğ: bk. muveppeğ bol-

m. 243

muveppeğ bol- 'Amacına ulaşmak, erişmek.'

m.-gan 243

muvt: Sık dokunmuş ince kumaş.

m. 232

muyesser: (Ar.) Erişme, mümkünlük.

m. 101, 137, 15, 260, 305, 307, 448, 8

muysipit: (kaynaklarda moysipit) bk. moyisipit

m. 445

muz: Buz.

m. 151, 182, 37, 438, 449

m.+dek 3

m.+lar 230

m.+liridek 44

Muz Davan: Yer ismi.

m. 37, 438

Muzapperhan: Semerkant emîri. (BS romanı s.: 172)

m. 172

Muzepperhan: bk. Muzapperhan

m.+ga 171, 172

muzika: (Fr.) Müzik.

m.+dek 155

m.+ga 132

muzla-: Üşümek, donmak. (**bk. muz**)

m.-gan 250

m.-p 46

müdür-: Atlamak, düşmek, ayağı takılmak.

m.-up 259

mükçey-: Eğilmek, kamburlaşmak.

m.-gen 464

m.-ip 142, 471

m.-mey 219

mülkiy: (**Ar.**) Devlete ait. (**bk. mülük**)

m. 104, 117, 174, 488, 52, 53

mülük: (**Ar.**) Mülk, mal.

m. 408

m.+i 32, 148, 399, 431, 431, 438, 445

m.+ige 214

m.+ke 449

m.+lirini 167

müñgüz: Boynuz.

m. 481

müre: Omuz.

m.+lirige 329

müşkül: (**Ar.**) Zor, güç.

m. 111, 255, 304, 304, 312, 313, 328, 377, 410, 412, 412, 435, 443, 491

m.+ge 399

m.+i 38

m.+lerdin 124

m.+liri 106

müşkülat: (**Ar.**) Zorluklar, güçlükler. (**bk. müşkül**)

m. 255

m.+lirimni 435

müşküllük: (**Ar.+T.**) Zorluk, güçlük. (**bk. müşkül**)

m. 180

m.+idin 21, 423

müşük: Kedi.

m.+lerge 112

m.+ninkidek 27, 95

m.+tek 94

N

nabikar: (**Ar.+Far.**) Kötü, yaramaz, serseri, sefil, nabekâr.

n. 198, 199, 364

n.+liri 178

nabikarlık: (**Far.+Ar.+T.**) **bk. nabikar**

n. 416

naça: (Far.) Dikiş makinesinde bulunan küçük tekerlek veya tekerleğe benzer nesne.

n.+nin 86

naçarla-: (Far.+T.) Zayıflamak.

[naçar: (Far.) Kötü, zayıf.]

n.-p 29

nadamet: (Ar.) Nedamet, pişmanlık.

n. 122, 156, 195, 294, 335, 358, 384, 443, 449, 457

n.+ini 193

n.+ler 90

n.+nin 111

n.+te 243

n.+tin 310

nadametlik: (Ar.+T.) Pişmanlık. (**bk. nadamet**)

n. 161

nadan: (Far.) Cahil, bilgisiz.

n. 12, 17, 17, 179, 21, 215, 218, 222, 307, 35, 368

n.+larni 176

nadanlık: (Far.+T.) Cahillik, bilgisizlik. (**bk. nadan**)

n. 100, 219, 230, 231, 231, 297

n.+ka 256

n.+ni 199

n.+nin 199

n.+tin 199

n.+ta 17, 35

nadir: (Ar.) Az görülen, seyrek.

n. 127, 62

Nadir İmam: Çağrı Bey'in babası.

Nadir İmam da Apak Hoca'nın bir zamanlar müritlerinden olmuştur. (**BS romanı s.: 128**)

n.+nin 128, 128

nagah: (Far.) Rastgele, tesadüf.

n. 219, 220

nağra: (Ar.) Davul.

n. 251, 305

n.+ler 75

n.+lirini 421

n.+nin 75

nahan: Düşman, uyanık.

n. 185

n.+dur 185

nahayiti: (Ar.) Pek, aşırı.

n. 10, 114, 128, 136, 136, 139, 149, 157, 157, 166, 172, 175, 197, 20, 206, 213, 219, 242, 27, 297, 321, 325, 326, 328, 328, 329, 34, 343, 346, 346, 352, 361, 362, 362, 367, 372, 379, 384, 387, 401, 413, 413, 416, 428,

429, 460, 472, 478, 490, 5, 51, 60, 61,
68, 71, 71, 83, 362, 399

n.+mu 256

naḥṣa: (Far.) Şarkı.

n. 33, 341, 344, 348, 348, 352,
356, 42, 43, 43, 44, 45, 350

n.+ga 389

n.+si 340, 389

n.+siga 348

n.+sini 421

naḥuṣ: (Far.) İsteksiz, perişan.

n. 469

n.+idi 451

na'ib: (Ar.) Yardımcı.

n. 168, 227, 486

n.+i 124, 142, 171, 204

na'ilac: (Far.+Ar.) Çaresiz,
istemeden.

n. 151, 363

na'insap: (Far.+Ar.) İnsafsız.

n. 110, 237

n.+larni 467

naka: (Far.) Malul, hasta, engelli.

n. 166, 462

**naḳayillik: Razı olmama hâli, kabul
etmeme.**

n. 460, 55, 65

naḳis: (Ar.) Kusurlu, eksik olan.

n. 221, 227

nale: (Far.) Feryat, çığlık, inilti.

n. 121, 122, 129, 135, 138,
140, 146, 146, 186, 275, 285, 310,
340, 350, 408, 413, 440, 441, 469, 79,
86, 87, 89

n.+ndidur 309

n.+si 110, 116, 250, 348, 408,
455, 87

nam: (Far.) Nam, isim.

n. 146, 174, 207, 216, 216, 22,
226, 227, 243, 288, 291, 298, 357,
357, 364, 364, 366, 367, 368, 368,
373, 377, 429, 436, 438, 446, 72, 76,
96, 97, 431

n.+i 124, 139, 162, 220, 228,
244, 275, 31, 313, 317, 317, 338, 357,
362, 363, 383, 384, 455, 464, 479, 5,
57, 6, 227

n.+ida 214, 480

n.+idek 36

n.+idiki 120, 307

n.+idin 419

n.+ige 300

n.+ikenlikini 11

n.+im 285

n.+ini 229, 311, 317, 361, 368,
482

n.+inin 95

n.+inizni 301

n.+isi 301

n.+liri 36

n.+lirini 320

n.+ni 11

namayan: (Far.) Gözle görülür,
farklı.

n. 125, 14, 194, 294, 318, 335,
349, 380, 428, 440, 453, 460

namayış: (Ar.) Nümayiş, gösteri.

n. 105

namaz: (Far.) Namaz, dua, ibadet.

n. 128, 147, 149, 152, 167,
198, 232, 263, 264, 285, 305, 345,
412, 232

n.+da 102

n.+din 122, 318, 233

n.+dur 232

n.+ga 370

n.+i 223, 263, 263, 263, 318

n.+ida 209

n.+idin 217, 308, 314, 370

n.+iga 265, 318, 59

n.+imizni 264

n.+ini 163, 163, 370, 60

n.+inlarni 148

n.+lirida 148

n.+nin 15, 233

namazhan: (Far.) İnançlı, mümin.
(bk. namaz)

n. 150, 223, 324

n.+lar 262, 308, 311, 318

n.+larga 176

n.+nin 223, 225, 318

namazşam ‘1. Akşam namazı.

2. Akşam zamanı.’

n. 145

name: (Far.) Bir yer veya şahsa
göndermek için yazılan mektup.

n. 10, 119, 433, 437

n.+sini 436

namelum: (Far.+Ar.) Belli olmayan,
belirsiz.

n. 60

namerdlik: (Far.+T.) Mert olmama,
korkaklık, alçaklık.

n. 401

namliq: (Far.+T.) Namlı, adlı. **(bk. nam)**

n. 225, 469, 483, 61

namrat: (Far.) Yoksul, fakir.

n. 15, 162, 17, 395

n.+idi 388

n.+larni 245

n.+larnin 229

namratlaş-: (Far.+T.) Fakir olmak.
(bk. namrat)

n.-kan 487

namratlık: (Far.+T.) Fakirlik,
yoksulluk. **(bk. namrat)**

n. 182

namsız: (Far.+T.) Namsız, adsız,
isimsiz. **(bk. nam)**

n. 234

nan: (Far.) Ekmek.

n. 137, 144, 224, 232, 472, 90

n.+ini 137

n.+inin 113

n.+lar 233

n.+ni 449

n.+nin 189, 233

napak: (Far.) Kirli, temiz olmayan.

n. 160, 239, 447, 455

napaklık: bk. napak

n. 197

n.+i 221

napsentilik: Uygun olmama,
uygunsuz, beğenmezlik.

n. 36

nar: Tek hörgüçlü deve.

n. 237

narazi: (Far.+Ar.) Hoşnutsuz,
memnun olmayan.

n. 280, 297, 326, 344, 480

narazilik: (Far.+A.+T.)
Hoşnutsuzluk, itiraz. **(bk. narazi)**

n. 148, 156, 432

n.+ini 487

nareside: (Far.) Yetişmeyen, kemale
ermeyen.

n. 118, 207

n.+lerni 78

nas: (Far.) Çiğnemek için yapılmış
özel tütün.

n. 453

n.+ka 141

nasara: (Ar.) Hristiyan kişi.

n.+lar 223

Nasik: Şii kaynaklara göre Câbulk ve
Câburs beldelerine gönderilen
kavimlerden, Nâsek.

n. 313

naşka: bk. naḥṣa

n.+dur 415

našta: (Far.) Kahvaltı.

n.+din 113

naştilik: (Far.+T.) Kahvaltı yapmak için hazırlanan yemeklik. (**bk. naşta**)

n. 421

n.+iidi 113

naşükür: (Far.+Ar.) Şükür ve kanaat etmeyen, razı olmayan.

n. 343

naşükürlük: (Far.+A.+T.) Şükretmeme hâli. (**bk. naşükür**)

n. 36

natayin: (Far.+Ar.) Belirsiz.

n.+idi 299

natiklik: (Ar.+T.) Hatiplik. (**natik: (Ar.)** Konuşma yeteneği gelişmiş, hatip.)

n.+i 367

nativan: (Far.) Hâli kötü, güçsüz.

n. 129, 162, 177, 294, 385, 408, 435, 441, 449, 457, 458

n.+idi 395, 48

n.+ni 294

natonuş: (Far.+T.) Tuhaf, alışılmadık.

n. 401, 406, 43, 464

na'ümid: (Far.) Ümitsiz, ümidi yok.

n. 433

nava: (Far.) Orta Çağ Uygur müziğinin on iki makamından biri.

n. 137, 340, 340, 341, 341, 341, 344, 347, 348, 352, 44

n.+ga 343

n.+si 198, 250, 250, 350

navat: (Ar.) Akide şekeri, kristal şeker.

n. 403, 6

navazlık: (Far.+T.) Şımarıklık, oynaklık, hoşnutluk.

n. 220

nayeti: bk. nahayiti

n.+dur 180

nayib: bk. na'ib

n.+i 369, 37

nazaket: (Ar.) Nezaket, ince davranış.

n. 93

nazil: (Ar.) Düşen, gönderilen.

n. 13, 312

nazir: (Ar.) Bakan, gözeten.

n.+dur 185

nazuk: (Far.) Nazik.

n. 128, 226, 412, 439

n.+larnin 403

nazunêmet: Nimetler ve meyveler.

n.+ler 79, 94

n.+lirini 138

ncasit: (Ar.) Pislik, kir, tezek gibi haram nesne. **(Kaynaklarda nicaset olarak geçmektedir.)**

n.+idin 203

ne: 1. Nerede, ne? **2.** Niçin?

n. 121, 13, 13, 143, 18, 18, 18, 229, 353, 384, 471, 471, 322

n.+ge 132, 149, 213, 236, 246, 333, 352, 379, 386, 441, 447

n.+lerde 385, 463

n.+lerdin 403, 229

n.+lergidu 28

n.+lergidur 25, 88

nebi: (Ar.) Peygamber.

n.+ler 448, 98

n.+liri 423

neççe: Kaç?

n. 51, 106, 112, 113, 113, 114, 114, 117, 128, 13, 148, 159, 177, 193, 198, 206, 206, 207, 213, 215, 220, 220, 223, 225, 24, 257, 275, 278, 28, 296, 309, 318, 319, 332, 336, 340, 348, 348, 35, 35, 351, 351, 369, 379, 38, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 422, 425, 43, 44, 440, 451, 471, 471, 481, 50, 50, 66, 67, 7, 76, 76, 84, 87, 94, 98, 12, 169, 234, 265, 324, 70, 75

n.+liri 368, 368

n.+si 183

neççeylen: Birkaç kişi, birkaç adam.

n.+ge 266

nede: 1. Nerede? **2.** Nasıl? **3.** Bazı fiillerin önüne gelerek o fiili inkâr eder.

n. 140, 30, 30, 253, 317, 6, 266, 298, 335, 382, 386, 405, 441, 467

n.+likini 190

n.+mu 224

n.+sen 464

nediki: Neredeki? **(bk. nede)**

n. 140

n.+ni 198, 408, 409

nege: Nereye?

n. 263, 264

nedin: Nereden?

n. 379, 430, 213, 7, 340

n.+dur 405, 474, 48

nefil: (Ar.) Yararsız, boş.

n. 224

nefis: bk. nepis

n. 355

nefle: (Ar.) Fazladan kılınan namaz.

n. 232, 233

nefs: (Ar.) Hırs, açgözlülük. **(bk. neps)**

n.+i 291

neğme: (Ar.) Müzik.

n. 137, 340, 341, 341, 341,
343, 344, 347, 348, 352, 356, 356

n.+si 292

neḥ: (Ar.) Peşin.

n. 347

neḵ: (Ar.) Nakit.

n. 226, 231

neḵeder: (Ar.) Ne kadar, çok.

n. 129, 50

neḵil: (Ar.) Halk arasında nesilden nesile aktarılan rivayet veya bir kişi hakkındaki tarihî söz, hikâye.

n. 140, 140, 353, 419

n.+larni 319

neḵirat: (Ar.) Nakarat.

n.+ini 310

neḵiş: (Ar.) Nakış, oymacılık.

n. 284, 318, 318

n.+ler 314, 329, 40, 5, 5

n.+larni 6

neḵişlen-: (Ar.+T.) Nakış yapılmak, nakış işlenmek. (bk. **neḵiş**)

n.-gen 422

neḵişlik: (Ar.+T.) Nakışlı. (bk. **neḵiş**)

n. 187, 467

neḵkaş: (Ar.) Nakış yapan kişi.

n. 363, 466

n.+idi 6

neḵkaşlık: (Ar.+T.) Nakkaşlık, nakış yapma işi. (bk. **neḵkaş**)

n. 146

Neḵşe Bendi hezretliri: Hâce Muhammed b. Muhammed el-Buhârî.

n. 321

nem: (Far.) Nem, rutubet.

n. 189

nem tart- ‘Nemlenmek.’

n.-ip 189

Nemengan: Nemengan, Özbekistan’da bulunan bir şehir.

n.+din 478

nemḥuş: (Far.) Hafif nemli. (bk. **nem**)

n. 22, 283, 47

n.+idi 13, 41

nemle-: (Far.+T.) Rutubetli hâle getirmek. (bk. **nem**)

n.-p 3

nemlen-: (Far.+T.) Nemlenmek, rutubetlenmek. (bk. **nemle-**)

n.-ip 86

Nemrud: Hz. İbrahim'i ateşe atan kral.

n. 186

nemune: (Far.) Numune, örnek, model.

n. 58

n.+si 49, 83

nep: (Ar.) Kâr, kazanç, fayfa.

n. 321, 451

n.+ke 226

neper: (Ar.) Sayılar ile kullanılarak kişi sayısı bildirir.

n. 107, 181, 191, 191, 192, 240, 434

nepes: (Ar.) 1. Nefes, soluk. 2. Bir ismi ile kullanılarak bir an ve az anlamlarına gelir. 3. Her sözcüğü ile birlikte kullanılarak daima, defa, kez anlamlarında kullanılır.

n. 11, 121, 124, 139, 141, 155, 223, 233, 3, 335, 382, 404, 406, 413, 415, 424, 74

n.+i 307

n.+ige 307

n.+ini 335

n.+liri 131

n.+lirini 252

nepeslen-: (Ar.+T.) Canlıların nefes alması, solumak. (bk. nepes)

n.-di 377

nepis: (Ar.) İyi, güzel.

n. 314, 40, 45, 452, 452, 5, 6

n.+idi 14

nepret: (Ar.) İğrenme, tikslenme duygusu.

n. 234, 426, 440, 77

n.+i 198, 396, 455

n.+ige 414

neps: (Ar.) Nefis, öz varlık.

n.+i 110, 136, 137

n.+igice 69

n.+ini 86, 212, 31, 383

nepsaniyetçilik: Kendi menfaatlerine göre hareket etme. (bk. neps)

n.+te 327

nere: (Far.) Korkunç ses, nara.

n. 358

n.+sini 350

nerse: Nesne, şey.

n. 104, 11, 118, 137, 16, 16, 173, 178, 20, 212, 230, 269, 292, 303, 309, 313, 321, 323, 33, 330, 331, 344, 357, 40, 41, 421, 423, 448, 458, 465, 466, 468, 475, 49, 60

n.+de 224

n.+din 78, 123, 188, 196, 337, 373

n.+dur 415

n.+ge 152, 239, 245, 302, 355, 355, 54, 60

n.+iken 401

n.+ler 211, 224, 231, 231, 356

n.+lerdinmu 237

n.+large 440

n.+lerni 260, 286, 387, 398, 398, 78, 87

n.+lernin 88, 89

n.+lerninmu 452

n.+lirinin 367

n.+ni 16, 184, 206, 223, 344, 40, 404, 440, 453, 52

n.+nin 118, 216, 324, 463

n.+niz 394

nes: (Ar.) Uğursuz.

n. 243, 394

neseb: (Ar.) Neseb, ecdat, soy.

n. 123, 205, 96

n.+ige 226

n.+ini 160

n.+inin 101

n.+liridindur 15

nesebisiz: (Ar.+T.) Nesebsiz, soysuz. **(bk. neseb)**

n. 210

nesebiy: bk. neseb

n. 97

neseblik: (Ar.+T.) Ecdadı ulu, soyu bilinen. **(bk. neseb)**

n. 227, 24, 295

nesep: bk. neseb

n. 301

nesepname: (Ar.+Far.) Bir kişinin nesli, aslı hakkında yazılan hatıra.

n.+si 479

nesibe: bk. nèsive

n. 101

nesihet: (Ar.) Nasihat, tavsiye, öğüt.

n. 139, 219, 62, 82, 82

n.+i 419

n.+im 365

n.+lerni 362

n.+liri 222, 419, 483

n.+lirige 49

n.+lirim 415

n.+lirini 18

n.+ni 141, 345

nesillik: (Ar.+T.) Neslinden gelen, nesilli. [**nesil: (Ar.)** 1. Nesil, soy, ecdat. 2. Irk, tür. 3. Kuşak.]

n. 67

nesipdar: (Ar.+Far.) Nasibi olan.

n. 286

nesir: (Ar.) Düzyazı.

n. 204

nesil: (Ar.) Nesil, soy, ecdat.

n.+i 160, 210

n.+idinikenliki 346

n.+ini 159

neşe: (Ar.) Bir çeşit esrar.

n. 14, 145, 149, 20, 246, 226, 263

n.+idi 14

n.+ni 134, 260,

n.+nin 262

neşpüt: (Ar.) Bir tür armut.

n. 40

neşter: (Far.) 1. Yılan dili. 2. Keskin uç, ağız.

n. 408, 87

n.+dek 449

n.+imizin 140

neştersiz: (Far.+T.) Neştersiz. (**bk. neşter**)

n. 326

netice: (Ar.) Netice, sonuç.

n.+de 354, 486, 487

n.+si 52

n.+side 20

neticisiz: (Ar.+T.) Neticesi olmayan.

(**bk. netice**)

n. 81

neva'iy: Ali Şir Nevai.

n. 156

nevcuvan: (Far.) Genç kadın.

n. 19

nevķiran: (Far.+Ar.) Güçlü, kuvvetli.

n. 464

nevre: (Far.) Torun.

n. 234, 373, 479

n.+mni 275

n.+si 482, 486, 488

ney: (Far.) Ney, üflemeli çalgı.

n. 127

neyçe: (Far.) Ney şeklindeki küçük boru, borucuk.

n. 134

n.+si 134, 14

n.+sige 134

neyreñ: (Far.) Hile, oyun.

n.+iniiken 456

n.+lernin 227

neyze: (Far.) Mızrak.

n. 251, 252, 40, 47, 64, 65, 67,
69, 69, 71, 71, 75, 70

n.+dek 114

n.+ge 251, 42

n.+ler 75

n.+nin 252

n.+si 110

n.+sini 71

nezer: (Ar.) Bakış, görüş.

n. 139, 142, 217, 219, 27, 293,
308, 319, 344, 421, 44, 65, 95, 97

n.+de 300, 57

n.+i 342, 436, 448

n.+ide 107, 117, 120, 145, 167,
170, 18, 186, 187, 192, 199, 208, 217,
217, 217, 217, 227, 230, 231, 279,
283, 287, 307, 323, 44, 51, 58, 63, 72,
99, 246, 260, 304, 364, 432

n.+idiki 115, 125, 185, 38, 323

n.+idin 197, 219, 436

n.+igimu 108

n.+imizde 108

n.+ini 272, 225, 430

n.+inimu 335

n.+inizdin 436

nezir: (Ar.) Ölüler için yapılan bir tür
anma töreni.

n. 219, 230, 231, 232, 361,
365, 367, 472

n.+diki 14

n.+ge 232, 235

n.+i 16, 364, 104, 138, 208,
308, 313, 442, 78, 95

n.+ide 368, 401

n.+idin 355

n.+ige 239, 428

n.+ini 456, 472

nezire: (Ar.) Nazire, cevap
niteliğindeki şiir.

n.+side 219

nezme: (Ar.) Şiir, nazım.

n. 134, 135, 187, 286, 309,
413, 454

n.+de 217

n.+ge 185, 285

n.+ler 134

n.+ni 269, 473, 476

n.+si 299, 310

n.+sige 134

n.+sinin 472

nezmikeş: Şiir okuyan kişi.

n.+nin 413

nezmikeşlik: Şiir okuma hâli.

n. 180

Nezmiy Terik: Tarikat Yolunun Şiiri, bu kitabın müellifi Mevlana Molla Neki'dir.

n. 299, 299

nèmançe: [<nème+ançe] Niçin bu şekilde?

n. 441

nèmandak: [<nème+andak] Niye öyle?

n. 108, 115

nème: 1. Ne, nasıl? 2. Şey, eşya.

n. 100, 108, 109, 109, 109, 115, 118, 119, 121, 123, 123, 131, 131, 136, 137, 149, 149, 150, 151, 160, 160, 171, 182, 184, 188, 19, 198, 198, 199, 207, 210, 213, 213, 233, 245, 250, 253, 253, 264, 267, 268, 272, 29, 293, 293, 293, 293, 311, 313, 319, 32, 323, 328, 330, 341, 341, 346, 347, 35, 356, 357, 357, 385, 385, 392, 392, 393, 394, 396, 399, 407, 419, 430, 442, 442, 451, 456, 456, 457, 46, 461, 463, 465, 466, 473, 63, 63, 63, 64, 78, 83, 84, 85, 87, 97, 100, 108, 113, 125, 126, 127, 139, 152, 188, 197, 199, 26, 265, 274, 342, 371, 382,

385, 391, 407, 446, 465, 466, 64, 65, 87

n.+cu 331

n.+kim 136, 136

n.+la 192, 304

n.+large 193

n.+lerkensen 396

n.+lerni 115, 407

n.+lernidu 95

n.+lernidur 371, 412

n.+n 199

n.+ni 152, 211, 293, 298, 322

n.+nin 395, 440, 440, 440, 462

n.+si 304, 371

nèmeki: Ne gibi.

n. 424

nèmet: (Ar.) Nimet, hayır, iyilik.

n. 354

n.+ikenlikini 129

n.+in 393

n.+liri 232

n.+liridin 192

nèmidègen: [<nème+de+gen] Ne kadar?

n. 17

némidur: Bilinmeyen ya da belirtilmemiş.

n. 41

némige: Niye, niçin?

n. 109, 260, 371, 418

némigidur: Cümlede şüpheyi ifade eder. Nedendir?

n. 50

némiki: Herhangi, ne tür.

n. 196

némilik: bk. **nème**

n.+ini 222

néminidur: Cümlede belirsizliği ifade eder.

n. 469

némişka: [**<nème+iş+ka**] Ne için? Ne sebepten?

n. 19, 131, 345, 405, 406, 447, 449, 449, 463, 463

némişkidur: [**<nème+iş+ka+dur**] Cümlede amacın sebebine olan şüpheyi ifade eder.

n. 448

népiz: (Ar.) Zarif, narin, yepelek.

n. 235, 300

nèri: 1. Orada, oraya. 2. Uzak.

n. 14, 153, 395, 395, 401, 42

n.+da 106, 114, 196, 269, 442, 448, 461

n.+diki 53, 60, 71

n.+dinla 235

n.+ga 403

n.+ni 256

nèri-bèri: Geri ve ileri. (bk. **nèri**)

n. 12

nèriki: Orada, öteki. (bk. **nèri**)

n. 340, 41

nèrva: (Lat. > Rus.) Sınır.

n.+liri 106

nèsip: (Ar.) Nasip, hisse.

n. 10, 151, 17, 205, 21, 230, 301

n.+tur 205

nèsive: (Ar.) Hisse, pay, bölüm, parça, nasip.

n. 10, 10, 123

n.+miz 221, 30

n.+nizdur 366

n.+si 81, 212

nèşe: bk. **neşe**

n. 453

n.+ni 459

nèşikeş: (Far.) Esrar tiryakisi. (bk. **neşe**)

n. 476	n.+sidur 311
néyet: bk. niyet	nigah: (Far.) Bakma, bakış.
n.+ige 120	n.+ini 349
nicaset: (Ar.) Pis şey, dışkı.	nikah: (Ar.) Nikâh, evlilik.
n. 311	n. 207, 271
n.+ke 149	n.+idi 297
n.+tin 202	n.+iga 207
nicat: (Ar.) Kurtuluş.	nikahla-: (Ar.+T.) Nikâhlamak. (bk. nikah)
n. 235, 285, 307	n.-p 282
nicatçı: (Ar.+T.) Kurtarıcı. (bk. nicat)	nişab: (Ar.) Peçe.
n.+si 57	n. 184
nicatkar: (Ar.+Far.) Kurtarıcı, azat eden. (bk. nicat)	n.+ni 211
n.+i 15	nişabla-: (Ar.+T.) Peçe takmak, maskelemek. (bk. nişab)
n.+din 433	n.-valgan 155
nicatlık: bk. nicat	nişablık: (Ar.+T.) Maskeli. (bk. nişab)
n. 239, 387, 65, 98	n. 155
n.+ini 100, 420	nişap: bk. nişab
nicis: (Ar.) Kirli, alçak, rezil.	n. 483
n. 228	nimcan: (Far.) Yarım can, tam ölü değil.
nida: (Ar.) Çağırış, ses, celp.	n. 261
n. 115, 121, 349, 439	nimkeş: Biraz, giyilen veya işletilen.
n.+lar 142	n. 18
n.+liri 440	
n.+si 136	

ni-ni: Çok, acayip. En büyüğü, en iyiyi ifade eder.

n. 111

nipiz: İnce, zayıf.

n. 6

nisar: (Ar.) Saçma, baştan para dökme.

n. 180

nisbiten: (Ar.) Nispeten.

n. 169, 194, 218, 219, 297, 409, 426

nisip: bk. nèsip

n. 31

nisp: (Ar.) Yarım.

n.+idin 13, 403

n.+igice 236

nişan: (Far.) 1. Nişan, alamet. 2. Hedef.

n. 389

n.+ga 379

n.+i 163, 415

n.+idur 36

n.+ini 243, 379

n.+ni 377, 377

nişane: (Ar.) Belge, işaret, iz.

n.+sidur 311

nişansız: (Far.+T.) 1. Amaçsız. 2. İşaretsiz. (bk. nişan)

n. 357, 377, 76

nişe: bk. nêşe

n. 134

niyaz: (Ar.) Sadaka, hayır.

n. 145, 217, 217

Niyazbeg: Kalenin doğu tarafında bulunan Karikat Dervazası'nı koruyan kişi. (BS romanı s.: 76)

n. 64, 64, 64, 65, 65, 65, 66, 65, 66, 76

n.+ke 65, 61

n.+ler 81

n.+ni 64

n.+nin 65

Niyaz Karvan: İsen Buka'yı yaralı hâlde bulduğu için evine götürüp ona bir hafta bakan kişinin adı. (BS romanı s.: 464)

n. 464, 465, 465, 465, 466, 466, 466, 466, 468

n.+nin 464, 466

niyet: (Ar.) Niyet, amaç.

n. 179, 210, 217, 225, 246, 256, 283, 286, 296, 433, 434, 443, 48

n.+i 113, 171, 219, 270, 321, 321, 457

n.+ide 260
n.+ideidi 460
n.+idin 159, 259, 438, 450, 455, 46
n.+ige 130, 227, 296, 393, 447, 64
n.+ini 174
n.+ni 82
n.+tin 214
niza: (Ar.) Çekişme, anlaşmazlık, zıtlık.
n. 486
nizam: (Ar.) Nizam, düzen, kanun, tertip.
n.+i 430, 437
n.+liri 453
n.+lirini 425
Nizami Gencivi: Nizâmî-i Gencevî.
n. 156
noçi: (Far.) Cesur.
n. 395
n.+si 303, 86
Noh eleyhissalam: Hz. Nuh. Bütün ulu padişahlar ve Türklerin Hz. Nuh'un oğlu Yafes'in soyundan geldiği söylenmektedir. On bir oğlu olan Hz. Nuh, adem-i sani yani ikinci âdem olarak geçmektedir. Hz. Nuh'un

büyük oğlunun adı Türk'tür.
(Sayrami, 19)
n.+nin 31, 61
noķu-: El ile dürtmek, ittirmek.
n.-p 355
noķuş-: El ile dürtmek, ittirmek. (bk. noķu-)
n.-up 32
nom: (Soğd.) Buda dininin klasik kitabı, dinî eser.
n. 429, 436
nomus: (Ar.) Namus, iffet.
n. 432
n.+i 234
n.+ni 432
noruz: (Far.) Nevruz.
n. 327, 327
Noruz Döñ: Bir eğlence yerinin adı.
n. 327, 327
Noşrivan: Kısra Enûşirvân I. Hüsrev b. Kubâd.
n. 169
noyan: (Moğ.) Süvari komutanlara verilen ünvan.
n.+ni 159
nota: Bitkilerin dipten yeni çıkan dalı, budağı.

n. 178
nöker: (Moğ.) Asker, muhafız.
n. 241, 332, 333, 333, 67
n.+idi 64
n.+ler 333
n.+lerni 333
n.+lerninmu 63
n.+lirimiz 57
n.+lirimizninmu 54
n.+ni 64

növet: (Ar.) Nöbet, sıra, vardiya.

n. 284, 463, 68

n.+ni 258

nuksan: (Ar.) Eksiklik, kusur, noksan.

n.+lar 33

nuksansız: (Ar.+T.) Kusursuz. **(bk. nuksan)**

n.+idi 478

nuқта: (Ar.) 1. Nokta. 2. Uç.

n. 51

n.+ga 269

n.+si 362

n.+sidin 166

nur: (Ar.) Nur, ışıık.

n. 105, 129, 16, 187, 200, 21, 212, 225, 242, 250, 252, 258, 278, 298, 358, 358, 36, 365, 370, 422, 423, 439, 442, 442, 460, 464, 464, 472, 472, 95, 365

n.+din 79, 79

n.+dur 224, 349

n.+ga 422

n.+i 100, 100, 235, 256, 278, 298, 311, 319, 328, 330, 39, 410, 410, 420, 429, 452, 65, 7, 75, 97, 278

n.+ida 151, 156, 18, 240, 258, 293, 3, 338, 384, 389, 389, 40, 424, 47, 47, 48, 92, 93

n.+idek 469

n.+idin 414, 418

n.+idinmu 98

n.+iga 374, 389

n.+iikenlikini 464

n.+liri 200, 201, 255, 436, 77

n.+lirimu 182

n.+nin 464

nurane: (Ar.+Far.) Nurlu, nur olan. **(bk. nur)**

n. 388, 464

nurğun: Çok.

n. 52, 10, 110, 118, 12, 120, 142, 145, 157, 164, 165, 168, 173,

188, 205, 209, 213, 222, 223, 233, 268, 274, 276, 277, 280, 286, 296, 297, 302, 302, 303, 311, 312, 320, 328, 34, 343, 35, 362, 368, 384, 387, 388, 388, 388, 388, 405, 407, 426, 431, 434, 435, 445, 446, 455, 463, 465, 468, 477, 482, 487, 57, 139, 17, 225, 233, 367, 367, 448

n.+liri 106, 106

nurğunla-: Çoğalmak, artmak. (**bk. nurğun**)

n.-gan 118

nurlan-: (**Ar.+T.**) Nurlanmak, nur peyda olmak. (**bk. nur**)

n.-ip 5

nurlandır-: (**Ar.+T.**) Nurlandırmak, ışıklandırmak. (**bk. nurlan-**)

n.-idigan 193

nurluğ: (**Ar.+T.**) Nurlu, ışıklı. (**bk. nur**)

n. 11, 132, 199, 216, 236, 277, 296, 322, 382, 402, 406, 408, 420

nursız: (**Ar.+T.**) Nursuz, ışıksız. (**bk. nur**)

n. 283, 287

nuşa: (**Ar.**) Nüşa.

n. 225

n.+da 318

n.+sini 61

nusret: (**Ar.**) 1. Zafer, başarı. 2. Yardım.

n. 101, 335, 432, 433, 9

n.+ni 66

n.+tin 437

nutuğ: (**Ar.**) Nutuk, topluluk önünde söylenen uzun söz.

n.+iga 277

nüsret: (**Ar.**) **bk. nusret**

n. 172

O

obdan: (**Far.**) İyi.

o. 264, 280, 329, 403, 421, 465, 473, 473, 473, 6

o.+la 380

o.+rak 361, 457

obraz: (**Rus.**) Suret, kılık, tasvir.

o.+i 278, 279, 294

Obul: Hoca İshak Veli'nin isteği üzerine Abdülkerim Han'ı bıçaklayan iki müritten biri. (**diğeri için Muhemmet**) (**BS romanı s.: 174**)

o. 174

Obul Hadibeg: Çağatay ulusunun Mekitli evlatlarındandır. Aynı zamanda Apak Hoca'nın kaynatasıdır. (**BS romanı s.: 282**)

o. 282, 282

o.+nin 282

**Obul Hesen Herkani: bk. Şeyh
Obulhesen Herkani**

o. 205

oçaq: 1. Ocak, soba. 2. Kök, köken.

o. 231

o.+i 116, 117, 441

o.+iidi 193

o.+ka 231

oçaqlık: Ocağı olan, ocaklı. **(bk.
oçaq)**

o. 282

oçuq: 1. Hiçbir şeyle kısıtlanmayan. 2. Üstü kapatılmayan veya büyük kısmı açıkta kalan. 3. Düz, doğru. 4. Yumulmayan göz, ağız vb. 5. Toz topraktan uzak, temiz. 6. Gürültülü. 7. 8. Hile ve aldatmacadan uzak. 9. Aydınlık, kolay. 10. Koyunun tersi, açık renkli.

o. 128, 167, 168, 181, 232, 25, 267, 283, 284, 297, 309, 341, 342, 372, 377, 453, 464, 47, 472, 74, 77

o.+idi 230, 381

o.+iken 334

o.+tur 20, 315

oçuqçilik: Açık hava, dışarıda. **(bk.
oçuq)**

o.+ka 331, 51

oçum: Avuç, avuç dolusu.

o. 3

oçumla-: Avuçlamak, avuca almak. **(bk. oçum)**

o.-p 34, 134

oda: bk. orda

o.+ga 331

odallık: Kubat Mirza'nın söylediğine göre insanların toplandığı yerlerden biri.

o. 237

odulluk: 1. Düz, doğrudan, düzenli. 2. Bir taraftan. **(bk. udul)**

o. 95

oğa: Zehir, ağı.

o.+sini 109, 118, 152, 199, 264

oğlan: Oğlan, oğul.

o.+inin 114

o.+liridin 43

o.+liriga 111

o.+lirim 10

o.+lirimizdin 233

o.+lirimiznin 233

oğri: Hırsız.

o. 195, 94

oğrila-: Çalmak. (bk. oğri)

o.-p 303

oğul: Oğul, çocuk. **krş. oğal**

o. 285, 379, 437, 454, 484, 489, 51, 85

o.+ga 391

o.+i 38, 128, 171, 174, 197, 20, 200, 217, 242, 243, 267, 315, 317, 360, 366, 369, 369, 37, 373, 373, 390, 392, 473, 481, 482, 482, 484, 486, 486, 487, 487, 488, 489, 56, 62, 62, 66, 84

o.+idin 487

o.+iga 199, 200, 362, 367

o.+iidi 342

o.+iikenlikini 195, 201

o.+ini 142, 464, 464, 468

o.+inin 197, 230, 243, 286, 362, 363, 393, 393, 464, 470

o.+iniz 49

o.+inizga 284, 49

o.+iniznin 285, 50

o.+lar 90

o.+liriga 462

o.+nin 455

o.+um 143, 196, 274, 362, 373, 448, 464, 465, 465, 465, 467

o.+umni 29

oğulluk: Oğulluk. (bk. oğul)

o. 388

ohuy: Sürpriz veya alayı ifade eder. (Kaynaklarda **ohu** olarak da geçmektedir.)

o. 119

ohşa-: Benzemek.

o.-digan 182

o.-may 51

o.-maydigan 18

o.-maydu 424

o.-maytti 60

o.-p 156, 56

o.-rmis 252

o.-ydigan 31

o.-ydiken 80

o.-ydu 81, 119, 127, 131, 150, 16, 268, 347, 366, 373, 383, 415, 423, 45, 465, 61, 66, 81

o.-ymiz 61

o.-ytti 24, 381

ohşaş: Aynı, benzer, fark etmez, farksız. (bk. ohşa-)

o. 10, 102, 103, 108, 108, 110, 117, 12, 132, 145, 147, 147, 16, 16, 169, 171, 171, 174, 177, 177, 18, 198,

25, 254, 264, 271, 272, 29, 290, 298,
300, 311, 318, 323, 324, 324, 326,
349, 356, 358, 363, 378, 388, 390,
402, 424, 431, 435, 450, 452, 472,
481, 49, 49, 60, 71, 75, 75, 84, 99

o.+i 319

o.+la 458, 476, 51

ohşat-: Benzetmek. (bk. ohşa-)

o.-ip 226

ohşitiş: Benzerlik, benzetme. (bk. ohşat-)

o.+i 395

okyan: (Ar.) Okyanus.

o. 324

ok: Ok, kurşun, mermi.

o. 119, 220, 220, 351, 392, 52,
52, 53, 62, 65, 69, 70, 75

o.+i 43, 461, 71, 73

o.+iga 60

o.+ini 121

o.+lar 119, 24

o.+larga 60

o.+ni 53, 60, 61

o.+nin 60, 60

o.+tek 110, 130, 200, 48, 71,

73

o.+tiki 60

oğço-: (Kaynaklarda oğçu- olarak geçmektedir.) (bk. oğçu-)

o.-p 199

oğçu-: Sulu şeyler için taşmak, yukarıya doğru çıkmak.

o.-p 74

oğçuş: Taşma, sıçrama. (bk. oğçu-)

o.+iga 401

oğdan: Tüfeğin ok duran kısmı, bölümü.

o.+larni 24

oğket: (Ar.) Meslek, iş.

o. 123, 224

oku-: 1. Yazılan bir yazıyı harfleri esas alarak seslendirmek. 2. Okuma yazmayı öğrenmek. 3. Hüküm vermek, ilan etmek, seslendirmek. 4. Okumak, tahsil görmek. 5. Dinî faaliyetleri yerine getirmek. 6. Bildirmek, demek.

o.-di 147, 180, 269, 285, 294,
372, 372, 475, 476

o.+dide 330

o.-diniz 372

o.-dum 372, 8

o.-gan 107, 198, 204, 325, 369,
473, 475, 90

o.-gandin 208

o.-ganidile 325

o.-ganlikini 413

o.-ganmu 184

o.-gaysiz 372

o.-gili 263

o.-may 348

o.-migan 374

o.-n 19

o.-p 10, 107, 111, 116, 117,
134, 135, 138, 138, 144, 16, 164, 175,
196, 263, 284, 286, 289, 309, 356,
357, 369, 371, 401, 412, 424, 437,
472, 473, 474, 474, 478, 6, 99

o.-sa 473

o.-sam 204

o.-sanla 148

o.-sanlar 368

o.-vatatti 155

o.-vatkan 209, 453, 62

o.-yalaydigan 139

o.-ydigan 149

o.-ydiganlikini 223

o.-ydu 16, 309

o.-yli 232, 264

o.-ymen 167, 319

o.-ysiler 263

o.-ytti 135, 135, 310, 413

o.-yttuk 380

oқubet: (Ar.) Ruhsal veya fiziksel acı.

o. 237, 256, 458

o.+lerni 237

o.+liri 377, 407

o.+ni 115

oқul-: Başkası tarafından okunmak.

(bk. oқu-)

o.-idigan 102

o.-up 223

o.-uvatkan 135

oқumuşluқ: İyi ve kötüyü, ak ve karayı fark edebilmek.

o. 102

oқuş: 1. Okuma. 2. Okuma ve yazmayı öğrenme. 3. Dinî faaliyetleri yerine getirme. **(bk. oқu-)**

o. 139, 208, 228, 263

o.+ini 318

o.+ka 135, 135, 143, 19, 309,
317, 65, 9

o.+lar 456

o.+ni 20

oқuş-: bk. oқu-

o.-atti 134

o.-isen 152

o.-maslik 170

oķya: [<oķ+yay] Sert ağacın iki ucundan ip gererek yarım çember şeklinde yapılan ok ve bu oku atmak için önceki zamanlarda kullanılan alet, yay ve ok.

o. 118, 249, 257, 460, 52, 70

o.+sini 71

ol: O.

o. 136, 136, 140, 19, 19, 20, 280, 280, 280, 302, 310, 340, 365, 366, 366, 478, 489, 90

olaş-: Çevrelemek, toplanmak.

o.-kanidi 194, 395

o.-ti 155, 252

olca: (Moğ.) Ganimet.

o. 43

o.+ga 119

o.+lar 24, 28

o.+nin 86

o.+si 29

olos: Millet, halk. (Kaynaklarda ulus olarak geçmektedir.)

o.+liriga 485

olpan: Çiftçilerden alınan bir çeşit vergi.

o. 244, 244, 245, 392, 432, 432

o.+ni 246

oltur-: 1. Oturmak. 2. Boş durmak, hiçbir şey yapmadan vakit geçirmek. 3. Bir yere gitmek, sohbet etmek, ziyafet çekmek gibi faaliyetlere karışmak. 4. Bir yeri mekân olarak görüp yerleşmek, yaşamak. 5. Ay ve Güneş için dağ veya yüksekliğin arkasına geçip görünmemek, batmak. 6. Tahta çıkmak. 7. Konmak. 8. Beklemek, saklamak.

o. 144, 144

o.-atti 112, 122, 127, 142, 146, 155, 155, 159, 177, 18, 188, 191, 191, 213, 223, 258, 28, 308, 314, 314, 329, 338, 344, 345, 354, 363, 402, 429, 467, 470, 474, 79, 82

o.-di 112, 161, 204, 235, 236, 241, 297, 300, 308, 336, 364, 374, 382, 410, 480, 60, 95

o.-diniz 161

o.-gan 104, 106, 130, 132, 134, 136, 138, 139, 151, 16, 176, 179, 184, 185, 19, 196, 204, 213, 223, 251, 256, 266, 316, 327, 328, 345, 348, 369, 42, 439, 451, 482, 53, 53, 67, 79, 83, 84, 97, 97

o.-ganda 142

o.-gandin 138

o.-ganlar 315, 352

o.-ganlarnin 215

o.-ganlikini 454
o.-gannin 147
o.-gice 184
o.-giniga 469
o.-guci 101, 293, 421
o.-gusi 453
o.-idu 485, 487, 488
o.-isen 316
o.-midi 447
o.-unla 184
o.-up 103, 117, 12, 131, 133,
14, 14, 142, 142, 161, 168, 233, 254,
273, 278, 301, 318, 330, 398, 399,
454, 465, 59, 60, 69, 7, 85,
o.-uptimiz 79
o.-uptu 157, 220
o.-uvalgandin 6
o.-uveris 171
olturaqlaş-: Yerleşmek. (bk. oltur-)
o.-ip 367, 478
olturğuz-: Oturtmak. (bk. oltur-)
o.-di 101
o.-imiz 238
o.-up 205, 289, 466,
olturğuzul-: Oturtulmak. (bk.
olturğuz-)
o.-gan 456

o.-ganidi 114
olturuş: Oturuş, oturma. (bk. oltur-)
o.+i 204, 308
o.+iga 487
o.+ka 241, 407, 433
o.+ni 447
olturuş-: Birlikte oturmak. (bk. oltur-
)
o.-kan 327
o.-ti 318, 390
omağ: Sevimli, şirin.
o. 127, 128, 207, 282, 440
omum: (Ar.) Bütün, herkes, halk.
o.+i 95
omumiy: (Ar.) Umumi, genel. (bk.
omum)
o. 223, 400, 479
omut: (Ar.) Eskiden savaşa
kullanılan bir silah türü.
o. 67
o.+ni 259, 260, 260
o.+nin 260
on: On. (sayı)
o. 8, 8, 100, 106, 114, 117,
119, 127, 138, 142, 142, 145, 145, 15,
15, 155, 161, 168, 172, 173, 177, 181,
183, 189, 190, 193, 195, 206, 207,

207, 208, 213, 225, 231, 253, 254,
260, 265, 28, 313, 313, 328, 340, 342,
351, 365, 367, 37, 379, 379, 390, 392,
41, 422, 425, 43, 432, 434, 437, 438,
438, 442, 454, 454, 455, 468, 479,
480, 480, 480, 482, 483, 485, 486,
487, 488, 49, 51, , 71, 85, 86, 94

o.+i 265

o.+ni 264

oninçi: Onuncu.

o. 147, 205, 229, 432, 468, 486

onliğan: Onlarca, çok, çok fazla. (**bk. on**)

o.- 220, 456

onunçi: **bk. oninçi**

o. 310

oñ: (**I**) 1. Sağ. 2. Mantıklı.

o. 68, 70, 73, 159, 196, 258,
334, 378, 474

oñ: (**II**) Gerçek, hakikat.

o.+idimu 437

oñay: Kolay, basit.

o. 10, 215, 272, 34, 442, 443

o.+ga 150

o.+la 245, 66

oñaysizlik: Zorluk. (**bk. oñay**)

o.+ni 213

oñçe: Başkaları olmadan, yalnız, tek.

o. 327, 78

oñdin: Sağdan. (**bk. oñ I**)

o. 227, 262, 263

oñda: Sağa. (**bk. oñ I**)

o.+siga 105

oñğa: Sağa. (**bk. oñ I**)

o. 291, 339

oñgöl–doñgöl: Engeli, çıkıntılı.

o. 127, 189

oñla-: Onarmak, düzeltmek, tamir etmek. (**bk. oñ I**)

o.-p 297

oñşa-: Onarmak. (**bk. oñ I**)

o.-larmu 276

o.-p 189, 268, 304, 454

o.-valdi 38

o.-velip 447, 466

o.-veliska 335

oñşluk: Başarılı, sorunsuz, pürüzsüz.

o. 142, 166, 279, 38

oñşsizlik: Talihsizlik. (**oñuş:** 1. Kazanma, başarma. 2. Güzel.)

o.+lardin 69

opur-topur: Birkaç insan veya hayvanın bir araya gelmesiyle çıkan ses veya durum.

o.+din 255
or-: Biçmek, kaldırmak, hasat toplamak.

o.-up 280, 320, 488

ora: Çukur, kuyu.

o. 241, 26

o.+ga 336

ora-: Çevrelemek, sarmak.

o.-di 400

o.-gan 191, 474

o.-p 128, 147, 232, 232, 312, 332, 338, 85, 94, 94

o.-valganidi 41, 94

selle ora- ‘Sarık sarmak.’

o.-valganidi 94

oral-: Ambalajlamak, sarılmak, çevrilmek. (**bk. ora-**)

o.-gan 14, 19, 241, 283, 300, 338

oram: Sarılan, bürünen. (**bk. ora-**)

o.+i 167

o.+idin 281

orda: 1. Yuva, ocak. 2. Saray.

o. 116, 150, 151, 151, 159, 161, 165, 166, 175, 175, 181, 240, 242, 266, 266, 267, 270, 270, 271, 273, 273, 273, 274, 274, 274, 276,

279, 279, 281, 318, 325, 326, 326, 328, 332, 332, 332, 338, 344, 358, 363, 369, 39, 398, 40, 40, 40, 40, 41, 44, 445, 449, 487, 53, 57, 57, 57, 64, 64, 73, 73, 92, 92

o.+da 227, 292, 52, 52, 53, 59, 63

o.+diki 174, 227, 240, 295, 327, 370, 81

o.+din 151, 151, 338, 384, 400, 402, 444, 449, 474

o.+ga 150, 150, 151, 165, 166, 168, 252, 270, 297, 332, 407, 444

o.+ni 54

o.+nin 330, 45, 92, 95

o.+nlarni 48

o.+si 436, 479, 92, 93

o.+sida 429

o.+sidin 240

o.+sini 105

o.+sinin 67

orda bēgi: Seidiye Hanlığı’nda mahkemelerdeki işlerden mesul olan kişi.

o. 273, 274, 445, 267

o.+idi 266

Orincap: Zeynidin Muhtacı’nın evini basan bir Kalmuk. Zeynidin

Muptacı'nın oğlu Hekkuli tarafından
öldürülmüştür. **(BS romanı s.: 86)**

o. 86, 86

o.+din 87

o.+ni 88

o.+nin 86

ormanlık: Ağaçlarla örtülü geniş alan,
orman.

o.+ka 457

orna-: Yerleşmek. **(bk. orun)**

o.-p 107, 444

ornat-: Yerleştirmek. **(bk. orna-)**

o.-kan 276

ornaş-: 1. Yerleşmek. 2. Akılda
kalmak. **(bk. orna-)**

o.-ip 132, 304

ornitiliş: Yerleştirilme. **(bk. ornat-)**

o.+i 422

ornitiş: Yerleştirme. **(bk. ornat-)**

o. 418

o.+ka 238

orta: **(bk. ottura)**

o.+diki 141

ortahal: Orta derecede, orta seviyede.

bk. ottura

o. 97

ortak: Ortak.

o. 223

oru-: Ambalajlamak, paket yapmak.

o.-valganidi 149, 309

o.-veliskanidi 474

oruk: Arık, zayıf, yağsız.

o. 309, 329, 392

orul-: Biçilmek, kaldırılmak, hasat
toplanmak. **(bk. or-)**

o.-up 159

orun: 1. Yer. 2. Uyumak, yatıp nefes
almak için ayarlanan yastık, yorgan
vb. 3. Cemiyet, teşkilat. 4. İş, hizmet,
vazife.

o. 12, 140, 145, 155, 162, 193,
216, 218, 218, 239, 278, 291, 442, 95

o.+da 79

o.+dilimikin 212

o.+ga 278, 479, 64

o.+i 136, 140, 152, 288, 352,
362, 423, 423

o.+ida 131, 286, 365, 368, 374,
387, 44, 449, 478

o.+idaidi 378

o.+idi 422

o.+idin 110, 127, 170, 180,
184, 230, 235, 241, 243, 244, 246,
280, 29, 3, 300, 316, 329, 350, 369,

372, 430, 430, 454, 454, 462, 466, 60, 80, 69, 69, 74

o.+iga 72, 273, 365, 412, 412, 480, 485

o.+ini 75, 469, 479, 79

o.+larni 210

o.+liridin 104, 184

orun-: Sarınmak, bürünmek.
(Kaynaklarda oran- şeklinde geçmektedir.)

o.-uvalgan 456

orunda-: İş, hareket hizmet vb.ni becermek, yerine getirmek.

o.-p 175

o.-ymen 52

orunla-: Becermek, halletmek. (bk. orun)

o.-di 386

o.-gan 16

o.-ymiz 162

orunlaş-: Yerleşmek. (bk. orunla-)

o.-ip 227, 309, 435

o.-ti 13, 366

orunlaştur-: Bir yere yerleşmek, bir yeri sahiplenmek. (bk. orunlaş-)

o.-imen 66

o.-up 362

orunlaşturuş: Bir yere yerleşme, bir yeri sahiplenme. (bk. orunlaştur-)

o. 447

orus: Rus, Rusça.

o. 12, 85

o.+nin 234, 94

osal: Kötü, eski.

o. 150, 296, 473

osma: (Ar.) Bir tür bitki.

o. 300

Osman: Hz. Osman.

o. 364

oşuk: Aşık kemiği.

o.+i 383

ot: (I) 1. Ateş. 2. Şiddetli şekilde yanan, kesintisiz şekilde atılan oklar. 3. Çok hevesli olma, özleme, sevgi. 4. Felaket, ruhi azap, elem.

o. 111, 118, 120, 120, 120, 121, 126, 126, 126, 126, 129, 130, 130, 130, 131, 132, 132, 133, 14, 146, 159, 178, 181, 187, 187, 194, 225, 24, 240, 241, 249, 252, 265, 265, 287, 307, 336, 336, 336, 336, 346, 346, 346, 346, 370, 378, 409, 42, 44, 441, 441, 450, 450, 459, 461, 461, 470, 470, 51, 54, 54, 55, 66, 7, 71, 74, 74, 81, 89

o.+i 140, 20, 315, 316, 74

o.+ida 388, 72
o.+idek 122
o.+iga 186
o.+ini 10, 122, 19, 315, 350
o.+ka 137, 16, 173, 440, 89
o.+lar 194
o.+larga 42
o.+larnin 340
o.+ni 126, 194
o.+nin 121, 121, 159, 450, 458,
89
o.+ta 125, 125, 139, 146, 146,
146, 201, 43
o.+tin 121, 241, 79
o.+tindur 346
ot koy- ‘Ateş yakmak, yakıp
yok etmek.’
o.-di 51, 121, 287
o.-gan 126
o.-uldi 121, 336
o.-up 54, 55
o.-uş 120
o.-uvetişni 118
o.-uvetti 44, 265
ot: (II) Otçul hayvanlar tarafından
yenilen bitkiler, yabani otlar.
o. 25, 250, 382, 442

ot-çöp ‘Genellikle hayvanların
yediği otlar.’

o.+i 25

o.+ler 250

o.+liri 382

o.+lük 442

othana: (T.+Far.) Ot, saman vb.ni
saklamak için kullanılan ev, yer,
samanlık. (**bk. ot II**)

o.+si 14

otiğat: (Moğ.) Altın veya gümüşten
yapılan baş süsü. (**kaynaklarda
otuğat olarak geçmektedir.**)

o. 438

o.+i 438

otkaş: Meşale.

o. 89

o.+lar 121

o.+ni 89

o.+nin 255

otkuyruklık: [<ot+kıyruklık] Bela
ve kaza getirmek, kavga çıkarmak.

o. 486

otkuyruklık kil- ‘Kışkırtmak,
kavga çıkarmak.’

o.-idu 486

otla-: (I) 1. Hayvanlar için otlamak, ot yemek. 2. Saçmalamak. **(bk. ot II)**

o.-migan 196

o.-p 442

otla-: (II) Sulu yiyecek ve içeceklerden az az içmek, yudumlamak.

o.-p 6, 169

o.-vetip 196, 244

otlak: Otlak, yayla.

o.+ida 196

o.+ta 442

otluk: Ateşli. **(bk. ot I)**

o. 129, 129, 358, 5

ottek: 1. Çok sıcak, alevli. 2. Çok, çok fazla. **(bk. ot I)**

o. 128, 197, 300, 392, 46

ottura: 1. Orta. 2. İsimlerle birlikte kullanılarak merkezine yerleşen, arasındaki gibi anlamlar katar. 3. O, bu, şu... gibi işaret zamirleriyle kullanılarak etraf, gösterilen yere yakın yer anlamlarına gelir. 4. Belli bir tür, hâl veya durum için yüksek değil, alçak değil anlamlarına gelir. 5. Belli bir vaka veya hadisenin meydana geldiği vakit.

o. 126, 153, 18, 218, 231, 264, 30, 308, 311, 314, 329, 482, 490

o.+da 368, 379

o.+diki 153

o.+din 79

o.+ga 211, 233, 279, 400

o.+lirida 484

o.+si 346

o.+sida 115, 166, 176, 211, 327, 399, 418, 458, 486, 51

o.+sidaidi 354

o.+sidiki 159, 253, 284, 292, 307, 332, 358, 47, 486, 486, 59, 78, 84, 93

o.+siga 114, 25, 314, 71

o.+sin 72

otturahal: bk. ortahal

o. 421, 84

ottuz: Otuz.

o. 5, 174, 227, 26, 26, 266, 27, 432, 437, 440, 485, 486, 56

o.+din 241

o.+ga 382

o.+lardin 86

otun: Kesilip, yarılp yakacak yapmak için hazırlanan ağaç, dal.

o. 383

otun puli: Apak Hoca'nın hâkimiyeti dönemindeki alınan verginin adı. (**BS romanı s.: 383**)

o. 383

otunhana: (**T.+Far.**) Odun konulan ev. (**bk. otun**)

o.+ga 86

ov: Av.

o. 326

ovçi: Daima avlanan kişi, avcı. (**bk. ov**)

o.+ga 159

o.+mu 237

o.+nin 237, 237

ovla-: 1. Avlamak. 2. Tuzağa düşürmek. (**bk. ov**)

o.-ganidi 205

o.-makci 237

o.-p 188

o.-vetip 237

ovlaş: Avlanma, avlanma işi. (**bk. ovla-**)

o. 375

o.+lar 456

oy: (I) Bir kişi veya nesne hakkında fikir yürütme.

o. 31, 171, 288, 433, 470

o.+ga 145, 280, 388, 412

oyğa sal- 'Düşündürmek.'

o.-atti 288

o.-gan 388

oyğa çöm- 'Uzun uzun düşünmek, hayal etmek.'

o.-üp 412

oy: (II) Çukur.

o. 462

oy-: 1. Oymak. 2. Kesme ve yontma yoluyla bir şeyin üstüne iz çıkarmak veya desen işlemek.

o.-alaytti 6

o.-umuz 49

oyçan: Düşünceye dalan, düşünceli. (**bk. oy I**)

o. 101, 12, 255

o.+idi 139

oyçanlık: Düşüncelilik. (**bk. oyçan**)

o. 308

oygak: Uyanık, çevik.

o. 154, 185, 41

oygan-: 1. Uyanmak, uykudan kalkmak. 2. Harekete geçmek, canlanmak. 3. Peyda olmak, meydana gelmek.

o.-gandek 39

o.-ganidi 426

o.-idu 211, 443

o.-in 443, 443

o.-inlar 9

o.-ip 127, 252, 334, 9, 9

o.-samla 385

oyġat-: 1. Uykulu kişileri uykudan uyandırmak, uyanık hâle getirmek. 2. Zulme, adaletsizliğe karşı durarak özgürlük için mücadele eden ruh ve düşünceyi güçlendirmek. 3. Canlandırmak, coşkunu hâle getirmek. 4. Var etmek. 5. Azat etmek.

o.-kanidi 195

o.-idu 477

o.-ip 350

o.-ti 350

oyġitiş: Uyandırma. (**bk. oyġat-**)

o.+ka 439

oyla-: Fikir yürütmek, düşünmek, hatırlamak. (**bk. oy I**)

o.-di 119, 203, 295, 316, 387

o.-dimu 52

o.-diyu 455

o.-gan 171, 230, 63

o.-gandinmu 304

o.-ganidi 171

o.-ganidiu 115

o.-ganliri 290

o.-ganlirinin 185

o.-ganseri 130

o.-ginidek 163

o.-manlar 353

o.-may 193, 361, 450, 63, 72

o.-maydigan 453

o.-mayli 57

o.-maytti 43

o.-midi 352

o.-migan 119

o.-miganidi 165, 200, 212, 273,

322

o.-p 10, 115, 123, 163, 187, 214, 216, 251, 268, 270, 280, 291, 297, 297, 302, 312, 363, 398, 407, 423, 427, 437, 437, 442, 445, 45, 450, 450, 462, 489, 50, 52, 53, 62, 66, 66, 8

o.-ptikenmen 198, 408

o.-sa 193, 193, 302, 33, 374, 432, 63

o.-san 319

o.-vatkanlikini 341

o.-yalmaytti 260

o.-ydigan 144, 55

o.-ydu 55

o.-ymen 364, 52, 66

o.-ytti 158, 159, 190, 193, 245,
246, 278, 49

o.-yttim 385

oylan-: Düşünmek. (**bk. oyla-**)

o.-di 170, 274, 288, 414, 425

o.-dim 297, 54

o.-gandin 150, 189

o.-gil 180

o.-ip 118, 174, 244, 245, 255,
66

oylandur-: Düşündürmek. (**bk. oylan-**
)

o.-up 173, 63

oylaş: Düşünme. (**bk. oyla-**)

o. 295

o.+kimu 445

oylaş-: Birlikte düşünmek. (**bk. oyla-**)

o.-ip 412, 419, 57, 85

oyliniş: Düşünme. (**bk. oylan-**)

o.+ka 291

oyma: Oyma, oymalı, oyulmuş.

o. 236, 284, 318, 318

oyman: Belli bir düzlüğe oranla daha
alçak, çukur.

o. 47

oyna-: 1. Vaktini oyun ile geçirmek.

2. Dans, spor gibi aktiviteleri yapmak.

3. Tiyatro eserinde rol almak. 4.

Yaramaz hareketler yapmak. 5. Bir

şeyi el ile veya türlü şekillerde hareket

ettirmek, kımıldatmak. 6. Bayram

veya merasimi geçirmek. 7. Sıçramak.

8. Yansımak, ifade edilmek.

o. 108

o.-di 378

o.-gan 489

o.-p 119, 328, 404, 451, 472

o.-r 75

o.-vatkandek 467

o.-ydigan 33

o.-ytti 358

oynağ: Kişiye mutluluk veren, coşkun
nesne vb.

o.+idi 103

oynağla-: Oynaklık etmek, yaramaz
hareketler yapmak, şımarmak. (**bk.**

oynağ)

o.-gusi 33

o.-p 151, 67

oynağlat-: Şımartmak, yaramaz
hareketler yaptırmak. (**bk. oynağla-**)

o.-ip 258

oynağşa-: bk. oynağla-

o.-p 73

oynaş: Oynama, neşelenme. (**bk. oyna-**)

o.+ni 263

oynaş-: Birlikte oynamak. (**bk. oyna-**)

o.-ip 75

oynat-: Oynatmak. (**bk. oyna-**)

o.-ip 160, 258, 258, 259, 347, 431, 459, 69

oynitiş: Oynatma. (**bk. oynat-**)

o. 458

oynut-: **bk. oynat-**

o.-up 104

oyuk: Çukur, oyuk, kazı. (**bk. oy-**)

o.+iga 134

o.+larda 5

o.+lardiki 183, 85

o.+liridiki 134

oyul-: Oyulmak, kazılmak. (**bk. oy-**)

o.-gan 481

o.-ganidi 314, 5

o.-up 384

oyun: 1. Vakit geçirmek, eğlenmek amacıyla ilgilenilen meşguliyet. 2. Belli kurallar esasında olan türlü faaliyet. 3. Kişilere manevi bakımdan zevk veren şarkı, dans gibi faaliyet. 4.

Şaka yapmak amacıyla söylenen laf, söz, hareket, şaka, alay. 5. Kolay, çok basit iş. 6. Belli bir tarafa karşı gizlice yapılan hareket, hile, suikast.

o. 137, 169, 326, 341, 369

o.+i 355

o.+iga 131

o.+ni 122

o.+nin 378

oyunçi: Oyun ve eğlenceye çok düşkün. (**bk. oyun**)

o. 47

o.+larnin 131

ozuk: Azık, erzak.

o. 26

o.+idur 176

ozuk-tülük ‘Erzak.’

o. 26

Ö

öç: Öç, düşmanlık, nefret, intikam.

o. 171, 278, 432, 432, 461, 488, 72

öç al- ‘Öç almak, yapılan kötülük için cezalandırmak.’

o.-is 171, 278, 432, 488

öç-: 1. Sönmek, silinmek. 2. Bitmek, yok olmak.

o.-ken 330

o.-migen 376

o.-migenidi 154, 429

o.-up 114, 330, 439, 46

öçke: Keçi.

o. 190, 28, 338

o.+sinin 329

öçmenlik: Kincilik, kindarlık. (**bkz**
öç)

o. 324, 433

o.+i 193

o.+nin 273

öçürmek: Söndürmek. (**bk. öç-**)

o.+ni 122

ögen-: 1. Öğrenmek. 2. Bir iş ile
devamlı uğraşmak, alışmak.

o.-di 20, 209

o.-elmidim 14

o.-gen 12, 328, 36, 425, 478,
484

o.-genidi 342

o.-genmen 374

o.-idigan 117

ö.-in 443

o.-ip 12, 138, 139, 177, 29,
473, 484

o.-se 100

öget-: 1. Öğretmek, anlatmak, yol
göstermek. 2. Düşündürmek,
alıştırmak. 3. Yol göstermek.

o.-ivalgan 458

o.-kenidi 147

o.-kuci 140

o.-men 160

o.-misun 212

o.-sun 212

ögey: Üvey.

o. 489

öginiş: Öğrenme. (**bk. ögen-**)

o.+ke 479

ögitiş: Öğretme. (**bk. öget-**)

o. 212

o.+i 206

ögze: 1. Çatı. 2. Bir yerin en yüksek
yeri, tepe.

o.+de 121

o.+diki 85, 86

o.+din 86

o.+large 77

o.+nin 13

o.+sige 121

ökçe: Ayağın taban kısmı.

o.+sinin 159

ökiniş: bk. **ökünüş**

o. 458

ökse-: Eksilmek, yeterli sayıya ulaşmayan. (**kaynaklarda öksü-**)

o.-gen 284, 434, 465

öksin-: Kederlenmek, hüznü olmak. (**Kaynaklarda öksün- olarak geçmektedir.**)

o.-gen 324

öksü-: Hıçkırmak, hıçkırarak ağlamak.

o.-p 141, 285, 381

o.-ytti 115, 131

öksüt-: Azaltmak, eksiltmek. (**öksü-:** Eksilmek, azalmak.) (**bk. ökse-**)

o.-mey 244

ökte: Karşı tarafın iş ve hareketine karşı çıkmak amacıyla yapılan faaliyet.

o. 414

öktem: Başkalarına tesirini, sözünü geçirme.

o. 166

öktemlik: bk. **öktem**

o. 104, 435

ökün-: Pişman olmak.

o.-di 45

o.-etti 388

o.-genliki 446

o.-up 119, 193, 347

ökünüş: Pişmanlık duyma. (**bk. ökün-**)

o. 408

o.+tin 45

ökünüşlük: Pişmanlık. (**bk. ökünüş**)

o. 456

öküz: Öküz.

o. 25, 25, 390

o.+ge 419, 68

o.+lernin 25, 41

o.+nin 25, 26, 27

öl-: 1. Ölmek, vefat etmek. 2. Yok olmak.

o.-di 172, 220, 221, 221, 373, 384, 417, 475, 476, 76, 76

o.-dunlar 136

o.-er 115

o.-ermiz 65

o.-ersen 466

o.-gen 230, 353, 461, 77

o.-gende 489

o.-gendila 443

o.-gandin 284, 399, 489

ö.-gandinmu 160

o.-genler 43, 75
o.-genliki 481
o.-genlikini 230
o.-gini 57
ö.-ginidin 160
o.-guce 17
o.-guciler 75
o.-guci 401
o.-gusi 377
o.-idiganlikini 354
o.-idu 237, 357, 449
o.-imen 463
o.-imiz 391, 391
o.-mek 289
o.-mesidi 448
o.-se 346
o.-sem 45
o.-senlar 10
o.-sun 293
o.-up 109, 173, 188, 197, 245,
29, 377, 377, 398, 401, 459, 75, 77
o.-uptu 417
ö.-üsünkerek 405
o.-uval 360
o.-uvalgili 463
o.-uvatatti 121

ölçe-: 1. Ölçmek. 2. Bir mesele hakkında detaylıca konuşmak, fikir alışverişinde bulunmak.

o.-p 193, 418, 418

o.-ydu 272

o.-ymiz 264

ölçem: Ölçüm. (bk. ölçe-)

o.+din 272

ölçen-: Ölçülmek, araştırılmak, incelenmek. (bk. ölçe-)

o.-ip 198

ölçeş: Ölçme, araştırma, inceleme. (bk. ölçe-)

o.+ke 293

ölermen: Güç ve kuvveti kalmayan, cansız. (bk. öl-)

o.+dinmu 396

öleştür-: Üleştirmek, bölüştürmek. (Kaynaklarda üleştir- olarak geçmektedir.)

o.-up 163

ölima: (Ar.) Ulema, âlim, bilgin.

o. 100, 118, 149, 211, 303, 370, 370, 371, 372, 94

o.+lar 116, 167, 369

o.+larni 369, 480

o.+larnin 156, 17

o.+rnin 216	o.-uvet 461, 461
o.+si 209	o.-uvetidu 486
ölke: Ülke, bölge, eyalet.	o.-uvetken 466
o.+liri 485	o.-uvetsemmu 394
o.+si 411	öltürgüz-: Öldürtmek. (bk. öltür-)
öltür-: Öldürmek. (bk. öl-)	o.-up 174, 489
ö. 218	o.-uvetti 228
o.-elmigenlikige 161	öltürül-: Öldürülmek. (bk. öltür-)
o.-ererdi 489	o.-di 146, 384, 480, 481
ö.-di 489	o.-gen 155, 167, 237, 237, 366,
o.-dum 417, 417	49
o.-er 489	o.-gendin 336, 479
o.-gen 279, 466, 467	o.-genlernin 481
o.-genlikimu 276	o.-genlikini 484
o.-guci 431	o.-idu 488, 489, 490
o.-imen 409	öltürüş: Öldürme. (bk. öltür-)
o.-mekci 401, 405, 406, 409	o. 148, 167, 276, 406, 407, 460
o.-mey 279	o.+idi 401
o.-migen 119	o.+nin 402
o.-se 279	o.+te 66
o.-sen 417	o.+tiki 409
o.-misun 476	o.+tinmu 418
ö.-üp 88, 119, 159, 231, 243,	öltürüş-: bk. öltür-
275, 393, 417, 465, 466, 476, 487,	ö.+tün 393
o.-uvetiptu 157	ölük: 1. Ölü, ceset, cansız. 2. Hayvan,
o.-uptu 417	böcek vb.nin canı çıktıktan sonraki

bedeni. **3.** Akmayan, durup kalan. **4.** Çok yumuşak. **5.** Parlamayan, aydınlık olmayan. **(bk. öl-)**

o. 202, 220, 338, 352

o.+i 43, 462

o.+imu 464

o.+ini 275

o.+ler 462, 90

o.+lerdin 141

o.+lerni 307

o.+lernin 39

o.+liri 77

ölüm: Hayati faaliyetin durma hâli, ölüm. **(bk. öl-)**

o. 117, 172, 178, 197, 202, 219, 228, 237, 384, 384, 401, 405, 440, 441, 448, 448, 450, 460, 462, 463, 84, 9

o.+din 237, 377, 382

o.+ge 111, 203, 240, 268, 352

o.+i 260, 38, 456, 71, 76

o.+iidi 146

o.+ini 56

o.+la 203

o.+ni 115, 136, 146, 197, 343

o.+nin 114, 119, 129, 458, 459,

ölüma: bk. **ölima**

o. 483

ölümsüz: Ölümsüz, sonsuz. **(bk. ölüm)**

o. 468

ölümtük: Cansız hâl, ölen, leş.

o.+ke 392

ölüş: Ölme. **(bk. öl-)**

o.+i 441

o.+iidi 146

o.+ini 237

o.+ni 302

o.+unni 405

ömellen-: Hamuru çiğnenmek, yumruk ile yumuşatılmak.

o.-ip 309

ömera: bk. **emir-ömera**

o.+lar 281

ö.+larga 61

o.+liri 56

emir-ömera ‘Hanın yukarı dereceli hizmetkârları, vezirler.’

o.+lar 281

ö.+larga 61

o.+liri 56

ömile-: Gövdeyi yere değdirip ayaklar yardımıyla kendini ittirerek öne doğru ilerlemek, yürümek.

o.-p 120, 202, 460

ömlük: Birlik, ittifak, topluluk.

o. 171, 210

ömse: Tuhaf, garip, acayip.

o. 108

ömülduruk: bk. **ömülduruḡ**
(Kaynaklarda kemeldürük şeklinde
de geçmektedir.)

o.+i 151

ömülduruḡ: Atın tasması.
(Kaynaklarda omulduruḡ olarak
geçmektedir.)

ö.+i 18

ömüle-: bk. **ömile-**

o.-p 19, 430

ömür: (Ar.) Ömür, hayat, yaşam.

o. 193, 233, 294, 317, 35, 361,
367, 449

o.+i 30, 346, 386, 458, 465, 81

o.+ide 128, 137, 15, 177, 213,
311, 417

o.+igice 213, 479

o.+imiz 289

o.+ini 137, 169

o.+inin 222

o.+um 385, 42

o.+unde 465

o.+unni 137, 193

ömürlük: (Ar.+T.) Ebediyen, ömür
boyu sürecek. (bk. **ömür**)

o. 164, 243, 367, 414, 46

ömürvayet: (Ar.) Ömür boyu. (bk.
ömür)

o. 16, 19, 70

öndere-: Acele etmek, şaşırmaq.

o.-gendek 270

o.-p 470

öndüre-: bk. **öndere-**

o.-gendek 334

öñ: (I) İnsanın ten rengi.

ö. 58, 73

öñ: (II) Ön taraf.

o.+ida 456

öñ-: Solmak, rengi atmak.

o.-di 199

o.-gen 270, 475

o.-up 466, 474

öñdür-: Soldurmak, ağartmak. (bk.
öñ-)

o.-up 74

öñkür: İn, yuva.

o.+ige 459

öñsül: Yüz rengi.

o.+i 270

öpçöre: Bir şey veya dairenin etrafı, çevresi.

o.+sidiki 241

öpke: Akciğer.

o. 112

o.+dek 242

öre: Dik, tepe, yokuş.

o. 102, 137, 154, 243, 308, 352, 415, 445, 67, 102, 341, 64

öride-: 1. Yukarı tarafa doğru çıkmak. 2. Yüksek hâle getirmek. 3. At için ön bacaklarını yukarı kaldırmak.

o.-di 256, 464

o.-p 107, 259, 26, 260, 401, 44, 347

örkeşle-: 1. Dalga meydana getirmek, dalgalanmak. 2. Canlanmak, coşmak.

(örkeş: 1. Dalga. 2. Devenin sırtında bir ya da iki adet bulunan kalın ve büyük yağ katmanı, hörgüç.)

o.-p 388, 439

örle-: 1. Yüksekçe götürülmek. 2. Kıymetli hâle gelmek.

o.-di 102, 198

o.-gen 265, 375, 393, 410

o.-gendek 410

o.-gucidur 346

o.-p 111, 118, 471

o.-vatatti 161

o.-ytti 193

örleş: Yükselme. (bk. örle-)

o. 178, 420, 423

örlet-: Yükseltmek. (bk. örle-)

o.-ti 71

örnek: Başkalarının taklit ettiği model, örnek.

o.+imiz 9

örp: (Ar.) Örf, âdet.

o. 425, 432

örte-: 1. Yakmak, ateşe vermek. 2. Endişelenmek, kaygılanmak.

o.-r 340, 340

örten-: Endişelenmek, kaygılanmak. (bk. örte-)

o.-gen 388

örük: Erik.

o.+ler 369

örül-: (I) 1. Çevrilmek, yıkılmak. 2. Çevirmek, döndürmek. 3. Başlanmak. (yıl hakkında) 4. Dönmek, değişmek.

[örü-: (I) 1. Dik hâlde bulunan nesneyi yıkmak. 2. Bir güruh veya grubu yok etmek, tahttan indirmek. 3. Bir şeyin alt tarafını üste, üst tarafını ise alta getirmek. 4. Bir şeyin içini

dışına, sağını soluna, önünü arkasına getirmek. 5. Tercüme etmek. 6. Anlam vermek, düşündürmek.]

o.-upmu 104

örül-: (II) Saç örülmek, bağlanmak. **[ör-: (II)** Örmek, bağlamak.]

çaçliri örül- ‘Saçları (başkası tarafından) örülmek.’

o.-gen 207

örülüpmu-çörülüpmu: O taraf örülüp, bu taraf örülüp; bir o tarafa dönüp, bir bu tarafa dönüp.

o.+mu 104

ös-: 1. Büyümek, yetişmek. **2.** İlerlemek, geliştirmek, doğmak, yükselmek.

o.-idiken 198

o.-ken 239, 30, 376, 377, 389, 400, 487, 381, 74, 84

o.-up 129, 135, 231, 453, 472, 64, 78

öskileñ: Nesne için yüksek, uzun. **(bk. ös-)**

o. 18, 188, 30, 340, 44, 97

ösmür: Büyüyen, ergen çocuk. **(bk. ös-)**

o. 342

östeñ: Kanal. **krş. èrik**

o. 340, 340

o.+iidi 339

o.+lerde 182

o.+lerdiki 328

o.+lerni 91

östür-: Büyütmek, yetiştirmek. **(bk. ös-)**

o.-up 37, 226

östürül-: Büyütülmek, artırılmak, yükseltmek. **(bk. östür-)**

o.-gen 93

öşne: Omuz.

o.+sidiki 382

öşre: (Ar.) Dinî vergi, %5-10.

o. 165, 165, 166, 399

öt-: 1. Bir şeyin içinden, altından, yanından veya arkasından yürüyüp, uçup geçmek. **2.** Geçmek. **3.** Bir şeyin başka tarafına sızıp veya taşıp çıkmak. **4.** Kesmek. **5.** Tesir etmek. **6.** Bulaşmak (hastalık). **7.** Eğitmek, öğretmek. **8.** Razı olmak.

o.-eleytti 254

o.-elmeytti 254

o.-er 45

o.-etti 458

o.-idigan 208, 25, 27

o.-idu 119, 185
o.-ken 365, 374, 377, 398, 411,
440, 465, 469, 484
o.-kende 28, 295, 353, 387
o.-kendek 350
o.-kendin 379
o.-kenidi 273, 276
o.-keniken 137
o.-kenlerni 385
o.-kuce 430
o.-mek 293
o.-mekci 130, 261
o.-mekcidek 402
o.-mekte 332
o.-mekteidi 402
o.-mey 103, 178, 184, 255, 26,
266, 309, 338, 341, 371, 373, 384, 4,
422, 464, 48, 482, 484
o.-meydigan 467
o.-meyla 459
o.-meymen 303
o.-se 137, 166, 180, 348, 387
o.-sila 113
o.-sun 362
o.-ti 10, 112, 136, 139, 146,
147, 163, 236, 269, 295, 327, 328,
335, 34, 37, 385, 42, 436, 484, 82

o.-un 167
o.-up 146, 164, 171, 189, 200,
25, 302, 327, 327, 333, 333, 333, 338,
350, 386, 386, 390, 4, 40, 400, 404,
41, 44, 451, 451, 452, 452, 453, 461,
474, 475, 58, 59, 64, 71, 73, 74, 88,
90, 92, 189

o.-uptu 289

öteñ: (Moğ.) Han, otel.

o. 172

o.+ler 28

o.+lerde 172

ötken: Geçmiş. (**bk. öt-**)

o. 11, 120, 144, 145, 154, 35,
360, 367, 4, 45

o.+de 22

o.+dek 104

o.+din 32

ötkenki: Geçmişteki. (**bk. ötken**)

o. 48, 108

o.+dek 42

ötkünçi: Geçici.

o. 47

ötkür: 1. İyi kesen, keskin. 2. İnce
uçlu. 3. Güçlü, tesirli. 4. Akıllı, zeki.
5. Coşkun.

o. 108, 114, 119, 134, 138,
139, 176, 200, 210, 212, 259, 262,

282, 308, 314, 351, 354, 400, 404,
429, 450, 461, 472, 58, 88, 9, 95

o.+idi 191, 71

ötküz-: Geçirmek. (**bk. öt-**)

o.-di 145, 174, 361, 386

o.-eleydigan 138

o.-etti 250

o.-gen 138, 270, 354, 418

o.-idigan 485

o.-mey 138

o.-se 137, 169, 221

o.-up 118, 164, 219, 369, 382,
436, 487

o.-uvatatti 348

o.-uvatkan 360

o.-uветip 379

o.-uветiske 304

o.-uветkenidi 303

o.-uветmenlar 260

o.-uветmeslik 168

o.-uветmey 82

ötküzül-: Geçirilmek. (**bk. ötküz-**)

o.-di 305

o.-gen 219

o.-up 315

ötküzülü: Geçirilme. (**bk. ötküzül-**)

o. 93

ötküzü: Geçirme. (**bk. ötküz-**)

o. 270

o.+i 212

o.+ke 294

o.+nin 253

ötmе-töşük: **bk. ötmitöşük**

o. 262

ötmütöşük: [**<ötmе+töşük**] Ağır
hasar.

o. 110

ötmüş: Geçmiş. (**bk. öt-**)

o.+tiki 366

ötmе: Ödünç, hesap.

o. 237, 450, 48

ötük: Çizme.

o. 347, 64

o.+i 234, 267

o.+ini 94

o.+inin 391, 50, 98

ötül-: Geçirilmek. (**bk. öt-**)

o.-di 284

ötün-: İstemek, dilemek, rica etmek,
yalvarmak. (**bk. öt-**)

o.-di 258

ötünüş: İsteme, dileme, ricada bulunma, dilekçe. (**bk. ötün-**)

o. 217

ötüş: Geçiş, geçme. (**bk. öt-**)

o. 178

o.+i 145, 17

o.+ini 272

o.+ke 168, 178, 188, 26, 407, 428

o.+ni 280

ötüş-: Birlikte geçmek, geçişmek. (**bk. öt-**)

o.-up 182, 23, 472

öy: Ev.

o. 118, 120, 146, 167, 186, 186, 207, 207, 219, 303, 32, 352, 358, 363, 367, 368, 383, 40, 422, 5, 5, 5, 5, 55, 6, 81, 84, 84, 89, 91

o.+de 171, 191, 359, 437, 62

o.+diki 113, 196, 85

o.+dikilerinin 155

o.+din 12, 195, 352, 358, 363, 64, 86

o.+ge 155, 310, 330, 358, 436, 470, 85, 85

o.+i 117, 193

o.+ide 190, 282, 347, 348, 464, 490

o.+idiki 233

o.+idin 137, 229

o.+ige 128, 348, 59

o.+igendek 330

o.+iidi 84

o.+ini 389

o.+iniznin 185

o.+ler 132, 90

o.+lerde 42, 87

o.+lerdiki 422

o.+lerdin 28

o.+lerni 389, 42, 85

o.+lernin 314

o.+liri 389

o.+liridin 229

o.+lirige 32, 397

o.+ni 340, 351

o.+nin 236, 241, 241, 241, 241, 303, 340, 345, 358, 469, 5, 59, 84, 84, 84

o.+umde 348

öy bisat ‘Ev içinde bulunan yaşamak için gerekli aletler.’

o.+i 118

öy-: Endişelenmek, telaşlanmak.

o.-gendek 448

o.-up 125
öylen-: Sadece bekar erkekler için evlenmek.

ö.-ip 306
öyleş: Sadece erkekler için evlendirme.

o. 29
öyliniş: Evlenme. (**bk. öylen-**)

o. 141, 141
öylük: Evlerden ibaret. (**bk. öy**)
o. 282, 282, 88

öz: 1. Kendi. **2.** Kişisel, özel.
o. 102, 102, 107, 110, 111, 111, 114, 114, 115, 115, 116, 116, 117, 118, 119, 119, 12, 120, 124, 125, 126, 127, 129, 13, 13, 132, 137, 138, 138, 139, 14, 140, 148, 149, 149, 15, 158, 158, 158, 159, 161, 163, 163, 166, 167, 168, 17, 17, 171, 171, 172, 173, 174, 174, 177, 18, 18, 182, 19, 191, 191, 192, 195, 195, 198, 198, 20, 200, 204, 206, 208, 212, 212, 213, 219, 223, 225, 230, 230, 231, 238, 24, 24, 246, 246, 247, 251, 251, 253, 255, 256, 267, 268, 269, 270, 273, 276, 278, 279, 281, 282, 282, 282, 283, 284, 286, 286, 288, 288, 289, 289, 29, 290, 293, 294, 295, 299, 301, 306, 307, 308, 31, 31, 315, 315, 316, 319, 320, 322, 322, 323, 323, 33, 33, 330,

331, 343, 345, 346, 347, 348, 35, 350, 353, 353, 365, 367, 373, 373, 374, 374, 385, 385, 385, 389, 389, 390, 394, 398, 399, 399, 399, 40, 401, 401, 402, 404, 404, 407, 407, 408, 408, 408, 412, 414, 415, 415, 419, 421, 423, 424, 425, 426, 426, 431, 433, 435, 436, 437, 441, 441, 441, 442, 443, 445, 45, 450, 451, 453, 455, 455, 457, 458, 458, 459, 46, 46, 460, 463, 465, 465, 466, 466, 468, 469, 471, 475, 478, 48, 48, 485, 485, 487, 489, 49, 49, 49, 490, 490, 5, 5, 51, 52, 54, 54, 58, 62, 63, 67, 7, 71, 75, 80, 81, 81, 82, 84, 87, 88, 9, 96, 96

o.+i 107, 11, 114, 12, 122, 126, 136, 139, 139, 143, 145, 146, 147, 159, 171, 177, 18, 191, 191, 194, 194, 208, 212, 213, 216, 224, 228, 228, 232, 233, 237, 237, 239, 253, 254, 268, 272, 282, 285, 286, 286, 287, 287, 295, 295, 300, 304, 304, 304, 32, 321, 323, 35, 352, 361, 362, 369, 372, 386, 393, 393, 401, 402, 406, 407, 410, 412, 425, 425, 44, 449, 449, 461, 466, 467, 468, 468, 468, 473, 479, 481, 485, 53, 63, 63, 65, 81, 83, 285, 48, 322

o.+ide 176, 311, 396, 401, 427, 87, 311

o.+idiki 323

o.+idila 407

o.+idin 106, 139, 158, 196,
213, 251, 269, 289, 346, 442, 448,
477, 53, 60, 71, 80, 99

o.+ige 114, 115, 125, 138, 145,
148, 153, 158, 166, 171, 173, 177,
177, 188, 189, 192, 211, 212, 219,
223, 236, 257, 258, 266, 27, 273, 279,
282, 29, 296, 300, 300, 307, 319, 321,
323, 333, 343, 348, 35, 367, 385, 385,
388, 391, 399, 399, 404, 406, 419,
421, 424, 425, 426, 43, 441, 442, 443,
453, 457, 458, 46, 462, 463, 468, 475,
485, 54, 60, 74, 74, 75, 79, 80, 83, 38,
48

o.+igimu 7

o.+iidi 451

o.+iikenlikini 381

o.+imiz 51

o.+imizge 331

o.+imizni 150, 275, 9

o.+imiznin 290, 394

o.+imu 14, 185, 192, 197, 20,
231, 239, 253, 253, 286, 427, 445

o.+ini 101, 102, 107, 11, 110,
111, 119, 123, 124, 129, 136, 15, 152,
152, 161, 162, 168, 175, 175, 176,
177, 177, 177, 187, 188, 188, 189, 19,
19, 200, 201, 201, 201, 206, 206, 207,
208, 210, 212, 212, 213, 213, 214,
224, 227, 231, 231, 238, 252, 253,

257, 258, 268, 279, 283, 287, 295,
295, 297, 304, 304, 310, 312, 312,
323, 325, 326, 330, 335, 335, 339, 35,
351, 352, 352, 353, 357, 38, 387, 392,
396, 4, 400, 401, 403, 404, 405, 420,
420, 421, 423, 426, 436, 440, 442,
447, 449, 450, 453, 454, 454, 458,
466, 469, 469, 469, 470, 470, 470,
479, 49, 49, 55, 60, 63, 71, 74, 79, 81,
82, 88, 88, 96, 97, 97, 99, 311, 99

o.+inimu 176, 287

o.+inin 106, 108, 119, 119,
120, 124, 127, 129, 137, 139, 142,
142, 15, 165, 168, 171, 174, 174, 20,
20, 200, 200, 201, 205, 205, 207, 207,
207, 208, 209, 209, 211, 213, 213,
218, 219, 220, 226, 236, 237, 237,
238, 240, 243, 253, 258, 260, 279,
287, 297, 300, 321, 335, 342, 349,
366, 367, 367, 368, 373, 386, 386,
401, 404, 404, 418, 419, 422, 425,
428, 429, 43, 437, 441, 442, 45, 452,
455, 458, 462, 468, 476, 479, 48, 482,
483, 485, 486, 486, 489, 58, 58, 61,
61, 62, 62, 64, 76

o.+ininmu 21, 230

o.+ininmu

o.+iniz 189, 400, 65

o.+inizge 167, 444

o.+inizni 131, 394, 444

o.+iniznin 62

o.+liri 149, 150, 150, 162, 170,
201, 221, 230, 235, 239, 262, 291,
293, 294, 327, 343, 391, 409, 421,
424, 426, 458, 5, 5, 51, 80, 96

o.+liricu 481

o.+liridek 160, 80

o.+liridin 17, 211, 340, 432

o.+lirige 151, 165, 170, 175,
189, 268, 291, 296, 296, 313, 326,
370, 50, 58, 84

o.+lirimu 6

o.+lirini 135, 140, 176, 220,
235, 235, 235, 242, 262, 293, 34, 349,
409, 419, 456, 7, 7, 9

o.+lirinin 42, 104, 164, 208,
235, 238, 261, 36, 367, 45, 450, 450,
450, 467, 491, 56, 57, 93

o.+lirininmu 235, 70

o.+nin 74

o.+um 160, 274, 409, 66

o.+umge 163, 7

o.+umnimu 372

o.+umnin 335

o.+un 122, 122, 194, 49, 99

o.+unde 322

o.+unge 149, 49

o.+unlarni 85

o.+unni 108

o.+unnimu 327, 49

o.+unnin 194, 357

öz-özidin: Başkasının etkisi olmadan.

o. 251, 346

öz'ara: [<öz+ara] İki veya daha fazla şahıs veya iki grup arasında olan.

o. 113, 414, 421

özege: bk. üzege

o.+de 72

o.+ge 26, 67, 69

özlüksiz: Sürekli, devamlı. **krş.**
üzlüksiz (bk. üz- I)

o. 97

özge: Başka.

o. 269, 423, 423

o.+dek 258

o.+ni 107

o.+nimu 176

özger-: Bir hâlden başka bir hâle geçmek, değişmek. **(bk. özge)**

o.-di 195, 413, 48, 56, 8

o.-idu 302

o.-ip 21, 23, 377, 54, 60

o.-meydu 159

özgermes: Hiçbir zaman değişmeyen, daimî, ebedî. **(bk. özger-)**

o. 20

özgert-: Değiştirmek, dönüştürmek.
(bk. özger-)

o.-ip 344

o.-ivetken 15

o.-ivetti 20

o.-mey 152

o.-ti 480

özgertil-: Değiştirilmek. (bk. özgert-)

o.-genidi 390

özgertiş: Değiştirme. (bk. özgert-)

o. 489

özgiçe: Başkalarına benzemeyen,
başka, bambaşka. (bk. özge)

o. 420, 423, 93

özgiriş: Değişim, değişme. (bk.
özger-)

o. 146, 15, 15, 242, 8, 83

o.+i 255

o.+idi 15

o.+ler 13, 15

o.+lerge 31

o.+lerni 145, 380, 4, 4

o.+lirige 410, 80

o.+tin 445

öziçe: Kendince, kendisine göre.

o. 413, 65

özleştürüş: Ele geçirme, zapt etme,
benimseme, kendine mal etme.

o. 211

özlük: Kendine ait.

o.+ni 289

özlükidin: Kendi isteyen,
kendiliğinden. (bk. özlük)

o. 322, 341

özre: (Ar.) 1. Neden, sebep. 2.
Pişmanlık.

o. 143, 348, 99

o.+sini 348

özre *éyt-* ‘Bağışlanmayı
istemek, özür dilemek.’

o.-ti 348

P

pa’aliyet: (Ar.) Faaliyet, aktivite.

p. 318, 479

p.+i 142, 166, 307, 321

p.+ide 307

p.+ini 206

p.+lerge 192

p.+liri 15

p.+te 256

p.+tin 480

paci’e: (Ar.) Facia, felaket, afet.

p. 385

p.+ge 111

p.+ler 469

p.+lirimu 206

p.+ni 193

paci'elik: (Ar.+T.) Facialı, acıklı.
(bk. paci'e)

p. 114, 129, 132, 146, 146,
231, 243, 280, 441, 45, 455, 487, 56,
77

paçaq: İnsan ve hayvanların dizden
aşağı kısmı.

p. 112

p.+nin 113

pada: (Far.) Hayvan sürüsü.

p. 28, 380

p.+sidek 173

padişah: (Far.) Padişah, imparator,
kral.

p. 109, 142, 150, 162, 169,
169, 174, 186, 204, 228, 269, 282,
371, 372, 399, 431, 56

p.+i 204, 427

p.+im 140, 180, 360, 373, 478

p.+imdin 138

p.+imnin 167, 283, 286, 287,
361

p.+ka 371

p.+lar 148, 169, 448

p.+larga 169, 329

p.+larni 329

p.+lirini 49

p.+ni 109

p.+nin 148, 175, 356, 371, 430

p.+ninkige 371

padişahlık: (Far.+T.) Padişahlık,
krallık. **(bk. padişah)**

p. 133, 204, 205, 429, 434, 437

p.+lar 431

padişahzada: (Far.) Padişah oğlu,
şehzade. **(bk. padişah)**

p. 303

pah–pah: Pah sözünün tekrarlanması.
(pah: 1. Bir iş veya söz, harekete
hayran kalma ve şaşırmaı bildirir. **2.**
Memnuluk, hoşnutluğu bildirir.)

p. 263, 330

paḥal: Saman.

p. 195, 34, 471, 63, 65

paḥlan: Bir yaşını doldurmamış olan
koyun yavrusu, kuzu. **(bk. paḥlan)**

p.+ni 201

paḥmak: Tüy, saç, sakal için düzensiz
uzayan.

p. 6

paḥpay-: Saç ve sakal için karışık ve kabarık olmak.

p.-gan 472

paḥta: (Far.) Pamuk.

p. 107, 374

p.+larnin 85

paḥtek: Kumru. Kül rengi olur, boynunun arkasında beyaz tüyleri vardır.

p. 182

p.+ler 328

paḥtilik: (Far.+T.) Astarı pamukla dikilmiş, astarı vatkalı. **(bk. paḥta)**

p. 235, 404

pak: (Far.) 1. Pak, temiz, kusursuz. 2. Kendine has olan. 3. Kötü şeylerden uzak, helal.

p. 101, 114, 129, 129, 129, 145, 146, 156, 203, 209, 209, 21, 233, 234, 234, 294, 311, 311, 311, 311, 318, 320, 320, 320, 323, 430, 441, 458, 475, 476, 50, 58, 68

p+a 269, 87

pakar: Kısa, alçak, basık.

p. 169, 371, 70, 77

p.+midur 302

Pakistan: Pakistan.

p. 116

Pakistanlık: Pakistanlı.

p. 337

pakit: İnkâr edilemeyen, gerçek.

p. 63

p.+ni 57

pakiz: (Far.) 1. Temiz, saf. 2. Narin, hassas, ince. 3. Dürüst, namuslu, vicdanlı. 4. Bütün, tamamen.

p. 101, 113, 120, 149, 191, 20, 21, 429, 465, 465, 475, 58

p.+nin 263

pakizlik: (Far.+T.) Temizlik, saflık. **(bk. pakiz)**

p.+nin 311

pakla-: (Far.+T.) Temizlemek, temiz hâle getirmek. **(bk. pak)**

p.-maysen 87

p.-ydigan 311

paklan-: (Far.+T.) Temizlenmek. **(bk. pakla-)**

p.-idu 16

paklik: (Far.+T.) Paklık, temizlik, kusursuzluk. **(bk. pak)**

p. 137

p.+i 263, 263

paḥa: Kurbağa.

p.+larnin 403

paçalçağ: Bacağın dizden aşık kemiğine kadar olan bölümü.

p.+larnin 337

paçlan: Kuzu.

p. 262

Paçlandı Hênim: Bibi Möhtirem Hanım'ın kız kardeşi. Paklandı Hanım'ın Bibi Möhterem Hanım tarafından öldürüldüğü söylenmektedir. **(BS romanı s.: 489)**

p. 489

pal-pal: Pal sözünün tekrarlanması. **(pal:** Güneş, yıldız, ateş gibi aydınlatma hâli.)

p. 264

têşi pal-pal içi gal-gal 'Güzel ama boş.'

p.+lardin 264

pala-: **(Çince+T.)** Sürgün etmek.

p.-p 480

palaket: **(Ar.)** Felaket, şanssızlık.

p. 247, 261, 46

p.+ke 25

p.+nin 88

palaketçilik: **(Ar.+T.)** Felakete uğrama hâli, bahtsızlık. **(bk. palaket)**

p.+tin 307

palakçide: Palak kılıp çıkan ses.

(palak: Yıkılış, yükseliş gibi hızlı olaylarda çıkan ses.)

p. 252

palakla-: Acele etmek. **(bk. palak)**

p.-p 333

palan: **(Ar.)** Belli olmayan kişi, biri.

p. 416, 416, 417

palan-pustan: O, bu, öyle, böyle.

p. 245, 384

palandi: **(Çince+T.)** Kenar, kıyı bölgelerine mecburi gönderilen, sürgüne gönderilen. **(bk. pala-)**

p. 384

palas: **(Far.)** Kilim.

p. 395

pallida: Aydınlatma, pal kılmak. **(pal:** Güneş, yıldız, fener vb.nin ışık vermesi, aydınlatması.) **(kaynaklarda pallide)**

p. 469

palta: Balta, nacak.

p. 77, 116, 155, 155, 230, 237, 258, 490, 88, 88, 88, 88

p.+da 156, 456

p.+din 68

p.+mu 380

p.+ni 258, 87, 87, 88

p.+nin 258, 87

p.+si 261, 9

palvan: (Far.) Pehlivan.

p. 159, 258, 26, 271, 394, 473,
7, 71, 27, 28, 72, 72, 72

p.+ga 73, 72

p.+i 258, 258

p.+la 260

p.+liri 258

p.+nin 72, 27, 29

pan: bk. can-pan

p.+i 395

can-pan ‘Akıl, hafıza.’

p.+i 395

panah: (Far.) Sığınak, barınak.

p. 176, 217, 264, 267, 318,
336, 352, 367, 384, 385, 431, 436, 445

p.+i 211, 291, 30

p.+im 429

p.+inda 269

panahgah: (Far.) Sığınak olan yer.
(bk. panah)

p. 295

p.+i 117

panahlık: (Far.+T.) Sığınak. **(bk. panah)**

p. 121, 86

p.+ida 246

paniy: (Ar.) Fâni, gelip geçici,
emanet.

p. 144, 346, 359, 448, 449, 459

p.+din 365

panus: (Ar.) Kandil, lamba.

p.+lar 351

para: (Far.) Rüşvet.

p. 72

parağet: (Ar.) Kişinin rahatladığı
durum, konfor, dinçlik.

p. 427

p.+lirini 206

p.+nin 33

p.+te 137, 185, 31, 31, 83

parağetlik: (Ar.+T.) Rahat, konforlu.
(bk. parağet)

p. 385, 392

parakende: (Far.) Perişan, telaşlı,
endişeli.

p. 247, 251, 253, 350, 38, 447

parakendiçilik: (Far.+T.) Kaos,
karışıklık, kargaşa. **(bk. parakende)**

p. 251, 483, 84

p.+ini 43

p.+ke 398

p.+ni 54

paraqla-: Kıkırdama sesi çıkarmak.
(**paraql:** İnsanların sesli bir şekilde gülerken çıkardıkları ses.)

p.-p 145

paraql: 1. İki kişi arasında olan laf, söz, sohbet.

p. 236

p.+ga 12, 382

p.+lar 240

paraqla qluql- ‘Sohbet etmek, karşılıklı olarak konuşmak.’

p.-ti 12, 382

paraqlaql- Konuşmak, sohbet etmek.
(**bk. paraql**)

p.-ayli 65

p.-ip 236, 363, 465

p.-ipmu 131

p.-kanda 467

p.-kandin 438

p.-ti 387

paraset: (**Ar.**) Feraset.

p. 101, 122

p.+ini 288, 490

p.+tin 57

parasetlik: (**Ar.+T.**) Ferasetli, anlayışlı. (**bk. paraset**)

p. 404

parasetlilik: (**Ar.+T.**) Ferasetlilik, anlayışsızlık. (**bk. paraset**)

p.+ni 287

parasla-: Paras şeklinde ses çıkarmak.
(**paras:** Havai fişek atıldığında, kuru şeyler kırıldığında, odun yanarken vb. durumlarda çıkan ses.)

p.-p 120, 89

paravan: (**Far.**) Her bakımdan dolu, yeterli, çok.

p. 34, 431

parql: (**Far.**) 1. Parql, bölük. 2. Roman vb. edebî eserlerin her bir kısmı, bab.

p. 114, 19, 225, 238, 241, 242, 243, 259, 28, 284, 314, 316, 381, 382, 39, 403, 403, 434, 442, 443, 481, 52, 8

p.+liri 121

p.+lirida 395

p.+lirini 133

p.+sidek 73

parql-parql: (**Far.**) Birkaç parqla bölünen, parqlanan. (**bk. parql**)

p. 409

pare: (**Far.**) Pare, parql.

p. 186, 326, 326, 340, 88

pare-pare: (Far.) Parça parça, bölüm bölüm. **(bk. pare)**

p. 201, 77

pariçe: bk. parçe

p. 298

pariğ: (Ar.) Belli bir iş ve hareketten uzak olma durumu.

p. 350, 350

paris: (Far.) Fars.

p. 156

parķira-: Nur saçmak, parıldamak. **(par:** Güneş, lamba, kandil vb.nin nur saçma hâli.)

p.-gan 402

p.-gandek 159

p.-maydu 264

p.-p 112, 156, 229, 234, 271, 278, 304, 439, 46, 460, 463, 67, 69, 71, 95, 95

parķiraķ: Parlak, parlama özelliğine sahip. **(bk. parķira-)**

p. 23

p.+idi 117

parķiraş: Parıldama, parlama. **(bk. parķira-)**

p.+ka 382

parķirat-: Parlatmak, parlamasına neden olmak. **(bk. parķira-)**

p.-ip 195, 382

p.-kinice 198

parla-: Parlamak. **(par:** Güneş, lamba, kandil vb.nin nur saçma hâli.)

p.-p 132

parlaķ: Parlak, ışık saķan. **(bk. parla-)**

p. 296

Pars: (Far.) Fars.

p. 196, 236, 319, 337

Parsçe: (Far.+T.) Farsça. **(bk. Pars)**

p. 138, 176, 178, 185, 215, 216, 222, 277, 369, 478, 482, 491, 61, 98

p.+de 478

partla-: Patlamak. **(part:** Bir nesnenin aniden hareket etmesi, yırtılması veya kopuşundan meydana gelen ses.)

p.-p 405

pasad: (Ar.) Kasıtlı olarak yapılan kötülük, fesat, karışıklık. **(Kaynaklarda pasat olarak geçmektedir.)**

p. 437, 437

pasahet: (Ar.) Güzel ve etkileyici olma sanatı, kabiliyeti.

p.+i 373
pasahetlik: (Ar.+T.) Fesahatli olma
hâli. **(bk. pasahet)**

p. 205, 216
pasat: (Ar.) Kasıtlı olarak yapılan
kötülük, fesat, karışıklık.

p. 227, 486, 486

p.+lardin 228

p.+lirinin 96

p.+tin 228

pasiban: (Far.) Muhafız, bekçi.

p. 334

p.+i 15, 260

pasik: (Ar.) Bozulan, kokan.

p. 100, 210, 219, 361, 448

p.+lar 153

p.+lardin 50

paskina: Bulanan, kirlenen, temiz
olmayan.

p. 346, 455

paskinilik: (Far.+T.) Kirlilik, pislik.
(bk. paskina)

p. 311

paşa: (Far.) Sivrisinek.

p.+ga 110

paşnılık: (Far.+T.) 1. Topuklu,
topuğu olan. **[paşna: (Far.)**

Ayakkabının tabanına konulan topuk,
ökçe.]

p. 267, 50

paşşap: (Far.) Geceleri güvenliği
sağlayan kişi, muhafız.

p.-p 262, 384

pat: (I) 1.Yakında, hemen, çabuk.

p. 10, 13, 238

pat arida ‘Yakın gelecekte, -
mek üzere.’

p. 10, 13, 238

pat: (II) Şekil, form.

p.+i 107, 152, 155, 187, 201,
202, 227, 261, 300, 301, 358, 391,
452, 458, 50, 88, 94

p.+idin 124

pétidin çüş- ‘Saygınlığını
kaybetmek.’

p.-mey 124

pat-: 1. Batmak, çökmek. 2.
Gömülmek, gark olmak. 3. Sert darbe
ile içine girmek, yarmak, batırmak. 4.
Bir olumlu veya olumsuz ruh hâline
bürünmek. 5. Güneş, ay ve yıldızın
ufuk çizgisinden aşağı denk gelerek
görünmemesi, gizlenmesi. 6. Sığmak,
layık olmak.

p.-ip 27, 253, 286, 327, 387,
389, 470

p.-kan 230, 256, 376

p.-kanda 42

p.-kanidi 376

p.-kanliki 446

p.-kini 57

p.-makta 328

p.-migan 8

p.-miganidi 44

p.-sa 353

p.-simu 415

p.-ti 111, 374, 377, 62

pat-pat: Sık sık, sıkça.

p. 126, 140, 369, 387, 66, 315

Patihe: (Ar.) Kur'an-ı Kerim'in birinci suresi, Fatıha.

p. 186, 204

p.+din 219, 234

Patihe oku- '1. Kur'an-ı Kerim'in kısa surelerini okuyup vefat eden kişinin ruhuna göndermek. 2. Birinin evine gidip hâl hatır sormak.'

p.-sam 204

patiparaççilik: Karışıklık, kargaşa. (**patiparaç:** Ansızın olan bir hâl vb.nden meydana gelen ses ve hareket hakkında.)

p.+lar 12, 12

patkaç: Çamur, balçık.

p.+ka 253, 43

p.+iga 167, 231, 256

p.+larga 363

patkaçka pat- '1. Çamura batıp kalmak. 2. Bir olumsuzluğa denk gelmek, müptela olmak.'

p.-ip 253

patlan-: Kumaş, ip, kâğıt vb.ni cilalayıp süslenmek, bezenmek, parlatılmak. (**pat:** İp, kumaş, kâğıtları sertleştirip dayanıklılığını artırmak için kullanılan sulu karışım.)

p.-gan 207

patlık: Patlı, patlanmış. (**pat:** İp, kumaş, kâğıtları sertleştirip dayanıklılığını artırmak için kullanılan sulu karışım.)

p. 61

patman: Ağırlık ölçü birimi, batman.

p. 245, 481

patmanlık: bk. **patman**

p. 481

pay: (Far.) Pay, hisse, bölüm.

p.+iga 174, 237, 403

pay-petek: [<pay+petek] Acele acele, koşturma, telaş.

p. 471

payan: (Far.) Son, sınır.

p.+i 132, 24, 32, 459, 376, 42

payandaz: (Far.) Uzun dar halı.

p. 339

payansız: (Far.+T.) Engin, geniş, uçsuz bucaksız. **(bk. payan)**

p. 25, 33, 376, 377, 379, 453, 47

payda: (Ar.) Fayda, yarar, kâr.

p. 13, 141, 159, 198, 320, 346, 9

p.+ler 273

p.+si 150, 319

p.+sidin 224

paydilan-: (Ar.+T.) Bir kişi, nesne veya imkândan yararlanmak, faydalanmak. **(bk. payda)**

p.-gan 202, 259, 333

p.-ip 163, 227, 230, 238, 486

paydilik: (Ar.+T.) Faydalı, yararlı. **(bk. payda)**

p. 465

paydisiz: (Ar.+T.) Faydasız, yararsız. **(bk. payda)**

p. 268

payelik: Saplı.

p. 216

payhan: (Far.) Tahıl başaklarını öğütme.

p. 55

payhan kıl- ‘Çiğnemek, yoğurmak.’

p.-makçı 55

payi: (Far.) Basamak, merdiven. **(Kaynaklarda paye olarak geçmektedir.)**

p. 309

p.+da 431, 309

p.+si 423

p.+siidi 116

payilik: (Far.+T.) Basamaklı, merdivenli. **(bk. payi)**

p. 41

payla-: (Far.+T.) Dayanmak, direnmek.

p.-di 287

paylaççi: (Far.+T.) Bir kişinin hareketlerini gizlice izleyen kişi, casus.

p. 228

paymal: (Far.) Hor görülmek.

p. 161, 174, 455, 471

paymal bol- ‘1. Ayak altında çiğnenmek, basılmak. 2. Hor görülmek.’

p.-ganidi 174

p.-up 161

paymal *ķil*- ‘1. Ayak altına almak, basmak. 2. Hor görmek.’

p.-ingan 455, 471

payteķt: (Far.) Başkent.

p. 225, 37, 490, 50, 55, 77

p.+i 24, 408, 412

p.+ke 257, 56

p.+ni 148, 41

p.+tiki 306

p.+tin 194

pazil: (Ar.) İyi huya sahip.

p. 370, 370

pede: (Far.) Ahenk.

p.+ge 458

peder: (Far.) Ulu, yuce kişilere ululamak anlamında hürmet sözü.

p.+i 284, 285

pega: (Far.) Evin kapısına yakın yer. (Kaynaklarda **pegah** olarak geçmektedir.)

p. 345

peķil:

p. 451

peķes: (Ar.) Uyarı, dikkat.

p. 150, 219, 221, 401, 444

peķir: (Ar.) Övünme, gururlanma.

p. 35

p.+i 239

peķirlen-: (Ar.+T.) Övünmek, gurur duymak. (bk. **peķir**)

p.-etti 374

p.-genidiniz 49

p.-ip 169

peķet: (Ar.) 1. Ancak, yalnız. 2. Olumsuz cümlelerde hiçbir zaman anlamında kullanılır.

p. 100, 124, 128, 13, 137, 141, 144, 146, 153, 164, 173, 186, 203, 206, 206, 214, 214, 223, 238, 245, 260, 287, 295, 306, 306, 315, 323, 328, 332, 333, 349, 36, 370, 377, 385, 385, 386, 387, 407, 424, 439, 442, 443, 447, 452, 455, 459, 46, 473, 6, 66, 74, 75, 78, 79, 89, 90, 97, 99

pelek: (Ar.) 1. Gök, gökyüzü. 2. Kader, alın yazısı.

p. 131, 178, 198, 284, 403, 421, 423, 440, 449, 48, 227

p.+ke 120, 126, 441

p.+nin 204

p.+tin 365

pelempey: Basamak, merdiven.

p. 309, 41

pelempeylik: Merdivenli, merdiveni olan. (bk. **pelempey**)

p. 223

peleḡ: Kaplan.

p. 265

pelid: (Far.) Kirli, alçak.

p. 346, 346

pem: (Ar.) Fehim, anlayış, akıl.

p. 101, 378, 404

p.+i 53

pemle-: (Ar.+T.) Anlamak, kavramak. (bk. **pem**)

p.-p 460

p.-yeleytti 160

pemlik: (Ar.+T.) Anlayışlı, akıllı. (bk. **pem**)

p. 483

pen: (Ar.) Fen, bilim.

p. 234

pence: (Far.) Elin parmaklarını kendi içine alan kısım, parmak.

p.+ge 350, 458

pencire: (Far.) Pencere.

p. 334, 334, 335, 335

p.+cu 334

p.+diki 334

p.+din 330, 335

p.+ler 318

p.+nin 334

p.+sidin 154

penek: Esrar. (Kaynaklarda **pinek** olarak geçmektedir.)

p. 14, 14

pepili-: Ninni söyleyerek uyutmak.

p.-gendek 284

per: (Far.) Kuşlarda bulunan yumuşak tüy. (bk. **pey II**)

p. 314

peramuş: (Far.) Uyanık olmayan.

p. 31

perde: (Far.) Perde.

p. 121, 298, 298, 300

p.+lirige 156

p.+nin 300

p.+si 330, 41

p.+sini 283

perdişep: (Far.) Hayatta birbirinden utanılan, çekinilen iş ve tavırlar.

p.+ni 153

perencilik: (Far.+T.) Peçeli. [perence: (Far.) Peçe.]

p. 306

pereḡ: (Far.+Ar.) Fransız, Batılı.

p. 337

-perest: (Far.) Tapan, tapınan, ibadet eden. (ek)

p. 277, 277, 218, 218

Perğane: Fergana, Özbekistan'da bulunan bir şehir.

p. 411, 482

perhiz: (Far.) Zararlı olan yiyecek ve içecekten korunma ve vaktince kendini tutma.

p. 344

p.+dur 321

peri: (Far.) Peri.

p. 187

p.+ler 345, 346, 408

p.+lerdin 144

p.+lerge 360

peri miğan: Hz. Muhammed.

p. 372, 372

perice: (Far.) Yakası düğme ile iliklenen iç giyimi.

p. 95

p.+sinin 434

perişan: (Far.) Perişan.

p. 139, 486

p.+im 340

perişte: (Far.) Melek.

p. 130, 18, 233, 430

p.+dek 144

p.+ge 132

p.+lerdek 130, 427, 79

p.+lerni 79

p.+liri 157, 233, 430

p.+ni 417

p.+si 417, 417, 417, 417, 418, 418, 418

periz: bk. perz

p. 362

perķ: (Ar.) İş, hareketin arasındaki benzememe durumu, değişiklik, fark, ayırım.

p. 102, 168, 184, 185, 298, 354, 377

p.+i 32, 472

perķlen-: (Ar.+T.) Bir nesnenin veya olayın ikinci başka bir nesne veya olaydan farklı bir yönünün ortaya çıkması, farklı olmak. **(bk. perķ)**

p.-ip 191, 258, 327, 342

p.-meydigan 191, 329

perķlik: (Ar.+T.) Farklı, farkı olan. **(bk. perķ)**

p. 284, 481

perle-: Kandilin fitilini çıkarmak.

p.-p 7

perman: (Far.) Hâkimiyet organlarınca ilan edilen karar, emir.

p. 175, 276, 297, 314, 363, 416, 416, 416, 445, 96

p.+da 457, 95

p.+i 175, 177, 189, 205, 401, 406

p.+iga 347, 373

p.+ini 175, 362, 457, 95

p.+liriga 27, 399

p.+nin 362

permanberdar: (Far.) Buyruk veya fermana uyan, itaat eden. (bk. **perman**)

p. 154

Permanķul: Sabit Mehsum'un evinde bulunan yardımcı, hizmetkâr. (BS romanı s.: 207)

p. 126, 126, 126, 126, 207

permiġan: bk. **peri miġan**

p. 369, 369

perseġ: (Ar.) Bir uzunluk birimi, fersah.

p. 365, 365

perseġlik: bk. **perseġ**

p. 365, 365

perva: (Far.) İnsan veya nesnelere olan dikkat, itibar, değer.

p. 257, 355

perva ķil- 'Bakmak, dikkat etmek.'

p.-may 257

p.-masidi 355

pervasiz: (Far.+T.) Dikkatsiz, kaygısız, önem vermeme. (bk. **perva**)

p.+la 465

pervasizlik: (Far.+T.) Dikkatsizlik, kaygısızlık. (bk. **pervasiz**)

p.+ta 17

pervaz: (Far.) Kanat açıp gökyüzüne yükselme, uçma.

p. 203, 340, 349, 387, 47, 49

perverdigar: (Far.) Bütün varlığı yaratan, Allah.

p.+a 87, 140, 269

p.+i 100

perviriş: bk. **perviş**

p. 180

perviş: (Far.) Bakım, bakma, yetiştirme, büyütme.

p. 403, 433, 465

peryat: (Far.) Feryat, çığlık.

p. 408, 462, 70

p.+i 121, 122, 135, 441, 86, 89

p.+ini 79

p.+ka 201

p.+larga 469

p.+liri 440, 70

perz: (Ar.) Farz.

p. 148

p.+ini 224

p.+ni 16, 225

perzend: (Far.) bk. perzent

p. 305, 361

p.+i 19, 19, 20, 366, 367

p.+im 373

p.+imu 336

p.+liridin 486

p.+tin 141

perzent: (Far.) Çocuk, oğul, evlat.

p. 220, 346, 365, 367, 373, 56

pes: (Far.) 1. Aşağı, alt. 2. Düşük, alçak, zayıf. 3. Kaba, huysuz.

p. 127, 133, 153, 197, 263, 274, 297, 302, 339, 364, 379, 395, 400, 402, 425, 469, 53, 65, 7, 81

p.+iga 19

p.+ke 114, 332, 86

p.+ler 362

p.+rek 196

p.+reki 196

pesey-: (Far.+T.) Ses ve ritmin gittikçe azalması. **(bk. pes)**

p.-gende 275

peseyt-: (Far.+T.) Azaltmak, küçültmek. **(bk. pesey-)**

p.-ip 100, 12

pesil: (Ar.) Vakit, mevsim.

p.+i 250

p.+ide 368

p.+idiki 10

p.+nin 420

peskeş: (Far.) Alçak, namert. **(bk. pes)**

p.+liri 281

peskoy: bk. peskoyğa çüş-

p.+ga 100

peskoyğa çüş- ‘Bir vaka, hadise, iş, hareket veya insanın ruh hâlindeki normalleşme, asıl hâline gelmek.’

p.-ti 100

pesle-: (Far.+T.) 1. Yukarıdan aşağı düşmek. 2. Ses için âciz hâle gelmek, kesilmek. **(bk. pes)**

p.-p 59, 87

peş: (I) Kibir, övünme.

p. 119, 200

peş kıl- ‘1. Bir iş veya özellikten dolayı kibirlenmek, övünmek. 2. Bir nesne ile birini tehdit etmek, gözdağı vermek.’

p.-ip 119, 200

peş: (II) (Far.) 1. Cübbe, gömlek gibi giyimlerin ön tarafı, etek kısmı. 2. Yağ ile karışık yer.

p. 271

p.+ige 198

p.+imni 294

p.+ini 144

p.+lirige 350

p.+lirini 19, 284, 316, 434, 445

pêşige êsil- ‘Bir iş ve hareketi amacına kavuşturmak için birisinden devamlı yardım almak, onu sıkıca tutmak.’

p.-ip 198

peştak: (Far.) Binaların ön tarafına yapılan haşmetli yer.

p. 220

p.+larga 182

p.+nin 93

peştaklık: (Far.+T.) bk. peştak

p. 190, 261

peşva: (Far.) Ayak parmağının arka ve ön tarafı.

p. 210, 382

p.+liriidi 215

p.+lirini 480

p.+lirinin 211, 489

petih: (Ar.) Fetih. (Kaynaklarda **peth** olarak geçmektedir.)

p. 51

petiva: (Ar.) Fetva.

p. 280, 54, 54, 59

p.+larni 212, 212

petnus: (Rus.) Tepsi.

p. 184, 271

p.+ka 106

p.+lar 339

p.+ni 292, 293

p.+ta 292

p.+tiki 271

p.+tin 96

pette: Sarığın omza düşen kısmı, ucu.

p.+sini 356

petva: bk. petiva

p. 54

pevaz: (Far.) Cübbe, gömlek gibi giysilerin etek kısmındaki bükülen yer, kenar.

p. 271

pey: (I) (Far.) 1. Sinir. 2. Sağlam, dayanıklı, titiz.

p. 74, 488

p.+ige 195, 237

p.+liri 58

pèyige çüş- ‘Bir iş veya amacı yerine getirmek için o yolda harekete geçmek.’

p.-üşini 195

p.-kenlikini 237

pèyini kırk- ‘Başkalarına zarar vermek.’

p.-iş 167

p.-ıştin 35

pey: (II) (Far.) Kuşların tenini kaplayan yumuşak tüy. (**bk. per**)

p. 48

p.+liri 48

peyda: (Far.) Peyda, zuhur, ortaya çıkma.

p. 103, 115, 117, 13, 130, 132, 132, 140, 146, 146, 147, 147, 15, 15, 161, 17, 175, 187, 188, 188, 188, 22, 226, 251, 251, 252, 253, 268, 27, 273, 278, 282, 286, 286, 288, 292, 297, 299, 309, 31, 322, 325, 326, 331, 334, 347, 353, 357, 362, 370, 378, 390, 390, 398, 398, 399, 407, 410, 42, 431,

432, 432, 432, 437, 444, 445, 445, 450, 460, 47, 474, 475, 48, 49, 50, 57, 58, 62, 65, 66, 8, 86, 87, 97

peydinpey: (Far.) Peyderpey, aralıksız, arka arkaya.

p. 485

peygember: (Far.) Peygamber.

p. 11, 141, 217, 217, 227, 24, 277, 277, 358, 426, 426, 428, 431, 479, 49, 82, 98, 178, 313, 426, 368

p.+dek 307

p.+din 168

p.+durmen 371

p.+ge 147, 16, 212, 226

p.+im 215, 224

p.+imiz 153, 275, 289, 290, 320

p.+imiznin 123, 289, 98

p.+immu 224

p.+ler 448

p.+large 178, 21

p.+lernin 319, 448

p.+nin 147, 212, 275, 277, 82

peyiz: (Kaynaklarda peyz olarak geçmektedir.) (bk. peyz)

p. 220

peyl: (Ar.) Kişinin karakterini, huyunu etkileyen ruhi hususiyet, özellik.

p.+i 486, 488

p.+idin 352

p.+imdin 419

p.+ini 401

peyman: (Far.) Bir maksat, amaca ulaşmak için verilen söz.

p. 336, 489

p.+i 347

p.+lirini 388

peyşenbe: (Far.) Çarşamba ile cuma arasındaki gün, perşembe.

p. 230, 481

peyt: (Far.) 1. Belli bir vakit, fırsat. 2. Devir, zaman, mevsim.

p. 9

p.+i 9, 255, 339

p.+lerdimu 77

p.+liride 132, 378

p.+te 270, 3, 398, 437, 485

peyteht: bk. payteht

p. 234, 63

peyz: (Ar.) 1. Güzel. 2. Çekici, büyüleyici. 3. Mutlu, memnun.

p. 101

p.+idin 452

p.+idur 136

p.+ige 292, 420, 453

p.+ini 293, 86

peyzil'envar: Hz. Muhammed'in nurundan gelen ilim ve ilham.

p.+nin 360

pezil: (Ar.) Üstünlük, avantaj.

p.+i 101

pezilet: (Ar.) Davranış, hareket.

p. 371

p.+i 5

peziletlik: (Ar.+T.) İyi huylu. (bk. pezilet)

p. 293, 364

pê'il: (Ar.) Yaradılış, huy, karakter.

p. 230, 387

pêkir: (Ar.) Fakir, yoksul.

p. 179, 246, 280, 285, 294, 296, 296, 300, 343, 36, 430, 433, 441

p.+larga 210, 221

p.+large 30

p.+ni 178, 235, 294, 350

p.+nin 96, 98

pêkirğicilik: Yerinde durmayan. (Kaynakta pêkirğuç, pirkirğuç olarak geçmektedir.)

p. 219, 361, 448

pésendi: (Far.) Alçak, namert.
(Kaynaklarda pèsende olarak geçmektedir.)

p. 384

pêşane: (Far.) Alın.

p.+dek 188

p.+sidin 86

p.+siga 437

p.+sige 192

p.+sini 73

pêşayvan: (Far.) Sundurma, veranda.

p.+da 112, 314

p.+nin 315

pêşin: (Far.) 1. Öğle, öğle vakti. 2. Öğle vaktinde kılınan namaz.

p. 151, 217, 308, 314, 59, 60

p.+ge 338

pêşin namizi ‘Öğle namazı.’

p.+din 217, 308, 314

p.+ga 59

p.+ni 60

pêşiva: (Far.) Lider, önder. **bk.** **pêşkedem**

p.+liri 208

p.+si 24, 124, 149

p.+siidi 176

pêşkedem: (Far.+Ar.) Lider, öncü.

bk. pêşiva

p. 303

pêşva: **bk. pêşiva**

p.+si 49, 49

pêti: **bk. lata–piti**

p.+larga 14

pêtiğdaş: Çiğneme, ayaklar altında ezme.

p.+i 161

pêtiğla-: Üst üste çiğnemek, yoğurmak. **krş. patkağ**

p.-p 85

pêtin-: Cesaret etmek, cüret etmek.

p.-almay 462

p.-almaytti 161, 304, 390

p.-almigan 120

p.-midi 251

p.-gan 29

pêtiş: Batma, batış. (**bk. pat-**)

p. 27, 318, 403, 421

p.+ka 189

kün pêtiş ‘Güneşin battığı yer, batı.’

p. 27, 318, 403, 421

p.+ka 189

piçağ: Bıçak.

p. 131, 155, 155, 195, 24, 287,
334, 335, 374, 401, 87

p.+i 6

p.+lirini 109, 195, 342

p.+nin 471, 5

p.+ta 156

p.+tek 455

piçakçi sopi: Apak Hoca'nın müritleri. 1679 yılında Barat Elem'i balta ile, 1681 yılında Muhammet Emin'i boğazlayarak öldürdüler. Apak Hoca, ricalul ğeyb demiştir. **(bk. ricalul ğeyb) (BS romanı s.: 488, 490)**

p. 107, 254, 459

p.+lar 328, 342, 351, 39, 459

p.+lardin 459, 94

p.+liri 117, 488, 490, 56, 56

p.+liriga 38

p.+lirini 201

p.+lirinin 37

piçakla-: Bıçak ile kesmek veya öldürmek, bıçaklamak. **(bk. piçak)**

p.-p 174, 489

piçim: Dış görünüş, boy pos, biçim.

p. 129

piçirla-: Kısık sesle konuşmak, fısıldamak.

p.-di 48, 385, 404

p.-gandek 114

p.-p 412

piçirlaş: Fısıldama. **(bk. piçirla-)**

p.+ka 45

piçirlaş-: Birlikte fısıldaşmak. **(bk. piçirla-)**

p.-ip 113

pida: **(Ar.)** Bir iş veya kişi için kendini bağışlama, kurban verme.

p. 111, 162, 206, 234, 57

p.+si 301

pida kıl- 'Bir şahıs veya iş için kendini bağışlamak, kurban etmek.'

p.-gan 111, 234

p.-idigan 206

p.-imiz 162

p.-iştin 57

pida'iy: **(Ar.)** Fedai, serdengeçti. **(bk. pida)**

p.+lar 67

pidakar: **(Ar.+Far.)** Bir iş, kişi için kendini feda eden kişi, fedakâr. **(bk. pida)**

p. 139, 163, 173, 20, 218, 238, 254, 413, 490

p.+lar 254

pidakarlık: (Ar. Far. T.) Fedakârlık.
(bk. pidakar)

p. 243, 50, 58

pidalık: bk. pida

p. 37, 69

piğan: (Far.) Bağırarak ağlama,
inleme.

p. 275, 349, 413

p.+i 375, 410

p.+iidi 135

p.+lirini 146

pi'il: (Ar.) Mizaç, huy, karakter.
(Kaynaklarda pè'il olarak
geçmektedir.)

p. 326

p.+in 194

kiçik pi'il 'Alçak gönüllü.'

p. 326

pijilda-: Pij-pij diye ses çıkarmak.

(pij-pij: 1. Islak nesnelerin ateşte
yanarken çıkardığı ses. 2. Yakıcı
sıcak.)

p.-ytti 450

pikir: (Ar.) 1. Fikir, düşünce, amaç. 2.
Zihin, akıl.

p. 177, 210, 273, 279, 281,
298, 358, 443, 490, 55

p.+de 97

p.+ge 414

p.+i 175, 245, 290, 323

p.+idin 295

p.+ige 290

p.+ini 174, 218, 289, 490, 55,
291, 299, 424

p.+innin 442

p.+ler 276, 280, 281, 293, 293

p.+lermu 279

p.+lerni 118, 174, 402

p.+liri 295

p.+lirini 288, 297, 414

p.+lirinin 323

p.+mu 414

pikirat-: Çevirmek, döndürmek.

p.-ivatkan 399

pil: (Ar.) Fil.

p.+da 225

pil-pil: Kandilin yanarkenki hâli.

p. 22

pilan: (Fr.) Plan, proje, taslak.

p. 216, 216

p.+i 205, 206, 402, 485

p.+inin 318

p.+iniz 347

p.+lirini 388

pıldır-la-: Pırıldamak, ışıldamak.

p.-p 287, 329, 48, 48

pılık: Fitol.

p.+tin 330

pililda-: Pil-pil yapmak. (**pil-pil:** Kandilin yanarkenki hâli.)

p.-gan 463

p.-p 155, 330

p.-ydu 283

pilsirat: Cennete giden köprü.

p. 407

p.+tin 407

pilte: (**Far.**) 1. Dokumaya hazır pamuk. 2. Makara, bobin.

p.+liri 5

p.+side 133

pinhan: (**Far.**) Gizli, sessiz ve تنها.

p. 101, 127, 127, 129, 175, 268, 283, 286, 356, 439, 63

pir: (**Far.**) Tasavvufçuların rehberi.

p. 11, 315, 12, 10, 15, 14, 13, 101, 102, 102, 107, 115, 130, 135, 142, 144, 145, 146, 146, 147, 147, 154, 156, 157, 16, 16, 16, 16, 164, 169, 169, 170, 170, 175, 176, 177, 181, 189, 199, 200, 205, 21, 218, 218, 218, 22, 227, 231, 260, 260, 264, 277, 278, 279, 280, 283, 285, 288, 302,

302, 306, 307, 312, 315, 315, 316, 321, 322, 349, 36, 367, 395, 402, 419, 424, 426, 441, 443, 443, 444, 448, 450, 450, 452, 456, 457, 458, 468, 473, 479, 481, 490, 57, 62, 7, 76, 80, 80, 80, 82, 83, 97, 277

p.+i 12, 30, 169, 169, 170, 170, 19, 315, 441

p.+iga 399

p.+im 11, 142, 142, 170, 179, 218, 220, 284, 317, 317, 339, 406, 224

p.+imdek 98

p.+imdin 150, 8

p.+imga 19, 405

p.+imiz 15, 65, 65

p.+imizdin 218

p.+imizga 11, 265, 66, 66

p.+imizni 179

p.+imiznin 137, 16, 66, 8

p.+imni 8

p.+imnin 197, 315, 406

p.+in 407, 407

p.+inda 407

p.+ini 320

p.+inin 419

p.+inlar 10, 79

p.+inni 221

p.+lar 16, 16, 16
p.+ler 319
p.+lirinin 193
p.+nin 131, 316, 344, 401, 402,
452

pirmiğan: bk. peri miğan

p. 372

pirak: (Ar.) Hicran.

p. 413, 413, 413, 414, 423

p.+idin 180

piris–piris: Ezilme sesini ifade eder.

p. 41

pirke: (Ar.) Topluluk, cemaat, grup.

p.+sinin 431

pirkira-: Dönmek, döndürmek.

p.-p 222

pirkirat-: 1. Döndürmek. 2. Gezdirmek, boş boş dolandırmak. (bk. **pirkira-**)

p.-atti 441

p.-ip 260, 458

pirsiz: (Far.+T.) Pir olmadan, tarikatın lideri olmadan. (bk. **pir**)

p. 16, 169, 169, 171, 80

pisent: (Far.) Niyet, önem, amaç, istek. Genellikle olumsuzdur.

p. 136, 459, 475

p.+ige 115

p.+ke 102

pisilça: Kısaç. (Kaynaklarda **pisinça** olarak da geçmektedir.)

p.+lar 84

piste: (Far.) Fıstık, Antep fıstığı.

p. 93

piş-: (I) 1. Olgunlaşmak, ermek, kemale ermek. **2.** Pişmişlik, pişme hâli.

p.-ip 405

p.-kan 113, 137, 254, 255, 464,
426

p.-kandin 262

p.-kanidi 401

p.-sa 194

piş-: (II) Su vb. sıvıya batmak.

p.-ip 308

pişildur-: Bükme, burmak.

p.-di 174

p.-up 288

pişim: Tahminen bir kez yemek yapıp pişirmek için geçen vakti bildirir.

p.+çe 28

pişiş: Olgunlaşma, kemale erme. (bk. **piş- I**)

p.+ka 403

pişkel: (Far.) Felakete uğrayan, talihsiz. (Kaynaklarda pēşkel olarak da geçmektedir.)

p. 307

pişkellik: (Far.+T.) Talihsizlik. (bk. pişkel)

p.+lerge 160

pişkan: Olgun, olmuş, ergin. (bk. piş-I)

p. 217, 233, 40

pişşi-: bk. piş-

p.-p 487

pişşik: 1. Olgun, hazır, uygun. 2. Sağlam, sert, katı. 3. Dikkatlice.

p. 191, 238, 376, 425

pişur-: Pişirmek ya da olgunlaştırmak. (bk. piş-)

p.-gan 382

p.-up 270

pişurul-: Pişirilmek, olgunlaştırılmak. (bk. pişur- I)

p.-gan 189

pişuruş: Pişirme. (bk. pişur-)

p. 337

pişva: (Far.) Öncü, ata. (bk. pēşiva)

p.+si 456

piti: bk. lata–piti

p.+ ler 23

lata–piti ‘Eski kumaşlar, kumaş parçaları.’ (Kaynaklarda puta, pota olarak da geçmektedir.)

p.+ ler 23

pitikla-: Pitik pitik şeklinde ses çıkararak kaynamak. (**pitik:** Çorba, bulamaç gibi sulu hâldeki maddelerin kaynadıklarında çıkardıkları ses.)

p.-p 232

pitir: (Ar.) Zekât.

p. 211

pitira-: Dağılmak, saçılıp her tarafa gitmek. (**pitir:** Bir o yana, bir bu yana hareket etme hâli, yerinde sessizce durmama durumu.)

p.-p 24, 121, 172, 238, 374

pitiraş: Dağılma, yayılma, saçılma. (bk. pitira-)

p.+ka 48

pitne: (Ar.) Fitne, dedikodu.

p. 179, 227, 228, 228, 486, 486, 96

pitnihor: (Ar.+Far.) Dedikoduyu huy hâline getiren. (bk. pitne)

p. 178

piy: (Far.) Kuşların tenini kaplayan yumuşak tüy. krş. pey II

p.+i 85
piyade: (Far.) Piyade, yaya.
p. 151
p.+idi 24
piyale: (Far.) Küçük bardak, çay içilen kâse.
p. 191
p.+dek 74, 470
p.+diki 244
p.+din 169
p.+ni 169
piyalma: Piyalma kenti.
p. 243
piyaz: (Far.) Soğan.
p. 189, 232
poğak: Guatr.
p.+i 352
polat: (Ar.) Çelik.
p. 242, 258, 75
p.+tin 70
polu: (Far.) Pilav.
p. 242, 337
p.+siidi 242
pomidağlaş-: Sarıp yığmak, dilim veya lokma hâline getirmek.
(pomdağ: Kıvrılıp yığılan, parça,

lokma.) **(Kaynaklarda pomdağ olarak da geçmektedir.)**
p.-ip 334
popan: Popan, Yarkend’de bulunur.
p. 38
popoza: (Çince) Tehdit, gözdağı.
p. 119, 476
poreğ: Henüz açılmamış gül, gonca.
(Kaynaklarda porek olarak geçmektedir.)
p. 422
porukla-: Poruk diye ses çıkarmak.
(poruğ: Kazandaki suyun kaynarken çıkardığı ses.)
p.-p 232
poskalla: [**pos+kalla**] Söylenilen sözün esası, tam yeri.
p.+si 290
post: (Far.) İnsan ve hayvanların derisinin üstünde bulunan ince perde.
p.+ida 447
p.+idikilermu 448
poş–poş: Poş sözünün tekrarlanması.
(poş: Yol vermeyi talep etme ya da buyurmayı ima eder.)
p. 94
p.+liri 308

potla: Söğüt gibi ağaçların yaprak dökmeden önce açan çiçeği.

p. 250

puçila-: Ezizet etmek, azap çektirmek.

p.-vetti 87

puçılan-: bk. **puçili-**

p.-gan 384

p.-ip 284, 287, 347, 441, 45

puçkağ: Kenar, yaka.

p.+larda 63

puçuk: Bütün olmayan.

p. 26

Puçuk Palvan: Kalmuk bir askerin adı. (**BS romanı s.: 26**)

p. 26, 27, 27, 28, 72, 72, 72

p.+ga 72

p.+nin 27

puçul-: 1. Bir bütünü kırıp parça hâline getirmek. 2. Yüzün veya gözün elemenden dolayı asıl hâlini kaybetmesi, çirkinleşmesi.

p.-gan 373, 376

p.-up 382

puğun: (Çince) İlaç yapılan bitki, puğa.

p. 40

puhta: (Far.) Sağlam, esaslı.

p. 159

p.+rak 331

pukra: (Ar.) Vatandaş.

p. 109, 118, 169, 17, 237, 30, 329, 459, 94, 97

p.+din 163

p.+gice 111, 62

p.+lar 127, 182, 256, 398, 41

p.+lardin 228

p.+larga 262

p.+larni 119, 171, 198

p.+larnin 426, 487

p.+liri 266

p.+liriga 392

p.+lirinin 182, 268

p.+ni 400, 418

p.+nin 45

p.+si 425

p.+sigu 115

pukradarçilik: (Ar.+Far.+T.)

Vatandaş gibi hayat yaşama. (**bk. pukra**)

p. 166

pul: (Far.) Para. krş. akça

p. 123, 226, 362, 362, 451, 481

p.+din 226

p.+ga 386

p.+i 226, 362, 383, 383, 383,
383, 383, 383, 383

pulaqlat-: İki tarafa sallandırmak.

p.-atti 458

p.-ip 358, 71, 71, 265

pultay-: İç kısımdan kısımdan dış
tarafa çıkarmak.

p.-di 405

p.-ganidi 341

p.-ip 153, 454

pur-pur: Kuşların havada uçarken
kanatlarından çıkan ses.

p. 376

pura-: 1. Koklamak. 2. Bir şeyin
kokusunun hava ile karışıp kendi
etrafına yayılmak, sezilmek. 3.
Bozulmak anlamında kokmak.

p.-gan 462

p.-gandin 468

p.-p 169, 27, 310, 402, 453, 88,
89

p.-ydu 447

purak: 1. Koku. 2. Stil, tarz,
karakteristik özellik. (bk. pura-)

p. 296, 47, 84, 242

p.+i 189, 189, 262, 337, 337,
90

p.+ida 105

p.+idin 427

p.+ka 93

p.+lar 126, 134

p.+liri 145

p.+lirini 89

p.+tin 262

purat-: Kokutmak. (bk. pura-)

p.-ip 300

purset: (Ar.) Herhangi bir işi yapmak
için en uygun zaman.

p. 172, 215, 269, 288, 307, 9, 9

p.+idin 163, 227

p.+ini 432

p.+larni 303

p.+ni 138, 218, 260, 309, 319,
403, 471, 74

p.+nimu 303

p.+nin 206

p.+tin 202, 230, 259, 486

pursetpereslik: (Ar.+Far.) Bir amacı
gerçekleştirmek için bütün fırsatları
değerlendirme hâli, fırsatçılık. (bk.
purset)

p.+nin 324

pustan: Falan.

p. 416

puşayman: (Far.) Pişman.

p. 113, 173, 46, 472, 476, 322

p.+ga 46

puşkağ: bk. puçkağ

p.+ini 400

puşkur-: At, eşek veya katırın
kişnemesi, aksırması.

p.-up 256, 78, 85

puşkuruş: Kişneme. (**bk. puşkur-**)

p.+i 340

puşulda-: Puş puş şeklinde ses
çıkarmak. (**puş-puş: 1.** İnsan ve bazı
hayvanların yorulduklarında nefes
alırken çıkardıkları ses. **2.**
Kaynağından akan suyun çıkardığı
ses.)

p.-gan 331

p.-p 331, 364

put: 1. İnsan, hayvan veya başka
canlıların yere dayanıp ayakta durmayı
sağlayan kısım, ayak, bacak. **2.** Yatak,
masa, sandalye vb. eşyaların yere
yakın kısmı.

p. 103, 153, 167, 368, 379,
380, 384, 404, 453, 455, 464, 75, 77,
77, 77

p.+i 203, 25, 259, 26, 261, 265,
27, 433, 69, 72

p.+ida 234

p.+idiki 95, 98

p.+iga 190, 218, 347, 391, 5,
94

p.+igice 107

p.+ini 25, 256, 259, 26, 33,
462, 67, 73

p.+inin 315, 53

p.+liri 103, 135, 338, 381, 449,
77

p.+liriga 133, 18, 378, 94

p.+lirini 143, 155, 363

p.+lirinin 18

p.+ni 165

p.+unnin 99

putağlık: Budaklı. (**putağ: 1.**
Ağaçların dal veya büyük kollarından
uzayarak çıkan yerler, budak. **2.**
Kesilen ağacın dalındaki kalıntı.)
(**kaynaklarda putağlık**)

p. 219

putlaş-: Yol yürüken ayağı bir yere
vurup sendelemek.

p.-ip 430

putluğ: Ayaklı. (**bk. put**)

p. 112, 25

pük-: Bükmek, katlamak, kıvrırmak.

p.-ken 230, 231, 245, 56

p.-kenidi 257

p.-kenliri 244

p.-up 312

pükle-: Kırkırmak, katlamak, bükmek.
(bk. pük-)

p.-p 327

püklen-: Kırkılmak, katlanmak, bükülmek. (bk. pükle-)

p.-gen 452

p.-ip 110

pükül-: 1. Kendi kendine bükülmek, katlanmak, kırkılmak. 2. Başkası tarafından bükülmek. (bk. pük-)

p.-up 161, 311, 339, 430, 445

pürkel-: 1. Bir şey ile baştan ayağa donatılmak. 2. Kaplanmak, doldurulmak.

p.-gen 389

pürken-: Kaplanmak, doldurulmak.
(bk. pürkel-)

p.-gen 42

pürüştür-: Birden çekmek, kapmak.

p.-up 395

püt-: (I) 1. Tamamlamak. 2. Hazır olmak, hazırlanmak.

p.-idu 27

p.-kendin 246, 466

p.-meydiganlikini 197

p.-ti 331

p.-up 465

püt-: (II) Yazmak, yazıya dökmek.

p.-ken 327

p.-up 433, 238

pütkül: Bütün, tüm, hepsi.

p. 101, 102, 102, 147, 246, 280, 321, 349, 378, 40, 422, 438

pütükçi: Yazıcı, kâtip. (bk. püt- II)

p. 59

pütüklük: Yazılan, yazılı. (bk. püt- II)

p. 236

pütül-: Yazılmak, yazıya dökülmek.
(bk. püt- II)

p.-di 10, 245

p.-gen 16, 192, 245, 246, 471

pütün: Bütün, tüm, tümü.

p. 104, 11, 110, 121, 127, 127, 129, 129, 13, 130, 135, 14, 145, 150, 156, 158, 16, 16, 16, 163, 175, 175, 182, 182, 182, 194, 194, 201, 22, 225, 231, 24, 255, 259, 262, 263, 289, 30, 31, 311, 313, 323, 330, 336, 364, 399, 41, 414, 420, 426, 441, 446, 46, 464, 467, 468, 469, 470, 484, 51, 53, 54, 56, 58, 63, 74, 77, 82, 87, 92, 42, 42

pütünley: 1. Tamamıyla, büsbütün. 2. Asla. (**bk. pütün**)

p. 15, 20, 206, 211, 228, 288, 351, 352, 385, 40, 401, 409, 426, 440, 442, 444, 461, 461, 48, 485, 70, 90

pütün-sürük: Bütün. (**bk. pütün**)

p. 89, 201, 231, 63

püv: Alt ve üst dudak arasından hava üflerken çıkan ses.

p. 233

püvle-: İki dudağın arasından üflerken püv şeklinde ses çıkmak. (**bk. püv**)

p.-gendekla 330

p.-p 233

R

rahat: (**Ar.**) 1. Güzellik veya huzur veren şeylerden alınan zevk, lezzet, haz. 2. Rahat, huzurlu hayat.

r. 137, 137, 185, 206, 213, 22, 269, 31, 31, 33, 33, 354, 83

r.+i 178, 290

r.+idin 124, 137, 137, 32

rahatlen-: (**Ar.+T.**) Rahatlamak, dinlenmek, huzur dolmak. (**bk. rahat**)

r.-di 233, 292

r.-ip 126

rahib: (**Ar.**) Rahip.

r. 428, 429, 429, 429, 437

r.+çe 428, 428

r.+i 428

r.+liri 427

rahibhana: (**Ar.+Far.**) Papaz evi. (**bk. rahib**)

r.+lar 422

r.+si 422

rak: Uygur klasik musikisinin birinci makamının adı, Rak makamı. Rak, Çebiyat, Muşavirek, Çarigah, Pencigah, Özhal, Ecem, Oşak, Bayat, Nava, Sigah, İrak. (**Cinşin, 2001: 480**)

r. 45

r.+tin 313

ram: (**I**) (**Far.**) Celbeden, dikkat çeken, istekli.

r. 475

r.+idi 139

ram bol- ‘Gönlü istemek, meyilli olmak.’

r.-up 475

ram: (**II**) (**Rus.**) 1. Ortasında ayna olan hem de muhafaza etme rolünü oynayan bir yapı. 2. Otomobil, motosikletin gövdesi.

r. 90

ramzan: (**Ar.**) Ramazan.

r. 220

r.+nin 93

ras: (Far.) bk. rast

r. 320

rasa: (Far.) 1. Çok, tamamen. **2.** Sevinçle, neşeyle. **3.** Hakiki, gerçek, fiilî, mevcut, bizzat, tam.

r. 113, 22, 222, 240, 244, 292, 341, 398, 455, 59

rasla-: (Far.+T.) Bir ihtiyaç için hazırlamak.

r.-p 12

raslan-: (Far.+T.) Bir ihtiyaç için hazırlanmak. **(bk. rasla-)**

r.-gan 136, 154

rast: (Far.) Gerçek, hakiki, doğru, inanılır.

r. 11, 127, 127, 144, 150, 176, 176, 239, 276, 276, 309, 35, 406, 407, 407, 418, 454, 465, 5, 8

r.+idi 35

r.+ini 251

rastçillik: (Far.+T.) Doğru söyleme özelliği. **(bk. rast)**

r. 440

r.+i 406

r.+ta 169

rastin: bk. rasttin

r.+la 475

rasttin: Özellikle +la ekini alarak hakikaten, hakiki anlamlarında kullanılır. **krş. derhekiyet**

r.+la 19, 146, 197, 279, 279, 295, 303, 313, 411, 464, 468

rava: (Far.) Caiz, makbul, meşru, uygun.

r. 106, 122, 149, 426, 426

ravac: (Ar.) Bir hâlden başka bir hâle geçiş, ilerleme.

r. 213, 217, 218, 256, 269, 367

r.+i 272, 285

ravaclandur-: (Ar.+T.) Bir hâlden başka bir hâle geçirmek, ilerletmek. **(bk. ravac)**

r.-up 373

ravaç: (Ar.) Kişilerin etrafı gözetmek, yağmur ve Güneş ışığından korunmak için yüksek yerlere veya binanın ön tarafına yapılan yer.

r. 369, 370, 451

r.+lar 429

r.+larga 44

r.+larni 422

r.+larnin 92

r.+ni 41, 41

r.+nin 40

r.+ta 423

r.+timu 41

Ravaḳköl Mehelli: Ravakköl Mahallesi.

r.+ diki 154

ravan: (Far.) Düzgün, kolay, rahat.

r. 142, 217, 309, 314, 318, 342, 373

ravrus: (bk. ravurus)

r. 300

ravurus: (Far.) Düz, doğru.

r. 80

ray: (Ar.) İstek.

r.+i 124, 299

r.+iga 120, 394

r.+ini 243

rayiş: (Far.) Sadık, itaatkâr, yumuşak başlı.

r. 339, 342, 357, 361, 410, 426, 84, 15

r.+idi 473

rayişlik: bk. rayiş

r. 14, 379, 409

r.+i 367

rayon: (Rus.) Bölge.

r.+ida 386

r.+larnin 181

razi: (Ar.) Rız, memnun, mutlu.

r. 142, 142, 152, 218, 304, 315, 368, 369, 465, 79, 79, 79

r.+dur 218

r.+durmen 294

r.+idiki 183

razilik: (Ar.+T.) Rıza, mutabakat. **(bk. razi)**

r. 128

r.+idur 150

razimen: (Ar.+Far.) Hoşnut, memnun. **(bk. razi)**

r.+ki 171

re'aya: (Ar.) Saygı, hürmet. **(Kaynaklarda ri'aye olarak geçmektedir.)**

r. 483

re'aye: bk. re'aya

r.+ge 212

Reb: (Ar.) Allah, Hüda.

r. 270

Rebbani: (Ar.) Rabb'imiz. **(Kaynaklarda rebbina olarak geçmektedir.)**

r. 233

recep: (Ar.) Hicri takvime göre yedinci ay.

r. 481

redkiye: (Ar.) Bir haber vb.ni reddetmek için yazılan yazı. (Kaynaklarda reddiye olarak geçmektedir.)

r. 215

rehil: (Ar.) Rahle.

r. 469, 469

rehim: (Ar.) Acı, eziyet gibi durumlarla karşılaşılan kişilere gösterilen merhamet, rahmet, insaf.

r. 180, 208, 243, 29, 90

r.+i 411

r.+u 90

rehimsiz: (Ar.+T.) Merhametsiz, şefkatsiz, acımasız. (bk. rehim)

r. 110, 194, 20, 459, 489

rehimsizlik: (Ar.+T.)

Merhametsizlik, şefkatsizlik, acımasızlık. (bk. rehimsiz)

r. 251, 344

rehlet: (Ar.) Yollanma, çıkma; göçme, ölme.

r. 81

rehmet: (Ar.) Minnettarlık, şükran.

r. 235, 242, 417, 417, 418, 418, 433

r.+i 417

r.+ige 16, 302, 418

rehmetlik: (Ar.+T.) Rahmetli, Allah'ın rahmetine kavuşan. (bk. rehmet)

r. 465

rehname: (bk. rehnema)

r. 140, 209, 343

r.+simen 343

rehnema: (Far.) Yol gösterici, önderlik eden.

r. 140, 140

reht: (Far.) Kumaş.

r.+nin 28

r.+idin 151

re'is: (Ar.) Reis, lider.

r. 116

re'iyye: bk. re'aya

r. 172, 30

r.+ge 104, 30, 272

r.+ni 256, 323

r.+nin 273

re'iyyet: (Ar.) Halk, vatandaş. (Kaynaklarda re'iyet olarak geçmektedir.) bk. puğra

r. 365

r.+nin 418

reket: (Ar.) Rekât.

r. 147, 232, 233, 305

reķem: (Ar.) Sayıyı ifade eden sembol.

r. 272

reķib: (Ar.) Karşı karşıya gelen, rakip, düşman.

r. 125, 335, 35, 406, 446, 460

r.+i 322, 405, 460, 460

r.+idek 258

r.+idin 324

r.+iikenlikini 124

r.+imu 406

r.+ini 38, 401, 407

r.+inin 322, 322, 334, 335, 401, 404, 405, 409, 460

r.+ke 404

r.+ler 404, 459

r.+liri 167, 287, 450, 459, 49

r.+liriidi 104

r.+lirini 459

r.+lirinizdin 50

r.+ni 200

r.+nin 212

r.+tin 298

reķis: (Ar.) Dans, raks. (Kaynaklarda reķs olarak geçmektedir.)

r. 152, 75

renc: (Far.) Güceniklik, dargınlık, kırgınlık, rencide.

r. 319

r.+ilernin 319

renci-: (Far.+T.) Gönü kırılmak, üzölmek. (bk. renc)

r.-genidi 457

rencit-: (Far.+T.) Gücendirmek, darıltmak. (bk. renci-)

r.-ipmu 486

rende: (Far.) Ağaç materyallerini kırmak veya kesmek amacıyla yapılan, ortasına metal yerleştirilen bir alet.

r.+sima 396

renic: bk. renc

r. 178

reņ: (Far.) 1. Renk, parıltı, parlaklık. 2. Ten, ten rengi. 3. Plan, düzen, strateji.

r. 112, 142, 241, 300, 300, 389, 402, 423, 101

r.+de 48, 292, 84

r.+ge 23, 328, 377, 42

r.+ler 422

r.+liri 422

reņdar: (Far.) 1. Bir renkte olan, renkli. 2. Güzel. (bk. reņ)

r. 127, 183, 93

r.+idi 318

reṅg: (Far.) 1. Bir şeyin rengi. **2.** Yüz.

r.+i 376, 60, 106, 291

r.+ini 112

r.+inin 381

reṅga-reṅ: (Far.) Çeşitli renkleri olan, rengârenk, renk renk.

r. 156, 421

reṅgi-roy: [<reṅg+i+roy] (Far.) İnsanın yüzü, yüzü ve gözü.

r. 424

r.+i 453

reṅgiruhi: İnsanın yüzü, yüz ve gözü.

r. 191

reṅlik: (Far.+T.) 1. Rengi olan, renkli. **2.** Güzel. (**bk. reṅ**)

r. 163, 184, 229, 23, 240, 422, 428, 6, 86

r.+idin 169

reṅmu-reṅ: (Far.) 1. Çok renkli, her tür renkte. **2.** Çok çeşitli, çeşit çeşit. (**bk. reṅ**)

r. 168, 210, 292, 420, 452, 452, 452

reside: (Far.) Kız çocukları için kemale erme, olgunlaşma.

r. 128, 291, 84

resim: (Ar.) Kişiler arasında kabul edilen düzen, kaide, örFar.

r. 453

resmiy: (Ar.) Resmî.

r. 19, 315, 438, 479, 479

reste: (Far.) Her tür dükkânın olduğu sokak. **bk. gözer**

r. 112, 148, 339, 344, 360, 400, 451, 470, 471, 476

r.+diki 222

r.+din 113

r.+ge 474

r.+ler 78, 337

r.+lerde 144, 182

r.+lerdiki 77

r.+lerdin 337

r.+lerge 156

r.+lerni 182

r.+sige 327

Reşidiye Medrisi: Âlim ve ulema mekânı. Buraya yalnızca Kâşgariye'den değil Keşmir, Pakistan, Semerkant'tan da gelmişlerdir. Aldıkları eğitimin sonunda kadılık, müderrislik, hatiplik gibi alanlarda hizmet vermişlerdir. (**BS romanı s.: 116**)

r. 116, 116, 130, 139, 215, 230,
234

r.+diki 225

r.+ge 120

r.+ni 193

r.+nin 175, 194, 209, 441

reşik: (Far.) Kıskançlık etme,
çekememe, haset. **(Kaynaklarda reşk
olarak geçmektedir.)**

r.+tin 489

ret: (I) (Rus.) Sıra, düzen.

r. 213

r.+i 255

r.+ke 254

retke sal- ‘Düzelte, sıralamak, sıraya koymak.’

r.-indi 254

ret: (II) (Ar.) Uygun bulmama, geri çevirme, kabul etmeme, ret.

r. 348

ret kil- ‘Reddetmek.’

r.-ivetkenidi 348

ret–ret: (Rus.) Birkaç sıra, aşama aşama, sıra sıra. **(bk. ret I)**

r.+i 5

retle-: (Rus.+T.) Düzenlemek, sıralamak sıralı hâle getirmek. **(bk. ret I)**

r.-di 38

retsiz: (Rus.+T.) Düzensiz. **(bk. ret I)**

r. 30, 381

revnek: (Ar.) Parlak, göz alıcı.

r. 213, 269, 373, 414

r.+i 272

reyhan: (Ar.) Fesleğen.

r.+ki 301

rezgi: (Far.) Zayıf, güçsüz.

r. 231

rezil: (Ar.) Rezil, iğrenç.

r. 408

rè'al: (Fr.) Gerçekte olan, hakiki.

r. 281

rè'allik: (Fr.+T.) Gerçeklik. **(bk. rè'al)**

r. 286, 63

Régistan: Semerkant'ın merkezindeki meydan.

r. 451

rèpide: Ekmeğin şeklini bozmadan tandıra yapıştırmak için kullanılan yuvarlak şekilli bir alet.

r. 390

ri'aye: (Ar.) Hürmet, koruma, saygı gösterme.

r. 143, 143

ricalul ğeyb: Kayıp kişiler, göze görünmeyen kişiler.

r. 490

r.+iler 152

r.+ler 152

ride: Karaağaç.

r. 122

rihlet: (Ar.) Göçüş, sefer etme, taşınma.

r. 365

risalet: (Ar.) Kitapçık, broşür.

r. 100

rişatka: (Rus.) Izgara, kafes.

r. 284

r.+lar 284

rişte: (Far.) 1. İp, iplik, tel. **2.** Kravat, bağ.

r.+liri 256

ritim: (Fr.) Ritim, ritmik.

r. 135, 309, 472

r.+da 36, 428

r.+ga 143

ritimlik: (Fr.+T.) Ritimli, ritmik. **(bk. ritim)**

r. 340, 452, 452

rivac: (Far.) Gelişme, ilerleme.

r. 483

riyakar: (Ar.+Far.) Riyakâr, ikiyüzlü.

r. 100, 101

riyazet: (Ar.) Cefa, azap.

r. 119, 124, 136

r.+imizmu 414

r.+ke 137, 421

r.+lirige 80

riza: (Ar.) Razı olma, razı.

r. 449

rizahlık: bk. rizalık

r.+idur 293

rizalık: (Ar.+T.) Razı olma hâli, rıza, mutabakat, uygunluk. **(bk. riza)**

r.+i 228, 315

r.+idur 239

r.+ini 368

rizik: (Ar.) Rızık.

r. 218

r.+i 214, 235, 420, 81

r.+ini 214

r.+inin 192

rob'i meskun: (Ar.) Dünya, âlem.

m. 177, 177

robiro: (Far.) Karşı karşıya.

r. 258

roh: (Ar.) 1. Ruh. 2. Fikir, düşünce. 3. Kişinin iç âlemi, his, duygu. 4. Canlılık.

r. 115, 236, 263, 346, 463, 477

r.+i 10, 138, 139, 167, 222, 242, 320, 320, 349, 350, 355, 356, 447, 467, 473, 477, 477, 54, 58, 60, 63, 285, 311, 414

r.+ida 4

r.+idin 283

r.+iga 227, 230, 413, 58

r.+imda 317

r.+imizmu 57

r.+imizni 153

r.+imu 188

r.+imuya 475

r.+ini 12, 120, 209, 233, 243, 292, 309, 320, 470, 476

r.+inimu 322, 470

r.+iniz 50, 50

r.+inizni 50

r.+ka 263, 39

r.+la 58

r.+ni 58

r.+nin 236

rohani: (Ar.) bk. rohaniy

r.+larnin 483

rohaniy: (Ar.) Ruhani.

r. 238

rohinat: bk. rohiyet

r.+lirini 367

rohiy: (Ar.) Ruhi, ruhsal, mental.

r. 116, 117, 146, 15, 15, 188, 208, 284, 286, 286, 287, 356, 373, 439, 444, 445, 445, 450, 469, 475, 476, 476

rohiyet: (Ar.) Ruhi durum, manevi durum.

r. 220

rohlan-: (Ar.+T.) Neşelenmek, canlanmak. **(bk. roh)**

r.-ip 142, 184

rohlandur-: (Ar.+T.) Uyandırmak, canlandırmak. **(bk. rohlan-)**

r.-guci 47

r.-uvetkenidi 13

rohluk: (Ar.+T.) Morali yüksek, canlı. **(bk. roh)**

r. 286, 287

rohsiz: (Ar.+T.) Keyifsiz. **(bk. roh)**

r. 286

rol: (Fr.) Rol.

r. 489

romal: (Far.+Ar.) Başörtüsü, eşarp.

r. 232, 300, 51

r.+larni 94

r.+ni 74

romalçi: bk. romal

r.+ni 60, 74

r.+nin 214

ronağ: (Far.) İlerleme, gelişme.

r. 35, 408, 45, 483

rosul: (Ar.) Elçi, peygamber.

r.+nin 225

rosulilla: (Ar.) Allah'ın elçisi. (bk. rosul)

r. 100, 169

r.+ga 345

r.+ni 320, 320

r.+nin 100, 277

roşen: (Far.) 1. Aydınlık, parlak. 2. Belli, açık. 3. İyi gören göz. 4. Dolu. 5. Farklı.

r. 101, 191, 215, 286, 296, 4, 416, 55, 61

r.+dur 221, 298

r.+idi 63

r.+ki 416

r.+rek 98

roşenleştür-: (Far.+T.) Aydınlık hâle getirmek, aydınlatmak. (bk. roşen)

r.-di 225

roşenlet-: (Far.+T.) Aydınlık hâle getirmek, aydınlatmak. (bk. roşen)

r.-idu 350

roşenlik: (Far.+T.) Aydınlık, parlaklık. (bk. roşen)

r. 13

r.+i 8, 8

roy: (Far.) Bir şeyin dış kısmı, yüzü.

r. 301

roza: (Far.) 1. Oruç. 2. Ramazan ayı.

r. 141

Rozek Tembur: Apak Hoca'nın müritlerinin çayhaneden yaka paça ederek çıkarttığı kişilerden biri, tambur çalan kişi. (BS romanı s.: 342)

r. 342, 348

r.+ga 356

r.+ler 358

r.+ni 352

rozi: (Kaynaklarda roza olarak geçmektedir.) (bk. roza)

r. 145

roziğar: (Far.) Ev, yer, mekân.
(Kaynaklarda rozğar olarak
geçmektedir.)

r.+idin 32

rubai'iy: (Ar.) Rubai.

r.+ni 415

rucek: Pencere.

r.+ke 469

ruhsar: (Ar.) Yüz, surat.

r.+ini 291

ruhset: (Ar.) Karşı tarafın işini
yapması için verilen izin, onay.

r. 306, 484

ruku: (Ar.) Rükû.

r. 415

rusla-: (Far.+T.) 1. Düzeltmek, düz
hâle getirmek. 2. Düzenlemek. [rus:
(Far.) Düz, dürüst, doğru.]

r.-di 187, 285, 99

r.-p 110, 36

r.-valdi 60

ruşnalik: (Far.+T.) Nurlu, aydınlık,
ışıklı. (bk. roşen)

r. 420

r.+i 420

S

sa'adet: (Ar.) Parlak gelecek.

s. 289

s.+i 418, 98

s.+ige 193

s.+ini 100, 193, 420

s.+ke 151, 16

sa'adetlik: (Ar.+T.) Saadete erişen,
mutlu. (bk. sa'adet)

s. 213, 269, 32, 364

sa'adetmen: (Ar.+Far.) bk.
sa'adetlik

s. 365, 431

sabagül: Heyderbağ'da yetiştirilen bir
tür bitki.

s. 93

sabik: (Ar.) Önce, önceki.

s. 105

sabit: (Ar.) Sabit, durağan.

s. 20, 296, 299, 374

s.+miz 20

s.+tur 180

Sabit Meşsum: Apak Hoca'nın
Atuş'un Tecen kasabasındaki
müritlerinden biri. (BS romanı s.:
207)

s. 207, 207

s.+nin 207

Sabit Meḥsum Hacı: bk. Sabit Meḥsum

s.+nin 207, 207

sada: (Ar.) Ses, yankı.

s. 134, 181, 234, 257, 273, 309, 309, 334, 348, 423, 423, 452, 452, 476

s.+da 234

s.+ikenlikini 286

s.+lar 176, 312, 320

s.+liri 148, 163, 310, 94

s.+si 110, 251, 305, 340, 348, 421, 58, 68, 95

s.+sini 30

sadaḫ: (Moğ.) Ok ve yayın ok atılan bölümü.

s. 461

s.+lirini 67

s.+nin 121, 43, 73

s.+tin 52

sadaḫet: (Ar.) Sadakat, bağlılık.

s. 226

s.+i 218, 444

s.+idin 457

s.+ini 200, 76

sadaḫetsizlik: (Ar.+T.) Sadakatsizlik, sadakatsiz olma durumu. (**bk. sadaḫet**)

s. 107

s.+ler 159

sadda: (Ar.) Sade, basit.

s. 231, 279, 283, 302, 31, 456

sadde: bk. sadda

s. 17, 230, 441

sadiḫ: (Ar.) Sadakat, içten bir şekilde bağlanma.

s. 10, 48, 104, 12, 158, 183, 19, 20, 20, 206, 21, 24, 260, 273, 288, 296, 308, 38, 414, 42, 490, 491, 51, 81

sadiḫlik: bk. sadiḫ

s.+i 80

sadir: (Ar.) Meydana gelen, olan.

s. 416

sa'et: (Ar.) 1. Saat. 2. Saat, dakika, saniyeyi gösteren ve kol, duvar, cep gibi çeşitleri olan alet.

s. 180

s.+i 48, 240

s.+ni 232

s.+te 180

sa'etlik: (Ar.+T.) Saatlik. (**bk. sa'et**)

s. 328, 55

Sağan: Yenisar'daki bir köyün adı.

s. 159

Sağan Zaliq: Apak Hoca'nın Moğolca namı. **(BS romanı s.: 96)**

s. 96

s.+ni 96

sağlam: Sağlam, sağlıklı.

s. 144, 176

sağra: Sağrı, sağrı kemiği.

s.+sidin 335

s.+siga 335

sahabe: (Ar.) Hz. Muhammed'i gören ve İslam dinini kabul eden kişi.

s.+lar 220

sahib: (Ar.) Bir şeyin üstünde hâkimiyeti olan, sahip. **(Kaynaklarda sahip olarak geçmektedir.)**

s. 383

s.+i 272, 374, 382

s.+ilirinin 273

s.+inin 256

sahib cam: Apak Hoca'nın hâkimiyeti dönemindeki verginin adı. **(BS romanı s.: 383)**

s. 383

sahibcamal: (Ar.) Güzel kadın.

s. 489

sahibdil: (Ar.+Far.) Gönül sahibi.

s.+larnin 415

sahibiy: bk. sahib

s. 122

sahibhuruç: İsyan ederek idareyi ele geçirmiş kişi.

s. 199

sahibkıran: (Ar.) Şanslı doğan evlat.

s. 199

sahil: (Ar.) Deniz, derya, göllerin kenarı.

s.+idin 354, 389

s.+ini 379

s.+lar 182

saḥavet: (Ar.) Mertlik, cömertlik.

s. 106, 294, 320

s.+i 294

saḥavetçi: (Ar.+T.) Başkalarına yardım eden kişi. **(bk. saḥavet)**

s. 91

saḥavetlik: (Ar.+T.) Başkalarına yardım etme durumu. **(bk. saḥavet)**

s. 213, 222

saḥta: (Far.) Hakiki olmayan.

s. 211, 211, 302

saḥtilik: (Far.+T.) Sahtelik, yalan. **(bk. saḥta)**

s. 100, 236

sahtipezlik: (Far.+T.) Sahtekârlık.

(bk. sahta)

s.+ikenlikini 440

sağ: 1. Sağlıklı, güçlü, kuvvetli. 2. Tam, eksiksiz. 3. Pak, temiz.

s. 202, 253, 316, 468

sağal: Sakal.

s. 101, 133, 151, 195, 218, 235, 30, 308, 342, 357, 381, 446, 78

s.+diki 368

s.+i 297, 329

s.+idek 182

s.+ini 44, 87

s.+liri 99, 135, 231, 308, 322, 342, 376, 453, 454, 472, 6

s.+liriga 255, 408

sağallık: Sakallı, sakala sahip olan.

(bk. sağal)

s. 101, 107, 266, 339, 366, 428, 73

sağip: (Ar.) 1. Keskin, delik. 2. Aydınlık, parlak.

s. 154, 261

sağit: (Ar.) Boş.

s. 16

sağiyiş: Hastalığı düzelip iyileşen, sağlam olma. **(bk. sağ)**

s.+ka 56

sağla-: 1. Korumak, muhafaza etmek. 2. Bir hâli, durumu değiştirmeden devam ettirmek. 3. Gizlemek. 4. Kurtarmak. 5. Devamlı olarak hatırlamak. 6. Bir şeyi ümit ederek beklemek.

s.-di 151

s.-gan 377, 433

s.-gay 294, 295

s.-gaysen 269

s.-gin 122

s.-n 82

s.-p 123, 152, 158, 160, 204, 22, 228, 239, 37, 432, 447, 46, 484, 158

s.-sun 219

s.-ydu 228

s.-yduki 415

sağlan-: Saklanmak. 2. Önlemek, korumak. **(bk. sağla-)**

s.-di 11

s.-gan 42

s.-idu 414

s.-ip 158

sağlaş: Koruma. **(bk. sağla-)**

s. 298, 329, 425, 470, 76

s.+indin 204

saqliniş: Korunma. (**bk. saqlan-**)

s. 180

saqlat-: Saklatmak, korutmak. (**bk. saqla-**)

s.-ip 329

sal-: 1. Koymak, sokmak. 2. Yaymak, açılmak. 3. Kurmak, inşa etmek, yapmak. 4. Asmak. 5. Dökmek, akıtmak. 6. Denemek. 7. Eşlik etmek. 8. Taklit etmek. 9. Batırmak, sokmak. 10. Yazmak. 11. Yollamak, göndermek. 12. Bir kabın içinde pişirmek. 13. Bir şeyin üstüne yaymak, yatırmak. 14. Hazırlamak. 15. Vurmak, sertçe değmek. 16. Kuş için doğum yapmak, yumurtlamak. 17. Kesmek. 18. Ölçmek. 19. Sokmak, vurmak. 20. İlerletmek, yürütmek. 21. Bir duruma getirmek. 22. Bir hâl veya duyguyu meydana getirmek.

s. 54

s.- alaydiganlikiga 419

s.-alaydu 11

s.-atti 134, 203, 280, 310, 42, 42, 460, 220

s.-ay 215

s.-alaytti 314

s.-di 149, 172, 21, 227, 228, 243, 253, 28, 287, 299, 351, 393, 393, 398, 41, 44, 97

s.-dilimikin 424

s.-gan 237, 328, 388, 407, 432, 466

s.-gandek 48

s.-gandin 435, 65

s.-ganidi 253

s.-ganlarnin 73

s.-ganliki 107, 216, 304, 426

s.- ganlikidin 344

s.-ganlikini 165

s.-ginice 28

s.-guce 234

s.-inlar 185

s.-ip 126, 134, 135, 139, 149, 15, 167, 168, 169, 194, 195, 215, 216, 226, 228, 251, 263, 28, 282, 288, 301, 307, 31, 311, 317, 327, 350, 352, 378, 39, 408, 424, 428, 44, 451, 456, 459, 472, 472, 49, 54, 61, 62, 65, 68, 71, 75, 80, 81, 110, 311 s.-ivaldi 397

s.-ivatatti 453

s.-ivatidu 198

s.-ivatkanlarnin 453

s.-ivatkenidi 188

s.-ivetip 6

s.-ivetkili 273

s.-idigan 246, 261, 399

s.-idiganlikini 251

s.-idu 150

s.-iptur 19

s.-manlar 219

s.-midi 139

s.-sa 141, 280

s.-sak 81

sala: (Ar.) Kendi isteğinden döndürmek için edilen davet, verilen teklif.

s. 56

salahat: (Ar.) Salihlik, günahsızlık.

s.+ini 200

salahiyet: (Ar.) 1. Salahiyet, yetki, yararlılık. 2. Kişinin toplumdaki kanuni yeri, mevkisi.

s. 173

s.+i 139, 205, 479

s.+idin 450

salam: (Ar.) Selam, selamlama.

s. 161, 161, 172, 183, 278, 300, 333, 345, 371, 446, 79

s.+din 160

s.+ga 162, 235, 56

s.+ini 325

s.+lar 339

s.+lardin 61

salam ber- ‘1. Biri ile tesadüfi ve kasıtlı olarak bir araya gelindiğinde karşı tarafa doğru eğilip, elini göğsünü koyup hürmet bildirmek. 2. Namaz bittiğinde sağ ve sol omza doğru dönmek.’

s.-etti 183

s.-gili 79

s.-ip 161

salamet: (Ar.) 1. Bedeni hastalıktan uzak, sağlıklı. 2. Güvenli.

s. 102, 141, 202, 354, 379, 6

s.+midu 253

salamethana: bk. salamhana

s.+ga 183

salametlik: (Ar.+T.) Esenlik, sağlık. (bk. salamet)

s. 140

s.+idin 470

salamhana: Aksaray’ın yanında bulunan ve müritlerin buluştuğu yer. (BS romanı s.: 329)

s. 183

s.+da 445

s.+ga 183, 329, 329, 329

s.+ni 188

s.+nin 187, 329
s.+sida 363
salamlaş-: (Ar.) Selamlaşmak. **(bkz salam)**
s.-ip 329, 64
s.-ti 235, 289, 402
salapet: (Ar.) Heybetli, sağlam.
s. 308, 338, 429, 456
s.+te 106, 130
salapetlik: (Ar.+T.) Derinlik, ağırbaşlılık, hatırı sayılır. **(bk. salapet)**
s. 177, 319, 350, 81
salasun: Korkuluk.
s.+ga 3
salasunluğ: Korkuluklu, korkuluğa sahip. **(bk. salasun)**
s. 41
saldur-: Saldırmak, atılmak, sıçramak.
s.-gan 282
s.-up 210
salik: (Ar.) Yolcu, dinî kurallara uyan kişi.
s.+ka 186
s.+lirimizdin 162
Salim: Turfan'dan gelen iki usta nakkaştan biri. **diğeri için Selim (BS romanı s.: 363)**

s. 363, 466
salkın: 1. Serin. **2.** Yavaş, ağır.
s. 126, 13, 22, 283, 33, 389, 390, 400, 41, 410, 439
salmağ: Ağırılık, tartı.
s. 18, 280
s.+i 460
salpağ: Kulağı sallanan insan veya hayvan.
s. 379
salpağ kulağ 'Kulağı sallanıp duran.'
s. 379
saluk: bk. salik
s.+liri 168
s.+lirimizge 148
s.+lirini 488
sama: (Ar.) 1. Uygurların ananevi millî dansı. **2.** Dinî faaliyet, zikir ve telkine uygun hareketler.
s. 126, 134, 136, 136, 136, 147, 149, 152, 163, 20, 210, 220, 246, 261, 261, 262, 263, 282, 283, 307, 310, 310, 311, 311, 311, 311, 311, 314, 318, 342, 350, 453, 455, 62
s.+din 136, 409
s.+ga 135, 143, 310
s.+larga 64

s.+larmu 126	s.+diki 281
s.+lirimiz 179	s.+i 206, 332
s.+mu 139	<i>san-sanaşsız</i> ‘Hesapsız, sayılamayacak kadar çok.’
s.+ni 311	s. 193, 232
<i>samağa çüş-</i> ‘Usulüne uygun olarak sema etmek.’	sana: (Ar.) Övme, methetme.
s.-ti 310	s. 80, 100, 192, 262, 453, 456
s.-üp 135	sana-: 1. Saymak. 2. Hesaplamak, diye bilmek. (bk. san)
samaşana: (Ar.+Far.) Sema edilen yer.	s.-p 402
s.+si 308	s.-versek 383
saman: Saman.	s.-ydigan 312, 409
s. 382, 383, 471, 65	s.-ydu 180
saman puli: Apak Hoca’nın hâkimiyeti dönemindeki alınan verginin adı. (BS romanı s.: 383)	sanaşanlık: (Ar.+Far.+T.) Öven, metheden. (bk. sana)
s. 383	s. 180
samanlık: Ot ambarı, saman saklanan yer. (bk. saman)	s.+tin320
s. 358	sanaş: Hesap. (bk. sana-)
samavi: (Ar.) Göge ait.	s. 217
s. 422	sanaşsız: 1. Sayısı belli olmayan. 2. Çok, fazla. (bk. sanaş)
samsa: (Far.) Börek.	s. 193, 232
s. 337	sanal-: Sayılmak. (bk. sana-)
san: 1. Numara, sayı. 2. Miktar, tutar, değer.	s.-idigan 49
s. 38, 193, 232, 245, 432	sancaş: Yoğun, dolu.
	s. 136, 136, 176, 176, 309, 309, 318, 318

sancağ-sancağ ‘1. Çok fazla, koyu. 2. Yığın yığın.’

s. 136, 176, 309, 318

sanci-: 1. Sokmak, batırmak, incitmek, dokunmak. 2. Sivri, keskin bir şey batıyormuşçasına ağrımak, acımak.

s.-gan 255

s.-p 69

sancil-: Batırılmak, dokundurmak.

(bk. sancı-)

s.-di 71

s.-gan 251, 60

s.-ganidi 73

s.-ip 43, 65

sanduk: (Ar.) Sandık.

s. 236, 236

s.+i 159

s.+liri 85

s.+nin 236

sansız: Sayısız, hesapsız. (bk. san)

s. 134, 23, 23, 232, 234, 25, 26, 31, 42, 463, 62, 90

santimétir: (Fr.) Santimetre.

s. 481

sağ: (Çince) Tahıl ambarı.

s.+liri 165

sağa: [<sen+ge] Sana.

s. 108, 108, 109, , 180, 186, 200, 204, 286, 286, 30, 319, 319, 353, 384, 392, 394, 409, 410, 417, 431, 433, 436, 436, 465, 466, 466, 64, 87

sağila-: 1. Sallanmak. 2. Yere eğilmek, süzülme.

s.-gan 101, 259

sağılat-: Sallandırmak, indirmek.

(bk. sağıla-)

s.-ip 128

s.-ti 60

sağul-sungul: Düzensiz, dağınık, yırtık pırtık.

s. 94

sap: (Ar.) 1. Saf, temiz. 2. Dürüst, doğru. 3. Bütün olarak, tamamen.

s. 187, 192, 213, 296, 326, 326, 33, 450, 451, 47, 60

s.+la 256

sap hava ‘Temiz hava.’

s.+din 47

sapa: (Ar.) Zevk, lezzet.

s. 145, 298

sapaye: bk. sapayi (kaynaklarda sapayi)

s. 163, 206

sapayi: (Ar.) Uygurlara ait çalgı.

s. 134, 134, 135, 190, 190

saplaştur-: (Ar.+T.) Saf hâle getirmek, temiz bıraktırmak. (bk. sap)

s.-maydu 178

saplık: Saplı, sapı olan. (sap: Aletlerin el ile tutulan yeri.)

s. 163, 256, 258, 267, 379, 51

sapsèrik: Sapsarı, çok sarı.

s. 242

saptu: [<sal-ip-tu] (bk. sal-)

s. 301, 315, 467

sarağ: Deli, akılsız.

s. 473, 475, 476

s.+ga 440

s.+iikenlikini 472

s.+ni 475

s.+nin 475

sarasime: (Far.) Sersemleme, uyuşukluk, ne yapacağını bilmeme.

s.+ge 83, 121, 188, 251, 252, 253, 276, 476

saray: (I) (Far.) Saray.

s. 314, 329, 329, 421, 422, 422, 422, 422, 422

s.+da 170

s.+din 329, 329

s.+ga 412, 421, 445, 445

s.+i 421, 422, 423, 424

s.+iga 421, 424, 437

s.+inin 422, 422, 422, 429

s.+larni 159, 250

s.+liriga 371

Saray: (II) bk. Buddala Sariyi

s. 422, 422

s.+ga 424

s.+nin 424, 425, 429

Saray: (III) bk. Aşsaray II

s.+nin 429

sarayven: (Far.) Otelci. (bk. saray I)

s. 387

s.+ge 386, 426

sargay-: 1. Sarı renk almak, sararmak.

2. Çok büyük azap çekmek.

s.-gan 40, 41, 59

s.-ip 161, 188, 40

sargıyış: Sararma. (bk. sargay-)

s.+ka 92

sarguç: Sarımsı, sarıya yakın renkteki.

s. 309, 95

sat-: 1. Satmak. **2.** Kendi menfaati için vatanını başkalarına vermek, hainlik yapmak. **3.** Anlamsızlaştırmak.

s.-ivaldi 231

s.-ivalmakci 240

s.-ivetti 387

s.-idigan 112

s.-kinlar 54

s.-misun 212

satar: (Far.) Bir çalgı aleti.

s. 337, 340, 342, 342, 349, 44

s.+ga 45

s.+i 348

s.+ini 349

s.+nin 342, 348

satkunluk: Hain. (bk. sat-)

s. 408, 76

satma: Meyve saklamak veya bekletmek için amacıyla kullanılan, ağaç dalından yapılmış olan kulübe.

s. 403

s.+da 403

s.+din 405

s.+ga 403, 403, 403, 404

s.+nin 404

sava-: Kamçı, çubuk vb. ile vurmak.

s.-ginice 50

savab: (Ar.) Sevap, ödül, mükâfat.

s.+ini 294

savablık: (Ar.+T.) Sevablı, karşılığında sevap kazanılacak iş. (bk. savab)

s. 230

savağ: (Ar.) Ders, talimat, öğüt, akıl.

s. 344, 353, 374

s.+ni 174, 56

savatsiz: (Ar.+T.) Okuma yazması yok, cahil. [savat: (Ar.) Okuma yazma, basit bilgi.]

s. 199

savut: Zırh.

s. 256, 40, 53

s.+larni 67

s.+lirini 69

say: 1. Kurumuş nehir yatağı. 2. Dere, çay.

s. 25, 33, 42, 254,

s.+da 172

s.+lar 254

s.+idi 32

s.+nin 462

sayahet: (Ar.) Seyahat.

s. 168, 251, 421

sayahetçi: (Ar.+T.) Seyahat eden kişi. (bk. sayahet)

s. 34

Saydat: Hükûmete karşı ayaklanan bir askerın adı. **(BS romanı s.: 464)**

s. 464, 464

saye: **(Far.)** 1. Saye, gölge. 2. Koruma.

s. 179, 308, 81

s.+liri 296

s.+mu 334

s.+si 101, 148, 213, 288, 307, 329, 345

s.+side 213

sayisida: Vasıtasıyla, üzerinden.

s. 269, 308

s.+la 385

sayiven: **(Far.)** Sığınak, sığınacak yer.

s. 28, 29, 370, 73

sayivenlik: **(Far.+T.)** Üstünde sayvanı olan. **(bk. sayiven)**

s. 328

sayman: Alet.

s. 469

sayra-: Kuş ötmesi.

s.-gan 283

s.-maytti 337

s.-yti 376

Sayram: Sayram.

s. 485, 487

sayrat-: Öttürmek. **(bk. sayra-)**

s.-ip 349

sayva: **(Ar. > Far.)** Üzümün bir türü.

s. 40

saz: **(Far.)** 1. Müzik. 2. Müzik enstrümanı.

s. 348, 348, 350, 351, 352, 356, 356, 356, 356

s.+imni 343

s.+lirini 342

s.+nin 350

sazaver: **(Far.)** Uygun, yakışır, münasip.

s. 209, 448, 99

s.+dur 323

sazayi: **(Far.)** Teşhir.

s. 103, 106, 148, 270

sebdaş: Arkadaş, yoldaş, silah arkadaşı.

s.+liridin 70

sebdegül: Süsen çiçeği.

s. 93

sebende: **bk. sota**

s. 68, 78

sebil: **bk. ibin sebil**

s.+large 212

sebir: **bk. sevr**

s. 233, 301, 319
s.+u 181
sebiy: (Ar.) Genç, küçük, küçük
çocuk, sabi.
s. 122, 142, 145, 187, 194, 207,
87
sebsiz
s. 45
secde: (Ar.) Secde.
s. 321, 415, 416, 430, 83
s.+ge 445
secdigah: (Ar.+Far.) Secde edilen
yer. **(bk. secde)**
s. 428
sedbar
s. 90
sedep: (Ar.) Sedef.
s. 140, 355
sedike: (Ar.) Sadaka, bağış, yardım.
s. 211, 289, 289, 289, 367
segek: (Moğ.) Uyanık, gözü açık.
s. 14, 168, 170, 223, 332, 332,
340, 46
s.+rek 331
segekleş-: Gözü açık olmak,
uyanıklaşmak. **(bk. segek)**
s.-ip 295

s.-ken 202
s.-kenidi 88
s.-ti 334, 454
segekleştir-: Gözü açık hâle
getirmek, uyanıklaştırmak. **(bk.**
segekleş-)
s.-idu 477
s.-up 57
segeklik: bk. segek
s. 484
segez: (Far.) Ev yapımı renkli kumaş.
(Kaynaklarda sergez olarak da
geçmektedir.)
s. 190, 404
s.+lerni 471
s.+ni 452
segi-: Kendini iyi hissetmek,
hafiflemek, rahatlamak.
s.-p 454
segide-: Serinlemek.
s.-p 29
segit-: Kendini iyi hissettirmek,
hafifletmek, rahatlatmak. **(bk. segi-)**
s.-ti 423, 452
segitiş: bk. segit-
s. 457

seher: (Ar.) Tan ağarmaya başlayıp güneş çıkana kadar olan vakit.

s. 77

s.+ge 47

s.+nin 77, 439

s.+de 232, 250, 286

sehet: (Ar.) Sıhhat, sağlıklılık, sağlamlık.

s.+tin 371, 446

sehipe: (Ar.) Sayfa.

s.+ler 156

s.+liri 453

sehipilik: (Ar.+T.) Sayfalı. **(bk. sehipe)**

s. 203

sehra: (Ar.) 1. Köy. 2. Step, bozkır.

s. 28, 343

s.+da 371

s.+din 223

s.+ga 349

s.+gice 210

s.+lardiki 164, 165

s.+sida 317

s.+siga 361

se'id: (Ar.) Hz. Muhammed'in soyundan olan kişi.

s. 123, 210, 284

s.+lerdin 49

s.+lerge 293

Se'id: bk. Se'id İsmâ'il

s. 317

Se'id Şirazi: Ebû Muhammed Sa'dî Müşerrefiddîn (Şerefüddîn) Muslih b. Abdillâh b. Müşerrif Şîrâzî.

s.+nin 480

Se'id Hoca: bk. Hidayitulla İşan

s. 172

Se'id İsmâ'il: İsmail Barlas'ın oğlu. **(BS romanı s.: 317)**

s. 316, 316, 317, 317

s.+nin 317

Se'idiye: Yarkend hanı Se'id Han'ın devlet namı.

s. 102, 117, 142, 161, 174, 174, 181, 204, 205, 21, 227, 234, 236, 24, 3, 318, 338, 369, 37, 386, 39, 432, 432, 432, 432, 433, 433, 434, 437, 438, 46, 480, 480, 482, 482, 482, 482, 483, 483, 485, 485, 486, 486, 487, 487, 488, 49, 57, 68, 83, 93, 96

s.+lernin 160

s.+nin 58

se'idlik: (Ar.+T.) Hz. Muhammed soyundan gelme durumu. **(bk. se'id)**

s. 56

s.+ni 205, 205

sekkiz: Yediden sonra gelen sayının adı, sekiz.

s. 100, 104, 120, 155, 161, 182, 203, 208, 209, 209, 227, 243, 31, 313, 369, 379, 486, 486, 62, 64, 94

s.+i 313, 313

s.+lerge 191

sekkizinçi: Sekizinci. (**bk. sekkiz**)

s. 182, 205, 411

sekpere: (**Far.**) Yüz parça, parça parça.

s. 450

sekrat: (**Ar.**) Can çekişmek.

s.+ka 62

sekre-: 1. Yüksekten aşağı veya aşağıdan yukarı doğru ayaklarla güç alarak atlamak, hareket etmek. 2. Mecazi bakımdan yükselmek.

s.-genliri 121

s.-p 104, 139, 28, 334, 466, 71, 73

sekreş: **bk. sekre-**

s. 184

s.+ke 135, 143

seksen: [**<sekkiz+on**] Seksen.

s. 104, 237, 480

s.+ge 105

sel: (**I**) Biraz, az, hayal meyal.

s. 100, 124, 153, 238, 30, 343, 380, 446, 48, 52, 57, 99

sel: (**II**) (**Ar.**) Sel, su baskını.

s. 90

s.+dek 26

sel-pel: **bk. sel (I)**

s. 212, 235, 255, 256, 262, 272, 292, 334, 347, 406, 412, 446, 451, 458, 464, 466

Selim: Turfan'dan gelen iki usta nakkaştan biri. (**diğeri için Salim**) (**BS romanı s.: 363**)

s. 363, 466

sella: Birazcık. (**bk. sel I**)

s. 173, 237, 272

sellallahu eleyhi vessellem: Sallalâhu aleyhi ve sellem, Allah'ın selamı üzerine olsun.

s. 368

s.+ni 372

sellallahu vessellem: **bk. sellallahu eleyhi vessellem**

s. 305

selle: (**Far.**) Sarık.

s. 191, 308, 309, 312, 329, 412, 428, 474, 474, 474, 475, 475, 94, 94

s.+lerni 474

s.+liri 339

s.+ni 152, 153

s.+sini 135, 153, 44

s.+sinin 356

sellellahi eleyhi vessellem: bk.
sellallahu eleyhi vessellem

s. 320

sellellahu eleyhissalam: bk.
sellallahu eleyhi vessellem

s.+ni 220

sellilik: (Far.+T.) Sarıklı. (bk. selle)

s. 314

seltenet: (Ar.) Saltanat, hâkimiyet.

s. 101, 11, 256, 256, 256, 271,
273, 275, 280, 293, 293, 295, 296, 33,
335, 360, 37, 374, 398, 436

s.+i 3

s.+ige 102

s.+imiz 10, 96, 160

s.+imiznin 163

s.+ini 205, 238, 244, 246, 436,
480

s.+inin 120, 162

s.+inizde 246

s.+inizge 161, 162

s.+ke 273

s.+liri 295

s.+ni 162, 260, 295

s.+nin 103, 272, 46

s.+te 161

seltenetlik: (Ar.+T.) 1. Egemen,
despot. **2.** Muhteşem, görkemli. **(bk.**
seltenet)

s. 408, 431, 433

sem: Hafıza, akıl, hatıra.

s.+ige 424

semige sal- ‘Hatırlatmak,
aklına düşürmek.’

s.-ip 424

sema:

s. 369

semed: (Ar.) Kimseye muhtaç
olmayan.

s.+a 269

semer: (Ar.) Netice, mahsul, meyve.

s.+dur 217

Semerķend: Özbekistan’ın
güneybatısında yer alan şehrin adı.
**(Kaynaklarda Semerķent olarak
geçmektedir.)**

s. 116, 171, 172, 172, 245, 411

s.+de 366

s.+ni 49

s.+nin 366

s.+u 479

semimiy: (Ar.) Samimi, içten, dürüst.

s. 104, 19, 208, 209, 240, 323, 330, 379, 387, 405, 405, 406, 442, 444, 483, 80

s.+idi 255

semimiyet: (Ar.) Samimiyet, içtenlik.

s.+idin 246

semimiylik: (Ar.+T.) Samimilik, samimiyet. **(bk. semimiy)**

s. 236, 272

semri-: Semirmek, şişmanlamak.

s.-gen 226

semrit-: İnsan veya hayvanın kilo alması. **(bk. semri-)**

s.-kenliktin 31

sen: Sen.

s. 108, 108, 108, 108, 109, 109, 109, 109, 110, 118, 119, 119, 140, 143, 152, 186, 193, 193, 194, 194, 196, 197, 197, 197, 197, 198, 198, 200, 204, 213, 218, 226, 259, 263, 264, 264, 264, 316, 334, 357, 357, 379, 391, 392, 393, 394, 395, 395, 395, 396, 399, 405, 405, 406, 407, 407, 417, 417, 417, 421, 421, 421, 421, 430, 431, 436, 436, 45, 456, 466, 48, 49, 49, 49, 53, 54, 73, 99, 108

s.+dek 264

s.+din 357, 358

s.+dursen 355

s.+i 109, 109, 119, 119, 119, 164, 186, 196, 198, 218, 319, 383, 395, 406, 431, 431, 465

s.+imizni 226

s.+in 110, 121, 122, 127, 140, 140, 149, 193, 199, 204, 220, 221, 221, 269, 269, 34, 34, 34, 355, 384, 384, 395, 404, 405, 405, 405, 406, 407, 407, 417, 431, 433, 433, 433, 99, 99

s.+ini 317

s.+mu 119, 198, 259, 385, 395

sen'et: (Ar.) 1. Sanat. 2. Ustalık, maharet.

s. 318, 356, 456

s.+i 459

s.+ige 183

s.+nin 350, 351

senler: Sizler.

s. 48, 152, 152, 152, 396, 396, 396, 48

s.+ge 264

s.+nin 264, 48

s.+nin 396

sentürekle-: Sendelemek, tökezlemek.

s.-gen 449
sep: (Ar.) 1. Saf, cephe. 2. Belli bir maksatta olan kişilerin topluluğu.

s. 232, 24, 250, 257, 258, 421, 424, 445, 68, 70, 70, 67, 67

s.+i 67, 210, 99

s.+inin 272

s.+ke 255, 259, 86

s.+nin 223, 255, 271, 67

sep tart- ‘Belli bir düzen içinde ilerlemek.’

s.-ip 445, 250

sep tüz- ‘Saf hâline gelmek.’

s.-güçü 232

s.-üp 24, 257

s.-üvaldi 68

sepdaş: (Ar.+Far.) Bir saha, teşkilat vb.nde aynı safta yer alan kişiler. (bk. **sep**)

s.+lar 71

s.+liri 259

s.+lirinin 461

seper: (Ar.) 1. Sefer, yolculuk. 2. Defa, kere.

s. 324, 33, 33, 359, 419, 491, 64, 168

s.+de 435, 491

s.+din 379

s.+ide 276, 457

s.+ige 368

s.+ini 328

s.+lerdimu 491

s.+nin 192

seperdaş: (Ar.+T.) Seferdeki arkadaş, yol arkadaşı. (bk. **seper**)

s. 414

s.+i 267

seplen-: (Ar.+T.) Kurulmak, dizilmek. (bk. **sep**)

s.-gen 70

sepra: (Ar.) Kızgın, sinirli, öfkeli.

s.+si 118

seprasi örle- ‘Çok sinirlenmek.’

s.-p 118

sepras: Kendi sırasıyla, sıra sıra.

s. 271

sepsal-: Dikkatle gözden geçirmek.

s.-atti 77, 472

s.-di 107, 142, 300, 381, 461, 5

s.-ip 425, 5

ser: (I) (Far.) Otuz beş grama eşit olan ağırlık birimi.

s. 245, 247

ser: (II) (Far.) 1. Baş, kelle. 2. Seçilen, öncü, yenilikçi.

s. 168, 366, 373

ser-: İnce ve uzun şeyleri el ile sıkamak, elini aşağı doğru yavaş yavaş indirip iç veya dıştaki nesneleri düşürmek veya bir yere koymak. (**bk. siyri-**)

s.-ip 371

serane: Oran, pay.

s. 383

serdar: (Far.) 1. Kumandan. 2. Önder, rehber.

s. 57

s.+i 19, 484, 73

s.+iidi 216

s.+lar 294

s.+liri 315, 94

seremcanlan-: (Far.+T.) bk. seremcanlaş-

s.-gan 474

seremcanlaş-: (Far.+T.) Düzenli hâle getirmek. [**seremcan: (Far.)** 1. Ev veya salonun içine konulan eşya, döşeme. 2. Her şeyi düzenlice yerinde olan. 3. Tertipli, düzenli.]

s.-kan 236

seremcanlığı: bk. seremcanlaş-

s.+i 5

sergerdan: (Far.) Kendi memleketi ve makânından ayrılıp başka yerde hayat geçiren. **krş. sersan**

s. 245, 278, 80

sergerdanlık: (Far.+T.) bk. sergendan

s. 411

sergeşte: bk. sergerdan

s. 414

sergüzeşt: (Far.) Baştan geçen vaka, hadise.

s.+ilirini 425

serhalka: (Far.+Ar.) Bir zincirin ilk halkası.

s.+si 80

serhelke: bk. serhalka

s.+ si 98

serhil: (Far.+Ar.) Seçim, dikkatlice seçim.

s. 127, 254

seripa: (Far.) Giyim, giysi. (**Kaynaklarda serpay olarak geçmektedir.**)

s. 133

serke: Erkek ceylan.

s.+nin 173

serkerde: (Far.) 1. Askerlerin başı, komutan. 2. Liderlik.

s. 64, 238, 247, 26, 273, 432, 436, 456, 51, 94

s.+dek 78

s.+idi 241, 241, 438

s.+ikenliki 27

s.+ikenlikini 251

s.+ler 175

s.+lernin 440

s.+liri 106

s.+liridin 43

s.+nin 26, 26, 432

s.+si 118, 172, 240, 244, 95

s.+siidi 64

serkerdilik: (Far.+T.) bk. serkerde

s. 64

sermay: bk. sermaye

s.+si 123

sermaye: (Far.) Ticaret veya mesleğe yatırılan meblağ, para.

s.+ga 365

s.+ge 431

s.+si 186, 186

sermazar: Mezar başı.

s. 363, 383, 384, 384

s.+nin 364

Sermazar Haşiri: Apak Hoca tarafından duyurulan, Sermazar Haşiri diye adlandırılan bir yarlık. **(BS romanı s.: 360)**

s. 360, 360, 362, 363, 374, 384

sermunşi: bk. sermunşi
(Kaynaklarda sermunşiy olarak geçmektedir.)

s.+idi 59

sermunşi: (Far.+Ar.) Emîr veya hanın sarayında genel sekreter. **(Kaynaklarda sermunşiy olarak geçmektedir.)**

s. 59

serp: (Ar.) Harcama, tüketme, kullanma.

s. 193, 303

serpay: (Far.) Giyim, giyecek.

s. 245, 481

s.+ni 247

serrap: (Ar.) Sarraf.

s. 451, 451

s.+lar 451

s.+larnin 451

s.+nin 451

sersan: (Far.) Kendi memleketinden ayrı olan kişi. **krş. sergerdan**

s. 14, 245, 294, 375, 457

serseri: (Far.) Yurt yurt gezen.

s. 317, 317

servaz: (Far.) Savaşçı, asker.

s.+lar 440

s.+larnin 456

server: (Far.) Önder, rehber.

s.+i 372, 372

sesken-: Tiksinmek, iğrenmek, bıkmak.

s.-gendek 196, 60

set: (Ar.) Güzel değil, çirkin.

s. 78

s.+idi 296

setçilik: (Ar.+T.) Kişilerin önünde ayıp olan iş ve hareket. **(bk. set)**

s. 399

setem: bk. sitem

s. 431

setemkar: (Far.) Sitemkâr, sitem eden. **(bk. setem)**

s. 275, 364, 79, 96

sevda: (Ar.) Hayal, heves, arzu.

s.+larni 251

seveb: (Ar.) Sebep, neden.

s. 141, 194, 211, 251, 347, 414

s.+i 466

s.+idin 230, 387, 46, 9

s.+tin 306, 371

seveblik: (Ar.+T.) Sebebi olan, sebepli. **(bk. seveb)**

s. 486

sevenlik: (Ar.) Hata, kusur, eksiklik.

s. 354

s.+lirini 294, 447

seviye: (Ar.) Seviye, standart, düzey.

s.+ge 490

sevlican: Çevgan adlı oyunda kullanılan sopa.

s.+ni 103, 103, 104, 109, 133, 347, 355, 358

sevr: (Ar.) Sabır, tahammül.

s. 118, 118, 137, 192, 226, 237, 275, 275, 449, 68

sevrlik: (Ar.+T.) Sabırlı, tahammüllü. **(bk. sevr)**

s. 280

sevze: (Far.) Sebze.

s. 231, 403

seyhana: (Far.) Sigara konulan yer.

s.+siğa 134

seyid: (Ar.) Hz. Muhammed'in evlatlarına mensup. **krş. se'id**

s. 175, 176	s.-idigan 129
seyle: (Ar.) Eğlenme, neşelenme.	s.-ip 19, 32
s. 33	s.-ivatatti 396
s.+sige 188, 207	s.-meydu 237, 237
seyligah: (Ar.+Far.) Eğlenilen, temaşa yeri. (bk. seyle)	s.-meytti 136
s.+iga 327, 327	s.-midi 127
seyna: (Far.) Avlu. krş. hoyla	s.-midin 456
s. 429	s.-migen 20
s.+da 310	sezdür-: Sezdirmek, hissettirmek. (bk. sez-)
s.+din 112	s.-midi 252
s.+ga 78	sezgü: Sezgi. (bk. sez-)
s.+si 177	s.+sini 176
s.+sida 176	sezgür: Uyanık, keskin zekâ.
s.+siga 222	s. 109, 404
seysi: (Çince) Vergi. krş. alvan	sezgüzeşt: bk. sergüzeşt
s. 383	s.+ilirini 426
sez-: Sezmek, hissetmek, fark etmek.	sêgin-: Özlemle anmak, hasret çekmek.
s.-di 127, 330, 381, 404, 420, 87	s.-atti 192
s.-eleytti 470	s.-duk 11
s.-etti 401	s.-guce 321
s.-gen 335, 483, 486	s.-ip 10, 118, 185
s.-gendek 273, 378	s.-mayli 321
s.-genidi 211	sêginiş: Özlem. (bk. sêgin-)
s.-genlik 13	s. 10, 320, 349, 43

s.+nin 311

s.+tin 118

sêgiz: Sakız.

s. 114, 400

sêgiz topa ‘İçerisinde kil miktarı çok olan toprak.’

s. 114, 400

sêhir: (Ar.) Sihir, büyü.

s.+i 270, 17, 350

sêhirlen-: (Ar.+T.) Sihirlenmek. (bk. **sêhir**)

s.-ip 270, 419

sêhrigerlik: (Ar.+Far.+T.) Sihirbazlara has. (Kaynaklarda **sêhrigerlik** olarak geçmektedir.) (bk. **sêhir**)

s. 458

sêhriy: (Ar.) Kişinin aklını başından alan, sırlı. (bk. **sêhir**)

s. 129, 279

sêhrle-: (Ar.+T.) Aklını başından almak. (Kaynaklarda **sêhrle-** olarak geçmektedir.)

s.-p 97

sêhi: (Ar.) Cömert, eli açık.

s. 331

sêhiylik: (Ar.+T.) Cömertlik, eli açıklık.

s.+i 292

sêkunt: (Rus.) Saniye.

s.+ni 138

sêlik: Vergi.

s. 162, 162, 163, 164, 165, 165, 166, 166, 244, 362, 383, 383, 392, 399, 432

s.+larnin 383

s.+ni 165, 407

sêlin-: 1. Koyulmak, yerleştirilmek, çıkarılmak. 2. Kıyafetleri silkelemek, çırpamak. (bk. **sal-**)

s.-di 254

s.-gan 12, 122, 13, 241, 262, 314, 314, 422, 52, 6, 65, 81, 84, 90

s.-ganidi 241, 308, 339, 381, 390

s.-idu 490

s.-ip 142, 308, 93

sêlinça: Yatıp oturulduğunda alta serilen keçe, yorgan vb. şeyler.

s. 382

sêliniş: bk. **sêlin-**

s.+ka 422

sêliš: Salma. (bk. **sal-**)

s.+i 261, 34

s.+ka 310, 403

s.+mu 276

s.+ni 20

s.+tinmu 391

sêliš-: Yapımına yardım etmek, beraber kurmak, beraber yapmak. **(bk. sal-)**

s.-ivatidu 273

sêlištur-: 1. İki veya daha fazla şeyi mukayese etmek, karşılaştırmak. 2. Basılan veya tercüme edilen bir materyali aslı ile karşılaştırmak. **(bk. sêliš-)**

s.-ganda 80

s.-misida 55

sêmiz: 1. Semiz, şişman, etli. 2. Yağlı hayvan.

s. 242, 266, 30

s.+rek 18, 288

sêpil: Kale.

s. 39, 43

s.+din 268, 46

s.+ga 4, 50, 52

s.+i 41

s.+idin 400

s.+iga 41

s.+inin 332, 358, 92

s.+mu 4

s.+ni 51, 51

s.+nin 257, 268, 331, 332, 41, 44, 50, 51, 64, 64

sêpil-: Serpilmek, saçılmak, dökülmek. **(sep-:** 1. Sulu olan bir şeyi başka nesnenin üstüne saçmak, püskürtmek. 2. Toz, un hâlindeki bir maddeyi başka bir nesnenin üstünde saçmak. 3. Dağıtmak, yaymak.)

s.-gen 222

sêpiş: Dökme, serpmek. **(bk. sep-)**

s.+ni 58

sêrikçi: **(Fr.+T.)** Sirk çalışanı. **[sêrk:** **(Fr.)** Yüksekte takla atıp ip üzerinde yürüme, at üstünde hünelerini gösterme gibi maharetleri göstermenin genel adı.]

s.+lerdek 332

sêrik: Sarı.

s. 14, 153, 156, 18, 189, 236, 243, 30, 300, 304, 33, 376, 422, 428, 429, 434, 446, 460, 47, 472, 474, 84, 93

s.+ka 60

s.+liri 484

s.+lirige 86

s.+lirini 276

aķ sêrik ‘Soluk sarı.’

s. 18, 30, 153, 376, 446, 460,
474

séril-: bk. siyiril-

s.-ip 460

**sési-: Kötü bir iş nedeniyle insanlar
arasında kötü olarak bilinmek.**

s.-p 264

**sésiğ: 1. Kötü ve pis koku. 2. İnsanın
canını sıkan ve kötü anlamlı söz. (bk.
sési-)**

s. 109, 134, 202, 260, 43

sésiş: Pis kokma. (bk. sési-)

s.+ka 60

sésit-: Rezil etmek. (bk. sési-)

s.-ti 426

sétiğ: Ticaret, alışveriş. (bk. sat-)

s. 112, 182, 28

s.+ni 337

sétil-: İhanet etmek. (bk. sat-)

s.-gan 425

s.-milar 199

**sétilma: Düşmanın menfaati için
çalışan, hain kişi. (bk. sétil-)**

s.+larnin 43, 76

**sévet: (Far.) İçine bir şeyler konulan
eşya, sepet.**

s. 452

**sézil-: Sezilmek, hissedilmek. (bk.
sez-)**

s.-meytti 349

**sézilerlik: Sezilir şekilde, sezilecek
derecede. (bk. sézil-)**

s. 106, 301, 355

sézim: Sezgi, his. (bk. sez-)

s. 128, 4

s.+de 15

s.+i 461

sézindi

s. 410

**séziş-: Karşılıklı sezmek, hissetmek.
(bk. sez-)**

s.-ip 88, 89

sidam: Tüysüz, düz, pürüzsüz.

s. 153, 24, 316, 316, 63

**signal: (Fr.) Sinyal. (Kaynaklarda
signal olarak geçmektedir.)**

s.+i 255

**siğ-: 1. Belli bir dairenin içine
yerleşmek, sığınmak, batmak. 2. Uygun
gelmek, denk olmak, layık olmak.**

s.-masmen 349, 349

s.-may 306, 351, 440

s.-midi 421

s.-misimu 97

siğdur-: 1. Sığdırmak. 2. Tahammül etmek, dayanmak. (**bk. siğ-**)

s.-almaydigan 378

s.-almigan 228

siğışlik: Uygun olan, denk gelen. (**bk. siğ-**)

s. 18

sihriy: **bk. sêhriy**

s. 132

sik-: 1. Kavramak, bastırmak. 2. Sıkıştırmak.

s.-ip 11, 44

sikil-: 1. Sıkılmak, sıkıştırmak, bastırmak. 2. Kendini garip hissetmek, utanmak. (**bk. sik-**)

s.-gandek 4, 420

s.-ip 136, 348, 451

sikim: Sıkım, avuç. (**bk. sik-**)

s. 331, 451, 451

sikış-: Karşılıklı olarak sıkmak. (**bk. sik-**)

s.-ip 444

sila-: 1. Elini yavaş yavaş üstünde gezdirmek, okşamak. 2. Rüzgârın dokunması, değmesi. 3. İyilik yapmak, şefkat göstermek.

s.-di 316

s.-gan 197

s.-p 21, 58, 58, 244, 179, 316, 316, 36, 44

s.-sa 239, 415

s.-şivatidu 210

silci-: Yavaş yavaş sürülmek, hareketlenmek, yaklaşmak, çekilmek.

s.-di 403

s.-p 263, 403, 445, 8

sile: (nezaket anlamında) Siz, sizler.

s. 52

siler: **bk. sile**

s. 10, 10, 110, 111, 136, 184, 212, 263, 275, 315, 356, 396, 415, 417, 61, 61, 79, 85, 86, 96

s.+de 302

s.+dek 10

s.+din 180, 21, 79, 79, 79, 124, 179, 237

s.+dinmu 124

s.+ge 350, 8, 10, 220, 223, 29

s.+mu 5, 148

s.+ni 179, 180, 447, 83, 83

s.+nin 136, 178, 356, 9, 315, 150, 239, 296, 36, 362

sili: (nezaket anlamında) Siz, sizler.

s. 124, 14, 160, 212, 228, 235, 291, 302, 5

silik: 1. Düz, pürüzsüz, parlamış, cilalı. 2. Devamlı, durmadan.

s. 117, 117, 284, 292, 36, 456, 87

siliklaştur-: Pürüzsüz hâle getirtmek. (bk. silik)

s.-up 380

silki-: 1. Güç kullanarak o yana bu yana sallamak, kımıldatmak, silkmek, sallamak. 2. Kaba muamele etmek.

s.-di 343

s.-p 55, 184, 195, 30, 333, 341, 350, 356, 396, 405

s.-pla 396

silkin-: Kendi kendine sallanmak, kımıldatmak. (bk. silki-)

s.-di 460

silkiniş: Sallanma. (bk. silkin-)

s. 146, 450

silkiş: Silkme, sallama. (bk. silki-)

s. 339

Silsile Tüz-Zehab: Silsiletü'z-Zehab. Altın Silsile: En güvenilir isnat anlamında kullanılan bir hadis tabiri. (Yücel, 2009: 208).

z. 478

sim: (Far.) Tel.

s.+dek 75

simab: (Far.) Civa.

s.+tek 410

simavi: (bk. samavi)

s. 309

simvol: (Fr.) Sembol.

s.+i 103

sina-: Belli bir vasıta ile denemek, tecrübe etmek.

s.-p 52, 53

s.-ydu 272

sinaç: 1. Sınama, deneme, tecrübe. 2. Bir işin neticesi. (bk. sina-)

s. 272, 423, 423

s.+idur 145

s.+iidi 302

s.+liriga 421

sinal-: Sınanmak, denenmek. (bk. sina-)

s.-gan 58

sinaş: Sınama, deneme. (bk. sina-)

s. 225, 289, 423

sinçay: Konuklara yemekten önce ikram edilen çay. Sütsüz çay.

s.+din 295

sinçıla-: Dikkat ile gözden geçirmek.

s.-p 308

sintebir: (Rus.) Miladi takvime göre dokuzuncu ay, eylül. **(Kaynaklarda sèntebr olarak geçmektedir.)**

s. 491

siğ-: **1.** Sızmak, sızdırmak, süzölmek. **2.** Sinmek, sindirmek. **3.** Mideye girip hazmedilmek. **4.** Sarf olmak. **5.** Uygun gelmek. **6.** Karışmak, asimile olmak.

s.-di 477

s.-genidi 193, 455

s.-ip 112, 290, 33, 376, 378, 39, 476, 487, 7

siğar: Tek.

s. 14

siğayan: Yanlamasına, eğri. **(Kaynaklarda siğaryan olarak geçmektedir.)**

s. 170, 322, 34

siğayan kıl- ‘Eğik hâle getirmek.’

s.-ip 322

siğdür-: Hazmolmak, mideye girip öğütölmek, sindirmek, sızdırmak, aşılamak.. **(bk. siğ-)**

s.-uvatatti 308

siğdürüş: bk. siğdür-

s.+ke 30

Singi: bk. Singi Hunteyci

s.+nin 484

Singi Hunteyci: Galdan Serin’in ağabeyi.

s. 95

siğil: **1.** Kendinden küçük kız kardeş. **2.** Kendinden küçük kız veya kadınlara hürmet bildiren söz.

s.+isi 296, 488

s.+isini 489

s.+isinin 88

s.+isinin 87

siğir: bk. pey: (I)

s.+liri 74

siğir-: Sindirmek. **(bk. siğdür-)**

s.-ip 425

siğiş-: Yakışmak. **(bk. siğ-)**

s.-ip 300

sipa-: El ile okşamak, sıvazlamak. **(Kaynaklarda siypa- olarak da geçmektedir.)** krş. siypila-

s.-p 133, 402, 74, 170

sipah: **(Far.) 1.** Han, padişah veya emîrlerin ordusunda uzun müddet görev yapan memur. **2.** Savaşçı, asker.

s. 212

s.+i 483

s.+larga 325

s.+lar 327, 339, 445

s.+lardin 212, 325, 370

s.+larnin 295

s.+liri 256

sipaye: (Far.) Hareketi ve sözü nazik, kibar.

s. 456

sipayi: (bk. sipaye)

s. 59, 101, 273, 289, 301, 95

sipayilik: (Far.+T.) bk. sipaye

s. 151

sir: (Ar.) Başkalarından gizli tutulan, başkalarına söylenmeyen.

s. 11, 11, 131, 206, 327, 33, 425, 481, 55, 9

s.+dek 188

s.+in 340

s.+ini 109

s.+lirigice 130

s.+lirini 301

s.+lirinimu 127

s.+lirinin 192

sirac: bk. sirac tam

s. 77

sirac tam ‘Çatıları birbirinden ayırma maksadıyla kerpici koparılan dar ve kısa duvar.’

s.+ larnin 77

sirat: (Ar.) Kıyamet gününde herkesin geçeceği köprü.

s. 278

sirat mustkimi ‘Doğru yol.’

s.+de 278

sirdaş: (Ar.+T.) Mahrem, içten, candan, samimi, içli dışlı bir dost. **(bk. sir)**

s. 414

s.+i 208

sirdaş-: (Ar.+T.) Birbirlerine sır vermek. **(bk. sir)**

s.-ti 232, 330

sirdişiş: (Ar.+T.) Karşılıklı olarak sır verme. **(bk. sirdaş-)**

s. 181, 282

sirği-: Az miktarda akmak, kaymak.

s.-p 18, 69, 380, 406

s.-ytti 87

sirķira-: Ağrımak, acımak. (sir: Vücudun belli bir yerinde iğne batırmışçasına olan ağrı.)

s.-ytti 252

sirlan-: Boyanmak, cilalanmak. (sir: Sır.)

s.-gan 84

s.-gandek 112

s.-ganidi 5

sirlik: (Ar.+T.) Sırlı, gizemli. (**bk. sir**)

s. 136, 147, 162, 17, 183, 207, 218, 222, 244, 277, 300, 304, 315, 410, 422, 422, 445, 449, 458, 60, 81

s.+idi 328

s.+midu 440

sirma:

s. 372

sirt: 1. Dış, dışarı. **2.** Yabancı memleket. **3.** Etraftaki muhit, çevre.

s. 164, 66

s.+idiki 175, 403, 43, 459, 76

s.+idikilerge 331

s.+idin 332

s.+idinla 340

s.+iga 55

s.+innin 221

s.+ka 117, 126, 148, 151, 17, 22, 234, 274, 283, 421, 470, 470, 470, 471

s.+ki 278

s.+tiki 340

s.+tikilerdin 121

s.+tin 134, 231, 334

sitem: (Far.) Cefa, zulüm, zorluk.

krş. setem

s. 483

siya: (Far.) Siyah, siyah renkli. (**Kaynaklarda siyah olarak geçmektedir.**)

s. 265

siyadetname: (Ar.+Far.) Seyitlik belgesi.

s. 489

siyağ: (Ar.) Görünüş, şekil.

s. 150, 37, 376, 379, 379, 380, 66

s.+ida 239, 383

s.+idiki 3, 90

s.+idiki

s.+inni 226

s.+tiki 23

siyasiy: (Ar.) Siyasi, siyasal.

s. 119, 434, 479, 483, 485

siyma: (Ar.) Görünüş, şekil; yüz, surat.

s.+liriga 17

s.+si 14, 358

s.+sini 475

siypila-: El ile okşamak. **krş. sipa-**

s.-p 443

siyri-: 1. İnce ve uzun şeyleri el ile sıkamak, elini aşağı doğru yavaş yavaş indirip iç veya dıştaki nesneleri düşürmek veya bir yere koymak. **2.** Hiçbir şey kalmaksızın bırakmak.

s.-p 32, 156

siyri-: 1. Bir şeye çok üzülme, pişman olmak. **2.** Düz, kaygan bir yerden kaymak, süzülme. **(bk. siyri-)**

s.-di 261

s.-ip 200, 74, 79

siz: (zamir) Siz.

s. 160, 160, 161, 167, 167, 185, 189, 214, 214, 239, 243, 284, 285, 323, 361, 366, 380, 407, 411, 411, 411, 412, 425, 427, 433, 443, 443, 444, 447, 49, 49, 50, 50, 51, 53, 61, 62, 62, 82

s.+dek 108

s.+din 305, 435

s.+ge 347, 350, 367, 400, 436, 443, 50

s.+gimu 323

s.+lernin 345

s.+mu 380, 444, 53

s.+ni 108, 243, 302, 409, 411, 412, 435, 435, 443, 50, 50, 81

s.+nin 108, 108, 160, 161, 162, 189, 255, 301, 301, 302, 323, 365, 366, 366, 366, 394, 412, 50, 50, 50, 50

s.+nince 66

s.+ninmu 466

siz-: Çizmek, boyamak.

s.-gan 102

sizik: Çizgi, çizik. **(bk. siz-)**

s.+idin 102

sizle-: Karşı tarafa siz diye hitap etmek. (bk. siz)

s.-p 407

so'al: (Ar.) Soru.

s. 115, 124, 16, 170, 173, 187, 211, 26, 278, 311, 313, 364, 372, 380, 407, 442, 50

s.+din 124

s.+ga 311

s.+i 312

s.+idin 253

s.+iga 343

s.+lar 116

s.+larni 147

s.+ni 312, 51

soda: (Far.) Ticaret, alışveriş, satış.

s. 112, 182, 23, 28, 337, 387, 387, 409

s.+diki 451

s.+si 451

s.+siga 451

sodiger: (Far.) Tüccar, iş adamı. **(bk. soda)**

s. 239, 34, 471, 94

s.+ler 327, 339

s.+lerni 337

s.+liri 223

s.+nin 219

sodilaş-: (Far.+T.) Alım satım yapılan ürünün fiyatı hakkında pazarlık yapmak. **(bk. soda)**

s.-maccimu 293

soğuk: 1. Soğuk. **2.** Uzak, kaba, sevimsiz. **(Kaynaklarda soğak şeklinde de geçmektedir.)**

s. 106, 108, 114, 129, 137, 137, 200, 240, 242, 258, 266, 27, 273, 284, 286, 319, 340, 341, 358, 398, 404, 421, 432, 445, 446, 452, 455, 458, 46, 467, 467, 472, 49, 58, 95, 99

s.+ida 104

s.+idi 26

s.+kina 322

s.+mu 420

s.+ni 47

s.+ta 233, 235

s.+tin 359

soğukkan: [<soğuk+kan] Kendini tutabilen, tutan, temkin. **(bk. soğuk)**

s. 197

soğukkanlık: Kendini tutabilme, temkinli. **(bk. soğuk)**

s. 55

soğuklık: Kabalık, sertlik, iğrençlik. **(Kaynaklarda soğukluk, soğaklık şeklinde de geçmektedir.)**

s. 346

soğul-: Azalmak, küçülmek, kurumak.

s.-up 41

solgunluk: Solgun hâl, solgun görünüş.

s. 468

sokulda-: Normal yürüyüşten daha yavaş yürümek.

s.-p 151, 339, 474

Sokur: Galdan Serin'in dayısı. Galdan Serin, Cungar hâkimiyetini koruyabilmek için dayısı Sokur'a hücum etmiştir. **(BS romanı s.: 485) (Hacı, 1993: 260)**

s. 485

soğ-: **1.** Bir nesneye ikinci bir nesneyle vurmak, onu dövmek. **2.** Bir şekle, hâle getirmek. **3.** Müzik çalmak. **4.** Durmadan hareket etmek. **5.**

Çıkmak, vurmak. **6.** Yollamak, göndermek. **7.** Çalmak, hırsızlık yapmak. **8.** Yemek.

s.-kan 25, 44, 48, 49

s.-ti 471

s.-up 135, 190, 22, 271, 382,
74

s.-uvatamdu 327

s.-uvatkan 158, 340, 410

soğa: Yumurta şeklinde olan, oval.

s. 335

soğa baş ‘Oval kafa.’

s.+ ini 335

soğmak: Patika, yol, dümdüz.

s. 403

soğmak yol ‘Çığır, patika yol.’

s.+lar 403

soğul-: Dövülmek, çarpılmak. (**bk. soğ-**)

s.-gan 307

s.-up 454, 454

soğuş: Savaş, mücadele, dövüş. (**bk. soğ-**)

s. 320

s.+i 35

s.+iga 452

soğuş-: 1. Kavga etmek, dövüşmek. 2. Çarpışmak. (**bk. soğ-**)

s.-sa 159

s.-uvatkan 75

sol: Sol.

s. 159, 196, 258, 261, 309, 330,
334, 68, 86

solan-: 1. Kilitlemek. 2. Alıkoymak, hapsetmek. [**suo:** (**Çince**) Zincir.]

s.-di 358

s.-gan 359

solaş-: 1. Solmak. 2. Keyifsiz olmak. (**sol-:** 1. Rengini yitirmek. 2. Tazeliliğini, diriliğini veya parlaklığını yitirmek.)

s.-ip 242

s.-kan 420

solışış: bk. **solaş-**

s.+ka 161

solukige

s. 19

somluğ: (**Rus.+T.**) Som değerinde olan. [**som:** (**Rus.**) Yüen.]

s. 451

soñ: Son, arka, sonra.

s. 21, 423

soņsiz: Sonsuz, sonu olmayan. (**bk. soņ**)

s. 112

sopa: (Ar.) Halka açık mekânlarda yerden yüksek olan yer. (**Kaynaklarda supa olarak geçmektedir.**)

s. 220

sopi: (Ar.) Sufi.

s. 101, 104, 104, 109, 110, 114, 126, 136, 138, 138, 138, 138, 140, 141, 144, 148, 148, 149, 151, 151, 154, 154, 162, 164, 165, 168, 172, 176, 186, 186, 189, 190, 195, 206, 21, 210, 212, 212, 212, 214, 227, 24, 257, 257, 258, 259, 259, 259, 260, 261, 262, 262, 263, 263, 263, 263, 265, 265, 265, 265, 30, 308, 309, 310, 310, 311, 314, 316, 336, 338, 338, 339, 342, 343, 345, 351, 351, 351, 352, 353, 358, 367, 367, 368, 38, 438, 441, 445, 452, 453, 453, 471, 474, 474, 474, 479, 487, 488, 62, 63, 66, 68, 98, 115, 165, 99

s.+dek 100

s.+dur 138

s.+lar 120, 121, 139, 143, 148, 154, 154, 166, 184, 202, 479, 489

s.+lardin 189

s.+larmu 135

s.+larnin 140

s.+liri 171, 199, 202

s.+lirinin 117, 174, 78

s.+m 20, 363, 399, 400, 401, 407, 446, 446, 473, 475, 409, 447, 461

s.+men 472, 476

s.+nin 259, 259, 309, 351, 351, 351, 351, 351

s.+si 317

s.+yu 187

sopilik: bk. sopi

s.+nin 138

sopitorğay: [<sopi+torğay] Bir çeşit kuş.

s.+lar 376

sora-: 1. Soru sormak. **2.** Fikir alışverişi yapmak. **3.** İstemek. **4.** Yönetmek, idare etmek.

s. 54

s.-di 11, 12, 126, 126, 14, 189, 238, 267, 274, 284, 293, 311, 325, 331, 334, 340, 342, 347, 357, 371, 371, 380, 380, 384, 428, 430, 446, 446, 465, 465, 466, 52, 52, 53, 346

s.-duk 59

s.-ganda 133, 289

s.-ganidi 313

s.-gucilarnin 264, 272

s.-makci 55

s.-mas 164

s.-nlar 312

s.-sanla 312

s.-p 147, 54

s.-ptu 417, 447

s.-vatisen 110

s.-vatkan 256

s.-yalimiganikenmen 285

s.-ymiz 7

sorağ: 1. Sorgu. 2. Soru. (bk. sora-)

s. 16, 407

s.+ida 50

s.+larga 380

s.+larni 278

soral-: Sorulmak, istenmek. (bk. sora-)

s.-gan 311

soraş: Sorma, isteme. (bk. sora-)

s. 300, 307, 323

s.+i 278

s.+iga 32

s.+ka 295

soraş-: Karşılıklı sormak. (bk. sora-)

s.-ti 319

sorat-: Sordurmak, istetmek. (bk. sora-)

s.-maymen 285

sori-: bk. sora-

s. 466

soru-: Savurmak.

s.-du 194

s.-p 390

haman soru- ‘Harman savurmak.’

s.-p 390

sorun: Mekân.

s. 309, 311, 369

s.+da 162, 208, 213, 222, 276, 322, 344, 349

s.+diki 277

s.+ga 142, 369

s.+i 422, 455

s.+iga 246, 470

s.+larda 139, 309, 348

s.+larnin 216

s.+liridimu 219

s.+mu 210

s.+nin 342

sorun tüz- ‘Bir faaliyet için yeri uygun hâle getirmek, koltuğu ayarlamak.’

s.-di 369

sota: Değnek, sopa.

s. 68, 78

sothor: (Rus.+Far.) Mahkeme.

s.+mu 451

sovağ: bk. soğuk

s. 191

sovğa: (Far.) Hürmetini ifade etme, gönlünü alma, tebrik etme gibi çeşitli amaçlar ile verilen şey, hediye.

s. 304, 339, 434

s.+larni 339

s.+liriga 339

sovuş: Soğuma, soğuk hâle gelme.

s.+ka 201

soy-: Deriyi etten ayırmak, soyamak.

s.-uvetip 128

soyla-: Çevrilmek, dönmek, dolanmak.

s.-p 360

soyma: Katliam, kırım.

s.+si 188, 191, 203, 322, 325

s.+sini 189

s.+sinin 213, 347

soz-: 1. Vurup, basıp veya başka bir yollarla uzun hâle getirmek, uzatmak.

2. Açmak, germek, genişletmek,

çekmek. 3. Yükselmek, büyümek. 4. Sesi uzatmak, uzun söylemek.

s.-dum 294

s.-gan 452

s.-ganda 174

s.-up 106, 196, 238, 370, 77

s.-uvatsa 64

sozul-: Uzatılmak, uzatmak. (bk. soz-)

s.-gan 111, 189, 25, 25, 261, 400, 441, 457, 482

s.-ganidi 389

s.-ganlikini 84

s.-up 154, 387

s.-upla 402

sozunçağ: Uzunca, uzun hâle getirilmiş. (bk. soz-)

s. 191

söhbət: (Ar.) Sohbet, konuşma, tartışma.

s. 113, 147, 184, 187, 196, 220, 298, 339, 371, 371, 452, 54

s.+i 197, 328

s.+ide 16, 221

s.+idin 183

s.+ige 410

s.+imde 368

s.+imiz 187

s.+imizdin 221

s.+imizni 49

s.+liri 16

s.+ke 187, 221, 221

s.+lerdin 123

s.+liride 235

s.+lirige 20, 209, 62

s.+lirini 183

s.+lirinin 198

s.+ni 299, 347

s.+nin 328

s.+te 217, 326

s.+tin 211, 246, 434

s.+tur 312, 326

söhbetdaş: (Ar.+T.) Bir meselede
sohbete katılan kişi. (**bk. söhbet**)

s.+liriga 211

söhbetleş-: (Ar.+T.) Sohbet etmek.
(**bk. söhbet**)

s.-ti 434

sök-: Başkalarına kötü sözler ile
hakaret etmek, azarlamak, sövmek.

s.-ti 227

söksök: Saksaul ağacı.

s.+lernin 23

s.+te 382

söküt: bk. süküt

s. 44

söğek: 1. Kemik. **2.** Kitap, mektup,
yazıt için gövde, malzeme. **3.** Evlat,
nesil.

s. 267, 51

s.+i 162, 241, 258, 26

s.+ler 23

s.+liri 39, 404, 446, 91

s.+tek 189

s.+tin 14, 70

sölet: (Ar.) Görkem, muhteşem.

s. 67

söletlik: (Ar.+T.) Görkemli,
muhteşem. (**bk. sölet**)

s. 325, 341, 40

söletvaz: (Ar.+Far.) Gösteriş
meraklısı. (**bk. sölet**)

s. 266

söre-: 1. Bir şeyi kaldırmadan
götürmek, sürüklemek. **2.**
Geciktirmek.

s.-gen 261, 329, 91

s.-gendek 441

s.-ginice 110

s.-p 114, 231, 304, 338, 342,
352, 363, 441, 69, 72, 72, 88

sörel-: Sürüklenmek, çekilmek. (**bk. söre-**)

s.-ip 111

söreştür-: Sürükleyip ilerlemek. (**bk. söre-**)

s.-up 86

sörül-: Sürüklenmek. (**Kaynaklarda sörel- olarak geçmektedir.**)

s.-up 460, 72

sörün: 1. Çok sıcak veya çok soğuk olmayan, ılımlı. 2. Gergin, soğuk veya çirkin yüz.

s. 328, 335, 32

s.+idi 342

söser: (**Far.**) Ağaç sansarı.

s. 240

söy-: 1. Öpmek. 2. Sevmek, âşık olmak. 3. Değer vermek.

s.-di 19, 284, 434, 437

s.-er 233, 487

s.-etti 476

s.-gen 440

s.-up 315, 317, 439, 445

söygü: Sevgi, aşk. (**bk. söy-**)

s. 127, 304, 344, 349, 352, 377, 378, 444, 458

söyümlük: Sevimli, sevgili, sevilen. (**bk. söy-**)

s. 231, 243, 281

söyün-: Sevinç hissetmek, sevinmek. (**bk. söy-**)

s.-gen 65

söyünçi: Müjde. (**Kaynaklarda söyünçe olarak geçmektedir.**)

s. 305

söyündür-: Sevindirmek. (**bk. söyün-**)

s.-etti 80

söyüş: **bk. söy-**

s. 443

söz: Söz, kelime.

s. 104, 11, 147, 162, 167, 178, 210, 210, 213, 216, 216, 219, 225, 236, 245, 272, 288, 319, 323, 335, 343, 344, 351, 354, 355, 355, 366, 408, 417, 423, 423, 443, 443, 448, 468, 55

s.+din 138, 141, 187, 320, 347, 354, 365, 366, 418, 448

s.+dur 100, 216, 216, 357

s.+ge 123, 212, 223, 323, 426, 97

s.+i 100, 100, 104, 147, 16, 176, 194, 194, 211, 212, 225, 225,

225, 289, 312, 344, 372, 410, 415,
455, 483, 52, 54, 57, 57, 65, 68, 78, 99

s.+ide 198, 355

s.+idiki 372

s.+idin 130, 131, 141, 237, 99

s.+idur 225

s.+ige 107, 35, 362

s.+iidi 303

s.+imiz 289

s.+imu 225, 226

s.+ini 100, 111, 169, 176, 185,
188, 194, 211, 244, 27, 275, 28, 280,
285, 30, 313, 320, 34, 350, 356, 361,
364, 406, 410, 431, 448, 54, 54, 78,
79, 83, 95, 97, 98, 99

s.+inin 139, 139, 165, 225

s.+ler 102, 138, 181, 200, 205,
205, 275, 293, 294, 30, 326, 362, 373,
430, 471

s.+lerdin 102, 233, 272, 315,
324, 36, 96

s.+lerge 102

s.+lerin 215

s.+lerni 100, 114, 115, 15, 297,
302, 356, 362, 430

s.+lernin 199, 448, 82

s.+liri 103, 110, 123, 123, 137,
152, 171, 214, 215, 218, 22, 225, 236,

26, 260, 301, 309, 315, 319, 321, 323,
34, 409, 411, 418, 443, 449, 82, 99

s.+liride 198

s.+liridiki 456

s.+liridin 177, 191, 257, 277,
299

s.+lirige 17, 170, 215, 274,
324, 36

s.+lirim 410

s.+lirimni 301

s.+lirimu 314

s.+lirini 11, 111, 162, 17, 319,
35, 351, 362, 427, 468, 100

s.+lirinin 12, 290, 419, 82

s.+lirinizni 409

s.+ni 199, 199, 216, 399, 416

s.+umnin 355

s.+unlar 312

sözle-: Söylemek, demek. (**bk. söz**)

s. 30

s.-di 319, 98

s.-gecke 418

s.-gen 153, 194, 225, 418, 419

s.-gende 222

s.-gendek 385

s.-genliki 425

s.-genseri 185

s.-p 141, 218, 286, 307, 384,
384, 385, 385, 425, 426, 96

s.-vatatti 147

s.-vatkan 30, 337

s.-vatkandek 424

s.-virip 365

s.-ydigan 146, 213

s.-ytti 114

sözlen-: Başkası tarafından
söylenmek. (**bk. sözle-**)

s.-di 222

sözleş-: 1. Söylemek, demek. 2.
Söyleşmek, dertleşmek. 3.
Haberleşmek, ilişki kurmak. (**bk.**
sözle-)

s.-etti 148

s.-in 66

s.-ip 303, 307, 405, 54

s.-ivatkandek 81

s.-iverisnin 160

s.-kum 405

s.-meytti 386

s.-midi 155

s.-ti 120, 243, 297

s.-tiki 170

sözleş: Söyleme, söyleyiş. (**bk. sözle-**)

s. 215

s.+i 153

s.+ige 385

s.+ke 101, 110, 12, 124, 126,
151, 168, 184, 26, 273, 28, 29, 313,
433, 54, 55, 57, 8, 95, 99

s.+liri 23

s.+ni 447

s.+nimu 12, 385

s.+tin 320

sözleş: **bk. sözleş-**

s. 72

sözmen: Anlamalı, dokunaklı konuşan
kişi.

s. 206, 307, 98

su: 1. Su. 2. Deniz, gök, ark vb. su
birikintileri.

s. 3, 13, 18, 33, 40, 58, 60, 105,
117, 126, 128, 130, 137, 137, 137,
164, 189, 197, 222, 227, 243, 256,
304, 396, 78, 91, 400, 403, 410, 410,
450, 481

s.+da 201

s.+din 3, 60

s.+ga 128, 144, 173, 31, 416,
60, 63, 311

s.+lar 292, 40, 420

s.+larmu 324

s.+larnin 328

s.+liridek 324

s.+liri 42, 369

s.+lirini 377

s.+nin 60, 59, 311, 415

subat: (Ar.) Cesaret, yüreklilik, dayanma gücü.

s. 319

subhanalla: Allah'ı övme, Tanrı'm.

s. 100

subhane: Allah, noksan sıfatlardan münezzeh ve yücedir.

s. 141

subhanehuveta'ala: Sübhânehû ve teâlâ, Allah'a sığınırım.

s. 294

subhaneveta'ala:

bk.subhanehuveta'ala

s.+nin 421

Subhanşul: Töge Sultan ile çarpışan kişi. (BS romanı s.: 258)

s. 258, 258, 258, 258, 258, 259, 259, 259, 259, 260, 261, 261

s.+ga 258, 260

s.+nin 259, 259, 260

subihaneveta'ala: bk. bk.

subhanehuveta'ala

s. 366

suğar-: 1. Su yolunu açıp bitkilere su vermek. **2.** Su içirmek, su vermek. **3.** Metal aletleri, belli bir sıcaklıkta kızdırıp sonra soğutarak katılaştırmak, sağlamlaştırmak.

s.-di 403, 404

s.-dide 460

s.-gan 392

suğur-: Bir nesne içinden, arasından bir başka nesneyi çıkarmak, çekmek, yolmak.

s.-up 104, 106, 455, 61, 89, 105, 105, 46

s.-uvalimiz 265

çişini suğur- 'Dişini çekmek.'

s.-up 46

suğurul-: (I) Çıkarılmak, çekilmek. (bk. suğur-)

s.-up 126, 146, 311

suğurul-: (II) Sulanmak, su dökmek. (Kaynaklarda suğiril- şeklinde geçmektedir.) (bk. suğar-)

s.-gan 68, 114

s.-may 91

suhen: (Far.) Laf, söz, sohbet.

s. 138, 181, 294, 297, 411

suhençilik: (Far.+T.) İftiracılık. (bk. suhen)

s. 210

sulima: Bir tür ince, el dokuması, beyaz kumaş. **bk. şativa**

s. 94

sultan: (Ar.) Sultan.

s. 101, 293, 408, 57

s.+ga 162

s.+i 21, 227, 256, 303, 386, 432, 480, 486, 98

s.+ini 174

s.+lardin 219, 361, 448

s.+lirinin 161

s.+nin 166

Sultan Abdulitiphan: 1619-1630 yılları arasında Seidiye Hanı olan kişi.

s. 204

Sultan Abdullaḥan: bk. Abdullaḥan

s. 209

Sultan İbrahim Edhem: Ebû İshâk İbrâhîm b. Edhem b. Mansûr, Horasanlı sofu.

s.+din 447

Sultan İsmâ'il: bk. İsmâ'ilḥan

s. 79

Sultan Seyid Baba Ḥan: Turfan'da yirmi yıl hüküm süren padişaktır.

Muhammet Emin Han'ın babası. **(BS romanı s.: 488)**

s.+nin 488

sultanlık: (Ar.+T.) Sultanlık. **(bk. sultan)**

s. 53

s.+ini 49

s.+inin 93

suluḡ: Nemli, sulu. **(bk. su)**

s. 33, 43

sumbul: (Ar.) Sümbüle benzeyen, uzun ve güzel.

s. 207

sun-: (I) Sunmak, uzatmak.

s.-di 300, 436

s.-gan 144, 339

s.-up 293, 311

sun-: (II) 1. Kırılmak, parçalanmak. **2.** Saygınlığı azalmak, itibarı yok olmak.

s.-gan 265

s.-up 26

sunay: (Far.) Bir tür çalgı.

s. 305

s.+lar 93

s.+larnin 251

s.+lar 95

sundur-: Kırmak, parçalamak. (**bk. sun- II**)

s.-ganidi 85

sunduruş: **bk. sundur-**

s. 316

supa: (**Ar.**) Seki.

s. 58

s.+da 103, 308, 85, 269

s.+diki 308

s.+din 220

s.+ga 101, 308, 451, 93, 95,
275

s.+nin 103, 309, 430, 430, 110

s.+siga 310

s.+sinin 106, 115, 93

super: (**Far.**) Siper, kalkan.
(Kaynaklarda **siper** olarak
geçmektedir.)

s. 258

s.+ni 260

sur: (**I**) **bk. sür I**

s. 247

sur: (**II**) (**Far.**) Kumru tüyüne, küle
benzeyen.

s. 234, 389

sus: 1. Açık renk. 2. Güçsüz, zayıf,
boş. 3. Yavaş, ağır.

s. 134, 154, 183, 236, 256, 3,
327, 378, 65

suser: Ağaç sansarı. (**Kaynaklarda
söser olarak geçmektedir.**)

s. 241

susira-: Su veya nemin azalması,
susamak, susuz hâle gelmek. (**bk. su**)

s.-gan 32

susiz: Susuz, suyu olmayan. (**bk. su**)

s. 33, 379

susla-: (**Far.+T.**) Azaltmak,
yavaşlamak. (**bk. sus**)

s.-p 54

suslaş-: (**Far.+T.**) Azalmak, güçsüz
hâle gelmek, yavaşlamak. (**bk. susla-**)

s.-ip 182, 399

susluğ: (**Far.+T.**) **bk. sus**

s. 143, 446, 446, 447

s.+idin 457

suva-: Bir nesne veya insan bedenine
sürtmek, sıvamak.

s.-p 358

suvadan: Kavak.

s. 44, 53, 400

suvağ: Sıva işi. (**bk. suva-**)

s. 117

suyiķest: (Ar.) Suikast, plan, dūzen, entrika.

s. 54

s.+te 488

suyiķestlik: (Ar.+T.) Suikast olma durumu. (bk. **suyiķest**)

s. 44, 489

suyuk: Sıvı.

s. 264

sūbhi: (Ar.) Tan, şafak vakti.

s. 180, 181, 21, 257, 423, 439

s.+nin 99

s.+si 286

sūf: (Ar.) Yūn, yapağı.

s. 332

sūhbet: bk. sōhbet

s. 350

sūkūnat: (Ar.) Sūkūnet, sessizlik.

s. 270, 54

sūkūt: (Ar.) Hiçbir ses çıkmama hāli, sessiz.

s. 318, 332, 75

s.+ke 138

s.+te 188, 223, 275, 297, 364

s.+tin 239, 34

sūlh: (Ar.) Sulh.

s.+i 56, 56, 58, 63

sūlūk: (Ar.) Yol, yola girme, yol tutma.

s. 133, 15, 282, 282, 307, 321, 367, 479, 479, 490

s.+i 206, 309, 19, 315, 316, 317, 317, 317, 320, 483

s.+ige 278, 479

s.+imiz 22

s.+imizge 309

s.+imizin 285

s.+imizinmu 291

s.+inin 260

s.+ke 136

s.+ler 479

s.+lirimiz 179

sūmūr-: Dışarıda olan herhangi bir nesneyi nefes yardımıyla içine çekmek, emip içmek.

s.-gendin 184

s.-up 126, 130

sūnnet: (Ar.) Hz. Muhammed'in yaptığı davranışlar ve söylediği sözler.

s. 118

s.+i 307

s.+ini 16

s.+ke 324

s.+lirige 289

s.+tin 359

s.+tur 324

sünek: bk. sönek

s.+liri 113

süpet: (Ar.) Sıfat, vasıf.

s. 130, 233, 283, 294, 370, 371,
372, 426, 430, 7, 99

s.+i 179, 208, 238, 298

s.+ide 189, 290, 320, 487

s.+idiki 230

s.+ige 417

s.+im 123

s.+ke 302, 323

s.+ler 290, 491

s.+liri 101, 102, 302

s.+lirinin 217

s.+te 432

süpetlik: (Ar.+T.) Vasıflı, kaliteli.

bk. süpet

s. 18, 291, 364

süpküş: [<süp+köç] Eskiden bir hastalığı geçirmek için dua okuyup üflerken “Bu insanın vücudundan çık!” manasında söylenen söz.
(Kaynaklarda süpköç olarak geçmektedir.)

s.+liri 210

süpsüzük: Çok temiz, saydam, duru.

s. 69

süpür-: Süpürmek.

s.-up 10

süpürül-: Süpürülmek, çıkarılmak.

(bk. süpür-)

s.-up 222

sür: (I) 1. Korkunç. **2.** Heybetli, sağlam.

s. 106, 143, 265, 283, 399, 470,
97, 133, 148, 148, 151, 166, 229, ,
262, 352, 354, 252

sür bas- ‘Korkmak, korku içinde kalmak.’

s.-ip 143

s.-kan 283, 470

sür: (II) Anlayış, yol, kolay.

s.+i 103, 284

sür-: (I) 1. Bir şeyi bir yerden başka yere kaldırmadan iterek götürmek. **2.** Bir işin vaktini değiştirmek. **3.** Bir şeyin lezzetini almak, hissetmek. **4.** Akmak. **5.** Kovalamak.

s.-di 375, 379, 388

s.-etti 116

s.-ey 86

s.-gen 3, 480

s.-geymiz 435
s.-gusi 453
s.-idigan 368
s.-up 361
s.-uvatamdu 238
s.-uvatkan 398
sür-: (II) Sürmek.
s.-üp 434
süre: (Ar.) Sure.
s. 123, 196, 211, 223, 223, 284,
469
s.+lerni 155
süren: Gürültü, ses.
s. 138
s.+liri 68
sürensiz: Gürültüsüz. (bk. süren)
s. 112
süret: (Ar.) Suret.
s.+i 11, 157, 224, 83
s.+ide 355, 355, 418
sürgün: Sürgün.
s. 440, 484
sürgünlük: bk. sürgün
s. 456
sürkeş: Belli nesneleri birbirine
sürtme veya bir şeyi ovma.

s.+tin 346
sürkiliş: Sürtme, sürtülme. (bk. sür-)
s. 125, 206
sürkül-: Sürülmek. (Kaynaklarda
sürkel- olarak da geçmektedir.)
s.-up 117, 134
sürülen-: İslenmek, kurutmak. (sür:
İsli, iste kurutulmuş.)
s.-gen 25
sürlük: 1. Korkunç. 2. Heybetli,
gösterişli. **(bk. sür)**
s. 103, 131, 18, 188, 222, 252,
26, 27, 283, 284, 304, 315, 329, 376,
4, 44, 441, 446, 460, 469, 6, 62, 7, 70,
75, 81
s.+idi 6, 78
sürme: (Far.) Sürme.
s. 99
s.+din 300
sürt-: Silmek, kurulamak.
s.-ti 142, 19, 214, 28, 316, 317,
377
s.-tuk 80
s.-up 156
sürtkeç: Palavra. (Kaynaklarda
sürtküç olarak geçmektedir.)
s. 310

sürtül-: Başkası tarafından silinmek, kurulanmak. (**bk. sürt-**)

s.-mise 264

sürtüş: Silme, kurulama. (**bk. sürt-**)

s. 60

s.+ke 128

sürül-: 1. Bir şeyi bir yerden başka yere iterek götürülmek. 2. Bir işin vaktini değiştirmek. (**bk. sür- I**)

s.-up 403, 439

sürüş: Sürüş, sürmek. (**bk. sür- I**)

s.+ke 11

sürüşdür-: Soruşturmak, takip etmek, aramak.

s.-di 428

s.-up 413

süt: Süt.

s. 34

s.+ke 398

süttek: Süte benzer, bembeyaz. (**bk. süt**)

s. 389

sü: **bk. su**

s.+yi 10, 128, 134, 25, 269, 377, 38, 389, 389, 392, 41, 410, 415, 422, 433, 47, 59, 90

s.+yide 388

s.+yidek 265, 294

s.+yidin 410

s.+yige 388, 415

s.+yini 281, 31

s.+yinin 401, 410

s.+yun 392

süz-: 1. Süzmek, süzülmek. 2. Kaş ve göz kapağını yukarı götürmek, nazlanmak.

s.-geysiler 141

s.-up 462

süzük: Duru, şeffaf, temiz. (**bk. süz-**)

s. 170, 233, 292, 42, 45, 47

süzül-: Süzülmek, temizlenmek. (**bk. süz-**)

s.-meydu 256

s.-up 240, 46

Ş

şad: (**Far.**) Memnun, sevinçli, neşeli.

s. 286, 286, 436

şada: Sap.

ş.+liri 471

şadiman: (**Far.**) Mutlu olma hâli.

s. 301, 388

şadimanlık: (**Far.+T.**) Mutluluk, neşelilik. (**bk. şadiman**)

s. 356

şadiyane: (Far.) 1. Neşeli, sevinçli, memnun. **2.** Mutluluk şarkısı, bir Uygur şarkısının adı.

s. 127, 93

s.+ge 95

şadlık: (Far.+T.) Mutluluk, memnurluk. **(bk. şad)**

s. 427

s.+i 78

şagirt: (Far.) 1. Öğrenci, çırak, acemi. **2.** Bir kişinin fikri veya talimatını yerine getiren, onu devam ettiren kişi.

s. 155, 155, 155

s.+i 191, 192

s.+idi 455

s.+iidimki 374

s.+larnin 192

s.+liri 216

şah: (Far.) Padişahlık sisteminde en yüksek dereceli kişi, padişah, han.

ş. 61

s.+i 242, 428, 436

s.+im 273, 280, 280, 281, 281, 293, 293, 295

ş.+imen 134

s.+imiz 336

s.+lar 343, 429

s.+larga 279

s.+larnin 408

s.+liri 389

s.+lirini 262

Şah Mehmud Coras: Şah Mahmûd Coras, Çağatay tarihçisi.

s. 486

Şah Muhemmet Raca: 1677 yılında Babürlüler Devleti'nin başındaki hükümdar. **(BS romanı s.: 411)**

s. 411, 412

s.+nin 411, 412, 427, 427

Şaha: bk. Hezriti Hüseyin binni Şaha Biddin

ş. 165

şahadet: (Ar.) bk. kelime şahadet

s. 401

şahane: (Far.) Şahane.

s. 106, 119, 130, 138, 151, 156, 183, 271, 272, 305, 330, 338, 354, 53, 53, 97

şahinşin: (Far.) Şahın oturacağı yer.

s. 430

s.+ga 429, 444, 161

s.+nin 430

şahit: (Ar.) Şahit.

s. 39

şahlik: (Far.+T.) 1. Şahlık, padişahlık. 2. Şahlara has. (bk. şah)

s. 338, 429, 44

s.+ni 447

şahne: (Ar.) İnzibat, emniyet memuru.

s. 244

şahzade: (Far.) Şahın oğlu.

s. 484

şahzer: Üstüne yazı yazılan yuvarlak yüzük.

s. 481, 481

şah: (Far.) Dal, budak, kol.

s. 101, 103, 103, 106, 110, 115, 181, 269, 294, 294, 300, 308, 308, 308, 309, 309, 310, 40, 430, 430, 451, 58, 93, 93, 95

s.+i 373, 82

s.+idek 116

s.+iga 23, 60

s.+ini 320

Şahal: Şahal Mahallesi.

s. 451

şa'ir: (Ar.) Şiir yazan kişi.

s. 180, 181, 217, 316, 375, 428, 469, 70, 98

s.+idi 455

s.+lar 140, 361

s.+larnin 139

s.+nin 204

Şa'ir Mirza Şah Hoca: bk. Mirza Şah Hoca

ş. 98, 180

şal: (Far.) Yünden dokunan kalın tiftikli eşarp.

s. 232

şala: Tükürük, salya.

s.+lar 153

şalaq: Seyrek, az.

s. 200, 26, 337, 342

şam: (I) (Far.) Mum.

s. 8, 155, 183, 284, 472

s.+i 114

s.+larnin 183

s.+nin 8, 8

şam gör 'Uzun ve derin, iki tarafına sıralanan mezarlar veya yuvarlak kubbe ya da ev şeklindeki mezar.'

s.+lerde 472

s.+lernin 284

Şam: (II) Suriye'nin başkenti.

s. 313, 313, 330, 330,

s.+da 313, 313, 313

s.+din 313

şam: (III) (Far.) Akşam namazı.

s.+i 349

şamal: (Ar.) Rüzgâr, yel.

s. 22, 24, 240, 255, 26, 28, 283, 360, 389, 416, 467

s.+da 330, 340, 70, 78

s.+din 376

s.+ga 176, 416

s.+i 257, 382, 439, 44

s.+ida 23, 25, 381, 6, 93

s.+idi 33

s.+nin 410

şamaldit:- (Ar.+T.) Rüzgâr nedeniyle hasta olmasına neden olmak. **(bk. şamal)**

s.-ip 264

şamallık: (Ar.+T.) Rüzgârlı, rüzgâr olan. **(bk. şamal)**

s. 328

şaman: (Rus.) Şaman dininde ruhlar ile iletişim kurduğuna inanılan kişi.

s. 321, 321,

s.+lardin 321

şamdan: (Ar.+Far.) Mum konulan eşya. **(bk. şam I)**

s.+da 155, 330

şamil: (Ar.) Yayılan, kapsayan, hepsini içine alan.

s. 273

şan: (Ar.) Onur, şeref, şan.

s. 101, 14, 16, 193, 216, 222, 226, 260, 33, 58, 97

şanlık: (Ar.+T.) Şanlı, onurlu, şerefli. **(bk. şan)**

s. 122, 234, 337

şapa'et: (Ar.) Şefaât, iyilik, yardım, menfaat.

s. 144, 365, 365

s.+i 272

s.+ige 147, 192, 224

şapa'etçilik: (Ar.+T.) Şefaât etme. **(bk. şapa'et)**

s. 56

şapilağ: Elin beş parmak ve avuç kısmı.

s. 110

şaptul: (Far.) Şeftali.

s. 307, 84

s.+ni 452

şarab: (Ar.) Şarap, içki.

s. 106, 140, 15, 184, 184, 184, 25

s.+i 290, 302, 302

s.+iga 178	s. 232
s.+ini 10	şatıvar: Güllü kumaş.
şara'it: (Ar.) Şart, koşul, ortam.	s. 328
s. 146, 206	s.+lardin 94
s.+idi 288	şatlan-: (Far.+T.) Neşelenmek,
s.+ta 304	sevinmek. (bk. şad)
s.+timu 490	s.-sun 50
şaraķşit-: Şıkırdatmak, hışırdatmak.	şatlık: bk. şadlık
s.-ip 451	s. 356
şarapet: (Ar.) Mertlik, asillik, şeref.	s.+ka 352
s.+idin 372	şatraķ: İçi sulu olan.
şarapetlik: (Ar.+T.) Mert, asil,	s. 452
şerefli. (bk. şarapet)	şatuti: (Far.) Papağan.
ş.+irur 164	s.+larmu 337
şarkıra-: Şar şar şeklinde ses	şavķun: Gürültü.
çıkarmak. (şar-şar: Su ve diğer	s. 112, 138, 57
sıvıların hızlı hızlı akışı veya	s.+i 389
dökülüşünden hasıl olan ses.)	s.+idek 439
s.-gan 324	s.+lirini 476
s.-p 410, 476	s.+nin 95
s.-ytti 389, 410	şavķunluk: Gürültülü. (bk. şavķun)
şaş: Çok inatçı.	s. 251, 439
s. 18, 258, 259, 261, 397	şay: bk. şayi
şat: (Far.) bk. şad	ş. 60
s. 107	şaye: bk. şayi
şativa: bk. şatıvar (Kaynaklarda	ş. 214, 308
şatıvar olarak geçmektedir.)	

şayi: (Far.) İpek kumaş, saten.

s. 196, 271, 300, 300, 329, 374,
400, 474, 94, 94

s.+sidin 390

şe'ban: (Ar.) Arap yılının sekinci ayı,
şaban ayı.

s. 21, 21

şebçirağ: (Far.) Gecesi kandil gibi
aydınlık veren. (**bk. çirağ**)

s. 198, 198

şedde: (Ar.) Mescitlerin kemerleri
üstüne konulan mihraba benzer kerpiç.

s.+lerde 23

s.+lerni 164

s.+liri 436

s.+lirini 134

Şehdanköl: Bir mahalle adı.

s. 127, 4

şehir: (Far.) Şehir, kent.

s. 112, 117, 12, 13, 146, 164,
172, 182, 188, 194, 222, 24, 266, 268,
314, 332, 338, 343, 38, 4, 4, 400, 41,
41, 42, 42, 43, 438, 470, 472, 58, 77, ,
89, 90

s.+de 13, 172, 180, 471

s.+diki 117, 13, 362, 44, 62, 99

s.+dimu 4

s.+din 148, 173, 191, 210, 327,
339

s.+ge 146, 156, 195, 202, 370,
370, 417, 417, 47

s.+gice 163, 206

ş. 19, 317, 317, 418

s.+ide 90

s.+ige 34

s.+iidi 39

s.+ini 225, 50

s.+inin 234

s.+idi 368

s.+idiki 490

s.+ikenlikini 34

s.+ler 408, 440, 483

s.+lerge 199, 199

s.+liri 313, 482

s.+ni 147, 163, 172, 266, 3,
307, 38, 77, 83

s.+nin 105, 182, 211, 211, 225,
261, 3, 314, 324, 370, 41, 44, 451, 47,
55, 77, 77, 78, 83, 92, 94, 94

şehla: (Ar.) Güzel göz.

s. 300

şehriyar: (Far.) Hükümdar.

s.+i 161

şehvane: bk. şehvaniy

s. 304

şehvaniy: (Ar.) Şiddetli arzusu olan.

s. 86

şehvet: (Ar.) Çok güçlü istek.

s. 454

s.+ni 141

şehs: (Ar.) 1. Bireysel, kişisel. 2. Karakter, kişisel.

s. 489

s.+idi 183, 188

s.+ke 208

s.+lernin 478

şehsiyet: (Ar.+T.) Şahsiyet, kişilik. (bk. **şehs**)

s.+ige 152

s.+ini 323

şek: (Ar.) Şüphe, vesvese.

s. 107, 147, 221, 417

şekil: (Ar.) 1. Şekil, biçim. 2. Bir işi amaca kavuşturmadaki yol, yöntem.

s.+i 60

s.+ide 164, 184, 286, 354, 422

s.+ige 227

şekillen-: (Ar.+T.) Biçimlenmek, şekillenmek, bir şeyle sokmak. (bk. **şekil**)

s.-di 438

s.-genidi 194, 208, 70

s.-ip 210

şekillendür-: (Ar.+T.) Bir şeyle sokmak, şekillendirmek, biçimlendirmek. (bk. **şekillen-**)

s.-di 225, 234

s.-genidi 452

şekillik: (Ar.+T.) Şeklinde, benzer şekilde. (bk. **şekil**)

s. 469

şeklen: (Ar.) Şekil bakımından, ifade edilen şeyle göre. (bk. **şekil**)

s. 414

şeklen-: (Ar.) Şüphelenmek, şüphe ile bakmak. (bk. **şek**)

s.-migenidi 450

s.-misimu 457

şeksiz: (Ar.+T.) Mutlak, tam, şüphesiz. (bk. **şek**)

s. 315, 419

şekikilik: (Ar.+T.) Başın bir tarafının ağrması rahatsızlığı.

s.+i 46

şekilik: (Ar.+T.) Bahtsızlık, kötülük. [şekâ: (Ar.) Bahtsız, kötü.]

s. 166

şelvere-: Yaralanan bölgenin kızarıp sulanması, su toplaması.

s.-p 393	s. 106, 109, 111, 152, 169, 191, 208, 243, 365, 64, 90
şem’: (Ar.) Mum, kandil.	
s.+ inin 100, 420	s.+imdin 408
şemşad: Şimşir.	s.+ini 244, 34
t. 429	şepketçi: (Ar.+T.) İyilik yapan, yardım eden. (bk. şepket)
şemşer: (Far.) 1. Bir çeşit hançer. 2. Keskin.	s. 422
s. 256, 27	s.+siidi 146
s.+dur 9	şepketlik: (Ar.+T.) Şefkatli, acıyan. (bk. şepket)
s.+ini 400	s. 294
s.+ni 334, 9	şepketsiz: (Ar.+T.) Şefkatsiz. (bk. şepket)
şen: (Ar.) bk. şan	s. 27, 440, 440
ş.+ige 226	s.+idi 197
s.+ini 317	s.+lerce 38
şepe: (Ar.) 1. Fısıltı, kısık ses. 2. İşaret, belge, ses.	s.+lerce 106
s. 51	şepketsizlik: bk. şepketsiz
s.+liri 462	s. 58
s.+sini 13	s.+nin 200
şepeğ: (Ar.) Şafak.	şerbet: (Ar.) Meyvenin belli bir oranda suyla kaynatıldığında hasil olan karışım.
s. 292, 293, 328, 376, 75	s.+idek 10
s.+i 39, 181	s.+ini 449, 449
s.+nin 292, 36	s.+liri 353
şepisiz: (Ar.+T.) Sessiz. (bk. şepe)	s.+lirige 184
s. 352	
şepket: (Ar.) Şefkat, merhamet.	

şerbetil hayat: Her tür ilacın nar, ayva şerbeti ile karıştırılıp yapılan keyif verici içecek.

s. 184

s.+ni 184

şerefraz: Sahip olma.

s. 96

şerefzar: bk. şerefraz

s. 96

şerep: (Ar.) Şeref.

s. 33

s.+ige 430

s.+im 431

s.+liri 364

s.+tur 296

şereple-: (Ar.+T.) Şereflendirmek.

(bk. şerep)

s.-ydigan 207

şeretle-: (Ar.+T.) İşaretlemek. [**şeret:**

(Ar.) İşaret, belge.]

s.-p 407

şerh: (Ar.) Bir şeyin açıklaması, izahı.

s.+ini 307

şerhle-: (Ar.+T.) Şerh etmek, izah etmek. **(bk. şerh)**

s.-di 279

şerhleş: (Ar.+T.) bk. şerhle-

s.+ke 137

şer'i: (Ar.) Şeriata uygun, kanunlara uygun.

s.+si 96

şeri'et: (Ar.) 1. Şeriat. 2. Hukuki davaların dinî yollarla çözüldüğü yer, mahkeme.

s. 104, 123, 123, 149, 152, 164, 171, 176, 176, 208, 209, 210, 210, 211, 216, 264, 275, 478, 480, 483, 489, 490

s.+ke 100, 169

s.+lirinin 372

s.+ni 373

s.+nin 80, 98

s.+te 140, 382

s.+tin 455

şerķ: (Ar.) Şark, doğu.

s. 181, 209, 422, 46

s.+i 437, 439

şerķiy: (Ar.) Doğuya ait, doğudaki.

s. 485

şermendilik: (Far.+T.) Hayasını kaybetme, utanmaz, namussuz.

[şermende: (Far.) Hayasını kaybetme, utanmaz, namussuz.]

s.+tin 416

şermisar: (Far.) Rezil, utanmaz. **krş.**
şermendilik

s. 136

şerrilik: Açgözlülük, doğru yoldan sapan.

s. 214, 214

şert: (Ar.) 1. Durum, koşul, ihtiyaç. 2. Yemin, vaat. 3. Zorunlu.

s. 304

s.+i 304, 432

s.+im 302, 303, 303, 303

s.+ke 304

s.+ler 304

s.+lirige 489

s.+lirini 302

s.+ni 304

s.+tur 16, 315, 96

Şervanihan: Dostmuhammet'in annesi. **(BS romamı s.: 380)**

s. 380

s.+nin 387

şevik: (Ar.) Şiddetli arzu, istek.

s. 301

şevket: (Ar.) Şevket, onur, şeref.

s.+i 101, 213, 256, 260

s.+in 269

şevk: (Ar.) Bir şeye ilgi duyma, aşk, tutku.

s. 101, 413

s.+i 140, 355

şevval: (Ar.) Şevval ayı.

s.+nin 76

şeyda: (Far.) Bir şeye haddinden fazla ilgi duymak.

s. 355

şeydayi: (Far.+Ar.) Bir kimseye veya bir şeye olan aşırı ilgi, mecnun gibi âşık.

s. 316, 317, 453

şeyh: (Ar.) 1. Şeyh 2. Tarikatta lider.

s. 148, 186, 319, 356

s.+ler 140, 165, 173

s.+liridin 176

Şeyh Coneyd Bağdadi: Ebü'l-Kāsım Cüneyd b. Muhammed el-Hazzâz el-Kavârîrî.

s. 137

Şeyh Obulhesen Herkani: Ebu'l Hasan Harakânî, mutasavvıf.

ş. 356

şeyhlik: (Ar.+T.) Şeyhlik. **(bk. şeyh)**

s. 7

şeyh: bk. şeyh

s.+ler 284, 284	s.+ka 257
s.+lermu 284	şēhil: Çakıl taşı. (Kaynaklarda şēgil olarak da geçmektedir.)
s.+lernin 284	s. 32
s.+ni 287	şē'ir: (Ar.) Şiir.
s.+nin 113	s. 107, 107, 204, 205, 285, 310, 475, 478
şeytan: (Ar.) 1. Şeytan. 2. Hile ve kurnazlıkta usta.	s.+i 286, 90, 99
s. 141, 169, 170, 291, 346, 354, 407, 7	s.+iidi 204
s.+ga 141, 225	s.+imu 226
s.+imu 97	s.+ini 107, 164, 353, 357, 99
s.+in 48	s.+lar 181
s.+larga 171	s.+liri 139
s.+mu 228	s.+liriga 103
s.+ni 170, 225	s.+lirini 478
s.+nin 166, 341, 342, 356, 407, 97	s.+ni 180, 204, 204, 218, 225, 270, 474, 475
şēhid: bk. şēhit (Kaynaklarda şēhit olarak geçmektedir.)	s.+nin 270
s.+lar 277	şē'iriy: (Ar.) Şiire has, şiirsel, şiire benzer, şiir şeklinde yazılan.
s.+mu 277	s. 309
şēhit: (Ar.) Şehit.	şēker: (Far.) Şirin, tatlı, lezzetli.
s. 10, 155, 463	s. 168
s.+lar 169	şērik: bk. şirik
s.+larga 234	ş. 307
şēhitlik: (Ar.+T.) Şehitlik. (bk. şēhit)	şērin: (Far.) 1. Tatlı, lezzetli. 2. Şirin, nazik, hoş.
s. 260	

ş. 14, 17, 17, 33, 33, 102, 128,
129, 138, 168, 179, 181, 187, 225,
228, 291, 294, 297, 411, 463,

şêşe: (Far.) Cam.

s. 73, 94

s.+dek 252

şıca'et: (Ar.) Zor şartlarda gösterilen
gayret, cesurluk, kahramanlık.

s. 108, 9

s.+i 199

şıca'etlik: (Ar.+T.) Cesareti olan, her
zaman işe gayretli şekilde yaklaşan.
(bk. şıca'et)

s. 385

şiddet: (Ar.) 1. Hareketli nesne ve
hadisenin gücü, sertlik. 2. Cesaret,
gayret.

s. 114, 131, 325, 455, 459, 71

s.+i 447

şiddetlik: (Ar.+T.) Şiddet ile
meydana gelen, sert, güçlü. **(bk.
şiddet)**

s. 172, 194, 213, 216, 243, 269,
36, 39, 459, 92, 92

şikar: (Far.) Ava çıkma, av işi.

s. 174, 326

s.+ga 296

şikayet: (Ar.) Şikâyet.

s. 145, 149, 156, 208, 227, 452

s.+lerni 210

şikayetçi: (Ar.+T.) Şikâyet eden kişi.
(bk. şikayet)

s.+lernin 154

Şıgnan: Şugnan. Çinliler tarafından
Şe-ni, Şe-k'i-ni, Beş Ç'e-ni denilen
bölge. **(Chavannes, 2013: 176, 187)**

s. 411

Şihiddöñ: Merkit ilçesine bağlı
Şehitdöñ köyü.

s. 282

s.+de 282

şıldirla-: Şıldır şıldır şeklinde ses
çıkarmak. **(şıldır:** Arklardan suyun
akması, yaprak ve kâğıt vb.nin
kımıldamasından hasil olan ses.)

s.-p 292, 400, 93

s.-ytti 41

şilikşi-: Şilik şilik şeklinde ses
çıkarmak. **(şilik-şilik:** Sulu
nesnelerden çıkan ses.)

s.-p 155

şilta-: El ve ele benzer şeyleri
kuvvetle sallamak.

s.-di 260

s.-p 109, 474

şilti-: bk. şilta-

s.-p 103, 103, 133, 263, 357,
392, 460, 30

şimal: (Ar.) Kuzey.

s. 90

s.+da 482

s.+idiki 437, 485

s.+idin 485

şimayla-: (Moğ.) Kıyafetin kolunu,
arkasını çevirip yukarı tarafa doğru
katlamak.

s.-p 104

şipa: (Ar.) Şifa.

s. 306, 307

s.+si 410

şıpañ: (Çince) Dört tarafı açık, üstü
kapalı eğlence yeri.

s. 292, 293, 328

s.+da 332

s.+lardin 348

şıpañlat-: Bir o yana, bir bu yana
gitmek. **(Kaynaklarda şippañlat-
olarak da geçer.) (şıpañla-:**
Kımıldamak, sallamak. Kuyruk için
kullanılır.)

s.-ip 32

şıpañşit-: Sallamak, hareket ettirmek.
(Kaynaklarda şippañşit- olarak da

geçer.) (şıpañşı-: Sallamak. Kedi ve
köpek kuyruğu için kullanılır.)

s.-ip 442

s.-ti 381

kuyruşini şipañşit- ‘Kuyruşunu
sallamak.’

ş.-ip 442

ş.-ti 381

şıpi: (Ar.) Himayeci, aracı.
**(Kaynaklarda şēpi olarak da
geçmektedir.)**

s. 275, 367, 457

şıpi keltür- ‘Kendisinin
himayecisi olarak göstermek.’

ş.-idiken 457

ş.-üp 275, 367

şıpirla-: 1. Şipir şeklinde ses
çıkarmak. **2.** Hızlı hızlı adım atmak.
**(şıpir: Adımın hızlı ve hafif
atıldığında hasıl olan ses.)**

s.-p 184, 266, 292, 4, 95

şıppida: Aniden, birdenbire.
**(Kaynaklarda şippide olarak
geçmektedir.) (şip: 1.** Adım atarken
çıkan ses. **2.** Mıknatısın ufak demir
parçalarını kendine çekme hâlini
bildirir.)

s. 287, 471

şir: (Far.) Arslan.

ş. 10	s. 284
s.+dek 107, 132, 405	şivaqlik: bk. şivaş
s.+ga 75	s.+lar 376
Şirazi: bk. Hoca Hapiz Şirazi	şivikedirdek
s. 478	s. 13
şire: Masa.	şivikedirdek
s.+si 112	s. 132
<i>tamaş şiresi</i> ‘Yemek masası.’	şivirgan: Fırtınalı kar.
ş. 112	s. 229
şirik: (Ar.) Arkadaş, yoldaş	s.+ida 235
s. 223	s.+idin 266
şirik: Dikiş.	şivirla-: Kısık sesle konuşmak, fısıldamak. (şivir: Yalnızca konuşan ve dinleyenin duyabileceği tondaki ses, fısıltı.)
s. 113	s.-di 331
şirikla-: Şirik şeklide ses çıkarmak. (şirik: Metal veya cam parçalarının kendi aralarında birbirine vurularak çıkardıkları ses.)	s.-gan 348
s.-p 4	s.-p 334
şirkira-: Şir şir şeklinde ses çıkarmak. (şir: Suyun akışı, yaprak kımıldaması ve dikiş makinesinin çalışırken çıkardığı ses.)	şivirlaş: Kısık sesle konuşma, fısıldama. (bk. şivirla-)
s.-p 105, 40, 92	s.+lardin 49
şirne: (Far.) Bal özü, nektar.	şo’ar: (Ar.) Kişileri belli bir faaliyet veya harekete çağırma, davet.
s. 40, 403, 93	s.+iidi 321
şivaş: Çok tuzlu yerlerde yetişen bir tür bitki.	şoh: (Far.) Yaramaz, afacan.
	s. 299, 42

şohluk: (Far.+T.) Yaramazlık. (bk. **şoh**)

s. 139

şohşi-: bk. **şohşu-** (kaynaklarda **şohşu-**)

s.-p 475

şohşu-: Arkaya dönmek.

s.-p 256

şola: (Ar.) Bir cisimden yansıyan ışık, nur.

s. 130, 452

s.+lar 46

s.+si 183, 235, 7

s.+sida 156, 159, 292

s.+sida

şor: (Far.) (I) Tuz.

ş. 257

şor tupraklık ‘Tuzlu toprağa sahip olan.’

ş. 257

şor: (Far.) (II) Kötü şans, dert, afet, kaza.

ş. 75, 171

s. +i 166

şor peşane ‘Şanssız bir durum.’

s.+lerni 75

şor tumşuk ‘Gönülsüz, uygun olmayan sözleri söyleyen.’

ş. 171

şora: Geçit, geçme.

ş. 77

şorpa: (Far.) Çorba.

s. 233, 42, 42

şortağ: Tuzu çok olan yer. (bk. **şor I**)

s. 32

şortağlık: bk. **şortağ**

s. 25

şota: Merdiven, iskele.

ş. 61, 85

s.+ni 85, 86

şoyna: Kalın keten veya pamuk ipliği.

s. 107, 60

s.+nin 60

s.+dek 261

şöhret: (Ar.) Şöhret, ün.

s. 193, 197, 209, 216, 281

s.+i 14, 222, 450, 72, 97, 98

s.+ige 226

s.+ini 58

s.+te 326

s.+tin 224

s.+tur 326

şöhretlik: (Ar.+T.) Şöhrete sahip olan, şöhretli. **(bk. şöhret)**

s. 251, 408, 480

şölgey: Tükürük, salya.

s. 86

şu: Şu.

s. 10, 10, 100, 100, 101, 102, 102, 102, 104, 107, 110, 113, 113, 114, 114, 114, 115, 115, 117, 117, 117, 119, 123, 124, 124, 124, 125, 126, 127, 127, 128, 128, 128, 128, 129, 129, 129, 129, 129, 133, 134, 135, 135, 138, 138, 139, 139, 141, 142, 142, 143, 144, 146, 146, 146, 146, 146, 149, 150, 152, 153, 155, 156, 158, 159, 160, 160, 163, 165, 166, 167, 167, 17, 170, 171, 171, 173, 173, 173, 173, 174, 177, 177, 18, 180, 181, 181, 181, 183, 185, 187, 188, 188, 189, , 19, 19, 190, 190, 192, 192, 194, 195, 196, , 197, 198, 199, 20, 20, 200, 200, 201, 202, 203, 203, 203, 205, 205, 206, 206, 206, 207, 207, 209, 21, 21, 211, 212, 213, 213, 214, 215, 216, 216, 22, 220, 220, 220, 221, 221, 223, 227, 228, 230, 230, 231, 231, 233, 235, 236, 236, 239, 242, 245, 246, 251, 251, 252, 252, 253, 256, 257, 258, 258, 259, 259, 259, 260, 262, 265, 265, 27, 27, 271, 272, 272, 274, 276, 276, 277, 279, 28,

282, 283, 287, 287, 29, 291, 292, 294, 294, 297, 297, 298, 3, 303, 303, 306, 306, 309, 311, 313, 315, 316, 318, 32, 324, 325, 327, 327, 327, 33, 33, 330, 330, 330, 331, 332, 333, 335, 338, 339, 339, 341, 343, 343, 347, 347, 348, 349, 35, 35, 350, 351, 351, 351, 352, 358, 358, 359, 36, 36, 361, 362, 362, 363, 364, 365, 366, 368, 368, 369, 370, 370, 370, 373, 373, 373, 373, 376, 377, 377, 378, 378, 379, 379, 381, 381, 381, 383, 386, 386, 387, 387, 388, 39, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 399, 402, 405, 405, 407, 407, 408, 409, 409, 412, 412, 413, 414, 414, 415, 416, 416, 417, 420, 421, 421, 422, 428, 43, 431, 432, 432, 433, 434, 435, 435, 435, 439, 44, 440, 440, 440, 441, 441, 441, 443, 444, 444, 447, 449, 449, 451, 452, 452, 452, 454, 455, 455, 457, 457, 458, 46, 460, 460, 461, 462, 463, 463, 464, 469, 470, 470, 470, 473, 473, 48, 48, 48, 484, 486, 487, 488, 490, 5, 5, 50, 51, 51, 51, 56, 61, 62, 64, 68, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 74, 74, 74, 75, 79, 8, 8, 84, 85, 87, 87, 92, 93, 96, 97, 322

s.+dur 140, 416

s.+idi 205, 373

s.+ikende 12

s.+ki 303, 372, 407, 433, 443,
447, 160, 162, 179, 196, 197, 220,
281, 346, 35, 54, 76

s.+lar 417

s.+larni 216

s.+larnin 108, 183, , 407, 66

ş.+midu 475

s.+miken 473

s.+mu 65

s.+na 104, 106, 118, 120, 124,
13, 130, 138, 145, 148, 148, 159, 160,
160, 162, 167, 170, 171, 173, 175,
176, 177, 183, 192, 195, 196, 199,
199, 199, 204, 205, 209, 213, 216,
226, 227, 242, 246, 253, 260, 271,
272, 272, 273, 276, 278, 280, 280,
286, 288, 289, 290, 290, 290, 293,
297, 298, 302, 306, 307, 31, 314, 32,
32, 320, 323, 325, 326, 330, 341, 343,
344, 345, 347, 347, 349, 352, 353,
353, 361, 362, 362, 368, 370, 371,
372, 374, 381, 383, 387, 392, 400,
401, 401, 405, 411, 413, 421, 427,
427, 432, 436, 443, 447, 448, 450,
451, 451, 457, 458, 460, 464, 482,
489, 55, 57, 57, 72, 74, 80, 82, 82, 86,
98

s.+ndin 164

s.+ni 110, 118, 119, 150, 281,
293, 393, 399, 63

s.+nimu 55

s.+nin 103, 11, 131, 140, 144,
152, 169, 208, 213, 215, 220, 240,
245, 262, 270, 279, 303, , 313, 329,
346, 361, 365, 372, 378, 385, 392,
403, 407, , 417, 417, 418, 438, 469,
484, 485, 485, ,

s.+ninda 343

s.+nindek 31, 319, 415

s.+nindin 139, 140, 164, 207,
326, 409, 409, 450, 479, 485, 78

s.+ninga 14, 211, 231, 298,
318, 323, 36, 41, 6, 63

şu'an: Hemen, hemen şimdi.

s. 454

şubhe: bk. şübhe

ş. 219

ş.+sini 221

şudibar: Dayanıklı, tahammüllü,
çaresiz.

s. 361

şuginisi: Fakat, lakin, ama.

s. 312

şuğullan-: (Ar.+T.) Meşgul olmak.

s.-di 220

s.-gan 478

s.-gandin 15

s.-idu 486

şuğa: Diken.

s. 18

Şukem: Cungarların memurluk ve bürokratik namı. Bunlar, Apak Hoca'nın saltanatını sağlamlaştırmıştır. **(BS romanı s.: 244)**

s. 244

s.+ler 244

şul: bk. şu

s. 436

s.+durki 365

şum: (Ar.) İç karartıcı, meşum, uğursuz.

s. 100, 110, 120, 156, 188, 194, 251, 251, 251, 287, 340, 391, 399, 439, 448, 48

Şum Niyet Han: Apak Hoca'nın İsmailhan için kullandığı ad. **(BS romanı s.: 48)**

s. 48

şumbuya: [<şum+buya] Canavar otu.

s. 198, 347

şumluk: (Ar.+T.) Dert, bela, uğursuzluk, afet, felaket. **(bk. şum)**

s. 471

s.+larni 396

s.+larnin 443

s.+nin 328

şumtek: Çok yaramaz, haylaz.

s.+ni 393

s.+nin 393

şunçe: 1. Şu kadar, o kadar. 2. Az olmayan, çok, bol.

s. 107, 109, 11, 111, 116, 119, 122, 124, 132, 133, 144, 146, 146, 146, 152, 159, 162, 170, 186, 211, 223, 225, 226, 230, 230, 250, 290, 298, 301, 309, 31, 322, 324, 326, 335, 343, 344, 347, 356, 365, 377, 392, 392, 399, 462, 462, 475, 50

ş.+ki 241

şunçilik: Şu kadar, şu derecede. **(bk. şunçe)**

s. 129, 132

s.+iken 81

şunda: Şurada, o vakitte.

ş.+la 464

şundak: Şöyle.

s. 101, 107, 11, 110, 112, 116, 117, 12, 12, 120, 123, 128, 129, 131, 131, 131, 131, 132, 136, 137, 140, 142, 147, 147, 150, 150, 151, 154, 157, 158, 159, 159, 163, 168, 169, 174, 177, 178, 178, 178, 181, 183, 189, 189, 193, 199, 200, 201,

205, 208, 209, 210, 212, 216, 218,
220, 225, 227, 228, 230, 230, 231,
233, 238, 239, 240, 244, 245, 247,
251, 259, 278, 280, 281, 290, 291,
295, 297, 298, 300, 301, 302, 307,
307, 315, 316, 33, 330, 34, 34, 345,
346, 35, 35, 352, 353, 355, 36, 36,
360, 364, 364, 369, 378, 383, 386,
392, 392, 393, 396, 4, 400, 402, 412,
415, 415, 421, 423, 424, 427, 427, 43,
437, 438, 440, 440, 441, 443, 445,
455, 455, 457, 460, 465, 466, 466,
470, 473, 474, 475, 476, 479, 479, 48,
480, 49, 54, 6, 60, 61, 64, 64, 65, 65,
66, 66, 67, 69, 7, 73, 76, 79, 80, 80,
82, 87, 90, 90, 93, 98

s.+idi 68

s.+iken 171, 392

s.+la 104, 173, 49

s.+mu 473

s.+timu 334, 363, 380

şuğa: Onun içindir ki, ondan dolayıdır ki.

s. 100, 109, 11, 16, 299, 3, 30,
39, 426, 426, 44, 49, 51, 53, 55, 55, 6,
67, 7

şuğu-: Su, hava (boşluk) vb.nin içine girmek ya da içinden çıkmak.

s.-p 3, 47, 382

şuğkar: Çok güçlü, yırtıcı kuş.

s. 49

şuvulda-: Şuv kılan hâlde. (**şuv:** Belli bir etki ile titreme hâli.)

s.-gan 71

şü: bk. şu

s.+ki 180

şübhe: (Ar.) Şüphe, belirsizlik.

ş. 221, 296, 31

ş.+de 222

şübhisiz: (Ar.+T.) Şüphesiz. (**bk. şübhe**)

s. 361, 98

şük: “Sessiz dur!” anlamını bildirir.

s. 150

şükle-: Sessiz olmak, söz söylememek. (**bk. şük**)

s.-p 30

şükür: (Ar.) Şükür, şükran.

s. 192, 254, 34, 383, 392, 464,
80

s.+i 165, 222, 359, 5

şükране: (Ar.+Far.) Sahip olunanlar için minnettar olma, şükretme.

s. 144

s.+si 305

şül-: Başkalarının malını zorla almak.

s.-üp 471

şümeyleş-: Çekmek veya yuvarlamak.
(Kaynaklarda şımayla- olarak da geçmektedir.)

s.-ti 143

yeñlirini şümeyleş- ‘Kollarını sıvamak.’

s.-ti 143

şümşere-: 1. Sırtını hafifçe kamburlaştırmak. 2. Kötü hâle gelmek.

s.-p 104, 333, 47

şürkün-: Endişe ile titremek, endişe içinde kalmak.

s.-etti 77

s.-up 115, 268, 406

T

ta: (Far.) Zarf veya zarf-fiillerin (yer veya zaman bildiren) önüne gelir.

t. 319

ta’am: (Ar.) Yemek, yiyecek.

t. 295, 295

t.+din 242

t.+lar 230

t.+larni 427

t.+ni 242

tab: (Far.) Takat, sabır.

t. 301

tabi’e: (Ar.) Bölge, ilçe, yöre.

t.+lirinnimu 49

tac: (Ar.) Taç.

t. 103, 183, 254, 271, 287, 294,
429, 438, 44, 445, 93, 94, 99

t.+i 50, 53, 80, 98

t.+ini 103, 252, 252, 267, 436,
96

t.+ni 98

t.+u 193

tacavuz: (Ar.) Bir devletin başka bir devlete yaptığı silah ile bastırma girişimi.

t. 280

tacavuzçi: (Ar.+T.) Başka devlete baskı uygulayan kişi. (**bk. tacavuz**)

t.+larnin 172

tacilik: (Ar.+T.) Tacı var, taçlı. (**bk. tac**)

t. 49

ta’et: (Ar.) 1. Allah’a sığınma, ibadet.
2. Boyun eğme.

t. 138, 145, 151, 456, 479

t.+inin 214

t.+te 215

tağ: Dağ.

t. 222, 229, 23, 230, 232, 234,
235, 324, 386, 386, 386, 389, 398, 4,

420, 420, 434, 442, 444, 6, 6, 68, 74,
76, 95

t.+da 421

t.+dek 417, 70

t.+dekidi 70

t.+i 421

t.+iga 422

t.+inin 437, 437

t.+iniz 366

t.+lar 240, 4, 423, 431, 75

t.+lardin 422

t.+larni 443

t.+liri 22, 229, 239, 3, 7

t.+liridin 240

t.+lirini 229, 42

t.+ni 386

t.+nin 421

t.+u 423

tağa: Anne veya babanın kardeşi.

t. 394, 465, 466, 466

t.+si 174, 251, 389, 394, 485,
488

t.+siga 254, 271, 403

t.+sinin 390, 394

tağar: Çuval.

t. 28, 117, 231, 339, 391, 395

t.+larga 390, 392, 393

t.+larni 392

tağarlap: Çuvalı doldurma,
çuvallama. (**bk. tağar**)

t. 28

tağil: Benzemeyen renkte çizgileri
olan.

t. 379

tağlık: 1. Dağı çok olan yer. 2. Dağ
bölgesinde yaşayan, dağda duran kişi.
(**bk. tağ**)

t. 139, 229, 386, 479

t.+lar 230

t.+lardek 5

taharet: (**Ar.**) Abdest.

t. 263, 59, 60, 60, 60

t.+i 312

t.+imiz 311

tağla-: Atlamak, zıplamak, sıçramak.

t.-p 335

tahtay: (**Far.**) Tahta.

t.+iga 404

t.+lar 121, 89

t.+larni 120, 42

t.+liri 25, 84

tahtaylık: (**Far.+T.**) Tahta olan,
tahtalı. (**bk. tahtay**)

t. 154
t.+idi 314
ta'if: bk. ta'ipe
t.+simu 277
ta'ife: bk. ta'ipe
t. 221
t.+ni 82
ta'ipe: (Ar.) Ahali, tayfa, topluluk.
t. 345, 345
t.+diki 29
t.+ge 447
t.+sidin 345
takamullaştır-: (Ar.+T.) Mükemmel
hâle getirmek, mükemmelleştirmek,
olgunlaştırmak.
t.-up 101
taki: (Far.) 1. Dek, -e kadar. 2.
Amacıyla. (**bk. ta**)
t. 152, 176, 184, 219, 361, 361,
366, 448, 83
tağ: bk. tağ
t. 357
tağa-: Takmak, giymek, iliştmek.
t.-p 12, 89
t.-valmakci 351
tağabil: (Ar.) Rakip, karşı taraf.
t. 254

tağak: Sürgü.
t. 84
t.+iken 334
t.+liri 4
tağet: (Ar.) Takat, sabır.
t. 140, 153, 99
t.+i 226, 357
tağetsizlen-: (Ar.+T.)
Sabırsızlanmak, takati kalmamak. (**bk.**
tağet)
t.-ip 55
tağili-: (Moğ.+T.) Düzeltmek,
ayarlamak. [**tağa: (Moğ.)** At nalı.]
t.-p 387
tağilda-: Tak tak şeklinde ses
çıkarmak. (**tağ:** Sert cisimlerin
birbirine vuruluşundan hasıl olan ses.)
t.-p 267
tağildak: Boş boş konuşan.
t.+i 4
t.+lirini 332
tağildat-: Takırdatmak, tak tak diye
ses çıkartmak. (**bk. tağilda-**)
t.-ip 112, 332
t.-kanidi 86
tağir: Düz, çıplak; tüysüz.
t. 33, 334

taktika: (Fr.) Savaşta izlenen yol, taktik.

t.+si 268, 269

tal: Uzun ve ince nesneleri sayı, miktar bakımından tane, adet olarak bildirir.

t. 136, 136, 197, 220, 29, 332, 339, 39, 450, 472, 63, 78

t.+lar 40, 40

tal-: Yorgun veya uykulu olmak.

t.-gin 196

tal-tal: 1. Ayı ayrı, tane tane. 2. Yırtık pırtık. **(bk. tal)**

t. 207

tala: Step, bozkır.

t.+ga 352, 89

tala-: Dişlemek, ısırarak.

t.-maydu 395

talalık: Parçalı. **(tala:** Uzun şeylerin benzer genişlikte bölünen her bir parçası.)

t. 94

talán: Talan, yağmalama. **(bk. tala-)**

t. 29

talán–tarac ‘Yağma, talan.’

bk. bulağ–talağ

t. 29

talapet: (Ar.) Savaşta ölüm.

t. 459

t.+ke 243, 37, 38, 50

talaş: Tartışma, kavga. **(bk. tala-)**

t. 156, 245, 414, 414, 417, 419, 69, 85

talaş-: 1. Münakaşa etmek, mücadele etmek. 2. Gayret etmek, uğraşmak. 3. Isırmak. **(bk. tala-)**

t.-ip 122, 264, 300, 417, 429, 439, 46, 75

t.-ivatkan 200, 37

t.-kan 44

t.-kandek 93

can talaş- ‘Can çekişmek.’

t.-ip 122

talaş-tartış: Tartışma, kavga. **(bk. talaş)**

t. 414, 419

t.+ini 417

t.+ta 414, 414

talaş-tartışsız: Tartışmasız, kavgasız.

t. 245

talib: bk. talip (Kaynaklarda talip olarak geçmektedir.)

t.+i 472, 476

talip: (Ar.) Öğrenci.

t. 191, 192, 225, 226, 231, 351,
351, 351, 351, 351, 351

t.+i 141

t.+lar 116, 117, 118, 121, 209,
225

t.+lardin 117, 480

t.+largice 210

t.+larni 116

t.+liridin 293

t.+liriga 353

t.+lirini 231

t.+nin 117, 215, 351, 351

talişış: bk. talaş-

t. 216, 366

talқан: Ufalanıp un hâline getirilen.

t. 272

talla-: Seçmek, tercih etmek, ayırmak.

t.-di 299

t.-dim 290

t.-gan 436

t.-p 183

tallan-: Seçilmek, tercih edilmek,
ayıklanmak. (**bk. talla-**)

t.-gan 189, 217, 485

tam: Dam.

t. 236, 314, 390, 467, 469, 88

t.+diki 5

t.+din 85

t.+ga 191, 220, 454

t.+lar 422, 440

t.+larda 183

t.+lardin 348

t.+larga 422

t.+larla 90

t.+larni 117, 200, 47

t.+larnin 77

t.+liri 117, 402, 449, 452, 84

t.+liridiki 328

t.+liridin 254, 262, 95

t.+lirimu 390

t.+lirini 120

t.+lirinin 92

t.+nin 134, 134, 14

tam-: Damla damla akmak,
damlamak.

t.-ip 6, 252

tamaka: (Far.) Tütün.

t.+ga 134

tamaқ: Aş, yemek.

t. 112, 137, 15, 15, 183, 233,
262, 308

t.+ni 141

t.+ta 277	<i>kan tamçiliri</i> ‘Kan damlaları.’
t.+tiki 277	t. 105
t.+tin 233, 306, 427	<i>ter tamçiliri</i> ‘Ter damlaları.’
tamaqlıq: Yemeklik. (bk. tamaq)	t. 357
t.+ni 162	tamçi: Dam yapan kişi, damcı. (bk. tam)
tamam: (Ar.) 1. Bir şeyin sonu, sonrası. 2. Hepsi, bütün, tamam.	t. 6
t. 20, 437, 483, 59, 90	tamçilik: Dam yapma işi, mesleği. (bk. tamçi)
t.+i 315, 61, 9	t. 146
t.+indin 474, 475	tamğa: Kişilerin suçlarına binaen çıkarılan hüküm, karar.
tamamen: (Ar.) Tamamen, büsbütün, hepsi.	t.+lar 102
t. 145	tamişt-: bk. tamşit-
tamaşa: (Ar.) Gezme, eğlence, seyretme.	t.-ip 82
t. 169, 252, 326, 341, 370, 45	tamşit-: Bir şeyi çiğniyormuş gibi dudaklarını kımıldattırmak.
tamaşıçi: (Ar.+T.) İzleyen, seyirci. (bk. tamaşa)	t.-ip 189
t.+larni 338	tan-: İnkâr etmek.
tambal: (Far.) Alt giyimi, iç donu, don.	t.-ğuçı 176
t. 395	tanap: (Ar.) Yer ölçmek için kullanılan ip.
t.+i 18	t. 383
t.+inin 400	t.+i 460
tamçe: Küçük su parçacıkları, damla.	tanap puli: Apak Hoca’nın hâkimiyeti dönemindeki alınan verginin adı. (BS romanı s.: 383)
t. 80	
t.+liri 105, 357	

t. 383

tañ: 1. Tan, sabah, şafak vakti. 2. Bir işin başlanış vakti, önceki devir.

t. 181, 240, 250, 257, 286, 38, 387, 39, 39, 442, 76, 76

t.+dek 10

t.+ga 255, 285, 439

Tañgut: Kansu vilayetinde yaşayan Tibet halkı.

t. 386, 436

t.+lar 386, 432, 432

t.+larni 386

t.+larnin 386

Tañgutçe: Tangutların dili. **(bk. Tanğut)**

t. 421, 425

tañla: Sonraki gün, bu günün ertesi.

t. 157, 16, 32, 83

tañlay: Damak.

t.+ ini 187

tap: (I) Herhangi bir canlının ölüsü, ceset.

t. 75

tap: (II) (Far.) Sağlık, sıhhat.

t.+i 258

tap: (III) An, zaman, vakit.

t.+ta 10, 102, 115, 129, 165, 170, 18, 190, 213, 242, 276, 294, 309, 361, 39, 392, 393, 396, 409, 422, 440, 449, 449, 452, 452, 454, 461, 48, 68, 92, 322

t.+tiki 439, 51, 460

tap-: 1. Bulmak. 2. Sahip olmak. 3. Bazı isimlerle birlikte kullanılarak onları fiilleştirir.

t. 327

t.- alaydu 124, 385

t.- alaytti 323

t.- aligan 323

t.- almidim 197

t.-almay 122, 457

t.-almaydu 137, 277, 35, 54

t.-almidi 147, 215, 470

t.-almigan 350

t.-almigandek 356

t.-almiganliki 243

t.-atti 84, 291

t.-idigan 256

t.-idu 100, 16, 184, 214, 239, 307, 326, 408, 465, 54

t.-idurler 185

t.-imen 123

t.-imiz 269

t.-ip 154, 302, 348, 360, 45,
465, 79, 86

t.-iptu 295

t.-ivaldi 389

t.-ivaldim 235

t.- ivalisiz 167

t.-ivalsam 465

t.-kan 148, 180, 184, 213, 217,
218, 224, 299, 335, 367, 402, 433,
443, 444, 448, 88

t.-kandek 107, 451

t.-kandekidi 463

t.-kanidi 281, 379

t.-kanlikidin 425

t.-kay 20

t.-kili 235

t.-kucilardur 61

t.-mak 411

t.-makci 463

t.-maydu 215, 298

t.-midi 123

t.-migandin 215

t.-siler 185

t.-ti 245, 378, 413, 419, 483

t.-tim 372

t.-tin 418, 457

t.-tuk 409

tapan: 1. Ayağın altının arka kısmı,
topuk. 2. Ökçe. 3. Üzenginin ayağın
altında kalan kısmı.

t.+i 145, 23

tapkuzuş: Bulmaya zorlama. (bk.
tap-)

t. 192, 414

tapşur-: 1. Teslim etmek, emanet
etmek, sunmak. 2. Birine vazife
yüklemek.

t.-di 327

t.-dum 179, 400

t.-gan 329, 446, 82

t.-ganlikidin 189

t.-migandin 164

t.-miganlarga 166

t.-up 148, 172, 32, 402, 457, 8

tapşuruş: Ödev, vazife. (bk. **tapşur-)**

t. 82

t.+lardin 62

tar: (I) 1. Dar, geniş olmayan. 2. Bir
şeye veya meselelere olan düşüncenin
sığ olması, geniş olmaması, etraflı
değil.

t. 145, 182, 194, 245, 339, 4,
40, 59, 67

t.+lirini 349, 443

tar: (II) İp, kalbin en hassas telleri.

t.+ilirini 348

tara-: (I) 1. Yaymak, göndermek, saçılmak. 2. Yok olmak.

t.-gandek 128

t.-p 45, 202

t.-ytti 47, 403

tara-: (II) Tarak veya başka bir şey yardımıyla taramak, dal dal veya tane tane hâline getirmek, düzenlemek.

t.-p 47

t.-sa 489

tarac: bk. talan-tarac

t. 29

tarakla-: Tarak şeklinde ses çıkarmak.

(tarak: Katı şeylerin birbirine çarptığında çıkan sesin olması, gürültü olması.)

t.-p 155

taral-: Dağılmak, yayılmak. **(bk. tara- I)**

t.-di 156, 265, 330, 477

t.-gan 199, 228, 31, 364

t.-gandek 129

t.-ip 146

t.-maktaidi 349

taram: Su akıntısı.

t.+lar 254

taram-taram: Tutamlara bölünen.

t. 324, 468

taraş: bk. tara- I

t.+ka 36

tarasla-: Taras şeklinde ses çıkarmak.

(taras: Cisimlerin birbirine vurulmasından veya yarılmasından hasıl olan ses.)

t.-gan 122

taray-: Eni ve hacmi küçülmek, azalmak. **(bk. tar I)**

t.-ip 482

tarhanlık: Tarhanlığa sahip olma hâli.

(tarhan: Orta asırlarda yasak ve vergi gibi her tür mecburiyetten muaf olan kabile, kişi.)

t.+iidi 282

tarih: (Ar.) Tarih.

t. 272, 469

t.+i 61, 122, 209

t.+ida 116, 83

t.+idiki 174

t.+iga 486

t.+imizda 321

t.+ini 6

t.+ni 236, 431

t.+ta 270, 480
t.+tiki 433
t.+tin 116, 133, 418, 419, 93
tarihçi: (Ar.+T.) Tarih ile ilgilenen kişi, tarihçi. (**bk. tarih**)
t. 469
tarihiy: (Ar.) Tarihe geçmiş, tarihe ait.
t. 432, 478, 480, 488
tarğa-: (Moğ.) Dağılmak, yayılmak.
t.-p 179, 25, 276
tarğal-: (Moğ.+T.) Dağılmak. (**bk. tarğa-**)
t.-gandin 297
tarğat-: (Moğ.+T.) Dağıtmak, yaymak, gidermek. (**bk. tarğa-**)
t.-ip 15, 331, 77
t.-ivetip 239
tarğitil-: (Moğ.+T.) Dağıtılmak, yayılmak, giderilmek. (**bk. tarğat-**)
t.-idigan 306
tarlaş-: Darlaşmak, küçülmek, kısalmak. (bk. tar I)
t.-ti 177
tarlıq: Darlık, dar. (bk. tar I)
t.+iga 354

tarmaq: Yol, su akıntıları vb.nin ayrılan kısmı, bölümü.

t.+lirini 402

tarmar: (Far.) bk. tarmar bol-

t. 38

tarmar bol- ‘Güçlü bir darbeye uğrayıp yerle yeksan olmak, yok olmak.’

t.-up 38

tarmuş: Bağ, sinir. (Kaynaklarda tarimuç, tarimuş olarak geçmektedir.)

t.+tek 392

tart-: 1. Çekmek. 2. Ertelemek, geciktirmek. 3. Bir tarafa çekmek. 4. Çizmek. 5. Dikleştirmek. 6. Emmek, içine çekmek. 7. Cezbetmek. 8. Sarmak. 9. Bakmak. 10. Özünü çıkarmak. 11. Asmak. 12. Tartmak. 13. Düzenlemek. 14. Yönetmek. 15. Fotoğraf çekmek. 16. Toplamak. 17. Benzemek. 18. Acı çekmek. 19. Ele geçirmek.

t. 226, 265, 265

t.-almaytti 250

t.-atti 262, 300, 283, 291

t.-ip 111, 111, 114, 114, 128, 134, 135, 139, 142, 156, 158, 162, 163, 163, 201, 205, 207, 209, 210,

210, 217, 219, 223, 229, 236, 237,
238, 246, 250, 256, 259, 263, 294,
318, 337, 361, 377, 386, 402, 406,
421, 423, 431, 431, 437, 443, 445,
448, 452, 60, 62, 74, 80, 94, 189

t.-ipla 443

t.-ivatatti 117, 378

t.-ivatidu 165

t.-ivatkan 363

t.-ivedi 405

t.-ivetti 85

t.-kac 308

t.-kan 184, 342, 358, 377, 392,
80, 85

t.-kanda 134

t.-kil 141

t.-kuluk 150

t.-mastin 156, 224, 326

t.-midi 153, 374

t.-misa 424

t.-ti 151, 153, 187, 26, 324,
394, 454, 472, 67

tartil-: 1. Azaltmak. 2. İncelmek. 3.
Uzaklaşmak. (bk. tart-)

t.-di 233

t.-gan 191, 71, 73

t.-gandek 399

t.-ganidi 341

t.-isen 392

tartış: Çekme, tartışma. (bk. tart-)

t. 178, 414, 419, 438, 484

t.+i 199, 423, 96

t.+ini 417

t.+ka 14, 288, 288

tartış-: 1. Çekişmek. 2. Tartışmak. 3.
Burkulmak. 4. Bakmak. 5. Buruşmak.
(bk. tart-)

t.-ip 391, 418, 446, 75, 77, 89

tartival-: Çekip koparmak, elinden
kapmak, ele geçirmek.

t.-gan 338

t.-sam 408

t.-ip 396, 436, 487

tartivêliş: bk. tartival-

t. 165, 484, 486

t.-iveliska 279

tartқа: (bk. tartқu)

t. 232

tartқu: Eleğin altına konulan ve eleği
sallamaya yarayan iki başlı ağaçtan
yapılma alet.

t.+da 232

tartkuşla-: Her tarafa dağıtmak,
sürüklemek. (**Kaynaklarda**
tartkuşla- olarak geçmektedir.)

t.-ginice 86

tartkuz-: Çektirmek. (**bk. tart-**)

t.-up 110

tarttur-: **bk. tartkuz-**

t.-up 267

tartuğ: Yara izi.

t.+idi 86

tas: Neredeyse, biraz, az kaldı.

t. 230, 360, 383, 397, 430

tasadipiy: (**Ar.**) Tesadüfi, rastlantı
sonucu.

t. 124, 129, 192, 268, 31, 373,
378, 380, 387, 398, 413

taşka-: Elek yardımıyla taneli
yiyecekleri elemek, ayırmak.

t.-makta 232

taş: (I) Taş.

t. 121, 122, 229, 241, 241, 247,
257, 292, 300, 32, 359, 376, 378, 40,
410, 59

t.+i 105

t.+idek 462

t.+ka 131

t.+lar 410

t.+larga 272

t.+largice 423

t.+liri 287

t.+ni 57

t.+nimu 350

t.+nin 458

t.+tek 349

t.+tin 46

tügmen tēši ‘**1.** Değirmene
yerleştirilen yuvarlak taş. **2.** Diz
kapağı. **3.** Ağır nesne, ağır yük.’

t.+i 105

taş: (II) **1.** Dış. **2.** Bir nesnenin üst
kısımını kaplayan bölüm, dış taraf.

t.+i 221, 221, 264, 268

t.+ida 67

t.+idin 221

t.+inimu 328

taş-: **1.** Sınırları aşmak, aşıp etrafa
yayılmak. **2.** Yükselmek, artmak.

t.-almay 265

t.-atti 193

t.-langanidi 56

t.-ip 420, 440

taş: Dışarı, dış, başka.

t. 232

Taşkendi Boya çı: Molla Atacan
Ta skend'in babası. **(BS romanı s.: 217)**

t. 217

Taşkent:  zbekistan'ın başkenti.

t. 482

taş ı: 1. Dı , dı arı, haric . 2. Yabancı.
(bk. taş II)

t. 37, 46

taş ın: Ya mur, kar vb.nin erimesiyle fazla suyun taşması, taş ın, taşma, akın. **(bk. taş-)**

t. 131, 338, 37

t.+i 250

t.+idek 23

t.+idi 439

taş ınla-: Deniz sularının taşması.
(bk. taş ın)

t.-p 400

taş ınlık: bk. taş ın

t. 352, 370, 452, 452

taş iri: Dı arı. **(bk. taş II)**

t.+da 346

t.+ki 330, 451

taşla-: 1. Atmak, sallamak, fırlatmak.
2. Vazge mek, terketmek. 3. Kendini atmak. 4. D  mek, d   lmek. 5.

Sormak. 6. Sallamak. 7. D   rmek
(g  ge hakkında). **(bk. taş I)**

t. 405

t.-di 133, 156, 161, 258, 259,
279, 28, 287, 330, 351, 52, 74, 89

t.-dide 451

t.-dimu 406

t.-gandek 57

t.-ganidi 243

t.-ganlikliridin 169

t.-gin 405

t.-makci 52

t.-may 370

t.-msen 186

t.-nlar 114, 114, 143

t.-p 112, 135, 159, 201, 250,
284, 308, 308, 310, 344, 356, 367,
383, 383, 392, 394, 400, 425, 428,
430, 44, 447, 448, 465, 465, 54, 56,
77, 88, 93, 95, 311

t.-ptu 186

t.-sakla 211

t.-sanmu 46

t.-vatkandek 33

t.-ydu 11, 179, 485

t.-ytti 231

taşla : Kayalık yer.

t.+iga 146

taşlan-: 1. Atılmak, fırlatılmak. 2. Kendini atmak. (**bk. taşla-**)

t.-di 130, 276, 332, 333, 334

t.-duk 42

t.-gan 155, 232, 240, 405, 90

t.-ganidi 253, 382

t.-ip 134, 155, 28, 453, 490, 77,

91

t.-sa 254

t.-sun 166

taşlanduğ: Fazlalık, gereksiz, çöp.

t.+liri 112

taşlaş: **bk. taşla-**

t. 225, 347, 405, 66

t.+ka 40

taşlık: (I) 1. İle bezenmiş. 3. Taşlı. (**bk. taş I**)

t. 95, 93

taşlık: (II) Dışı ile kaplanmış, dışlı. (**bk. taş II**)

t. 85

tatar-: Rengi solmak.

t.-di 446, 56

t.-ip 106, 114, 270

tatil-: Kaşımak, tırmalamak. (**Kaynaklarda tatili- olarak geçmektedir.**)

t.-gandek 41

tatlık: 1. Tadı güzel. 2. Şirin, tatlı.

t. 155, 197, 20, 225, 294, 3, 334, 387, 464, 74

tatlıklik: **bk. tatlık**

t.+i 64

tav: 1. Sağlıklılık, sağlamlık. 2. Kuvvet, güç. (**bk. tap II**)

t.+i 242, 242

tavi yok '1. Hasta. 2. Memnuniyeti yok.'

t. 242

t.+ idi 242

tavağ: (Ar.) Ağaçtan yapılan tabak.

t. 382

t.+lar 113

tavap: (Ar.) Tavaf.

t. 82, 148, 208, 282, 283, 315, 321, 321, 324, 324, 361, 369, 422, 61, 79, 98

tavlan-: 1. Sağlamlaştırmak, çelikleşmek. 2. Neme doymuş olmak. 3. Parlamak, parıldamak. (**bk. tav**)

t.-atti 376, 389

t.-ip 183, 47, 92, 93

tavar: İpek Çin kumaşı.

t. 374, 392

t.+liri 374

tay: (Far.) Büyük büyük balyalanan eşya, balya.

t. 452, 471, 471

tay-: Düz, kaygan yerde kaymak.

t.-gan 383

t.-may 102

tayağ: 1. Değnek, sopa. 2. Yumruktan meydana gelen darbe.

t. 103, 202, 383

t.+idin 288

tayan-: 1. Dayanmak, yaslanmak. 2. Güvenmek.

t.-gan 183

t.-ip 99, 276, 284, 41, 83

tayanç: Dayanak, destek.

t.+isi 345

t.+tur 320

tayife: bk. ta'ife

t.+ge 141

tayinlik: (Ar.+T.) İhtimal anlamı katar.

t. 395

tayipe: bk. ta'ipe

t.+din 158

taytağla-: Kendini her tarafa atarak, ayaklarını açarak yürümek.

t.-p 476

taz: Kel, düz.

t. 265

taza: (I) (Far.) Temiz, saf, pak.

t. 159, 204, 227, 344, 363, 401

t.+mu 396

taza: (II) 1. Çok, aşırı derecede. **2.** Memnun, neşeli.

t. 265

taze: bk. taza

t. 369

taze meyhane: Bu âlem.

t. 372, 372

tazila-: (Far.+T.) Temizlemek. **(bk. taza I)**

t.-p 149, 91

tebeke: (Ar.) (kaynaklarda **tebiğe**) **(bk. tebiğe)**

t.+sinin 313

teberruk: (Ar.) Bereket, uğur.

t. 315

tebessum: (Ar.) Tebessüm, gülümseme.

t. 272

tebi'et: (Ar.) Tabiat, doğa.

t. 250, 296, 420, 463, 463, 477

t.+i 355, 486

t.+ide 162

t.+ige 227, 487

t.+nin 292, 410

t.+tiki 33

tebi’etlik: (Ar.+T.) Kendine has karakter, hususiyete sahip olan. **(bk. tebi’et)**

t. 213, 299, 364, 364, 364, 67

tebi’i: bk. tebi’iy

t.+ m 45

tebi’iy: (Ar.) 1. Tabiata ait, tabiatla olan, hakiki. **2.** Kişilerin tabiatına has, yapmacık değil. **3.** Şüphesiz.

t. 129, 145, 208, 210, 445, 64

tebi’iylik: (Ar.+T.) Doğal, tabiiilik. **(bk. tebi’iy)**

t.+ni 100

tebiğe: (Ar.) Topluluğun bir kısmı, bir bölümü.

t.+diki 223

t.+lerge 490

tebiķilik: (Ar.+T.) Tabakası var, tabakalı. **(bk. tebiķe)**

t. 207

tebir: (Ar.) Tabir, ifade, beyan.

t. 8

tebrikle-: (Ar.+T.) Kutlamak, tebrik etmek.

t.-p 303

tecelli: (Ar.) Nur, aydınlık.

t. 365, 365

tecribe: (Ar.) Tecrübe, deneyim.

t. 178, 178

t.+lerni 235

t.+sidin 33

tecribilik: (Ar.+T.) Tecrübeli. **(bk. tecribe)**

t. 426, 57

tedbir: (Ar.) Önceden hazırlıklı davranan, müdebbir.

t. 13, 165, 280, 423, 484

t.+lirimu 124

tedbirlik: (Ar. U) Tedbirli. **(bk. tedbir)**

t. 238

tedriciy: (Ar.) Yavaş yavaş, derece derece.

t. 208

te’eccüp: (Ar.) Şaşıрма, hayret etme.

t. 116, 123, 199

t.+ke 474

te’eccüplük: bk. te’eccüp

t. 31, 7

te'eddiylık: (Ar.+T.) Alaylı, alay eder şekilde.

t. 116, 124, 57

te'elluk: (Ar.) 1. Tabi, mensup. 2. Birine ait mal, mülk.

t. 15, 348, 43, 8

t.+mu 115, 60

teg: (Far.) 1. Taban, alt, aşağı. 2. Bir iş, hareket veya sözün gizli anlamı manasında kullanılır. 5. Artan, kalıntı.

t.+i 112, 262, 274, 302, 362, 405, 425, 448, 456, 473, 474, 52

t.+ige 105, 112, 222, 355, 371, 192

teg-: 1. Değmek, dokunmak. 2. Darbe ile vurulmak. 3. Bir şeye sahip olmak, erişmek. 4. Bir kişinin namusuna, şerefine leke sürmek. 5. Hücum etmek, içine girmek.

t.-di 119, 33, 397

t.-eyli 232

t.-idigan 118, 152, 235

t.-idu 320, 52, 53

t.-ip 153, 197, 213, 261, 394, 400, 460, 460, 65

t.-ivatkandek 129

t.-kec 243

t.-kecke 26

t.-ken 116, 127, 131, 347, 347, 351, 430, 461, 73

t.-kendek 40

t.-kendidi 9

t.-kenidi 226

t.-kuzgenlikin 394

t.-mey 229, 290, 303, 433

t.-migen 44

tegbir: (Ar.) bk. tekbir

t. 361

teğküz-: 1. Değdirmek, dokundurmak. 2. Vermek. 3. Sitem etmek. **(bk. teg-)**

t.-di 437

t.-gen 265

t.-meytti 257

t.-midi 258

tehdit: (Ar.) 1. Tehdit, korkutuş, gözdağı. 2. Bir afetin olma korkusu.

t. 119, 157, 173, 189, 227, 230, 280, 490, 62

t.+i 121, 9

t.+ike 158

tehditlik: (Ar.+T.) Tehditli, tehditkâr. **(bk. tehdit)**

t. 120

tehkiğ: (Ar.) İnceleme, hazırlama.

t. 285, 294

tehsil: (Ar.) Eğitim.

t. 116, 117, 193, 20, 208

tehsin: (Ar.) Aferin.

t. 326, 326, 8

teḥ: Her şey hazır, hazırlanan.

t. 360

teḥ kıl- ‘Hazırlamak.’

t.-ip 360

tehellus: (Ar.) Mahlas.

t.+i 469

teḥir: (Ar.) Geciktirme, saklama.

t. 368

teḥir kıl- ‘Beklemek, sabretmek.’

t.-may 368

teḥsir: (Ar.) Bay, bey, efendi.

t. 343, 347, 355, 371, 417

t.+im 350

teḥsirat: (Ar.) Başkaları tarafından yüklenen günah.

t. 218

t.+iga 157, 490

t.+imizga 83, 83

t.+ka 49

teḥt: (Far.) 1. Taht. 2. Mal mülk, zenginlik. 3. Amaç, hukuk.

t. 158, 161, 161, 161, 167, 183, 204, 252, 271, 271, 429, 435, 489, 53, 93, 97

t.+i 152, 158, 193, 194, 310, 58

t.+ide 101, 133, 147, 161, 204, 256, 293, 335, 369, 374, 398, 421, 482, 487, 488

t.+ideidi 360

t.+ige 101, 138, 204, 238, 336, 364, 46, 487, 488

t.+ini 338, 487

t.+ke 104, 119, 142, 174, 271, 278, 279, 426, 482, 59

t.+ni 254, 256

t.+nin 355, 53, 58

t.+te 161, 204, 251, 354, 399, 95

t.+tin 272, 274, 279, 282, 287

te’irif: (Ar.) Tarif.

t. 307

t.+i 415

tek-: bk. teg-

t.-kenla 78

tekbir: (Ar.) Allahu Ekber! (Allah en büyüktür!) diye söylemek.

t. 196, 233

t.+ler 456

tekçe: (Far.) Niş.

t. 183, 85

t.+diki 156

t.+din 156

t.+ge 156

t.+side 334

tekebbur: (Ar.) Kendini çok üstün gören, kibirli.

t. 101

tekebburluk: bk. tekebbur

t. 162, 319, 354, 49, 83, 97

t.+i 97

tekellup: (Ar.) Kişilere hürmet ile edilen hizmet, muamele.

t. 350

t.+larni 162

tekitle-: (Ar.+T.) Tekit etmek, vurgulamak, altını çizmek.

t.-midi 299

tekiy: (Ar.) Yastık. **(Kaynaklarda tekiye olarak geçmektedir.)**

t.+nin 404

tekkür-: bk. tegküz-

t. 110

tekküzüş: Değdirme, dokundurma. (bk. teg-)

t.+i 199

Teklimakan: Taklamakan Çölü.

t. 23

t.+nin 282

teklip: (Ar.) 1. Başkalarına verilen fikir, tavsiye. 2. Birini davet etme, çağırma.

t. 191, 192, 258, 348, 433

t.+i 207

t.+ini 58

tekrarla-: (Ar.+T.) İkinci veya daha fazla defa yinelemek.

t.-di 406

t.-p 310

tekrarlan-: (Ar.+T.) Tekrarlanmak. **(bk. tekrarla-)**

t.-di 200

t.-ip 106

tekşi: (Moğ.) 1. Zemin, pürüzsüz, düz. 2. Ortalama, sıradan.

t. 135, 202, 292, 344, 400, 400, 410

tekt: (Ar.) 1. Bir şeyin alt kısmı, dibi. 2. Aslı, temeli.

t.+idin 302

t.+ige 448, 456

t.+ini 274, 425, 474

t.+inimu 473

t.+inni 405

teğdim: (Ar.) Kurban, hediye, armağan.

t. 349

teğdir: (Ar.) 1. Kader, kısmet. 2. Vaka, hadise, olay, hâl. 3. Gelecek, akıbet.

t. 106, 122, 15, 188, 192, 233, 261, 294, 362, 363, 409, 423, 423, 425, 449, 45, 48, 57, 62

t.+dimu 106, 16, 58

t.+ge 278

t.+i 119, 294, 301, 301, 398, 44, 57, 62, 158

t.+idin 353, 470

t.+ige 174, 280, 446, 483, 56, 61

t.+imizmu 56

t.+imizni 48

t.+ini 322, 353, 62

t.+inin 442

t.+inmu 110

t.+ler 416

teğdirdaş: Kaderi bir, kaderi benzer. (bk. teğdir)

t. 490

teğet: (Ar.) Takat, sabır.

t. 149, 301

teğetsizlen-: (Ar.+T.) Takatsız hâle gelmek. (bk. teğet)

t.-di 130

teğezza: Özlem, hasret.

t. 104, 355

t.+idi 253

teği: bk. teğiye

t. 164, 164, 164, 164, 164, 164, 165

teği-turği: Boy bos, renk.

t. 26

t.+ga 379

t.+ni 291, 401

teğiye: (Ar.) Tepe kısmı düz, kenarı sırmadan dikilen baş giyimi, şapka.

t. 163, 191, 382, 5, 65

t.+si 6

teğsir: (Ar.) Zati alileri, efendim anlamlarında kullanılan hürmet sözü.

t. 123, 123, 124, 150, 214, 237, 237, 239, 371, 372

teğva: (Ar.) Sarsılmaz dinî inanç.

t. 242

teğvadar: (Ar.+Far.) Takva sahibi kişi. (bk. teğva)

t. 162, 191, 214, 230, 262, 278,
339, 371, 384, 419, 84

tekvadarlık: bk. **tekvadar**

t.+ni 145

tel: Hazırlanan, mükemmel.

t.+ikenlikini 53

telep: (Ar.) 1. Talep, istek. 2. İhtiyaç,
istek, ümit.

t. 137, 138, 141, 183, 184, 184,
184, 184, 186, 21, 214, 214, 214, 221,
221, 224, 228, 246, 274, 274, 274,
279, 291, 373, 428, 443, 487

t.+i 128, 13, 209, 244, 279,
279, 348

t.+imiz 291

t.+lirige 483

t.+lirini 490

t.+ni 296

t.+te 162

teleppuz: (Ar.) Telaffuz.

t.+da 124, 130, 160, 235, 341,
372, 430, 52, 81

t.+i 237, 309, 333

t.+ini 475

telet: (Ar.) Yüz hatları, görünüş.

t. 460

t.+i 32, 335, 342, 78

teley: (Ar.) Talih, şans, baht, kader.

t. 192, 245, 362

t.+i 227, 262

telim: (Ar.) 1. Talim, eğitim. 2. Edep,
ahlak.

t. 109, 144, 443

t.+liridin 17

t.+lirige 321

telimat: (Ar.) İlim, fen bakımından
sistemli girişim, bilgi, bakış.

t.+ini 484

t.+liri 490

t.+lirida 422

telivilik: bk. **telvilik**

t.+i 473

telkin: (Ar.) 1. Ritimli olarak
söylenen dinî nasihat. 2. Başkalarının
ahenkli olarak okuduğu nazım.

t. 125, 126, 134, 135, 139, 20,
453

t.+mu 139

telmür-: Gözünü ayırmadan bakmak.

t.-up 266, 272, 362

telmürüş: Gözünü ayırmadan bakma.
(bk. **telmür-**)

t. 220

telpün-: 1. Bir iş yapmaya atılmak, fırlamak. 2. Kalbin aralıksız olarak çarpması.

t.-mekte 294

t.-up 378

teltöküs: Her bakımdan eksiksiz, bütünüyle, büsbütün.

t. 147

telve: Akılsız, deli.

t. 157, 171, 199, 243, 259, 353, 460, 63

t.+nin 475

telvilerçe: Çılgınlar gibi. (**bk. telve**)

t. 104, 222, 260

telvilik: Çılgın ya da anlamsız davranış. (**bk. telve**)

t. 135

t.+ini 450

telvileş-: Deliler gibi iş yapmak, kibirli, kendini beğenmiş olmak. (**bk. telve**)

t.-ip 483

tem: (**Ar.**) 1. Tat, lezzet. 2. Anlam, önem.

t. 277

t.+ ini 119

temenna: (**Ar.**) Övünmek.

t. 49, 97

tembel: (**Far.**) Sağlam, dayanıklı, güçlü.

t. 254

t.+idi 26

tembur: (**Far.**) Uygurların bir tür müzik aleti.

t. 342, 342, 342, 348

t.+nin 340, 348

teme: (**Ar.**) Tamah.

t. 226

t.+din 271

t.+si 272

temeger: (**Ar.**) Tamahkâr. (**bk. teme**)

t. 212

temegerlik: (**Ar.+T.**) **bk. temeger**

t.+ni 238

temenna: (**Ar.**) Kendini öven, övünme.

t. 11, 214, 319, 35, 79

temesiz: (**Ar.+T.**) Açgözlü olmayan. (**bk. teme**)

t. 212

temin: (**Ar.**) 1. Lazım olan şeyleri elde etme. 2. Bir işin amacına ulaştırılması için şartları hazırlama.

t. 307

teminat: (Ar.) Yaşamak için gerekli olan yiyecek, giyecek, para.

t.+i 165

t.+imiz 20, 315

t.+lirini 244

teminle-: (Ar.+T.) Lazım olan şeyleri sağlama. **(bk. temin)**

t.-ydigan 105

temire-: bk. temtire-

t.-p 143

temkin: (Ar.) Ağır, temkinli, sağlam.

t. 101, 136, 152, 171, 177, 209, 349, 357, 57, 67

t.+idi 313

temkinlik: (Ar.+T.) Ağır, temkinli, sağlam. **(bk. temkin)**

t. 225, 279, 343, 59

temşel-: Bir işi yapmaya hazırlanmak.

t.-ivedi 394, 454

t.-ivi 393

temtire-: 1. Telaşlanmak, şaşırmak. **2.** Tereddüt etmek, çekinmek.

t.-mey 311

t.-p 128, 131, 213, 259, 430, 457, 84

temtireş: Telaşlanma, şaşıрма. (bk. temtire-)

t. 214

temtiret-: Telaşlandırmak, şaşırtmak. (bk. temtire-)

t.-ti 475

temtre-: (Kaynaklarda temtire- olarak geçmektedir.) (bk. temtire-)

t.-p 459

ten: (I) (Far.) 1. Ten, beden, vücut. **2.** Kişinin bütün vücudu, varlığı.

t. 316

t.+i 131, 252, 261, 268, 334, 406, 464, 72

t.+idin 261, 287, 467

t.+ini 250

t.+inmu 357

t.+liri 156

t.+nimu 119

tèni şürkün- ‘Bir nedenden dolayı vücudu titremek.’

t.-üp 268, 406

ten: (II) Hisse, pay, kısım.

ten ber- ‘1. Rız olmak, kabul etmek. 2. İtiraf etmek.’

t.-güsi 161

tendur-: İnkâr etmek. (Kaynaklarda tandur- olarak geçmektedir.)

t.- miz 345

tene: (Ar.) İroni, hiciv, yergi. **krş.**
kinaye

t. 124, 30

tene kıl- ‘Alaycı konuşmak.’

t.-di 30

tenha: (Far.) Yalnız, tek, başbaşa.

t. 283, 470

tenhaliğ: (Far.+T.) Yalnızlık. **(bk. tenha)**

t. 378, 470

t.+ta 145

tenkid: (Ar.) Tenkit, eleştiri.

t. 327

tentene: (Ar.) Mutlu olay.

t. 420

tentenilik: (Ar.+T.) Tantanalı, mutlulukla. **(bk. tentene)**

t. 102, 103, 93, 96, 96

teğ: Eşit, aynı, denk.

t. 104, 111, 127, , 175, 188, 197, 20, 209, 212, 234, 25, 257, 260, 265, 268, 270, 288, 298, 312, , 350, 365, 401, 427, 441, 460, 461, 461, 481

t.+la 265, 309, 417, 137, 150, 213, 257, 350, 85

teğ kel- ‘Eşit olabilmek.’

t.-eleydiğandek 460

t.-elmeydiğanlığını 260

t.-iş 188

t.-işniñ 111

teğ kıl- ‘Aynı hâle getirmek.’

t.-maytti 401

teğ-tuş: Yaş bakımından denk olan, yaşıt.

t.+liri 15, 381, 7

t.+liridin 210

teğdaş: Benzer, denk. (bk. teğ)

t.+i 98

teğdişi yok ‘Benzeri yok.’

t. 98

teğdaşsız: Yaş vb. bakımdan eşsiz. (bk. teğ)

t. 478, 478

t.+idi 169

teğge: (Far.) XX. yüzyıl öncesinde kullanılan para birimi.

t. 17, 231, 247, 331, 451, 451, 98

t.+ni 451

teğkeş: 1. Tam denk gelen, tarafları her bakımdan denk olan. **2.** Uygun, akort edilmiş saz, şarkı vb.

t. 134, 18, 348, 400, 45

teğkislik: (Ar.) Sıkıntılı hâl, kıtlık.

t. 273

teñle: Hamur yoğurmak için kullanılan ahşap oyuk, tekne, yalak. **(Kaynaklarda teñne olarak geçmektedir.)**

t. 25

teñle-: Dayamak, sallamak.

t.-di 352

teñlik: Sıkışıklık, keder, üzüntü.

t. 304, 434, 458

t.+te 298

Teñri: Tanrı, Allah.

t. 20, 214, 315, 437, 437, 58, 66

t.+din 212, 214

t.+la 214

t.+ni 187

Teñri Têgi: Tanrı Dağı.

t.+nin 437, 437

Teñritiği: bk. **Teñri Têgi**

t.+nin 485, 485

tep: (I) bk. tep tart-

t. 156, 224, 326

tep tart- ‘Bir kimsenin önünde bir iş yaparken veya konuşurken çekinmek, korkmak.’

t.-mastin 156, 224, 326

tep: (II) İnsanlarda görülen sıtma.

t. 301

tep-: 1. Tekmelemek. 2. Dövmek. 3. Hastalığın çıkması, patlak vermesi.

t.-se 258, 351, 396

tepçi-: Damlamak, sızmak.

t.-p 105, 251

tepekkur: (Ar.) Düşünme, düşünce, tasavvur.

t. 423

tepriķçilik: **(Kaynaklarda tepriķçilik olarak geçmektedir.) (bk. tepriķçilik)**

t. 210

tepriķçilik: (Ar.+T.) Bölünme ve parçalanmayla ilgilenen, mezhepçilik.

t. 171

tepsir: (Ar.) Tefsir, açıklama.

t.+ide 415

t.+inin 209

tept: (Ar.) 1. Isıtma gücü, ısı miktarı. 2. Yürek yangını.

t.+i 128, 24, 250, 376, 69, 74

t.+idin 121, 125

t.+iidi 125

ter: (I) Yüz, görünüş.

t.+i 29

t.+ini 123, 60, 274

ter: (II) (Far.) 1. Ter. 2. Emek, mükâfat.

t. 110, 126, 134, 136, 136, 18, 23, 310, 317, 357, 396, 467

t.+i 152, 193, 355, 383

t.+din 310

t.+ge 189

t.+imiz 391

t.+imizni 162

t.+ini 68, 46

t.+lirini 142, 310

terbiye: (Ar.) Terbiye, eğitim, yetiştirme.

t. 243, 455, 459

terbiyele-: (Ar.+T.) Terbiye etmek, yetiştirmek. (**bk. terbiye**)

t.-gen 116, 139

t.-p 206, 373

t.-ytti 316, 486

terbiyelen-: (Ar.+T.) Eğitimli olmak ya da yetiştirilmek. (**bk. terbiyele-**)

t.-gen 193, 443

terbiyet: (Ar.) Terbiye.

t. 319

terbiyileş: (Ar.+T.) **bk. terbiyele-**

t.+i 20

t.+ige 437

tercime: (Ar.) Tercüme.

t. 430, 478, 61, 95

t.+si 123, 176, 178, 185, 215, 216, 222, 277, 298, 61, 98

tereddüt: (Ar.) Tereddüt, kararsızlık.

t.+i 299

t.+iga 330

t.+ini 400, 419

tereğkiyat: (Ar.) Gelişme, inkişaf, ilerleme.

t. 423

t.+i 163, 268

t.+larda 89

terep: (Ar.) Yan, taraf.

t. 133, 149, 172, 173, 206, 254, 257, 258, 258, 258, 265, 266, 305, 311, 312, 318, 333, 369, 374, 399, 438, 451, 46, 471, 489, 54, 69, 78

t.+i 181, 240, 339, 339, 386, 418

t.+ide 127, 155, 191, 21, 21, 236, 309

t.+idiki 105, 231, 292, 3, 318, 331, 403, 421, 45, 60, 64

t.+idin 103, 129, 139, 164, 167, 240, 253, 276, 278, 296, 307, 316, 365, 366, 384, 393, 413, 441, 453,

463, 476, 479, 479, 48, 484, 484, 488,
489, 49, 490, 50, 56, 61, 106

t.+idinmu 450, 450

t.+ige 150, 155, 308, 366, 5

t.+ini 304, 381, 413, 56

t.+ke 101, 113, 113, 113, 116,
130, 139, 140, 147, 155, 156, 183,
206, 258, 261, 265, 268, 269, 271, 28,
284, 292, 293, 293, 332, 333, 334,
335, 339, 34, 36, 370, 372, 374, 396,
40, 41, 411, 418, 430, 438, 444, 45,
451, 454, 51, 69, 73, 73, 88, 95

t.+lerde 318, 398, 432, 471

t.+lerge 172, 238, 305, 367,
383, 444

t.+liride 71

t.+lirige 78

t.+ni 377

t.+nin 258, 258, 37

t.+te 27, 306, 311, 345, 399,
474, 61, 69

t.+tiki 134, 258, 29, 422, 474,
73

t.+tin 107, 133, 149, 161, 22,
23, 234, 238, 238, 254, 265, 266, 292,
3, 312, 338, 340, 363, 363, 369, 37,
370, 378, 38, 386, 387, 394, 394, 401,
410, 44, 45, 46, 61, 7, 7, 71, 75, 77, 8

terepdar: (Ar.+Far.) Birbirine zıt,
karşı karşıya olan taraf veya şahısların
birini himaye eden şahıs. **(bk. terrep)**

t.+liri 358, 358

tergibat: (Ar.) Propaganda.

t.+i 222, 321

t.+ini 282, 367

t.+laridi 99

t.+ni 216

teri kara: Apak Hoca'nın hâkimiyeti
dönemindeki alınan verginin adı. **(BS
romanı s.: 383)**

t. 383

teriğ: (Kaynaklarda **teriğe** olarak
geçmektedir.) **(bk. teriğe)**

t. 299, 299

teriğe: (Ar.) Yol, usul, tarz, şekil.

t.+side 320, 324

teriğēt: (Ar.) Tarikat.

t. 101, 12, 123, 123, 123, 124,
141, 143, 143, 144, 145, 145, 152, 19,
213, 220, 220, 227, 24, 277, 278, 295,
299, 307, 315, 317, 317, 320, 320,
320, 320, 418, 421, 456, 473, 478,
480, 49, 49, 49, 490, 9

t.+i 490

t.+ide 180

t.+idur 320

t.+imiz 22, 312, 325

t.+imizin 285

t.+ini 282

t.+inin 125, 260

t.+ke 169, 373

t.+ni 295, 368, 414

t.+nin 80, 98

t.+te 140, 265, 315

t.+tin 133, 455

teriketçi: (Ar.+T.) Tarikata bağlı olan kişi. **(bk. teriket)**

t.+lerge 144, 343

terikide: (Ar.+T.) Usulde, şekilde. **(bk. terik)**

t.+ide 135, 190

terip: (Ar.) Vaka ve hadiseleri kısa olarak açıklama, izah.

t. 491, 99

teriple-: (Ar.+T.) Olay, hadise vb.ni sözlü veya yazılı olarak açıklamak. **(bk. terip)**

t.-di 70

teriplen-: (Ar.+T.) Olay, hadise vb.nin sözlü veya yazılı olarak açıklanması, izah edilmesi. **(bk. teriple-)**

t.-idigan 422

terk: (Ar.) 1. Terk etme, vazgeçme. 2. Hızlıca, çabuk.

t. 206, 221, 295, 32

terke puli: Apak Hoca'nın hâkimiyeti dönemindeki alınan verginin adı. **(BS romanı s.: 383)**

t. 383

terkib: (Ar.) Eleman, öge, üye.

t. 443, 444, 84

t.+i 346

t.+ide 346

terkidunya: [terk+i+dunya] (Ar.) Dünyadan, dünya işlerinden elini çeken, dünya işlerini önemsemeyen.

t. 123, 124, 140, 206, 277, 481

t.+ki 136

terkidunyaçi: (Ar.+T.) Ahlaki veya dinî sebepler nedeniyle şahsi arzularını fazlasıyla dizginleyen bir şekilde hayat sürme hâli. Tekvadarlık olarak da adlandırılır. **(bk. terkidunya)**

t. 211

t.+larnin 135

terkidunyaçılık: bk. terkidunyaçi

t.+ka 223

terkidunyalık: bk. terkidunya

t. 135

terkiydunyalık: bk. terkidunyalık

t.+ni 62

terle-: 1. Terlemek. 2. Emek vermek.
(bk. ter)

t.-p 12, 308

tersa: (Ar.) İnatçı, dikbaşı, cahil.

t. 345

tersalık: (Ar.+T.) İnatçılık, dikbaşlılık, cahillik. (bk. tersa)

t.+i 390

tertip: (Ar.) 1. Sıra, dizi. 2. Disiplin.

t. 24

t.+ini 483

tertatsız: (Ar.+T.) Tertatsız, düzensiz. (bk. tertip)

t. 77

teruz: bk. deḥli–teruz

t. 348

t.+ga 164

deḥli–teruz ‘Engel olma hâli, çakılma, vurulma, dokunma.’

t. 348

t.+ga 164

tes: Güç, zorluk, zahmetli.

t. 188, 304, 305, 411, 454

t.+dur 304

t.+ini 111

t.+te 27, 363, 384, 460, 463, 60

tesedduḡ: (Ar.) Kurban, feda, sadaka.

t. 102, 109, 193, 260, 317

t.+mu 454

teselli: (Ar.) Kendi kendine veya başkasına verilen söz, teselli, avutma.

t. 145, 177, 237, 399, 41, 468, 60

teselliy: bk. teselli

t. 325

tesenna: Övgü, övme.

t. 310, 312

teserruf : bk. teserrup

t. 211, 211, 211

teserrup: (Ar.) Faydalanma, kullanma, sahiplik.

t.+idiki 235

teserruplık: (Ar.+T.) bk. teserrup

t.+ida 431

tesevvup: (Ar.) Tasavvuf.

t. 124, 374, 478, 490

t.+ta 289, 313

tesevvur: (Ar.) Tasavvur, hayal.

t. 304, 401, 404, 450

t.+ida 18

t.+idin 14, 440

tesir: (Ar.) 1. Tesir, etki. 2. İtibar, nüfuz.

t. 127, 128, 142, 17, 176, 206,
222, 226, 230, 245, 275, 299, 446,
447, 471, 479, 480, 483, 99

t.+i 139, 196, 198, 225, 296,
368

t.+ide 12

t.+imu 20

t.+ini 17, 276, 299

t.+ler 278

tesirat: (Ar.) Tesir, etki.

t. 97

t.+lar 222

t.+larni 218

tesirlen-: (Ar.+T.) Hissetmek,
etkilenmek ya da dokunmak. **(bk.**
tesir)

t.-di 19, 205, 246, 80

t.-dimu 381

t.-gen 162, 312, 429, 433

t.-ginidin 444

t.-ip 237, 257, 277, 427

tesirlendürüş: (Ar.+T.) Etkileme.
(bk. tesirlen-)

t. 427

tesirlik: (Ar.+T.) Tesirli, etkili. **(bk.**
tesir)

t. 194, 214, 233, 282, 301, 301,
452

tesis: (Ar.) bk. tesis kıl-

t. 479

tesis kıl- ‘Teşkil etmek, vücuda
getirmek.’

t.-idu 479

teskin: (Ar.) Teskin, rahat, yatıştırma.

t. 154, 281

teslim: (Ar.) Teslim, baş eğme.

t. 118, 118, 13, 462

teslim bol- ‘**1.** Savaşta karşılık
vermekten kaçınmak, durmak. **2.** Baş
eğmek.’

t.-uş 118

teslim kıl- ‘**1.** Savaşta karşı
tarafı yenip onu karşılık veremeyecek
hâle düşürmek. **2.** Baş eğdirmek.’

t.-iş 118

t.-migan 462

testik: (Ar.) Bir şeyin doğruluğunu,
haklılığını ispat etme.

t.+ini 323

testikla-: (Ar.+T.) Bir şeyin
doğruluğunu, haklılığını ispat etmek.
(bk. testik)

t.-p 55

t.-ydu 98

testiklan-: (Ar.+T.) Bir şeyin haklılığının ispat edilmesi. **(bk. testikla-)**

t.-gan 215

tesvi: (Ar.) Tespih.

t. 343, 345, 370, 371, 456

t.+ni 345

t.+yi 219

tesvirleş: (Ar.+T.) İnsan, nesne, vaka ve hadisenin özelliklerini gösterme, beyan etme. **[tesvir: (Ar.) 1.** Bir şeyi yazma veya çizme. **2.** Tasvir, tanımlama, betimleme.]

t. 454

teş-: Deşmek, delmek.

t.-ip 114, 119, 350

teşebbus: (Ar.) Teşebbüs, girişim; seslenme, davet.

t.+i 321

teşekkü: bk. teşekkür

t.+liri 187

teşekkür: (Ar.) Birinin yaptığı iyi bir iş ve hizmet için söylenen minnet ve şükür bildiren söz.

t. 246, 246, 310, 350, 433

teştek: Çanak.

t. 84, 85

teşkille-: (Ar.+T.) Kurmak, vücuda getirmek. **[teşkil: (Ar.)** Ortak bir amaç için bir araya gelen birlik, teşkilat.]

t.-p 13

teşkillen-: (Ar.+T.) Organize edilmek. **(bk. teşkille-)**

t.-di 254

t.-gen 459

teşna: (Far.) 1. Susamış, susayan. **2.** Bir şeye muhtaç olmak, bir şeyi talep etmek.

t. 10, 18, 304, 378

t.+idi 312

teşnaliğ: (Far.+T.) Teşne olma hâli, susuzluk, şiddetli istek. **(bk. teşna)**

t. 63

t.+ini 3

teşrip: (Ar.) Saygı, onur.

t. 306, 314

t.+iidi 138

teşvik: (Ar.) Teşvik, propaganda.

t. 216, 216, 222

teşviş: (Ar.) Kaygı, gam, endişe.

t. 54, 79

t.+ke 141, 47

t.+liri 471

tetilla: Altın ipten, ipekten dokunan bir çeşit kumaş.

t. 308

t.+da 331

t.+din 271

tetür: 1. Bir şeyin arka tarafı, arka. 2. Cahil, laf anlamayan.

t. 258, 264, 441, 458

teve: (Ar.) 1. Bölge, ilçe, yöre. 2. Ait, tabi.

t. 164, 165, 173, 181, 211, 283, 315, 458, 477

t.+din 431

t.+idi 443

t.+si 9

t.+side 102, 147, 175, 438

t.+sidiki 166, 206, 276, 317, 422

t.+siki 172

t.+sidinla 116

t.+sige 336, 370, 386, 411, 438

teveccuh: (Ar.) Belli bir tarafa veya birilerine yalvarma. (Kaynaklarda teveccu olarak geçmektedir.)

t. 220, 220, 305

tevekkül: (Ar.) “Ne olursa olsun!” anlamına gelen söz.

t. 52, 52

t.+nin 52

tevelik: (Ar.+T.) 1. Tabilik. 2. Belli bir şahsa veya yere bağlı olan daire. (bk. teve)

t.+ke 390, 96, 98

t.+timu 432

tevellut: (Ar.) Doğma, doğuş.

t.+in 367

teverrük: (Ar.) 1. Ulu, aziz, saygıdeğer. 2. Yakınlardan kalan hatıra ve merhumun geride bıraktığı değerli eşyalar.

t. 163, 321, 323, 368

tevezu: (Ar.) Alçak gönüllülük. (Kaynaklarda tevazu, tevazi olarak geçmektedir.)

t. 235

tevezzu: bk. tevezu

t. 161, 162, 170, 312, 345, 423

tevķ: Mercan, boncuk; boyna asılan günahlar, günah halkası.

t.+i 426

tevpik: (Ar.) Birilerinin başarısı için edilen yardım.

t. 239, 273, 289, 291

tevre-: Sarmak, sallamak, çalkalamak.

t.-p 135, 149

t.-sek 48

t.-ydu 48

tevren-: 1. Bir yerde bir o yana, bir bu yana sallanmak. 2. Titremek, sallanmak, sarsılmak. 3. Tereddüt etmek. **(bk. tevre-)**

t.-di 344

t.-ip 183, 310, 454

t.-mekteidi 350

t.-mes 20

tevreş: Sarma, sallama, çalkalama. **(bk. tevre-)**

t. 111, 115, 147, 169, 169

t.+tin 132

tevret-: 1. Sallatmak, titretmek. 2. Yazmak. **(bk. tevre-)**

t.-ip 319, 87

t.-kenidi 282

t.-mekci 433

tevriniş: 1. Bir o yana, bir bu yana sallanma. 2. Titreme, sallanma, sarsılma. **(bk. tevren-)**

t. 146

t.+ler 146

tevritiş: Sallama, titretme. **(bk. tevret-)**

t. 282

t.+i 36

t.+ige 400

tevsif: **(Ar.)** Tasvip, tanımlama.

t.+ini 307

teyin: **(Ar.)** Açık hâle getirmek, tayin.

t. 245

teyinle-: **(Ar.+T.)** Yerleştirmek. **(bk. teyin)**

t.-di 209

t.-dim 244

t.-gen 181

t.-p 419

teyinlen-: **(Ar.+T.)** Tayin edilmek, atanmak. **(bk. teyinle-)**

t.-gen 280

t.-ip 116

teyinleş: **(Ar.+T.)** **bk. teyinle-**

t.+ni 9

teyyar: **(Ar.)** Bir işe hazırlanma, hazır.

t. 110, 163, 163, 283, 288, 288, 294, 390, 390, 391, 397, 81, 88

t.+ga 208, 396

t.+men 243, 412

teyyarla-: **(Ar.+T.)** Hazırlamak. **(bk. teyyar)**

t.-di 419

t.-gan 12

t.-p 19, 211, 421

t.-vatti 390

teyyarlan-: (Ar.+T.) 1. Kendi kendine hazırlanmak. 2. Başkası tarafından hazırlanmak. (**bk. teyyarla-**)

t.-ayli 255

t.-di 67

t.-gan 106, 316

t.-ganidi 403, 93

t.-ivatatti 55

teyyarlık: (Ar.+T.) Hazırlık. (**bk. teyyar**)

t. 12, 177, 329, 438, 59

t.+i 43, 64

t.+ida 68

t.+iidi 332

t.+ini 419

t.+larni 360

tez-: Bir yeri terk etmek, kaçmak.

t.-ip 124, 60

tezerru: (Ar.) Yalvarma, perişan olma.

t. 147

tezim: (Ar.) Başı eğip, elini göğsün üstüne koyup selam verme.

t. 101, 151, 152, 189, 246, 270, 271, 311, 338, 362, 430, 96

t.+da 184

t.+de 187, 292

t.+liri 339

tezim kıl- ‘Başı eğip selam vermek.’

t.-atti 338

t.-di 96, 151, 189, 246

t.-gandin 311

t.-iş 152

t.-işnimu 270

teziye: (Ar.) Taziye.

t. 364

tezkire: (Ar.) Şahısların hayat hikâyeleri (tercümeihâl) ve mühim olayları anlatan edebî eser.

t.+de 478, 478

t.+si 411

Tezkire’i Ezizan: Muhammed Sâdık Kâşgarî’nin eseri, *Tezkire’iy Ezîzân*. (**BS romanı s.: 483**)

t. 483

Tezkire’i Hoca Hidayitulla: Muhammed Sâdık Kâşgarî’nin eseri, *Tezkire-i Hacegan*. (**BS romanı s.: 481**)

t. 481

têgide: Temelinde, altında. (**bk. teg**)

t. 241, 332, 415, 440

têgidin: Temelinden, altından. (**bk. teg**)

t. 160, 18, 212, 25

têgiş: Değme, değış. (**bk. teg-**)

t. 109, 240, 255

t.+i 128

têgiş-: Değişmek, değiştirmek.

t.-ivelis 451

t.-mesmen 353

t.-ti 354

têgişlik: Lazım, uygun, aıt, gerekli.

t. 164, 165, 275

têhi: Daha, da, bir de, hâlen, şimdi.

t. 119, 119, 138, 142, 154, 160, 161, 165, 17, 173, 176, 188, 192, 196, 197, 198, 205, 219, 224, 225, 238, 238, 242, 252, 260, 263, 264, 27, 282, 303, 304, 318, 321, 322, 326, 327, 329, 333, 340, 35, 352, 353, 359, 369, 376, 377, 379, 381, 386, 391, 40, 403, 407, 409, 417, 435, 437, 444, 455, 455, 462, 463, 464, 464, 467, 50, 57, 59, 60, 65, 87

t.+mu 109, 110, 125, 130, 146, 153, 161, 167, 173, 174, 177, 195, 198, 207, 207, 226, 243, 251, 253, 264, 277, 282, 283, 291, 300, 301,

324, 326, 326, 335, 343, 364, 373, 381, 388, 388, 396, 398, 410, 421, 422, 424, 45, 450, 452, 456, 464, 470, 470, 483, 49, 490, 5, 77, 84, 88, 92

têhiçe: Hâlen, şimdiye kadar.

t. 105, 106, 183, 188, 201, 203, 238, 282, 429, 462, 51, 84

têhimu: Hâlâ daha, hâlâ fazla.

t. 13, 18, 25, 29, 35, 35, 6, 7, 8, 8, 80

Têhran: Tahran, İran'ın başkenti.

t.+da 209

têkim: Uyluk, kalça.

t.+iga 24

t.+ini 36

têma: (İt.) Tema, konu.

t.+si 236

t.+sini 139

têne: (Far.) Beden, cisim.

t.+iga 111

t.+imda 301

t.+imizda 179

têne-: Şaşırmak, telaşlanmak, şaşkın.

krş. tine-

t.-p 51, 457, 457

t.-meyla 389

tègirkâ-: Hayret etmek, şaşırmak.
(**taḡ:** Hayret, şaşıрма.)

t.-p 115

tègirkâş: Hayret etme, şaşıрма. (**bk. tègirkâ-**)

t. 131

tèpçekle-: Ayağını yere vurmak, tepinmek.

t.-p 129, 96, 78

t.-ytti 13

tèpiçekle-: **bk. tèpçekle-**

t.-p 256, 378

tèpik: Tepik, tekme. (**tep-:** **1.** Ayak ile darbe vurmak. **2.** Bir şeyi hareketlendirmek için ayak ile sallamak. **3.** Postundan ayırmak. **4.** Silah, tüfek gibi araçlar ile ittirmek, dürtmek. **5.** İfade edilmek, sezilmek.)

t. 324, 341

tèpil-: Bulunmak. (**bk. tap-**)

t.-maydu 101

tèpirla-: Canını kurtarmak için kendini, kollarını ve bacağı bir o yana bir bu yana çırpmaq.

t.-p 106

tèpirlaş-: Çırpınmak. (**bk. tèpirla-**)

t.-atti 220

tèpiş: Bulma. (**bk. tap-**)

t. 177, 411

t.+ida 285

t.+iniz 412

t.+ka 108

tèpiş-: Buluşmak. (**bk. tap-**)

t.-alisak 66

t.-ip 202

tère: (I) **1.** Deri. **2.** Nesnelerin üstünü kaplayan post.

t. 24, 241, 381

t.+liri 6

t.+mu 396

t.+nin 382

t.+si 228, 241, 329, 487, 241

t.+sidin 28, 190

tère: (II) Bir kavun türü.

t.+ler 159

tèrek: Kavak ağacı.

t.+ler 250, 400, 44

t.+lerni 53

t.+lernin 53

tèrekbağ: Kavak.

t. 266, 453, 474

tèri-: **1.** Bitkilerin tohumunu yere saçmak, gömmek. **2.** Ortaya çıkarmak, büyütmek.

t.-ganidi 403

t.-gan 392

t.-p 385

t.-yalisa 365, 431

tèriḳ: Darı.

t. 113

t.+nin 137

tèril-: 1. Ekilmek, saçılmak. 2. Toplanmak. (**bk. tèri-**)

t.-idigan 374

tèrim: Ekim. (**bk. tèri-**)

t. 481

tèti-: 1. Tatmak. 2. Tuzlu olmak. 3. Lezzetli olmak. 4. Baştan geçen iyi veya kötü olayları yaşamak, direnebilmek. 5. Yeterli olmak, yetmek.

t.-gan 426

t.-gaymiz 10

t.-p 119, 192

t.-ydu 449

tètik: Dinç, çevik.

t.+idi 464

tètikleş-: Dinçleşmek, çevikleşmek. (**bk. tètik**)

t.-ip 286

tèvin-: 1. Sığınmak, iltica etmek. 2. Secde etmek, inanmak.

t.-di 276

t.-ivatkan 85

tèvinmaḳ: **bk. tèvin-**

t. 321

tèz: (**Far.**) Tez, hızlı, çabuk.

t. 138, 142, 157, 175, 206, 266, 335, 339, 34, 346, 387, 397, 399, 447, 66, 68

t.+din 218

t.+la 163, 166, 166, 209, 209, 242, 297, 367, 381, 390, 484, 149, 189, 20, 38, 51, 6

t.+rek 104, 165, 243, 427, 447, 76, 30, 53

tèz-tèz ‘1. Hızlı hızlı, kesintisiz. 2. Çok geçmeden.’

t. 54

tèzek: (**Far.**) Hayvan dışkısı, tezek.

t.+leri 23

tèzekle-: (**Far.+T.**) Hayvanın tezek çıkarması. (**bk. tèzek**)

t.-p 161

tèzlik: (**Far.+T.**) İş ya da hareketin belli bir sürati, hızı. (**bk. tèz**)

t.+ide 305, 335, 37

t.+te 172, 352

tézlet-: (Far.+T.) Hızlandırmak. (**bk. têtz**)

t.-ip 130

t.-mekci 238

Tibet: Orta Asya'da Tibet halkının ana vatanı olan bölge.

t. 411, 434

t.+ke 386, 387, 419, 432, 484

t.+kice 420

t.+nin 386, 412, 412

t.+te 432

t.+tin 380

Tibetlik: Tibetli. (**bk. Tibet**)

t. 386

t.+ler 432

t.+lernin 432

ticaret: (Ar.) 1. Mal alım satımı, ticaret. 2. Para kazanma.

t. 339

ticaretçi: (Ar.+T.) Tacir, tüccar. (**bk. ticaret**)

t. 386, 471

t.+ler 94

t.+liriikenliki 314

t.+nin 84

tice-: Korumak, tasarruf etmek.

t.-p 117

Ticen: Tecen, Artuş'un bir kasabası.

t.+ diki 207

tig: bk. tağ

t.+ ida 70

tiğ: 1. Kılıç, hançer, bıçak gibi demirden yapılan aletler. 2. Yalnız, تنها.

t. 200, 258, 258, 258, 259, 333, 352, 357, 44, 480, 483, 52

t.+i 218

t.+iga 58

t.+nin 242

tiğ kötür- 'Birini öldürmek amacıyla bıçak, kılıç ve benzeri aletleri ele almak.'

t.-idiğanlığını 200

t.-idu 52

tiğ ur- '1. Sivri, kesici bir aletle çarpmak, vurmak, sokmak. 2. Ciddi darbe vurmak.'

t.-uvetti 333

tiğmu-tiğ: Açık, belli, tam tamına.

t. 58

tik: Yukarı doğru düz bir şekilde olan, dik.

t. 145, 343, 350, 452, 475, 73, 81

tik-: 1. Dikmek, dikiş dikmek. 2. Dikmek, ekmek. 3. Dik hâle getirmek.

t.-ip 140, 196, 267, 269, 349, 39, 395, 457, 459

t.-ivalginice 133

t.-ivitidigan 459

t.-ken 179, 280, 349, 7

t.-kinice 62

t.-ti 255, 370, 463, 464, 7

tiken: Diken.

t. 178, 18, 284, 290, 347

t.+ige 302

tikil-: 1. Giysi dikilmek. 2. Bitki dikilmek. 3. Dik olmak. 4. Bakılmak. (bk. tik-)

t.-di 197, 199, 208, 461, 65

t.-gen 190, 218, 27, 28, 331, 347, 376, 390, 40, 47, 94

t.-gendin 424

t.-ip 104, 170, 212, 27, 319, 338, 364, 442, 446, 475, 95

tikiliş: bk. tikil-

t. 220

t.+ide 461

tikinek: Tırnağın etrafında olan diken benzeri deri, şeytan tırnağı.

t. 23

tikiş-: Birlikte dikmek. (bk. tik-)

t.-ken 42

t.-kenidi 51

tikkide: Dik olup, dik şekilde. (bk. tik)

t. 236

tikle-: 1. Dik hâle getirmek. 2. Restore etmek, eski hâline getirmek. (bk. tik)

t.-duk 96

t.-gen 148

t.-p 38, 321, 480

tiklen-: 1. Dik hâle getirilmek. 2. Restore edilmek. (bk. tikle-)

t.-gen 28, 280

tikleş: 1. Dik hâle getirme. 2. Restore etme, eski hâline getirme. (bk. tikle-)

t.+ni 362

tikmet: Süslü keçe. (Kaynaklarda tēkimat, tēkimet şekillerinde geçer.)

t.+ler 159

tiktür-: Diktirmek. (bk. tik-)

t.-up 159

tiğ-: 1. Tıkmak, koymak. 2. Bir şeyin ağzını başka bir şeyle kapamak. 3. Sivri bir şeyi sokmak. 4. Bir iş, amacı çok zor yerine getirmek.

t.-ip 105, 191, 33, 47, 167

t.-iveliskanidi 77

t.-ivelis 268

t.-ivaldi 266

tikil-: 1. Sokulmak, sıkışmak. 2. Dar, küçük yere girip kısılıp kalmak. 3. Çokça olmak, çoğalmak. 4. Çok kilo almak. 5. Kaplamak, kapatmak. **(bk. tik-)**

t.-ip 262, 106, 107, 25

t.-ganidi 24

tikilaş-: Karşılıklı olarak sokulmak, sıkışmak. **(bk. tikil-)**

t.-kanidi 341

til: 1. Dil (organ). 2. Lisan. 3. Saatin iğnesi. 4. Küfür, beddua.

t. 107, 108, 109, 12, 199, 265, 296, 307, 319, 383, 386, 391, 394, 415, 443, 454, 455, 476, 66

t.+da 225, 23, 245

t.+ga 13, 237, 291, 35, 478, 57

t.+ge 322, 323

t.+i 122, 125, 130, 16, 175, 30, 318, 322, 384, 399, 415

t.+ida 196, 425

t.+idiki 11

t.+iga 139, 475

t.+imde 356

t.+imu 124

t.+inde 355

t.+inga 316

t.+ini 109, 189, 265, 267, 29

t.+inin 415

t.+inizni 82

t.+inni 199, 265, 357

t.+lar 426, 426

t.+larda 139, 296

t.+larni 138

t.+liridin 370

t.+lirini 82

t.+lirimumu 109

t.+ni 425, 478

til-: Kesip dilim hâline getirmek.

t.-ip 88

tilavet: **(Ar.)** Kur'an-ı Kerim'i okuma, kıraat etme.

t. 121, 284, 285, 361, 433

t.+ler 456

tilavethana: **(Ar.+Far.)** Kur'an-ı Kerim okunan salon. **(bbk. tilavet)**

t. 284, 314

t.+ga 284, 287

tile-: Bir işin olmasını ümit etmek, istemek.

t.-di 207, 367

t.-gen 122
t.-gendek 45
t.-migenmidi 462
t.-p 121, 276, 306, 307, 317,
387, 84
i.-pirdim 365
t.-ydu 226
t.-yli 275
t.-ymen 204
tilek: Dilek, istek, arzu. (**bk. tile-**)
t. 143, 299
t.+inlar 315
tilekdaş: Benzer arzu ve dilekte olan
kişi. (**bk. tilek**)
t. 244
tileş: **bk. tile-**
t. 414
t.+tin 199
tilim-tilim: 1. Çok dilimli. 2. Kesilen,
yarılan, dilimlenmiş. (**bk. til-**)
t. 26, 6
tilin-: Kesilip dilim hâline getirilmek.
(**bk. til-**)
t.-ip 105
tilla: (**Far.**) Saf altından yapılan para.
t.+din 451
t.+larni 451

t.+ni 331
tilla-: Hakaret etmek, küfür etmek,
azarlamak.
t.-p 394, 426
t.-ydigan 474
tillaş: Hakaret etme, küfür etme. (**bk.**
tilla-)
t. 406
tillaş-: Birlikte hakaret etmek, küfür
etmek. (**bk. tilla-**)
t.-kan 341
tillik: Dili olan, dilden yararlanan.
(**bk. til**)
t. 299, 393
tilma: Dilimlenip kesilen, parçalanan,
yarılan. (**bk. til-**)
t. 85, 85
tilmaç: Tercüman. **krş. terciman**
t. 108, 111, 29, 33, 95
t.+ka 53
t.+nin 34, 34, 50
t.+tin 424
tilmaçlık: Tercümanlık. (**bk. tilmaç**)
t. 426
t.+ini 408

tilsimat: (Ar.) Sırrı bilinmeyen, sırrı kişilerle paylaşılmayan nesne veya yer.

t.+lirini 216

tilsiz: Konuşma kabiliyetine sahip olmayan. **(bk. tıl)**

t. 25

tiltumar: [**<til+tumar**] Kötülüklerden koruyup iyilikler getireceğine inanılan nesne, muska.

t.+iga 164

timişkila-: Hırsızlık yapmak, sinsilik yapmak.

t.-p 130, 471, 94

timtas: Huzurlu, sakin, çok sessiz.

t. 389, 461

t.+idi 22, 429

timtaslık: Huzurlu, sessiz, sessizlik. **(bk. timtas)**

t.+ka 283, 4

tin-: 1. Nefes almak. 2. Avunmak, teskin olmak, rahat olmak. 3. Durmak. 4. Söylemek, demek.

t.-almay 84

t.-di 101, 320, 46

t.-gan 320, 465

t.-idu 324

t.-ip 107, 364, 423, 424, 98

t.-may 428, 451, 457

t.-sa 115

tinci-: bk. tinçi-

t.-p 44

tinç: 1. Sakin, barışçı, barışçıl, esen. 2. Sessiz.

t. 108, 117, 13, 167, 167, 193, 20, 247, 256, 266, 27, 3, 31, 327, 333, 333, 37, 38, 39, 39, 397, 418, 42, 440, 483, 62, 92, 92, 92, 92

t.+kina 67

tinçi-: 1. Durmak, devamlılığını kaybetmek. 2. Sessizleşmek, sakinleşmek.

t.-di 274, 82

t.-mas 253

t.-maydu 104

t.-p 276, 461

tinçiş: bk. tinçi-

t.+ka 75

tinçit-: 1. Durdurmak. 2. Yok etmek, öldürmek. **(bk. tinçi-)**

t.-ip 246, 276, 433, 57

t.-ti 38

tinçitiş: bk. tinçit-

t. 253, 30

tinçlik: Sakinlik, esenlik, barış, sulh.
(bk. tinç)

t. 224

t.+i 261

t.+imizni 264

tinçsiz: Huzursuz, huzur kalmayan.
(bk. tinç)

t. 120

tindur-: Sakinleştirmek, huzurlu hâle getirmek. (bk. tin-)

t.-up 443

tine-: Şaşırmak, sersem hâlde. **krş.**
tène-

t.-p 311

tinçsizlik: Huzursuzluk. (bk. tinçsiz)

t.+tin 57

tinik: (I) Nefes, soluk. (bk. tin-)

t. 136, 180, 180, 460

t.+i 129, 46

t.+idin 126

t.+ka 136

t.+lirida 365

tinik: (II) 1. Duru, şeffaf. 2. Hiçbir
belirti göstermeyen (göz hakkında).

t. 33, 212, 3, 300, 462

tinimsiz: Dinlenmek nedir bilmeyen,
hareketli. (**tinim:** Huzur, sakinlik,
hareketsiz durma.)

t. 37, 43, 441, 472, 81, 97

tinti-: Gözetlemek, izlemek.

t.-p 195

tiñirka-: Hayret etmek, şaşırmak.

t.-p 466, 477

tiñşa-: Dinlemek, anlamak, işitmek.

t.-di 44

tiñtiñla-: Gizlice dinlemek, kulak
misafiri olmak.

t.-p 151

t. 151

tip-tinç: Sessiz, sakin.

t. 23, 57

tire: bk. tère (I)

t. 25

tire-: 1. Diremek, desteklemek,
dayamak. 2. Bir şeyi başka bir şeye
değdirmek.

t.-p 36, 109, 256, 259, 26, 334,
335, 345, 368, 378, 67

t.-valgan 391

tirek: 1. Direk. 2. Bir şeyi başka bir
şeye değdirmek. (bk. tire-)

t.+liridek 74

tirik: 1. Diri, canlı. 2. Akıp duran.

t. 158, 160, 17, 358, 389, 444,
453, 455, 56, 73, 74, 75,

t.+imu 464

t.+la 162

tirikçilik: Yaşam mücadelesi, yaşama.

(bk. tirik)

t. 224, 233, 470, 62

tiriklik: bk. tirik

t. 221

t.+imizde 361

tiriş: İki sert nesnenin birbirine
vurulmasından çıkan ses.

t. 94

tiriş-i: Tirik şeklinde ses çıkarmak.

(bk. tiriş)

t.-gan 334

tiril-: Tekrardan canlanmak, dirilmek.

t.-ip 475

tirildür-: Diriltmek. **(bk. tiril-)**

t.-gudek 307

tiriliş: Dirilme. **(bk. tiril-)**

t.+idin 245

t.+ke 173

tiripiren: (Far.) Düzensiz olarak her
tarafa saçılıp giden, viran.

t. 92

tiriş-: 1. Çabalamak, gayret etmek. 2.
Buruşmak, kırışmak.

t.-atti 287

t.-inla 83

t.-ip 239, 326

t.-simu 54, 152

t.-ti 252, 482

tirkeş-: 1. Yapıştırmak, bağlamak. 2.
Kayıt olmak.

t.-ip 188, 200

tirnaş: Tırnak.

t.+lirigice 46

tirnaşçılık: Küçük, azıcık.

t. 395

tirni-: Tırnak veya sivri bir cisimle
tane tane yapmak, ayırmak.

t.-vetkenidi 56

tirnila-: Tırmıklamak.

t.-p 324

tit-tit: bk. tit-tit bol-

t. 158, 269, 451, 50

tit-tit bol- 'Endişelenmek.'

t.-atti 451

t.-up 158, 269

t.-uvatkanlığı 50

tit-titlik: bk. tit-tit

t. 293

titağ: Dingil, eksen.

t. 109

titik: bk. têtik

t. 320

titikla-: Aramak, aramaya çıkmak, didik didik aramak, altüst etmek.

t.-p 14

titil-: Parça parça ayrılmak, ditilmek.

t.-gan 88

t.-ip 262

titre-: 1. Vücudun istemeden sallanması, titremek. 2. Korkmak.

t. 330, 330

t.-di 350

t.-p 99, 110, 153, 187, 197, 355, 384, 391, 407, 444, 449, 61

t.-r 75

t.-rken 443

t.-vatatti 301

t.-ydu 100

t.-ytti 330, 469

titrek: Korku, soğuk veya hastalık nedeniyle vücudu istemeden sallanan, titreyen. (**bk. titre-**)

t. 127, 155, 180

titreş: bk. titre-

t.+ke 106, 23, 467

titret-: Titretmek, titremesine neden olmak. (**bk. titre-**)

t.-idigan 132

t.-ip 80

t.-ivetti 127, 127

tivin-: bk. têvin-

t.-ip 269

tiviş: Ses, gürültü.

t.+i 292, 4

tiz: Diz.

t. 316, 343, 438

t.+ini 159

tiz-: 1. İp ve tel gibi malzemelere dizmek, sıralamak. 2. İnsanlar veya nesneleri sıraya koymak.

t.-di 168

t.-igan 345

t.-ivalgan 451

tizek: bk. têzek

t. 189

tizgin: 1. Binek hayvanları (at, eşek) yönlendirebilmek için hayvanların ağızlarına takılan uzun tasma, dizgin. 2. Yönetme, idare etme.

t. 32, 73

t.+i 475

t.+ini 153, 153, 256, 259, 26, 326, 396, 400, 443, 489, 67

tizik: İp vb. nesnelere geçirilen nesnenin her bir bölümü. **(bk. tiz-)**

t. 168

tizil-: Dizilmek, sıralanmak. **(bk. tiz-)**

t.-di 103

t.-gan 156, 236, 79, 94

t.-ip 102, 145, 168, 241, 5

tizim: İnsan ve diğer canlıların ismi, miktarı vb. özelliklerini yazma veya cetvele yerleştirme, kaydetme, kaydolma, yazılma. **(bk. tiz-)**

t. 315

tizla-: Diz ile basmak. **(bk. tiz)**

t.-vetti 109

tizlan-: 1. Diz ile basılmak. 2. Diz çökmek. **(bk. tizla-)**

t.-di 184, 28, 436

t.-ip 147, 235, 284, 427, 433, 83, 96

tofiçak İraçi: Irak'ın kısa, alçak ve güzel köpeği.

t. 371, 371

toğan: Su bendi, set. **(Kaynaklarda tuğan olarak da geçmektedir.)**

t.+nin 222

toğra: 1. Doğru, düz, eğri olmayan. 2. En, genişlik. 3. Hatası olmayan. 4. Hakiki, gerçek. 5. Yolunda, başarılı, layık.

t. 188, 192, 198, 198, 212, 237, 247, 26, 26, 276, 295, 350, 350, 353, 356, 361, 381, 399, 412, 418, 423, 423, 435, 482, 57, 57, 58, 93

t.+idi 125, 290

t.+raki 245, 470

t.+sda 388

toğram: Doğranan, kesilen şeyin her bir parçası.

t. 113

toğrida: Hakkında, üzerinde.

t. 148, 279, 290

t.+ki 295

toğrila-: Hata ve noksanlıktan dönmek, hatayı düzeltmek. **(bk. toğra)**

t.-p 331

toğrisida: Hakkında, üstünde.

t. 12, 12, 131, 152, 158, 161, 167, 199, 216, 244, 273, 297, 301, 301, 302, 303, 319, 346, 346, 363, 365, 365, 373, 388, 398, 434, 434, 478, 486, 489, 491, 56, 56, 62, 63, 63, 70, 82, 85

t.+ki 175, 276, 431, 447, 473, 58, 63

toğrilik: Doğruluk, dürüstlük. (**bk. toğra**)

t.+iga 163

t.+ini 209

toho: bk. tohu

t. 338

tohta-: (Moğ.) 1. Belli bir hareket ve faaliyeti devam ettirmemek. 2. Yaş bakımından bir yere varmak, ulaşmak. 3. Yerleşmek.

t. 404

t.-di 112, 126, 138, 141, 147, 151, 251, 257, 333, 341, 341, 345, 347, 354, 39, 4, 410, 418, 448, 84, 89

t.-gan 88

t.-ganidi 90

t.-may 130, 132, 188, 190, 229, 25, 282, 35, 39, 456, 461, 74

t.-maydu 301

t.-maytti 216

t.-midi 132, 147, 339

t.-p 166, 170, 179, 187, 3, 365, 374, 379, 416, 451, 453, 54, 73, 99

t.-ydu 137, 399

tohtam: (Moğ.+T.) Duran, akmayan. (**bk. tohta-**)

t. 246, 410

tohtamname: (Moğ.+T.+Far.)

Tarafların ya da bir tarafın kendi arasında yaptığı antlaşma.

t. 245

t.+da 246

t.+ge 245

t.+nin 245

tohtaş-: (Moğ.+T.) Karşılıklı olarak belli bir hareket, faaliyeti devam ettirmemek. (**bk. tohta-**)

t.-ti 70

tohtat-: (Moğ.+T.) Durdurmak. (**bk. tohta-**)

t.-ip 347, 443, 453, 458

t.-kan 432, 55

t.-ti 257, 281, 378, 404

tohtavsiz: Durmadan, ara vermeden.

t. 135, 182

Tohti Targak: Dostmuhammet'in dostu. Arkadaşları ona Toşkan Kalpuk demişlerdir. (**BS romanı s.: 380, 381**)

t. 382, 384, 387, 380

t.+nin 381, 382

tohtiş: bk. tohta-

t.+i 141, 320

tohtitiş: bk. tohtat-

t. 56

tohu: [<tağa] Tavuk.

t. 262

tokulda-: Tok tok şeklinde ses çıkarmak. (**tok:** 1. Taş gibi sert maddelerin birbirine vurulmasından çıkan ses. 2. Tavuk, ördek gibi hayvanların çıkardığı ses.)

t.-p 452

tokuldat-: Tok tok şeklinde ses çıkarmasına neden olmak. (**bk. tokulda-**)

t.-ip 90

tokaç: Çörek.

t. 233

t.+nin 232

toğay: Eğri büğrü, düz olmayan.

t. 229, 265, 442

sür toğay kıl- ‘Sürüp, kovalayıp cezalandırmak.’

t.-idigan 265

t.-ip 229

toğkuz: Sekizden sonra gelen sayının adı, dokuz.

t. 120, 124, 139, 159, 161, 203, 241, 276, 417, 417, 417, 85

toğkuzinçi: Dokuzuncu.

t. 203, 205, 439

toğmak: 1. Bir şeylere vurup onları kırmak amacıyla kullanılan ağaç. 2. Darbe, dayak.

t. 202

t.+lirini 459

t.+tin 383

toğsağ: **bk. toğsan**

t. 481

toğsan: On sayısının dokuz katı, doksan.

t. 417, 417, 417, 428

toğsininçi: Doksanıncı.

t. 428

toğu-: At ve benzeri hayvanları eyer ile donatmak.

t.-p 371

toğul-: Söyleyip veya yazıp bir şekle getirilmek.

t.-gan 419

toğum: Eyer altına konulan birkaç kat keçeden dikilmiş eşya. (**bk. toğu-**)

t.+ini 287

t.+liriga 151

toğumiçilik: Kumaş dokunması ile ilgili alan.

t.+i 374

toķunak: 1. Engel, pürüz. 2. Kötü nam.

t. 263, 264, 374

t.+ka 265

toķunuş: Güçler arasındaki savaş.

t.+lar 166

tol-: 1. Dolmak. 2. Yer, meydan vb. mekânların kalabalık hâle gelmesi. 3. Yığılıp taşmak. 4. His ve duygu olarak dolup taşmak. 5. Büyüyüp belli bir yaşa gelmek.

t.-di 118, 232, 237, 286, 344, 396, 435, 60

t.-gan 102, 103, 11, 120, 125, 132, 134, 138, 138, 149, 156, 156, 18, 181, 201, 209, 218, 22, 220, 242, 249, 257, 292, 301, 304, 339, 352, 359, 42, 449, 460, 460, 463, 469, 47, 62, 68, 75, 75, 83, 86, 87, 90, 287

t.-gandek 286

t.-gandi 111

t.-ganidi 74

t.-up 127, 129, 337, 369, 389, 401, 85, 86

tola: 1. Sayı ve miktar bakımından çok, dolu. 2. Her zaman, daima.

t. 134, 141, 243, 260, 285, 297, 363, 459, 483, 6

t.+ga 479

t.+mu 163, 170, 253, 253, 342, 371, 388, 395, 422, 445, 271

t.+si 346

tolan-: Sağlamlaştırılmak, onarılmak.

t.-ip 343

toldur-: Doldurmak. (bk. tol-)

t.-ganidi 93

t.-uvetken 149

tolğa-: Çevirmek, dolamak, döndürmek.

t.-p 467

t.-pla 333

tolğak: Doğum sancısı.

t. 264

tolğan: Olgunlaşan, kemale eren.

t. 283

tolğan-: 1. Çevrilmek, döndürülmek. 2. İki tarafa sallanmak. 3. Dertlenmek, azap çekmek. (bk. tolğa-)

t.-gan 349

t.-ip 42, 350, 36, 389, 393, 461

t.-ivetip 264

tolğandur-: Çevirtilmek, döndürtülmek. (bk. tolğan-)

t.-uvetti 440

tolğiniş: bk. tolğan-

t. 111

toltuluğ: Toltası olan, toltası var.
(**tolta:** Bıçağın keskin yeri ile sapının birleştiği yer.)

t. 6

toluğ: 1. Dolu, tam, tüm. 2. Yeterli, mükemmel.

t. 145, 170, 272, 35, 362, 362, 430, 9, 93

toluğla-: Tamamlamak, bütünlemek, doldurmak. (**bk. toluğ**)

t.-ydu 141

t.-ymen 163

toluğlan-: Mükemmel hâle getirilmek, doldurulmak, tamamlanmak. (**bk. toluğla-**)

t.-gan 95

t.-ganidi 422

t.-ip 69

tolun: Dolan, tam şekil alan.

t. 300, 99, 8, 8

tolun ay ‘1. Yuvarlaklaşıp parlayan ay. 2. Birinci şahıs iyelik ekini alarak sevgilim anlamını taşımaktadır.’

t. 99

t.+dek 300

t. +ga 8

t.+ni 8

tompay-: Şişip çıkıntı yapmak, dışarı çıkmak.

t.-ip 446, 6

tomur: Damar.

t.+idin 200

t.+iga 109

t.+lar 406

t.+lardek 451

t.+liri 405, 87

t.+lirida 129, 71

t.+ni 200

ton: Gocuk.

t. 133, 151, 151, 17, 218, 245, 271, 305, 309, 345, 347, 429, 445, 474, 474, 481, 53, 53, 94, 97, 191

t.+da 225

t.+ga 271, 338

t.+i 67

t.+ini 133, 350

t.+inin 267, 329

t.+larni 94

t.+liri 339

t.+lirini 428

t.+ni 267, 271, 272, 272, 273, 273, 273, 310

t.+nin 273

tonluğ: Gocuklu. (**bk. ton**)

t. 314, 474

tonu-: 1. Bilmek, tanımak. 2. Anlamak. 3. İyiye kötüyü fark etmek. 4. İtiraf etmek.

t.-di 185

t.-gan 118, 185

t.-maydu 298

t.-mayla 235

t.-midi 395

t.-migan 185

t.-miganidi 461

t.-msiz 380, 73

t.-p 164, 195, 299

t.-yalmaydu 298

t.-ymen 73, 73

t.-ymenki 277

t.-ymiz 153

tonuğusiz: Tanıması zor, tanışıklığı olmayan. (bk. tonu-)

t. 103, 387, 43

tonul-: Tanınmak, bilinmek, ünlü olmak. (bk. tonu-)

t.-gan 138, 208

tonur: (Ar.) İçine ateş yakıp, ekmek pişirilen ocak, tandır.

t. 232

tonuş: Tanış, tanıdık, itiraf, bilgi, fikir, bilinç. (bk. tonu-)

t. 119, 232, 298, 380, 453, 460, 460, 475, 475, 62, 89

t.+idi 4

t.+lardinidi 348

t.+nin 186

t.+ta 176, 346

tonuş-: 1. Tanışmak. 2. Bilmek, düşünmek, haberdar olmak. (bk. tonu-)

t.-kan 366

t.-maymiz 405

t.-misam 406

tonuşluk: bk. tonuş

t. 338

t.+idi 104

tonuştur-: Sunmak, takdim etmek, tanıtmak. (bk. tonuş-)

t. 415

t.-di 409

t.-up 428

tonğuz: Domuz.

t.+dek 351, 401

tonğla-: Soğuktan buz olmak, buz hâline gelmek.

t.-ganlarnin 232

toğluk: Donlu. (**toğ:** 1. Soğuktan buz kesip buza dönüşen, don. 2. Kaba, sert.)

t.+i 310

toğra: Kir, leke.

t. 143

top: (**Far.**) Bir yere yığılan kişiler, hayvanlar.

t. 141, 234, 273, 274, 311, 395, 74, 77

t.+i 111, 116, 254, 344, 397, 75

t.+iga 48

t.+ini 74

t.+ka 78

t.+ni 350

t.+nin 99, 195

bir top adem ‘Bir grup adam.’

t.+ler 273

top-top: Grup grup.

t. 232, 308, 339, 368, 471

t.+i 77, 306

topa: Saçılan yumuşak toprak, toz.

t. 156, 23, 233, 75

t.+ga 153, 259, 453

t.+ni 104

t.+si 25

t.+sini 99

topan: (**Ar.**) 1. Hz. Nuh zamanında yaşanan tufan. 2. Dalga, sel, taşkın.

t. 285, 31

topilağ: Yumuşak toprak ile kaplanan yer, tozlu.

t.+ini 457

topilik: Toprağın belli türüne sahip olan. (**bk. topa**)

t. 114, 32, 339, 400, 47

topla-: Toplamak, yığmak.

t.-p 223, 243

t.-vatatti 239

t.-ydu 176

toplan-: Toplanmak, yığılmak. (**bk. topla-**)

t.-di 265

t.-gan 216, 219, 251, 327, 338

t.-ip 165, 237, 279

toplaş: **bk. topla-**

t. 206, 282, 480

t.+ka 142

toplaş-: Toplaşmak. (**bk. topla-**)

t.-ip 117

Topluk: Yenisar’ın bir köyü.

t. 365

t.+ka 365

t.+ta 365, 365

t.+tin 365	t.-iyalaydu 417
toptogra: Dosdoğru, hatası olmayan.	t.-kan 226
t. 27, 327	t.-ma 198
tora-: Kapatmak, engellemek.	t.-man 394
t.-p 68	t.-migan 355
torğay: Toygar, tarla kuşu.	t.-ti 259, 263, 264, 333, 394, 195
t. 337	t.-up 151, 195, 35, 381, , 403, 403, 322
t.+larnin 250	tosaq: (Moğ.+T.) Giriş ve çıkışa engel olmak için kapıya konulan ağaç vb. şeyler. (Kaynaklarda tosuq olarak geçmektedir.)
torpaq: İki yaşını doldurmamış erkek buzağı.	t.+lardin 73
t. 231	tosal-: (Moğ.+T.) Engellenmek. (bk. tos-)
toruq: Koyu kızıl at.	t.-gan 355
t. 151, 460, 67, 73	tosalğusiz: (Moğ.+T.) Durulan yer olmayan, engelsiz. (bk. tosal-)
torus: Tavan.	t. 166
t.+ka 81	tosattin: 1. Aniden, birden, habersizce. 2. Sebepsiz.
t.+liriga 314	t. 156, 189, 311, 4, 453, 453, 461, 73
t.+lirimu 469	toskun: (Moğ.+T.) Engel, set. (bk. tos-)
t.+tiki 183, 5	t. 125
torva: Torba.	
t. 376	
tos-: (Moğ.) 1. Yolunu kesmek, engel olmak. 2. Kapatmak, örtmek. 3. Vazgeçirmek, caydırmak. 4. Başka yöne saptırmak.	
t.-algan 355	
t.-almisa 141	
t.-igan 355	

tosul-: (Moğ.+T.) Kapatılmak, engel olunmak. **(bk. tosal-)**

t.-di 26

toşu-: (Moğ.+T.) Kapatma, engelleme. **(bk. tos-)**

t. 166, 172

toş-: 1. Dolmak, doldurmak. **2.** Şişmanlamak. **3.** Büyüyüp belli bir yaşa gelmek.

t.-miganidi 359

t.-up 159, 177

toşkan: [<tavişgan] Tavşan.

t. 201, 347, 378, 381, 381

t.+dek 86

t.+ga 84

t.+lardin 43

t.+ni 155

toşkuz-: Doldurmak. (bk. toş-)

t.-uvetti 156

toşkuzul-: Doldurulmak. (bk. toşkuz-)

t.-gan 59

toşu-: Bir yerden başka bir yere nakletmek, taşımak.

t.-up 94, 397

t.-vatatti 231

toşul-: Taşınmak. (bk. toşu-)

t.-ivatidu 13

tot-: bk. tut-

t.-maydigan 224

tova: (Ar.) 1. Tövbe. **2.** Hayran kalmayı ifade eder.

t. 115, 147, 213, 214, 289, 289, 289, 341, 343, 393, 399, 416, 416, 416, 417, 417, 417, 417, 417, 417, 417, 417, 417, 418, 418, 454, 456, 479

t.+mni 417

tovla-: 1. Bağırarak, seslenmek. **2.** Feryat etmek. **3.** Başkalarını yüksek ses ile çağırmak.

t.-di 335, 343

t.-gan 130

t.-p 33, 349, 356

t.-vatkan 337

t.-vetti 5

tovlaş-: Birlikte bağırarak, seslenmek. (bk. tovla-)

t.-ti 46

toy: Bir olayı -sünnet, düğün- kutlamak için yapılan büyük eğlence, tören, düğün.

t. 219, 303, 303, 305

t.+ga 305

t.+imiz 303

toy-: 1. Doymak. 2. Kanmak, kanaat etmek. 3. Bezmek, usanmak, bıkmak.

t.-duk 393

t.-dum 461

t.-gan 243, 254, 393, 463, 65

t.-ganidi 457

t.-gudek 103, 137

t.-misa 65

t.-up 468, 468

toyğuz-: Doyurmak. (bk. toy-)

t.-almiduk 383

t.-di 383

t.-diya 33

toyluq: Düğün esnasında erkek tarafının kız ve kız tarafına verdiği giyim kuşam ve ziynet eşyaları. (bk. toy)

t.+i 304

toyun-: Yeterli derecede kendine almak, sindirmek. (bk. toy-)

t.-up 36

tozak: Tuzak, kapan.

t.+iga 443

t.+ka 358

tozan: 1. Toprak, toz duman. 2. Kir, illet, eksiklik.

t. 154, 32, 338, 39, 462, 47, 68, 68, 71, 71

t.+ga 247

t.+ini 101

t.+larmu 257

t.+liri 23

t.+ni 25

tozğak: Saz, kamışa benzer bitkilerin en ucundaki saçak.

t. 85

t.+liri 404

tozu-: 1. Her tarafa saçılmak, savrulmak. 2. Yok olmak, mahvolmak.

t.-gan 18, 48

t.-p 5, 48, 179

tozundi: Belli bir şeyin parçalarının saçılan parçaları, kalıntıları. (bk. tozu-)

t.+liri 85

tozut-: Her tarafa saçmak, savurmak, dağıtmak. (bk. tozu-)

t.-kan 154

t.-up 28, 400

töge: Deve.

t. 17, 171, 25, 26, 299, 419

t.+dek 444

t.+large 25

t.+lernin 23, 23, 41

t.+mu 237

Töge Sultan: Apak Hoca'nın müritlerinden biri. (BS romanı s.: 258)

t. 258, 258, 258, 258, 259, 260

t.+ga 258, 259

t.+ni 260

t.+nin 259, 259, 259, 261

töhpe: (Ar.) Katkı, yardım.

t.+sidin 180

tök-: 1. Dökmek. 2. Dışına taşırmak, düşürmek. 3. Kerpiç, tuğla vb.ni dökmek. 4. Sarf etmek, harcamak. 5. Gözyaşı, kan, ter vb.ni akıtmak, dökmek. 6. Yağdırmak, saçmak. 7. Gönüldekileri söylemek. 8. Kaybetmek.

t.-etti 310

t.-idigan 215

t.-imen 317

t.-kecke 136, 387

t.-ken 247, 312, 396, 46, 68

t.-kenliki 276

t.-mek 294

t.-ti 327, 331, 88

t.-up 276, 283

t.-uvatidu 54

tökme: Çok, bol.

t. 409

tökül-: 1. Dökülmek. 2. Düşmek, çıkmak. (bk. tök-)

t.-etti 470

t.-gen 311, 408, 442

t.-se 353

t.-up 346, 390, 454

töküş: Dökme. (bk. tök-)

t. 260, 276, 289, 290, 54

t.+ke 185, 276

t.+ni 56

töle-: 1. Ödemek. 2. Zıyanın yerini doldurmak, hakkını vermek.

t.-meydiganlar 165

t.-vatidu 408

t.-ydigan 244, 245, 392, 245

töleş: Ödeme. (bk. töle-)

t. 432

t.+i 414

t.+ke 165

töliye: bk. höccet

t. 148

töme: (Ar.) Azık, yemeklik.

t. 262, 262

tömür: Demir.

t. 107, 111, 231, 258, 40, 40,
60, 65, 70, 84

t.+dekidi 70

t.+din 70

t.+ni 320, 351, 396

t.+nin 452

tömürçi: Demirci. (**bk. tömür**)

t. 13

töpe: Bir şeyin yukarı kısmı, üstü.

t. 308, 352, 445, 64, 341, 102

töpilik: Yukarı çıkan, yüksek yer,
yükseklik. (**bk. töpe**)

t.+lerdin 69

töpülük: **bk. töpilik**

t.+ke 382, 47

t.+te 387

tör: 1. Yukarıdaki yer. 2. Girişe
nispeten en içeride kalan yer. 3. Evin
köşesi, misafire ait yer.

t. 134, 183, 422

t.+de 348

t.+diki 184

t.+ide 19, 196, 241

t.+idiki 223, 308, 345

t.+ige 13, 154, 235

töre: Soylu kimse, asilzade.

t.+sige 433

törel-: 1. Doğmak veya yumurtadan
çıkmak. 2. Peyda olmak, hasıl olmak.

t.-gen 141, 16

törül-: **bk. törel-**

t.-up 17, 76

törülü: **bk. törül-**

t. 303

tört: **bk. töt**

t. 313

töş: Göğüs.

t. 232

töş yançuk ‘Üst giyimin göğüs
kısmına yerleştirilen cep.’

t.+idin 232

töşek: Döşek, yatak.

t.+idek 86

t.+nin 330

t.+te 154

t.+tin 334

töşük: 1. Delinen yer, yarık, oyuk. 2.
Mutfak.

t. 262

t.+idin 41

t.+liri 341, 406, 58

t.+liridin 77

töşükçe: Küçük delik. (bk. töşük)

t.+liri 74

töt: Üçten sonra beşten önce gelen sayı, dört. **krş. tört**

t. 8, 8, 100, 130, 138, 149, 150, 154, 171, 180, 180, 181, 182, 195, 205, 208, 245, 245, 245, 245, 247, 247, 247, 283, 3, 308, 358, 381, 382, 386, 420, 454, 472, 479, 481, 481, 83, 84, 85, 85, 88

t.+tin 392

töt eğiz gep kil- ‘Uzun değil, az söz söylemek.’

t.-ip 149

töteylen: Dört kişi, dörtlü.

t.+ni 419

tötinçi: Dördüncü.

t. 205, 258, 337, 482, 76

töven: Aşağı, alçak, düşük.

t. 116, 134, 151, 207, 207, 223, 234, 261, 281, 3, 42, 431, 450, 490, 51, 81, 87, 97

t.+de 102, 162, 213

t.+diki 180, 289, 97, 98

t.+dikice 172

t.+ge 272, 370, 403, 41, 458, 48, 61, 87, 92

t.+idi 469

tövenle-: 1. Aşağı tarafa bakıp düşmek, inmek. 2. Miktarı azalmak.

(bk. töven)

t.-p 128, 165

tövrük: bk. tüvrük

t.+ige 85

t.+te 159

tuç: Bakır ile kalayın karışımı.

t. 134, 7

t.+tin 14, 84

tuğ: Tuğ, bayrak.

t. 134, 159, 164, 23, 262, 317, 436

t.+i 317

t.+liri 70

tuğ-şedde ‘Mezarlarda sırtlara asılan çeşitli bayraklar ve bez parçaları.’

t.+lerde 23

t.+lerni 164

t.+liri 436

t.+lirini 134

tuğ-elem ‘1. Büyük, küçük, rengârenk her tür bayrak. 2. Mezarlara asılan her tür bayrak.’

t. 317

t.+lerni 262

tuğ-: 1. Doğurmak, yumurtlamak. 2. Hayırlı olmak.

t.-di 367

t.-idu 489

t.-migan 489

tuğdur-: Meydana getirmek, yaratmak. (bk. tuğ-)

t.-ganni 54

t.-up 14, 486

tuğkan: Kardeş.

t. 296

t.+liri 390, 489

t.+lirim 303

t.+i 228

t.+idin 118

t.+inin 373

tuğma: 1. Doğuştan, fitri. 2. Çıplak. (bk. tuğ-)

t. 191, 350

tuğul-: Doğurulmak. (bk. tuğ-)

t.-di 113, , 273

t.-dum 169

t.-gan 299, 392, 478, 484

t.-idu 312, 346

t.-up 161, 239, 302, 366, 367, 377, 389, 449, 484, 487, 73

tuğuş: Doğuş, doğma, doğum. (bk. tuğ-)

t. 303

tuğum: (Far.) Yumurta.

t.+inin 182

tul: Eşi ölmüş veya eşinden ayrılan kadın.

t. 390, 391, 391

tul ayal ‘Dul kadın.’

t. 390, 391

tulum: Kursağı yarılmadan soyulan inek, koyun, keçi vb.nin derisinden yapılan çuval. İçine yiyecek konulur.

t. 336

t.+ga 377

tulun: bk. tolun

t. 382

tumağ: (Moğ.) Kışlık deri şapka, kalpak.

t. 190, 232, 235, 240, 347, 404

tuman: 1. Duman. 2. Toz toprak.

t. 23, 240, 439

t.+dek 149

t.+din 75

t.+ini 77

tumanlaş-: Duman meydana gelmek, duman ile kaplanmak. (bk. tuman)

t.-ip 132

tumar: Muska. (**bk. tiltumar**)

t.+ga 16

tumarçe: Muskaya benzer, muska şeklinde üç köşeli. (**bk. tumar**)

t. 151, 327

tumşuk: İnsanın dudak ve burun etrafı.

t. 171, 390

t.+i 153, 296, 98

t.+iga 32

t.+ini 133

t.+lirini 47

tumşukluk: Yular, dizginin hayvanların ağzına takılan kısmı. (**bk. tumşuk**)

t. 30

tumuçuk: Bir tür kuş, serçe.

t. 337

tunci: 1. Birinci kere, birinci. 2. İlk, ilk doğan çocuk.

t. 103, 124, 129, 138, 142, 15, 15, 177, 213, 276, 297, 300, 31, 354, 354, 367, 37, 388, 388, 395, 425, 452

tuncuk-: Nefes alamamak, boğulmak.

t.-up 132

tuncuktur-: Başkalarına sezdirmeden öldürmek, boğdurmak, bastırmak. (**bk. tuncuk-**)

t.-up 460

tuñ: (**Çince**) Sulu şeylerin konulduğu ağaç vb.nden yapılan eşya, fıçı.

t. 112

t.+da 112

t.+larda 42

tuprak: 1. Toprak. 2. Yerkürenin üstündeki bitki yetişen katman. 3. Ölünün gömüldüğü uzunca boşluk, mezar. 4. Yurt, vatan.

t. 121, 230, 33, 462, 68, 68, 90

t.+ida 111, 39, 43

t.+iidi 39

t.+imiz 233

t.+imizni 239

t.+ini 294, 377

t.+ka 39, 420

t.+mu 114

t.+ni 234, 33, 45, 58, 68, 68

t.+nin 193, 425

t.+ta 234, 361

t.+tin 32

tupraklık: Topraklı, toprağı olan. (**bk. tuprak**)

t. 257

tur-: 1. Kalkmak, dik hâle gelmek. 2. Bir yeri mekân edinip kalmak, durmak. 3. Uyanmak, uykudan kalkmak. 4. Saklanmak. 5. Yaşamak, hayat geçirmek. 6. Değişmeden kalmak. 7. Mevcut olmak, var olmak. 8. Tutmak.

t.- alaydu 269

t.-almay 87, 106, 111, 195, 264, 487, 69

t.-almaydigan 378

t.-almidi 153, 276, 394, 462, 72

t.-amsiz 50

t.-armis 252

t.-arsiz 444

t.-atti 105, 105, 107, 108, 11, 111, 112, 112, 112, 113, 113, 114, 114, 120, 121, 125, 130, 130, 134, 136, 14, 151, 154, 154, 155, 156, 159, 168, 169, 173, 177, 18, 182, 183, 183, 187, 191, 191, 191, 192, 198, 200, 201, 201, 213, 221, 232, 234, 24, 240, 241, 241, 242, 242, 255, 256, 258, 258, 26, 267, 27, 27, 272, 273, 279, 284, 284, 292, 300, 300, 308, 308, 308, 314, 315, 317, 318, 319, 328, 329, 330, 332, 337, 338, 341, 342, 351, 354, 355, 361, 236, 78, 99, 369, 370, 377, 379, 382, 389, 40, 40, 40,

404, 406, 410, 42, 423, 429, 430, 439, 44, 446, 46, 460, 460, 461, 466, 472, 472, 472, 5, 5, 50, 50, 51, 54, 59, 6, 6, 60, 65, 65, 67, 69, 69, 69, 7, 70, 75, 77, 77, 78, 78, 79, 8, 81, 81, 81, 84, 86, 89, 89, 90, 92, 93, 93, 93, 94, 94, 95, 95, 97, 97, 98

t.-attide 403

t.-ay 12

t.-di 110, 121, 180, 181, 184, 20, 222, 275, 3, 316, 34, 39, 409, 430, 464, 60, 74, 95

t.-gacka 261, 462

t.-gan 100, 104, 245, 81, 99, 104, 104, 105, 105, 105, 105, 106, 106, 106, 106, 108, 111, 128, 129, 130, 131, 131, 137, 147, 148, 151, 153, 166, 172, 18, 18, 183, 184, 195, 195, 196, 212, 22, 22, 221, 23, 23, 235, 236, 236, 237, 24, 242, 250, 250, 251, 252, 252, 256, 260, 261, 265, 265, 266, 269, 27, 270, 271, 271, 272, 272, 272, 278, 283, 284, 292, 292, 293, 3, 30, 30, 300, 300, 303, 308, 308, 309, 309, 31, 310, 312, 315, 319, 319, 322, 322, 334, 335, 335, 339, 350, 378, 381, 384, 394, 394, 395, 399, 4, 400, 403, 41, 410, 420, 422, 422, 429, 435, 436, 437, 441, 442, 442, 442, 445, 448, 449, 449, 453, 454, 455, 458, 459, 460, 461, 463,

463, 463, 464, 468, 469, 475, 476,
476, 481, 484, 488, 53, 54, 54, 59, 6,
6, 60, 61, 67, 67, 68, 68, 68, 71, 71,
73, 74, 77, 83, 85, 87, 88, 88, 90, 92,
93, 95, 95, 97

t.-ganda 107, 116, 251, 392,
85, 95

t.-gandek 44

t.-gandin 381

t.-ganidi 72

t.-ganlar 447

t.-ganlarnin 271

t.-ganlikini 292, 457

t.-gil 218

t.-gili 149

t.-gini 160, 18, 55

t.-gisi 451

t.-guci 172, 431

t.-gucilar 445

t.-gusi 41

t.-idigan 126, 18, 18, 192, 192,
192, 215, 229, 288, 306, 327, 387,
389, 392, 400, 402, 436, 454, 454, 49,
63, 64

t.-idiganlar 311

t.-idu 222, 50

t.-imen 317

t.-imiz 149

t.-isiler 448

t.-isimiz 272

t.-isisen 109

t.-iverse 458

t.-ma 417

t.-maktaidi 306

t.-man 366

t.-mastin 229, 245

t.-may 108

t.-maydigan 203, 203

t.-maydu 280, 294, 477, 203

t.-mayla 161

t.-maymiz 392

t.-maytti 486

t.-midi 283

t.-misa 392

t.-sa 116, 152, 196, 330, 353,
392, 53, 62

t.-simu 110

t.-sun 253, 421

t.-up 103, 104, 105, 107, 109,
111, 115, 123, 123, 127, 128, 131,
136, 144, 146, 152, 155, 170, 184,
187, 188, 188, 188, 196, 21, 230, 237,
240, 241, 242, 243, 244, 252, 255,
256, 26, 264, 27, 272, 273, 274, 280,

284, 29, 3, 30, 300, 31, 311, 313, 32,
329, 34, 34, 340, 350, 356, 36, 369,
369, 370, 371, 372, 380, 381, 391,
391, 392, 393, 399, 403, 403, 404,
425, 436, 440, 440, 442, 443, 443,
446, 449, 450, 451, 454, 456, 460,
466, 47, 472, 472, 473, 6, 60, 60, 60,
65, 69, 72, 74, 80, 110, 252, 44

t.-upla 115, 207, 219, 225, 295,
343, 379, 388, 399, 453, 455, 463, 6

t.-upmu 146

t.-uptu 119, 198

t.-usatti 104

t.-uvalganidi 334

t.-uvatatti 230

t.-uvatidu 238, 50

t.-uvatimiz 118, 447

t.-uvatkan 363, 402, 50

t.-uvatkanidi 159

t.-uvatkanliki 230

t.-uvatkanlikimizdin 383

t.-uvatkanlikinimu 386

t.-uvedim 243

t.-uvelip 11, 293, 320, 383

turaq: bk. turq

t.+i 51

turalgu: Meskûn, oturulan yer.

t. 314

t.+sida 295

t.+siga 240

turar: Yerleşim, yerleşilen. (**bk. tur-**)

t. 286, 52

turar cay ‘Konut, yerleşim alanı.’

t. 286, 52

Turek: Mescitte cuma namazını kılmak isteyen gençlerden birinin ismi.

(**BS romanı s.: 264**)

t. 264

t.+nin 264, 264

turguçi: Sakin, oturan.

t. 172, 431

t.+lar 361, 445

turguz-: Kaldırmak, ayakta durdurmak. (**bk. tur-**)

t.-ganidi 282

t.-up 455

turguzul-: Kaldırılmak, ayakta durdurulmak. (**bk. turguz-**)

t.-di 244

t.-gan 102

turq: 1. Sima, suret, şekil, hâl, durum.

2. Zaman, an.

t.+i 26

t.+ ida 201, 455, 70

t.+ idin 314, 446, 6, 77

t.+ iga 379, 51

t.+imizga 264

t.+ ini 291, 401

t.+un 263

turmaq: bk. tur-

t. 296

turmuş: 1. Hayat, ömür, geçim. 2. Yaşamak için gerekli olan giyecek, yiyecek gibi ihtiyaçlara erişme hâli. 3. Evlilik.

t. 196, 387, 388, 418, 419, 471, 473

t.+i 142, 301, 34, 440

t.+iga 356

t.+ini 425

t.+ka 418

t.+nin 183, 192, 255, 304, 378, 425

t.+tiki 192

turna: Turna.

t.+lar 250

t.+liridek 145, 168

Turpan: Turfan.

t. 437, 482, 485

t.+da 479, 482

t.+din 363, 466

t.+ga 488

turuq: Dış, haricî.

t.+i 364, 364

turuqluq: Rağmen.

t. 131, 230

Turumtay Beg: Kumul prensi, Yolvas Han tarafından ölüme mahkûm edilmiştir. (BS romanı s.: 240)

t.+nin 240

turuş: 1. Kalkma. 2. Hâl, durum. 3. Defa, sıra. (bk. tur-)

t. 180, 368, 433

t.+i 288, 288, 421, 424

t.+idiki 456

t.+iga 113

t.+ini 441

t.+ka 152, 154, 430, 454, 462

t.+larnin 415

t.+liri 244

t.+ni 115, 254, 448, 53

t.+ta 298

turuş-: Durmak. (bk. tur-)

t.-amsen 396

t.-atti 122, 159, 183, 223, 306, 309, 311, 314, 339, 343, 354, 379, 382, 395, 445, 67, 68, 78, 92

t.-ti 104	t.-kandu 52
t.-up 184	t.-kanidi 186
turuşluk: Oturan, yerleşen.	t.-kaniken 450
t. 238, 244	t.-kanlik 100
tuşmutuştin: Her taraftan.	t.-kanliki 256, 387
t. 178, 210, 274, 30, 418, 445, 97	t.-kaysen 420
tut-: 1. Eline almak, yakalamak. 2. Takdim etmek, sunmak. 3. Yönetmek. 4. Hesaplamak, saymak, ... diye bilmek. 5. Devamlı hâle getirmek. 6. İfade etmek, göstermek. 7. Seçmek.	t.-kaysiz 350
t. 198	t.-kil 218
t.-almay 96, 99, 107, 19, 311	t.-kucilardur 277
t.-almidi 88	t.-makci 195, 396
t.-arlar 309	t.-makcimu 197, 197, 200
t.-ayli 202	t.-maslik 206
t.-e 200	t.-may 198, 320
t.-idigan 150, 356	t.-maydigan 223, 224, 282
t.-idigandek 74	t.-maymen 268
t.-idu 297, 489	t.-maytti 186
t.-imen 199, 200, 200, 317	t.-midi 83
t.-isiz 185	t.-migan 16, 475
t.-kan 119, 168, 185, 190, 236, 289, 290, 294, 301, 320, 334, 339, 394, 40, 457, 481, 67, 88, 92	t.-migaysiz 435
t.-kandek 218	t.-misa 320
	t.-mudun 49
	t.-sa 186, 186, 186, 186, 186, 186, 186, 302, 320, 390
	t.-san 144
	t.-sanla 27

t.-ti 182, 19, 207, 247, 350, 354, 392

t.-tiki 87

t.-tinizgu 330

t.-udigan 198

t.-un 131

t.-up 135, 136, 141, 152, 155, 155, 16, 16, 170, 177, 188, 200, 213, 223, 262, 274, 275, 276, 279, 282, 288, 292, 303, 322, 345, 357, 357, 365, 392, 393, 396, 407, 461, 464, 473, 480, 53, 57, 60, 62, 64, 73, 85, 9

t.-uvaldi 198, 259, 75

t.-uvalgan 152, 355, 86

t.-uvalganidi 98

t.-uvatkandek 182

t.-uvelip 200, 279, 378, 421

tutaş: 1. Yekpare, bütün, hep, kesintisiz. 2. Benzer, denk.

t. 132, 348

t.+la 185

tutaş-: (I) Tutuşmak, yanmak, yanmaya başlamak.

t.-ivatidu 240

tutaş-: (II) 1. Birbirine birleşmek, katılmak. 2. Birbiri ile ilgili olmak.

t.-ip 263, 27, 351, 394

t.-kan 403

tutaştur-: Tutuşturmak, yakmak. (**bk. tutaş- I**)

t.-di 89

tutiya: (Far.) Göz acısını geçirmek veya gözü aydınlık göstermek için kullanılan ilaç.

t. 80

t.+dek 377

tutkun: Tutulan, kendi özgürlüğünden mahrum bırakılan.

t. 117

t.+larni 105

t.+larnin 104, 107

tutkunluk: bk. tutkun

t. 385, 385, 386

t.+ta 158

tutkuz-: Tutturmak. (**bk. tut-**)

t.-maymen 200

t.-midi 443

t.-up 326

tutuq: Görünmeyen, açık değil.

t. 329

tutul-: 1. Tutulmak. 2. Bir söze takılıp kalmak, cevap vermeden kalmak. 3. Gözün perdelenmesi, göremez olması.

4. Kısılmak. (bk. tut-)

t.-di 432

t.-gan 24, 262, 267, 271, 350

t.-idu 321, 416

t.-misa 162

t.-up 253, 354, 44

tutun-: Girişmek, işe başlamak. **(bk. tut-)**

t.-di 468

tutuş: Tutuş, tutma. **(bk. tut-)**

t. 175, 239, 305, 356, 96, 315

t.+ka 162, 198, 229, 287, 294

t.+ni 304, 58

tutuş-: 1. Birlikte tutmak. 2. Birbiri ile mücadele etmek. **(bk. tut-)**

t.-ti 172, 259, 72

t.-up 211

tuvağ: Kazanın üstünü kapatan kapak.

t.+i 397, 435

t.+idin 18

t.+la 213

tuy-: Duymak, hissetmek, sezmek.

t.-may 240

t.-migan 286

t.-miganliki 404

tuyak: Toynak.

t. 245, 400

t.+liri 83

t.+lirini 67

tuydur-: Duyurmak, hissettirmek. **(bk. tuy-)**

t.-mastin 316

t.-may 129, 129, 333, 333, 333, 88

tuyğu: 1. Dışarıda olan sezme, hissedebilme kabiliyeti. 2. His, ruhi hâl.

t. 129, 132, 218, 239, 301, 33, 387, 425, 445, 449, 46, 87, 87

t.+da 85

t.+din 304

t.+ga 183

t.+larnimu 330

t.+nin 127

t.+si 151, 234, 234, 239, 33, 374, 383, 410, 426, 427, 434, 434, 463, 48

t.+siidi 127

t.+sini 183, 195, 349

tuyguluğ: Belli his ve duyguya sahip, belli his ve duygu hasıl olan. **(bk. tuyğu)**

t. 424

tuyğun: Hemen anlama, hemen sezme.

t. 160, 19, 295, 32, 331

t.+i 286

t.+idi 170

tuyuk: (I) Çıkmaz, sonu olmayan.

t. 451

tuyuk koça ‘Çıkmaz sokak.’

t.+ga 451

tuyuk: (II) Duygu, sezgi. (**bk. tuy-**)

t. 446

tuyuk: (III) **bk. tuyak**

t.+idin 68

tuyuksiz: Aniden, ani, ansızın, habersiz.

t. 115, 117, 127, 13, 146, 148, 166, 170, 188, 201, 222, 227, 228, 25, 252, 257, 260, 286, 287, 31, 322, 346, 38, 38, 380, 386, 394, 398, 408, 432, 437, 445, 453, 474, 475, 50, 50, 54, 65, 68, 8

t.+la 155, 273, 444, 72

tuyul-: 1. Duyulmak, hissedilmek. **2.** Benzemek. (**bk. tuy-**)

t.-atti 132, 262, 353, 44, 462

t.-di 445, 461, 82

t.-diki 132

t.-gan 262, 430

t.-ganidi 11, 419

t.-idigan 455

t.-idu 33

t.-maydigan 445

t.-midi 162, 426

t.-simu 410

t.-up 125, 127, 330, 455, 469, 65

t.-uvatatti 432

tuyuluş: bk. tuyul-

t.+ka 462

tuz: Tuz.

t.+dek 277

tuzak: Tuzak.

t. 178

tuzkor: [**<tuz+kor**] Yapılan iyiliğe kötülük ile cevap veren, nankör.

t. 103, 108, 157, 160, 198, 280, 388, 394, 409, 426, 46, 46, 57

t.+imis 227

t.+lar 364, 54

t.+nin 325

tuzsiz: Tuzu az, tuzu olmayan. (**bk. tuz**)

t. 277

tüfi: İğrenme, nefret etme bildirir.

t. 455

tüg-: Bağlamak, örmek.

t.-di 451

t.-up 113

tüge-: 1. Tamamlanmak, bitmek. 2. Ölmek. 3. Kaybolmak, yok olmak.

t.-di 279

t.-gen 377

t.-gendin 361

t.-gusiz 285, 285, 285

t.-mes 303, 441, 452, 457, 458

t.-mey 225

t.-meydu 329

t.-meytti 13

t.-midi 385

t.-migen 196

t.-migenlikini 192

t.-p 286, 350, 89

t.-ydu 165

tügençe: Tükenen, sonu. (**bk. tüge-**)

t.+si 448

tügeş-: Helak olmak, bitmek, tükenmek, ölmek.

t.-ip 51, 6

t.-meymiz 51, 51

tüget-: Bitirmek, tamamlamak. (**bk. tüge-**)

t. -eylemiz 307

t.-etti 221

t.-ip 97

t.-ti 99

tügiş: **bk. tüge-**

t.+i 104, 310, 344, 372, 57, 65

tügmen: Değirmen.

t. 105, 105, 105, 105, 146, 236

tügmilik: Düğmeli. (**tügme:** 1. Düğme. 2. Memenin uç kısmı. 3. Gonca. 4. Elektronik aletlerde parmak ile basılan yuvarlak tuş.)

t. 267

tügül: ... Değil, belki..., ... hatta... anlamlarını taşır.

t. 118, 197, 405, 409, 409

tügül-: Düğümlemek, büzülmek, yuvarlanmak. (**bk. tüg-**)

t.-di 264

t.-up 14

t.-uvalgan 77

t.-uveliskanidi 332

tügüş-: **bk. tügül-**

t.- isen 108

tülke: 1. Tilki. 2. Hilekâr, aldatıcı kişi.

t. 228, 237, 347, 347, 487

t.+nin 95

tülük: **bk. ozuk-tülük**

t. 26

t.+tin 207

ozuk-tülük ‘Erzak.’

t. 26

tügünçek: Küçük düğüm. (**tügün:** 1. Düğüm, bağ. 2. Bir iş veya hareketin önemli noktası.) (**bk. tüg-**)

t.+ni 14

tügür-tügür: Yığın yığın, küme küme.

t. 114, 39

tük: Saç veya kıl.

t.+idin 136

t.+ler 78

tüklük: Tüylü, tüyü olan. (**bk. түк**)

t. 134

tükür-: Ağızdan tükürüğü dışarıya çıkarmak, tükürmek.

t.-upla 455

tükürük: Tükürük. (**bk. түкür-**)

t. 190

t.+ige 455

Tümen: (I) Tumen Nehri.

t. 38, 370, 370

tümen: (II) 1. Tümen, on bin. 2. Çok, çok fazla.

t. 192, 453, 470

tümenlep: On binlerce, çok fazla. (**bk. tümen**)

t. 117

tün: 1. Gece. 2. Karanlık.

t. 13, 236, 385, 387, 403, 42

t.+dinmu 101

t.+nin 180

tüne-: Bir yerde geceyi geçirmek. (**bk. tün**)

t.-ydu 113

tünek: 1. Gece uyumadan dua etmek. 2. Zindan. (**bk. tüne-**)

t. 113, 143, 149

tünekhana: (T.+Far.) Geceyi dua ile geçirmek için ayrılan büyük oda. (**bk. tünek**)

t. 163, 210

t.+larga 480

t.+siga 261

tünügün: [<tüne+gün] 1. Dün. 2. Yakın günlerde, yakıncı. 3. Geçmiş.

t. 114, 115, 231, 260, 286, 305, 329, 348, 401, 436

t.+din 117, 155, 84

tünügünki: 1. Dünkü. 2. Yakıncı zamanda, yeni. (**bk. tünügün**)

t. 115, 63, 64

türlük: Güneş ışığının rahatsız etmesini engellemek veya hava almak için evin çatısında açılan delik.

t.+lirini 358

t.+tin 454

tüp: Dip.

t. 308, 332, 347, 389, 39, 47, 60, 84

t.+tin 347

tüpeyli: (Ar.) Sebepli, sebebiyle.

t. 377, 400

t.+din 210, 278, 325, 387, 431

tür: Bulunma hâli ile birlikte kullanılarak tarzda, durumda anlamlarını taşır.

t.+de 348

tür-: Buram buram çıkarmak.

t.-up 274

türgün: Cesur, korkmayan, yürekli.

t. 108, 150, 460

türgünlük: Cesurluk, yüreklilik. **(bk. türgün)**

t.+idin 393

Türkistan: Türkistan.

t. 313

Türkiy: Türki, Türk ile ilgili.

t. 478, 478

türküm: Grup, kitle, top, sürü.

t. 117, 211, 239, 257, 263, 279, 308

türkümle-: Gruplara ayırmak, bölünmek. **(bk. türküm)**

t.-p 117

türlük: 1. Belli bir türe sahip olan. **2.** Birbirine benzemeyen. **(bk. tür)**

t. 192, 217, 297, 453, 470

türmel: İçine taş konup, bitkilerin dallarını bağlayıp suyu taşımaya yarayan büyük deste.

t. 401

türmelle-: Dürüp türmel hâline getirmek. **(bk. türmel)**

t.-p 410, 439

türt-: Sert bir şekilde itirmek.

t.-up 58

türtke: Dürtü.

t. 239

t.+nin 239

t.+si 206, 454, 87

t.+side 64

türük: Okuma yazma bilmeyen, cahil.

t. 199

türül-: 1. Sarılmak, yumaklanmak, sıvanmak, kıvrılmak. 2. Buruşturulmak, çatılmak. (**bk. tür-**)

t.-di 29, 340

t.-gen 153

t.-mey 355

t.-up 120, 152, 341, 341, 89, 89

tüs: 1. Renk, sima, görünüm, görüntü. 2. Karakter.

t. 133, 183, 225, 315, 408, 7, 81

t.+ini 281

t.+ke 424, 59, 83, 93

t.+tin 83

tüs al- ‘Belirli özelliklere sahip olmak.’

t.-gan 315

t.-di 7, 408

tüte-: Yanmak, duman çıkarmak.

t.-p 90

tütek: Duman, sigara, buhar. (**bk. tüte-**)

t. 130, 226, 402, 89

t.+lerde 132

t.+tin 79, 79

tütün: Duman.

t. 120, 132, 378, 378, 409, 71

t.+i 219

t.+la 379

t.+ler 241

tüv: 1. Ağaç ve bitkilerin toprakta kalan kısmı. 2. Belli bir şeyin altı, yanı, etrafı. (**bk. tüp**)

t.+i 307, 386

t.+ ide 260, 423

t.+ idin 71

t.+ ige 116, 122, 231

tüvrük: 1. Direk, sütun. 2. Güç, dayanak, destek.

t. 40

t.+i 208, 228, 273

t.+ke 222

t.+lerdin 117

t.+liri 116

t.+lirige 40

tüz: Geniş yer.

t. 410

t.+unle 180

tüz-: 1. Vücuda getirmek, yapmak. 2. Belli bir şekle getirmek. 3. Derlemek, tertip etmek.

t.-di 216, 369

t.-gen 152

t.-guci 232

t.-up 24, 257, 54	132, 132, 132, 135, 136, 137, 138,
t.-uvaldi 68	138, 138, 138, 138, 139, 139, 14, 14,
tüzle-: Düz hâle getirmek. (bk. tüz)	14, 14, 14, 140, 140, 141, 142, 142,
t.-ydiğandek 443	142, 144, 144, 144, 144, 144, 145,
tüzük: Bozulan yeri olmayan, sağlam, doğru, dürüst.	145, 146, 146, 146, 146, 146, 147,
t. 213	148, 149, 149, 15, 15, 150, 151, 152,
t.+rek 384, 395	152, 153, 154, 154, 154, 158, 159, 16,
tüzül-: Kurulmak, yapılmak. (bk. tüz-)	160, 160, 160, 161, 161, 161, 161,
t.-di 210	162, 162, 163, 165, 165, 166, 167,
t.-se 323	168, 168, 169, 169, 17, 17, 17, 170,
t.-up 323	170, 170, 171, 171, 171, 176, 177,
tüzüm: Sistem, düzen, kurum.	177, 177, 177, 18, 18, 183, 184, 185,
t. 224	185, 185, 187, 188, 188, 188, 189,
tüzüş-: Karşılıklı olarak yapmak, vücuda getirmek. (bk. tüz-)	189, 189, 189, 19, 190, 191, 191, 192,
t.-migenidi 131	192, 192, 193, 194, 194, 194, 195,
U	195, 196, 196, 196, 196, 197, 197,
u: (zamir) O.	197, 197, 197, 197, 197, 198, 198,
u. 10, 10, 100, 100, 101, 101,	198, 199, 199, 199, 20, 20, 200, 201,
101, 104, 106, 107, 108, 109, 109, 11,	201, 201, 201, 201, 201, 202, 203,
11, 110, 110, 110, 110, 111, 113, 113,	203, 203, 203, 204, 204, 205, 205,
113, 114, 115, 115, 115, 115, 115,	205, 206, 207, 208, 208, 208, 208,
116, 118, 118, 118, 119, 119, 120,	208, 209, 209, 211, 212, 212, 212,
120, 120, 122, 122, 122, 123, 124,	213, 213, 213, 213, 214, 214, 214,
124, 125, 126, 126, 127, 127, 128,	215, 216, 216, 218, 218, 219, 219,
129, 129, 130, 130, 130, 131, 131,	219, 22, 220, 220, 221, 222, 226, 226,
	226, 227, 227, 227, 228, 228, 229,
	230, 230, 231, 233, 233, 234, 234,
	235, 236, 238, 238, 238, 238, 238,
	238, 238, 238, 239, 239, 239, 240,
	240, 240, 241, 241, 243, 245, 250,
	251, 251, 251, 251, 252, 253, 253,
	253, 255, 258, 258, 258, 26, 26, 260,
	260, 260, 261, 264, 266, 266, 267,

267, 268, 268, 268, 269, 269, 269, 27,
270, 271, 272, 273, 273, 275, 275,
276, 276, 276, 278, 278, 279, 279,
279, 279, 280, 281, 282, 282, 283,
283, 283, 283, 283, 284, 284, 286,
286, 286, 287, 287, 287, 287, 288,
288, 289, 289, 29, 29, 290, 291, 292,
293, 295, 295, 295, 295, 295, 295,
295, 295, 296, 296, 298, 299, 299, 3,
3, 30, 301, 301, 301, 301, 302, 302,
302, 303, 304, 305, 305, 307, 308,
308, 309, 309, 309, 309, 31, 310, 311,
311, 312, 312, 313, 313, 316, 319,
319, 320, 321, 321, 321, 322, 323,
324, 324, 325, 325, 325, 325, 327,
327, 329, 33, 33, 33, 330, 331, 331,
331, 331, 332, 333, 333, 333, 334,
334, 334, 334, 337, 339, 339, 34, 34,
34, 340, 341, 341, 342, 343, 343, 344,
345, 346, 346, 347, 347, 347, 347,
348, 348, 349, 349, 35, 35, 35, 350,
351, 352, 353, 353, 355, 356, 357,
357, 359, 360, 361, 361, 361, 362,
362, 362, 363, 363, 363, 364, 364,
364, 364, 365, 365, 366, 366, 367,
367, 367, 367, 368, 368, 370, 371,
373, 373, 373, 374, 374, 374, 377,
377, 377, 377, 377, 377, 378, 378,
378, 378, 378, 379, 379, 38, 380, 380,
381, 381, 381, 383, 384, 385, 385,
385, 386, 386, 386, 386, 386, 387,
387, 387, 387, 388, 388, 388, 390,
390, 390, 390, 391, 392, 393, 394,

394, 394, 394, 394, 395, 395, 396,
396, 396, 397, 398, 398, 398, 399,
399, 399, 399, 399, 399, 4, 4, 4, 4, 40,
400, 400, 400, 401, 401, 401, 401,
401, 401, 402, 403, 403, 403, 404,
404, 404, 404, 404, 405, 405, 405,
405, 405, 407, 407, 407, 407, 407,
407, 407, 408, 409, 409, 409, 41, 41,
411, 413, 413, 413, 413, 414, 415,
415, 416, 417, 417, 417, 417, 418,
419, 419, 421, 422, 423, 425, 425,
425, 425, 426, 426, 426, 427, 427,
427, 427, 428, 429, 430, 431, 431,
431, 432, 432, 433, 435, 436, 436,
436, 437, 437, 437, 438, 438, 44, 44,
44, 44, 440, 441, 441, 441, 442, 442,
443, 443, 444, 444, 445, 445, 446,
446, 447, 447, 448, 448, 449, 449,
449, 45, 45, 45, 450, 450, 450, 450,
451, 451, 451, 452, 454, 454, 455,
455, 457, 457, 457, 458, 458, 458,
458, 458, 458, 46, 460, 460, 460, 460,
461, 461, 461, 461, 462, 462, 462,
463, 463, 463, 463, 463, 463, 464,
464, 466, 467, 468, 469, 469, 470,
470, 470, 470, 470, 472, 472, 473,
474, 474, 475, 475, 475, 477, 477,
479, 48, 48, 480, 480, 482, 482, 484,
484, 485, 485, 485, 487, 487, 488,
488, 488, 489, 489, 489, 49, 49, 49, 5,
5, 51, 51, 51, 52, 52, 52, 53, 54, 55,
55, 55, 56, 56, 58, 58, 59, 59, 6, 6, 60,
60, 60, 60, 60, 61, 62, 62, 63, 64, 64,

64, 64, 65, 67, 67, 7, 71, 72, 72, 72,
73, 73, 74, 74, 74, 74, 75, 77, 79, 8, 8,
80, 80, 81, 81, 82, 83, 86, 87, 87, 87,
87, 88, 89, 92, 95, 98, 98, 98, 99, 99

u.+dur 301, 301, 355

u.+ğu 364

u.+in 384

u.+ki 99

u.+lar 102, 102, 103, 104, 104,
104, 106, 116, 117, 117, 117, 118, 12,
120, 121, 124, 127, 134, 135, 135,
136, 141, 148, 148, 149, 149, 151,
153, 154, 155, 155, 162, 163, 164,
173, 175, 176, 176, 176, 178, 181,
183, 185, 186, 189, 190, 190, 195,
197, 199, 201, 202, 208, 210, 210,
211, 211, 212, 214, 218, 220, 221,
223, 225, 228, 231, 232, 234, 236, 24,
24, 240, 241, 245, 246, 254, 256, 256,
257, 257, 257, 262, 262, 262, 262,
262, 263, 274, 276, 277, 277, 277,
280, 281, 29, 298, 30, 302, 306, 315,
319, 32, 32, 320, 325, 325, 325, 326,
327, 330, 331, 332, 334, 338, 338, 34,
342, 344, 344, 345, 345, 345, 346,
346, 346, 346, 351, 354, 354, 354,
356, 356, 358, 36, 368, 37, 38, 38, 38,
381, 383, 384, 39, 394, 402, 402, 410,
410, 410, 416, 416, 416, 418, 418,
419, 420, 423, 427, 429, 43, 43, 43,
432, 443, 443, 444, 450, 458, 459,

467, 474, 490, 490, 491, 5, 51, 54, 54,
55, 56, 57, 66, 66, 67, 69, 69, 75, 76,
78, 82, 82, 84, 84, 85, 85, 85, 88, 95

u.+larda 119, 173, 94

u.+lardin 176, 193, 199, 199,
299, 343, 346, 346, 451

u.+larga 104, 106, 118, 121,
122, 190, 20, 202, 220, 221, 230, 257,
26, 29, 303, 315, 320, 342, 348, 356,
382, 395, 396, 413, 43, 45, 453, 55,
77, 82

u.+largimu 319

u.+larmu 163, 254, 255, 298,
346, 81

u.+larni 104, 118, 13, 13, 173,
179, 183, 24, 262, 263, 298, 303, 31,
325, 326, 34, 341, 346, 354, 356, 368,
374, 38, 427, 451, 467, 467, 473, 474,
477, 477, 55, 58, 76, 76, 79

u.+larnimu 287

u.+larnin 10, 103, 103, 104,
104, 105, 105, 106, 106, 106, 112,
115, 117, 119, 119, 128, 128, 128,
128, 13, 13, 13, 134, 135, 156, 165,
17, 172, 175, 176, 18, 190, 191, 191,
192, 192, 194, 197, 199, 20, 202, 208,
208, 214, 219, 221, 225, 227, 23, 236,
237, 24, 24, 25, 25, 261, 263, 263,
266, 266, 272, 274, 274, 277, 28, 28,
280, 284, 284, 287, 30, 31, 31, 31,
314, 319, 319, 32, 320, 320, 321, 325,

325, 326, 327, 328, 331, 332, 333,
 333, 333, 333, 333, 333, 334, 339,
 339, 339, 339, 342, 346, 346, 346,
 346, 350, 358, 372, 379, 379, 38, 38,
 384, 39, 39, 395, 402, 402, 410, 412,
 412, 412, 416, 421, 421, 425, 43, 43,
 43, 43, 433, 451, 452, 459, 467, 469,
 47, 490, 66, 66, 68, 70, 70, 70, 76, 77,
 77, 77, 77, 78, 78, 78, 78, 78, 82, 88,
 94, 99

u.+larninmu 274

u.+mu 126, 128, 145, 149, 153,
 160, 198, 201, 253, 354, 355, 381,
 385, 442, 476, 62, 64

u.+na 185

u.+ndak 343

u.+ni 100, 103, 107, 229, 301,
 381, 57, 62, 107, 107, 11, 11, 115,
 119, 122, 128, 130, 132, 14, 147, 15,
 151, 153, 153, 155, 158, 159, 160,
 160, 161, 161, 164, 166, 166, 168,
 169, 171, 173, 178, 18, 180, 183, 184,
 184, 186, 186, 187, 188, 19, 191, 192,
 192, 194, 195, 195, 199, 199, 20, 20,
 20, 200, 203, 203, 205, 209, 209, 210,
 212, 212, 214, 214, 215, 215, 217,
 217, 221, 228, 229, 229, 230, 233,
 235, 237, 243, 25, 250, 253, 259, 260,
 261, 267, 268, 279, 280, 282, 282,
 284, 288, 289, 290, 291, 296, 297,
 299, 299, 30, 302, 303, 303, 304, 307,

310, 316, 322, 324, 324, 338, 342,
 342, 344, 347, 347, 351, 353, 355,
 361, 367, 378, 378, 378, 380, 381,
 381, 386, 386, 388, 395, 406, 410,
 416, 416, 418, 418, 423, 424, 425,
 425, 429, 430, 430, 434, 438, 440,
 441, 441, 444, 450, 450, 451, 453,
 453, 456, 457, 458, 458, 458, 458,
 458, 458, 461, 463, 464, 465, 470,
 470, 473, 475, 475, 476, 483, 487,
 488, 489, 489, 489, 490, 57, 59, 59, 6,
 6, 60, 60, 61, 65, 7, 72, 72, 72, 74, 74,
 74, 81, 85

u.+nin 10, 10, 100, 100, 101,
 101, 103, 106, 106, 106, 106, 107,
 107, 107, 107, 107, 108, 108, 108,
 109, 109, 109, 109, 11, 110, 111, 112,
 113, 113, 114, 114, 115, 115, 116,
 116, 116, 118, 119, 119, 12, 120, 120,
 120, 120, 120, 121, 122, 122, 124,
 124, 125, 125, 125, 125, 125, 125,
 126, 126, 127, 127, 127, 128, 128,
 128, 129, 129, 129, 129, 130, 130,
 130, 131, 132, 132, 132, 132, 132,
 134, 136, 138, 138, 138, 139, 139,
 139, 139, 14, 141, 141, 141, 142, 143,
 144, 144, 144, 144, 145, 145, 145,
 145, 145, 146, 146, 146, 146, 146,
 146, 15, 15, 15, 15, 150, 152, 152,
 152, 153, 153, 153, 153, 154, 155,
 155, 158, 158, 159, 159, 16, 16, 160,
 160, 160, 161, 161, 162, 162, 162,
 163, 164, 165, 166, 167, 167, 167,

167, 168, 169, 17, 17, 17, 170, 171,
171, 173, 173, 173, 174, 174, 174,
175, 177, 178, 18, 181, 181, 181, 183,
183, 183, 183, 183, 183, 185, 188,
188, 188, 189, 189, 19, 19, 19, 190,
190, 191, 192, 192, 193, 193, 193,
193, 194, 194, 195, 195, 195, 197,
198, 198, 198, 199, 20, 20, 20, 20, 20,
20, 200, 200, 200, 200, 201, 202, 203,
203, 204, 204, 205, 205, 207, 207,
207, 208, 209, 209, 21, 21, 21, 21, 21,
210, 210, 210, 211, 212, 212, 213,
213, 213, 213, 214, 214, 214, 215,
215, 215, 215, 216, 217, 218, 219, 22,
22, 221, 224, 224, 225, 225, 226, 227,
227, 227, 228, 228, 228, 229, 229,
230, 233, 233, 234, 235, 236, 238,
239, 24, 240, 241, 241, 241, 242, 242,
242, 244, 246, 246, 247, 25, 250, 250,
250, 251, 251, 251, 252, 253, 253,
253, 253, 253, 254, 254, 255, 255,
256, 258, 258, 26, 260, 260, 260, 260,
260, 260, 264, 268, 269, 27, 27, 27,
270, 271, 271, 273, 273, 273, 276,
276, 276, 276, 277, 277, 278, 279,
279, 279, 28, 280, 280, 281, 281, 282,
283, 283, 284, 285, 285, 286, 286,
286, 287, 287, 287, 287, 288, 288,
288, 288, 288, 288, 290, 290, 290,
292, 293, 294, 294, 296, 296, 296,
297, 297, 298, 299, 299, 3, 30, 300,
300, 301, 302, 302, 302, 302, 303,
303, 304, 304, 304, 306, 306, 307,

307, 307, 307, 308, 308, 308, 309,
309, 31, 310, 310, 311, 313, 314, 315,
315, 316, 316, 317, 318, 319, 319,
320, 320, 320, 321, 321, 322, 322,
322, 322, 322, 323, 323, 323, 323,
324, 324, 325, 325, 326, 328, 329, 33,
33, 33, 33, 33, 33, 330, 333, 334, 334,
334, 335, 335, 335, 335, 336, 338,
339, 340, 340, 341, 341, 342, 342,
342, 342, 342, 342, 342, 343, 343,
343, 344, 345, 348, 348, 348, 349, 35,
35, 351, 351, 351, 352, 354, 354, 354,
355, 355, 355, 355, 356, 359, 360,
361, 363, 366, 366, 368, 368, 369,
369, 37, 370, 372, 373, 373, 373, 376,
376, 376, 377, 377, 377, 377, 377,
377, 378, 378, 378, 378, 378, 378,
379, 379, 379, 380, 381, 381, 382,
382, 385, 386, 386, 386, 387, 387,
387, 39, 390, 390, 392, 392, 392, 393,
394, 395, 398, 398, 398, 398, 399,
399, 399, 399, 399, 4, 4, 4, 4, 4, 400,
401, 401, 401, 402, 402, 404, 404,
404, 405, 405, 405, 406, 406, 406,
408, 408, 408, 408, 408, 408, 409,
409, 41, 410, 410, 411, 411, 412, 413,
413, 414, 415, 415, 415, 417, 418,
418, 419, 419, 421, 421, 421, 422,
423, 423, 424, 424, 425, 426, 426,
427, 427, 427, 428, 428, 429, 43, 430,
432, 435, 436, 436, 437, 437, 437,
438, 439, 439, 439, 44, 440, 440, 441,
443, 443, 445, 445, 446, 446, 446,

447, 447, 447, 449, 449, 449, 450,
 450, 450, 450, 451, 451, 451, 452,
 452, 452, 452, 453, 453, 454, 455,
 455, 455, 455, 455, 457, 457, 457,
 457, 458, 458, 458, 458, 460, 460,
 460, 460, 461, 461, 461, 461, 461,
 461, 461, 462, 463, 463, 464, 464,
 465, 465, 465, 468, 469, 469, 469,
 469, 47, 470, 470, 471, 471, 472, 472,
 472, 473, 473, 473, 475, 475, 475,
 475, 476, 476, 476, 476, 476, 476,
 476, 476, 477, 478, 48, 480, 480, 480,
 481, 481, 483, 483, 483, 483, 484,
 485, 485, 485, 485, 486, 486, 486,
 487, 487, 488, 489, 49, 49, 490, 490,
 490, 50, 50, 51, 52, 52, 56, 56, 57, 58,
 58, 58, 59, 6, 6, 62, 62, 63, 63, 64, 65,
 66, 67, 7, 7, 71, 71, 71, 72, 72, 72, 72,
 72, 72, 73, 73, 74, 78, 79, 79, 8, 80,
 80, 82, 82, 82, 84, 86, 86, 87, 87, 87,
 87, 88, 88, 88, 88, 88, 95, 95, 95, 95,
 95, 96, 97, 97, 98, 99, 99, 100, 118,
 38, 46, 99

u.+ninda 122, 141, 217, 260,
 298, 320, 445, 465, 72

u.+nindiki 101, 184, 208

u.+nindimu 113

u.+nindin 114, 12, 141, 147,
 162, 193, 207, 208, 21, 244, 288, 301,
 301, 307, 316, 319, 320, 324, 345,
 355, 357, 373, 373, 374, 382, 434,
 447, 447, 451, 461, 49, 54, 54

u.+ninga 10, 101, 245, 107,
 114, 120, 125, 127, 128, 132, 135,
 142, 145, 145, 167, 167, 168, 171,
 173, 184, 187, 188, 19, 196, 198, 198,
 199, 205, 205, 205, 208, 212, 212,
 216, 217, 218, 218, 22, 225, 230, 232,
 239, 259, 260, 261, 267, 274, 274,
 277, 277, 281, 282, 282, 286, 290,
 292, 299, 299, 316, 326, 330, 338,
 342, 346, 348, 349, 353, 355, 355,
 363, 367, 367, 369, 370, 373, 373,
 379, 380, 39, 4, 400, 401, 404, 411,
 411, 413, 414, 415, 423, 426, 428,
 434, 435, 436, 438, 438, 443, 446,
 446, 455, 463, 464, 468, 471, 472,
 473, 478, 479, 49, 491, 52, 53, 62, 62,
 63, 64, 64, 65, 65, 66, 76, 82

u.+ningice 334, 334

u.+ningimu 455, 463

u.+ninmu 362

u.+ninsizmu 210, 213, 261,
 290, 348, 384, 447

Ubeydulla Sultan: Yolvashan'ın
 oğlu. (BS romanı s.: 486)

u. 486

ucuqtur-: 1. Yok etmek, öldürmek. 2.
 Konuşmadan durmak.

u.-almiganliki 347

u.-makci 401

u.-unlar 475

u.-uvetisidi 333, 333

ucuktur-u: bk. ucuktur-

u. 109, 457

u.+tiki 400

ucur-bucuriğiçe: Bir işle ilgili büyük ve küçük her şeyle, detaylıca.

u. 425, 115, 172, 425

uç: 1. Uç, son, nihayet. 2. Keskin, sivri.

u.+i 70, 251, 214, 404, 483, 373

u.+ida 114, 315, 357, 53

u.+idila 291

u.+idin 252

u.+ini 406, 480, 60

uç-: 1. Uçmak. 2. Buharlaşmak. 3. Ufalanmak. 4. Hızlı yürümek, koşmak. 5. Yok olmak, bozulmak.

u.-atti 250, 441

u.-makci 177, 252

u.-ti 152

u.-up 132, 232, 252, 252, 252, 257, 404, 441, 47, 48

u.-uvatkanmis 252

uça: 1. Kuyruk sokumu kemiği. 2. Üst baş, giyim.

u.+si 70

u.+sida 24, 255, 271, 309, 376, 70

u.+sidiki 44

u.+siga 133, 144, 163, 190, 191, 232, 232, 240, 316, 347, 390, 429, 445, 453, 95

uçar: Kanatlılar, kuşlar. (bk. uç-)

u. 105

uçak: bk. oçağ

u.+ i 120

Uçır Tuçeçin Hân: Galdan Serin'in kaynatası. Galdan Serin, 1676 yılında Sayram Gölü çevresinde mağlup edip öldürdü. (BS romanı s.: 485) (Hacı, 1993: 261)

u.+ga 485

uçkun: 1. Kıvılcım, çakım. 2. Nesnelerin sıçrayan, tozuyan parçaları.

u.+i 99, 461

u.+lar 300

u.+liri 241, 273, 360

uçlan-: Bir tarafı inceltip keskin hâle getirmek. (bk. uç)

u.-gan 114

u.-ip 471

uçluk: Ucu olan, sivri. (bk. uç)

u. 18, 190, 191

uçma: Dik, yokuş.

u. 386, 422

uçra-: 1. Uğramak, maruz kalmak. **2.** Görülmek, rastlanmak.

u.-di 164, 38, 50

u.-gan 291, 338, 409, 73, 89

u.-ganlar 414

u.-ganlik 175

u.-guci 426

u.-may 178, 393

u.-p 166, 38

u.-tti 37, 64

u.-ttim 186

u.-ydu 169

u.-ysen 119

u.-ytti 133, 158, 77

uçraş: bk. uçra-

u.+i 175, 279, 87

u.+imu 63

uçraş-: Karşılaşmak. (bk. uçra-)

u.-almisa 377

u.-ip 10, 129, 268, 273, 327, 387, 413, 487

u.-kan 388, 475

u.-kanda 212

u.-ti 128, 128, 450

uçrat-: Karşılaştırmak, karşı gelmek, uğratmak, maruz bırakmak. (bk. uçra-)

u.-almidi 387

u.-kanidi 128

u.-ti 243

uçraştur-: Karşılaştırmak, karşılaşmasına neden olmak. (bk. uçraş-)

u.-di 409

uçraşturuş: bk. uçraştur-

u.+i 427

u.+kimu 21

uçrişiş: bk. uçraş-

u. 128, 328, 80

u.+i 328

u.+ta 155

u.+tila 124

u.+tin 171, 327, 373, 380

Uçturpan: Uçturfan ilçesi.

u. 238

u.+da 251

u.+diki 277

u.+dila 277

u.+din 277

u.+ga 276, 488

u.+idin 329

u.+nin 238

uçuk: bk. oçuk

u.+ini 213

uçur-: 1. Uçurmak. 2. Kaçırarak. (bk. uç-)

u.-gan 360

u.-up 73

u.-uvetti 203

uçuş: Uçuş, uçma. (bk. uç-)

u. 441

uçuş-: Birlikte uçmak. (bk. uç-)

u.-up 71

udul: 1. Bir şeyin karşısında yer alan. 2. Eğri olmayan, düz, dik. 3. Doğru, kestirme, düz.

u. 130, 265, 28, 292, 334, 360, 41, 410, 71, 95

u.+diki 5

u.+ida 139

u.+idiki 122

u.+iga 134

u.+la 37

udulmu udul: Birbirine karşı yer alan. (bk. udul)

u. 180

udum: (Ar.) Âdet, anane.

u. 321

u.+i 275

u.+ini 342

uga: Yuva.

u. 328

u.+liridin 333

u.+sedin 177

ugisiz: Yuvasız. (bk. uga)

u. 132

uh: 1. Yorgunluk ifade eder. 2. Ruhsal olarak acı çekmeyi ifade eder.

u. 101

uhsin-: Uh demek. (bk. uh)

u.-ip 442, 7

uhla-: 1. Uyku durumunda olmak, uyumak. 2. Ağacın kışın hareketsiz hâle gelmesi. 3. Habersiz kalmak.

u.-gan 333

u.-gandu 331

u.-yalmidi 387, 40, 455, 470

u.-p 331, 332, 6, 9

u.-vatkan 404

u.-ydigan 472, 65

uhlaş: bk. uhla-

u.+nimu 36

u.+nin 330

uka: Küçük erkek kardeş.

u. 267

u.+m 126, 126, 126, 385, 406,
406, 407, 409, 409, 410, 442, 442

uķ-: Bilmek, anlamak, düşünmek.

u.-limu 11

u.-maydigan 142

u.-mayla 405

u.-misimu 129

u.-tum 11, 27, 316, 444

u.-up 151

uķturul-: Bildirilmek, anlatılmak,
düşündürülmek. (**bk. uķtur-**)

u.-ganidi 457

uķumuşluk: Okuyup anlayan, görüp
çok işlerden haber alan, haberdar.

u. 99

uķuş-: 1. Anlaşmak, düşünmek. 2.
Haberdar olmak, bilmek. (**bk. uķ-**)

u.-ay 425

u.-kanda 401

u.-up 240, 425

uķuşuş: **bk. uķuş-**

u.+ka 425

ulağ: Yük taşımak için çalıştırılan at,
eşek vb.

u. 368, 370

u.+larnin 460

u.+lirimizdin 29

ulağsız: At, eşek gibi yük hayvanı
olmayan. (**bk. ulağ**)

u. 26

ulan-: 1. Ulanmak, birleştirilmek. 2.
Gönül açısından bağlanmak,
birleştirilmek.

u.-gan 134

u.-idurler 185

u.-sa 302

u.-siler 185

ular: Onlar.

u. 189, 243, 34, 358, 490

u.+nin 78

ulaş-: 1. Karşılıklı bağlamak. 2.
Birbirine bağlanan hâle gelmek. 3.
Yakınlaşmak, denk hâle gelmek. 4.
Yetmek, ulaşmak. 5. Sahip olmak. 6.
Peyda olmak, meydana gelmek. (**ula-**:
1. İp, tel, halat vb.nin uçlarını
bağlayıp, düğümleyip birleştirmek. 2.
Birbirine tutturmak. 3. Gönül
bakımından bağlamak, birleştirmek. 4.
Uzatmak.)

u.-idiken 278

u.-idu 136

u.-ip 255, 342

ulğay-: Miktarı veya hacmi çoğalmak,
artmak.

u.-di 396

u.-gan 240

u.-ip 265

u.-ivatkan 89, 457

ulgiyiş: Büyüme. (bk. ulgay-)

o.+iga 145, 20

uluğ: 1. Büyük. 2. Gittikçe büyüyen, şiddetli, güçlü. 3. Her bakımdan kudretli. 4. Önemli, mühim. 5. Meşhur, ünlü. 6. Yaşta ve hürmette büyük. 7. Saygıdeğer.

u. 100, 101, 102, 102, 102, 102, 102, 104, 107, 11, 115, 129, 135, 137, 153, 162, 169, 17, 18, 186, 194, 197, 20, 205, 207, 214, 214, 214, 219, 225, 230, 231, 239, 239, 26, 26, 275, 277, 280, 293, 293, 294, 294, 295, 298, 30, 305, 31, 313, 315, 315, 32, 320, 323, 323, 338, 343, 35, 359, 367, 370, 391, 398, 409, 423, 424, 436, 436, 456, 46, 465, 482, 49, 491, 51, 56, 79, 80, 9, 90, 98, 99, 36

u.+din 319

u.+dur 100

u.+lar 109, 141, 17, 178, 219, 219, 239, 298, 319, 321, 324, 411, 418, 419, 423, 426, 436, 49, 141

u.+lardin 373

u.+larga 222, 426

u.+larnin 198, 21, 239, 319, 370, 49, 54

u.+liri 19, 307

u.+nin 353

u.+rak 196

u.+raki 196

Uluğ Hakan: bk. Ğaldan Sêrin

u.+im 26, 26

Uluğçat: Şincan'da bir şehir.

u. 172

uluğla-: Ululamak, büyütmek, hürmet etmek. (bk. uluğ)

u.-di 35, 426

u.-gay 233, 430

u.-p 12, 289, 290, 363

u.-vatkan 351

u.-ydigan 281

u.-ymen 100

u.-ytti 374

uluğlaş: bk. uluğla-

u. 99

u.+i 20

u.+ka 99

u.+larnin 12

uluğlık: bk. uluğluk

u.+ima 265

uluğluk: bk. uluğ

u. 320, 364, 54

u.+i 14

u.+larni 222

u.+nin 123, 222

Uluğ Mollam: Asıl ismi Molla Nedir'dir. Bilim yönünden üstünlüğünden dolayı, Apak Hoca'nın müritleri ona, Uluğ Mollam demişlerdir.

u. 288, 288, 289, 290, 290, 290, 291, 299, 305, 354, 363, 364, 364, 364, 490

u.+ni 288, 291

u.+nin 290, 291

uluğvar: 1. Büyüklük, yücelik. 2. Önemli.

u. 130, 130, 18, 205, 318, 321, 35, 35, 388

uluğvarlık: bk. uluğvar

u. 456

uluğzade: (T.+Far.) Üst mertebeli kişinin çocuğu.

u.+lar 426

u.+larnin 178

uluğ: bk. uluğ

u. 35

ulus: Halk, millet.

u.+inin 282

umaç: (Far.) Et ile mısır ununun karıştırarak yapılan koyu çorba.

u. 233

u.+liri 472

umman: (Ar.) Okyanus.

u.+idin 418

umunuş: Ümidi boşa çıkmak.

u. 197

un: Un.

u. 105, 231, 232, 25, 262

u.+da 191

u.+i 231, 232

una-: Kabul etmek, razı olmak, onaylamak, makul olmak.

u.-midi 117

unçe: O kadar.

u. 442

unçilik: Böyle, öyle, şöyle, o kadar, bu kadar, öylesine.

u. 325, 33, 80

unda: Orada, o yerde.

u. 285

undağ: 1. Onun gibi, ona benzer. 2. Öyle.

u. 110, 137, 145, 16, 163, 170, 186, 197, 203, 214, 255, 267, 272,

280, 298, 324, 330, 394, 394, 418, 443, 461

u.+lar 185

u.+larda 231

u.+larni 203

u.+mu 150

u.+ta 173, 313, 357, 429, 466

univêrstêt: (Fr.) Üniversite.

u.+ida 208

untu-: Unutmak, aklında kalmamak, hatırlamamak.

u.-di 175, 409

u.-gan 135, 155, 323, 349

u.-p 169, 174, 243, 270, 322, 36, 40, 453, 463, 475, 55, 56, 65

u.-ptu 201, 201

u.-yalisun 56

untul-: Unutulmak, hatırlanmamak. **(bk. untu-)**

u.-gusiz 15, 161

u.-mas 111, 388, 440

u.-up 454

untuluş: Unutulma. **(bk. untul-)**

u.+ka 31

untuş: Unutma, unutuş. **(bk. untu-)**

u.+ka 387

unvan: (Ar.) Bir kişi veya kurumun mükâfatlandırılması için verilen nam.

u.+ini 485

upuğ: (Ar.) Ufuk.

u. 22, 240, 376

u.+ka 27, 36, 439

u.+kice 69

u.+ni 39

u.+tin 32

ur-yêkit: bk. ur-yîkit

u. 70, 71

ur yîkit: Vurma ve yıkma, katliam.

u. 265, 462,

u.+ka 459

u.+liridin 148

ur-ur: İnsan tarafından vuruluş.

u. 265

ur-: 1. Vurmak, dövmek. 2. Kesmek, batırmak, delmek. 3. İzini çıkarmak, basmak. 4. Ceza vermek.

u. 287, 393, 393

u.-atti 220, 310

u.-di 119, 259, 261, 271, 287, 334, 335, 351, 396, 404, 460, 88, 88, 88

u.-diki 259

u.-dunmu 395

u.-e 265

u.-gan 200, 201, 334, 4, 74

u.-ganda 258

u.-gandek 432, 455

u.-gandinmu 87

u.-makta 285

u.-man 82

u.-up 105, 114, 129, 192, 201,
23, 240, 242, 252, 252, 261, 283, 284,
310, 317, 338, 349, 379, 383, 389,
391, 394, 401, 407, 407, 408, 408,
414, 420, 428, 428, 472, 474, 476, 72,
75, 85, 96, 252

u.-uvatatti 394

u.-uvatkan 348

u.-uvetti 333

u.-uvidi 184

uram: bk. oram

u.+ idiki 448

**urği-: (Kaynaklarda urğu- olarak
geçmektedir.) (bk. urğu-)**

u.-di 10

urğu-: Sıçramak, fişkırmak, taşmak.

u.-p 15, 234

**urğuluğ: Vurguya sahip, vurgulu
şekilde söylenen.**

u. 124

**urıkiçilik: 1. Tohumculuk. 2. Kabile
düzeni. (bk. uruğ)**

u. 186

**uruğ: 1. Tohum. 2. Kardeş. 3.
Bitkilerin meyvesi.**

u. 118, 158,

u.+i 231, 240

u.+ini 234, 365, 416, 431

**urul-: 1. Vurmak. 2. Vurulmak,
dövülmek. (bk. ur-)**

u.-atti 134, 135

u.-gan 88

u.-ganda 4

u.-gandek 452

u.-up 106, 189, 272, 449, 69,
71

**urun-: 1. Denemek, girişmek. 2.
Değmek, dokunmak. 3. Bir işe
girişmek.**

u.-atti 162

u.-di 108, 157, 218, 405

u.-gan 387

u.-idi 64

u.-up 462

urunuş: bk. urun-

u. 51

u.+lirimu 405

uruş: Savaş, çatışma, kavga. **(bk. ur-)**

u. 117, 145, 27, 387, 411, 427,
428, 43, 43, 431, 432, 432, 459, 461,
462, 483, 485, 68

u.+i 438, 72

u.+iniz 412

u.+ka 105, 227, 393, 428, 438

u.+larda 405

u.+larga 241, 268, 487

u.+ni 258, 432, 432

u.+nin 483

u.+ta 172, 243, 26, 43

u.+tin 408, 457

uruş-: Birlikte veya karşılıklı vurmak.
(bk. ur-)

u.-ti 69

u.-up 243, 489

uruşuş: bk. uruş-

u. 57

us-: Uzatmak, vermek, almak,
çekmek, yüklemek.

u.-kan 361

ussul: **(Ar.)** Dans, ritimli olarak
hareketler yapma sanatı.

u. 108, 263

u.+ga 150, 349

ussuzluk: Susuz, susuzluk.

u. 378, 378, 65

u.+nin 117

u.+tin 376

usta: **(Far.)** Usta, uzman.

u. 218, 258, 268, 363, 52, 6

u.+larnin 467

u.+mnin 363

u.+sini 466

ustatlık: **(Far.+T.)** Ustalık, mahirlik.

u. 119

ustaz: **(Ar.)** Meslek veya ilim öğretene,
muallim, öğretmen, hoca.

u. 176, 191, 275, 278, 374,
455, 458, 61, 11

u.+i 107, 146, 147, 164, 181,
199, 21, 22, 260, 443, 468

u.+idin 154, 218

u.+iga 142, 145, 191, 200, 444,
97, 12

u.+im 115, 205

u.+imizdin 7

u.+imiznin 80, 80

u.+ini 135, 10, 15

u.+inin 130, 130, 146, 189,
424, 448, 450, 62, 76,

u.+ininnami 14

u.+inni 264

u.+innin 144

u.+lar 441, 452

u.+liridin 473

u.+liriniz 443

u.+nin 307, 312, 316, 402, 13

ustazlık: bk. ustaz

u. 288, 374

ustiĥan: (Far.) Kemik.

u. 258

u.+din 443

u.+ni 28

ustilik: (Far.+T.) Ustalık, mahirlik.
(bk. usta)

u. 139, 165, 333, 355

u.+liriga 451

usul: (Ar.) 1.Usul, tarz. 2. Çare.

u. 310, 310, 85

u.+lar 471

usul-: Su, yemek gibi şeyleri kepçe, kaşık aletlerle bir kaptan alıp başka bir kaba koyulması, dökülmesi, bölünmesi. **(bk. us-)**

u.-idigan 390

uşbu: İşte bu, zikredilen.

u. 19

uşşak: 1. Ufak. **2.** Yaş bakımından küçük olan. **3.** Önemsiz, mühim olmayan.

u. 113, 134, 339, 362, 451, 472, 472, 472, 473, 59, 60

uştumtut: Tesadüf, ani, birdenbire.

u. 40, 93

uva: Yuva.

u. 360

uval: (Ar.) Vebal, haksızlık, yanlış.

u. 29

u.+dur 353

uvat-: Ufak hâle getirtmek.

u.-ip 113

uveys: Büyük, yüksek, cesur.

u.+i 303, 303

uvu: bk. uva

u.+sidek 38

uvula-: Bedeni veya onun bir kısmını el ile bastırıp kaşımak, okşamak.

u.-p 454

uyak: O taraf, ötesi.

u. 454, 457, 153

u.+ka 222

u.+ta 253

u.+tin 132, 170, 330

uyan: O taraf.

u. 460	u.+da 334
uyan–buyan: Her taraf.	u.+din 385, 39, 8, 9
u. 90	u.+ga 155, 3, 36, 402, 45, 74
uyat: Utanma, pişman olma.	u.+si 44
u. 416	u.+sida 332
u.+ni 416	u.+sedin 9
uyatçan: Utanan, ar ve namus ne demek bilen. (bk. uyat)	Uyrat: Ming sülalesi zamanında yaşayan Moğol kabileleri, Oyrat. (bk. Cuŋğar)
u. 127, 127, 129, 132	u.+larnin 485
uyer: Ora.	Uyrut: bk. Uyrat
u. 229, 27	u. 485
uyğu: bk. uyğu	uyu-: Katı hâle gelmek, katılaşmak.
u.+ga 387	u.-p 114
uyğun: Belli bir hissiyat veya talebe denk gelen, yakışır, uygun.	uyul: bk. uyul altun (bk. uyu-)
u. 281	u. 242
Uygur: Uygur.	<i>uyul altun</i> ‘Eritilip parça hâline getirilen altın.’
u. 95	u.+dek 242
Uygurçe: Uygurca.	uyuş-: Uyuşmak. (bk. uyu-)
u. 176, 178, 185, 215, 216, 222, 245, 277, 298, 61, 98	u.-ti 130, 266
u.+ga 61	uyuştur-: Kendi arasında birleşip hareket ettirmek, toplatmak.
uyka: bk. uyğu	u.-gan 268
u.+didur 443	uyutma: Başkası tarafından katı hâle getirilerek hazırlanan. (bk. uyu-)
uyku: Uyku.	u.+si 106
u. 13, 36, 65	

uyutul-: Katı hâle getirtilmek. (**bk. uyu-**)

u.-gan 25

uza-: Uzaklaşmak, yola çıkmak.

u.-p 26, 339

uzak: 1. Uzak. 2. Uzun. (**bk. uza-**)

u. 12, 140, 150, 207, 212, 222, 23, 236, 276, 281, 284, 298, 302, 319, 373, 378, 381, 387, 418, 420, 423, 424, 446, 45, 453, 459, 461, 76, 8, 83, 97

u.+inni 226

u.+kice 361

u.+tin 17

uzar-: Uzun süre devam etmek, aşmak.

u.-ganseri 281

uzart-: Uzamak. (**bk. uzar-**)

u.-sa 401

uzat-: 1. Elindekini bir başkasının eline uzatmak, sunmak. 2. Uğurlamak. (**bk. uza-**)

u.-ip 154, 181, 234, 234, 291, 401, 434, 470, 65, 8

u.-kan 235

u.-kili 368

u.-kucilar 419

u.-ti 184, 316, 317, 434

uzre: (**Ar.**) Özür, af, bağışlama. (**Kaynaklarda özre, üzre olarak geçmektedir.**)

u.+ni 335

uzun: 1. Mesafesi çok olan, uzak. 2. Çok uzun zaman.

u. 10, 102, 103, 133, 161, 18, 195, 208, 208, 219, 24, 245, 254, 255, 258, 266, 266, 27, 3, 321, 328, 332, 338, 370, 373, 374, 376, 376, 379, 384, 385, 387, 40, 400, 410, 425, 433, 434, 435, 439, 443, 445, 452, 460, 460, 474, 474, 482, 484, 58, 67, 7, 71, 75, 77, 80, 98

u.+din 127, 189, 207, 22, 222, 23, 230, 25, 25, 261, 284, 286, 302, 312, 368, 373, 468, 97

u.+ga 111, 12, 189, 193, 193, 21, 25, 25, 254, 261, 276, 341, 362, 367, 367, 400, 400, 463, 482

uzunçak: Boyu biraz uzun.

u. 112

uzunluk: Uzunluk. (**bk. uzun**)

u.+ta 134

u.+tiki 14

uzut-: **bk. uzat-**

u.-up 234

Ü

üçme: Dut.

u. 262, 287, 389, 47

u.+large 287

üç: İki den sonra gelen sayının adı, üç.

u. 116, 121, 130, 147, 15, 153, 168, 168, 175, 183, 190, 192, 196, 207, 207, 209, 211, 235, 240, 246, 247, 25, 251, 251, 262, 262, 269, 28, 285, 287, 289, 302, 304, 305, 323, 324, 327, 327, 336, 336, 342, 354, 354, 358, 359, 362, 371, 377, 379, 380, 382, 386, 396, 419, 420, 428, 432, 434, 434, 436, 442, 447, 448, 470, 479, 481, 481, 485, 485, 489, 8, 87, 88, 89, 95, 96

u.+i 137

u.+isidiki 395

u.+ke 391

u.+la 225

u.+ni 109, 393, 419

u.+tin 392

üçey: Bağır sak.

u. 112

üçeylen: Üç kişi, üçümüz.

u.+ni 342, 466

üçünç: Üçüncü. **krş. üçünç**

u. 161, 169, 172, 174, 205, 287, 303, 304, 304, 304, 306, 4, 414, 417, 435

u.+si 342, 371, 447

u.+si 324

üçün: İçin.

u. 10, 10, 102, 104, 106, 107, 109, 109, 11, 110, 111, 115, 115, 116, 117, 122, 124, 128, 132, 136, 140, 140, 145, 146, 156, 158, 159, 16, 162, 162, 163, 166, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 177, 177, 177, 177, 178, 178, 179, 183, 184, 188, 19, 191, 193, 197, 197, 200, 204, 204, 206, 208, 212, 213, 215, 215, 215, 224, 225, 226, 228, 232, 232, 232, 233, 234, 234, 234, 235, 237, 239, 245, 245, 251, 253, 253, 255, 256, 256, 259, 259, 259, 26, 260, 262, 262, 267, 268, 268, 268, 270, 272, 273, 276, 280, 280, 281, 281, 281, 281, 282, 285, 285, 286, 288, 289, 289, 29, 290, 292, 293, 294, 296, 297, 299, 300, 305, 308, 31, 311, 313, 313, 315, 317, 317, 317, 318, 329, 33, 337, 338, 342, 347, 353, 354, 355, 356, 361, 361, 362, 362, 363, 363, 365, 367, 369, 371, 373, 373, 377, 378, 378, 385, 385, 39, 391, 392, 392, 394, 398, 399, 4, 401, 401, 407, 407, 407, 408, 411, 411, 411, 412, 412, 412, 414, 414, 415, 418, 418, 418, 418, 418, 418, 419, 419, 421, 421, 423, 424, 425, 425, 426, 426, 427, 43, 430, 432, 44, 443, 443, 443, 443, 443, 445, 446, 45,

456, 456, 457, 457, 458, 460, 461, 467, 469, 470, 476, 484, 485, 485, 486, 486, 488, 55, 58, 59, 6, 60, 62, 63, 67, 68, 80, 82, 87, 88, 91, 96, 96, 96, 97, 97, 322

u.+dur 113, 125, 139, 250, 330, 451

u.+la 194, 206

u.+midi 377

u.+mikin 11, 262

u.+mu 103, 378

üçünçi: bk. üçinçi

u. 37

ügdek: Uykuya dalma ile uyanma arasındaki hâl, uykulu olmak. **(bk. ügide-)**

u. 155

ügide-: Uyku basmak. **(Kaynaklarda ügde-, ügdü- olarak geçmektedir.)**

u.-p 17

ügre: İnce ince kesilmiş hamur ile yapılan sulu yemek, çorba.

u. 12

u.+ni 12

ühsin-: bk. uhsin-

u.-ip 382

üklen-: Koyun, inek gibi hayvanların tüylerini ateşte yakmak.

(Kaynaklarda ütlen- olarak geçmektedir.)

u.-ivatkan 337

ülgür-: 1. Bir işi veya hareketi becermeye, kılışa imkân ve vakit bulmak. 2. Yetişmek.

u.-elmey 173

u.-elmidi 238, 74, 335, 351

u.-isen 409

u.-mey 333

u.-meyla 76

u.-meytti 136

u.-up 365, 390

ülük: bk. ölük

u.+i 185

ülpet: (Ar.) Dost, ahabap.

u.+i 267

ülpetlen-: (Ar.+T.) Kaynaşmak, dost olmak. **(bk. ülpet)**

u.-ip 177

ümid: (Far.) Ümit.

u. 197, 254, 272, 318, 358, 378, 379, 421, 424, 433, 434, 435

u.+im 179, 180

u.+ini 374, 378, 465

u.+ke 286

u.+ler 455, 470

ümidlen-: (Far.+T.) Ümit etmek, umutlanmak. (bk. ümid)

u.-gen 341

ümidlik: (Far.+T.) Ümitli. (bk. ümid)

u. 180, 286, 434, 65

ümitsiz: (Far.+T.) Ümitsiz, ümidi olmayan. (bk. ümid)

u. 286

ümitsizlik: (Far.+T.) Ümitsiz olma hâli. (bk. ümitsiz)

u. 369, 424, 43, 460

ümidvar: (Far.+T.) Bir işe, amaca ümit ve inanç ile bakma hâli. (bk. ümid)

u. 287, 179, 239, 306

ümmet: (Ar.) Dini kabul eden kişiler.

u. 294, 416

u.+idur 416

u.+i 171

u.+ige 147

u.+im 224

u.+imnin 313

u.+ler 277

u.+lerni 16

u.+lernin 80, 98

u.+liri 277, 82

ün-: 1. Filizlenmek. 2. Olmak, meydana gelmek, hazır olmak. 3. Gelişmek, ilerlemek.

u.-gendek 390

u.-mes 28

u.-meydu 301

u.-up 16, 347, 353

ünçe: İnci, ufak inci.

u. 151, 168, 240, 337, 481

u.+liri 454

u.+nin 415

ünde-: 1. Söylemek, demek. 2. Çağırarak, davet etmek. (ün: Kulağın duyabildiği titreşim, seda, ses.)

u.-di 453

u.-meydu 34

u.-p 468

u.-ydu 477

u.-ytti 215, 456, 458

ündeş: bk. ünde-

u. 366

u.+i 279

ündür-: Bir şey almak, hasıl etmek. (bk. ün-)

u.-mekci 214

u.-uvalganidi 451

ünlük: Sesli, bağırma, güçlü ses. (**bk. ün**)

u. 115

ünsüz: Sessiz, ses çıkarmadan. (**bk. ün**)

u. 111, 128, 41, 449

ünüm: Belli bir şeyin tesiri.

u. 269

ünüm ber- ‘1. Neticesi görülmek. 2. Etkili rol oynamak.’

ü.-di 269

ürkü-: Bir şey veya durumdan ürkmek, korkmak, kaçmak.

u.-p 261, 261, 402, 71, 71, 78

ürkigek: Ürküp duran, sürekli ürken, ürkek. (**Kaynaklarda ürkügek olarak geçmektedir.**)

u. 261

ürküt-: Ürkütmek, korkutmak. (**bk. hürküt-**)

u.-uvetti 474

ürük: Erik.

u. 113, 114, 159, 241, 307, 308, 60, 84

Ürümçi: Urumçi.

u. 491

üst: 1. Üst, tepe. 2. Nesnelerin en yukarı kısmı, başı. 3. İnsan veya başka şeylerin dış tarafı.

u.+i 154, 314, 327, 332, 384, 44, 453, 5, 69, 92

u.+ide 4, 101, 112, 113, 122, 135, 142, 148, 151, 153, 159, 159, 167, 174, 18, 193, 195, 196, 201, 220, 220, 227, 230, 241, 242, 252, 252, 254, 258, 291, 293, 314, 314, 315, 330, 338, 340, 347, 36, 370, 376, 377, 402, 41, 410, 410, 421, 431, 436, 439, 44, 462, 469, 47, 470, 53, 53, 60, 64, 67, 69, 85, 93, 97

u.+idiki 156, 158, 216, 228, 230, 25, 257, 33, 33, 334, 335, 339, 371, 422, 459, 57, 98

u.+idin 111, 121, 156, 184, 191, 208, 308, 309, 461, 5, 64, 94

u.+ige 108, 108, 108, 108, 13, 138, 155, 156, 159, 159, 161, 165, 167, 17, 175, 184, 190, 215, 225, 232, 233, 234, 236, 241, 242, 267, 279, 288, 290, 296, 301, 304, 306, 308, 31, 32, 332, 334, 34, 343, 345, 351, 363, 369, 382, 382, 392, 393, 396, 402, 404, 41, 410, 414, 417, 421, 43, 433, 438, 44, 443, 449, 454, 459, 461, 461, 469, 474, 482, 5, 59, 67, 69, 70, 72, 75, 88, 88, 88, 89, 90, 92, 94, 215

u.+imizde 296

u.+imizdiki 96

u.+ini 59

u.+inizge 412

u.+umdin 200

üstel: (Rus.) Masa.

u.+diki 169

üstilep: Üstüne, üstü üste, tekrar.

u. 44

üstün: bk. üstün

u. 212

üstlep: Üstüne, üstü üstüne, tekrar, tekrardan. **(Kaynaklarda üstilep şeklinde geçmektedir.)**

u. 287

üstün: 1. Üstün, üst taraftaki. **2.** Yüksek, yüce, tepe. **3.** Yüksek, canlı ses. **4.** Ucuz olmayan, pahalı, kıymetli.

u. 162, 216, 227, 232, 312, 432, 48, 48, 491

u.+dur 10

u.+idi 55

üstünlük: Üstünlük, avantaj. **(bk. üstün)**

u.+i 216

u.+ige 288

u.+ni 68

üstvaş: [<üst+baş] Giyecek. **(Kaynaklarda üstbaş olarak geçmektedir.)**

u. 133

u.+i 379

u.+liri 379

üşre: (Ar.) Dinî vergi, %5-10.

u. 162

üşşük: Üşüyen.

u. 39

ötküzül-: Geçirilmek. **(Kaynaklarda ötküzül- olarak geçmektedir.) (bk. ötküzül-)**

u.-gen 134

üz-: (I) 1. Koparmak, kesmek. **2.** Geliş gidişi kesmek, ilişkiyi kesmek. **3.** Bir hareketi, faaliyeti bitirmek. **4.** Mahrum kalmak. **5.** Atmak, çıkarmak.

u.-gudek 351, 396

u.-migenidim 345

u.-se 52

u.-up 114, 114, 133, 137, 253, 300, 360, 459, 90, 90

u.-uvaldi 105

u.-uvatkan 359

u.-uvetkenidi 117

u.-uvetti 200

<i>can üz-</i> ‘Ölmek.’	u.-up 345, 387, 41
ü.-üvatқан 359	üzül-késil: Kesin olarak, tamamen.
ü.-üş 366, 401, 404	u. 338, 35
<i>közini üz-</i> ‘Gözünü ayırmak.’	üzülüş: bk. üzül-
ü.-üp 300	u.+iidi 358
üz-: (II) Yüzmek.	üzüm: Üzüm.
ü.-üp 272, 300, 402, 457, 463,	u. 84
üzeңge: Üzengi.	u.+ler 40
u.+de 261	üzüş: bk. üz- (I)
u.+ge 256, 259, 391	u. 366, 401, 404
u.+sige 436	V
üzlüksiz: Sürekli, devamlı, arka arkaya. krş. özlüksiz	vaba: (Ar.) 1. Veba. 2. Afet vb. kötü olaylar.
u. 402, 441, 479, 90	v. 40
üzük: Yüzük.	v.+dek 148
u. 481	v.+din 202
u.+i 300	v.+ga 182
üzük-üzük: Kesilen, kesilip giden. (bk. üz- I)	vacip: (Ar.) Vacip.
u. 32	v. 30, 329
üzül-: Kesilmek. (bk. üz- I)	v.+tur 17, 180, 221
u.-di 201, 50	vadek: (Far.) Korkuluk.
u.-gen 156	v.+ler 287
u.-mey 254, 282, 458, 87	vaderih: bk. derih
u.-meytti 215	v. 131, 307
u.-se 458	vaderiha: bk. deriha
	v. 284, 46

vah: (ünlem) Vah, vah vah!

v. 15

vaḥan: Vahan.

v. 411

va'iz: (Ar.) Vaiz.

v.+idi 138

v.+lardin 138

v.+liri 217

v.+lirini 206

va'izlik: (Ar.+T.) Vaizlik. (**bk. va'iz**)

v. 12, 139, 36

vaḳip: (Ar.) Vâkıf, haberdar.

v. 301

vaḳıraş: Bağırma.

v.+liri 70

vaḳit: (Ar.) 1. Zaman, vakit. 2. Bir yerin kendine ait saat ölçüsü. 3. Belli hadise ve olayların ne zaman başlayıp durduğunu gösteren bölüm. 4. Belli müddet.

v. 13, 180, 206, 272, 273, 28, 281, 296, 330, 332, 387, 420, 425, 427, 469, 475, 477, 65, 75

v.+i 103, 151, 173, 275, 435, 438, 48

v.+ida 48, 113, 119, 128, 132, 139, 167, 174, 191, 198, 208, 238, 242, 247, 256, 270, 282, 31, 322, 328,

345, 359, 390, 399, 408, 455, 46, 478, 479, 49, 5, 52, 62, 66, 67, 81, 82, 9

v.+idiki 102, 114, 171, 192, 24, 283, 389, 390, 408, 408, 446

v.+idila 475, 484

v.+idin 139, 201, 443

v.+iga 435

v.+im 243

v.+imizidi 345

v.+kice 147, 275, 318

v.+kila 66

v.+lar 154

v.+larda 106

v.+lirida 221, 231, 481

v.+ni 253

v.+nimu 82

v.+ta 12, 192, 21, 234, 306, 419, 444, 476, 489

v.+tin 170, 265, 471, 471, 60, 66, 70

vaḳitlik: (Ar.+T.) Geçici, kesin olmayan. (**bk. vaḳit**)

v. 257, 412

v.+tur 179

vaḳitsiz: (Ar.+T.) Vakti olmadan, vaktinden önce. (**bk. vaḳit**)

v. 111, 195, 233, 366, 388, 40, 41, 441

vallide: Val kılan hâlde. (**val:** Ateş, kandil vb.nin yanıp aydınlık verme hâli.)

v. 3

val-vul: Parlaklık, parıltı.

v. 452

vañ-çuñ: Alçak yüksek sesler.

v. 39, 90

v.+ığa 41

v.+ini 69

v.+liri 452

vapa: (Ar.) Vefa, sadakat.

v. 196, 295, 298, 343, 416, 433

v.+ga 197, 82

v.+nin 361

vapadar: (Ar.+Far.) Sadık, samimi. (**bk. vapa**)

v. 197, 355

vapasız: (Ar.+T.) Vefasız, güvenilmez. (**bk. vapa**)

v. 388, 408, 423, 448, 449, 450, 458, 487

vapat: (Ar.) Vefat, ölüm.

v. 267, 485

vapuruş: (Far.) Ayakkabıcılık yapan tüccar.

v. 265, 451

v.+lar 327

varak: (Ar.) Sayfa, yaprak.

v. 315, 61

v.+lirini 156

varakla-: (Ar.+T.) Kitap, dergi ve gazetenin her bir sayfasını açmak. (**bk. varak**)

v.-p 469

varan: bk. bağ-varan

v. 283

bağ-varan ‘Yurt, vatan.’

v. 283

varanlık. bk. bağ-varan

v. 231

varañ-çuruñ: Kalabalık tarafından çıkarılan karışık sesler, gürültü, patırtı, yaygara.

v. 197

varis: (Ar.) Vâris, mirasçı.

v.+i 489

varķira-: Yüksek sesle seslenmek, bağırmak.

v.-di 86, 103, 143, 258, 266,
270, 270, 334, 344, 358, 380, 391,
391, 392, 392, 393, 393, 396, 461, 475

v.-dide 351

v.-gan 4, 341, 440, 451, 89, 89

v.-p 29, 352, 357, 42, 453, 475

v.-vatkan 122, 351

v.-ytti 135

varķıraş: bk. varķıra-

v.+ka 396

varķıraş-: Yüksek sesle birlikte
seslenmek. (**bk. varķıra-**)

v.-ip 95

v.-kan 202

v.-ti 274

varķıraş-carķıraş: Düzensiz gelen
sesler.

v.+lar 265

vasa: Kısa çıta.

v. 154, 89

vasicüp: Arasında kısa boşluklar olan
çita.

v. 314

vasilda-: Vas diye ses çıkarmak. (**vas:**
İp ve halatın kesilirken çıkan ses.)

v.-p 130

vasite: (Ar.) Vasıta, aracı.

v. 211, 211

vasitiçi: (Ar.+T.) Vekil, elçi. (**bk.**
vasite)

v. 151

v.+si 98

vay: (ünlem) Vay, vay vay! **1.** Hasret
bildirir. **2.** Sessizleşmeyi bildirir. **3.**
Ağrımayı ifade eder. Ağrıyan azanın
önüne gelir. **4.** Vefat eden kişi için
ağlarken kişinin adının önünde
kullanılır. **5.** Sessizleşmeyi bildirir.

v. 115, 200, 215, 215, 215,
329, 384, 460, 473, 473, 475, 215

vay-vayla-: Vay vay diyerek inlemek,
sızlanmak. **krş. vaysa-**

v.-sa 215

v.-ydu 215

vaycan: [**<vay+can**] Ağrıma, acıma
imasını bildirir.

v. 404

vaycanlat-: Vaycan diye bağırmasına
sebepe olmak. (**bk. vaycan**)

v.-ivetti 396

vaye: (Far.) Gaye, amaç.

v.+iga 145, 17, 401, 459, 59

vayiğa yet- ‘Amaca ulaşmak.’

v.-ken 17, 459

v.-kenidi 59

v.-küzdi 145	168, 168, 169, 169, 169, 17, 17, 170,
v.-ip 401	170, 172, 172, 172, 172, 173, 174,
vayiz: (bk. va'iz)	174, 174, 174, 174, 175, 175, 175,
v. 17	176, 176, 176, 177, 177, 177, 179,
vayiza: Ey vaiz! Ey nasihatçi!	179, 18, 18, 180, 180, 181, 181, 182,
v. 307	182, 182, 183, 183, 183, 183, 183,
vaysa-: İnlemek, ağlamak, sızlanmak.	184, 184, 184, 186, 186, 187, 187,
krş. vay-vayla-	188, 188, 189, 189, 19, 19, 19, 191,
v.-p 65	191, 192, 192, 193, 193, 194, 195,
vaz: (Far.) Vazgeçme, feragat, el	195, 195, 195, 198, 198, 199, 199,
çekme.	199, 199, 20, 20, 20, 20, 20, 200, 201,
<i>vaz keç-</i> 'Vazgeçmek.'	201, 201, 202, 203, 204, 205, 205,
v.-ip 144	205, 205, 205, 206, 207, 207, 207,
ve: (Ar.) Denk olan kelime veya	207, 208, 208, 208, 208, 208, 208,
cümleleri birbirine bağlayan bağlaç.	209, 209, 209, 209, 209, 209, 209,
v. 30, 100, 100, 100, 101, 101,	209, 209, 21, 210, 211, 212, 212, 213,
102, 103, 103, 104, 104, 104, 105,	213, 213, 216, 216, 217, 217, 217,
105, 11, 110, 111, 111, 112, 112, 112,	219, 219, 219, 219, 220, 220, 220,
112, 113, 114, 116, 116, 117, 118,	221, 221, 221, 221, 222, 222, 222,
120, 121, 121, 121, 123, 123, 125,	222, 223, 223, 224, 224, 224, 224,
126, 126, 127, 127, 129, 129, 13, 131,	225, 226, 226, 227, 227, 228, 228,
132, 133, 133, 134, 136, 138, 138, 14,	228, 229, 23, 23, 23, 23, 230, 230,
14, 140, 141, 141, 142, 143, 143, 143,	231, 231, 232, 232, 233, 233, 233,
143, 144, 145, 146, 146, 146, 147,	234, 234, 234, 235, 235, 236, 236,
148, 148, 149, 15, 151, 151, 151, 153,	236, 236, 236, 238, 238, 238, 239,
154, 154, 155, 155, 156, 156, 156,	239, 239, 239, 24, 24, 241, 241, 241,
156, 156, 156, 159, 159, 16, 16, 160,	242, 242, 242, 244, 244, 244, 245,
160, 160, 161, 161, 161, 161, 162,	245, 245, 245, 249, 25, 25, 25, 25,
162, 162, 164, 164, 165, 166, 167,	250, 252, 252, 253, 254, 255, 256,
	256, 256, 256, 256, 256, 257, 258,
	259, 26, 26, 26, 261, 262, 263, 264,
	266, 269, 27, 27, 270, 270, 270, 270,
	271, 271, 271, 272, 272, 272, 272,

273, 273, 275, 275, 276, 276, 277,
278, 278, 279, 279, 28, 28, 28, 28, 28,
282, 282, 283, 283, 284, 284, 284,
285, 285, 286, 286, 287, 288, 289,
289, 289, 289, 289, 29, 290, 290, 291,
291, 292, 292, 292, 292, 293, 293,
294, 295, 295, 296, 296, 296, 296,
297, 297, 297, 298, 298, 299, 299,
299, 3, 30, 30, 30, 300, 300, 300, 300,
300, 300, 301, 301, 302, 302, 303,
303, 304, 304, 304, 304, 305, 305,
306, 307, 307, 307, 308, 308, 308,
309, 309, 309, 31, 31, 31, 310, 310,
311, 311, 311, 311, 313, 313, 314,
314, 314, 314, 314, 315, 315, 315,
315, 316, 316, 316, 317, 317, 318,
318, 318, 319, 319, 319, 319, 319,
319, 319, 319, 320, 320, 320, 320,
321, 321, 322, 323, 323, 323, 323,
324, 324, 324, 324, 327, 328, 328,
328, 329, 33, 33, 33, 33, 330, 331,
332, 334, 334, 335, 336, 336, 337,
338, 338, 338, 339, 341, 341, 343,
343, 344, 348, 348, 348, 349, 349, 35,
35, 350, 350, 350, 350, 352, 354, 354,
354, 356, 356, 356, 357, 357, 358,
358, 358, 358, 358, 358, 36, 360, 362,
362, 363, 363, 363, 363, 364, 365,
366, 367, 367, 367, 367, 367, 368,
369, 37, 372, 372, 373, 373, 373, 373,
375, 375, 375, 376, 377, 378, 378,
378, 378, 379, 38, 38, 381, 381, 381,
381, 382, 382, 382, 383, 385, 385,

385, 385, 385, 386, 387, 387, 387,
387, 387, 388, 389, 393, 393, 395,
396, 397, 397, 398, 4, 4, 4, 4, 40, 40,
40, 40, 40, 400, 400, 401, 401, 402,
402, 402, 402, 402, 403, 404, 404,
404, 405, 406, 407, 408, 408, 409,
409, 41, 41, 41, 41, 410, 411, 411,
411, 413, 413, 414, 415, 415, 417,
417, 418, 418, 418, 419, 419, 419, 42,
42, 42, 421, 422, 422, 422, 422, 423,
423, 423, 424, 425, 425, 425, 426,
427, 427, 427, 427, 429, 429, 43, 43,
430, 430, 430, 430, 430, 431, 431,
432, 432, 432, 432, 434, 434, 434,
434, 434, 434, 434, 435, 436, 436,
436, 437, 437, 437, 437, 437, 437,
438, 438, 438, 438, 439, 439, 439, 44,
44, 44, 440, 440, 440, 440, 440, 441,
441, 442, 443, 443, 443, 443, 444,
444, 444, 445, 445, 446, 446, 446,
447, 448, 448, 451, 451, 452, 452,
453, 453, 454, 455, 455, 456, 456,
457, 457, 457, 458, 458, 458, 459,
460, 460, 460, 461, 462, 463, 464,
464, 464, 464, 468, 468, 468, 469,
469, 469, 469, 47, 47, 470, 470, 471,
471, 472, 473, 474, 474, 475, 476,
478, 478, 478, 478, 479, 479, 479,
480, 480, 480, 480, 480, 480, 480,
481, 481, 482, 483, 483, 483, 483,
483, 483, 484, 484, 484, 486, 486,
487, 488, 488, 489, 49, 49, 490, 490,
490, 490, 490, 491, 491, 491, 491, 5,

5, 5, 5, 5, 50, 51, 51, 52, 53, 53, 54,
56, 56, 57, 58, 59, 59, 59, 6, 6, 6, 6,
60, 60, 61, 61, 61, 62, 63, 64, 65, 67,
67, 68, 68, 69, 7, 70, 70, 71, 72, 73,
74, 75, 75, 76, 77, 77, 77, 77, 78, 78,
78, 78, 78, 79, 79, 8, 8, 80, 81, 81, 82,
84, 84, 85, 85, 86, 87, 87, 87, 88, 89,
89, 89, 9, 90, 90, 92, 93, 93, 93, 93,
94, 94, 94, 94, 96, 96, 97, 98, 98, 99,
99, 322

vec: (Ar.) 1. Sebep, maksat, bahane.

2. Mal mülk.

v. 224

v.+idin 141, 152

vede: (Ar.) Vade.

v. 186, 409

v.+si 179, 21

v.+lirige 117

vehalenki: (Ar.+Far.) Denk fakat
karşı anlamdaki cümleleri bağlar.

v. 124, 129, 197, 211, 256, 34,
355, 414

vehi: (Ar.) Vahiy.

v. 369

vehime: (Ar.) Çok korkma,
sonucunda oluşan ruh hâli.

v. 112, 129, 148, 252, 254,
262, 280, 3, 48, 63, 84

v.+ge 83, 167, 194, 280, 459,

62

v.+si 63, 84

v.+sidin 450

v.+sige 47

v.+sinin 182

vehimilik: (Ar.+T.) Korkulu, korku
kaplayan. (**bk. vehime**)

v. 218, 401, 449, 451, 469, 353

vehşatnak: (Ar.+Far.) Korkunç,
korku veren.

v. 489

vehşiy: (Ar.) İnsanlık özelliğini
kaybeden, zalim.

v. 199, 231, 54

vehşiyane: (Ar.+Far.) Vahşilere has,
vahşice. (**bk. vehşiy**)

v. 201, 236

vehşiylik: (Ar.+T.) Vahşilik. (**bk.**
vehşiy)

v. 231

v.+tin 199

vehpe: (Ar.) Mescit, medrese vb. için
tahsis edilen yer, su vb.

v. 164, 165, 226

v.+si 383

vekil: (Ar.) Vekil.

v. 150
v.+i 244
vekillik: (Ar.+T.) Vekil olma hâli.
(bk. vekil)
v. 123, 9
veķe: (Ar.) Olay.
v. 220, 227, 228, 265, 287,
287, 336, 8
v.+din 88
v.+ler 246
v.+lerni 237
v.+ni 220, 26
v.+si 398, 400
veķit: bk. vaķit
v.+idur 172
veli: (Ar.) 1. Veli, ermiş. 2. Hoca,
sahip.
v. 174, 225
v.+ler 277
v.+lernin 225, 303
v.+liri 303, 423
v.+lirige 219, 297
veli'ehd: (Ar.) Taht vârisi.
v.+idi 168
velisiz: (Ar.+T.) Yönetici olmadan.
(bk. veli)
v. 277

velyulla: (Ar.) Allah'ın dostu.
(Kaynaklarda veliyulla olarak geçmektedir.)
v. 305
v.+ikenlikini 277
vemeyi: Kur'an-ı Kerim.
v.+din 372
verek: bk. varaķ
v. 242
vesf: (Ar.) Vasıf, özellik.
v.+ini 293
vesil: (Ar.) 1. Yâr ile kavuşma,
birleşme. 2. Yüz, surat.
v. 312
v.+i 353
v.+ige 42
v.+ini 317
vesiyet: (Ar.) Vasiyet.
v. 319, 365, 62
v.+i 364, 366
v.+ige 62
v.+im 365
vessalam: (Ar.) Söz tamam, başka söz
yok, söz bu anlamındaki söz.
v. 437
vesvese: (Ar.) Vesvese, kuruntu.
v. 252, 442

v.+de 470

v.+ge 39

v.+liridin 16

v.+si 43

v.+siidi 97

veten: (Ar.) Vatan, ana vatan.

v. 175, 175, 224, 387

v.+im 140

v.+in 140

v.+inni 140

v.+ni 140

vetenperver: (Ar.+Far.) Vatanperver, yurtsever. **(bk. veten)**

v. 487

vetensiz: (Ar.+T.) Vatanı yok, daima göçüp duran. **(bk. veten)**

v. 385

ve'te smuv biheblillahi cemi'ev vele teferrekuv: Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa öylece sakının ve siz ancak Müslümanlar olarak ölün. **(Âl-i İmrân-102)**

v. 123

veyran: (Far.) Viran, tahrip, yıkım.

v. 118, 199, 227, 245, 263, 276, 278, 294, 294, 34, 375, 426, 440, 45, 460, 472, 48, 482, 486

veyrançilik: (Far.+T.) Viran olmuş, bozulmuş. **(bk. veyran)**

v.+tin 118

veyrane: (Far.) Bozulan, viran olan. **(bk. veyran)**

v. 381, 89

vez: (Ar.) Nasihat, nutuk.

v. 139, 141, 15, 18, 188, 219, 222, 345, 362, 415, 419, 419, 62, 82

vezhanlık: (Ar.+Far.+T.) Nasihat etme, terbiye verme işi.

v. 307

vezipe: (Ar.) 1. Vazife, sorumluluk. 2. İş, görev, makam.

v. 276

v.+ge 457

v.+lerge 116

v.+lirimizdur 153

v.+ni 189, 189, 400

v.+si 333, 333, 386

v.+sini 175, 386, 457

vezir: (Ar.) Vezir.

v. 55

v.+ler 55

vezir-vuzra: (Ar.) Vezir ve bunun gibi memurlar. **(bk. vezir)**

v. 165, 281

v.+ liridin 118
veziyet: (Ar.) Vaziyet, durum.

v. 165, 225, 55, 64

v.+i 438

v.+ini 268

v.+ni 483, 484, 484

v.+nin 268

vezmin: (Far.) Ağır, mütevazı.

v. 233, 272, 301

vezminlik: (Far.+T.) Ağırılık,
mütevazılık. **(bk. vezmin)**

v. 407

vicdan: (Ar.) Vicdan.

v. 224, 443, 444, 54

v.+i 458, 9

v.+imizdin 58

v.+in 54

v.+indin 54

v.+ini 152

v.+liridin 54

v.+mu 54

vicdanlık: (Ar.+T.) Vicdanlı. **(bk. vicdan)**

v. 111

vicik: Sıska, zayıf, cılız.

v. 191, 212, 429

v.+kine 125, 135, 191, 321

v.+lirini 69

viçirila-: Serçe gibi kuşların
öttüklerinde çıkardıkları ses,
cıvıldamak.

v.-ytti 376

viçirlaş: bk. viçirila-

v.+liri 421

viçirlaş-: Birlikte veya karşılıklı
ötmek. **(bk. viçirila-)**

v.-ip 132

vilayet: (Ar.) Vilayet, il, bölge.

v. 368

v.+timu 411

villida: bk. villide

v. 132

villide: Vil yapmak, vil kılan hâlde.
(vil: Yüzün kızarması, ateşin yanması
veya suyun kaynamasını bildirir.)

v. 59

viñilda-: Viñ şeklinde ses çıkarmak.
(viñ: Sinek uçtuğunda veya ok havaya
atıldığında çıkan ses.)

v.-p 71

visal: (Ar.) 1. Yâre erişme, yâr ile
görüşme. **2.** Yüz güzelliği, güzel.

v. 10, 288, 355, 377, 423, 424

v.+da 353

v.+dur 353

v.+iga 124, 137, 137, 137, 140

vişilda-: Viş kılan hâlde ses çıkarmak.
(**viş:** Serçe, kırlangıç vb. kuşların uçarken veya yılanın sürünürken çıkardığı ses.)

v.-p 257, 360

vişildaş: bk. vişilda-

v.+iga 401

volkan: (Fr.) Volkan.

v. 266

v.+ga 471

vucud: (Ar.) Vücut, beden, ten.

v. 216, 361

v.+i 129, 131, 15, 262, 349,
380, 387, 41, 441, 450

v.+ida 130, 198, 198, 20, 208,
289, 349, 445, 460, 97

v.+idiki 115, 286

v.+idin 228, 255

v.+iga 128, 129, 194, 22, 227,
292, 294, 378, 487

v.+ini 127, 16, 294, 350, 46,
467, 71

v.+ka 179, 245, 35, 373

v.+larda 222

v.+lardin 239

v.+um 294

v.+umda 371

v.+umdin 303

Y

ya: (I) (Far.) Ya... ya da.

y. 115, 115, 118, 118, 118,
218, 222, 222, 237, 237, 270, 310,
310, 457, 457, 483, 60, 65, 65, 65, 71,
81, 81, 84, 84

ya: (II) (Ar.) “Ey!” anlamındaki nida.
Yalvarma ve bir şeyi çok istemeyi ifade eder.

y. 18, 18, 190, 190, 190, 190,
190, 295, 310, 453, 68, 453, 123, 123

yaReb ‘Tanrı’m! Allah’ım!’

y. 286, 312, 320, 413

yaRebbi bk. yaReb

y. 123

ya’Alla [ya+Alla] ‘Aman
Allah’ım! Ey Tanrı’m! (Yalvarma,
hayran kalma, korkma vb. durumları bildirir.)’

y. 18, 18, 190, 190, 190, 190,
190, 295, 310, 453, 68

y.+hum 310, 310, 310, 310, 68

y.+si 453

yad: (Far.) Yâd, anma, akla getirme.

y. 136, 261, 263, 318, 319,
320, 320

y.+i 141

y.+ilirida 189

y.+ka 155, 99

yada: Sayrami, *Tarihiy Emuniye*'de yada taşının hikâyesini anlatmıştır. Yafes, babası Hz. Nuh'a ateş olan yerde suyun olmadığını, suyun olduğu yerde de ateşin olmadığını söylemektedir. Bunun üzerine Hz. Nuh Allah'a yalvarmıştır. Bunun üzerine Allah'ın Cebrail aracılığıyla ism-i a'zamı gönderdiği, Cebrail'in ism-i a'zamı Hz. Nuh'a ilettiği, Hz. Nuh'un taş oyu o taşı oğlu Yafes'e verdiğini söylemektedir. O taşın adının Arap dilinde *hecrulmeter*, Türk dilinde ise *yada taşı* olarak geçtiğini bildirmiştir. **(Sayrami, Tarihiy Emuniye 20)**

y. 139

yada-: Zayıflamak, zayıf düşmek, yorgun düşmek.

y.-p 242

yadañgu: Zayıflayan, zayıf. **(bk. yada-)**

y. 218

yadigar: (Far.) Yadigâr, hatıra. **(Kaynaklarda yadikar olarak da geçmektedir.)**

y. 357

yadla-: (Far.+T.) 1. Ezberlemek, hafızaya almak. 2. Hatırlamak, anmak, yâd etmek. **(bk. yad)**

y.-p 204

y.-sak 363

y.-velip 226

yağ: Yağ.

y. 225, 336, 392

y.+i 242, 337

y.+ka 489

y.+lar 25

yağ-: Yağmak.

y.-di 312

y.-ip 107

y.-ivatkan 472

y.-kan 256, 47

y.-kandimu 287

yağaç: Ağaç.

y. 111, 112, 120, 121, 121,
132, 25, 25, 284, 287, 3, 318, 318, 39,
42, 42, 42, 42, 90

y.+i 16

y.+ida 113

y.+idin 236

y.+iga 114, 382

y.+ka 87

y.+lar 120, 90

y.+lirimu 25

y.+lirinin 241

y.+ni 290

y.+tin 42, 469

yağaççi: Marangoz. (bk. yağaç)

y.+nin 396

yağak: Zayıf, etsiz.

y. 190, 381, 382, 404

Yağdu: Korgan köyünün eski adı. Apak Hoca'nın babası Muhammet Yusuf'un gömüldüğü yerdir. (Hacı, 1993: 200)

y. 283, 283, 284, 286, 287, 481

y.+diki 365

y.+ga 360

yağdur-: Yağdırmak. (bk. yağ-)

y.-di 426

y.-gan 407

y.-up 146, 151, 257, 370, 54

y.-uvetti 468

yağlık: (I) Üzerinde veya içinde yağı olan, yağlı. (bk. yağ)

y. 28

yağlık: (II) Mendil.

y.+lirini 85

y.+ni 142

yağlima: Güzel ama samimi değil.

y. 171

yağş: bk. yağşı

y. 195

yağşı: 1. İyi. **2.** Tam zamanında.

y. 119, 150, 174, 198, 198, 210, 211, 214, 223, 224, 225, 238, 238, 243, 246, 254, 255, 257, 26, 264, 267, 267, 267, 269, 270, 272, 274, 276, 28, 28, 288, 298, 299, 299, 302, 303, 325, 34, 34, 354, 357, 357, 362, 362, 364, 364, 381, 399, 401, 417, 432, 433, 442, 443, 456, 486, 52, 53, 57, 61, 7, 73, 90, 97

y.+du 474, 475

y.+lar 417

y.+rak 54, 221

y.+raktur 141, 221, 356

y.+si 118, 324, 36

yağşilik: İyilik, güzellik. (bk. yağşı)

y. 193, 343

y.+i 294

y.+lardin 215

y.+nin 324

y.+tin 203

yağ: (I) Yok, hiç.

y. 193, 200, 331, 377, 377, 51

yağ: (II) Taraf, yan, yön.

y.+i 86, 189, 189

y.+iga 40

y.+ka 132, 135

y.+liri 313

y.+ta 70

yağ-: (I) 1. Beğenmek, uygun olmak.
2. Faydalı olmak.

y.-idigan 222, 291

y.-ip 284, 425, 430, 430

y.-kanidi 348, 372

y.-kanlikini 328

y.-kili 409

y.-midi 123, 148, 363

y.-ti 326, 347, 362

y.-ti 295

yağ-:(II) Yakmak, ateşe vermek, pişirmek.

y.-atti 350

y.-ip 42, 114, 378

y.-kan 300

y.-makta 232

y.-mastin 269

y.-ti 14, 52, 191

gölhan yağ- ‘Ateş yakmak.’

y.-ip 114

yağa: (I) 1. Kıyı, kenar, sahil. 2. Yabancı.

y. 30

y.+sidiki 337

yağa yurt ‘Yabancı yer, yabancı memleket.’

y.+tin 30

yağa: (II) Yaka.

y. 350, 481

y.+liriga 271

y.+lirini 259

y.+si 267, 395, 310

y.+sidin 267

y.+sini 310, 453

yağilirini tutuş- ‘Birbiriyle yumruklaşmak, dövüşmek.’

y.-ti 259

yaki: (Far.) Veya, ya... ya da.

y. 118, 141, 158, 173, 173, 192, 251, 276, 293, 371, 378, 406, 406, 453, 70, 81, 85

yağıla-: Yol, deniz boyunca yürümek.

y.-p 403

yakılık: 1. Yakalı, yakası olan. 2. Yaka dikmeye layık. (bk. **yağa II**)

y. 240, 245, 247, 308, 453

yakılık: Taraflı. (bk. **yağ II**)

y. 322

yağtur-: Sevmek, beğenmek, yakıştırmak. (bk. **yağ- I**)

y.-misimu 62

yağut: (Ar.) Yakut.

y. 267

y.+tek 184, 40

y.+tin 28

yal: Yele.

y.+i 70, 77

yal-yul: bk. **yalt-yult**

y. 151, 18

yal- 1. Sıcakın veya soğukun değmesi, tesir etmesi. 2. Yıkamak, akıtmak.

y.-p 23, 103, 104, 120

yalak: Yalak.

y.+i 186

yalan-: Sıcak, soğuk, rüzgâr değmek, vurulmak. (bk. **yal-**)

y.-ip 78

yalan: Yalın, çıplak, yalnız, tek.

y. 103, 133, 18, 229, 395, 472

yalantös: [<yalan+tös] Çıplak, fakir, yoksul.

y. 233, 395

yalanvaş: [<yalan+baş] Başına bir şey giymeyen, başı açık olan. (Kaynaklarda yalanbaş olarak geçmektedir.)

y.+idi 472

yalğan: Doğru olmayan, yalan.

y. 117, 153, 153, 153, 170, 35, 408, 466, 55, 63

y.+dek 132

yalğançi: Yalancı. (bk. **yalğan**)

y. 131, 466, 466

yalğançilik: Yalancılık, yalan söyleme işi. (bk. **yalğançi**)

y. 100, 316

yalğanlık: Yalan olma hâli. (bk. **yalğan**)

y.+i 96

yalguz: Yalnız.

y. 111, 115, 116, 13, 138, 145, 16, 173, 218, 321, 356, 361, 376, 384, 388, 481

yalguzluk: Yalnızlık. (bk. **yalguz**)

y.+tin 470

yalın: Çıplak.

y. 190, 379, 454, 472, 88

yaliñaçla-: 1. Çıplak hâle getirmek. 2. Yapraklarını dökmek. 3. Kından çıkarmak, boşaltmak. 4. Boş, kuru hâle getirmek. (bk. yaliñaç)

y.-p 342, 352, 70

yaliñaçlık: bk. yaliñaç

y. 34

yaliñaçlan-: 1. Çıplak hâle getirilmek. 2. Yaprakları dökülmek. (bk. yaliñaçla-)

y.-ip 340, 358

yalğun: Yanan şeylerden yükselen ateş, aydınlık.

y. 120, 89, 89

y.+i 120, 126, 265, 89

y.+idek 409

y.+idin 336

y.+iga 71

y.+nin 121

yalğunca-: bk. yalğunla-

y.-p 450

yalğunla-: Ateş hasıl olmak, yanmak. (bk. yalğun) krş. yalğunca-

y.-gili 121

y.-p 159

yalğunluğ: Coşkun, kızgın. (bk. yalğun)

y. 132, 133

yalla-: Kiralamak, iş vermek, çalıştırmak. [yal: (Moğ.) Ücret, maaş.]

y.-valdi 426

yalma-: Çiğnemedi bütün yutmak, silip süpürmek.

y.-p 130, 194, 26, 450

yal mavuz: Yal mavuz. Masal ve efsanelerde kötülüğü temsil eden dev, yaratık. Süleyman; Kazaklarda Calmavız, Kırgızlarda Celmaguz, Uygurlarda Yal mavuz olarak görülen ismin Macar sözlü edebiyatında Mumus, Bubus şekillerinde hâlen yaşadığına dikkat çekmiştir (Süleyman, 2002: 378)

y. 303

yalt: Göz nuru ve başka ışıkların bir şeyin üstüne belirmesi.

y. 200, 469

yalt-yult: Yalt kılan hâlde, çok hızlı şekilde. (bk. yalt)

y. 258

yaltil-: Kaplanmak, süslenmek.

y.-gan 338

yaltira-: Işıldamak, parıldamak.

y.-di 384

y.-p 114, 156, 358, 459

y.-ytti 240, 338

yaltırağ: Parlak, parlayan. **(bk. yaltıra-)**

y. 242, 252, 410

yaltıraş: bk. yaltıra-

y.+ka 46

yaltay-: Bir sebepten dolayı yapılacak işten vazgeçmek.

y.-ivaldi 268

yalvur-: Yalvarmak.

y.-atti 121

yalvuruş: bk. yalvur-

y. 197, 217

yam: Bitki yetiştirmek için büyük kap, eşya. **(bk. teştek)**

y.+ılandiki 85

y.+larda 84

yaman: 1. Kötü. 2. Güçlü. 3. Korkunç.

y. 122, 167, 167, 194, 199, 202, 219, 237, 287, 297, 302, 343, 351, 418, 442, 46, 7, 82

y.+ga 167, 253

y.+i 188, 225, 251, 262, 54, 324

y.+ini 264, 270, 272

y.+indin 474, 475

y.+ni 354, 443

y.+rak 488

yamanlık: Kötülük, yaramazlık. **(bk. yaman)**

y. 198, 275, 275

y.+i 221, 298

y.+ini 456

y.+lardin 200

y.+nin 324

yamanlaş-: Hastalık bakımından ağırlaşmak. **(bk. yaman)**

y.-ip 471

yamaş-: 1. Peyda olmak, kaplamak, görünmek. 2. Çıkmaya çalışmak.

y.-ip 231

y.-kan 254

yambu: (Çince) Altın veya gümüş para.

y. 245

yamğur: Yağmur. **krş. yada**

y. 25, 47

y.+dek 409

y.+din 47

y.+i 47

yamraş: Yayılma, büyüme. **(yamra-:** Yayılmak, genişlemek.)

y.+ka 242

yamrat-: Yaymak, genişletmek, büyütmek.

y.-ivatatti 199

yan: 1. Yan, kıyı. 2. Cep, çanta.

y. 123, 184, 38, 53

y.+da 306

y.+diki 112, 271, 433, 454, 86

y.+din 95, 261

y.+ga 134, 453

y.+imizdiki 444

y.+inda 198

yan-: (I) 1. Dönmek. 2. Vazgeçmek.

y.-di 116, 131, 453, 455, 455

y.-gan 308

y.-maydigan 296

y.-maydiken 35, 46

y.-maydigandek 200

y.-maymen 419

y.-maydu 57

y.-maydigan 68, 260

y.-maytti 391

y.-miganidi 159

y.-migayla 247

yan-: (II) 1. Yakmak, yanmak, alev almak. 2. Parlamak.

y.-di 72

y.-gan 198, 241, 395

y.-gandek 266

y.-ganidi 387

y.-ip 128, 154, 155, 155, 213, 22, 24, 300, 330, 392, 74, 105, 132, 183

y.-ivatkan 125, 159, 89, 89

y.-makta 89

y.-maslik 206

y.-maydigan 150

y.-sa 20, 315

yana: Yine, bir daha.

y. 218, 475

yançi-: Ezmek, ufaltmak.

y.-sa 145

yançuk: Cep.

y.+idin 65, 232, 331, 8

yanda-: Yanaşmak, yanından geçmek.

y.-p 258

yandaş: Yan yana duran, yan yana yerleştirilen.

y. 233, 430, 52, 81

yandur-: 1. Geri çevirmek, döndürmek. 2. Vazgeçirmek. **(bk. yan- I)**

y.-almaymiz 244

y.-almaytti 438

y.-di260, 230
y.-gan 259, 343
y.-up 296, 339
yanduruş: bk. yandur-
y. 259
yanğın: Yangın. (bk. yan- II)
y.+nin 122, 125
yanmu-yan: Yan yana, aynı hizada.
y. 32, 410
yanpaş: [<yan+baş] Leğen, havsala.
y.+iga 51
yanpaşla-: Bir tarafa doğru yatmak,
bir tarafı yere koymak. (bk. yanpaş)
y.-ganidi 345
y.-ginice 382
y.-p 241, 308
yantak: Deve dikenini.
y. 231, 403
yantaklık: Deve dikeninin yetiştiği
yer. (bk. yantak)
y.+iga 354
yantayak: [<yan+tayak] Yardımcı,
destek.
y.+liridin 373
yağak: (I) Ceviz.
y. 236

yağak yağıcı ‘Ceviz ağacı.’
y.+din 236
yağak: (II) 1. Şakak veya elmacık
kemiği. 2. Bir tür saz. (bk. kovuz)
y. 394, 418
yağra-: Ses dalgası, gür yükselen
sesler çıkarmak.
y.-di 68
y.-gandek 121
y.-maktaidi 340
y.-p 421, 423, 95
y.-ytti 250
yağrak: Yüksek sesli, gür, gürültülü.
(bk. yağra-)
y. 101, 103, 135, 147, 223,
275, 309, 318, 340, 342, 476, 67, 68
y.+idi 320
yağraş: Ses dalgası, gür yükselen
sesler. (bk. yağra-)
y.+ka 93
yağrat-: Yüksek ses çıkmasına neden
olmak. (bk. yağra-)
y.-ip 247
y.-ti 419, 476
yap-: 1. Gizlemek. 2. Kapamak,
örtmek.
y. 455

y.-imen 109

y.-ip 18, 74

y.-kan 75

y.-ti 350

yap-yêşil: Yeşil ve gür.

y. 250, 420, 429

yapılak: Yassı.

y. 241, 27, 481, 70, 78

yapirim: [<ya+pirim] (Far.+T.)

Hayran olma, şaşırma bildirir. Aman Allah'ım! Aman Ya Rabbi'm!

y. 463

yaplağ: (Kaynaklarda yapılağ olarak geçmektedir.) (bk. yapılağ)

y. 78

yaprağ: Yaprak.

y.+lirida 92

yar: (I) (Far.) 1. En yakın kişi, dost, birader. **2.** Kız ve erkeğin kendi arasında tanışması, konuşması. **3.** Yardımcı, destek.

y. 10, 42

y.+din 413

yar: (II) (Far.) İmkân, fırsat, uygun.

y. 81

yar ber- 'İmkân olmak, kolay olmak.'

y.-meptu 81

Yar Muhemmet Bay: Muhammet Yusuf'a mezar yapılması için yerini bağışlayan kişi. (BS romanı s.: 365)

y. 365, 365

y.+nin 365

yar-: 1. Yarmak, bölmek, ayırmak. **2.** Yaralamak. **3.** Çok sert vurulmak. **4.** Bir toplu nesne içinden, arasından geçmek. **5.** Çok tatlı hissetmek.

y.-gucisi 421

y.-idigan 213, 291

y.-ip 251, 344, 350, 420

y.-ivetken 73

yara: 1. Yara. **2.** Kaygı, gam, keder, hasret.

y. 463

y.+din 414

y.+lirini 465

y.+sini 56

yara-: 1. Bir talebe uygun gelmek. **2.** Yardımcı olmak. **3.** Yerinde, layık, denk anlamlarında kullanılır.

y.-may 171

y.-p 437

y.-ydu 82

y.-ysen 69

yarağ: Alet, silah.

y. 13, 51

y.+i 164

yaramlık: Yararlı, yetenekli. **(bk. yara-)**

y. 216, 373, 442

aran: **(Far.)** Dostlar, yâren.

y.+ler 221

y.+lernin 421

y.+lirimiz 152

yaraş-: Yakışmak, uygun olmak. **(bk. yara-)**

y.-ip 7

y.-kan 170

y.-kanidi 271, 300

arat-: Yaratmak, doğurmak.

y.-ip 146, 282

y.-kacka 79, 79

y.-kan 122, 17, 225, 326, 356, 58, 79

y.-kanda 415

y.-ti 140

y.-tin 140

aratkuçi: Yaradan, Tanrı. **(bk. arat-)**

y.+mizga 233

yardem: **(Far.)** 1. Yardım. 2. Kazanç, menfaat.

y. 202, 228, 374

y.+de 246

y.+i 34, 386

y.+ini 238

yardemçi: **(Far.+T.)** Yardımcı. **(bk. yadem)**

y. 38

yardemleş-: **(Far.+T.)** Yardım etmek, yardımda bulunmak. **(bk. yadem)**

y.-idu 244, 487

y.-ip 403

yaren: **bk. aran**

y. 290

y.+ler 164, 176, 219, 224, 349, 415, 98

y.+liri 183, 270, 97

y.+liridin 113, 288, 344, 491

y.+lirige 220, 269

y.+lirim 220

y.+lirini 216

y.+lirinin 177

yaridar: **(T.+Far.)** Yaralı. **(bk. yara)**

y. 386

y.+larnin 462, 70

yarilan-: Yaralanmak. **(bk. yara)**

y.-ip 459, 88

y.-di 37, 460

y.-gan 259, 261, 461

yarilandur-: Yaralı hâle getirmek.

(bk. yarılan-)

y.-di 74

yarilik: bk. yarlık

y.+ini 360

yarişa: Göre, uygun, layık.

y. 258, 318

yaritil-: Yaratılma. **(bk. yarat-)**

y.-gan 232

y.-ganlar 214

yaritiliş: bk. yaritil-

y.+ta 346

yaritiş: Yaratma, yaratış, meydana getirme. **(bk. yarat-)**

y.+ta 216

Yarkend: bk. Yarkent

y. 313, 431

Yarken: bk. Yeken

y.+de 364, 364

Yarkent: Yarkend, Doğu Türkistan'da bulunur.

y. 10, 19, 34, 317

y.+din 466

y.+ge 466

y.+ke 449

y.+nin 317, 436

y.+te 16

y.+tin 365

yarşın: Parlayan, parlak.

y. 320, 36

yarlık: Yarlık, hükümdarın duyurusu, ferman.

y. 148, 166, 20, 209, 360, 432, 457, 466

y.+i 149, 166, 362, 432, 438, 480

y.+idin 457

y.+iga 358

y.+iidi 103, 316

y.+ini 148, 317, 362

y.+ka 19

y.+ni 147, 166, 19, 19, 19

yarmağ: Sarı bakırdan veya tunçtan yapılan ortası delik para.

y.+larga 451

y.+larni 451

yarta: Yarım, parça.

y. 25, 25

yasa-: 1. Yapmak, onarmak, meydana getirmek. 2. Giyinmek, süslenmek.

y.-p 35, 312, 325, 281

yasak: 1. Kanun. 2. Vergi, ödeme. 3. Döşeme, mobilya.

y.+liridin 164

y.+nin 163

yasal-: 1. Yapılmak, onarılmak, meydana getirilmek. 2. Giyinmek, süslenmek. (bk. yasa-)

y.-gan 113, 120, 121, 184, 236, 300, 318, 384, 42, 469, 93, 93

y.-ganidi 14, 70, 70

y.-ip 467

y.-sa 364

yasana-: Süslenmek, bezenmek, güzel giyinmek. (bk. yasa-)

y.-di 250

y.-ip 239, 296

yasas: Yapma, onarma, meydana getirme. (bk. yasa-)

y. 177, 393

yasat-: Yaptırmak, onartmak. (bk. yasa-)

y.-ivatkannin 13

yasavul: (Moğ.) Muhafız.

y. 274

y.+lirinin 56

yasıdağ: Yapılan, dekore edilen, süslenen.

y. 154, 314

yasiliş: bk. yasal-

y. 6

y.+i 364, 60

yastuğ: Yastık.

y. 241, 334

y.+ka 314

y.+lar 85

yaş: (I) 1. Genç. 2. Nemini kaybetmemiş, yeni. 3. Olgunlaşmamış. 4. Gençliğe has, gençlik. 5. Yeterli tecrübeye sahip olmayan, tecrübesiz. 6. Yeniden peyda olan. 7. Yeni şekillenen, yeni kurulan. 8. Yeniden dikilen.

y. 27, 33, 71, 79, 86, 98, 168, 171, 209, 209, 210, 282, 288, 363, 367, 407, 454, 455, 459

y.+la 380, 473

y.+lar 241, 26, 26, 263

y.+larga 191

y.+midu 302

y.+rak 30

yaş: (II) Doğuştan başlamak üzere hayatta geçirilen zaman, yıl.

y. 208, 314, 314, 479

y.+i 107, 191, 241, 255, 342,
342, 390, 429, 464, 86, 191, 382

y.+ida 227, 342, 359, 373, 485,
486

y.+idin 138, 296

y.+iga 238

y.+ini 291

y.+inin 145, 20

y.+ka 127, 138, 139, 207, 209,
367, 85, 86

y.+kimu 359

y.+la 380,

y.+lar 241, 26, 26, 316, 379,
379, 59

y.+lardiki 126, 155, 264, 342, 5

y.+lardin 266

y.+larga , 235, 296, 435

y.+liriga 408

y.+tin 16, 30, 4

yaş: (III) Gözde oluşan yaş, gözyaşı.

y. 87, 122, 289, 290, 311, 312,
349, 384, 391, 449

y.+i 75, 78, 237, 246, 285, 312,
411, 438, 468, 2

y.+imizni 311

y.+lar 442

y.+liri 19, 470, 408, 425,

y.+liriga 440

y.+lirini 425

yaşa-: Canlılığını ve hayatını
sürdürmek, yaşamak.

y.-di 295, 377

y.-gan 343

y.-gayla 142

y.-n 270, 312

y.-p 199, 31, 449, 89

y.-vatkan 17

y.-vatkandek 387

y.-ydigan 231, 377, 385, 67, 83

y.-ydu 36, 447

y.-ysiz 409

y.-ytti 27

yaşan-: Yaşı ilerlemek, ihtiyarlamak.
(bk. yaşa-)

y.-ip 384

yaşaŋgira-: Gözleri yaşarmak,
devamlı yaş akmak. (bk. yaş III)

y.-p 141

yaşart-: Canlandırmak, yeniden
ortaya çıkarmak.

y.-ip 3

yaşaş: Yaşama. (bk. yaşa-)

y. 224, 231, 280

y.+ka 378, 458

yaşlık: (I) Gençlere has, gençlerde olan, gençlik. **(bk. yaş I)**

y. 20, 303

y.+i 401, 458

y.+idin 12

yaşlık: (II) Yaşına giren, yaşında olan. **(bk. yaş II)**

y. 142, 209, 231, 311, 329, 369, 386, 390, 392, 454, 486

yaşlık: (III) Yaşlı, yaş ile dolan, nemli, yaşarmış. **(bk. yaş III)**

y. 456

yaşna-: Çiçeklenmek, gelişmek, ilerlemek.

y.-gan 178

y.-p 81, 84

yat: 1. Yabancı. **2.** Muhalif, karşı. **3.** Başka, farklı.

y. 226, 31, 398, 43, 43, 43

yat-: 1. Yatmak. **2.** Saklanmak, kalmak. **3.** Uyumak, geceyi geçirmek. **4.** Hapsedilmek, kuşatılmak. **5.** Tabi olmak, münasip düşmek.

y.-ar 90, 344

y.-atti 154, 23, 241, 307, 403, 404, 463, 75, 77, 77, 91

y.-idigan 366

y.-idigandimen 463

y.-idu 444

y.-ip 155, 201, 377, 436, 472,

65

y.-iptu 79, 365

y.-kan 108, 127, 153, 194, 195, 201, 213, 22, 23, 234, 243, 259, 286, 29, 309, 334, 361, 39, 39, 39, 438, 440, 441, 455, 462, 50, 57, 61, 69, 73, 77, 78, 90, 92

y.-kandin 52

y.-kini 467

y.-kiniga 54

y.-makta 10, 213, 320

y.-may 9

y.-midi 438

y.-ti 287, 392, 393, 471

yatağ: Yatak. **(bk. yat-)**

y. 40

yatku: Yatılan vakit. **(bk. yat-)**

y. 328, 389, 67

el yatku [el+yatku] ‘Milletin gitme ve gelmesi bittiği zaman.’

y. 328, 389, 67

yatkuz-: Düz hâle getirmek, yatırmak. **(bk. yat-)**

y.-di 105

y.-up 105

yatkuzul-: Yatırılmak. (bk. yatkuz-)

y.-gan 292, 40, 59

yatlık: Evli, evlenmiş. (bk. yat)

y. 296

yatsıraş: Başkalarını kendine, kendini de başkalarına yabancı olarak görme.

y. 424, 434

yava: Yabani.

y. 376, 401

yavaş: Sakin, uslu, yavaş, yumuşak başlı, ağır.

y. 34, 387, 473

yavaşlan-: Başkası tarafından sakinleşmek. (bk. yavaş)

y.-ip 132

yavayi: (Far.) Medeni olmayan, cahil.

y. 200, 213, 234, 316, 454, 476

yavayilik: (Far.+T.) Yabanilere has hareketlerde bulunmak. (bk. yavayi)

y. 201

yaveylita: Üzülme, hayıflanma ifade eden nida.

y. 90

yavidak: Eyer takılmayan, çıplak.

y. 117, 153, 408

yavuzluk: Yavuzlarca iş ve hareket yapma. (yavuz: Rahmetsiz, şefkatsiz, rezil.)

y. 212, 440

yay: Eğik şekilli.

y. 184

yay-: Yaymak, açmak.

y.-di 309

y.-ip 147, 182, 39

y.-ivetisimdin 407

yayağ: Piyade, yaya.

y. 461

yayl: Yele.

y.+i 258, 259

y.+ini 341

yayla-: Özgür olmak, rahatlamak.

y.-p 4

yaylak: Hayvanların otladığı geniş meydan, çayır. (bk. yayla-)

y.+idiki 485

y.+ka 29

y.+lar 33

yaylilik: Yeleli. (bk. yayl)

y. 18, 400, 460, 67

yaypañ: Altı dar, üstü genişçe.

y. 113

yayra-: Özgür olmak, rahatlamak, sevinmek, memnun olmak.

y.-p 125, 425

yaysiman: Yaya benzer, yay gibi. (**bk. yay**)

y. 156

yaz: Yaz.

y. 117, 181, 299, 416, 416, 438

y.+da 37, 435, 437, 485, 488

y.+nin 376

yaz-: Yazmak.

y.-alaydigan 139

y.-alaytti 6

y.-di 293, 295, 375, 428

y.-gan 120, 164, 181, 225, 295, 297, 300, 99

y.-idiganga 335

y.-idu 478, 486, 489

y.-igan 452

y.-ip 119, 119, 19, 218, 279, 390, 52

yazguz-: Yazdırmak. (**bk. yaz-**)

y.-up 482

yazlık: Yaza ait. (**bk. yaz**)

y. 390

ye-: 1. Yiyip, içip karnı doyurma. 2. Sarf etmek, kullanmak. 3. Başkalarının

hakkını kanunsuz şekilde kullanmak.

4. Öldürmek, ortadan kaldırmak, saf dışı etmek. 5. Ruh dünyası ile ilgili kelimelerle birlikte kullanılarak o ruh durumunun etkisinden uzun zaman çıkamamayı bildirir.

y.-p 137, 214, 245, 262, 274,

397, 121, 123, 242, 298, 298, 298, 427

y.-vatatti 214

y.-ydigan 370, 470

y.-ydu 298, 325, 325, 178, 179

y.-ymen 413

y.-ytti 471

Yehudiy: (Ar.) Yahudi. (**BS romanı s.: 223**)

y.+lar 223

Yehya Hoca: Apak Hoca'nın büyük oğlu. (**BS romanı s.: 38**)

y. 360, 361, 465

y.+ga 361

y.+gimu 362

y.+ni 38

yekdillik: (Far.) Aynı fikir veya aynı maksatta olma hâli.

y. 210

Yeken: Yarkend. (**bk. Yarkent**)

y. 27, 312, 39, 40

y.+de 167, 479, 479

y.+diki 149, 160
y.+din 168, 181, 369, 386, 481
y.+ge 24, 142, 172, 204, 209,
299, 36, 362, 362, 37, 38, 38, 487, 488
y.+nin 254, 38, 489

yekke-yégane: (Far.) Yalnız, tek başına.

y. 482

yekkek-yégane: bk. yekke-yégane

y. 217

yektek: (Far.) Cübbe.

y. 316, 317, 390

y.+i 18

y.+ini 44

y.+inin 19, 316

yekteklik: (Far.+T.) Cübbeli. (**bk. yektek**)

a. 314

yektiz: [<yek+tiz] (Far.+T.) Bir bacağına altına alıp oturma hâli.

y. 241, 28

yekün: (Ar.) Netice.

y. 281, 35

yeklen-: Yabancı görülmek, yalnız bırakılmak, dışlamak.

y.-gen 11

yel: Yel, rüzgâr.

y.+i 399

y.+igu 399

yelke: Omuz.

y.+liri 63, 86

y.+lirige 70

y.+lirini 252

y.+si 67, 70, 80

y.+side 376

y.+sidin 105, 144, 74

y.+sige 255, 283, 284, 350, 385, 72

yelkilik: Omzu olan. (**bk. yelke**)

y. 26

yelpün-: Yellenmek, yelpazalenmek.

y.-up 70, 258

yem: Yem, hayvan yemi.

y. 28, 28, 29, 43

yemle-: [<yelim+la-] Yapıştırmak, kapatmak. (**yelim:** Tutkal.)

y.-vetisim 399

yemtük: Kuşlara verilen azık, yem.

y. 83

yene: 1. Yine, daha, tekrar. 2. Bundan başka, bunun dışında.

y. 101, 104, 109, 11, 110, 110, 112, 114, 115, 115, 116, 116, 117, 118, 118, 118, 119, 12, 120, 120, 121,

124, 126, 13, 131, 132, 133, 134, 14,
141, 142, 142, 147, 147, 149, 150,
150, 151, 152, 159, 160, 160, 162,
186, 187, 188, 189, 191, 195, 199,
203, 206, 21, 218, 220, 221, 221, 221,
225, 225, 231, 232, 241, 246, 247,
276, 279, 279, 279, 279, 290, 291,
291, 295, 306, 307, 316, 320, 322,
323, 33, 33, 33, 331, 331, 331, 335,
338, 339, 34, 34, 342, 343, 349, 35,
353, 353, 356, 362, 363, 363, 364,
379, 380, 380, 383, 383, 388, 388,
391, 392, 392, 393, 399, 4, 403, 408,
409, 410, 414, 414, 416, 416, 424,
424, 427, 43, 430, 433, 433, 440, 441,
442, 442, 444, 446, 447, 450, 452,
453, 455, 456, 458, 463, 463, 463,
467, 469, 469, 469, 47, 472, 478, 480,
482, 483, 486, 487, 50, 51, 52, 53, 54,
55, 57, 61, 62, 66, 71, 73, 73, 75, 81,
82, 87, 88, 9

yeni: (Ar.) Söylenilen söz veya olan
iş düşünürme, izah etme veya başka
bir ifadeyle bağlamak için kullanılır.

y. 136, 136, 176, 223, 223,
319, 367, 436

yenila: Yine, hâlâ, önceki gibi. **(bk. yene)**

y. 114, 148, 166, 166, 189,
196, 202, 230, 243, 252, 252, 279,
280, 283, 297, 32, 320, 362, 376, 379,
384, 405, 451, 46, 56, 76, 92, 97, 148

yenimu: Gittikçe, her gün, günden
güne.

y. 238, 245, 277, 331, 423

yeñ: Elbise kolu.

y. 308, 75, 98

y.+i 395

y.+ige 24

y.+liri 310

y.+lirini 104, 143, 70

yeñ-: Yenmek, üstesinden gelmek,
kazanmak.

y.-di 402

y.-idu 260

yeñgil: 1. Işık, aydınlık. 2. Anlamsız,
boş. 3. Hafif.

y. 271, 339, 346, 390, 4

y.+gine 284

y.+liri 157

yeñgille-: Hafiflemek. **(bk. yeñgil)**

y.-p 420

yeñgillik: 1. Hafiflik. 2.
Ciddiyetsizlik. **(bk. yeñgil)**

y. 162, 165, 173, 173

yeñliğ: İsimlerden sonra gelerek ...-a
benzer, gibi anlamları taşır.

y. 90

yeñsiz: Kolsuz elbise. **(bk. yeñ)**

y. 428, 429

yer: 1. Dünya. 2. Gezegenin dış katmanı. 3. Canlıların yaşadığı yer, mekân. 4. Hayvancılık ve tarımda faydalanılan toprak. 5. Bir devlet veya memlekete tabi olan yer. 6. Bir nokta.

y. 105, 113, 116, 118, 132, 149, 149, 160, 164, 164, 164, 164, 165, 165, 169, 169, 189, 194, 212, 214, 257, 26, 263, 276, 283, 284, 307, 309, 320, 323, 33, 332, 337, 345, 346, 357, 361, 367, 375, 381, 385, 39, 4, 403, 412, 414, 42, 462, 463, 468, 48, 481, 53, 81, 83, 92

y.+de 10, 104, 111, 113, 113, 113, 116, 116, 117, 118, 118, 121, 122, 122, 122, 122, 126, 130, 149, 150, 151, 159, 163, 17, 171, 171, 189, 192, 197, 201, 208, 209, 212, 215, 216, 227, 235, 250, 261, 271, 284, 284, 29, 29, 298, 307, 31, 310, 320, 322, 327, 327, 337, 339, 342, 346, 362, 362, 362, 365, 368, 374, 38, 386, 394, 4, 407, 412, 414, 417, 417, 423, 435, 439, 444, 451, 454, 463, 464, 465, 470, 475, 477, 481, 52, 6, 63, 64, 66, 70, 72, 78, 82, 83, 93, 93, 418, 61, 283, 417

y.+deiken 119, 127

y.+diki 124, 22, 221, 283, 283, 292, 327, 329, 332, 339, 350, 420, 465, 7, 243

y.+dikiler 118

y.+dikilerge 424

y.+dikilernin 118, 445

y.+dila 347, 387

y.+dimu 209, 253, 451

y.+din 4, 145, 153, 16, 171, 18, 188, 192, 202, 212, 213, 217, 22, 23, 29, 30, 307, 320, 33, 330, 333, 340, 347, 347, 351, 361, 365, 390, 4, 407, 412, 430, 433, 462, 47, 470, 189, 441

y.+dinmu 451

y.+ge 113, 310, 118, 38, 115, 116, 117, 117, 117, 118, 121, 13, 133, 153, 166, 170, 179, 192, 193, 200, 207, 215, 227, 252, 265, 27, 282, 283, 284, 300, 315, 324, 328, 330, 334, 341, 342, 343, 351, 353, 361, 365, 370, 379, 380, 381, 382, 383, 385, 400, 403, 405, 416, 417, 421, 421, 422, 423, 424, 425, 430, 430, 430, 431, 435, 442, 453, 464, 464, 474, 50, 52, 58, 60, 82, 88, 93

y.+gice 125, 344

y.+i 109, 234, 344, 388, 392, 418, 425, 65, 215

y.+ide 204, 229, 243, 353, 382, 467, 91, 38

y.+idiki 63

y.+idin 257, 366, 390, 402, 439, 470, 50

y.+ige 121, 145, 19, 232, 254, 27, 282, 334, 381, 87

y.+in 392

y.+ini 358, 443, 74

y.+ler 34, 369, 89

y.+lerde 321, 33, 403, 425, 77

y.+lerge 15, 192, 307, 34, 40

y.+lergice 110, 181

y.+lermu 374

y.+lerni 361, 437, 44

y.+lernin 219

y.+liride 69, 92

y.+liridin 332, 461

y.+lirige 225, 65

y.+lirigimu 242

y.+lirimizni 55

y.+lirimiznin 383

y.+lirini 222

y.+mu 117, 41, 452

y.+ni 112, 117, 117, 148, 149, 154, 156, 202, 228, 261, 283, 365, 365, 410, 52, 81

y.+nimu 149

y.+nin 313, 482, 76

y.+ninmu 268

yer-yüzi: Dünya.

y.+din 133, 169

y.+ni 116, 462

yerlik: (I) O yerdeki, o yerde kullanılan. **(bk. yer)**

y. 173, 253

y.+men 395

yerlik: (II) Mezar.

y.+im 365

yerukök: Yer ve gök bütün âlem, bütün kâinat.

y.+ke 306

yeş-: 1. Düğümü veya bağı çözmek. **2.** Bir olayı, meseleyi anlatmak, ispatlamak. ,

y.-ip 223, 279, 60, 145, 196

y.-ipla 330

y.-se 138

yet-: 1. Yetişmek, varmak, ulaşmak. **2.** Bir gereksinimi karşılayacak, giderecek nicelikte olmak. **3.** Erişmek. **4.** Başlamak, girmek.

y.-eydigan 210

y.-eydu 186

y.-elmey 158, 202, 448

y.-elmeydigan 445

y.-elmeydu 140
y.-elmeysen 357
y.-elmisimu 199
y.-ermikin 143
y.-etti 117, 192, 192
y.-idigan 146
y.-idiganlar 124
y.-idigini 180, 320
y.-idu 130, 143, 289, 289, 302,
486
y.-idurler 185
y.-imen 137
y.-imiz 239
y.-ip 113, 142, 168, 172, 172,
239, 301, 34, 35, 359, 377, 389, 390,
401, 402, 415, 420, 430, 432, 484, 56,
97, 282
y.-iptiken 319
y.-iptuki 416
y.-isiz 433
y.-ivalay 379
y.-ivatamsen 355
y.-iverimiz 51
y.-iveris 51
y.-iversek 51
y.-ken 153, 16, 17, 179, 21,
216, 238, 313, 34, 355, 363, 363, 459,
93
y.-kendur 313
y.-kenidi 19, 129, 133, 199,
226, 277, 299, 3, 426, 59
y.-kenidim 284
y.-kenler 124
y.-kenmikin 313
y.-kili 137, 169, 222, 42
y.-kinimde 345
y.-kuce 10, 388, 426, 88, 12,
124, 83
y.-kusiz 463, 32
y.-kuzmise 304
y.-kuzsile 302
y.-mekci 216, 323
y.-memdu 150
y.-mey 150, 207, 53
y.-meydigan 189, 376
y.-meydu 268, 487
y.-midi 228
y.-migen 222, 455, 349
y.-mise 287
y.-se 150, 319
y.-siler 185
y.-simu 344

y.-ti 126, 160, 226, 287, 380,
425, 80, 17

y.-tiki 416

yetküz-: 1. Ulaştırmak, yetiştirmek. **2.**
Birine bir şey getirmek. **(bk. yet-)**

y.-elmigen 335

y.-di 145, 204, 217, 22, 290,
297, 305, 363, 412, 50, 8

y.-diniz 350

y.-gen 425

y.-genidi 13

y.-geymen 303

y.-idigan 110, 151, 193, 412,
71

y.-imiz 66

y.-mey 285

y.-un 305

y.-up 13, 226, 246, 80

y.-uşti 148

**yetküzül-: İletilmek, ulaştırılmak,
yetiştirilmek. (bk. yetküz-)**

y.-di 120, 305

y.-gende 166

y.-up 34

**yetküzüş: İletme, ulaştırma,
yetiştirme. (bk. yetküz-)**

y. 148, 61

yetmiş: Onun yedi katı, yetmiş.

y. 165, 215, 215, 93

yette: Altıdan sonra gelen sayı, yedi.

y. 10, 104, 11, 113, 127, 13,
138, 140, 219, 22, 31, 313, 316, 365,
386, 4, 4, 430, 430, 430, 430, 430, 46,
48, 48, 481, 7, 7, 80, 82, 9

y.+si 10

**yettinçi: Altıncıdan sonra gelen,
yedinci.**

y. 158, 205, 398

yeydiğan: Yenilecek.

y.+ni 245

yê-: 1. Yiyip, içip karnı doyurma. **2.**
Sarf etmek, kullanmak. **3.** Başkalarının
hakkını kanunsuz şekilde kullanmak.
4. Öldürmek, ortadan kaldırmak, saf
dışı etmek. **5.** Ruh dünyası ile ilgili
kelimelerle birlikte kullanılarak o ruh
durumunun etkisinden uzun zaman
çıkamamayı bildirir.

y.-di 354

y.-gen 202, 324, 44, 55

y.-ginimiz 392

y.-meslikni 354

y.-mey 137, 183, 194

y.-migecke 104

y.-se 137, 298, 298, 298, 354

y.-yeleytti 378

yégane: (Far.) 1. Tek, yalnız. **2.** Eşsiz, örneği olmayan. **(bk. yekke-yégane)**

y. 89, 362, 415, 422, 457

y.+idi 125

yéği: Düşman. (Kaynaklarda yağı olarak geçmektedir.)

y. 194, 233, 426

yégilik: Düşmanlık. (bk. yéği)

y. 431

yékendaz: Battaniye.

y. 13, 308, 345

y.+lar 308

yêkil-: Yakılmak. (bk. yak- II)

y.-di 5

y.-gan 133, 351, 42

y.-ganidi 232, 307

y.-ganidingu 463

y.-ip 100

yêkimlik: 1. Sevimli, sempatik. **2.** Kulağa hoş gelen. **3.** Kokulu, güzel kokulu.

y. 127, 132, 15, 233, 309, 348, 427, 432, 44, 468, 47, 6, 65, 93

yêkimsiz: 1. Gönülsüz, soğuk. **2.** Kaba, manasız.

y. 106, 410

yêkin: (Ar.) 1. Yakın. **2.** Söylenen veya gösterilen vakitten az olan, belli bir vakte az kala. **3.** Dostane ilişkisi olan, ilişkisi iyi. **4.** Benzer, çok farkı olmayan.

y. 101, 105, 113, 117, 120, 125, 131, 174, 177, 179, 18, 183, 183, 189, 208, 217, 220, 223, 232, 240, 255, 285, 288, 314, 338, 344, 363, 367, 399, 406, 422, 439, 454, 455, 459, 464, 47, 479, 49, 52, 64, 70, 72, 74, 82, 9, 97

y.+ga 146

y.+idi 421

y.+la 18, 22, 340, 4, 439, 463

y.+liri 15

y.+liriga 374

y.+rak 8, 418, 418

yêkinda: 1. Çok zaman geçmeden, çok olmadan. **2.** Bir yerden uzak olmayan yerde, o civarda.

y. 174, 215, 238, 240, 367, 6, 8

y.+la 40, 59, 290, 353, 437, 467

yêkindiki: 1. Uzun olmayan zaman içinde olan, az süre içinde meydana gelen. **2.** Mesafesi uzun olmayan yerdeki, o civardaki.

y.+diki 146, 243, 342, 363, 367

y.+dikisige 69

yêkindin: 1. Söylenilen vakitten az önce, az önceki zamanda. 2. Samimilik ile, sadakatli olarak. 3. Doğrudan doğruya, devamlı izleyip.

y. 232, 261, 282, 326, 338, 381, 44

yêkinî: Bundan az önceki zaman meydana gelen veya olup geçen, olalı uzun zaman olmayan. (bk. yêkin)

y. 27

yêkinla-: Yaklaşmak, yakınlaşmak. (bk. yêkin)

y.-p 234, 75

yêkinlaş-: Yaklaşmak, yakınlaşmak. (bk. yêkinla-)

y.-ip 124, 235, 331, 390

y.-ivatatti 169

y.-kan 107, 402

y.-kanda 333, 403

y.-kandila 424

y.-kanliki 74

y.-kanlikidin 281

y.-kanseri 38

y.-kili 137

y.-may 379

y.-ti 153

yêkinlik: 1. Yakınlık. 2. Dostluk, sıcaklık. (bk. yêkin)

y. 100, 381

yêkinliş: Yaklaşma, yakınlaşma. (bk. yêkinlaş-)

y. 137

y.+ika 379

y.+ka 308, 464

y.+tin 355

yêkiş: Beğenme, hoşuna gitme, hoşlanma. (bk. yak- I)

y. 113

yêkit: bk. ur-yêkit

y. 70, 71

yêlim: Tutkal.

y.+i 207

yêlin-: Yalvarmak, iltica etmek, yardım talep etmek.

y.-gan 430

y.-gandek 412

y.-ip 462

yêlincat-: Güneş ışığında parlayıp görünmek.

y.-atti 376

yêliniş: bk. yêlin-

y. 197, 290, 51

y.+tin 290

yèliḡda-: İncelmek, ince hâle gelmek.

y.-p 25

yèmek: Yemek için hazırlanan yiyecek.

y. 262, 419, 434

yèmek-içmek ‘Yemek, içmek için hazırlanan şeylerin hepsi.’

y. 262, 419, 434

yèmeklik: Yemek, içmek için hazırlanan şey, yiyecek. **(bk. yèmek)**

y.+ler 421

yènida: Yanında. **(bk. yan)**

y. 100, 104, 115, 129, 137, 155, 158, 159, 167, 168, 177, 205, 22, 253, 256, 267, 277, 30, 308, 325, 33, 334, 363, 382, 394, 40, 407, 424, 451, 454, 50, 66, 71, 73, 79, 87

y.+mu 130, 241

y.+idi 190, 254

yènidiki: Yanındaki. **(bk. yènida)**

y. 103, 113, 14, 143, 159, 183, 19, 231, 244, 275, 284, 287, 29, 297, 311, 325, 340, 356, 358, 390, 436, 460, 487, 52, 53, 65, 71, 73, 93, 95, 96

y.+lerge 315, 316, 99

yènidin: Yanından. **(bk. yan)**

y. 110, 127, 284, 345, 402, 452, 452, 453, 50, 86,

yèniḡa: Yanına. **(bk. yan)**

y. 114, 159, 170, 190, 234, 24, 241, 288, 289, 29, 382, 40, 404, 410, 42, 460, 464, 466, 47, 62, 67

yènik: 1. Hafif. 2. Kolay, basit. 3. Yiyecek ve içecek bakımında kolay hazmedilen. 4. Dertli. 5. Ruhsal bakımdan çok hassas. 6. Çok zorlanmadan, güç harcamadan. 7. Hafifçe. 8. Güçsüz.

y. 101, 184, 184, 187, 226, 346, 346, 386, 470, 70

yènikle-: 1. Hafiflemek. 2. Kolaylaşmak. **(bk. yènik)**

y.-p 387, 49

yèniḡlık: Yanan hâlde, yakılan. **(bk. yan- II)**

y. 8

yèḡi: 1. Yeni. 2. Yakın zamanda peyda olan veya yakın zamanda yapılmış, dikilmiş. 3. Yakın zamanda yazılan veya ilan edilen kitap ve eser. 4. Yakın zamanda icat edilen. 5. Farklı, başka. 6. Kısa bir süredir uygulanan, yakın zamanda amaca ulaştırılan. 7. Tecrübesiz, ham. 8. Bu yıl, bu mevsimde olan. 9. Taze, güzel, tatlı. 10. Şimdiki. 11. Tekrardan, yeni baştan.

y. 10, 104, 104, 104, 120, 133,
16, 162, 162, , 204, 206, 215, 216,
216, 222, 222, 229, 233, 239, 242,
284, 314, 316, 338, 339, 349, 349,
349, 349, 373, 373, 392, 425, 428,
431, 431, 457, 47, 485, 80

yèñidin: Yeniden, tekrar. (bk. yèñi)

y. 99, 142, 143, 374

yèñil-: Yenilmek. (bk. yeñ-)

y.-di 477

y.-ip 290, 432

y.-se 258

yèñilan-: Yeni hâle getirilmek,
yenilenmek. (bk. yèñi)

y.-di 12

yèñiliş: bk. yèñil-

y. 268, 66

y.+i 55

Yèñisar: Şincan Uygur Özerk Bölgesi
Kâşgar vilayetindeki bir nahiyenin adı.

y. 488, 6

y.+ni 267

y.+nin 365

yèñiş: bk. yeñ-

y. 268, 289, 63, 66

y.+i 55

y.+ka 240

yèñivaştin: [<yèñi+baş+tin] İkinci
defa, tekrardan. (Kaynaklarda
yèñibaştin olarak geçmektedir.)

y. 280, 29, 378, 461, 63

yèpiğ: Kapalı. (bk. yap-)

y. 327

yèpil-: Kapanmak, örtülmek. (bk.
yap-)

y.-ganidi 242

y.-idigan 469

yèpin-: bk. yap-

y.-ivalgan 404

y.-ivalganidi 267

yèpinçaqla-: [<yèpinça+la-] Cübbe,
palto vb.ni giymek. (yèpinça: Üste
giyilen veya üstü kapatan gocuk veya
bu şekildeki giysiler.)

y.-valgan 44

yèpiş-: 1. Yapışmak, sıkıca tutmak. 2.
Yakın olmak. 3. Asılmak, dik nesneye
tırmanmak.

y.-inlar 123

y.-ti 265, 393

yèpişturul-: Kapatılmak. (bk. yap-)

y.-gan 232

yèriğ: Yarık. (bk. yar-)

y. 416

y.+i 416

yéril-: 1. Yarılmak, çatlak hâle gelmek. 2. Dudak veya elin üstteki derisini soyup sağlamlığını azaltmak. 3. Çok dertlenmek, acı çekmek. **(bk. yar-)**

y.-ay 343

y.-di 416

y.-gan 265, 77

y.-gudek 352

y.-ip 26, 468, 6

yèrim: 1. Yarım, yarı, buçuk. 2. Bir şeyin tam ortası, orta kısmı. 3. Dolu değil, eksik.

y. 110, 113, 155, 181, 190, 220, 243, 244, 262, 266, 292, 35, 36, 36, 361, 379, 39, 390, 4, 406, 417, 432, 433, 442, 453, 454, 470, 470, 472, 67, 72, 84, 88

y.+ din 446

y.+i 159

y.+ini 313, 313, 35

yèrim–yaliñaç: Giysileri tam giymemiş.

y. 334, 379, 190

yèrim-yarta: Yarım, bölüm. **(bk. yèrim)**

y. 114, 126, 421, 77, 80

yèsir: (Ar.) Dul.

y.+lar 306

y.+larga 456

yèşil: Yeşil.

y. 112, 259, 29, 300, 307, 308, 316, 328, 33, 42, 44, 442, 474, 474, 474, 475, 94, 95

y.+ga 47

yèşil-: Gevşetmek, çözmek. **(bk. yeş-)**

y.-di 22

y.-ip 14

yèşillik: Yeşil bitkileri çok olan yer, yeşillik. **(bk. yeşil)**

y. 27, 32

yètekçi: Rehberlik eden. **(yètekle-:** Başlamak, yol göstermek, davet etmek, rehberlik etmek.)

y. 176

yètekleş: Başlama, yol gösterme. **(bk. yètekle-)**

y.+i 205

yèterlik: Yeterli, yeterlik, mükemmel.

y. 296, 419

yètil-: Olgunlaşmak, olmak, büyümek. **(bk. yet-)**

y.-gen 40, 487

y.-ginini 129

y.-igen 138

y.-ip 209

y.-ivalganidi 151, 338

yétile-: 1. Çeşitli hayvanların boynundan veya başından asılarak ya da çekerek yürümek. 2. Elinden tutup veya iterek yürümek. 3. Başlamak.

y.-p 142, 332, 443, 474, 89, 18, 190

yétiliş: Olgunlaşma, büyüme. (**bk. yétil-**)

y.+ke 86

yétileş-: Birlikte veya karşılıklı çekerek yürümek. (**bk. yétile-**)

y.-ip 381, 5

yétim: (Ar.) 1. Yetim. 2. Yalnız, tek.

y. 306, 391, 449, 456

y.+largo 212

yétim-yèsir: Anne ve babasız, himayesiz kalan âciz kişiler.

y.+lar 306

y.+largo 456

yėtiş: bk. yet-

y. 371, 373, 412, 420, 421, 433, 80, 80

y.+i 165

y.+idin 404

y.+im 135

y.+ini 310

y.+ke 456

y.+ni 302

yėtiş-: Yetişmek, erişmek. (**bk. yet-**)

y.-elmeytti 478

y.-ip 127, 311

y.-ivaldi 26

y.-mey 420

yėtiştür-: 1. Yetiştirmek, ulaştırmak.

2. Büyütmek, geliştirmek. (**bk. yėtiş-**)

y.-gen 204, 209, 216, 373, 421

y.-genidi 117

y.-genidiki 208

yèyil-: 1. Yayılmak, dağılmak. 2.

Etrafa saçılmak. 3. Memnun olmak.

(**bk. yay-**)

y.-atti 340

y.-gan 389, 392, 69

y.-ganidi 308

y.-ip 25, 399, 410, 441

yèyiş: (I) Yayış, yayma. (**bk. yay-**)

y. 17

yèyiş: (II) Yiyiş, yeme. (**bk. yè-**)

y. 353, 356, 46

y.+ike 290

y.+ke 230, 233, 354, 394

y.+tin 107

yèza: Ahalisi hayvancılık ve tarım ile uğraşan yer.

y. 164, 165, 188, 190, 192, 192, 223, 229, 327, 339, 339, 389, 400, 440

y.+da 194

y.+diki 15, 362

y.+din 163, 206, 206

y.+gice 148

y.+kidiki 236

y.+larda 192

y.+lardin 13, 182

y.+largice 173

y.+larni 182

y.+nin 191, 192

y.+si 365

y.+sida 15, 230, 231

y.+sidimu 229

y.+sidin 146, 188, 203, 230

y.+siga 189, 229, 283

y.+sini 373

yèziq: Yazı. (**bk. yaz-**)

y.+idiki 156

yèzil-: Yazılmak, kaydedilmek. (**bk. yaz-**)

y.-gamidi 118

y.-gan 300, 316, 491, 61, 61, 8

y.-ganidi 172, 295, 436, 61

y.-gen 481

yèziş: Yazış, yazma. (**bk. yaz-**)

y.+ka 416

yigir: **bk. yigirme**

y. 313

yigirme: Onun iki katı, yirmi.

y. 139, 139, 155, 17, 180, 180, 209, 282, 296, 306, 313, 316, 336, 377, 377, 377, 378, 378, 378, 381, 385, 385, 385, 386, 386, 387, 388, 388, 4, 41, 420, 481, 481, 481, 488, 93

y.+dek 261

y.+din 151

y.+ge 314

yigit: **1.** Yiğit. **2.** Oğul, erkek evlat. **3.** Cesur, yürekli. **4.** Kendinden yaş olarak genç olan erkeklere hitap ederken kullanılır.

y. 129, 129, 143, 17, 19, 231, 258, 26, 263, 263, 264, 264, 316, 384, 405, 407, 456, 473, 480, 5, 5, 5, 6, 69, 7, 71, 71, 71, 74, 81, 85

y.+idi 15, 351, 361

y.+ke 263, 74, 82

y.+ler 263, 68, 70

y.+lermu 265

y.+lernin 264, 264

y.+liri 69

y.+ni 143

y.+nin 316, 316, 316, 4, 5, 6,
71, 71, 74, 76

y.+te 348

yigitlik: Mertlik, cesaret, yiğitlik. (**bk. yigit**)

y. 392, 447

yiğ-: 1. Yığmak, toplamak. 2. Kendine ait olan mahsulleri toplayıp eline almak. 3. Artırmak, çoğaltmak. 4. Yığın hâline getirmek. 5. Gücün, hayalin veya aklın belli bir noktaya odaklanması, merkezleştirmesi. 6. Durdurmak.

y.-ar 481

y.-atti 262

y.-di 231, 403, 460, 481

y.-idigan 166

y.-imiz 362

y.-ip 120, 174, 175, 216, 220,
269, 287, 291, 339, 351, 369, 38, 438,
60, 72, 93

y.-ivalganda 177

y.-kan 193, 212, 243, 40

y.-kili 238

y.-kuci 383

yiğa: 1. Ağlama, ağlayış, gözyaşı dökme. 2. Dert, keder, bir işteki zorluk.

y. 124, 131, 164, 181, 194,
201, 22, 275, 275, 277, 286, 352, 368,
390, 86

y.+din 392

y.+si 201

yiğil-: Toplanmak. (**bk. yiğ-**)

y.-di 78

y.-gan 208, 25, 471

y.-gandek 128

y.-ganidi 223

y.-ip 183, 219, 368, 387, 468

yiğiliş: **bk. yiğil-**

y.+i 428

y.+ka 115

y.+ta 428

yiğim: Olan mahsulleri toplama işi.

y. 390, 390

yiğın: Toplantı, meclis. (**bk. yiğ-**)

y.+ni 281

yiğınçaqla-: Yığmak, düzenli hâlde yığmak. (**yiğınçaq:** Düzenli, derli toplu, sıralı.)

y.-p 297

yiğir: Bam teli.

y.+ iga 118

yiğiriğa teg- ‘Ağrılı bir noktaya vurmak.’

y.- idiğan 118

yiğış: Yığış, yığma. (bk. **yiğ-**)

y. 244

y.+imiz 399

y.+tin 33

yiğiştur-: Yığılan veya saçılan şeyleri bir araya getirmek, toparlamak. (bk. **yiğ-**)

y.-up 196

yiğla-: 1. Ağlamak. 2. Derdini dökmek, derdini anlatıp yardım istemek.

y.-gan 142

y.-gudek 153

y.-makta 75

y.-p 135, 137, 186, 186, 19, 28, 285, 32, 381, 391, 393, 408, 42

y.-vatatti 449

y.-ytti 121, 148

yiğlañgu: Sulu gözlü, çok ağlayan. (bk. **yiğla-**)

y. 389

yiğlaş-: Ağlamak, ağlaşmak. (bk. **yiğla-**)

y.-ivatқан 408

yiğlatış: Ağlatma, ağlamasına yol açma. (bk. **yiğla-**)

y.+ka 349

yiğ-: Yıkma, düşmek.

y.-kan 226

yiğil-: 1. Yıkılmak, düşmek. 2. Kötü duruma düşmek. 3. Yenilmek, arkada kalmak. 4. Yok olmak. 5. Para harcamak. (bk. **yiğ-**)

y.-di 200, 220, 460

y.-gan 408

y.-gandin 219

y.-ganiken 418

y.-ganlar 69

y.-gili 430

y.-ip 252, 397, 409

y.-migan 219

yiğiliş: bk. **yiğil-**

y. 219

y.+ida 418

yiğit: bk. **ur yiğit**

y. 265, 462

y.+ka 459

yikıt-: Fiziksel ve ruhi bakımdan darbe vurup düşürmek.

y.-ivetti 460

yıl: Yıl, sene.

y. 11, 119, 119, 120, 13, 142, 145, 145, 15, 15, 161, 161, 174, 203, 204, 208, 209, 21, 22, 227, 229, 27, 276, 278, 3, 381, 385, 391, 392, 392, 4, 4, 425, 432, 442, 46, 48, 48, 480, 480, 482, 483, 485, 486, 488, 49, 491, 491, 62, 64, 7, 7, 7, 71, 87, 9, 93

y.+da 192, 226, 390, 98

y.+dek 209

y.+din 10, 124, 139, 140, 190, 196, 204, 377, 377, 377, 385, 388, 425, 435, 437, 7, 80, 82

y.+ga 484

y.+gice 17, 137, 482

y.+i 139, 142, 161, 167, 181, 204, 209, 209, 220, 246, 247, 282, 3, 31, 336, 366, 366, 367, 367, 368, 368, 37, 373, 385, 387, 411, 413, 432, 432, 435, 435, 437, 438, 478, 478, 479, 479, 479, 480, 480, 481, 484, 484, 485, 485, 485, 485, 486, 486, 487, 487, 488, 488, 488, 489, 489, 489, 61, 61, 61, 76, 93, 245

y.+idin 429, 482

y.+inin 250, 386, 484, 484, 487

y.+ki 128

y.+lar 11, 140, 204, 282, 375, 385, 422, 431, 453

y.+larda 342

y.+lardiki 203

y.+lardimu 80

y.+lardin 117, 133, 301, 31, 442, 452

y.+larnin 145

y.+liri 61

y.+liriga 247

y.+ni 386

y.+nin 322

yılan: Yılan.

y. 354, 393, 84

y.+dek 351, 360, 392

y.+larni 281

y.+ni 180

y.+nin 408, 6

yılık: İlik.

y.+i 264

y.+ide 227, 242, 396, 481

y.+tin 112

yiliq: İnce giysi. (Kaynaklarda yeliq olarak da geçmektedir.)

y. 103

yillik: 1. Bir yıl içinde olan, senelik, senevi. 2. Yıl dönümü. (**bk. yıl**)

y. 10, 137, 193, 208, 208, 244, 245, 266, 321, 378, 378, 378, 385, 386, 387, 388, 391, 411, 440, 55, 58

yilpiz: Leopar, panter.

y. 42

yiltiz: 1. Kök. 2. Bir şeyin esası, temeli.

y.+i 330, 347, 407, 82

y.+idin 160

y.+iga 9

y.+ini 320, 46

yimir-: Kaş, göz, dudak vb.ni buruşturmak.

y.-ip 425, 56

yimiril-: Uzun müddet rüzgâra veya güneşe maruz kalma neticesinde yer kabuğunun her tür deforme oluşu. (**bk. yimir-**)

y.-di 76

yimiriliş: **bk. yimiril-**

y. 431

y.+te 76

yigne: İğne.

y.+mu 222

yip: İp, iplik.

y. 457, 458, 458

y.+i 317

yipek: İpek.

y. 142, 156, 240, 241, 267, 272, 300, 330, 356, 374, 51, 74

y.+tek 258

yırağ: 1. Uzak. 2. Ayrı, birbiriyle yakın ilgisi olmayan. 3. Vakit bakımından uzun, çok sonra olan.

y. 100, 113, 136, 141, 146, 146, 174, 176, 176, 194, 215, 217, 217, 232, 232, 243, 27, 318, 342, 349, 363, 366, 367, 367, 379, 398, 412, 413, 420, 423, 424, 463, 57, 6, 60

y.+ka 49, 69

y.+larda 348

y.+lardin 318, 382, 423

y.+larga 349, 38, 45

y.+ni 362

y.+ta 125, 476, 72

y.+tiki 229, 234, 240, 376, 389, 442

y.+tikisige 69

y.+tin 168, 170, 234, 24, 28, 28, 32, 354, 415, 75, 77

y.+tinla 184

yırağla-: **bk. yırağlaş-**

y.-p 139, 153

yıraqlaş-: Bir kişinin yanından uzağa gitmek. (**bk. yıraqla-**)

y.-ti 153

yıraqlık: Uzaklık. (**bk. yıraql-**)

y.+tiki 36, 327, 339, 402

yirgen-: İğrenmek, tiksirmek.

y.-dim 34

y.-etti 193

y.-gen 34

y.-gendek 123, 193, 202

y.-idigan 202

y.-ip 445

yirginiş: **bk. yirgen-**

y. 342

yirginişlik: Kişiyi çok iğrendiren, tiksindiren.

y. 455

yirik: İri.

y. 128, 198, 24, 381, 381

yirikleş-: Büyük hâle gelmek. (**bk. yirik**)

y.-ip 378, 6

yirikliş: **bk. yirikleş-**

y. 206

yiriş: İrin.

y. 77, 110

y.+ga 43

y.+idi 462

y.+larga 77

yirişlik: İrini olan yer. (**bk. yiriş**)

y. 193

yirt-: Yırtmak, bölmek, parça parça etmek.

y.-ip 310, 454

y.-ti 149

yirtık: Yırtık, sökülmiş. (**bk. yirt-**)

y. 103

yirtkuç: 1. Yırtan, kesici. 2. Hayvanların etleri ile beslenen vahşi hayvan. (**bk. yirt-**)

y. 119, 230, 231

yirtkuç hayvan ‘Yırtıcı hayvan.’

y.+dinmu 230, 231

yitildür-: Olgunlaştırmak, büyütme. (**bk. yetil-**)

y.-genidi 208

yoçuk: Çatlak olan yer, yarık.

y. 257, 50

yoğun: Tuhaf, garip, yabancı.

y. 229, 234, 234, 235

yoğan: 1. Büyük, geniş. 2. Kalın ağaç, saç, ip vb. 3. Gerçekten uzak olan söz.

y. 106, 111, 112, 116, 134, 151, 152, 184, 198, 200, 207, 219, 231, 232, 234, 236, 236, 241, 25, 255, 267, 271, 28, 312, 329, 334, 334, 334, 338, 339, 348, 361, 378, 379, 379, 382, 392, 4, 403, 417, 44, 446, 452, 452, 460, 460, 460, 47, 472, 474, 57, 60, 74, 89, 94, 98

y.+dur 417

yoğina-: Büyümek. (**bk. yoğan**)

y.-p 464, 403

yoğisu: **bk. yoğisu (UTİL ve An Uyghur-English Dictionary’de yoğsu olarak geçmektedir.)**

y. 170, 170, 325, 325, 6

yoksel-: Yükselmek.

y.-ip 20

yok: 1. Yok. 2. Bazı cümlelerde inkâr anlamını bildirir.

y. 100, 111, 118, 119, 122, 13, 132, 14, 149, 166, 170, 170, 176, 178, 182, 185, 186, 193, 197, 199, 199, 21, 21, 211, 212, 215, 217, 224, 226, 23, 231, 233, 24, 242, 253, 253, 274, 275, 289, 289, 293, 295, 29, 31, 32, 320, 320, 325, 33, 345, 346, 371, 376, 377, 383, 383, 393, 407, 411, 415, 415, 42, 441, 444, 448, 449, 459, 467, 470, 51, 57, 57, 58, 7, 78, 90, 98

y.+idi 114, 173, 201, 214, 236, 242, 250, 352, 353, 405, 464

y.+in 357

y.+ka 228

y.+ki 321

y.+mu 225, 226, 226, 483, 226

y.+nin 169, 170

y.+tek 124, 212

y.+tur 141, 187, 187, 269, 310, 310, 361, 389, 389, 361

yoğa-: Yok olmak, gözden kaybolmak. (**bk. yok**)

y.-p 31, 398

yokal-: Kaybolmak. (**bk. yoğa-**)

y. 358

y.-di 76

y.-gan 193

y.-inlar 29

y.-ip 125

y.-maktaidi 133

y.-maydu 281

y.-misa 104, 141

yokat-: Kaybetmek, yok etmek. (**bk. yoğa-**)

y.-ip 227, 230, 327, 420, 7

y.-ivetetti 227

y.-ivetken 46

y.-ivetmen 416
y.-kan 126, 188, 278
y.-kanidi 112, 476, 63
y.-may 226
y.-misak 280
yokiliş: Yok oluş. (**bk. yoğal-**)
y. 130, 270, 358, 449
yokisu: Hayır, hiç.
y. 235, 235
yokitiş: **bk. yoğat-**
y. 227, 243, 393
y.+imiz 82
y.+ka 110
y.+tek 260
yokla-: Hâl hatır sormak için gitmek, varmak.
y.-p 155, 190, 242, 287, 229
y.-yaldim 7
yokluk: Yokluk, yoksulluk, yok olma hâli. (**bk. yoğ**)
y. 170, 361
y.+i 237, 269
y.+ini 32
y.+inni 384
yoksu: Öyle değil.
y. 14, 343

yoksul: Yoksul.
y. 245
yoksulluk: Yoksulluk. (**bk. yoğsul**)
y. 363
yoğuluş: **bk. yoğal-**
y. 133
yol: **1.** Yol. **2.** Hareket edilen yön. **3.** Seyahat etmek, sefer etmek. **4.** Mesafe. **5.** Kumaş, kâğıt vb.nin üstüne çizilen çizik, iz. **6.** Dünya görüşü. **7.** Usul, çare, tedbir. **8.** Âdet, gelenek. **9.** Akıl. **10.** Defa, kere.
y. 100, 119, 122, 123, 136, 137, 140, 172, 190, 195, 200, 206, 218, 224, 229, 23, 235, 237, 24, 25, 277, 277, 282, 289, 290, 299, 3, 32, 320, 368, 377, 377, 378, 383, 387, 393, 40, 400, 400, 419, 420, 433, 434, 434, 443, 457, 465, 465, 465, 466, 483, 53, 55, 58, 61, 61, 69, 78, 90
y.+da 141, 168, 172, 173, 173, 187, 223, 226, 253, 26, 40, 409, 417, 443, 338
y.+din 324, 343, 453, 474, 80
y.+ga 171, 172, 172, 206, 232, 234, 246, 253, 257, 299, 339, 362, 365, 368, 383, 400, 400, 414, 417, 419, 419, 420, 427, 434, 435
y.+i 100, 118, 120, 123, 123, 137, 137, 137, 137, 138, 143, 143,

152, 212, 26, 260, 289, 290, 290, 30,
318, 339, 382, 393, 393, 400, 423,
442, 471, 63, 63

y.+ida 124, 130, 144, 169, 180,
211, 223, 230, 233, 234, 259, 278,
282, 289, 289, 289, 290, 312, 317,
366, 373, 420, 420, 421, 441, 441, 45,
458, 57, 62, 76, 80, 9, 90

y.+idiki 104, 141, 195, 199,
209, 56, 56, 63, 80

y.+idin 102, 114, 223, 420, 489

y.+idu 278

y.+iga 123, 129, 138, 143, 171,
179, 189, 213, 283, 414, 419, 80, 82

y.+ila 307, 459

y.+imiz 123, 143, 289

y.+imizdin 320

y.+imizni 256

y.+imiznin 9

y.+imu 253

y.+inde 19

y.+ini 117, 137, 141, 145, 240,
253, 256, 259, 285, 292, 317, 35, 41,
62, 96

y.+inin 173, 299

y.+lar 194, 23, 403, 470

y.+larda 127, 420, 420, 471, 90

y.+larni 23, 377, 47

y.+larnin 91

y.+liri 387, 4

y.+liriga 303

y.+ni 144, 186, 26, 290, 327, 4,
59, 75

y.+nin 204, 28, 32, 338, 339,
418, 85

y.+umni 198

yol puli: Apak Hoca'nın hâkimiyeti
dönemindeki alınan verginin adı.

y. 383

yola-: Ayak basmak, varmak.

y.-masliki 302

yolat-: Yanına yaklaştırmak,
vardırmak. (**bk. yola-**)

y.-maytti 460

y.-midi 74

yolbaşçi: [**<yol+baş+çi**] Bir sınıf,
parti veya grubun lideri.

y.+m 205

yoldaş: Yoldaş, yol arkadaşı. (**bk. yol**)

y.+tur 178

yolla-: Yollamak, göndermek.

y.-di 171

yolluq: 1. Mantıklı, haklı. 2. Çizgili.
3. Hediye.

y. 191, 24, 247, 281, 299, 347,
347, 400, 51, 98

yolsiz: Kurallara aykırı, uygunsuz,
yöntemsiz, düzensiz, yersiz, usulsüz,
nizamsız. **(bk. yol)**

y. 483

yolsizlik: Kurallara uymama durumu.
(bk. yolsiz)

y. 490

yoltuz: **(bk. yultuz)**

y.+lirinin 98

yoltuzsiz: Yıldızsız. **(bk. yultuz)**

y. 103

yoluçi: Sefere çıkan kişi, yolcu,
gezgin. **(bk. yol)**

y. 451, 5

y.+din 451

y.+ikenlikini 458

y.+nin 5

yoluķ-: Uğramak, karşılaşmak.

y.-kan 41, 75

y.-sa 141

y.-ti 25

y.-up 160

yoluķtur-: Uğratmak, karşılaştırmak.
(bk. yoluķ-)

y.-di 435

yolvas: Kaplan.

y. 237, 48

y.+lardek 9

y.+ni 237

y.+tek 254

y.+tin 392

Yolvashan: Seidiye Hanlığı'nın
onuncu hanı olan Abdullahan'ın oğlu.
Yolvashan, önce Kâşgar naibi olmuş
sonra ise tahtta oturan kardeşi
Abdumömin'i mağlup ederek kendisi
tahta oturmuş, Seidiye Hanlığı'nın on
birinci hanı olmuştur. **(BS romanı s.:
119, 142) (Hacı, 1993: 199)**

y. 142, 204, 204, 204, 205,
227, 227, 228, 240, 369, 486, 486,
486, 486, 486, 487, 487

y.+ga 171, 487

y.+ni 119, 171, 205, 369, 486

y.+nin 119, 119, 206, 371, 486,
486

yopuķ: 1. Çul. 2. Örtü.

y. 109, 283, 75, 94

yopur-: Anlamamak, bilmemek,
sessiz durmak.

y.-up 332

yopurmaķ: Yaprak.

y. 40, 93

- y.+lar 59
- y.+liri 93
- yopurul-:** Bir yere atılmak.
- y.-di 265
- y.-up 257, 265, 397, 68
- yop-yoruḡ:** Işık, aydınlık.
- y. 10
- yorḡa:** Ritmini bozmadan yürüyen at.
- y. 392
- y.+nin 27, 400
- y.+si 36
- yorḡıla-:** Ritmini bozmadan yürümek.
(**bk. yorḡa**)
- y.-p 400
- yoru-:** 1. Işıklanmak, aydınlanmak. 2. Gün ağarmak. 3. Neşelenmek, sevinmek.
- y.-di 442, 5
- y.-ganidi 404
- y.-p 435, 464
- y.-tti 77
- y.-ytiyu 469
- yoruḡ:** 1. Işık, aydınlık. 2. Umut verici. 3. Çatlak, yarık. (**bk. yoru-**)
- y. 103, 122, 154, 256, 318, 335, 40, 470
- y.+i 463, 464, 98
- y.+ida 236, 255, 334, 389, 390
- y.+idi 134
- y.+iga 8, 99
- y.+ini 19
- yoruḡluk:** 1. Aydınlık, ışıklılık. 2. Özgürlük. 3. Aydınlanan yer. (**bk. yoruḡ**)
- y. 149, 372, 378, 420, 454
- y.+tur 224
- yorut-:** Işıklandırmak, aydınlatmak.
(**bk. yoru-**)
- y.-ivetkenidi 42
- y.-ivetti 3
- y.-kandur 99
- y.-kuci 11
- y.-up 266, 351
- y.-uvetkenidi 422
- yosun:** (**Moḡ.**) Gelenek, anane.
- y. 453
- y.+ida 312
- yosunda:** (**Moḡ.+T.**) Şekilde, tarzda, hâlde. (**bk. yosun**)
- y.+da 102, 132, 208, 210, 238, 258, 318, 330, 381, 390, 428
- yosunluk:** (**Moḡ.+T.**) Gelenekleri bilen, geleneklere bağlı. (**bk. yosun**)
- y. 445

yoşor-: bk. yoşur-

y.-up 400

yoşur-: Başkalarına göstermemek, gizlemek, saklamak.

y.-may 371

y.-maymen 237

y.-up 104, 240, 86

yoşurun: Gizli, saklı. (bk. yoşur-)

y. 125, 132, 148, 158, 160, 165, 167, 173, 179, 191, 213, 215, 215, 239, 272, 281, 304, 327, 399, 399, 401, 401, 403, 406, 406, 407, 409, 409, 44, 46, 480, 484, 486, 489, 54, 63, 76

yoşurun-: 1. Kendi kendine gizlenmek, saklanmak. 2. Düşmanın geçme ihtimali olan yere askeri gizlice yerleştirmek. (bk. yoşur-)

y.-gan 283, 297, 43, 86

y.-ganidi 324, 445

y.-miganidi 381

y.-up 10, 117, 126, 328, 438, 63, 7

yoşurunçe: Gizli hâlde, saklı hâlde. (bk. yoşurun)

y. 237

yoşurunuş: bk. yoşurun-

y.+ka 76

yoşuruş: Gizleme, gizleyiş. (bk. yoşur-)

y.+ka 54

yota: Dizin üstünden kalça kemiğine kadar olan bölüm.

y.+sini 346

yotқан: [<yoğurқан] Yorgan.

y. 156, 85, 88

yöge-: Bir nesneyi başka bir nesne ile sarmak, dolamak.

y.-gen 329

y.-p 152

y.-valganidi 133, 395

yögeklik: Sarılan. (bk. yöge-)

y. 292

yögemlik: Desteklenen, donatılan. (bk. yöge-)

y. 94

yögen-: bk. yöge-

y.-ip 332

yögimeç: Gündüzsefası, kahkaha çiçeği.

y.+leridi 231

yöle-: 1. Desteklemek, yardım etmek. 2. Üst üste koymak.

y.-di 100

y.-p 283, 310, 422, 381

y.-valdi 154, 381, 430

y.-ydu 83

yölek: Destek, yardım edecek kişi, yoldaş. **(bk. yöle-)**

y. 284, 285

yölen-: 1. Bir şeye dayanmak. 2. Dayanmak. **(bk. yöle-)**

y.-ip 314, 454

y.-ivaldi 460

yölençük: Dayanak, destek, yardımcı. **(bk. yölen-)**

y.+i 119

y.+tin 228

yötel-: Öksürmek.

y.-ip 448

yötke-: Yerini değiştirmek, yenilemek, değiştirmek.

y.-men 167

y.-p 146, 7

y.-ydu 485

yötkel-: Yer değiştirmek. **(bk. yötke-)**

y.-idu 346

y.-ip 209

yötkiliş: bk. yötkel-

y. 361, 448

yu-: 1. Kirlenen nesneleri su ile temizlemek, yıkamak. 2. İyi hizmet edip yaptığı hatayı düzeltmek.

y.-yup 47, 432

yuk: Bir şeylerin yapışıp kalan izi, leke.

y.+i 244, 349

yuk-: Başka şeye yapışmak.

y.-maydigan 16

yukiri: 1. Bir şeyin baş tarafı, başı. 2. Başkalarından üstün olan. 3. Yüksek, yukarı. 4. Önceki, evvelki.

y. 105, 131, 134, 161, 162, 164, 207, 251, 271, 344, 368, 368, 450, 462, 490, 490, 490, 97

y.+ga 24, 346, 420, 458, 60

y.+ki 215, 245

y.+kidek 222

y.+kılar 490

yukundi: Bir şeylerin altına yapışan kalıntı.

y.+liri 113

yul-: 1. Koparmak, yolmak, parçalamak. 2. Düşmanı kırmak, yok etmek.

y.-midi 453

y.-up 226, 347, 69

y.-uvaligudek 401

yulğun: İlgin.

y. 23, 376, 382

yulğu-: Çekmek.

y.-p 348, 396

yulğun-: Bir şeyin içinden çıkıp gitmek, güç kullanarak hareket etmek.

y.-di 405

y.-up 107, 229, 87

yultuz: Yıldız.

y. 278, 307, 61

y.+ga 61

y.+i 216

y.+ıla 439, 46

y.+imu 22

y.+ini 463

y.+lar 283, 462, 463, 463

y.+lardin 463

y.+larga 463

y.+larmu 154, 329, 382, 439, 46

y.+liri 22

y.+lirinin 19

yultuzsiz: bk. yoltuzsiz

y. 402

yum-: Yummak.

y. 108, 199, 341

y.-up 101, 155, 266, 316, 332, 432

y.-uvalgan 106

yumğuz-: Yumdurmak. (bk. yum-)

y.-di 74

yumila-: 1. Yuvarlamak, yuvarlanmak. 2. Vazgeçmek.

y.-p 19

y.-ytti 310

yumilağ: Yuvarlak, müdevver. (bk. yumila-)

y. 95

yumilat-: Yuvarlatmak. (bk. yumila-)

y.-ip 196

yumran: Genç, yumuşak.

y. 207, 304, 329, 381, 443, 95

yumşa-: Sertliği kalmamak, yumuşak duruma gelmek, yumuşamak.

y.-p 378

yumşak: Katı değil, yumuşak. (bk. yumşa-)

y. 12, 191, 23, 267, 290, 299, 316, 330, 364, 64

yumşaklık: Yumuşaklık. (bk. yumşak)

y. 297

yumşıtiş: Yumuşatış. (bk. yumşa-)

y. 166

yumul-: Yumulmak. (**bk. yum-**)

y.-gan 297

yumuş: Yumuş, yumma. (**bk. yum-**)

y. 71

yunda: Giyim, kap kacak, el, kol yıkandıktan sonra hasıl olan su, bulaşık suyu.

y. 89

Yunus: **bk. Yunus Tamçi**

y. 363, 6

Yunus aḥun: **bk. Yunus Tamçi**

y. 6

y.+ni 465

Yunus Tamçi: İsen Buka'nın babası. (**BS romanı s.: 142**)

y. 142

y.+ga 144, 363

y.+mu 363, 449

y.+nin 66, 473

yuṇ: Yün.

y.+lar 381

y.+nin 189

yuṇluḡ: Yünlü. (**bk. yuṇ**)

y. 70

yupқа: Kalın değil, ince.

y. 182

yurt: **1.** Halkın toplanıp yaşadığı yer. **2.** Yurtta yaşayan ahali.

y. 104, 110, 111, 115, 116, 149, 163, 164, 164, 168, 174, 19, 192, 195, 195, 195, 198, 202, 207, 208, 229, 233, 239, 245, 256, 256, 256, 256, 264, 272, 282, 329, 329, 329, 330, 331, 367, 377, 377, 378, 378, 383, 387, 390, 397, 398, 418, 421, 427, 427, 431, 431, 432, 440, 458, 54, 55, 71, 94

y.+i 117, 133

y.+idin 456

y.+iga 209

y.+iiken 118

y.+imiz 233

y.+imizni 210

y.+ini 197, 281, 437

y.+inin 377

y.+inizni 433

y.+ka 163, 192, 231, 247, 28, 293, 30, 361, 379, 388, 409, 409, 435, 435, 80

y.+lar 34, 35

y.+larda 34

y.+lardin 192, 20, 207, 94

y.+larga 202

y.+larni 34, 7

y.+mu 164

y.+ni 167, 174, 21, 227, 247, 278, 285, 323, 388, 408, 409, 414, 426, 431, 433, 437, 58, 63

y.+nin 115, 149, 15, 150, 178, 192, 194, 223, 239, 24, 256, 388, 425, 426, 432, 57, 89

y.+ta 179, 191, 22, 237, 31, 356, 382, 382, 385, 438

y.+tiki 194, 408

y.+tikiler 380, 384

y.+tin 168, 17, 188, 189, 30, 387, 436, 62

y.+umni 7

y.+umnin 108

y.+undin 431

y.+unga 194

yurtdaş: Yurttaş. (**bk. yurt**)

y.+i 381

y.+lar 110

y.+liri 390

y.+liridin 434

y.+lirinin 407

yurtluğ: Bir yerde doğan, yaşayan yurttaş. (**bk. yurtdaş**)

y.+liri 425, 426

y.+liridin 387

yurtmuyurt: Yurttan yurda, şehirden şehire.

y. 317, 383

yurtsiz: Yurdu olmayan, duracak yeri olmayan. (**bk. yurt**)

y. 210

yut-: 1. Yutmak. 2. İçine çekmek, sömürmek. 3. Dert, keder basmak. 4. Öldürmek, yok etmek.

y.-atti 148, 262

y.-idu 194

y.-kan 161, 409

y.-ti 102

y.-up 160, 252, 265, 32, 447, 56, 76, 92

y.-uvaldi 102, 171, 45

y.-uvetip 8

yutum: Yudum.

y. 184, 244

yuyunuş: Yıkanış, yıkanma. (**bk. yu-**)

y. 311

yüdü-: Bir şeyi sırtlamak, yüklenmek.

y.-p 452, 471

yügen: Dizgin.

y. 277

yüğürl-: 1. Koşmak. 2. Harekete geçmek. 3. Hızlı şekilde hareket etmek, acele davranmak.

y.-di 28, 428, 430

y.-ep 201

y.-gen 71

y.-up 127, 127, 130, 198, 273, 349, 379, 391, 393, 73, 88

yüğürt-: 1. Koşturmak. 2. Göndermek, emretmek. (bk. yüğürl-)

y.-ken 317

y.-ti 300, 436

y.-up 180, 231, 325

yüğürlük: Hızlı koşan, hızlı hareket eden. (bk. yüğürl-)

y.+idi 70

yüğürlüş-: Birlikte koşmak. (bk. yüğürl-)

y.-etti 89

yük: Bir yerden başka yere taşınması gereken şey.

y. 26, 237

y.+i 385

y.+ini 141, 449

yüksek: 1. Yüksek, yukarı, büyük. 2. İyi, güzel.

y. 278, 34, 429

yükseklik: Yükseklik, büyüklük. (bk. yüksek)

y.+ge 178

yükün-: İki dizin üstüne çökmek, çömelmek.

y.-di 241, 284, 350

y.-gen 79

y.-up 136, 314, 315, 316, 345, 428, 445, 85

yükündür-: İki dizin üstüne çöktürmek. (bk. yükün-)

y.-genidi 342

yükünüş: bk. yükün-

y. 428

yür-: 1. Yürümek. 2. Gezmek, dolaşmak. 3. Yaşamak, hayat geçirmek. 4. Muhatap olmak. 5. Satranç, kâğıt oyunları ve damada sıra gelince hamle yapmak. 6. Kız ve erkeğin düğün yapmak amacıyla anlaşması. 7. Sürüklenmek. 8. Birlikte olmak, denk olmak, benzemek.

y.-di 444

y.-elmes 94

y.-elmeydu 186

y.-er 386

y.-ermis 252

y.-etti 132, 14, 158, 183, 222,
293, 312, 347, 404, 41, 425, 437, 458,
46, 51, 71

y.-gecke 344

y.-gen 122, 144, 177, 201, 210,
230, 231, 252, 252, 260, 262, 27, 272,
288, 300, 302, 312, 337, 338, 348, 4,
425, 439, 441, 441, 457, 462, 463, 47,
471, 472, 477, 51, 60, 64, 66, 71, 80,
89, 90

y.-gende 488

y.-gendek 139

y.-gendin 15, 457

y.-genler 212

y.-genliki 472

y.-genliri 121

y.-güciler 16

y.-güçilerdur 16

y.-idigan 343

y.-isiz 267

y.-mekke 317

y.-mey 327

y.-meydigan 203

y.-meydiganlikiga 398

y.-meyla 379

y.-migen 475

y.-ün 167

y.-ünlar 264

y.-üp 123, 136, 14, 15, 154,
164, 168, 171, 172, 190, 192, 202,
202, 202, 211, 229, 282, 283, 327,
338, 342, 363, 368, 374, 379, 385,
400, 402, 428, 457, 460, 460, 463, 6

y.-üpmu 14

y.-üptuk 170

y.-üvatkandek 15

y.-üvatkanlikidin 182

y.-üydigan 130, 144, 145, 168,
312, 408, 470, 471, 94, 427

y.-üydu 383

y.-se 167

y.-sem 119

yürek: 1. Yürek. 2. Bir şeyin merkezi.
3. Hasret, gayret.

y. 10, 115, 162, 193, 213, 234,
241, 247, 301, 301, 303, 348, 351,
377, 388, 438, 443, 443, 468, 56, 79

y.+i 105, 106, 106, 106, 119,
125, 125, 125, 129, 13, 130, 132, 143,
146, 148, 160, 170, 171, 19, 192, 194,
200, 251, 260, 276, 295, 330, 36, 378,
39, 399, 4, 441, 448, 449, 45, 45, 451,
455, 61, 72, 72, 88, 96

y.+ide 116, 146, 17, 254, 387,
387, 396, 444, 449, 75

y.+idiki 11, 125, 139, 239, 285,
286, 324, 43, 54

y.+idin 449

y.+ige 10, 107, 119, 252, 31,
43, 455, 455, 471, 471

y.+imde 285

y.+imni 109

y.+ini 104, 105, 105, 137, 177,
19, 225, 290, 294, 3, 32, 404, 41, 44,
453, 467, 60, 87, 322

y.+inin 127, 146, 63

y.+ke 290

y.+ler 104, 106

y.+liri 271, 32, 391, 425

y.+liridiki 111

y.+ni 105, 132, 344, 470

y.+nin 452

y.+tin 105

yürek'aldi: [<yürek+aldi] Bir işi
yapmaya cüret edemeyen, korkak.

y. 148, 94

yüreklik: Yürekli, cesaretli. (bk.
yürek)

y. 120

yüreksiz: Yüreksiz, korkak, ürkek.
(bk. yürek)

y. 459

yürgüz-: 1. Yürütmek. 2. Belli bir işi
yapmak, yola koymak. (bk. yür-)

y.-gen 480, 480

y.-idigan 102, 339

y.-up 321, 367, 479

yürgüzü: bk. yürüz-

y.+i 278

yürt: bk. yurt

y.+iniz 189

yürüş: Yürüme, yürüyüş. (bk. yür-)

y. 24, 257, 28, 298, 317, 335,
363, 38, 410, 421, 424, 456, 485, 488

y.+i 188, 203, 278, 487

y.+imizni 256

y.+ini 398, 398

y.+inin 255

y.+ke 254, 255, 256, 400, 171

y.+ni 254, 256, 352

y.+nin 255

y.+ninmu 352

yürüş-: 1. Birlikte yürümek. 2. İşlerin
yolunda gitmesi. (bk. yür-)

y.-etti 337, 47

y.-imiz 255

y.-ti 164

y.-up 290, 373

Yüsüp Has Hacip: Yusuf Has Hacip.

y. 156

Yüsüp Kıdırhan: 15. yüzyılda Yarkend'de yaşamış ünlü makam ustası.

y.+nin 469

yüz: (I) 1. Yüz. 2. İzzet, hürmet. 3. Giyim kuşam, dış görünüş. 4. Bir şeyin üst tarafı. 5. Bir nesnenin hacmi. 6. Demir aletlerin ince kısmı. 7. Genelde üstünde yazı olan şeylerde isimlerden sonra gelerek vasıtasıyla anlamı katmaktadır.

y. 106, 107, 120, 13, 140, 142, 143, 15, 155, 169, 170, 18, 182, 187, 187, 195, 201, 222, 226, 227, 228, 236, 24, 241, 246, 253, 26, 265, , 267, 27, 280, 287, 292, 320, 336, 351, 352, 354, 381, 381, 382, 390, 393, 405, 439, 46, 472, 481, 488, 6, 60, 66, 78, 88, 98

y.+i 132, 153, 159, 167, 18, 194, 235, 242, 26, 27, 296, 30, 300, 351, 376, 403, 430, 446, 460, 462, 478, 78

y.+ide 376, 393, 442, 49, 5, 58, 78

y.+idek 134, 382

y.+idiki 128, 128, 456

y.+idin 191, 389, 420, 439, 465

y.+ige 128, 128, 129, 147, 170, 184, 232, 287, 434, 481, 74

y.+imu 92

y.+ini 101, 126, 147, 232, 284, 328, 332, 384, 402, 430, 430, 68

y.+inin 86

y.+inizde 128

y.+isidin 299, 300

y.+lerni 376

y.+liri 127, 134, 24, 388, 63, 77, 87

y.+liride 114

y.+lirige 180, 464

y.+mu 459

y.+un 99

yüz: (II) Onun on katı, yüz.

y. 3, 17, 16, 24, 50, 53, 64, 94, 116, 133, 175, 181, 215, 223, 234, 265, 275, 282, 309, 318, 319, 324, 365, 365, 396, 417, 417, 418, 459, 479, 480, 480, 481, 481, 481, 481, 481

y.+de 205, 205, 205, 205, 205, 205, 205, 205, 205, 205, 205

y.+dek 72, 283, 336

y.+din 154

y.+ge 117, 277, 459

yüzlegen: Birkaç yüz. (bk. yüz II)

y. 116, 456, 75

yüzlen-: 1. Yüzünü dönmek, bakmak, çevirmek. 2. Bir tarafa bakıp yürümek, yol almak. (bk. yüz I)

y.-di 187, 228, 233, 244, 261, 268, 309, 354, 61

y.-idigan 419

y.-idu 487

y.-ip 113, 180, 19, 423

y.-ivatidu 223

yüzlendür-: Yüzünü döndürmek. (bk. yüzlen-)

y.-dun 49

yüzlep: Birkaç yüz, çok. (bk. yüz II)

y. 384

yüzleş-: Yüz yüze olmak. (bk. yüz I)

y.-ip 407

y.-ti 354, 406

yüzliniş: bk. yüzlen-

y. 220

yüzlük: Yüzlü. (bk. yüz I)

y. 308

yüzmu yüz: Karşı karşıya, yüz yüze. (bk. yüz I)

y. 459

yüzsiz: Yüzsüz, namussuz.

y. 409

yüzyıl: Yüzyıl, asır.

y. 204, 311

y.+lardin 133

Z

zadi: 1. Hep, hiç, bütün. 2. Soru cümlelerinin başına veya sonuna gelerek cevabın açık olmasını istemeyi bildirir.

z. 150, 210, 253, 356, 379, 457, 463, 97

z.+la 128, 146, 153, 158, 195, 215, 273, 319, 322, 377, 398, 405, 414, 428, 450, 450, 455, 462, 470

zadila: Hiç, hiçbir zaman.

z. 40, 99

zağra: (Far.) Mısır, darı unundan yapılan ekmek.

z. 189

z.+ni 113

zağun: Şalgam.

z. 337

zahid: (Ar.) Zahit.

z. 187, 212, 288

z.+lar 291, 441

z.+larnin 402, 453

z.+lernin 144

z.+liri 325

z.+u 187	zalimlik: (Ar.+T.) Zalimlik. (bk. zalim)
zahir: (Ar.) Açık, sarih, aşikâr.	z. 228
z. 296, 316, 353, 421, 473, 8	z.+lirini 450
z.+dur 221	zaman: (Ar.) Zaman, vakit, devir, çağ.
z.+i 154, 491	z. 185, 21, 219, 221, 235, 269, 286, 394, 416, 423
zakat: (Ar.) Zekât.	z.+da 213, 423
z. 211, 399	z.+dur 185
z.+ni 392	z.+i 415
zakatçı: (Ar.+T.) Zekâtı toplayan kişi. (bk. zakat)	z.+idek 217
z. 391, 391, 407	z.+idiki 204
z.+siidi 390	z.+inda 431
Zakatçı Beg: bk. Mekke Hoca	z.+indin 474, 475
z.+im 391, 391	z.+larda 388, 431, 49
zalalet: (Ar.) Yoldan dönen, şaşırان.	z.+lardiki 26
z. 324, 358, 419, 46, 87	z.+lardin 45
z.+tur 324	z.+larnin 36
zalaletçi: (Ar.+T.) Yoldan dönen kişi. (bk. zalalet)	z.+liri 36
z.+leriken 441	z.+lirida 179, 21
zalim: (Ar.) Zalim, zulmeden.	z.+nin 176, 285
z. 178, 186, 275, 408, 431	zamandaş: (Ar.+T.) Zamandaş, çağdaş.
z.+idi 489	z. 428
z.+lar 199	z.+liri 209
z.+ni 228	zamane: (Ar.) Zamane, devir, devran.
z.+nin 228, 407	

z. 178, 213

z.+sida 31, 169

zamin: (Ar.) Meydana gelen söz veya işte sorumlu olan.

z. 274, 357, 384, 44, 465, 50

zamin bol- ‘Kötü söz ve işin meydana gelmesine sebep olmak.’

z.-di 384, 274, 44

z.-idigan 357

z.-gan 465, 50

Zaḡzu: Bu ad ile adlandırılan millet ve bu millete mensup kişi. **(bk. Taḡgut)**

z.+lar 386

zapas: (Rus.) Yedek, rezerv.

z. 117

zar: (Far.) 1. Feryat, inilti, inleyen. 2. Talep, istek. 3. Muhtaç.

z. 164, 181, 285, 368

z.+ini 146, 78

zaraḡet: (Ar.) Doğal afetlerden korunmak için topluca dua edilen etkinlik.

z.+mu 192

zaratḡahliḡ: (Ar.+Far.+T.) Ölen kişilerin gömüldüğü yer, mezarlık.

z.+iga 283

zare: (Far.) bk. yiḡa

z. 124, 22, 275, 275, 277, 352, 390

zariḡ-: Bir şeye çok ihtiyacı olmak.

z.-ip 97

zarla-: (Far.+T.) Bir şeyden dert yanmak, şikâyet etmek. **(bk. zar)**

z.-gan 454

zarlan-: (Far.+T.) Sızlanmak, dert yanmak, ağlamak. **(bk. zarla-)**

z.-di 178

z.-ip 149, 29

z.-gan 89

zarlaḡ: bk. zarla-

z.+ka 201

zarlat- (Far.+T.) Şikâyet ettirmek. **(bk. zarla-)**

z.-idu 179

zar-zar: Zar sözünün tekrarlanması. **(bk. zar)**

z. 186, 19

zasüy: (Çince) Sakatat.

z. 112, 113

zat: (Ar.) 1. Zat, şahıs. 2. Kendi.

z. 11, 145, 150, 18, 207, 208, 217, 220, 277, 280, 280, 280, 30, 301, 302, 320, 370, 399, 98

z.+i 320

z.+iga 136, 278, 321, 99

z.+ini 86

z.+ka 11, 147, 302, 31, 364

z.+lar 175

z.+larga 298

z.+larnin 186

z.+ni 142, 17, 18, 192, 363

z.+nin 102, 16, 162, 163, 18, 185, 197, 217, 219, 293, 302, 31, 32, 367, 79, 98, 146

zaval: (Ar.) Yok oluş, yoldan çıkma.

z. 221, 326, 448, 448

z.+ga 61

zavallık: (Ar.+T.) Yok oluş, mahvolma. **(bk. zaval)**

z.+ka 182, 233, 236, 256, 223

zaye: (Ar.) Faydasız, boş, israf.

z. 179, 179, 20, 290, 82

zeber: bk. ziru–zeber

z. 194

ziru–zeber ‘Yıkılma, tahrip olma.’

z. 194

zedival: (Far.) Perde.

z. 191

zeher: (Far.) 1. Zehir. 2. Kötü niyetli, niyeti kötü.

z. 122, 302, 322, 357, 357, 365, 44, 51, 54, 66

z.+dek 110

z.+im 356

z.+in 355

zeher zoğum: (Far.+Ar.) Zehir, çok acı. **(Kaynaklarda zeher zeğum olarak geçmektedir.)**

z.+dek 171

zeher zuğum: (Far.+Ar.) **(Kaynaklarda zeher zeğum olarak geçmektedir.) (bk. zoğum)**

z. 396

zeherhende: (Far.) Kötü niyetli.

z. 264

zeherle-: (Far.+T.) Zehirlemek. **(bk. zeher)**

z.-p 167, 479, 481, 49

zeherlen-: (Far.+T.) Zehirlenmek. **(bk. zeherle-)**

z.-ip 366, 373, 481, 481

zeherlik: (Far.+T.) Zehirli. **(bk. zeher)**

z. 109, 110, 148, 180, 198, 281, 363, 408

zehi: İyi, güzel.

z. 372

zeḥim: (Far.) Yara, cerahat.

z.+ge 140

zeḥme: bk. zeḥim

z. 294, 44

zeḥmet: (Ar.) Zahmet, güçlük, elem.

z. 110, 178, 290, 335

ze'ip: (Ar.) 1. Zayıf, güçsüz, hastalıklı, cılız, rahatsız. 2. Herhangi bir alanda gücü az olan.

z. 114, 201, 252, 285, 330, 45, 454, 464, 60, 67, 85

ze'ipleş-: (Ar.) Fiziki ve ruhi olarak güçsüz düşmek. (**bk. ze'ip**)

z.-ip 55

zelle: (Ar.) Düğün veya şölenlerde misafirlere verilen yemek.

z. 233

z.+ni 241, 242

zen: (Ar.) Fikir, düşünce.

z. 195, 378, 44, 80

zencir: (Far.) 1. Zincir. 2. Pranga. 3. Esaret, kulluk.

z. 195, 4

z.+din 202

z.+i 458

z.+inin 373

z.+ler 478

zencirsiman: (Far.+T.) Zincire benzeyen, birbirine birleştirilen. (**bk. zencir**)

z. 103

zenger: bk. zeṅger

z. 318

zeṅger: (Far.) Yeşil ile mavi arasındaki renk, açık mavi.

z. 5, 67

Zeṅgi Kunteyci: Galdan'ın iki arkadaşından biri, bir komutan adı. (**diğeri için Dalce Töre**) (**BS romanı s.: 241**)

z. 241, 244, 253, 253, 254

z.+ge 244

z.+ni 244, 252

z.+nin 253, 269

zepe: (Ar.) Safran. (**Kaynaklarda zeper olarak da geçmektedir.**)

z. 169, 242

zeper: (Ar.) Elde edilen başarı, zafer.

z. 10, 256, 35

zeperdest: Kashi, güçlü.

z. 256

zer: (Far.) Altın.

z. 272, 283, 350, 44, 67

zerb: (Ar.) Sert, katı, şiddet, darbe.

z. 404, 71

zerbab: (Ar.) bk. zerbap

z. 305, 338, 94

zerbap: (Far.) Altın ip ile dokunan kumaş.

z. 445

z.+tin 429

zerbe: (Ar.) Vuruş, darbe.

z. 166

z.+din 24, 103, 341, 395

z.+ge 178

z.+si 348

z.+sidin 178

z.+sini 259, 260

zerberdest: bk. zeperdest

z. 256

zerdab: (Far.) 1. Safra. 2. Dert, keder.

z.+ka 387

z.+larni 111

zerdar: (Far.) Zengin, varlıklı.

z.+din 148, 206

z.+gice 111

zerde: (Far.) Güçlü kin.

z. 143, 99

zerde göş: (Far.) bk. zerdigöş

z. 171

zerdigöş: (Far.) Gazaptan ezilen.

z. 279

zerdilik: (Far.+T.) Gazabı güçlü. (**bk. zerde**)

z. 226, 263

zere: (Ar.) bk. zerre

z.+liridek 105

Zerepşan: (Far.) Zerepşan Nehri.

z. 22, 237, 380, 389, 400, 410, 439, 44, 440, 476, 90

z.+mu 388

z.+nin 2, 57

zerer: (Ar.) bk. ziyan

z. 385

z.+ge 291

zerip: bk. zerb

z. 261

zerp: bk. zerb

z. 134

zerre: (Ar.) Zerre.

z.+ler 278

z.+lerge 278

z.+si 225

zerriçe: (Ar.+T.) En küçük zerre. (**bk. zerre**)

z. 156

zeuḳ: bk. zoḳ

z. 273

zey: (Far.) Altın ile işlenen.

z. 393

Zeynidin Muptaci: Özel isim.

z. 84, 84, 85, 86

zède: (Far.) Yaralanan yer, yara.

z. 171, 18, 276

zèhin: (Ar.) Zihin, akıl.

z. 361

z.+i 176, 210, 213, 282, 314, 429, 56

z.+ige 469

z.+in 269

z.+ini 269

zèmin: (Far.) 1. Yer, toprak, kara. 2. Ekin ekilmiş yer.

z. 135, 164, 164, 165, 169, 169, 174, 247, 256, 357, 39, 39, 449, 45, 9

z.+da 239, 286, 293, 477

z.+din 243, 257

z.+ga 11, 320, 416, 477

z.+i 172, 482, 482

z.+ige 366

z.+ini 3

z.+larga 485

z.+larla 482

z.+larni 238

z.+lirini 367

z.+ni 11, 110, 165, 17, 234, 292, 87

z.+nin 128, 320, 39, 407

zèrek: (Far.) Uyanık, zeki.

z. 11, 125, 253, 437, 484, 98

zèreklik: (Far.+T.) Uyanıklık, zekilik. (**bk. zèrek**)

z. 421

zèrikiş: (Far.+T.) Usanma, bııkma.

z.+tin 470

zèrin: bk. aç-zèrin

z. 94

aç-zèrin ‘Aç kalan ve ağlayan, feryat eden.’

z. 94

zèrinlik: bk. aç-zèrinlik

z. 137

aç-zèrinlik ‘Aç kalma ve dert yanma hâli.’

z. 137

ziba: (Ar.) Güzellik, süslülük, yakışıklılık.

z. 187, 442

ziç: Birbirine çok yakın.

z. 70

ziddiyet: (Ar.) Karşıt, düşman.

z. 176, 486

ziddiyetlik: (Ar.+T.) Karşıtlık, düşmanlık. **(bk. ziddiyet)**

z. 402

zigir: (Far.) Keten, keten tohumu.

z. 88

zigirila-: Her şeyiyle incelemek, soruşturmak.

z.-p 447

zikir: (Ar.) 1. Zikir. 2. Müslümanların bir lider önderliğinde halka şeklinde oturup Allah'ın ve peygamberlerin adını dile getirme.

z.+i 152, 183, 187, 196, 198, 262, 296, 318, 339, 342, 350, 371, 452, 453, 455, 311

zıkrhane: (Ar.+Far.) Zikir yapılan yer. **(bk. zikir)**

z.+din 308

Zikriya: Hz. Zekeriyyâ, İsrailoğulları'na gönderilmiştir.

z. 186

zil: (Far.) Kalın olmayan ses, ince, tiz.

z. 423, 47

zilça: (Far.) Halı, kilim.

z. 122, 156, 159, 262, 307, 481, 88

Zileyha Bëkim: Apak Hoca'nın annesi. **(BS romanı s.: 367)**

z. 367

z.+mu 478

z.+ni 367

zillet: (Ar.) Aşağı olma.

z.+ke 90

zilzile: (Ar.) 1. Titreme. 2. Ürkme, panik, telaş.

z. 175, 468

z.+ge 11, 225

zimistan: (Far.) 1. Kış mevsimi, kış. 2. Çok karanlık.

z. 240, 363, 420

z.+i 45

z.+nin 180

zimme: (Ar.) Sorumluluk, mesuliyet.

z.+mizdiki 321

z.+mizge 9

zindan: (Far.) Zindan, hapis.

z. 344

z.+da 158, 447, 65, 79

z.+ga 166, 186, 358

z.+iga 186

z.+larda 456

z.+lardiki 103

zinhar: (Far.) Fiiller ile birlikte kullanılarak asla, fakat, mutlak anlamları katar.

z. 366

zinnet: (Ar.) Ziyet, süs.

z. 300, 78

zinnetlen-: (Ar.+T.) Her tür ziyet eşyası ile bezemek, güzelleştirmek. **(bk. zinnet)**

z.-gen 267, 337, 67

zinnetliniş: (Ar.+T.) bk. zinnetlen-

z.+i 422

ziğjida: Ziğ kılma, ziğ kılan hâlde. **(ziğ:** Baş ve vücudun ağrması neticesinde peyda olan bir tür sızı.) **(Kaynaklarda ziğjide olarak geçmektedir.)**

z. 394

zir: bk. zeber

z.+u 194

zira't: (Ar.) Ziraat, ekincilik.

z. 169, 374

zit: (Ar.) Birbirine karşı olan, düşman olan.

z. 171

z.+iğa 118

ziya: (Ar.) Aydınlık, nur.

z.+si 301

ziyade: (Ar.) Çok, daha çok, daha fazla.

z. 144, 154, 162, 189, 211, 212, 319, 57

ziyan: (Far.) Ziyat, zarar.

z. 110, 141, 198

z.+ini 224

ziyankar: (Far.) Zarar veren, zararlı. **(bk. ziyat)**

z.+i 431

z.+liriidi 220

ziyankeşlik: (Far.+Ar.+T.) Başkalarına zarar veren kişi. **(bk. ziyat)**

z. 219

z.+ige 426

ziyanlık: (Far.+T.) Faydası yok, faydasız. **(bk. ziyat)**

z. 212

ziyapet: (Ar.) Büyük toplantı, ziyafet.

z. 211, 215, 369

z.+inin 106

z.+large 434

ziyaret: (Ar.) Ziyaret.

z. 168, 168, 229, 251, 323, 324, 345, 361

z.+ke 369

z.+ler 192

z.+te 321

ziyaretçi: (Ar.+T.) Bir yeri veya bir şahsı ziyaret için giden kişi. **(bk. ziyaret)**

z.+ler 306

ziyarethana: (Ar.+Far.) Kişilerin ziyaret ettiği yer. **(bk. ziyaret)**

z.+larni 148

zohor: (Ar.) Zuhur, ortaya çıkma.

z.+i 304, 305

zoğ: (Ar.) Zevk, memnuniyet, hoşnutluk.

z. 138, 300

z.+ ini 250

z.+ka 337

z.+liri 14

zoğlan-: (Ar.+T.) Memnun olmak, sevinmek. **(bk. zoğ)**

z.-ip 144

zomçek–zomçek: Top top, yığın.

z. 389

zoğzay-: (Far.+T.) Dizini büküp oturmak, çömelmek.

z.-di 126

z.-ip 60, 381

zor: (Far.) 1. Kuvvet, güç, kudret, büyük. **2.** Zor, cebir. **3.** Büyük, ulu. **4.** Mecburiyet, mecbur.

z. 101, 219, 222, 23, 242, 254, 254, 254, 278, 293, 4, 438, 438, 478, 60, 89

z.+iga 470

z.+nin 394

zoravan: (Far.) Zorba, zalim.

z. 148, 48

z.+liriga 83

zoravanlık: (Far.+T.) Zalimlere has. **(bk. zoravan)**

z. 111, 471, 483

z.+iga 287, 480

z.+ka 149

zorla-: (Far.+T.) Bir işe mecbur bırakmak. **(bk. zor)**

z.-p 211, 469

zorluk: (Far.+T.) 1. Zorluk, güçlük. **2.** Sıkıştırma, zorlama. **(bk. zor)**

z. 149, 83

zoruk-: Güçsüzleşmek, yorulmak.

z.-may 225

z.-up 418

Zöhra: Çoban Yıldızı.

z. 22

Zöhre: bk. Zöhra

z. 46

Zöhre: Hizmetkâr olan Permankul'un kızı. **(BS romanı s.: 207)**

z.+ni 207, 207

zöhür: (Ar.) Yaratılış, dünyaya geliş.

z. 303

z.+ga 303

zörür: (Ar.) Hemen lazım olan, acil, mühim.

z.+dur 165

zörürîyet: (Ar.) Gerekli olan, çok önemli. **(bk. zörür)**

z.+i 212

zörürlük: (Ar.+T.) Hemen lazım olan, acil, mühim. **(bk. zörür)**

z.+ini 427, 440

zovula: İyi şans.

z.+si 191

Zubeydihan: Hudayar'ın annesi. Çocuğuyla birlikte tek başlarına yaşayan bir kadın. **(BS romanı s.: 391)**

z. 391, 392, 393, 394

z.+ga 391

z.+gimu 393

z.+ni 394

z.+nin 391

Zuleyha Bêkim: bk. Zileyha Bêkim

z. 478, 478

z.+dinmu 138

zulkedde: bk. zulke'de

z.+nin 10

zulke'de: (Ar.) Zilkade ayı.

z. 161, 204

zulmet: (Ar.) 1. Hiçbir şey göremeyecek derecede karanlık. 2. Cehalet.

z. 122, 265, 332, 378, 459, 468, 469, 99

z.+ikenlikidin 199

z.+ni 122

zulum: (Ar.) Zulüm, baskı, eziyet.

z. 111, 227, 228, 228, 237, 239, 426, 431, 483, 486, 487, 49, 83, 87

z.+din 385

z.+idin 486

z.+iga 480

z.+nin 285

zumret: (Ar.) Zümrüt.

z.+tek 442

Zunun Misiri: Zünnûn Ebü'l-Feyz Sevbân b. İbrâhîm el-Mısrî el-İhmîmî, ilk dönem sufilerinden.

z. 205

z.+ni 396

zuvandar: (Far.) Söz ustası.
(Kaynaklarda zuvandaraz olarak da geçmektedir.)

z.+nin 109

zümret: bk. zumret

z. 95

z. 124, 125, 171, 188, 213, 264,
327

6. SONUÇ

“Ehet Turdi’nin Behtsiz Se’idiye Romanındaki Türemiş Kelimeler Üzerine Tarihsel-Karşılaştırmalı İnceleme” adlı çalışmada; Uygur yazar Ehet Turdi tarafından kaleme alınan 491 sayfa uzunluğundaki *Behtsiz Se’idiye* adlı tarihî bir romanda geçen türemiş kelimeler tarihsel-karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. *Behtsiz Se’idiye*’de, Seidiye Hanlığı’nın Apak Hoca ve Cungarlar iş birliğiyle yıkılışı anlatılmıştır. Roman, İsmail Han tarafından ülkeden kovulan Apak Hoca’nın müritlerine mektup göndermesiyle başlamakta, V. Dalay Lama’nın yanına yardım istemek için gitmesiyle devam etmektedir. Yer yer *Hidayetname* ve *Tezkire-i Hoca Hidayitulla*’dan alıntılar yapılmış ve tarihî değere sahip kaynaklardan yararlanılmıştır.

Bu çalışma; *Behtsiz Se’idiye* romanında bulunan türemiş kelimelerin tarihsel-karşılaştırmalı incelemesi, çeviri yazısı ve gramatikal dizininden oluşmuştur. *Giriş*’te; Ehet Turdi ve *Behtsiz Se’idiye* romanı hakkında özet bilgiler verilmiş; tezin içeriği, kapsamı, yöntemi açıklanmıştır. *Uygur Edebiyatı* bölümünde; Modern Uygur edebiyatı hakkında bilgi verilmiş, Ehet Turdi’nin edebî hayatıyla ilgili önemli anekdotlar belirtilmiştir. Ayrıca bu bölümde romanın özeti de verilmiştir. *İnceleme* bölümünde, romanda geçen 770 türemiş kelime Köktürk döneminden Çağatay dönemine kadar -Kâşgar ve Yarkend ağızları da dâhil- belirlenen eserler taranarak fonetik, morfolojik ve semantik bakımdan art zamanlı yöntemle incelenmiş; gerekli görülen yerlerde izahatta bulunulmuştur. Ayrıca tetkik edilen her kelime, Yeni Uygurca ve BS’deki kullanımlarıyla karşılaştırılmıştır. *Metnin Çeviri Yazısı* bölümünde, Arap harfli Yeni Uygurca romanın Latin harflerine (aslına sadık kalınarak) çeviri yazısı yapılmıştır. *Gramatikal Dizin* bölümünde ise *Behtsiz Se’idiye* romanının gramatikal dizini hazırlanmıştır.

Çalışmanın sonuçlarına bakıldığında *İnceleme* bölümünde madde başı olarak ele alınan (BS’de geçen) türemiş kelimelerin -Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezm, Kıpçak, Çağatay dönemine ait eserlerden art zamanlı yöntemle yapılan çalışma sonucuna göre- fonetik, morfolojik, semantik bakımdan durumları tespit edilmiştir.

- BS’de geçen türemiş isim ve fiillerden Yeni Uygur Türkçesinde yeni anlam kazandığı tespit edilen kelimeler şöyledir:

Kelime	Yeni Uygurcada Kazandığı Anlam
<i>açkuç</i>	‘çare, çözüm ve izin’
<i>agrik</i>	‘hasta, hasta kişi’
<i>arila-</i>	‘lafa karışmak ve saç veya sakalın belli belirsiz beyazlaşması, kırışması’
<i>atak</i>	‘üvey’
<i>aylan-</i>	‘takılmak, bir şey ile meşgul olmak’
<i>ayril-</i>	‘kaybetmek (mal, hayat, kişi vb.ni)’
<i>basur-</i>	‘tavuğu kuluçkaya yatırmak’
<i>başla-</i>	‘terbiye etmek, eğitmek, teklif etmek’
<i>bulğa-</i>	‘baş ve el hareketiyle cevap vermek, başı veya eli sallamak’
<i>boşan-</i>	‘doğurmak’
<i>bölek</i>	‘farklı, başka’
<i>buzul-</i>	‘nikâhlı olduğu eşinden başkasına bakmak’
<i>çaçra-</i>	‘ufalamak, çiçek açmak, düşük yapmak, nefret, sevgi, aşk vb. duyguların dolup taşması’
<i>çêçekle-</i>	‘gelişmek (insan), acıyan nesnelerde renkli köpük oluşmak’
<i>çişle-</i>	‘yemek, kötü söz söylemek, baş ağrıtmak (içki vb. nedenlerle)’
<i>çömdür-</i>	‘düşünce, keder vb.ne daldırmak’
<i>çüçük</i>	‘ekşi’
<i>çüşür-</i>	‘yerine getirmek, eda etmek, yazmak, çizmek’
<i>êgin</i>	‘giyim, üst baş’
<i>elçi</i>	‘belge, işaret, alamet’
<i>eriğ</i>	‘yalnızca, sadece’
<i>êşek</i>	‘utanmayı bilmeyen kişi’

<i>içkiri</i>	‘Çin’in iç kısmı’
<i>issitma</i>	‘ağrı’
<i>kenlik</i>	‘enlem’
<i>kenri</i>	‘çok, bol, yeterli’
<i>ketküz-</i>	‘şans veya fırsat vb.ni kaçırmak, hata yapmak’
<i>kêneş</i>	‘meclis, şûra, kurul’
<i>köçür-</i>	‘musallat olan cini çıkarmak’
<i>kökür-</i>	‘kızmak, küflenmek, donmak’
<i>könek</i>	‘arı kovanı’
<i>köñülsiz</i>	‘mutsuz’
<i>kötürül-</i>	‘isyan etmek, ayaklanmak’
<i>köyük</i>	‘aşk’
<i>kadâl-</i>	‘uzun süre (dik dik) bakmak, dikilmek (dik hâle getirilmek)’
<i>kaldur-</i>	‘geçersiz hâle getirmek, yok etmek, kalp kırmak’
<i>kapak (I)</i>	‘kaş’ anlamıyla
<i>kapak (II)</i>	‘kafasını kullanamayan, ahmak’
<i>kapartma</i>	‘sayfa, bina, nakış ve heykel vb.ndeki çıkıntı’
<i>kapsa-</i>	‘bir yerin veya şeyin önüne engel olmak, sıkıştırmak’
<i>karanğu</i>	‘korkunç, kötü, müphem ve gizli’
<i>karğış</i>	‘çok ağlayan çocuk’
<i>kaygur-</i>	‘dikkat etmek, ilgilenmek’
<i>kaynat-</i>	‘sorun çıkarmak’
<i>kayrak</i>	‘küçük dağ, bileği taşı’
<i>kayt-</i>	‘azalmak, düşmek, alçalmak’
<i>kêkil-</i>	‘bir şey yiyip veya içildiğinde öksürmek’

<i>kislik</i>		‘acele’
<i>kizgan-</i>		‘acımak, esirgemek’
<i>kizil</i>		‘ruj’
<i>koltuk</i>		‘koltuk altının kıyafete denk gelen yeri, körfez, kıvrım (dağ, uçurum vb.nin)’
<i>koyuk</i>		‘dostluk ve ilişkiler hakkında yakın’
<i>ogrila-</i> <i>ogurla-</i>	~	‘fikir, akıl vb.ni karışık hâle getirmek, yaymak’
<i>okul-</i>		‘duyurulmak, kılınmak (namaz), kıyılmak (nikâh), denilmek’
<i>olturguz-</i>		‘dikmek (bitki, ağaç vb.) ve düğün günü gelini dostları ile bir yerde beklemek’
<i>oyna-</i>		‘bayram veya merasim yapmak, tiyatrodan rol almak, sıçramak, yansımak’
<i>oçür-</i>		‘silme; değışmek, solmak (renk)’
<i>öre</i>		kıymetli, değerli’
<i>örle-</i>		‘kıymetlenmek, değerenmek, kaynamak, kabarmak (hamur vb.), ilerlemek, gelişmek’
<i>örte-</i>		‘endişelenmek’
<i>ötküz-</i>		‘teslim etmek, göndermek, bağlamak, takmak, tutmak; yürütmek, idare etmek’
<i>öylen-</i>		‘bir erkek için evlenmek’
<i>puçkak</i>		‘iç donunun dizden aşağı kısmı ve hayvanların dizden aşağı kısmı’
<i>puçuk</i>		‘yassı’
<i>pura-</i>		‘bozulmak’
<i>sargay-</i>		‘muhtaç olup başkalarına yalvarmak’

<i>sayrat-</i>	‘enstrüman çalmak’
<i>sekre-</i>	‘mecazi bakımdan yükselmek’
<i>sêsik</i>	‘iğneleyici konuşma’
<i>sigdur-</i>	‘uygun olmak, tolere etmek’
<i>siñiş-</i>	‘yakışmak, tanıdık gelmek’
<i>siyiril-</i>	‘içi acımak’
<i>sugar-</i>	‘sağlamlaştırmak, çelikleştirmek’
<i>tarmağ</i>	‘bilim, teşkilat vb.in kolu’
<i>tartış-</i>	‘açlıktan dolayı mide ve bağırsaklara girmesi’
<i>tartuğ</i>	‘yara izi’
<i>teğküz-</i>	‘sitem etmek’
<i>telve</i>	‘tadı veya kokusu acı’
<i>teñkeş</i>	‘akort edilen’
<i>terle-</i>	‘yokluk yaşamak’
<i>tevren-</i>	‘tereddüt etmek’
<i>tizgin</i>	‘yönetim’
<i>toğ</i>	renk isimlerinden önce gelerek rengin ‘koyu’ olduğunu ifade eder.
<i>toğmağ</i>	‘dayak, deste’
<i>toğul-</i>	‘uydurulmak’
<i>tolğak</i>	‘doğum sancısı, dizanteri’
<i>toluğ</i>	‘tombul’
<i>tonuş</i>	‘ortak görüş’
<i>tuprak</i>	‘kabir’
<i>tutkun</i>	‘hayran, hapis’

<i>tügme</i>	‘gül goncası’
<i>tügül-</i>	‘katlanmak, kıvrılarak yatmak, karara varılmak’
<i>tünek</i>	‘Uygurların, hicri takvimin sekizinci ayının (şaban) on beşinci gecesini uyumadan geçirme âdeti’
<i>tütek</i>	‘öfke ve panik belirtisi’
<i>tütün</i>	‘aile’
<i>ulan-</i>	‘aşılanmak’
<i>uzat-</i>	‘evlendirmek, misafir etmek’
<i>ündür-</i>	‘elde etmek, meydana getirmek, döndürmek, geri çevirmek’
<i>üzül-</i>	‘ok fırlatılmak’
<i>yağdur-</i>	‘hem gerçek (yağmur, kar vb.) hem mecazi (lanet, taş vb.) anlamda yağdırmak’
<i>yalañ</i>	‘tek, yalnız’
<i>yaltırağ</i>	‘muşamba’
<i>yanak (II)</i>	‘şakak ve kopuzun bir bölümü’
<i>yaraş-</i>	‘gelişmek’
<i>yasak</i>	‘mobilya’
<i>yaşna-</i>	‘çiçeklenmek, gelişmek, serpilmek’
<i>yatlık</i>	‘evli kadın’
<i>yayla-</i>	‘otlamak, özgür olmak’
<i>yem</i>	‘hayvan yemi’
<i>yengil</i>	‘hızlı’
<i>yèpiş-</i>	‘dik yere tırmanmak’
<i>yèril-</i>	‘çok dertlenmek’
<i>yèşil-</i>	‘problem çözülmek, hastalıktan kurtulmak’

<i>y�yil-</i>	‘g�ne�te veya r�zg�rda kurumak, memnun olmak’
<i>y�za</i>	‘k�y ve kırsal kesim’
<i>yigim</i>	‘hasat, hasat vakti’
<i>yillik</i>	‘yıl d�n�m� ve emek kar�ılığı verilen maa�’
<i>yimiril-</i>	‘b�k�lmek (ka�, g�z, dudak), ovulmak, bir oturma �ekli’
<i>yolda�</i>	‘e�lerden her biri ve plasenta’
<i>yolluk</i>	‘hediye’
<i>yopuk</i>	‘herhangi bir yeri veya nesneyi örtmek için kullanılan kılıf, örtü’
<i>yorukluk</i>	‘�zg�rl�k’
<i>yügürt-</i>	‘buyurmak’
<i>yükündür-</i>	‘bağda� kurmak’
<i>y�r��-</i>	‘sorunsuz çalışmak, iyile�mek, iyi h�le gelmek’
<i>yüzlendür-</i>	‘mecazi bakımdan dönüştürmek, -e döndürmek’
<i>yüzlük</i>	‘sayfanın sayısı’

Tablo 6. 1. Yeni Uygurcada kazanılan anlamlar

- Bazı isim ve fiillerin art zamanlı olarak taranan eserlerdeki anlamlarını, Yeni Uygurcada kaybettiği tespit edilmi tir:

Kelime	Yeni Uygurcada Kaybettiği Anlam
<i>arila-</i>	‘barı�tırmak’
<i>atak</i>	‘yavuklu’
<i>azla-</i>	‘azımsamak, a�ağı g�rmek’
<i>bağlık</i>	‘bağ i�in kullanılan ip’
<i>bezgek</i>	‘ate�’
<i>bo�an-</i>	‘e�lerin birbirinden ayrılması’

<i>buyruk</i>	‘kumandan, amir’
<i>çüçük</i>	‘şarap’
<i>elçi</i>	‘peygamber’
<i>erksiz</i>	‘güçsüz, kuvvetsiz’
<i>eyle-</i>	‘hürmet etmek, değer vermek, ehemmiyet vermek, aklına getirmek’
<i>eytil-</i>	‘sorulmak’
<i>illit-</i>	‘sıtma olmak’
<i>keçki</i>	‘eski’
<i>keltür-</i>	‘doğurmak’
<i>kenlik</i>	‘bolluk, nimet’
<i>köndür-</i>	‘doğru yola sevk etmek, doğrultmak, düzeltmek’
<i>könek</i>	‘kova’
<i>karak</i>	‘göz’
<i>ketik</i>	‘baharat, çeşni’
<i>kislik</i>	‘pahalılık’
<i>kiyinlik</i>	‘hapishane’
<i>kizgan-</i>	cimrilik etmek’
<i>oruk</i>	‘yorgun’
<i>sipa-</i>	‘sulamak’
<i>taray-</i>	‘daralmak, bunalmak’
<i>tarmak</i>	‘pençe, tırmık’
<i>tayağ</i>	‘mecazi olarak destek’
<i>tetik</i>	‘zeki ve akıllı’
<i>tonluk</i>	‘elbiseli’

<i>üçey</i>	‘iç organlar’
<i>ünde-</i>	‘dua etmek ve sesli okumak’
<i>yaktır-</i>	‘dokundurmak’
<i>yandaş</i>	‘arkadaş’
<i>yarağ</i>	‘yarar, fırsat, hazırlık’
<i>yasak</i>	‘yasak’
<i>yaşna-</i>	‘parıldamak, parlamak’
<i>yatağ</i>	‘yurt’
<i>yayla-</i>	‘yazı geçirmek’
<i>yem</i>	‘baharat’
<i>yèza</i>	‘ova’
<i>yoka-</i>	‘yoklamak’
<i>yokla-</i>	‘yükselmek, çıkmak’
<i>yoksul</i>	‘çaresiz’
<i>yoluçi</i>	‘kılavuz, satıcı, doğru yol’

Tablo 6. 2. Yeni Uygurcada kaybedilen anlamlar

- Eski Türkçeden Yeni Uygurcaya kadar semantik bakımdan muhafaza edilen isim ve fiiller tespit edilmiştir:

Kelime	Yeni Uygurcada Muhafaza Ettiği Anlam
<i>aççık</i>	‘tat olarak acı, keder, üzüntü’
<i>açkuç</i>	‘anahtar’
<i>ağri-</i>	‘hastalanmak, hasta olmak, acı çekmek (ruhsal bakımdan)’
<i>ağriğ</i>	‘hastalık, ağrı, acı; üzüntü, keder’
<i>alda-</i>	‘aldatmak, kandırmak, yoldan çıkarmak’
<i>aldan-</i>	‘kandırılmak, aldatılmak’

<i>altınçı</i>	‘altıncı’
<i>anda</i>	o yerde, o yere’
<i>ap’ak</i>	‘bembeyaz’
<i>arila-</i>	‘arasından geçmek, ayırmak’
<i>aşur-</i>	‘yükseltmek, çıkarmak, geçirmek’
<i>atağ</i>	‘ünvan, nam’
<i>atal-</i>	‘ad verilmek, anılmak, ünlenmek’
<i>atla-</i>	‘atlamak, adım atmak, aşmak, geçmek’
<i>atlan-</i>	‘ata binmek’
<i>atlık (I)</i>	‘adlı, isimli’
<i>atlık (II)</i>	‘atlı, süvari’
<i>aydıñ</i>	‘ay ışığı, aydınlık, parlak’
<i>aylan-</i>	‘dönmek, dolanmak, daire çizmek’
<i>ayril-</i>	‘ayrılmak, terk etmek, ayrı düşmek’
<i>azla-</i>	‘azalmak’
<i>bağla-</i>	‘bağlamak (hem gerçek hem mecazi), birleştirmek, raptetmek, kapamak, kapatmak’
<i>bastur-</i>	‘bastırmak, baskı uygulamak’
<i>basur-</i>	‘bastırmak, basmak’
<i>başla-</i>	‘başlamak, yol göstermek, kılavuzluk etmek, başta olmak’
<i>beşinçi</i>	‘beşinci’
<i>bezgek</i>	‘sıtma’
<i>békit-</i>	‘kapatmak, kilitlemek’
<i>bildür-</i>	‘bildirmek, belli etmek’
<i>boğuzla-</i>	‘boğazını kesmek, boğazlamak’

<i>boğuzlan-</i>	‘boğazlanmak, öldürölmek, kesilmek (hem hayvan hem insan insan)’
<i>boş-a-</i>	‘ayrılmak, bırakmak’
<i>boş-an-</i>	‘kurtulmak, ayrılmak’
<i>boya-</i>	‘boyamak’
<i>boyal-</i>	‘boyanmak’
<i>bölek</i>	‘bölüm, parça, kısım’
<i>bulğa-</i>	‘bulamak, karıştırmak, bulaştırmak’
<i>buyruk</i>	‘ferman, emir’
<i>buzul-</i>	‘bozulmak, yıkılmak’
<i>çaçra-</i>	‘sıçramak’
<i>çişle-</i>	‘dişlemek, ısırnak’
<i>çiviğ</i>	‘dal, budak’
<i>çökür-</i>	‘batırmak (su), çöktürmek (diz)’
<i>çömdür-</i>	‘suya batırmak, batırmak’
<i>çüçük</i>	‘gerçek ve mecazi anlamda tatlı’
<i>çüşür-</i>	‘indirmek, düşürmek’
<i>egri</i>	‘eğri, kavisli, yanlış’
<i>elçi</i>	‘devlet adamı, elçi’
<i>emgek</i>	‘sıkıntı, zorluk’
<i>érin-</i>	‘erinmek, üşenmek, tembellik etmek’
<i>erksiz</i>	‘esir, mahkûm, tutsak’
<i>égil-</i>	‘eğilmek, bükölmek’
<i>ênek</i>	‘çene’
<i>érig</i>	‘saf, temiz, tamamen, bütün’

<i>eriş-</i>	‘erişmek, ulaşmak, elde etmek’
<i>éytil-</i>	‘söylenmek, denilmek’
<i>gürcek</i>	‘kürek’
<i>hürküt-</i>	‘ürkütmek, korkutmak’
<i>içkiri</i>	‘içeri, iç’
<i>içre</i>	‘içinde ve arasında’
<i>ilgiri</i>	‘önce, daha önce’
<i>ilin-</i>	‘takılmak, asılmak, bağlanmak ve yakalanmak (tuzak)’
<i>illik</i>	‘ılık, sıcak (hem gerçek hem mecazi)’
<i>illit-</i>	‘ılıtmak, ılık hâle getirmek’
<i>issik</i>	‘sıcak, ılık, ısı, samimi’
<i>issit-</i>	‘ısıtmak’
<i>issitma</i>	‘hastalık ateşi, sıtma’
<i>işle-</i>	‘çalışmak, işlemek, yapmak’
<i>ittik</i>	‘hızlı, çabuk, keskin, becerikli’
<i>izle-</i>	‘izini sürmek, aramak’
<i>keçür-</i>	‘bağışlamak, affetmek ve (zaman, hayat vb.ni) geçirmek’
<i>keltür-</i>	‘getirmek’
<i>keltürül-</i>	‘getirilmek’
<i>kenlik</i>	‘genişlik, en’
<i>kenri</i>	‘geniş, rahat’
<i>ketküz-</i>	‘gidermek, uzaklaşmak’
<i>kêçik</i>	‘geçit ve yol’
<i>kêşeş</i>	‘danışma, görüşme, öğüt’
<i>kêsek</i>	‘parça, toprak parçası’

<i>kəsil-</i>	‘kesilmek ve durmak’
<i>kirgüz-</i>	‘girdirmek, sokmak, göndermek’
<i>kiydür-</i>	‘giydirmek’
<i>köçür-</i>	‘göç ettirmek, naklettirmek ve istinsah etmek’
<i>köker-</i>	‘yeşile dönmek, yeşermek’
<i>kömül-</i>	‘gömülmek, batmak, dalmak’
<i>köñülsiz</i>	‘gönülsüz, isteksiz, zorla’
<i>körün-</i>	‘görünmek, gözükmek, görülmek’
<i>kötürül-</i>	‘yükselmek, kalkmak, yükseltmek, uzaklaşmak, kurtulmak, ortadan kaldırılmak’
<i>köyük</i>	‘yanık, yanmış, kavrulmuş’
<i>küçe-</i>	‘zorlamak, güç kullanmak’
<i>küçey-</i>	kuvvetlenmek, güçlenmek’
<i>künle-</i>	‘kıskanmak’
<i>kaçur-</i>	‘kaçırmak, kaçmasına neden olmak, yok etmek, beklemek, gizlemek’
<i>qadal-</i>	‘takılmak, sokulmak’
<i>qaldur-</i>	‘bırakmak, kaldırmak’
<i>qandur-</i>	‘doymak, tatmin etmek’
<i>qapak (I)</i>	‘göz kapağı’
<i>qapak (II)</i>	‘kabak’
<i>qapart-</i>	‘herhangi bir sebeple derinin kabarması’
<i>qapsa-</i>	‘etrafını kuşatmak, kapsamak, sarmak, kaplamak’
<i>qarak</i>	‘göz bebeği’
<i>qaraŋgu</i>	‘karanlık’

<i>ķayril-</i>	‘dönmek, burulmak, çevrilmek’
<i>ķayt-</i>	‘dönmek, geri dönmek, vazgeçmek’
<i>ķazan-</i>	‘kazanmak, elde etmek, sahip olmak’
<i>ķetil-</i>	‘katılmak, karışmak’
<i>ķirġak</i>	‘kıyı, kenar (kumaş, yol, deniz vb.)’
<i>ķislik</i>	kıtlık, yokluk, azlık’
<i>ķiy-na-</i>	‘ruhsal ve fiziksel bakımdan eziyet etmek, azap çektirmek’
<i>ķizar-</i>	‘kırmızı renk almak, kızarmak; utanmak, hicap duymak’
<i>ķizġan-</i>	‘kıskanmak’
<i>ķoltuķ</i>	‘koltuk altı’
<i>ķorşıa-</i>	‘kuşatmak, sarmak, çevrelemek’
<i>ķoru-</i>	‘kavurmak, pişirmek’
<i>ķoyuķ</i>	‘katı, koyu (kıvam açısından)’
<i>ķuķaġla-</i>	‘kucaġına almak, baġrına basmak’
<i>ķurġak</i>	‘su, yaġmur vb.nin yoksunluġundan yaşanan kuraklık’
<i>ķurum</i>	‘kurum ve is’
<i>ķutķuz-</i>	‘kurtarmak, serbest bırakmak’
<i>menġülük</i>	‘sonsuzluk, ebedilik’
<i>oġlan</i>	‘oġul, erkek evlat’
<i>oġrila- oġurla-</i>	~ ‘çalmak, hırsızlık yapmak’
<i>oķul-</i>	‘okunmak’
<i>olturġuz-</i>	‘oturtmak, oturmasına neden olmak’
<i>oninķi</i>	‘onuncu’
<i>oruk</i>	‘zayıf ve cılız’

<i>orul-</i>	‘biçilmek, kesilmek’
<i>otluk</i>	‘alevli, ateşli, nurlu, parlak, acılı, dertli’
<i>otun</i>	‘odun, parçalanmış ağaç’
<i>oyğat-</i>	‘uyandırmak (uyku), uyarmak (tehlike hakkında), bilinçlendirmek, canlandırmak’
<i>oyul-</i>	‘oyulmak, kazılmak’
<i>öçür-</i>	‘söndürmek (ateş, kandil vb.), kesilmek (ses, nefes vb.)’
<i>öltür-</i>	‘öldürmek’
<i>öre</i>	‘yüksek, yükseklik, yukarı, dik’
<i>örle-</i>	‘yükselmek, yukarı çıkmak’
<i>örten-</i>	‘yanmak, tutuşmak, acı çekmek (manevi bakımdan)’
<i>ötküz-</i>	‘geçirmek, nüfuz ettirmek’
<i>ötün-</i>	‘istemek, yalvarmak, sunmak’
<i>özgiçe</i>	‘başka, bambaşka’
<i>puçkağ</i>	‘kenar ve yaka’
<i>puçuk</i>	‘yarım ve yarı’
<i>pura-</i>	‘kokmak’
<i>sana-</i>	‘saymak, hesap etmek; sanmak’
<i>sanal-</i>	‘sayılmak, kabul edilmek’
<i>semrit-</i>	‘kilo aldırarak, semiz hâle getirmek’
<i>sêğîn-</i>	‘hatırlamak, inanmak ve çekinmek’
<i>sêsik</i>	‘çürümüş, kokmuş’
<i>siğdur-</i>	‘sığdırmak’
<i>sikil-</i>	‘fiziksel ve ruhsal bakımdan baskı görmek’
<i>sinal-</i>	‘sınanmak, denenmek’

<i>siyiril-</i>	‘kaymak (zeminde), kayıp kurtulmak (bir yerden)’
<i>soral-</i>	‘sorulmak, sorguya çekilmek’
<i>soru-</i>	‘savurmak (ekin), dağıtmak’
<i>söyün-</i>	‘sevinmek, mutlu olmak’
<i>söyündür-</i>	‘sevindirmek, memnun etmek’
<i>sözlen-</i>	‘konuşulmak, söylenmek’
<i>suğur-</i>	‘koparmak, çıkarmak’
<i>suğar-</i>	‘sulamak, su vermek’
<i>sundur-</i>	‘kırmak, kırdırmak’
<i>sürül-</i>	‘sürülmek, ilerlemek, taşımak’
<i>süzül-</i>	‘arınmak, temizlenmek’
<i>talaş-</i>	‘dalaşmak, (bir şeyi birinin elinden almak için) mücadele etmek, dövüşmek, sataşmak’
<i>talla-</i>	‘seçmek, tercih etmek’
<i>tapşur-</i>	‘teslim etmek, vermek, vazife vermek, emanet etmek’
<i>taral-</i>	‘dağılmak, yayılmak’
<i>tarğak</i>	‘tarak’
<i>taşkıri</i>	‘dışarı, dışarıdaki’
<i>tatlık</i>	hem gerçek hem mecazi bakımından ‘tatlı’
<i>tayak</i>	‘baston, değnek’
<i>teğküz-</i>	‘değdirmek, dokundurmak’
<i>telmür-</i>	‘gözünü ayırmadan bakmak ve ümit etmek’
<i>telve</i>	‘deli’
<i>teñle-</i>	‘sunmak, uzatmak; ölçmek, hedeflemek, denk hâle getirmek’
<i>tevret-</i>	‘sallamak, titretmek’

<i>təñirқа-</i>	‘şaşırmak’
<i>tiken</i>	‘diken’
<i>tiķil-</i>	‘tıkılmak, zorla sokulmak, kalabalık etmek’
<i>tirik</i>	‘diri, canlı’
<i>tirildür-</i>	‘diriltmek, canlandırmak’
<i>titil-</i>	‘ditilmek, parçalanmak’
<i>tiziķ</i>	‘sıra, dizi’
<i>toķ</i>	‘tok’
<i>toķķuzinçi</i>	‘dokuzuncu’
<i>toķul-</i>	‘kumaş dokunmak’
<i>toldur-</i>	‘doldurmak’
<i>tolğan-</i>	‘dönmek, kıvrılmak, kıvranmak’
<i>tonuş</i>	‘tanıdık, bildik’
<i>toyğuz-</i>	‘tatmin ettirmek, doyurmak’
<i>tutķuz-</i>	‘tutturmak, teslim etmek, emanet etmek’
<i>tüget-</i>	‘bitirmek, sona erdirmek’
<i>tügül-</i>	‘dügümlenmek’
<i>tünek</i>	‘zindan’
<i>tünlük</i>	‘evin tavanından açılan pencere’
<i>tütün</i>	‘duman’
<i>uçur-</i>	‘kanat veya başka vasıta ile uçmak, uçarcasına çok hızlı yürümek, havada süzülme’
<i>uzak</i>	‘zaman olarak uzun süren ve mesafe bakımından uzak’
<i>uzat-</i>	‘sunmak, uzatmak, uğurlamak, yolcu etmek’
<i>uzun</i>	‘uzun, uzak, uzun süre devam eden’

<i>üçey</i>	‘bağırsak’
<i>üçinçi</i>	‘üçüncü’
<i>ünde-</i>	‘seslenmek, çağırmak, ünlemek’
<i>ündür-</i>	‘yükseltmek, çıkarmak, yetiştirmek’
<i>üzül-</i>	‘somut ve soyut anlamda kesilmek, bitmek, tükenmek’
<i>yağlık (II)</i>	‘bez, mendil’
<i>yalañ</i>	‘yalın, çıplak’
<i>yaliñaç</i>	‘çıplak, yalın’
<i>yamaş-</i>	‘tırmanmak, yükseğe çıkmak’
<i>yançuk</i>	‘para kesesi, torba, cep’
<i>yañak (II)</i>	‘elmacık kemiği, yanak’
<i>yapraq</i>	‘yaprak’
<i>yarağ</i>	‘silah, alet’
<i>yaraş-</i>	‘uygun olmak, yakışmak’
<i>yarat-</i>	‘yaratmak, doğurmak, meydana getirmek, icat etmek’
<i>yasak</i>	‘kanun, vergi’
<i>yasal-</i>	‘hazırlanmak, süslenmek, düzelmek’
<i>yaşan-</i>	‘süslenmek, bezenmek’
<i>yatquz-</i>	‘yatırmak’
<i>yelpün-</i>	‘yelpazelenmek, yellenmek’
<i>yeñgil</i>	‘hafif, kolay’
<i>yeñsiz</i>	‘yensiz’
<i>yetküz-</i>	‘ulaştırmak, eriştirmek’
<i>yettinçi</i>	‘yedinci’
<i>yëğilik</i>	‘düşmanlık, savaş’

<i>yènil-</i>	‘yenilmek, mağlup olmak’
<i>yèpiş-</i>	‘sıkıca tutmak’
<i>yèrik</i>	‘yarık, ayırık, çatlak’
<i>yèrim</i>	‘yarım, yarı’
<i>yèşil</i>	‘yeşil’
<i>yèşil-</i>	‘ip, düğüm vb. gevşetilmek’
<i>yètil-</i>	‘büyümek, olgunlaşmak’
<i>yèyil-</i>	‘yayılmak, dağılmak, genişlemek’
<i>yigirme</i>	‘yirmi’
<i>yiğla-</i>	‘ağlamak’
<i>yikil-</i>	‘yıkılmak, yere düşmek’
<i>yirak</i>	‘uzak, ırak, mesafe’
<i>yirin</i>	‘irin, iltihap’
<i>yirtik</i>	‘yırtık, yırtılmış’
<i>yoksul</i>	‘fakir ve yoksul’
<i>yoldaş</i>	‘arkadaş ve yol arkadaşı’
<i>yolla-</i>	‘yollamak’
<i>yolsiz</i>	‘yol olmayan, yola sahip değil; hukuksuz, kurala aykırı’
<i>yoluçi</i>	‘yolcu’
<i>yoluk-</i>	‘karşılaşmak, rastlamak, denk gelmek’
<i>yopuk</i>	‘hayvanlar için kullanılan örtü’
<i>yorukluk</i>	‘aydınlık, parlaklık’
<i>yorut-</i>	‘hem somut hem soyut anlamda aydınlatmak’
<i>yoşur-</i>	‘gizlemek, saklamak’
<i>yögen-</i>	‘sarınmak, bürünmek’

<i>yölek</i>	‘destek, dayanak’
<i>yölen-</i>	‘gerçek ve mecazi anlamda dayanmak, yaslanmak’
<i>yukıri</i>	‘yukarı, üst, üstün’
<i>yulku-</i>	‘çekmek, koparmak’
<i>yumguz-</i>	‘yumdurmak, kapatmak’
<i>yumşak</i>	‘hem gerçek hem mecazi anlamda yumuşak, nazik’
<i>yumşaklık</i>	‘yumuşaklık, incelik’
<i>yüdü-</i>	‘taşımak, yüklemek, yüklenmek’
<i>yügürük</i>	‘hızlı, tez; yüğrük’
<i>yük</i>	‘hem gerçek hem mecazi anlamda ağırlık, yük’
<i>yüksek</i>	‘yerden mesafe bakımından yüksek ve yüce’
<i>yüreklik</i>	‘yürekli, cesur, kahraman’
<i>yüreksiz</i>	‘korkak, cesaretsiz, kalpsiz’
<i>yürgüz-</i>	‘yürütmek, işletmek, ilerletmek’
<i>yürüş-</i>	‘beraber veya karşılıklı yürümek’
<i>yüzlen-</i>	‘yüzünü bir yöne döndürmek, bir tarafa yönelmek, bir tarafa bakmak’
<i>yüzleş-</i>	‘yüzleşmek’
<i>yüzlük</i>	‘saygıdeğer, aziz, itibarlı, şerefli’

Tablo 6. 3. Yeni Uygurcada muhafaza edilen anlamlar

- Fonetik açıdan elde edilen sonuçlara bakıldığında incelenen kelimelerin taranan eserlerden Yeni Uygurcaya gelene kadar yaşadığı fonetik değişimler için şu sonuçlara varılmaktadır:

	Ön Ses	İç Ses	Son Ses

Ünlü Genişlemesi		<i>ķorsak, ķorķa-, ķorķal-, sōjek, sōrel-, torġay</i>	<i>alte, belge, boķa-, bota, bōre, kirpe, külke, küre, ķamķa, ķoza, oġa, orda, ōre, ōķne, ōtne, palta, saġra, sekre- , toġra, tola, tōpe, tōre-, tōre, tülke, ūzenġe, yarta, yēġa, yēza, yigirme, yunda</i>
Yuvarlaklaşma	<i>ovķi, ovla-, örül- , ōyle-, tōge</i>	<i>ķōre, dōlet, sōy-, sōyġü, sun- (<sı-n-), tartuķ</i>	<i>toķu-, yelpü-</i>
Ünlü Düşmesi		<i>ķarda- (<ķari+da-), künle- (<küni+le-), sargay- (<sérıķ+ay-), talla- (<talı+la-)</i>	<i>püt- (<biti-), yür-</i>
Düzleşme		<i>ķiri-</i>	<i>ķeņri, ķiri-</i>
Dudaksıllaşma		<i>ķomur-</i>	<i>ķurum</i>
Ünlü Türemesi	<i>orus</i>	<i>inķike, ķiriķ, yoluķi, yūġürük</i>	
Ön Damaksıllaşma		<i>tiviş, yenliġ</i>	
Art Damaksıllaşma			<i>iņra-</i>
Sızıcılaşma	<i>siz-, sizik</i>	<i>ķivik, ķivin, ivriķ, kövrük, ķavan, ķovuk,</i>	<i>örķeş</i>

		<i>kovurğa, kovuz, telve, telvilik, tevre-, tevren-, tevret-, tévin-, töven, uva, yalvur-, yolvas</i>	
Akıcılaşma	<i>miyik, muz, muzla-, mozay</i>	<i>söyğü, söyün-, söyünçe, suyuğ</i>	<i>küy, oy, öy, söy-, üçey</i>
Ünsüz İkizleşmesi		<i>aççık, hassa, ikki, ikkinçi, illik, illiklik, illit-, issi-, issik, issit-, issitma, işşi-, ittik, kakkuk, kattık, neççe, ottura, ottuz, pişşik, sekkiz, tokkuz, uşşak, üşşük, yette</i>	
Ünsüz Düşmesi		<i>amut, atmış, bëkin-, bëkit-, bök, börek, çöre, ete, haman, keke, kağa, kağış, kazan-, koru-, kutul-, ögen-, öget-, soru-, tes, töt, tötinçi, tuyak, tügmen, uvat-, yamaş-, yöge-,</i>	

		yögen-	
Ünsüz Türemesi	<i>hal, har-, hargin, hasa, here, heşik, hüker, hür-, hürküt-, yigla-, yirak, yirik, yiriñ</i>		
Tonlulaşma	<i>ğaz, geriç, kancuğ, sancı-, gulaç, gez, seğın-, seğiz, gürcek tüge-, tüget-</i>		
Tonsuzlaşma	<i>pağa, pağlan, kağşa-, kapak, palta, pat, pat-, kapart-, kışık, patkak, patman, sipa-, tapan, piçak, piçakla-, tüklük piçim, piş-, pişşik, pişur-, pişurul-, poğak, puçkak, puçuk, pura-, purak, purat-, put, putak, putlaş-, pük-, püklen-, pükül-, püt- (<büt-), püt- (<biti-), pütük, pütül- (<bitil-), pütün</i>		<i>aççık, ağık, atlık, bağlık, başlık, çerik, ellik, etlik, eyik, ittik, köñüllük, kövrük, közlük, küçlük, kanatlık, kanlık, karlık, kis, koyuk, kutluk, munluk, otluk, ölük, ölük, öylük, söyümlük, tatlık, terik, tirik, tumşukluk, tük, tüklük, yüreklik, yüzlük</i>

Tablo 6. 4. Yeni Uygurcada görülen fonetik değişimler

- Taranan eserlerde *saran* biçiminde görülen ‘cimri, pinti’ anlamındaki ismin son sesindeki dil ucu-diş ünsüzünün Yeni Uygurcada *geniz n*’si olduğu görülmüştür.
- Yeni Uygurcada *ayrı-, ayrıl-, buyru-, buyruk, kayrı-, koşna, kutra-, siyri-, tetür, untu-, ussuz, yamğur, yirgen-* kelimelerinde göçüşme tespit edilmiştir.

- *Çaçra-*, *çaçrat-*, *çüçük* isimlerinde ilk hece sonundaki /ç/ ünsüzü etkisiyle gerileyici ünsüz benzeşmesi görülerek ön sesteki /s/'nin /ç/'ye; *çiş*, *çişle-*, *çüş*, *çüş-*, *çüşür-* ön sesteki /t/ sesinin tesiriyle iç veya son seste *-(I/U)ş* bulunması durumunda /t/'nin /ç/'ye döndüğü tespit edilmiştir.
- İlk hecesi açık ve ikinci hecesinde /i/ ünlüsü bulunduğu için Yeni Uygurcada ilk hecedeki geniş ünlü /a/ ve /e/'nin daralarak /è/'ye döndüğü *bèlik*, *çèdir*, *ègil*, *ègir*, *ègiz*, *èri-*, *èriğ*, *èyik*, *kèçir*, *kèlin*, *kèri*, *kèrin*, *sègiz*, *sèlik*, *sèrik*, *sèsi-*, *tèri-*, *yègi*, *yèni* kelimeleri tespit edilmiştir.
- İkinci hecedeki /u/, /ü/ etkisiyle ilk hecedeki /a/, /e/ ünlüsünün /o/, /ö/'ye döndüğü *böşük*, *çoruk*, *koğun*, *komuş*, *koşuk*, *kotaz*, *kovuk*, *kozuk*, *oçuk*, *oçum*, *oruk*, *oşuk*, *ozuk*, *öçke*, *öksüt-*, *örük*, *örül-*, *ötük*, *tomur*, *tonu-*, *torus*, *toşu-*, *tömür*, *tömürçi*, *töşük*, *yopuk*, *yoru-*, *yoruk*, *yorut-*, *yoşur-*, *yoşurun*, *yoşurun-* kelimeleri tespit edilmiştir.
- Kapalı tek heceli kelime, ek aldığında ilk hece açık hece konumuna geçtiği için ilk hecede bulunan /a/ ve /e/ ünlülerinin /è/'ye döndüğü şu kelimeler tespit edilmiştir: *bèkin-*, *bèkit-*, *èçin-*, *èçil-*, *ègil-*, *èriş-*, *ètil-*, *èzil-*, *gèriç*, *kèliş-*, *kèney-*, *kèneyt-*, *kèril-*, *kèsek*, *kèsil-*, *kètiş-*, *kèkil-*, *kèliş-*, *kèriş-*, *kètik*, *kètil-*, *sèlin-*, *sètik*, *sètil-*, *tènjirka-*, *tèpik*, *tèpil-*, *tèvin-*, *yèkil-*, *yènil-*, *yèpik*, *yèpiş-*, *yèril-*.
- Yeni Uygurcadaki bazı isim ve fiillerin BS'de fonetik bakımdan farklı kullanımları tespit edilmiştir:

Yeni Uygurca	Behtsiz Se'idiye
<i>èçik</i> 'açık, açık duran'	<i>èçiğ</i>
<i>ètik</i> 'kapalı, mühürlü, gizli'	<i>ètig</i>
<i>hürküt-</i> 'ürkütme, korkutma'	<i>hürküt-</i> , <i>ürküt-</i>
<i>köker-</i> 'morarmak, gövermek'	<i>kökür-</i>
<i>köyük</i> 'yanık'	<i>köyük</i> , <i>köyek</i>
<i>küreş-</i> 'mücadele etmek'	<i>köreş-</i>

<i>örük</i> ‘erik’	<i>örük, ürük</i>
<i>ötküzül-</i> ‘geçirilmek’	<i>ütüzül-</i>
<i>sörel-</i> ‘sürüklenmek, sürüklemek’	<i>sörel-, söül-</i>
<i>suğiril-</i> ‘sulanmak’	<i>suğurul-</i>
<i>tuzak</i> ‘tuzak’	<i>tuzak, tozak</i>
<i>tüvrük</i> ‘direk’	<i>tüvrük, tövrük</i>
<i>ulus</i> ‘ulus’	<i>ulus, olos</i>
<i>ütlen-</i> ‘ütmek’	<i>üklen-</i>
<i>üzeŋge</i> ‘üzengi’	<i>üzeŋge, özeŋge</i>
<i>üzlüksiz</i> ‘devamlı, sürekli’	<i>üzlüksiz, özlüksiz</i>

Tablo 6. 5. *BS*’de görülen fonetik farklılıklar

- Morfolojik açıdan tespit edilen sonuçları ise şu şekildedir:
- Art zamanlı olarak taranan eserlerde *ķırķ-*, *ķiz-*, *ölç-*, *pur-*, *sanç-*, *silk-*, *sor-*, *tar-*, *tint-*, *toz-*, *tüt-*, *ürk-*, *yanç-*, *yulķ-*, *yüd-* olarak rastlanan fiillerin Yeni Uygurcada -A-, -i-, -U- fiilden fiil yapım eki (fiil tabanının anlamını pekiştiren) getirilerek yaşadığı tespit edilmiştir:

Art Zamanlı Taramada Görülen Biçim	Yeni Uygurcada Görülen Biçim
<i>ķırķ-</i>	<i>ķırķi-</i>
<i>ķiz-</i>	<i>ķizi-</i>
<i>ölç-</i>	<i>ölçe-</i>
<i>pur-</i>	<i>pura-</i>

<i>sanç-</i>	<i>sanci-</i>
<i>silκ-</i>	<i>silki-</i>
<i>sor-</i>	<i>sora-</i>
<i>tar-</i>	<i>tara-</i>
<i>tint-</i>	<i>tinti-</i>
<i>toz-</i>	<i>tozu-</i>
<i>tüt-</i>	<i>tüte-</i>
<i>ürk-</i>	<i>ürkü-</i>
<i>yanç-</i>	<i>yançi-</i>
<i>yulκ-</i>	<i>yulku-</i>
<i>yüd-</i>	<i>yüdü-</i>

Tablo 6. 6. Yeni Uygurcada fiil tabanının anlamını pekiştiren ekin kullanımı

- Yapılan art zamanlı taramaya göre Yeni Uygurcada morfolojik olarak farklılık tespit edilen kelimeler şunlardır:

	Kelime (Yeni Uygurca)	Art Zamanlı Taramada Görülen Ek	Yeni Uygurcada Görülen Ek
	<i>ķayt-</i> ‘geri dönmek, dönmek’	<i>-ar-</i>	<i>-ur-</i> (<i>ķaytur-</i>)
	<i>ket-</i> ‘gitmek, uzaklaşmak’	<i>-er-</i>	<i>-küz-</i> (<i>ket-ķüz-</i>)
	<i>ķil-</i> ‘yapmak, etmek’	<i>-dur-</i>	<i>-guz-</i> (<i>ķilguz-</i>)
	<i>ķop-</i> ‘yükselmek, ayağa kalkmak’	<i>-ar-</i>	<i>-ur-</i> (<i>ķopur-</i>)
	<i>ķör-</i> ‘görmek’	<i>-git-, -güz-, - set-</i>	<i>-set-</i> (<i>ķörset-</i>)

Ettirgen Çatı Eki	<i>min-</i> ‘binmek’	<i>-dür-</i>	<i>-güz-</i> (<i>mingüz-</i>)
	<i>oltur-</i> ‘oturmak’	<i>-t</i>	(<i>-güz-</i>) <i>olturguz-</i>
	<i>öltür-</i> ‘öldürmek’	<i>-t-</i>	<i>öltürgüz-</i>
	<i>ös-</i> ‘büyümek, yetiştirmek’	<i>-ür-</i>	<i>-tür-</i> (<i>östür-</i>)
	<i>tart-</i> ‘tartmak, çekmek, sürüklemek’	<i>-ur-</i>	<i>-kuz-</i> (<i>tart-kuz-</i>)
	<i>teg-</i> ‘değmek, dokunmak’	<i>-ür-</i>	<i>-küz-</i> , <i>-dür-</i> (<i>teğküz-</i> , <i>teğdür-</i>)
	<i>toy-</i> ‘doymak, bıkmak, bezmek’	<i>-ur-</i> , <i>ğur-</i> , <i>-dur-</i>	<i>-dur-</i> , <i>-güz-</i> (<i>toydur-</i> , <i>toygüz-</i>)
	<i>tuğ-</i> ‘doğmak’	<i>-ur-</i>	<i>-dur-</i> (<i>tuğ-dur-</i>)
	<i>tur-</i> ‘geri dönmek, dönmek durmak, dik durmak’	<i>-gur-</i>	<i>-güz-</i> (<i>turgüz-</i>)
	<i>tut-</i> ‘tutmak, ele geçirmek’	<i>-z-</i> , <i>-tur-</i>	<i>-kuz-</i> (<i>tutkuz-</i>)
	<i>yat-</i> ‘yatmak’	<i>-ğur-</i> , <i>-kur-</i> , <i>-ur-</i>	<i>-kuz-</i> (<i>yat-kuz-</i>)
	<i>yum-</i> ‘göz, ağız, yumruk sıkmak’	<i>-tür-</i>	<i>-dur-</i> , <i>-güz-</i> (<i>yumdur-</i> , <i>yumgüz-</i>)
	<i>yür-</i> ‘yürümek, gitmek’	<i>-t-</i>	<i>-güz-</i> (<i>yürgüz-</i>)
Edilgen Çatı Eki	<i>ata-</i> ‘ad vermek; ismini zikretmek’	<i>-n-</i>	(<i>-l-</i>) <i>atal-</i>
	<i>et-</i> ‘etmek, yapmak’	<i>-n-</i>	(<i>-l-</i>) <i>etil-</i>
İsimden Fiil Yapım Eki	<i>kara</i> ‘siyah, kara’	<i>+(a)r-</i>	<i>+y-</i> , <i>+da-</i> (<i>karay-</i> , <i>kıarda-</i>)
	<i>səriḳ</i> ‘sarı’	<i>+ar-</i>	<i>+ar-</i> , <i>+ay-</i> (<i>sargay-</i>)
	<i>tar</i> ‘dar’	<i>+u-</i>	<i>+ay-</i> (<i>taray-</i>)

	<i>keŋ</i> ‘geniş’	+ü-	+ey- (<i>kēney-</i>)
	<i>oŋ</i> ‘sağ’	+ar-	+la-, +şa- (<i>oŋla-</i> , <i>oŋşa-</i>)

Tablo 6. 7. Yeni Uygurcada görülen morfolojik değişimler

- Fiilden isim yapım eki için bakıldığında ‘gülmek’ anlamına gelen *kül-* fiiline Karahanlı döneminden itibaren getirilen *-gU+* eki yerine Yeni Uygurcada *-ke+* (alet anlamı taşımadığı için) getirilerek *külke* isminin türetildiği sonucuna varılmaktadır.
- Ayrıca önemli bir başka sonuç ise *BS*’de geçen ancak *UTİL*’de karşılaşılmamış ettirgen çatı eki ile türetilmiş bazı fiiller tespit edilmiştir: *mingüz-*, *toyguz-*, *toşkuz-*, *yumguz-*.

KAYNAKLAR

- Aliyeva, M. (2002). “Abdulhaluk Uygur’un Çağdaş Uygur Edebiyatı’ndaki Yeri ve Önemi.” *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 185-197.
- Alptekin, E. (1978). *Uygur Türkleri*. İstanbul: Boğaziçi.
- Amannuri, P. (2008). “Uygur Romançılığının Tarihi Toğrisida Mulahize.” *Şincağ Üniversitesi İlmîy Jurnili (Pelsepe-İctima’iy Pen Kısmi)*, 29 (4), 93-97.
- Aosiman, M. (2016). *Tezkire-i Hazret-i Hoca Muhammed Şerîf Büzürgvâr (çeviri yazı, Türkiye Türkçesine aktarma, dizin, sözlük ve dil incelemesi)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Arat, R. R. (1959). *Kutadgu Bilig II Tercüme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri* (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu. (1965)
- Arat, R. R. (2006). *Atabetü’l Hakayık* (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu. (1951)
- Arat, R. R., Temir, A. (2002). Türk Şivelerinin Tasnifi. *Türk Dünyası El Kitabı İkinci Cilt* içinde (224-247). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Arslan Erol, H. (2018). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ata, A. (2011). Uygurca. *Uygur Türkçesi* içinde (18-31). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Ata, A. (2014). *Nehcü’l-Ferâdis Uştma hlarning Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ata, A. (2019). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur’an Çevirisi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu. (1988)
- Atalay, B. (1939-1941). *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi* (Cilt 1-4). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Atalay, B. (1945). *Ettuhfetüt-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*. İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- Atalay, B. (1970). *Abuşka Lûgati veya Çağatay Sözlüğü*. Ankara: Ayyıldız.
- Âtıf, M. (1998). *Kaşgar Tarihi Bâis-i Hayret Ahvâl-i Garibesi*. Kırıkkale: Eysi.
- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin Yayını*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aydın, E. (2007). *Şine Usu Yazıtı*. Çorum: KaraM.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri* (10. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu. (1959)
- Baran, L. (2008). “Lutpulla Mutellip’in Hayatı, Sanatı ve Eserleri.” *Bilig*, 44, 173-194.
- Battal, A. (1988). *İbni-Mühennâ Lûgati* (2. Baskı). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bekin, A. R. (1971). “Yakub Beğ’in Doğu Türkistan’ı Egemenliği Altına Alması.” *Doğu Dilleri*, 2/2, 99-119.
- Bekin, A. R. (1981). “Yakub Beğ’den Önce Doğu Türkistan’daki Ayaklanmalar.” *Doğu Dilleri*, 2/4, 17-37.
- Berki, A. A. (2013). “Büyük Zaman Uygur Edebiyatidiki Tarihiy Romanlarni Türge Ayrip Tetkik Kiliş ve Uniş Ehmiyiti.” *Şincağ Üniversitesi İlmîy Jurnili (Pelsepe-İctima’iy Pen Kısmi)*, 2, 72-80.
- Berta, A. (2010). *Sözlerimi İyi Dinleyin* (Çev. E. Yılmaz). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Besir, G. (2009). “Tarihiy Têmida Yezilğan Romanlar Toğrisida.” *Şincağ İctima’iy*

- Penliri, 3, 120-128.
- Boeschoten, H. (2023). *A Dictionary of Early Middle Turkic*. Leiden, Boston: Brill.
- Caferoğlu, A. (1931). *Abû- Hayyân Kitâb al- İdrâk li-Lisân al Atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Caferoğlu, A. (1983). *Türk Kavimleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Caferoğlu, A. (2015). *Türk Dili Tarihi I-II*. Ankara: Altınorda.
- Chavannes, E. (2013). *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri* (2. Baskı). (Çev. A. Batur). Selenge. (1903)
- Cinşin, L. (2001). *Şincañda Ötken İslam Hanlıklarının Kışkıçe Tarihi* (Çev. A. Nurdun vd.). Şincañ Helk Neşriyatı.
- Clauson, S. G. (1959). "The Turkish Numerals." *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1/2, 19-31.
- Clauson, S. G. (1962). *The Concept of "Strength" in Turkish (Nemeth Armağanı'ndan Ayrı Basım)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Clauson, S. G. (1964). "Early Turkish Astronomical Terms." *Ural Altaische Jahrbücher*, 35, 350-368.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Çelik, M. B. (2012). "Saidiye Hanlığı ve Hocalar Devri Kaynakları." *History Studies*, 4, s. 65-89.
- Çelik, M. B. (2013). *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Çelikkbay, A. (2006). "Yeni Uygur Türkçesindeki Ses Hadiselerine Art Zamanlı Bir Bakış". *Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 107-129.
- Divanü Lügat-it-Türk Dizini*. (1972). Ankara. Türk Dil Kurumu.
- Doğan, İ., Usta, Z. (2014). *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı*. Ankara: Altınpost.
- Eckmann, J. (1967). "Doğu Türkçesinde Bir Kur'an Çevirisi (Rylands Nüshası)". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 15, 51-69.
- Eckmann, J. (2013). *Çağatayca El Kitabı* (Çev. G. Karaağaç). İstanbul: Kesit.
- Eckmann, J. (2017). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (Çev. O. Far. Sertkaya) (5. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu. (1996)
- Ehet, A., Memtimin, D. (1989). *Kedimki Uygur Tili Lügiti*. Ürümçi: Şincañ Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Eker, S. (2009). *Çağdaş Türk Dili* (5. Baskı). Ankara: Grafiker.
- Emet, E. (2015). *Doğu Türkistan Uygur Ağızları* (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu. (2008)
- Eraslan, K. (1999). *Mevlâna Sekkâkî Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ.
- Ercilasun, A. B. (2014). *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-* (2. Baskı). Ankara: Akçağ.
- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2020). *Kaşgarlı Mahmud Dîvânü Lügâtî't-Türk (giriş- metin- çeviri- notlar- dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, K. (2003). *Ch'ing Hanedanı zamanında Kâşgar (19. yüzyıl başına kadar)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon* (Cilt 1-2). Wiesbaden.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: Brill.

- Erdoğan, İ. (2004). “İslam Düşüncesinde Gizemli Beldeler.” *Dinî Araştırmalar*, 6, 201-209.
- Eren, H. (2003). “Türkçede Moğolca Kalıntılar”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 51, 1, 171-186.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Ergin, M. (2011). *Orhun Abideleri* (45. Baskı). İstanbul: Boğaziçi.
- Erzen, M. H. (2019). İhyâ Divânı’nda XVIII. Asır Osmanlı Yaşam Kültürü ve İstanbul. *İlahiyat Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler içinde* (19-55). Ankara: Gece Akademi.
- Gabain, A. V. (1945). *Çaştani Bey Hikâyesi* (Çev. S. Himran). İstanbul: Bürhaneddin Erenler.
- Gabain, A. V. (1959). “Eski Türkçenin Yazı Dili” (Çev. S. Paylı). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 7, 311-329.
- Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. M. Akalın) (4. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gabain, A. V. (1998). Eski Türkçe (Çev. M. Akalın). *Tarihî Türk Şiveleri* (3. Baskı) içinde (29-66). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Gencan, T. N. (1979). *Dil Bilgisi* (IV. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Golboyi, A. K. (2015). “Ehet Turdinin Yengi Turmuş Temişidiki Romanliriniñ Bedi’iy Alahidilikliri Toğrisida.” *Şıncañ Univêrsitêti İlmiy Jurnili (Pelsepe-İctima’iy Pen Kısmi)*, 2, 97-105.
- Göpuri, Ğ., İbrahim, M. T., Yunus H. E. (1986). *Uygur Klassik Edibiyatidin Kısqıçe Sözlük*. Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Gömeç, S. Y. (2015). *Uygur Türkleri Tarihi* (5. Baskı). Ankara: Berikan.
- Grönbech, K. (1992). *Kuman Lehçesi Sözlüğü Codex Cumanicus’un Türkçe Sözlük Dizini*. (Çev. K. Aytaç). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Gulcalı, Z. (2013). *Eski Uygurca Altun Sudur’dan “Aç Bars” Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gülensoy, T. (1974). “Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müsterek Kelimeler Üzerine Notlar.” *Türkoloji Dergisi*, 6, 1, 235-259.
- Gülsevin, G. (1987). “Türk Dilinde Kelime Başı Ünsüzü Üzerine.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 35, 173-200.
- Günşen, A. (2006). “Göster- ve Görset/Körset- Fiillerinin Yapısı Üzerine” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (20), 35-49.
- Hacı, N. H. (1993). *Yeken-Se’idiye Hanlıkınıñ Kısqıçe Tarihi*. Şıncañ Helk Neşriyatı.
- Hamilton, J. R. (2011). *Dunghuang Mağarası’nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (Çev. V. Köken) (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hëyit, M. (1992). *Şıncañnıñ Yerlik Tarihi*. Şıncañ Daşösi Neşriyatı.
- Hoşur, E. (2008a). “Yengi Esirdiki Yazguçılarnıñ Romanliri.” *Yengi Kaştêşi Jurnili*, 160, 2, 59-67.
- Hoşur, E. (2008b). “Roman İcadıyitige Munasivetlik Bezi Mesililer.” *Yengi Kaştêşi Jurnili*, 161, 82-87.
- Hudaverdi, G. (1989). *Kedimki Uygur Tili Luğiti*. Şıncañ Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Huma, E. (2016). “Ehet Turdiniñ Bedi’iy Zëmini.” *Tangritag Literature*, 4, 27-34.
- İnan, A. (1951). “Güveyi”, *Türkiyat Mecmuası*, 9, 139-144. İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.
- İnayet, A. (2011). “Nimşehit ve Edebî Faaliyetleri Üzerine.” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XI/1, 85-98.

- İsmayil, A. (1987). "Tarih, Tarihiy Roman ve Rê'allik." M. İslam içinde, *Uygur Romançılığı Toğrisida* (s. 41-88). Çin: Şıncañ Helk Neşriyati.
- Kadiri, H. K. (Ed.). (1999). *English-Uighur Dictionary, İngilizçe-Uygurçe Luget*. Şıncañ Helk Neşriyati.
- Karaağaç, G. (1997). *Lutfi Divanı (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan Kök, N. (2017). "Doğu Türkistan Tarihini Anlatan Bir Eser: Kitâb-ı Gazât Der Mülk-i Çin." *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRK LAD)* 1, 1, 138-146.
- Karaman, E. (2022). "Behtsiz Se'idiye Romanı Çerçevesinde Seidiye Hanlığı'na Kısa Bir Bakış." *Gazi Türkiyat*, 31, 213-233.
- Karamanlıoğlu, A. (1989). *Seyf-i Sarâyî Gulistan Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Karasoğlu, Y. (1998). *Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kasapoğlu Çengel, H. (1998). "Abdurahim Ötkür'ün Şiirlerinde Hürriyet ve Mücadele." *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5, 87-97.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2013). *Çağdaş Uygur Edebiyatı. Çağdaş Türk Edebiyatları II* içinde (140-170). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Kaşgarlı, R. (2014). "Çağdaş Uygur Edebiyatı ve Onun Geleceği." *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 3, 129-145.
- Kaşgarlı, R. (2017). *Çağdaş Uygur Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Gazi.
- Kerim, A. (2007). "Uygur Roman İcadı ve Unıñ Terekkıyatığa Bir Nezer." *Hoten Pédagogika Aliy Tehnikomi İlmiy Jurnili*, 79, 7-9.
- Keyyum, Z. (2004). "Romançılığımızdiki San ve Süpet Toğrisida Kiskiçe Mulaheze." *Tarim*, 10, 131-141.
- Korkmaz, Z. (1984). "Türkçede -N Zarf-Fiil Eki ile -pan/-pen Eki ve Türemeler." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 32.
- Korkmaz, Z. (2011). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları* (5. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (4. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2017). "-sa/-se Dilek-Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var Mıdır?". *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I-2*, s. 160-167.
- Köktekin, K. (2013). *Yûsuf Emirî-Dehnâme (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)* (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu. (2013)
- Kumru, C. (2017). "Tezkire-i Hâcegân'a Göre Doğu Türkistan'da Hocalar Dönemi." *ulakbilge*, Cilt 5, Sayı 14, Volume 5, Issue 14.
- Kurban, İ. (1989). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri. Türk Kültürü Araştırmaları XXVI-2*, 243-266.
- Kurban, İ. (1995). *Doğu Türkistan İçin Savaş*. Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük* (Cilt I-II) (Çev. Günay Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Mirza Muhammed Heyder Köregani (2007). *Tarih-i Reşidiy (I-II)* (Yay. Haz. Muhemmeturdi Mirza Ehmet), Çin: Şıncañ Helk Neşriyati.
- Mocizi, N. (1982). *Tevarihî Musikiyun* (Yay. Haz. Enver Baytur, Hemit Tomur). Milletler Neşriyati. (1854-1855)
- Molla Musa Sayrami. (2000). *Tarihiy Emniye*. (Yay. Haz. Muhemmed Zunun). Urumçi: Şıncañ Helk Neşriyati.

- Molla Musa Sayrami. (1988). *Tarih-i Hemidi*. (Yay. Haz. Enver Baytur). Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Muhemmed Sadık Keşkeri. (1988). *Tezkire'iy Ezizan* (Yay. Haz. Nicat Muhlis, Şemsidin Emet). Keşker Uygur Neşriyatı.
- Necip, E. N. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Çev. İ. Kurban) (3. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Niyaz, İ. (1988). *Tarihtin Kıskiçe Bayanlar*. Keşker Uygur Neşriyatı.
- Osman, G. (1987). *Uygur Klassik Edebiyatı Tarihidin Têzis*. Şıncañ Daşö Neşriyatı.
- Öger, A. (2018). "Kayan Bir Yıldızın Ardından Nağmeler: Abdurehim Tileşup Ötkür'ün Ölümü Üzerine Yazılan Şiirler". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 2018/12, 1-26.
- Özkan, İ. (2003). "XIX. ve XX. Yüzyıl Uygur Tarihleri ve Ahmet Yesevî'nin Doğum Yeri Meselesi." *Biliq*, 26, 1-10.
- Öztürk, R. (2010). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri* (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Öztürk, S. (2007). *Ehet Turdi "Ay Yamğuri" metin-inceleme-dizin* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi, Trakya.
- Özyetgin, M. (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi (İnceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Schönig, C. (2000). *Mongolische Lehnwörter im Westoghusischen*. (Turcologia 47) Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Schwarz, H. G. (Ed.) (1992). *An Uyghur-English Dictionary*. Washington: Western Washington.
- Shaw, R. B. (2014). *Kâşgar ve Yarkend Ağzı Sözlüğü* (Çev. F. Yıldırım). Ankara: Türk Dil Kurumu. (1880)
- Sincon, D. (1997). *Uygurçe-İngilizçe Luget, A Concise Uighur English Dictionary*. Ürümcü: Şıncañ Helk Neşriyatı.
- Sultan, A., Abdurêhim, K. (2002). *Uygur Bugünkü Zaman Edebiyat Tarihi*. Ürümcü: Şıncañ Üniversitesi Neşriyatı.
- Sultan, A. R., Abdurêhim, K. (2006a). *Uygur Edebiyatı Tarihi 4 (1 Kitap)*. Milletler Neşriyatı.
- Sultan, A. R., Abdurêhim, K. (2006b). *Uygur Edebiyatı Tarihi 4 (2 Kitap)*. Milletler Neşriyatı.
- Süleyman, E. (2002). "Altay Kültür Dairesinde Yalmavuz Tipi" (Akt. A. İnayet). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 14, 377-385.
- Şah Mehmet Coras. (1988). *Se'idiye Handanlığı Tarihiğe Da'ir Matiriyallar* (Çev. H. Eli). Keşker Uygur Neşriyatı.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tanrıdağlı, G. (1996). *Çağdaş Uygur romanı (20. yüzyıl)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul
- Tanrıdağlı, G. (1998). "Uygur Edebiyatında Roman." *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5, 99-120.
- Tehur, A. A., Ebeydulla, A., Rahman, A. (2010). *Hazirki Zaman Uygur Tili* (Cilt 1-3). Şıncañ Helk Neşriyatı.
- Tekin, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II: Maytrisimit-Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Bir Dram*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tekin, Ş. (2019). *Uygurca Metinler I: Kuanşi İm Pular (Ses İşiten İlah)*. Ankara:

Türk Dil Kurumu.

- Tekin, T. (1971). "Türk Dil ve Lehçelerinde Ünsüz İkizleşmesi." *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3, 1, 1-8.
- Tekin, T. (1992a). "Türkoloji Üzerine" (Prof. Dr. Talât Tekin ile söyleşi), *Dilbilim Araştırmaları*, 5-9.
- Tekin, T. (1992b). "Orta Asya Türk Dilleri." *Dil Dergisi*, 5, 48-54.
- Tekin, T. (1994a). *Tunyukuk Yazıtı*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Tekin, T. (1994b). "Türk Dillerinde Ökseste y- Türemesi." *Türk Dilleri Araştırmaları*, c. 4, 51-66.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg.
- Tekin, T. (2000). "Ana Türkçede z'leşme ve ş'leşme." *XIII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri* 13-15 Mayıs 1999 İstanbul: BÜ Yayınevi, 1-12.
- Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları* (5. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (2019). *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı* (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu. (2013)
- Tekin, T., Ölmez, M. (2018). *Türk Dilleri -Giriş-* (5. Baskı). Ankara: Bilge Su. (1999)
- Tezcan, S. (1981). "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine." *Belleten*, 45/2, 178, 23-78.
- Tohti, K. (1981). *İzahlık Luget*. İli Kazak Aptonom Oblastlık Ma'arip İlmiy Cemi'iyti.
- Toparlı, R. (1992). *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R. (2018). *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fî'l-Lügati't-Türkiyye (Türk Dilinde Parlak İnci)* (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu. (2003)
- Toparlı, R., Argunşah, M. (2018). *Mu'inü'l-Mürîd* (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu. (2008)
- Tömür, H. (1987). *Hazirki Zaman Uygur Tili Grammatikisi-Morfolojiye*. Beican: Milletler Neşriyatı.
- Tömür, H. (2003). *Modern Uyghur Grammar (Morfology)* (Çev. A. Lee). İstanbul: Yıldız.
- Tuna, O. N. (1972). "Osmanlıcada Moğolca Kelimeler I", *Türkiyat Mecmuası*, 17, 209-250.
- Tuna, O. N. (1976). "Osmanlıcada Moğolca Kelimeler", *Türkiyat Mecmuası*, XVIII, 281-314.
- Turan, Ş. (1998). Uygur Türkleri Edebiyatı. *Türk Dünyası El Kitabı Dördüncü Cilt* (3. Baskı) içinde (213-228). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. (1976)
- Turdi, E. (1980). *Gulhan (Hikayiler)*. Şincan Helk Neşriyatı.
- Turdi, E. (1997). *Bir Evliya Heqqide Kısse*. Keşker Uygur Neşriyatı.
- Turdi, E. (1999). *Sersan Roh (roman)*. Keşker Uygur Neşriyatı.
- Turdi, E. (2002). *Behtsiz Se'idiye (tarihi roman)*. Şincan Helk Neşriyatı.
- Turdi, E. (2003). *Hayat Şundak (roman)*. Ürümqi: Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Turdi, E. (2007). *Yıraқта Qalğan Muhebbet (roman)*. Ürümqi: Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Turdi, E. (2008). *Qabahet. (roman)*. Ürümqi: Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Turdi, E. (2009a). *Yekçeşme, Ehet Turdi Eserliri, (hekaye ve povestlar)*. Ürümqi: Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Turdi, E. (2009b). *Behtsiz Se'idiye, Ehet Turdi Eserliri, (tarihi roman)*. Ürümqi: Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.

- Turdi, E. (2009c). *Untulgan Kişiler, Ehet Turdi Eserliri, (roman)*. Ürümçi: Şıncan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Turdi, E. (2009d). *Ay Yamguri, Ehet Turdi Eserliri, (roman)*. Ürümçi: Şıncan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Turdi, E. (2009e). *Devr Sadasi, Ehet Turdi Eserliri (edebi oylar ve eslimiler)*. Ürümçi: Şıncan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Turdi, E. (2010). *Kona Koça (roman)*. Ürümçi: Şıncan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Uygur Klassik Edibiyatidin Kıskıçe Sözlük*. Milletler Neşriyatı.
- Wusiman, P. (2008). *A. N. Kuropatkin ve onun Kaşgarya adlı eseri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yakub, A., Geyurani, G., Héwél, Z., Qadir, İ., Abduurahman, H., Emet, A., Nur, P. (1990-1998). *Uygur Tiliniñ İzahlık Luğiti* (Cilt I-VI). Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Yazıcı Ersoy, H. (2007). Yeni Uygur Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. A. B. Ercilasun) içinde (355-428). Ankara: Akçağ.
- “Yazğuçı ve Jurnalist-Ehet Turdi.” (1985). *Tarım*, 4, 97-117.
- Yunusoğlu, M. K. (2013). “Molla Bilal Nazım ve Uniñ Dastanları Heqqide.” *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 145-151.
- Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb Hvârizm Türkçesi ile Tercümelî Şuşter Nüşası-Giriş-Dil Özellikleri-Metin-İndeks* (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu. (1988)
- Yücel, B. (1995). *Bâbü'r Dîvânı (Gramer-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Yüsüp, A., Palta, T. (1990). *Uygurlarınıñ Kıskıçe Tarihi*. Şıncan Helk Neşriyatı.
- Zaman, N. (1998). “*Uygur Edebiyiti Tarihi*” (4) *din So'al-Cavablar (Uygur Hazırkı Zaman Edebiyiti Kısmi)*. Şıncan Üniversitesi Neşriyatı.

İnternet Kaynakları

- <https://ismailhakkialtuntas.blogspot.com/2021/05/haceler-devri-hocalarhacegan-devri.html> (Erişim tarihi: 18.08.2023)
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevgan--oyun> (Erişim tarihi: 23.08.2022)
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Potala_Saray%C4%B1 (Erişim tarihi: 24.07.2023)
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/silsiletuz-zeheb> (Erişim tarihi: 23.08.2024)

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler
Soyad, ad : KARAMAN, Ebru

Eğitim Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet
Doktora	Ankara Hacı Bayram Veli Üniverstitesi Türk Dili	2024
Yüksek Lisans	Hacettepe Üniversitesi Türk Dili	2018
Lisans	Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı	2014

